

Barcode : 99999990003679
Title - The caraka samhita(4)
Author - NULL
Language - sanskrit
Pages - 999
Publication Year - 1949
Barcode EAN.UCC-13



भगवताऽऽत्रेयपुनर्वसुनोपदिष्टा तच्छिष्येण महर्षिणाश्रिवेशेन तन्त्रिता

चरकदृढबलाभ्यां प्रतिसंस्कृता

चरकसंहिता

सान्ध्य-हिंदी-गुर्जर-आङ्ग्लेति भाषात्रयानुवादालङ्कृता विविधपाठाभ्यैः संयोजिता



भारतवर्षान्तर्गतसौराष्ट्रप्रदेशे श्री जामनगरे

श्री गुलाबकुंवरबा आयुर्वेदिक सोसायटी इत्याख्यया संस्थया
संपादिता प्रकाशिता च

चतुर्थः खण्डः

शकाब्दः १८७१, ख्रिस्ताब्दः १९४९, विक्रमाब्दः २००५

मूल्यम् ६५ रूप्यकाः

प्रथमावृत्तिः १९४९

४००० प्रतयः

सार्धहवाम्यसंकलिता

THE CARAKA SAMHITĀ

EXPOUNDED BY THE. WORSHIPFUL ĀTRĒYA PUNARVASU
COMPILED BY THE GREAT SAGE AGNIVĒŚA
AND REDACTED BY CARAKA & DRIDHABALA

VOLUME IV



EDITED AND PUBLISHED

IN

SIX VOLUMES

WITH TRANSLATIONS IN HINDI, GUJARATI AND ENGLISH

BY

SHREE GULABKUNVERBA AYURVEDIC SOCIETY

JAMNAGAR

INDIA

POPULAR EDITION

1949

RUPEES 75/-

First Impression 1949

4000 Copies

Copyright Reserved

Printed in India

At The Ayurveda Mudranalaya, JAMNAGAR,

By Gunvantrao Acharya

चरकसंहिताया विषयानुक्रमणिका ।

१६ पाण्डुरोगचिकित्सितम्

१-२	पाण्डुरोगचिकित्सितोपक्रम	१९२१
३	पाण्डुरोगस्य मेधाः	१९२१
४-६	„ संप्राप्तिः	१९२१-२२
७-११	„ निदानम्	१९२२-२३
१२	„ पूर्वरूपम्	१९२३
१३-१६	„ सामान्यलक्षणम्	१९२३-२४
१७-१८	वातजपाण्डुरोगस्य निदानलक्षणे	१९२४
१९-२२	पित्तजपाण्डुरोगस्य „	१९२५
२३-२५	श्लेष्मजपाण्डुरोगस्य „	१९२६
२६	साक्षिपातिकपाण्डुरोगस्य „	१९२६
२७-३०	मृज्जपाण्डुरोगस्य „	१९२७
३१-३३	पाण्डुरोगस्यासाध्यलक्षणम्	१९२६-२८
३४-३६	कामलाया निदानं लक्षणं	१९२६
३७	कुम्भकामलाया लक्षणम्	१९२९
३८	कामलाया असाध्यलक्षणम्	१९२९
३९-४०	कामलापाण्डुरोगयोः सशोधनम्	१९३०
४१-४२	„ अन्नपानम्	१९३०
४३	„ स्नेहनम्	१९३०-३१
४४-४६	पाण्डुरोगे दाडिमाद्य घृतम्	१९३१
४७-४९	„ कटुकाय „	१९३१
५०	„ पश्याघृतम्	१९३२
५१	„ दन्तीघृतम्	१९३२
५२	„ द्रक्षाघृतम्	१९३३
५३	„ द्रिशादिघृतम्	१९३३
५४-५६	„ अन्यौ घृतयोगो	१९३३
५५-५९	„ सशोधनम्	१९३४-३५
६०-६२	„ तिक्तलादिफण्ट.	१९३५
६२-६५	„ कतिपययोगः	१९३५-३७
७०-७१	„ नवयसचूर्णम्	१९३७
७२-७९	„ मण्डू रवटका.	१९३७-३८

८०-८६

पाण्डुरोगे योगराजः

१९३९-४०

८७-९२

„ गिलाजतुवटका

१९४०-४२

९३-९६

„ पुनर्नवामण्डूरम्

१९४२

९७

„ दाव्यादिक्लेहः

१९४२

९८

„ कामलाहरौ योगौ

१९४३

९९

„ त्रिफलाद्यो लेह

१९४३

१००-१०१

„ धात्र्यवलेहः

१९४३

१०२-१०४

„ मण्डूरवटका.

१९४३-४५

१०५

„ गौडोरिष्ट.

१९४५

१०६-११०

„ बीजकारिष्ट.

१९४५-४६

१११-११३

„ धात्र्यरिष्ट

१९४६-४७

११४

पाण्डुरोगमलयोः पानाद्वारे तोयम्

१९४७

११५-११६

„ दोषापेक्षिणी चिकित्सा

१९४७

११७

मृज्जपाण्डुरोगस्य चिकित्सा

१९४८

११८-१२०

मृज्जपाण्डुरोगे व्योषाद्य घृतम्

१९४८-४९

१२१-१३१

कामलायामावस्थिञ्जी चिकित्सा

१९४९-५१

१३२-१३३

हलीमकस्य लक्षणम्

१९५१

१३४-१३७

„ चिकित्सा

१९५२

१३८-१३९

अध्यायोक्तविषया.

१९५२-५३

१७ हिक्काश्वासचिकित्सितम्

१-५

हिक्काश्वासचिकित्सितोपक्रमः

१९५३-५४

६-९

हिक्काश्वासयोः शीघ्रं प्राणहरस्य तत्र

हेतुश्च

१९५४-५५

१०-१७

„ निदानं संप्राप्तिश्च

१९५५-५७

१८-२०

„ पूर्वरूपाणि

१९५७

२१-२६

महाहिक्काया लक्षणम्

१९५७-५९

२७-३०

गम्भीराख्यहिक्काया लक्षणम्

१९५९

३१-३३

व्यपेताख्यहिक्काया

१९५९-६०

३४-३७

क्षुद्राख्यहिक्काया

१९६०-६१

३८-४१

अक्षजहिक्कायाः

१९६१-६२

विषय	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
४२-४४	हिकायाः साध्यासाध्यविचारः	१९६२-६३	१९७९-८०
४५	श्वासाना संप्राप्तिः	१९६३	१९८०-८१
४६-४८	महाश्वासस्य लक्षणम्	१९६३	१९८१
४९-५१	ऊर्ध्वश्वासस्य	१९६४	१९८१-८२
५२-५४	छिन्नश्वासस्य	१९६४-६५	१९८३-८५
५५-६२	तमश्वासस्य	१९६५-६७	१९८५
६३-६४	प्रतमकसंतमकयोः	१९६७	१९८५
६५-६७	क्षुद्रश्वासस्य	१९६७-६८	१९८६
६८-६९	श्वासानां साध्यासाध्यविचार	१९६८	१९८६-८७
७०-७६	हिकाश्वासयोः सामान्यचिकित्साक्रमः	१९६८-७०	१९८७-८८
७७-७८	हरिद्राद्यधूमवर्तिः	१९७०	
७९-८०	कतिपयधूमयोगाः	१९७१	
८१	अनुबन्धजहिकाश्वासचिकित्सा	१९७१	
८२-८४	अस्वेद्या हिकाश्वासातुरा	१९७१-७२	
८५-८७	हिकाश्वासयोरावस्थिकी चिकित्सा	१९७२-७३	
८८-९३	हिकाश्वासयोः शोधनविचारः	१९७३-७४	
९४-९५	कतिपययोगाः	१९७४	
९६	रास्नाद्यो यूषः	१९७५	
९७-९८	क्षारयूष	१९७५	
९९	अन्ये यूषयोगाः	१९७५	
१००	वार्तिकज. यूषः	१९७६	
१००	पथ्यम्	१९७६	
१०१	हिग्वादियवागूः	१९७६	
१०२ १०४	दशमूलादियवागूः	१९७६	
१०५	पानम्	१९७७	
१०६-१०७	पाठादिसवानम्	१९७७	
१०८	हिग्वादिचूर्णम्	१९७७	
१०९	सौवर्चलादिचूर्णम्	१९७७	
११०	कल्कयोगाः	१९७८	
१११	पित्तानुबन्धजे श्वासे मधूलिकाद्युत्कारिका	१९७८	
११२	वतनुबन्धजे श्वासे पथ्यम्	१९७८	
११३	वातपित्तानुबन्धजे श्वासे अनुपानम्	१९७८	
११४	कफपित्तानुबन्धजे श्वासे अनुपानम्	१९७८	
११५	हिकाश्वासयोः मधुकादियोग	१९७९	
११६	शकृद्रसप्रयोगः	१९७९	
११७	अश्वगन्धाक्षारः	१९७९	
११८-१२०	हिकाश्वासयोः रोहयोगाः	१९८०	
१२१-१२२	गन्धोदनम्	१९८०-८१	
१२३-१२४	शुद्धाद्यं चूर्णम्	१९८१	
१२५-१२८	मुक्ताद्यं	१९८१-८२	
१२९-१३९	हिकाया कतिपययोगाः	१९८३-८५	
१४०	दशमूलाद्यं घृतम्	१९८५	
१४१-१४४	तेजोवत्याद्यं	१९८५	
१४५-१४६	मन शिलादिघृतम्	१९८६	
१४७-१५०	चिकित्सासूत्रम्	१९८६-८७	
१५१	अध्यायोक्तविषयाः	१९८७-८८	
१८ कासचिकित्सितम्			
१-३	कासचिकित्सितोपक्रमः	१९८८	
४	कासस्य भेदाः	१९८८	
५	पूर्वरूपम्	१९८९	
६-८	संप्राप्ति	१९८९	
९	भेदे हेतुः	१९८९	
१० १३	वातकासस्य निदानलक्षणम्	१९९०	
१४-१६	पित्तकासस्य	१९९१	
१७-१९	श्लेष्मकासस्य	१९९१-९२	
२०-२३	क्षतकासस्य	१९९२-९३	
२४-२९	क्षयकासस्य	१९९३-९४	
३०-३१	कासाना साध्यासाध्यविचारः	१९९४	
३२-३४	वातकासे चिकित्साक्रमः	१९९५	
३५	कण्टकारीघृतम्	१९९५	
३६-३८	विष्पल्याद्य घृतम्	१९९६	
३९ ४२	त्र्यूषणाद्यं घृतम्	१९९६-९७	
४३-४६	रास्नाघृतम्	१९९७-९८	
४७	विडङ्गादिचूर्णम्	१९९८	
४८-४९	द्विक्षारादिचूर्णम्	१९९८-९९	
५० ५१	दुर्गन्धादिलेहः	१९९९	
५२	विडङ्गादिलेहः	१९९९	
५३-५६	चित्रकादिलेहः	१९९९-२०००	
५७-६२	अगस्त्यहरीतकीलेहः	२०००-२००२	

[illegible]

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
६०-७० रक्तातिशारलक्षणम्	२०५५-५६	११ विसर्पस्य निरुक्तिः	२०८५
७१-८६ रक्तातिशारचिकित्सा	२०५६-५९	१२-१४ „ भेदाः	२०८५-८६
८७-९२ पित्तातिशारे गुदव्रलीपाकचिकित्सा	२०५९-६०	१५ „ दोषदूष्यसंग्रहः	२०८६
९३-१०१ रक्तातिशारे चिकित्साक्रमः	२०६१-६३	१६-२२ „ सामान्यनिदानम्	२०८६-८७
१०२-१०३ श्लेष्मातिशारे चिकित्साक्रमः	२०६३	२३-२४ „ साध्यासाध्यलक्षणम्	२०८७-८८
१०३-१२० श्लेष्मातिशारज्ञाः कतिपयोगाः	२०६३-६६	२५-२७ „ वाह्याभ्यन्तराश्रयभेदेन द्वैविध्यम्	२०८८
१२१-१२२ अतिशारे वातादिचिकित्साक्रमः	२०६६-६७	२८ असाध्यविसर्पलक्षणम्	२०८९
१२३ अध्यायोक्तविषयाः	२०६७	२९-३० वातविसर्पस्य निदानलक्षणे	२०८९-९०
		३१-३२ पित्तविसर्पस्य „	२०९०-९१
		३३-३४ कफविसर्पस्य „	२०९२-९३
		३५-३६ भग्नविसर्पस्य „	२०९३-९५
		३७-३८ कर्दमविसर्पस्य निदानलक्षणे	२०९५-९६
		३९ ग्रन्थिविसर्पस्य „	२०९७-९८
		४० उपद्रवस्य लक्षणम्	२०९८
		४० „ आशुप्रतिकारोपदेशः	२०९८
		४१ साक्षिपातिकविसर्पलक्षणम्	२०९९
		४२ विसर्पाणां साध्यासाध्यविचारः	२०९९
		४३-५० विसर्पेषु चिकित्सासूत्रम्	२१००-०२
		५१-५३ विसर्पे वमनम्	२१०२
		५४ विसर्पे कृत्रिययोगाः	२१०२
		५५-५६ विसर्पे किरातलिकादिकषायः	२१०३
		५७ „ प्रपौण्डरीकादिकषायः	२१०३
		५८ „ द्रक्षादिशीतकषायः	२१०३
		५९-६१ „ षटोलादिकषायः	२१०४
		६२-६७ „ विरेचनम्	२२०४-०५
		६८-७० „ रक्तसावः	२१०५-०६
		७१ „ प्रदेहयोगाः	२१०६
		७२ „ उदुम्बरादिप्रदेहः	२१०६
		७३ „ न्यग्रोधपादपादिलेपः	२१०७
		७४ „ कालीयादिप्रलेपः	२१०७
		७५ „ शाह्वलादिप्रदेहः	२१०७
		७६ „ सारिव दिप्रलेपः	२१०७
		७७ „ नलदादिप्रलेपः	२१०७-०८
		७८-९७ „ प्रदेहयोगाः	२१०८-१२
		९८-१०७ प्रलेपविषये कर्तव्याकर्तव्योपदेशः	२११२-१४
२० छर्दिचिकित्सितम्			
१-२ छर्दिचिकित्सितोपक्रमः	२०६८		
३-४ छर्दिविषयेऽग्निवेशस्य प्रश्नः	२०६८		
५ छर्दे भेदाः	२०६८		
६ छर्दे पूर्वरूपम्	२०६९		
७-९ वातच्छर्दे निदानलक्षणे	२०६९-७०		
१०-११ पित्तच्छर्दे „	२०७०-७१		
१२-१३ कफच्छर्दे „	२०७१		
१४-१५ सन्निपातच्छर्दे „	२०७१-७२		
१६-१७ छर्देऽपद्रवा	२०७२-७३		
१८ द्विष्टार्थजायाश्छर्दे निदान- लक्षणे	२०७३		
१९ छर्देऽसाध्यलक्षणम्	२०७३		
२०-२५ वातच्छर्द्याश्चिकित्सा	२०७३-७५		
२६-३३ पित्तच्छर्द्याश्चिकित्सा	२०७५-७८		
३४-३९ कफच्छर्द्याश्चिकित्सा	२०७८-७९		
४० सन्निपातच्छर्द्याश्चिकित्सा	२०८०		
४१-४४ मनोभिघातजच्छर्द्याश्चिकित्सा	२०८०-८१		
४५ छद्युपक्षवचिकित्सा	२०८१		
४६-४७ चिरप्रवृत्तच्छर्दिचिकित्सा	२०८१-८२		
४८ अध्यायोक्तविषया	२०८२		
२१ विसर्प चिकित्सितम्			
१-२ विसर्पचिकित्सितोपक्रमः	२०८३		
३-१० विसर्पविषये अग्निवेशस्य प्रश्नाः	२०८३-८४		

የገንዘብ ምንጭ

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
६२-६४	दोषस्थानभेदेन विषचिकित्सा	१५२	कणभदष्टलक्षणम्
६५-६७	विषसक्रमणार्थमुपधानम्	१५३	उच्चिद्विद्वदष्टलक्षणम्
६८	विषे नस्यम्	१५४	सविषमण्डूदष्टलक्षणम्
६९	, अञ्जनम्	१५५	सविषमत्स्य-जलौनोदष्टलक्षणम्
७०-७६	, गन्धहस्तिनामागदः	१५६	गृहगोविन्द-शतपदीदष्टलक्षणम्
७७-९४	, महागन्धहस्तिनामागदः	१५७	मशकदष्टलक्षणम्
९५-९७	, अगदाः	१५८	मक्षिकादष्टलक्षणम्
९७-१००	, धूमागदाः	१५९-१६०	स्थान काल-स्वभाव प्रदेशैः
१०१-१०४	, क्षारागदाः		सर्पदष्टानामसाध्यत्वम्
१०५-१०७	विषप्रदातुर्लक्षणानि	१६१-१६४	सर्पाणां कालादि भेदेन तीक्ष्ण-
१०८-११५	सविषाजलक्षणम्		मन्दविषत्वम्
११६-१२०	सविषदन्तपवन शिरोभ्यङ्गाञ्जन-	१६५-१६६	कीटानां वातोत्पन्नादित्वम्
	स्नानोदकोत्सादन-वस्त्रालंकार-	१६७	वातिकविषलक्षणम्
	वर्णकं भूनादुष्काश्चगजवर्मकेतु-	१६८	पैतिकविषलक्षणम्
	शयनाश्वनमात्यलक्षणम्	१६९	श्लेष्मिकविषलक्षणम्
१२०	सविषधूमलक्षणम्	१७०-१७४	कीटविषचिकित्सा
१२१	सविषजललक्षणम्	१७५ १७६	सविषकुङ्कुरादिदष्टलक्षणम्
१२२-१२३	स्थानविशेषे विषे चिकित्सा	१७७ १७८	सविषदण्डस्य निर्विषदण्डस्य च
१२४-१२६	सर्पभेदा तेषां लक्षणानि च		लक्षणम्
१२७	दर्शिकरकृतदण्डलक्षणम्	१७९ १८०	विषे हृदिदाह प्रसेकयो चिकित्सा
१२८	मण्डलिकृतदण्डलक्षणम्	१८१ १८२	,, निरोगते ,,
१२९	राजिलकृतदण्डलक्षणम्	१८३	,, अक्षिगते ,,
१३०-१३३	सर्पाणां पुत्रीनपुंसकभेदेन	१८४	,, कण्ठगते ,,
	लक्षणानि	१८५	,, व्यामागदगते ,,
१३३	गर्भिण्यां सूतया च दष्टस्य लक्षणम्	१८६	,, रम्भगते ,,
१३४	गौधेरकलक्षणम्	१८७	,, रक्तगते ,,
१३५	सर्पदंशानामाकृतिभेदेन मृदु	१८८	,, मांसगते ,,
	दारुणत्वम्	१८९	विषे कतिपयसिद्धयोगाः
१३६	सर्पाणामवस्थाभेदेन तीक्ष्णविषत्वम्	१९० १९१	,, वास्यादियोगः
१३७-१३९	सर्पविषं कस्यां दंष्ट्राया तिष्ठति	१९१ १९२	,, चन्दनादियोगः
१४०	सर्पविषमूत्र-1- कीटाः	१९३-१९५	,, सिन्धुवारादियोगः
१४१-१४३	सविषकीटदष्टलक्षणम्	१९६	,, मज्जिष्टादियोगः
१४४-१४६	लूतादष्टलक्षणम्	१९७	,, व्योषादियोगः
१४७-१४८	सूषिकविषलक्षणम्	१९८	,, गृहधूमादियोगः
१४९	कृकलासकदष्टलक्षणम्	१९९	कीटविषे लेपौ
१५०-१५१	वृश्चिकदष्टलक्षणम्	२०० २०४	लूताविषे निद्वययोगाः

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
१० निजव्रणाना सप्राप्तिः	२२५०	९६ , हितं पट्टं	२२६९
११-१२ वातिकव्रणस्य लक्षणं चिकित्सा च	२२५०-५१	९७-९८ , अहितं हितं चाब्रपानम्	२२६९-७०
१३-१४ पैकतिकव्रणस्य , ,	२२५१	९९ , उत्प्रादनविधि	२२७०
१५-१६ कफव्रणस्य , ,	२२५१-५२	१०० , अवसादनविधि	२२७०
१७-१९ अस्मिन्नध्याये वक्ष्यमाणविषयाः	२२५२	१०१-१०६ , अभिकर्मविधि	२२७०-७२
२०-२१ व्रणानां विंशतिर्भेदाः	२२५३-५३	१०७ , क्षाकर्मविधि	२२७२
२२-२३ , त्रिविधा परीक्षा	२२५३	१०८-१०९ व्रणे धूपनविधि	२२७२
२४-२५ द्वादश दुष्टव्रणा.	२२५३-५४	११०-११२ , प्रलेपविधि.	२२७२-७३
२६ अष्टौ व्रणस्थानानि	२२५४	११३ , अवचूर्णनम्	२२७६
२७ , व्रणगन्वा.	२२५४	११४ , त्वग्निशुद्धिकरोलप.	२२७३
२८ चतुर्दश व्रणसंज्ञावा.	२२५४-५५	११५-११७ , सत्रर्णीकरणविधिः	२२७३-७४
२९-३० षोडश व्रणोपद्रवाः	२२५४	११८ , लोमसंजननम्	२२७४
३१-३५ प्रकारान्तरेण चतुर्विंशतिव्रण- दाषा.	२२५५-५६	११९ , व्रणोपद्रवचिकित्सा	२२७४
३६-३७ व्रणानां साध्यासाध्यलक्षणानि	२२५६	१२०-१२१ , अध्यायोक्तविषयाः	२२७५
३८-४३ , षट्त्रिंशदुपक्रमा.	२२५७-५८		
४४-४८ व्रणशोथप्रशमनी चिकित्सा	२२५८-५९	२६ त्रिमर्मीयचिकित्सितम्	
४९-५१ व्रणशोथपाचना उपनाहा	२२५९		
५२ विदग्धस्य सपक्वस्य च शोथस्य लक्षणम्	२२५९	१-२ त्रिमर्मीयचिकित्सितोपक्रमः	२२७५
५३-५४ पक्वव्रणशोथभेदनो भेषजगण	२२६०	३-४ मर्मणा मरुता तत्र त्रयाणां प्रधानम्	२२७६
५५-६० व्रणे पञ्चविंश शस्त्रकर्म	२२६०-६१	५-१० उदावर्तस्य निदानसंप्राप्ति- लक्षणानि	२२७६-७८
६१-६२ , पीडनविधि	२२६१-६२	११ उदावर्तस्य चिकित्सा	२२७८
६३-६५ , निर्वापणविधि	२२६२	१२ उदावर्ते श्यामादिवर्णि	२२७८-७९
६५-७२ , सन्धानविधि	२२६३-६४	१३-१४ , अन्याः वर्तयः	२२७९
७३-७९ , रवेद विधिः	२२६४-६५	१५ , प्रधमनचूर्णम्	२२७९
८०-८२ , एषणविधि.	२२६६	१६-१७ , निरुहविधनम्	२२८०
८३-८५ , शोधनविधि.	२२६७	१८ , अक्षपानम्	२२८०-८२
८६ शुद्धव्रणलक्षणम्	२२६७	१९ , विरेचन अनुवादन च	२२८२
८७ व्रण रक्षणविधि	२२६७	२० , द्वितारद्विग्वदिचूर्णम्	२२८२
८८ , चन्द दिव्योग.	२२६७	२१ , वसादिचूर्णम्	२२८१-८२
८९ , प्रपण्डरीकायं तैलम्	२२६८	२२ , द्विग्वदि चूर्णम्	२२८२
९०-९१ , कम्पिलाय तैलम्	२२६८	२३ , शिथराय घृतम्	२२८२
९२ , प्रपण्डरीकायं तैलं अपरम्	२२६८	२४-२५ , लक्षणयोग.	२२८२-२३
९३-९४ , अन्येयोगा	२२६९	२६-३२ , आनाहलक्षण	
९५ , पत्रदानम्	२२६९		

विषयः	पृष्ठापुः	विषयः	पृष्ठाङ्क
३२४४ मूत्रकृच्छ्रस्य निदानसंप्राप्ति- लक्षणानि	२२८५-८९	१०० त्रिदोषजहृदोऽस्य चिकित्सा	२३०७
४५ वातजमूत्रकृच्छ्रस्य चिकित्सा	२२८९	१०१-१०३ शूलस्य ,	२३०७-०८
४६-४८ मूत्रकृच्छ्रे पुनर्नवादिभिश्चरुस्नेह	२२८९-९०	१०४-१०६ प्रतिश्यायस्य निदानसंप्राप्ति- लक्षणानि	२३०८-०९
४९ पित्तजमूत्रकृच्छ्रचिकित्सा	२२९०	१०७ १०९ दुष्टप्रतिश्यायजा रोगा	२३०९-१०
५० पित्तजमूत्रकृच्छ्रे शतावर्यादिकाय.	२२९०	११० दुष्टप्रतिश्यायस्य लक्षणम्	२३१०
५१ , कतिपय योगा.	२२९०-९२	१११ क्षवयोः नासाशोषस्य च लक्षणम्	२३१०
५२-५३ , एर्वास्वीनादियोगौ	२२९२	११२ प्रतिनाहस्य ,	२३१०
५४ कफजमूत्रकृच्छ्रचिकित्सा	२२९२-९२	११२ नासास्त्रावस्य ,	२३११
५५ कफजमूत्रकृच्छ्रे वीरोषादिचूर्णम्	२२९२	११३-११४ पूतिनस्यस्य अपीनस्य च लक्षणम्	२३११
५७ , सप्तच्छदादियवागू कायः वा	२२९२	११५ घ्राणपाकस्य ,	२३११
५८ साक्षिपातिरुमूत्रकृच्छ्रचिकित्सा	२२९३	११५ नासाश्वयथो. ,	२३११
५९ अश्मरीजमूत्रकृच्छ्रचिकित्सा	२२९३	११६ नासार्वुदस्य ,	२३११
६०-६१ अश्मरीजमूत्रकृच्छ्रे पाषाणभेदादिचूर्णं घृतं वा	२२९३-९४	११६ पूयःक्तस्य ,	२३१२
६२ , श्व घ्रादियोग.	२२९४	११७ अरुंधिकायाः ,	२३१२
६३ , पुनर्नवादियोग	२२९४	११८ शिरोरोगस्य वातजदिभे-न लक्षणानि	२३१२-१३
६४-६५ , त्रुट्यादिचूर्णम्	२२९५	११९-१२३ मुखरोगस्य ,	२३१३-१४
६६-६८ , अन्ये योगा.	२२९५-९६	१२४-१२६ अरुचिरस्य ,	२३१४-१५
६९-७२ रेन्नेभिपातमूत्रकृच्छ्रचिकित्सा	२२९६-९६	१२७ १२८ कर्णरोगस्य ,	२३१६
७३-७४ रक्तजमूत्रकृच्छ्रचिकित्सा	२२९८	१२९-१३१ नेत्ररोगस्य ,	२३१६-१७
७४-७५ रक्तजमूत्रकृच्छ्रे श्व घ्रावृणम्	२२९८	१३२ खालितस्य लक्षणम्	२३१७
७६ मूत्रकृच्छ्रेऽपश्यानि	२२९९	१३२ पलितस्य ,	२३१७
७७-८० हृद्रोगस्य निदानसंप्राप्ति-लक्षणानि		१३३ ऊर्ध्वजत्रुरोगनिदानोपसंहार.	२३१८
८१ वातजहृद्रोगेचिकित्सा	२३००	१३४-१३५ वातजघ्नीनसचिकित्सा	२३१८-१९
८२ वातजहृद्रोगे पुनर्नवाद्यं तैलम्	२३०१	१३६ वातजघ्नीनसं सक्तुधूम	२३१९
८३ , हरीणक ।।दिघृतम्	२३०१	१३७-१४३ , आवस्यिकीचिकित्सा	२३१९-२०
८४ , पुष्करमूल विकरुः	२३०१	१४४ पैत्तिकप्रतिश्यायचिकित्सा	२३२०-२१
८५-८६ , पुष्करमूलादिकाय	२३०२	१४५ पैत्तिकप्रतिश्याये पाठाद्यम् तैलम्	२३२१
८७-८९ , ज्युषणाद्य तैलम्	२३०२-०३	१४४-१४९ , आवस्यिकीचिकित्सा	२३२१-२२
९०-९२ पित्तजहृद्रोगस्य चिकित्सा	२३०३-०४	१५०-१५७ कफजप्रतिश्यायचिकित्सा	२३२२-२४
९३ पित्तजहृद्रोगे द्राक्षाद्यम् घृतम्	२३०४	१५८-१५९ वातिकशिरोरोग ,	२३२४
९४-९५ , कशेरुकाद्य ,	२३०४-०५	१६०-१६२ वातिकशिरोरोगे राज्ञादि तैलम्	२३२४-२५
९६-९७ कफजहृद्रोगस्य चिकित्सा	२३०५-०६	१६३-१६५ शिरोरोगे मायूरघृतम्	२३२५
९८-९९ कफजहृद्रोगे उदुम्बरादिलेह	२३०६		

विषयः	पृष्ठाङ्कः
१६६-१७५ शिरोरोगे महामायूष्मृतम्	२२२६-२७
१७५-१७९ पैक्षिकशिरोरोगस्य चिकित्सा	२२२८-२९
१८०-१८२ कफजशिरोरोगस्य	२३२९
१८३ सन्निपातजशिरोरोगस्य	२३२९-३०
१८३-१८६ कृमिजशिरोरोगस्य	२३३०
१८७-१९३ मुखरोगस्य	२३३०-३२
१९४-१९५ मुखरोगे कालकचूर्णम्	२३३२
१९६-१९७ ,, पीतकचूर्णम्	२३३२
१९८-२०० ,, मृद्वीकादिचूर्णम्	२३३३
२०१-२०२ ,, कटुकादिकाथः	२३३३-३४
२०३ तालुशोषचिकित्सा	२३३४
२०४-२०५ मुखपाक	२३३४
२०६-२१४ मुखरोगे स्रदिग्दिगुणिका	
तैलम् च	२३३४-३६
२१५-२२० अरोचकानां चिकित्सा	२३३६-३७
२२१ कर्णरोगचिकित्सा	२३३८
२२२ कर्णरोगे त्रिंवादि तैलम्	२३३८
२२३-२२५ ,, दैवदारुवादि	२३३८
२२६-२३० ,, क्षारतैलम्	२३३९
२३१-२३६ नेत्ररोगे विडालका	२३४०-४१
२३७-२३९ ,, आश्रयोत्तनानि	२३४१-४२
२४०-२४२ ,, अञ्जनानि	२३४२-४३
२४३-२४५ ,, अमृताह्लादिवर्ति.	२३४३
२४६ ,, राह्वा विर्तिः	२३४३-४४
२४७-२५० ,, चूर्णाञ्जनम्	२३४४
२५१-२५२ ,, सौवीगाञ्जनादिवर्ति.	२३४४-४५
२५२-२५३ ,, सुखावती वर्ति.	२३४५
२५४-२५५ ,, दृष्टिप्रदा वर्ति.	२३४५-४६
२५६-२६२ नेत्ररोगे अन्यान्यञ्जनानि	२३४६-४७
२६२-२६७ खालित्यादि चिकित्सा	२३४७-४९
२६८-२७५ खालित्यपलितयो	
महानीलतैलम्	२३४९-२३५०
२७६-२८३ ,, अन्ये कतिपययोगाः	२३५०-५२
२८३-२९० स्वरभेद चिकित्सा	२३५२-५४
२९१ दोषाणां स्थानसामीप्याद्वरणमुचितम्	२३५४
२९२-२९३ विरुद्धगुणा अपिदोषाः परस्परं	

विषयः	पृष्ठाङ्कः
नोपपन्नं	२३५८
अध्यायोक्तार्थसंग्रहः	२३५५
२७ ऊरुस्तम्भचिकित्सितम्	
१२ ऊरुस्तम्भ चिकित्सितोपक्रमः	२३५५
३-१४ ऊरुस्तम्भस्य निदानं सप्तसिद्धि	२३५५-५८
१५ ,, पूर्वरूपाणि	२३५८
१६ ऊरुस्तम्भे ब्रह्मप्रयोगजा दोषा.	२३५९
१७-१८ ऊरुस्तम्भस्य लक्षणानि	२३५९
१९ ,, साध्यासाध्यलक्षणानि	२३५९
२०-२७ ,, चिकित्सामृत्तम्	२३६०-६१
२८-३२ ऊरुस्तम्भहराः कतिपययोगा	२३६०
३३-३४ ऊरुस्तम्भे शार्ङ्गैष्टान्त्रियोगः	२३६३
३५ ,, मूर्वादियोगः	२३६३
३६-३७ ,, स्वर्णक्षीर्यादियोगः	२३६३
३८ ,, अन्योयोगौ	२३६४
३९-४१ ,, आवस्थिकी चिकित्सा	२३६४
४१-४२ ,, तैलयोगाः	२३६४
४३-४४ ,, कुष्ठाय तैलम्	२३६५
४५-४६ ,, सैन्धवाद्य	२३६५
४७ ,, अष्टरुद्धर तैलम्	२३६६
४८ ,, वातचिकित्सा	२३६६
४९ ,, वल्मीक मृत्तिकाद्युत्सादनम्	२३६६
५०-५३ ,, अन्ययोगा	२३६६-६७
५४-५५ ,, वत्सकादिप्रलेपः	२३६७
५६-६० ,, श्योनाकादिपरिपेक.	
प्रलेपः वा	२३६८-६९
६०-६१ ऊरुस्तम्भचिकित्सामृत्तम्	२३६९
६२ अध्यायोक्तार्थसंग्रहः	२३६९
२८ वातव्याधिचिकित्सितम्	
१-२ वातव्याधिचिकित्सितोपक्रमः	२३७०
३-४ वायोः स्वभावः	२३७०

विषयः	पृष्ठाङ्क	विषयः	पृष्ठाङ्क
५-११	पञ्चभेदाः तेषां स्थानानि कर्म च	७५-७७	वातरोगेषु स्नेहविधिः
१२-१४	विगुणवातानां कार्यम्	७८-८२	स्नेहविधिः
१५-१८	वातरोगाणां सामान्यानिदानं संप्राप्तिश्च	८३-८५	सशोधनम्
१९	पूर्वरूपम्	८६-८८	सामान्यचिकित्सा
२०-२३	कुपितस्य वायो-रूपाणि	८९	कोष्ठस्थे वाते चिकित्सा
२४	कोष्ठे प्रकुपितस्य वातस्य लक्षणम्	९०	गुदपक्काशस्ये
२५	सर्वाङ्गे	९१	आमाशयस्थे
२६	गुदे	९२	सर्वाङ्गकुपिते
२७	आमाशये	९२	त्वगाश्रिते
२८-२९	पक्काशये	९२	रक्तस्थे
३०	त्वचि	९३	मासमेदस्थे
३१	असृजि	९३	अस्थिमज्जगते
३२	मासमेदनो	९४-९५	शुक्रस्थे
३३	मज्जास्थनो	९६	हृदि प्रकुपिते
३४	शुक्रस्थस्य	९७	वायुना गात्रे वेष्ट्यमाने चिकित्सा
३५	स्नायुगतस्य	९८	सङ्कुचिते
३६	खिरागतस्य	९८	बाहुक्षीर्षगते वाते
३७	सन्निवगतस्य	९९	नाभेरवो वाते प्रकुपिते
३८-४२	अर्दितस्य लक्षणम्	९९-१००	अर्दितस्य
४३-४५	अन्तरायामस्य	१००	पक्षघातस्य
४६-४८	बहिरायामस्य	१०१	गृध्रस्या
४९	हनुप्रदस्य	१०१-१०२	खल्व्याः
५०	आक्षेपकस्य	१०२-१०३	हनुप्रदस्य
५१	दण्डकस्य	१०४-१०६	वातरोगिणा यत्प्रसक्तम्
५२	अर्दितादीनां समानं लक्षणम्	१०६-१०८	वातरोगे मांसरसा
५३-५५	एकाङ्गयोगस्य	१०९-११७	स्वेदा
५६	गृध्रस्या	११८-१४१	वातरोगहराः श्लेहयोगाः
५७	खल्व्याः	१४२-१५६	वातरोगे बलातैलम्
५८-६१	पित्तादिसंशर्गज्ञानम्	१५७-१६४	अमृतं यम् तैलम्
६१-६२	कफपित्तरावृतस्य वायो लक्षणानि	१६५-१६६	राज्जातैलम्
६३-६८	रक्तादिधातुभिरावृतस्य वायो- लक्षणानि	१६७-१६९	मूलकाद्यं तैलम्
७२-७४	वातरोगाणां साव्यासाव्य- विचारः	१७०-१७१	वृषमूलादि
		१७२-१७६	मूलक तैलम्
		१७७-१८१	अन्ये तैलयोगाः
		१८१-१८३	तैलप्रशंसा
		१८४-१९९	दोषान्तरादिसंश्लेषे वाते चिकित्सा

विषयः

पृष्ठाङ्क

१९९-२४७	पञ्चाना मासतानामन्योन्यावरणे	
२४८-२५०	अध्यायोक्तविषया.	२४९८-२९

२९ वातशोणितक्षिकित्सितम्

१-२	वातक्षिकित्सितोपक्रमः	२४२९
३-११	वातक्षयनिदानम् सप्राप्तिश्च	२४२९-३२
१२-१५	स्थानम्	२४३१-३२
१६-१८	पूर्वलक्षणम्	२४३२
१९-२३	भेदाः तेषां	
	लक्षणानि च	२४३३-३४
२४-२६	वाताधिक्य वातरक्तस्य लिङ्गानि	२४३४
२७-२८	पित्ताधिक्य	२४३६-३५
२९	कफाधिक्य	२४३५
३०-३४	वातरक्तस्य साध्यासाध्य- लक्षणम्	२४३५-३६
३५-४०	वातरक्ते रक्तमोक्षणविधि	२४३६-३८
४१-४२	सामान्यचिकित्सा	२४३८
४२-४८	विशेषचिकित्सा	२४३८-४०
४९	अभितानि	२४४०
५०-५४	हितमद्यपानम्	२४४०-४२
५५-५७	घृतय गा-	२४४०-४२
५८-६०	पारुषकघृतम्	२४४२
६१-७०	जीवनीयघृतम्	२४४३-४४
७१	घृतयाग क्षीयोगश्च	२४४४
७२-७५	चतुःस्नेहः	२४४५
७६-७८	स्निग्ध घृतं तैल वा	२४४५-४६
७९-८१	वृत्तिपयसागा.	२४४६-४७
८२-८७	संज्ञोचनम्	२४४७-४८
८८-८९	व स्त.	२४४८
९०-९५	मधुयष्ट्यादि तैलम्	२४४९-५०
९६-१०२	सुकुमारं तैलम्	२४५०-५२
१०३-१०९	अमृतं तैलम्	२४५२-५३
११०-११३	महापद्मम्	२४५३
११४-११५	खड्गपद्मम्	२४५३-५४
११५-११८	मधु-तैलम्	२४५४

विषयः

पृष्ठाङ्क

११९-१२०	वलातैलम्	२४५५
१२१-१२३	पिण्डतैलम्	२४५५-५६
१२४-१२७	शूलादिविकित्सा	२४५६-५७
१२८-१३४	दाहचिकित्सा	२४५७-५९
१३५-१४४	वाताधिकवातरक्तचिकित्सा	२४५९-६२
१४५-१४८	कफाधिकवातरक्तचिकित्सा	२४६०-६२
१४९-१५६	वातकफाधिकवातरक्त- चिकित्सा	२४६०-६३
१५६-१६२	वातरक्ते आवश्यकौ चिकित्सा	२४६३-६५
१६३-१६५	अध्यायोक्तार्थसंग्रह	२४६५-६६

३० योनिव्यापश्चिकित्सितम्

१-२	योनिव्यापश्चिकित्सितोपक्रमः	२४६६
३-६	योनिव्यापद्विषयेऽभिवेशस्य प्रश्नाः	२४६६-६७
७	योनिव्यापद्वेदा	२४६७
८	योनिव्यापदा सामान्यहेतु	२४६७-६८
९-११	वातजयोनिव्यापत्ते निदान लक्षणम् च	२४६८
११-१२	पित्तजयोनिव्यापत्ते	२४६८
१३-१४	कफजयोनिव्यापत्ते	२४६९
१४-१५	त्रिदोषजयनिव्यापत्ते लक्षणम् च	२४६९
१६	रक्तजयोनिव्यापत्तेर्लक्षणम्	२४६९
१७	अरजरुक्ताया योनिव्यापत्तेर्लक्षणम्	२४७०
१८	अचरणाया	२४७०
१९	अतिचरणाया	२४७०
२०	प्राक्चरणाया	२४७०
२१-२२	उपप्लुताया	२४७१
२३-२४	परिप्लुताया	२४७१
२५-२६	उदावर्तिन्या	२४७२
२७-२८	कर्णिन्या	२४७२
२८	पुत्रघ्न्या	२५७०-७३
२९-३०	अतर्मुखा	२४७३
३१	सूचीमुखा	२४७३
३२	शुष्काया	२४७३-७४

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
१५ सर्वेषु वसनयोगेष्वनुक्तमपि मधुसैववम् देयम्	२५५६	४ गुणा.	२५६८
१५ छर्दनयोगयुक्तस्य मधुनः उष्णाविरोधित्वम्	२५५६	५-९ पयोमुखाः अष्टौ एकश्च सुरामण्डयोगः	२५६८-६९
१६ मदनफलानामष्टौ मात्रायोगाः	२५५६-५७	१० मस्तौ एको योग	२५६९
१७-१८ मदनफलाना पञ्च पयोमुखा-योगाः	२५५७-५८	११ तत्रे " "	२५६९
१९ मदनफलानामेको घ्रेययोग.	२५५८	११-१२ एको घ्रेययोगः	२५६९
२० मदनफलानामेकः फाणितयोगः	२५५९	१२-१३ एकः पल्लयोगः	२५७०
२१ मदनफलाना षट् वर्तियोगाः	२५५९	१३ एकस्तैलयोगः	२५७०
२२ " विशतिर्लेहयोगा	२५५९-६०	१३ एको घृतयोग.	२५७०
२३ " विशतिरुत्कारिका-योगा मोदकयोगाश्च	२५६०	१३ बीजाना षड वर्धमानयोगा	२५७०
२४-२५ " षोडश शङ्कुली-अपूपयोगाः	२५६१	१४ इक्ष्वाको. कपायेषु नवयोगाः	२५७०
२६ " दश षाडवाशियोगा.	२५६२	१५ " अष्टौवर्तियोगः	२५७०
२७ मदनफलपर्यायाः	२५६२	१५-१८ " पञ्चलेहयोगाः	२५७१
२८-३० अध्यायोक्तार्थसंग्रह	२५६२-६३	१९ " एको मन्थयोग.	२५७१-७२
		२० " " मासस्त्रयोगः	२५७२
		२१-२३ अव्यायोक्तार्थसंग्रहः	२५७२-७३

२ जीमूतक कल्पः

१-२ जीमूतककल्पोपक्रम.	२५६३
३ जीमूतकपर्याया	२५६३
४ जीमूतकगुणा	२५६४
५-७ जीमूतकाना षट क्षीरयोगा.	२५६४
८ " एकाः सुरामण्डयोगः	२५६५
९-१० " एकोनविंशतिः कपाययोगा	२५६५
११ जीमूतकाना अष्टौ मात्रायोगाः	२५६६
१२ " चरवा स्वरसयोगाः	२५६६
१३ " एको घृतयोग	२५६६
१४-१५ अध्यायोक्तार्थसंग्रहः	२५६६-६७

३. इक्ष्व कल्पः

१-२ इक्ष्वाकुकल्पोपक्रम	२५६७
३ इक्ष्वाकोः पर्याय	२५६७-६८

४. धामार्गवकल्पः

१-३ धामार्गवकल्पोपक्रम.	२५७३
३ धामार्गवपर्याया	२५७३
४-५ धामार्गवगुणाः	२५७३-७४
६ धामार्गवस्य पल्लवाना नवयोगा.	२५७४
७ " चत्वारः क्षीरयोगाः	२५७४
७ " एकः सुरायोग.	२५७४
७-९ " नव कपाययोगा.	२५७४-७५
९ " एकोनयोग.	२५७५
१० " एको घ्रेययोग.	२५७५
११-१२ " द्वादश शङ्कुदमयोगा.	२५७५-७६
१३-१५ " दश लेहयोगा.	२५७६
१५ " एकः कल्कयोगः	२५७६
१६-१७ " अन्ये एकादश कपाययोगा	२५७६-७७
१८ " एको घृतयोगः	२५७७
१९-२० अध्यायोक्तार्थसंग्रहः	२५७७-७८

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
५. वत्सककल्पः			
१-२	वत्सककल्पोपक्रमः	१२-१३	अम्लदिभिर्नवकल्कयोगा २५८७
३-४	वत्सकस्य पर्यायाः	१४	सैन्धवादिभिर्द्वादश
५	मेदौ		चूर्णयोगा २५८८
६	गुणाः	१५-१७	गोमूत्रेण सडाष्टादश
७-९	नन कषाययोगाः		योगाः २५८८
९-१०	पञ्च चूर्णयोगाः	१७	मधुहृन्मैत्रो योगः २५८८
११	त्रय सलिलयोगाः	१८-१९	जीवकादिभिश्चतुर्दश
११	एकः कृगरायोगः		योगः २५८८-८९
१२	अध्यायोक्तार्थसंग्रहः	२०	क्षीरदिभिः सप्तयोगाः २५८९
		२१-२२	अष्टौ लेह्ययोगाः २५८९-९२
		२३	पानकादिषु पञ्चयोगा २५९२
		२४-२५	प्रथमस्त्वर्णयोग २५९२
		२६-५५	श्यामात्रिवृतयोः तत्र मादकयोगा २५९२-९६
६. कृतवेधनकल्पः		५६-६०	पट्सुप्ततुष्टु षड्योगाः २५९७-९८
१-२	कृतवेधनकल्पोपक्रमः	६१-६४	द्वौ चूर्णयोगौ २५९८
३-४	कृतवेधनस्य पर्यायाः गुणाश्च	६५-६६	द्वितीयास्तर्पणयोग २५९९
५	चत्वारः क्षीरयोगा	६६-६७	घृतयोगी २५९९
५	एकः सुगयोगः	६८	क्षीरयोगी २५९९
७-७	द्वाविंशत् कषाययोगा	६९-७१	घृतमद्ययोगी २६००
८	दश पिच्छायोगाः	७२-७३	काज्जिमयोगी २६००-०१
८	षड्वर्गयोगाः एको	७४	षाडवादिभिर्दशयोगा २६०१
	घृतयोगश्च	७५-७६	विरेचनयोगानां वान्तिनिर्गसार्थः
९-१०	अष्टौ लेह्ययोगा		मुषायाः २६०१-०२
११-१२	सप्त मांससयोगाः २५८३-८४	७७-८०	अध्यायोक्तविषया २६०२-०३
१२	एकः क्षुरमयोग		
१३-१४	अध्यायोक्त विषयाः		
		८. चतुरङ्गुलकल्पः	
१-२	श्यामात्रिवृतकल्पोपक्रमः	१२	चतुरङ्गुलकल्पोपक्रमः २६०३
३	विरेचने त्रिवृत्सूत्रं श्रेष्ठम्	३	आरम्भधस्य पर्याया २६०३
४	त्रिवृतायाः पर्यायाः	४-५	गुणाः २६०३-०४
५-६	गुणाः	६-७	उपयोगविवि २६०४
७	भेदाः	८	प्रक्षारसेन एकोयोग २६०४
८-९	येषामरुणा येषां च श्यामाहिता	९-१०	सुगमण्डेन, सीधुना,
१०-११	श्यामात्रिवृताया उद्धरणविधिः		दविमण्डेन, आमलकरसेन,
			सौवीरकण च एकेको योग २६०५

विषय	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
१९	त्रयो यवाग्वादि- योगा २६२६	६१	अन्यद्वेषजं कदा प्रयोज्यम् २६३६
२०-२१	एक उत्कारिका- योग, एको मोदक- योगश्च २६२६	६२	वमने पाटप्रतीक्षा किमर्थं न कर्त्तव्या २६३६
२१-२२	एकोमद्ययोग, भक्ष्य- योगश्च २६२६	६३-६४	कदा पुनः संशोधनीयं देयम् २६३६
२३-२६	अपरशूर्णयोग २६-२७	६५	यो दुर्बलो बहुदोषश्च दोषपादेन स्वयमेव विरिच्यते तत्र कर्तव्यम् २६३७
२७-२९	मोदकयोग २६२७-२८	६६	दोषशेषशमनोपायः २६३७
३०	एक कषाययोग २६२८	६७-६९	क्षेपा मृद्वौषधं प्रयोज्यम् २६३७-३८
३१	, कल्कयोगः २६२८	७०	यस्य विरेचनमूर्ध्वं याति तस्य चिकित्सा २६३८
३२-३४	पञ्चसक्तयोगा २६२९	७१-७२	दोषाप्रवृत्तौ कर्तव्यम् २६३८
३५	एकैकः सौवीरक-तुषोदक- सुगन्धपिण्डकयोग २६२९	७३	दोषातिप्रवृत्तौ २६३९
३६-४०	अध्यायोक्तार्थसंग्रह २६३०	७४-७५	विरेचनस्याविक्रमत्वे हेतुः तच्च- किंसा च २६३९
४१-४२	पञ्चदशद्रव्याण्यश्रित्य वमने विरेचने च यावन्तोयोगा उक्तास्तन्निर्देश २६३१	७६	जीर्यत्यौषधे यदि तृणमोह- मूर्च्छाः स्युस्तदा कर्तव्यम् २६३९-४०
४३	योगसंज्ञा कथं भवति २६३१	७७	कफावृते भेषजे यदा लालादयः स्युस्तदा चिकित्सा २६४०
४४	गुणभूतानां सुगन्धिना फलादि- प्रधानद्रव्यानुवर्तित्वम् २६३१	७८	सुस्निग्धमूरवोष्ठे च कर्तव्यम् २६४०
४५	तेषां विरुद्धवीर्यावेऽप्यबाधकत्वम् २६३०	७९-८०	येषामविरिच्यैव भेषजम् जीर्यति तेषां चिकित्सा २६४०-४१
४६	विरुद्धवीर्याणां प्रयोगे हेतु २६३२	८१-८२	येषां संशोधनम् विनैव कर्मवातातपा- ग्निभिर्दोषाः क्षयन् यावन्ति तेषां कर्तव्यम् २६४१
४७-४८	द्रव्याणां बलाधानार्थं स्वर- संभावना कार्या २६३२	८३	क्षेपा स्निग्धं क्षेपा च रुक्षम् विरेचनम् प्रयोज्यम् २६४१-४२
४८	तुल्यातुल्यवीर्यसयोगादिकार्यम् २६३२-३३	८४-८५	विधिपूर्वकमंशोदनम् २६४२
४९-५०	अत्रोक्तबीजेनान्ययोगानामपि कल्पना भार्या २६३३	८६	अत्रोक्तमात्राविचार २६४२
५१-५३	तीक्ष्णस्य विरेचनस्य लक्षणम् २६३३	८७-९७	मानपरिभाषा २६४२-४४
५३-५६	कथं भेषजं तीक्ष्णत्वं मन्द- त्वं च याति २६३४	९८-९९	द्रव्याणां सद्यः स्मृतानां द्रव्याणां च द्विगुणम् त्रिगुणम् प्राक्तनम् २६४४-४५
५७-५८	तीक्ष्णादीनि भेषजानि षेपु योज्यानि २६३४-३५	१००-१०४	रुग्णेषां परिभाषा २६४५-४६
५९	आपित्तदर्शनाद्वमनार्थं भेषजं प्रयोज्यम् २६३५	१०५	मानस्य द्वेद्विध्यम् २६४६
६०	दोषाद्विषमवेक्षणं भेषजं प्रयोज्यम् २६३४	१०६-१०७	कल्पस्थानोक्ताः संग्रहाः २६४६-४७

विषयः

पृष्ठाङ्कः

विषयः

पृष्ठाङ्कः

१. कल्पनासिद्धिः

२. पञ्चकर्मयसिद्धिः

१ २	कल्पनासिद्धयुपक्रमः	२६४८
३ ६	पञ्चकर्मवृत्तनाविषयेऽभिवेशस्य कतिपये प्रश्नाः	२६४८-४८
६-७	स्नेहकर्मणः कालावधिः	२६४९ ५०
७-८	स्नेहवृत्तदोषगुणा	२६५०
८ ९	वमने विरेचने च दोषोत्क्लेशविधिः	२६५०
१०	वमनविरेचनयोः प्रतिलोमगमने हेतुः	२६५०-५१
१०-११	वमनविरेचनयोः कर्तव्य क्रमः	२६५१
११ १३	समाधानान्तरं कर्तव्योन्नमसर्जन- क्रमः	२६५२-५२
१३ १४	हीनमध्यप्रवरयोर्वमनविरेचनयो- र्लक्षणानि	२६५२
१५-२०	वमनविरेचनयोः समहीनाति- योगलक्षणानि	२६५२-५४
२०-२६	निरुहानुवासनविधानम्	२६५५-५७
२७ ४०	वस्तेर्गुणाः	२६५७-६१
४०-४६	वस्तेः समहीनातियोगलक्षणानि	२६६१-६३
४६	उचितस्नेहप्रत्यागमनकालः	२६६३ ६४
४७ ५०	धर्मवृत्ति-कालवृत्ति-योग- वस्तीना विवर्णनम्	२६६४-६५
५०-५१	शिरोविरेचनस्य विधिः	२६६५
५१-५२	समहीनातियोग- लक्षणानि	२६६५ ६६
५३	तेषु चिकित्सा	२६६६
५४	वस्त्यादिषु परिहारकालः	२६६६
५६-५७	परिहरणीयानि	२६६७
५५-५६	प्रणीयमानो वस्तिर्हेतुभिर्न याति सुखं च वहिर्नायाति ते हेतवः	२६६७
५६-५७	वस्तेः शीघ्रनिर्गमने हेतवः	२६६७-६८
५७-६०	येषु साध्येष्वपि रोगेषु कर्म न सिद्धिमेति ते रोगाः	२६६८
६०	अव्यायोक्त्यर्थमग्रहः	२६६८

१ ३	पञ्चकर्मयसिद्धयुपक्रमः	२६६९-७०
४-७	सामान्यतः पञ्चकर्मानर्हा	२६६९-७०
८	अच्छर्दनीयाः	२६७१ ७२
९	तत्रापवादः	२६७४
१०	वमनार्हा	२६७४-७५
११	अविरेच्या	२६७५-७६
१२	तेषां विरेचनाया व्यापदो भवन्ति	२६७६-७८
१३	विरेचनार्हाः	२६७८ ७९
१४	अनास्थाप्याः	२६७९-८०
१५	तेषामास्थापनाया व्यापदो भवन्ति	२६८०-८२
१६	आस्थापनार्हा	२६८२-८३
१७	अनुवासनार्हाः	२६८३-८४
१८	तेषामनुवासनाया व्यापदो भवन्ति	२६८४
१९	अनुवासनार्हाः	२६८४-८५
२०	अशिरोविरेचनार्हाः	२६८५
२१	तेषां शिरोविरेचनाया व्यापदो भवन्ति	२६८६-८८
२२	शिरोविरेचनार्हाः	२६८८-८९
२३	कस्मिन्तौकटा वमनम् विधेयम्	२६८९
२४	अध्यायोक्तविषया	२६८९
२५-२८	उक्तेषु विधिनिषेधेषु दैवेन स्वयमप्यूहो विधेयः	२६८९-९१

३ वस्तिस्त्रीया सिद्धिः

१-२	वस्तिस्त्रीयसिद्धयुपक्रमः	२६९१
३-५	वस्तिविषयेऽभिवेशस्य कतिपयप्रश्नाः	२६९१ ९२
६	क्रिपेक्षय दत्तोद्वस्तिः सम्यक् सिद्धिमेति	२६९२
७	वरितनेत्रविधानोपयोगीभि द्रव्याणि	२६९२ ९३

पृष्ठ	विषयः	विषय	पृष्ठ
८-१०	वस्तिनेत्रप्रमाणम् वस्तिनेत्राकृतिश्च २६९३-९४	४. स्नेहवन्तिन्यापदिकीसिद्धिः	
१०-११	वस्तिनन्त्रनिर्माणविधिः २६९४	१०३	स्नेहवस्तिव्यापत्तिष्वयुक्तक्रम २७१३-१४
१२	वस्त्यलाभेऽनुकल्पविधिः २६९४	२५	स्नेहवस्ते षडाप २७१८
१२-२०	वस्तिप्रयोगविधि २६९४-९७	२६ २७	षड्व्यापदा हेतु २७१८-१९
२०-२३	असम्यक्पणीते वस्तौ व्यापदः २६९७ ९८	२८	वातावनस्नेहस्य लक्षण २७१९
२३	वस्तौ द्रव्यनिक्षेपक्रम २६९८	२९-३०	, चिह्नित्वा २७१९
२४	सव्यम् शयानस्य वस्तिदाने हेतुः २६९८ ९९	३१	पित्तव्रतस्नेहस्य लक्षणं चिह्नित्वा च २७२०
२५	वस्तिदानसमये आवश्यकम् कर्म २६९९	३२-३३	कफाव्रतस्नेहस्य , , २७२०
२६	प्रथमद्वितीयतृतीयवस्तौना फलम् २६९९	३४-३५	अन्यगताव्रतस्नेहस्य , २७२० २१
२७	प्रत्यागते वस्तौ प्रश्नात्कर्म २६९९-२७००	३६-३७	विडाव्रतस्नेहस्य , , २७२१
२८-२९	निरुहानन्तरमनुवासनम् देयम् २७००	३८-३९	कण्ठादूर्ध्वगच्छत स्नेहस्य लक्षण चिह्नित्वा च २७२१
३०	निरुह कषायस्नेहयोर्मात्रा २७०१	४०	रैक्ष्यादनागत स्नेह उपेक्ष्यः २७२२
३१-३२	वयोभेदेन निरुहमात्रा २७०१	४३	अनुवामनातूपूर्ण युक्तस्नेहत्वादि भोजन देयम् २७२२
३३-३४	वस्तिदानसमये प्रशस्तम् शयनम् २७०२	४३-४५	अनुवामितायोष्ण जल देयं तद्गुणाश्च २७२३
३४-३५	वस्तिदानानन्तरं देयम् भोजनम् २७०२	४६	प्रतिदिनमनुवास्या २७२३
३५-४५	कृतिपथे निरुहयोगा २७०२-०५	४७	प्रतिदिनानुवासने हेतु २७२४
३५	द्विपञ्चमूलो निरुह २७०२	४८	अनुवामने अ मस्नेहनिषेध २७२४
३६	स्त्रियाद्यो , २७०३	४९	गुदकण्ठाभ्यां युगपत्स्नेहदान-निषेध २७२४
३६-४२	एरण्डमूलाद्यो , २७०३	५०-५१	अनुवासनानिरुहयोरेकान्तत सेवननिषेधः २७२४-२५
४३	छागरसाद्यो , २७०४	५२	क्षेपामात्रावस्तिर्हित २७२५
४४-४५	पलाशाद्यो , २७०५	५३-५४	मात्रावभृतेर्गुणाः २७२५-२६
४६	यष्ट्याहो वस्ति २७०५	५५ ५६	अध्यायोक्तार्थसंग्रह २७२६
४७	, , अपर २७०६		
४८-५२	चन्दनाद्यो , २७०६-०७	५. नेत्रव्यापदिकीसिद्धिः	
५३-५५	द्राक्षाद्यो , २७०७-०८	१-२	नेत्रवस्तिव्यापत्तिष्वयुक्तक्रम २७२७
५६-५८	कोशातकाद्यो निरुह २७०८	३-५	वर्ज्यानि वस्तिनेत्राणि तेषां दोषाश्च २७२७ २८
५९-६१	द्विपञ्चमूलाद्यो , २७०९	६-७	वर्ज्या, वस्तय तेषां दोषाश्च २७२८
६१-६४	राम्नाद्यो , २७०९-१०	८	वस्तिप्रणेतुर्दोषः २७२८
६५ ६८	ससर्गजे पुनर्नवाद्यो निरुह २७११-१२		
६९	दोषापेक्षिणी निरुहकल्पना २७१२		
७०	निरुहे प्रतिभोजनम् २७१२		
७१	अध्यायोक्तविषयाः २७१३		

विषयः	पृष्ठाङ्क	विषयः	पृष्ठाङ्क.	
९.१० अनुच्छास्य दत्ते निःशेष वा दत्ते	२५	तर्पणादिक्रम कुत्र येज्य	२७३८	
वस्तौ दोषः चिकित्सा च	२७२९	जीर्णौषधस्य लिङ्गानि	२७३८	
१०-११ द्रुतप्रणीतादिवस्तिदोषा तेषां	२७	अजीर्णौषधस्य ,,	२७३९	
चिकित्सा च	२७२९	कथभूतमौषध व्यापद्यते	२७३९	
१२ वस्तेरुर्ध्वगमने हेतु तच्चिकित्सा च	२७२९-३०	वमनविरेचनयोर्दोष व्यापद	२७३९	
१३-१४ पीड्यमाने वस्त्वावन्तरामुक्ते	३१-३४	वमनविरेचनयोर्योगातियोगायोगानां		
दोषा. तच्चिकित्सा च	२७३०	लक्षणम्	२७३९.४०	
१४-१५ नेत्रकम्पनाभिदते गुदे दोषाः	३५-३६	पीतेऽप्यौषधेऽशुद्धस्य कर्तव्यम्	२७४१	
तच्चिकित्सा च	२७३०	दुर्वमने वमनं कूकोष्ठे विरेचनं		
१५-१६ अतिमात्रप्रणीतनेत्रदोषाः		च न देयम्	२७४१	
तच्चिकित्सा च	२७३०-३१	अयोगजन्या व्यापद	२७४१ ४२	
१७ मन्दं प्रणीते वाह्ये वा स्नेहे दोषाः	४२-४४	तत्र चिकित्सा	२७४२-४३	
तच्चिकित्सा च	२७३१	अतियोगजन्या व्यापद तासां		
१८ अतिप्रपीडनदोषा. तच्चिकित्सा च	२७३१	चिकित्सा च	२७४३ ४६	
१९ अन्यायोजविषया	२७३१-३२	आत्मानव्यापदो वर्णनं		
		चिकित्सा च	२७४६-४७	
		६१ ६७	परिकर्तिकाव्यापदो वर्णनं	
			चिकित्सा च	२७४७.४८
		६८-७०	परिष्ठावव्यापदो वर्णनं	
			चिकित्सा च	२७४८
		७१ ७५	हृद्ग्राहव्यापदो वर्णनं चिकित्सा च	२७४९-५०
		७६-७७	अङ्गप्रद्व्यापदो ,, ,	२७५०-५१
		७८ ८४	जीवादानव्यापदो वर्णनं	
			चिकित्सा च	२७५१-५३
		८५ ८७	विभ्रंशव्यापदो वर्णनं चिकित्सा च	२७५३
		८८-८९	स्तम्भव्यापदो ,, ,	२७५३ ५४
		९०-९१	उपद्रवाख्यव्यापदो वर्णनं	
			चिकित्सा च	२७५४
		९२-९३	क्लृप्ताख्यव्यापदो वर्णनं	२७५४
		९४ ९५	अन्यायोजविषयप्रह	२७५५-५६

६. वमनविरेचनव्यापत्तिरुद्धिः

१३	वमनविरेचनव्यापत्तिरुद्धयुपक्रमः	२७३२
४-६	साधारणेषु प्रावृद्धाद्वसन्तेषु	
	सशोषनोपदेशः	२७३२-३३
७	वमनादीनामादौ अन्तरा स्नेहवेद	
	प्रयोग अन्ते च स्नेहप्रयोगः	२७३३
८	कान् नातिस्निग्धान् विरेचयेत्	२७३३-३४
९-१०	केशा स्नेहविरेचनं केषा च	
	रूक्ष विरेचन देयम्	२७३४
१५ १६	मात्रावन म्गोधनौषधस्य गुणा	२७३५-३६
१७	कथभूतमना औषधं पिबेत्	२७३६
१८-१९	क्षो वमन पाता किं भुञ्जीत	२७३६
१९-२०	सम्यक् शुद्धस्य लिङ्गानि	२७३६-३७
२१	शुद्धिलक्षणदर्शनेऽपि सावर्णेपौषधे	
	वमनोपदेश	२७३७
२२-२३	यथोक्तवमनफलं सम्यक्वमितस्य	
	पञ्च. तर्कम्	२७३७-३८
२४	पेयादिक्रमाचरणे हेतुः	२७३८

७. वस्तिव्यापत्तिरुद्धिः

१-४	वस्तिव्यापत्तिरुद्धयुपक्रमः	२७५६
५-६	वसत्यसम्यग्योगजन्यद्वादरा-	
	व्यापदा निर्देशः	२७५७

[illegible]

विषयः			विषयः		
		पृष्ठान्कः			पृष्ठान्कः
२०-२१	पूर्वोक्तवस्तीना गुणः	२८७२-७३	३४-३५	एकतन्त्रपञ्चफलम्	२८७६
२३	तत्र वज्र्याणि	२८७३	३६	प्रतिसंस्कृत्य कर्म	२८७६
२४-२८	अध्यायोक्तविषयाः	२८७३-७४	३७-४१	चरकहठबलाभ्या कृतोऽग्नि-	
२९-३०	यापनावस्त्यप्रवृत्तौ कर्तव्यम्	२८७४-७५		वेशतन्त्रप्रतिसंस्कार	२८७६-७७
३०	यापनावस्तेरतिसेवने दोषाः	२८७५	४१-४५	षट्त्रिंशत्तन्त्रयुक्तिनिरूपणम्	२८७७-७८
३१-३२	तत्र चिकित्सा	२८७५	४५-५०	तन्त्रयुक्तिज्ञानफलम्	२८७८-७९
३३	सिद्धिस्थाननिरुक्तिः	२८७५-७६	५१-५५	एतच्छास्त्रज्ञानफलम्	२८८०-८१



श्रीः
चरकसंहिता
चिकित्सास्थानम्

श्री
चरकसंहिता
चिकित्सास्थानम्

श्री
चरकसंहिता
चिकित्सास्थानम्

The
Carakasamhita
CHIKITSASTHANA
(The Section on
Therapeutics)

षोडशोऽध्यायः ।

सोऽणभो अध्याय अध्याय सोलहवाँ

Chapter XVI

पाण्डुरोगचिकित्सितोपक्रम —

अथातः पाण्डुरोगचिकित्सितं व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह साह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ अत एवे अङ्गी थी अब आगे, पाण्डुरोगचिकित्सितम् 'पाण्डुरोगचिकित्सित' नामना अध्यायनु 'पाण्डुरोगचिकित्सित' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्यान करेथु व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये आत्रेयने, इति ह आ विषयमा नीये प्रमाणे न इस विषयने निम्न प्रकारसे ही, आह स्व उल्लेखे छे कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the chapter on 'The Therapeutics of Anemia'

2 Thus declared the worshipful Atreya.

पाण्डुरोगस्य भेदा —

पाण्डुरोगाः स्मृताः पञ्च वातपित्तकफैस्त्रयः ।

चतुर्थः सन्निपातेन पञ्चमो भक्षणाभ्युदः ॥ ३ ॥

वात-पित्त-कफैः वात, पित्त तथा कफैः वात, पित्त तथा कफैः, त्रय त्रय तीन, सन्निपातेन सन्निपातथी सन्निपातसे, चतुर्थ येथे चर्था, स्मृताः भक्षणाद् अने भाटी भावाथी और मिट्टी खानेसे, पञ्चम पाच्यमे पाचवॉ, पाण्डुरोगा. अथ पाण्डुरोग इस तरह पाण्डुरोग पञ्च पाच पाच, स्मृताः उल्लेखे छे कहे है ॥ ३ ॥

3. Anemia is considered to be of five kinds viz, the three due to the provocation of vata, pitta and kapha individually, the fourth due to the provocation of all these three combined, and the fifth due to geophagism (earth-eating)

पाण्डुरोगस्य संप्राप्तिः —

दोषाः पित्तप्रधानास्तु यस्य कुप्यन्ति धातुषु ।
शैथिल्यं तस्य धातूनां गौरवं चोपजायते ॥ ४ ॥

यस्य तु ते रोगीना जिस रोगीके, पित्तप्रधानाः पित्तप्रधान पित्तप्रधान, दोषा दोषो दोष, धातुषु धातुओमा धातुओमे, कुप्यन्ति प्रकुपित थाप छे प्रकुपित होते है, तस्य तेना उसकी, धातूनाम् धातुओनी धातुओमे, शैथिल्यम् शिथिलता शिथिलता, गौरवम् च

અને ગૌરવ ઓર ભારીપન, ઉપજાયતે થાય છે પૈદા હો જાતે હૈ ॥ ૪ ॥

4 The man in whose body-elements the morbid humors get provoked, with pitta predominating, in that man those body-elements grow flabby and heavy

તતો વર્ણવલસ્રેહા યે ચાન્યેઽપ્યોજસો ગુણાઃ ।
વ્રજન્તિ ક્ષયમત્યર્થં દોષદૂષ્યપ્રદૂષણાત્ ॥ ૫ ॥

તતઃ ત્યારપછી તદનન્તર, વર્ણ-વલ-સ્રેહા વર્ણ, બલ, સ્નેહ વર્ણ, બલ, સ્નેહ, યે ચ અને ને ઓર જો, બોજસ ઓજસ ઓજા ઓજકે, અન્યે અપિ બીજા પણ અન્ય મી, ગુણાઃ ગુણો છે તે ગુણ હૈ વે, દોષ-દૂષ્ય દોષો તથા દૂષ્ય દોષ તથા દૂષ્યકે, પ્રદૂષણાત્ અત્ય ત દૂષિત થવાથી અત્યંત દૂષિત હોનેસે, અત્યર્થમ્ અત્ય ત અત્યંત, ક્ષયસ્ ક્ષય ક્ષીણ, વ્રજન્તિ પામે છે હો જાતે હૈ ॥ ૫ ॥

5. Thereafter the complexion, vitality, unctuousness and other qualities of Ojas become excessively diminished as a result of the morbidity of humors as well as of the body-elements.

સોઽલ્પરક્તોઽલ્પમેદસ્કો નિઃસારઃ શિથિલેન્દ્રિયઃ ।
વૈવર્ણ્યં ભજતે, તસ્ય હેતું શૃણુ સલક્ષણમ્ ॥ ૬ ॥

અલ્પરક્તઃ આથી અલ્પ લોહીવાળો અતઃ અલ્પરક્તવાલા, અલ્પમેદસ્કઃ અલ્પ મેદવાળો અલ્પ મેદવાલા, નિઃસારઃ સારરહિત સારરહિત, શિથિલ-ઇન્દ્રિયઃ અને શિથિલ ઇન્દ્રિયવાળો ઓર શિથિલ ઇન્દ્રિયવાલા, સઃ તે રોગી વહ રોગી, વૈવર્ણ્યમ્ વિવર્ણતાને વિવર્ણતાકો, ભજતિ ધારણ કરે છે પાલા હૈ, તસ્ય તે પાંડુરોગનાં સસ પાંડુરોગકે, સલક્ષણમ્ લક્ષણસહિત લક્ષણસહિત, હેતુમ્ કારણ હેતુકો, શૃણુ સાંભળો સુનો ॥ ૬ ॥

6 In consequence, the person becomes poor in blood, poor in fat and

૬. સોઽલ્પરક્તો-સરક્તઽલ્પ (બ)

devitalized and suffers from asthenia of the sense-organs and discoloration of the skin. Now listen to a description of the etiology and signs and symptoms of anemia.

પાણ્ડુરોગસ્ય નિદાનમ્—

ક્ષારામ્લલવણાત્યુષ્ણવિરુદ્ધાસાત્મ્યભોજનાત્ ।

નિષ્પાવમાષપિણ્યાકતિલતૈલનિષેવણાત્ ॥ ૭ ॥

વિદગ્ધેઽન્ને દિવાસ્વપ્નાદ્યાયામાન્મૈથુનાત્થા ।

પ્રતિકર્મર્તુવૈષમ્યાદ્દેગાનાં ચ વિધારણાત્ ॥ ૮ ॥

કામચિન્તાભયક્રોધશોકોપહતચેતસઃ ।

સમુદીર્ણં યદા પિત્તં હૃદયે સમવસ્થિતમ્ ॥ ૯ ॥

વાયુના વલિના ક્ષિતં સંપ્રાપ્ય ધમનીર્દશ ।

પ્રપન્નં કેવલં દેહં ત્વક્કાંસાન્તરમાશ્રિતમ્ ॥ ૧૦ ॥

પ્રદૂષ્ય કફવાતાસૃક્ત્વક્કાંસાનિ કરોતિ તત્ ।

પાણ્ડુહારિદ્રહરિતાન્ વર્ણાન્ વહુવિધાંસ્ત્વચ્ચ ॥ ૧૧ ॥

સ પાણ્ડુરોગ इत्युक्तः

ક્ષાર- ક્ષાર ક્ષાર, અમ્લ-અમ્લ અમ્લ, લવણ-લવણ લવણ, અત્યુષ્ણ- અતિ ઉષ્ણ અત્યંત ઉષ્ણ, વિરુદ્ધ-વિરુદ્ધ વિરુદ્ધવીર્ય, અસાત્મ્ય- અને અસાત્મ્ય ઓર અસાત્મ્ય, ભોજનાત્ ભોજનથી ભોજનસે, નિષ્પાવ- તથા વાલ તથા સેમ, માષ- અડદ ઉદદ, પિણ્યાક- ખેળ તિલકી खली, તિલ-તૈલ- અને તલનુ તેલ ઓર તિલકે તૈલકે, નિષેવણાત્ સેવન કરવાને લીધે સેવન કરનેકે કારણ, વિદગ્ધે વિદાહ પામેલ વિદગ્ધ હુણ, અન્ને અન્નથી અન્નસે, દિવાસ્વપ્નાત્ દિવસની નિદ્રાથી દિનમેં સોનેસે,

૯ યદા-યથા (બ ઢ ફ)

,, ,, -તથા (ફ)

૧૦. સંપ્રાપ્ય ધમનીર્દશ-સ્રોતોભિર્દશભિઃ સુતમ્ (સ બ ફ)

,, કેવલ દેહ-કેવલે દેહે (થ ફ)

,, આશ્રિતમ્-સંસ્થિતમ્ (થ)

૧૧ પ્રદૂષ્ય-પ્રદુષ્ટા (થ)

,, વાતાસૃક્-વાતાસ્ર (બ)

,, પાણ્ડુહારિદ્રહરિતાન્ વર્ણાન્-વર્ણાન્હરિતહારિદ્રપાણ્ડુન્ (ફ)

,, ,, ,, -વર્ણાન્હરિતહારિદ્રાન્વાણ્ડુન્ (બ)

,, વર્ણાન્ વહુવિધાન્-વર્ણાન્ વિવિધાન્ (બ)

ચ્યાયામાત્ વ્યાયામથી વ્યાયામસે, તથા મૈથુનાત્ મૈથુનથી મૈથુનસે, પ્રતિકર્મ- વમનાદિ કર્મ વમનાદિ કર્મ, ઋતુ-વૈષમ્યાત્ તથા ઋતુની વિષમતાથી તથા ઋતુકી વિષમતાસે, વેગાનામ્ ચ અને વેગોને ઔર વેગોંકે, વિધારણાત્ રોકવાથી રોકનેસે કામ-કામ કામ, ચિન્તા-ચિન્તા ચિન્તા, મય-મય મય, ક્રોધ-ક્રોધ ક્રોધ, શોક-અને શોકથી ઔર શોકસે, ઉપહત-ચેતસ હૃદયથી ચિત્તવાળાના આહત મનવાલે પુરુષકે, હૃદયે હૃદયમાં હૃદયમેં, સમવસ્થિતમ્ રહેલું સ્થિત, પિત્તમ્ પિત્ત પિત્ત, યદા જ્યારે જવ, સમુદીર્ઘમ્ વધે છે વધતા હૈ, વલિના વાયુના ત્યારે બાળવાન વાયુવડે તવ પ્રવલ વાયુદ્વારા, ક્ષિપ્તમ્ ફેંકાતું ફેંકા જાતા હુઆ, તદ્ તે વહ, દશ ધમનીઃ દશ ધમનીઓને દસ ધમનિયોંકો, સંપ્રાપ્ત્વ પ્રાપ્ત થઈને પાકર, કેવલમ્ સંપૂર્ણ સમસ્ત, દેહમ્ દેહમાં શરીરમેં, પ્રપન્નમ્ પ્રાપ્ત થઈ પહુંચકર, ત્વક્-માંસ- તેમજ ત્વચા તથા માંસના એવ ત્વચા ઔર માંસકે, અન્તરમ્ મધ્યમાં વીચમેં, આશ્રિતમ્ રહી આશ્રિત હો કર, કફ-વાત-કફ, વાત કફ, વાત, અસૂક્-ત્વક્-માંસાનિ રક્ત, ત્વચા અને માંસને રક્ત, ત્વચા ઔર માંસકો, પ્રદૂષ્ય દૂષિત કરીને દૂષિત કરકે, ત્વચિ ત્વચા વિષે ત્વચામેં, बहुविधान् અનેક પ્રકારના અનેક પ્રકારકે, પાण्डु- પાંડુ પાંડુ, હારિદ્-પીળા પીલે, હરિતાન્ અને લીલા ઔર હરે, वर्णान् વર્ણોંને વર્ણોંકો, करोति ઉત્પન્ન કરે છે કરતા હૈ, सः તે વહ, पाण्डुरोगः इति પાંડુરોગ પાંડુરોગ, उक्त કહેવાય છે કહા જાતા હૈ ॥ ૭-૧૧૩ ॥

7-11½. By indulgence in alkaline acid, salt, very hot, antagonistic and un wholesome diet, by habitual indulgence in legumes, black-gram, oil cake and til oil; by resorting to day-sleep, physical exercise and sexual congress while the food is still undigested, by irregular performance of the quinary purificatory procedures, by abnormality of the seasons, and by suppression of natural urges, the pitta which is in the normal condition in the heart

gets provoked as also in persons whose minds have been affected with passion, anxiety, fright, wrath or grief. This pitta, being expelled by the powerful vata and passing into the ten main arteries, spreads through them in the entire body and becomes lodged in the space between the skin and the flesh. Then, by vitiating the kapha, vata, blood, skin and flesh, it produces whitish, yellowish or greenish, or various other discolorations of the skin. This condition is called anemia

पाण्डुरोगस्य पूर्वरूपम्—

तस्य लिङ्गं भविष्यतः ।

हृदयस्पन्दनं रौक्ष्यं स्वेदाभावः श्रमस्तथा ॥ ૧૨ ॥

ભવિષ્યતઃ તસ્ય ભવિષ્યમાં થનાર તે રોગને આગે હોનેવાલે उस रोगके, हृदयस्पन्दनम् હૃદયનું ધડકવું હૃદયકી ધડકન, रौक्ष्यम् રૂક્ષતા રૂક્ષતા, स्वेदाभाव. પસીને ન થવે પસીના ન આના, तथा तथा તથા, श्रम श्रम श्रम, लिङ्गम् પૂર્વરૂપ છે પૂર્વરૂપ હૈ ॥ ૧૨ ॥

12. Its premonitory symptoms are— cardiac palpitation, dryness, anhydrosis and fatigue.

पाण्डुरोगसामान्यलक्षणम्—

संभूतेऽस्मिन् भवेत् सर्वः कर्णक्ष्वेदी हतानलः ।

दुर्बलः सदनोऽन्नद्विद् श्रमभ्रमनिपीडितः ॥ ૧૩ ॥

गात्रशूलज्वरश्वालगौरवारुचिमान्नरः ।

मृदितैरिव गात्रैश्च पीडितोन्मયિતૈરિવ ॥ ૧૪ ॥

शूनाक्षिकूटो हरितः शीर्णलोमा हतप्रभः ।

૩ કર્ણક્ષ્વેદી-કર્ણક્ષ્વેદ (૧)

,, सदनोऽन्नद्विद्-સદનો નિદ્રા (૫)

,, ,, -સદનોનિદ્રા: (ફ.)

,, सदनो-त्वेदनो (૬)

કોપનઃ શિશિરદ્રેષી નિદ્રાલુઃ ઈવનોઽલ્પવાક્ ॥૧૫॥
પિણ્ડિકોદ્દેષ્ટકટ્યુરુપાદરુક્સદનાનિ ચ ।
ભવન્ત્યારોહણાયાસૈર્વિશેષશ્ચાસ્ય વક્ષ્યતે ॥૧૬॥

અસિન્ આ પાંડુરોગે, સમૂત્તે થયા પછી ઉત્પન્ન હોને પર, સર્વ નર સર્વ મનુષ્ય સર્વ પુરુષ, કર્ણદ્વેષી કાનમાં અવાજવાળા કર્ણદ્વેષયુક્ત, હતાનલઃ મદાશિવાળા નષ્ટ અગ્નિવાળે, દુર્બલ. દુર્બલ દુર્બલે, સદનઃ શિથિલ ઢોલે અન્નદ્વિત્ અન્નદ્રેષી અન્નમે દ્રેષ રચ્ચનેવાળે, શ્રમ-અશ્રમ- શ્રમ અને ભ્રમથી શ્રમ તથા અમસે, નિપીડિત પીડાતા પીડિત, ગાત્રશૂલ- અવયવોમાં શૂલ અગ્ગોમે શૂલ, જ્વર- જ્વર જ્વર, શ્વાસ- શ્વાસ શ્વાસ, ગૌરવ- શરીરનું ભારેપણુ ગુરુતા, અરુચિમાત્ર અને અરુચિવાળા ઔર અરુચિયુક્ત, મવેત્ થાય છે હોતે હૈ, મૃદિતૈઃ ઇવ બળે મર્દન કરેલ હોય માનો મસલે ગયે હો, પીડિત-ઉન્મથિતૈઃ ઇવ વ અને બળે દબાવેલ તથા હથમચાવેલ હોય તેવા ઔર માનો દનાયે ઔર હિલાયે ગયે હો વૈસે, ગાત્રૈઃ ગાત્રોથી યુક્ત અવયવોસે યુક્ત, મવેત્ થાય છે હોતે હૈ, સૂનાક્ષિકૂટઃ સૂજેલ આંખનાં પોપચાવાળા અક્ષિકૂટમે શોફયુક્ત, હરિત લીલા રંગના હરિત વર્ણવાળે, શીર્ણલોભા ખરી ગયેલ રૂવાડાવાળા ક્ષે હુર રોંવાળે, હતપ્રમ. નિસ્તેજ નષ્ટ પ્રમાવાળે, કોપનઃ ક્રોધી ક્રોધી, શિશિરદ્રેષી ઠંડી વસ્તુઓના અભુગમાવાળા શીતકો ન ચાહનેવાળે, નિદ્રાલુ ઊંધ-ભુશી નિદ્રાલુ, ઈવન બહુ થૂકતા વારંવાર થૂકનેવાળે, અલ્પવાક્ અને થોડું બોલનારા થાય છે ઔર થોડા બોલનેવાળે હોતે હૈ, આરોહણ-આયાસૈઃ તેઓને ઊંચે ચડવાથી અને શ્રમથી ડનકો ચઢનેસે ઔર પરિશ્રમસે. પિણ્ડિકા-ઉદ્દેષ્ટ- પિંડીઓમાં ગોટલાં પિંડલિયોમે ઈંઠન, કટિ-કરુ-પાદરુક્ અને કમર, સાથળ તથા પગમાં પીડા ઔર કમર, કરુ તથા પૈરમે પીડા, સદનાનિ ચ તેમજ થાક એવં યકાન, મવન્તિ થાય છે હોતે હૈ, અસ્ય ચ હવે આ પાંડુરોગનાં અવે ઇસ પાણ્ડુરોગકે, વિશેષ લિન્ન લિન્ન હેતુ તથા લક્ષણ મિત્ર મિત્ર હેતુ તથા લક્ષણ, વક્ષ્યતે કહેવાશે કહે જાયેંગે ॥ ૧૩-૧૬ ॥

13-16. When the disease has fully manifested itself, there occur all the following symptoms—the patient becomes afflicted with tinnitus, loss of gastric fire, weakness, asthenia, repugnance for food, fatigue, giddiness, pain in the limbs, fever, dyspnea, heaviness and anorexia. He feels as though his limbs have been kneaded, squeezed and pounded, his eyelids are swollen, he is greenish in body-tinge, his hair falls off, he suffers loss of body-lustre, he becomes irritable, dislikes cold things, develops sleepiness, ptyalism, taciturnity, complaints of cramps in the legs and pain and flabbiness in the waist, thighs and feet when climbing or exerting himself in other ways. We shall now give a detailed description of this disease.

વાતજપાણ્ડુરોગસ્ય નિદાનલક્ષણે—

આહારૈરુપચારૈશ્ચ વાતલૈઃ કુપિનોઽનિલઃ ।
જનયેત્કૃષ્ણપાણ્ડુત્વં તથા રુક્ષારુણાક્ષતામ્ ॥૧૭॥
અગ્નમર્દં રુજં તોદં કમ્પં પાર્શ્વશિરોરુજમ્ ।
વર્ચઃશોષાસ્યવૈરસ્યશોફાનાહવલક્ષયાન્ ॥૧૮॥

વાતલૈઃ વાતકર વાતકારક, આહાર આહાર આહાર, ઉપચારૈઃ ચ તથા ઉપચારોથી ઔર ઉપચારોસે, કુપિતઃ પ્રકુપિત થયેલો પ્રકુપિત, અનિલઃ વાયુ વાયુ, કૃષ્ણ-કાળાશ કાલાવર્ણ, પાણ્ડુત્વમ્ પાંડુતા પાંડુતા, રુક્ષ-અરુણ-અક્ષતામ્ અગોની રક્ષતા તેમજ અરુણતા અક્ષોની રુક્ષતા એવ અરુણતા, અગ્નમર્દમ્ અગોનું ભાગવુ અગમર્દ, રુજમ્ પીડા રુજા, તોદમ્ ચસકા તોદ, કમ્પમ્ કંપ કપન, પાર્શ્વ-શિરોરુજમ્ પડખાં અને મસ્તકમાં પીડા પાર્શ્વ ઔર શિરમે પીડા, વર્ચઃશોષ- મળ સૂકાવો મલકી

૧૫. શિશિરદ્રેષી—શિશિરદ્રેષી (વ.)

,, અલ્પવાક્—અલ્પરુક્ (ધ.)

૧૬. મવન્ત્યારોહણાયાસૈઃ—સ્થુરધ્વારોહણાયાસૈઃ (વ. ધ.)

૧૭ કૃષ્ણપાણ્ડુત્વમ્—કૃષ્ણપાણ્ડુત્વમ્ (વ. ધ. ધ.)

,, અરુણાક્ષતામ્—અરુણામતામ્ (ધ. વ.)

૧૮ વર્ચઃ—શક્તિ (ઢ.)

शुष्कता, आस्यवैरस्यम्, भुभनी विरसता, मुखकी विरसता, शोफ-से।जे शोफ, आनाह-आनाह आनाह, बलक्षयान्, अने भणने। क्षय और बलक्षयको, जनयेत् उत्पन्न करे छे उत्पन्न करता है ॥ १७-१८ ॥

17-18 The vata, getting provoked by vata-promoting diet and activity causes the swarthy type of pallor, dry-brown coloration of the limbs, body-ache, pain, pricking pain, tremors, pain in the side of the body and in the head, dehydration of feces, dysgeusia, edema, constipation and loss of vitality.

पित्तजपाण्डुरोगस्य निदानलक्षणे—

पित्तलस्याचितं पित्तं यथोक्तैः स्वैः प्रकोपणैः ।
दूषयित्वा तु रक्तादीन् पाण्डुरोगाय कल्पने ॥१९॥

पित्तलस्य पित्तप्रकृतिवाणानु पित्तप्रकृतिवाले मनुष्यका, यथोक्तै पूर्वे उद्धृता पूर्व कहे हुए, स्वै पोताना अपने, प्रकोपणै प्रकोप करनेवाला हेतुओं। वडे प्रकोपक हेतुओंसे, आचितम् संचितं यथेक्षु संचित, पित्तम् पित्त पित्त, रक्तादीन् रक्त वगेरेने रक्तादिको दूषयित्वा तु दूषित करीने दूषित करके, पाण्डुरोगाय पाण्डुरोग पाण्डुरोगको, कल्पने उत्पन्न करे छे उत्पन्न करता है ॥ १९ ॥

19 The pitta getting provoked by the particular pitta-provoking factors and getting accumulated in the body of the person of the pitta-habitus, vitiates the blood and other body-elements and causes anemia.

स पीनो हरिताभो वा ज्वरदाहसमन्विनः ।
तृष्णामूर्च्छापिपासार्तः पीतमूत्रशकृन्नरः ॥२०॥

१९ यथोक्तैः—प्रथोक्तम् (घ)

” ” —तथोक्तै (घ)

२०. तृष्णा—छर्दि (द घ.)

” पिपासार्त—परीतस्तु (घ ड)

” ” —परीतस्य (झ)

स्वेदनः शीतकामश्च न चान्नमभिनन्दति ।
कटुकास्यो न चास्योष्णसुपशेतेऽम्लमेव च ॥२१॥
उद्गारोऽम्लो विदाहश्च विदग्धेऽन्नेऽस्य जायते ।
दौर्गन्ध्यं भिन्नवर्चस्त्वं दौर्बल्यं तम एव च ॥२२॥

स नरः ते मनुष्य वह मनुष्य पीतः पीनो। पीने वर्णवाला, हरिताभ वा अथवा लीली उल्लिखित। या हरित आभावाला, ज्वर-दाह समन्वित नर तथा दाहशी युक्त ज्वर तथा दाहसे युक्त तृष्णा-तृषाथी थयेदी प्यासमे जन्य, मूर्च्छा-भूर्च्छा मूर्च्छा, पिपासार्तः तथा तृषाथी पीनवाणो। तथा प्याससे पीडित, पीत-पीन। पीले मूत्रशकृन् मूत्र अने भणवाणो। मूत्र और मलवाला, स्वेदन पसीनावाणो। पसीनामे युक्त, शीतकाम. च अने उड़ी वस्तुओंनी धृष्टवाणो। थाय छे और शीतकी अभिलाषा करनेवाला होता है, अन्नम् च न अभिनन्दति ते अन्ननी धृष्टा करते। नथी वह अन्नको नहीं चाहता कटुक आस्य तीभा भुभवाणो। थाय छे तीते मुखवाला होता है, अस्य च अने तेने और उसको, उष्णम् उष्ण गरम, अम्लम् एव च तथा भाटी वस्तु तथा खट्टे पदार्थ, न उपशेते स्वेदी नथी अनुकूल नहीं होते, अन्ने अन्न अन्नके, विदग्धे विदग्ध यथा विदग्ध होने पर, अस्य अने उसको, अम्ल. उद्गार. भाटी ओ। उद्गार आवे छे खट्टी डकार आती है, विदाह च अने विदाह और विदाह, जायते थाय छे होता है, दौर्गन्ध्यम् शरीरमाथी दुर्गन्ध आवे छे देहसे दुर्गन्ध आती है, भिन्नवर्चस्त्वम् अने भणने। और मलमेद, दौर्बल्यम् तथा दुर्बलता तथा दुर्बलता होती है, तम. एव च तेमन् आणे अन्नां आवे छे एवं आखोंके सामने अंधेरा आता है ॥ २०-२२ ॥

20-22 The person becomes yellowish or greenish in tinge, afflicted with fever and burning, has craving for fluids, fainting and thirst, he passes yellowish urine and feces,

२१ शीतकामश्च—शीतकायश्च (थ व.)

२२ दौर्गन्ध्यं भिन्नवर्चस्त्वं दौर्बल्यं तम एव च—दौर्बल्यं भिन्नवर्च-

स्त्वं दौर्गन्ध्यं तम एव च (द व.)

” भिन्नवर्चस्त्वम्—वर्चसो मेदो (घ. फ. घ.)

perspires excessively, craves for cold things, does not relish food and has a pungent taste in the mouth. Hot as well as acid things are not homologatory to him; and he suffers from acid eructations and heart-burn due to the misdigestion of food, and also from body-fetor, looseness of stools, prostration and faintness

શ્લેષ્મજ્વાળાપાણ્ડુરોગસ્ય નિદાનલક્ષણે—

વિવૃદ્ધઃ શ્લેષ્મલેઃ શ્લેષ્મા પાણ્ડુરોગં સ પૂર્વવત્ ।
કરોતિ ગૌરવં તન્દ્રાં હર્દિ શ્વેતાવભાસતામ્ ॥૨૩॥
પ્રસેકં લોમહર્ષં ચ સાદં મૂર્ચ્છાં ભ્રમં ક્લમમ્ ।
શ્વાસં કાસં તથા ડાહ્યમરુચિં વાક્સ્વરગ્રહમ્ ૨૪॥
શુક્લમૂત્રાશ્લિવર્ચસ્ત્વં કટુરુક્ષોષ્ણકામતામ્ ।
શ્વચ્ચ મધુરાસ્યત્વમિતિ પાણ્ડુમયઃ કફાત્ ॥૨૫॥

શ્લેષ્મલેઃ કફ કરનારા આહારવિહારોથી કફ-કારક આહારવિહારોસે, વિવૃદ્ધ વધેલો અત્યત્ત વધા હુઆ, સ. શ્લેષ્મા તે કફ વહ કફ, પૂર્વવત્ પૂર્વની પેઠે પૂર્વવત્, પાણ્ડુરોગમ્ પાણ્ડુરોગને પાણ્ડુરોગકો, ગૌરવમ્ તથા શરીરનું બારેપણુ તથા મારીપન, તન્દ્રામ્ તન્દ્રા, હર્દિમ્ ઉલટી કે, શ્વેત-અવભાસતામ્ ધોળાશ દેખાવી સફેદ આભા દિસાઈ દેના, પ્રસેકમ્ લાળ પડવી લાળપ્રસેક, લોમહર્ષમ્ રંવાડાં ઊભાં થવાં રોમહર્ષ, સાદમ્ શિથિલતા ઢીલાપન, મૂર્ચ્છામ્ મૂર્ચ્છા મૂર્ચ્છા, ભ્રમમ્ ભ્રમ ચક્રર, ક્લમમ્ ચ થાકે થકાન, શ્વાસમ્ શ્વાસ શ્વાસ, કાસમ્ ઉધરસ સાસી, તથા ડાહ્યમ્ આળસ આલસ, અરુચિમ્ અરુચિ અરુચિ, વાક્-સ્વર-વાણી અને સ્વર વાણી ઓર સ્વરકા, ગ્રહમ્ પકડાવાં બેઠ જાના, શુક્લ-મૂત્ર-અશ્લિ-વર્ચસ્ત્વમ્ મૂત્ર, નેત્ર અને મૂળ સફેદ થવાં મૂત્ર, નેત્ર ઓર મલકા સફેદ હોના, કટુ-રુક્ષ-ઘ્ણ-કામતામ્ તીખા, રક્ષ અને ઉષ્ણ

૨૪. શ્વાસ કાસ-શ્વાસકામૌ (વ.)

૨૫. શુક્લમૂત્રાશ્લિવર્ચસ્ત્વ-મૂત્રાશ્લિવર્ચમા શૌક્યમ્

(ગ. ય. દ. ફ. વ.)

,, મધુરાસ્યત્વમિતિ-ઠવણાસ્યત્વમિતિ (વ. ફ. વ.)

પદાર્થોની ઇચ્છા થવી તીતે, રુક્ષ ઓર ઉષ્ણમે પ્રીતિ, શ્વચ્ચમ્ સોજ શોફ, મધુર-આસ્યત્વમ્ ચ અને મુખની મધુરતા એ લક્ષણોને મુંહકી મીઠાસ इन लक्षणोंको, करोति उत्पन्न કરે છે उत्पन्न करता है, इति आ यह, कफात् કફથી થયેલો કફજનિત, पाण्डुमयः પાણ્ડુરોગ છે પાણ્ડુરોગ है ॥ २३-२५ ॥

23-25 Similarly, the kapha getting increased by kapha-promoting factors, causes anemia having the following symptoms—heaviness, torpor, vomiting, sallow complexion, ptyalism, horripilation, asthenia, fainting, giddiness, exhaustion, dyspnea, cough, lethargy, anorexia, loss of speech and voice, whiteness of urine, eyes and feces; craving for pungent, dry and hot things, edema and sweet taste in the mouth. This is the anemia due to kapha.

સાન્નિપાતિકપાણ્ડુરોગસ્ય નિદાનલક્ષણે—

સર્વાન્નસેવિનઃ સર્વે દુષ્ટા દોષાશ્ચિદોષજમ્ ।
ત્રિદોષલિ કુર્વન્તિ પાણ્ડુરોગં સુદુઃસહમ્ ॥૨૬॥

સર્વાન્ન-સધળાં અન્નેનું સવ પ્રકારકે અન્ન, સેવિન-સેવન કરનારના સેવન કરનેવાલે પુરુષકે, દુષ્ટાઃ દૂષિત થયેલા દૂષિત હુએ, સર્વે દોષાઃ સધળા દોષો સવ દોષ, ત્રિદોષજમ્ ત્રણે દોષોથી થયેલા ત્રિદોષજનિત, ત્રિદોષ-અને ત્રણે દોષોનાં ઓર ત્રિનો દોષોંકે, લિઙ્ગમ્ લક્ષણવાળા લક્ષણોંસે યુક્ત, સુદુઃસહમ્ અત્યત્ત દુઃસહ અત્યન્ત દુઃસહ, પાણ્ડુરોગમ્ પાણ્ડુરોગને પાણ્ડુરોગકો, કુર્વન્તિ ઉત્પન્ન કરે છે उत्पन्न करते है ॥ २६ ॥

26. In a person who indulges in all varieties of food, all the three humors get simultaneously provoked and cause a very severe type of anemia having a syndrome of the symptoms of tridiscordance.

૨૬. સુદુઃસહમ્-સુદુસ્તરમ્ (વ.)

मृजपाण्डुरोगस्य निदानलक्षणे—

मृत्तिकादनशीलस्य कुप्यत्यन्यतमो मलः ।

कषाया मारुतं, पित्तमूषरा, मधुरा कफम् ॥२७॥

कोपयेन्मृद्रसादींश्च रौक्ष्याद्भुक्तं विरुक्षयेत् ।

पूरयत्यविपक्वैव स्रोतांसि निरुणद्धि च ॥२८॥

इन्द्रियाणां बलं हत्वा तेजो वीर्यौजसी तथा ।

पाण्डुरोगं करोत्याशु बलवर्णाग्निनाशनम् ॥२९॥

शूनगण्डाक्षिकूटभ्रूः शूनपान्नाभिमेहनः ।

क्रिमिकोष्ठोऽतिसार्येत मलं सासृक् कफान्वितम् ३०

मृत्तिका-मदन-शीलस्य भाटीनुं भक्ष्युं करनेवाला स्वभाववाला दरदीने मिट्टी खानेकी आदतवाले रोगीका, अन्यतम केहिअके कोई एक, मल दोष दोष, कुप्यति कुपित भाव है कुपित होता है, कषाया मृद्र उपाय रसवाणी भाटी कसैली मिट्टी, मारुतम् वायुने वायुको, कषरा मारु रसवाणी भाटी क्षार रसवाली मिट्टी, पित्तम् पित्तने पित्तको, मधुरा अने मधुर रसवाणी भाटी और मीठी मिट्टी, कफम् करने कफको, कोपयेत् प्रकुपित करे है प्रकुपित करती है, रौक्ष्यात् ते रक्ष होवाथी वह रक्षताके कारण, रसादीन् रस वगेरेने रसादिकोंको, भुक्तम् च अने भाधेला भोजनको और भोजनको, विरुक्षयेत् रक्ष करे है रक्ष कर देती है, अविपक्वा एव अने पन्था विनाज और बिना पके ही, स्रोतांसि स्रोताने स्रोतोंको, पूरयति भरती है है भर देती है, निरुणद्धि च तथा अध पणु करी है है तथा रोक भी देती है, इन्द्रियाणाम् तेभ्यो धन्द्रियोनां एवं इन्द्रियोंके, बलम् अण शक्ति, तेज. तेज तेज, तथा तथा तथा, वीर्य-ओजसी वीर्य अने ओजने वीर्य और ओजको, हत्वा हथीने नष्ट करके, बल-वर्ण-अग्नि-नाशनम् भक्ष, पणु अने अग्निने नाश करनेवाला बल, वर्ण और अग्निके नाशक, पाण्डुरोगम् पाण्डुरोगने पाण्डुरोगको,

२८ रौक्ष्याद् भुक्त-रौक्ष्याद् भुक्ता (क.)

, भुक्तम्-भक्तम् (ड)

, विरुक्षयेत्-विरुक्ष्य च (ध)

२९. बलं हत्वा तेजो वीर्यौजसी तथा-बल तेज ओजो वीर्य-निहत्य च (क. घ झ फ)

, तेजो वीर्यौजसी तथा-तेजो वीर्यौजसा तथा (प व.)

३०. शूनपान्नाभिमेहनः-नाभिपादाग्रमेहन (ख ग. घ)

आशु शीघ्र शीघ्र, करोति उत्पन्न करे है उत्पन्न करती है, शून गण्ड-अक्षिकूट-भ्रूः सूजेला गाल, आभनां पोपथा अने अमरवाणे शोथयुक्त गंडस्थल, अक्षिकूट और भौहवाला. शूनपान्नाभि-मेहन सूजेला पग, नाभि अने भूत्रेन्द्रियवाणे शोथयुक्त पैर, नाभिप्रदेश और शिश्रवाला, क्रिमिकोष्ठ. तथा क्रिमियुक्त कोष्ठवाणे रोगी तथा पेटमे कृमिवाला रोगी, सासृक् रक्तयुक्त रक्तयुक्त, कफान्वितम् तेभ्यो उक्तयुक्त एवं कफयुक्त, मलम् भक्षने मलको, अतिसार्येत अति प्रमाथुमां त्याग करे है अत्यंत त्यागता है ॥ २७ ३० ॥

27-30. In one who is addicted to earth-eating, any of the three humors may become provoked. Earth of the astringent taste provokes vata, that of saltish taste provokes pitta and that of sweet taste provokes kapha. Earth when eaten, dehydrates the nutrient fluid and the other body-elements on account of its quality of dryness, and, not being digested in the body, it (the earth) fills the body-channels and causes obstruction. Then, impairing tone of the senses, secretory system, lustre, and vital essence, it causes anemia and soon diminishes vitality, complexion and the gastric fire. The patient develops edema of the cheek, eyelid and brow; his feet, navel and genitals become edematous; he develops intestinal worms and diarrhea and his stools are mixed with mucus and blood.

पाण्डुरोगस्यासाध्यलक्षणम्—

पाण्डुरोगश्चिरोत्पन्नः खरीभूतो न सिध्यति ।

कालप्रकर्षाच्छूनो ना यश्च पीतानि पश्यति ॥३१॥

३१ कालप्रकर्षाच्छूनो ना-कालप्रकर्षाच्छूनाना (घ)

, , , -कालप्रकर्षाच्छूनाना (घ. व.)

बद्धाल्पविट्कं सकफं हरितं योऽतिसार्यते ।
 दीनः श्वेतातिदिग्धाङ्गश्छर्दिमूर्च्छातृषादितः ॥३२॥
 स नास्त्यसृक्क्षयाद्यश्च पाण्डुः श्वेतत्वमाप्नुयात् ।
 इति पञ्चविधस्योक्तं पाण्डुरोगस्य लक्षणम् ॥३३॥

ચિરોત્પન્ન લાંબા વખતથી થયેલો ચિરકાલીન, સરીમૂત. અને અત્યંત રક્ષા અત્યંત રુક્ષ હુઆ, પાણ્ડુરોગ પાંડુરોગ પાણ્ડુરોગ, ન સિધ્યતિ સાધ્ય નથી સાધ્ય નહીં છે, કાલ- પ્રકર્ષાત્ અને ઘણો વખત થઈ જવાથી ઔર દીર્ઘકાલકે કારણ, જૂન. સોજવાળો શોકયુક્ત, યઃ ચ જે પાંડુરોગી જો પાણ્ડુરોગી, પીતાલિ પદાર્થોને પીળા દ્રવ્યોનો પીલે વર્ણકે, પશ્યતિ બુઝી છે તે પણ સાધ્ય નથી દેખતા છે વહ મી સાધ્ય નહીં છે, ય. જે પાંડુરોગીને જિત્ત પાણ્ડુરોગીનો, બદ્ધ અલ્પ- વિટ્કમ્ બાંધેલા અલ્પ મળવાળો બધે હુઆ અલ્પ મલસે યુક્ત, સકફમ્ કફવાળો કફસે યુક્ત, હરિતમ્ તથા શીલો તથા હરે વર્ણકે, અતિસાર્યતે અતિસાર થાય છે દસ્ત અત્યંત માત્રામાં હોતે છે, દીનઃ જે પાંડુરોગી દીનતાવાળો જો પાણ્ડુરોગી દીનતાવાળા, શ્વેત અતિદિગ્ધાઙ્ગ અતિશય સફેદ રંગથી લીપેલા હોય એવા અગવાળો અત્યંત શ્વેત વર્ણકે લિપ્તકે સદૃશ શરીરવાળા, છર્દિ-મૂર્ચ્છા-તૃષાર્દિત. ઉલટી, મૂર્ચ્છા અને તૃષાર્થી પીડાતો હોય છે કે, મૂર્ચ્છા ઔર પ્યાસસે પીડિત હોતા છે, યઃ ચ પાણ્ડુ અને જે પાંડુરોગી ઔર જો પાણ્ડુરોગી, અસૂક્- ક્ષયાત્ રક્તનો ક્ષય થવાથી રક્તક્ષયસે, શ્વેતત્વમ્ ધોળાશને શ્વેતતાનો, આપ્નુયાત્ પ્રાપ્ત થાય છે પ્રાપ્ત હોતા છે, સ. તે વહ, ન અસ્તિ બચતો નથી નહીં બચતા, ઇતિ આ પ્રમાણે ઇસ તરહ, પંચવિધસ્ય પાંચ પ્રકારના પાંચ પ્રકારકે, પાણ્ડુરોગસ્ય પાંડુરોગના પાણ્ડુરોગકે, લક્ષણમ્ લક્ષણો લક્ષણ, ઉક્તમ્ કહ્યા છે કહે ગયે છે ॥ ૩૧-૩૩ ॥

31-33. The patient in whom the anemia has been of long duration and has led to excessive dehydration of the body, or the patient who has

૩૨. છર્દિમૂર્ચ્છાતૃષાર્દિત.—છર્દિમૂર્ચ્છાતૃષાર્દિત (ક)

,, તૃષાર્દિત —તૃષાર્દિત (ધ)

developed edema on account of the long duration of the disease and whose vision has become yellow, or the patient who passes frequent, yellow, hardened and scanty stools mixed with mucus, or the patient who has become depressed in spirit and pale and whose body has become excessively clammy and who is afflicted with vomiting, fainting and thirst; or the patient, who, in consequence of loss of blood, has developed pronounced pallor—all these types of anemia do not get cured Thus have been described the signs and symptoms of the five varieties of anemia.

કામલાયાઃ નિદાન લક્ષણં ચ—

पाण्डुरोगी तु योऽत्यर्थं पित्तलानि निषेवते ।
 तस्य पित्तमसृग्मांसं दग्ध्वा रोगाय कल्पते ॥३४॥

ય. તુ જે જો, પાણ્ડુરોગી પાંડુરોગી પાણ્ડુરોગી, પિત્તલોનિ પિત્તકારક પદાર્થોનું પિત્તકારક પદાર્થોનો, અત્યર્થમ્ અત્યંત અત્યંત, નિષેવતે સેવન કરે છે સેવન કરતા છે તસ્ય તેનું ઉસકા, પિત્તમ્ પિત્ત પિત્ત, અસૂક્- રક્ત રક્ત, માંસમ્ અને માંસને ઔર માંસનો, દગ્ધ્વા બાળીને જલાકર, રોગાય રોગને રોગકા, કલ્પતે ઉત્પન્ન કરે છે કારણ બનતા છે ॥ ૩૪ ॥

34 If the anemic person indulges inordinately in pitta-promoting things, the pitta in him gets aggravated and consuming the blood and flesh in his body, leads to further disease.

हारिद्रनेत्र. स भृशं हारिद्रत्वङ्नखाननः ।
 रक्तपीतशकृन्मूत्रो मेकत्रणो हतेन्द्रियः ॥३५॥

૩૫ સ ભૃશ-સુભૃશ (ક)

, સ્વદન્નખાનન —સ્વદન્નખો નરઃ (ધ)

दाहाविपाकदौर्बल्यसदनारुचिकर्षितः ।
कामला बहुपित्तैषा कोष्ठशाखाश्रया यता ॥३६॥
कालान्तरात् खरीभूता कृच्छ्रा स्यात् कुम्भकामला ।

स भृशम् ते अत्यतं वह अत्यतः, हारिद्र्येन
हृण्मर नेवा रगना नेत्रवाणो हल्दीके समान वर्णयुक्त
नेत्रवाला, हारिद्र-त्वक्-नख-आमनः हृण्मर नेवा रगना
त्वचा नख और मुँहवाला, रक्त-पीत रता-पीणा लाल
पीले, शकृत्-मूत्र भण-भूत्राणो मल और मूत्रवाला,
भेकवर्ण देखा नेवा रगवाणो मेढरसे रंगवाला,
हृतेन्द्रिय हृष्टार्थ गथेली धन्दिवाणो नष्ट इन्द्रियोवाला,
दाह-अने दाह और दाह, अविपाक-अपथो अपचन
दौर्बल्य-दुर्भक्षता दुर्बलता, सदन-शिशिलता शैथिल्य,
अरुचि-तथा अरुचिपी तथा अरुचिसे कर्षितः क्षीण
थाय छे कृश होता है, बहुपित्ता अतिसय पित्तवाणो
अति पित्तयुक्त, कोष्ठ-शाखा-आश्रया अतो केहो तथा
शाखाओने आश्रय करी रहेल कोष्ठ तथा शाखाम
आश्रयवाली, एषा आ व्याधि इस व्याधिको, कामला
उभणो कामला, मता केहेनाय छे कहते हैं, कालान्तरात्
केटोके उण जवाथी कुछ कालके बाद, खरीभूता
रक्ष यतां रुक्ष होने पर, कृच्छ्रा ते व्याधि कृच्छ्राध्य
उस व्याधिको कृच्छ्राध्य, कुम्भकामला कुम्भकामला
कुम्भकामला, स्यात् केहेनाय छे कहते हैं ॥ ३५ ३६ ॥

35-36. Thus, his eyes become extremely yellow and likewise his skin, nails and face become yellow, he passes urine and feces of reddish or yellowish color, his skin-color is yellow like that of a frog, his senses are impaired and he is afflicted with burning, mis-digestion, prostration, asthenia and anorexia. This condition known as Kamala or jaundice is caused by the excess of pitta and its seats of affection are both the gastro-intestinal

३६ बहुपित्तैषा-बहुपित्तैर्वा (ध.)

tract and the peripheral tissues. In course of time, the jaundice becomes deep seated and formidable, this is called Kumbha-jaundice.

कुम्भकामलायाः लक्षणम्—

कृष्णपीतशकृन्मूत्रो भृशं शूनश्च मानवः ॥३७॥
सरक्ताक्षिमुखच्छर्दिविण्मूत्रो यश्च ताम्यति ।
दाहारुचितृषानाहतन्द्रामोहसमन्वितः ॥३८॥
नष्टाग्निसंज्ञः क्षिप्रं हि कामलावान् विपद्यते ।

यः मानवः जे भुण्ध्य जो मनुष्य, कृष्ण-पीत-उण
तथा पीणा काले तथा पीले, शकृत्-मूत्रः भण तेभण
भूत्राणो मल एवं मूत्रवाला, भृशम् अत्यत अत्यन्त,
शून च शैलवाणो शोकयुक्त, सरक्त-तथा दादाश-
वाणो तथा लालिमासे युक्त, अक्षि-नेत्र आख, मुख-
मुण मुँह, छर्दि-उलटी के, विण्मूत्र च अने भणभूत्र-
वाणो यधने और मलमूत्रवाला होकर, ताम्यति
पेड पाभतो होय छे खिन्न होता है, दाह-अरुचि-दाह-
अरुचि दाह-अरुचि तृषा-तृषा प्यास, आनाह-
आनाह आनाह, तन्द्रा तन्द्रा तन्द्रा, मोह-अने
भूर्ज्याथी और मोहसे, समन्वित युक्त होय छे युक्त होता है,
नष्टाग्निसंज्ञ-अने जेनां अग्नि तेभण आन नष्ट
थथेल होय छे और जिसके अग्नि एवं संज्ञा नष्ट हुए है,
कामलावान् ते उभणो रोगी वह पीलियावाला पुरुष,
क्षिप्रम् हि शीघ्र ज शीघ्र ही, विपद्यते मरत्यु पाभे छे
मृत्यु पाता है ॥ ३७-३८ ॥

37-38. The patient passes feces and urine of dark-yellow color and develops severe edema, his eyes and face appear red and his vomit, feces and urine are tinged with blood, he has tremors, he is afflicted with burning, anorexia, thirst, constipation,

३७ कृष्णपीतशकृन्मूत्र - कृष्णमूत्रशकृन्नेत्रः (ध)

३८. तृषानाह-तृषानाह (ध)

३८. नष्टाग्निसंज्ञः क्षिप्रं हि कामलावान् विपद्यते-प्रनष्टाग्नि-
विसंज्ञश्च निर्यात्वाश्च च कामली (ड.)

torpor and faintness, he suffers from loss of the gastric fire as well as of consciousness, such a subject of jaundice will soon die.

साध्यानामितरेषां तु प्रवक्ष्यामि चिकित्सितम् ॥३९॥

इतरेषाम् भीम अन्य, साध्यानाम् साध्य पांडु-
रोग तथा कामलाकी साध्य पांडुरोग तथा कामलाकी,
तु ते। तो, चिकित्सितम् चिकित्सा चिकित्सा, प्रवक्ष्यामि
हुं उड़ीश बनाऊंगा ॥ ३९ ॥

39 Now we shall describe the treatment of the remaining conditions which are curable

कामलापाण्डुरोगयोः सशोधनम्—

तत्र पाण्ड्वामयी क्षिग्धस्तीक्ष्णैरुर्ध्वानुलोमिकैः ।
संशोध्यो मृदुभिस्त्रिकैः कामली तु विरेचनैः ॥४०॥

तत्र तेभां उनमें, पाण्ड्वामयी पांडुरोगीनु पांडु-
रोगीका, क्षिग्धः स्नेहन उरी स्नेहन करके, तीक्ष्ण
तीक्ष्ण तीक्ष्ण, ऊर्ध्व-आनुलोमिकैः वमन तथा विरेचन
वडे वमन तथा विरेचनसे, संशोध्यः शोधन उरु
लेधे शोधन करना चाहिए, कामली तु अने उभ-
याना रोगीनु ते। और पीलियावाले रोगीका तो, मृदुभि
मृदु मृदु, त्रिकै तथा त्रिकै रसयुक्त तथा त्रिक,
विरेचनैः विरेचनसे। वडे शोधन उरु लेधे विरेचनसे
शोधन करना चाहिए ॥ ४० ॥

40. The patient suffering from anemia should be made to undergo oleation procedure and then be cleansed with strong emesis and purgation. The patient suffering from jaundice should be cleansed with mild and bitter purgative remedies.

३९. प्रवक्ष्यामि चिकित्सितम्—मेवज सप्रवक्ष्यामि (क)

” —मेवज संप्रवक्ष्यते (घ. फ.)

४०. संशोध्यो—शोध्यः स्यात् (ब.)

” कामली तु—कामलावाग् (फ.)

कामलापाण्डुरोगयोः अन्नपानम्—

ताभ्यां संशुद्धकोष्ठाभ्यां पथ्यान्वन्नानि दापयेत् ।
शालीन् सयवगोधूमान् पुराणान् यूषसंहितान् ॥४१॥
सुद्राढकीमसूरैश्च जाङ्गलैश्च रसैर्हितैः ।

संशुद्ध- शुद्ध थपेल शुद्ध दूध, काष्ठाभ्याम् काष्ठाभाणा
कोष्ठवाले, ताभ्याम् ते अन्ने रोगीने उन दोनों रोगि-
योको, पथ्यानि अन्नानि पथ्य भोजन पथ्य भोजन,
दापयेत् उराववा लेधे कराना चाहिए, यूषसंहितान्
लेभे थपेली साथे जैसे यूषोके साथ, पुराणान् भूना
पुराने, स-यव-गोधूमान् व, धड़ जौ, गेहूं, शालीन्
शालीयोभाने। प्रयोग उराववा लेधे या शालि-
चावतका प्रयोग कराना चाहिए, हितैः अने हितकारी
और हितकर, सुद्रा- भग मूंग, आढकी- तुवर अरहर,
मसूर च तथा मसूर औओना थपेली साथे तथा
मसूर इनके यूषोके साथ, जाङ्गलैः अथवा हितकर अंगद
पशुपक्षीओना अथवा हितकर जागल पशुपक्षियोंके, रसैः
मांसरसेनी साथे पथ्य भोजनने। प्रयोग उराववा
लेधे मांसरसोके साथ पथ्य भोजनका प्रयोग कराना
चाहिए ॥ ४१ ॥

41-41½. After the alimentary system has thus been cleansed by these procedures, he should be given wholesome food, namely, old rice, barley or wheat either with soup prepared of green gram, pigeon-pea or lentils, or with whole-
some meat-juice of jangala creatures.

कामलापाण्डुरोगयो स्नेहनम्—

यथादोषं विशिष्टं च तयोर्भैषज्यमाचरेत् ॥४२॥
पञ्चगव्यं महातिक्तं कल्याणकमथापि वा ।
ज्वेहनार्थं घृतं दद्यात् कामलापाण्डुरोगिणे ॥४३॥

तयो. च अने ते अन्नेनुं उन दोनोंको, यथादोषम्
दोष प्रमाणे दोषके अनुसार, विशिष्टम् विशेष प्रकारनु

४१ शालीन् सयवगोधूमान् पुराणान् यूषसंहितान्—शालयो
यवगोधूमा. पुराणा सपसंस्कृताः (फ)

” यूषसंहितान्—यूषसंस्कृतान् (फ ड व ब.)

४२ यथादोषं विशिष्टं च —यथादोषविशेष च (फ ब.)

विशिष्ट, मैषज्वम् औषध औषध, आचरेत् ३२३ देवे
कामला-पाण्डुरोगिणे कुम्भिका अने पाण्डुरोगिना हरदीने
पीलियावाले और पाण्डुरोगीको, स्नेहनार्थम् स्नेहन भाटे
स्नेहनार्थ, पञ्चगव्यम् पञ्चगव्य पञ्चगव्य, महातिक्तम्
महातिक्त महातिक्त, अथ अपि वा अथवा वा,
कल्याणकम् कल्याणक कल्याणक, घृतम् घृत घृत, दद्यात्
आपु देवे ॥ ४२-४३ ॥

42-43. According to the particular morbidity in each of these two conditions, medication should be carried out. The medicated ghees viz, Pancha-gavya (Ch1 chap 10), Maha-tikta (Ch1. chap. 7) or Kalyanaka (Ch1 chap 9) may be given for oleation purposes to the patient suffering from jaundice and anemia

दाडिमाद्य घृतम्—

दाडिमात् कुडवो धान्यात् कुडवार्धं पलं पलम् ।
चित्रकाच्छृङ्गवेराच्च पिप्पल्यष्टमिका तथा ॥४४॥
तैः कल्कैर्विंशतिपलं घृतम् सलिलाढके ।
सिद्धं हृत्पाण्डुगुल्मार्शःप्लीहवातकफार्तिनुत् ॥४५॥
दीपनं श्वासकासघ्नं मूढवाते च शस्यते ।
दुःखप्रसविनीनां च वन्ध्यानां चैव गर्भदम् ॥४६॥
इति दाडिमाद्यं घृतम् ।

दाडिमात् दाडिमे २५ अनारके रसका कुडवः १६
तोला एक कुडव, धान्यात् धान्या वनियाका, कुडवार्धम्
८ तोला आधा कुडव, चित्रकात् चित्रक चित्रक,
शृङ्गवेरात् च तथा आहु और आर्द्रकका, पलम् पलम्
चार चार तोला एक एक पल, तथा तथा तथा,
पिप्पली पीपर पिप्पली, अष्टमिका २ तोला दो कर्ष,
तै कल्कै औओना ३६३ वडे उनके कल्कोसे, सलिलाढके
पाणी २५६ तोलाभा एक आटक जलमें, सिद्धम् पडावेले
सिद्ध किया गया, घृतस्य विंशतिपलम् ८० तोला धी

बीस पल घृत, हृत्- हृद्यरोग हृद्योग, पाण्डु- पाण्डु पाण्डु,
गुल्म- गुल्म गुल्म, अर्श- अर्श अर्श, प्लीहा- प्लीहा
प्लीहा, वातकफार्तिनुत् अने वात तथा कफकी पीडाको
हर करे छे वात और कफकी पीडाको नाश करनेवाला है,
दीपनम् दीपन छे दीपन है, श्वास-कासघ्नम् अने श्वास
तथा उधरसने नाश करनेवाले छे और श्वास तथा कासका
नाशक है, मूढवाते च मूढवातवाणाने मूढवातवाले,
दुःखप्रसविनीनाम् च तथा ३४ प्रसववाणी स्त्रीओने
तथा कठिन प्रसूतिवाली स्त्रियोंके लिए, शस्यते हितकारी
छे हितकारी है, वन्ध्यानाम् च एव तेभ्यः वन्ध्याओने
पण्य एवं वन्ध्या स्त्रियोंकोभी, गर्भदम् गर्भ आपनारुं
छे गर्भ देनेवाला है ॥४४-४६॥ इति आ यह, दाडिमाद्यम्
दाडिमाद्य दाडिमाद्य, घृतम् घृत छे घृत है ।

44-46. The medicated ghee prepared of eighty tolas of cow's ghee, in 256 tolas of water with the paste of 16 tolas of pomegranate, 8 tolas of coriander, 4 tolas of white-flowered lead-wort, 4 tolas of dry ginger and 2 tolas of long pepper—this ghee is curative of gastric disorders, anemia gulma, piles, splenic disorder and disorders due to vata and kapha. It is digestive-stimulant, curative of dyspnea and cough, it is recommended in claudication of vata and in difficult labour (dystocia), it endows fertility on sterile women. Thus has been described the Compound Pomegranate ghee.

कटुकाद्यं घृतम्—

कटुका रोहिणी सुस्तं हरिद्रे वत्सकान् फलम् ।
पटोलं चन्दनं मूर्वा त्रायमाणा दुरालभा ॥४७॥
कृष्णा पर्पटको निम्बो भूनिम्बो देवदारु च ।
तै कार्षिकैर्घृतप्रस्थः सिद्धः क्षीरचतुर्गुणः ॥४८॥

४८. कृष्णा पर्पटको....क्षीरचतुर्गुणः॥—सपिप्पलीपर्पटकभूनिम्बं देवदारु
च । पिष्ट्वाक्षमास्तैः सर्पिं प्रस्थं क्षीराढके पचेत् ॥ (व थ. द. फ.)

४५. गुल्मार्श-रोगार्श (ख ड य)

४६. चैव गर्भदम्—च सुतप्रदम् (ग थ. फ व.)

रक्तपित्तं ज्वरं दाहं श्वयथुं सभगन्दरम् ।
अर्शास्यसृग्दरं चैव हन्ति विस्फोटकांस्तथा ॥४९॥

इति कटुकाद्यं घृतम् ।

कटुका रोहिणी ३३ कटुकी, सुस्तम् भोथ मोथा, हरिद्रे ६७६२, दारुहल्दी, वरसकात् फलम् ४८७५ इन्द्रजौ, पटोलम् ५०७७ परवल, चन्दनम् २५६८ चन्दन, मूर्वा भोरवेक्ष मूर्वा, त्रायमाणानां त्रायमाण, दुरालभा धमासो धमासा, कृष्णा पीपर पिप्पली, पर्पटकः ७३६६६६ पित्तपापडा, निम्बः दीमडो नीम, भूनिम्ब, करियातु चिरायता, देवदारु च देवदार और देवदार, कार्दिकै ओ३ ओ३ तोलाना भ्रमाणुवाणा एक एक कर्षमानवाले, तैः ओ सर्वथी उन सबसे, क्षीरचतुर्गुणः आरगण्ठा दूधभां चौगुने दूधके साथ, सिद्धः सिद्ध करेला सिद्ध किया गया, घृतप्रस्थ ६४ तोला घृत एक प्रस्थ घृत, रक्तपित्तम् रक्तपित्त रक्तपित्त, ज्वरम् ज्वर ज्वर, दाहम् दाह दाह, सभग-न्दरम् सभगन्दर भगन्दर, श्वयथुम् शोफ, अर्शासि ६२६ अर्श, असृग्दरम् च एव भेद और रक्तप्रदर, विस्फोटकान् तथा विस्फोटकोको तथा विस्फोटकोको, हन्ति नाश करे छे नष्ट करता है ॥ ४७-४९ ॥ इति आ यह, कटुकाद्यम् कटुकाद्य कटुकाद्य, घृतम् घृत छे घृत है ।

47-49. Take four tolas of each of kurroa, nut-grass, turmeric and indian berberry, kurchi-seeds, wild snake-gourd, sandal-wood, trilobed virgin bower, zalil, cretan prickly clover, long pepper, trailing rungia, neem, chiretta and deodar, and obtain 64 tolas of medicated ghee decocting all these in four times that quantity of cow's milk. This medicated ghee is curative of hemothermia, fever, burning, edema, fistula-in-ano, piles, menorrhagia and likewise of eruptions. Thus

has been described the Compound Kurroa-ghee

पथ्याघृतम्—

पथ्याशतरसे पथ्यावृन्तार्धशतकल्कवान् ।

प्रस्थः सिद्धो घृतात् पेयः स पाण्ड्यामयगुल्मनुत् ५०
इति पथ्याघृतम् ।

पथ्यावृन्त-अर्धशत- पथ्यास ६२६६६६ ३३६६६६६६ पचास हरनके डंठलके, कल्कवान् ३६६६६६ युक्त कल्कसे युक्त पथ्याशतरसे ओ३से ६२६६६६ अथभा एकसौ हरनके कषायमें, सिद्ध सिद्ध करेला सिद्ध किया गया, घृतात् धी घी, प्रस्थ ओ३ प्रस्थ एक प्रस्थ, पेय पीवु पीवे, सः ते वह, पाण्ड्यामय-पांडुरोग पांडुरोग, गुल्मनुत् अने गुल्मने नाश करेला छे और गुल्मनाशक है ॥ ५० ॥ इति आ यह, पथ्याघृतम् पथ्याघृत छे पथ्या-घृत है ।

50 Prepare a medicated ghee with the decoction of a hundred chebolic myrobalans to which has been added the paste of the stalks of fifty chebolic myrobalans and 64 tolas of ghee. This taken as potion is curative of anemia and gulma. Thus has been described Chebolic Myrobalan-ghee.

दन्तीघृतम्—

दन्त्याश्चतुष्पलरसे पिष्टैर्दन्तीशलादुभिः ।

तद्वत्प्रस्थो घृतात्सिद्धः स्त्रीहपाण्ड्वर्तिशोफजित् ५१॥
इति दन्तीघृतम् ।

तद्वत् ते भ्रमाणु उसी प्रकार, दन्त्या ६६६६६६ दन्तीके, चतुष्पलरसे १६ तोला अथभा चार पल कषायमें, पिष्टै ३६६६६६ पीसे हुए, दन्ती-शलादुभिः दन्तीनां अथ ३६६६६६ दन्तीके कच्चे फलोंसे, सिद्ध सिद्ध करेला सिद्ध किया, घृतात् प्रस्थः ६४ तोला धी एक प्रस्थ घी, स्त्रीह-प्रीहा स्त्रीहा, पाण्डु-वर्ति-पांडुरोग

पांडुरोग, शोकजित् अने सोजने जते छे और शोकको जीतनेवाला है ॥ ५१ ॥ इति आ यह, दन्तीघृतम् एतीधृत छे दन्तीघृत है।

51. Prepare a medicated ghee taking 64 tolas of ghee and sixteen tolas of the decoction of the red physic nut and adding to it the paste of green fruits of red physic nut This is curative of splenic disorders, anemia and edema Thus has been described the Red Physic-nut-ghee

द्राक्षाघृतम् —

पुराणसर्पिषः प्रस्थो द्राक्षार्धप्रस्थसाधितः ।
कामलागुल्मपाण्डुर्तिज्वरमेहोदरापहः ॥ ५२ ॥

इति द्राक्षाघृतम् ।

द्राक्षा- द्राक्ष मुनक्काके, अर्धप्रस्थ- ३२ तोलाधी आधे प्रस्थसे, साधित सिद्ध करेले सिद्ध, पुराणसर्पिष प्रस्थः ६४ तोला जूनुं धृत एक प्रस्थ पुराना घी, कामला- कुमणे। पीलिया, गुल्म- गुल्म गुल्म, पाण्डुर्ति- पांडुरोग पांडुरोग, ज्वर- ज्वर ज्वर, मेह- प्रमेह प्रमेह, उदरापहः अने उदररोगने। नाश करे छे और उदररोगको हटानेवाला है ॥ ५२ ॥ इति आ यह, द्राक्षा-घृतम् द्राक्षाधृत छे द्राक्षाघृत है।

52. The medicated ghee, made from 64 tolas of old ghee cooked with 32 tolas of the paste of grapes, is curative of jaundice, gulma, anemia, fever, urinary disorders and abdominal affections Thus has been described the Grape-ghee.

हरिद्रादिघृतम्—

हरिद्रात्रिफलानिम्बबलामधुकसाधितम् ।

सक्षीरं माहिषं सर्पिः कामलाहरमुत्तमम् ॥ ५३ ॥

इति हरिद्रादिघृतम् ।

हरिद्रा- हरिद्र हल्दी, त्रिफला- त्रिफला त्रिफला, निम्ब बीभटे। नीम, बला बला बला, मधुक-साधितम् अने जेहीमधुकी सिद्ध करेले और मुलहठीसे सिद्ध, सक्षीरम् दूधसहित दूधके साथ, माहिषम् भेसनु भैंसका, सर्पिः धृत घी, उत्तमम् कामलाहरम् कुमणने। नाश करेवाला उत्तम छे पीलियाका नाश करनेमें उत्तम है ॥ ५३ ॥ इति आ यह, हरिद्रादिघृतम् हरिद्रादिधृत छे हरिद्रादिघृत है।

53 The medicated ghee prepared from buffalo's ghee cooked with cow's milk, turmeric, the three myrobalans, neem, heart-leaved sida and liquorice is an excellent cure for jaundice Thus has been described the Compound Turmeric-ghee

अन्यौ घृतयोगौ—

गोमूत्रे द्विगुणे दाव्याः कल्काक्षद्वयसाधितः ।
दाव्याः पञ्चपलकाथे कल्के कालीयके परः ॥ ५४ ॥
माहिषात् सर्पिषः प्रस्थः पूर्वः पूर्वं परे परः ।

द्विगुणे जमणा दूने, गोमूत्रे गोमूत्रमा गोमूत्रमें दाव्या दारुहरिद्रना दारुहल्दीके, कल्काक्षद्वय- २ तोला कुल्की दो कर्ष कल्कसे, साधित सिद्ध करेले भेसनु ६४ तोला घी के पड़ेले घी साधित भैंसका एक प्रस्थ घी यह पहला घी, दाव्या तथा दारुहरिद्रना और दारुहल्दीके, पञ्चपलकाथे २० तोला कुवाथमा पांच पल काथमे, कालीयके पीला अदनना कालीयके, कल्के कुल्की सिद्ध करेले कल्कसे साधित, माहिषात् भेसनु भैंसका, सर्पिष प्रस्थ. ६४ तोला घी एक प्रस्थ घी,

५२ कामलागुल्मपाण्डुर्तिज्वरमेहोदरापह कामलाज्वरपाण्डुर्ति-

गुल्ममेहोदरापह (ग)

” ” ” —कामलाक्षयपाण्डुर्तिगुल्ममेहोदरापह (घ.)

५३ कामलाहर-कामलापह (ब)

५४ दाव्या कल्काक्ष-दाव्याकल्काक्ष (घ. थ. व.)

५५. माहिषात् सर्पिष प्रस्थ. —माहिषाज्यस्य तु प्रस्थ. (घ. फ. व.)

पर. ये भीष्मं धी यह दूसरा धी, पूर्व येओमांथी
पहेलुं धी इनमेंसे पहला धी, पूर्वे पहेला पांडुरोगमां
आपवुं पहले पाण्डुरोगमें देना चाहिए, पर. अने भीष्मं
धी और दूसरा धी, परे भीष्म कामलारोगमां आपवु
दूसरे कामलारोगमें देना चाहिए ॥ ५४ ॥

54-54½. Prepare a medicated ghee by cooking 2 tolas of the paste of indian berberry in 64 tolas of buffalo's ghee and twice that amount of cow's urine. Prepare also another medicated ghee from the decoction of twenty tolas of indian berberry, two tolas of the paste of yellow-sandalwood and 64 tolas of buffalo's ghee. The first ghee is indicated in anemia and the second one in jaundice.

पाण्डुरोगे संशोधनम्—

स्नेहैरेभिरुपक्रम्य स्निग्धं यत्वा विरेचयेत् ॥५५॥
पयसा मूत्रयुक्तेन बहुशः केवलेन वा ।
दन्तीफलरसे कोष्णे काश्मर्याञ्जलिना शृतम् ॥५६॥
द्राक्षाञ्जलिं मृदित्वा वा दद्यात् पाण्डूमायापहम् ।
द्विशर्करं त्रिवृच्चूर्णं पलार्धं पैत्तिकः पिबेत् ॥५७॥
कफपाण्डुस्तु गोमूत्रक्लिन्नयुक्तां हरीतकीम् ।
आरग्वधं रसेनेक्षोर्विदार्यामलकस्य च ॥५८॥
स्रग्द्यूषणं बिल्वपत्रं पिबेन्ना कामलापहम् ।
दन्त्यर्धपलकल्कं वा द्विगुडं शीतवारिणा ॥५९॥
कामली त्रिवृतां वाऽपि त्रिफलाया रसैः पिबेत् ।

एभिः आ. इन, स्नेहैः स्नेहेने। स्नेहोका, उपक्रम्य
प्रयोग कर्त्ता पछी प्रयोग करनेके पश्चात्, स्निग्धम्
रोगीने स्निग्ध भयेला रोगीको स्निग्ध हुआ, मत्वा

५६ शृतम्—युतम् (घ.)

५८ गोमूत्रक्लिन्नयुक्ता—गोमूत्रयुक्ता क्लिन्ना (घ. घ. फ.)

५९ बिल्वपत्रं—बिल्वमात्रं (ग. घ. न.)

६० कामली त्रिवृता वाऽपि त्रिफलाया रसैः पिबेत्—पिबेद्वा काम-
लायान्ना त्रिवृता त्रिफला रसैः (फ. द.)

भक्षी जानकर, मूत्रयुक्तेन गोमूत्रसहित गोमूत्रयुक्त,
पयसा दूधधी दूधसे, केवलेन वा अथवा केवल दूधधी
या केवल दूधसे, बहुशः धक्षीवार बहुतवार, विरेचयेत्
विरेचन उगवपु विरेचन करावे, कोष्णे अथवा नव-
शेर्का अथवा गुनगुने, दन्तीफलरसे दन्तीभीष्मना
उपक्रम्य दन्तीबीजके कपायमें, काश्मर्या-अञ्जलिना-
१६ तोला शीष्मवीक्षी एक कुडव गंभारीके फलसे,
शृतम् पडावेक्षी शृत, द्राक्षा- द्राक्ष मुनकेका, अञ्जलिम्
१६ तोला एक कुडव, मृदित्वा वा येओमांथीने मलकर,
दद्यात् आपवी देवे, पाण्डूमायापहम् तै पांडुरोगनाशक
छे वह पाण्डुरोगनाशक है, पैत्तिक. पित्त प्रकृति-
वाला पांडुरोगीको पैत्तिक पाण्डुरोगी, द्विशर्करं अभक्षी
साकरवाणु दुगुनी चीनीयुक्त, पलार्धम् २ तोला आधा
पल. त्रिवृत्-चूर्णम् नसे।तरनु यूर्णं त्रिवृत्का चूर्ण. पिबेत्
पीपुं पीवे कफपाण्डु छे उद्वेगन्य पांडुरोगवाला भाषुसे
तै कफ पाण्डुरोगवाला मनुष्य तो, गोमूत्रक्लिन्नयुक्ताम्
गोमूत्रधी वाटेक्षी अने तेमां थेओमांथी गोमूत्रसे पीसी
और उसमें घोली हुई, हरीतकीम् ६२३ पीपी हरद
पीवे, कामली ना उभजाना रोगीको कामलाका रोगी,
कामलापहम् उभजाने। नाश करनार कामलानाशक,
आरग्वधम् गरभाणे। अमलतास, स्रग्द्यूषणम् त्रिगुड त्रिगुड,
बिल्वपत्रम् तथा भीक्षीपत्र येओमांथीने तथा बेलके पत्ते
उनको, हक्षो शेक्षीना ईखके, विदारी- विदारीकंदना
विदारीकन्दके, आमलकस्य च अथवा आमजाना या
आवलेके, रसेन रसनी साथे रसके साथ, पिबेत् पीवा
पीवे, द्विगुडम् अथवा अभक्षी ओमांथीसहित वा दूने
गुडके साथ, दन्ती- दन्तीने। दन्तीके, अर्धपल- २ तोला
आधे पलके, कल्कम् वा उद्वेग कल्कको, शीतवारिणा
६३। पाणी साथे ठंडे पानीसे, पिबेत् पीवे। पीवे,
त्रिफलायाः रसैः अथवा त्रिफलाना रस साथे अथवा
त्रिफलाके कपायसे, त्रिवृताम् वा अपि नसे।तर पीपुं
त्रिवृत्को पीवे ॥ ५५-५९ ॥

55 59½ If. as the result of treatment by the aforesaid unctuous remedies, the anemia-patient is found to be rendered sufficiently unctuous, he should thereafter be subjected to frequent

purgation by means of pure cow's milk or cow's milk mixed with cow's urine. The patient may be given a purgative which is also curative of anemia consisting of the lukewarm decoction of red physic-nut, either cooked with 16 tolas of white teak or mixed with 16 tolas of triturated grapes. The anemia patient with provoked pitta should take a potion of 2 tolas of turpeth with twice that measure of sugar, while the anemia patient with an excess of kapha should take with cow's urine the powder of chebulic myrobalans softened in cow's urine. The patient may take purging cassia, the three spices and bael leaves mixed with the juice of the sugar-cane, white yam and emblic myrobalan for the cure of jaundice. The jaundice patient may take either the paste of red physic nut $\frac{1}{2}$ tola with twice the quantity of gur in cold water or the powder of turpeth in the juice of the three myrobalans

विशालादिफण्ट —

विशालात्रिफलामुस्तकुष्ठदारुकलिङ्गकान् ॥६०॥

कार्षिकानर्धकर्षां कुर्यादतिविषां तथा ।

कर्षोऽमधुरसाया द्वौ सर्वमेतत् सुखाम्बुना ॥६१॥

मृदितं तं रसं पूतं पीत्वा लिह्याच्च मध्वनु ।

कासं श्वासं ज्वरं दाहं पाण्डुरोगमरोचकम् ॥६२॥

गुल्मानाहामवाताश्च रक्तपित्तं च नाशयेत् ।

विशाला- ४१।१।१। इन्द्रवाष्णी, त्रिफला- त्रि३।१।

६०. विशाला त्रिफला-विशाला कडुका (घ.)

६१ कार्षिकानर्धकर्षां कुर्यादतिविषां तथा-कर्षोऽमधुरसाया च दापयेत् (घ.)

॥ सर्वमेतत्-सर्वं पूतं (क घ फ)

त्रिफला, मुस्त- भोथ मोथा, कुष्ठ- कठ कूठ, दारु- देवदारु देवदारु. कलि कान् ४१।१।१। इन्द्रजौ, कार्षिकान् ६२।१।१। तोलो हरेक एक एक कर्ष, तथा तथा तथा, अतिविषाम् अतिविष अतीस, अर्धकर्षांशाम् अर्धो तोलो आधा कर्ष, मधुरसाया. भोरवेल मोरवेलके, द्वौ कर्षौ २ तोला दो कर्ष, एतत् औ इन, सर्वम् सर्वेन सवका, सुखाम्बुना नवशेका पाणीथी गुनगुने जलसे, मृदितम् कुर्यात् भर्दन ३२।१। मल कर, पूतम् गाणेथो छाने हुए, तम् रसम् ते रस उस रसको, पीत्वा च पीने पीकर, अनु पछी पीछे, मधु मधु शहद, लिह्यात् खाट्पु चाटे, कासम् आ ३।१।१। छिधरस यह फाट कास, श्वासम् श्वास श्वास, ज्वरम् ज्वर ज्वर, दाहम् दाह दाह, पाण्डुरोगम् पाण्डुरोग पाण्डुरोग, अरोचकम् अरुचि अरुचि, गुल्म- गुल्म गुल्म, आनाह- आनाह आनाह, आमवातान् च आमवात आमवात, रक्तपित्तम् च अने रक्तपित्तने और रक्तपित्तको, नाशयेत् नाश करे छे नष्ट करता है ॥ ६०-६२३ ॥

60-62½ Take one tola each of colocynth, the three myrobalans, nut-grass, costus, deodar and kurchi seeds, half a tola of atees and two tolas of trilobed virgin's bower and crushing the whole in sufficient quantity of water, reduce to paste and strain. This as potion should be taken and immediately after, honey should be licked. This medicament cures cough, dyspnea, fever, burning, anemia, anorexia, gulma, constipation, chyme and vata disorders, as also hemothermia.

कतिपययोगा —

त्रिफलाया गुड्व्या वा दाव्या निम्बस्य वा रसम् ६३ शीतं मधुयुतं प्रातः कामलार्तः पिवेन्नरः ।

६३ शीत मधुयुत प्रातः - प्रातः प्रातर्मधुयुता (घ. फ.)

॥ शीत मधुयुत प्रातः कामलार्तः पिवेन्नरः - प्रातः प्रातर्मधुयुतः

शीलितः कामलपदः (घ. व.)

कामलातः. उभयाना रोगी पीलियासे पीडित, नर
मनुष्ये पुरुष, त्रिफलाका त्रिफला त्रिफला, गुडुच्या
वा अथवा गणै। या गिलोय, दारुया दारुडुण्डर दारु-
हल्ली, निम्बस्य वा अथवा लीमडाने। या नीमका,
रसम् उवाथ कषाय, शीतम् उडा थता। शीतल होने
पर, मधुयुतम् मधु मेणवीने मधुयुक्त करके, प्रातः
सवारभा। प्रात कालमें, पिवेत् पीवे। पीवे ॥ ६३३ ॥

63-63½ The patient suffering from
jaundice should take early in the
morning the cold infusion of the three
myrobalans or guduch or indian ber-
berry or neem mixed with honey.

क्षीरमूत्रं पिवेत् पक्षं गव्यं माहिषमेव वा ॥६४॥
पाण्डुर्गोमूत्रयुक्त वा सप्ताहं त्रिफलारसम् ।

पाण्डुः पाण्डुरोगवालाये पाण्डुरोगी, गव्यम् गायना।
गौ, माहिषम् एव वा डे बेसना। या मैसके, क्षीर-
मूत्रम् दूध तथा मूत्र दूध और मूत्रको, पक्षम् पक्ष
द्विस एक पक्ष, पिवेत् पीवे। पीवे, गोमूत्र-युक्तम्
वा अथवा गोमूत्रसहित अथवा गोमूत्रयुक्त, त्रिफलारसम्
त्रिफला। रस त्रिफलाका रस, सप्ताहम् सात द्विस सुधी
पीवे। एक सप्ताह पीवे ॥ ६४३ ॥

64 64½. The anemia-patient should
take for a period of a fortnight the
course of cow's or buffalo's urine cum
milk, or he may take for a period
of seven days the decoction of the
three myrobalans mixed with cow's
urine

तरुजान् ज्वलितान्मूत्रे निर्वाप्यामृद्य चाङ्कुरान् ॥६५॥
मातुलुङ्गस्य तत् पूतं पाण्डुशोथहरं पिवेत् ।

मातुलुङ्गस्य पीलेराना विजौरेके तरुजान् वृक्ष
धरना पौधेके, ज्वलितान् आगैला जलाये हुए, अङ्कुरान्

अङ्कुरोने अकुरोको, मूत्रे गोमूत्रभा। गोमूत्रमें, निर्वाप्य
हारीने बुझाकर, आमृद्य च अने ये।णीने और मलकर,
पूतम् गागैलु छाने हुए, तत् ते उस, पाण्डु-शोथ-
पाण्डुरोग तथा सो।ने पाहु तथा शोथको, हरम् हर
उरना। गोमूत्र हरनेवाले गोमूत्रको, पिवेत् पीवुं
पीवे ॥ ६५३ ॥

65-65½. Take tender sprouts of
pomelo and having roasted them on
the fire, quench and crush them up
in cow's urine. A potion of its filtered
solution is curative of edema induced
by anemia

स्वर्णक्षीरी त्रिवृच्छ्यामे भद्रदारु सनागरम् ॥६६॥
गोमूत्राजलिना पिष्टं मूत्रे वा कथितं पिवेत् ।
क्षीरमेभिः शृतं वाऽपि पिवेद्दोषानुलोमनम् ॥६७॥

स्वर्णक्षीरी स्वर्णक्षीरी स्वर्णक्षीरी, त्रिवृत्-श्यामे
धो। नसो।तर, डा। नसो।तर त्रिवृत्, श्यामा, सनागरम्
सूठ सोंठ, भद्रदारु अने देवदारु ये।ने और देवदारु
इनको, गोमूत्र- गोमूत्र गोमूत्रके, अजलिना १६ तोला
साथे एक कुड़वसे, पिष्टम् पीटीने पीसकर, मूत्रे वा
अथवा गोमूत्रभा। या गोमूत्रमें, कथितम् उडा।णीने
उनका कायकर, पिवेत् पीवु पीवे, एभि. वा अपि
अथवा ये। या उनसे, शृतम् सिद्ध करे। शृत,
दोषानुलोमनम् दोषानु अनुलोमन करना। दोषोंके
अनुलोमक, क्षीरम् दूध दूधको, पिवेत् पीवु
पीवे ॥ ६६-६७ ॥

66-67 The patient may take the
yellow milk-plant, white and black
turpeths, deodar and dried ginger
either reduced to paste in 16 tolas of
cow's urine or decocted in the cow's
urine or boiled in cow's milk This
medicament is promotive of the elimi-
nation of the waste products in the body

६७ पिष्ट-करक (य. फ. व.)

६४, पिवेत् पक्ष-पिवेत् पक्ष (फ)

६४½. पाण्डुर्गोमूत्रयुक्त-पाण्डुर्गोमूत्रसिद्ध (व)

६५½. पाण्डुशोथहरं-पाण्डुरोगहर (व)

हरीतकीं प्रयोगेण गोमूत्रेणाथवा पिवेत् ।
जीर्णे क्षीरेण भुञ्जीत रसेन मधुरेण वा ॥६८॥

अथवा अथवा या, प्रयोगेण सात दिवसना प्रयोगधी एक सप्ताहके प्रयोगसे, गोमूत्रेण गोमूत्रनी साथे गोमूत्रके साथ, हरीतकीम् उन्डे तरह, पिवेत् पीवी पीवे, जीर्णे पथी गया पथी जीर्ण होनेपर, क्षीरेण दूधसहित दूधसे, मधुरेण रसेन वा अथवा मधुर भांसरसेसहित या मधुर भांसरमसे भुञ्जीत भोजन करने भोजन करे ॥ ६८ ॥

68 Or, the patient may take a course of the chebulic myrobalan in conjunction with cow's urine On the dose being digested, he should take his meals mixed either with milk or with sweet meat-juices.

सप्तरात्रं गवां मूत्रे भाषितं चाप्ययोरजः ।
पाण्डुरोगप्रशान्त्यर्थं पयसा पाययेद्भिषक् ॥६९॥

अपि वा अथवा या, भिषक् वेद्ये वैद्य, सप्तरात्रम् सात रात्रिपर्यंत सात रात्रिपर्यंत, गवां मूत्रे गोमूत्रनी गोमूत्रसे, भाषितम् भावना दीधेलु भावना दिये गये, अयोरजः दोहयूष् लोहचूर्णका, पयसा दूध साथे दूधसे, पाण्डुरोग- पाण्डुरोगनी पाण्डुरोगकी, प्रशान्त्यर्थं शांति भाटे शान्तिके लिए, पाययेत् पापुं पिलावे ॥ ६९ ॥

69. Or the physician should cause the patient to drink, for the cure of anemia, the iron powder soaked in cow's urine along with milk, for a period of seven days.

नवायसचूर्णम्—

त्र्यूषणत्रिफलासुस्तविडङ्गचित्रकाः समाः ।
नवायोरजसो भागास्तचूर्णं क्षौद्रसर्पिषा ॥७०॥
भक्षयेत् पाण्डुहृद्रोगकुष्ठार्शःकामलापहम् ।

नवायसमिदं चूर्णं कृष्णात्रेयेण भाषितम् ॥७१॥
इति नवायसचूर्णम् ।

त्र्यूषण- त्रिकटु त्रिकटु त्रिफला- त्रिदला त्रिफला, सुस्त- मोथ मोथा, विडङ्ग- वायडिग वायविडग, चित्रका- समाः अने चित्रक ओभाना प्रत्येकनु सम भागे यूष् और चित्रक इनमेसे प्रत्येकका सम भागसे चूर्ण, अयोरजसः दोहयूष्ना लोहचूर्णके, नव नव नौ, भागा भाग भाग तत् चूर्णम् ते यूष् इस चूर्णको, क्षौद्र सर्पिषा मध तथा धीधी मधु और घीसे, भक्षयेत् भवडावपु खिलावे, पाण्डु ते यूष् पाण्डुरोग वह चूर्ण पाण्डुरोग, हृद्रोग- हृदयरोग हृद्रोग, कुष्ठ- कुष्ठ कुष्ठ, अर्श - हरस अर्श कामलापहम् अने कमलाने हर करनेरुं छे और कामलाका नाशक है, इदम् आ यह, नवायसम् नवायस यूष् नवायस चूर्ण, कृष्णात्रेयेण कृष्णात्रेये कृष्णात्रेयेने, भाषितम् उलेलु छे कहा है ॥ ७०-७१ ॥ इति आ यह, नवायसचूर्णम् नवायस यूष् छे नवायसचूर्ण है।

70-71. Take one part of the powder of the three spices, the three myrobalans, nut grass, embelia and white-flowered leadwort, and 9 parts of iron-powder and mix them with honey and ghee This is curative of anemia, gastric disorders, dermatosis, piles and jaundice. This nine-fold iron-preparation is highly valued by Krishna Atreya. Thus has been described the Nine-fold Iron-powder

मण्डूरवटकाः —

गुडनागरमण्डूरतिलांशान्मानतः समान् ।
पिप्पलीद्विगुणां कुर्यादुटिकां पाण्डुरोगिणे ॥७२॥

मानतः वलनर्थी मानसे, गुड- गोण गुड, नागर- सूठ सौठ, मण्डूर- मंडूर मंडूर, तिल- तथा तिलना तथा तिलके, अंशान् भागे भाग, समान् समान देवा समान लेवे, पिप्पली- अने पीपरने भाग और पिप्पलीका भाग, द्विगुणाम् अभिष्टो देवा दूना लेवे, पाण्डुरोगिणे ओओने ओउत्र भेजनी पाण्डुरोगी भाटे इनको एकत्र

६८ हरीतकी प्रयोगेण गोमूत्रेणाथवा पिवेत्—हरीतकी मूत्रयुता प्रयोगेणाथवा पिवेत् (थ फ.)

मिलाकर पाण्डुरोगीके लिए, गुटिकाय गोणी गुटिका,
कुर्यात् बनावनी बनावे ॥ ७२ ॥

72. Take equal parts of gur, dry
ginger, iron rust and til, and double
that of long pepper Pills may be
prepared from this for the patient suffer-
ing from anemia

अयूषणं त्रिफला मुस्तं विडङ्गं चव्यचित्रकौ ।
दार्पित्वङ्गाक्षिको वातुर्यन्धिकं देवदारु च ॥७३॥
पतान् द्विपलिकान्भागान्शूर्णं कुर्यात् पृथक् पृथक् ।
मण्डूरं द्विगुणं चूर्णाच्छुद्धमञ्जनसन्निभम् ॥७४॥
गोमूत्रेऽष्टगुणे पक्त्वा तस्मिन्नात् पक्षिपेत्ततः ।
उदुम्बरसमान्कृत्वा वटकांस्तान् यथाशित्वा ॥७५॥
उपयुज्जीत तत्रेण सारस्यं जीर्णे च भोजनम् ।
मण्डूरवटका ह्येते प्राणदाः पाण्डुरोगिणाम् ॥७६॥
कुष्ठान्यजीर्णकं शोथमूरुस्तम्भं कफाज्वरान् ।
अर्शांसि कामलां मेहं ग्रीहानं शथयन्ति च ॥७७॥
इति मण्डूरवटकाः ।

अयूषणम् त्रिकटु त्रिकटु, त्रिफला त्रिफला त्रिफला,
मुस्तम् भेथ भेथ, विडङ्गम् वातुर्यन्धिकं वातुर्यन्धिकं, चव्य-
चित्रकौ चव्य-चित्रक चव्य-चित्रक, दार्पित्वक् दारुहली-
धरनी ७११ दारुहलीकी छाल, माक्षिक वातु सुतर्पु-
माक्षिक स्वर्णमाक्षिक, ग्रन्थिकम् पीपरीभूषणा ग ठोडा
पिप्पलीमूल, देवदारु च अने देवदारु और देवदारु, पतान्
मेथेना इनके, पृथक् पृथक् अलग अलग पृथक्
पृथक्, द्विपलिकान् ८ तोलाना दो दो पलके, भागान्
भागान् भागोंका, चूर्णम् यूर्णं चूर्ण, कुर्यात् करने, करे,
चूर्णात् आ यूर्णंथी इन चूर्णसे, द्विगुणम् अष्टगु-
दुगुणा, शुद्धम् शुद्ध शुद्ध, अञ्जनसन्निभम् ३०७७ जेपुं
डापुं सुरमे जैसा काला, मण्डूरम् अ ५२ मण्डूर, अष्टगुणे
आठगुणा आठगुने, गोमूत्रे गोमूत्रमा गोमूत्रमें,
पक्त्वा पकावनीने पकाकर, तस्मिन् तैमा उसमें, तत् तै
यूर्णं वह चूर्ण, पक्षिपेत् नापपु छोड़े, ततः पछी
तदनन्तर, उदुम्बरसमान् १०६ तोलानी एक कर्प-

प्रमाणके, वटकान् गोणी वटक, कृत्वा करी बनाकर,
ना भनुष्ये पुरुष, तान् तैथेने। उनको, यथाशित्
अशरशिना अथ प्रमाणे अशिके अनुसार, तत्रेण ७११
छालमे उदुम्बरीत उपयोग करने। उपयोग करे, जीर्णे
पथी अथ पछी औषध पचने पर, सारस्यम् च सारस्य
मात्म्य, भोजनम् भोजन करने भाजन करे, एते हि
आ ये, मण्डूरवटका. अ ५२ मण्डूर वटक, पाण्डु-
रोगिणाम् पाण्डुरोगीथेने पाण्डुरोगियोंके लिए प्राणदा.
प्राणदायक छे प्राणप्रद है, कुष्ठानि अने कुष्ठ और
कुष्ठ, अजीर्णकम् अजीर्ण अजीर्ण, गोयम् सोम शोफ,
ऊरुस्तम्भम् गुरुतल ऊरुस्तम्भ, कफामयान् कफना
रोगो कफज रोग, अर्शांसि दर्श अर्श, कामलाम्
कमली पीलिया, मेहम् प्रमेह पमेह, ग्रीहानम् च अने
प्लीहान और ग्रीहाको, शथयन्ति शात करे छे शान्त
करते है ॥ ७३-७७ ॥ इति आ ये, मण्डूरवटकाः अ ५२-
५६ छे मण्डूरवटक ह ।

73-77 Take 8 tolas of each of the
three spices the three myrobalans, nut
grass, embelia, chaba pepper, white-
flowered leadwort, indian berberry,
yellow pyrites, piper root and deodar
and pulverise them Take double this
quantity of iron rust which is purified
and of a color as black as antimony.
Boil it in 8 times its quantity of cow's
urine and then add the above powder
to it, prepare pills, each of one tola
in weight The patient may take these
pills with butter-milk according to the
strength of his gastric fire, and when
it is digested he should take a whole
some meal These iron-rust pills give new
life to the patient suffering from
anemia They also alleviate dermatosis.
indigestion edema, spastic paraplegia,
disorders of kapha, piles jaundice
and urinary anomalies Thus

७७. कुष्ठान्यजीर्णकम्—कुष्ठान्यजरकम् (घ)

१ ॥ —गुल्मान्यजरकम् (घ. फ.)

have been described the Ironrust-pills.

ताप्यादियोगः—

ताप्याद्रिजतुरूपायोमलाः पञ्चपलाः पृथक् ।
चित्रकत्रिफलाव्योषविडङ्गैः पलिकैः सह ॥७८॥
शर्कराष्टपलोन्मिश्राश्चूर्णिता मधुनाऽऽप्लुताः ।
अभ्यस्यास्तवक्षमात्रा हि जीर्णे हितमिताशिना ॥७९॥
कुलस्थकाकमाच्यादिकपोतपरिहारिणा ।

ताप्य- सुवर्णमाक्षिक स्वर्णमाक्षिक, अद्रिजतु-
शिलाजित शिलाजीत, रूप्य- ३ पाण्डा भूषा चांदी के किट्टे,
अयोमला म ५२ महूर, पृथक् ६ रेड प्रत्येक, पञ्चपला
२० तोला पांच पल, पलिके आठ आठ तोला एक
एक पल, चित्रक- चित्रक चित्रक त्रिफला त्रिफला
त्रिफला, व्योष- त्रिडटु त्रिडटु, विडङ्ग अने वागविडङ्ग
ओओनी और वायविडङ्ग इनके, सह साथ साथ, शर्करा-
अष्टपल ३२ तोला साठ आठ पल चीनी, उन्मिश्रा
भेणवी मिलाकर, चूर्णिता तेओना यूथुने उनके
चूर्णको, मधुना मधुनी सहदसे, आप्लुता भेणवीने
घोलकरके, अक्षमात्रा तु ओड तोला मात्रा एक वर्षा
मात्रामें, अभ्यस्या हि निरंतर आवृ प्रतिदिन सेवन
करे, जीर्णे अने पथी गया पछी औषध जीर्ण होनेपर,
कुलस्थ- कुलथी कुलथी, काकमाची- पीलुडी मन्नेय,
वादि- धत्यादिने आदिको, कपोत तथा कपूतरना
भासने तथा कपूतरके भासको, परिहारिणा परिहार
डरी त्याग कर, हित-मित- हितकारी अने अभ्यास
हितकर और नियमित, अशिना भोजन करना थपु
आहार सेवन करनेवाला होना चाहिए ॥ ७८-७९॥

78-79½ Take 20 tolas of iron pyrites, mineral pitch silver and iron-rust and 4 tolas of white-flowered leadwort, the three myrobalans, the three spices, embelia and 32 tolas of sugar, pulverise and mix them together This powder should be habitually taken in a dose

७९. हितमिताशिना-नियमितमिताशिना (घ.)

of 1 tola, mixed liberally with honey. The patient should avoid horse-gram, black night-shade and the flesh of pigeon, and should resort to a wholesome and moderate diet after the dose is digested.

त्रिफलायास्त्रयो भागास्त्रयस्त्रिकटुकस्य च ॥८०॥
भागश्चित्रकमूलस्य विडङ्गानां तथैव च ।
पञ्चाङ्गजतुनो भागास्तथा रूप्यमलस्य च ॥८१॥
माक्षिकस्य च शुद्धस्य लौहस्य रजसस्तथा ।
अष्टौ भागाः सितायाश्च तत्सर्वं सूक्ष्मचूर्णिनम् ८२॥
पाक्षिकेणाप्लुत स्थाप्यषायसे भाजने शुभे ।
उदुम्बरसमां प्राजां ततः स्नादेद्यथाहि ना ॥८३॥
द्विने दिने प्रयुजीत जीर्णे भोज्यं यथेप्सितम् ।
वर्जयित्वा कुलस्थानि काकमाचीं कपोतकम् ॥८४॥
योगराज इति ख्यातो योगोऽयममृतोपमः ।

त्रिफलाया त्रिफलाना त्रिफलाके, त्रय त्रय भाग
तीन भाग, त्रिकटुकस्य च अने त्रिडटुना और त्रिकटुके,
त्रय त्रय तीन, भागाः भाग भाग, चित्रकमूलस्य
चित्रकमूलने चित्रकमूलका, तथा एव तेभ्य एवं,
विडङ्गानां च वागविडङ्गने वागविडङ्गका भागः ओड ओड
भाग एक एक भाग, अष्टमजतुन शिलाजितना शिलाजीतके,
तथा रूप्यमलस्य च तथा ३ पाण्डा भूषा और चांदीकी
किट्टे, शुद्धस्य शुद्ध शुद्ध, माक्षिकस्य सुवर्णमाक्षिकना
स्वर्णमाक्षिकके, तथा लौहस्य रजस्य च अने लौहचूर्णना
और लोहचूर्ण, पञ्च भागाः पांच पांच भाग पांच
पांच भाग, सिताया च साठ और चीनीके, अष्टौ
भाग आठ भाग आठ भाग, तत् सर्वम् ओ अधु
उन सबका सूक्ष्म- सूक्ष्म वारीक चूर्णितम् यूथु डरीने
चूर्ण करके पाक्षिकेण मधुना मधुसे, आप्लुतम् भेणवीने
मिलाकर भाससे दोढाना लोहेके, शुभे निर्माण साफ,
भाजने पात्रमा घड़ेमें, स्थाप्यष गणपु रख

८२ रजसस्तथा रजसा (फ)

८३ सूक्ष्म-चूर्ण (व)

८४ प्रयुजीत प्रयोगेण (व)

८५ वर्जयित्वा कुलस्थानि-परित्यज्य कुलस्थानाश्च (घ)

८६ ख्यात-प्रोक्तो (व)

દેવે, તત તેમાંથી ઉસમેંદે, ના મનુષ્યે પુરુષ, ડુધુમ્બરસમાન્ ઔક તેલાની એક કર્ષકી, માત્રામ્ માત્રામા માત્રામે, યથાગ્નિ અગ્નિબલ પ્રમાણે અગ્નિકે અનુસાર, સ્વાદેવ ભક્ષણુ કરવું સ્વાદે, જીર્ણે પચી ગયા પછી ઔષધ જીર્ણ હોનેપર, દિને દિને દરરોજ પ્રતિદિન, કુલ્થાનિ કુળથી કુલથી કાકમાચીમ્ પીલુડી મકોય, કપોતકઞ્ અને કબૂતરનાં માંસને ઔર કબૂતરકે માંસકો, વર્જયિત્વા તળે છોડકર, યથેપ્સિતમ્ ધૃત્વા પ્રમાણે ઇચ્છાનુસાર, મોજ્યમ્ ભોજન મોજન, પ્રયુજીત કરવું કરે, અયમ્ આ યહ, અમૃતોપમ અમૃત સમાન અમૃત જેસા, યોગ યોગ યોગ, યોગરાજ યોગરાજ યોગરાજકે, હૃતિ ઔ નામથી નામસે, રુદ્યાત પ્રખ્યાત છે વિખ્યાત છે ॥ ૮૦-૮૪૩ ॥

80-84½ Take three parts of the three myrobalans and 3 parts of the three spices, one part of white-flowered leadwort and of embelia, 5 parts of mineral pitch and similarly of silver rust and yellow pyrites, and pure iron powder, and 8 parts of sugar, make a very fine powder of all these and mixing it liberally with honey, put it in a clean metallic receptacle. The person may take from it a dose of one tola according to his digestive power. It should be habitually taken and when the dose is digested, he should take his food ad libitum, avoiding horsegram, black night-shade and flesh of pigeon. This recipe is called Yogaraja or sovereign recipe and is comparable to ambrosia in its effects.

રસાયનમિદં શ્રેષ્ઠં સર્વરોગહરં શિવમ્ ॥૮૫॥
પાણ્ડુરોગં વિષં કાસં યક્ષ્માણં વિષમજ્વરમ્ ।

કુષ્ઠાન્યજીર્ણકં મેહં શોષં શ્વાસમરોચકમ્ ॥૮૬॥
વિશેષાદ્યન્ત્યપરમારં કામલાં ગુદજાનિ ચ ।
હૃતિ યોગરાજઃ ।

હૃદય્ આ યહ, રસાયનમ્ રસાયન રસાયન, શ્રેષ્ઠમ્ શ્રેષ્ઠ, સર્વરોગહરમ્ સર્વ રોગને હરનાર સર્વરોગ નાશ, શિવમ્ ચ અને કલ્યાણકારી છે ઔર કલ્યાણ-કારી છે, પાણ્ડુરોગમ્ અને તે પાંડુરોગ ઔર વહ પાંડુ-રોગ, વિષમ્ વિષ વિષ, કાસમ્ ઉધરસ સ્વાસી, યક્ષ્માણમ્ ક્ષય રાજયક્ષ્મા વિષમજ્વરમ્ વિષમ જ્વર વિષમ જ્વર, કુષ્ઠાનિ કુષ્ઠ કુષ્ઠ અજીર્ણકમ્ અજીર્ણ અજીર્ણ, મેહમ્ પ્રમેહ પ્રમેહ, શોષમ્ શોષ શોષ, શ્વાસમ્ શ્વાસ શ્વાસ, અરોચકમ્ અરુચિ અરોચક, અપસ્મારમ્ અપસ્માર અપસ્માર, કામલામ્ કમળો પીલિયા, ગુદજાનિ ચ અને હરસ ઔઔને ઔર અર્શ્વે અને, વિશેષાદ્યન્ત્યે કરીને વિશેષત, હૃતિ નામ કરે છે નષ્ટ કરતા છે ॥ ૮૫-૮૬૩ ॥ હૃતિ આ યહ, યોગરાજ યોગરાજ છે યોગરાજ છે ।

85-86½ This is a supreme vitalizer, panacea and blessing. It cures anemia, toxicosis, cough, consumption, irregular fever, dermatosis, indigestion, urinary disorders, dehydration, dyspnea and anorexia, and it cures particularly epilepsy, jaundice and piles. Thus has been described the Yogaraja, the sovereign recipe.

શિલાજતુવટકાઃ—

કૌટજત્રિફલાનિમ્વપટોલવત્તનાગરૈઃ ॥૮૭॥
ભાવિનાનિ દશાહાનિ રસૈર્દ્વિત્રિગુણાનિ વા ।
શિલાજતુપલાન્યષ્ઠૌ તાવતી સિતશર્કરા ॥૮૮॥
ત્વક્ષીરી પિપ્પલી ધાત્રી કર્કટાચ્યા પલોન્મિતા ।
ત્રિદિગ્ધ્યાઃ ફલમૂલાભ્યાં પલં યુત્તયા ત્રિગન્ધકમ્ ૮૯

૮૬ કુષ્ઠાન્યજીર્ણક-કુષ્ઠાન્યજરક (ધ વ)

૧૧ ઔષ્ધશાસ્ત્રમ્ શ્વાસં હિકામ્ (વ)

चूर्णितं मधुनः कुर्यात् त्रिपलेनाक्षिकान् गुडान् ।
दाडिमाम्बुपयःपक्षिरसतोयसुरासवान् ॥९०॥
तान् भक्षयित्वाऽनुपिबेन्निरक्तो भुक्त एव वा ।

कौटज- धन्वजौ इन्द्रजौ, त्रिफला- त्रिफला त्रिफला,
निम्ब- लीमडो नीम, पटोल पटोल परवल, घन- मोथ
मोथा, नागरै अने सूटना और सोंठके, रसैः क्वाथथी
काथसे, दशाहानि द्वित्रिगुणाणि वा दश, बीस के तीस
दिवस सुधी दस, बीस या तीस दिन, भाषितानि भाषना
दीधेक्ष भावित, अष्टौ शिलाजतु- पलानि ३२ तोला
शिलाजित आठपल शिलाजतु, ताम्रती- तैटलीज उत्तनी
ही सितकर्करा सदेह सडेर चीनी, त्वक्क्षीरी अने
वंशलोचन और वंशलोचन, पिप्पली पीपर पिप्पली,
धत्री आभर्णा आवला, कर्कटाख्या तथा डाङ्ग-
शी गी तथा काकड़ासिंगी, पलोन्मिता दरेडनु आर
थार तोला यूर्ण प्रत्येकका एक एक पल चूर्ण,
निदिग्ध्या. बेरीगण्डीना छोटी कटेरीके, फलमूलाभ्याम्
इण तथा भूण फल और मूल, पलम् अने भणी ४
तोला यूर्ण दोनोंका मिलकर एकपल, युक्त्या युक्ति-
पूर्वक युक्तिपूर्वक, चूर्णितम् यूर्ण डरवाभा आवेक्ष
चूर्ण किया गया, त्रिगन्धकम् त्रिसुगंध (तज, तमालपत्र
तथा ऐलथी) ऐलथीने त्रिगन्धक (तज, तमालपत्र
तथा इलायची) उनको, मधुमः त्रिपलेन १२ तोला
भक्षभा भेणवी तीनपल गहदसे मिलाकर, आक्षिकान्
छेक छेक तोलाना एक एक कर्षप्रमाणसे, गुडान् १८५
वटक, कुर्यात् डरवा वनावे, निरक्तः अन्न आधा विना
अन्न खाये विना, भुक्त. एव वा अथवा आधने या
खा कर, ताम्र तेऐने उनको, भक्षयित्वा आधा पछी
खा कर, दाडिम-अम्बु- दाडिमेना रस अनारके रस, पयः-
दूध, पक्षिरस- पक्षीऐना भासने रस पक्षियोंके
मासरस, तोय- पाणी जल, सुरा- सुरा सुरा, आसवान्
के आसवनु या आसवका, अनुपिबेत् अनुपान डरवु
अनुपान करे ॥ ८७-९० ॥

87 90½ Take 32 tolas of mineral
pitch, impregnate it with the juices of
kurchi seeds, the three myrobalans,
neem, snake gourd nut-grass and dry
ginger for 10, 20 or 30 days, add to
it 32 tolas of white sugar and 4 tolas of
each of bamboo manna, long pepper,
emblic myrobalans and galls, and 4
tolas of the entire plant of indian night-
shade and the powder of the three
fragrant substances—cinnamon, car-
damom and mace; pulverise all of
them and mix with 12 tolas of honey
and prepare into pills of one tola each.
The patient may take them on an
empty stomach or after meals followed
by a drink of the juice of pomegra-
nate or of milk or meat-juice of birds,
or of water, or sura or other wines.

पाण्डुकुष्ठज्वरह्रीहतमकाशोभगन्दरान् ॥९१॥
पूतिहृच्छुक्रमूत्राग्निदोषशोषगरोदरान् ।
कासासृग्दरपित्तासृक्शोथगुल्मगलामयान् ॥९२॥
ते च सर्वत्रणान् हन्युः सर्वरोगहराः शिवाः ।
इति शिलाजतुवटकाः ।

ते च ते १८५ वे वटक पाण्डु- पांडुरोग पांडु-
रोग, कुष्ठ- कुष्ठ कुष्ठ, ज्वर- ज्वर ज्वर, ह्रीह- ह्रीहा
ह्रीहा, तमक- तमक तमक, अर्शः- डरस अर्श,
भगन्दरान् अगंदर भगंदर, पूति- पूतिदोष पूतिदोष,
हृत्- हृद्दोग हृदयरोग, शुक्र- शुक्रदोष शुक्रदोष, मूत्र-
मूत्रदोष मूत्रदोष, अग्निदोष- अग्निदोष अग्निके रोग, शोष-

- ९२ पूतिहृच्छुक्रमूत्राग्नि-हृद्दोगशुक्रमूत्राग्नि (घ. घ)
, जोष-शोष (घ.)
, गलामयान्-गरामयान् (ड फ.)
९२½ सर्वत्रणान्-वर्धमान् (फ)
, , -त्रणभयान् (व.)

- ९० चूर्णित मधुन कुर्यात्-मधुत्रिफलंयुग्म (१)
, मधुन-मधुरम् (न)
, चूर्णित मधुन. कुर्यात् त्रिपलेनाक्षिकान् गुडान्-मधुत्रिपल
सयुक्तान् कुर्यादक्षसमान् गुडान् (फ. व.)

शोष शोष, गर- गर गर, उदरान् उदररोग, उदररोग, कास- उदरस खासी, असृग्दर- रक्तप्रदर रक्तप्रदर, पित्तासृक्- रक्तपित्त रक्तपित्त, शोथ- शोथ शोथ, गुल्म- गुल्म गुल्म, गलासयान् गलासयान् रोगो गलेके रोग, सर्वत्रणान् च अने सर्व प्रणालिने और सब व्रणोंको, हन्यु नाश करे छे नष्ट करते है, सर्वरोगहरा आ बटके ये बटक, सर्वरोगहरा. सधना रोगोने डरनारा सब रोगोंके हरनेवाले, शिवा अने उदयाष्टुकारक छे और कल्याणकारक है ॥ ९१-९२३ ॥ इति आ ये, शिलाजतुवटका शिलाजतुवटके छे शिलाजतुवटक है ।

9. 92½ These pills cure anemia, dermatosis, fever splenic disorders, asthma, piles, fistula-in-ano, fetor-oris, gastric disorders, disorders of semen, urine and of the gastric fire, consumption, chronic poisoning, abdominal diseases, cough, menorrhagia, hemothemia edema, gulma, diseases of the throat and all kinds of wounds. These pills are a panacea for all diseases and are a blessing Thus has been described the Mineral-pitch pills

पुनर्नवामण्डूरम्—

पुनर्नवा त्रिवृद्धोषविडङ्गं दारु चित्रकम् ॥९३॥
कुष्ठं हरिद्रे त्रिफला दन्ती चव्यं कलिङ्गकाः ।
पिप्पली पिप्पलीमूलं मुस्तं चेति पलोन्मितम् ॥९४॥
अण्डूरं द्विगुणं चूर्णाद्रोमूत्रे द्याढके पचेत् ।
कोलवद्रुटिकाः कृत्वा तक्रेणालोड्य ना पिबेत् ॥९५॥

पुनर्नवा साठेडी पुनर्नवा, त्रिवृत्त नसोतर त्रिवृत्त, व्योष- त्रिकटु त्रिकटु, विडङ्गम् आवडिग वायविङ्ग, दारु देवदार देवदार, चित्रकम् चित्रक चित्रक, कुष्ठम् कूठ कूठ, हरिद्रे हरीदर, दारुहल्दी हल्दी-दारुहल्दी, त्रिफला त्रिफला त्रिफला, दन्ती दन्ती दन्ती, चव्यम्

चव्यं चव्य, कलिङ्गका कलिङ्गका इन्द्रजौ, पिप्पली पीपर पिप्पली. पिप्पलीमूलम् पीपरीमूल पिप्पलीमूल, मुस्तम् च अने मोथ और मोथा, इति अनेना दरेडना इनमेंसे प्रत्येकके, पलोन्मितम् ४-४ तोला यूथुने एक एक पल चूर्णको, चूर्णात् अने सधना यूथुथी और सब चूर्णसे, द्विगुणम् षमणा दूने, मण्डूरम् मंडूर यूथुने मंडूर- चूर्णको, द्याढके ५१२ तोला दो आढक, गोमूत्रे गोमूत्रमा गोमूत्रमें, पचेत् पकावना पकावे, तस्मात् तेभागी इसमेंसे, कोलवद्रुटिका अधी तोलानी आधे कर्षसी, गुटिका गोली गुटिका, कृत्वा करीने करके ना अनुशी पुरुष, तक्रेण छाशमा छाशमें, आलोड्य भेजनीने घोलकर पिबेत् पीवी पीवे ॥९३ ९५॥

9. 95. Take 4 tolas of hog's weed, turpeth, the three spices, embelia, deodar, white flowered leadwort, costus, turmeric, indian berberry, the three myrobalans, red physic-nut, chaba pepper, kurchi seeds, long pepper, roots of long pepper and nut-grass, take double this quantity of iron rust and boil in 512 tolas of cow's urine and mix the above powder in it and prepare pills of ½ tola each The patient may take them well mixed with butter milk

ताः पाण्डुरोगान् प्लीहानमर्शांसि विषमज्वरम् ।
श्वयथुं ग्रहणीदोषं हन्युः कुष्ठं किमीस्तथा ॥९६॥
इति पुनर्नवामण्डूरम् ।

ता ते गोलीओ वे गुटिकाएँ, पाण्डुरोगान् पाण्डुरोग पाण्डुरोग, प्लीहानम् प्लीहा, अर्शांसि डरस अर्श, विषमज्वरम् विषमज्वर विषमज्वर, श्वयथुं शोथ शोथ, ग्रहणीदोषम् अडणीरोग ग्रहणी-दोष, कुष्ठम् कूठ कूठ, तथा अने तथा, किमीन् किमिने

९६. कुष्ठ किमीन्—कोष्ठकमीन् (व)

,, इति पुनर्नवामण्डूरम्—आभ्रेयेण पुनर्नवामण्डूर कीर्तित परम् (द.)

९४. पिप्पली—कडुका (क. व थ व)

९५. गुटिका — गुडिका. (व)

કૃમિકો, હન્યુ નાશ કરે છે નષ્ટ કરતી હૈ ॥ ૯૬ ॥ इति
આ યદ્, પુનર્નવા-મણ્દુર્ય પુનર્નવામંડુર છે પુનર્નવા-
મણ્દુર હૈ ।

96 These pills cure anemia splenic disorders, piles, irregular fever, edema assimilation-disorders, dermatosis and helminthiasis, thus has been described the Hog's weed Iron-rust.

દાવ્યાદિલેહ. —

દાર્વીત્વક્ ત્રિફલા વ્યોષં વિઙ્ગમયસો રજઃ ।
મધુસર્પિયુતં લિહ્યાત્ કામલાપાણ્ડુરોગવાન્ ॥૯૭॥

કામલા-પાણ્ડુરોગવાન્ કમળાના અને પાંડુરોગના
રોગીએ પીલિયા ઓર પાણ્ડુકા રોગી, દાર્વીત્વક્ દારુહલ્લીકા
છાલ, ત્રિફલા ત્રિફલા ત્રિફલા વ્યોષમ્
ત્રિકટુ ત્રિકટુ, વિઙ્ગમ્ વાવડિંગ વાયવિઙ્ગ, અયસઃ
રજ. અને લોહચૂર્ણને ઓર લોહચૂર્ણકો મધુ-સર્પિ-
યુતમ્ મધ તથા ઘી સાથે મધુ ઓર ઘીસે મિલાકર
લિહ્યાત્ ચાટવાં ચાટે ॥ ૯૭ ॥

97 The patient suffering from jaundice and anemia may lick the powder prepared of the bark of indian berberry, the three myrobalaus, the three spices, embelia and iron-powder mixed with honey and ghee.

કામલાહરૌ યોગૌ—

તુલ્યા અયોરજઃપથ્યાહરિદ્રાઃ ક્ષૌદ્રસર્પિષા ।
ચૂર્ણિતા. કામલી લિહ્યાદુઙ્ક્ષૌદ્રેણ વાઙ્મયાઃ ॥૯૮॥

કામલી કમળાના રોગીએ પીલિયાકા રોગી, ચૂર્ણિતા
અયોરજ - લોહચૂર્ણ લોહકા ચૂર્ણ, પથ્યા- હરડેનું ચૂર્ણ
હરડકા ચૂર્ણ, હરિદ્રા અને હળદરનું ચૂર્ણ એઓને
ઓર હલ્લીકા ચૂર્ણ હમકો, તુલ્યાઃ સમાન ભાગે લઈ
સમાન ભાગસે લેકર, ક્ષૌદ્ર-સર્પિષા મધ તથા ઘૂતથી
મધુ ઓર ઘૂતસે, લિહ્યાત્ ચાટવાં ચાટે, અમયા. અથવા

૯૮ વાઙ્મયા -સમુત્પન્ન (ગ)

કેવળ હરડેનું ચૂર્ણ અથવા કેવલ હરડકા ચૂર્ણ, ગુડ-
ક્ષૌદ્રેણ વા ગોળ તથા મધથી ચાટવું ગુડ ઓર શહદસે
ચાટે ॥ ૯૮ ॥

98 The patient suffering from jaundice may lick the powder prepared of equal quantity of iron-powder, chebulic myrobalan and turmeric, with honey and ghee, or the powder of chebulic myrobalan with gur and honey.

ત્રિફલાય લેહ. —

ત્રિફલા દ્વે હરિદ્રે ચ કટુરોહિણ્યયોરજઃ ।
ચૂર્ણિતં ક્ષૌદ્રસર્પિભ્યાં સ લેહઃ કામલાપહઃ ॥૯૯॥

ત્રિફલય ત્રિફલાનું ચૂર્ણ ત્રિફલાકા ચૂર્ણ, દ્વે ચ
હરિદ્રે હળદરનું ચૂર્ણ, દારુહલ્લીકા ચૂર્ણ, કટુરોહિણી કટુનું ચૂર્ણ
કટુકીકા ચૂર્ણ, અયોરજ અને લોહચૂર્ણ ઓર લોહકા ચૂર્ણ, ચૂર્ણિ-
તમ્ આ ચૂર્ણને હન ચૂર્ણકો, ક્ષૌદ્ર-સર્પિભ્યાં મધ
તથા ઘૂત સાથે મેળવી ચાટવું કરવું મધુ ઓર ઘીસે
મિલાકર લેહ કરે, સ. લેહ તે ચાટવું વહ લેહ,
કામલાપહઃ કમળાને નાશ કરનાર છે કામલા-
નાશક હૈ ॥ ૯૯ ॥

99. The linctus prepared of the powder of the three myrobalaus, turmeric, indian berberry, kurroa and iron-powder, mixed with honey and ghee is curative of jaundice.

ધાત્ર્યવલેહ —

દ્વિપલાંશાં તુગાક્ષીરીં નાગરં મધુયષ્ટિકામ્ ।
પ્રાસ્થિકીં પિપ્પલીં દ્રાક્ષાં શર્કરાધતુલાં શુભામ્ ૧૦૦
ધાત્રીફલરસદ્રોણે ચૂર્ણિતં લેહવત્ પચેત્ ।

૯૯ ક્ષૌદ્રસર્પિભ્યાં સ લેહઃ કામલાપહ —મધુસર્પિભ્યાં લેહ-

યેત્કામલાપહમ્ (વ.)

,, સ લેહઃ કામલાપહ—લેહયેત્ કામલાપહમ્ (ફ)

૧૦૦ શુભામ્—તથા (ધ મ.)

૧૦૧. ચૂર્ણિત—પિપ્પ (જ)

शीतं मधुप्रस्थयुतं लिङ्गात् पाणितलं ततः ॥१०१॥
हन्त्येष कामलां पित्तं पाण्डुं कासं हलीमकम् ।

इति धान्यवलेहः ।

द्विपलांशम् आठ आठ तोला दो दो पल,
तुगाक्षीरीम् व शबोथन वंशलोचन, नागरम् स्रंठ सोंठ,
मधुयष्टिकाम् जेठीमध मुलहठी, प्रास्थिकीम्
थोस्रठ तोला एक प्रस्थ, पिप्पलीम् पीपर पिप्पली,
द्राक्षाम् अने द्राक्ष और मुनके, शुभाम् शर्करा-अर्धतुला
२०० तोला स्रंठ साकर आधी तुला सफेद चीनी,
चूर्णितम् औऔनु यूर्णु करीने इनका चूर्ण करके,
धत्रीफलरसद्रोणे आभणाना १०२४ तोला रसमा
आवलेके एक द्रोण रसमे, लेहवत् आटणु जेधु लेह
जैसा, पचेत् पडावपुं पकावे, ततः पछी पीछे, शीतम्
ठंडुं यथा पछी ठंडा होने पर, मधुप्रस्थयुतम् ६४ तोला
मधु मेणवी एक प्रस्थ मधु मिलाकर, पाणितलम् ओंठ
तोला कर्षमर, लिङ्गात् आटणु चाटे, एषः आ आटणु
यह अवलेह, कामलाम् उभणा पीलिया, पित्तम् पित्त
पित्त, पाण्डुम् पांडुरोग पाण्डुरोग, कासम् उधरस कास,
हलीमकम् च अने हलीमकने और हलीमकको, हन्ति
नाश करे छे नष्ट करता है ॥ १००-१०१ ॥ इति आ
यह, धान्यवलेह धान्यवलेह छे धान्यवलेह है ।

100-101½. Take 8 tolas of bamboo
manna, dry ginger and liquorice, and
64 tolas of long pepper and grapes
and 200 tolas of white sugar. Prepare
this powder into a linctus by boiling
it in 1024 tolas of the juice of emblic
myrobalan; when it is cold, add 64

tolas of honey This should be taken
as a linctus in the dose of one tola at
a time It cures jaundice, anemia,
excess of pitta, cough and Haleemaka.
Thus has been described the linctus
of the Emblic Myrobalan

मण्डूरवटका —

ज्यूषणं त्रिफला चव्यं चित्रको देवदारु च ॥१०२॥
विडङ्गान्यथ मुस्तं च वत्सकं चेति चूर्णयेत् ।
मण्डूरतुल्यं तच्चूर्णं गोमूत्रेऽष्टगुणे पचेत् ॥१०३॥
शनैः सिद्धास्तथा शीताः कार्याः कर्षसमा गुडाः ।
यथाग्नि भक्षणीयास्ते प्लीहपाण्ड्वामयापहाः ॥१०४॥
ग्रहण्यशोनुदश्चैव तक्रवाट्याशिनः स्मृताः ।

इति मण्डूरवटकाः ।

ज्यूषणम् त्रिफल त्रिफल, त्रिफला त्रिफला, त्रिफला,
चव्यम् चव्य चव्य चित्रको चित्रको, चित्रको, देवदारु
च अने देवदार देवदार, विडङ्गानि वावडिंग वायविङ्ग,
अथ मुस्तम् च मोथ मोथा, वत्सकम् च अने उडाछाछ
कुटजकी छाल, इति औ औ ॥१२२॥ इन बारह द्रव्योंका,
चूर्णयेत् समान भागमा यूर्णु करणु सम भागमें चूर्ण
करे, मण्डूरतुल्यम् तत्-चूर्णम् सधणा द्रव्येना सामटा
प्रमाणवाणा मण्डूरना यूर्णुनी साथे ते द्रव्येना
यूर्णुने सब द्रव्योंके मिलित परिमाणवाले मण्डूरचूर्णके
साथ उन द्रव्योंके चूर्णको, अष्टगुणे आठगुणा आठ-
गुने, गोमूत्रे गोमूत्रमा गोमूत्रमें पचेत् पडावपुं पकावे,
शनैः धीरे धीरे धीरे धीरे, सिद्धाः पाकया पकने,
तथा शीता. तथा ठ्या पछी और ठंडा होने पर, कर्ष-
समा ओंठ ओंठ तोलाना एक कर्षमात्राके, गुडा वटक
वटक, कार्या अनापवा बनावे, ते ते उनका, यथाग्नि
अग्निना अग्न प्रमाणे अग्निबलके अनुसार, भक्षणीया
आवा सेवन करे, तक्र-वाटय-अशिनः तेओने तक्र तथा
यवाचणु अक्षणु करनार रेग्रीना वे छाछ और यवाज

१०१ शीत मधुप्रस्थयुत लिङ्गात् पाणितलं ततः—शीत मधुयुत
लोढा निस्थ पाणितल ततः (ध)

१०१ ½ हन्त्येष कामला पित्त पाण्डु कास हलीमकम्—हलीमक
पाण्डुरोग कामला च विनाशयेत् (॥)

,, ,, ,, —हलीमक पाण्डुरोग कामला चैव
नाशयेत् (ध. द फ व)

,, इति धान्यवलेह—आग्नेयकीर्तितस्त्वेष धात्रीलेह पर
स्मृतः (द)

१०३ विडङ्गान्यथ मुस्तं च—विडङ्गान्यथमुस्तं (क छ)

,, विडङ्गान्यथ मुस्तं च वत्सकं चेति चूर्णयेत्—विडङ्गानि
समाशानि चित्रको चेति चूर्णयेत् (ड)

,, विडङ्गान्यथ मुस्तं च—विडङ्गाभयमुस्तानि (व)

सेवन करनेवाले के, लीह- प्लीहा लीहा, पाण्डुमयापहा तथा पांडुरोगने नाश करनेवाले और पाण्डुरोगके नाशक, ग्रहणी-अर्शः-नुद. च एव तेभ्य अक्षणी अने हरसने हर करनेवाले एव ग्रहणीरोग और अर्शके नाशक, स्मृता. मानेले छे माने गये है ॥ १०२-१०४ ॥ इति आ. ये मण्डूरवटका मण्डूरवटके छे मण्डूरवटक है ।

102-104. Take equal quantities of the three spices the three myrobalans, chaba pepper, white-flowered leadwort, deodar, embelia, nutgrass and kurchi bark, pulverise all these and adding an equal quantity of iron-rust, boil the whole in eight times the quantity of cow's urine. The cooking should be done over a low fire and when the preparation is cooled, make pills of one tola each. These should be taken according to the digestive power. They are curative of splenic disorders, anemia, assimilation-disorders and piles, the patient should take a diet of butter-milk and barley-meal during the course of treatment. Thus has been described Iron-rust pills

गौडोऽरिष्टः —

मज्जिष्ठा रजनी द्राक्षा बलामूलान्ययोरजः ॥१०५॥
लोघं चैतेषु गौडः स्यादरिष्टः पाण्डुरोगिणाम् ।
इति गौडोऽरिष्टः ।

मज्जिष्ठा मंजीठ, रजनी दुग्धहर हल्दी, द्राक्षा शल मुनका, बलामूलानि अलानां भूत बलामूल, अयोरज. दोहयूर्ण लोहचूर्ण, लोघम् च अने दोधर और लोघ, एतेषु ओओने। इनका, गौडः गोणथी सिद्ध करेले गुडसे वना, अरिष्ट अरिष्ट अरिष्ट, पाण्डुरोगिणाम् पांडुरोगीओ साठे पाण्डुरोगियोंके लिए, स्यात्

द्विधर छे हितकर है ॥ १०५ ॥ इति आ. यह, गौड अरिष्ट गौड अरिष्ट छे गौड अरिष्ट है ।

105-105. The medicated gur wine prepared with indian madder, turmeric, grapes, roots of sida, iron-powder and lodh is beneficial for the patients suffering from anemia. Thus has been described the Medicated Gur-wine.

बीजकारिष्ट —

बीजकात्षोडशपलं त्रिफलायाश्च विंशतिः ॥१०६॥
द्राक्षायाः पञ्च लाक्षायाः सप्त द्रोणे जलस्य तत् ।
साध्यं पादावशेषे तु पूतशेषे समावपेत् ॥१०७॥
शर्करायास्तुलां प्रस्थ माश्लिकस्य च कार्ष्णिकम् ।
व्योषं व्याघ्रनखोत्तीरं क्रमुकं सेलवालुकम् ॥१०८॥
मधुकं कुष्ठमित्येतच्चूर्णितं घृतभाजने ।
यवेषु दशरात्रं तद्ग्रीष्मे द्वि. शिशिरे स्थितम् ॥१०९॥
पिबेत्तद्ग्रहणीपाण्डुरोगार्थं शोथगुल्मनुत् ।
मूत्रकृच्छ्राशरीमेहकामलासन्निपातजित् ॥११०॥
बीजकारिष्ट इत्येष आत्रेयेण प्रकीर्तितः ।

इति बीजकारिष्टः ।

बीजकात् षोडश. विजयसार, षोडशपल ६४ तोला सोलह पल, त्रिफलायाः च त्रिदला त्रिफला, विंशतिः ८० तोला बीस पल, द्राक्षाया पञ्च द्राक्षा २० तोला मुनके पाच पल, लाक्षाया. सप्त द्राक्षा २८ तोला लाख सात पल तत् ओओने इनको, जलस्य द्रोणे ७६ १०२४ तोलाभा एक द्रोण जलमें साध्यम् पडाववा पकावे पादावशेषे अतुर्थाश भाडी रहे त्पारे चौथाई अवशेष रहने पर, पूतशेषे तु भाणी ६४ तोला छानकर उममें, शर्कराया

१०७ समावपेत्-प्रदापयेत् (व)

१०९ दशरात्रं तद्ग्रीष्मे-दशरात्रस्य ग्रीष्मे (व व)

११० रोगार्थं शोथगुल्मनुत्-रोगार्थं कामलारुचि- (झ.)

, मेह-श्याम (व.)

, सन्निपातजित्-सन्निपातनुत् (ख)

१११. इत्येष-इत्येष (व)

*० मज्जिष्ठा रजनी द्राक्षा-द्राक्षा हरिद्रा मज्जिष्ठा (५ द फ न)

तुलाम् साकर ४०० तोला चीनीली एक तुला, माक्षिकस्य भक्ष शहद, प्रस्थम् च ६४ तोला एक प्रस्थ, व्योषम् त्रिष्टु त्रिष्टु, व्याघ्रनख व्याघ्रनख व्याघ्रनख, उशीरम् वाणो खस, सैलवालुकम् ओलवालुक-सहित एलवालुकके साथ, कसुकम् सोपारी सुपारी, सधुकम् नेलीभक्ष सुलहरी, कुष्ठम् च अने ३६ और कूठ, कार्षिकम् ओ३ ओ३ तोला प्रत्येक एक एक कर्ष इति एतत् चूर्णितम् ओओना यूर्णे इनके चूर्णको, घृतभाजने धी ओपडेला वासुधुमा घृतलिप्त वरतनमें, समावपेत् नाभपुं छोड़े, यवेषु ज्वना ढगलामां जौकी राशिमें, ग्रीष्मे श्रीष्म ऋतुमां ग्रीष्ममें, दशरात्रम् दस रात्रि दस रात्रि, शिशिरे अने शिशिर ऋतुमां और शिशिरमें, द्वि वीस रात्रि बीस रात्रि, स्थितम् राभेधु रखा गया, तत् ते यूर्णे वह चूर्ण, ग्रहणी- अक्षणी, पाण्डुरोग- पाण्डुरोग पाण्डुरोग, अर्ज - हरस अर्ज, श्लेथ- ओल लोय, गुल्मनुत् गुल्मने हर हरनार और गुल्मको दूर करनेवाले, मूत्रकृच्छ्र- अने मूत्रकृच्छ्र और मूत्रकृच्छ्र, अश्मरी- पथरी अश्मरी, मेह- प्रमेह प्रमेह कामला- उभयो कामला, सन्निपातजित् तथा सन्निपातनो नाश हरनार तथा सन्निपातको नष्ट करनेवाला, तत् ते यूर्णे खस चूर्णको, पिवेत् पीपु पीवे, इति आ प्रमाणे इस तरह, मात्रेयेण मात्रेये मात्रेयने, एष. आ यह, बीजकारिष्ट. पीण्डकारिष्ट बीजकारिष्ट, प्रकीर्तितः कुष्ठो छे वताया है ॥ १०६ ११०३ ॥

106-110½. Decoct 64 tolas of the kino tree, 80 tolas of the three myrobalans, 20 tolas of grapes and 28 tolas of lac in 1024 tolas of water, when it is reduced to ¼ of its quantity, filter it, and when cold add 64 tolas of honey and a tola of each of the three spices, shell, cuscus grass, bettle nut, cherry tree, mahwa and costus and put the mixture in a pot saturated with ghee, hidden in a heap of common barley for ten nights in summer and double that number in

the cold season, and then it should be prescribed as pottion. It is curative of assimilation-disorder, anemia, piles, edema, gulma, dysuria, lithiasis, urinary disorders, jaundice and tridiscordance The recipe of this medicated wine of the indian kino tree has been propounded by Atreya. Thus has been described the Kino-tree Medicated-wine

धात्र्यरिष्ट —

धात्रीफलसहस्रे द्वे पीडयित्वा रसं तु तम् ॥१११॥
क्षौद्राष्टांशेन संयुक्तं कृष्णार्धकुडवेन च ।
शर्करार्धतुलोन्मिश्रं पक्षं क्षिग्धघटे स्थितम् ॥११२॥
प्रपिवेन्मात्रया प्रातर्जीर्णे हितमिताशनः ।

द्वे धात्रीफलसहस्रे आभगां नग २००० दो हजार आवलोंको, पीडयित्वा पीक्षीने निचोड़कर, तन् रसम् तु ते रसने उस रसको, क्षौद्र-अष्टांशेन अष्टमांश भक्ष अष्टमांश शहदसे, कृष्णा-अर्धकुडवेन च तथा ८ तोला पीपर साथे तथा आधे कुडव पिप्पलीसे, संयुक्तम् मेणवी युक्तकर, शर्करा-अर्धतुलोन्मिश्रम् तथा २०० तोला साकरथी मिश्रित करी तथा आधी तुला चीनीमें मिलाकर, पक्षम् पक्ष द्विपक्ष एक पक्ष, क्षिग्धघटे धी ओपडेला धडाभां धी चुपड़े घड़ेमें, स्थितम् राभीने रख करके, प्रातः सवारभां सुबहमें, मात्रया मात्राथी योग्य मात्रासे, प्रपिवेत् पीवे पीवे, जीर्णे ते पथी गया पथी वह जीर्ण होनेपर, हित-मित-अशन. स्तिकारी अने प्रमाणुसर ओरा३ आवे हित और मित आहार-सेवी बने ॥ १११-११२३ ॥

111-112½. Extract by pressure the juice of 2000 emblic myrobalans and then mix the juice with ½ quantity

१११ तु तम्-मिपक् (व फ)

११२. क्षौद्राष्टांशेन संयुक्तं कृष्णार्धकुडवेन च-क्षौद्राष्टांश पिप्पल्याश्चर्णाद्धकुडवायुतम् (१ प व)

१०२३ हितमिताशन - मितहिताशन. (ख)

of honey and eight tolas of long pepper and 200 tolas of sugar, and then keep it in a ghee-pot for a fortnight. This should be drunk in proper dosage in the morning, and the rules of beneficial dietetic regimen should be observed

काप्रलापाण्डुहृद्रोगवातासृग्बिषमज्वरान् ॥११३॥
कासहिकारुचिश्वासांश्चैवोऽरिष्टः प्रणाशयेत् ।

इति धान्यरिष्टः ।

एषः अरिष्टः आ अरिष्ट यह अरिष्ट, कामला
उभयौ। कामला, पाण्डु- पांडुरोग पांडुरोग, हृद्रोग- हृद्रोग
रोग हृद्रोग, वातासृक्- वातरक्त वातरक्त, बिषमज्वरान्
बिषम ज्वर बिषम ज्वर, कास- उदरस खासी, हिकार-
हिकारी हिकारी, अरुचि- अरुचि अरुचि, श्वासान् च
अने श्वासने। और श्वासको, प्रणाशयेत् नाश करे छे
नष्ट करता है ॥ ११३३ ॥ इति आ यह, धान्यरिष्टः
धान्यरिष्ट छे धान्यरिष्ट है ।

113-113½ This is curative of
jaundice, anemia, cardiac diseases
rheumatic conditions, fevers of irre-
gular type, cough, hiccup, anorexia and
dyspnea. Thus has been described the
Medicated Emblic Myrobalan-wine.

पाण्डुकामलयोः पानाहारे तोयम्—

स्थिरादिभिः शृतं तोयं पानाहारे प्रशस्यते ॥११४॥
पाण्डूनां, कामलार्तानां मृद्वीकामलकीरसः ।

पाण्डूनाम् पांडुरोगीओने पांडुरोगियोंके लिए,
स्थिरादिभिः शाखपत्रैर्निर्मितं स्थिरादिसे, शृतम्
तोयम् उडाने। निर्मितं शृत जल, कामलार्तानाम् च अने
उभयवाणोओने और कामलाके रोगियोंके लिए, मृद्वीका-
आमलकी- रसः प्राक्ष अने आमलकीने। रस मुनके और
आंवलोंका रस, पान-आहारे पीना तथा जमवाभा।
पान तथा आहारमे, प्रशस्यते श्रेष्ठ छे उत्तम है ॥ ११४३ ॥

114-114½. The water decocted with
the drugs of the tick-trefoil group is

recommended for use in the dietary
of the anemia-patients and as regards
those suffering from jaundice, the juice
of grapes and of emblic myrobalans is
recommended.

दोषापेक्षिणी चिकित्सा—

पाण्डुरोगप्रशान्त्यर्थमिति प्रोक्तं महर्षिणा ॥११५॥

विकल्पमेतद्विषजा पृथग्दोषबलं प्रति ।

वातिके स्नेहभूयिष्ठ, पैत्तिके तिक्तशीतलम् ॥११६॥

श्लैष्मिके कटुतिक्तोष्ण, विमिश्रं सान्निपातिके ।

पाण्डुरोग पांडुरोगनी पांडुरोगकी, प्रशान्त्यर्थम्
शांतिने शांतिने शांतिने लिए, महर्षिणा महर्षिओ महर्षिने,
इति आ प्रमाणे इस तरह, प्रोक्तम् उक्तु छे कहा है,
विषजा परंतु वैद्य परन्तु वैद्यको, पृथक् पृथक् पृथक्
पृथक् अलग अलग, दोषबलम् प्रति दोषना अलग प्रमाणे
दोषबलके अनुसार, वातिके वातिके पांडुरोगवा। वातिक
पांडुरोगमे, स्नेहभूयिष्ठम् धान्य स्नेहवाणु स्नेहभूयिष्ठ,
पैत्तिके पित्तवा पांडुरोगवा। पैत्तिक पांडुरोगमे, तिक्त-
शीतलम् तिक्त अने शीतल तिक्त और शीतल, श्लैष्मिके
उद्वेग पांडुरोगवा। कफज पांडुरोगमे, कटुतिक्तोष्णम् उदु,
तिक्त अने उष्ण कटु तिक्त और उष्ण, सान्निपातिके
तथा सान्निपातवा पांडुरोगवा। और सान्निपातमे, विमिश्रम्
विमिश्र विमिश्र, इति ओ प्रमाणे इस तरह, एतत्
विकल्पम् आ चिकित्सानी उपपन्ना उपपन्नी इस
चिकित्साकी कल्पना करनी चाहिए ॥ ११५-११६३ ॥

115-116½ Thus, the measures for the
cure of anemia have been expounded
by the great sage The physician
should administer these according to the
predominant morbid humors and the
vitality of the patient In anemia due

११६ वातिक स्नेहभूयिष्ठ, पैत्तिके तिक्तशीतल त पैत्तिके (५ ब)

पञ्चजे तिक्तशीत त पैत्तिके (५ ब)

११६३ कटुतिक्तोष्ण-उदुक्षोष्ण (५ ब फ. ३)

॥ कटुतिक्तोष्ण, विमिश्र सान्निपातिके-उदुक्षोष्ण मिश्रं
स्यात् सान्निपातिके (५.)

to predominance of vata-provocation, the treatment must be chiefly by unctuous medications. In anemia due to predominance of pitta, the treatment must be chiefly by bitter and cooling medicaments. In anemia due to predominance of kapha-provocation, the treatment must be chiefly by bitter, pungent and hot drugs. In tridisturbance condition it should be of the mixed nature.

मृजपाण्डुरोगस्य चिकित्सा—

निपातयेच्छरीरात्तु मृत्तिकां भक्षितां भिषक् ॥११७॥
युक्तिज्ञः शोधनैस्तीक्ष्णैः प्रसमीक्ष्य बलायलम् ।

युक्तिज्ञः युक्तिने ज्ञानान्तरा युक्तिज्ञ, भिषक् नैवे वैद्य, बल-अबलम् अक्षय-अक्षयः बलायलम्, प्रसमीक्ष्य विचार करीने देखकर, भक्षिताम् आधेदी खाई हुई, मृत्तिकां तु मृत्तिकाने मिट्टीको, तीक्ष्णैः तीक्ष्ण तीक्ष्ण, शोधनैः शोधन औषधोत्थी शोधनोंसे, शरीरात् शरीरथी शरीरसे, निपातयेत् अक्षर उठावी निकाले ॥ ११७ ॥

117-117½. The skilful physician should expel the ingested earth from the body by strong purificatory measures, after due consideration of the vitality of the patient.

व्योषाद्यं घृतम्—

शुद्धकायस्य सर्पिषि बलाधानानि योजयेत् ॥११८॥
व्योषं विल्वं हरिद्रे द्वे त्रिफला द्वे पुनर्नवे ।
मुस्तान्वयोरजः पाठा विडङ्गं देवदारु च ॥११९॥
वृश्चिकाली च भार्गी च सक्षीरैस्तैः समैर्घृतम् ।
साधयित्वा पिवेद्युक्त्या नरो मृदोषपीडितः ॥१२०॥
तद्वत् केशरयष्ट्याह्वपिप्पलीक्षारशादलैः ।

१२० सक्षीरै—सक्षारैः (घ फ)

„ समैर्घृतम्—शुद्ध घृतम् (घ)

„ „ —प्रयोजयेत् (य.)

१२०½ पिप्पलीक्षार—पिप्पलीक्षीर (घ)

„ क्षार—क्षीर (घ.)

„ क्षारशादलैः—लोघशादलैः (फ.)

शुद्धकायस्य शुद्ध शरीरवाणाने शुद्ध शरीरवालेके लिए बलाधानानि अक्षय-अक्षयः बलायलम्, सर्पिषि धृतोत्थी घृतोत्थी, योजयेत् योजनी करनी प्रयोग करे, व्योषम् त्रिफलं त्रिफलं विल्वम् भीष्म वेलगिरी, द्वे हरिद्रे ५००, ५००५०० हल्दी, दारुहल्दी, त्रिफला त्रिफला त्रिफला, द्वे पुनर्नवे धोणी तथा राती साटोडी दोनों पुनर्नवा, मुस्तानि मोथ मोथा, अयोरजः दोह-यूथी लोहचूर्ण, पाठा उष्णीषा पाठी, विडङ्गः वावाडग वायविडग, देवदारु च अने देवदार और देवदार, वृश्चिकाली च आन्ध्राली वर्डण्टा, भार्गी च भार्गी भंगेरन, सक्षीरैः दूधसहित दूधयुक्त, समैः तैः सरभे वजने दीधेला तेओथी सम भागमें लिए हुए उनसे, घृतम् घी घीको, साधयित्वा पडावीने सिद्ध करके, मृत्-दोष-पीडितः माटीना दोषथी पीडाता मृत्तिकाके दोषसे पीडित, नरः मनुष्ये पुरुष युक्त्या युक्तिथी युक्तिपूर्वक, पिवेत् पीवु पीवे, केशर-नागकेसर नागकेसर, यष्ट्याह्व-जेठीमध मुलहठी, पिप्पली- पीपर पिप्पली, क्षार-जवभार यवभार, शादले अने दूधोत्थी सिद्ध करेद्युं घी पीवु और दूध इनसे सिद्ध किया हुआ घी पीवे ॥ ११८-१२० ॥

118-120½ And when the body has been purified, strength-promoting ghees should be administered. The person suffering from the morbid effects of geophagism should drink, according to the prescribed procedure, the medicated ghee prepared with the three spices, bael, turmeric and indian berberry, the three myrobalans, the two varieties of hog's weed, nut-grass, iron powder, patha, embelia deodar, climbing nettle mercury and beetle killer along with milk and ghee. Similarly he may drink the medicated ghee prepared with fragrant poon, liquorice, long pepper, alkali and scutch grass

मृद्वक्षणादातुरस्य लौल्यादविनिवर्तिनः ॥१२१॥
द्वेषार्थं भावितां कामं दद्यान्तदोषनाशनैः ।
विडङ्गैलातिविषया निम्बपत्रेण पाठया ॥१२२॥
वार्तिकैः कटुरोहिण्या कौटजैर्मूर्खयाऽपि वा ।

लौल्यात् लासार्थी जिह्वालौल्यसे. मृद्वक्षणात्
भाटी भावानुं मिट्टी खानेसे, अविनिवर्तिनः न छोड़ना
परावृत्त न होनेवाले, आतुरस्य रोगीने रोगीने, तन्-दोष-
नाशनैः ते दोष दूर करनेवाला उस दोषके नाशक,
विडङ्ग - वावडिग वायविडङ्ग, पला - ओलसी इलायची,
अतिविषया अतिविष अतीस, निम्बपत्रेण लीमडाना
पान नीमके पत्ते, पाठया डाणीपाठ पाढ़ी, वार्तिकै
रीगणुा बेंगन, कटुरोहिण्या उडु कटुकी, कौटज
धन्वंत इन्डजौ, मूर्खया अपि वा अथवा मोरवेक्षणी
पक्ष या मूर्खसे भी, भाविताम् भावना दीधेली भाटी
भावित मिट्टीको, द्वेषार्थम् अणुगमे उत्पन्न करना आटे
द्वेष उत्पन्न करनेके लिए, कामम् धन्य प्रमाणे देवी
इच्छानुसार देवे ॥ १२१-१२२ ॥

121-122½ If the patient is unable
to leave off geophagism owing to loss
of self-control, in order to make
him averse to it, he should be given
earth treated with drugs which have
also the power to neutralise its bad
effects. These drugs are embelia, atees,
leaves of neem, patha, brinjal, kurroa,
kurchi seeds and roots of trilobed
virgin's bower.

१२१. मृद्वक्षणात्-मृदोऽनिवर्त्तयाम्य लौल्या-प्रत्यह-

मक्षणात् (थ)

,, आवेतिवर्तिन - अविनिवर्त्त (थ व)

१२२. द्वेषार्थं-द्वेषार्थे (क)

,, -द्वेषार्थे (व)

,, दोषनाशे - दोषशान्तये (थ व)

,, विडङ्गैलातिविषया निम्बपत्रेण पाठया-शुद्धातिविषया
निर्वैविडङ्गै कुटजेन च (थ फ)

१२२½. कौटजै - पाठया (फ.)

यथादोषं प्रकुर्वीत भैषज्यं पाण्डुरोगिणाम् ॥१२३॥
क्रियाविशेष एषोऽस्य सतो हेतुविशेषतः ।

पाण्डुरोगिणा भाटीथी थवेला पांडुरोगवालाओनी
मिट्टीसे उत्पन्न हुए पाण्डुरोगवालोंकी. यथादोषम् पांडु-
रोगने उत्पन्न करना दोषने अनुसार पाण्डुरोगके
उत्पन्न करनेवाले दोषके अनुसार, भैषज्यम् चिकित्सा
चिकित्सा, प्रकुर्वीत करवी करे, अस्य आ पांडुरोगने
इस पाण्डुरोगका, हेतुविशेषतः भाटीरूप विशिष्ट हेतुथी
मिट्टीरूप विशिष्ट हेतुसे, एष आ गह, क्रियाविशेष
चिकित्सासे चिकित्सासे, सतो उहेवाभा आये
से कहा गया है ॥ १२३ ॥

123-123½. The patient suffering
from anemia due to geophagism should
be treated with medication indicated in
anemia, according to the morbid humor.
This special mode of treatment is indica-
ted by the special etiological factors.

कामलाया आवर्षिकी चिकित्सा—

तिलपिष्टनिभं यस्तु वर्चः सृजति कामली ॥१२४॥
श्लेष्मणा रुद्धमार्गं तत् पित्तं कफहरैर्जयेत् ।

यः तु जे जो, कामली उभणाने रोगी कामला
रोगी, तिल-पिष्ट-निभम् तिलना उल्लेखे तिलपिष्ट
जैसा, वर्चः भग्न मल, सृजति त्यागती होय त्यागता
है तत् ते उस श्लेष्मणा उद्धी कफसे रुद्धमार्गम्
रुंधायेला मार्गवाला रुके हुए मार्गवाले, पित्तम् पित्तने
पित्तको कफहरैः उद्धने दूर करना औषधोथी कफहर
द्रव्योंसे, जयेत् उत्तुं जीते ॥ १२४ ॥

124-124½ If the jaundice-patient is
seen passing stools of the color of
the paste of til (clay color) the physi-
cian should know that the pitta in
the body is occluded in its course and
he should alleviate this condition by
drugs curative of kapha

१२४ वर्चः सृजति कामली-कामलावन्सृजेन्मलम् (घ.ट फ.व)

રુક્ષશીતગુરુસ્વાદુવ્યાયામૈર્વેગનિગ્રહૈઃ ॥૧૨૫॥
કફસંમૂર્ચ્છિતો વાયુઃ સ્થાનાત્ પિત્તં ક્ષિપેદ્વલી ।

રુક્ષ- રૂઠ્ઠ, શીત- શીત, ગુરુ- ગુરુગુરુ, સ્વાદુ અને મધુર અન્નપાનથી ઓર મધુર અન્નપાનસે, વ્યાયામૈઃ અતિશય વ્યાયામથી અતિ વ્યાયામસે, વેગનિગ્રહૈઃ તથા વેગ રોકવાથી તથા વેગવિધારણસે, કફસંમૂર્ચ્છિત કફથી મિશ્રિત કફસે મિલા હુબ્બા, વલી વાયુ અન્નપાન વાયુ વલવાન વાયુ, સ્થાનાત્ પેતાના સ્થાનમાંથી અપને સ્થાનસે, પિત્તમ્ પિત્તને પિત્તકો, ક્ષિપેત્ ફેંકે છે ફેંકતા હૈ ॥ ૧૨૫૩ ॥

125-125½ The pathogenesis of the above-mentioned condition is as follows— as the result of undue indulgence in dry, cold heavy and sweet articles of diet and in exercise and suppression of natural urges, the vata combined with kapha gets provoked and expels the pitta from its seat.

હારિદ્રનેત્રમૂત્રત્વક્ શ્વેતવર્ચાસ્તદા નરઃ ॥૧૨૬॥
ભવેત્ સાટોપવિષ્ટમ્ભો ગુરુણા હૃદયેન ચ ।
દૌર્બલ્યાલ્પાગ્નિપાશ્વર્તિહિક્કાશ્વાસારુચિજ્વરૈઃ ॥૧૨૭॥
ક્રમેણાલ્પેઽનુસજ્યેત પિત્તે શાસ્ત્રાસપ્તાશ્રિતે ।

તદા ત્યારે તવ, નર- મનુષ્ય પુરુષ, હારિદ્ર- પીળા પીલે, નેત્ર મૂત્ર- ત્વક્ નેત્ર, મૂત્ર અને ત્વચાવાળો નેત્ર, મૂત્ર ઓર ત્વચાવાળા, શ્વેતવર્ચાઃ સફેદ મળવાળો સફેદ મલવાળા, સાટોપ-વિષ્ટમ્ભ. પેટમાં ગડગડાટ અને મલ બદલાવાળો થાય છે આટોપ ઓર વિષ્ટમ્ભસે યુક્ત, ગુરુણા હૃદયેન ચ તેમજ ભારે હૃદયવાળો એવં ભારી હૃદયસે યુક્ત, ભવેત્ થાય છે હોતા હૈ, અલ્પે પિત્તે અલ્પ પિત્ત યોગેસે પિત્તકે, શાસ્ત્રા- શાખાઓને શાખામેં, સપ્તાશ્રિતે આશ્રય કરે છે ત્યારે આશ્રિત હોનેર, ક્રમેણ અનુક્રમે

કમણઃ, દૌર્બલ્ય- દુર્બલતા દૌર્બલ્ય, અલ્પાગ્નિ- મંદાગ્નિ મન્દાગ્નિ, પાશ્વર્તિ- પડખામાં પીડા પાર્શ્વજા, હિક્કા હેડકી હિચકી, શ્વાસ- શ્વાસ શ્વામ, અરુચિ- અરુચિ અરુચિ, જ્વરૈઃ અને જ્વરથી ઓર જ્વરસે, અનુસજ્યેત યુક્ત થાય છે પીડિત હોતા હૈ ॥ ૧૨૬-૧૨૭૩ ॥

126-127½. The patient then develops yellow coloration of the eyes, urine and skin whitish stools, tympanites and intestinal torpor, and gradually becomes afflicted with heaviness of heart debility, low digestive power, pain in the sides, hiccup, dyspnea, anorexia and fever on account of the pitta having suffered diminution and receded to the peripheral system

વર્હિતિત્તિરિદક્ષાણાં રુક્ષામ્લૈઃ કટુકૈ રસૈઃ ॥૧૨૮॥
શુષ્કમૂલકકૌલત્યૈર્યૂષૈશ્ચાન્નાનિ ભોજયેત્ ।

વર્હિ એના રોગીને મોર એસે રોગીકો મોર, તિત્તિરિ- તેતર તેતર, દક્ષાણામ્ અને ફૂકડાના ઓર મુર્ગે इनके રુક્ષ રૂઠ્ઠ, અમ્લે ખાટા અમ્લ, કટુકૈ અને તીખા ઓર કટુ, રસે માંસરસેની સાથે માંસરસેસે, શુષ્ક-મૂલક- તેમજ મૂકા મૂળા એવં સૂચી મૂલી, કૌલત્યૈ અને કળથીના ઓર કુચીકે, યૂષૈ ચ યૂષેની સાથે યૂષેસે, અન્નાનિ અન્નને અન્ન, ભોજયેત્ આહાર કરાવેલો સેવન કરાવે ॥ ૧૨૮૩ ॥

128-128½ In such conditions, the physician should give the patient diet mixed with meat-juices of peacock, partridge and cock, seasoned with dry, acid and purgent articles, as also thin gruels prepared with dry radish or horse-gram.

માતુલુક્કરસં ક્ષૌદ્રપિપ્પલીમરિચાન્વિતમ્ ॥૧૨૯॥
સનાગરં પિબેત્ પિત્તં તથાઽસ્યૈતિ સ્વમાશયમ્ ।

૧૨૯૩. તથાઽસ્યૈતિ સ્વમાશયમ્-તથાપ્યેતિ સ્વમાશયમ્ (ધ)

૧૨૫૩ ક્ષિપેદ્વલી-ક્ષિપેદ્વહિ (ધ)

૧૨૭ હિક્કાશ્વાસારુચિ-હિક્કા કા મારુચિ (ધ વ)

૧૨૭૩ ક્રમેણાલ્પેઽનુસજ્યેત-ક્રમેણાલ્પેન સજ્યેત (ધ.)

., અનુસજ્યેત-અનુવધ્યેત (ફ)

शौद्र- ओ रेगीओ अध वह रोगी मधु, पिप्पली-
पीपर पिप्पला, मरिचान्वितम् अने मरीची युक्त और
मरिच इनसे युक्त, सनागरम् मूँसहित सोंठके साथ,
मातुलङ्ग- भीजेराने। विजोरेका, रसम् रस रस, पिबेत्
पीवे। पीवे, तथा ओम ऊरवाथी ऐसा करनेसे, अस्य
ओनु इसका, पित्तम् पित्त पित्त, स्वम् आशयम् पोताना
स्थानम् अपने आशयको, एति आवी अथ छे पहुँचता
है ॥ १२९३ ॥

129-129½ The patient may take as
potion the juice of pomello mixed
with honey, long pepper and dry
ginger in order to induce the provoked
pitta to return to its normal habitat

कटुतीक्ष्णोष्णलवणैर्भृशाम्लैश्चाप्युपक्रमः ॥१३०॥
आपित्तरागाच्छकृतो वायोश्चाप्रशमाद्भवेत् ।

शकृत. भणभां मलमे, पित्तरागात् आ पित्तने। रग
आवे त्यां सुधी पित्तका रंग आने तक, वायो. च
तथा वायुनी और वायुने, प्रशनात् आ शांति थाय त्यां
सुधी शान्त होने तक कटु- उट्टु कटु, तीक्ष्ण- तीक्ष्ण
तीक्ष्ण, उष्ण- उष्ण उष्ण, लवणै लवण लवण,
भृशाम्लैः च अने अत्यंत अम्ल द्रव्ये। थी और खूब
अम्ल द्रव्योंसे, अपि पणु भी, उपक्रमः चिकित्सा
उपचार, भवेत् ऊरवी करे ॥ १३० ॥

130 13½. Treatment with pungent,
strong, hot, saltish and very acid drugs
should be persisted in, till the fecal
matter acquires the coloration of pitta
and the vata is alleviated

स्वस्थानमागते पित्ते पुरीषे पित्तरञ्जिते ॥१३१॥
निवृत्तोपद्रवस्य स्यात् पूर्वः कामलिको विधिः ।

पित्ते पित्त ज्यारे पित्तके, स्वस्थानम् पोताना
स्थानम् अपने स्थानमें, आगते आवी अथ आने पर,
पुरीषे च अने भण और मलके, पित्तरञ्जिते पित्तथी रंगीछ
अथ पित्तसे रंग जाने पर, निवृत्तोपद्रवस्य जेना उपद्रवो
शांत थया छे ओवा रेगीने जिसके उपद्रव निवृत्त हुए
है इसके लिए, पूर्वः पूर्वे ऊरेली प्रथम कही, कामलिक
ऊमगानी कामलाकी, विधि स्यात् चिकित्साविधि ऊरवी
चिकित्साविधि करे ॥ १३१ ॥

131-131½ When the pitta has
returned to its habitat, the 'fecal matter
becomes colored with pitta and there
is subsidence of complications, the line
of treatment laid down earlier for
jaundice, should be resumed.

हलीमकस्य लक्षणम्—

यदा तु पाण्डोर्वर्णः स्याद्हरितश्यावपीतकः ॥१३२॥
बलोत्साहक्षयस्तन्द्रा मन्द्राग्नित्वं मृदुज्वरः ।
स्त्रीष्वहर्षोऽङ्गमर्दश्च श्वासस्तृष्णाऽरुचिर्भ्रमः ॥१३३॥
हलीमकं तदा तस्य विद्यादनिलपित्ततः ।

यदा तु ज्यारे जब, पाण्डोः पांडुरेगीने। पांडु-
रोगीका, वर्ण. वर्ण वर्ण, हरित- लीले। नीला श्याव-
झाणै। श्याव, पीतकः छे पीणै या पीला, स्यात् थाय
होवे, बल-उत्साह-क्षय अथ तथा उत्साहने। क्षय बल
और उत्साहका क्षय, तन्द्रा तन्द्रा तद्रा, मन्द्राग्नित्वम्
मंदाग्निः मंदाग्नि मंदाग्निता, मृदुज्वर मृदुज्वर मंदज्वर,
स्त्रीष्व-अहर्षः स्त्री विषे अप्रहर्ष स्त्रियोंमें अनुत्साह
अङ्गमर्दः च अग अङ्गका अग तूटना, श्वास श्वास
श्वास, तृष्णा तृष्णा प्यास, अरुचि अरुचि अरुचि, भ्रमः
च अने भ्रम थाय और भ्रम होवे, तदा त्वारे तब,
तस्य तेने उसको, अनिल-पित्तत वातपित्तथी वातपित्तसे,
हलीमकम् हलीमक थया छे हलीमक हुआ है, विद्यात्
ओम अणुपु ऐसा जाने ॥ १३२-१३३ ॥

132-133½ If in an anemia-patient
the physician marks green, black or
yellow coloration of skin, together
with lowered vitality and spirits,

१३०. कटुतीक्ष्णोष्णलवणैर्भृशाम्लैश्चाप्युपक्रम - तीक्ष्णाम्लै कटु-
रूक्षोष्णैर्लवणैश्चाप्युपक्रम (श)

१३०½ आपित्तरागाच्छकृतो—आपित्तरागाच्छ कृतो (घ)

१३१ पूर्णपे पित्तरञ्जिते—मले पित्तरञ्जिते (ग क व)

१३१½ निवृत्तोपद्रवस्य स्यात्—निवृत्तोपद्रवस्यास्य (ज)

” पूर्व—पूर्ण (फ)

torpor, loss of gastric fire, low fever, insensitiveness to women, body-ache, dyspnea, thirst, anorexia and vertigo. he should recognise it as Halimaka-jaundice resulting from the provocation of vata and pitta

हलीमकस्य चिकित्सा—

गुडूचीस्वरसक्षीरसाधितं माहिषं घृतम् ॥१३४॥
स पिबेत् त्रिवृतां स्निग्धो रसेनाम्लकस्य तु ।
विरिको मधुरप्रायं भजेत् पित्तानिलापहम् ॥१३५॥

सः ते वह, गुडूची-स्वरस- गणैः स्वरस गिलोयके स्वरससे, क्षीरसाधितम् अने दूधथी सिद्ध करेले और दूधसे सिद्ध किया, माहिषम् अने सतुं भैरव, घृतम् घी घी, पिबेत् पीवुं पीवे, स्निग्ध तु घीथी स्नेहन थता घीसे स्नेहन हो जाने पर, आमलकस्य आमलाना आवलेके, रसेन रसथी रससे, त्रिवृताम् नसेतर पीवु त्रिवृत पीवे, विरिक्त अने रेथ लाग्या पछी और विरेचन हो जाने पर, मधुरप्रायम् मधुररसप्रधान मधुररसप्राय, पित्तानिलापहम् पित्त तथा वातने नाश करनेपर अनु पित्त और वातके नाशक अन्नका, भजेत् सेवन करे ॥ १३४-१३५ ॥

134-135 In this condition, the patient may drink the medicated ghee prepared from buffalo's ghee, with the juice of guduch and milk, when the oleation is sufficient, he may take turpeth mixed with juice of emblic myrobalan and on sufficient purgation, he may resort to articles mainly of the sweet taste, which are curative of pitta and vata

द्राक्षालेहं च पूर्वोक्तं सर्पीषि मधुराणि च ।
यापनान् क्षीरवस्तींश्च शीलयेत्तानुवासनान् १३६
मार्द्वीकारिष्ठयोगांश्च पिबेद्युक्त्याऽमित्रवृद्धये ।

१३६ ३ युक्त्याऽमित्रवृद्धये—युक्त्या निवृद्धये (ग)

पूर्वोक्तम् रेणुणीं पूर्वं कहेथे। रोगी पूर्वोक्त, द्राक्षा-लेहम् च द्राक्षावलेह द्राक्षावलेह, मधुराणि मधुर मधुर, सर्पीषि च धृते। घी, सानुवासनान् अनुवासनसहित अनुवासनवस्तिगो यापनान् यापनवस्तिथे। यापन-वस्तिगो, क्षीरवस्तीन् च अने क्षीरवस्तिथे। और क्षीरवस्तिगोका, शीलयेत् सेवन करे ३२वुं सेवन करे, मार्द्वीक-मरिष्ठयोगान् च तेषां द्राक्षारिष्टना योगे। एव द्राक्षारिष्टयोगोको। अमित्रवृद्धये अमिनी वृद्धि माटे अमित्रवृद्धिके लिए, युक्त्या युक्तिथी युक्तिपूर्वक पिबेत् पान करे ३२वुं पीवे ॥ १३६ ३ ॥

136-136½ The patient may use the afore-said grape linctus, sweet ghees, palliative enemata, compound milk enemata and unctuous enemata. He may drink in due manner the medicated wine made from grapes to promote the gastric fire.

कासिकं चाभयालेहं पिप्पलीं मधुकं बलाम् ॥१३७॥
पयसा च प्रयुजीत यथादोषं यथावलम् ।

कासिकम् अने उधरसना प्रकरणां कहेथ और कासप्रकरणमें कहा हुआ, अभयालेहम् च करेने। अथलेह हरदका अवलेह, पिप्पलीम् पीपर पिप्पली, मधुकम् नेहीमध मुलहठी बलाम् च तथा अलाने। तथा बला इनका, यथादोषम् सेवने अनुसरीने यथादोष, यथावलम् अने अलाने अनुसरीने और यथावल पयसा दूधथी दूधके साथ, प्रयुजीत प्रयोग करे ३२वुं प्रयोग करे ॥ १३७ ३ ॥

137-137½. According to the morbid humor concerned and the patient's vitality, he may use the chebulic myrobalan linctus prescribed in the treatment of cough, or long pepper liquorice and heart-leaved sida mixed with milk.

अध्यायोक्तविषया —

तत्र श्लोकौ—

पाण्डोः पञ्चविधस्योक्तं हेतुलक्षणमेषजम् ॥१३८॥
कामला द्विविधा तेषां साध्यासाध्यत्वमेव च ।

तत्र ते विषयमां उस विषयमें, श्लोकौ उपसंहारना
ये श्लोकां छे छे उपसंहारके दो श्लोक हैं कि, पञ्च-
विधस्य पांथ प्रकारना पाच प्रकारके, पाण्डोः पांडु-
रोगनां पांडुरोगके, हेतु-लक्षण-मेवञ्च कारणे, लक्षणौ
अने औषधी हेतुलक्षण और औषध, उक्तम् कहां छे
कहे है, द्विविधा तेभ्यो ये प्रकारना एव दो प्रकारकी,
कामला कुभणौ कामला, तेवाम् अने तेभ्योऽपि और
उनकी, साध्य-साध्यता साध्यता, असाध्यत्वम् च एव
तथा असाध्यता पाण्डु कहां छे तथा असाध्यता भी कही
है ॥ १३८ ॥

Here are the two recapitulatory
verses—

138-138½. The causes, symptoms
and treatment of the five types of
anemias, and the two types of jaun-
dice, their curability and incurability,

तेषां विकल्पो यश्चान्यो महाव्याधिर्हलीमकः ।
तस्य चोक्तं समासेन व्यञ्जनं सचिकित्सितम् १३९

तेषाम् तेभ्योना उनके, विकल्प भेद भेद, यः च
अने ये और जो, अन्यः भीने दूसरी, महाव्याधि.
मक्षारोग महाव्याधि, हलीमक हलीमक छे हलीमक है,
तस्य च तेनां पाण्डु उसके भी, सचिकित्सितम् चिकित्सा-
सहित चिकित्सासहित, व्यञ्जनम् लक्षणौ लक्षण,
समासेन दूंडाणामा संक्षेपमें, उक्तम् कहां छे कहे
हैं ॥ १३९ ॥

139. Their variations and the grave
type of anemia known as Halimaka,
together with its diagnosis and treat-
ment in general, have been described
herein.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रेऽप्राप्ते दृढबलसंपूरिते
चिकित्सास्थाने पाण्डुरोगचिकित्सितं
नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

१३९ तेषां विकल्पोः—एषा विकल्पः (य.)

” व्यञ्जनं—लक्षण (द फ. व.)

इति आ प्रमाणे इत प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे
रथेना अग्निवेशसे बनाये, तन्त्रे अने चरकथी
प्रतिसंस्कार पायेला आ शास्त्रमां और चरकके द्वारा
संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त अप्राप्त, दृढबलसंपूरिते
अने दृढबले पूरा करेला और दृढबलसे पूरित किये गये,
चिकित्सास्थाने चिकित्सास्थान विषे चिकित्सास्थानमें,
पाण्डुरोगचिकित्सितम् ‘पाण्डुरोगचिकित्सित’ ‘पाण्डुरोग-
चिकित्सित’, नाम नामना नामका, षोडशः सोलहवां,
अध्याय. अध्याय संपूर्ण थये अध्याय समाप्त
हुआ ॥ १६ ॥

16. Thus in the Section on Thera-
peutics in the treatise compiled by
Agnivesa and revised by Caraka the
sixteenth chapter entitled ‘The Thera-
peutics of Anemia’ not being available,
the same as restored by Dridhabala is
completed.

सप्तदशोऽध्यायः ।

सप्तमेऽध्याय अध्याय सत्रहवां

Chapter XVII

हिक्काश्वासचिकित्सितोपक्रम —

अथातो हिक्काश्वासचिकित्सितं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

अथ अत एवे अली थी अब आगे, हिक्काश्वासचि-
कित्सितम् ‘हिक्काश्वासचिकित्सित’ नामना अध्यायनु
‘हिक्काश्वासचिकित्सित’ नामके अध्यायका व्याख्यास्याम.
व्याख्यान करुं व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेय आत्रेये आत्रेयने,
इति ह आ विषयमां नीचे प्रमाणे च इस विषयमें
निम्न प्रकारसे ही, आह स उहेछे छे कहा है ॥ २ ॥

1 We shall now expound the
chapter entitled ‘The Therapeutics of
Hiccup and Dyspnea’

2. Thus declared the worshipful
Atreya.

वेदलोकार्थतत्त्वज्ञमात्रेयमृषिमुत्तमम् ।

अपृच्छत् संशयं धीमानग्निवेशः कृताञ्जलिः ॥ ३ ॥

धीमान् बुद्धिमान् धीमान्, अग्निवेश अग्निवेशे
अग्निवेशने कृताञ्जलि हाथ जोड़ी हस्त जोड़कर, वेद लोक
वेद तथा वेदिका वैदिक और लौकिक, अर्थतत्त्वज्ञम्
परार्थोना तरने आणुना पदार्थोके तत्त्वको जाननेवाले,
उत्तमम् उत्तम श्रेष्ठ, मात्रेयम् आत्रेय आत्रेय, ऋषिम्
ऋषिने ऋषिको, मलयम् संशय संशय, अपृच्छत् पूछे।
पूछा ॥ ३ ॥

3 Agnivesa, with folded hands, asked the following question of Atreya, the greatest of sages, the knower of the nature of truth contained in both the scriptures as well as the world

य इमे द्विविधाः प्रोक्तास्त्रिदोषास्त्रिप्रकोपणाः ।

रोगा नानात्मकास्तेषां कस्को भवति दुर्जयः ॥ ४ ॥

ये इमे ७ आ जो ये, द्विविधा ये प्रकारना दो
प्रकारके त्रिदोषा त्रि दोषवाणा तीन दोषवाले,
त्रिप्रकोपणा त्रि हेतुओधी प्रकोप पाभनारा तीन
हेतुओसे प्रकुपित होनेवाले, नानात्मका अने नाना
स्वरूपवाणा और नाना स्वरूपवाले, रोगा प्रोक्ताः रोगो
कहेला छे रोग कहे है, तेषाम् तेमधी उनमे कस्क
कथे। कथे कौन कौन, दुर्जय कष्टसाध्य कष्टसाध्य,
भवति छे ? है ? ॥ ४ ॥

4. Which of the diseases which are classified into two categories (general and specific or mild and acute) resulting from the morbidity of any or all of the three humors and caused by the three kinds of etiological factors and manifesting various kinds of symptoms, are difficult of cure?

अग्निवेशस्य तद्वाक्यं श्रुत्वा मतिमतां वरः ।

उवाच परमप्रीतः परमार्थविनिश्चयम् ॥ ५ ॥

अग्निवेशस्य अग्निवेशनु अग्निवेशके, तत् वाक्यम्
ते वाक्य उस वाक्यको, श्रुत्वा सांख्यीने सुनकर,
परमप्रीतः अत्यंत प्रसन्न थयेला अत्यन्त प्रसन्न हुए,
मतिमताम् बुद्धिमानोर्मा बुद्धिमानोंमें, वरः श्रेष्ठ आत्रेय
मुनिओ श्रेष्ठ आत्रेय मुनिने, परम-अर्थ-विनिश्चयम् सत्य
अर्थने निर्णय सत्यार्थके निर्णयको, उवाच उवा
कहा ॥ ५ ॥

5 On hearing these words of Agnivesa, Atreya the foremost of wise men being exceedingly pleased, delivered in the following manner the established truth on this most vital subject

हिकाश्वासयोः जीघ्र प्राणहरत्वं तत्र हेतुश्च—

कामं प्राणहरा रोगा बहवो न तु ते तथा ।

यथा श्वासश्च हिका च प्राणानाशु निकृन्ततः ॥ ६ ॥

बहव धण्डा बहुते, रोगा रोगो रोग, कामम्
भरेभर सचमुच, प्राणहराः प्राणहरणु हरनारा छे प्राण-
नाशक है, ते तु पणु तेओ मितु वे, यथा श्वासः च
जैम श्वास जैसे श्वास, हिका च अने हेडडी और
हिका, आशु शीघ्र शीघ्र, प्राणान् प्राणुनु प्राणोंको,
निकृन्तत. हरणु करे छे नष्ट करते है, तथा न तेम
जलदी प्राणुनो नाश करता नथी वैसे शीघ्र प्राणोंका
नाश नहीं करते ॥ ६ ॥

6. Although many are the diseases which take away human life, there are none that terminate a patient's life so rapidly as hiccup and dyspnea.

अन्यैरप्युपसृष्टस्य रोगैर्जन्तोः पृथग्विधैः ।

अन्ते संजायते हिका श्वासो वा तीव्रवेदनः ॥ ७ ॥

३ वेदलोकार्थ-वेदनत्कार् (ध)

, ऋषिमुत्तमम्-ऋषिणि स्तुतम् (ध)

४. नानात्मका - गनाविधा (ग, ङ, व)

५ अग्निवेशस्य तद्वाक्यम्-इत्वाग्निवेशस्य वचन (ग, ङ, फ, व)

, परमार्थविनिश्चयम्-परमार्थप्रयोजनम् (ङ)

६. प्राणानाशु निकृन्ततः-हरत प्राणमाशु वै (ध)

पृथग्विधै. जुष्टा जुष्टा प्रकारना अलग अलग प्रकारके, अन्यैः भी अन्य, र गैः उपसृष्टस्य रोगोत्थी देशेऽथैवा रोगोसे पीडित, जन्तोः अपि प्राणीने पशु प्राणीको भी, जन्ते अन्ते अन्तमें, हिक्का ह्येडकी हिचकी, तीव्रवेदन. अथवा तीव्र वेदनावाणै। या तीव्र पीडादायक, श्वासः वा श्वास श्वास, सजायते थाय छे हो जाता है ॥ ७ ॥

7 Even in patients affected with various other kinds of disease, there develops in the end hiccup or accurately painful dyspnea (terminal complications).

कफवातात्मकावेतौ पित्तस्थानसमुद्भवौ ।
हृदयस्य रसादीनां धातूनां चोपशोषणौ ॥ ८ ॥
तस्मात् साधारणावेतौ मतौ परमदुर्जयौ ।
मिथ्योपचरितौ क्रुद्धौ हत आशीविषाविव ॥ ९ ॥

कफ वात-आत्मकौ उद्धवातस्वर्ष कफवातात्मक, पित्तस्थान- पित्तस्थानमथी पित्तस्थानसे, समुद्भवौ उत्पन्न थयेवा उत्पन्न, एतौ ओ अन्ने ये दोनों, हृदयस्य हृदयना हृदयके, रसादीनाम् रसादि एव रसादि, धातूनाम् च धातुओंनुं धातुओंके, उपशोषणौ शोषणु करनार छे शोषक हैं, तस्मात् तेथी उस कारणसे, साधारणौ समान लक्षणवाणा समान लक्षणसे युक्त, एतौ ओ अन्ने ये दोनों, परम-दुर्जयौ अत्यन्त दुष्टसाध्य अत्यन्त कष्टसाध्य, मतौ मनाया छे माने गये हैं, मिथ्या उपचरितौ मिथ्या उपचार करवाभा आवता तेथी अन्ने मिथ्या उपचार करनेसे वे दोनों, क्रुद्धौ क्रुपित थयेवा क्रुपित हुए, आशीविषौ ओ सपेानी दो सपेकी, इव पेडे तरह, हत. भारी नाछे छे मार डालते हैं ॥ ८-९ ॥

8-9 These two are due to the nature of kapha and vata and originate in the seat of pitta in the body and

dry up the nutrient fluid and other body-elements of the stomach Thus these two diseases are considered to be of similar nature and very intractable, and if wrongly treated, get exacerbated and kill the patient as rapidly as snake-venom

हिक्काश्वासयो निदान संप्राप्तिश्च—

पृथक् पञ्चविधावेतौ निर्दिष्टौ रोगसंग्रहे ।
तयोः शृणु समुत्थानं लिङ्गं च समिषग्नितम् ॥ १० ॥

रोगसंग्रहे अष्टोदरीय अध्यायभा अष्टोदरीय अध्यायमें, एतौ ओ अन्ने ये दोनों, पृथक् पृथक् पृथक् पृथक् पञ्चविधौ पांच प्रकारना पांच प्रकारके, निर्दिष्टौ छे निर्दिष्ट हैं, तयोः ते अन्ने उन दोनोंके, समुत्थानम् उत्पन्न कारण समिषग्नितम् अने चिकित्सासहित और चिकित्साके साथ, लिङ्गम् च लक्षण लक्षण, शृणु सांभलो सुनो ॥ १० ॥

10. Each of these two is described to be of five kinds in the chapter on Eight Abdominal Diseases (Chap. 19 Sutra) Now listen to a description of their etiology, symptoms and treatment.

रजस्ता धूमवाताभ्यां ग्रीतस्थानाम्बुसेवनात् ।
व्यायामाद्भ्राम्यधर्माध्वरुक्षान्नविषमाशनात् ॥ ११ ॥
आमप्रदोषादानाहाद्रौक्ष्यादत्यपतर्पणात् ।
दौर्वल्यान्मर्मणो घाताद् दन्धाच्छुद्धयतियोगतः १२
अतीसारज्वरच्छर्दिप्रतिश्यायक्षनक्षयात् ।
रक्तपित्तादुदावर्ताद्विसूच्यलसकादपि ॥ १३ ॥
पाण्डुरोगाद्विषाच्चैव प्रवर्तते गदाविमौ ।
निष्पावमाषपिण्याकतिलतैलनिषेवणात् ॥ १४ ॥

१०. समिषग्नितम् -मचिकित्सितम् (प)

११. आमप्रदोषा .. योगत ॥—आमप्रदोषादानाहाराद्रौक्ष्या देग-विधारणात्। मर्माभिघातादौर्वल्यात् दन्धाच्छुद्धयतियोगतः ॥

१२. दौर्वल्यान्मर्मणो घातात्—मर्माभिघातादौर्वल्यात् (ग व)

१४. प्रवर्तते गदाविमौ—रोगावेतौ प्ररोहतः (ग. द. व. फ.)

८. पित्तस्थानसमुद्भवौ—मतौ समुद्भवौ (न)

९ परमदुर्जयौ—ममदुर्जयौ (व ड फ न.)

पिष्टशालूकविष्टम्भिचिदाहिगुरुभोजनात् ।

जलजानूपपिशितदध्यामक्षीरसेवनात् ॥१५॥

अभिष्यन्धुपचाराच्च श्लेष्मलानां च सेवनात् ।

कण्ठोरसः प्रतीघाताद्विवन्धैश्च पृथग्विधैः ॥१६॥

रजसा धूनी धूलिसे, धूमवाताभ्याम् धूमाधूनी, वायुधी धुवाँसे, वायुसे, शीत-स्थान- ठंडा स्थान ठंडी जगह, अम्बुसेवनात् अने ठंडा जलना सेवनथी और ठंडे जलके सेवनसे, व्यायामात् अधिक व्यायामथी अति व्यायामसे, ग्राम्यधर्म- अत्यंत मैथुनथी अत्यन्त व्यवायसे, अध्व- अधिक पथथी अत्यन्त मार्ग चलनेसे, रुक्षाज- रूक्ष अलथी रुक्ष अजसे, विषम- विषम और विषम, अज्ञानात् भोजनथी भोजनसे, आमप्रदोषात् आमदोषथी आमदोषसे, आनाहात् आनाहथी आनाहसे, रौक्ष्यात् रूक्षताथी रूक्षतासे, अत्यपतर्पणात् अत्यंत अपतर्पणथी अत्यंत अपतर्पणसे, दुर्बल्यात् दुर्बलताथी दुर्बलतासे, मर्मण मर्ममां मर्ममें, घातात् आघातथी आघातसे, द्रव्वात् शीत उष्ण आदि विपरीत पदार्थोंना कर्म जगर सेवनथी शीत उष्ण आदि भावोंके क्रमरहित सेवनसे, शुद्धि- शोधनना शुद्धिके, अतियोगत- अतियोगथी अतियोगसे, अतिसार- अतिसारथी अतिसारसे, ज्वर- ज्वरथी ज्वरसे, छर्दि- उलटीथी कैसे, प्रतिश्याय- प्रतिश्यायथी प्रतिश्यायसे, क्षतक्षयात् उरःक्षतथी, क्षयथी उरःक्षतसे, क्षयसे, रक्तपित्तात् रक्तपित्तथी रक्तपित्तसे, उदावर्तात् उदावर्तथी उदावर्तसे, विसूची- विसूचिथी विसूचिकासे, अलसकात् अपि अलसकथी अलसकसे, पाण्डुरोगात् पाण्डुरोगथी पाण्डुरोगसे, विषात् च एव अने विषथी और विषसे, निष्पाव- वाला सेम, माष- अउड उडद, पिण्याक- पिण्याक तिलकल्क, तिल-तैल- अने तलना तेलना और तिलका तैल, निषेवणात् सेवनथी इनके सेवनसे, पिष्ट- खोटाईना पदार्थों पीठी, शालूक- कमलकन्द विष्टम्भि- विष्टम्भी, चिदाहि- चिदाही विदाही, गुरु भोजनात् अने गुरु पदार्थोंना भोजनथी और गुरु द्रव्योंके भोजनसे, जलज-जानूप- जलज अने जानूप देशना प्राणीओंना जलीय और जानूप प्राणियोंके, पिशित- भाला मांस, दधि- दही, दही, आमक्षीर- अने

१६ श्लेष्मलानां-श्लेष्मिकाणा (ब)

आया धूना और कच्चे दूधके, सेवनात् सेवनथी सेवनसे, अभिष्यन्दि- अभिष्यन्दी पदार्थोंना अभिष्यन्दी पदार्थोंके, उपचारात् च सेवनथी सेवनसे, कण्ठ- उरल. कंठ अने छातीमां कंठ और छातीमें, प्रतीघातात् आघातथी चोट लगनेसे, पृथग्विधैः अने जुदा जुदा प्रकारना और भिन्न भिन्न प्रकारके, विवन्धै- च विवन्धैथी विवन्धोंसे, इसी गदौ आ अने रोगों इन दोनों रोग, प्रवर्तते आय भे होते हैं ॥ १५-१६ ॥

11-16 From dust, from smoke and wind, from residence in cold climes and use of cold water from undue exertion or sex-act, from excessive walking, and from taking of dry and irregular diet, from chyme disorders, constipation, dehydration and extreme inanition, from debility and trauma to vital organs, from recourse to mutually antagonistic procedures, from overdoing of purificatory procedures, from diarrhea, fever, vomiting, coryza, wasting due to pectoral lesions, hemothermia, misperistalsis, acute gastro-intestinal irritation, intestinal torpor, anemia and toxicosis these two diseases take their origin. Also by the habitual use of lablab bean, black gram, til paste and til oil, by eating preparations of paste, lotus rhizomes and food that is slowly digested, irritant or heavy, by constant use of the flesh of the aquatic and wet-land animals, curds and raw milk, by liquefacient medications and by indulgence in kapha-producing articles, by trauma and constriction of various kinds affecting the throat and chest these two diseases are produced.

मारुतः प्राणवाहीनि स्रोतांस्याविश्य कुप्यति ।
उरःस्थः कफमुद्धूय हिक्काश्वासान् करोति सः ॥१७॥
घोरान् प्राणोपरोधाय प्राणिनां पञ्च पञ्च च ।

मारुत. वायु वायु, प्राणवाहीनि प्राणवाही प्राणवह,
स्रोतांसि स्रोतोर्मा स्रोतोर्मे, आविश्य प्रवेश करीने
हुसकर, कुप्यति प्रकुपित थाय छे प्रकुपित होता है,
उरःस्थ. अने छातीर्मा रहीने और छातीमें स्थित,
स. ते वह, कफम् उद्धूय कफको, उद्धूय उपरनी तरङ्ग
थलावीने ऊपर हटा कर, प्राणिनाम् प्राणियोंना
प्राणियोंके, प्राणोपरोधाय प्राणुने रोडना भाटे प्राणोंको
रोकनेके लिए, घोरान् अथ ३२ भयकर, पञ्च पाँच पाच,
पञ्च च पाच प्रकारना पाच प्रकारके, हिक्का- हेडडी
हिचकी, श्वासान् तथा श्वासने और श्वासको, करोति
उपेक्ष करे छे करता है ॥ १७३ ॥

17-17½ The vata, having entered the respiratory channels, becomes irritated and rouses up the kapha lying in the chest and produces hiccup and dyspnea, each of which is of five varieties, dreadful and often fatal to life.

हिक्काश्वासयोः पूर्वरूपाणि—

उभयोः पूर्वरूपाणि शृणु वक्ष्याम्यत परम् ॥१८॥

उभयोः अन्नेनां दोनोंके, पूर्वरूपाणि पूर्वर्ष्य पूर्व-
रूपोंको, अतः परम् हवे पछी अब आगे, वक्ष्यामि
उडीश कहूँगा, शृणु साँभणो। सुनो ॥ १८ ॥

18. Now, I shall describe the premonitory symptoms of both these. Listen

कण्ठोरसोर्गुरुत्वं च वदनस्य कषायता ।
हिक्कानां पूर्वरूपाणि कुक्षेराटोप एव च ॥१९॥

१७ उरःस्थः कफमुद्धूय—उरःस्थकफमुद्धूय (थ.)

११ करोति सः—करोत्यथ (थ.)

आनाहः पार्श्वशूलं च पीडनं हृदयस्य च ।
प्राणस्य च विलोमत्वं श्वासानां पूर्वलक्षणम् ॥२०॥

कण्ठ- ३४ कंठ, उरसो. अने छातीर्मा और छातीका,
गुरुत्वम् भारेपणु भारीपन वदनस्य मुणनी मुँहका,
कषायता च पुराश कसैलापन कुक्षे अने पेटर्मा और
पेटमें, आटोप. च एव गडगडाट आटोप, हिक्कानाम् छे
हेडडीनां ये हिचकियोंके, पूर्वरूपाणि पूर्वर्ष्ये छे पूर्वरूप
है आनाहः आनाह आनाह पार्श्वशूलम् च पडर्मा
शूल पार्श्वशूल, हृदयस्य हृदयर्मा हृदयका, पीडनम् च
पीडा पीडन, प्राणस्य अने प्राणनी और प्राणका,
विलोमत्वम् च उलटी गति उलट वाहन, श्वासानाम् छे
श्वासनां ये श्वासके, पूर्वलक्षणम् पूर्वर्ष्ये छे पूर्वरूपों
है ॥ १९-२० ॥

19-20 Heaviness in the throat and chest, astringent taste in the mouth as well as distension of the abdomen are the premonitory symptoms of hiccup. Constipation, pleurodynia, sense of compression on the heart, and derangement of the respiratory function are the premonitory symptoms of dyspnea.

महाहिक्कायाः लक्षणम्—

प्राणोदकान्नवाहीनि स्रोतांसि सकफोऽनिलः ।

हिक्काः करोति संरुध्य तासां लिङ्गं पृथक् शृणु ॥२१॥

सकफ. उद्धूयता कफयुक्त, अनिल. वायु वायु प्राण-
उदक- प्राणु, अथ प्राण, उदक, अन्नवाहीनि स्रोतांसि अने
अन्ननु वहन करनेवाले स्रोतोर्मा और अन्नवाही स्रोतोंको,
संरुध्य रोडीने रोककर, हिक्का हेडडी हिचकियोंको, करोति
करे छे करता है तासाम् तेओनां उनके, पृथक् पृथक्
पृथक् पृथक् पृथक्, लिङ्गम् अक्षणे। लक्षण, शृणु साँभणो।
सुनो ॥ २१ ॥

21 The vata, combined with kapha, obstructing the respiratory and deglutitory channels, produces various kinds of hiccup. Now listen to a description

of the signs and symptoms of each type.

ક્ષીણમાંસવલપ્રાણતેજસઃ સકફોઽનિલઃ ।
 ગૃહીત્વા સહસા કણ્ઠમુચ્ચૈર્ધોષવર્તી ભૃશમ્ ॥૨૨॥
 કરોતિ સતતં હિકામેકદ્વિત્રિગુણાં તથા ।
 પ્રાણઃ સ્ત્રોતાંસિ મર્માણિ સંરુદ્ધોષ્માણમેવ ચ ॥૨૩॥
 સંઘ્રાં મુષ્ણાતિ ગાત્રાણાં સ્તમ્ભં સંજનયત્યપિ ।
 માર્ગં ચૈવાન્નપાનાનાં રુણદ્યુપહતસ્મૃતેઃ ॥૨૪॥
 સાશ્વત્વિપ્લુતનેત્રસ્ય સ્તબ્ધશઙ્ખચ્યુતભ્રુવઃ ।
 સક્તજલ્પપ્રલાપસ્ય નિર્વૃત્તિ નાશિગચ્છતઃ ॥૨૫॥
 મહામૂલા મહાવેગા મહાશબ્દા મહાબલા ।
 મહાહિકેતિ સા નૃણાં સઘઃ પ્રાણહરા મતા ॥૨૬॥
 इति महाहिका ।

સકફ અનિલઃ ક્ષયુક્ત વાયુ કફયુક્ત વાયુ, ક્ષીણ- ક્ષીણ થયેલ છે ક્ષીણ, માંસ-વલ-પ્રાણ-તેજસ. માંસ, બલ, પ્રાણ અને તેજને તેજનેનાં એવા મનુષ્યના માંસ, બલ, પ્રાણ અને તેજવાળે પુરુષને, કણ્ઠમ્ ક્ષત્રી કંઠને, ઉચ્ચે ઊંચા ભાગને ઊર્ધ્વ દેશને, સહસા એકાએક સહસા, ગૃહીત્વા પકડીને પકડ કર, ભૃશમ્ બહુ વધુત, ધોષ-વર્તીમ્ અત્રાજવાળી આવાજ કરતેવાળી, એક-દ્વિ- એકનડી, એવડી એક એક, દો દો, ત્રિગુણામ્ અને ત્રેવડી અને ત્રીનત્રીન વેગવાળી, હિકામ્ હેડકી હિકીકી, સતતમ્ નિરતર સતત, કરોતિ કરે છે કરતા હૈ, તથા પ્રાણ તથા પ્રાણવાયુ એવં પ્રાણવાયુ, સ્ત્રોતાંસિ સ્ત્રોતે સ્ત્રોતોંકો, મર્માણિ મર્મે મર્મોંકો, ઊષ્માણમ્ એવ ચ અને ઊષ્માને અને ઊષ્માને, સંરુદ્ધ રુદ્ધીને રોકકર, સંઘ્રામ્ સંગ્રાને ચેતનાકો, મુષ્ણાતિ લોપ કરે છે નષ્ટ કરતા હૈ, ગાત્રાણામ્ ગાત્રોને અર્ગોંકી, સ્તમ્ભમ્ અપિ સ્તભ્બ જઠરાહટકો, સંજનયતિ કરે છે કરતા હૈ, અન્નપાનાનામ્ અને અન્નપાનાનાં અને અન્નપાનોંકે, માર્ગમ્ ચ એવ

માર્ગોની માર્ગકો, રુણદ્વિ અટકાયત કરે છે રોક દેતા હૈ, ઉપહતસ્મૃતેઃ સ્મૃતિના નાશવાળા નષ્ટસ્મૃતિવાળે, સાશ્વ- અશ્વપૂર્ણ અશ્વપૂર્ણ, વિપ્લુતનેત્રસ્ય અને ચ ચળ નેત્રવાળાં અને ચંચલ આંખોવાળે, સ્તબ્ધશઙ્ખ- જડ શંખપ્રદેશવાળાં જઠરે હુણ શંખવાળે ચ્યુતભ્રુવ ભ્રુ બ્રુટિવાળાં અને સ્થાનસે ઢી ઢી મોંઢેવાળે, સક્તજલ્પ- અટકતી વાણીથી રુક્તી હુઈ વોલીસે યુક્ત, પ્રલાપસ્ય બકવાદવાળાં પ્રલાપ કરતેવાળે, નિર્વૃત્તિસ્ શાંતિને શાન્તિ, ન અધિગચ્છતઃ નહિ પ મતા પુરુષની ન પાતે હુણ પુરુષની, મહામૂલા મહામૂળવાળી મહામૂળવાળી, મહાશબ્દા મહાશબ્દવાળી વચ્ચ શબ્દ કરતેવાળી, મહાબલા અને મહાબલવાળી હેડકી અને મહા વલવાન હિકા, મહા હિકા મહાહિકા મહાહિકા, इति એ નામથી કહેવાય છે એ નામસે કહેલાતી હૈ, સા તે વહ, નૃણામ્ મનુષ્યોના પુરુષોંકે લે સઘ શીઘ્ર તુરંત પ્રાણહરા પ્રાણહરણ કરનારી પ્રાણની નાશક, મતા ગણાયેલ છે માની ગયી હૈ ॥ ૨૨-૨૬ ॥ इति આ વહ, મહાહિકા મહાહિકા છે મહાહિકા હૈ ।

22-26. In the body of the patient whose flesh strength, vitality and lustre have wasted away, the vata, in association with kapha, laying spasmodic hold of the patient's throat produces persistent hiccup characterised by loud and strident sound, which manifests in a series of one, two or three at a time in each paroxysm. The Prana-vata, further smothering the body-channels, vital organs and the vital fire, deprives the man of his consciousness, causes stiffness of the limbs, obstructs the deglutitory passage and also causes loss of memory, the patient's eyes are suffused with tears; his temples are rigid and his eye-brows are askew, his speech is spasmodic and delirious, and the patient finds no

૨૩ એકદ્વિત્રિગુણા તથા-દ્વિચિરેકગુણ તથા (થ)

૨૪ ઉપહતસ્મૃતે-અપત્તરસ્મૃતે (ક)

,, ગાત્રાણામ્-ગાત્રસ્ય (ઘ.)

,, ,, -ગાત્રેષુ (ચ.)

૨૬. મહામૂલા.. મહાબલા-મહાશબ્દા મહાવેગા મહાતેજા મહાબલા (ઢ.)

relief whatever. This hiccup, originating as it does from the vital parts of the body and being exceedingly fulminating, exceedingly strident, and exceedingly powerful, is called the Hiccup Major, it is regarded as immediately destructive of life. Thus has been described the Hiccup Major (Terminal Hiccup)

गम्भीराख्यहिकायाः लक्षणम्—

हिकते यः प्रवृद्धस्तु कृशो दीनमना नरः ।
जर्जरेणोरसा कृच्छं गम्भीरमनुनादयन् ॥२७॥
संजृम्भन् संक्षिपन्श्चैव तथाऽङ्गानि प्रसारयन् ।
पार्श्वे चोभे समायम्य कूजन् स्तम्भरुग्दितः ॥२८॥
नाभेः पकाशयाद्वाऽपि हिका चास्योपजायते ।
क्षोभयन्ती भृशं देहं नामयन्तीव ताम्यतः ॥२९॥
रुग्धुच्छ्वासमार्गं तु प्रनष्टबलचेतसः ।

गम्भीरा नाम सा तस्य हिका प्राणान्तिकी मता ३०
इति गम्भीरा हिका ।

प्रवृद्ध अत्यंत वृद्ध अत्यंत वृद्ध, कृशः कृश कृश, दीनमना तु दीन मनवाला, य नो जो, नरः मनुष्य पुरुष, जर्जरेण जर्जरित जर्जरित, उरसा छातीथी छातीसे युक्त होकर, गम्भीरम् गंभीर गंभीर, अनुनादयन् अवाज करता हुआ, संजृम्भन् अगासी आती जम्माई लेता हुआ अंगानि अंगोने अंगोको, संक्षिपन् च एव पछाडते। फैकता हुआ, तथा अने और, प्रसारयन् प्रसारित करते। प्रसार करता हुआ, उभे अने दोनों, पार्श्वे च पड्पाओने पार्श्वोको, समायम्य पुलावीने तानकर स्तम्भरुक्-स्तम्भता तथा पीडाथी जकड़ाहट और रुजासे, अर्दित पीडायेला थते। पीडित होता हुआ, कूजन् अने अवाज करते। और कूजन कस्ता हूँ, हिकते हेडकी आय छे तेनी ओ हेडकी हिचकी लेता है उसकी वह हिचकी, तस्य अथवा अने या इसके, नाभे नाभि नाभि, पकाशयात् वा अपि हे पकाशयमाथी पछु या पका-

शयसे भी, हिका उपजायते नो हेडकी उत्पन्न आय छे ते जो हिका होती है वह, ताम्यतः देहम् ग्लानि पाभता तेना देहने ग्लानिको प्राप्त हुए इसके देहको, भृशम् अत्यंत अत्यन्त क्षोभयन्ती क्षुब्ध करती क्षुब्ध करती हुई, नामयन्ती इव अष्टे नभावती होय तेम मानो नमाती हो वैसे, प्रनष्ट-नष्ट थया छे नष्ट हुए, बलचेतसः तु अल तथा येतन जेना अेना रेजीना बल और चेतनावाले रोगीके, उच्छ्वासमार्गम् अश्वासमार्गने उच्छ्वासमार्गको, रुग्द्वि रोक छे रोकती है, सा ते हेडकी वह हिचकी, गम्भीरा गंभीरा गंभीरा, नाम हिका नामनी हेडकी नामकी हिचकी, तस्य तेना उसके, प्राणान्तिकी प्राणुद्धरणु करनारी प्राणिकी नाशक, मता मनाय छे मानी जाती है ॥ २७-३० ॥ इति आ यह, गम्भीरा हिका गंभीरा हेडकी छे गंभीरा हिका है ।

27-30 The person who is aged, emaciated and dispirited, hiccups painfully producing deep resonating sounds from the dilapidated chest. He pendulates, contracts and extends his limbs, and being afflicted with rigidity and pain, he presses in both his sides and groans, his hiccup rises either from the umbilical region or from the lower part of the abdomen, his whole body is greatly agitated and flexed, he feels choked as the result of obstructions in the respiratory tract; his strength and mind are depressed, this condition is named the Deep Hiccup. This too, is considered fatal. Thus has been described the Deep Hiccup

व्यपेताख्यहिकाया लक्षणम्—

व्यपेता जायते हिका याऽन्नपाने चतुर्विधे ।
आहारपरिणामान्ते भूयश्च लभते बलम् ॥३१॥

३१ व्यपेता—व्यपेते (य)

३२ जृम्भेणः—जृम्भतः (ध. फं.)

प्रलापवम्यतीक्ष्णार्तस्य विचेतसः ।
जृम्भणो विप्लुताक्षस्य शुष्कास्यस्य विनामिनः ३२
पर्याध्मातस्य हिक्का वा जत्रमूलादसन्तता ।
सा व्यपेतेति विज्ञेया हिक्का प्राणोपरोधिनी ॥३३॥
इति व्यपेता हिक्का ।

या जे जो, चतुर्विधे आर प्रकारना चतुर्विध, अन्नपाने जायते अन्नपानमा उत्पन्न थाय छे अन्नपानमें उत्पन्न होती है, आहार- अने आहार और आहारके, परिणामान्ते च पथी गया पथी पाचनके अन्तमें, भूयः अधिक अधिक, बलसू कमते भुणवाणी थाय छे ते बलको प्राप्त करती है वह, व्यपेता हिक्का व्यपेता नामकी हेऽक्षी छे व्यपेता नामकी हिचकी है. प्रलाप- वणी प्रलाप फिर प्रलाप, वमी अतीसार- उल्टी, अतिसार कै, अतिसार, तृष्णार्तस्य अने तृष्णाथी पीडाता और प्याससे पीडित, विचेतसः तथा मानरहित विभ्रांत मनवाले, जृम्भण- भगासां आता जम्माई लेनेवाले, विप्लुताक्षस्य अ अण नेत्रवाणा चचल नेत्रवाले, शुष्कास्यस्य सूक्ष्मेक्ष्ण मुखवाणा शुष्क मुंहवाले, विनामिन. शरीरने नभापता देह नंवानेवाले, पर्याध्मातस्य अने अत्यंत आध्मानवाणा पुरुषने और अत्यंत आध्मानसे युक्त पुरुषकी, वा जे जो, जत्रमूलात् जत्रुना भूणमाथी उत्पन्न थई जत्रमूलसे उत्पन्न होकर, असन्तता निरंतर आलती नथी निरन्तर प्रवृत्त नहीं रहती, प्राणोपरोधिनी अने प्राणुने रोक छे और प्राणवायुको रोकती है, सा हिक्का ते हेऽक्षीने उम हिचकीको, व्यपेता इति व्यपेता नामकी व्यपेता नामकी, विज्ञेया भूषुवी जाने ॥ ३१-३३ ॥ इति आ. वह, व्यपेता हिक्का व्यपेता हेऽक्षी छे व्यपेता हिक्का है ।

31-33 The hiccup which appears on ingesting food and drink of any of the four types, gains greatly in intensity at the time when the digestion is completed. It is accompanied with delirium, vomiting, diarrhea, thirst and unconsciousness. The patient pendiculates often, his eyes are flowing with tears; his mouth is dry; his body becomes flexed; his abdomen is distended

all round This hiccup originates from the clavicular region of the body and is not continuous. This is called the Cyclical Hiccup It is also harmful to life. Thus has been described the Cyclical Hiccup

क्षुद्राण्यहिक्कायाः लक्षणम्—

क्षुद्रवातो यदा कोष्ठाद्यायामपरिवर्द्धितः ।
कण्ठे प्रपद्यते हिक्कां तदा क्षुद्रां करोति सः ॥३४॥

व्यायाम- व्यायामथी व्यायामसे, परिवर्द्धितः प्रेरयेद्यो ठकेला हुआ, क्षुद्रवात उदानवायु क्षुद्रवात, यदा व्यायामे जब, कोष्ठात् ऊर्ध्वाभाथी कोष्ठसे, कण्ठे ऊर्ध्वा कंठमें, प्रपद्यते प्राप्त थाय छे आता है, तदा सः त्वारे ते तब वह, क्षुद्राम् क्षुद्रा क्षुद्रा, हिक्काम् हेऽक्षीने हिक्काको, करोति उत्पन्न करे छे उत्पन्न करता है ॥ ३४ ॥

34 When a small part of vata constrained by violent exercise, is driven up from the alimentary tract into the throat, it gives rise to the hiccup called Hiccup Minor.

अतिदुःखा न सा चोरःशिरोमर्मप्रवाधिनी ।
न चोच्छ्वासान्नपानानां मार्गमावृत्य तिष्ठति ॥३५॥

सा ते वह, अतिदुःखा अति दुष्टदायक अत्यंत दुःखदायक, उरः- शिरः- अने छाती, मस्तक और छाती, शिर, मर्म- तथा मर्मने तथा मर्मको, प्रवाधिनी च बाधा डरनारी बाधा देनेवाली, न नथी नहीं होती, उच्छ्वास- तेभ्य उच्छ्वास एवं प्रश्वास, अन्नपानानाम् तथा अन्नपानना तथा अन्नपानके, मार्गम् च मार्गनु

३४. कण्ठे-कण्ठ (घ. व)

,, कण्ठे प्रपद्यते करोति स - कण्ठे प्रपद्यते हिक्का क्षुद्रा सजनयेत्तदा (ड. घ. व. फ.)

३५. अतिदुःखा न सा-अतिदुःखेन सा (घ.)

,, चोरः शिरः-नोर.शिरो (घ.)

,, मर्मप्रवाधिनी-मर्मप्रवाधिनी (घ.)

मार्गको, आवृत्य आवरन् उरी आवृत कर, न तिष्ठति रहेती नथी नही रहती ॥ ३५ ॥

35. This variety of hiccup is not very painful, nor does it afflict much the vital centres in the chest and head, nor does it obstruct the respiratory and deglutitory passages.

वृद्धिमायस्यतो याति भुक्तमात्रे च मार्दवम् ।
यतः प्रवर्तते पूर्वं तत एव निवर्तते ॥ ३६ ॥
हृदयं क्लोम कण्ठं च तालुकं च समाश्रिता ।
मृद्वी सा क्षुद्रहिकेति मृणां साध्या प्रकीर्तिता ॥ ३७ ॥
इति क्षुद्रहिका ।

भावस्यत ने भहेनत उरवाथी जो श्रम करनेसे, वृद्धिम् याति वधे छे बढती है, भुक्तमात्रे च अने भोराछ देवाभा आवता न और भोजन करते ही, मार्दवम् भृदु थाय छे मृदुताको प्राप्त होती है, यतः ने उरवाथी जिस हेतुसे, पूर्वम् पड़ेला प्रथम, प्रवर्तते शर थाय छे उत्पन्न होती है, ततः एव ते न हेतुथी उसी हेतुसे, निवर्तते निवृत्त थाय छे निवृत्त होती है, हृदयम् हृदय हृदय, क्लोम क्लोम क्लोम, कण्ठम् च कण्ठ कंठ, तालुकम् च अने तालुवाने और तालुमें, समाश्रिता आश्रय उरीने रहे छे आश्रित है, मृद्वी तथा भृदु होय छे तथा मृदु होती है, सा ते वह, क्षुद्र-हिका इति क्षुद्रहिका, प्रकीर्तिता उहेवाय छे कहलाती है, मृणाम् मनुष्यानी ते हेउडी मनुष्योंकी वह हिका, साध्या साध्य छे साध्य है ॥ ३६-३७ ॥ इति आ यह क्षुद्रहिका क्षुद्रहिका छे क्षुद्रहिका है ।

36-37. This condition is aggravated by exertion and abates immediately on the ingestion of food. It disappears as abruptly as it comes into appearance. Affecting the heart, the Kloman, the throat and the palate, this mild variety of hiccup in men, known as the minor, is said to be curable. Thus has been described the Hiccup Minor.

अन्नजहिकाया. लक्षणम्—

सहसाऽत्यभ्यवहृतैः पानान्नैः पीडितोऽनिलः ।
ऊर्ध्वं प्रपद्यते कोष्ठान्मद्यैर्वाऽतिमदप्रदैः ॥ ३८ ॥
तथाऽतिरोषभाष्याध्वहास्यभारातिवर्तनैः ।
वायुः कोष्ठगतो धावन् पानभोज्यप्रपीडितः ॥ ३९ ॥
उरःस्रोतः समाविश्य कुर्याद्विकां ततोऽन्नजाम् ।
तथा शनैरसंबन्धं ध्रुवंश्चापि स हिकते ॥ ४० ॥
न मर्मबाधाजननी नेन्द्रियाणां प्रवाधिनी ।
हिकका पीते तथा भुक्ते शमं याति च साऽन्नजा ॥ ४१ ॥

इत्यन्नजा हिका ।

अति- अधिक अत्यंत, अभ्यवहृतैः उपयोगभा दीधेला सेवन किये, पानान्नैः अन्नपानथी पान और अन्नसे, अतिमदप्रदैः अथवा अत्यंत मद उरनार या अत्यंत मदकारक, मद्यै वा मद्यथी मद्योसे, पीडित अनिल. पीडायेदो वायु पीडित वायु, कोष्ठात् कोष्ठाभाथी कोष्ठसे, सहसा ऐकदम एकदम, ऊर्ध्वम् उपरना प्रदेश तर ऊपर, प्रपद्यते प्राप्त थाय छे आता है, तथा अतिरोष- तथा अतिशय क्रोध तथा अत्यंत क्रोध, माष्य-अध्व- भाषण, पथ भाषण, मार्ग चलनेका श्रम, हास्य-भार- हास्य तेमन्य भारनु वहन हास्य एवं भार वहन, अतिवर्तनैः अतिशय उरवाथी अत्यंत करनेसे, कोष्ठगत. वायुः प्रकुपित थयेदो कोष्ठगत वायु प्रकुपित हुई कोष्ठ त वायु. पान-भोज्य-प्रपीडित पान अने भोजनथी पीडित थधने पान भोजनसे पीडित हो कर, धावन् होउते होउते दौडकर. उरःस्रोत अतीना स्रोतभा उरःस्रोतमें, समाविश्य प्रवेश उरीने प्रवेश करके, तत. ते पछी तदनन्तर, अन्नजाम् अन्नजन्य अन्नजा, हिकाम् हेउडीने हिकाको, कुर्यात् उत्पन्न करे छे पैदा करती है, तथा च तथा तथा, सः ते वह, ध्रुवन् च अपि छोडा जाते छीकते हुए, शनैः धीरे धीरे धीरे धीरे, असंबन्धम् त्रुटके त्रुटके लगातार न हो इस

३८. सहसाऽत्यभ्यवहृतैः—ग्रहसंवातिसंमुक्त (क ग)

४० उरःस्रोत समाविश्य कुर्याद्विकां ततोऽन्नजा-
प्रकरोत्यन्नजां हिकामुरःस्रोत समाश्रित (ग द. फ)

,, शनैरसंबन्ध—शनैर्मन्दशब्दं (घ)

४१. प्रवाधिनी—प्रवोधिनी (ज य.)

તરહ, હિકકને હેડી ખાય છે હિકકી લેતા હૈ, યા મર્મ-
ને મર્મને જો મર્મકો, બાધાજનની ન તુકસાન કરતી નથી
બાધા નહીં ઉત્પન્ન કરતી, ઇન્દ્રિયાણામ્ ઇન્દ્રિયાને
ઇન્દ્રિયોકો, પ્રવાહિની ન બાધા કરતી નથી બાધા નહીં
કરતી, શુક્રે અને ખાવાથી ઓર રાને, તથા પીતે
તથા પીવાથી પીનેપર, શમમ્ ચ યાતિ શાન્ત થાય છે
શાંત હોતી હૈ, સા હિકકા તે હેડી વહ હિકકી, અજ્ઞા
અન્નમ્ છે અજ્ઞા હૈ ॥ ૩૮-૪૧ ॥ હસ્તિ આ યદ્,
અજ્ઞા હિકકા અન્નમ્ હિકકા છે અજ્ઞા
હિકકા હૈ।

38-41 By the ingestion of food and drink in great haste or in excessive quantities or by consuming highly intoxicating drinks, the vata, getting compressed, travels upwards, from the alimentary tract. So too, by inordinate indulgence in anger, talk, way-faring, laughing and load-carrying, the vata which is normally located in the alimentary tract, getting compressed by the ingested food and drink, goes wandering hither and thither in the body. In such conditions, it enters the passages in the chest and gives rise to the hiccup which makes its appearance on ingestion of meals. When under the attack, the patient hiccups at long and uneven intervals and even while sneezing. This variety of hiccup does not cause affliction to the vital centres nor does it afflict the sense-organs. It subsides on ingestion of food and drink. This is the alimantal hiccup induced by ingestion of food. Thus has been described the Alimantal Hiccup

હિકકાયાઃ સાધ્યાસાધ્યવિચારઃ —

અતિસંચિતદોષસ્ય ભક્તચ્છેદક્રશસ્ય ચ ।
વ્યાધિભિઃ ક્ષીણદેહસ્ય વૃદ્ધસ્યાનિવ્યવાયિનઃ ॥૪૨॥
આસાં યા સા સમુત્પન્ના હિક્કા હન્ત્યાશુ જીવિતમ્ ।
યમિકા ચ પ્રલાપાર્તિતૃણામોહસમન્વિતા ॥૪૩॥

અતિસંચિત-અત્યંત સંચિત થયેલા અતિસંચિત
હુએ, દોષસ્ય દોષવાળાને દોષવાલેકો, ભક્તચ્છેદ-ભોજન
ન કરવાથી અનશનસે, ક્રશસ્ય ચ દુર્બલ થયેલાને દુર્બલકો,
વ્યાધિભિઃ રોગથી વ્યાધિયોસે, ક્ષીણદેહસ્ય ક્ષીણ શરીર-
વાળાને ક્ષીણ દેહવાલેકો, વૃદ્ધસ્ય વૃદ્ધને વૃદ્ધકો, અતિ
અને અત્યંત ઓર અત્યંત, વ્યવાયિન મૈથુન કરનારને
વ્યવાય કરનેવાલેકો, આસામ્ આમાંથી હનમેંસે, યા ને
કોઈ પણ જો કિસી એક સી, સમુત્પન્ના ઉત્પન્ન થાય
ઉત્પન્ન હો, સા તે વહ, હિક્કા હિકકા હિક્કા, જીવિતમ્
જીવનને બાધુકો બાધુ હન્તિ શીઘ્ર નાશ કરે છે શીઘ્ર
નષ્ટ કરતી હૈ, પ્રલાપ-અર્તિ- તથા પ્રલાપ, પીડા તથા
પ્રલાપ, પીડા, તૃણામોહ- તૃણા અને મૂર્છા પ્યાસ ઓર
મોહ, સમન્વિતા ઓઝોથી યુક્તા હનસે યુક્ત, યમિકા ચ
યમિકા પણ યમિકા સી, આશુ બલદી જીવનને નાશ
કરે છે શીઘ્ર જીવનકો નષ્ટ કરતી હૈ ॥ ૪૨-૪૩ ॥

42-43. The hiccup that occurs in persons suffering from excessive accumulation of morbidity or from emaciation resulting from abstinence or in persons with bodies that have been wasted away by disease, or in persons who are aged or given to inordinate indulgence in sex, soon takes away the life of its victim. When the curable varieties of hiccup mentioned above are seen to occur in paroxysms of two hiccups at a time, they are called the 'Twin Hiccups' and is marked by delirium, distress, thirst and fainting.

અક્ષીજશ્વાપ્યદીનઘ્ન સ્થિરધાત્વિન્દ્રિયશ્ચ યઃ ।
તસ્ય સાધયિતું શક્યા યમિકા હન્યતોઽન્યથા ॥૪૪॥

યઃ જે જો, અક્ષીજઃ ચ ક્ષીણ ન હોય ક્ષીણ નહીં
હે, અક્ષીજઃ ચ અપિ દીન ન હોય દીન નહીં હે, સ્થિર-
ધાતુ- અને સ્થિર ધાતુ ઓર સ્થિર ધાતુ, ઇન્દ્રિયઃ તથા
ઇન્દ્રિયવાળો હોય તથા ઇન્દ્રિયવાળા હે, તસ્ય તેની
ઉસકી, યમિકા યમિકા યમિકા, સાધયિતુમ્ શક્યા
મટાડી શકાય છે ઠીક કી જા સકતી હે, અતઃ અન્યથા
આનાથી વિપરીત સ્થિતિમાં હસે વિપરીત સ્થિતિમાં,
હનિત મારી નાખે છે નષ્ટ કરતી હે ॥ ૪૪ ॥

44. This variety of hiccup occurring in a patient who is neither wasted in body, nor run down, but has his body-elements and sense-organs in a sound condition, is curable. Under other circumstances, it terminates fatally.

શ્વાસાના સંપ્રાપ્તિઃ —

યદા સ્રોતાંસિ સંરુદ્ધ મારુતઃ કફપૂર્વકઃ ।
વિશ્વઃપ્રજતિ સંરુદ્ધસ્તદા શ્વાસાન્કરોતિ સઃ ॥૪૫॥

યદા જ્યારે જવ, કફપૂર્વક કફપ્રધાન કફપ્રધાન,
મારુત. વાયુ વાયુ. સ્રોતાંસિ સ્રોતોને સ્રોતોંકો, સંરુદ્ધ
અથ ક્રીને રોકકર, સંરુદ્ધ તથા પોતે પશુ ક્રીથી
રોકાયેલો થઈ તથા સ્વયં મી કફસે રુકા હુઆ બનકર,
વિશ્વઃ પ્રજતિ ચારે તરફ બધા છે ચારોં ઓર ચલતા
હે, તદા ત્યારે તથ, સઃ તે વહ, શ્વાસાન્ શ્વાસોને
શ્વાસોંકો, કરોતિ ઉત્પન્ન કરે છે કરતા હે ॥ ૪૫ ॥

45 If vata, in association with kapha, obstructing the respiratory passages, gets itself obstructed and spreads in all directions, it causes disorders of respiration

મહાશ્વાસસ્ય લક્ષણમ્—

ઉદ્ઘૂયમાનવાતો યઃ શબ્દવહુઃસ્વિતો નરઃ ।
ઉચ્ચૈઃ શ્વસિતિ સંરુદ્ધો મત્તર્પભ ઇવાનિશમ્ ॥૪૬॥

પ્રનષ્ટાન્નવિજ્ઞાનસ્તથા વિભ્રાન્તલોચનઃ ।
વિકૃતાધ્યાનનો વદ્ધમૂત્રવર્ષા વિશીર્ણવાક્ ॥૪૭॥
દીનઃ પ્રશ્વસિતં ચાસ્ય દૂરાદિદ્ધાયતે મૃશમ્ ।
મહાશ્વાસોપસૃષ્ટઃ સ ક્ષિપ્રમેવ વિપચતે ॥૪૮॥
इति महाश्वासः ।

ઉદ્ઘૂયમાન- ઉદ્ઘૂયગતિથી યુક્ત કર્ધ્વવતિસે યુક્ત,
વાત. વાયુવાળો વાયુવાળા, દુસ્વિતઃ દુઃખી થતો દુઃસ્વિત,
યઃ નરઃ જે મનુષ્ય જો પુરુષ, સરુદ્ધઃ બન્ધન પામેલા
રોકે હુણ, મત્તર્પભઃ ઇવ મદોન્મત્ત સાંઠની પેઠે મત્ત
બૈલકી તરહ, અનિશમ્ નિરંતર નિરંતર, ઉચ્ચૈઃ ઉંચા
જોરસે, શબ્દવત્ અવાજયુક્ત આવાજકે સાથ, શ્વસિતિ
શ્વાસ છે છે શ્વાસ લેતા હે. પ્રનષ્ટ- તે નષ્ટ થયેલ છે
નષ્ટ હુણ, જ્ઞાનવિજ્ઞાન જ્ઞાન અને વિજ્ઞાન જેનાં એવો
જ્ઞાન ઓર વિજ્ઞાનવાળા, તથા વિભ્રાન્ત- ચંચળ વિભ્રાન્ત,
લોચન. નેત્રવાળો આંખોવાળા, વિકૃત- વિકૃત થયેલ
વિકૃત, અભિ-આનનઃ આંખો અને મુખવાળો આંખ
ઓર મુખવાળા, વદ્ધ-મૂત્ર વર્ષા. રોકાયેલાં મૂત્ર અને
મુખવાળો મૂત્ર ઓર મલકે વિવંધવાળા, વિશીર્ણ- ભાંગી-
તૂટી સ્વલિત, વાક્ વાણીવાળો વાણીવાળા, દીનઃ અને
દીન થાય છે ઓર દીન હોતા હે, અસ્ય ચ તેનો ઉસકા,
મૃશમ્ અત્યંત અત્યંત, પ્રશ્વસિતમ્ શ્વાસ શ્વાસ, દૂરાદ
દૂરથી દૂરસે, દિદ્ધાયતે સંભળાય છે સુના જાતા હે,
સઃ તે વહ, મહાશ્વાસ- મહાશ્વાસથી મહાશ્વાસસે,
ઉપસૃષ્ટઃ ઘેરાઈ વીધિત હોકર, ક્ષિપ્રમ્ ઇવ શીઘ્ર જ
તુરત હી, વિપચતે મૃત્યુ પામે છે મૃત્યુ પાતા હે
॥ ૪૬-૪૮ ॥ इति आ। यह, महाश्वासः महाश्वास છે
મહાશ્વાસ હે ।

46-48 The person, in whom the expiratory movement of vata is aroused, is greatly afflicted and being obstructed in his respiration, breathes incessantly with a loud and long stertor like an intoxicated bull He loses all sense of knowledge and understanding, his eyes are restless, his face gets distorted,

his urine and feces get constipated; his voice is weakened, he gets into a moribund state; and his intensely hurried breathing is noticeable even from a distance. A person afflicted with this greatest of disorders of breathing will indeed succumb to it soon. Thus has been described Dyspnea Major (Terminal Dyspnea.)

ऊर्ध्वश्वासस्य लक्षणम्—

दीर्घं श्वसिति यस्तूर्ध्वं न च प्रत्याहरत्यधः ।
 श्लेष्मावृतमुखस्रोताः क्रुद्धगन्धवहार्दितः ॥४९॥
 ऊर्ध्वदृष्टिर्विपश्यंश्च विभ्रान्ताक्ष इतस्ततः ।
 प्रमुह्यन् वेदनार्तश्च शुष्कास्योऽरतिपीडितः ॥५०॥
 ऊर्ध्वश्वासे प्रकुपिते ह्यधःश्वासो निरुध्यते ।
 मुह्यतस्ताम्यतश्चोर्ध्वं श्वासस्तस्यैव हन्त्यसून् ॥५१॥
 इत्यूर्ध्वश्वासः ।

શ્લેષ્મ- આવૃત- ક્રુદ્ધી ઘેરાયેલાં કફસે આવૃત,
 મુખ- સ્રોતાઃ મુખ તથા શ્વાસવહ સ્રોતોવાળો મુંઠ
 ઓર શ્વાસવહ સ્રોતોવાળા, ક્રુદ્ધ-ગન્ધવહ- તથા કુપિત
 વાયુથી ઓગ દુષ્ટ વાયુસે, અર્દિતઃ ય- પીડાયેલો જે
 રોગી પીડિત જો રોગી, દીર્ઘમ્ ઊર્ધ્વમ્ શ્વસિતિ લાંબા
 વખત સુધી અદર ન શ્વાસ લે છે દેરતક ઊપર હી
 ઊપર શ્વાસ લેતા હૈ, અધ- ચ અને નીચે ઓર નીચે,
 ન પ્રત્યાહરતિ શ્વાસ છેડતો નથી શ્વાસ નહી છોડતા,
 ઊર્ધ્વદ્રષ્ટિઃ તે ઊંચી દ્રષ્ટિવાળો વહ ઊપરકી નજરસે
 દેખનેવાળા, વિભ્રાન્તાક્ષઃ અને ચંચળ નેત્રવાળો ચર્ધ
 ઓર ચચલ આંખવાળા હો કર, હતસ્તત- ચ આમતેમ
 હથર ટથર, વિપશ્યન્ ભેતાં આંખ ફેરતા હુઆ, પ્રમુહ્યન્
 મૂંઝાં ખાઈ મોહકો પા કર, વેદના-આર્ત- વેદનાથી
 પીડાય છે વેદનાસે પીડિત હોતા હૈ, શુષ્ક- આસ્ય- સૂકા

મુખવાળો થાય છે શુષ્ક મુખવાળો હોતા હૈ, અરતિ-
 બેચેનીથી વેચેનીસે, પીડિતઃ પીડાય છે પીડિત હોતા હૈ,
 ઊર્ધ્વશ્વાસે ઉર્ધ્વશ્વાસ ઊર્ધ્વશ્વાસકે, પ્રકુપિતે હિ
 પ્રકુપિત થતાં પ્રકુપિત હોને પર, અધઃશ્વાસઃ નીચેનો
 શ્વાસ અધઃશ્વાસ, નિરુધ્યતે રુંધાઈ બધ છે રુક
 જાતા હૈ, મુહ્યત- ત્યારે મોહ પામતા તવ મોહકો
 પાનેવાળે, તામ્યતઃ ચ અને ગ્લાનિ પામતા ઓર
 ગ્લાનિવાળે, તસ્ય તે રોગીના ઉસ રોગીના, ઊર્ધ્વમ્ શ્વાસઃ
 ઉર્ધ્વશ્વાસ ઊર્ધ્વશ્વાસ, અસૂન્ પ્રાણુને પ્રાણોંકો, હન્તિ
 એવ હણે છે ન નષ્ટ હી કરતા હૈ ॥ ૪૯-૫૧ ॥ इति आ
 यह, ऊर्ध्व- श्वासः उर्ध्वश्वास છે ઊર્ધ્વશ્વાસ હૈ।

49-51. That condition is known as expiratory dyspnea where the expiratory phase is prolonged while the inspiratory process is insignificant. The mouth and respiratory tract are obstructed by mucus, the patient is greatly afflicted with his provoked vata; his eyes are turned upwards, he is oblivious to his surroundings (coma vigil) and his gaze is restless, moving hither and thither. Afflicted with pain, he passes into a stupor, his mouth is parched and he is listless and in great distress. His expiratory process, being excessively provoked and the inspiratory process obstructed, the patient suffers from delusion and fainting. This condition of expiratory dyspnea soon takes away the patient's life Thus has been described the Expiratory Dyspnea.

छिन्नश्वासस्य लक्षणम्—

यस्तु श्वसिति विच्छिन्नं सर्वप्राणेन पीडितः ।
 न वा श्वसिति दुःखार्तो मर्मच्छेदरुग्दर्दितः ॥५२॥

૪૯ દીર્ઘ શ્વસિતિ યસ્તૂર્ધ્વ-ઊર્ધ્વ શ્વસિતિ જો દીર્ઘ (ય ફ)

૫૦. શુષ્કાસ્યોઽરતિપીડિતઃ-શુષ્કાસ્યોઽતિનિપીડિતઃ (ય.)

૫૧. પ્રકુપિતે અધઃશ્વાસો નિરુધ્યતે-પ્રકુપે ચ યશ્વાધ શ્વાસ-
 રોગમાક્ (સ. ખ)

૫૨ સર્વપ્રાણેન પીડિત-મૃશ પ્રાણેન પીડિત (ય)

आनाहस्वेदमूर्च्छार्तो दह्यमानेन वस्तिना ।
विप्लुताक्षः परिक्षीणः श्वसन् रक्तैकलोचनः ॥५३॥
विचेताः परिशुष्कास्यो विवर्णः प्रलपन्नरः ।
छिन्नश्वासेन विच्छिन्नः स शीघ्रं प्रजहात्यसून् ॥५४॥
इति छिन्नश्वासः ।

सर्वप्राणेन सर्वं प्राणैः सः प्राणसे, पीडित-
पीडायेवे। पीडित, यः तु ते जो, विच्छिन्नश्च त्रुटि
विच्छिन्न, असिति श्वास दे छे श्वास लेता है दुःखार्त-
अथवा दुःखपीडित यर्धने या दुःखसे पीडित होकर,
मर्मच्छेद- मर्मच्छेद जेवी मर्मभेदकीसी, रुग्णदित-
पीडाये। पीडायेने पीडासे पीडित होकर, न असिति
श्वास देते। नथी श्वास नहीं लेता, सः नरः ते अनुप्य
वह मनुष्य, आनाह- आनाह आनाह, स्वेद-मूर्च्छा-
परसेवे। अने मूर्च्छाये। पसीना और मूर्च्छासे, आर्त-
पीडायेवे। पीडित, दह्यमानेन अणतरावाणी जलती हुई,
वस्तिना च अस्तिवाणे। वस्तिसे युक्त, विप्लुताक्षः
यंयण नेत्रवाणे। चंचल आंखवाला, परिक्षीण अत्यंत
क्षीण अत्यंत क्षीण, श्वसन् श्वास देते। श्वास लेता
हुआ, रक्त- रक्ता लाल, एकलोचनः ओंके नेत्रवाणे एक
ही आंखवाला, विचेता आनरहित चेतनाहीन, परिशुष्क-
अत्यंत शुष्क अत्यंत शुष्क, मास्य भुभवाणे मुँहवाला,
विवर्णः विकृत वर्णवाणे विकृत वर्णवाला, प्रलपन् प्रलाप
करता हुआ, छिन्नश्वासेन छिन्न श्वासाये।
छिन्न श्वाससे, विच्छिन्न- ठीका संधिअ धनवाणे। यर्धने
विमुक्त संधिबंधवाला होकर, असून् प्राणैः प्राणोंको,
शीघ्रम् प्रजहाति जल्दी त्याग करे छे शीघ्र त्यागता
है ॥ ५२ ५४ ॥ इति आ यह, छिन्नश्वास- छिन्न-श्वास
छे छिन्नश्वास है।

52-54 In that condition, the patient, being afflicted in all his vital breaths, breathes with interruptions or ceases to breathe altogether (apnea) and is in great distress and afflicted with pain as if his vital parts had been

sundered. He is afflicted with constipation, sweat and fainting, burning and retention of urine, his eyes are filled with tears, he is greatly emaciated, while struggling for breath his eyes become excessively injected, he is unconscious, his mouth is dry, he is cyanosed, he becomes delirious, a man who is thus broken down with interrupted breathing (Cheyne-Stoke's Respiration) soon abandons his life. Thus has been described the interrupted respiratory dyspnea (Cheyne-Stoke's Respiration)

तमकश्वासस्य लक्षणम्—

प्रतिलोमं यदा वायुः स्त्रोतांसि प्रतिपद्यते ।
ग्रीवां शिरश्च संगृह्य श्लेष्माणं समुदीर्य च ॥५५॥
करोति पीनसं तेन रुद्धो घुर्घुरकं तथा ।
अतीव तीव्रवेगं च श्वासं प्राणप्रपीडकम् ॥५६॥
प्रताम्यत्यतिवेगाच्च कासते सन्निरुध्यते ।
प्रमोहं कासमानश्च स गच्छति मुहुर्मुहुः ॥५७॥
श्लेष्मण्यमुच्यमाने तु भृशं भवति दुःखितः ।
तस्यैव च विमोक्षान्ते मुहूर्तं लभते सुखम् ॥५८॥
अथास्योद्धंसते कण्ठः कृच्छ्राच्छक्नोति भाषितुम् ।
न चापि निद्रां लभते शयानः श्वासपीडितः ॥५९॥
पार्श्वे तस्यावगृह्णाति शयानस्य समीरणः ।
आसीनो लभते सौख्यमुष्णं चैवाभिनन्दति ॥६०॥
उच्छ्रिताक्षो ललाटेन स्विद्यता भृशमर्तिमान् ।
विशुष्कास्यो मुहुःश्वासो मुहुश्चैवावधम्यते ॥६१॥
मेघाम्बुगीतप्राग्वातैः श्लेष्मलैश्चाभिवर्धते ।
स याप्यस्तमकश्वासः साध्यो वा स्यान्नवोत्थितः ६२
इति तमकश्वासः ।

यदा ज्वारे ज्वर, वायुः वायु वायु, प्रतिलोमम्
प्रतिलोम गतिथी प्रतिलोम होकर, स्त्रोतांसि स्त्रोताने

५३ दह्यमानेन वस्तिना-वस्तिदाहनिरोधवान् (व)

५४. प्रजहाति-विजहाति (छ.)

५८ प्रताम्यत्यतिवेगाच्च-प्रताम्यति म वेगेन (य व)

६२. श्लेष्मलैः-शीतलै (व)

,, श्लेष्मलैश्चाभिवर्धते-श्लेष्मलैश्च प्रवर्धते (फ.)

स्रोतोको, प्रतिपद्यते प्राप्तं थायं च प्राप्तं कर्ता है, प्रोषाम्
 त्पारे ते श्रीवा तव वह गरदन, शिर च तथा भस्तकने
 और शिरको, संगृह्य ग्रहण्यु करीने पकड़कर, श्लेष्माणम्
 च अने उरुने और कफको, समुदीर्य उदीर्य करीने
 प्रकुपित करके, पीनसम् पीनस पीनस, करोति उत्पन्न
 करे छे पैदा करता है, तथा तथा तथा, तेन रुद्धः
 तेनाथी रु धाधने उससे रुके जाने पर, घुर्घुरकम् घुर्घुर
 अवाजने घुर्घुरशब्दको, अतीव तथा अत्यंत और
 अत्यंत, तीव्रवेगम् तीव्र वेगवाला तीव्र वेगवाले, प्राण-
 प्रपीडकम् प्राणनाशक प्राणोंको पीड़ा देनेवाले, श्वासम्
 च श्वासने उत्पन्न करे छे श्वासको पैदा करता है,
 प्रताम्बति रेणु गजानि पाभे छे रोमी तड़पता है,
 अतिवेगात् अतिवेगशी अत्यंत वेगसे, कासते उधरस
 भाय छे खासता है, सन्निरुध्यते च येश्चरदित थाय छे
 रुकावट पाता है, कासमानः च स. अने उधरस
 भाते ते और खासता हुआ वह, मुहुः मुहुः बार बार
 पुनः पुनः, प्रमोहम् भूर्भूर् मूर्च्छाको, गच्छति पाभे छे
 पाता है, श्लेष्मणि उरु कफके, असुच्यमाने नु न छूटे
 त्यां सुधी ते न निकलने पर तो भृशम् अत्यंत
 बहुत, दुःखितः दुःखी दुःखित, भवति थाय छे होता
 है, तस्य च अने ते और उसके, विमोक्षान्ते एव
 छूट्या पछीन निकलने पर ही, मुहूर्तम् धडीधवार
 क्षणभर, सुखम् सुभ सुख, लभते पाभे छे पाता है,
 अथ अस्य अने इसका, कण्ठ गणुं गला, उद्धंसते ऐसी
 भाय छे बैठ जाता है, कृच्छ्रात् भङ्गेनतथी कष्टसे,
 माषितुम् ओली बोल, अक्रोति शके छे सकता है,
 शयानः अपि शयन करवा अता सोते हुए भी,
 श्वासपीडित श्वासशी पीडाधने श्वाससे पीडित होकर
 निद्राम् च निद्रा निद्राको, न लभते प्राप्त करेता नथी
 नहीं पाता, समीरण. अने वायु और वायु, शयानस्य
 सूतेका सोते हुए, तस्य ते रेणुना उस रोगीके पार्श्व-
 पङ्क्त्याने पार्श्वको, अवगृह्णाति पकडे छे पकड़ लेता है,
 आसीनः भेडा भेडा ते बैठने पर वह, सौख्यम् आराम
 सुख, लभते भेजवे छे पाता है, उष्णम् च एव अने
 उन्नी वस्तुओने न और उष्ण द्रव्यको ही, अभिनन्दति
 पसंद करे छे पसंद करता है, स्थिता पसीनावाला
 पसीजते, ककाटेन उपाणवाणो कलाटसे युक्त, उच्छि-

ताक्ष. अक्षर नीकली आवेदी अणोवाणो बाह
 नीकली हुई आखोंवाला, भृशम् अत्यंत अत्यन्त,
 अतिमान् पीडावाणो पीड़ावाला, विशुष्कास्यः सूखा
 भुजवाणो शुष्क मुंहवाला, मुहुःश्वास. अने वभते-
 वभत श्वासवाणो ते और बारबार श्वासवाला वह,
 मुहु च एव वभतेवभत बारबार, अवधम्यते
 धमजुनी भाङ्क श्वास छे वायुसे प्रध्मात होता है,
 मेघ-अम्बु- मेघजल वर्षा, शीत- ढंडी शीत, प्राग्वातेः
 पूर्वने वायु और पूर्वका वायु इनसे, श्लेष्मल च अने
 उरुकर पदार्थोथी और कफप्रकोपक द्रव्योसे, अभिवर्धते
 वधे छे बढ़ता है, सः तमकश्वास ते तमक श्वास वह
 तमक श्वास, याप्य. थाप्य छे याप्य है, नवोत्थित वा
 अथवा नवे थयेछे या नया उत्पन्न, साध्यः स्यात् ते
 साध्य छे वह साध्य है ॥ ५५-६२ ॥ इति आ यह,
 तमकश्वास तमक श्वास छे तमक श्वास है।

55-62. If the vata, becoming rever-
 sed in its course, reaches the respira-
 tory tract, lays hold of the neck and
 the head and rouses up the kapha, then
 it causes coryza. Obstructed by this
 coryza there is produced a variety of
 dyspnea associated with a wheezing
 sound and characterized by acute
 condition and causing great affliction
 to the vital breath. On account of the
 force of the paroxysm the patient
 faints, coughs and becomes motionless.
 While thus constantly coughing, he
 feels faint frequently. Owing to inabi-
 lity to expectorate, he feels greatly
 distressed and on the sputum being
 expectorated he feels comfort for a
 while. His throat is afflicted and he
 can hardly speak, and embarrassed by
 dyspnea, he is not able to get sleep
 while lying flat in his bed, because
 the vata presses upon both his sides

while he is in bed. He finds comfort in a sitting posture (orthopnea), and he likes only hot things. His eyes are wide open, his forehead is covered with sweat, he is in great distress all the time, his mouth is dry, he breathes easily once and again his respiration becomes violent. These proxysms are intensified by cloudy, humid and cold weather and an easterly wind, as well as by kapha-increasing things. This bronchial asthma is palliable. It is curable if it be of recent origin. Thus has been described (Tamaka-swasa) Bronchial Asthma.

प्रतमकसतमकयोः लक्षणम्—

ज्वरमूर्च्छापरीतस्य विद्यात् प्रतमकं तु तम् ।
उदावर्तरजोऽजीर्णक्लिन्नकायनिरोधजः ॥६३॥
तमसा वर्धतेऽत्यर्थं शीतैश्चाशु प्रशाम्यति ।
मज्जतस्तमसीवाऽस्य विद्यात् संतमकं तु तम् ॥६४॥
इति प्रतमकसंतमकश्वासौ ।

ज्वर-मूर्च्छा- ज्वर अने मूर्च्छाथी ज्वर और मूर्च्छासे, परीतस्य युक्त मनुष्यने। पीड़ितको, उदावर्त- जे उदावर्त जो उदावर्त, रज-अजीर्ण- धूण, अजीर्ण, धूलि, अजीर्ण, क्लिन्नकाय- वृद्धावस्था वृद्धावस्था, निरोधजः तथा वेग रोकवाथी उत्पन्न थये। होय तथा वेगविधारणसे उत्पन्न है, तम् तु तेने उसको, प्रतमकम् प्रतमक प्रतमक, विद्यात् ज्ञानसे। समझे, तमसा अने जे तमो- गुण्यथी और जो तमोगुणसे, अत्यर्थम् अत्यंत अत्यंत, वर्धते वृद्धि पावे छे बढ़ता है, शीतै च तथा ठंडा पदार्थोथी तथा शीत द्रव्योसे, आशु प्रशाम्यति शीघ्र शांत पावे छे शीघ्र शांत होता है, तमसि अने अ धकारमा और अधकारमें, मज्जत. इव ज्ञाने डूबते। होय मानो डूब रहा हो, अस्य ओवा ओ रोगीना ऐसे इन रोगीके, तम् तु ते श्वासने उस श्वासको, संतमकम्

संतमक सतमक, विद्यात् ज्ञानसे। समझे ॥ ६३-६४ ॥
इति आ ये, प्रतमकसतमकश्वासौ प्रतमक तथा संतमक श्वासो छे प्रतमक तथा संतमक श्वास है।

63-64. That should be known as Pratamaka or febrile dyspnea which appears in a patient overcome with fever and fainting. That which is excited by misperistalsis, inhalation of dust, indigestion, old age or debilitated condition or the suppression of natural urges, which is greatly aggravated during night and which is alleviated by cold medications and in which the patient feels as if he is submerged in a sea of darkness, is to be known as Santamaka or cardiac asthma. Thus has been described the Febrile Dyspnea and Cardiac Asthma.

क्षुद्रश्वासस्य लक्षणम्—

रूक्षायासोद्भवः कोष्ठे क्षुद्रो वात उदीरयन् ।
क्षुद्रश्वासो न सोऽत्यर्थं दुःखेनाङ्गप्रबाधकः ॥६५॥
हिनस्ति न स गात्राणि न च दुःखो यथेतरे ।
न च भोजनपानानां निरुणभ्युचितां गतिम् ॥६६॥
नेन्द्रियाणां व्यथां नापि कांचिदापादयेद्भुजम् ।
स साध्य उक्तो बलिनः सर्वे चाव्यक्तलक्षणाः ॥६७॥
इति श्वासाः समुद्दिष्टा हिक्काश्चैव स्वलक्षणैः ।

रूक्ष-आयास रूक्ष अन्नपान तथा परिश्रमभी रूक्ष अन्नपान और परिश्रमसे, उद्भवः थयेसे। उत्पन्न, क्षुद्रः वात क्षुद्रवात योवा वायु, कोष्ठे उदीरयन् डोडाभां उद्भिर्गति करे। कोष्ठमें ऊर्ध्व गति करता हुआ, क्षुद्र- श्वास. क्षुद्रश्वास उद्देवाय छे क्षुद्रश्वास कहता है, स ते वह, दुःखेन दुःख आपी दुःख देकर, अत्यर्थम् अङ्गप्रबाधकः अंगोने अत्यंत पीडा आपनार अंगोंको अत्यंत पीडा देनेवाला, न नथी नहीं होता, सः ते वह,

६५ क्षुद्रो वात-क्षुद्रवात (घ.)

.. उदीरयन्-उदीरयेत् (घ.)

६४ सतमकं-प्रतमकम् (व)

गात्राणि गात्रोने। अवयवोको, न हिनस्ति नाश नभी
 डरते। नष्ट नहीं करता, यथा हृत्तरे अने जीम स्वासे। नी
 नेम दूसरे श्वासोकी तरह, दुःखः च उष्टसाध्य कष्ट
 साध्य, न नभी नहीं है, भोजनपानानाम् अन्नपाननी
 भोजन और पानकी, उचिताम् उचित उचित, गतिम्
 गतिने गतिको, न च रुणद्धि अटकावते। नभी नहीं
 रोकता, इन्द्रियाणाम् इन्द्रिये। इन्द्रियोको, व्यथाम् न
 व्यथा नभी डरते। व्यथा नहीं करता, कांचित् अपि
 अने डोर्ध पशु और कोई भी, रुजम् रोगने रोग,
 न आपादयेत् डरते। नभी नहीं करता, स. साध्य ते
 क्षुद्रासने साध्य वह क्षुद्रास साध्य, उक्त उक्ती छे
 कहा गया है, बलिनः भुजवान् भुज्यन्ता बलवानके,
 सर्वे च महाश्वास वगेरे सभणा असाध्य श्वासो पशु
 महाश्वास आदि सब असाध्य श्वासो भी, अव्यक्तलक्षणाः ने
 अस्पष्ट लक्षणवाला होय ते। तेनेने साध्य उक्ती छे
 यदि अस्पष्ट लक्षणवाले हों तो वे साध्य कहे गये हैं,
 इति आ प्रमाणे इस तरह, श्वासाः श्वासो श्वास,
 हिकाः च एव अने हेउडीओ और हिकाए, स्वलक्षणैः
 पोतपोतानां लक्षणोभी अपने अपने लक्षणोंसे, समुद्दिष्टाः
 उद्दिष्टां आभ्यां छे अच्छी प्रकार कहे गये
 हैं ॥ ६५ ६७ ॥

65-67. Owing to the use of un-
 unctuous things or to exertion there
 takes place a minor disturbance of vata
 in the alimentary tract, which causes
 dyspnea minor. This minor dyspnea
 does not afflict the body with great
 pain; it does not hurt the limbs, and is
 not so formidable as the other types of
 dyspnea. It does not interfere with
 the normal course of food and drink,
 or afflict the sense-organs, or cause
 painful conditions. This condition is
 regarded as curable. All the other condi-
 tions too, where the symptoms are
 not fully manifest and occur in strong
 people, are similarly curable. Thus the

different varieties of dyspnea and
 hiccup, together with their different
 symptoms, have been described

श्वासाना साध्यासाध्यविचारः —

एषां प्राणहरा वज्या घोरास्ते ह्याशुकारिणः ॥६८॥
 मेघजैः साध्ययाप्यास्तु क्षिप्रं भिषगुपाचरेत् ।
 उपेक्षिता दहेयुर्हि शुष्कं कक्षमिवानलः ॥६९॥

एषां जीमोभांभी इनमेंसे, प्राणहराः प्राणनाशक
 महाश्वास वगेरे प्राणनाशक महाश्वास आदि, वज्याः
 चिकित्साने योग्य नभी अविकार्य हैं, ते हि डारणु डे
 तेओ क्योंकि वे, घोराः भयंकर भयकर, आशुकारिणः
 अने शीघ्रकारी छे और शीघ्र मृत्यु करनेवाले हैं,
 भिषक् वैद्य वैद्य, साध्ययाप्यान् तु साध्य तथा
 याप्यनी साध्य तथा याप्योका, मेघजैः औषधोभी
 औषधोंसे, क्षिप्रम् शीघ्र शीघ्र, उपाचरेत् चिकित्सा
 डरनी उपचार करे, हि डारणु डे क्योंकि, अनलः
 अग्नि अग्नि, शुष्कम् सूखा शुष्क, कक्षम् हृव भासने
 नेम भाषी नाभे छे तेम तृणको जैसे जलाती है
 वैसे ही, उपेक्षिता. उपेक्षा डरेला तेओ उपेक्षा किये
 गये वे, दहेयु देहने भाषी नाभे छे देहको जलाते
 हैं ॥ ६८-६९ ॥

68-69. From among these, those
 that are fatal should not be accepted
 for treatment, for they are indeed
 serious and fulminating. As regards
 those which are curable or palliable,
 the physician should take them in
 hand immediately. If they are neglected
 they will consume the patient as fire
 consumes dry grass

हिकाश्वासयोः सामान्यचिकित्साक्रम —

कारणस्थानमूलैक्यादेकमेव चिकित्सितम् ।
 द्वयोरपि यथादृष्टमृषिभिस्तन्निबोधत ॥७०॥

દ્વયોઃ અપિ બન્નેનાં દોનોંકો મી, કારણ-સ્થાન કારણ, સ્થાન, મૂલકયાત્ અને મૂળ એક હોવાથી ઓર મૂલ એક હોનેસે, એકમ્ એવ એક બે એક હી, ચિકિત્સતમ્ ચિકિત્સા છે ચિકિત્સા હે ક્ષયિષ્ઠિ. અપિઓએ ક્ષયિયોને, યથાદદ્ય એ ચિકિત્સાને જેમ કહી છે તેમ એ ચિકિત્સાકો જેસે નિર્દિષ્ટ ક્રિયા હૈ, તત્ તે એસે, નિબોધત આભળો તુમ સુનો ॥ ૭૦ ॥

70. In view of the fact that the pathogenetic factors, habitat and humoral morbidity being the same in both the diseases (hiccup and asthma), the treatment too, follows the same lines. Now learn from me the line of treatment as laid down by the sages

હિકાશ્વાસાર્દિતં સ્નિગ્ધૈરાદૌ સ્વેદરુપાચરેત્ ।
આકં લવણતૈલેન નાડીપ્રસ્તરસંકરૈઃ ॥૭૧॥

હિકા-શ્વાસ-હેડકી અને શ્વાસથી હિકા ઓર શ્વાસસે, અર્દિતમ્ પીડાયેલ રોગીને પીડિત રોગીકો, આદૌ પ્રથમ પ્રથમ, લવણતૈલેન લવણમિશ્રિત તેલને લવણ ઓર તેલસે, આકમ્ અભ્યંગ કરી અભ્યંગ કરકે, સ્નિગ્ધૈ. સ્નિગ્ધ સ્નિગ્ધ, નાડી- નાડી નાડી, પ્રસ્તર-સંકરૈ પ્રસ્તર અને સંકર પ્રસ્તર ઓર સંકર, સ્વેદૈ સ્વેદથી સ્વેદોસે, ઉપાચરેત્ ઉપચાર કરવેા ઉપચાર કરે ॥ ૭૧ ॥

71 The patient afflicted with hiccup and dyspnea should be first anointed with salted oils and then subjected to unctuous sudation by methods of steam-kettle sudation, hot-bed sudation and mixed sudation.

તૈરસ્ય પ્રચિતઃ શ્લેષ્મા સ્રોતઃસ્ખમિવિલીયતે ।
સ્થાનિ માર્દવમાયાન્તિ તતો વાતાનુલોમતા ॥૭૨॥

તૈ. તે સ્વેદથી એન સ્વેદોસે, અસ્ય એતેા. ઇસકા, પ્રચિતઃ શ્લેષ્મા ગહાયેલો કફ ગાંઠદાર કફ, સ્રોત સુ-

૭૨ સ્થાનિ માર્દવમાયાન્તિ તતો વાતાનુલોમતા-સ્થાનિ માર્દવ-માયાન્તિ વાતાનુલોમતામ્ (દ વ ફ)

સ્રોતોભા સ્રોતોમે, અમિવિલીયતે ઓગળી બધ છે વિલીન હોતા હૈ સ્થાનિ છિદ્રો સ્રોત, માર્દવમ્ મૃદુતાને મૃદુ આયાન્તિ પામે છે હોજાતે હૈ, તત ત્યાર પછી તદનન્તર, વાતાનુલોમતા વાયુની અનુલોમતા થાય છે વાયુકી અનુલોમતા હોતી હૈ ॥ ૭૨ ॥

72 By these procedures, the kapha which has become inspissated in the patient's body, gets dissolved in the body passages, the body-outlets become softened and as a result, the movement of vata is restored to normal condition.

યથાઽદ્રિકુઞ્જેષ્વર્કાશુતસં વિષ્યન્દતે હિમમ્ ।
શ્લેષ્મા તપ્તઃ સ્થિરો દેહે સ્વેદૈર્વિષ્યન્દતે તથા ॥૭૩॥

યથા જેમ જેસે, અદ્રિકુઞ્જેષુ પર્વતોના કુળે પર રહેલ પર્વતોંકે કુળોં પર રહી હુઈ, હિમમ્ બરફ, અર્કાશુ- સૂર્યનાં કિરણોથી સૂર્યકી કિરણોસે, તપ્તમ્ તપીને તપી હુઈ, વિષ્યન્દતે ઓગળી બધ છે પિઘલતી હૈ, તથા તેમ વૈસે, દેહે દેહમાં દેહમે, સ્વેદૈ તપ્ત સ્વેદથી તપેલો સ્વેદોસે તપ્ત, સ્થિરઃ શ્લેષ્મા બમેલો કફ જમા હુઆ કફ, વિષ્યન્દતે ઓગળો છે પિઘલતા હૈ ॥ ૭૩ ॥

73. Just as the snow lying in mountain-bushes thaws, warmed by the rays of the sun in the same manner the congealed kapha in the body melts when subjected to the sudation therapy

સ્વિન્નં જ્ઞાત્વા તતસ્તૂર્ણં ભોજયેત્ સ્નિગ્ધમોદનમ્ ।
મત્સ્યાનાં શૂકરાણાં વા રસૈર્દધ્યુત્તરેણ વા ॥૭૪॥

તત્ તે પછી તદનન્તર, સ્વિન્નમ્ રોગીને સ્વેદન થયું છે રોગીકા સ્વેદન હુઆ હૈ, જ્ઞાત્વા એમ બોલોને એસા જાનકર, તૂર્ણમ્ પુરત શીઘ્ર, મત્સ્યાનામ્ માછલાં મત્સ્ય, શૂકરાણામ્ વા કે સુપરનાં યા સુખરકે, રસૈઃ માંસરસો સાથે માંસરસોસે, દધ્યુત્તરેણ વા અથવા દહીની મધાર્ધ સાથે યા દહીકી મલાઈકે સાથે, સ્નિગ્ધમ્ સ્નેહયુક્ત સ્નિગ્ધ, મોદનમ્ માત, માત, મોજવેલ ખવડાવવેા ચિલાવે ॥ ૭૪ ॥

74 When the patient is ascertained to have sweated in the proper degree, he should be immediately given to eat a dish of unctuous rice supplemented with the soup either of fish or pig's flesh and the supernatant part of curds.

ततः श्लेष्मणि संवृद्धे वमनं पाययेत्तु तम् ।
पिप्पलीसैन्धवक्षौद्रैर्युक्तं वाताविरोधि यत् ॥७५॥

ततः पछी पश्चात्, श्लेष्मणि ऊँ कफके, संवृद्धे न्याये वृद्धि पाये त्यागे बढ़ने पर, तम् तु तेने उसको, यत् ते जो, वाताविरोधि वातनुं अविरोधी होय वातका विरोधी न हो, तत् ते वैसे, वमनम् वमनकर औषध वमन-कारक औषधको, पिप्पली-सैन्धव-क्षौद्रैः युक्तम् पीपर, सिंधावृक्ष अने मधुयी युक्त पिप्पली, सैन्धानमक और मधुसे युक्तकरके, पाययेत् पावु पिलावे ॥ ७५ ॥

75. When as the result of this diet the kapha is increased in the patient, he should be administered an emetic, compounded of long pepper, rock-salt and honey, taking care to see that such an emetic is not antagonistic to vata.

निर्हते सुखमाप्नोति स कफे दुष्टविग्रहे ।
स्रोतःसु च विशुद्धेषु चरत्यविहतोऽनिलः ॥७६॥

दुष्ट-विग्रहे दूषित स्वस्वपाणे दूषित, कफे ऊँ कफके, निर्हते अहार नीडणवाथी निकलने पर, सः ते वह, सुखम् सुख सुख, आप्नोति पाये छे पाता है, स्रोतःसु च अने स्रोते और स्रोतोंके विशुद्धेषु शुद्ध भर्ता विशुद्ध होने पर, अनिलः वायु वायु, अविहत अटका विना विनारुकावट, चरति गति करे छे चलता है ॥ ७६ ॥

76 When the vitiated and stagnant kapha has thus been expelled from

the system, the patient attains ease and the body-channels being purified, the vata moves through the channels unimpeded

हरिद्राद्यधूमवर्ति —

लीनश्चेद्दोषशेषः स्याद्धूमैस्तं निर्हरेद्बुधः ।
हरिद्रां पत्रमेरण्डमूलं लाक्षां मनःशिलाम् ॥७७॥
सदेवदार्वलं मांसीं पिष्ट्वा वर्तिं प्रकल्पयेत् ।
तां घृताकां पिवेद्धूमं यवैर्वा घृतसंयुतैः ॥७८॥

दोषशेषः ओ दोषने। अवशेष यदि कुछ शेष दोष, लीनः च लीन थये। लीन, स्यात् चेत् होय तो हो जावे तो, बुध. विद्वान् वैद्ये बुद्धिमान वैद्य, तम् तेने उसका, धूमैः धूमपान वडे धूमपानसे, निर्हरेत् अहार उठावे। निर्हरण करे, हरिद्राम् ६७६२ हल्दी, पत्रम् तमाल-पत्र तमालपत्र, एरण्डमूलम् औरंडानु मूल एरंडमूल, लाक्षाम् ६७७ लाक्षा, मनःशिलाम् मनःशिला मैन-सिल, सदेवदारु देवदार देवदारु, अलम् ६७८६ हरिताल, मांसीम् अने जटामांसीने और जटामासी, पिष्ट्वा पीसकर, वर्तिम् वर्ति वर्ति, प्रकल्पयेत् अनाववी बनावे ताम् घृताकाम् तेने घी ये। पडी उसको घीसे लिप्त कर, धूमम् पिवेत् धूमपान करवु धूमपान करे, घृतसंयुतैः यवै. वा अथवा घृतयुक्त जवथी वर्ति अनाववी धूमपान करवु या घीसे संयुक्त यवोंसे वर्ति बनाकर धूमपान करे ॥७७-७८॥

77-78 If at the end of the above treatment there is found residue of morbidity still lodged in the body the wise physician should endeavour to remove it by means of the inhalation therapy. Thus cigars should be made of the paste of turmeric, cassia cinnamon, the roots of the castor plant, lac, red arsenic, deodar, yellow orpiment and nardus, these cigars should be smeared with ghee and

smoked; also the patient may inhale the fumes of barley-paste mixed with ghee.

कतिपयधूमयोगा —

मधूच्छिष्टं सर्जरसं घृतं मल्लकसंपुटे ।
कृत्वा धूमं पिवेच्छृङ्गं वालं वा स्नायु वा गवाम् ७९
स्योनाकवर्धमानानां नाडीं शुष्कां कुशस्य वा ।
पद्मकं गुग्गुलुं लोहं शल्लकीं वा घृताप्लुतम् ॥८०॥

मल्लक-संपुटे शङ्कराना संपुटम् शरावके संपुटमें, मधूच्छिष्टम् भीष्म मोम, सर्जरसम् राज सर्जरस, घृतम् अने घृतने भी इनको, गवाम् अथवा गायना अथवा गौके, शृङ्गम् वालम् वा शींगड़ा, वाल शींग, बाल, स्नायु वा अथवा स्नायुने या स्नायुको, कृत्वा राभीने ओओतुं रखकर इनका, धूमम् पिवेत् धूमपान करवु धूमपान करे, स्योनाक- अरंडी स्योनाक, वर्धमानानाम् अने ओरंडानी और एरंडकी, कुशस्य वा अथवा धर्नी या कुशकी, शुष्काम् नाडीम् सूखी भूंगणीने धी थोपडी धूमपान करवु सूखी नलीको घीसे लिप्तकर धूमपान करे, पद्मकम् अथवा पद्मकाष्ठ अथवा पद्माख, गुग्गुलुम् गुग्गुलु गूगल, लोहम् अगर अगर, शल्लकीम् वा अथवा सावेडुं या सलई इसको, घृताप्लुतम् धी थोपडी अथवा ओनी बर्तने शङ्कराना संपुटम् राभीने धूमाडो पीवे घीसे लिप्तकर अथवा इसकी बर्तको शरावके संपुटमें रखकर धूम पीवे ॥ ७९-८० ॥

79-80. Or the patient may inhale the fumes of bee's-wax, sal resin and ghee by burning them in a couple of earthen vessels placed one above the other the upper being provided with holes for the escape of the fumes. Or the patient may inhale the fumes of the horns, the hairs or sinews of a cow, or of indian calosanthus, castor plant, wild pot herb, dry reeds of small sacrificial grass, himalayan cherry, or gum

८०. लोह-लोघ (व.)

guggul, eaglewood or indian olibanum soaked in ghee.

अनुबन्धजहिकाश्वासचिकित्सा—

स्वरक्षीणातिसारासृक्पित्तदाहानुबन्धजान् ।
मधुरस्निग्धशीताद्यैर्हिकाश्वासानुपाचरेत् ॥८१॥

स्वरक्षीण- स्वरक्षय क्षीणस्वर, अतिसार अतिसार अतिसार, असृक्पित्त- रक्तपित्त रक्तपित्त दाहानुबन्धजान् तथा दाहना अनुबन्धधी उत्पन्न थयेल और दाह इनके अनुबन्धसे उत्पन्न, हिकाश्वासान् हेडकी तथा श्वासने। हिका तथा श्वासको, मधुर-स्निग्ध- मधुर, स्निग्ध मधुर, स्निग्ध, शीताद्यैः अने शीत वगेरेथी और शीतादिकोंसे, उपाचरेत् उपचार करवो उपचार करे ॥ ८१ ॥

81. The dyspnea and cough, appearing as sequelæ of laryngeal affection, diarrhea, hemothermia and burning should be treated by means of therapeutic agents which are sweet, unctuous, refrigerant etc.

अस्वेद्याः हिकाश्वासादुरा —

न स्वेद्याः पित्तदाहार्ता रक्तस्वेदातिवर्तिनः ।
क्षीणधातुबला रूक्षा गर्भिण्यश्चापि पित्तलाः ॥८२॥

पित्तदाहार्ताः पित्त तथा दाहधी पीडाता पित्त और दाहसे पीड़ित, रक्त-स्वेद-अतिवर्तिनः ओओने अतिशय रक्तस्राव तथा पसीने। यता होय ओवा ज्यादा रक्तस्राववाले और ज्यादा पसीनावाले, क्षीण-धातुबला क्षीण धातु तथा भलवाणा क्षीण धातु और बलवाले, रूक्षाः रूक्ष रूक्ष, गर्भिण्यः गर्भिणी गर्भिणी, पित्तलाः च अपि अने पित्तप्रकृतिना अनुबन्धने पक्ष और पित्तप्रकृतिवाले भी, न स्वेद्याः स्वेदन आपवु नहि स्वेदनयोग्य नहीं हैं ॥ ८२ ॥

82. The following dyspnea and hiccup-patients should not be subjected to sudation-therapy. Those afflicted with pitta and burning, those evincing

८१ स्वरक्षीण-क्षतक्षीण (घ)

74 When the patient is ascertained to have sweated in the proper degree, he should be immediately given to eat a dish of unctuous rice supplemented with the soup either of fish or pig's flesh and the supernatant part of curds.

ततः श्लेष्मणि संवृद्धे वमनं पाययेत्तु तम् ।
पिप्पलीसैन्धवक्षौद्रैर्युक्तं वाताविरोधि यत् ॥७५॥

ततः पछी पश्चात्, श्लेष्मणि ऊँ कफके, संवृद्धे ज्वारे वृद्धि पाभे त्वारे बढ़ने पर, तम् तु तेने उसको, यत् जे जो, वाताविरोधि वातनुं अविरोधी होय वातका विरोधी न हो, तत् ते वैसे, वमनम् वमनकर औषध वमन-कारक औषधको, पिप्पली-सैन्धव-क्षौद्रैः युक्तम् पीपर, सिंधावूषु अने मधुयी युक्त पिप्पली, सैन्धानमक और मधुसे युक्तकरके, पाययेत् पावु पिलावे ॥ ७५ ॥

75. When as the result of this diet the kapha is increased in the patient, he should be administered an emetic, compounded of long pepper, rock-salt and honey, taking care to see that such an emetic is not antagonistic to vata.

निर्हते सुखमाप्नोति स कफे दुष्टविग्रहे ।
स्रोतःसु च विशुद्धेषु चरत्यविहतोऽनिलः ॥७६॥

दुष्ट-विग्रहे दूषित स्वरूपवाणे। दूषित, कफे ऊँ कफके, निर्हते अहार नीकणवाथी निकलने पर, सः ते बह, सुखम् सुख, आप्नोति पाभे छे पाता है, स्रोतःसु च अने स्रोते। और स्रोतोंके विशुद्धेषु शुद्ध भर्ता विशुद्ध होने पर, अनिलः वायु वायु, अविहत अटकाया बिना बिना रुकावट, चरति गति करे छे चलता है ॥ ७६ ॥

76 When the vitiated and stagnant kapha has thus been expelled from

the system, the patient attains ease and the body-channels being purified, the vata moves through the channels unimpeded

हरिद्राद्यधूमवर्ति —

लीनश्चेदोषशेषः स्याद्धूमैस्तं निर्हरेद्बुधः ।
हरिद्रां पत्रमेरण्डमूलं लाक्षां मनःशिलाम् ॥७७॥
सदेवदार्वलं मांसीं पिष्ट्वा वर्तिं प्रकल्पयेत् ।
तां घृताक्तां पिवेद्धूमं यवैर्वा घृतसंयुतैः ॥७८॥

दोषशेषः जे दोषने। अवशेष यदि कुछ शेष दोष, लीनः च लीन थये। लीन, स्यात् चेत् होय तो हो जावे तो, बुध विद्वान वैद्य बुद्धिमान वैद्य, तम् तेने उसका, धूमैः धूमपान वडे धूमपानसे, निर्हरेत् अहार अटकाये निर्हरण करे, हरिद्राम् अण्डर हल्दी, पत्रम् तमाल-पत्र तमालपत्र, एरण्डमूलम् अरंडांनु मूल अरंडमूल, लाक्षाम् लाख लाक्षा, मनःशिलाम् मनःशिला मैन-सिल, सदेवदारु देवदार देवदार, अलम् अरताल हरिताल, मांसीम् अने जटामांसीने और जटामांसी, पिष्ट्वा पीसकर, वर्तिं वर्ति वर्ति, प्रकल्पयेत् अनाववी बनावे ताम् घृताक्ताम् तेने घी यो पडी उसको घीसे लिप्त कर, धूमम् पिवेत् धूमपान करवु धूमपान करे, घृतसंयुतैः यवैः वा अथवा घृतयुक्त जवथी वर्ति अनाववी धूमपान करवु या घीसे संयुक्त यवोंसे वर्ति बनाकर धूमपान करे ॥७७-७८॥

77-78 If at the end of the above treatment there is found residue of morbidity still lodged in the body the wise physician should endeavour to remove it by means of the inhalation therapy. Thus cigars should be made of the paste of turmeric, cassia cinnamon, the roots of the castor plant, lac, red arsenic, deodar, yellow orpiment and nardus, these cigars should be smeared with ghee and

smoked; also the patient may inhale the fumes of barley-paste mixed with ghee

कतिपयधूमयोगाः —

मधूच्छिष्टं सर्जरसं घृतं मल्लकसंपुटे ।

कृत्वा धूमं पिवेच्छृङ्गं वालं वा स्नायु वा गवाम् ७९

स्योनाकवर्धमानानां नाडीं शुष्कां कुशस्य वा ।

पद्मकं गुग्गुलुं लोहं शल्लकीं वा घृताप्लुतम् ॥८०॥

मल्लक-संपुटे शंकराना संपुटभा शरावके संपुटमें, मधूच्छिष्टम् भीष्म मोम, सर्जरसम् राण सर्जरस, घृतम् अने घृतने भी इनको, गवाम् अथवा गायना अथवा गौके, शुक्लम् वालम् वा शींगडां, पाण शींग, वाल, स्नायु वा अथवा स्नायुने या स्नायुको, कृत्वा राभीने ओओतुं रखकर इनका, धूमम् पिवेत् धूमपान करे, धूमपान करे, स्योनाक- अरुसे। स्योनाक, वर्धमानानाम् अने औरंगनी और एरंडकी, कुशस्य वा अथवा हर्षनी या कुशकी, शुष्काम् नाडीम् सूखी भूंगणीने धी थोपडी धूमपान करे सुखी नलीको धीसे लिप्तकर धूमपान करे, पद्मकम् अथवा पद्मका अथवा पद्माख, गुग्गुलुम् गूगुल गूगुल, लोहम् अगर अगर, शल्लकीम् वा अथवा सादेडुं या सलई इसको, घृताप्लुतम् धी थोपडी अथवा ऐनी वर्तिने शंकराना संपुटभा राभीने धूमाडे पीवे धीसे लिप्तकर अथवा इसकी वर्तिको शरावके संपुटमें रखकर धूम पीवे ॥ ७९-८० ॥

79-80. Or the patient may inhale the fumes of bee's-wax, sal resin and ghee by burning them in a couple of earthen vessels placed one above the other the upper being provided with holes for the escape of the fumes Or the patient may inhale the fumes of the horns, the hairs or sinews of a cow, or of indian calosanthus, castor plant, wild pot herb, dry reeds of small sacrificial grass, himalayan cherry, or gum

८०. लोह-लोघ (घ.)

guggul, eaglewood or indian olibanum soaked in ghee.

अनुबन्धजहिकाश्वासचिकित्सा—

स्वरक्षीणातिसारासृक्पित्तदाहानुबन्धजान् ।

मधुरस्निग्धशीताद्यैर्हिकाश्वासानुपाचरेत् ॥८१॥

स्वरक्षीण- स्वरक्षय क्षीणस्वर, अतिसार अतिसार अतिसार, असृक्पित्त- रक्तपित्त रक्तपित्त दाहानुबन्धजान् तथा दाहना अनुबन्धधी उत्पन्न थये। और दाह इनके अनुबन्धसे उत्पन्न, हिकाश्वासान् हेडकी तथा श्वासने। हिका तथा श्वासको, मधुर-स्निग्ध- मधुर, स्निग्ध मधुर, स्निग्ध, शीताद्यैः अने शीत वगेरेथी और शीतादिकोंसे, उपाचरेत् उपचार करे। उपचार करे ॥ ८१ ॥

81. The dyspnea and cough, appearing as sequelæ of laryngeal affection, diarrhea, hemothermia and burning should be treated by means of therapeutic agents which are sweet, unctuous, refrigerant etc.

अस्वेद्याः हिकाश्वासातुराः —

न स्वेद्याः पित्तदाहार्ता रक्तस्वेदातिवर्तिनः ।

क्षीणधातुबला रूक्षा गर्भिण्यश्चापि पित्तलाः ॥८२॥

पित्तदाहार्ताः पित्त तथा दाहधी पीडाता पित्त और दाहसे पीड़ित, रक्त-स्वेद-अतिवर्तिनः नेओने अतिशय रक्तस्त्राव तथा पसीने। यता होय ऐवा ज्यादा रक्तस्त्राववाले और ज्यादा पसीनावाले, क्षीण-धातुबला क्षीण धातु तथा भलवाणा क्षीण धातु और बलवाले, रूक्षाः रूक्ष रूक्ष, गर्भिण्य. गर्भिणी गर्भिणी, पित्तलाः च अपि अने पित्तप्रकृतिना अनुष्येने पक्ष और पित्तप्रकृतिवाले भी, न स्वेद्याः स्वेदन आपवुं नहि स्वेदनयोग्य नहीं हैं ॥ ८२ ॥

82. The following dyspnea and hiccup-patients should not be subjected to sudation-therapy. Those afflicted with pitta and burning, those evincing

८१ स्वरक्षीण-क्षतक्षीण (घ)

hemorrhagic tendency and hyperhidrosis, those who have suffered loss of body-elements and strength, those who are dehydrated, gravis and those who are of the pitta habitus

कोष्णैः काममुरःकण्ठं स्नेहसैकैः सशर्करैः ।
उत्कारिकोपनाहैश्च स्वेदयेन् मृदुभिः क्षणम् ॥८३॥

कोष्णैः थोड़ा-उना थोड़ेसे गरम, स्नेह-सैकैः स्नेहना परिषेयने। स्निग्ध सैकोसे, मृदुभिः मृदु मृदु, सशर्करैः साकरयुक्त शर्करायुक्त, उत्कारिका-उठारिका उत्कारिकाओंसे, उपनाहै च तथा उपनाहोथी तथा उपनाहसे उर-कण्ठम् छाती तथा कंठने उर और कण्ठका, कामम् मृदु प्रभाति इच्छानुसार, क्षणम् थोड़ी-बारी क्षणभर, स्वेदयेत् स्वेदन आपवुं स्वेदन करे ॥ ८३ ॥

83. If sudation therapy be found desirable, they should be made to sweat only for a short while by the use of luke-warm unctuous affusion or by mild Utkarika poultices mixed with sugar, applied preferably to the neck and chest

तिलोमामाषगोधूमचूर्णैर्वीतहरैः सह ।
स्नेहैश्चोत्कारिका साम्लैः सक्षीरैर्वा कृता हिता ॥८४॥

वातहरैः वातहर वातनाशक, तिल-उमा- तिल-अलसी तिल, अलसी, माष- अउद उड़द, गोधूमचूर्णैः अने धड़ना चूर्णों साथे और गेहूं इनके चूर्णोंके साथ, साम्लैः अम्ल द्रव्योंसाहित अम्ल द्रव्योंके साथ, सक्षीरैः वा ३ दूधसहित या दूधके साथ, स्नेहैः सह स्नेहोथी स्नेहोंसे, कृता कृते बनायी, उत्कारिका उठारिका उत्कारिका, हिता हितकारी छे हितकर है ॥ ८४ ॥

84. The poultice which is made of the powder of til seeds, linseeds, blackgram and wheat mixed with unctuous substances that are alleviative of vata

८३ स्वेदयेन् मृदुभिः क्षणम्-तेषां मृदुभिराचरेत् (फ.)

and combined with acid articles or with cow's milk is recommended.

हिकाश्वासयोरावस्त्रिकी चिकित्सा—

नवज्वरामदोषेषु रुक्षस्वेदं विलङ्घनम् ।

समीक्ष्योल्लेखनं वाऽपि कारयेत्त्वणाम्बुना ॥८५॥

नवज्वर- नवज्वर नवज्वर, आमदोषेषु तथा आम-दोषोंमें और आमदोषोंमें, समीक्ष्य विचार करीने अच्छी तरह देख कर, रुक्ष-स्वेदम् रुक्ष स्वेदन रुक्ष स्वेदन, विलङ्घनम् तथा लंघन तथा लंघन, लवणाम्बुना वा अपि अथवा सिंघालूषुमिश्रित जलथी या सैन्धानमकके पानीसे उल्लेखनम् वमन वमन, कारयेत् करावुं करवे ॥८५॥

85. In cases of recent fever and chyme disorders, the physician should prescribe dry sudation in conjunction with fasting or he may, after careful examination, administer emesis by means of saline water

अतियोगोद्धतं वातं दृष्ट्वा वातहरैर्भिषक् ।
रसाद्यैर्नातिशीतोष्णैरभ्यङ्गैश्च शमं नयेत् ॥८६॥

भिषक् वैद्य वैद्य, अतियोग अतियोगथी अतियोगसे, उद्धतम् प्रभल थथेला प्रकुपित, वातम् दृष्ट्वा वातने जोध वायुको देखकर, वातहरैः वातहर वातहर, रसाद्यै रस वजोरेथी रसादिसे, न अतिशीत- अने अतिशीत नहि तथा न अत्यन्त शीत, उष्णै तेभ्यः अति उष्ण पणु नहि अथवा एवं न अत्यन्त उष्ण, अभ्यङ्गै च अभ्यङ्गोथी अभ्यङ्गसे, शमम् तेनु शमन उसको शांत, नयेत् करे ॥ ८६ ॥

86. The physician, if he finds that the vata has become exacerbated by the over-action of the purificatory procedures, should bring it under control by the administration of meat-juices etc, which are alleviative of vata and by means of inunctions which are neither too hot nor too cold.

उदावर्ते तथाऽऽध्माने मातुलुङ्गाम्लवेतसैः ।
हिङ्गुपीलुविडैश्चात्र युक्तं स्यादनुलोमनम् ॥८७॥

उदावर्ते उदावर्त उदावर्त, तथा आध्माने तथा आध्मानम् तथा आध्मानम्, मातुलुङ्ग- यकृत- चकोत्रा, अम्लवेतसै अम्लवेतस अम्लवेतस, हिङ्गु पीलु- हिङ्गु, पीलु हींग, पीलु, विडै- च अने भिडलवण्थी और बिडनमकसे, युक्तम् युक्त युक्त, अन्नम् अन्न अन्न, अनुलोमनम् अनुलोमन अनुलोमन, स्यात् थाय छे होता है ॥ ८७ ॥

87. In disorders of misperistalsis and abdominal distension, a diet containing pomello, common sorrel, asafetida, tooth-brush tree and vid salt, brings about the rectification of the peristaltic movement of vata.

हिक्काश्वासयोः शोधनविचारः—

हिक्काश्वासामयी ह्येको बलवान् दुर्बलोऽपरः ।
कफाधिकस्तथैवैको रुक्षो बह्वनिलोऽपरः ॥८८॥

एक ओङ्क एक, हिक्का-श्वास- हेउडी तथा श्वासने। हिक्का और श्वासका, आमयी हि रोगी, बलवान् भणवान् होय छे बलवान् होता है, अपर. अने भीजे और दूसरा, दुर्बल. दुर्भण होय छे दुर्बल होता है, तथा एव वणी फिर, एक ओङ्क हेउडी तथा श्वासने। रोगी एक हिक्का तथा श्वासका रोगी, कफाधिकः अधिक उध्वाणो होय छे कफकी अधिकतावाला होता है, अपर. च अने भीजे और दूसरा, रुक्ष रुक्ष रुक्ष, बह्वनिल- तेभन् अधिक वायुवाणो होय छे एव अधिक वातवाला होता है ॥८८॥

88. Among the patients suffering from hiccup and dyspnea, some are of strong constitution and others are of weak constitution, some again, show a preponderance of kapha and others are marked by dryness and excess of vata

कफाधिके बलस्थे च वमनं सविरेचनम् ।
कुर्यात् पथ्याग्निने धूमलेहादिशमनं ततः ॥८९॥

कफाधिके अधिक उध्वाणो रोगीने कफकी अधि- कतावाले रोगीको, बलस्थे च अने भणवान् रोगीने और बलवान् रोगीको, सविरेचनम् विरेचन विरेचन, वमनम् तथा वमन तथा वमन, कुर्यात् देव देवे, ततः च अने ते पछी उसके बाद, पथ्याग्निने पथ्य भोजन करना रोगीने पथ्य सेवन करनेवाले उसको, धूम-लेह- धूमपान, लेह धूम, लेह, आदि- वगेरे आदि, वमनम् शमन औषध आपणु शमन औषध देवे ॥ ८९ ॥

89. As regards patients who are characterised by the excess of kapha, as also those who are of strong constitution, emesis in conjunction with purgation should be carried out. After the patient has been put on the proper diet, sedation-therapy by means of inhalation and linctuses, should be given

वातिकान् दुर्बलान् बालान् वृद्धान्श्चानिलसूदनैः ।
तर्पयेदेव शमनैः स्नेहयूषरसादिभिः ॥९०॥

वातिकान् वातप्रकृतिवाणाने वातिक, दुर्बलान् दुर्भल दुर्बल, बालान् भाल बालक, वृद्धान् च अने वृद्धने और वृद्धोको, अनिलसूदनै वातने नाश करना वातनाशक, शमनै तथा श्वास अने हेउडीनुं शमन करना और श्वास एवं हिचकीके शमन करनेवाले, स्नेह- यूष- स्नेह, यूष स्नेह, यूष, रसादिभिः तथा मांसरस धत्यादिथी और मांसरसादिसे, तर्पयेत् एव तर्पण करना तर्पण करे ॥ ९० ॥

90 Those who evince an excess of vata or are of weak constitution or those who are young or aged should only be impleted by means of sedative unctuous articles, soups, meat-juices etc., which are curative of vata.

અનુત્ક્રિષ્ટકફાસ્વિન્નદુર્બલાનાં વિશોધનાત્ ।
વાયુર્લઘ્વાસ્પદો મર્મ સંશોષ્યાશુ હરેદસૂમ્ ॥૧૧॥

અનુત્ક્રિષ્ટકફ-કફના ઉત્ક્રેશથી રહિત કફકે ઉત્ક્રે-
શસે રહિત, અસ્થિ-સ્વેદન ન કરેલા સ્વેદન ન કિયે હુણ,
દુર્બલાનામ્ અને દુર્બલને દુર્બલ રોગિયોને, વિશોધનાત્
વિશોધન કરવાથી વિશોધનસે, લઘ્વ-આસ્પદ સ્થાન
મેળવી સ્થાન પા કર, વાયુ વાયુ વાયુ, મર્મ મર્મનું
મર્મકો, સંશોષ્ય શોષણ કરીને સુષ્કાકર, અસૂન પ્રાણુનું
પ્રાણોકા, આશુ શીઘ્ર શીઘ્ર, હરેદ હરણુ કરે છે હરણ
કરતા હૈ ॥ ૧૧ ॥

91. By administering purificatory
procedures to those whose kapha has
not been relaxed, the vata, gaining
ground, will dry up the vital parts,
and take away the life of the patient.

દઢાન્ બહુકફાંસ્તસ્માદ્રસૈરાનૂપવારિજૈઃ ।
તૃપ્તાન્વિશોધયેત્સ્વિન્નાન્ વૃંદયેદિતરાન્ ભિષક્ ૧૨

તરમાત્ તેથી હસ લિણ, ભિષક્ વૈદ્યે વૈદ્ય, દઢાન્
મજબૂત શરીરવાળા દઢ શરીરવાળે, બહુકફાન્ અને
બહુ કફવાળા રોગીઓને ઓર બહુત કફવાળે રોગિયોકો,
આનૂપ- આનૂપ આનૂપ, વારિજૈ. રસૈ તથા બલચર
પ્રાણીઓના માંસરસોથી ઓર જલીય પ્રાણિયોકે માંસ-
રસોસે, તૃપ્તાન્ તૃપ્ત કરી તૃપ્ત કર, સ્વિન્નાન્ તેમજ
સ્વેદન આપી ઇવં સ્વેદન દેકર, વિશોધયેત્ સંશોધન
કરવુ વિશોધન કરે, દિતરાન્ બીજાઓને ઓર અન્યોકો,
વૃંદયેત્ બુંદણુ કરવુ વૃંદણ કરે ॥ ૧૨ ॥

92. Therefore, the patients with
strong constitution and those having
an excess of kapha, should first be
impleted by means of meat-juices of
wet-land and aquatic animals and then
sweated before they are administered
the purificatory measures. The other
kinds of patients (those of weak
constitution and having an excess of

vata) should be given impletion-therapy
straight-way by the physician.

વર્હિતિત્તિરિદક્ષાશ્ચ જાઙ્ગલાશ્ચ મૃગદ્વિજાઃ ।
દશમૂલીરસે સિદ્ધાઃ કૌલત્યે વા રસે હિતાઃ ॥૧૩॥

દશમૂલીરસે દશમૂળના ક્વાથમાં દશમૂલકે ક્વાથમે,
કૌલત્યે વા અથવા કળથીના યા કુલથીકે, રસે
ક્વાથમાં ક્વાથમે, સિદ્ધાઃ સિદ્ધ કરેલા સિદ્ધ કિયે, વર્હિ-
તિત્તિરિ- મેર, તેતર મોર, તીતર, દક્ષાઃ કૂકડા મુર્ગે,
જાઙ્ગલાઃ ચ તથા બાંગલ ઓર જાંગલ, મૃગદ્વિજાઃ ચ
પશુપક્ષીઓના માંસરસો પશુપક્ષિયોકે માંસરસ, હિતાઃ
હિતકારી છે હિતકર હૈ ॥ ૧૩ ॥

93. For this purpose, the fleshes of
peacock, partridge, cock and birds
and animals of the jangala type, pre-
pared with the decoction of the deca-
radices or with the soup of horse-gram
are beneficial

કતિપયયોગાઃ —

નિદિગ્ધિકાં વિશ્વમધ્યં કર્કટાઘ્યાં દુરાલભામ્ ।
ત્રિકણ્ટકં ગુદ્ગર્ચીં ચ કુલત્યાંશ્ચ સચિત્રકાન્ ॥૧૪॥
જલે પક્ત્વા રસઃ પૂતઃ પિપ્પલીઘૃતમર્જિતઃ ।
સનાગરઃ સલવણઃ સ્યાદ્યુષો ભોજને હિતઃ ॥૧૫॥

નિદિગ્ધિકામ્ ભોરી ગણી છોટી કટેરી, વિશ્વમધ્યમ
બીલીને ગર્ભ વેલગિરી, કર્કટાઘ્યામ્ કાકડાશીબી
કાકડાસિંગી, દુરાલભામ્ ધમાસો ધમાસા, ત્રિકણ્ટકમ્
ગોખરુ ગોખરુ, ગુદ્ગર્ચીમ્ ચ ગળો ગિલોય, સચિત્રકાન્
અને ચિત્રકસહિત ઓર ચિત્રકકે સાથ, કુલત્યાન્ ચ
કળથી કુલથી, જલે ઓઓને બલમાં ઇન્કો જલમે,
પક્ત્વા પકાવીને પકાકર, પૂતઃ રસઃ ગાળી લીધેલો
ક્વાથ છાના હુઆ રસ, પિપ્પલી- પીપર પિપ્પલી, ઘૃત-
મર્જિત તથા ઘીથી વધારેલો ઓર ઘીસે છોંકા હુઆ,
સનાગર. સહસહિત સોંઠસે યુક્ત, સલવણઃ તથા સિન્ધા-
લુણસહિત ઓર સૈંધાનમકસે યુક્ત, યુષઃ યુષ યુષ,

૧૩. વર્હિ-શિખિ (વ)

૧૫. રસ પૂતઃ પિપ્પલીઘૃતમર્જિતઃ—રસે પૂતે પિપ્પલીઘૃતમર્જિતાઃ (વ)

મોજને બોળનમાં મોજમમે, હિતઃ હિતકારી છે હિતકર
હે ॥ ૯૪-૯૫ ॥

94-95. Take a quantity of indian night-shade, the pulp of bael fruit gall, cretan prickly clover, small caltrops, guduch, horse-gram and white flowered leadwort, cook these in water. The decoction, when filtered, should be seasoned with ghee and long peppers Taken with the addition of the powder of dry ginger and salt, this soup makes a good article of diet.

રાત્રાં બલાં પન્થમૂલં હસ્વં મુદ્રાન્ સચિત્રકાન્ ।
પક્ત્વાઽમ્ભસિ રસે તસ્મિન્ યૂષઃ સાધ્યશ્ચ પૂર્વવત્ ૯૬

રાત્રામ્ રાત્રના રાત્રના, બલામ્ બલા વલા, હસ્વમ્
હધુ હોટા, પન્થમૂલમ્ પન્થમૂળ પન્થમૂલ, સચિત્રકામ્
અને ચિત્રકસહિત ચિત્રકકે સાથ, મુદ્રાન્ મગ
એએને મુંગ ફનકો, અમ્ભસિ પાણીમાં જલમે, પક્ત્વા
પકાવી પકાકર, તસ્મિન્ તે ઉપ, રસે કઠાથમાં રસમે
પૂર્વવત્ ચ પૂર્વ પ્રમાણે પૂર્વવત્, યૂષઃ સાધ્ય યૂષ
સિદ્ધ કરવે યૂષ સિદ્ધ કરે ॥ ૯૬ ॥

96. Take a quantity of indian groundsel, heart-leaved sida, minor pentaradices, green gram and white-flowered leadwort, and having cooked them in water, prepare as before, a soup out of the decoction thus obtained

પલ્લવાન્માતુલુકસ્ય નિમ્બસ્ય કુલકસ્ય ચ ।
પક્ત્વા મુદ્રાંશ્ચ સવ્યોષાન્ ક્ષારયૂષં વિપાચયેત્ ॥૯૭॥
દત્ત્વા સલવણં ક્ષારં શિશૂણિ મરિચાનિ ચ ।
યુક્તયા સંસાધિતો યૂષો હિક્કાશ્વાસવિકારનુત્ ૯૮

૯૬. બલા-મૂલ (ગ થ)

,, હસ્વ મુદ્રાન્-હસ્વાન્ ચેવમ્ (થ.)

૯૭. ક્ષારયૂષ-ક્ષારયૂષાન્ (ધ.)

૯૮. ક્ષાર-ક્ષીર (ક)

માતુલુકસ્ય ચકોતરાં ચકોત્રે, નિમ્બસ્ય ક્ષીમડાનાં
નીમ, કુલકસ્ય ચ અને કારેલીનાં ઓર કરૈલેકે, પલ્લવાન્
પાન પત્તોકો, સવ્યોષાન્ અને ત્રિકટુસહિત ઓર
ત્રિકટુસહિત, મુદ્રાન્ ચ મગને મુંગકો, પક્ત્વા પકાવીને
પકાકર, ક્ષારયૂષમ્ ક્ષારયુક્ત યૂષ ક્ષારયૂષ, વિપાચ-
યેત્ પકાવવે પકાવે, સલવણમ્ સિંધાલુસહિત
સૈધાનમકકે સાથ, ક્ષારમ્ યવક્ષાર યવક્ષાર, શિશૂણિ
સરગવાની શીંગો સહજન, મરિચાનિ ચ અને મરી
ઓર મરિચ ફનકો, દત્ત્વા નાખીને મિલાકર, યુક્તયા
યુક્તિથી યુક્તિપૂર્વક, સંસાધિત. સિદ્ધ કરેલો સિદ્ધ
કર્યા ગયા, યૂષઃ યૂષ યૂષ, હિક્કાશ્વાસ- હેડકી તથા
શ્વાસ હિક્કા ઓર શ્વાસ, વિકારનુત્ એ વિકારને દૂર
કરનાર છે इन विकारोंका नाशक होता है ॥ ९७-९८ ॥

97 98 Take the tender shoots of pomello, neem and of the carilla fruit and boil these together with green gram and the three spices and prepare an alkaline soup. A soup skillfully prepared by means of barley-alkali, drumstick and black pepper makes a good remedy for the disorders of hiccup and dyspnea.

કાસમર્દકપત્રાણાં યૂષઃ શોભાજનસ્ય ચ ।
શુષ્કમૂલકયૂષશ્ચ હિક્કાશ્વાસનિવારણઃ ॥૯૯॥

કાસમર્દક- કાસમર્દકનાં કસોદીકે, પત્રાણામ્ પાનને
પત્તોકા, શોભાજનસ્ય ચ તથા સરગવાને તથા સહજનકા,
યૂષ. યૂષ યૂષ, શુષ્ક-મૂલક- તેમજ સૂકા મૂળાને એવ
સૂકી મૂલીકા, યૂષ. ચ યૂષ યૂષ, હિક્કા-શ્વાસ- હેડકી
તથા શ્વાસને હિક્કા ઓર શ્વાસકા, નિવારણ નાશ
કરનાર છે નિવારક હોતે હૈ ॥ ૯૯ ॥

99. The soup made from the leaves of negro coffee and of drum-stick as also the soup prepared from dry

૯૯ કાસમર્દક-કાસમર્દક (ધ.)

radish, are curative of hiccup and dyspnea.

सद्विष्योषसर्पिष्को यूषो वार्ताकजो हितः ।
शालिषष्टिकगोधूमयवान्नाम्यनवानि च ॥१००॥

सद्वि- ६६। दही, व्योष-सर्पिष्कः त्रिकटु तथा धृतसहित त्रिकटु और घीसे युक्त, वार्ताकज, रींग-लुने। बेंगनसे बनाया, यूषः हितः यूष हितकारी छे यूष हितकर है, अनवानि अने नूना और पुराने, शालि-शाण शालि चावल, षष्टिक- साठी योभा सांठी चावल, गोधूम- धड़ गोहूं, यवानानि च तथा न्यपनु अन्न हितकर छे और जौका अन्न हितकर है ॥ १०० ॥

100. The soup made of brinjals mixed with curds, the three spices and ghee is beneficial in conditions of hiccup and dyspnea, as also a boiled dish of old sal or shashtika rice or wheat or barley.

हिङ्गुसौवर्चलाजाजीविडपौष्करचित्रकैः ।

सिद्धा कर्कटशृङ्गया च यवागूः श्वासहिकिनाम् १०१

हिङ्गु- ६६। हींग, सौवर्चल- स यण सौचलनमक, अजाजी- ७३ जीरा, विड- पिउलवणु बिडलवण, पौष्कर- पुण्डरभूण पोखरमूल चित्रकैः चित्रक चित्रक, कर्कटशृङ्गया च तथा डाडडासी गीथी और काकड़ा सिंगीसे, सिद्धा सिद्ध करेला सिद्ध, यवागूः यवागू यवागू, श्वास- श्वास श्वास, हिकिनाम् तथा डेडडीना दरदीओने हितकारी छे और हिचकीके रोगियोंके लिए हितकर है ॥ १०१ ॥

101. The thin gruel prepared with asafetida, sanchal salt, cumin seeds, vid salt, orris root, white-flowered leadwort and galls, is good for patients suffering from hiccup and dyspnea

१०१. सिद्धा कर्कटशृङ्गया-सर्कटशृङ्गया सिद्धा (ख)

दशमूलीशटीरास्त्रापिप्पलीमूलपौष्करैः ।

शृङ्गीतामलकीभार्गीगुडूचीनागराम्बुभिः ॥१०२॥

यवागू विधिना सिद्धां कषायं वा पिबेन्नरः ।

कासहृद्ग्रहपाश्वर्तिहिक्काश्वासप्रशान्तये ॥१०३॥

नरः भनुष्ये पुरुष, दशमूली- दशभूण दशमूल, शटी-रास्त्रा- ड्युरे, रास्त्रा कधूरा, रास्त्रा, पिप्पलीमूल- पीपरीमूल पिप्पलीमूल, पौष्करः पोअरभूण पोहकरमूल, शृङ्गी-तामलकी- डाडडासी गी, बोयआमली काकड़ा सिंगी, मुईआंवला, भार्गी- भारंगी भारंगी, गुडूची- गणे। गिलोय, नागर- सूठ सोंठ, अम्बुभिः अने वाणाथी और सुगंधवाला इनसे, विधिना विधिपूर्वक विधिपूर्वक, सिद्धा सिद्ध करेला सिद्ध, यवागू यवागू यवागू, कषायम् वा अथवा कषाय या कषाय, कास-हृद्ग्रह- उधरस, हृद्ग्रह खासी हृदयग्रह, पार्श्व-अर्ति- पार्श्वपीडा पार्श्वमें पीडा हिक्का- डेडडी हिचकी, श्वास- तथा श्वासनी और श्वासकी, प्रशान्तये शान्त भाटे शांतिके लिए, पिबेत् पीवे पीवे ॥ १०२-१०३ ॥

102-103. For the relief of cough, cardiac seizure, pain in the sides, hiccup, and dyspnea, one should drink the gruel or decoction made in prescribed manner from deca-radices, long zedoary, indian groundsel, the roots of long pepper, orris root, galls, feather foil, beetle killer, guduch, dry ginger and water.

पुष्कराहशटीव्योषमातुलुङ्गाम्लवेतसैः ।

योजयेदन्नपानानि ससर्पिर्विडहिङ्गुभिः ॥१०४॥

पुष्कराह- पोअरभूण पोहकरमूल, शटी-व्योष- ड्युरे, त्रिकटु कचूर, त्रिकटु, मातुलुङ्ग- यक्षतु विजौरा, अम्लवेतस- अने अम्लवेतस और अम्लवेतस, ससर्पिः धृतसहित घी, विड-हिङ्गुभिः पिउलवणु अने

१०२. दशमूली दशमूल (ब.)

,, पिप्पलीमूलपौष्करैः-पिप्पलीविडपौष्करै (ब.)

,, नागराम्बुभिः-नागराभिः (ब.)

हि गन्ती साथे बिडलवण और हिगुके साथ, अन्नपानानि
अन्नपाननी अन्नपानकी, बोजयेत् थे। ७८५५ ३२वी योजना
करे ॥ १०४ ॥

104. To the diet of these patients
should be added either as drink or as
food, the following articles -orris root,
long zedoary, the three spices, pomello
and common sorrel, seasoned with
ghee, vid salt and asafetida

दशमूलस्य वा काथमथवा देवदारुणः ।
तृषितो मदिरां वाऽपि हिक्काश्वासी पिबेन्नरः ॥१०५॥

हिक्काश्वासी हेडडी तथा श्वासना रोगी हिचकी
और श्वासका रोगी, नरः तृषित भनृष्ये तथा लागे
त्यारे पुरुष प्यासी होने पर, दशमूलस्य वा दशमूलना
दशमूलका, अथवा अथवा या, देवदारुण देवदारुना
देवदारुका, काथम् अथवा काथ, मदिराम् वा अपि अथवा
भनृष्ये अथवा मदिरा, पिबेत् पान ३२५ पीवे ॥ १०५ ॥

105. The dyspnea or hiccup patient
should drink for the relief of thirst,
the decoction either of deca-radices, or
of deodar, or madira wine.

पाठां मधुरसां रास्नां सरलं देवदारु च ।
प्रक्षाल्य जर्जरीकृत्य सुरामण्डे निधापयेत् ॥१०६॥

पाठाम् डाणीपाठ पाठी मधुरसाम् मोरवेले मोरवेले,
रास्नाम् रास्ना रास्ना, सरलम् थीड धूपसरल, देवदारु च
अने देवदारुने और देवदारु इनको, प्रक्षाल्य धोकर,
जर्जरीकृत्य भांटीने कुचल कर, सुरामण्डे सुरामण्डा
सुरामण्डमें, निधापयेत् नाभवां छोड़ देवे ॥१०६॥

106. Taking the trilobed virgin's
bower, indian groundsel, long-leaved
pine and deodar and having washed and
ground them into bits, the physician
should drop these into a vessel
containing the supernatant part of sura
wine

तं मन्दलवणं कृत्वा भिषक् प्रसृतसंमितम् ।
पाययेत्तु ततो हिक्का श्वासश्चैवोपशाम्यति ॥१०७॥

तम् तेने उसको, मन्दलवणम् थे। ३। सिंधावृष्य-
वाणु कुछ नमकीन, कृत्वा ३रीने बनाकर, भिषक्
वैद्ये वैद्य, प्रसृतसंमितम् तु ८ तोला मात्राथी
एक प्रसृत मात्रासे, पाययेत् पावु पिलावे, ततः तेथी
उससे, हिक्काश्वास. च एव हेडडी तथा श्वास हिक्का
और श्वास, उपशाम्यति शीत थर् अथ छे शान्त हो
जाते है ॥ १०७ ॥

107. Salting it slightly, he should
cause the patient to drink the potion
in the dose of 8 tolas. This potion
relieves hiccup as well as dyspnea

हिङ्गु सौवर्चलं कोल समङ्गां पिप्पलीं बलाम् ।
मातुलुङ्गरसे पिष्टमारनालेन वा पिबेत् ॥१०८॥

हिङ्गु डिङ्ग हीग, सौवर्चलम् स थण सौचलनमक,
कोलम् गे। २ वेर, समङ्गाम् रीसाभण्णी लाजवन्ती,
पिप्पलीम् पीपर पिप्पली, बलाम् अने बलाने और
बलाको, मातुलु -रसे अडेतराना रसमा बिजौरा निम्बूके
रसमें, पिष्टम् वाटीने पीसकर, आरनालेन वा अथवा
डांठथी अथवा काजीसे, पिबेत् पीवा पीवे ॥ १०८ ॥

108. The patient may drink
asafetida, sanchal salt, jujube, sensitive
plant, long pepper and heart-leaved
sida, reduced to paste in the juice of
pomello or mixed with sour conjee.

सौवर्चलं नागरं च भार्गी द्विशर्करायुतम् ।
उष्णाम्बुना पिबेदेतद्विक्काश्वासविकारनुत् ॥१०९॥

सौवर्चलम् स थण सौचलनमक, नागरम् सूंड सोंठ,
भार्गीम् च भार्गी दरेड जीड भाग अभा भंगेरन
इनको, द्विशर्करायुतम् साकर छे भाग भेजवी दुगुनी
चीनी मिलाकर, उष्णाम्बुना छेना पाथीथी गरम जलछे,

१०८ समङ्गा-समुद्रगं (झ)

„ „ -समुद्रा (ढ)

„ समङ्गां पिप्पलीं बलाम्-मुद्रपिप्पलीतुल (घ.)

१०६ सुरामण्डे-सुरामण्डे (घ व.)

पिबेत् पीवा पीवे, एतत् आ यह, हिका श्वास- हेडी
तथा श्वासना हिचकी और श्वासे, विकारनुव विडा-
रने हर डरनार छे विकारका नाशक है ॥१०९॥

109. The paste of sanchal salt, dry ginger and beetle killer mixed with double the measure of sugar should be taken as potion in hot water This is curative of hiccup and dyspnea

भार्गीनागरयोः कल्कं मरिचक्षारयोस्तथा ।
पीतद्रुचित्रकास्फोतामूर्वाणां चाम्बुना पिबेत् ११०

भार्गी- भारंगी भंगेरन नागरयो तथा सूडने
तथा सोंठके तथा अथवा अथवा, मरिच-क्षारयो भरी
तथा जवभारने। काली मिरच तथा यवक्षारके, पीतद्रु-
के देवदार या देवदारु, चित्रक- चित्रक चित्रक, आस्फोता-
सारिवा कपूरी, मूर्वाणाम् च तथा मोरवेदनो तथा
मूर्वाके, कल्कम् ३६६ कल्कवो, चम्बुना पाणीथी जलसे,
पिबेत् पीवे पीवे ॥ ११० ॥

110. One may drink with water the paste of beetle killer and dry ginger, or the paste of black pepper, and barley-alkali, or the paste of indian berberry, white-flowered leadwort, indian sarsaparilla and trilobed virgin's bower.

मधूलिका तुगाक्षीरी नागरं पिप्पली तथा ।
उत्कारिका घृते सिद्धा श्वासे पित्तानुबन्धजे ॥१११॥

पित्तानुबन्धजे पित्तना अनुबन्धधी अथेला पित्तके
अनुबन्धसे युक्त, श्वासे श्वासमां श्वासमे, मधूलिका
मधूलिका, तुगाक्षीरी व शलोचन वंशलोचन,
नागरम् सूठ सोंठ, तथा तथा तथा, पिप्पली पीपर
ऐओनी पिप्पली इनकी घृते घीमां घीमे, सिद्धा सिद्ध
डरेली सिद्ध, उत्कारिका उत्कारिका हितकारी छे
उत्कारिका हितकर है ॥ १११ ॥

१११. उत्कारिका-तर्कारिका (ध.)

111 In dyspnea, resulting from complications of pitta, one may take small wheat, bamboo manna dry ginger and long pepper made into utkarika pancakes and cooked in ghee

श्वाविधं शशमांसं च शल्लुकस्य च शोणितम् ।
पिप्पलीघृतसिद्धानि श्वासे वातानुबन्धजे ॥११२॥

वातानुबन्धजे श्वासे वातना अनुबन्धधी उत्पन्न
थनार श्वासमां वातके अनुबन्धसे उत्पन्न होनेवाले
श्वासमे, पिप्पली-घृत- पीपर तथा घृतार्थः पिप्पली और
घीमे, सिद्धानि सिद्ध डरेली सिद्ध किये गये, श्वाविधम्
मोटी शाहुडीनु मांस बड़ी सेहका मांस, शशमांसम् च
शल्लुकानु मांस खरगोशका मांस, शल्लुकस्य अने नानी
शाहुडीनु मांस और छोटी सेहका मांस, शोणितम् च
तथा रक्त हितकारी छे एवं खून हितकर है ॥११२॥

112 In dyspnea occurring as a complication of vata-discordance one may take the flesh of the porcupine and the rabbit and the blood also of the pangolin each cooked with ghee and long pepper

सुवर्चलारसो दुग्धं घृतं त्रिकटुकान्वितम् ।
शाल्योदनस्यानुपानं वातपित्तानुगे हितम् ॥११३॥

वातपित्तानुगे वात तथा पित्तना अनुबन्धधी
उत्पन्न थनार श्वासमां वात और पित्तके अनुबन्धसे
उत्पन्न होनेवाले श्वासमे, सुवर्चलारस सूअरमुथीने।
रस मूरजमुखीका खरस, दुग्धम् दूध दूध, त्रिकटुक-
अन्वितम् त्रिकटु तेमज त्रिकटु एवं, घृतम् घृत ऐओनी
घृत इनका, शाल्योदनस्य अनुपानम् शाणना लातना
बोअन पछी पान शालि चावलके भोजनके पश्चात् पान,
हितम् हितकारी छे हितकर है ॥ ११३ ॥

113 In dyspnea occurring as a sequel of vata and pitta, the juice of the leaves of the heliotrope, cow's milk and ghee seasoned with the three spices

as a beverage, following a dish of boiled sali rice is beneficial.

शिरिषपुष्पस्वरसः सप्तपर्णस्य वा पुनः ।
पिप्पलीमधुसंयुक्तः कफपित्तानुगे मतः ॥११४॥

कफपित्तानुगे ३३ तथा पित्तना अनुपपद्यते
उत्पन्न थनार श्वासमा कफ और पित्तके अनुरन्धमे
उत्पन्न होनेवाले श्वासमे पिप्पली-मधुसंयुक्त पीपर
तथा मधुयी युक्त पिप्पली और मधुसे युक्त, शिरिष पुष्प
स्वरसजानां पुष्पेना शिरिषपुष्पका, स्वरसः स्वरसने
स्वरस, सप्तपर्णस्य वा अथवा सातवर्षुनी छादना
स्वरसने या सप्तपर्णकी त्वक्का स्वरस, मतः हितकारी
मान्ये। छे हितकर माना गया है ॥ ११४ ॥

114 The expressed juice of the
siris flower or that of the dita bark
mixed with the powder of long pepper
and honey is regarded as beneficial
in hiccup and dyspnea following on
the provocation of kapha and pitta

मधुकं पिप्पलीमूलं गुडो गोश्वशकृद्रसः ।
घृतं क्षौद्रं कालश्वासहिकाभिष्यन्दिनां शुभम् ११५

मधुकं गेहीमधु मुलहठी, पिप्पलीमूलं पीपरी-
मूल पिप्पलीगूल, गुड. गोण गुड, गो.मधु- गाय
तथा घोडानां गौ और घोड़ेके शकृद्र-रस ताजं छाद्यु
तथा दादने। रस ताजे गोबर तथा लीदका रस, घृतम्
घृत घी, क्षौद्रम् अने मधु और मधु, कास श्वास-
हिका- उधरस, श्वास, डेड्डी खासी, श्वास, हिचकी,
अभिष्यन्दिनाम् तथा अभिष्यन्दिना रोगीओने दौरे
अभिष्यन्दवालोको, शुभम् कल्याणकारी छे कल्याणकारी
है ॥ ११५ ॥

115. Liquorice, the roots of long
pepper, gur, the juice of the dung
of cow or horse, ghee and honey are
good for those affected with cough,

hiccup and dyspnea with profuse
expectoration

खराश्वोपूत्राहाणां मेषस्य च गजस्य च ।
शकृद्रसं बहुकफे चैकैकं मधुना पिबेत् ॥११६॥

बहुकफे ७६ ३३७७७ श्वासमा वदत कफसे युक्त
श्वासमें, खर-मधु गधेडा, घोडा गदहा, घोडा, उष्ट्र- डेड्डी
ऊंट, बराहाणां सूत्र सूत्र, मेषस्य च घेडा भेड़,
गजस्य च अने हाथी और हाथी, एकैकम् ऐऐ मांथी
छाई ओडना इतगैसे किसी एकके, शकृद्रसम् मणने।
रस मलका रस, मधुना मधुनी साथे मधुके साथ,
पिबेत् पीवे पीवे ॥ ११६ ॥

116. In affections of hiccup and
dyspnea marked by an excess of kapha,
the patient should drink along with
honey, the juice of any of the dungs
of ass, horse, camel, boar, ram and
elephant

क्षारं चाप्यश्वगन्धाया लिह्यान्ना क्षौद्रसर्पिषा ।

ना रोगी मनुष्ये श्वासी पुरुष, अश्वगन्धाया च
अपि आसोदने। पणु असगंधका भी, क्षारम् क्षार
क्षार, क्षौद्रसर्पिषा मधु तथा धीध्री मधु और घीसे,
लिह्यात् आटवे। चाटे।

116½. The patient may lick the
alkali of winter-cherry with honey
and ghee.

मयूरपादनालं वा शकलं शलुकस्य वा ॥११७॥
श्वाविज्जाण्डकचापाणां रोगाणि कुररस्य वा ।

११६ शकृद्रसं बहुकफे चैकैकं मधुना पिबेत्-शकृद्रसं पृथग्लिह्या-
त्क्षौद्रं तु कफेऽधिके (फ)

११६½ लिह्यान्ना-लेहयेत् (घ)

११७½. श्वाविज्जाण्डकचापाणां-श्वाविद्रोहकचापाणा (घ. फ)

,, ,, -श्वाविज्जाहकचापाणा (घ.)

,, कुररस्य वा-कुररस्य च (ठ)

शृङ्गयेकद्विशफानां वा चर्मास्थीनि खुरांस्तथा ११८
सर्वाण्येकैकशो घाऽपि दग्ध्वा क्षौद्रघृतान्वितम् ।
चूर्णं लीढ्वा जयेत् कासं हिकां श्वासं च दारुणम् ११९
एते हि कफसंरुद्धगतिप्राणप्रकोपजाः ।
तस्मात्तन्मार्गशुद्ध्यर्थं देया लेहा न निष्कफे ॥१२०॥

मयूरपाद- मोरना पगनी मोरके पैरकी, नालम् वा अने
पी छानी नाण और पिच्छकी नील, शल्लकस्य अथवा नाली
शाहुडीनु या छोटी सेहका शकलम् वा पीछु काटा श्वाचिस
अथवा मोटी शाहुडी अथवा बची सेह, जाण्डक- जंडक
जंडक, चाषाणाम् थाप चाष, कुररस्य अने कुररना और
कुररके, रोमाणि वा ३ वाडा रोएं, शृङ्गि- शी गडावाणा
शृङ्गवाले, एकद्विशफानाम् तेभज ओड डे भे भरीवाणा
पशुओना एवं एकशफ या द्विशफ पशुओके, चर्म-अस्थीनि
आभडा- डाडडा चमडी- हड्डिया, तथा तथा तथा खुरान्
भरीओ खुर, सर्वाणि ओ भडांने इन सबको, एकैकशः
वा अपि अथवा ओड ओडने या एक एक करके, दग्ध्वा
भाणीने जलाकर, चूर्णम् तेओनी भरभना थूथुने उसकी
मसीके चूर्णको, क्षौद्र-घृत- मध तथा घीथी मधु और घीसे,
अन्वितम् युक्त मिलाया हुआ, लीढ्वा चाटी चाटकर,
कासम् उधरस खासी, हिकाम् डेडडी हिचकी, दारुणम्
तथा धरुषु और भयंकर, श्वासम् च श्वासने श्वासको,
जयेत् अतवे जीते, एते हि आ रोगो ये रोग, कफ-
संरुद्ध- उद्धथी रु धार्ध गथेय कफसे रोके गये, गतिप्राण-
गतिवाणा प्राणवायुना गतिवाले प्राणवायुके, प्रकोपजाः
प्रकापथी उत्पन्न थनारा छे प्रकोपसे उत्पन्न होनेवाले है,
तस्मात् तेथी उस लिए, तन्मार्ग- ते प्राणना मार्गनी
उस प्राणके मार्गके, शुद्ध्यर्थम् शुद्धिने भाटे शोधनके
लिए, लेहा देयाः आटथु आपवां लेह देने चाहिए,
निष्कफे उद्धरहित थता कफरहित होने पर, न नहि
देवा न देवे ॥ ११७-१२० ॥

११८. शृङ्गयेकद्विशफाना वा चर्मास्थीनि खुरास्तथा-एकद्विशफ-

शृगाणि चर्मास्थीनि खुरास्तथा (ग घ थ ध व)

११९ सर्वाण्येकैकशो-समस्तान्येकशो (ग.)

,, लीढ्वा-लिहन् (छ थ व)

१२० प्रकोपजा-प्रकोपहा (घ ध फ)

,, देवा-सेका (ड. त)

,, निष्कफे-निष्कफे (व.)

117-120 He will get over severe attacks of hiccup and dyspnea by licking mixed with ghee and honey, the powder consisting of the ashes of the talons and quills of the peacock or the quills of the pangolin, or the bristles of the porcupine, the armadillo, the blue jay, or of osprey, and the horns of the single hoofed or cloven hoofed animals, as also their skins, bones and hooves These ailments of kapha, hiccup and dyspnea arise as the result of provocation of the life breaths whose course has been obstructed by the accumulation of kapha, therefore it is only with a view to clearing the respiratory passages of morbid kapha that the linctuses mentioned above should be given and not in conditions where there is no morbidity of kapha

कासिनेच्छर्दनं दद्यात् स्वरभङ्गे च बुद्धिमान् ।
वातश्लेष्महरैर्युक्तं तमके तु विरेचनम् ॥१२१॥

बुद्धिमान् बुद्धिमान् वैद्य बुद्धिमान् वैद्य, कासिने
स्वरभङ्गे च स्वरभगवाणा उधरसना रोगीने स्वर-
भंगवाले खासीके रोगीको, वातश्लेष्म- वात तथा उद्धने
वान तथा कफके, हरैः हर डरनारा औषधी नाशक
द्रव्योंसे, युक्तम् सहित युक्त, छर्दनम् वमन वमन,
दद्यात् आपवुं देवे, तमके तु अने तमके श्वासमा
और तमक श्वासमें तो, विरेचनम् उपर उडेली औषधी-
सहित विरेचन आपवु उपर्युक्त द्रव्योंसे युक्त
विरेचन देवे ॥ १२१ ॥

121. The intelligent physician should give emesis medicated with drugs alleviative of vata and kapha

१२१ स्वरभङ्गे-स्वरभेदे (व)

to patients suffering from cough and cracked voice (hoarseness), and to asthmatics he should give purgation medicated with drugs alleviative of vata and kapha

उदीर्यते भृशतरं मार्गरोधाद्वहज्जलम् ।

यथा तथाऽनिलस्तस्य मार्गं नित्यं विशोधयेत् १२२

यथा जेम जैसे, वहत जलम् वहेतुं जल वहना पानी, मार्गरोधात् मार्गं लध थर्ध जवाथी मार्गकी रुकावटसे, भृशतरम् धातु बहुत, उदीर्यते वधी नय छे बढ़ता है, तथा तेम वैसे, अनिल वायु मार्गं लध थर्ध जवाथी धातु वधी नय छे वायु मार्गकी रुकावटसे बहुत बढ़ता है, तस्य तेना उसके. मार्गस्य मार्गं नित्यं नित्यं नित्य, विशोधयेत् शोधन करे ॥ १२२ ॥

122 Just as the flowing waters of a stream, when dammed in their course, swell up and press on all sides, so does the constantly moving vata behave. Hence its passage should ever be kept clear.

शब्दाद्यं चूर्णम्—

शटीचोरकजीवन्तीत्वङ्गुस्तं पुष्कराद्वयम् ।

सुरसं तामलक्येला पिप्पल्यगुरु नागरम् ॥१२३॥

वालकं च समं चूर्णं कृत्वाऽष्टगुणशर्करम् ।

सर्वथा तमके श्वासे हिक्कायां च प्रयोजयेत् ॥१२४॥

शटी-चोरक- ड्यूरो, यो२३ कचूर, चोरक जीवन्ती- डोडी जीवती, त्वङ्गु-मुस्तक तज, मोथ तज, मोथा, पुष्कराद्वयम् पो२२भूण पोहकरमूल, सुरसम् सुरस सुरस, तामलकी बो५आ२५ मूईआवला, एला ओ५थी इलायची, पिप्पली पी५२ पिप्पली, अगुरु अ२२ अगर, नागरम् सू४ सोंठ, वालकम् च अने वाणो ओओ५नु और सुगंधवाला इनका, समम् सम भागवाणुं समभाग, अष्टगुण- अने आ५गुणी आठगुनी, शर्करम् सा५२वाणु चीमीवाला, चूर्णम् कृत्वा यू५ डरी चूर्ण

वनाकर, तमके श्वासे तेने। तमके श्वासे उन्का तमके श्वासे, हिक्कायाम् च तथा डोडीमा और हिक्कीमें, सर्वथा सर्व रीते सर्वथा, प्रयोजयेत् प्रयोग करे ॥ १२३-१२४ ॥

123-124 Take equal quantities of long zedoary, angelica, cork swallow wort, cinnamon-bark, nutgrass, orris root, holy basil, feather foil, long pepper, eagle-wood, dry ginger and fragrant sticky mallow and reducing all these to powder, mix with eight times the total quantity of sugar. This powder may be used in all therapeutic modes in asthma and hiccup

मुक्ताद्यं चूर्णम्—

मुक्ताप्रवालवैदूर्यशङ्खस्फटिकमञ्जनम् ।

सन्धारगन्धकाचार्वकसूक्ष्मैलालवणद्वयम् ॥१२५॥

ताम्रायोरजसी रूप्यं ससौगन्धिकसीसकम् ।

जातीफलं शणाद्वीजमपामार्गस्य तण्डुलाः ॥१२६॥

एषां पाणितलं चूर्णं तुल्यानां क्षौद्रसर्पिषा ।

हिक्कां श्वासे च कासे च लीढमाशु नियच्छति १२७

मुक्ता- मोती, प्रवाल- परवाणों मंगा, वैदूर्य- गङ्गा- वैदूर्य, शङ्ख वैदूर्य, शङ्ख, स्फटिक- स्फटिक स्फटिक, मञ्जनम् अं५न स्रोतोजन, सन्धार- ससार ' ससार, गन्धकाच- ग५५, उ५थ गंधक, काच, अर्क- आ५५नां भूण आकके मूल, सूक्ष्मा-एला- नान्नी ओ५थी छोटी इलायची, लवणद्वयम् स५थ- सि५धा५थु दोनों नमक, ताम्र- ता५थू५ ताम्रचूर्ण अय- रजसी- दो५थू५ और लोहेका चूर्ण, रूप्यम् आ५दीनु यू५ चादीका चूर्ण,

१२५ सन्धारगन्धकाचार्वक-सन्धारगन्धकाचार्वक (घ)

,, ,, -सन्धारगन्धकाचार्वक (घ. फ.)

१२६ ससौगन्धिकसीसकम्-सौगन्धिककमेरुकम् (ख घ ध)

,, -ससौगन्धिकमेरुकम् (घ)

, सीसकम्-कमेरुकम् (ङ)

, जातीफल शणाद्वीजमपामार्गस्य-जातीफल शणफकान्यपामार्गस्य (ध. न.)

ससौगन्धिक- सौगन्धिक माणिक्य, सीसकम् सीसक
सीसा, जातीफलम् अथवा जायफल, क्षणात् बीजम्
शङ्खनां भीजं शणके बीज, अपामार्गस्य तण्डुलाः अधोऽनां
भीजं अपामार्गके बीज, तुल्यानाम् सरभे वज्रने समान
भागवाले, एषाञ्च ऐश्वर्यं इनका, पाणितलम् ओष्ठ नोदो
एक कर्ष, चूर्णम् यूर्णं चूर्ण, क्षौद्र- सर्पिणा मधु तथा
धीथी मधु और घीसे, लीडम् आटवाथी चाटनेसे
हिक्काम् डेडडी हिक्का, श्वासश्च च श्वास श्वास, कासश्च
च अने उधरसने और खासीको, क्षाशु जलदी क्षीघ्र,
नियच्छति भटाडे छे नष्ट करता है ॥ १२५-१२७ ॥

125-127 Pearl, coral, cat's eye
beryl, conch, crystal, antimony, motely
gem sulphur, glass, mudar, small
cardamom, rock salt and sanchal salt,
powders of iron, copper and silver,
sulphur, lead, nutmeg, seeds of flax
hemp and seeds of rough chaff, the
compound powder of these, licked in
the dosage of 1 tola mixed with an
equal quantity of honey and ghee is
curative of hiccup, dyspnea and cough.

अञ्जनात्तिमिरं काचं नीलिकां पुष्पकं तनः ।
मल्यं कण्डूमभिष्यन्दमर्म चैव प्रणाशयेत् ॥१२८॥
इति मुक्ताद्यं चूर्णम् ।

अञ्जनात् अञ्जनी अजन करनेसे, तिमिरम् तिमिर
तिमिर, काचम् काच काच, नीलिकाम् नीलिका नीलिका,
पुष्पकम् पुष्प पुष्प, तम तम तम, मल्यम् कण्डू

१२८ मल्य-पिष्ट (क. घ. ङ.)

„ „ -पेष्ट (झ.)

„ „ -पैल्य (ड.)

„ „ -पैलं (त.)

„ नीलिका-नीलिक (त.)

„ मल्यं कण्डू-पित्तकण्डू (ध.)

„ मल्यकण्डूमभिष्यन्दमर्म चैव प्रणाशयेत् - पिष्टकण्डूमभिष्य-
न्दमजकामर्म एव च (व.)

नेत्रनी भक्षपूरुता, नेत्रनी भक्ष मलयुक्त आंखोका
होना, नेत्रनी कण्डू, अभिष्यन्दम् अभिष्यन्द अभिष्यन्द,
अर्म एव च तथा अर्मने। और अर्मको, प्रणाशयेत्
नाश करे छे नष्ट करता है ॥ १२८ ॥ इति आ। यह,
मुक्ताद्यं मुक्ताद्य मुक्ताद्य, चूर्णम् यूर्णं छे चूर्ण है।

128 If used as collyrium, it cures
Timira, Kacha, Neelika, Pushpaka,
Tama, Malya, Kandū, Abhishyanda
and Arma Thus has been described
the compound Pearl Powder.

हिक्काया कतिपययोगाः —

शटीपुष्करमूलानां चूर्णमामलकस्य च ।
मधुना संयुतं लेह्यं चूर्णं वा काललोहजम् ॥१२९॥

शटी- ड्युरे। कचूर, पुष्करमूलानाम् पोष्करमूल
पोष्करमूल, आमलकस्य च तथा आमलक और
आवलेका, चूर्णम् यूर्णं चूर्ण, काल- लोहजम् वा अथवा
तीक्ष्ण दोडनु या तीक्ष्ण लोहका, चूर्णम् यूर्णं चूर्ण,
मधुना मधु मधु, संयुतम् साथे युक्तकर, लेह्यम्
आटवु चाटे ॥ १२९ ॥

129. The patient may lick the
compound powder of long zedoary,
orris root and emblic myrobalan or
the powder of eagle-wood with honey.

सशर्करां तामलकीं द्राक्षां गोश्वशकृद्रसम् ।
तुल्यं गुडं नागरं च प्राशयेन्नावयेत्तथा ॥१३०॥

सशर्कराम् साकरसहित चीनीमिश्रित, तामल-
कीम् भोयआमली मुईआवला, द्राक्षाम् द्राक्ष मुनके,
गो-श्वश- गाय अने घोडानां गौ और घोड़ेके, शकृद्रसम्
छाणु तथा दादने। रस गोबर और लीदका स्वरस,
गुडम् गोण गुड, नागरम् च अने सूँठ और सोंठ,
तुल्यम् ऐ अधु सरभे वज्रने समान भागमें, प्राशयेत्
अवडावपुं खिलावे, तथा तथा तथा, नावयेत् ऐश्वर्यं
नस्य देवु इनका नस्य देवे ॥ १३० ॥

130. The patient may eat and use as nasal errhine the compound prepared of sugar, feather foil, grapes, juice of cow dung and horse-dung, gur and dry ginger

लशुनस्य पलाण्डोर्वा मूलं गृजनकस्य वा ।
नावयेच्चन्दनं वाऽपि नारीक्षीरेण संयुतम् ॥१३१॥

लशुनस्य लसणु लहसुन, पलाण्डोः वा के कुंज-
लीनु या प्याजका, गृजनकस्य वा के सलगमनु या
सलगमका, मूलम् भूज मूल, चन्दनन वा अपि अथवा
थदन या चन्दन, नारीक्षीरेण स्त्रीना दूधथी स्त्रीके दूधसे,
संयुतम् युक्त करी युक्तकर, नावयेत् नस्य आपवु नस्य
देवे ॥ १३१ ॥

131. The patient may take a nasal errhine of the juice of the roots of garlic, onion or turnip, or of sandalwood mixed with breast milk.

सुखोष्ण घृतमण्ड वा सैन्धवेनावचूर्णितम् ।
नावयेन्माक्षिकीं विष्टामलक्तकरसेन वा ॥१३२॥

सैन्धवेन अथवा सि धालूनु या सैकनसक, अवचूर्णितम्
छाटीने छोड़कर, सुखोष्णम् नवशेकः सुहाता हुआ गरम,
घृतमण्डम् वा धृतमण्डनु घीका मण्ड ललक्तक- अथवा
अलक्तकना या लाक्षाके, रसेन वा रससहित रससे,
माक्षिकीम् विष्टम् माभीनी विष्टानु मक्खीकी बीठसे,
नावयेत् नस्य आपवु नस्य करावे ॥ १३२ ॥

132. The patient may take a nasal errhine of the supernatant part of ghee sprinkled with rock-salt or the fecal deposits of flies mixed with the juice of lac

नारीक्षीरेण सिद्धं वा सर्पिर्मधुरकैरपि ।
पीतं नस्तो निषिक्तं वा सद्यो हिकां नियच्छति १३३

मधुरकैः अथवा मधुरक औषधैः सहित वा

१३२. माक्षिकी विष्टान्-मक्षिकाविष्टान् (घ व)

१३३. नारीक्षीरेण-स्त्रिया स्तन्येन (व)

जीवनीयगणसे युक्त, नारीक्षीरेण वा स्त्रीना दूधथी स्त्रीके
दूधसे, सिद्धम् सिद्ध करेहु सिद्ध, सर्पि- सर्पि धृत पणु
घी मी, पीतम् पीनाथी पिया हुआ, नस्त निषिक्तम् वा
के नस्य करवाथी या नस्य रूपमें लिया हुआ, हिकाम्
हेडकीने हिकाको, सद्य तुरत तुरंत, नियच्छति भटाडे
छे रोकता है ॥ १३३ ॥

133 Or the medicated ghee prepared with breast milk and the paste of the drugs of the sweet group, used either as potion or as nasal errhine cures hiccup immediately

सकृदुष्णं सकृच्छीतं व्यत्यासाद्विक्रिनां पयः ।
पाने नस्तःक्रियायां वा शर्करामधुसंयुतम् ॥१३४॥

हिकिनाम् हेडकीना रेगीओने हिचकीके रोगियोंको,
शर्करा-मधु- साकर तथा मधथी चीनी और मधुसे,
संयुतम् युक्त युक्त, पयः दूध दूध, सकृत् उष्णम् ऐक-
वार उनु एकवार गरम, सकृत् शीतम् अने ऐकवार
ठंडु और एकवार ठंडा, व्यत्यासात् ऐभ पर्यायथी ऐसे
बदलकर, पाने पीनाथी पानने, नस्तःक्रियायाम् वा
अथवा नस्य करवाभां हितकारी छे या नस्य करनेमें
हितकर है ॥ १३४ ॥

134. The milk mixed with sugar and honey should be given as potion and nasal errhine to the hiccup-patient, it should be administered hot and cold alternately.

अधोभागैर्घृतं सिद्धं सद्यो हिकां नियच्छति ।
पिप्पलीमधुयुक्तौ वा रसौ घात्रीकपित्थयोः १३५

अधोभागै विरेचन द्रव्येथी विरेचन द्रव्योंसे,
सिद्धम् सिद्ध करेहु सिद्ध, घृतम् धृत घी, पिप्पली-मधु-
अथवा पीपर तथा मधथी या पिप्पली और शहदसे,
युक्तौ वा मिश्रित युक्त घात्री- आमर्णा आवला,
कपित्थयो अने केडना और कैथ इनके, रसौ रस रस,
सद्य- शीघ्र तुरत, हिकाम् हेडकीने हिचकीके, नियच्छति
भटाडे छे नष्ट करते है ॥ १३५ ॥

135. The medicated ghee prepared with purgative drugs soon cures hiccup, the juice of emblic myrobalan or of wood apple mixed with long pepper and honey, acts similarly

लाजालाक्षामधुद्राक्षापिप्पल्यश्वशकृद्रक्षान् ।
लिह्यात् कोलमधुद्राक्षापिप्पलीनागराणि वा ॥१३६॥

लाजा लाक्षा- लाज, लाज लाजा, लाज, मधु-द्राक्षा-
मध, द्राक्ष मधु, मुनका, पिप्पली- पीपर पिप्पली, श्व-
शकृत् अने घोड़ानी दादने। और घोड़ेकी लीद इनके,
रसान् रस रस, कोल-मधु- अथवा भोर, मध या बेर,
शहद, द्राक्षा- द्राक्ष मुनके, पिप्पली- पीपर पिप्पली,
नागराणि वा अने सूठ और सोंठको, लिह्यात् खाटवा
चाटे ॥ १३६ ॥

136 The patient with hiccup should take as linctus roasted paddy lac, honey, grapes and long pepper, with the juice of the horse dung. or he may lick jujube, honey, grapes, long pepper and dry ginger

शीताम्बुसेकः सहसा त्रासो विस्मापन भयम् ।
क्रोधहर्षप्रियोद्वेगा हिक्काप्रचयावना मनाः ॥१३७॥

शीताम्बुसेक. ठंडा पाणीनु परिधेयन ठंडे जलसे
आसिंचन, सहसा ओकाओक सहसा, त्रास. त्रास त्रासन,
विस्मापनम् विस्मय उत्पन्न करने। विस्मय उत्पन्न करना,
भयम् भय भय, क्रोध-हर्ष- क्रोध- हर्ष क्रोध-हर्ष, प्रिय-
उद्वेगा अने बहाली वस्तुओंमा उद्वेग और प्रिय-
वस्तुओंमे उद्वेग, हिक्का- ओओ। हेउडीने ये हिचकीको,
— प्रचयावना भय करनेवाले मना माने।
छे माने गये है ॥ १३७ ॥

137 Subjecting the patient to sudden affusions of cold water, to intimidation, distraction and fright, or

rousing him to anger. pleasure, love or anxiety, is said to avert an attack of hiccup

हिक्काश्वासविकाराणां निदानं यत् प्रकीर्तितम् ।
वर्ज्यं सारोग्यकामैस्तद्विक्काश्वासविकारिभिः ॥१३८॥

हिक्का- हेउडी हिचकी, श्वास- अने श्वासना और
श्वासके, विकाराणाम् विचाराणु रोगोंका, यत् ते जो,
निदानम् निदान निदान, प्रकीर्तितम् कहे छे कहा है,
तत् ते वह, सारोग्यकामै आरोग्यनी ध्येछावाणा
आरोग्यकी इच्छा करनेवाले, हिक्का-श्वास- हेउडी तथा
श्वासना हिक्का और श्वासके, विकारिभिः रोगीओओ
रोगियोंको, वर्ज्यम् तज्जुं छोड़ दना चाहिए ॥ १३८ ॥

138. Whatever has been laid down as being causative of hiccup and dyspnea should be eschewed by subjects of hiccup and dyspnea who desire to keep themselves in health.

हिक्काश्वासानुबन्धा ये शुष्कोरः कण्ठतालुकाः ।
प्रकृत्या रूक्षदेहाश्च सर्पिर्मिस्तानुपाचरेत् ॥१३९॥

ये ते जो, हिक्का-श्वास-अनुबन्धा हेउडी तथा
श्वासना अनुबन्धवाणा हिचकी और श्वासके अनुबन्धवाले,
शुष्क- उरभ- शुष्क छाती शुष्क छाती, कण्ठ- तालुका
उठ अने तालुकावाणा गले और तालुवाले, प्रकृत्या अने
प्रकृतिथी और प्रकृतिसे, रूक्षदेहा. रूक्ष देहावाणा होय
रूक्ष शरीरवाले हो, तान् तेओओ उचका, सर्पिर्मि-
धृतथी घृतोंसे, उपाचरेत् उपचार करने। उपचार
करे ॥ १३९ ॥

139 Those who suffer from the complications of hiccup and dyspnea.

- १३९ हिक्काश्वासानुबन्धा. कण्ठतालुकाः । — शुष्कक्षीणकफो
रूक्षा हिक्काश्वासानुबन्धिनः । (घ व)
,, शुष्कोर कण्ठतालुका — शुष्कक्षीणकफोरूक्षा (द)
,, हिक्काश्वासानुबन्धा.... प्रकृत्या रूक्षदेहाश्च — शुष्का क्षीणक
फोरूक्षा हिक्काश्वासानुबन्धिनः । ये प्रकृत्या रूक्षदेहाः (य)
,, रूक्षदेहाश्च — रूक्षदेहा ये (घ)

whose chest, throat and palate have been rendered dry, and who are by nature dry, should be treated with ghee

हिक्यावा दशमूलाद्यं घृतम्—

दशमूलरसे सर्पिर्दधिमण्डे च साधयेत् ।

कृष्णासौवर्चलक्षारवयःस्थाहिङ्गुचोरकैः ॥१४०॥

कायस्थया च तत् पानाद्विकाश्वासौ प्रणाशयेत् ।

दशमूलरसे दशमूलीना इवाथर्मा दशमूलके काथमे, दधिमण्डे च तथा ह्दीनी आधर्मा और दहीके नितारमें. कृष्णा- पीपर पिप्पली, सौवर्चल- सौवर्चल नमक, क्षार- ज्वभार यवक्षार, वयःस्था- वयःस्था वयःस्था, हिङ्गु चोरकै हिङ्ग, योरङ्ग हीग, चौरक, कायस्थया च अने कायस्थाभी और कायस्थासे, सर्पि साधयेत् घृत सिद्ध करवुं घी सिद्ध करे, तत् पानात् ते पीवाथी वह पान करनेसे, हिक्याश्वासौ ह्दीनी तथा श्वासनो हिचकी और श्वासको, प्रणाशयेत् नाश करे छे नष्ट करता है ॥ १४० ॥

140-140½. The medicated ghee prepared with the decoction of deca-radices, ghee and the supernatant fluid of curd adding the paste of long pepper, sanchal salt alkali, emblic myrobalans, asafetida, angelica and chebulic myrobalans, is curative of hiccup and dyspnea

तेजोवत्याद्यं घृतम्—

तेजोवत्यभया कुष्ठं पिप्पली कटुरोहिणी ॥१४१॥

भूतीकं पौष्करं मूलं पलाशश्चित्रकः शटी ।

सौवर्चलं तामलकी सैन्धवं बिल्वपेशिका ॥१४२॥

तालीसपत्रं जीवन्ती वचा तैरक्षसंमितैः ।

हिङ्गुपादैर्घृतप्रस्थं पचेत्तोये चतुर्गुणे ॥१४३॥

तेजोवती तेजोवती, अमया हरङ्गे हरङ्ग, कुष्ठम् कुष्ठ कूठ, पिप्पली पीपर पिप्पली, कटुरोहिणी

१४० ½ तत् पानाव-मसिद्ध (घ)

„ प्रणाशयेत्-निवच्छति (फ व)

कुष्ठ कटुकी, भूतीकम् अजमे अजवायन, पौष्करम् मूलम् पुष्करभूण पोखरमूल, पलाश चित्रकः आभरे, चित्रक डाक, चित्रक, शटी इयूरे कचूर, सौवर्चलम् सौवर्चल नमक, तामलकी बेयआमणी भुई-आवला, सैन्धवम् सिन्धुल्लु सैन्धानमक, बिल्वपेशिका भीलीमे गर बेलगिरी, तालीसपत्रम् तालीसपत्र तालीस-पत्र, जीवन्ती जीवन्ती जीवन्ती, वचा अने वज्र और वच, अक्षसमितैः तैरक्ष औष्ठ तोलाना भापवाणा एक एक कर्षवाने, तै तेओथी उनसे, हिङ्गुपादैः अने पा तोला हिङ्गुपादै और चौथाई हीगसे, चतुर्गुणे चारगुण चौगुने, तोये पाणीमां जलमें, घृतप्रस्थम् ६४ तोला घी एक प्रस्थ घी, पचेत् पकावे ॥१४१-१४३॥

141-143 A medicated ghee should be prepared of 64 tolas of ghee with the paste of 1 tola of each of indian toothache tree, chebulic myrobalan, costus, long pepper, kurroa ginger grass orris root, palash, white-flowered leadwort, long zedoary, anchal salt, feather foil, rock salt, pulp of bael, bark of the himalayan fir tree cork swallow-wort and sweet flag, and 1/4th its quantity of asafetida, in four times its quantity of water.

एतद्यथाबलं पीत्वा हिक्याश्वासौ जयेन्नरः ।

शोथानिलाशोप्रहणीहृत्पार्श्वरुज एव च ॥१४४॥

इति तेजोवत्यादिघृतम् ।

नर. मनुष्य पुरुष, एतत् ओतु इसको, यथाबलम् यथाशक्ति बलके अनुरूप, पीत्वा पान करीने पीकर, हिक्याश्वासौ ह्दीनी, श्वास हिचकी, श्वास, शोथ-अनिल-सेअ, वातव्याधि शोक, वातव्याधि, अर्शः- हरस अर्श, ग्रहणी- अहणी ग्रहणी, हृत्-पार्श्व- अने हृदय तथा पञ्चानी हृदय और पार्श्वी, रुजः एव च पीजने रुजाको, जयेत् ओते छे जीते ॥ १४४ ॥ इति आ यद्,

१४४ शोथानिलाशो-शास्त्रानिलाशो (थ व. फ.)

તેજોવત્યાદિઘૃતમ્ તેજોવત્યાદિ ઘૃત છે તેજોવત્યાદિ ઘૃત છે ।

144 This, taken in proper dosage, cures hiccup, dyspnea, edema, piles due to vata provocation, assimilation disorders, pain in the cardiac region and pleurodynia. Thus has been described the Compound Cinnamon-leaf Ghee

મનઃશિલાદિઘૃતમ્—

મનઃશિલાસર્જરસલાક્ષારજનિપચકૈઃ ।

મજ્જિષ્ઠૈશ્ચ કર્ણાશૈઃ પ્રસ્થઃ સિદ્ધો ઘૃતાદ્ધિતઃ ॥૧૪૫॥

મન શિલા- મનઃશિલ મૈનસિલ, સર્જરસ- રાળ સર્જરસ, લાક્ષા- લાખ લાલ રજનિ-પચકૈઃ ૬૫૬૨, ૫૬૩૮૪ હલ્દી, પદ્માલ, મજ્જિષ્ઠા-૫૬૬ ચ મજ્જિષ્ઠ અને ઓલચી મજીઠ ઓર ફલાયચી, કર્ણાશૈ ઓ પ્રત્યેકના ઓકોએક તોલાથી. એક એક કર્ણ ભાગવાલે ફન દ્રવ્યોસે, ઘૃતાત્ સિદ્ધ પ્રસ્થ સિદ્ધ કરેલ ૬૪ તોલા ધી સિદ્ધ એકપ્રસ્થ ઘી, હિત. હિતકારી છે હિતકર છે ॥ ૧૪૫ ॥

145 The medicated ghee prepared of 64 tolas of cow's ghee with one tola each of red arsenic, calophany, lac, turmeric, himalayan cherry, indian madder and cardamom, is beneficial.

जीवनीयोपसिद्धं वा सक्षौद्रं लेहयेद्भूतम् ।

ज्यूषणं दाधिकं वाऽपि पिवेद्वासाघृतं तथा ॥१४६॥

इति मनःशिलादिघृतम् ।

जीवनीय-उपसिद्धम् जीवनीयगणनी ओपधिओथी सिद्ध કરેલ જીવનીયગણસે સિદ્ધ, સક્ષૌદ્રમ્ અથવા મધ-યુક્ત યા મધુયુક્ત, ઘૃતમ્ વા ઘૃત ઘી, લેહયેત્ ૧૮૫૦ ચાટે, તથા તથા ઓર, જ્યૂષણમ્ જ્યૂષણુઘૃત જ્યૂષણ ઘૃત, દાધિકમ્ દાધિકઘૃત દાધિકઘૃત, વાસાઘૃતમ્ અપિ વા કે વાસાઘૃત યા વાસાઘૃત, પિવેત્ પીવુ

૧૪૬. જ્યૂષણ દાધિક વાઽપિ પિવેદ્વાસાઘૃત તથા—વાસાઘૃત દાધિક

વા પિવેજ્યૂષણમેવ વા (ગ. ધ. ફ)

પીવે ॥ ૧૪૬ ॥ હિતિ આ યદ્, મનઃશિલાદિઘૃતમ્ મનઃશિલાદિઘૃત છે મનઃશિલાદિઘૃત છે ।

146 Or the medicated ghee prepared with the drugs of the life-promoter group with honey may be taken as linctus, or the Compound Three Spices ghee, or the Compound Curd ghee or the Compound Vasaka ghee may be taken as potion. Thus has been described the Compound Red-Arsenic ghee.

દિક્કાયા ચિકિત્સાસૂત્રમ્—

યત્કિંચિત્ કફવાતઘ્નમુષ્ણં વાતાનુલોમનમ્ ।

મેષજં પાનમન્નં વા તદ્ધિતં શ્વાસહિક્કિને ॥૧૪૭॥

અથ કિંચિત્ જે કંઈ જો કુલ, મેષજમ્ ઓષધ ઓષધ, પાનમ્ પાન પાન, મન્નમ્ વા કે અન્ન યા અન્ન, કફવાતઘ્નમ્ કફ તથા વાતને નાશ કરનારું કફ ઓર વાતકા નાશક, ઉષ્ણમ્ ઉષ્ણ ઉષ્ણ, વાતાનુલોમનમ્ અને વાતનુ અનુલોમન કરનારું હોય ઓર વાતકા અનુલોમન કરનારો હો, તત્, તે વદ, શ્વાસહિક્કિને ॥૧૪૭ તથા હેડકીના રોગીને શ્વાસ ઓર દિક્કાકે રોગીકો, હિતમ્ હિતકારી છે હિતકર છે ॥ ૧૪૭ ॥

147 Whatever drug food or drink is alleviative of kapha and vata, heat giving and regulative of the movements of vata is beneficial for patients afflicted with hiccup and dyspnea.

વાતકૃદ્વા કફહરં કફકૃદ્વાઽનિલાપહમ્ ।

કાર્યં નૈકાન્તિકં તાભ્યાં પ્રાયઃ શ્રેયોઽનિલાપહમ્ ૧૪૮

વાતકૃત્ વા જે દ્રવ્ય વાતને કરનારું જો દ્રવ્ય વાતકારક, કફહરમ્ તથા કફને કરનારું હોય ઓર કફહારક હો કફકૃત્ વા તથા કફને કરનારું યા કફકારક, અનિલાપહમ્ અને વાતને કરનારું હોય ઓર વાતનાશક હો, એકાન્તિકમ્ તેનો પ્રયોગ ઓકાત-

૧૪૮ તદ્ધિત શ્વાસહિક્કિને—દિક્કાશ્વાસેષુ તદ્ધિતમ્ (ચ ધ દ)

૩૫થી उसका प्रयोग एकातरूपसे, न कार्यम् न करवे।
न रे, ताभ्याम् ते अन्नेमांथी उनमेंसे, अनिलापहम्
वातने हरना ३०५ वातहारक द्रव्य, प्राय प्राय प्राय,
श्रेयः श्रेष्ठ छे श्रेयस्कर है ॥ १४८ ॥

148. One should not use exclusively drugs that belong to either of the two groups viz. those which alleviate kapha but aggravate vata, and those which alleviate vata but aggravate kapha. If one has to choose between the two, the drugs alleviative of vata are to be preferred

सर्वेषां बृहणे ह्यल्पः शक्यश्च प्रायशो भवेत् ।
नात्यर्थं शमनेऽपायो भृशोऽशक्यश्च कर्शने ॥ १४९ ॥

પ્રાયશઃ પ્રાયઃ પ્રાય, સર્વેષામ્ સધળા રોગીઓની
સર્વ રોગીઓને વૃહણે બૃહણુક્રિયામાં વૃહણ કરનેમે,
અપાય હાનિ અપાય, અલ્પ હિ ઓછી છે અલ્પ છે,
શક્યઃ ચ અને સુસાધ્ય પણુ ઓર વહ સુસાધ્ય મી
ભવેત્ છે છે, શમને શમનમાં શમનમે, અત્યર્થમ્ ન હાનિ
અત્યત નથી હાનિ અત્યત નહીં છે, કર્શને પરંતુ કર્શનમાં
તે પરંતુ કર્શનમે તો ભૃશઃ અત્યત હાનિ છે અત્યત
હાનિ છે, અશક્ય ચ અને તે અસાધ્ય પણુ છે ઓર
વહ અસાધ્ય મી છે ॥ ૧૪૯ ॥

149 The undesirable side effects of treatment by roborant drugs are, in all cases, slight and for the most part easily corrected. As regards treatment by sedative drugs, there is not great risk, while in that by depletive drugs, the ill effects are many and intractable.

तस्माच्छुद्धानशुद्धान् शमनैर्वृहणैरपि ।
हिक्काश्वासार्दिताजन्तून् प्रायशः समुपाचरेत् १५०

૧૪૯ સર્વેષા વૃહણે હ્યલ્પઃ—સર્વો ના વૃહણો હ્યલ્પ (ય. વ.)
,, નાત્યર્થ—નાવશ્ય (વ. ધ.)

तस्मात् तेष्ठी इस लिए, हिक्का-श्वास-अर्दितान्
हेऽधी तथा श्वासथी पीडयेत्। हिक्का तथा श्वाससे
पीडित, शुद्धान् शोधन करवाभा आवेत्। शोधन किये,
अशुद्धान् च अने शोधन नहि करवाभा आवेत्। और
शोधन नहीं किये, जन्तून् रोगीशोने रोगियोंका, प्रायशः
प्राय प्राय, शमनै शमनेथी शमन, बृहणैः अपि
तेभ्यः बृहणैथी पथ्य एवं बृहणोंसे भी, समुपाचरेत्
उपचार करवे उपचार करे ॥ १५० ॥

150. Therefore, persons suffering from hiccup and dyspnea should, as a rule, be treated with drugs that are sedative and roborant, whether these persons have undergone preliminary purificatory procedures or not

अध्यायोक्तविषया —

तत्र श्लोकः—

दुर्जयत्वे समुत्पत्तौ क्रियैकत्वे च कारणम् ।
लिङ्गं पथ्यं च हिकानां श्वासानां चेह दर्शितम् १५१

ત્ર શ્લોક તે વિષયમાં ઉપસંહારને શ્લોક છે કે
ઉપ વિષયમે ઉપસહારકા શ્લોક છે કે, હહ આ અધ્યાયમાં
ઇસ અધ્યાયમે, હિકાનામ્ હેઁધીની હિચકીકી શ્વાસાનામ્
ચ તથા શ્વાસની ઓર શ્વાસકી, 'દુર્જયત્વે કષ્ટસાધ્યતા
કુચ્છસાધ્યતા, સમુત્પત્તૌ ઉત્પત્તિ ઉત્પત્તિ, ક્રિયા- અને
ચિકિત્સાની ઓર ચિકિત્સાકી, એકત્વે ચ એકતામાં
એકતામે, કારણમ્ કારણ, લિંગમ્ ચ લક્ષણ
લક્ષણ, પથ્યમ્ ચ અને પથ્ય પથ્ય, દર્શિતમ્ દર્શિત
છે બતાવે છે ॥ ૧૫૧ ॥

Here is the recapitulatory verse—

151. Their formidable nature, reasons explaining the commonness in their manifestation and treatment of both hiccup and dyspnea, the signs and symptoms of these disorders and the dietetic rules to be observed, have all been set forth in this chapter.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते चिकित्सास्थाने हिक्काश्वास-
चिकित्सितं नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥१७॥

इति आ. प्रभा. ॥ इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-
वेशे રથેલા અગ્નિવેશકે બનાવે, ચરકપ્રતિસંસ્કૃતે તન્ત્રે
અને ચરકથી પ્રતિસંસ્કાર પામેલા આ શાસ્ત્રના
ઔર ચરકકે દ્વારા મસ્કૃત હવ શાસ્ત્રકે, અપ્રાપ્તે અપ્રાપ્ત
અપ્રાપ્ત, દૃઢબલસંપૂર્ણિતે અને દૃઢબલે પૂર્ણ કરેલા
ઔર દૃઢબલે પૂર્ણિત કિયે ગયે, ચિકિત્સાસ્થાને
ચિકિત્સાસ્થાન વિષે ચિકિત્સાસ્થાનમે, હિક્કા-શ્વાસ-
ચિકિત્સિતમ્ 'હિક્કાશ્વાસચિકિત્સિત' 'હિક્કાશ્વાસ-
ચિકિત્સિત', નામ નામને નામકા, સપ્તદશ. સપ્તરમે
સપ્તદશ, અધ્યાયઃ અધ્યાય સંપૂર્ણ થયે. અધ્યાય
સમાપ્ત હુઆ ॥ ૧૭ ॥

17. Thus in the Section on Thera-
peutics in the treatise compiled by
Agnivesa and revised by Caraka the
seventeenth chapter entitled 'The
Therapeutics of Hiccup and Dyspnea'
not being available, the same as resto-
red by Drīdhabala, is completed.

अष्टादशोऽध्यायः ।

अठारहो अध्याय अध्याय अठारहवाँ

Chapter XVIII

कासचिकित्सितोपक्रमः—

अथातः कासचिकिति त व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

અથ અત. હવે અહીંથી અવ આગે, કાસ-
ચિકિત્સિતમ્ 'કાસચિકિત્સિત' નામના અધ્યાયનું
'કાસચિકિત્સિત' નામકે અધ્યાયકા, વ્યાખ્યાસ્યામ
વ્યાખ્યાન કરશું વ્યાખ્યાન કરેંગે ॥ ૧ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये आत्रेयने,
इति आ. विषयमा. नीये प्रभा. ॥ ७ ॥ इस विषयमें
मिम्न प्रकारसे ही, आह स. ३६६ ॥ २ ॥

1. We shall now expound the chapter
entitled 'The Therapeutics of Cough
disorder '

2. Thus declared the worshipful
Atreya

तपसा यशसा धृत्या धिया च परयाऽन्वितः ।
आत्रेयः कासशान्त्यर्थं प्राह सिद्धं चिकित्सितम् ॥३॥

તપસા તપશ્ચર્યા તપસે, યશસા યશ યશસે, ધૃત્યા
ધૈર્ય ધૈર્યસે, પરયા અને ઉત્તમ ઔર શ્રેષ્ઠ, ધિયા ચ
અન્વિત બુદ્ધિથી યુક્ત બુદ્ધિસે યુક્ત, આત્રેયઃ
ભગવાન આત્રેયે ભગવાન આત્રેયને, કાસ- ઉધરસની
કાસકી શાન્ત્યર્થમ્ શાંતિને માટે શાંતિકે લિખે, સિદ્ધ
સિદ્ધ સિદ્ધફલદાયી, ચિકિત્સિતમ્ ચિકિત્સા ચિકિત્સા,
પ્રાહ કહી ॥ ૩ ॥

3. Atreya endowed with austerity,
renown, resolution and intelligence of
the highest order, declared thus
the line of treatment which had proved
itself the most efficacious in the alle-
viation of cough-disorder

कासस्य भेदाः—

वातादिजास्त्रयो ये च क्षतजः क्षयजस्तथा ।
पञ्चैते स्युर्नृणां कासा वर्धमानाः क्षयप्रदाः ॥४॥

વાતાદિજા વાત વગેરેથી થયેલા વાતાદિસે ઉત્પન્ન,
યે ચ ત્રય જે ત્રણ જો ત્રીન, ક્ષતજ ક્ષતથી થયેલી
ઊર ક્ષતજનિત, તથા તથા તથા, ક્ષયજઃ ક્ષયથી થયેલી
ધાતુક્ષયજન્ય, એતે પાંચ આ પાંચ યે પાંચ, કાસા
ઉધરસો કાસ, વર્ધમાના વધી જઈને વધ કર,
નૃણામ્ મનુષ્યોને પુરુષોકો, ક્ષયપ્રદાઃ ક્ષય ઉત્પન્ન કરવા-
વાળી ક્ષય કરનેવાળે, સ્યુ થાય છે હોતે હૈ ॥ ૪ ॥

4. The three kinds of cough each
due to each of the humors — vata,
pitta and kapha, one due to pectoral
lesions and another to loss of body-
elements these are the five cough

૩. યશસા-તેજમા (૪)

disorders. If they are allowed to progress, they give rise to consumption

कामस्य पूर्वरूपम्—

पूर्वरूपं भवेत्तेषां शूकपूर्णगलास्यता ।

कण्ठे कण्डूश्च भोज्यानामवरोधश्च जायते ॥५॥

शूक-पूर्ण- कण्डूसदा अर्था डेढ ओषु शूको (काटो)से भराहुआ सा, गलास्यता गलाभा तथा मुष्मा तथा गला और मुखका प्रतीत होना, तेषाम् ओ तेओतु वह उनका, पूर्वरूपम् पूर्णश्च पूर्वरूप, भवेत् थाय छे होता है, कण्ठे तेभ्य गलाभा एवं गलेमें, कण्डू च कडू खुजली, भोज्यानाम् च अने भोजनम् और अवरोध रोडाणु अवरोध, जायते ओ पणु पूर्णश्च थाय छे ये भी पूर्वरूप होते हैं ॥ ५ ॥

5 The premonitory symptoms of all these types of disorders are—the feeling as if the throat and mouth are all covered with bristles, itching in the throat and difficulty in ingestion.

कासस्य संप्राप्तिः—

अधःप्रतिहनो वायुरुर्ध्वस्रोतःसमाश्रितः ।

उदानभावमापन्नः कण्ठे सक्तस्तथोरसि ॥ ६ ॥

आविश्य शिरसः खानि सर्वाणि प्रतिपूरयन् ।

आभञ्जनाक्षिपन् देहं हनुमन्ये तथाऽक्षिणी ॥ ७ ॥

नेत्रे पृष्ठमुरःपार्श्वे निर्भुज्य स्तम्भयस्ततः ।

शुष्को वा खकफो वाऽपि कसनात्कास उच्यते ॥ ८ ॥

अधःप्रतिहतः नीचेनी तरङ्गी प्रतिहत थयेथे नीचेकी ओरसे प्रतिहत हुआ, वायुः वायु वायु, ऊर्ध्वस्रोतः उपरना स्रोतानी ऊर्ध्व स्रोतोंको, समाश्रितः आश्रय करी आश्रय करके, उदानभावम् ओये अदाना स्वभावने ऊपर जानेके स्वभावको, आपन्न प्राप्त थात प्राप्त होकर, कण्ठे कडू गलेमें, तथा तथा तथा, उरसि छातीभा छातीमें सक्त रोडाणुने रुककर, शिरस भस्तकना शिरके, सर्वाणि सर्व सब, खानि छिद्रोंभा स्रोतोंमें, आविश्य प्रवेश करी प्रवेश कर, प्रतिपूरयन् तेओने अरी धर उनको भरकर, देहम् देह देह, हनु-

मन्ये हनु, मन्या हनु, मन्या, तथा तथा तथा, अक्षिणी नेत्रने आखोंको, आभञ्जन् भागते। भेदन करता हुआ, आक्षिपन् तथा आक्षिप्त करते। तथा आक्षिप्त करता हुआ, नेत्रे नेत्र आंख, पृष्ठम् उरः पीठ, छाती पीठ, छाती, पार्श्वे तथा पार्श्वोंने और पार्श्वोंको, निर्भुज्य वांङ्ग वाणीने रुककर, ततः पछी ततः, स्तम्भयन् स्तम्भ करते। स्तम्भन करके, शुष्कः वा सूखा शुष्क, खकफ अपि वा अथवा रुकसहित या कफयुक्त, कसनात् ओयी गतिवाणी। तथा छाती वगेरेने पीडनारे। डेढाथी ऊर्ध्वगतिवाला तथा छाती आदिको पीड़नेवाला होनेके कारण, कासः कासः कास, उच्यते उच्यते छे कहा जाता है ॥ ६-८ ॥

6-8 The vata, getting obstructed in the lower channels, becomes lodged in the upper channels and taking on the function of the Udana-vata, i.e. expiratory function, gets localised in the throat and the chest. Then entering all the cavities in the head, fills them up and causes hunching and convulsive movements of the body, jaws, sides of the neck and eye. It distorts and stiffens the eyes, back, chest and sides of the body and then leads to cough which is either dry or accompanied with expectoration of phlegm 'Cough' is so called because the word 'Cough' (kasa) is derived from the root 'kas' to move. It causes the movement of phlegm from the respiratory passages

कासस्य भेदे हेतुः—

प्रतिघातविशेषेण तस्य वायोः सरंहसः ।

वेदनाशब्दवैशिष्ट्यं कासानामुपजायते ॥ ९ ॥

सरंहस वेगवाणी वेगयुक्त, तस्य वायोः ते वायुना उस वायुके प्रतिघात-विशेषेण रुकाई आवःणु-

९ शब्दवशिष्ट्य-शब्दवषम्य (क य ड, त थ, फ.)

વિશેષથી કફાદિ આવરણવિશેષસે, કાસાનામ્ કાસોનાં કાસોંકી, વેદના- પીડા વેદના, શબ્દ- તથા શબ્દની ઔર શબ્દની, વૈશિષ્ટ્યમ્ ભિન્નતા ભિન્નતા, ઉપજાયતે થાય છે ઉત્પન્ન होती है ॥ ૯ ॥

9. The characteristic sound and pain of cough is produced as a result particularly of the obstruction to the forceful movement of the vata

વાતકાસસ્ય નિદાનલક્ષણે—

રુક્ષશીતકષાયાલ્પપ્રમિતાનશનં સ્ત્રિયઃ ।

વેગધારણમાયાસો વાતકાસપ્રવર્તકાઃ ॥૧૦॥

રુક્ષ-શીત રુક્ષ, ઠંડા રુક્ષ, ઠંડા, કષાય- તૂટા કસેલા, અલ્પ-પ્રમિત- અલ્પ, અત્યંત અલ્પ ભોજન થોડા ઔર અતિ અલ્પ ભોજન, અનશનમ્ ઉપવાસ અનશન, સ્ત્રિય સ્ત્રીસંગ સ્ત્રીસમોગ, વેગધારણમ્ વેગ રોકવા વેગવિધારણ, આયાસઃ અને પરિશ્રમ ઔર પરિશ્રમ, વાત-કાસ- એએ વાતની ઉધરસને વાતજન્ય કાસનો પ્રવર્તકાઃ ઉત્પન્ન કરનારી છે કરનેવાલે છે ॥ ૧૦ ॥

10. Dry, cold, astringent, scanty and measured diet, indulgence in women, suppression of natural urges and overstrain are the causative factors of the vata type of cough-disorder

હૃત્પાર્શ્વોરઃશિરઃશૂલસ્વરમેદકરો મૃશમ્ ।

શુષ્કોરઃકણ્ઠવક્ત્રસ્ય હૃદ્વલોન્નઃ પ્રતામ્યતઃ ॥૧૧॥

નિર્ઘોષદૈન્યસ્તનનદૌર્બલ્યક્ષોભમોહકૃત્ ।

શુષ્કકાસઃ કફં શુષ્કં કૃચ્છાન્મુક્ત્વાલ્પતાં વ્રજેત્ ॥

સ્નિગ્ધામ્લલવણોષ્ણૈશ્ચ મુક્તપીતૈઃ પ્રશામ્યતિ ।

ઊર્ધ્વવાતસ્ય જીર્ણેન્ને વેગવાન્મારુતો ભવેત્ ॥૧૩॥

મૃશમ્ અત્યંત અત્યંત, હૃત્-પાર્શ્વ- હૃદય, પડખાં હૃદય, પાર્શ્વ, ડર- શિરઃ- છાતી અને મસ્તકમાં છાતી ઔર શિર इनमें, શૂલ- શૂલ કરનારી શૂલ કરનેવાલી,

સ્વરમેદકરઃ સ્વરભંગ કરનારી સ્વરભેદ કરનેવાલી, શુષ્ક-ડર- સૂકી છાતી શુષ્ક છાતી, કણ્ઠ-વક્ત્રસ્ય કંઠ અને મુખવાળા કંઠ ઔર મુઠવાલે, હૃદ્વલોન્નઃ શિર્ષા થતાં રૂંવાડાવાળા રોમહર્ષયુક્ત, પ્રતામ્યતઃ અને મૂંઝાતા રોગીનાં ઔર ગ્લાનિ યુક્ત પુરુષકે, નિર્ઘોષ- મોટે અવાજ પ્રતિધ્વનિયુક્ત આવાજ, દૈન્ય- દીનતા દૈન્ય, સ્તનન- કંઈને ખડખડાટ કફકે ક્ષોભકા શબ્દ, દૌર્બલ્ય- દુર્બલતા દુર્બલતા, ક્ષોભ- ક્ષોભ ક્ષોભ મોહકૃત્ અને મૂંઝાતો એએને કરનારી ઔર મોહ इनमें કરનેવાલી, શુષ્કકાસઃ સૂકી ઉધરસ શુષ્ક સાસી, શુષ્કશ્ચ સૂકાચેલા શુષ્ક, કફશ્ચ કંઈને કફનો, કૃચ્છાત્ મહેનતથી કણ્ઠસે, મુક્ત્વા બહાર કાઢીને વાહિર નિકાલકર, અલ્પતામ્ એછી કમ, વ્રજેત્ થાય છે होती है, સ્નિગ્ધ-અમ્લ- સ્નિગ્ધ, અમ્લ સ્નિગ્ધ, અમ્લ, લવણ- ખારા લવણ, ઉષ્ણ- ચ અને ઉષ્ણ ઔર ઉષ્ણ, મુક્તપીતૈઃ અન્નપાનથી ભોજન एवं પાનોસે, પ્રશામ્યતિ શાંત થાય છે ગાત होती है, અન્ન અને અન્ન ઔર જન્ન, જીર્ણે પચી ગયા પછી જીર્ણ होनेपर, ઊર્ધ્વવાતસ્ય ઊર્ધ્વ વાયુવાળા રોગીને ઊર્ધ્વ વાતવાલે રોગીની મારુતઃ વાયુ વાયુ, વેગવાન્ વેગવાળો વેગવાન, ભવેત્ થાય છે हो जाती है ॥ ૧૧ ૧૩ ॥

11-13. Its symptoms are—pain in the cardiac region, sides, chest and head, great alteration in voice; dryness of chest, throat and mouth, horripilation, faintness rattling sound in the throat, depression of spirits, hollow sound of cough, weakness, agitation and stupor The cough is dry and the patient expectorates with great difficulty dry sputum and after expectoration the cough is diminished. It is alleviated by unctuous, acid, salt and hot foods and drinks This variety of cough, which is caused by the provocation of the expiratory movement of vata, is aggravated at the time of the completion of digestion

૧૦ પ્રમિતાનશનં સ્ત્રિય—પ્રમિતા. શતશ સ્ત્રિય ય)

૧૧ વક્ત્રસ્ય—વક્ત્રાસ્ય (ચ)

૧૩. મુક્તપીતૈઃ—મુક્તમાત્રે (ઢ.)

પિત્તકાસસ્ય નિદાનલક્ષણે—

કટુકોષ્ણવિદાહ્યમ્લધારાણામતિસેવનમ્ ।

પિત્તકાસકરં ક્રોધઃ સંતાપશ્ચાગ્નિસૂર્યજઃ ॥૧૪॥

કટુક- તીખા કટુ, ઉષ્ણ- ઊના ઉષ્ણ, વિદાહિ- અમ્લ વિદાહી, ખાટા વિદાહી, અમ્લ, ધારાણામ્ અને ક્ષારવાળા પદાર્થોનું ઔર ક્ષારકા, અતિસેવનમ્ અતિસેવન અચ્યન્ત સેવન, ક્રોધ- ક્રોધ ક્રોધ અગ્નિસૂર્યજ અગ્નિ અને સૂર્યને, અગ્નિ ઔર સૂર્યજકા, સંતાપ- ચ તાપ એ તાપ એ, પિત્તકાસ- પિત્તની ઉધરસ પિત્તજન્ય સાસીકો, કરસુ કરનાર છે કરનેવાલે હોતે હૈ ॥ ૧૪ ॥

14 Excessive indulgence in the use of pungent, hot, irritant, acid and alkaline articles, anger and heat of fire and sun are the causative factors of the pitta type of cough-disorder.

પીતનિષ્ઠીવનાશ્ક્લિત્ત્વં તિક્તકાસ્યત્વં સ્વરામયઃ ।

ઉરોધૂમાયનં તૃષ્ણા દાહો મોહોઽરુચિર્મમઃ ॥૧૫॥

પ્રતતં કાસમાનશ્ચ જ્યોતીર્ણીવ ચ પશ્યતિ ।

શ્લેષ્માણં પિત્તસંસૃષ્ટં નિષ્ઠીવતિ ચ પૈત્તિકે ॥૧૬॥

પૈત્તિકે પિત્તજન્ય ખાસીમાં પૈત્તિક કાસમેં, પીત- નિષ્ઠીવન-અશ્ક્લિત્ત્વમ્ થૂંક તથા અખનુ પીળાપણુ થૂંક તથા આંખોંકા પીલા હોના, તિક્તકાસ્યત્વમ્ મુખનેા કડવેા રસાદ મુહકા કડવાપન, સ્વરામયઃ સ્વરભગ સ્વરકી નિકૃતિ, ઉરોધૂમાયનમ્ જાતીમાંથી ધૂમાડા જેવું નીકળવું છાતીસે ધૂમા જેસા નિકલના, તૃષ્ણા દાહઃ તૃષા, દાહ પ્યાસ, દાહ, મોહ. અરુચિ. મૂર્છા, અરુચિ મોહ, અરુચિ, અમ તથા ભ્રમ થાય છે તથા ચક્કર હોતે હૈ, પ્રતતમ્ અને સતત ઔર લગાતાર, કાસમાન ચ ઉધરસ ખાતેા પુરુષ સાસનેવાલા પુરુષ, જ્યોતીર્ણીવ હવ ચ પશ્યતિ તારા જેવું બુએ છે તારે જેસા દેખતા હૈ, પિત્તસંસૃષ્ટમ્ તેમજ પિત્તયુક્ત એવં પિત્તસે મિલે હુએ, શ્લેષ્માણમ્ કંકને કફકો, નિષ્ઠીવતિ થૂંક છે થૂંકતા હૈ ॥ ૧૫ ૧૬ ॥

15-16 There is yellow expectoration, icteric tinge of the eyes, bitter taste in

the mouth, disorder of voice, sensation of burning in the chest, thirst, burning, stupor, anorexia and giddiness, and due to prolonged coughing the patient is so dazed that he feels he perceives the vision of the stars, he expectorates sputum mixed with bile. These are the symptoms of the pitta type of cough-disorder

શ્લેષ્મકાસસ્ય નિદાનલક્ષણે—

ગુર્વભિષ્યન્દિમધુરસ્નિગ્ધસ્વપ્નાવિચેષ્ટનૈઃ ।

વૃદ્ધઃ શ્લેષ્માઽતિલં રુદ્ધા કફકાસં કરોતિ હિ ॥૧૭॥

ગુરુ- ગુરુ મારી, અભિષ્યન્દિ- અભિષ્યંદી અભિષ્યંદી, મધુર-સ્નિગ્ધ- મધુર અને સ્નિગ્ધ દ્રવ્યોનું સેવન મધુર એવં સ્નિગ્ધ દ્રવ્યોંકે સેવન, સ્વપ્ન- નિદ્રા નિદ્રા, અવિચેષ્ટનૈઃ અને ક્રિયાના અભાવથી ઔર આરામ- તલવીસે, વૃદ્ધઃ શ્લેષ્મા વધેલો કંક વઢા હુઆ કફ, અતિલમ્ વાયુને વાયુનો. રુદ્ધા રુધીને રોકકર, કફ-કાસમ્ કંકની ઉધરસને કફજન્ય સાસીકો, કરોતિ હિ ઉત્પન્ન કરે છે કરતા હૈ ॥ ૧૭ ॥

17 The kapha, increased by the use of heavy, liquefacient, sweet and unctuous articles, by day sleep and habitual inactivity, obstructs the course of vata and produces the cough-disorder of the kapha type.

મન્દાગ્નિત્વારુચિચ્છર્દિપીનસોત્ક્રેશગૌરવૈઃ ।

લોમહર્વાસ્યમાધુર્યક્લેદસંસદનૈર્યુતમ્ ॥૧૮॥

વહુલં મધુરં સ્નિગ્ધં નિષ્ઠીવતિ ઘનં કફમ્ ।

કાસમાનો હ્યરુગ્ વક્ષઃ સંપૂર્ણમિવ મન્યતે ॥૧૯॥

મન્દાગ્નિત્વ- કંકજન્ય ખાસીમાં મંદાગ્નિ કફજન્ય સાસીમેં અગ્નિમાઘ, અરુચિ અરુચિ અરુચિ, ચર્દિ- ઉલટી

૧૮ કફકાસ કરોતિ હિ—કફકાસમુદીરયેત્ (ય ધ. ક.)

૧૯ નિષ્ઠીવતિ ઘનં કફમ્—ઘન ધીવેત્કફ તથા (ય)

૨૦ કાસમાનો હ્યરુગ્ વક્ષઃ—કાસમાનોઽતિરુગ્ વક્ષઃ (વ.)

કે, પીનસ- પીનસ પીનસ, ઉત્ક્રેશ-ગૌરવૈ ઉત્ક્રેશ. શરીરનું બારેપાણુ મિતલી, મારીપન, લોમહર્ષ- રૂંવાડાં ઊભાં થવાં રોમહર્ષ, આસ્યમાધુર્ય- મુખની મધુરતા મુંદકા મીઠાપન, ક્લેદ- ક્લેદ ક્લેદ, સંસદનૈઃ અને શિથિલતાથી ઔર ઢીલાપનસે, યુત્તર યુક્ત યુક્ત, વહુલમ્ ધણું જ્યાદા માત્રામેં, મધુરમ્ મીઠો મધુર, સ્નિગ્ધમ્ સ્નિગ્ધ સ્નિગ્ધ, ઘનમ્ કફમ્ અને ધાટી કફ ઔર ઘને કફકો, નિષ્ઠીવતિ રોગી થૂંકે છે રોગી થૂંકતા હે, અત્ક હિ અને પીડારહિત ઔર રુજારહિત, કાસમાન ઉધરમ્ ખાતો તે ખાસનેવાલા વહ, વક્ષઃ છાતી છાતીકો, સર્પળ બરી હોય મરી હુઈ હો, હવ એમ એસા, મન્યતે માને છે માનતા હૈ ॥ ૧૮-૧૯ ॥

18-19. Its symptoms are-- weakness of the gastric fire, anorexia, vomiting, coryza, nausea, heaviness, horripilation, sweet taste in the mouth, increased secretions and asthenia. The patient expectorates dense, sweet, sticky and thick sputum. While coughing he does not feel much pain and he feels as though his chest is over-full.

ક્ષતકામસ્ય નિદાનલક્ષણે—

અતિવ્યવાયભારાધ્વચુક્તશ્વાગજવિગ્રહૈઃ ।

રુક્ષસ્યોરઃ શ્વતં વાયુર્ગૃહીત્વા કાસમાવહેત્ ॥૨૦॥

અતિ-વ્યવાય- અતિ મૈથુન અત્યન્ત મૈથુન, માર અધ્વ- બાર ઉપાડવો પથ કાપવો મારવહન, માર્ગ ચલના, યુદ્ધ- અને યુદ્ધથી ઔર યુદ્ધસે, અશ્વ-ગજ- તથા ઘોડા અને હાથીને ઘોડે ઔર હાથીકો, વિગ્રહૈ રોકી રાખવાથી રોકનેસે, રુક્ષસ્ય રક્ષ પુરુષની રક્ષ હુઈ પુરુષકી, વાયુ. વાયુ વાયુ, ક્ષતમ્ ધવામેલી ક્ષત હુઈ, ઠર છાતીને ઝરકા, ગૃહીત્વા ગ્રહણ કરીને આશ્રય કરકે કાસમ્ ઉધરમ્ ખાસી, આવહેત્ કરે છે કર દેતી હૈ ॥ ૨૦ ॥

૨૦. વિગ્રહૈ-નિગ્રહૈ (ક)

20 The vata getting lodged in the pectoral lesions of the person who is dehydrated as the result of excessive sex-indulgence, weight-carrying, way-faring, wrestling and restraining horses and elephants, will lead to cough-disorder

સ્વ પૂર્વ કાસતે શુષ્કં તતઃ છીવેન્ન સશોણિતમ્ ।

કળ્થેન રુજતાઽત્યર્થં વિરુગ્ણેનેવ ચોરસા ॥૨૧॥

સૂચીભિરિવ તીક્ષ્ણાભિસ્તુદ્યમાનેન શૂલિના ।

દુઃસ્વસ્પર્શેન શૂલેન મેદપીડાભિતાપિના ॥૨૨॥

પર્વમેદજ્વરશ્વાસતૃષ્ણાવૈસ્વર્યપીડિતઃ ।

પારાવત હવાકૂજન્ કાસવેગાત્ક્ષતોન્નવાત્ ॥૨૩॥

સ. તે હ, પૂર્વમ્ પ્રથમ પ્રથમ, શુષ્કમ્ સૂકી સૂકા, કાસતે ઉધરમ્ ખાય છે ખાસતા હૈ, તતઃ પછી ફિર, અત્યર્થમ્ અત્યંત અત્યંત, રુજતા પીડાવાળા રુજાયુક્ત, કળ્થેન કંઠથી કંઠસે, વિરુગ્ણેન હવ બણે દરદવાળી હોય એવી માનો રુજાયુક્ત હુઈ હો એસી, તીક્ષ્ણાભિ અને અણીદાર ઔર તીક્ષ્ણ, સૂચીભિ બણે મોઢીઓથી માનો સુઈયોસે, તુદ્યમાનેન હવ ભોંકાતી હોય એવી ઝુમાતી હો એસી, શૂલિના શૂલવાળી શૂલવાલી, ઝરસા ચ છાતીથી યુક્ત છાતીસે યુક્ત, મેદ-પીડા- કાટના એવી પીડાથી મેદન જેસી પીડાસે, અભિતાપિના અને સંતાપ આપતા ઔર સંતાપ દેતે હુઈ, દુઃસ્વ સ્પર્શેન દુઃખકારક સ્પર્શવાળા કષ્ટદાયક સ્પર્શવાલે, શૂલેન શૂલથી યુક્ત તે શૂલસે યુક્ત વહ, પર્વમેદ- પર્વ- ભેદ પર્વોકા દૂટના, જ્વર-શ્વાસ જ્વર શ્વાસ જ્વર, શ્વાસ, તૃષ્ણા- તૃષ્ણા પ્યાસ, વૈસ્વર્ય- અને સ્વરભગથી ઔર સ્વરવિકૃતિષ્ઠે, પીડિત પીડા પામી પીડિત હોઈ, પારાવતઃ હવ કબૂતરની પેઠે કબૂતરકી તરહ, આકૂજન્ અવાજ કરતો આવાજ કરતા હુઆ, ક્ષતોન્નવાત્ ક્ષતથી ઉત્પન્ન થયેલ ક્ષતસે ઉત્પન્ન, કાસવેગાત્ ઉધરમ્ના વેગથી ખાસીકે વેગસે, સશોણિતમ્ રક્તસહિત રક્તયુક્ત, છીવેત્ થૂંકે છે થૂંકતા હૈ ॥ ૨૧-૨૩ ॥

૨૧. કળ્થેન રુજતાઽત્યર્થ-રુજમાનેન કળ્થેન (ફ.)

21-23. The patient has a dry cough in the beginning, later on, he expectorates blood. He gets severe pain in the throat, he feels acute pain in the chest; he feels severe shooting and pricking pain as though pierced by sharp needles, there is tenderness to touch in the part, he is afflicted with great stabbing and lancinating pains, he is affected with arthralgia, fever, dyspnea, thirst, cacophonia and during the paroxysm of cough he coos like a pigeon. These are the symptoms of cough due to pectoral lesions.

क्षयकासस्य निदानलक्षणे—

विषमासात्म्यभोज्यातिव्यवायाद्वेगनिग्रहात् ।
घृणिनां शोचतां नृणां व्यापन्नेऽग्नौ त्रयो मलाः ॥२४॥
कुपिताः क्षयजं कासं कुर्युर्देहक्षयप्रदम् ।

विषम- विषम विषम, असात्म्य- असात्म्य असात्म्य, भोज्य- भोजन भोजन, अतिव्यवायात् अति मैथुन अति व्यवाय, वेगनिग्रहात् अने वेग रोडनाथा और वेगविवारणसे, घृणिनाम् घृष्ठा करता अर्थात् घृष्ठा करनाथी घृणा करनेवाले अर्थात् घृणा करनेसे, शोचताम् तथा शोड करता अर्थात् शोड करनाथी तथा शोक करनेवाले अर्थात् शोक करनेसे, नृणाम् मनुष्येनो पुरुषोक्ती, अग्नौ अग्नि त्रिके, व्यापन्ने विकृत थता विकृत होने पर, कुपिता अकुपित थर्धने अकुपित हुए, त्रयः त्रिणे तीनों, मला दोषो दोष, देह-क्षयप्रदम् देहने क्षय करनाथी शरीरका नाश करनेवाली, क्षयजम् क्षयजन्य धातुक्षयजन्य, कासम् उधरसने खासीको, कुर्युः उत्पन्न करे करे हैं ॥ २४३ ॥

24-24½ The gastric fire being vitiated in squeamish or mournful persons as the result of unbalanced or unwholesome diet, excessive sexual indulgence and suppression of natural urges, the

three humors become provoked and produce the cough, born of wasting, which in turn leads to the consumption of the body

दुर्गन्धं हरितं रक्तं घृवेत् पूयोपमं कफम् ॥२५॥
स्थानादुत्कासमानश्च हृदयं मन्यते च्युतम् ।
अकस्मादुष्णगीतातो बद्धाशी दुर्बलः कृशः ॥२६॥
स्निग्धाच्छमुखवर्णत्वक् श्रीमद्दर्शनलोचनः ।
पाणिपादतलैः श्लक्ष्णैः सततासूयको घृणी ॥२७॥
ज्वरो मिश्राकृतिस्तस्य पार्श्वरुक् पीनसोऽरुचिः ।
भिन्नसंहतवर्चस्त्वं स्वरभेदोऽनिमित्ततः ॥२८॥
इत्येष क्षयजः कासः क्षीणानां देहनाशनः ।
साध्यो बलवतां वा स्याद्याप्यस्त्वेवं क्षतोत्थितः २९

दुर्गन्धम् क्षयजं कासमां रोगी दुर्गन्धवाणो क्षयज कासमें रोगी दुर्गन्धयुक्त, हरितम् लीलो हरा, रक्तम् शतो लाल, पूयोपमम् पडु नेवे पूय जैसा, कफम् उधरस, घृवेत् थूके छे थूकना है, उत्कासमानः च उधरस आती पभते खासते समय, हृदयम् हृदय हृदयको, स्थानात् पीताना स्थानमांथी अपने स्थासे, च्युतम् भसी गयेलु हटा हुआ, मन्यते माने छे मानता है, अकस्मात् हेतुरहित विना हेतुसे, उष्ण-शीत-उष्णथी के शीतथी गरमी या ठंडसे, अर्त पीडाते।

२६ स्थानादुत्कासमानश्च हृदयं मन्यते च्युतम्-वासमानश्च हृदयं स्थानभ्रष्ट स मन्यते (क घ ष फ)
,, , -उत्कासमानो हृदयं स्थानभ्रष्ट स मन्यते (ग य)
२७ स्निग्धाच्छमुखवर्णत्वक्-प्रसन्नस्निग्धवदन (द फ)
,, स्निग्धाच्छमुखवर्णत्वक् श्रीमद्दर्शनलोचन -प्रसन्नस्निग्धवदन श्रीमद्दर्शनलोचन (घ)
,, दर्शनलोचन -दर्शनलोचन (क)
,, लोचन-लोचन (झ)
,, पाणिपादतलैः श्लक्ष्णैः-पाणिपादतलौ श्लक्ष्णौ (ध)
,, सततासूयको घृणी-घृणवानभ्यसूयक (ध फ)
२८ भिन्नसंहतवर्चस्त्वं-भिन्नमवातवर्चस्त्वं (ग)
,, भिन्नसंहतवर्चस्त्वं स्वरभेदोऽनिमित्ततः-स्वरभेदोऽनिमित्तश्च भिन्नवृत्तपुरीष्ता (ध फ)
२९ साध्यः-साध्यः (ख, त झ)

પીડિત, બહાશી- અને ઘણું ખાતાં છતાં વહુત ખાને પર
 મી, દુર્બલઃ દુર્બલ દુર્બલ, કૃશ કૃશ હોય છે કૃશ હોતા હૈ,
 સ્નિગ્ધ- સ્નિગ્ધ સ્નિગ્ધ, અચ્છમુખ- તથા નિર્મળ મુખ
 તથા સ્વચ્છ મુંહ, વર્ણસ્વક વર્ણ અને ત્વચાવાળો રાગ
 ઓર ત્વચાવાળા, શ્લેષ્મણઃ લીસાં ચિકને, પાણિ-પાદતલે
 હાથ-પગના તળિયાં સાથે હાથ ઓર પૈરોંકે
 તલ્લવોંસે યુક્ત, શ્રોત્રદર્શન- ક્રાંતિયુક્ત રૂપ કાતિ-
 માન રૂપ, લોચન અને નેત્રોવાળો ઓર આંખોવાળા,
 સતતાસૂચક સદા ખીબના ગુણોમાં દોષ બેનાર
 નિરતર અસૂચા કરનેવાળા, ઘૃણી અને ઘૃણાવાળો થાય
 છે ઓર ઘૃણા કરનેવાળા હોતા હૈ, તસ્ય તેને સસકો,
 મિશ્રાકૃતિઃ મિશ્ર લક્ષણવાળો મિશ્ર લક્ષણવાળા, જ્વરઃ
 તાવ જ્વર હોતા હૈ, પાર્શ્વરુક્ પડખાંમાં પીડા પાડવોંસે
 રુજા, પીનસ પીનસ પીનસ, અરુચિ અરુચિ અરુચિ,
 મિશ્ર સહત- પાતળો કે બધાયેલ મિશ્ર ઓર ઘન,
 વર્ચસ્વશ્ચ મલનાળાપણુ મલકા હોના, સ્વરભેદ. અને
 સ્વરભેદ ઓર સ્વરભેદ, અનિમિત્તત કારણુ વિના
 થાય છે વિના કારણકે હોતે હૈ, ઇતિ એષ આ
 યહ, ક્ષયજઃ ક્ષયથી થયેલ ક્ષયજ, કાસઃ ઉધરસ કાસ,
 ક્ષીણનાશ્ચ ક્ષીણ મનુષ્યોના ક્ષીણ પુરુષોંકે, દેહનાશન.
 દેહનો નાશ કરનાર છે દેહકા નાશક હૈ, બલવતામ્ વા
 અથવા બળવાન મનુષ્યોને અથવા બલવાન મનુષ્યોંકા,
 સાધ્યઃ સાધ્ય સાધ્ય, સ્યાત્ થાય છે હોતા હૈ,
 એવમ્ એજ પ્રમાણે ઇસી પ્રકાર, ક્ષતોસ્થિતઃ તુ
 ક્ષતથી ઉત્પન્ન થયેલ કાસ તે ક્ષતજ કાસ તે,
 ચાપ્ય. બળવાન મનુષ્યોને ચાપ્ય થાય છે બલવાન
 મનુષ્યોંકો ચાપ્ય હોતા હૈ ॥ ૨૫-૨૯ ॥

25-29 Its symptoms are—the patient expectorates offensive, greenish, sanguinous or purulent sputum. During the fit of coughing, he feels as though his heart were displaced; he becomes affected with cold or heat without any apparent cause, he eats in excess but is weak and emaciated, his complexion and skin are glossy and clear There is a glow in his looks

and eyes, his palms and soles are smooth, he is always carping and squeamish, he suffers from a mixed type of fever, from pain in the sides of the chest, coryza and anorexia, he passes irregularly unformed or formed feces and suffers from alteration of voice without any apparent cause Such is the cough disorder born of wasting When occurring in an emaciated person, it causes death It is curable in strong persons, it is only palliable if it arises from pectoral lesions.

કાસના સાધ્યાસાધ્યવિચાર —

નવૌ કદાચિત્ સિધ્યેતામેતૌ પાદગુણાન્વિતૌ ।
 સ્થવિરાણાં જરાકાસઃ સર્વો ચાપ્યઃ પ્રકીર્તિતઃ ॥૩૦॥

પૃથૌ આ બન્ને ખાસી યે દોનોં કાસ નવૌ બે
 નવીન હોય તેા યદિ નયે હોં તેા, પાદગુણાન્વિતૌ ચાર
 પાદના ગુણથી યુક્ત થતાં ચતુષ્પાદકે ગુણોંસે યુક્ત
 હોનેપર, કદાચિત્ કેઈ વાર કદાચિત્, સિધ્યેતામ્ સાધ્ય
 થાય છે સાધ્ય હો સકતે હૈ, સ્થવિરાણાશ્ચ વૃદ્ધ મનુષ્યોને
 વૃદ્ધકે, સર્વ જરાકાસ વૃદ્ધાવસ્થામાં થયેલી સધળી
 ખાસી વૃદ્ધાવસ્થામે ઉત્પન્ન સર્વ કાસ, ચાપ્ય. ચાપ્ય ચાપ્ય,
 પ્રકીર્તિત કહી છે કહે હૈ ॥ ૩૦ ॥

30 The last two kinds of cough are sometimes curable if the four basic factors of treatment are fully available. All kinds of senile cough occurring in old persons are regarded as palliable

ત્રીન્સાધ્યાન્સાધયેત્પૂર્વાન્ પથ્યૈર્યાપ્યાંશ્ચ ચાપયેત્ ।
 ચિકિત્સામત ઝર્ધ્વં તુ શૃણુ કાસનિર્ઘર્ષિણીમ્ ॥૩૧॥

પૂર્વાન્ પહેલી પહેલે, ત્રીન્ ત્રણે ત્રીન, સાધ્યાન્
 સાધ્ય ઉધરસની સાધ્ય કાસોંકો, સાધયેત્ ચિકિત્સા

૩૦. નવૌ કદાચિત્ સિધ્યેતામ્—કદાચિદપિ સિધ્યેતામ્ (ક)

उरवी सिद्ध करे याप्यान् च अने भीष्म क्षयज तथा क्षतज याप्य उधरसनुं और अन्य क्षयज तथा क्षतज याप्य कामोका, पथ्यैः पथ्यथी पथ्योसे, यापयेत् यापन उरवु यापन करे, अत ऊर्ध्वम् तु हने पथी अब आगे, काम- उधरसने। कासको, निवर्हिणीम् नाश उरनारी नष्ट करनेवाली, चिकित्साम् चिकित्सा चिकित्सा, शृणु साधु सुनो ॥ ३१ ॥

31 Thus the physician should aim at a radical cure in the case of the three curable varieties of cough described at the outset, in the case of the other varieties admitting only of a palliative treatment, he should administer wholesome palliative remedies. Now listen to a general description of therapeutic measures curative of cough

वातकासे चिकित्साक्रम —

रूक्षस्यानिलजं कासमादौ स्नेहैरुपाचरेत् ।
सर्पिर्भिर्वस्तिभिः पेयायूषक्षीररसादिभिः ॥३२॥
वातघ्नसिद्धैः स्नेहाद्यैर्धूमैर्लेहैश्च युक्तिः ।
अभ्यङ्गैः परिपेकैश्च स्निग्धैः स्वेदैश्च बुद्धिमान् ॥३३॥
वस्तिभिर्वद्वनिडातं शुष्कोर्ध्वं चोर्ध्वभक्तिकैः ।
घृतैः सपित्तं सकफं जयेत् स्नेहविरेचनैः ॥३४॥

बुद्धिमान् बुद्धिमान् वैद्ये बुद्धिमान् वैद्य, रूक्षस्य रूक्ष रोगीनी रूक्ष रोगीनी, अनिलजम् वातज वानजन्य कासम् उधरसनी खासीका, आदौ प्रथम प्रथम स्नेह स्नेहोथी स्नेहोसे, सर्पिर्भिः घृतोथी घृतोरो, वस्तिभिः भरितोथी वस्तियोसे, पेयायूषक्षीर-रसादिभिः पेया, यूप, क्षीर अने भासरस वगेरेथी पेया, यूप दूध और भासरसादिकोसे, वातघ्नसिद्धैः वातनाशक पदार्थोथी सिद्ध उरेथ। वातघ्न द्रव्योंसे सिद्ध, स्नेहाद्यैः स्नेहादिकोसे, धूमैः धूमोथी धूमोसे, लेहैः च अने याटणोथी और लेहोसे, युक्तिः युक्तिपूर्वक युक्तिपूर्वक, स्निग्धैः स्निग्ध स्निग्ध, अभ्यङ्गैः अभ्यङ्ग-गोथी अभ्यङ्गोसे, परिपेकैः च परिपेकैथी परिपेचनोसे,

स्वेदैः च स्वेदोथी तथा स्वेदनोसे, उपाचरेत् चिकित्सा उरवी उपचार करे, बद्धविद्धवातम् भण तथा वात नेभा रोडायेला होय ओवा वातकासने मल और वातके विग्रन्धसे युक्त वातकासको, वस्तिभिः अस्तिथी वस्तियोसे, शुष्कोर्ध्वम् शुष्कायेथ। उर्ध्वं भागवाला शुष्क ऊर्ध्व गरीरवाले, सपित्तम् च अने पित्तवाला वात-कासने और पित्तयुक्त वातकासको ऊर्ध्वभक्तिकैः आधा उपर सेवन उरेथ। भोजनोत्तर सेवन किये गये घृतैः घृतोथी घृतोसे सकफम् अने उक्षयुक्त वात-कासने और कफयुक्त वातकासको, स्नेह विरेचनैः स्नेहयुक्त विरेचनथी स्नेहविरेचनोसे, जयेत् अतवी जीते ॥ ३२-३४ ॥

32-34 The intelligent physician should treat the cough due to vata occurring in a dehydrated person by the skilful application of general oleative measures consisting of potions of ghee unctuous enemata, gruels soups, milk, meat-juices etc, medicated with drugs curative of vata, as also of unctuous foods, smokes, electuaries, inunctions, unctuous baths and sudations. If the patient suffers from obstructed feces and flatus, he should be treated by means of enemata, if the upper part of his body is dehydrated, he should be given post prandial potions, if he suffers from cough associated with pitta, he should be treated by medicated ghees and if the cough is associated with kapha the treatment should include unctuous purgations

कण्टकारीघृतम् —

कण्टकारीगुडूचीभ्यां पृथक् त्रिशत्पलाद्रसे ।
प्रस्थः सिद्धो घृताद्वातकासनुद्धहिदीपनः ॥३५॥

इति कण्टकारीघृतम्

कण्टकारी- लोरींगण्डी कटेगी, गुडूचीभ्याम् अने गण्डी और गिलोय पृथक् दरेकना पृथक् पृथक्, त्रिशात्पलान् १२० तोला तीस पलके, रसे क्वाथमा कायमें, सिद्धः सिद्ध करेला सिद्ध किये घृतात् घृत घीका, प्रस्थ. ६४ तोला एक प्रस्थ, वातकासनुद् वातजन्य उधरसले हर हरनार वातकासका नाशक, वह्निदीपनः तथा अग्निदीपन छे और अग्निदीपन होता है ॥ ३५ ॥ इति आ. यह, कण्टकारीघृतम् कंटकारी-घृत छे कंटकारीघृत है।

35 The medicated ghee prepared in the decoction of indian nightshade 120 tolas and guduch 120 tolas, taking 64 tolas of ghee, is curative of cough due to vata and is also promotive of the gastric fire Thus has been described the Compound Indian Nightshade Ghee.

पिप्पल्यादिघृतम्—

पिप्पलीपिप्पलीमूलचव्यचित्रकनागरैः ।

धान्यपाठावचारास्त्रायप्रधाहक्षारहिङ्गुभिः ॥३६॥

कोलमात्रैर्घृतप्रस्थादशमूलीरसाढके ।

सिद्धाच्चतुर्थिकां पीत्वा पेयामण्डं पिबेदनु ॥३७॥

तच्छ्वासकालहृत्पार्श्वग्रहणीदोषगुल्मनुत् ।

पिप्पल्याद्यं घृतं चैतदान्नेयेण प्रकीर्तितम् ॥३८॥

इति पिप्पल्यादिघृतम् ।

पिप्पली- पीपर पीपर, पिप्पलीमूल- पीपरीमूलना ग ठोडा पिप्पलीमूल, चव्य-चित्रक-यवके, चित्रके चव्य, चित्रक, नागरैः सूठ सोंठ, धान्य-पाठा- धाण्डा, पाठा धनिया, पाठा, वचा-रास्त्रा- वज, रास्त्रा वच, रास्त्रा, यष्ट्याह- जेठीमध मुलहठी, क्षार- जवभार यवक्षार, हिङ्गुमि हिग हींग, कोलमात्रै, दरेक अर्धी तोलाने ३६६ हरेक एक एक कोलका कल्क, दशमूली- दशभूजना दशमूलके, रसाढके २५६ तोला क्वाथमा एक आढक कायमें, सिद्धाम् पडावेला सिद्ध, घृत-प्रस्थात् ६४ तोला घृतमाथी एक प्रस्थ घीमेंसे, चतुर्थिकाम् ४ तोला एक पल, पीत्वा पीने पीकर, पेयामण्डम् पेयाने ३३ पेयाकी मांड, अनुपिबेत् ७५२ पीने ऊपर पीवे, तत्

ते वह, आम काग- श्वास, उधरस श्वास, कास, हृत्-पार्श्व रुधिरोग पडभानी पीडा हृदयरोग, पार्श्वपीडा, ग्रहणी दोष तथा ग्रहणीरोग ग्रहणीरोग, गुल्मनुत् अने गुल्मने। नाश करे छे और गुल्मनाशक है, एतत् आ. यह, पिप्पल्याद्यम् पिप्पल्यादि पिप्पल्यादि, घृतम् च घृत घृत, आन्नेयेण आन्नेये आन्नेयने, प्रकीर्तितम् कहे छे बताया है ॥ ३६-३८ ॥ इति आ. यह पिप्पल्यादि पिप्पल्यादि पिप्पल्यादि, घृतम् घृत छे घृत है।

36-38. A medicated ghee should be prepared of long pepper, roots of long pepper, chaba pepper, white-flowered leadwort, ginger, coriander, patha, sweet flag, indian groundsel, liquorice, alkali and asafetida taken in the quantity of 1/2 tola each, together with 64 tolas of ghee and the decoction of 256 tolas of decaradices. This prepared ghee should be taken in the dosage of 4 tolas and it should be followed by a potion and the supernatant part of thin gruel This ghee cures dyspnea, cough, cardiac disorders, pleuró-dynia, assimilation disorders and gulma. This compound long pepper ghee is propounded by Atreya Thus has been described the Compound Long Pepper Ghee.

ज्यूषणाद्य घृतम्—

ज्यूषणं त्रिफलां द्राक्षां काशमर्याणि परूषकम् ।

द्वे पाठे देवदार्वृद्धिं खगुप्तां चित्रकं शटीम् ॥३९॥

ब्राह्मीं ताम्रलकीं सेदां काकनासां शतावरीम् ।

त्रिकण्टकं विदारीं च शिष्टा कर्षस्मं घृतात् ॥४०॥

प्रस्थं चतुर्गुणे क्षीरे सिद्धं कासहरं पिबेत् ।

ज्वरगुल्मारुचिप्लीहशिरोहृत्पार्श्वशूलनुत् ॥४१॥

४० ब्राह्मी-व्याघ्री (व. ट. ख.)

४१ पार्श्वशूलनुत्-पार्श्वरोगनुत् (व.)

कामलाशोऽनिलाष्टीलाक्षतशोषक्षयापहम् ।

ज्यूषणं नाम विख्यातमेतद्धृतमनुत्तमम् ॥४२॥

इति ज्यूषणाद्यं घृतम् ।

ज्यूषणम् त्रिकटु त्रिकटु, त्रिफलाञ्ज त्रिफला त्रिफला, द्राक्षाम् द्राक्ष मुनक्के, काशयर्वाणि शीवधुना द्रुमगभारीके फल, परुषकम् भावसा फालसा, हे पाठे ये अतनी पाठा दोनों पाठी, देवदारु देवदारु देवदारु, कर्द्धम् कर्द्धि, स्रगुसाम् डौनय कौच चित्रकम् चित्रक, छटीम् पट्टयूरे कचूर, ब्राह्मीम् ब्राह्मी ब्राह्मी, तामलकीम् तेल्यम्भणी भुंदांवाला, मेदाञ्ज मेदा, काकनासाम् डौवाटोडी कौआठोडी, शतावरीम् शतावरी शतावर, त्रिकण्टकञ्ज गोभरु गोखरु, विदारीम् च अने इगिथो और विदारीकन्द, कर्ष-समम् दरेड ओड तोडो हरेक एक एक कर्ष, पिष्ट्वा डड्ड डरी पीसकर, चतुर्गुणे आरगण्ठा चौगुने, क्षीरे दूधमा दूधमें, घृताद् धत वीका, प्रस्थम् ६४ तोला एक प्रस्थ, सिद्धम् पडावेद ते सिद्ध किये हुए वह, कामहरम् उधरसने हरनार कासहाजल, पिवेन् पीवुं पीवे, ज्वर गुल्म-ज्वर, गुल्म ज्वर, गुल्म, अरुचि- आरुचि अरुचि, स्त्रीह-क्षिरः- स्त्रीह, भरतडपीडा स्त्रीहा, शिःशूल, हृत्-हृदय हृदय, पार्श्वशूलनुत्त पडभांन शूलने हरे डरनार और पार्श्वशूल इनका नाशक, कामला- डभणे पीलिया, अर्श- हरस अर्श, अनिलाष्टीला- वाताष्टीला वाताष्टीला, क्षत-शोष- उरःक्षत, शोष उरःक्षत, शोष, क्षयापहम् अने क्षय ओओने हरे डरनारु और क्षय इनका नाशक, एतत् आ यह, अनुत्तमम् अत्यन्त उत्तम अत्यन्त उत्तम, घृतम् घृत घी, ज्यूषणम् ज्यूषण ज्यूषण, नाम नामनी नामसे, विख्यातम् विख्यात छे विख्यात है ॥३९-४२॥ इति आ यह, ज्यूषणाद्यम् ज्यूषणाद्य ज्यूषणाद्य, घृतम् घृत छे घृत है ।

39-42 A medicated ghee may be prepared from one tola each of the paste of the three spices, the three myrobalans, grapes, white teak, sweet falsah the two varieties of patha, deodar, riddhi, cowage, white-flowered

४२. ज्यूषण नाम-ज्यूषणाद्य तु (व)

leadwort, long zedoary brahmi, ground phyllanthus, small stinking swallow-wort, climbing asparagus, small caltrops and white yam, 64 tolas of ghee and milk four times this quantity This taken as a potion is curative of cough It is curative also of fever, gulma anorexia, disorders of spleen, of head and heart, pleurodynia, jaundice piles, stony-hard tumour due to vata provocation, pectoral lesions, wasting and consumption. This ghee called the compound three spices ghee is reputed to be unsurpassed. Thus has been described the Compound Three Spices Ghee

रामाघृतम्—

द्रोणेऽपां साधयेद्राक्षां दशमूलीं शतावरीम् ।

पलिकां माणिकांशांस्तु कुलत्थान्बदरान्यवान् ॥४३॥

तुलार्धं चाजमांसस्य पादशेषेण तेन च ।

घृताढकं स्वसक्षीरं जीवनीयैः पलोन्मितैः ॥४४॥

सिद्धं तदक्षयिः कलकैर्नस्यपानानुवासनैः ।

समीक्ष्य चातरोग्नेषु यथावस्थं प्रयोजयेत् ॥४५॥

अपाम् पाण्णी जल, द्रोणे १०२४ तोलाभा एक द्रोणमें, राक्षाम् राक्षना राक्षना, दशमूलीम् दशमूली दशमूल, शतावरीम् तथा शतावरी तथा शतावर, पलिकाञ्ज दरेड ४ तोला प्रत्येक एक पल, कुलत्थान् डण्ठी कुलथी. बदरान् ओर बेर, यवान् च अने जव और जो माणिकांशान् दरेड ३२ तोला प्रत्येक ३२ तोले, अजमांसस्य च अने अकरानुं भांस और वकरेका मांस तुलार्धञ्ज २०० तोला २०० तोले, साधयेत् पडावेद सिद्ध करे, पादशेषेण अतुर्थांश भाडी भेता चौथाई शेष रक्खे हुए तेन च तेनाथी इससे, पलोन्मितैः दरेड ४ तोला भ्रमाणुना प्रत्येक ४ तोले प्रमाणके,

४३ माणिकांशास्तु-माणिकांशास्तीन् (व)

४५ पानानुवासने-पानानु लेपनै (ध)

, , -पानानुलेपनै (व)

દશમિઃ દશ દસ, જીવનીયૈઃ જીવનીય દ્રવ્યોના જીવનીય દ્રવ્યોકે, કલ્કૈઃ કલ્કૈઃ કલ્કોસે, સમક્ષીરમ્ સમાન ભાગ દૂધથી સમભાગ દૂધસે, સિદ્ધમ્ પકાવેલ સિદ્ધ, ઘૃતાઢકમ્ ઘૃત ૨૫૬ તોલા વી ૨૫૬ તોલે, સમીક્ષ્ય વિચાર કરીને અચ્છી પ્રકાર વિચારકર, વાતરોગેષુ વાત-રોગોભાં વાતરોગોમેં, નસ્ય-પાન- નસ્ય પાન નસ્ય, પાન, અનુવાસનૈ અને અનુવાસન દ્વારાં ઓર અનુવાસન દ્વાગ, યથાવસ્થમ્ અવસ્થા પ્રમાણે અવસ્થાનુસાર, પ્રયોજયેત્ પ્રયોજ્યુ પ્રયોગ કરના ચાહિયે ॥ ૪૩-૪૫ ॥

43-45. Take four tolas of each of indian groundsel, each of the decaradices, climbing asparagus and 32 tolas each of horse-gram, jujube, common barley and 200 tolas of the flesh of goat, and boil the whole together in 1024 tolas of water. When the decoction is reduced to 1/4 its quantity, filter it and prepare medicated ghee taking 256 tolas of ghee, 256 tolas of milk and 4 tolas of the paste of each of the drugs of the life-promoter group. The ghee thus prepared may be administered after careful investigation in vata-disorders as errhine, potion or unctuous enema according to requirement.

પચ્ચકાસાન્ શિરઃકમ્પં શૂલં વજ્જણયોનિજમ્ ।
સર્વાઙ્ગેકાઙ્ગરોગાંશ્ચ સપ્તીહોર્ધ્વાનિલાઙ્ગયેત્ ॥૪૬॥
इति रास्नाघृतम् ।

પચ્ચ-કાસાન્ તે ઘી પાંચ પ્રકારની ઉધરસ વહ વી પાંચો કાસ, શિરઃકમ્પમ્ શિરઃકમ્પ શિરઃકમ્પ, વજ્જણયોનિજમ્ વક્ષણ અને યોનિનું વંક્ષણ ઓર યોનિકા, શૂલમ્ શૂલ શૂલ, સર્વાઙ્ગ-૯કાઙ્ગરોગાન્ સર્વાઙ્ગ તથા એક અંગના રોગોને સર્વાઙ્ગ તથા એકાંગ રોગકો, સપ્તીહ-ઊર્ધ્વાનિલાન્ ચ તથા પ્લીહાસહિત ઉર્ધ્વવાતના રોગોને પ્લીહા ઓર ઉર્ધ્વવાતકો, જયેત્ શુતે છે જીતતા

है ॥ ४६ ॥ इति आ यह, रास्नाघृतम् रास्नाघृतं छे रास्नाघृत है ।

46. This ghee cures all the five types of cough-disorders, tremors of the head, colicky pain in groin and pelvis, vata-disorder affecting all the limbs or a single limb, splenic disorders and disorders of the expiratory function of vata. Thus has been described the Compound Indian Groundsel Ghee.

વિઢઙ્ગાદિચૂર્ણમ્—

विडङ्गं नागरं रास्ना पिप्पली हिङ्गु सैन्धवम् ।
भार्गी क्षारश्च नचूर्णं पिवेद्वा घृतमात्रया ॥४७॥
सकफेऽलिलजे कासे श्वासहिकाहताग्निषु ।

વિઢઙ્ગમ્ વાવડિંગ વાયવિઢંગ, નાગરમ્ સૂઠ સોઠ, રાસ્ના રાસ્ના રસ્ના, પિપ્પલી પીપર પિપ્પલી, હિંગુ હિંગુ હીંગ, સૈન્ધવમ્ સિંધાભૂષ સૈંધાનમક, ભાર્ગી ભારંગી ભારંગી ક્ષાર ચ અને જનખાર ઓર ચવક્ષાર, નચૂર્ણમ્ વા એએનું ચૂર્ણુ ઇનકા ચૂર્ણ, સકફે કફયુક્ત, અનિલજે વાતજન્ય વાતિક, કાસે ઉધરસમાં કાસમે, શ્વાસ-હિક્કા- શ્વાસ, હેડડી શ્વાસ, હિચકી, હતા-ગ્નિષુ ચ અને મદાગ્નિમાં ઓર મંદાગ્નિમેં, ઘૃતમાત્રયા ઘૃતની માત્રાથી ઘૃતકી માત્રાસે, પિવેત્ પીવું પીના ચાહિયે ૪૭-૪૭૬ ॥

47-47½. In cough due to vata and kapha provocation, in dyspnea, hiccup and impaired digestion, the patient may take the powdered mixture of embelia, dry ginger, indian groundsel, long pepper, asafetida, rock salt, beetle killer and alkali mixed with ghee in proper dose

દ્વિક્ષારાદિચૂર્ણમ્—

द्वौ क्षारौ पञ्चकोलानि पञ्चैव लवणानि च ॥४८॥

शटीनागरकोदीच्यकल्कं वा वस्त्रगालितम् ।
पाययेत् घृतोन्मिश्रं वातकासनिवर्हणम् ॥४९॥

दो क्षारो जवभार, साणभार यवक्षार और सर्जिक्षार, पञ्चकोलानि पञ्चकोल, पञ्च एव च अने पाच और पाचो, लवणानि लवण, शटी- अथवा उपूर- डाचली या शटी, नागरक- सूठ सोंठ, उदीच्य- अने वाणो। औओने। और सुगन्धवाला इनके, कल्कम् वा उदुने कल्कको, वस्त्रगालितम् वस्त्रथी गाणी वस्त्रसे छानकर, घृतोन्मिश्रम् घृतथी मिश्र करीने ची मिलाकर, पाय- येत पावे। पिलावे, वात-कास- आ वातनी उधरसने यह वातजनित कासका, निवर्हणम् दूर करने। छे नाशक है ॥ ४८-४९ ॥

48-49. The two alkalies, the five spices and the five salts, or else long zedoary dry ginger and cuscus made into paste and filtered through cloth and mixed with ghee. may be given as a potion. It is curative of cough-disorder arising from vata provocation.

दुरालभादिलेहः —

दुरालभां शटीं द्राक्षां शृङ्गवेरं सितोपलाम् ।
लिह्यात् कर्कटशृङ्गीं च कासे तैलेन वातजे ॥५०॥

दुरालभाम् धमासो धमासा, शटीम् उपूर डाचली शटी, द्राक्षाम् द्राक्ष मुनक्का, शृङ्गवेरम् आदु अदरक, सितोपलाम् साकर चीनी, कर्कटशृङ्गीम् च अने डाडा- शीणी और काकडासिगीको, वातजे वातजन्य वातिक, कासे उधरसभा कासमें, तैलेन तेलथी तैलसे, लिह्यात् खाटवा चाटे ॥ ५० ॥

50 The patient with cough due to vata provocation may lick the powder of cretan prickly-clover, long zedoary, grapes, dry ginger, sugar-candy and galls mixed with oil

दुःस्पर्शां पिप्पलीं मुस्तं भार्गीं कर्कटकीं शटीम् ।
पुराणगुडतैलाभ्यां चूर्णितं चाऽपि लेहयेत् ॥५१॥

दुःस्पर्शाम् धमासो धमासा पिप्पलीम् पीपर पिप्पली, मुस्तम् मोथ मोथा, भार्गीम् भारगी भारंगी, कर्कटकीम् डाडाशीणी काकडासिगी, शटीम् उपूर- डाचली शटी, चूर्णितम् औओनुं थूथु करीने इनका चूर्ण करके, पुराण-गुड- जूना गे।।थी पुराने गुड, तैलाभ्याम् अने तेलथी और तैलसे, लेहयेत् खाटवा चाटे ॥ ५१ ॥

51. Or else, he may make a linctus of the powder of cretan prickly clover, long pepper, nut-grass, beetle killer, galls, long zedoary and old gur mixed with oil.

विडङ्गादिलेहः —

विडङ्गं सैन्धवं कुष्ठं व्योषं हिङ्गु मनःशिलाम् ।
मधुसर्पिर्युतं कासहिक्काश्वासं जयेत्लिहन् ॥५२॥

विडङ्गम् वावडिग वायविडग, सैन्धवम् सिंधालूख सैधानमक, कुष्ठम् उद कूठ, व्योषम् त्रिकटु त्रिकटु, हिङ्गु [डंग हींग, मनःशिलाम् अने मनःशिलने और मैनसिल, मधुसर्पिर्युतम् मधु तथा धी सहित मधु और चीसे मिलाकर, लिहन् खाटनार चाटनेवाला, कास- हिक्का- उधरस, डेडडी खासी, हिचकी, श्वासम् तथा श्वासने और श्वासको जयेत् छे छे नष्ट करता है ॥ ५२ ॥

52. A linctus of embelia, rock salt, costus, the three spices, asafetida and red arsenic, mixed with ghee and honey, cures cough, hiccup and dyspnea.

चित्रकादिलेहः —

चित्रकं पिप्पलीमूलं व्योषं हिङ्गु दुरालभाम् ।
शटीं पुष्करमूलं च श्रेयसीं सुरक्षां वचाम् ॥५३॥

५२ मधुसर्पिर्युतं कासहिक्काश्वासं जयेत्लिहन्-हिक्काश्वासे च कासे च लिह्यात्क्षौद्रघृततान् (व. व.)
" " " " -हिक्काश्वासेषु कासे च लिह्यात्क्षौद्र- घृततान् (व. व.)

भार्गी छिन्नरुहां रास्नां शृङ्गीं द्राक्षां च कार्षिकान् ।
कल्कानर्धतुलाकाथे निदिग्ध्याः पलविंशतिम् ॥५४॥
दत्त्वा मत्स्यण्डिकायाश्च घृताच्च कुडवं पचेत् ।
सिद्धं शीतं पृथक् क्षौद्रपिप्पलीकुडवान्वितम् ॥५५॥
चतुष्पलं तुगाक्षीर्याश्चूर्णितं तत्र दापयेत् ।
लेहयेत् कासहृद्दोगश्वासगुल्मनिवारणम् ॥५६॥
इति चित्रकादिलेहः ।

चित्रकम् चित्रक, पिप्पलीमूलम् पीपरी-
मूलना गठोडा पिप्पलीमूल, व्योषज्ज त्रिफलं त्रिफल,
हिङ्गु- हिङ्गु हींग, दुरालभाम् धमासे। धमासा, शटीम्
उपुडकाथदी शटी, पुष्करमूलम् च ये।अरभूण
पोहकरमूल, श्रेयसीम् गजपीपर गजपिप्पली, सुर-
साम् पुषसी तुलसी वचाम् वज्र वच, भार्गीम् भारंगी
भारंगी, छिन्नरुहाम् गणै। गिलोय, रास्नाम् रास्ना
रास्ना, शृङ्गीम् उडकाथदी। गी काकडासिङ्गी, द्राक्षाम् च
अने द्राक्ष और मुनक्का, कार्षिकान् दरेक ओड ओड
तोले। प्रत्येक एक एक तोला, कल्कान् उडक उरीने
इनका कल्क करके, निदिग्ध्याः येडी लेरी।गणु।ना
कटेरीके, अर्धतुलाकाथे २०० तोला उनाथमा २००
तोले काथमें, मत्स्यण्डिकाया च भांड खाड, पल-
विंशतिम् ८० तोला ८० तोले, दत्त्वा नाभीने मिलाकर,
घृतात् च धी धी, कुडवम् १६ तोला १६ तोले,
पचेत् पडावपु पकावे, सिद्धम् तैयार अयेल सिद्ध,
शीतम् अने ठंडु थया पछी तेमा तथा ठंडा
होनेके बाद उसमें, पृथक् पुष्कं पृथक् पृथक्,
क्षौद्र-पिप्पली- मध, पीपर मध और पिप्पली,
कुडवान्वितम् दरेकना १६ तोला प्रत्येकका एक
कुडव मिलावे तुगाक्षीर्या वांसकपूरतु वंशलोचनका,
चूर्णितम् यूर्णु चूर्ण, चतुष्पलम् १६ तोला १६ तोले,
तत्र तेमा उसमें, दापयेत् नाभीपु मिलावे, कास-हृद्दोग-

उधरस, हृदयरोग कास, हृद्दोग, श्वास-गुल्म- श्वास अने
गुल्मने श्वास और गुल्म, निवारणम् भट्टाडनाडु ते निवारक
उसको, लेहयेत् यादपु चाटे ॥ ५३-५६ ॥ इति आ-
यह, चित्रकादि- चित्रकादि चित्रकादि, लेह. देह
छे लेह है।

53-56. 'Take one tola of each of
leadwort, roots of long pepper the
three spices, asafetida, cretan prickly
clover, long zedoary, orris root elephant
pepper, holy basil, sweet flag, beetle
killer guduch, indian grondsel, galls
and grapes, and reduce the whole to
paste. In 200 tolas of the decoction of
indian nightshade, add 80 tolas of
treacle and cook 16 tolas of ghee
adding the paste mentioned above
When it is cold, add to it 16 tolas
of each of honey, long pepper and
bamboo manna This linctus is curative
of cough, cardiac disorders, dyspnea
and gulma Thus has been described
the Compound White-flowered Lead
wort Linctus.

अगस्त्यहरीतकीलेह —

दशमूर्तीं स्वयङ्कुसां शङ्खपुष्पीं शटीं बलाम् ।
हस्तिपिप्पल्यपामार्गपिप्पलीमूलचित्रकान् ॥५७॥
भार्गी पुष्करमूलं च द्वियलांशं यवाढकम् ।
हरीतकीशतं चैकं जले पञ्चाढके पचेत् ॥५८॥
यवे. श्विन्नैः कषायं तं पूतं तच्चाभयाशतम् ।
पचेद्भुडतुलां दत्त्वा कुडवं च पृथग्घृतात् ॥५९॥
नैलात् सपिप्पलीचूर्णात् सिद्धशीते च साक्षिकात् ।
लिह्याद्द्वे चाभये नित्यमतः श्लाघेद्रसायनात् ॥६०॥

५४ शृङ्गी द्राक्षा—कर्कटाद्या (ग. म.)

५५ कल्कानर्धतुलाकाथे निदिग्ध्या—कल्कान् निदिग्धयधतुला
नि काथ्य क र फ)

५६ कल्कानर्धतुलाकाथे निदिग्ध्या पलविंशतिम्—कल्कान् निदि-
ग्धयधतुला निष्काथ्य पलविंशतिम् (घ)

५५ घृताच्च—मर्षिष (फ)

५८. चक-भद्रम् (घ)

५९ यवे श्विन्नैः—यवे श्विन्नै (ग. फ.)

દશમૂલીન્ ૧૨૫૦૦ દશમૂલ, સ્વયંજુષામ્ કૌવચ, શઙ્ખપુષ્પીન્ ૨૧ ખાવલી શલાહુકી, શટીમ્ ૩૫૨-૫૫૨ શટી, ચલામ્ બલા ચલા, હસ્તિપિપ્પલી- ૧૦૦-૫૫૨ ગજપિપ્પલી, અપામાર્ગ- અધેડો ચિરચિટા, પિપ્પલીમૂલ- ૫૫૨૧૦૦૦૦ ગંઠોડા પિપ્પલીમૂલ, ચિત્રકાન્ ચિત્રક ચિત્રક, માર્ગીન્ બારંગી મારંગી, પુષ્કરમૂલમ્ ચ અને પુષ્કરમૂળ ઓર પોહકરમૂલ, દ્વિપલાંશમ્ ૬૨૬ ૮ તોલા પ્રત્યેક ૮ તોલે, ચવાઢકમ્ ૧૧ ૨૫૬ તોલા જૌ ૨૫૬ તોલે, એકમ્ હરીતકી-શતમ્ અને એકસો ૬૨૩ ઓર હરદ્દ એકસો, પચ્ચાઢકે ૧૨૮૦ તોલા ૧૨૮૦ તોલે, જલે પાણીમાં જલમેં, પચેત્ સિદ્ધ કરવા પકાવે, યવૈ ૧૧ જૌ, સ્વિઢ્ઢ: બધાર્ધ બધ ત્યારે પક જાનેપર, પૂતમ્ ગાળીને છાનકર, તમ્ કષાયમ્ તે ક્ષાયને ઉસ કષાયકો, તત્ ચ અને તે ઓર ઉન, અમયાશતમ્ સો ૬૨૩ને સૌ હરદ્દોકો, ગુડતુલામ્ ગોળ ૪૦૦ તોલા ૪૦૦ તોલા ગુડ, ઘૃતાત્ ઘી ઘી, સપિપ્પલી- ૫૫૨૨૫૦ ઓર પિપ્પલીકા, ચૂર્ણાત્ ચૂર્ણ ચૂર્ણ, તૈલાત્ ચ તથા તેલ ઓર તૈલ, પૃથક્ ૧૦૬ ૧૦૬ પૃથક્ પૃથક્, કુઢવમ્ ૧૬ તોલા ૧૬ તોલે, દત્તવા પચેત્ નાખીને પકાવવુ મિલાકર પકાવે, સિદ્ધશીતે તૈયાર મધને ઠંડુ થતાં સિદ્ધ હોકર શીત હોને પર, માશિકાત્ ચ તેમાં મધ ૧૬ તોલા નાખવુ ઉસમેં મધુ એક કુઢવ મિલાવે, અત રસાયનાત્ ચ અને આ રસાયન હસ રસાયનકો, લિઘ્યાત્ ચાટવુ ચાટે દે અને તેમાંથી બે ઓર ઉસમેંસે દો, અમયે નિત્યમ્ ૬૨૩ હમેશાં હરદ્દ નિત્ય સ્વાદેત્ ખાવી સ્વાવે ॥૫૭-૬૦॥

57 60 Decoct 8 tolas of each of decaradices, cowage, small leaved convolvulus, long zedoary, sida, elephant pepper, rough chaff, roots of long pepper, white-flowered leadwort, beetle killer and orris root, 256 tolas of common barley, and 100 chebulic myrobalans in 1280 tolas of water. When the barley is cooked the decoction should be filtered. Take the filtered decoction and add-

ing 400 tolas of gur and 16 tolas of each of ghee and oil, cook the one hundred chebulic myrobalans mentioned above. When it is cooled, add to it long pepper and honey. The cough-patient may take this vitalising linctus and may eat two chebulic myrobalans daily

તદ્રલીપલિતં હન્તિ વર્ણાયુર્બલવર્ધનમ્ ।

પચ્ચકાસાન્ શ્વયં શ્વાસં હિકાં ચ વિષમજ્વરમ્ ॥૬૧॥

હન્યાત્તથાઽર્શોઽગ્રહણીહૃદ્રોગારુચિપીનસાન્ ।

અગસ્ત્યવિહિતં શ્રેષ્ઠં રસાયનમિદં શુભમ્ ॥૬૨॥

इत्यगस्त्यहरीतकी ।

તત્ તે રસાયન વદ રસાયન, વલીપલિતમ્ વળિયાં તેમજ પળિયાને। વલી એવં પલિતકા, હન્તિ નાશ કરે છે નાશ કરતા હૈ, વર્ણ-આયુ - વર્ણ, આયુષ્ય વર્ણ, આયુ, બલ-વર્ધનમ્ અને બલને વધારનાર છે ઓર વલકે વર્ધક હૈ, પચ્ચકાસાન્ પાંચ પ્રકારની ઉધરસ પાવોં કાસ, શ્વયમ્ શ્વાસમ્ ક્ષય, શ્વાસ ક્ષય, શ્વાસ, હિકામ્ હેડી હિચકી, વિષમજ્વરમ્ ચ વિષમજ્વર વિષમજ્વર, તથા અર્શઃ-ગ્રહણી- હરસ અણી અર્શ, ગ્રહણી, હૃદ્રોગ-અરુચિ- હૃદયરોગ, અરુચિ હૃદયરોગ, અરુચિ, પીનસાન્ અને પીનસને। ઓર પીનસ इनको, હન્યાત્ નાશ કરે છે નષ્ટ કરતા હૈ, હૃદમ્ આ વદ, અગસ્ત્ય- અગસ્ત્યે અગસ્ત્યસે, વિહિતમ્ કહેલું કથિત, શુભમ્ રસાયનમ્ શુભ રસાયન શુભ રસાયન, શ્રેષ્ઠમ્ શ્રેષ્ઠ છે શ્રેષ્ઠ હૈ ॥૬૧-૬૨॥

61-62. This elixir cures wrinkles and grey hair and improves complexion, life span and strength. It is also curative of the five types of cough-disorder, consumption, dyspnea, hiccup, irregular fevers, piles.

૬૧ હન્તિ-હન્યાત્ (ગ)

૬૨ શ્રેષ્ઠ રસાયનમિદં શુભમ્-વન્યમિદં શ્રેષ્ઠ રસાયનમ્ (વ)

assimilation-disorders heart diseases, anorexia and coryza. This is an excellent elixir prescribed by the sage Agastya. Thus has been described the Agastya Chebulic Myrobalan

कतिपययोगाः—

सैन्धवं पिप्पलीं भार्गीं शृङ्गवेरं दुरालभाम् ।
दाडिमाम्लेन कोष्णेन भार्गीनागरमम्बुना ॥६३॥
पिवेत् खदिरसारं वा मदिरादधिमस्तुभिः ।
अथवा पिप्पलीकल्कं घृतभृष्टं ससैन्धवम् ॥६४॥

ससैन्धवम् सिंधालूख सैन्धव, पिप्पलीम् पीपर पिप्पली, भार्गीम् भार्गी, शृङ्गवेरम् आहु अदरक, दुरालभाम् अने धमासा और घमासा, दाडिमाम्लेन दाडिमा भाटा रसथी अनारकी खटाईसे, भार्गी- अथवा भार्गी अथवा भारङ्गी, नागरम् अने सूँठ और सोंठ, कोष्णेन नवशेडा सुखोष्ण, अम्बुना पाण्ठीथी जलसे, खदिरसारम् वा अथवा खेरसार अथवा खैरसार, मदिरा-दधि- मदिरा तथा दहीना मदिरा और दहीके, मस्तुभिः मस्तुथी मस्तुसे, पिवेत् पीवा पीवे, अथवा अथवा या, घृतभृष्टम् घीमा लूनेल घीमे भूने हुए, ससैन्धवम् सिंधालूखसहित सैवानमकके साथ, पिप्पली- पीपरने। पिप्पलीके, कल्कम् उड्ड भदिरा तथा दहीना मस्तुथी याटवे। कल्कको मदिरा और दहीके मस्तुसे चाटे ॥ ६३-६४ ॥

63-64 The patient may drink the powder of rock salt, long pepper, beetle killer, dry ginger and cretan prickly clover with the juice of acid pomegranate, or he may drink the powder of beetle killer and dry ginger with warm water or he may drink catechu powder with madira wine and whey, or he may take the paste of long

pepper, seasoned in ghee mixed with madira wine, whey and rock-salt

धूमपानम्—

शिरसः पीडने स्नावे नासाया हृदि ताम्यति ।
कासप्रतिश्यायवतां धूम वैद्यः प्रयोजयेत् ॥६५॥

शिरसः पीडने भस्तक-पीडाभा शिरदर्दने, नासायाः नाडना नाक, स्नावे स्नायभा वहने पर, हृदि अने हृदयने और हृदयकी, ताम्यति ग्लानि यता ग्लानि होने पर, वैद्य वैद्य वैद्य, कासप्रतिश्यायवताम् उधरस तथा शन्दीना रेण्डीओ भाटे खासी और प्रतिश्यायके रोगियोंके लिए, धूमम् धूमने। धूमका, प्रयोजयेत् प्रयोग करवे। प्रयोग करे ॥ ६५ ॥

65. When there is a sense of pressure in the head, excessive nasal secretion, shortness of breath, cough and coryza, the physician may prescribe inhalation therapy

दशाङ्गुलोन्मितां नाडीमथवाऽष्टाङ्गुलोन्मिताम् ।
शरावसंपुटच्छिद्रे कृत्वा जिह्वां विचक्षणः ॥६६॥
वैरेचनं मुखेनैव कासवान् धूममापिवेत् ।
तस्युरः केवलं प्राप्तं मुखेनैवोद्धपेत् पुनः ॥६७॥
स ह्यस्या तैक्षण्याद्विच्छिद्य श्लेष्माणमुरसि स्थितम् ।
निष्कृष्य शमयेत् कासं वातश्लेष्मसमुद्भवम् ॥६८॥

विचक्षण विचक्षण वैद्य विचक्षण वैद्य, दशाङ्गुल- दश आंगुल दस अङ्गुल, उन्मिताम् दांभी लम्बी, अथवा अथवा या, अष्टाङ्गुल- आठ आंगुल आठ अङ्गुल, उन्मिताम् दांभी लम्बी, नाडीम् नाडी नाडी, शराव संपुटच्छिद्रे- शरावसंपुटना छिद्रमा शरावसंपुटके छिद्रमें, जिह्वाम् कृत्वा दांभी डरी लगावनी टेढ़ी करके लगादे, कासवान् उधरतना रेण्डीओ कासका रोगी, मुखेन पुन मुखेन व मुँहसे ही, वैरेचनम् (वैरेचनने। वैरेचनिक, धूमम् धूम धूमको आपिवेत् पीवे पीवे केवलम् पूर्य ३५थी पूर्ण रूपसे, उर. प्राप्तम्

६६ संपुटच्छिद्रे-संपुटच्छिद्र (ख घ)

,, जिह्वा-जिह्वा (घ)

६७ वैरेचन मुखेनैव-मुखेन वैरेचनिक (फ)

६४ खदिरसार वदरसार (य ङ ब.)

છાતીમાં પ્રાપ્ત થયેલા છાતીમાં આને પર, તમ્ તેને
 उसको, पुन क्षरीने पुन, सुखेन एव भुङ्क्षीन् मुखसे ही,
 उद्धमेव अहार डाढवे बाहिर निकाले, स हि ते वह,
 तैक्ष्ण्यात् तीक्ष्णपण्णाने क्षर्त्तने तीक्ष्णताये, अस्य च
 रोगीनी इस रोगीकी, उरसि छातीमां छातीमे, स्थितम्
 रहेला स्थित, श्लेष्माणम् उद्धने कफको, निच्छिद्य ऊपीने
 काटकर, निष्कृष्य अने अहार डाढीने ओर बाहिर निकाल
 करके, वात-श्लेष्म-वात तथा उद्धनी वात तथा कफमे
 समुद्धवम् थयेल उत्पन्न, कासम् उद्धरक्षने खासीको,
 शययेत् भटाडे छे शान्त करता है ॥ ६६ ६८ ॥

66 68. The skilful physician should
 take two earthen concave dishes and
 place one over the other mouth to
 mouth with the edges well closed, and
 then should make a hole in the top
 vessel and attach at an angle a pipe
 eight or ten inches in length The
 patient of cough may inhale this
 purificatory fumes by mouth only
 When the fumes have reached the
 lungs fully, they should be exhaled by
 the mouth only This inhalation, on
 account of its acute properties, breaks
 up the kapha lodged in the chest and
 expelling it, allays the cough born of
 vata and kapha

મન શિલાદિધૂમઃ—

मनःशिलालमधुकमांसीमुस्तेद्भुदैः पिबेत् ।
 धूमं तस्यानु च क्षीरं सुखोष्णं सगुडं पिबेत् ॥६९॥
 एष कासान् पृथग्दोषसन्निपातसमुद्भवान् ।
 धूमो हन्यादसंसिद्धानन्यैर्योगशतैरपि ॥७०॥

મન-શિલા. મનઃશિલ મૈનસિલ, જાલ-મધુક-
 હન્તાલ, જેઠીમધ હરિતાલ, મુન્હટી માસી મુસ્તા- બટા
 માસી મોચ જટામાંસી, મોચા, હજુદે અને ઇંગેરિયાના

૭૦ સન્નિપાતસમુદ્ભવાન્ સન્નિપાતોદ્ભવાન્ જયેત્ (ક)

क्षणे। और हिंगोटके फलका, धूमम् धूम धूम,
 पिबेत् पीवे पीवे, तस्यअनु च अने तेनी पछी
 और इसके पश्चात्, सगुडम् गोणवाणु गुडके साथ,
 सुखोष्णम् नवशेकु सुहाता हुआ गरम, क्षीरम् दध दूध,
 पिबेत् पीयु पीवे, एष आ धूम यह धूम, पृथक्-दोष-
 पृथक् पृथक् दोषथी पृथक् पृथक् दोषजनित सन्निपात-
 तथा सन्निपातथी तथा सन्निपातसे, समुद्भवान् उत्पन्न
 थयेल उत्पन्न अन्यैः अने भीम और दूसरे, योगशतै
 से उडे। उपायेथी सैकड़ों योगोंसे, अपि पणु भी
 असंसिद्धान् न भटेदी नही हटती हुई, कासान् उद्धरक्षने।
 खासीको, हन्यात् नाश करे छे नष्ट करता है ॥६९-७०॥

69-70. Make a blend of red and
 yellow arsenics, liquorice, nut grass
 and zachum oil tree, and inhale the
 smoke, the smoke being followed by
 a potion of warm milk mixed with
 gur. This smoke cures coughs which
 are born of any one or all of the
 morbid humors and which have not
 been amenable to hundreds of other
 medicaments

પ્રપૌંડરીકાથધૂમવર્તિ.—

प्रपौण्डरीकं मधुकं शार्ङ्गेष्टां समनःशिलाम् ।
 मरिचं पिप्पलीं द्राक्षामेलां सुरसमञ्जरीम् ॥७१॥
 कृत्वा वर्ति पिबेद्धूमं क्षौमचेलानुवर्तिताम् ।
 घृताक्तामनु च क्षीरं गुडोदकमथापि वा ॥७२॥

પ્રપૌંડરીકમ્ પ્રપૌંડરીક પુંડરીકકાષ્ઠ, મધુકમ્
 જેઠીમધ મુલહટી, સમનઃશિલામ્ મન.શિલસહિત
 મૈનસિલ, શાર્દંગેષ્ટાન્ પીણુડી મકોચ, મરિચમ્ ડાળાં મરી
 મિચ પિપ્પલીમ્ પીપર પિપ્પલી, દ્રાક્ષાન્ દ્રાક્ષ મુનકા,
 પુલાન્ એલથી ડલાયચી, સુરસ- તુલસીનાં તુલસીકી,
 મંજરીમ્ માંજર એએ.ને. મંજરી इनको, क्षौम-चेल-
 क्षौमवस्त्र पर क्षौमवस्त्र पर, अनुवर्तिताम् लेप करी
 लिप्तकर, घृताक्ताम् सूडाय। पछी धी ये।पडी गुष्क होने
 पर घी चुपड़ करके, वर्तिम् पीडी वर्ति, कृत्वा करीने
 बनाकर, धूमम् धूम धूम, पिबेत् पीवे। पीवे, अनु च

અને પછી ઓર પશ્ચાત્, ક્ષીરમ્ દધ્વ દૂધ, અથવા
અથવા યા, ગુહોદકમ્ અપિ ગોળવાળું પાણી પીવું
ગુદકા પાની પીવે ॥ ૭૧-૭૨ ॥

71-72. Take white lotus, liquorice
black night shade, red arsenic, black
pepper, long pepper, grapes, small car-
damom, flowers of holy basil, smear the
paste of these on a silk cloth; when it
is dried, roll into a cigar and smea-
ring it with ghee, it should be smoked.
After smoking, the patient may drink
milk or gur-water

મન.શિલાદિધૂમવર્તિ:—

મન:શિલૈલામરિચક્ષારાઞ્જનકુટન્નટૈઃ ।
વંશલેક્ષનસેવ્યાલક્ષ્મૈમલકકરોહિષૈઃ ॥૭૩॥
પૂર્વકરૂપેન ધૂમોડયં સાનુપાનો વિધીયતે ।

મન:શિલા- મન શિલ મૈનસિલ, પલા- એલચી
ફલાયચી, મરિચ-ક્ષાર- કાળા મરી, જવખાર કાલી
મિરચ, યવક્ષાર, અઞ્જન- રસવંતી રસોત, કુટન્નટૈ તગર
તગર, વંશલેક્ષન- વંશલેખન વશલેક્ષન, સેવ્ય-આલ-
લક્ષ્મી વાળો, હરતાલ સુગન્ધવાલા, હરિતાલ, ક્ષૌમ-
અળસી બલસી, લક્કક લાખથી રંગેલું ૩ લાક્ષારજિત
રૂઈ, રોહિષૈ: અને રોહિષથી તૈયાર કરેલ ઓર રોહિષ ઘાસસે
બનાયે હુણ, અયમ્ ધૂમ આ ધૂમનો. આ ધૂમકા, સાનુ-
પાન: અનુપાનસહિત અનુપાનસહિત, પૂર્વકરૂપેન પૂર્વની
રીતે પૂર્વકી વિધિસે, વિધીયતે પ્રયોગ આય છે પ્રયોગ
ક્રિયા જાતા હૈ ॥ ૭૩ ॥

73-73½. Take red arsenic, small
cardamom, black pepper, alkali, extract
of indian berberry, indian valerian,
bamboo manna, cuscus, yellow arsenic,
linseed, lac and ginger grass. A cigar
should be made with the paste of these

૭૩. વશલેક્ષન-વંશલોચન (વ.)

,, વશલેક્ષનસેવ્યાલ-વશલોચનશૈવાલ (ધ ક)

drugs and smoke according to the above
mentioned procedure

અપગ -ન શિલાદિધૂમવર્તિ —

મન:શિલાલે તદ્વચ્ચ પિપ્પલીનાગરૈઃ સહ ॥૭૪॥

તદ્વચ્ચ ચ તેમજ્વે હસી પ્રકાર, મન શિલા-આલે મન-
શિલ અને હરતાલ એએાનું મૈનસિલ ઓર હરિતાલ
ફનકા, પિપ્પલી- પીપર પિપ્પલી, નાગરૈ અને સૂઠ
ઓ સોઠકે, સહ સાથે ધૂમપાન કરવું સાથ ધૂમપાન
કરે ॥ ૭૪ ॥

74 Similarly red arsenic, yellow
arsenic, long pepper and dry ginger
may be used for smoking

ફેઝુદીત્વગાદિધૂમ:—

ત્વગેઝુદી વૃહત્યૌ દ્વે તાલમૂલી મન:શિલા ।
કાર્પાસાસ્થ્યશ્વગન્ધા ચ ધૂમ: કાસવિનાશન. ॥૭૫॥

ફેઝુદી ઇંગોરિયાની ફિંગોટકા, ત્વક્ ઓલ છિરકા,
વૃહત્યૌ ઊભી અને બેઠી બેરી ગણી હોટી ઓર વઢી
કટેરી, તાલમૂલી કાળી મૂસળી કાલી મૂમલી, મન શિલા
મન શિલ મૈનસિલ, કાર્પાસ-અસ્થિ- કપાસિયા વિનોલે,
અશ્વગન્ધા ચ અને આસોદ ઓર અસગંધ, ધૂમ એએાને
ધૂમ ફનકા ધૂમ, કાસવિનાશન ઉધરસને નાશક છે
કાસનાશક હૈ ॥ ૭૫ ॥

75 The smoke of the rind of zechum
oil fruit, yellow-berried night-shade
and indian nightshade, palmated
mush, red arsenic, cotton seeds
and winter cherry, cures cough

વાતકાસે અજ્ઞપાનમ્—

ગ્રામ્યાનૂપૌદકૈઃ શાલિયવગોધૂમષષ્ટિકાન્ ।
રસૈર્માત્મગુપ્તાનાં યૂષૈર્વા ભોજયેદ્દિતાન્ ॥૭૬॥

હિતાન્ હિતકારી હિતકારક, શાલિ- યવ- શાળ,
જવ શાલિ ચાવલ, જૌ, ગોધૂમ- ઘઉં ગેહૂ, ષષ્ટિકાન્

૭૪ મન.શિલાલે ત ચ્ચ-આલ નન શિલા તદ્વચ્ચ (વ)

૭૬ ભોજયેદ્દિતાન્-દાપયેત્ હિતાન્ (ઢ.)

अने साठी येथानुं और साठी चावलको, ग्राम्य-
ग्राम्य ग्राम्य, आनूप- आनूप आनूप, औदकैः तथा
जलधर प्राणीयेनां और जलीय प्राणियोंके, रसै
भासना रसथी मासरसोंसे, माष-आत्मगुप्तानाम् ३
अः अने कौथाना या उडद और कौचके, यूषै वा
यूषेथी यूषोंसे, भोजयेत् वातम् डासवाणा रोगीने
भोजन करावतु वातजकासी रोगीको भोजन करावे ॥ ७६ ॥

76 Sali rice, common barley, wheat
and shashtika rice should be eaten-with
the meat-juice of domestic, wetland
and aquatic animals or with the thin
gruel of black gram and cowage

यवानीपिप्पलीबिह्वमध्यनागरचित्रकैः ।

रास्नाजाजीपृथक्पर्णीपलाशशटिपौष्करैः ॥७७॥

स्निग्धाम्ललवणां सिद्धां पेयामनिलजे पिबेत् ।

कटीहृत्पार्श्वकोष्ठार्तिश्वासहिकाप्रणाशिनीम् ॥७८॥

अनिलजे वातजन्य उधरसभा वातज कासमें,
यवानी- अजमे अजवायन, पिप्पली- पीपर पिप्पली,
बिह्वमध्य- भीलीने। गर बेलगिरी, नागर-चित्रकै. सू६,
चित्रक सोंठ, चित्रक, रास्ना- रास्ना रास्ना, अजाजी-
जिरा, पृथक्पर्णी- पीपलु पीठवन, पलाश-
भाभरी ढाक, शटि- उपूर डायली शटी, पौष्करै अने
पोभरभूणथी और पोहकरमूल इनसे, सिद्धाम् सिद्ध
करेख सिद्ध, स्निग्ध-अम्ल-लवणाम् रने६, अम्लद्रव्य
तथा सिद्धालूषवाणी स्निग्ध, अम्ल और नमकीन,
कटी-हृत्- उभर, हृदय कटी, हृदय, पार्श्व- पार्श्व पार्श्व,
कोष्ठार्ति- अने डाहानी पीडा और कोष्ठकी पीडा, श्वास-
श्वास श्वास, हिका- तथा हेडडीने। और हिचकीको,
प्रणाशिनीम् नाश करनेवाली नाश करनेवाली, पेयाम् पेया
पेयाको, पिबेत् पीवी पीवे ॥ ७७-७८ ॥

77 78 The patient with cough
due to vata provocation may drink the
thin gruel prepared of bishop's weed,
long pepper, bael-pulp, dry ginger

७७. बिह्वमध्यनागरचित्रकैः-बिह्वशटिचित्रकपुष्करै (व. फ.)

७८ शटिपौष्करैः-विश्वमेयजैः (व. फ.)

and white flowered leadwort, indian
groundsel, cumin, painted leaved tick-
trefoil, palas, long zedoary and orris
root mixed with unctuous and acid
articles This thin gruel cures pain in
the waist, heart, sides and abdomen,
as well as dyspnea and hiccup

दशमूलरसे तद्वत्पञ्चकोलगुडान्विताम् ।

सिद्धां समतिलां दद्यात्क्षीरे वाऽपि ससैन्धवाम् ७९

मात्स्यकौकुटवाराहैरामिषैर्वा घृतान्विताम् ।

सिद्धां ससैन्धवां पेयां वातकासी पिबेन्नरः ॥८०॥

तद्वत् ते ७ प्रमाणे इसी प्रकार, दशमूलरसे
दशभूणना उवाधर्मा दशमूलके काथमें, सिद्धाम् पेयाने
सिद्ध करी पेयाको सिद्धकर, पञ्चकोल- तेभा पंचकोलनुं
यूषु उसमें पञ्चकोलका चूर्ण, गुड-अन्विताम् तथा गोण
नाभी तथा गुड डालकर, दद्यात् वातनी उधरसवाणाने
पावी वातकासीको पिलावे, समतिलाम् अथवा तल
तथा येथाने अमान वज्रतभा भेजवी अथवा तिल
तथा चावलको सम परिमाणमें मिलाकर, क्षीरे वा अपि
दूधभा सिद्ध करी दूधमें सिद्धकर, ससैन्धवाम् सिद्धा-
लूषसहित पेया वातनी उधरसवाणाने पावी
सैधानमक युक्त पेया वातकासीको पिलावे, मात्स्य- अथवा
मात्स्यना अथवा मात्स्य, कौकुट- कुडडाना मुर्गे, वाराहै-
अने सुवरना और सुअरके आमिषैः वा भासथा
माससे, सिद्धाम् सिद्ध करेदी सिद्ध, घृतान्विताम् घृत
युक्त घृतयुक्त, ससैन्धवाम् अने सिद्धालूषसहित
और सैधानमक मिलायी हुई, पेयाम् पेया पेया, वात-
कासी वातनी उधरसवाणा वातकासी, नर रोगी
रोगी, पिबेत् पीवी पीवे ॥ ७९-८० ॥

79-80. Similarly may be prepared a
thin gruel of the decoction of deca-
radices mixed with the five spices and
gur, or a thin gruel in milk with

७९ सिद्धा समतिला दद्यात्-सिद्धा स्निग्धा मलवणा (फ)

८० सिद्धा ससैन्धवा पेया वातकासी पिबेन्नरः-ससैन्धवा पाय-

येत यवागुं वातकासिनम् (द. व. फ. न)

equal quantity of til and rice, adding a little of rock-salt. The patient suffering from cough due to vata-provocation, may drink a thin gruel prepared from the flesh of fish, cock or boar, mixed with ghee and rock-salt.

वास्तुको वायसीशाकं मूलकं सुनिषण्णकम् ।
स्नेहास्तैलादयो भक्ष्याः क्षीरेश्वरसगौडिकाः ॥८१॥
दध्यारनालाम्लफलप्रसन्नापानमेव च ।
शस्यते वातकासे तु स्वादुल्लवणानि च ॥८२॥
इति वातकासचिकित्सा ।

वातकासे तु वातनी उधरसभा वातज खासीमें, वास्तुक. अथवा वधुआ, वायसीशाकम् वायसीशाक मकोय, मूलकम् भूणै। गूली, सुनिषण्णकम् जलकपा-सिया चौपनिया, तैलादयः तैल नगेरे तैल आदि, स्नेहा. स्नेह स्नेह, क्षीर- दूध दूध, इक्षुरस शेलडीने। रस ईखका रस, गौडिकाः अने गोणमथी अनावेला और गुडके, भक्ष्याः भक्ष्य पदार्थो भक्ष्य, दधि आरनाल-हली, डांल दही, काजी, अम्लफल- आटा इण खट्टे फल, प्रसन्ना- अने सुराभंडु और प्रसन्ना इनका, पानम् एव च पान पान, स्वादु-अम्ल- तेमज भील, आटा एवं मधुर, अम्ल, लवणानि च अने आरा पदार्थो और नमकीन पदार्थो, शस्यते श्रेष्ठ छे प्रशस्त है ॥ ८१-८२ ॥ इति आ. यह, वातकासचिकित्सा वात-कासनी चिकित्सा छे वातकासकी चिकित्सा है।

81-82. White goose foot, hound's berry radish, marsillia, unctuous substances like oil etc., milk, sugarcane juice and preparations of gur, curds, sour conjee, acid fruits and potions of prasanna wine, as also sweet, acid and saltish substances are beneficial in cough due to vata provocation. Thus has been described the line of treatment in cough due to vata provocation.

पैत्तिककासे चिकित्साक्रमः—

पैत्तिके सकफे कासे वमनं सर्पिषा हितम् ।
तथा मदनकाशमर्यमधुककथितैर्जलैः ॥८३॥
यष्ट्याहफलकलकैर्वा विदारीक्षुरसायुतैः ।
हतदोषस्ततः शीतं मधुरं च क्रमं भजेत् ॥८४॥

सकफे उधुका कफयुक्त, पैत्तिके पित्तनी पैत्तिक, कासे उधरसभा खासीमें, सर्पिषा धूतधी चीके साथ, तथा तथा तथा, मदन- भील मेनफल, काशमर्य-शीवधुना इण गमारीके फल, मधुक-कथितैः अने जेठीमधु उकाणैला और मुलहठी इनसे कथित, जलै जलथी जलसे, विदारी- अथवा विदारीक द या विदारी, इक्षुरस- तथा शेरडीने। रसथी और ईखके रससे, आयुतै युक्त युक्त यष्ट्याह- जेठीमधु मुलहठी, फलकलकै वा अने भीलना उधुथी और मेनफलके कलकसे, वमनम् वमन वमन, हितम् हितकारी छे हितकर है, हतदोष तत दोष नीकणी गया पछी दोष निकल जानेके बाद, शीतम् शीतण शीत, मधुरम् च अने मधुर और मधुर, क्रमम् क्रमम् क्रमका, भजेत् सेवन करे ॥ ८३-८४ ॥

83-84 In the case of cough due to pitta associated with kapha, emesis with medicated ghee is beneficial, the patient may be given emesis with the decoction of common emetic nut, white teak and mahwa or with the paste of liquorice and emetic-nut mixed with the juice of white yam and sugar-cane. When the morbid matter is expelled, the patient should be put on a course of sweet and cold thin gruel.

पैत्ते तनुकफे कासे त्रिवृतां मधुरैर्युताम् ।
दद्याद्धनकफे तिकैर्विरेकार्थं युतां भिषक् ॥८५॥

८३ पैत्तिके सकफे कासे—पित्तकासे तु सकफे (ध फ.)

८४. इक्षुरसायुतै इक्षुरसायुतै (ध)

मिषक् वैद्ये वैद्य, तनुकफे पातला उक्ष्वाणी पतले कफवाले, पैसे पित्तनी पैत्तिक, कासे उधरसभा कासमें, मधुरै. युताम् मधुर द्रव्योसहित मधुर द्रव्योंसे युक्त, घनकफे अने धाटा उक्ष्वाणी उधरसभा और घट्ट कफवाले कासमें, तिकै तिक्त द्रव्योसहित तिक्त द्रव्योंसे, युताम् त्रिवृताम् सहित नसोतर युक्त निशोकको, विरे- कार्थे विरेचन भाटे विरेचनके लिए, दृष्टात् आप्नु देवे ॥ ८५ ॥

85. In cough due to pitta-provocation and where the phlegm is thin, the physician should prescribe turpeth with sweet drugs, and if the phlegm is viscid and thick, it should be prescribed with bitter drugs for purpose of purgation.

स्निग्धशीतस्तनुकफे रुक्षशीतः कफे घने ।

क्रमः कार्यः परं भोज्यैः स्नेहैर्लेहैश्च शस्यते ॥ ८६ ॥

तनुकफे विरेचन पछी पातला उक्ष्वाणाने विरेचनके पश्चात् पतले कफवालेको, स्निग्धशीतः स्निग्ध तथा शीत स्निग्ध तथा शीत, घने कफे अने धाटा उक्ष्वाणाने और घट्ट कफवालेको, रुक्षशीतः रुक्ष तथा शीत रुक्ष तथा शीत, क्रम कार्य पेयादिने। क्रम उपायवे। ओष्ठये पेयादिका क्रम कराना चाहिए, परम् ते पछी इसके बाद, भोज्यैः आहार भोज्य, स्नेहैः स्नेह स्नेह, लेहै. च तथा लेह्ये उपचार तथा लेहसे उपचार, शस्यते प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥ ८६ ॥

86 In condition of thin phlegm, unctuous and cold treatment is indicated and in condition of viscid and thick phlegm dry and cold treatment is indicated in the form of diet, unctuous articles and linctuses

लेहयोग —

शृङ्गाटकं पञ्चबीजं नीलीसाराणि पिप्पली ।

पिप्पलीमुस्तयष्ट्याह्वद्राक्षामूर्वामहौषधम् ॥ ८७ ॥

लाजाऽमृतफला द्राक्षा त्वक्क्षीरी पिप्पली सिता ।
पिप्पलीपञ्चकद्राक्षा बृहत्याश्च फलाद्रसः ॥ ८८ ॥

खर्जूरं पिप्पली वांशी श्वदंष्ट्रा चेति पञ्च ते ।

घृतक्षौद्रयुता लेहाः श्लोकार्थैः पित्तकासिनाम् ८९

शृङ्गाटकम् शी गे।। सिंघाडा, पञ्चबीजम् उमण-
डाउडी कमलगट्टा, नीलीसाराणि नीलीसार नीलीसार,
पिप्पली तथा पीपर तथा पिप्पली, पिप्पली- पीपर
पिप्पली, मुस्त- मोथ मोथा, यष्ट्याह्व- जेठीमध मुलहठी,
द्राक्षा- द्राक्ष मुनक्का, मूर्वा- मोरवेक्ष मूर्वा, महौषधम्
तथा सूठ तथा सोंठ, लाजा दाभा लाजा, अमृतफला
आमण। आवला, द्राक्षा द्राक्ष मुनक्का, त्वक्क्षीरी
व श्वेतोचन वंशलोचन, पिप्पली पीपर पिप्पली, सिता
तथा साकर तथा चीनी, पिप्पली- पीपर पिप्पली,
पञ्चक- पञ्चक पञ्चाक्ष, द्राक्षाः द्राक्षा मुनक्का, बृहत्याः
तथा जेठी मोरी गण्डीनां तथा वनभाटाके, फलाव
ह्वने। फलका, रस. च रस रस, खर्जूरम् तथा ખખૂર
और खजूर, पिप्पली पीपर पिप्पली, वांशी व श्वेतोचन
वंशलोचन, श्वदंष्ट्रा च तथा ગેખરુ और गोखरू, इति
श्लोकार्थै. ओ अर्धा अर्धा श्वेतोचनी उहेला ये आवे
आवे श्लोकसे कहे हुए, पञ्च लेहा. पांच अवलेहे। पांच लेह,
घृत-क्षौद्र- घी तथा मधनी वी तथा मधुके, युताः
साथे साथ, पित्तकासिनाम् पित्तनी उधरसवाणा
रोगीश्वाने भाटे हितकर छे पित्तज खासीके रोगियोंके लिए
हितकर है ॥ ८७-८९ ॥

87-89 (1) Water chestnut, lotus seeds, indigo pulp and long pepper, (2) long pepper, nut-grass, liquorice, grapes, trilobed virgin's bower and ginger, (3) roasted paddy, emblic myrobalan, grapes, bamboo manna, long pepper and sugar, (4) long pepper, himalayan cherry, grapes and the juice of the fruits of yellow-berried night-shade; (5) dates long pepper, bamboo manna and small caltrops;

८९ वांशी श्वदंष्ट्रा चेति पञ्च ते-द्राक्षा श्वदंष्ट्रा चेति पञ्च ते (५.)

these five recipes each described in a hemistich if taken as linctus with ghee and honey prove beneficial in cough due to pitta provocation

શર્કરાદિલેહઃ—

શર્કરાચન્દનદ્રાક્ષામધુધાત્રીફલોત્પલૈઃ ।

પૈષ્ઠે, સમુસ્તમરિચઃ સકફે, સઘૃતોઽનિલે ॥૯૦॥

પૈષ્ઠે કેવળ પિત્તજન્ય કાસમાં કેવલ પિત્તજન્ય કાસમાં, શર્કરા- સાકર ચીની, ચન્દન- ચદન ચન્દન દ્રાક્ષા- મધુ- દ્રાક્ષ, મધ મુનક્કા, ગહદ, ધાત્રીફલ- આમળા આવલા, ઉત્પલૈ. અને નીલકમળથી કરેલા અવલેહને પ્રયોગ કરાવવો બેઝીએ ઓર નીલકમલ હનસે વનાયે લેહકા પ્રયોગ કરાના ચાહિયે સકફે કધ્યુક્ત પૈત્તિક કાસમાં કફયુક્ત પૈત્તિક કાસમાં, સમુસ્તમરિચઃ આ અવલેહને મોથ તથા મરીસહિત હસ લેહકા મોથ ઓર મિરચસે યુક્ત, અનિલે તેમજ વાયુયુક્ત પૈત્તિક કાસમાં એવં મધુ-યુક્ત પૈત્તિક કાસમાં, સઘૃત આ અવલેહને ઘીસહિત પ્રયોગ કરવો બેઝીએ હસ લેહકા ઘીસે યુક્ત પ્રયોગ કરના ચાહિયે ॥ ૯૦ ॥

90. The physician may prescribe in cough due to pitta alone, a medicament prepared of sugar, sandal wood, grapes, honey, emblic myrobalan and blue lily. If pitta is associated with kapha, the foregoing medicament should be prescribed along with nut-grass and black pepper, and if associated with vata it should be prescribed with ghee

મૃદ્વીકાદિલેહઃ—

મૃદ્વીકાર્ધશતં ત્રિશત્પિપ્પલીઃ શર્કરાપલમ્ ।

લેહયેન્મધુના ગોર્વા ક્ષીરપં ચ શકૃદ્રસમ્ ॥૯૧॥

૯૧ મૃદ્વીકાર્ધશત પૃથ્વીકાર્ધશત (મ.)

,, ક્ષીરપ ચ-ક્ષીરપર્ય (ધ)

,, ક્ષીરપ ચ શકૃદ્રસ-ક્ષીરે પક્તવા શકૃદ્રસમ્ (ધ ક.)

ક્ષીરપર્ય ચ દૂધ પર રહેલા ગેળીને દુગ્ધમોજી રોગીકો, મૃદ્વીકા-ગર્ધશતશ્ચ દ્રાક્ષ પચાસ નગ મુનક્કા પચામ અદદ, ત્રિશત્ પિપ્પલી પીપર ત્રીસ નગ પિપ્પલી તોસ અદદ, શર્કરાપલમ્ અને સાકર ચાર તોલા ઓઝીને ઓકત્ર વાટી ઓર ચીની ૪ તોલે હનૈં એકત્ર પીસકર, મધુના મધથી મધુસે, લેહયેન્ ચટાડવાં ચટાવે, ગો વા અથવા ગાયના અથવા ગૌકે, શકૃદ્ર-રસમ્ ઓઝીને ૨સ મધથી ચટાડવો ગોવરકા રસ મધુમે ચટાવે ॥ ૯૧ ॥

91. The patient while living on milk diet may take the linctus made from 50 grapes, 30 long peppers and 4 tolas of sugar mixed with honey or cow-dung juice with honey

ત્વગાદિલેહઃ—

ત્વગેલાવ્યોષમૃદ્વીકાપિપ્પલીમૂલપૌષ્કરૈઃ ।

લાજામુસ્તશટીરાસ્નાધાત્રીફલવિમ્બીતકૈઃ ॥૯૨॥

શર્કરાક્ષૌદ્રસર્પિર્મિલેહઃ કાસવિનાશનઃ ।

શ્વાસ હિક્કાં ક્ષયં ચૈવ હૃદ્રોગં ચ પ્રણાશયેત્ ॥૯૩॥

ત્વક્-પુલા- તજ, ઓઝીની દાલચીની, હલાયચી, ઓષ-મૃદ્વીકા ત્રિકટુ, દ્રાક્ષ ત્રિકટુ, મુનક્કા, પિપ્પલીમૂલ- પીપરી-મૂળના ૩ ટોલા પિપ્પલીમૂલ, પૌષ્કરૈ. પોખરમૂળ પોહકર-મૂલ, લાજા-મુસ્ત- લાજા, મોથ લાજા, મોથા, શટી-રાસ્ના-પટ્કચૂરો, રાસ્ના કચૂર, રાસ્ના, ધાત્રીફલ- આમળા આવલા, વિમ્બીતકૈ બહેડા ઓર વહેડા, શર્કરા-ક્ષૌદ્ર-સાકર, મધ ચીની, મધુ, સર્પિર્મિ તથા ઘીથી કરેલા ઓર ઘી હનસે વનાયા, લેહ અવલેહ લેહ, કાસ-વિનાશન ઉધરસને નાશ કરનાર છે કાસનાશક હૈ, શ્વાસ અને શ્વાસ ઓર શ્વાસ, હિક્કાન્ હેડડી હિક્કી, ક્ષયમ્ ચ એવ ક્ષય ક્ષય, હૃદ્રોગમ્ ચ તથા હૃદયરોગને તથા હૃદ્રોગકો, પ્રણાશયેત્ નાશ કરે છે નષ્ટ કરતા હૈ ॥ ૯૨ ૯૩ ॥

92-93. Or a linctus prepared from cinnamon bark, small cardamom, the three spices, grapes, roots of long pepper, orris root, roasted paddy, nut-grass,

long zedoary, indian groundsel, emblic and beleric myrobalans along with sugar, honey and ghee. This linctus cures cough, dyspnea, hiccup, wasting and heart-disease.

पिप्पल्यादिलेह —

पिप्पल्यामलकं द्राक्षां लाक्षां लाजां सितोपलाम् ।
क्षीरे पक्त्वा घनं शीतं लिह्यात् क्षौद्राष्टभागिकम् ९४

पिप्पली. पीपर पिप्पली, मामलकम् आमला, जावला, द्राक्षाम् लाक्षाम् द्राक्ष, लाज् मूक, लास, लाजाम् लाज् लाजा, सितोपलाम् अने साकरने और चीनीको क्षीरे दूधमां दूधमें, पक्त्वा पकवा पकाकर, घनम् न्यारे भावे ननी नय तयारे जब मावा बन जाय तब, शीतम् ठंडुं यथा पछी तेमां ठंडा होने पर इसमें, क्षौद्राष्टभागिकम् १४ भागमें भागे भेजवीने मधुका अष्टमांश मिलाकर, लिह्यात् खाटु चाटे ॥९४॥

94. The patient may take a linctus prepared from long pepper, emblic myrobalan, grapes, lac roasted paddy and sugar candy cooked with milk and when it is thickened and cooled mixed with 1/8 quantity of honey.

विदारीशुसृणालानां रसान् क्षीरं सितोपलाम् ।
पिवेद्रा मधुसंयुक्तं पित्तकासहरं परम् ॥९५॥

विदारी. इगिथो बिलाई कन्द, इक्षु- शेरी ईख, मृणालानाम् अने भृशालना और मृणालके, रसान् रसो रस, क्षीरम् सितोपलाम् दूध तथा साकरने दूध तथा चीनी इनको, मधु-संयुक्तम् मधुसहित शहद मिलाकर, पिवेद्र पीवा पीवे, परम् ये उत्तम यह श्रेष्ठ, पित्तकास-हरम् पित्तजन्य उधरसनु नाशक ये पैत्तिक कासका नाशक है ॥ ९५ ॥

९५ मधुसंयुक्त पित्तकासहर परम् - मधुसंयुक्ता पित्तकामर
पान् (३)

95. The patient may drink the juices of white yam, sugar cane and lotus filaments mixed with milk, sugar-candy and honey. This is an excellent cure for cough due to pitta provocation.

पित्तकासे अन्नपानम् —

मधुरैर्जाङ्गलरसैः श्यामाकयवकोद्रवाः ।
सुद्रादियूवैः शकैश्च तिक्तकैर्मात्रया हिताः ॥९६॥

मधुरैः मधुर रसवाला मधुर, जाङ्गलरसैः जंगल प्राणियोंके मांसरसों, सुद्रादियूवैः मृग वगेरेना यूषे मृग आदिके यूषों, तिक्तकैः तथा उडवा और तिक्त, शकैः च शाक साधे शाकोंके साथ, मात्रया योग्य मात्रामा योग्य मात्रामें, श्यामाक- साभो सावा, यव-कोद्रवा. नय अने कोदरा जौ और कोदों, हिता हितकारी ये हितकर है ॥ ९६ ॥

96 The diet for the patient with cough due to pitta provocation is sanwa millet, common barley and common millet with the sweet meat-juice of jangala animals, thin gruel of green gram etc., and bitter vegetables taken in the proper quantity

घनश्लेष्मणि लेहास्तु तिक्तका मधुसंयुताः ।
शालयः स्युस्तनुकफे षष्टिकाश्च रसादिभिः ॥९७॥

घनश्लेष्मणि धाटा उडमां घट्ट कफमें, मधुसंयुता. मधुयुक्ता मधुयुक्त, तिक्तकाः तिक्त रसवाला तिक्त रसवाले, लेहा अवलेह लेह, तनुकफे च अने पातणा उडमां और पतले कफमें, रसादिभिः मांसरससहित, षष्टिकाः साठी येण साठी चावल, शालयः तथा शाण और शालि चावल, स्यु हितकारी ये हितकर है ॥ ९७ ॥

97. In conditions of viscid and thick phlegm, the linctuses should be prepared from bitter drugs and taken with honey, while in conditions of thin

phlegm they should be made from sali and shashtika rice and taken with meat-juices.

शर्कराम्भोऽनुपानार्थं द्राक्षेक्षूणां रसाः पयः ।
सर्वं च मधुरं शीतमविदाहि प्रशस्यते ॥९८॥

अनुपानार्थम् 'अनुपान' भाटे अनुपानके लिए, शर्कराम्भः साकरनु पाणी चीनीका शरबत, द्राक्षा-
इक्षूणाम् द्राक्ष तथा शेरडीना मुनके और ईखके, रसा
रस रस, पय दूध दूध, सर्वम् अने सधणा और सब,
मधुरम् मधुर मधुर, शीतम् शीत शीत, अविदाहि च
अने अविदाही द्रवों और अविदाही द्रवों, प्रशस्यते
हितकारी छे प्रशस्त हैं ॥९८॥

98 For a post-prandial drink, the patient may be given sugar-water or the juices of grapes and sugar-cane and milk, in fact all that is sweet, cold and non-irritant, is recommended.

काकोलीबृहतीमेदायुग्मैः सवृषणागरैः ।
पित्तकासे रसान् क्षीरं यूषांश्चाप्युपकल्पयेत् ॥९९॥

पित्तकासे पित्तजन्य उधरसभा पित्तिक कासमें,
सवृषणागरै अरदूसी अने सूठ साहित अड्डसे और
सोंठसे युक्त, काकोली- डाडोली काकोली, बृहती- डोली
लोरी गणी वनभाटा, मेदायुग्मैः मेदा तथा मडामेदा
ओछोना क्वाथथी मेदा और महामेदा इनके काससे,
रसान् क्षीरम् भासरस, दूध मासरस, दूध, यूषान् च
अपि अथवा यूषोनी अथवा यूषोकी, उपकल्पयेत्
उपना करवी कल्पना करे ॥ ९९ ॥

99 For the patient with cough due to pitta the physician may prepare meat juice, milk or soup of kakoli, yellow berried and indian nightshades, meda and mahameda, vasaka and dry ginger.

शरादिपञ्चमूलक्षीरम्—

शरादिपञ्चमूलस्य पिप्पलीद्राक्षयोस्तथा ।
कषायेण शृतं क्षीरं पिबेत् समधुशर्करम् ॥१००॥

शरादि शरादि शरादि, पञ्चमूलस्य पञ्चमूलना
पञ्चमूलके, तथा तथा तथा, पिप्पलीद्राक्षयो पीपर
अने द्राक्षना पिप्पली और मुनका इनके, कषायेण
क्वाथथी कषायसे, शृतम् सिद्ध करेले सिद्ध किये हुए,
क्षीरम् दूधने दूधको, समधुशर्करम् मध तथा साकर-
सहित मधु तथा चीनी मिलाकर, पिबेत् पीपु
पीवे ॥ १०० ॥

100 The patient may drink the medicated milk cooked with the decoction of the drugs of penta-radices of the penreed group and long pepper and grapes, and mixed with honey and sugar

स्थिरादिक्षीरम्—

स्थिरासितापृश्निपर्णीश्रावणीबृहतीयुगैः ।
जीवकर्षभकाकोलीतामलकवृद्धिजीवकैः ॥१०१॥
शृतं पयः पिबेत् कासी ज्वरी दाही क्षतक्षयी ।

स्थिरा-सिता- शाखवधु, साकर सरीवन, चीनी,
पृश्निपर्णी- पीठवधु पीठवन, श्रावणी- मोटी गोरभ-
मुडी बड़ीमुडी, बृहतीयुगैः डोली अने गेठी लोरी गणी
छोटी और बड़ी कटेरी, जीवक- लवङ्ग जीवक, ऋषभक
ऋषभक, काकोली- डाडोली काकोली तामलकी
लोयआमली भंडूआमली, वृद्धि- ऋद्धि ऋद्धि,
जीवकै अने लवङ्गथी और जीवक इनसे, शृतम् सिद्ध
करेले पकाया हुआ, पयः दूध दूध, कासी ज्वरी उधरस,
ज्वर कास, ज्वर, दाही दाह दाह, क्षतक्षयी अने क्षत
क्षयना रोगीओ और क्षतक्षयका रोगी, पिबेत् पीपु
पीवे ॥ १०१ ॥

101-101½. The patient with cough, fever, burning, pectoral lesions and

१०१. जीवकर्षभ-वीरर्षभकं (घ.)

,, जीवकै -जीरकैः (त)

९८. रसाः-रसान् (घ)

cachexia may drink the medicated milk prepared with ticktrefoil, sugar, painted-leaved uraria, white teak, yellow-berried and indian night-shades, jeevaka, rishabhaka, kakoli ground phyllanthus, riddhi and jeevaka

तज्ज वा साधयेत् सर्पिः सक्षीरेक्षुरसं मिषक् ॥१०२॥
जीवकाद्यैर्मधुरकैः फलैश्चाभिषुकादिभिः ।
कल्कैस्त्रिकार्षिकैः सिद्धे पूतशीते प्रदापयेत् ॥१०३॥
शर्करापिप्पलीचूर्णं त्वक्क्षीर्या मरिचस्य च ।
शृङ्गाटकस्य चावाप्य क्षौद्रगर्भान्पलोन्मितान् १०४
गुडान् गोधूमचूर्णेन कृत्वा खादेद्धिताशनः ।
शुक्रासृग्दोषशोषेषु कासे क्षीणक्षतेषु च ॥१०५॥

मिषक् अथवा वैद्ये अथवा वैद्य. तज्जम् तेभाथी
उत्पन्न थयेद्य उससे निकाले सर्पि वा धृत घीको,
सक्षीरेक्षुरसम् दध तथा शेरीना रस साथे दूध और
ईखके रसके साथ साधयेत् सिद्ध उरु सिद्ध करे,
जीवकाद्यैः अथवा इथी जीवकादि, मधुरकैः मधुरगण
मधुरगण, अभिषुकादिभिः तथा अशिषुकादि तथा पिस्ता
आदि, फलैः इक्षना फलोंके, त्रिकार्षिकैः त्रय तोलाना
प्रत्येकके ३ तोले, कल्कैः उरुथी कल्कमे, सिद्धे सिद्ध
उरुथी सिद्ध किये गये, पूतशीते अने गाणीने हारी
नाभेले ते धीमां और छानकर ठंडे किये गये उस घीमें,
शर्करा- साकर चीनी, पिप्पली- चूर्णम् तथा पीपरनु
यूथुं तथा पिप्पलीया चूर्ण, त्वक्क्षीर्या तेमन् वश-
देयन वंशलोचन, मरिचस्य च डाणां भरी मरिच,
शृङ्गाटकस्य अने शी गोडानु यूथुं और सिंघाडेके चूर्णका,
आवाप्य नाभीने प्रक्षेप दे कर, क्षौद्रगर्भान् मधु
भेणवी मधुको मिलाकर, गोधूम-चूर्णेन धुना दोरथी
गेहूंके आटेसे, पलोन्मितान् याः तोलाना चार तोलेके,
गुडान् लाडु लडू, कृत्वा उरी बनाकर, हिताशन हित-
भोजन करनेवाला थर्ष हितभोजी हो कर, शुक्र- वीर्य-
दोष शुक्रदोष, असृग्दोष- रक्तदोष रजोदोष, शोषेषु
शोषशोष, कासे उधरस कास, क्षीणक्षतेषु च अने क्षय

तथा उरक्षतर्भा और क्षय तथा उरक्षतमें, खादेत्
भावा खावे ॥ १०२ १०५ ॥

102-105 Or the physician may obtain ghee from the aforesaid medicated milk and prepare with the juice of sugar-cane and milk adding the paste of the sweet drugs of the life-promoter group and the paste of fruits of the Abhishuka group taking each of these drugs in the quantity of three tolas, when the ghee is prepared, filter it and when it is cold, add sugar, powder of long pepper, bamboo manna black pepper and prepare boluses of this with wheat flour of 4 tolas each putting honey in their inside These balls should be eaten by the patient suffering from morbidity of semen and blood, consumption, cough, pectoral lesions and cachexia

शर्करानागरोदीच्यं कण्टकारीं शर्टी समम् ।
पिष्टा रसं पिबेत्पूतं वस्त्रेण घृतमूर्च्छितम् ॥१०६॥

शर्करा- साकर चीनी, नागर- सूठ सोंठ, उदीच्यम्
सुगंधी वाणो सुगंधवाला, कण्टकारीम् भेरी बेरी गण्डी
कटेरी, शर्टीम् पट्टकथूरो कचूर, समम् पिष्टा ओओने
सम परिमाणमां जलनी साथे वाटी इनको सम
परिमाणमें जलके साथ पीसकर, रसम् रसने रसको,
वस्त्रेण वस्त्रथी कपड़ेसे, पूतम् गाणी छानकर, घृत-
मूर्च्छितम् अने घृत भेणवी और घीसे मिलाकर, पिबेत्
पीवे पीवे ॥ १०६ ॥

106. Or, the patient may drink the cloth-filtered juice of the paste of sugar, dry ginger, cuscus, indian nightshade and long zedoary, these being taken in equal quantities, and mixed with ghee.

१०६ समम्-सगाम् (घ)

१०३ पूतशीते-धुने शीते (ङ)

१०५ कृत्वा-कासे (घ)

महिष्यजाविगोक्षीरधात्रीफलरसैः समैः ।
सर्पिः सिद्धं पिबेद्युक्त्या पित्तकासनिवर्हणम् ॥१०७॥
इति पित्तकासचिकित्सा ।

समैः सरणे वजने समभागमें महिषी- भेस
मैस, अजा- अवि- अकरी, धेटी वकरी, भेड़ी, गोक्षीर-
अने गायना दूध और गौके दूध, धात्रीफल- तथा
आमोना तथा आवलेंके, रसै- रसथी रससे, सिद्धम्
सिद्ध करेद सिद्ध, पित्तकास- पित्तनी उधरसने। पैत्तिक
कासका, निवर्हणम् नाश करनेपर नाशक सर्पिः धृत घी,
युक्त्या पिबेत् युक्तिथी पीवु युक्तिपूर्वक पीवे ॥१०७॥
इति आ यह, पित्तकास पित्तनी उधरसनी पैत्तिक
कासकी, चिकित्सा चिकित्सा छे चिकित्सा है।

107 Or, the patient may drink the
medicated ghee prepared with equal
quantities of the milks of buffalo, goat,
sheep and cow, and the juice of emblic
myrobalan. This medicated ghee taken
in the proper manner, is curative of
cough due to pitta provocation Thus
has been described the line of treatment
for cough due to pitta provocation.

कफकासे चिकित्साक्रमः—

बलिनं वमनैरादौ शोधितं कफकासिनम् ।
यवाग्नैः कटुरुक्षोणैः कफघ्नैश्चाप्युपाचरेत् ॥१०८॥

बादौ प्रथम प्रथम, वमनैः वमनथी वमनसे,
शोधितम् शुद्ध करेद शोधित, बलिनम् अणवान वलवान,
कफकासिनम् उधनी उधरसवाणा रेणुने कफज कास-
रोगीकी, कफघ्नैः उधनाशक कफनाशक, कटु-रुक्ष- उदुः
रुक्ष कटु रुक्ष, उणैः च अपि अने उणु और उण,
ववाग्नैः ववनां अनीथी यवाग्नोसे, उपाचरेत् उपचार
करे। चिकित्सा करे ॥ १०८ ॥

108 If the patient suffering from
cough due to morbid kapha is strong
enough, he should first be purified by
emetics and then treated by a course of

barley diet and by pungent, dry and
hot articles curative of kapha.

पिप्पलीक्षारिकैर्यूषैः कौलत्थैर्मूलकस्य च ।
लघून्मन्त्रानि भुञ्जीत रसैर्वा कटुकान्वितैः ॥१०९॥
धान्ववैलरसैः स्नेहैस्तिलसर्षपविल्वजैः ।

पिप्पली- पीपर पिप्पली क्षारिकै. तथा वज्रभार
वगेरे क्षारेथी वधारेद तथा यवक्षार आदि क्षारोमे
संस्कृत, कौलत्थै. उणथीना कुलथीके मूलकस्य
च तथा भूजाना और मूलीके, यूषै. यूषोथी यूषोसे,
कटुकान्वितै अथवा कटु द्रव्यथी युक्त या कटु द्रव्योमे
युक्त, रसै. वा भासरसेनी साथे मासरसोसे, धान्व-
अ गद बाल्ल, वैल- तथा विशेष्य प्राणुथीना तथा
विलेग्य प्राणियोके, रसैः भासरसेनी साथे मासरसोसे,
तिल-सर्षप- तेभज तल, सरसव एवं तिल, सरसो,
विल्वजै उ पीथीना या वैलके, स्नेहै वा तेदोथी
तैलोसे लघूनि हल्ल लघु, अन्नानि अन्नोनु अन्न,
भुञ्जीत भोजन करवु भोजन करे ॥ १०९॥

109 109½. The patient may eat light
food consisting of soups made from
horse gram and radish, mixed with long
pepper and alkali, or he may take the
meat-juice of jangala or terriculous
animals mixed with puugent drugs and
oil of til, rape seed or bael.

मध्वम्लोष्णाम्बुतक्रं वा मद्यं वा निगदं पिबेत् ११०

मधु-अम्ल- अनुपान भाटे मधुनु शरबत, भाटा रस
अनुपानके लिए शहदका शरबत, अम्ल द्रव, उष्णाम्बु-
ओनु पाणी गरम पानी, तक्रम् तक्र छाछ, निगदम् उ
निर्माण या निर्मक, मद्यम् वा मद्य मद्य, पिबेत् पीवु
पीवे ॥ ११० ॥

110. He may drink the medicated
water, acid water, hot water, butter-
milk or clear wine

१०९½ धान्ववैलरमे - धान्यवैलैस्तथा (व.)

पौष्कराग्वधं मूलं पटोलं तैर्निशास्थितम् ।
जलं मधुयुतं पेयं कालेष्वन्नस्य वा त्रिषु ॥१११॥

अन्नस्य अथवा अन्नना अथवा अन्नसेवनके त्रिषु
कालेषु वा त्रिषु वभते तीनों कालोंमें, पौष्कर- पोष्कर-
भूण पोहकरमूल, आरग्वधम् तथा भरभाणानु और
अमलतासकी, मूलम् भूण जड़, पटोलम् परवण परवल,
तैः ओओने ओओनी इनसे, निशास्थितम् आभी रात्रि
रात्रेण रातभर रक्षा, जलम् पाणी जल मधुयुतम्
पेयम् मधुयुक्त करीने पीवुं मधुसे मिलाकर
पीवे ॥ १११ ॥

111. Or, he may drink the medicated
water prepared by immersing the
roots of orris and purging cassia and
snake-gourd in water overnight mixed
with honey, before, during and after
meals

कट्फलादिकायः —

कट्फलं कत्तूणं भार्गी सुस्तं धान्यं वचाभये ।
शुण्ठीं पर्पटकं शृङ्गीं सुराहं च शृतं जले ॥११२॥
मधुहिङ्गुयुतं पेयं कासे वातकफात्मके ।
कण्ठरोगे मुखे शूने श्वासहिक्राज्वरेषु च ॥११३॥

वातकफात्मके वातकफात्मक वातकफज, कासे
उधरसभा खासीमें, कण्ठरोगे कंठरोगभा कंठरोगमें,
मुखे शूने मुखना सौजभा मुखशोफमें, श्वासहिक्रा-
श्वास, ह्येडी श्वास, हिचकी, ज्वरेषु च अने ज्वरभा
और ज्वरमें, कट्फलम् डायङ्ग कायफल, कत्तूणम्
रोहिष धास रुशा घास, भार्गीम् भारगी भारङ्गी,
सुस्तम् मोथ मोथा, धान्यम् धाण धनिया, वचा-अभये
वज, हरडे वच, हरड़, शुण्ठीम् सूठ सोंठ, पर्पटकम्
असदियो पित्तपापका, शृङ्गीम् डाङ्गशीर्षी काकडा-
विगी, सुराहम् च अने देवदार ओओने और देवदार

इनका, जले शृतम् पाणीभा उवाथ करीने जलमें काथ
करके, मधु हिङ्गु- मध तथा हिङ्ग मधु और हींग, युतम्
सहित मिलाकर, पेयम् पीवे पीवे ॥ ११२-११३ ॥

112-113 Prepare a decoction of box-
myrtle, ginger grass, beetle killer,
nutgrass, coriander, sweet flag, che-
bulic myrobalan, ginger, trailing rungia,
galls and deodar mixed with asafetida
and honey The patient suffering
from cough due to the provocation
of vata and kapha or diseases of
the throat edema of the face,
dyspnea, hiccup and fever may drink
this decoction

पाठादियोगः —

पाठां शुण्ठीं शटीं मूर्वां गवाक्षीं सुस्तपिप्पलीम् ।
पिष्टा घर्माम्बुना हिङ्गुसैन्धवाभ्यां युतां पिबेत् ११४

पाठान् शुण्ठीम् अथवा पाठा, सूठ अथवा पाढी,
सोंठ, शटीम् पट्टयूरे कचूर, मूर्वां मोरवेस मूर्वा,
गवाक्षीम् धन्वागुणी इन्द्रवारुणी, सुस्त-पिप्पलीम्
मोथ अने पीपरने मोथा और पिप्पली इनको,
पिष्टा भांडीने पीसकर, हिङ्गु-सैन्धवाभ्याम् हिङ्ग अने
सिं धाणुधो हींग और सैन्धानमक, युताम् युक्त करी
मिलाकर घर्माम्बुना छिना पाणीयो गरम जलसे,
पिबेत् पीवा पीवे ॥ ११४ ॥

114 Or he may drink the mixture
made of the paste of patha, dry
ginger, long zedoary, trilobed virgin's
bower, colocynth, nut-grass and long
pepper rubbed in warm water, adding
asafetida and rock-salt

नागरादियोगः —

नागरातिविषे सुस्त शृङ्गीं कर्कटकस्य च ।
हरीतकीं शटीं चैव तेनैव विधिना पिबेत् ॥११५॥

१११ पटोलं तै - पटोलान्तम् (त)

११२. वचाभये-वचाऽभया (व)

११३ मुखे शूने-शूने शूले (श.)

कासमदं- डामुदरे कसौदी, अश्वविष्ट घोडानी लाह
घोडेकी लीद, भृङ्गराज- भांगरे भागरा, वार्ताकज' अने

११०.१ भद्रमुस्ता च-भद्रमुस्तानि (व)

—शौद्रयुक्ताः कफहरा (य)

देवदार्वभया मुस्तं पिप्पली विश्वमेवजम् ॥१२०॥
विशाला पिप्पली मुस्तं त्रिवृता चेनि लेहयेत् ।
चतुरो मधुना लेहान् कफकासहरान् भिषक् १२१

पिप्पली पीपर पिप्पली, पिप्पलीमूलम् पीपरी-
भूणना ग. ३५३। पिप्पलीमूल, चित्रक. चित्रक चित्रक,
हस्तिपिप्पली तथा ग. ५५५। पीपर तथा गजपिप्पली, पथ्या
६२३ हरड, ताम्रकी बीजआमली भुईआवला,
धान्नी आमणा आवला, भद्रमुस्ता अद्रमेथ भद्रमुस्ता,
पिप्पली च तथा पीपर तथा पिप्पली, देवदारु देवदार
देवदारु, अभया ६२३ हरड, मुस्तम् भेथ मोथा,
पिप्पली पीपर पिप्पली, विश्वमेवजम् तथा सू. ६ तथा
सोंठ, विशाला अने धन्वा. ३५३। और इन्द्रायण, पिप्पली
पीपर पिप्पली, मुस्तम् भेथ मोथा, त्रिवृत्त च तथा
नसे। १२ तथा त्रिवृत्त, इति आ. इन, कफकासहरान् ३५३।
उधरसने। नाश ३२५। कफकासके नाशक, चतुर लेहान्
आर अवलेहो। चारों लेहोंको, भिषक् वैद्य वैद्य, मधुना
लेहयेत् मधुसहित चटाया शहदसे चटावे ॥११९-१२१॥

119-121. (1) Long pepper, root of
long pepper, white-flowered leadwort
and elephant pepper, (2) chebulic
myrobalan, ground phyllanthus, emblic
myrobalan, indian cyprus and long
pepper, (3) deodar, chebulic myrobalan,
nutgrass long pepper and dry ginger,
(4) colocynth, long pepper, nutgrass
and turpeth—any of these four groups
of drugs may be taken as a linctus
with honey The physician should
prescribe them for the cure of cough
due to kapha.

सौवर्चलाभयाधान्नीपिप्पलीक्षारनागरम् ।

चूर्णितं सर्पिषा कतकफकासहर पिबेत् ॥१२२॥

सौवर्चल- स. ५५५। सौवर्चलनमक, अभया- ६२३ हरड,
धान्नी- आमणा आवला, पिप्पली- पीपर पिप्पली, क्षार-
नागरम् ५५५। अने सू. ६ ओओ। ३५३। यवक्षार और
सोंठ इनका, चूर्णितम् चूर्ण चूर्ण करके, वात-कफ- वात

तथा ३५३। थयेल वात तथा कफसे उत्पन्न, कासहरम्
उधरसने। नाश ३२५। ते चूर्णने कासके नाशक उस चूर्णको,
सर्पिषा धीनी साथे घीसे. पिबेत् पीपु पीवे ॥१२२॥

122. Powders of sanchal salt, cheb-
ulic myrobalan, emblic myrobalan, long
pepper, alkali and dry ginger should
be taken with ghee, this is curative
of cough due to provocation of kapha
and vata

दशमूलादिघृतम्—

दशमूलाढके प्रस्थं घृतस्याक्षसमैः पचेत् ।

पुष्कराह्वशटीविश्वसुरसव्योषहिङ्गुभिः ॥१२३॥

पेयानुपानं तत् केयं कासे वातकफात्मके ।

श्वासरोगेषु सर्वेषु कफवातात्मकेषु च ॥१२४॥

इति दशमूलादिघृतम् ।

दशमूलाढके दशभूणना २५६ तोला क्वाथमा
दशमूलके २५६ तोले काथमें, अक्षसमैः ओ. ३ ओ. ३
तोले। एक एक तोले, पुष्कराह्व- पीपरभूण पोहकरमूल,
शटी-विश्व- ५५३। थूरे, पीली कचूर, बेल, सुरस- तुलसी
तुलसी, व्योष- त्रिकटु त्रिकटु, हिङ्गुभिः अने हि. ३
साथे और हि. ३ इनसे, घृतस्य घी घीके, प्रस्थम् ६४
तोला ६४ तोले, पचेत् पकावे, वातकफात्मके
वातकफात्मके वातकफात्मके, कासे उधरसमा कासमें,
कफवातात्मकेषु अने उधवातात्मके और कफवातात्मके,
सर्वेषु सर्व सब, श्वासरोगेषु च श्वासरोगोंमा श्वास-
रोगोंमें, पेयानुपानम् पेयाना अनुपानथी पेयाके अनु-
पानसे, तत् ते इसको, पेयम् पीपु पीवे ॥ १२३-१२४ ॥
इति आ. यह. दशमूलादिघृतम् दशमूलादिघृत छे
दशमूलादिघृत है ।

123-124 A medicated ghee may be
prepared of 256 tolas of the decoction
of deca-radices in 64 tolas of ghee with
the paste of one tola each of orris root,
long zedoary, bael, holy basil, the three
spices and asafetida This ghee should
be taken by the patient suffering from
cough due to provocation of vata and

kapha, dyspnea and all respiratory disorders due to provocation of vata and kapha. The draught of this ghee should be followed by a potion of thin gruel. Thus has been described the Compound Decaradices Ghee.

कण्टकारीघृतम्—

समूलकलपत्रायाः कण्टकार्या रसाढके ।

घृतप्रस्थं बलाव्योषविडङ्गशट्चित्रकैः ॥१२५॥

सौवर्चलयवक्षारपिप्पलीमूलपौष्करैः ।

वृश्चीरबृहतीपथ्यायवानीदाडिमर्चिमिः ॥१२६॥

द्राक्षापुनर्नवाचव्यदुरालम्भाम्लवेतसैः ।

शृङ्गीतामलकीभार्गीरास्त्रागोक्षुरकैः पचेत् ॥१२७॥

कल्कैस्तत् सर्वकासेषु हिक्काश्वासेषु शस्यते ।

कण्टकारीघृतं ह्येतत् कफव्याधिनिस्सूदनम् ॥१२८॥

इति कण्टकारीघृतम् ।

समूल-कल- भूज, इण मूल, फल, पत्रायाः तथा पाँडासहित तथा पत्रयुक्त, कण्टकार्या बेरी गल्लीना कटेरीके, रसाढके २५६ तोला रसमा एक आठकरसमें, बला-व्योष- भला, त्रिकटु बला, त्रिकटु, विडङ्ग- वायडिग वायविङ्ग, शटि-चित्रकै ५८३यूरो, चित्रक कचूर, चित्रक सौवर्चल- सयण सौचलनमक, यवक्षार- जव- भार यवक्षार, पिप्पलीमूल- पीपरीभूजना गडोडा पिप्पलीमूल, पौष्करैः पोभरभूज पोहकरमूल, वृश्चीर- सईद पुनर्नवा श्वेत पुनर्नवा, बृहती डोली बेरी गल्ली बनभाटा, पथ्या ६२३ हरद, यवानी- अजमे अजवायन, दाडिम- दाडिम अनार, ऋद्धिमि ऋद्धि ऋद्धि, द्राक्षा- द्राक्ष मुनका, पुनर्नवा- दाड साटोडी गदहपुरना, चव्य- चवड चव्य, दुरालम्भा धमासे धमासा, अम्लवेतसैः अम्लवेतस अम्लवेतस, शृङ्गी डाडोशी गी काकड़ा- सिंगी, तामलकी- बोयआमर्दि मुंईआवला, भार्गी-

भारंगी भारंगी, रास्ना- रास्ना रास्ना, गोक्षुरकैः अने गोभरुना और गोखरु इनके, कल्कैः ५८३थी कल्कडे, घृतप्रस्थम् ६४ तोला घृत ६४ तोले घृत, पचेत् पडावपुं पकावे, तत् ते वह सर्वकासेषु सधणी डध- रस सब प्रकारकी खासीमें, हिक्का-श्वासेषु च डोडी तथा श्वासमा हिचकी तथा श्वासोंमें, शस्यते श्रेष्ठ छे प्रशस्त है, एतत् हि आ यह, कण्टकारीघृतम् ५८३कारीघृत कटकारीघृत, कफ-व्याधि- ५८३ना रोगोने कफज व्याधिका निसूदनम् नाश करनेरु छे नाशक है ॥ १२५-१२८ ॥ इति आ यह, कण्टकारीघृतम् ५८३कारीघृत छे कण्टकारीघृत है ।

125-128 Prepare a medicated ghee in 256 tolas of the decoction of the roots, fruits and leaves of indian night shade, of 64 tolas of ghee with the paste of heart-leaved sida, the three spices, embelia, zedoary, white flowered leadwort, sanchal salt, alkali of barley, roots of long pepper and orris, white hogweed, yellow-berried night shade, chebulic myrobalan, bishops weed, pomegranate, riddhi, grapes red hogweed, chaba pepper, cretan prickly clover amlavetasa, galls ground phyllanthus, beetle killer, indian groundsel and small caltrops. This compound indian night shade ghee is good for all types of cough, hiccup and dyspnea and is curative of diseases due to kapha provocation. Thus has been described the Indian Night-shade Ghee.

कुलत्थादिघृतम् —

कुलत्थरसयुक्तं वा पञ्चकोलशृतं घृतम् ।

पाययेत् कफजे कासे हिक्काश्वासे च शस्यते ॥१२९॥

इति कुलत्थादिघृतम् ।

१२६ पिप्पलीमूलपौष्करै-विश्वामन्कपौष्करै (ठ ध)

११ वृश्चीर-वृश्चीक (२)

१२८ ह्येतत्-मिद्ध (११)

११ ह्येतत् कफव्याधिनिस्सूदनम्-सिद्ध कफव्याधिनिस्सूदनम् (५)

कुलथरस- अथवा कुण्ठीना अथवा अथवा कुलथीके काथसे, युक्तम् वा सङ्घित युक्त, पञ्चकोल-तेमल पञ्चकोलना अथवा एव पञ्चकोलके काथसे, शृतम् घृतम् सिद्ध करे। धृत सिद्ध किया हुआ घृत, कफजे कासे उद्धृत उद्धरसभा कफज कागमें, पाययेत् पावु पिलावे, हिक्का-श्वासने च आ धी हेली अने श्वासभा पञ्च यह घृत हिक्का और श्वासमें भी, नायते पञ्चशुभ्य छे प्रशस्त है ॥ १२९ ॥ इति आ यह, कुलथादिघृतम् कुलथादिघृत छे कुलथादिघृत है ।

129. The physician may give as potion, the medicated ghee prepared with the decoction of horse gram and the pentad of spices, to the patient suffering from cough due to kapha provocation. It is also recommended in hiccup and dyspnea Thus has been described the Compound Horsegram Ghee.

धूमयोगा. —

धूमांस्तानेव दद्याच्च ये प्रोक्ता वातकासिनाम् ।
कोशातकीफलाम्मध्यं पिबेद्वा समन्न.शिलम् १३०

ये जे धूम जो धूम, वातकासिनाम् वातनी उद्धरसभा रोगीओने भाटे वातज कासके रोगियोंके लिए, प्रोक्ताः उद्धा छे कहे है, तान् एव च ते ज उन्हीं, धूमान् धूमे। धूमोंको, दद्यात् आपवा देवे, समन्न.शिलम् वा अथवा मन.शिलसङ्घित या मैनसिल, कोशातकी- कोशातकीना और कड़वी तोरईके, फलात् उद्धने। फलका, मध्यम् गर्भ मध्यभाग, पिबेत् पीवे। पीवे ॥ १३० ॥

130. The patient may be given the inhalation of the fumes which were earlier recommended for patients suffering from cough due to vata provocation, or else the patient may smoke red arsenic kept in the interior of a bottle-gourd

रोषापेक्षिणी चिकित्सा—

तमकः कफकासे तु स्याच्चेत् पित्तानुबन्धजः ।
पित्तकासक्रियां तत्र यथावस्थं प्रयोजयेत् ॥१३१॥

कफकासे तु उद्धनी उद्धरसभा कफज कासमें, पित्तानुबन्धज. जे पित्तानुबन्धनी थये। यदि पित्तानुबन्धजनित, तमकः तमक तमक स्यात् चेत् थाय तो होवे तो, तत्र त्या वहा, यथावस्थम् रोगीनी स्थिति प्रमाणे रोगीनी स्थितिके अनुसार, पित्तकास- पित्तकासनी पित्तकासकी, क्रियाम् चिकित्सा चिकित्सा, प्रयोजयेत् उद्धनी करे ॥ १३१ ॥

131. If the cough due to kapha-provocation is complicated by asthma associated with pitta, the line of treatment laid down for cough due to pitta-provocation should be followed with due regard to the condition of the patient

वाते कफानुबन्धे तु कुर्यात् कफहरीं क्रियाम् ।
पित्तानुबन्धयोर्वातकफयोः पित्तनाशिनीम् ॥१३२॥

कफानुबन्धे उद्धनी अनुबन्धवर्णा किन्तु कफके अनुबन्धयुक्त, वाते तु वात होय तो वातमें, कफहरीम् उद्धने हरे उद्धनी कफहारक क्रियाम् चिकित्सा चिकित्सा, कुर्यात् उद्धनी करे, पित्तानुबन्धयो पित्तानुबन्धवर्णा पित्तके अनुबन्धयुक्त, वातकफयोः वात अने उद्धनी वात और कफकी, पित्तनाशिनीम् पित्तनाशक चिकित्सा उद्धनी पित्तनाशक चिकित्सा करे ॥ १३२ ॥

132. If cough due to vata provocation gets associated with kapha morbidity, the line of treatment should be one that is curative of kapha. If cough due to provocation of vata and kapha, gets associated with morbid pitta, the line of treatment should be one that is curative of pitta

आर्द्रं विरुक्षणं, शुष्के स्निग्धं, वातकफात्मके ।
कासेऽन्नपानं कफजे सपित्ते तिक्तसंयुतम् ॥१३३॥
इति कफजकासचिकित्सा ।

वातकफात्मके वातकफात्मके वातकफात्मके, आर्द्रं कासे धन्या उधरसर्मा बहुत कफवाले कासमें, विरुक्षणम् रक्ष रुक्ष, शुष्के अने उध वगरनी उधरसर्मा और कफरहित कासमें, स्निग्धम् स्निग्ध स्निग्ध, सपित्ते कफजे तथा पित्तसहित उधन्य उधरसर्मा और पित्तयुक्त कफज कासमें, तिक्तसंयुतम् तिक्तद्रव्यसहित तिक्तद्रव्ययुक्त अन्नपानम् अन्नपान आपपु अन्नपान देवे ॥ १३३ ॥ इति आ. यह, कफज-कास-उधन्य उधरसर्मा कफज कासकी, चिकित्सा चिकित्सा छे चिकित्सा है ।

133 If the cough due to provocation of vata and kapha is associated with excessive secretion of phlegm, the desiccant line of treatment should be given. If there is dry cough the unctuous medicaments should be prescribed. If the cough due to kapha provocation is associated with morbid pitta, the patient should be given eats and drinks mixed with bitter drugs. Thus has been described the treatment indicated in cough due to kapha provocation.

क्षतकासे चिकित्साक्रमः —

कासमात्ययिकं मत्वा क्षतजं त्वरया जयेत् ।
मधुरैर्जीवनीयैश्च बलमांसविवर्धनैः ॥१३४॥

क्षतजम् क्षतजन्य क्षतज. कासम् उधरसर्मा कासको, आत्ययिकम् विनाशकारक खतरनाक, मत्वा मत्वा मत्वा मानकर, बल-मांस-अन्न तथा मांसने बल और मांसको, विवर्धनै वधारनार्थ वढानेवाले, मधुरैः मधुर मधुर, जीवनीयै च अने अन्ननीय पदार्थोत्थी और जीवनीय द्रव्योत्थे, त्वरया शीघ्र शीघ्र, जयेत् अतदी जीते ॥ १३४ ॥

134 Knowing the cough due to pectoral lesions to be an urgent condition it should be treated with all promptness with drugs of the sweet group as well as of the life-promoter group which are promotive of strength and flesh

पिप्पल्यादिलेहः —

पिप्पली मधुकं पिष्टं कार्षिकं ससितोपलम् ।
प्रास्थिकं गव्यपाजं च क्षीरमिश्रुरसस्तथा ॥१३५॥
यवगोधूममृद्धीकाचूर्णमामलकाद्रसः ।
तैलं च प्रसृतांशानि तत् सर्वं मृदुनाऽग्निना ॥१३६॥
पचेत्लेहं घृतक्षौद्रयुक्तं स क्षतकासहा ।
श्वासहृद्रोगकार्येषु हितो वृद्धेऽल्परेतसि ॥१३७॥

पिप्पली पीपर पिप्पली, ससितोपलम् साउर-सहित चीनी, मधुकम् जेठीमधु मुलहठी, कार्षिकम् मत्पेकेने ओष्ठ ओष्ठ तोलो प्रत्येक एक एक तोलाका, पिष्टम् उदक कल्क, प्रास्थिकम् ६४ तोला ६४ तोले, गव्यम् गायत्री गौका, आजस च अने अउरीनु और वक्तीका, क्षीरम् दूध दूध, तथा तथा तथा, इक्षुरसः ६४ तोला शेरीने २५ ६४ तोले इक्षका रस, यव-अन्नने दोट जौका आटा, गोधूम-धउने दोट गेहूका आटा, मृद्धीका-चूर्णम् राक्षने ५६३ मुनकेका कल्क, आमलकात् आमलाने आवलेका, रसः २५ रस, तैलम् च अने तेल और तैल, प्रसृतांशानि दरेड ८ तोला प्रत्येक ८ तोले, तत् सर्वम् ओ सधुणुं इन सबको, मृदुना मंद मन्द, अग्निना अग्निनी आचसे, लेहम् लेह जेपु थाय त्या सुधी लेह होनेत, पचेत् पकावपु पकावे, घृत-क्षौद्र-धी तथा मधु घी और मधु, युक्त-लेहवेद्य युक्त, सः ते अवलेह वह लेह, क्षतकासहा क्षतजन्य उधरसर्मा नाश करे छे क्षतज कासका नाशक है, श्वास-हृद्रोग-श्वास, हृद्रोग श्वास, हृद्रोग, कार्येषु

१३६ आमलकाद्रस - आमलकीरस (घ)

१३७ कार्येषु-कासेषु (त)

वृद्धेऽल्परेतसि-वृद्धेऽल्परेतसे (घ)

वृद्धाऽल्परेतसे (घ)

અને કૃશતામાં અને કૃશતામે, વૃદ્ધ અને વૃદ્ધ પુરુષને
 ઓર વૃદ્ધ પુરુષનો, અલ્પરેતસિ તથા અલ્પ વીર્યવાળા
 પુરુષને તથા અલ્પ વીર્યવાળે પુરુષનો, હિત હિતકારી છે
 હિતકર છે ॥ ૧૩૫-૧૩૭ ॥

135-137. Take one tola of the paste of each of long pepper, liquorice and sugar-candy, 64 tolas of each of cow's milk, goat's milk and juice of sugar cane, 8 tolas of each of the flour of barley and wheat and powder of grapes, juice of emblic myrobalan and til oil. Mix the whole and boil on a slow fire and cook it into a linctus and take it with ghee and honey. This linctus is curative of cough due to pectoral lesions, dyspnea, heart-disease and emaciation, it is also beneficial in senility and oligospermia.

આવસ્થિકી ચિકિત્સા—

ક્ષતકાસાભિભૂતાનાં વૃત્તિઃ સ્યાત્ પિત્તકાસિકી ।
 ક્ષીરસર્પિર્મધુપ્રાયા સંસર્ગે તુ વિશેષણમ્ ॥૧૩૮॥

ક્ષતકાસ- ક્ષતકાસના ક્ષતજ કાસસે, અભિભૂતાનારૂ
 રોગીની પીડિતોંકી, વૃત્તિ ચિકિત્સા ચિકિત્સા, પિત્ત-
 કાસિકી પિત્તજન્ય ઉધરસળેવી પિત્તકાસ નૈસી, ક્ષીર-
 તથા દૂધ તથા દૂધ, સર્પિ-મધુ-પ્રાયા ધૃત અને મધની
 પ્રધાનતાવાળી થી ઓર મધુકી પ્રધાનતાવાળી, સ્યાત કરવી
 હોતી હૈ, સસર્ગે તુ અને દોષોનો સંસર્ગ હોય તેા ઓર
 દોષોંકા સસર્ગ હોને પર, વિશેષણરૂ વિશેષ ચિકિત્સા
 કરવી વિશેષ ચિકિત્સા કરની ચાહિયે ॥ ૧૩૮ ॥

138 In cases of cough due to pectoral lesions the line of treatment to be followed is the same as that laid down in cases of cough due to pitta provocation. The treatment mainly consists of milk ghee and honey. If, however, the cough due to pectoral

lesions is complicated by other morbid humors, this line of treatment should be supplemented by remedies indicated in such conditions.

વાતપિત્તાદિતેઽભ્યક્તો ગાત્રમેદે ઘૃતૈર્હિતઃ ।

તૈલૈર્મારુતરોગઘ્નૈઃ પીડ્યમાને ચ વાયુના ॥૧૩૯॥

વાતપિત્ત- વાતપિત્તથી વાતપિત્તસે, અદિતે પીડાતા
 રોગીના પીડિત રોગીંકે, ગાત્રમેદે ગાત્રમેદ થતા અગમેદ
 હોને પર, ઘૃત ઘૃતથી ઘૃતોંસે, વાયુના ચ અને વાયુથી ઓર
 વાયુસે, પીડ્યમાને પીડા થતી હોય તેા પીડા હોને પર,
 મારુતરોગઘ્નૈઃ વાતઘ્ન વાતરોગનાશક, તૈલૈ. તૈલોથી
 તૈલોંસે, અભ્યંગઃ હિતઃ અભ્યંગ હિતકારી છે અભ્યંગ
 હિતકર છે ॥૧૩૯॥

139. If the patient is afflicted with body-ache due to vata and pitta, inunction with ghee is beneficial. In afflictions due to vata provocation, the medicated oils prepared with the drugs which are curative of vata are prescribed.

હૃત્પાશ્વર્તિષુ પાનં સ્યાજીવનીયસ્ય સર્પિષઃ ।

સદાહં કાસિનો રક્તં ધ્રીવતઃ સ્વલેઽનલે ॥૧૪૦॥

સદાહમ્ દાહસહિત દાહયુક્ત, રક્તમ્ રક્ત રક્ત,
 ધ્રીવત ધ્રીવત યુક્તનેવાળે, કાસિન ઉધરસના રોગીને
 આસીવાળે રોગીંકી, અનલે અગ્નિ અગ્નિ, સ્વલે પ્રદીપ્ત
 હોય તેા વલવાન હોને પર, હૃત્-પાશ્વ- હૃદય તથા
 પાશ્વની હૃદય ઓર પાશ્વંકે, અર્તિષુ પીડામાં શૂલમેં,
 જીવનીયસ્ય જીવનીય જીવનીય, સર્પિષઃ ધૃતનુ ધીકા,
 પાનમ્ સ્યાત્ પાન કરવું પાન કરના ચાહિયે ॥ ૧૪૦ ॥

140. If the patient with cough due to pectoral lesions suffers from pain in the cardiac region, pleurodynia and cough accompanied with burning and hemoptysis, and if the condition of his gastric fire is strong, he should be given a potion of the compound life-promoter drugs ghee.

માંસોચિતેભ્યઃ ક્ષામેભ્યો લાવાદીનાં રસા હિતાઃ ।
તૃણાર્તાનાં પયશ્છાગં શરમૂલાદિભિઃ શૃતમ્ ૧૪૧

માંસોચિતેભ્યઃ. માંસના અભ્યાસવાળા માસકે સાત્મ્યવાળે, ક્ષામેભ્ય ક્ષીણ થયેલ રોગીઓને ક્ષીણ પુરુષોકે લિપ્ત, લાવાદીનામ્ લાવ ધત્યાદિના લાવાદિકોકે, રસા માંસરસો માવરસ, હિતા હિતકારી છે હિતકર હૈં, તૃણાર્તાનામ્ તૃણાથી પીડાતા રોગીઓને પ્યાસસે પીડિતોકો, શરમૂલાદિભિ શરમૂળ ધત્યાદિથી શરમૂલાદિ પંચતૃણમૂલસે, શૃતમ્ સિદ્ધ કરેલું સિદ્ધ કિયા હુઆ, છાગમ્ ખડરીનું વફરીકા, પય દૂધ હિતકારી છે દૂધ હિતકારી હૈ ॥ ૧૪૧ ॥

141. For emaciated patients who are accustomed to a meat-diet, the meat juices of the quail group of creatures is beneficial. If the patient is afflicted with excessive thirst, medicated milk prepared from goat's milk with roots of the drugs of the pen-reed group should be prescribed.

રક્તે સ્રોતોભ્ય આસ્યાદ્વાડપ્યાગતે ક્ષીરજં ઘૃતમ્ ।
નસ્યં પાનં યવાગૂર્વા શ્રાન્તે ક્ષામે હતાનલે ॥૧૪૨॥

સ્રોતોભ્યઃ સ્રોતોમાંથી સ્રોતોસે, અપિ વા આસ્યાદ્ કે મુખમાંથી યા મુખમેસે, રક્તે લોહી રક્ત, આગતે આવતું હોય તેા અને પર, ક્ષીરજમ્ દૂધમાંથી કાઢેલું દૂધસે નિકાલા હુઆ, ઘૃતમ્ ઘીનું ઘી, નસ્યમ્ પાનમ્ નસ્ય તથા પાન હિતકર છે નસ્ય તથા પાન હિતકર હૈ, શ્રાન્તે અને થાકેલા ઓર થકે હુએ, ક્ષામે કૃશ કૃશ, હતાનલે તથા મદાશિવાળા ક્ષતજ કાસના રોગીને મન્દાશિવાળે ક્ષતજ કાસકે રોગીકો, યવાગૂઃ વા યવાગૂ હિતકર છે યવાગૂ હિતકર હૈ ॥ ૧૪૨ ॥

142. If there is hemorrhage through the mouth or any other of the channels, the patient should be given an errhine or potion of the ghee prepared

૧૪૧. ક્ષામેભ્યો-કાસિભ્યો (ક)

,, છાગં-આમં (ત.)

directly from milk, and if the patient is exhausted, emaciated and suffers from impaired gastric fire, he should be treated with gruel.

સ્તમ્ભાયામેષુ મહર્તી માત્રાં વા સર્પિષઃ પિવેત્ ।
કુર્યાદ્વા વાતરોગમ્ પિત્તરક્તવિરોધિયત્ ॥૧૪૩॥

સ્તમ્ભ-સ્તબ્ધતા સ્તંભ, આવામેષુ તથા આયામમાં તથા આયામમે, સર્પિષઃ ધૃતની ઘીંદી, મહર્તીમ્ મોટી મઢી, માત્રામ્ પિવેત્ માત્રા પીવી માત્રા પીવે, ચત્ વા અથવા જે અથવા જો, વાતરોગમ્ વાતરોગનાશક હોય વાતરોગનાશક હો, પિત્ત-રક્ત- પરંતુ પિત્ત તથા રક્તને પરંતુ પિત્ત ઓર રક્તકો, અવિરોધિ વધારનારી ન હોય એવી ચિકિત્સા વધારનારી ન હો એવી ચિકિત્સા, કુર્યાત્ કરવી કરે ॥ ૧૪૩ ॥

143 In the case of stiffness or contractions, the patient should be given a large dosage of ghee or in the alternative he should be given the treatment curative of diseases due to vata and which is at the same time not contra-indicated in hemothermic conditions

ધૂમયોગા —

નિવૃત્તે ક્ષતદોષે તુ કફે વૃદ્ધિરુરઃ ક્ષતે ।
દાહ્યતે કાસિનો યસ્ય સ્વ ધૂમાત્રા પિવેદિમાન્ ૧૪૪

ક્ષતદોષે ક્ષતરૂપ દોષ ક્ષતદોષકે, નિવૃત્તે તુ નિવૃત્ત થયેા હોય નિવૃત્ત હોજાને પર, કફે-વૃદ્ધિ અને કફ વૃદ્ધિ પામ્યો હોય ત્યારે ઓર કફકે વધારે પર, યસ્ય કાસિન જે ઉધરસના રોગીને જિતેલા રોગીકે, ક્ષતે ક્ષતમાં ક્ષતમે, ઉર. દાહ્યતે છાતી ચીરાતી

૧-૬ ઉર. ક્ષતે-ઉર સિર (ક મ)

, દાહ્યતે-દાહ્યતે (ક)

,, ,, -વીન્યતે (ધ)

,, ,, -ચાહ્યતે (ફ.)

,, ,, -પીડ્યતે (ફ)

होय ओवी पीडा थाय छे छातीमें दकमेकी तरह पीडा होती है, स ना ते भनुष्ये वह पुरुष, इमान् आ उहेवाभा आवना। इन कहे जानेवाले, धूमन् धूमोनु धूमोका, विवेत् पान करवुं पीवे ॥ १४४ ॥

144. If the patient suffering from cough is cured of the pectoral lesions but if owing to the provocation of kapha there is aching in the chest or head, the patient should inhale the fumes of the following drugs.

द्विमेदादिधूमवर्तिः—

द्वे मेदे मधुकं द्वे च वले तैः क्षौमलक्तकैः ।
वर्तितैर्धूममापीय जीवनीयघृतं पिवेत् ॥१४५॥

द्वे मेदे मेदा, मधुमेदा मेदा, महामेदा, मधुकम् लेडीमधु सुलहठी, द्वे च वले जला, अतिजला बला, अतिवला, तै तेओथी इनसे, वर्तितैः दोष करवाभा आवेला अने सूझाया पछी जीडी जनाववाभा आवेला लिप्त और सूख जाने पर वर्ति किये गवे, क्षौमलक्तकै. क्षौमना दुडडाओथी क्षौम वस्त्रके दुकड़ोमे, धूमन् धूमनु धूम, मापीय पान करीने पान करके, जीवनीयघृतम् जीवनीयघृत जीवनीयघृत, पिवेत् पीवुं पीवे ॥१४५॥

145. Take two types of medas, liquorice, sida and country mallow. The paste of these should be smeared on a cloth of linseed and when dried, a cigar should be made of it and then it should be smoked. After smoking the patient may drink the medicated ghee of the drugs of the life-promoter group.

मनःशिलापलाशाजगन्धात्वक्क्षीरिनागरैः ।
भावयित्वा पिवेत् क्षौममनु चक्षुगुडोदकम् ॥१४६॥

१४५ क्षौमलक्तकै—क्षौमलक्तक (प)

१४६ अनुचक्षुगुडोदकम्—शर्करेक्षुगुडोदकम् (ड)

” ” —ससितेक्षुगुडोदकम् (द.)

मनःशिला- मनःशिला मैनसिल, पलाश- आभरे डाक, अजगन्धा- गाङ्गी डुकु, त्वक्क्षीरि- व शलोथन दंशलोचन, नागरैः अने सूंथी और सोंठ इनसे, क्षौमम् क्षौम वस्त्रने क्षौम वस्त्रको, भावयित्वा भावना दधिने भावना देकर, पिवेत् धूमपान करवुं धूमपान करे, मनु च अने ते पछी और पश्चात्, चक्षु-गुडोदकम् शेर-डीने रस अथवा गोजनु पाणुईखका रस या गुडका पानी, पिवेत् पीवुं पीवे ॥ १४६ ॥

146. Or, the patient may smoke the cigar rolled from the cloth of linseed impregnated with red arsenic, palas, wild carrot, bamboo manna and dry ginger. After smoking, the patient may drink the juice of sugar-cane or gur-water

पिष्टा मन्ःशिलां तुल्यामार्द्रया चटशुङ्गया ।
क्षसर्पिष्कं पिवेद्भूमं तित्तिरिप्रतिभोजनम् ॥१४७॥

मार्द्रया लीला गीछे, चटशुङ्गया चटना अ कुरेथी चटाकुरोके, तुल्याम् सरणे वज्जने समान भागमें, मनःशिलाम् मनःशिलाने मैनसिलको, पिष्टा वाटीने पीसकर, क्षसर्पिष्कम् धृतसहित घृत मिलाकर धूमन् पिवेत् धूमपान करवुं धूमपान करे, तित्तिरि-प्रतिभोजनम् पछी तेतरना मांसरसथी लोअन करवुं पश्चात् तीतरके मांसरससे भोजन करे ॥ १४७ ॥

147. Or, the patient may smoke a cigar made of pounded red arsenic and fresh sprouts of banyan, and mixed with honey. After smoking, he may take the meat-juice of partridge.

भावितं जीवनीयैर्वा कुलिङ्गाण्डरसायुतैः ।
क्षौम धूमं पिवेत् क्षीरं शृतं चायोगुडैरनु ॥१४८॥

इति क्षतजकासचिकित्सा ।

कुलिङ्ग-अण्ड- थडलाना घंडाना चिड़ियाके अंडोंके, रसायुतै. रसथी युक्त रससे युक्त, जीवनीयै जीवनीय गोअना दूधेथी क्वाथथी जीवनीयोक औषधियोंसे,

भावितम् भावना दधि भावित, क्षौमम् क्षौम वस्त्रना
क्षौम वस्त्रके, धूमम् पिवेत् धूमनु पान करु धूमका
पान करे, अनु च अने पछी और पश्चात्, अयोगुडै
ढोढाना गोढाने तपावी तपावी क्षरीने लोहेके
गोलेको तपा तपाकर बुझानेसे, शृतम् क्षीरम् उडानेधुं
दूध पीवु उवाला हुआ दूध पीवे ॥ १४८ ॥ इति आ
यह, क्षतज- क्षतज क्षतज, कासचिकित्सा उधरसनी
चिकित्सा छे कासकी चिकित्सा है ।

148 Or, the patient may smoke a
cigar made of the cloth of linseed
impregnated with the drugs of the
life-promoter group and the juice of
the eggs of sparrow After smoking,
he may drink milk heated with hot
iron balls put into it Thus has been
described the treatment in cough due
to pectoral lesions.

क्षयकासे चिकित्साक्रम —

संपूर्णरूपं क्षयजं दुर्बलस्य विवर्जयेत् ।
नवोत्थितं बलवतः प्रत्याख्यायाचरेत् क्रियाम् १४९

दुर्बलस्य दुर्भागे रोगीन्दी दुर्बल पुरुषमें, संपूर्णरूपम्
संपूर्ण लक्षणोंसे युक्त क्षयजम्
क्षयजन्य उधरसनी क्षयज कासकी, विवर्जयेत्
चिकित्सा न करवी चिकित्सा न करे, बलवत भुग-
वाननी बलवान पुरुषके, नवोत्थितम् नवी उत्पन्न
थयेक्ष क्षयनी उधरसनी नवोत्पन्न क्षयकामकी प्रत्याख्याय
तेने असाध्य नष्टावी उसे असाध्य कहकर, क्रिया-
चिकित्सा चिकित्सा, आचरेत् करवी करे ॥ १४९ ॥

149 The patient suffering from
cough born of consumption with all the
symptoms of consumption fully deve-
loped, and who is debilitated should be
considered incurable, but if the cough
is of recent origin and the patient
is strong, the treatment should be

undertaken despite declaring it to be
of the incurable type.

तस्मै बृंहणमेवादौ कुर्यादिशेष दीपनम् ।
बहुदोषाय सस्नेहं मृदु दद्याद्विरेचनम् ॥१५०॥

आदौ प्रथम प्रथम, तस्मै तेनी उसकी, बृंहणम्
एव भृंहण बृंहण, अश्ले च दीपनम् तथा अग्निदीपन
चिकित्सा तथा अग्निदीपन चिकित्सा, कुर्यात् करवी करे,
बहुदोषाय धातु दोषवाणा रोगीने बहुत दोषयुक्त
रोगीको, सस्नेहम् स्नेहयुक्त स्नेहयुक्त, मृदु मृदु मृदु,
विरेचनम् विरेचन विरेचन, दद्यात् आपवुं देवे ॥१५०॥

150. Such a patient should first
of all be administered medications
which are roborant and promotive of
the gastric fire, and if he shows much
morbidity, he should be given a mild
unctuous purgative.

शम्पाकेन त्रिवृतया मृद्वीकारसयुक्तया ।
तिल्वकस्य कषायेण विदारीस्वरसेन च ॥१५१॥
सर्पिः सिद्धं पिवेद्युक्तया क्षीणदेहो विशोधनम् ।
(हितं तदेहबलयोरस्य संरक्षणं मतम् ॥१५२॥)

क्षीणदेह क्षीण देहवाला अक्षीण देहवाला पुरुष,
शम्पाकेन गरभागे अमलताससे, मृद्वीका-रस-युक्तया
शक्षना रससहित मुनकेके रससे युक्त, त्रिवृतया
नसोतरथी त्रिवृतसे, तिल्वकस्य तिल्वकना तिल्वकके,
कषायेण कषाथी कषायसे, विदारी- अने इगियाना
और बिलाईकन्दके, स्वरसेन च स्वरसथी स्वरससे,
सिद्धम् सिद्ध करेक्ष सिद्ध, विशोधनम् विशोधन कर-
नाहुं विशोधन करनेवाला, सर्पि धृत घृत, युक्तया
युक्तिथी युक्तिपूर्वक, पिवेत् पीवु पीवे, तत् ते वह,
अस्य देहबलयो अने शरीर तथा भुगनुं उसके देह
और बलका, संरक्षणम् संरक्षक संरक्षक, हितम् मतम्
तथा हितकारक माना गया
है ॥ १५१-१५२ ॥

१५० तस्मै बृंहण- तथा बृंहण (थ)

,, दीपनम्-वर्धनम् (ड.)

151-152 For the purpose of purification of the debilitated patient, the medicated ghee prepared with purging cassia turpeth, juice of grapes, decoction of tilwaka and juice of yam should be given to drink with due consideration to the condition of the patient. This ghee is good for the body as well as for the vitality and is considered to be protective of the patient.

पित्ते कफे च संक्षीणे परिक्षीणेषु धातुषु ।
घृतं कर्कटकीक्षीरद्विवलासाधितं पिबेत् ॥१५३॥

पित्ते कफे पित्त तथा उक्ष पित्त और कफ, संक्षीणे क्षीण यत्ना अत्यंत क्षीण होने पर, धातुषु अने धातुओं और धातुओंके, परिक्षीणेषु अत्यंत क्षीण यत्ना अत्यंत क्षीण होने पर, कर्कटकी- काकड़ासिंही, क्षीर- दूध, द्विवला- भला अने अतिभलायी वला और अतिवला इनसे, साधितम् [सिद्ध करे] साधित, घृतम् पिबेत् घृत पीवुं घी पीवे ॥ १५३ ॥

153 The medicated ghee prepared with cow's milk, galls, milk, sida and country mallow should be given to the patient as potion when there is a diminution of pitta, kapha and other body-elements.

विदारीभिः कदम्बैर्वा तालसस्यैस्तथा शृतम् ।
घृतं पयश्च मूत्रस्य वैवर्ण्यं कृच्छ्रनिर्गमे ॥१५४॥

तथा तेमज तथा, मूत्रस्य मूत्रनी मूत्रकी, वैवर्ण्यं [विवर्णतामा] विवर्णतामें, कृच्छ्रनिर्गमे तथा मूत्र मुश्केलीयो नीकण्टु हाय त्यारे और मूत्र कष्टस बाहर आता हो तब, विदारीभिः इत्याद्यां बिलाईकन्द, कदम्बै उदभयी कदम्ब, तालसस्यै. ताडनां इत्यादी ताड़फल इनसे, शृतम् [सेद्ध करे] सिद्ध किये हुए,

१५४. घृत-शृत (द)

घृतम् पय. च वा पिबेत् घी अथवा दूध पीवुं घी अथवा दूध पीवे ॥ १५४ ॥

154. If there is discoloration of the urine and painful micturition, the patient should be given the medicated ghee or milk prepared with white teak, cadamba and fruit of palmyra palm.

शूने स्वेदने मेद्रे पायौ सश्रोणिबंधने ।
घृतमण्डेन मधुनाऽनुवास्यो मिश्रकेण वा ॥१५५॥
जाङ्गलैः प्रतिभुक्तस्य वर्तकाद्या विलेशयाः ।
कमशः प्रसहाश्चैव प्रयोज्याः पिशिताशिनः ॥१५६॥

मेद्रे मूत्रे प्रिय मूत्रेद्रिय, सश्रोणि- उटी श्रोणीप्रदेश, बंधने बंधन बंधन, पायौ तथा गुदाभां तथा गुदामे, स्वेदने वेदना वेदना, शूने तथा सोमो होय त्यारे तथा शोक होने पर, घृतमण्डेन घृतमंडली घीकी तरीसे, मधुना मधुना मधुसे, मिश्रकेण वा ३ मिश्रक- स्नेहणी या मिश्रकस्नेहसे, अनुवास्य अनुवासन करवुं अनुवासन देवे, जाङ्गलै अनुवासन पछी जंगल प्राणीओना मासरसेना अनुवासनके पश्चात् जागल जीवोंके माससे, प्रतिभुक्तस्य जेष्ठे बोधन कथुं छे ओना रेगुने भोजन किये रोगीको, वर्तकाद्या. वर्तक पगेरे बटेर आदि, विलेशया. निवेशय बिलमें रहनेवाले, पिशिताशिन तथा मासभक्षक और मासाहारी, प्रसहा. च एव प्रसह प्राणीओना मासरसेना प्रसह जीवोंके मासरसोंका, कमश. कमशी कमश., प्रयोज्या प्रयोग करवो प्रयोग करे ॥ १५५-१५६ ॥

155-156 Or, in cases of painful edema of the phallus, anus, buttocks and groin, the patient should be given an unctuous enema prepared with supernatant part of ghee or with the mixture of ghee and oil. This should be followed by a diet of meat-juices of the jangala animals. Thereafter the patient may eat in regular

१५५ मधुना-कृच्छ्रना (न द)

succession the meat-juices of the quail group of birds, of the terriculous group of creatures and of the car nivorious creatures belonging to the tearer group.

औष्ण्यात् प्रमाथिभावाच्च स्रोतोभ्यश्चयावयन्ति ते ।
कफं, शुद्धैश्च तैः पुष्टिं कुर्यात्सम्यग्बहन्नसः ॥१५७॥

ते ते वे, औष्ण्यात् गरम उष्ण, प्रमाथिभावात् तथा प्रमाथी होवाथी और प्रमाथी होनेके कारण, स्रोतोभ्य स्रोतोभाथी स्रोतोसे, कफम् उद्धने कफको, चयावयन्ति डाढी नाभे छे निकालते है, शुद्धैः च अने शुद्ध थयेल और शुद्ध हुए, ते ते स्रोतोद्वारा इन स्रोतोद्वारा, सम्यक् सारी रीते अच्छी तरह बहन् वहेते। बहता हुआ, रस रस रस, पुष्टिम् कुर्यात् पुष्टि करे छे पुष्टि करता है ॥ १५७ ॥

157 As the meat-juices are hot in potency and expulsive of secretions they expel the phlegm from the channels, and after the purification of the channels by them, the nutrient fluid, flowing properly, nourishes the body

द्विपञ्चमूलादिघृतम्—

द्विपञ्चमूलीत्रिफलाचविकाभार्गिचित्रकैः ।

कुलत्थपिप्पलीमूलपाठाकोलयवैर्जले ॥१५८॥

शृतैर्नागरदुःस्पर्शापिप्पलीशटिपौष्करैः ।

कल्कैः कर्कटशृङ्गया च समैः सर्पिर्विपाचयेत् १५९

सिद्धेऽरिषश्चूर्णितौ क्षारौ द्वौ पञ्च लवणानि च ।

दत्त्वा युक्त्या पिबेन्मात्रां क्षयकासनिपीडितः ॥१६०॥

इति द्विपञ्चमूलादिघृतम् ।

जले शृते पाणीमा उनाथ करेल पानीमें पकाये हुए, द्विपञ्चमूली- लधु तथा भृङ्ग पचभूज दोनों पच

१५८ कफ शुद्धैश्च तैः पुष्टिम्—कफे शुद्धे तैः पुष्टिम् (क)

१५८ द्विपञ्चमूलीत्रिफलाचविकाभार्गिचित्रकैः—चविकात्रिफलाभार्गि दशमूल चचित्रकै (क)

१५९ पिप्पलीशटिपौष्करैः—शटीपौष्करपिप्पली (क.)

मूल, त्रिफला- त्रिफला त्रिफला, चविका- चविक चविक, भार्गी- भार्गी भार्गी चित्रकैः चित्रक चित्रक, कुलत्थ- कुलथी कुलथी, पिप्पलीमूल- पीपरीभूजना ग डोडा पिप्पलीमूल, पाठा कोल- पाठा, भोर पादी, बेर, शत्रु. अने जवधी और जौ इनसे नागर- भृङ्ग सोंठ, दु स्पर्श- धमासे धमामा, पिप्पली- पीपरी पिप्पली, शटि पट्टथूरे कचूर, पौष्करैः पीपरीभूज पोष्करमूल, कर्कटशृङ्गया च अने डाडडाश्रीगीना और काकड़ासिंगी, समैः कल्कैः छे दरेडना समान उद्धथी इनके समभाग कल्कसे, सर्पिः धृत वी, विपाचयेत् पडावपुं पकावे, अस्मिन् सिद्धे तैः थयेल औभा सिद्ध हुए इसमें, चूर्णितौ द्वौ क्षारौ थूल्ड करेल जवभार तथा साञ्भार चूर्ण किये हुए यवक्षार और सर्पिक्षार, पञ्चलवणानि च अने पांथ लवण और पाचों तमक, युक्त्या दत्त्वा युक्तिथी नाभीने युक्तिपूर्वक मिलाकर, क्षय-कास- क्षयजन्म उधरसथी क्षयकाससे निपीडित. पीडाता भनुष्ये पीडित पुरुष, मात्राम मात्रानुसार योग्यमात्रामें, पिबेत् पीवुं पीवे ॥१५८-१६०॥ इति आ. यह, द्विपञ्चमूलादि- घृतम् द्विपञ्चमूलादिघृत छे द्विपञ्चमूलादिघृत है।

158-160. Prepare a medicated ghee by cooking ghee in the decoction of the two varieties of penta-radices, the three myrobalans, chabba pepper, beetle killer, white-flowered leadwort, horse-gram root of long pepper, patha, jujube and barley, with the paste of equal parts of dry ginger, cretan prickly clover long pepper, long zedoary, orris root and galls. When this ghee is prepared the two varieties of alkalis and the five varieties of salts should be added to it. The patient suffering from cough due to consumption may take this ghee in proper dosage and according to the prescribed mode. Thus has been described the Compound double Penta-radices Ghee

गुडूच्यादिघृतम्—

गुडूचीं पिप्पलीं मूर्वा हरिद्रां श्रेयसीं वचाम् ।
निदिग्धिकां कासमर्द पाठां चित्रकनागरम् ॥१६१॥
जले चतुर्गुणे पक्त्वा पादशेषेण तत्समम् ।
सिद्धं सर्पिः पिबेद्गुल्मश्वासार्तिक्षयकासनुत् ॥१६२॥
इति गुडूच्यादिघृतम् ।

गुडूचीम् गंगा गिलोय, पिप्पलीम् पीपर पिप्पली
मूर्वाम् भोरवेद मूर्वा, हरिद्राम् हल्दी, श्रेयसीम्
गजपीपर गजपिप्पली, वचाम् वच, निदिग्धिकां
भेडी भोरी गण्डी कटेरी कासमर्दम् डालूद्रो कसौदी,
पाठाम् पाठा पाढी, चित्रक- चित्रक चित्रक, नागरम् अने
सूठ और सोंठ इनका, चतुर्गुणे जले आरगल्ला पाण्डीभा
चौगुणे जलमें, पक्त्वा उपाय करी काय करके, पादशेषेण
अर्थात् भाडी रहेला उपायभी चौथाई शेष कायसे,
तत्समम् तेना नोटलु इसके समान भागमें, सिद्धम्
सिद्ध करेले सिद्ध किया हुआ, गुल्म-श्वास- गुल्म, श्वास
गुल्म, श्वास, अर्ति-क्षय- पीडा अने क्षयजन्य पीडा और
क्षयसे उत्पन्न, कासनुत् उधरसने नाश करनेवाले कासका
नाशक, सर्पिः धी घी, पिबेत् पीवुं पीवे ॥ १६१-१६२ ॥
इति आ यह, गुडूच्यादिघृतम् गुडूच्यादि घृत से
गुडूच्यादि घृत है ।

161-162. Decoct equal quantities
of guduch, long pepper, trilobed vir-
gin's bower, turmeric, white teak, sweet
flag, indian night-shade, round podded
cassia, patha, white-flowered leadwort
and dry ginger in four times the qua-
ntity of water and when it is reduced
to 1/4 its original quantity, prepare
a medicated ghee by adding an equal
quantity of cow's ghee to this This
ghee is curative of gulma, respiration
disorders, consumption and cough
Thus has been described the Compound
Guduch's Ghee .

१६१ पिप्पली-त्रिकणां (२)

कासमर्दादिघृतम्—

कासमर्दाभयामुस्तपाठाकट्फलनागरैः ।
पिप्पलीकटुकाद्राक्षाकाशमर्यसुरसैस्तथा ॥१६३॥
अक्षमात्रैर्घृतप्रस्थं क्षीरद्राक्षारसाढके ।
पचेच्छोषज्वरप्लीहसर्वकासहरं शिवम् ॥१६४॥

कासमर्द- डालूद्रो कसौदी, अभया- हरड, हरड,
मुस्त-पाठा- भोथ, पाठा मोथा, पाढी, कट्फल- डालूद्रो
कट्फल, नागरैः सूठ सोंठ, तथा तथा तथा, पिप्पली- पीपर
पिप्पली, कटुका-द्राक्षा- डड, द्राक्ष कटुकी, मुनका, काशमर्य-
शीवलुना डण गम्भारीके फल, सुरसै तुलसी तुलसी,
अक्षमात्रैः ओ दरेड ओड ओड तोला प्रत्येक एक एक
तोला, क्षीर-द्राक्षा- दूध तथा द्राक्षना दूध और मुनकाके,
रसाढके २५६ तोला रसभा २५६ तोले रसमें, घृत-
प्रस्थम् घृत ६४ तोला घी ६४ तोले, पचेत् पकावतु
पकावे, (तत् घृतम्) ओ घृत यह घृत, शोष-ज्वर-
शोष, ज्वर शोष, ज्वर, प्लीह-सर्वकास- प्लीहा तथा
सधणी उधरसने प्लीहा और सब प्रकारके कासोंका,
हरम् हर करनेवाले नाशक, शिवम् अने कल्याणकारी है ।

163-164. Prepare a medicated ghee from
256 tolas of each of milk and the juice
of grapes, and 64 tolas of cow's ghee
along with the paste of one tola each of
round podded cassia, chebulic myro-
balan, nut-grass, patha, box myrtle, dry
ginger, long pepper, kurroa, grapes,
white teak and deodar This ghee is
auspicious and curative of consumption,
fever, splenic disorders and all types
of cough-disorder.

कतिपयघृतयोगा —

धात्रीफलैः क्षीरसिद्धैः सर्पिर्वाऽप्यवचूर्णितम् ।
द्विगुणे दाडिमरसे विपकं व्योषसंयुतम् ॥१६५॥
पिबेदुपरि भक्तस्य यवक्षारघृतं नरः ।
पिप्पलीगुडसिद्धं वा छागक्षीरयुतं घृतम् ॥१६६॥

१६५ विपक-सिद्धं वा (फ)

क्षीरसिद्धे दूधमां भाक्षेत्। दूधमें पकाये हुए, घात्रीफलै आभणानु आंवलोंका, अवचूर्णितम् सर्पिः थूल् नाभीने धी पीवु चूर्ण डालकर घृत पीवे, द्विगुणे वा अथवा अभक्षु अथवा दुगुणे, दाडिमरसे दामना रसमां अनारके रसमें, त्र्योषसंयुतम् त्रिकटुसहित त्रिकटुसहित, विषकम् यवक्षार-घृतम् पडावेत्। धीमां जवभार नाभी पकाये हुए घीमें यवक्षार डालकर, सरः पुरुषे पुरुष भक्तस्य उपरि बे। जव उपर भोजनके पीछे, पिबेत् ते पीवु उछे पीवे, पिप्पली- अथवा पीपर अथवा पिप्पली, गुडसिद्धम् वा अने गोणधी सिद्ध करेत् और गुडसे सिद्ध, घृतम् धी घी, छागक्षीरयुतम् भकरीना दूधसहित पीवु बकरीके दूधके साथ पीवे ॥ १६५-१६६ ॥

165 166 The patient may take ghee prepared with milk, sprinkled over with the powder of the emblic myrobalans or he may take the medicated ghee prepared from two parts of ghee and one part of the juice of pomegranate along with the paste of the three spices. This ghee should be taken mixed with barley-alkali immediately after food, or he may take the medicated ghee prepared with long pepper and gur mixed with goat's milk.

एतान्यग्निविवृद्धयर्थं सर्पीषि क्षयकासिनाम् ।
स्युर्दोषवद्धकोष्ठोरःस्रोतसां च विशुद्धये ॥ १६७ ॥

एतानि आ ये, सर्पीषि घृते। घी, क्षय-कासिनाम् क्षतजन्य उधरसवाणाने क्षतज कासके रोगियोंकी, अग्नि-विवृद्धयर्थम् अग्निनी वृद्धि भाटे अग्निको बढ़ानेके लिए, दोष-वद्ध- तथा दोषधी अधाक्षेत् तथा दोषोंसे बद्ध, कोष्ठ-उरः- डोढो, छाती कोष्ठ, छाती, स्रोतसाम् तथा स्रोतोनी और स्रोतोंकी, विशुद्धये च शुद्धि भाटे शुद्धिके लिए, स्युः छे है ॥ १६७ ॥

167. These medicated ghees are prescribed for the purposes of promo-

ting the gastric fire and for clarifying the alimentary and respiratory passages that have been occluded by morbid matter in the patient suffering from cough due to consumption.

हरीतकीलेहः —

हरीतकीर्यवकाथव्याढके विंशति पचेत् ।
स्विन्ना मृदित्वा तास्तस्मिन् पुराणं गुडषट्पलम् १६८
दद्यान्मनःशिलाकर्षं कर्षार्धं च रसाज्जनात् ।
कुडवार्धं च पिप्पल्याः स लेहः श्वासकासनुत् १६९
इति हरीतकीलेहः ।

यवकाथ- व्याढके जवना ५१२ तोला क्वाथमां जौके ५१२ तोले काथमें, विंशतिम् वीस बीस, हरीतकी हरडे हरड, पचेत् पडावेत् पकावे, स्विन्ना. अधाक्षेत् गथेली स्विन्न हो जाने पर, ता. तेओने उनको, मृदित्वा पीसीने पीसकर, तस्मिन् ते क्वाथमां उस काथमें, पुराणम् जूने। पुराना गुड-षट्पलम् गोण २४ तोला गुड २४ तोला, मनःशिला- मनःशिला मनसिल, कर्षम् छेक तोला एक तोला, रसाज्जनात् च रसवती रसोत, कर्षार्धम् अर्धी तोला आधा तोला, पिप्पल्याः च अने पीपर और पिप्पली, कुडवार्धम् ८ तोला ८ तोले, दद्यात् नाभना छोड़े, स लेहः ते अवदेह वह लेह, श्वास कासनुत् श्वास तथा उधरसने दूर करनार छे श्वास तथा कासका नाशक है ॥ १६८-१६९ ॥ इति आ यद्, हरीतकीलेह हरीतकीलेह छे हरीतकीलेह है ।

168-169 Boil 20 chebulic myrobalans in 512 tolas of the decoction of common barley, when the myrobalans have been boiled, take them out and crush them to pulp and mix with 24 tolas of old gur, one tola of red arsenic, 1/2 tola of extract of indian berberry and 8 tolas of long pepper. This linctus is curative of dyspnea and cough Thus has been described the Chebulic Myrobalan Linctus.

कतिपयलेहयोगाः —

श्वाविधः सूचयो दग्धाः सघृतक्षौद्रशर्कराः ।
श्वासकासहरौ बर्हिपादौ वा क्षौद्रसर्पिषा ॥१७०॥

दग्धाः आगेला जलाई हुई, सघृत-क्षौद्र-शर्करा, तेमज
घृत, मध तथा साकर भेजवेला एवं घी, मधु और चीनीयुक्त,
श्वाविधः शेरुधनी सेहकी, सूचय डाँटा सुइया, श्वास-
कासहरा श्वास अने कासने हरनार छे श्वास और
कासका नाशक है, बर्हिपादौ वा अथवा मोरना आगेला
पगे। अथवा मोरके जलाये हुए दो पैर, क्षौद्रसर्पिषा
मध तथा घी साथे याटवाथी मधु और घीके साथ
चाटनेसे, श्वास-कास- श्वास अने उधरसने श्वास तथा
कासके हरौ हर हरनार छे नाशक हैं ॥ १७० ॥

170 The ashes of the burnt quills
of the porcupine, mixed with ghee,
honey and sugar, is curative of dyspnea
and cough. Similar is the effect of the
burnt legs of peacock taken with
honey and ghee.

एरण्डपत्रक्षारं वा व्योषतैलगुडान्वितम् ।
लिह्यादेतेन विधिना सुरसैरण्डपत्रजम् ॥१७१॥

एरण्ड-पत्र- औरंगनां पानने। एरण्डपत्रका, क्षार
क्षार क्षार, व्योष-तैल- त्रिफले तैल त्रिफले तैल, गुडा-
न्वितम् तथा गोण-सहित और गुड़ मिलाकर, सुरसा-
अथवा तुलसी या तुलसी, एरण्डपत्रजम् वा अने
औरंगनां पानने। क्षार और एरण्डपत्रका क्षार, एतेन
आज इसी, विधिना त्रिधनी विविसे, लिह्यात् याटवे
चाटे ॥ १७१ ॥

171. Or the patient may lick the
alkali of leaves of castor plant mixed
with the three spices, oil and gur,
or, he may lick the alkali of leaves
of holy basil and castor plant with
the same adjuvants.

१७०. श्वाविध-श्वाविधा (घ)

„ क्षौद्रसर्पिषा मधुसर्पिषा (फ)

द्राक्षापञ्चकवार्ताकपिप्पलीः क्षौद्रसर्पिषा ।

लिह्यात् त्र्यूषणचूर्णं वा पुराणगुडसर्पिषा ॥१७२॥

द्राक्षा-पञ्चक- द्राक्ष, पञ्चडाँडा मुनका, पञ्चाख, वार्ताक-
री गला बेंगन, पिप्पली अने पीपरने और पिप्पलीको,
क्षौद्रसर्पिषा मध तथा घी साथे याटवा मधु और घीसे
चाटे, त्र्यूषणचूर्णम् वा अथवा त्रिफले त्र्यूषण अथवा
त्र्यूषणचूर्ण, पुराणगुड- नूना गोण पुराने गुड़, सर्पिषा
तथा घृतथी तथा घीसे, लिह्यात् याटवे चाटे ॥१७२॥

172 The patient may take as linctus
the powder of grape, himalayan cherry,
brinjal and long pepper with ghee
and honey, or the powder of the three
spices with old gur and ghee

चित्रकं त्रिफलाजाजी कर्कटाख्या कटुत्रिकम् ।
द्राक्षां च क्षौद्रसर्पिभ्यां लिह्याद्द्याद्रुडेन वा ॥१७३॥

चित्रकम् चित्रक चित्रक, त्रिफला त्रिफला त्रिफला,
अजाजी अरु जीरा, कर्कटाख्या डाँडाशीर्गी कावड़ा
सिंगी, कटुत्रिकम् त्रिफले त्रिफले, द्राक्षाम् च अने द्राक्ष
और मुनका, क्षौद्रसर्पिभ्याम् ओओने मध तथा घृतथी
इनको मधु और घीसे, लिह्यात् याटवा चाटे, गुडेन वा
अथवा गोणथी या गुड़से, अद्यात् आवा खावे ॥१७३॥

173 The patient may take as linc-
tus, white-flowered leadwort, the three
myrobalans, cumin, galls, the three
spices and grapes mixed with ghee and
honey, or he may take these powders
mixed with gur

पञ्चकादिलेहः —

पञ्चकं त्रिफलां व्योषं विडङ्गं सुरदारु च ।

बलां रास्नां च तुल्यानि सूक्ष्मचूर्णानि कारयेत् १७४

सर्वैरेभिः समं चूर्णैः पृथक् क्षौद्र घृतं सिताम् ।

विमथ्य लेहयेत्लेहं सर्वकासहर शिवम् ॥१७५॥

१७२ द्राक्षापञ्चकवार्ताकपिप्पली क्षौद्रसर्पिषा-वार्ताकपिप्पलीद्राक्षा-

पञ्चक मधुसर्पिषा (फ.)

१७४ बला रास्ना च तुल्यानि सूक्ष्मचूर्णानि कारयेत्-बलारास्ना-

युत सूक्ष्म शर्कराक्षौद्रसर्पिषा (फ.)

पञ्चकम् पञ्चकं पञ्चक, त्रिफलाम् त्रिफला त्रिफला,
व्योषम् त्रिकटु त्रिकटु, विडङ्गम् वावडिङ्ग वायविङ्ग,
सुरदारु च अने देवदार और देवदारु, बलाम् रास्नाम् च
मला अने रास्ना बला और रास्ना, तुल्यानि सरभे
वजने वज्र समान भागमें लेकर, सूक्ष्मचूर्णानि सूक्ष्म चूर्ण
बारीक चूर्ण, कारयेत् कुरु करे, एभिः सर्वैः ये सर्वे
इन सब, चूर्णैः चूर्णोंनी साथे चूर्णोंके साथ, पृथक् समम्
पृथक् पृथक् समान पृथक् पृथक् समान भागमें, क्षौद्रम्
घृतम् भध, धृत मधु, घी, सिताम् च अने साधर और
चीनी, विमथ्य मथन करीने मथकर, सर्वकासहरम्
सधणी उधरसने हर करनार सब प्रकारके कासका नाशक,
क्षिवम् लेहम् आ शुभ अवलेह इस कल्याणकारक
लेहको, लेहयेत् खाटवे चाटे ॥ १७४-१७५ ॥

174-175 Crush equal quantities of
himalayan cherry, the three myroba-
lans, the three spices, embelia, deodar,
sida and indian groundsel to fine
powder and prepare a linctus by mixing
with ghee, honey and sugar, each of
these three being equal in amount to
the total quantity of the powder This
auspicious linctus is curative of all
types of cough-disorder

पञ्चकादिलेहः —

जीवन्ती मधुकं पाठां त्वक्क्षीरीं त्रिफलां शटीम् ।
मुस्तैले पञ्चकं द्राक्षां द्वे बृहत्यौ वितुन्नकम् ॥१७६॥
सारिषां पौष्करं मूलं कर्कटाख्यां रसाजनम् ।
पुनर्नवां लोहरजस्त्रायमाणां यवानिकाम् ॥१७७॥
भार्गी तामलकीमृद्धिं विडङ्गं धन्वयासकम् ।
क्षारचित्रकचव्याम्लवेतसव्योषदारु च ॥१७८॥
चूर्णीकृत्य समांशानि लेहयेत् क्षौद्रसर्पिषा ।
चूर्णात्पाणितलं पञ्च कासानेतद् व्यपोहति ॥१७९॥
इति पञ्चकादिलेहः ।

१७६ पञ्चकं—पिप्पलीम् (फ)

१७८. क्षारचित्रक—क्षौरचित्रक (क)

जीवन्तीम् देडी जीवन्ती, मधुकम् जेठीमध मुलहठी,
पाठाम् पाठा पाढी, त्वक्क्षीरीम् वंशद्योथन वंशलोचन,
त्रिफलाम् त्रिफला त्रिफला, शटीम् पट्टयूरो कचूर
मुस्ता-एले मोथ, ओलथी मोथा, इलायची, पञ्चकम्
पञ्चक पञ्चक, द्राक्षाम् द्राक्ष मुनका, द्वे बृहत्यौ उल्ली
अने जेठी लोरीगल्ली छोटी कटेरी, बड़ी कटेरी, वितुन्न-
कम् धाण्डा धनिया, सारिषाम् सारिषा कपूरी, पौष्करम्
मूलम् पोण्णरभूण पोडकरमूल, कर्कटाख्याम् डाङ्ग-
शीली काकदामिणी, रसाजनम् रसजती रसोत, पुनर्न-
वाम् साटोडी गदहपुरना, लोहरजः देवदयूल् लोह-
चूर्ण, त्रायमाणाम् त्रायमाण असवंग, यवानिकाम् अजवा-
अजवायन, भार्गीम् भारगी भारङ्गी, तामलकीम्
लोयथामली मुईभांवला, ऋद्धिम् ऋद्धि ऋद्धि,
विडङ्गम् वावडिङ्ग वायविङ्ग, धन्वयासकम् धमासा
धमासा, क्षार- जवभार यवक्षार, चित्रक- चित्रक चित्रक,
चव्य- चवड चव्य, अम्लवेतस- अम्लवेतस अम्लवेत,
व्योष- त्रिकटु त्रिकटु, दारु च अने देवदार और
देवदारु, समांशानि येथोने सरभे वजने इनको समान
भागमें ले कर, चूर्णीकृत्य चूर्ण करीने चूर्ण करके,
चूर्णात् चूर्णोंनी इस चूर्णमेंसे, पाणितलम् ओठ तोले
एक तोले, क्षौद्रसर्पिषा भध तथा घीथी मधु और घीसे,
लेहयेत् खाटवे चाटे, एतद् आ चूर्ण यह चूर्ण,
पञ्च कासान् पांच प्रकारनी उधरसने पांचो प्रकारके
कासोंका, व्यपोहति नाश करे छे नाश करता है
॥ १७६-१७९ ॥ इति आ यह, पञ्चकादिलेहः पञ्चकादि-
लेह छे पञ्चकादिलेह है ।

176-179, Take equal quantities of
cork swallow-wort, liquorice, patha,
bamboo manna, the three myrobalans
long zedoary, nut grass small cardamom,
himalayan cherry grapes, yellow berried
nightshade, coriander, sarsaparilla,
orris root, galls. extract of indian
berberry, hog's weed, iron powder,
zalil, bishop's weed, beetle killer,
ground phyllanthus, riddhi, embelia,
cretan prickly clover, alkali, white-

flowered leadwort, chaba pepper, amlavetasa, the three spices and deodar, and reduce the whole to powder. This powder should be taken as linctus mixed in the dosage of one tola with honey and ghee. It cures all the five types of cough. Thus has been described the Compound Swallow-wort Linctus.

लिह्यान्मरिचचूर्णं वा सघृतक्षौद्रशर्करम् ।
बदरीपत्रकल्कं वा घृतभृष्टं ससैन्धवम् ॥१८०॥
स्वरभेदे च काले च लेहमेतं प्रयोजयेत् ।

सघृत-क्षौद्र- धृत, मधु घी, मधु, शर्करम् तथा
आधरसहित तथा चीनीके साथ, मरिच-चूर्णम् डाण्
भरीनुं थूल् काली मिर्चका चूर्ण, घृतभृष्ट धीमा
शेकल घीमे भूना, ससैन्धवम् सिंधालूषु भेजवीने
सैधानमक मिलाकर, बदरी-पत्र- भेजवीनां पानने। बेरकी
पत्तियोंका, कल्कम् उल्ल कल्क, लिह्यात् आधे। चाटे,
घृतम् लेहम् आ अपेक्षेने। इस लेहका, स्वरभेदे च
स्वरभेदमा स्वरभेदमें, काले च अने उधरसमा और
खांसीमें, प्रयोजयेत् प्रयोग करवे। प्रयोग करे ॥ १८०३ ॥

180-180½ A linctus prepared of powdered black pepper mixed with ghee, honey and sugar may be taken or a linctus prepared of the paste of the leaves of jujube seasoned with ghee mixed with rock-salt. These linctuses may be prescribed in alteration of voice and cough

क्षयकासे अन्नपानम्—

पत्रकल्कं घृतभृष्टं तिल्वकस्य सशर्करम् ॥१८१॥
पेया चोत्कारिका छर्दितृक्कालामातिसारनुत् ।

१८० अस्य पूर्वार्धादनन्तरम्—

सर्वकाशहर श्रेष्ठ लेह कालादिना नर ॥

इत्यधिक पाठ (घ ड द) पुस्तकेषु ।

१८०½ स्वरभेदे च-स्वरोपवाते (घ)

घृतै मृष्टम् धीमा शेकल घीमें भूने हुए, तिल्वकस्य
तिल्वकनीं तिल्वककी, पत्रकल्कम् पानना उल्लमा
पत्तियोंके कल्कमें, सशर्करम् साधर भेजवीने चीनी
मिलाकर, उत्कारिका तैयार करेदी। उत्कारिका बनाई हुई
उत्कारिका पेया च अने पेया और पेया, छर्दि-तृट्-
उल्लटी, तथा वमन, प्यास, कास- उधरस खांसी,
आमातिसार- अने आमातिसारने और आमातिसारकी,
नुत् इर करे छे नाशक है ॥ १८१३ ॥

181-181½. Or, he may take the thin gruel or pan-cake prepared from the paste of leaves of tilvaka seasoned in ghee and mixed with sugar. This is curative of vomiting, thirst, cough and diarrhea due to indigestion.

गौरसर्वपगण्डीरविडङ्गव्योषचित्रकान् ।

लाभयान् साधयेत्तोये यवागूं तेन चाग्भसा ॥१८२॥

ससर्पिलवणां काले हिक्काश्वासे सपीनसे ।

पाण्ड्याय क्षये शोथे कर्णशूले च दापयेत् ॥१८३॥

लाभयान् हरडेसहित हरड, गौरसर्वप- सकेद
सरसव सफेद सरसों, गण्डीर- गडीर गडीर विडङ्ग-
वापडिग वायविडंग, व्योष- त्रिकटु त्रिकटु, चित्रकान्
अने चित्रकने और चित्रक इनको, तोये पाण्डीमा जलमें,
साधयेत् पकावे, तेन च ते उस, अग्भसा
पाण्डीमा पकावे जलसे बनाई, यवागूं यवागूं यवागूं,
ससर्पिलवणाम् धृत तथा सिंधालूषुसहित घी और
नमक मिलाकर, काले सपीनसे उधरस, पीनस खांसी,
पीनस, हिक्का-श्वासे डेउडी, श्वास हिचकी, श्वास, पाण्ड्या-
क्षये पांडुरोग पांडुरोग, क्षये शोथे क्षय, सोम क्षय,
शोथ, कर्णशूले च अने कर्णशूलमा और कर्णशूलमें,
दापयेत् आपनी देवे ॥ १८२ १८३ ॥

182-183 Decoct rape-seeds, thorny milk-hedge, embelia, the three spices, white-flowered leadwort, and chebulic

१८३ शोथे-शोथे (घ)

॥ दापयेत्-शस्यते (ज ड)

myrobalan in water. With this decoction prepare a gruel. This gruel mixed with ghee and salt is curative of cough, hiccup, dyspnea, coryza, anemia, wasting, edema and ear-ache

कण्टकारीरसे सिद्धो मुद्गयूषः सुसंस्कृतः ।

सगौरामलकः साम्लः सर्वकासभिषजितम् १८४

कण्टकारी-रसे बेरीगण्डीना कुवाथभा कटेरीके रसमें, सिद्धः सिद्ध उरेद सिद्ध, सुसंस्कृतः अने सारी रीते पधारेदो। और अच्छी प्रकार संस्कृत, सगौर- ताज, आमलक. आमलावाणो आवलोंसे मिलाया हुआ, साम्लः अने भाटे और अम्ल बनाया हुआ, मुद्गयूष- भगने। यूप मूगका यूप, सर्वकास- सधणी उधरसे। तु सर्व प्रकारके कासकी, भिषजितम् औषध छे औषध है ॥ १८४ ॥

184 The soup of green gram prepared with the juice of indian nightshade, well seasoned and containing golden tinged emblic myrobalan and rendered acid to taste, is a cure for all types of cough

वातघ्नौषधनिष्काथं क्षीरं यूषान् रसानपि ।

वैष्णिकप्रतुदान् बैलान् दापयेत् क्षयकासिने ॥१८५॥

क्षयकासिने क्षयनी उधरसवाणाने क्षयजन्य कासके रोगीको, वातघ्न- वातघ्न वातघ्न, औषध- औषधियोंका, निष्काथम् कुवाथ काय, क्षीरम् दूध दूध, यूषान् यूपे। यूप, वैष्णिक- विष्णु विष्णिक, प्रतुदान् प्रतुद, बैलान् तथा बिलेशय प्राणीओंना और बिलेशय जीवोंके, रसान् अपि भासरसे। पशु मास- रसोंको भी, दापयेत् आपना देवे ॥ १८५ ॥

185 Medicated milks, soups, meat-juices of the gallinaceous and pecker group of birds and of the terriculous group of animals, prepared with the decoction of the drugs alle

viative of vata, should be given to the patient with cough born of consumption.

क्षयकासे च ये धूमाः सानुपाना निदर्शिताः ।
क्षयकासेऽपि तानेव यथावस्थं प्रयोजयेत् ॥१८६॥

क्षयकासे च क्षयजन्य उधरसभा क्षयज कासमें, ये जे जो, सानुपाना अनुपानसहित अनुपानके साथ, धूमाः धूमे। धूम, निदर्शिता उधरा छे बताये है, तान् एव तेओने। ज उन्हींका, क्षयकासे अपि क्षयजन्य उधरसभा पशु क्षयजन्य कासमें भी, यथावस्थम् अव- स्थानुसार अवस्थाके अनुसार, प्रयोजयेत् प्रयोग करे ॥ १८६ ॥

186. Inhalations together with their adjuvant drinks, which have been prescribed in the treatment of cough due to pectoral lesions are to be administered mutatis mutandis, in the case of cough due to consumption as well

दीपनं बृंहणं चैव स्रोतसां च विशोधनम् ।
व्यत्यासात्क्षयकासिभ्यो बल्यं सर्वं हितं भवेत् १८७

दीपनम् दीपन दीपन, बृंहणम् च एव बृंहण बृंहण, स्रोतसाम् स्रोते। तु स्रोतोंका, विशोधनम् विशो- धन करने। विशोधक, बल्यम् च अने बल्य और बलकारक, सर्वम् सधणुं सब, व्यत्यासात् पर्यायिकमभी हेरफेरका, क्षयकासिभ्य क्षयजन्य उधरसवाणाने क्षय- जन्य कासके रोगियोंके लिए, हितम् भवेत् हितकारी छे हितकारक होता है ॥ १८७ ॥

187. If the measures that are promotive of the gastric fire and roborant, as well as the measures purificative of the channels are administered alternately, they will become strength-giving and beneficial

१८६ क्षयकासेऽपि-क्षयकासोऽपि (घ)

१८७. सर्वं हितं भवेत्-सर्वं मित हितम् (ङ)

सन्निपातभवोऽप्येष क्षयकासः सुदारुणः ।

सन्निपातहितं तस्मात् सदा कार्यं भिषग्जितम् १८८

सन्निपातभवः अपि सन्निपातयी यथेष्ट सन्निपात-
जनित, एषः आ. यह, क्षयकास. क्षयजन्य उधरस
क्षयज कास, सुदारुण अत्यंत दारुण्ये अत्यन्त भयंकर
है, तस्मात् भाटे इस लिए, सदा सदा सदा, सन्निपात-
सन्निपातमा सन्निपातमे, हितम् हितकारी हितकारी,
भिषग्जितम् औषध औषध, कार्यम् करवु करे ॥१८८॥

188 As the cough due to consum-
ption is born of tridiscordance it is a
severe condition, the line of treatment
should always be one curative of tridis-
cordance.

दोषानुबलयोगाच्च हरेद्रोगबलाबलम् ।

कासेष्वेषु गरीयांसं जानीयादुत्तरोत्तरम् ॥१८९॥

दोष-अनुबल- दोषना अनुबलने अनुबल दोषोंके
अनुबलके अनुबल, योगाच्च योगाच्च योगाच्च योगोंसे,
रोग- रोगना रोगके, बल- अवलम् अवलम् तथा
नभना दोषने प्रबल और निर्वल दोषके, हरेत् हरे करे
शान्त करें, एषु आ. इन, कासेषु उधरसेमा कासोंमें,
उत्तरोत्तरम् उत्तरोत्तरने उत्तरोत्तरको, गरीयांसम्
अवबल वलवान, जानीयात् अवबली समझें ॥ १८९ ॥

189. As the virulent or non viru-
lent type of the disease is dependent
on the association of the morbid
element, the chief morbid element
should be treated. The physician
should know that the virulence of the
types of cough up to that of consumption
is in the ascending order.

कासमेषज्यसंग्रह —

भोज्यं पानानि सर्पीषि लेहाश्च सह पानकैः ।

क्षीरं सर्पिर्गुडा धूमाः कासमेषज्यसंग्रहः ॥१९०॥

१८९. हरेद्रोगबलाबलम्—हरेद्रोगबलाबलम् (ध)

१९०. लेहाश्च सह पानकैः—लेहाः पाचनकानि च (ख.घ.स.ब.ज)

भोज्यम् भोज्य पदार्थ आहार, पानानि पीवना
पदार्थ पेय पदार्थ, सर्पीषि धृतो धी, पानकै सह अने
अनुपान सहित और अनुपानके साथ, लेहा च अव-
देहा लेह, क्षीरम् दूध दूध, सर्पिर्गुडाः सर्पिर्गुड
सर्पिर्गुड, धूमा च अने धूमपान और धूमपान, कास-
मेषज्य- आ. उधरसनी चिकित्साने। यह खांसीके
औषधोंका, संग्रह संग्रह छे संग्रह है ॥ १९० ॥

190. Eats, drinks, ghees and
linctuses, potions, milks, ghee-balls and
inhalation— these, in short, are the
remedies used in cough-disorder.

अध्यायोक्तविषया. —

तत्र श्लोकः—

संख्या निमित्तं रूपाणि साध्यासाध्यत्वमेव च ।

कासानां मेषजं प्रोक्तं गरीयस्त्वं च कासिनः ॥१९१॥

तत्र ते विषयमा उस विषयमें, श्लोकः उपसंहारने।
श्लोक छे छे उपसंहारका श्लोक है कि, कासानाम्
उधरसनी कासोंकी, संख्या साध्या साध्यता, निमित्तम्
हेतु हेतु, रूपाणि रूप लक्षण, साध्य- साध्यता साध्यता,
असाध्यत्वम् असाध्यता असाध्यता, मेषजम् औषध
औषध, कासिनः अने उधरसना रोगीओंनी और कास-
रोगियोंके, गरीयस्त्वम् च उधरसनी अवबलपक्षुनी
तुलना कासके वलवस्त्वकी तुलना, प्रोक्तम् उद्देश्य छे
कही है ॥ १९१ ॥

Here is the recapitulatory verse—

191. The number of the varieties
of cough, their causation, their signs
and symptoms, their curability and
incurability, the various remedies indi-
cated, and their comparative gravity—
all this has been set out in this
chapter

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते दृढ-
बलसंपूरिते चिकित्सास्थाने कासचिकित्सितं
नामाष्टादशोऽध्यायः ॥१८॥

इति आ प्रमाणे इत प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-
वेशे रथेला अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे
अने अरुंधती प्रतिसंस्कार पायेला आ शास्त्रभा
और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त
अप्राप्त, दृढबलसंपूरिते अने दृढबले पूरा करेला
और दृढबलसे पूरित किये गये, चिकित्सास्थाने
चिकित्सास्थान विषे चिकित्सास्थानमें, कास-
चिकित्सितम् 'कासचिकित्सित' 'कासचिकित्सित', नाम
नामने। नामका, अष्टादश अठारहो अठारहवाँ, अध्यायः
अध्याय संपूर्ण थये। अध्याय समाप्त हुआ । १८ ॥

18. Thus in the Section on Thera-
peutics, in the treatise compiled by
Agnivesa and revised by Caraka, the
eighteenth chapter entitled 'The The-
rapeutics of Cough-disorder not being
available, the same as restored by
Dridhabala' is completed.

एकोनविंशोऽध्यायः ।

आगशुसिमे अध्याय अध्याय उन्नीसवाँ
Chapter XIX

अतिसारचिकित्सितोपक्रम.—

अथातोऽतीसारचिकित्सितं व्याख्यास्यामः॥१॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः॥२॥

अथ अत. हवे अर्द्धी थी अव आगे, अतीसार-
चिकित्सितम् 'अतिसारचिकित्सित' नामना अध्यायनु
अतिसारचिकित्सित नामके अध्यायका, व्याख्यास्याम
व्याख्यान करेणुं व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेय. आत्रेये आत्रेयने,
इति ह आ विषयमा नीचे प्रमाणे ७ इस विषयमें
निम्न प्रकारसे ही, आह स्माह उहेलुं छे कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the chapter
entitled 'The Therapeutics of Diarrhea'.

2. Thus declared the worshipful
Atreya

अतीसारस्य प्रागुत्पत्तिः —

भगवन्तं खल्वत्रेयं कृताह्निकं हुताग्निहोत्र-
मासीनमृषिगणपरिवृतमुत्तरे हिमवतः पार्श्वे
विनयादुपेत्याभिवाद्य चाग्निवेश उवाच—भगवन्!
अतीसारस्य प्रागुत्पत्तिनिमित्तलक्षणोपशमनानि
प्रजानुग्रहार्थमाख्यातुमर्हसीति ॥ ३ ॥

कृताह्निकम् जेणे नित्यकर्म कर्युं छे जेवा आह्निक
कर्म किये हुए, हुताग्निहोत्रम् जेणे अग्निहोत्र होम्भुं
छे जेवा अग्निहोत्रमें आहुति दिये हुए, ऋषिगण- ऋषि
समूहथी ऋषिगणोंसे, परिवृतम् वीटणायेल्ला विरे हुए,
हिमवत तथा हिमालयना तथा हिमालयके, उत्तरे
पार्श्वे उत्तर विभागमा उत्तर विभागमें, मासीनम् जेहेला
बैठे हुए, भगवन्तम् भगवान् भगवान्, आत्रेयम् खलु
आत्रेयने आत्रेयको, अग्निवेशः अग्निवेशे अग्निवेशने,
विनयात् विनयपूर्वक विनयसे, उपेत्य पास जेध पास
पहुंचकर, अभिवाद्य च अने प्रणाम करीने और प्रणाम
करके, उवाच उहेलुं कहा, भगवन् हे भगवान् हे भगवान्,
अतीसारस्य अतीसारनी अतीसारकी, प्राक्-उत्पत्ति-पूर्व-
त्पत्ति प्रथम उत्पत्ति, निमित्त-कारण हेतु, लक्षण-लक्षण
लक्षण, उपशमनानि अने शमन और उपशमनोंको,
प्रजानुग्रहार्थम् प्रजाना अनुग्रह माटे प्रजा पर
अनुग्रह करनेके लिए, आख्यातुम् उहेलाने कहनेकी,
अर्हसि इति कृपा करे। कृपा कीजिए ॥ ३ ॥

3. Having approached obediently
the worshipful Atreya as he was
seated in the northern region of the
Himalayas surrounded by an assembly
of sages after he had concluded his
daily austerities and fed the sacred fire,
Agnivesa after salutations said, 'Wor-
shipful one! it behoves you to instruct
for the well-being of the humanity,
regarding the primogenesis, etiology,
signs and symptoms and therapeutics
of Diarrhea.'

३. गणपरिवृतमुत्तरे हिमवत —गणपरिवृतं हिमवत. (क.)

अथ भगवान् पुनर्वसुरात्रेयस्तदग्निवेशवचनम्-
नुनिशम्योवाच—श्रूयतामग्निवेश ! सर्वमेतदखि-
लेन व्याख्यायमानम् । आदिकाले खलु यज्ञेषु पशवः
समालम्बनीया बभूवुर्नालम्भाय प्रक्रियन्ते स्म । ततो
दक्षयज्ञं प्रत्यवरकालं मनोः पुत्राणां नरिष्यन्नाभा-
गेक्ष्वाकुनृगशर्यात्यादीनां क्रतुषु पशूनामेवाभ्यनु-
ज्ञानात् पशवः प्रोक्षणमवापुः । अतश्च प्रत्यवर-
कालं पृषध्रेण दीर्घसत्रेण यजता पशूनामलाभाद्-
वामालम्भः प्रवर्तितः । तं दृष्ट्वा प्रव्यथिता भूतगणाः,
तेषां चोपयोगादुपाकृतानां गवां गौरवादौष्ण्या-
दसात्म्यत्वादशस्तोपयोगाच्चोपहताग्नीनामुपहत-
मनसां चातीसारः पूर्वमुत्पन्नः पृषध्रयज्ञे ॥ ४ ॥

अथ त्पार पछी तदनन्तर, भगवान् भगवान्
भगवान्, आत्रेय आत्रेय आत्रेय पुनर्वसु पुनर्वसु
पुनर्वसुने, तत् ते उस, अग्निवेश-अग्निवेशन् अग्निवेशके,
वचनम् वचन वचनको, अनुनिशम्य सांख्यिने सुनकर,
उवाच उद्युं कहा, अग्निवेश हे अग्निवेश ! हे अग्निवेश !,
अखिलेन संपूर्ण रीति संपूर्ण रूपमें, व्याख्यायमानम्
समालम्बनीयां कहा जानेवाला, एतद् सर्वम् आ अधु
यह सब, श्रूयताम् सांख्यिने सुनो, आदिकाले सत्ययुगमां
आदिकालमें, यज्ञेषु खलु यज्ञेषु यज्ञमें पशव पशुओंके
पशुओंका, समालम्बनीया बभूवु आलम्बनीया करी
तेओने छोड़ी देवाभा आपतां हता अभिमन्त्रण कर
उनका परित्याग किया जाता था, आलम्भाय वध माटे
वधके लिए, न प्रक्रियन्ते स्म तेओने स स्कार करवाभा

- ४ भगवान् पुनर्वसुरात्रेय—भगवान् आत्रेय (ङ)
,, समालम्बनीया—समालम्बनीया (घ)
,, नालम्भाय प्रक्रियन्ते स्म—नारम्भाय प्रक्रियन्ते स्म (फ.ब.)
,, दक्षयज्ञ प्रत्यवरकाल—दक्षयज्ञ प्रत्यवरकालम् (ख)
,, पुत्राणां नरिष्यन्नाभागेक्ष्वाकुनृगशर्यात्यादीनाम्—पुत्राणां नरि-
ष्यन्तनाभागेक्ष्वाकुरिष्टशर्यात्यादीनाम् च (ख घ ङ)
,, नरिष्यन्नाभाग—नरिष्यन्तनाभाग (झ.)
,, इक्ष्वाकुनृग—इक्ष्वाकुरिष्ट (ञ)
,, प्रोक्षणमवापु—प्रोक्षणमेवापु (ध. ब)
,, गवामालम्भ—गवामारम्भ (थ ब)
,, उपयोगाच्चोपहताग्नीनाम्—उपयोगात्स्यादुपयोगाच्चोपहता-
ग्नीनाम् (ध)

आते। न हते। उनका सस्कार नहीं किया जाता था,
ततः ते पछी उसके पीछे, दक्षयज्ञम् दक्षना यज्ञ दक्ष-
यज्ञके, प्रत्यवरकालम् पछीना कालमा बादके कालमें,
नरिष्यन् नरिष्यत् नरिष्यत् नाभाग- नाभाग नाभाग,
इक्ष्वाकु- इक्ष्वाकु इक्ष्वाकु, नृग नृग नृग, शर्याति-
आदीनाम् शर्याति वगेरे शर्याति आदि, मनोः मनुना
मनुके, पुत्राणाम् पुत्रोना पुत्रोंके, क्रतुषु यज्ञेषु यज्ञोंमें,
पशूनाम् एव पशुओंकी व पशुही ही, अभ्यनुज्ञानात्
प्रेरणाशी प्रेरणासे, पशवः पशुओ पशुओंका, प्रोक्षणम्
विधिपूर्वक वध विधिपूर्वक वध, अवापु पाभ्या किया
गया, अतः च ते पछी इसके भी, प्रत्यवरकालम्
पछीना वधतमा बादके समयमें, दीर्घसत्रेण यजता
दीर्घसत्रेण यजन करता दीर्घसत्रसे यजन करते हुए,
पृषध्रेण पृषध्रे पृषध्रे, पशूनाम् पशुओ पशुओंके,
अलाभात् न भणवाशी प्राप्त न होनेसे, गवाम् गाथेना
गौओंका, आलम्भः वध मारण, प्रवर्तितः शरु कथों
शुरू किया, तम् ते उसको, दृष्ट्वा देखकर,
भूतगणा प्राणीमात्र भूतगण, प्रव्यथिता व्यथा पाभ्या
अत्यन्त व्यथित हो गये, उपहतमनसाम् च हृष्टाथेना
मनवाणा उपहत मनवाले, उपाकृतानाम् अने अलि-
मत्रण करीने वध करवाभा आवेदी और मंत्रित
करके मारी गई, गवाम् च गाथेना गौओंके, उपयोगात्
उपयोगशी उपयोगसे, अशस्त-उपयोगात् अशस्ते गाथेना
निष्ठ उपयोग करवाशी अर्थात् गौका निष्ठ उपयोग
करनेसे, गौरवात् तेओनां मांसनु भारेपक्षु होवाशी
उनका मांस भारी होनेसे, औष्ण्यात् उष्णपक्षु होवाशी उष्ण
होनेसे, असात्म्यत्वात् च तथा असात्म्यपक्षु होवाशी
तथा असात्म्य होनेसे, उपहतमनसाम् च हृष्टाथेना
अग्निवाणा नष्ट हुए अग्निवाले, तेषाम् तेओने उनको,
पृषध्रयज्ञे पृषध्रेना यज्ञमा पृषध्रेके यज्ञमें, पूर्वम् सर्वथी
पहले सबसे पूर्व, अतीसार. अतिसारनी अतिसारकी,
उत्पन्नः उत्पत्ति थर् उत्पत्ति हुई ॥ ४ ॥

4 Hearing these words of Agnivesa, the worshipful Punarvasu Atreya said, 'Listen, Agnivesa ! to the full exposition of the subject During the first or the golden age, the sacrificial animals were

indeed only sanctified and turned away but never slaughtered But after the time of Daksha's sacrifice, in the sacrifices performed by the sons of Manu—Narishyat, Nabhaga, Ikshvaku, Nriga, Saryati and others, the animals were sacrificed at their instinctive acquiescence. After that, during the long sacrifice that Prishadhra performed, as goats were not obtainable, cows were offered up for sacrifice, perceiving which, all living creatures were grief-stricken. When the flesh of these sanctified cows were eaten, by the heavy, hot and disagreeable nature of their flesh, as well as by the use of what was not prescribed by the scriptures, people got impaired in their gastric fire and diminished in their mental faculties and were afflicted with diarrhea, for the first time during the sacrifice performed by Prishadhra

वातातिसारस्य निदानसंप्राप्तिलक्षणानि—

अथावरकालं वातलस्य वातातपव्यायामातिमात्रनिषेविणो रूक्षाद्यप्रसिन्नाग्निस्तीक्ष्णमद्यव्यवाय-
नित्यस्योदाकर्तयतश्च वेगान् वायुः प्रकोपमापद्यते,
पक्वा चोपहन्यते, स वायुः कुपितोऽन्नावुपहते
मूत्रस्वेदौ पुरीषाशयमुपहत्य, ताभ्यां पुरीषं
द्रवीकृत्य, अतीसाराय प्रकल्पते ।

अथ अवरकालं पाछणना वधतर्मा पीछेके कालमें,
वातलस्य वातप्रधानं प्रकृतिवाणा वातलप्रकृति, वात-
वायु वायु, आतप- तडके धूप, व्यायाम- अने
व्यायामर्न और व्यायामका, अतिमात्र- अत्यंत अति-
मात्रामें, निषेविणः सेवन करनेवाले, रूक्ष-
रूक्ष, अल्प- अल्प, प्रसिन्नाग्नि. अने वधत
वीत्या पछी सेवन करनेवाले और समय बीत जानेपर
भोजन करनेवाले, तीक्ष्ण- तीक्ष्ण तीक्ष्ण, मद्य- मद्य मद्य,

व्यवाय- तथा मैथुननु और मैथुन, नित्यस्य नित्य
सेवन करनेवाले नित्य सेव करनेवाले, वेगान् वेगने
वेगको, उदावर्तयत च रोडनार अनुपधने। रोकनेवाले
पुरुषका, वायु वायु वायु, प्रकोपम् प्रकुपित प्रकुपित,
आपद्यते थाय छे जाता है, पक्वा च अने अग्नि और
अग्नि, उपहन्यते नष्ट थाय छे नष्ट होता है, कुपितः
कुपित थयेछे। कुपित, स वायु ते वायु वह वायु,
अग्नि अग्नि अग्नि, उपहते नष्ट थता नष्ट होनेपर,
मूत्र-स्वेदौ मूत्र तथा पसीनाने मूत्र और स्वेदको,
पुरीषाशयम् मलाशयमा मलाशयमें, उपहत्य अर्ध अर्धने
ले जाकर, ताभ्याम् तेनाथी उन दोनोंसे, पुरीषम् भजने
मलको, द्रवीकृत्य पचाही अनावीने द्रव बनाकर, अती
साराय अतीसार अतीसारको, प्रकल्पते छे करता है।

5-(1). In the present days, in a person of vata habitus, the vata gets provoked by excessive exposures to wind and sun, by over-exertion, by dry, scanty and late meals, daily indulgence in strong wine, and the sexual act and the suppression of peristaltic movement of natural urges, the gastric fire gets impaired and provoked vata consequent upon the impairment of the gastric fire, carries the urine and the sweat to the habitat of the fecal matter and liquefying the fecal matter with these fluids, produces diarrhea.

तस्य रूपाणि—विज्जलमामं विप्लुतमवसादि
रूक्षं द्रवं सशूलमामगन्धमीषच्छब्दमशब्दं वा
विबद्धमूत्रवातमतिसार्यते पुरीषं, वायुश्चान्तःकोष्ठे
सशब्दशूलस्तिर्यक् चरति विबद्ध इत्यामातिसारो
वातात् ।

तस्य तेना उसके, रूपानि लक्षणो लक्षण, विज्जलम्
जमेके — पिच्छिल जैसेकि — पिच्छिल, आमम् आयुक्त

आमयुक्त, विप्लवः पथराधं भव्यं येन प्रसरणशील, अवसादि टीक्षा अवसादि रुक्षम् रक्ष रुक्ष, द्रवम् द्रवम् द्रव, सशूलम् शूलसहितं शूलयुक्त, आमगन्धम् आमगन्धवाणं आमगन्धयुक्त ईषच्छब्दश्च श्रेष्ठः अवाण-वाणं किञ्चित् आवाजसे युक्त, अशब्दश्च वा के अवाण-विनाना या आवाजसे रहित, विबद्ध-मूत्र-वातश्च मूत्र-तथा वायु-जैर्भा रैःकाधं गयं छे जैर्भा मूत्र और वायुके विबन्धयुक्त पुरीषम् भणने। मलका, एतिनार्यते अतिसार-थाय छे अतिमरण होता है, वायु च अने वायु और वायु, अन्त कोष्ठे रैःकाधं अ-दर कोष्ठके अन्दर, सशब्दशूल-शब्द तथा शूल सहित गब्द और शूलके साथ, विबद्ध-भंधाधं भंधा विबन्धयुक्त, तिथैक् आडे। तिरछा, चरति आये छे चलता है इति आ यह, वातान् वायुथी वातज, आमातिसारः आमातिसार छे आमातिसार है।

5-(2) Its signs and symptoms are—the patient passes stools that are slimy, that contain undigested matter, that are flowing and sink when put into water, which are dry and liquid, attended with pain, smelling like putrid flesh and are passed with or without making sounds and accompanied with retention of urine and flatus. The vata, lodged in the alimentary tract, getting obstructed moves obliquely making gurgling sounds and causing colicky pain. Thus has been described the diarrhea of indigestion due to vata.

पक्वं वा विबद्धमल्पात्पं सशब्दं सशूलफेनपि-च्छापणिकर्तिकं हृष्टरोमा विनिःश्वसन् शुष्कमुखः कट्यूरुत्रिकजानुपृष्ठपार्श्वशूली भ्रष्टगुदो मुहुर्मुहु-र्विग्रथितमुपवेश्यते पुरीषं वानान्, तन्माहुरनुग्र-थितमित्येके, वातानुग्रथितवर्चस्त्वात् ॥ ५ ॥

हृष्टरोमा जेनां रैःकाधं उभां थयां छे अने रोमहर्ष-युक्त विनिःश्वसन् श्वास देतो। सास छोड़ता हुआ, शुष्कमुखः स्रद्धायेला मुणवाणो। मुखशोषयुक्त, कटि-उभर कमर, ऊरु-साथण ऊरु, त्रिक-त्रिक त्रिक,

जानु-गोष्ठ्यु बुटनें, पृष्ठ-पीठ पीठ, पार्श्व-अने पार्श्वोर्मा और पार्श्वोर्मे, शूली शूलवाणो शूलयुक्त, भ्रष्टगुदः शुद्ध शूलवाणो शुद्धशयुक्त, पक्वं वा पाकेला पका हुआ, विबद्धम् भंधायेला बंधा हुआ, अल्पात्पम् श्रेष्ठः श्रेष्ठः अल्प अल्प, सशब्दश्च अवाणसहित शब्दयुक्त, सशूल शूल शूल, केन-झीलु झाग, पिच्छा-तथा पिच्छा पिच्छा, परिकर्तिकम् तथा परिकर्तिका सहित और परिकर्तिकासे युक्त, विग्रथितश्च गड्ढायेला बंधा हुआ, पुरीषम् भणने। मल, मुहुःमुहुः बार-बार बारबार, वातान् वायुथी वातके कारण, उपवेश्यते त्याग-करे छे त्यागता है, वातानुग्रथित-वर्चस्त्वात् वायुथी गंढाधं गयेला भण होवाथी वायुसे मल गाढादार होनेसे, एके डेटलायेड डेटो कोरे लोग, तम् तेने उसको, अनुग्रथितम् इति अनुग्रथित अनुग्रथित, माहुः उहे छे कहते हैं ॥ ५ ॥

5. Or the patient passes stools that are fully digested or hardened, in very scanty measure, attended with sound and colicky pain, that is frothy and slimy and accompanied with griping pain, horripilation, groans, parching of the mouth, pain in the waist, thigh, hips, knees, back and sides and attended with prolapse of rectum. He passes stools frequently in scybalous masses owing to morbid vata. Some call it scybalous diarrhea as the stools contain scybalous masses due to vata.

पित्तातिसारस्य निदानसंप्राप्तिलक्षणानि—

पित्तलव्य पुनरल्ललवणकटुकक्षारोष्णतीक्ष्णा-तिमात्रनिषेविणः प्रतनाग्निसूर्यसंतापोष्णमारुतोप-हतनात्रय्य क्रोधेष्वपिबुलस्य पित्तं प्रकोपमापद्यते। तत् प्रकुपितं द्रवत्वादुष्माणमुपहत्य पुरीषाशय-विसृतमौष्णत्वाद् द्रवत्वात् सरत्वाच्च भित्त्वा पुरीषमतिस्साराय प्रकल्पते।

६ (१) पुरीषाशयमसृतम्-पुण्यशयमभितम् (ख व. ट)

,, ,, -पुरीषाशयमभितम् (फ)

પિત્તલસ્ય પુનઃ પિત્તપ્રધાન પિત્તપ્રકૃતિવાલે, અમ્લ-ખાટા અમ્લ, લવણ- ખારા લવણ, કટુક- તીખા કટુ ક્ષાર- ક્ષાર ક્ષાર, ઉષ્ણ- ઉષ્ણ ઉષ્ણ, તીક્ષ્ણાતિમાત્ર- અને તીક્ષ્ણ પદાર્થોનું અતિશય ઔર તીક્ષ્ણ પદાર્થોકે અતિમાત્રામે, નિષેવિળ- સેવન કરનાર સેવન કરનેવાલે, પ્રતત- સતત નિરતર, અગ્નિ સૂર્ય- અગ્નિ અને સૂર્યના અગ્નિ ઔર સૂર્યકે, સંતાપ- તાપ તાપ, ઉષ્ણ- અને ઊના ઔર ઉષ્ણ, મારુત- વાયુથી વાતસે, ઉપહત- હાથાથેલા ઉપહત, ગાત્રસ્ય ગાત્રોવાળા શરીરવાલે, ક્રોધ-ઈર્ષ્યા-બહુલસ્ય ધણા ક્રોધ અને ઈર્ષ્યાવાળા પુરુષનું બહુત ક્રોધ ઔર ઈર્ષ્યાવાલે પુરુષકા. પિત્તમ્ પિત્ત પિત્ત, પ્રકોપન્ પ્રકોપ પ્રકુપિત, આપચતે પામે છે હોતા હૈ, પ્રકુપિતમ્ પ્રકુપિત મથેલુ પ્રકુપિત, સત્ તે વહ પિત્ત, દ્રવત્વાત્ પ્રવાહી હોવાથી દ્રવત્વકે કારણ, ઉષ્માણમ્ ગરમીનેા અગ્નિકો, ઉપહત્ય નાશ કરીને નષ્ટકર, પુરીષાન્નય- મળાશયમાં મળાશયમે, વિસૃતમ્ ફેલાઈ પહુંચકર, ઔષ્ણ્યાત્ ઉષ્ણ હોવાથી ઉષ્ણ હોનેસે, દ્રવત્વાત્ પ્રવાહી હોવાથી દ્રવ હોનેસે, સરસ્વાત્ ચ અને સર હોવાથી ઔર સર હોનેસે, પુરીષમ્ મળને મલકો, મિત્ત્વા ભેદીને મિત્ત્તકરકે, અતિસારાય અતિસાર અતિસાર, પ્રકલ્પતે કરે છે કરતા હૈ।

6-(1) In a person of pitta habitus, pitta gets provoked by excessive use of acid, salt pungent, alkaline, hot and acute articles of diet, by the impairment of the body by the strong effects of long exposure to fire, sun heat and hot wind. By the effects of strong emotions of anger and envy, the pitta gets provoked. The provoked pitta due to its fluid nature, impairing the vital heat, flows into the colon, by its qualities of heat, liquidity and fluidity it breaks up the stools and produces diarrhea.

તસ્ય રૂપાણિ—હારિદ્રં હરિતં નીલં કૃષ્ણં રક્તપિત્તોપહિતમતિદુર્ગન્ધમનિસાર્યતે પુરીષં, તૃણાદાહસ્વેદસૂચ્છાશૂલબ્રધ્નં તાપપાકપરીતતિ પિત્તાતિસારઃ ॥ ૬ ॥

તસ્ય તેનાં સસકે, રૂપાણિ લક્ષણે। લક્ષણ તૃણા નેમકે:- તૃણા જૈસેકિ - પ્યાસ, દાહ- દાહ દાહ, સ્વેદ સ્વેદ પસીના, સૂચ્છા- મૂર્છા મૂર્છા, શૂલ- શૂલ શૂલ, બ્રધ્ન-સતાપ- ગુદ તપવી ગુદસતાપ, પાકપરીતઃ અને ગુદના પાકથી યુક્ત રોગીને ઔર ગુદપાકદે પીડિત રોગી, હારિદ્રમ્ પીળા પીકે, હરિતમ્ લીલા હરે, નીલમ્ નીલા નીલે, કૃષ્ણમ્ કાળા કાલે, રક્તપિત્ત- રક્ત તેમજ પિત્તથી રક્ત એવં પિત્તમે, ઉપહિતમ્ યુક્ત યુક્ત, અતિદુર્ગન્ધમ્ અને અતિશય દુર્ગન્ધવાળા ઔર અત્યન્ત દુર્ગન્ધયુક્ત પુરીષમ્ મળનેા મલકો, અતિસાર્યતે અતિસાર થાય છે ત્યાગતા હૈ હિતિ આ યહ, પિત્તા- તિસાર પિત્તાતિસાર છે પિત્તાતિસાર હૈ ॥ ૬ ॥

6 Its signs and symptoms are— the patient passes liquid stools which are yellowish, greenish, bluish, blackish, tinged with blood and pitta, and very offensive He is afflicted with thirst, burning, perspiration fainting, colic and heat in the anal region and inflammation

શ્લેષ્માતિસારસ્ય નિદાનસંપ્રાપ્તિલક્ષણાનિ—

શ્લેષ્મલસ્ય તુ ગુરુમધુરશીતસ્તિગ્ધોપસેવિનઃ સંપૂરકસ્યાચિન્તયતો દિવાસ્વપ્નપરસ્વાલસરસ્ય શ્લેષ્મા પ્રકોપમાપચતે। સ સ્વભાવાદ્ ગુરુમધુર- શીતસ્તિગ્ધઃ સ્વસ્તોઽગ્નિમુપહત્ય સૌમ્યસ્વભાવાત્ પુરીષાશયમુપહત્યોપક્રેદ્ય પુરીષમતિસારાય કલ્પતે।

શ્લેષ્મલસ્ય તુ ક્ષેપ્રધાન કફપ્રકૃતિ, ગુરુ- ગુરુ મારી, મધુર- મધુર મધુર, શીત- શીત ઠંડા, સ્તિગ્ધ- અને સ્તિગ્ધ પદાર્થોનું ઔર સ્તિગ્ધ આહાર લા, ઉપસેવિન' સેવન કરનાર સેવન કરનેવાલે, સંપૂરકસ્ય બહુ ભોળન

૬ કૃષ્ણ - રક્તપિત્તોપહિતમ્ - રક્તપિત્તોપહિતમ્ (૬ ૬ ૬)

,, ,, - કૃષ્ણપિત્તોપહિતમ્ (૬ ૬)

૭ (૧). પુરીષાશયમુપહત્ય-પુરીષાશયમુપહત્ય (૭ ૭ ૭)

उरनार अत्यंत भरपेट खानेवाले, अचिन्तयत चिन्ता न
उरनार चिन्ता न करनेवाले, दिवा-दिवसे दिनमें, स्वप्न-
परस्य सुनार सोनेमें परायण, अलसस्य अने आणस्य
भाणस्यने। और आलसी पुरुषका, श्लेष्मा उक्ष कफ,
प्रकोपश्च प्रक्षेप प्रकुपित, आपद्यते पाभे छे हो जाता
है, स्वभावात् स्वभावधी स्वभावसे, गुरु-शुभु गुरु,
मधुर-मधुर मधुर, शीत-शीत ठंडा, स्निग्ध स्निग्ध
स्निग्ध, स्रस्त अने शिथिल और शिथिल, स-ते उक्ष
वह कफ, शैत्य-पोताना जलीय अपने जलीय,
स्वभावात् स्वभावधी स्वभावसे, अग्निम् अग्निने।
अग्निको, उपहत्य नाश करीने नष्ट कर, पुरीषाशयम्
मणशयभा मलाशयमें, उपहत्य जर्धने जाकर, पुरीषम्
मणने मलको, उपहृद्य विद्वन् करीने क्लिन्नकर, अति-
साराय अतिसार अतिसारको, कल्पते करे छे उत्पन्न
करता है।

7 (1) In a person of kapha habitus,
the kapha gets provoked by constant
use of heavy, sweet, cold and unctuous
articles, by excessive impletion, by a
thoughtless life, by habitual day-sleep
and lethargy. The kapha possessing
naturally the qualities of heaviness,
sweetness coldness and unctuousness,
and getting loosened, impairs the vital
heat, and spreading down the colon
it liquefies the feces by its watery
quality and thus produces diarrhea

तस्य रूपाणि—स्निग्धं श्वेतं पिच्छिलं तन्तु-
मदामं गुरु दुर्गन्धं श्लेष्मोपहितम् अनुबद्धशूलमल्पा-
ल्पमभीक्षणप्रतिसार्यते सप्रवाहिकं, गुरुदरगुदब-
स्तिवक्ष्णदेशः कृतेऽप्यकृतसंज्ञः सलोमहर्षः
सोत्क्लेशो निद्रालस्यपरीतः सदनोऽन्नद्वेषी चेति
श्लेष्मातिसारः ॥ ७ ॥

तस्य तेना उभके, रूपाणि लक्षण, गुरु-
नेमके:- भारे जैसेकि- भारी, उदर-पेट पेट, गुद-

७ श्वेतम्-शीतम् (व)

शुभु गुदा, बस्ति अस्ति वस्ति, वक्ष्णदेश अने वक्ष्ण
प्रदेशवाला और वक्ष्ण प्रदेशवाला, कृते अपि वेग प्रभास
थथा छर्ता पाणु वेगके समाप्त होने पर भी, अकृतसंज्ञ-
वेगने पूर्युं थयो नहि माननार वेगको पूर्ण हुआ नहीं
माननेवाला, सलोमहर्ष उर्ध्वा ३ वा ३ वा ३ रोमहर्ष
युक्त, सोत्क्लेश. उद्वेगेशवाला मिचलीसे युक्त, निद्रा-
निद्रा नीद, आलस्य-परीत तथा आणस्य व्यास
और आलस्यसे पीडित, सदन शिथिल शिथिल, अन्नद्वेषी
च अने अन्नने द्वेष करनार रोगीने और अन्नद्वेष-
वाला रोगी, स्निग्ध स्निग्ध स्निग्ध, श्वेतम् श्वेत
सफेद, पिच्छिलम् पिच्छिल पिच्छिल, तन्तुमत् तांतु-
वाला पतला, आमम् आम आम, गुरु शुभु भारी,
दुर्गन्धम् दुर्गन्धवाला दुर्गन्धयुक्त, श्लेष्म-उक्ष कफसे,
उपहितम् युक्त युक्त, अनुबद्धशूलम् शूलसहित
शूलके अनुबन्धसे युक्त अल्पाल्पम् थोडा थोडा थोडा
थोडा, सप्रवाहिकम् अने प्रवाहिकसहित और
प्रवाहिकामदित, अभीक्षणम् बारबार पुनः पुनः,
अतिसार्यते अतिसार था छे मल त्यागता है,
इति आ यह, श्लेष्मातिसार. उक्षतिसार छे
कफातिसार है ॥ ७ ॥

7 Its signs and symptoms are—
the patient passes frequent, watery and
flowing stools which are unctuous,
whitish and slimy and contain fibrinous
shreds and undigested matter, that are
heavy, offensive and containing mucus
and which are scanty and accompanied
with griping pain The patient feels
a sense of heaviness in the abdomen,
rectum, hypo-gastric and ilio-inguinal
regions, even after passing stools he feels
he has not evacuated stools He suffers
horripilation. He is afflicted with nausea,
drowsiness and lethargy He suffers
from asthenia, and repugnance for
food Thus has been described the
diarrhea due to kapha.

सन्निपातातिसारस्य निदानसंप्राप्तिलक्षणानि—

अतिशीतस्निग्धरूक्षोष्णगुरुखरकठिनविषमवि-
रुद्धासात्म्यभोजनादभोजनात् कालातीतभोजनाद्
यत्किंचिदभ्यवहरणात् प्रदुष्टमद्यपानीयपानादति-
मद्यपानादसंशोधनात् प्रतिकर्मणां विषमगमनाद-
नुपचाराज्ज्वलनादित्यपक्वसलिलातिसेवनादस्वप्ना-
दतिस्वप्नाद्वेगविधारणादतुविपर्ययादयथाबलमार-
म्भाद्भयशोकचिच्छोद्वेगातियोगात् कृमिशोषज्व-
राशोविकारास्तिकर्षणाद्वा व्यापन्नाग्नेस्त्रयो दोषा-
प्रकुपिता भूय एवाग्निमुपहत्य पकाशयमनुगवि-
श्यातीसारं सर्वदोषलिङ्गं जनयन्ति ॥ ८ ॥

अतिशीत- अत्यंत शीतण अत्यंत शीत, स्निग्ध-
स्निग्ध स्निग्ध, रूक्ष- रूक्ष रूक्ष, उष्ण- उष्ण उष्ण,
गुरु- गुरु गुरु, खर- खर खुरदरा, कठिन- कठिन कड़ा,
विषम- विषम विषम, विरुद्ध- विरुद्ध विरुद्ध, असात्म्य-
अने असात्म्य और असात्म्य, भोजनात् भोजन
करवाथी भोजनसे, अभोजनात् भोजन न करवाथी
अभोजनसे, कालातीत- वधत वीत्या पछी भोजन कालके
टल जाने पर, भोजनात् भोजन करवाथी भोजन करनेसे
यत्किंचित् गमे ते जो कुछ भी, अभ्यवहरणात् भाई
देवाथी खा जानेसे, प्रदुष्ट- भराभ अत्यंत दूषित, मद्य-
पानीय- मद्य अने पाणी मद्य और जलके, पानात्
पीवाथी पीनेसे, अतिमद्यपानात् अति मद्य पीवाथी
अति मद्य पीनेसे, असंशोधनात् संशोधन न करवाथी
संशोधन न करनेसे, प्रतिकर्मणां पथ्यक्रमेणा पचकर्मोंके,
विषमगमनात् विषम प्रयोगशी असम्यक् प्रयोगसे
अनुपचारात् रोगने। उपचार न करवाथी रोगका उपचार
न करनेसे, ज्वलन- अग्नि अग्नि आदित्य- सूर्य सूर्य,
पवन- पवन वायु, सलिल- अने पाणीना और पानीके,
अतिसेवनात् अति सेवनथी अत्यंत सेवनसे अस्वप्नात्
निद्रा न करवाथी न सोनेसे, अतिस्वप्नात् अतिशय
निद्रा करवाथी अतिमात्रामें सोनेसे, वेग वेग वेगके,
विधारणात् रोकवाथी विधारणसे, ऋतु ऋतुमा ऋतुओंकी,
विपर्ययात् देश्कार थाथी विकृतिसे, अयथाबलम्
आरम्भात् शक्तिथी बंधारे काम करवाथी अपने बलसे
अधिक कार्य करनेसे, भय- भय भय, शोक- शोक शोक,

चित्त-उद्वेग- तथा चित्तना उद्वेगना तथा मनका उद्वेग
इनके, अतियोगात् अतिशे।गथी अतियोगसे, कृमि-
अथवा कृमि या कृमि, ज्वर- ज्वर ज्वर, अशोविकार-
अने हरसरे।गथी और अशोरोग इनसे, अतिकर्षणाद्
वा अति कृश थाथी अत्यंत कृश होनेसे, व्यापन्नाग्ने-
नष्ट अग्निवाणा पुरुषना नष्ट अग्निवाले पुरुषके, प्रकुपिताः
प्रकुपित प्रकुपित, त्रय- दोषा- त्रय दोषों तीनों दोष,
भूय- एव अधिक रीते और भी, अग्निम् अग्निने
अग्निको, उपहत्य हृष्टीने नष्टकर पक्वशयन पकाशयमा
पकाशयमें, अनुप्रविश्य प्रवेश करी प्रवेशकर, सर्वदोष-
सधणा दोषना सब दोषोंके, लिङ्गं लक्षणोवाणा
लक्षणोंवाले, अतीसारम् अतीसारने अतीसारको,
जनयन्ति उत्पन्न करे छे उत्पन्न करता है ॥ ८ ॥

8 By taking very cold unctuous, dry, hot, heavy, rough, hard, irregular, antagonistic and non-homologatory articles of diet, by abstinence from diet, or by late meals, by eating what ever comes in hand, by drinking vitiated wine or beverage, by excessive indulgence in wine, by lack of seasonal purification, by the wrongful effects of therapeusis or by lack of therapeusis or excessive exposure to fire, sun, wind and water, by lack of sleep or by excessive sleep by suppression of the natural urges, by abnormality of season, by exertions beyond one's capacity, by excess of fear, grief and mental anxiety, and by excessive emaciation due to helminthiosis, consumption, fever and piles— by these factors the gastric fire gets affected as a consequence of which all the three humors get provoked and impair the vital heat still further and entering the colon, produces diarrhea

manifesting the combined symptoms of all the above-described varieties of diarrhea.

अपि च शोणितादीन् धातून्तिप्रकृष्टं दूषयन्तो धातुदोषस्वभावकृतानतीसारवर्णानुपदर्शयन्ति ।

अपि च अने वणी और भी, शोणितादीन् रक्त धत्यादि शोणितादि, धातून् धातुओंने धातुओंको अति-प्रकृष्ट अत्यंत अत्यन्त, दूषयन्त दूषित करते हैं तथा दूषित करते हुए तीनों दोष, धातु-दोष- धातु तथा दूषिता धातु और दोष इनके, स्वभावकृतान् स्वभावे करेला स्वभावसे बने, अतीसारवर्णान् अती-सारना वृत्तिने अतीसारके रंगोंको, उपदर्शयन्ति अतावे छे दिखाते हैं।

9-(1) Further, the morbid humors excessively vitiate the blood and other body-elements and manifest in the stools various colors characteristic of the body-elements which are vitiated

तत्र शोणितादिषु धातुष्वतिप्रदुष्टेषु हरिद्र-हरितनीलमाश्लिष्टमांसधावनसन्निकाशं रक्तं कृष्णं श्वेतं वराहमेदःसदृशमनुबद्धवेदनमवेदनं वा समा-सव्यत्यासादुपवेश्यते शकृद् ग्रथितमांसं सकृत्, सकृदपि पक्वमनतिक्षीणमांसशोणितबलो मन्दाग्नि-विहतमुखरसश्च; तादृशमातुरं कृच्छ्रसाध्यं विद्यात् ।

तत्र ते उन, शोणितादिषु रक्त वगेरे शोणितादि, धातुषु धातुओं धातु, अतिप्रदुष्टेषु अत्यंत दूषित भती अत्यन्त दूषित होने पर, अनति-क्षीण-मांस-शोणित-बल नेनां मांस, ढोली तथा अण अतिक्षीण तथा नथी ओवे जिसके मांस, रुधिर तथा बल क्षीण नहीं हुए हैं ऐसा, मन्दाग्नि. मन्दाग्निवाला मन्दाग्निवाला, विहत- अने ढलुयेला और नष्ट हुए, मुखरस च मुखरसवाला रोगी मुखरससे युक्त रोगी, हरिद्र- पीला

पीले, हरित- ढीला हरे, नील- नीला नीले, माश्लिष्ट- मलना रंग नेना मंजीठ जैसे, मांस-धावन-सन्निकाशम् अने मांसना धोला नेना और मांसके धोवन जैसे, रक्तं कृष्णम् लाल, डाण लाल, काले, श्वेतम् सफेद, वराह-मेदः- सुपरनी चरणी सूअरकी चर्बी, सदृशम् नेना जैसे, अनुबद्धवेदनम् अतत वेदनावाला सतत वेदनासहित, अवेदनम् वा या वेदनारहित या वेदनारहित, समास- तपान लक्षणे अतत भव लक्षणोंके साथ, व्यत्यासात् के के छे के छे लक्षणेसहित या कुछ लक्षणोंके साथ, सकृद् के छेवार कभी, आमम् अपक्व कच्चे, ग्रथितम् अने गंहायेला और बंधे हुए, सकृद् अपि अने के छे वार और कभी, पक्वम् पाकेला पके हुए, शकृद् अणवे मलका, उपवेश्यते त्याग करे छे त्याग करता है, तादृशम् तेवा उय प्रकारके, आतुरम् रोगीने रोगीको, कृच्छ्रसाध्यम् कष्टसाध्य कष्टसाध्य, विद्यात् ज्ञानवे समझे ।

9-(2) If the blood and other body-elements are excessively vitiated, the stools are yellow, green, blue, coffee-brown of the color of flesh-washed water, red, black white or of the color of hog's fat, the patient passes stools with much pain or slight pain. The above colors are seen individually or combined. The patient passes indeterminately hard and undigested stools or even digested stools. He may not suffer from great loss of flesh, blood or vitality, his gastric fire gets dull, he suffers loss of taste in the mouth. Such a case is to be known as of a formidable type

एभिर्वर्णैरतिस्वार्थमाणं सोपद्रवमातुरमसा-ध्योऽयमिति प्रत्याचक्षीत,

एभि. आ नीये ज्ञानवेला इन निम्नोक्त, वर्णों. वृत्तिसहित रंगसहित, अतिस्वार्थमाणम् अतिसारवाला

९-(१) धातून्तिप्रकृष्ट-धातून्तिप्रदुष्टान् (ध.)

९-(२) अतिप्रदुष्टेषु-अतिप्रदुष्टेषु (ध.)

,, मांसधावनसन्निकाश-मांसधावनवेदन (ध.)

અતિસારવાળે, મોપદ્રવસ્ અને ઉપદ્રવસહિત ઓર ઉપ-
દ્રવોસે યુક્ત, આતુરમ્ રોગીની ચિકિત્સાને રોગીની
ચિકિત્સાકા, અયસ્ આ યદ, અસાધ્ય અસાધ્ય છે
અસાધ્ય છે, હિતિ એમ કહી એકા કહકર, પ્રત્યાચક્ષીત
નિષેધ કરવો નિષેધ કરે.

9-(3) If the patient who passes stools
of the colors described below develops
complications he should be pronounced
to be incurable and sent away

તથા—પક્ષોગિતામં યકૃત્સ્વળ્ડોપમં મેદો
માંસોદકસન્નિકાશં દધિઘૃતમજ્જતૈલવસાક્ષીરવે-
સવારામમતિનીલમતિરક્તમતિકૃષ્ણસુદકસિવાચ્છં
પુનર્મેચકામમતિસ્તિગ્ધં હરિતનીલકષાયવર્ણં કર્વુર-
માવિલં પિચ્છિલં તન્તુમદામં ચન્દ્રકોપગતમતિ-
કૃષ્ણપૂતિપૂયગન્ધ્યામાશ્મત્સ્યગન્ધિ મક્ષિકાકાન્તં
કુચિતવહુધાતુસ્રાવમલ્પપુરીષમપુરીષં વાડાતસાર્ય-
માણં તૃષ્ણાદાહજ્વરભ્રમતમકહિકાશ્વાસાનુબન્ધમ-
તિવેદનમવેદનં વા સ્તપ્તપક્વગુદં પતિતગુદવલિં
મુક્તનાલમતિક્ષીણબલમાંસશોણિતં સર્વપર્વાસ્થિ-
શૂલિનમરોચકારતિપ્રલાપસંમોહપરીતં સહસ્રાપ-
રતવિકારમતિસારિણમચિકિત્સ્યં વિદ્યાત્, હિતિ
સન્નિપાતાતિસારઃ ॥ ૯ ॥

તથા જેમકે જેસે, પક્ષ- પક્ષ પક્ષ, શોગિતામમ
રક્ત જેવા રક્ત જેસી આમાવાળે, યકૃત્સ્વળ્ડ-ઉપમમ
યકૃતના કકડા જેવા યકૃતકે સ્વળ્ડ જેસા, મેદ- માંસ-
મેદ તથા માંસના મેદ ઓર માંસકે ઉદક- ધાણુ
ધોવનકે સન્નિકાશમ્ જેવા સદરા, દધિ-ઘૃત- દહી, ધી

દહી, વી, મજ્જ તૈલ- મજ્જ, તેલ મજ્જા, તૈલ, વસા-ક્ષીર-
વસા, દધિ ચર્બી, દૂધ, વેસવારામમ અને વેસવાર જેવા
ઓર વેસવાર જેસે, મતિનીલમ્ અતિશય નીલ અત્યંત
નીલે, અતિરક્તમ્ અતિરાતા અતિલાલ, અતિકૃષ્ણમ્
અતિકૃષ્ણા અતિકાન્, પુન ઉદકમ્ હવ વળી પાણી
જેવા ફિર જલ જેસે અચ્છાત્ સ્વચ્છ સ્વચ્છ, મેચકામમ
ચળકતા કાળા મોરકી પ્રીવા જેસે નીલે ઓર ચમકદાર,
અતિસ્તિગ્ધમ્ અતિસ્તિગ્ધ અત્યંત સ્તિગ્ધ, હરિત- લીલા
હરે, નીલ નીલા નીલે, કષાયવર્ણમ્ અને કષાય
વર્ણવાળા ઓર ગેરવે રંગકે, કર્વુરમ્ કાખરચીતર
ચિતકવરે, આવિલમ્ મલિન મલિન, પિચ્છિલમ્ ચીકણા
પિચ્છિલ, તન્તુમત્ તાંતણાવાળા તાર નિઠલનેવાળે,
આમમ્ આમ આમ, ચન્દ્રકોપગતમ્ ચાંદરડાંવાળા
મોરપલકે જેસે ચર્મતોસે યુક્ત, અતિકૃષ્ણ અત્યંત શબના
જેવી અત્યંત મુરદેકીસી, પૂતિ- સડેલી સહી, પૂય અને
પૂયના જેવી ઓર પૂયકે સમાન, ગન્ધિ- ગંધવાળા
ગંધવાળે, આમ- આમગંધવાળા આમગંધવાળે, આમ-
મત્સ્યગન્ધિ અને કાચી માછલી જેવી ગંધવાળા
ઓર કઢી મઢલી જેસી ગંધવાળે, મક્ષિકાકાન્તમ્ માખી-
ઓને પ્રિય મક્ષિકાઓકે પ્રિય કુચિત- સડેલા સહી હુઈ,
વહુ-ધાતુસ્રાવમ્ અને ધણુ ધાતુઓના સ્રાવવાળા
વહુત ધાતુઓકે સ્રાવસે યુક્ત, અલ્પપુરીષમ્ થોડા મળવાળા
થોડે મલસે યુક્ત, અપુરીષમ્ વા અથવા મળરહિત યા
મલરહિત, અતિસાર્યમાણમ્ અતિસારથી યુક્ત અતિસારસે
યુક્ત, તૃષ્ણા-દાહ- તૃષ્ણા, દાહ પ્યાસ, દાહ જ્વર-ભ્રમ- જ્વર,
ભ્રમ જ્વર, ભ્રમ, તમક- તમક તમક શ્વાસ, હિકા-
હેડકી હિચકી, શ્વાસ-અનુબન્ધમ્ અને શ્વાસના અનુ-
બન્ધવાળા એવં શ્વાસકે અનુબન્ધસે યુક્ત, અતિવેદનમ્
અતિ વેદનાવાળા અત્યંત વેદનાસે યુક્ત, અવેદનમ્ વા
કે વેદનારહિત યા વેદનારહિત, સ્તપ્ત- શિથિલ શિથિલ,
પક્ષ- અને પાકેલી ઓર પક્ષ, ગુદમ્ ગુદાવાળા ગુદાવાળે,
પતિત- નષ્ટ થયેલ નષ્ટ, ગુદવલિમ્ ગુદવલિવાળા ગુદ-
વલિવાળે, મુક્તનાલમ્ ગુદા જેવી બહાર નીકળી ગઈ
હોય એવા ગુદમ્સસે યુક્ત, અતિક્ષીણ- અતિ ક્ષીણ
થયેલ છે અત્યંત ક્ષીણ, બલ-માસ- બલ, માંસ વલ,
માંસ, શોણિતમ્ તથા રક્ત જેવા એવા ઓર રક્તવાળે,
સર્વ-પર્વ- સઘળા પર્વ સર્વ પર્વ, અસ્થિ- અને હાડકાંમાં

૧ પક્ષોગિતામ-કાશોગિતામ (સ્વ. ષ જ હ, ત ટ ધ)

,, યકૃત્સ્વળ્ડોપમ-યકૃત્પિણ્ડોપમ (વ. હ વ)

,, પિચ્છિલ તન્તુમદામ-તન્તુમદામ (સ્વ.)

,, મક્ષિકાકાન્ત-મક્ષિકાકાન્તમ્ (ત ધ)

,, પુરીષમપુરીષ-પુરીષમપુરીષ સુવહુપુરીષમ્ (વ.)

,, મુક્તનાલમ્-મુક્તનાલમ્ (સ્વ)

,, -મુક્તતાવનમ્ (ધ.)

,, અરોચકારતિપ્રલાપસમોહપરીત-અરોચકારતિપ્રલાપસમોહપરીતં(સ્વ.)

और हड्डियोंमें, शूलिनम् शूलनाण। शूलवाले, अरोचक-
अरुचि अरुचि, अरति- अरति अरति, पलाप- प्रलाप
प्रलाप, सँमोह- तथा भूभ्रंशं तथा मूर्च्छामे,
परीतम् युक्त पीडित, सहसा अने औकाओक और सहसा,
उपरत- शीत थाय छे जात हुए, विकारम् विकारो
नेना अथवा विकारवाले, अतिसारिणम् अतिसारना
रोगीने अतिसारके रोगीको, अचिकित्स्यम् अचिकित्सा
करवाने अथवा अचिकित्स्य, विद्यात् आशुवे जाने, इति
आ यह, सन्निपातातिसार सन्निपातातिसार छे
सन्निपातातिसार है ॥ ९ ॥

9. They are of the color of the digested blood (melena or tar-colored stools) or like the bits of liver tissue, of the appearance of the washings of fat and flesh, of the likeness of curds ghee, marrow, fat, milk and minced meat. Excessively blue-red, dark limpid like water, of the color of tar, excessively unctuous, green, blue or brown in color, variegated, dirty, slimy, containing fibrinous shreds, undigested, refracting various colors, attended with offensive and putrid smell as of putrified flesh or of raw fish attracting flies, containing sloughs and discharge of body-tissues and very little or no fecal matter, very frequent stools complicated by thirst, burning fever, giddiness, asthma, hiccup and dyspnea, attended with acute or mild pain and prolapse or inflammation of the rectum, drooping of rectal folds, and prolapse of the rectal tube with excessive loss of vitality, flesh and blood, pain in all the bones and joints, anorexia, apathy, delirium and delusion, and characterised by sudden cessation

of symptoms, know such a patient with these symptoms to be incurable. Thus has been described the diarrhea due to tridiscordance.

तमसाध्यतामसंप्राप्तं चिकित्सेद् यथाप्रधानोप-
क्रमेण हेतूपशयदोषविशेषपरीक्षया चेति ॥१०॥

असाध्यताम् असाध्यताने असाध्य, असंप्राप्तम्
न प्राप्त थयेला न हुए, तम् ते रोगीनी उस रोगीकी,
यथाप्रधान- दोषनी प्रधानताने अनुसरी प्रधानदोषके
अनुसार, उपक्रमेण उपचारद्वारा चिकित्साक्रमसे, हेतु-
तथा हेतु और हेतु, उपशय- उपशय उपशय, दोष-
विशेष- अने दोषविशेषनी और विशिष्ट दोषकी,
परीक्षया च परीक्षाद्वारा परीक्षासे, चिकित्सेत् इति
चिकित्सा करवी चिकित्सा करे ॥ १० ॥

10 Before it passes into the incurable stage, the physician by investigating the etiological factors, homologatory signs and the morbidity of humors should begin the treatment of the most predominant morbid humor in the condition.

भयशोकातिसारयो लक्षणम्—

आगन्तू द्वावतीसारौ मानसौ भयशोकजौ ।
तत्तयोर्लक्षणं वायोर्यदतीसारलक्षणम् ॥११॥

आगन्तू आगतु हेतुथी अन्नेला आगन्तु हेतुसे
पैदा हुए, मानसौ मानसिक दोषरूप, मानसिक दोषरूप,
भयशोकजौ भय अने शोकथी थयेला भय और
शोकसे जनित, द्वौ ये दो, अतीसारौ अतिसार छे
अतिसार है, वायोः वायुथी उत्पन्न थयेला वायुसे उत्पन्न
हुए, यत् अतीसार-लक्षणम् अतिसारना ने लक्षण छे
अतिसारके जो लक्षण है, तत् ते वही, तयो- तेओना
उनके, लक्षणम् लक्षण छे लक्षण है ॥ ११ ॥

१० तमसाध्यतामसंप्राप्तं—तमसाध्यमसाध्यतामसंप्राप्त (द)

११ अस्माच्छोकात्पूर्वम्—

‘ भवन्ति चात्र ’ इति य) पुस्तके पृष्ठने ।

11 The exogenous type of diarrhea born of psychic factors is of two kinds. One is born of fright and the other of grief. The signs and symptoms of both of them are the same as those of the diarrhea due to vata.

मारुतो भयशोकाभ्यां शीघ्रं हि परिकुप्यति ।
तयोः क्रिया वातहरी हर्षणाश्वासनानि च ॥१२॥

भय-शोकाभ्याम् भय तथा शोकश्री भय और शोकसे, मारुतः वायु वायु, शीघ्रम् शीघ्र शीघ्र, परिकुप्यति हि कुपित थाय छे कुपित होता है, तयोः भयश्च तथा शोकश्च अतिसारम् भयन तथा शोकज अतिसारमें, वातहरी वातहर वातहर, क्रिया चिकित्सा करवाभा आवे छे चिकित्सा की जाती है, हर्षण- छे उपरत रोगीने आनंद इसके अतिरिक्त रोगीको आनंद, आश्वासनानि च तथा आश्वासन आपवा भेधे तथा आश्वासन देना चाहिए ॥ १२ ॥

12. The vata gets quickly provoked by fear and grief. Their treatment is of the vata-curative type along with inducing cheerfulness and comfort.

इत्युक्ताः षडतीसाराः साध्यानां साधनं त्वनः ।
प्रवक्ष्याम्यनुपूर्वेण यथावत्तन्निबोधत ॥१३॥

इति आ प्रमाणे इस तरह, षट् छ छ, अतीसाराः अतिसार अतिसार, उक्ताः उक्ता छे कहे हैं, अतः तु हवे तो अब तो, साध्यानाम् साध्य अतिसारोकी साध्य अतिसारोकी, साधनम् चिकित्सा चिकित्सा, अनुपूर्वेण अनुक्रमेण यथाक्रम, प्रवक्ष्यामि उद्देश में कहूंगा, तत् ते उसको, यथावत् यथार्थ रीति यथार्थ रीतिसे, निबोधत सबोध सुनो ॥ १३ ॥

13. Thus have been described the six varieties of diarrhea. I shall now describe the treatment of the curable conditions in due order. Listen with diligence.

आमातिसारे संग्रहणौषधनिषेध —

दोषाः सन्निचिता यस्य विदग्धाहारमूर्च्छिताः ।
अतीसाराय कल्पन्ते भूयस्तान् संप्रवर्तयेत् ॥१४॥

यस्य जेना जिसके, विदग्ध- अपकृत अपक, आहार- आहारशी आहारसे, मूर्च्छिता कुपित यधने मूर्च्छित होकर, सन्निचिताः सन्निचित यधेला सन्निचित हुए, दोषा- दोष, अतीसाराय अतिसार अतिसार, कल्पन्ते करे छे उत्पन्न करते हैं, तान् तेथेनी उनको, भूय अधिक खूब, संप्रवर्तयेत् प्रवृत्ति करावणी प्रवृत्त करे ॥ १४ ॥

14. The patient in whom all the morbid humors are aggravated by the undigested food accumulated in the intestines and cause diarrhea, must be purged again in order to expel the fecal matter.

न तु संग्रहणं देयं पूर्वमामातिसारिणे ।
विवध्यमानाः प्राग्दोषा जनयन्त्यामयान् बहून् १५
दण्डकालसकाध्मानग्रहण्यर्शोगदांस्तथा ।
शोथपाण्डुमयप्लीहकुष्ठगुल्मोदरज्वरान् ॥१६॥

आमातिसारिणे तु आमातिसारना रोगीने तो आमातिसारके रोगीको तो, पूर्वम् प्रथम् प्रथम, संग्रहणम् संग्रहण औषध संग्रहणीय औषध, न देयम् न आपवु नहीं देना चाहिए, प्राक् प्रथम् न प्रारंभमे ही, विवध्यमाना रोगीनाम् आवेला रोगीने पर, दोषा दोष, बहून् धन्य बहुतसे, आमयान् रोगीने रोगीको, दण्डक- जेनादे:- दण्डक जैसकि- दण्डक, अलसक- अलसक अलसक, आध्मान- आध्मान आध्मान, ग्रहणी- ग्रहणी ग्रहणी, अर्शोगदान् हरस अर्शरोगीने, तथा शोथ- सोथ शोथ पाण्डुमय- पाण्डुरोग पाण्डुरोग, प्लीह प्लीहा प्लीहा, कुष्ठ कुष्ठ कुष्ठ, गुल्म- गुल्म गुल्म,

१४ संप्रवर्तयेत्-संप्रवर्तयेत् (प्र)

, -संप्रवर्तयेत् (फ व.)

१५ विवध्यमाना प्राग्दोषा-दोषात्त्वादौ विवध्यमाना. (थ)

१६ -दोषा आदौ विवध्यमाना (ड.)

उदर- उदररोग उदररोग, ज्वरान् तथा ज्वरने तथा ज्वरको, जमयन्ति उत्पन्न कुरे छे उत्पन्न करते है ॥१५-१६॥

15-16 No astringent treatment should be given in the first stages of diarrhea when undigested stools are passed. If this morbid matter is retained in the body it produces many disorders such as body-stiffness due to intestinal torpor, distention of the abdomen, assimilation-disorder, piles, edema, anemia splenic disorders, dermatosis, gulma, abdominal diseases and fever.

तस्मादुपेक्षेतोत्क्रिष्टान् वर्तमानान् स्वयं मलान् ।
कृच्छ्रं वा वहतां दद्यादभयां संप्रवर्तिनीम् ॥१७॥

तस्मात् तेथी उस लिए, उत्क्रिष्टान् मलान् नीकलवा तैयार थई उत्क्रिष्ट होकर, स्वयं पोतानी भेजे स्वयं वर्तमानान् मलान् नीकलवा प्रवृत्त, मलान् भेजेनी मलौकी, उपेक्षेत उपेक्षा कुरवी उपेक्षा करनी चाहिए, कृच्छ्रम् वा अथवा कष्टी या कठिनासे, वहतां थोड़ी गति करता होय तो थोड़ा निकलते हों तो, संप्रवर्तिनीम् सारी रीते प्रवृत्ति करावनाही अच्छी तरह प्रवृत्त करनेवाली, अभयाम् हरडे हरड़ दद्यात् आपवी देवे ॥ १७ ॥

17. Hence the physician must allow the morbid matter to get expelled spontaneously. If it does not flow down easily, the patient may be given chebulic myrobalan which has a purgative action.

आमातिसारे अनुलोमनार्थं हरीतकीयोग —

तथा प्रवाहिते दोषे प्रशाम्यत्युदरामयः ।
जायते देहलघुता जठराग्निश्च वर्धते ॥१८॥

तथा तेथी उससे, दोषे दोष दोषका, प्रवाहिते मलान् नीकलवा प्रवाहण होने पर, उदरामय उदरनी व्याधि उदरका रोग, प्रशाम्यति शांत थाय छे शान्त होता है,

देहलघुता देह लघुता देह हल्का, जायते थाय छे होता है, जठराग्निः च अग्ने जठराग्नि और जठराग्नि, वर्धते वर्धते छे बढ़ती है ॥ १८ ॥

18 The morbid matter thus discharged, sedates the abdominal condition. The body becomes lighter and the gastric fire increases.

आमातिसारे प्रमथ्या —

प्रमथ्यां मध्यदोषाणां दद्याद्दीपनपाचनीम् ।
लङ्घनं चाल्पदोषाणां प्रशस्तमतिसारिणाम् ॥१९॥

मध्यदोषाणाम् मध्यम दोषाणां मध्यम दोषवाले, अतिसारिणाम् अतिसारना रोगीश्रीने अतिसारके रोगियोंको, दीपन-पाचनीम् दीपन तथा पाचन कुरना, दीपन-पाचन, प्रमथ्याम् कषाय कषाय, दद्यात् आपवी देवे, अल्प- अग्ने अल्प और अल्प, दोषाणाम् च दोषाणाने दोषवालोंको लङ्घनम् लघुन लङ्घन कराना, प्रशस्तम् श्रेष्ठ छे प्रशस्त है ॥ १९ ॥

19. If the morbid humors are of moderate intensity, the patient may be given the decoction of digestive stimulants and if the morbid humor is of very slight intensity, lightening therapy is recommended for the patient.

पिप्पली नागरं धान्यं भूतीकमभया वचा ।
हीवेरं भद्रमुस्तानि विल्वं नागरधान्यकम् ॥२०॥
पृश्निपर्णी श्वदंष्ट्रा च समङ्गा कण्टकारिका ।
तिस्रः प्रमथ्या त्रिहिताः श्लोकार्थैरतिसारिणाम् २१

पिप्पली पीपल पिप्पली, नागरम् सूठ सोंठ, धान्यम् धान्ना धनिया, भूतीकम् अजमेला अजवायन, अभया हरडे हरड़, वचा अग्ने वज और वच, हीवेरम् वाणो सुगन्धवाला, भद्रमुस्तानि भद्रमेथ भद्रमुस्त, विल्वम् भीली वेल, नागर- सूठ सोंठ, धान्यकम् अग्ने धान्ना और धनिया, पृश्निपर्णी पृश्निपर्णी पृश्निपर्णी, श्वदंष्ट्रा गोभरु गोखरू, समङ्गा रीसामण्डी लाजवंती, कण्टकारिका

१९ मध्यदोषाणाम्-मध्यदोषेभ्यो (क ष छ)

च अने भेरी, बेरी, गली और कटेरी, श्लोकाधैः आ
त्रलु अर्ध अर्ध श्लोकाधैः इन तीन श्लोकाधैः, अति-
सारिणाम् अतिसारना रोगीओने भाटे अतिसारियोंके
लिए, तिन्नः त्रलु तीन, प्रमथ्या प्रमथ्याओ प्रमथ्या,
विहिताः उड़ी छे कही हैं ॥ २०-२१ ॥

20 21. Long pepper, dry ginger, coriander, bishop's weed, chebulic myrobalan and sweet flag, (2) black cuscus, large variety of nut-grass, bael, dry ginger and coriander, (3) painted leaved tick-trefoil, small caltrops, madder and indian night-shade, these three groups are described one in each hemistich for patients suffering from diarrhea.

वचाप्रतिविषाभ्यां वा मुस्तपर्वटकेन वा ।
हीवेरशृङ्गवेराभ्यां पक्कं वा पाययेज्जलम् ॥ २२ ॥

वचा- वज्र वच, प्रतिविषाभ्याम् वा तथा अति-
विषयी तथा अतीससे, मुस्त- अथवा मोथ अथवा मोथ,
पर्वटकेन तथा भुसलियाथी तथा पित्तपापडासे, हीवेर-
अथवा वाणो अथवा सुगन्धवाला, शृङ्गवेराभ्याम् वा
तथा आहुथी तथा अदरकसे पक्कम् उडालेथुं पकाया,
जलम् पाणी जल, पाययेत् पिवडावपु पिलावे ॥ २२ ॥

22. Or, the physician may give as potion the water boiled with sweet flag and indian atees or with nut-grass and trailing rungia or with black cuscus and dry ginger

अतिसारे अन्नपानम्—

युक्तेऽन्नकाले क्षुत्क्षामं लघून्यन्नानि भोजयेत् ।
तथा स शीघ्रमाप्नोति रुचिमग्निबलं बलम् ॥ २३ ॥

क्षुत्क्षामम् क्षुधाथी क्षीलु अतिसारना रोगीने
क्षुधासे क्षीण रोगीको, युक्ते योग्य योग्य, अन्नकाले
अन्नकालमा अन्नकालमें, लघूनि लघु लघु, अन्नानि
अन्न अन्नसे, भोजयेत् नभाडा भोजन करावे, तथा

तेभ उरवाथी वैसा करनेसे, स ते वह, रुचिम् रुचि
रुचि, अग्निबलम् अग्निना अण अग्निका बल, बलम्
अने शरीर अणने और शरीर बलको, शीघ्रम् शीघ्र
शीघ्र, आप्नोति पाभे छे प्राप्त करता है ॥ २३ ॥

23. The physician should feed the patient who is emaciated by hunger with light diet at each meal-time. In this way the patient soon regains appetite, the strength of the gastric fire and vitality

तक्रेणावन्तिसोमेन यवाग्वा तर्पणेन वा ।
सुरया मधुना चादौ यथासात्म्यमुपाचरेत् ॥ २४ ॥

आदौ सर्वथी प्रथम सबसे प्रथम, यथासात्म्यम्
सात्म्यने अनुसरी सात्म्यके अनुसार, तक्रेण आहारमा
तक्रे आहारमें छाल, अवन्तिसोमेन उडाल काजी, यवाग्वा
यवागू यवागू, तर्पणेन वा तर्पण तर्पण, सुरया सुरा
सुरा, मधुना च अने मधुना प्रयोगथी और शब्दके
प्रयोगसे, उपाचरेत् उपचार करे ॥ २४ ॥

24. At first he should be treated with butter-milk, sour conjee, gruel, demulcent drink or with sura wine or honey according to his homologation.

यवागूभिर्विलेपीभिः खडैर्युषै रसोदनैः ।
दीपनग्राहिसंयुक्तैः क्रमश्च स्यादतः परम् ॥ २५ ॥

अतः परम् ते पछी इसके बाद, दीपन- दीपन दीपन,
ग्राहि- तथा ग्राही औषधी और ग्राही द्रव्योंसे, संयुक्तैः
युक्त युक्त, यवागूभिः यवागू यवागू, विलेपीभि विलेपी
विलेपी, खडैः अड खड, युषै. यूप यूप, रसोदनै च
अने भासरससहित भातथी और भासरससहित चावल
इनसे, क्रमः क्रम क्रम, स्यात् करे ॥ २५ ॥

25. Thereafter, his dietetic regimen should consist of thin gruel, thick gruel and vegetable soups, pulse, and rice mixed with meat-juices and the

drugs stimulative of the gastric fire and astringent in action

शालपर्णी पृश्निपर्णी बृहती कण्टकारिकाम् ।
बलांश्वदंष्ट्रां बिल्वानि पाठां नागरधान्यकम् ॥२६॥
शटीं पलाशं हपुषां वचां जीरकपिप्पलीम् ।
यवानीं पिप्पलीमूलं चित्रकं हस्तिपिप्पलीम् ॥२७॥
वृक्षाम्लं दाडिमाम्लं च सहिष्णुं विडसैन्धवम् ।
प्रयोजयेदन्नपाने विधिना सूपकल्पितम् ॥२८॥
वातश्लेष्महरो ह्येष गणो दीपनपाचनः ।
ग्राही बल्यो रोचनश्च तस्माच्छस्तोऽतिसारिणाम् २९

शालपर्णीम् शालपर्णी सरीवन, पृश्निपर्णीम् पृश्नि-
पर्णी पृश्निपर्णी, बृहतीम् बिल्वी लोरी गली वनभाटा,
कण्टकारिकाम् केडी लोरी गली कटेरी, बलाम् बला
बला, श्वदंष्ट्राम् गोभट्ट गोखरु, बिल्वानि भीलीनां इण
बेलगिरी, पाठाम् पाठा पादी, नागर- सूँठ सोंठ, धान्यकम्
धान्यक धनिया, शटीम् पट्टयूरे कचूर, पलाशम्
आभरे ठाक, हपुषाम् हाडिभेर हाडवेर, वचाम् वच
वच जीरक- जीरा, पिप्पलीम् पीपर पिप्पली,
यवानीम् अजमे अजवायन, पिप्पलीमूलम् पीपरी-
मूलना ग डोडा पिप्पलीमूल, चित्रकम् चित्रक चित्रक,
हस्तिपिप्पलीम् गजपीपर गजपिप्पली, वृक्षाम्लम्
वृक्षाम्ल वृक्षाम्ल, दाडिमाम्लम् च आट्ट दाडिम
खट्टा अनार, सहिष्णु- हिग हीग, विडसैन्धवम्
विडसैन्धव, सि धालू विडनमक, सैन्धानमक, विधिना
ये प्रयोगेनी विधिपूर्वक इन द्रव्योंकी विधिपूर्वक,
सूपकल्पितम् सारी रीते कल्पना करीने अच्छी तरह
कल्पना कर, अन्नपाने अन्नपानमां अन्नपानमें, प्रयोजयेत्
प्रयोग करे, एष आ यह, गण गण
गण, वातश्लेष्महरः वातश्लेष्मे हर करे वातकफहारक,
दीपन- दीपन दीपन, पाचन- पाचन पाचन, ग्राही
ग्राही ग्राही, बल्य बल्य बलकारक, रोचन च हि तथा
रोचन छे और रुचिकारक है, तस्मात् तेथी उस लिए,
अतिसारिणाम् अतिसारना रोगीकोने अतिसारके
रोगियोंके लिए, अस्तु हितकारी छे प्रशस्त है ॥२६-२९॥

26-29. Ticktrefoil painted leaved

uraria, yellow-berried night-shade, indian night-shade, heart-leaved sida, small caltrops, bael, patha, dry ginger, coriander, long zedoary, palas, common juniper, sweet flag, cumin seeds, long pepper, bishop's weed, the roots of long pepper, white-flowered leadwort, elephant pepper, cocum butter, sour pomegranate, asafetida, bid salt and rock salt, the physician should use the above-mentioned articles methodically prepared in the patient's food and drink. This group of articles is curative of vata and kapha, digestive-stimulant, digestive-astringent, and promotive of strength and appetite. Hence it is recommended for the patient's suffering from diarrhea

आमे परिणते यस्तु विबद्धमतिसार्यते ।
खशूलपिच्छमल्पाल्पं बहुशः सप्रवाहिकम् ॥३०॥
यूपेण मूलकानां तं बदराणामथापि वा ।
उपोदिकायाः क्षीरिण्या यवान्या वास्तुकस्य वा ॥३१॥
सुवर्षलायाश्चञ्चोर्वा शाकेनावलुजस्य वा ।
शट्याः कर्करुकाणां वा जीवन्त्याश्चिर्भटस्य वा ३२
लोणिकायाः सपाठायाः शुष्कशाकेन वा पुनः ।
दधिदाडिमसिद्धेन बहुस्नेहेन भोजयेत् ॥३३॥

आमे परिणते अर्थात् अन्नरस पायी जाता
आमके पक जाने पर, य तु ये रोगी जो रोगी,
खशूलपिच्छम् खलसहित अने थोड़ाशुद्ध शूल
और चिकाशसे युक्त, विबद्धम् अधायेला भक्षने
बंदे हुए मलका, सप्रवाहिकम् प्रवाहिकासहित
प्रवाहिकाके साथ, अल्प-अल्पम् थोड़ा थोड़ा प्रमाणमां
थोड़े थोड़े प्रमाणमें, बहुशः धलीपार बहुत दफे,
अतिसार्यते अतिसारना रूपमां त्याग करे छे अतिसारके
रूपमें त्याग करता है, तम् तेने उसे, मूलकानाम्
मूलाना मूलीके, अथ अपि वा अथवा या, बदराणाम्

भोरना बेरके, यूषेण यूष साधे यूषके साथ उपोदिकाया अथवा पोर्धना अथवा पोई, क्षीरिण्या क्षीरिणी क्षीरिणी, यवान्याः अजवायनके पत्र, वास्तुकस्य वा वास्तुक वास्तुक, सुवर्चलायाः सूरभुभी सूरजमुखी, चञ्चोः वा ययु चचु, अवलगुजस्य वा भावयूनीनां पान बाकुचीकी पत्तिया, गन्ध्या पट्टयूरे कचूर, कर्करुकाणाम् वा सडरेटी खरबूज, जीवन्त्याः दही जीवन्ती, चिर्मटस्य यीभडा चिर्मट, सपाठाया. पाठानां पाईडा पाढीकी पत्तियां, लोणिकया अथवा लूनीनी भाथना अथवा तोनियाके, शाकेन शाक साधे शाकके साथ, दधि-दाडिम- अथवा दही अने दडभना रसथी अथवा दही तथा अनाररससे, सिद्धेन अनावेला बनाये हुए, बहुस्नेहेन अने थाला घी अथवा तेलवाणा और प्रभूत घी या तैलवाले, शुष्ककाकेन सूडा शाक साधे शुष्क शाकके साथ, भोजयेत् शालि वगेरे दडडा अथवा भोजन करवावु भेधये गालि आदि लघु अन्नका भोजन कराना चाहिए ॥ ३०-३३ ॥

30-33. If the patient, even when his chyme is ripened, still passes his stools excessively formed and in scybalous masses accompanied with colic and mucus or scantily or passes the stools very often accompanied with griping pain, the physician should feed him with soups of radish and jujube or with curries prepared of indian spinach, asthma weed, bishop's weed, white goose-foot, sun-flower, changchu, babchi seeds, long zedoary, cork swallow wort, sweet cucumber, patha or also with dried vegetables, prepared with curds and pomegranate and mixed profusely with unctuous article

कल्कः स्याद्वालविल्वानां तिलकल्कश्च तत्समः ।
दध्नः सरोऽम्लस्नेहाढ्यः खडो हन्यात् प्रवाहिकाम् ॥

वालविल्वानाम् डाला भीलाओने। कच्चे बेलका, कल्क. डेड कल्क, स्यात् डरेवे। करे, तत्सम च अने तेनी समान और इसके समान, तिलकल्क तदनो डेड देवे। तिलोका कल्क लेवे, दध्न सर तेओभा दहीनी उपली तर उनमें दहीकी मलाई, अम्लस्नेहाढ्य अटाश तथा घी वगेरे स्नेह नाभी तैयार डरेवे। खटाई तथा घृत आदि स्नेह डालकर तैयार किया हुआ, खडः भड खड, प्रवाहिकाय प्रवाहिकानो प्रवाहिकाको, हन्यात् नाश डरे छे नष्ट करता है ॥ ३४ ॥

34. The vegetable-soup prepared with equal quantity of the paste of tender bael and til paste mixed with supernatant part of curds, acid substances, and unctuous article, cures dysentery

यवानां सुद्रमाषाणां शालीनां च तिलस्य च ।
कोलानां वालविल्वानां धान्ययूषं प्रकल्पयेत् ॥३५॥
ऐकध्यं यमके भृष्टं दधिदाडिमसारिकम् ।
वर्चःक्षये शुष्कमुखं शाल्यन्नं तेन भोजयेत् ॥३६॥

यवानाम् जौ, सुद्रमाषाणान् भग अने अड्ड मूंग और उडद, शालीनाम् तथा शालि योभा तथा शालि चावल, तिलस्य च अने तल और तिल, कोलानाम् तथा भोर तथा बेर, वालविल्वानाम् च तथा डाला भीलानो गर्भा आ अधानो और कच्ची बेल-गिरी इन सबको, ऐकध्यम् ओडन डरी एकत्र कर, धान्य-यूषम् धान्ययूष धान्ययूष, प्रकल्पयेत् अनावेला बनावे, यमके घी तथा तेल ओ अनेथी घी और तैल इन दोनोंसे, भृष्टम् पधारी छोककर, दधिदाडिमसारिकम् तेमज दही तथा दडभना रसने। संस्कार आपी एव दही तथा अनाररसका संस्कार देकर, तेन ते धान्य-यूषथी उस धान्ययूषसे, शुष्कमुखम् सूडा भिगयेल भुजथी युक्त अतिसारवाणाने सूखे गये मुखसे युक्त अतिसार-वालेको, वर्चःक्षये भदनो क्षय यता मलका क्षय होने पर, शाल्यन्नम् शालि योभानो भात शालिचावलका भात, भोजयेत् अवगाववे। खिलावे ॥ ३५-३६ ॥

35-36 Prepare a cereal-soup of barley, green gram, black gram, sali rice, til, jujube and tender bael fruits, season it with oil and ghee mixed together and add to it the supernatant part of curds and the juice of pomegranate. The physician should feed the patient afflicted with scanty formation of stools and dryness of mouth, with the cooked sali rice mixed with the above-mentioned soup.

दध्नः सरं वा यमके भृष्टं सगुडनागरम् ।

सुरां वा यमके भृष्टां व्यञ्जनार्थं प्रदापयेत् ॥३७॥

फलाम्लं यमके भृष्टं यूषं गृजनकस्य वा ।

लोपाकरसमम्लं वा स्निग्धाम्लं कच्छपस्य वा ॥३८॥

सगुडनागरम् अथवा गोण अने सूटसहित या गुड़ और सोंठके साथ, यमके धी अने तेलमां घी और तैलमें, भृष्टम् वधारेदी छोंकी हुई, दध्न. सरम् दहीनी तर दहीकी मलाई, यमके अथवा धी अने तेलमां अथवा घी और तैलमें, भृष्टम् उमडारेदी छोंकी हुई, सुराम् वा मदिरा सुरा, व्यञ्जनार्थं रुचि उत्पन्न करवा भाटे रुचि उत्पन्न करनेके लिए, प्रदापयेत् आपवी देवे, यमके अथवा धी अने तेल ओ भेउमां अथवा घी और तैल इन दोनोंसे, भृष्टम् वधारेदी छोंका हुआ, फलाम्लम् भाटां इणोने रस अम्ल फलोंका रस, गृजनकस्य वा अथवा सलगमने या सलगमका, यूषम् यूष, अम्लम् वा अथवा भाटा रसथी युक्त या खट्टे रससे युक्त, लोपाकरसम् दोडडीने मांसरस लोमड़ीका मांसरस, स्निग्धाम्लम् अथवा धी पगेरे स्नेहोथी स्निग्ध अने भाटां इणोना रसथी भाटे भनावेदी अथवा घृत आदि स्नेहोसे स्निग्ध और अम्ल फलोंके रससे अम्ल बनाया हुआ, कच्छपस्य वा डाल्योने कछुएका, रसम् मांसरस रुचि उत्पन्न करवा भाटे आपवे मांसरस रुचि उत्पन्न करनेके लिए देवे ॥ ३७-३८ ॥

37-38. Or, he may give in the place of sauce, the supernatant part of curds seasoned with oil and ghee and mixed with gur and dry ginger, or sura wine seasoned with oil and ghee or the fruit acids seasoned with oil and ghee or the soup of carrot similarly seasoned, or the sour meat-juice of the fox or the unctuous and sour meat-juice of tortoise may be given

बर्हितित्तिरिदक्षाणां वर्तकानां तथा रसाः ।

स्निग्धाम्लाः शालयश्चाग्न्या वर्चःक्षयरुजापहाः ॥३९॥

बर्हि- भोर मोर, तित्तिरि- तेतर तीतर, दक्षाणाम् अने कूडोओने और मुगोंके, तथा तेमन् एवं, वर्तकानाम् वर्तकना बटेरके, स्निग्धाम्ला तेल तथा भाटाश युक्त तैल तथा खटाईसे युक्त, रसाः मांसरस, अग्न्या च तथा जूना और पुराने, शालयः शादि योभा शालिचावल, वर्च-क्षय- भणना क्षयथी थती मलक्षयसे होनेवाली, रुजापहाः पीडने डरना थाय छे पीड़ाको हरने है ॥ ३९ ॥

39 Or the meat juices of the peacock, partridge, cock and quail and cooked sali rice mixed with unctuous and sour articles are the best remedies in pain due to acoprosis

अन्तराधिरसं पूत्वा रक्तं मेषस्य चोभयम् ।

पचेदाडिमसाराम्लं सघान्यस्नेहनागरम् ॥४०॥

मेषस्य घेठाना भेड़के, अन्तराधि- मध्यदेहना मध्य-देहके, रसम् मांसरसने मांसरसको, पूत्वा वस्त्रथी गाणीने वस्त्रसे छानकर, रक्तम् च तेमां घेठानु ज दोही भेणवी उसमें भेड़के ही रक्तको मिश्रित कर, उभयम् अनेने दोनोंको, सघान्य- धाणुसहित धनियाके साथ, स्नेहनागरम् तेल अने सूटनु यूषु भेणवीने तैल तथा सोंठका चूर्ण मिलाकर, दाडिमसार- अने दाडिमना दाडुथी

३९ स्निग्धाम्ला-स्निग्धोष्णा (द ५)

३७ प्रदापयेत्-प्रयोजयेत् (६.)

और अनारदोनेसे, अम्लम् भाटा उरीने खड़े करके, पचेत् पडाववा पकावे ॥ ४० ॥

40. Filter the meat-juice of the flesh from goat's trunk as also its blood, mix them both and prepare with coriander, unctuous article and dry ginger and acidify by adding the juice of pomegranate.

ઓદનં રક્તશાલીનાં તેનાઘાત્ પ્રપિવેચ્ચ તત્ ।
તથા વર્ચઃક્ષયકૃતૈર્વ્યાધિભિર્વિપ્રમુચ્યતે ॥૪૧॥

તેન તે માંસરસ સાથે उस मांसरसके साथ, रक्त-
शालीनाम् राती शांणना ये।आने। लाल शालि चावलोका,
ओदनम् भात भात, अघात् भावे। खावे, तम् च अने
ते और उसको, प्रपिबेत् पीवे। पीवे, तथा तेम् उर-
वाथी ऐसा करनेसे, वर्चःक्षयकृतः भवना क्षयथी
अथे। मलका क्षय होनेसे उत्पन्न, व्याधिभि व्याधि-
ओथी रोगोंसे, विप्रमुच्यते छुटकारे भणे छे मुक्ति
पाता है ॥ ४१ ॥

41. The patient should eat cooked red sali rice with this meat-juice and also take it as potion By this he will be relieved of the afflictions caused by acoprosis (decrease of feces).

गुदभ्रंशे चिकित्सा—

गुदनिःसरणे शूले पानमम्लस्य सर्पिषः ।
प्रशस्यते निरामाणामथवाऽप्यनुवासनम् ॥४२॥

નિરામાણામ્ આમથી રહિત ઝાડાવાળાઓની આમસે
રહિત પુરીષવાલોંકી ગુદનિ સરણે ગુદા બે બહાર આવતી
હોય ગુદા સ્થાનસે બાહર આતી હો, શૂલે અને શૂલ
હોય તો और शूल भी हो तो, अम्लस्य अभ्रसथी
साधे। अम्लरससे पकाये हुए, सर्पिष धीनु घीना,
पानम् पान કરવું પાન કરના, અથવા અપિ અથવા
યા, અનુવાસનમ્ અનુવાસનપ્રસ્તિ આપવી અનુવાસન

૪૧ ઓદનમ્—મોજનમ્ (સ. ષ. ક. વ.)

,, ,, —મોજને (દ.)

वस्ति देना, प्रशस्यते श्रेष्ठ भनाय छे श्रेष्ठ माना जाता है ॥ ४२ ॥

42. In conditions of the prolapse of rectum and colic, the potion of acidified ghee is recommended or unctuous enemata, if the patients are free from cyhme disorders

चाङ्गेरीघृतम्—

चाङ्गेरीकोलदध्यम्लनागरक्षारसंयुतम् ।
घृतमुत्कथितं पेयं गुदभ्रंशरुजापहम् ॥४३॥

इति चाङ्गेरीघृतम् ।

चाङ्गेरी- ચાંગેરી ચાંગેરી, કોલ- બેર વેર, દધ્યમ્લ-
ખાટું દહીં સદ્દા દહીં, નાગર- સૂડ સોંઠ, ક્ષાર- અને
જવખાર और यवक्षारको, संयुतम् સાથે મેળવીને
મિલાકર, ઉત્કથિતમ્ ઉઠાળેલું ઉવાલા હુઆ, ગુદભ્રંશ-
ગુદશની ગુદભ્રંશકી, રુજાપહમ્ પીડાને હરનારું
પીડાકો હરનેવાલા, ઘૃતમ્ ધૃત ઘૃત, પેયમ્ પીવું પીના
ચાહિયે ॥ ૪૩ ॥ इति आ यह, चाङ्गेरीघृतम् चाङ्गेरी-
धृत छे चाङ्गेरीघृत है ।

43 The patient should drink ghee boiled and mixed with yellow wood sorrel, jujube, sour curds, acid article, dry ginger and alkali, for the cure of the pain due to anal prolapse Thus has been described the Yellow Wood-sorrel Ghee.

चव्यादिघृतम्—

सचव्यपिप्पलीमूलं सव्योषविडदाडिमम् ।
पेयमम्लं घृतं युक्त्या सधान्याजाजिचित्रकम् ॥४४॥

इति गुदभ्रंशे चव्यादिघृतम् ।

સચવ્ય- ચવક ચવક, પિપ્પલીમૂલમ્ પીપરીમૂળના
ગ ઠોડા પિપ્પલીમૂલ, સવ્યોષમ્ ત્રિકટુ ત્રિકટુ, વિડદાડિમમ્
બિડલવણ અને દાડિમ વિઢલવળ और अनार, सधान्य-

૪૩ સંયુતમ્—સાધિતમ(વ.)

૪૪ સધાન્યાજાજિચિત્રકમ્—સાજાજીધાન્યનાગરમ્ (દ.)

धातु धनिया मजाजि- ७२ जीरा, चित्रकम् अने चित्रक औषधी सिद्ध करेला और चित्रक इनमे सिद्ध किये हुए, अम्लम् अने भाटा रसधी युक्त और खट्टे रससे युक्त, घृतम् धी घीको, युक्तया युक्तिथी युक्तिमे, पेयम् पीपु पीना चाहिए ॥ ४४ ॥ इति आ यह, गुदभ्रंशे शुद्धश भाटे गुदभ्रंशके लिए चव्यादिघृतम् यन्त्रादिघृत छे चव्यादिघृत है।

44 The patient may drink in due dose the sour ghee prepared with the paste of chaba pepper, roots of long pepper, the three spices, bid sait pomegranate, coriander, cumin seeds and white-flowered leadwort. Thus has been described the Compound Chaba-pepper Ghee for anal prolapse

अनुवासनम्—

दशमूलोपसिद्धं वा सविल्वमनुवासनम् ।
शटीशताह्वाविस्वैर्वा वचया चित्रकेण वा ॥४५॥
इति गुदभ्रंशेऽनुवासनम् ।

दशमूलोपसिद्धम् दशमूलना उपायथी सिद्ध करेहु दशमूलके कायसे सिद्ध किया हुआ, सविल्वम् वा अथवा भीलाना गर्भसहित अथवा बेलगिरीसे युक्त, शटी-अथवा पट्टयूरे या कचूर, शताह्वा सुवा सोया, विस्वैः वा अने भीलाना गर्भथी और बेलगिरीसे, वचया अथवा वज या वच, चित्रकेण वा अने चित्र-कना उपायथी और चित्रकके कायसे, अनुवासनम् सिद्ध करेहु अनुवासन आपुं सिद्ध किया हुआ अनुवासन देवे ॥ ४५ ॥ इति आ यह, गुदभ्रंशे शुद्धशने भाटे गुदभ्रंशके लिए, अनुवासनम् अनुवासन छे अनुवासन है।

45. Or, the physician may give unctuous enemata prepared with decaradices and with bael, or with dill seeds, long zedoary and bael, or with sweet

flag and white-flowered leadwort Thus has been described the Unctuous Enema for anal prolapse.

स्तब्धभ्रष्टगुदे पूर्व स्नेहस्वेदौ प्रयोजयेत् ।
सुस्विन्नं तं मृदूभूतं पिचुना संप्रवेशयेत् ॥४६॥

स्तब्ध-भ्रष्टगुदे शुद्ध ने पहेलां स्तब्ध भ्रष्ट ने भसी भय तो गुदा अगर पहले स्तब्ध होकर सीसक जावे तब, पूर्वम् शश्यातमा प्रारम्भमें, स्नेह-स्वेदौ स्नेह अने स्वेदने स्नेह और स्वेदका, प्रयोजयेत् प्रयोग करे। प्रयोग करना चाहिए, सुस्विन्नम् सारी रीते स्वेदनक्रियाथी अच्छी तरहकी स्वेदन-क्रियासे, मृदूभूतम् मृदु थयेल मृदु बने हुए, तम् ते शुद्धभागने उस गुदभागको, पिचुना पत्थना पोता वडे वस्त्रके टुकड़ेसे, संप्रवेशयेत् अन्दर भेसादी देवे भीतर घुसा देवे ॥ ४६ ॥

46. When the anal prolapse is irreducible, the oleation and sudation procedures should be first administered; when the anus is well sweated and softened, reduce it with the help of a thick cloth and push it in.

वातातिसारे आवश्यकी चिकित्सा—

विबद्धवातवर्चास्तु बहुशूलप्रवाहिकः ।
सरक्तपिच्छस्तृष्णार्तः क्षीरसौहित्यमर्हति ॥४७॥

विबद्ध-वात-वर्चा तु ने अतिसारवाणे वायु अने भलनी अटकायतवाणे होय जो अतिसारवाला वायु और मलकी कवजियातवाला हो, बहुशूल- अतिशूल ज्यादा शूल, प्रवाहिक. अने प्रवाहिकाथी पीजायेदे होय और प्रवाहिकासे पीडित हो, सरक्तपिच्छः नेने थिकाश-सहित रुधिर पडतु होय जिसको चिकाशके साथ खून गिरता हो, तृष्णार्तः अने तरसथी पीजाते होय तेने और प्याससे पीडित हो उसको, क्षीरसौहित्यम् तृप्तिपथ्यन्त दूधनु पान तृप्तिपर्यन्त दूधका पान, अर्हति करावतु भेधथी कराना चाहिए ॥ ४७ ॥

४५ शताह्वाविस्वैर्वा—शताह्वाकुष्ठैर्वा (अ. क. न.)

४६ त-च (घ.)

47 The patient afflicted with retention of flatus and feces who painfully passes liquid motions mixed with blood and mucus and who is afflicted with thirst, should be given a full diet of milk.

यमकस्योपरि क्षीरं धारोष्णं वा पिबेन्नरः ।
शृतमेरण्डमूलेन बालविल्वेन वा पयः ॥४८॥

नर. अतिसारवाणा पुरुषे अतिचारवाले पुरुषको, यमकस्य धी अने तेल पीने वी और तैल पीकर, उपरि तेना उपर उसके ऊपर, धारोष्णम् शेउडु धारोष्ण, क्षीरम् वा दूध दूध, एरण्डमूलेन अथवा और डाना भूणथी यारेंडीके मूलसे, बालविल्वेन वा अथवा डाना भीडाना गलथी या कच्ची बेलगिरीसे, शृतम् पकावेले पकाया हुआ, पयः दूध दूध, पिबेत् पीवु पीना चाहिए ॥ ४८ ॥

48 Or, the patient may drink udder-warm milk after taking a mixture of oil and ghee, or he may drink milk boiled with the root of castor plant or with tender bael.

एवं क्षीरप्रयोगेण रक्तं पिच्छा च शाम्यति ।
शूलं प्रवाहिका चैव विबन्धश्चोपशाम्यति ॥४९॥

एवम् आ प्रभाण्डे इस प्रकार, क्षीरप्रयोगेण दूधना प्रयोगथी दूधके प्रयोगसे, रक्तम् पिच्छा च आउभा पडा होडी अने जलश अतिसारमें गिरते खून और आंव, शाम्यति शान्त आय छे शांत होते है, शूलम् तेभज थल और शूल, प्रवाहिका च एव प्रवाहिका प्रवाहिका, विबन्ध च तथा कुज्ज्यात तथा मल और वायुकी रुकावट भी, उपशाम्यति भटी भय छे हट जाती है ॥ ४९ ॥

49. By the administration of milk in this way, the blood and mucus get

cured, colic, diarrhea and constipation too get relieved

पित्तातिसारे चिकित्साक्रमः —

पित्तातिसारं पुनर्निदानोपशयाकृतिभिरामान्वयमुपलभ्य यथाबलं लङ्घनपाचनाभ्यामुपाचरेत् ।

पित्तातिसारम् पित्तातिसारने पित्तातिसारको, पुन. तो तो, निदान- हेतु निदान, उपशय- उपशय उपशय, आकृतिभि. अने लक्षणोथी और लक्षणोंसे, आमान्वयम् आभावणो आमवाला, उपलभ्य जणुली जानकर, लङ्घन- लंघन लघन, पाचनाभ्याम् अने पाचन वडे और पाचनसे, यथाबलम् रोगीना अथ प्रभाण्डे रोगीके बलके अनुसार, उपाचरेत् उपचार करवो उपचार करे ।

50-(1). The physician diagnosing the diarrhea attended with mucus to be of the pitta type by its etiology, homologation and signs and symptoms, should treat the condition according to its intensity, administering to the patient lightening and digestive therapies.

तृष्यतस्तु सुस्तर्पटकोशीरसारिवाचन्दन-
किराततिक्तकोदीच्यवारिभिरुपचारः ।

तृष्यतः तु रोगी तृषातुर भाग तो रोगीको प्यास लगने पर, सुस्त- मोथ मोथा, तर्पटक भउसखिये। पित्तपापडा, उशीर- बीरशुने। वागे। नय, सारिवा- सारिवा कपूरी, चन्दन- थंन चन्दन, किराततिक्तक- डोरथातु चिरायता, उदीच्य- अने सुगंधी वाधाना और सुगन्ध वाला इनके, वारिभिः उडाणेला क्वाथथी उबाल हुए पानीसे, उपचार उपचार करवो उपचार करना चाहिए ।

50-(2) When afflicted with thirst, the patient should be given water boiled with nut-grass, trailing rungia, black cuscus, indian sarsaparilla, sandal, chiretta and fragrant sticky mallow

लङ्घितस्य चाहारकाले बलातिबलासूर्पपर्णी-
शालपर्णीपृश्निपर्णीवृहतीकण्टकारिकाशतावरीश्व-
दंष्ट्रानिर्यूहसंयुक्तेन यथासात्म्यं यवागूमण्डादिना
तर्पणादिना वा क्रमेणोपचारः ।

लङ्घितस्य च लंघन करान्ध्या पछी लघन करानेके
पश्चात्, आहारकाले लोभन वधते भोजनके समय, बला-
भला बला, अतिबला- भपाट कंधी, सूर्पपर्णी- न गली
भग वनमूग, शालपर्णी- शादवणु सरीवन, पृश्निपर्णी-
पृश्निपर्णी पृश्निपर्णी, वृहती- ऐली ऐली गली वनभाटा,
कण्टकारिका- ऐली ऐली गली कटेरी, शतावरी- शतावरी
शतावर, श्वदष्टा- अने गोभरु शीथीना और गोखरु
इनके, निर्यूह- संयुक्तेन यथायथी मिश्रित करेला कायसे
मिश्रित किये हुए, यवागू- यवागूना यवागूके, मण्डादिना
भउ वगेरेथी मंड आदिसे, तर्पणादिना वा अथवा
सतर्पण वगेरेथी या संतर्पण आदिसे, क्रमेण कम्पूरक
क्रमसे, यथासात्म्यम् सात्म्य प्रमाणे सात्म्यके अनुसार,
उपचार उपचार करेवा उपचार करना चाहिए ।

50-(3) When he has undergone
lightening therapy he should be given,
at the meal time with due considera-
tion to his homologation, the dietetic
regimen consisting of the supernatant
fluid of barley gruel, or demulcent
drink etc., mixed with the decoction
of heart-leaved sida, country mallow,
wild green gram, ticktrefoil, painted
leaved uraria, yellow-berried night
shade, indian night-shade, climbing
asparagus and small caltrops

मुद्गमसूरहरेणुमकुष्ठकाढकीयूषैर्वा लावकपि-
जलशशहरिणैकालपुच्छकरसैरीषदम्लैरनम्लैर्वा
क्रमशोऽग्निं सन्धुक्षयेत् ।

मुद्ग भग मूग, मसूर मसूर मसूर, हरेणु- वटाणु
मटर, मकुष्ठक- भउ मोठ, काढकीयूषैः वा अने पुनरेना

यूषे। वडे और अरहरके यूषोंसे, ईषत् अम्लैः अथवा
थोडा भाटा या थोड़े खट्टे, अनम्लैः वा डे नहि भाटा
या अम्लतारहित, लाव- लाव बटेर, कपिजल- डपिं-
नल कपिजल, शश- ससला खरगोश, हरिण- हरणु
और हरिण, एण- सोटा भृग एण, कालपुच्छक- अने
डाणियारना तथा कालामृग इनके, रसै- मासरसैथी
मासरससे, क्रमशः कम्पूरक कम्पूरक, अग्निम् नदराग्निने
जठराग्निको, सधुक्षयेत् प्रदीप्त करेवा प्रदीप्त करे ।

50-(4). His digestive power should be
gradually increased by the use of soups
of green gram, lentils, peas, tapery
beans and pigeon pea or meat-juices
of quail, partridge, rabbit, deer and
black-tailed deer in both cases mixed
slightly with acid or unmixed with it.

अनुबन्धे त्वस्य दीपनीयपाचनीयोपशमनीय-
संग्रहणीयान् योगान् संग्रहयोजयेदिति ॥५०॥

अस्य आ इस, अनुबन्धे तु पित्तातिसारने। थोडा
अंश रही गये। होय तो पित्तातिसारका थोडासा अण
रह गया हो तो, दीपनीय- दीपन दीपन, पाचनीय-
पाचन करनेवाला और पाचन करनेवाले, उपशमनीय- शान्ति
करनेवाला शतमक, संग्रहणीयान् तथा आडे भंध करनेवाला
तथा मलके रोकनेवाले, योगान् थोडोने। योगोंका, संग्रह-
जयेत् इति प्रयोग करेवा प्रयोग करना चाहिए ॥ ५० ॥

50. When the diarrhea is accom-
panied with pitta complications, diges-
tive stimulant, digestive, sedative and
astringent preparations should be
administered.

पित्तातिसारे कतिपयवागा. —

सक्षौद्रातिविषं पिष्टा वत्सकस्य फलत्वचम् ।
पिवेत् पित्तातिसारघ्नं तण्डुलोदकसंयुतम् ॥५१॥

५० संग्रहयोजयेदिति—प्रयोजयेदिति (घ)

५१ अस्माच्छ्लोकात्पूर्वम्—

‘भवन्ति चात्र’ इति (ज) पुस्तके पठ्यते ।

॥ पिवेत् पित्तातिसारघ्नं तण्डुलोदकसंयुतम्—तण्डुलोदकसंयुक्त
पेय पित्तातिसारनुत्त (घ)

५०. शतावरीश्वदष्टा—श्वदष्टा (घ)

॥ हरेणुमकुष्ठकाढकीयूषैर्वा—हरेणुमकुष्ठयूषैर्वा (ख.)

सक्षौद्र- भध शहद, अतिविषम् अने अतिविषनी
 छणीसहित और अतीसके साथ, वत्सकस्य फल- छंदन
 इन्द्रजौ, स्वक् तथ। उडाछावने और कुबेकी छाल, पिष्टा
 पीसीने पीसकर, तण्डुलोदक- ये।आना धो।णुनी साथे
 चावलके धोवनसे, सयुतम् भे।णीने मिलाकर, पित्ता-
 तिसारम् पित्तना अतिसारने हरनार येवां ते।ने
 पित्तजन्य अतिसारको हरनेवाले उनको, पिबे। पीवा
 पीना चाहिए ॥ ५१ ॥

51. The patient may take as potion
 the paste of indian atees and the seeds
 and bark of kurchi mixed with honey
 and rice-water for the cure of diarrhea
 due to pitta

किराततिक्तको मुस्तं वत्सकः सरसाञ्जनः ।
 बिह्वं दारुहरिद्रा त्वक् ह्रीवेरं सदुरालभम् ॥५२॥
 चन्दनं च मृणालं च नागरं लोधमुत्पलम् ।
 तिला मोचरसो लोधं समङ्गा कमलोत्पलम् ॥५३॥
 उत्पलं घातकीपुष्पं दाडिमत्वक्कहौषधम् ।
 कट्फलं नागरं पाठा जम्बवास्त्रिदुरालभाः ॥५४॥
 योगाः षडेते सक्षौद्रास्तण्डुलोदकसंयुताः ।
 पेयाः पित्तातिसारघ्नाः श्लोकार्धेन निदर्शिताः ॥५५॥

किराततिक्तकः छरिया।तुं चिरायता, मुस्तम् मे।थ
 मोषा, सरसाञ्जन रसव।ती रसाञ्जन, वत्सक अने
 छंदन और इन्द्रजौ, बिह्वम् उ।युं नी।लुं कच्ची
 बेलगिरी, दारुहरिद्रा छ।उ।छ।वने दारुहल्ली, त्वक् त।व
 दालचीनी, सदुरालभाम् धमासे। धमासा, ह्रीवेरम् च
 अने सुगंधी वाणे। सुगन्ध वाला, चन्दनम् च चन्दन
 चन्दन, मृणालम् च मृणाल मृणाल, नागरम् सूं
 सोंठ, लोधम् धो।धर लोध, उत्पलम् च अने नीलकमल
 और नीलोफर, तिलाः त।व तिल मोचरस मे।थरस
 मोचरस, लोधम् धो।धर लोध, समङ्गा रीसाभणी लाज-
 वन्ती, कमल- कमल कमल, उत्पलम् अने नीलकमल
 और नीलोफर, उत्पलम् नीलकमल नीलोफर, घातकी

पुष्पम् धावडीनीं दूध धारके फूल, दाडिमत्वक्- छ।उ।छ।नी
 छ।व बनारकी छाल, महौषधम् अने सूं और सोंठ,
 कट्फलम् उ।य।वणी कायफल नागरम् सूं सोंठ, पाठा
 पाठा पाठी, जम्बू- ज।युं जामुन, आम्ब- आ।आ।नी आमकी,
 अस्थि- गे।।दी गुठली, दुरालभाः अने धमासे। और
 धमासा, श्लोकार्धेन अर्धा अर्धा श्लो।धनी आधे आधे
 श्लोकसे, निदर्शिताः छश।वे।व वताये हुए, पित्तातिसारघ्नाः
 पित्तधी थये।व अतिसारने हरनार पित्तजन्य अति
 सारको हरनेवाले, षडे आ ये, षट् छ छ, योगाः ये।गे
 योग, तण्डुलोदक- ये।आनु धो।णु चावलका धोवन,
 सयुता भे।णीने मिलाकर, सक्षौद्राः भध नाभीने
 शहद ढालकर, पेया पीवा भे।धे पीने चाहिए ॥५२-५५॥

52 55 Chiretta, nut-grass, kurchi
 bark, the extract of indian berberry
 (2) bael, indian berberry, cinnamon,
 cuscus and cretan prickly clover, (3)
 sandal, lotus stem, dry ginger lodh,
 and blue lily, (4) til gum of silk
 cotton, lodh, sensitive plant, sacred
 lotus and blue lily; (5) blue lily, fulsee
 flower the rind of the pomegranate
 and dry ginger, (6) box myrtle, dry
 ginger, patha, jambul, mango-stone
 and cretan prickly clover—these are six
 curative preparations for diarrhea due
 to pitta. Each of these is described in
 a hemistich These should be taken as
 potion mixed with honey and rice-water.

पित्तातिसारे अन्नपानम्—

जीर्णौषधानां शस्यन्ते यथायोगं प्रकल्पितैः ।
 रसैः सांग्राहिकैर्युक्ताः पुराणा रक्तशालयः ॥५६॥

जीर्णौषधानाम् जे।ने ओषध पथी गयुं होय
 ते।ने भाटे जिनको औषध पच गया हो उनके लिए,
 यथायोगम् यथाधो।य यथायोग्य, प्रकल्पितैः जनावे।व
 बनाये, सांग्राहिकैः अने सारी रीते भ।ने र।उ।नार

५४ उत्पलं घातकीपुष्पं दाडिमत्वक्कहौषधम्—नागरं घातकीपुष्प-

मुत्पल दाडिमत्वक् (ग फ)

५५. श्लोकार्धेन—श्लोकार्धेषु (फ)

५६. जीर्णौषधानां—जीर्णौषधीना (ज.)

और मलकी रुकावट करनेवाले, रसै भांसरसे। मांसरसोंके, युक्ता सहित साथ, पुराणा. जूना पुराणे, रक्तशालय दाध थोभा काल चावल, शस्यन्ते ७४ मनाय छे श्रेष्ठ माने जाते हैं ॥ ५६ ॥

56. When the dose has been digested, a meal of old red sali rice and meat-juices prepared methodically with astringent drugs are beneficial.

पित्तातिसारो दीप्ताग्नेः क्षिप्रं समुपशाम्यति ।
अजाक्षीरप्रयोगेण बलं वर्णश्च वर्धते ॥५७॥

दीप्ताग्नेः प्रदीप्त जठराग्निवाणो। प्रदीप्त जठराग्नि-वालेका, पित्तातिसार. पित्तातिसार पित्तजन्य अतिसार, अजा-क्षीर-भट्टरीना दूधना बकरीके दूधके, प्रयोगेण प्रयोगथी प्रयोगसे, क्षिप्रम् जलदी शीघ्र, समुपशाम्यति मदी अय छे मिट जाता है, बलम् अने शरीरनुं अल और शरीरका बल, वर्णः च तथा रंग और वर्ण, वर्धते वृद्धि पाये छे वृद्धिको प्राप्त होता है ॥ ५७ ॥

57. The diarrhea of the pitta type is soon cured if the patient's gastric fire is in a strong condition, by the administration of the course of goat's milk, and his vitality and complexion also get enhanced

बहुदोषस्य दीप्ताग्नेः सप्राणस्य न तिष्ठति ।
पैत्तिको यद्यतीसारः पयसा तं विरेचयेत् ॥५८॥

बहुदोषस्य धृष्टा दोषवाण। बहुत दोषवाले, दीप्ताग्नेः प्रदीप्त जठराग्निवाण। प्रदीप्त जठराग्निवाले, सप्राणस्य अने अणवान रोगीने। और बलवान रोगीका, पैत्तिक पित्तथी थयेवे। पित्तजन्य, अतीसार अतिसार अतिसार, यदि ओ यदि, न तिष्ठति शान्त न थाय ते। शान्त न हो तो, तम् तेने उसको, पयसा दूधथी दूधसे, विरेचयेत् विरेचन कराना चाहिए ॥ ५८ ॥

58 If the diarrhea of the pitta

type in a strong person with powerful gastric fire does not abate, he should be purged with medications mixed with milk

पलाशफलनिर्यूहं पयसा सह पाययेत् ।
ततोऽनुपाययेत् कोष्णं क्षीरमेव यथाबलम् ॥५९॥

पलाश-फल-भाभराना इणना ठाकके फलोंके निर्यूहम् क्वाथने काथको, पयसा दूधनी दूधके, सह साथे साथ, पाययेत् पीवराववे। पिलावे, तत. त्थार पछी उसके बाद, कोष्णम् थोडाक डीना थोडासा गरम, क्षीरम् एव दूधनुं एव दूधका ही, यथाबलम् शक्ति प्रभाणु शक्तिके अनुसार, अनुपाययेत् अनुपान कराना चाहिए ॥ ५९ ॥

59 The patient should be given as potion the decoction of the seeds of palas mixed with milk, followed by an after-potion of genially warm milk according to his strength.

प्रवाहिते तेन मले प्रशाम्यत्युदरामयः ।
पलाशवत् प्रयोज्या वा त्रायमाणा विशोधिनी ॥६०॥

तेन ते क्वाथथी उस काथसे, मले मल मलके, प्रवाहिते नीकणी जती बाहिर बह जाने पर, उदरामय पित्तने। अतिसार पित्तका अतिसार, प्रशाम्यति शांत थाय छे शांत होता है, पलाशवत् भाभराना क्वाथनी पेठे ठाकके काथके सह, विशोधिनी मधनुं शोधन करनार मलके शोधन करनेवाली, त्रायमाणा वा त्राय-भाणुने। पणु असवर्गका भी, प्रयोज्या प्रयोग करवे। प्रयोग करना चाहिए ॥ ६० ॥

60 Thus by means of this medication when the morbid matter in his bowel gets flushed out, the abdominal trouble gets relieved. Zalil should be used in the same manner as a purificatory agent.

५९. सह पाययेत्-पाययेत् तम् (घ)

५७ अजाक्षीरप्रयोगेण-आजक्षीरप्रयोगेण (ख)

पित्तातिसारे अनुवासनम्—

सांसर्ग्यां क्रियमाणायां शूलं यद्यनुवर्तते ।
सुतदोषस्य तं शीघ्रं यथावदनुवासयेत् ॥६१॥

सुतदोषस्य विरेचनं यथा पछी विरेचन होनेके बाद, सांसर्ग्याम् स संसर्जनं कर्म ससर्जनं क्रम, क्रियमाणायाश्च करवाभा आवतां छतां पक्षु क्रिये जाने पर भी, यदि नो यदि, शूलश्च शूलानु शूलका, अनुवर्तते अनुवर्तनं होय तो अनुवर्तन हो तो, तन् तेने उसको, यथावत् विधिपूर्वकं विधिपूर्वक, शीघ्रम् जल्दीभी तुरन्त ही, अनुवासयेत् अनुवासनभस्ति आपवी अनुवासनवस्ति देवे ॥ ६१ ॥

61. While being subject to rehabilitative procedure if the patient suffers from colic, he should be given purgation followed quickly by unctuous enema in systematic manner

शतपुष्पावरीभ्यां च पयसा मधुकेन च ।
तैलपाद घृतं सिद्धं सखिल्वमनुवासनम् ॥६२॥

शतपुष्पा सुवा शोया, वरीभ्याम् च शतावरी शतावर, पयसा तथा दूध दूध, मधुकेन च जेहीमध मुलहठी, सखिल्वम् तथा जीवाना गर्भ साथे और बेलगिरीके साथ, तैलपादम् धीथी येथा भागनुं तैल भेजवीने घीसे चौथा भाग तैल मिलाकर, सिद्धम् बनावेधु बनाये हुए, घृतम् घी घीको, अनुवासनम् अनुवासनभस्तिभा आपवु अनुवासनवस्तिमें देना चाहिए ॥ ६२ ॥

62. The unctuous enema should be of ghee mixed with 1/4 its quantity of oil and prepared with the paste of dill seed, climbing asparagus, liquorice and bael.

पित्तातिसारे पिच्छावस्ति—

कृतानुवासनस्यास्य कृतसंसर्जनस्य च ।
वर्तते यद्यतीसारः पिच्छावस्तिरतः परम् ॥६३॥

कृत-अनुवासनस्य नेने अनुवासनभस्ति आपवामा आवी होय जिसको अनुवासन दिया गया हो, कृतसंसर्जनस्य च तथा नेणे संसर्जनं कर्म करवाये होय और ससर्जनं करवाया हो, अस्य जीवा आ रोगीने ऐसे इस रोगीको, यदि नो यदि, अतीसार. अतिसार रोग, अतिसार रोग, वर्तते आलु रहे जारी रहे, अतः परम् तो ते पछी तो तदनन्तर, पिच्छावस्ति तेने पिच्छावस्ति आपवी भेजवी इसको पिच्छावस्ति देनी चाहिए ॥ ६३ ॥

63 If even after the administration of the unctuous enema and of the rehabilitative regimen, diarrhea still persists then the mucilaginous enema should be given.

परिवेष्ट्य कुशैराद्रैरार्द्रवृन्तानि शाल्मलेः ।
कृष्णमृत्तिकयाऽऽलिप्य स्वेदयेद्गोमयाग्निना ॥६४॥
सुशुष्कां मृत्तिकां स्नात्वा नानि वृन्तानि शाल्मलेः ।
शृने पयसि मृद्नीयादापोऽथोल्बले ततः ॥६५॥
पिण्डं मुष्टिसमं प्रस्थे तत् पूतं तैलसर्पिषोः ।
स्नेहितं मात्रया युक्तं कल्केन मधुकस्य च ॥६६॥
वस्तिमभ्यक्तगात्राय दद्यात् प्रत्यागते ततः ।
स्नात्वा भुञ्जीत पयसा जाङ्गलानां रसेन वा ॥६७॥

शाल्मलेः शाल्मलिनी शाल्मलिके, आर्द्रवृन्तानि लीली जलजीयो हरे वृन्तोंको, आर्द्रैः लीला ताजी, कुशैः हर्षोवडे कुशाओंसे, परिवेष्ट्य आरे तरश्चो वीटीने चारों ओर लपेटकर, कृष्णमृत्तिकया काली माटीभी काली मिट्टीसे, आलिप्य लेपन करीने लेपन करके गोमयाग्निना अज्याना अग्निथी कण्डोंके अग्निसे, स्वेदयेत् स्वेद आपवे स्वेद देना चाहिए, तत त्पार पछी उसके बाद, मृत्तिकाम् माटीने मिट्टीको, सुशुष्काम्

६५ सुशुष्का-शुष्कां तु (ब.)

६६ पिण्डम्-पिण्डम् (ग. ड. थ.)

स्नेहित-योजित . थ त थ थ

६७ अस्माकलोकादनन्तरम्—

‘इतिपिच्छावस्तिः’ इति (क.) पुस्तके पठ्यते ।

भारी रीते झुकायेदी अच्छी तरहसे सूख गई, ज्ञात्वा
अष्टीने जानकर, तानि भाई आपराभा आवेदी ते
बाप दिये हुए उन, शालमले: शैभणीनी शाल्मलिके,
वृन्तानि उभणीओने वृन्तोंको, उलूखले भाउलियाभा
ऊखलमें, आपोध्य भाडीने कूटकर, मुष्टिसमम्
४ तोलाना ४ तोलेके, पिण्डम् १५३ने पिण्डको, पस्थे
थोसु तोला चौसठ तोले, शृते पयसि गरभ
उरेला दूधभा गरम किये हुए दूधमें, मृद्वीयात्
थोणी नाभवी मसल देना, पूतम् तत् वस्त्रथी
भागेल तेने वस्त्रसे छाने हुए उसको, तैलसर्पिषो:
तेल अने घीनी तैल और घीकी, मात्रया मात्राथी
मात्रासे, स्नेहितम् स्निग्ध करीने स्निग्ध करके, मधुकस्य
च अने जेहीमधना और सुलहठीके, कल्केन उदक
साथे कल्के साथ, युक्तम् मिश्रित करीने मिलाकर,
अभ्यक्तगात्राय तेलने अभ्यंग जेना गात्रोभा उरेदो
छे ओवा ते शोणीने जिसके गात्रों तैलका अभ्यंग
हुआ हो ऐसे रोगीको, वस्तिम् अस्ति वस्ति, दद्यात्
आपवी देनी चाहिए, ततः त्वार पछी पश्चात्, प्रत्या-
गते आपेदी अस्ति पाछी करे त्वारे दी हुई वस्ति
छोट आने पर, स्नात्वा स्नान करीने स्नान करके,
पयसा दूधनी साथे दूधके साथ, जात्रलानाम् अथवा
अगल आष्टीओना या जात्रल प्राणियोंके, रसेन वा
भासरसनी साथे मासरसरे, भुज्जीत ओज्जन करवु
भोजन करना चाहिए ॥ ६४ ६७ ॥

64-67 Envelop the green leaf-
stalks of silk-cotton tree with green
sacrificial grass and plaster it with
black earth and steam-boil it in the
cow-dung fire, till the earth gets
dried up Take out the leaf-stalks of
silk cotton and crush them in boiled
milk and pound them in a mortar and
make into balls of 4 tolas each. The
ball should be mixed with 64 tolas of
oil and ghee and filtered and adding
the paste of liquorice, this unctuous
enema should be given to the patient

previously inuncted. After the enema
has returned, the patient should take
h's bath and then eat his meal along
with milk or with meat-juice of
jangala animals.

पित्तातिसारज्वरशोथगुल्म-

जीर्णातिसारग्रहणीप्रदोषान् ।

जयत्ययं जीघ्रमतिप्रवृद्धान्

विरेचनास्थापनयोश्च वस्तिः ॥६८॥

अयम् आ यह, वस्ति पिच्छाअस्ति पिच्छावस्ति,
अतिप्रवृद्धान् अति पछी गयेला बहुतसे बढ़ गये हुए,
पित्तातिसार- पित्तातिसार पित्तातिसार, ज्वर- ज्वर
ज्वर, शोथ- शोथ शोथ, गुल्म- गुल्म गुल्म,
जीर्णातिसार- ज्वर अतिसार पुराने अतिसार, ग्रहणीप्रदो-
षान् अने ग्रहणीना दोषो और ग्रहणीके दोषों, विरेचन-
आस्थापनयो च तथा विरेचन तेमज आस्थापनना
अतियोगने तथा विरेचन एवं आस्थापनके अतियोगको,
जीघ्रम् ज्वरदी तुरन्त, जयति अते छे जीतती है ॥ ६८ ॥

68 This purgative as well as co-
rrective enema cures quickly severe
types of diarrhea of the pitta type,
fever, edema, gulma, chronic diarrhea,
and assimilation disorders.

रक्तातिसारलक्षणम्—

पित्तातिसारी यस्त्वेतां क्रियां मुक्त्वा निषेवते ।

पित्तलान्धन्नपानानि तस्य पित्तं महाबलम् ॥६९॥

कुर्याद्रक्तातिसारं तु रक्तमाशु प्रदूषयेत् ।

सृग्णां शूलं विदाहं च गुदपाकं च दारुणम् ॥७०॥

य. तु जे जो, पित्तातिसारी पित्तातिसारी पुरुष
पित्तजन्य अतिसारवाला पुरुष, एताम् आ इस, क्रियाम्

६८ शोथगुल्म-शोथगुल्म (६)

.. वस्ति वस्ति (५ फ)

७० कुर्याद्रक्तातिसारं तु रक्तमाशु प्रदूषयेत्-रक्तातिसार कुरते
रक्तमाशु प्रदूषयेत् (६. क.)

.. कुर्याद्रक्तातिसारं तु-रक्तातिसार कुरते (६.)

ચિકિત્સાને ચિકિત્સાકો, મુત્તવા ઘોડીને છોડકર, પિત્તલાનિ પિત્તને વધારનારાં પિત્તકો વધાનેવાલે, અન્નપાનાનિ અન્નપાનેનું અન્નપાનાદિકકા, નિષેવતે સેવન કરે છે સેવન કરતા હૈ, તસ્ય તેનું સસકા, મહાબલમ્ અત્યંત વધી ગયેલું અધિક વડા હુઆ, પિત્તમ્ પિત્ત પિત્ત, માશુ બલદી તુરન્ત, રક્તમ્ તુ લોહીને રક્તકો, પ્રદૂષયેત્ દૂષિત કરે છે દૂષિત કરતા હૈ, રક્તાતિસારમ્ લોહીથી મિશ્રિત અતિસાર રક્તસે મિશ્રિત અતિસાર, તૃણામ્ તૃણ પ્યાસ, શૂલમ્ શૂલ શૂલ, વિદાહમ્ ચ અને વિદાહ ઓર વિદાહ, દારુણમ્ તથા ભય કરે તથા સતરનાક, ગુદપાકમ્ ચ ગુદપાકને ગુદપાકકો, કુર્વાત્ ઉત્પન્ન કરે છે વૈદા કરતા હૈ ॥૬૯-૭૦॥

69-70. If the patient suffering from pitta type of diarrhea gives up the treatment and indulges in pitta-provoking eats and drinks, his pitta gets greatly provoked and produces dysentery or hemorrhagic-diarrhea, vitiates the blood and produces thirst colic, burning sensation and serious anal inflammation.

રક્તાતિસારચિકિત્સા—

તત્રચ્છાગં પયઃ શસ્તં શીતં સમધુશર્કરમ્ ।
પાનાર્થં વ્યજ્જનાર્થં ચ ગુદપ્રક્ષાલને તથા ॥૭૧॥

તત્ર તે અવસ્થામાં સસ અવસ્થામાં, પાનાર્થમ્ પીવાને માટે પીનેકે લિય, મોજનાર્થમ્ જમવાને માટે ખાનેકે લિય, તથા તથા તથા, ગુદપ્રક્ષાલને ચ ગુદને ધોવા માટે ગુદાકો ધોનેકે લિય, શીતમ્ ઠંડું ઠંડા, સમધુશર્કરમ્ મધ અને સાકર મેળવેલું ગહદ તથા ચીની મિલાયા હુઆ, છાગમ્ બકરીનાં, પયઃ દૂધ વૂધ, ગાસામ્ પ્રશસ્ત છે પ્રશસ્ત હૈ ॥ ૭૧ ॥

71. In this condition goat's cold milk mixed with honey and sugar is

recommended as drink and sauce and also for anal douching.

ઓદનં રક્તશાલીનાં પયસા તેન મોજયેત્ ।
રસૈઃ પારાવતાદીનાં ઘૃતમૃદૈઃ સશર્કરૈઃ ॥૭૨॥

તેન બકરીના તે બકરીકે સસ, પયસા દૂધથી દૂધસે, રક્તશાલીનામ્ લાલ ચોખાનું લાલ ચાવલકા, મોજનમ્ ભોજન મોજન, મોજયેત્ ખવડાવવું સિલાવે, ઘૃતમૃદૈઃ અથવા ઘીથી વધારેલા અથવા ઘીસે છોકે હુય, સશર્કરૈઃ સાકરવાળા ચીનીસે યુક્ત, પારાવતાદીનામ્ પારાવત વગેરેના પારાવત આદિકે, રસૈઃ માંસરસો વડે ભોજન કરાવવું માંસરસોસે મોજન કરાવે ॥ ૭૨ ॥

72. The patient should be made to eat cooked red sali rice with this milk or with meat-juices of the pigeon and other birds, seasoned with ghee and mixed with sugar.

શશપક્ષિમૃગાણાં ચ શીતાનાં ધન્વચારિણામ્ ।
રસૈરનમ્લૈઃ સઘૃતૈર્મોજયેત્તં સશર્કરૈઃ ॥૭૩॥

શીતાનામ્ શીત વીર્યવાળાં શીત વીર્યવાળે, ધન્વચારિણામ્ અને સૂકી ભૂમિમાં ચરનારાં ઓર જાગલ ભૂમિમાં ચરનેવાલે, શશ-પક્ષિ સસલાં, પક્ષીઓ સરગોશ, પક્ષિગણ, મૃગાણામ્ તથા પશુઓનાં ઓરપ શુબ્રોકે, અનમ્લૈઃ ખટાશ વિનાના સડાઈ નહીં ઢાલે હુય, સઘૃતૈઃ ઘીથી મિશ્રિત કરેલા ઘીસે મિશ્રિત, સશર્કરૈઃ અને સાકર મેળવેલા ઓર ચીની મિલાયે હુય રસૈઃ માંસરસોથી માંસરસોસે, તત્ત તેને સસકો, મોજયેત્ ભોજન કરાવવું સિલાના ચાદિય ॥ ૭૩ ॥

73. He may be fed with the non-acidified meat-juices of rabbits, birds and animals of the jangala type which are cooling in action, seasoned with ghee and mixed with sugar

૭૨ ઓદનં-મોજન (ચ પ, છ ક ત થ વ) ।

૭૩ શશપક્ષિમૃગાણાં ચ શીતાનાં ધન્વચારિણામ્-શાના

ધન્વચારિણાં ચ શીતાનાં મૃગપક્ષિગણ (વ.)

૭૧ પાનાર્થં વ્યજ્જનાર્થં ચ-પાનાર્થે વ્યજ્જનાર્થે ચ (ક.)

रुधिरं मार्गमाज वा घृतभृष्टं प्रशस्यते ।
काश्मर्यफलयूषो वा किञ्चिदम्ल सशर्करः ॥७३॥

घृतभृष्टम् धीमां वधारेणु वीधे छोंका हुआ, मार्गम् हरिणुं हरिणका, आजम् वा डे भङ्गनु या वरुने, रुधिरम् रक्त रुधिर, किञ्चिदम्लः अथवा गे।।।।। भृष्टभृष्टाणो या ओड़ीसी खटाईवाला, सशर्करः साकर-सहित चीनीके साथ, काश्मर्यफलयूषः वा शीतलानां क्षणेन यूप गम्भारीफलोंका यूप, प्रशस्यते श्रेष्ठ भोजन है ॥ ७४ ॥

74. The blood of the deer or of the goat seasoned with ghee, or the slightly acidified soup of the fruits of silk-cotton tree mixed with sugar, is recommended in the above condition

नीलोत्पलं मोचरसं समङ्गा पद्मकेशरम् ।
अजाक्षीरयुतं दद्याज्जीर्णं च पयसौदनम् ॥७५॥
दुर्बलं पाययित्वा वा तस्यैवोपरि भोजयेत् ।
प्राग्भक्तं नवनीतं वा दद्यात् समधुशर्करम् ॥७६॥

नील उत्पलम् नील उभण नीलोफर, मोचरसम् मोचरस, समङ्गा रीसाभणी लाजवन्ती, पद्मकेशरम् तथा उभणना ततु ओणोना थूणुने तथा कमलकेशर इनके चूर्णको अजाक्षीर- भङ्गरीना दूधमां बकरीके दूधमें, युतम् भेणवीने मिलाकर, दद्यात् आपना देना चाहिए, जीर्णं च अने ते पथी अथ त्थारे और वह पच जाय तब, पयसा दूधनी साथे दूधके साथ, ओदनम् भात आपवे। भात देना चाहिए, दुर्बलम् वा अथवा दुर्भण रक्तातिसारवाणाने या बलहीन रक्तातिसारवालेको, पाययित्वा नीलोत्पलादि थूणुं भङ्गरीना दूध साथे पाथीने नीलोत्पलादि चूर्णको बकरीके दूधके साथ पिलाकर, तस्य एव तेना उसके, उपरि उपर ही, भोजयेत् को।।।।। करावतु भोजन करना चाहिए, प्राग्भक्तम् वा अथवा नभया पहुँचा अथवा भोजनके पहल, समधुशर्करम् मधु अने साकरसहित शहद और चीनीसहित, नवनीतम् मा।।।।। भक्षण, दद्यात् आपनु देना चाहिए ॥ ७५-७६ ॥

75-76. Blue lily, the gum of silk-cotton, madder and lotus anthers should be given mixed with goat's milk, and when this dose is digested milk and rice should be given as diet. If the patient is weak, he should be given this potion and should immediately be made to take his food, or he should be given butter with honey and sugar before meals

प्राश्य क्षीरोत्थितं सर्पिः कपिजलरसाशनः ।
ज्यहाद्वारोग्यमाप्नोति पयसा क्षीरभुक् तथा ॥७७॥

कपिजल- उपि।।।।। कपिजलके रसाशनः मांस-रसने। आहार करते। मासरसका आहार करता हुआ, तथा अथवा अथवा, क्षीरभुक् डेवण दूधने।।।।। आहार करते। हदी सिर्फ दूधका ही आहार करता हुआ रोगी, क्षीरोत्थितम् दूधमांथी डाढे।।।।। दूधसे निकाले हुए, सर्पिः धी वीको पयसा दूध साथे दूधके साथ, प्राश्य पाथीने खाकर, ज्यहात् त्रणु दिवसमां तीन रोजमें, आरोग्यम् आरोग्यने आरोग्यको, माप्नोति प्राप्त करे छे प्राप्त करता है ॥ ७७ ॥

77. The person, taking the meat-juice of partridge for his diet, or living on a milk diet, recovers within three days from this disease by taking milk-churned ghee with milk.

पीत्वा शतावरीकल्कं पयसा क्षीरभुजयेत् ।
रक्तातिसारं पीत्वा वा तथा सिद्धं घृतं नरः ॥७८॥

क्षीरभुक् डेवण दूधने। आहार करते। केवल दूधका आहार करता हुआ, नरः पुरुष पुरुष, शतावरी शतावरीना शतानरके, कल्कम् उड्डने कल्कको, पयसा दूधनी साथे दूधसे, पीत्वा पीने पीकर, तथा सिद्धम् अथवा तेनाथी सिद्ध करे।।।।। और इसमें सिद्ध किये हुए, घृतम् वा धीने वीको, पीत्वा पीने पीकर, रक्तातिसारम् रक्तातिसारने रक्तातिसारको, जयेत् निर्भूण करे छे नष्ट करता है ॥ ७८ ॥

78. The patient observing milk diet should get his hemorrhagic diarrhea (dysentery) cured by drinking the paste of climbing asparagus mixed with milk or by drinking ghee prepared with climbing asparagus

घृतं यवागूमण्डेन कुटजस्य फलैः शृतम् ।
पेयं तस्यानु पातव्या पेया रक्तोपशान्तये ॥७९॥

रक्त- रक्तातिसारभा पडता दोहीनी रक्तातिसारमें गिरते हुए खूनकी, उपशान्तये शान्तिने भाटे शान्तिके लिए, कुटजस्य फलैः धन्ववेधी इन्द्रजौसे, शृतम् तैयार करेले तैयार स्थि, घृतम् धी घीको, यवागूमण्डेन यवागूना मंडली यवागूके मंडसे, पेयम् पीवुं पीवे, तस्य तेना उसके, अनु पछी बाद, पेया पेया पेयाका, पातव्या पीवी पान करना चाहिए ॥ ७९ ॥

79. Ghee prepared with the paste of kurchi seeds may be taken with the supernatant part of gruel, followed by a potion of thin gruel for the cure of blood in the stools.

त्वक् च दारुहरिद्रायाः कुटजस्य फलानि च ।
पिप्पली शृङ्गवेरं च द्राक्षा कटुकरोहिणी ॥८०॥
षड्भिरेतैर्वृतं सिद्धं पेयामण्डावचारितम् ।
अतिसारं जयेच्छीघ्रं त्रिदोषमपि दारुणम् ॥८१॥

दारुहरिद्रायाः त्वक् च दारुहरिद्राकी छाल, कुटजस्य फलानि च धन्ववे इन्द्रजौ, पिप्पली पीपर पिप्पली, शृङ्गवेरम् आहु अदरक, द्राक्षा द्राक्ष मुनके, कटुकरोहिणी च अने उडु और कटुकी, एतै आ इन, षड्भिः छ द्रव्येधी छः द्रव्योसे, सिद्धम् पकवेले तैयार किया, घृतम् धी घी, पेया-मण्ड-पेयाना मंडली साथे पेयाके मण्डके साथ, अवचारितम् बोअनभा उपयोग करवाधी भोजनमें लेनेसे, त्रिदोषम्

त्रिदोषधी थयेला त्रिदोषसे उत्पन्न, दारुणम् दारुण अयकर, अतिसारम् अतिसारने अतिसारको, अपि पक्षमी, शीघ्रम् जल्दीधी शीघ्रतासे, जयेत् अते छे जीतता है ॥ ८०-८१ ॥

80 81 The ghee prepared with the bark of indian berberry, kurchi seeds, long pepper, ginger, grapes and kurroa, when taken with the supernatant part of gruel, cures quickly even severe diarrhea caused by tridiscordance

कृष्णमृन्मधुकं शङ्खं रुधिरं तण्डुलोदकम् ।
पीतमेकत्र सक्षौद्रं रक्तसंग्रहणं परम् ॥८२॥

कृष्णमृन् ऊणी भाटी काली मिट्टी, मधुकम् जेडीमध मुलहठी, शङ्खम् शंभना दुडुडानी भरभ शसके दुक्केकी भस्म, रुधिरम् केसर केसर, तण्डुलोदकम् येआनु धालु चावल्लोका धोवन, सक्षौद्रम् मध साथे शहदके साथ, एकत्र अेकत्र करीने एकत्र करके, पीतम् पीवामा आवे तो ते पिया जाय तो वह, परम् श्रेष्ठ भेष्ठ, रक्तसंग्रहणम् दोहीने मध करनारु छे खूनको बंध करनेवाला है ॥ ८२ ॥

82. Black earth, liquorice, conch, saffron and rice-water mixed together and taken with honey, act as a good hemostatic

पीतः प्रियङ्गुकाकल्कः सक्षौद्रस्त्वण्डुलाम्भसा ।
रक्तस्रावं जयेच्छीघ्रं धन्वमांसरसाशिनः ॥८३॥

सक्षौद्रः मधनी साथे शहदके साथ, तण्डुलाम्भसा येआनु धालु मेणवीने चावल्लोके धोवनको मिलाकर, पीतः पीधेले पिया हुआ, प्रियङ्गुका धडेलाने प्रियङ्गुका, कल्क उडु कल्क, धन्व- म गल प्राणीयोना जागल प्राणियोंके, मांसरसाशिनः मांसरसनु पथ्य राभनार रेगीना मांसरसका पथ्य रखनेवाले रोगीके, रक्तस्रावम् रक्तावने रक्तस्रावको, शीघ्रम् जल्दीधी शीघ्रतासे, जयेत् अते छे जीतता है ॥ ८३ ॥

83. The paste of perfumed cherry, taken with honey and rice water, stops quickly the hemorrhage in a person

८० त्वक् च दारुहरिद्राया कुटजस्य फलानि च—वस्त्रकस्य च बीजानि दारुणाश्च त्वच उत्तमा (य ड फ व)
,, द्राक्षा-लाक्षा (घ)

living on a diet of the meat-juice of jangala animals.

कल्कस्त्रिलानां कृष्णानां शर्करापञ्चभागिकः ।
आजेन पयसा पीतः सद्यो रक्तं नियच्छति ॥८४॥

शर्करा- साकरना चीनीके, पञ्चभागिक पांथभा-
भाग्यी लीधेय पाचवें हिस्सेसे लिया हुआ, कृष्णा-
नाम् डाण्डा काले, तिलानाम् तलने तिलोंका, कल्क-
कल्क, आजेन भकरीना बकरीके, पयसा दूधनी
साथे दूधके साथ, पीत पीनाथी पीनेसे, रक्तम् खोलीने
रक्तको, सद्य पुस्त तुरन्त, नियच्छति डाण्डा लावे छे
रोकता है ॥ ८४ ॥

84 The paste of black til mixed with five times its quantity of sugar taken with goat's milk stops the blood in stools immediately.

पल वत्सकबीजस्य श्रपयित्वा रसं पिबेत् ।
यो रसाशी जयेच्छीघ्रं स पैत्तं जठरामयम् ॥८५॥

रसाशी भासुरसनुं पथ्य राजनारे। मासरयका
पथ्य रखनेवाला, य. जे पुरुष, जो पुरुष, वत्सकबीजस्य
छंदनपना इन्द्रजौके, पलम् आर तोलाने चार तोलेको,
श्रपयित्वा छिड़ाणीने उवालकर, रसम् तेना क्वाथने
उसके कायको, पिबेत् पीओ छे पीता है, स. ते वह,
पैत्तम् पित्तथी थथेला पित्तसे उत्पन्न हुए, जठरामयम्
अतिसारने अतिसारको, शीघ्रम् जल्दीथी जल्दीसे,
जयेत् भटाडे छे मिटाता है ॥ ८५ ॥

85 The man who observes a diet of meat-juice, gets cured of stomach-disorders due to pitta by taking the decoction of four tolas of kurchi seeds.

पीत्वा सशर्कराक्षौद्रं चन्दनं तण्डुलाम्भसा ।
दाहतृष्णाप्रमेहेभ्यो रक्तस्रावाच्च मुच्यते ॥८६॥

८६. तण्डुलाम्भसा-तण्डुलाम्बुना (ब.)

सशर्करा- साकर चीनी, क्षौद्रम् मधु शहद, चन्दनम्
तथा चन्दनने तथा चन्दनको, तण्डुलाम्भसा थोभाना
धोभुथी चावल्लोके धोवनसे, पीत्वा पीने पीकर, दाह-
दाह, तृष्णा तरस प्यास, प्रमेहेभ्य. प्रमेह, प्रमेह,
रक्तस्रावाच्च च अने रक्तस्रावथी और रक्तस्रावसे,
मुच्यते अनुष्य मुक्त थाय छे मनुष्य मुक्त होता है ॥ ८६ ॥

86 By taking sandal mixed with sugar, honey and rice water, the patient gets cured of burning thirst, urinary disorders and hemorrhage

पित्तातिशारे गुदवलीपाकचिकित्सा—

गुदो बहुभिरुत्थानैर्यस्य पित्तेन पच्यते ।
सेचयेत्तं सुशीतेन पटोलमधुकाम्बुना ॥८७॥
पञ्चवल्कमधूकानां रसैरिक्षुरसैर्युतैः ।
छागैर्गव्यैः पयोभिर्वा शर्कराक्षौद्रसंयुतैः ॥८८॥

बहुभिः अनेक वभत् अनेक दफे, उत्थानै
भयोत्सर्गं भाटे छिड़ाथी मलत्यागके लिए उठनेसे,
यस्य जेनी जिसकी, गुद. गुदा गुदा, पित्तेन पित्तथी
पित्तसे, पच्यते पाडी भय छे पक जाती है, तम् तेनी
ते गुदा पर उसकी उस गुदा पर, सुशीतेन अत्यंत
ठंडा अतिशीत, पटोल- परवल परवल, मधुक-कम्बुना
अने जेडीमधना क्वाथ और मुलहठीके काय,
पञ्चवल्क- पांथ क्षीरी वृक्षनी छाल पाच क्षीरी वृक्षकी
छाल, मधूकानाम् तथा मधुना तथा मधुवेके, रसैः
क्वाथ काय, इक्षुरसै शेरडीना रसे। ईखके रस, शर्करा-
क्षौद्र- अथवा साकर अने मधु अथवा चीनी और शहदसे,
संयुतै साथे भेजवेले मिले हुए, छागै. भकरीना
बकरीके गव्यै वा डे गायनां या गौके, घृतैः घी घी,
पयोभि. डे दूधथी या दूधसे सेचयेत् परिषेक डरवे
परिषेक करना चाहिए ॥ ८७ ८८ ॥

87-88. If the anus of the patient gets inflamed by frequent passing of stools, it should be affused with well-cooked decoction of wild snake-gourd

८८ क्षौद्रसंयुतै-मधुसंयुतै (ब.)

and liquorice, or with the decoction of the bark of the pentad of milk-exuding trees and liquorice, or with sugar-cane juice or with goat's or cow's ghee or milk mixed with sugar and honey.

प्रक्षालनानां कर्कैर्वा ससर्पिष्कैः प्रलेपयेत् ।
एषां वा सुकृतैश्चूर्णैस्तं गुदं प्रतिसारयेत् ॥८९॥

प्रक्षालनानाम् अथवा प्रक्षालन भाटेनां द्रव्येना
अथवा प्रक्षालनके द्रव्योके, ससर्पिष्कै धीसहित घी
सहित, कर्कैः वा छेडा वडे कल्कोष्ठे, प्रलेपयेत् प्रलेप
करवे। प्रलेप करना चाहिए, एषाम् वा अथवा आ
द्रव्येना या इन द्रव्योके सुकृतैः सारी रीते तैयार
छेडा अच्छी तरहसे बने हुए, चूर्णै यूर्णै वडे चूर्णसे,
तम् ते उस, गुदम् गुदा उपर गुदाके ऊपर, प्रतिसारयेत्
प्रतिसारण करवुं प्रतिसारण करना चाहिए ॥ ८९ ॥

89. The anus should be smeared with the paste of the drugs described with reference to affusion, mixed with ghee. or the prolapsed anus may be dusted with the fine powder of those drugs

घातकीलोधचूर्णैर्वा समांशैः प्रतिसारयेत् ।
तथा स्रवति नो रक्तं गुदं तैः प्रतिसारितम् ॥९०॥
पक्ता प्रशमं याति वेदना चोपशाम्यति ।

समांशै अथवा सरभा भागमां लीधेदां अथवा
समान भागमें लिये, घातकी- धावडीनां दूध घायके
फूल, लोधचूर्णै वा अने दोधरनां यूर्णै वडे और
कोधके चूर्णसे, प्रतिसारयेत् प्रतिसारण करवुं प्रतिसारण
करना चाहिए, तथा तै आ प्रमाणे तेनाथी इस प्रकार
इनसे, प्रतिसारितम् प्रतिसारण करेदी प्रतिसारण करने
पर, गुदम् गुदा गुदासे, रक्तम् दोधडीने रक्त, नो स्रवति

स्रवती नहीं नहीं बहता, पक्ता अने गुदाने परिपाक
और गुदाका परिपाक, प्रशमम् शान्तिने शान्त, याति
पामे छे होता है, वेदना च तेमन् पीडानु एवं
वेदनाका, उपशाम्यति शमन थाय छे शमन
होता है ॥ ९० ॥

90-90½. Or, the prolapsed anus may be dusted with the powder of fulsee flower and lodh in equal quantity The anus thus dusted does not bleed, the inflammation gets alleviated and the pain relieved.

यथोक्तैः सेचनैः शीतैः शोणितेऽतिस्रवत्यपि ॥९१॥
गुदवङ्क्षणकटयूरु सेचयेद्भूतभावितम् ।
चन्दनाद्येन तैलेन शतघौतेन सर्पिषा ॥९२॥
कार्पाससंगृहीतेन सेचयेद्गुदवङ्क्षणम् ।

शोणिते दोधडी रक्तके, अतिस्रवति अपि अति
प्रमाणमां स्रवतु दोध ते बहुत प्रमाणमें गिरने पर,
घृतभावितम् धीथी भाविश छेदा घीसे भावित, गुद-
वङ्क्षण गुदा, वक्षण गुद, वङ्क्षण, कटि- छेड कटि,
ऊरु- अने आथणने और ऊरुको यथोक्तै उपर छेदा
प्रयम कहे हुए, शीतैः छेडा ठडे, सेचनैः सेचनेथी
सेचनसे, सेचयेत् परिषेड करवे। परिषेचन करे, कार्पास-
इना पूमडाथी रुईके फायेसे, संगृहीतेन लीधेदा लिये,
चन्दनाद्येन चन्दनादि चन्दनादि, तैलेन तेलथी तैल,
शतघौतेन अथवा सो वभत धीधेदा या सो दफे
धोये, सर्पिषा धीथी घीसे गुदवङ्क्षणम् गुदा अने
वक्षण पर गुदा और वङ्क्षण पर, सेचयेत् सेचन
करवुं सेचन करना चाहिए ॥ ९१-९२ ॥

91-92½. If the bleeding still continues even after the above described cool affusions, the anus, groins, waist and thighs should be anointed with ghee and affused The anus and groins

९०. समांशै-समाधे (घ)

„ तथा स्रवति नो रक्तम्-तथा न च स्रवत्यसम् (त.)

„ „ „ „ „ -तथा रक्त न स्रवति (घ. व)

९१ शोणितेऽतिस्रवत्यपि-शोणिते नि स्रवत्यति (घ)

९२ सेचयेत्-भावयेत् (त. व. फ.)

should be affused with a swab soaked in the Compound Sandal Oil or with the hundred times washed ghee.

रक्तातिसारे चिकित्साक्रम —

अल्पाल्पं बहुशो रक्तं सशूलमुपवेश्यते ॥९३॥
यदा वायुर्विवद्धश्च कृच्छ्रं चरति वा न वा ।
पिच्छावस्ति तदा तस्य यथोक्तमुपकल्पयेत् ॥९४॥
प्रपौण्डरीकसिद्धेन सर्पिषा चानुवासयेत् ।

यदा ज्वारे जब, बहुश धृष्टी पभत वहत दफे, अल्प-अल्पम् थोडु थोडु थोडा थोडा, सशूलम् शूल-सहित शूलके साथ, रक्तम् रुधिर खून, उपवेश्यते आवे छे आता है, वायु च अने वायु और वायु, विवद्धः गूथनायेदो होधने रुककर, कृच्छ्रम् कष्टपूर्वक कष्ट-पूर्वक, चरति इधो करे छे गति करता है, न वा अथवा सर्वथा इरते। नथी या सर्वथा गति नहीं करता, तदा त्वारे तव, तस्य तेने उसको, यथोक्तम् उपर उहेदी पूर्वोक्त, पिच्छावस्तिम पिच्छावस्ति पिच्छावस्ति, उपकल्पयेत् देवी देनी चाहिए प्रपौण्डरीक- अने प्रपौंडरीकथी और प्रपौंडरीकसे, सिद्धेन तैयार करेला तैयार किये, सर्पिषा च धीथी घीसे, अनुवासयेत् अनुवासनवस्ति आपवी अनुवासनवस्ति देनी चाहिए ॥ ९३-९४ ॥

93-94½ If the patient passes scanty and frequent stools mixed with blood and accompanied with colic, and if he passes the obstructed flatus with difficulty or does not pass at all, he should be given the mucilaginous enema as described before or the unctuous enema of ghee medicated with tubers of white lotus

प्रायशो दुर्बलगुदाश्चिरकालातिसारिणः ॥९५॥
तस्मादभीक्ष्णशस्तेषां गुदे स्नेहं प्रयोजयेत् ।

९५ चिरकालाति-दीर्घकालाति (ब)

९५½ गुदे स्नेहम्-गुदस्नेहम् (त)

चिरकाल- लाभा डाण सुधी दीर्घकाल पर्यन्त, अतिसारिण अतिसारथी पीडाता रोगीथो अतिसारसे पीडित रोगियो, प्रायश धृष्टु इरीने बहुत करके, दुर्बल-गुदा दुर्बली गुदावाला होय छे दुर्बल गुदावाले होते है, तस्मात् ते हेतुथी उस कारणसे, तेषाम् गुदे तेथीनी गुदाभा उनकी गुदामें, अभीक्ष्णशः बारबार बारबार, स्नेहम् स्नेहने। स्नेहका, प्रयोजयेत् प्रयोग करवे। प्रयोग करना चाहिए ॥ ९५ ॥

95-95½. The anus of patients suffering from chronic diarrhea generally gets weak, hence repeated application of unctuous substance should be given to it.

पवनोऽतिप्रवृत्तो हि स्वे स्थाने लभतेऽधिकम् ॥९६॥
बलं तस्य सपित्तस्य जयार्थं वस्तिरुत्तमः ।

अतिप्रवृत्तः अतिवेगवालो अतिवेगवाला, पवन पवन वायु, स्वे स्थाने पोताना स्थानभा अपने स्थानमें, अधिकम् अधिक अधिक, बलम् बलने बलको, लभते प्राप्त करे छे पाता है, सपित्तस्य पित्तयुक्त पित्तयुक्त, तस्य ते वायुनी उग वायुकी, जयार्थं शान्तिने भाटे शान्तिके लिये, वस्ति वस्ति वस्ति, उत्तम. श्रेष्ठ उपाय छे श्रेष्ठ उपाय है ॥ ९६ ॥

96 96½ The vata that is excessively agitated gets even more augmented in its own habitat, to subdue its strength when in association with pitta, the emema is the best remedy

रक्तं विद्वहितं पूर्वं पश्चाद्वा योऽतिसार्यते ॥९७॥
शतावरीवृतं तस्य लेहार्थमुपकल्पयेत् ।

यः जे जो, पूर्वम् भक्षविसर्जन पहले मल-त्यागके पूर्व, पश्चात् वा अथवा भक्षविसर्जन पछी अथवा मलविसर्जनके बाद, विद्वहितम् भक्षसहित मलसहित, रक्तम् रुधिरने रुधिरको, अतिसार्यते आडा वाटे भक्षार डाढे छे बहाता है तस्य तेना उसके,

९६ पवनोऽतिप्रवृत्तो हि-अतिप्रवृत्तो हि पवन (ध. ब)

लेहार्थम् आटपु भाटे चाटनेके लिए, शतावरीघृतम् शतावरीघृत शतावरीघृत, उपकल्पयेत् तैयार करेणु तैयार करना चाहिए ॥ ९७ ॥

97-97½. For the patient who passes blood with or before or after the stools, the medicated Climbing Asparagus ghee should be prepared and administered as a linctus.

शर्करार्धांशिकं लीढं नवनीतं नवोद्धृतम् ॥९८॥
क्षौद्रपादं जयेच्छीघ्रं तं विकारं हिताग्निः ।

शर्करा-अर्धांशिकम् अर्धाभागनी साक्षरवाणु आधे भागकी चीनीसे युक्त, क्षौद्रपादम् अने येथा भागना मधवाणु और चौथे भागके शहदसे युक्त, नव-उद्धृतम् ताणु ताजा, नवनीतम् माणु मक्खन, हिताग्नि हित होजना करनेवाले रोगीके, तम् ते उस, विकारम् विकारने विकारको, शीघ्रम् जल्दी तुरन्त, जयेत् जती दे छे मिटाता है ॥ ९८ ॥

98-98½. This disorder in a man observing wholesome dietetic regimen, will be cured by fresh churned butter mixed with half its quantity of sugar and one fourth its quantity of honey

न्यग्रोधोदुम्बराश्वत्थशुक्लानापोष्य वासयेत् ॥९९॥
अहोरात्रं जले तप्ते घृतं तेनाम्भसा पचेत् ।

न्यग्रोध- वड वरगद, उदुम्बर- उमरडो, गूलर, अश्वत्थशुक्लान् अने पीपणाना अकुरोने और पीपल इनके अंकुरोंको, आपोष्य ध्यरीने कुचलकर, तप्ते गरम गरम, जले जलमा जलमें, अहोरात्रम् ओछे दिवस अने ओछे रात सुधी एक दिन और एक रात्रिपर्यन्त वासयेत् रहेवा देवा रख छोड़ना चाहिए, तेन ते उस, अम्भसा जलथी जलसे, घृतम् धीने घीको, पचेत् पाके करेवा पका लेना चाहिए ॥ ९९ ॥

99-99½ Reduce into paste the buds of banyan, gular fig and holy fig and

keep them one day and night in hot water, prepare ghee with this water.

तदर्धशर्करायुक्तं लिह्यात् सक्षौद्रपादिकम् ॥१००॥
अथो वा यदि वाऽप्यूर्ध्वं यस्य रक्तं प्रवर्तते ।

अधः वा नीचेना भागथी नीचेके भागसे, यदि अपि ऊर्ध्वम् वा अथवा उपरना भागथी या ऊपरके भागसे, यस्य जेने जिसका, रक्तम् रक्त खून, प्रवर्तते पडतु होय तेजे गिरता हो वह, अर्धशर्करा- अर्धा भागनी साक्षरथी आधे हिस्सेकी चीनीसे, युक्तम् भेजवेधु मिला हुआ, सक्षौद्रपादिकम् अने येथा भागना मधथी भेजवेधु और चौथे भागके शहदसे मिला हुआ, तद् ते घृत वह घृत, लिह्यात् आटपु चाटे ॥१००॥

100-100½. This ghee should be used as linctus mixed with 1/2 its part of sugar and 1/4 its part of honey and given to one who bleeds from the orifices of the upper or lower region of the body.

यस्त्वेवं दुर्बलो मोहात् पित्तलान्येष सेवते ॥१०१॥
दारुणं स वलीपाकं प्राप्य जीघ्रं विपद्यते ।

यः तु जे अतिसारवाणो रोगी जो अतिसारवाला रोगी, दुर्बल दुर्बल जती पणु दुर्बल होने पर भी, एवम् ओ प्रमाणे इस प्रकार, मोहात् मोहने लडने मोहसे, पित्तलानि पित्तवर्धक द्रव्योंका, एव ज ही, सेवते सेवन करे छे सेवन करता है, स ते वह, दारुणम् जय कर भयंकर, वलीपाकम् शुद्धनी वलीपाकना पाकेने शुद्धवलीके पाकको, प्राप्य प्राप्त करके, शीघ्रम् जल्दी शीघ्र, विपद्यते भरपु पासे छे मर जाता है ॥ १०१ ॥

101-101½. The person that is debilitated and still makes use of pitta-provoking articles out of ignorance, soon comes to grief, being afflicted

१०० लिह्यात् सक्षौद्रपादिकम् लेहयेत् क्षौद्रपादिकम् (अ फ व.)

with severe suppuration of the anal region.

श्लेष्मातिसारे चिकित्साक्रमः —

श्लेष्मातिसारे प्रथमं हितं लङ्घनपाचनम् ॥१०२॥
योज्यश्चामातिसारघ्नो यथोक्तो दीपनो गणः ।

श्लेष्मातिसारे कृत्वा अतिसारभां कफजन्य अतिसारमें, प्रथमम् प्रथम प्रथम, लङ्घनपाचनम् लघन तथा पाचन चिकित्सा लङ्घन तथा पाचन चिकित्सा, हितम् हितकारक है, यथोक्तः पहले कहेल पूर्वोक्त, आमामातिसारघ्नः आमामातिसार नाशक आमामातिसार-नाशक, दीपनः अने दीपन द्रव्योंसे और दीपन, गणः च गणकी गणकी, योज्यः योग्यता करवी ओर ओर योजना करनी चाहिए ॥ १०२॥

102-102½. In diarrhea due to kapha, lightening and digestive therapies are beneficial to begin with. The drugs of the digestive-stimulant group, if used in the early stage of diarrhea, prove beneficial.

श्लेष्मातिसारघ्नाः कतिपययोगाः —

लङ्घितस्यानुपूर्व्यां च कृतायां न निवर्तते ॥१०३॥
कफजो यद्यतीसारः कफघ्नैस्तमुपाचरेत् ।

लङ्घितस्य अने लघन करव्यु होय ओर कृत्वा अतिसारवाणानी जिसको लघन कराया गया हो ऐसे कफातिसारवालेकी, अनुपूर्व्याम् क्रमिक चिकित्सा, कृतायाम् च अर्ध गया अर्ध पाक्षु होने पर भी, यदि ओ यदि, कफजः कफका, अतिसार अतिसार अतिसार, न निवर्तते मटते न होय तो बंद न होता हो तो, तम् तेने उसका, कफघ्नै कफघ्न द्रव्योंसे, उपाचरेत् उपचार करवे। उपचार करे ॥ १०३॥

103-103½. Even if after lightening therapy and observance of progressive dietetic regimen, the diarrhea born

of kapha does not abate, it should be treated with articles possessing kapha-curing properties.

विल्वं कर्कटिका मुस्तमभया विश्वमेषजम् ॥१०४॥
वचा विडङ्गं भूतीकं धान्यकं देवदारु च ।
कुष्ठं सातिविषा पाठा चव्य कटुकरोहिणी ॥१०५॥
पिप्पली पिप्पलीमूलं चित्रकं हस्तिपिप्पली ।
योगाङ्गुलीकार्धविहितांश्चतुरस्तान् प्रयोजयेत् ॥१०६॥
शृताङ्गुलीश्लेष्मातिसारेषु कायाग्निबलवर्धनान् ।

विल्वम् भीलु बेलगिरी, कर्कटिका डाडडी खीरा, मुस्तम् मोथ मोथा, मभया हरडे हरड, विश्वमेषजम् अने सुंठ और सोंठ, वचा वच वच, विडङ्गम् वावडिंग वायविडंग, भूतीकम् अजवायन, धान्यकम् धान्या धनिया, देवदारु च अने देवदार और देवदारु, कुष्ठम् कूठ कूठ, सातिविषा अतिवषिणी कुली अलीस, पाठा पाठा पाठी, चव्यम् चव्य चव्य, कटुकरोहिणी अने कटु और कटुकी, पिप्पली पीपर पिप्पली, पिप्पलीमूलम् पीपरीमूलना अ ठोडा पिप्पली-मूल, चित्रकम् चित्रक चित्रक, हस्तिपिप्पली अने गज-पीपर और गजपिप्पली, तान् ओ उन, श्लोकार्ध-अर्धा अर्धा श्लोकार्थी आधे आधे श्लोकसे, विहितान् कहेल कहे गये, कायाग्नि-जठराग्निनु जठराग्निके, बलवर्धनान् अण वधारनारा बलको बढ़ानेवाले, शृतान् अने उडाली तैयार करेला और उबाल कर तैयार किये हुए, चतुर-स्तार चार, योगान् योगाने योगोंका, श्लेष्मातिसारेषु कृत्वा अतिसारभां कफके अतिसारमें, प्रयोजयेत् प्रयोग करवे। प्रयोग करें ॥ १०४ १०६॥

104-106½ (1) Bael, galls, nut-grass, chebulic myrobalan and dry ginger; (2) sweet flag, embelia, bishop's weed, coriander and deodar, (3) costus, indian atees, patha, chaba pepper and kurroa, (4) long pepper, roots of long pepper, white-flowered leadwort and elephant pepper—these four recipes each described in a hemistich should be decocted

and used in diarrhea due to kapha, these are promotive of the metabolic heat and body-strength.

अजाजीमसितां पाठां नागरं मरिचानि च ॥१०७॥

धातकीद्विगुणं दद्यान्मातुलुङ्गरसाप्लुतम् ।

रसाञ्जनं सातिविषं कुटजस्य फलानि च ॥१०८॥

धातकीद्विगुणं दद्यात् पातुं सक्षौद्रनागरम् ।

अजाजीम् ७२ जीरा, असिताम् पीपर पिप्पली, पाठाम् पाठा पाढी, नागरम् सूँठ सोंठ, मरिचानि च डाणां भरी काली मिर्च, धातकीद्विगुणम् अने धावडीनां दूध अने भाग और धायके फूल दो भाग, मातुलुङ्गरसाप्लुतम् च अने अने अकेतराना रसमा भेजनीने इनको चकोत्राके रसमें मिलाके, दद्यात् आपवा देवे, सातिविषम् अति-विषनी डणी अतीस, रसाञ्जनम् रसवन्ती रसोंत, कुटजस्य च फलानि छन्दन इन्द्रजौ, धातकीद्विगुणम् अने धाव-डीनां दूध अने भाग और धायके फूल दो भाग, सक्षौद्र-नागरम् सूँठ अने मध साधे सोंठ और शहदके साथ, पातुम् पीवाने पीनेके लिए, दद्यात् आपवा देवे ॥१०७-१०८॥

107-108½. Take cumin seeds, long pepper, patha, dry ginger and black pepper one part each and two parts of fulsee flower; give these mixed liberally with the juice of pomello. Take extract of indian berberry, indian atees and kurchi seeds in one part each and fulsee flower in two parts and give as potion mixed with honey and dry ginger.

धातकी नागरं बिल्वं लोध्रं पद्मस्य केशरम् ॥१०९॥
जम्बूत्वङ्गागरं धान्यं पाठा मोचरसो बला ।
समङ्गा धातकी बिल्वमध्यं जम्बूवास्त्रयोस्त्वचः ११०
कपित्थानि विडङ्गानि नागरं मरिचानि च ।

१०८ फलानि च—फलरसम् (फ.)

१०८½. पातु सक्षौद्रनागरम्—मातुलुङ्गरसान्वितम् (ब)

चाङ्गेरीकोलतक्राम्लांश्चतुरस्तान् कफोत्तरे ॥१११॥
श्लोकार्धविहितान् दद्यात् सस्नेहलवणान् खडान् ।

धातकी धावडीनां दूध धायके फूल, नागरम् सूँठ सोंठ, बिल्वम् पीपु वेलगिरी, लोध्रम् दोधरनी छाल लोधकी छाल, पद्मस्य केशरम् अने डम्पनी केसर और कमलके केसर, जम्बूत्वक् अण्डुलीनी छाल जामुनके पेड़की छाल, नागरम् सूँठ सोंठ, धान्यम् धान्य धनिया, पाठा पाठा पाढी, मोचरस शेमणाने। गुड मोचरस, बला अने भला और खिरैटी, समङ्गा रीसामल्ली लाजवती, धातकी धावडीनां दूध धायके फूल, बिल्व-मध्यम् पीपुने। गर वेलगिरी, जम्बू- अने अण्डुली और जामुन, वास्त्रयो. त्वच तथा अण्डुलीनी छाल तथा आमके पेड़की छाल, कपित्थानि कौठ कैय, विड-ङ्गानि वावडिग वायविङ्ग, नागरम् सूँठ सोंठ, मरिचानि च अने डाणा भरी और काली मिर्च, तान् अने उन, श्लोकार्ध- अर्धा अर्धा श्लोकार्ध आधे आधे श्लोकसे, विहितान् छेदा कहे गये, चाङ्गेरी- चाङ्गेरी स्वरस चाङ्गेरी- स्वरस, कोल- भैर बेर, तक्राम्लान् अने छाशनी भटाईवाणा और तक्रकी खटाईसे युक्त, सस्नेह-लवणान् तथा तेल अने भीहु भेजनी बनावेला तथा तैल और नमक डालकर प्रस्तुत किये गये, चतुर चार चार, खडान् भेजने खडोंको, कफोत्तरे डेढ़ना अतिसारमा कफके अतिसारमें, दद्यात् आपवा देवे ॥ १०९-१११॥

109-111½. Take, (1) fulsee flower, dry ginger, bael, lodh and lotus anthers, (2) jambul bark, dry ginger, coriander, patha, gum of silk cotton, and heart leaved sida, (3) madder, fulsee flower, the pulp of bael, the barks of jambul and mango tree; (4) wood apple, embelia, dry ginger and black pepper, prepare four vegetable soups of the drugs described above in each hemistich, acidified with yellow-wood sorrel, jujube and butter-milk and mixed with unctuous article and salt, and administer it in diarrhea attended with excess of kapha.

कपित्थमध्यं लीढा तु सव्योषक्षौद्रशर्करम् ॥११२॥
कट्फलं मधुयुक्तं वा मुच्यते जठराग्नयात् ।

सव्योष-क्षौद्र-शर्करा तु सूट, भरी, पीपर, मधु
अने साकर साथे सोंठ. मिरच, पिप्पली शहद और चीनीके
साथ, कपित्थमध्यार डोहाने। गर कैयका गूदा, मधुयुक्त
अथवा मधु साथे अथवा गइदके साथ कट्फलम् वा
डायङ्गनी छालने कट्फलकी छालको, लीढा द्रु याटीने
चाटकर, जठराग्नयात् रोगी अतिसारथी रोगी अतिसारसे,
मुच्यते मुक्त थाय छे मुक्त होता है ॥ ११२॥

112 112½ By taking as linctus the
pulp of wood-apple mixed with the
three spices, honey and sugar or the
powder of box myrtle with honey, the
patient gets cured of gastric disorder

कणां मधुयुतां पीत्वा तक्रं पीत्वा सचित्रकम् ॥११३॥
जग्ध्वा वा बालविल्वानि मुच्यते जठराग्नयात् ।

मधुयुताम् मधु साथे शहदके साथ कणां पीत्वा
पीपरने याटीने पिप्पलीको चाटकर, सचित्रकम्
चित्रकना भूजना यूर्ण साथे चित्रकमूलके चूणके साथ,
तक्रम् छाश तक, पीत्वा पीने पीकर, बालविल्वानि वा
अथवा कुभणां भीला अथवा कच्ची बेलगिरीको जग्ध्वा
भाईने खाकर, जठराग्नयात् रोगी अतिसारथी रोगी
अतिसारसे मुच्यते मुक्त थाय छे मुक्त होता है ॥ ११३॥

113-113½. By a potion of long pep-
per with honey or butter milk mixed
with the powder of white flowered
leadwort or by eating tender bael,
the patient gets cured of gastric
disorders

बालविल्वं गुडं तैलं पिप्पलीं त्रिभुजम् ।
लिह्याद्वाते प्रतिहते सशूलः सप्रवाहिकः ॥११४॥

वाते वायुने! वायुके, प्रतिहते अवरोध यत्।
अवरुद्ध होनेपर, सशूल यू डसहित शूलयुक्त, सप्रवाहिकः
भरुवाणा रोगीये प्रवाहिकावाला रोगी, बालविल्वम्
डोहाने भीला कच्ची बेलगिरी, गुडम् गोण गुड, तैलम्
तैल तैल तिलका तैल, पिप्पलीम् पीपर पिप्पली,
त्रिभुजम् अने संतु यूर्ण और सोंठका चूर्ण,
लिह्यात् यादु चाटे ॥ ११४ ॥

114 Tender bael, gur, oil, long
pepper and dry ginger should be
taken by a patient as linctus in obstruc-
tion of vata accompanied with colic and
dysentery.

भोज्यं मूलकषायेण वातघ्नैश्चोपसेवनैः ।

वातातिसारविहितैर्यूषैर्मांसरसैः खडैः ॥११५॥

मूलकषायेण भूजना यूर्ण साथे मूलीके यूरके साथ,
वातघ्नै. च वायुनाशक वायुनाशक, उपसेवनैः यूर्णने।
साथे व्यजनोंके साथ, वातातिसार- वायुना अतिसार
भाटे वायुके अतिसारके लिए, विहितै डहेला कहे हुए,
यूषै. यूपे। साथे यूर्णोंके साथ, मांसरसैः मांसरसे। साथे
मांसरसके साथ. खडै अने भडे। साथे अथवा खडोंके
साथ, भोज्यम् भोजन करवु भोजन करे ॥ ११५ ॥

115. He may take his food with the
decoction of radish and sauces prepared
with the vata-curative articles and also
with soups, meat-juices and vegetable
soups recommended in diarrhea due
to vata

पूर्वोक्तमम्लसर्पिर्वा षट्पलं वा यथाबलम् ।

पुराणं वा घृतं दद्याद्यवागूमण्डमिश्रितम् ॥११६॥

यवागूमण्डमिश्रितम् राभना मूड साथे यवागूके
मंडके साथ, पूर्वोक्तम् पहेला डहेलुं पूर्वोक्त, अम्ल-
सर्पि. अम्लसर्पिं अम्लसर्पि, षट्पलम् वा अथवा षट्-
पल घृत या षट्पल घृत, पुराणम् वा अथवा भूनुं
या पुराणा, घृतम् धी घी, यथाबलम् भल प्रमाणे बलके
अनुसार, दद्यात् आपवु देवे ॥ ११६ ॥

११५ मूलकषायेण-मूलकयूपेण (ग व. छ य व)

१३ पीत्वा-लीढा (व)

११४ सशूल सप्रवाहिक-सशूल सप्रवाहिके य ।

116. Or, he may take sour ghee mentioned before or the Shatpala ghee or old ghee mixed with supernatant part of gruel according to his strength.

वातश्लेष्मविबन्धे वा कफे वाऽतिस्त्रवत्यपि ।
शूले प्रवाहिकायां वा पिच्छावस्ति प्रयोजयेत् ११७

वात- वायु वायु, श्लेष्म- अने डङ्गना और कफके, विबन्धे वा विषंधमा विवधमें, अतिस्त्रवति अपि अथवा अतिस्त्राव भता या अतिस्त्रावचाले, कफे वा डङ्गना कफमें, शूले वा शूलमा शूलमें, प्रवाहिकायाम् वा अथवा प्रवाहिकामा या प्रवाहिकामें, पिच्छावस्तिम् पिच्छावस्तिने। पिच्छावस्तिका, प्रयोजयेत् प्रयोग करवे। प्रयोग करे ॥ ११७ ॥

117. In obstruction of vata and kapha or in excessive discharge of mucus, in colic, or in dysentery, the mucilaginous enema should be given

पिप्पलीबिल्वकुष्ठानां शताह्वावचयोरपि ।
कल्कैः सलवणैर्युक्तं पूर्वोक्तं सन्निधापयेत् ॥११८॥

पिप्पली- पीपर पिप्पली, बिल्व- भीला बेलगिरी, कुष्ठानाम् डठ कूठ, शताह्वा सुभा सोया, वचयो. अपि वच, सलवणै. अने सिंधालूणुना और सैषवके, कल्कैः डङ्गनाली कल्कसे, युक्तम् साथे युक्त, पूर्वोक्तम् पूर्वोक्ता पिच्छावस्ति पूर्वोक्त पिच्छावस्ति, सन्निधापयेत् देवी जेष्ठे देवे ॥ ११८ ॥

118 The mucilaginous enema should be given mixed with the paste of long pepper, bael, costus, dill seeds and sweet flag, mixed with salt.

प्रत्यागते सुखं स्नातं कृताहारं दिनात्यये ।
बिल्वतैलेन मतिमान्सुखोष्णेनानुवासयेत् ॥११९॥

११७ कफे वाऽतिस्त्रवत्यपि-कफे वागे स्त्रवत्यपि (व.)

११९ सुख स्नान-सुखे स्नात (व.)

प्रत्यागते पिच्छावस्ति पाछी आवी अथ त्वारे पिच्छावस्तिके लौटनेके बाद, सुखम् सुखपूर्वक सुखपूर्वक, स्नातम् नवरात्री नहलाकर, कृताहारम् भोजन करावे। रोगीने भोजन कराये हुए रोगीको, दिनात्यये स्नाने शामको, सुखोष्णेन सङ्केता। अथवा गरम सुहाते हुए गरम बिल्वतैलेन भित्तिवते। बिल्वतैलमे, मतिमान् बुद्धिमान वैद्य बुद्धिमान वच, अनुवासयेत् अनुवासन देवुं अनुवासन देवे ॥ ११९ ॥

119. When the enema fluid has returned, the wise physician should give unctuous euema of genially warm medicated bael-oil in the evening after the patient has bathed comfortably and has taken his meal.

वचान्नैरथवा कल्कैस्तैलं पक्त्वाऽनुवासयेत् ।
बहुशः कफवातार्तस्तथा स लभते सुखम् ॥१२०॥

अथवा अथवा अथवा, वचान्तैः वच सुधीना वचापर्यन्त द्रव्योंके, कल्कै. डङ्गनाली कल्कसे, तैलम् तैल पक्त्वा पकावीने पकाकर, बहुश बहु अथवा बहुत दफे, अनुवासयेत् अनुवासन देवुं अनुवासन देवे, तथा अथवा करवाथी ऐसा करनेसे, कफवातार्त. डङ्गवायुथी पीडने। कफवायुसे पीडित, सः ते रोगी वह रोगी, सुखम् आरोग्य आरोग्यको, लभते भेजवे छे प्राप्त करता है ॥ १२० ॥

120. Or, unctuous enema may be given very often with the oil prepared with the group of drugs ending with sweet flag, thus treated, the patient suffering from kapha and vata disorders, gets relieved

अतिसारे वातादिविक्रिसाक्रमः —

स्वे स्थाने मारुतोऽवश्यं वर्धते कफसंक्षये ।
स वृद्धः सहसा हन्यात्तस्मात्तत्त्वरया जयेत् ॥१२१॥

१२१ कफसंक्षये कफसंक्षयात् (व फ)

कफसंक्षये उक्षेणे क्षयं कृत्वा कफके क्षयं हेने पर, मातुः वायु वायु, स्वे स्थाने पोताना स्थानमा अपने स्थानमें, अवश्यम् अवश्य अवश्य, वर्धते वधे छे वृद्धि पाता है, वृद्ध. स अने वधेछे। ते वायु और बढा हुआ वह वायु, सहसा बलही शीघ्र, हन्नात् भारी नाछे छे मार डालता है तस्मात् तेथी इस लिए, तस्य ते वायुने उस वायुको, स्वरया शीघ्र शीघ्र, जयेत् अतवे। जीतना चाहिए ॥ १२१ ॥

12 The vata necessarily gets aroused in its own habitat consequent upon the decrease of kapha Thus aroused, it may suddenly cause death, hence the physician should subdue it quickly

वातस्यानु जयेत् पित्तं, पित्तस्यानु जयेत् कफम् ।
त्रयाणां वा जयेत् पूर्वं यो भवेद्बलवत्तमः ॥१२२॥

वातस्य अनु वायु पछी वायुके बाद, पित्तं पित्तने पित्तको, जयेत् अतवे। जीते, पित्तस्य अनु पित्त पछी पित्तके बाद, कफम् उक्षेणे कफको जयेत् अतवे। जीते, त्रयाणाम् वा अथवा त्रयुमां अथवा तीनोंमें, य. जे जो, बलवत्तमः पधारे भलवान ज्यादा बलवान, भवेत् होय हो, तस् तेने उसको, पूर्वम् पछेला पहले, जयेत् अतवे। जीते ॥१२२॥

122. The pitta should be subdued after the vata is subdued and the kapha should be subdued after the pitta, or, that humor should be controlled first which happens to be the most predominant of all the three

अध्यायोक्तविषया —

तत्र श्लोकः—

प्रागुत्पत्तिनिमित्तानि लक्षणं साध्यता न च ।

क्रिया चावस्थिकी सिद्धा निर्दिष्टा ह्यतिसारिणाम् १२३

तत्र ते विषयमां उस विषयमें, श्लोकः उपसंदात्ते। श्लो३ छे छे उपसहारका श्लोक है कि, अतिसारिणाम् हि अतिसारवाणाना अतिसारनी अतिमारवालोंके अतिमारकी, प्रागुत्पत्ति- प्रथम उत्पत्ति प्रथम उत्पत्ति, निमित्तानि उत्पत्ति कारण, लक्षणम् लक्षण लक्षण, साध्यता न च साध्यता-असाध्यता साध्यता-असाध्यता, आवस्थिकी अने अवस्थानुसार और अवस्थानुसार, सिद्धा सिद्ध सिद्ध, चिकित्सा चिकित्सा चिकित्सा, निर्दिष्टा उद्धी छे कह दी है ॥ १२३ ॥

Here is the recapitulatory verse—

123 The primogenesis, etiology, signs and symptoms, curability or otherwise, and treatment according to the stage of disease of diarrhea patients have been described herein

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृते

चिकित्सास्थानेऽतिसारचिकित्सितं

नामैकोनविंशोऽध्यायः ॥१२॥

इति आ प्रमाणे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे रथेला अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने चरकथी प्रतिसंस्कार पायेला आ शास्त्रमां और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, चिकित्सास्थाने चिकित्सास्थान विषे चिकित्सास्थानमें, अतिसारचिकित्सितम् 'अतिसारचिकित्सित' 'अतिसारचिकित्सित', नाम नामने। नामका, एकोनविंशः अगलीसमे। उन्नीसवाँ, अध्याय अध्याय संपूर्ण थये। अध्याय समाप्त हुआ ॥ १२ ॥

19. Thus in the Section on Therapeutics, in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the nineteenth chapter entitled 'The Therapeutics of Diarrhea' is completed.

१२२ बलवत्तम - बलवत्तम (ब)

१२३ निमित्तानि-निदानानि (थ.)

॥ अतिसारिणाम्-अतिसारिकी (फ)

વિંશોઽધ્યાયઃ ।

વીસમેા અધ્યાય અધ્યાય વીસવાં

Chapter XX

છર્દિચિકિત્સિતોપક્રમ —

અથાતશ્છર્દિચિકિત્સિતં વ્યાખ્યાસ્યામઃ॥૧॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

અથ અતઃ હવે અહીંથી અવ આગે, છર્દિ-
ચિકિત્સિતમ્ ‘છર્દિચિકિત્સિત’ નામના અધ્યાયનુ
‘છર્દિચિકિત્સિત’ નામકે અધ્યાયકા. વ્યાખ્યાસ્યામ
અધ્યાયના કરથુ વ્યાખ્યાન કરેંગે ॥ ૧ ॥

મગવાન્ ભગવાન્ મગવાન્, આત્રેય આત્રેયે આત્રેયને,
इति ह आ विषयमा नीये प्रमाणे च इस विषयमें
નિમ્ન પ્રકારસે હી, આહ સ્મ કહેલુ છે કહા હૈ ॥ ૨ ॥

1. We shall now expound the cha-
pter entitled “The Therapeutics of
Vomiting”

2. Thus declared the worshipful
Atreya

છર્દિવિષયેઽગ્નિવેશસ્ય પ્રશ્ન —

यशस्विनं ब्रह्मनपोद्युतिभ्यां

ज्वलन्तमग्न्यर्कसमप्रभावम् ।

पुनर्वसुं भूतहिते निषिद्धं

पप्रच्छ शिष्योऽत्रિजमग्निवेशः ॥ ३ ॥

યજ્ઞસ્વિનમ્ યજ્ઞસ્વી યજ્ઞસ્વી બ્રહ્મ- બ્રહ્મજ્ઞાન
બ્રહ્મજ્ઞાન, તપઃ- તથા તપના ઓર તપકે, યુતિભ્યામ્
તેજસ્વી તેજસે, જ્વલન્તમ્ દેદીપ્યમાન દેદીપ્યમાન, અગ્નિ-
અગ્નિ અગ્નિ, અર્ક- અને સૂર્ય ઓર સૂર્યકે, સમ- સમાન
સમાન, પ્રભાવમ્ પ્રભાવશાળી પ્રભાવશાલી, ભૂત- અને
પ્રાણીમાત્રના ઓર પ્રાણિયોકે, હિતે હિતમા હિતમે,
નિષિદ્ધમ્ તત્પર તત્પર, અત્રિજમ્ આત્રેય આત્રેય, પુન-
ર્વસુમ્ પુનર્વસુને પુનર્વસુકો, શિષ્ય શિષ્ય શિષ્ય,
અગ્નિવેશઃ અગ્નિવેશે અગ્નિવેગને, પપ્રચ્છ પૂછયું પૂછા ॥૩॥

3. Agnivesa, the disciple, inquired
of Punarvasu, the illustrious son of

Atri, who was engrossed in thinking
out the well-being of humanity and
glowing with the lustre of spiritual
wisdom and austerity with a brilliance
rivalling that of the fire and the sun.

याश्छर्दयः पञ्च पुरा त्वयोक्ता

रोगाधिकारे भिषजां वरिष्ठ ! ।

तासां चिकित्सां सनिदानलिङ्गां

यथावदाचक्ष्व नृणां हितार्थम् ॥ ४ ॥

ભિષજામ્ વરિષ્ઠ! હે વૈદ્યોમા શ્રેષ્ઠ! હે વૈદ્યોમે શ્રેષ્ઠ!,
પુરા પહેલાં પહેલે, રોગાધિકારે સૂત્રસ્થાનના અષ્ટોદરીય
અધ્યાયમા સૂત્રસ્થાનકે અષ્ટોદરીય અધ્યાયમે, તા જે
જો, પન્ન પાંચ પાંચ, છર્દય છર્દિઓ છર્દિયા, ત્વયા
આપે આપને, ઉક્તા. કહી છે કહી હૈ, તાસામ તેઓની
અનકી, સ-નિદાન લિંગામ્ નિદાન તથા લિંગસહિત
નિદાન ઓર લિંગકે સાથ, યથાવત્ યથાવત્ યથાવત્,
ચિકિત્સામ્ ચિકિત્સા ચિકિત્સા, નૃણામ્ મનુષ્યોના
મનુષ્યોકે, હિતાર્થમ્ હિત માટે હિતકે લિંગ, આચક્ષ્વ
કહેા કહિયે ॥ ૪ ॥

4 O, best of physicians! des-
cribe fully, for the sake of the
well-being of humanity what the
five kinds of vomiting are that have
been stated in the chapter on nosology
(Classification of diseases, Sutra 10) by
you, as also their etiology, symptoms
and treatment

છર્દેઃ મેદાઃ —

तदग्निवेशस्य वचो निशम्य

प्रीतो भिषक्श्रेष्ठ इदं जगाद ।

याश्छर्दयः पञ्च पुरा मयोक्ता-

स्ता विस्तरेण ब्रुवतो निबोध ॥ ५ ॥

અગ્નિવેશસ્ય અગ્નિવેશનુ અગ્નિવેશકે, તત્ તે ઉપ,
વચ વચન વચનકો, નિશમ્ય સાંભળીને સુનકર, પ્રીતઃ

૪. નૃણા હિતાર્થમ્—હિતામ નૃભમ (વ.)

प्रसन्न थयेत्। प्रसन्न हुए, शिषक्- वैद्योभा। वयोंमें, श्रेष्ठ। श्रेष्ठ पुनर्वसुंये श्रेष्ठ पुनर्वसुने, हृदय आ यह, जगाद उलुं कहा, पुरा पहेलां पहेले, यया मे मने, याः ने जो, पञ्च पांच पांच, छर्दय- छर्दिंये। छर्दिया, उक्ता उड़ी छे कही है, ता ते उनको, विस्तरेण विस्तार- पूर्वक विस्तारसे, घुवत उहेता येवा भारी पासेथी कहते हुए मुझसे, निबोध राखणो। सुनो ॥ ५ ॥

5 Hearing those words of Agni- vesa and being pleased, the foremost among physicians spoke thus. "Listen as I describe elaborately the five types of vomiting that were spoken of by me before

छर्दे पूर्वरूपम्—

दोषैः पृथक्त्रिप्रभवाश्चतस्रो
द्विष्टार्थयोगादपि पञ्चमी स्यात् ।
तासां हृदुत्क्लेशकफप्रसेकौ
द्वेषोऽशने चैव हि पूर्वरूपम् ॥ ६ ॥

पृथक् लुप्त लुप्त पृथक् पृथक्, दोषै. दोषथी उत्पन्न थयेली दोषसे उत्पन्न हुई, त्रिप्रभवा अने सन्निपातथी उत्पन्न थयेली और सन्निपातसे उत्पन्न हुई, चतस्र ये चार ये चार, द्विष्टार्थ- तथा द्विष्ट विषयना और द्विष्ट विषयके, योगात् योगथी योगसे, पञ्चमी पांचमी पांचवीं, अपि पणु मी, स्यात् छर्दिं छे छर्दि है, हृद- हृदयेने। हृदयका, उरक्लेश उत्कलेश उत्क्लेण, कफ- उरने। कफका, प्रसेकौ स्नाय स्नाय, अशने अने भोजनभा और भोजनसे, द्वेषः च एव द्वेष येये। द्वेष ये, तासाम् तेथीनां उनके, पूर्वरूपम् हि पूर्वस्थ छे पूर्वरूप हैं ॥ ६ ॥

6 There are three kinds of vom- iting each of which is caused by a single morbid humor a fourth kind

६ दोषै पृथक्त्रि प्रभवाश्चतस्रो-दोषास्तयस्त्रिप्रभवाश्चतस्र
(घ फ व)
,, पृथक् त्रिप्रभवाश्चतस्रो पृथक् त्रिप्रभवाश्चतुर्थी (घ त घ)

caused by the three morbid humors combined, and a fifth that results from contact of unpleasant sense-objects Their pre-monitory symptoms are twisting in the stomach, excessive salivation and disgust for food

वातच्छर्दे निदानलक्षणे—

व्यायामतीक्ष्णौषधशोकरोग-
भयोपवासाद्यतिकर्षितस्य ।
वायुर्महास्रोतसि संप्रवृद्ध
उत्क्लेश्य दोषांस्तत ऊर्ध्वमस्यन् ॥ ७ ॥
आमाशयोत्क्लेशकृतां च मर्म
प्रपीडयच्छर्दिमुदीरयेत् ।
हृत्पार्श्वपीडासुखशोषमूर्ध-
नाभ्यर्तिकासस्वमेदतोदैः ॥ ८ ॥
उद्गारशब्दप्रबलं सफेनं
विच्छिन्नकृष्णं तनुकं कषायम् ।
कृच्छ्रेण चादृशं सहता च वेगे-
नातर्लोऽनिलाच्छर्दयतीह दुःखम् ॥ ९ ॥

व्यायाम- व्यायाम व्यायाम, तीक्ष्ण- तीक्ष्ण तीक्ष्ण, औषध- औषध औषध शोक- शोऽऽ शोक, रोग- रोग रोग, भय- भय भय, उपवास- उपवास उपवास, आदि- वगेरेथी आदिसे, अतिकर्षितस्य अतिकृश थयेला शोभीने। अतिकृश हुए रोगीका, संप्रवृद्ध प्रकुपित प्रकुपित हुआ, वायु- वायु वायु, महास्रोतसि महास्रोतभा महास्रोतमें, दोषान् दोषेने दोषोंको, उत्क्लेश्य उत्कलेशित उरीने उत्कलेशित करके, ततः पछी पीछे, दोषान् दोषेने

७ वायुमहास्रोतसि संप्रवृद्ध उत्क्लेश्य दोषांस्तत ऊर्ध्वमस्यन्-
कुदा महास्रोत-सि वातरिश्वा दोषान्
समुत्क्लेश्य तद् ऊर्ध्वमस्यन् (ग. ड. व.)
,, ,, ,, -कुदा महास्रोतसि वातरिश्वा दोषा
समुत्क्लेश्य तद् ऊर्ध्वमस्यन् (घ. घ.)
,, तत ऊर्ध्वमस्यन्-तथा तमस्यन् (फ. व.)
८ आमाशयोत्क्लेशकृता च आमाशयोद्रेक्कृता च (घ. फ.)
,, ,, -आमाशयोद्रेक्कृता च (फ.)
,, ,, -आमाशयोद्रेक्कृता च (व.)

दोषोको, ऊर्ध्वम् उन्ने ऊपरकी ओर, अत्यन् ईं करते। फैंकता हुआ, मर्म च अने भर्मेने और मर्मको, प्रपीडयन् पीडा करते। पीडित करना हुआ, आमाशय- आमाशयना आमाशयके, उत्क्लेश- उत्क्लेशे उत्क्लेशसे, कृतम् उत्पन्न करेदी उत्पन्न हुई, छर्दिन् छर्दिनीं छर्दिको, तु ते। तो, उदीरयेत् उदीरय् करे छे प्रेरित करता है, अनिलात् वायुश्च वायुसे, आर्तः पीडित रोगी पीडित रोगी, इह आ वातनी छर्दिम्। इस वानकी छर्दिमें, कृच्छ्रेण मुश्केलीये कठिनाईसे, सहता च अने थोड़ा और बड़े, वेगेन वेगथी वेगके साथ, दुःखम् दुःखथी दुःखसे, हृत्- हृदय हृदय, पार्श्व- तथा पार्श्वानी और पार्श्वमें, पीडा पीडा, सुखशोष- सुखशोष सुखशोष, मूर्ध्- माथुं छिर, नाभि- तथा नाभिम्। तथा नाभिमें, अर्ति पीडा पीडा, कास- कास कास, स्वरमेद- स्वरमेद स्वरमेद, तोदः तथा तोदसहित तथा तोदसहित, उद्गार- उद्गारना उद्गारका, शब्दप्रचलम् प्रचल शब्दवाणी प्रचल शब्दवाल्, सफेनम् झीलुवाणी झागदार, विच्छिन्न- टुकडे टुकडे आवती टुकड़े टुकड़े आता, कृष्णम् काली काला, तनुकम् पातणी पतला, कषायम् कषायरसयुक्त कषाय- रसयुक्त, अल्पम् च अने थोड़ी और थोड़ा, छर्दयति छर्दती करे छे वमन करता है ॥ ७-९ ॥

7-9. In a person extremely emaciated by exercise, acute medications, grief, disease, fear, or starvation, the vata gets greatly increased in the alimentary tract, agitates the humors and then pushing them upward, and putting pressure on the internal viscera, precipitates the humors in the stomach and causes vomiting. The patient suffering from vomiting of the vata type is afflicted with pain in the stomach and hypo-chondriac regions, parching of the mouth, pain in the head and umbilical region, cough, change of voice and pricking pain. Being afflicted with a violent urge

for vomiting, he ejects out painfully and with great difficulty a little quantity of frothy, broken up, dark, thin, and astringent matter, making a great noise while vomiting

पित्तच्छर्देः निदानलक्षणे—

अजीर्णकटुम्लविदाह्यग्नीतै-
रामाशये पित्तमुदीर्णवेगम् ।

रसायनीभिर्विसृतं प्रपीड्य
सर्मोर्ध्वमागम्य वमिं करोति ॥१०॥

अजीर्ण अजीर्ण अजीर्ण, कटु- कटु कटु, अम्ल- अम्ल अम्ल, विदाहि- विदाही विदाही, अग्नीतै अने उष्ण द्रव्येना सेवनथी और उष्ण द्रव्योंके सेवनसे, आमाशये आमाशयम् आमाशयमें, उदीर्णवेगम् उदीर्ण वेगवाणुं प्रचल वेगवान, रसायनीभि तथा सोते।।।।। तथा स्रोतोकेद्वारा, विसृतम् झेलावेणुं फैला हुआ, पित्तम् पित्त पित्त, मर्म भर्मेने मर्मको, प्रपीड्य पीडित करी पीडित करके ऊर्ध्वम् उपर ऊपर, आगम्य आवीने आकर, वमिम् छर्दती वमन, करोति करे छे करता है ॥ १० ॥

10. As a result of taking predigestion-meals, or taking pungent, acid, irritant and hot articles of diet, the pitta gets precipitated and flowing out with force through the biliary passages, and causing pressure to these, it spreads upwards in the stomach and gives rise to vomiting

मूर्च्छापिपासामुखशोषमूर्ध-
तालवक्षिर्ललापतमोभ्रमार्तः ।

पीतं भृशोष्णं हरितं सतिक्तं
धूम्रं च पित्तेन वमेत् सदाहम् ॥११॥

१० विदाह्यग्नीतै-विदाहिमद्यै (व)

११ पिपासामुखशोषमूर्ध-पिपासामथ मूर्धकण्ठ (झ.)

पित्तं पित्तं पित्तसे, मूर्च्छा- मूर्च्छा मूर्च्छा,
पिपासा- तरस तृषा, मुखशोष- मुखशोष मुखशोष,
मूर्ध- माथुं शिर, तालु- तालु तालु, अक्षि- अने
आभना और आखके, संताप- सतापथी सतापसे,
तमः- अधारं आववाथी अन्धेरी आनेसे, भ्रम- तेभज
भ्रमथी एवं भ्रमसे, वार्त. पीडयेद्ये भर्धने पुरुष
पीडित होकर पुरुष, पीतम् पीथी पीला, भृश- अत्यंत
अत्यन्त, उष्णम् उष्ण उष्ण, सतिष्कम् तिक्त तिक्त,
हरितम् ह्रीह्री हरा, धूम्रम् धूमाडा नेवी बूणके वर्णका,
सदाहम् च अने दाहयुक्त और दाहयुक्त, वमेत्
उलटी करे छे वमन करता है ॥ ११ ॥

11. A person affected with vomiting of the pitta type is afflicted with fainting, thirst, parching of the mouth, burning in the head, palate and eyes, faintness and giddiness accompanied with burning pain, and vomits copious, yellow, hot, greenish, bitter and smoky vomitus.

कफच्छर्दः निदानलक्षणे—

स्निग्धातिगुर्वामविदाहिभोज्यैः

स्वप्नादिभिश्चैव कफोऽतिवृद्धः ।

उरः शिरो मर्म रसायनीश्च

सर्वाः समावृत्य वर्मि करोति ॥१२॥

स्निग्ध- स्निग्ध स्निग्ध, अतिगुरु- अतिगुरु अतिगुरु,
आम- आमजनक आमजनक, विदाहि- अने विदाही
और विदाही, भोज्यैः भोजनेथी भोजनसे, स्वप्न-
तथा तथा निद्रा, आदिभि च एव वगेरेथी
आदिसे, अतिवृद्धः अतिशय बढेद्ये अत्यन्त बढा हुआ,
कफः ऊँ कफ, उर. छाती उर, शिरः माथुं शिर,
मर्म मर्म मर्म, सर्वा. अने गंधी और सब, रसायनीः
च सोतेने सोतोको, समावृत्य अध करीने आच्छा-
दित करके, वमिन् उलटी वमन, करोति करे छे उत्पन्न
करता है ॥ १२ ॥

12. As a result of very unctuous, very heavy, raw and irritant articles

of diet, or excess of sleep and similar other things, the kapha gets greatly increased and occluding the chest, head, viscera and all the channels concerned, the kapha causes vomiting.

तन्द्रास्यसाधुर्यकफप्रसेक-

संतोषनिद्रारुचिगौरवार्तः ।

स्निग्धं घनं स्वादु कफाद्विशुद्धं

सलोमहर्षोऽल्परुजं वमेत् ॥१३॥

कफात् ऊँथी कफसे, तन्द्रा- तन्द्रा तन्द्रा, आस्य-
भुभनी मुंहका, साधुर्य- मधुरता मीठापन, कफप्रसेक-
ऊँप्रसेक कफप्रसेक, संतोष- सतोष संतोष, निद्रा-
निद्रा निद्रा, अरुचि- अरुचि अरुचि, गौरव- अने
गुरुताथी और गुरुतासे, वार्तः पीडित भर्धने पीडित
होकर, सलोमहर्षः क्षेमहर्षयुक्त पुरुष रोमांचयुक्त
पुरुष, घनं ते, स्निग्धम् स्निग्ध स्निग्ध, घनम् गाढ
गाढा, स्वादु भीडु मधुर, विशुद्धम् शुद्ध शुद्ध, अल्प-
रुजम् अने थोड़ी पीडावाणु और अल्प दर्दके साथ,
वमेत् वमन करे छे वमन करता है ॥ १३ ॥

13 The patient affected with vomiting of the kapha type is afflicted with torpor, sweet taste in the mouth, ptyalism, sense of satiety, somnolence, anorexia and heaviness, and vomits sticky, dense, sweet and clear vomitus, accompanied with horripilation and slight pain

सन्निपातच्छर्दः निदानलक्षणे—

समश्नतः सर्वरसान् प्रसक्त-

मामप्रदोषतुविपर्ययैश्च ।

सर्वे प्रकोपं युगपत् प्रपन्ना-

श्छर्दिं त्रिदोषां जनयन्ति दोषाः ॥१४॥

१३ कफात्-कफम् (क व)

१४. आमप्रदोषतु-मासप्रदोषतु (व)

प्रसक्तं निरन्तरं लगातार, सर्वरसान् शरीरसे
सब रसोंका, समश्नतः समश्न करनारना समश्न करनेवालेके,
आमप्रदोष- आमदोषणी आमदोषसे, ऋतु- अने ऋतु-
ओना और ऋतुओंके, विपर्ययै च विपर्ययणी विपर्ययसे,
युगपत् औक्ष्माथे एकसाथ, प्रकोपम् प्रक्षेप प्रकोप,
प्रपक्वा पाभेदा पाये हुए, सर्वे भक्ष्य सब, दोषाः दोषो
दोष, त्रिदोषाम् त्रिदोषजन्य त्रिदोषजन्य, छर्दिम् छर्दि
छर्दिको, जनयन्ति उत्पन्न करे छे उत्पन्न करते हैं ॥१४॥

14. As a result of constant indulgence in promiscuous diet consisting of all the categories of taste combined together, or as a result of chyme-disorders, or of the abnormality in seasons, all the three humors getting simultaneously provoked, produce vomiting of the tridiscordance type.

शूलाविपाकारुचिदाहतृष्णा-

श्वासप्रमोहप्रबला प्रसक्तम् ।

छर्दिस्त्रिदोषालवणाम्लनील-

सान्द्रोष्णरक्तं वमतां नृणां स्यात् ॥१५॥

त्रिदोषात् त्रिदोषणी त्रिदोषसे, लवण- लवण लवण,
अम्ल- अम्ल अम्ल, नील- नील नील, सान्द्र- घाटी
गाढा, उष्ण- गरम गरम, रक्तम् तथा दाह और लाल,
वमताम् छर्दि करती वमन करते हुए, नृणाम्
मनुष्योंके, शूल- शूल शूल, अविपाक-
अविपाक अविपाक, अरुचि- अरुचि अरुचि, दाह-
दाह दाह, तृष्णा- तृष्णा तृष्णा, श्वास- श्वास श्वास,
प्रमोह- तथा अधिक मोह तथा अधिक मोहसे, प्रबला
ज्या प्रबल रूपका छे ओवी प्रबल रूपवाला, छर्दि-
छर्दि वमन, प्रसक्तम् थायु ने थायु लगातार, स्यात्
थती रहे छे होता रहता है ॥ १५ ॥

15 A person affected with vomiting of the tridiscordance type suffers from colic, mis-digestion, anorexia, burning, thirst, dyspnea, faintness and incessant

and violent fits of vomiting; and he vomits saltish, acid, blue, dense, hot and reddish matter.

छर्दिरुपद्रवाः -

विट्स्वेदमूत्राम्बुवहानि वायुः

स्रोतांसि संरुध्य यदोर्ध्वमेति ।

उत्सन्नदोषस्य समाचितं तं

दोषं समुद्भूय नरस्य कोष्ठात् ॥१६॥

विण्मूत्रयोस्तत् समवर्णगन्धं

तृट्श्वासहिकार्तियुतं प्रसक्तम् ।

प्रच्छर्दयेद्दुष्टमिहातिवेगा-

क्षयाऽर्दितश्चात्र विनाशमेति ॥१७॥

यदा ज्वारे ज्व, वायुः वायु वायु, विट्- आडे
मल स्वेद- परसेवे स्वेद, मूत्र- मूत्र मूत्र, अम्बुवहानि
अने जलवाही और जलवाही, स्रोतांसि स्रोतोंको,
संरुध्य रूध्न करी रोककर, उत्सन्न- प्रवृद्ध बढ़े हुए,
दोषस्य दोषवाला दोषवाले, नरस्य मनुष्यना पुरुषके,
कोष्ठात् आश्रमाथी कोष्ठसे, समाचितम् संचित थयेद
संचित हुए, तम् ते उम, दोषस्य दोषने दोषको, समुद्भूय
उद्भावीने विचलित करने, ऊर्ध्वम् ऊँचे ऊपरकी ओर,
एति ज्वारे ले जानी है, तत त्वारे तब, अतिवेगात्
धृष्ट वेगपूर्वक अत्यन्त वेगपूर्वक, विट्- आडे मल, मूत्रयो
अने पेशाबना और मूत्रके, तस्य समान समान, वर्ण-
वर्ण वर्ण, गन्धम् अने गन्धयुक्त और गन्धयुक्त, तृट्-
तृषा तृषा, श्वास- श्वास श्वास, हिका- छिछा हिका,
अर्तियुतम् अने पीडायुक्त और पीडायुक्त, दुष्टम् दोषवाला
दोषवाला, प्रसक्तम् अने अविच्छिन्न और अविच्छिन्न,
प्रच्छर्दयेत् वमन करे छे वमन करता है, तथा
तेनाथी उससे, अर्दित च पीडित पुरुष पीडित पुरुष,
आशु जलदी शीघ्र विनाशम् नाश नष्ट, एति पाभे छे
हो जाता है ॥ १६-१७ ॥

16-17 When the morbid vata, obstructing the passages of the feces,

१६ समुद्भूय-समुद्भूय फ व ।

१७ अतिवेगात्-अतिगोमात् (व.)

sweat, urine and body-fluid, proceeds upwards carrying with it the morbid matter accumulated in the emunctories, it causes elimination of the morbid matter from the alimentary tract by inducing vomiting. This vomitus which is fetid and ejected with great force, has the color and smell of feces and urine, and is accompanied with thirst, dyspnea, hiccup and pain. The patient rapidly succumbs to the violence of the fit.

દ્વિષ્ઠાર્થજાયાશ્છદ્ધે નિદાનલક્ષણે—

દ્વિષ્ઠપ્રતીપાશુચિપૂત્યમેધ્ય-

વીમત્સગન્ધાશનદર્શનૈશ્ચ ।

યચ્છર્દયેત્તત્તમના મનોઘ્નૈ-

દ્વિષ્ઠાર્થસંયોગભવા મતા સા ॥૧૮॥

મનોઘ્નૈ. મનને આધાત કરનારાં મનને આહત કરનારો, દ્વિષ્ઠ- અપ્રિય દ્વિષ્ઠ, પ્રતીપ- વિપરીત વિપરીત, અશુચિ- અશુદ્ધ અશુદ્ધ, પૂતિ- સડેલ પૂતિ, અમેધ્ય- અમેધ્ય અમેધ્ય, વીમત્સ- બીભત્સ વીમત્સ, ગન્ધ- ગન્ધ ગન્ધ, અશન- ભોજન ભોજન, દર્શનૈઃ ચ અને દર્શનાથી જોઈ દર્શ્યોસે, તત્તમના. ઉદ્દિષ્ઠ મનવાળો પુરુષ ઉપત્ત મનવાળા પુરુષ, યત્ જો જો, છર્દયેત્ વમન કરે છે વમન કરતા છે, સા તે વહ, દ્વિષ્ઠ- ન ગમે એવા દ્વિષ્ઠ, અર્થ- વિષયના વિષયોંકે, સંયોગભવા સંયોગથી ઉત્પન્ન થયેલી સંયોગસે ઉત્પન્ન હુઈ, મતા માનેલ છે માની ગઈ છે ॥ ૧૮ ॥

18. When a person vomits as a result of mental disgust occasioned by sense-contact with nauseating, unseemly, unclean, foul-smelling, unholy and gruesome sights or articles of diet or odours, it is known as vomiting induced by contact with hateful things.

છર્દેરસાધ્યલક્ષણમ્—

ક્ષીણસ્ય યા છર્દિરતિપ્રવૃદ્ધા

સોપદ્રવા શોણિતપૂયયુક્તા ।

સચન્દ્રિકાં તાં પ્રવદન્ત્યસાધ્યાં

સાધ્યાં ચિકિત્સેદનુપદ્રવાં ચ ॥૧૯॥

ક્ષીણસ્ય ક્ષીણ પુરુષની ક્ષીણપુરુષની, યા જે જો, છર્દિ. છર્દિ છર્દિ, અતિપ્રવૃદ્ધા અતિશય વધેલી અત્યંત વધી હુઈ, સોપદ્રવા ઉપદ્રવયુક્ત ઉપદ્રવયુક્ત, શોણિત- અને ઘોળી ઓર રુધિર, પૂયયુક્તા તથા પુરુષાળી હોય છે તથા પૂયયુક્ત હોતી છે, તામ્ તે વહ, સચન્દ્રિકામ્ જે ચન્દ્રિકાવાળી હોય તે. યદિ ચન્દ્રિકાવાળી હો તો, અસાધ્યામ્ તેને અસાધ્ય એવો અસાધ્ય, પ્રવદન્તિ કહે છે કહેતે છે, અનુપદ્રવામ્ ઉપદ્રવ વિનાની ઉપદ્રવસે રહિત, સાધ્યામ્ ચ સાધ્ય છર્દિની સાધ્ય છર્દિકી, ચિકિત્સેત્ ચિકિત્સા કરવી ચિકિત્સા કરવી चाहिए ॥ ૧૯ ॥

19 That is regarded as an incurable case of vomiting which occurs in an emaciated person and continues incessantly, which is associated with complications, and which contains blood, pus and glistening matter. The physician should undertake treatment of cases of vomiting which are curable and not of those associated with complications.

વાતચ્છર્દ્યાશ્ચિકિત્સા—

આમાશયોત્ક્રેશભવા હિ સર્વા-

ચ્છર્દ્યા મતા લઘ્વનમેવ તસ્માત્ ।

પ્રાકારયેન્મારુતજાં વિમુચ્ય

સંશોધનં વા કફપિત્તહારિ ॥૨૦॥

સર્વા બધી બધી સર્વ પ્રકારની, ચ્છર્દ્યઃ છર્દિઓ છર્દિયા, આમાશય- આમાશયના આમાશયકે, ઉત્ક્રેશ- ઉત્ક્રેશથી ઉત્ક્રેશસે ભવા ઉત્પન્ન થયેલ ઉત્પન્ન હોતેવાલી, મતાઃ હિ માનેલ છે માની ગઈ છે, તસ્માત્ તેથી અતઃ, મારુતજામ્ વાતજન્ય છર્દિને વાતજ છર્દિકી, વિમુચ્ય

૧૯. અતિપ્રવૃદ્ધા-અતિપ્રસક્તા (ક છ. ૫ વ.)

छोड़ी छेने छोड़कर, लङ्घनम् एव लङ्घन लंघन, कफपित्तहारि वा अथवा उक्ष-पित्तघ्न या कफपित्तनाशक, संशोधनम् संशोधन सशोधन, प्राक् प्रथम प्रथम, कारयेत् करावयु कराना चाहिए ॥ २० ॥

20. As all the varieties of vomiting are considered to originate from the agitation of the humors in the stomach, it is either starvation-therapy that should first be prescribed except in cases of vomiting due to vata, or purificatory procedure curative of kapha and pitta.

चूर्णानि लिह्यान्मधुनाऽभयानां

हृद्यानि वा यानि विरेचनानि ।

मद्यैः पयोभिश्च युतानि युक्त्या

नयन्त्यधो दोषमुदीर्णमूर्ध्वम् ॥ २१ ॥

मधुना मधुनी साथे शहदके साथ, अभयानाम् हरडेनु, हरड़का, चूर्णानि थूल् चूर्ण, लिह्यात् थाल्टु चाटे, यानि अथवा ने अथवा जो हृद्यानि हृद्य हृद्य, विरेचनानि विरेचने। विरेचनों, ऊर्ध्वम् उपरनी आलुओ ऊपरकी ओर, उदीर्णम् उदीर्णुं थयेवा प्रेरित हुए, दोषम् दोषने दोषको, अधः नीचेनी आलुओ नीचेकी ओर, नयन्ति अधः अधः ले जाते है, तानि वा तेओने उनको, मद्यैः मद्य मद्य, पयोभिः च अने दूधथी और दूधसे, युतानि युक्त करी युक्त करके, युक्त्या युक्तिपूर्वक पीवा युक्तिपूर्वक पीवे ॥ २१ ॥

21. The patient may take the pulvis of chebulic myrobalans with honey or palatable purgatives skilfully combined with wine or milk, this draws down the morbid matter that has been impelled to flow upward.

वल्लीफलाद्यैर्वमनं पिबेद्वा

यो दुर्बलस्तं शमनैश्चिकित्सेत् ।

रसैर्मनोर्लघुभिर्विशुष्कै-

र्भक्ष्यैः समोज्यैर्विविधैश्च पानैः ॥ २२ ॥

वल्लीफलाद्यै वा अथवा वल्लीफलादिवडे या वल्लीफलादि द्वारा, वमनम् वमन वमन, पिबेद् देवुं केना चाहिए, य ने जो, दुर्बल दुर्बल होय दुर्बल हो, तम् तेने। उतकी, शमनैः शमन औषधोथी शमन औषधसे मनोज्यै. नेवा डे:-मनपसद जैसेकि-मन-पसंद, रसैः रसोथी रसोंसे, लघुभिः लघु लघु, विशुष्कैः अने सुखा और शुष्क, समोज्यै. लोअयसहित भोज्य-सहित, भक्ष्यै. भक्ष्योथी भक्ष्योंसे, विविधैः अने विविध और विविध, पानैः च पानोथी पानोंसे, चिकित्सेत् उपचार करवे। चिकित्सा करे ॥ २२ ॥

22 He may also take the emetic dose prepared of the drugs of the valliphala group or if the patient is weak the physician may treat him with sedative measures by giving him palatable meat-juices, light and dried articles for diet along with various kinds of drinks.

सुसंस्कृतास्तित्तिरिर्बर्हिंलाव-

रसा व्यपोहन्त्यनिलप्रवृत्ताम् ।

छर्दिं तथा कोलकुलत्थधान्य-

बिल्वादिमूलाम्लयवैश्च यूषः ॥ २३ ॥

सुसंस्कृता. सुसंस्कृत सुसंस्कृत, तित्तिरि- तेतर तीतर, बर्हिं- भोर मोर, लाव- अनेलावना और बटेरोंके, रसा- भांसरसे। मासरस, तथा तथा तथा, कोल- ओर बेर, कुलत्थ- कुलथी कुलथी, धान्य- धान्ना धनिया, बिल्वादि- मूल- बिल्वादि पंचभूत बिल्वादि पंचमूल, अम्ल- अम्ल द्रव्य अम्ल द्रव्य, यवैः अने जवथी अनावेद और जोसे बनाया, यूषः यूष यूष, अनिलप्रवृत्ताम् वातजन्य वातजन्य, छर्दिम् छर्दिने छर्दिको, व्यपोहन्ति हर करे छे दूर करते है ॥ २३ ॥

23 The meat-juice of the partridge, the peacock and the quail, properly prepared, controls vomiting caused

२३ सुसंस्कृता - सुसंस्कृतः (व)

रसा - रसैः (व)

by vata as also the soup prepared of jujube, horse gram, coriander, roots of the bael group of drugs, acid articles and barley.

वातात्मिकायां हृदयद्रवार्तो

नरः पिबेत् सैन्धववद्धतं तु ।

सिद्धं तथा धान्यकनागराभ्यां

दध्ना च तोयेन च दाडिमस्य ॥२४॥

वातात्मिकायाम् वातजन्य छर्दिर्भा वातजन्य छर्दिर्भा, हृदयद्रव- हृदयनी उतावणी गतिशी हृदयकी शीघ्र गतिसे, नारः पीडित पीडित, नरः मनुष्ये मनुष्य, सैन्धववत् सैन्धववाणु सैन्धानमकसे युक्त, घृतम् धी घृत तथा धान्यक- अथवा धान्या या धनिया, नागराभ्याम् सूठ सोंठ, दध्ना च दही दही, दाडिमस्य च अने दाडिमना और अनारके, तोयेन रसथी रससे, सिद्धम् पडावेद धी सिद्ध धी, पिबेत् पीवु पीवे ॥ २४ ॥

24. If the patient suffering from vomiting of the vata type is afflicted with palpitation of the heart he may take ghee with rock-salt or ghee prepared with coriander, dry ginger, curds and pomegranate juice.

व्योषेण युक्तां लवणैस्त्रिभिश्च

घृतस्य मात्रामथवा विदध्यात् ।

स्निग्धानि हृद्यानि च भोजनानि

रसैः संयूषैर्दाडिमांशुः ॥२५॥

अथवा अथवा अथवा, व्योषेण त्रिकटु त्रिकटु, त्रिभिः अने त्रिभि और तीन, लवणैः च लवणैथी लवणोंसे, युक्तम् युक्त युक्त, घृतस्य धीनी घीकी, मात्राम् मात्रा मात्रा, विदध्यात् आपनी देवे, संयूषै अने यूसै- सहित और यूसोंके साथ, दधि- दही दही, दाडिम- तथा

दाडिमथी और अनारसे, अंशुः भाटा डरेला खट्टे किये, रसैः मांसरसोसहित मांसरसोंसे, स्निग्धानि स्निग्ध स्निग्ध, हृद्यानि च तेभ्यः छद्य एवं हृद्य, भोजनानि भोजनो आपनी भोजनोंको देवे ॥ २५ ॥

25. Or, he may take a proper measure of ghee mixed with the three spices and the three varieties of salts, or he may take unctuous and palatable foods mixed with meat-juices or with soups acidified with curds and sour pomegranate

पित्तच्छर्द्याश्चिकित्सा—

पित्तात्मिकायामनुलोमनार्थं

द्राक्षाविदारीक्षुरसैस्त्रिवृत् स्यात् ।

कफाशयस्थं त्वतिमात्रवृद्धं

पित्तं हरेत् स्वादुभिरूर्ध्वमेव ॥२६॥

पित्तात्मिकायाम् पित्तजन्य छर्दिर्भा पित्तजन्य छर्दिर्भा, अनुलोमन-अर्थम् अनुलोमन भाटे अनुलोमनके लिए, द्राक्षा- द्राक्ष मुनके, विदारी- बोयडोणु विलाईकन्द, इक्षु- अने शेलडीना और ईखके, रसै- रस साथे रसके साथ, त्रिवृत् नसोतर त्रिवृत्, स्वात् आपवु देवे, कफाशयस्थम् अने कफाशयभा रहेल और कफाशयमें स्थित, अतिमात्र- अत्यंत अत्यन्त, वृद्धम् वधेल बढ़े हुए, पित्तम् पित्तने पित्तको, तु तो तो, स्वादुभिः मधुर औषधोपडे मधुर औषधियोंसे, ऊर्ध्वम् उपरनी आणुओथी ऊपरके भागसे, एव न ही, हरेत् हरेवु निकाले ॥ २६ ॥

26. The physician should administer the pulvis of turpeth mixed with the juices of grape, white yam or sugar-cane for laxative action in cases of vomiting of the pitta type. But if the pitta, in an excessively increased condition, is lodged in the seat of kapha (stomach), it should be eliminated

२४ वातात्मिकाया हृदयद्रवार्त - वातात्मिके हृदयद्रवार्त

(ख झ ङ थ ध फ.)

॥ नर - कासी (२)

॥ - कामम् (ध व.)

through the mouth by means of sweet emetics

शुद्धाय काले मधुशर्कराभ्यां

लाजैश्च मन्थं यदि वाऽपि पेयाम् ।

प्रदापयेन्मुद्गरसेन वाऽपि

शाक्योदन जाङ्गलजै रसैर्वा ॥२७॥

શુદ્ધાય શુદ્ધ પુરુષને શુદ્ધ પુરુષકો, કાલે ભોજન વખતે ભોજનકે સમય, મધુ- મધ મધુ, શર્કરાભ્યામ્ તથા સાકરસહિત ઓર ચીનીસહિત, લાજે લાખને લાજાકા, મન્થમ્ મન્થ મન્થ, યદિ વા અથવા અથવા, પેયામ્ પેયા પેયા, અપિ પણુ મી, મુદ્ગરસેન વા અથવા મગના યૂષ સાથે યા મૂગકા યૂષકે સાથ, જાંગલજૈ. અથવા બગલ પ્રાણીઓના યા જાંગલ પ્રાણીયોંકે, રસૈઃ વા માંસસો સાથે માંસરસોંસે, શાક્યોદનમ્ શાકિ ચોખાને ભાત શાકિ ચાવલોંકા ભાત, અપિ પણુ મી, પ્રદાપયેત્ આપવે દેવે ॥ ૨૭ ॥

27 After the patient has been cleansed by purificatory treatment, he should be given at the proper time, the demulcent drink prepared of roasted paddy, honey and sugar, or thin gruel. He may be given cooked sali rice with the soup of green gram, or meat-juice of jangala creatures.

सितोपलामाक्षिकपिप्पलीभिः

कुल्माषलाजायवसक्तुगृञ्जान् ।

खर्जूरमांसान्यथ नारिकेलं

द्राक्षामथો वा बदराणि लिह्यात् ॥२८॥

કુલ્માષ- અરધા બાફેલા ધઉ, ચણા વગેરે કુલ્માષ, લાજા- લાખ લાજા, યવસક્તુ- જવના સાથવા જોંકે સત્તુ, ગૃજાન્ મધુક્રતા જવના અથ મંડયુક્ત યવાન, સર્જૂર- ખજૂરને સર્જૂરકા, માંસાનિ ગર્ભ ગૂદા, અથ તેમજ એવમ્, નારિકેલમ્ નારિયેળ નારિયલ, દ્રાક્ષામ્ દ્રાખ મુનકે, અથો વા અથવા અથવા, બદરાણિ

ભોરને વેગ્કો, સિતોપલા- સાકર ચીની માક્ષિક- મધ શહદ, પિપ્પલીભિઃ અને પીપર સાથે ઓર પિપ્પલીકે સાથ, લિહ્યાત્ ચાટવા ચાટે ॥ ૨૮ ॥

28. Or, the patient may take a linctus of half boiled grain roasted paddy and barley flour and cooked barley along with its scum, date-pulp, coconut, grapes or jujube and mixed with sugar-candy, honey and long pepper.

स्रोतो जलाजोत्पलकोलमज्ज-

चूर्णानि लिह्यान्मधुनाऽभ्यां च ।

कोलास्थिमज्जाअनमक्षिकाविट्-

लाजासितामागधिकाकणान् वा ॥२९॥

સ્રોતોજ- સ્રોતાજન સ્રોતાંજન, લાજા લાખ લાજા, ઉત્પલ- નીલકમળ નીલોફર, કોલ- અને ભોરની ઓર વેરકી, મજ્જ- મજ્જના મજ્જાકે, ચૂર્ણાનિ ચૂર્ણોંને ચૂર્ણોંકો, અભ્યામ્ ચ અથવા હરડેના ચૂર્ણોંને અથવા હરડકે ચૂર્ણોંકો, કોલ- અથવા ભોરના અથવા વેરકી, અસ્થિ- ડાળિયાની ગુઠલીકી, મજ્જ- મજ્જ મજ્જા, અજ્જન સ્રોતાજન સ્રોતાંજન, સક્ષિકા- માખીની મક્ષિકાકી, વિટ્- વિષા વિષા, લાજા- લાખ લાજા, સિતા- સાકર ચીની, સાગધિકા- પીપરના પિપ્પલીકે, કણાન્ વા કણુ એઓને એકત્ર કરી કણ હનકો એકત્ર કર, મધુના મધ સાથે શહદકે સાથ, લિહ્યાત્ ચાટવા ચાટે ॥ ૨૯ ॥

29. Or, the patient may take the pulvis of riverine antimony, roasted rice, blue water lily the pulp of jujube or chebulic myrobalan mixed with honey, or, he may take the kernel of jujube-stone, antimony, the excreta of flies, roasted paddy, candied sugar, and the grains of long pepper mixed with honey

द्राक्षारसं वाऽपि पिबेत् सुशीतं

मृद्मृष्टलोष्टप्रभवं जलं वा ।

जम्बाम्रयोः पल्लवजं कषायं

पिवेत् सुशीतं मधुसंयुतं वा ॥३०॥

सुशीतम् सुशीतल सुशीतल, द्राक्षारसम् वा अपि द्राक्षने। रस मुनकेका रस, मृदुष्टलोह-प्रभवम् अथवा तपावेला भाटीना ठेकातु ठारेतु या तपाये हुये मिट्टीके ठेलेका बुझाये हुए, जलम् वा पाणी पानी, जम्बू अथवा अंभुडा या जामुन, आम्रयो- अने आंभाना पानने। और आमके पल्लवका, मधु संयुतम् मधुयुक्त शहदके साथ, कषायम् वा कषाय कषाय, पिवेत् पीवे। पीवे ॥ ३० ॥

30. Or, the patient may drink cool grape juice or the cooled water prepared with baked clay or earth, or he may drink the cooled decoction of the sprouts of jambul or mango mixed with honey.

निशि स्थितं वारि समुद्रकृष्णं

सोशीरधान्यं चणकोदकं वा ।

गवेषुकामूलजलं गुडूच्या

जलं पिवेदिक्षुरसं पयो वा ॥३१॥

निशि रात्रिभर रात्रिभर, स्थितम् जलम् अंभुडा रात्रिभर जलमें भिगोकर रखे गये, समुद्र- मगसहित मूंगके साथ, कृष्णम् पीपरनुं पिप्पलीयुक्त, वारि पाणी जल, स-वशीर- वीरशुना वाणसहित खसके साथ, धान्यम् धान्यानु पाणी घनियाका जल, चणक- अंभुडा चनेका, उदकम् वा पाणी जल, गवेषुका- कसईका कसईके, मूल- भूणुं मूलका, जलम् पाणी जल, गुडूच्या- गणैतु गिलोयका, जलम् पाणी जल, इक्षुरसम् शैल- डीने। रस ईसका रस, पयः वा अथवा दूध अथवा दूध, पिवेत् पीवे। पीवे ॥ ३१ ॥

31. Or, he may take water prepared by steeping green gram, long pepper, cuscus grass and coriander overnight in it, or water prepared with chick pea or with the roots of job's tears,

३१. धान्यम्-मुस्तम् (५)

or he may take the cold infusion of guduch, or sugarcane juice or milk.

सेव्यं पिवेत् काञ्चनगैरिकं वा

सबालकं तण्डुलधावनेन ।

बात्रीरसेनोत्तमचन्दनं वा

तृष्णावमिघ्नानि समाक्षिकाणि ॥३२॥

सेव्यम् छाणा वाणानुं शुष्कं खसका चूर्ण, तण्डुल- धावनेन योभाना धोखु साथे तण्डुलके धोवनके साथ, पिवेत् पीवे। पीवे। सबालकम् अथवा वाणसहित अथवा सुगन्धवालायुक्त, काञ्चनगैरिकम् वा सोनागेरु योभाना धोखु साथे पीवे। स्वर्णगैरिक तण्डुलके धोवनके साथ पीवे, उत्तमचन्दनम् अथवा सुभद्र अथवा मेत- चन्दनको, बात्रीरसेन वा आभुडाना रस साथे पीवे। आंवलेके रसके साथ पीवे, समाक्षिकाणि मधुयुक्त ते तण्डुल योभाना शहदके साथ वे तीन घोन, तृष्णा- तरस तृषा, वमिघ्नानि अने उलटी भटाडनार छे और छर्दिके नाशक हैं ॥ ३२ ॥

32. He may also take fragrant sticky mallow or yellow chalk and fragrant sticky mallow with rice water, or he may take white sandal wood with the juice of emblic myrobalan or he may take adipous and anti-emetic drugs mixed with honey

कल्कं तथा चन्दनचव्यमांसी-

द्राक्षोत्तमावालकगैरिकाणाम् ।

शीताम्बुना गैरिकशालिचूर्णं

मूर्चा तथा तण्डुलधावनेन ॥३३॥

तथा चन्दन- चन्दन चन्दन, चव्य चव्य चव्य, मांसी- मांसी मासी, द्राक्षोत्तमा- उत्तम द्राक्ष उत्तम मुनके, बालक- वाणै। सुगन्धवाला, गैरिकाणाम् अने सोनागेरुने। और स्वर्णगेरुका, कल्कम् कल्क कल्क, शीताम्बुना ठंडा पाणी साथे पीवे। शीतल जलसे पीवे, गैरिक- अथवा सोनागेरु या स्वर्णगेरु, शालि- अने

३३ चव्य-सेव्य (क व. छ त. न)

शाखि योभानुं और शालिका, चूर्णम् यूषुं चूर्ण, शीता-
म्बुना ढंङा पाण्डी साथे पीपुं शीतल जलसे पीवे, तथा
तथा तथा, मूर्वाम् मूर्वा मूर्वा, तण्डुल- योभाना तण्डुलके,
धावनेन धोखु साथे धोवनके साथ, पिबेत् पीवी पीवे ॥३३॥

33. He may also take the paste of
sandal wood, chaba pepper, nardus,
large grapes, fragrant sticky mallow
and red ochre with cold water, or
the pulvis of red ochre, rice and
trilobed virgin's bower with rice water.

कफच्छर्वाश्चिकित्सा—

कफात्मिकायां वमने प्रशस्तं
सपिप्पलीसर्षपनिम्बतोयैः ।

पिण्डीतकैः सैन्धवसंप्रयुक्तै-

र्वम्यां कफामाशयशोधनार्थम् ॥३४॥

कफात्मिकायाम् उद्भूत-य कफजन्य, वम्याम् छर्दिमां
छर्दिमें, कफ आमाशय- उद्भूत-य तथा आमाशय-
कफाशय और आमाशयके, शोधनार्थम् शोधन करने भाटे
शोधनके लिए, सैन्धव-संप्रयुक्तैः सिन्धु-धूलुथी युक्त सैन्धा-
नमकसे युक्त, पिण्डीतकैः भीठणना यूषु-वाणे। मैनफलके
चूर्णवाके, सपिप्पली- पीपर पिप्पली, सर्षप- सरसव
सरसों, निम्ब- अने लीभुजाना और नीमके, तोयैः डवाअथी
कायसे, वमनम् वमन करनेपु वमन कराना प्रशस्तम्
प्रशस्त है प्रशस्त है ॥ ३४ ॥

34. In vomiting of the kapha type,
it is beneficial to administer emesis
with the emetic nut mixed with the
decoction of long pepper, rape-seed
and neem adding rock-salt, with a view
to cleansing the seat of kapha and
chyme

गोधूमशालीन् सयवान् पुराणान्
यूषैः पटोलामृतचित्रकाणाम् ।

व्योषस्य निम्बस्य च तक्रसिद्धै-

यूषैः फलाम्लैः कटुभिस्तथाऽद्यात् ॥३५॥

सयवान् यवसहित औषहित, पुराणान् गूना
पुराने, गोधूम- धुं गोहूं, शालीन् अने शालियोभानां
अन और शालि चावलके अन्न, पटोल- परवण परवल,
अमृत- गणे। गिलोय, चित्रकाणाम् अने चित्रकना और
चित्रकके, यूषै यूषे। साथे यूषोंसे, तक्र- आशमा तक्रमे,
सिद्धैः सिद्ध करेस सिद्ध किया गया, व्योषस्य त्रिकटु
त्रिकटु, निम्बस्य च अने लीभुजाना और नीमके, यूषैः
यूषे। साथे यूषोंसे, फल- इण्णीनी फलोंकी, अम्लैः
अटाईथी आटा खटाईसे अम्ल, तथा तथा तथा,
कटुभिः कटु द्रव्योंथी युक्त भीअ उद्भूत यूषे। साथे
कटु द्रव्योंसे युक्त दूसरे कफन यूषोंके साथ, अद्यात्
आवा खावे ॥ ३५ ॥

35 The patient may take old
wheat, sali rice or barley with the
soups prepared of snake-gourd, guduch,
and white-flowered leadwort, or with
the soups of the three spices and neem
prepared with butter-milk, acidified
with fruit acids and mixed with pun-
gent articles.

रसांश्च शूल्यानि च जाङ्गलानां

मांसानि जीर्णान्मधुसीध्वरिष्ठान् ।

रागांस्तथा षाडवपानकानि

द्राक्षाकपित्थैः फलपूरकैश्च ॥३६॥

जाङ्गलानाम् अंगुल प्राण्डीयानां जांगल प्राणियोंके,
रसान् च भांसरसो मासरस, शूल्यानि अने शूल्य और
शूल्य, मांसानि च भांसो मांस, जीर्णान् अर्धु जीर्ण, मधु-
मधु मधु, सीधु- सीधु सीधु, अरिष्ठान् अरिष्टो अरिष्ट,
द्राक्षा- द्राक्ष मुनके, कपित्थैः डे।ड कैथ, फलपूरकैः च अने
लीभेराना और विजौरेसे बनाये, रागान् राग राग,
तथा षाडव- पाडव षाडव, पानकानि अने पानकाने।
प्रयोग करे ॥ ३६ ॥

३४ वम्यां-छर्वा (य व)

३५ यूषै-यूषे (य व)

३६ षाडव-षाण्डव (ख व)

36 The meat-juices and spit-roasted flesh of jangala creatures, old honey, wine, sidhu-wine and medicated wines, or condiment, confectionery and beverages prepared of grapes, wood apple and citrons, may also be used

मुद्गान्मसूरांश्चणकान् कलायान्

भृष्टान् युतान्नागरमाक्षिकाभ्याम् ।

लिह्यात्तथैव त्रिफलाविडङ्ग-

चूर्णं विडङ्गप्लवयोरथो वा ॥३७॥

मृष्टान् शेकेला भूने हुए, मुद्गान् मसूरा मसूर, चणकान् चना, कलायान् अने पटाया अने अने और मटर इवको, नागर- सूँठ सोंठ, माक्षिका-भ्याम् अने भधनी साथे और शहदके साथ, युतान् भेजनी मिलाकर लिह्यात् थाटवा चाटे, त्रिफला- के त्रिफला या त्रिफला, विडङ्ग- अने वापडिगनुं और वायविडङ्गके चूर्णम् थूल् चूर्णको, अथो वा अथवा अथवा विडङ्ग-वापडिग वायविडङ्ग, प्लवयो- अने केवडीभेयनुं और केवटीमोथके, चूर्णम् थूल् चूर्णको, तथा एव ते प्रमाणेन थाटवुं उसीप्रकार ही चाटे ॥ ३७ ॥

37. The patient may take roasted green gram, lentils chick pea, and chickling vetch mixed with dry ginger and honey, or, likewise the pulvis of the three myrobalans and embelia, or the pulvis of embelia and rush nut.

सजाम्बवं वा बदराम्लचूर्णं

मुस्तायुतां कर्कटकस्य शृङ्गीम् ।

दुरालभां वा मधुसंप्रयुक्तां

लिह्यात् कफच्छर्दिनिग्रहार्थम् ॥३८॥

३७. विडङ्गप्लवयोरथो वा - विडङ्गप्लवयो रस वा (घ. ड. त. ध.)

३८. बदराम्लचूर्णं-बदरस्य चूर्ण (द. ध.)

३९. मुस्तायुतां-सपिप्पली (घ.)

कफ- ३६७-न्य कफजन्य, छर्दि- छर्दि छर्दिको, विनिग्र- हार्थम् भटाडवा भाटे काबूमें लानेके लिए, सजाम्बवम् अंथूसहित जामूनसहित, बदराम्ल- भाटा भोरनुं खड़े बेरका, चूर्णम् वा थूल् चूर्ण, मुस्ता- अथवा नागर- भेयथी अथवा मोथसे, युताम् युक्त युक्त, कर्कटकस्य शृङ्गीम् वा डाडडाशी'गीनुं थूल् काकडासिंगीका चूर्ण, दुरालसाम् वा डे धमासानु थूल् या धमासाका चूर्ण, मधु- मधु शहद, संप्रयुक्ताम् भेजनी मिलाकर, लिह्यात् थाटवुं चाटे ॥ ३८ ॥

38. Or, the powder of jambul and sour jujube or the powder of galls mixed with nut-grass, or cretan prickly clover, mixed with honey may be taken for stopping vomiting of the kapha type

मनःशिलायाः फलपूरकस्य

रसैः कपित्थस्य च पिप्पलीनाम् ।

क्षौद्रेण चूर्णं मरिचैश्च युक्तं

लिह्यज्येच्छर्दिमुदीर्णवेगाम् ॥३९॥

फलपूरकस्य भीमेरा बीजोरे, कपित्थस्य च अने डाडना कैथके, रसै. रसथी रससे, क्षौद्रेण तेभज भध एवं शहद, मरिचै च तथा मरीची तथा मरिचसे, युक्तम् युक्त युक्त, मनःशिलायाः मनःशिलानुं मैनसिलका, पिप्पलीनाम् च तथा पीपरनु और पिप्पलीका, चूर्णम् थूल् चूर्ण, लिह्यन् थाटनार चाटनेवाला, उदीर्णवेगाम् प्रभण वेगवाणी प्रबलवेगवती, छर्दिम् छर्दिने छर्दिको, जवेत् अते छे जीतता है ॥ ३९ ॥

39 Or, one can subdue the generated urge for vomiting by taking the pulvis of red arsenic mixed with honey and black pepper in the juice of the citron, or by taking the pulvis of long pepper mixed with honey and pepper in the juice of the wood-apple.

३९. चूर्णं मरिचैश्च युक्तं-युक्तं मरिचस्य चूर्णम् (द. ध. घ.)

સન્નિપાતચ્છર્યાધિક્રિયા—

યૈષા પૃથક્ત્વેન મયા ક્રિયોક્તા
તાં સન્નિપાતેऽપિ સમસ્ય બુદ્ધયા ।

દોષતુરોગાન્નિબલોન્યવેક્ષ્ય
પ્રયોજયેચ્છાસ્ત્રવિદપ્રમત્તઃ ॥૪૦॥

મયા મેં મૈને, યા જે જો, યૈષા આ યદ, ક્રિયા ચિકિત્સા ચિકિત્સા, પૃથક્ત્વેન બુદ્ધી બુદ્ધી અલગ અલગ, ડક્ટા કહી છે કહી છે, તામ્ તેને ઉત્કા, સમસ્ય એકઠી કરીને એકત્ર કરકે, જ્ઞાસ્ત્રવિદ શાસ્ત્ર બુદ્ધનાર શાસ્ત્રકો જાનનેવાલા, અપ્રમત્ત અને અપ્રમત્ત વૈદ્યે ઓર અપ્રમત્ત વૈદ્ય, બુદ્ધયા બુદ્ધિપૂર્વક બુદ્ધિપૂર્વક, દોષ- દોષ દોષ, ઋતુ- ઋતુ ઋતુ, રોગ- રોગ રોગ, અગ્નિ અગ્નિ અગ્નિ, બલોનિ અને બળને ઓર બલકો, અવેક્ષ્ય એકઠેને દેશકર, સન્નિપાતે અપિ સન્નિપાતમાં પણ સન્નિપાતમાં, મી પ્રયોજયેત્ પ્રયોગ કરવો પ્રયોગ કરે ॥૪૦॥

40. In conditions of vomiting due to the discordance of all the three humors, the line of treatment to be followed consists of a judicious synthesis of the separate lines of treatment indicated by me for the derangement of individual humors, after the physician has first paid careful heed to the relative strength of the morbid humors, season, disease and the digestive power of the patient.

મનોભિઘાતજ્ઞચ્છર્યાધિક્રિયા—

મનોભિઘાતે તુ મનોનુકૂલા
વાચઃ સમાશ્વાસનહર્ષણાનિ ।

લોકપ્રસિદ્ધાઃ શ્રુતયો વયસ્યાઃ
શૃંગારિકાશ્ચૈવ હિતા વિહારાઃ ॥૪૧॥

મનોભિઘાતે મનના આધાતમી ઉત્પન્ન થયેલી ઉલટીમાં મનોભિઘાતજન્ય હર્ષિમે, તુ તે તો, મનોનુકૂલાઃ મનપસંદ મનપસંદ, વાચઃ વાણી વાણી, સમાશ્વાસન- આશ્વાસન આશ્વાસન, હર્ષણાનિ હર્ષણ હર્ષણોત્પાદન, લોકપ્રસિદ્ધાઃ લોકપ્રસિદ્ધ લોકપ્રસિદ્ધ, શ્રુતયઃ કથા- વાર્તાઓ કથાકથાનિયાં, શૃંગારિકાઃ શૃંગારરસવાળા શૃંગારરસવાળે, વયસ્યાઃ મિત્રો મિત્ર, વિહારાઃ ચ એવ અને વિહારો ઓર વિહાર, હિતા હિતકર છે હિતકર છે ॥ ૪૧ ॥

41. In case of a fit of vomiting induced by mental disgust, the following line of treatment should be resorted to; words which are agreeable, comforting and encouraging to the mind of the patient, popular legends and stories, congenial companions and pleasant and wholesome diversions,

ગન્ધા વિચિત્રા મનસોऽનુકૂલા
મૃતપુષ્પશુક્કામ્લફલાદિકાનામ્ ।
શાકાનિ ભોજ્યાન્યથ પાનકાનિ
સુસંસ્કૃતાઃ ષાઢવરાગલેહ્યાઃ ॥૪૨॥
યૂષા રસાઃ કામ્બલિકાઃ સ્વહાશ્ચ
માંસાનિ ધાના વિવિધાશ્ચ ભક્ષ્યાઃ ।
ફલાનિ મૂલાનિ ચ ગન્ધવર્ણ-
રસૈરુપેતાનિ વર્મિ જયન્તિ ॥૪૩॥

મનસ મનને મનકો, અનુકૂલા અનુકૂળ અનુકૂલ, મૃત- માટી મિટ્ટી, પુષ્પ- ફૂલ ફૂલ, શુક્ક- શુક્રો શુક્ર, અમ્લફલાદિકાનામ્ અને ખાટા ફળ વગેરેની ઓર સ્વદે ફલ આદિકી, વિચિત્રાઃ વિચિત્ર વિચિત્ર, ગન્ધાઃ ગંધ ગન્ધે, શાકાનિ શાક શાક, ભોજ્યાનિ ખાવાના પદાર્થો ભોજ્ય પદાર્થો, અથ અને ઓર, પાનકાનિ પાન પાન, સુસંસ્કૃતાઃ મારી રીતે સંસ્કાર આપેલા મલી પ્રકાર સંસ્કાર દિયે હુએ, ષાઢવ- પાઢવ પાઢવ, રાગ- રાગ રાગ,

૪૦ યૈષા-યૈષા (ય)

સમસ્ય-સમીક્ષ્ય (ક સ ધ ઙ ઙ. ઙ. ઙ.)

સમસ્ય બુદ્ધયા-સમીક્ષ્ય દર્શાય (ય.)

પ્રયોજયેત્-કુર્યાન્નિષક (ય.)

૪૧ શૃંગારિકાશ્ચૈવ-શૃંગારયુક્તાશ્ચ (વ ફ વ)

૪૨. ષાઢવ-સાઢવ (વ)

૪૩. સ્વહાશ્ચ-સ્વહાશ્ચ (વ)

लेहा अने अपघेहे और अवलेह, यूषा यूष यूष, रसा रस रस, काम्बलिका काम्बलिक काम्बलिक, खडाः च अउ खड, मांसानि मांस मांस, धानाः शेकेला अनाना भूने हुए धान्य, विविधाः अने प्रकारना और नानाप्रकारके, भक्ष्या. च लक्ष्य पदार्थ भक्ष्य पदार्थ, गन्ध- गंध गन्ध, वर्ण- वर्ण वर्ण, रसैः अने रसथी और रससे, उपेतानि युक्त युक्त फलानि इमे। फल, मूलानि च अने कंदमूल और कंदमूल, वमिम् उलटीने वमनको, जयन्ति अने जीतते है ॥ ४२-४३ ॥

42-43. various kinds of mentally cheering odours of clay, flowers vinegar and fruits, well prepared vegetables, articles of food. drinks and well-seasoned condiments, confectionery, linctuses, soups, meat-juices, curd soup, curry soup, meat, cereals and various kinds of eatables, fruits and roots possessed of excellent odours, color and taste—the use of these things subdues the fit of vomiting.

गन्धं रसं स्पर्शमथापि शब्दं

रूपं च यद्यत् प्रियमप्यसात्म्यम् ।

तदेव दद्यात् प्रशमाय तस्या-

स्तज्जो हि रोगः सुख एव जेतुम् ॥४४॥

यत् यत् ने ने जो जो, गन्धम् गन्ध गन्ध, रसम् रस रस, स्पर्शम् स्पर्श स्पर्श, अथ अपि शब्दम् शब्द शब्द, रूपम् च तथा इय एवं रूप, प्रियम् प्रिय होय प्रिय हो, असात्म्यम् अपि अने लक्ष्य असात्म्य पक्ष होय और चाहे असात्म्य भी हो, तत् ते वह एव ही तस्याः ते उलटीनी उस वमीकी, प्रशमाय शान्ति माटे शान्तिके लिए, दद्यात् आपवा लेधने देना चाहिए हि कारण के क्योंकि, तज्ज असात्म्यथी थयेल असात्म्यसे

उत्पन्न हुआ, रोगः रोग रोग, जेतुम् अतवे जीतना, सुखः एव सहेले न उ सुगम ही है ॥ ४४ ॥

44 In general, whatever odour, taste, contact, sound or sight is pleasing should be given to the patient although it may be normally unwholesome For, any disorder that may result from the use of such unwholesome agent is easily curable

छर्द्युपद्रवचिकित्सा—

छर्द्युत्थितानां च चिकित्सितात् स्वा-

चिकित्सितं कार्यमुपद्रवाणाम् ।

अतिप्रवृत्तास्तु विरेचनस्य

कर्मातियोगे विहितं विधेयम् ॥४५॥

छर्दि-उत्थितानाम् उलटीथी उत्पन्न थयेला छर्दिसे उत्पन्न हुए, उपद्रवाणाम् च उपद्रवानी उपद्रवोंकी, स्वात् येतयेतानी अपनी अपनी, चिकित्सितात् चिकित्सा चिकित्सा, कार्यम् करनी करे, अतिप्रवृत्तास्तु उलटीनी अति प्रवृत्ति थता छर्दिकी अति प्रवृत्ति होने पर, विरेचनस्य विरेचनना विरेचनके, अतियोगे अतियोगमा अतियोगमें, विहितम् उलटी कही हुई, कर्म चिकित्सा चिकित्सा, विधेयम् करनी लेधने करनी चाहिए ॥ ४५ ॥

45. The treatment of complication arising from vomiting should be done according to the medication indicated in each case, and in case of excessive vomiting, treatment that is indicated in the condition of excessive purgation should be carried out.

चिरप्रवृत्तच्छर्दिचिकित्सा—

वमिप्रसङ्गात् पवनोऽप्यवश्यं

धातुक्षयाद्भ्रूसुपैति तस्मात् ।

४५ च चिकित्सितानात् स्वात्—तु चिकित्सित स्यात् (य.)

४४ यद्यत्प्रियमप्यसात्म्यम्—मात्म्य प्रियमप्य योज्यम् (क)

दद्यात्—कुर्यात् (ड)

तस्मा—चैवम् (घ)

चिरप्रवृत्तास्वनिलापहानि

कार्याण्युपस्तम्भनबृंहणानि ॥४६॥

वमिप्रसङ्गात् उलटी आलु रहेवाथी छर्दियोंके बने रहनेसे, धातुक्षयात् धातुक्षयने लीधे धातुक्षयके कारण, पवन वायु वायु, अपि पशु भी, अवश्यम् अवश्य, वृद्धिम् वृद्धि वृद्धि, उपैति पात्रे छे पाता है, तस्मात् तेष्ठी. इसलिए, चिरप्रवृत्तासु लाभाक्षीणी यथेष्टी उलटीओमा दीर्घकालसे उत्पन्न हुई छर्दियोंमें, अनिल-अपहानि वायुनाशक वायुनाशक, उपस्तम्भन-उलटीने रोकनारी छर्दि रोकनेवाली, बृंहणानि तेभ्यः शरीरानुं पोषण करनेवाली चिकित्साओ शरीरको पुष्ट करनेवाली चिकित्साएं, कार्याणि करनेवाली कभी चाहिए ॥ ४६ ॥

46. The vata inevitably gets increased by the loss of body-elements, caused by constant vomiting, hence in case of vomiting persisting for a long time, medications which are curative of vata and are anti-emetic and roborant should be administered

सर्पिर्गुडाः क्षीरविधिघृतानि

कल्याणकज्यूषणजीवनानि ।

वृष्यास्तथा मांसरसाः सलेहा-

श्चिरप्रसक्तां च वमि जयन्ति ॥४७॥

सर्पिर्गुडाः सर्पिर्गुडा सर्पिर्गुड, क्षीरविधिः क्षीर-विधि क्षीरविधि, कल्याणक- कल्याणक, ज्यूषण-ज्यूषण, जीवनानि तथा श्रवणीय और जीवनीय, घृतानि घृते। घृत, तथा अने और, वृष्या वृष्ययोगे। वृष्ययोग, सलेहाः तेभ्यः लेहसहित एव अवलेहसहित, मांसरसाः च मांसरसे। मांसरस, चिरप्रसक्ताम् दीर्घ-उलटी आलु रहेली दीर्घकालसे प्रवृत्त हुए, वमिम् उलटीने वमनको, जयन्ति जते छे जीतते है ॥ ४७ ॥

47 Ghee-boluses, milk, therapy and medicated ghee, such as Kalyanaka, the

three spices and life-promoter ghees virilific recipes, meat juices and linctuses subdue vomiting even of long duration.

अध्यायोक्तविषया. —

तत्र श्लोकः—

हेतुं संख्यां लक्षणमुपद्रवान् साध्यतां न योगांश्च ।
छर्दीनां प्रशमार्थं प्राह चिकित्सितं मुनिवर्यः ॥४८॥

तत्र श्लोकः ते विषयमा उस विषयमें, श्लोक उपसंहारने। श्लोक छे छे उपसहारका श्लोक है कि, मुनिवर्य. मुनिवर आत्रेये मुनिवर आत्रेयने, छर्दीनाम् छर्दीओनी छर्दियोंकी, प्रशमार्थम् शांति भाटे गान्तिके लिए, संख्याम् तेओनी संख्या उनकी संख्या, हेतुम् हेतु हेतु, लक्षणम् लक्षण लक्षण, उपद्रवान् उपद्रव उपद्रव, साध्यताम् साध्यता साध्यता, न असाध्यता असाध्यता, योगान् च योगे। योग, चिकित्सितम् अने चिकित्सा और चिकित्सा, प्राह कहा छे कही है ॥ ४८ ॥

Here is the recapitulatory verse—

48 The etiology, number, symptoms, complication, curability or otherwise, recipes and line of treatment for the relief of vomiting—all these, the foremost of the sages has described in this chapter

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते दृढ-
बलसंपूरिते चिकित्सास्थाने छर्दिचिकित्सितं
नाम विशोऽध्यायः ॥ २० ॥

इति आ प्रमाणे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-वेशे रथेला अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने चरककी प्रतिसंस्कार पायेला आ शास्त्रमां और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त अप्राप्त, दृढबलसंपूरिते अने दृढबले पूरा करेला और दृढबलसे पूरित किये गये चिकित्सास्थाने चिकित्सा-स्थान विषे चिकित्सास्थानमें, छर्दिचिकित्सितम्

४७. चिरप्रसक्ता च वमि जयन्ति—छर्दि निरोत्था प्रशम नयन्ति (द फ. ब)

४८ न—च (घ. ड त)

,, प्राह चिकित्सित मुनिवर्य—चिकित्सिते प्राह मुनिवर्यः (ध.ब.)

‘छर्दिचिकित्सित’ ‘छर्दिचिकित्सित’, नाम नामने। नामका, विना वीसमे। वीसवाँ, अध्याय अध्याय स पूछुं थये। अध्याय समाप्त हुआ ॥ २० ॥

20. Thus in the Section on Therapeutics in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the twentieth chapter entitled ‘The Therapeutics of Vomiting’ not being available, the same as restored by Dridhabala is completed.

एकविंशोऽध्यायः ।

એકવીસમેા અધ્યાય અધ્યાય ઇકીસવાँ Chapter XXI

विसर्पचिकित्सितोपक्रम —

अथातो विसर्पचिकित्सितं व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ अतः हवे अर्द्धाथी अत्र आगे, विसर्पचिकित्सितम् ‘विसर्पचिकित्सित’ नामना अध्यायम् ‘विसर्पचिकित्सित’ नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्यान करुं व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेय आत्रेये आत्रेयने, इति ह आ विषयमा नीये प्रमाणे न इस विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स्म कहेलुं छे कहा है ॥२॥

1 We shall now expound the chapter on “The Therapeutics of Acute Spreading Affections ”

2 Thus declared the worshipful Atreya.

विसर्पविषये अग्निवेशस्य प्रश्ना —

कैलासे किन्नराकीर्णे बहुप्रसन्नवर्णौषधे ।

पादपैर्विविधैः स्निग्धैर्नित्यं कुसुमसंपदा । ३ ॥

वमद्भिर्मधुरान् गन्धान् सर्वतः स्वभ्यलङ्कते ।

विहरन्तं जितात्मानमात्रेयमृषिवन्दितम् ॥ ४ ॥

महर्षिभिः परिवृतं सर्वभूतहिते रतम् ।

अग्निवेशो गुरुं काले विनयादिदमुक्तवान् ॥ ५ ॥

किन्नराकीर्णे किन्नरोथी व्याप्त किन्नरोसे व्याप्त, बहुप्रसन्नवर्णौषधे बहु अरुणा अने औषधवर्णा, बहुत झरने और औषधियोंसे युक्त, नित्यम् नित्य नित्य, कुसुमसंपदा पुष्पनी स पत्तिथी पुष्पमम्पत्तिसे, अधुरान् अधुर मधुर, गन्धान् गन्धो गन्ध, वमद्भिः अहार काढता उगलते हुए, विविधैः अनेक प्रकारना नाना प्रकारके, पादपैः वृक्षोथी वृक्षोंसे, सर्वत आरे आलु सब ओरसे, स्वभ्यलङ्कते सुशोभित सुशोभित, कैलासे कैलास पर्वतमा कलास पर्वतमें, विहरन्तम् इरता विहार करते हुए, जितात्मानम् जितेन्द्रिय जितात्मा, ऋषि-ऋषिओथी ऋषियोंसे, वन्दितम् वन्दित वन्दित, महर्षिभिः महर्षिओथी महर्षियोंसे, परिवृतम् वींटायेला परिवेष्टित, सर्वभूत-प्राणीमात्रना सब प्राणियोंके, हिते हितमा हितमे, रतम् अभिरत रत गुरुम् गुरु गुरु, आत्रेयम् आत्रेयने आत्रेयको, अग्निवेश अग्निवेशने, काले योग्य काले उचित अवसर पाकर, विनयात् विनयपूर्वक विनयपूर्वक, इदम् आ यह, उक्तवान् पूछुं पूछा ॥ ३-५ ॥

3-5 Unto the teacher Atreya the self controlled, the revered of the sages, and devoted to the good of all creatures, as he was roaming at his pleasure, surrounded by the great sages, in Kailasa peopled by Kinnaras, abounding in streams and sovereign herbs, adorned with various kinds of resinous trees bowed under a wealth of flowers throughout the year and redolent with sweet smells, Agnivesa, choosing the proper moment, made the following submission with due deference

३ कुसुमसंपदा-कुसुमसंपदा (घ)

४ वमद्भिः-वदद्भिः (ङ)

५ सर्वभूतहिते रतम्-विभु भूतहिते रत (अ ङ)

भगवन् ! दारुणं रोगमाशीविषविषोपसम् ।
विसर्पन्तं शरीरेषु देहिनामुपलक्षये ॥ ६ ॥

भगवन् हे भगवान् हे भगवान्, देहिनाम् मनुष्याणां प्राणियोंके, शरीरेषु शरीरमां शरीरमें, आशीविष-विष-उपसम् सर्पना विष जेवो सर्पविषके समान, विसर्पन्तम् प्रसरतो फैलते हुए, दारुणम् अथ उर दारुण, रोगम् रोग रोगको, उपलक्षये हुं जेउं छुं मैं देखता हूं ॥ ६ ॥

6. 'O Worshipful one! I see in the bodies of human beings a fell disease which spreads with the virulence of snake-venom.

सहस्रैव नरास्तेन परीताः शीघ्रकारिणा ।
विनश्यन्त्यनुपक्रान्तास्तत्र नः संशयो महान् ॥ ७ ॥

शीघ्रकारिणा तुरत विनाश करनेवाला तुरंत प्राण-घातक, तेन ते रोगी उक्त रोगसे, परीता घेरायेला व्याप्त, नराः मनुष्ये मनुष्य, अनुपक्रान्ता चिकित्सा न यत् चिकित्सा न होने पर, सहसा एव ओझाओझ सहसा, विनश्यन्ति नाश पासे छे नष्ट होते हैं, तत्र तेमां उसमें, नः अभने हमें, महान् भडान महान, संशय. शंका छे संशय है ॥ ७ ॥

7. Those men who are attacked by this fulminating disease succumb to it speedily, unless treated promptly. Now, concerning this disease, we are in great need of enlightenment.

स नाम्ना केन विज्ञेयः संज्ञितः केन हेतुना ।
कतिमेदः कियद्वातुः किनिदानः किमाश्रयः ॥ ८ ॥
सुखसाध्यः कृच्छ्रसाध्यो ज्ञेयो यश्चानुपक्रमः ।
कथं कैर्लक्षणैः किं च भगवन् ! तस्य मेषजम् ॥ ९ ॥

स. तेने उसको, केन क्या किस, नाम्ना नाम्ना नामसे, विज्ञेयः ज्ञेय जेवो ? जानना चाहिए, केन क्या किस, हेतुना हेतुनी कारणसे, संज्ञितः तेनुं ओ नाम

पाड्युं छे ? उसको वह नाम दिया है, कतिमेदः तेना कटला वेद छे ? उसके कितने मेद हैं, कियद्वातुः कटला वातुओने दूषित करे छे ? कितनी वातुओको दूषित करता है, किनिदानः तेनुं निदान थुं छे ? उसका निदान क्या है, किमाश्रयः तेना आश्रयो कालु छे उसके आश्रय कौन है, सुखसाध्य सुखसाध्य सुखसाध्य, कृच्छ्रसाध्य कष्टसाध्य कष्टसाध्य, य. च अने जे और जो, अनुपक्रम असाध्य छे असाध्य है, कथम् ते शी रीते वह कैसे, कैः अने क्या और किन, लक्षणैः लक्षणैः लक्षणोंसे, ज्ञेयः ज्ञेय जेवो ? जाना जाता है, भगवन् अने हे भगवान् और हे भगवान्, तस्य च तेनुं उसका, किम् थुं क्या, मेषजम् औषध छे ? औषध है ॥ ८ ९ ॥

8-9. By what name should it be known? How does it derive its name? What are its varieties? How many and what are the body elements that it affects? What is its etiology? What is its seat? How are we to know which variety of it is easily curable, which again is formidable and which incurable? What is their differential diagnosis? And, finally, O, Worshipful one! what is the method of its treatment?

तदग्निवेशस्य वचः श्रुत्वाऽऽत्रेयः पुनर्वसुः ।
यथावदखिलं सर्वं प्रोवाच मुनिसत्तमः ॥ १० ॥

अग्निवेशस्य अग्निवेशना अग्निवेशके, तत् ते उस, वचः वचने वचनको, श्रुत्वा सांभलीने सुनकर, मुनिसत्तमः मुनिश्रेष्ठ मुनिश्रेष्ठ, आत्रेयः आत्रेय आत्रेय, पुनर्वसु पुनर्वसुओ पुनर्वसुने, सर्वम् सधुं सब, अखिलम् स पूरुताथी संपूर्णतया, यथावत् यथायोग्य यथावत्, प्रोवाच उहु व्याख्यान किया ॥ १० ॥

10. Hearing these words of Agni-vesa, Atreya Punarvasu, the foremost

८. कतिमेद कियद्वातुः किनिदान किमाश्रयः—कतिवातुः कतिविषो जायते कैश्च हेतुभिः (ग.द.)

१० तदग्निवेशस्य वचः श्रुत्वाऽऽत्रेयः पुनर्वसुः—तत्रात्रेयोऽग्नि-वेशस्य वचः श्रुत्वा पुनर्वसुः (क.)

among sages, declared every thing fully and precisely concerning the subject.

विसर्पस्य निरुक्तिः —

विविधं सर्पति यतो विसर्पस्तेन स स्मृतः ।
परिसर्पोऽथवा नाम्ना सर्वतः परिसर्पणात् ॥११॥

विविधम् विविध प्रकारे विविध प्रकारसे, सर्पति प्रकारे छे फैलता है, तेन सः तेथी ते इसलिए वह, विसर्प विसर्प विसर्प, स्मृतः उहेवाथो छे कहाता है, अथवा अथवा अथवा, सर्वत सर्व ओर, परिसर्पणात् प्रसरवाथी फैलनेसे, नाम्ना परिसर्पः 'परिसर्प' ओ नामथी उहेवाथ छे 'परिसर्प' इस नामसे कहाता है ॥ ११ ॥

11. "Because it spreads in various directions, it is said to be 'Visarpa' or acute spreading affection. It is also known by the name of 'Parisarpa' because it spreads in all directions.

विसर्पस्य भेदा —

स च सप्तविधो दोषैर्विज्ञेयः सप्तधातुकः ।
पृथक् त्रयस्त्रिभिश्चैको विसर्पो द्वन्द्वजास्त्रयः ॥१२॥

सः ते वह, दोषैः दोषेथी दोषभेदसे, सप्तविधः सात प्रकारने छे सात प्रकारका है, सप्तधातुकः च अने तेने सात धातुवाणो और उसको सात धातुओंवाला, विज्ञेय. ओखुवे जानना चाहिए, पृथक् शुद्ध शुद्ध दोषथी पृथक् पृथक् रीतिसे, त्रय. त्रय तीन, त्रिभि. च त्रिदोषथी सन्निपातसे, एक विसर्पः ओके विसर्प एक विसर्प, द्वन्द्वजा अने ६-६ और द्वन्द्वज, त्रय. त्रय छे तीन है ॥ १२ ॥

12. This disease should be known to be of seven kinds by reason of the differences in morbidity and it affects seven different body-elements.

There are three varieties of it due to the morbidity of individual humors, there is one variety which is due to the morbidity of all the three humors combined i. e. to tri-discordance, and there are three varieties due to the morbidity of any two humors (i. e. bi-discordance).

वातिकः पैत्तिकश्चैव कफजः सान्निपातिकः ।
चत्वार एते विसर्पा वक्ष्यन्ते द्वन्द्वजास्त्रयः ॥१३॥

वातिकः वातिक वातिक, पैत्तिक पैत्तिक पैत्तिक, कफजः कफज कफज, सान्निपातिकः च एव अने सान्निपातिक और सान्निपातिक, एते ओ ये चत्वार थार चार, विसर्पा विसर्पो उहेवा छे विसर्प कहे है, द्वन्द्वजाः अने ६-६ और द्वन्द्वज, त्रय. त्रय तीन, वक्ष्यन्ते उहेवाथे कहे जायेंगे ॥ १३ ॥

13. Thus the vata type, the pitta type, the kapha type and the tri discordance type constitute four varieties and the remaining three varieties of bi discordance type will now be described

आग्नेयो वातपित्ताभ्यां ग्रन्थ्याख्यः कफवातजः ।
यस्तु कर्दमको घोरः स पित्तकफसंभवः ॥१४॥

आग्नेयः आग्नेय नामने विसर्प आग्नेय नामका विसर्प, वातपित्ताभ्याम् वात तथा पित्तथी उत्पन्न थाय छे वायु और पित्तसे उत्पन्न होता है, ग्रन्थ्याख्यः ग्रन्थि नामने विसर्प ग्रन्थि नामका विसर्प, कफवातज. उहे तथा वातथी उत्पन्न थाय छे कफ और वातसे उत्पन्न होता है, यः तु अने ओ और जो, घोरः घोर भयकर, कर्दमकः कर्दमक नामने विसर्प छे कर्दमक नामका विसर्प है, स ते वह, पित्तकफसंभवः पित्त तथा उहे उत्पन्न थाय छे पित्त और कफसे उत्पन्न होता है ॥ १४ ॥

१४. स पित्तकफसंभवः—स स्यात् पित्तकफात्मक (क)

„ पित्तकफसंभवः—स पित्तकफात्मक (घ.)

११. स स्मृत—सस्मृतः (ग)

14. The first is the 'Fiery' variety (St Anthony's Fire) due to vata-cum-pitta; the second is the 'Nodular' variety due to kapha-cum-vata and the third is the fearful 'Kardamaka' or slimy variety, this last is due to pitta-cum-kapha

विसर्पस्य दोषद्वयसंग्रहः—

रक्तं लसीका त्वक्कांसं दूष्यं दोषास्त्रयो मलाः ।
विसर्पाणां समुत्पत्तौ विज्ञेयाः सप्त धातवः ॥१५॥

रक्तम् रक्तं रक्त, लसीका लसीका लसीका, त्वक् त्वक् त्वक्, कांसम् कांसम् कांसम् और कांस, दूष्यम् ये चार दूष्य, त्रयः वात, पित्त तथा कफ ये तीन, मला मलम् मलम्, दोषाः दोषा मला दोषो मिलकर, सप्त धातव सात धातुओ सात धातुए, विसर्पाणाम् विसर्पाणी विसर्पाणी, समुत्पत्तौ उत्पत्तिर्मा उत्पत्तिर्मे, विज्ञेयाः ज्ञातव्यं ज्ञातव्यं कारण जाननी चाहिए ॥ १५ ॥

15. Blood, lymph, skin and flesh—these four body-elements, together with the three morbid humors (viz vata pitta and kapha) are to be known as the seven sources for the rise of acute spreading affections of all kinds

विसर्पस्य सामान्यनिदानम्—

लवणाम्लकटूष्णानां रसानामतिसेवनात् ।
दध्यम्लमस्तुशुकानां सुरासौवीरकस्य च ॥१६॥
व्यापन्नबहुमद्योष्णरागषाडवसेवनात् ।
शाकानां हरितानां च सेवनाच्च विदाहिनाम् ॥१७॥
कूर्चिकानां किलाटानां सेवनान्मन्दकस्य च ।
दध्नः शाण्डाकिपूर्वाणामासुतानां च सेवनात् ॥१८॥

तिलमाषकुलत्थानां तैलानां पैष्टिकस्य च ।
ग्राम्यानूपौदकानां च मांसानां लघुनस्य च ॥१९॥
प्रक्षिन्नानामात्म्यानां विरुद्धानां च सेवनात् ।
अत्यादानाद्विवास्वप्नादजीर्णाध्यशनात् क्षतात् ॥२०॥
क्षतबन्धप्रपतनाद्धर्मकर्मतिसेवनात् ।
विषवाताग्निदोषाच्च विसर्पाणां समुद्भवः ॥२१॥

लवण लवण लवण, अम्ल-अम्ल अम्ल, कटु-कटु कटु, उष्णानाम् तथा उष्ण और उष्ण रसानाम् रसाना रसोंके, अतिसेवनात् अतिसेवनथी अतिसेवनसे, दध्यम्ल-आदु दही खट्टी दही, मस्तु-दहीनु पाणी मस्तु, शुक्तानाम् शुक्त शुक्त, सुरा-सुरा सुरा, सौवीरकस्य सौवीरक सौवीरक, व्यापन्न-बहु-मद्य-तेजः अगदी गयेल मद्य, अहु मद्य विगदी हुई मद्य अधिक मद्य, उष्ण-उष्ण द्रव्य उष्ण द्रव्य, राग-राग राग, षाडव-अने पाउवोना और षाडवोंके, सेवनात् सेवनथी सेवनसे, हरितानाम् हरित वर्गना हरित वर्गके, शाकानाम् पत्रशाक पत्रशाक, विदाहिनाम् च तथा विदाही द्रव्योना और विदाही द्रव्योंके, सेवनात् च सेवनथी सेवनसे, कूर्चिकानाम् कूर्चिका कूर्चिका, किलाटानाम् किलाट किलाट, मन्दकस्य च अने नडि अम्ल और मन्दक, दध्नः च दहीना दहीके, सेवनात् सेवनथी सेवनसे, शाण्डाकि-शाण्डाकि शाण्डाकि, पूर्वाणाम् वगेरे आदि आसुतानाम् च आसुत द्रव्योना आसुत द्रव्योंके, सेवनात् च सेवनथी सेवनसे, तिल तेल तिल, माष अउद उदद, कुलत्थानाम् कुलथी कुलथी, तैलानाम् तैलो तैल, पैष्टिकस्य च भेदा पीठी, ग्राम्य ग्राम्य-औदकानाम् च ग्राम्य, आनूप अने जलचर आणीओना ग्राम्य, आनूप और जलचर

१९. पैष्टिकस्य—पैष्टिकस्य (घ)
२०. प्रक्षिन्नानाम्—प्रक्षिन्नानाम् (ख ड)
२०. प्रक्षिन्नानामात्म्यानां—प्रक्षिन्नानां च मत्स्यानां (ब.)
२१. क्षतबन्ध—वधबन्ध (घ ड थ)
२१. धर्मकर्मतिसेवनात्—दन्तक्षतात् नखाद्य (थ)
२१. क्षतबन्धप्रपतनाद्धर्मकर्मतिसेवनात्—वधबन्धप्रपतनाद्धर्म-
दतक्षतात् नखाद्य (फ ब.)
२१. वधबन्धप्रपतनाद्धर्मकर्मतिसेवनात्—वधबन्धप्रपतनाद्धर्म-

१५ मला—मला (ड.)

१८ शाण्डाकि—मिण्डाकि (द.)

प्राणियोंके, मांसानाछ भास मास, लशुनस्य च दसशु
लहशुन, प्रक्षिन्नानाम् सडेक्षां- गणैक्षां सडे- गले, असा-
त्थानाम् असात्थ्य असात्थ्य, विरुद्धानाम् च अने
विरुद्ध द्रव्योंके, सेवनात् सेवनथी
सेवनसे, अत्यादानात् अतिशय भोजनथी अति भोजनसे,
दिवास्वप्नात् दिवसे सुषाथी दिनमें सोनेसे, अजीर्ण-
अजीर्ण पर अजीर्ण पर, अध्यक्षनात् क्षरी भोजन
करनाथी पुनः भोजन करनेसे, क्षतात् क्षतथी चोट लगनेसे,
क्षत- नष्टमथी घावसे, बन्ध- इसीने दहरी वगेरे
भावनाथी कसकर रस्सी आदिके बाधनेसे, प्रपतनात्
पड़ी नष्ट आघात लागनाथी गिरकर चोट लगनेसे,
घर्मकर्म- स्वेद आदि उष्ण उपचारोंना स्वेद आदि
लष्ण उपचारोंके, अतिसेवनात् अति सेवनथी अति
सेवनसे, विष-वात-अग्नि- तेभ्य निष, वायु अने अग्निना
एवं विष, वायु और अग्निके, दोषात् च दोषथी दोषसे,
विसर्पणाम् विसर्पणानी विसर्पोंकी, ससृज्जवः उत्पत्ति
थाय छे उत्पत्ति होती है ॥ १६-२१ ॥

16-21. The following are the causa-
tive factors of the spreading affections
excessive indulgence in saline, acid,
pungent and hot tastes, as also in
sour curds, whey, vinegars and in sura
and sauveeraka wines, the use of stale
or excessive liquor or heat-inducing
condiments and confectionery, the
use of irritating vegetables and greens,
of cheese, inspissated milk and imma-
ture curds the use of such fermented
wines as Sandaki, as also of pastries
made of sesamum, black gram and
horse gram and of oils, the use of the
flesh of domesticated, wet-land and
aquatic animals and of garlic, the use
of food stuffs that have gone soft or that
are not homologous to one's system or
are mutually incompatible, over-eating,
sleeping during the day, predigestion-

meals, eating on a loaded stomach,
wounds, injuries inflicted by blows,
ligatures or falls, over-exposure to sun,
over-strain and poisonous gases or
burns

एतैर्निदानैर्व्यामिश्रैः कुपिता मारुतादयः ।

दूष्यान् स्रद्धूष्य रक्तादीन् विसर्पन्त्यहिताशिनाम् २२

एतै आ इन, व्यामिश्रै सेणभेण थथेक्षा मिश्रित,
निदानै निदानों वडे निदानोंसे, कुपिता अपेक्षा कुपित
हुए, मारुतादय वायु वगेरे दोष वायु आदि दोष,
अहिताशिनाम् अहित भोजन करनारना अहित भोजन
करनेवालोंके, रक्तादीन् रक्त वगेरे रक्त आदि, दूष्यान्
दूष्योंके, स्रद्धूष्य दूषित करीने अतिदूषित करके,
विसर्पन्ति विसर्प करे छे विसर्प करते हैं ॥ २२ ॥

22 By combinations of the above-
mentioned etiological factors, the vata
and the other two humors getting
provoked affect the susceptible body-
elements such as blood etc., and spread
in the whole body of the persons who
are given to unwholesome eating.

विसर्पस्य साध्यासाध्यलक्षणम्—

बहिःश्रितः श्रितश्चान्तस्तथा चोभयसंश्रितः ।

विसर्पो बलमेतेषां ज्ञेयं गुरु यथोत्तरम् ॥२३॥

विसर्पः विसर्प विसर्प, बहिःश्रित बहिराश्रित
बहिराश्रित, अन्तःश्रितः च अन्तराश्रित अन्तराश्रित,
तथा उभयसंश्रित. च अने उभयाश्रित छे एवं उभया-
श्रित हैं, एतेषाम् ज्ञेयानुं इनका, बलम् अथ बल,
यथोत्तरम् यथी यथी अतःवेद पदार्थना कथी यथोत्तर,
गुरु यथारे अधिक, ज्ञेयम् अलुतु जानना चाहिए ॥२३॥

23 These acute spreading affections
have their habitats in the periphery,
in the internal organs and in both
these habitats at the same time. Their

२३ बलमेतेषा-बलमेता तु (म.)

severity is to be known as progressively increasing in the order of their statement.

बहिर्मागश्रितं साध्यमसाध्यमुभयाश्रितम् ।
विसर्पं दारुणं विद्यात् सुकृच्छ्रं त्वन्तराश्रयम् ॥२४॥

बहिर्मागश्रितम् अहिर्मागं रहेत्वा बहिर्मागमें
आश्रित, विसर्पम् विसर्पे विसर्पको, साध्यम् साध्य
साध्य, उभयाश्रितम् अहार अने अंदर अे मागं
रहेत्वा विसर्पे बाहिर और अन्दर दोनों मार्गमें
आश्रित विसर्पको, दारुणम् दारुण, असाध्यम्
तेमन् असाध्य एवं असाध्य, अन्तराश्रयम् तु अने
अंदरमागं रहेत्वा विसर्पे और अन्तर्मागमें
आश्रित विसर्पको, सुकृच्छ्रम् अतिकृच्छ्रसाध्य अतिकृच्छ्रसाध्य,
विद्यात् अल्पे जानना चाहिए ॥ २४ ॥

24. The external affection is curable; that which spreads both externally and internally, is incurable and that which is internal is to be known as serious and can be cured only with great difficulty.

विसर्पस्य बाह्याभ्यन्तराश्रयभेदन द्विविध्यम्—

अन्तःप्रकुपिता दोषा विसर्पन्त्यन्तराश्रये ।
बहिर्बहिःप्रकुपिताः सर्वत्रोभयसंश्रिताः ॥२५॥

अन्तराश्रये अंतराश्रित विसर्पमां अन्तराश्रित
विसर्पमें, अन्तः अंदर अन्दर, प्रकुपिता प्रकुपेत्वा
प्रकुपित हुए, दोषाः दोषे अंदर इत्याय अे दोष अन्दर
विसर्पण करते हैं, बहिः- अहिराश्रित विसर्पमां अहार
बहिराश्रित विसर्पमें बाहिर, प्रकुपिताः प्रकुपेत्वा दोषे
प्रकुपित दोष, बहिः अहार इत्याय अे बाहिर विसर्पण
करते हैं, उभयसंश्रिताः अने उभयाश्रित विसर्पमां
अहार अने अंदर अने स्थानमां प्रकुपेत्वा दोषे और
उभयाश्रित विसर्पमें बाहिर तथा अन्दर दोनों स्थानमें
प्रकुपित दोष, सर्वत्र सर्वत्र सर्वत्र, विसर्पन्ति इत्याय अे
विसर्पण करते हैं ॥ २५ ॥

२४. स्वन्तराश्रय—स्वन्तराश्रित (व.)

25. The humors provoked in the internal parts of the body spread causing the affection in the internal regions, if provoked in the external parts then in the peripheral regions, and if in both these regions they spread everywhere.

मर्मोपघातात् संमोहादयनानां विघट्टनात् ।
तृष्णातियोगाद्वेगानां विषमाणां प्रवर्तनात् ॥२६॥
विद्याद्विसर्पमन्तर्जमाशु चाग्निबलक्षयात् ।
अतो विपर्ययाद्वाह्यमन्यैर्विद्यात् स्वलक्षणैः ॥२७॥

मर्मोपघातात् मर्मना उपघातथी मर्मके उपघातसे,
संमोहात् भ्रून्मथी मूर्च्छासे, अयनानाम् ओतेना
स्रोतोके, विघट्टनात् रोकार्थं वाथी रुक जानेसे, तृष्णाति-
योगात् अतिशय तृष्णाथी अत्यन्त तृष्णासे, विषमाणाम्
वेगानाम् वेगानां विषम वेगोंके विषम, प्रवर्तनात्
प्रवर्तनथी प्रवर्तनसे, आशु च अने स्रद्धा और शीघ्र,
अग्निबल- अग्निनुं अल अग्निबलके, क्षयात् क्षीय
थवाथी क्षीण होनेसे, अन्तर्जम् अंतराश्रित अन्तराश्रित,
विसर्पम् विसर्प विसर्प, विद्यात् अल्पे जानना चाहिए,
अतः आनाथी इससे, विपर्ययात् विपरीत विपरीत,
अन्यैः भीमं अन्य, स्वलक्षणैः पेतानां लक्षणैः
अपने लक्षणोंसे, बाह्यम् बाह्य विसर्प बाह्य विसर्पको,
विद्यात् अल्पे जानना चाहिए ॥ २६-२७ ॥

26-27. From the injury to vital parts, stupefaction, the forcible dilatation of the passages, excessive thirst and irregular discharge of the natural urges and the diminution of the gastric fire, the condition is readily recognised as affection of the internal type. From the contrary symptoms to these, the affection of the external type should be

२६ तृष्णातियोगाद्वेगानां विषमाणां प्रवर्तनात्—तृष्णाधिक्याच्च
वेगानां विषम च प्रवर्तनात् (ग)
२७ विद्याद्विसर्पमन्तर्जमाशु—विद्याद्विसर्पमन्तर्जमाशु (ख)

recognised and likewise other conditions by their characteristic symptoms

असाध्यविसर्पलक्षणम्—

यस्य सर्वाणि लिङ्गानि बलवद्यस्य कारणम् ।
यस्य चोपद्रवाः कष्टा मर्मगो रश्च हन्ति सः ॥२८॥

यस्य तेना जिसमें, सर्वाणि मर्म सन, लिङ्गानि लक्षण हो, यस्य तेनुं जिसका, कारणम् कारण, बलवत् अणवान होय बलवान हो, यस्य च तेना जिसमें, कष्टा उपद्रव कष्टप्रद, उपद्रवाः उपद्रव होय उपद्रव हो, य च अने ने और जो, मर्मग मर्म सुधी पहुँचो होय मर्म तक पहुँच गया हो स ते वह, हन्ति मारी नाओ छे मार डालता है ॥२८॥

28 The condition all of whose symptoms and etiological factors are severe, which is associated with formidable complications and which has affected a vital part, proves fatal

वातविसर्पस्य निदानलक्षणे—

रुक्षोष्णैः केवलो वायुः पूरणैर्वा समावृतः ।
प्रदुष्टो दूषयन् दूष्यान् विसर्पति यथाबलम् ॥२९॥

रुक्षोष्णैः रुक्ष तथा उष्ण पदार्थोना सेवनथी रुक्ष तथा उष्ण द्रव्योंके सेवनसे, पूरणै वा अथवा अति भोजनथी अथवा अति भोजनसे, समावृत आवृत आवृत भयेथे आवृत हुआ, प्रदुष्टः अने दुष्ट थयेथे और दूषित हुआ, केवल. केवल, वायु वायु वायु, दूष्यान् दूष्योने दूष्योको, दूषयन् दूषित करीने दूषित करता हुआ, यथाबलम् योताना अथ प्रमाणे अपने बलके अनुसार, विसर्पति विसर्प करे छे विसर्प उत्पन्न करता है ॥ २९ ॥

29 The vata that provoked by dry and hot articles of diet or by the blockage due to impletion, impairs the

body-elements and spreads in proportion to its strength.

तस्य रूपाणि—अमद्वथुपिपासानिस्तोदशूलाङ्ग-मर्दोद्वेष्टनकम्पज्वरतमककासास्थिसधिभेदविश्लेष-णवेपलारोचकाविपाकाश्चश्रुषोराकुलत्वमस्रागमनं पिपीलिकासंचार इव चाङ्गेषु, यस्मिन्नावकाशे विसर्पो विसर्पति सोऽवकाशः श्यावारुणाभासः श्वथुमान् निस्तोदभेदशूलायामसंकोचहर्षस्फुरणै-रतिमात्रं प्रपीड्यते, अनुपक्रान्तश्चोपचीयते जीघ्र-मेदैः स्फोटकैस्तनुभिररुणाभैः श्यावैर्वा तनुविश-दारुणाल्पास्त्रावैः, विवद्धवातमूत्रपुरीषश्च भवति, निदानोक्तानि चास्य नोपशेरते विपरीतानि चोपशेरत इति वातविसर्पः ॥ ३० ॥

तस्य तेना इसके, रूपाणि लक्षण, अम-नेनाके - अम जैसेकि - अम, दवथु- दाह, पिपासा- तरस प्यास निस्तोद- तोद, शूल- थूल शूल, अङ्गमर्द- अ गमर्द अगमद, उद्वेष्टन- उद्वेष्टा यद्वेष्टा ऐठन, कम्प- कम्प, ज्वर- ज्वर ज्वर, तमक तमक श्वास तमक श्वास, काम- उधरस कास, अस्थिमधिभेद- अस्थिभेद, सधिभेद अस्थि और सधियोंके भेदनवत् पीड़ा, विश्लेषण- अधिनिश्लेष विश्लेषण, वेपन- वेपन वेपन, अरोचक- अरुचि अरुचि, अविपाका अविपाक अविपाक, चक्षुषो. आंभेनी आंखोंमें, आकुलत्वम् व्याकुलता आकुलता, अस्रागमनम् आस्रा आवर्त्ता आस्रा आना, अङ्गेषु च अने अवयवो उपर और अंगोंके ऊपर, पिपीलिका डीडीथे चीटियोंके, संचार. धरती होय चलनेकीसी, इव तेभ दागवु प्रतीति होना, यस्मिन् च अने ने और जिस, अवकाशे अगाओ जगह पर, विसर्प विसर्प विसर्प, विसर्पति विसर्पण करे छे फैलता है, स ते वह, अवकाशः अगा जगह, श्याव-

३० कम्पज्वर—कम्पज्वर (क)

„ विश्लेषण—विश्लेष (क)

वेपन वमन (घ)

„ विसर्पति—अनुविसर्पति (ग छ घ)

„ तनुविशदारुणाल्पास्त्रावैः—तनुविषमदारुणास्त्रावैः (ङ

„ अरुणाभै—अरुणै (व)

२८ लिङ्गानि—रूपाणि (फ व)

२९ समावृत—समाचित, (ङ)

અરુણ-શ્યામ-અરુણ રંગના અરુણ, આભાસઃ રંગની બળુચ વર્ણકી, શ્વયશુમાન્ તેમજ સોબનાળી એવં સૂજનયુક્ત હોતી હૈ, નિસ્તોદ-તથા તોદ તથા તોદ, મેદ-મેદ મેદ, શૂલ-શૂલ શૂલ, આયમ-એચ આયમ, સંકોચ-સંકોચ સંકોચ, હર્ષસ્ફુરણે હર્ષ અને ફરકાટથી હર્ષ ઓર સ્ફુરણસે, અતિમાત્રસૂ અતિશય અત્યન્ત, પ્રવીઢ્યતે પીડાય છે પીડિત હોતી હૈ, અનુપક્રાન્તઃ ચ ચિદ્રિસા કરવામાં ન આવતાં ઉપચાર ન કરને પર, અસ્થામૈ એકદમ લાલ રંગના શીઘ્ર લાલવર્ણકે, રંગાવૈઃ વા કે શ્યામ રંગના યા રંગામ વર્ણકે, તનુભિ નાના અલ્પ, તનુ-પાતળા પતલે, વિશદ-વિશદ, અરુણ-અરુણ અરુણ, અલ્પ-થોડા અલ્પ, આસ્રાવૈઃ આવવાળા સ્રાવ બહનેવાલે, શીઘ્રમેદૈઃ અને એકદમ ફૂટી જતા ઓર શીઘ્ર ફૂટજાનેવાલે, સ્ફોટકૈઃ ફેડકાઓથી ફોડોસે, ઉપચીવતે ઉપચિત થાય છે ભરી હોતી હૈ, ત્રિવિદ-વાત-મૂત્ર-પુરીષઃ ચ રોગીને અધોવાત, મૂત્ર અને આડાની અટકાયત રોગીકો વાત મૂત્ર ઓર પુરીષકા અવરોધ, મવતિ થાય છે હોતા હૈ, અસ્ય ચ તેને સસકો, નિદાનોક્તાનિ નિદાનમાં કહેલ આહારવિહાર નિદાનોક્ત આહારવિહાર, ન ઉપશેરતે માફક આવતા નથી અનુકૂલ નહીં હોતે, વિપરીતાસિ ચ અને તેથી વિપરીત આહારવિહાર ઓર इसके વિપરીત આહારવિહાર, ઉપશેરતે માફક આવે છે અનુકૂલ હોતે હૈ, -इति आ यद्, वातविसर्पः वातविसर्प છે વાતવિસર્પ હૈ ॥ ૩૦ ॥

30. Its signs and symptoms are—general giddiness, burning, thirst, pricking pain, colic, body-ache, cramps, tremors, fever, asthma, cough, breaking and splitting pains in the bones and joints, trembling, anorexia, indigestion, agitation of the eyes, lacrimation and formication; the region where the inflammation is spreading becomes dusky-red in color and edematous. The patient suffers from severe pricking, splitting or aching

pain in the part affected as also extension and contraction of the parts, hyper-asthesia and twitching. If not properly treated it becomes covered with thin dusky-red or dark eruptions which quickly break open and are followed by thin, clear, dusky-reddish and scanty discharge. There is retention of flatus, urine and feces, and the factors described as causative of visarpa of vata type are not homologatory to the patient while the opposite factors are homologatory. These are the signs and symptoms of acute spreading affections of the vata type

પિત્તવિસર્પસ્ય નિદાનઋક્ષણે—

પિત્તમુષ્ણોપચારેણ વિદાહ્યમ્લાશનૈશ્ચિતમ્ ।

દૂષ્યાન્ સંદૂષ્ય ધમનીઃ પૂરયદ્ વૈ વિસર્પતિ ॥૩૧॥

ઉષ્ણોપચારેણ ઉષ્ણ ઉપચારથી ઉષ્ણ ઉપચારસે, વિદાહિ-વિદાહી વિદાહી, અમ્લાશનૈ-તથા અમ્લ ભોજનથી તથા અમ્લ ભોજનસે, ચિત્તસૂ સંચિત થયેલ સંચિત હુઆ, પિત્તસૂ (પિત્ત પિત્ત, દૂષ્યાન્ દૂષ્યોને દૂષ્યોકો સંદૂષ્ય દૂષિત કરી દૂષિત કરકે, ધમનીઃ ધમનીઓને ધમનિયોકો, પૂરયદ્ વૈ ભરી દેતુ સંપૂરિત કરતા હુઆ, વિસર્પતિ વિસર્પ પેદા કરે છે વિસર્પ ઉત્પન્ન કરતા હૈ ॥ ૩૧ ॥

31 The pitta accumulated by the use of hot things or by eating irritant and acid foods, vitiates the susceptible body-elements, and filling the vessels, begins to spread

૩૧ ઉપચારેણ ઉપચારોદિ (દ. ફ.)

વિદાહ્યમ્લાશનૈશ્ચિતમ્—વિદાહ્યમ્લ દિશ્ચિત (ધ)

ધમની.—માર્ગાશ્વ (શ દ.ખ.ફ)

तस्य रूपाणि—ज्वरस्तृष्णा मूर्च्छा मोक्षच्छर्दि-
ररोचकोऽङ्गमेदः स्वेदोऽतिमात्रमन्तर्दाहः प्रलापः
क्षिरोरुक् चक्षुषोराकुलत्वमस्वप्नमरतिभ्रमः शीत-
वातवारितर्षोऽतिमात्रं हरितहारिद्रनेत्रमूत्रवर्चस्त्वं
हरितहारिद्ररूपदर्शनं च, यस्मिन्नावकाशे विसर्पोऽ-
नुसर्पति सोऽवकाशस्ताम्रहरितहारिद्रनीलकृष्णर-
क्तानां वर्णानामन्यतमं पुष्यति, सोत्सेधैश्च्युतिमात्रं
दाहसंवेदनपरीतैः स्फोटकैश्च्यवीयते तुल्यवर्णा-
न्नावैश्विष्पाकैश्च, निदानोक्तानि चास्य चोपशेषे
विपरीतानि चोपशेषे इति पित्तविसर्पः ॥३२॥

तस्य तेनां उसके, रूपाणि लक्षण, ज्वर-
नेवाः:- ज्वर जैसेकि- ज्वर, तृष्णा तरस, प्याज,
मूर्च्छा भूँछी मूर्च्छा, मोक्ष मोक्ष, छर्दिः उलझी
वमन, अरोचक अरुचि अरुचि, अङ्गमेदः अङ्गमेद
अङ्गमेद, स्वेदः पसीने पसीना, अतिमात्रम् अतिशय
अत्यन्त, अन्तर्दाह अन्तर्दाह अन्तर्दाह, प्रलाप भड्वा-
प्रलाप, क्षिरोरुक् माथामां पीला खिरमें पीला. चक्षुषो
आंभेनी आसोंकी, अकुलत्वम् व्याकुलता आकुलता
अस्वप्नम् उँध न आवनी अनिद्रा, अरति भेयेनी
बेचैनी, भ्रमः भ्रम भ्रम, अतिमात्रम् अतिशय अत्यन्त,
शीत शीतल शीतल, वात- पवन वायु, वारितर्ष अने
पाणीनी धुँधु यनी और जलकी अङ्गंक्षा, हस्ति-
हारिद्र-नेत्र-मूत्र-वर्चस्त्वम् मूत्र तथा मलना वलुँतुं
लीला के हलदीर नेवा थपु मूत्र तथा मलके वर्णका
हरावा हलीसा होना, हरित- लीला हरित, हरिद्र- के
हलदीर नेवा या हलीके वर्णके, स्फोटनम् स्फोटन
दर्शन थपु रूपोंका दर्शन होना, यस्मिन् च अने ने
और जिस, अवकाशे अन्धे अन्ध विसर्पः विसर्प
विसर्प, अनुसर्पति विसर्पणु डरे छे फैलता है, स ते
वह, अवकाशः अन्ध जगह, ताम्र- ताम्र लाल,

हरित- लीला, हरित, हरिद्र- हलदीर नेवा हरिद्र,
नील- नील नील, कृष्ण- काला, रक्तनाम्,
तथा रते तथा रक्त, वर्णानाम् अने वर्णोंमेंसे,
अन्यतमम् अर्ध अर्ध वर्णोंनी कोई एक
वर्णकी, पुष्यति- थाय छे होती है, सोत्सेधैः च तथा
छे आधवाण शोधयुक्त, अतिमात्रम् अतिशय अत्यन्त,
दाह- दाह दाह, संवेदन अने वेदनानी और मेदवसे,
परीतैः युक्त युक्त, तुल्य- समान, वर्ण- वर्ण
वर्णके, नासावैः नासावैः नासावैः नासावैः, चिरपाकैः च
अने लामे लामे पाकता और दीर्घ कालमें पकनेवाले,
स्फोटकैः स्फोटकैः स्फोटकैः स्फोटकैः, उपचीयते उपचित
थाय छे मरी होती है, अस्व च सेने उसको, निदानो-
क्तानि निदानमां उक्ते अक्षरविदार निदानोक्त
आक्षरविदार, न उपशेरते अक्षर आवता नहीं
अनुकूल नहीं होते, विपरीतानि च अने तेभी विपरीत
आक्षरविदार और इसके विपरीत आक्षरविदार,
उपशेरते भिक्षु आवे छे अनुकूल होते हैं, इति आ-
वह, पित्तविसर्पः पित्तविसर्प छे पित्तविसर्प है ॥३२॥

32. Its signs and symptoms are fever, thirst, fainting, stupefaction, vomiting, anorexia, body-ache, excessive perspiration, burning, delirium, headache, agitation of the eyes, insomnia, apathy, giddiness, excessive craving for cold air and water, greenish or yellowish coloration of eyes, urine and feces, greenish or yellowish appearance of the body. In the region where the inflammation spreads, the parts become swollen and acquire any of the following colors:- coppery, greenish, yellowish, bluish, blackish or reddish. Then this swelling becomes affected with burning and splitting pain and covered with eruptions which break open soon and are followed by discharge of a similar coloration. The

३२. हरिद्रनेत्रमूत्र-हारिद्रमूत्र (क व)

„ पुष्यति पश्यति (ड)

„ स्वेद-ल-मत्तोद (फ.व)

„ तुल्यवर्णास्त्रावैश्विष्पाकैश्च-तुल्यवर्णास्त्रावैश्चिरपाकैश्च
भवति (घ)

वर्णास्त्रावै-वर्णस्त्राविभि (च)

„ चिरपाकैश्च-अचिरपाकैः (ङ.)

factors described as causative of Visarpa are not homologatory to the patient while the opposite kind of factors are homologatory. These are the signs and symptoms of acute spreading affection of the pitta type

कफविसर्पस्य निदानलक्षणे—

स्वादुम्ललवणस्निग्धगुर्वन्नस्वप्नसंचितः ।

कफः सन्दूषयन् दूष्यान् कृच्छ्रमङ्गे विसर्पति ॥३३॥

स्वादु- मधुर मधुर, अम्ल- अम्ल अम्ल, लवण- लवण लवण, स्निग्ध- स्निग्ध स्निग्ध, गुरु- तथा गुरु तथा गुरु, अन्न- भोजन भोजन स्वप्न- अने द्विसप्नी ७ धृती और दिवास्वप्नसे, संचितः संचित अयेसे संचित हुआ कफ- कफ कफ, दूष्यान् दूष्येने दूष्योको, सन्दूषयन् दूषित करीने दूषितकरके, अङ्गे शरीरमें अंगोंमें, कृच्छ्रम् अङ्गतिवाले मङ्गतिवाले, विसर्पति विसर्प करे छे विसर्पको उत्पन्न करता है ॥ ३३ ॥

33. The kapha being accumulated by the ingestion of sweet, acid, salt, unctuous and heavy foods, as also by excessive sleep, vitiates the susceptible body-elements and spreads slowly in the body

तस्य रूपाणि-शीतकः शीतज्वरो गौरवं निद्रा तन्द्राऽरोचको मधुरास्यत्वमास्योपलेपो निष्ठीविका छर्दिरालस्यं स्तैमित्यमग्निनाशो दौर्बल्यं च, यस्मिन्नावकाशो विसर्पोऽनुसर्पति सोऽवकाशः श्वयथुमान् पाण्डुर्नातिरक्तः स्नेहसुप्तिस्तम्भगौरवैरन्वितोऽल्पवेदनः कृच्छ्रपाकैश्चिरकारिभिर्वहुलत्वगुपलेपैः स्फोटैः श्वेतपाण्डुभिरनुबध्यते, प्रमिश्रस्तु श्वेतं पिच्छिलं तन्तुमद्भननुबद्धं स्निग्धमासावं स्रवति, ऊर्ध्वं च गुरुभिः स्थिरैर्जालावततैः स्निग्धैर्वहुल-

त्वगुपलेपैर्वर्णैरनुबध्यतेऽनुपङ्गी च भवति, श्वेतन- स्यनयनवदनत्वङ्मात्रवर्चस्त्वं, निदानोक्तानि चास्य चोपशेरते विपरीतानि चोपशेरत इति श्लेष्म- विसर्पः ॥३४॥

तस्य तेना इसके, रूपाणि लक्षण लक्षण, शीतकः शीतज्वर शीतज्वर, गौरवम् गौरव गौरव, निद्रा निद्रा निद्रा, तन्द्रा तन्द्रा तन्द्रा, अरोचकः अरुचि अरुचि, मधुरास्यत्वम् मधुरास्यत्वम् मुखका मीठा होना, आस्य- उपलेपः मुपलेप उपलेप मुहमें उपलेप, निष्ठीविका वार- वार थूंधु वार वार थूकना, छर्दिः छर्दि छर्दि, आल- स्यन् आलस्य आलस्य, स्तैमित्यम् स्तिमितता स्तिमितता, अग्निनाश आग्निनाश अग्निनाश, दौर्बल्यम् च दुर्बलता दुर्ब- लता, यस्मिन् च अने ने और जिस, अवकाशे अवकाशे अवकाशे स्थानमें, विसर्पः विसर्प विसर्प, अनुसर्पति विसर्पण करे छे फैलता है, स- ते वह, अवकाश अवकाश जगह, श्वयथुमान् सोमवाणी सूनयनयुक्त, पाण्डुः छिक्की पाण्डुवर्ण, न अतिरक्त थोड़ी लाल थोड़ी लालीवाली, स्नेह- स्नेह स्निग्धता सुप्ति- स्पर्शान्धरी रहितपण सुप्ति, स्तम्भ- स्तम्भ स्तम्भ, गौरवैः तथा गुरुता ओओथी तथा गुरुता इनसे, अन्वित युक्त युक्त, अल्पवेदन- अल्प- वेदनावाणी अल्पवेदनावाली, कृच्छ्रपाकैः कृच्छ्रपाकी पाके ओओ कृच्छ्रपाकी, चिरकारिभिः लामे वामते मटता चिरकारी, बहुलत्वक् लड़ी आभड़ी मोटी त्वचा, उपलेप- अने उपलेपवाणी और उपलेपयुक्त, श्वेत- तथा सईद वेत, पाण्डुभिः तेमन् छिक्की एव पाण्डुवर्णके, स्फोटैः स्फोटैओना फोड़ोंसे अनुबध्यते अनुबधवाणी थाय छे व्याप्त होती है, प्रमिश्रः भेदन थता इन फोड़ोंके फूटने पर, श्वेतम् सईद सफेद, पिच्छिलम् थिछिलो पिच्छिल, तन्तुमद् तंतुओओ तंतुदार, भनम् धन घट्ट, अनु- बद्धम् अनुबद्ध अनुबद्ध, स्निग्धम् अने स्निग्ध और स्निग्ध आसावम् साव आसाव स्रवति सवे छे वहाती है, ऊर्ध्वम् च अने पछी और इसके पश्चात्, गुरुभिः भारे गुरु स्थिरैः स्थिर स्थिर, जालावततैः लाली व्याप्त जालसे व्याप्त, स्निग्ध- स्निग्ध स्निग्ध, बहुलत्वक् लड़ी आभड़ी मोटी त्वचा, उपलेप- तथा उपलेपवाणी तथा उपलेपयुक्त, व्रणः व्रणोना व्रणोंका, अनुबध्यते

३४ बहुल-बहुल (त)

॥ निष्ठीविका-प्रसेक (द फ)

॥ विसर्पोऽनुविसर्पति-विसर्पति (द.)

अनुबन्धवाणी थाय छे अनुबन्धवाली होती है, अनुबन्धी च अने दाँयो समथ और चिरकालतक, भवति ओवीन स्थितिमा रहे छे ऐसी ही स्थितिमें रहती हैं, श्वेत-नख-नयन-वदन-त्वक्-मूत्र-वर्चस्त्वम् अने नभ, नेत्र, भुभ, यामडी, भूत्र तथा नखना पार्श्व और नख, नेत्र, मुख, त्वचा, मूत्र तथा मलके वर्णकी श्वेतता होती है, अश च आ रोगीने इस रोगीको, निदानोक्तानि निदानमां उद्धेय आहारविहार निदानोक्त आहारविहार, न उपशेरते माक्ष आचना नथी अनुकूल नहीं होते, विपरीतानि च अने तेथी विपरीत आहारविहार और इसके विपरीत आहारविहार, उपशेरते माक्ष आवे छे अनुकूल होते है, इति श्लेष्मविसर्पः आ श्लेष्म-विसर्प छे यह श्लेष्मविसर्प है ॥ ३४ ॥

34. Its signs and symptoms are—chills, algid fever, heaviness somnolence, torpor, anorexia, sweet taste in the mouth, formation of fur and sordes in the mouth, ptyalism, vomiting, lethargy, rigidity, loss of the gastric fire and prostration. Locally, in the region where the inflammation spreads, the part becomes swollen and is characterised by pallor or slight redness, greasiness, numbness, rigidity and heaviness, and only slight pain. It suppurates with difficulty and after a long time, and is studded with eruptions which are covered with a thick skin over them and are white, or yellowish white in color. When this breaks open, there is white, slimy, fibrinous, dense sticky and viscid discharge from it. Thereafter it is followed by a heavy and firm network of slough-covering and firmly adhering to the wound. There is pallor of nails, eyes, face, skin, urine and

feces and the factors described as causative of Visarpa of this type are not homologatory to the patient, while the antagonistic factors are homologatory. These are the signs and symptoms of the acute spreading affections of the kapha type.

अग्निविसर्पस्य निदानलक्षणम्—

वातपित्तं प्रकुपितमतिमात्रं स्वहेतुभिः ।

परस्परं लब्धवलं दहद्वात्रं विसर्पति ॥ ३५ ॥

स्वहेतुभिः पोतपोताना हेतुभ्योऽथी अपनेअपने कारणोंसे, अतिसात्रम् अतिशय कषयन्त, प्रकुपितम् प्रक्षेप पामेद प्रकुपित हुए, वातपित्तम् वातपित्त वातपित्त, परस्परम् परस्पर, लब्धवलम् अण भेजवीने बलवान होकर, गात्रम् अगम गात्रको, दहद् दहद् करता जलाते हुए विसर्पति अग्निविसर्प छे अग्निविसर्पको उत्पन्न करते है ॥ ३५ ॥

35. Vata-cum-pitta getting excessively provoked by their respective etiological factors and strengthened by each other, spread inflaming the affected region.

तदुपतापादातुरः सर्वशरीरमङ्गारैरिवाकीर्यमाणं मन्यते, छर्द्यतीक्षारमूर्च्छादाहमोहज्वरतमकारोच-कास्थिसंघिमेदतृष्णाविपाकाङ्गमेदादिभिश्चाभिभू-यते, यं यं चावकाशं विसर्पोऽनुसर्पति सोऽवकाशः शान्ता । रप्रकाशोऽतिरक्तो वा भवति, अग्निदग्ध-प्रकारैश्च स्फोटैरुपचीयते, स शीघ्रगत्वादाश्वेव मर्मानुसारी भवति, मर्मणि चोपतप्ते पवनोऽतिबलो भिनत्यङ्गान्यतिमात्रं प्रमोहयति संज्ञां, हिकाश्वासौ जनयति, नाशयति निद्रां, न नष्टनिद्रः प्रमूढसंज्ञो व्यथितचेता न कचन सुखमुपलभते, अरतिपरीतः स्थानादासनाच्छय्यां क्रान्तुमिच्छति, क्लिष्टभूयिष्ठ-

३५ दहद्वात्रं—जीघ्रमणे (ग)

આશુ નિદ્રાં ભજતિ, દુર્બલો દુઃસ્વપ્નોધમ્ ભવતિ;
તમેવંવિધમગ્નિવિસર્પપરીતમચિકિત્સ્યં વિદ્યાત્ ॥૩૬॥

તદુપતાપાત્ તેના ઉપતાપથી इसके उपतापसे, जातुर रोगी, सर्वशरीरम् आभा शरीर पर समस्त शरीर पर, अङ्गारैः अवकीर्यमाणम् इव अण्डे अंगारा नाभवाभा आल्या होय એમ અગારે મિલેરે હુણ હોં ऐसा, मन्यते भाने છે માનતા છે, छर्दि- અને ઉલટી છર્દિ, अतीसार- અતિસાર અતિસાર, मूर्च्छा- મૂર્છા મૂર્છા, दाह- દાહ દાહ, मोह- મોહ મોહ, ज्वर- જ્વર જ્વર, तमक- તમક શ્વાસ તમક શ્વાસ, अरोचक- અરુચિ અરુચિ, अस्थिसंधिभेद- અસ્થિભેદ, અધિભેદ અસ્થિ ઓર સધિયોંમેં ભેદનવત્ પીડા, तृष्णा- તૃષ્ણા તૃષ્ણા, अविपाक- અવિપાક અવિપાક, अङ्गमेदादिभि. च तथा અંગભેદ વગેરેથી તથા અન્નભેદ આદિસે, अभिभूयते પીડાય છે પીડિત હોતા છે, च च च અને ને ને ને ઓર जिस जिस, अवकाशम् प्रदेशभा प्रदेशमें, विसर्प विसर्प विसर्प, अनुसर्पति विसर्पणु કરે છે ફેલતા છે, सः ते ते वह वह, अवकाशः प्रदेश स्थान, अन्त- અન્ત-અન્ત-પ્રકાશ ખુજાયેલા અંગારા જેવાં હુણે હુણે અગારેકે સમાન, अतिरक्त वा કે अतिशय रातो या अतिरक्त, भवति थाय છે હોતા છે, अग्निदग्ध-પ્રકારેઃ અને અગ્નિથી બળેલા અમ પર જેવા ફેલેલા ઊઠી આવે છે ઓર અગ્નિસે જલે હુણે અગ પર જેવે સ્ફોટ ચઠ આવે છે, स्फोटैः च तेवा ફેલેલાઓથી વેસે ફોલેસે, उपचीयते अराध जय છે મરા જાતા છે, सः ते वह, शीघ्रगत्वात् शीघ्र गतिवाणो होवाથી શીઘ્ર ફેલેનેવાલા હોનેસે, आशु एव शीघ्र शीघ्र ही, मर्मानुसारी मर्माभा पहोयी जनारे मर्ममें पहुच जानेवाला, भवति थाय છે હોતા છે, मर्मणि च અને મર્મ ઓર મર્મોંકે, उपतप्ते पीडित यत् उपतप्त होने पर, अतिबलः अतिभलवान् अतिबलवान्, पवन. वायु वायु, अङ्गानि अंगोने અંગોંકો, अतिमात्रम् अतिशय अत्यन्त, भिनत्ति ભેદે છે વિભીર્ણ કરતા છે, संज्ञाम्

સંજ્ઞાનો-સંજ્ઞાનો, પ્રમોહ્યમિતિ નાશ કરે છે નષ્ટ કરતા છે, हिक्काश्वासौ हेउडी तथा आसने हिका तथा आसको, जनयति उत्पन्न કરે છે उत्पन्न કરતા છે, निद्राम् निद्रानो निद्राको, नाशयति नाश કરે છે नष्ट કરતા છે, नष्टनिद्रा- निद्राना नाशवाणो नष्ट हुई निद्रावाला, प्रमूढसंज्ञः संज्ञाना भेदवाणो। संज्ञारहित, व्यथितचेताः અને ચિત્તની વ્યથાવાળો। चित्तकी व्यथवाला, सः ते सजी वह सेमी, कचन कयाय पणु, कहीं मी, सुखम् भूय सुख, न चभी नहीं, उपलभते भेजवतै घता, अरतिपरीतः भेजेनीभी व्याप्त वेचैनीसे परेशमन होकर. स्थानात् आसनात् विभवा तथा भेसवानु छोड़ी खड़े होने तथा बैठमेको त्यागकर, शय्याम् पथारीभा रगामें, क्रान्तुम् देटवानी लेटना, इच्छति भूञ्छा કરે છે चाहता છે, क्रिडभूमिः च અને બહુ દુઃખી અવાથી તેને ઓર અત્યન્ત દુઃખી હોનેસે उसको, आशु येउम शीघ्र, निद्राम् छिंय नींद, कमते आवे છે आ जाती છે, दुर्बलः दुर्गण दुर्बल, दु.स्व- અને દુઃખેથી ઓર કઠિનાઈએ, प्रबोध च अभूत जागृत, सवति थाय છે હોતા છે, अग्निविसर्प- અગ્નિ-વિસર્પથી અગ્નિવિસર્પસે, परीतम् घेरायेला पीडित, इव-विधम् आवा प्रकारना इस प्रकारके, तम् ते रोगीने उस रोगीको, अचिकित्सम् अचिकित्सम् अचिकित्स, विद्यात् अण्डुवे। जानना चाहिए ॥ ३६ ॥

36. The signs and symptoms of this condition are—the patient affected with this type of Visarpa feels as if his body is sprinkled over with live coals. He is overcome with fits of vomiting, diarrhea, fainting, burning, faintness fever, asthma, anorexia, pain in the bones and joints, thirst, indigestion, body-aches and similar other symptoms. Locally, the region where it spreads acquires the color of extinguished embers (blackish). They become covered with such blebs as are produced by burns due to fire. Due to its rapid progress, it soon

૩૬. મજતિ, દુર્બલો—લભતે (ગ.)

,, મજતિ—લભતે (ત.વ.)

,, દુર્બલો—અવલો (હ.)

,, તમેવવિધ—તમેવવિધમાતુર (ફ.)

spreads to the vital regions. When the vital regions are affected, the vata, which has become very strong, causes excessive disintegration of the tissues and leads to dullness of mental processes, produces hiccup, dyspnea and loss of sleep. The patient who has thus lost his sleep, whose mental processes are dulled and whose mind is afflicted, does not find relief anywhere. He is overcome with apathy, and desires to go to bed leaving his seat or reclining position. Thus exceedingly exhausted he soon falls into a coma. Being very debilitated, he is roused from this state with difficulty. One afflicted with this fiery type of Visarpa is to be regarded as incurable.

कर्दमविसर्पस्य निदानलक्षणे—

कफपित्तं प्रकुपितं बलवत् स्वेन हेतुना ।
विसर्पत्येकदेशे तु प्रकृदयति देहिनम् ॥३७॥

स्वेन येताना अपने अपने, हेतुना हेतुभी कारणोंसे, प्रकुपितम् प्रकुपित यथेव प्रकुपित हुए, बलवत् बलवान्, कफपित्तम् कुपित कफपित्त, एकदेशे एक स्थानमा एकदेशमे, विसर्पति कर्दमविसर्प करे छे कर्दम विसर्पको उत्पन्न करते हैं, देहिनम् अने मनुष्यने और मनुष्यके उस भागमें, तु ते। तो, प्रकृदयति प्रकृदयति करे छे अत्यन्त क्लेश उत्पन्न करते हैं ॥ ३७ ॥

37 Kapha-cum-pitta, getting excessively provoked by their respective etiological factors, spread in the body causing softening of the tissues locally

३७ बलवत् स्वेन—बलवत्स्वेन (ब)

॥ देहिनम्—चाधिकम् (क घ. फ)

तद्विकाराः—शीतज्वरः शिरोगुरुत्वं दाहः स्तैमित्यमङ्गावसदनं निद्रा तन्द्रा मोहोऽन्नद्वेषः प्रलापोऽग्निनाशो दौर्बल्यमस्थिभेदो मूर्च्छा पिपासा स्रोतसां प्रलेपो जाड्यमिन्द्रियाणां प्रायोपवेशमङ्गविक्षेपोऽङ्गमर्दोऽरतिरौत्सुक्यं चोपजायते, प्रायश्चामाशये विसर्पत्यलसक एकदेशग्राही च, यस्मिन्धावकाशे विसर्पो विसर्पति सोऽवकाशो रक्तपीतपाण्डुपिडकावकीर्ण इव मेचकाभः कालो मलिनः स्निग्धो बहूष्मा गुरुः स्तिमितवेदनः श्वयथुमान् गम्भीरपाको निरास्नायः शीघ्रक्लेदः स्विन्नक्लिन्नपूतिमांसत्वक् क्रमेणाप्यरुक् परामृष्टोऽवदीर्यते कर्दम इवावपीडितोऽन्तरं प्रयच्छत्युपक्लिन्नपूतिमांसत्यागी सिरास्नायुसंदर्शी कुणपगन्धी च भवति संज्ञास्मृतिहन्ता च; तं कर्दमविसर्पपरीतमचिकित्स्यं विद्यात् ॥३८॥

तद्विकाराः तेनां लक्षण उसके लक्षण, शीतज्वर- ज्वर ३- शीतज्वर जैवेकि:- शीतज्वर, शिरोगुरुत्वम् माथु भारे थपु शिरोगुरुता, दाहः दाह दाह, स्तैमित्यम् स्तिमितता स्तैमित्य, अङ्गावसदनम् शरीरनी शिथिलता अङ्गोंकी शिथिलता, निद्रा निद्रा निद्रा, तन्द्रा तन्द्रा तन्द्रा, मोहः मोह मोह, अन्नद्वेषः अन्नद्वेष अन्नद्वेष, प्रलापः अलप ६ प्रलाप, अग्निनाश अग्निनाश अग्निनाश, दौर्बल्यम् दुर्बलता दुर्बलता, अस्थिभेदः अस्थिभेद अस्थिभेद, मूर्च्छा मूर्च्छा मूर्च्छा, पिपासा तरस प्यास, स्रोतसाम् स्रोतोमा स्रोतोमै, प्रलेपः प्रलेप प्रलेप, इन्द्रियाणाम् इन्द्रियोनी इन्द्रियोंकी, जाड्यम् जडता जडता, प्रायोपवेशनम् अजत्याग अजत्याग, अङ्गविक्षेपः अङ्गविक्षेप अङ्गोंका विक्षेप, अङ्गमर्दः अङ्गमर्द अङ्गमर्द, अरतिः अरति बेचैनी,

३८ शिरोगुरुत्व—शिरोरोगो गौरव (ब.)

॥ शिरोगुरुत्व दाह—शिरोगौरव स्वग्दाह (फ)

॥ दौर्बल्य—निस्तोदो दौर्बल्य (फ.)

॥ प्रायोपवेशनं—आमोपवेशन (ग घ. प. व.)

॥ पिडकावकीर्ण इव मेचकाभः कालो मलिनः—पिडकावकीर्णोऽ-
तिमेचकामो मलिनः (व.)

॥ स्मृतिहन्ता—स्मृतिहर्ता (घ)

औत्सुक्यम् च अने उत्सुकता और उत्सुकता, उपजा-
यते भाय છે होते है, अलसक आ भ्रमविसर्पी
विसर्प यह धीमे फैलनेवाला विसर्प प्रायः च धर्तु
उरीने प्रायशः, आमाशये आमाशयमा आमाशयमे,
विसर्पति प्रसरे છે फैलता है, एकदेशग्राही च अने ओक
जग्राओ थनार છે और एकदेशमें होता है, यस्मिन् च
अने जे और जिस, अवकाशे जग्राओ स्थानमें, विसर्पः
आ विसर्प यह विसर्प, विसर्पति प्रसरे છે फैलता है,
सः ते वह, अवकाशः जग्रा स्थान, रक्त- रक्त लाल,
पीत- पीला पीन, पाण्डु- अने पांडु और पाण्डु,
पिक्वावकीर्णः श्लेष्मीओथी व्याप्त पिक्वाओंसे भरा,
इव यथा जेवी हुआ जैसा, मेचकाभः मेशना जेवी
धूपछाहके रंगका, काल- काली काला, मलिन मलिन
मलिन, स्निग्धः स्निग्ध चीकना, बहुष्णु बहु गरम
अति उष्ण, गुरुः भारे गुरु, स्तिमितवेदन- स्तिमित
वेदनावाणी स्थिर वेदनायुक्त, श्वथुमान् सोजवाणी
सूजनवाला, गम्भीरपाक गभीर पाकवाणी गम्भीर-
पाकयुक्त, निरास्त्राव- स्त्रावविनानी स्त्रावरहित, शीघ्र-
क्लेदः ओकदम क्लेदवाणी थनार शीघ्र क्लेद युक्त होनेवाला,
स्निग्ध- स्वेदयुक्त पसीनावाले, क्लिप्त- क्लेदयुक्त
क्लेदवाले, पूतिमांस- दुर्गन्धयुक्त मांस पूतिमांस,
त्वक् तथा त्वामडीवाणी और त्वचाओ युक्त, क्रमेण
अने क्रमे क्रमे और क्रमशः, अल्परुक् थोडी पीलावाणी
होय છે मन्दपीडायुक्त होता है, परामृष्टः अडकवाणी
छूने पर, अवदीर्यते झट्टी जल्य છે फट जाता है, कर्दम
कादवनी कीचडकी, इव पेठे भाति, अवपीडित- दबावता
दबानेसे, अन्तरम् प्रयच्छति दबाई जल्य છે दब जाता
है, उपक्लिप्त- तेभाथी क्लेदयुक्त उससे क्लेदयुक्त, पूति-
मांसस्यागी तथा दुर्गन्धयुक्त मांस नीकणे છે और
सदा दुर्गन्धयुक्त मांस निकलता है, सिरास्त्रायु- सिरा
अने स्नायुओ सिराएं और स्नायु, सदानीं देभाय છે
बीसते है, कुणपगन्धी अने मडहना गंधवाणी होय છે
और शबके समान गन्धवाला होता है, संज्ञास्मृति- संज्ञा
तथा स्मृतिने संज्ञा तथा स्मृतिको, हन्ता च हरनार
नष्ट करनेवाला, अवति भाय છે होता है, कर्दमविसर्प-
कर्दमविसर्पथी कर्दमविसर्पसे, परीतम् घेराथे पीडित,
तम् ते मनुष्यने उस मनुष्यको, अचिकित्स्य अचिकित्स्य

चिकित्साके लिये अयोग्य, विद्यात् अशुभो जानना
चाहिए ॥ ३८ ॥

38 Its signs and symptoms are—
algid fever, heaviness of the
head, burning, stiffness, flabbiness
of the limbs, somnolence, torpor,
stupefaction, repugnance to food,
delirium, loss of digestive fire, prost-
ration, pain in the bones, fainting,
thirst, increased secretion in the cha-
nnels, dullness of the senses, loss of
the zest for living, subsultus tendinum,
body-ache, listlessness, anorexia and
anxiety. Mostly this kind of Visarpa spre-
ads in the upper part of the alimentary
tract. It spreads slowly and affects one
region only. Locally where this affection
spreads, the part looks red, yellow or
pale in color as though studded
with eruptions. It is cyanosed black,
dirty looking, greasy very hot, heavy,
afflicted with dull pain, edematous,
attended with deep suppuration, devoid
of any discharge, rapidly softening,
containing moist and putrid flesh and
skin, and attended with gradual dimi-
nution of pain. On being touched, it
spills like slush and when pressed, goes
down (pits on pressure), and softened
and putrid flesh sloughs out, exposing
vessels and muscular tissues, it smells
like putrid flesh and causes loss of
consciousness and memory. The patient
afflicted with this condition known as
Kardama Visarpa is to be regarded as
incurable

ग्रन्थिविसर्पस्य निदानलक्षणे—

स्थिरगुरुकठिनमधुरशीतस्निग्धान्नपानाभिष्यन्दिसेविनामव्यायामादिसेविनामप्रतिकर्मशीलानां श्लेष्मा वायुश्च प्रकोपमापद्यते, तावुभौ दुष्टप्रवृद्धावतिबलौ प्रदूष्य दूष्यान् विसर्पाय कल्पेते, तत्र वायुः श्लेष्मणा विवर्द्धमार्गस्तमेव श्लेष्माणमनेकधा भिन्दन् क्रमेण ग्रन्थिनालां कृच्छ्रपाकसाध्यां कफाशये संजनयति, उत्सन्नरक्तस्य वा प्रदूष्य रक्तं सिरास्नायुमांसत्वगाश्रितानां ग्रन्थीनां मालां कुरुते तीव्ररुजानां स्थूलानामणूनां वा दीर्घवृत्तदक्तानां, तदुपतापाज्ज्वरातिसारकासहिक्काश्वासशोषप्रमोहवैवर्ण्यारोचकाविपाकप्रसेकच्छर्दिर्मूर्च्छाङ्गभङ्गनिद्रारतिसदनाद्याः प्रादुर्भवन्त्युपद्रवाः; स एतैरुपद्रुतः सर्वकर्मणां विषयमतिपतितो विवर्जनीयो भवतीति ग्रन्थिविसर्पः ॥ ३९ ॥

स्थिर- स्थिर स्थिर, गुरु- गुरु गुरु, कठिन- कठिन कठिन, मधुर- मधुर मधुर, शीत- शीतल शीतल, स्निग्ध तथा स्निग्ध तथा स्निग्ध, अन्नपान- अन्नपान अन्नपान, अभिष्यन्दि- तेभ्यः अभिष्यन्दी द्रव्येभ्यः एवं अभिष्यन्दी द्रव्योको, सेविनाम् सेवन करनागओना सेवन करनेवालोंमें, व्यायामादिसेविनाम् व्यायामादिसेवन नहीं करनेवालोंमें, अप्रतिकर्म- शीलानाम् चिकित्सा नहि करानेवालोंमें, चिकित्सा नहीं करानेवालोंमें, श्लेष्मा- कफ, वायु च- वायु और वायु, प्रकोपम्- प्रकोप प्रकुपित, आपद्यते- पासे छे होते हैं, दुष्ट- दुष्ट दुष्ट, प्रवृद्धौ- और बढ़े हुए, अति- बलौ तथा अतिबलवान तथा अति बलवान, तौ- ते वे उभौ- ये दोनों, दूष्यान्- दूष्योने दूष्योको, प्रदूष्य- दूषित करीने दूषितकरने, विसर्पाय- अथिविसर्प ग्रन्थिविसर्प, कल्पेते- करे छे उत्पन्न करते हैं, तत्र- तहाँ उसमें, श्लेष्मणा- कफसे, विवर्द्धमार्ग- मार्ग- रोकथाम- रोकथाम मार्ग रुकजाने पर, वायुः- वायु वायु, तम्- एव- ते- व- उसी, श्लेष्माणम्- कफको, अनेकधा- अनेक- रीते अनेक प्रकारसे, भिन्दन्- बँदतो विभजित करके, क्रमेण

कफे- कफको, कफाशये- कफाशयमें, कृच्छ्र-पाक- साध्याम्- कृच्छ्रतासे पाकती- अने- कृष्टसाध्य- कठिनाईसे पकनेवाली और कष्टसाध्य, ग्रन्थिनालाम्- ग्रन्थिनालाने- ग्रन्थिनालाको, संजनयति- पैदा करे छे उत्पन्न करती है, उत्सन्नरक्तस्य- वा- अथवा- वधेला- रक्तवाणानां- या- रक्तवृद्धिवाले पुरुषमें, रक्तम्- रक्तने रक्तको, प्रदूष्य- दूषित करीने दूषित करके, तीव्ररुजानाम्- तीव्र पीड़ायुक्त तीव्र पीड़ायुक्त, स्थूलानाम्- स्थूल स्थूल, अणूनाम्- वा- के- अणु या अणु, दीर्घवृत्त- दाली- अथवा- गोला- दीर्घ- वा- गोल, रक्तानाम्- अने- राली और रक्तवर्णवाली, सिरा-स्नायु- सिरा-स्नायु- सिरा-स्नायु, मांसत्वगाश्रितानाम्- मांस- अने- त्वयाम्- रहेश- मांस और त्वचामें आश्रित, ग्रन्थीनाम्- ग्रन्थिओ-नी- ग्रन्थियोंकी, मालाम्- माला- माला, कुरुते- पैदा करे छे उत्पन्न करती है, तदुपतापात्- तेना- उपतापशी- उसके उपतापसे, ज्वर- ज्वर- ज्वर, अतिसार- अतिसार- अतिसार, कास- कास- कास, हिक्का- हँसी- हिक्का, श्वास- श्वास- श्वास, शोष- शोष- शोष, प्रमोह- प्रमोह- प्रमोह, वैवर्ण्य- निवर्णता- विवर्णता, अरोचक- अरुचि- अरुचि, अविपाक- अविपाक- अविपाक, प्रसेक- प्रसेक- प्रसेक, छर्दि- छर्दि- छर्दि, मूर्च्छा- मूर्च्छा- मूर्च्छा, अङ्गभङ्ग- अङ्ग- भागवा- अङ्गभङ्ग, निद्रा- निद्रा- निद्रा, अरति- अरति- वेचनी, सदनाद्याः- शिथिलता- नगेरे- शिथिलतादि, उपद्रवा- उपद्रवोने- उपद्रव, प्रादुर्भवन्ति- प्रादुर्भाव- थाय- छे- उत्पन्न होते हैं, एतै- आ- उपद्रवोशी- इन उपद्रवोसे, उपद्रुत- पीडाता- पीडित, सर्वकर्मणाम्- सर्व- चिकित्साओना- सब- चिकित्साके, विषयम्- विषयने- विषयको, अति-पतितः- उद्वेग- गयेल- होवाशी- उल्लंघन कर जानेसे- सः- ते- वह, विवर्जनीय- छोड़ी देवा- शोध्य- त्याज्य, भवति- थाय- छे- होता है, इति- ग्रन्थि- विवर्ष- आ- ग्रन्थिविसर्प- छे- यह- ग्रन्थिविसर्प- है ॥ ३९ ॥

39 Kapha-cum vata gets provoked by the use of firm, heavy, hard, sweet, cold and unctuous articles of diet, by the use of liquefacient articles, by lack of physical exercise etc, as also of seasonal purification These two

३९ शीलाना-शालिना (ख)

,, ग्रन्थीना माला कुरुते-ग्रन्थिविसर्प कुरुते (ख ड.)

morbid humors getting excessively provoked vitiate the susceptible body-elements and produce acute spreading affection. Thereafter the vata, being obstructed by kapha in its progress and making its way by dispersing kapha in various directions produces in due course a series of glandular enlargements which are slow in suppurating and difficult of cure, in the habitats of kapha. And in the plethoric patient it vitiates the blood and produces a series of localized swellings situated in the vessels muscles flesh and skin. These swellings may be acutely painful, large or small, oval or round in shape and of red color. As a result of this affection, the following complications arise—fever, diarrhea, cough, hiccup, dyspnea, emaciation, faintness, discoloration, anorexia, indigestion, ptyalism, vomiting, fainting, body-ache, somnolence, listlessness, asthenia etc. The patient who is affected with these complications is too far gone for any therapeutic measures and is to be given up as incurable. Thus the nodular type of Visarpa has been described

उपद्रवस्य लक्षणम्, उपद्रवस्य आशुप्रतिकारोपदेशः—

उपद्रवस्तु खलु रोगोत्तरकालजो रोगाश्रयो रोग एव स्थूलोऽणुर्वा, रोगात् पश्चाज्जायत इत्युपद्रवसंज्ञः। तत्र प्रधानो व्याधिः, व्याधेर्गुणभूत उपद्रवः, तस्य प्रायः प्रधानप्रशमे प्रशमो भवति।

४० रोगोत्तरकालजो-रोगान्तरकालजो (व. फ.)

„ गुणभूतः-गुणीभूत. (व.)

स तु पीडाकरतरो भवति पश्चादुत्पद्यमानो व्याधिपरिक्लिष्टशरीरत्वात्, तस्यादुपद्रवं त्वरमाणोऽभिवाधेत ॥ ४० ॥

रोग- रोगना रोगके, उत्तरकालजः पीडा सभयमां न-भेद उत्तर कालमें उत्पन्न होनेवाला, रोगाश्रयः रोगने। आश्रित रोगका आश्रित, स्थूल. स्थूल, अणु वा के आशु या अणु, रोग. एव तु रोग न रोग ही, उपद्रव. खलु उपद्रव छे उपद्रव है, रोगात् रोगनी यह रोगके, पश्चात् पाछणी पीछे, जायते उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होता है, इति भाटे इस लिए, उपद्रव- उपद्रव उपद्रव, संज्ञा. उहेवाय छे कहाता है, तत्र तेमां इसमें, व्याधि. व्याधि व्याधि, प्रधान प्रधान छे प्रधान होता है, उपद्रव अने उपद्रव और उपद्रव, व्याधेः व्याधिना कर्ता व्याधिकी अपेक्षासे, गुणभूतः गुणी छे गुण होता है, प्राय धर्मुं करीने प्रायः, प्रधानप्रशमे मुष्मन्ती शान्ति यतां प्रधानकी शान्तिसे, तस्य तेनी उसकी, प्रशमः शान्ति शान्ति, भवति थाय छे होती है, पश्चात् पाछणी पीछे, उत्पद्यमान. पेदा यतो। उत्पन्न होता हुआ स. तु ते वह, व्याधि-व्याधि रोगके, परिक्लिष्ट-शरीरत्वात् रोगीनु शरीर परिक्लिष्ट यथेल होवाथी रोगीका शरीर परिक्लिष्ट होनेसे, पीडाकरतर. वधारे पीडा करनेपर अधिक पीडाकर, भवति थाय छे होता है, तस्यात् तेथी इस लिए, त्वरमाण त्वरणीय जल्दीसे, उपद्रवम् उपद्रवने। उपद्रवका, अभिवाधेत नाश करवे। नेष्टिसे नाश करना चाहिए ॥ ४० ॥

40 Complication occurs as a sequela following and resulting from the main disease. It may be in the nature of a major or minor ailment. The sequela is so called because it is consequent on the disease. The disease is the main ailment and the sequela is secondary to the main disease. It generally disappears with the disappearance of the main disease. It is more

४०. शरीरत्वात्-शरीरधातुत्वात् (द.)

troublesome than the main disease itself, because it appears in the later stages of disease when the body is already weakened. Hence, the physician should be very prompt in the treatment of complications.

सन्निपातिकविसर्पलक्षणम्—

सर्वायतनसमुत्थ सर्वलिङ्गव्यापिनं सर्वधात्वनु-
सारिणमाशुकारिणं महात्ययिकमिति सन्निपात-
विसर्पमचिकित्स्यं विद्यात् ॥४१॥

सन्निपातविसर्पः सन्निपातविसर्पः सन्निपातविसर्पः,
सर्वायतन-सर्वं निदानेऽपि सर्व निदानोसे, समुत्थम्
उत्पन्नं यथेष्टं उत्पन्नं हुआ, सर्वलिङ्ग-सर्वं दोषानां
लक्षणं सर्व दोषोंके लक्षणसे, व्यापिनम् युक्तं युक्त,
सर्वधात्वनुसारिणम् सर्वं धातुओंने अनुसरनार सब
धातुओंको अनुसरनेवाला, आशुकारिणम् शीघ्रकारी
शीघ्रकारी, महात्ययिकम् इति अने महात्ययकारी
होवाही और महान विनाशकारक होनेसे, अचिकित्स्यम्
तेने अचिकित्स्य उसको अचिकित्स्य, विद्यात् आशुवे
जानना चाहिए ॥ ४१ ॥

41. The acute spreading affection due to tri-discordance, which results from the combination of all the etiological factors, which manifests a combination of all the signs and symptoms, which spreads in all the body-elements, which spreads very rapidly and which is excessively fulminating, should be regarded as irremediable.

विसर्पाणां साध्यासाध्यविचारः—

तत्र वातपित्तश्लेष्मनिमित्ता विसर्पास्त्रयः साध्या
भवन्ति, अग्निकर्दमाख्यौ पुनरनुपसृष्टे मर्मणि

४२. पुनरनुपसृष्टे-पुनरनुपसृष्टौ (व)

अनुपगते वा सिरास्नायुमांसक्लेदे साधारणक्रिया-
भिरुभावेवाभ्यस्यमानौ प्रशान्तिमापयेयाताम्,
अनादरोपक्रान्तः पुनस्तयोरन्यतरो हन्याद्देहमा-
श्वेवाशीविषवत्;

तत्र तेभां उनमें, वात-पित्त-श्लेष्म-निमित्ता वात, पित्त
अने उद्धर्षी उत्पन्न यथेष्टा वातज-पित्तज-कफज, त्रय त्रय
तीन, विसर्पा. विसर्पो विसर्प, साध्या साध्य साध्य,
भवन्ति छे होते है, अग्निकर्दमाख्यौ अग्निविसर्प अने
उद्धर्षमनिसर्प अग्निविसर्प और कर्दमविसर्प, पुनः उभौ एव
अने दोनों, मर्मणि मर्मभां मर्ममे, अनुपसृष्टे पड़ोन्त्या न
होय न पहुचे हों, सिरा-स्नायु-सिरा, स्नायु सिरा, स्नायु,
मांसक्लेदे अने मांसने। क्लेद और मांस गल गये,
अनुपगते वा न थये होय तो न हो तो, साधारण-
साधारण साधारण, क्रियाभि. चिकित्सा चिकित्साके,
अभ्यस्यमानौ सतत करवाही लगातार करने पर, प्रशान्तिम्
शान्त शान्त, आपयेयाताम् थय छे हो जाते हैं, तयो.
ते भेभां उन दोनोंमें, पुनः अन्यतर गमे ते ओक कोई
सी एक, अनादरोपक्रान्त. अनादर चिकित्सा न थता
सम्यक् चिकित्सा न करने पर, आशीविषवत् सर्पनी
पेठे सर्पकी तरह, आशु एव शीघ्र न शीघ्र ही, देहम्
शरीरने देहको, हन्यात् हने छे नष्ट करता है।

42-(1) The three varieties of acute spreading affections namely the vata type, the pitta type and the kapha type, are curable. The varieties, namely the fiery and slimy types of acute spreading affection, if not attended with complications, if not spread into vital regions, and if the vessels, muscles and flesh are not softened, can be subdued by the systematic and repeated application of the general measures of treatment. If treatment is not properly carried out, either of these types of

४२. साधारणक्रियाभिरुभावेवाभ्यस्यमानौ-साधारणक्रियाभिरुपायै
तावेवाभ्यस्यमानौ (ख ड.)

affections will destroy the body like a venomous serpent.

તથા ગ્રન્થિવિસર્પમજાતોપદ્રવમારમેત ચિકિત્સિતુમ્, ઉપદ્રવોપદ્રુતં ત્વેનં પરિહરેત્; સન્નિપાતજં તુ સર્વધાત્વનુસારિત્વાદાશુકારિત્વાદ્વિરુદ્ધોપક્રમત્વાચ્છાસાધ્યં વિદ્યાત્ ॥૪૨॥

તથા તથા તથા, અજાતોપદ્રવમ્ ઉપદ્રવ વિનાના ઉપદ્રવરહિત, ગ્રન્થિવિસર્પમ્ ગ્રન્થિવિસર્પની ગ્રન્થિવિસર્પી, ચિકિત્સિતુમ્ ચિકિત્સાનો ચિકિત્સા, આરંભ કરવો કરવો શુરુ કરે, ઉપદ્રવોપદ્રુતમ્ ઉપદ્રવયુક્ત ઉપદ્રવયુક્ત, એનમ્ તેને ઉસકો, તુ તે તે, પરિહરેત્ તેણે દેવો છોડ દે, સન્નિપાતજમ્ તુ સન્નિપાતજન્ય તે સન્નિપાતજ તો, સર્વધાત્વનુસારિત્વાત્ સર્વ ધાતુને અનુસરનાર સર્વ ધાતુઓનો અનુસરનાર. આશુકારિત્વાત્ આશુકારી આશુકારી, વિરુદ્ધોપક્રમત્વાત્ અને વિરુદ્ધ ઉપક્રમવાળા હોનેસે, ઉપક્રમોપક્રમો હોવાથી ઔર વિરુદ્ધ ઉપક્રમવાળા હોનેસે, અસાધ્યમ્ અસાધ્ય અસાધ્ય, વિદ્યાત્ જાણવો જાનનાં चाहिए ॥ ૪૨ ॥

42. As regards the nodular type of acute spreading affection, the treatment should be begun well before complications have supervened. The patient overtaken by complications is to be given up as hopeless. As regards the acute spreading affection of the tridiscordance type, it should be considered incurable as it gets spread into all the body-elements, as it is of the fulminating character, and as there are mutually antagonistic measures involved in the line of treatment.

વિસર્પેષુ ચિકિત્સાસૂત્રમ્—

તત્ર સાધ્યાનાં સાધનમનુવ્યાખ્યાસ્યામઃ ॥૪૩॥

૪૨ સર્વધાત્વનુસારિત્વાત્ આશુકારિત્વાત્—સર્વધાતુસુપમારિત્વાત્ (થ)

તત્ર તેઓનાં ઉનમેં, સાધ્યાનામ્ સાધ્યની સાધ્યોંકી સાધનમ્ ચિકિત્સાનુ ચિકિત્સાકા, અનુવ્યાખ્યાસ્યામ અમે વ્યાખ્યાન કરશું વ્યાખ્યાન કરેંગે ॥૪૩॥

43. We shall hereafter describe the remedies for those varieties of acute spreading affections which are curable.

લઙ્ગનોલ્લેખને શસ્ત્રે તિક્તકાનાં ચ સેવનમ્ ।
કફસ્થાનગતે સામે રુક્ષશીતૈઃ પ્રલેપયેત્ ॥૪૪॥

સામે જે દોષ આમયુક્ત હોય તો દોષ આમયુક્ત હો, કફસ્થાનગતે અને કફસ્થાનગત હોય તો ઔર કફસ્થાનગત હો તો, લઙ્ગનોલ્લેખને લંઘન વમન લઙ્ગન-વમન, શસ્ત્રે પ્રશસ્ત છે પ્રશસ્ત છે, તિક્તકાનામ્ ચ અને તિક્ત દ્રવ્યોનું ઔર તિક્ત દ્રવ્યોંકા, સેવનમ્ સેવન પથ્ય પ્રશસ્ત છે સેવન મી પ્રશસ્ત છે, રુક્ષશીતૈઃ વળી રુક્ષ તથા શીતળ દ્રવ્યોંથી પુનઃ રુક્ષ તથા શીતલ દ્રવ્યોંસે, પ્રલેપનમ્ પ્રલેપન કરવું જેમ્ને પ્રલેપ કરનાં चाहिए ॥૪૪॥

44 In the acute spreading affection that affects the habitat of kapha and is accompanied with chyme morbidity, fasting and emesis are recommended as also the use of bitter drugs and applications of drugs that are dehydrating and refrigerant.

પિત્તસ્થાનગતેઽપ્ચેતન્ સામે કુર્યાચ્ચિકિત્સિતમ્ ।
શોણિતસ્યાવસેકં ચ વિરેકં ચ વિશેષતઃ ॥૪૫॥

સામે જે દોષ આમયુક્ત હોય તો દોષ આમયુક્ત હો, પિત્તસ્થાનગતે અને પિત્તસ્થાનગત હોય તો ઔર પિત્તસ્થાનગત હો તો, જપિ પથ્ય મી, એતદ્ આ જ્ઞ યદ્દી, ચિકિત્સિતમ્ ચિકિત્સા કરવી ચિકિત્સા કરની चाहिए, વિશેષતઃ અને વિશેષમાં ઔર વિશેષમેં, શોણિતસ્ય અવસેકમ્ રક્તવસેચન રક્તમોક્ષણ, વિરેકત્ ચ અને નિરેચન ઔર નિરેચન, કુર્યાત્ આપત્તુ દેનાં चाहिए ॥ ૪૫ ॥

૪૪. સેવનમ્—સાધનમ્ (પ.)

,, પ્રલેપયેત્—ચ લેપનમ્ (ગ.)

,, ,, —પ્રલેપનમ્ (ઘ)

૪૫. ચિકિત્સિતમ્—મિષગ્જનમ્ (ગ. બ.)

45. The same treatment holds good in acute spreading affection that affects the habitat of pitta and is associated with chyme morbidity. In addition, blood letting and purgation are specially to be carried out.

मारुताशयसंभूतेऽप्यादितः स्याद्विरुक्षणम् ।
रक्तपित्तान्वयेऽप्यादौ स्नेहनं न हितं मतम् ॥४६॥

मारुताशय- वाताशयम्। वाताशयमें, संभूते उत्पन्न थये। विस्पर्शम्। उत्पन्न हुए विसर्पमें, अपि पशु भी, आदितः प्रथमं प्रथम, निरुक्षणम् विरुक्षण रुक्षण, स्यात् करे, रक्तपित्तान्वये रक्तपित्तने। अनुबध् थत्। रक्तपित्तका अनुबन्ध होनेपर, अपि पशु भी, आदौ प्रथम प्रथम, स्नेहनम् स्नेहन स्नेहन, हितम् हितकर, न मतम् मान्यु नथी नहीं माना गया है ॥४६॥

46. Even in the case of disorder that affects the habitat of vata, measures that cause the de-oleated condition of the system are indicated at first. Even in spreading disorder of the hemothermic condition, the use of unctuous articles is regarded as contra-indicated.

वातोल्बणे तिक्तघृतं पित्तिके च प्रशस्यते ।
लघुदोषे, महादोषे पित्तिके स्याद्विरेचनम् ॥४७॥

वातोल्बणे वातप्रधान विसर्पम्। वातप्रधान विसर्पमें, लघुदोषे अने लघु दोषयुक्त और अल्प दोष-युक्त, पित्तिके च पित्तिक विसर्पम्। पित्तिक विसर्पमें, तिक्तघृतम् तिक्तघृत तिक्तघृत, प्रशस्यते प्रशस्त छे प्रशस्त है, महादोषे महादोषयुक्त महादोषयुक्त, पित्तिके पित्तिक विसर्पम्। पित्तिक विसर्पमें, विरेचनम् विरेचन विरेचन, स्यात् आपु जेधे देना चाहिए ॥ ४७ ॥

47 In disorders characterised by excess of vata, as also by disorders caused by pitta of mild intensity, ghee medicated with bitter drugs is recom-

mended; but if the pitta is of great intensity then purgation should be resorted to.

न घृतं बहुदोषाय देयं यन्न विरेचयेत् ।
तेन दोषो ह्यपष्टब्धस्त्वज्जांसरुधिरं पचेत् ॥४८॥

बहुदोषाय बहुदोषवालीने बहुदोषवालेको, यत् जे जो, न विरेचयेत् विरेचन न करावे जेवु होय विरेचन न हो, तत् ते वह, घृतम् घी घृत, न देयम् न देवु नहीं देना चाहिए, हि कारणु के क्योंकि, तेन तेथी उससे, अपष्टब्ध. अटकावाये। रुके हुए, दोषः दोष दोष, त्वज्जांसरुधिरम् त्वचा, मांस अने रक्तने त्वचा, मांस और रक्तको, पचेत् पकावे छे पकावे हैं ॥ ४८ ॥

48. That patient, in whom the pitta disorder is of great intensity, should not be given ghee that does not cause purgation, for, the morbid matter thus getting occluded, consumes the skin, flesh and blood

तस्माद्विरेकमेवादौ शरत्तं विद्याद्विसर्पिणः ।
रुधिरस्यावसेकं च तद्व्यस्याश्रयसंज्ञितम् ॥४९॥

तस्मात् तेथी इसलिए, विसर्पिण. विसर्पिणा रोगीने आटे विसर्पके रोगीके लिए, आदौ प्रथमं प्रथम, विरेकम् एव विरेचन विरेचन, शस्तम् प्रशस्त प्रशस्त, विद्यात् आशुपु जाने, रुधिरस्य अवसेकम् च तथा रक्तावसेचनने पशु प्रशस्त आशुपु तथा रक्तमोक्षणको भी प्रशस्त जाने, हि कारणुके क्योंकि, तत् ते दुष्ट रुधिर वह दुष्ट रुधिर, अस्य आ विसर्पिणे। इस विसर्पका, आश्रयसंज्ञितम् आश्रय उहेवाय छे आश्रय कहाता है ॥ ४९ ॥

49. In view of this, it should be known that in acute spreading

४८ यन्न-त च (ध, ञ)

४९. विसर्पिण-विरुक्षण (ध व)

,, रुधिरस्य-शोणितस्य (ध)

,, तद्व्यस्याश्रय-तद्व्यपाश्रय (त.)

affections, purgation is the first procedure that should be carried out and then blood letting, for the blood is considered the support or the means for the spread of the disorders.

इति वीसर्पनुत् प्रोक्तं समासेन चिकित्सितम् ।
एतदेव पुनः सर्वं व्यासतः संप्रवक्ष्यते ॥५०॥

इति आग्रे इस प्रकार, विसर्पनुत् विसर्पणं विसर्पनाशक, चिकित्सितम् चिकित्सा चिकित्सा, समासेन संक्षेपणी संक्षेपणे, प्रोक्तम् उद्धृष्टं कही है, एतत् एव औनु औ न वही, सर्वम् अधुं सब, पुनः क्षरीणी फिरसे, व्यासत विस्तारणी विस्तारसे, संप्रवक्ष्यते उद्धृष्टांशे कहा जायगा ॥ ५० ॥

50. Thus has been described the therapeutics of Visarpa in brief. The subject is again dealt with in extenso.

विसर्पे वमनम्—

मदनं मधुकं निम्बं वत्सकस्य फलानि च ।
वमनं संप्रदातव्यं विसर्पे कफपित्तजे ॥५१॥

कफपित्तजे कफपित्तजन्य कफपित्तजन्य, विसर्पे विसर्पणं विसर्पणं, मदनम् मीठ्ठा मैनफल, मधुकम् मीठ्ठा-मधु मुलहठी, निम्बम् नीम, वत्सकस्य फलानि च अने छन्दन और इन्द्रजौ, वमनम् औ वमन कराव-नाला द्रव्य ये वमनार्थ द्रव्य, संप्रदातव्यम् आपना देना चाहिए ॥ ५१ ॥

51 In Visarpa born of kapha-cum-pitta provocation, the physician should administer an emetic made of common emetic nut, liquorice, neem and the fruits of kurchi.

पटोलपिचुमर्दाभ्यां पिप्पल्या मदनेन च ।
विसर्पे वमनं शस्तं तथा चेन्द्रयवैः सह ॥५२॥

५० इति वीसर्पनुत् प्रोक्तं—इति वीसर्पणामुक्त (क. घ. छ.)
५२. पिचुमर्दाभ्याम्—पिचुमर्दाभ्याम् (घ)

विसर्पे विसर्पणं विसर्पणं, पटोल- पटोल पटोल, पिचुमर्दाभ्याम् पीमडे नीम, पिप्पल्या पीपर पिप्पली, मदनेन च अने मीठ्ठाणी और मैनफलसे, तथा तथा तथा, इन्द्रयवै सह छन्दनणी इन्द्रजौसे, वमनम् वमन कराव-नाला वमन कराना, शस्तम् प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥५२॥

52 In Visarpa, the administration of emesis with the decoction of the bitter snake gourd, neem, long pepper and emetic nut, as also with the pulvis of kurchi seeds, is recommended.

यांश्च योगान् प्रवक्ष्यामि कल्पेषु कफपित्तिनाम् ।
विसर्पिणां प्रयोज्यास्ते दोषनिर्हरणाः शिवाः ॥५३॥

कल्पेषु कल्पस्थानमां कल्पस्थानमें, कफपित्तिनाम् कफपित्तना रोगीओ भाटे कफपित्तवालोंके लिए, यान् ने जिन, योगान् च योगो योगों, प्रवक्ष्यामि उ उद्धृष्टं मैं कहूंगा, ते ते वे, दोषनिर्हरणा दोष हरनार दोषनाशक, शिवा अने उद्याष्टकारी योगीओ एवं कल्याणकारी योगों, विसर्पिणाम् विसर्पणं वीसर्पणं विसर्पणं, प्रयोज्या प्रयोग करावो नेछे प्रयोग कराने चाहिए ॥ ५३ ॥

53. Further, all those medicaments which will be described in the Section on Pharmaceutics in connection with the disorders of kapha and pitta, are recommended in cases of Visarpa, for these medicaments are eliminative of morbidity and generally beneficial.

विसर्पणा कषाययोगा—

मुस्तनिम्बपटोलानां चन्दनोत्पलयोरपि ।
सारिवामलफोगीरमुस्तानां वा विचक्षणः ॥५४॥
कषायान् पाययेद्वैद्यः सिद्धान् वीसर्पनाशनान् ।

५३. प्रयोज्यास्ते—तु योज्यास्ते (घ)

.. शिवाः—परम् (ङ.)

५४. पाययेद्वैद्यः—योजयेद्वैद्यः (घ. त)

विचक्षण विचक्षण विचक्षण, वैद्य वैद्य वैद्य, मुस्त नागरमेथ मोय, निम्ब- लीमडो नीम, पटोलानाम् अने परवणना और पटोलके, चन्दनोत्पलयोः अपि अथवा चन्दन अने नीलकमणना अथवा चन्दन और नीलोफरके, सारिवा- अथवा उपलसरी अथवा सारिवा, कामलक- आमणा आपला, उशीर वाणो खस, मुस्तानाम् वा अने नागरमेथना एवं मोयके, सिद्धान् सिद्ध सिद्ध, वीसर्पनाशनान् विसर्पनाशक विसर्पनाशक, कषायान् कषाये कषायोको, पाययेत् पावा पिलावे ॥ ५४ ॥

54-54½. The skilful physician should administer, for the cure of acute spreading affections, the decoctions of tested efficacy of nut-grass, neem, wild snake-gourd, or of sandal wood and blue water lily or of indian sarsaparilla, emblic myrobalan, cuscus grass and nut grass

किराततिक्ताधिकषाय —

किराततिक्तकं लोध्रं चन्दनं सदुरालभम् ॥ ५५ ॥
नागरं पद्मकिञ्जल्कुत्पलं सविभीतकम् ।
मधुकं नागपुष्पं च दद्याद्वीसर्पशान्तये ॥ ५६ ॥

किराततिक्तकम् उरियातु विरायता, लोध्रम् लोध्र लोध्र, सदुरालभम् धमासो दुरालभा, चन्दनम् चन्दन, नागरम् सूठ सोंठ, पद्मकिञ्जल्कम् पद्मना केसर पद्मकेसर, सविभीतकम् गह्वर बहेडा, उत्पलम् नीलकमण नीलोफर, मधुकम् नेलीमध मुलहठी, नागपुष्पम् च अने नागकेसर ओओनो क्नाथ और नागकेसर इनका काय, विसर्प- विसर्पनी विसर्पकी, शान्तये शान्ति भाटे शान्तिके लिए, दद्यात् आपवे देवे ॥ ५५-५६ ॥

55-56. Or, he may administer for the alleviation of Visarpa, the decoction of chiretta, lodh, sandal wood, cretan prickly clover, dry ginger, the stamens

५६. मधुकं नागपुष्पं च दद्याद्वीसर्पशान्तये—नागपुष्पं च रोध्रं च तेनैव विधिना पिबेत् (व.)

of red lotus, blue water lily, emblic myroablan, liquorice and fragrant poon.

प्रपौण्डरीकादिकायः—

प्रपौण्डरीकं मधुकं पद्मकिञ्जल्कुत्पलम् ।
नागपुष्पं च लोध्रं च तेनैव विधिना पिबेत् ॥ ५७ ॥

प्रपौण्डरीकम् प्रपौ उरीक पुण्डरीक, मधुकम् नेली- मध मुलहठी, पद्मकिञ्जल्कम् कमणना केसर कमलकेसर, उत्पलम् नीलकमण नीलोफर, नागपुष्पम् च लोध्र नागकेसर रक्त नागकेसर, लोध्रम् च अने लोध्र ओओनो क्नाथ और लोध्र इनका काय, तेन एव ते ज उसी, विधिना विधिनी विधिसे, पिबेत् पीवे पीवे ॥ ५७ ॥

57. Or tubers of white lotus, liquorice, the stamens of the red lotus, blue water lily, fragrant poon and lodh may likewise be decocted and drunk.

द्राक्षादिशीतकषाय —

द्राक्षां पर्पटकं शुण्ठीं गुडूचीं धन्वयासकम् ।
निशापर्युषितं दद्यात्तृष्णावीसर्पशान्तये ॥ ५८ ॥

निक्षा- आभी रात रातभर, पर्युषितम् पाणीभा राभेला जलमें रखे हुए, द्राक्षान् द्राक्ष मुनका, पर्पटकम् अउसलिये पित्तपापडा, शुण्ठीम् सूठ सोंठ, गुडूचीम् गणो गिलोय, धन्वयासकम् अने धमासो ओओनु डिभ और धमासा इनके हिमको, तृष्णा-तृष्णा प्यास, वीसर्पशान्तये अने विसर्पनी शान्ति भाटे और विसर्पकी शान्तिके लिए, दद्यात् देव देना चाहिए ॥ ५८ ॥

58. For the alleviation of the thirst accompanying acute spreading affections as also of the disease itself, the physician should give a potion of the cold infusion made from grapes, trailing rungia, dry ginger, guduch and cretan

५८. द्राक्षा पर्पटकं शुण्ठीं—दुरालभा पर्पटकम् (य)

, द्राक्षा पर्पटकं शुण्ठी गुडूची धन्वयासकम्—दुरालभा पर्पटक गुडूची विश्वमेषजम् (द)

न्यग्रोधपादावलेपः—

न्यग्रोधपादास्तरुणाः कदलीगर्भसंयुताः ।

विसग्रन्थिश्च लेपः स्वाच्छतधौतघृताप्लुतः ॥७३॥

कदलीगर्भः डेलना स्तम्भना वयला ६३ कदलीके स्तम्भके बीचके दण्डके, संयुताः सहित साथ, तरुणाः डोभुल कोमल, न्यग्रोधपादा पञ्चाङ्ग वटकी जटा, विसग्रन्थि च अने डभुल ६ और कमलकुन्द, एतेषाम् ओओने। इत्या अतमौव- ओ। वमत घोषेला सतधौत, घृताप्लुत धीमा भेजवेक्ष घृतमें मिलाया हुआ लेप देप लेप स्यात् करवे। करना चाहिए ॥ ७३ ॥

73. The paste made of the tender aerial roots of the banyan tree together with the pith of the plaintain and lotus nodes and mixed with the hundred times washed ghee, makes a good unguent.

कालीयादिप्रलेपः—

कालीयं मधुकं हेम वन्यं चन्दनपद्मकौ ।

पला मृणालं फलिनी प्रलेपः स्याद्घृताप्लुतः ॥७४॥

कालीयल पीणु चन्दन पीला चन्दन, मधुकम् जेडीमध मुलहठी, हेम लाक्ष नागकेसर रक्त नागकेसर, वन्यम् डेवडीमोथ केवटीमोथा, चन्दन- चन्दन चन्दन, पद्मकौ पद्म पद्माक्ष, पला ओलथी इलायची, मृणालम् भूलाक्ष मृणाल, फलिनी च अने धड़िला ओओने और प्रियंगु इनको, घृताप्लुतः धीमा भेजवे। घीमें सानकर, प्रलेप देप पलेप, स्यात् करवे। करे ॥७४॥

74 A good application may also be made from the paste of yellow sandal, liquorice, fragrant poon, rush nut, sandal wood, himalayan cherry, small cardamom, lotus stalks and perfumed cherry mixed with ghee

शाद्वलादिप्रदेहः—

शाद्वलं च मृणालं च शङ्खं चन्दनमुत्पलम् ।

वेतसस्य च मूलानि प्रदेहः स्यात् सतण्डुलः ॥७५॥

शाद्वलक च धो। दूब, मृणालम् च भूलाक्ष मृणाल, शङ्खम् श. भ. शङ्ख, चन्दनम् चन्दन चन्दन, उत्पलम् नील डभुल नीलोफर, वेतसस्य अने वेतसना और वेतसके, मूलानि च भूण मूल, एतेषाम् ओओने। इनका, सतण्डुल. त. ड. नी. साथे तण्डुलके साथ, प्रदेहः देप प्रदेह, स्यात् करवे। करे ॥ ७५ ॥

75. Scutch grass, lotus stalks, the pulvis of conch shells, sandal wood, blue water-lily and the roots of the country willow, together with rice may be reduced to paste and used as an application

सारिवादिप्रलेपः—

सारिवा पद्मकिञ्जल्कमुशीरं नीलमुत्पलम् ।

मञ्जिष्ठाचन्दनं लोध्रमभया च प्रलेपनम् ॥७६॥

सारिवा सारिवा कपूरी, पद्मकिञ्जल्कम् डभुलना डेसर पद्मकेसर, मुशीरम् वीरधुने। वाणे। खस, नीलम् उत्पलम् नीलडभुल नीलोफर, मञ्जिष्ठा म. ७६ मंजीठ, चन्दनम् चन्दन चन्दन, लोध्रम् दो. ५२ लोध, अभया च अने डरेडे ओओने। और हरड़ उनका, प्रलेपनम् देप डरेवे। प्रलेप करे ॥ ७६ ॥

76 The paste of indian sarsaparilla, the stamens of the red lotus, cuscus grass, blue water lily, madder, sandal wood, lodh and chebolic myrobalan, makes a good application

नलदादिप्रलेपः—

नलदं च हरेणुश्च लोध्रं मधुकपद्मकौ ।

दूर्वा सर्जरसश्चैव सघृतं स्यात् प्रलेपनम् ॥७७॥

७३ विसग्रन्थिश्च लेपः स्वाच्छतधौतघृताप्लुतः—पत्र मृणाल फलिनी प्रलेपः स्याद्घृताप्लुतः (क)

७४. पला-पत्रम् (घ. त. द. फ.)

७५ शाद्वल-शाद्वल (क. त. फ.)

, स्यात् सतण्डुलः—स्याद् घृतप्लुतः (घ.)

७७. मधुकपद्मकौ—मधुकमुत्पलम् (घ. त. घ. ङ.)

नलदम् च जटामांसी जटामासी, हरेणु च रेणुका, लोध्रम् लोध्र लोध्र, मधुक- जेठीमध मुलहठी, पद्मकौ पद्मक पद्माख, दूर्वा ध्रु दूर्वा, सर्जरसः च एव अने राज ओओने। और राल इनका, सघृतम् धीथी युक्त घृतमें मिलाकर, प्रलेपनम् लेप लेप, स्यात् करे ॥ ७७ ॥

77. Nardus and fragrant piper, lodh, liquorice, himalayan cherry, scutch grass and calophany mixed with ghee make a good application.

प्रदेहयोगाः—

यावकाः सक्तवश्चैव सर्पिषा सह योजिताः ।
प्रदेहो मधुकं वीरा सघृता यवसक्तवः ॥७८॥

यावकाः जवनी यवागू जौकी यवागू, सक्तवः अने साथवे। ओओमांसी डार्ड ओओने और सत्तू इनमेंसे किसी एकको, सर्पिषा धीनी घृतके, सह साथे साथ, योजित- भेजनीने प्रदेह करे। मिलाकर प्रदेह करे, मधुकम् जेठी- मध मुलहठी, वीरा शतावरी शतावर, यवसक्तवः अने जवने। साथवे। ओओने पशु और जौका सत्तू इनको भी, सघृता धीमां भेजनी धीमें मिलाकर, प्रदेह. लेप करे। प्रलेप करना चाहिए ॥ ७८ ॥

78. A good application may also be made of the paste of barley flour or roasted paddy flour mixed with ghee; or of fried barley flour mixed with liquorice milky yam and ghee.

बलामुत्पलशालूकं वीरामगुरुचन्दनम् ।
कुर्यादालेपनं वैद्यो मृणालं च विसान्वितम् ॥७९॥

वैद्यः वैद्ये वैद्य, बलाम् जला बला, उत्पल- नील- उभय नीलोफर, शालूकम् उभयजं कमलकंद, वीराम् शतावरी शतावर, अगुरु- अगुरु अगर, चन्दनम् चन्दन चंदन, विसान्वितम् उभयभूय कमलमूल, मृणालम्

अने उभयः उ ओओने। और कमलदण्ड इनका, आलेपनम् लेप लेप, कुर्यात् करे। करे ॥ ७९ ॥

79 The physician may prepare a good application from the paste of heart-leaved sida, blue water lily, lotus rhizome, milky yam, eagle wood, sandal wood or lotus stalks taken with their tubers

यवचूर्णं समधुकं सघृतं च प्रलेपनम् ।
हरेणवो मसूराश्च समुद्राः श्वेतशालयः ॥८०॥
पृथक् पृथक् प्रदेहाः स्युः सर्वे वा सर्पिषा सह ।

जमधुकम् जेठीमधसहित मुलहठीके साथ, यवचूर्णम् जवना दोटने जौके चूर्णको, सघृतम् धीनी साथे भेजनी धीके साथ मिलाकर, प्रलेपनम् लेप करे। लेप करे, हरेणव. रेणुका रेणुका, मसूरा अने मसूर और मसूर, समुद्रा भग मूग, श्वेतशालय. च अने सफेद शालि योभा और सफेद शालिचावलों पृथक् पृथक् ओओ मांन। प्रत्येकना इनमेंसे प्रत्येकके, सर्वे वा अथवा मधजाना या सबके, सर्पिषा सह धी साथे धीके साथ, प्रदेहाः लेप लेप, स्यु करे। करे ॥ ८० ॥

80-80½. Barley flour mixed with liquorice and ghee makes a good application. Peas, lentils, green gram, and white sali rice, may be used with ghee either singly or in combination, as an application.

पद्मिनीकर्दमः शीतो मौक्तिकं पिष्टमेव वा ॥८१॥
शङ्खः प्रवालः शुक्तिर्वा गैरिकं वा घृताप्लुतम् ।
(पृथगेते प्रदेहाश्च हिता ज्ञेया विसर्पिणाम्) ।

शीतः शीतल शीतल, पद्मिनीकर्दमः उभलिनीना भूय पर लागे। डार्ड पद्मिनीकी जड पर लगा कीचड़, मौक्तिकम् मोटी मुक्ता, पिष्टम् एव वा योभाने दोट चावलका आटा, शङ्ख अथवा शंख अथवा शख,

७८ प्रदेहो—प्रदेहा (क घ)

७९. कुर्यात्—रचाए (घ. य.)

८२. गैरिक वा घृताप्लुतम्—गैरिको वा घृताप्लुत. (घ.)

प्रवाल प्रवाल, शुक्ति. छीप सीप, गैरिकम् वा
गेरु गेरु, एते पृथक् ओओमांथी प्रत्येकमां लुहा लुहा
इनमेंसे प्रत्येकमें अलग अलग, घृताप्लुतम् धी भेजनी
ऊरवाभा आवेला धी मिलाकर किये हुए एते ओ ये,
प्रदेहा च देप लेप, विसर्पिणाश्च विसर्पिणा हरदीओने
विसर्पवालोंके लिए, हिताः हितकर्ता हितकर, ज्ञेया
अजुवा जानने चाहिए ॥ ८१३ ॥

81-81½. The cooling mud at the
root of lotus, pearls and rice-flour or
conch shells, coral, mother of pearl
and red ochre should be used indivi-
dually mixed with ghee as applications
They are known to be beneficial
in acute spreading affections

प्रपौण्डरीकं मधुकं बला शालूकमुत्पलम् ॥८२॥
न्यग्रोधपत्रदुग्धीके सघृतं स्यात् प्रलेपनम् ।

प्रपौण्डरीकम् प्रपौंडरीक प्रपौण्डरीक, मधुकम् मेढी-
मध मुलहठी, बला बला बला, शालूकम् उमलकन्द
कमलकन्द, उत्पलम् नीलकमल नीलोफर, न्यग्रोधपत्र-
पत्र पान वडके पत्ते, दुग्धीके अने नागधा दूधेली
ओओने और दूधिया इनका, सघृतम् घृतयुक्त धीके साथ,
प्रलेपनम् देप लेप, स्यात् ऊरेवे करे ॥ ८२३ ॥

82-82½. The paste of the tubers of
white lotus, liquorice, heart-leaved sida,
lotus tubers, blue water lily, the leaves
of the banyan tree and asthma weed
mixed with ghee, are good as application

विसानि च मृणालं च सघृताश्च कशेरुकाः ॥८३॥
शतावरीविदार्योश्च कन्दौ धौतघृताप्लुतौ ।

विसानि च उमलकन्दना भूनी कमलदंडके मूल, मृणा-
लम् च मृणाल मृणाल, कशेरुका च अने ऊसेला
ओओने और कशेरु इनको, सघृताः धीमां भेजनी
देप ऊरेवे धीमें मिलाकर लेप करे, धौतघृताप्लुतौ

८२३ न्यग्रोधपत्रदुग्धीके-न्यग्रोधपत्र दुग्धीका (व.)

८३३ शतावरीविदार्योश्च-शतावर्या विदार्याश्च (घ)

॥ धौतघृताप्लुतौ-धौतघृत यथा (द)

धौतेला धीमां भेजवेध धोये हुए धीके साथ, शतावरी
शतावरी शतावर, विदार्यो कन्दौ च अने लोयकेणु
ओओने देप ऊरेवे और विलाईकन्द इनका लेप
करे ॥ ८३३ ॥

83-83½ So also are the following viz ,
lotus-fibres, lotus stalks and the seeds
of rushnut mixed with ghee. and the
bulbs of the climbing asparagus and
white yam mixed copiously with
the washed ghee.

शैवालं नलमूलानि गोजिह्वा वृषकर्णिका ॥८४॥
इन्द्राणिशाकं सघृतं शिरीषत्वग्बलाघृतम् ।

शैवालम् शैवाल शैवाल, नलमूलानि नाडीनां भूनी
नल, गोजिह्वा गजजली गोभी वृषकर्णिका वृषकर्णिका
वृषकर्णिका, इन्द्राणिशाकम् नगोडना शाक मेडरी शाक
शिरीषत्वक् अने सरसडानी छल ओओने शिरीषकी
छाल इनका, सघृतम् धीनी साथे देप ऊरेवे धीके
साथ लेप करे, बलाघृतम् अने अलाघृतना देप
ऊरेवे और बलाघृतना लेप करे ॥ ८४३ ॥

84-84½. Moss and roots of the great
reed, elephant's foot, kidney-leaved
ipomea and chaste tree mixed with ghee,
or the bark of the siris tree, heart-leaved
sida and ghee,

न्यग्रोधोदुम्बरप्लक्षवेतसाश्वत्थपल्लवैः ॥८५॥
त्वक्कल्कैर्बहुसर्पिर्भिः शीतैरालेपनं हितम् ।

बहुसर्पिर्भिः बहु धीवाणा बहुत धीसे युक्त, शीतै
शीतल शीतल, न्यग्रोध- पत्र वरगद उदुम्बर- उमरडी
गूलर, प्लक्ष पीपण और पिलछन, वेतस- वेतस वेतस,
अश्वत्थ- अने पीपणाना और पीपलके, पल्लवै पान
पत्तों, त्वक्- तथा छालना और छालके, कल्कै ऊदेकी
कल्कोसे, आलेपनम् देप ऊरेवे लेप करना, हितम्
हितकर छे हितकर है ॥ ८५३ ॥

८४ वृषकर्णिका-वृषपर्णिका (घ)

८४३ शिरीषत्वग्बलाघृतम्-देय वा दाहशान्तये (घ.)

८५ अश्वत्थपल्लवै-अश्वत्थजाम्बवै (घ. छ. द)

85-85½. the cold application made from the tender roots of the banyan tree, gular fig, yellow barked fig tree, country willow and the holy fig, or from the paste of the barks of the above trees copiously mixed with ghee is recommended.

प्रदेहाः सर्व एवैते वातपित्तोत्त्वणे शुभाः ॥८६॥
सकफे तु प्रवक्ष्यामि प्रदेहानपरान् हितान् ।

एते सर्वे एव आ. अध्याये मे समी, प्रदेहाः लेपे।
लेप. वातपित्तोत्त्वणे वातपित्तप्रधान निःसर्पभा वात-
पित्तप्रधान विसर्पमे, शुभा. शुभकारक ले शुभावह
है, सकफे उद्धप्रधान निःसर्पभा कफप्रधान विसर्पमे,
तु ते। तो, अपरान् भीम अन्य, हितान् हितकर
हितकर, प्रदेहान् लेपे। लेपको, प्रवक्ष्यामि हुं उद्धीश
में कहंगा ॥ ८६½ ॥

86-86½. All the above-mentioned varieties of applications are beneficial in disorders arising from the provocation of the vata and pitta humors. I shall now describe other kinds of application which are useful when the disorder is associated with predominant kapha.

त्रिफलां पञ्चकोशीरं समङ्गां करवीरकम् ॥८७॥
नलमूलान्यनन्तां च प्रदेहमुपकल्पयेत् ।

त्रिफलाम् त्रिङ्गु। त्रिफला, पञ्चक- पञ्च पञ्चाख,
उशीरम् वीरक्षुने। वाणै। खस, समङ्गा रीसामण्डी
लाजवन्ती, करवीरकम् उरेषु कनेर, नलमूलानि नादीना
भूण नलके मूल, अनन्ताम् च अने सारिवा औओने।

और कपूरी इनका, प्रदेहम् लेप प्रदेह, उपकल्पयेत्
करवे। करे ॥ ८७½ ॥

87-87½ In such a condition, an application may be made from the three myrobalans, himalayan cherry, cuscus grass, sensitive plant, indian oleander, roots of the great reed and indian sarsaparilla.

खदिरं सप्तपर्णं च मुक्तमारग्वधं धवम् ॥८८॥
कुरण्टकं देवदारु दद्यादालेपनं भिषक् ।

भिषक् वैद्य वैद्य, खदिरम् जेर खैर सप्तपर्णम्
सातपल्लु सतिदम, मुस्तक मुस्त मुस्त, आरग्वधम्
गरभाणै। अमलताम्, धवम् च धावडे धाव, कुरण्टकम्
पीण। कृष्णो। उट्टाशेणिये। पीला कटसरैया, देवदारु
च अने देवदारु औओने। और देवदारु इनका, आले-
पनम् लेप आलेपन, दद्यात् करवे। करे ॥ ८८½ ॥

88-88½. The physician may also give an application made from the paste of the bark of catechu dita bark, nut grass, purging cassia, cane tree, yellow nail dye and deodar

आरग्वधस्य पत्राणि त्वचं श्लेष्मातकस्य च ॥८९॥
इन्द्राणिशाकं काकाह्वां शिरीषकुसुमानि च ।
शैवालं नलमूलानि वीरां गन्धप्रियङ्गुकाम् ॥९०॥

त्रिफलां मधुकं वीरां शिरीषकुसुमानि च ।
प्रपौण्डरीकं ह्रीवेर दावीत्वङ्गाधुकं बलाम् ॥९१॥

पृथगालेपनं कुर्याद् द्वन्द्वशः सर्वशोऽपि वा ।
प्रदेहाः सर्व एवैते देयाः स्वल्पघृताप्लुताः ॥९२॥

आरग्वधस्य गरभाणानां अमलतासके, पत्राणि पान
पत्ते, श्लेष्मातकस्य च अने गूढानी और लसूखेकी,

८६ वातपित्तोत्त्वणे-रक्तपित्तोत्त्वणे (घ. त. फ. ब.)

„ वातपित्तोत्त्वणे शुभा-रक्तपित्तोत्त्वणे हिताः (घ.)

८६½ सकफे-कफजे (घ.)

„ प्रदेहान्-प्रलेपान् (ख.)

„ प्रदेहानपरान् हितान्-प्रलेपानपरान् शुभान् (ङ.)

८८. धवम्-वचास (फ.)

८९ भिषक-हितम् (घ.)

८९. श्लेष्मातकस्य च-श्लेष्मान्तकस्य च (ङ.)

९२ घृताप्लुता-घृताप्लुता (ङ.)

„ स्वल्पघृताप्लुता-सर्वघृताप्लुता. (घ.)

त्वचम् छाद्य छाल, इन्द्राणिशाकम् नगोडनां शाङ्ग
मेडरके पत्ते, काकाह्वाम् तरवारदीनी छाद्य सेमकी छाल,
क्षीरीष- अने सरसडानां और क्षीरीषके, कुसुमानि च
द्वल फूल, शैवालम् शैवाण शैवाल, नलमूलानि नादीनां
भूण नलके मूल, वीराम् शतावरी शतावर, गन्धप्रिय-
ङ्गकाम् अने धर्तुला और प्रियंगु, त्रिफलाम् त्रिङ्गु
त्रिफला, मधुकम् नेडीमध मुलहठी, वीराम् शतावरी
शतावर, क्षीरीष- अने सरसडानां और क्षीरीषके, कुसु-
मानि च द्वल फूल, प्रपौण्डरीकम् प्रपौ डरीक प्रपौण्डरीक,
हीवेरम् पाणो। सुगन्धवाला, दार्वीत्वक् दारुहठी
छाद्य दारुहठीकी छाल, मधुकम् नेडीमध मुलहठी,
बलाम् अने अला और बला, पृथक् अथवा पांथ शेजोने।
शुद्धे शुद्धे इन पांच योगोंका पृथक् पृथक्, द्वन्द्वशः
अथवा दो दोने। ओकत्र भेजनी अथवा दो दोको एकत्र
मिलाकर, सर्वशः अपि वा अथवा अधायने। ओकत्र
भेजनी या सबको एकत्र मिलाकर, आलेपनम् देय लेप,
कुर्यात् उरवे। करे, एते आ। इन, सर्वे सर्वे सव, एव
प्रदेहाः देपो। प्रदेहोंके साथ, स्वल्पवृत्ताण्डताः थोडुं धी
भेजनीने थोडा धी मिलाकर, देयाः उरवा ओध अ
लगाने चाहिए ॥ ८९-९२ ॥

वातपित्तोद्वेगणे ये तु प्रदेहास्ते घृताधिकाः ।

ये तु ने जो, प्रदेहा. देपो। लेप, वातपित्तोद्वेगणे
वात तथा पित्तकी प्रधानतावाला विसर्प भाटे उखा
छे वातपित्तकी प्रधानतावाले विसर्पके लिए कहे है, ते तेओ।
वे, घृताधिका अधिष्ठ धीवाणा उरवा ओध अ अधिक
धीसे युक्त होने चाहिए ॥ ९२ ॥

92½ In conditions of provoked
vata and pitta, these applications should
be mixed with plenty of ghee.

घृतेन शतघौतेन प्रदिह्यात् केवलेन वा ॥९३॥

घृतमण्डेन शीतेन पयसा मधुकाम्बुना ।

पञ्चवल्ककषायेण सेचयेच्छीतलेन वा ॥९४॥

वातासृक्पित्तबहुलं विसर्पं बहुशो भिषक् ।

भिषक् वैद्य वैद्य, वात अस्क-पित्त-बहुलम् वायु,
रक्त तथा पित्तकी प्रधानतावाला विसर्प पर वायु,
रक्त और पित्तकी प्रधानतावाले विसर्प पर, केवलेन
ओकला केवल, शतघौतेन ओ। वज्रत धीयेला शतघौत,
घृतेन वा धीधी धीसे, प्रदिह्यात् देय उरवे। लेप करे,
शीतेन शीतल ठडे घृतमण्डेन धीना मधुधु घृत-
मण्डसे, पयसा दूधधु दूधसे, मधुकाम्बुना नेडीमधना
अथवा धी मुलहठीके कायसे, शीतलेन अथवा शीतल
अथवा शीतल, पञ्चवल्क- पांथ क्षीरीषकोनी छाद्यना
पांच क्षीरीषकोकी छालके, कषायेण वा अथवा कायसे,
बहुशः बारबार, सेचयेत् परिषेचन उरवु
परिषेचन करे ॥ ९४ ॥

93 94½. Or, in such conditions an
application consisting purely of the
hundred times washed ghee may be
given In acute spreading affection
characterized by an excess of vata and
pitta in the blood, the physician may

९२½. वातपित्तोद्वेगणे ये तु प्रदेहास्ते घृताधिका —क्षणे क्षणे युक्त-
माना पूर्वशुद्धित्वं लेपनम् (क)

९४ वल्क-कल्क (ब)

९४½ बहुशो भिषक्-बहुश. पृथक् (ब. त.)

89-92 (1) The leaves of the purging
cassia and the bark of the assyrian
palm, (2) twigs of chaste tree, sword
bean and the flowers of the siris, (3)
moss, the roots of the great reed, milky
yam and perfumed cherry, (4) the
three myrobalans, liquorice, milky yam
and the flowers of siris, (5) lotus
rhizomes, fragrant sticky mallow, the
bark of indian berberry, liquorice
and heart-leaved sida; each one of
these or each two of these or all of
them together, may be used as an
application. The application should in
every case be mixed with only a small
quantity of ghee and given.

repeatedly affuse the affected parts with the cold supernatant part of ghee, or with milk or with liquorice water or with the cold decoction of the five barks

सेचनास्ते प्रदेहा ये त एव घृतसाधनाः ॥९५॥
ते चूर्णयोगा वीसर्पव्रणानामवचूर्णनाः ।

ये जे जो, प्रदेहाः लेपना योगो छे प्रदेह है, ते ते वे, सेचनाः सेचनना योगो छे सेचनके योगों हैं, ते एव अने ते जे ओर वेही, घृतसाधनाः घृत अनावनाना योगो छे यी बनानेके योगों है, ते अने ते जे ओर वे ही, चूर्ण-योगाः चूर्णयोगो चूर्णयोगों, वीसर्प-विसर्पना विसर्पके, व्रणानाम् व्रणोपर व्रणों पर, अवचूर्णना अवचूर्णन करना योगो छे अवचूर्णन करनेवाले योगों है ॥ ९५ ॥

95-95½. The drugs which have been described above in the preparation of applications may also be used in the preparation of douches and ghees, they are also good as pulvis to be used for dusting the wounds of Visarpa.

दूर्वास्वरससिद्धं च घृतं स्याद्गणरोपणम् ॥९६॥
दावींस्वङ्गमधुकं लोध्रं केशरं चावचूर्णनम् ।
पटोलः पिचुमर्दश्च त्रिफला मधुकोत्पले ॥९७॥
एतत् प्रक्षालनं सर्पिर्व्रणचूर्णं प्रलेपनम् ।

दूर्वास्वरस- ध्रोना स्वरसमा दूर्वके स्वरससे, सिद्धम् पडावेल सिद्ध, घृतम् घी घी, व्रणरोपणम् च मधु उअवनार व्रणरोपण, स्यात् छे है दावींस्वङ्ग दारु- हणहरनी छाल दारुहल्दीकी छाल, मधुकम् जेठीमध

मुलहठी, लोध्रम् लोध्र लोध्र, केशरम् च अने दाव नागकेशर ओओनु और रक्त नागकेशर इनका, अवचूर्ण- नम् अवचूर्णन करवु अवचूर्णन करे, पटोलः परवल परवल, पिचुमर्द दीमडो नीम, त्रिफला त्रिफला, त्रिफला, मधुक- जेठीमध मुलहठी, उत्पले च अने नीलकमल और नीलोफर. एतत् आ दाली वगेरे द्रव्योथी इन दावीं आदि द्रव्योंसे, प्रक्षालनम् प्रक्षालनने भाटे क्वाथ करवे। प्रक्षालनार्थ क्वाथ करे, सर्पि- घी तैयार करवु घृत सिद्ध करे, व्रणचूर्णम् व्रण पर अवचूर्णनके लिए चूर्ण करे, माटे चूर्ण करवु व्रण पर अवचूर्णनके लिए चूर्ण करे, प्रलेपनम् तथा मधु पर लगाववा भाटे प्रलेप करवे और व्रण पर लगानेके लिए प्रलेप करे ॥ ९६-९७ ॥

96-97½ The ghee prepared in the expressed juice of scutch grass makes a good healing unguent for wounds. The pulvis of the bark of indian berberry, liquorice, lodh and fragrant poon is to be used as dusting powder; the pulvis of the bark of wild snake gourd, neem, the three myrobalans liquorice and the blue water lily may be used either in the form of lotion, ghee, dusting powder or an application

प्रलेपविषये कर्तव्याकर्तव्योपदेशः —

प्रदेहाः सर्व एवैते कर्तव्याः संप्रसादनाः ॥९८॥
क्षणे क्षणे प्रयोक्तव्याः पूर्वमुद्धृत्य लेपनम् ।

संप्रसादनाः रक्तपित्तने शुद्ध करनारा रक्तपित्तको शुद्ध करनेवाले, एते आ इन, सर्वे एव अधाय सब, प्रदेहा लेपे। लेप, कर्तव्या. करवा भेधो करने चाहिए पूर्वम् पहले। पूर्वकिये, लेपनम् लेप लेपको, उद्धृत्य उठोडीने हटाकर, क्षणे क्षणे क्षण क्षण बारबार, प्रयोक्तव्या. थोड़ा थोड़ा करना चाहिए ॥ ९८ ॥

९५. घृतसाधनाः—घृतसाधना (ग)

९५½. व्रणानाम्—चूर्णानाम् (ङ.)

९७. चावचूर्णनम्—चावचूर्णितम् (क घ.)

॥ पटोलः पिचुमर्दश्च त्रिफला मधुकोत्पले—पटोलः पिचुमर्द च त्रिफला मधुकोत्पलम् (ङ)

९७½. सर्पिर्व्रणचूर्णं—सर्पिर्व्रणे चूर्णं (घ.)

९८ संप्रसादना - संप्रभावना. (ङ)

९८½ प्रयोक्तव्याः—युज्यमाना (घ)

98-98½ All the above-mentioned clarificative applications should be given and should be applied at frequent intervals having each time removed the previous application.

अधावनोद्धृतं पूर्वं प्रदेहा बहुशोऽघनाः ॥९९॥
देयाः प्रदेहाः कफजे पर्याधानोद्धृते घनाः ।

पूर्व अथमने। देप पूर्व लेप, अधावनोद्धृते धोया विना अशुष्क अवस्थाभा उतारता विना धोये अशुष्क अवस्थामें, उतारने पर, बहुश बार बार वारवार, अघनाः पातणा पातणा पतले पतले, प्रदेहा देप लेप, देया उरवा करने चाहिए, कफजे उद्भूत विक्षर्पभा कफज विमर्षमें पर्याधानोद्धृते अथमने। देप शुष्क अवस्थाभा उतारता पूर्व लेपको शुष्क अवस्थामें उतारने पर, घना अघा घने प्रदेहा देप उरवा ओईये लेप लगाने चाहिए ॥ ९९ ॥

99-99½ The previous application being removed without washing, a number of thin coatings should be applied at frequent intervals In spreading affections born of kapha, thick application should be applied and removed when dry

त्रिभागाङ्गुष्ठमात्रः स्यात् प्रलेपः कल्कपेषितः ॥१००॥
नातिस्निग्धो न रूक्षश्च न पिण्डो न द्रवः समः ।

प्रलेपः देप लेप, त्रिभागाङ्गुष्ठमात्र अ गूडाना तृतीयांशभाग ओटयो अघा अंगूठेकी चौड़ाईके तीसरे भाग जितना घना, कल्कपेषित उल्लेखना ओवे पीसेयो कल्कके सदृश पीसा हुआ न अतिस्निग्ध न तो अशु स्निग्ध न तो बहुत स्निग्ध, न रूक्षः न तो अशु रूक्ष न तो बहुत रूक्ष न पिण्ड न तो पिंडा ओवे न तो पिण्डाकृति, न द्रव च स्यात् अने न तो द्रव रे तो ओईये और न तो

पतला होना चाहिए, सम परंतु समान होवे। ओईये परन्तु समान होना चाहिए ॥ १०० ॥

100 100½ The coating of the paste applied should be as thick as one third of the thickness of the thumb An application should be neither too unctuous nor too dry, neither too solid nor too fluid, but of the right consistency

न च पर्युषितं लेपं कदाचिदवधारयेत् ॥१०१॥
न च तेनैव लेपेन पुनर्जातु प्रलेपयेत् ।

पर्युषितम् वासी वासी लेपम् च देप लेपको, कदाचित् उद्घापि कभी, न अवधारयेत् लगाओ नहि न लगावे, तेन एव च अने तेना ते अ और उसी ही, लेपेन देपने लेपको, पुनः इरीवार फिरसे, जातु उद्घा पशु कभी, न प्रलेपयेत् लगाओ नहि न लगाने ॥ १०१ ॥

101-101½ At no time should an application that has gone stale be made use of, nor should the same application be used a second time

क्लेदवीसर्पशूलानि सोष्णाभावात् प्रवर्तयेत् ॥१०२॥
लेपो ह्युपरि पट्टस्य कृतः स्वेदयति व्रणम् ।

पट्टस्य पाटा वस्त्रके, उपरि उपर उपर, कृतः उरेयो किया हुआ, लेप देप लेप, सोष्णा भावात् गरभी रोडाई अवाने दीधे गरमी रुक जानेके कारण, क्लेदवीसर्प- उद्घे, विक्षर्प क्लेद, विमर्ष, शूलानि अने शूल और शूल, प्रवर्तयेत् उरे ये उत्पन्न करता है, व्रणम् तथा प्रशुनु तथा व्रणका, स्वेदयति स्वेदन उरे ये स्वेदन करता है ॥ १०२ ॥

102 102½ Such an application will cause softening acute spreading affection and pain in the affected part on

१०२ सोष्णाभावात्-सोष्णभावात् (क ख घ ङ त)
,, ,, -साम्नाभावात् (ध व)
,, ,, -सोऽम्लभावात् (फ)

९९ अधावनोद्धृते पूर्वं प्रदेहा बहुशोऽघना-अनवीनोद्धृते पूर्वं प्रदेहा बहुशो घना (ख ङ)
, अधावनोद्धृते-अनवीनोद्धृते (व)
, बहुशोऽघना-बहुशोधना (ग)

account of the accumulation of heat. If the application is applied over the bandage it tends to promote perspiration in the affected part

स्वेदजाः पिडकास्तस्य कण्डूश्चैवोपजायते ॥१०३॥
उपर्युपरि लेपस्य लेपो यद्यवचार्यते ।
तानेव दोषाजनयेत् पट्टस्योपरि यान् कृतः ॥१०४॥

तस्य तेथी तेभाँ उसमें, स्वेदजाः स्वेदजनित स्वेदसे, पिडकाः पिडकाँ। फुन्सिया, कण्डूः च एव अने भरन और खुजली, उपजायते थाय छे उत्पन्न होती है, लेपस्य लेपनी लेपके, उपरि उपरि उपरने उपर ऊपर ही ऊपर, यदि ने यदि, लेप लेप लेप, अवचार्यते करवाभाँ आवे तो ते लगाया जाये तो वह, पट्टस्य पाटानी कण्डूके, उपरि उपर ऊपर, कृतः करेदे। लेप किया हुआ लेप, यान् दोषान् ने दोषने उत्पन्न करे छे जिन दोषोंको उत्पन्न करता है, तान् एव ते ने दोषने उन्हीं दोषोंको, जनयेत् उत्पन्न करे छे उत्पन्न करता है ॥ १०३ १०४ ॥

103-104. And as a result pimples due to the retention of perspiration and pruritus are induced. If applications are made one over the other, the same undesirable results are produced as those mentioned in the case of applications over the bandage

अतिस्निग्धोऽतिद्रवश्च लेपो यद्यवचार्यते ।
त्वचि न श्लिष्यते सम्यङ् दोषं शमयत्यपि ॥१०५॥

अतिस्निग्धः अतिस्निग्ध अतिस्निग्ध, अतिद्रवः च अने अति पातलो और अति पतला, लेपः लेप लेप, यदि ने यदि, अवचार्यते करवाभाँ आवे तो लगाया जावे तो, त्वचि ते त्वचाने वह त्वचासे, न श्लिष्यते थोटे। नथी नहीं लगता, दोषम् अने दोषने और दोषको, सम्यक् सारी रीते सम्यक् प्रकारसे, न शमयति अपि शान्त नथी करेदे। शमन नहीं करता ॥ १०५ ॥

105. The application that is either too unctuous or too fluid does not adhere properly to the skin and cannot therefore alleviate the diseased condition

तन्वालिप्तं न कुर्वीत संशुष्को ह्यापुटायते ।
न चौषधिरसो व्याधिं प्राप्नोत्यपि च शुष्यति १०६

तनु आलिप्तम् पातलो देप पतला लेप, न कुर्वीत पातु न करे। भी न करे, हि करे छे क्योंकि, संशुष्क ते सूखाता वह सूखने पर, आपुटायते तराई अथ छे फट जाता है औषधिरस च अने ते औषधिने रस और वह औषधिका रस, व्याधिम् व्याधि सुधी व्याधि तक, न प्राप्नोति पहुँचते। नथी नहीं पहुँचता, अपि च परन्तु परन्तु शुष्यति सूखाई अथ छे सूख जाता है ॥१०६॥

106. Thin applications should not be applied, for, drying up rapidly, they become fissured and cracked Consequently the healing property of the drugs does not even reach the seat of affection, for it dries up quickly.

तन्वालिप्तेन ये दोषास्तानेव जनयेद्भ्रशम् ।
संशुष्कः पीडयेद्व्याधिं निःस्नेहो ह्यवचारितः ॥१०७॥

अवचारितः करेदे। किवा हुआ, निःस्नेहः स्नेह-वगरने। देप स्नेहरहित लेप, तन्वालिप्तेन पातलो देपथी पतले लेपसे, ये दोषाः ने दोषो उद्भा छे जा दोष कहे है, तान् एव ते दोषने उन्हीं दोषोंको, भ्रशम् जनयेत् अत्यंत उत्पन्न करे छे अधिक उत्पन्न करता है, हि संशुष्क करे छे सूखायेदे। देप क्योंकि सूखा हुआ लेप, व्याधिम् पीडयेत् विसर्पना प्रष्टुमाँ पीडा उत्पन्न करे छे विसर्पके व्रणमें पीडा उत्पन्न करता है ॥१०७॥

107. The undesirable consequences which ensue from the use of thin applications are also frequently produced by the use of applications that are not sufficiently unctuous;

being quite dry they tend to aggravate the disorder further

विसर्पे अन्नपानम्—

अन्नपानानि वक्ष्यामि विसर्पाणां निवृत्तये ।
लङ्घितेभ्यो हितो मन्थो रुक्षः सक्षौद्रशर्करः ॥१०८॥
मधुरः किञ्चिदम्लो वा दाडिमामलकान्वितः ।
सपुरुषकमृद्धीकः सखर्जूरः शृताम्बुना ॥१०९॥
तर्पणैर्यवशालीनां सस्नेहा चावलेहिका ।

विसर्पाणाम् ६वे विसर्पणी अथ विपणोके, निवृत्तये निवृत्तिने भाटे निवारणार्थ, अन्नपानानि अन्नपान अन्नपानोको, वक्ष्यामि ३६श ३६गा, लङ्घितेभ्य लङ्घन ३रेखाओने रोगियोंके लयनके पश्चात्, रुक्ष रुक्ष रुक्ष, सक्षौद्र मधु मधु, शर्करः अने साकरनागे। और चीनीके साथ, मधुर मधुर मधुर, किञ्चिदम्ल वा अथवा ३६३ अम्लतावाणे। अथवा कुछ अम्लतायुक्त, दाडिम- अर्थात् दाडिम अर्थात् अनार, आमलकान्वितः तेमज आभणवाणे। एव आवलासे युक्त, सपुरुषक- अने क्षुब्ध और फालसा, मृद्धीक तेमज दाक्ष एव मुनका, सखर्जूर तथा भणूरयुक्त और खर्जूरयुक्त शृताम्बुना अने ३वधित जलथी और शृत जलसे, मन्थ जनावेले। मन्थ वना हुआ मन्थ हितः हितकर ३ हितकर है, यव- जौ, शालीनाम् अने शालि- जौ। आना और शालि चावलके, तर्पणे साथवाओधी तर्पणसे, सस्नेहा स्नेहयुक्त स्नेहयुक्त, अवलेहिका आटल जनावी भोजन भाटे देवु घाटन बनाकर भोजनार्थ देवे ॥ १०८ १०९ ॥

108-109. I shall now describe the diet that should be observed in the treatment of Visarpa. To patients that have undergone the lightening therapy, the following articles of food are beneficial, demulcent drink that is devoid of unctuousity and is mixed with honey and sugar or that is sweet and slightly acidified

by the addition of the juice of pomegranate and emblic myrobalans, or demulcent drink prepared with the fruits of sweet falash, grapes and dates in boiled water. Thereafter a linctus made of the flour of roasted barley and sali rice and mixed with unctuous articles should be given

जीर्णे पुराणशालीनां यूषैर्भुञ्जीत भोजनम् ॥११०॥
मुद्गान्मसूरांश्चणकान् यूषार्थमुपकल्पयेत् ।
अनम्लान् दाडिमाम्लान् वा पटोलामलकैः सह १११

जीर्णे अवलेहिका पथी जता अवलेहिका जीर्ण होने पर, पुराणशालीनाम् जूना शालि जौ। आना पुराने शालिचावलका, भोजनम् भोजन भोजन, यूषैः यूषे। साथे यूषके साथ, भुञ्जीत जभु खावे, अनम्लान् भटाश चिनाना खटाईरहित, दाडिमाम्लान् वा ३ दाडिमनी भटाशवाणा या अनारकी खटाई डालकर तैयार किये, मुद्गान् भग मूंग, मसूरान् भसूर मसूर, चणकान् अने चणुने और चनेको, पटोल परवल, आमलकैः अने आभण और आवलेके, सह साथे साथ, यूषार्थम् यूष भाटे यूषके लिए, उपकल्पयेत् सिद्ध ३रेखा सिद्ध करे ॥ ११०-१११ ॥

110-111. When this is digested the patient should eat a meal consisting of old sali rice along with soups. These soups should be made of green gram, lentils and chick peas. They should not be made sour or if made sour, they should be rendered so with the juice of the pomegranate and prepared with wild snakegourd and emblic myrobalan

जाङ्गलानां च मांसानां रसांस्तस्योपकल्पयेत् ।
रुक्षान् पुरुषकद्राक्षादाडिमामलकान्वितान् ॥११२॥

११० यूषैर्भुञ्जीत-यूषेणायात्तु (क)

१११ अनम्लान्-अनन्ता (व)

१०८. सक्षौद्रशर्कर-सक्षौद्रशर्करे (ब)

तस्य ते रेणुभाटे उस रोगीके लिए, परुषक- शालसा, फालसा, द्राक्षा- द्राक्ष मुनक्का, दाडिम- दाडिम अनार, आमलकान्वितान् तथा आमणायुक्त और आवलायुक्त, जाङ्गलानाम् जंगल प्राणीओना जंगल प्राणियोंके, मांसानाम् मांसना मासके, रुक्षान् स्नेह वगैरना स्नेहरहित, रसान् रसे। रसोंको, उपकल्पयेत् अनाववा बनावे ॥११२॥

112. The patient should be nourished with the un-unctuous meat juices of jangala animals mixed with the juice of sweet falsah, grapes, pomegranates and emblic myrobalans

रक्ताः श्वेता महाद्वाश्च शालयः षष्टिकैः सह ।
भोजनार्थं प्रशस्यन्ते पुराणाः सुपरिष्कृताः ॥११३॥

पुराणा नूना पुराने, सुपरिष्कृता अशुभ्र ओसावेला अच्छी तरहसे माण्ड निकाले हुए, रक्ता राता लाल, श्वेता सफेद सफेद, महाद्वा. शालय. च अने महा शालियोआ और महा शालिचावल, षष्टिकैः सह तथा साठी ओआ तथा साठी चावल, भोजनार्थं भोजन भाटे भोजनके लिए, प्रशस्यन्ते प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥ ११३ ॥

113. For such a patient, old and well-cooked rice of red, white and the big variety, in combination with shashtika rice, is recommended as food.

यवगोधूमशालीनां सात्म्यान्वेव प्रदापयेत् ।
येषां नात्युचितः शालिर्नरा ये च कफाधिकाः ११४

येषाम् ओओने जिन्हें, शालिः शालियोआ शालि-चावल, न अति उचितः अत्यंत अनुकूल न होय अत्यन्त अनुकूल नहीं हों, ये च अने ओ और जो, नराः भनुष्ये। मनुष्यों, कफाधिकाः उक्षधिक होय तेओने कफ-बहुल हों उन्हें, यव गोधूम- जव, धुई जौ, गेहूं, शाली-नाम् अने शालि ओआभाथी और शालि चावलमेंसे,

११४. यवगोधूमशालीना-यवगोधूमषष्टीना (घ)

सात्म्यानि एव ओ सात्म्य होय ते ओ जो सात्म्य हों वही, प्रदापयेत् आपवा देना चाहिए ॥ ११४ ॥

114. Out of barley, wheat and rice, only that should be given to which the patient is accustomed and which is homologatory. Barley and wheat alone should be given to those patients to whom rice is not particularly suitable or who have an excess of kapha in their constitution.

विसर्पे वज्र्यानि—

विदाहीन्ग्रन्थपानानि विरुद्धं वपनं दिवा ।
क्रोधव्यायामसूर्याग्निप्रवातांश्च विवर्जयेत् ॥११५॥

विदाहीनि विदाही विदाही, अन्नपानानि अन्नपान अन्नपान, विरुद्धम् विरुद्ध आहार विरुद्धभोजन, दिवा दिवसे दिनमें स्वपनम् सुषु सोना, क्रोध- क्रोध क्रोध, व्यायाम- व्यायाम व्यायाम, सूर्याग्नि- तडके, अग्नि धूप, अग्नि, प्रवातान् च अने प्रवात ओओने। और प्रवात इनका, विवर्जयेत् त्याग करवै। सेवन छोड़ना चाहिए ॥ ११५ ॥

115 Patients suffering from acute spreading affections should avoid food and drink that are irritant, as well as all antagonistic indulgences, day-sleep, anger, exercise, exposure to the sun, fire and strong winds

विसर्पे दोषभेदेन चिकित्सा—

क्षुर्याच्चिकित्सितादस्माच्छीतप्रायाणि पैत्तिके ।
रूक्षप्रायाणि कफजे सौहिकान्यनिलात्मके ॥११६॥

अस्मात् आ इस, चिकित्सितात् चिकित्साभाथी चिकित्साभेसे, पैत्तिके पैत्तिक विसर्पम्। पैत्तिक विसर्पमें, शीतप्रायाणि शीतप्रधान कम् शीतप्रधान चिकित्सा, कफजे उक्षजन्य विसर्पम्। कफजन्य विसर्पमें, रूक्ष-प्रायाणि उक्षप्रधान कम् रूक्षप्रधान चिकित्सा, अनि-लात्मके च अने वातजन्य विसर्पम्। और वातजन्य

विसर्पमे, स्नेहिकानि स्नेहप्रधानं क्म स्नेहप्रधान चिकित्सा,
कुर्यात् उरवे। करनी चाहिए ॥११६॥

116. From among the remedial measures described above, those partaking mostly of a refrigerant nature should be employed in Visarpa of the pitta type, those partaking mostly of a dry nature in Visarpa of the kapha type and those of an unctuous kind in Visarpa of the vata type.

वातपित्तप्रशमनमग्निवीसर्पणे हितम् ।

कफपित्तप्रशमनं प्रायः कर्दमसंज्ञिते ॥११७॥

अग्निवीसर्पणे अग्निविसर्पणे अग्निविसर्पणे, वातपित्त-
वातपित्तनी वातपित्तकी, प्रशमनम् शामक चिकित्सा
शामक चिकित्सा, हितम् हितकर छे हितकर है, कर्दम-
संज्ञिते अने कर्दमविसर्पणे और कर्दमविसर्पणे,
प्रायः धक्षु भक्षु प्राय, कफपित्त- कफपित्तनी कफपित्तकी,
प्रशमनम् शामक चिकित्सा हितकर छे शामक चिकित्सा
हितकर है ॥ ११७ ॥

117 In the Visarpa known as 'Agni Visarpa' or Erysipelas, the sedation of the provoked vata and pitta is indicated, in the disorder known as 'Kardama' or of slushy type, the sedation of kapha and pitta is generally indicated.

अग्निविसर्पस्य चिकित्सा—

रक्तपित्तोत्तरं दृष्ट्वा अग्निवीसर्पमादितः ।

रूक्षणैर्लङ्घनैः सैकैः प्रदेहैः पाञ्चवल्कलैः ॥११८॥

सिरामोक्षैर्जलौकोभिर्वमनैः सविरेचनैः ।

घृतैः कषायतिकैश्च कालज्ञः समुपाचरेत् ॥११९॥

७ अग्निवीसर्पणे—अग्निवीसर्पणे (घ ज व)

, अग्निवीसर्पणे हितम्—अग्निवीसर्पणे मनम् (ध)

११८ दृष्ट्वा—ज्ञात्वा (फ)

, पाञ्चवल्कलैः पाञ्चवाल्कलैः (ख ड.)

११९. घृतैः—घृतैः (क घ द. ण.)

कालज्ञः ज्ञात्वा अग्निवीसर्पणे वेद्ये कालको जाननेवाला
वेद्य, अग्निवीसर्पम् अग्निविसर्पणे अग्निविसर्पको,
रक्तपित्तोत्तरम् रक्तपित्तप्रधान रक्तपित्तप्रधान, दृष्ट्वा
ज्ञात्वा देखकर, आदित प्रथमथी अ प्रथम, रूक्षणै
रूक्षण प्रयोग रूक्षण प्रयोग, लङ्घनै लङ्घन लंघन,
पाञ्चवल्कलै पांच वल्कली वल्कली छालके काथ और चूणसे,
थूणैथी पंचक्षीरी वृक्षकी छालके काथ और चूणसे,
सैकै प्रदेहै परिषेचन तथा देपो वडे परिषेचन तथा
प्रदेहोंसे, सिरामोक्षै सिरामोक्षण वडे सिरामोक्षणसे,
जलौकोभि. जलो. वडे जौकसे, सविरेचनैः विरेचन
विरेचन, वमनैः तथा वमन वडे और वमनसे, कषाय-
तिकै च तथा कषाय अने तिक्त द्रव्योंसे साधित
एवं कषाय और तिक्त द्रव्योंसे साधित, घृतं घृते। वडे
घृतोंसे, समुपाचरेत् चिकित्सा करनी उपचार
करे ॥ ११८-११९ ॥

118-119. The physician who knows the right time for each remedial measure should on finding that a spreading inflammation of the Granthi or nodular type is likely to result in a vitiated condition of blood and pitta, treat the patient promptly with the procedures of de-oleation, lightening, affusions, applications made from the five medicinal barks, blood letting with leeches with emesis and purgation and with ghees that have been medicated with astringent and bitter drugs.

ऊर्ध्वं चात्रश्च शुद्धाय रक्ते चाप्यवसेचिते ।

वातश्लेष्महरं कर्म अग्निवीसर्पिणे हितम् ॥१२०॥

ऊर्ध्वं च वमनथी वमनसे, अत्र च अने विरेच-
नथी और विरेचनसे, शुद्धाय शुद्ध करवाभा आवतां शोधन
करने पर, रक्ते च अपि अने वणी रक्तानु और फिर रक्तका,
अवसेचिते मोक्षण उपावतां मोक्षण कराने पर, अग्नि-
वीसर्पिणे अग्निविसर्पणा रोगीने अग्निविसर्पके रोगीको,

१२० वातश्लेष्महर—वातश्लेष्मकरं (ग)

वातश्लेष्म- हरम् वातकृद् वातकफहर, कर्म चिकित्सा चिकित्सा, हितम् हितकर्ता छे हितकारक है ॥ १२० ॥

120. After the patient has been cleansed in the upper and lower regions of the body and blood-letting has been carried out, procedures alleviative of vata and kapha should be resorted to in affections of nodular type of Visarpa

उत्कारिकाभिरुष्णाभिरुपनाहः प्रशस्यते ।

स्निग्धाभिर्वेशवारैर्वा ग्रन्थिवीसर्पशूलिनाम् ॥१२१॥

ग्रन्थिवीसर्प- ग्रन्थिवीसर्पना ग्रन्थिवीसर्पमें, शूलिनाम् शूलवाणाओंने शूल होने पर, उष्णाभि उष्ण, स्निग्धाभिः तथा स्निग्ध तथा स्निग्ध, उत्कारिकाभिः उत्कारिकाओंसे, वेशवारैः वा अथवा वेशवारोंसे अथवा वेशवारोंसे, उपनाह उपनाह उपनाह, प्रशस्यते श्रेष्ठ छे श्रेष्ठ है ॥१२१॥

121 For patients affected with nodular Visarpa accompanied with severe pain, the use of hot poultices with 'utkarika' pancake or with unctuous 'vesavara' i.e. prepared meat, is recommended.

दशमूलोपसिद्धेन तैलेनोष्णेन सेचयेत् ।

कुष्ठतैलेन चोष्णेन पाक्यक्षारयुतेन च ॥१२२॥

गोमूत्रैः पत्रनिर्घूहैरुष्णैर्वा परिषेचयेत् ।

दशमूल- दशमूलथी दशमूलसे, उपसिद्धेन पडावेद सिद्ध किये, उष्णेन उष्ण गरम, तैलेन तैलथी तैलसे, पाक्यक्षार- अने पाक्यक्षारथी और पाक्यक्षारसे, युतेन च युक्त युक्त, उष्णेन च उष्ण गरम, कुष्ठतैलेन कुष्ठ तैलथी कुष्ठके तैलसे, सेचयेत् परिषेचन करवु परिषेक करे, उष्णैः अथवा उष्ण अथवा गरम, गोमूत्रैः गोमूत्रथी

१२१. वीसर्पशूलिनाम्-वीसर्पशूलिन (क घ)

१२२ पाक्य-यव (क ख. छ झ. ङ. फ. ब)

॥ --पक (त. फ.)

गोमूत्रसे, पत्रनिर्घूहै. वा छे वातकृद् पादोंना उष्ण कवाथेथी या वातकफनाशक पत्तोंके गरम काथोंसे, परिषेचयेत् परिषेचन करवु परिषेचन करे ॥ १२२३ ॥

122-122½. Or, the patient may be treated with hot affusions of oil medicated with deca-radices or with hot affusions of the oil of costus mixed with prepared alkalis or with hot affusions of cow's urine or with hot decoctions of remedial leaves.

सुखोष्णया प्रदिष्टाया पिष्टया चाश्वगन्धया ॥१२३॥

सुखोष्णया अथवा नवशेडा अथवा सुहाते कृप, पिष्ट या अश्वगन्धया च आसौदना कुडुथी असगन्धके कल्कसे, प्रदिष्टाया वा लेप करवु लेप करे ॥१२३॥

123. Or else, the patient may be treated with genially warm application of the paste of winter cherry

शुष्कमूलककल्केन नक्तमालत्वचाऽपि वा ।

विभीतकत्वचां वाऽपि कल्केनोष्णेन लेपयेत् ॥१२४॥

शुष्कमूलक सूडा मूलाना सूखी मूलिके, कल्केन कुडुथी कल्कसे, नक्तमालत्वचा अपि वा अथवा नक्तमालकी छालके कल्कसे, विभीतकत्वचाम् अपि वा अथवा विभीतककी छालके अथवा वहेकेकी छालके, उष्णेन उष्ण गरम, कल्केन कुडुथी कल्कसे, लेपयेत् लेप करवु लेप करे ॥ १२४ ॥

124. Or, the patient may be smeared with the paste of dry radish, or of the bark of indian beech or of the bark of the beleric myrobalan, applied warm

१२३ चाश्व-कृष्ण (क छ झ ङ ब)

१२४ विभीतकत्वचा वाऽपि-विभीतकस्य वा ग्रन्थि (ख घ. झ ङ ब)

॥ --विभीतकस्य ग्रन्थि वा (घ.)

॥ लेपयेत्-सेचयेत् (ङ)

बलां नागबलां पथ्यां भूर्जग्रन्थि विभीतकम् ।
वंशपत्राण्यग्निमन्थं कुर्याद्ग्रन्थिप्रलेपनम् ॥१२५॥

बलाम् अथवा बला, नागबलाम् अथवा गंगेरन,
पथ्याम् अथवा हस्त, भूर्जग्रन्थिम् अथवा भोज-
पत्रकी ग्रन्थि, विभीतकम् अथवा बहेडा, वंशपत्राणि
वासना पान वासके पत्रे, अग्निमन्थम् च अग्नि अरणीने।
और अरनीका, ग्रन्थि- गाँठ उपर ग्रन्थि पर, प्रलेपनम्
क्षेप लेप, कुर्यात् करे ॥१२५॥

125 In nodular Visarpa, the affected
parts should be smeared with the paste
of heart-leaved sida, gingo fruit,
ehebolic myrobalan the knotty portions
of the bark of birch, beleric myrobalan,
bamboo-leaves and the wind killer

दन्त्यादिलेपः—

दन्ती चित्रकमूलत्वक् सुधार्कपयसी गुडः ।
भस्मातकास्थि कासीसं लेपो भिन्द्याच्छिलामपि १२६

दन्ती दन्ती, चित्रकमूलत्वक् चित्रना
भूषणी अथवा चित्ताके मूलकी छाल, सुधा- थोर शुद्ध,
शर्करा- अथवा आड़ाना एव आकके, पयसी दूध दूध, गुड
गोण गुड, भस्मातकास्थि (भस्माताना ठणिया भिलावेका
बीज, कासीसम् अथवा लीराइसी ओओने। और कासीस
इनका, लेप. क्षेप लेप, शिलाम् अपि पथ्यरने पथ्य
शिलाको भी भिन्द्यात् हाडी नाथे छे फाड़ देता है ॥१२६॥

126. An application made of the
paste of red physic root, the root-
bark of the white-flowered leadwort
and the milks of the thorny milk
hedge plant and mudar, gur, the
seeds of the marking nut and green
vitriol will break open even a stone.

बहिर्गर्गस्थितं ग्रन्थि किं पुनः कफसंभवम् ।

१२७ मार्गस्थितम्—पार्गाभितम् (क व ड.)

बहिर्गर्गस्थितम् ते। पछी आभागाभित तो फिर
वाहिर् मार्गमें हुई, कफसंभवम् अथवा कफजन्य,
ग्रन्थिम् पुनः किम् ग्रन्थिने हाडी नाथे ओभा उठेयुं न
थु ? ग्रन्थिको फाड़ बाले इसमें क्या कहना ?

126½. What then need be said of
nodular affections born of kapha that
are situated in the external regions of
the body ।

दीर्घकालस्थितं ग्रन्थि भिन्द्याद्वा मेषजैरिमैः ॥१२७॥
मूलकानां कुलथानां यूषैः सक्षारदाडिमैः ।
गोधूमानैर्यवान्नैर्वा ससीधुमधुशर्करैः १२८॥
सक्षौद्रैर्वारुणीमण्डैर्मातुलुङ्गरसान्वितैः ।
त्रिफलायाः प्रयोगैश्च पिप्पलीक्षौद्रसंयुतैः ॥१२९॥
मुस्तभस्मातशक्नुनां प्रयोगैर्माक्षिकस्व च ।
देवदारुगुड्योश्च प्रयोगैर्गिरिजस्य च ॥१३०॥
धूमैर्विरेकैः शिरसः पूर्वोक्तैर्गुग्गुलुमेदनैः ।
अयोलवणपाषाणहेमताम्रप्रपीडनैः ॥१३१॥

इमैः अथवा आ अथवा इन, मेषजै. वा औषध
वगेरेथी औषध आदिसे, सक्षार- जेवां डे :- अवधार
जैसेकि:- यवक्षार, दाडिमैः अथवा दाडमयुक्त और अना-
रके साथ, मूलकानाम् भूषाना मूली, कुलथानाम् अथवा
कुलथीना और कुलथीके, यूषैः यूषाना पानथी यूषोंके
पानसे, ससीधु- सीधु सीधु, मधु- मधु शहद, शर्करै.
अथवा सांडरसहित और चीनीके साथ, गोधूमानै.
धुना भोजनेथी गेहूँके भोजनोंसे, यवाजै. वा
डे यवनां भोजनेथी अथवा यवाजैके भोजनोंसे,
सक्षौद्रै मधुयुक्त शहदके साथ, मातुलुङ्ग- यथेतराना
चक्रोत्राके, रसान्वितै रसवाणा रसयुक्त, वारुणी- वारु-
णीना वारुणीके, मण्डै. म डोथी मडसे, पिप्पली- पीपर
पीपर, क्षौद्र- अथवा मधु और शहदके, संयुतः युक्त
साथ, त्रिफलाया. त्रिफलाना त्रिफलाके, प्रयोगै. च

१२७ मेषजैरिमै -मेषजोषमै (ड)

॥ -मेषजै सरै (थ फ व.)

१३० मूलकानाम्-मूलकानाम् (ग.)

॥ गुड्योश्च-पटुन्योष (र)

१३१ हेमताम्र-हेमताम्र (व)

प्रयोगोऽथी प्रयोगसे, सुस्त-भुस्त मुरत, मल्लत-लिङ्गामा
मिलावे, ककूनाम् साथवा सत्तू, माक्षिकस्य च अने
भधना और शहदके, प्रयोगैः प्रयोगोऽथी प्रयोगोंसे,
देवदारु-देवदारु देवदारु, गुडूच्यो. च गणो गिलोय,
गिरिजस्य च अने शिलाजितना और शिलाजीतके,
प्रयोगैः प्रयोगोऽथी प्रयोगोंसे, धूम धूमपानथी धूम-
पानसे, शिरसः विरेकैः शिरोविरेचनोऽथी शिरोविरेचनोंसे,
पूर्वोक्तैः पहेला उहेला पूर्वोक्त, गुल्मभेदनैः गुल्मभेदनना
योगोऽथी गुल्मभेदनके योगोंसे, अयोक्वण-तथा तपावेध
देला-भीहु और तप्त लोहा, नमक, पाषाण-पथर पथर,
हेम-ताम्र-सेना तथा त्रिभा वगेरे वडे सुवर्ण, ताम्रादि
द्वारा, प्रपीडनैः दवाव डालनेसे, दीर्घकाल-
दाये वधत दीर्घ कालसे, स्थितम् रहेली रही हुई,
ग्रन्थिम् अथिने ग्रन्थिका, भिन्नात् लेदनी भेदन
करे ॥ १२७-१३१ ॥

127-131. For breaking open chronic
types of nodular affections, the follow-
ing medications should be used.
Soups made of radish and horse
gram mixed with alkalis and the
juice of pomegranate, cooked wheat or
barley mixed with sidhu wine, honey
and sugar, the top part of the varuni
wine mixed with honey and the juice
of pomello, the systematic use of the
three myrobalans mixed with long
pepper and honey, or of nut-grass,
marking nut and the flour of roasted
barley, or of honey, or of the bark of
deodar and guduch and of mineral
pitch, the use of fumigations
and errhines, and of procedures
described earlier as helping to break
open the gulmas, and compression
with iron, salt, stones, gold and copper

आभिः क्रियाभिः सिद्धाभिर्विविधाभिर्वली स्थिरः ।
ग्रन्थिः पाषाणकठिनो यदा नैवोपशाम्यति ॥१३२॥

अथास्य दाहः क्षारेण शरैर्हैम्नाऽथवा हितः ।

आभिः आ इन, सिद्धाभिः सिद्ध सिद्ध, विविधाभिः
विविध नानाप्रकारकी, क्रियाभिः क्रियाओथी क्रियाओंसे,
बली बलवान बलवान, स्थिरः स्थिर स्थिर, पाषाण-
कठिनः पथर गेवी उहेला और पाषाणके सदृश कठिन,
ग्रन्थिः ग्रन्थि ग्रन्थि यदा न्यारे यदि, न एव उपशाम-
यति शान्त न थाय शान्त न हो, अथ त्यारे तब,
अस्य तेने इसको, क्षारेण क्षारथी क्षारसे, शरैः आधुथी
वाणसे, अथवा अथवा अथवा, हैम्ना सेनाथी सुवर्णसे,
दाहः दाह उरवेला जलाना, हित हितकर छे
हितकर है ॥ १३२३ ॥

132-132. If despite the use of all
these various proven methods of treat-
ment, the nodular swellings do not
subside and are hard as stone, then
cauterization by means of caustics or
heated instruments or gold is useful.

पाकिभिः पाचयित्वा वा पाटयित्वा समुद्धरेत् १३३
मोक्षयेद्बहुशश्चास्य रक्तमुत्क्लेशमागतम् ।
पुनश्चापहते रक्ते वातश्लेष्मजिदौषधम् ॥१३४॥
धूमो विरेकः शिरसः स्वेदनं परिमर्दनम् ।

पाकिभिः च अथवा पकावना १३३ अथवा
पकानेवाले द्रव्योंसे, पाचयित्वा पकावनीने पुलटिस आदिसे
पकाकर, पाटयित्वा वा पाटन करी विदीर्ण करके, समु-
द्धरेत् अथि डाढी देनी ग्रन्थिको निकाल देवे, अस्य
तेना उससे, उत्क्लेशम् आगतम् उत्कलेशित अथेला
उत्क्लेशित हुए, रक्तम् च देलाडुनु रक्तको, बहुश बार-बार
बारबार मोक्षयेत् मोक्षलु उरवेला निकाले, पुनः च अने
दरीथी और फिरसे, रक्ते रक्तनु रक्तको, अपहते मोक्षलु
उथी पछी निकालनेके बाद, वातश्लेष्मजिन् वातश्लेष्म
वातकफनाशक, औषधम् औषध औषध, धूम धूमपान
धूमपान, शिरसः विरेकः शिरोविरेचन शिरोविरेचन,

१३२३ शरैर्हैम्नाऽथवा-शरैर्लोहेन वा (क ख घ ङ ट त, ध व)

१३४. रक्तमुत्क्लेशमागतम्-रक्तमुपागतम् (व)

, उत्क्लेशमागतम्-रक्तमुपागतम् (थ)

, पुनश्चापहते-पुनश्चास्य हते (क घ ङ)

स्वेदनम् स्वेदन स्वेदन, परिमर्दनम् अने मर्दन करना और मर्दन करना चाहिए ॥ १३३-१३४३ ॥

133-134½ Or, after maturing them with suppuratives or by incising them, the tumors may be removed Further, the patient's blood which is in a vitiated condition should be repeatedly let After this, when the blood has been sufficiently let, the physician should administer medicine curative of vata and kapha. If even after the above methods, the morbidity is not allayed, then recourse to fumigation, errhines, sudation, pressure on the affected parts or use of suppurative drugs is recommended

अप्रशाम्यति दोषे च पाचनं वा प्रशस्यते ॥१३५॥
प्रक्लिन्नं दाहपाकाभ्यां भिषक् शोधनरोपणैः ।
बाह्यैश्चाभ्यन्तरैश्चैव व्रणवत् समुपाचरेत् ॥१३६॥

दोषे च अथवा दोषो अथवा दोषका, अप्रशाम्यति शमन न थता शमन न हो तो, पाचनम् वा तेने पकावने ओ उसको पकाना, प्रशस्यते प्रशस्त है प्रशस्त है, भिषक् वैद्य वैद्य, दाहपाकाभ्याम् दाह तथा पाकथी युक्त दाह एव पाकसे युक्त, प्रक्लिन्नम् अत्यंत क्लिप्त अन्धने अत्यंत क्लिप्त हुई अन्धिको, बाह्ये च आह्ये बाह्य, आभ्यन्तरै च अने आभ्यन्तर और आभ्यन्तर शोधन-शोधन शोधन, रोपणै तथा रोपणैथी और रोपणसे, व्रणवत् मल्लु मल्लु व्रणके सदृश, समुपाचरेत् उपचार करने उपचार करे ॥ १३५ १३६ ॥

135-136. When the ulcers of Visarpa have become softened as the result of the above-mentioned procedures of cauterization and maturation, the physician should treat the condition with

the measures employed in the case of wounds, by means of external and internal measures of purification and healing

कम्पिल्लकं विडङ्गानि दार्वी कारञ्जकं फलम् ।
पिष्ट्वा तैलं विपक्तव्यं ग्रन्थिव्रणचिकित्सितम् ॥१३७॥

कम्पिल्लकम् ऊपीये। रोरी, विडङ्गानि वावडिंग वायविडग, दार्वीम् दाहुण्णदर दारुहल्दी, कारञ्जकम् अने ऊल्लुनी और करंजके, फलम् च ऊणने। फलका, पिष्ट्वा ऊट्ट ऊरी तेथी कल्कर उससे, तैलम् तेल तैल, विपक्तव्यम् पकावे, ग्रन्थिव्रण-आ ग्रन्थिव्रणकी यह ग्रन्थिव्रणकी चिकित्सितम् चिकित्सा है चिकित्सा है ॥ १३७ ॥

137 Kamala, embelia, indian berry and the fruits of the indian beech should be reduced to paste Oil should be cooked with this paste to make a good remedy for the ulcers of the nodular type

द्विव्रणीयोपदिष्टेन कर्मणा चाप्युपाचरेत् ।
देशकालविभागज्ञो व्रणान् वीसर्पजान् बुधः ॥१३८॥
इतिग्रन्थिविसर्पचिकित्सा ।

देशकालविभागज्ञ देशकालना विभागने मल्लुनार देशकालके विभागको जाननेवाला, बुधः विद्वान वैद्य विद्वान वैद्य, वीसर्पजान् विसर्पजन्य विसर्पजन्य, व्रणान् मल्लुने। व्रणोंका, द्विव्रणीयोपदिष्टेन द्विव्रणीय अध्यायमा ऊहेल द्विव्रणीयोक, कर्मणा च अपि चिकित्साने पल्लु अनुसरी चिकित्साके अनुसार भी, उपाचरेत् उपचार करने उपचार करे ॥ १३८ ॥ इति आ यह, ग्रन्थिविसर्प-ग्रन्थिविसर्पनी ग्रन्थिविसर्पकी, चिकित्सा चिकित्सा है चिकित्सा है ।

१३८. विभागज्ञ - विकारज्ञ (य फ व)

„ „ -प्रमाणज्ञ (क)

„ „ व्रणान् वीसर्पजान् बुध - व्रणग्रन्थिविसर्पवत् (ख ट)

१३५ दाये च पाचन-दाहेन शदन (घ. फ)

138. The intelligent physician fully conversant with the aspects of place, time and classification, may also treat the ulcers of spreading affections according to the line of treatment indicated in the chapter on the 'Two kinds of Ulcers' (Chikitsa chapter 25) Thus has been described the treatment of the nodular variety of Visarpa.

ગલગણ્ડચિકિત્સા—

य एव विधिरुद्दिष्टो ग्रन्थीनां विनिवृत्तये ।
स एव गलगण्डानां कफजानां निवृत्तये ॥ १३९ ॥

યઃ એવ ને જો, વિધિઃ ચિકિત્સાક્રમ ચિકિત્સાક્રી વિધિ, ગ્રન્થીનામ્ ગ્રન્થિની ગ્રન્થિયોંકે, વિનિવૃત્તયે શાન્તિ માટે નિવારણકે લિષ્ટ, ઉદ્દિષ્ટઃ કહ્યો છે કહી ગઈ છે, સઃ એવ તે જ વહ, કફજાનામ્ કફજન્ય, ગલગણ્ડાનામ્ ગલગણ્ડની ગલગણ્ડોંકી, નિવૃત્તયે નિવૃત્તિ માટે છે નિવૃત્તિકે લિષ્ટ છે ॥ ૧૩૯ ॥

139. Whatever line of treatment has been laid down in the cure of nodular type of Visarpa applies with equal force in the cure of goitre due to kapha.

गलगण्डास्तु वातोत्था ये कफानुगता नृणाम् ।
घृतक्षीरकषायाणामभ्यासान्न भवन्ति ते ॥ १४० ॥

નૃણામ્ મનુષ્યોના મનુષ્યોંકે, યે તુ ને જો, ગલગણ્ડાઃ ગલગણ્ડ ગલગણ્ડ, વાતોત્થાઃ વાતજન્ય, કફાનુગતાઃ તથા કફના અનુબંધવાળા હોય છે ઓર કફકે અનુબંધવાળે હોતે છે, તે તે વે, ઘૃતક્ષીર- ધી, દૂધ ઘી, દૂધ, કષાયાણામ્ અને કષાયોના એવં કષાયોંકે, અભ્યાસાન્ અભ્યાસથી નિરન્તર સેવનસે, ન ભવન્તિ રહેતા નથી નહીં રહેતે ॥ ૧૪૦ ॥

140 As regards those affections of goitre, which owe their origin to vata

and kapha, they are prevented by the regular use of a diet consisting of ghee, milk and astringent articles.

વિસર્પે રક્તમોક્ષણપ્રશંસા—

यानीहोक्तानि कर्माणि विसर्पाणां निवृत्तये ।
एकतस्तानि सर्वाणि रक्तमोक्षणमेकतः ॥ १४१ ॥

વિસર્પાણામ્ વિસર્પોની વિસર્પોંકે, નિવૃત્તયે શાન્તિને માટે નિવારણકે લિષ્ટ, યાનિ ને જો, કર્માણિ કર્મોંકે, રક્તમોક્ષણમ્ રક્તમોક્ષણ, એકતઃ એક બાબુએ છે એક ઓર છે, રક્તમોક્ષણમ્ ચ અને કેવળ રક્તમોક્ષણ ઓર બકેલા રક્તમોક્ષણ, એકત. બીજી બાબુએ છે દૂસરી ઓર છે ॥ ૧૪૧ ॥

141 If all the therapeutic measures described here as curative of Visarpa be put on one side and blood-letting on the other, they will be found equal.

विसर्पो न ह्यसंसृष्टो रक्तपित્तेन जायते ।
तस्मात् साधारणं सर्वमुक्तमेतच्चिकित्सितम् ॥ १४२ ॥

રક્તપિત્તેન રક્તપિત્તના રક્તપિત્તકે, અસંસૃષ્ટ. હિ સ સર્ગ વિના સર્ગકે વિના, વિસર્પ. વિસર્પ વિસર્પ, ન જાયતે થતો નથી નહીં હોતો, તસ્માત્ તેથી સ્વ કારણસે, એતદ્ આ. યહ, સર્વમ્ સર્વળી સર્વ, સાધારણમ્ સામાન્ય સામાન્ય, ચિકિત્સિતમ્ ચિકિત્સા ચિકિત્સા, ઉક્તમ્ કહ્યો છે કહી છે ॥ ૧૪૨ ॥

142. Visarpa never occurs without the association of the condition of hemothermia. Consequently whatever has been described here by way of

૧૪૧ નિવૃત્તયે—પ્રશંસાયે (વ.)

૧૪૨. વિસર્પો ન હ્યસંસૃષ્ટો રક્તપિત્તેન જાયતે—વિસર્પો બાહ્યસંસૃષ્ટો રક્તપિત્તેન લક્ષ્યતે (ધ)

,, હ્યસંસૃષ્ટો—અસંસૃષ્ટ (જ)

, જાયતે—લક્ષ્યતે (વ)

,, લક્ષ્યતે (ક.)

૧૪૦ કફાનુગતા—કફાનુબંધ (ક. વ. ત. ધ. વ.)

,, ક્ષીર—શ્વાર (ક. ધ.)

remedial measures is the general line of treatment

विशेषो दोषवैषम्यान् च नोक्तः समासतः ।
समासव्यासनिर्दिष्टां क्रियां विद्वानुपाचरेत् ॥१४३॥

दोषवैषम्यात् अने दोषनी विषमताने कीधे और दोषकी विषमताके कारण, विशेष च विशेष चिकित्सा विशेष चिकित्सा, समासतः संक्षेपमा संक्षेपमें, न उक्त उड़ी नथी नहीं कही है, न औभ नथी ऐसा नहीं, विद्वान् वैद्वे वैद्य, समास- संक्षेप समास, व्यास- अने विस्तारथी और विस्तारसे, निर्दिष्टाम् उहेदी बताई हुई, क्रियाम् उपाचरेत् चिकित्सा उरवी चिकित्सा करे ॥ १४३ ॥

143. We have not, however, omitted to outline in brief specific treatment relating to the special nature of morbidity requiring such treatment. The expert physician should call into service the entire therapeutic procedure whether laid down in brief or in extenso

अध्यायोक्तविषयाः—

तत्र श्लोकाः—

निरुक्तं नाममेदाश्च दोषा दूष्याणि हेतवः ।
आश्रयो मार्गतश्चैव विसर्पगुरुलाघवम् ॥१४४॥
लिङ्गान्युपद्रवा ये च यल्लक्षण उपद्रवः ।
साध्यत्वं, न च, साध्यानां साधनं च यथाक्रमम् १४५
इति पिप्रक्षवे सिद्धिमग्निवेशाय धीमते ।
पुनर्वसुवाचेदं विसर्पाणां चिकित्सितम् ॥१४६॥

१४३ समासव्यासनिर्दिष्टा क्रिया विद्वानुपाचरेत्—समासव्यास-

निर्देशरुक्तं चनच्चिकित्सितम् (द ध. न व)

१४४ निरुक्त-निरुक्ति (व न)

१४५ साध्याना-साध्यत्व (व)

१४६ पिप्रक्षवे-पिप्रक्षय (व)

,, सिद्धिम-सिद्धम् (न. त. व)

,, पुनर्वसुवाचेदं विसर्पाणां चिकित्सितम्—उक्त भगवन्ना
क्षेतदीमर्पाणां चिकित्सिते (व.)

तत्र श्लोकाः ते विषयमा उपसंहारना श्लोको छे ३
उस विषयमें उपसंहारके श्लोक है कि, निरुक्तम् निरुक्ति
निरुक्ति, नाममेदा. नामना लेदे नाममेद, दोषा. दोषे।
दोष, दूष्याणि दूष्ये दूष्य, हेतवः निदान हेतु, आश्रयः
आश्रय आश्रय, मार्गतः च एव मार्ग प्रभाषे मार्गके
अनुसार, विसर्प- विसर्पनी विसर्पकी गुरु- शुरुता गुरुता,
लाघवम् अने लघुता और लघुता, लिङ्गानि लक्षणैः लक्षण,
ये च अने ये और जो, उपद्रवाः उपद्रवो उपद्रव, यत्-
ये जो, लक्षण. लक्षणवर्णो लक्षणयुक्त, उपद्रव उपद्रव
उपद्रव, साध्यत्वम् साध्यता साध्यता, न च असाध्यता
असाध्यता, यथाक्रमम् अने क्रम प्रभाषे और यथाक्रम,
साध्यानाम् साध्यनी साध्यकी, साधनम् च चिकित्सा
चिकित्सा, इति औभ इस प्रकार, पिप्रक्षवे पूछनार
पूछनेवाले, धीमते धीमान् बुद्धिमान्, अग्निवेशाय अग्नि-
वेशने अग्निवेशको, पुनर्वसुः भगवान् पुनर्वसुओ भग-
वान् पुनर्वसुने, विसर्पाणाम् विसर्पनी विसर्पकी, इदम्
आ यद्, चिकित्सितम् चिकित्सा चिकित्सा, सिद्धिम् च
अने सिद्धि और सिद्धि, उवाच उड़ी छे कही है
॥१४४-१४६॥

Here are the recapitulatory verses—

144-146 The definition of Visarpa, synonyms by which it is known, the morbid humors, the morbidised body-elements, the etiological factors, the habitat of the disease, the severity of mildness of the affection as determined by the way it spreads the signs and symptoms, the complications, the nature of these complications, the curability or otherwise of a particular type, the remedial measures in due order of the curable types—all this has Punarvasu declared in this chapter concerning the proven line of treatment for spreading affections, to the inquiring and intelligent Agnivesa.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृते
चिकित्सास्थाने विसर्पचिकित्सितं
नामैकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

इति ओम् इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे २२९
अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने २२९
प्रतिसंस्कार पायेला आ शास्त्रमा और चरकके
द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, चिकित्सास्थाने चिकित्सास्थान
विषे चिकित्सास्थानमें, विसर्पचिकित्सितम् 'विसर्प-
चिकित्सित' 'विसर्पचिकित्सित', नाम नामने
नामका, एकविंशः अष्टवीसमे। इक्कीसवाँ, अध्याय
अध्याय संपूर्ण थो अध्याय समाप्त हुआ ॥ २१ ॥

21. Thus in the Section on Thera-
peutics, in the treatise compiled by
Agniveśa and revised by Caraka, the
twenty-first chapter entitled 'The The-
rapeutics of Acute Spreading Affections'
is completed.

द्वाविंशोऽध्यायः ।

आवीसमे। अध्याय अध्याय बाईसवाँ
Chapter XXII

तृष्णाचिकित्सितोपक्रमः—

अथातस्तृष्णाचिकित्सितं व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ अतः ६९० अथी अब आगे, तृष्णाचिकि-
त्सितम् 'तृष्णाचिकित्सित' नामना अध्यायम्
'तृष्णाचिकित्सित' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः
व्याख्यान करूँगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेय आत्रेये
आत्रेयने, इति ह आ विषयमा नीये प्रमाणे ७ इस
विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स्म उद्धेतुं छे कहा है ॥२॥

1. We shall now expound the cha-
pter entitled 'The Therapeutics of
Dipsosis (morbid thirst)'.
४ क्षोभात्-क्रोधात् (ध.)
६ नाली-धमनी (घ भ फ व)
६. महाबलावेतौ-अतिबलवन्तौ (ब.)

2. Thus declared the worshipful
Atreya

ज्ञानप्रशमनपोभिः ख्यातोऽत्रिसुतो जगद्धितेऽभि-
रतः ।

तृष्णानां प्रशमार्थं चिकित्सितं प्राह पञ्चानाम् ॥३॥

ज्ञान-प्रशम- ज्ञान, शम ज्ञान, शम, तपोभि. अने
तपशी और तपसे, ख्यात प्रसिद्ध प्रसिद्ध, जगत्-हिते
तथा जगतना हितमा और जगतके हितमें, अभिरत
अभिरत अभिरत, अत्रिसुतः आत्रेये आत्रेयने, पञ्चानाम्
पांच पांचों, तृष्णानाम् तृष्णानां तृष्णाओंकी, प्रशमार्थम्
शान्ति भाटे शान्तिके लिए, चिकित्सितम् चिकित्सा
चिकित्सा प्राह उद्धी कही ॥ ३ ॥

3 The son of Atri famed for his
wisdom tranquility and austerity and
devoted to the well-being of the world
expounded the therapeutics of the five
kinds of Dipsosis

तृष्णाना निदानं संप्राप्तिम्—

क्षोभाद्भयाच्छ्रमादपि शोकात्क्रोधाद्विलङ्घनान्प्रघात्
क्षाराम्ललवणकटुकोष्णरूक्षशुष्कान्नसेवाभिः ॥ ४ ॥

धातुक्षयगदकर्षणवमनाद्यतियोगसूर्यसंतापैः ।

पित्तानिलौ प्रवृद्धौ सौम्यान्धातूंश्च शोषयतः ॥ ५ ॥

रसवाहिनीश्च नालीर्जिह्वामूलगलतालुककृच्छ्रः ।

मंशोष्य नृणां देहे कुरुतस्तृष्णां महाबलावेतौ ॥ ६ ॥

क्षोभात् क्षोभशी क्षोभसे, भयात् भयशी भयसे,
श्रमात् श्रमशी श्रमसे, शोकात् शोकाशी शोकसे, क्रोधात्
क्रोधशी क्रोधसे विलङ्घनात् लङ्घने। उरवाशी अतिलङ्घनसे,
प्रघात् अपि मद्यपानशी मद्यपानसे, क्षार- क्षार क्षार,
अम्ल- अम्ल अम्ल, लवण- लवण लवण, कटु- कटु
कटु, उष्ण उष्ण उष्ण, रूक्ष- रूक्ष रूक्ष, शुष्क-
अने शुष्क और शुष्क, अन्न- अन्न अन्नके, सेवाभि

४ क्षोभात्-क्रोधात् (ध.)

६ नाली-धमनी (घ भ फ व)

६. महाबलावेतौ-अतिबलवन्तौ (ब.)

સેનનથી સેવન કરનેસે, ધાતુક્ષય ધાતુક્ષય ધાતુક્ષય, ગદ-
કર્ષણ. રોગથી થયેલી કૃશતા રોગસે ઉત્પન્ન
હું કૃશતા. વમનાદિ-વમનઆદિના વમનઆદિકે, અતિ-
યોગ-અતિથોગથી અતિયોગસે સૂર્યસંતાપૈઃ અને સૂર્યના
તાપથી ઔર સૂર્યકી ધૂપસે, પ્રવૃદ્ધો વધેલા પ્રકુપિત,
પિત્તાનિલો પિત્ત અને વાત પિત્ત ઔર વાત, સૌમ્યાન્
બદ્ધીય સૌમ્ય, ધાતૂન્ ચ ધાતુઓનું વાતુઓંકા, શોષયતઃ
શોષણ કરે છે શોષણ કરતે હૈં, છતૌ આ ચે, મહાબલૌ
મહાબળવાન પિત્ત તથા વાત બન્ને મહાબલવાન પિત્ત
તથા વાત દોનોં, રસવાહિની ચ રસવાહિની રસવાહિની,
નાલી. નાડીઓ નાડિયા, જિહ્વામૂલ-જીભનું મૂળ,
જિહ્વામૂલ, ગલ-ગળુ ગલા, તાલુક-તાળુ તાલુ,
ક્લોમ્નઃ ચ અને ક્લોમને ઔર ક્લોમકો, સંશોષ્ય
સૂકવીને સૂચાકર, તૃણામ્ મનુષ્યના મનુષ્યકે, દેહે
દેહમાં દેહમેં, તૃણામ્ તરસ પ્યાસ, કુરુતઃ પેદા કરે છે
ઉત્પન્ન કરતે હૈં ॥ ૪-૬ ॥

4-6. As a result of shock, fear, fatigue, grief, anger, extreme inanitation, alcoholism, constant use of alkaline, acid, salt, pungent, hot, dry and dehydrated food or emaciation due to loss of body-element or to disease, or of over-agitation of purificatory procedures and excessive insolation, the pitta and vata get greatly increased and dry up the watery contents of the body-elements. These two humors becoming very strong dehydrate the fluid-carrying ducts and channels situated at the base of the tongue throat palate and Kloman and cause dipsosis in a man

પીતં પીતં હિ જલં શોષયતસ્તાવતો ન યાતિ શમમ્ ।
ઘોરવ્યાધિકૃશાનાં પ્રભવત્યુપસર્ગભૂતા સા ॥ ૭ ॥

૭ શોષયતસ્તાવતો ન યાતિ શમમ્—શોષયતસ્તાવતિવલૌ ન યાતિ શમમ્ (ક.)

,, ઉપસર્ગભૂતા—ઉપસર્ગરૂપા (ખ.)

તૌ તેઓ બન્ને વે દોનોં, પીતમ્ પીતમ્ વારંવાર
પીધેલ વારવાર પિયે હુએ, જલમ્ પાણીને જલકો, શોષ-
યત. હિ શોષે છે સૂચાતે રહતે હૈં, અતઃ આથી ઇસ
લિએ, શમમ્ તરસ શાન્ત પ્યાસ શાન્ત, ન યાતિ થતી
નથી નહીં ઢોતી, ઘોરવ્યાધિ-ઘોર વ્યાધિને લક્ષે ઘોર
વ્યાધિયોંસે, કૃશાનામ્ કૃશ થયેલા રોગીઓમાં કૃશ હુએ
રોગિયોંમેં, સા તે વહ, ઉપસર્ગભૂતા ઉપદ્રવરૂપે ઉપદ્રવ-
રૂપસે, પ્રભવતિ થાય છે હોતી હૈં ॥ ૭ ॥

7 Though he repeatedly drinks water yet his thirst is not quenched Such dipsosis arises as a complication in persons suffering emaciation due to severe diseases

તૃણાનાં પૂર્વરૂપં સામાન્યલક્ષણં ચ—

પ્રાગ્રૂપં મુખશોષઃ, સ્વલક્ષણં સર્વદાઽમ્બુકામિત્વમ્ ।
તૃણાનાં સર્વાણાં લિહ્વાનાં લાઘવમપાયઃ ॥ ૮ ॥

મુખશોષઃ મુખશોષ મુખશોષ, પ્રાગ્રૂપમ્ એ તૃણાનું
પૂર્વરૂપ છે યહ તૃણાકા પૂર્વરૂપ હૈ, સર્વદા સર્વદા
નિરન્તર, અમ્બુકામિત્વમ્ બલની ઇચ્છા થવી જલકો
ઇચ્છા, સ્વલક્ષણમ્ એ તૃણાનું પોતાનું લક્ષણ છે યહ
તૃણાકા અપના લક્ષણ હૈ, લિહ્વાનામ્ અને લક્ષણોની
ઔર લક્ષણોકી, લાઘવમ્ લઘુતા એ લઘુતા યહ, સર્વા-
નામ્ સર્વ સર્વ, તૃણાનામ્ તૃણાઓની તૃણાઓકી,
અપાયઃ શાન્તિ છે શાન્તિ હૈ ॥ ૮ ॥

8 The premonitory symptoms are dryness of the mouth and the pathognomic symptom is constant craving for water. The reduction to a state of mildness of all the characteristic symptoms of the disease is the sign of its cure.

તૃણાનામુપદ્રવાઃ —

મુખશોષસ્વરમેદશ્રમસંતાપપ્રલાપસંસ્તમ્ભાન્ ।
તાલ્વોષ્ઠકણ્ઠજિહ્વાકર્કશતાં ચિત્તનાશં ચ ॥ ૯ ॥

૯ સ્વલક્ષણમ્—સ્વરક્ષય (મ)

,, અમ્બુકામિત્વમ્—અમ્બુકામત્વમ્ (ખ.)

જિહ્વાનિર્ગમમરુચિં વાધિર્યં મર્મદૂયનં સાદમ્ ।
તૃષ્ણોદ્ભૂતા કુરુતે, પञ्चविधां लिङ्गतः शृणु ताम् ॥૧૦॥

ઝઝૂતા વૃદ્ધિ પામેલી વધી હુઈ, તૃષ્ણા તૃષ્ણા
પ્યાસ, મુલ્લશોષ- મુખશોષ મુલ્લશોષ, સ્વરમેદ- સ્વરમેદ
સ્વરમેદ, અમ-અમ અમ, સંતાપ-સંતાપ સંતાપ, પ્રલાપ-
પ્રલાપ પ્રલાપ, સસ્તમ્ભાન્ બહુ સંસ્તમ્ભ, તાલુ-
તાળવુ તાલુ, ઓઠ- હોઠ હોઠ, કંઠ- કંઠ કંઠ, જિહ્વા-
અને જીભની ઓર જીભમે, કર્કશતામ્ કર્કશતા કર્કશતા,
ચિત્તનાશમ્ બેહોશી ચિત્તનાશ, જિહ્વાનિર્ગમમ્ જીભનું
બહાર નીકળવું જીભના બહાર નિકલ આના, અરુચિમ્
અરુચિ અરુચિ, વાધિર્યમ્ બહિરતામ્ વધિરતા, મર્મદૂ-
યનમ્ મર્મદૂયન મર્મદૂયન, સાદમ્ ચ અને શિથિલતા
એએને ઓર શિથિલતા इनको, કુરુતે ઉત્પન્ન કરે છે
ઉત્પન્ન કરતી છે, પञ्चविधाम્ પાંચ પ્રકારની પાંચ
પ્રકારની, તામ્ તે તૃષ્ણાને उस तृष्णाको, लिङ्गत-
લક્ષણોથી લક્ષણો, શ્રુણુ સાંભળો सुनो ॥૧૦॥

9-10 Dryness of the mouth, change of voice, giddiness, burning, delirium, rigidity, roughness of the palate, lip, throat and tongue, stupefaction, protrusion of the tongue, anorexia, deafness, sense of burning in internal organs, and asthenia are the symptoms of dipsosis. Now listen to the symptoms of each of the five varieties of dipsosis individually.

વાતતૃષ્ણાયાઃ સપ્રાપ્તિર્લક્ષણં ચ—

अब्धातुं देहस्थं कुपितः पवनो यदा विशोषयति ।
तस्मिञ्शुष्के शुष्यत्यबलस्तृष्यत्यथ विशुष्यन् ॥૧૧॥

યદા બ્યારે જવ, કુપિતઃ કોપેલ કુપિત હુઆ,
પવન વાયુ વાયુ, દેહસ્થમ્ દેહસ્થ દેહસ્થિત, અબ્ધાતુમ્

બલધાતુને જલધાતુકા, વિશોષયતિ શોષે છે શોષણ
કરતા છે, તસ્મિન્ બ્યારે તે તવ उसके, શુષ્કે સુકાતા
સૂકાતા પર, અબલઃ નિર્બળ પુરુષ દુર્બલ પુરુષ, શુષ્યતિ
શોષાય છે સૂકતા છે, અથ અને ઓર, વિશુષ્યન્
શોષાતા તે સૂકતા હુઆ વહ, તૃષ્યતિ તરસેલા થાય છે
તૃષ્ણાકો પ્રાપ્ત હોતા છે ॥ ૧૧ ॥

11. When the provoked vata absorbs the watery element in the body, the weak person gets dehydrated by the absorption of this fluid and consequently suffers from dipsosis.

निद्रानाशः शिरसो भ्रमस्तथा शुष्कविरसमुखता च
स्रोतोऽवरोध इति च स्याद्विङ्गं वाततृष्णायाः ॥૧૨॥

નિદ્રાનાશઃ નિદ્રાનાશ નિદ્રાનાશ, શિરસઃ ભ્રમઃ
શિરોભ્રમ શિરોભ્રમ, તથા શુષ્કવિરસમુલ્લતા ચ
શુષ્કમુખતા, વિરસમુખતા મુલ્લતા શુષ્ક હોના એવં મુલ્લતા
વિરસતા, સ્રોતોઽવરોધઃ અને સ્રોતોને અવરોધ ઓર
સ્રોતોના અવરોધ, इति च એ એ, વાતતૃષ્ણાયા વાત
બન્ય તૃષ્ણાના વાતજન્ય તૃષ્ણાકે, લિંગમ્ લક્ષણો લક્ષણ,
સ્યાત્ છે હૈ ॥ ૧૨ ॥

12 Loss of sleep, whirling of the head, dryness and loss of taste in the mouth and occlusion of the channels are the symptoms of dipsosis of the vata type

પિત્તતૃષ્ણાયાઃ સપ્રાપ્તિર્લક્ષણં ચ—

पित्तं जतमाग्नेयं कुपितं चेत्तापयत्तृषां घातुम् ।
संतप्तः स हि जनयेत्तृष्णां दाहोल्बणां नृणाम् ॥૧૩॥

પિત્તમ્ પિત્તને પિત્તકો, આગ્નેયમ્ આગ્નેય આગ્નેય,
મતમ્ માન્યુ છે માના છે, કુપિતમ્ કુપિત થઈ કુપિત હો
કર, અપામ્ ધાતુમ્ બલધાતુને જલધાતુકો, તાપયતિ
ચેત્તે તપાવે તેલો યદિ તપાતા છે તેલો, સંતપ્તઃ સઃ
તપી ગયેલ તે બલધાતુ તપી હુઈ વહ જલધાતુ,

૧૨. સ્રોતોઽવરોધ-કળાવરોધ (ફ.)

૧૦. મર્મદૂયન સાદમ્-મર્મના પીડન સદનમ્ (ધ)

,, મર્મદૂયન-મર્મપીડન (ફ વ.)

,, તામ્-તા (ચ.)

૧૧. દેહસ્થ-દેહસ્થ (ફ.)

નૃણામ્ મનુષ્યોર્ભા મનુષ્યોર્મે, દાહોત્થવામ્ દાહપ્રધાન
દાહપ્રધાન, તૃણામ્ તૃણામ્ તૃણાકો, જનમેત્ ઉત્પન્ન
કરે છે ઉત્પન્ન કરતી ॥ ૧૩ ॥

13. The pitta is regarded as the thermal element in the body. If it is provoked, it heats the watery element and the watery element being heated, there occurs thirst and excessive burning sensation in the man.

તિક્તાસ્યત્વં શિરસો દાહઃ શીતામિનન્દતા મૂર્છા
પીતાક્ષિમૂત્રવર્ચસ્ત્વમાકૃતિઃ પિત્તતૃણાયાઃ ॥૧૪॥

તિક્તાસ્યત્વમ્ તિક્તામુખતા મુક્તી તિક્તા, શિરસઃ
દાહઃ માથામાં દાહ શિરમેંદાહ, શીતામિનન્દતા શીતળ
વસ્તુની ઇચ્છા શીતલ પદાર્થોનો પસન્દ કરના, મૂર્છા
મૂર્છા, પીતાક્ષિમૂત્રવર્ચસ્ત્વમ્ આંખ, મૂત્ર અને
આડા પીળા મૂર્તિ આસ મૂત્ર ઓર પુરિષકા પીલા હોના,
પિત્તતૃણાયાઃ ઓ પિત્તજન્ય તૃણાનાં એ પિત્તજન્ય
તૃણાને, આકૃતિઃ લક્ષણ છે લક્ષણ છે ॥ ૧૪ ॥

14. Bitter taste in the mouth, burning sensation in the head desire for cold things, fainting and icteric tinge of the eyes, urine and the feces, are the signs of dipsosis of the pitta type

આમજતૃણાયાઃ સંપ્રાપ્તિર્લક્ષણં ચ—

તૃણા યાઽઽમપ્રભવા સાઽપ્યાગ્નેયાઽઽમપિત્તજનિ-
ત્ત્વાત્ ।

લિઙ્ગં તસ્યાભ્રુચિરાધ્માનકફપ્રસેકૌ ચ ॥૧૫॥

યા જે જો, તૃણા તૃણા તૃણા, આમપ્રભવા
આમજન્ય છે આમજન્ય છે, સા તે વહ, અપિ પશુ મી,
આમપિત્ત- આમથી અવરોધ પામેલા પિત્તથી આમા-
વરુદ્ધ પિત્તસે જનિતત્વાત્ ઉત્પન્ન થયેલી હોવાથી
ઉત્પન્ન હોનેસે, આગ્નેયા આગ્નેય છે આગ્નેય છે, અરુચિ- ચ

૧૫. સાઽપ્યાગ્નેયાઽઽમપિત્તજનિત્ત્વાત્—સાઽપ્યાગ્નેયી ન પિત્તજનિ-
ત્ત્વાત્ (૫)

લિઙ્ગં તસ્યાભ્રુ-નહિત્ત સ્યાત્ (૫.)

અરુચિ અરુચિ, આધ્માન- આધ્માન આધ્માન,
કફપ્રસેકૌ ચ અને કફપ્રસેક ઓ ઓર કફકા પ્રસેક
હોના એ, તસ્યાઃ તેનાં રસકે, લિઙ્ગમ્ લક્ષણ છે
લક્ષણ છે ॥ ૧૫ ॥

15 Dipsosis which originates from chyme morbidity is also of the thermal type as it originates from chyme and the pitta. Its symptoms are anorexia, flatulence and ptyalism

ક્ષયજતૃણાયાઃ સંપ્રાપ્તિર્લક્ષણં ચ—

દેહો રસજોઽમ્બુભવો રસશ્ચ તસ્ય ક્ષયાશ્ચ તૃણેષ્વિ ।
દીનસ્વરઃ પ્રતામ્યન્ સંશુષ્કહૃદયગલતાલુઃ ॥૧૬॥

દેહ દેહ દેહ, રસજ રસજન્ય છે રસસે ઉત્પન્ન
હોતા છે, રસ. અને રસ ઓર રસ, અમ્બુભવ. ચ બદલી
ઉત્પન્ન થાય છે જલસે ઉત્પન્ન હોતા છે, તસ્ય તેનાં રસકે,
ક્ષયાશ્ચ ચ ક્ષયથી ક્ષયસે, તૃણેષ્વિ દિ મનુષ્યને તૃણા
થાય છે તૃણા હોતી છે, દીનસ્વર. તે દીન સ્વરવાળો થાય
છે વહ દીન સ્વરવાળો હોતા છે, પ્રતામ્યન્ તેને અધારા
આવે છે રસકો અન્વેષા આતા છે, સંશુષ્કહૃદયગલતાલુ.
અને તેનાં હૃદય, કંઠ તથા તાલુ શુષ્ક હો જાતે છે ॥ ૧૬ ॥

16. The body is made of colloidal fluid and the colloidal fluid of the body is in turn made of the aqueous element. The loss of this watery element induces thirst, the voice becomes low, the man becomes faint and his stomach, throat and palate get parched.

અપસર્ગજતૃણાયાઃ સંપ્રાપ્તિર્લક્ષણં ચ—

ભવતિ ક્ષલુ યોપસર્ગાતૃણા સા શોષિણી કષ્ટા ।
જ્વરમેહક્ષયશોષશ્વાસાદ્યુપસૃષ્ટદેહાનામ્ ॥૧૭॥

૧૬ તૃણેષ્વિ-તૃણેષુ (૫)

, સંશુષ્કહૃદયગલતાલુ-દીન સંશુષ્કગલતાલુઃ (ક. ૫.)

૧૭. યોપસર્ગાત્-યોપસર્ગા (૫)

, શોષ-કામ (૫.)

જ્વર- જ્વર જ્વર મેહ- પ્રમેહ પ્રમેહ, ક્ષય- ક્ષય ક્ષય, શોષ- શોષ શોષ, શ્વાસાદ્યુપસૃષ્ટ શ્વાસ વગેરેથી યુક્ત શ્વાસ આદિસે યુક્ત, દેહાનામ્ દેહવાળાઓને દેહ- ધારિયોમેં, ઉપસર્ગાત્ ઉપદ્રવરૂપે ઉપદ્રવરૂપે, યા જે જો, તૃષ્ણા તૃષ્ણા તૃષ્ણા, મવતિ થાય છે होती है, સા તે વહ, खलु ખરેખર સચ્ચ, શોષિણી શોષ કરનાર શોષણ કરેવાળી, कष्टा અને કષ્ટસાધ્ય છે और कष्टसाध्य है ॥ ૧૭ ॥

17. The dipsosis which occurs as a complication in persons affected with fever, urinary disorders, wasting, consumption, dyspnea and similar other diseases, causes great dehydration of the body and is of the formidable type.

असाध्यतृष्णायाः लक्षणम्—

सर्वस्त्वतिप्रसक्ता रोगकृशानां वमिप्रसक्तानाम् ।
घोरोपद्रवयुक्तास्तृष्णा मरणाय विज्ञेयाः ॥ १८ ॥

રોગકૃશાનામ્ રોગથી કૃશ રોગમે કૃશ, વમિપ્રસક્તાનામ્ અને ચાલુને ચાલુ ઉલટીથી પીડાયેલા और निरन्तर वमनसे पीड़ित मनुष्यमें, अतिप्रसक्ता अतिशय વધેલી અત્યન્ત વધી હુઈ, घोरोपद्रवयुक्ताः તથા ઘોર ઉપદ્રવથી યુક્ત और घोर उपद्रवसे युक्त, सर्वा. બધી સબ, तृष्णा તુ તૃષ્ણાઓને તૃષ્ણાઓ, मरणाय मरणा કરવા માટે ઉપદ્રવ થયેલી મૃત્યુ કરનેકે लिए उत्पन्न हुई, विज्ञेया બહુવી જાનની चाहिए ॥ ૧૮ ॥

18 All varieties of dipsosis which are incessant, which occur in patients emaciated by disease and afflicted with continuous vomiting and which are attended with severe complications should be known as being indicative of approaching death.

तृष्णायां वातपित्तयोर्हेतुत्वम्—

नाग्निं विना हि तर्षः पवनाद्वा तौ हि शोषणे हेतू ।
अग्धातोरतिबुद्धावपां क्षये तृष्यते नरो हि ॥ १९ ॥

અગ્નિમ્ અગ્નિ અગ્નિ, પવનાત્ વા કે વાયુ યા વાયુકે, વિના વિના વિના, તર્ષઃ તરસ તૃષા, ન નથી નહીં હો સક્તી, हि डारणु કે क्योंकि, અતિવૃદ્ધો અતિ- શય વધેલી અત્યન્ત વધે હુઈ, तौ हि ते ये ये दोनोंही, अग्धातो. જલધાતુના જલધાતુકે, शोषणे शोषणમાં શોષણમેં, हेतू डारणु છે कारण है, अपाम् બધાને જલકે, क्षये क्षय થતાં क्षीण होने પર, नरः મનુષ્ય મનુષ્યકો, तृष्यते हि अवश्य तरस्ये। થાય છે अवश्य प्यास लगती है ॥ ૧૯ ॥

19. Thirst cannot occur without heat or without the vata, the excessive increase of these two elements is the cause indeed of the absorption of the watery element, on loss of which, man is afflicted with thirst.

गुर्वन्नपयःस्नेहैः समूर्च्छद्भिर्विदाहकाले च ।
यस्तृष्येद्भृतमार्गे तत्राप्यनिलानलौ हेतू ॥ २० ॥

ગુરુ-જન્ન-પયઃ- ગુરુ ભોજન, દૂધ ગુરુ અન્ન, રસ, स्नेहै અને રસેહો और स्नेहोंके, समूर्च्छद्भि ઉદરમાં બ્યાસ થવાને લીધે उदरमें व्याप्त होनेके कारण, विदाहकाले च તથા અન્ન પચવાને સમયે તથા વિદાહકે સમયમેં, भृतमार्गे માર્ગ બધ હોવાને લીધે मार्ग आवृत होनेके कारण, य. જે મનુષ્ય જો मनुष्य तृष्येत् તરસથી પીડાય છે તૃષાસે પીડિત હોતા है, तत्र अपि त्यां वहा, अनिलानलौ વાયુ અને આગ જે વાયુ और अग्नि ही, हेतू डारणु થાય છે कारण होते है ॥ ૨૦ ॥

20 Even in a condition, where a person having taken heavy food, milk and unctuous articles, feels thirsty owing to the channels being occluded by the food-mixture during the digestive process, the vata and the thermal element act as the causative factors

तीक्ष्णोष्णरूक्षभावान्मद्यं पित्तानिलौ प्रकोपयति ।
शोषयतोऽपां घातुं तावेव हि मघशीलानाम् ॥ २१ ॥

મધમ્ મધ મધ, તીક્ષ્ણ તીક્ષ્ણ તીક્ષ્ણ, ઠણ-
ઉષ્ણ ઉષ્ણ, રુક્ષમાવાત્ અને રુક્ષપણુથી ઓર રક્ષ
હોનેસે, પિત્તાનિલૌ પિત્ત અને વાયુને પિત્ત ઓર વાયુનો,
પ્રકોપયતિ પ્રકોપાયે છે પ્રકોપિત કરતા હૈ, તૌ એવ અને
તે એ જ ઓર વે દોનોં હી, મધશીલાનામ્ મધના
અબ્યાસીઓની મધસેવન કરનેવાર્જોકી, અપામ્ ધાતુમ્
જલધાતુને જલધાતુકો, શોભયતઃ હિ જરૂર શોભે છે
સૂચા દેતે હૈ ॥ ૨૧ ॥

21. Alcohol by its quality of being
acute, hot and dry, provokes the pitta
and vata. It is therefore that in alcohol-
addicts these two factors dry up the
watery element of the body

તૃણાયાં શીતજલ દેયમ્—

તપ્તાસ્થિવ સિકતાસુ હિ તોયમાશુ શુષ્યતિ ક્ષિપ્તમ્ ।
તેષાં સંતપ્તાનાં હિમજલપાનાન્નવતિ શર્મ ॥૨૨॥

તપ્તાસુ તપેલી તપી હૈ, સિકતાસુ હવ રેતીમાં
નાખેલા જળની પેઠે વાલ્ડા ડાલે હુએ જલકી તરહ,
ક્ષિપ્તમ્ તપ શરીરમાં નાખેલુ તપ શરીરમેં ઢાલા હુઆ
તોયમ્ જળ જલ, આશુ તુરંત તુરંત, શુષ્યતિ હિ સુકાઈ
અય છે સૂચ જાતા હૈ, તેષામ્ તે એન, સંતપ્તાનામ્
સંતપ્ત પુરુષોને સન્તપ્ત પુરુષોનો, હિમજલપાનાત ઠંડુ
જલ પીવાથી શીતલ જલ પીનેસે, શર્મ સુખ સુખ,
ભવતિ થાય છે હોતા હૈ ॥ ૨૨ ॥

22. Just as hot sand absorbs and
dries up the water poured on it, so
such heated persons find relief by the
potion of ice-cold water

ઠણક્ષાન્તસ્ય સહસા શીતજલદાનનિવેષઃ—

શિશિરસ્નાતસ્યોષ્મા રુદ્ધઃ કોષ્ઠં પ્રપચ તર્પયતિ ।
તસ્માન્નોણક્ષાન્તો ભજેત સહસા જલં ગીતમ્ ॥૨૩॥

૨૨ હિ તોયમાશુ શુષ્યતિ ક્ષિપ્તમ્—૧. એવાં શુષ્યતિ ક્ષિપ્તમ્ (ક)

૨, ક્ષિપ્તમ્—ક્ષિપ્તમ્ (વ)

૨૩. તસ્માન્નોણક્ષાન્તો ...જલં શીતમ્—તસ્માન્નજેત નહમા

નોણક્ષાન્તો જલ શીતમ્ (વ. ફ)

શિશિર- ઠંડા જલથી શીતલ જલસે, સ્નાતસ્ય
નાહેલ પુરુષની સ્નાન કિયે હુએ પુરુષને રુદ્ધ રોડાયેલી
રુકી હૈ, ઝખ્મા ઊભા ગરમી, કોષ્ઠમ્ કેઠમાં કોષ્ઠમેં,
પ્રપચ જર્ધને જાકર, તર્પયતિ તરસ પેવા કરે છે
પ્યાસકો ઉત્પન્ન કરતી હૈ, તસ્માત્ તેથી હવ લિએ,
ઠણક્ષાન્ત ગરમીથી અકળાયેલા પુરુષે ગરમીસે પીવિત
પુરુષ, સહસા એકદમ શીઘ્ર, ગીતમ્ શીતળ શીતલ,
જલમ્ જળનું જલકા, ન ભજેત સેવન કર્યુ નહિ સેવન
ન કરે ॥ ૨૩ ॥

23. The body-heat of the person
who has taken a cold bath being
obstructed in the peripheral region
passes to the internal organs and
creates thirst. Therefore the person
who is fatigued by insolation should
not use cold water immediately

સ્વતૃણાનામનિલ પિત્ત-ક્ષયજત્વમ્—

લિઙ્ગં સર્વાસ્થિતાસ્થનિલક્ષ્યપિત્તજં મન્યત્યથ તુ ।
પૃથગાગમ્ચિકિત્સિતમતઃ પ્રવક્ષ્યામિ તૃણાનામ્ ૨૪

એતાસુ આ હન, સર્વાસુ સઘળી તૃણામાં સર્વ
તૃણામેં, અનિલ- વાયુથી થયેલા વાયુસે ઉત્પન્ન હુએ, ક્ષય-
જલ ધાતુના ક્ષયથી થયેલા જલધાતુકે ક્ષયસે ઉત્પન્ન
હુએ, પિત્તજમ્ અને પિત્તથી થયેલા ઓર પિત્તસે ઉત્પન્ન
હુએ, લિઙ્ગમ્ લક્ષણે લક્ષણ, મવતિ થાય છે હોતે હૈ,
અથ તુ હવે અન, અત્ત અહીથી ચહાસે, આગમાત્
આયુર્વેદના પ્રામાણ્યથી આયુર્વેદકે પામાણ્યસે, તૃણાનામ્
તૃણાઓની તૃણાકી, પૃથક્ ચિકિત્સિતમ્ જુદી જુદી
ચિકિત્સા મિલ્લ મિલ્લ ચિકિત્સા, પ્રવક્ષ્યામિ કહીશ
કહુંગા ॥ ૨૪ ॥

24. In all these varieties of dipsosis,
symptoms arising from the provocation
of the vata and the pitta and loss of
watery element of the body, are mani-
fest. Hereafter I shall describe the
treatment of dipsosis of the various

૨૪ સ્વનિલક્ષ્યપિત્તજ—સ્વ નિલક્ષ્યપિત્તજ (વ)

types one by one, according to the authoritative tradition.

तृष्णायाः सामान्यचिकित्सा—

अपां क्षयाद्धि तृष्णा संशोष्य नरं प्रणाशयेद्वाशु ।
तस्मादैन्द्रं तोयं समधु पिबेत्तद्गुण वाऽन्यत् ॥२५॥

तृष्णा तृष्ण। तृष्णा, अपाम् जलभातुना जल-
धातुके, क्षयात् क्षयधी क्षीण होनेसे, नरम् मनुष्यने
मनुष्यको, संशोष्य शोषीने सूखाकर, वाशु शीघ्र शीघ्र,
प्रणाशयेत् हि मारी नाभे छे नष्ट करती है तस्मात्
तेथी इस लिए, समधु मधुयुक्त मधुयुक्त, ऐन्द्रम्
वरसाधु आन्तरीक्ष, तोयम् पाणी पानी, तद्गुणम् अथवा
तेवा शुष्णवाणुं अथवा उसके समान गुणवाला, अन्यत्
वा जीणुं पाणी दूसरा पानी, पिबेत् पीवु पीवे ॥२५॥

25. Owing to the loss of the watery element, thirst dehydrates the man and soon kills him, the patient should therefore drink pure rain-water with honey, or any other water having similar qualities.

किञ्चित्तुवरानुरसं तनु लघु शीतलं सुगन्धि
सुरसं च ।

अनभिष्यन्दि च यत्तत्क्षितिगतमप्येन्द्रवज्ज्ञेयम् २६

यत् ते जो, क्षितिगतम् पृथ्वी पर रहने वाला
पृथ्वीके ऊपरका जल, किञ्चित् सहेज कुछ, त्ववरानुरसं
उपाय अनुरसवाणुं कषाय अनुरसयुक्त, तनु रस-
स्वच्छ, लघु लघु हल्का, शीतलम् शीतल शीतल,
सुगन्धि सुगन्धवाणुं सुगन्धि, सुरसम् सारा रसवाणु
उत्तम रसयुक्त, अनभिष्यन्दि च अने अनभिष्यन्दी
होय और अनभिष्यन्दि हो, तत् अपि तेने पशु उसे
भी, ऐन्द्रवत् वरसाधु पाणी नेवुं वर्षाजलके समान,
ज्ञेयम् अलघु जानना चाहिए ॥ २६ ॥

26. The water that has got a slightly astringent secondary taste, which is light, cool, possessed of good smell and devoid of deliquescent quality, should be considered similar to celestial water in effect though it be terrestrial

शृतशीतं ससितोपलमथवा शरपूर्वपञ्चमूलेन ।
लाजासक्तुसिताह्वामधुयुतमैन्द्रेण वा मन्थम् ॥२७॥
वाट्यं वाऽऽमयवानां गीतं मधुशर्करायुतं दद्यात् ।
पेयां वा शालीनां दद्याद्वा कोरदूषाणाम् ॥२८॥

शरपूर्व- शरार्द्ध शरादि, पञ्चमूलेन पञ्चमूलकी
पञ्चमूलसे, शृतशीतम् शृतशीत जल शृतशीत जल,
ससितोपलम् साकरनी साथे देव चीनीके साथ देवे,
मथवा अथवा या, लाजासक्तु- लाजाने। साथे
लाजाके उक्त सिताह्व- साकर शर्करा, मधुयुतम् अने
मधु मेणवी जल देवे। और जहदसे बनाया हुआ,
मन्थम् मन्थ मन्थ ऐन्द्रेण वा वरसाधु पाणी साथे
देवे। आन्तरीक्ष जल देवे, आमयवानाम् अथवा उपाय
जलने। अथवा कच्चे जौका, शीतलम् शीतल शीतल,
वाट्यम् वाट्य (म ३) वाट्य, मधुशर्करायुतम् मधु अने
साकरकी युक्त मधु और शर्कराके साथ, दद्यात् आपवे।
देवे, शालीनाम् अथवा शालि ये। पानी अथवा शालि
चावल, कोरदूषाणाम् वा छे छे। दरानी वा कोदोसे बनाई,
पेयाम् वा पेया पेयाको, दद्यात् आपवी देवे ॥२७-२८॥

27-28. The physician may give the water decocted with the roots of the pentad of roots beginning with reed grass, cooled and mixed with candied sugar or the demulcent drink prepared of roasted paddy powder, sugar, honey and rain water, or he may give the top part of half cooked barley gruel cooled and mixed with sugar, or he

२५ अपा क्षयाद्धि—अपक्षयाद्धि (फ)

२६ त्ववरानुरसं तनु—कषायानुरसं तनु (स.)

२७ तनु लघु—नर लघु (ड)

२७ लाजासक्तुसिताह्वामधुयुतमैन्द्रेण वा मन्थम्—लाजाना सक्तुना

समधुसित मन्थमैन्द्रेण (ध त. ध. फ)

२८ दद्यात्—भोजनम् (घ)

may give the thin gruel of sal rice or of common millet.

पयसा शृतेन भोजनमथवा मधुशर्करायुतं योज्यम् ।
पारावतादिकरसैर्घृतभृष्टैर्वाऽप्यलवणाम्लैः ॥२९॥

शृतेन उकाणैः। गरम, पयसा दूध साथे दूधके साथ अथवा अथवा या, अलवणाम्लैः लवणु अने अम्लरहित नमक और अम्लरहित, घृतभृष्टैः घीभां वधारेला घीमें छोंके हुए, पारावतादिकरसै वा अपि पारावत वगेरेना भांसरस साथे पारावतादिके मासरसोंके साथ, मधुशर्करायुतम् मधु अने साकरयुक्त शहद और शर्कराके साथ, भोजनम् दोहन भोजन, योज्यम् ये। ७७ पु ओंछी देवे ॥ २९ ॥

29 Or, food may be given mixed with boiled milk or with honey and sugar, or mixed with the meat-juice of the pigeon and other birds of its group seasoned with ghee without adding either acid or salt

तृणपञ्चमूलमुज्जातकैः प्रियालैश्च जाङ्गलाः सुकृताः ।
शस्ता रसाः पयो वा तैः सिद्धं शर्करामधुमत् ॥३०॥

तृणपञ्चमूल तृणपञ्चमूल तृणपञ्चमूल, मुज्जातकैः मुज्जातक मुज्जातक, प्रियालैश्च अने आरेणाशी और चिरौजीसे, सुकृताः सारी रीते स रस आयेला सुसंस्कृत, जाङ्गला रसाः जंगल प्राणीभेदा भांसरसे। जंगल प्राणियोंके मासरस, शस्ताः प्रशस्त छे प्रशस्त हैं, तैः अथवा तेओथी या उनसे सिद्धम् सिद्ध करेला सिद्ध किया हुआ, शर्करामधुमत् साकर अने मधुयुक्त शर्करा और मधुके साथ, पय वा दूध प्रशस्त छे दूध प्रशस्त है ॥ ३० ॥

30. The meat juices of jangala animals well prepared with the roots of the pentad of grasses, salep and buehanan's mango is recommended, or

२९ योज्यम्-भोज्यम् (घ)

३० प्रियालैश्च प्रियालैश्च (घ)

the milk prepared with the above drugs mixed with sugar and honey.

शतघौतघृतेनाक्तः पयः पिवेच्छीततोयमवगाह्य ।
सुद्रमसूरचणकजा रसास्तु भृष्टा घृते देयाः ॥३१॥

शतघौत- सो। वभत घे। घेला शतघौत, घृतेन घीभां वीसे, अक्त अभ्यग करेला रोगीओ अभ्यग किया हुआ रोगी, शीततोयम् शीतल जलमें, अवगाह्य अवगाहन करीने अवगाहन करके, पय- दूध दूध, पिवेच्छी पीवु पीवे घृते भृष्टाः घीभां वधारेला वीसे छोंके हुए, सुद्र मग मूग, मसूर- मसूर मसूर, चणकजाः अने चणाना और चनेके, रसा तु यूषे यूष, देयाः आपवा देवे ॥ ३१ ॥

31. Or, the patient anointing himself with the hundred times washed ghee and taking a cold tub-bath, should drink milk or soups of green gram, lentils and chick peas, seasoned with ghee.

मधुरैः सजीवनीयैः शीतैश्च सतिक्तकैः शृतं क्षीरम् ।
पानाभ्यञ्जनसेकेष्विष्टं मधुशर्करायुक्तम् ॥३२॥

मधुरै मधु मधुर, शीतैश्च तथा शीतवीर्य तथा शीतवीर्य, सजीवनीयैः श्वनीय गलुना द्रव्ये। जीवनीय गणके द्रव्योंसे, सतिक्तकैः तेभ्यः तिक्ता द्रव्ये। एवं तिक्त द्रव्योंसे, शृतम् उकाणैः पकाया हुआ, क्षीरम् दूध दूध, मधुशर्करायुक्तम् मधु अने साकरनी साथे शहद और चीनीके साथ, पान- पान पान, अभ्यञ्जन- अभ्यग अभ्यग, सेकेषु अने परिषेचन करवाभां और परिषेकके लिए, इष्टम् इष्ट छे इष्ट है ॥ ३२ ॥

32. The milk boiled with drugs of the sweet group, or life promoter group, refrigerant and bitter group mixed with honey and sugar may be used as potion, inunction and affusion.

३१ भृष्टा घृते-घृतमज्जिता (घ त ण ण)

તજ્જં વા વૃતમિષ્ટં પાનાભ્યક્તેષુ નસ્યમપિ ચ સ્યાત્ ।
નારીપયઃ સશર્કરમુષ્ટ્યા અપિ નસ્યમિશ્વરસઃ ॥૩૩॥

તજ્જમ્ વા અથવા તે સિદ્ધ દૂધમાંથી કાઢેલું યા
તસ સિદ્ધ દૂધસે નિકાળા હુઆ, વૃતમ્ ધી ધી, પાનાભ્યક્તેષુ
પાન અને અભ્યગ્માં પાન એવ અભ્યંગમે, ઇષ્ટ ૫૪
છે ઇષ્ટ છે, નસ્યમ્ ચ અપિ આ ધીનું નસ્ય પાણુ. ફસ
ધીકા નસ્ય મી, સ્યાત્ આપવામાં આવે છે દિવા જાતા
હૈ સશર્કરમ્ સાકરયુક્ત શર્કરાકે સાથ, નારીપય સ્ત્રીનું
ધાવણુ સ્ત્રીકે દૂધ, ઇષ્ટ્યા. સાકરણીનું દૂધ કંટનીકે
દૂધ, ઇશ્વરસ અને શેરડીના રસનું ઓર ઇશ્વરસકા,
અપિ પાણુ મી, નસ્યન્ નસ્ય આપવામાં આવે છે નસ્ય
દિવા જાતા હૈ ॥ ૩૩ ॥

33. Or the ghee prepared out of
this medicated milk is beneficial as
potion and inunction, as well as nasal
medication. Breast milk or camel's milk
with sugar, or sugar-cane juice is good
as nasal medication.

ક્ષીરેશ્વરસગુહોદકસિતોપલાક્ષોદ્રસીધુમાર્દીકૈઃ ।
વૃક્ષામ્લમાતુલુકૈર્ગણ્ડુવાસ્તાલુશોષઘ્નાઃ ॥૩૪॥

ક્ષીર- દૂધ દૂધ, ઇશ્વરસ શેરડીના રસ ઇશ્વરસ,
ગુહોદક- ગોળનું પાણી ગુહકા પાની, સિતોપલા-
સાકર ચીની, ક્ષોદ્ર- મધ શરદ, સીધુ- સીધુ સીધુ,
માર્દીકૈઃ માર્દીક સ્ત્રીકાકે મધ, વૃક્ષામ્લ કાકમ
વૃક્ષામ્લ, માતુલુકૈઃ અને ખીએરના ઓર વિર્જીરેકે,
ગણ્ડુવાઃ ગંડુષેા ગણ્ડુષ, તાલુજોષઘ્ના તાળવાના
શેાષને હરનાર છે તાલુજોષકે નાશક હૈ ॥ ૩૪ ॥

34. The gargles of milk, sugar
cane juice, gur-water, candied sugar,
honey, sidhu wine, grape wine,

citron and pomello are curative of
dryness of the palate

જમ્બુઆમ્રાતકવદરીવેતસપચ્ચવલ્કપચ્ચામ્લૈઃ ।
હૃન્મુલ્લશિરઃપ્રદેહાઃ સઘૃતા મૂર્છાભ્રમતૃષ્ણાઘ્નાઃ સ્યુઃ ।

જમ્બૂ- ખાણુડી જામુન, આમ્રાતક- અંબાડે
આમ્રાતક, વદરી બોરડી વદરી વેતસ- વેતસ વેતસ,
પચ્ચવલ્ક- પચ્ચવલ્ક પચ્ચવલ્ક, પચ્ચામ્લૈઃ અને
પચ્ચામ્લ વડે ઓર પંચામ્લકે, સઘૃતા વૃતયુક્ત ધીકે
માથ, હૃન્- મુલ્લ- હૃદય, મુખ હૃદય, મુલ્લ, શિરઃ- પ્રદેહા
અને માથા ઉપર કરેલા લેપે ઓર શિર પર કિયે દુપ
પ્રદેહ, મૂર્છા-ભ્રમ-મૂર્છા, ભ્રમ મૂર્છા, ભ્રમ, તૃષ્ણાઘ્નાઃ અને
તૃષ્ણાના નાશક ઓર તૃષ્ણાકે નાશક. સ્યુ છે હૈ ॥૩૫॥

35 The applications of jambul
indian hog plum, jujube, country
willow the pentad of barks and the
pentad of acids mixed with ghee, when
applied over peri-cardial region, face
and head are curative of fainting,
giddiness and thirst.

દાહિમદધિસ્થલોઘ્નૈઃ સવિદારીવીજપૂરકૈઃ શિરસઃ ।
લેપો ગૌરામલકૈર્ઘૃતારનાલાયુતૈશ્ચ હિતઃ ॥૩૬॥

સવિદારી- વિદારીકંદ વિદારીકંદ, વીજપૂરકૈઃ ખીએરના
વિર્જીરે, દાહિમ- દાહમ અનાર, દધિસ્થ- કાક કૈથ, લોઘ્નૈઃ
લોધર લોધ, વૃત- ધી ધી, આરનાલાયુતૈઃ અને કાક
મેળવી ઓર કાજીકે સાથ, ગૌરામલકૈઃ ચ તાલુ પરિ-
પકવ આમળાથી તાજે પરિપક આવેલેસે, શિરસ. શિરને
સિરમે, લેપ લેપ કરવે લેપ લગાના, હિતઃ હિતકર્તા
છે હિતકર હૈ ॥ ૩૬ ॥

36 The unguent prepared of
pomegranate, wood apple, lodh, white
yam and citron or of whitish emblic

૩૩ નારીપય.....નસ્યમિશ્વરસ -નારીપયમા વૃષ્ટં સશર્કરમુષ્ટ્યાસ્થિ-
નસ્યમિશ્વરસ (વ.)

૩૪. ક્ષીરેશ્વરસ-સમધુરેશ્વરસ (ધ)

માર્દીકૈઃ-માધ્વીકૈઃ (દ. જ)

૩૫. વદરી-વદરીનલ (છ.)

પચ્ચવલ્કપચ્ચામ્લૈઃ-પચ્ચવલ્કપચ્ચામ્લા (જ. હ)

પચ્ચામ્લૈઃ-પચ્ચામ્લા (વ)

પ્રદેહા.-પ્રલેપા. (જ)

myrobalans mixed with ghee and sour wheat conjee, proves beneficial

शैवलपङ्काम्बुरुहैः साम्लैः सघृतैश्च शक्तुभिर्लेपः ।
मस्त्वारनालार्द्रवसनकमलमणिहारसंस्पर्शः ॥३७॥
शिशिराम्बुचन्दनार्द्रस्तनतटपाणितलगात्रसंस्पर्शः
क्षौमार्द्रनिवसनानां वराङ्गनानां प्रियाणां च ॥३८॥

साम्लैः अम्लयुक्त खटार्द्रके साथ, शैवलपङ्काम्बुरुहैः
शैवाल, डादल तथा डमण्ठी शैवाल, कीचड़ तथा कमलका,
सघृतै तेमञ् धृतयुक्त एवं घीके साथ, शक्तुभिः च
सायनाओथो सक्तुओंका लेप दोप लेप, मस्तु- दहीना
पाण्ठीमी दहीके पानीसे, आरनाल- डाँठ आरनालसे,
आर्द्रवसन- पद्याणेल वस्त्र भिगोये हुए कपड़े, कमल-
डमल कमल, मणिहार- मणि अने हारना मणि और
हारके, संस्पर्शः स्पर्शो स्पर्श, क्षौमार्द्र- तेमञ्
रेशमी बीना एवं रेशमी गीले, निवसनानाम्
वस्त्र पहरेल वस्त्र पहनी हुई, प्रियाणाम् प्रिय प्रिय,
वराङ्गनानाम् च सुदरीओना सुंदर स्त्रियोंके, शिशिराम्बु-
शीतल जल, चन्दन- अने चन्दनमी
और चन्दनसे, आर्द्र बीना भिगोये हुए, स्तनतट- स्तनतट
स्तनतट, पाणितल- दुधेणी पाणितल, गात्र- वगेरे
अंगोना आदि अवयवोंके, संस्पर्श स्पर्शो तृष्णानो
नाश करे छे स्पर्श तृष्णाको नष्ट करते है ॥ ३७-३८ ॥

37 38 Or, the applications prepared of moss, mud, and lotuses or with roasted paddy powder mixed with acid articles and ghee, or the application of wet cloth soaked in whey or sour wheat conjee or application of lotuses or of garlands of precious stones should be done The cool contact of the

breasts and hands of beautiful and beloved women clad in wet silken garments and besmeared with cool and fragrant waters or sandal paste, proves beneficial.

हिमवद्वरीवनसरित्सरोऽम्बुजपवनेन्दुपादशिशिरा-
णाम् ।

रम्यशिशिरोदकानां स्मरणं कथाश्च तृष्णाघ्नाः ॥३९॥

हिमवत-द्वरी- हिमालयनी युष्माओ हिमालयकी
कन्दरा, वन- वन वन, सरित्- नदी नदी, सर- सरोवर
सरोवर, अम्बुज- डमण कमल, पवन- पवन पवन,
इन्दुपाद- अने चन्द्रना डिशेओथी और चन्द्रकी
किरणोंसे शिशिराणाम् शीतल शीतल, रम्य- तेमञ्
रम्य एवं रम्य, शिशिरोदकानाम् तथा डाँठ जलानु
तथा शिशिर जलका स्मरणम् स्मरण स्मरण, कथाः च
अने तेओनी कथाओ पद्य और उनकी कथायें भी,
तृष्णाघ्ना तृष्णानो नाश करे छे तृष्णाका नाश
करती है ॥ ३९ ॥

39 The recollection of or listening to the discription of the Himalayan caves, woods, streams, lakes, lotuses, breezes, moonlight and other cool things as well as of lovely and cool waters—these have an allaying effect on dipsosis.

तृष्णाया वैशेषिकी चिकित्सा—

वातघ्नमन्नपानं मृदु लघु शीतं च वाततृष्णायाम् ।
क्षयकासनुच्छ्रित क्षीरघृतमूर्ध्ववाततृष्णाघ्नम् ॥४०॥
स्याज्जीवनीयसिद्धं क्षीरघृतं वातपित्तजे तर्पे ।

- ३७ शैवलपङ्काम्बुरुहे-शैवालपङ्कजजलै (फ)
,, शक्तुभिर्लेप-सक्तुभिर्लेपा (घ)
,, आर्द्रवसनकमल-कमलजलार्द्रवसन (घ)
३८. पाणितलगात्रसंस्पर्शः-पाणितलसंस्पर्शः (ख)
,, क्षौमार्द्रनिवसनानां-मौक्तिकक्षौमार्द्रवसनानाम् (घ त.)

- ३९ रम्यशिशिरोदकानां-रम्योदकयुक्ताना (घ. द)
,, -रम्योदकशिशिराणा (घ)
,, -आरामशिशिरोदकानाम् (घ)
४० वाततृष्णायाम्-वाततृष्णाया (क ख ज ब)
,, क्षीरघृतमूर्ध्ववात-क्षीरमूर्ध्ववात (घ.)
,, क्षीरघृतमूर्ध्ववाततृष्णाघ्नम्-क्षीरघृत वाततृष्णाघ्नम् (घ.)

वाततृष्णायाम् वातञ्च तृष्णाम् वायुजन्य तृष्णामे, वातघ्नम् वातघ्नं वातघ्न, मृदु मृदु मृदु, लघु लघु लघु, शीतम् च अने शीतल और शीतल, अन्नपातम् अन्नपात अन्नपात, क्षयकासनुत् तथा क्षय अने कासघ्न द्रव्येथी और क्षयकासघ्न द्रव्योसे, शृतम् उकाणैल गरम किया हुआ, क्षीरघृतम् दूधथी तारवेल धी दूधसे निकाला हुआ घी, ऊर्ध्ववात श्वास श्वास, तृष्णाघ्नम् अने तृष्णाम् मटाउना छे और तृष्णाके नाशक है, जीवनीय- जीवनीयगन्धुथी जीवनीय- गणसे, सिद्धम् पकावेल सिद्ध, क्षीरघृतम् दूधथी तारवेल धी दूधसे निकाला हुआ घी, वातपित्तजे वात-पित्तजन्य वातपित्तजन्य, तर्षे तृष्णाम् तृष्णामे, स्यात् हितकर छे हितकर है ॥४०३॥

40-40½. In dipsosis of the vata type soft, light and cooling food and drink curative of vata are recommended as also boiled ghee, which is churned directly from milk and which is indicated in the treatment of cough due to wasting and is curative of dipsosis and dyspnea. In dipsosis due to vata-cum-pitta, the ghee taken out of milk prepared with the drugs of the life-promoter group of drugs, is recommended

पित्तजतृष्णायाः चिकित्सा—

पैत्ते द्राक्षाचन्दनखर्जूरेशीरमधुयुतं तोयम् ॥४१॥
लोहितशालितण्डुलखर्जूरपरूषकोत्पलद्राक्षाः ।
मधु पक्कलोष्टमेव च जले स्थितं शीतलं पेयम् ॥४२॥

पैत्ते पित्तजन्य तृष्णाम् पित्तजन्य तृष्णामे, द्राक्षा- द्राक्ष द्राक्षा, चन्दन- चन्दन चन्दन, खर्जूर अणूर खजूर, उशीर वाणैल खस, मधुयुतम् अने मधु ऐऐथी युक्त और शहद इनसे युक्त, तोयम् पाणी जल, लोहित-शालितण्डुल- राला शालि ऐऐ लाल शालि चावल, खर्जूर- अणूर खजूर, परूषक- शालसा

फालसा, उत्पल- नीलकुम्भ नीलकमल, द्राक्षाः अने द्राक्ष ऐऐथी युक्त पाणी और द्राक्षा इनसे युक्त जल, पक्कलोष्टम् अने तपावेली माटीना ढेराने और तपाये हुए मिट्टीके ढेरको, जले स्थितम् पाणीमां ढारी जलमें बुझाकर, शीतलम् ते पाणी ठंडु तथा पछी उस जलके ठंडा होने पर, मधु च एव तेमां मधु नाभी उसमें शहद डालकर, पेयम् पीवु पीवे ॥ ४१-४२ ॥

41-42. In dipsosis of the pitta type, the water mixed with grapes, sandal-wood, date, cuscus and honey, as also the cold water in which red sali rice, tandula rice, dates, falsa, blue water lily, grapes, honey and a baked lump of earth have been kept may be given as potion.

लोहितशालिप्रस्थः सलोधमधुकाञ्जनोत्पलः क्षुण्णः
पक्कामलोष्टजलमधुसमायुतो मृन्मये पेयः ॥४३॥

सलोध- दोधर लोध, मधुक-मज्जन- जेठीमध, रसा- जन मुलहठी, रसाजन, उत्पलः अने उत्पलसहित और उत्पलसहित, लोहित-शालि-प्रस्थ ६४ तोला द्राक्ष शालि ऐऐ अने ६४ तोले लाल शालि चावलको, क्षुण्ण- अध- कथरा करी दरकच करके, मृन्मये माटीना वासलुमां मिट्टीके पात्रमें, पक्क-आमलोष्ट-जल-मधु समायुत, पकावेला काथी माटीना ढेराने ढारी गरम करेले जल ठंडु यता तेमां दोधया पछी तेने गाणी मध नाभी तपाये हुए कच्ची मिट्टीके ढेरको बुझाकर ठंडे हुए जलमें आलोहित कर छानकर शहद डाल करके, पेय मात्राथी पीना मात्रासे पीवे ॥ ४३ ॥

43. Or, the water kept in an earthen pot in which 64 tolas of red sali rice, pounded with lodh, liquorice, anti-mony and blue water lily are put and

४१ पैत्ते-पित्ते (ब)

„ द्राक्षा-क्षुण्ण (द)

„ जले स्थितं-जलं शृतं (घ)

४३ शालिप्रस्थ-शालितण्डुलप्रस्थ (क द)

„ क्षुण्णः-क्षुण्ण (घ.)

„ पक्कामलोष्टजलमधुसमायुतो-पक्काऽऽमलोष्टमधुजलसमायुतः (घ.)

in which a baked clod of clay, water, and honey have been added This is a curative drink in dipsosis.

चटमातुलुङ्गवेतसपल्लवकुशकाशमूलयष्ट्याहैः ।
सिद्धेऽम्भस्यग्निनिभां कृष्णमृदं कृष्णसिकतां वा ४४
तप्तानि नवकपालान्यथवा निर्वाप्य पाययेताच्छम् ।
आपाकशर्करं वाऽमृतवह्ययुदकं तृषां हन्ति ॥४५॥

वट- ५३ वरगद मातुलुङ्ग- भीमेरु विजौरा,
वेतसपल्लव- वेतसपत्र वेतसके पत्ते, कुश- कुश कुश,
काशमूल- काशना मूला काशके मूल, यष्ट्याहै- तथा
नेडीमधयी तथा मूलहठीसे. सिद्धे पकावेला सिद्ध किये
हुए, अम्भसि पाणीमां जलमें, अग्निनिभाम् अग्निपा
तपावेली होवाथी अग्नि नेवी लाव अग्निमें तप्त
होनेके कारण अग्निके समान लाल, कृष्णमृदम् डाणी भाटी
काली मिट्टी, कृष्णसिकताम् वा ३ डाणी रैती या काली
वालु, अथवा अथवा या, तप्तानि तपावेला तपाये हुए,
नवकपालानि नवा डीकरा नवीन मिट्टीके कपाल, निर्वाप्य
थुआवी बुझाकर, अच्छम् नीतरु पाणी नितारा हुआ
जल, पाययेत पावु पिलावे. आपाक- अथवा पकाववा
भाटे या सिद्ध करनेके लिए, शर्करम् नेमां तरेला
डाकरा नाभवाभां आल्या छे औषु जिसमें तप्त ककर डाले
गये हैं ऐसा, अमृतवह्ययुदकम् वा गणैः नव गुडवीका
जल, कृष्णाम् तृष्णाने तृषाको, हन्ति छे नष्ट करता
है ॥ ४४-४५ ॥

44-45 In the water prepared with sprouts of banyan, pomello, country willow, roots of sacrificial and thatch grass and liquorice, put a lump of black earth or black sand or pieces of new earthen vessel which have been heated red and allow it to

४४ सिद्धेऽम्भस्यग्निनिभा-सिद्धेऽम्भस्यग्निनिभा (३)

४५ पाययेताच्छम्-पाययेतोयम् (५)

॥ आपाकशर्करं वाऽमृतवह्ययुदकं तृषां हन्ति-अथवा शर्करामृत-
वह्ययुदकं वा तृषां हन्ति (३, ५, ३, ४, ५)

cool; then decant the clear water and give it to the patient, or give the water prepared with guduch added with red-hot pebbles and cooled. It is curative of dipsosis

क्षीरवतां मधुराणां शीतानां शर्करामधुविमिश्राः ।
शीतकषाया मृद्भृष्टसंयुताः पित्ततृष्णाघ्नाः ॥४६॥

मृद्भृष्ट- तपावेली भाटी तपाई हुई मिट्टीसे, संयुताः
युक्त युक्त क्षीरवताम् क्षीरीवृक्ष क्षीरीवृक्ष, मधुराणाम्
मधुरद्रव्ये मधुर, शीतानाम् अने शीतवीर्य द्रव्येना
और शीतवीर्य द्रव्योंके, शर्करा- साकर चीनी, मधु-
विमिश्रा अने मधु मेलवेला और शहद मिलाये हुए,
शीतकषाया शीतल कषाया शीत कषाय, पित्ततृष्णाघ्नाः
पित्तजन्य तृष्णा हरनार छे पित्तजन्य तृषाके नाशक
है ॥ ४६ ॥

46. The cold infusions prepared of the drugs of the lactiferous plants and drugs of sweet group and of cold potency, mixed with sugar and honey and with baked clay put into them, are curative of dipsosis of the pitta type.

कफजतृष्णायाः चिकित्सा—

व्योषवचाभल्लातकतिक्तकषायास्तथाऽऽमृतृष्णाघ्नाः
यश्चोक्तं कफजायां वम्यां तच्चैव कार्यं स्यात् ॥४७॥

तथा तथा तथा, व्योष- त्रिकटु त्रिकटु, वचा- ५७
वचा, भल्लातक- भिलाभां मिलावा, तिक्तकषाया अने
तिक्त द्रव्येना कषाय और तिक्त द्रव्योंके कषाय,
आमृतृष्णाघ्ना आमृतृष्णाना नाशक छे आमृतृष्णाके
नाशक हैं, कफजायाम् कफजन्य कफजन्य, वम्याम्
उलटीमां वमनमें, यत् च ने डाली जो कुछ, उक्तम्
उक्त छे कहा है, तत् च एव ते पल्लु वह सी, कार्यम्
स्यात् अही करवुं यहा करे ॥ ४७ ॥

४६. पित्ततृष्णाघ्ना-पित्ततृष्णा. (क.)

४७ आमृतृष्णाघ्ना-आमृतृष्णाघ्ना. (क.)

47. In dipsosis due to chyme morbidity the decoctions of the three spices, sweet flag, marking nut and drugs of the bitter group prove beneficial; or the line of treatment, indicated in vomiting of the kapha type, may be given.

સ્તમ્ભારુચ્યવિપાકાલસ્યઞ્છર્દિષુ કફાનુગાં તૃણામ્ ।
જ્ઞાત્વા દધિમધુતર્પણલવણોષ્ણજલૈર્વમનમિષ્ટમ્ ૪૮

સ્તમ્ભ- જડડાટ સ્તબ્ધતા, અરુચિ- અરુચિ અરુચિ,
અવિપાક- અવિપાક અવિપાક, બાલસ્ય- આળસ
બાલસ્ય, ઞ્છર્દિષુ અને ઉલટી થતા ઓર ઞ્છર્દિ હોને પર,
તૃણામ્ તૃણાને તૃણાકો, કફાનુગામ્ કફાનુબન્ધી
કફાકે સાથ અનુબન્ધવાલી, જ્ઞાત્વા બાળીને જાનકર,
દધિ-મધુ- દહીં, મધ દહીં, મધુ, તર્પણ-લવણ- તર્પણ,
લવણ તર્પણ, નમક, ઓષ્ણજલૈઃ અને ઉષ્ણ જાળી ઓર
ગરમ જલસે, વમનમ્ વમન કરાવવું વમન કરાના, ઇષ્ટમ્
ઇષ્ટ છે ઇષ્ટ છે ॥ ૪૮ ॥

48 Knowing that rigidity, anorexia indigestion, lethargy and vomiting are the sequela of the kapha type of dipsosis, it is desirable to induce vomiting by a dose prepared of curds, honey, demulcent drink, salt and warm water.

દાહિમમ્લફલં વાપ્યન્મથ સકષાયમથ લેહમ્ ।
પેયમથવા પ્રદયાદ્રજનીશર્કરાયુક્તમ્ ॥૪૯॥

૪૯ દાહિમ ...શર્કરાયુક્તમ્—દાહિમમ્લફલં વાપ્યન્મથ સકષાય-
મથ લેહમ્ । પેયમથવા હરિદ્રામ્બુશર્કરાક્ષૌદ્રસંયુક્તમ્ (સ)

” ” ” —સકષાયલોહલવણ દાહિમમ્લ ફલ
ત્ર લેહં વા । પેયમથવા હરિદ્રામ્બુ શર્કરાક્ષૌદ્રસંયુક્તમ્ (ફ)

” દાહિમમ્લફલ—દાહિમમ્લફલં (ધ ઙ)

” વાપ્યન્મથ સકષાયમથ—વાપ્યન્મથ સકષાયમથ (ચ)

” પ્રદયાદ્રજનીશર્કરાયુક્તમ્—હરિદ્રામ્બુશર્કરાક્ષૌદ્રસંયુક્તમ્

(ક ઘ. જ. ઙ ત થ)

” રજની-રજનીમધુ (ઘ.)

દાહિમમ્ દાહિમ અનાર, અન્યત્ અથવા બીજી
યા દૂસરા, અમ્લફલમ્ વા અપિ ખાદુઃ ક્ષીણ સ્વદા ફલ,
અથ સકષાયમ્ અથવા કષાયસહિત અથવા કષાય-
સહિત, લેહમ્ લેહ લેહ, અથવા અથવા અથવા, રજની
ક્ષીણ હલ્દી, શર્કરાયુક્તમ્ તથા સાકરયુક્ત તથા ચીનીકે
સાથ, પેયમ્ પેય પેય, પ્રદયાત્ આપવું દેના
ચાહિયે ॥ ૪૯ ॥

49. The physician may give pomegranate or other sour fruit or the linclis mixed with astringent substances or he may give a potion containing turmeric and sugar.

ક્ષયજતૃણાયા ચિકિત્સા—

ક્ષયકાસેન તુ તુર્યા ક્ષયજતૃણા સા ગરીયસી નૃણામ્ ।
ક્ષીણક્ષતશોષહિતૈસ્તસ્માત્તાં મેષજૈઃ શમયેત્ ॥૫૦॥

ક્ષયજતૃણા ક્ષયજન્ય તૃણા ક્ષયજન્ય તૃણા, ક્ષય-
કાસેન તુ ક્ષયજન્ય કાસની ક્ષયજ કાસકે, તુર્યા
સમાન છે સમાન છે, સા તે વહ, નૃણામ્ મનુષ્યોને
મનુષ્યોનો, ગરીયસી બયજનક છે મયજનક છે, તસ્માત્
તેથી હસ લિય ક્ષીણક્ષત- ક્ષીણ- ક્ષત ક્ષીણ- ક્ષત,
શોષહિતૈ અને શોષમા દિતકર્તા ઓર શોષમે દિતકારી,
મેષજૈઃ ઓષધોથી ઓષધોસે, તામ્ તેને ઉસકી, શમ-
યેત્ શાંત કરવી શાન્તિ કરની ચાહિયે ॥ ૫૦ ॥

50. Dipsosis in men, born of wasting is equally serious like the cough due to wasting, therefore this variety of thirst should be quieted with medications indicated in the condition of cachexia due to pectoral lesions and consumption

મયજતૃણાયા ચિકિત્સા—

પાનતૃષાર્તઃ પાનં ત્વર્ધોદકમ્લલવણગન્ધાલ્યમ્ ।
શિશિરસ્નાતઃ પાનં મધ્યામ્બુ ગુડામ્બુ વા તૃષિતઃ ૫૧

૫૧ ત્વર્ધોદકમ્લલવણગન્ધાલ્યમ્—ત્વર્ધોદકમ્લલવણસમાન્યમ
(ધ)

” શિશિરસ્નાતઃ—શિશિરસ્નાનમ્ (ચ.)

भक्तोपरोधतृषितः स्नेहपानार्तोऽथवा तनुयवागूम ।
प्रपिबेद्गुरुणा तृषितो भुक्तेन तदुद्धरेद्भुक्तम् ॥५२॥

पानतृषार्तं तु भक्षपानजन्य तृष्णायी पीडायेदा
शरीरे ते। मद्यपानसे उत्पन्न तृषासे पीडित रोगी तो,
अर्धोदकम् अर्धा जलथी मिश्रित आवे जलसे मिश्रित,
अम्ल-लवण-अम्ल, लवण अम्ल, नमकीन, गन्धाद्वय
अने गंध द्रव्यवाणु तथा सुगन्धित द्रव्योंसे युक्त, पानम्
भक्ष पीवु मद्य पीवे, शिशिरस्नात ६३ पाणीथी
स्नान करवाने दीधे शीतल पानीसे स्नान करने पर,
तृषितः तरस्या भुण्थे तृषा उत्पन्न हो तो, मद्याम्बु
भक्षमा भेजवेलु जल मद्यमें मिलाया हुआ जल, गुडा-
म्बु वा ३ गोजन पाणी या गुड़का पानी, पानम् पीवु
पीवे, भक्तोपरोध-लवणथी लवणसे उत्पन्न, तृषितः
तरस्या भुण्थे तृषामें अथवा अथवा अथवा, स्नेह-
तृषार्तः स्नेहपान करवाथी तरस्या भुण्थे स्नेहपान-
जन्य तृषामें, तनु पातणी पतली, यवागूम यवागू
यवागू, प्रपिबेत् पीवी पीवे, गुरुणा भारे गुरु,
भुक्तेन भोजनथी भोजनसे उत्पन्न, तृषित तरस्या
भुण्थे तृषामें, तव ते उस, भुक्तन् भोजनतुं भोज-
नका, उद्धरेत् वमन करवुं वमन करे ॥ ५१ ५२ ॥

51-52. In dipsosis due to alcoholism,
a potion of wine diluted with equal
amount of water mixed with acid, salt
and a liberal quantity of fragrant
substances is recommended. In thirst
immediately after a cold bath, a drink
of diluted wine or gur-water is reco-
mmended. If thirst is due to
abstinence from food or to ingestion of
unctuous diet, the patient may take
thin medicated gruel, if the thirst is
due to a heavy meal, the patient may
vomit out the food ingested.

मद्याम्बु वाऽम्बु कोष्णं बलवांस्तृषितः समुल्लिखेत्
पीत्वा ।

५२ भुक्तेन तदुद्धरेद्भुक्तम्-भुक्तेनोद्धरेद् भुक्तम् (घ.)

मागधिकाविशदमुखः सशर्करं वा पिबेन्मन्थम् ५३

तृषित गुरु लोभनथी तरस्या गुरुभोजनसे तृषा-
युक्त, बलवान् भक्षवान् भुण्थे बलवान् भुण्थे,
मद्याम्बु भक्षमिश्र पाणी मद्यमिश्रित जल, कोष्णम् अथवा
नवशेकुं या सुहाता हुआ गरम, अम्बु वा पाणी जल,
पीत्वा पीने पीकर, समुल्लिखेत् वमन करवुं वमन करे,
मागधिका- अथवा पीपरथी अथवा पिप्पलीके चूर्णसे,
विशदमुख भुण्थे थ्रीकाश नगरतुं करी मुखको विशद
करके, सशर्करम् साकरयुक्त शर्करायुक्त, मन्थम् वा मन्थ
मन्थ, पिबेत् पीवे पीवे ॥ ५३ ॥

53. And if the vitality of the
patient be strong, he may drink a dose
of wine and water or warm
water before vomiting or having clea-
nsed the mouth with long pepper, he
may take a demulcent drink with
sugar.

बलवांस्तु तालुशोषे पिबेद्भृतं तृष्यमद्याच्च ।
सर्पिर्भृष्टं क्षीरं मांसरसांश्चावलः स्निग्धान् ॥५४॥

तालुशोषे तालुशोषमा तालुशोषमें, बलवान् तु
भक्षवान् पुरुषे ते। बलवान् पुरुष तो, घृतम् घी घृत,
पिबेत् पीवु पीवे, तृष्यम् च अने तृषामा क्षितकर
और तृषानाशक, अद्यात् भोजन करवुं भोजन खावे,
अवल च अने निर्भक्ष भुण्थे और अवल भुण्थे,
सर्पिर्भृष्टम् घीथी सरस्कार आपेलुं घीमें भूने, क्षीरम्
दूध दूधको, स्निग्धान् अथवा स्निग्ध या स्निग्ध, मांस-
रसान् च मांसरसे पीवा मांसरसोको पीवे ॥ ५४ ॥

54. If the thirsty patient is strong
and suffers from parching of the
palate he may drink adipous ghee,
or use it in his food, if the patient
is weak, he may take milk seasoned
with ghee or unctuous meat-juice.

५४ तृष्यम्-तृष्यमन्थम् (क)

, तृष्यमद्याच्च-तृष्यमन्थमद्याच्च (क-)

५४ ५४ -तृष्यमनुमन्थम् (ख. घ. ज. झ. ङ. त.)

अतिरूक्षदुर्बलानां तर्षं शमयेन्नृणामिहाशु पयः ।
छागो वा घृतभृष्टः शीतो मधुरो रसो हृद्यः ॥५५॥

इह अर्द्धीं यदां, अतिरूक्ष- अतिशय रूक्ष अतिरूक्ष,
दुर्बलानाम् अने दुर्बल और दुर्बल, नृणाम् मनुष्यानी
मनुष्यकी, तर्षं तृषा तृष्णाको, पयः दूध दूध, आशु
ओझाभ शीघ्र शमयेत् शमावे छे शान्त करता है,
घृतभृष्टः अथवा घीथी संस्कार आपेक्ष अथवा घीमें
भूने, छागः भकराने। बकरेका, शीत शीतल शीतल,
मधुरः अने मधुर और मधुर, रस. वा मांसरस
मांसरस, हृद्यः हृद्य भाटे हितकर छे हृदयके लिए
हितकर है ॥ ५५ ॥

55. The thirst in persons who are extremely dehydrated and weak gets immediately quenched by taking milk or the cool and sweet meat-juice of the goat seasoned with ghee is a cordial drink.

स्निग्धेऽन्ने भुक्ते या तृष्णा स्यात्तां गुडाम्बुना शमयेत् ।
तर्षं मूर्च्छाभिहतस्य रक्तपित्तापहैर्हृन्त्यात् ॥५६॥

स्निग्धेऽन्ने स्निग्ध भोजन स्निग्ध अन्न, भुक्ते
भक्ष्याथी भोजन करने पर, या न्ने जो, तृष्णा तृषा
तृषा, स्यात् थाय छे उत्पन्न होवे, ताम् तेने उसको,
गुडाम्बुना गुणना पाण्नीथी गुडके जलसे, शमयेत्
शान्त करवी शान्त करनी चाहिए, मूर्च्छाभिहतस्य मूर्च्छा-
पीडितनी मूर्च्छासे पीडित मनुष्यकी, तर्षं तृषाने
तृष्णाको, रक्तपित्तापहै रक्तपित्तकर औषध्याथी रक्त-
पित्तनाशक द्रव्योंसे, हृन्त्यात् हृत्पुत्री शान्त करनी
चाहिए ॥ ५६ ॥

56 The thirst resulting from eating unctuous food should be quenched with gur-water, and the thirst in a person who has fainted

५६ अहमाच्छु का'नन्तरम्—

शीतमुष्ण च जलं कुत्र देयं वर्ज्यं वा कुत्रेत्याह इति (ह त.)
पुस्तकयो. पठ्यते ।

,, ता गुडाम्बुना शमयेत्—तद्गुडाम्बुना शमयेत् (घ.)

should be cured by medications curative of hemothermia

शीतमुष्ण च जलं कुत्र देयं वर्ज्यं वा वर्ज्यम्—

तृड्दाहमूर्च्छाभ्रमक्लममदात्ययास्रविषपित्ते ।
शस्तं स्वभावशीतं, शृतशीतं सन्निपातेऽम्भः ॥५७॥

तृड्- तृष्णा तृषा, दाह- दाह दाह, मूर्च्छा- मूर्च्छा
मूर्च्छा, भ्रम- भ्रम भ्रम, क्लम- क्लम क्लम, मदात्यय-
मदात्यय मदात्यय, अस्त्र रक्तपित्त रक्तपित्त, विष- विष
विष, पित्ते अने पित्तमां और पित्तमें, स्वभावशीतम्
स्वाभाविक शीतल पाण्नी स्वाभाविक शीतल जल,
सन्निपाते अने सन्निपातमां और सन्निपातमें, शृत-
शीतम् शृतशीत शृतशीत, अम्भः पाण्नी जल, शस्तम्
प्रशस्त छे अच्छा है ॥ ५७ ॥

57. In dipsosis, burning, fainting, giddiness, exhaustion, alcoholism, vitiation of blood and toxicosis, and disorders of pitta and fresh cold water is beneficial, while in the condition of tridiscordance, water boiled and cooled is good.

हिकाश्वासनवज्वरपीनसघृतपार्श्वगलरोगे ।

कफवातकृते स्त्याने सद्यःशुद्धे च हितमुष्णम् ॥५८॥

कफवातकृते कफवातजन्य कफवातकृत, हिका-
हैडकीमां हिकामें, श्वास- श्वासमां श्वासमें, नवज्वर-
नवज्वरमां नवज्वरमें, पीनस- पीनस पीनसमें, घृतपीत-
पार्श्व-गलरोगे पार्श्वरोगमां तथा गुणना रोगमां घीतु
पान कर्था पछी तुरत न पार्श्वरोगमें तथा गलके रोगमें
घृतका पान करनेके तत्काल पश्चात्. स्त्याने दोषोना
घटपण्नामां दोषोंके घना होनेमें, सद्यः शुद्धे च अने नमन
विरेचन वजरेथी रोगीनु शोधन तथा पछी तुरत न

५७ तृड्दाह—तृड्छदिदाह (क घ)

,, ,, —छर्द्यम्लदाह (घ द घ)

,, तृड्दाहमूर्च्छाभ्रमक्लम—छर्द्यम्लदाहमूर्च्छातमःक्लम (ख त)

५७ अम—अम (ब)

,, सन्निपातेऽम्भः—सन्निपाते तु (घ)

और वमन विरेचन आदिसे रोगीके शोधन होनेके तत्काल पश्चात्, उष्णम् उष्णम् नल गरम जल, हितम् हितकर्ता छे हितकर है ॥ ५८ ॥

58. In conditions of hiccup, dyspnea, recent fever, coryza, excessive ingestion of ghee, pleurodynia and disorders of the throat caused by kapha and vata, or when the humors are still congested in the body and just after the purificatory treatment, a drink of warm water is beneficial.

पाण्डुरपीनसमेहगुल्ममन्दानलतिसारेषु ।
प्रीहि च तोयं न हितं काममसह्ये पिवेदल्पम् ॥ ५९ ॥

पाण्डु- पांडुरोग पाण्डुरोग, उदर- उदररोग उदर.
पीनस- पीनस पीनस, मेह- प्रमेह प्रमेह गुल्म- गुल्म
गुल्म, मन्दानल- अग्निमाल मन्दामि, अतिसारेषु
अतिसार अतिसार प्रीहि च अने प्लीहा रोगमा और
प्लीहारोगमें तोयम् नल जल न हितम् हितकर नथी
हितकारक नहीं है, असह्ये असह्य तृषामा असह्य प्यासमें
कामम् भले भले, अल्पम् थोड़ा पाणी थोड़ा जल,
पिवेद पीवु पीवे ॥ ५९ ॥

59 In anemia, abdominal diseases, coryza, urinary diseases, gulma, weak gastric fire, diarrhea and splenic disorders the drinking of water is not beneficial, but if the thirst be unbearable, the patient may drink a small quantity of water.

पूर्वामयातुरः सन् दीनस्तृष्णादिनो जलं काङ्क्षन् ।
न लभेत् स चेन्मरणमाश्वेवाप्नुयाद्दीर्घरोगं वा ॥ ६० ॥

पूर्वामयातुर सन् जे पड़ेला डहेला रोगीवाणे।
पुरुष यदि पूर्वोक्त रोगोंवाला पुरुष, तृष्णादितः तृषाथी
थी।।। तृषासे पीडित होकर, जलम् काङ्क्षन् नलनी
धृष्टी राभते। होय जलकी इच्छा रखता हो, न लभेत्

चेत् पानु तेने नल न भणे ते। परन्तु उसको जल न मिले तो, आशु एव ते शीघ्रम् वह शीघ्र ही, मरणम् भरणे मृत्यु, दीर्घरोगम् वा डे दीर्घरोगने या दीर्घ-
रोगको, प्राप्नुयात् पाभे छे प्राप्त करता है ॥ ६० ॥

60. For if the patient who is suffering from the above-mentioned diseases has become miserably afflicted with thirst and craving for water does not get it he may soon die or be afflicted with chronic illness

तस्माद्धान्याम्बु पिवेत्तृष्यन् रोगी सशर्कराक्षौद्रम् ।
यद्वा तस्यान्यत्स्यात् सात्म्यं रोगस्य तच्चेष्टम् ॥ ६१ ॥

तस्मात् तेथी इस लिए, तृष्यन् तरस्या तृषा होने
पर, रोगी रोगीथे रोगी, सशर्करा- साकर शर्करा,
क्षौद्रम् अने मधयुक्त और मधु मिलाकर, धान्याम्बु
धान्याम्बु पाणी धान्याम्बु पिवेत् पीवु पीवे, तस्य
अथवा ते अथवा उस, रोगस्य रोगने भाटे रोगके लिए,
यन् अन्यत् वा जे पीवु धाई जो दूसरा कोई,
सात्म्यम् सात्म्य सात्म्य, स्यात् होय हो, तत् च ते
वह, इष्टम् पीवु छे पीना इष्ट है ॥ ६१ ॥

61. Therefore the thirsty patient may drink coriander-water mixed with honey and sugar, or whatever other medicated water is wholesome in his condition.

तृष्णाया शीघ्रप्रतिकार्यत्वम्—

तस्यां विनिवृत्तायां नञ्जन्य उपद्रवः सुखं जेतुम् ।
तस्मात्तृष्णां पूर्वं जयेद्बहुभ्योऽपि रोगेभ्यः ॥ ६२ ॥

तस्याम् ते तृष्णाके विनिवृत्तायाम् भर्ता निवृत्त
होने पर, तन्- तेनाथी उमसे, जन्य. अथैव उत्पन्न हुए,
उपद्रव उपद्रव उपद्रवको जेतुम् सुखम् सुभेथी अताय
छे जीतना सरल है तस्मात् तेथी इस लिए, बहुभ्यो
अहु बहुतसे, रोगेभ्य अपि रोगोंमा पानु रोगोंमें भी, पूर्वम्
अथम् पहले, तृष्णाम् तृष्णाने तृष्णाको, जयेत् अती
जीते ॥ ६२ ॥

62 If dipsosis is cured, it is easy to subdue the complications arising from it; therefore dipsosis, of all diseases, should be first treated.

अध्यायोक्तार्थसंग्रह —

तत्र श्लोकः—

हेतू यथाऽग्निपवनौ कुरुतः सोपद्रवां च पञ्चानाम् ।
तृष्णानां पृथगाकृतिरसाध्यता साधनं चोक्तम् ६३

तत्र ते विषयमा उस विषयमे, श्लोकः उपसंहारने। श्लोक छे छे उपसंहारका श्लोक है कि, यथा नेवी रीते जैसे, अग्निपवनौ अग्नि अने वायु अग्नि और वायु, हेतू उभयों। कारण बनकर सोपद्रवाम् उपद्रव-भक्षित उपद्रवयुक्त, कुरुतः तृष्णा पेदा करे छे छे तृष्णाको उत्पन्न करते है वह, पञ्चानाम् तथा पांच तथा पांच, तृष्णानाम् तृष्णाओं। तृष्णाओंके, पृथक् शुद्ध शुद्ध पृथक् पृथक्, आकृति लक्षण लक्षण, असाध्यता असाध्यता असाध्यता, साधनम् च अने चिकित्सा और चिकित्सा, उक्तम् उक्तम् छे कह दिये है ॥ ६३ ॥

Here is the recapitulatory verse—

63. How the thermal factors and the vata are the two causative factors for the five kinds of dipsosis, their separate characteristics, the incurable condition and the method of cure have all been described

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते चिकित्सास्थाने तृष्णारोग-
चिकित्सितं नाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥२२॥

इति आ प्रमाणे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-वेशे स्थेला अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने अरुंधती प्रतिसंस्कार पाभेला आ शास्त्रमा और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त, दृढबलसंपूरिते अने दृढबलसे पूरा करेला और दृढबलसे पूरित किये गये, चिकित्सास्थाने चिकित्सास्थान विषे चिकित्सास्थानमें, तृष्णारोगचिकित्सितम् 'तृष्णारोग-

चिकित्सित' 'तृष्णारोगचिकित्सित', नाम नामने। नामका, द्वाविंश भावीसमे। बाईसवाँ, अध्याय. अध्याय संपूर्ण थये। अध्याय समाप्त हुआ ॥ २२ ॥

22. Thus in the Section on Therapeutics in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the twenty-second chapter entitled "The Therapeutics of Dipsosis" not being available, the same as restored by Dridhabala, is completed.

त्रयोविंशोऽध्यायः ।

त्रेवीसमे अध्याय अध्याय तेईसवाँ

Chapter XXIII

विषचिकित्सितोपक्रमः—

अथानो विषचिकित्सितं व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ अत हवे अड़ी थी अब आगे, विष-चिकित्सितम् 'विषचिकित्सित' नामना अध्यायतुं 'विषचिकित्सित' नामके अध्यायका व्याख्यास्यामः व्याख्यान करेथु व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेय. आत्रेये आत्रेयने, इति ह आ विषयमा नीचे प्रमाणे ७ इस विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स्म उहेथु छे कहा है ॥ २ ॥

1 We shall now expound the chapter entitled 'The Therapeutics of Toxicosis'

2. Thus declared the worshipful Atreya.

प्रागुत्पत्तिं गुणान् योनिं वेगाँल्लिङ्गान्युपक्रमान् ।
विषस्य ब्रवतः सम्यग्निवेश निबोध मे ॥ ३ ॥

अग्निवेश हे अग्निवेश । हे अग्निवेश !, विषस्य विषकी, प्रागुत्पत्तिम् पूर्वोत्पत्ति प्रथम उत्पत्ति,

गुणान् शुष्णु गुण, योनिम् येनि योनि, वेगान् वेग वेग, लिङ्गानि धक्षणे। लक्षण, उपक्रमान् अने [चिकित्सा और उपक्रमको, ब्रुवतः मे डहेता येवा भारी पासेथी कहते हुए मुझसे, सम्यक् सारी रीते अच्छी तरह, निबोध साधने। सुनो ॥ ३ ॥

3. Listen O, Agnivesa! attentively as I describe to you the primogenesis, the properties, the source, the stages of virulence, the symptoms and the therapeutics of toxicosis.

विषस्य प्रागुत्पत्तिः, निरुक्तिश्च—

अमृतार्थं समुद्रे तु मथ्यमाने सुरासुरैः ।
जज्ञे प्रागमृतोत्पत्तेः पुरुषो घोरदर्शनः ॥ ४ ॥
दीप्ततेजाश्चतुर्दंष्ट्रो हरिकेशोऽनलेक्षणः ।
जगद्विषण्णं तं दृष्ट्वा तेनासौ विषसंज्ञितः ॥ ५ ॥

अमृतार्थम् अमृतने भाटे अमृतप्राप्तिके लिए, सुरासुरैः देवता अने राक्षसोथी देवता और राक्षसोंसे, समुद्रे समुद्रनु समुद्रका, मथ्यमाने तु मन्थन यत्तु हुतुं त्पारे मथन होने पर, अमृतोत्पत्ते अमृतनी उत्पत्ति अमृतोत्पत्तिके, प्राक् पहले। पूर्व, घोरदर्शन भयंकर देखाववाणे। देखनेमें भयानक, दीप्ततेजा प्रदीप्त तेजवाणे। प्रदीप्त तेजवाला, चतुर्दंष्ट्र चार दाढ़वाणे। चार दाढ़वाला, हरिकेशः पिङ्गला वाणवाणे। पिङ्गल बालोंवाला, अनलेक्षण अने अग्नि जेवा नेत्रवाणे। और आग जैसी आँखोंवाला, पुरुष पुरुष पुरुष, जज्ञे चेष्टा थथे। उत्पन्न हुआ, तम् तेने उसको, दृष्ट्वा जोर्ध देखकर, जगत् जगत जगत, विषण्णम् विषण्ण (भिन्न) अथु विषण्ण (खिन्न) हुआ, तेन तेथी इस लिए, असौ ते वह, विषसंज्ञित 'विष' की नामथी डहेवाय छे 'विष' इस नामसे कहा जाता है ॥ ४-५ ॥

४ अमृतार्थं समुद्रे तु मथ्यमाने सुरासुरैः -मथ्यमाने जलनिधाय-
मृतार्थं सुरासुरैः (ध फ)

५ हरिकेशो-हरित्केशो (फ.)

॥ तेनासौ विषसंज्ञित -विष स तु विषादनात् (ध ध)

4-5 When the ocean was being churned by the gods and the demons for the sake of ambrosia there emerged prior to the nectar, a fearful looking person He had a resplendent appearance, four fangs, tawny hair and fiery eyes and the world despaired at the sight of him. Hence he was known as 'Visha' poison, the despair of the world

विषस्य योनिप्रभावादि—

जङ्गमस्थावरायां तद्योनौ ब्रह्मा न्ययोजयत् ।
तदम्बुसंभवं तस्माद् द्विविधं पावकोपमम् ॥ ६ ॥
अष्टवेगं दशगुणं चतुर्विंशत्युपक्रमम् ।

ब्रह्मा ऋक्षोथे ब्रह्माने, तत् तेने उसको, जङ्गम-जंगम जङ्गम, स्थावरायाम् अने स्थावर और स्थावर, योनौ येनिमा योनिम्, न्ययोजयत् नियुक्त कर दिया, तस्मात् तेथी इस लिए, अम्बुसंभवं जलमाथी पेदा अथेलु जलसे उत्पन्न, तत् ते विष वह विष, द्विविधम् छे अङ्कुरनु दो प्रकारका, पावकोपमम् अग्नि जेपुं अग्नि जैसा, अष्टवेगम् आठ वेगवाणु आठ वेगवाला, दशगुणम् दश गुणवाणु दस गुणवाला, चतुर्विंशति- अने येनीस और चौबीस, उपक्रमम् उपक्रमवाणु छे उपक्रमवाला है ॥ ६ ॥

6-6½ Brahma deposited this poison in two places, namely, the mobile and immobile things of his creation Thus the poison born of the sea became of two types. It resembles fire and has eight stages of virulence, ten qualities and twenty-four modes of treatment.

वर्षासु विषस्य तीक्ष्णत्वं शरदि मन्दवीर्यत्वं च—

तद्वर्षास्त्वम्बुयोनित्वात् संक्लेदं शुद्धवद्गतम् ॥ ७ ॥

सर्पत्यम्बुधरापाये तदगस्त्यो हिनस्ति च ।
प्रयाति मन्दवीर्यत्वं विषं तस्माद्वनात्यये ॥ ८ ॥

अम्बु- जल, योनित्वात् योनि होवाथी योनि होनेसे, वर्षासु वर्षा ऋतुर्मा वर्षा ऋतुमें, गुहवत् ओणनी पेठे गुहके समान, संक्लेदम् उल्लेखने क्लेदको, गतम् प्राप्त यत्ता प्राप्त हुआ, तत् ते वह, सर्पति प्रसरे छे फैलता है, अम्बुधरापाये वादणी नष्ट यत्ता मेघोंके हटजाने पर, अगस्त्यः अगस्त्य अगस्त्यका तारा, तत् तेने उसको, हिनस्ति च नाश करे छे नष्ट करता है, तस्मात् तेथी इस लिए, वनात्यये शरद ऋतुर्मा शरद ऋतुमें, विषम् विष विष, मन्द- मंद मन्द, वीर्यत्वम् वीर्यवाणुं वीर्यवाला, प्रयाति थाय छे हो जाता है ॥ ७-८ ॥

7-8 Having its origin in water, in the rainy season, it melts like gur and spreads, and it is Agastya that can destroy its evil. Hence when the clouds disappear at the end of the rainy season, poison becomes mild in effect.

जङ्गमविषस्य मेदाः—

सर्पाः कीटोन्दुरा लूता वृश्चिका गृहगोधिकाः ।
जलौकामत्स्यमण्डूकाः कणभाः सकृकण्टकाः ॥ ९ ॥
श्वसिंहव्याघ्रगोमायुतरश्चुनकुलादयः ।
दंष्ट्रिणो ये विषं तेषां दंष्ट्रोत्थं जङ्गमं मतम् ॥ १० ॥

सर्पाः सर्प सांप, कीटः कीट कीट, उन्दुरा उँदर चूहा, लूताः लूता मकड़ी, वृश्चिका वीँछी बिच्छू, गृह-गोधिका गरेणी छिपकली जलौका- जौका जौक, मत्स्य-भाण्डा मछली, मण्डूका देउडा मेंढक, सकृकण्टका कुँटके कृकटक, कणभाः कण्ठ कण्ठ, श्व- इतरा कुत्ता, सिंह- सिंह सिंह, व्याघ्र- बाघ बाघ, गोमायु- गोमायु लोमड़ी, तरश्चु- अरभू माछ, नकुलादयः नेणिया नजेरे नेवला आदि, ये ये जो, दंष्ट्रिण. दाढ़वाले प्राणीओ छे दाढ़वाले प्राणी है, तेषां तेषोनी उनकी,

दंष्ट्रोत्थम् दाढवाली नीछणेले दाढ़से उत्पन्न हुआ, विषम् विषने विष, जङ्गमम् जंगम जंगम, मतम् मानवाभा आवे छे माना जाता है ॥ ९-१० ॥

9-10. Serpents, insects, rats, spiders, scorpion, house lizards, leeches, fishes, frogs, hornets krikantaka, dogs, lions, tigers, hyena, mongoose and similar other animals are the fanged animals from whose fangs comes out the poison known as animal poison (mobile poison).

स्थावरविषस्य मेदाः—

मुस्तकं पौष्करं कौञ्चं वत्सनाभं बलाहकम् ।
कर्कटं कालकूटं च करवीरकसंज्ञकम् ॥ ११ ॥
पालकेन्द्रायुधं तैलं मेघक कुशपुष्पकम् ।
रोहिषं पुण्डरीकं च लाङ्गलक्ष्यअनाभकम् ॥ १२ ॥
सङ्कोचं मर्कटं शृङ्गीविषं हालाहलं तथा ।
एवमादीनि चान्यानि मूलजानि स्थिराणि च ॥ १३ ॥

मुस्तकम् मुस्तक मुस्तक, पौष्करम् पोषकरभूण पोहकरमूल, कौञ्चम् कौंच कौंच, वत्सनाभम् वचनाभ वचनाभ बलाहकम् बलाहक बलाहक, कर्कटम् कर्कट कर्कट, कालकूटम् कालकूट कालकूट, करवीरक-संज्ञकम् च करेणु नाभनुं कनेर नामक, पालक पालक पालक, इन्द्रा-युधम् इन्द्रायुध इन्द्रायुध, तैलम् तैल तैल, मेघकम् मेघक मेघक, कुशपुष्पकम् कुशपुष्पक कुशपुष्पक, रोहि-षम् रोहिष रोहिष, पुण्डरीकम् पुण्डरीक पुण्डरीक, लाङ्गलकी लांगलकी कलिहारी, अनाभकम् च अनाभक अनाभक, सङ्कोचम् सङ्कोच संकोच, मर्कटम् मर्कट मर्कट, शृङ्गीविषम् शृङ्गीविष शृङ्गीविष, तथा तथा तथा, हालाहलम् हालाहल हालाहल, एवम् आदीनि इत्यादि इत्यादि, अन्यानि च अने भीम और अन्य, मूलजानि मूलजानि विषे मूलजन्य विष, स्थिराणि च स्थावर छे स्थावर हैं ॥ ११-१३ ॥

८ हिनस्ति च—निहन्ति च (घ)

९. गृहगोधिका—गृहगोडिका (फ)

१०. कणभाः सकृकण्टका—शलभा सर्पकण्टका (द.)

११ करवीरकसंज्ञकम्—करवीरकसंज्ञकम् (क य व)

१२. पालकेन्द्रायुधम्—पालकेन्द्रायुधम् (ड फ)

१३. मेघक—मेघक (घ)

11-13. Mustaka, pushkara, krauncha, aconite, balahaka, karkata kalakuta and that which is known as oleander. Palaka, indrayudha, taila, meghaka and kusa-pushpaka, rohisha, punda rika, and glory lily and anjanabhaka, sankocha, markata, shringi poison halahala etc., and such other are poisons derived from roots of plants (vegetable poison).

गरविषस्य लक्षणानि—

गरसंयोगजं चान्यद्गरसंज्ञं गदप्रदम् ।
कालान्तरविपाकित्वात् तदाशु हरत्यसून् ॥१४॥

गरसंयोगजम् गरसंयोगजन्यं गरसंयोगजन्य, गदप्रदम् च अने रोगप्रद और रोग करनेवाला, अन्यत् भीषुं दूसरा, गरसंज्ञम् गर नामनुं विष छे गर नामक विष है, तत् ते वह, कालान्तर- लाये उगे कालान्तरमें, विपाकित्वात् विपाक पाभनार होवाथी विपाकशील होनेसे, असून् प्राणोने प्राणोंका, आशु जल्दी, न हरति हरतु नथी हरण नहीं करता ॥ १४ ॥

14. There is another variety of poison called artificial poison which is produced by combination of substances and which gives rise to disease-condition. Being slow in its development and action it does not kill swiftly

जङ्गमविषलिङ्गानि—

निद्रां तन्द्रां क्लमं दाहं सपाकं लोमहर्षणम् ।
शोकं चैवातिसारं च जनयेज्जङ्गमं विषम् ॥१५॥

*५ गरसंयोगजम्-परसंयोगजं (क)

“ “ —परसंयोगजं (घ)

१५ क्लम दाहम्-मेह दाह (थ)

“ दाह सपाक-दाहसपाकं (घ)

“ जनयेत्-जुस्ते (थ व.)

जङ्गमम् जंगम जङ्गम, विषम् विष विष, निद्राम् निद्रा निद्रा, तन्द्राम् तन्द्रा तन्द्रा, क्लमम् थक थकावट, सपाकम् पाक पाकयुक्त, दाहम् दाह दाह, लोमहर्षणम् रोमहर्ष रोमहर्ष, शोकम् च एव सेजे शोक, अतिसारम् च अने अतिसार और अतिसार, जनयेत् पेदा करे छे उत्पन्न करता है ॥ १५ ॥

15. Animal poison causes somnolence, torpor, fatigue, burning, inflammation, horripilation, edema and diarrhea.

स्थावरविषलिङ्गानि—

स्थावरं तु ज्वरं हिकां दन्तहर्षं गलग्रहम् ।
फेनवम्यरुचिश्वासमूर्च्छाश्च जनयेद्विषम् ॥१६॥

स्थावरम् विषम् तु स्थावर विष स्थावर विष, ज्वरम् ज्वर ज्वर, हिकाम् हेउडी हिककी, दन्तहर्षम् दन्तहर्ष दन्तहर्ष, गलग्रहम् गलग्रह गलग्रह, फेनवमि- झीलु आववां झाग आना, अरुचि- अरुचि अरुचि, श्वास- श्वास श्वास, मूर्च्छा च अने मूर्च्छा और मूर्च्छाको, जनयेत् पेदा करे छे उत्पन्न करता है ॥ १६ ॥

16 While vegetable poison causes fever, hiccup, setting the teeth on edge, spasm of the throat, frothy salivation, vomiting, anorexia, dyspnea and fainting.

जङ्गमस्यावगोभयविषप्रभाव —

जङ्गमं स्यादधोभागमूर्ध्वभागं तु मूलजम्
तस्मादंष्ट्राविषं मौलं हन्ति मौलं च दंष्ट्रजम् ॥१७॥

जङ्गमम् जंगम विष जंगम विष अधोभागम् नीचेनी आधुओ गति करनाउं अधोभागमें गति करनेवाला, मूलजम् तु अने मूलज विष और मूलज

१६. वमि-छर्दि (व.)

१७ जङ्गम स्यादधोभागमूर्ध्वभागं तु मूलजम्-जङ्गम स्यादधो-
भागमधोभागं तु मूलजम् (घ. त)

“ तस्मादंष्ट्राविष-तस्मादंष्ट्रविषं (घ)

“ दंष्ट्रजम्-दंष्ट्रजम् (घ.)

વિષ, ઝર્ષમાગમ્ ઉપરની બાજુએ ગતિ કરનારુ ઝર્ષમાગમે ગતિ કરનેવાલા, સ્યાત્ છે છે, તસ્માત્ તેથી
 इस, लिए, दंष्ट्राविषम् दंष्ट्राविष दंष्ट्राविष, मौलम्
 भूक्ष्ण विषने मूलज विषको, मौलम् च अने भूक्ष्ण
 विष और मूलज विष, दंष्ट्रजम् दंष्ट्राविषने दंष्ट्राविषको,
 हन्ति हन्ति છે નષ્ટ કરતા છે ॥ ૧૭ ॥

17. Animal poison affects the lower part of the alimentary tract more, while the vegetable poison affects more the upper part. Therefore, animal poison neutralises the effects of vegetable poison and vegetable poison neutralises the animal poison.

મનુષ્યશરીરે વિષસ્ય સ્વત્વેગાનાં પૃથક્લક્ષણાનિ—

तृणमोहदन्तहर्षप्रसेकवमथुक्कुमा भवन्त्याद्ये ।
 वेगे रसप्रदोषादसृक्प्रदोषाद् द्वितीये तु ॥१८॥
 वैवर्ण्यभ्रमवेपथुमूर्च्छाजृम्भाङ्गचिमिचिमातमकाः ।
 दुष्टपिषितात्तृतीये मण्डलकण्डूश्वयथुकोठाः ॥१९॥
 वातादिजाश्चतुर्थे दाहच्छर्द्यश्शूलमूर्च्छाद्याः ।
 नीलादीनां तमसश्च दर्शनं पञ्चमे वेगे ॥२०॥
 षष्ठे हिका, भङ्गः स्कन्धस्य तु सप्तमेऽष्टमे मरणम् ।
 नृणां,

માણે પહેલા પ્રથમ, વેગે વેગમાં વેગમે, રસ-
 પ્રદોષાત્ રસ દૂષિત થવાથી રસ દૂષિત હોનેસે, તૃણમોહ-
 તરસ, મૂર્ચ્છા પ્યાસ, મૂર્ચ્છા, દન્તહર્ષ- દન્તહર્ષ દન્તહર્ષ,
 પ્રસેક- પ્રસેક પ્રસેક, વમથુ- વમન વમન, કુમાઃ અને
 કુમાઃ બૌર ચકાવટ મવન્તિ થાય છે હોતી છે, દ્વિતીયે તુ
 બીજા વેગમાં દૂસરે વેગમે, અસૃક્- રક્ત રક્ત, પ્રદોષાત્
 દૂષિત થવાથી દૂષિત હોનેસે, વૈવર્ણ્ય- વિવર્ણતા વિવર્ણતા,
 અમ- અમ અમ, વેપથુ- કંપ કમ્પ, મૂર્ચ્છા- મૂર્ચ્છા
 મૂર્ચ્છા, જૃમ્ભા- બગાસાં જમ્માઈ, અંગ્ગચિમિચિમા- દેહમાં

૧૮. તૃણમોહ દન્તમોહ (ફ)

૧૯, ચિમિચિમાતમકા -ચિમિચિમાતકા (છ = ફ)

,, તમકા.-જૃમાઃ (વ)

૨૦. સ્કન્ધસ્ય તુ-સ્કન્ધે સ્વાસુ (વ.)

ચમચમાટ અઙ્ગોમે ચિમચિમાદટ, તમકા અને તમક
 થાય છે બૌર તમક હોતે છે, તૃતીયે ત્રીજા વેગમાં
 ત્રીસરે વેગમે, દુષ્ટપિષિતાત્ માંસ દૂષિત થવાથી
 માંસકે દૂષિત હોનેસે, મણ્ડલ- મણ્ડલ મંડલ,
 કણ્ડ- ખરબચડી, શ્વયથુ- સોબો શોફ,
 કોઠા અને કોઠા થાય છે બૌર કોઠા હોતે છે, ચતુર્થે-
 ચોથા વેગમાં ચતુર્થ વેગમે, વાતાદિજાઃ વાતાદિજન્ય
 વાતાદિજન્ય, દાહ- દાહ દાહ, છર્દિ- ઉલટી વમન, અન્ગ-
 શૂલ- શરીરમાં શૂળ શરીરમે શૂલ, મૂર્ચ્છાદ્યા અને મૂર્ચ્છા
 વગેરે થાય છે બૌર મૂર્ચ્છા આદિ હોતે છે, પચ્ચમે પાંચમા
 વેગમાં પાંચવે, વેગે વેગમાં વેગમે, નીલાદીનામ્ વાદળી
 વગેરે રૂપ નીલે આદિ રૂપ, તમસ- ચ અને અંધારા
 બૌર અંધારા, દર્શનમ્ દેખાય છે દિશાઈ દેતે છે, ષષ્ઠે
 છઠ્ઠા વેગમાં છઠ્ઠે વેગમે, હિકા હેડકી થાય છે હિચકી
 હોતી છે, સપ્તમે તુ સાતમા વેગમાં સાતવે વેગમે,
 સ્કન્ધસ્ય કંધ કન્ધેકા, મ : નમી બાય છે મંગ હોતા
 છે, અષ્ટમે અને આઠમા વેગમાં બૌર આઠવે વેગમે,
 નૃણામ્ મનુષ્યનું મનુષ્યકી, મરણમ્ મરણ થાય છે
 મૃત્યુ હો જાતી છે ॥ ૧૮-૨૦ ॥

18-20. In the first stage of poisoning, as a result of vitiation of the body nutrient fluid, there occur, at first, thirst, stupor, setting the teeth on edge, ptyalism, vomiting and prostration. In the second stage when the blood gets vitiated, there occur discoloration, giddiness, tremors, fainting, sternutation, tingling pain in the body and asthma. In the third stage of poisoning when the flesh gets vitiated there will be eruption, pruritus, edema, and wheals. In the fourth stage when there is vitiation of vata and other humors there will be burning, vomiting, body-ache and fainting etc. In the fifth stage, there will be darkness of vision or vision of various colors. In the sixth

stage, there will be hiccup; and in the seventh stage there will be paralysis of the muscles supporting the shoulder girdle. In the eighth, there occurs death. These are the eight stages of toxicosis.

પશુપક્ષિગરીરે વિપવેગસ્ય લક્ષણાનિ—

ચતુષ્પદાં સ્યાચ્ચતુર્વિધઃ, પક્ષિણાં ત્રિવિધઃ ॥૨૧॥

સીદત્વાદ્યે ભ્રમતિ ચ, ચતુષ્પદો વેપતે, તતઃ શૂન્યઃ ।

મન્દાહારો મ્રિયતે શ્વાસેન હિ ચતુર્થવેગે તુ ॥૨૨॥

ધ્યાયતિ વિહગઃ પ્રથમે વેગે, પ્રભ્રામ્યતિ દ્વિતીયે તુ ।

સ્રસ્તાઙ્ગશ્ચ તૃતીયે વિષવેગે યાતિ પચ્ચત્વર્ત્ત્વમ્ ॥૨૩॥

ચતુષ્પદામ્ પશુઓમાં પશુઓમાં, ચતુર્વિધ વિષને વેગ ચાર પ્રકારનો થાય છે વિષકા વેગ ચાર પ્રકારનો હોતા છે, પક્ષિણામ્ પક્ષીઓમાં પક્ષિઓમાં, ત્રિવિધ વિષનો વેગ ત્રણ પ્રકારનો વિષકા વેગ ત્રણ પ્રકારનો, જ્યાં થાય છે હોતા છે, ચતુષ્પદ પશુ પશુ, જ્યાં પહેલા વેગમાં પ્રથમ વેગમાં, સીદતિ શિથિલ થાય છે શિથિલ હો જાતા છે, ભ્રમતિ અને ચક્રર ખાય છે ઓર ભ્રમણે પીડિત હોતા છે, વેપતે ચ બીજા વેગમાં કમ્પે છે દૂસરે વેગમાં કાપતા છે, તતઃ શૂન્ય ત્રીજા વેગમાં શૂન્ય થાય છે ત્રીસરે વેગમાં શૂન્ય હોતા છે, ચતુર્થવેગે તુ અને ચોથા વેગમાં ઓર ચતુર્થ વેગમાં,

મન્દાહારઃ થોડા આહારવાળુ થઈ અલ્પ આહારવાળા હોઈ, શ્વાસેન શ્વાસથી શ્વાસે, મ્રિયતે હિ મરણ પામે છે મૃત હો જાતા છે, વિહગ પક્ષી પક્ષી, પ્રથમે પ્રથમ પ્રથમ, વેગે વેગમાં વેગમાં, ધ્યાયતિ ચિન્તાગ્રસ્ત જેવું થાય છે એક ટક દેખતા છે, દ્વિતીયે તુ બીજા વેગમાં દૂસરે વેગમાં, પ્રભ્રામ્યતિ ચક્રર ફર્યા કરે છે ચક્રર ચાતા છે, તૃતીયે વિષવેગે અને વિષના ત્રીજા વેગમાં ઓર વિષકે ત્રીસરે વેગમાં, સ્રસ્તાઙ્ગઃ ચ શિથિલ થઈ જવાળુ થઈ શિથિલ ગરીવાળા હોઈ, પચ્ચત્વર્ત્ત્વમ્ યાતિ મરણ પામે છે મૃત હો જાતા છે ॥ ૨૧-૨૩ ॥

21-23. There are four stages in the case of quadrupeds, and three stages in that of birds. In the animal, in the first stage, there will be asthenia and whirling, in the second stage the animal quivers, and in the third, passes into stupor and takes no food. In the fourth stage respiration becomes hard and it dies. The bird in the first stage of poisoning feels depression and in the second stage whirling, in the third stage its limbs get paralysed and death ensues.

વિષસ્ય દશ ગુણાઃ—

લઘુ રુક્ષમાશુ વિશદ વ્યગ્રાચિ તીક્ષ્ણં વિકાસિ સૂક્ષ્મં ચ ।

ઉષ્ણમનિર્દેશ્યરસં દશગુણલુપ્ત વિષં તત્ત્વૈઃ ॥૨૪॥

તત્ત્વૈઃ વિષવૈદ્યોએ વિષકો જાનનેવાલોને, વિષજ્ઞ વિષને વિષકો, લઘુ લઘુ લઘુ, રુક્ષ રુક્ષ રુક્ષ, માશુ આશુકારી આશુકારી, વિશદમ્ વિશદ વિશદ, વ્યગ્રાચિ વ્યગ્રાચી વ્યગ્રાચી, તીક્ષ્ણમ્ તીક્ષ્ણ તીક્ષ્ણ, વિકાસિ વિકાસી વિકાસી, સૂક્ષ્મમ્ સૂક્ષ્મ સૂક્ષ્મ, ઉષ્ણમ્ ઉષ્ણ ઉષ્ણ, અનિર્દેશ્યરસમ્ અને અનિર્દેશ્ય રસવાળુ ઓર અનિર્દેશ્ય રસવાળા, દશગુણમ્ ચ એમ દશ ગુણવાળુ' इन दस गुणोंवाला, लुप्तम् लुप्तम् છે કહા છે ॥૨૪॥

૨૦ સીદત્વાદ્યે ભ્રમતિ ચ ચતુષ્પદો વેપતે—આથે ભ્રમતિ ચતુષ્પદો-
સ્વસીદતિ (ધ)

,, ,, —અથ શ્રમણે ચતુષ્પદો સીદત્વાદ્યે ભ્રમતિ
ચ વેપતે (ધ)

, તત શૂન્ય—તત શૂન (ક ધ. ફ. ગ)

,, મન્દાહારો મ્રિયતે શ્વાસેન હિ ચતુર્થવેગે તુ—મન્દાહારશ્ચ તતો
મ્રિયતે શ્વાસેન હિ ચતુર્થે (ફ)

,, હિ ચતુર્થવેગે—હિ ચતુર્થે વેગે (ગ)

,, ધ્યાયતિ વિહગ પ્રથમે વેગે પ્રભ્રામ્યતિ દ્વિતીયે તુ—આથે વેગે
પક્ષી પ્રભ્રામ્યતિ દ્વિતીયવેગે તુ (ફ)

24. Lightness, dryness, quickness, clearness, diffusiveness, acuteness, expansiveness, subtleness, heat and indistinct taste are the ten qualities of poison described by toxicologists.

रौक्ष्याद्वातमज्ञेत्यात्पित्तं सौक्ष्म्यादसृक् प्रकोपयति ।
कफमव्यक्तरसत्वादन्नरसांश्चानुवर्तते शीघ्रम् ॥२५॥
शीघ्रं व्यवायिभावादाशु व्याप्नोति केवलं देहम् ।
तीक्ष्णत्वान्मर्मघ्नं प्राणघ्नं तद्विकासित्वात् ॥२६॥
दुरुपक्रमं लघुत्वाद्देशाच्च स्यादसक्तगतिदोषम् ।
दोषस्थानप्रकृतीः प्राप्यान्यतमं हृदीरयति ॥२७॥

तत् ते विष वह विष, रौक्ष्यात् रक्षताथी रुक्षतासे, वातम् वायुर्न वायुको, अशैत्यात् उष्णताथी उष्णतासे, पित्तम् पित्तने पित्तको, सौक्ष्म्यात् सूक्ष्मताथी सूक्ष्मतासे, असृक् शून्ये रक्तको, अव्यक्त- तथा अव्यक्त तथा अव्यक्त, रसत्वात् रसवाणपण्यथी रसवाला होनेसे, कफम् च कर्ने कफको, प्रकोपयति प्रकुपित करे छे प्रकुपित करता है, शीघ्रम् शीघ्रपण्यथी शीघ्र होनेसे, अन्नरसान् च अन्नरसेन अन्नरसोंका, शीघ्रम् शीघ्र जीघ्र, अनुवर्तते अनुवर्तन करे छे अनुवर्तन करता है, व्यवायिभावात् व्यवायीपण्यथी व्यवायी होनेसे, केवलम् आभा सपूर्ण, देहम् देहमा देहमे, आशु ओष्ठम शीघ्र, व्याप्नोति व्याप्त थाय छे व्याप्त होता है, तीक्ष्णत्वात् तीक्ष्णताथी तीक्ष्ण होनेसे, मर्मघ्नम् मर्मघाती छे मर्म-नाशक है, विकासित्वात् विकासीपण्यथी विकासी होनेसे, प्राणघ्नम् च प्राणघातक छे प्राणनाशक है, लघुत्वात् लघुताथी लघु होनेसे, दुरुपक्रमम् भुशुद्धीये चिष्टित्वा कराय येवु छे दुश्चिकित्स्य है, वेष्टयात् विशिष्टताथी विशिष्ट होनेसे असक्तगतिदोषम् स्यात् गति अने दोषनी अटकायत विनानु छे गति और दोषोंकी रुकावटसे रहित है, दोषस्थान- अने दोषना स्थान और दोषके स्थान, प्रकृती तथा रोगीनी प्रकृतिने तथा रोगीकी प्रकृतिको, प्राप्य प्राप्त करीने प्राप्त करके, अन्यतमम् त्रयु दोषो-भाना ओष्ठ दोषनु तीन दोषोंमेंसे किसी एक दोषको, हृदीरयति हि हृदीरय करे छे प्रकुपित करता है ॥२५-२७॥

25-27. By its dryness it provokes the vata, by its heat it provokes the pitta, and by its subtleness it vitiates the blood. By its indistinctness of taste it provokes the kapha and spreads quickly in the body-nutrient fluid. By its diffusive quality it spreads quickly in the entire body. By its acuteness it is injurious to the vital organs and by its expansiveness it destroys life. Owing to its lightness, it is difficult of treatment, and on account of its limpidness its flow cannot be stopped. Having reached the seat of the humor and according to the habitus of the patient, it provokes other complications.

दोषस्थानप्रकृतीः प्राप्य विष यत् करोति—

स्याद्वातिकस्य वातस्थाने कफपित्तलिङ्गमीदृशं ।
तृणमोहारतिमूर्च्छागलग्रहच्छर्दिफेनादि ॥२८॥

वातिकस्य विष वातभृतिवाण पुरुषना विष वान-प्रकृतिवाले पुरुषके, वातस्थाने वाताशयमा रह्यु होय तो वाताशयमे रहा हो तो, कफपित्तलिङ्गम् तु कर् अने पित्तना लक्षणो कफ और पित्तने लक्षण, ईदृश स्यात् ओष्ठ होय छे अने वातना नीचे उठेवा लक्षणो विशेष होय छे योके होते है और वातके निम्नोक्त लक्षण विशेष होते है, तृट् नेवा क- तरस जैसेकि—प्यास, मोह- मोह मोह, अरति- भेयेनी अरति मूर्च्छा- भूर्च्छा मूर्च्छा, गलग्रह- गलग्रह गलग्रह, छर्दि- उदरी वमन, फेनादि झीलु वगेरे फेन आदि ॥ २८ ॥

28. If the patient is of vata habitus and the poison affects the seat of vata, there will be marked symptoms of vata and only slight symptoms of kapha and pitta. They are—thirst, stupor, apathy, fainting, spasm of the throat, vomiting and frothy salivation.

पित्ताशयस्थितं पैत्तिकस्य कफवातयोर्विषं तद्वत् ।
तृट्कासज्वरवमथुकृमदाहतमोतिसारादि ॥२९॥

विषम् विष विष, पैत्तिकस्य पित्तप्रकृतिवाणा पुरुषना
पित्तप्रकृतियाले पुरुषके, पित्ताशय- पित्ताशयमा पित्ताशयमे,
स्थितम् चेत् रक्तु होय तो रहा हो तो, कफवातयो उक्ष
अने वातना लक्षणो कफ और वातके लक्षण, तद्वत्
ओछा होय छे अने पित्तना नीचे उहेला लक्षणो विशेष
होय छे थोके होते है और पित्तके निम्नोक्त लक्षण विशेष
होते हैं, तृट् नेवाडे:- तरस जैसेकि:- प्यास, कास-
उधरस खासी, ज्वर- ज्वर ज्वर, वमथु- वमथु वमन,
कृम- कृम थकावट, दाह- दाह दाह, तमः अंधार
आवर्ण तम, मतिसारादि अतिसार वगेरे अतिसार
आदि ॥ २९ ॥

29. If a patient is of pitta habitus
and the poison affects the seat of
pitta, there will be marked symptoms
of pitta and only slight symptoms of
kapha and vata. They are—thirst,
cough, fever, vomiting, prostration,
burning, darkness of vision and
diarrhea etc

कफदेशगं कफस्य च दर्शयेद्वातपित्तयोश्चैव ।
लिङ्गं श्वासागलग्रहकण्डूलालावमथवादि ॥३०॥

कफस्य च विष उक्षप्रकृतिवाणा पुरुषना कफ
प्रकृतिवाते पुरुषके, कफदेशगस्य चेत् उक्षशयमा न्द्यु होय
तो तो कफाशयमे रहा हो तो वह, वातपित्तयो वात
अने पित्तना वात और पित्तके, लिङ्गम् च लक्षणो
लक्षण, ईषत् दर्शयेत् ओछा अतावे छे अने उक्षना
नीचे उहेला लक्षणो विशेष अतावे छे योउ बताता है
और कफके निम्नोक्त लक्षण विशेष बताता है, श्वास-

नेवाडे:- श्वास जैसेकि- श्वास, गलग्रह- गलग्रह
गलग्रह, कण्डू- कण्डू कण्डू, लाला- लाला लाला,
वमथु-आदि वमन वगेरे वमन आदि ॥ ३० ॥

30. If a patient is of kapha habitus
and the poison affects the seat of
kapha, there will be marked symptoms
of kapha and only slight symptoms of
vata and pitta. They are—dyspnea,
spasm of the throat, pruritus, salivation
and vomiting etc.

दूषीविषस्य लक्षणम्—

दूषीविषं तु शोणितदुष्ट्याहःकिटिमकोठलिङ्गं च ।
विषमेकैकं दोषं संदूष्य हरत्यसूनेवम् ॥३१॥

दूषीविषम् दूषीविष दूषीविष, तु वणी तो, शोणि-
रक्तने रक्तको, दुष्ट्या दूषित करीने दूषित करके, अह-
इहा-इहा फोडे-फुन्सया, किटिम- किटिम किटिम,
कोठ- अने कोठ और कोठ, लिङ्गम् च ओ लक्षणोवाणु
होय छे इन लक्षणवाला होता है. एवम् आ रीते
इस प्रकार, विषम् विष विष, एकैकम् ओउ ओउ एक
एक, दोषम् दोषने दोषको, संदूष्य अधिक दूषित करीने
अधिक दूषित करके, असून् प्राणु प्राणोका, हरति हरे
छे हरण करता है ॥ ३१ ॥

31. The artificial poison vitiating
the blood, causes ulcers and kailoids,
and the poison, vitiating gradually one
after another of the body elements,
kills the man ultimately.

विष तथा मारयति—

क्षरति विषसैजसाऽरुक्

तत् खानि निरुध्य मारयति जन्तुम् ।

पीतं मृतस्य हृदि तिष्ठति

दष्टविद्ययोर्दशदेशो स्यात् ॥३२॥

२९. कफवातयो-कफपित्तयो (१)

३०. तृट्कासज्वरवमथुकृम-तृट्कासज्वरजोषकृम (क व)

३१. कफदेशगं कफस्य च दर्शयेद्वातपित्तयोश्चैव-कफदेशगत

कफाधिकस्य वातपित्तयोश्च दर्शयति (व)

३१ किटिमकोठलिङ्गम्-किटिमकोटलिङ्गम् (क)

३२ तत् खानि निरुध्य-खानि निरुध्याशु (व क)

विष- विषना विषके, तेजसा तेजशी तेजसे, णसृक्
दोड़ीनु रक्तका, क्षरति क्षरणु थाय छे क्षरण होता है,
तत् ते वह, खानि श्रोतेने। श्रोतोको, निरुध्य रोध
करीने रोधकर, जन्तुन् प्राणीने प्राणीको, मारयति भारी
नाणे छे मार डालता है, पीतम् पीधेनु विष पिपा
हुया विष, मृतस्य मरेला मनुष्यना मृत मनुष्यके, हृदि
हृदयमा हृदयमें, तिष्ठति रहे छे ठहरता है, दष्ट- अने
दष्ट और दष्ट, विद्वयो- तथा विद्व मनुष्यमा विष
तया विद्व मनुष्यमें विष, दंष्टदेशे दंष्टना प्रदेशमा दंष्ट
किये हुए प्रदेशमें, स्यात् रहे छे रहता है ॥ ३२ ॥

32. The blood undergoes vitiation due to fiery quality of the poison, and occludes the circulatory channels and kills the man. The poison which has been taken orally lies in the stomach of the deceased, while the poison in one that is stung or bitten lies in the region stung or bitten.

विषमृतस्य लिङ्गानि—

नीलौष्ठदन्तशैथिल्यकेशपतनान्नमङ्गविक्षेपाः ।

शिथिरैर्न लोमहर्षो नाभिहते दण्डराजी स्यात् ॥ ३३ ॥

क्षतजं क्षताच्च नायात्येतानि भवन्ति मरणलिङ्गानि ।

एभ्योऽन्यथा चिकित्स्यास्तेषां चोपक्रमाञ्छृणु मे ३४

नीलौष्ठ- नील छे। नीले होठ, दन्तशैथिल्य-
दांतनी शिथिलता दांतोंका हिलना, केशपतन- पाण
उतरना बालोंका झड़ना, अन्नमङ्ग अन्न आंगवा
अन्नमङ्ग, विक्षेपा अन्नविक्षेप विक्षेप, शिथिरै ढंडी
थीलेना स्पर्श नगेरेथी शीतल द्रव्योंके स्पर्श आदिसे,
लोमहर्षः न ३वाडां छे। न थपां रोमाच न होना,
नाभिहते दाडडी भारवाथी पणु दडसे आघात करने
पर भी, दण्डराजी- दाडडीनी सोण दण्डके आघात

चिह्नका, न स्यात् न छे। न बनना, क्षतजम् अने
दोड़ीनु और रक्तका, क्षतात् च क्षतभाथी क्षतमे,
न जायाति न आवपु न वहना, पतानि ये ये, मरण-
लिङ्गानि मरणनां चिह्नो मृत्युके लक्षण, भवन्ति भाय छे
होते हैं, एभ्यः अथ लक्षणानां ओशी इन लक्षणवालोंसे,
अन्यथा विपरीत लक्षणानां मनुष्ये विपरीत लक्षण-
वाले मनुष्य, चिकित्सा चिकित्सा करना योग्य छे
चिकित्सा करने योग्य है, तेषाम् तेषां उनके, उपक्र-
मान् च उपक्रमे उपक्रम, मे भारी पासेथी सुनसे,
शृणु सीधने सुनो ॥ ३३-३४ ॥

33-34 Cyanosis of the lips, loosening of teeth, falling of the hair, paralysis of the body, rigor mortis, absence of horripilation at the touch of cold, non-formation of contusion-marks on the body in reaction to blows, absence of the flow of blood on inflicting a wound—these are the signs and symptoms of death. Those, in whom the above symptoms are not seen, are to be treated. Now listen to their therapeutics, as I describe it

विषस्य चतुर्विंशत्युपक्रमा —

अन्नारिष्टोत्कर्तननिष्पीडनचूषणाग्निपरिषेकाः ।

अवगाहरक्तमोक्षणयवनविरेकोपधानानि ॥ ३५ ॥

हृदयावरणाञ्जनस्यधूमलेहौषधप्रशमनानि ।

प्रतिस्कारणं प्रतिबिम्बं संज्ञासंस्थापनं लेपः ॥ ३६ ॥

मृतसजीवनमेव च विंशतिरेते चतुर्भिरधिका ।

स्युरुपक्रमा यथा ये यत्र योज्याः शृणु तथा तान् ३७

अन्न अन्न मन्त्र, अरिष्टा- अरिष्टा अरिष्टा, उत्कर्तन
उत्कर्तन उत्कर्तन, निष्पीडन निष्पीडन निष्पीडन,
चूषण- चूषण चूषण, अग्नि अग्नि अग्नि, परिषेका
परिषेका

३३ दण्डराजी स्यात्-दण्डराजी च (ख. घ.)

३४. पतानि भवन्ति-उक्तानि पतानि (ङ)

„ शृणु मे-शृणुत (घ.)

३६ पञ्चमनानि-प्रथमनानि (फ)

३७ अधिका-अभ्यधिका (छ)

„ स्युरुपक्रमा यथा ये-दुरुपक्रमा यथा यत्र (घ.)

॥ व्यपयाति-व्यय याति (४)

विषवेगान्मदसूच्छाविषादहृदयद्रवाः प्रवर्तन्ते ।
शीतैर्विवर्तयेत्तान् वीज्याश्चालोमहर्षात् स्यात् ॥४३॥

ततः पछी पीछे, प्रच्छन- छेडा भारीने प्रच्छन,
शृङ्ग- शी गडीथी सीगी, जलौका जगोथी जौक, द्यधनै.
के शिरावेधनी या शिरावेधसे, रक्तम् रक्तानुं रक्ता,
साव्यम् साव्येषु कर्षु साव करना चाहिए, रक्ते रक्त
रक्त, विषप्रदुष्टे विषथी दूषित थती विषसे दूषित होने
पर, प्रकृतिः प्रकृति प्रकृति, दुष्येत् दूषित धाय छे दूषित
होती है, तत अने पछी मनुष्य और पश्चात् मनुष्य,
प्राणान् प्राणान् प्राणोंका, त्यजेत् त्याग करे छे
त्याग करता है, तस्मात् तेथी इस लिए, अवर्तमानम् न
प्रवर्तता अप्रवृत्त, असृक् दोड़ीने रक्तको, प्रवर्षणे प्रवर्ष-
णेथी प्रवर्षणोंसे, प्रवर्षम् स्यात् प्रवर्तानुं प्रवृत्त करना
चाहिए, सवार्ताकाः बोरी गण्णी कटेरी, त्रिकटु- त्रिकटु
त्रिकटु, गृहधून- धरने धूमाडो घरकी धुवाडी, रजनी-
दण्डर हल्दी, पञ्चलवण पांथेय दण्डेषु पांचों नमक, रोचना
अने गोरोचनानुं और गोरोचनको, चर्षणम् चर्षणम् कर्षु
रगड़े, क्षतिप्रवृत्ते दोड़ी अहु वहेता रक्तकी क्षति प्रवृत्ति
होने पर, वटादिभिः वड वगेरे वटादि, शीतलैः शीतल
द्रव्यैश्च शीतल द्रव्योंसे, लेपः लेप करे। प्रलेपन करे,
वायुः जेय वायु जैसे वायु, अग्नेः अग्निने इक्ष्वावे छे
अग्निको फैलाता है, रक्तम् तेभ रक्त वैसे रक्त, विषा-
धानम् हि विषने इक्ष्वावे छे विषको फैलाता है, तद् ते
वह, शीतैः शीतल शीतल, प्रदेह- लेप लेप, सेक अने
परिषेकाथी और परिषेकोसे, स्कन्दति जमी जग छे
गाढा होता है तस्मिन् अने ते और उसके, स्कन्धे
जमी जग गाढा होने पर, विषवेगं व्यपशति विषने।
वेग हठी जग छे विषका वेग हट जाता है, विषवेगात्
विषना वेगथी विषवेगसे मद- मद मद, मूर्च्छा- मूर्च्छा
मूर्च्छा, विषाद- विषाद विषाद, हृदयद्रवा अने हृदय
वेगनुं वधु और हृदयकी गतिका बढ़ना, प्रवर्तन्ते थाय
छे उत्पन्न होते हैं, तान् तेथीने उनको, शीतैः शीतल

उपशमेथी शीतल उपचारोंसे, निवर्तयेत् मटाडना निवृत्त
करे, आलोमहर्षात् अने ३ वाडा ३ सां थना सुधी और
लोमहर्ष हो वहां तक, वीज्यः च स्यात् पाने। पवन
नाभवे। पंखेकी वायु डालनी चाहिए ॥ ३९-४३ ॥

39 43 Then he should perform
depletion of blood by wet-cupping
with the horn or by leeching or by vene-
section Else the blood being vitiated
by the poison, the entire body gets
vitiating and the man dies Therefore the
blood which does not flow out must be
forced out by means of friction-massage.
The three spices, kitchen soot, turmeric,
the pentad of salt, ox-bile and indian
nightshade make a good rubbing powder
for inducing bleeding. If the blood is
flowing out too much, cooling applica-
tion of the banyan and similar other
trees should be given. The blood is the
vehicle of the poison just as the wind
is of fire So it should be treated with
applications and affusions. As a result
of cooling measures, the blood congea-
les and the blood being congealed
the spreading of the poison is preven-
ted It is owing to the spreading of
the poison that there occur intoxication,
fainting, asthenia and tachycardia So
this should be alleviated by means of
cooling measures and the patient should
be fanned till there is horripilation
owing to the cold induced

४३. शीतैर्विवर्तयेत्तान् वीज्याश्चालोमहर्षात् स्यात्-शीतैर्विवर्त-

येत्तान् इनश्चानु लोमहर्षः स्यात् (ध)

४४. वीज्याश्चालोमहर्षात् स्यात्-न वीज्याश्च लोमहर्षः स्यात् (द ध.)

४५. " " " " -वीज्याश्चलुलोमहर्षः (व)

विषे दशच्छेदाचूषणारिष्टादाहविस्त्रावणवमनविरेकाः —

तरुनिव मूलच्छेदाहंशच्छेदान्न वृद्धिमेति विप्रम् ।

आचूषणमानयनं जलस्य सेतुर्यथा तथाऽरिष्टाः ॥४४॥

त्वङ्मांसगतं दाहो दहति विषं स्नावणं हरति रक्तात् ।
पीतं दमनैः खद्यो हरेद्विरेकैर्द्वितीये तु ॥४५॥

मूलच्छेदात् नेम भूण उपवाधी जिस प्रकार
जड़को काटनेसे, तरु इव वृक्ष नाश पाये छे वृक्ष
नष्ट हो जाता है, दंशच्छेदात् तेम दंश उपवाधी उस
प्रकार दशस्थानको काट डालनेसे, विषम् विष विष,
वृद्धिम् वृद्धि बढ़ने, न एति पामपु नभी नहीं पाता,
आचूषणम् चूसवाधी आचूषणसे, आनयनम् विषने
भहार लाववाभा आवे छे विष बाहिर खीच लिया
जाता है, यथा नेम जैसे, सेतु भंघ बाध, जलस्य
पाणीने रोड़ी दीये छे पानीको रोक देता है, तथा
तेम वैसे, अरिष्टा अरिष्टा विषने रोड़ी दे छे
अरिष्टा विषको रोक देती है, दाहः दाह दाह. त्वङ्मां-
सगतम् आभडी अने मांसमा रहेला त्वचा तथा
मांसमें रहे हुए, विषम् विषने विषको, दहति आगे छे
जला देता है, स्नावणम् रक्तस्नावणम् रक्तस्नाव रक्तात् रक्त-
मांशी विषने रक्तसे विषको, हरति हरे छे बाहिर निकाल
देता है, पीतम् पीयेला विषने पिये हुए विषको. खद्यो
जड़की तुरन्त, दमनै हरेत् वनन डरावीने अन्तर
डाढपु वननसे निकाले, द्वितीये तु भीन वेगमा ते
दूसरे वेगमें तो, विरेकै विरेचनानी अन्तर डाढपु
विरेचनसे निकाले ॥ ४४-४५ ॥

44-45 Just as a tree ceases to
grow when its root is cut, similarly
by the excision of the bite, the effects
of poison cease to develop. By suction
the poison is induced to flow out; and
the amulet ligatures act with regard
to poison as dam acts with regard to
flowing water. Cauterization burns
the poison which has spread into the
skin and the flesh, and depletion
removes the poison from the blood.
The poison which is drunk must be

removed immediately by emesis, and
purgation should be given if symptoms
of the second stage of poisoning have
set in.

सप्तविपवेगानां चिकित्सा—

आदौ हृदयं रक्ष्यं तस्यावरणं विवेद्यथालाभम् ।
मधुसर्पिर्मज्जपयोर्गैरिकमथ गोमयरसं वा ॥४६॥

आदौ प्रथम प्रथम, हृदयम् हृदयनी हृदयकी,
रक्ष्यम् रक्षा डरवी ओई ओ रक्षा करनी चाहिए, मधु-
सर्पिः- मधु, धी मधु, घृत, मज्ज-पय - गैरिकम् मज्ज,
दध, गेरु मज्जा, दूध, गेरु, अथ वा अने और, गोमय-
रसम् गोमया अणुनी रस गोमयाका रस, यथालाभम्
आवरणम् ओभातुं ने काई हृदयरक्षक औषध मणे
इतनेसे जो कुछ हृदयरक्षक औषध प्राप्त हो, विवेद्य ते
भीतु वक्त पीवे ॥ ४६ ॥

46 First, the heart should be well
protected and whatever of the protective
remedies for the heart are available
should be taken. The patient may
immediately take honey, ghee, marrow,
milk, red ochre or the juice of
cowdung.

इक्षुं सुपक्वमथवा काकं निष्पीड्य तद्वस्त्रं वरणम् ।
छागादीनां वाऽसृग्मस्य मृदं वा विवेदाशु ॥४७॥

सुपक्वम् सुपक्व सुपक्व, इक्षुम् शेरडीने रस इक्षुका
रस, अथवा अथवा या, काकम् डागडाना मांसने सारी
रीते पडावी कौएके मांसको सुस्विज कर, निष्पीड्य
नीथोवी निचोड़कर, तत्-रसम् डाढेला तेनी रस निकाला
हुआ उसका रस, छागादीनाम् वा अथवा अथवा वगे-
रेतुं अथवा वकरे आदिका, असृक् दोही रक्त, असृग्
असृग् असृग्, मृदम् वा अथवा सारी या मिट्टी,

४६ मधुसर्पिर्मज्जपयोर्गैरिकमथ-मज्जान मधुघृतगैरिकमथ (रा. घ. ट.)

॥ मज्जपयोर्गैरिकमथ-मज्जानं गैरिकमथ (घ.)

४७. इक्षुं सुपक्वमथवा-दक्ष सुपक्वमथवा (घ. घ. फ.)

॥ वरणम्-वस्त्रम् (घ. ड.)

४५. त्वङ्मांसगत-त्वङ्मांसगतः (क.)

॥ स्नावणं हरति रक्तात्-स्नावणं रक्तात् (घ.)

॥ हरति-स्नावणं (त.)

વરણમ્ જે હૃદયરક્ષક છે જો હૃદયરક્ષક છે, જાણુ તે પુરત વહ શીઘ્ર. વિવેત્ પીના પીવે ॥ ૪૭ ॥

47. Or the patient should immediately take boiled sugarcane juice or the meat-juice squeezed out of crow's flesh, or the blood of the goat and other animals of that group or ash or earth

ક્ષારાગદસ્તૃતીયે શોફહરૈલેક્ષનં સમધ્વમ્બુ ।
ગોમયરસઋતુર્થે વેગે સકપિત્થમધુસર્પિઃ ॥૪૮॥

તૃતીયે ત્રીજા વેગમાં તૃતીય વેગમાં, ક્ષારાગદઃ ક્ષાર-અગદ પિલાવે, સમધ્વમ્બુ મધ અને જલ સહિત મધુ ઓર જલસહિત, ગોફહરૈ શોફદ્રવ્યોથી શોફહર દ્રવ્યોસે, લેક્ષનમ્ લેખન કરવું લેક્ષન કરે, ચતુર્થે ચોથા ચીયે, વેગે વેગમાં વેગમાં, સકપિત્થ-કેઠ કપિત્થ, મધુસર્પિઃ મધ અને ઘીથી યુક્ત મધુ ઓર ઘીએ યુક્ત, ગોમયરસઃ ગોમયના ઝાણુનો રસ પાવે ગોમયકા રસ પિલાવે ॥ ૪૮ ॥

48. In the third stage of toxicosis he should take alkaline antidotes and revulsive drugs that are curative of edema together with honey and water. In the fourth stage of poisoning, he should take the juice of cowdung mixed with wood apple, honey and ghee

કાકાણ્ડશિરીષામ્બાં સ્વરસેનાશ્ચોતનાક્ષને નરુપ્મ ।
સ્વાત્પશ્ચમેઽથ પષ્ટે સંજ્ઞાયાઃ સ્થાપનં કાર્યમ્ ॥૪૯॥

પચ્ચમે પાંચમી વેગમાં પાંચવે વેગમાં, કાકાણ્ડ-કાકાણ્ડ વડી કવચ, શિરીષામ્બા તથા સ્વરસેના તથા શિરીષકે, સ્વરસેન સ્વરસથી સ્વરસે, આશ્ચોતન-આશ્ચોતન આશ્ચોતન, અક્ષને અક્ષન અંજન, નસ્યમ્

૪૮ ગોફહરૈલેક્ષનં-ગોફહરૈશ્ચર્દનં (ધ)

,, ,, -શોફહરચ્ચર્દનમ્ (વ)

૪૯. અક્ષને-અક્ષનમ્ (જ.)

તથા નસ્ય તથા નસ્ય, સ્યાત્ કરવું કરે, પષ્ટે અને છઠા વેગમાં ઓર છઠે વેગમાં, સંજ્ઞાયાઃ સ્થાપનમ્ સંજ્ઞા-સ્થાપન સંજ્ઞાસ્થાપન, કાર્યમ્ કરવું કરના ચારિય ॥ ૪૯ ॥

49. In the fifth stage, he should use eye-salve and nasal medication prepared with the juice of sword bean and black siris; and in the sixth stage measures of resuscitation should be resorted to.

ગોપિત્તયુતા રજની સ્જિષ્ઠામરિચપિપ્પલીપાનમ્ ।
વિષપાનં દષ્ટાનાં વિષપીતે દશનં ચાન્તે ॥૫૦॥

ગોપિત્તયુતા રજની ગોરોચનયુક્ત હળદરનુ આશ્ચોતન વગેરે કરવું ગોરોચનકે સાથ હલ્દીકા આશ્ચોતન આદિ કરે, સ્જિષ્ઠા અને મરીઠ ઓર મરીઠ, મરિચ-મરી કાલી મીર્ચ, પિપ્પલીપાનમ્ ચ તથા પીપરનુ પાન હિતકર છે તથા પિપ્પલીકા પાન હિતકર છે, અન્તે છેલ્લા વેગમાં અન્તિમ વેગમાં, દષ્ટાનામ્ સર્પથી દશ પામેલને સર્પદંટોંકો, વિષપાનમ્ વિષપાન વિષપાન વિષપીતે તથા વિષ પીધેલને તથા વિષપીતકો, દશનમ્ ચ સર્પથી ડસાવવો સર્પ કટવાના હિતકર છે ॥ ૫૦ ॥

50 He should be given a potion of turmeric, madder, black pepper and long pepper mixed with ox-bile. Finally in the seventh stage he must take a potion of vegetable-poison in cases of poisonous bites, and bites by poisonous animals in the case of vegetable poisoning

વિષહરા અગદયોગા —

શિલ્પિષિષ્ઠાચ્યુતં સ્યાત્ પલાશવીજમ્ગદો મૃતેષુ વરઃ
વાર્તાકુપાણિતાનારધૂમ્ગોપિત્તલિષ્ઠં વા ॥૫૧॥

૫૦ ગોપિત્તયુતા રજની-ગોપિત્તયુક્તરજની (વ)

,, દંશનં ચાન્તે-નાશને વાતે (ધ)

૫૧. મૃતેષુ વર-મૃતેષુ મઃ (લ ડ)

,, વર-હિતઃ (વ.)

मृतेषु मरी गयेला जेवा मनुष्यो भाटे विषसे मृतवत् प्रतीत होते हुए मनुष्योंके लिए, क्षिप्रिक्तार्ध-युतम् अर्धुं भोरतु पित्त भेजवेला मयूरपित्तके आधे भागके साथ, पलाशबीज-आम्रानां भीज आपनां भी डाकके बीज मिलाकर देना यह वरः श्रेष्ठ उत्तम, अगद स्यात् औषध छे औषध है, वार्ताकु-भोरी गण्डी कटेरी, काणित-गोण्डी राय राव, अगारवृक्ष-धरने धूम्रः प्रहधूम, गोपित्त-गायनं पित्त गोरोचन, निम्बम् वा अने लीमडो पानां और नीम पिलावे ॥ ५१ ॥

51 In the eighth stage, when the patient is apparently dead, the antidote of palas seeds mixed with double its quantity of peacock's bile is good, or of indian night-shade, treacle, kitchen soot, ox-bile and neem

गोपित्तयुतैर्गुटिका सुरसामन्थिद्विरजनीमधुककुष्ठैः शस्ताऽमृतं तुल्या शिरीषपुष्पकाकाण्डकरसैर्वा ५२

गोपित्तयुतैः गोपित्तयुक्त गोपित्तयुक्त, सुरसा-मन्थि- सुरसा, पीपरीमूल सुरसा, पिप्पलीमूल, द्विरजनी- ६०६२, ६२६०६२ हल्दी, दारुहल्दी, मधुक-नेडीमधु मुलहठी, कुष्ठ अने उठथी और कूठसे, शिरीष-पुष्प- अथवा सरसजनां दूध अथवा शिरीषपुष्प, काकाण्डकरसै वा अने डाडाडना रसथी भनावेदी और काकाण्डके रससे बनाई हुई, गुटिका गोपित्त गोल्या, शस्ता प्रशस्त प्रशस्त, अमृतं तुल्या च अने अमृत समान छे और अमृततुल्य हैं ॥ ५२ ॥

52. The pills prepared of cow's bile, holy basil, root of long pepper, turmeric indian berberry, liquorice, and costus, or of the juice of siris flowers and sword bean act like ambrosia.

काकाण्डसुरसगवाक्षीपुनर्नवावायसीशिरीषफलैः ।

- ५२ गुटिका-गुलिका (ब ज)
 , सुरसामन्थिद्विरजनी-सुरसामाद्विरजनी (ब)
 , द्विरजनी-द्विरजनी (त)

उद्वन्धविषजलमृते लेपोपधिनस्यपानानि ॥५३॥

उद्वन्ध- ३।साधी भरेला जेवा फासीसे मरे हुए के तुल्य, विष विषयी भरेला जेवा विषसे मरे हुएके तुल्य, जलमृते अथवा जलधी भरेला जेवा मनुष्य भाटे अथवा जलसे मरे हुए के तुल्य मनुष्योंके लिए, काकाण्ड- डाडाडना काकाण्ड, सुरस- सुरसा सुरसा गवाक्षी- ४०६२६० इन्द्रायण, पुनर्नवा- साटेडी गदहपुरजा, वायसी- पीपुडी मकोय, शिरीषफलैः अने सरसजनां दूधथी तैयार करेला और शिरीषके बीजोंसे तैयार किये हुए लेप-लेप लेप, उपधि- उपधि उपधि, नस्य- नस्य नस्य, पानानि अने पान प्रशस्त छे और पान प्रशस्त है ॥ ५३ ॥

53 Applications, scalp-incisions, errhines and potions may be prepared out of the fruits of sword bean holy basil, colocynth, hog's weed, black nightshade and siris for the cure of those that are apparently dead as a result of strangulation, by poison or drowning in water

स्पृक्काप्लवस्थौजेयकांक्षीशैलेयरोचनागरम् ।
 ध्यामककुङ्कुमभांसीसुरसात्रैलालकुष्ठमम् ॥५४॥
 बृहती शिरीषपुष्पं श्रीवेष्टकपञ्चचारटिविशालाः ।
 सुरदारुपञ्चकेशरसावरकमनःशिलाकौन्त्यः ॥५५॥
 जात्यर्कपुष्परसरजनीद्वयहिङ्गुपिप्पलीलाक्षाः ।
 जलमुद्रपर्णिचन्दनमधुकमदनसिन्धुवाराक्ष ॥५६॥
 शम्पाकलोध्रमयूरकगन्धफलानाकुलीविडङ्गाश्च ।
 पुष्ये संहृत्य समं पिष्ट्वा गुटिका विधेया स्युः ॥५७॥

५३. लेपोपधिनस्यपानानि-लेपाजननस्यपानानि (क व)
 , , , -लेपोपधिनस्यपानानि (व)
 , , , -लेपोपधिनस्यपानानि (ध)
 ५४ कौन्त्य -बालम् (व)
 ५६ अर्कपुष्परसरजनी-अर्कपुष्परसरजनी (व)
 ५७ गन्धफला-गन्धफली (ख व ड)
 , विडङ्गाश्च-विडङ्गं च (ध)
 , गुटिका-गुलिका (घ.)

સ્પૃક્ષા- સ્પૃક્ષા સ્પૃક્ષા, પ્લવ- કેવડીમોથ કેવડી-
મોથા, સ્થોણેય- સ્થોણેયક સ્થોણેયક, કાંક્ષી- કૃતકડી
કાંક્ષી, શૈલેય- શૈલેય શૈલેય, રોચના- ગોરોચન ગોરોચન,
તગરમ્ તગર તગર, ધ્યામક- ધ્યામક ધ્યામક, કુક્કુમ-
કેસર કેસર, માંસી- જટામાંસી જટામાંસી, સુરસામ-
સુરસાની મંજરી સુરસામ, પ્લા- એલચી ઇલાયચી,
ખાલ- હરતાલ હરિતાલ, કુષ્ઠમ્ ખેર જૈર, વૃહતી ઊભી
ભોરીંગણી વનમાટા, શિરીષપુષ્પમ્ સરસડાનાં ફૂલ
શિરીષપુષ્પ, શ્રીવેષ્ટક- ગધબિરોજ ગવવિરોજા, પદ્મ-
કમળ કમલ, ચારટિ- સ્થલપદ્મ સ્થલકમલિની, વિશાલાઃ
ધન્વાનુશુભીન્દ્રાયન, સુરદાર- દેવદાર દેવદાર, પદ્મકેશર-
કમળનાં કેસર કમલકેસર, સાવરક સાવરક સાવર
લોધ, મનઃશિલા- મનઃશિલ મૈનસિલ, કૌન્ત્ય- રેણુક-
ખીજ રેણુકા, જાતિ- ચમેલી ચમેલી, અર્કપુષ્પ- અને
આકડાનાં ફૂલનેાં બૌર આકડાનાં ફૂલકા, રસ- રસ રસ,
રજનીદ્વય- હળદર, હાલુહળદર હલ્દી, દારુહલ્દી, હિન્દુ-
હિંગ હીંગ, પિપ્પલી- પીપર પિપ્પલી, લાક્ષા- લાખ
લાક્ષા, જલ- વાળો સસ, મુદ્ગપર્ણિ- જગલી મગ
મુદ્ગપર્ણી, ચન્દન- ચન્દન ચન્દન, મધુક- જેઠીમધ
મુલદૂઠી, મદન- મીઠળ મૈનફલ, સિન્ધુવારા ચ નગોડ
મેડરી, શામ્પાક- ગરમાળો અમલતાસ, લોધ- લોધર
લોધ, મયૂરક- અધેડો ચિત્તિડા, ગન્ધફલા- ઘઉંલા
પ્રિયકુ, નાકુલી- નોળવેલ ફેંગરમૂલ, વિડક્ષા- ચ વાવડિંગ
વાયવિડંગ, પુષ્પે ઓએને પુષ્પ નક્ષત્રમાં અને પુષ્પ
નક્ષત્રમે, સહૃદય લાવી લેકર, સમન્ અને સરખે ભાગે
બૌર સમ ભાગમે, પિષ્ટા પીસી પીસકર, ગુટિકા
ગોળીઓ ગોલિયા, વિષેયા- સ્યુઃ બનાવવી બેઈએ
બનાવી ચાહિયે ॥ ૫૪-૫૭ ॥

54-57 Melilot, rushnut, glory tree,
yellow ochre, lichen, gall stone, indian
valerian, ginger grass, saffron, nardus
the seed-blossom of holy basil, small
cardamom, yellow arsenic, catechu,
yellow-berried nightshade, siris flow-
ers, pine resin, beetle killer, colocynth,
deodar, lotus anthers, sabar lodh, red
arsenic, fragrant piper, jasmine flowers,

flowers of mudar, turmeric, indian berbe-
rry, asafetida, long pepper, lac, nut-
grass, wild green gram, red sandal, liquo-
rice, emetic nut, chaste tree, purging
cassia, lodh, rough chaff, perfumed
cherry, indian groundsel and embelia,
take the above mentioned articles in
equal quantities under the asterism of
Pushya, pulverise them and make
into pills.

સર્વવિષઘ્નો જયકૃદ્વિષમૃતસંજીવનો જ્વરનિહન્તા ।
ધ્રેયવિલેપનધારણધૂમગ્રહણૈર્મૃદ્ધસ્થશ્ચ ॥૫૮॥
મૃતવિષજન્ત્વલક્ષ્મીકાર્મણમન્ત્રાદ્યશન્યરીન્ હન્યાત્
દુઃસ્વપ્નસ્ત્રીદોષાનકાલમરણામ્બુચૌરભયમ્ ॥૫૯॥
ઘનધાન્યકાર્યસિદ્ધિઃ શ્રીપુષ્ટ્યાયુર્વિવર્ધનો ઘન્યઃ ।
મૃતસંજીવન એવ પ્રાગમૃતાદ્ભક્ષણા વિહિતઃ ॥૬૦॥
इति मृतसंजीवनोऽगदः ।

અમૃતાદ્ અમૃતની ઉત્પત્તિથી અમૃતકી ઉત્પત્તિકે, પ્રાક્
પહેલાં પહેલે, બ્રહ્મણા બ્રહ્માએ બ્રહ્માસે, વિહિતઃ બનાવેલ
બનાયા હુઆ, એવ. આ. યહ, મૃતસંજીવનઃ મૃતસંજી-
વન અગદ મૃતસંજીવન અગદ, સર્વવિષઘ્નઃ સર્વવિષઘ્ન
સર્વ વિષોંકા વિનાશક, જયકૃત્ જય આપનાર વિજયપ્રદ,
વિષમૃત- વિષથી મરેલાને વિષસે મૃતકો, સંજીવનઃ
જીવડનાર જીલાનેવાલા, જ્વરનિહન્તા અને જ્વરદ્ધ છે
બૌર જ્વરાવેનાશક હે, ધ્રેય- સૂંધવાથી સૂંધનેસે, વિલેપન-
વિલેપન કરવાથી વિલેપન કરનેસે ધારણ- ધારણ
કરવાથી વારણ કરનેસે, ધૂમગ્રહણૈ ધૂમપાન કરવાથી
ધૂમપાન કરનેસે, ગૃહસ્થઃ ચ અને ઘરમાં રાખવાથી
આ અગદ બૌર ઘરમેં રાખનેસે યહ અગદ, મૃત- મૃત મૃત,
વિષ- વિષ વિષ, જન્તુ- જન્તુ જન્તુ, અલક્ષ્મી- અલક્ષ્મી
અલક્ષ્મી, કાર્મણ- કાર્મણ કાર્મણ, મન્ત્ર- મન્ત્ર મન્ત્ર,
અગ્નિ- અગ્નિ અગ્નિ, અશનિ- વજ્ર વજ્ર, અરીન્ શત્રુઓ
શત્રુઓ, દુઃસ્વપ્ન- ખરાબ સ્વપ્ન બૂરે સ્વપ્ન, સ્ત્રીદોષાન્
સ્ત્રીદોષ સ્ત્રીદોષ, અકાલ- અકાલે અકાલમેં, મરણ-
મરણ મૃત્યુ, અમ્બુચૌરમયન્ જલનેાં ભય અને ચોરનેાં

अथ जलका भय और चोरका भय, इन्यात् ओओने
होए छे उनका निवारण करता है धन- धन धन, धान्य-
धान्य धान्य कार्य- अने धार्यनी और कार्यकी, सिद्धि-
सिद्धि आपे छे सिद्धि देता है, श्री- तेभज लक्ष्मी एव
लक्ष्मी, पुष्टि- पुष्टि पुष्टि, आयुः- अने आयुष्यने और
आयुको, विवर्धन वधारे छे बढ़ाता है, धन्य तथा
अभ्युदय करे छे और अभ्युदय करता है ॥ ५८-६० ॥ इति
आ यह, मृतसंजीवन मृतसंजीवन मृतसंजीवन, अगदः
अगद छे अगद है ।

58-60 This pill counteracts all kinds
of poison, gives success in treatment,
and brings back to life those apparently
dead by the effects of poison, and
is a febrifuge. By smelling it, by
its application, by wearing it on
the body, by fumigation with it and
by keeping it in the house, all dangers
from evil spirits, poisonous creatures,
poverty, black magic, fire, lightning
and foes are destroyed. It also obviates
the fear of bad dreams poisoning by
women, premature death, drowning and
fear of thieves. It bestows wealth, good
crops and success in undertaking
auspiciousness, plumpness, long life and
wealth. Thus has been described the
antidote that revives the dead (Mrita-
Sanjeevana).

विषे मन्त्रयोगः—

मन्त्रैर्धमनीबन्धोऽवमार्जनं कार्यमात्मरक्षा च ।
दोषस्य विषं यस्य स्थाने स्यात्तं जयेत्पूर्वम् ॥६१॥

मन्त्रैः मन्त्रोत्थी मन्त्रोत्थे, धमनीबन्धः धमनी-
बन्धे धमनीबन्धन, अवमार्जनम् अवमार्जनं अव-
मार्जन, कार्यम् आत्मरक्षा च अने आत्मरक्षा करवा

लोई ओ और आत्मरक्षण करना चाहिए, विषम् विष
विष, यस्य ते जिस, दोषस्य दोषना दोषके, स्थाने
स्थानम् स्थानमें, स्यात् हो हो, तम् तेने उसको, पूर्वम्
प्रथम प्रथम, जयेत् अतवे लोई ओ जीतना
चाहिए ॥६१॥

61 The tourniquet application,
and stroking the poison down
should be done to the accompaniment
of chanting of incantations and also
the protection of oneself from evil
spirits. That humor should be first
subdued in whose habitat the poison
has got localised.

दोषस्थानभेदेन विषचिकित्सा—

वातस्थाने स्वेदो दध्ना नतकुष्ठकल्कपानं च ।
घृतमधुपयोऽम्बुपानावगाहसेकाश्च पित्तस्थे ॥६२॥

वातस्थाने ले विष वातस्थानम् रहु होय तो
वातस्थानमें यदि विष रहा हो तो, स्वेद स्वेदन करवुं
लोई ओ स्वेदन करना चाहिए, दध्ना अने दही साथे
और दहीके साथ नत- तगर तगर, कुष्ठकल्क- तथा
कुठना कुठकुठ तथा कूठके कल्कका, पानम् च पान करवुं
पान करना चाहिए, पित्तस्थे ले विष पित्तस्थानम्
रहु होय तो यदि विष पित्तस्थानमें रहा हो तो, घृत-
मधु-पय - घी, मध, दूध घी, गहद, दूध अम्बुपान-
अने जलपान पान और जलका पान, अवगाह-सेका. च
तेभज अवगाहन तथा परिषेक करवा एव अवगाहन
तथा परिषेक करना चाहिए ॥ ६२ ॥

62 When it is in the abode of the
vata, the procedures taken should be
sudation and a potion of curds mixed
with the paste of indian valerian and
costus. When it is in that of the pitta,
potion, tub-bath and affusion with ghee,
honey, milk and water should be
given.

क्षारागदः कफस्थानगते स्वेदस्तथा सिराव्यधनम् ।
दूषीविषेऽथ रक्तस्थिते सिरा कर्म पञ्चविधम् ॥६३॥

कफस्थानगते जे विष कफस्थानमें रहा हो तो, क्षारागद क्षारा-
गद क्षारागद. स्वेद स्वेदन स्वेद, तथा तथा तथा,
सिराव्यधनम् सिरावेध कर्वा सिरावेध करना चाहिए,
अथ दूषीविषे अने जे दूषीविष और यदि दूषीविष,
रक्तस्थिते रक्तमां रहु होय तो रक्तमें रहा हो तो,
सिरा सिरावेध सिरावेध, पञ्चविधम् कर्म तथा पञ्चविधम्
कर्वा तथा पञ्चकर्म करना चाहिए ॥६३॥

63 When it is in the habitat of
kapha alkaline antidotes as also sudation
and venesection should be tried. When
an artificial and slow poison is in the
blood, blood-letting and all the pentad
of purificatory procedures should be
resorted to.

भेषजमेवं कल्प्यं भिषग्विदाऽऽलक्ष्य सर्वदा सर्वम् ।
स्थानं जयेद्धि पूर्वं स्थानस्थस्याविरुद्धं च ॥६४॥

एवम् जे भिषाणु इस प्रकार, भिषग्विदा विद्वान्
वैद्य विद्वान् वैद्य, आलक्ष्य भिषाणु विचार करी देखकर,
सर्वदा सर्वदा सर्वदा, सर्वम् भेषजम् सर्व औषधनी
सब औषधकी, कल्प्यम् कल्पना करवी कल्पना करे,
स्थानम् वातादिस्थानमां रहेला वात वगेरेने वातादि-
स्थानमें रहे हुए वातादिको, पूर्वम् पहले पहले, जयेत्
हि जितवा जीते, स्थानस्थस्य अने वातादिस्थानमां
रहेला विषने और वातादिस्थानमें रहे हुए विषको,
अविरुद्धम् च जे चिकित्सा विरुद्ध न होय ते
करवी जेधो जे चिकित्सा विरुद्ध न हो वह
करनी चाहिए ॥ ६४ ॥

64 Treatment should be prescribed
in this way by the wise physician,

६३. क्षारागद - क्षारोऽगद (घ)
,, सिराव्यधनम् - सिरावेध (घ फ. व)
,, सिरा कर्म - विज्ञाय कर्म (घ त.)

always after full consideration of all
the factors The habitat of the poison
should first be attacked and the treat-
ment should not be antagonistic to
the particular humor abiding there

विषसकमणार्थमुपधानम्—

विषदूषितकफमार्गः स्रोतःसंगोघरुहवायुस्तु ।
मृत इव भ्रूमेन्मर्त्यः स्यादसाध्यलिङ्गं विहीनश्च ॥६५॥
चर्मकषायाः कलकं विल्वसमं मूर्ध्नि काकपदमस्य ।
कृत्वा दद्यात्कटभीकटुकटफलप्रथमनं च ॥६६॥

विष- विषयी विषसे, दूषित- दूषित अथवा दूषित हुए,
कफमार्ग कफमार्गवाला कफमार्गवाले, मर्त्य तु मनुष्यना
मनुष्यका, स्रोत सरोध- स्रोते। अथ अर्धजवाली स्रोतके
बन्ध हो जानेसे, रुहवायुः वायु रोहाई अथ छे वायु
रुका रहता है, मृत. तेथी ते मृतप्राय पुरुषनी इस लिए
मरणासन्न पुरुषके, इव ऐसे सहज, भ्रूमेन् भ्रूमेन् ले छे
श्वास लेता है, असाध्य जे ते असाध्य यदि वह असाध्य,
लिङ्ग. लक्षणवाली लक्षणोंसे, विहीन च रहित रहित,
स्यात् होय तो होता है तो, अस्य अनेा इसके, मूर्ध्नि
माथे शिर पर, काकपदम् काकपद काकपद, कृत्वा करी
करके, चर्मकषायाः चर्मकषायाः चर्मकषायाः, विल्वसमम्
ऐक पल एक पल, कलकम् कलक कलको, दद्यात्
भूकवे लगावे, कटभी- कटभी कटभी, कटुक. त्रिकटु त्रिकटु,
कटफल अने कायकला और कायकला, प्रथमनम् च
अधमन करवुं प्रथमन करे ॥६५-६६॥

65 66 If a man has his channels
of kapha vitiated by poison and the
passage of his vata obstructed due to
occlusion of channels and as a result,
he breathes like a dying man but does

६६ कृत्वा दद्यात्कटभी-कृत्वा कुर्यात्कटभी (ख)

,, दद्यात्-कुर्यात् (उ)

,, कटभीकटुकटफलप्रथमनं च- कटभीजालिनीकटुकै प्रथमन
च (फ ड)

,, ,, -कटुकोठफलप्रथमनं च (फ.)

not show symptoms of incurability, he may be treated in the following manner. A crow-foot-like incision should be made over the top of his scalp and 4 tolas of the paste of soap pod should be applied over it and insufflation of the pulvis of white siris, kurroa and box-myrtle should be given

छागं गव्यं माहिषं वा मांसं कौकुटमेव वा ।
दद्यात् काकपदे तस्मिन् ततः संक्रमते विषम् ॥६७॥

छागम् अङ्कुरा बकरे गव्यम् गाय गाय, माहिषम् वा भेस भेस, कौकुटम् एव वा अथवा कूड्डानु अथवा मुर्गेके, मांसम् भांस मांसको, तस्मिन् ते उप. काकपदे डाडपडे उपर काकपदके ऊपर, दद्यात् भूडु रक्वे, तत तेथी इससे, विषम् विष विषका, संक्रमते संक्रमण करे छे संक्रमण होता है ॥ ६७ ॥

67. The flesh of the goat, cow, buffalo or cock should be placed over the scarified area. Thus treated, the poison comes out

विषे नस्यम्—

नासाक्षिकर्णजिह्वाकण्ठनिरोधेषु कर्म नस्तः स्थात् ।
वार्ताकुबीजपूरज्योतिष्मत्यादिभिः पिष्टैः ॥६८॥

नासा नाक नाक, अक्षि- आंख आंख, कर्ण- डान कान, जिह्वा- जीभ जीभ, कण्ठ- अने ड डान और कंठके, निरोधेषु निरोधभा निरोधमें, पिष्टैः डड्ड डरेखा कल्क किये गये, वार्ताकु- डीकी डोरी गण्डी वनभाटा, बीजपूर- भीजेरु बिजौरा, ज्योतिष्मत्यादिभिः भाडडागण्डी वगेरेथी मालकागनी आदिसे, नस्त कर्म नस्यकर्म नस्यकर्म, न्यात् करेव करना चाहिए ॥ ६८ ॥

६७. छाग गव्य माहिष वा
मांस कौकुटमेव वा
दद्यात् काकपदे तस्मि
न्ततः संक्रमते विषम्

—छाग गव्यमाहिषा ।
विककौकुटाब्जमांसं च ।
दद्यात् काकपदोपरि ।
मत्तेविषेणैव सङ्गता ।
(ख. घ. ङ. च फ.)

६८. नासाक्षि -प्राणाक्षि (घ.)

68. In a condition of obstruction in the nose, eyes, ears, oral cavity and the throat, nasal medication with the pulvis of seeds of the indian night-shade, citron, staff tree and similar other drugs may be administered

विषे अञ्जनम्—

अञ्जनमक्ष्युपरोधे कर्तव्यं वस्तमूत्रपिष्टैस्तु ।
दारुव्योषहरिद्राकरवीरकरजनिम्बसुरसैस्तु ॥६९॥

अक्ष्युपरोधे तु आंखना उपरोधभा आखोंके उपरोधमें, वस्तमूत्र- अङ्कुरना मूत्रभा बकरेके मूत्रसे, पिष्टैः वाटेड पीसे हुए दारु- डोरी देनदारु, व्योष- त्रिडु त्रिडु, हरिद्रा- डोरी हल्दी, करवीर- डरेख कनेर, करज- डरेख ठीठोहरी, निम्ब- डीमडे नीम, सुरसै तु अने तुलसी ऐऐथी और तुलसी इनसे, अञ्जनम् अञ्जन अञ्जना, कर्तव्यम् करेव करे ॥ ६९ ॥

69. In impairment of the vision, collyrium made of the paste of deodar, dry ginger, black pepper, long pepper, turmeric, indian oleander, indian beech neem and holy basil prepared with goat's urine, should be used

विषे गन्धहस्तिनामागद.—

श्वेता वचाऽश्वगन्धा

हिङ्गवमृता कुष्ठसैन्धवे लघुतम् ।

सर्पपकपित्थमध्यं

दुण्डुककरजबीजानि ॥७०॥

व्योषं शिरीषपुष्पं द्विरजन्यौ वंशलोचनं च समम् ।
पिष्ट्वाऽजस्य मूत्रेण गोश्वपित्तेन सप्ताहम् ॥७१॥

६०. करजनिम्बरसस्तु—करजसुरसैस्तु (ख)

७०. अश्वगन्धा—विडङ्ग (घ फ)

, , —सुगन्धाम् (व.)

, दुण्डुक—वधूक (घ फ व)

७१. व्योष—वृहती (घ फ)

, द्विरजन्यौ—द्वे च निशे (घ त)

, वंशलोचन—वंशलेखन (घ फ)

, पिष्ट्वाऽजस्य मूत्रेण गोश्वपित्तेन—पिष्ट्वाऽजस्य वस्तमूत्रेण गोश्व-
पित्तेन (घ ङ.)

(5) 1304- " "

[illegible]

॥ ७०-७६ ॥ इति आ यह, गन्धहस्तिनामा अगदः
'गन्धहस्ती' नामने। अगद छे 'गन्धहस्ती'
नामका अगद है।

70-76 Take equal parts of white mussel shell creeper, sweet flag, winter cherry, asafetida, guduch, costus, rock salt garlic rape seed, pulp of the wood apple, indian calosanthus, seeds of indian beech, dry ginger, black pepper, long pepper, siris flower, turmeric indian berberry and bamboo manna, pulverise them and impregnate alternately with goat's urine and cow's and horse's bile for seven days, this cures quickly the poison lodged in the head. Used as a collyrium, it cures all pains due to fever, spirit possession, acute intestinal irritation, dyspepsia, fainting, insanity, epilepsy, cataract, Patala, Nee- lika, diseases of the head (pterygium), dry eye, Paka, Pilla, Arbuda, Arma, itching and night-blindness, wasting, weakness, alcoholism, anemia and fainting. Used as an application, it cures poisoning, and poisonous wounds, licks, bites and potion. It should be painted on the anus in swollen piles, and on vaginal region of women in case of obstructed labor, and on the forehead in severe coryza. It is good as an application in conditions of enlargement of the scrotum, keloids, dermatosis, leucoderma, bullous eruption etc. This perfumed elephant antidote eradicates disorders due to toxicosis, even as an elephant uproots trees. Thus has been described

the perfumed elephant antidote known as 'Gandha-hasti'.

विषे महागन्धहस्तिनामागदः —

पत्रागुरुमुस्तैला निर्यासाः पञ्च चन्दनं स्पृक्का ।
त्वङ्नलदोत्पलबालकहरेणुकोशीरवन्यनखाः ॥७७॥
सुरदारुकनककुङ्कुमध्यामककुष्ठप्रियङ्गुवस्तगरम् ।
पञ्चाङ्गानि शिरीषाद्योषालमनःशिलाजाज्यः ॥७८॥
श्वेतकटभीकरञ्जौ रक्षोघ्नी सिन्धुवारिका रजनी ।
सुरसाञ्जनगैरिकमञ्जिष्ठानिम्बनिर्यासाः ॥७९॥
वंशत्वगश्वगन्धाहिङ्गुदधित्थाम्लवेतसं लाक्षा ।
मधुमधुकसोमराजीवचारुहारोन्नतातगरम् ॥८०॥
अगदोऽयं वैश्रवणायाख्यातख्यम्बकेण वष्टयङ्गः ।
अप्रतिहतप्रभावः ख्यातो महागन्धहस्तीति ॥८१॥
पित्तेन गवां पेथ्यो गुटिकाः कार्यास्तु पुष्ययोगेन ।
पानाञ्जनप्रलेपैः प्रस्तावयेत् सर्वकर्मणि ॥८२॥

पत्र- तमाक्षपत्र तेजपात, अगुरु- अजर अगुरु,
मुस्त- नागर भेद्य मोथा, एलाः श्वेद्यी इलायची,
पञ्च निर्यासाः पांथ जलना गुद पाच प्रकारके गोंद,
चन्दनम् चन्दन चन्दन, स्पृक्का स्पृक्का, त्वक्-
तल दालचीनी, नलद- जटामांसी जटामासी, उत्पल-
नीलकमल, बालक- वाणो सुगन्धवाला,
हरेणुक- रेणुकी रेणुका, उशीर वीरजुने वाणो
खम, वन्य- केवडीभेद्य केवटीमोथ, नखा नभला
नखी, सुरदारु- देवदारु देवदारु, कनक- लाय नाग-
केसर रक्त नागकेसर, कुङ्कुम- केसर केसर, ध्यामक-

७७ वन्यनखा -व्याघ्रनखा (ख ष ड.)

७८ शिलाजाज्य-शिलायष्टी (थ.)

७९ श्वेतकटभीकरञ्जौ रक्षोघ्नी-श्वेता कटभी करञ्जो रक्षोघ्नी (घ)
-श्वेता कटभी करञ्जो रक्षोघ्नी (घ.)

८१ सुरसाञ्जन-सुरसरसाञ्जन (छ.)

८२ निम्बनिर्यासा-निम्बपत्रनिर्यासा (घ.)

८० अचारुहारोन्नतातगरम्-अचारुभया रोचना = गवान् (फ)

८ ख्याता-स्मृता (व)

८२ पेथ्यो गुटिका-पेथ्या गुलिका (घ)

८१ गुटिका-गुलिका (ज)

આમક, કુષ્ઠ કઠ કૂઠ, પ્રિયંગુવઃ ધઉલા પ્રિયુ, તગરમ્ તગર તગર, શિરીષાદ્ સરસડાનાં શિરીષકે, પચ્ચાન્નાનિ પંચાંગ પંચાગ, વ્યોષ- ત્રિકટુ ત્રિકટુ, આલ- હરતાલ હરિતાલ, મનશિલા- મનશિલ મૈનસિલ, અજાગ્ય ઓરુ જીરા, શ્વેતકટમી- શ્વેત વાપુઆ શ્વેત કટમી, કરજૌ- કરજ ઠીઠોદરી, રજોઘ્ની વજ વચ, સિન્ધુવારિકા નગોડ સંભાલુ રજની હળદર હલ્દી, સુરસા તુલસી તુલસી, અજ્ઞન- રસાજન અજ્ઞન, ગૈરિક- સોનાગેરુ ગૈરિક, મજ્જિષ્ઠા- મજ્જ મજીઠ, નિમ્બ- લીમડાનાં પાન નીમકે પત્તે, નિર્યાસાઃ લીમડાનેા ગુદ નીમકા ગોદ, વંશસ્વક્ વાંસની છાલ વામકી છાલ, અશ્વગંધા- આસોદ અસગંધ, હિંદુ- હિંગ હીંગ, વધિત્ય કોઠ કૈય, અમ્લવેતસમ્ અમ્લવેતસ અમ્લવેતસ, કાષ્ઠા લાખ લાક્ષા, મધુ- મધુ મધુ, મધુક બેઠીમધુ મુલહઠી, સોમરાજી- બાવળી વાકુલી, વચા- વજ વચ, રુદા- વાદો વદક, રોચના- ગોરોચન રોચના, તગરમ્ તગર તગર, પષ્ટ્યજ્ઞઃ આ સાઠ આગવગોાં ઇન સાઠ દ્રવ્યોવાલા, અયમ્ આ યહ, અગદઃ અગદ અગદ, ત્ર્યમ્બકેણ ત્ર્યમ્બકે ત્ર્યમ્બકે નૈશ્રવણાય કુબેરને કુવેરકો, આશ્વાત કલો હતો કહા થા, અપ્રતિહત- અપ્રતિહત અપ્રતિહત, પ્રભાવઃ પ્રભાવવાળો તે પ્રભાવવાળા વહ મહાગન્ધહસ્તી 'મહાગન્ધહસ્તી' 'મહાગન્ધહસ્તી', ઇતિ એ નામે ઇસ નામસે, ક્ષ્યાત. પ્રસિદ્ધ છે પ્રસિદ્ધ છે, પુણ્યયોગેન પુણ્ય નક્ષત્રના યોગમાં પુણ્ય નક્ષત્રમે, ગવામ્ ગાયના ગાયકે, પિત્તેન પિત્તમાં પિત્તસે, વેણ્ય. વાટીને પીસકર, ગુટિકાઃ તુ તેની ગોળાઓ ગોળિયા, કાર્યા બનાવવી વનાવે, પાન- આ અગદ પાન યહ અગદ પાન, અજ્ઞન- અજ્ઞન અજ્ઞન, પ્રલેપે અને લેપ કરવાથી ઓર લપસે, સર્વ- કર્મણિ સર્વકર્મો સર્વ કર્મોકો, પ્રસાધયેત સાધે છે સિદ્ધ કરતા હૈ ॥ ૭૭-૮૨ ॥

77-82 Cinnamon leaves, eaglewood, nut-grass. small cardamom, the pentad of gummy exudations red sandal, melilot, cinnamon bark, nardus, blue water lily, fragrant sticky mallow, fragrant piper, cuscus grass, rushnut, shell, deodar, fragrant poon, saffron,

ginger grass, costus, perfumed cherry, indian valerian, the five parts of siris tree (flowers, fruits, leaves, root and bark), dry ginger, black pepper, long pepper, red arsenic, cumin seeds, white siris, indian beech, jungle cork tree, sweet flag chaste tree, turmeric, holy basil, the dry extract of indian berberry, red ochre, indian madder, the gum of neem tree, the bark of the bamboo, winter cherry, asafetida, wood apple, amlavetasa, lac, honey, liquorice babchi seeds sweet flag, orchid, gall stone, indian valerian —mix all these above-mentioned articles and make a paste with ox-bile and make it into pills under the asterism of Pushya. This remedy consisting of sixty drugs was taught to Kubera (the celestial treasurer) by Tryambaka, the three-eyed Siva. It is infallible in its effect. This is renowned as major perfumed elephant antidote. By using this antidote as potion, collyrium or application, success may be achieved in all therapeutic measures.

પિલ્લં કણ્ઠું તિમિરં રાત્ર્યાન્ધ્યં કાચમર્બુદં પટલમ્ ।
હન્તિ સતતપ્રયોગાદિતમિતપથ્યાશિનાં પુંસામ્ ૮૩

સતત- સતત સતત, પ્રયોગાદ પ્રયોગ કરવાથી આ અગદ પ્રયોગ કરનેસે યહ અગદ, હિતમિત- હિત, મિત હિત, મિત, પથ્યાશિનામ્ અને પથ્ય ભોજન કરનાર ઓર પથ્ય ભોજન કરનેવાલે, પુંસામ્ મનુષ્યોના મનુષ્યોકે, પિલ્લમ્ પિલ્લ પિલ્લ, કણ્ઠુમ્ ખરજ કણ્ઠુ, તિમિરમ્ તિમિર તિમિર, રાત્ર્યાન્ધ્યમ્ રતાધળાપણુ રાત્રિમે અન્ધતા, કાચમ્ કાચ કાચ, અર્બુદમ્ અર્બુદ અર્બુદ, પટલમ્ અને પટલ એ રોગોને ઓર પટલ ઇન રોગોકો, હન્તિ હણે છે નષ્ટ કરતા હૈ ॥ ૮૩ ॥

83. When used regularly by a person observing wholesome, measured and prescribed dietetic regimen, it cures Pilla, pruritus darkness of vision, night-blindness, Kacha, tumor and cataract

विषमज्वरानजीर्णान्द्रुं कण्डूं विसूचिकां पामाम् ।
विषमूषिकलूतानां सर्वेषां पञ्चगानां च ।

आशु विषं नाशयति समूलजमथ कन्दजं सर्वम् ॥८४॥

विषमज्वरान् आ अगद विषम ज्वर यह अगद विषम ज्वर, अजीर्णान् अजीर्णं दद्रुम् दद्रु, कण्डूम् अरु कण्डू, विसूचिकाम् विसूचिका विसूचिका, पामाम् तेभ्य पामानो एतं पामाका, विषमूषिक- अेरी उंर विषयुक्त चूहा, लूतानाम् तथा लूताना विषमो तथा लूताके विषका, सर्वेषाम् अथाये सब, पञ्चगानां च सपेना सपेके, विषम् विष विषका, अथ अने और, समूलजम् मूलजन्य मूलजन्य, कन्दजम् तथा कन्दजन्य तथा कन्दजन्य, सर्वम् सर्व विषमो सब विषोका, आशु शीघ्र शीघ्र, नाशयति नाश करे छे नाश करता है ॥८४॥

84 This is curative also of irregular fevers, dyspepsia, ring-worm, pruritus, acute intestinal irritation, scabies, and the poison of mice, spiders, all kinds of serpents, as well as vegetable poisoning from roots and bulbs.

एतेन लिप्तगात्रः सर्पान् गृह्णाति भक्षयेच्च विषम् ।
कालपरीतोऽपि नरो जीवति नित्यं निरातङ्कः ॥८५॥

८४. दद्रुं कण्डू विसूचिका पामा ६-दद्रु कण्डू विसूचिका चोपहन्ति नृणाम् (ख)

, दद्रु कण्डू-दद्रु विसूचिका (घ)
, समूलजमथ-मूलजमथ (ग)
, अस्माच्छोकादनन्तरम्-

कुष्ठ त्रिटिम श्वित्र विचर्निका चापहन्ति नृणाम्
इत्यधिक (क. घ छ थ) पुस्तकेषु ।

८५. गृह्णाति भक्षयेच्च विषम्-गृह्णाति भक्षयेत् विषम् (फ)
, कालपरीतोऽपि-कालातीतोऽपि हि (घ.)
, " " -कालातीतोऽपि (फ ब.)
, " " -नित्य-किञ्चित् (क फ. ब)

एतेन येनाथी इसका, लिप्तगात्र. लिप्त गात्रवाणो मनुष्य शरीर पर लेप करके मनुष्य, सर्पान् सर्प सपेको, गृह्णाति पकडी शके छे पकड़ सकता है, विषम् च अने विष और विष, भक्षयेत् भाँध शके छे खा सकता है, कालपरीत नञ्छे मृत्युवाणो कालप्रस्त, अपि पणु भी, नरः मनुष्य मनुष्य, नित्यम् नित्य नित्य, निरातङ्क-नीरोग अर्ध नीरोगी होकर, जीवति अवे छे जीता है ॥ ८५ ॥

85. By smearing this antidote over his body or his hand and other limbs a man can handle serpents and also drink poison, with immunity A person though on the verge of death enjoys his full span of life in good health by a regular use of this

आनद्धे गुदलेपो योनौ लेपश्च मूढगर्भाणाम् ।
मूर्च्छार्तिषु च ललाटे प्रलेपनमाहुः प्रधानतमम् ८६

आनद्धे आनाहर्मा आनाहर्मे, गुदलेप गुदा पर लेप गुदा पर लेप, मूढगर्भाणाम् मूढगर्भाणा श्रीओनी मूढगर्भाओकी, योनौ योनि पर योनि पर, लेप. चलेप लेप, मूर्च्छा- अने मूर्च्छा और मूर्च्छा, अतिषु तथा पीडाभा तथा पीडामें, ललाटे च उपाण पर ललाट पर, लेपनम् लेप करवे लेप करना, प्रधानतमम् अे सर्व उपायोभा मुख्य छे यह सब उपायोंमें मुख्य है, आहुः अेभ उहे छे ऐसा कहते हैं ॥ ८६ ॥

86 In constipation, it should be smeared over the anal region, and on the vagina in obstructed labor, in fainting, smearing it on the forehead is considered as the foremost remedy

मेरीमृदङ्गपटहांश्छत्राण्यमुना तथा ध्वजपताकाः ।
लिप्त्वाऽहिविषनिरस्त्यं प्रध्वनयेद्दर्शयेन्मनिमान् ८७

८६ प्रलेपनमाहु -लेपनमाहु. (घ.)

८७. लिप्त्वाऽहिविषनिरस्त्यं प्रध्वनयेद्दर्शयेन्मनिमान्-ट्ट्त्वा विषनिरस्त्यं प्रध्वनयेन् मानयो मनिमान् (घ.)

सतिमान् बुद्धिमान् वैद्ये बुद्धिमान् वैद्य. अहिविष-
सर्पविषना सर्पविषका, निरस्त्यै निवारण् भाटे निवारण
करनेके लिए, असुना आथी इससे, मेरी- लेरी मेरी,
मृदङ्ग- मृदङ्ग मृदङ्ग, पटहान् डोल डोल, छत्राणि छत्र
छत्र, तथा तथा तथा, ध्वजपताका ध्वज आने
पताकाओं। डिम्बर ध्वज और पताकाओं पर, लिप्त्वा लेप
करी लेप करके प्रध्वनयेत् सर्पदष्ट मनुष्य पाशे लेरी
वगेरे वगाडवां सर्पदष्ट मनुष्यके पास मेरी आदि बजावे,
दर्शयेत् आने तेने छत्र वगेरे देखाडवां और उसको
छत्रादि दिखावे ॥ ८७ ॥

87 This antidote may also be
applied over war-drums, umbrellas,
banners and pennants and these should
be sounded and shown before the
poison- afflicted man by the wise
physician for the cure of toxicosis.

यत्र च सन्निहितोऽयं न तत्र बालग्रहा न रक्षांसि ।
न च कार्मणवेताला वहन्ति नाथर्वणा मन्त्राः ॥८८॥

यत्र च जहाँ जहा, अयम् आ लेप यह लेप,
सन्निहितः भूक्यो होय रहता है, तत्र तहाँ वहा, न न
ते। न, बालग्रहा आद्यग्रहे। बालग्रह, न न ते। न,
रक्षांसि राक्षसे। राक्षस, न कार्मणवेताला. च न ते।
कार्मणो। आने न ते। वेतालो। रहे छे न कार्मण और
न वेताल रहते हैं, नाथर्वणाः आने अथर्ववेदना और
आथर्वण, मन्त्राः च मन्त्रो। मंत्र, न वहन्ति प्रभाव-
शाली नहीं थता प्रभावशाली नहीं होते ॥ ८८ ॥

88. The house containing this anti-
dote cannot be entered into by evil
spirits afflicting children or by rakshasas
or hobgoblins, nor can evil charms or
black magic gain entry into the house.

सर्वग्रहा न तत्र प्रभवन्ति न चाग्निशस्त्रनृपचौराः
लक्ष्मीश्च तत्र भजते यत्र महागन्धहस्त्यस्ति ॥८९॥

८८ कार्मणवेताला वहन्ति—कार्मणमन्त्रा भजन्ति (ब)

८९ वहन्ति—भजन्ति (छ फ.)

यत्र जहाँ जहा, महागन्धहस्ती महागंधहस्ती
अगद महागन्धहस्ती अगद, अस्ति होय छे रहता है,
तत्र तहाँ वहा, सर्वग्रहाः न सर्वग्रहोने। प्रभाव पडते।
नथी सब ग्रहोंका प्रभाव नहीं होता, अग्नि- अग्नि अग्नि,
शस्त्र- शस्त्र शस्त्र, नृप- राजा राजा, चौरा च आने
थे। रोने। और चोर, न प्रभवन्ति प्रभाव पडते। नथी
अपना प्रभाव नहीं दिखला सकते, तत्र तहाँ वहा, लक्ष्मी
च लक्ष्मी लक्ष्मी, भजते रहे छे निवास करती है ॥८९॥

89 Where there is this perfumed
elephant-antidote there none of the
evil spirits can enter, nor can evil
occur there from fire, weapons,
kings and thieves, but the spirit of
auspiciousness makes its dwelling
there

पिष्यमाण इमं चात्र सिद्धं मन्त्रमुदीरयेत् ।
'मम माता जया नाम जयो नामेति मे पिता ॥९०॥
सोऽहं जयजयापुत्रो विजयोऽथ जयासि च ।
नमः पुरुषसिंहाय विष्णवे विश्वकर्मणे ॥९१॥
सनातनाय कृष्णाय भवाय विभवाय च ।
तेजो वृषाकपेः साक्षात्तेजो ब्रह्मेन्द्रयोर्यमे ॥९२॥
यथाऽहं नाभिजानामि वासुदेवपराजयम् ।
मातुश्च पाणिग्रहणं समुद्रस्य च शोषणम् ॥९३॥
अनेन सत्यवाक्येन सिध्यतामगदो ह्ययम् ।
हिलिमिलिसंस्पृष्टे रक्ष सर्वमेषजोत्तमे स्वाहा ॥९४॥

इति महागन्धहस्तिनामाऽगदः ।

अत्र च तेने उसको, पिष्यमाणे वादती वधते
पीसते समय, इमम् आ इस, सिद्धम् सिद्ध सिद्ध, मन्त्रम्
मन्त्रका, उदीरयेत् ओलवे। उच्चारण करे, जया

९० पिष्यमाण इमं चात्र अपिष्यमाणे चात्रेमा (र)

९१ जयो नामेति—विजयो नाम (क. घ ड त. घ फ)

९२ हिलिमिलिसंस्पृष्टे—हिलिहिलिमिलिमिलिसंस्पृष्टे (न घ न)

९३ निहिनिहिमिनिमिनिसंस्पृष्टे (र.)

९४ हिलिमिलि....स्वाहा—हिलिहिलिमिलिमिलिसंस्पृष्टे रक्ष रक्ष सर्वमेष-
जोत्तमे स्वाहा (घ फ ड.)

नाम जया नामनी जया नामकी, मम माता भारी
माता छे मेरी माता है, जयः इति नाम जय नामने।
जय नामका, मे पिता भारी पिता छे मेरा पिता है,
स ते वह, अहम् हुं मैं, जयजयापुत्र जय अने
जयाने। पुत्र जय और जयाका पुत्र, विजय. विजय
नामने। छु विजय नामका हूं, अथ च जयामि अने जय
पाभु छुं और जय पाता हूँ, पुरुषसिंहाय नृसिंह नरसिंह,
विष्णवे विष्णु विष्णु विश्वकर्मेणे विश्वकर्मा विश्वकर्मा,
सनातनाय सनातन सनातन, कृष्णाय कृष्ण कृष्ण, अवाय
अव मव, विश्वाय च अने विश्वने और विश्वको,
नमः नमस्कार हो, नमस्कार हो, वृषाकपेः तेज महादेवना
तेजस्व महादेवका तेजरूप, ब्रह्मेन्द्रयो अर्द्धा, अन्द्र ब्रह्मा,
इन्द्र, यमे तथा यमना तथा यमका साक्षात् साक्षात्
साक्षात् तेज तेजस्व छु छु तेजरूप में हूं, अहम्
हुं मैं, वासुदेव वासुदेवना वासुदेवके, पराजय परा-
जयने पराजयको, मातुं माताना माताके, पाणिग्रहणम्
च पाणिग्रहणने पाणिग्रहणको, समुद्रस्य अने समुद्रना
समुद्रके, शोषणम् च शोषणने शोषणको, न अस्मिजा-
नामि अस्मिना नयी नहीं जानता, यथा ये वात सत्य
छे यह वात सत्य है, जनेन आ इस, सत्यवाक्येन
सत्य वाक्यधी सत्य वाक्यमे, अयम् आ यह, अगद
अगद अयम् सिध्यताम् हि सिद्ध थाये। सिद्ध हो,
हिलिमिलि हिलिमिलिथी हिलिमिलिसे, संस्पृष्टे संस्पृष्ट
संस्पृष्ट, सर्वमेषजोत्तमे छे सर्वलोपलोत्तम । हे सर्वमेष
जोत्तम !, रक्ष तु रक्षणु करतू रक्षा कर, स्वाहा स्वाहा
स्वाहा ॥ ९०-९२ ॥ इति आ यह, महागन्धहस्तिनामा
अगद 'महागन्धहस्ती' नामने अगद छे 'महागन्ध-
हस्ती' नामका अगद है ।

90 91. While rubbing this paste dur-
ing preparation the following efficacious
holy incantation should be uttered:
'My mother's name is Jaya (victory) and
my father also is Jaya (victory) and I
am Vijaya (victory), the son of Victory
Jaya and Jaya and hence I conquer
Salutation to the lion among beings, to
God Vishnu, the maker of the world,

to the eternal Krishna, the source
and the glory of life I am
the very light of Vrishakapi the
very light of Vishnu and that of Brahma
Indra and Yama As surely as I have
never heard of the defeat of god Vasude-
va, and of the wooing of a mother's hand
and of the drying up of the ocean, so
surely may this antidote achieve success
by the truth of these words. O, thou,
best among remedies, allied with
Hili-Mili! give protection Praise be
unto thee. Thus has been described
the antidote named the Major
perfumed elephant antidote, known
as 'Mahagandha-hasti'

विषेऽगदा —

ऋषभकजीवकभार्गीमधुकोत्पलधान्यकेशराजाज्य ।
ससितगिरिकोलमध्याः पेयाः श्वासज्वरादिहराः ९५

श्वास- श्वास श्वास, ज्वरादिहरा अने ज्वर वगेरेने
हरनारी और ज्वरादिको हरनेवाली, ससितगिरि- श्वेत-
गरली श्वेत कोयल, कोलमध्याः अने ओरना ठण्डिवाली
भीजसहित और बेरकी गुठलीकी मींगीके साथ, ऋषभक-
ऋषभक ऋषभक जीवक. जीवक जीवक, भार्गी- भारंगी
भारंगी, मधुक जेठीमध मुलहठी, उत्पल- नीलकमल
नीलकमल, धान्य धान धनिया, केसर- लाल
नागकेसर रक्त नागकेसर, अजाज्यः अने अजुं ये
औषधियाँ और जीरा इन औषधियोंको, पेया पीवी
पीवे ॥ ९५ ॥

95. Take Rishabhaka Jivaka beetle
killer, liquorice, blue water-lily, cori-
ander fragrant poon, cumin seeds, white
mussel shell creeper and the conte-
nts of jujube seeds These taken with
water cure asthma, fever and other
complications due to poisoning.

हिङ्गु च कृष्णायुक्तं कपित्थरसयुक्तमश्वत्थलवणं च ।
समधुसितौ पातव्यौ ज्वरहिकाम्बासकासघ्नौ ॥९६॥

कृष्णायुक्तम् धीपरयुक्तं पिप्पलीयुक्तं, हिङ्गु च
डिङ्ग हींग, कपित्थरस- अने डोङ्गला रसथी और कैथके
रससे, युक्तम् युक्त युक्त, अश्वत्थलवणम् च सि धालूशु ओ
सैधव ये, ज्वर- ज्वर ज्वर, हिकाम्- डोङ्गी हिचकी, श्वास-
श्वास श्वास, कासघ्नौ अने डिकरस हरनार और खांसीको
नष्ट करनेवाले, समधुसितौ ओ योगो मधु अने साकर
साथे दोनों योगोंको मधु और किराके साथ,
पातव्यौ पीना पीवे ॥ ९६ ॥

96 The physician may give a
potion of asafetida and long pepper
or of the juice of wood-apple and rock
salt, each mixed with honey and sugar.
These two recipes are curative of
fever hiccup, asthma and cough.

विषे धूमागदा —

लेहः कोलास्थ्यञ्जनलाजोत्पलमधुघृतैर्वम्याम् ।
बृहतीद्वयाढकीपत्रधूमवर्तिस्तु हिकाम्नी ॥९७॥

वम्याम् डिल्लीमां वमनमें, कोलास्थि- भोरना
डणिया बेरकी गुठली, अञ्जन- रसथी अंजन, लाज-
लाज लाजा, उत्पल- नीलकमल नीलकमल, मधुघृतैः
मधु अने घीने। मधु और घृतका, लेहः अवलेह
थाटवे। अवलेह चाटे, बृहतीद्वय- भेठी अने डिल्ली
भोरी गण्डी दोनों कटेरी, आढकी अने पुवेरना और
अरहरके, पत्र- पाननी पत्तोंकी, धूमवर्ति तु धूमवर्ति
धूमवर्ति, हिकाम्नी डोङ्गीनी नाशक छे हिकाम्को नष्ट करती
है ॥ ९७ ॥

97. A linctus prepared of the
contents of jujube seeds, dry extract
of berberry, roasted paddy, blue
water lily, honey and ghee is recom-
mended in vomiting due to poisoning.
The cigar rolled out of yellow-berried

nightshade, indian nightshade and
leaves of pigeon-pea is curative of
hiccup

शिखिवर्हवलाकास्थीनि सर्वपाश्चन्दनं च घृतयुक्तम्
धूमो गृहशयनासनवस्त्रादिषु शस्यते विषनुत् ॥९८॥

शिखि-बर्ह भोरना पीछा मयूरके पंख बलाकास्थीनि
अने भगवानां डोङ्गा एवं वगुलाकी हड्डिया, सर्वपाः
सरसव सरसों, चन्दनम् च अने चन्दन औलोना थूथने
और चन्दन इनके चूर्णको, घृतयुक्तम् धी साथे भेजवी
डरनामा आवेदो घीकी साथ मिलाकर किया हुआ, विषनुत्
विषघ्न विषघ्न, धूम- धूमाडो धूम, गृह- घर घर, शयन-
पथारी बिस्तर, आसन- आसन आसन वस्त्रादिषु अने
वस्त्र वजरे भाटे और वस्त्रादिके लिए, शस्यते प्रशस्त
छे प्रशस्त है ॥ ९८ ॥

98 The fumigation with peacock's
feather, bones of the crane, rape seeds
and sandal mixed with ghee is recom-
mended for disinfecting houses, beds
seats, clothes etc. It is destructive of
poisonous vermin

घृतयुक्ते नतकुष्ठे भुजगपतिशिरः शिरीषपुष्पं च ।
धूमागदः स्मृतोऽयं सर्वविषघ्नः श्वयथुहृत् ॥९९॥

घृतयुक्ते धीयुक्तं घृतयुक्तं, नतकुष्ठे तगर अने
डठ तगर और कूठ, भुजगपतिशिरः सापनु माथु
सापका शिर, शिरीषपुष्पम् च अने सरसडानां डूल
और शिरीषका पुष्प अयम् आग्रह, धूमागदः धूमागदने
धूमागद सर्वविषघ्न सर्व विषने हरनार सब विषका
नाशक, श्वयथुहृत् च अने सोल हरनार और सूजनको
नष्ट करनेवाला, स्मृत- डलो छे कहा गया है ॥ ९९ ॥

99 Fumigate with indian valerian
costus, head of the king cobra and
flowers of siris This antidote is

९८ विषनुत्-विषघ्न (क)

९९ भुजगपतिशिर-भुजगस्य शिर (क)

१० धूमागद-धूमोऽगदः (घ)

९७. मधुघृतैर्वम्याम्-मधुघृतैर्हिता वम्याम् (क.)

considered to be a destroyer of all kinds of poisons and to be curative of edema.

जतुसेव्यपत्रगुग्गुलुमल्लातकककुभपुष्पसर्जरसाः ।
श्वेता च धूम उरगाखुकीटवस्त्रकिमिनुदग्र्यः ॥१००॥

जतु- धाण काख, सेव्य- वाणी खस, पत्र- तमाक्षपत्र
तेजपात, गुग्गुलु- गूगुल गूगल, मल्लातक- भिलाभा भिलावा,
ककुभ- अणुनना कौहाके, पुष्प- दूध फूल, सर्जरसा
राण राठ, श्वेता च अने सईद गरणी और श्वेता
अपराजिता, धूमः ओओने। धूमाडे। इनका धुंवा,
अग्र्य उरग-आखु-कीट-वस्त्रकिमि-नुद साप, उदर,
डीडा अने वस्त्रना कृमिओओ। उत्तम नाशक छे साप
चूहा, कीट और वस्त्रके कीडोंका उत्तम नाशक
है ॥१००॥

100 Fumigation with lac, fragrant sticky mallow, cinnamon leaves, gum guggul, marking nut arjuna-flowers, calophany and white mussel shell creeper, is the best destroyer of reptiles, mice, worms and of cloth-insects

विषे क्षारागदः—

तरुणपलाशक्षारं क्षुतं पचेच्चूर्णितैः सह समांशैः ।
लोहितमृदजनीद्वयशुक्लसुरसमञ्जरीमधुकैः ॥१०१॥
लाक्षासैन्धवमांसीहरेणुहिङ्गुद्विस्त्रारिवाकुष्ठैः ।
सव्योषैर्बाह्वीकैर्दर्वीचिलेपनं घट्टयेद्यावत् ॥१०२॥
सर्वविषशोथगुल्मत्वग्दोषाशोभगन्दरप्लीहः ।
शोथापसारकिसिभूतस्वरमेदपाण्डुगदान् ॥१०३॥

१०० श्वेता च धूम-श्वेता धूमा (व)

, किमिनुदग्र्य - कृमिहरा स्यु (ख व ड)

, -कृमिहर स्यात् (व.)

१०३ प्लीह - प्लीह (त)

, शोथापसार-शोषापसार (थ)

, स्वरमेदपाण्डुगदान्-स्वरमेदकण्ठपाण्डुगदान् (घ.)

मन्दाग्नित्वं कासं सोन्मादं नाशयेयुरथ पुंसाम् ।
गुटिकाश्छायाशुष्काः कोलसमास्ताः समुपयुक्ताः ॥

इति क्षारागदः ।

क्षुतम् तरुणपलाशक्षारम् नाना भाषराणे परिक्षुत
क्षार छोटे ढाकके वृक्षके क्षारको विधिसे परिक्षुत काके,
समांशैः तेना समान भागे समभाग, चूर्णितैः चूर्णरूप
अनावेद चूर्णरूप किये गये लोहितमृद- धाव भाटी
लाल मिट्टी, रजनीद्वय- दूध, दारुहल्ली, दारुहल्ली,
शुक्लसुरसमञ्जरी- सईद तुलसीनां भा- सफेद तुलसीकी
मंजरी, मधुकै जेहीअध मुलहठी, लाक्षा- धाव लाव,
सैन्धव- सिंधव सैवव, मांसी- जटामांसी जटामांसी,
हरेणु- रेणुअधीन रेणुका, हिङ्गु- हिङ्गु हीग, द्विस्त्रारिवा
जे सारिवा दो कपूरी, कुष्ठ- कुष्ठ कूठ, मन्थोषैः त्रिफल
त्रिफल, बाह्वीकै अने डेसरनी और केसरके, सह साथ
साथ पचेत् पकावे। पकावे दर्वी- दर्वीने कवचीसे,
विलेपनम् थोटे ओवु थाय लगे ऐसा गाढा होवे, यावत्
त्या सुधी तब तक, घट्टयेत् घाट्टु करत गाढा करे,
अथ पछी इसके पीछे कोलसमा थोरे जेवडी वेरके
समान, छायाशुष्का छायाभा शुष्क करेदी छायासे सुखाई
हुई, ता तेनी उमकी, गुटिका गोणीओ गोलिया,
समुपयुक्ता थोरे साथी प्रयुक्त करने पर पुंसाम् मनुष्योंना
मनुष्योंके, सर्वविष- सर्वविष सब विष, शोथ- शोथ
सूजन, गुल्म- गुल्म गुल्म, त्वग्दोष- तथा आभडीना
रोग तथा त्वचाका रोग, अशः- अश अश, मगन्दर-
मगन्दर मगन्दर, प्लीहः प्लीहा प्लीहा, शोथ- शोथ
शोथ, अपसार अपसार अपसार, किमि- कृमि कृमि,
भूत- भूत भूत, स्वरमेद- स्वरमेद स्वरमेद, पाण्डुगदान्
पाण्डुरोग पाण्डुरोग, मन्दाग्नित्वम् मन्दाग्नि मन्दाग्नि,
सोन्मादम् उन्माद उन्माद, कासम् अने कासने और
कासको, नाशयेयु नाश करे छे नष्ट करता है ॥ १०१-
१०४ ॥ इति आ यह, क्षारागद. क्षारागद उद्यो छे
क्षारागद कहा है ।

101-104. Prepare alkali by decan-
ting ashes of young palas and mix it

१०४ नाशयेयुरथ पुंसाम्-नाशयेयुरथपुंसाम् (ड.)

, गुटिका-गुल्लिका (घ ज)

with equal quantity of red ochre, turmeric, indian berberry, and the seed blossom of white holy basil liquorice lac, rock salt, nardus, fragrant piper, asafetida, dark blue sarsaparilla, indian sarsaparilla, costus, dry ginger, black pepper, long pepper, and saffron, till it becomes a semi solid paste. Then prepare pills of half a tola each and dry them in the shade. Proper use off these pills cures all varieties of edema due to poisoning, gulma, dermic disorders, piles, anal fistula, splenic diseases, edema, epilepsy, worms, spirit possession, vocal disorders, throat-affection, anemia, dullness of gastric fire, cough and insanity. Thus has been described the Alkali antidote

विषप्रदातुर्लक्षणानि—

विषपीतदष्टविद्वेष्वेतद्दिग्धे च वाच्यमुद्दिष्टम् ।
सामान्यतः, पृथक्त्वान्निर्देशमतः शृणु यथावत् १०५

विषपीत- विषपीत विषपीत, दष्ट- विद्वेषु दष्ट, विद्वेषु दष्ट, विद्वेषु दष्ट, दिग्धे च अने दिग्धे पुरुषो माटे और दिग्धे पुरुषोंके लिए, सामान्यतः सामान्य रीति सामान्यतया, वाच्यम् ने उहेवानुं हुतु जो कहना था एतत् अथ यह उद्दिष्टम् कहे कह दिया, अत एवे अब, पृथक्त्वात् शुद्धं शुद्ध पृथक् पृथक्, निर्देशम् उहुं छु ते कहता हू उसे, यथावत् भराभर ध्यानसे, शृणु सांभलो सुनो ॥ १०५ ॥

105 The treatments for poisoning due to poisonous potion bite, sting, and application have been described in general Henceforth. listen to them described individually and in full detail.

रिपुयुक्तेभ्यो नृभ्यः स्वेभ्यः स्त्रीभ्योऽथवा भयं नृपतेः ।
आहारविहारगतं तस्मात् प्रेष्यान् परीक्षेत ॥१०६॥

नृपते राजने राजाको, रिपुयुक्तेभ्यः शत्रुओंकी थोड़ेबा शत्रुसे प्रयुक्त किये गये, स्वेभ्यः पेटाना अपने, नृभ्यः मनुष्योंकी मनुष्योंसे, अथवा अथवा या, स्त्रीभ्यः स्त्रीओंकी स्त्रियोंसे, आहार-आहार आहार, विहारगतम् तथा विहारमां तथा विहारमें, भयम् भय रहे छे भय रहता है तस्मात् तैथी इस लिए, प्रेष्यान् नोकर-थाकरेनी नोकरचारोंकी, परीक्षेत परीक्षा करवी परीक्षा करनी चाहिए ॥ १०६ ॥

106 There is danger to a king of being poisoned by persons employed by his enemies as his own attendants and wives through the agency of food and other articles of daily use, therefore the attendants should be carefully watched

अत्यर्थशङ्कितः स्याद्बहुवागथवाऽल्पवाग्विगतलक्ष्मीः ।
प्राप्तः प्रकृतिविकारं विषप्रदाता नरो ज्ञेयः ॥१०७॥

अत्यर्थशङ्कितः ने अत्यर्थ शङ्काशील हो, बहुवाक् अहु ओलनार होय बहुत बोलता हो, अथवा के या, अल्पवाक् थोड़ुं ओलनार होय बहुत कम बोलता हो, विगतलक्ष्मीः उतिरहित होय जिसकी कान्ति नष्ट हो जाये, प्रकृतिविकारम् तथा ने प्रकृतिना विकारने तथा जो स्वभावमें परिवर्तनको, प्राप्त प्राप्त थयेल होय प्राप्त हुआ हो, नरः ते मनुष्यने उन्न मनुष्यको, विष-प्रदाता विष आपनार विष देनेवाला, ज्ञेयः ज्ञानुवे जानना चाहिए ॥ १०७ ॥

107. The man that is extremely suspicious, either very garrulous or very reticent, devoid of lustre in the countenance and has undergone change in his entire nature should be recognised as a potential poisoner

१०६ स्वेभ्यः—स्वभ्यः (छ)

१०७ प्राप्तः प्रकृतिविकारं—प्राप्तप्रकृतिविकारः (क)

सविषाजलक्षणम्—

दृष्ट्वैव न तु सहसा भोज्यं कुर्यात्तदन्नमग्नौ तु ।
सविषं हि प्राप्यान्नं बहुन्विकारान् भजत्यग्निः ॥१०८॥

एवम् ओ भुज्य ऐसा, दृष्ट्वा तु ओध देखकर,
सहसा ओधम् सहसा, न भोज्यम् ओधन न करवु
भोजन न करे, तव ते उस, अन्नम् तु अन्नने अन्नको,
अग्नौ अग्निमा अग्निमें, कुर्यात् नाभवु डाले, हि डारण
के क्योंकि, अग्नि. अग्नि अग्नि, सविषम् विषयुक्त विष-
युक्त, अन्नम् अन्न अन्नको, प्राप्य प्राप्त करके,
बहुन् धुन अनेक विकारान् विकारवाणो विकारोंको,
भजति थाय छे प्राप्त होती है ॥ १०८ ॥

108 Seeing such a person, the
food given by him should not be
taken straight-away but it should be
tested by throwing a part of it in the
fire The fire burns abnormally under-
going various changes when food
containing poison is cast into it.

शिखिबर्हविचित्रार्चिस्तीक्ष्णाक्षमरूक्षकुणपधूमश्च ।
स्फुटति च सशब्दमेकावर्तो विहृतार्चिरपि च
स्यात् ॥१०९॥

शिखि-बर्ह- अग्नि भोरना पीछा जेवी अग्नि मोर-
पखे सहस, विचित्र- रगभेर गी विचित्र, अर्चि ज्वाला-
वाणो ज्वालावाली, तीक्ष्ण- तीक्ष्ण तीक्ष्ण, अक्षम- न
सहेवाय ओवे न सहन हो सके ऐसी, रूक्ष- अने रूक्ष
और रूक्ष, कुणप- मुडनी गंधथी युक्त मुर्देकी गन्धसे
युक्त, धूम- च धूमावाणो थाय छे धुंवावाली होती है,
सशब्दम् शब्दनी साथे शब्दके साथ, स्फुटति च
थटथट करे छे चटचट करती है, एकावर्त ओध अक्षरथी
युक्त ज्वालावाणो एक ही चक्र खती हुई ज्वालावाली,

१०८ कुर्यात्तदन्नमग्नौ तु—न्यस्येत्तदन्नमग्नौ तु (ख ड)

" " —पश्येत्तदन्नमग्नौ तु (व)

" " —कुर्यात्तदन्नमग्नौ तु (ब फ)

" " तदन्न-मग्नौ (व)

१०९ तीक्ष्णाक्षमरूक्षकुणपधूमश्च—तीक्ष्णाक्षमरूक्षकुणपधूमश्च

(ख. फ)

विहृत-अर्चि तथा ज्वाला विनाने तथा ज्वालासे
रहित, अपि च पण् भी, स्यात् थध अय छे हो जाती
है ॥ १०९ ॥

109 The flames become variegated
in color like the feathers of the
peacock and the smoke is acrid, into-
lerable, dry and smells like a corpse
It burns with a crackling noise and
the tongue of the flame curls in a
spiral or the flames get extinguished.

पात्रस्थं च विवर्ण भोज्यं स्यान्मक्षिकाश्च मारयति ।
क्षामस्वरांश्च काकान् कुर्याद्विरजेच्चकोराक्षि ॥११०॥

पात्रस्थम् पात्रमा राभेलु पात्रमें रक्खा हुआ,
भोज्यम् ओधन भोजन, विवर्णम् विकृत रगनु विवर्ण,
स्यात् थध अय छे हो जाता है, मक्षिकाः च माभी-
ओने मक्खियोंको, मारयति भारी नाभे छे मार
डालता है, काकान् च अने डागडोना और कौओंको,
क्षामस्वरान् कुर्यात् साधे ऐसाही दे छे क्षीण स्वरवाले
करता है, चकोराक्षि अने ते अन्नथी अक्षरनी आंभे
और उस अन्नसे चकोर पक्षीकी आखें, विरजेत् च रग
वगरनी थाय छे बिना रंगकी होजाती है ॥ ११० ॥

110. The food in the dish becomes
discolored and the flies settling on it
are killed When eaten by the crows,
it makes their voices weak. When
given to Chakora birds, their eyes
suffer discoloration.

पाने नीला राजी वैवर्ण्यं स्वां च नेक्षते छायाम् ।
पश्यति विकृतामथवा लवणाक्षे फेनमाला स्यात् १११

पाने अेरयुक्त पाणी विषयुक्त पानीमें, नीला नीली
नीली, राजी लीलीओ रेखायें, वैवर्ण्यम् तथा विकृत
रग होय छे तथा विकृत वर्ण होते हैं, स्वाम् च
अनुष्य पीतानी मनुष्य अपनी, छाया छया छाया,
न ईक्षते देखते नथी नहीं देखता, अथवा अथवा या,

१११. पश्यति विकृतामथवा—विकृतामथवा पश्येत् (ब. फ.)

વિકૃતામ્ વિકૃત વિકૃત, પશ્યતિ દેખે છે દેખતા હૈ, લવણાક્રે અને સિંધાલુષ્ણ નાખતાં ઔર સૈધાનમક ઢાલને પર, ફેનમાલા સ્યાવ ખડુ ફીણુ આવે છે વહુત જાગ ઉઠતી હૈ ॥ ૧૧૧ ॥

111. The drink containing poison becomes streaked with blue lines or becomes discolored It fails to reflect one's image, or reflects it in a distorted form; and when salt is thrown into it there is effervescence.

પાનાજયોઃ સવિષયોર્ગન્ધેન શિરોરુઘ્નદિ ચ મૂર્છા ચ સ્પર્શેન પાણિશોથઃ સુષ્યકુલિદાહતોદનચમેદાઃ ૧૧૨ મુલ્લગે ત્વોષ્ઠચિમિચિમા જિહ્વા શૂના જઢા વિવર્ણા ચ । દ્વિજહર્ષહનુસ્તમ્ભાસ્યદાહલાલાગલવિકારાઃ ॥ ૧૧૩ ॥

સવિષયોઃ વિષવાળા વિષવાલે, પાનાજયોઃ અન્ન-પાનની અન્નપાનની, ગન્ધેન ગંધથી ગન્ધસે, શિરોરુઘ્ન માથાની પીડા શિરદર્દ, હૃદિ રુઘ્ન અને હૃદયની પીડા ઔર હૃદયમે પીડા, મૂર્છા ચ અને મૂર્છા ઔર મૂર્છા, સ્પર્શેન સ્પર્શથી સ્પર્શસે પાણિશોથ ઢાલને સોભે હાથમે શોક, સુષ્ક-સ્પર્શજ્ઞાનને નાશ સ્પર્શજ્ઞાનના નાશ, અકુલિ-આગળીઓમાં અકુલિયોમે, દાહ-તોદ-દાહ, તોદ દાહ, તોદ, નચમેદાઃ અને નખેનુ કાટવુ ઔર નાચનકા ફટના, મુલ્લગે વિષ મુખમાં જતા વિષ મુલ્લમે કાળનેસે, તુ તે તો, ઓષ્ઠચિમિચિમાઃ હોઠમાં ચમચમાટ હોઠોમે ચિમિચિમાહટ, જિહ્વા જીભ જીમ, શૂના સોભ-વાળી શોથયુક્ત, જઢા જડ જડ, વિવર્ણા ચ અને વિકૃત રંગની ઔર વિકૃતવર્ણવાલી, દ્વિજહર્ષ-દત્તહર્ષ દન્તહર્ષ, હનુસ્તમ્ભ-હનુસ્તભ હનુસ્તમ્મ, આસ્યદાહ-મુખદાહ મુલ્લમે દાહ, લાલા-લાળ અરવી લાલાસાવ,

ગલવિકારાઃ અને ગળાના રોગ થાય છે ઔર ગલમે વિકાર હોતે હૈ ॥ ૧૧૨-૧૧૩ ॥

112-113 The smell of poisoned eats and drinks causes headache, and if the heart gets affected it causes faintness Their touch causes swelling of the hands, loss of sensation, burning and pricking in the fingers and onychoclasia. When put into mouth they cause tingling of the lips and the tongue becomes swollen and numb and discolored. The teeth are set on edge and there occur rigidity of the jaw, burning in the mouth, ptyalism and throat disorders.

આમાશયં પ્રવિષ્ટે વૈવર્ણ્ય સ્વેદસદનમુત્કેદઃ । દષ્ટિહૃદયોપરોધો વિન્દુક્ષતૈશ્ચીયતે ચાક્ષ્મ ॥ ૧૧૪ ॥

આમાશયમ્ વિષને આમાશયમાં વિષકે આમાશયમે, પ્રવિષ્ટે પ્રવેશ થતા પહુંચનેપર, વૈવર્ણ્યમ્ વિવર્ણતા વિવર્ણતા, સ્વેદ-પરસેવો પસીના, સદનમ્ શિથિલતા શિથિલતા, મુત્કેદઃ ઉત્કેદઃ ઉત્કેદ, દષ્ટિ-હૃદય-દષ્ટિ અને હૃદયને દષ્ટિ ઔર હૃદયના, ઉપરોધ ઉપરોધ ઉપરોધ, ચાક્ષ્મ ચ અને શરીર ઔર શરીર, વિન્દુક્ષતૈશ્ચીયતે બિન્દુ બેવી સે કડો ફાડકીઓથી બિન્દુકે સદશ સૈકડો ફુલિયોસે, ચીયતે વ્યાપ્ત થાય છે વ્યાપ્ત હો જાતા હૈ ॥ ૧૧૪ ॥

114. When the poison enters the gastric region, it produces discoloration, sweating, asthenia, nausea impairment of the vision and heart and a condition where the body is covered with hundreds of bead-like eruptions.

પ્રકાશયં તુ યાતે મૂર્છામિદમોદાહબલનાશઃ । તન્દ્રા કાર્શ્યં ચ વિષે પાણ્ડુત્વં ચોદરસ્યે સ્યાત્ ૧૧૫

૧૧૪. ઉત્કેદઃ-ઉત્કેદ (ક)

૧૧૨. ગન્ધેનશિરોરુઘ્નદિ ચ મૂર્છા ચ । સ્પર્શેન પાણિશોથ -વિરસો ગન્ધેન રુઘ્ન હૃદિ ચ । મૂર્છાસ્યપાણિશોથ (ક)

„ પાણિશોથ-પાણિશોકઃ (ખ)

૧૧૩ મુલ્લગે ત્વોષ્ઠચિમિચિમા જિહ્વા શૂના જઢા વિવર્ણા ચ-મુલ્લગે ત્વોષ્ઠચિમિચિમા જઢા વિવર્ણકુલા ચ જિહ્વા સ્વાત (ક)

„ મુલ્લગે ત્વોષ્ઠ-મુલ્લગે ત્વોષ્ઠ (દ ધ.)

विषे विष विषके, पकाशयम् तु पञ्चाशयम् पका-
शयमें, याते जता पहुँचने पर, मूर्च्छा- भूर्च्छा मूर्च्छा,
मद- भद मद, मोह- भोह मोह, दाह- दाह दाह, बल-
नाश आने अक्षने नाश थाय छे और बलका नाश
होता है उदरस्थे च अने विष उदरमा जता और
विषके उदरमें पहुँचने पर, तन्द्रा तन्द्रा तन्द्रा, काश्यम्
च कुशता कुशता, पाण्डुत्वम् च तथा पाण्डुता तथा
पाण्डुता, ज्वार थाय छे होती हैं ॥ ११५ ॥

115 When the poison reaches the
lower part of the digestive tract it
produces fainting, intoxication delu-
sion, burning, asthenia torpor and
emaciation and getting localized in the
stomach, causes anemia.

सविष-दन्तपवन-शिरोभ्यङ्गाजन-स्नानोदकोत्सादन-वस्त्र-
वर्णक-भू-पादुकाश्वगजवर्म-केतुशयनासनमाल्यलक्षणम्—

दन्तपवनस्य कूर्चो विशीर्यते दन्तौष्ठमांसशोफश्च ।
केशच्युतिः शिरोरुग्रन्थयश्च सविषेऽथ शिरोभ्यङ्गे ॥

दन्तपवनस्य दातलु विषवाणु होय तो दातलुने
दातौनके विषयुक्त होने पर दातौनकी, कूर्च कुथे। कूची,
विशीर्यते तूटी अथ छे विशीर्ण हो जाती है, दन्तौष्ठमांस-
तथा दातमांस (पेढा) अने छेड़ना मांसमा तथा
दन्तमांस (मसूड़ों) और होठके मांसमें, शोफ च सेजे
थाय छे शोफ हो जाता है, अथ शिरोभ्यङ्गे शिरोभ्यङ्ग
शिरोभ्यङ्गके, सविषे विषयुक्त होय तो विषयुक्त होने
पर, केशच्युतिः वाण अरे छे बाल गिर जाते हैं,
शिरोरुक् अने शिरोरोग और शिरोरोग, ग्रन्थय च
तथा माथामा गाँठो थाय छे तथा गिरमें ग्रन्थिया
हो जाती है ॥ ११६ ॥

116. If the poison is mixed in
the tooth twig, the brush-like top
part falls off and swelling of teeth,

११६ कूर्चो विशीर्यते—कूर्च पतति हि (फ)

॥ केशच्युति शिरोरुग्रन्थयश्च सविषेऽथ शिरोभ्यङ्गे—

केशच्युति शिरोग्रन्थयस्य सविषे शिरोऽभ्यङ्गे (ख.)

॥ सविषेऽथ शिरोभ्यङ्गे—विशीर्णश्च कूर्चः स्यात् (द)

lips and the flesh is induced. If the
poison is mixed in oil for toileting
the head, it causes the falling-off of
the hair, and pain and tumors in
the head.

दुष्टेऽजनेऽक्षिदाहस्त्रावात्युपदेहशोथरागाश्च ।
खाद्यैरादौ कोष्ठः स्पृश्यैस्त्वग्दूष्यते दुष्टः ॥११७॥

अजने अंजन अजनके, दुष्टे विषवाणु होय तो
विषयुक्त होने पर, अक्षिदाह- अक्षिदाह अक्षिदाह,
त्राव- अक्षिदाह अक्षिदाह, अत्युपदेह- अतिशय उपदेह
अति उपदेह शोथ- सेजे सजन, रागा च अने रताश
थाय छे और आखमें लाली होती है, दुष्टः दूषित दूषित,
खाद्ये. आद्योष्ठी खानपानसे, कोष्ठः दाह कोष्ठ, स्पृश्ये
च अने स्पृश्येथी और स्पृश्योसे, त्वक् आभडी त्वचा,
आदौ प्रथम प्रथम दूष्यते दूषित थाय छे दूषित होती
है ॥ ११७ ॥

117 The poisoned collyrium causes
burning in the eyes tears, excessive
excretion of the eye edema and
redness. The eating of poisoned food
and tactual contact with poisoned things
cause the vitiation, at the outset of
the stomach and the skin respectively

स्नानाभ्यङ्गोत्सादनवस्त्रालङ्कारवर्णकैर्दुष्टैः ।
कण्डूर्तिकोष्ठपिडकारोमोद्गमचिमिचिमाः शोथाः ॥११८॥

११७. खाद्यै—आद्यै. (घ ध)

॥ स्पृश्यैस्त्वग्दूष्यते—स्पृश्यैस्त्वग्दूष्यते (घ)

११८ स्नानाभ्यङ्गोत्सादनवस्त्रालङ्कारवर्णकैर्दुष्टैः—स्नानोत्सादनव-
र्णकवस्त्रालङ्कारवर्णकैर्दुष्टैः (घ)

॥ वस्त्रालङ्कारवर्णकैर्दुष्टैः—वस्त्रालङ्कारवर्णकैर्दुष्टैः (फ)

॥ ॥ —वस्त्रालङ्कारभूषणदुष्टैः. (फ)

॥ कण्डूर्तिकोष्ठपिडकारोमोद्गमचिमिचिमाः शोथाः—कण्डूर्ति-लोम-
दृषा कोष्ठपिडकाचिमिचिमाः शोथा (क घ ट)

॥ रोमोद्गम—लोमदृषा (न व.)

દુષ્ટે દૂષિત દૂષિત, જ્ઞાન- સ્નાન જ્ઞાન, અભ્યક્ષ-
અભ્યગ અભ્યગ સ્નાન ઉત્સાદન ઉત્સાદન, વસ્ત્ર
વસ્ત્ર, અલંકાર- અલંકાર અલંકાર, વર્ણકૈ. અને
અંગરાગથી ઓર અંગરાગસે, કણ્ઠ- ખરજ કણ્ઠ,
અર્તિ પીડા રુજા, કોઠ- કોઠ કોઠ, પિડકા- પિડકા
પિડકા, રોમોદ્રમ- રંધાડા ઊભા થવા રોમદર્ષ.
ચિમચિમાઃ ચમચમાટ ચિમચિમાદટ, શોથાઃ અને સોભ
થાય છે ઓર સૂજન હોતે હૈ ॥ ૧૧૮ ॥

118. The bath, inunction, rubbing,
clothes, ornaments, toilet-creams and
similar other articles contaminated
with poison, cause pruritus, pain,
pimples, horripilation, tingling sensa-
tion and edema.

एते करचरणदाहतोदकुमाविपाकाश्च ।
भूषाद्रुकाश्वगजवर्मकेतुशयनासनैर्दुष्टैः ॥११९॥
माल्यमगन्धं म्लायति क्षिरोरुजालोमहर्षकरम् ।

દુષ્ટે. વિષથી દૂષિત વિષસે દૂષિત, મૂ- જમીન પૃથ્વી,
પાદુકા- પાદુકા પાદુકા, અશ્વ-ઘોડા અશ્વ, ગજ- હાથી
હાથી, વર્મ- ખખટર કવચ, કેતુ- ધ્વજ ધ્વજ, શયન-
શયન શય્યા, આસનૈ અને આસનથી ઓર આસનસે,
એતે આ એ, કર-ચરણ- હાથ તથા પગના હાથ તથા
પૈરમે દાહ- દાહ દાહ, તોદ- તેમજ તોદ એવં તોદ,
કુમ-અવિપાકાઃ ચ કલમ અને અપચો થાય છે કુમ
ઓર અપચન હોતે હૈ. માલ્યમ્ વિષથી દૂષિત પુષ્પમાળા
વિષસે દૂષિત પુષ્પમાળા, અગન્ધમ્ ગંધ વિનાની થાય છે
ગન્ધરહિત હો જાતી હૈ, મ્લાયતિ કરમાઈ જાય છે મુક્તા
જાતી હૈ, ક્ષિરોરુજા- અને માથામાં પીડા ઓર ચિરમે
પીડા, લોમહર્ષકરમ્ તથા લોમ હર્ષ કરે છે તથા રોમાંચ
ઉત્પન્ન કરતી હૈ ॥ ૧૧૯ ॥

119-119½ The burning and pricking
of hands and feet, exhaustion and indi-

૧૧૯ તોદકુમાવિપાકાશ્ચ-તોદકુમાક્ષિરાગાશ્ચ (ફ)

વર્મ-ચર્મ (બ)

૧૧૯½ ક્ષિરોરુજાલોમહર્ષકરમ્-ક્ષિરસો રુક્ષોલોમહર્ષકરમ્ (ફ.)

gestion are caused by contact with
contaminated earth, sandals, horse,
elephant, armour, flags, beds and
seats The contaminated garland is
odorless, it withers and causes headache
and horripilation.

सविषधूमलक्षणम्—

स्तम्भयति खानि नासासुપहन्ति दर्शनं च धूमः १२०

ધૂમઃ વિષથી દૂષિત ધૂમાડો વિષસે દૂષિત ધૂમા,
ખાનિ આતોને સોતોંકો, સ્તમ્ભયતિ સ્તબ્ધ કરે છે
જહ કરતા હૈ, નાસામ્ અને નાક ઓર નાસિકા,
દર્શનમ્ ચ તથા ચક્ષુને તથા આંખોંકો, ઉપહન્તિ
ઉપધાત કરે છે ઉપધાત કરતા હૈ ॥ ૧૨૦ ॥

120. The contaminated smoke blocks
the natural orifices and injures the
nose and the eyes.

सविषजललक्षणम्—

कूपतडागादिजलं दुर्गन्धं सकलुषं विवर्णं च ।
पीतं श्वयथुं कौठान् पिडकाश्च करोति मरणं च १२१

કૂપતડાગાદિ- વિષથી દૂષિત કૂવા, તળાવ વગેરેનું
વિષસે દૂષિત કૂવા, તાલાવ, આદિકા, જલમ્ જળ જલ,
દુર્ગન્ધમ્ દુર્ગન્ધયુક્ત દુર્ગન્ધયુક્ત, સકલુષમ્ ડહોળાયેલ
કલુપિત, વિવર્ણમ્ ચ અને વિકૃત રંગવાળું થાય છે
ઓર વિવર્ણ હો જાતા હૈ, પીતમ્ પીવામાં આવેલું તે
પિયા હુઆ વહ, શ્વયથુમ્ સોજન, કોઠાન્ કોઠ
કોઠ, પિડકા. ચ પિડકા પિડકા, મરણમ્ અને મરણ
ઓર મૃત્યુ, કરોતિ કરે છે કરતા હૈ ॥ ૧૨૧ ॥

121. The contaminated water of
wells, lakes etc, stinks, gets dirty,
discolored and when drunk, causes

૧૨૦ નામાસુપહન્તિ દર્શન ચ ધૂમ-દર્શનસુપહન્તિ ચ નાસિકા
ધૂમ (ક)

, દર્શન ચ ધૂમ -ચ દર્શને ધૂમ (ખ)

૧૨૧. મરણ-મરણ (બ.)

edema, wheals and pimples, and even death

स्थानविशेषो विषे चिकित्सा—

आदावामाशयगे वमनं त्वक्स्थे प्रदेहसेकादि ।
कुर्याद्विषक् चिकित्सां दोषबलं चैव हि समीक्ष्य १२२
इति मूलविषविशेषाः प्रोक्ताः

दोषबलश्च एव दोष आने भक्षनी दोष और बलकी, समीक्ष्य हि समीक्षा करीने समीक्षा करके, विषक् वैद्ये वैद्य, आमाशयगे विष आमाशयभां जाता विषके आमाशयमें पहुंचने पर, आदौ प्रथम प्रथम, वमनम् वमन वमन, त्वक्स्थे तथा आभडीभां रहेतां तथा त्वचामे रहने पर, प्रदेहसेकादि प्रदेहसेकादि प्रदेह परिषेकादि, चिकित्सा चिकित्सा चिकित्सा, कुर्याद्विष करी करे, इति आभ इस प्रकार, मूलविष- मूल- विषना मूलविषके, विशेषा लेखे मेद, प्रोक्ता कहे छे कह दिये है ॥ १२२ ॥

122-122½. The physician should first of all administer emesis in cases of poison which has reached the stomach, and applications and affusions in cases of external contamination through the skin. He should treat the patient, having ascertained the strength of the humoral morbidity and the vitality of the patient. Thus have been described the particulars relating to Root-poisons.

शृणु जङ्गमस्यातः ।
सविशेषचिकित्सितमेवादौ तत्रोच्यते तु सर्पाणाम् ॥

मत हवे अव, जङ्गमस्य जङ्गम विषनी चिकित्सा जगम विषकी चिकित्सा, शृणु सांभलो सुनो, तत्र आदौ तेना प्रथम उनमें प्रथम, सर्पाणाम् तु सर्पोंनी सर्पोंकी, सविशेष- लेखहित मेदसहित, चिकित्सितम् एव चिकित्सा चिकित्सा, उच्यते कहेवाय छे वही जाती है ॥ १२३ ॥

123 Now listen to the exposition of animal-poison. In the beginning the detailed treatment of snake-poison will be described

सर्पभेदाः तेषां लक्षणानि च—

इह दर्वीकरः सर्पो मण्डली राजिमनिति ।
अथो यथाक्रमं वातपित्तश्लेष्मप्रकोपणाः ॥१२४॥

इह आली यहां दर्वीकर सर्पः दर्वीकर सर्प, मण्डली मण्डली मण्डली सर्प, राजि- मान् आने राजिमान् सर्प और राजिमान सर्प, इति ये ये, त्रय त्रय तीन, सर्पा सर्पो साप, वात- अनु- क्मे वात क्रमशः वात, पित्त- पित्त पित्त श्लेष्म- तथा उक्ते तथा कफको, प्रकोपणा. प्रकुपित करे छे प्रकुपित करते है ॥ १२४ ॥

124. The indian cobra, the Russel's viper and the Rajiman are regarded as the snakes provoking vata, pitta and kapha respectively

दर्वीकरः फणी ज्ञेयो मण्डली मण्डलाफण ।
विन्दुलेखविचित्राङ्गः पन्नगः स्यात्तु राजिमान् ॥१२५॥

फणी क्षुवाणा सर्पने फनवाले सर्पको, दर्वीकरः दर्वीकर, ज्ञेय आणुवे जाने, मण्डलाफण मण्डलाफण क्षुवाणा सर्पने मण्डलाकार फनवाले सर्पको, मण्डली मण्डली आणुवे मण्डली जाने, विन्दुलेख- आने टपडा तेमज लीटीओथी युक्त विन्दु एव रेखायुक्त, विचित्राङ्गः तथा चित्रविचित्र अणवाणा तथा विशेष- षत चित्रित अङ्गवाले, पन्नग तु सर्पने सर्पको, राजिमान् राजिमान् राजिमान, स्यात् आणुवे जाने ॥ १२५ ॥

125 The indian cobra should be known to have a spoon-like hood the viper a round hood and the

१२४ इह दर्वीकरः सर्पो मण्डली राजिमनिति—दर्वीकरा मण्डली राजिमन्तस्तथैव च (ध. द ध फ य)
त्रयो—सर्पा (घ)

Rajiman as a snake with variegated spots and lines on its body.

विशेषाद्रूक्षकटुकमम्लोष्णं स्वादु शीतलम् ।

विषं यथाक्रमं तेषां तस्माद्वातादिकोपनम् ॥१२६॥

विशेषात् विशेषे करी विशेष करके, तेषाम् तेषीनु उनका विषय विष विष, यथाक्रमम् अनुक्रमे क्रमशः, रूक्ष-कटुकम् रूक्ष-कटु, अम्ल-उष्णम् अम्ल-उष्ण, स्वादुशीतलम् अने मधुर-शीतल होय छे और मधुर-शीतल होता है, तस्मात् तेषी इस लिए, वातादि- तेषीनु विष अनुक्रमे वातादिने उनका विष क्रमशः वातादिको, कोपनम् प्रकुपित करे छे प्रकुपित करता है ॥ १२६ ॥

126. Their poisons are predominantly dry and pungent, acid and hot, and sweet and cool respectively Hence they are provocative of the vata and other humors corresponding to those three groups of qualities.

दर्वीकरकृतदंशलक्षणम्—

दर्वीकरकृतो दंशः सूक्ष्मदंष्ट्रापदोऽसितः ।

निरुद्धरक्तः कूर्माभो वातव्याधिकरो मतः ॥१२७॥

दर्वीकरकृतः दर्वीकरे करेला दर्वीकरसे किया हुआ, दंशः दंशने दंश, सूक्ष्मदंष्ट्रापद दंशना सूक्ष्म चिह्नवाला दाढ़के सूक्ष्म चिह्नसे युक्त, असितः काला, निरुद्ध-रक्तः रक्तनी अटकायतवाणी जिसमें रक्त रुक गया हो ऐसा, कूर्माभः काला जेवो कछुएके सदृश, वात-व्याधिकर. अने वातव्याधि करनेवाले और वात-रोग करनेवाला, मत मान्यो छे माना गया है ॥१२७॥

127. The bite of the cobra shows minute marks of fangs and is black in color and the blood being prevented from flowing out, it causes a tortoise-shaped swelling. It is regarded as causative of vata disorders.

मण्डलिकृतदंशलक्षणम्—

पृथ्वर्षितः सशोथश्च दंशो मण्डलिना कृतः ।

पीताभः पीतरक्तश्च सर्वपित्तविकारकृत् ॥१२८॥

मण्डलिना मण्डलीजे मंडलीसे, कृत करेला किया हुआ, दंश दंश दंश, पृथ्वर्षित ठो ठो गहरा, सशोथः च सोभाववाणी जोधयुक्त, पीताभ. पीला देभाववाणी पीली आभाववाला, पीतरक्त पीले- लाल पीला- लाल, सर्वपित्त- अने सर्व प्रकारना पित्तना और सब प्रकारके पित्तके, विकारकृत् च रोग करनेवाले होय छे विकारको करनेवाला होता है ॥ १२८ ॥

128 The bite of the viper shows deep marks of the fangs and the wound is spread over a large surface accompanied with edema It is yellowish or yellowish-red in color and is causative of all varieties of pitta disorders.

राजिलकृतदंशलक्षणम्—

कृतो राजिमता दंशः पिच्छिलः स्थिरशोफकृत् ।

स्निग्धः पाण्डुश्च सान्द्रासृक् श्लेष्मव्याधिसमीरणः ॥

राजिमता राजिमानशी राजिमानसे, कृत करेला किया हुआ, दंश दंश दंश, पिच्छिल पिच्छिल पिच्छिल, स्थिर- स्थिर स्थिर, शोफकृत् सोजने करनेवाला, स्निग्ध स्निग्ध स्निग्ध, पाण्डु पीला पाण्डु, सान्द्रासृक् जमेला दोहीवाणी गाढे रक्तसे युक्त, श्लेष्म व्याधि- अने श्लेष्मना व्याधिओने और कफज रोगोंको, समीरण. च उत्पन्न करनेवाले छे उत्पन्न करनेवाला है ॥ १२९ ॥

129. The bite of the Rajiman causes soft and fixed swelling It is unctuous and pale and contains

१२८ पृथ्वर्षित-पृथुपित्त (ध)

मण्डलिना-मण्डलिमि. (ध)

१२९ पतच्छोकानन्तरम्—

नपुंसकत्वं ज्ञानीयाह्निं सकृददर्शनात् ।
इत्यधिक पाठ (ध) पुस्तके ।

thick blood. It is causative of various disorders of kapha

સર્પાણાં પુંછીનપુંસકભેદેન લક્ષણાનિ—

વૃત્તભોગો મહાકાયઃ શ્વસન્નૃર્વેક્ષણઃ પુમાન્ ।
સ્થૂલમૂર્ધા સમાક્લ્પ્ત સ્ત્રીત્વતઃ સ્યાદ્વિપર્યયાત્ ૧૩૦

વૃત્તભોગ ગોળ ગૂચળાવાળો ગોલ ભોગવાળા, મહાકાય-મહાકાય થકે શરીરવાળા, શ્વસન્ કૂંફાડા મારતો, ફુંફ કારનેવાળા, નૃર્વેક્ષણ. ઊંચે બેતો. કંચે દેખનેવાળા, સ્થૂલમૂર્ધા મોટા માથાવાળો. મહે ચિરવાળા, સમાક્લ્પ્ત અને સરખા અંગવાળો. ઓર સમાન શરીરવાળા સાંપ, પુમાન્ પુરુષ હોય છે પુરુષ હોના છે, અતઃ એનાથી. ઇસે, વિપર્યયાત્ તુ વિપરીત લક્ષણયુક્ત સર્પ વિપરીત લક્ષણયુક્ત સાંપ, સ્ત્રી સ્ત્રી સ્ત્રી. સ્યાત્ હોય છે હોતી છે ॥ ૧૩૦ ॥

130 The snake that makes a round coil, has a huge body, that hisses and looks upwards and has a large head and an even body is a male; and the one possessing just the contrary characteristics is a female.

ક્લીવસ્ત્યધોદૃષ્ટિઃ સ્વરહીનઃ પ્રકમ્પતે ।
સ્ત્રિયા દષ્ટો વિપર્યસ્તૈરેતૈઃ પુંસા નરો મતઃ ॥૧૩૧॥
વ્યામિશ્રલિઙ્ગૈરેતૈસ્તુ ક્લીવદષ્ટં નરં વદેત્ ।
इत्येतदुक्तं सर्पाणां स्त्रीपुंક્લીवनिदर्शनम् ॥૧૩૨॥

ત્રસતિ જે ડરતો હોય છે જો હરતા છે, ક્લીવ તે ક્લીવ હોય છે વદ નપુંસક હોતા છે, સ્ત્રિયા સ્ત્રીથી સ્ત્રીમર્પસે, દષ્ટઃ ડસાયેલ કાટા હુઆ મનુષ્ય, અધોદૃષ્ટિઃ નીચી દૃષ્ટિવાળો નીચેકી ઓર દૃષ્ટિવાળા, સ્વરહીનઃ અને

બેસેલા સ્વરવાળો હોય છે ઓર સ્વરહીન હોતા છે, પ્રકમ્પતે કમ્પે છે કાપતા છે વિપર્યસ્તૈઃ એતૈ આનાથી વિપરીત લક્ષણોથી યુક્ત ઇસે વિપરીત લક્ષણોસે યુક્ત, નરઃ મનુષ્ય મનુષ્ય, પુંસા પુરુષ સર્પથી ડસાયેલ પુરુષ સર્પસે કાટા હુઆ, મતઃ મનાય છે માના જાતા છે, એતૈ આ એ, વ્યામિશ્રલિઙ્ગૈઃ તુ લક્ષણો પરસ્પર મિશ્રિત હોતો, નરમ્ મનુષ્ય મનુષ્ય, ક્લીવ નપુંસક સર્પથી નપુંસક સર્પસે, દષ્ટમ્ ડસાયેલ છે કાટા ગયા છે, વદેત્ એમ કહેવું એસા કહના ચાહિય, હિતિ એમ ઇસ પ્રકાર, એતત્ આ એ, સર્પાણામ્ સર્પોર્મા સર્પોર્મે, સ્ત્રી પુ- સ્ત્રી, પુરુષ સ્ત્રી, પુરુષ, ક્લીવનિદર્શનમ્ અને નપુંસકને બાણવા માટે લક્ષણો ઓર નપુંસકને જ્ઞાનને લિય લક્ષણ, ડક્ષમ્ કહ્યા છે કહ દિયે છે ॥ ૧૩૧-૧૩૨ ॥

131 132 The serpent that is timid is sexless The person bitten by the female serpent has drooping looks, shivers and suffers loss of voice, and symptoms contrary to these show a person to have been bitten by the male serpent By a combination of these symptoms the person is to be known to have been bitten by a sexless serpent Thus have been described the distinctive signs of the female, the male and the sexless among serpents

ગર્ભિણ્યા સૂતયા ચ દષ્ટસ્ય લક્ષણમ્—

પાણ્ડુવક્ત્રસ્તુ ગર્ભિણ્યા શૂનોષ્ઠોઽપ્યસિતેક્ષણઃ ।
જૃમ્ભાક્રોધોયજિહ્વાર્તઃ સૂતયા રક્તમૂત્રવાન્ ॥૧૩૩॥

ગર્ભિણ્યા તુ ગર્ભિણી સર્પિણીથી ડસાયેલ મનુષ્ય ગર્ભિણ સાપિનસે કાટા હુઆ મનુષ્ય, પાણ્ડુવક્ત્ર પાંડુ મુખવાળો પાણ્ડુ મુંદવાળા શૂનોષ્ઠ સૂનેલા હોવાળો ઓર સૂજે દોઠવાળા, અસિતેક્ષણઃ અને કાળા નેત્રવાળો હોય છે ઓર કાલી આંસોવાળા હો જાતા છે, સૂતયા પ્રમુત્ર

૧૩૨ સૂતયા-સૂતયા (ક.)

૧૩૦ સમન્-ફળન્ (ક.)

, સ્થૂલમૂર્ધા સમાક્લ્પ્ત-સમાક્લ્પ્ત શિરસા સ્થૂલ (ધ. ફ.)

૧૩૧ ક્લીવસ્ત્યધોદૃષ્ટિ-ક્લીવ સ્વસ્તસ્વધોદૃષ્ટિ (ધ. ધ.)

,, ,, -ક્લીવસ્ત્યધોદૃષ્ટિ (ધ.)

૧૩૨ વ્યામિશ્રલિઙ્ગૈરેતૈસ્તુ ક્લીવદષ્ટ નર વદેત્-લિઙ્ગૈરેતૈસ્તુ વ્યામિશ્રલિઙ્ગદષ્ટ વિનિર્દિશેત્ (ક.)

,, ક્લીવદષ્ટ નર વદેત્-વણ્ડદષ્ટ વિનિર્દિશેત્ (ધ.)

પામેલ સર્પિણીથી ડસાયેલ મનુષ્ય પ્રસૂતાસે કાટા હુઆ મનુષ્ય, જૂમ્મા- બગાસાં જમ્માઈ, ક્રોધ- ક્રોધ ક્રોધ, ઉપજિહ્વાર્તઃ અને ઉપજિહ્વિકાથી પીડાય છે ઓર ઉપ- જિહ્વાસે પીડિત હોતા હૈ, રક્તમૂત્રવાન્ અને રક્તમિશ્રિત મૂત્રવાળો હોય છે ઓર રક્તમિશ્રિત મૂત્ર ત્યાગ કરતા હૈ ॥ ૧૩૩ ॥

133. The person bitten by a pregnant female snake is afflicted with pallor of the face, swelling of the lips and black coloration of the eyes, the person bitten by a female snake in her puerperal period is afflicted with yawning, anger, elongation of the little tongue and hematuria

ગૌધેરકલક્ષણમ્—

સર્પો ગૌધેર(ય)કો નામ ગોધાયાં સ્યાચ્ચતુષ્પદઃ ।
કૃષ્ણસર્પેણ તુલ્યઃ સ્યાન્નાના સ્યુર્મિશ્રજાતયઃ ॥૧૩૪॥

ગૌધેરકઃ ગૌધેરક ગૌધેરક, નામ નામનેા નામકા, ચતુષ્પદ ચાર પગવાળો ચાર પૈરવાલા, સર્પ સર્પ સર્પ, ગોધાયામ્ ગોધામાં ગોધામે, સ્યાચ્ચ ચાચ છે હોતા હૈ, કૃષ્ણસર્પેણ અને કૃષ્ણ સર્પના ઓર કાલે સાપકે, તુલ્યઃ સમાન સમાન, સ્યાચ્ચ હોય છે હોતા હૈ મિશ્ર- જાતયઃ આ સર્પની મિશ્ર બાતિઓાં. આ સર્પની મિશ્ર જાતિયાં, નાના અનેક પ્રકારની નાના પ્રકારની, સ્યુઃ હોય છે હોતી હૈ ॥ ૧૩૪ ॥

134. The snake known as lizard-snake, a hybrid offspring of the snake in the lizard, has four legs He resembles the black snake in other respects There are many varieties of cross-breeds.

સર્પદશાનામાકૃતિમેદેન મૃદુદારુણત્વમ્—

ગૂઢસંપાદિતં વૃત્તં પીડિતં લમ્બિતાર્પિતમ્ ।
સર્પિતં ચ મૃશાવાધં, દંશા યેડન્યે ન તે મૃશાઃ ૧૩૫

૧૩૪. ગૌધેરક—ગોધાયકઃ (ફ)

.. ગોધાયા—ગોધયા (વ)

૧૩૫. ગૂઢસંપાદિતં વૃત્ત—ગાઢસંપાદિતોકૃત (ખ. ફ)

ગૂઢસંપાદિતમ્ ઊડો કરાયેલ ગઢરા કિયા હુઆ, વૃત્તમ્ ગોળ ગોળ, પીડિતમ્ પીડિત પીડિત, લમ્બિતા- પિતમ્ લંબાણમાં લાગેલો લમ્બા લગા હુઆ, સર્પિતમ્ ચ અને પ્રસરેલ ઓર ફેલા હુઆ, મૃશાવાધમ્ એ દંશેા અત્યંત પીડા કરનાર છે એ દંશ અતિ પીડાકારક હોતે હૈ, એ અને ને ઓર જો સસે બન્ને બીજા અન્ય, દંશા દંશેા છે દંશ હોતે હૈ, તે તે એ, ન મૃશાઃ અત્યંત પીડા કરનારા નથી અધિક પીડાકારક નહીં હોતે ॥ ૧૩૫ ॥

135 Bites that are deep, round, very painful, inflicted by prolonged stay of the fangs and that have spread are very serious The bites with other characteristics are not so serious

સર્પાનામવસ્થામેદેન તીક્ષ્ણવિષત્વમ્—

તરુણાઃ કૃષ્ણસર્પાસ્તુ ગોનસાઃ સ્થવિરાસ્તથા ।
રાજિમન્તો વયોમધ્યે ભવન્ત્યાશીવિષોપમાઃ ॥૧૩૬॥

કૃષ્ણસર્પાઃ તુ કૃષ્ણ સર્પો કાલે સર્પ, તરુણાઃ તરુણ અવસ્થામાં તરુણ અવસ્થામે, ગોનસાઃ ગોનસ સર્પો ગોનસ સાપ, સ્થવિરાઃ વૃદ્ધાવસ્થામાં વૃદ્ધાવસ્થામે, તથા રાજિમન્તઃ અને રાજિમાન સર્પો ઓર રાજિમાન સર્પ, વયોમધ્યે મધ્ય અવસ્થામાં મધ્ય અવસ્થામે, આશીવિષ- ઉપમા. મહાવિષ સર્પો જેવા મહાવેષ સર્પકે સદશ, ભવન્તિ થાય છે હોતે હૈ ॥ ૧૩૬ ॥

136 Black snakes when they are young, the Gonasa when they are old, and the Rajiman in their middle age become as virulently poisonous as the serpents that kill by their mere look and breath.

સર્પવિષ કસ્યા રૂપાયા તિષ્ઠતિ—

સર્પદંટ્રાશ્ચતસસ્તુ નાસાં વામાધરા સિતા ।
પીતા વામોત્તરા દંટ્રા રક્તશ્યાવાઽધરોત્તરા ॥૧૩૭॥

૧૩૭. રક્તશ્યાવાઽધરોત્તરા—રક્તશ્યાવા તથાપરે (ગ.ખ.ફ)

સર્પદંટ્રાઃ તુ સર્પની દાઢે સર્પકી દાઢે, ચતસ્રઃ ચાર હોય છે ચાર હોતી હૈં, તાસામ્ તેઓમાં અનમેસે, અધરા નીચેની નીચેકી, વામા ડાબી દાઢે વાંચી દાઢે, સિતા ઘેળી શ્વેત ઉત્તરા તથા ઉપરની તથા ઊપરકી, વામા દંટ્રા ડાબી દાઢે વાંચી દાઢે, પીતા પીળી હોય છે પીલી દોતી હૈ, અધરા ઉત્તરા રક્ત-શ્યાવા અને જમણી નીચેની દાઢે લાલ તથા ઉપરની દાઢે શ્યામ હોય છે દાહિની નીચેકી દાઢે લાલ તથા ઊપરકી દાઢે શ્યામ હોતી હૈ ॥ ૧૩૭ ॥

137. The snake has four fangs, the lower left one of them is white in color, the upper left one is yellowish and the lower right one is reddish and the upper right one is dark.

યન્માત્રઃ પતતે બિન્દુર્ગોવાલાત્ સલિલોદ્વૃતાત્ ।
વામાધરાયાં દંટ્રાયાં તન્માત્રં સ્યાદદ્દેર્વિષમ્ ॥૧૩૮॥

સલિલોદ્વૃતાત્ ગોવાલાત્ પાણીમાંથી કાઢેલ માયના પૂંછડાના વાળ ઉપરથી જલસે નિકાલે ગાયકી પૂંછકે વાળમે, યન્માત્ર જેટલાં જિતની, બિન્દુ બૂદ વૂદ, પતતે પડે છે ગિરતી હૈ, તન્માત્ર તોટલા પ્રમાણનું સતને પ્રમાણકા, વિષમ્ વિષ વિષ, અદે સર્પની સર્પકી, વામાધરાયાન્ નીચેની ડાબી નીચેકી વાંચી, દંટ્રાયામ્ દાઢેમાં દાઢેમાં, સ્યાત્ હોય છે હોતા હૈ ॥ ૧૩૮ ॥

138 The lower left fang of a serpent contains as many drops of poison as the drops of water that fall off a hair of a cow's tail if dipped in water and lifted out of it

एकद्वित्रिचतुर्वृद्धविषभागोत्तरोत्तराः ।
सवर्णस्तत्कृता दंशा बहुतरविषा भृशाः ॥१३९॥

एक-द्वि-त्रि-चतु-वृद्ध विषभाग-उत्तरोत्तरा. બીજી દાઢેમાં ઉત્તરોત્તર વિષનું એક એક બિન્દુ અધિક

મત્ર બધા છે અમોત ડાબી તરફની નીચેની દાઢેમાં વિષનું એક બિન્દુ તથા ઉપરની દાઢેમાં તેના બે બિન્દુ અને જમણી તરફની નીચેની દાઢેમાં ત્રણ બિન્દુ તથા ઉપરની દાઢેમાં ચાર બિન્દુ હોય છે દૂસરી દાઢેમાં ઉત્તરોત્તર વિષકા માત્ર એક-દો-ત્રીન ઓર ચારકે હિસાબસે વઢતા જાતા હૈં અર્થાત્ આ દાઢેમાં વિષકા એક બિન્દુ તથા ઊપરકી દાઢેમાં સતકે દો બિન્દુ ઓર દાહિની ઓરકી નીચેકી દાઢેમાં ત્રીન બિન્દુ તથા ઊપરકી દાઢેમાં ચાર બિન્દુ હોતે હૈ, તદ્-કૃતા દાઢેથી થયેલાં અન દાઢેસે ઉત્પન્ન હુએ, દશા દશે દશ, સવર્ણ. દાઢેનાં વર્ણને અનુસરનાર વર્ણવાળાં હોય છે દાઢેકે વર્ણકે અનુસાર વર્ણવાળે હોતે હૈ, વદુ-ઉત્તર-વિષાઃ અને ઉત્તરોત્તર દાઢેના ક્રમ પ્રમાણે અધિક વિષવાળાં ઓર ઉપરોત્તર દાઢેકે ક્રમકે અનુસાર અધિક વિષવાળે, મૃશા-તેમજ અધિક કષ્ટસાધ્ય હોય છે એવ અધિક કષ્ટ-સાધ્ય હોતે હૈ ॥ ૧૩૯ ॥

139 The quantity of poison in the other fangs is greater in arithmetical progression in the order of their statement The bites caused by them are similar in color to their own and are increasingly poisonous in the order of their statement.

सर्पविष्मूत्रजाः कीटा —

सर्पाणामेव विष्मूत्रात् कीटाः स्युः कीटसंमताः ।
दूषीविषाः प्राणहरा इति संक्षेपतो मताः ॥१४०॥

સર્પાણામ્ એવ સર્પોનાં જ સર્પોકી હી, વિષમૂત્રાત્ મલ-મૂત્રથી વિષ્ણા ઓર મૂત્રસે, કીટા. જે કીડાં માત્ર છે જો કીટ ઉત્પન્ન હોતે હૈં, કીટસંમતાઃ સ્યુઃ તેઓ કીડાં કહેવાય છે જે કીટ કહે ગયે હૈ, સંક્ષેપત સંક્ષેપમાં સંક્ષેપમે, દૂષીવિષા. તેઓને દૂષીવિષ જે દૂષીવિષ, પ્રાણ-હરા. અને પ્રાણહર ઓર પ્રાણહર, હિતિ એ બે પ્રકારનાં આ દો પ્રકારકે, મતા માન્યા છે માને ગયે હૈ ॥ ૧૪૦ ॥

140. Insects, included in category of worms (already described), are born of the fecal and urinary excrement of

૧૩૮ ગોવાલાત્-ગોપુચ્છાત્ (ક)

સલિલોદ્વૃતાત્-સલિલે મૃગાત્ (ગ)

૧૩૯ ચતુર્વૃદ્ધવિષ-ચતુર્વૃદ્ધિવિષ (ઢ ક)

snakes themselves. They are divided broadly into two groups, one causing chronic poisoning and the other being destructive of life.

સવિષકીટદષ્ટલક્ષણમ્—

ગાત્રં રક્તં સિતં કૃષ્ણં શ્યાવં વા પિડકાન્વિતમ્ ।
સકણ્ડદાહવીસર્પપાકિ સ્યાત્ કુચિતં તથા ॥૧૪૧॥
કીટૈર્દૂષીવિષૈર્દષ્ટં લિઙ્ગં પ્રાણહરં શૃણુ ।
સર્પદષ્ટે યથા શોથો વર્ધતે સોમ્રગન્ધ્યસૂક્ ॥૧૪૨॥
દંશેઽક્ષિગૌરવં મૂર્છાં સ રુગાર્તઃ શ્વસિત્યપિ ।
તૃણારુચિપરીતશ્ચ ભવેદૂષીવિષાર્દિતઃ ॥૧૪૩॥

દૂષીવિષૈઃ કીટૈઃ દૂષીવિષ કીટોથી દૂષીવિષ કીટોંસે, દષ્ટમ્ કંડાયેલા કાટા હુઆ, ગાત્રમ્ અંગ અંગ, રક્તમ્ રાત્રી લાલ, સિતમ્ ધોળું શ્વેત, કૃષ્ણમ્ કાળું કાળા, શ્યાવમ્ વા કે શ્યામ યા શ્યામ, પિડકાન્વિતમ્ (પડકાવાળું) પિડકાવાળા, સકણ્ડ- કણ્ડ કણ્ડ, દાહ- દાહ દાહ, વીસર્પ- વીસર્પ વીસર્પ, પાકિ અને પાકવાળું થાય છે. ઓર પાકવાળા હોતા હૈ, તથા તેમજ એવ, કુચિતમ્ સ્યાત્ સડી બધા છે સજ જાતા હૈ, પ્રાણહરમ્ પ્રાણહર કીટોથી કંડાયેલા પુરુષનાં પ્રાણહર કીટોંસે કાટે હુએ પુરુષકે, લિઙ્ગમ્ લક્ષણો લક્ષણો, શૃણુ સાંભળો સુનો, સર્પદષ્ટે સાપ ડસતાં સર્પકે કાટને પર, યથા જેવો જસા, સોમ્રગન્ધ્યસૂક્ ઉમ્ર ગન્ધયુક્ત રક્તવાળો ઉમ્રગન્ધયુક્ત રક્તવાળી શોથ. સોભ સૂજન, વર્ધતે વધે છે વદતી હૈ, દંશે તેવો સોભ પ્રાણહર કીટો કંડાતાં વધે છે વૈસી સૂજન પ્રાણહર કીટોંકે કાટને પર વદતી હૈ, અક્ષિ- અભિમા આંખોંમે, ગૌરવમ્ ગૌરવ મારીપન, મૂર્છાં તેમજ મૂર્છા થાય છે એવ મૂર્છાં હોતી હૈ, રુગાર્તઃ અને વેદનાથી પીડાયેલો ઓર વેદનાસે પીડિત, સ તે પુરુષ

વહ પુરુષ, અસિતિ અપિ હાંદ્રે છે દાકતા હૈ, દૂષીવિષાર્દિત. દૂષીવિષ કીટોથી કંડાયેલો પુરુષ દૂષીવિષસે કાટા હુઆ મનુષ્ય, તૃણારુચિ- તૃણા અને અરુચિથી તૃણા ઓર અરુચિસે, પરીતઃ ચ ભવેદ વ્યાપ્ત થાય છે વ્યાપ્ત હોતા હૈ ॥ ૧૪૧-૧૪૩ ॥

141-143 The area bitten by the worms causing chronic poisoning, gets red, pale, black or dark in color, and covered with pimples and is afflicted with pruritus, burning, acute spreading affection, suppuration and putrefaction. Now hear the signs of the bite which leads to death. On the site of the bite, the same type of swelling develops as in the case of snake-bite, accompanied with bleeding and strong smell. The patient suffers from heaviness in the eyes, fainting, pain, dyspnea, thirst and anorexia, when bitten by creatures causing slow-poisoning.

લૂતાદષ્ટલક્ષણમ્—

દંશસ્ય મધ્યે યત્ કૃષ્ણં શ્યાવં વા જાલકાવૃતમ્ ।
દગ્ધાકૃતિ મૃગં પાકિ ક્લેદશોથજ્વરાન્વિતમ્ ॥૧૪૪॥
દૂષીવિષાભિર્લૂતાભિસ્તં દષ્ટમિતિ નિર્દિશેત્ ।

દંશસ્ય દંશના દશકે, મધ્યે મધ્યમાં મધ્યમે, યત્ ભે યદિ, કૃષ્ણમ્ કાળો કાળા, શ્યાવમ્ વા અથવા શ્યાવ અથવા શ્યામ, જાલકાવૃતમ્ બલથી આવૃત જાલયુક્ત, દગ્ધાકૃતિ બળેલા જેવો દગ્ધકે સદશ, મૃગમ્ એકદમ વહુત, પાકિ પાકી બનાર પકનેવાળા, ક્લેદ- શોથ ક્લેદ, સોભ ક્લેદ, શોફ, જ્વરાન્વિતમ્ તથા જ્વરથી

૧૪૧. પિડકાન્વિતમ્—પિડકાચિતમ્ (છ.)

,, દાહ—રાગ (વ.)

૧૪૨. દષ્ટ—દષ્ટે (છ.)

,, પ્રાણહર—પ્રાણહરૈઃ (ફ.)

,, વથા—તથા (ધ.)

,, શોથો—શોફો (ફ.)

,, વર્ધતે—સોમ્રગન્ધ્યસૂક્—વર્ધતે ચક્ષુગૌરવમ્ (ધ)

૧૪૩. રુગાર્તઃ—શિરો (ત)

૧૪૪ દગ્ધાકૃતિ—દીર્ઘાકૃતિ (ફ)

,, દગ્ધાકૃતિ મૃગં પાકિ ક્લેદશોથજ્વરાન્વિતમ્—દગ્ધાકૃતિ મૃગ પાકક્લેદશોથજ્વરાન્વિતમ્ (ધ)

,, પાકિ ક્લેદશોથ—પાકક્લેદશોથ (ધ)

,, શોથ—કોથ (વ.)

યુક્ત ભાગ હોય તેા ઓર જ્વરસે યુક્ત ભાગ હો તો, તમ્ તે રોગી વહ રોગી, દૂષીવિષામિઃ દૂષીવિષયુક્ત દૂષીવિષવાલી, લૂતામિઃ લૂતાઓથી લૂતાઓસે, દષ્ટમ્ ડસાયેલ છે કાટા હુઆ હૈ, હતિ એમ્ એસા, નિર્દિશેત્ નિર્દેશ કરવેા નિર્દેશ કરે ॥ ૧૪૪૩ ॥

144-144½. When there is in the centre of the bite, a net work-like black or dark patch resembling a burn, and accompanied with excessive suppuration, sloughing, swelling and fever, it should be diagnosed to be a bite by a spider causing slow-poisoning

સર્વાસામેવ તાસાં ચ દંશે લક્ષણમુચ્યતે ॥૧૪૫॥
શોફઃ શ્વેતાસિતા રક્તાઃ પીતા વા પિડકા જ્વરઃ ।
પ્રાણાન્તિકો ભવેચ્છાસો દાહદિકાશિરોગ્રહાઃ ૧૪૬

તાસામ્ તે રન, સર્વાસામ્ એવ સધળી લૂતાઓનાં સબ લૂતાઓકે, દશે ચ દશમાં થતાં દશમેં હોનેવાલે, લક્ષણમ્ લક્ષણ લક્ષણ, ઉચ્યતે ડહેવાય છે કહે જાતે હૈ, શોફ સોળે સૂજન, શ્વેતાસિતા સફેદ, ડાળી સફેદ, કાલી, રક્તા. રાતી લાલ, પીતા વા ડે પીળી ઓર પીલી, પિડકા પિડકાઓ ફુન્સિયો, જ્વરઃ જ્વર જ્વર, પ્રાણાન્તિકઃ તથા પ્રાણાન્તિક તથા પ્રાણઘાતક, શ્વાસ શ્વાસ શ્વાસ, મવેત્ થાય છે હોતે હૈ, દાહ- તેમજ દાહ એવ દાહ, દિકા- હેડકી દિકા, શિરોગ્રહાઃ અને શિરોગ્રહ પશુ થાય છે ઓર શિરોગ્રહ મી હોતે હૈ ॥ ૧૪૫ ૧૪૬ ॥

145-146. Here are described the symptoms of the bite by all kinds of poisonous spiders. There occur swelling, pimples of pale, black red or yellow color, fever, terminal dyspnea, burning, hiccup and stiffness of the head

૧૪૬ ભવેચ્છાસો દાહદિકાશિરોગ્રહા -ભવેદાહો શ્વાસદિકાશિરો-

ગ્રહા (ક છ)

,, ,, પ્રાણાન્તિકામિ. સ્વાસા દાહદિકા-

શિરોગ્રહા (ક)

મૂષિકવિષલક્ષણમ્—

આદંશાચ્છોણિતં પાણ્ડુ મण्डलानि ज्वरोऽरुचिः ।
लोमहर्षश्च दाहश्चाप्याखुदूषीविषादिते ॥१४७॥

આસુ- ઉદરના ચૂહેકે, દૂષીવિષાદિતે દૂષીવિષથી પીડિતમા દૂષીવિષસે પીડિતમે, આદંશાત્ દંશમાથી દંશમેસે, પાણ્ડુ પાંડુ વર્ણનું પાણ્ડુ વર્ણકા, શોણિતમ્ ઘોહી વહે છે રક્તકા સ્રાવ હોતા હૈ, મण्डलानि અને મડલ ઓર ચક્તે, જ્વરઃ જ્વર જ્વર, અરુચિઃ અરુચિ અરુચિ, લોમહર્ષઃ ચ રોમહર્ષ રોમહર્ષ, દાહ ચ તથા દાહ ઓર દાહ, અપિ પશુ થાય છે મી હોતે હૈ ॥ ૧૪૭ ॥

147 Immediately after a bite by a rat causing slow-poisoning, pale blood flows out, circular patches on the body appear as well as fever, anorexia, horripilation and burning

मूर्च्छाक्लेशोथवैवर्ण्यक्लेदशब्दाश्रुतिज्वराः ।
शिरोगुरुत्वं लालासृक्छर्दिश्चासाध्यमूषिकैः ॥१४८॥

અસાધ્ય- અસાધ્ય અસાધ્ય, મૂષિકૈ- ઉદરેથી દશ થતાં ચૂહોકે કાટને પર, મૂર્ચ્છા- મૂર્ચ્છા મૂર્ચ્છા, અક્લેશોથ- અગશેથ અગશેથ, વૈવર્ણ્ય-વિવર્ણતા વિવર્ણતા, ક્લેદ- ક્લેદ ક્લેદ, શબ્દાશ્રુતિ- બોલેલાનું અશ્રવણ શબ્દ સુનાઈ ન દેના, જ્વરા- જ્વર જ્વર; શિરોગુરુત્વમ્ માથાનું ભારે થવું શિરકા મારીપન, લાલા- લાળ લાલા, અસૃક્- છર્દિઃ ચ અને ઘોહીની ઉઘટી થાય છે ઓર રક્તકા વમન હોતે હૈ ॥ ૧૪૮ ॥

148. Fainting, edema of the limb, discoloration, sloughing, deafness, fever, heaviness in the head, ptyalism and hematemesis are the symptoms of the incurable type of rat bite.

૧૪૭, દાહશ્ચ-મોહશ્ચ (ધ)

કુકલાસકદષ્ટલક્ષણम्—

શ્યાવત્વમથ કાષ્ઠ્યં વા નાનાવર્ણત્વમેવ વા ।
મોહઃ પુરીષમેદશ્ચ દષ્ટે સ્યાત્ કુકલાસકૈઃ ॥૧૪૯॥

કુકલાસકૈઃ ડાઢીડાથી ગિરગટકે, દષ્ટે ડસાતાં કાટને પર, શ્યાવત્વમ્ શ્યાવતા, કાષ્ઠ્યમ્ કૃષ્ણતા, કૃષ્ણત, અથવા અથવા અથવા, નાનાવર્ણત્વમ્ એવ વા જુદા જુદા વર્ણથી યુક્તપાણુ મિજ મિજ વર્ણસે યુક્ત હોના, મોહ. મેહ મોહ, પુરીષમેદ ચ અને પુરીષ-મેદ ઓર મલમેદ, સ્યાત્ થાય છે હોતે હૈ ॥ ૧૪૯ ॥

149. Dark or black coloration or variegated coloration stupefaction and passing of loose motions are the symptoms of the bite of a chameleon.

વૃશ્ચિકદષ્ટલક્ષણम्—

દહત્યગ્નિરિવાદૌ તુ મિનત્તીવોર્ધ્વમાશુ ચ ।
વૃશ્ચિકસ્ય લિષં યાતિ દંશે પશ્ચાત્તુ તિષ્ઠતિ ॥૧૫૦॥

વૃશ્ચિકસ્ય વીછીનું વિચ્છુકા, વિષમ્ ઝેર વિષ, આદૌ તુ પ્રથમ પ્રથમ, અગ્નિઃ અગ્નિની અગ્નિકી, દહ પેઠે માતિ, દહતિ દાહ કરે છે જલન કરતા હૈ, મિનતિ દહ બળે બેદુ હોય એમ લાગે છે મેદન કરતા હો એસા પ્રતીત હોતા હૈ, આશુ ચ એકદમ શીઘ્ર, ઊર્ધ્વમ્ ઊંચે ઊપરકી ઓર, યાતિ બાય છે જાતા હૈ, પશ્ચાત્તુ અને પછી ઓર આંધિરમેં, દશે દશમાં દંડસ્થાનમેં, તિષ્ઠતિ આવે છે આ જાતા હૈ ॥ ૧૫૦ ॥

150. The poison of the scorpion causes burning like fire and then a cutting pain rapidly spreads upwards, but afterwards it gets localized in the area of the bite

૧૪૯ પુરીષમેદશ્ચ-પુરીષમેદો વા (વ)

, પુરીષમેદશ્ચ દષ્ટે સ્યાત્ કુકલાસકૈ -વર્ણસો મેદો દષ્ટસ્ય
મ્યાત્ કુકલાસકૈ (વ.)

,, કુકલાસકૈ -કુકળકૈ (ક)

દષ્ટોઽસાધ્યસ્તુ દુઃપ્રાણરસનોપહતો નરઃ ।
માંસૈઃ પતન્નિરત્યર્થં વેદનાર્તો જહાત્યસૂન્ ॥૧૫૧॥

અસાધ્યઃ અસાધ્ય અસાધ્ય વિચ્છુકે, દષ્ટ દષ્ટ કાટને પર, નરઃ તુ પુરુષ મનુષ્ય, દુઃપ્રાણ- દષ્ટિ, નાક દષ્ટિ, નાસિકા, રસનોપહત અને જીભના ઉપધાતવાળો ઓર રસનાકે ઉપધાતવાળા, પતન્નિઃ અને ખરવા માંડેલા ઓર પડને લગતે, માંસૈઃ ખાંસથી માંસસે, અત્યર્થમ્ અતિશય અત્યન્ત, વેદનાર્ત વેદનાથી પીડાયેલો થઈ વેદનાસે પીડિત હોકર, અસૂન્ પ્રાણુ પ્રાણોનો, જહાતિ તળે છે ત્યાગ કરતા હૈ ॥ ૧૫૧ ॥

151 A person stung by the incurable type of scorpion looses the function of sight, smell and taste accompanied with the sloughing of tissues and great pain and gives up his life

કળમદષ્ટલક્ષણम्—

વિસર્પઃ શ્વયથુઃ શૂલં જ્વરહર્દિરથાપિ ચ ।
લક્ષણં કળમૈર્દષ્ટે દંશશ્ચૈવ વિશીર્યતે ॥૧૫૨॥

કળમૈઃ કુણ્ડાથી કળમસે, દષ્ટે ડસાતાં કાટને પર, વિસર્પ. વિસર્પ વિસર્પ, શ્વયથુ. સોળે શોય, શૂલમ્ શૂળ શૂલ, જ્વરઃ જ્વર જ્વર, અથ અપિ અને ઓર, હર્દિઃ ચ ઉલટી વમન, લક્ષણમ્ એ લક્ષણો થાય છે એ લક્ષણ હોતે હૈ, દશઃ ચ એવ અને દશસ્થાન ઓર દશ-સ્થાન, વિશીર્યતે ખરડું બાય છે ગિરને લગતા હૈ ॥ ૧૫૨ ॥

152. Acute spreading affection, edema, colic, fever and vomiting are the symptoms of the sting of a poisonous hornet. The site of the sting sloughs away

હૃષ્ટિદૃષ્ટલક્ષણम्—

હૃષ્ટોમોચિટિક્ષેન સ્તબ્ધલિક્ષ્ણો મૃશાર્તિમાન ।
દષ્ટઃ શીતોદકેનેષ સિકાન્યક્ષાનિ મન્યતે ॥૧૫૩॥

૧૫૧ દુઃપ્રાણ-દુઃપ્રાણ (વ.)

उच्छिष्टिनेन उच्छिष्टिगथी उच्छिष्टिग के, दष्ट उसाथेय
काटनेपर, हृष्टरोमा उभा थथेय ३वाडावागे। रोमाश्चित,
स्तब्धलिङ्गः स्तब्ध लिङ्गवागे। स्तब्ध लिङ्गवाला, भृश-
विमान् अने भृश पीडायुक्त मनुष्य और अत्यन्त पीडा-
वाला मनुष्य, अज्ञानि अगेने अंगोको, शीतोदकेन
ठंडा पाणीथी शीतल जन्से, सिक्तानि इव सिंचित
अथेय परिषेवन किये हुएकी भाति मन्यते माने छे
मानता है ॥ १५३ ॥

153 The person stung by the
crab is afflicted with horripilation,
rigidity of the phallus, excessive pain,
and feels as if his body were affused
with cold water

सविषमण्डूकदष्टलक्षणम्—

एकदंष्ट्रादितः शूनः सरक् स्यात् पीतकः सत्तट् ।
छर्दिनिद्रा च मण्डूकैः सविषैर्दष्टलक्षणम् ॥ १५४ ॥

एकदंष्ट्रादितः ओड दटना दशथी पीडाथेयो
मनुष्य एक दाहके दंशसे पीडित मनुष्य, सरक् शूनः
पीडाथी युक्त सोभावागे। पीडासे युक्त शोथवाला पीतकः
पीणो पीला, सत्तट् अने तृषायुक्त और तृषायुक्त
स्यात् थाय छे होता है, छर्दिः तेने उलटी थाय छे
कै आती है, निद्रा च तथा निद्रा आवे छे तथा निद्रा
आती है, सविषै मण्डूकै दष्टलक्षणम् आ लक्षणो
विषयुक्त देउडाओना दशथी थाय छे ये लक्षण विष-
युक्त मेंडकके काटने पर होते हैं ॥ १५४ ॥

154. If, in the bite by a poisonous
toad, only a single fang has pierced,
there is edema accompanied with pain,
icteric tinge of the body and thirst, vom-
iting and drowsiness are the symptoms
of the bite by all types of poisonous frogs
सविषमत्स्यजलोकादष्टलक्षणम्—

मत्स्यास्तु सविषाः कुर्युर्दाहशोफरुजस्तथा ।

कण्डू शोथं ज्वर मूर्च्छा सविषास्तु जलौकसः ॥ १५५ ॥

१५४ एकदंष्ट्रादित - एकदंष्ट्रायत (फ)
, , - एकदंष्ट्रापित. (फ)
, पीतक सत्तट्-पीतकस्तिवषा (फ)

सविषाः विषयुक्त विषयुक्त, मत्स्या तु माछवा
मछलिया, दाह- दाह दाह, शोफ- सोभे शोफ, रुजः
अने पीडा करे छे और दर्द करती है, तथा तथा तथा,
सविषाः विषयुक्त विषयुक्त, जलौकसः तु जलो जौक,
कण्डू उडू खुजली, शोफम् सोभे शोफ, ज्वरम्
ज्वर ज्वर, मूर्च्छाम् अने भूच्छा और मूर्च्छा, कुर्युः
करे छे करती है ॥ १५५ ॥

155. Poisonous fishes cause burning,
edema, and pain; while the poisonous
leeches cause itching, edema, fever
and fainting

गृहगोधिका-शतपदीदष्टलक्षणम्—

दाहतोदस्वेदशोथकरी तु गृहगोधिका ।
दंशे स्वेदं रुजं दाहं कुर्याच्छतपदीविषम् ॥ १५६ ॥

गृहगोधिका तु गरीणी छिपकली, दाह- दाह दाह,
तोद तोद तोद, स्वेद- स्वेद स्वेद, शोथकरी अने सोभे
करे छे और शोथ करती है, शतपदी- तथा डानभनूरानुं
गोजरका, विषम् विष विष, दंशे दंशमा दंशस्यानमे,
स्वेदम् स्वेद स्वेद, रुजम् पीडा रुजा, दाहम् अने दाह
और दाह, कुर्यात् करे छे करता है ॥ १५६ ॥

156 The poisonous house-lizard
causes burning, pricking pain, sweating
and edema, the poison of the centiped
causes local sweating, pain and burning
in the site of the sting

मशकदष्टलक्षणम्—

कण्डूमान्मशकैरीषच्छोथः स्यान्मन्दस्वेदमः ।
असाध्यकीटखटशमसाध्यमशकक्षतम् ॥ १५७ ॥

१५६ दाहतोदस्वेदशोथकरी तु-विदाह दवथु तोद मूर्च्छा च (व)
, दाहतो-स्वेदशोथकरी तु गृहगोधिका विदाह श्वयथु
तोद स्वेद च गलगोलिका (ग.)
,, ,, -विदाह श्वयथु तोद स्वेद तु गृहगोधिका (घ. फ)
, गृहगोधिका-गलगोलिका (ख घ. ड त.)
, कुर्याच्छतपदीविषम्-करोति च शतापदी (ड.)

मक्षकैः भूच्छरेणा दशथी मच्छरोके दंशसे, कण्डू-
मान् भस्त्रवाणी खुजलीवाला, मन्दवेदन तथा भेद
पीडावाणी तथा मन्द वेदनावाला, ईषत् थोडा थोडासा,
शोथः सोओ शोथ, स्यात् थाय छे होता है, असाध्य-
असाध्य असाध्य, जगकक्षतम् भूच्छरेणा दंश मच्छरका
दंश, असाध्य- असाध्य असाध्य, कीट-डीटना दंश कीट-
दंशके, सङ्गाम् जेवो होय छे सङ्ग होता है ॥ १५७ ॥

157. The sting of the mosquito causes slight edema with itching and mild pain, but the incurable sting of a mosquito has all the characteristics of an incurable sting of any insect.

मक्षिकादष्टलक्षणम्—

सद्यःप्रस्राविणी श्यावा दाहमूर्च्छाज्वरान्विता ।
पीडका मक्षिकादंशे तासां तु स्थगिकाऽसुहृत् १५८

मक्षिकादंशे भाभीना दश उपर मक्षिकाके दंश
पर, सद्यः ऐकदंश शीघ्र, प्रस्राविणी श्राववाणी श्राव-
वाली, श्यावा श्याव काली, दाह- दाह दाह, मूर्च्छा-
भूर्च्छा मूर्च्छा, ज्वरान्विता अने ज्वरवाणी और ज्वर
वाली, पीडका पिडा थाय छे पिडका होती है, तासाम्
तेओमां उनमें, स्थगिका तु स्थगिका भाभी ते
स्थगिका नामकी मक्षिका तो, असुहृत् प्राणु ढरे छे
प्राणोंको हरती है ॥ १५८ ॥

158. Immediate bleeding, dark coloration, burning sensation, fainting, fever and pimples are caused by the fly-sting; the sting of the 'Sthagika' fly (tse-tse) is fatal

स्थान-काल-स्वभाव-पदेशै सर्पदष्टानामसाध्यत्वम्—

श्मशानचैत्यवल्मीकयज्ञाश्रमसुरालये ।
पक्षसन्धिषु मध्याह्ने सार्धरात्रेऽष्टमीषु च ॥ १५९ ॥

१५८. ज्वरान्विता-रुनान्विता (ब.)

„ स्थगिका-स्थपिका (फ)

„ „ -छपिका (फ.)

१५९ मध्याह्ने सार्धरात्रे-मध्याह्नेष्वर्धरात्रे (ब. फ.)

न सिध्यन्ति नरा दष्टाः पाषण्डायतनेषु च ।
दृष्टिश्वासमलस्पर्शविषैराशीविषैस्तथा ॥ १६० ॥
चिनश्यन्त्याशु संप्राप्ता दष्टाः सर्वेषु मर्मसु ।

श्मशान- श्मशानमां श्मशानमें, चैत्य- चैत्यमां
चैत्यमें, वल्मीक- राइडमां वल्मीकमें, यज्ञ- यज्ञमां
यज्ञमें, आश्रम आश्रममां आश्रममें, सुरालये देव-
मांदिरमां देवालयमें, पक्षसन्धिषु- पक्षन्ती संधिओमां
पक्षकी सन्धिमें, सार्धरात्रे अर्ध रात्रे अर्धरात्रिमें,
मध्याह्ने मध्याह्ने मध्याह्नमें, अष्टमीषु च आठमने
दिवसे अष्टमीके दिन, पाषण्डायतनेषु च अने पाण्ड-
डीओना स्थानमां और पाषण्डियोंके स्थानमें, दष्टाः
उसायेद काटे हुए, नराः मनुष्यो मनुष्य, न सिध्यन्ति
साध्य अता नथी नहीं बचते, तथा तथा तथा, दृष्टि-
दृष्टि दृष्टि, श्वास- श्वास श्वास, मलस्पर्श- मल तथा
स्पर्शमां मल और स्पर्शमें, विषै. विषयी युक्त विषसे
युक्त, आशीविषैः आशीविषना आशीविषके, संप्राप्ताः
स सङ्गवाणी सम्पर्कवाले, सर्वेषु तथा अर्धमां तथा सब,
मर्मसु मर्मोमां मर्मस्थानमें, दष्टाः उसायेद मनुष्यो
काटे हुए मनुष्यों, आशु ऐकदंश शीघ्र, नश्यन्ति नाश
पाओ छे नष्ट होते हैं ॥ १५९ १६० ॥

159 160. The persons bitten in the cremation ground or under the tutelary tree, or on an ant-hill or in the place of sacrifice or a hermitage, or temple or at the conjunction of the two fortnights i. e. new moon and full moon days, or at mid-noon and mid-night or on the eighth day of the fortnight or in the houses of people who have no faith in the vedas, prove incurable. Those who come in contact with the sight, breath, excretions and the touch of those violently poisonous celestial snakes, as also those that are bitten in their vital parts by serpents, perish quickly

१६०. सर्वेषु-सर्वे (क.)

सर्पाणां कालादिभेदेन तीक्ष्णमन्दविषत्वम्—

(येन केनापि सर्पेण संभवः सर्व एव च)

भीतमत्ताबलोष्णक्षुत्तृषार्ते वर्धते विषम् ।

विषं प्रकृतिकालौ च तुल्यौ प्राप्याल्पमन्यथा ॥१६२॥

येन केन गमे ते किसी, जपि पक्षु मी, सर्पेण सर्पथी सांपसे, सर्व सर्परीतने। सब प्रकारके, एव आवे। न ऐसे ही, संभवः च संभव छे होनेका संभव है, भीत- मत्त- भीषेक्ष, भूत भीत, मत्त, अजल- अजल अजल, उष्ण- उष्ण-उष्ण-प्रकृति, क्षुत्- भूष क्षुधा, तृषार्ते तथा तरसथी पीडनारभा तथा प्याससे पीडितमें, विषम् विष विष, वर्धते वधि छे बढ़ता है, तुल्यौ च तेभ्यः समान एवं समान, प्रकृतिकालौ प्राप्य प्रकृति तथा डालने पाभी प्रकृति तथा कालको पाकर, विषम् विष वधि छे विष बढ़ता है, अन्यथा भिन्न प्रकृति तथा डालने पाभी भिन्न प्रकृति तथा कालको पाकर, अल्पम् औष्ठुं वधिछे थोड़ा बढ़ता है ॥ १६१-१६२ ॥

161-162 All these symptoms may appear as the result of any type of serpent-bite too The toxic condition is aggravated if the person is alarmed, intoxicated, weak or afflicted with hunger and thirst, and also if aided by the favourable conditions of the habitus of the person and the season The symptoms are mild if the conditions are otherwise.

वारिविप्रहताः क्षीणा भीता नकुलनिर्जिताः ।

वृद्धा बालास्त्वचो मुक्ताः सर्पा मन्दविषाः स्मृताः ॥

वारि- विप्रहताः पाण्डीथी विधात पाभेल पानीसे जाहत हुए, क्षीणा क्षीण क्षीण, भीता भीषेक्ष डरे हुए, नकुल- निर्जिता भोजियाथी जितायेल नेवलोंसे परास्त हुए, वृद्धाः वृद्ध वृद्ध, बाला भाण्ड बालक, त्वचः मुक्ता अने डालणी डालेला और त्वचामुक्त, सर्पा सर्पो सापोंके, मन्दविषाः मंद विषवाणा मन्दविष, स्मृता. उथा छे कहे हैं ॥ १६३ ॥

१६२ प्राप्याल्पमन्यथा-प्राणाल्पमन्यथा (ध.)

163 The snakes that are buffeted about by waters, that are emaciated, frightened, that have escaped from a mongoose, that are very aged or very young, or that have shed their skin, are considered to be mildly poisonous

सर्वदेहाश्रितं क्रोधाद्विषं सर्पो विमुञ्चति ।

तदेवाहारहेतोर्वा भयाद्वा न प्रमुञ्चति ॥१६४॥

सर्वः सर्पः सर्प, क्रोधात् क्रोधथी क्रोधसे, सर्वदेहाश्रितम् आभा देहमाश्रित सपूर्ण देहमें स्थित, विषम् विषने विषको, विमुञ्चति अहार डाले छे त्याग देता है, आहारहेतोः वा आहार भाटे आहारके हेतु से, भयाद् वा अथवा भयथी वा भयसे, तत् एव ते विष वह विष न प्रमुञ्चति अहार डालेला नहीं नहीं त्यागता ॥ १६४ ॥

164 When enraged, the snake emits all the poison available in its entire body while it does not emit anything like the same quantity, when it bites for securing its food or when in fright.

कीटानां वातोत्त्वणादित्वम्—

वातोत्त्वणविषाः प्राय उच्चिटिङ्गाः सवृश्चिकाः ।

वातपित्तोत्त्वणाः कीटाः श्लैष्मिकाः कणभादयः ॥

सवृश्चिकाः वी छीसहित बिच्छुओंके साथ, उच्चिटिङ्गाः उच्चिटि ग उच्चिटिग, प्राय धक्षुं डरी प्रायः, वातोत्त्वण- वातप्रधान वातप्रधान, विषा विषवाणा होय छे विषवाले होते हैं, कीटा डीटे कीट, वातपित्तोत्त्वणाः वातपित्तप्रधान विषवाणा वातपित्तप्रधान विषवाले, कणभादयः अने डक्षुल वजरे और कणभादि, श्लैष्मिकाः उक्षप्रधान विषवाणा होय छे कफप्रधान होते हैं ॥ १६५ ॥

165 The poison of the crabs and scorpions is mostly vata-provoking.

१६५ उच्चिटिङ्गा सवृश्चिका-उच्चिटिङ्गाश्च वृश्चिका (फ.)

,, कणभादयः-कणभासव (छ.)

The poison of insects provokes the vata and pitta, and the poison of hornets and other insects provokes kapha.

यस्य यस्य हि दोषस्य लिङ्गाधिक्यानि लक्षयेत् ।
तस्य तस्यौषधैः कुर्याद्विपरीतगुणैः क्रियाम् ॥१६६॥

यस्य ने जिस, यस्य हि ने जिस, दोषस्य दोषनां दोषके, लिङ्गाधिक्यानि लक्षणे। अधिक लक्षण अधिक, लक्षयेत् देनाय देखे, तस्य ते उस, तस्य ते दोषधी उस दोषके, विपरीतगुणैः विपरीत गुणवाला विपरीत गुणवाले, औषधैः औषधाधी औषधोंसे, क्रियाम् चिकित्सा चिकित्सा, कुर्यात् करवी करे ॥ १६६ ॥

166. The physician should carry out treatment with the medication that is antagonistic in qualities to the type of the predominance of humor observed by its symptoms.

वातिकविषलक्षणम्—

हृत्पीडोर्ध्वानिलः स्तम्भः सिरायामोऽस्थिपर्वरुक् ।
घूर्णनोद्वेष्टनं गात्रश्यावता वातिके विषे ॥१६७॥

वातिके वातप्रधान वातप्रधान, विषे विषमा विषमें, हृत्पीडा हृदयनी पीडा हृदयमें पीडा, ऊर्ध्वानिलः ऊर्ध्ववात ऊर्ध्ववात, स्तम्भ स्तंभ स्तम्भ, सिरायामः सिरायाम सिराओंका संकोच, अस्थिपर्वरुक् हाडका अने पर्वनी पीडा अस्थि और संधियोंमें पीडा, घूर्णन-घुंरने आवली चकर आना, उद्वेष्टनम् गोटला थडवा ऐठन, गात्रश्यावता च तथा गात्रनुं श्यामपणुं अने लक्षणे। थाय छे और गात्रोंमें श्यामवर्णता ये लक्षण होते हैं ॥ १६७ ॥

167. Cardiac pain, impeded breathing, rigidity, dilatation of vessels, pain in the bones and joints, tremors and cramps and dusky coloration of

the body are the symptoms of the poison of the vata-provoking type.

पैत्तिकविषलक्षणम्—

संज्ञानाशोष्णनिश्वासौ हृदाहः कटुकास्यता ।
दंशावदरणं शोथो रक्तपीतश्च पैत्तिके ॥१६८॥

पैत्तिके पित्तप्रधान विषमा पित्तप्रधान विषमें, संज्ञानाश-संज्ञानाश संज्ञानाश, उष्णनिश्वासौ उष्ण निश्वास उष्ण निश्वास, हृदाह हृदयमांसां हृदयमें दाह, कटुकास्यता मोठामां ऊटता मुखकी कटुता, दंशावदरणम् दंश झटवे। दंशका फटना, रक्तपीतः च अने रातो तथा पीलो। और लाल और पीला, शोथ सोओ ओ लक्षणे। थाय छे शोथ ये लक्षण होते हैं ॥१६८॥

168. Loss of consciousness, hot breath, heart-burn, pungent taste in the mouth, sloughing of tissue in the region of the bite, edema and red and yellow coloration are caused by the poison of the pitta-provoking type

श्लेष्मिकविषलक्षणम्—

वम्यरोचकहृत्लासप्रसेकोत्क्लेशगौरवैः ।
सशैत्यमुखमाधुर्यैर्विद्याच्छ्लेष्माधिकं विषम् ॥१६९॥

सशैत्य-शीतलता शैत्य, मुखमाधुर्यैः तथा भुभनी मधुरता तथा मुखकी मधुरतासे, वमि-तेभज उलटी एव वमन, अरोचक-अरुचि अरुचि, हृत्लास-हृदयास हृत्लास, प्रसेक-प्रसेक प्रसेक, उत्क्लेश-उत्प्लेश उत्क्लेश, गौरवैः अने गुरुता ओ लक्षणे। और गुरुता इन लक्षणोंसे, विषम् विषने विषको, श्लेष्माधिकम् ऊक्षप्रधान कफप्रधान, विद्यात् आधुवु जाने ॥ १६९ ॥

169 The physician should recognise the poison to be principally provocative of kapha, by the symptoms

१६८. दंशावदरण-मासावदरण (ध ध न.)

१६९ गौरवै-पीनसै (क)

१६६ लिङ्गाधिक्यानि लक्षयेत्-लिङ्गाधिक्य प्रतर्कयेत् (ब. छ म.)

of nausea, ptyalism, retching, heaviness and cold and sweet taste in the mouth

कीटविषचिकित्सा—

खण्डेन च व्रणालेपस्तैलाभ्यङ्गश्च वातिके ।
स्वेदो नाडीपुलाकाद्यैर्वृंहणश्च विधिर्हितः ॥१७०॥

वातिके वातप्रधान विषमा वातप्रधान विषमें, खण्डेन च ખાડથી સાડકા, વ્રણાલેપ મધુ ઉપર દેવ વ્રણ પર લેપ, તૈલાભ્યંગ ચ તેલને અભ્યંગ તૈલકી માલિશ, નાડી- નાડી નાડી, પુલાકાદ્ય અને પુલાક વગેરેથી જોર પુલાક આદિસે, સ્વેદઃ સ્વેદન સ્વેદન, વૃંહણઃ ચ અને ઊંડણુ જોર વૃંહણ, વિધિઃ વિધિ વિધિ, હિત. હિતકારી છે હિતકારક છે ॥ ૧૭૦ ॥

170. In poison of vata-provoking type the treatment should be application of the syrup of sugar-candy to the wound, inunction with oil, sudation with kettle-sudation procedure or poultices with pulaka grain etc, and the administration of the roborant therapy.

सुशीतैः स्तम्भयेत् सेकैः प्रदेहैश्चापि पैत्तिकम् ।
लेखनच्छेदनस्वेदवमनैः श्लैष्मिकं जयेत् ॥१७१॥

સુશીતૈઃ ખડુ ઠંડા અધિકશીતલ, સેકૈ પરિષેક પરિષેક, પ્રદેહૈઃ ચ અને દેવેથી જોર પ્રદેહસે, અપિ પશુ મી, પૈત્તિકમ્ પિત્તપ્રધાન વિષ પિત્તપ્રધાન વિષકો, સ્તમ્ભયેત્ રોકવું રોકના ચાહિયે, લેખન- અને લેખન જોર લેખન, છેદન- છેદન છેદન, સ્વેદ- સ્વેદન સ્વેદન, વમનૈઃ તથા વમનૈઃ વડે તથા વમનસે, શ્લેષ્મિકમ્ કફ- પ્રધાન વિષને કફપ્રધાન વિષકો, જયેત્ જીતવું જીતે ॥ ૧૭૧ ॥

171. The poison of the pitta-provoking type should be arrested with

૧૭૦. સ્વેદન ચ-પિષ્માકેન (ધ.)

" " -ગુણેન ચ (ક.)

cold affusions and applications, and that of the kapha-provoking type should be subdued with scarification, excision sudation or with vomition.

विषेष्वपि च सर्वेषु सर्वस्थानगतेश्च ।
अवृश्चिकोच्चिटिङ्गेषु प्रायः शीतो विधिर्हितः ॥१७२॥

અવૃશ્ચિક-ઉચ્ચિટિંગેષુ વીછી અને ઉચ્ચિટિંગના વિષ સિવાય વિચ્છૂ જોર ઉચ્ચિટિંગકે વિષકે વિના, સર્વસ્થાન- સર્વ સ્થાન સર્વસ્થાનોમે, ગતેષુ ચ ગત પહુચે, સર્વેષુ સર્વ સર્વ, વિષેષુ ચ વિષેષા વિષોમે, અપિ પશુ મી, પ્રાય ધણુખરુ પ્રાયઃ, શીત. શીતળ શીતલ, વિધિ- વિધિ વિધિ, હિતઃ હિતકારી છે હિતકારક હોતી છે ॥ ૧૭૨ ॥

172. In all cases of poison except those of the scorpion and the crab, affecting any part of the body, cooling remedies are generally beneficial.

वृश्चिके स्वेदमभ्यङ्गं घृतेन लवणेन च ।
सेकांश्चोष्णान् प्रयुञ्जीत भोज्यं पानं च सर्पिषः १७३

વૃશ્ચિકે વીછીના વિષમા વિચ્છૂકે વિષમે, સ્વેદમ્ સ્વેદન સ્વેદન, ઘૃતેન ધી ધી, લવણેન ચ અને સિંધ- વધી જોર નમકમે, અભ્યઙ્ગમ્ અભ્યંગ અભ્યંગ ઇષ્ણાન્ ગરમ ગરમ, સેકાન્ ચ પરિષેચને. પરિષેક, સર્પિષઃ અને ધીનાં જોર ધીકે, મોજ્યમ્ ભોજન મોજન, પાનમ્ ચ તથા પાનને જોર પાનકા, પ્રયુજીત યોજવા પ્રયોગ કરના ચાહિયે ॥ ૧૭૩ ॥

173. In cases of scorpion poison, sudation, inunction with ghee and rock salt, hot affusions and eating articles prepared in ghee and potion of ghee are beneficial.

एतदेवोच्चिटिङ्गेषु प्रतिलोमं च पांशुभिः ।
उद्धर्तनं सुखाम्बुष्णैस्तथाऽवच्छादनं घनैः ॥१७४॥

૧૭૩. શ્ચિકે-નાશિક (ધ.)

ઝઞ્ચિટ્કે ઉચ્ચિટ્કિગના વિષમાં ઝઞ્ચિટ્કે વિષમે, જપિ પશુ સી, પૃત્વ એવ ઓની ઓજ વિધિ કરવી યહી ચિકિત્સા કરે, સુલામ્બૂળે નવશેકા પાણીથી ગરમ કરેલ સુહાતે હુએ ગરમ જલસે ગરમ કી હુઈ, ઘનૈ ધન બહુતસી, પાંચુભિઃ ધૂળથી ધૂલસે, પ્રતિલોમમ્ દંશ પર પ્રતિલોમ દશ પર પ્રતિલોમ, ઝઞ્ચર્વનમ્ ચ ઉદ્ઘર્તન કરવું ઉવટન કરનાં चाहिए, તથા તથા તથા, જવચ્છાદનમ્ દંશને ઢાંકી દેવો બેઈએ દંશકો ઢાપ દેનાં चाहिए ॥ ૧૭૪ ॥

174. The same treatment should be done in the case of the crab in addition the use of friction-massage in the reverse direction to the course of the poison, with sand and genially warm water and covering of the area with a thick coating of the same is recommended

સવિષકુકુરાદિદંટલક્ષણમ્—

શ્વા ત્રિદોષપ્રકોપાત્તુ તથા ધાતુવિપર્યયાત્ ।
શિરોઽભિતાપી લાલાસ્રાવ્યધોવક્ત્રસ્તથા ભવેત્ ૧૭૫

ત્રિદોષપ્રકોપાત્ ત્રિદોષના પ્રકોપથી ત્રિદોષકે કોપસે, તથા તથા તથા, ધાતુવિપર્યયાત્ ધાતુની વિષ-મતાથી ધાતુકે વિપર્યયસે, શ્વા તુ કૂતરો કુત્તા, શિરોભિ-તાપી માથાના અભિતાપવાળો શિરકે અભિતાપવાળા, લાલાસ્રાવી લાળના સ્રાવવાળો લાલાકે સ્રાવવાળા, તથા અને ઓર, અધોવક્ત્ર નીચા મુખવાળો નીચે રહે હુએ સુખવાળા, ભવેત્ થાય છે હોતા હૈ ॥ ૧૭૫ ॥

175. In the case of a dog-bite, consequent upon humoral tridiscordance and vitiation of the body elements, there occur burning in the head, ptyalism and drooping of the head

અન્યેઽપ્યેવંવિધા વ્યાલાઃ કફવાતપ્રકોપનાઃ ।

હૃચ્છિરોરુજ્વરસ્તમ્ભતૃષામૂર્ચ્છાકરા મતાઃ ॥ ૧૭૬ ॥

અન્યે બીજા અન્ય, જપિ પશુ સી, પૃત્વ-વિષા ઓના પ્રકારના હસી પ્રકારકે, વ્યાલાઃ હિંસક પ્રાણી-ઓના દંશે હિંસક પશુકે દંશ, કફ-વાત-પ્રકોપના કફ તથા વાતને પ્રકોપ કરનારા કફ તથા વાતકે પ્રકોપકો કરનેવાલે, હૃચ્છિરોરુક્ હૃદયરોગ, શિરોરોગ હૃદય ઓર શિરમેં પીઢા, જ્વર સ્તમ્ભ જ્વર, બકડાટ જ્વર, સ્તબ્ધતા, તૃષા- તરસ પ્યાસ, મૂર્ચ્છાકરા મતાઃ અને મૂર્ચ્છા કરનારા મનાય છે ઓર મૂર્ચ્છા કરનેવાલે માને જાતે હૈ ॥ ૧૭૬ ॥

176. Many other fierce animals whose bites are provocative of kapha and vata are known to cause cardiac pain, headache, fever, stiffness, thirst and fainting.

સવિષદશસ્ય નિર્વિષદંશસ્ય ચ લક્ષણમ્—

કણ્ઠનિસ્તોદવૈવર્ણ્યસુષ્કેદોપશોષણમ્ ।

વિદાહરાગરુક્પાકાઃ શોફો ગ્રન્થિનિકુચ્ચનમ્ ॥ ૧૭૭ ॥

દંશાવદરણં સ્ફોટાઃ કર્ણિકા મ્ખંડલાનિ ચ ।

જ્વરશ્ચ સવિષે લિઙ્ગં વિપરીતં તુ નિર્વિષે ॥ ૧૭૮ ॥

સવિષે વિષવાળા દંશમાં વિષેલે દંશમે, કણ્ઠ- ખરજી, નિસ્તોદ- તોદ તોદ, વૈવર્ણ્ય- વિવર્ણતા વિવર્ણતા, સુષ્ક- સુષ્કતા સુષ્કતા, ક્ષેદ- ક્ષેદ ક્ષેદ, ઉપ-શોષણમ્ ઉપશોષણ ઉપશોષણ, વિદાહ- વિદાહ વિદાહ, રાગ- રાગ લાલિમા, રુક્- પીડા રુજા, પાકા પાક પાક, શોફઃ સોબો સૂજન, ગ્રન્થિ- ગ્રન્થિની ઉત્પત્તિ ગ્રન્થિકી ઉત્પત્તિ, નિકુચ્ચનમ્ અગને સ કોચ જઞ્જકા સકોચ, દંશાવદરણમ્ દંશતુ ફાટી જવું દંશકા ફટના, સ્ફોટા- સ્ફોટ ફોડે, કર્ણિકા કાણિકા કર્ણિકા, મ્ખંડલાનિ ચ મડલ મખંડલ, જ્વર ચ અને જ્વર ઓર જ્વર, લિઙ્ગમ્ એ લક્ષણ થાય છે યે લક્ષણ હોતે હૈ, નિર્વિષે તુ અને વિપરિત દંશમાં વિપરિત દંશમે, વિપરીતમ્ ઉલટા લક્ષણ થાય છે વિપરીત લક્ષણ હોતે હૈ ॥ ૧૭૭ ૧૭૮ ॥

૧૭૫. શિરોઽભિતાપી લાલાસ્રાવ્યધોવક્ત્રસ્તથા ભવેત્—શિરો-અભિતાપવાળા અભિતાપવાળો શિરકે અભિતાપવાળો (બ. ત.)

૧૭૭ ક્ષેદોપશોષણમ્—ક્ષેદોપશોષણમ્ (બ.)

,, ગ્રન્થિનિકુચ્ચન—ગ્રન્થિનિકુચ્ચન (બ.)

177-178 Itching, pricking pain, discoloration, numbness, discharge, dehydration, burning, red coloration, pain, suppuration, swelling, formation of knots on the body, contraction, local cracks in the bite, boils, nodes, rounded patches and fever are the symptoms of a poisonous bite, the opposite symptoms are those of a non-poisonous bite

विषे हृदिदाहप्रसेकयोश्चिकित्सा—

तत्र सर्वे यथावस्थं प्रयोज्याः स्युरूपक्रमाः ।

पूर्वोक्ता विधिमन्यं च यथावद्ब्रुवतः शृणु ॥१७९॥

तत्र तेथीभां उनमें, यथावस्थम् अवस्था। मुञ्ज अवस्थाके अनुसार, पूर्वोक्ता पहेला उहेला पूर्वोक्त, सर्वे उपक्रमाः अधा उपक्रमे। सब उपक्रम, प्रयोज्या स्यु थे। जवा नेधे प्रयुक्त करने चाहिएं, अन्यम् अने भी७ और अन्य, विधिम् च विधि विधिको, यथावत् अराअर यथावत्, ब्रुवत। उहेला थेवा भारी पासेथी कहते हुए मुझसे, शृणु सांभलो सुनो ॥ १७९ ॥

179. In these conditions all the procedures already described are to be applied to suit each condition Listen as I describe other measures.

हृदिदाहे प्रसेके वा विरेकवमनं भृशम् ।

यथावस्थं प्रयोक्तव्यं शुद्धे संसर्जनक्रमः ॥१८०॥

हृदिदाहे हृदयभां दाह प्रसेके वा अथवा प्रसेक थता और प्रसेक होने पर, यथावस्थम् अवस्था मुञ्ज अवस्था अनुसार भृशम् क्षरी क्षरी पुन पुनः, विरेक-वमनम् विरेचन अने वमन विरेचन और वमन, प्रयोक्तव्यम् थे। जवां करने चाहिएं, शुद्ध शुद्ध थता शुद्ध हो जाने पर, संसर्जन-क्रमः स संसर्जनक्रम करवे ॥ १८० ॥

१७९, पूर्वोक्ता-पूर्वोक्त (घ)

180 In heart-burn or ptyalism, strong purgation or emesis should be given as indicated in the particular condition, and when the patient has been cleansed he should be given the rehabilitating diet

विषे शिरोगते चिकित्सा—

शिरोगते विषे नस्तः कुर्यान्मूलानि बुद्धिमान् ।

बन्धुजीवस्य भार्याश्च सुरसस्यासितस्य च ॥१८१॥

शिरोगते मस्तकगत शिरोगत, विषे विषभां विषमें, बुद्धिमान् बुद्धिमान वैद्य बुद्धिमान वैद्य, बन्धुजीवस्य पुत्र-७७ जीवापोता, भार्या चः भारगी भारंगी, असितस्य सुरसस्यस च अने डाणी तुलसीनां और काली तुलसीकी, मूलानि, भूगोथी जड़से, नस्त नस्तकर्म नस्य, कुर्यात् करवुं देवे ॥ १८१ ॥

181. In a condition where the poison has reached the head, the wise physician should administer errhine prepared with the roots of putranjiva beetle killer and black holy basil

दक्षकाकमयूराणां मांसास्त्रस्तके क्षते ।

उपधेयमधोदष्टस्योर्ध्वदष्टस्य पादयोः ॥१८२॥

अधः- नीचेना भागभां नीचेके भागमें, दष्टस्य उसायेद पुरुषना काटे हुए पुरुषके, मस्तके माथाभां मस्तकमें, क्षते क्षत करी ते उपर क्षत करके उसके ऊपर, ऊर्ध्व- अने उपरना भागभां और ऊपरके भागमें, दष्टस्य उसायेद पुरुषना काटे हुए पुरुषके, पादयो. भगभां क्षत करी ते उपर पैरमें क्षत करके उसके ऊपर, दक्ष- कूडा मुर्गा, काक- डागडा कौआ, मयूराणाम् के मोरतुं या मोरका, मांसास्त्र रक्तयुक्त मांस रक्त-युक्त मांस, उपधेयम् भूधु रचना चाहिए ॥ १८२ ॥

१८२ उपधेयम्-मूर्ति देयम् (घ ड त. घ.)

उपधेयमधोदष्टस्योर्ध्वदष्टस्य पादयो-मूर्ति देयमधोदष्टे मूर्ति दष्टस्य पादयोः (द)

182 If a person is bitten on the lower part of the body, i. e. the legs, then the flesh and the blood of the cock, crow and peacock should be placed over the scarified scalp, and if he is bitten on the upper part of the body, then on the soles of the feet.

विषे अक्षिगते चिकित्सा—

पिप्पलीमरिचक्षारवचासैन्धवशिमुकाः ।

पिष्टा रोहितपित्तेन घ्नन्त्यक्षिगतमञ्जनात् ॥१८३॥

पिप्पली- पीपर पिप्पली, मरिच- डाणा भरी काली मिर्च, क्षार- ७५५५२ क्षार, वचा- ६०५५७ वच, सैन्धव- सिन्धव सैन्धानमक, शिमुका अने सरगवे ओओने और सहजन इनको, रोहितपित्तेन रोहित मत्स्यना पित्तथी रोहित मत्स्यके पित्तसे, पिष्टा पीसीने पीसकर, मञ्जनात् आ७५५५५ तेओ। अञ्जन करनेसे वे, अक्षिगतम् अक्षिगत विषने अक्षिगत विषको, घ्नन्ति ७७७ ७७ नष्ट करते हैं ॥ १८३ ॥

183. The collyrium of the paste of long pepper, black pepper, alkali, sweet flag, rock salt and drum-stick mixed with the bile of the rohita fish cures poison that has reached the eyes.

विषे कण्ठगते चिकित्सा, विषे आमाशयगते चिकित्सा—

कपित्थमामं ससिताक्षौद्रं कण्ठगते विषे ।

लिह्यादामाशयगते ताभ्यां चूर्णपलं नतात् ॥१८४॥

कण्ठगते ३७७७ कंठगत, विषे विषमा विषमें, ससिता सा३२ चीनी, क्षौद्रम् अने मधु साथे और मधुके साथ, आमम् डा३५ कच्चे, कपित्थम् डा३५ कैथको, लिह्यात् आ७७७ चाटे, आमाशयगते अने आमाशय- गत विषमा और आमाशयगत विषमें, ताभ्याम् तेओ। ७७ साथे शर्करा और मधुके साथ, नतात् तगरनु

१८४. कपित्थमामं ससिताक्षौद्रं कण्ठगते विषे—विषे कण्ठगते मांस कपित्थात् ससितामधु (फ.)

तगरना, चूर्णपलम् ओ३ पल यूर्ण आ७७७ एक पल चूर्ण चाटे ॥१८४॥

184 When poison has reached the throat, the patient should be given green wood-apple with sugar-candy and honey and when it has reached the epigastric region, he should take the above-said remedy mixed with four tolas of indian valerian.

विषे पकाशयगते चिकित्सा—

विषे पकाशयगते पिप्पलीं रजनीद्वयम् ।

मञ्जिष्ठां च समं पिष्ट्वा गोपित्तेन नरः पिबेत् ॥१८५॥

पकाशयगते प३५५५५५५ पकाशयगत, विषे विषमा विषमें, नरः मनुष्ये मनुष्य, पिप्पलीम् पीपर पिप्पली, रजनीद्वयम् ७७७७७ ७७७७७७७ हल्दी, दारु- हल्दी, मञ्जिष्ठाम् च अने म७७७७ और मजीठको, समम् सरणे ७७७ समभागमें, पिष्ट्वा पीसीने पीसकर, गोपित्तेन गायना पित्त साथे गायके पित्तके साथ, पिबेत् पीवा पान करे ॥ १८५ ॥

185. If the poison has reached the hypogastric region, he should take the paste of equal quantities of long pepper, turmeric, indian berberry and indian madder rubbed with cow's bile, as potion

विषे रसगते चिकित्सा—

रक्तं मांसं च गोधायाः शुष्कं चूर्णीकृतं हितम् ।

विषे रसगते पानं कपित्थरससंयुतम् ॥१८६॥

रसगते रसगत रसगत, विषे विषमा विषमें, गोधाया. ७७७ गोहके, शुष्कम् सू३५७ सूखे, चूर्णी- कृतम् अने यूर्ण करे और चूर्ण किये गये, रक्तम् ७७७ रक्त, मांसम् च तथा मांसनु तथा मांसका, कपित्थरस- डा३५ रसथी कैथके रसके, संयुतम् यु३५ साथ, पानम् पान ७७७ पान करना, हितम् हित३२ ७७ हितकर है ॥ १८६ ॥

186. If the poison has reached the nutrient fluid, the potion of the pulvis of the dried flesh and blood of the iguana mixed with the juice of the wood-apple is beneficial.

विषे रक्तगते सामगते च चिकित्सा—

शेलोर्मूलत्वग्ग्राणि वादरौदुम्बराणि च ।
कटभ्याश्च पिबेद्रक्तगते, मांसगते पिबेत् ॥१८७॥
सक्षौद्र खदिरारिष्टं कौटजं मूलैर्ममभसा ।
सर्वेषु च बले द्वे तु मधुकं मधुकं नतम् ॥१८८॥

रक्तगते रक्तगत विषमा रक्तगत विषमे, शेलो शेलु लसूडेके, कटभ्या च अने वापुलाना और कटभीके, मूलस्वक् भूज, छाद्य मूल, छाल, अग्राणि अने पत्रादुरे और कौपल्लोको, वादरौदुम्बराणि च अने ओरडी तथा उभरडाना भूज छाद्य अने पत्रादुरे और नेर और गूलरके मूल, छाल और कौपल्लोको, पिबेत् पीवा पीवे, मांसगते मांसगत विषमा मांसगत विषमे, सक्षौद्रम् मधुयुक्त मधुके साथ, खदिर भेर खैरकथा, करिष्टम् लीभडे नीम, कौटजम् अने उडाना और कुटजके, मूलम् भूज मूलके, ममभसा पाण्डी साथे पीवा जलके साथ पान करे, सर्वेषु तु अने अधा विषमा और सब विषोमे, द्वे बले भे भला बला, अतिबला, मधुकम् मधुके महुवा, मधुकम् जेहीमधु मुलहठी, नतम् च अने तगर पीवा और तगर इनको पीवे ॥१८७-१८८॥

187-188 If the poison has penetrated the blood, the root bark and the sprouts of assyrian plum, jujube and gular fig and of the white siris should be used as potion. If the poison has penetrated the flesh medicated catechu wine with honey, or kurchi root with water should be taken. When the poison has penetrated all the body elements, heart-leaved

sida, evening mallow, mahwa flowers, liquorice and indian valerian should be used.

विषे कतिपयसिद्धयोगः —

पिप्पलीं नागरं क्षारं नवनीतेन मूर्च्छितम् ।
कफे भिषगुदीर्णे तु विदध्यात्प्रतिसारणम् ॥१८९॥

उदीर्णे उदीर्ण वडे हुए, कफे तु उक्षमा कफमें, मिष्कू वैद्य वैद्य, पिप्पलीम् पीपर पिप्पली, नागरम् सूड सौठ, क्षारम् अने बबभार और यवक्षार, नवनीतेन मूर्च्छितम् भाण्णुमा भेणवीने मक्खनमे मिलाकर, प्रतिसारणम् अतिसारण प्रतिसारण, विदध्यात् उरपुं देवे ॥ १८९ ॥

189. If the poison has provoked kapha morbidity, the physician should administer the pulvis of long pepper, dry ginger and alkali mixed with fresh butter as application

मास्यादियोगः —

मांसीकुङ्कुमपत्रत्वग्रजनीनचन्दनैः ।
मनःशिलाव्याघ्रनखसुरसैरम्बुपेषितैः ॥१९०॥
पाननस्याञ्जनालेपाः सर्वशोथविषापहाः ।

अम्बुपेषितैः पाण्डीपी पीसेल जलमें पीसकर, मांसी-जटाभासी जटामासी, कुङ्कुम- कसर केसर, पत्र-तमाद्यपत्र तेजपत्र, त्वक्- त्व दालचीनी, रजनी- रुण्डर हल्दी, नत- तगर तगर, चन्दनैः चन्दन चन्दन, मनः-शिला- मन शिल मैनसिल, व्याघ्रनख- नखला नखी, सुरसै अने तुलसी वडे उरेल और तुलसीसे किये हुए, पान- पान पान, नस्य- नस्य नस्य, अञ्जन- अञ्जन अञ्जन, आलेपाः अने दोषे और लेप, सर्वशोथ- अधा सोल सब प्रकारके शोथ, विषापहाः अने विषने नाश करनेवाले छे और विषको नष्ट करते हैं ॥१९०॥

१८९. नागर-मरिच (घ)

॥ कफे भिषगुदीर्णे तु विदध्यात्प्रतिसारणम्—प्रवृद्धे केशवणि मिष्कू प्रदद्यात् प्रतिसारणम् (द फ.)

१९०. अम्बुपेषितैः—अम्लपेषितै (फ)

१८७. पिबेत्-विषे (फ)

190-190½ The pulvis of nardus, fragrant poon, cinnamon leaves, cinnamon bark, turmeric, indian valerian, red sandal, red arsenic, shell and holy basil, levigated in water, should be used as potion, errhine, eye salves and application. These are curative of all kinds of edema and poison.

चन्दनादियोगः —

चन्दनं तगरं कुष्ठं हरिद्रे द्वे त्वगेव च ॥१९१॥
मनःशिला तमालश्च रसः कैशर एव च ।
शार्दूलस्य नखश्चैव सुषिष्टं तण्डुलाम्बुना ॥१९२॥
हन्ति सर्वविषाण्येव वज्रिवज्रमिवासुरान् ।

चन्दनम् अ-दन चन्दन, तगरम् तगर, कुष्ठम् ऊँ कूठ, द्वे हरिद्रे ६१६२, दारु६१६२ हल्दी, दारुहल्दी, त्वक् एव च तज्ज दालचीनी, मनःशिला मनःशिला, तमालः च तमाल तमाल, कैशरः नागकेसरनी नागकेसरका रसः च एव रस रस शार्दूलस्य नखः च एव अने नखनी ओशोने और नखी इनको, तण्डुलाम्बुना ओशोनी धोएथी तण्डुलोदकके साथ, सुषिष्टम् अगार वाटीने उरेथे। ओग वारीक पीस कर किया हुआ योग, वज्रि-नेम ध-द्रुतुं जैसे इन्द्रका, वज्रम् वज्र, असुरान् इव असुरोने ६९९ छे तेम असुरोंको नष्ट करता है वैसे, सर्व-सर्व सब, विषाणि विषोने विषको, हन्ति एव ६९९ छे नष्ट करता है ॥१९१-१९२॥

191-192½. Sandal, indian valerian, costus, turmeric, indian berberry, cinnamon bark, red arsenic, tamala, juice of fragrant poon, and shell well pasted with rice-water and taken, destroy all varieties of poison as effectively as Indra destroys the Asuras with the thunder-bolt

१९२. कैशर-कैशर (त.)

रसे शिरीषपुष्पस्य सप्ताह मरिचं सितम् ॥१९३॥
भावितं सर्पदष्टानां नश्यपानाश्रमे हितम् ।

शिरीषपुष्पस्य सरसडानां ६९९ शिरीषपुष्पके, रसे रसमा रससे सप्ताहम् सात दिवस सात दिन, भावितम् भावना आपेक्ष भावित की हुई, सितम् मरिचम् सईः मरी सफेद निच सर्पदष्टानाम् सपे उसेक्ष भनूषोना सर्पदष्टोंके लिए, नश्य-नश्य नश्य, पान-पान पान, अजने अने अजनमा और अजनमें, हितम् हितकर छे हितकर है ॥ १९३॥

193-193½. White pepper impregnated for seven days in the juice of siris-flowers is beneficial as errhine, collyrium and potion, in cases of snake-bite.

द्विपलं नतकुष्ठाभ्यां घृतक्षौद्रचतुष्पलम् ॥१९४॥
अपि तक्षकदष्टानां पानमेतद् सुखप्रदम् ।

नत तगर तगर, कुष्ठाभ्याम् अने ऊँ और कूठ, द्विपलम् ये पल ८ तोले, घृतक्षौद्र-धी अने मध घृत और मधु, चतुष्पलम् चार पल १६ तोले, एतद् ये इनका, पानम् पान पान, तक्षक-तक्षकशी तक्षकसे, दष्टा नाम् उसायेथने दष्टोंको, अपि पशु भी, सुखप्रदम् सुख आपना छे सुखप्रद है ॥ १९४॥

194-194½ A potion prepared with 8 tolas of indian valerian and costus, and 16 tolas of ghee and honey, gives relief even to those bitten by even Takshaka, the prince among snakes

सिन्धुवारादियोगः —

सिन्धुवारस्य मूलं च श्वेता च गिरिकर्णिका ॥१९५॥
पानं दर्वीकरैर्दष्टे नश्यं समधु पाकलम् ।

दर्वीकरैः दर्वीकर सपेथी दर्वीकरसे, दष्टे दश यत् दश होने पर, सिन्धुवारस्य नगोडना सम्भालकी मूलम् च भूज जड़, श्वेता अने सई और सफेद, गिरिकर्णिका च

१९३. रसे शिरीषपुष्पस्य-शिरीषपुष्पस्वरसे (फ)

१९५. सिन्धुवारस्य-सिन्धुवारस्य (व)

गरुडीनुं कोयलका, पानम् पान पान, समधु अने
मधुयुक्त और मधुयुक्त, पाकलम् उठनु कूठका, नस्यञ्ज
नस्य उरावधुं नस्य करावे ॥ १९५३ ॥

195-195½. The potion of the root of
black chaste tree and white mussel
shell creeper, and the errhine made of
the paste of costus and honey are
beneficial in cobra bite

मज्जिष्ठादियोग —

मज्जिष्ठा लघुयष्टी च जीवकर्षभकौ सिता ॥१९६॥
काश्मर्यं वटशुक्लानि पानं मण्डलिनां विषे ।

मण्डलिनाम् मडली सपोना मडली सपोंके, विषे
विषमा विषमें, मज्जिष्ठा मज्जिष्ठ मजीठ, लघुयष्टी लघुयष्टी
मुलहठी, जीवक- लघु जीवक, ऋषभकौ ऋषभक
ऋषभक, सिता साकर चीनी, काश्मर्यम् शीवल् गम्भारी,
वटशुक्लानि च अने वडनी कू पणोनु और वटकी कोप-
लौका, पानम् पान उरवुं पान करना चाहिए
॥ १९६३ ॥

196 96½ The potion prepared with
indian madder, liquorice, jivaka and
rishabhaka, candied sugar, the fruits of
white teak and banyan stipules is bene-
ficial in the poison of Russel's viper

व्योषादियोग —

व्योषं सातिविषं कुष्ठं गृहधूमो हरेणुका ॥१९७॥
तगरं कटुका क्षौद्रं हन्ति राजीमतां विषम् ।

सातिविषम् अतिविषनी, कुणी अतीव, व्योषम्
त्रिकटु त्रिकटु, कुष्ठम् उठ कूठ, गृहधूम धरने धूमाडो
घरका धुवा, हरेणुका रेणुकाबीज, तगरम्
तगर, कटुका उठ कटुकी, क्षौद्रम् अने मध और
मधु, राजीमताम् राजिमानोना राजिमानोंके, विषम्
विषने विषको, हन्ति हने छे नष्ट करता है ॥ १९७३ ॥

१९६ मधुयष्टी च—मधुयष्ट्याह (घ)

197-197½. The three spices, indian
atees, costus, kitchen soot, fragrant
piper, indian valerian, kurroa and
honey combined, cure the poison of
the Rajiman or the striped snake

गृहधूमादियोग —

गृहधूमं हरिद्रे द्वे समूलं तण्डुलीयकम् ॥१९८॥
अपि वासुकिना दष्टः पिवेन्मधुघृताप्लुतम् ।

वासुकिना वासुकिनागथी वासुकिसे, दष्ट. उसा-
धेलाओ काटा हुआ, अपि पणु मी, मधु- मध मधु,
घृताप्लुतम् अने धी भेणवी और धी मिलाकर, गृह-
धूमम् धरने धूमाडो घरका धुवा, द्वे हरिद्रे हरीदर,
दासुहदर हल्दी दासुहदी, समूलम् अने भूणसहित
और मूलसहित, तण्डुलीयकम् तण्डुलीयक चोलाईका,
पिवेत् पान उरवु पान करे ॥ १९८३ ॥

198-198½. Kitchen soot turmeric,
indian berberry and the entire plant
of the prickly amaranth along with
its roots, soaked in honey and ghee,
if given as potion cure poison even
if the person be bitten by Vasuki
himself, the deadliest of serpents.

कीटविषे लेपौ—

क्षीरिवृक्षत्वगालेपः शुद्धे कीटविषापहः ॥१९९॥
मुक्तालपो वरः शोथदाहसोदज्वरापहः ।

शुद्धे मनुष्य वमनादिस्थी शुद्ध अर्था मनुष्यके
वमनादिसे शुद्ध होने पर, क्षीरिवृक्ष- उरवामा आवेक्षे
क्षीरिवृक्षनी किया हुआ क्षीरी वृक्षकी, त्वगालेपः छालने
लेप त्वचाओंका लेप कीटविषापह कीटविषने हरे छे
कीटविषको हरता है, शोथ- सोथ शोथ दाह- दाह दाह,
तोद- तोद तोद, ज्वरापहः अने ज्वरने नाशक और
ज्वरनाशक, मुक्तालपः मोतीने लेप पणु मोतियोंका लेप
मी, वरः श्रेष्ठ छे श्रेष्ठ है ॥ १९९३ ॥

१९८३. मधुघृताप्लुतम्—दधिघृताप्लुतम् (ङ घ)

१९९३. मुक्तालपो—मुक्तालपो (घ)

199-199½. The application made of the barks of lactiferous plants after giving the purificatory procedure cures toxicosis due to insect-bites. The application of pearl is curative of edema, burning, pricking pain and fever.

लूताविषे सिद्धयोगः—

चन्दनं पद्मकोशीरं शिरीषः सिन्धुवारिका ॥२००॥
क्षीरशुक्ला नतं कुष्ठं पाटलोदीच्यसारिवाः ।
शेलुस्वरसपिष्टोऽयं लूतानां सार्वकामिकः ॥२०१॥
(यथायोगं प्रयोक्तव्यः समीक्ष्यालेपनादिषु) ।

चन्दनम् सुगन्ध चन्दन, पद्मक- पद्मक पद्मक, क्षीरम् वीरशुने। वाणे। खम, शिरीष सरसडे। शिरीष, सिन्धुवारिका नगे। संभालू, क्षीरशुक्ला क्षीरविदारी क्षीरविदारी, नतम् तगर तगर, कुष्ठम् उठ कूठ, पाटला- पाटला पाटल, उदीच्य- वाणे। सुगन्धवाला, सारिवाः अने सारिवा ओओने और कपूरी इनको, शेलु- गूँदना लसूँदेके, स्वरस- रसभा रसमें, पिष्ट पीसी तैयार करेथे। पीसकर तैयार किये हुए, अयम् अ। योग इस योगको, लूतानाम् लूताओना दंशना स अंधमा लूतान ओंके दंशके वारेमें, सार्वकामिक। लेप नस्य आदि अंधा उभर्मा उपयोगी छे लेप नस्य आदि सब कर्मोंमें प्रयोग करे, आलेपनादिषु आलेपन आदिमा आ योगने लेपन आदिमें इस योगका, समीक्ष्य विचार करीने विचार करके, यथायोगम् यथायोग्य यथायोग्य, प्रयोक्तव्य योगने उपयोग करना चाहिए ॥२००-२०१॥

200-201. The paste of sandal, himalayan cherry, cuscus grass, siris, chaste tree, milky yam, indian valerian, costus, trumpet flower, fragrant sticky mallow and indian sarsaparilla rubbed in the juice of the assyrian plum should

be used as application etc., as found suitable to the condition on hand after full investigation in poison due to spider-bite

मधूकादियोगः—

मधूकं मधुकं कुष्ठं शिरीषोदीच्यपाटलाः ।
सनिम्बसारिवाक्षौद्राः पानं लूताविषापहम् ॥२०२॥

मधूकम् महुडे। महुका मधुकम् नेहीमध मुलहठी, कुष्ठम् उठ कूठ, सनिम्ब- दीमडे। नीम, सारिवा- साग्वा कपूरी, क्षौद्रा अने मध ओर शहद, शिरीष- सरसडे। शिरीष, उदीच्य- वंणे। सुगन्धवाला, पाटला। अने पाटला और पाटल, आसाम् ओओनुं इनका, पानम् पान पान, लूताविषापहम् लूतानु विष डरनार छे लूताविषका नाशक है ॥ २०२ ॥

202. The potion prepared of mahwa flowers, liquorice costus, siris, fragrant sticky mallow, trumpet flower, neem indian sarsaparilla and honey is curative of spider-poison

कुसुम्भपुष्पं गोदन्तः स्वर्णक्षीरी कपोतविट् ।
दन्ती त्रिवृत्सैन्धवं च कर्णिकापातनं तयोः ॥२०३॥

कुसुम्भपुष्पम् उसुभानु फूल कुसुम्भपुष्प, गोदन्तः गायना फल गायके दात, स्वर्णक्षीरी दारुडी स्वर्णक्षीरी, कपोतविट् उभूतरनी सरस कपोतकी विष्टा, दन्ती नेपाणी दन्ती, त्रिवृत् नसे।तर निशोथ, सैन्धवम् च अने सिधव ओओने। लेप और सैधानमक इनका लेप, तयोः लूता तथा डीटथी मधेला प्रलुनी लूता तथा कीटसे उत्पन्न ब्रणकी, कर्णिकापातनम् उर्णिडाओनु पातन डरनार छे कर्णिकाओंको नष्ट करता है ॥ २०३ ॥

203. Safflower, cow's tooth, yellow milk plant, the excreta of pigeons, red

२०० शिरीष-पाटलि (ड)

२०१. पाटलोदीच्यसारिवा-गारिवोदीच्यपाटला (क)

,, ,, -शिरीषोदीच्यसारिवाः (ड)

२०२ शिरीषोदीच्य-गारिवोदीच्य (झ)

, सनिम्बमारिवाक्षौद्रा-ननिम्बमारिवाक्षौद्रा (ब)

,, क्षौद्रा-क्षौद्र (घ)

२०३. सैन्धव च-सैन्धवका (ङ त.)

physic nut, turpeth and rock salt, when applied, will remove the granulomatous growth in the wound inflicted by the spider or the insect

कटभ्यर्जुनशैरीषशेलुक्षीरिद्रुमत्वचः ।

कषायकल्कचूर्णाः स्युः कीटलूतावणापहाः ॥२०४॥

कटमी- वायुभा कटमी, अर्जुन- सा०७३ अर्जुन, शैरीष- सरसडे शिरीष, शेलु- गूदे लसूबा, क्षीरिद्रुम- अने क्षीरी वृक्षोनी और पांचों क्षीरी वृक्षोंकी, त्वच छासना छालका, कषाय- डिङाणा कषाय, कल्क- उदक कल्क, चूर्णा अने यूथो और चूर्ण, कीट- झीट कीट, लूता- अने लूताना और लूताके, वणापहा स्यु. मथोने हथो छे वणको नष्ट करते है ॥ २०४ ॥

204 White siris, arjun, siris, assyrian plum and the bark of milky trees should be used to make decoctions, pastes and powders which are curative of ulcers resulting from insect and spider bites

मूषकविषे अगदः —

त्वचं च नागरं चैव समांशं श्लक्ष्णपेषितम् ।

पेयमुष्णाम्बुना सर्वं मूषिकाणां विषापहम् ॥२०५॥

समांशम् सरपे भागे सम भागमें, श्लक्ष्ण- अने सारी पेठे और अच्छी तरह, पेषितम् पीसेल पीसे हुए, त्वचम् च तब दाढचीनी, नागरम् च एव अने सूठ और सोंठ, सर्वम् ये सर्प इन सबको, उष्णाम्बुना डिना पाणी साथे गरम जलसे, पेयम् पीना पीवे, मूषिका- नाग ये उदरेना यह चूहोंके, विषापहम् विषने हथो छे विषको नष्ट करता है ॥ २०५ ॥

205 Cinnamon bark and dry ginger, taken in equal proportion and reduced to fine powder, should be taken with warm water This is curative of poison due to all varieties of rats

२०४ कटभ्यर्जुनशैरीष-कटभ्यर्जुनकुष्ठानि (अ)

वृश्चिकारिविषे अगदः —

कुटजस्य फलं पिष्टं तगरं जालमालिनी ।

तिक्तेक्ष्वाकुश्च योगोऽयं पानप्रधमनादिभिः ॥२०६॥

वृश्चिकोन्मुखलूतानां सर्पाणां च विषं हरेत् ।

समानो ह्यमृतेनायं गराजीर्णं च नाशयेत् ॥२०७॥

पिष्टम् वाटेल पीसे हुए, कुटजस्य फलम् ४'५'०'०' इन्द्रजौ, तगरम् तगर तगर, जालमालिनी अल- मालिनी देवदाली, तिक्त-इक्ष्वाकु च अने छडी तुभडी और तीतीलौकी, अयम् आ यह, योग- योग योग, पान- पान पान, प्रधमनादिभिः प्रधमन नस्थ वगेरे वडे प्रधमन आदिसे, वृश्चिक- वीछी बिच्छू, उन्मुख- उदर चूहा, लूतानाम् लूता लूता, सर्पाणाम् च तथा सर्पना तथा सर्पके, विषम् विषने विषको, हरेत् हरे छे नष्ट करता है, अमृतेन हि समानः अमृत समान अमृत समान, अयम् आ योग यह योग, गराजीर्णम् च गर अने अथोने गरविष और गराजीर्णका, नाशयेत् नाश करे छे नाशक है ॥२०६-२०७॥

206-207. The combined pulvis of kurchi seeds, indian valerian, bristly luffa, bitter gourd and used as potion, insufflation etc., is curative of the poison of scorpions, rats, spiders and snakes This acts like ambrosia and cures dyspepsia due to chronic poisoning.

दर्दुर-मत्स्य-जलौक-उच्चिटिक-कणभविषे चिकित्सा—

सर्वेऽगदा यथादोषं प्रयोज्याः स्युः कृकण्टके ।

कपोतविण्मातुलुङ्गं शिरीषकुसुमाद्रसः ॥२०८॥

२०६ पिष्ट-कुष्ठ (१)

,, योगोऽय-पिष्टानि (२)

२०७. विष हरेत्-विषापहः (३)

,, -विषापहम् (४)

२०८ स्यु. कृकण्टके-स्युस्त्रिकण्टके (५)

,, कपोतविण्मातुलुङ्गं शिरीषकुसुमाद्रस -कुसुम्भपुष्प गोदन्ता स्वर्णक्षीरी कपोतविट्ट (६)

शङ्खिन्यार्कं पयः शुण्ठी करञ्जो मधु वार्षिके ।
 शिरीषस्य फलं पिष्टं स्नुहीक्षीरेण दार्दुरे ॥२०९॥
 मूलानि श्वेतभण्डीनां व्योषं सर्पिश्च मत्स्यजे ।
 कीटदष्टक्रियाः सर्वाः समानाः स्युर्जलौकसाम् २१०
 वातपित्तहरी चापि क्रिया प्रायः प्रशस्यते ।
 वार्षिको ह्युच्चिटिङ्गस्य कणभस्यौन्दुरोऽगदः ॥२११॥

कृकण्टके कृकण्टकेना विषमा कृकण्टके विषमें,
 यथादोषम् दोष भुञ्ज्य दोषानुसार, सर्वे सर्वे सब, अगदाः
 अगदे अगदोका, प्रयोज्या स्युः येनाना भेदो
 प्रयोग करना चाहिए, वार्षिके वीछीना विषमा विच्छूके
 विषमें, कपोतविट् कपोतरनी यरु कपोतोकी वीठ,
 मातुलुङ्गम् यकालरु चकोत्रा, शिरीष- सरसजना शिरीषके,
 कुसुमाव् दूधने। फूलोका, रस- रस रस, शङ्खिनी-
 आभ्रकृताभण्डी शखिनी, आर्कम् आकडातु आकका,
 पयः दूध दूध, शुण्ठी सूठ सोंठ, करञ्जः करंज ठोठो-
 हरी, मधु अने मध अयेने। दोष करवे। और शहद इनका
 लेप करे, दार्दुरे देडकाना विषमा मेढकके विषमें, स्नुहीक्षीरेण
 शेरना दूधथी गूहरके दूधसे, पिष्टम् पीसे हुए,
 शिरीषस्य सरसजना शिरीषके, फलम् फलने। दोष
 करवे। फलका लेप लगाना चाहिए, मत्स्यजे भाछडांना
 विषमा मछलीके विषमें, श्वेतभण्डीनाम् सईदे गरखीना
 सफेद कोयलका, मूलानि भूण मूल, व्योषम् त्रिकटु
 त्रिकटु, सर्पिः न अने धीने। दोष करवे। और घृतका
 लेप करना चाहिए, सर्वाः अधी सब, कीटदष्ट- कीटदष्टनी

कीटदष्टकी, क्रियाः चिकित्सा चिकित्सायें, जलौकसाम्
 जलौकाना विषनी चिकित्सा जलौकाके विषकी चिकित्साके,
 समानाः स्यु समान छे समान है, वातपित्तहरी वातपित्त
 वातपित्तनाशक, क्रिया च चिकित्सा क्रिया, अपि पक्षु
 भी, प्रशस्यते प्रशस्त छे प्रशस्त है, वार्षिकः वीछीना
 विषने। अगद विच्छूके विषका अगद, उच्चिटिङ्गस्य
 उच्चिटिङ्गना विषना अगद तरीके वापरी शक्य छे
 उच्चिटिङ्गके विषके अगदके तौर पर प्रयुक्त किया जा सकता
 है, औन्दुरः अने उदरना विषने। अगद और चूहेके
 विषका अगद, कणभस्य अगदः कणभना विषना अगद
 तरीके वापरी शक्य छे कणभके विषके अगदके तौर
 पर प्रयुक्त किया जा सकता है ॥ २०८-२११ ॥

208 211 All these recipes may be
 used as indicated according to the
 morbid humor provoked by the bite of
 the chameleon Pigeon excreta, pomello,
 the juice of siris flowers, the milk of
 clenolepis and mudar. dry ginger,
 indian beech and honey should be used
 in poison due to scorpion bite The
 paste of siris fruits along with the
 milk of thorny milk hedge plant is a
 remedy for frog-bite and the roots of
 white turpeth the three spices and
 ghee make a remedy in fish-bite The
 various remedies for insect-bites are
 equally applicable in cases of leech-
 bites; and treatment curative of vata-
 cum-pitta generally proves beneficial.
 The remedy for scorpion-bite is appli-
 cable in the case of the crab-bite
 and the remedy for the rat-bite applies
 in the case of the hornet.

विष्वम्भरादिष्वगदः —

वचां वंशत्वचं पाठां नतं सुरसमञ्जरीम् ।
 द्वे बले नाकुलीं कुष्ठं शिरीषं रजनीद्वयम् ॥२१२॥

२०९. शिरीषस्य फलं पिष्टं स्नुहीक्षीरेण दार्दुरं—स्नुहीरपिष्टं शिरीष फल
 दार्दुरजोहितम् (ध.)
 , , , —स्नुवक्षीरपिष्टं शिरीष फल दार्दुरजे
 विषे (फ.)

२१० मूलानि श्वेतभण्डीना व्योष-त्रिकटुश्चैव भण्डीकीमूल (क)
 , , , —त्रिकटु श्वेतमेढक्या मूल (ब)
 , , श्वेतभण्डीना व्योष-श्वेतभण्डीकीमूल (क. फ.)
 , , , —श्वेतमिण्डाया मूल (फ.)
 , , , —श्वेतपिण्डाया मूल (फ.)
 , , मूलानि श्वेतभण्डीना व्योष सर्पिश्च मत्स्यजे-त्रिकटुश्चैव
 पिण्डाया मूल सर्पिश्च मत्स्यजे (ध.)

२११. कणभस्य-शङ्खभस्य (ध.)

गुहामतिगुहां श्वेतामजगन्धां शिलाजतु ।
कत्तूणं कटभीं क्षारं गृहधूमं मनःशिलाम् ॥२१३॥
रोहीतकस्य पित्तेन पिष्ट्वा तु परमोऽगदः ।
नस्याञ्जनादिलेपेषु हितो विश्वम्भरादिषु ॥२१४॥

वचाम् धौ(डा)वज्र वच, वंशत्वचम् वासन्ती छाल
बांसकी छाल, पाठाञ्च पाथ पाठी, नतम् तगर तगर,
सुरसमञ्जरीम् तुलसीनां भा(न)र तुलसीझी मंजरी, द्वे
बले-ये भला बला महाबला, नाकुलीम् ने(ण)वेद ईशरमूल,
कुष्ठम् ऊठ कूठ, शिरीषम् शरसडो शिरीष, रजनीद्वयम्
हुण्डर, दारुहुण्डर हल्दी, दारुहल्दी, गुहाञ्च पीठवणु
पृथ्विपर्णी, अतिगुहाम् शिलावणु सरीवन श्वेताम् गन्धुली
श्वेत कोयल, अजगन्धाम् आङ्गुली डुकु, शिलाजतु
शिलाजित शिलाजतु, कत्तूणम् रोहिष धास रुषा घाम,
कटभीम् वापुभा कटभी, क्षारम् ज्व(न)भार यवक्षार,
गृहधूमम् धरने धूमाडो घरका धुवा, मन शिलाम् अने
मन.शिल और मैनसिल, रोहीतकस्य रोहितक मत्स्याना
रोहित मछलीके, पित्तेन पित्तथी पित्तसे, पिष्ट्वा पीसीने
भनावेद पीसकर बनाया हुआ, परमः परम् परम,
अगद तु अगद अगद, विश्वम्भरादिषु विश्व भरा वजरेना
दंश पर विश्वम्भरा आदिके दंश पर, नस्याञ्जनादि- नस्य-
अञ्जन वजरेभा नस्यअञ्जन आदिमें, लेपेषु तथा
लेपोभा और लेपोंके लिए, हितः हितकारी छे
हितकर है ॥२१२-२१४॥

212-214 Prepare an excellent
remedy for poisonous bites by Viswam-
bhara and other insects by making
a paste of sweet flag, bark of babmoo,
patha, indian valerian, the seed-blossom
of holy basil heart-leaved sida, evening
mallow, indian birch wort, costus,
siris, turmeric and indian berberry,
painted leaved uraria, tick-trefoil,
white mussel shell creeper, wild carrot
mineral pitch, lemon grass, white siris

barley-alkali, kitchen soot and red
arsenic rubbed with the bile of the
rohiṭa fish. This can be used as errhine,
collyrium or by other modes of appli-
cations

शतपदीविषे चिकित्सा—

स्वर्जिकाऽजशकृत्क्षारः सुरसाऽथाक्षिपीडकः ।
मदिरामण्डसंयुक्तो हितः शतपदीविषे ॥२१५॥

स्वर्जिका सा(न)भार सर्जिहार, अजशकृत् अङ्गरीनी
ली'डीने। बकरीकी मँगनियोंसे बनाया, क्षार क्षार क्षार,
सुरसा तुलसी तुलसी, अथ अने और अक्षिपीडकः
आ(न)भूटाभणुली औओने अक्षिपीडक इत्तको, मदिरामण्ड-
संयुक्त मदिराना अ उभा भेयवी मदिराके मंडमें मिलाकर,
शतपदीविषे शतपदीना विषभा लेप, पान वजरे द्वारा
प्रयोग करवे। शतपदीके विषमे लेप पान आदि द्वारा
प्रयोग करना, हितः हितकर छे हितकर है ॥ २१५ ॥

215. The salsoda alkali, the alkali
got out of goat's droppings, holy basil
and ctenolepis mixed with the superna-
tent part of Madira wine is beneficial
in poisoning due to centipede-bite

गृहगोधाविषे चिकित्सा—

कपित्थमक्षिपीडोऽर्कवीजं त्रिकटुकं तथा ।
करञ्जो द्वे हरिद्रे च गृहगोधाविषं जयेत् ॥२१६॥

कपित्थम् डोड कैथ, अक्षिपीडः आ(न)भूटाभणुली
अक्षिपीडक, अर्कवीजम् आङ्गुलीनी भीज आकके बीज,
तथा तथा तथा, त्रिकटुकम् त्रिकटु त्रिकटु, करञ्ज ऊठ
ठीठोदरी, द्वे हरिद्रे च हुण्डर अने दारुहुण्डर आ योग
हल्दी और दारुहल्दी यह योग, गृहगोधा- गरीणीना
छिपकलीके, विषम् विषने विषको, जयेत् अते छे
जीतता है ॥ २१६ ॥

216. Wood apple, ctenolepis, mudar
seeds, the three spices, indian beech,

२१३ अजगन्धा-अश्वगन्धा (व.)

२१४ रोहीतकस्य-रोहीतकस्य (व)

,, नस्याञ्जनादिलेपेषु-नस्याञ्जनादिलेपेषु (फ.)

२१६ गृहगोधा-लगोड्या (घ ड ध फ)

,, -गृहगोली (य)

jungle cork tree, turmeric and indian berberry cure poison of the house-lizards.

विषे पञ्चशिरीषोऽगदः—

काकाण्डरससंयुक्तो विषाणां तण्डुलीयकः ।
प्रधानो बहिपित्तेन तद्वद्रायसपीलुकः ॥२१७॥
शिरीषफलमूलत्वक्पुष्पपत्रैः समैर्धृतैः ।
श्रेष्ठः पञ्चशिरीषोऽयं विषाणां प्रवरो वधे ॥२१८॥
इति पञ्चशिरीषोऽगदः ।

काकाण्डरससंयुक्त काकाण्डरससंयुक्त काकाण्डके रसके साथ, तण्डुलीयक तण्डुलीयक तण्डुलीयक, विषाणाम् विषाणी चिकित्साभा विषोकी चिकित्साभे, प्रधानः श्रेष्ठ श्रेष्ठ है, बहिपित्तेन अने भोरना पित्तयुक्त और मयूरपित्तसे युक्त, वायसपीलुकः वायसपीलुक काकजंघा, तद्वत् पणु ते प्रमाणे छे मी उसी प्रकार है, समै धृतैः सरभे लागे दीधेला समान भागमें लिये हुए, शिरीष-फल- सरसडाना इल शिरीषके फल, मूल- भूण मूल, त्वक्- छाल छाल, पुष्प- इल पुष्प, पत्रैः अने पानथी भनावेल और पत्तोसे किया हुआ, अयम् आ यह, श्रेष्ठ. श्रेष्ठ श्रेष्ठ, पञ्चशिरीषः पञ्चशिरीष अगद पञ्च- शिरीष अगद, विषाणाम् विषाणे। विषको, वधे वध करवाभा नष्ट करनेमें, प्रवरः प्रवर छे श्रेष्ठ है ॥ २१७-२१८ ॥ इति आ यह, पञ्चशिरीषः पञ्च- शिरीष पञ्चशिरीष, अगदः अगद छे अगद है ।

217-218. The prickly amaranth mixed with the juice of the sword bean is the foremost of antidotes. Similar in effect are black nightshade and tooth brush tree mixed with peacock's bile. The siris-pentad antidote prepared with pulvis of the fruits, roots, bark,

२१७ काकाण्डरससंयुक्तो—काकाण्डरससे सर्वेषां (घ.)

प्रधानो—सर्वेषां (ङ)

२१८. श्रेष्ठ - षष्ठैः (घ.)

प्रवरो वधे—प्रवरो विधि (घ)

flowers and leaves of siris mixed with an equal quantity of ghee is foremost among antidotes. Thus has been described the siris pentad antidote.

नखदन्तविषलक्षणं तच्चिकित्सा च—

चतुष्पद्भिर्द्विपद्भिर्वि नखदन्तक्षतं तु यत् ।
शूयते पच्यते चापि स्रवति ज्वरयत्यपि ॥२१९॥
सोमवल्कलोऽश्वकर्णश्च गोजिह्वा हंसपद्मपि ।
रजन्यौ गैरिकं लेपो नखदन्तविषापहः ॥२२०॥

चतुष्पद्भिर् योपगो चौपाये, द्विपद्भिः वा अथवा ये पगवाणां प्राणीयाना अथवा दो पैरवाले प्राणियोंके, यत् तु नखदन्तक्षतम् ये नखक्षत तथा दन्तक्षत थाय छे जो नखक्षत और दन्तक्षत होते है, शूयते तेओ सूथ अय छे वे सूजनयुक्त होते है, पच्यते च अपि पाके छे पक जाते है, स्रवति च अपि स्रवे छे बहते हैं, ज्वर-यति अपि अने ज्वर पणु लावे छे और ज्वर भी लाते है, सोमवल्क सईद भेर खैर, अश्वकर्णः च शाध साखु गोजिह्वा गणुली गोमी, हंसपदी अपि हंसपदी, रजन्यौ हण्डर, हण्डर हल्दी, दारुहल्दी, गैरिकम् अने गेरुने। और गेरुका, लेपः लेप लेप, नखदन्त- नख अने दन्तना नख और दन्तके, विषापह- विषने हरनार छे विषका नाशक है ॥ २१९-२२० ॥

219-220. In case of wounds caused by the claws and teeth of the quadrupeds and bipeds, there occur edema, suppuration, discharge and fever. The application of gum arabic tree, sal, elephant's foot, maiden hair, turmeric, indian berberry and red chalk is curative of the poison due to injury by teeth and claws.

शङ्काविषलक्षणम्—

दुर्बन्धकाश्चे विद्वस्य केनचिद्विषशङ्कया ।
विषोद्वेगाज्ज्वरश्छर्दिर्मूर्च्छा दाहोऽपि वा भवेत् ॥

२२१. विद्वस्य—दृष्ट्य (त घ.)

ग्लानिमोहोऽतिसारश्चाण्वेत्तच्छङ्काविषं मतम् ।
चिकित्सितमिदं तस्य कुर्यादाश्वासयन् बुधः २२२

दुरन्धकारे गाढा अ धकारभा गाढ अन्धकारमें, क्रेनचित्
डाई वस्तुथी किसी वस्तुसे, विद्वस्य वीजायेत प्रभने
चुमे हुए पुरुषको, विषशङ्का विषनी शङ्काथी विषकी
आशकासे, विषोद्वेगात् (विषने) उद्वेग अर्था विषका उद्वेग होने
पर, ज्वर ज्वर ज्वर, छर्दिः उल्टी वमन मूर्च्छा भूम्भा
मूर्च्छा, अपि वा अथवा अथवा, दाहः छह दाह, भवेत्
थाय छे होता है, ग्लानि ग्लानि ग्लानि, मोह मोह
मोह, अतिसार च अथवा अतिसार अथवा अतिसार
अपि पशु भी, भवेत् थाय छे होता है, एतत् अने यह,
शङ्काविषम् शङ्काविष शङ्काविष, मतम् मान्युं छे माना
गया है, बुधः डाढा वैद्ये बुद्धिमान वैद्य, आश्वासयन्
आश्वासन आपता आश्वासन देता हुआ, तस्य तेनी
उसकी, इदम् आ यह, चिकित्सितम् चिकित्सा चिकित्सा,
कुर्यात् करवी करे ॥ २२१-२२२ ॥

221-222 When a person bitten by
anything in pitchy darkness gets alar-
med and suspects a poisonous bite he
develops symptoms of pseudo-poison
in the form of fever, vomiting, fainting
and burning, as well as prostration,
stupefaction and diarrhea, this is
regarded as fear-poison The following
treatment in such a case should
be given by a wise physician
speaking comforting and reassu-
ring words.

सिता वैगन्धिको द्राक्षा पयस्या मधुकं मधु ।
पानं समन्त्रपूताम्बु प्रोक्षणं सान्त्वहर्षणम् ॥२२३॥

२२२ कुर्यादाश्वासयन्-कुर्यादाश्वासन (फ)

२२३ सिता वैगन्धिको-सिता वैगन्धिका (फ)

„ „ -सिताजगन्धिका (फ)

„ वैगन्धिको-वैगन्धिक (स)

„ सान्त्वहर्षणम्-सान्त्वन तथा (२.)

सिता साउर शर्करा, वैगन्धिक. गंधक गन्धक,
द्राक्षा द्राक्षा द्राक्षा, पयस्या द्रिगियो बिलाईकन्द, मधुकम्
गेठीमधु मुलहठी, मधु अने मध और मधु, पानम्
ओओतु पान आपवु इनका पान देवे, समन्त्र- मंत्रथी
मंत्रोंसे, पूताम्बु पवित्र करेत् पाणी पवित्र किये हुए
जलसे, प्रोक्षणम् छोटवु छिट्टिं देवे, सान्त्वहर्षणम् सान्त्वन
करवुं तथा छर्दि आपवे सान्त्वन दे तथा प्रसन्न
करे ॥ २२३ ॥

223. The potion of sugar, purified
sulphur, grapes, milky yam, liquorice
and honey should be given mixed with
water sanctified by holy incantations,
and the sprinkling of such sanctified
water and inducing of comfort and cheer
constitute the treatment in such fear
poison

विपार्ताना हितान्यन्नपानानि—

शालयः षष्टिकाश्चैव कोरदूषाः प्रियङ्गवः ।

भोजनार्थे प्रशस्यन्ते लवणार्थे च सैन्धवम् ॥२२४॥

• भोजनार्थे ओओनने भाटे भोजनके लिए, शालयः
शालि योआ शालि चावल, षष्टिका साठी योआ साठी
चावल, कोरदूषाः डाईर कोर्दो, प्रियङ्गव. च एव अने
डांग और कगुनी, प्रशस्यन्ते प्रशस्त छे प्रशस्त है, लव-
णार्थे च अने लवण भाटे और नमकके लिए, सैन्धवम्
सिंधव प्रशस्त छे सैधानमक प्रशस्त है ॥ २२४ ॥

224. Sal rice, shashtika rice, common
millet and indian millet are recommen-
ded as diet, and rock salt for salting
purposes

तण्डुलीयकजीवन्तीवार्ताकसुनिषण्णकाः ।

चुचूर्मण्डूकपर्णी च शाकं च कुलकं हितम् ॥२२५॥

तण्डुलीयक- तण्डुलो चौलई, जीवन्ती- डाडी
जीवन्ती, वार्ताक- री गल्ला बैंगन, सुनिषण्णका. जलक-
पासिया चौपत्तिया, चुचूर् मोटी छूछ वड़ी चैच,
मण्डूकपर्णी च अउआलीतु खड़वाझी, कुलकम् अने
डाईलीतु और कारैलाका, शाकम् च शाक शाक, हितम्
हितकर्ता छे हितकर है ॥ २२५ ॥

225. Prickly amaranth, cork swallow wort, brinjal, marsilia, malta jute and indian penny-wort and carilla fruit are wholesome as vegetables

ધાત્રી દાહિમમ્ભાર્યૈ યૂષા સુદ્રહરેણુભિઃ ।

રસાશ્વેણશિલિશ્વાવિહ્લાવતૈત્તિરપાર્ષતાઃ ॥૨૨૬॥

વિષઘ્નોષધસંયુક્તા રસા યૂષાશ્ચ સંસ્કૃતાઃ ।

અવિદાહીનિ ચાન્નાનિ વિષાર્તાનાં મિષગિજતમ્ ૨૨૭

અમ્ભાર્યૈ ખટાશ માટે લટાઈકે લિખ, ધાત્રી આમળા આવલા, દાહિમમ્ દાહમ અનાર, સુદ્ર- મૂંગ, હરેણુભિ- અને રેણુકખીજથી ઓર હરેણુસે, યૂષાઃ યૂષ યૂષ, ઇણ એણુ ઇણ, શિલિ- મોર મયૂર, શાવિત્- શાહુડી સેહ, લાવ- લાવ વટેર, તૈત્તિર- તેતર તૈતર, પાર્ષતાઃ તથા પૃષતના તથા પૃષત અને, રસા માસરસો હિતકર છે માસરસ હિતકર છે, વિષઘ્ન- વિષ- હર વિષઘ્ન, ઔષધ- 'ઔષધિઓથી ઔષધોસે, સંયુક્તા યુક્ત યુક્ત, રસા માસરસો માસરસ, સંસ્કૃતા સંસ્કૃત સંસ્કૃત, યૂષાઃ ચ યૂષો યૂષ, અવિદાહીનિ અને વિદાહ ન કરે એવાં ઓર અવિદાહી, અન્નાનિ ચ ભોજનો છે અન્ન એ, વિષાર્તાનામ્ વિષપીડિતોનું વિષપીડિતોકે લિખ, મિષગિજતમ્ ઔષધ છે ઔષધ છે ॥ ૨૨૬-૨૨૭ ॥

226-227. For acids, emblic myrobalan and sour pomegranate are good, and soups of green gram and common pea, the meat juices of antelope peacock, porcupine, common quail, partridge and spotted deer soups and meat juices prepared with drugs curative of poison and the food that is non-irritant are remedies in cases of poison.

વિષાર્તાનામહિતાનિ અન્નપાનાનિ—

વિરુદ્ધાઅધ્યશનક્રોધધુન્નયાયાસમૈથુનમ્ ।

વર્જયેદ્વિષમુકોઽપિ દિવાસ્વપ્નં વિશેષતઃ ॥૨૨૮॥

૨૨૬ રસાશ્વેણશિલિશ્વાવિહ્લાવતૈત્તિરપાર્ષતા —રસાશ્વેણશ્ચ શિલિના લાવતૈત્તિરપાર્ષતાઃ (બ.)

વિષમુક્તઃ વિષથી મુક્ત થયેલા પુરુષે પુરુષ વિષમુક્ત હોનેપર, અપિ પણ મી, વિરુદ્ધ- વિરુદ્ધ ભોજન વિરુદ્ધ ભોજન, અધ્યશન- અધ્યશન અધ્યશન, ક્રોધ ક્રોધ ક્રોધ, ધુન્ન- બૂખ મૂલ, અય- અય મય, આયાસ- મહેનત પરિશ્રમ, મૈથુનમ્ મૈથુન મૈથુન, દિવાસ્વપ્નમ્ અને દિવાસ્વપ્નનો ઓર દિવસ્વપ્નનો, વિશેષતઃ ખાસ કરીને વિશેષકર, વર્જયેત્ ત્યાગ કરવે ત્યાગ દે ॥૨૨૮॥

228. The person though cured of poison should avoid antagonistic diet, over-feeding, anger, fear, exertion and sexual intercourse and day-sleep particularly.

દષ્ટાનાં ચતુષ્પદાના વિપલક્ષણાનિ ચિકિત્સા ચ—

મુહુર્મુહુઃ શિરોન્યાસઃ શોથઃ સ્વસ્તૌષ્ઠકર્ણતા ।

જ્વરઃ સ્તબ્ધાક્ષિગાત્રત્વં હનુકમ્પોઽક્કમર્દનમ્ ૨૨૯

રોમાપગમનં ગ્લાનિરરતિર્વેપથુર્મ્રયઃ ।

ચતુષ્પદાં ભવત્યેતદ્દષ્ટાનામિહ લક્ષણમ્ ॥૨૩૦॥

મુહુઃ મુહુઃ વારંવાર વારવાર, શિરોન્યાસઃ માથું હલાવડું સિરકા હિલાના, શોથઃ સોળે શોથ, સ્વસ્તૌષ્ઠ- કર્ણતા હોહ અને કાનનું શિથિલ થવું હોઠ ઓર કાનકા શિથિલ હોના, જ્વરઃ જ્વર જ્વર, સ્તબ્ધાક્ષિગાત્રત્વમ્ અખો અને શરીરનું સ્તબ્ધ થવું આંસ ઓર શરીરકા સ્તબ્ધ હોના, હનુકમ્પ હનુકમ્પ હનુકમ્પ, અક્કમર્દનમ્ અંગમર્દ અંગમર્દ, રોમાપગમનમ્ રંવાડા ખરી જવાં રોમોંકા ગિર જાના, ગ્લાનિઃ ગ્લાનિ ગ્લાનિ, અરતિઃ અસુખ વેચેની, વેપથુઃ કમ્પ કમ્પ, મ્રય અને ભ્રમ ઓર ભ્રમ, ઇતત્ એ એ, હહ આ શાસ્ત્રમાં હસ શાસ્ત્રમે, દષ્ટાનામ્ કરડાયેલા કાટે ગયે ચતુષ્પદામ્ ચોપગામાં ચોપાયોમે, લક્ષણમ્ લક્ષણો લક્ષણ, ભવતિ થાય છે હોતે છે ॥ ૨૨૯ ૨૩૦ ॥

229-230. Repeated jerks of the head, edema, drooping of the lips and

૨૨૯ સ્વસ્તૌષ્ઠકર્ણતા—સ્વસ્તૌષ્ઠકર્ણતા (બ)

—શુષ્કૌષ્ઠકર્ણતા (ધ)

૨૩૦ વેપથુર્મ્રયઃ—વેપથુર્મ્રય (ઢ)

—વમથુ મમ. (ચ.)

the ears, fever, rigidity of eyes and limbs, tremors of the jaw, contortions of the body, falling of hair, exhaustion, depression, trembling and circumambulation are the symptoms in quadrupeds bitten by poisonous creatures.

देवदारु हरिद्रे द्वे सरलं चन्दनागुरु ।
राक्षा गोरोचनाऽजाजी गुग्गुल्विशुरसो नतम् २३१
चूर्णं ससैन्धवानन्तं गोपित्तमधुसंयुतम् ।
चतुष्पदानां दष्टानामगदः सार्वकार्मिकः ॥२३२॥

देवदारु देवदारु, देवदारु, द्वे हरिद्रे हल्दी, दारुहल्दी, सरलम् थ्रीड धूप सरल, चन्दन चन्दन, अगुरु अगर, राक्षा राक्षा राक्षा, गोरोचना गोरोचना गोरोचना, अजाजी अजाजी, गुग्गुलु-गुग्गुलु गुग्गुलु, इक्षुरसः शेरीडीरे २३ इक्षुरस, नतम् तगर तगर, गोपित्त-मधु-गायतु पित्त अने मधुधू गायका पित्त और शहदके, संयुतम् युक्त साथ, ससैन्धव सिंधव सैधानमक, अनन्तम् अने उपल सरीनु और अनन्ताका, चूर्णम् चूर्ण चूर्ण, दष्टानाम् ४२५येव काटे गये, चतुष्पदानां चोपायां भाटे चौपायोंके लिए, सार्वकार्मिक देव आदि सर्व कार्योंमें प्रयुक्त होनेवाला, अगदः अगद छे अगद है ॥ २३१-२३२ ॥

231-232 Deodar, turmeric, indian berberry, long leaved pine, sandal eaglewood, indian groundsel, gall stone of the cow, cumin, gum guggul, indian valerian, rock salt and indian sarsapilla, powdered and mixed with sugarcane juice, cow's bile and honey makes a universal remedy for poisonous bites in the case of quadrupeds.

- २३१ सरल-सुरस (घ फ)
,, गुग्गुल्विशुरसो-गुग्गुल्विशुरका (ज)
,, इक्षुरसो इक्षुरकौ (छ. व)

गरलक्षणं तच्चिकित्सां च—

सौभाग्यार्थं स्त्रियः स्वेदरजोनानाङ्गजान्मलान् ।
शत्रुप्रयुक्तांश्च गरान् प्रयच्छन्त्यन्नमिश्रितान् ॥२३३॥

स्त्रिय स्त्रीओ स्त्रिया, सौभाग्यार्थम् सौभाग्यने भाटे सौभाग्यके लिए, स्वेद-परसेवे पसीना, रज-२०४ रज, नानाङ्गजान् शुद्ध शुद्ध अंगोना विभिन्न अङ्गोंके, मलान् मल मलोंको, शत्रुप्रयुक्तान् अने शत्रुओओ योअेओ और शत्रुप्रयुक्त गरान् च गर गरको, अन्न-अन्नमा अन्नमें, मिश्रितान् भेजवी मिलाकर, प्रयच्छन्ति आपे छे देती है ॥ २३३ ॥

233 With a view to gain the favour of their husbands, women administer to them their sweat, menstrual discharge, saliva and excreta from other parts of the body as also artificial poisons prepared by enemies, mixing these with the food

तैः स्यात् पाण्डुः कृशोऽल्पाग्निर्गरास्योपजायते ।
मर्मप्रथमनाधमानं श्वयथुं हस्तपादयोः ॥२३४॥
जठरं ग्रहणीदोषो यक्ष्मा गुल्मः क्षयो ज्वरः ।
एवंविधस्य चान्यस्य व्याधेरुल्लङ्घानि दर्शयेत् ॥२३५॥

तैः तेनाथी इनसे वह मनुष्य, पाण्डु. पांडु पाण्डु, कृश कृश कृश, अल्पाग्निः च अने अल्प अग्निवाला और अल्प अग्निवाला, स्यात् थाय छे होजाता है, अस्य तेने

- २३३ नानाङ्गजान्-कालाङ्गजान् (घ)
२३४ गरस्यास्योपजायते-ज्वरस्यास्योपजायते (फ)
,, ,, -मर्मस्यास्योपजायते (फ.)
,, मर्मप्रथमनाधमान-मर्मप्रथमनाधमान (फ)
,, ,, -मर्माभिवातआधमान (फ)
,, मर्मप्रथमनाधमान श्वयथु हस्तपादयो -मर्मप्रथमनाधमान हस्तपाच्छोथलक्षण. (घ)
,, ,, -हस्तपाच्छोथलक्षणा. (ङ.)
२३५ जठर ग्रहणीदोषो यक्ष्मा गुल्म क्षयो ज्वर -जठर ग्रहणी रोग यक्ष्माण विषमज्वरम् (घ)

इसको, गरः च भररोग गररोग, उपजायते भाय छे होता है, मर्मप्रधमन-भर्मप्रधमन मर्मप्रधमन, आध्मानम् आध्मान आध्मान, हस्तपादयोः तथा हाथ-पगने। तथा हाथ और पैरोंमें, श्वयथुः से।ने शोथ, जठरम् उदररोग उदररोग, ग्रहणीदोषः ग्रहणीरोग ग्रहणीरोग, यक्ष्मा राजयक्ष्मा यक्ष्मा, गुल्मः गुल्म गुल्म, क्षयः क्षय क्षय, ज्वरः अने ज्वर और ज्वर, पृथग्-विषम् तथा अने। भ्रूणरोग तथा इस प्रकारके, अन्यस्य भी। अन्य, व्याधेः च व्याधिना रोगके, लिङ्गानि लक्षणैः लक्षण भी, दर्शयेत् देभाय छे दिखाई देते हैं ॥२३४-२३५॥

234-235. As a result of such administration of poison, the person will show symptoms of anemia, emaciation, weakness of the digestive fire, palpitation of the heart, distension of the abdomen and edema of hands and feet, abdominal diseases, assimilation disorders, consumption, gulma, wasting, fever and similar other diseases.

स्वप्ने मार्जारगोमायुव्यालान् सनकुलान् कपीन् ।
प्रायः पश्यति नद्यादीन्क्षुष्कांश्च सववस्पतीन् ॥२३६॥

स्वप्ने स्वप्नभा गररोगी स्वप्नमें गररोगी प्राय धक्षुभ्रुं प्रायः, मार्जार- बिलाल मार्जार, गोमायु- व्यालान् शिवाल, साय गोमायु साय, सनकुलान् नालिया नेवले, कपीन् बंदर, शुष्कान् शुष्क सूखी हुई, सववस्पतीन् वनस्पतिओ वनस्पतियोंको, नद्यादीन् च अने नदीओ वगेरेने और नदी आदिको, पश्यति जुओ छे देखता है ॥ २३६ ॥

236. He perceives in his dreams generally cats, jackals, cruel animals, mongooses and monkeys as well as dried up rivers and other sources of water and withered trees.

कालश्च गौरमात्मानं स्वप्ने गौरश्च कालकम् ।
विकर्णनासिकं वाऽपि प्रपश्येद्विहतेन्द्रियः ॥२३७॥

स्वप्ने स्वप्नभा गररोगी स्वप्नमें गररोगी, काल. च पोताने। वलुं कणो होवा छता पक्षु अपना वर्ण काका होने पर सी, आत्मानम् पोताने अपनेको, गौरम् गोरे गोरा, गौर च अने पोताने। वलुं गोरे होवा छता पक्षु पोताने और अपना वर्ण गोरा होने पर सी अपनेको, कालकम् कालो काला, विहतेन्द्रियः अथवा क्षीण इन्द्रियवागेरे ते पोताने अथवा क्षीण इन्द्रियवाला वह अपनेको, विकर्णनासिकम् वा अपि कान तथा नाकसे रहित, प्रपश्येत् जुओ छे देखता है ॥ २३७ ॥

237 If he be dark complexioned, he sees himself as bright in dreams or if bright, he sees himself dark or finds himself without his ears and nose or injured in his sense-organs in dreams.

तमवेक्ष्य भिषक् प्राज्ञः पृच्छेत् किं कैः कदा सह ।
जग्धमित्यवगम्याशु प्रदद्याद्वमनं भिषक् ॥२३८॥

तम् तेने उसको, अवेक्ष्य नेधने देखकर, प्राज्ञ. बुद्धिमान बुद्धिमान, भिषक् वैद्य वैद्य कदा क्यारे कब. कै कानी किके, सह साथे साथ, किम् अने शुं और क्या, जग्धम् आधु छतु खाया था, इति पृच्छेत् ओम् पूछतुं ऐसा पूछे, अवगम्य ते आधीने इसे जानकर, भिषक् वैद्य वैद्य, आशु ओकदम शीघ्र, वमनम् वमन वमन, प्रदद्यात् आपतु देवे ॥ २३८ ॥

238. Seeing such a person, the intelligent physician should ask what kind of food, when and in whose company, he had eaten, and ascertaining the cause should administer him emesis

२३७ प्रपश्येद्विहतेन्द्रिय - प्रपश्येद्विहतेन्द्रिय (ध फ)

२३८. तमवेक्ष्य-तदवेक्ष्य (फ)

,, अवगम्य-अभिगम्य (व)

सूक्ष्मं ताम्ररजस्तस्मै सक्षौद्रं हृद्विशोधनम् ।
शुद्धे हृदि ततः शाणं हेमचूर्णस्य दापयेत् ॥२३९॥

तस्मै तेने उसके, हृद्विशोधनम् हृदयतुं शोधन
३२५२ हृदयकी शुद्धि करनेवाला, सक्षौद्रम् मध्ययुक्त शब्दके
साथ, सूक्ष्मम् सूक्ष्म सूक्ष्म, ताम्ररज. ताम्रानु यूर्ण
आपु ताम्रचूर्ण देवे, ततः हृदि पथी हृदय फिर
हृदय, शुद्धे शुद्ध यत्ना शुद्ध होने पर, हेमचूर्णस्य
सोानानुं यूर्ण सुवर्णचूर्ण, शाणम् त्रय माप तीन
मासा, दापयेत् आपु देवे ॥ २३९ ॥

239. Copper-dust mixed with honey
is a good stomach cleanser for a person
After the stomach has been cleansed
he should be given $\frac{1}{2}$ tola of the
colloidal powder of gold.

हेम सर्वविषाण्याशु गरांश्च विनियच्छति ।
न सज्जते हेमपाङ्गे विषं पद्मदलेऽम्बुवत् ॥२४०॥

हेम सोनुं सुवर्ण, सर्वविषाणि सर्व विषोने सब
विषोको, गरांश्च च अने गरोने और गरोको, आशु
ओडदम शीघ्र, विनियच्छति शीत करे छे शान्त कर
देता है, पद्मदले पद्मना पत्र पर कमलपत्र पर,
अम्बुवत् नेम नल टकतु नथी जैसे जल नहीं टिकता,
हेमपाङ्गे तेम सोनुं पीनारना शरीरमा वैसे सुवर्ण
सेवन करनेवालेके अङ्गमें, विषम् विष विष, न सज्जते
टकतुं नथी नहीं टिकता ॥ २४० ॥

240. Gold quickly destroys all
kinds of poison either natural or
artificial No poison affects one that
takes gold i.e. it confers immunity,
just as no water wets the lotus leaf.

नागदन्तीत्रिवृहन्तीद्रवन्तीस्तृक्पयःफलैः ।
साधितं माहिषं सर्पिः सगोमूत्राढकं हितम् ॥२४१॥
सर्पकीटविषाणानां गरार्तानां च शान्तये ।

नागदन्ती- नागदन्ती हकूम, त्रिवृत्- नसोतर त्रिवृत्,
दन्ती- नेपाणी दन्ती, द्रवन्ती- रतनभेत जंगली एरन्डी,
स्तृक्- थोऽनुं शुहरका, पयः- दूध दूध, फलैः अने
भीठण ओओशी और मैनफल इनसे, साधितम् पकावेद
पकाया, सगोमूत्राढकम् २५६ तोला गोमूत्र युक्त २५६
तोले गोमूत्रसे युक्त, माहिषम् ले सनुं मैसका, सर्पिः भी
षी, सर्पकीट- साप अने डीटना सांप और कीटके,
विषाणानाम् विषथी पीजता विषसे पीदित, गरार्ता-
नाम् च तेमञ्च गरथी पीजता मनुष्याने एवं गरसे
पीदित मनुष्योंको, शान्तये शान्त आपवा भाटे शान्ति
देनेके लिए, हितम् हितकरा छे हितकर है ॥ २४१ ॥

241-241½ Take long leaved croton,
turpeth, red physic nut, physic nut,
milk of thorny milk-hedge and emetic
nut and with these prepare buffalo's
ghee, adding 256 tolas of cow's urine.
This is an effective remedy in case of
poison due to snake and insect bites
and in artificial poison.

सर्वविषेष्वमृतं घृतम्—

शिरीषत्वक् त्रिकटुकं त्रिफलां चन्दनोत्पले ॥२४२॥
द्वे बले सारिवास्फोतासुरभीनिम्बपाटलाः ।
बन्धुजीवाढकीमूर्वावासासुरसवत्सकान् ॥२४३॥
पाठाङ्गोलाश्वगन्धार्कमूलयष्ट्याहपद्मकान् ।
विशालां बृहतीं लाक्षां कोविदारं शतावरीम् ॥२४४॥
कटभीदन्त्यपामार्गान् पृश्निपर्णी रसाञ्जनम् ।
श्वेत्तमण्डाश्वसुरकौ कुष्ठदारुप्रियङ्गुकान् ॥२४५॥

२४२. कीट-दह (ब)

२४४ पाठाङ्गोलाश्वगन्धार्क-पाठा कोठाश्वगन्धार्क (ख.)

२४५ श्वेतमण्डाश्वसुरकौ-श्वेतौ बाणाश्वसुरकौ (ग. ब. द. व.)

२३९ ताम्ररजस्तस्मै-ताम्ररजस्यापि (थ)

„ ततः शाणं-तथा शाणम् (थ.)

„ दापयेत्-वा पिबेत् (घ)

२४० न सज्जते हेमपाङ्गे विषं पद्मदलेऽम्बुवत्-हेमपाङ्गस्य सज्जत्यग्रे
नहि पद्मेऽम्बुवद्विषम् (ङ.)

વિદારી મધુકાત્ સારં કરજસ્ય ફલત્વચૌ ।
 રજન્યૌ લોધમક્ષાંશં પિષ્ઠા સાધ્યં ઘૃતાઢકમ્ ॥૨૪૬॥
 તુલ્યામ્બુચ્છાગગોમૂત્રયાઢકે તદ્વિષાપહમ્ ।
 અપસ્મારક્ષયોન્માદભૂતપ્રહરોદરમ્ ॥૨૪૭॥
 પાણ્ડુરોગક્રિમીગુલ્મપ્લીહોરુસ્તંભકામલાઃ ।
 હનુસ્કન્ધપ્રહારીંચ પાનાભ્યજનનાવનૈઃ ॥૨૪૮॥
 હન્યાત્ સંજીવયેચ્ચાપિ વિષોદ્ધન્ધમૃતાન્નરોગાન્ ।
 નાન્નેદમમૃતં સર્વવિષાણાં સ્યાદ્ધૃતોત્તમમ્ ॥૨૪૯॥
 इत्यमृतघृतम् ।

શિરીષત્વક્ સરસડાની ડાલ શિરીષકી છાલ, ત્રિકટુમ્ ત્રિકટુ ત્રિકટુ, ત્રિફલામ્ ત્રિફળા ત્રિફલા, ચન્દન- ચન્દન ચન્દન, ઉત્પલે નીલકમલ નીલકમલ, દ્વે વલે બે બલા વલા, અતિવલા, સારિવા- સારિવા કપૂરી, આસ્ફોતા- ડાળી સારિવા કાલી કપૂરી, સુરમી સુરમી, નિમ્બ- લીમડો નીમ, પાટલા પાટલા પાટલ, બન્ધુજીવ- પુત્રજીવ નીયાપોતા, આઢકી- તુવેર અરહર, મૂર્ધા- મોરવેલ મૂર્ધા, વાસા- અરડૂસી અરડૂસા, સુરસ- તુલસી તુલસી, વલ્લકાન્ કડો કુડા, પાઠા- પાઠા પાઠી, અક્કોલ- અ કોલ અંકોલ, અશ્વગન્ધા- આસેદ અસગન્ધ, અર્કમૂલ આકડાના મૂલ આકકા મૂલ, યષ્ટયાદ્ધ- જોઠીમધ મુલહઠી, પદ્મકાન્ પદ્મકાળ પદ્માલ, ત્રિશાલામ્ ધન્વારુણી હન્દ્રાયન, વૃહતીમ્ ઊભી ભોરીંગણી વન- માટા, લાક્ષામ્ લાખ લાલ, કોવિદારમ્ કાચનાર કાચનાર, અતાવરીમ્ શતાવરી શતાવર, કટમી- વાપુંબા

કટમી, દન્તી નેપાળો દન્તી, અપામાર્ગાન્ અધેડો ચિચિદા, પૃશ્નિપર્ણીમ્ પીઠવણુ પૃશ્નિપર્ણી, રસાજનમ્ રસવતી રસોત, શ્વેતમખ્ણડા- સફેદ બડા શ્વેતમખ્ણડા, અશ્વસુરકૌ ગરણી અપરાજિતા, કુષ્ઠ- કઠ કૂઠ, દારુ- દેવદાર દેવદાર, પ્રિયક્ષુકાન્ ધઉલા પ્રિયંગુ, વિદારીમ્ ડ્રગિથે વિલાઈકન્દ, મધુકાત્ જોઠીમધને મુલહઠીકા, સારમ્ સાર સાર, કરજસ્ય કરજના ઠીઠાદરીકી, ફલત્વચૌ ફળ અને ડાલ ફલ ઓર છાલ, રજન્યૌ હળદર, દારુ- હળદર હલ્દી, દારુહલ્દી, લોધમ્ અને લોધર ઓર લોધ, અક્ષાંશા દરેક એક કુર્ષ પ્રત્યેક એક તોલા, પિષ્ઠા વાટી પીસકર, તુલ્યામ્બુ- સરખા પાણી સમ ભાગમેં જલ, છાગ-ગોમૂત્ર-યાઢકે અને બકરી તથા ગાયના મૂત્રના ત્રણ આઢકમા ઓર વકરી તથા ગાયકે ૭૬૮ તોલે મૂત્રમેં, ઘૃતાઢકમ્ એક આઢક ધી ૨૫૬ તોલે ધી, સાધ્યમ્ પકાવણુ સિદ્ધ કરે, તત્ તે વહ, વિષાપહમ્ વિષદર છે વિષનાશક હૈ, અપસ્માર અપસ્માર અપસ્માર, ક્ષય- ક્ષય ક્ષય, ઝન્માદ- ઊન્માદ ઝન્માદ, ભૂતપ્રહ- ભૂતદોષ, પ્રહ ભૂતદોષ, પ્રહ, ગર- ગરવિષ ગરદોષ, ઇદરમ્ ઉદરરોગ ઉદરરોગ, પાણ્ડુરોગ- પાણ્ડુરોગ પાણ્ડુરોગ, ક્રિમી- કૃમિ કૃમિ, ગુલ્મ- ગુલ્મ ગુલ્મ, પ્લીહ- પ્લીહા પ્લીહા, ઝરુસ્તંભ- ઝરુસ્તંભ ઝરુસ્તંભ, કામલા કમળો કામલા, હનુસ્કન્ધપ્રહારીન્ ચ હનુચ્છે, રક્ષકચ્છે વગેરેને હનુપ્રહ, અંસપ્રહ આદિ રોગોંકો, પાન- પાન પાન, અભ્યજન- અભ્યજન અભ્યજન, નાવનૈઃ અને નસ્ય કરવાથી ઓર નસ્યસે, હન્યાત્ હણે છે નષ્ટ કરતા હૈ, વિષ- ઉદ્ધન્ધ- વિષ તથા ક્રાંતીથી વિષ ઓર ફાસીસે, મૃતાન્ મૃતપુલ્ય મૃતપુલ્ય, નરાન્ મનુષ્યોને પુરુષકો, અપિ પશુ મી, સંજીવયેત્ ચ જીવાડે છે જીવિત કર દેતા હૈ, નામ્ના અમૃતમ્ અમૃત નામનુ અમૃત નામકા, હૃદમ્ આ યદ્, ઘૃતોત્તમમ્ ઉત્તમ ધી શ્રેષ્ઠ ઘૃત, સર્વવિષાણામ્ સર્વ વિષોંકો સર્વ વિષોંકા, સ્યાત્ નાશક છે નાશક હૈ ॥ ૨૪૨-૨૪૯ ॥ इति आ यद्, अमृतघृतम् अमृत घृत છે અમૃત ઘૃત હૈ ।

૨૪૬ મધુકાત્ સાર કરજસ્ય ફલત્વચૌ-મધુક સાર કરજસ્ય ફલ ત્વચામ્ (ધ.)

„ ફલત્વચૌ-ફલ વનામ્ (છ ફ)

„ „ -ફલત્વચામ્ (છ ફ)

૨૪૯ હન્યાત્ સંજીવયેચ્ચાપિ વિષોદ્ધન્ધમૃતાન્નરોગાન્ । નાન્નેદમમૃતં સર્વ વિષાણાં સ્યાદ્ધૃતોત્તમમ્ ॥

હન્યાત્ સંજીવયેચ્ચાપિ વિષોદ્ધન્ધમૃતાન્નરોગાન્ । નાન્નેદમમૃતં સર્વ વિષાણાં સ્યાદ્ધૃતોત્તમમ્ (ધ.)

„ વિષોદ્ધન્ધમૃતાન્-વિષોદધિમૃતાન્ (ધ.)

„ „ -વિષોદ્ધન્ધમૃતાન્ (ત. દ ફ વ)

242-249 Take one tola each of siris bark, dry ginger, black pepper, chebulic myrobalan, beleric myrobalan,

emblic myrobalan, red sandal blue water lily. heart-leaved sida, evening mallow, indian sarsaparilla, asafetida, indian groundsel, neem, trumpet flower putranjiva, pigeon pea, trilobed virgin bower, vasaka. holy basil kurchi seeds, patha alangy, winter cherry, colocynth yellow berried nightshade lac. variegated mountain ebony, climbing asparagus, white siris, red physic nut rough chaff, painted leaved uraria, dry extract of indian berberry white turpeth root, white mussel shell creeper costus, deodar, perfumed cherry white yam, pith of mahwa, fruits and bark of indian beech, turmeric, indian berberry and lodh, prepare 256 tolas of ghee with this in equal quantity of water and 768 tolas of cow's and goat's urine This is curative of poison When used as potion inunction and nasal medication, it cures epilepsy, consumption insanity, spirit-possession, chronic poisoning, abdominal diseases anemia, helminthiasis, gulma splenic disorders, spastic paraplegia, jaundice, stiffness of jaw and shoulder, and similar other disorders. It can revive those that are apparently dead due to poisoning and strangulation This ghee is known by the name of 'Nectar' and is the best antidote for all poisons. Thus has been described the Nectar-ghee.

सर्वविषे सामान्यचिकित्सा—

भवन्ति चात्र—

छत्री शर्शरपाणिश्च चरेद्रात्रौ तथा दिवा ।

तच्छायाशब्दवित्रस्ताः प्रणश्यन्त्याशु पन्नगाः २५०

अत्र च आ विषयमा इस विषयमें, भवन्ति श्लोके छे के लोक हैं कि, दिवा दिवसे दिनमें, छत्री छत्री छाता, रात्रौ शर्शरपाणि च अने रात्रे चिरायेल बांस बांधमा लक्ष और रात्रिमें फूटे हुए बांसकी लकड़ी हाथमे लेकर, चरेद्रात्रौ विचरण करे, तब तेजीनी उसकी, छायाशब्द- छाया अने अवाजथी छाया और आवाजसे, वित्रस्ता नस पायेला डरकर, पन्नगाः सर्पों साप, आशु शीघ्र शीघ्र, प्रणश्यन्ति नासी अथ छे भाग जाते है ॥ २५० ॥

Here are verses again —

250 One should move about with an umbrella in the day and a rattle in hand at night, so that snakes might get frightened by the shade and the noise respectively, and disappear

दष्टमात्रो दशेदाशु तं सर्पं लोष्टमेव वा ।

उपर्यरिष्टां बध्नीयाद्दंशं छिन्त्याद्दहेत्तथा ॥२५१॥

दष्टमात्र ३२५११ ८ पुरुषे काटने पर तुरत पुरुष, तम् ते उसी, सर्वत्र सर्पने सापको, लोष्टम् एव वा के भाटीना ठेकने या मिट्टीके ढेलेको, आशु शीघ्र जल्दी, दशेत् ३२५१ काटे, उपरि ३५२ दश स्थानके ऊपर, अरिष्टाम् अरिष्टा अरिष्टाको, बध्नीयात् बाधनी वाघ देवे दंशम् अने दशने और दंशस्थानको, छिन्त्या छेदने काट डाले, तथा दहेत् अथवा भाजवे या जला देवे ॥ २५१ ॥

251 Immediately after the snake-bite one should bite the snake itself or even a clod of earth and tie a ligature above the bite and either tear open or cauterise the wound

वज्रं मरकतः सारः पिचुको विषमूषिका ।

कर्केतनः सर्पमणिर्वैदूर्यं गजमौक्तिकम् ॥२५२॥

२५१ दश छिन्त्याद्दहेत्तथा—दश छित्वा दहेत् वा (६)

२५२ कर्केतनः सर्पमणिर्वैदूर्यं—कर्केतन मणि सर्पवैदूर्य (घ.)

धार्यं गरमणिर्वाश्च वरौषध्यो विषापहाः ।
खगाश्च शारिकाकौञ्चशिखिहंसशुकादयः ॥२५३॥

वज्रम् ङीरे वज्र, सरकतः भरकत मरकत, सारः
सार सार, पिचुकः पियुक्त पिचुक, विषमूषिका विष-
मूषिका विषमूषिका, कर्कतन पद्मराग पद्मराग, सर्पमणि-
सर्पमणि सर्पमणि, वैदूर्यम् वसुधिये वैदूर्य, गज-
मौक्तिकम् अने गजमुक्ता और गजमुक्ता, धार्यम् धारण
करना ओंछी धारण करे, गरमणिः गरमणि गरमणि,
या च अने ने और जो, विषापहा विषघ्न विषघ्न,
वरौषध्य. श्रेष्ठ औषधियो होय तेने पण धारण करवी
ओंछी उत्तम औषधियाँ हों उनको भी धारण करना चाहिए,
शारिका तथा मेना तथा मेना, कौञ्च- कौञ्च कौञ्च,
शिखि- मेर मोर, हंस- हंस हंस, शुकादयः अने
चोपट वजेरे और तोता आदि, खगा च पक्षीओ पण
पाणवा ओंछी पक्षियोंको अपने निवासस्थानमें रखे
॥२५२-२५३॥

252-253. The wearing on one's person of diamond, emerald, Sara, the pichuka grain, the bead that is antidote for mouse-poison, the ruby, the gem in the serpent's hood, the vaidurya, the elephant pearl and the anti-poison stone as well as of the anti-poison herbs gives immunity from poison. The rearing of birds such as Sarika demoiselle crane, peacock, swan and parrot is beneficial.

अध्यायोक्तार्थसंग्रहः—

तत्र श्लोकः—

इतीदमुक्तं द्विविधस्य विस्तरै-
बहुप्रकारं विषरोगशेषजम् ।

अधीत्य विज्ञाय तथा प्रयोजयन्

व्रजेद्विषाणामविषह्यतां बुधः ॥२५४॥

तत्र ते विषयमा उस विषयमें, श्लोकः उपसंहारने
श्लोक छे छे उपसंहारका श्लोक है कि, इति आ
प्रमाणे इस तरह, इदम् द्विविधस्य बहुप्रकारम्
विषरोगशेषजम् आ ये प्रकारना विषधी तथा विष-
रोगनु घला प्रकारनु औषध यह दो प्रकारके विषसे
होते हुए विषरोगकी बहुत प्रकारकी औषध, विस्तरै-
विस्तारथी विस्तारसे, उक्तम् कहे छे कही है, अधीत्य
ओने लक्ष्मी इसे पढ़कर, विज्ञाय तथा लक्ष्मीने और
यथावत् समझकर, तथा ते प्रमाणे उसी तरह, प्रयोजयन्
प्रयोग करना प्रयोग करता हुआ, बुध समस्त भूषण
ज्ञानी पुरुष, विषाणाम विषधी विशेषे, अविषह्यताम्
व्रजेत् असह्यतामें पाये छे अर्थात् विषधी पराभूत
अतो नथी असह्यताको प्राप्त करता है अर्थात् विषसे
पराभूत नहीं होता ॥ २५४ ॥

Here is the recapitulatory verse—

254 Thus, here has been given an elaborate exposition of the various methods of treatment of toxicosis of both the varieties The wise physician after study and full understanding of the subject should apply the remedies and neutralise the effects of poison

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृते
चिकित्सास्थाने विषचिकित्सितं
नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ॥२३॥

इति आ प्रमाणे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे
रथेना अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने
यथेन प्रतिसंस्कार पायेना आ शास्त्रमा और चरकके
द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, चिकित्सास्थाने चिकित्सास्थान
विषे चिकित्सास्थानमें, विषचिकित्सितम् 'विष-
चिकित्सित' 'विषचिकित्सित', नाम नामने।

२५३. गर-वर (द)

,, शारिकाकौञ्च-सारसाः कौञ्च (व.)

२५४. द्विविधस्य-विविधस्य (ध.)

२५४ अधीत्य विज्ञाय तथा प्रयोजयन्-अधीत्य तत् सम्यगिह
प्रयोजयेत् (ध)

,, बुध-भिक्षु (फ.)

नामका, त्रयोविंशः त्रेवीसमे। तेईसवाँ, अध्याय
अध्याय स पूरुं थये। अध्याय समाप्त हुआ ॥ २३ ॥

23 Thus in the Section on Therapeutics, in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the twenty-third chapter entitled 'The Therapeutics of Toxicosis' is completed

चतुर्विंशोऽध्यायः ।

त्रेवीसमे। अध्याय अध्याय त्रैवीसवाँ
Chapter XXIV

मदात्ययचिकित्सितोपक्रम —

अथातो मदात्ययचिकित्सितं व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ अतः पुत्रे अर्होथी अब आगे, मदात्ययचिकित्सितम् 'मदात्ययचिकित्सित' नामना अध्यायम् 'मदात्ययचिकित्सित' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्यान करुं व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेय आत्रेये आत्रेयने, इति ह आ विषयमा नीये प्रमाणे न इस विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स्म उद्धृतं छे कहा है ॥२॥

1. We shall now expound the chapter entitled 'The Therapeutics of Alcoholism'.

2. Thus declared the worshipful Atreya

मद्यप्रशंसा—

सुरैः सुरेशसहितैर्या पुरा परिपूजिता ।
सौत्रामण्यां हूयते या कर्मिभिर्या प्रतिष्ठिता ॥ ३ ॥

३. पुरा—पुरा (ध)

यज्ञौही या यथा शक्रः सोमातिपतितो भृशम् ।
निरोजास्तमसाऽऽविष्टस्तस्माद्गुर्गात् समुद्धृतः ॥४॥
विधिभिर्वैदविहितैर्या यजद्भिर्महात्मभिः ।
दृश्या स्पृश्या प्रकल्प्या च यजीया यज्ञसिद्धये ॥५॥
योनिर्लसंस्कारनामाद्यविशेषैर्वहुधा च या ।
भूत्वा भवत्येकविधा सामान्यान्मदलक्षणात् ॥६॥
या देवानमृतं भूत्वा स्वधा भूत्वा पितृंश्च या ।
सोमो भूत्वा द्विजातीन् या युङ्क्ते श्रेयोभिरुत्तमैः ॥७॥
आश्विनं या महत्सेजो बलं खारस्वतं च या ।
वीर्यमैन्द्रं च या सिद्धा सोमः सौत्रामणौ च या ॥८॥
शोकारतिभयोद्वेगनाशिनी या महाबला ।
या प्रीतिर्या रतिर्या वाग्वा पुष्टिर्या च निर्वृतिः ॥९॥
या सुरासुरगन्धर्वयक्षराक्षसमानुषैः ।
रतिः सुरेत्यभिहिता तां सुरां विधिना पिबेत् ॥१०॥

या ने जो, पुरा पूर्वकादमा पूर्वकालमें, सुरेश-
न्द्र इन्द्र, सहितैः सहित सहित, सुरै देवताओंकी
देवोंसे, परिपूजिता पूजार्थ छे अत्यन्त पूजी गई है, या
ने जिसका, सौत्रामण्याम् सौत्रामण्यश्रमा सौत्रामणि-
यज्ञमें, हूयते होमाय छे होम दिया जाता है, या ने
जो, कर्मिभिः कर्मिभिर्होमाधी यज्ञकरनेवालोंसे, प्रतिष्ठिता
प्रतिष्ठा पाणा छे प्रतिष्ठाको प्राप्त हुई है, या ने जो,
यज्ञौही यज्ञपु वहन करे छे यज्ञवाहक है, यथानेनाथी
जिससे, सोम सोमना अतिशय पानथी सोमपानसे,
अतिपतित. पड़ी गयेल गिरा हुआ, भृशम् अत्यन्त
अत्यन्त, निरोजा ओजरहित ओजरहित, तमसा अने

४ यज्ञौही या यथा शक्रः सोमातिपतितो भृशम्—यज्ञेऽभिष्वसक्तस्य
सोमस्याभिषवो यथा (व.)

, सोमातिपतितो सोमातिपतित. (फ)

५ निरोजा—नीरज (ख)

६ एकविधा—एवविधा (व)

७ द्विजातीन् या—द्विजातीनाम् (ध.)

८ बलं—वीर्य (ग ड.)

९ वीर्यम्—वीर्य (क ग म झ ढ घ.)

१० वीर्यमैन्द्रं च या सिद्धा सोम. सौत्रामणौ च या—सौत्रामण्याश्च
या सोमः सिद्धं शक्रबलं च या (य फ)

१ रतिः—मति. (घ.)

અધારામાં ઔર તમસે આવિષ્ટ પ્રવિષ્ટ થયેલ આવિષ્ટ હુઆ, શક્રઃ ઇન્દ્ર ઇન્દ્ર, તસ્યાત્ તે ઉસ, દુર્ગાત્ ખાડા-માંથી ગહેસે, સમુદ્ભૂતઃ ઉદ્ભૂત થયેા છે નિકાલા ગયા હૈ. યજ્ઞીયા મનુસ્યંથી યજ્ઞીય, યા ને જો, વેદ-વેદમાં વેદમેં, વિહિતૈઃ કહેલ કહી, વિધિભિ વિધિ વડે વિધિસે, યજ્ઞઃ યજ્ઞ કરતા યજ્ઞ કરનેવાલે, મહાત્મભિઃ મહાત્માઓથી મહાત્માઓસે, યજ્ઞ- યજ્ઞની યજ્ઞકી, સિદ્ધિ સિદ્ધિ માટે સિદ્ધિકે લિખ, દશ્યા દર્શનને યોગ્ય દર્શનકે યોગ્ય સ્પૃશ્યા સ્પર્શને યોગ્ય સ્પર્શકે યોગ્ય, પ્રકલ્પ્યા અને અભિપવને યોગ્ય છે ઔર અભિપવકે યોગ્ય હૈ, યા ચ વળી ને ઔર જો, યોનિ-સંસ્કાર- યોનિ, સંસ્કાર યોનિ, સંસ્કાર, નામ- નામ નામ, ણ્યૈ. આદિ આદિ, વિશેષઃ ત્રિશેષેથી વિશિષ્ટતાઓસે, વહુધા બહુ પ્રકારની બહુત પ્રકારકી, ભૂત્વા હોવા છતાં પણ હોતે હુએ સી, મદલક્ષણાત્ મદને ઉત્પન્ન કરનારપણા ૩૫ મદજનક સ્વરૂપ, સામાન્યાત્ સામાન્યથી સામાન્યસે, એકવિધા એક જ પ્રકારની એકહી પ્રકારકી, ભવતિ છે હોતી હૈ, યા ને જો, અમૃતમ્ અમૃત અમૃત, ભૂત્વા બનીને બનકર, દેવાન્ દેવોને દેવોંકો, યા ને જો, સ્વધા સ્વધા સ્વધા, ભૂત્વા બનીને બનકર, પિતૃન્ પિતૃઓને પિતરોંકો, યા અને ને ઔર જો, સોમઃ સોમ સોમ, ભૂત્વા બનીને બનકર, દ્વિજાતીન્ ચ બ્રાહ્મણોને બ્રાહ્મણોંકો, ઉત્તમૈ ઉત્તમ ઉત્તમ શ્રેયોભિઃ શ્રેયોથી કલ્યાણસે, યુક્તે બેડે છે યુક્ત કરતી હૈ. યા ને જો, અશ્વિનઞ્ અશ્વિનીકુમારોતું અશ્વિનીકુમારકા, મહત્ મહાન મહાન, તેજ તેજ છે તેજ હૈ, યા ચ ને જો, સારસ્વતમ્ સરસ્વતીતું સરસ્વતીકા, વલમ્ બળ છે વલ હૈ, યા ચ ને જો, એન્દ્રમ્ ઇન્દ્રુ ઇન્દ્રકા, વીર્યમ્ વીર્ય છે વીર્ય હૈ, સિદ્ધા અને સિદ્ધ થયેલ ઔર સિદ્ધ હુઈ, યા ચ ને જો, સૌત્રામણૌ સૌત્રામણિ યજ્ઞમાં સૌત્રામણિ યજ્ઞમેં, સોમઃ સોમ૨૫ છે સોમ હૈ, યા ને જો, શોક- શોક શોક, જરતિ- બેચેની બેચેની, મય- મય મય, ઉદ્દેગ- તથા ઉદ્દેગને। एवं ઉદ્દેગકા, નાશિની નાશ કરનાર છે નાશ કરનેવાલી હૈ, મહાબલા ને મહાબલવાળી છે જો મહાન બલવાલી હૈ, યા ને જો, પ્રીતિ- પ્રીતિ છે પ્રીતિ હૈ, યા ને જો, રતિઃ રતિ છે રતિ હૈ, યા ને જો, વાક્ વાણી છે વાણી હૈ, યા ને જો, પુષ્ટિ- પુષ્ટિ છે પુષ્ટિ હૈ, યા ચ અને ને

ઔર જો, સિર્વૃતિ સુખ૨૫ છે સુખરૂપ હૈ, યા ને જો, સુર- દેવ દેવ, અસુર- અસુર અસુર, ગન્ધર્વ ગન્ધર્વ ગન્ધર્વ, યક્ષ- યક્ષ યક્ષ, રાક્ષસ- રાક્ષસ રાક્ષસ, માનુષૈઃ અને મનુષ્યોથી ઔર મનુષ્યોસે, રતિઃ રતિ રતિ, સુરા તથા સુરા ઔર સુરા, હિતિ એ નામથી હિતિ નામસે, અમિહિતા કહેવામાં આવે છે કહી જાતી હૈ, તામ્ તેને હિત, સુરાત્ સુરાને સુરાકો વિધિના વિધિ પ્રમાણે વિધિપૂર્વક, પિવેદ પીવી પીવે ॥ ૩-૧૦ ॥

3 10. Wine, that was greatly worshipped of old by the gods and their king that which was invited by the ritualist and established in the sacrifice called Sautramani, she that upholds the sacrifices, that by which devitalised Indra was uplifted from the impenetrable gloom of faintness into which he had fallen owing to excessive addition to soma, that which is worthy of being seen touched and mixed by holy men who offer sacrifices in the manner prescribed by the vedas, that which is derived from a variety of sources and yet has the one common quality of intoxication, that which endows the gods with choicest prosperity in the form of ambrosia, the manes in the shape of 'Swadha' and the twice born in the shape of 'Soma', that which is the splendour, might and the wisdom of the Aswin twins, that which is the power of Indra, that which is the 'Soma' prepared in the 'Sautramani' sacrifice, that which is the destroyer of sorrow, unhappiness, fear and distress, which is powerful, and which itself turns into and causes love joy, speech and nourishment, and

beatitude, that which has been praised as the joyful wine by the gods, Gandharvas, Yakshas, Rakshasas and mortals, should be taken in the enjoined manner.

सुरापानविधिः —

शरीरकृतसंस्कारः शुचिरुत्तमगन्धवान् ।
प्रावृतो निर्मलैर्वस्त्रैर्यथर्तूद्दामगन्धिभिः ॥११॥
विचित्रविविधस्रग्वी रत्नाभरणभूषितः ।
देवद्विजातीन् संपूज्य स्पृष्ट्वा मङ्गलमुत्तमम् ॥१२॥
देशे यथर्तुके शस्ते कुसुमप्रकरीकृते ।
सरसासंमते मुख्ये धूपसंमोदबोधिते ॥१३॥
सोपधाने सुसंस्तीर्णे विहिते शयनासने ।
उपविष्टोऽथवा तिर्यक् स्वशरीरसुखे स्थितः ॥१४॥
सौवर्णे राजतैश्चापि तथा मणिमयैरपि ।
भाजनैर्विमलैश्चान्यैः सुकृतैश्च पिबेत् सदा ॥१५॥
रूपयौवनमत्ताभिः शिक्षिताभिर्विशेषतः ।
वस्त्राभरणसाल्यैश्च भूषिताभिर्यथर्तुकैः ॥१६॥
शौचानुरागयुक्ताभिः प्रमदाभिरितस्ततः ।
संवाह्यमान इष्टाभिः पिबेन्मद्यमनुत्तमम् ॥१७॥
मद्यानुकूलैर्विविधैः फलैर्हरितकैः शुभैः ।
लवणैर्गन्धपिशुनैरवदंशैर्यथर्तुकैः ॥१८॥

११. प्रावृतो निर्मलैर्वस्त्रैर्यथर्तूद्दामगन्धिभिः — उद्दामगन्धिभिर्वस्त्रैर्वि-
मलैर्विषयैः (ध व)

१३. शस्ते कुसुमप्रकरीकृते — मृष्टे कुसुमप्रकरीकृते (क.)

१४. प्रकरीकृते — प्रसरीकृते (घ)

१५. सरसासंमते — सवाससंमते (घ ङ ध)

१६. विमलैश्चान्यैः — विविधैश्चान्यैः (घ)

१६. रूपयौवन — स्त्रीभिर्यौवन (झ ङ)

विशेषतः — यथर्तुकैः (झ ङ)

१७. यथर्तुकैः — विभूषितः (ङ)

१७. संवाह्यमान इष्टाभिः — सवाह्यमाणमिष्टाभिः (घ. ङ.)

१८. मद्यानुकूलैर्विविधैः — पिबेन्मद्यानुकूलैर्वा (ङ त.)

भृष्टैर्मांसैर्विधैर्भूजलाम्बरचारिणाम् ।

पौरोगवर्गविहितैर्भक्ष्यैश्च विविधात्मकैः ॥१९॥

पूजयित्वा सुरान् पूर्वमाशिषः प्राक् प्रयुज्य च ।

प्रदाय सजलं मद्यमर्थिभ्यो वसुधातले ॥२०॥

शरीर-कृत-संस्कार. स्नान वजरे ६।२। शरीरने। संस्कार करी स्नान आदि द्वारा शरीरका संस्कार करके, शुचि पवित्र अर्ध पवित्र होकर, उत्तम- मनुष्ये उत्तम मनुष्य उत्तम, गन्धवान् मदन वजरेनु अनुलेपन करी चन्दन आदिका अनुलेपन कर, यथर्तु- ऋतु मुज्ज्म ऋतुके अनुकूल, उद्दाम- तीव्र तीव्र, गन्धिभि गन्धवान् गन्धोंसे युक्त, निर्मलै निर्मल निर्मल, वस्त्रै वस्त्रों, वस्त्रोंको, प्रावृतः षडेरी धारण किये हुए, विचित्र- विचित्र विचित्र, विविध- अने शुद्धी शुद्धी और विविध, स्रग्वी भाण्डोंको षडेरेख मालामें पहने हुए, रत्न- रत्न रत्न, आभरण- अने आभूषणोंको और आभरणसे, भूषितः भूषित अर्ध भूषित होकर, देव- देव देव, द्विजातीन् अने ब्राह्मणोंने और ब्राह्मण इनकी, संपूज्य पूज पूजा करके, उत्तमम् उत्तम उत्तम मङ्गलम् मङ्गल वस्तुओंने। मङ्गल वस्तुओंको, स्पृष्ट्वा स्पर्श करी स्पर्श करके, यथर्तुके ऋतुने अनुसार ऋतुके अनुकूल कुसुम फूल फूल, प्रकरीकृते पाथरेख विखरे हुए, सरसासंमते प्रियाओंने षष्ट प्रियाओंको इष्ट, धूप- धूपनी धूपकी, संमोद- मन्थथी गन्धसे, बोधिते सुगन्धित भाषित, शस्ते प्रशस्त प्रशस्त, मुख्ये अने श्रेष्ठ और उत्तम, देशे प्रदेशमा देशमें, विहिते भूषण रखे हुए, सोपधाने उपधानयुक्त उपधानयुक्त, सुसंस्तीर्णे सारी रीते अच्छी तरह बिछाये हुए,

१९. भृष्टै - सृष्टै (घ)

१९. पौरोगवर्गविहितैः — पौरोगवर्गैश्च विहितैः (घ फ)

१९. विविधात्मकैः — विविधैरपि (फ)

२०. पूजयित्वा सुरान् पूर्व- } विवेत संपूज्य विबुधा-
माशिषः प्राक् प्रयुज्य च } नाशिप संप्रयुज्य च।
प्रदाय सजलं मद्य- } प्रदाय वजन चाग्ने
मर्थिभ्यो वसुधातले ॥ } त्मर्थिभ्य पृथिवीतले (घ, फ)

१९. पूजयित्वा सुरान् पूर्वमाशिषः प्राक् प्रयुज्य च — विवेत सुरा
पूजयित्वा सुरामाशिः प्रयुज्य च (घ.)

१९. मर्थिभ्यः — आदित (झ ङ.)

१९. — आदित्ये (झ.)

स्व-पोताना अपने, शरीर-शरीरने शरीरको, सुखे सुख पडे तेम सुखपूर्वक, शयन-शयन गद्दे, आसने अने आसन पर और बैठक पर, उपनिष्टः ऐसी बैठकर, अथवा अथवा अववा, तिर्यक् आडा तिरछा, स्थितः पडीने रखकर, सौवर्णैः सुवर्णनां सुवर्णके राजतैः च अपि श्पानां चांदीके, तथा तथा तथा, मणिमयैः अणि मणिनां स्तनके, सुकृतैः सारी रीते बनावेला अच्छी प्रकार बनाये, अन्धैः भीम अन्य, विमलैः स्वच्छ स्वच्छ, माननैः च पात्रे पडे वरतनोंसे, सदा हरारेण सदा, विवेत् भव पीवु पीवे, रूप-रूप रूप, यौवन-अने यौवनशी और यौवनसे, मत्ताभिः मत मत, विज्ञेपत विशेषे करी विशेष करके, शिक्षिताभिः शिक्षा पायेली शिक्षित, अथर्तुके ऋतु अनुसार ऋतुके अनुसार, वस्त्र-वस्त्र वस्त्र, आभरण-आभूषण आभूषण, माल्यैः च अने मालाओधी और मालाओसे, मूषिताभिः भूषित भूषित, शौच-पवित्रता पवित्रता, अनुग्रह-अने प्रेमथी और अनुरागसे, युक्तभिः युक्त युक्त, दृष्टाभिः दृष्ट दृष्ट, प्रमदाभिः स्त्रीओधी स्त्रियोंसे, इत अढी इधर, तत तढी उधर, सवाहयमानः शरीर चंपावता अन्नोको दवाते हुए, पूर्वम् प्रथम पहले, सुरात् देवताओने देवोंकी, पूजयित्वा पूजने पूजा करके, प्राक् अने प्रथम और प्रथम, आशिषः प्रयुज्य च स्वस्तिवाचन करावी स्वस्ति-वाचन कराके, वसुधातले पृथ्वी उपर जमीन पर, अर्थिभ्यः अर्थीओने अर्थियोंके लिए, सजलम् जलयुक्त जलमिश्र, मद्यम् मद्य मद्य प्रदाय आपीने दे कर, मद्य-मद्यने मद्यके, अनुकूलः अनुकूल अनुकूल, विविधैः गुहं गुहं विविध, शुभैः शुभकारी शुभ, हरितकैः हरित वर्गनां हरित वर्गके, फलैः शोषहित फलोंके साथ, ययर्तुके ऋतुने योग्य ऋतुके योग्य, लवणैः लवण नमकीन, गन्धपिशुनैः गन्धद्रव्यशी युक्त गन्धबहुल, अवदंशैः अवदंशसहित चटनी आदिके साथ, भू-भूमि भूमि, जल-जल जल, अम्बर-अने आकाशमां और आकाशमें, चारिणाम् हरनारां प्राणीओनां फिरनेवाले जीवोंके, बहुविधैः विविध विविध, मृष्टैः शेडेलां मूने, मांसैः मांसोसहित मांसोंके साथ, जैरोगर्ग-अने रसोपशान्-ओओ और सूपशास्त्र पुरुषोंने, विहितः बनावेला बनाये, विविधात्मकैः गुहं गुहं विविध, मद्यैः मद्योसहित

मद्योंके साथ, अनुत्तमम् उत्तम उत्तम, मद्यम् मद्य मद्य, विवेत् पीवुं पीवे ॥ ११-२० ॥

11-20. Having attended to the internal and external needs of the body and having bathed and painted himself with fragrant sandal, a person must wear clean clothing along with ornaments and fragrances suitable to the season. Then decking himself with garlands of variegated flowers and with jewels and ornaments, he should worship the gods and the brahmanas and touch the most auspicious articles. Seating himself comfortably in a sitting or lounging position on a well-made bed with pillows, in a spot scattered with flowers that are best suited to each season and fumigated with fragrant smoke, he should drink wine always in vessels of gold or silver or vessels set with precious stones or other vessels clean and well shaped. He should drink while being shampooed by clean, loving, beautiful, young and well trained women decked in fine clothes, jewels and flowers suitable to the season. He should eat while drinking, green fruits and salted fragrant flesh and other sauces agreeable to the wine and proper to the season, and the fried flesh of many kinds of creatures of the land, water and the air and many kinds of puddings made by expert cooks. He should drink, having before prayed to the gods and having first received their grace and

having poured the libations of wine on the earth mixed with water for the desiring spirits.

वातिकादीनां पानविधिः —

अभ्यङ्गोत्सादनस्नानवासोधूपानुलेपनैः ।

स्निग्धोष्णैर्भाविताश्चात्रैवातिको मद्यमाचरेत् ॥२१॥

वातिकः वातिकः पुरुषे वातिक पुरुष, अभ्यङ्ग-
अभ्यङ्ग अभ्यङ्ग, उत्सादन- उत्सादन उत्सादन, स्नान-
स्नान स्नान, वासः- वस्त्र वस्त्र, धूप- धूपन धूप,
अनुलेपनैः अने अनुलेपनथी सुशोभित यर्ध और
अनुलेपनसे सुशोभित हो कर, स्निग्ध- तथा स्निग्ध तथा
स्निग्ध, उष्णैः अने उष्ण और उष्ण, अत्रै च
अत्रो अत्रका, भावितः भाविते भोजन करके, मद्यम्
मद्य मद्य, आचरेत् पीवु पीवे ॥२१॥

21. The person of the vata habitus should take inunction, oil-massage and bath, and put on good raiment, treat himself to fragrant smoke and paint himself with sandal paste and should take the food prepared with unctuous and hot articles, after that he should drink wine

शीतोपचारैर्विविधैर्मधुरस्निग्धशीतलैः ।

पैत्तिको भाविताश्चात्रैः पिबन्मद्यं न सीदति ॥२२॥

पैत्तिकः पैत्तिकः पुरुषने पैत्तिक पुरुषको, विविधै-
विविध विविध, शीतोपचारैः शीतल उपचारैथी शीतल
उपचारोंसे, मधुर- मधुर मधुर, स्निग्ध स्निग्ध स्निग्ध,
शीतलैः अने शीतल और शीतल, अत्रै च अत्रनु
अत्रोंसे, भावितः भाविते भोजन करके, मद्यम्
मद्य मद्य, पिबन् पीता पीते हुए, न सीदति हानि
थती नथी हानि नहीं होती ॥ २२ ॥

22 If the person with the pitta habitus after treating himself to

२१. वातिको मद्यमाचरेत्-पिबन्मद्यं न सीदति (य.)

various cooling things such as bath etc, and eating food consisting of sweet, unctuous and cooling articles, takes wine, it will not impair his health.

उपचारैरशिशिरैर्यवगोधूमभुक् पिवेत् ।

श्लैष्मिको घन्वजैर्मांसैर्मद्यं मारिचकैः सह ॥२३॥

अशिशिरैः उष्ण उष्ण, उपचारैः उपचारैथी युक्त
यर्ध उपचारोंसे भावित, यव- जव जौ, गोधूम- अने
गोधूम और गोधूम, भुक् भोजन करनेवाला खानेवाला,
श्लैष्मिकः उष्णप्रकृति पुरुषे कफप्रकृति पुरुष, मारिचकैः
मारीथी संस्कृत मरिचसे संस्कृत, घन्वजैः अंगद
प्राणीयोंना जागल जीवोंके, मांसैः मांस मांसोंके, सह
साथे साथ, मद्यम् मद्य मद्य, पिवेत् पीवु पीवे ॥२३॥

23. The person of the kapha habitus living on food prepared of barley and wheat should treat himself to hot things and take the flesh of jangala animals prepared with black pepper and then take wine.

विधिर्वसुमतामेष भविष्यद्विभवाश्च ये ।

यथोपपत्ति तैर्मद्यं पातव्यं मात्रया हितम् ॥२४॥

वसुमताम् धनाढ्यैः धनाढ्योंके लिए, एष आ
यह, विधिः विधि छे विधि है, ये च अने येथी और
जो, भविष्यद्-विभवाः भविष्यद्भा धनाढ्य थवाना होय
भविष्यमें वैभवयुक्त होनेवाले हों, तैः तैथीथी उनको,
हितम् हितकर्ता हितकर, मद्यम् मद्य मद्य, यथोपपत्ति
यथोपपत्ति स्थिति मुज्ज्य अपनी स्थितिके अनुसार,
मात्रया मात्राभा मात्रापूर्वक, पातव्यम् पीवु पीना
चाहिए ॥ २४ ॥

24 This is the procedure of drinking in the case of rich people and those

२३ मारिचकै-मारिचकै (त)

२४ भविष्यद्विभवाः-भविष्यद्विभवा (फ)

, यथोपपत्ति तैर्मद्यं-यथोपपत्ति मद्यम् (य.)

who are on the path to riches should treat themselves to things that are available according to their circumstances and should drink wine in wholesome doses

वातिकेभ्यो हितं मद्यं प्रायो गौष्टिकपैष्टिकम् ।
कफपित्ताधिकेभ्यस्तु माद्रीकं माधवं च यत् ॥२५॥

वातिकेभ्यः वातप्रधान पुरुषोने वातप्रबल पुरुषोंके लिए, प्रायः धानुं करी प्रायः, गौष्टिक- गोष्ठुं भक्ष्य गुष्टका मद्य, पैष्टिकम् तथा द्रोणुं मद्य तथा आटेका मद्य, कफपित्ताधिकेभ्यः अने कफपित्ताधिकने भाटे और कफपित्तप्रबल पुरुषोंके लिए, तु ते। तो, यत् ने जो, माद्रीकम् च श्लक्ष्णुं अङ्गुरोंका, माधवम् अने मधु और शहदका, मद्यम् मद्य छे ते मद्य है वह, हितम् हित करनार छे हितकर है ॥ २५ ॥

25. For persons of vata habitus, generally the wine prepared of gur and flour is wholesome; while the persons with kapha-cum-pitta habitus should take grape-wine or honey-wine

विधिसेवितमद्यगुणाः—

बहुद्रव्यं बहुगुणं बहुकर्म मदात्मकम् ।
गुणैर्दोषैश्च तन्मद्यमुभयं चोपलक्ष्यते ॥२६॥

बहुद्रव्यम् अहु द्रव्यमर्थी यनार बहुत द्रव्योंसे बननेवाला, बहुगुणम् अहु गुणवान् बहुत गुणयुक्त, बहुकर्म अहु काम करनार बहुत कार्य करनेवाला, मदात्मकम् च अने मद्य करनार और मद करनेवाला, तत् ते वह, मद्यम् मद्य मद्य, गुणैः शुभ्र गुण, दोषैः च अने दोषो वडे और दोषोंसे, उभयम् छे अङ्गुरनुं अर्थात् शुभ्रकर अने दोषकर दो प्रकारका अर्थात् गुणकर और दोषकर, उपलक्ष्यते देखाय छे देखा जाता है ॥२६॥

26. Wine is prepared from various substances and possesses various qualities. It has various actions on the body. It is intoxicating in nature. Hence it should be viewed from the point of view of both its good as well as its evil effects

विधिना मात्रया काले हितैरनैर्यथाबलम् ।
प्रहृष्टो यः पिबेन्मद्यं तस्य स्यादमृतं यथा ॥२७॥

यः ने जो, प्रहृष्टः प्रहृष्ट पुरुष प्रहृष्ट पुरुष, काले योग्य काले योग्य कालमें, विधिना विधि प्रमाणे विधिसे, मात्रया मात्राभा मात्रामें, यथाबलम् अण भुण्ण बलके अनुसार, हितैः हितकर हितकर, अनैः अने साधे अर्थोंके साथ, मद्यम् मद्य मद्य, पिबेत् पीये छे पीता है, तस्य तेने भाटे उसके लिए, अमृतम् यथा ते अभृत समान वह अमृतके सदृश, स्यात् थाय छे होता है ॥ २७ ॥

27. If a person takes it in right manner, in right dose, in right time and along with wholesome food, in keeping with his vitality and with a cheerful mind, to him, wine is like ambrosia.

अविधिपीतमद्यदोषाः—

यथोपेतं पुनर्मद्यं प्रसङ्गाद्येन पीयते ।
रूक्षव्यायामनित्येन विषवद्याति तस्य तत् ॥२८॥

रूक्ष- ३क्ष द्रव्य रूक्ष द्रव्य, व्यायाम- अने व्यायामनुं और व्यायामका, नित्येन नित्य सेवन करनार पुरुष नित्य सेवन करनेवाला पुरुष, येन ने जो पुनः वशी फिर, यथोपेतम् नेपु भणै। तेषु जैसा मिले वैसा, मद्यम् मद्य, प्रसङ्गात् अतिशय अतिशय, पीयते पीये छे पीता है तस्य तेने भाटे उसके लिए, तत् ते वह, विषवत् विषसमान विषके सदृश, याति थाय छे हो जाता है ॥ २८ ॥

18. While to a person who drinks whatever kind comes in hand, to him

२५ माद्रीकं माधवं च यत्—फालमाधवशर्करम् (क ख. ड त)

२६. बहुकर्म मदात्मकम्—बहुकर्मप्रदात्मकम् (फ)

॥ उभयं चोपलक्ष्यते—उभयैरुपलक्ष्यते (छ)

and whenever he gets an opportunity and whose body is dry on account of constant exertion, this very wine acts as a poison.

मद्यस्य दशगुणा तेषां कर्मा च—

मद्यं हृदयमाविश्य स्वगुणैरोजसो गुणान् ।
दशभिर्दश संक्षोभ्य चेतो नयति विक्रियाम् ॥२९॥

मद्यं मद्य मद्य, हृदयम् हृदयम्, आविश्य पेसीने प्रविष्ट हो कर, दशभिः स्वगुणैः पीतानां दश गुणैः वडे अपने दस गुणोंसे, ओजसः ओजसः ओजसः, दश दश दश, गुणान् गुणान् गुणोंको, संक्षोभ्य संक्षुब्ध करीने क्षुब्ध करके चेतः चित्तने चित्तको, विक्रियाम् विकृत विकृत, नयति भ्रष्टाये छे बनाता है ॥ २९ ॥

29 Alcohol reaching the brain disturbs all the ten qualities of the vital essence by its ten fold nature of action and thus leads to the derangement of the mind (protoplasmic poison)

लघूष्णतीक्ष्णसूक्ष्माम्लव्याध्याशुगमेव च ।
रूक्षं विकाशि विशदं मद्य दशगुणं स्मृतम् ॥३०॥

मद्यम् मद्यने मद्यको, लघु- लघु लघु, उष्ण- उष्ण उष्ण, तीक्ष्ण- तीक्ष्ण तीक्ष्ण सूक्ष्म- सूक्ष्म सूक्ष्म, अम्ल- अम्ल अम्ल, व्याधि- व्याधी व्याधी, आशुगम् आशुकारी शीघ्र किया करनेवाला, रूक्षम् रूक्ष रूक्ष, विकाशि विकारी विकाशी, विशदम् च एव अने विशद और विशद, दशगुणम् ओ दश गुणोंवाणु इन दस गुणोंसे युक्त, स्मृतम् मान्यु छे माना है ॥ ३० ॥

30 They are—lightness, heat, acuteness, subtleness acidity, diffusiveness, quickness, dryness expansive-

ness and limpidness These are described to be the ten qualities of alcohol.

गुरु शीतं मृदु श्लक्ष्णं बहलं मधुरं स्थिरम् ।
प्रसन्नं पिच्छिलं स्निग्धमोजो दशगुणं स्मृतम् ॥३१॥

ओज ओज ओजको, गुरु गुरु गुरु, शीतम् शीत शीत, मृदु मृदु मृदु, श्लक्ष्णम् श्लक्ष्ण श्लक्ष्ण, बहलम् बहल बहल मधुरम् मधुर मधुर स्थिरम् स्थिर स्थिर, प्रसन्नम् प्रसन्न प्रसन्न पिच्छिलम् पिच्छिल पिच्छिल, स्निग्धम् अने स्निग्ध और स्निग्ध, दशगुणम् ओ दश गुणोंवाणु इन दस गुणोंसे युक्त, स्मृतम् मान्यु छे माना है ॥ ३१ ॥

31. While heaviness, coldness, softness, smoothness, denseness, sweetness, fixity, clearness, viscosity and unctuousness are laid down as the ten qualities of vital essence

गुरुत्वं लाघवाच्छैत्यमौष्ण्यादम्लस्वभावतः ।
माधुर्यं मार्दवं तैक्ष्ण्यात्प्रसादं चाशुभावमात् ॥३२॥
रौक्ष्यात् स्नेहं व्याधित्वात् स्थिरत्वं श्लक्ष्णतामपि ।
विकासिभावात्पिच्छिल्यं वैश्यात्सान्द्रतां तथा ॥३३॥
सौक्ष्म्यान्मद्यं निहन्त्येवमोजसः स्वगुणैर्गुणान् ।
सत्त्वं तदाश्रयं चाशु संक्षोभ्य जनयेन्मदम् ॥३४॥

लाघवात् लाघुताथी लाघुतासे, गुरुत्वम् गुरुताने गुरुताको, औष्ण्यात् औष्ण्यताथी उष्णतासे शैत्यम् शीतताने शीतलताको, अम्ल- अम्ल अम्ल, स्वभावतः स्वभावताथी स्वभावसे, माधुर्यम् मधुरताने मधुरताको, तैक्ष्ण्यात् तीक्ष्णताथी तीक्ष्णतासे, मार्दवम् मृदुताने मृदुताको, आशुभावनात् च आशुकारी होवाथी आशुकारी होनेसे, प्रसादम् प्रसादने प्रसादको, रौक्ष्यात् रूक्षताथी रूक्षतासे, स्नेहम् स्नेहने स्नेहको, व्याधि- व्याधी होवाथी व्याधी होनेसे, स्थिरत्वम् स्थिरताने स्थिरताको विकासिभावात् विकारी होवाथी विकाशी

३०. लघूष्णतीक्ष्णसूक्ष्माम्लव्याध्याशुगमेव च—लघुनस्वस्य

तीक्ष्णाम्लव्याध्याशुगमेव च (ग.)

३२ गुरुत्व—गोरव (फ.)

३४. जनयेत्—कुरुते (फ. व.)

होनेसे, श्लक्ष्णताम् अपि श्लक्ष्णताने श्लक्ष्णताको, वैशद्यत् विशदताभी विशदतासे, पिच्छिलम् पिच्छिल-
ताने पिच्छिलताको, तथा तथा तथा, सौक्ष्म्यात् सूक्ष्म-
ताभी सूक्ष्मतासे, सान्द्रताम् सान्द्रताने सान्द्रताको,
एवम् औभ इस प्रकार, मध्यम् मध्य मध्य, स्वगुणै-
षाताना गुणैः वडे अपने गुणोंसे, ओजस औजस औजके,
गुणान् गुणाने गुणोंको, निहन्ति हन्ति छे नष्ट करता है,
सत्त्वम् च मनने सत्त्वको, तदाश्रयम् अने औजस आश्रय
हृदये और ओजके आश्रय हृदयको, आशु शीघ्र शीघ्र,
संशोभ्य संशोभ्य पमाडीने क्षुब्ध करके, मदम् मद
मद, जनयेत् पैदा करे छे उत्पन्न करता है ॥ ३२-३४ ॥

32-34. Heaviness is destroyed by lightness, coldness by heat, sweetness by acidity, softness by acuteness, clearness by quickness, unctuousness by dryness, fixity by diffusiveness, smoothness by expansiveness, viscosity by limpidness and density by subtleness. Thus alcohol by its characteristic actions destroys the ten qualities of the vital essence. It acts as a protoplasmic poison. As a result, alcohol agitates the mind, and its foundation, namely, the heart (brain), and quickly produces intoxication.

रसवातादिमार्गाणां सत्त्वबुद्धीन्द्रियात्मनाम् ।
प्रधानस्यौजसश्चैव हृदयं स्थानमुच्यते ॥३५॥

हृदयम् हृदय हृदय, रस- रस रस, वात- अने
वातादिना और वातादिके, मार्गाणां मार्गानां मार्गोंका,
सत्त्व- मन मन, बुद्धि- बुद्धि बुद्धि, इन्द्रिय- इन्द्रियो
इन्द्रिय, आत्मनाम् तथा आत्मानां और आत्माका,
प्रधानस्य अने श्रेष्ठ और श्रेष्ठ, ओजसः च एव औजस
ओजका, स्थानम् स्थान स्थान, उच्यते उच्यते छे कहा
जाता है ।

३५ वातादि-वातादि (ड ध. फ)

॥ -रक्षादि (त.)

35 The heart is considered to be the seat of the circulatory channels of the body-nutrient fluid, the vata and other humors and of the mind, intellect and the senses, as also of the vital essence

अतिपीतेन मद्येन विहतेनौजसा च तत् ।
हृदयं याति विकृतिं तत्रस्था ये च घातवः ॥३६॥

अतिपीतेन अतिशय पीधेक्ष अधिक मात्रामे पिये
हुए, मद्येन मद्ये मद्यसे, विहतेन अभिहत अभिहत,
ओजसा च औजस औजसे, तत् ते वह, हृदयम्
हृदय हृदय, विकृतिम् विकृति विकृति, याति पात्रे छे
पाता है, तत्रस्था अने त्यां रहेक्ष और उसमें स्थित,
ये च ये जो. घातवः घातुओ होय छे तेओ पशु विकृत
थाय छे घातुएं है वे सी विकृत हो जाती है ॥ ३६ ॥

36 By excessive use of alcohol and the resulting impairment of the vital essence, the brain becomes disordered along with the body-elements situated there

ओजस्यविहते पूर्वो हृदि च प्रतिबोधिते ।
मध्यमो विहतेऽल्पे च विहते तूत्तमो मदः ॥३७॥

ओजसि औज ओजके, अविहते विकृत न थता
विकृत न होने पर, हृदि च अने हृदय और हृदयके,
प्रतिबोधिते प्रतिबोधित थता जागृत होने पर, पूर्व
प्रथम मद प्रथम मद, अल्पे च अल्प अल्प, विहते
विधात थवाथी विकृत होने पर, मध्यमः मध्यम मद
(औज मद) मध्यम मद (दूसरा मद), विहते अने अ पूर्ण
विधात थता और पूर्णरूपसे विकृत होने पर तु तो
तो, उत्तमः उत्तम (औज) अन्तिम (तीसरा), मद मद
भाय छे मद होता है ॥ ३७ ॥

37 In the first stage of intoxication the vital essence is not affected but the mind becomes stimulated. In the

३६ आतिपीतेन-आतिशीतेन (व)

, याति विकृति-विकृतं याति (व)

second stage the vital essence is slightly affected and in the third stage it is completely affected

नैवं विघातं जनयेन्मद्यं पैष्टिकमोजसः ।

विकाशिरुक्षविशदा गुणास्तत्र हि लोखणाः ॥३८॥

पैष्टिकम् दोहनु आटेका, मद्यम् मद्य मद्य, एवम्
कहेला प्रकारथी उक्त प्रकारसे, ओजस. ओजने। ओजका,
विघातम् नाश नाश, न नथी नही, जनयेत् करतु
उत्पन्न करता, हि कारखुके क्योंकि, तत्र तेभा उभये,
विकाशि- विकारांश विकाशि, रुक्ष- रुक्ष रुक्ष, विशदा
अने विशद और विशद, गुणा. गुणे। गुण, लोखणा.
तीव्र तीव्र, न होता नथी नहीं होते ॥ ३८ ॥

38 The wine prepared from flour does not produce much impairment of the vital essence, because the qualities of expansiveness, dryness and clearness are not in it in a pronounced degree

मदलक्षणम्—

हृदि मद्यगुणाविष्टे हर्षस्तर्षो रतिः सुखम् ।

विकाराश्च यथासत्त्वं चित्रा राजसतामसाः ॥३९॥

जायन्ते मोहनिद्रान्ता मद्यस्यातिनिषेवणात् ।

स मद्यविभ्रमो नाम्ना 'मद' इत्यभिधीयते ॥४०॥

मद्यस्य मद्यना मद्यके, अतिनिषेवणात् अति सेवनथी
अधिक सेवनसे, हृदि हृदयभा हृदयमें, मद्य- मद्यना मद्यके,
गुण- गुणे। गुण, आविष्टे दामल यत्ता प्रविष्ट होने पर,
हर्ष- हर्ष हर्ष, तर्ष अभिलाषा अभिलाषा, रति. रति
रति, सुखम् सुख सुख, यथासत्त्वं तथा मन अनुसार
तथा मनके अनुसार, मोहनिद्रान्ता अने मोहनिद्रानां
अन्त पामनारा और मोहनिद्रामें अन्त पानेवाले, चित्रा
गुण गुण भिन्न भिन्न, राजस- राजस राजस, तामसा
च अधना तामस और तामस, विकारा विकारांश विकार,
जायन्ते थाय ये होते हैं, त. ते वह मद्य- मद्यजनित

मद्यजनित, विभ्रमः भ्रम भ्रम, मदः मद्य मद, इति
ये इस, नाम्ना नामथी नामसे, अभिधीयते कहेलाय ये
कहा जाता है ॥ ३९-४० ॥

39-40 When the brain is affected by the action of alcohol there will result exhilaration, ardent desire, exultation, sense of happiness and various kinds of changes according to the psychic make-up of the person and according to its rajasic or tamasic qualities. Owing to excessive use of alcohol, stupor terminating in narcosis is produced. This is the delusion caused by wine and is known as alcoholic intoxication.

मदस्य त्रयो भेदाः तेषां लक्षणानि च—

पीयमानस्य मद्यस्य विज्ञातव्यास्त्रयो मदाः ।

प्रथमो मध्यमोऽन्त्यश्च लक्षणैस्तान् प्रचक्ष्महे ॥४१॥

पीयमानस्य पीवाता पिये हुए, मद्यस्य मद्यना
मद्यके, प्रथमः प्रथम प्रथम, मध्यम मध्यम मध्यम,
अन्त्य- च अने अन्त्य ये और अन्त्य ये, त्रयः त्रय
तीन, मदाः मद्य मद, विज्ञातव्याः ज्ञातव्या जानने
चाहिए, तान् तेओने इनको, लक्षणैः लक्षणोंद्वारा
लक्षणोंसे, प्रचक्ष्महे कहेलाये छीये कहते हैं ॥ ४१ ॥

41. Three stages of intoxication are observed in a person who drinks wine: the first, the middle or the second and the last or the third. We shall describe the characteristics of each of them

प्रहर्षणः प्रीतिकरः पानाद्यगुणदर्शकः ।

वाद्यगीतप्रहासानां कथानां च प्रवर्तकः ॥४२॥

न च बुद्धिरुमृतिहरो विषयेषु न चाक्षमः ।

सुखनिद्राप्रबोधश्च प्रथमः सुखदो मदः ॥४३॥

३८ जनयेत्-कुरुते (फ)

४० मोहनिद्रान्ता-मोहनिद्रार्ता (ड न)

४१. प्रचक्ष्महे-प्रचक्ष्मते (ड. व)

४२ वाद्य-पाठ (द.)

प्रथम. प्रथम प्रथम, मदः भद मद, प्रहर्षणः हर्ष
 करना २ हर्षको बढ़ानेवाला, प्रीतिकर प्रीति करना २
 प्रीति करनेवाला, पान- पान पान, अन्न- अने अन्नना
 और भोजनके, गुण- गुणोने। गुणोंको, दर्शक. दर्शक
 दिखानेवाला, वाद्य- वाद्य वाद्य, गीत- गीत गीत,
 प्रहासानाम् हास्य हास्य, कथानाम् च अने कथाओने।
 और कथाओंकी, प्रवर्तक प्रवर्तक होय छे प्रवृत्ति
 करानेवाला होता है, वृद्धि- वृद्धि वृद्धि, स्मृति- तथा
 स्मृतिने और स्मृतिका, हरः च हरगार नाशक, न
 नहीं नहीं है, विषयेषु विषयेमां विषयोंके भोगमें,
 अक्षम. च अक्षमर्थ करना असमर्थ करनेवाला, न
 नहीं नहीं है, सुख- तथा सुखेथे एवं सुखसे, निद्रा-
 निद्रा निद्रा, प्रबोध तथा अगृति करना तथा जागृति
 करनेवाला, सुखद च अने सुखदाता छे और सुखदाता
 है ॥ ४२-४३ ॥

42-43. It produces exhilaration, delight, a finer discrimination of the qualities of food and drink, desire for music, song, jokes and stories. It does not impair the intellect or memory, and causes no incapacity for sense pleasures. It promotes sound sleep as well as happy awakening. This is the first and the happy stage of alcoholic effects.

मुहुः स्मृतिमुहुर्मोहोऽव्यक्ता सज्जति वाङ्मुहुः ।

युक्तायुक्तप्रलापश्च प्रचलायनमेव च ॥४४॥

स्थानपानान्नखांकथयोजना सविपर्यया ।

लिङ्गान्येतानि जानीयादाविष्टे मध्यमे मदे ॥४५॥

मध्यमे मध्यम मध्यम मदे ४६मा मदमें, आविष्टे
 प्रवेश भर्ता प्रविष्ट होने पर, मुहुः धडीकमा क्षणमें,
 स्मृतिः स्मृति स्मृति, मुहुः धडीकमा क्षणमें, मोहः
 मोह मोह, मुहुः धडीकमा क्षणमें, अव्यक्ता वाक् अस्पष्ट
 वाणी अस्पष्ट वाणी, सज्जति तेभ्य वाणीनु अटकी

४४ मोहोऽव्यक्ता—व्यक्ताऽव्यक्ता च (ध)

४५ प्रचलायनमेव च—प्रपलायनमेव च (ख. फ.)

४४ पुं एव वाणीकी रुकावट, युक्त- योग्य योग्य, अयुक्त- अने
 अयोग्य और अयोग्य, प्रलापः च अकवाह प्रलाप, प्रचला-
 यनम् च एव अककर आवर्त चकर आना, सविपर्यया तथा
 विपर्ययासहित तथा विपर्ययके साथ, स्थान- स्थान
 स्थान, पान- पान पान, अन्न- भोजन भोजन, साकम्-
 अने वातचीतनी और वार्तालापकी, योजना येचना
 योजना, एतानि ये इन, लिङ्गानि लक्षणो लक्षणोंको,
 जानीयान् अणुना जाने ॥ ४४-४५ ॥

44-45 Fitful recollection, fitful forgetfulness, frequent indistinct, thick and laryngeal speech, indiscriminate talk, unsteady gait, impropriety in sitting, drinking, eating, and conversation—these are to be known as the symptoms of the second stage of alcoholic effects.

मध्यम मदगुत्कम्य मदमाप्राप्य चोत्तमम् ।

न किञ्चिन्नाशुभं कुर्युर्नरा राजसतामसाः ॥४६॥

राजस- राजस राजस, तामसाः अने तामस और
 तामस, नरा. पुरुषो पुरुष, मध्यमम् मध्यम मध्यम,
 मदम् मदम् मदको, उत्कम्य वृद्धिधन करी लाघकर,
 उत्तमम् उत्तम अन्त्य, मदम् च मद्ने मदको, आप्राप्य
 प्राप्त भर्ता प्राप्त होकर, किञ्चित् अणु केहि पणु ऐसा
 कोई भी, अशुभम् अशुभ अशुभ, न नहीं नहीं है, कुर्यु-
 ने तेथे करे जो वे करते, न नहीं नहीं ॥ ४६ ॥

46. After transcending the second stage and before reaching the last stage, there is no impropriety which persons of the rajasic and tamasic nature will not commit.

को मदं तादृशं विद्वानुन्मादमिव दारुणम् ।

गच्छेदध्वान्नस्वन्तं बहुदोषमिवाध्वगः ॥४७॥

अस्वन्तम् दुःखकर अन्तवाणी दुःखकारक अन्त-
 वाले, बहुदोषम् अणु दोषवाणी बहुत दोषयुक्त,

४६. मदमाप्राप्य—मदमप्राप्य (ध)

अध्वानम् भागे मार्ग पर, अध्वग मुसाफिर मुसाफिर, इव नेम नेते। नथी तेम ते दृष्टात लध जैसे नहीं जाता वैसे उस दृष्टातको लेकर, उन्मादम् उन्माद उन्माद, इव नेवा जैसे, दारुणम् दारुण दारुण, मदम् भदने मदको, क उये। कौन, विद्वान् समञ्जु मनुष्य विद्वान् मनुष्य, गच्छेत् प्राप्त करे? अर्थात् प्राप्त न करे प्राप्त करे? अर्थात् प्राप्त न करे ॥ ४७ ॥

47 Which wise man would ever wish to be intoxicated to an extent which is as frightful as insanity even as no traveller will select a road which leads to an unhappy end and which is beset with many troubles?

तृतीयं तु मदं प्राप्य भग्नदार्चिव निष्क्रियः ।
मदमोहावृतमना जीवन्नपि मृतैः समः ॥४८॥

तृतीयम् तृतीय तृतीय, मदम् भदने मदको, तु ते। तो, प्राप्य प्राप्त करके, भग्न-भांगेला कटे हुए, दारु दारुणा लकड़ेकी, इव पेडे भाति, निष्क्रिय निष्क्रिय निष्क्रिय, मद भद मद, मोह- तथा मोहथी और मोहसे, आवृत- आवृत आवृत, मना मनवाली। मनुष्य मनवाला मनुष्य, जीवन् जीवते। जीवित, अपि छत। पशु होने पर भी मृतैः मरेला मनुष्ये। मृत मनुष्योंके, समः जेवे। छे सदस्य है ॥ ४८ ॥

48 Having reached the third stage of intoxication, he becomes paralysed like a felled tree with his mind submerged in intoxication and stupor, and though alive, resembles a dead man.

रमणीयान् स विषयान् वेत्ति न सुहृज्जनम् ।
यदर्थं पीयते मद्यं रतिं तां च न विन्दति ॥४९॥

स ते वह, रमणीयान् आनन्ददायक आनन्द-दायक, विषयान् विषयाने विषयोंको, न नथी नहीं,

४८. मदमोह-बहुमोह (घ)

वेत्ति ज्ञाते। पहिचानता, सुहृज्जनम् मित्राने पशु मित्रोंको भी, न नथी ज्ञाते। नहीं जानता, यदर्थम् जेनी धन्यथी जिसकी मतलबसे, मद्यम् भदने मद्यको, पीयते पीये छे पीता है, ताम् ते उस, रतिम् च सुभने पशु सुखको भी, न नथी नहीं, विन्दति भेजवते। प्राप्त करता ॥ ४९ ॥

49 He does not discriminate or recognise either the qualities of things or his friends He does not possess even a sense of his own happiness for the very sake of which alcohol is drunk.

कार्याकार्यं सुखं दुःखं लोके यच्च हिताहितम् ।
यदवस्थो न जानाति कोऽवस्थां तां व्रजेद्बुधः ॥५०॥

यदवस्थ जे अवस्थामा रही मनुष्य जिस अवस्थामें रह कर मनुष्य, लोके ससारमा ससारमें, कार्य-कार्य कार्य, अकार्यम् अकार्य अकार्य, सुखम् सुख सुख, दुःखम् दुःख दुःख, यत् च अने जे और जो, हित- हित हित, अहितम् तथा अहित तथा अहित, न नथी नहीं, जानाति ज्ञाते। जानता, ताम् ते उस, अवस्थाम् अवस्थाने अवस्थामें, क उये। कौन, बुध उयो पुरुष बुद्धिमान, व्रजेत् प्राप्त करे? जायेगा? ॥ ५० ॥

50 Which wise man would like to attain that state in which he cannot discriminate between what ought to be done and what ought not to be done, between pleasure and pain and between what is good and what is evil in the world?

स दूष्यः सर्वभूतानां निन्द्यश्चाप्राह्य एव च ।
व्यसनित्वादुदर्कं च स दुःखं व्याधिमश्नुते ॥५१॥

स. ते वह, सर्वभूतानाम् सर्व प्राणीओने। सब प्राणियोंका, दूष्यः दोषकर्ता दोषकर्ता, निन्द्य. च निंघ निन्द्य, अप्राह्यः च एव अने अश्राव्य थाय छे और

५१. दूष्य-सूच्यः (घ)

” ” -धूष्य (फ)

अप्राप्य होता है, स ते वह, व्यसनिष्ठात् व्यसनी-
पक्षाने क्षीमे व्यसनी होनेसे, उदके परित्यागं परि-
णामे, दुःखम् दुःभङ्गः दुःस्वर, व्याधिम् च व्याधि
व्याधि, अश्रुते भोगे वे छे प्राप्त करता है ॥ ५१ ॥

51. On account of his addiction,
he is condemned and censured by all
people and is regarded an unworthy
man by them, and he later on deve-
lops painful diseases as a result of
his addiction.

मद्यदोषाः—

प्रेत्य चेह च यच्छ्रेयः श्रेयो मोक्षे च यत् परम् ।
मनःसमाधौ तत् सर्वभायत्तं सर्वदेहिनाम् ॥ ५२ ॥

सर्वदेहिनाम् प्राणीमात्रं सब प्राणियोंके लिए,
प्रेत्य च जन्मान्तरमा जन्मान्तरमें, इह च अने आ-
लोकाओं और इस लोकमें, यत् ने जो, श्रेयः श्रेय छे
श्रेय है, मोक्षे च तथा मोक्षमा एवं मोक्षमें, यत् ने
जो, परम् श्रेष्ठ श्रेष्ठ, श्रेयः दुःखालु छे कल्याण है,
तत् ते वह, सर्वम् सर्व सब, मनःसमाधौ मगनी
समाधिने मनकी समाधिको, भावत्तम् आधीन छे
अधीन है ॥ ५२ ॥

52. For all men all that which is
contributive of well-being in this life
and the other, and happiness in that
higher life of liberation, is established
in the perfect tranquility of mind.

मद्येन मनसश्चास्य संक्षोभः क्रियते महान् ।
महामारुतवेगेन तटस्थस्येव शाखिनः ॥ ५३ ॥

महामारुतवेगेन नेम वायुना महान् वेगधी जैसे
वायुके बड़े वेगसे, तटस्थस्य किनारा उपर रहेल किनारे
पर स्थित, शाखिनः आउने वृक्षको, इव महान् क्षोभ
उठनामा आवे छे तेम महान् क्षोभ किया जाता है
वैसे, मद्येन मद्यधी मद्यसे, अस्य आना इसके, मनस
मनने मनमें, महान् महान् महान, संक्षोभः च संक्षोभ
संक्षोभ, क्रियते उठनामा आवे छे किया जाता है ॥ ५३ ॥

53. Wine causes great agitation to
such a tranquil mind, like the strong
wind that shakes the trees on a bank.

मद्यप्रसङ्गं तं चाक्षा महादोषं महागदम् ।
सुखमित्यधिगच्छन्ति रजोमोहवराजिताः ॥ ५४ ॥

रज - रजोगुण रज, मोह - तथा मोहधी तथा मोहसे,
पराजिताः पराजय पायेला पराजित, अज्ञाः अज्ञानीओ
मूर्खलोग, महादोषम् महादोषवाणा महादोषयुक्त, महा-
गदम् महावेगः महाम्भेगरूप, तम् च ते वह. मद्य-
प्रसङ्गम् मद्यप्रसङ्गने मद्यसेवनको, सुखम् सुख छे
सुख देनेवाला है, इति येम ऐसा, अधिगच्छन्ति भाने छे
समझते है ॥ ५४ ॥

54 Ignorant men, who are addicted
to and are blinded by intoxication and
overcome by passion and ignorance, con-
sider the intoxicated state which is a
greatly morbid and diseased condition,
to be a state of happiness.

मद्योपहतविज्ञाना वियुक्ताः सात्त्विकैर्गुणैः ।
श्रेयोभिर्विप्रयुज्यन्ते मदान्धा मदलालसाः ॥ ५५ ॥

मद्य - मद्यधी मद्यसे, उपहत - नष्ट नष्ट, विज्ञानाः
ज्ञानवाणा ज्ञानवाले, सात्त्विकै सात्त्विक सात्त्विक, गुणै-
गुणधी गुणसे. वियुक्ता रहित रहित, मदान्धा मदान्ध
मदान्ध, मदलालसाः अने मदना लालसु दोषा और
मदके लोभी लोग, श्रेयोभिः दुःखालुधी कल्याणसे,
विप्रयुज्यन्ते विभूटा पडे छे अलग हो जाते है ॥ ५५ ॥

55. These men enslaved and blinded
by alcoholism, are deprived of wisdom
and sattwic qualities and are lost to all
goodness

मद्ये मोहो भयं शोकः क्रोधो मृत्युश्च संश्रितः ।
सोन्मादमदमूर्च्छायाः सापसारपतानकाः ॥ ५६ ॥

५४ चाक्षा-शाखा (ड त फ. व)

५५ पराजिताः-परायणाः (थ फ.)

मद्ये भयम्। मद्यमे, सोन्माद- उन्माद उन्माद, मद- भद मद, मूर्च्छाया- मूर्च्छा मूर्च्छा, सापसार- अपरमार अपस्मार, अपतानकाः अने अपतानक और अपतानक, मोह मोह मोह, मयम् लय मय, शोक शोक शोक, क्रोध क्रोध क्रोध, मृत्यु च अने मृत्यु और मृत्यु, संश्रित. रहेल छे आश्रित हैं ॥ ५६ ॥

56. Wine is also the cause of great delusion, fear, grief, anger and death as well as insanity, toxicosis, fainting, epilepsy and convulsions

यत्रकः स्मृतिविभ्रंशस्तत्र सर्वमसाधुवत् ।

इत्येवं मद्यदोषज्ञा मद्यं गर्हन्ति यत्नतः ॥ ५७ ॥

यत्र ज्यो नहा, रुकाः अक्ष एक, स्मृतिविभ्रंश. स्मृतिभ्रंश छे स्मृतिभ्रंश है, तत्र त्या कहा, सर्वम् अधुंय सब कुछ, असाधुवत् अशुभ जेवु छे बुरासा ही है, इति एवम् अथ इस प्रकार, मद्य- भयना मद्यके, दोषज्ञा दोष अधुनारा दोषोंको जाननेवाले पुरुष, यत्नतः यत्नपूर्वक यत्नपूर्वक, मद्यम् भयने मद्यको, गर्हन्ति नि दे छे निंय मानते है ॥ ५७ ॥

57 When a man is deprived of his very memory, then everything that follows upon it, is necessarily evil. Thus those who know the evils of drink, condemn the habit of drink strongly

सत्यमेते महादोषा मद्यस्योक्ता न संशयः ।

अहितस्यातिमात्रस्य पीतस्य विधिवर्जितम् ॥ ५८ ॥

अहितस्य अहितकर अहितकर, अतिमात्रस्य अति- मात्राभा अतिमात्रामें, विधिवर्जितम् तथा विधिरहित तथा विधिको छोड़कर, पीतस्य पीधेला पिये हुए, मद्यस्य भयना मद्यके, सत्यम् साभेस्तथ वास्तवमें, एते अने, ५७ असाधुवत्-असाधुवत् (व)

५७ असाधुवत्-असाधुवत् (व)

५८ गर्हन्ति-निन्दन्ति (उ य व)

५९ यत्नतः-तत्नतः (उ.)

५८. विधिवर्जितम्-विधिवर्जनम् (उ)

महादोषाः महादोषो महादोष, उक्ताः उक्ता छे कहे है, संशयः अभा संशय इसमें संशय, न नथी नहीं है ॥ ५८ ॥

58 True and undoubted indeed are these great evil effects described about wine, if it is unwholesome or taken in excess or taken disregarding the prescribed regulations.

मद्यस्य स्वभावेनात्रतुल्यत्वम्—

किंतु मद्यं स्वभावेन यथैवात्र तथा स्मृतम् ।

अयुक्तियुक्तं रोगाय युक्तियुक्तं यथाऽस्मृतम् ॥ ५९ ॥

किंतु परतु परन्तु, मद्यम् भय मद्य, स्वभावेन एव स्वभावधी स्वभावसे ही, यथा जेवु जैसा, असम् अत्र छे अत्र है, तथा तेवु वैसा ही, स्मृतम् उक्तु छे कहा गया है, अयुक्ति- अयोग्य रीते अयोग्य रूपमें, युक्तम् अपराता प्रयुक्त होने पर, रोगाय रोगने भाटे छे रोगके लिए है, युक्ति- अने योग्य रीते और युक्तिपूर्वक, युक्तम् अपराता प्रयुक्त होने पर, अमृतम् अमृत अमृतके, यथा जेवु छे समान है ॥ ५९ ॥

59. But wine, by nature, is regarded similar to food in its effects. It is productive of disease if taken in improper manner, and is like ambrosia if taken in proper manner.

प्राणाः प्राणभृतामन्नं तदयुक्त्या निहन्त्यसून् ।

विषं प्राणहरं तच्च युक्तियुक्तं रसायनम् ॥ ६० ॥

अन्नम् अन्न अन्न, प्राणभृताम् प्राणीओना प्राणियोंके, प्राणा प्राणु छे प्राण है, अयुक्त्या परतु अयोग्य रीते सेवन करवाथी परन्तु युक्तिविरुद्ध सेवनसे, तव ते वह, असून् प्राणुने प्राणोंको, निहन्ति नाश करे छे नष्ट करता है, विषम् जेभके विष जैसेकि विष, प्राण- हरम् प्राणनाशक छे प्राणहर है, युक्ति- परतु युक्ति- पूर्वक परतु युक्तिपूर्वक, युक्तम् योग्य रीते प्रयुक्त, तव ते वह रसायनम् रसायनरूप छे रसायनरूप है ॥ ६० ॥

60 Food, which is the life of living creatures, if taken in improper manner

destroys life, and even poison, which by nature is destructive of life, if taken in proper manner, acts as an elixir

युक्तिपीतमद्यगुणाः —

हर्षमूर्जे सुदं पुष्टिमारोग्यं पौरुषं परम् ।

युक्त्या पीतं करोत्याशु मद्यं सुखमदप्रदम् ॥६१॥

युक्त्या युक्तिपूर्वकं युक्तिपूर्वक, पीतम् पीयेद्य पिया हुआ, सुख- सुख सुखकर, मद- मद मद, प्रदम् आपनार देनेवाला, मद्यम् मद्य मद्य, हर्षम् हर्ष हर्ष, ऊर्जम् उत्साह उत्साह, सुदम् स ते।प संतोष, पुष्टिम् पुष्टि पुष्टि, आरोग्यम् आरोग्य आरोग्य, परम् अने परम् और श्रेष्ठ, पौरुषम् पौरुष पौरुषको, आशु शीघ्र शीघ्र, करोति उत्पन्न करे छे उत्पन्न करता है ॥ ६१ ॥

61 Wine taken in proper manner soon gives exhilaration, courage, delight, strength, health, great manliness and joyous intoxication.

रोचनं दीपनं हृद्यं स्वरवर्णप्रसादनम् ।

प्रीणनं बृंहणं बल्यं भयशोकभ्रमापहम् ॥६२॥

स्वापनं नष्टनिद्राणां मूकानां वाग्विवोधनम् ।

बोधनं चातिनिद्राणां विबुद्धानां विबन्धनुत् ॥६३॥

वधबन्धपरिक्लेशदुःखानां चाप्यबोधनम् ।

मद्योत्थानां च रोगाणां मद्यमेव प्रबाधकम् ॥६४॥

रोचनम् मद्य रुचि करनार मद्य रुचिकारक, दीपनम् दीपन दीपन, हृद्यम् हृद्य हृद्य, स्वर- स्वर स्वर, वर्ण- अने वर्णने। और वर्ण, प्रसादनम् प्रसाद करनार

६१ हर्षमूर्जे सुदं-हर्षमीष्यामदम् (घ)

„ परम्-बलम् (घ.)

„ सुखमदप्रदम्-मद्यसुखावहम् (व)

„ , -मदसुखावहम् (छ)

६३ वाग्विवोधनम्-वाक्यबन्धनम् (फ)

६४ चाप्यबोधनम्-चावमोहनम् (ङ.)

„ प्रबाधकम्-प्रसाधकम् (झ)

„ , -प्रबोधकम् (थ)

वदानेवाला, प्रीणनम् प्रीणन प्रीणन, बृंहणम् बृंहण बृंहण, बल्यम् बल्य बल्य, भय- भय भय, शोक- शोक शोक, भ्रम- अने भ्रमने। और भ्रमका, अपहम् नाशक छे नाशक है, नष्टनिद्राणाम् नष्टनिद्रा नष्टनिद्रा न आवती हो।प ओना मनुष्येने नींद न आनेवालोंके लिए, स्वापनम् विंध दागनार नींद लानेवाला, मूकानाम् मूकाना मूकोंके लिए, वाक्- वाक्नीने वाणीको, विबोधनम् विबोधनार जागृत करनेवाला, अतिनिद्राणाम् अतिनिद्रा निद्रावाणने बहुत निद्रा लेनेवालोंको, बोधनम् बोधनार जागृत करनेवाला, विबुद्धानाम् च अने विबुधवाणना और विबन्धवालोंके, विबन्धनुत् विबन्धने दूर करनार छे विबन्धको दूर करनेवाला है, वध- तेभ्य वध एवं वध, बन्ध- बन्धन बन्धन, परिक्लेश- अत्यन्त क्लेश अत्यन्त क्लेश, दुःखानाम् च तथा दुःखेने। और दुःखोंका, अपि पक्षु मी, अबोधनम् अनुभव था। न देनेार छे अनुभव न होने देनेवाला है, मद्यम् च एव वणी मद्य और मद्य ही, मद्योत्थानाम् मद्यजनित मद्यजनित, रोगाणाम् रोगोंका, प्रबाधकम् नाशक छे नाशक है ॥६२-६४॥

62 64 It is an appetiser, digestive-stimulant, cordial, promoter of voice and complexion and is nourishing, roborant and strengthening It relieves fear, grief and fatigue It acts as a soporific to those suffering from insomnia and as a stimulant of speech in reticent people. It keeps awake people given to excess of sleep and relieves obstruction in the body-passages, renders the mind unconscious of the pain of trauma, ligature and other kinds of pain and suffering. It acts as a cure for the disorders resulting from alcoholism.

रतिर्विषयसंयोगे प्रीतिसंयोगवर्धनम् ।

अपि प्रवयसां मद्यमुत्सवामोदकारकम् ॥६५॥

६५. संयोगे-संयोग (त)

„ संयोगवर्धनम्-सौभाग्यवर्धनम् (फ व)

मद्यम् मद्य मद्य रति आनन्द छे आनन्द है, विषय-संयोगे अने विषय-संयोगमा और विषयोपभोगमें, प्रीति प्रीति प्रीति, संयोग- तथा संयोगने तथा संयोगको, वर्धनम् वर्धनम् छे बढ़ानेवाला है, प्रवयसाम् तेभ्यः वृद्धोने वृद्धोको अपि पक्षु भी उत्सव- उत्सव उत्सव, आमोद- अने आनन्द और आनन्द, कारकम् करानेवाला छे करानेवाला है ॥ ६५ ॥

65. It increases the enjoyment of sense-pleasures and the desire for the continuance of such pleasures Even to the very aged alcohol gives elation and delight.

पञ्चस्वर्थेषु कान्तेषु या रतिः प्रथमे मदे ।
यूनां वा स्थविराणां वा तस्य नास्त्युपमा भुवि ६६

यूनाम् वा युवानो युवकोंको, स्थविराणाम् वा वृद्धोने अथवा वृद्धोको, प्रथमे प्रथम प्रथम, मदे मद्यमा मद्यमें, कान्तेषु काम्य काम्य, पञ्चसु पांचे पांचों, अर्थेषु अर्थोमा विषयोमें, या जे जो, रति आनन्द आवे छे आनन्द आता है, तस्य तेनी उसके लिए, उपमा उपमा उपमा, भुवि पृथ्वीमा पृथ्वीमें, न अस्ति नथी नहीं है ॥ ६६ ॥

66 There is nothing comparable on earth to the delight derived, during the first stage of alcoholic effects, from the perceptions of the five senses in the case of either the young or the aged.

यदुदुःखहतस्यास्य शोकेनोपहतस्य च ।
विश्रामो जीवलोकस्य मद्यं युक्त्या निषेचितम् ॥६७॥

युक्त्या युक्तिपूर्वक युक्तिपूर्वक, निषेचितम् सेवेसु सेवित, मद्यम् मद्य मद्य, बहु- बहु बहुत, दुःख- दुःख दुःखसे हतस्य दुःखी दुःखी शोकेन च अने शोकथी और शोकसे, उपहतस्य दुःखी पीड़ित अस्य आ इस.

६६ कान्तेषु-काम्येषु (फ)

६७ हतस्यास्य-क्षतस्यास्य (घ)

जीवलोकस्य अवलोकितु जीवलोकके लिए विश्राम विश्रामस्थान छे विश्रामस्थान है ॥ ६७ ॥

67 Alcohol, taken in the proper way, is a relaxation for all people afflicted with a multitude of sufferings and sorrow

अन्नपानवयोव्याधिवलकालत्रिकाणि षट् ।
त्रीन्दोषांस्त्रिविधं सत्त्वं ज्ञात्वा मद्यं पिबेत्सदा ॥६८॥

षट् छ छः, अन्नपान- अन्नपान अन्नपान, वय - वय वय व्याधि- व्याधि व्याधि, बल अण बल, काल- अने कालना और कालके, त्रिकाणि त्रिक त्रिक, त्रीन् त्रि तीन, दोषान् दोष दोष, त्रिविधम् तथा त्रि प्रकारना एवं तीन प्रकारके, सत्त्वं सत्त्वंने सत्त्वको, ज्ञात्वा ज्ञानीने जानकर सदा सदा हमेशा मद्यम् मद्य, पिबेत् पीवु पीवे ॥ ६८ ॥

68 One should take wine keeping always in view the three-fold classification in each of the six things—food, drink, age disease, vitality and season as well as the triad of morbid humors and the triad of the psychic types

तेषां त्रिकाणामष्टानां योजना युक्तिरुच्यते ।
यया युक्त्या पिबन्मद्यं मद्यदोषैर्न युज्यते ॥६९॥

तेषाम् ते उन, अष्टानाम् आठ आठ, त्रिकाणाम् त्रिकानी त्रिकोंकी, योजना योजना योजना युक्तिः युक्ति युक्ति, उच्यते उच्यते छे कही जाती है, यया जे जिन, युक्त्या युक्तिथी युक्तिसे, मद्यम् मद्य मद्य, पिबन् पीते मनुष्य पीता हुआ मनुष्य, मद्य- मद्यना मद्यके, दोषैः दोषेथी दोषोंसे, न युज्यते नोडते नथी युक्त नहीं होता ॥ ६९ ॥

69 The correlating of the triads of these eight factors is known as the proper mode, and the use of alcohol taken in such proper mode is never attended with the evil effects of drinking.

मद्यस्य च गुणान् सर्वान् यथोक्तान् स समश्नुते ।
धर्मार्थयोरपीडायै नरः सत्त्वगुणोच्छ्रितः ॥७०॥

सत्त्वगुण- सत्त्वगुणकी, सत्त्वगुणकी, उच्छ्रित. प्रधान-
तावाली। प्रधानतावाला, सः ते वह नर. मनुष्य मनुष्य,
धर्मार्थयोः धर्म करने अर्थनी धर्म और अर्थका
अपीडायै हानि विना पीड़ा न करते हुए, मद्यस्य च
मद्यना मद्यके, सर्वान् सर्व सब, यथोक्तान् यथोक्त
यथोक्त, गुणान् गुणोंको, समश्नुते भोगवे छे प्राप्त
करता है ॥ ७० ॥

70. On the contrary, the person
enjoys all the good effects ascribed to
drinking, and without endangering
his virtue or wealth, he obtains the
exalted state of the mind.

सत्त्वानि तु प्रबुध्यन्ते प्रायशः प्रथमे मदे ।
द्वितीयेऽव्यक्ततां यान्ति मध्ये चोत्तममध्ययोः ७१

प्रथमे प्रथम प्रथम, मदे मद्यमा मद्यमें, सत्त्वानि
मन मन, तु तो तो, प्रायशः ध्यु करी प्राय-
प्रबुध्यन्ते उद्वेगस पासे छे उद्वेगित होते है, द्वितीये
भीम मद्यमा दूसरे मद्यमें, अव्यक्तताम् ७२ व्यक्त-
पक्षाने थोड़ी व्यक्तताको, यान्ति पासे छे पाते हैं,
उत्तममध्ययो मध्ये च त्रीम तथा भीममद्यनी संधिमा
संपूर्ण व्यक्तपक्षाने पासे छे अने त्रीम मद्यमा तो
सर्वथा अव्यक्तपक्षाने पासे छे तीसरे तथा दूसरे
मद्यकी सन्धिमें संपूर्ण अव्यक्तताको पाते हैं और तीसरे
मद्यमें तो सर्वथा अव्यक्तताको पाते हैं ॥ ७१ ॥

71. Generally, in the first stage of
intoxication, mental faculties get stimu-
lated. In the second stage, the real
nature of the man is slightly revealed
and in between the second and the
third, it is fully revealed

७१. मध्ये-मदे (त फ.)

मद्यस्य प्रकृतिदर्शकत्वम्—

सस्यसंबोधकं वर्षं, हेमप्रकृतिदर्शकः ।

हुताशः, सर्वसत्त्वानां मद्यं तूभयकारकम् ॥७२॥

वर्षं वर्षा वर्षा, सस्य- अनाजने अनाजको,
संबोधकम् उगाडनार छे उगानेवाली है, हुताशः अग्नि
अग्नि, हेम- सोनानी सुवर्णकी, प्रकृति- प्रकृति प्रकृति,
दर्शक. देखाडनार छे दिखानेवाली है, मद्यम् अने मद्य
और मद्य, तु तो तो, सर्वसत्त्वानाम् अध्याय भोगना
सब प्रकारके मनोमें, उभय- ओओने अगुत करवा तथा
ओओना गुणोंने दर्शानेवा ओ ओ कार्यने उनको जागृत
करना और उनके गुणोंको दर्शाना इन दोनों कार्यको,
कारकम् करनार छे करमेवाला है ॥ ७२ ॥

72. As rain stimulates the growth
of crops and fire reveals the quality
of gold, similarly drink produces both
these effects on the minds of men.

प्रधानावरमध्यानां रूपाणां व्यक्तिदर्शकः ।
यथाऽग्निरेवं सत्त्वानां मद्यं प्रकृतिदर्शकम् ॥७३॥

यथा ज्येष्ठ ज्येष्ठ, अग्नि- अग्नि अग्नि, प्रधान श्रेष्ठ
श्रेष्ठ, अवर- कनिष्ठ कनिष्ठ, मध्यानाम् अने मध्यम
और मध्यम, रूपाणाम् रूपोंको, व्यक्ति-दर्शकः
स्पष्ट दर्शानार छे स्पष्ट बतानेवाला है, एवम् तेभ
वैसे, मद्यम् मद्य मद्य, सत्त्वानाम् सत्त्वानी सत्त्वकी,
प्रकृति- प्रकृति प्रकृति, दर्शकम् अताडनार छे दिखानेवाला
है ॥ ७३ ॥

73 Just as fire reveals the high,
medium and low quality of gold

७२ सस्य-मत्स्य (ख. झ.)

सस्यसंबोधक-सत्त्वप्रबोधकम् (ब)

सस्यसंबोधक वर्षं हेमप्रकृतिदर्शकम् -सत्त्वसंबोधक दर्शकम्
प्रकृतिदर्शकम् (द)

हेमप्रकृति-लोहप्रकृति (घ)

दर्शक-दर्शन (ग)

तूभयकारकम्-भूतापकारकम् (ध.)

७३. रूपाणाम्-रूपमाणा (ब घ.)

similarly drink reveals the true quality of the mind concerned.

सात्त्विक-राजस-तामसानामापानानां लक्षणानि—

सुगन्धिमाख्यगन्धर्न सुप्रणीतमनाकुलम् ।

मिश्राभ्रपानविशदं सदा मधुरसंकथम् ॥७४॥

सुखप्रपानं सुमदं हर्षप्रीतिविवर्धनम् ।

स्वन्तं सात्त्विकमापानं न चोत्तममदप्रदम् ॥७५॥

सुगन्धि- सुगन्धित सुगन्धयुक्त, आख्य- भाषा माता, गन्धर्वश्च अने गायनयुक्त एव संगीतके साथ, सुप्रणीत- सारी रीते बनावेला अच्छी तरह बनाया, अनाकुलम् गीरही विनाशु मीठसे रहित, मिश्र- मीठा मठे, भ्रपान- भ्रपाननी भ्रपानकी, विशदम् विशिष्टतावाणु विशद- तासे युक्त, सदा सर्वदा निरन्तर मधुर- मधुर मधुर, संकथम् वार्तावाणु कथार्योके साथ, सुखप्रपानम् सुखप्र- पानवाणु पीनेमें सुखकर, सुमदम् सारे मद् उत्पन्न करनेवाले अच्छे मदको करनेवाला, हर्ष- हर्ष हर्ष, प्रीति- तथा प्रीति और प्रीति, विवर्धनम् वृद्धारनार बढ़ानेवाला, स्वन्तम् सारा अन्तवाणु अच्छा अन्तवाला, न च उत्तममदप्रदम् अने छेला मद्ने नहि करनेवाले भ्रपान और अन्तिम मदको नहीं करनेवाला मद्यपान, सात्त्विकम् सात्त्विक, आपानम् भ्रपान उहेवाय छे मद्यपान कहाता है ॥ ७४ ७५ ॥

74-75 That is the Sattvic manner of drinking where it is drunk after adorning oneself with fragrant flower-garlands and to the accompaniment of song, where the wine has been properly prepared and pure, and taken along with delicious and clean foods and drinks, which is drunk always to the

accompaniment of delightful conversation, which is taken in happy mood, which is attended with a healthy sense of exaltation and which increases cheerfulness and love, which has a happy termination and which does not lead to the extreme stage of intoxication

वैगुण्यं सहसा यान्ति मद्यदोषैर्म सात्त्विकाः ।

मद्यं हि बलवत्सत्त्वं गृह्णाति सहसा न तु ॥७६॥

सात्त्विका सात्त्विक दोषे सात्त्विक लोग, मद्य- मद्यना मद्यके, दोषे दोषे वडे दोषोंद्वारा, वैगुण्यम् विगुण्यता विगुण्यताको, सहसा अकस्म एकादमसे, न यान्ति पाभता नथी प्राप्त नहीं होते, हि उरलुके क्योंकि, मद्यम् मद्य मद्य, बलवत् अणवान बलवान, सत्त्वं मनने मनको, तु तो तो, सहसा अकस्म एकादमसे, न गृह्णाति अलुके उरतु नथी ग्रहण नहीं करता ॥७६॥

76 The people of Sattvic temperament are not immediately subject to the morbid effects of intoxication Wine cannot quickly impair the quality of a strong mind.

सौम्यासौम्यकथाप्रायं विशदाविशदं क्षणात् ।

चित्रं राजसमापानं प्रायेणास्वन्तकाकुलम् ॥७७॥

सौम्य- सौम्य सौम्य, असौम्य- अने असौम्य और असौम्य, कथाप्रायम् कथायुक्त कथायुक्त, क्षणात् क्षणमा क्षणमें, विशद प्रसन्नता प्रसन्नता, अविशदम् अने अप्रसन्नतायुक्त और अप्रसन्नतायुक्त, चित्रम् विचित्र विचित्र, प्रायेण धलुंउरी प्राय, अस्वन्तक- परिष्कारभा दुःख आपनार अन्तमें दुःख देनेवाला, आकुलम् अने क्षीडवाणु भ्रपान और मीठवाला मद्यपान, राजसम्

७६ मद्यदोषैर्म-मद्ययोगान्न (फ.)

, मद्य हि बलवत्सत्त्वं गृह्णाति सहसा न तु-सहसा न तु

गृह्णाति मद. सत्त्वबलादिकम् (र.)

,, ,, -सहसा नावगृह्णाति मद्य सत्त्वबलाधिकम् (ब फ)

७७. क्षणात्-क्षणे (फ.)

७४ सदा मधुरसंकथम्-सदा मधुरसंकरम् (फ.)

७५ सुखप्रपानं सुमदं-सुखप्रपानं सुमदं न (ध)

,, -सुखप्रमाणं सुमदं (ध)

,, स्वन्तं-स्वर्तु (त द. फ.)

રાજસ રાજસ, આપાનમ્ મધપાન કહેવાય છે મધપાન કહાતા હૈ ॥ ૭૭ ॥

77. That is the Rajasic manner of drinking which causes speech that is partly gentle and partly rude, partly distinct and partly indistinct and varying every moment in its nature and is incoherent and generally ending in an unhappy condition

હર્ષપ્રીતિકથાપેતમતુષ્ટં પાનમોજને ।

સંમોહક્રોધનિદ્રાન્તમાપાનં તામસં સ્મૃતમ્ ॥૭૮॥

હર્ષ- હર્ષ હર્ષ, પ્રીતિ- તથા પ્રીતિની ઓર પ્રીતિકી, કથા- કથાથી કથાસે, અપેતમ્ રહિત રહિત, પાન- પાન પાન, મોજને તથા ભોજનમાં એવં મોજનમે, અતુષ્ટમ્ અસતુષ્ટ અસંતુષ્ટ, સંમોહ- મોહ મોહ ક્રોધ- ક્રોધ ક્રોધ, નિદ્રાન્તમ્ અને નિદ્રામાં અત પામનારું મધપાન ઓર નિદ્રામેં અન્ત પાનેવાલા મધપાન, તામસમ તામસ તામસ, આપાનમ્ મધપાન મધપાન, સ્મૃતમ્ કહેવાય છે કહાતા હૈ ॥ ૭૮ ॥

78. That is regarded as the Tamasic manner of drinking wherein speech that is not characterised by cheerfulness and affection is indulged, where there is no satisfaction in the food and drink taken, and which terminates in delusion, passion and sleep.

મધપાને સુખાઃ સહાયાઃ —

આપાને સાત્ત્વિકાન્ બુદ્ધા તથા રાજસતામસાન્ ।
જઘાત્સહાયાન્ ચૈઃ પીત્વા મધદોષાનુયાશ્રુતે ॥૭૯॥

આપાને મધપાનમાં મધપાનમેં, સાત્ત્વિકાન્ સાત્ત્વિક, તથા રાજસ- રાજસ રાજસ, તામસાન્ અને તામસ ઓર તામસકો, બુદ્ધા બુદ્ધાને જાનકર, ચૈઃ જેની જિનકે, સહ સાથે સાથ, પીત્વા પીવાથી પાન કરનેસે,

મધ- મધના મધકે, દોષાન્ દોષો દોષકો, અપાશ્રુતે પ્રાપ્ત કરે છે પ્રાપ્ત હોતા હૈ, સહાયાન્ તે સાથીઓને અને સાથીઓ, જઘાત્ ઓડી દેવા છોડ દેવે ॥ ૭૯ ॥

79. It is therefore that a man should recognise, among those given to drink, the men of the Sattvic type by means of the aforesaid characteristics and avoid the company of the Rajasic and Tamasic types so as to avert the risk of the morbid effects of drinking after their manner

સુખશીલાઃ સુસંભાષાઃ સુમુખાઃ સંમતાઃ સતામ્ ।
કલાસ્વવાદ્યા વિશદા વિષયપ્રવણાશ્ચ ચે ॥૮૦॥

પરસ્પરવિધેયા ચે ચેષામૈક્યં સુહૃત્તયા ।
પ્રહર્ષપ્રીતિમાધુર્યૈરાપાનં વર્ધયન્તિ ચે ॥૮૧॥

ઉત્સવાદુત્સવતરં ચેષામન્યોન્યદર્શનમ્ ।
તે સહાયાઃ સુખાઃ પાને તૈઃ પિબન્સહ મોદતે ॥૮૨॥

ચે જે જો, સુખશીલા સુખકર આચરણવાળા સુખકર આચરણવાળે, સુસંભાષા સારું બોલનાર મધુર- માળી, સુમુખા પ્રસન્ન મુખવાળા પ્રસન્ન મુખવાળે, સતામ્ સન્નિવેશી સજ્જનોસે, સંમતા પ્રશંસિત પ્રશંસિત, કલાસુ કલાઓ કલાઓ, અવાદ્યાઃ બલુનારા જાનને- વાળે, વિશદા નિર્મળ નિર્મલ, વિષય- તેમજ વિષયમાં એવં વિષયમેં, પ્રવણાઃ ચ તત્પર હોય તત્પર હૈ, ચે જે જો, પરસ્પર- પરસ્પરનું એક દૂસરેકા, વિધેયા કહ્યું કરનાર કહા માનનેવાળે, સુહૃત્તયા મિત્રતાથી મિત્રતાકે કારણ, ચેષામ્ જેઓનું જિનમેં, એક્યમ્ એક્ય હોય છે એક્ય હૈ, ચે જેઓ જો પ્રહર્ષ- હર્ષ હર્ષ, પ્રીતિ- પ્રીતિ પ્રીતિ, માધુર્ય અને મધુરતાથી ઓર મધુરતાસે, આપા- નમ્ મધપાનને મધપાનકો, વર્ધયન્તિ વધારે છે વધારે હૈ, ચેષામ્ જેઓમાં જિનમેં, અન્યોન્ય- પરસ્પરનું એક દૂસરેકો, દર્શનમ્ દર્શન દેશના, ઉત્સવાદ ઉત્સવથી પણ ઉત્સવસે મી, ઉત્સવતરમ્ વધારે ઉત્સવનો પ્રસન્ન બને છે અધિક ઉત્સવ વનતા હૈ, તે તે વે, સહાયા

साथीओ साथी, पामे मद्यपानमा मद्यपानमे, सुखा
सुभङ्गारु थाय छे सुखकर होते हैं, वैः सह तेओ साथे
उनके साथ, पिबन् मद्य पीते। मनुष्य मद्य पीता हुआ
मनुष्य, मोदते आनन्द पावे छे आनन्दित होते हैं ॥८०-८२॥

80-82 The men of excellent character, those that are pleasant of speech, that are amiable in expression, that are applauded by the good, that are not unversed in the arts, that are clean of heart and quick in the grasp of things, those that are mutually helpful and whose coming together is out of sincere friendship, who enhance the pleasure of drinking by their joy, affection and sweetness of manner and the seeing whom causes mutual increase of joyous spirits—such men indeed make happy companions at drink, for, drinking in their company one enjoys delight

रूपगन्धरसस्पर्शैः शब्दैश्चापि मनोरमैः ।

पिबन्ति सुसहाया ये ते वै सुकृतिभिः समाः ॥८३॥

पञ्चभिर्विषयैरिष्टैरुपेतैर्मनसः प्रियैः ।

देशे काले पिबेन्मद्यं प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥८४॥

ये तेओ जो, सुसहायाः सारा साथीओनी साथे
ओसीने अच्छे साथियोंके साथ बैठकर, रूप- ३५ रूप,
गन्ध- गन्ध गन्ध, रस- रस रस, स्पर्शैः स्पर्श स्पर्श,
मनोरमैः अने मनोरम और मनोरम, शब्दैः च अपि
शब्दसहित वचनोंके साथ, पिबन्ति मद्य पीते छे
मद्य पीते हैं, ते वै तेओ वे, सुकृतिभिः पुण्यशाली
पुण्यवानोंके, समाः सरभा छे समान हैं, उपेतैः प्राप्त
थयेला प्राप्त हुए, मनस मनने मनके, प्रियैः प्रिय
प्रिय, इष्टैः तथा छष्ट एव इष्ट, पञ्चभिः पांच पांचों,
विषयैः विषयोथी युक्त मध्य विषयोंसे युक्त होकर,
प्रहृष्टेन प्रसन्न प्रसन्न, अन्तरात्मना चित्तयी चित्तसे
देशे प्रशस्त देशमा प्रशस्त देशमें, काले तथा तथा

८४. रिष्टैरुपेतैर्मनस - रिष्टैरुपेतो मनस. (ज च फ.)

प्रशस्त अर्थमा तथा प्रशस्त कालमें, मद्यम् मद्य मद्य
विवेक पीवु पीवे ॥ ८३-८४ ॥

83-84. They indeed are equal to the most blessed of men who drink in the company of such good friends while enjoying the pleasures of lovely objects of the five senses of sight, smell, taste, touch and hearing and paying due heed to the circumstances of place and time and with a joyous heart.

के चिरेण के च शीघ्र माद्यन्ति—

स्थिरसत्त्वशरीरा ने पूर्वाज्ञा मद्यपान्वयाः ।

बहुमद्योचिता ये च माद्यन्ति सहसा न ते ॥८५॥

ये तेओ जो, स्थिर- स्थिर स्थिर, सत्त्व- मन
मन, शरीराः अने शरीरवाणी होय छे और शरीरवाले
होते हैं, मद्य- मद्य पीनारना मद्य पीनेवालोंके अन्वयाः
वशज होय छे वशज होते हैं, पूर्वाज्ञाः मद्यपान
पहले तेओ ओज्जन करता होय छे मद्यपानके पहले
जो भोजन करते हैं, ये च अने तेओ और जो, बहु-
अहु बहुत, मद्य- मद्यना मद्य पीनेके, अचिताः अभ्यासी
होय छे अभ्यासी होते हैं, ते तेओने वे सहसा ओकदम
एकदमसे, न माद्यन्ति न मद्य थउते। नथी मदाक्रान्त
नहीं होते ॥८५॥

85 Those who are strong of mind and body, those who are habituated to drink after their meals, those who have inherited the habit of drinking and those that have by practice got habituated to large doses of drink, do not get quickly intoxicated

क्षुत्पिपासापरीताश्च दुर्वला वातपैत्तिकाः ।

रूक्षारूपप्रमिताहारा विप्रव्याः सत्त्वदुर्वलाः ॥८६॥

८५. पूर्वाज्ञा-पुराणा (ख ड त व)

८६. क्षुत्पिपासापरीताश्च-प्राच्याया क्षुत्पिपासाः (न ड ख क)

११. विप्रव्या.-विश्वव्या (व ज)

क्रोधिनोऽनुचिताः क्षीणाः परिश्रान्ता मदक्षताः ।
स्वल्पेनापि मदं गीघ्रं यान्ति मद्येन मानवाः ॥८७॥

धुत- भूय क्षुधा, मिपासा- तथा तरस्यथी और
प्याससे, परीता- घेरायेला पीड़ित दुर्बलाः दुर्बल दुर्बल,
वातपैतिका वातपित्तप्रधान प्रकृतिवाला वातपित्त-
प्रधान प्रकृतिवाले, रूक्ष- रूक्ष रुक्ष, कल्प- अल्प अल्प,
प्रमित- तथा प्रमित तथा प्रमित, आहाराः भोजन
करना- भोजन करनेवाले, विष्टब्धाः विष्टब्धनाला विष्टम्भ-
वाले, सखदुर्बला- नभूणा भननाला दुर्बल दिलवाले,
क्रोधिनः क्रोधी क्रोधी, अनुचिता मद्यना अभ्यास विनाना
मद्यके अभ्याससे रहित, क्षीणा क्षीण क्षीण, परिश्रान्ता-
अत्यन्त थोड़ेला अत्यन्त थके हुए, मदक्षता भने
मद्यथी मद्येला क्षतवाला और मद्यसे क्षतयुक्त, मानवाः
मनुष्ये। पुरुष, स्वल्पेन थोड़ा थोड़ेसे, अपि पशु भी,
मद्येन मद्यथी मद्यसे, शीघ्रम् ओकदम शीघ्र, मदम् मद
मदको, यान्ति पाये छे प्राप्त हो जाते हैं ॥ ८६ ८७ ॥

86-87. Those men who are afflicted
with hunger and thirst, who are
debilitated, who are of vata or pitta
habitus, who are given to dry and
insufficient and very limited diet who
are sluggish in digestion and who
are mentally weak, those that are of
wrathful nature, those that are not
habituated to drink, those that are
emaciated, those that are greatly
exhausted and those that are suffering
from lesions due to alcoholism--all
such get intoxicated quickly even
by a small dose of wine

वातिकमदात्ययस्य निदानलक्षणे—

ऊर्ध्वं मदात्ययस्यातः संभवं स्वस्वलक्षणम् ।

अग्निवेश ! चिकित्सां च प्रवक्ष्यामि यथाक्रमम् ८८

अग्निवेश ! हे अग्निवेश ! हे अग्निवेश !, अत
अड़ी'थी यहांसे, ऊर्ध्वम् आगल आगे, मदात्ययस्य

आर मदात्ययने। चार मदात्ययके, संभवम् हेतु हेतु,
स्वस्व- अने ओथोना पोतपोताना और इनके अपने
अपने, लक्षणम् लक्षण लक्षण, चिकित्सां च तथा
चिकित्सा एवं चिकित्सा, यथाक्रमम् अनुक्रमे क्रमशः,
प्रवक्ष्यामि उड़ीश कहूंगा ॥ ८८ ॥

88. Agnivesa ! Hereafter I shall
describe the etiology, the signs and
symptoms and the therapeutics of
each type of alcoholism in due order.

स्त्रीशोकभयभारान्धकर्मभिर्योऽनिकर्षितः ।
रूक्षारुणप्रमिताशी च यः पिबत्यतिमात्रया ॥८९॥
रूक्षं परिणतं मद्यं निद्रां विहृत्य च ।
करोति तस्य तच्छीघ्रं वातप्रायं मदात्ययम् ॥९०॥

स्त्री- स्त्री स्त्री, शोक- शोक शोक, भय- भय भय,
भार- भार भार, अन्ध- भुसाइरी भुसाफरी, कर्मभिः
अने कामथी और कामसे, अनिकर्षितः बहुत क्षीण
थयेला होय बहुत क्षीण हुआ हो, रूक्ष- अने रूक्ष और
रूक्ष, कल्प- अल्प अल्प, प्रमित- तथा प्रमित तथा
प्रमित, आशी च आहार करना- आहार करनेवाला,
य ने जो, निद्रां रात्रिमें रात्रिमें, निद्राम् निद्रा-
निद्राका, विहृत्य नाश करीने नाश करके, अतिमात्रया
अतिमात्राभा अतिमात्रामे, रूक्षम् रूक्ष रूक्ष, परिणतम्
जुनु पुराना, मद्यम् मद्य मद्य, पिबति पीछे छे पीता
है, तस्य तेने उसको, तद् ते वह, शीघ्रम् ओकदम
शीघ्र, वातप्रायम् वातप्रधान वातप्रधान, मदात्ययम्
मदात्यय मदात्यय, करोति करे छे करता है ॥ ८९-९० ॥

89-90. If a person that is greatly
emaciated by indulgence in women,
by grief, fear, load carrying, wayfar-
ing and such other strenuous activity,
or if a person habituated to dry, scanty
and limited diet takes dry and
highly fermented wine in excess at
night and losing his sleep he will soon
be subject to alcoholism of the vata
type.

हिक्काश्वासशिरःकम्पपार्श्वशूलप्रजागरैः ।

विद्याद्वहुप्रलापस्य वातप्रायं मदात्ययम् ॥९१॥

बहुप्रलापस्य भुङ्क्ते भुङ्क्ते भुङ्क्ते बहुत प्रला-
पीको, हिक्का- हेली हिचकी, श्वास- श्वास श्वास, शिरः
कम्प शिरः कम्प शिरःकम्प, पार्श्वशूल- पार्श्वशूल
पार्श्वशूल, प्रजागरै- तथा उन्मत्तग्राही और जागरणसे,
वातप्रायम् वातप्रधान वातप्रधान, मदात्ययम् मदा-
त्यय मदात्यय, विद्यात् यथे छे अभि भुङ्क्ते हुआ है
ऐसा जाने ॥९१॥

91. Hiccup, dyspnea, tremors of
the head, pleurodynia, insomnia and
excessive garrulity are to be known
as the signs and symptoms of alcoho-
lism of the vata type.

पैत्तिकमदात्ययस्य निदानलक्षणे—

तीक्ष्णोष्णं मद्यमम्लं च योऽतिमात्रं निषेवते ।
अम्लोष्णतीक्ष्णभोजी च क्रोधनोऽद्यात्पप्रियः ९२
तस्योपजायते पित्ताद्विशेषेण मदात्ययः ।
स तु वातोत्थगस्याशु प्रशमं याति हन्ति वा ॥९३॥

य. ने जो, तीक्ष्ण- तीक्ष्ण तीक्ष्ण, उष्णम् उष्ण
उष्ण, अम्लम् च अने अम्ल और अम्ल, मद्यम् मद्य
मद्यका, अतिमात्रम् अतिशय अतिशय, निषेवते सेवन
करे छे सेवन करता है, अम्ल- अम्ल अम्ल, उष्ण-
उष्ण उष्ण, तीक्ष्ण- अने तीक्ष्ण और तीक्ष्ण, भोजी
भोजन करनेवाला, क्रोधनः क्रोधी क्रोधी,
अग्नि- तथा अभि एवं अग्नि, आतप- अने तडकाने
और धूपको, प्रिय- च थाहना छे चाहनेवाला है,
तस्य तेने उसको, विशेषेण विशेषे करी विशेष करके,
पित्तात् पित्तो पित्तसे, मदात्यय- मदात्यय मदात्यय,
उपजायते थाय छे होता है वातोत्थगस्य वातप्रधान
प्रकृतिवाणाने वातप्रधान प्रकृतिवालेको, स ते तो, स
ते वह, आशु शीघ्र शीघ्र, प्रशमम् शान्त शान्त याति

शाय छे हो जाता है, हन्ति वा अथवा भारी नाछे छे
अथवा मार डालता है ॥ ९२-९३ ॥

92-93 He who takes strong, acute
and acid wine and who habitually
takes acid, hot and acute articles of
diet who is of a irritable temperament
and who loves exposing himself to
the fire and the sun, will be subject
to alcoholism mostly of the pitta type.
But in a person with excess of vata,
this alcoholism due to pitta either
subsides immediately or causes death.

तृष्णादाहज्वरस्वेदमूर्च्छातीसारविभ्रमैः ।

विद्याद्धरितवर्णस्य पित्तप्रायं मदात्ययम् ॥९४॥

हरित- लीला हरे, वर्णस्य वर्णवाणाने रंगवालेको,
तृष्णा- तरस प्यास, दाह- दाह दाह, ज्वर- ज्वर
ज्वर, स्वेद- स्वेद स्वेद मूर्च्छा- मूर्च्छा मूर्च्छा, अतीसार-
अतिसार अतिसार, विभ्रमैः तथा विभ्रम वडे और
विभ्रमसे, पित्तप्रायम् पित्तप्रधान पित्तप्रधान, मदात्ययम्
मदात्यय मदात्यय, विद्यात् यथे छे अभि भुङ्क्ते हुआ
है ऐसा जाने ॥ ९४ ॥

94. Thirst burning, fever, perspi-
ration, fainting, diarrhea, giddiness,
and icteric tinge of the body are to be
known as the symptoms of alcoholism
of the pitta type.

शैथिलिकमदात्ययस्य निदानलक्षणे—

तरुणं मधुरप्रायं गौडं पैष्टिकमेव वा ।
मधुरस्निग्धगुर्वाशी यः पिवत्यतिमात्रया ॥९५॥
अव्यायासदिवास्वप्नशय्यासनसुखे रतः ।
मदात्ययं कफप्रायं स शीघ्रमधिगच्छति ॥९६॥

मधुर- मधुर मधुर, स्निग्ध- स्निग्ध स्निग्ध, गुरु- अने
गुरु और गुरु, आशु शीघ्र शीघ्र, प्रशमम् शान्त शान्त याति

९३ स तु वातोत्थगस्याशु प्रशमं याति हन्ति वा लक्षणानि
भवन्त्यस्य याति तानि विशेष ने (व त. द व क)

९६. शीघ्रम्-शीघ्रम् (ग)

યઃ જે જો, તરુણમ્ નવો તાજા, મધુર-પ્રાયમ્ બહુ મધુર અતિ મધુર, ગૌઢમ્ ગૌડ ગૌઢ, પૈષ્ટિકમ્ વા એવ અથવા પૈષ્ટિક મધ યા પૈષ્ટિક મધ, અતિમાત્રયા અતિમાત્રામાં અતિમાત્રામાં, પિબતિ પીએ છે પીતા હૈ, અધ્યાયામ્- આરામ આરામ, દિવાસ્વપ્ન- દિવાસ્વપ્ન દિનમાં સોના, શય્યા- શય્યા શય્યા, આસન- અને આસનના ઓર આમનકે, સુખે સુખમાં સુખમાં, રત રત છે આસન રહતા હૈ, સઃ તે વહ, કફપ્રાયમ્ કફપ્રધાન કફ- પ્રધાન, મદાત્મયમ્ મદાત્મયને મદાત્મયકો, શીઘ્રમ્ ઐકદમ શીઘ્ર, અભિગચ્છતિ પ્રાપ્ત કરે છે પ્રાપ્ત કરતા હૈ ॥૯૫-૯૬॥

95 96. In a person who excessively drinks fresh wine, mainly sweet or prepared of gur or flour, who is habituated to sweet, unctuous and heavy diet and who is given to non exercise, day-sleep and the pleasures of sedentary and indolent life, soon develops alcoholism characterised by predominance of kapha.

હર્ષરોચકહૃણાસતન્દ્રાસ્તૈમિત્યગૌરવૈઃ ।
વિદ્યાચ્છીતપરીતસ્ય કફપ્રાયં મદાત્મયમ્ ॥૯૭॥

શીત- દેહની શીતતાથી દેહની શીતતાસે, પરીતસ્ય પીડિતને પીડિતકો, હર્ષિ- ઉલટી વમન, હરોચક- અરુચિ અરુચિ, હૃણાસ- હૃણાસ મિતલી, તન્દ્રા- તન્દ્રા તન્દ્રા, સૈમિત્ય- સ્તિમિતતા સ્તિમિતતા, ગૌરવૈ- અને ઓરવથી ઓર ગુરતાસે, કફપ્રાયમ્ કફપ્રધાન કફપ્રધાન, મદાત્મયમ્ મદાત્મય મદાત્મય, વિદ્યા ચ થયો છે એમ બહુવું હુઆ હૈ એસા જાને ॥ ૯૭ ॥

97. Vomiting, anorexia, nausea, torpor, rigidity, heaviness and chilliness are to be known as symptoms of alcoholism of the kapha type.

સર્વસ્યાપિ મદાત્મયસ્ય ત્રિદોષજત્વમ્—

વિષસ્ય ચે ગુણા દૃષ્ટાઃ સન્નિપાતપ્રકોપનાઃ ।
ત યથ મધ્યે દૃશ્યન્તે વિષે તુ વલ્લવસરાઃ ॥૯૮॥

સન્નિપાત- સન્નિપાતને સન્નિપાતકો પ્રકોપનાઃ પ્રકો- પાવનારા પ્રકુપિત કરનેવાળે, ચે જે જો, ગુણા ગુણો ગુણ. વિષસ્ય વિષમાં વિષમાં, દૃષ્ટા- દેખાયા છે દેસે ગયે હૈ, તે તે વે, યથ જ હી, મધ્યે મધમાં- મધમાં, દૃશ્યન્તે દેખાય છે દેસે જાતે હૈ, વિષે તુ પરંતુ વિષમાં તેઓ પરંતુ વિષમાં વે, વલ્લવસરાઃ વલ્લુ બળવાન હોય છે અધિક વલ્લવાન હોતે હૈ ॥ ૯૮ ॥

98 Whatever qualities in poison are observed to provoke the tridishcordant condition, the same are also observed in alcohol. In poison they are of a stronger nature

હન્ત્યાશુ હિ વિષં કિંચિત્ કિંચિદ્રોગાય કચ્ચતે ।
યથા વિષં તથૈવાન્ત્યો જ્ઞેયો મધ્યકૃતો મદઃ ॥૯૯॥

કિંચિત્ કોઈ કોઈ, વિષમ્ વિષ વિષ, આશુ શીઘ્ર શીઘ્ર, હન્તિ હિ મારે છે ઘાતક હોતા હૈ, કિંચિત્ કોઈ કોઈ, રોગાય રોગ રોગકો, કચ્ચતે ઉત્પન્ન કરે છે ઉત્પન્ન કરતા હૈ, મધ્યકૃત મધ્યજન્ય મધ્યજન્ય, અન્ત્ય છેલ્લા અન્તિમ મદ મદને મદકો, યથા જેવું જૈસા, વિષમ્ વિષ છે વિષ હૈ, તથા એવ તેવો જ વૈસા હી, જ્ઞેયઃ બહુવો જાનના ચાહિય ॥ ૯૯ ॥

99. Some poisons kill immediately while others lead to diseases The last stage produced in alcoholic intoxication should be regarded as similar to poison in effect

તસ્માત્ ત્રિદોષજં લિઙ્ગં સર્વત્રાપિ મદાત્મયે ।
દૃશ્યતે રૂપવૈશેષ્યાત્ પૃથક્ત્વં ચાસ્ય લક્ષ્યતે ॥૧૦૦॥

તસ્માત્ તેથી હત્તલિય, સર્વત્ર બધા સર્વ, મદાત્મયે મદાત્મયોમાં મદાત્મયોમાં, અપિ પણ મી, ત્રિદોષજમ્ ત્રિદોષજન્ય ત્રિદોષકે લિઙ્ગમ્ રૂપે લક્ષણ, દૃશ્યતે દેખાય છે દિસાઈ દેસે હૈ, રૂપ પરંતુ રૂપોની પરંતુ લક્ષણોની, વૈશેષ્યાત્ ચ વિશેષતા વડે વિશેષતાસે,

मस्य येनी इसकी, पृथक्त्वम् गुहाय भिन्नता, लक्ष्यते
अथ ये देखी जाती है ॥ १०० ॥

100 Therefore the symptoms born of tridiscordance are observed in all types of alcoholism, but owing to the predominance of special symptoms in each type, they are classified into separate categories

मदात्ययस्य सामान्यलक्षणम्—

शरीरदुःखं बलवत् संमोहो हृदयव्यथा ।
अरुचिः प्रतता तृष्णा ज्वरः जीतोष्णलक्षणः ॥१०१॥
शिरःपार्श्वस्थिसन्धीनां विद्युत्तुल्या च वेदना ।
जायतेऽतिबला जृम्भा स्फुरण वेपनं श्रमः ॥१०२॥
उरोविबन्धः कासश्च हिक्का श्वासः प्रजागरः ।
शरीरकम्पः कर्णाक्षिमुखरोगस्त्रिकग्रहः ॥१०३॥
छर्द्यतीसारदृष्टासा वातपित्तकफात्मकाः ।
श्रमः प्रलापो रूपाणामसतां चैव दर्शनम् ॥१०४॥
तृणभसलतापर्णपांशुभिश्चावपूरणम् ।
प्रधर्षणं विहङ्गैश्च भ्रान्तचेताः स मन्यते ॥१०५॥
व्याकुलानामशस्तानां स्वप्नानां दर्शनानि च ।
मदात्ययस्य रूपाणि सर्वाण्येतानि लक्षयेत् ॥१०६॥

बलवत् अत्यन्त अस्यन्त, शरीरदुःखम् शरीरमा
दुःखं देहका दुःख, संमोहो मोह, हृदयव्यथा
हृदयमा पीडा हृदयमें पीडा, अरुचि अरुचि अरुचि,
प्रतता अत्यन्त अस्यन्त, तृष्णा तृष्णा प्यास शीत-
शीत शीत, उष्ण-तथा उष्ण तथा उष्ण, लक्षण लक्षण-

१०१ संमोहो-सतत (घ)

, , --संमोह (फ)

, प्रतता-प्रमोद (ग)

१०२ विद्युत्तुल्या च वेदना-वेदना विक्षते यथा (घ)

ऽतिबला-विपुला (फ)

१०३ कम्प-कण्ठ (घ)

१०४ छर्द्यतीसारदृष्टासा-छर्दिविड्मेद उत्क्रेशो (घ फ)

, दृष्टासा-उत्क्रेशो ख ड)

१०५ चावपूरणम्-चातिपूरणम् (फ)

वाणो लक्षणोंवाला, ज्वर-ज्वर, शिर-भाथुं
शिर, पार्श्व-पार्श्व पाथ, अस्थि-दाडका हड्डिया, मन्धीनाम्
तथा संधिस्थानां तथा सन्धियों इनमें, विद्युत्तुल्या वीजणी
जैसी विद्युत जैसी, वेदना च पीडा पीडा, अतिबला
अति अणवान अत्यन्त बलवान, जृम्भा गुहाय
जम्भाई, स्फुरणम् स्फुरण स्फुरण, वेपनम् कम्प कम्पन,
श्रम. च अने श्रम और श्रम, जायते थाय छे होते
है, उरोविबन्ध. उरोविबन्ध छातीका रुकना, कास.
उधरस खासी, हिक्का हेडकी हिचकी, श्वास. श्वास
श्वास, प्रजागर उभगरो नींद न आना, शरीरकम्प.
शरीरने कम्प देहका कपना, कर्ण कान कान, अक्षि-
आंख आख, मुख-अने मुँह और मुखके, रोगः
रोग रोग, त्रिकग्रहः त्रिक ग्रहोंवाला त्रिकग्रह,
वातपित्तकफात्मका वातपित्तकफात्मका, पित्तजन्य तेमज उष्णजन्य
वातज, पित्तज एव कफज, छर्दि-उलटी वमन, अतीसार-
अतिसार अतिसार दृष्टासा अने भोजन आवनी और
जी मचलाना, श्रम श्रम श्रम, प्रलाप अकवाह प्रलाप,
असताम् च एव अने न होय येवा और न हों ऐसे, रूपा-
णां रूपोंका, दर्शनम् देखावा आ लक्षणों पलु
थाय छे दिखाई देना ये लक्षणों भी होते हैं, भ्रान्तचेता
असता मनवाणो चित्तभ्रमवाला, सः ते पीताने वह
अपनेको, तृण-तृण तृण, भस-राभ भस, लता-
वेला लता, पर्ण-पांदा पत्ते, पांशुभि अने धूणधी और
धूलसे, चावपूरणम् दटाते भरा हुआ, विहङ्गै. च अने
पक्षीओथी और पक्षियोंस, प्रधर्षणम् आधात पामते
पराजित हुआ, मन्यते माने छे मानता है, व्याकुलानाम्
पणी तेने व्याकुल और उसको घबरानेवाले, अशस्तानाम्
अप्रशस्त अप्रशस्त, स्वप्नानाम् स्वप्नोंना स्वप्नोंके,
दर्शनानि च दर्शन थाय छे दर्शन होते हैं, एतानि ये
इन, सर्वाणि अधाने सबको, मदात्यय-मदात्ययना
मदात्ययके, रूपाणि रूपों लक्षण, लक्षयेत् लक्ष्ये
जाने ॥ १०१-१०६ ॥

101-106. Severe aches in the entire body, stupefaction, cardiac pain, anorexia, incessant thirst, fever with the characteristics of either cold or heat, lightning-like pains in the head, sides

of the chest, bones and joints; severe pendiculation, throbbing, twitchings, fatigue, obstruction in the chest, cough, hiccup, dyspnea, insomnia, tremors all over the body, disease of the ear eye and mouth, stiffening of the waist, vomiting, diarrhea and nausea of vata, pitta or of the kapha type, giddiness, delirium, hallucinations of sight and bewilderment of the mind and a feeling of being covered with hay ash, creepers, leaves or earth and that, animals and birds are crawling over his body, as well as dreaming of unhappy and inauspicious dreams—all these are to be regarded as the symptoms of alcoholism.

મદાત્મ્યચિકિત્સાસૂત્રમ્—

सर्वं मदात्म्यं विद्यात् त्रिदोषमधिकं तु यम् ।
दोषं मदात्म्ये पश्येत् तस्यादौ प्रतिकारयेत् ॥१०७॥

સર્વમ્ બધાય સવ, મદાત્મ્યમ્ મદાત્મ્યને મદાત્મ્યકો, ત્રિદોષમ્ ત્રિદોષજન્ય, વિદ્યાત્ બધુવા જાને, મદાત્મ્યમે મદાત્મ્યમ્, યમ્ તુ જે જિસ, દોષમ્ દોષ દોષકો, અધિકમ્ વધારે અધિક, પશ્યેત્ દેખાય દેશે, ત્યાદૌ પ્રથમ પહેલે, તસ્ય તેનેા ઉસકા, પ્રતિકારયેત્ પ્રતિકાર કરવેા પ્રતિકાર કરે ॥ ૧૦૭ ॥

107. All kinds of alcoholism are to be known as resulting from tridiscordance; the physician should treat first that particular humor which is observed to be most predominant in alcoholism.

कफस्थानानुपूर्व्या च क्रिया कार्या मदात्म्ये ।
पित्तमारुतपर्यन्तः प्रायेण हि मदात्म्यः ॥१०८॥

૧૦૭ તસ્યાદૌ-તમાદૌ (૧. ત)

મદાત્મ્યમે મદાત્મ્યમ્, કફસ્થાન- કફ-સ્થાનની કફસ્થાનની, આનુપૂર્વ્યા ચ પહેલાં પહેલે, ક્રિયા ચિકિત્સા ચિકિત્સા, કાર્યા કરવી બેઈ એ કરવી ચાહિએ, હિ કાશ્ચ કે ક્યોંકિ, મદાત્મ્યમ્ મદાત્મ્યમ્ મદાત્મ્યમ્ પ્રાયેણ થલ્લુ ખરુ પ્રાયશઃ, પિત્તમારુતપર્યન્તઃ અતમા પિત્ત અને વાયુની પ્રબલતાવાળો હોય છે અન્તર્મે પિત્ત ઓર વાયુને પ્રબલતાવાળા હોતા છે ॥ ૧૦૮ ॥

108. In alcoholism the line of treatment should generally begin with the seat of kapha and then of pitta and lastly of vata.

समपीतमद्यस्य मदात्म्यप्रशमनस्त्वम्—

मिथ्यातिहीनपीतेन यो व्याधिरुपजायते ।
समपीतेन तेनैव स मद्येनोपशाम्यति ॥१०९॥

મિથ્યા મિથ્યા મિથ્યા, અતિ-અતિ અતિ, હીન-અને હીન ઓર હીન, પીતેન પાનથી પીનેસે, યઃ જે જો, વ્યાધિઃ વ્યાધિ વ્યાધિ, ઉપજાયતે થાય છે હોતા છે, સ તે વદ, સમપીતેન સમમાત્રામાં પીધેલ સમ માત્રામે પિયે હુએ, તેન તે ઉસી, એવ બ હી, મદ્યેન મદ્યથી મદ્યસે, ઉપ-શામ્યતિ શાંત થાય છે શાન્ત હો જાતા છે ॥ ૧૦૯ ॥

109. Diseases arising from wrongful, excessive and too meagre use of alcohol are alleviated by taking it in due measure.

मदात्म्ये मद्यप्रयोगः—

जीर्णममद्यदोषाय मद्यमेव प्रदापयेत् ।
प्रकाङ्क्षालाघवे जाते यद्यदस्मै हितं भवेत् ॥११०॥
सौवर्चलानुसंविद्धं शीतं सविडसैन्धवम् ।
मातुलुङ्गार्द्रकोपेतं जलयुक्त प्रमाणवित् ॥१११॥

જીર્ણ બુર્ણ થઈ ગયો છે જીર્ણ હો ગયા છે, આમ-કાચો કદા, સચ-મદ્યનેા મદ્યકા, દોષાય દોષ જેનેા એવા પુરુષને દોષ જિસકા એસે પુરુષકો, પ્રકાઙ્ક્ષા-

૧૦૮ મદાત્મ્ય-મદાત્મ્ય (ગ.)

૧૧૧. પ્રમાણવિત્-પ્રમાણવત્ (વ ધ ક)

भक्षयान् अथवा आहारनी क्षुब्ध मस्यन या
आहारकी इच्छा, लाघवे अने लाघव और लघुता,
जाते पेदा भता उत्पन्न होने पर, यत् ने जो, अस्मै
अने इसके लिए, हितम् हितकर हितकर, भवेत् होय
हो, शीतम् मद्यम् ते ते हृत् भक्ष उस उस ठंडा मद्य,
एव न ही, प्रमाणवित् मात्रा अल्पुनारे मात्रा जानने-
वाला वैद्य, सौवर्चक- स यणथी सौचर नमकमे,
अनुसंविदम् युक्त युक्त, सविदसैन्धवम् (अउदगणु तथा
सैन्धवयुक्त विद्वनमक और सैन्धानमकयुक्त, मातुलु-
यकेतरु पिकोत्रा, कार्दक- तथा आहुना रसथी और
अदरकके रससे, उपेतम् युक्त युक्त, सकयुक्तम् अने न-
युक्त और जल मिलाकर, प्रदापयेत् देव देवे ॥११०-१११॥

110-111 When the morbid effects
of all the alcohol ingested are com-
pletely gone down and the body becomes
lighter and the patient develops a
craving for drink, the physician, who
is expert in posology should give him
wine which is agreeable to him
mixed with sanchal and rock salts
combined with the juice of the citron
and ginger, cooled and diluted with
water

तीक्ष्णोष्णेनातिमात्रेण पीतेनाम्लविदाहिना ।
मद्येनात्ररसोत्कृष्टो विदग्धः क्षारतां बतः ॥११२॥
अन्तर्दाहं ज्वर तृष्णां प्रमोहं विभ्रमं मदम् ।
जनयत्याशु तच्छान्त्यै मद्यमेव प्रदापयेत् ॥११३॥

अतिमात्रेण अतिमात्राभां अतिमात्राभि, पीतेन
पीषेण पिये हुए, तीक्ष्ण- तीक्ष्ण तीक्ष्ण उष्णेन उष्ण
उष्ण, अम्ल अम्ल अम्ल विदाहिना अने विदाही
और विदाही, मद्येन मद्येन मद्ये, विदग्धः विदग्ध
विदग्ध, क्षारताम् अने क्षार और क्षार, यत् अनेल
बने हुए, अत्ररस अत्ररसने अत्ररसका उत्कृष्ट-
उत्कृष्ट उत्कृष्ट, अन्तर्दाहम् अन्तर्दाह अन्तर्दाह, ज्वरम्

ज्वर ज्वर, तृष्णाम् तृष्ण आस, प्रमोहम् मूर्च्छा
मूर्च्छा, विभ्रमम् भ्रम भ्रम, मदम् अने मद और मद,
आशु शीघ्र शीघ्र, जनयेत् पेदा करे छे उत्पन्न करता
है तत्- तेनी उसकी, शान्त्यै शांति भाटे शान्तिके
लिए, मद्यम् मद्य मद्य, एव न ही, प्रदापयेत् आपवु
देना चाहिए ॥ ११२-११३ ॥

112-113. The excessive drinking
of acute. acid and irritant wine
causes dilution of food-juice by
excessive secretion specially of mucus
leading to misdigestion and alkaline
formation producing quickly internal
heat, fever, thirst, stupor, giddiness
and intoxication, wine itself should be
given to alleviate the condition.

क्षारो हि याति माधुर्यं शीघ्रमम्लोपसंहितः ।
श्रेष्ठमम्लेषु मद्यं च यैर्गुणैस्तान् परं शृणु ॥११४॥

अम्ल- अम्ल अम्ल, उपसंहितः युक्त युक्त, क्षारः
क्षार क्षार, शीघ्रम् शीघ्र शीघ्र, माधुर्यम् मधुरता
मधुरताको, याति हि पात्रे छे प्राप्त हो जाता है, अम्लेषु
अम्ल द्रव्येषु अम्ल द्रव्योंमें, मद्यम् मद्य मद्य, ये न जिन,
गुणैः च शुद्धेय्यी गुणोंके कारण, श्रेष्ठम् श्रेष्ठ छे श्रेष्ठ है,
तान् ते उसे, परम् हवे अब, शृणु सांभलो सुनो ॥११४॥

114 The alkali quickly changes to
sweet taste when mixed with the acidity
of wine (neutralization of alkali by
acid); listen now to those qualities of
wine by which it is considered to be
the best of acids.

मद्यस्याम्लस्वभावस्य चत्वारोऽनुरखाः स्मृताः ।
मधुरश्च कषायश्च तिक्तः कटुक एव च ॥११५॥
गुणाश्च दश पूर्वोक्तास्तैश्चतुर्दशभिर्गुणैः ।
सर्वेषां मद्यमम्लानामुपर्युपरि तिष्ठति ॥११६॥

११४ उपसंहित-उपसंस्कृत (ड)

११६ तिष्ठति-चर्चते (न)

११२ मद्येनात्ररसोत्कृष्टो-मद्येनात्ररसोत्कृष्टो (व)

અમ્લ- અમ્લ અમ્લ, સ્વભાવસ્ય સ્વભાવનાળા સ્વભાવવાલે, મધસ્ય મધના મધમે, મધુર ચ મધુર મધુર, કષાય- ચ કષાય કષાય, તિક્તઃ તિક્ત તિક્ત, કટુક- ઇવ ચ અને કટુ ઔર કટુ, ચત્વાર એ ચાર એ ચાર, અનુરસાઃ અનુરસ અનુરસ, સ્મૃતા માન્યા છે માને ગયે છે, દશ ચ અને દશ ઔર દસ, ગુણા ગુણુ ગુણ, પૂર્વ- પહેલાં પહેલે, સક્તા કહેવાઈ ગયા છે કહે જા ચુકે છે, તૈઃ તે વે, ચતુર્દશભિઃ ચૌદ ચૌદહ, ગુણૈઃ ગુણોથી ગુણોંકે કારણ, મધમ્ મધ મધ, સર્વેષામ્ બધાં સર્વ, અમ્લાનાન્ અમ્લ દ્રવ્યોર્મા અમ્લ દ્રવ્યોંમે, ઉપરિ ઉપરિ સર્વથી શ્રેષ્ઠ સર્વમે શ્રેષ્ઠ, તિષ્ઠતિ રહે છે રહતા છે ॥ ૧૧૫-૧૧૬ ॥

115-116. The wine of sour taste is regarded to have four after-tastes. They are sweet, astringent, bitter and pungent tastes. On account of these four tastes and the ten-fold actions described previously, wine is the superior-most among acid substances.

મધોત્ક્રિષ્ટેન દોષેણ રુદ્ધ સ્રોતસુ મારુતઃ ।
કરોતિ વેદના તીવ્રાં શિરસ્યસ્થિષુ સન્ધિષુ ॥૧૧૭॥

મધ-મધથી મધસે, ઉત્ક્રિષ્ટેન ઉત્ક્રિષ્ટેણ વત્કેણિત, દોષેણ દોષથી દોષસે, સ્રોતસુ સ્રોતોમાં સ્રોતોંમે, રુદ્ધઃ રોકાયેલ રુદ્ધ હુઆ, મારુતઃ વાયુ વાયુ, શિરસિ માથામાં શિરમે, અસ્થિષુ હાડકાંમાં અસ્થિયોંમે, સન્ધિષુ અને સાંધામાં ઔર સન્ધિયોંમે, તીવ્રામ્ તીવ્ર તીવ્ર, વેદનામ્ વેદનાં વેદના, કરોતિ કરે છે કરતા છે ॥૧૧૭॥

117 The vata, blocked up in the channels as a result of the precipitation of the morbid humors by alcohol, causes acute pain in the head, bones and joints.

દોષવિષ્યન્દનાર્થે હિ તસ્મૈ મદ્યં વિશેષતઃ ।
વ્યવાયિતીક્ષ્ણોષ્ણતયા દેયમમ્લેન્યે)ષુ સત્સ્વપિ ૧૧૮

તસ્મૈ તે રોગીને ઉસ રોગીકો, દોષ- દોષના દોષકો, વિષ્યન્દનાર્થે હિ વિષ્યન્દનને માટે વહા દેનેકે લિખ, અમ્લેષુ અમ્લ અમ્લદ્રવ્યોંકે, સત્સુ હોવા છતાં હોને પર અપિ પણ મી, વ્યવાયિ- વ્યવાયી વ્યવાયી, તીક્ષ્ણ- તીક્ષ્ણ તીક્ષ્ણ, ઉષ્ણતયા અને ઉષ્ણ હોવાથી ઔર ઉષ્ણ હોનેકે કારણ, મધમ્ મધ મધ, વિશેષતઃ વિશેષે કરીને વિશેષ કરકે, દેયમ્ આપવું દેના ચાહિય ॥૧૧૮॥

118. In this condition the patient should be given wine in spite of its acid quality for liquefaction of the morbid humors by its diffusive, acute and hot qualities

સ્રોતોવિવન્ધનુન્મદ્યં મારુતસ્યાનુલોમનમ્ ।
રોચનં દીપનં ચાક્ષેરભ્યાસાત્ સાત્મ્યમેવ ચ ॥૧૧૯॥

મધમ્ મધ મધ, સ્રોતોવિવન્ધનુત્ સ્રોતોના વિવન્ધનો નાશ કરનાર છે સ્રોતોંકી રુકાવટકો ધોલતા છે, મારુતસ્ય વાયુ વાયુ, અનુલોમનમ્ અનુલોમન કરનાર છે અનુલોમન કરનેવાળાં છે, રોચનમ્ તથા રુચિકર તથા રુચિકર, અગ્નેઃ અગ્નિ અગ્નિકા, દીપનમ્ ચ દીપન કરનાર દીપન, અભ્યાસાત્ ચ અને અભ્યાસથી ઔર અભ્યાસસે, સાત્મ્યમ્ ઇવ ચ સાત્મ્ય પણ છે સાત્મ્ય મી છે ॥ ૧૧૯ ॥

119. When taken regularly, wine is wholesome, relieves the obstructions in the channels, regulates the peristaltic movement of vata, acts as an appetiser stimulates the gastric fire and becomes homologatory by habituation

રુજઃ સ્રોતઃસ્વરુદ્ધેષુ મારુતે ચાનુલોમિતે ।
નિવર્તન્તે વિકારાઃ શામ્યન્ત્યસ્ય મદોદયાઃ ॥૧૨૦॥

સ્રોત સુ સ્રોતોને। સ્રોતોંકી, અરુદ્ધેષુ વિવન્ધ કર થતાં રુકાવટકે હટ જાને પર, મારુતે ચ અને વાયુ

૧૧૭. રુદ્ધઃ-રુદ્ધ (ધ.)

૧૧૮. દોષવિષ્યન્દનાર્થે હિ તસ્મૈ-વિષ્યન્દનાર્થે રોગસ્ય તસ્ય (ધ.)

વિષ્યન્દનાર્થે દોષસ્ય તસ્ય (ધ. ક.)

૧૧૯ વિવન્ધનુન્મદ્ય-વિવન્ધનુન્મદ્ય (ધ.)

૧૨૦. રુજઃ સ્રોત સ્વરુદ્ધેષુ-ઉર સ્રોત સુ રુદ્ધેષુ (ધ.)

और बायुका, अनुलोमिते अनुलोमनं यत्ना अनुलोमन हो जाने पर, अस्य तेनी उसकी, रुजः पीडाओ वेदनायें, निवर्तन्ते नाश पाये छे नष्ट हो जाती हैं, मदोदया च अने भोजनित और मदजन्य, विकारा विकारे विकार, शाम्यन्ति शान्त थाय छे शान्त हो जाते हैं ॥ १२० ॥

120. The channels carrying the body-fluid being cleared and the peristaltic movement of vata being regulated, the pains and disorders due to alcoholism subside and the vata due to intoxication abates

वातिकमदात्ययस्य चिकित्सा—

बीजपूरकवृक्षाम्लकोलदाडिमसंयुतम् ।
यवानीहपुषाजजीशृङ्गवेरावचूर्णितम् ॥१२१॥
सञ्जैः शक्तुभिर्युक्तमवदंशैर्विरोचितम् ।
दद्यात् सलवणं मद्यं पैष्टिकं वातशान्तये ॥१२२॥

बीजपूरक- बीजोरा निम्बु, वृक्षाम्ल- वृक्षाम्ल, कोल- कोर बेर, दाडिम- अने दाडिमयी और अनारसे, संयुतम् युक्त युक्त, यवानी- अजवायन, पुषा- ६७७२ हाऊवेर, जजी- ७२ जीरा, शृङ्गवेर- तथा आहुतु तथा अदरकका अवचूर्णितम् थूल् नाभेलु चूर्ण डाला हुआ, सञ्जैः रनेयुक्त जेहयुक्त, यु मि. साथवाथी सजुसे, युक्तम् युक्त युक्त, अवदंशैः अने अव- दंशैथी और अवदंशोंसे, विरोचितम् रुचिकर अनावेद रुचिकर बनाया हुआ, पैष्टिकम् पैष्टिक पैष्टिक, मद्यम् मद्य मद्य, वात- वातनी वातकी, शान्तये शान्तितने भाटे शान्तिके लिए, सलवणम् लवणयुक्त लवणयुक्त, दद्यात् आपुं देवे ॥ १२१ १२२ ॥

121-122. For the alleviation of vata, the patient should be given wine prepared out of pastry, acidified with

citron, kokam butter, jujube, pomegranate and sprinkled with the powder of bishop weed, common juniper, cumin and dry ginger, and flavoured with sauces and mixed with a little of salt and fried barley powder and with unctuous articles.

दृष्ट्वा वातोद्वणं लिङ्गं रसैश्चैनमुपाचरेत् ।
लावतित्तिरदक्षाणां क्षिग्धाम्लैः शिखिनामपि १२३
पक्षिणां मृगमत्स्यानामानूपातां च संस्कृतैः ।
भूशयप्रसहानां च रसैः शाखयोदनेन च ॥१२४॥

वातोद्वणम् वातप्रधान वातप्रधान, लिङ्गम् ३५० लक्षण, दृष्ट्वा जेधने देखकर, लाव- लाव लाव, तित्तिर- तेतर तीतर दक्षाणां ३५० मृग, शिखिनाम् अने मोरना और मोरके, अपि पक्षु मी, क्षिग्ध- स्निग्ध क्षिग्ध, अम्ल. अने अम्ल और अम्ल, रसैः मांसरसोष्ठी मांसरसोंसे, पक्षिणाम् अने पक्षीओ और पक्षी, मृग- मृग मृग, मत्स्यानाम् माछा मछली, आनूपाताम् च आनूप और आनूप, भूशय- ६२५ वसनारा विजेशय, प्रसहानाम् च अने प्रसह प्राणीओना और प्रसह प्राणियोंके, संस्कृतैः संस्कृत संस्कृत, रसैः मांसरसोंसे साथे मांसरसोंके साथ, शाखयोदनेन च तथा शालि योषाणा आतथी तथा शालिके भावसे, दनम् येने इसका, उपाचरेत् उपचार उपचार उपचार करे ॥ १२३-१२४ ॥

123-124 Recognising the symptoms of provoked vata, the patient should be treated with unctuous, sour and well prepared meat-juices of common quail, partridge, cock and also of peacock and of birds, beasts and fishes of the wet-land group and with the meat-juices of terriculous creatures and the tearer group of beasts and birds, mixed with cooked sali rice.

१२२ अवदंशैर्विरोचितम्—अवदंशैर्विरोचितम् (ब. ब.)

” ” —अवदंशैर्विरोचितम् (ड)

स्निग्धोष्णलवणाम्लैश्च वेशवारैर्मुञ्जप्रियैः ।
चित्रैर्गौधूमिकैश्चाश्वत्थैर्वारुणीमण्डसंयुतैः ॥१२५॥
पिष्टितार्द्रकगर्भाभिः स्निग्धाभिः पूषवर्तिभिः ।
माषपूपलिकामिश्र वक्षतिकं समुपाचरेत् ॥१२६॥

स्निग्ध- स्निग्ध स्निग्ध, वण- वण उष्ण, लवण-
लवण, अम्लैः अम्लैः आटा खट्टे, मुञ्जप्रियै च अने
स्वादुवाण और स्वादु वेशवारैः वेशवार वेशवार,
वारुणीमण्ड- वारुणीमण्ड वारुणीमण्ड, संयुतः युक्त
युक्त, चित्रै लुह लुह विविध प्रकारके, गौधूमिकै धुन्नी
पनावटना गेहूंद्वारा बनाये गये, अम्लैः लोहने। भोजन,
पिष्टित- भास मास, तार्द्रक- अने आदुयी और
अदरकसे, गर्भाभिः भरेल भरी हुई, स्निग्धाभिः स्निग्ध
स्निग्ध, पूषवर्तिभिः पूषवर्तिभिः पूषवर्तियों, माष- अने
अडनी और उड़दकी, पूषलिकामि च पूषलिकाओथी
पूपलिकाओसे, वक्षतिकं वातप्रधान पुषुपने। वातप्रधान
पुरुषका, समुपाचरेत् उपचार करे। उपचार
करे ॥ १२५-१२६ ॥

125-126. The patient of vata habi-
tus should be treated with unctuous,
hot salt, sour and delicious Vesawara,
a variety of preparations of wheat
flour mixed with supernatant part
of Varuni wine, and with unctuous
pan-cakes and coils stuffed with meat
and ginger and with pan-cakes
prepared out of black gram.

नातिस्निग्धं न चाम्लेन युक्तं समरिचार्द्रकम् ।
मेघं प्रागुदितं मांसं दाडिमस्वरसेन वा ॥१२७॥
पृथक्त्रिजातकोपेतं सधान्यमरिचार्द्रकम् ।
रसप्रलेपि संपूपैः सुखोष्णैः संप्रदापयेत् ॥१२८॥

१२५ चित्रैः-स्निग्धै (घ)

१२६ पूषवर्तिभिः-परिवर्तिभि (घ)

१२७ मेघ-मध्वे (ख ङ)

१२८, रसप्रलेपि संपूपैः-रसप्रलेपयूपैश्च (घ. फ.)

प्राक् अथवा पहले। अथवा पहले, अदरक उडु
कहा हुआ, मेघम् मेघम् मेघम्, मांसम् मांस मांस,
न अतिस्निग्धम् अति स्नेह विना। बहुत स्नेहके बिना,
न च अम्लेन युक्तम् अम्ल विना। अम्लके बिना,
समरिच-तार्द्रकम् तथा मरी अने आदुयी। आपुं
तथा मरिच और अदरकयुक्त देवे, दाडिम- अथवा
दाडिमना अथवा अनारके, स्वरसेन वा रस साधे देव
रससे देवे, त्रिजातक अथवा त्रिजातक अथवा त्रिजातकसे,
उपेतम् युक्त युक्त, सधान्य- अने धान और धनिया,
मरिच- मरी मरीच, तार्द्रकम् अने आदुसहित और
अदरक सहित, रसप्रलेपि भासने। प्रलेपाकृति रस
(प्रलेह) मांसका प्रलेपाकृति रस (प्रलेह), सुखोष्णैः
नवशेका सुहाते हुए गरम, संपूपैः पूषे। आने पूषके
साथ, पृथक् लुह अलग संप्रदापयेत् देवे। देना
चाहिए ॥ १२७ १२८ ॥

127-128 Or, he may be given the
flesh of the fatty creatures previously
described, prepared with black pepper
and ginger and with a small quantity
of unctuous substance and without
any acid, or mixed with pomegranate
juice, or, he may be given the pudding
prepared with the three spices, coria-
nder, black pepper and ginger, taken
with genially warm pan-cakes.

भुक्ते तु वारुणीमण्डं दद्यात् पातुं पिपासवे ।
दाडिमस्य रसं चाऽपि जलं वा पाञ्चमूलिकम् १२९
धान्यनागरतोयं च दक्षिमण्डमथापि वा ।
अम्लकाजिकमण्डं वा शुकोदकमथापि वा ॥१३०॥

भुक्ते आधा आध लामके बाद, तु तो तो, पिपासवे
तस्मान्ने प्यासीको, वारुणीमण्डं वारुणीमण्ड, वारुणीमण्ड,
दाडिमस्य दाडिमने। अनारका, रसम् वा अपि रस रस,
पाञ्चमूलिकम् जलम् वा अथवा पंचमूलने। अथवा

१२९. भुक्ते तु-भुक्तेन (घ य घ)

अथवा पचमूलका कथ्य, वा अथवा अथवा, धान्य-
धाण्डा धनिया. नासर- अने सूंहुं और सोंठका,
तोयम् च पाण्डू पानी, अथ अपि वा अथवा
अथवा, दधिमण्डल ह्दीनु पाण्डू दहीका पानी अम्ल-
अथवा आटी अथवा खट्टी, काञ्जिक- डालनी काजीका,
मण्डम् वा आठ मण्ड, अथ अपि वा अथवा अथवा,
शुकोदकम् वा शुक्रानु पाण्डू शुक्रका पानी, पातुम्
पीवामे पीनेको, दद्यात् आप्नु देवे ॥ १२९-१३० ॥

129-130 When the patient gets
thirsty after meals, he should be
given the supernatant part of Varuni
wine as potion or the juice of pome-
granate or the decoction of pentara-
dices or the water boiled with coria-
nder and dry ginger or whey or the
supernatant part of sour gruel or
vinegar.

कर्मणाऽनेन सिद्धेन विकार उपशाम्यति ।
मात्राकालप्रयुक्तेन बलं वर्णश्च वर्धते ॥१३१॥

मात्रा- मात्रा मात्रा, काल- अने काल अनुसार
और कालके अनुसार प्रयुक्तेन येनेके प्रयुक्त की हुई,
अनेन आ इस, सिद्धेन सिद्ध सिद्ध, कर्मणा चिकित्साथी
चिकित्सासे, विकारः रोग विकार, उपशाम्यति शान्त
थाय छे शान्त हो जाता है, बलम् तथा गुण तथा बल,
वर्ण. च अने वर्ण और वर्ण, वर्धते वर्धते छे बढ़ते
हैं ॥ १३१ ॥

131 By the administration of this
fested remedy in proper dose and
time, the disorder gets alleviated and
the patients vitality and complexion
promoted

रागपाण्डवसंयोगैर्विविधैर्मक्तरौचनैः ।
पिशितैः शाकपिष्टाभैर्यवगोधूमशालिमिः ॥१३२॥

१३२ शाकपिष्टाभै-शुक्रपिष्टाभैः (ख ४)

अभ्यक्षोत्सादनैः स्नानैरुष्णैः प्रावरणैर्घनैः ।
घनैरगुरुपङ्कैश्च धूपैश्चागुरुजैर्घनैः ॥१३३॥
नारीणां यौवनोष्णानां निर्द्वैरुपगूहनैः ।
श्रोण्यूरुकुचभारैश्च संरोधोष्णसुखावहैः ॥१३४॥
शयनाच्छादनैरुष्णैरुष्णैश्चान्तर्गृहैः सुखैः ।
मारुतप्रवहः शीघ्रं प्रशाम्यति मदात्ययः ॥१३५॥

मक्त- लोभनमां भोजनमें, रोचनैः रुचि उत्पन्न
करना रुचि उत्पन्न करनेवाले, विविधैः शुद्ध शुद्ध
विविध प्रकारके, राग- राग राग, पाण्डव- तथा पाण्डवना
तथा पाण्डवके, संयोगैः योग्य योगसे, पिशितैः भोजन
मांसोंसे, शाक- शाक शाक, पिष्टाभैः पिष्टाभ पिष्टाभ,
यव- यव जौ, गोधूम- धूप गोधूम, शालिमिः शालि
शालि शालिचावल, उष्ण- उष्ण उष्ण, अभ्यङ्ग-
अभ्यङ्ग अभ्यङ्ग, उत्सादनैः उत्सादन उबटन, स्नानैः
तथा स्नानथी और स्नानसे, घनैः अन्न घने, प्रावरणैः
प्रावरण प्रावरण, घनैः अन्न घने अगुरु- अगुरुना
अगुरुका, पङ्कैः च धूप अगुरुवाथी लेप लगानेसे, घनैः
धूप धूप, अगुरुजैः अगुरुना अगुरुके, धूपैः च
धूपथी धूपसे, यौवन- यौवननी यौवनके कारण,
उष्णानाम् उष्णावाणी उष्मावाली, नारीणाम् स्त्रीणां
नारियोंके, निर्द्वैः गाढ गाढ, उपगूहनैः आधिगनेथी
आधिगनोंसे, संरोध- संरोधजन्य संरोधजनित, उष्ण-
उष्णताथी उष्णताके, सुखावहै सुख देनेवाले सुखको
देनेवाले, श्रोणि- श्रोणि श्रोणि, ऊरु- साथी ऊरु, कुच-
अने स्तनना और स्तनोंके, मारुत- च भारथी भारसे,
उष्ण- उष्ण उष्ण, शयन- शयन शयन, आच्छादनैः
अने आच्छादन और ओढनेके वस्त्रोंसे, सुखैः तेमन्
सुखकारक एवं सुखदायक, उष्णैः अने उष्ण और उष्ण,
अन्तर्गृहैः च अन्तर्गृहोथी अन्तर्गृहोंसे, मारुत- वातनी
वायुकी, प्रवह प्रवहतावाणी प्रवहतावाला, मदात्यय
मदात्यय मदात्यय, शीघ्रम् शीघ्रम् शीघ्र, प्रशाम्यति
शान्त थाय छे शान्त हो जाता है ॥ १३२-१३५ ॥

१३४. उपगूहन-अवगूहन (४.)

॥ निर्द्वैरुपगूहनैः-निर्माद्वैरुपगूहनैः (५)

॥ सुखावहै-सुखप्रदेः (ग ४)

132-135. By various kinds of Raga and Shadava confections and various appetisers which make the patient relish the food, meat preparations, vegetables, pastry and barley, wheat and sali rice and by the aid of inunction, dry massage, hot baths, covering with thick blankets and smearing the body with the thick paste of eagle-wood, and fumigation with the aid of dense smoke of eagle-wood, and by the aid of affectionate embraces of women's bodies full of the warmth of youth, by the warm clasp of their waists, thighs and full grown breasts, by the warmth of the bed and the cover and the warmth of happiness and cheer of the interior apartments, alcoholism of the vata type gets subdued effectively

पित्तमदात्ययस्य चिकित्सा—

भव्यखर्जूरमृद्धीकापरुषकरसैर्युतम् ।
सदाहिमरसं शीतं सक्तुमिश्रावचूर्णितम् ॥१३६॥
सशर्करं शार्करं वा मर्द्वीकमथवाऽपरम् ।
दद्याद्दृढकं काले पातुं पित्तमदात्यये ॥१३७॥

मध्य- ऊर्ध्वणी कमरख, खर्जूर- भणूर खजूर, मृद्धीका- द्रक्ष मुनके, परुषक- तथा द्राक्षसानी तथा फालसेके, रसैः रसथी रससे, युतम् युक्त युक्त, सदाहिमरसम् द्राक्षमना रससहित अनाररससहित, शीतम् शीतणी शीतल, सक्तुमिः सायवानु सक्तुमिसे, अवचूर्णितम् च यूर्ण नाभेक्ष अवचूर्णित, सशर्करम् भाउ युक्त खाडसे मिला हुआ, दृढकम् भक्ष पाणी-

वाणुं बहुत जलवाला, शार्करम् शार्कर शार्कर, मर्द्वीकम् मर्द्वीक मर्द्वीक, अथवा अथवा अथवा, अपरम् भीणुं भक्ष अन्य मद्य, काले यथाकाल युक्त समयमें, पित्तमदात्यये पित्तमदात्ययम् पित्तमदात्ययमें, पातुम् पीना पीनेके लिए, दद्यात् - आप्यु देना चाहिए ॥ १३६-१३७ ॥

136-137. In alcoholism of the pitta type, wine added with sugar, wine made of sugar, grape-wine or any other variety of wine diluted with plenty of water mixed with the juices of showy dillenia, dates, grapes, sweet falsa and pomegranate, and sprinkled with roasted paddy flour and cooled, should be given as potion at the proper time

शशान् कपिञ्जलानेर्णालावानसितपुच्छकान् ।
मधुराम्लान् प्रयुजीत भोजने शालिषष्टिकान् ॥१३८॥

भोजने भोजनम् भोजनमें, शशान् ससदा खरगोश, कपिञ्जलान् कपिञ्जल कपिञ्जल, एणान् ऐष्ट एण, कावान् लाव लाव, असितपुच्छकान् असित-पुच्छक असितपुच्छक, मधुर- अने मधुर और मधुर, अम्लान् तेभ्य अम्ल एवं अम्ल, शालि- शालि शालि, षष्टिकान् अने साठी ये।आने। और साठीके भातका, प्रयुजीत प्रयोग करवे। प्रयोग करे ॥ १३८ ॥

138 The flesh of rabbits, grey pratriidge, antelope, common quail, and black tailed deer, sweet and sour articles and sali and shashtika rice should be used in the dietary

पटोलयूषमिश्रं वा छागलं कल्पयेद्रसम् ।
सतीनमुद्रमिश्रं वा दाहिमामलकान्वितम् ॥१३९॥

दाहिम- अथवा द्राक्ष अथवा अनार, आमकक- तथा आमणाथी और आवलेसे, न्वितम् युक्त युक्त,

१३६ भव्य-मद्य (त. द. व.)

॥ चावचूर्णितम्-स्ववचूर्णितम् (स. व.)

१३७. मर्द्वीकम्-मर्द्वीकम् (घ.)

पटोल- अने परवणना और परवलके, यूष- यूषथी
यूपसे, मिश्रम् वा भेजवेश मिश्रित, सतीन- अथवा
भट अथवा मठ, मुद्र- तेमल मगधी एवं मूगसे
मिश्रम् वा मिश्रित मिश्रित, छागलम् अङ्गना नरैके,
रसम् भासरसने। मासरसका, कल्पयेत् प्रयोगे क-ने।
अर्धे प्रयोग करना चाहिए ॥ १३९ ॥

139 Or meat-juice of the goat
may be prepared with the soup of
the wild snake-gourd or with the soup
of math-gram and green gram mixed
together and acidified with the pome-
granate and the emblic myrobalan
may be given

द्राक्षामलकखर्जूरपरुषकरसेन वा ।

कल्पयेत्तर्पणान् यूषान् रसांश्च त्रिविधान्मकान् १४०

द्राक्षा- अथवा द्राक्ष अथवा मुनका, आमलक-
आमर्णा आवला, खर्जूर- अणूर खजूर, परुषक तथा
श्वसाना तथा फालसाके रसेन वा रसथी रससे,
त्रिविधान्मकान् शुद्ध शुद्ध विविध प्रकारके, तर्पणान्
तर्पण करनेवाले, यूषान् यूषे। यूष,
रसान् च अने भासरसने। और मासरसोकी कल्पयेत्
कल्पना करे ॥ १४० ॥

140. Various demulcent drinks
gruels and meat juices may be prepared
out of the juices of grapes, emblic
myrobalan, dates and sweet falsah

आमाशयस्थमुत्क्रिष्टं कफपित्तं जदात्यये ।

विज्ञाय बहुदोषस्य दह्यमानस्य तृष्यतः ॥ १४१ ॥

मद्यं द्राक्षारसं तोयं दत्त्वा तर्पणमेव वा ।

निःशेषं वामयेच्छीघ्रमेवं रोगाद्विमुच्यते ॥ १४२ ॥

मदात्यये मदात्ययमा मदात्ययमे, बहुदोषस्य अहु
दोषयुक्त बहु दोषयुक्त, दह्यमानस्य अणता दाह, तृष्यत
अने तरस्या रोगीना और प्यासवाले रोगीके, आमा-

शयस्थम् आमाशयस्थ आमाशयमे स्थित, कफपित्तं
उत्क्रिष्टं कफपित्तको, उत्क्रिष्टम् उत्क्रिष्ट अथवा उत्क्रिष्ट
हुआ, विज्ञाय ज्ञानीने जानकर, मद्यम् मद्य मद्य, द्राक्षा-
रसम् द्राक्षने। रस द्राक्षका रस, तोयम् पाणी पानी,
तर्पणम् एव वा के तर्पण या तर्पण, दत्त्वा पाठने
पिलाकर, शीघ्रम् शीघ्रम् शीघ्र ही, निःशेषम् निःशेष
सम्पूर्ण, वामयेत् उलटी करावी वमन कराना चाहिए,
एवम् आ प्रमाणे करनाथी इस प्रकार करनेसे, रोगात्
मनुष्य रोगथी मनुष्य रोगसे, विमुच्यते मुक्त थाय छे
मुक्त हो जाता है ॥ १४१-१४२ ॥

141-142 Finding that the kapha
and the pitta are in a provoked
condition in the stomach of the alco-
holic patient and that he is afflicted
with thirst and burning due to
excessive morbidity, the physician
should first give him wine, grape
juice, water or a demulcent drink
and then immediately administer
emesis so as not to allow any residue
to remain in the stomach In this way
the patient gets quickly cured of his
condition

काले पुनस्तर्पणाद्यं क्रमं कुर्यात् प्रकाङ्क्षिते ।

तेनाग्निर्दीप्यते तस्य दोषशेषान्नपाचकः ॥ १४३ ॥

प्रकाङ्क्षिते भूष लागता भूष लगने पर, काले
यथाकाल योग्य कालमें, पुन करीथी फिरसे,
तर्पणाद्यम् तर्पणादि तर्पणादि, क्रमम् क्रम क्रम, कुर्यात्
करे, तेन तेनाथी उससे, तस्य तेने। उसके,
दोषशेष- दोषशेष अवशिष्ट दोष, अन्नपाचकः अने अन्नने
पचावना और अन्नको पचानेवाली, अग्नि अग्नि अग्नि,
दीप्यते दीप्त थाय छे दीप्त होती है ॥ १४३ ॥

143. When he desires food, he
should be given demulcent drink and

treated systematically with the rehabilitation procedure As a result, his gastric fire gets enkindled and digests the residual fraction of morbidity as also the food.

कासे सरक्तनिष्ठीवे पार्श्वस्तनरुजासु च ।
तृष्यते सविदाहे च सोत्क्लेशे हृदयोरसि ॥१४४॥
गुडूचीभद्रमुस्तानां पटोलस्याथवा भिषक् ।
रसं सनागरं दद्यात् तित्तिरिप्रतिभोजनम् ॥१४५॥

कासे उधरस सांसी, सरक्तनिष्ठीवे रक्तयुक्त थूक रक्तयुक्त थूक, पार्श्व- पड्मां पार्श्व, स्तन- अने स्तनभां और स्तनमें, रुजासु च पीडा वेदना, तृष्यते तरस प्यास, सविदाहे विदाह विदाह, हृदय- तथा हृदय एव हृदय, उरसि अने छातीना और छातीके, सोत्क्लेशे उत्क्लेशभा उत्क्लेशमें, भिषक् वैद्य वैद्य, सनागरम् सूठ- युक्त सौंठयुक्त, गुडूची- गुणैः गिलोय, भद्रमुस्तानाम् अने नागरमोथने और नागरमोथका, अथवा अथवा अथवा, पटोलस्य परवणना पत्रने परवलके पत्रोंका, रसम् रस रस, दद्यात् देवे देवे, तित्तिरिप्रतिभोजनम् औषध पथी गया पछी रोगीके तेतरना भांसरस साथे शालि वगेरेतुं अन्न भावु ओष्ठके औषधके जीर्ण होने पर रोगीको तीतरके भांसरसके साथ शालि आदिका भोजन करना चाहिए ॥ १४४-१४५ ॥

144-145 In conditions of cough, spitting of sputum mixed with blood, pleurodynia, mammary pain, thirst, mis digestion, agitation in the stomach and chest, the physician should give soup of guduch, large variety of nut grass, or snake-gourd mixed with dry ginger followed by a diet of partridge-flesh

तृष्यते चातिबलवद्वातपित्ते समुद्धते ।
दद्याद् द्राक्षारसं पातुं शीतं दोषानुलोमनम् ॥१४६॥

१४६ तित्तिरिप्रतिभोजनम्-नैचिरे प्रतिभोजनम् (ध)

अतिबलवद्- अतिभोजनान् अतिबलवान्, वातपित्ते वातपित्त नानपित्त, समुद्धते तीव्र थता तीव्र होने पर, तृष्यते च तरस्याने प्यासीको, दोष- दोषानु दोषका, अनुलोमनम् अनुलोमन करनेवाला, शीतम् शीतल शीतल, द्राक्षारसम् द्राक्षने रस अगूरका रस, पातुम् पीवाने पीनेको, दद्यात् आपवे देवे ॥ १४६ ॥

146 If the patient is afflicted with great thirst owing to excessive provocation of vata and pitta, he may be given grape-juice to drink, as it is cooling and a regulator of the humors

जीर्णे समधुराम्लेन छागमांसरसेन तम् ।
भोजनं भोजयेन्मद्यमनुतर्षं च पाययेत् ॥१४७॥
अनुतर्षस्य मात्रा सा यथा नो दूष्यते मनः ।

जीर्णे पय्या पछी जीर्ण हो जाने पर समधुर- मधुर मधुर, अम्लेन अने अम्लयुक्त और अम्लयुक्त, छाग- भक्षराना बकरेके, मांसरसेन भांसरसधी मांस- रससे तम् तेने उसको, भोजनम् भोजन भोजन, भोजयेत् भोजावु खिलावे, अनुतर्षम् च अने भोजन वधते तरस लागतां और भोजनके समय प्यास लगने पर, मद्यम् मद्य मद्य, पाययेत् पावु पिलावे यथा जेनाथी जिससे, मनः मन मन, नो दूष्यते दूषित न थाय दूषित न हो, सा ते वह, अनुतर्षस्य अनुतर्षनी अनुतर्षकी, मात्रा मात्रा छे मात्रा है ॥ १४७ ॥

147-147½ When this potion has been digested he should be fed with a diet of the meat-juice of the goat mixed with sweet and sour things and when thirsty, wine should be given as post prandial potion. That is the proper dose for the post-prandial potion which does not adversely affect the mind

१४७ पाययेत्-दापयेत् (ध.)

१४७ दूष्यते-हृन्यते (ड त ध ध फ)

१४७ -नोदूष्यते (ध)

तृष्यते मद्यमल्पात् प्रदेयं स्याद्बहुदकम् ॥१४८॥
तृष्णा येनोपशाम्येत मदं येन च नाप्नुयात् ।

तृष्यते तस्मात् दागता प्यास लगने पर, बहुदकम्
अधु पाणी भेजवेध अधिक पानी मिलाकर, अल्पाल्पम्
थोडु थोडु थोडा थोडा, मद्यम् मद्य मद्य, प्रदेयम् स्यात्
आपु देना चाहिए, येन जेना वडे जिससे, तृष्णा
तृषा प्यास उपशाम्येत शान्त थाय गान्त हो, येन च
अने जेना वडे और जिससे, मदम् मद्य मद न नाप्नुयात्
थडे नहि न चडे ॥ १४८ ॥

148-148½ When thirsty, he should
be given wine frequently and in small
quantities diluted liberally with water
so as to quench his thirst and also
avoid intoxication

परुषकाणां पीलूनां रसं जीतमथापि वा ॥१४९॥
पर्णिनीनां चतसृणां पिवेद्वा शिशिरं जलम् ।
मुस्तदाडिमलाजानां तृष्णाघ्नं वा पिवेद्रसम् ॥१५०॥

परुषकाणाम् क्षुद्रसानो फालसाका, अथ अपि वा
अथवा अथवा, पीलूनाम् पीलुने पीलुका, शीतम् शीतल
शीतल, रसम् रस रस, चतसृणाम् अथवा चारे या चारों,
पर्णिनीनाम् पर्णिनीनु पर्णिनियोका, शिशिरम् शीतल
शीतल, जलम् वा जल जल, पिवेद्वा पीवुं पिये, मुस्त-
अथवा मुस्त अथवा मुस्त, दाडिम- दाडिम अनार,
लाजानाम् अने दाजने और लाजाओका, तृष्णाघ्नम्
तृषा मटाडनार तृष्णानाशक, रसम् वा रस रस, पिवेद्वा
पीवे पिये ॥ १४९-१५० ॥

149-150 The patient may drink
the cold infusion of sweet falsah
or tooth-brush tree water, or the cool
decoction of the tetrad of leafy drugs,
(ticktrefoil, painted leaved uraria, wild

green gram, wild black gram) or the
adipsous juice of nut-grass, pomegra-
nate and roasted paddy

पञ्चाम्लकयोगः—

कोलदाडिमवृक्षाम्लचुकीकाचुक्रिकारसः ।

पञ्चाम्लको सुखालेपः सद्यस्तृष्णां नियच्छति ॥१५१॥

कोल- कोर वेर, दाडिम- दाडिम अनार, वृक्षाम्ल-
वृक्षाम्ल, चुकीका- चागेरी चागेरी चुक्रिका-
तथा थूडाने और चुकाकी भाजीका, रस रस रस,
पञ्चाम्लक ओ पञ्चाम्लके इन पाचों अम्लोंका, सुख-
मुष् पर डरेथे मुख पर किया हुआ, आलेप देप
लेप, सद्यः शीघ्र शीघ्र, तृष्णाम् तृष्णाने तृष्णाको,
नियच्छति शान्त डरे छे शान्त करता है ॥ १५१ ॥

151 The juice of the sour pentad
viz, jujube, pomegranate, kokam butter,
yellow wood sorrel and country sorrel,
used as a mouth-paint, immediately
quenches the thirst.

शीतला बाह्योपचाराः—

शीतलान्यन्नपानानि जीतशय्यासनानि च ।

शीतवातजलस्पर्शाः शीतान्युपवनानि च ॥१५२॥

क्षौमपद्मोत्पलानां च मणीनां मौक्तिकस्य च ।

चन्दनोदकगीतानां स्पर्शाश्चन्द्रांशुशीतलाः ॥१५३॥

हेमराजतकास्यानां पात्राणां शीतवारिभिः ।

पूर्णानां हिमपूर्णानां दृतीनां पवनाहताः ॥१५४॥

संस्पर्शाश्चन्द्रनार्द्राणां नारीणां च समारुताः ।

चन्दनानां च सुखानां शस्ताः पित्तमदात्यये ॥१५५॥

शीतवीर्यं यदन्यच्च तत् सर्वं विनियोजयेत् ।

१५२ शीतशय्यासनानि च—शीनानि सदनानि च (ब फ)

१५३ शीताना—सिक्ताना (घ)

१५४ संस्पर्शाश्चन्द्रनार्द्राणां

नारीणां च समारुताः ।

चन्दनानां च सुखानां

शस्ताः पित्तमदात्यये ॥

संस्पर्शाश्चन्द्रनार्द्राणां
स्त्रीणां पित्तमदात्यये (ब)

१४९ शीतमथापि वा—शीतमथाम्बु वा (घ ध फ)

१५० शिशिर—शीतल (फ)

,, जलम्—रसम् (ब)

,, मुस्तदाडिमलाजाना—मुस्तदाडिमलाजाना (घ)

શીતલાનિ શીતળ શીતલ, અન્નપાનાનિ અન્નપાન
 અન્નપાન, શીત- શીતળ શીતલ, શય્યા- શયન વિછોના,
 આસનાનિ ચ તથા આસન ઓર આસન, શીત- શીતળ
 શીતલ, વાત- વાયુ વાયુ, જલ- અને જળનો ઓર
 જલકા, સ્પર્શાઃ સ્પર્શ સ્પર્શ, શીતાનિ શીતળ શીતલ,
 ઉપવનાનિ ચ ઉપવનો ઉપવન, ચન્દન- ચન્દનના
 ચન્દનકે, ઠંદક- જળથી જલસે, શીતાનામ્ શીતળ
 શીતલ, ક્ષૌમ- ક્ષૌમ વસ્ત્ર ક્ષૌમ વસ્ત્ર, પદ્મ- કમળ
 કમલ, ઉત્પલાનામ્ ચ નીલકમળ નીલોફર, મણીનામ્
 મણિ મણિ, મૌક્તિકન્ય ચ અને મોતીના ઓર મોતીયોંકે,
 ચન્દ્ર- ચન્દ્રના ચન્દ્રકી, અશુ- કિરણ જેવા કિરણો જેસે,
 શીતલા શીતળ શીતલ સ્પર્શાઃ સ્પર્શ સ્પર્શ, શીત-
 ઠંડા શીતલ, વારિનિ જળથી જલસે, પૂર્ણાનામ્ ભરેલી ભરે
 હુણ, હેમ- સોના સોને, રાજત- ચાંદી ચાંદી, કાંસ્યાનામ્
 અને કાંસાના ઓર કાંસેકે, પાત્રાનામ્ વાસણે પાત્રોંકા,
 હિમ- તેમજ બરફ એવ વરફસે, પૂર્ણાનામ્ ભરેલી ભરી,
 દત્તીનામ્ મશકોના સ્પર્શ મશકોંકે સ્પર્શ, પવન- પવનના
 વાયુકા, આહતાઃ આઘાતવાળા આઘાતવાળે, સમા-
 રુતા તેમજ વાયુવાળા એવ વાયુયુક્ત, ચન્દન- ચન્દનથી
 ચન્દનકે ચાલેપનેચે, આર્દ્રાનામ્ ભીની આર્દ્ર નારીણામ્
 ચ શ્રીશ્રીના કિયોંકે, મુખ્યાનામ્ તથા મુખ્ય ભતના
 ઓર મુખ્ય જાતિકે, ચન્દનાનામ્ ચ ચન્દનોના ચન્દનોંકે,
 સંસ્પર્શાઃ સ્પર્શ સ્પર્શ, પિત્ત- પિત્તજન્ય પિત્તજન્ય,
 મદાત્મયે મદાત્મયમ્ મદાત્મયમે, શસ્તાઃ પ્રશસ્ત છે
 પ્રશસ્ત હૈ, યત્ અને જે ઓર જો. અન્યત્ ચ બીજુ
 કંઈ કુછ અન્ય, શીતવીર્યમ્ શીતવીર્ય હેય શીતવીર્ય
 હો, તત્ તે રસ, સર્વમ્ બધુ સર્વકા, વિનિયોજયેત
 યેજ્યુ પ્રયોગ કરે ॥ ૧૫૨ ૧૫૫૩ ॥

152-155½. Cooling eats and drinks,
 cool beds and seats, the touch of cool
 breezes and waters, cool gardens, the
 contact of silken garments, sacred
 lotuses, water lilies and precious stones
 and pearls sprinkled over with sandal-
 scented water cool as the light of
 the moon, the touch of vessels of gold,
 silver and bronze filled with cool

water and of skin bags filled with ice
 and exposed to draughts of breeze, the
 contact of women smeared with sandal
 paste and of the breeze heavy with
 the scent of the best varieties of
 sandal, these are recommended in
 alcoholism of the pitta type. The
 physician may make use of whatever
 other things there are which have a
 cooling potency.

કુમુદોત્પલપત્રાણાં સિક્તાનાં ચન્દનામ્બુના ॥૧૫૬॥
 હિતા સ્પર્શા મનોજ્ઞાનાં દાહે મધસમુત્થિતે ।

મધસમુત્થિતે મધજન્ય મધજન્ય, દાહે દાહમાં
 દાહમેં, ચન્દન- ચન્દનના ચન્દનકે અમ્બુના જળથી જલસે,
 સિક્તાનામ્ ઇટકારેલ સીંચે ગયે, કુમુદ- કુમુદ કુમુદ,
 ઉત્પલ તથા નીલકમળના ઓર નીલોફરકે, પત્રાણામ્
 પાનના પત્તોંકે, સ્પર્શાઃ સ્પર્શ સ્પર્શ, હિતા દિતકર છે
 હિતકર હૈ ॥ ૧૫૬૩ ॥

156-156½. In burning due to ex-
 cessive drinking, the touch of the petals
 of white lily and night flowering
 lotus wetted with sandal water, as also
 the touch of pleasing objects is
 beneficial

કથાશ્ચ ચિવિધાઃ શસ્તાઃ શબ્દાશ્ચ શિખિનાં શિવાઃ ॥
 તોયદાનાં ચ શબ્દા હિ શમયન્તિ મદાત્મયમ્ ।

ચિવિધાઃ જુદી જુદી વિવિધ, શસ્તા પ્રશસ્ત
 પ્રશસ્ત કથા, ચ કથાઓ કથાઈ, શિખિનામ્ મોરના
 મોરકે, શિવાઃ કદ્યાલુકારી કલ્યાણકારક, શબ્દા. ચ
 શબ્દ શબ્દ તોયદાનામ્ અને વાદળાના ઓર વાદલોંકી,
 શબ્દા ચ અવાજ અવાજ, મદાત્મયમ્ મદાત્મયને
 મદાત્મયકો, શમયન્તિ શાંત કરે છે શાન્ત કરતી
 હૈ ॥ ૧૫૭૩ ॥

૧૫૭ શસ્તા શીત (ધ)

—ચિત્રા (વ)

૧૫૭૩. શબ્દા દિ-સશબ્દા (ધ)

157-157½. The narration of wonderful stories, the pleasant crier of the peacock and the rumbling of thunder alleviate the effects of intoxication

जलयन्त्राभिवर्षीणि वातयन्त्रवहानि च ॥१५८॥
कल्पनीयानि भिषजा दाहे धारागृहाणि च ।

भिषजा वैद्ये वैद्यको, दाहे दाहभा दाहमें, जलयन्त्र-
जलयन्त्रथी जलयन्त्रसे, अभिवर्षीणि वर्षा करनेवाले, वातयन्त्रवहानि च अने वातवाहक यन्त्रोथी युक्त और वायुको वहानेवाले यन्त्रोंसे युक्त, धारागृहाणि च धारागृहोन्नी धारागृहोंका, कल्पनीयानि योजना करनेवाले जोधोथे प्रबन्ध करना चाहिए ॥ १५८ ॥

158-158½. Various devices of showering water and blowing breezes and rooms equipped with cascades, should be devised by the physician for the cure of burning due to alcoholism.

फलिनीसेव्यलोध्राम्बुहेमपत्रं कुटञ्जटम् ॥१५९॥
कालीयकरसोपेत दाहे शस्तं प्रलेपनम् ।

फलिनी- धुई ला प्रियङ्गु, सेव्य- सुगंधी बाणो। सुगन्ध-
वाला, लोध्र लोध्र लोध्र, अम्बु- सुगंधी बाणो। सुगन्ध-
वाला, हेम- लाध नागकेसर रक्त नागकेसर, पत्रम्
तेजपत्र तेजपात, कुटञ्जटम् अने केवडी मोथ ओओ।ने।
और केवटी मोथ इनका, कालीयक- पीला अदनना पीले
चन्दनके, रस- रसथी रससे, उपेतम् युक्त युक्त, प्रलेपनम्
लेप लेप, दाहे दाहभा दाहमें, शस्तम् प्रशस्त छे
प्रशस्त है ॥ १५९ ॥

159-159½. Painting the body with perfumed cherry, cuscus grass, lodh, fragrant sticky mallow, fragrant poon, cinnamon leaves and nut-grass mixed with decoction of sandal is recommended in burning

बदरीपल्लवोत्थश्च तथैवारिष्टकोद्भवः ॥१६०॥
फेनिलायाश्च यः फेनस्तैर्दाहे लेपनं शुभम् ।

दाहे दाहभा दाहमें, बदरी- ओरडीना बेरीके,
पल्लवोत्थ- च पाननु पत्तेका, तथा एव अरिष्टकोद्भव-
दीमजना पाननु नीमके पत्तेका, फेनिलाया च तेमज
अरीकानु एवं रीठेका, य- जे जो, फेनः झीझु छे फेन है,
तैः तेनाथी उनसे लेपनम् लेप करनेवाले लेप करना,
शुभम् शुभकारक छे शुभकारक है ॥ १६० ॥

160-160½. An application with the lather of jujube sprouts, neem and soap-nut is beneficial in burning.

सुरा समण्डा दध्यम्लं मातुलुङ्गरसो मधु ॥१६१॥
सेके प्रदेहे शस्यन्ते दाहघ्नाः साम्लकाजिकाः ।

दाहघ्ना दाहनाशक दाहनाशक, साम्लकाजिका
भाटी डाँठसहित खट्टी काजीयुक्त, समण्डा म-
युक्त मण्डयुक्त, सुरा सुग सुरा, दध्यम्लम् भाटु' दही
मट्टी दही, मातुलुङ्ग- अकोतगने। चिकोत्राका, रसः रस
रस, मधु अने मध नीर मधु सेके सेक परिषेक, प्रदेहे
अने प्रदेहभा और प्रदेहमें, शस्यन्ते प्रशस्त छे प्रशस्त
है ॥ १६१ ॥

161-161½. Sura wine, supernatant part of sura wine, sour curds, pomello juice and honey along with sour congee are curative of burning and are recommended as affusion and application

परिषेकावगाहेषु व्यञ्जनानां च सेवने ॥१६२॥
शस्यते शिशिरं तोयं दाहवृष्णाप्रशान्तये ।

परिषेक परिषेकन परिषेकन अवगाहेषु अवगाहन
अवगाहन, व्यञ्जनानां च अने व्यञ्जनेना और
व्यञ्जनोंके सेवने सेवनभा सेवनमे, दाह- तथा दाह
तथा दाह, वृष्णा- अने तरसनी और प्यासको, प्रशान्तये
शान्त भाटे शान्त करनेमें, शिशिरम् शीतल गीतर,
तोयम् जल, शस्यते प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥ १६२ ॥

162-162½. Cold water is recommended for use as affusion, immersion and

for wetting the fans to allay burning and thirst.

मात्राकालप्रयुक्तेन कर्मणाऽनेन शाम्यति ॥१६३॥
धीमतो वैद्यवश्यस्य ग्रीध्रं पित्तमदात्ययः ।

मात्रा- योग्य मात्रा योग्य मात्रा, काल-तथा योग्य
कालमा और योग्यकालमें, प्रयुक्तेन प्रयोज्य प्रयुक्त,
अनेन आ इस, कर्मणा उभय कर्मसे, धीमतः
बुद्धिमान बुद्धिमान, वैद्यवश्यस्य तथा वैद्यवश्य मनुष्यने।
तथा वैद्यवश्य मनुष्यका, पित्तमदात्यय पित्तमदात्यय
पित्तमदात्यय, ग्रीध्र शीघ्र शीघ्र, शाम्यति शान्त
थाय छे शान्त होता है ॥ १६३॥

163-163½. If these procedures are administered in proper dose and in proper time, alcoholism of the pitta type gets allayed quickly if the patient strictly carries out the instructions of the physician.

कफमदात्ययस्य चिकित्सा—

उल्लेखनोपवासाभ्यां जयेत् कफमदात्ययम् ॥१६४॥
तृण्यते सलिलं चास्मै दद्याद्भीवेरसाधितम् ।
बलया पृश्निपर्ण्या वा कण्टकार्याऽथवा शृतम् ॥१६५॥
सनागराभिः सर्वाभिर्जलं वा शृतशीतलम् ।
दुःस्पर्शेन समुस्तेन मुस्तपर्पटकेन वा ॥१६६॥
जलं मुस्तैः शृतं वाऽपि दद्याद्दोषविपाचनम् ।

उल्लेखन- वमन वमन, उपवासाभ्याम् अने उप-
वासानी और उपवाससे, कफमदात्ययम् उभयमदात्ययने
कफमदात्ययको, जयेत् अतवे जीते। तृण्यते तरभ्याने
प्यास लगने पर, अस्मै तेने उसको हीवेर- सुगन्धी
वाणीथी सुगन्धबालासे, साधितम् सिद्ध करेद सिद्ध किना,
बलया अथवा बलासे, पृश्निपर्ण्या वा अथवा पृश्नि-
पर्णीथी अथवा पृश्निपर्णीसे अथवा अथवा अथवा,
कण्टकार्या भेरी बेरी गण्डीथी कटेरीसे, शृतम् पकावेद

१६३ मात्राकालप्रयुक्तेन कर्मणाऽनेन शाम्यति-कर्मणानेन सिद्धेन

विकार उपशाम्यति (घ फ)

१६६. दुःस्पर्शेन समुस्तेन-दुःस्पर्शितेन मुस्तेन (द.)

पकाया, सलिलम् पाणी जल, दद्यात् देव देवे, सना-
गराभिः अथवा सुंठसहित अथवा सौंठसहित, सर्वाभि
आ अथवा इन सबसे, शृत- पकावेद पकाया, शीत-
लम् अने ठंडु करेदुं और शीतल किया, जलम् वा
जल, समुस्तेन अथवा मोथसहित अथवा मोथा-
सहित, दुःस्पर्शेन अथवा यवासा, मुस्त- मोथ और
मोथा, पर्पटकेन वा तथा पित्तपापडा और पित्तपापडा,
मुस्तैः वा अपि अथवा केवल मोथानी या केवल
मोथसे, शृतम् उकावेदु साधित, दोष- दोषको,
विपाचनम् पाचन करेना पकानेवाला, जलम् जल,
दद्यात् देव देवे ॥ १६४-१६६॥

164 166½. Alcoholism of the kapha type should be cured by means of emesis and fasting. When thirsty, the patient should be given water boiled with fragrant sticky mallow or with heart-leaved sida or painted leaved uraria or yellow-berried nightshade or water boiled with all these together and dry ginger, and cooled, or the physician may give water boiled with cretan prickly clover and nut-grass, or with nut-grass and trailing rungia or water boiled with nut-grass only, as each of these causes the digestion of the morbid humor.

एतदेव च पानीयं सर्वत्रापि मदात्यये ॥१६७॥
निरत्ययं पीयमानं पिपासाज्वरनाशनम् ।
निराम काह्नितं काले सक्षौद्रं पाययेत्तु तम् ॥१६८॥
शार्करं मधु वा जीर्णपरिष्टं सीधुमेव वा ।
रुक्षतर्पणसंयुक्तं यवानीनागरान्वितम् ॥१६९॥

१६८ सक्षौद्र पाययेत्तु तम्-पाययेद्बहुमाक्षिकम् (क घ ष)

१६९. मधु वा-माधु (घ)

रुक्षतर्पणसंयुक्तं यवानीनागरान्वितम्-रुक्ष तर्पणसंयुक्तं यवान्ना वा प्रदापयेत् (घ)

यवानी-यमानी (द)

नागरान्वितम्-वा प्रदापयेत् (द.)

सर्वत्र अपि अधाये सभी प्रकारके, मदास्यये भक्ष्ययमा मदास्ययमे, निरस्ययम् हानि पगरनु हानि-रहित, पीयमानम् पीवातुं पान कराया हुआ, एतत् आ यह, एव च न ही, पानीयम् पाणी जल, पिपासा-तरस प्यास, उवर- अने नवरने और उवरका, नाशनम् नाश करे छे नाशक है, निरामम् आमदोषरहित, तम् तेने उसको, काङ्क्षितम् भूष आगे भक्षकी इच्छा होने पर, काले यथासमय योग्य समयमें, सक्षौद्रम् मधुयुक्त मधुयुक्त, रुक्ष- रक्ष रुक्ष, तर्पण- तर्पणी तर्पणसे, संयुक्तम् युक्त मिला, यवानी-यवानी यवानी, नागर- अने सूठ्ठी और सोंठसे, अन्वितम् युक्त युक्त, शार्करम् शार्कर शार्कर, मधु मधु मधु, जीर्णम् नूने पुराना, अरिष्टम् वा अरिष्ट अरिष्ट, सीधुम् एव वा अथवा सीधु या सीधु, पाययेत् पावे पिलावे ॥ १६७-१६९ ॥

167-169. The same is recommended as potion in every kind of alcoholism. This is harmless as a drink and is curative of thirst and fever. Sugar wine, honey wine, old medicated wine or sidhu wine, mixed with honey and un-unctuous and demulcent articles added with the pulvis of bishop's weed and dry ginger, may be given to the patient to drink when the chyme is digested and he feels thirsty.

यावगौधूमिकं चात्रं रुक्षयूषेण भोजयेत् ।
कुलत्थानां सुशुष्काणां मूलकानां रसेन वा ॥ १७० ॥
तनुनाऽल्पेन लघुना कटुम्लेनाल्पसर्पिषा ।

याव- जब जौ, गौधूमिकम् अने थुने ना और गेहूंका, अन्नम् च भोजन भोजन, कुलत्थानाम् कुलथीना कुलथीके, सुशुष्काणाम् अथवा सारी पेठे सूखायेद या अच्छी तरह सूखी, मूलकानाम् वा भूणाना मूलीके, तनुना पातणा पतले, अल्पेन थोड़ा थोड़े, लघुना छोट्टा हलके, कटु- कटु कटु, अम्लेन अम्ल अम्ल, अन्न- थोड़ा थोड़े, सर्पिषा बीवाणा बी मिलाये हुए,

रुक्ष- रक्ष रुक्ष, यूषेण यूप साथे यूपके साथ, रसेन वा अथवा रस साथे या रसके साथ, भोजयेत् भोजये भोजये खिलावे ॥ १७० ॥

170-170½ He should be given a diet of barley and wheat with un-unctuous soups of horsegram or of dried raddish. This soup should be cooked thin and given in small quantity. It should be made light and mixed with articles which are pungent and acid in taste and also with slight quantity of ghee.

पटालयूषमम्लं वा यूषमामलकस्य वा ॥ १७१ ॥
प्रभूतकटुसंयुक्तं सयवान्नं प्रदापयेत् ।
व्योषयूषमथाम्लं वा यूषं वा साम्लवेतसम् ॥ १७२ ॥
छागमांसरसं रुक्षमम्लं वा जाङ्गलं रसम् ।

प्रभूत- पुष्कल बहुत, कटु- कटु कटु, व्योषे, संयुक्तम् युक्त युक्त अम्लम् आटे खट्टा, पटोल- पर- वणने परवल्लोका, यूषम् वा यूप यूप, आमलकस्य के आमलाने या आवलेका, यूषम् वा यूप यूप, सयवा-न्नम् नूननां अन्नो साथे जौके अन्नके साथ, प्रदापयेत् आपवे देवे, अथवा अथवा अथवा, अम्लम् अम्ल अम्ल, व्योष- त्रिकटुने त्रिकटुका, यूषम् यूप यूप, साम्ल-वेतसम् के अम्लवेतसयुक्त या अम्लवेतसयुक्त, यूषम् वा यूप यूप, रुक्षम् अथवा रक्ष अथवा रुक्ष, अम्लम् अने अम्ल और अम्ल, छाग- अकराने वकरेका, मांसा-रसम् वा मांसरस मांसरस, जाङ्गलम् वा के जंगल प्राणीने या जंगल जीवोका, रसम् मांसरस देवे ॥ १७१ १७२ ॥

171-172½. He should be fed on a diet of barley along with sour soup of snake-gourd or the soup of emblic myrobalan mixed profusely with pun- gent articles. He may also be given the sour soup of the three spices or

१७२. यूप वा-सिद्ध वा (क. व. व.)

of Amlavetasa or meat juice of the goat prepared with sour articles and without unctuous substance or the meat-juice of jangala creatures in the same way

स्थाल्यां वाऽथ कपाले वा भृष्टं निर्द्रववर्तितम् १७३
कटुमल्लवणं मांसं भक्षयन् वृणुयान्मधु ।

स्थाल्याम् वा कडाईमां कड़ाही, कपाले वा अथवा भाटीना कपाईमां या मिट्टीके कपालमें, निर्द्रववर्तितम् द्रव विनातु अर्थात् सुधी द्रवरहित होने तक, भृष्टम् शेकेलु भूना हुआ, कटु- कटु कटु, अम्ल- अम्ल अम्ल, लवणम् अने लवणुवाणुं और नमकीन, मांसम् मांस मांस, भक्षयन् आधीसे सेवन करके, मधु मधु मधु, वृणुयात् पीवे। पीवे ॥ १७३ ॥

173-173½. Meat should be roasted in a dish or an earthen pan till it is completely dry and then pungent, sour and salt articles should be added; the patient should take honey-wine while eating them.

व्यक्तमारीचकं मांसं मातुलुङ्गरसान्वितम् ॥१७४॥

प्रभूतकटुसंयुक्तं यवानीनागरान्वितम् ।

भृष्टं दाडिमसाराम्लमुष्णपूपोपवेष्टितम् ॥१७५॥

यथाग्निं भक्षयेत् काले प्रभूतार्द्रकपेशिकम् ।

पिबेच्च निगदं मधं कफप्राये मदात्यये ॥१७६॥

व्यक्त- व्यक्त व्यक्त, मारीचकम् भरीना स्वाद- वाणुं मरिचके स्वादवाला, मातुलुङ्ग- थोडातराना चिको त्राका, रस- रसथी रस, अन्वितम् युक्त मिलाया हुआ, प्रभूत- बहुत आते, कटु- तीव्र तीव्र तीव्र प्रत्यसे, संयुक्तम् युक्त युक्त, यवानी- यवानी यवानी, नागर- तेमन् सुधी एवं, सोंठसे, अन्वितम् युक्त युक्त, भृष्टम् शेकेलु भूना हुआ, दाडिमसाराम्लम् दाडिमना रसथी आहु अनाके रससे खड़ा, उष्ण- गरम उष्ण पूष-

पूपमां पूषमें, उपवेष्टितम् ठंडाथी लपेटा हुआ, प्रभूत- बहुतसे, आर्द्रक- आहुना आर्द्रकके, पेशिकम् टुकड़ावाणुं मांस टुकड़ोंसे मिला हुआ मांस, काले यथाकाल योग्य समयमें, यथाग्निं अग्नि प्रमाणे अग्निके अनुसार, भक्षयेत् आपु खावे, कफप्राये अने कफप्रधान और कफप्रधान, मदात्यये च मदात्ययमां मदात्ययमें, निगदम् निर्दोष निर्दोष, मधम् मध मध, पिबेत् पीवुं पीवे ॥ १७४-१७६ ॥

174-176. In alcoholism of the kapha type, the patient should eat, according to the strength of his gastric fire, at proper meal-time, meat copiously flavoured with black pepper and mixed with juice of pomello and large measure of pungent articles as well as with bishop's weed and dry ginger, and acidified with the juice of pomegranate and mixed copiously with pieces of green ginger and rolled up in a hot pancake, he should then take a draught of wholesome wine

सौवर्चलमजाजी च वृक्षाम्लं साम्लवेतसम्

त्वगेलापरिचार्धांशं शर्कराभागयोजितम् ॥१७७॥

एतल्लवणमष्टाङ्गमग्निसंदीपनं परम् ।

मदात्यये कफप्राये दद्यात् स्रोतोविशोधनम् ॥१७८॥

सौवर्चलम् संध्या सौचलनम्, अजाजी ७३ जीरा, साम्लवेतम् अम्लवेतससहित अम्लवेतससहित, वृक्षाम्लम् डोडम वृक्षाम्ल त्वक्- त्वक् दालचीनी, एला- ओलथी इलायची, मरिच- भरी मरिच, अर्धांशम् दरेड अर्धांशम् प्रत्येक आधाभाग, शर्करा साकर चीनी, भाग- ओडभाग एकभाग योजितम् थोडासे मिलाया हुआ, परम् श्रेष्ठ श्रेष्ठ, अग्निसंदीपनम् अग्निदीपक अग्निदीपक स्रोतोविशोधनम् अने स्रोतोविशोधन करनेपर और स्रोतोका विशोधक, एतत् आ यह, अष्टाङ्गम् अष्टाङ्ग अष्टाङ्ग, लवणम् लवण लवण, कफप्राये कफप्रधान

१७३. निर्द्रववर्तितम्-नीरवर्तितम् (व. ब. घ. फ.)

१७५. प्रभूतकटुसंयुक्तं यवानी-प्रबलकटुसंयुक्तं यवानी (व.)

कफप्रधान, मदात्यये मदात्ययम्। मदात्यये, दद्यात्
देवुं देवे ॥ १७७ १७८ ॥

177-178 Take sanchal salt, cumin seeds, kokam butter and Amlavrtasa one part each, cinnamon, cardamom and black pepper 1/2 part each and mix with one part of sugar. This salt preparation containing eight ingredients (Ashtanga salt) is an excellent promoter of the gastric fire and should be given in alcoholism of the kapha type, for cleansing the body-channels.

एतदेव पुनर्युक्त्या मधुराम्लैर्द्रवीकृतम् ।
गोधूमान्नयवान्नानां मांसानां चातिरोचनम् ॥१७९॥

पुन १७९ फि, युक्त्या युक्तिपूर्वक युक्तिपूर्वक,
मधुर- मधुर मधुर अम्लैः अने अम्ल द्रव्येभ्यः और
अम्ल द्रव्योसे, द्रवीकृतम् ५१ उरेलु द्रवरूप बनाया
गया, एतत् एव आ ७ अष्टांग लवणु यही अष्टांग
लवण, गोधूमान्न- धुतिनां भोजन गोहूके भोजन, यवा
जानाम् यवनां भोजन जीके भोजन, मांसानाम् च अने
मांसनां भोजनने और मांसके भोजनको, अतिरोचनम्
अति रुचिकर बनावे छे अति रुचिकर बनाता है ॥ १७९ ॥

179. The same Ashtanga salt duly diluted with sweet and acid juices, adds relish to articles of wheat and barley and also to meat preparations.

पेषयेत् कटुकैर्युक्ता श्वेतां बीजविवर्जिताम् ।
मृद्धीकां मातुलुङ्गस्य दाडिमस्य रसेन वा ॥१८०॥
सौवर्चलैलामरिचैरजाजीभृङ्गदीप्यकैः ।
स रागः क्षौद्रसंयुक्तः श्रेष्ठो रोचनदीपनः ॥१८१॥

बीज- भीज्यी बीजसे विवर्जिताम् रहित रहित,
कटुकैः कटु द्रव्येभ्यः कटु द्रव्योसे, युक्ताम् युक्त युक्त, श्वेताम्

१८१ स रागः क्षौद्रसंयुक्तः सनागरक्षौद्रसंयुक्तः (म.)

संक्षेप सफेद, मृद्धीकाञ्च द्राक्षने मुनक्केको मातुलुङ्गस्य
यकेतराना चिकोत्राके. दाडिमस्य वा अथवा ५३ मना
या अनारहे, रसेन रसथी रससे, सौवर्चल- सयण
सौवर्चलमक एला- औद्ययी इलायची, मरिचैः मरी
मरिच, अजाजी- ७३ जीरा, भृङ्ग तज दालचीनी, दीप्यकै
अने अम्लभासहित और अजवायनमहित, पेषयेत्
वाटवी पीसे, क्षौद्र- मधुयी मधुमे संयुक्त युक्त युक्त,
स ते वह, राग राग राग, श्रेष्ठ श्रेष्ठ श्रेष्ठ, रोचन-
रोचन रोचन, दीपनः अने दीपन छे और अग्निदीपक
है ॥ १८०-१८१ ॥

180-181 Reduce into paste, along with spices, white grapes after taking out the seeds, with the juice of pomello or of pomegranate and add sanchal salt cardamom, black pepper, cumin seeds cinnamon bark and bishop's weed, this chutney mixed with honey, serves as an excellent appetiser and promoter of the gastric fire.

मृद्धीकाया विधानेन कारयेत् कारवीमपि ।
शुक्तमत्स्यण्डिकोपेतं राग दीपनपाचनम् ॥१८२॥

मृद्धीकायाः द्राक्षना मुनक्काकी, विधानेन विधानथी
७ विधिसे ही, कारवीम नानी द्राक्षने छोटी मुनक्का,
अपि पक्षु मी, शुक्त- शुक्त शुक्त, मत्स्यण्डिका- अने
मत्स्यण्डिका (राग)थी और मत्स्यण्डिका राग)से, उपेतम्
युक्त युक्त, दीपन- दीपन दीपन, पाचनम् तथा पाचन
और पाचन रागम् राग राग, कारयेत् बनावे
बनावे ॥ १८२ ॥

182 A chutney may be prepared out of small grapes too in the same manner, this chutney, mixed with vinegar and liquid gur, acts as a digestive-stimulant and digestive

१८२ कारयेत्-कम्पयेत् (घ)

शुक्त-युक्त (ख ड.)

दीपनपाचनम्-रोचनदीपनम् (द फ-ग)

આમ્રામલકપેશીનાં રાગાન્ કુર્યાત્ પૃથક્ પૃથક્ ।
ધાન્યસૌવર્ચલાજાજીકારવીમરિચાન્વિતાન્ ॥૧૮૩॥
ગુડેન મધુયુક્તેન વ્યક્તમ્લલવણીકૃતાન્ ।
તૈરન્નં રોચતે દિગ્ધં સમ્યગ્મુક્તં ચ જીર્યતિ ॥૧૮૪॥

ધાન્ય- ધાણુ ધનિયા, સૌવર્ચલ- સંચળ સૌચલ નમક,
અજાજી બુડુ જીરાં, કારવી બોડી અબમેદ અજમોદા
મરિચ અને મરી. ઓર મરિચસે, અન્વિતાન્ યુક્ત
યુક્ત, મધુ- મધ મધુ, યુક્તેન- યુક્ત યુક્ત, ગુડેનગોળથી
યુક્ત ગુડસે મિલા, વ્યક્ત- અને તેથી સ્પષ્ટ અનુભવાતી
ઓર હસસે સ્પષ્ટ અનુભવમે આતી, અમ્લ- ખટાઈવાળા
લવણીકૃતાન્ અને લવણ બનાવેલ ઓર
નમકીન બનાવે, આમ્ર કેરી આમ, આમલક- અને આમ-
ળાના ઓર આંવલોકે, પેશીનામ્ ગર્ભભાગના ગર્ભમાગકે,
રાગાન્ રાગોને રાગોંકો, પૃથક્ પૃથક્ બુદા બુદા પૃથક્
પૃથક્, કુર્યાત્ બનાવવા બનાવે, તૈ. તેઓથી. ઉનસે,
દિગ્ધમ્ લેપેલુ લિપ્ત, અન્નમ્ અન્ન અન્ન, રોચતે રોચક
બને છે રુચિકર બનતા હૈ, મુક્તમ્ ચ અને ખાધેલુ
ઓર ખાયા હુઆ, સમ્યક્ બરાબર અઠ્છી તરહ, જીર્યતિ
પચે છે પચતા હૈ ॥ ૧૮૩-૧૮૪ ॥

183-184 Prepare separate chutneys
of mango-pulp and pulp of emblic
myrobalan, adding coriander sanchal
salt, cumin seeds, celery and black
pepper, gur and honey, and prepare
it so as to have a predominantly
sour and salt taste; food articles,
taken along with this chutney, are
relished much and are also properly
digested

૧૮૪ ગુડેન મધુયુક્તેન વ્યક્તમ્લલવણીકૃતાન્-ગુડેન મધુયુક્તેન
વ્યક્તમ્લમધુરીકૃતાન્ (ધ.)

„ વ્યક્તમ્લલવણીકૃતાન્-વ્યક્તમ્લમધુરીકૃતાન્ (ધ.)

„ „ -વ્યક્તમ્લમધુરીકૃતાન્ (ક. ર.)

„ સમ્યગ્મુક્તં ચ જીર્યતિ-યુક્તે સમ્યક્ પ્રજીર્યતિ (ધ.)

રુક્ષોષ્ણેનાન્નપાનેન સ્નાનેનાશિશિરેણ ચ ।
વ્યાયામલઙ્ઘનાભ્યાં ચ યુક્ત્યા જાગરણેન ચ ॥૧૮૫॥
કાલયુક્તેન રુક્ષેણ સ્નાનેનોદ્વર્તનેન ચ ।
પ્રાણવર્ણકરાણાં ચ પ્રઘર્ષાણાં ચ સેવયા ॥૧૮૬॥
સેવયા વસનાનાં ચ ગુરુણામગુરોરપિ ।
સંકોચોષ્ણસુખાક્ષીનામ્લઙ્ઘનાનાં ચ સેવયા ॥૧૮૭॥
સુશિક્ષિતહસ્તાનાં સ્ત્રીણાં સંવાહનેન ચ ।
મદાત્મયઃ કફપ્રાયઃ શીઘ્રમેવોપશામ્યતિ ॥૧૮૮॥

રુક્ષ રક્ષ રક્ષ, ઉષ્ણેન અને ઉષ્ણ ઓર ઉષ્ણ,
અન્નપાનેન અન્નપાનથી અન્નપાનસે, અશિશિરેણ ગરમ
ઉષ્ણ, સ્નાનેન ચ સ્નાનથી સ્નાનસે, વ્યાયામ- વ્યાયા-
મથી વ્યાયામસે, લઙ્ઘનાભ્યામ્ ચ લંઘનથી ઉપવાસસે,
યુક્ત્યા યુક્તપૂર્વક યુક્તિપૂર્વક, જાગરણેન ચ અગરણ
કરવાથી જાગરણ કરનેસે, કાલ- યોગ્ય કાલે યોગ્ય
કાલમે, યુક્તેન યોગ્યેલ પ્રયુક્ત, રુક્ષેણ રક્ષ રક્ષ,
સ્નાનેન સ્નાનથી સ્નાનસે, ઉદ્વર્તનેન ચ તથા ઉદ્વર્તનથી
તથા ઉદ્વર્તનસે, પ્રાણ પ્રાણકર પ્રાણકારક, વર્ણકરાણામ્ ચ
તેમજ વર્ણકર એવં વર્ણકારક, પ્રઘર્ષાણામ્ યૂર્ષુ આદિના
પ્રઘર્ષણોના ચૂર્ણ આદિકે પ્રઘર્ષણોંકે, સેવયા ચ સેવનથી
સેવનસે, ગુરુણામ્ બારે મારી, વસનાનામ્ વસોના
વસોંકે, અગુરો ચ અને અગરના ઓર અગરકે, અપિ
પણ મી, સેવયા સેવનથી સેવનસે, સંકોચ સંકોચથી
સંકોચસે, ઉષ્ણ- ઉષ્ણ ઉષ્ણ, સુષ્ણ- અને સુષ્ણકરક તથા
સુષ્ણવાલે, અક્ષીનામ્ અગોવાળી શરીરવાલી, અન્નનાનામ્
ઓઓના ત્રિયોંકે, સેવયા ચ સેવનથી સેવનસે, સુષ્ણ-
અને સુષ્ણકર ઓર સુષ્ણકર, શિક્ષિત- અને ક્રિયાકુશળ
ઓર શિક્ષિત, હસ્તાનામ્ હાથવાળી હાથવાલી, સ્ત્રીણામ્
ઓઓના ત્રિયોંકે, સંવાહનેન ચ સંવાહનથી
સંવાહનસે, કફપ્રાયઃ કફપ્રધાન કફપ્રધાન, મદાત્મય

૧૮૫ રુક્ષોષ્ણેનાન્નપાનેન-રુક્ષામ્લેનાન્નપાનેન (ધ ક.)

„ સ્નાનેના-મોષ્ણેના (ક.)

„ યુક્ત્યા યુક્તાભ્યામ્ (ક.)

૧૮૬ પ્રાણવર્ણકરાણાં ચ-સ્નાનવર્ણકવાસાના (ધ ક ડ.)

„ પ્રઘર્ષાણાં-પ્રઘર્ષાણા (લ. ડ.)

૧૮૭. સેવયા વસનાનાં ચ-પ્રાણવર્ણકરાણાં ચ (લ ડ.)

„ સંકોચોષ્ણ-સંકોચોષ્ણ (ક. સ ડ ડ. ત.)

मदात्यय मदात्यय, शीघ्रम् हि तरेत न शीघ्र ही,
उपशाम्यति शीतं यत् अयं छे शान्त हो जाता
है ॥ १८५ १८८ ॥

185-188. By non-unctuous and hot
eats and drinks, warm baths, proper
exercise, fasting, systematic waking
in the nights, systematic dry baths
and massages at the proper time, by
friction massage which is promotive of
life and color, by wearing heavy
clothings, by the use of eagle-wood
paste by the warm and joyous embr-
aces of young women and soothing
warm massage of the body by the
well trained hands of women—by such
means, the alcoholism of the kapha
type abates quickly

सन्निपातमदात्मयस्य चिकित्सा—

यदिदं कर्म निर्दिष्टं पृथग्दोषबलं प्रति ।

सन्निपाते दशविधे तद्विकल्पं भिषग्विदा ॥१८९॥

पृथक् शुद्ध शुद्ध अलग अलग, दोषबलम् दोषबल
दोषबलके प्रति प्रति लिए, यत् नो जो, इदम् आ
यह, कर्म कर्मने। कर्म, निर्दिष्टम् निर्देश कर्मों छे
बतलाया है, तत् तेने। उसका, भिषग्विदा वैद्य वैद्य,
दशविधे दश प्रकारना दस प्रकारके, सन्निपाते सन्नि-
पातमा सन्निपातमें, विकल्पम् विकल्प करने। विकल्प
करे ॥ १८९ ॥

189 The measures which are
described regarding each morbid
humor separately, should be given in
skilful combination, for the cure of
the remaining ten types of tridiscor-
dance, by the wise physician

यस्तु दोषविकल्पज्ञो यश्चौषधिविकल्पवित् ।

स साध्यान्साधयेद्व्याधीन् साध्यासाध्यविभाग-
वित् ॥१९०॥

यः तु नो जो, दोष- दोषना दोषके, विकल्पज्ञः
विकल्पना जाननेवाला होय छे विकल्पको जाननेवाला है,
य च अने नो और जो, औषधि- औषधना औषधके,
विकल्पवित् विकल्पने जाननेवाला होय छे विकल्पको
जाननेवाला है, साध्य- अने नो साध्य और जो साध्य,
असाध्य- तथा असाध्यना और असाध्यके, विभागवित्
विभागने जाननेवाला होय छे विभागको जाननेवाला है,
स. ते वह, साध्यान् साध्य साध्य व्याधीन् व्याधि-
ओने व्याधियोंको, सावयेत् भटाडे छे शान्त करता
है ॥ १९० ॥

190. The physician, who is an
expert in pathology as well as in
pharmaceutics and knows the science
of prognosis as regards curable and
uncurable diseases, cures all curable
diseases

मदात्यये हितो विहार.—

वनानि रमणीयानि सपन्नाः सलिलाशयाः ।

विशदान्यन्नपानानि सहायाश्च प्रहर्षणाः ॥१९१॥

मातृयानि गन्धयोगाश्च वासांसि विमलानि च ।

गान्धर्वशब्दाः कान्ताश्च गोष्ठ्यश्च हृदयप्रियाः १९२

संकथाहास्यगीतानां विशदाश्चैव योजना ।

प्रियाश्चानुगता नार्यो नाशयन्ति मदात्ययम् ॥१९३॥

रमणीयानि रमणीय रमणीय, वनानि वने। वन,
सपन्नाः पद्मयुक्त पद्मसे भरे, सलिलाशयाः नद्याशयो
जलाशय, विशदानि शुद्ध शुद्ध, अन्नपानानि अन्नपान
अन्नपान, प्रहर्षणा हर्ष करानेवाले हर्ष देनेवाले, सहायाः
च साथीद्वारे साथी, मातृयानि माताओ। माताएँ,
गन्धयोगाः च सुगन्धना योगे। (चन्दन वगैरे सुगन्धी
द्रव्ये।) सुगन्धके योगों (चन्दन आदि सुगन्धी द्रव्यों),
विमलानि विमल विमल, वासांसि च वस्त्रे वस्त्र,
कान्ता, मनोरम मनोरम, गान्धर्वशब्दाः च गायनना
शब्दो गायनके शब्द, हृदयप्रिया हृदयप्रिय हृदयको प्रिय,
गोष्ठ्यः गोष्ठी गोष्ठियाँ, संकथा- कथा कथा, हास्य- हास्य

१९१. सपन्नाः—पद्मिन्यः (व.)

हास्य, गीतानाम् अने गीतानी और गीतकी, विशदाः विशद विशद, योजना च एव योजनाये। योजनाएं, अनुगता अने अनुगामी और अनुगामिनी, प्रियाः तथा प्रिय तथा प्रिय, नार्यं च स्त्रीये। ब्रियो, मदात्ययम् भदात्ययने। मदात्ययको, नाशयन्ति नाश करे छे नष्ट करते हैं ॥ १९१-१९३ ॥

191-193 Lovely woodlands, lakes, ponds full of lotuses, flowers, clean food and drink, cheering companions, garlands, varieties of perfumes, clean garments, musical notes, endearing and delightful company, the blameless exposition of stories, humorous anecdotes and songs and the companionship of beloved women act as curatives of alcoholism

नाक्षोभ्य हि मनो मद्यं शरीरमविहत्य च ।
कुर्यान्मदात्ययं तस्मादेष्टव्या हर्षणी क्रिया ॥१९४॥

मद्यम् भद्य मद्य, मनः मनने मनको, अक्षोभ्य क्षुब्ध कर्या बिना क्षुब्ध किये बिना, शरीरम् अने शरीरने। एव शरीरको, अविहत्य च उपधात कर्या बिना आघात किये बिना, मदात्ययम् भदात्यय मदात्यय, न कुर्यात् हि इतु नथी नहीं करता, तस्मात् तेथी इस लिए हर्षणी हर्ष करनी। हर्षकारक, क्रिया चिकित्सा, एष्टव्या ष्ट छे इष्ट है ॥ १९४ ॥

194. Alcohol does not cause morbid intoxication without first agitating the mind, nor without affecting the body. Hence treatment that is mentally cheering and enlivening should be given

मदात्यये क्षीरप्रयोगः—

आभिः क्रियाभिः सिद्धाभिः शमं याति मदात्ययः ।
न चेन्मद्यविधिं मुक्त्वा क्षीरमस्य प्रयोजयेत् ॥१९५॥

१९४. अविहत्य—अवहत्य (त)

१९५. मुक्त्वा—ह्रित्वा (क. छ. ड.)

आभि आ इन, सिद्धाभि सिद्ध सिद्ध, क्रियाभिः चिकित्सायेथी चिकित्साओंछे, मदात्ययः भदात्यय मदात्यय, शमम् शान्त शान्त, न याति चेत् न थाम तो न हो तो, मद्यविधिम् भद्यविधि मद्यविधिको, मुक्त्वा छोड़ी हर्षने छोड़कर, अस्य आ रोगीने इस रोगीको, क्षीरम् दूधने। क्षीरका, प्रयोजयेत् प्रयोग करवे। प्रयोग करवे ॥ १९५ ॥

195 With the above tested remedies alcoholism gets alleviated, if it does not, then a course of milk-diet should be resorted to giving up the use of wine altogether

लङ्घनैः पाचनैर्दोषशोधनैः शमनैरपि ।
विमद्यस्य कफे क्षीणे जाते दौर्बल्यलाघवे ॥१९६॥
तस्य मद्यविदग्धस्य वातपित्ताधिकस्य च ।
ग्रीष्मोपतप्तस्य तरोर्यथा वर्ष तथा पयः ॥१९७॥

लङ्घनैः लघन लघन, पाचनैः पाचन पाचन, दोषशोधनैः दोषशोधन दोषशोधन, शमनैः अपि अने शमने। वडे पणु और सशमनसे भी, विमद्यस्य मद्य-रहितने। मद्यरहितका, कफे उद् कफ, क्षीणे क्षीण भता क्षीण होने पर, दौर्बल्य- तथा दुर्भणता तथा दुर्बलता, लाघवे अने लघुता और लघुता, जाते उत्पन्न भता उत्पन्न होने पर, यथा जेम जिस प्रकार, ग्रीष्म- ग्रीष्म ऋतुमा ग्रीष्म ऋतुमें, उपतप्तस्य तपेक्षः तपे हुए, तरो आउने वृक्षके लिए वर्षा परसाद छे वर्षा है, तथा तेभ उस प्रकार, मद्यविदग्धस्य मद्यविदग्ध मद्यविदग्ध, वातपित्ताधिकस्य च अने वातपित्तनी अधिकतावाला और वातपित्तकी अधिकतावाले, तस्य ते रोगीने उस रोगीके लिए, पयः दूध छे दूध है ॥ १९६ १९७ ॥

196 197 Owing to the lightening therapy and digestive, cleansing and soothing procedures, the patient, who gives up wine, becomes weak and lightened by the reduction of

१९६ दोषशोधनैः शमनैरपि—चैव दोषशोधनैरपि (ड)

kapha. For such a patient whose systems have been burnt up by alcohol and whose morbid vata and pitta are increased, milk is as wholesome as rains are for the summer-scorched tree

पयसाऽभिहृते रोगे बले जाते निवर्तयेत् ।
क्षीरप्रयोगं मद्यं च क्रमेणावपाल्पमाचरेत् ॥१९८॥

पयसा दूधથી દૂધસે, રોગે રોગ રોગકા અભિહૃતે દરાતા હરણ હોને પર, બલે અને બળાં ઓર વલ, જાતે ઉત્પન્ન થતાં ઉત્પન્ન હોને પર ક્ષીરપ્રયોગમ્ દૂધને। પ્રયોગ દૂધકા પ્રયોગ, નિવર્તયેત્ ક્રમથી બધ કરવે। ક્રમશઃ વન્દ કરે, ક્રમેણ અને ક્રમથી ઓર ક્રમશઃ, અવપાલ્પમ્ થોડું થોડું થોડા થોડા, અધમ મધ મધ, આચરેત્ પાણુ પિલાવે ॥ ૧૯૮ ॥

198. When the disease has been cured by the administration of milk and the patient has acquired strength, the milk regimen should be gradually reduced and alcohol substituted little by little

મદોત્થયોર્ધ્વસકવિક્ષયકરોગયોર્લક્ષણમ્—

વિચ્છિન્નમધઃ સહસા ચોડતિમદ્યં નિષેવતે ।
ધ્વંસકો વિક્ષયઃચ રોગસ્તસ્યોપજાયતે ॥૧૯૯॥

વિચ્છિન્નમધઃ મધ જેણે છોડ્યું હોય એવા મધકી આદત જિસને છોડી હો એસા, ય જે પુરુષ જો પુરુષ, સહસા સહસા, અતિમધ્યમ અતિમધ્યમ અતિમધ્યકા, નિષેવતે સેવન કરે છે સેવન કરતા હૈ, તસ્ય તેને સસકો, ધ્વંસકઃ ધ્વંસક ધ્વંસક, વિક્ષયઃ ચ એવ અને વિક્ષય ઓર વિક્ષય, રોગ રોગ રોગ, ઉપજાયતે થાય છે હો જાતે હૈ ॥ ૧૯૯ ॥

199 The person who, after withdrawal from drink-habit, takes again suddenly to drinking excessively

succumbs to the disorders named 'Dhwansaka and Vikshaya'.

વ્યાધ્યુપક્ષીણદેહસ્ય દુશ્ચિકિત્સ્યતમૌ હિ તૌ ।
તયોર્લિંગં ચિકિત્સા ચ યથાવદુપદેક્ષ્યતે ॥૨૦૦॥

વ્યાધિ- વ્યાધિથી વ્યાધિસે ઉપક્ષીણ. ક્ષીણ થયેલ ક્ષીણ હુણ, દેહસ્ય શરીરવાળાના શરીરવાલે પુરુષમે, તૌ તે બે વે દોનોં, દુશ્ચિકિત્સ્યતમૌ હિ ધુણાળ દુશ્ચિકિત્સ્ય છે અત્યન્ત દુશ્ચિકિત્સ્ય હૈ, તયો. તેઓનાં સનકે, લિંગમ્ લક્ષણ લક્ષણ, ચિકિત્સા ચ અને ચિકિત્સા ઓર ચિકિત્સા, યથાવદ્ યથાવત્ યથાવત્, ઉપદેક્ષ્યતે કહેવામાં આવશે કહે જાયેને ॥ ૨૦૦ ॥

200 These two diseases occurring in a person already wasted by disease are the most formidable of all diseases. Their signs and symptoms and treatment will now be described systematically

શ્લેષ્મપ્રસેકઃ કણ્ઠાસ્યશોષઃ શબ્દાસહિષ્ણુતા ।
તન્દ્રાનિદ્રાતિયોગશ્ચ જ્ઞેયં ધ્વંસકલક્ષણમ્ ॥૨૦૧॥

શ્લેષ્મપ્રસેક ઝેપ્રસેક કફકા પ્રસેક, કણ્ઠ. કંઠ કંઠ, આસ્ય- અને મોઢાને। ઓર મુંદકા, શોષઃ શોષ શોષ, શબ્દ- શબ્દ શબ્દકા, અસહિષ્ણુતા સહન ન થવા સહન ન હોના, તન્દ્રા- તન્દ્રા તન્દ્રા નિદ્રા- અને નિદ્રાને। ઓર નિદ્રાકો, અતિયોગ ચ અતિયોગ અતિયોગ, ધ્વંસકઃ ધ્વંસકનાં ધ્વંસકકે, લક્ષણમ્ લક્ષણ લક્ષણ, જ્ઞેયમ્ જાણવાં જાને ॥ ૨૦૧ ॥

201. Excessive discharge of mucus, dryness of throat and mouth, intolerance to sound, excessive torpor, and somnolence should be known to be the symptoms of 'Dhwansaka'

૨૦૦ હિતૌ-મૌ (ક છ)

૨૦૧ શ્લેષ્મપ્રસેક-શ્લેષ્મપ્રકોપ (સ.)

,, કણ્ઠાસ્યશોષઃ-કણ્ઠસ્ય શોષ (વ)

૧૯૯ ધ્વંસકો વિક્ષયઃચ-ધ્વંસો વિક્ષેપકઃચ (ખ)

હૃત્કણ્ઠરોગઃ સંમોહશ્છર્દિરજ્જ્વરા જ્વરઃ ।
તૃષ્ણા કાસઃ શિરઃશૂલમેતદ્વિક્ષયલક્ષણમ્ ॥૨૦૨॥

હૃત- હૃદય, કણ્ઠ- અને કંઠનાં ઓર ગલેકે,
રોગઃ રોગ રોગ, સંમોહ. મૂર્છા મૂર્છા, શ્છર્દિ ઉલટી
વમન, અજ્ઞરુજા અંગપીડા શરીરમેં પીડા, જ્વર જ્વર
જ્વર, તૃષ્ણા તરસ પ્યાસ કાસ ઉધરસ खासी, શિર-
શૂલમ્ અને શિરશૂળ ઓર શિરમેં શૂલ, એતદ એ વે,
વિક્ષય- વિક્ષયનાં વિક્ષયકે, લક્ષણમ્ લક્ષણે। છે લક્ષણ
હે ॥ ૨૦૨ ॥

202 Cardiac and throat disorders, stupefaction, vomiting, body-ache, fever, thirst, cough and headache are the signs and symptoms of 'Vikshaya'

તયોઃ કર્મ તદેવેષ્ટં વાતિકે યન્મદાત્યયે ।
તૌ હિ પ્રક્ષીણદેહસ્ય જાયેતે દુર્બલસ્ય વૈ ॥૨૦૩॥

યત્ જે જો, વાતિકે વાતિક વાતિક, મદાત્યયે
મદાત્યયની મદાત્યયકી, કર્મ ચિકિત્સા છે ચિકિત્સા હૈ,
તત્ એવ તે જ વહી, તયો તે એમાં ઉન દોનોમેં,
હૃષ્ટ ૪૪ છે હૃષ્ટ હૈ, તૌ હિ તે એ વે દોનોં, પ્રક્ષીણ-
દેહસ્ય ક્ષીણ દેહવાળાને ક્ષીણ દેહવાલે, દુર્બલસ્ય- અને
દુર્બળાને જ ઓર દુર્બલકો હી, જાયેતે વૈ થાય છે હોતે
હે ॥ ૨૦૩ ॥

203 The same medicament is recommended in these conditions as is prescribed in alcoholism of the vata type, for they occur in emaciated and debilitated persons.

તયોશ્ચિકિત્સા—

વસ્તયઃ સર્પિષઃ પાનં પ્રયોગઃ ક્ષીરસર્પિષોઃ ।
અભ્યક્ષોદ્વર્તનસ્નાનાન્યજપાનં ચ વાતનુત્ ॥ ૨૦૪ ॥

વસ્તય વાતહર અસ્તિઓ વાતહર વસ્તિયાં, સર્પિષ
વાતહર ધીનું વાતહર ઘૃતકા, પાનમ્ પાન પાન, ક્ષીર-

દૂધ દૂધ, સર્પિષોઃ અને ધીનો ઓર ઘીનો, પ્રયોગઃ
પ્રયોગ પ્રયોગ, અભ્યક્ષ તથા અભ્યગ તથા અભ્યંગ,
ઉદ્વર્તન- ઉદ્વર્તન ઉદ્વર્તન, સ્નાનાનિ સ્નાન સ્નાન, વાતનુત્
અને વાતનુત્ ઓર વાતનુત્, અજ્ઞપાનમ્ ચ અજ્ઞપાનને।
પ્રયોગ કરવે। અજ્ઞપાનકા પ્રયોગ કરે ॥ ૨૦૪ ॥

204. Enemata, potion of ghee, courses of milk and ghee, inunction massage, baths, and food and drink that are curative of vata should be resorted to

ધ્વંસકો વિક્ષયઞ્ચૈવ કર્મણાનેન શામ્યતિ ।
યુક્તમદ્યસ્ય મદ્યોત્થો ન વ્યાધિરુપજાયતે ॥ ૨૦૫ ॥

અનેન આ હસ, કર્મણા ચિકિત્સાથી ચિકિત્સાસે,
ધ્વંસકઃ ધ્વંસક ધ્વંસક, વિક્ષય એવ ચ અને વિક્ષય
ઓર વિક્ષય, શામ્યતિ શાંત થાય છે શાન્ત હોતે હૈ,
યુક્ત- યોગ્ય રીતે યોગ્ય રીતિસે, મદ્યસ્ય મદ્ય પીનારને
મદ્ય પીનેવાલોમેં, મદ્યોત્થ મદ્યોત્થ મદ્યજન્ય, વ્યાધિઃ
વ્યાધિ વ્યાધિ, ન ઉપજાયતે ઉત્પન્ન થતે। નથી ઉત્પન્ન
નહીં હોતી ॥ ૨૦૫ ॥

205. With these procedures 'Dhwa-nsaka' and 'Vikshaya' get alleviated. No disorder due to alcohol can occur in a person who takes wine in proper manner

મદ્યનિવૃત્તેર્ગુણાઃ—

નિવૃત્તઃ સર્વમદ્યેભ્યો નરો યશ્ચ જિતેન્દ્રિયઃ ।
શારીરમાનસૈર્ધીમાન્ વિકારૈર્ન સ યુજ્યતે ॥ ૨૦૬ ॥

ય જે જો, જિતેન્દ્રિય જિતેન્દ્રિય જિતેન્દ્રિય, નરઃ
મનુષ્ય મનુષ્ય, સર્વ- સર્વ પ્રકારના સર્વ પ્રકારકે, મદ્યેભ્યઃ
મદ્યથી મદ્યોસે, નિવૃત્ત ચ નિવૃત્ત રહે છે નિવૃત્ત હોતા હૈ,
સ તે વહ, ધીમાન્ બુદ્ધિમાન બુદ્ધિમાન, શારીર- શારીર
શારીર, માનસૈઃ અને માનસિક ઓર માનસિક, વિકારૈ

૨૦૫ શામ્યતિ-સિધ્યતિ (ચ)

૨૦૬ નિવૃત્ત-નિર્ગતિ (ચ)

,, યશ્ચ-ન સ્યાત (ચ)

,, ન સ યુજ્યતે-ન પ્રમુચ્યતે (ચ.)

૨૦૪ ઉદ્વર્તન-વત્સાદન (ગ.)

,, અજ્ઞપાન-અનુપાન (ઘ)

विकारोऽपि विकारोऽसि, न युज्यते युक्तं यतो नभी युक्तं
नहीं होता ॥ २०६ ॥

206. The wise man who abstains
from all kinds of intoxicating drink
and who has his senses under control,
is not afflicted with any disorder due
to alcohol either somatic or psychic

अध्यायोक्तार्थप्रह —

तत्र श्लोकाः—

यत्प्रभावा भगवती सुरा पेया यथा च सा ।
यद्द्रव्या यस्य या चेष्टा योगं चापेक्षते यथा ॥२०७॥
यथा मदयते यैश्च गुणैर्युक्ता महागुणा ।
यो मदो मदमेदाश्च ये त्रयः स्वस्वलक्षणाः ॥२०८॥
ये च मद्यकृता दोषा गुणा ये च मदात्मकाः ।
यच्च त्रिविधमापानं यथासत्त्वं च लक्षणम् ॥२०९॥
ये सहायाः सुखाः पाने चिरक्षिप्रमदा नराः ।
मदात्ययस्य यो हेतुर्लक्षणं यद् यथा च यत् ॥२१०॥
मद्यं मद्योत्थितान् रोगान् हन्ति यश्च क्रियाक्रमः ।
सर्वं तदुक्तमखिलं मदात्ययचिकित्सिते ॥२११॥

तत्र श्लोकाः ते विषयमा उपसंहारना श्लोके ३ छे ३
उस विषयमें उपसंहारके श्लोक हैं कि, भगवती भगवती
भगवती, सुरा सुरा, सुराका, यत्- ने जो, प्रभावा
प्रभाव छे प्रभाव है, यथा च नेवी रीते जिस विविसे,
सा ते वह, पेया पीवी ओछे पीनी चाहिए, यद्द्रव्या
ने द्रव्योंनी ते जने छे जिस द्रव्यसे बनी है, यत् नेने
भाटे जिसके लिए, या च ने जो इष्टा छे इष्ट है,
यथा च नेवी रीते जिन प्रकारके, योगम् योगनी
योगकी अपेक्षते अपेक्षा राणे छे अपेक्षा रखती है,
यथा नेवी रीते जिस तरह, मदयते मद्यने उत्पन्न करे
छे मदको उत्पन्न करती है, महागुणा महागुणवाणी
महागुणवाली, यैः ने जिन, गुणै गुणैथी गुणोंसे, युक्ता

युक्त छे युक्त है, यः ने जो, मद मद्य छे मद है,
ये च ने जो, स्वस्व- पेतापेताना अपने अपने, लक्षणा
लक्षणवाणी लक्षणोंवाले, त्रय त्रय तीन, मद- मद्यना
मदके मेदाः मेदा छे मेद है, ये च ने जो, मद्यकृता
मद्यजन्य मद्यजन्य, दोषाः दोषा छे दोष है,
ये च ने जो, मदात्मका मदात्मक मदात्मक,
गुणाः गुणा छे गुण है, यत् च ने जो,
त्रिविधम् त्रय अतनु तीन प्रकारका, आपानम् मद्य-
पान छे मद्यपान है, यथासत्त्वं च सत्त्वं मुञ्ज सत्त्वके
अनुसार, लक्षणम् लक्षण छे लक्षण है, ये ने जो,
पाने मद्यपानमा मद्यपानमें, सुखा सुखकर सुखप्रद,
सहाया सहायी छे साथी हैं, चिर-क्षिप्र-मदाः ने लम्बे
वज्रते जने जल्दी मद्य छे मद्य जो देरसे और जल्दी
मद्ययुक्त होनेवाले, नरा मनुष्य छे मनुष्य हैं, मदा-
त्ययस्य मदात्ययनु मदात्ययका, य ने जो, हेतुः कारण
छे कारण है, यत् ने जो, लक्षणम् लक्षण छे लक्षण
है, यथा च नेवी रीते जिस प्रकार, यत् ने जो,
मद्यम् मद्य मद्य, मद्योत्थितान् मद्यजनित मद्यजनित,
रोगान् रोगोंने रोगोंको, हन्ति हन्ति छे नष्ट करता है,
य च जने ने और जो, क्रियाक्रमः चिकित्साक्रम छे
चिकित्साक्रम है, तत् ते वह, सर्वम् अधुं सब, अखिलम्
संपूर्ण रीते संपूर्णरूपसे, मदात्ययचिकित्सिते मदात्यय
चिकित्सित नामना अध्यायमा मदात्ययचिकित्सित
नामके अध्यायमें, उक्तम् उक्त छे कहा है ॥२०७-२११॥

Here are the recapitulatory verses—

207-211 The powers of the goddess
of wine, the manner of drinking wine,
the articles of which it is prepared,
the action of each of them, and the
nature of the combination it demands,
how it intoxicates, combined with what
qualities it yields excellent result, the
nature of intoxication and the three
different stages of intoxication, and
their respective characteristic symp-
toms, the ill-effects of alcohol, as well
as its good effects, the three modes of

२१० पाने-ये च (इ. घ. ङ.)

॥ चिकित्सा-चिकित्सा (द.)

॥ सुखाः-सुखा (इ.)

drinking and the signs and symptoms according to the particular type of the mind, the nature of the boon-companions at drinking that makes for happiness, the persons that are intoxicated quickly and those that are intoxicated slowly, the cause of alcoholism and its signs and symptoms, how and which wine cures the diseases produced by alcohol and what is the line of treatment—all this, is elaborately described in this chapter on the therapeutics of alcoholism.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृते
चिकित्सास्थाने मदात्ययचिकित्सितं
नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥२४॥

इति श्री प्रभाषे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे
र्येष्टा अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने
अरुंधती प्रतिसंस्कार पंथेष्टा श्री शास्त्रमा और चरकके
द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, चिकित्सास्थाने चिकित्सास्थान
विषे चिकित्सास्थानमें, मदात्ययचिकित्सितम् 'मदात्यय-
चिकित्सित' 'मदात्ययचिकित्सित', नाम नामने।
नामका, चतुर्विंश येवीसमे चौबीसवाँ, अध्याय.
अध्याय संपूर्ण यथे। अध्याय समाप्त हुआ ॥ २४ ॥

24. Thus in the Section on Therapeutics, in the treatise compiled by Agniveśa and revised by Caraka the twenty-fourth chapter entitled 'The Therapeutics of Alcoholism' is completed.

पञ्चविंशोऽध्यायः ।

पचीसमे। अध्याय अध्याय पचीसवाँ

Chapter XXV

द्विवर्णीयचिकित्सितोपक्रमः—

अथातो द्विवर्णीयचिकित्सितं व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह समाह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ अतः इवे अर्होथी अब आगे, द्विवर्णीयचिकित्सितम् 'द्विवर्णीयचिकित्सित' नामना अभ्यासनु 'द्विवर्णीयचिकित्सित' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्यान करुं व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये आत्रेयने, इति ह श्री निषयमा नीये प्रभाषे ५ इस विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स्म उहेलुं छे कहा है ॥२॥

1. We shall now expound the chapter entitled 'The Therapeutics of the two kinds of Wounds'.

2. Thus declared the worshipful Atreya

ब्रगविषयेऽग्निवेशस्य प्रश्ना —

परावरजमात्रेयं गतमानमदव्यथम् ।

अग्निवेशो गुरुं काले विनयादिदमब्रवीत् ॥३॥

परावरजम् पर अने अवरने आधुना पर और अवरको जाननेवाला, गत-मान-मद-व्यथम् मान, मद अने व्यथाही रहित मान, मद और व्यथासे रहित, गुरुम् गुरु गुरु, आत्रेयम् आत्रेयने आत्रेयको, अग्निवेश अग्निवेशे अग्निवेशने, काले श्रीय सभये योग्य समयमें विनयात् विनयपूर्वक विनयपूर्वक, इदम् श्री यद्, अब्रवीत् पूछथु पूछा ॥ ३ ॥

3. Approaching the Master Atreya endowed with the knowledge of this

१ द्विवर्णीय-ब्रणीय (व)

३. अब्रवीत्-ब्रवीत् (अ. व.)

world and the other, and freed from the faults of pride, passion and fear, Agnivesa at the proper time, put the following question with a modesty

भगवन् ! पूर्वमुद्दिष्टा द्वौ व्रणौ रोगसंग्रहे ।
तयोर्लिङ्गं चिकित्सां च वक्तुमर्हसि शर्मन् ! ॥४॥

भगवन् हे भगवान् ! हे भगवान् !, रोगसंग्रहे रोगसंग्रह अध्यायमां रोगसंग्रह अध्यायमे, पूर्वम् पहले प्रथम, द्वौ व्रणौ ओ प्रश्न दो व्रण, उद्दिष्टौ उद्दिष्टमां आख्या ओ कहे गये हैं, शर्मन् ! हे सुभक्त ! हे सुखदाता !, तयोः ते अन्तेमां उन दोनोंके लिङ्गम् लक्षण, चिकित्सां च अने चिकित्सा और चिकित्सा, वक्तुम् उद्देवी कहनी, अर्हसि ओहके चाहिए ॥ ४ ॥

4 'O, worshipful one' in the Section on Nosology, you made mention of two kinds of wounds O, giver of healing 'it behoves you to tell us concerning their symptoms and treatment'

आग्नेयस्योत्तरम्—

इत्यग्निवेशस्य वचो निशम्य गुरुरब्रवीत् ।
यौ व्रणौ पूर्वमुद्दिष्टौ निजआगन्तुरेव च ॥५॥
भूयतां विधिवत् सोम्य ! तयोर्लिङ्गं च मेषजम् ।

इति आ इस, अग्निवेशस्य अग्निवेशना अग्निवेशके, वच. वचनने वचनको, निशम्य साधणी सुनकर, गुरु गुरुओ गुरुने, अब्रवीत् उद्दे कहा, सोम्य ! हे सोम्य ! हे सोम्य !, निज च निज निज, आगन्तु एव च अने आगन्तु और आगन्तु, यौ ओवा ओ ऐगे जो, व्रणौ ओ प्रडाग्ना प्रश्न दो प्रकारके व्रण, पूर्वम् प्रथम पहले, उद्दिष्टौ उद्दे ओ कहे हैं, तयोः ते अन्तेमां उन

दोनोंके, लिङ्गम् लक्षण लक्षण, मेषजम् च तथा चिकित्सा तथा चिकित्साको, विधिवत् विधिसहित विवि-
गहित श्रवताम् साधणी सुनो ॥ ५ ॥

5-5½. Having heard these words of Agnivesa, the teacher replied, O, gentle one 'regarding the two kinds of wounds viz the endogenous and exogenous, which have been described previously, now listen to a systematic description of their symptoms and treatment

व्रणभेदा —

निजः शरीरदोषोत्थ आगन्तुर्वाह्यहेतुजः ॥६॥

निज निज प्रश्न निज व्रण, शरीर-शरीरना शरीरके, दोषोत्थ. दोषधी उत्पन्न थाय ओ दोषोंसे उत्पन्न होता है आगन्तुः अने आगन्तुक और आगन्तुक, वाह्यहेतुज वाह्यहेतुओशी थाय ओ बाहरके हेतुओंसे होता है ॥ ६ ॥

6 The endogenous type is due to internal morbidity of the body and the exogenous type is due to external causes

आगन्तुव्रणानां हेतु चिकित्सा च—

वधबन्धप्रपतनादंष्ट्रादन्तनखक्षतात् ।
आगन्तवो व्रणास्तद्विषस्पर्शाग्निशस्त्रजाः ॥७॥
मन्त्रागदप्रलेपाद्यैर्भेषजैर्हेतुमिश्र ते ।
लिङ्गैकदेशैर्निर्दिष्टा विपरीता निजैर्व्रणैः ॥८॥

आगन्तव. आगन्तुक आगन्तुक, व्रणा प्रश्न व्रण, वध. आधात आघात, बन्ध-बन्ध बन्ध, प्रपतनात् तथा पतन तथा पतनसे, दंष्ट्रा-दाढ दाढ, दन्त दाढ दात, नख-तथा नखना तथा नखके, क्षतान् घातानी घावमे नदत् विषस्पर्श-तेभ्यो विषना स्पर्शानी एवं विषके स्पर्शसे, अग्नि-अने अग्नि और अग्नि, शस्त्रजा तथा शस्त्रानी

४ द्वौ व्रणौ—यौ व्रणौ (य)

५ इत्यग्निवेशस्य—इत्याग्निवेशस्य (ग)

॥ च मेषजम्—समेधजम् (ध, क)

८ प्रलेपाद्यैः—चलेपैश्च (घ)

॥ निजैर्व्रणैः—निजैर्व्रणैः (व, ज, न, ष)

થાય છે તથા રાક્ષસે હોતે હૈ, તે ને પ્રણેને ત્રણ વર્ણોનો, મન્ત્ર- મન્ત્ર મન્ત્ર, અગદ- અગદ અગદ, પ્રલેપાયૈઃ તથા પ્રલેપ નગેરે તથા પ્રલેપ આદિ, મેષજૈઃ ઔષધોથી ઔષધોસે, હેતુભિઃ હેતુઓથી હેતુઓસે, લિઙ્ગ- અને લક્ષણોનાં ઔર લક્ષણોને, દુકલેષૈઃ ચ એક ભાગથી દુકલેષસે, નિજ- વર્ણે. નિજ પ્રણેથી નિજ વર્ણોસે, વિપરીતા વિપરીત વિપરીત, નિર્દિષ્ટાઃ કહેલા છે કહે ગયે હૈ ॥ ૭૮ ॥

7-8. The exogenous wounds are caused by trauma, ligature, falls and by injuries resulting from fangs, teeth and nails and also by contact with toxic or poisonous substances or fire or cutting weapons. These exogenous wounds are distinguished from the endogenous variety by the difference in their treatment consisting of charms, talisman, external application etc., by their different causative factors and by their being local affections (affecting the injured region alone).

વ્રણાના નિજહેતુનામાગન્તુનામશામ્યતામ્ ।
કુર્યાદોષબલાપેક્ષી નિજાનામાંષધં યથા ॥૯॥

નિજહેતુનામ્ નિજહેતુક બનેલા નિજ હેતુસે બને હુણ, આગન્તુનામ્ આગન્તુક આગન્તુક, વ્રણાનામ્ પ્રણે વર્ણોને, અશામ્યતામ્ શાંત ન થતાં શાન્ત ન હોનેપર, દોષબલાપેક્ષી દોષના બળને વિચાર કરી દોષને બલકા વિચાર કરકે, નિજાનામ્ યથા નિજ પ્રણેના જેવી નિજ વર્ણોને સમાન, ઔષધમ્ ચિકિત્સા ચિકિત્સા, કુર્યાત્ કરવી બેઈ એ કરની ચાહિય ॥ ૯ ॥

9 If the wounds of the exogenous variety do not yield to the aforesaid treatment on account of their association with endogenous morbid factors,

the physician should treat them with the medications indicated in the endogenous type of wounds, according to the predominant morbid humor

નિજવ્રણાના સપ્રાપ્તિઃ—

યથાસ્વૈર્હેતુભિર્દુષ્ટા વાતપિત્તકફા નૃણામ્ ।
બહિર્માર્ગ સમાશ્રિત્ય જનયન્તિ નિજાન્ વ્રણાન્ ॥૧૦॥

યથાસ્વૈ પેતપેતાનાં અપને અપને, હેતુભિ હેતુઓથી કારણોસે દુષ્ટા દુષ્ટ થયેલા દુષ્ટ હુણ, વાત- પિત્તકફા વાત, પિત્ત તથા કફ વાત, પિત્ત તથા કફ, બહિર્માર્ગમ્ બાહ્ય માર્ગને બાહ્ય માર્ગકા, સમાશ્રિત્ય આશ્રય કરીને આશ્રય કરકે, નૃણામ્ મનુષ્યોને મનુષ્યોને, નિજાન્ વ્રણાન્ નિજ પ્રણે નિજ વર્ણ, જનયન્તિ ઉત્પન્ન કરે છે ઉત્પન્ન કરતે હૈ ॥ ૧૦ ॥

10 The three humors—vata, pitta and kapha, being provoked by their respective etiological factors and getting lodged in the external regions, produce ulcers or wounds of the endogenous type.

વાતિક્વ્રણસ્ય લક્ષણ ચિકિત્સા ચ—

સ્તબ્ધઃ કઠિનસંસ્પર્શો મન્દસ્ત્રાવોઽતિતીવ્રરુક્ ।
તુચ્ચતે સ્ફુરતિ શ્યાવો વ્રણો મારુતસંભવઃ ॥૧૧॥

મારુતસંભવઃ મારુતજન્ય વાતજન્ય, વ્રણઃ પ્રણ વ્રણ, સ્તબ્ધઃ સ્તબ્ધ સ્તબ્ધ, કઠિનસંસ્પર્શ કઠિન સ્પર્શ- વાળો કઠિન સ્પર્શવાળા, મન્દસ્ત્રાવઃ મન્દ સ્ત્રાવયુક્ત મન્દ સ્ત્રાવયુક્ત, અતિતીવ્રરુક્ અતિતીવ્ર પીડાયુક્ત અત્યન્ત તીવ્ર પીડાયુક્ત, શ્યાવો શ્યાવચર્મુને શ્યાવચર્મકા, તુચ્ચતે તોદયુક્ત તોદયુક્ત, સ્ફુરતિ તથા સ્ફુરત્યુક્ત હેય છે તથા સ્પન્દયુક્ત હોતા હૈ ॥ ૧૧ ॥

11 The wounds which are indurated, hard to the touch, attended with the scanty discharge acute pain

pricking pain and throbbing, and which are of dusky coloration, are caused by the morbidity of vata.

संपूरणैः स्नेहपानैः स्निग्धैः स्वेदोपनाहनैः ।
प्रदेहैः परिषेकैश्च वातव्रणमुपाचरेत् ॥१२॥

संपूरणैः भृक्षु बृंहण, स्नेहपानैः स्नेहपान, स्निग्धैः तथा स्निग्ध तथा स्निग्ध, स्वेद- स्वेदः स्वेद, उपनाहनैः उपनाह उपनाह, प्रदेहैः भदेह प्रदेह परिषेकैः च अने परिषेकाथी और परिषेकोसे, वातव्रणम् वातज प्रक्षुने वातज व्रणका, उपाचरेत् उपचार करवे ओईओ उपचार करना चाहिए ॥ १२ ॥

12. The physician should treat these wounds due to vata, with impletion therapy, potion of unctuous substances, with sudation and poultices prepared with unctuous substances and with applications and affusions

पैतिकव्रणस्य लक्षणं चिकित्सा च—

तृष्णामोहज्वरस्वे(क्ले)ददाहदुष्टयवदारणैः ।
व्रणं पित्तकृतं विद्याद्रन्ध्रः स्रावैश्च पूतिकैः ॥१३॥

तृष्णा- तरस प्यास, मोह- मोह मोह, ज्वर- ज्वर ज्वर, स्वेद- परसेवे पसीना (क्लेद- क्लेद क्लेद), दाह दाह दाह, दुष्टि- दुष्टि दुष्टि, अवदारणैः प्रक्षुभा थीरा पडवा व्रणका फटना, पूतिकैः तथा दुर्गंधी तथा बदबूदार, गन्धैः गंध गन्ध, स्रावैः च अने स्रावथी और स्रावसे, व्रणम् प्रक्षुने व्रणको, पित्तकृतम् पित्तजन्य पित्तजन्य, विद्यात् अथुवे जानना चाहिए ॥ १३ ॥

13 The physician should know the wound to be due to pitta if it be attended with thirst, stupefaction, fever, sweat or softening, burning, putrefaction, tissue destruction, foul smell and discharge

शीतलैर्मधुरैस्तिक्तैः प्रदेहपरिषेचनैः ।
सर्पिष्पानैर्विरेकैश्च पैत्तिकं शमयेद्ब्रणम् ॥१४॥

शीतलैः शीतल शीतल, मधुरैः मधुर मधुर, तिक्तैः अने तिक्त द्रव्योथी तैयार करेखा और तिक्त द्रव्योसे तैयार किये हुए, प्रदेह भदेह प्रदेह, परिषेचनैः अने परिषेका दारा और परिषेकोसे, सर्पिष्पानैः घृतपान घृतपान, विरेकैः च अने विरेचने दारा और विरेचनोसे, पैत्तिकम् व्रणम् पैत्तिक प्रक्षुने पैत्तिक व्रणको, शमयेत् शान्त करवे ओईओ शान्त करना चाहिए ॥ १४ ॥

14. The physician should alleviate these wounds of the pitta type with applications and affusions prepared with cooling, sweet and bitter drugs, by the potion of medicated ghee as also by purgation

कफव्रणस्य लक्षणं चिकित्सा च—

बहुपिच्छो गुरुः स्निग्धः स्तिमितो मन्दवेदनः ।
पाण्डुवर्णोऽल्पसंक्लेदश्चिरकारी कफव्रणः ॥१५॥

कफव्रणः कश्च प्रक्षु कफज व्रण, बहुपिच्छः बहु पिच्छयुक्त बहुत पिच्छयुक्त, गुरुः गुरु गुरु, स्निग्धः स्निग्ध स्निग्ध स्तिमितः स्तिमित स्तिमित, मन्दवेदनः मन्द वेदनायुक्त मन्द वेदनायुक्त, पाण्डुवर्णः पाण्डु वर्णो पाण्डुवर्णका, अल्पसंक्लेदः अल्प क्लेदयुक्त अल्प क्लेदयुक्त, चिरकारी अने चिरकारी होय ओ और चिरकारी होता है ॥ १५ ॥

15. The wound, born of kapha morbidity is characterised by very sticky discharge, thickness, greasiness, fixity, slight pain, pale coloration, slight softening and chronicity

कषायकटुरूक्षोष्णैः प्रदेहपरिषेचनैः ।
कफव्रणं शमयेत्तथा लङ्घनपाचनैः ॥१६॥

१५ तिक्त - स्निग्धे (घ)

१६ पाचन - लोषनै (ग द. घ व.)

१३ गन्धैः स्रावैश्च पूतिकैः -- गन्धस्रावैः संप्रयुक्तैः (घ.)

કષાય કષાય કષાય, કટુ- કટુ કટુ, રુક્ષ- રુક્ષ રુક્ષ, ઉષ્ણ તથા ઉષ્ણ તથા ઉષ્ણ, પ્રદેહ- પ્રદેહ પ્રદેહ, પરિષેચનૈ- અને પરિષેકા દ્વારાં ઓર પરિષેચનો દ્વારા, તથા તથા તથા, લઘુન- લઘુન લઘુન, પાચનૈ અને પાચનોથી ઓર પાચનોસે, કફવ્રણમ્ કફમ્ પ્રણુને કફજ વ્રણકો, પ્રશમયેત્ શાન્ત કરવેા બેઈએ શાન્ત કરના ચાહિય ॥ ૧૬ ॥

*6. The physician should cure the wounds of the kapha type by means of applications and affusions prepared with astringent, pungent, dry and hot articles as also by lightening therapy and the administration of digestive drugs

અસ્મિન્નધ્યાયે વક્ષ્યમાણા વિષયઃ.—

તૌ દ્વૌ નાનાત્વમેદેન નિરુક્તા વિંશતિર્વ્રણાઃ ।
યેષાં પરીક્ષા ત્રિવિદ્યા, પ્રદુષ્ટા દ્વાદશ સ્મૃતાઃ ॥૧૭॥
સ્થાનાન્યષ્ટૌ તથા ગન્ધાઃ, પરિસ્ત્રાવાશ્ચતુર્દશ ।
ષોડશોપદ્રવા દોષાશ્ચત્વારો વિંશતિસ્તથા ॥૧૮॥
તથા ચોપક્રમાઃ સિદ્ધાઃ षટ્ત્રિંશત્ સમુદાહતાઃ ।
વિભજ્યમાનાઞ્છૂણુ મે સર્વાનેતાન્ યથેરિતાન્ ॥૧૯॥

તૌ દ્વૌ તે બે પ્રણુને એ દો વ્રણો, નાનાત્વમેદેન બિન્ન બિન્ન બેદોથી મિશ્ર મિશ્ર મેદોસે, વિંશતિઃ વીસ પ્રકારના વીસ પ્રકારકે, વ્રણાઃ પ્રણુ વ્રણ, નિરુક્તાઃ કહેલા છે કહે ગયે હૈં, તેજાં તેઓનીં ઉનમ્, પરીક્ષા પરીક્ષા પરીક્ષા, ત્રિવિદ્યા ત્રણ પ્રકારની છે ત્રીન પ્રકારલી હૈ, પ્રદુષ્ટાઃ દુષ્ટ પ્રણુ દુષ્ટ વ્રણ, દ્વાદશ બાર વારહ, સ્મૃતા માનેલા છે માને ગયે હૈ, સ્થાનાનિ સ્થાન સ્થાન, તથા તથા તથા, ગન્ધાઃ ગન્ધ ગન્ધ, અષ્ટૌ આઠ છે આઠહૈં, પરિસ્ત્રાવા પરિસ્ત્રાવેા પરિસ્ત્રાવ, ચતુર્દશ ચૌદ છે

ચૌદહ હૈં ઉપદ્રવાઃ ઉપદ્રવેા ઉપદ્રવ, ષોડશ ષોળ છે ષોડશ હૈં દોષા. દોષો દોષ, વિંશતિ તથા ચત્વાર ચોવીસ છે ચૌવીસ હૈ, તથા તથા તથા, સિદ્ધા સિદ્ધ સિદ્ધ, ઓપક્રમા ચ ઉપક્રમેા ઉપક્રમ, ષટ્ત્રિંશત ષત્રીસ છત્રીસ, સમુદાહતા. કહેલા છે કહે ગયે હૈ, યથેરિતાન્ કહ્ય મુજબ કામન અનુસાર, ઇતાન્ સર્વાન્ એ સધ-ળાનેં ઇન સવજો, વિભજ્યમાનાન્ શુભ બુદ્ધા જુદા જુદા, મે મારી પાસેથી મુજસે, શૂણુ સાંભળેા સુનો ॥૧૭ ૧૯॥

17-19 These two varieties of wounds (exogenous and endogenous) are further divided into twenty kinds according to their varying characteristics. As regards these, the clinical examination is conducted in three ways. Excessively morbid conditions are said to be twelve. Their seats of affection are eight. Similarly eight are the pathological odors associated with them. Fourteen kinds of discharge are observed in these wounds. The complications are sixteen and the morbid factors for the non-healing of these ulcers are twenty-four. Thirty-six are the effective measures laid down for the treatment of these wounds. Listen, as I describe all these separately

વ્રણાનાં વિંશતિર્મેદાઃ—.

કૃત્યોત્કૃત્યસ્તથા દુષ્ટોઽદુષ્ટો મર્મસ્થિતો ન ચ ।
સ્વૃતો વારુણઃ સ્ત્રાવી સ્ત્રવિષો વિવ્રમસ્થિતઃ ॥૨૦॥

૧૭ તૌ દ્વૌ-દ્વૌ (ધ ફ)

,, નિરુક્તા-મિશ્રા સ્યુઃ (ધ ફ)

૧૯ વિભજ્યમાનાન્-વિભાજ્યમાનાન્ (ધ ફ)

,, મે-તાન્ (ક)

૨૦ કૃત્યોત્કૃત્ય-કૃત્યાકૃત્ય (ધ)

,, ડુષ્ટ-અથા (સ્વ ક્ષ ડ ત દ)

,, ન ચ-નવ (સ્વ ક્ષ ડ ત દ)

,, વારુણ સ્ત્રાવી-વારુણોત્તમ (ધ)

,, સ્ત્રાવી-ક્રમ. (ધ.)

उत्सङ्गयुत्सन्न एषां च व्रणान् विद्याद्विपर्ययात् ।
इति नानात्वमेदेन निरुक्ता विंशतिव्रणाः ॥२१॥

कृत्योक्तयः कृत्य, उत्कृत्य कृत्य, उत्कृत्य, तथा दुष्ट
दुष्ट, अदुष्ट अदुष्ट, अदुष्ट, मर्मस्थित मर्मस्थित
मर्मस्थित, न च अमर्मस्थित ये च प्रत्यु अमर्मस्थित
ये च व्रण, संवृतः स वृत संवृत, दारुण दारुण, दारुण
सावी आवृणो साव्युक्त, सखिषः सखिष सखिष,
विषमस्थित विषमस्थित विषमस्थित, उत्सङ्गी- उत्सङ्गी
उत्सङ्गी, उत्सङ्गः अने उत्सङ्ग और उत्सङ्ग एषाम् च
ये सातधी इन सातसे, विपर्ययात् विपरीत विपरीत,
व्रणान् विपरीत, मृदु आदि भीम सात प्रत्यु विवृत, मृदु
आदि दूसरे सात व्रण, विद्यात् अत्युक्त जानने चाहिए,
इति आ प्रमाणे इन प्रकार, नानात्वमेदेन नानात्वना
मेदधी नानात्वके मेदमे, विंशति. वीस बीस व्रणा
प्रमाणे व्रण, निरुक्ता उहेला छे कहे है ॥ २०-२१ ॥

20-2 The operable and the inoperable, putrid and non-putrid, affecting the vital organs and not affecting them, open and closed, hard and soft, with scanty and profuse discharge, toxic and non toxic, regular and irregular, with and without deep burrows and pouches (undermined edges), with depressed and elevated surface—thus are described the twenty varieties of wounds, classified according to their various characteristics.

व्रणानां त्रिविधा परीक्षा—

दर्शनप्रश्नस्पर्शैः परीक्षा त्रिविधा स्मृता ।

दर्शन- दर्शन दर्शन, प्रश्न- प्रश्न प्रश्न, स्पर्शैः
अने स्पर्शधी और स्पर्शमे, परीक्षा परीक्षा परीक्षा,
त्रिविधा प्रत्यु प्रकारकी तीन प्रकारकी स्मृता उहेली
छे कही है ॥ २१३ ॥

21 The method of clinical examination is laid down as of three kinds viz, inspection, interrogation and palpation

वयोवर्णशरीराणामिन्द्रियाणां च दर्शनात् ॥२२॥
हेत्वर्तितात्म्याश्रितं परीक्ष्यं वचनाद्बुधै ।
स्पर्शान्मादवशैत्ये च परीक्ष्ये सविपर्यये ॥२३॥

बुधै बुद्धिमान् वैद्योऽने बुद्धिमान् वैद्य, वयः- वय
वय वर्ण- वर्ण वर्ण, शरीराणां शरीर शरीर, इन्द्रि-
याणाम् च तथा इन्द्रियोनी परीक्षा तथा इन्द्रियोनी
परीक्षा, दर्शनात् मेवाधी करवी देखनेसे करे, हेतु- हेतु
हेतु, गर्ति पीडा पीडा, सात्म्य सात्म्य सात्म्य, अमि
बलम् अमि तथा अमि तथा बलम्, वचनात्
परीक्ष्यम् परीक्षा प्रश्न की करवी परीक्षा प्रश्नमे करे,
सविपर्यये अने विपर्ययसहित और विपर्ययसहित,
मादवशैत्ये च मृदुता तथा शीतलतानी मृदुता तथा
शीतलताकी, स्पर्शान् परीक्ष्ये परीक्षा स्पर्शधी करवी
मेधो परीक्षा स्पर्श करनी चाहिए ॥ २२-२३ ॥

22 23 The examination of age, color, body and sense organs is done by inspection, the examination of etiological factors, the kind of pain, homologation and strength of gastric fire is done by taking the history of the case, by the skilful diagnostician, he should investigate whether there is softness or hardness, coldness or heat in the part by the method of palpation.

द्वादश दुष्टव्रणाः—

श्वेतोऽवसन्नवर्माऽतिस्थूलवर्माऽतिपिञ्जरः ।
नीलः श्यावोऽतिपिडको रक्तः कृष्णोऽतिपूतिकः २४

२० उत्सङ्गी-त्वक्सङ्गी (ख ड त ।

२१ निरुक्ता.-भिन्ना. रयु (ध ।

२४ अवसन्नवर्मा-अवसन्नवर्मा (द ध)

२५ अतिस्थूलवर्मा-अतिस्थूलवर्मा (द. ध)

रोप्यः कुम्भीमुखश्चेति प्रदुष्टा द्वादश व्रणाः ।

चतुर्विंशतिरुद्दिष्टा दोषाः कल्पान्तरेण वै ॥२५॥

श्वेतः श्वेत श्वेत, अवसन्नवर्मा अवसन्नवर्मा, अतिस्थूलवर्मा अतिस्थूलवर्मा, अतिस्थूलवर्मा, अतिपिञ्जरः अतिपिञ्जर अतिपिञ्जर, नील- नील नील, श्याव- श्याव श्याव अतिपिडकः अति- पिडक अतिपिडक, रक्त रक्त रक्त, कृष्णः कृष्ण कृष्ण, अतिपूतिकः अतिपूतिक अतिपूतिक, रोप्य- रोप्य रोप्य, कुम्भीमुखः च अने कुम्भीमुख और कुम्भीमुख, इति ओ ये, द्वादश १२ वारह, प्रदुष्टा दुष्ट दुष्ट, व्रणा व्रणा ओ व्रण हैं, कल्पान्तरेण वै अन्य कल्पनाथी दूसरे कल्पसे, दोषा दोषो दोष, चतुर्विंशति चोवीस चौबीस, उद्दिष्टा उद्दिष्टा ओ कहे है ॥ २४-२५ ॥

24-25 The pale one, the one with depressed edges, the one with greatly thickened edges, the one that is yellowish red, blue or dusky-red in color, the one covered with pustules, the red one, the black one, the very putrid one, the recurrent one and the pin-pointed one, are described as the twelve excessively morbid types of wounds. These morbid conditions are divided by a different mode of classification into twenty-four.

अष्टौ व्रणस्थानानि—

त्वक् सिरामांसमेदोऽस्थि स्नायुमर्मन्तराश्रयाः ।

व्रणस्थानानि निर्दिष्टान्यष्टावेतानि संग्रहे ॥२६॥

त्वक्- त्वचा त्वचा, सिरा- सिरा सिरा, मांस- मांस मांस, मेदः- मेद मेद, अस्थि अस्थि हड्डी, स्नायु- स्नायु स्नायु, मर्म- मर्म मर्म, अन्तराश्रया. अने

३६ और कोष्ठ, एतानि ओ ये, अष्टौ आठ आठ, व्रण- स्थानानि व्रणानां स्थान व्रणके स्थान, संग्रहे सक्षेपमां सक्षेपमें, निर्दिष्टानि अताव्यां ओ वतलाये हैं ॥ २६ ॥

26. Skin, vessels, flesh, fat, bone, sinews, vital parts and the organs in the internal cavities of the body—these eight have been succinctly described as the seats of affection for ulcers and wounds.

अष्टौ व्रणगन्धाः—

सर्पिस्त्रैलवसापूयरक्तश्यावाम्लपूतिकाः ।

व्रणानां व्रणगन्धैरष्टौ गन्धाः प्रकीर्तिताः ॥२७॥

व्रणगन्धैः व्रणानां गन्ध व्रणानां गन्ध, सर्पि- सर्पि- धी घृत, त्रैल- त्रैल त्रैल, वसा- वसा वसा, पूय- पूय पूय, रक्त- रक्त रक्त, श्याव- श्याव श्याव, अम्ल- अम्ल खट्टी, पूतिकाः अने पूतिक और पूतिक, अष्टौ ओ आठ ये आठ, गन्धाः गन्ध गन्ध, प्रकीर्तिता. उद्दिष्टा ओ कहे हैं ॥ २७ ॥

27. The odors of ghee, oil, fat pus, blood, rust, acid and putridity—these eight kinds of odors are described to emanate from wounds by physicians specially versed in the osmology of wounds

चतुर्दश व्रणस्त्रावाः—

लसीकाजलपूयासृग्घारिद्रारुणपिञ्जराः ।

कषायनीलहरितस्निग्धरुक्षसितासिताः ॥२८॥

इति रूपैः समुद्दिष्टा व्रणस्त्रावाश्चतुर्दश ।

लसीका- लसीका लसीका, जल- जल जल, पूय- पूय पूय, असृक् तथा रुधिर नेत्रु तथा रुधिरके सदृश, हारिद्र- हारिद्र हल्दी जैसा, अरुण- अरुण अरुण, पिञ्जरा पिञ्जर पिञ्जर, कषाय- कषाय कषाय, नील- नील नील, हरित- हरि हरि, स्निग्ध- स्निग्ध स्निग्ध,

२७ श्यावाम्ल-श्यावाम्ल (य)

२५ चतुर्विंशति .. वै ॥—कल्पेनान्येन दोषाणां चतुर्विंशति-

रुच्यते (क फ)

—कल्पेनानेन दोषाणां चतुर्विंशतिरुच्यते

(श. ड त)

—षोडशोपद्रवा प्रोक्ता व्रणानां व्रणचिन्तकैः (ध.)

रुक्म- रुक्म रुक्म, सित- सङ्केत श्वेत, असिताः अने डाणुं और काला, इति ये इन, रूपै. ३५०॥ रूपोंसे, व्रणवावाः प्रलुना खावे। व्रणके खाव, चतुर्दश यौः प्रकारना चौदह प्रकारके, समुद्दिष्टाः उक्ता ये कहे गये हैं ॥ २८३ ॥

28-28½ The colors of the lymph, serum, pus and blood as also yellow, dusky-red, yellowish red, blue, green, greasy, dry, white and black are regarded to be the fourteen varieties of the color of the discharge from wounds

षोडश व्रणोपद्रवाः—

विसर्पः पक्षाघातश्च सिरास्तम्भोऽपतानकः ॥२९॥

मोहोन्मादव्रणरुजो ज्वरस्तृष्णा हनुग्रहः ।

कासश्छर्दिः रतीसारो हिक्का श्वासः सवेपथुः ॥३०॥

षोडशोपद्रवाः प्रोक्ता व्रणानां व्रणचिन्तकैः ।

व्रणचिन्तकैः प्रलुथितके।ये व्रणचिन्तकोने व्रणानाम् प्रलुना व्रणोंके, विसर्प. विसर्प विसर्प, पक्षाघात च पक्षाघात पक्षाघात, सिरास्तम्भः [सिरास्त अ सिरास्तम्भ, अपतानकः अपतानक अपतानक, मोह- मोह मोह, उन्माद- उन्माद उन्माद, व्रणरुज प्रलुनी वेदना व्रणकी वेदना ज्वर ज्वर ज्वर, तृष्णा तरस प्यास, हनुग्रहः हनुग्रह हनुग्रह कास- आसी खासी, छर्दिः छर्दि छर्दि, अतीसार. अतीसार अतीसार, हिक्का हिक्का हिक्का, सवेपथु वेपथु वेपथु, श्वास. अने श्वास और श्वास, इति ये ये, षोडश सोलह सोलह, उपद्रवा. उपद्रवा उपद्रव, प्रोक्ता उक्ता ये कहे हैं ॥ २९ ३०३ ॥

29 30½ Acute spreading affection, hemiplegia, vascular thrombosis, convulsions, stupefaction, insanity, acute pain in the wound, fever, thirst lock-jaw cough, vomiting, diarrhea, hiccup, dyspnea and tremors are the sixteen complications of wounds described by the specialists in the subject of wounds.

प्रकारान्तरेण चतुर्विंशतिर्व्रणदोषाः—

स्नायुक्लेदात् सिराक्लेदाद्गाम्भीर्यात्कृमिभक्षणात् ॥३१॥

अस्थिमेदात् सशल्यत्वात् सविषत्वाच्च सर्पणात् ।

नखकाष्ठप्रमेदाच्च चर्मलोभातिघट्टनात् ॥ ३२ ॥

मिथ्याबन्धादतिस्नेहादतिमैषज्यकर्षणात् ।

अजीर्णादतिभुक्ताच्च विरुद्धासात्म्यभोजनात् ॥३३॥

शोकात् क्रोधाद्विवास्वप्राद्व्यायामान्मैथुनात्तथा ।

व्रणा न प्रशमं यान्ति निष्क्रियत्वाच्च देहिनाम् ॥३४॥

स्नायुक्लेदात् स्नायुओना उद्देधी स्नायुओंके क्लेदसे, सिराक्लेदात् सिराओना उद्देधी सिराओंके क्लेदसे, गाम्भी- र्यात् गंभीरताथी गम्भीरतासे, कृमिभक्षणात् कृमिओले भक्षणसे, अस्थिमेदात् अस्थि उरवाथी कृमिओंद्वारा खाये जानेसे, अस्थिमेदात् अस्थि भागवाथी हड्डीके टूटनेसे, सशल्यत्वात् शल्ययुक्त होवाथी शल्ययुक्त होनेसे सविषत्वात् विषयुक्त होवाथी विषयुक्त होनेसे, सर्पणात् च ईलावाथी फैलनेसे, नख- नख नख, काष्ठ तथा लाडु तथा लकड़ीके, प्रमे- दात् वागवाथी लगनेसे, चर्म- चामडी खचा, लोम- अथवा ३ वाडीना अथवा लोमोंके, अतिघट्टनात् च घट्टा धर्षणथी अधिक घर्षणसे, मिथ्याबन्धात् सरथी रीते न आधवाथी ठीक प्रकार न बाधनेसे, अतिस्नेहात् अधिक स्नेह लगावाथी अधिक स्नेह लगानेसे, अति- मैषज्यकर्षणात् औषधेथी अतिउर्षित भवाथी औषधोंसे अतिउर्षित होनेसे, अजीर्णात् अजीर्णथी अजीर्णसे, अतिभुक्तात् च अने अहु भावाथी और अधिक खानेसे, विरुद्ध- विरुद्ध विरुद्ध, असात्म्य- अने असात्म्य और असात्म्य, भोजनात् भोजनथी भोजनसे, शोकात् शोकथी शोकसे, क्रोधात् क्रोधथी क्रोधसे, विवास्वमात् विवस्वमात् विवस्वमाथी दिनमें सोनेसे, व्यायामात् व्यायामथी व्यायामसे, तथा तथा तथा, मैथुनात् मैथुनथी मैथुनसे, निष्क्रि- यत्वात् च अने चिकित्सा न करवाथी और चिकित्सा न

१ सिराक्लेदात् सिराक्लेदात् (ध व ,

२ कृमिभक्षणात्—कृमिदर्शनात् (घ. ङ)

३ सविषत्वाच्च सर्पणात्—सविषत्वादनर्कणात् (५)

सर्पणात् सर्पणात् (५)

४ प्रमेदात्—प्रमेदात् (ग. फ.)

५ चर्मलोभातिघट्टनात्—चर्मलोभातिघट्टनात् (द. ङ)

करवानेमे, देहिनाम् मनुष्येना मनुष्योके, व्रणा प्रलु
व्रण, प्रशमम् न यान्ति शांत भवति नशी शांत नहीं
होते ॥ ३१-३४ ॥

3-34 The softening of the sinews, softening of the vessels, deep-seatedness, destruction of tissues by parasites, the presence of sequestrum or foreign bodies, toxic conditions, tendency to spread, constant injury by nails and wood, excessive pressure of the skin and the hair, faulty bandaging, excessive oleation, emaciation due to excessive medication, indigestion, over-eating, antagonistic and unwholesome diet, grief, anger, day-sleep, physical exercise, sex-act and neglect of treatment—these are the factors which cause non-healing of wounds in the human body

परिस्त्रावाच्च गन्धाच्च दोषाच्चोपद्रवैः सह ।
व्रणानां बहुदोषाणां कृच्छ्रत्वं चोपजायते ॥३५॥

उपद्रवै सह उपद्रवोपहित उपद्रवोंके साथ, परिस्त्रावाच्च च परिस्त्रावथी परिस्त्रावसे, गन्धात् च गंधथी गन्धमे, दोषात् च तथा दोषथी तथा दोषसे, बहुदोषाणाम् बहु दोषवाणा बहुत दोषवाले, व्रणानाम् व्रणोंकी कृच्छ्रत्वम् कृच्छ्रसाध्यता कृच्छ्रसाध्यता, उपजायते थाय छे होती है ॥ ३५ ॥

35. The excessively morbid wounds become formidable by reason of their excessive discharge, smell, morbidity and complications.

व्रणानां साध्यासाध्यलक्षणानि—

त्वङ्मांसजः सुखे देशे तरुणस्यानुपद्रवः ।
धीमतोऽमिनवः काले सुखसाध्यः स्मृतो व्रण ॥३६॥

तरुणस्य तरुण, धीमत, तथा बुद्धिमानने। तथा बुद्धिमानका, सुखे देशे भूमि वगैरना स्थानमा मर्मरहित स्थानमें, त्वङ्मांसजः त्वचा अने मांसमा अधेष्टो त्वचा और मांसमें उत्पन्न हुआ अमिनवः नवीन नवीन, अनुपद्रवः अने उपद्रवरहित और उपद्रवरहित, व्रण प्रलु व्रण, काले योग्य कालमा योग्य कालमें, सुखसाध्य सुखसाध्य सुखसाध्य, स्मृतः उद्देश्य छे कहा है ॥ ३६ ॥

36. The wound that occur in the skin and the flesh, in regions which are easy of approach, which are not associated with complications, which are of recent origin and which occur in favourable seasons and in young and intelligent persons are considered easily curable.

गुणैरन्यतमैर्हीनस्ततः कृच्छ्रो व्रणः स्मृतः ।
सर्वैर्विहीनो विज्ञेयस्त्वसाध्यो निरुपक्रमः ॥३७॥

अन्यतमै उपरना गुणोभाथी ऊर्ध्वोर्ध्व उपर्युक्त गुणोंमेंसे किसी एक, गुणै गुण वडे गुणसे, हीन, हीन व्रणः प्रलु व्रण, तत तेना करता उसकी अपेक्षासे, कृच्छ्रः कृच्छ्रसाध्य कृच्छ्रसाध्य, स्मृत उद्देश्य छे कहा गया है, सर्वे अने सधना गुणोभाथी और सब गुणोंसे, विहीनः तु रहित प्रलुने तो हीन व्रणको तो, असाध्य, असाध्य निरुपक्रम तेमन् अधिकित्य एव अचिकित्स्य, विज्ञेय, अणुवे। जानना चाहिए ॥ ३७ ॥

37 When the wound is not characterised by all of the above conditions but is lacking in some, then it is considered formidable, and if all the above conditions are lacking, then the condition should be considered incurable

३७ कृच्छ्रो व्रण—कृच्छ्रः (क ड)

निरुपक्रम—भूयुपद्रव (व फ)

व्रणानां षट्त्रिंशदुपक्रमा —

व्रणानामादितः कार्यं यथासक्तं विशोधनम् ।
ऊर्ध्वभागैरधोभागैः शस्त्रैर्वस्तिभिरेव च ॥३८॥
सद्यः शुद्धशरीराणां प्रशमं यान्ति हि व्रणाः ।
यथाक्रममतश्चोर्ध्वं शृणु सर्वानुपक्रमां ॥३९॥

व्रणानाम् प्रथमं व्रणोर्ध्वं, आदितः प्रथमं प्रथमं, ऊर्ध्वभागैः वमनद्वारा वमनसे, अधोभागैः विरेचन-
द्वारा विरेचनसे, शस्त्रैः शस्त्रोद्धारं शस्त्रोत्से, वस्तिभि
एव च तथा अस्तिद्वारा तथा वस्तिसे, यथासक्तम् ने
पासे होय ते जो पासमें हो वह, विशोधनम् विशेषण
विशोधन, कार्यम् उरु ने की करना चाहिए हि
उरु उ के क्योंकि, शुद्धशरीराणाम् शुद्ध शरीरवाणाम्
शुद्ध शरीरवालोंके. व्रणाः प्रथम व्रण, सद्यः शीघ्र शीघ्र,
प्रशमम् यान्ति शान्त आय छे शान्त होते है. अत
ऊर्ध्वं एवं पछी इसके आगे, यथाक्रमम् क्रम मुझ
क्रम अनुसार, सर्वान् स्थानां सब, उपक्रमां उपक्रमोने
उपक्रमोंको, शृणु सांभलो सुनो ॥ ३८ ३९ ॥

38-39. In cases of wounds, the first thing to be done is the administration of cleansing agents which operate on the region nearest to the site of the wounds. Thus, emetics, purgatives, enemata and operative procedure may be used as the situation demands. Once the body has been cleansed of its morbid matter, wounds and ulcers immediately subside. Listen hereafter to the exposition, in their due order, of all the therapeutic measures.

शोफघ्नं षड्विधं चैव शस्त्रकर्मावपीडनम् ।
निर्वापणं ससन्धानं स्वेदः शमनमेषणम् ॥४०॥

३८. यथासक्तम्-यथासत्त्वम् (व व)

शोधनौ रोपणीयौ च कषायौ सप्रलेपनौ ।
द्वे तैले तद्गुणे पत्रं छादने द्वे च बन्धने ॥४१॥
भोज्यमुत्सादनं दाहो द्विविधः सावसादनः ।
काठिन्यमार्दवकरे धूपनालेपने शुभे ॥४२॥
व्रणावचूर्णनं वर्ण्यं रोपणं लोमरोहणम् ।
इति षट्त्रिंशदुद्दिष्टा व्रणानां ससुपक्रमाः ॥४३॥

शोफघ्नम् च शोऽक्षधर्मं शोफघ्नकर्म, षड्विधम्
एव छ प्रकारनु छ प्रकारका, शस्त्रकर्म च एव शस्त्र-
धर्मं शस्त्रकर्म, अवपीडनम् अपीडनधर्मं अवपीडनकर्म,
ससन्धानम् सन्धानधर्मं सन्धानकर्म, निर्वापणम्
निर्वापणधर्मं निर्वापणकर्म, स्वेदः स्वेदः स्वेद, शमनम्
शमन, एषणम् एषण एषण, शोधनौ शोधन
शोधन, रोपणीयौ च तथा रोपण गुणवाला तथा रोपण
गुणवाले, सप्रलेपनौ प्रलेप प्रलेप, कषायौ अने क्षय और
कषाय, तद्गुणे शोधन तथा रोपण गुणवाला शोधन तथा
रोपण गुणवाले, द्वे तैले अने घी तथा तेल दोनों घी तथा
तेल, पत्रम् पत्र पत्र, द्वे छादने छे प्रकारका आच्छादन
दो प्रकारके आच्छादन, बन्धने च तेमज्ज अन्धन एव
बन्धन, भोज्यम् पथ्य भोजन पथ्य भोजन, उत्सादनम्
उत्सादन उत्सादन, सावसादन अवसादन अवसादन,
द्विविध दाह छे प्रकारका दाह दो प्रकारका दाह, काठिन्य-
मार्दवकरे कठिनता तथा मृदुता करनेकर कठिनता तथा मृदुता
करनेवाले, शुभे शुभ शुभ, धूपन- धूपन धूपन, आलेपने
तेमज्ज आलेपन एव आपेपन, वर्ण्यम् वर्ण्य वर्णकर,
लोमरोहणम् तथा लोमरोहण तथा लोमरोहण, व्रणाव-
चूर्णनम् व्रणावचूर्णन व्रणावचूर्णन, रोपणम् अने प्रथ-
रोपण और व्रणरोपण, इति छे ये, षट्त्रिंशत् छतीस
छतीस, व्रणानाम् प्रथम व्रणोंके, ससुपक्रमा उपक्रमा
उपक्रम, उद्दिष्टा उद्दिष्ट छे कहे गये है ॥ ४०-४३ ॥

४१. द्वे तैले-द्वौ तैलौ (ख)

,, तद्गुणे-तद्गुणौ (न)

,, -च घृते (न व फ)

,, तद्गुणे पत्र-तद्गुणापत्रे (व)

४२. आलेपने-तन्मर्दने (व)

४३. रोपण-लेपन (क घ ङ)

,, लोमरोहणम्-लोमरोपणम् (ङ)

40-43. There are six kinds of operative measures in swelling, compression, refrigeration, henosis, sweating, sedation, probing, the use of cleansing and healing decoctions, applications, use of cleansing and healing oils, leaves, two methods of covering, two methods of bandaging, diet, elevation, two kinds of cauterization (heat and caustic alkali), depression, two kinds of fumigation and application of hardening and softening procedures, dusting of wounds, restoring the skin pigment, healing and hair-restoring. Thus these thirty-six are regarded as the therapeutic measures in wounds

વ્રણશોથપ્રશમની ચિકિત્સા—

पूर्वरूपं भिषग्बुद्ध्वा व्रणानां शोकमादितः ।

रक्तावसेचनं कुर्यादजातव्रणशान्तये ॥४४॥

જાતવ્રણશાન્તયે ઉત્પન્ન ન થયેલા વ્રણની શાંતિ માટે ઉત્પન્ન થ હુવ વ્રણની ગાન્તિકે લિષ, ભિષક્ વૈદ્યે વૈદ્ય, વ્રણાનામ્ પ્રણેના વ્રણોકે, પૂર્વરૂપમ્ પૂર્વરૂપ, શોકમ્ સોભને શોકો, બુદ્ધ્વા બુદ્ધીને જાનકર, આદિતઃ પ્રથમથી પ્રથમસે, રક્તાવસેચનમ્ રક્ત-મોક્ષણ રક્તમોક્ષણ, કુર્યાત્ કરવુ બેધએ કરે ॥ ૪૪ ॥

44. Knowing that swelling is the premonitory symptom of a wound, the physician should treat it, at the very beginning, by depletion of blood so as to prevent it from terminating in a wound.

शोधयेद्बहुदोषान्तु स्वल्पदोषान् विलङ्घयेत् ।

पूर्व कषायसर्पिर्भिर्जयेद्वा मारुतोत्तरान् ॥४५॥

૪૫ મારુતોત્તરાન્—મારુતોત્તરમ્ (ક.)

„ „ —મારુતોત્તરે (ત.)

બહુદોષાન્ તુ બહુ દોષનાળાને વહુત દોષવાલોંકો, પૂર્વમ્ પ્રથમ પહેલે, શોધયેત્ શોધન કરાવવુ શોધન કરાવે, સ્વલ્પદોષાન્ અલ્પ દોષનાળાને અલ્પ દોષવાલોંકો, વિલઙ્ઘયેત્ લઘન કરાવવુ લઘન કરાવે, મારુતોત્તરાન્ અને વાતપ્રધાનના વાતને ઓર વાતોલ્વણોંકે વાતકો, કષાયસર્પિર્ભિ કષાય અને ઘી દ્વારા કષાય ઓર ઘી દ્વારા, જયેત્ જીતવેા જીતે ॥ ૪૫ ॥

45. If there is excessive morbidity, purificatory procedures should be done, and if the morbidity is slight, the patient should be given lightening therapy, and if vata provocation is predominant, it should first be cured by decoctions and medicated ghees.

न्यत्रोद्योदुस्स्वराश्वत्थप्लक्षवेतसचक्रलैः ।

सप्तर्षिष्कैः प्रलेपः क्याच्छोफनिर्वापणः परम् ॥४६॥

સપ્તર્ષિષ્કૈઃ ઘી સાથે ઘીકે સાથ, ન્યત્રોધ- વડ વરગદ, ઉદુસ્સ્વર- ઊંબરો ગૂલર, અશ્વત્થ- પીપળો પીપલ, પ્લક્ષ- પીપળા પાકર, વેતસ- અને વેતસની ઓર વેતસકી, ચક્રલૈઃ છાલથી બનાવેલો છાલોંસે વનાયા હુઆ, પ્રલેપઃ લેપ લેપ, પરમ્ શ્રેષ્ઠ શ્રેષ્ઠ, શોફ- સોભનું શોફકા, નિર્વાપણ સ્યાન્ નિર્વાપણ કરનાર છે નિર્વાપણ કરનેવાલા હૈ ॥ ૪૬ ॥

46. The application, prepared of the barks of banyan, gular fig, holy fig, wave-leaved fig and country willow, is an excellent refrigerant.

विजया मधुकं वीरा विसग्रन्थिः शतावरी ।

नीलोत्पलं नागपुष्पं प्रदेहः स्यात् सचन्दनः ॥४७॥

વિજયા વિજયા વિજયા, મધુકમ્ જેઠીમધ મુલહઠી, વીરા વીરા વીરા, વિસગ્રન્થિ બિસની ગાંઠ વિસગ્રન્થિ, શતાવરી શતાવરી શતાવરી, નીલોત્પલમ્ નીલોત્પલ નીલોફર, નાગપુષ્પમ્ અને નાગકેસર એએનો ઓર નાગકેસર ફનકા, સચન્દનઃ ચન્દનની સાથે ચન્દનકે સાથ, પ્રદેહઃ બડો લેપ પ્રદેહ, સ્યાત્ કરવેા કરે ॥ ૪૭ ॥

૪૬. સપ્તર્ષિષ્કૈ—સપ્તર્ષિક (ક)

„ પ્રલેપઃ—પ્રદેહ. (દ.)

47 The applications of sida, liquorice, milky yam, lotus, tubers, climbing asparagus, blue lily, fragrant poon and sandal act similarly.

सक्तवो मधुकं सर्पिः प्रदेहः स्यात् सशर्करः ।
अविदाहीनि क्षान्नानि शोफे भेषजमुत्तमम् ॥४८॥

शोफे सोऽभमां शोफमें, सक्तव साथवा सत्तू, मधुकम् जेठीमध मुलहठी, सर्पिः तथा धी ओओने। तथा घृत इनका, सशर्कर साकर साथे शर्कराके साथ, प्रदेह स्यात् ओओ लेप करवे। प्रदेह करना चाहिए, अविदाहीनि च ओने अविदाही और अविदाही, क्षान्नानि अन्न अन्न, उत्तमम् उत्तम उत्तम, भेषजम् ओषध छे औषध है ॥ ४८ ॥

48. Powder of roasted paddy, liquorice, ghee and sugar should be made into an application which is good for swelling. The non-irritant foods are a beneficial measure in swelling.

व्रणशोथपाचना उपनाहः—

स चेदेवमुपक्रान्तः शोफो न प्रशमं व्रजेत् ।
तस्योपनाहैः पक्वस्य पाटनं हितमुच्यते ॥४९॥

एवम् ओ प्रभाणे इस प्रकार, उपक्रान्तः उपचार करवा छत। पणु उपचार करने पर भी, सः शोफः ते ओओ वह शोफ, प्रशमम् शांत गान्त, न व्रजेत् चेत् न थाय ते। न होवे तो, उपनाहै। पोटीओओरा उपनाहोंसे, पक्वस्य पकावलीने पकाकर, तस्य तेनु उसका, पाटनम् पाटन चीरना, हितम् हितकर हितकर, उच्यते उच्यते छे कहा जाता है ॥ ४९ ॥

49 If, along these lines of treatment, the swelling does not subside, it should be made to mature by means of poultices. When it is ripe, opening of it, is said to be beneficial.

तैलेन सर्पिषा वाऽपि ताभ्यां वा सक्तुपिण्डिका ।
सुखोष्णा शोफपाकार्यमुपनाहः प्रशस्यते ॥५०॥

तैलेन तैलथी तैलसे, सर्पिषा वा अपि अथवा धीथी अथवा धीसे ताभ्याम् वा अथवा ओने मेणवीने ओनावेली या दोनों मिलाकर बनाई हुई, सुखोष्णा नवशेडी सुहाती हुई गरम, सक्तुपिण्डिका साथवानी पिडीने। सक्तुकी पिण्डिका, उपनाह उपनाह उपनाह, शोफपाकार्यम् ओओने पकाववा माटे शोफको पकानेके लिए, प्रशस्यते प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥ ५० ॥

50 The poultice prepared of the powder of roasted grain mixed with ghee or oil, or with both and applied warm is recommended for the suppuration of swelling

सतिला सातसीबीजा दध्यम्ला सक्तुपिण्डिका ।
सकिण्वकुष्ठलवणा शस्ता स्यादुपनाहने ॥५१॥

सतिला तल साथे तिलके साथ, सातसीबीजा अणसीनां ओनी साथे अलसीके बीजके साथ दध्यम्ला ओओ दहीवाणी खट्टी दहीके साथ, सकिण्वकुष्ठलवणा किण्व, कुष्ठ ओने लवणुथी ओनावेली किण्व, कूठ और नमकसे बनाई हुई, सक्तुपिण्डिका साथवानी पिडी सक्तुकी पिडी, उपनाहने उपनाहमा उपनाहमें, शस्ता स्यात् प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥ ५१ ॥

51. The poultice prepared of the powder of roasted grain mixed with til, linseed, sour curds, yeast, costus and salt is also recommended

विदग्धस्य सपक्वस्य च शोथस्य लक्षणम्—

रुग्दाहरागतोदैश्च विदग्धं शोफमादिशेत् ।
जलवस्त्रिसमस्पर्शं संपक्वं पीडितोन्नतम् ॥५२॥

रुक्- पीडा पीडा, दाह- दाह दाह, राग- दाह लाली, तोदैः च ओने तोदथी और तोदसे, शोफम् ओओने सूजनको, विदग्धम् पाडवा आवेओ पाकामिमुक्त,

५२. पीडितोन्नतम्-पिण्डितोन्नतम् (छ ज फ)

आदिशेत् नालुवे! जानना चाहिए, जलवस्त्रिसम-
स्पर्शम् स्पर्शं कर्त्ता पाणी भरेक्षी यथा नालुवे
स्पर्श करने पर जलसे भरी हुई वस्त्रिके समान पीड़ितो-
न्नतम् अने रभाववाधी उपर उठी आगता सोअने
और दगाने पर ऊपर आनेवाली सूजनको, संपक्कम्
सुपक्कम् नालुवे! नालुवे! सुपक्क जानना चाहिए ॥ ५२ ॥

52 The swelling which is charac-
terised by pain, burning, redness
and pricking pain, which feels to touch
like a water bag i e when pressed, it
is depressed and on the removal of
the pressure it swells again (fluctua-
tion test), should be diagnosed to be
a suppurated swelling.

पक्कवणशोधमेदनो भेषजगणः—

उमाऽथो गुग्गुलुः सौधं पयो दध्नकपोतयोः ।
विट् पलाशमवः क्षारो हेमक्षीरी सुकूलकः ॥ ५३ ॥
इत्युक्तो भेषजगणः पक्कशोधप्रमेदनः ।
सुकुमारस्य, कृच्छ्रस्य शस्त्रं तु परमुच्यते ॥ ५४ ॥

उमा अणसी अलसी अयो अने और, गुग्गुलु-
गूगल, गूगल, सौधम् पयः थोऽरनु दध्न थूहरका दध्न,
दध्न- कुंडा मुर्गे, कपोतयो. अने कुभूतरनी और कवूतरकी,
विट् चरक बीठ, पलाशमवः क्षार. भाभराने। भार
ढाकका क्षार, हेमक्षीरी कुंडा ककुष्ठ, सुकूलक न्यपाण
जयपाल, इति ये यह, सुकुमारस्य सुकुमारना सुकुमारके,
पक्कशोध- पाकेला सोअने पके हुए शोफको, प्रमेदन.
श्लेष्मारे। फोदनेवाला, भेषजगणः औषधवर्ग औषधवर्ग,
उक्तः उक्तो छे कहा गया है, कृच्छ्रस्य संहतशीलने भाटे
सहनशीलके लिए, तु ते। तो, शस्त्रम् शस्त्रने शस्त्रको,
परम् श्रेष्ठ श्रेष्ठ, उच्यते उच्यते आवे छे कहा जाता
है ॥ ५३-५४ ॥

53-54. In case of delicate patients,
linseed, gum guggul, milk of thorny

milk hedge, the dung of cock and
pigeon, palas-alkali, yellow thistle and
red-physic nut are the group of drugs
to be used for breaking open the
suppurated swelling In other cases,
the operative measure is, of course,
regarded the best treatment.

वर्णे षड्विध शस्त्रकर्म—

पाटनं व्यधनं चैव छेदनं लेखनं तथा ।
प्रच्छन्नं सीवनं चैव षड्विधं शस्त्रकर्म तत् ॥ ५५ ॥

पाटनम् पाटन पाटन, व्यधनम् च एव व्यधन
व्यधन छेदनम् छेदन छेदन, लेखनम् लेखन लेखन,
तथा प्रच्छन्नम् प्रच्छन्न प्रच्छन्न, सीवनम् च एव अने
सीवन और सीवन, तत् ये प्रमाणे ते इस प्रकार
वह, शस्त्रकर्म शस्त्रकर्म शस्त्रकर्म, षड्विधम् छे प्रच्छन्न
छे छे प्रकारका है ॥ ५५ ॥

55. Incision, puncturing, excision,
scraping, scarification and suturing—
these six are the operative measures

नाडीव्रणाः पक्कशोथास्तथा क्षतगुदोदरम् ।
अन्तःशल्यश्च ये शोफाः पाट्यास्ते तद्विधाश्च ये ।

नाडीव्रणाः नाडीव्रणे। नाडीव्रण, पक्कशोथाः
पक्कशोथ पक्कशोथ, तथा तथा तथा, क्षतगुदोदरम् क्षत
गुदोदर क्षतगुदोदर, ये शोफाः तेभ्यो नो सोअने। एव
जो शोफ, अन्त-शल्यः अन्त शल्यवाणा होय भीतर
शल्ययुक्त है, ये च अने नो और जो, तद्विधाः तेना
नेवा होय उनके समान हैं, ते तेने। वे, पाट्याः
पाटनयोग्य छे पाटनयोग्य है ॥ ५६ ॥

56. Sinuses and fistulas, suppurated
swellings, intestinal perforation and
obstruction, foreign bodies inside and

५३. उमाऽथो—तमारख्य (व)

५४. सुकूलक—सुकूलकः (ख. घ.)

५६ च ये—चर्म (ध.)

५७ शोफा.—देशाः (क. घ. त. य. ध. व.)

similar other conditions indicate the operative measure of incision.

દકોદરાણિ સંપક્વા ગુલ્મા યે યે ચ રક્તજાઃ ।
વ્યધ્યાઃ શોણિતરોગાશ્ચ વિસર્પપિડકાદયઃ ॥૫૭॥

દકોદરાણિ બળેાદરેા જલોદર, યે ગુલ્માઃ જે ગુલ્મ જો ગુલ્મ, સંપક્વા બરોબર પાકેલા હોય સુપક હો, યે ચ તથા જે તથા જો, રક્તજા. રક્તજન્ય ગુલ્મ છે રક્તજન્ય ગુલ્મ છે, વિસર્પ- તથા વિસર્પ તથા વિસર્પ, પિડકાદય પિડકા વગેરે પિડકા આદિ, શોણિતરોગા ચ રક્તરોગો છે રક્તરોગ છે, વ્યધ્યાઃ તે વ્યધન- થોય છે તે વ્યધનયોગ્ય છે ॥ ૫૭ ॥

57 Ascites, fully suppurated gulma, and uterine gulma and diseases due to vitiation of blood, such as acute spreading affections, pimples etc, indicate the operative measure of puncturing.

उद्धृतान् स्थूलपर्षन्तानुरसन्नान् कठिनान् व्रणान् ।
अर्शःप्रभृत्यधीमांसं छेदनेनोपपादयेन् ॥५८॥

ઉદ્ધૃત્તાન્ સ્થૂલપર્ષન્તાન્ અર્સન્નાન્ કઠિનાન્ વ્રણાન્ ।
અર્શઃપ્રભૃત્યધીમાંસં છેદનેનૉપપાદયેન્ ॥૫૮॥

58. Swollen wounds, wounds with thick edges, elevated wounds, hard wounds, excrescent growth of flesh such as piles and others indicate the operative measure of excision.

કિલાસાનિ સકુષ્ઠાનિ લિખેલેખ્યાનિ બુદ્ધિમાન્ ।
વાતાસુગ્રન્થિપિડકાઃ સકોઠા રક્તમણ્ડલમ્ ॥૫૯॥

કુષ્ઠાન્યભિહતં ત્રાજ્ઞં શોધાંશ્ચ પ્રચ્છેદ્વિધમ્ ।
સીવ્યં કુક્ષુદરાદ્યં તુ ગમ્भीરં યદ્વિપાટિતમ્ ॥૬૦॥
इति षड्विधमुद्दिष्टं शस्त्रकर्म मनीषिभिः ।

બુદ્ધિમાન્ બુદ્ધિમાન્ વૈદ્યે બુદ્ધિમાન્ વૈદ્ય, લેખ્યાનિ લેખનયોગ્ય લેખનયોગ્ય સકુષ્ઠાનિ કુષ્ઠસહિત કુષ્ઠસહિત, કિલાસાનિ કિલાસકુષ્ઠોત્તુ કિલાસકુષ્ઠોત્તુ, લિખેલે લેખન કરવું લેખન કરે, સકોઠા કોઠા નોઠ વાતાસુ- વાતાસુગ્રન્થિ વાતાસુગ્રન્થિ, ગ્રન્થિ- ગ્રન્થિ ગ્રન્થિ, પિડકા પિડકા, રક્તમણ્ડલ રક્તમણ્ડલ, રક્તમણ્ડલ, કુષ્ઠાનિ કુષ્ઠ કુષ્ઠ, અભિહતમ્ ધા વાગેલું ચોટ લગા હુઆ, અક્ષમ્ અગ અક્ષ, શોયાન્ ચ અને સોબાઓતું ઓર સૂઝનોંકા મિથક્ વેચે વૈદ્ય, પ્રચ્છેદ્વિધમ્ પ્રચ્છેદ કરવું પ્રચ્છેદ કરે, કુક્ષિ- કુક્ષિ કુક્ષિ, ઉદરાદ્ય ઉદર આદિ ઉદર આદિ, યત્ જ ને જો, ગમ્भीરમ્ ગંભીર ગમ્भीર, વિપાટિતમ્ ચીરેલું હોય ચીરા ગયા હો, સીવ્યમ્ તેને સીવવું નોંધોએ ઉમે સીના ચાદિય, ઇતિ એ યદ, ષટ્વિધમ્ ૭ પ્રકારનું છ. પકારકા, શસ્ત્રકર્મ શસ્ત્રકર્મ, મનીષિભિઃ બુદ્ધિમાનોએ બુદ્ધિમાનોને, ઉદિષ્ટમ્ કહ્યું છે કહા છે ॥ ૫૯-૬૦૨ ॥

59-60½ Leprous lesions and other skin diseases indicating scraping, should be scraped by the intelligent physician. Rheumatic conditions, tumors, pimples, circular red eruptions, various lesions of dermatosis and parts that have suffered injury and swelling indicate the procedure of scarification. Deep opening of the lumbar or the abdominal region indicate suturing. Thus the wise physicians have described the six varieties of operative procedures.

व्रणे पीडनविधि.—

सूक्ष्माननाः कोषवन्तो ये व्रणास्तान्प्रपीडयेत् ६१

યે વ્રણાઃ જે વ્રણો જો વ્રણ, સૂક્ષ્માનના ઝીણા મુખવાળા સૂક્ષ્મ મુખવાળે, કોષવન્ત. અને કોષવન્ત

होय और कोपयुक्त हों, तान् तेओले उन्हें, प्रपीकयेत्
धमाव-॥ नेधेओ दवाना चाहिए ॥ ६१ ॥

61. The suppurated wounds with narrow opening and capacious interior indicate compression

कलायाश्च मसूराश्च गोधूमाः सहरेणवः ।
कल्कीकृताः प्रशस्यन्ते निःस्नेहा व्रणपीडने ॥६२॥

निःस्नेहाः स्नेहरहित, जेहरहित, कल्कीकृता ३६३
अनावेदा कल्क किंगे हुए, कलाया १८१॥ मटर,
मसूरा भसूर मसूर, सहरेणवः नाना १८१॥ छोटी
मटर, गोधूमा च अने धड़ और गेहूं, व्रणपीडने प्रश-
पीडनमां व्रणपीडनमें, प्रशस्यन्ते प्रशस्त छे प्रशस्त
हैं ॥ ६२ ॥

62 Common pea, lentils, wheat and pigeon pea made into paste and unmixed with unctuous substances are recommended for compressing the above-said wounds

व्रणे निर्वापणविधि.—

शास्मलीत्वक्बलामूलं तथा न्यग्रोधपल्लवाः ।
न्यग्रोधादिकमुद्दिष्टं बलादिकमथापि वा ॥६३॥
आलेपनं निर्वापणं तद्विद्यात्तैश्च सेचनम् ।

शास्मलीत्वक् शीमणानी छाल सेमजमी छाल,
बलामूलम् अलामूण बलामूल, तथा न्यग्रोध- १८३॥
वरगदके, पल्लवा ३५१॥ पल्लव, उद्दिष्टम् पडेवां ३६६
पहले कहा हुआ, न्यग्रोधादिकम् न्यग्रोधादि न्यग्रोधादि,
अथापि वा अने और, बलादिकम् अलामू आदि ३६६
बलादिकमा, आलेपनम् ने आलेपन जो आलेपन,
तत् तेने उसे, निर्वापणम् निर्वापण निर्वापण, विद्यात्
अणुवु जानना चाहिए, तै. च तेओधी उनसे, सेचनम्
परिषेक करवे ओ पणु निर्वापण छे परिषेक करना
मी निर्वापण है ॥ ६३ ॥

63-63½. The bark of the silk-cotton tree, the roots of sida and the sprouts of banyan, or the banyan group of drugs or the sida group of drugs—these used as applications, are refrigerants, and affusions of these drugs have similar action

सर्पिषा शतघौतेन पयसा मधुकाम्बुना ॥६४॥
निर्वापयेत् सुशीतेन रक्तपित्तोत्तरान् व्रणान् ।

रक्तपित्तोत्तरान् रक्तपित्तप्रधान रक्तपित्तप्रधान,
व्रणान् प्रणुमने व्रणोंको, शतघौतेन सो वार घौयेल सौ
वार घौये हुए, सर्पिषा धीयी घीसे, सुशीतेन अणु
शीतल अतिशीतल, पयसा दूधपडे दूधसे, मधुकाम्बुना
अथवा नेठीमधना क्वाथथी अथवा सुलहठीके क्वाथसे,
निर्वापयेत् (निर्वापणु करवुं निर्वापण करना चाहिए ॥६४॥

64 64½ The wounds, associated with hemothermia, should be soothed by affusion with the hundred times washed ghee or with very cold milk or with very cold liquorice-water.

लम्बानि व्रणानांसानि प्रलिप्य मधुसर्पिषा ॥६५॥
संदधीत सम वैद्यो बन्धनैश्चोपपादयेत् ।

वैद्य वैद्य वैद्य, लम्बानि लटकतां लटकते हुए,
व्रणानांसानि प्रणुमने व्रणमासोंको, मधुसर्पिषा मधु
तथा धीयी मधु तथा घृतमे, प्रलिप्य लेपन करीने
लेपन करके, समम् प्रमान समान, संदधीत जोड़वना
सुव्यवस्थित करे, बन्धनैश्च अने अणुधेओधी और
बन्धनोडे, उपपादयेत् आधी देवां बांध दे ॥ ६५ ॥

65-65½. If there are loosely hanging bits of flesh in the wounds, they should be painted with ghee and honey and replaced properly, and then the physician should bandage the wound

त्रणे सन्धानविधि —

तान्समान्सुस्थितान्ज्ञात्वा फलिनीलोध्रकट्फलैः ६६
समन्नाधातकीयुक्तैश्चूर्णितैरवचूर्णयेत् । ६६

तान् तेजोने उनको, समान् स्रग्भा समान रूपसे, सुस्थितान् गोप्रायेण व्यवस्थित, ज्ञात्वा भस्मीने जानकर, चूर्णितं यूष्णं ऊरेण चूर्ण किये हुए, समान-भस्म संजीठ, धातकीयुक्तं अने धावडीनां क्षुब्धसहित और धानभीपुष्पसहित, फलिनी- धडिना प्रियंगु, लोध्र-लोध्र, कट्फलै अने फायक्षण वडे और कट्फलसे, अवचूर्णयेत् तेजो पर अवयूष्णं करवुं भेड़ो उनपर अवचूर्णन करना चाहिए ॥ ६६ ॥

66-66½ When they are replaced properly, the wound should be dusted with the powders of perfumed cherry, lodh, box-myrtle and madder and fulsee flowers.

पञ्चवल्कलचूर्णैर्वा शुक्तिचूर्णसमायुतैः ॥ ६७ ॥
धातकीलोध्रचूर्णैर्वा तथा रोहन्ति ते व्रणाः ।

शुक्तिचूर्ण- छीपना यूष्णं सीपीके चूर्ण, समायुतै सहित सहित, पञ्चवल्कलचूर्णैः वा पञ्चवल्कलनां यूष्णीया पञ्चवल्कलके चूर्णोंसे, धातकी- अथवा धावडी अथवा वाय, लोध्र- अने लोध्रनां और लोध्रके, चूर्णैः वा यूष्णीया अवयूष्णं करवुं भेड़ो चूर्णोंसे अवचूर्णन करना चाहिए, तथा तेजो ऊरेण भी ऐसा करनेसे, ते व्रणाः ते व्रणो रोहन्ति रूआधं भय छे भरजाते हैं ॥ ६७ ॥

67-67½. The wounds heal similarly with the use of the powders of the pentad of milky trees mixed with the powder of pearl-oyster shell, or, with the use of the powder of fulsee flowers and lodh also the wounds get healed.

६६. समान्सुस्थितान्—सामनस्थितान् (द)

॥ तान् समान्सुस्थितान्ज्ञात्वा—तानि ज्ञात्वा सुस्थितानि (क.)

६६½. युक्तैः—पुष्पैः (ग.)

अस्थिभग्नं च्युतं सन्धिं संदधीत समं पुनः ॥ ६८ ॥
समेन सममङ्गेन कृत्वाऽन्येन विचक्षणः ।

अस्थिभग्नं भागेन हाडकांवाणाने अस्थिभग्नं च्युतं सन्धिम् तथा संधी भडी गयो होय तेने तथा च्युतसंधिको, विचक्षण. विचक्षणं वैद्ये विचक्षणं वैद्य, अन्येन भीन दूसरे, समेन समान समान, मङ्गेन अंगना अङ्गके साथ, समम् कृत्वा समान करीने समान करके, पुनः करी फिर, समम् स्रग्भु वरावर, संदधीत भेडी देवु जोड़ देवे ॥ ६८ ॥

68-68½. The fractured bone or dislocated joint should be set right by the skilled physician on a par with its parallel limb of the body.

स्थिरैः कवलिकावन्धैः कुशिकाभिश्च संस्थितम् ॥
पट्टैः प्रभूतसर्पिष्कैर्बन्धीयादचलं सुखम् ।

संस्थितम् सारी रीते भेसाडेला ते अंगने ठीक बिठाये हुए उस अङ्गको, स्थिरैः स्थिर स्थिर, कवलिका-वन्धैः कवलिआध धोधी आधी कवलिकावन्धसे बाधकर, कुशिकाभि च अने कुशिकादारा गोर कुशिकाओं द्वारा, संस्थितम् स्थिर करी स्थिर करके, प्रभूतसर्पिष्के बहुत धीवाणा बहुत घृतयुक्त, पट्टैः पाटाओंकी पट्टियोंसे, अचलम् छोले नहि गेय ले नहीं ऐसा, सुखम् अने सुख रहे अंग और सुख रहे उसी प्रकार, बन्धीयात् आधवुं भेड़ो बाधना चाहिए ॥ ६९ ॥

69-69½. When it is fixed in proper position it should be bandaged with cotton splints and cloth and then bandaged with cloth well-soaked in ghee in such a way that the part is immovable and comfortable.

अदिदाहिभिरन्नैश्च पैष्टिकैस्तमुपाचरेत् ॥ ७० ॥
ग्लानिर्हि न हिता तस्य सान्धविश्लेषकारिका ।

६८½ विचक्षण—परीक्षक. (क)

७०. पैष्टिकैस्तमुपाचरेत्—पौष्टिकैः समुपाचरेत् (क)

अविदाहिभि विदाह नहि कर्नारां विदाह न करनेवाले, पैष्टिक पैष्टिक पैष्टिक, सबै अन्नोभी अन्नोसे, तन् तेनो उसका, उपाचरेत् उपचार करवे। जोधो उपचार करना चाहिए, हि डेभडे क्योंकि, तस तेना उसकी, स्निग्ध- अगना सांपाने अन्नसन्धिको, विश्लेष-कारिका जुद्धे कर्नारी अलग करनेवाली, ग्लानि ग्लानि ग्लानि, हिता न हितकारक नथी हितकारक नहीं है ॥ ७०३ ॥

70-70½. The patient should then be given non-irritant pastry articles of diet, and any kind of exertion which disturbs the joined part is not good.

विच्युताभिहताङ्गानां विलर्पादीनुपद्रवान् ॥७१॥
उपाचरेद्यथाकालं कालज्ञः स्वाधिकित्सितात् ।

विच्युत- च्युत च्युत, अभिहत- धा लागेल चोट लगे हुए, अङ्गानां अगवाणानां अङ्गवालोंके, विलर्पादीन् विलर्प आदि विलर्प आदि, उपद्रवान् उपद्रवोंने। उपद्रवोंका, कालज्ञ- डाणज्ञ वैद्ये कालज्ञ वैद्य, स्वाह पोतपोतानी अपनी अपनी, चिकित्सितान् चिकित्साथी चिकित्सामे, यथाकालम् यथाकालम् समय अनुसार, उपाचरेत् उपचार करवे। उपचार करे ॥ ७१३ ॥

71-71½ If the dislocated or injured part is complicated with acute spreading affections, the physician, expert in the knowledge of the various stages of treatment, should do the treatment of that particular condition as required in that stage

व्रणे स्वेदनविधि —

शुष्का महारुजः स्तब्धा ये व्रणा मारुतोत्तराः ।
स्वेद्याः सङ्करकल्पेन ते स्युः कृशरपायसैः ॥७२॥

ग्राम्यबैलाम्बुजानूपैर्वैशवारैश्च संस्कृतैः ।

उत्कारिकाभिश्चोष्णाभिः सुखी स्याद्वणितस्तथा ७३

७२ उपाचरेत्-उपक्रमेत् (घ, ष फ)

ये मारुतोत्तरा ये वातप्रधान जो वातप्रधान, शुष्काः शुष्क शुष्क, महारुज, अहु पीडावाण। बहुत रुजावाले, स्तब्धा अने स्तब्ध और स्तब्ध, व्रणा व्रणा व्रणा हों ते तेओने उन्हें, कृशरपायसैः कृशरा अने पायसदाग कृशरा और खीरसे, ग्राम्य ग्राम्य ग्राम्य, बल- अलेशय विलेगय, अम्बुज अम्बुज जलचर, आनूपै, अने आनूप ओवेनां भांसना और आनूप जीवोंके मासके, संस्कृतैः पधार दीधेदा छोंके हुए, वैशवारैः च वैशवारैथी वैशवारोंसे, उष्णाभि च अने गरम और गरम, उत्कारिकाभि उत्कारिकाओथी उत्कारिकाओसे, सङ्करकल्पेन सङ्करकल्पेनी विधिथी सङ्कर-स्वेदनी विधिसे, स्वेद्या स्वेद आपदे। जोधो स्वेद दना चाहिए, तथा येभ करवाथी ऐसा करनेसे, वणित. वणु-शेगी व्रणका रोगी, सुखी स्यात् सुखी थाय छे सुखी होता है ॥ ७२ ७३ ॥

72-73 If the wounds with the predominance of vata-provocation are dry, excessively painful and indurated, they should be given mixed sudation treatment by means of hot poultices, prepared from the flesh of domestic, terricolous, aquatic and wet-land animals till the patient gets relief.

सदाहा वेदनावन्तो ये व्रणा मारुतोत्तराः ।
तेषामुमां तिलांश्चैव भृष्टान् पयसि निर्वृतान् ॥७४॥
तेनैव पयसा पिष्ट्वा कुर्यादालेपनं भिषक् ।

ये मारुतोत्तरा ये वातप्रधान जो वातप्रधान, व्रणाः व्रणा व्रण, सदाहाः सदाहाः दाहयुक्त दाहयुक्त, वेदनावन्त. अने वेदनावाण। होय और वेदनावाले हों, तेषाम् तेषो। पर उन पर, भिषक् वैद्य वैद्य, उमां अणसी अलसी, तिलान् च एव तथा तदने तथा तिलोंका, भृष्टान् शेडीने भूतकर, पयसि दूधमा दूधसे, निर्वृतान् ढारवा बुझावे, तेन एव पछी ते व पश्चात् उसी पयसा दूधथी दूधमें, पिष्ट्वा पीसीने पीसकर, आलेपनम् आलेपन आलेपन, कुर्यात् करे करे ॥ ७४३ ॥

74-74½. If in wounds with predominance of vata-provocation, there is burning and pain, they should be treated, by the physician, with applications prepared by soaking fried linseed and til in milk and rubbing them with the same milk.

बला गुडूची मधुकं पृश्निपर्णी शतावरी ॥७५॥
जीवन्ती शर्करा क्षीरं तैलं मत्स्यवसा घृतम् ।
संसिद्धा समधूच्छिष्टा शूलघ्नी र्नेहशर्करा ॥७६॥
द्विपञ्चमूलकथितेनाम्भला पयसाऽथवा ।
सर्पिषा वा सतैलेन कोष्णेन परिषेचयेत् ॥७७॥

बला भला बला, गुडूची गुणैः मिलेय मधुकम्
नेलीमधु मुलहठी, पृश्निपर्णी पृश्निपर्णी पृश्निपर्णी,
शतावरी शतावरी शतावरी, जीवन्ती जीवन्ती जीवन्ती,
शर्करा साकर शर्करा, क्षीरम् दूध दूध, तैलम् तैल
तैल, मत्स्यवसा माछांली पसा मछलीकी वसा,
घृतम् अने धीथी और घीसे, संसिद्धा सारी रीते
सिद्ध करेदी अच्छी तरह सिद्ध की हुई, समधूच्छिष्टा
अने भीष्टु भेजवेदी और मोम मिलाई हुई, र्नेह-
शर्करा र्नेहशर्करा र्नेहशर्करा शूलघ्नी शूलनाशक छे
शूलनाशक है, द्विपञ्चमूल- अथवा ये पञ्चमूलकी अथवा
दो पञ्चमूलसे, कथितेन पकावेला पकाये हुए, कोष्णेन
नवशेका सुहाते हुए गरम, अम्भसा पाणी वडे जलसे,
अथवा अथवा अथवा, पयसा दूध वडे दूधसे, सतैलेन
अथवा तैल भेजवेला या तैल मिलाये हुए सर्पिषा वा धीथी
घीसे, परिषेचयेत् परिषेचन करवु परिषेचन करे ॥७५-७७॥

75-77 The unctuous sugar-
preparation made of sida, guduch, liquo-
rice, painted leaved uraria, climbing
asparagus, cork swallow wort, sugar,
milk, oil, fat of fish, ghee and
bee's wax is curative of piercing pain
in the wound. The wound should be

affused with genially warm water
milk, or ghee with oil prepared with
decaradices.

यवचूर्णं समधुकं सतिलं सह सर्पिषा ।
दद्यादालेपनं कोष्णं दाहशूलोपशान्तये ॥७८॥

दाह- दाह दाह, शूल- अने शूलनी और शूलकी,
उपशान्तये शान्ति भाटे शान्तिके लिए, समधुकम् नेली-
मधु मुलहठी, सतिलम् तैल तिल, सर्पिषा सह अने
धीनी साथे और घीके साथ, यवचूर्णम् जवना चूर्ण
जौके चूर्णका, कोष्णम् सुभेष्ट सुखोष्ण, आलेपनम्
आलेपन आलेपन, दद्यात् करवु भेजये करना
चाहिए ॥ ७८ ॥

78 To alleviate burning and pric-
king pain the wound should be
anointed with the warm application
prepared of powdered barley, liquorice
and til mixed with ghee

उपनाहश्च कर्तव्यः सतिलो मुद्रपायसः ।
रुग्दाहयोः प्रशमनो व्रणेष्वेष विधिर्हितः ॥७९॥

रुग्दाहयो पीडा अने दाहने शांत करवा भाटे
पीडा और जलनको शान्त करनेके लिए, प्रशमन-तेशेने
शांत करनेको उनको शांत करनेवाला, सतिल तैलवाणी
तिलसहित, मुद्रपायस भगनी भीरने। मूंगकी खीरका,
उपनाह उपनाह उपनाह, कर्तव्य करवे भेजये करना
चाहिए, व्रणेषु व्रणेषु व्रणेषु, एष विधि आ विधि
यह विधि, हित- हितकारक छे हितकर है ॥ ७९ ॥

79. To soothe the pain and bur-
ning, the poultice of til mixed with
the milk-pudding prepared of green
gram should be applied. This is the
line of treatment laid down as bene-
ficial in wounds.

७८ सतिल-मतैल (फ. व.)

७९ विधिर्हित-विधि स्मृतः (क. घ. छ.)

७७, पयसा-मस्तुना (घ.)

व्रणे एषणविधि —

सूक्ष्मानना बहुस्रावाः कोषवन्तश्च ये व्रणाः ।
न च मर्माश्रितास्तेषामेषणं हितमुच्यते ॥८०॥

ये व्रणाः ये प्रणोः जो व्रण, सूक्ष्मानना. सूक्ष्म
मुखावाणा सूक्ष्म मुखवाले, बहुस्रावा. धृष्टा आववाणा
बहुत स्रावयुक्त, कोषवन्तः च अने कोषवाणा होय और
कोषवाले हों, न च मर्माश्रिता अने मर्माश्रित न होय
और मर्माश्रित न हों, तेषाम् तेषां उनका, एषणम्
ऐषण एषण, हितम् हितकारक हितकारक, उच्यते
उच्यते छे कहा जाता है ॥ ८० ॥

80 Probing is beneficial in wounds
having narrow mouths, excessive dis-
charge, capacious interior and not
located in the vital regions.

द्विविधाऽप्येषणी विद्यान्मृद्वी च कठिनामपि ।
औद्भिदैर्मृदुभिर्नालैर्लोहानां वा शलाकया ॥८१॥

औद्भिदैः वनस्पतिनी वनस्पतिके, मृदुभिः कोमल
कोमल, नाले नलीओथी नालोंसे, मृद्वीन् कोमल
कोमल, लोहानाम् वा अने धातुओनी और धातुओकी,
शलाकया सणीओथी शलाकाओसे, कठिनाम् च अपि
उठथु कठिन, द्विविधाम् ये ये प्रकारनी इन दो
प्रकारकी, एषणीम् ऐषणी एषणी, विद्यान् अक्षुपी
जाननी चाहिए ॥ ८१ ॥

81. There are two types of probes
(1) soft and (2) hard The soft probe
is made of stalks of herbs and the
hard one is made of metal rod.

गम्भीरे मांसले देशे पाट्यं लौहशलाकया ।
एष्यं विद्याद्वणं नालैर्विपरीतमतो मिषक् ॥८२॥

८० मर्माश्रिता.—मर्मस्थिता (घ)

८१ औद्भिदैः—उद्भिदै (ब)

८२ गम्भीरे—गम्भीर (घ त)

॥ पाट्य—पार्श्व (ख ङ. फ.)

मिषक् वेद्ये वैद्य, गम्भीरे गंभीर गम्भीर, मांसले
अने मांसल और मांसल, देशे प्रदेशा पदार्थमें,
पाट्यम् थीरवा योग्य चीरने योग्य, व्रणम् प्रणोने व्रणको,
लौह-धातुनी धातुकी, शलाकया शलाकाओसे, नालाकासे,
अन अने तेनाओ और इससे, विपरीतम् विपरीत
प्रणोने विपरीत व्रणको, नाले नालाद्वारा नालोंसे एष्यम्
ऐष्य एष्य, विद्यात् अक्षुपी जाने ॥ ८२ ॥

82. If the wound is on a fleshy
part and deep seated, it should be
probed with a metallic director, and
in the opposite condition the physician
may use the stalk of herbs, as a
probe.

व्रणे शोधनविधिः—

पूतिगन्धान् विवर्णान् बहुस्रावान्महारुजः ।
व्रणानशुद्धान् विज्ञाय शोधनैः समुपाचरेत् ॥८३॥

पूतिगन्धान् सडेय गंधवाणा सड़ी हुई गन्धसे युक्त,
विवर्णान् विवर्ण विवर्ण, बहुस्रावान् अहु आववाणा
बहुत स्राववाले, महारुज च अने धृष्टी पीडावाणा
और बहुत पीडावाल, व्रणान् प्रणोने व्रणोंको, अशुद्धान्
अशुद्ध अशुद्ध विज्ञाय अक्षुपीरे जानकर, शोधनैः
शोधनेद्वारा शोधनोसे, समुपाचरेत् उपचार करवे
ऐष्ये उपचार करना चाहिए ॥ ८३ ॥

83 The wounds having foul smell,
discoloration, excessive discharge and
pain should be known to be unhealthy
and they should be treated with puri-
ficatory measures

निम्बकोलकपत्राणि कषायाः शोधना मताः ॥८४॥

८३ समुपाचरेत्—तानुपाचरेत् (क ब)

८४ निम्बकोलकपत्राणि—निम्ब कदुकपत्राणि (घ)

—निम्बकोलकपत्राणि (क)

निम्बकोलकपत्राणि—निम्ब कदुकपत्राणि (घ)

॥ निम्बः कदुकपत्राणि (फ)

॥ कषायाः शोधना मता—कषायः शोधने हित (घ, ब)

त्रिफला त्रिफला, खदिर और खैर, दावी
दारुहली, न्यग्रोधादि न्यग्रोधादिगुण
न्यग्रोधादिगुण नला भला वला. कुश, कुश, कुश,
निम्ब- लीमूँ, नीम, कोलक- अने गोरडीना और
बेरीके, पत्राणि पान पत्ते कषायाः ओओने. कषायेने
इनके कषाय, शोधन. शोधन शोधन, सदा मानेदा
छे माने गये हैं ॥ ८४ ॥

84. The decoctions of the three
myrobalans, catechu, indian berberry,
drugs of the banyan group, heart-
leaved sida, sacrificial grass, neem
and the leaves of jujube are said to
be purifying agents.

तिलकल्कः सलवणो द्वे हरिद्रे त्रिवृद्धतम् ।
मधुकं निम्बपत्राणि प्रलेपो व्रणशोधनः ॥ ८५ ॥

सलवण लवणयुक्त न्यग्रोधादि, तिलक-
तलेने. कल्क तिक्का कल्क, द्वे हरिद्रे दण्डर अने
दारुहली और दारुहली, त्रिवृत् नलोतर निगोव,
धृतम् धी धी, मधुकम् गेहीमम् मुलहठी, निम्बपत्राणि
अने लीमूँना पान और नीमके पत्ते, प्रलेप. ओओने।
क्षेप इनका लेप, व्रणशोधनः प्रलेपोधन छे व्रण-
शोधन है ॥ ८५ ॥

85. The unguent made with the
paste of til mixed with salt, turmeric
and indian berberry, turpeth, ghee,
liquorice and leaves of neem is a
purifier of wounds

शुद्धव्रणदक्षणम्—

नातिरक्तो नातिपाण्डुर्नातिश्यावो न चातिरक्तः ।
न चोत्सन्नो न चोत्सङ्गी शुद्धो रोप्यः पत्र व्रणः ८६

न अतिरक्त ने भहु न तो न होय जो बहुत रक्त
न हो, न अतिपाण्डु ने भहु पाण्डु न होय जो बहुत
पाण्डु न हो, न अतिश्याव ने भहु श्याव न होय जो बहुत
श्याव न हो, न च अतिरक्त ने भहु

पीडायुक्त न होय जो बहुत पीडायुक्त न हो, न च
उत्सन्नः ने भहु उत्सन्न न होय जो बहुत उमरा हुआ
न हो, न च उत्सङ्गी अने ने भहु उत्सङ्गी न होय
और जो बहुत उत्सङ्गी न हो, व्रणः ते प्रलेप वह व्रण,
शुद्ध. परन्तु शुद्ध यथा पछीन शुद्ध होने पर ही, रोप्य.
रोप्ययेत्य छे रोपणयोग्य है ॥ ८६ ॥

86 The wound which is not very
red not very pale, not very dark-red,
not very painful nor much elevated,
nor having thick edges etc, is consi-
dered a healthy wound and should be
treated with healing agents

व्रणे रोपणविधि—

न्यग्रोघोदुम्बराश्वत्थकदम्बप्लव्णवेतसाः ।

करवीरार्ककुटजाः कषाया व्रणरोपणाः ॥ ८७ ॥

न्यग्रोव- १३ वरगद, उदुम्बर उमरुडे, गूलर,
अश्वत्थ- पीपगे। पीपल, कदम्ब- उदुम्बर कदम्ब, प्लव-
पीपल पाकर, वेतसाः वेतस वेतस, कावीर- उरेल्ल
कनेर, अर्क- आकडे। आक, कुटजा. अने कषाया और
कुटजत्वक्, कषाया. ओ कषाये। ये कषाय, व्रणरोपणा-
प्रलेपोधन छे व्रणरोपण हैं ॥ ८७ ॥

87. Decoctions of banyan, gular fig,
holy fig, cadamba, yellow berried fig,
country willow, oleander, mudar and
kurchi are healing agents

चन्दनादियोगः—

चन्दनं पद्मकिञ्चलकं दावीत्यङ्गीलमुत्पलम् ।

मेदे मूर्धा सप्तज्ञा च कष्ट्याहं व्रणरोपणम् ॥ ८८ ॥

चन्दनम् चन्दन-चन्दन, पद्मकिञ्चलकम् पद्मकेसर
कमलके केसर, दावीत्यङ्गु दारुहलीनी छाल दारुहलीकी
छाल, नीलम् उत्पलम् नीलकण्ठ नीलोफ, मेदे मेदा,
मूर्धामेदा मेदा, सप्तज्ञा रीसामल्ली लाजवन्ती,

८७ व्रणरोपण-रोपणा स्मृताः (स)

८८. मेदे-मेदा (व. छ.)

८६. रोप्य-रोप्य (घ)

मूर्वा भोरवेक्ष मूर्वा, यष्ट्याह्वस च अने जेडीमध और
मुलहठी, व्रणरोपणम् ओ प्रक्षुरोपणु छे ये व्रणरोपण
हे ॥ ८८ ॥

88 Sandal wood, lotus filaments,
bark of indian berberry, cinnamon,
blue water-lily, the two Medas, trilobed
virgin's bower, indian madder and
liquorice are also healing agents in
ulcers.

प्रपौण्डरीकाद्यं तैलम्—

प्रपौण्डरीकं जीवन्ती गोजिह्वा घातकी बला ।
रोपणं सतिलं दद्यात् प्रलेपं सघृतं व्रणे ॥ ८९ ॥

प्रपौण्डरीकम् अपौण्डरीक प्रपौण्डरीक, जीवन्ती
उडी जीवन्ती, गोजिह्वा गजशुभी गोजिह्वा, घातकी
धावडी घातकी, बला भला बला, सतिलम् ओओने।
तल इनका तिल, सघृतम् अने धीनी साथे और
घीके साथ, रोपणम् रोपण रोपण, प्रलेपम् प्रलेप प्रलेप,
व्रण प्रक्षुर्मा व्रणम्, दद्यात् उरवे। लगावे ॥ ८९ ॥

89. The unguent prepared of
rhizomes of lotus, cork swallow wort,
elephant foot, fulsee flowers, heart
leaved sida, til and ghee should be
applied for promoting the healing of
wounds.

कम्पिल्लाद्यं तैलम्—

कम्पिल्लकं विडङ्गानि वत्सकं त्रिफलां बलाम् ।
पटोलं पिचुमर्दं च लोध्रं मुस्तं प्रियङ्गुकम् ॥ ९० ॥
खदिरं घातकीं सर्जमेलामगुरुचन्दने ।
पिष्ट्वा साध्यं भवेत्तैलं तत् परं व्रणरोपणम् ॥ ९१ ॥

कम्पिल्लकम् उंपीक्षे। कमीला, विडङ्गानि वावडिग
वायविङ्ग, वत्सकम् उडाओल टजत्वक्, त्रिफलाम्
त्रिफला, बलाम् भला बला, पटोकम् परवण
परवल, पिचुमर्दम् लीमडे नीम, लोध्रम् लोध्र लोध्र

९१. व्रणरोपणम्—व्रणशोधनम् (४)

मुस्तम् नागरमेध मोथा, प्रियङ्गुकम् च धडि ला प्रियङ्गु,
खदिरम् भेर खैर, घातकीम् धावडी घातकी, सर्जम्
राज राल, एलाम् ओलथी इलायची, अगुरु-अगर
अगुरु, चन्दने तथा चन्दन और चन्दन, पिष्ट्वा ओओने
पीसी इनको पीचकर, तैलम् तेलमे तेल, साध्यम्
सिद्ध करे, तत् ते वह, परम् श्रेष्ठ श्रेष्ठ,
व्रणरोपणम् भवेत् प्रक्षुरोपणु छे व्रणरोपण हे
॥ ९०-९१ ॥

90-91. The medicated oil, prepared
of the paste of kamala, embelia, kurchi,
the three myrobalans heart-leaved sida
wild snake gourd neem, lodh, nut
grass perfumed cherry, catechu, fulsee
flowers, sal, cardamom, eaglewood and
sandalwood is an excellent promoter
of the healing of wounds.

प्रपौण्डरीकाद्यं तैलम्—

प्रपौण्डरीकं मधुकं काकोल्यौ द्वे च चन्दने ।
सिद्धमेतः समेस्तैलं परं स्याद् व्रणरोपणम् ॥ ९२ ॥

प्रपौण्डरीकम् अपौण्डरीक प्रपौण्डरीक, मधुकम्
जेडीमध मुलहठी, काकोल्यौ डाकोली, क्षीरडाकोली
काकोली, क्षीरकाकोली, द्वे च चन्दने अने ये प्रकारना
चन्दन और दोनों चन्दन, समे. एतैः सम लागे धर्ध
ओओथी सम प्रमाणमें ले कर इनसे, सिद्धम् पडावेधु
पकाया हुआ, तैलम् तेल तेल, परम् परम् परम्,
व्रणरोपणम् स्यात् प्रक्षुरोपणु छे व्रणरोपण
हे ॥ ९२ ॥

92. The medicated oil, prepared of
equal quantities of rhizomes of lotus,
liquorice, Kakoli Kshira-kakoli and
the two varieties of sandal wood, is an
excellent promoter of the healing of
wounds.

९२ परं स्यात्—तर्पण (ख. श. ड.)

अन्ये योगाः—

दूर्वास्वरससिद्धं वा तैलं कम्पिल्लकेन वा ।

दार्वीत्वचश्च कल्केन प्रधानं व्रणरोपणम् ॥९३॥

दूर्वास्वरस- दूर्वाणां स्वरसस्य दूर्वाके स्वरससे, सिद्धम् वा सिद्धं करेत् सिद्धं किया हुआ कम्पिल्लकेन वा अथवा कम्पिल्लकी अथवा कमीलेसे, दार्वीत्वच अथवा दारुहल्लीकी छालके, कल्केन करेत् सिद्धं करेत् सिद्धं किया हुआ, तैलम् तैल तैल, व्रणरोपणम् व्रणरोपणम् के व्रणरोपण है ॥९३॥

93 The medicated oils prepared of the juice of scutch grass, of kamala or the paste of the bark of indian berberry, are excellent promoters of healing in ulcers.

येनैव विधिना तैलं घृतं तेनैव साधयेत् ।

रक्तपित्तोत्तरं दृष्ट्वा रोपणीयं व्रणं भिषक् ॥९४॥

भिषक् वैद्य वैद्य, रोपणीयम् रोपणीयम् रोपण-योग्य व्रणम् व्रणम् व्रणको, रक्तपित्तोत्तरम् रक्तपित्त-प्रधान रक्तपित्तप्रधान, दृष्ट्वा नेर्धने देखकर, येन एव विधिना ने विधिनी जिस विधिसे, तैलम् तैल सिद्ध करवाभा आवे के तैल पकाया जाता है, तेन एव ते न विधिनी उसी विधिसे, घृतम् घीने घीका, साधयेत् सिद्ध करेत् सिद्ध करेत् सिद्ध करना चाहिए ॥९४॥

94. Recognising the wound to be associated with the hemothermic condition, the medicated ghee prepared in the same way as the medicated oil described above should be used for healing purposes.

व्रणे पत्रदानम्—

कदम्बार्जुननिम्बानां पाटल्याः पिप्पलस्य च ।

व्रणप्रच्छादने विद्वान् पत्राण्यर्कस्य आदिशेत् ॥९५॥

९४. दृष्ट्वा-जान्वा (ध)

„ व्रणं भिषक्-घृत तथा (ख झ ङ.)

„ „ -घृतोत्तमम् (फ.)

विद्वान् विद्वान् वैद्ये विद्वान् वैद्य, व्रणप्रच्छादने प्रच्छादने छान्वाभा व्रणप्रच्छादनमें, कदम्ब- कदम्ब, अर्जुन- साण्ड अर्जुन, निम्बानाञ्च लीमडो नीम, पाटल्या- पाटल, पिप्पलस्य च पीपला पीपल, अर्कस्य च तथा आकके तथा आकके, पत्राणि पाटल्याने उपयोग करवा भाटे पत्रोंका उपयोग करनेके लिए, आदिशेत् कहे ॥ ९५ ॥

95 The leaves of cadamba, arjun, neem, trumpet flower, holy fig or mudar are recommended for use as covering in wounds

व्रणे हितः पट्टः—

वाक्षोऽथवाऽऽजिनः क्षौमः पट्टो व्रणहितः स्मृतः ।
बन्धश्च द्विविधः शस्तो व्रणना सव्यदक्षिणः ॥९६॥

वाक्ष- वृक्षना वृक्षना वृक्षके वल्कलका, आजिन- भृगुचर्मने भृगुचर्मना अथवा अथवा अथवा, क्षौम अणसीना वस्त्रने अणसीके वस्त्रका, पट्ट पाटो पट्ट, व्रण व्रण भाटे व्रणके लिए, हित हितकर हितकर, स्मृतः स्मृतो के कहा है, सव्य डाबो बायाँ, दक्षिणः अने नमणो और दाहिना, द्विविधः दो दो प्रकारके इन दो प्रकारका, बन्ध अथवा बन्ध, व्रणनाञ्च व्रणनाञ्च व्रणने भाटे व्रणोंके लिए, शस्तः प्रशस्त के प्रशस्त है ॥ ९६ ॥

96. The bandages made of plant-fibre, skin of animals and silk-cloth are considered good for wounds. Two methods of bandaging are recommended, one from left to right and the other from right to left

व्रणे अहितं हित चान्वानम्—

लवणम्लकटूष्णानि विदाहीनि गुन्तानि च ।

वर्जयेदन्नपानानि व्रणी मैथुनमेव च ॥९७॥

९६. वाक्षोऽथवाऽऽजिनः क्षौमः-वाक्षोऽथ वादरमैव (ख ङ. त.)

વળી પ્રણવાળાંકી વળરોગી, લવણ- લવણુ લવણ, અમ્લ- અમ્લ અમ્લ, કટુ- કટુ કટુ, ઉષ્ણાનિ ઉષ્ણુ ઉષ્ણ, વિદાહીનિ વિદાહી વિદાહી, ગુરુણિ ચ અને ગુરુ ઔર ગુરુ, અન્નપાનાનિ અન્નપાન અન્નપાન, મૈથુનમ્ ચ એવ અને મૈથુન ઔર મૈથુનકા, વર્જયેદ તબ્બાં બેઈએ ત્યાગ કરે ॥ ૯૭ ॥

97 The persons suffering from wounds should avoid salty acid, pungent, hot, irritant and heavy eats and drinks and the sex-act

નાતિશીતગુરુસ્તિગ્ધમન્નિદાહિ ચથાવ્રણમ્ ।
અન્નપાનં વ્રણહિતં દિતં આસ્ત્રપનં દિવા ॥૯૮॥

ચથાવ્રણમ્ પ્રણુની સ્થિતિને અનુસાર વ્રણકી સ્થિતિકે અનુસાર, ન-અતિ-શીત-ગુરુ-રિનગ્ધમ્ અતિશીત, અતિગુરુ અને અતિસ્તિગ્ધ ન હોય એવું અતિશીત, અતિગુરુ ઔર અતિસ્તિગ્ધ ન હો એસા, અન્નિદાહિ અને અવિદાહી ઔર અવિદાહી અન્નપાનમ્ અન્નપાન અન્નપાન, વ્રણહિતમ્ પ્રણુ માટે હિતકર છે વ્રણકે લિખ દિતકર છે, દિવા દિવસમાં દિનમેં, અસ્ત્રપનમ્ ન સ્વપ્ન ન સોના, હિતમ્ હિતકરક છે હિતકારક છે ॥ ૯૮ ॥

98 According to the condition of the wound, eats and drinks which are not very cold, heavy, unctuous and irritant as well as avoidance of day-sleep are beneficial.

વ્રણે ઉત્સાદનવિધિઃ—

સ્તન્યાનિ જીવનીયાનિ વૃંહણીયાનિ ચાનિ ચ ।
ઉત્સાદનાર્થં નિમ્નાનાં વ્રણાનાં તાનિ કલ્પયેત્ ૯૯

યાનિ જે જો, સ્તન્યાનિ સ્તન્યવર્ગની સ્તન્યવર્ગની, જીવનીયાનિ જીવનીયવર્ગની જીવનીયવર્ગની, વૃંહણી-યાનિ ચ અને વૃંહણીયવર્ગની ઔષધિઓ છે ઔર વૃંહણીયવર્ગની ઔષધિયા છે, ચાનિ તેઓને। ઉત્સાદના, નિમ્નાનામ્ નીચાં નીચે, વ્રણાનામ્ પ્રણુના વ્રણોંકે,

ઉત્સાદનાર્થમ્ ઉત્સાદન માટે ઉત્સાદનકે લિખ, કલ્પયેદ પ્રધીગ કરવે। બેઈએ પ્રયોગ કરના ચાહિખ ॥૯૯॥

99 In depressed ulcers, drugs of the 'galactagogue'. 'life-promoter' and 'roborant' groups should be used for stimulating the elevation of the depressed wound

વ્રણે અવસાદનવિધિઃ—

ભૂર્જગ્રન્થિઅશ્મકાસીસધોભાગાનિ ગુગ્ગુલુઃ ।
વ્રણાવસાદનં તદ્વત્ કલ્પવિઢ્કકયોતવિદ્ ॥૧૦૦॥

ભૂર્જગ્રન્થિ ભૂર્જગ્રન્થિ ભૂર્જગ્રન્થિ; અશ્મકાસીસધ ધાતુ-કાસીસ ધાતુકાસીસ ધધોભાગાનિ વિરેચન દ્રવ્ય વિરેચન દ્રવ્ય, ગુગ્ગુલુઃ તથા ગુગુળુ એઓ। તથા ગુગુળુ યે, વ્રણ-અવસાદનમ્ પ્રણુના ઉત્સાદન કરનાર વ્રણોંકે અવસાદન કરનેવાલે છે, તદ્વત્ તે પ્રમાણે। ઈસી તરહ, કલ્પવિઢ્ક-ચકલા ચટક, કયોતવિદ્ અને કયૂતરની ચક્ર પ્રણુના ઉત્સાદન કરનાર છે ઔર કયૂતરની વીઠ વ્રણોંકા અવસાદન કરનેવાલી છે ॥ ૧૦૦ ॥

100. In the case of excessive granulation nodes of birch tree, crystals of vitriol, purgative drugs, gum guggul and droppings of house-sparrows and pigeons should be used for the depression of the wound.

વ્રણે અગ્નિકર્મવિધિઃ—

રુધિરેઽનિપ્રવૃત્તે તુચ્છિન્ને છેદ્યેઽધિમાંસકે ।
કફગ્રન્થિષુ ગણ્ડેષુ વાતક્લમ્માનિલાનિષુ ॥૧૦૧॥
ગૂઢપૂયલસીકેષુ ગમ્ભીરેષુ સ્થિરેષુ ચ ।
કૃમેષુ વાન્નદેગેષુ કર્મણિઃ વપ્તશસ્વતે ॥૧૦૨॥

રુધિરે અનિપ્રવૃત્તે તુ લોહીની અતિ પ્રવૃત્તિમાં રક્તકી અતિ પ્રવૃત્તિમેં, છિન્ને છિન્ન અગમાં છિન્ન અગમાં, છેદ્યે

૧૦૧ છિન્ને-મિન્ને (૧)

૧૦૨. કૃમેષુ-છિન્નેષુ (અ. મ. ક. જા. હ. ત. ય.)

" " -કૃમેષુ (દ. ધ.)

छेत्वा योग्य छेदके योग्य अविमालके अधिमांसमा
अधिमांसमें, कफग्रन्थिषु कफग्रन्थिमां कफज ग्रन्थियोंमें,
गण्डेषु गण्डोमां गण्डोंमें, वातस्तम्भ- वायुस्तम्भ-
स्तम्भमां वातज स्तम्भमें, अलिलार्तिषु तथा वायुनी
पीडाओमां और वायुकी पीडाओंमें, गूढ-पूय-लसीकेषु
गूढ पूय तथा लसीकावाणा गूढ पूय तथा लसीकासे युक्त,
गम्भीरेषु गम्भीर गम्भीर, स्थिरेषु च स्थिर स्थिर,
कृतेषु च अने उपार्ध गयेछा और कटे हुए, अङ्गदेशेषु
अङ्गभागमां अङ्गभागमें, जम्भेः कर्म अम्लिकर्म अम्लिकर्म,
संप्रजस्यते श्रेष्ठ गण्डाय श्रेष्ठ माना जाता है ॥१०१-१०२॥

101-102. Cauterization procedure is recommended in conditions of excessive hemorrhage after excision of the excrescent growth of flesh, as also in tumors of the kapha type, adenocarcinoma, rigidity and pain due to vata, deep seated discharge of pus and serum, fixed and deep seated regions of the body and in cases where any part is cut.

मधूच्छिष्टेन तैलेन मज्जक्षौद्रवत्तावृत्तैः ।
तत्तैर्वा विविधैर्लोहैर्दहेद्वाहविशेषवित् ॥१०३॥

दाहविशेषवित् दाहविशेषने आहुनारा वैद्य दाह-
विशेषको जाननेवाला वैद्य, तत्तै. गरम करेछा गरम की
हुई, मधूच्छिष्टेन भीष्मथी सोमसे, तैलेन तैलथी तैलसे
मज्ज मज्जाथी मज्जासे, क्षौद्र- अधथी शहदसे, वसा-
वसाथी वसासे, वृत्तै. के धीथी या घीसे, विविधः वा
अथवा तपावेदी विविध प्रकारकी अथवा तपाई हुई
विविध प्रकारकी, लोहैः धातुओथी धातुओंसे, दहेत्
जम देवे दाग दे ॥ १०३ ॥

103 The physician, expert in cauterization, may cauterize it with heated bee's wax, oil, bone marrow, honey, fat or ghee or with various heated metallic instruments.

रुक्षाणां सुकुमाराणां गम्भीरान्मास्तोत्तरान् ।
दहेत् स्नेहमधूच्छिष्टैर्लोहैः क्षौद्रैस्ततोऽन्यथा ॥१०४॥

रुक्षाणाम् रुक्ष, सुकुमाराणाम् अने सुकामण
मनुष्यना और सुकुमार मनुष्यके, गम्भीरान् गम्भीर
गम्भीर, मास्तोत्तरान् तथा वातप्रधान प्रणोने तथा
वातप्रधान ग्रन्थोंको, स्नेह- स्नेह, मधूच्छिष्टैः तथा
भीष्मथी तथा सोमसे तत्त अन्यथा अने तेशी जुद्ध
प्रणोने और उनसे भिन्न ग्रन्थोंको, लोहैः धातुओथी धातु-
ओंसे, क्षौद्रैः तथा अधथी तथा शहदसे, दहेत् आगवा
दाग दे ॥ १०४ ॥

104 Persons whose constitutions are dehydrated and who suffer from deep-seated lesions with predominance of vata-provocation, should be cauterized with unctuous substances and bee's wax, and in other conditions with metallic instruments

बालदुर्बलवृद्धानां गर्भिण्या रक्तपित्तिनाम् ।
तृष्णाज्वरपरीतानामवलानां विषादिनाम् ॥१०५॥
नाशिकर्मोपदेष्टव्यं स्नायुर्मर्मत्रणेषु च ।
सन्निपेषु सशल्येषु नेत्रकुष्ठत्रणेषु च ॥१०६॥

बाल- आण्ड बालक, दुर्बल- दुर्गण कमजोर,
वृद्धानाम् तथा वृद्धोना तथा वृद्धोंके, गर्भिण्या गर्भि-
णीना गर्भिणीके, रक्तपित्तिनाम् रक्तपित्तवाणा रक्तपित्त-
वाले, तृष्णा- तृष्णा तृष्णा, ज्वर- तथा ज्वरथी तथा
ज्वरसे परीतानाम् पीडित पीडित, अवलानाम् अणुलीन
बलहीन, विषादिनाम् अने भेदवाणा मनुष्योना
प्रणोमां और विषादयुक्त मनुष्योंके ग्रन्थोंमें, स्नायु- स्नायु
स्नायु, मर्मत्रणेषु च अने मर्मस्थानना प्रणोमां और
मर्मस्थानोंके ग्रन्थोंमें, सन्निपेषु च विषवाणा विषवाले,
सशल्येषु तथा शल्यवाणा प्रणोमां तथा शल्ययुक्त
ग्रन्थोंमें, नेत्र- अने नेत्रना और नेत्रके, कुष्ठ- तथा कुष्ठना
तथा कुष्ठके, त्रणेषु प्रणोमां ग्रन्थोंमें, अम्लिकर्म अम्लि-
कर्मने। अम्लिकर्मका, न उपदेष्टव्यम् उपदेश नहि करवे।
लोहैः उपदेश नहीं करना चाहिए ॥ १०५-१०६ ॥

१०४ ततोऽन्यथा-ततोपुत्तैः (ख. ४)

105-106. Cauterization with heat is contra-indicated in children, debilitated and aged persons, pregnant women, patients with hemothermia, persons overcome with thirst and fever, weak persons and in those suffering from grief and lesions situated in the sinews and vital regions and poisonous wounds and those pierced with foreign bodies, as well as those with lesions of the eye and dermatosis

व्रणे क्षारकर्मविधिः—

रोगदोषबलापेक्षी मात्राकालाग्निकोविदः ।

शस्त्रकर्माग्निकृत्येषु क्षारमप्यवचारयेत् ॥१०७॥

मात्रा- मात्रा मात्रा, काल- डाण काल, अग्निकोविदः अने अग्निकर्ममां कुशल वैद्य और अग्निकर्ममें कुशल वैद्य, रोग- रोग रोग, दोष- दोष दोष, बलापेक्षी अने अणने क्षमां राभी और बलको ध्यानमें रखकर, शस्त्रकर्म- शस्त्रकर्म शस्त्रकर्म, अग्निकृत्येषु अने अग्निकर्ममां और अग्निकर्ममें, क्षारम् अपि क्षारने। पक्षु क्षारका भी अवचारयेत् प्रयोग करवे। प्रयोग करे ॥१०७॥

107. The specialist in cauterization, versed in pathology and in the science of dosage and the line of treatment, should make use of even caustic alkali in place of operative treatment or thermic cauterization

व्रणे धूपनविधिः—

कठिनत्वं व्रणा यान्ति गन्धैः सारैश्च धूपिताः ।
सर्पिर्मज्जवसाधूणैः शैथिल्यं यान्ति हि व्रणाः १०८

गन्धै गन्धद्रव्य गन्धद्रव्य, सारैः च तथा सारै वडे तथा सारोंसे, धूपिता. धूपित करेला धूपित किये हुए, व्रणा प्रक्षु। व्रण, कठिनत्वम् यान्ति कठिनताने प्राप्त थाय छे कठिनताको प्राप्त होते हैं, सर्पिः- तथा घी तथा घी, मज्ज- मज्ज मज्जा, वसा- अने वसाना और

१०८ गन्धैः सारैश्च-गन्धसारैश्च (क.)

वसाके धूपैः धूपय। धूपसे, व्रणाः प्रक्षु। व्रण, शैथिल्यम् यान्ति हि शैथिल्य थाय छे शिथिल हो जाते हैं ॥१०८॥

108 The wounds become hard by fumigation with fragrant drugs and pith, and they become soft by fumigation with ghee, bone-marrow and fat

रुजः स्नावाश्च गन्धाश्च कृमयश्च व्रणाश्रिताः ।
शैथिल्यं मार्दवं चापि धूपनेनोपशाम्यति ॥१०९॥

धूपनेन धूपनवडे धूपनसे, व्रणाश्रिताः प्रक्षुमां रहेद्य व्रणगन, रुजः पीडा पीडा, स्नावाः च स्नाव स्नाव, गन्धा च गंधो गन्ध, कृमयः च कृमयो कृमि, शैथिल्यम् शिथिलता शिथिलता, मार्दवम् च अपि अने मृदुता पक्षु और मृदुता भी उपशाम्यति शांत थाय छे शान्त हो जाती है ॥ १०९ ॥

109. Pain, discharge, odor, parasites infesting wounds, softness and hardness in wounds, are cured by fumigation

व्रणे प्रलेपविधिः—

लोध्नन्यग्रोधशुक्लानि खदिरस्त्रिफला घृतम् ।
प्रलेपो व्रणशैथिल्यसौकुमार्यप्रसाधनः ॥११०॥

लोध्न- लोध्न लोध्न, न्यग्रोध- अने वडनां और बरगदके, शुक्लानि शुक्लानि अंकर, खदिर खैर खैर, त्रिफला त्रिफला त्रिफला, घृतम् अने घी और घी, प्रलेपः ओओने। दोष इनका प्रलेप, व्रण- प्रक्षुनी व्रणकी, शैथिल्य- शिथिलता शिथिलता, सौकुमार्य- अने सुकुमारताने और सुकुमारताका, प्रसाधन. दूर करे छे नाशक है ॥ ११० ॥

110 The unguent prepared of lodh, sprouts of banyan, catechu, the three myrobalans and ghee is curative of the looseness and softness of wounds.

१०९ शैथिल्य-काठिन्य (घ द य)

चापि-वापि (झ ज)

११० प्रसाधन-प्रसाधक (घ ङ न)

प्रबोधन (ख झ ञ ट)

प्रबोधक (ग)

સરુજઃ કઠિનાઃ સ્તબ્ધા નિરાસ્રાવાશ્ચ યે વ્રણા ।
યવચૂર્ણેઃ સસર્પિષ્કૈર્બહુશસ્તાન્ પ્રલેપયેત્ ॥૧૧૧॥

યે વ્રણા જે પ્રણે। જો વ્રણ, યરુજ પીડાયુક્ત પીડાયુક્ત, કઠિનાઃ કઠિન, સ્તબ્ધા સ્તબ્ધ, નિરાસ્રાવા ચ અને સાવરહિત હોય બોર સાવરહિત હો, તાન્ તેઓ પર, સસર્પિષ્કે ધીસહિત ધીસહિત, યવચૂર્ણે જવના ચૂર્ણે। જોકે ચૂર્ણકા, બહુશ બહુશર વહુત દફે, પ્રલેપયેત્ લેપ કરવે। બેઈએ લેપ કરના ચાહિયે ॥ ૧૧૧ ॥

111 The wounds which are painful, hard, indurated and non discharging should be anointed often and often with the powder of barley mixed with ghee

મુદ્રવષ્ટિકશાલીનાં પાયસેર્વા યથાક્રમમ્ ।
સઘૃતૈર્જીવનીયૈર્વા તર્પયેત્તાનમીક્ષણશઃ ॥૧૧૨॥

યથાક્રમમ્ ક્રમાનુસાર ક્રમાનુસાર, મુદ્ર- મૂગ, વષ્ટિક- સાઠી ચોખા સાઠી ચાવલ, શાલીનામ્ તથા શાળના ચોખાની તથા શાલિકે ચાવલોંકી, પાયસૈ વા ખીરથી લીરસે, સઘૃતૈઃ અથવા ધીસહિત અથવા ધી સહિત, જીવનીયૈ વા જીવનીયગણની ઔષધિઓથી જીવનીયગણની ઔષધોસે, તાન્ તેઓનું અનેકા, અમી- ક્ષણશઃ વારવાર વારવાર, તર્પયેત્ તર્પણ કરવું બેઈએ તર્પણ કરના ચાહિયે ॥ ૧૧૨ ॥

112 Or they should be given applications of gruels of green gram, shashtika rice and sal rice successively or they should be tended repeatedly with nourishing preparations of the life-promoter group of drugs mixed with ghee.

વ્રણે અવચૂર્ણનમ્—

કકુભોદુમ્બરાશ્વત્થલોધ્રજામ્બવકટ્ફલૈઃ ।

ત્વચમાશ્વેવ ગૃહ્ણન્તિ ત્વક્ચૂર્ણેશ્ચૂર્ણિતા વ્રણાઃ ૧૧૩

કકુભ- સાજડ અર્જુન સદુમ્બર- ઉમરડો ગૂલર, અશ્વત્થ- પીપળો પીપલ, લોધ્ર- લોધ્ર, જામ્બવ- બામુડો જામુન, કટ્ફલૈ અને કાયફળની ઓર કટ્- ફલકી, ત્વક્ચૂર્ણેઃ છાલના ચૂર્ણોથી છાલોંકે ચૂર્ણોસે, ચૂર્ણિતાઃ અવચૂર્ણિત કરેલા અવચૂર્ણિત કિયે હુય, વ્રણા વ્રણ, આશુ એવ જલદીથી જ લીધે 'હી ત્વચમ્ ચામડીને ત્વચાકો, ગૃહ્ણન્તિ શ્રદ્ધણ કરે છે પ્રહણ કરતે હૈ ॥ ૧૧૩ ॥

113. Wounds dusted with the powders of barks of arjun, gular fig, holy fig, lodh, jambul and box myrtle, soon promote epithelial tissue.

વ્રણે ત્વાંગ્વશુદ્ધિકરો લેપઃ—

મનઃશિલૈલા મજિષ્ઠા લાક્ષા ચ રજનીદ્વયમ્ ।
પ્રલેપઃ સઘૃતક્ષૌદ્રસ્ત્વગ્વિશુદ્ધિકરઃ પરઃ ॥૧૧૪॥

મનઃશિલા મન શિલ મૈનસિલ, પલા એલથી દલા- યચી, મજિષ્ઠા મજીઠ મંજીઠ, લાક્ષા લાખ લાક્ષા, રજનીદ્વયમ્ ચ હળદર અને દારુહળદર હલ્દી ઓર દારુહલ્દી, સઘૃતક્ષૌદ્રઃ એમને ધી તથા મધસહિત અનેકા ધી તથા શહદકે સાથ, પ્રલેપ. લેપ લેપ, પરઃ શ્રેષ્ઠ શ્રેષ્ઠ, ત્વગ્વિશુદ્ધિકરઃ ત્વચાની શુદ્ધિ કરનાર છે ત્વચાકી શુદ્ધિ કરનેવાલા હૈ ॥ ૧૧૪ ॥

114. The unguent prepared of arsenic, cardamom, indian madder, lac, turmeric and indian berberry mixed with honey and ghee is an excellent cleanser of the skin

વ્રણે સવર્ણીકરણવિધિ—

અયોરજઃ સકાસીસં ત્રિફલાકુસુમાનિ ચ ।
કરોતિ લેપઃ કૃષ્ણત્વ સઘ એવ નવત્વચિ ॥૧૧૫॥

૧૧૩ ત્વચમાશ્વેવ ગૃહ્ણન્તિ—ત્વચમાશુ નિગૃહ્ણન્તિ (ક ફ)

૧૧૪ મન શિલૈલા મન શિલાલે (ક ધ)

—મન શિલાલ (ક)

૧૧૫. કરોતિ લેપ કૃષ્ણત્વ—પ્રલેપ કરોતિ કાપાય (ક ધ)

सकासीसम् ढीराक्षसी कासीस, ज्योरजः दोहयुर्णुं
लोइचूर्णं त्रिफलाकुसुमानि च अने त्रिणुना वृक्षानां
पुष्प और त्रिफलाके वृक्षके फूल, लेप. येथोने दोप
इनका लेप नवत्वचि नवी आभडीमा नवी त्वचामे,
सद्यः एव जलदी शीघ्र ही, कृष्णत्वम् उणाश कालापन,
करोति दावे छे करता है ॥ ११५ ॥

115 The unguent prepared of
the powders of iron, and iron-sulphide
and flowers of the three myrobalan
trees, gives quickly the black pigment
to the new skin.

कालीयकनाम्रास्थिहेमकान्तारसोत्तमैः ।

लेपः सगोमयरसः सवर्णीकरणः परः ॥११६॥

कालीयक- पीणुं यदन पीला चन्दन, नत- तगर
तगर, आम्रास्थि- आभानी गोहली आमकी गुठली,
हेम- नागडेसर नागकेसर, कान्ता- मण्ड मंजीठ,
रसोत्तमैः अने पाराने और पाराका, सगोमयरस
गोबरना रस साथे गोबरके रसके साथ, लेप दोप
लेप, परः परम परम, सवर्णीकरण देह जेवा वधुने
उरनारे छे देहके सदृश वर्णको करनेवाला है ॥ ११६ ॥

116 The unguent, prepared of
sandal wood, indian valerian mango-
stone, fragrant poon, indian madder
and mercury mixed with the juice of
cow dung, is an excellent restorer of
the normal coloration of the skin.

श्यामकाश्वत्थनिचुलमूलं लाक्षा सगैरिका ।

सहेमश्चासृतासङ्गः कासीसं चेति वर्णकृत् ॥११७॥

६ कालीयकनाम्रास्थि कालीयकनाम्रास्थि (घ)

७ हेमकान्ता-हेमकाला (ग ड)

८ कान्तारसोत्तमे -कालायसोत्तमा (ध)

९ सवर्णीकरण -सवर्णकरण (थ व)

११७ श्यामकाश्वत्थ-लसकाश्वत्थ (थ)

११ निचुलमूल-निचुल त्वचः (फ)

१२ लाक्षा सगैरिका-लाक्षानगैरिकम् (घ.)

श्यामक. श्यामक श्यामक, अश्वत्थ पीपणे. पीपल,
निचुलमूलम् जलवेतसनु भूण जलवेतसका मूल, सगै-
रिका सोनागेरु स्वर्णगैरिक, लाक्षा लाक्षा, सहेमः
नागडेसर नागकेसर, अमृतासङ्गः भोरथुथु तूतिया,
कासीसम् च अने ढीराक्षसी और कासीस, इति ये
ये, वर्णकृत् आभडीना वधुने वधारे छे त्वचाके वर्णको
बढाते है ॥ ११७ ॥

117. The unguent prepared of
roots of ginger grass, holy fig and
hijjal tree along with lac and red
chalk, mixed with fragrant poon and
blue vitriol, is a promoter of skin color

वर्णे लोमसजननम्—

चतुष्पदानां त्वग्लोमखुरशृङ्गास्थिभस्मना ।

तैलाक्ता चूर्णिता भूमिर्भवेत्लोमवती पुनः ॥११८॥

चतुष्पदानाम् चार पगवाणा पशुओना चौपायोंके,
त्वक्- आभडा चमड़े, लोम- ३ वाडा रोम, खुर- भरीओ
खुर, शृङ्ग- शी गडा सींग, अस्थिभस्मना अने डाड्डानी
भस्म और हड्डियोंकी भस्मसे, चूर्णिता लोमरावेदी
छिड़की हुई, तैलाक्ता तैल येपडेदी तैल लगाई हुई,
भूमिः प्रथुभूमि वणभूमि, पुन इरीने फिरसे, "लोमवती
शेभवाणी रोमयुक्त भवेत् भाय छे होती है ॥ ११८ ॥

118 The dusting with the ashes
of hide, hair, hoof, horn, and bone of
quadrupeds, on the part previously
anointed, promotes the growth of hair
on the region

वर्णोपद्रवचिकित्सा—

षोडशोपद्रवा ये च वर्णानां परिकीर्तिताः ।

तेषां चिकित्सा निर्दिष्टा यथास्वं स्वे चिकित्सते ॥

वर्णानाम् प्रथुना वर्णोंके, ये जे ओ, षोडश
सोण सोलह, उपद्रवाः उपद्रवा उपद्रव, परिकीर्तिता
गणुआ छे गिनावे हैं, तेषाम् तेओनी उनकी, यथास्वम्

११८ लोमवती-लोमवती (थ)

पेतापेतानी अपनी अपनी, चिकित्सा चिकित्सा चिकित्सा
वे चिकित्सते पेतापेतानी चिकित्साना अध्यायमा
अपने अपने चिकित्सा-अध्यायमें, निर्दिष्टा बतावी छे
बतलाई है ॥ ११९ ॥

119 The treatment of the sixteen complications narrated above will be discussed while describing their respective treatments.

अध्यायोक्तविषयाः—

तत्र श्लोकौ—

द्वौ व्रणौ व्रणमेदाश्च परीक्षा दुष्टिरेव च ।
स्थानानि गन्धाः स्नावाश्च सोपसर्गाः क्रियाश्च याः ॥
व्रणाधिकारे सप्रश्नमेतन्नवकमुक्तवान् ।
मुनिर्व्याससमासाभ्यामग्निवेशाय धीमते ॥१२१॥

तत्र ते विषयमा उस विषयमें, श्लोकौ उप-
संहारना छे श्लोका छे छे उपसंहारके दो श्लोक है कि
द्वौ व्रणौ छे प्रकारना प्रश्न दो प्रकारके व्रण, व्रणमेदा-
च प्रश्नना लेद व्रणके मेद, परीक्षा परीक्षा परीक्षा, दुष्टि
एव च दुष्टि दुष्टि, स्थानानि स्थाने। स्थान, गन्धाः गंध
गन्ध, स्नावाः च स्नावे। स्नाव, सोपसर्गाः च अने उपद्रवै।
और उपद्रवों, या तथा जे तथा जो, क्रिया च चिकित्सा
चिकित्सा, एतद् अने इन, नवकम् नव विषयाने
नव विषयोंको सप्रश्नम् अश्नेना प्रत्युत्तरसहित प्रश्नोंके
प्रत्युत्तरके साथ, मुनि मुनि आत्रये मुनि आत्रयेने,
धीमते बुद्धिमान् बुद्धिमान्, अग्निवेशाय अग्निवेशने
अग्निवेशको, व्यास-विस्तार विस्तार, समासाभ्याम् अने
समासस्थी और समाससे, व्रणाधिकारे व्रणाधिकारमा
व्रणाधिकारमें, उक्तवान् उक्ता छे कहा है ॥ १२०-१२१ ॥

Here are the two recapitulatory verses—

120 21 The two classifications of wounds, their varieties, examination morbidity, seats of affection, odors discharges, complications and line of treatment—these nine subjects which

were asked to be taught are expounded in brief and in extenso to the intelligent Agnivesa by the sage, in this chapter on Wounds.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते चिकित्सास्थाने द्विवर्णीय-
चिकित्सितं नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥२५॥

इति आ प्रभाषे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे
रथेला अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने
यरुधी प्रतिसंस्कार पायेला आ शास्त्रमा और चरकके
द्वारा संस्कृत इन शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त अप्राप्त दृढबल-
संपूरिते अने दृढबलसे पूरा करेला और दृढबलसे पूरित
किये गये, चिकित्सास्थाने चिकित्सास्थान विषे चिकित्सा-
स्थानमें, द्विवर्णीयचिकित्सितम् 'द्विवर्णीयचिकित्सित'
'द्विवर्णीयचिकित्सित', नाम नामने। नामका, पञ्चविंश
पञ्चीसमे। पञ्चीसवाँ, अध्याय अध्याय संपूर्ण यथे।
अध्याय संपूर्ण हुआ ॥ २५ ॥

25. Thus, in the Section on Therapeutics in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the twenty-fifth chapter entitled 'The Therapeutics of the two kinds of Wounds' not being available the same as restored by Drīdhabala, is completed

षड्विंशोऽध्यायः ।

छवीसमे। अध्याय अध्याय छवीसवा
Chapter XXVI

त्रिमर्मीयचिकित्सितोपक्रमः—

अथात्र त्रिमर्मीयचिकित्सितमध्यायं
व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ अतः हवे अर्होथी अब आगे, त्रिमर्मीयचिकि-
त्सितम् 'त्रिमर्मीयचिकित्सित' नामना 'त्रिमर्मीय-

चिकित्सित' नामके, अध्यायम् अध्यायानुं अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्यानं कर्तुं व्याख्यानं करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेय. आत्रेये आत्रेयने, इति ह आ विषयमा नीये प्रमाणे ५ इस विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स्म कहेषु छे कहा है ॥२॥

1. We shall now expound the chapter entitled 'The Treatment of the Affections of the Three Vital Regions'

2. Thus declared the worshipful Atreya.

मर्मणां संख्या, तत्र त्रयाणां प्राधान्यम्

सप्तोत्तरं मर्मशतं यदुक्तं

शरीरसंख्यामधिकृत्य तेभ्यः ।

मर्माणि वस्ति हृदयं शिरश्च

प्रधानभूतानि वदन्ति तज्ज्ञाः ॥३॥

प्राणाश्रयात्, तानि हि पीडयन्तो

वातादयोऽसूनपि पीडयन्ति ।

तत्संश्रितानामनुपालनार्थं

महागदानां शृणु सौम्य रक्षाम् ॥४॥

शरीरसंख्याम् शरीरसंख्यानां शरीरसंख्याके, अधिकृत्य अधिकारमा अधिकारमें, यत् ते जो, सप्तोत्तरम् मर्मशतम् ओछ सौ आत मर्म एक सौ सात मर्म, उक्तम् उक्ता छे कहे है, तेभ्य तेभ्यः उनमेंसे, प्राणाश्रयात् प्राणना आश्रय होवाथी प्राणके आश्रय होनेसे. वस्ति वस्ति वस्ति, हृदयम् हृदय हृदय, शिरः च अने भस्तकने और शिर इनको, तज्ज्ञाः मर्म प्राणनाल वैद्यो मर्म जाननेवाके वैद्य, प्रधानभूतानि प्रधान प्रधान, मर्माणि मर्म मर्म, वदन्ति उछे छे कहते है, तानि हि तेओने इनको, पीडयन्तः पीडता

पीडित करते हुए, वातादयः वातादि वातादि दोष, असून अपि प्राणने पक्ष प्राणोंको भी, पीडयन्ति पीडे छे पीडित करते है, सौम्य छे सौम्य । हे सौम्य ! तत्-संश्रितानाम् आ प्राणना आश्रयभूत वस्ति वगेरेण प्राणके आश्रयभूत वस्ति आदिका, अनुपालनार्थम् रक्षाम् कर्त्ता भाटे रक्षण करनेके लिए, महागदानाम् उदावर्त वगेरे महारोगोनी उदावर्त आदि महारोगोंकी, रक्षाम् चिकित्सा चिकित्सा, शृणु सांभलो सुनो ॥ ३-४ ॥

3-4. Out of the 107 vital organs described in chapter on the enumeration of body-parts, the specialists regard three of them as the principal ones. They are genito-urinary organs, the heart and the head. The vata and other humors afflicting these regions which are the seats of life, endanger life itself. With a view to protect these vital regions which are the seats of life, listen, O, good one! to the description of the therapeutics of the major diseases affecting them.

उदावर्तस्य निदानसंप्राप्तिलक्षणानि—

कषायतिक्तोषणरूक्षभोज्यैः

संधारणाभोजनमैथुनैश्च ।

पक्वाशये कुप्यति चेदपानः

स्रोतांस्यधोगानि वली स रुद्धा ॥५॥

करोति विण्मारुतमूत्रसङ्गं

क्रमादुदावर्तमतः सुघोरम् ।

रुग्बस्तिहृत्कुक्ष्युदरेष्वभीक्ष्णं

सपृष्ठपार्श्वेष्वतिदारुणा स्यात् ॥६॥

कषाय- उपाय कषाय, तिक्त- उछवां तिक्त, उषण- तीष्ण कटु, रुक्ष- अने रक्ष और रुक्ष, भोज्यैः ओषध- नेथी भोजनोंसे, संधारण- वेग रोकवाथी वेग विधारणसे,

३ तेभ्यः—नस्मात् (फ)

४ प्रधानभूतानि वदन्ति तज्ज्ञाः—प्रधानभूतान्युषयो वदन्ति (फ.)

५ तानि हि पीडयन्तो—तान्परिपीडयन्तो (फ)

६ तत्संश्रितानाम्—तत्संश्रितानाम् (फ.)

७ महागदानाम्—महागदेभ्यः (फ व.)

८ संधारणाभोजन—संधारणोदीरण (व. घ फ)

अभोजन- भोजन न करवाथी उपवाससे, मैथुनै. च
अने मैथुनथी और मैथुनसे, अपानः पक्काशये ले अपान
वायु पक्काशयमां यदि अपान वायु पक्काशयमें, कुप्यति
चेत् प्रकोप पाभे तो प्रकुपित हो तो, बली स भलमान
ते बलवान वह अपानवायु, अधोगानि अधोगामी
अधोगामी, स्रोतांसि स्रोताने स्रोतोंको, रुद्धा रोधीने
रोककर, विट्- भण मल प्राप्त- वायु वायु, मूत्रसङ्गम
अने मूत्रनी रुकावटवाला और मूत्रकी रुकावटवाले,
सुघोरम् अत्यंत अयंकर अत्यन्त भयंकर, उदावर्तम्
उदावर्तने उदावर्तको, क्रमात् क्रमे क्रमे क्रमशः, करोति
उत्पन्न करे छे उत्पन्न करता है, अतः आथी इससे,
सपृष्ठपार्श्वेषु पीड, पृष्ठा पीठ, पार्श्व, वस्ति- अस्ति
वस्ति, हृत्- हृदय हृदय, कुक्षि- कुक्षि कुक्षि, उदरेषु
अने उदरेमां और उदरमें, अभीक्षणम् बार बार बारवार
अनिदारुणा रुक् अतिशय अयंकर वेदना अति दारुण
पीडा, स्यात् थाय छे होती है ॥ ५.६ ॥

5-6 By the ingestion of astringent,
bitter, pungent and dry articles of
diet, by the suppression of the natural
urges; by excessive indulgence in
eating and sex, the Apana vata is
provoked in the colon, growing strong
it causes obstruction in the lower part
of the alimentary tract and produces
retention of feces, flatus and urine
and thenceforward, gradually, produces
very serious disorders of misperistalsis

आध्मानहृत्तासविकर्तिकाश्च

तोदोऽविपाकश्च सबस्तिशोथ ।

वर्चोऽप्रवृत्तिर्जठरे च गण्डा-

न्यूर्ध्वश्च वायुर्विहतो गुदे स्यात् ॥७॥

आध्मान- आध्मान आध्मान, हृत्तास- भोजन
मितली, विकर्तिकाः च वाट विकर्तिका, सबस्तिशोथ
अस्तिने भोजने वी प्रदेशका शोथ, तोदः अविपाक
च सोई भोजनवा नेवी पीडा, अपथी सुई चुमने जैसी

७. तोद-तत (फ व.)

पीडा, अपचन, वर्चोऽप्रवृत्तिः भोजनी अप्रवृत्ति मलकी
अप्रवृत्ति, जठरे च अने जठरमां और पेटमें, गण्डानि गंड
थाय छे गण्ड होते हैं, गुदे विहत अने गुदमा रोकायेद
और गुदामें रुका हुआ, वायु ऊर्ध्व च वायु उथी
गतिवाले वायु ऊर्ध्व गतिवाला, स्यात् थाय छे होता
है ॥ ७ ॥

7 Its signs and symptoms are—
constant and severe pain in the hypo-
gastric, epigastric, lumbar and the
umbilical regions as well as in the back
and the hypochondriac regions, disten-
sion of the abdomen, nausea, griping
pain, pricking pain, indigestion, swell-
ings in the abdomen, and vata, being
obstructed in the rectum, flows upward
in the reverse way (reverse peristalsis)

कृच्छ्रेण शुष्कस्य चिरात् प्रवृत्तिः

स्याद्वा तनुः स्यान् चररुक्षशीता ।

ततश्च रोगा ज्वरमूत्रकृच्छ्र-

प्रवाहिकाहृद्ग्रहणीप्रदोषा ॥८॥

शुष्कस्य शुष्क भोजनी शुष्क मलकी, कृच्छ्रेण
मुश्केलीथी कठिनाईसे, चिरात् प्रवृत्तिः अने लांछे
वभते प्रवृत्ति और देरसे प्रवृत्ति, स्यात् थाय छे होती है,
तनुः अथवा तो भण पातलो अथवा तो मल पतला,
चररुक्षशीता वा अर, रक्ष अने शीत खुरदरा, रुक्ष
और शीत, स्यात् थाय छे होता है, ततः च ते पछी
उसके पश्चात्, ज्वर- ज्वर ज्वर, मूत्रकृच्छ्र मूत्रकृच्छ्र
मूत्रकृच्छ्र, प्रवाहिका- प्रवाहिका प्रवाहिका, हृत्- हृत्-
रोग हृदयरोग, ग्रहणीप्रदोषाः अने ग्रहणीरोग थाय छे
और ग्रहणीरोग हो है ॥ ८ ॥

8 The patient passes, with difficulty
and after a long delay dry stools or
stools that are thin dry, rough and
cold. There occur the disorders of

८ शुष्कस्य-शुष्कस्य (ड)

fever, dysuria, dysentery, gastric disorders and assimilation-disorders.

वम्यान्ध्यबाधिर्यशिरोऽभिताप-

वातोदराष्टीलमनोविकाराः ।

तृष्णास्रपित्तारुचिगुल्मकाश-

श्वासप्रतिश्यादितपार्श्वरोगाः ॥९॥

अन्धे च रोगा बहवोऽनिलोत्था

भवन्त्युदावर्तकृता सुघोराः ।

चिकित्सितं चास्य यथावदूर्ध्वं

प्रवक्ष्यते तच्छृणु चाग्निवेश ! ॥१०॥

वमि- उलटी वमन, आन्ध्य- आंधता, बाधिर्य- अहोरात्राण्यं बहरापन, शिरोऽभिताप- शिरसाभिताप शिरोभिताप, वातोदर- वातोदर वातोदर, अष्टील- अष्टील, मनोविकाराः मनोविकार मानसिक रोग, तृष्णा- तृष्णा तृष्णा, अस्त्रपित्त- रक्तपित्त रक्तपित्त अरुचि- अरुचि अरुचि, गुल्म- गुल्म गुल्म, काश- काश काश, श्वास- श्वास श्वास, प्रतिश्या- स्रग्भ्रम जुखाम, अर्दित- अर्दित अर्दित, पार्श्व- पार्श्व पार्श्व, रोगाः रोग रोग, उदावर्तकृता. अने उदावर्तकी अने और उदावर्तके कारण उत्पन्न, अनिलोत्था वायुजन्य वायु-जनित, अन्धे च अन्ध अन्ध, सुघोरा. अति भयंकर, बहवः धन्य बहुते, रोगा रोग रोग, भवन्ति आयु छे होते हैं, अग्निवेश ! हे अग्निवेश ! हे अग्निवेश !, अस्य च तेनै उसकी, चिकित्सितम् चिकित्सा चिकित्सा, यथावत् ऊर्ध्वं सत्य स्वस्थता हवे पछी यथावत् अब आगे, प्रवक्ष्यते कहेंगे आदेशे बताई जायेगी, तद् च ते उसे, शृणु साधु सुनो ॥ ९-१० ॥

9-10. Also vomiting, blindness, deafness, pain in the head, abdominal affections of vata type, hard tumor, psychic disorders, thirst, hemothermia, anorexia, gulma, cough, dyspnea, coryza, partial paralysis and diseases in

the hypochondriac region as also many other serious disorders of vata resulting from misperistalsis occur. O! Agnivesa! listen hereafter, as I describe the treatment of these disorders

उदावर्तस्य चिकित्सा—

तं तैलशीतज्वरनाशनाकं

स्वेदैर्यथोक्तैः प्रविलीनदोषम् ।

उपाचरेद्वर्तिनिरुहवस्ति-

स्नेहैर्विरेकैरनुलोमनाम् ॥११॥

तैल-शीतज्वरनाशन शीतज्वरनाशक तैल शीत-ज्वरनाशक तैल, अक्षय्यैः पछी चुपड़कर, यथोक्तैः पूर्वोक्त स्वेदथी पूर्वोक्त स्वेदोंसे, प्रविलीन-दोषम् द्रवीभूत दोषवाण द्रवीभूत दोषवाले, तम् ते रोगीने उस रोगीको, वर्ति- वर्ति वर्ति, निरुह- निरुह निरुह, वस्ति- अस्ति वस्ति स्नेहैः स्नेह स्नेह, विरेकैः विरेक विरेक, अनुलोमनाम् अने अनुलोमक अने और अनुलोमक अनेसे, उपाचरेत् उपचार करवा उपचार करे ॥ ११ ॥

11 The patient should be anointed with oil used in the treatment of algid fever and then made to undergo sudation in the proper manner. When all the morbid matter has been dissolved he should be treated with suppositories, evacuative or unctuous enemata, unctuous purgatives and with diet that promotes the peristaltic movement.

श्यामादिवर्तिः—

श्यामात्रिवृन्मागधिकां सदन्तीं

गोमूत्रपिष्टां दशभागमाषाम् ।

सनीलिकां द्विर्द्वणां गुडेन

वर्तिं कराकुष्ठनिभां विदध्यात् ॥१२॥

सदन्तीम् दन्तीभूत अक्षिभाग दन्ती एक भाग, सनीलिकाम् नीली अक्षि भाग नीली एक भाग,

द्विर्लवणम् सिंधालूष्णे भाग सैधानमक दो भाग, दश-
भागमाषाम् अडे दश भाग उदद दस भाग, श्यामा
अने डाणुं नसेतर और श्यामा, त्रिवृत् नसेतर
त्रिवृत् मागधिकाम् तथा पीपर प्रत्येक ओक ओक
भाग तथा पिप्पली प्रत्येक एक एक भाग, गोमूत्रपिष्टम्
ओओने गोमूत्रम् पीसी इनको गोमूत्रमें पीसकर,
गुडेन गोणथी गुडसे, कराङ्गुष्ठनिमाम् हाथना अंगूठा
जेवी हाथके अगूठे जैसी, वर्तिम् वर्ति वर्ति, विदध्यात्
अनाववी बनावे ॥ १२ ॥

12. Take one part each of black
turpeth, turpeth, long pepper and red
physic nut; ten parts of black gram,
one part of indigo plant, and
two parts of rock salt. Mix these with
gur, rub well in cow's urine and
prepare a suppository of the size of
the thumb

अन्या वर्तयः, प्रधमनचूर्णे च—

पिण्याकसौवर्चलहिङ्गुभिर्वा

ससर्षपज्युषणयावशुकैः ।

क्रिमिघ्नकम्पिलकशङ्खिनीभिः

सुधाकजक्षीरगुडैर्युताभि ॥१३॥

स्यात् पिप्पलीसर्षपराटवेदम-

धूमैः सगोमूत्रगुडैश्च वर्ति ।

श्यामाफलालाबुकपिप्पलीनां

नाड्याऽथवा तत् प्रधमेत्तु चूर्णम् ॥१४॥

रक्षोघ्नतुम्बीकरहाटकृष्णा-

चूर्णं सजीमूतकसैन्धवं वा ।

स्निग्धे गुदे तान्यनुलोमयन्ति

नरस्य वर्चोऽनिलभूत्रसङ्गम् ॥१५॥

ससर्षप- सरसव सरसों, ज्युषण- यावशुकै. त्रिकटु
अने जवणारथी युक्त त्रिकटु और यवक्षारसे युक्त,

पिण्याक- तद्वद तिलकल्क, सौवर्चल- संचल सौचल,
हिङ्गुभिः वा तथा हि ग वडे और हींगसे, सुधा- अथवा
शेअरनु दूध या सेहुंडका दूध, अर्कज-क्षीर- आड्डानु दूध
आकका दूध, गुडैः अने गोणथी और गुडसे, युताभिः
युक्त युक्त क्रिमिघ्न- वावडिंग वायविदङ्ग, कम्पिलक-
क पीथो कमीला, शङ्खिनीभिः तथा शङ्खिनी वडे तथा
शङ्खिनीसे, सगोमूत्र- अथवा गोमूत्र या गोमूत्र,
गुडैः च अने गोणथी युक्त और गुडसे युक्त, पिप्पली-
पीपर पिप्पली, ससर्षप- सरसव सरसों, राट- भीठण
मैनफल, वेदमधूमैः वा अने धरना धूम वडे और
घरके धुंवेसे, वर्ति- स्याम् वर्ति अनाववी वर्ति बनाये,
अथवा अथवा अथवा, श्यामा- डाणु नसेतर त्रिवृत्,
फल- भीठण मैनफल, अलाबुक- अलाबु कड़वी तुम्बी,
पिप्पलीनाम् तु अने पीपरनुं यूर्णुं करी और पिप्पलीका
चूर्ण कर, तत् चूर्णम् ते यूर्णुने उस चूर्णको, नाड्या
प्रधमेत् नाडीद्वारा दूधु नाडीसे प्रधमन करे, सजीमूतक-
जमूतक जीमूतक, सैन्धवम् सिंधालूष्णे सैधानमक, रक्षोघ्न-
सरसव सरसों, तुम्बी तुम्बी, करहाट- भीठण
मैनफल, कृष्णा- अने पीपरना और पिप्पलीके, चूर्णम्
यूर्णुने नाडीद्वारा दूधु चूर्णको नाडीसे प्रधमन करे,
स्निग्धे गुदे स्निग्ध गुदामा स्निग्ध गुदामें, तानि
प्रयोजेतां ते वर्ति अने प्रधमन प्रयुक्त की हुई वर्ति
और प्रधमन, नरस्य पुरुषना रोगी पुरुषके वर्च-
भण मल, अनिल- वायु वायु, भूत्रसङ्गम् अने भूत्रना
निरोधनु और भूत्रकी रुकावटका, अनुलोमयन्ति
अनुलोमन करे छे अनुलोमन करते हैं ॥ १३-१५ ॥

13-15. Or, prepare a suppository of
oil-cake, sanchal salt, asafetida. rape
seeds, the three spices and barley-
alkali or of embelia, kamala, cteno-
lepis and milk of thorny milk hedge
plant and mudar, mixed with gur.
The suppository may also be prepared
of long pepper, rape seed, emetic nut,
and kitchen soot mixed with gur
and rubbed in cow's urine. Or, the
physician may insufflate into the

१४ श्यामाफलालाबुकपिप्पलीना-श्यामाफले-नाकुलपिप्पलीना

(ख ड)

नाड्याऽथवा तत् प्रधमेत्तु चूर्णम्-नाड्याऽथवाऽस्य प्रधमेत

चूर्णम् (फ)

rectum through a tube, the powder of black turpeth, emetic nut, bottle gourd and long pepper. Or, the physician, after lubricating the rectum, may insufflate the pulvis of rape seed, bottle gourd, emetic nut, long pepper, bristly luffa and rock salt. This will regulate the normal peristaltic movement and relieve the retention of feces, flatus and urine.

નિરુહવિધાનમ્—

તેષાં વિઘાતે તુ ભિષગ્વિદ્ધ્યાત્
સ્વભ્યક્તસુસ્વિન્નતનોર્નિરુહમ્ ।

ઝર્વાનુલોમૌષધમૂત્રતૈલ-

ક્ષારામ્લવાતપ્રયુતં સુતીક્ષ્ણમ્ ॥ ૧૬ ॥

વાતેઽધિકેઽમ્લં લવણં સતૈલં,

ક્ષીરેણ પિત્તે તુ, કફે સમૂત્રમ્ ।

સ મૂત્રવર્ચોઽનિલસજ્જમાશુ

ગુદં સિરાશ્ચ પ્રગુણીકરોતિ ॥ ૧૭ ॥

તેષામ્ તેઓ. इनसे, विघाते तु काम न करे तो काम न होने पर, भिषक् वैद्य वैद्य, स्वभ्यक्त- सारी पेठे अभ्यंग मली प्रकार अभ्यङ्ग, सुस्विन्नतनो અને સ્વેદન કરેલ શરીરવાળાને और स्वेदन किये हुए मनुष्यको, ઝર્વાનુલોમ વમન અને વિરેચન વમન और विरेचन, ઔષધ- ઔષધ ઔષધ, મૂત્ર- ગોમૂત્ર ગોમૂત્ર, તૈલ- તેલ તૈલ, ક્ષાર- ક્ષાર ક્ષાર, અમ્લ- અમ્લ અમ્લ, વાતપ્ર- અને વાતનાશક દ્રવ્યોથી और वातघ्न औषधोंसे, યુતમ્ યુક્ત યુક્ત, સુતીક્ષ્ણમ્ સારી પેઠે તીક્ષ્ણ અત્યન્ત તીક્ષ્ણ, નિરુહમ્ નિરુહ અસ્તિ નિરુહકો, વિદ્ધ્યાત્ દેવી કેવે, વાતે અધિકે વાયુ અધિક હોતા વાયુકી અધિકતામે, સતૈલમ્ અમ્લમ્ તેલ, અમ્લ દ્રવ્ય તૈલ, અમ્લ દ્રવ્ય, લવણમ્ તથા લવણથી યુક્ત નિરુહ અસ્તિ તથા લવણસે યુક્ત નિરુહ વસ્તિ, પિત્તે તુ પિત્ત અધિક હોતા પિત્તકી અધિકતામે, ક્ષીરેણ દૂધથી યુક્ત નિરુહ અસ્તિ દૂધસે યુક્ત નિરુહ વસ્તિ, કફે અને કફ અધિક હોતા और कफकी अधिकतामे, समूत्रम् ગોમૂત્રથી યુક્ત નિરુહ અસ્તિ

આપવી એકઠી ગોમૂત્રસે યુક્ત નિરુહ વસ્તિ દેની चाहिए, स' रे वह, मूत्रवर्चोऽनिलसज्जम् मूत्र, मण અને વાયુના નિરોધને મૂત્ર, મલ और वायुकी रुकावटको, माशु બલદી દૂર કરે છે शीघ्र ही दूर करती है, गुदम् તથા ગુદા તથા गुदा, सिराः च અને સિરાઓને और सिराओंको, प्रगुणीकरोति उत्तम गुणयुक्त કરે છે उत्तम गुणयुक्त करती है ॥ १६-१७ ॥

16-17 If these measures fail, the physician after subjecting the patient well to oleation and sudation procedures, should give a strong evacuative enema prepared with emetic and purgative drugs, cow's urine, oil, alkali acid and other vata-curative drugs. In a condition of the predominance of vata, the enema should be prepared with acid, and oil; in predominance of pitta, it should be prepared with milk and in kapha with cow's urine. Such enema quickly relieves the retention of urine, feces and flatus and re-establishes the function of the rectum and the vessels

उदावर्ते अन्नपानम्—

ત્રિવૃત્સુધાપત્રતિલાદિશાક-

ગ્રામ્યૌદકાનૂપરસૈયવાન્નમ્ ।

અન્યૈશ્ચ સૃષ્ઠાનિલમૂત્રવિદ્ધિભિ-

રચ્યાત્ પ્રસન્નાગુડસીધુણયી ॥૧૮॥

ત્રિવૃત્- ત્રિવૃત્, સુધાપત્ર- શેરના પાન સેહુડકે પત્તે, તિલાદિ- તલ વગેરેના તિલાદિકે, શાક- શાક શાક, ગ્રામ્ય- ગ્રામ્ય ગ્રામ્ય, ઔદક- ઔદક જલીય, આનૂપ- અને આનૂપ और आनूप जीवोंके, રસેઃ માંસરસ સાથે मांसरसोंसे સૃષ્ઠ-અનિલ-મૂત્ર-વિદ્ધિભિઃ બલ વાયુ, મૂત્ર તથા મળને પ્રવૃત્ત કરે એવા વલ વાયુ, મૂત્ર તથા મલકો પ્રવૃત્ત કરેવાળે, અન્યૈઃ च भीला द्रव्ये સાથે अन्य द्रव्योंसे, અવાન્નમ્ બલનુ અન્ન જૌકા અન્ન, અચાત આવુ સાથે, પ્રસન્ના- અને પ્રસન્નાનુ और प्रसन्नाका,

गुडसीधुपायी तथा गोमथी तैयार करेवा सीधुनु अनुपान करे ॥ १८ ॥

18. Leaves of turpeth and thorny, milk-hedge plant and til plant etc, should be given as cooked dishes at meals and barley as staple diet should be given along with the meat-juice of domestic, aquatic and wet-land animals, or with articles which are inducive of the flow of flatus, urine and feces, while the clear top-portion of gur and sidhu wine should be given as post-prandial potions

उदावर्ते विरेचनमनुवासन च—

भूयोऽनुबन्धे तु भवेद्विरेच्यो
मूत्रप्रसन्नादधिमण्डशुक्तैः ।

स्वस्थं तु पश्चादनुवासयेत्त
रौक्ष्याद्धि सक्कोऽनिलवर्चसोश्चत् ॥ १९ ॥

भूय इरीने फिर. अनुबन्धे तु उदावर्तने। अनुबन्ध रहेता उदावर्तका अनुबन्ध होनेपर, मूत्र-प्रसन्ना गोमूत्र, प्रसन्ना-प्रसन्ना प्रसन्ना, दधिमण्ड-इरीने। म. उ. दहीका पानी, शुक्तैः विरेच्यः अने शुक्ततया विरेचन और शुक्ते विरेचन, भवेत् आपवु' ओध'ओ देवे, स्वस्थम् स्वस्थ अया पछी स्वस्थ होने पर, तम् तु तेने उछे, रौक्ष्यात् हि ओ रक्षताने लध' रक्षतासे, अनिल-वायु वायु, वर्चसोः अने भूतने। और मलकी, सक्क रोध रुकावट, चेत् थाय तो हो तो, पश्चात् पछी पीछे, अनुवासयेत् अनुवासनअस्ति आपवी ओध'ओ अनुवासनवस्ति देवे ॥ १९ ॥

19 If, again, the patient gets constipated he should be purged with

१९. मण्डशुक्तैः - मण्डशुक्तै (छ द. त थ व)

१९ भूयोऽनुबन्धे तु-भूयोऽनुबन्धेषु (फ.)

वर्चसोश्च वर्चसोश्चात् (फ)

purgative drugs mixed with cow's urine the clear top-portion of wine, whey or vinegar If, after returning to normal health, he suffers from retention of flatus and feces owing to the dehydrated condition of the body, he should be given unctuous enema

हिङ्गवादिचूर्णम्—

द्विरुत्तरं हिङ्गु वचाग्निकुष्ठं

सुवर्चिका चैव विडङ्गचूर्णम् ।

सुखाम्बुनाऽऽनाहविसूचिकार्ति-

हृद्रोगगुल्मोर्ध्वसमीरणघ्नम् ॥ २० ॥

द्विरुत्तरम् ओ३ ओ३थी अमण्ण उत्तरोत्तर दुगुने, हिङ्गु हिं० ही०, वचा- व० वच, अग्नि- अ० अ० चित्रक, कुष्ठम् क० कूठ, सुवर्चिका सा० आ० सजिहार, विडङ्गचूर्णम् च एव अने वा० (३) ग० थू० और वायविडङ्गका चूर्ण, सुखाम्बुना न० न० पाणी साथे सेवन करवायी सुहाते हुए गरम जलके साथ सेवन करनेसे, जानाह- आनाह आनाह विसूचिका-अर्ति- (विसूचिका-रोग विसूचिकारोग, हृद्रोग- हृद्रोग हृद्रोग, गुल्म- गुल्म गुल्म, ऊर्ध्वसमीरणघ्नम् अने उ० उ० वा० तने। नाश करेवा और ऊर्ध्ववातका नाश करनेवाला होता है ॥ २० ॥

20 The pulvis of asafetida, sweet flag, white flowered leadword, costus, salsoda and embelia, taken in geometrically progressive doses along with genially warm water, is curative of constipation, pain of acute gastro intestinal irritation gastric disorders, gulma and misperistalsis

वचादिचूर्णम्—

वचाभयाचित्रकयावशूकान्

सपिप्पलीकातिविषान् सकुष्ठान् ।

२०. वचाग्निकुष्ठम्—वचा सकुष्ठान् (ध)

विसूचिकार्ति—विषम्विकार्ति (ध फ)

उष्णाम्बुनाऽऽनाहविमूढवातान्

पीत्वा जयेदाशु रसौदनाशी ॥२१॥

સપિપ્પલીક- પીપર પિપ્પલી, અતિવિષાનુ અતિ-
વિષની કળી અતિવિષા, સકુઠાનુ અનેકઠને ઓર કૂઠ,
વચા- વળ વચ, અમયા- હરડે હરડ, ચિત્રક- ચિત્રક
ચિત્રક, યાવશૂકાનુ અને જવખાર એએને ઓર યવક્ષાર
इनका, उष्णाम्बुना जेना पाणीથી गरम जलसे, पीत्वा
पी पीकर, रसौदनाशी भांसरसनी साथे भात ખानાર
मासरसके साथ भातका भोजन करनेवाला पुरुष, आनाह-
आनाह आनाह, विमूढवातान् અને મૂઢવાતને ઓર
मूढवातको, आशु जलदीથી जल्दीसे, जयेत् जते છે
जीतता है ॥२१॥

21. Keeping himself on a diet of cooked rice and meat juice, a person can quickly subdue constipation, and claudication of vata by taking the pulvis prepared of sweet flag, chebulic myrobalan white-flowered leadwort, barley-alkali, long pepper indian atees and costus, along with warm water.

अपरं हिङ्गवादिचूर्णम्—

हिङ्गप्रगन्धाविडशुण्ठ्यजाजी-

हरीतकीपुष्करमूलकुष्ठम् ।

यथोत्तरं भागविवृद्धमेतत्

प्रीहोदराजीर्णविसूचिकासु ॥ २२ ॥

હિન્ગુ- હિંગ દોંગ, ઉગ્રગન્ધા- વળ વચા, વિડ-
બિડવણુ વિહલવળ, શુણ્ઠી- સૂઠ સોઠ, જાજી- જીરુ
जीरा, हरीतकी- હરડે હરડ, पुष्करमूल- પોખરમૂળ
पोहकर मूल, कुष्ठम् અને કઠ ઓર કૂઠ, एतत् એએને
इनका, यथोत्तरम् उत्तरोत्तर क्रमशः, भागविवृद्धम् એક
એક ભાગ વધારી કરનામાં આવેલું ચૂર્ણુ' एक एक
भाग बढ़ाकर किया हुआ चूर्ण, प्रीहोदर- પ્રીહોદર પ્રીહોદર,
जजीर्ण- અજીર્ણ અજીર્ણ, विसूचिकासु અને વિસૂચિકામાં
हितકર છે ઓર વિસૂચિકામાં હિતકર છે ॥ २२ ॥

22. Take asafetida, root of sweet flag, bid salt, dry ginger, cumin seeds, chebulic myrobalan, orris root and costus in arithmetical progression. The powder prepared of these should be used in splenic disorders, abdominal affections, indigestion and acute gastro-intestinal irritation.

स्थिराद्यं घृतम्—

स्थिरादिवर्गस्य पुनर्नवायाः

शम्पाकपूतीककरञ्जयोश्च ।

सिद्धः कषाये द्विपलांशिकानां

प्रस्थो घृतात् स्यात् प्रतिरुद्धवाते ॥ २३ ॥

સ્થિરાદિવર્ગસ્ય સ્થિરાદિ પંચમૂળ લઘુ પંચમૂળ,
पुनर्नवाया साटोड़ी पुनर्नवा, शम्पाक- शम्पाक अमक-
तास, पूतीककरञ्जयो च અને પૂતિકરંજ ઓર પૂતિ-
करञ्ज, द्विपलांशिकानाम् એએમાંથી પ્રત્યેકના ૮-૮
તોલા લઈ इनमेंसे प्रत्येकके आठ आठ तोले लेकर,
कषाये કરેલા કઠાથમાં કિયે हुए काथमें, सिद्धः सिद्ध
થયેલ સિદ્ધ હુઆ, घृतात् પ્રસ્થ ૬૪ તોલા થી ૬૪
तोले घी, प्रतिरुद्धवाते રુધાયેલ વાયુમાં રુકી हुई
काथमें, स्यात् हितकर थाय છે हितकर होता है ॥ २३ ॥

23 Prepare a medicated ghee from 64 tolas of cow's ghee with the decoction of 8 tolas each of the drugs of the tick-trefoil group, and 8 tolas of hog's weed, purging cassia, bonduc, indian beech and jungle cork tree, this should be given when the movement of vata is obstructed.

उवणयोग —

फलं च मूलं च विरेचनोक्तं

हिङ्गवर्कमूलं दशमूलमप्यम् ।

૨૩. શમ્પાક-શમ્પાક (ક)

૨૪. હિંગવર્કમૂળ-હિંગવર્કમૂળ (ક.)

स्तुक् चित्रकश्चैव पुनर्नवा च

तुल्यानि सर्वैर्लवणानि पञ्च ॥ २४ ॥

ज्वहेः समूत्रैः सह जर्जराणि

शरावसन्धौ विपचेत् सुलिप्ते ।

पक्वं सुषिष्टं लवणं तदन्नैः

पानैस्तथाऽऽनाहरुजाघ्नमद्यात् ॥ २५ ॥

विरेचनोक्तम् विरेचनयोगोभा उल्लेख विरेचन-
योगोमें कहे गये, फलम् च इत्य फल, मूलम् च अने
भूण और मूल, हिङ्गु हिङ्ग हींग, अर्कमूलम् आर्कमूल
भूण और आर्कका मूल, अजयम् श्रेष्ठ, शाकपुष्पि वगेरे
श्रेष्ठ शालपर्णी आदि, दशमूलम् दशभूणे दशमूल, स्तुक्
थे।२ सेहुंड, चित्रकः च एव चित्रक चित्रक, पुनर्नवा च
साठोडी पुनर्नवा, सर्वै. तुल्यानि औ अधा जेटला ज
प्रभाषुभा इन सबके समान प्रमाणमें, पञ्च पांच पांचों,
लवणानि लवणो लवण, जर्जराणि औऔने आडीने
इनको कूटकर, समूत्र ज्वहेः सह स्नेहो तथा गोभूत्र
साथे भेजनीने स्नेह तथा गोभूत्रके साथ मिलाकर, सुलिप्ते
शरावसन्धौ उटोराना सपुटभा कपडमिट्टी करी शराव-
सपुटमें कपडमिट्टी करके, विपचेत् पकाववा पकावे,
पक्वं पाडी गया पछी पकने पर, सुषिष्टम् खारी
थे। थोसेलुं बारीक पीसकर आनाहरुजाघ्नम् आनाह
अने थाने। नाश करने। आनाह और रुजाके नाशक,
तत् लवणम् ते लवण इस नमकको, अन्न अन्न अन्न,
तथा तथा तथा, पान पान साथे पानके साथ अद्याव
भाषु खावे ॥ २४-२५ ॥

24-25 Take equal parts of fruits
and roots described as the purgative
group of drugs, asafetida, roots of
mudar, the best of the roots of deca-
radices, thorny milk-hedge plant, white-
flowered leadwort and hogweed and add

to it an equal quantity of the pentad
of salts and triturate and mix them
with unctuous substance and cow's
urine and pack in earthen saucers
sealed with earth, then subject them
to heating When that medicated salt
is ripe, it should be made into fine
powder and taken along with food or
drink. It is curative of constipation
and colic.

आनाहलक्षणं तच्चिकित्सा च—

हृत्स्तम्भमूर्धामयगौरवाभ्या-

मुद्गारसङ्केत सपीनसेन ।

आनाहमामप्रभवं जयेत्

प्रच्छर्दनैर्लङ्घनपाचनैश्च ॥ २६ ॥

हृत्स्तम्भ- हृत्स्तम्भ हृदयका जकड़ जाना, मूर्धामय-
शिरोरोग शिरोरोग, गौरवाभ्याम् भारेपक्षु भारीपन,
सपीनसेन सपीनसेन पीनस, मुद्गारसङ्केत औऽऽरने।
निरोध उद्गारका रुकना, आमप्रभवं अने आमजन्य
और आमजन्य, आनाहम् आनाह औऔने आनाह
इनको प्रच्छर्दनैः वमन वमन, लङ्घन- लङ्घन लघन,
पाचनैः च अने पाचनथी और पाचनोसे, जयेत्
जितवा जीते ॥ २६ ॥

26. Heart-block headache heavi-
ness, retention of eructation and
coryza, which are born of constipation
and undigested chyme, should be
subdued by emesis, starvation and
the administration of digestive drugs

(गुल्मोदरव्रणार्शःप्लीहोदावर्तयोजिशुक्रगदे ।

मेदःकफसंसृष्टे स्मरुतरक्तेऽवगाढे च ॥ २७ ॥

गृध्रलिपश्रवधादिषु विरेचनार्हेषु वातरोगेषु ।

वाते विवद्धमार्गे मेदःकफपित्तरक्तेन ॥ २८ ॥

पयसा मांसरसैर्वा त्रिफलारसयूषमूत्रमदिरामिः ।

दोषातुबन्धयोगात् प्रशस्तमेरण्डजं तैलम् ॥ २९ ॥

२४. स्तुक्-स्वक् (द)

.. चित्रकश्चैव-चित्रको चैव (व)

२५. समूत्रै सह जर्जराणि-समूत्राणि सजर्जराणि (ब.)

.. रुजाघ्नमद्यात्-रुजाघ्नमज्यम् (फ)

गुल्मोदर- गुल्म- उदर गुल्म-उदर, ब्रध्न- ब्रध्न ब्रध्न, अर्श - अर्श अर्श, स्त्रीह- स्त्रीह स्त्रीह, उदावर्त- उदावर्त उदावर्त, योनि- योनिरोग योनिरोग, शुक्रगदे अने वीर्य- रोग और वीर्यरोग, मेदः- मेद मेद, कफ- अने उक्ष्ण और कफसे, संसृष्टे स संसृष्टे। युक्त, अवगाढे गंभीर गभीर, मारुतरक्ते च वातरक्त वातरक्त, गृध्रसि- गृध्रसी गृध्रसी पक्षवधादिषु पक्षवध वगेरे पक्षवधादि, विरे- चनार्हेषु विरेचनने योग्य विरेचनयोग्य, वातरोगेषु वातरोग वातरोग, मेद- मेद मेद, कफ- उक्ष्ण कफ, पित्तरक्तेन पित्त अने रक्तथी पित्त एव रक्तसे, विषद्ध- मार्गे शोकाध गधेला मार्गवाणे। रोके गये मार्गवाला, वाते वायु औष्णीमा वायु इनमें, दोषानुबन्ध- दोषना अनुबन्ध दोषके अनुबन्धके, योगात् अनुसार अनुसार पयसा दूध दूध, मांसरसै. मांसरस मांसरसों, त्रिफला- रस- त्रिफलाना उक्थ त्रिफलाकाथ, यूष- यूष यूष, मूत्र- गोमूत्र गोमूत्र, मदिराभि वा के मदिरा साथे या मदिराके साथ, एरण्डजम् और उनु एरण्डका, तैलम् तैल तैल, प्रशस्तम् प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥ २७-२९ ॥

27-29 In gulma, abdominal disease, inguinal swelling, piles, splenic disorder, disorders of misperistalsis, gynecic and seminal disorders, in deep rheumatic conditions associated with vitiation of fat and kapha, and in sciatica and hemiplegia and other disorders of vata wherein purgation is indicated, in such conditions if the course of vata is obstructed by fat, kapha, pitta or blood, it is best to give castor oil mixed with milk, meat-juice or the decoction of the three myrobalans, pulse-soups, cow's urine or madira wine, according to the association of the morbid humor

तद्वातनुस्वभावात्संयोगवशाद्विरेचनाच्च जयेत् ।
मेदोसृक्पित्तकफोन्मिश्रानिलरोगजित्तस्मात् ३०

३०. च जयेत्-च तथा (५)

बलकोष्ठव्याधिवशादापञ्चपला भवेन्मात्रा ।
मृदुकोष्ठान्पवलानां सहभोज्यं तत्प्रयोज्यं स्यात् ३१)
इत्युदावर्तचिकित्सा ।

तत् ते और उ तैल यह एरण्ड तैल, स्वभावात् स्वाभावधी स्वभावसे ही, वातनुक् वातनुक् छे वातनाशक है, संयोगवशात् परतु भीष्म द्रव्योंनी साथे संयोगने लक्ष्मिने परन्तु अन्य द्रव्योंके साथ संयोगके कारण, विरेचनात् च अने विरेचन गुणथी और विरेचन गुणसे, मेदः- मेद मेद, असृक्-पित्त- रक्तपित्त रक्तपित्त, कफोन्मिश्र- अने उक्ष्णी मिश्रित और कफसे मिश्रित, अनिलरोगजित् वातरोगने पक्षु उत्तनार थाय छे वातरोगको भी जीतने वाला होता है, तस्मात् तेथी इसलेए, जयेत् ते उक्त रोगने छेते छे वह उक्त रोगोंको जीतता है, बल- बल बल, कोष्ठ- कोष्ठ कोष्ठ, व्याधिवशात् अने व्याधि अनुसार और व्याधिके अनुमार, आपञ्चपला वीस तोला सुधीनी बीस तोले तक, मात्रा मात्रा मात्रा, भवेत् थाय छे होती है, मृदु- मृदु मृदु, कोष्ठ- कोष्ठवाणा कोष्ठवाले मृदु-बलानाम् तथा अल्प भणवाणा भाटे और कमजोर मनुष्योंके लिए, तत् तेने। उक्ता, सह- भोज्यम् भोजन साथे च भोजनके साथ ही, प्रयोज्यम् स्वात् प्रयोग करवे। लक्ष्मिने प्रयोग करना चाहिए ॥ ३०-३१ ॥ इति आ यह, उदावर्तचिकित्सा उदावर्त- चिकित्सा छे उदावर्तचिकित्सा है।

30-31 On account of its natural vata curative action, and on account of its allowing of various combinations and owing to its purgative action, castor oil cures disorders of vata associated with the vitiation of fat, blood, pitta and kapha. Its dose should be upto 20 tolas in the case of patients who are strong and are hard-bowelled and whose morbidity is great, while it should be given mixed with their food in the case of those who are soft-bowelled and of low vitality.

Thus has been described the treatment of misperistalsis

मूत्रकृच्छ्रस्य निदानसंप्राप्तिलक्षणानि—

व्यायामतीक्ष्णौषधरूक्षमद्य-

प्रसङ्गनित्यद्रुतपृष्ठयानात् ।

आनूपमत्स्याध्यशनादजीर्णात्

स्युर्मूत्रकृच्छ्राणि नृणामिहाष्टौ ॥ ३२ ॥

व्यायाम- व्यायामभी व्यायाम, तीक्ष्णौषध तीक्ष्ण औषधभी तीक्ष्ण औषध रूक्ष- ३४ रूक्ष, मद्यप्रसंग मद्यना प्रसंगभी मद्यके प्रसंग, नित्यद्रुतपृष्ठयानात् वेगवान् प्राणीनी पीठ पर भेसी नित्य व्याधी तेज घोड़े आदिके ऊपर सवारी करना, आनूपमत्स्यात् आनूप भांस तथा मत्स्याना सेवनभी आनूप मास तथा मत्स्या सेवन, अध्यशनात् अने आधा उपर भावाभी अध्यशन, अजीर्णात् अने अजीर्णभी और अजीर्णसे, नृणाम् मनुष्योंने पुरुषोंको, इह अह्नी यहां, अष्टौ आठ प्रकार- र्ना आठ प्रकारके, मूत्रकृच्छ्राणि मूत्रकृच्छ्र मूत्रकृच्छ्र, स्युः थाय छे होते हैं ॥ ३२ ॥

32. There are eight varieties of dysuria afflicting men as a result of excessive physical exertion, strong medications, continual indulgence in dry wine, mounting fast horses, ingestion of the flesh of wet-land creatures and fishes, taking pre-digestion meals and owing to indigestion

पृथङ्मालाः स्वैः कुपिता निदानैः

सर्वेऽथवा कोपमुपेत्य वस्तौ ।

मूत्रस्य मार्गं परिपीडयति

यदा तदा मूत्रयतीह कृच्छ्रात् ॥ ३३ ॥

स्वै पोतपोतानां अपने अपने, निदानैः निदानभी हेतुसे, कुपिता कुपित थयेला कुपित, पृथक् पृथक् पृथक् पृथक्, अथवा सर्वे मला अथवा सर्व दोष या सब दोष, वस्तौ कोपम् अस्तिमां प्रकोप वस्तिमें कुपित, उपेत्य पाभीने होकर, मूत्रस्य मूत्रना मूत्रके,

मार्गम् मार्गने मार्गको, यदा व्याधारे जय, परिपीडयन्ति अतिशय पीडित करे छे अतिशय पीडित करते हैं, तदा इह व्याधारे तव मनुष्य, कृच्छ्रात् कष्टपूर्वक कष्टसे, मूत्रयति पेशाभ करे छे मूत्र त्याग करता है ॥ ३३ ॥

33. The humors, being provoked by their respective etiological factors individually or all together and reaching the urinary passages, begin to compress them on all sides. When this occurs, the patient urinates with pain, that is, there results dysuria.

तीव्रा रुजो वङ्कणवस्तिमेदू

स्वल्पं मुहुर्मूत्रयतीह वातात् ।

पीतं सरक्तं सरुजं सदाहं

कृच्छ्रान्मुहुर्मूत्रयतीह पित्तात् ॥ ३४ ॥

वातात् इह वायुने लघु वायुके कारण, वङ्कण- मनुष्यने लक्ष्ण मनुष्यको वङ्कण, वस्ति अस्ति वस्ति, मेदू तथा शिश्नमा तथा मेदूमें, तीव्रा तीव्र तीव्र, रुजः वेदना थाय छे रुजा होती है, स्वल्पम् अने ते थोडा थोडा और वह थोडा थोडा, मुहुः तेभज बारबार और बारबार, मूत्रयति पेशाभ करे छे मूत्र त्याग करता है, पित्तात् इह पित्तने लघुने पित्तने, पीतम् मनुष्य पीणो मनुष्य पीला, सरक्तम् रक्तसहित रक्तके साथ, सरुजम् वेदनासहित दर्दके साथ, सदाहम् दाहयुक्त दाहके साथ, कृच्छ्रात् मुश्केलीथी कष्टसे, मुहुः अने बारबार और बारबार, मूत्रयति पेशाभ करे छे मूत्रत्याग करता ॥ ३४ ॥

34. In a condition of provoked vata, there will be acute pain in the groin, hypogastric region and genitals, and the patient passes frequently scanty quantities of urine. In a

condition of provoked pitta, the patient passes frequently yellow or reddish urine accompanied with pain and burning, and difficulty.

वस्तेः सलिलस्य गुरुत्वशोथौ

मूत्र सपिच्छं कफमूत्रकृच्छ्रे ।

सर्वाणि रूपाणि तु सन्निपाता-

द्भवन्ति तत् कृच्छ्रतमं हि कृच्छ्रम् ॥ ૩૫ ॥

કફમૂત્રકૃચ્છ્રે કફજન્ય મૂત્રકૃચ્છ્રમ્। કફજન્ય મૂત્ર-
કૃચ્છ્રમે, સલિલસ્ય શિશ્ન મેદુ, વસ્તે અને બસ્તિમાં
ઘૌર વસ્તિમે, ગુરુત્વશોથૌ બારેપણું અને સોળે થાય
છે મારીપન ઔર શોથ, મૂત્રમ્ સપિચ્છમ્ તેમજ મૂત્ર
પિચ્છાયુક્ત થાય છે એવં મૂત્ર પિચ્છાયુક્ત હોતા હૈ,
સન્નિપાતાત તુ સન્નિપાતને લઈને સન્નિપાતકે કારણ,
સર્વાણિ રૂપાણિ બધાંજ લક્ષણે। સર્વ લક્ષણ, બવન્તિ
થાય છે હોતે હૈ, તત્ તે વહ, કૃચ્છ્રમ્ મૂત્રકૃચ્છ્ર મૂત્ર
કૃચ્છ્ર, કૃચ્છ્રતમમ્ સૌથી અધિક કષ્ટસાધ્ય છે સર્વસે
અધિક કષ્ટસાધ્ય હૈ ॥ ૩૫ ॥

35. In a condition of dysuria due to kapha there will be heaviness and swelling of the bladder and the phallus, and the patient passes slimy urine. In a condition of dysuria due to tridiscordance there appear all these symptoms together This is the most formidable type of dysuria.

विशेषयेद्वस्तिगतं सशुक्रं

મૂત્ર સપિચ્છં પવનઃ કફં વા ।

यदा तदाऽश्मर्युपजायते तु

क्रमेण पित्तेष्विव रोचना गोः ॥ ૩૬ ॥

યદા ન્યારે જવ, પવનઃ વાયુ વાયુ, વસ્તિગતમ્
બસ્તિમાં રહેલા વસ્તિમે પહુંચે, સશુક્રમ્ વીર્યસંહિત
શુક્રકે સાથ, સપિચ્છમ્ મૂત્રમ્ તથા પિત્તસંહિત મૂત્રને
ઘૌર પિત્તકે સાથ મૂત્રકો, કફમ્ વા કે કફને યા કફકો,
વિશેષવેત્ શેષી શ્રે છે શુક્ર કરતા હૈ, તદા તુ ત્યારે

તથ, ગો. પિત્તેષુ ગાયના પિત્તથી ગાયકે પિત્તસે, રોચના
હવ જેમ ગોરોચન થાય છે તેમ જૈસે ગોરોચના બનતી હૈ
વૈસે, ક્રમેણ ક્રમે ક્રમે ક્રમશઃ, અશ્મરી અશ્મરી અશ્મરી,
અપજાયતે ઉત્પન્ન થાય છે ઉત્પન્ન હો જાતી
હૈ ॥ ૩૬ ॥

36 If the vata dries up the urine in the bladder along with the semen, pitta and kapha then gradually a calculus is formed, just as a gall-stone is formed from the bile of the cow.

कदम्बपुष्पाकृतिरश्मतुल्या

श्लक्ष्णा त्रिपुट्यव्यथवाऽपि मृद्दी ।

मूत्रस्य चेन्मार्गमुपैति रुद्धा

મૂત્રં રુજં તસ્ય કરોતિ વસ્તૌ ॥ ૩૭ ॥

કદમ્બપુષ્પાકૃતિઃ કદમ્બના ફૂલ જેવી આકૃતિવાળી
કદમ્બકે ફૂલકીસી આકૃતિવાળી, અશ્મતુલ્યા શ્લક્ષ્ણા પાંચુ
જેવી લીસી પથર જેસી ચિકની, ત્રિપુટી અપિ ત્રણ
પુટવાળી ત્રીન પુટવાળી, અથવા અપિ મૃદ્દી અથવા
મૃદુ અશ્મરી યા મુલાવમ અશ્મરી, મૂત્રસ્ય જે મૂત્રના
યદિ મૂત્રકે, માર્ગમ્ ઉપૈતિ ચેત્ માર્ગમાં આવી પડે છે
તે। માર્ગમે પહુંચે તો, મૂત્રમ્ તે મૂત્રને વહ મૂત્રકો, રુદ્ધા
રેડીને રોકકર, તસ્ય તેની ડસકી, વસ્તૌ બસ્તિમાં
વસ્તિમે, રુજન્ વેદના રુજા, કરોતિ કુરે છે ઉત્પન્ન,
કરતી હૈ ॥ ૩૭ ॥

37. This calculus is just like a stone and may be of the appearance of either kadamba flower (mulberry or oxalate stone) or it may be a smooth and three layered stone (uric acid stone) or a soft stone (phosphatic stone). If it passes into the urinary passage, it causes obstruction, in the passage of urine and produces pain in the course of the urinary tract

सखेवनीमेहनवस्तिशूलं

विशीर्णधारं च करोति मूत्रम् ।

मृदाति मेहं स तु वेदनार्तो

मुहुः शकुमुञ्चति मेहते च ॥३८॥

सः ते रोगी वह रोगी, सखेवनी- सेवनी सेवनी, मेहन- शिश मेहन, वस्ति- तथा वस्तिमा और वस्तिमें, शूलम् शूलसहित शूलसहित, विशीर्णधारम् च तुटके धारे रुक रुक कर, मूत्रम् पेशाव मूत्रका, करोति करे छे त्याग करता है, वेदनार्तः तु अने वेदनाथी पीडाधने और वेदनासे पीडित होनेके कारण, मेदूम् शिशने मेदूको, मृदाति थोले छे मलता है, मुहु तथा बार बार तथा बार बार, शकुत् मुञ्चति भक्षोत्सर्ग करे छे मल- त्याग करता है, मेहते च तेभ्य पेशाव करे छे एव मूत्रोत्सर्ग करता है ॥ ३८ ॥

38 It causes pain in the perinium, phallus and hypogastric region and the stream of the urine gets split. Being afflicted with pain, he squeezes the phallus and frequently passes feces and urine

शोभात् क्षते मूत्रयतीह सासृक्

तस्याः सुखं मेहति च व्यपायात् ।

पवाऽश्मरी मारुतमिजमूर्तिः

स्याच्छर्करा मूत्रपथात् क्षरन्ती ॥३९॥

शोभात् क्षते अश्मरीना शोभायी क्षत यता अश्मरीके क्षोभसे क्षत होने पर, इह सासृक् ते बोलीसहित रक्त- युक्त, मूत्रयति पेशाव करे छे मूत्र त्यागता है, तस्या व्यपायात् अने भूत्रभार्गयो ते भरी जाता और अश्मरीके मूत्रमार्गसे हट जाने पर, सुखम् सुजेथी सुखपूर्वक, मेहति च पेशाव करे छे मूत्रत्याग करता है, पवा आ यह, अश्मरी अश्मरी अश्मरी मारुतमिज- मूर्ति वायुभी लागीने शुद्धो यता वायुसे छिन्न मिज हो कर चूर्णरूपसे, मूत्रपथात् भूत्रभार्गयो मूत्रमार्गसे,

क्षरन्ती उरली निकलती हुई, शर्करा स्यात् शर्करा उहेवाय छे शर्करा कहाती है ॥ ३९ ॥

39. He passes urine mixed with blood if there is ulceration due to the movement of stone, and when the stone passes down, he passes urine happily This stone, when broken up by vata, forms sand which passes out through the urinary passage.

(रेतोऽभिघाताभिहतस्य पुंसः

प्रवर्तते यस्य तु मूत्रकृच्छ्रम् ।

स्याद्वेदना वङ्गणवस्तिमेहे

तस्यातिशूलं वृषणातिवृत्ते ॥४०॥

शुक्रेण संरुद्धगतिप्रवाहो

मूत्रं स कृच्छ्रेण विमुञ्चतीह ।

तमण्डयोः स्तब्धमिति ब्रुवन्ति

रेतोऽभिघातात् प्रवदन्ति कृच्छ्रम् ॥४१॥)

रेतोऽभिघात- वीर्यना विधातथी शुक्रके वेगके रुकनेसे, अभिहतस्य पीडाथैव पीडित, यस्य ने जिस, पुंसः तु पुरुषने पुरुषको, मूत्रकृच्छ्रम् मूत्रकृच्छ्र मूत्रकृच्छ्र, प्रवर्तते थाय छे होता है, तस्य तेने उसे, वङ्गण वंक्षण वंक्षण, वस्ति- वस्ति वस्ति, मेहे अने शिशमा और मेदूमें वेदना वेदना थाय छे वेदना होती है, वृषणा- तिवृत्ते अने वृषणो भोटा यवाथी और वृषणोंके बढ़नेसे, अतिशूलम् अतिशय शूल अत्यन्त शूल, स्यात् थाय छे होता है, शुक्रेण वीर्यथी शुक्रसे, संरुद्ध-गतिप्रवाह मार्ग तथा प्रवाह रोडाई जावाथी मार्ग तथा प्रवाह रुक जानेके कारण, स ते भुप्य वह पुरुष, कृच्छ्रेण मुश्केलीथी कष्टसे, मूत्रम् पेशाव मूत्र, विमुञ्चति करे छे त्याग करता है, तम् तेने उसको, अण्डयो अण्डमा अण्डोंमें, स्तब्धम् इति स्तब्ध स्तब्ध, ब्रुवन्ति उहे छे कहते हैं, रेतोऽभि- घातात् अने तेने वीर्यना विधातथी अथैव और

४०. वस्य-तस्य (व.)

४१. प्रवर्तते वस्य-प्रवर्तयेत तस्य (व.)

३८ मेहते-वेपते (व. द. व. क.)

उसे शुक्रके विघातसे उत्पन्न, कृच्छ्रम् भूत्रकृच्छ्रं मूत्रकृच्छ्रं, प्रवदन्ति उहे छे कहते हैं ॥ ४०-४१ ॥

40-41. In dysuria which occurs in a man consequent upon his being afflicted with the obstruction of semen, there will be pain in the groin bladder, phallus, and great and painful enlargement of the testes. He passes urine with difficulty as its flow is obstructed by semen. It is called the cirrhotic condition of the testes. This kind of dysuria is said to occur owing to obstruction of semen

शुक्रं मलाश्चैव पृथक् पृथग्वा
मूत्राशयस्थाः प्रतिवारयन्ति ।
तद्याहतं मेहनवस्तिशूलं
मूत्रं सशुक्रं कुरुते विबद्धम् ॥४२॥
स्तब्धश्च शूलो भृशवेदनश्च
तुघेत वस्तिर्वृषणौ च तस्य ।

पृथक् पृथक् वा लुप्त लुप्त अथवा पृथक् पृथक् वा, मूत्रा-
शयस्थाः मूत्राशयस्था रहेला मूत्राशयमें स्थित, मला. च
एव अधाय दोषो सब दोष, शुक्रम् वीर्यं शुक्रको,
प्रतिवारयन्ति अटकावे छे रोकते है, व्याहतम् अटकेलु
रुका हुआ, तत् ते वह, मेहनवस्तिशूलम् शिश्नं अने
अस्तिर्मा शूल मूत्रेन्द्रेण और वस्तिमें शूल, सशुक्रम्
तथा वीर्यसहित तथा शुक्रसहित, मूत्रम् मूत्रने।
मूत्रको, विबद्धम् कुरुते विबद्ध करे छे रोकता है, तस्य
तेनी कमकी. वस्ति अस्ति वस्ति, स्तब्धः च स्तब्ध
स्तब्ध, शूल. सौजवाणी शोफयुक्त, भृशवेदन भूष
वेदनायुक्त अस्यन्त वेदनायुक्त, तुघेत च तथा रोष्ठ
कोड़ाया जेवी व्यथावाणी थाय छे तथा सुई चुभने

४२ मूत्राशयस्था-मूत्रायनस्था (ध फ)

कुको विबद्धम्-हि करोगि बद्धग (प)

तद्याहत-अद्वयहाते (न)

विबद्धम्-विबद्धम् (प.)

जैसी पीड़ावाली होती है, वृषणौ च अने अडोमां पण
अस्ति जेवां न स्तब्धता वगेरे थाय छे और अंडोंमें भी
वस्तिके सहस ही स्तब्धता आदि होते है ॥ ४२ ॥

42-42½. If morbid humors, lodged in the urinary tract, separately or together obstruct the passage of semen, there will be pain in the phallus and bladder, and retention of urine and semen. The bladder and testes become indurated, swollen and very painful

क्षताभिघातात् क्षतजं क्षयाद्वा
प्रकोपितं वस्तिगतं विबद्धम् ॥४३॥

तीव्रार्ति मूत्रेण सहाश्मरीत्व-
मायाति तस्मिन्नतिसंचिते च ।

आध्माततां विन्दति गौरवं च
वस्तेर्लघुत्वं च विनिःसृतेऽस्मिन् ॥४४॥

इति मूत्रकृच्छ्रनिदानम् ।

क्षताभिघातात् क्षतशी, अभिघातशी क्षतसे, चोट
लगनेसे, क्षयात् वा छे धातुक्षयशी या धातुक्षयसे,
प्रकोपितम् प्रकुपित थयेलु प्रकुपित, विबद्धम् अने
विबद्ध पणेलु और विबद्ध हुआ, वस्तिगतम् अस्तिगत
वस्तिमें स्थित, तीव्रार्ति तीव्र वेदना करतु तीव्र रुजा-
युक्त, क्षतजम् रक्त रक्त मूत्रेण सह मूत्रनी साथे मूत्रके
साथ, सहाश्मरीत्वम् आयाति अश्मरी अनी अय छे
अश्मरीरूप बनजाता है, तस्मिन् च ते रक्तने। उस
रक्तके, अतिसंचिते अतिशय संचित थता अति संचित
हो जाने पर, आध्मातताम् गौरवम् च विन्दति अस्ति
हृदी अय छे तथा भारे थाय छे वस्ति फूल जाती है
और भारी होती है, अस्मिन् विनिःसृते अने अ
नीकणी अता और इसके निकल जाने पर, वस्ते
लघुत्वम् च अस्ति हृदी अनी अय छे वस्तिमें
हलकापन होता है ॥ ४३-४४ ॥ इति आ यह, मूत्र-
कृच्छ्रनिदानम् मूत्रकृच्छ्रनिदान छे मूत्रकृच्छ्रनिदान है ।

४३ क्षताभिघातात्-क्षताभिघातात् (फ.)

४४ सहाश्मरीत्वमायाति-सहाश्मरीत्वमायाति (क. ग. घ)

॥ ~~स्वायम्भुव~~ (५.)

salts, when taken in proper dose quickly subdues painful dysuria due to vata.

एतानि चान्यानि वरौषधानि

विष्टानि शस्तान्यपि चोपनाहे ।

स्युर्लभतस्तैलफलानि चैव

जेहाम्लयुक्तानि सुखोष्णवन्ति ॥४८॥

विष्टानि पाउसां पीसे हुए, एतानि आ ये, अन्यानि च अने भीम और अन्य, वरौषधानि श्रेष्ठ औषधो श्रेष्ठ औषध, जेहाम्लयुक्तानि तेमज स्नेह तथा अम्ल द्रव्यों-सी साथे एव स्नेह और अम्ल द्रव्यके साथ, लायत. जे भली शक्ते ते जो मिल सकें वे, तैलफलानि च एव तैली भियां तैलफल, सुखोष्णवन्ति नन्शेकां होय त्वारे सुहाते हुए नम्य होने पर, उपनाहे च अपि उपनाहमां उपनाहके लिए, शस्तानि प्रशस्त प्रशस्त, स्युः छे है ॥ ४८ ॥

48 These and other effective drugs, ground into powder, are recommended as poultices; as also whatever oil seeds are available be used. mixed with unctuous and acid articles and in genially warm condition

पित्तजनूत्रकृच्छ्रचिकित्सा—

सेकावगाहाः शिगिराः प्रदेहा

त्रैवमो विधिर्वत्तिपयोविरेकाः ।

द्राक्षाविदारीशुरसैर्घृतैश्च

कृच्छ्रेषु पित्तप्रभवेषु कार्याः ॥४९॥

पित्तप्रभवेषु (पित्तजन्य पित्तजन्य, कृच्छ्रेषु भूत-कृच्छ्रमां मूत्रकृच्छ्रमे, शिगिराः शीतल. शीतल, सेकाव-गाहा प रपेक्ष, पयगाह सक, अवगहन, प्रदेहाः अने भरेह और प्रदेह त्रैवम शोभम मतुने मटे उडेय प्रीष्म कटुकी, विवि विधि विधि, द्राक्षा- द्राक्ष मुनके

४८ विष्टानि-भर्गानि (छ. ४ त य)

४९. कार्या-देवा (त)

विदारी- विदारीकः विदारी, इक्षुरवै शेरडीना रस ईमका रस, घृतै च अने घी साथे और घीमे, बन्धि भस्ति बस्ति, पय- दूधने प्रयोग दूधका प्रयोग विरेका अने विरेचन और विरेचन, कार्याः करवा लेधो करे ॥ ४९ ॥

19 Cold effusion, immersion bath and applications, the cooling summer-regimen, enemata, milk, purgation, the juice of grapes, white yam, and sugarcane, and ghee are to be given in condition of dysuria born of pitta.

शतान्यादिकाः -

शतावरीकाशकुशश्वदंष्ट्रा-

विदारिशालीशुकशेरुकाणाम् ।

काथं सुशीतं सधुशर्कराभ्यां

युक्तं पिबेत् पित्तिकमूत्रकृच्छ्री ॥५०॥

पित्तिक- पित्तजन्य पित्तजन्य, मूत्रकृच्छ्री भूतकृच्छ्र-वाणाम् मूत्रकृच्छ्रका रोगी शतावरी- शतावरी गतावर, काश- कुश काश, कुश- कुश कुश, श्वदंष्ट्रा- गोभृशु गोखर विदारी- विदारीकः विदारी, शालि- शालि गानि, इक्षु- शेरडी ईम, कशेरुकाणां अने कशेरुकना और कसेर इनके सुशीतल सारी पेठे शीतल अत्यन्त शीतल, काथम् उनाथने कायको. सधुशर्कराभ्याम् मधु अने साकरां मधु और चीनीसे, युक्तम् मिश्रित करी मिश्रितकर पिबेत् पीवे लेधो लेवे ॥ ५० ॥

50 Climbing asparagus, thatch grass, sacrificial grass, small catpaws, white yam, salt rice, sugarcane and rushnut—these, made into a cold decoction and mixed with honey and sugar, should be taken as potion by one suffering from dysuria of pitta type

कतिपययोगा —

पिबेत् कषायं कमलोत्पलानां

शुक्लादकामान्यवा विदार्याः ।

दण्डैरकाणामथवाऽपि मूलं

पूर्वेण कल्पेन तथाऽम्बु जीतम् ॥५१॥

कमलोत्पलानाम् उभय तथा उत्पलने। कमज तथा उत्पलका, अथवा अथवा या, शृङ्गाटकानाम् शी गोऽने। सिंवादेरा, निदार्वा अथवा विदारीक दने। अथवा विदारीकन्दका, कषायम् उभय काथ, अथवा अथवा तो या, दण्डैरकाणाम् दंडैरकाके, मूलम् भूयने। अथवा मूलम् काथ, शीतम् अथवा शीतम् या शीतल, मधु नय जल, पूर्वेण अगाडि उहेल पूर्वोक्त, कल्पेन विधिथी विधिते, पिबेत् पीवा पीवे ॥ ५१ ॥

51. The decoction of lotus and blue water-lily, or of water chest nut or white yam or roots of elephant grass prepared in the afor.said manners, should be taken, or simple cold water may be taken

एवास्वीजादियोगः—

एवास्वीजं अपुषात् कुसुम्भाम्

सकुङ्कुमं दद्याद्दृष्यते यथः ।

द्राक्षारसेनाश्मरिचार्करासु

सर्वेषु कृच्छ्रेषु प्रशस्त एवः ॥५२॥

एवास्वीजम् उडडीनां पीज ककडीके बीज, अपुषात् अपुषात् पीज खीरे, बीज कुसुम्भात् उभयानां पीज कुसुम्भक बीज, सकुङ्कुमं केशर केशर, वृषक च अने मरदूसे। और अहसा, द्राक्षारसेन द्राक्षना अथवा साथे मुतकके कषायके साथ, पेय सात पीवा पीने बाहिर, अश्मरिचार्करासु अश्मरी, शर्करा अश्मरी शर्करा, सर्वेषु अने सर्प और सब प्रकारके, कृच्छ्रेषु च मूत्रकृच्छ्रम् मूत्रकृच्छ्रमे, एव या योग यह योग, प्रशस्त प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥ ५२ ॥

५१ दण्डैरकाणाम्—दण्डोत्पलानाम् (क) द न ड न फ)

तथाऽम्बु जीतम् तथा सुशीतम् (घ व)

५२ सकुङ्कुमं—सकुङ्कुमात् (क)

52 The seeds of phut cucumber, common cucumber and safflower mixed with saffron and vasaka, taken with grape juice, prove beneficial in condition of stone gravel and all kinds of dysuria

एवास्वीजं मधुकं सदारु

पेत्ते पिबेत्तण्डुलधावनेन ।

दार्वीं तथैवा लकीरसेन

समाक्षिकां पित्तकृते तु कृच्छ्रे ॥५३॥

पेत्ते पित्तजन्य मूत्रकृच्छ्रम् पित्तजन्य मूत्रकृच्छ्रम्, एवास्वीजम् उडडीनां पीज ककडीके बीज, सदारु देवदारु दवदारु, मधुकम् अने जेहीमध और मुहठी, तण्डुलधावनेन योयाना घोषु साथे इनको चावलके धोवनसे पिबेत् पीवी पीवे तथा एव ते च प्रमाणे वैस ही, पित्तकृते पित्तजन्य पित्तजन्य कृच्छ्रे तु मूत्र-कृच्छ्रम् मूत्रकृच्छ्रम् समाक्षिकात् मधुसहित मधुपुक्त दार्वीम् दारुडण्डर दारुहल्दीको, लाकलीरसेन आभ गाना अथवा साथे पीवी आवलीके काथसे पीवे ॥५३॥

53 The seeds of phut cucumber liquorice and deodar should be taken with rice water, in condition of dysuria of pitta type. Similarly indian berberry should be taken with the juice of emblic myrobalan and honey in dysuria of the pitta type

कफजमूत्रकृच्छ्रचिकित्सा —

क्षारोष्णतीक्ष्णौषधमन्नपानं

स्वेदो यवान्न वयनं निरुहाः ।

तत्रं सत्तेकौषधसिद्धनेल-

सम्यक्पानं कफमूत्रकृच्छ्रे ॥५४॥

कफमूत्रकृच्छ्रे उज्ज्वल मूत्रकृच्छ्रम् कफजन्य मूत्र-कृच्छ्रम्, क्षार-क्षार क्षार, उष्ण-उष्ण उष्ण, तीक्ष्ण-तीक्ष्ण तीक्ष्ण, औषध औषध औषध, अन्नपानम्

५३ सदारु—दार्वी (घ)

तथा अन्नपान तथा अन्नपान, स्वेदः स्वेदन स्वेदन, यवाक्षम्
 नवनु अन्न यवाक्ष, वमनम् वमन वमन, निरुद्धाः
 निरुद्धास्त निरुद्धवस्ति, तक्रम् अश तक्र, सतिक्तौषज-
 अने तिक्त औषधिभी और तिक्त औषधियोंसे. सिद्ध-
 तैलम् सिद्ध उरेल तैलनां सिद्ध तैलके, मध्यपानम्
 मध्यपान अने पान दितकर छे सम्पन्न और पान
 हितकर है ॥ ५४ ॥

54. Alkali, hot and acute drugs, eats and drinks, sudation, barley-diet, emesis and evacuative enemata, potion of butter milk, inunction and potion of oil medicated with bitter drugs—these are beneficial in dysuria of the kapha type.

व्योषादिचूर्णम्—

व्योषं श्वदंष्ट्रात्रुटिसारसास्थि

कोलप्रमाणं मधुमूत्रयुक्तम् ।

पिबेत् त्रुटि क्षौद्रयुतां कदल्या

रसेन कैडर्यरसेन वाऽपि ॥५५॥

कोलप्रमाणम् अथ तैलम् जेटला आवे तले
 प्रमाणमें, व्योषम् त्रिकटु त्रिकटु श्वदंष्ट्रा गोष्ठु गखरु
 त्रुटि- नानी औषधी छोटी इलायची, सारसास्थि अने
 सारस पक्षीनुं डाउकुं औषधीना यूथुने और सारस
 पक्षीकी हड्डी इनके चूर्णको, मधुमूत्रयुक्तम् मधु अने मूत्र
 साथे मधु और मूत्रके साथ, पिबेत् पीवु पीवे, क्षौद्र-
 युताम् अथवा मधुयुक्त अथवा मधुयुक्त, त्रुटि नानी
 औषधीना यूथु छोटी इलायचीका चूर्ण, कदल्याः डेणना
 केलेके, रसेन रस साथे रससे, कैडर्यरसेन वा अपि
 अथवा भीमलीमजाना रस साथे पीवुं या मीठे
 निम्बके रसके साथ पीवे ॥ ५५ ॥

55. In the condition of dysuria of kapha type, the three spices, small caltrops, cardamom and the bones of

५५. त्रुटिसारसास्थि—क्रिमिसारसास्थि (२.)

.. .. -क्रिमिसारसास्थि (५.)

sarasa bird each taken 1/2 tola and mixed with honey and cow's urine may be taken or cardamom mixed with honey and the juice of plaintain or curry neem may be taken.

मन्त्रेण युक्तं शित्तिवारकस्य

बीजं पिबेत् कृच्छ्रविनाशहेतोः ।

पिबेत्तथा तण्डुलघावनेन

प्रवालचूर्णं कफमूत्रकृच्छ्रे ॥५६॥

कृच्छ्र- विनाश- हेतोः मूत्रकृच्छ्रना विनाश भाटे
 मूत्रकृच्छ्रके नाशके लिए, तन्त्रेण युक्तम् अश साथे तक्रसे
 युक्त, शित्तिवारकस्य दोपडीनां सिरियालीके बीजम् भीम
 बीज, पिबेत् पीवु पीवे, तथा तथा तथा, कफमूत्र-
 कृच्छ्रे उद्वेगम् मूत्रकृच्छ्रम् कफजन्य मूत्रकृच्छ्रमें, प्रवाल-
 चूर्णम् प्रवालचूर्ण प्रवालका चूर्ण, तण्डुल घावनेन
 ये पाना धोए साथे चावलके धोवनके साथ पिबेत्
 पीवुं पीवे ॥ ५६ ॥

56. Or, the seeds of coxcomb mixed with butter-milk should be taken as potion for the cure of dysuria. Similarly, one should drink the powder of coral mixed with rice water, in dysuria of the kapha type.

सप्तच्छदादिर्यवागूः कायः वा—

सप्तच्छदारश्चधकेवुकैला-

घृतं करजं कुटजं गुडूचीम् ।

पक्त्वा जले तेन पिबेद्यवागू

सिद्धं कदायं मधुमूत्रयुक्तं वा ॥५७॥

सप्तच्छद- सातपल्ल सतिवन, आगवध- गन्धमूला
 अमलतास, केवुक- केवुक केवुक, एला- नानी औषधी छोटी
 इलायची, घृतम् घावडे। घृत, करजम् करज ठीठहरी,
 कुटजम् कुटो। कोरैयाकी छात, गुडूची अने गण्डेने
 और गिलोय इनको, जले जलम् जलमें पक्त्वा पका-
 वीने पकाकर तेन तेथी। सिद्ध उद्वेग उद्वेग सिद्ध,
 ५६ कृच्छ्रविनाशहेतोः—कृच्छ्रविनाशहेतो (५ व.)

यवागूय यवागू यवागू, पिवेत् पीवी पंवे, मधुमंयुतम्
अथवा मधु साधे अथवा मधुयुक्त, सिद्धम् सिद्ध उरेत्
सिद्ध, कषायम् वा कषाय कषायको, पिवेत् पीवे
पीवे ॥ ५७ ॥

57 Dila bark, purging cassia, Kebuka, cardamom, crane-tree, indian beech, kurchi seeds and guduch are to be decocted in water and a gruel prepared in it and taken or the decoction may be taken mixed with honey

साक्षिपातिकमूत्रकृच्छ्रचिकित्सा—

सर्वे त्रिदोषप्रभवे तु वायोः

स्थानानुपूर्व्या प्रसमीक्ष्य कार्यम् ।

त्रिभ्योऽधिके प्राग्बमनं कफे व्यात्

पित्ते विरेकः पवने तु बस्तिः ॥ ५८ ॥

इति मूत्रकृच्छ्रचिकित्सा ।

त्रिदोषप्रभवे तु त्रिदोषधी उत्पन्न यथेष्ट मूत्रकृच्छ्रम्।
त्रिदोषोत्पन्न मूत्रकृच्छ्रम् वायो वायुना वायुके, स्थानानु-
पूर्व्या स्थानक्रमेण अनुसार स्थानके अनुक्रमसे, प्रसमीक्ष्य
अत्रात्र ओष्ठने अच्छी प्रकार देखकर, सर्वम् कार्यम्
सधुणी चिकित्सा करवी ओष्ठने सब चिकित्सा करे,
त्रिभ्यः त्रयेर्मा तीनोंमें, कफे अधिके कफ अधिक होता
कफ अधिक होने पर प्राक् पहेला प्रथम, वमनम् व्यात्
वमन करावतु वमन करावे, पित्ते पित्त अधिक होता
पित्त अधिक होने पर, विरेकः प्रथम विरेचन देवुं प्रथम
विरेचन देवे, पवने तु अने वायु अधिक होता और
वायु अधिक होने पर, बस्तिः प्रथम अग्न देवी प्रथम
बस्ति देवे ॥ ५८ ॥ इति आ यह, मूत्रकृच्छ्रचिकित्सा
मूत्रकृच्छ्रचिकित्सा छे मूत्रकृच्छ्रचिकित्सा है ।

58. In conditions of tridiscordance where all three humors are equally provoked, the treatment of vata should be undertaken first. If the kapha is the predominant humor, emesis should be undertaken first, and if pitta,

purgation, and if the vata is predominant, enema should be administered. Thus has been described the therapeutics of dysuria

अश्मरीजमूत्रकृच्छ्रचिकित्सा—

क्रिया हिता आऽश्मरीशर्कराभ्यां

कृच्छ्रे यथेष्टेह कफानिलाभ्याम् ।

कार्याऽश्मरीमेदनपाननाय

विशेषयुक्तं शृणु कर्म सिद्धम् ॥ ५९ ॥

यथा एव जे प्रमाणे जिस प्रकार, कफानिलाभ्याम्
कफ अने वायुधी यथेष्ट कफजन्य और वातजन्य,
इह कृच्छ्रे आ मूत्रकृच्छ्रम्। चिकित्सा छे ते प्रमाणे हम
मूत्रकृच्छ्रम् चिकित्सा है उस प्रकार, अश्मरीशर्कराभ्याम्
अश्मरी अने शर्कराधी यथेष्ट मूत्रकृच्छ्रम्। अश्मरी
और शर्करासे उत्पन्न मूत्रकृच्छ्रम्, आते वह, क्रिया दितकर
हितकर, क्रिया चिकित्सा चिकित्सा, कार्या करवी
ओष्ठने करनी चाहिए अश्मरीमेदन- अश्मरीने तोड़ना
अश्मरीको तोड़ने, पाननाय दे छे डी नाथना या निकर-
नेके लिए, विशेषयुक्तम् विशेष चिकित्साधी युक्त विशेष
चिकित्सासे युक्त सिद्धम् सिद्ध सिद्ध, कर्म चिकित्सा
चिकित्साको, शृणु साधुणो सुनो ॥ ५९ ॥

59 In the condition of stone or gravel in the urinary tract, the treatment indicated in the condition of dysuria due to kapha and vata is beneficial. Hear now the successful method of treatment for the dissolution and expulsion of the stone in the urinary tract.

पाषाणभेदादिचूर्णं घृतं वा—

पाषाणभेदं वृषकं श्वदंष्ट्रा-

पाठाभयाव्योषशटीनिकुम्भाः ।

हिंसाखराश्वाशितिवारकणा-

मेवाहिकाणां त्रयुगस्य बीजम् ॥ ६० ॥

उन्कुञ्जिका हिङ्गु सवेनसाम्ल

स्याद् द्वे बृहत्तयो हपुषा रज्ज्वा ॥

६० खगशा—खगशा (ट. ५)

चूर्णं पिबेदश्मरिमेदपक्व

सर्पिश्च गोमूत्रचतुर्गुणं तैः ॥६१॥

पाषाणमेदम् पाषाणमेद पाषाणमेद, वृषकम् वृषक वासा, श्वदंष्ट्रा- गोमूत्र गोखर, पाठा- डाण्डीपाठ पाठी, जम्बू- ६२३ इरड, व्योष- त्रिकटु त्रिकटु, कटी- उपुडावली कट्ट, त्रिकुम्भा निकुम्भ निकुम्भ हिस्सा-भेरी भेरी गण्डीनां भेरी कटेरीके बीज, हराश्वा- भराश्वा भजरादन, सिनि- जाकाणां डोडडीनां भेरी सिरियालीके बीज पर्वा- रुकाणाम् डाडडीनां भेरी एकडीके बीज उपुष्य तथा उपुष्या खीरेके, बीजम् भेरी बीज, इत्कुञ्जिका भेरी श्री काला जीरा, सवेतसाम्लस अम्बवेतस अम्बवेतस, हिङ्गु हिङ्गु हींग, द्वे वृक्षयोर्भेरी भेरी गण्डीभेरी कटेरी, मन्थाटा, हपुषा डाड्डीभेरी हाडवेर वचा च अने वन ओर वन, स्यात देवा लेवे, चूर्णम् अने थूल्ने इनके चूर्णगे, दिवेत् पीवुं पीवे, ते तेथेनी साथे इनके साथ, गोमूत्र- चतुर्गुणं आरगक्ष गोमूत्रमां चौगुने गोमूत्रमें गरमरि- मेदपक्व अश्मरि मेदपक्व मटे पडावेवु अश्मरीके तोड़नेके लिए पकाया हुआ, सर्पिः च बी पीवु बी पीवे ॥६०-६१॥

60 61. Indian rock-foil, vasaka, small caltrops patha, chebulic myrobalan, the three spices, long zedoary, red physic nut, yellow-berried nightshade, celery, coxcomb, seeds of phut cucumber and common cucumber, black cumin seed asafetida, common sorrel, yellow-berried nightshade, indian nightshade, common juniper and sweet flag—the powder of these or the ghee prepared of the above drugs and four times the quantity of cow's urine should be taken for dissolving the calculus अन्ये योगा —

सूलं श्वदंष्ट्रेक्षुरकोरुवूकात्

क्षीरेण पिष्टं बृहतीद्वयाच्च ।

६१ अश्मरिमेदपक्व-अश्मरिमेदि पक्व (३)

—अश्मरिमिद्विपक्व (५)

६२. बृहतीद्वयाच्च-बृहतीद्वय च (६)

आलोड्य दध्ना अधुरेण पेयं

दिनानि सप्ताहपरिमेदनाय ॥६२॥

श्वदंष्ट्रा- गोमूत्र गोखर, इक्षुरक- अक्षुरे ताडमखाना, उरुवूकात् अक्षुरे परंड, बृहतीद्वयाच्च च अने अने भेरी गण्डीनां और दोनों (भेरी और बडी) वटेरीकी मूल्य भूण जड़, क्षीरेण दध्ना साथे दूधके साथ, पिष्टम् पीसी पीकर, अधुरेण दध्ना अधुरे दहीनी च अने मीठी दहीमें खालान्य धेणीने घोलकर, अश्मरि- मेदनाय अश्मरी तोड़ने नाटे अश्मरी तोड़नेके लिए, सप्ताह सात, दिनानि दिवस सुधी दिनतक पेयम् पीना पीवे ॥ ६२ ॥

62 The roots of small caltrops, long leaved barleria and red flowered, castor, yellow berried nightshade and indian nightshade pasted with milk and mixed with sweet curds and taken for seven days dissolve calculus

पुनर्नवायोरजनीश्वदंष्ट्रा-

फलगुग्गुवालाश्च सदर्मपुष्पाः ।

क्षीराम्बुमद्येश्वरसैः सुपिष्टं

पेयं श्वदंष्ट्रेक्षुरिशर्करासु ॥६३॥

सदर्मपुष्पाः दर्भना इल दाभले पुष्प, पुनर्नवा- साटेडी पुनर्नवा, अक्षुरे- दोडथूल्ने लोडचूर्ण, रजनी- ६१२ हल्ली, श्वदंष्ट्रा गोमूत्र गोखर, फलगु- इक्षु गूलर, प्रवाला अने प्रवालयूल्ने और प्रवालचूर्णको, क्षीर- दूध दूध, अम्बु अल जल, सद्य- मद्य मद्य, इक्षु- रस अने शेरडीना रस साथे और दिखके रसके साथ, सुपिष्टम् पीसीने पीकर, अश्मरि- अश्मरी अश्मरी, शर्करासु तथा पडावेवु तथा शर्करासु, पेयम् सवेत् पावां भेरी पीना चाहिए ॥ ६३ ॥

६३ पुनर्नवायोरजनी-पुनर्नवायोर रजनी (५)

, सुपिष्ट पेय श्वदंष्ट्रेक्षुरिशर्करासु-प्रपेया- इच्छेषु मन्त्राश्चरि शर्करासु (५)

63 Hog's weed, iron, turmeric, small caltrops, common fig, coral and blossoms of sacrificial grass are to be well pasted with milk, water, wine and sugar-cane juice and taken as potion in condition of stone or gravel in the urinary tract

वृद्धादिचूर्णम्—

तुटि सुराहं लवणानि पञ्च
यवाग्रजं कुन्दुरुकाश्ममेदौ ।

कम्पिल्लकं गोक्षुरकस्य बीज-

मेवास्वीजं अपुष्य बीजम् ॥६४॥

चूर्णीकृतं चित्रकहिङ्गमांसी-

यवानितुल्यं त्रिफलाद्विभागम् ।

अम्लैरशुक्तै रसमघयूवैः

पेयं हि गुल्माश्मरिमेदनार्थम् ॥६५॥

तुटि नाम्ने ओलथी छोटी इलायची, सुराहम् देवदार, देवदार, पञ्च पायेय पाचो, लवणानि क्षीण नमक, यवाग्रजम् यवशार नवक्षार कुन्दुरुक- कुन्दुरुक कुदुर, अश्ममेदौ पापायुमेद पाषाणमेद, कम्पिल्लकम् ३ पीक्षो कमोला, गोक्षुरकस्य गोपपुना गोक्षुरके, बीजम् भीज बीज, एवास्वीजम् ३३३३३ भीज ककडीके बीज, प्रपुष्य अने नपुपना और खीरेके, बीजम् भीज बीज, चित्रक- चित्रक चित्रक, हिङ्ग- हिङ्ग हींग मांसी- मांसी- मांसी जटामांसी, यवानि- यवानि यवमोहा, तुल्यम् ओलोना समान भागानु इतके समान भागका, त्रिफला- त्रिफला अने त्रिफला ना ये भागानु और त्रिफलाके जो भागका, चूर्णीकृतं यूलुं कुरीने चूर्ण लेकर, अम्लैः शुकैः सिवागता शुकको छोड़कर, अम्लैः अम्ल अम्ल, रसमघयूवैः मांसी, मघ मघयूव यूप साथे मांसरस,

मद्य अथवा यूपके साथ, गुल्म गुल्म गुल्म, अश्मरिमेदन- अश्मरिमेदन अने अश्मरी तोड़ना आटे और अश्मरीको तोड़नेके लिए, पेयम् हि पीवु ओधो पीवे ॥६४-६५॥

64-65 Cardamom, deodar, the five salts barley alkali, oilbanum, indian rockfoil, kamala, seeds of small caltrops, phut cucumber and of common cucumber—these in equal quantities, are to be powdered along with white flowered leadwort, asafetida, nargus and bishop's weed taken in similar quantity, and twice the quantity of the three myrobalaus This powder should be taken mixed with any sour article excepting vinegar, or with meat-juice or wine or gruel, for the cure of gulma and for dissolving calculus

अन्ये योगः—

विदितप्रमाणो घृततैलभृष्टो

यूषः कृतः शिशुकमूलकककात् ।

गीतः श्वसमित् स्यादधिमण्डयुक्तः

पेयः प्रकाशं लवणेन युक्तः ॥६६॥

शिशुकमूलकककात् सप्तगवाना भूषणा कल्लना लज्जनका जड़के कल्लके, विदितप्रमाणः ४ तोला ८४ ४ तोले लेकर घृततैलभृष्ट. धी अने तेलमा भूष ची और तैलसे छोक करके, कृत. यूप करणमा आवेदो यूप किया हुआ यूप, गीतः श्वसित अता ठंडा होने पर, अधिमण्डयुक्त इली तो ५३ भोजनी दहीके पानीसे युक्त करके, प्रकाशं ओधोके तैलका इच्छानुसार. लवणेन युक्त लवणयुक्त नमकके साथ पेयः पीवो पीना चाहिए, अश्ममित् स्यात् अने अश्मरीने तोड़ना है वह अश्मरीको तोड़ देना है ॥ ६६ ॥

६६. यूप कृतः शिशुकमूलकककात्-शिशुक यूप यूप
लवणम् (६)

६४ तुटि सुराह एता जताहा (-)

मेवास्वीजं अपुष्य बीजम्-एवास्वीज अपु. = बीजम् (६)

६५ सुराह-जताहा (५ ५)

६६ यवानितुल्यं-यवानितुल्य (५)

६७ अम्लैः-अम्लैः (५)

66 Four tolas of the roots of drumstick tree crushed and made into a soup and seasoned with ghee and oil taken after it is cooled and mixed with curds and salt, dissolves calculus.

जलेन गोमाञ्जनमूलकरकः

जीवो हितश्चाश्मरिश्कर्करासु ।

सितोपला वा समयावशूका

कृच्छ्रेषु सर्वेष्वपि मेवजं स्यात् ॥६७॥

शीत शीतल शीतल, गोमाञ्जनमूल- सरगवाना भूजने। सहजनके मूलका, ककर च ३६३ ककर, जलेन पाण्डु स्रावे पानीके साथ, अश्मरि- कर्करासु अश्मरी अने शर्कराभा अश्मरी और शर्करामें, हितः हितकर छे हितकर है, समयावशूका अथवा समप्रमाणाभा अथवा समप्रमाणमें यवक्षारसे युक्त, सितोपला वा सांडर चीनी, सर्वेषु सर्वे समी, कृच्छ्रेषु अपि भूतकृच्छ्रभा मूत्र- कृच्छ्रमें, मेवजम् औषधम् औषधरूप, स्यात् छे है ॥६७॥

67 The roots of drumstick tree, made into paste with cold water and taken, acts beneficially in condition of stone and gravel in the urinary tract. White sugar candy and barley alkali mixed in equal parts is a remedy for all varieties of dysuria

पीत्वाऽथ मर्द्यं लिगद रथेन

इयेन वा शीघ्रजवेन यायात् ।

सैः शर्करा प्रच्यवतेऽश्मरी तु

शास्त्रेण ऐच्छुर्व्यतिषुद्धरेसाम् ॥६८॥

लिगदम् निर्मलं निर्मल, मर्द्यम् मध्य मध्य, शीघ्रज जीने पीकर, शीघ्रजवेन शीघ्रजवेन। तेज चालके,

६७. अश्मरिश्कर्करासु-अश्मरिश्कर्कराभ्याम् (घ)

६८ पीत्वाऽप-पीत्वा च (घ)

॥ जल-अणु (घ)

रथेन रथभां रथसे, इयेन वा के घोडा पर ऐसीने या घोड़े पर बैठकर, यायात् अणु अणु चले, सैः शर्करा तेनाभी शर्करा उससे शर्करा, प्रच्यवते नीङ्गी अथ छे निकलती है, अश्मरी तु पणु अश्मरी और अश्मरी, न शाम्येत् चेत् शांत न थाय तो शांत न हो तो, शाक्यवित् शक्य अणुनार वैद्ये जल्यतन्त्र जाननेवाला वैद्य तात् तेने उसको उद्धरे अक्षर डाढ़ी नाभवी निकाल लेवे ॥ ६८ ॥

68. Having quaffed wholesome wine, the patient should ride a chariot or a horse at great speed. Then the calculus or gravel slips down and is expelled. Otherwise the surgeon should remove it by operative measure

रेतोभिघातजमूत्रकृच्छ्रचिकित्सा --

रेतोभिघातप्रभवे तु कृच्छ्रे

समीक्ष्य दोषं प्रतिकर्म कुर्यात् ।

कार्पासमूलं वृषकाश्मसेदौ

बला स्थिरादीनि गवेषुका च ॥६९॥

वृक्षीर ऐन्द्री च पुनर्नवा च

हाताघरी मध्वस्नानासुपण्यौ ।

नत्काथसिद्ध पवने रस स्यात्

पित्तेऽधिके क्षीरमथापि सर्पि ॥७०॥

कफे च यूषादिकप्रज्ञपानं

संसर्गजे सर्वहित. क्रमः स्यात् ।

रेतोभिघात- वीर्यना निधातभी शुक्को रोजनेसे, प्रभवे उत्पन्न अथवा उत्पन्न, कृच्छ्रे तु भूतकृच्छ्रभा मूत्र- कृच्छ्रमें, दोषम् दोष दोषका, समीक्ष्य अथ विचार नरके,

६९. रेतोभिघात-रतोभिघात (घ)

॥ वृषकाश्मसेदौ-वृषकाश्मसेदौ (घ)

७० हाताघरी ...रस स्यात्-हाताघरी मध्वस्नानासुपण्यौ ।

नत्काथसिद्ध पवने नरस्य (घ)

॥ मध्वस्नानासुपण्यौ मध्वस्नानासुपण्यौ (घ)

॥ ...मध्वस्नानासुपण्यौ (घ त)

७०. क्रमः स्यात्-क्रमः (घ)

प्रतिकर्म कुर्यात् चिकित्सां करवी चिकित्सा करे, कार्पा-
मूलम् उपास्य भृशं कृपासती जड, वृषक- अरुणो
अद्वय, अद्वयमेदो पाषाणमेदः पाषाणमेद, बला
अला बला, म्यिरादीनि स्थिरादि पथ्यभूत लघु पथ्यमूल,
गवेधुका च गवेधुका गवेधुका वृश्ची घाणी साटोरी
श्वेत पुनर्नवा, ऐन्द्री च ऐन्द्री ऐन्द्री, पुनर्नवा च
साटोरी पुनर्नवा शतावरी शतावरी शतावर मधु-
गणो निलोय, असनाख्यपण्यौ अने असनपणी और
असनपणी, नत्काथसिद्ध तेजोना क्वाथस्य सिद्ध करे
उनके काथसे सिद्ध, रस भासः स मानरम, पवने न्यात
वातपथान शुक्ल मूत्रकृच्छ्रमा देवे वातपथान शुक्ल
मूत्रकृच्छ्रमे देवे, पित्ते अधिक शुक्ल मूत्रकृच्छ्रमा पित्तनी
आधिकता होय तो शुक्ल मूत्रकृच्छ्रमे पित्तनी अधिकता
हो तो, क्षीरस्य अथ अपि सर्पि उक्त क्वाथस्य सिद्ध दूध
अथवा घी देवे उक्त काथसे सिद्ध दूध अथवा घी देवे, कफे
च अने शुक्ल मूत्रकृच्छ्रमा कफनी अधिकता होय तो
और शुक्ल मूत्रकृच्छ्रमे कफनी अधिकता हो तो, यूवादिकम्
उक्त क्वाथस्य सिद्ध यूष वगेरे उक्त काथसे सिद्ध यूषादि,
अन्नपानम् अन्नपान देवे अन्नपान देवे, ससर्गजे त्रिणे
दोषस्य थयेला शुक्ल मूत्रकृच्छ्रमा तीनों दोषोंसे उत्पन्न
शुक्ल मूत्रकृच्छ्रमे सर्वहित सर्व दोषमा हितकर सब
दोषोंमें हितकर, कस स्यात् उपचार करवे ओर ओर
चिकित्साक्रम करे ॥ ६९-७० ॥

69-70 In dysuria born of the
seminal obstruction the treatment
should be carried out after proper
investigation of the condition Take
the roots of cotton plant vasaka,
indian rock foil, heart leaved aada,
ticktrefoil group of drugs and job's
tears, white hogweed, Aindri hog's
weed, climbing asparagus, guduch,
mussel-shell creeper and prepare a
decoction. The meat-juice prepared
with this decoction is beneficial in
calculus of the vata type. In condition
of the predominance of pitta, milk or

ghee medicated with the aforesaid
decoction is beneficial, and in the pre-
dominance of kapha, gruels and foods
medicated with this decoction are
beneficial, in condition of tridiscor-
dance, there should be a combination
of all the remedies

एव न चेच्छाम्यति तस्य युञ्ज्यात्
सुरां पुराणां मधुकासवं वा ॥७१॥
विहङ्गमांसानि च बृंहणाय
वस्तीश्च शुक्राशयशोधनार्थम् ।
शुद्धस्य तृप्तस्य च वृष्ययोगैः
प्रियानुकूला प्रमदा विधेयाः ॥७२॥

एव न ओ प्रभाषे इस प्रकार, न शाम्यति चेत् ओ
शान्त न थाय तो यह शान्त न हो तो, तस्य तेने उसका,
पुराणान् भूनी पुरानी, सुराम सुरा सुरा, मधुकासवम्
वा अथवा मधुकासव या मुलहठीके आसवका, युञ्ज्यात्
देवे प्रयोग करे, बृंहणाय च अने भृङ्ग माटे और
बृंहणके लिए, विहङ्गमांसानि पक्षीजोना भास पक्षियोंके
मांस, शुक्राशय- तेमन् वीर्याशयना एव शुक्राशयके,
शोधनार्थम् च शोधन माटे शोधनके लिए, वस्तीन्
वस्तीजो देवी वस्तियोका प्रयोग करे, शुद्धस्य शुद्ध थयेला
और शुद्ध होनेपर, वृष्ययोगै वृष्य योगेथी वृष्य योगोंसे,
तृप्तस्य च तृप्त थयेला पुरुषे सन्तर्पित वह पुरुष,
प्रियानुकूला प्रिय अने अनुकूल प्रिय और अनुकूल,
प्रमदाः प्रमदाजोनु तरुण स्त्रियोंका, विधेया सेवन
करवु ओर ओर सेवन करे ॥ ७१-७२ ॥

71-72. If the patient is not relieved
by these methods, he must be given
a potion of old sura wine or madhu
wine. He must be given the flesh of
birds for roboration and urethral
douche for purifying the seminal tract
When the seminal tract is cleansed
and the patient has been impleted

७१. मधुकासव-मधुमाष्य (१ फ)

by virilific medications, he should be prescribed the society of loveable and affable young women

रक्तजमूत्रकृच्छ्रचिकित्सा—

रक्तोद्भवे तूत्पलनालताल-

कासैक्षुबालेशुकशेरुकाणि ।

पिवेत् सिताक्षौद्रयुतानि खादे-

दिक्षुं विदारीं त्रपुषाणि चैव ॥७३॥

रक्तोद्भवे तु रक्तजन्य मूत्रकृच्छ्रम् रक्तजन्य मूत्र-
कृच्छ्रम्, उत्पलनाल- उत्पलनाली नाल कमलनाल, ताल-
ताल ताल, कास- कास कास, इक्षुबाला- इक्षुबाला
इक्षुबाला, इक्षु- शेरुडी ईख, कशेरुकाणि अले कशेरुके
और कशेरु इनको, सिता- साफर चीनी, क्षौद्र- तथा मध
तथा मधुके, युतानि साथे साथ, पिवेत् पीना पीवे,
इक्षुम् शेरुडी यूसुफी ईख चूसे, विदारीम् अने विदारी-
के और विदारी, त्रपुषाणि च तथा त्रपुष और खीरेको,
खादेत् खावा खावे ॥ ७३ ॥

73. In dysuria born of vitiation of blood, the stalks of blue water lily, the tender blossom of palmyra, thatch grass, sugarcane, tender sugarcane and rushnut should be taken as potion with sugar and honey Or sugarcane, white yam and common cucumber may also be taken

श्वदंष्ट्राश्वरसेन—

घृतं श्वदंष्ट्राश्वरसेन सिद्धं

क्षीरेण चैवाद्युणेन पेयम् ।

स्थिरादिकानां कनकादिकाना-

मेकैकशो वा त्रिभिन्नेन तेन ॥७४॥

७३ उत्पलनालनाल-उत्पलनालनाल (य)

७४ कशेरुकाणि-इजा-काने (फ)

७४. स्थिरादिकानां कनकादिकानाम्-स्थिरादिका-कनकादि-
कानाम् (ड. क.)

श्वदंष्ट्राश्वरसेन गोधूमः स्वरस साथे गावरुके
स्वरसने अद्युणेन अद्युण्णा आठुणे, क्षीरेण च एव
इधथी दधसे, सिद्धम् सिद्ध करेहु सिद्ध किया हुआ,
घृतम् पेयम् घी पीवु वी पीवे, स्थिरादिकानाम् अथवा
स्थिरादिकानां अथवा लघुपंचमूत्र, कनकादिकानाम्
अथवा कनकादिकानां और कनकादिमें, एकैकश
अथवा औषधी एक एक औषधिसे, तेन एव विधिना
पडेवा डहेवा विधायीन सिद्ध करेहु घी पीवु पूर्वोक्त
विधिसे ही सिद्ध किया हुआ वी पीवे ॥ ७४ ॥

74 The potion of medicated ghee prepared with the expressed juice of small caltrops and eight times its quantity of milk should be taken or the ghee prepared with the juice of the radices of the tictrefoil group and the drugs of the fragrant poon group, either together or separately, should be taken in similar manner.

क्षीरेण वस्तिर्मधुरौषधेः स्या-

तैलेन वा स्वादुफलोत्थितेन ।

यन्मूत्रकृच्छ्रे विहितं तु पंचे

कार्यं तु तच्छोणितमूत्रकृच्छ्रे ॥७५॥

मधुरौषधे मधुर औषधी सिद्ध मधुर औषधसे
सिद्ध, क्षीरेण इधथी दधसे, स्वादुफलोत्थितेन अथवा
मधुर इण्णीथी डाढेवा या मधुर फलोंसे निकाले, तैलेन
वा तेलथी तैलसे, वस्तिः अस्ति वस्ति, स्वादु देवी
लोड्डी देने, पंचे पित्तजन्य पित्तजन्य, मूत्रकृच्छ्रे
मूत्रकृच्छ्रम् मूत्रकृच्छ्रम्, यत् तु ते जो विहितम् उल्लेख
उल्लेख गया है, तत् तु ते वह शोणितमूत्रकृच्छ्रे
रक्तजन्य मूत्रकृच्छ्रम् रक्तजन्य मूत्रकृच्छ्रम्, कार्यम्
करवु लोड्डी करना चाहिए ॥ ७५ ॥

75. The patient should be given urethral douche of milk medicated with the drugs of the sweet group, or with oil medicated with mahwa, walnut and other fruits of the sweet

group. Whatever treatment is recommended in dysuria of the pitta type is to be administered also in conditions of dysuria caused by vitiated blood.

મૂત્રકૃચ્છ્રે:પ્રથમાનિ—

વ્યાયામ- વ્યાયામ વ્યાયામ લંધારણ- વેગો ગેહવા

પિષ્તાન્નવાનાર્કકરવ્યવાયાન્ ।

સર્જૂરશાલૂકકપિત્થજમ્બૂ-

મિષ્ઠં કષાય ન રસં મજેત ॥૭૬॥

દત્યશ્મરીચિકિત્સા ।

વ્યાયામ- વ્યાયામ વ્યાયામ લંધારણ- વેગો ગેહવા
વેગવિધાન, શુષ્ક- સૂકા પદાર્થો શુષ્ક દ્રવ્ય રુક્ષ ૩૫
પદાર્થો રુક્ષ દ્રવ્ય પિષ્તાન્ન પિષ્તાન્ન લેણ્યન પીઠીકે
પદાર્થકા ભોજન, નાત પદાર્થના અપાટા તાવુએ જાકે,
અર્કકર- મૂર્ચના કિરણ સૂર્યકી ધૂવ વગવાવાન્ મૈથુન
મૈથુન, સર્જૂર- ખબૂર સર્જૂર, શાલૂક- કમળકન્દ નમલ
કન્દ, કપિત્થ- ખેઠ કેવ, જમ્બૂ- જામુન જામુન,
વિષમ્ કમળકન્દ વિસ, કષાયમ્ રસમ્ અને કષાય
રસ લેણ્યોનુ ઔર કનેલા રસ દનહા, ન મજેત સેવન
કરવુ ન ભેદિએ દેવન નહી કરના चाहिए ॥ ૭૬ ॥
હતિ આ યદ, શસ્ત્રીચિકિત્સા અશ્મરીચિકિત્સા છે
અશ્મરીચિકિત્સા હ ।

76 Exercise, suppression of natural urges dried and un-unctuous articles, pastry exposure to wind and sun sex-act, dates, lotus-rhizomes, wood apple, jambul lotus stalk and articles of astringent taste are to be avoided by the patient Thus has been described the treatment of calculus

૭૬ રુક્ષ-મંદ (૫ ૩)

૭૭ શુષ્ક-રુક્ષ-શુષ્કમધ્ય (૩ ૧)

૭૮ ન રસ મજેત-વ રસ મજેત (૬)

હ્રોગસ્ય નિદાનસપાદિલક્ષણાનિ —

વ્યાયામતીક્ષ્ણાતિવિરેકરસ્તિ-

ચિન્તામયત્રાસગદાતિચારાઃ ।

છર્દિસંધારણકર્શનાનિ

હ્રોગકર્તૃણિ તથાઽભિઘાત ॥૭૭॥

વૈવર્ણ્યમૂર્છાજ્વરકાસહિકા-

શ્વાસાસ્યવૈરસ્યતૃષ્ણાપ્રમોહાઃ ।

છર્દિઃ કફોત્કેશરુજોઽરુચિશ્ચ

હ્રોગજાઃ સ્યુર્વિવિધાસ્તથાઽન્યે ॥૭૮॥

હૃદ્યન્યભાવદ્રવશોષમેદ-

સ્તસ્માઃ સમોહાઃ પવનાદિશેષઃ ।

પિત્તાસમોદૂયનદાહમોહા-

સંત્રાસતાપજ્વરપીતભાવાઃ ॥૭૯॥

સ્તબ્ધં ગુરુ સ્યાત્ સ્તિમિત્તં ચ મર્મ

કફાત્ પ્રસેકજ્વરકાસતન્દ્રાઃ ।

ચિદ્યાત્ ચિદોપં ત્વપિ સર્વેલિહ્નં

તીવ્રાર્તિતોદં કૃષિજં સકળદૂમ્ ॥૮૦॥

વ્યાયામ- વ્યાયામ વ્યાયામ, તીક્ષ્ણ તીક્ષ્ણ
તીક્ષ્ણ, અતિવિરેક- કે અતિપ્રમાણમા વિરેચન યા
અતિ વિરેચન, વસ્તિ બરિત વસ્તિ, ચિન્તા- ચિન્તા
ચિન્તા, મય- ભય મય, ત્રાસ- ત્રાસ ત્રાસ, ગદાતિચારા
રોગોના અર્થોગ્ય ઉપચાર રોગોકે અયોગ્ય ઉપચાર,
છર્દિ- ઉલટી વમન, ત્રાસ- આમદોષ આમદોષ, સંધારણ-
વેગધારણ વેગવિધારણ, કર્શનાનિ કર્શન કર્શન, તથા
તથા તથા અભિઘાતઃ અભિઘાત ચોટ, હ્રોગકર્તૃણિ
એ હ્રોગ કરનારા છે એ હ્રોગ કરનેવાલે છે, વૈવર્ણ્ય-
વિવર્ણતા વિવર્ણતા, મૂર્છા- મૂર્છા મૂર્છા, જ્વર- જ્વર
જ્વર, કાસ- કાસ કાસ, હિકા- હેઠી હિકા, શ્વાસ-
શ્વાસ શ્વાસ, શ્વાસવૈરસ્ય- મુખની વિગ્ર્યતા મુલકી
વિરસતા, તૃષ્ણા- તૃષ્ણા પ્યાસ, પ્રમોહાઃ પ્રમોહ ચક્કર,
છર્દિ ઉલટી વમન, કફોત્કેશરુજ- ઉત્કેશરુજ ઉત્કેશરુજ
દેહના કફકે ઉત્કેશરુજ ઉત્કેશરુજ વેદના, અરુચિ ચ અરુચિ

૭૭ ત્રાસગદાતિચારા -ત્રાસ ગદાતિચારા (ન ૮ ૧)

૭૮ જ્વર-જ્વર (ક ૩)

૮૦ પ્રમોહા-પ્રમોહ (૧)

અરુચિ, તથા અન્યે તથા ખીબ તથા અન્ય, વિવિધા વિવિધ વિવિધ, વિકારા વિકારો વિકાર, હૃદયગજા-
સ્યુ: હૃદયગથી ઉત્પન્ન થાય છે હૃદયગસે ઉત્પન્ન હોતે હૈ,
પથનાત વાયુથી થયેલા હૃદયગના વાતજ હૃદયરોગકે,
હૃદ- હૃદયમાં હૃદયમે, શૂન્યભાવ- શૂન્યપણું શૂન્યતા,
દ્રવ- હૃદયમાં થડકા હૃદયકા ઘડકના, શોષ-
હૃદયને શોષ હૃદયકા શોષ, મેદ- હૃદયમાં ભેદન જેવી
પીડા હૃદયમે મેદન જેવી પીડા, સ્તમ્ભા હૃદયસ્તમ્ભ
હૃદયકા જકડાના, મમોહા. વિશેષ અને વિશેષે કરી
મોહ એ લક્ષણો થાય છે ઓર વિશેષતઃ મોહ એ
લક્ષણ હોતે હૈ, પિત્તાત્ પિત્તથી થયેલા હૃદયરોગના
પિત્તજ હૃદયરોગસે તમઃ- અંધારા આવવા અધેરા
છા જાના, દૂયન- ઉપતાપ દૂયન, દાહ- દાહ
દાહ, મોહા મોહ મોહ, સંગ્રાસ- સંગ્રાસ સંગ્રાસ,
તાપ- તાપ તાપ, જ્વર- જ્વર જ્વર, પીત્તભાવા: અને
પીળા થવું એ લક્ષણો થાય છે ઓર અંગકા પીલાપન
એ લક્ષણ હોતે હૈ, કફાત્ કફથી થયેલા હૃદયરોગના
કફજ હૃદયરોગસે, મર્મ હૃદયના હૃદયલી, સ્તબ્ધમ્ સ્તબ્ધ-
પણું સ્તબ્ધતા, ગુરુ ભારેપણું ગુરુતા, સ્તિમિતમ્ ચ
અને જડકાયેલાપણું ઓર સ્તિમિતતા, સ્વાત્ એ લક્ષણો
થાય છે એ લક્ષણ હોતે હૈ, પ્રસેક- એ ઉપગત લાગવું
જવું અને અતિરિક્ત લાલાપ્રસેક, જ્વર- જ્વર જ્વર,
કાસ- કાસ કાસી, તન્દ્રા અને તન્દ્રા એ લક્ષણો પણ
થાય છે ઓર તન્દ્રા એ લક્ષણો મી હોતે હૈ, ત્રિદોષજ
તુ અપિ ત્રણ દોષથી થયેલા હૃદયરોગને ત્રિદોષજ હૃદય-
રોગકો, સર્વલિપ્તમ્ ત્રણ દોષના સર્વ લક્ષણવાળો ત્રિ
દોષકે સર્વ લક્ષણોસે યુક્ત, કૃમિજમ્ અને કૃમિથી થયેલા
હૃદયરોગને ઓર કૃમિજ હૃદયરોગકો, તીવ્રાર્તિતોદમ્ તીવ્ર
વેદના તથા સોય ભેડાયા જેવી બ્યથાવાળો તીવ્ર
વેદના તથા તોદવાલા, સકળ્દમ્ અને અજ્ઞવાળવાળો
ઓર કળ્દસે યુક્ત, વિચાર અણુવે જાને ॥ ૭૭-૮૦ ॥

77-80 Excessive exertion, excessive use of irritant articles, purgation and enema, excessive worry, fear, agitation and improper treatment of diseases, emesis, indigestion, suppression of urges and emaciation—all these are

causative factors of cardiac disorders Even so is trauma Discoloration, fainting fever cough, hiccup, dyspnea, bad taste in the mouth thirst stupefaction, vomiting, nausea, pain and anorexia - these and various other conditions are born of cardiac disorder In cardiac disorder of the vata type there will be a sense of emptiness in the heart, tachycardia, emaciation, breaking pain, heart-block and stupefaction In condition of the pitta type there will be darkness of vision, sense of heat, burning, stupefaction, fear, distress fever and icteric tinge of the body In condition of the kapha type there occur brady-cardia, heaviness, fixity ptialism, fever, cough and torpor. When all these symptoms are seen, it must be recognised as a case of tridiscordance. There will manifest acute pain, pricking and itching in a condition of parasitic infection of the heart.

વાતજહૃદયગસ્ય ચિકિત્સા—

તૈલં સસૌવીરકમસ્તુતકં

વાતે પ્રપેયં લવણં સુખોણમ્ ।

મૂત્રામ્બુસિદ્ધં લવણેશ્ચ તૈલ-

માનાહગુલમાર્તિહદામયમ્ ॥૮૧॥

વાતે વાતજન્ય હૃદયગના વાતજન્ય હૃદયગમે, સ-
સૌવીરકસૌવીરક સૌવીરક, મસ્તુ- દહી તુ પાણી મસ્તુ,
તકમ્ ૭૧૨ તક, તૈલમ્ તૈલ તૈલ, લવણમ્ અને
સિ ખાલુષુ ઓર સૈધાનમક, સુખોણમ્ નવશેડાં સુદાતે હુ
ગરમ, પ્રપેયમ્ પીવાં બેઈ એ પીને વાહિં, મૂત્રામ્બુસિદ્ધમ્

૮૧ લવણ-સવિડં (વ)

પ્રપેય-પ્રદેય (વ)

મૂત્રામ્બુસિદ્ધ-મૂત્રામ્બુસિદ્ધ (વ.)

गोमूत्र અને પાણી સાથે સિદ્ધ કરેલું ગોમૂત્ર और जलसे सिद्ध तैलम् तैल तैल, कवणं पात्र्य द्रवणो साथे पाचो लवणके साथ, आनाह- आनाह आनाह, गुहमार्ति- शुभ्ररोग गुल्मरोग, हृदयमयमस तथा हृद्रे- गने। नाश करने। छे तथा हृदयरोगका नाशक होता है ॥ ८१ ॥

81 Oil, sauveeraka wine, whey and butter milk, mixed with salt should be taken as potion in congenially warm condition, or oil prepared with cow's urine, water and salt when taken cures constipation gulma pain and cardiac disorders

पुनर्नवाय तैलम्—

पुनर्नवां दारु सपञ्चमूलं

रास्नां यवान् विल्वकुलत्थकोलम् ।

पक्त्वा जले तेन विपाच्य तैल-

मभ्यङ्गपानेऽनिलहृद्दमम् ॥ ८२ ॥

पुनर्नवान् सादे।। गदहपुरना, सपञ्चमूलम् ५ यमूल पंचमूल, दारु देवदार देवदार, रास्नाल् रास्ना वायसुरई, यवान् ७५ जौ, विल्व- भीलु बेल, कुलत्थ- कुलथी कुलथी, कोलम् અને ઊરને और बेर इनको, जले ७५भा जलमें, पक्त्वा पकावीने पकाकर, तेन तेनाथी उसमें, तैलग तैलने तैलको, विपाच्य पकावी तैल ७५ करने पकाकर तैयार करे, अभ्यङ्गपाने अभ्यङ्ग तथा पान करने। ते तैल अभ्यङ्ग और पान करनेसे वह तैल, अनिल- वायुजन्य वायुजन्य, हृद्दमम् हृद्दोगने। नाश करने। थाय छे हृद्दोगका नाशक होता है ॥ ८२ ॥

82 Hog's weed, deodar, penta-radices, indian groundsel, barley bael horsegram and jujube should be cooked in water, and the oil prepared with that decoction is beneficial in heart-disease of vata type, taken as inunction and potion.

८२. गदहनम्-गदोऽयम् (ह)

हरीतक्यादिघृतम् -

हरीतकीद्वारगुल्मरहित-

वैद्य-कयलालचरणैश्च कले ।

सहिङ्गभिः साधितमयसर्पि-

गुल्मे सहस्रपार्श्वगदेऽनिलोन्धे ॥ ८३ ॥

हरीतकी- हरडे हरड, नागर- स्रंठ सांठ, पुष्कराहे पोअरभूण पोहकरमूल वग-कयलाल- गणी, गभणी मिलेय, आवला, लवण द्रवण लवण, सहिङ्गभि અને મિ ગના और हीङ्ग कले च ५५५५ इनके, हलके साथ, साधितम् साधित सिद्ध किता हुआ मयसर्पि श्रेष्ठ धी श्रेष्ठ वी. अनिलोन्धे वातजन्य वातजन्य, सहस्रपार्श्वगदे हृद्दोग, पञ्चानु शुद्ध हृद्दोग, पार्श्वशु, गुल्मे અને शुभ्रभा हितकर छे और गुल्ममें हितकर है ॥ ८३ ॥

83 A medicated ghee, prepared with the paste of chebulic myrobalan, dry ginger, orris root, guduch, emblic myrobalan and the five salts and asafetida, is a foremost remedy in gulma, cardiac disease and pain in the sides, due to vata.

पुष्करमुनादिकल्कः—

सपुष्कराह्व फलपूरमूलं

महौषधं शठ्यभया च कल्का ।

क्षाराम्बुसर्पिलवणविमिश्रा

स्युर्वातहृद्दोगविकर्तिकाम्नाः ॥ ८४ ॥

सपुष्कराह्वम् पोअरभूण पोहकरमूल, फलपूरमूलम् भीजेराना भूण विजौरेकी जड़, महौषध ५५५५ तैल, गटी ५५५५५५ चू, पञ्चानु च अन्य हरडे ओओना और हरड इनके, क्षार-सम्बु- क्षारजल सर्पि- धी वी, लवण. અને સિધાલુધી और सैगनमरसे, विमिश्राः मिश्रित करेला मिले हुए कल्काः ५५५५ कल्क, वात- वातजन्य वातजन्य, हृद्दोग- हृद्दोग हृद्दोग

८४ पूर-पुष्प ५५५५

५५ क्षाराम्बुसर्पिलवण-तैल ५५५५५५५५ (क)

आत्रला तथा द्राक्षा, तामरी, कालमा), विदिग्निना- नानी
लोरी गण्डी छोटी जटेरी, नोक्षुरको गोभद्र गोखल, द्वे
बले ये गला वला, अदियता. ऋद्धि. ऋद्धि. ऋद्धि,
त्रुटि नानी ओदयी छोटी इलायची, ताम्रलकी-
लोयथा(गली मुद्गवाला. स्वगुला कोथां नैव मेदे
यन्ने मेदा मेदा, महामेदा, तधूकम् महुडा महुना,
मधुकम् नैमीमध सुकहरी, निरा च शालपर्णी
शालपर्णी, शतावरी शतावरी जतानर, जीवक- ७५
जीवक पृश्निपर्णी पृश्निपर्णी पृश्निपर्णी. इमेः आ फरेकमे।
इन प्रत्येकका, अक्षसमे ओड ओड तोले। लई एक एक
तोला ले कर, सुष्टि. सरी पेडे पीसेलां वारीक पीसे
हए, द्रव्ये आ द्रव्योथी इन द्रव्योसे, घृतम् तु प्रत्यम्
६४ तोला घी ६४ तोल घी, प्रत्येन ६४ तोला
६४ तोले, माहिषेण ओसना मैसम्, दध्ना हृदी साथे
दहीके माय, विभिन्न. विधि अश्विनार वेद्ये विधिको
जाननेवाला वैद्य, इह आ रोग माटे इस रोगके लिए,
पचेद पचावधु पकावे ॥ ८७-८८ ॥

87-88 The three spices, the three
myrobalans, the three fruits 1 e
(grape date and white teak), Patha,
indian nightshade, small caltrops,
heart-leaved sida, evening mallow,
riddhi, cardamom, featherfoil, cowage,
the two Medas, mahwa, liquorice
ticktrefoil, climbing asparagus Jivaka
painted leaved uraria and tick-trefoil
—with the paste of one tola of each
of these drugs the pharmacologist
should prepare a medicated ghee by
taking 64 tolas of ghee and 64 tolas
of buffalo's curds

मात्रां पलं चार्धपलं पिबं वा
प्रयोजयेत्साक्षिकसंप्रयुक्तम् ।
आसे सकासे त्वथ पाण्डुरोगे
हलीके हृद्गणीमये ॥ ८९ ॥

साक्षिकसंप्रयुक्तम् ३५ साथे मेगवी मधु मितायी
हुड, पलम् ४ तोला ४ तोले, अर्धपलम् च २ तोला
२ तोले पिचुम् वा डे ओड तोला ओडली या एक
तोलेसे, सात्राम् मात्राने। मात्राका. सकासे डास काम,
आसे आस आस, पाण्डुरोगे पाण्डुरोग पाण्डुरोग, हली-
मके हलीमके हलीमके, हत्- हद्गो हद्गो, ग्रहणी
तथा अदणी तथा ग्रहणी, प्रदोषे दोषमा रोगसे. प्रयो-
जयेत् प्रयोगवी प्रयोग करे ॥ ८९ ॥

89 This should be administered in
a dose of four tolas or two tolas or
one tola, mixed with honey, in dyspnea,
cough, anemia, Halimaka jaundice,
and cardiac and assimilation disorders.

पित्तजहृद्गस्य चिकित्सा—

गीताः प्रदेहाः परिपेचनानि

तथा विरेको हृदि पित्तदुष्टे ।

द्राक्षासिताक्षौद्रपरुषके. स्या-

च्छुद्धे तु पित्तापहमन्नपानम् ॥ ९० ॥

हृदि हृदय हृदय पित्तदुष्टे पित्तदुष्टे दुष्टे थला पित्तसे
दुष्टित होने पर, गीता शीतल शीतल प्रदेहाः प्रदेहाः प्रदेह,
परिपेचनानि अने परिपेचने। अने और परिपेचन करे,
तथा तथा तथा, द्राक्षा द्राक्षा सुनके, गिता- स. डर चीनी,
क्षौद्र- मधु मधु परुषके अने शालयाथी युक्त और
फालसासे युक्त, विरेकः (विरेचन विरेचन, स्यात् ७५
ओडओ देवे, शुद्धे तु शुद्ध पाय तारे शुद्ध होने पर
पित्तापहम् पित्तनाशक पित्तनाशक, मन्नपानम् अन्नपान
आपना अन्नपान देवे ॥ ९० ॥

90. In cardiac disorders due to
pitta, the patient should be given cold
applications, affusions and purgation
mixed with grape, sugar, honey and
sweet falsah. After the body has been
cleansed he should be given food and
drink curative of pitta.

१० शुद्धे-शुद्धे (५)

यद्यप्यह्निकान्तिककरोहिणीभ्यां

कल्कं पिबेच्चपि सिताजलेन ।

क्षते च सर्पिणि हितानि सर्पि-

गुंडाभ्य ये तान् प्रसमीक्ष्य सम्यक् ॥९१॥

यद्यप्यह्निका- जेहीमध मुलहठी तिक्ककरोहिणीभ्याम्
लगा। कटुमे। और कटुकी, कल्कर, इहक इनका कल्क,
सिताजलेन अपि साकरना शरभत साथे चीनीके
गर्बतसे, पिबेक् च पीवे। पीवे, क्षते च अने क्षत-
क्षीणम्। और क्षतक्षीणमें, सर्पिणि जे धी जो घी,
हितानि हितकर छे हितकर है, ये च अने जे और जो,
सर्पिर्गुंडाः सर्पिर्गुंड हितकर छे सर्पिर्गुंड हितकर है, तान्
तेओनु पछु उनका भी, सम्यक् जराजर अच्छी
तरहसे प्रसमीक्ष्य ओधने से।न करवु समझकर सेवन
करे ॥ ९१ ॥

91 The paste of liquorice and
kurroa should be taken with sugar
water. Medicated ghees and ghee
boluses which are beneficial in pectoral
lesions, should be prescribed here after
proper investigation

वृद्धाद्विषगन्धदसांश्च गव्य-

क्षीराक्षिनां पित्तहृदामयेषु ।

तैरेव सर्वे प्रशमं प्रयान्ति

पित्तामयाः शोणितसंश्रया ये ॥९२॥

विष्कू वैद्ये वैद्य, पित्तहृदामयेषु पित्तजन्य हृदो-
गम्। पित्तजन्य हृदोगमें, गव्यक्षीराक्षिनाम् गायना दूध
पर रहनेवा रोगीओने गौके दूधका आहार लेनेवालोको,
वृद्धदसान् अ गव्य पशुपक्षीक्षीनाम् आसुरस जांगल
पशुपक्षियोंके मांसरस, वृद्धाश्च देवा ववे, तं दूध तेओनु
ज उन्होंसे, तन्ने सन्ने सब पित्तामया पित्तविडारे
पित्तरोग, जे अने जे और जो, शोणितसंश्रयाः रक्ताश्रित

रोग होय ते रक्ताश्रित रोग होते हैं वे, प्रशमम्
प्रयान्ति शान्त थाय छे शान्त होते हैं ॥ ९२ ॥

92 And the physician should give
in cardiac disorders born of pitta,
meat-juice of jangala animals and a
diet of cow's milk By means of
these, all the disorders born of pitta
and of vitiated blood get alleviated

द्राक्षाद्य घृतम्—

द्राक्षाबलाश्रेयसिजर्कराभि

खर्जूरवीरर्षभकोत्पलैश्च ।

काकोलिमेदायुगजीवकैश्च

क्षीरेण सिद्धं महिषीघृतं स्यात् ॥९३॥

द्राक्षा- द्राक्ष मुनका, बला- भला बला, श्रेयसि-
गन्धप्लीपर गजविष्पली, जर्कराभि साकर चीनी, खर्जूर-
अजूर खजूर, वीरा- शतावरी शतावर, ऋषभक-
अपलक ऋषभक, उत्पलै- च नीलकम्भ नीलकमल,
काकोलि- काकोली काकोली, मेदायुग- अने मेदा मेदा,
महामेदा, जीवकै- अने जीवकी और जीवकले, क्षीरेण च
दूधमां दूधमें, सिद्धम् सिद्ध करल सिद्ध किया, महिषीघृतम्
ले सन्ने धी मैसका घी, स्यात् आया देवे ॥ ९३ ॥

93 The medicated ghee made of
buffalo's ghee prepared with milk and
the pastes of grapes heart-leaved sida,
elephant pepper and sugar, or with
dates Vira Rishabhaka and blue water-
hily, or with Kakoli, Meda Mahameda
and Jivaka, is beneficial in cardiac
disorders

कशेरुकाद्य घृतम्—

कशेरुकाद्यैश्च लघुसुखैर-

प्रक्षौण्डरीकं मधुकं विलम्ब ।

मन्थिश्च सर्पिः पयसा पयसैः

भीम्रान्वितं पित्तहृदामयघ्नम् ॥९४॥

९१ यद्यप्यह्निकासिताजलेन-पिष्टा पिबेच्च सिताजलेन ।

यद्यप्यह्निक पित्त रोहिणी (द म)

क्षत.....सम्यक्-क्षतेषु सर्पिणि च तद्विषाक्ष

ये त च शस्ता इति पिबेकुटे (क)

९२ गव्यदसान् गव्य-वृद्धदसान् गव्यादी (क) - - -

९३ क्षीरेण सिद्ध-क्षीरे च सिद्ध (१)

९४ जीवक-मन्थिश्च (क) - - -

कशेरुका- कुसेला रसेरु, खैवल- शेवाण मित्राल
शृङ्गवेर- आहु अदरक, प्रणैण्डरीकम प्रपौ उरीक प्रपौण्ड-
रीक, मधुकम जेहीमध मुलहठी, विसल्य जेही उमल-
उन्नी गौर कसलदण्डकी, ग्रन्थि. व गांठ गाठ, हे.
तेथेनी साथे इनके साथ, पयसा इन्मा दूधमें, सर्पि
धी धी पचेत् पकालव पकावे, क्षोद्रान्वितम् मधुसहित
ते धी मधुयुक्त वह धी, पित्तहृदाप्रयत्न १५००-०
हृदरोगने नाश करने के पित्तजन्य हृदरोग ना नाशक
है ॥ ९४ ॥

94 Rushnut, moss, dry ginger, tubers
of white lotus, liquorice, lotus-rhizomes
and ghee—these, cooked with milk and
mixed with honey make a remedy for
cardiac disorders born of pitta

स्थिरादिकर्कः पयसा च सिद्धं

द्राक्षारसेनेक्षुरसेन वाऽपि ।

सर्पिर्हितं स्वादुफलेक्षुजाद्य

रसाः सुगीता हृदि पित्तदुष्टे ॥९५॥

पित्तदुष्टे पित्तधी हृषित अथेक्ष पित्तसे दूषित, हृदि
हृष्यमा हृदयम, स्थिरादिकर्कः स्थिरादि पयभक्षना
उदक साथे लघु पत्रमूलके कल्कसे, पयसा च दूधनी
दूधसे, द्राक्षारसेन द्राक्षना रसथी द्राक्षके रससे कक्षु
रसेन वा अपि अथवा शेरीनीना रसथी या ईखके
रससे, सिद्धम् सिद्ध करेक्ष सिद्ध, सर्पि धी धी, हितम्
हितकर के हितकर है स्वादुफल मधुर उणेना मधु
फल, इक्षुजा जाने शेरीनीना और ईखके सुगीता
सारी पेडे शीतल अत्यन्त शीतल, रसा. रसे पित्त-
के रस मित्र हैं ॥ ९५ ॥

95 The ghee, prepared with the
paste of the drugs of ticktrefoil group
and equal quantity of milk or grape
juice or sugar cane juice. is very be-
ficial in cardiac disorders born of pitta.

Cold juice of sweet group of fruits and
of sugar-cane are good as beverage.

कफजहृदरोगस्य चिकित्सा—

स्विन्नस्य चान्तस्य विलङ्घितस्य

क्रिया कफघ्नी कफमर्मरोगे ।

कफमर्मरोगे कफजन्य हृदरोगमा कफजन्य हृदरोगमें,
स्विन्नस्य स्वेदन स्वेदन, चान्तस्य वमन वमन, विलङ्घि-
तस्य अने लघन करान्या पछी और लघन क्रिये हुएकी,
कफघ्नी कफनाशक क्रिया चिकित्सा करनी
चिकित्सा करे ॥ ९५ ॥

95½ In cardiac disorders of the
kapha type, all the remedies curative
of kapha should be administered after
subjecting the patient to sudation,
emesis and lightening procedures.

कौलथधान्यश्च रसयवान्न

पानानि तीक्ष्णानि च शङ्कराणि ॥९६॥

मूत्रे श्रुताः कट्फलशृङ्गवेर-

पीतद्रुपथ्यातिविषाः प्रदेयाः ।

कृष्णाशटीपुष्करमूलरास्ता-

वचाभयानागरचूर्णकं च ॥९७॥

कौलथ- कुण्ठी कुलथी, धान्ये अने वायुना
कपाथ साथे और धनिया इनके काय, रसै च अने मांसरस
साथे और मांसरसोंके साथ, यवान्नम् जवना अन्न जौआ
अन्न, तीक्ष्णानि तथा तीक्ष्ण और तीक्ष्ण, पानानि च
पीयूष पान, शङ्कराणि कट्यालुकाउके के हितकर है,

९६ कफमर्मरोगे कफमर्मरोगे (व)

९६ यवान्न-गवान्न (व)

शङ्कराणि-शङ्कराणि (उ)

न शङ्कराणि-नशङ्कराणि (घ)

९७ कृष्णाशटी चूर्णकं च-तथा शटीशुष्कम् च-तथा

रास्तापुष्पे मूलचूर्णकं (च)

મૂત્રે ગોમૂત્રમાં ગોમૂત્રમાં, શૃતા ઊકાળેલાં પકાવે, કદ-
ફલ કાયફળ કાયફલ, શૃંગવેદ-આદુ અદરક, પીત્ત-
દારુહળદર દારુહલી, પથ્યા- હરડે હરડ અતિવિષાઃ અને
અતિવિપત્તી કળી ભૌર અતીસ, પ્રદેવાઃ દેવા યોગ્ય છે
દેને યોગ્ય છે, કૃષ્ણા- પીપર પિપ્પલી, ક્ષતી- પટ્કચૂરે
કચૂર, પુષ્કરમૂલ- પેખરમૂળ પોહકમૂલ, રાસ્તા ગરના
વાયસુરફ, વચા- વજ વચ, અમ્બા- હરડે હરડ નાગર-
ચૂર્ણકચૂર ચ અને સૂકું ચૂર્ણ કફજન્ય હૃદયગર્ભા દેવ
ઔર સોઠકા ચૂર્ણ કફજન્ય હૃદયગર્ભા દેવે ॥ ૯૬ ૯૭ ॥

96-97 Cooked barley should be eaten along with the soup of horse-gram and coriander, and a potion medicated with acute drugs should be taken Box myrtle, dry ginger, indian berberry chebulic myrobalan and indian atees, decocted in cow's urine should be given. Or long pepper long zedoary, orris root, indian groundsel, sweet flag, chebulic myrobalan and ginger should be powdered and given in kapha type of cardiac disorders.

વડુમ્બરાદિભેદઃ—

વડુમ્બરાભ્યથષટાર્જુનાચ્ચે
પાલાશરૌહીતકક્ષાદિરે ચ ।

કાચે ત્રિવૃત્તજ્યૂષણચૂર્ણસિદ્ધો

લેહઃ કફમ્નોઽશિશિરામ્બુયુક્તઃ ॥૯૮॥

વડુમ્બર- ઊંખરે ગૂલર, અમ્બા- પીપળા પીપલ,
વટ વડ વટ, અર્જુનાચ્ચે અર્જુન વૃક્ષ અર્જુન, પાલાશ-
ખાખરે ઠાક, રૌહીતક- રોહીતક રોહીતક, ક્ષાદિરે ચ
અને ખેર એએના કૌર કૌરકથા અને, કાચે
કવાયમાં કાયમે, ત્રિવૃત્ત- નસોતર તિશોથ, જ્યૂષણ- અને
ત્રિકટુનું ઔર ત્રિકટુ, ચૂર્ણસિદ્ધઃ ચૂર્ણ નાખી સિદ્ધ

કરેલા અને ચૂર્ણે સિદ્ધ કિયા, લેહ લેહ લેહ, અશિ-
શિરામ્બુયુક્ત ગરમ પાણી સાથે લેવાથી ગરમ જલકે
સાથ લેને પર, કફમ્નો કફનાશક થાય છે કફજન્ય હોતા
દે ॥ ૯૮ ॥

98. The bark of the gular fig, the holy fig, the baayan arjun, palas, white cedar and catechu, decocted and made into linctus mixed with powder of turpeth and the three spices and taken along with warm water, is curative of kapha.

શિલાહ્વયં વા મિષગપ્રમત્તઃ

પ્રયોજયેત્ કલ્પવિધાનદિષ્ટમ્ ।

પ્રાશં તથાઽઽગસ્ત્યમથાપિ લેહં

રસાયનં બ્રાહ્મમથામલકયાઃ ॥૯૯॥

અપ્રમત્તઃ પ્રમાણિત અપ્રમત્ત, મિષક વજ્રે વૈથ,
કલ્પવિધાનદિષ્ટમ્ કલ્પવિધાનમાં બતાવેલ કલ્પવિધાનમાં
કહે, શિલાહ્વયમ્ વા શિલાજતુને શિલાજતુકા, પ્રયો-
જયેત્ પ્રયોગ કરવો પ્રયોગ કરે, તથા તે જ પ્રમાણે
તથા, પ્રાશમ્ અથવાપ્રાશને અથવાપ્રાશકા, અથાપિ
અથવા ચા, અગસ્ત્યમ્ અગસ્ત્યે કહેલ અગસ્ત્યોક્ત
લેહમ લેહને લેહકા, પ્રાશમ્ રસાયનમ્ બ્રાહ્મ રસાયનને
બ્રાહ્મ રસાયનકા, અથ અમલકયાઃ અને આમલકી
રસાયનને પ્રયોગ કરવો ઔર આમલકી રસાયનકા
પ્રયોગ કરે ॥ ૯૯ ॥

99 Mineral pitch should be administered by the wise physician, in accordance with the pharmacological procedure described, or the linctus called the Chyavanaprasha, or the one described by Agastya called the

૧૧ લેહમ્-લેહમ્ (ત.)

પ્રાશ તથાઽઽગસ્ત્યમથાપિ લેહં-પ્રાશ તથાઽઽગસ્ત્યમથાપિ

તકી - (ક. રી)

પ્રાશ તથાઽઽગસ્ત્યમથાપિ લેહં-પ્રાશ તથાઽઽગસ્ત્યમથાપિ

chebulic myrobalan linctus or Brahma elixir or the elixir of emblic myrobalans should be given

त्रिदोषजहृद्दोगस्य चिकित्सा—

त्रिदोषजे लङ्घनमादितः स्या-

दन्तं च सर्वेषु हितं विधेयम् ।

हीनातिमध्यत्वमवेक्ष्य चैव

कार्यं प्रयाणाद्यपि कर्म शस्तम् ॥१००॥

त्रिदोषजे त्रिदोषजन्य हृद्दोगम् त्रिदोषजन्य हृद्दोगमें आदित प्रथम प्रथम, लङ्घनम् लघन लघन, स्वात् उरावपु ओष्ठो देवे, सर्वेषु च पथी अधुना ? पोषा पश्चात् सब दोषमें हितम् हितम् हितकर, नक्तम् अथ अथ, विधेयम् आपु ओष्ठो देवे, जयाणाम् अपि त्रयेय दोषेना अद्युं तीनों दोषोंके बलका, हीन-हीन पथु हीनत्व, अति-अधिकपथु अधिक, मध्यमत्व च अने मध्यमपथु और मध्यमत्व, अवेक्ष्य ओष्ठो देखकर, शस्तम् एव त्रयेयने हितकर तीनोंके लिए हितकर, कर्म कार्यम् चिकित्सा करनी ओष्ठो चिकित्सा करे ॥ १०० ॥

100 In cardiac disorder due to tridiscordance, lightening therapy should be first prescribed and then the dietetic regimen that is conducive to the condition. It is, after investigating the relative strength of the morbid humors, that their treatment successively should be undertaken.

शूलस्य चिकित्सा—

भुक्तेऽधिकं जीर्यति शूलमह्यं

जीर्णे स्थितं चेत् सुरदारुकुष्ठम् ।

सतिल्वकं द्वे लवणे विडङ्ग-

मुष्णाम्बुना सातिविषं पिबेत् सः ॥१०१॥

भुक्ते हीनता उर्या पथी मोहन करने पर, अधिक कर्म शूलम् हृद्दोगम् अधिक शूल शूल हृद्दोगमें अधिक

१०० सर्वेषु-पूर्वा (घ ट)

शूल हो, जीर्णे च अने पथ्या पथी और पक्क जाने पर, स्थितम् चेत् शूल रोकाई जाय तो ठहर जाय तो, सतिल्वकम् तिल्वक तिल्वक, सुरदारु-देवदार देवदार, कुष्ठम् कुष्ठ कूठ, द्वे लवणे दो लवण दोनो नमक, सातिविषम् अतिविषनी कुण्ठी अर्तिस, विडङ्ग अने वाडिगले और वायविङ्ग इनको, स तेष्ते वह, उष्णाम्बुना गरम पाणी साथे गरम जलमें, पिबेत् पीवा पीवे ॥ १०१ ॥

101. If there is great pain occurring just after meals and lessening during digestion and ceasing at the end of digestion, the patient should take the pulvis of deodar, costus, Tilvaka, the two salts, embelia and indian aces with warm water.

जीर्णेऽधिके ज्ञेहविरेचनं स्यात्

फलैर्विरेच्यो यदि जीर्यति स्यात् ।

त्रिष्वेव कालेष्वधिके तु शूले

तीक्ष्णं हितं मूलविरेचनं स्यात् ॥१०२॥

यदि जीर्णे ओ पथी गजा पथी यदि अत्र पक्क जाने पर, अधिक अधिक शूल थाय तो अधिक शूल हो तो, ज्ञेहविरेचनम् स्निग्ध विरेचन स्निग्ध विरेचन, स्वात् देव देवे, जीर्यति ओ पथ्या अधिक शूल थाय तो यदि पक्के समय अधिक शूल हो तो, फलैर् विरेच्य फलोंसे, विरेच्य स्वात् विरेचन देव विरेचन देवे, त्रिषु एव अने ओ त्रयेय और यदि तीनों ही, कालेषु उणे कालमें, अधिक अधिक अधिक, शूले तु शूल थाय तो शूल हो तो, तीक्ष्णम् तीक्ष्ण तीक्ष्ण, मूलविरेचनम् मूलानु विरेचन मूलोंका विरेचन, हितम् हितकर, स्वात् थाय छे होता है ॥ १०२ ॥

102 If the pain be greater at the end of digestion unctuous purgatives should be given. If pain be greater during digestion, mild purgatives of sweet fruits should be given. If just after food, during and at the end of

digestion, the pain remains uniformly severe, a severe purgative prepared with the root-group of drugs should be given

प्रायोऽनिलो रुद्धगतिः प्रकुप्य-

त्यामाशये शोधतमेव तस्मात् ।

कार्यं तथा लङ्घनपाचनं च

सर्वं कृमिघ्नं कृमिहृद्गदे च ॥१०३॥

इति हृद्रोगचिकित्सा ।

जामाशये सधणा प्रकारना हृदयरोगभा आमा-
शयभा सब प्रकारके हृदयरोगमें आमाजयमें, रुद्धगतिः
गति रुधाध्वात्मी रुद्ध गतिवाला, अनिलः वायु
वायु प्राय धलुभ्रु प्राय, प्रकुप्यति प्रक्षोभ पात्रे छे
प्रकुपित होता है तस्मान् तेष्मी इस लिए, शोधनम् एव
शोधन शोधन, तथा लङ्घनपाचनश्च च लघन अने
पाचन लङ्घन और पाचन, कार्यम् करवा लेध्वा करवा
चाहिए, कृमिहृद्गदे च अने कृमिजन्य हृद्गभा और
कृमिजन्य हृद्गमें, सर्वम् सर्व सब, कृमिघ्नम् कृमिनाशक
चिकित्सा करवा लेध्वा कृमिघ्न औषध करे ॥ १०३ ॥
इति आ यह, हृद्गोचिकित्सा हृद्गचिकित्सा छे
हृद्गोचिकित्सा है ।

103. Generally in all cardiac disorders, the vata getting obstructed is provoked and lodged in the stomach. Hence, only purification and the lightening and digestive therapies should be done. And in parasitic condition of the heart, treatment curative of parasites should be undertaken. Thus has been described the treatment of cardiac disorders.

प्रतिश्यायस्य निदानसंप्राप्तिलक्षणानि—

संधारणाजीर्णरजोतिभाष्य-

क्रोधर्तुवैषम्यशिरोभितापैः ।

प्रजागरातिस्वपनाम्बुगीतै-

रजश्च या मैथुनवाष्पधूमैः ॥१०४॥

संस्त्यानदोषे शिरसि पवृद्धो

वायुः प्रतिक्षायमुदीरयेत्तु ।

घ्राणातिशोदो क्षवथुर्जलाभः

स्वाधोऽजिलात् सखरमूर्धरोगः ॥१०५॥

नासाग्रपाकज्वरवक्त्रशोष

तृष्णोष्णपीनस्रग्णानि पित्तात् ।

कासारुद्रिसावधनपत्रिकाः

कफाद्गुरुः स्नोतसि चापि कण्डूः ॥१०६॥

स्वर्वाणि रूपाणि तु सन्निपातात्

स्युः पीनसे तीव्ररुजेऽतिदुःखे ।

संधारण- वेग रोकनाथी वेगविधारण, अजीर्ण-
अजीर्णथी अजीर्ण रज - धूण नद थी घूल, अतिभाष्य-
अ त ओलवाथी अधिक बोलना, क्रोध- क्रोधथी क्रोध,
ऋतुवैषम्य ऋतुनी विषमताथी ऋतुकी विषमता, शिरोऽ-
भिनापे माथाना सतापथी शिरके मनाप, प्रजागर-
उभगराथी रात्रिमें जागना अतिस्वपन- अहु निद्रा
उरबाथी अत्यन्त सोना, अम्बुशीतैः शीतल न्णथी
शीतल जल अवश्यया अ उणथी ओसका पड़ना, मैथुन-
मैथुनथी मैथुन, बाष्पधूमै आसुथी, धूवाडाथी रोना
और धुना इनमें, अस्थानदोषे दोष धट्ठ थापाथी दोष
घट्ट हो जाने पर, शिरसि भस्तकमा शिरमें, प्रवृद्धः वायुः
तु वधेदे वायु बढा हुआ वायु, प्रतिश्यायः सगैभम
जुखामको, उदीरयेत् पेदा कुरे छे उत्पन्न करता है,
अनिलात् वायुथी यता अतिश्यायमा वायुजन्य प्रति-
श्यायमें, घ्राणार्ति- नासिकाभा वेदना नाकमें वेदना,
तोदो सोय लोडाया नेवी पीडा तोद, क्षवथु. छी उ छींक,
सस्वरमूर्धगेग स्वरभेद अने भस्तकना रोग स्वरभेद
और शिरका रोग, जलाम. स्राव अने पाण्णी नेवे
स्नाय थाय अ और पानी जैसा स्राव होते है, पित्ताव

१०४ धूम - से (व)

- शोकै (५)

" , -२०६ (क)

१०५ मूर्धरोग — जीर्णरोग (ब)

१०६१ तीव्ररुजेऽतिदु खे-ऽतीयरुनोऽतिदु खे (घ.)

104-106½ The suppression of natural urges, indigestion, inhalation of dust, excessive speech, anger, abnormality of season, affliction of the head, excessive waking, excessive sleep, very cold water, frost, excessive sexual indulgence, weeping and smoking are the factors by which in a condition where the morbid humor is in a congealed state in the head, the vata gets increased and gives rise to coryza. There will be pain and pricking sensation in the nose, sternutation, watery discharge and affection of the voice and the head due to vata, inflammation of the tip of the nose, fever, dryness of mouth, thirst, and hot and yellow discharge from the nose, in a condition due to pitta, and cough,

हरि-वर्जुन-लोमभावा इवाऽऽसीतुं उपिद्य तेभ्य
श्वेतपाण्यु और लोमोकी कपिलना एव श्वेतता, वृद्ध-तरु
प्यास, श्वास-श्वास श्वास, कास-उधरस कास, ज्वर-
ताप ज्वर, रक्तपित्त-रक्तपित्त रक्तपित्त, वैद्य-विश्वरता
स्वर्भेद, जोषाः अने शेष और शोष, भवन्ति ओ
रोगे। मल्ल थाय छे ये रोग भी उत्पन्न होते
हैं ॥ १०७-१०९ ॥

१०७-१०९ All kinds of rhinitis desc-
ribed above, if aggravated by unwhole-
some diet or neglect will develop
into a pernicious type of rhinitis. Then,
it will give rise to various disorders
of sternutation, atrophic rhinitis,
nasal obstruction, nasal catarrh, ozena,
chronic rhinitis, suppurative rhinitis,
edematous rhinitis, nasal growth, sangui-
neous purulent rhinitis, furunculosis,
the disorders of the head, ear and
eye alopecia, tawnyness or greyiness of
the hair thirst, dyspnea, cough, fever,
hemothermia and alteration of the voice
and consumption.

दुष्टप्रतिश्यायस्य लक्षणम्—

रोमाभिघातस्रवशोषपाकै-

व्राणं युतं यश्च न वेत्ति गन्धम् ।

दुर्गन्धि चास्यं बहुशः प्रकोपि

दुष्टप्रतिश्यायमुदाहरेत्तम् ॥११०॥

घ्राणम् जेभा नासिका जिममें नासिका, रोम-रोम
रुकावट, अग्निघात-प्रसार चोट, स्रव स्राव स्राव,
जोष-शेष जोष, पाकैः युतम् अने पाकथी युक्त थाय
छे और पाकटे युक्त होती है, न च जेभा मनुष्य
जिसमें मनुष्य, गन्धम् गन्धने गन्धको, न वेत्ति पारभते।
नथी नहीं जानता, चास्यं च जेभा मुभ मुख,
दुर्गन्धि चास्य भारे छे दुर्गन्धयुक्त होता है, बहुश
अने बारबार बार बारवार, प्रकोपि प्रकोप पासे छे

प्रकुपित होता है, तम् तेने उसे, दुष्टप्रतिश्यायमुष्ट
प्रतिश्याय दुष्ट प्रतिश्याय, उदाहरेत्त उहे छे कहते
हैं ॥ ११० ॥

110. Nasal obstruction, ulceration,
discharge, atrophy or suppuration, loss
of the sense of smell, fetor oris and
frequent attacks of the disease—know
all these to be the symptoms of the
pernicious type of rhinitis.

क्षवथो, नासाशोषस्य च लक्षणम्—

संस्पृश्य मर्माण्यनिलस्तु सूक्ष्मं

विष्वक्पथस्यः क्षवथुं करोति ।

क्रुद्धः स संशोष्य कफं तु नासा-

शृङ्गाटकघ्राणविशोषणं च ॥१११॥

सूक्ष्मं भस्मकमां सिरमें, विष्वक्पथस्य, सर्व मार्गमां
रहेदे। चारों ओर रहा हुआ, अनिलः तु वायु वायु,
मर्माणि भर्मांने। मर्माणि, संस्पृश्य स्पर्श करी स्पर्श
करके क्षवथुम् छीं छे छींक, करोति उत्पन्न करे छे
उत्पन्न करता है, स ते वायु वह वायु, क्रुद्ध कुपित
थीं कुपित हो कर, कफम् तु उहेने कफको, संशोष्य
संकोपी सुखार, नासाशृङ्गाटक- नासाशृङ्गाटक नासा-
शृङ्गाटक, घ्राणविशोषणम् च तथा घ्राणोन्मिथने। शोष करे
छे और घ्राणका शोष करता है ॥ १११ ॥

111. The vata affecting the vital
organs in the head and getting lodged
in its passages, causes sternutation
The vata, getting provoked, dries up
the kapha and causes atrophy of the
turbinated bones and loss of smell
(atrophic rhinitis)

प्रतीनाहस्य लक्षणं नासावस्य लक्षणं च—

उच्चालमार्गं तु कफः स्रवातो

रुन्ध्यात् प्रतीनाहमुदाहरेत्तम् ।

यो मस्तुलुङ्गाद्धनपीतपक्वः

कफः सवेदेष परिस्रवस्तु ॥११२॥

सवात- ने रोगमा वायुप्रकृत वातके साथ, कफ तु उद्ग- कफ, उच्छ्वासमार्गम् उच्छ्वासमार्गने पश्चामके मार्गको, रुन्ध्यात् रोडे छे रोकता है, तम् तेने उसे, प्रतीनाहम् प्रतीनाह प्रतीनाह, उदाहरेत् उद्देवे कहना चाहिए, य ने जो, मस्तुलुङ्गात् मस्तिष्कमांसी मस्तिष्कसे, घन- धाटो घना, पीत- पीलो पीला, पक्व अने पाकेलो और पका हुआ, कफ- उद्ग- कफ, सवेन अवे छे वहता है, एष तु ते वह, परिस्रवः परिस्रव उद्देवाय छे परिस्रव कहा जाता है ॥ ११२ ॥

112 It should be known as nasal obstruction, when the kapha with vata obstructs the channels of breathing That is the condition of nasal catarrh where there is thick yellow and ripe discharge from the head or brain

पूतिनस्य, अपीनस्य लक्षणम्—

वैवर्ण्यदौर्गन्ध्यलुपेक्षया तु

स्यात् पूतिनस्यं श्वयथुर्भ्रमश्च ।

आनद्यते यस्य त्रिशुष्यते च

प्रकृियते धूप्यति चापि नासा ॥११३॥

न वेत्ति यो गन्धरसांश्च जन्तु-

जुष्टं व्यवस्येत्तमपीनसेन ।

तं चानिलश्लेष्मभवं विकारं

ब्रूयात् प्रतिश्यायसमानलिङ्गम् ॥११४॥

उपेक्षया तु उपेक्षा उद्देवाशी उपेक्षासे, वैवर्ण्य- ने रोगमा नाडने २ ग अद्वार्ध अय छे नासिका विवर्ण होती है, दौर्गन्ध्यम् अने तेमा दुर्गन्ध थाय छे और उसमें दुर्गन्ध होती है, श्वयथु- सोने आय छे श्वाफ होता है, भ्रम च तेमने अकड़ और चक्कर, म्यान् आवे छे आता है, पूतिनस्यम् ते पूतिनस्य उद्देवाय छे वह पूतिनस्य कहा जाता है, यस्य नेनु जिसकी, नासा नाड नासा, आनद्यते आनाडयुक्ता थाय छे आनाडयुक्त होती है, त्रिशुष्यते च श्लेष्मभवं विकारं कफ

होती है, प्रकृियते उद्देवयुक्त थाय छे क्लेदयुक्त होती है धूप्यति च जपि अने धूमाडा नेनु नीडगतुं होय नेनु थाय छे और धुवा निकलने जैसे भावसे युक्त होती है, यः जन्तु तथा ने मनुष्य और जो मनुष्य, गन्धरसान् च गन्ध तथा रसने गंध और रसोंको न वेत्ति अर्हते न होय नहीं पहिचानता, तम् ते मालु- सने वह, अपीनसेन जुष्टं अपीनस रोग थये छे अपीनसने जाकाना है, व्यवस्येत् ओम अर्धुपु ऐसा जाने अनिल- वात वात, श्लेष्म- तथा उद्गधी तथा कफसे भवत् उत्पन्न थयेला उत्पन्न, तम् च ते रोगने उस रोगको, प्रतिश्याय- प्रतिश्यायना प्रतिश्याय, समान- लिङ्गम् समान लक्षणवालो जैसे लक्षणवाला, म्यान् उद्देवे कहे ॥ ११३-११४ ॥

113-114 Due to neglect, there develop discoloration, stinking, swelling, and giddiness, this condition is called 'ozena'. Where there is obstruction drying, softening or fuming in the nose, the person is not able to recognise smell or taste, know him to be affected with rhinitis. It should be regarded as disorder due to vata-cum-kapha if its symptoms are like those of acute rhinitis

घ्राणपाकस्य लक्षणं, नामाश्वयथोः लक्षणं, नासार्जुदस्य लक्षणं च —

सदाहरागः श्वयथुः सपाकः

स्याद् घ्राणपाकोऽपि च रक्तपित्तात् ।

घ्राणाभिनासकप्रभृतीन् प्रवृष्य

कुर्गेन्ति नासाश्चयथुं मलाश्च ॥११५॥

घ्राणे तथोच्छ्वासगतिं निरुध्य

मांवाक्शब्दोवाकपि चार्थुवामि ।

रक्तपित्तात् च जपि दोही तथा पित्तमी रक्त और पित्तसे, सदाहराग दार तथा लावाशयो युक्त गार और नालीसे युक्त, मणक श्वयथुः अने पाडवालो सोने

थाय छे न्नार पाकयुक्त गोक होता है, घ्राणपाकः रो घ्राणपाक वह घ्राणपाक, त्यात् उहेनाय छे कहा जाता है, मला च नात, पित्त अने उर वातादि दोष, घ्राणाश्रित- नाडभा रहेछा नासाश्रित, असृक्- प्रभृतीन् दोहो वगेरे धातुओने रक्तादिको, प्रदूष्य दूषित करी अत्यन्त दूषित करके, नानाश्वयथुम् नाडभा सोमने नासाका गोक कुर्वन्ति करे छे करते हैं, तथा तथा तथा घ्राणे नाडभा नासिकामे, उच्छ्वासगतिम् उच्छ्वासी गतिने प्रश्वासभी गतिको, निरुध्य रोडी रोककर, सास- अन्न-दोषात् अपि भस्म तथा दोहोना दोषथी पणु मास तथा रक्तादी दुष्टिसे नी अर्बुदानि च अर्बुदोने उत्पन्न करे छे अर्बुदोको उत्पन्न करते हैं ॥ ११५ ॥

115-115½ The inflammation of the nose due to vitiation of blood and pitta, will cause burning, redness, swelling and suppuration. The morbid humor vitiating the blood and some other tissues of the nasal region cause swelling in the nose, and as a result of the vitiation of flesh and blood, there will form nasal growths which cause obstruction to breathing.

पूयरक्तस्य लक्षणम्—

घ्राणात् स्रवेद्वा भवणान्मुखाद्वा

पित्ताकमसं त्वपि पूयरक्तम् ॥११६॥

घ्राणात् नाडभाथी नाकसे भवणात् शानसाथी कानसे, मुखात् वा के मुखमाथी या मुखसे, पित्ताकम् पित्तसहित पित्तयुक्त, असृक् तु अपि ने दोहो जो रक्त, स्रवेत् नहे छे बहता है वह, पूयरक्तम् पूयरक्त उहेनाय छे पूयरक्त कहा जाता है ॥ ११६ ॥

116. There will be discharge from the nose, ear, or the mouth, of the blood, tinged yellow with the color of

pitta. This is called sanguino purulent rhinitis.

अरुषिकावाः लक्षणं दीप्तस्य लक्षणं च—

कुर्वीत् सपित्तः पवनस्त्वगादीन्

संदूष्य चारुषि सपाकवन्ति ।

नासा प्रदीप्तेव नरस्य ग्रह्य

दीप्तं तु तं रोगमुदाहरन्ति ॥११७॥

इति नासारोगनिदानम् ।

सपित्तः पित्तसहित पित्तयुक्त, पवन पवन वायु, त्वगादीन् तथा वगेरेने त्वचा आदिको, संदूष्य सारी रीते दूषित करी अत्यन्त दूषित करके, सपाकवन्ति पाकनाली पाकयुक्त, अरुषि च श्लेष्मीओने उत्पन्न करे छे अरुषिकाको उत्पन्न करता है, यस्य ने जिस, नरस्य पुरुषन् पुरुषकी नासा नाड नासा, प्रदीप्ता हव अणु सजगतु होय जलती हुई सी प्रतीत हो, तम् तु ते उस, रोगम् रोगने रोगको, दीप्तम् दीप्त दीप्त, उदाहरन्ति उहे छे कहते हैं ॥ ११७ ॥ इति आ यह, नासारोग निदानम् नासारोगनिदान छ नासारोगनिदान है ।

117 The vata combined with pitta vitiating the skin and the superficial tissues, causes 'furunculosis' which suppurates. They call that condition red-nose, the condition where a man's nose is shining bright and red like fire. Thus has been described the pathology of diseases of the nose.

शिरोरोगस्य वातजादिमेदेन लक्षणानि—

भृशार्तिशूलं स्फुरतीह वातात्

पित्तात् सदाहर्ति कफाद्गुरु स्यात् ।

सर्वैस्त्रिदोषं क्रिमिभिस्तु कण्डू-

दौर्गन्ध्यतोदार्तिशुतं शिरः स्यात् ॥११८॥

इति शिरोरोगनिदानम् ।

पवनस्त्वगादीन्—पवन त्वगादीन् (द.)

इति नासारोगनिदानम्—इति शिरोरोगनिदानम् (क.)

वाताद वातथी वातमे, भृशार्तिशूलम् माथु
अत्यत पीडा तथा श्लेष्माणु धर्म सिर बहुत पीडा
और शूलमे युक्त होकर, इह स्फुरति इरडे छे फड़कता है,
पित्ताद् पित्तथी पित्तसे, सदाहार्ति दाहयुक्त पीडावाणु
थाय छे दाहयुक्त पीडावाला होता है, कफाद् उक्ष्थी
कफसे, गुरु भारे भारी, न्यात थाय छे होता है, सर्वे
अमे सर्व दोषेथी और मन दोषोंमे, त्रि-दोषम् त्रय
दोषोंवाणु थाय छे तीन दोषवाला होता है किमिभि-
तु इतिथी किमिभोंसे, शिर मरतडे सिर, कण्डू- भस्म
खुजली, दोनन्ध्य दुर्गन्ध दुगन्ध, तोद-वर्ति युतम् तोद
तथा पीडावाणु तोद तथा पीडासे युक्त स्थान थाय छे
होता है ॥ ११८ ॥ इति आ यह, शिरोरोगनिदानम्
शिरोरोगनिदान छे शिरोरोगनिदान है।

118 In headache due to vata, there
will be severe pain ache, or throbbing,
in pitta type, pain and burning, and
in kapha type, heaviness, and all
symptoms in tridiscordance type, while
in case of parasitic infection, there
occur itching, stink, pricking sensation
and pain Thus has been described
the pathology of the diseases of the
head.

मुखरोगस्य वातजादिमेदेन लक्षणानि—

मुखामये मारुतजे तु शोष-

कार्कश्यरौक्ष्याणि चला रुजश्च

कृष्णारुणं निष्पतनं सशीतं

प्रसंखनस्पन्दनतोदभेदाः ॥११९॥

तृष्णाज्वरस्फोटकतालुदाहा

धूम्रगन्धं चाप्यवदीर्णता च ।

पित्तात् संपूर्णा निविधा रुजश्च

वर्णाश्च शुक्लारुणवर्णवर्ज्याः ॥१२०॥

अण्डुर्गुरुत्वं सितविज्जलत्वं

लोहोऽरुचिर्जाड्यकफप्रसेजौ ।

उत्क्लेशमन्दातलता च तन्द्रा

रुजश्च मन्दाः कफवक्त्ररोगे ॥१२१॥

मारुतजे तु वातथी वातजन्य, मुखामये मुख-
रोगमा मुखरोगमें, शोष- शोष योग, कार्कश्य- कठोरता
कठोरता, रौक्ष्याणि उक्ष्णता रुक्षता, चला अने अली-
तली करती और जरियर रुज. च पीडाओ वेरनायें,
स्यु थाय छे होती हैं, राशीतम् ठंडी लागवाथी सरदी
लगनेसे, कृष्ण- डाण्डा काली, अरुणम् तथा दाह पलुने
और लाल वर्णसे, निष्पतनम् मुखस्थान लालका बहना,
प्रसंखन दंतः पडपु दातका गिरना, तोद- व्यथा तोद,
भेदा तथा दाह और भेदनके समान पीडा, पित्तात्
पित्तथी व्यथेला मुखरोगमा पित्तजन्य मुखरोगमें, तृष्णा-
तरस प्यास, ज्वर- ताप ज्वर, स्फोटक- फोड़ा
विस्फोटक तालु- तालुवाले तालुका, दाहा दाह दाह,
धूम्रगन्धं च अपि धूम्रगन्धं धूम्रगन्धं धूम्रगन्धं मुखसे
धुवा निचलने जैसा भाव, अवदीर्णता दाह अगेरेनु दाह
होठ आदिका फटना, समूर्णा. मूर्च्छा मूर्च्छा, निविधाः
अतःअतः निविध रोगकी, रुज. च पीडा पीडा,
शुक्ल- अने मुख पर श्वेत और मुख पर खेत, अरुण-
अने दाह और लालको, वर्ज्या च सिवायना छोड़कर,
वर्णा. रोग उत्पन्न थाय छे जेव रंग होते हैं, कफ-
वक्त्ररोगे अने उक्ष्थी उत्पन्न व्यथेला मुखरोगमा और
कफजन्य मुखरोगमें कण्डू भस्म खुजली, गुरुत्वम्
भारेपाणु भारीपन, सितविज्जलत्वं श्वेतरंग चिकना,
सफेदी पिच्छिलता, स्नेह सितवृत्ता स्निग्धता, अरुचि
अरुचि अरुचि, जाड्य- व्यथा जड़ता, कफप्रसेजौ
उक्ष्ण नीकण्डुं कफका प्रसेक करकेला भोग उत्क्लेश,
मन्दातलता च मन्दाग्निपाणु अग्निमात्र तन्द्रा तन्द्रा
तदा, मन्दा अग्नि मन्दा आग जड़, रुज पीडा
थाय छे रुजा होती हैं ॥ ११९ १२० ॥

9-12 In diseases of the mouth
due to vata, there will be dehydration,
roughness dryness, flaking pain

१२१ स्नेहो-स्नेहो (२)

१२० तृष्णाज्वरस्फोटकतालुदाहा तृष्णाज्वरस्फोटक-

दाहपाका (५)

११ गण-गण्डु (५.)

dusky red coloration, salivation, coldness, loosening of teeth throbbing, pricking pain and fissures. In a condition due to pitta, there will be thirst, fever, sores, burning of the palate, fuming and ulcerations, fainting, various kinds of pain and discoloration excepting that of white and dusky-red one. And in the diseases of mouth due to kapha, there will be itching, heaviness, pallor, sliminess, unctuousness, anorexia, dullness, increase of mucus, ptyalism, nausea, weakness of the gastric fire, torpor and dull pain.

सर्वाणि रूपाणि तु वक्त्ररोगे

भवन्ति यस्मिन् स तु सर्वजः स्यात् ।

संस्थानदूष्याकृतिनामभेदा-

चैते चतुःषष्टिविधा भवन्ति ॥१२२॥

यस्मिन् ७ जित्, वक्त्ररोगे भुज्जोगम्। मुखरोगमें, सर्वाणि रूपाणि सव, रूपाणि ३५। लक्षण, भवन्ति होय छे होते है, स तु ते वद्, सर्वजः। त्रिदोषभी उत्पन्न सन्निपातजन्य, स्यात् अर्थो होय छे होता है, एते च आ चार भुज्जोगे ये रोग, संस्थान- स्थान मस्थान, दूष्य- दूष्य दूष्य, आकृति- आकृति आकृति, नामभेदात् तथा नामना भेदभी और नामके भेदसे, चतुषष्टि- येसु चौसठ, विधा प्रकारना प्रकारके, भवन्ति थाय छे होते हैं ॥ १२२ ॥

122 If all these symptoms appear together, then it is to be regarded as mouth-disease due to tridiscordance. These diseases of the mouth are sixty-four in number when designated according to seat of affection, susceptible body-tissue and shape.

१२२ सर्वजः स्थान-सन्निपात (क)

शालाक्यतन्त्रेऽभिहितानि तेषां

निमित्तरूपाकृतिभेदजाति ।

यथाप्रदेशं तु चतुर्विधस्य

क्रियां प्रवक्ष्यामि मुखामयस्य ॥१२३॥

इति मुखरोगनिदानम् ।

तेषाम् तेथेना। उनके, निमित्त- हेतु हेतु, रूप- पूरु ३५ रूर्वरूप, आकृति- ३५ रूप भेदजाति तथा औषध तथा चिकित्सा, शालाक्यतन्त्रे शालाक्यतन्त्रे शालाक्यतन्त्रे, अभिहितानि ३५। छे कहे गये है, चतुर्विधस्य चार प्रकारना चार प्रकारके, मुखामयस्य तु भुज्जोगनी मुखरोगी, यथाप्रदेशम् प्रसंग अनुसार क्रियाम् चिकित्सा चिकित्सा, प्रवक्ष्यामि ३५। कहूंगा ॥ १२३ ॥ इति आ यह, मुखरोग- निदानम् भुज्जोगनिदान छे मुखरोगनिदान है।

123 In the treatise dealing with the special branch of Salakya-tantra are described the etiology, signs and symptoms, shape and treatment of these disorders in full. I shall describe the treatment of only four main types of mouth diseases in their relevant situations in this treatise. Thus has been described the pathology of the diseases of the mouth

अरोचकस्य वातजाः रमेदेन लक्षणानि -

वातादिभिः शोकभयातिलोभ-

कोधैर्मनोघ्नाशनगन्धरूपैः ।

अरोचकाः स्युः परिहृष्टदन्तः

कषायवक्त्रस्य यतोऽनिलेन ॥१२४॥

३ क्रियां प्रवक्ष्यामि मुखामयस्य-चिकित्सा

वक्त्रगदस्य वक्ष्ये (क व)

यथाप्रदेशं तु-अशु-गार्थं तु (क)

४ कोधैर्मनोघ्नाशन-कोषाद्यद्वाराशन (क)

अशन-अशुचि (द)

स्युः परिहृष्टदन्तः कषायवक्त्रस्य यतोऽनिलेन-कर्कशशीत

दन्तकषायवक्त्रस्य यतोऽनिलेन (क)

वातादिभ्यः वात वज्रेणा जातादिभ्यः, शोक- शोक, भय- भय भय उरिलोभ- अतिदोष अतिलोभ, क्रोधे क्रोध क्रोध, मनोह्र गने भनने आधात डेरनाग और मनके लिए अप्रिय, अशन- लोभन भोजनो, गन्ध- गन्ध गन्ध, रूपैः तथा इषधी तथा रूप, अरोचका अरोचका अरोचक, रयुः थाय छे उत्पन्न होत है, अनिलेन वातयी भयेला अरोचकभा वातज अरोचकमें, परिहृष्टदन्त मनुष्यना दति। अभाध भय छे मनुष्यको दन्तहर्ष होता है, कषायवक्त्र च भने भुभने। अथाः कसायेला था छे और मुखका स्वाद कसला होता है, मत रोम मानवामा आवे छे ऐसा माना जाता है ॥ १२४ ॥

124. Anorexia is caused by the provocation of vata and other humors as also by grief, fear excessive greed, anger, unpleasant foods, smells and sights, setting the teeth on edge and astringent taste in the mouth are known to result from morbid vata.

कटुम्लमुष्णं तिरस्कं च पित्तं
पित्तेन विधातुवर्णं च वक्त्रम् ।
माधुर्यपैच्छित्यगुरुत्वशैत्य-
विचक्षसंयद्युत कफेन ॥ १२५ ॥

पित्तेन [पित्त] यथेव अरोचकभा पित्त अरोचकमें, वक्त्रम् भुभ मुता, कटु कटु कटु, क्लम्ल अम्ल अम्ल, उष्णम् उष्ण उष्ण, तिरस्कं तिरस्क तिरस्क, पृति च दुर्गन्धयुक्त दुर्गन्धी, कवणम् च तथा भारु थाय छे तथा नमकीन होता है, कफेन भने कक्षी थयेला अरोचकभा भुभ और कफान्य अरोचकमें मुख माधुर्य-मधुन्ता मिठात, पैच्छित्य- त्रिक् १ पित्तिउन्ता गुरुत्व- भारेपाणु भारीपन, शैत्य- इषधी जीवल्ता, विचक्ष- आहारभा अरुभयपणु आहार असमर्थता नन्द- युतम् तथा कक्षी सभय औदीधी युक्त थाय छे तथा कफका सन्ध रनछे युक्त होता है ॥ १२५ ॥

125 Pungent taste, acid taste hot and bad taste, stinking and salt taste in the mouth should be regarded as a result of morbid pitta. There will be sweet taste in the mouth and sliminess, heaviness and coldness and discharge of lumpy mucus in conditions due to kapha.

अरोचके शोकभयातिलोभ
क्रोधाद्यहृद्याशयनन्धो स्यात् ।
स्वाभाविक वक्त्रमथारुचिश्च
त्रिदोषजे नैकरसं भवेत् ॥ १२६ ॥

इत्यरोचकनिदानम् ।

शोक- शोक शोक, भय भय भय, अतिलोभ- अतिदोष अतिलोभ, क्रोधादि- क्रोध वज्रे क्रोधादि, अहृद्य- अलुगता हृदयके लिए अप्रिय, अशन- लोभन भोजन, गन्धो अने गन्धयी भयेला और गन्धो उत्पन्न, अरोचके अरोचकभा अरोचकमें, वक्त्रम् भुभ मुख, स्वाभाविकम् स्वाभाविक रसवाण होय छे स्वाभाविक मयुक्त होता है, अथ परतु परन्तु अरुचि अरुचि अरुचि, स्यात् होय छे होती है, त्रिदोषजे तु अने त्रिदोषयी उत्पन्न थयेला अरोचकभा और त्रिदोष-जन्य अरोचकमें न-एकान्य भुभ अनेक रसवाण मुख अनेक रसयुक्त, भवेत् होय छे होता है ॥ १२६ ॥ इति आ यह अरोचकनिदानम् अरोचकनिदान छे अरोचकनिदान है ।

126. In anorexia due to grief, fear, excessive greed, anger, and unpleasant food and smell, though the mouth is in a normal condition, yet there will be anorexia In condition of tridiscordance, there will be

१२६ द्वाशन- द्वाशुनि (य)
स्वाभाविकं वक्त्रमथारुचिश्च- स्वाभाविकं वक्त्रमथारुचिश्च
(१)

varying tastes in the mouth Thus has been described the pathology of anorexia

કર્ણરોગસ્ય વાતજાદિભેદેન લક્ષણાનિ—

નાદોઽતિરુક્કર્ણમલસ્ય શોષઃ

સ્રાવસ્તનુશ્ચાશ્રવણં ચ વાતાત્ ।

શોફઃ સરાગો દરણં વિદાહઃ

સપીતપૂતિસ્રવણં ચ પિત્તાત્ ॥૧૨૭॥

વૈશ્રુત્યકણ્ઠસ્થિરશોફશુક્લ-

સ્નિગ્ધસ્રુતિઃ શ્લેષ્મભેદોઽલ્પરુક્ ચ ।

સર્વાણિ રૂપાણિ તુ સન્નિપાતાત્

સ્રાવશ્ચ તન્નાધિકદોષવર્ણઃ ॥૧૨૮॥

इति कर्णरोगनिदानम् ।

વાતાત્ વાતથી થયેલા કર્ણરોગમાં વાતજ કર્ણ-રોગમે, નાદઃ નાદ આવાજ, અતિરુક્ અતિપીડા અચ્ચન્ત વેદના, કર્ણમલસ્ય કાનના મેલના કાનકે મેલકા શોષઃ સુકાઈ બુલુ શુષ્ક હોના, તનુ સ્રાવ પાતળો સ્રાવ પતલા સ્રાવ, અશ્રવણમ્ ચ તથા બહેરાપણ થાય છે તથા બહેરાપન હોતા છે પિત્તાત્ પિત્તથી થયેલા કર્ણરોગમાં પિત્તજ કર્ણરોગમે, સરાગઃ લાલ શ-સહિત લાલીકે સાથ, શોફઃ સોળે શોથ, દરણમ્ ફાટ ફટના, વિદાહ વિદાહ વિદાહ, સપીત- અને પીડો ધીર પીલે રંગસે યુક્ત, પૂતિસ્રવણમ્ ચ તથા દુર્ગંધિવાળો પુરુનો સ્રાવ થાય છે તથા સઢા હુબા સ્રાવ હોતા છે, શ્લેષ્મભેદ કઢથી થયેલા કર્ણરોગમાં કફજ કર્ણરોગમે, વૈશ્રુત્ય-સાંભળવાની ખામી વિકૃત સુનના, કણ્ઠ- ખરજી ખુજલી સ્થિરશોફ- સ્થિર સોળે સ્થિર શોથ, શુક્લસ્નિગ્ધ- ધોળો તથા સ્નિગ્ધ સ્પર્શક અને સ્નિગ્ધ, સ્રુતિ પુરુનો સ્રાવ સ્રાવ અલ્પરુક્ ચ તથા થોડી પીડા થાય છે તથા અલ્પ પીડા હોતી છે. સન્નિપાતાત્ તુ અને સન્નિપાતથી થયેલા કર્ણરોગમાં ઓર મન્નિપાતજન્ય કર્ણરોગમે, સર્વાણિ રૂપાણિ ત્રણે દોષના લક્ષણો થાય છે સર્વ લક્ષણ હોતે હૈ, તન્ન અને તેમાં ઓર વહાં, અધિકદોષવર્ણ સ્રાવ ચ જે દોષની અધિકતા હોય છે તે દોષના રંગ જેવો પુરુનો સ્રાવનો રંગ હોય છે પ્રયત્ન દોષકે અનુસાર રંગવાળા સ્રાવ હોતા છે

॥ ૧૨૭ ૧૨૮ ॥ इति कर्णरोगनिदानम् ॥ ३६ ॥

127-128 Tinnitus (noises in the ear), excessive pain, drying of the ear-wax, thin discharge and deafness occur in condition due to vata. Swelling, redness, bursting, burning, yellow and putrid discharge occur in condition due to pitta. Dys-acousma, itching, rigid swelling, white and sticky discharge and slight pain occur in condition caused by kapha. In condition of tridiscordance, there will be all the signs and symptoms and the discharge excessively morbid and containing many colors. Thus has been described the pathology of ear-diseases

નેત્રરોગસ્ય વાતજાદિભેદેન લક્ષણાનિ —

અલ્પસ્તુ રાગોઽનુપદેહવાન્

સતોદમેદોઽનિલજાશ્વિરંભો

પિત્તાત્ સ્વદાહોઽતિરુક્કઃ સરાગઃ

પીતોપદેહઃ સુમૃશોષ્ણવાહી ॥૧૨૯॥

અનિલજ- વાતથી થયેલા વાતજન્ય. અક્ષિરોગે નેત્ર-રોગમાં નેત્રરોગમે અલ્પ. તુ રાગમાં થોડી થોડી રાગ રતાશ હોય છે લાલી હોતી છે, અનુપદેહવાન્ ચ ચીપડા ઘણતા નથી ઓર મેલ નહીં આતા, સતોદમેદ- અને પીડા તથા ભેદ થાય છે ઓર તોદ તથા મેદ હોતે છે પિત્તાત્ પિત્તથી થયેલા નેત્રરોગમાં પિત્તજન્ય નેત્રરોગમે, સ્વદાહ દાહ દાહ, અતિરુક્ક- અતિ પીડા

૧૨૯ અલ્પસ્તુ. રાગો—અલ્પાશ્રુરાગાનુપદેહનાસ્થ અલ્પસ્તુ-

દાતિરુક્કશ્ચ વાતાત્ (ન. ધ. ઢ. ધ.)

સુમૃશોષ્ણવાહી—સુમૃશોષ્ણમશ્નુ (ન. ધ.)

—સુમૃશોષ્ણમશ્નુ (ક.)

, પિત્તાત્ સુમૃશોષ્ણવાહી પિત્તાત્ સ્વદાહાતિરુક્કોઽતિ-

રાગા પીતોપદેહ સુમૃશોષ્ણમશ્નુ (ધ. ઢ.)

अत्यन्त रुजा, मराम तमा रताश शय छे तथा लाली होती है, पीतोपदेह तेमज पीला थी ॥ वणे छे पीला मैल, सुमृग- अने अत्यन्त गैर अत्यन्त, उष्ण- वाही छिना आसु वहे छे गरम साव होता है ॥१२९॥

129. Slight redness, absence of mucus, secretion and lachrymation, and pricking and cutting pains occur in eye disease due to vata. In condition due to pitta, there will be burning, acute pain, great redness yellow discharge and profuse and warm lachrymation.

शुक्रोपदेहं बहुपिच्छिलाश्रु

नेत्रं कफात् स्याद्गुरुता सकण्डू,

सर्वाणि रूपाणि तु तन्निपाता-

द्योत्रामयाः क्षणवन्ति स्येदात् ॥१३०॥

कफात् उक्षी शथेदा नेत्ररोगमा कफजन्य नेत्ररोगमें नेत्रस्य शुक्रोपदेहस्य आभमा धीणा थीपज वणे छे नेत्र सफेद मलसे युक्त रहते है बहु- धर्मा अत्यन्त, पिच्छिल- थीधारा पिच्छिल, मश्रु आसु वहे छे आसु वहते हैं, सकण्डूः तेथज अरज एव खुजली गुरुता अने भारेपणु याय छे और भारीपन होता है, सतिपातात् तु त्रिदोषधी अथेदा नेत्ररोगमा त्रिदोष- जन्य नेत्ररोगमें, सर्वाणि रूपाणि दो दोषणा लधणा लक्षणो थाय छे नीच दपन एव लक्षण होते है, स्येदा- स्थान आदिना बोधधी स्थान आदिके सेदों, नेत्रामया आ नेत्ररोगना इस नेत्ररोगके, क्षणवन्ति ६५ प्रश्न थाय छे ९६ प्रकार होते है ॥ १३० ॥

130. White discharge profuse and viscid lachrymation heaviness of the eye and itching occur in the kapha type. All these symptoms together occur in condition of tridiscordance. All

eye diseases are class fied into twenty six varieties

तेषामपि अत्र निरसिद्धिना

ज्ञानान्यतन्त्रेषु चिकिरितं च ।

पराधिकारे तु न विस्तरोक्तिः

शस्तेति नेत्रात्र न नः प्रयासः ॥१३१॥

इति नेत्ररोगनिदानम् ।

तेषाम् ते नेना उक्ते, कश्चिद्व्यक्ति लक्षणो लक्षणा, चिकिरितं च तया चिद्धितया तया चिद्धिना, ज्ञानान्यतन्त्रेषु ज्ञानाध्ययनं ज्ञानान्यतन्त्रमें, समि- द्दिष्टा उक्ता छे नहे है, पराधिकारे तु भीन्नना ननिधिरमा दूसरेका अधिकार होनेसे, विस्तरोक्ति वृत्ताश्री उहेव विस्तारो नहना, न प्रयास इति येथय नथी प्रयस्त नहीं है, नेत्रन तेथय ज्ञानान्य उगमे हमार, नत्र ये विषे इस विषयमें, प्रयासः प्रयास प्रयत्न, न थी नहीं है ॥ १३२ ॥ इति आ यह, नेत्ररोग- निदानम् नेत्ररोगनिदान, नेत्ररोगनिदान है ।

131. Their symptoms and treatment are described in the treatise on the special branch of Salakya-tantra. It is not attempted by us to expatiate on them here, as that belongs to the province of specialists. Thus has been described the pathology of the disease of the eye

स्वास्तिास्य लक्षण पठितस्य लक्षण च -

तेजोऽनेनन्त्रे लह नेत्राश्रुमि

दृग्वाऽऽनु कुर्वीर पति नन्म्य ।

दित्रिस्तु अथवा पठितस्य लक्षण-

द्विप्रध-२ च विमलपणात् ॥१३२॥

नेत्र मरी नी लम्बी पणनि डार ननिर्ग मह दयु प्रोनेनी शोधे नि यानि ल नि भूमिग प्रेक्षी धूमि जनन, मरामा न लोकर, नरामा अनु प्रने पुरुष ननिर्ग ननिर्ग, वाशु ततत मय, जनिर्ग छे

१३० शुक्रोपदेह-शुक्रोपदेहो

॥ नेत्रामया क्षणवन्ति नेत्रा-पटुस्त नेत्रा

नेदाव (द फ)

उत्पन्न करता है, किंचित् तु देशी भूमिने थोड़ी केश भूमिको थोड़ा, दग्ध्वा आणीने जलाकर, पलितानि वाणानु धोणापणु पालित्य, क्षिरोरुहाणाद् तश्च वाणानु और वालोमें, हरिप्रभस्वन् च भूगपणु भूरापन, कुर्यात् ऊरे छे करता है ॥ १३२ ॥

132 The thermal element, combined with the vata and other humors, scorches up the scalp and produces alopecia. By partial scorching, it causes greyness or tawny color of the hair

ऊर्ध्वजत्रुरोगनिदानोपसहाः—

इत्यूर्ध्वजत्रुत्थगदैकदेश-

स्तन्त्रे निबद्धोऽयमशून्यतार्थम् ।

अतः परं मेषजसंग्रहं तु

निबोध संक्षेपत उच्यमानम् ॥ १३३ ॥

इति खालित्यरोगनिदानम् ।

इति आ प्रमाणे इस प्रकार अथवा आ यह, ऊर्ध्वजत्रुत्थ- और्ध्वजत्रुज ऊर्ध्वजत्रुज, गदैकदेशः रोगोऽयं आग रोगोका एक भाग, तन्त्रे आ शास्त्रम् इस शास्त्रमें, अशून्यतार्थम् अशून्यताना परिहार भाटे न्यूनताके परिहारके लिए निबद्ध. उद्धो छे कहा है, अतः परं मेष जने पछी अब जागे, संक्षेपतः संक्षेपथी संक्षेपसे उच्यमानम् उद्धेयाभा आवता कहे जानेवाले, मेषजसंग्रहं तु औषधीना सञ्जने औषधसंग्रहको, निबोध सांख्ये सुनो ॥ १३३ ॥ इति आ यह, खालित्यरोगनिदानम् आक्षित्यरोगनिदान छे खालित्य रोग निदान है ।

133. The local affections, occurring in the upper supra-clavicular part of

१३३ तन्त्रे सूत्रे ॥

, तन्त्रे उच्यमानम् - प्रोक्तं किं कित्ता तु परं निबोध ।

विस्तारतः संग्रहतश्च सम्यग् यथाक्रमं सौम्यं मयोच्य-
मानम् (क ड घ)

, अतः परं ... उच्यमानम् - प्रोक्तं किं कित्ता तु परं

निबोध तन्त्रे निबद्धोऽयमशून्यतार्थम् (क.)

the body is described here, in order to obviate the censure of an absolute omission of them in this treatise. Henceforth, listen to the excellent epitome of their therapeutics succinctly described. Thus has been described the pathology of alopecia.

दीनसनासारोगचिकित्सा—

वातात् सकासवैस्वर्यं सक्षारं पीनसे घृतम् ।

पिबेद्रसं पयश्शोणं सैहिकं धूममेव वा ॥ १३४ ॥

वातात् वातथी थोड़ा वातजन्य, सकासवैस्वर्यं आसी स्वस्वदे खासी, स्वरमेद, पीनसे अने पीनसभा और पीनसमें, सक्षारम् व्यवाहारसहित यवक्षारयुक्त, घृतम् घी घी रसम् मांसरस मांसरस, उष्णम् च पय अथवा गीतु दूध अथवा गरम दूध, सैहिकः ऊरे स्नेह या सैहिक, धूमम् दूध वा पिबे धूमपान ऊरे धूम पीवे ॥ १३४ ॥

134 In coryza due to vata, accompanied with cough and laryngeal disorders, the patient may drink ghee mixed with alkali or meat-juice or warm milk or may inhale unctuous smoke

शताह्वा त्वग्बला मूलं स्योनाकैरण्डविल्वजम् ।

सारग्वधं पिबेद्वर्ति मधूच्छिष्टवसाघृतैः ॥ १३५ ॥

शताह्वा सुधा सौफ त्वक् तण्डुल दालचीनी, बला भक्षानुं भूग बलाकी जड़, सोनाक- टेडु टेंडु, एरण्ड- ओरे डे एरण्ड, विल्वजम् मूलम् अने भीलीनी भूगनी छाल और बेलकी जड़की छाल, सारग्वधम् अने गरमाधानी छाल ओओनी और अमलतासकी छाल इनकी, मधुच्छिष्ट- भीष्ट मोम, वसा- वसा वसा, घृते तथा घीनी साथे तथा घीडे, वर्तिम् पिबेत् भीडी करी पीवी वर्ति बनाकर पीवे ॥ १३५ ॥

१३४ वस्व-वैस्वर्यम् (ड.)

१३५ स्योनाकै-स्योनाक (ड.)

135 He should smoke cigar prepared of dill seeds, cinnamon bark, roots of heart-leaved sida, indian calosanthos, castor plant, bael, purging cassia, bee's wax, fat and ghee

धूम्रः—

अथवा सघृतान् सक्तून् कृत्वा मलकसंपुटे ।
नवप्रतिश्यायवतां धूमं वैद्यः प्रयोजयेत् ॥१३६॥

अथवा अथवा या, मलकसंपुटे नणीवाणा शके-
रान्ता संपुटम् शरावोके संपुटमें, सघृतान् धीवाणा
वीके साग, सक्तून् कृत्वा साथवे ७७ करी नक्तूको
वन्दकर वैद्य वैद्य वैद्य, नव नवी नवोत्पन्न प्रतिश्याय-
वताम् शरीवाणा रोगीने प्रतिश्यायके रोगीको, धूम्र
तेने धूमाडे उतका धूमका, प्रयोजयेत् पावे प्रयोग
करावे ॥१३६॥

136. Or the physician may administer inhalation by mixing powder of roasted paddy and ghee, and filling them in a pipe to the patients suffering from recent coryza.

आवस्थिकी चिकित्सा—

राज्जमूर्धललाटातौ पाणिस्वेदोपनाहनम् ।
स्वभ्यक्ते क्षवथुस्त्रावरोधादौ संकरादयः ॥१३७॥

राज्ज- ललाटौ शंखप्रदेश, मूर्ध- भस्तक सिर लला-
टातौ तथा ललाटनी पीडा होय तो तथा ललाट इनमे
पीडा होने पर, पाणि-स्वेद- हस्तस्वेद हाथसे स्वेद, उप-
नाहनम् तथा उपनाह करवा लेई और उपनाह
करना चाहिए, क्षवथु- छीक छीक, स्त्राव- परिभावा
नाकका वहना रोधादौ तथा भतीनाह वगेरेमा तथा
प्रतीनाह आदिमे, स्वभ्यक्ते सारी रीते तेल थोपडी
अच्छी तरह अभ्यक्त करने पर, संकरादयः स कर वगेरे
स्वेदो नापवा लेई मकरादि स्वेद देवे ॥ १३७ ॥

137 In pain in the temples head and forehead palm sudation or poul-

tices should be done, and in sneezing, nasal catarrh and nasal obstruction, mixed-sudation and other varieties of sudation should be administered, after duly anuncting the patient.

त्रेयाश्च रोहिषाजजीवचातकारिचोरकाः ।

मृक्पत्रमरिचेलानां चूर्णा वा सोपकुञ्चिका ॥१३८॥

रोहिष- रोहिष धास रोहिष घाम, अजाजी ७३
जीरा, वचा ७७ वच, तर्करि- अरुणी करणी, चोरका.
थो ७३ तथा चो ७३, सोपकुञ्चिका ७७ ७७ काजी जीरा,
त्वक्- त्व दालचीनी, पत्र तमाधपत्र तेजपत्र, मरिच-
७७ ७७ मरी मरिच पलानाह अने ओधनी और
इलायची, चूर्णा वा ओधनी थो ७३ इनके चूर्णको
त्रेयाः च सूंधना सूंधे ॥ १३८ ॥

138. The powders of ginger grass, cumin seeds, sweet flag, wind killer, angelia as also the powders of cinnamon, cinnamon leaves, black pepper, cardamom and black cumin should be used as snuff.

श्रोतःशृङ्गाटनाखाक्षिशोषे तैल च नावनम् ।
अभाव्याजे तिलान् क्षीरे तेन पिष्टांस्तदूष्मणा १३९
मन्दस्विन्नान् स्रवणघातचूर्णास्तेनैव पीडयेत् ।

श्रोत - श्रोत नासाश्रोत, शृङ्गाट- शृङ्गाटक शृङ्गाटक,
नासाक्षिशोषे नासाक्षि तथा नेत्र सूक्ष्म अथ त्वा
नासा तथा आंख सूख जायें तब, तैलम् च तेलनु
तैलका, नावनम् नावन आपवु लेई नस्य करे,
आजे क्षीरे अकरीना हलनी वकरीके दममें, तिलान्
तैलने तिलोको, प्रसाध्य आचना आपी गावित करके,
तेन ते हलनी साथे उग दूधके साथ, पिष्टान् पीसेया पीसे
हुए, तदूष्मणा अने तेनी गरमीयो और उसकी गरमीसे,
मन्दस्विन्नान् धीमी आथथी अहर्ध गयेला ते तैलने
मंद आंखसे स्वेदित हुए उन तिलोको, स्रवणघातचूर्णान्

नेमीमधना शूर्पणी साथे जेणवी मुलहठीके चूर्णके साथ
मिलाकर, तब एव पीडयेत् तत् । जडरीतु इव च भी
तेभ्यो न नीयेवी सेव । उतमे कुरीका दूध डालकर
जनको निचोड लेवे ॥ १३९३ ॥

139-139½. In dryness of the inter communicating channels of the nose, ear and eyes, oil should be used as nasal medication. Soak til seeds in goat's milk and paste them with the same milk. Then, add to the paste the pulvis of liquorice and cook it with goat's milk-steam on a low fire, and express oil from it with the help of the same milk.

दशमूलस्य निष्काथे रास्नामधुककल्कवत् ॥१४०॥
सिद्धं ससैन्धवं तैलं दशकृत्वोऽणु तत् स्मृतम् ।
स्निग्धस्यास्थापनैर्दोषं निर्हरेद्वातपीनसे ॥१४१॥

दशमूलस्य दशमूलना दशमूलके निष्काथे कथाथमां
कायमे, ससैन्धवस्य तैलं धालूषु सन्धानमक, रास्ना- रास्ना
रास्ना, मधुक- अने नेमीमधना और मुलहठीके, कल्क-
वत् कल्कनी साथे कल्कके साथ, दशकृत्व. दशवार
दसवार, सिद्धम् सिद्ध करेहु सिद्ध किया हुआ, तत्
तैलम् ते तेल वह तेल, अणु अणुनेव अणुतैल, स्मृतम्
कहेनाय छे कहा जाता है, वातपीनसे वायुना पीनसमां
वायुके पीनसमे, स्निग्धस्य ते तेलथी स्नेहन क्या पछी
उस तैलसे स्नेहन करनेके बाद, आस्थापनै आस्थापने-
द्वारा आस्थापनोंसे, दोषस्य दोषका, निर्हरेत् हरहु
करहु निर्हरण करे ॥ १४०-१४१ ॥

140-141 This medicated oil prepared in ten times the decoction of the deca radices with the paste of indian groundsel, liquorice and rock salt, is known as 'Anu oil'. In coryza due to vata, the morbid humors should be cured by corrective enema given after duly oleating the patient.

स्निग्धाऽण्वैश्च लव्वन्नं ग्राम्यादीनां रसैर्हितम्
उष्णास्त्रुना स्नानपाने निवातोष्णप्रतिश्रयः ॥१४२॥

स्निग्ध- स्निग्ध स्निग्ध, लव्व- अम्ल अम्ल,
उष्णैः च अपने उष्ण द्रव्ये साथे और उष्ण द्रव्योंके
साथ, ग्राम्यादीनाम् ग्राम्य आदि प्राणीयोना ग्राम्य
आदि जीवोंके, रसैः भांसरसे। वडे मांसरसोंसे, लव्वन्नं
लवु अम्लु बोअन लवु अन्नका भोजन, हितम् हित-
कर छे हितकर है, स्नान- स्नान स्नान, पाने तथा पान
तथा पान, उष्णास्त्रुना गरम जलथी करवा गरम जलसे
रना चाहिए निवात- तेभ्य पवनरहित एव पवन-
रहित, उष्ण- अने गरम और गरम, प्रतिश्रय स्थानमां
हैवु स्थानमे रहना चाहिए ॥ १४२ ॥

142 Light diet with unctuous, sour and hot meat-juices of domestic and other animals, the use of warm water for bath and potion, and warm lodging free from draught are beneficial.

चिन्ताव्यायामवाक्चेष्टाव्यवायविरतो भवेत् ।
वातजे पीनसे वीमानिच्छेत्वात्मनो हितम् ॥१४३॥

आत्मनः पोतानु अपने, हितम् हित हितको, इच्छन्
एव इच्छता चाहनेवाले, वीमान् बुद्धिमान् बुद्धिमानको,
वातजे पीनसे वातज पीनसमां वातजन्य पीनसमे,
चिन्ता- चिन्ता चिन्ता, व्यायाम- व्यायाम व्यायाम,
वाक्- वाणी वाणी चेष्टा- चेष्टा चेष्टा, व्यवाय- अने
व्यवायथी और व्यवायसे, विरतः निवृत्त निवृत्त, भवेत्
थवु भेधथे होना चाहिए ॥ १४३ ॥

143 The intelligent patient, desiring his well-being, should avoid worry, exercise speech and exertion and sexual intercourse, when affected with coryza due to vata.

पैत्तिकप्रतिश्रयचिकित्सा—

पैत्ते सर्पिः पिबेत् सिद्ध शूकवेदशृतं पयः ।
पाचनार्थं पिबेत् पके कार्यं मूर्धविरेचनम् ॥१४४॥

१४४. सिद्ध-सिद्ध (ज.)

पित्ते पित्तशी यथेष्टा प्रतिश्यायभा पित्तजन्य प्रतिश्यायमे, सिद्धम् सिद्ध उरेषुं सिद्ध किया हुआ, सर्पि धी घी, पिबेत् पीपु ओष्ठौ पीना चाहिए, पाचनार्थम् दोषोने पडाववा भाटे दोषोको पकानेके लिए, शृंगवेरशृतम् सूथी सिद्ध उरेषुं सोंठसे सिद्ध किया हुआ, पयः दूध, पिबेत् पीपु पीना चाहिए, पक्वे प्रतिश्याय पक्व यत् प्रतिश्यायके पक्वे पर, सूख-विरेचनम् शिरोविरेचन विरोविरेचन, कार्यम् उरेषु ओष्ठौ करवाना चाहिए ॥ १४४ ॥

144 In coryza due to pitta, medicated ghee and medicated milk with dry ginger should be taken in order to ripen it, and when ripe errhines should be administered

पाठाद्य तैलम्—

पाठाद्विरजनीमूर्वापिप्पलीजानिपल्लवैः ।

दन्त्या च साधितं तैलं नस्य स्यात् पक्वपीनसे १४५

पक्वपीनसे पाडेवा पीनसभा पके हुए पीनसमे, पाठा- पाठा पाकी, द्विरजनी- हण्डर अने दारुहण्डर हल्ली और दारुहल्ली, मूर्वा- मूर्वा मूर्वा, पिप्पली- पीपर पिप्पली, जानिपल्लवैः ओष्ठौ पान चमेलीके पत्ते, दन्त्या च अने दन्तीमूलथी और दन्तीमूलसे, साधितम् सिद्ध उरेषुं सिद्ध किये हुए, तैलम् तेलम् तैलका, नस्यम् स्यात् नस्य आपवु नस्य देना चाहिए ॥ १४५ ॥

145 Oil prepared with patha, turmeric, indian berberry, trilobed virgin bower, long pepper, jasmine sprouts and red physic nut may be used as nasal medication in ripe coryza

आवस्थितो चिकित्सा-

पूयास्ते रक्तपित्तघ्नाः कषाया नावनानि च ।

पाकदाहाद्यरुक्केषु शीता लेपाः ससेचनाः ॥ १४६ ॥

१४५. स्यात् पक्वपीनसे-संपक्वपीनसे (ड.)

१४६. लेपाः समेचना-सेका प्रलेपना (ब)

घ्रेयनस्योपचाराश्च कषायाः स्वादुशीतलाः ।

पूयास्ते पूयस्कताभा पूयस्कमे, रक्तपित्तघ्ना रक्त-पित्तनाशक रक्तपित्तनाशक, कषायाः कषाय, नावनानि च अने नस्य देना और नस्य देने चाहिए, पाकदाहादि- पाक दाह वगेरे पाक, दाह आदि, अरुक्केषु तथा इत्येष्टीओभा तथा फुन्सियोंमे, ससेचनाः सेयन सहित परिषेचनोंके साथ, शीता शीतल शीतल, लेपा लेपोने प्रयोग करने ओष्ठौ लेपोंका प्रयोग करना चाहिए, घ्रेय- तथा सूधवाना द्रव्य तथा सूधनेके द्रव्य, नस्य- नस्य नस्य, उपचाराः च अने आहारविहार आदि सब उपचार, कषायाः कषाय रसवाला कषाय रसवाले, स्वादुशीतला स्वादु अने शीतल होवा ओष्ठौ स्वादु और शीतल होने चाहिए ॥ १४६ ॥

146-146½. In conditions of discharge of pus and blood from the nose decoctions and nasal medications indicated in the vitiated condition of blood and pitta and in suppuration, burning and similar other complications and furunculosis, cooling applications and affusions, as well as astringent, sweet and cooling snuffs and nasal medications should be administered

मन्दपित्ते प्रतिश्याये स्निग्धैः कुर्याद्विरेचनम् १४७

मन्दपित्ते मन्दपित्तवाला मन्दपित्तयुक्त, प्रतिश्याये प्रतिश्यायभा प्रतिश्यायमें, स्निग्धैः स्निग्ध द्रव्योंथी स्निग्ध द्रव्योंसे, विरेचनम् विरेचन विरेचन, कुर्यात् उरेषु ओष्ठौ करवाना चाहिए ॥ १४७ ॥

147. In coryza due to slight pitta, errhination should be carried out with unctuous medications

१४६. घ्रेयनस्य-स्नेहनस्य ड त न ड

१४७. मन्दपित्ते-पक्वे पित्त फ. व)

१४९ मर्षिणा-मर्षिणं. (य रु.)

फलं शुण्ठिं फलोंका प्रथमं पथ्यं देवुं लेष्टं ये
प्रथमं देना चाहिए ॥ १५२ ॥

152 The powder of red arsenic, sweet flag, the three spices, embelia, asafetida, and gum-guggul may be inhaled or insufflation should be done with pungent fruits

भार्गीसदनतर्कारीसुरमाशेषेषाचिले ।

सूत्रे लाक्षा दद्यात् लम्बा चिडङ्गं कुष्ठपिप्पली ॥ १५३ ॥
कृत्वा करजं करजं न तैलं तैः सार्षपं पचेत् ।
पाकान्मुखे घने मध्यमेतन्मैदोनिमे कफे ॥ १५४ ॥

भार्गी- आरुणी भार्गी, गदन- भी ६१ मन्फल, तर्कारी- अरुणी करनी, सुरमादि- भले सुरमादि गन्धुनी और सुरमादिसे लिखाचिते पडावेला पकाये हुए, सूत्रे गोमूत्रमा गोमूत्रमें, लाक्षा लाक्षा लाक्षा, दद्यात् दद्यात् वच, लम्बा उटुपुंभी कटुलम्बी, चिडङ्ग वा ३३ वायविडग कुष्ठ- उठ कूठ, पिप्पली पीपर पिप्पली, करजम् अने उरुने। और करजका, कल्कम् उटु कल्क, कृत्वा उरीने करके, तैः औषधी इन्से, सार्षपम् तैलम् सरसिषु तैल सरसोंका तैल, पचेत् पडावेला पकाना चाहिए, पाकात् पाडीने पककर, मैदोनिमे भेदना जेवे। मेदके समान, घने गाढे गाढा, कफे उष्ट्र कफ, मुक्ते छूटे पडे तयारे निकलने पर, एतत् नस्यम् आ तैलनु नस्य देवु इष तैलका नस्य देवे ॥ १५३-१५४ ॥

153-154. Decoc. in cow's urine beetle killer, emetic nut, wind killer, holy basil and similar other articles Prepare a medicated oil from rape seed oil and the above decoction with the paste of lac, sweet-flag gourd, embelia costus, long pepper and indian beech This should be used as nasal medication when the coryza has ripened and thick mucus of the color of yellow fat is being discharged

१३ लम्बा-पिप्पली (८)

१५४. मैदोनिमे-मैदोनिमे (८)

स्निग्धस्य व्याहते वेगे छर्दनं कफपीनसे ।

वमनीयशतक्षीरतिलमापयवागुना ॥ १५५ ॥

वार्ताककुलकव्योषकुलत्थाढकिनुद्रजाः ।

यूषा कफघ्नमक्षं च शस्तमुष्णाम्बुसेच(व)नम् १५६

कफपीनसे उष्ट्रपीनसे। कफपीनसेमें वेगे व्याहते पीनसे। वेग रोडाता पीनसेके वेगके रुक जानेपर, स्निग्धस्य स्नेह्य उरुपी स्नेहन कराके, वमनीय-वमनीय द्रव्योथी वमनीय द्रव्योसे, शतक्षीर- पडावेला उष्ट्रनी पडावे हुए द्रव्यो, तिल तैल तिल, माप अने अउष्ट्रनी और उडदम, यवागुना तैयार उरेली या। गू-दारा तैयार की गई यवागूदारा, छर्दनम् पथ्य उरुपु वमन कराना चाहिए, वार्ताक- री गन्धु। वैगन कुलक-उरेला करैले, व्योष त्रिकटु त्रिकटु कुलक उष्ट्रनी कुलकी, आढकि- तुवेर अरुअर, सुद्रजा अने भगना और मूगके, यूषा यूषा यूषा, कफघ्नम क्षण च उष्ट्र अने कफघ्न जन, उष्णाम्बु- तय। गन्धु गन्धु तया गरम जलका, सेचनम् सेचन सेचन, नस्य साधुं छे अच्छा है ॥ १५५-१५६ ॥

155-156. When the coryza due to kapha is reduced to a mild state, emesis should be administered, after previous oleation of the patient, with milk or gruel of til and black gram medicated with the emetic group of drugs. Soups of brinjals, carilla fruit, the three spices, horse-gram, pigeon pea and green gram and a diet of articles curative of kapha and affusion (and potion) of warm water, are beneficial

वैजित पीनसे दृष्टे कार्यं तोके च शोषजित ।

नारोऽर्बुदाविमालेषु किंवा शेषेऽववेक्ष्य च ॥ १५७ ॥

इति पीनसनासारोचचिकित्सा ।

१५५ वमनीयशतक्षीरतिलमापयवागुना-वमनीय शतक्षीर-तिलमापयवागुना (८)

यवागुना-यवागुनि (८)

१५६ वार्ताककुलकव्योष-कफघ्नम वार्ताक (८ फ)

દુષ્ટે પીનસે દુષ્ટ પીનસમાં દુષ્ટ પીનસમાં, સર્વજિત્ર ત્રિદોષનાશક ત્રિદોષનાશક, જોકે ચ અને નાકના સોજામાં ઓર નાસાકી સૂજનમે, ક્રોધજિત્ર સોજાને જીતનારી સૂજનકો જીતનેવાલી, કાર્યશ્ચ ચિકિત્સા કરવી ચિકિત્સા કરની યાદિય, અર્બુદ-અર્બુદ અર્બુદ, અધિ-માંસેષુ અને અધિમાંસમાં ઓર અધિમાસમાં, ક્ષાર ક્ષાર થેજીવે ક્ષાર પ્રયુક્ત કરના યાદિય, શેષેષુ ચ અને શેષ નાસારોગમાં ઓર શેષ નાસારોગમાં, અવેક્ષ્ય પરીક્ષા કરીને પરીક્ષા કરકે, ક્રિયા ચિકિત્સા કરવી બેઈએ ચિકિત્સા કરની યાદિય ॥ ૧૫૭ ॥ હિતિ આ યદ, પીનસનાસારોગચિકિત્સા પીનસનાસારોગ-ચિકિત્સા છે પીનસનાસારોગચિકિત્સા હૈ ।

157. In pernicious type of coryza, treatment curative of tridiscordance should be done. in edema of the nose, the treatment curative of edema In tumor and fleshy growths, caustic alkali should be used, and for the rest, treatment should be done after proper investigation Thus has been described the treatment of coryza

વાતિકશિરોરોગચિકિત્સા—

વાતિકે શિરસો રોગે સ્નેહાન્ સ્વેદાન્ સનાવનાન્ ।
પાનાન્નમુપનાહાન્ કુર્યાદ્રાતામયાપહાન્ ॥ ૧૫૮ ॥

વાતિકે વાતથી થયેલા વાતજન્ય, શિરસ રોગે શિરોરોગમાં શિરોરોગમાં, વાતામયાપહાન્ વાતરોગ-નાશક વાતરોગનાશક, સનાવનાન્ નસ્યે નસ્ય, સ્નેહ સ્નેહ, સ્વેદાન્ સ્વેદે સ્વેદ, પાન- પાન પાન, અન્નમ્ અન્ન અન્ન, ઉપનાહાન્ ચ અને ઉપનાહો ઓર ઉપનાહ, કુર્યાદ્ કરવા બેઈએ કરને યાદિય ॥ ૧૫૮ ॥

158. In diseases of head due to vata, oleation sudation and nasal medication and food and drink and poultices that are curative of vata-disorders, should be prescribed

તૈલમૃદૈરગુર્વાદૈઃ સુખોષ્ણૈરુપનાહનમ્ ।
જીવનીયૈઃ સુમનસા મત્સ્યૈર્મસૈશ્ચ શસ્યતે ॥ ૧૫૯ ॥

તૈલમૃદૈ તેલથી બૂળેલા તેલસે મૂને દુગ, સુખોષ્ણૈ સુખોષ્ણ, અગુર્વાદૈઃ અગર આદિનો અગર આદિકા, જીવનીયૈઃ જીવનીય ઔષધોનો જીવનીય ઔષધોનો, સુમનસા ચમેલી વગેરેના ફૂલોનો ચમેલી આદિકે ફૂલોનો, મત્સ્યૈઃ માછલોનો મછલિયોનો, માંસે ચ અને માંસોનો ઓર માંસોનો, ઉપનાહનમ્ ઉપનાહ ઉપનાહ, શસ્યતે પ્રશસ્ત છે પ્રશસ્ત હૈ ॥ ૧૫૯ ॥

159 Genially warm poultices, prepared with drugs of the eagle wood group fried in oil, or poultices prepared with life-promoter group of drugs or with jasmine or with fish or flesh, are recommended.

રાજાદિતૈલમ્—

રાજાસ્થિરાદિભિ સિદ્ધં સક્ષીરં નસ્યમર્તિનુત્ ।
નૈલં રાજાદિકાકોલીશર્કરાભિરથાપિ વા ॥ ૧૬૦ ॥

રાજા- રાજના રાજા, સ્થિરાદિભિ અને શાલપર્ણી આદિથી ઓર શાલપર્ણી આદિય, અથ અપિ વા અથવા તે। અથવા તે, રાજા- રાજના રાજા, દિકાકોલી- કાકોલી, ક્ષીરકાકોલી કાકોલી, ક્ષીરકાકોલી, શર્કરાભિઃ અને સાકરથી ઓર શર્કરાસે, સક્ષીરમ્ દૂધ સાથે દૂધકે સાથ, સિદ્ધમ્ સિદ્ધ કરેલા સિદ્ધ કિયે દુગ, તૈલમ્ તેલનું તૈલકા, નસ્યન્ નસ્ય નસ્ય, મર્તિનુત્ શિરની પીડાને નાશ કરે છે શિર પીડાકા નાશક હૈ ॥ ૧૬૦ ॥

160 Nasal medication with the oil prepared with milk and drugs of the indian groundsel group and ticktrefoil group, or the medicated oil prepared with indian groundsel, the two Kakolis and sugar, is also curative of pain

૧૫૯ જીવનીયૈઃ સુમનસા-જીવનીયૈશ્ચ પુષ્પૈશ્ચ (ફ)

बलामधूकयष्ट्याहविदारीचन्दनोत्पलैः ।
जीवकर्षभकद्राक्षाशर्कराभिश्च साधितः ॥१६१॥
प्रस्थस्तैलस्य सक्षीरो जाङ्गलार्धतुलारसे ।
नस्य सर्वोर्ध्वजत्रुत्थवातपित्तामयापहम् ॥१६२॥

बला- भला बला मधूक महुडे महुआ यष्ट्याह-
नेहीमध मुलहठी, विदारी- विदारीकन्द विदारीकन्द,
चन्दन- चन्दन चन्दन, उत्पल- नीलकुम्भ नीलोफर,
जीवक- जीवक, कर्षभक- कर्षभक, कर्षभक,
द्राक्षा- द्राक्षा द्राक्षा, शर्कराभि- च अने साक्षरना
कुक्षी और शर्कराके कल्कसे, जाङ्गल- जाङ्गल पशु-
ओना जाङ्गल पशुओके, अर्धतुलारसे ५० पल भास-
रसभा ५० पल मासरसमें, मक्षीर दूध साथे दूधके
साथ, साधितः सिद्ध करे। सिद्ध किया हुआ, तैलस्य
प्रस्थः ओं प्रस्थ तैल एक प्रस्थ तैलका, नस्य नस्य
नस्य, सर्व- सधना सब, ऊर्ध्वजत्रुत्थ- ऊर्ध्वजत्रुत्थ
ऊर्ध्वजत्रुज, वातपित्त- वायु अने पित्तना वायु और
पित्तके, आमयापहम् रोगोने नाश करे छे रोगोंको नष्ट
करता है ॥ १६१ १६२ ॥

161-162. Take 4 tolas of oil and
of milk and prepare it in 200 tolas
of meat-juice of Jangala animals,
with the paste of heart-leaved sida
mahwa flowers, liquorice, white yam,
sandal, blue water lily, Jivaka, Risha-
bhaka, grapes and sugar, nasal
medication with this oil is curative
of all diseases born of vata and pitta,
occurring in the upper supra-clavicular
parts of the body

शिरोरोगे मायूरघृतम्—

दशमूलवलारास्त्रात्रिफलामधुकैः सह ।
मायूरं पक्षपित्तान्त्रशकृत्तुण्डाद्विवर्जितम् ॥१६३॥

१६३. त्रिफलामधुकैः—मधुकैस्त्रिफलैः (ग)

१, शकृत्तुण्डाद्विवर्जितम्—शकृत्तुण्डविवर्जितम् (फ.)

जले पक्त्वा घृतप्रस्थ नस्मिन् क्षीरसमं पचेत् ।
मधुरैः कार्ष्णिकैः कल्कैः शिरोरोगादिनापहम् १६४
कर्णाक्षिनासिकाजिह्वाताल्लास्यगलरोगनुत् ।
मायूरमिति विख्यातमूर्ध्वजत्रुगदापहम् ॥१६५॥

इति मायूरघृतम् ।

दशमूल- दशमूल दशमूल, बला- भला बला, रास्त्रा-
रास्त्रा रास्त्रा, त्रिफला- त्रिफला त्रिफला, मधुकै सह अने
नेहीमधसहित और मुलहठीसहित, पक्ष- पांछो पक्ष,
पित्त- पित्त पित्त, अन्त्र- आंतर्भा आंतें, शकृत्- शकृत्
बीठ, तुण्ड- थांथ चोंच, अक्षि- तथा पशुने तथा पैरोको,
वर्जितम् छोड़ी आड़ीना छोड़कर शेष, मायूरम् मोरना
भासने मोरके मासको, जले जलभा जलमें, पक्त्वा
पकावे, पक्काकर, तस्मिन् ओ क्नाथभा उस काथमें,
कार्ष्णिकै कर्षप्रमाण कर्षप्रमाण, मधुरै मधुर
औषधिओना मधुर औषधोंके, कल्कै कुक्षी कल्कोसे,
क्षीरसमम् समान भाग दूध साथे समभाग दूधके साथ,
घृतप्रस्थम् ओं प्रस्थ धी एक प्रस्थ धी, पचेत् पकावपु
पकावे, मायूरम् इति 'मायूर' ओ नामथी 'मायूर' इस
नामसे, विख्यातम् विख्यात आ धी विख्यात यह घृत,
शिरोरोग- शिरना रोगो शिरके रोग, अर्दितापहम् तथा
अर्दितने नाश करे छे तथा अर्दितको नष्ट करता है,
कर्ण- अने कुर्ण और कान, अक्षि- आंछ आंख, नासिका-
नाक नाक, जिह्वा- जीह जिह्वा, तालु- ताणपु तालु,
आस्य भुभ मुंह, गलरोगनुत् तथा गणाना रोगोने
दूर करे छे तथा गलेके रोगोंको दूर करता है, ऊर्ध्वजत्रु-
गदापहम् तेभ्य ऊर्ध्वजत्रु उपरना अधा रोगोने दूर
करे छे एव ऊर्ध्वजत्रुगत सब रोगोंको दूर करता
है ॥ १६३-१६५ ॥ इति आ यह, मायूरघृतम् मायूर-
घृत छे मायूरघृत है ।

163-165. Decoct the deca-radices,
heart leaved sida indian groundsel,
the three myrobalans, liquorice, and the
peacock, with its feather, bile, its testis es,
fecal matter, beak and feet removed,

१६५ कर्णाक्षिनासिकाजिह्वाताल्लास्यगलरोगनुत्—कर्णाक्षिनासिका-

जिह्वाताल्लास्यगलरोगनुत् (फ.)

prepare 64 tolas of ghee with equal quantity of milk in that decoction adding the paste of one tola each of the drugs of the sweet group This ghee, known popularly as the Peacock ghee, is curative of diseases of the head, facial paralysis, diseases of the ear, eyes, nose, tongue palate mouth and throat, and it is curative of upper supra clavicular diseases Thus has been described the Peacock-ghee

निरोदगे महामायूरघृतम्—

एतेनैव कषायेण घृतप्रस्थं विधातयेत् ।
चतुर्गुणेन पयसा कल्केरेभिश्च कार्षिकैः ॥१६६॥
जीवन्तीत्रिकलासेदासृष्टीकर्षिपरुषकैः ।
सप्तकाष्ठिकाभार्गीकाश्मरीसुरदारुभिः ॥१६७॥
आत्मगुप्तामहामेदातालखर्जूरमस्तकैः ।
मृणालविलशालूकशृङ्गीजीवकपञ्चकैः ॥१६८॥
शतावरीविदासेक्षुबृहतीवारिवायुगैः ।
पूर्वाश्वदधूर्वभक्षशृङ्गाटककसेरुकैः ॥१६९॥
रास्त्रास्थिरातामलकीसूक्ष्मैलाशटिपौष्करैः ।
पुनर्नवातुगाक्षीरीकाकोलीधन्वयासकैः ॥१७०॥
खर्जूरक्षोटवातामसुञ्जालाभिषुकरपि ।

१६६. पयसा—दुग्धे (फ)

१६७. सृष्टीकर्षिपरुषकैः—मधूकर्षिपरुषक (ड)

सुरदारुभिः—चर्वटाह (ग क.)

१६८. मृणालविशालूकशृङ्गीजीव पञ्चकैः—मृणालविशालूकशृङ्गीजीवकपञ्चक (फ)

॥ शालूक—खर्जूर (क फ)

॥ शालूकशृङ्गीजीवकपञ्चकैः—खर्जूरमधुकैश्च सजीवरैः (ग ड)

॥ —खर्जूरमधुकैश्च सजीवरैः (घ)

१७०. खर्जूरक्षोट मधूकाक्षोट (क ड)

॥ —मधूकाक्षोट (ख ड घ.)

॥ —मधूकाक्षोट (घ ड)

द्रव्यैरेभिर्विधातुं पूर्वकल्पेन साधितम् ॥१७१॥

नस्ये पाने तथाऽभ्यङ्गे वस्तौ चैव प्रयोजयेत् ।

इतेन एव आ ८० इसी, कषायेण कषायथी कायसे चतुर्गुणेन पयसा चतुर्गुणेन पयसा दूध-ली ६४ तोल, जीवन्ती- ६४ तोल, त्रिकला- त्रिकला त्रिकला मेदा-सृष्टीका- मेदा, द्राक्ष मेदा, मुनका, कछि ऋद्धि ऋद्धि, परुषकैः ६४ तोल, फालग, सज्जा ११ तोल, लज्जावन्ती, चविका भार्गी- चविक, ११ तोल चव्य, भार्गी काश्मरी- ११ तोल गम्भीरी, सुरदारुभिः ११ तोल देवदारु, आत्मगुप्ता ६४ तोल कर्कोच, महामेदा- भार्गीमेदा महामेदा, ताल- ६४ तोल भरतक तालमस्तक, खर्जूरमस्तक ६४ तोल खर्जूरमस्तक, मृणाल-विल- ६४ तोल, ६४ तोल कमलनाल, कमलदण्ड, शालूक-शृङ्गी- ६४ तोल, ६४ तोल शृङ्गी ११ तोल कमलकन्द, ककडासीर्ग, जीवक- ६४ तोल जीवक, पञ्चकैः ६४ तोल पञ्चाङ्ग, शतावरी- ६४ तोल शतावरी, विदासी दक्षु- ६४ तोल, शेरी विलाईकन्द, इल, बृहती- ६४ तोल तोरी ११ तोल वन- भाटा, वारिवायुगैः ११ तोल वारिवायुगैः ११ तोल दो प्रकारकी कपूरी मूर्वा-श्वदधूर्व- भार्गी, जोषरु मूर्वा, गोखरु, ऋषभक- ऋषभक ऋषभक शृङ्गाटक- ११ तोल विषाका, कसेरुक ६४ तोल कसेरु रास्त्रा-स्थिरा २२ तोल-शालवण्ड, रास्त्रा परीनन, तामलकी ६४ तोल आभली मुई आवला, सूक्ष्मैला ११ तोल ओदथी छोटी इलायची, कटि- ६४ तोल कचूर, पौष्करं पुष्करं पुष्करं पोहकरमूल, पुनर्नवा साठोरी गदहपुरना, तुगाक्षीरी- ६४ तोल वशलोचन, काकोली- ६४ तोल काकोली, धन्वयासकैः ६४ तोल धमासा, खर्जूर ६४ तोल खर्जूर अक्षोट- ६४ तोल अखरोट, वाताम- ६४ तोल वाताम, सुञ्जाल- ६४ तोल साधम लाहोरी जालम, अभिषुके ६४ तोल पिस्ता और पिस्ता, यथालाभम् ६४ तोल भण्डे ६४ तोल जितने मिल सके इतने, एभिः द्रव्यैः अपि ओ ६४ तोल इन् द्रव्योंमेसे, कार्षिकैः ११ तोल ओ ६४ तोल ६४ तोल प्रत्येकका एक

१७०. नस्ये पाने तथाऽभ्यङ्गे वस्तौ चैव प्रयोजयेत्—पाने वस्तौ

तथाऽभ्यङ्गे नस्ये चैव प्रयोजयेत् (ग)

॥ नस्ये पाने तथाऽभ्यङ्गे—तथा पक्व नाननेऽभ्यङ्गे (ड)

॥ प्रयोजयेत्—प्रदापयेत् (घ)

एक तोला ले कर, घृति कलकैः च श्री ८८ ६०००००
 ६६६६६ इन्हींके कलकोंसे, विपाचयेत् पकावत् पकावे,
 पूर्वकल्पेन पूर्वनी विधि प्रमाणे पथम विधिये, नाशितम्
 सिद्ध करेला श्री धीने। सिद्ध किए हुए इस घृतका, नरमे
 नरमे नस्य, पाने पान पान, तथा अभ्यङ्गे अभ्यङ्ग
 अभ्यङ्ग, वस्त्रों व शरीर अस्तिमा और वस्तिमें, प्रयोज-
 ये। प्रयोग करवे। प्रयोग करना चाहिए ॥१६६-१७१॥

166-171½ Prepare 64 tolas of medi-
 cated ghee in the decoction described
 above, with four times its quantity of
 water, adding the paste of one tola
 each of the following drugs - cork
 swallow wort, the three myrobalaus,
 Meda, grapes, Riddhi, sweet falsah,
 madder, chaba pepper beetle killer,
 white teak, deodar, cowage, Mahameda,
 the top of palmyra palm and date, lotus
 stalk and fibres, lotus rhizomes, clim-
 bing asparagus, white yam, sugar-cane,
 yellow berried nightshade, indian
 sarsaparilla, black sarsaparilla, trilobed
 virgin's bower, small caltrops Risha-
 bhaka, indian water chest-nut, rushnut,
 indian groundsel, ticktrefoil, feather
 foil, small cardamom, long zedoary,
 orris root, hog's weed, bamboo man: a
 Kakoli, cretan prickly clover, dates,
 walnut, almond, salep and Abhishuka
 nut or as many of these drugs as
 are available, according to the above-
 mentioned procedure This ghee should
 be used as nasal medication potion,
 unction and enema

शिरोरोगेषु सर्वेषु कासे श्वासे च दारुणे ॥१७२॥
 मन्यापृष्ठमहे शोषे स्वरमेदे तथाऽर्दिते ।
 योम्यसुशुक्रदोषेषु शस्तं वन्यासुतप्रदम् ॥१७३॥

सर्वेषु श्री धी सर्व यह घृत नव प्रकारके, शिरो-
 रोगेषु शिरोरोगे। शिरोरोग गोगोंमें, कासे श्वासे
 कासीमें, दारुणे दारुण श्वासे च श्वासे श्वासेमें
 मन्यापृष्ठमहे मन्यापृष्ठ, पृष्ठमहे मन्यापृष्ठमें, पृष्ठमहेमें,
 शोषे शोषे शोषे स्वरमेदे श्वासे स्वरमेदमें, तथा
 अर्दिते अर्दित अर्दितमें योनि-असुक्- योनि-
 रक्तदोष योनिरोगमें, रक्तदोषमें शुक्रदोषेषु अने वीर्य-
 दोषोंमें और शुक्ररोगोंमें, शस्तं प्रशस्त है प्रशस्त है,
 वन्यासुतप्रदम् च अने वन्यासे पुत्र आपनारु है
 तथा वन्याको पुत्र देनेवाला है ॥ १७२-१७३ ॥

172-173 It is recommended in all
 kinds of affections of the head cough,
 severe dyspnea, stiffness of neck and
 back, emaciation, change of voice
 and in facial paralysis This is
 beneficial in disorders affecting the
 vagina and vitiation of the menses and
 semen. It bestows offspring even on
 barren women.

ऋतुस्त्राता तथा नारी पीत्वा पुत्रं प्रसूयते ।
 महाभायूरमित्येतद्धृतमात्रेयपूजितम् ॥१७४॥
 इति महामायूरघृतम् ।

तथा तथा तथा, ऋतुस्त्राता ऋतुस्त्राता ऋतुस्त्राता,
 नारी श्री श्री, पीत्वा श्री श्री पान करी इस श्रीका
 पानकर, पुत्रम् पुत्रने पुत्रको, प्रसूयते जन्म आपे है
 जन्म देती है, मात्रेय- मात्रेयना मात्रेयके द्वारा, पूजि-
 तम् बहुत माननु पान प्रशस्त, एतत् घृतम् श्री धी
 ॥१७४॥ पी, महामायूर- महामायूर 'महामायूर', इति श्री
 ॥१७४॥ मथी उहेना है इस नामसे कहा जाता है ॥ १७४ ॥
 इति श्री यह, महामायूरघृतम् महामायूर श्री है
 महामायूर घृत है ।

174 Taking a potion of it at the
 end of her menstrual period, a woman
 will bring forth a male child, this
 great medicated 'Peacock ghee' thus
 described, is valued highly by Atreya

Thus has been described the great-
'Peacock Ghee.'

पैत्तिकशिरोरोगस्य चिकित्सा—

आखुभि. कुक्कुटैर्हसैः शशैश्चापि हि बुद्धिमान् ।
कल्पेनानेन विपचेत् सर्पिलर्ध्वगदापहम् ॥१७५॥

बुद्धिमान् बुद्धिमान् वैद्ये बुद्धिमान् वैद्य, अनेन आ-
इस, कल्पेन हि उद्य प्रमाणे न कल्पनाके अनुसार ही,
सर्पिः धीरे घृतको, आखुभि उदरे चूहे, कुक्कुटै हसै
कुडुआओ, हसे मुर्गे, हंस, अनैः च अपि तथा मसलाओना
भांसनी साथे गुदु गुदु तथा खरगोशके मांससे पृथक्
पृथक्, विपचेत् पडावु पकावे, ऊर्ध्वगदापहम् आ प्रत्येक
धी उर्ध्वगदापहम् रोगोने नाश करना उ ये यह प्रत्येक
धी जन्तुसे ऊपरके रोगोंका नाश करनेवाला है ॥ १७५ ॥

175 The wise physician should,
by the method described above, prepare
the medicated ghee of mice, cocks,
swans and of rabbits, which is curative
of supra-clavicular affection

पैत्ते घृतं पयः सेकाः शीता लेपाः सनावनाः ।
जीवनीयानि सर्पीणि पानाजं चापि पित्तनुत् १७६

पैत्ते पित्तथी थयेला शिरोरोगमा पित्तजन्य शिरो-
रोगमें, घृतम् धी घी, पयः दूध दूध, सनावना नस्य
नस्य, शीता सेका. ठंडा परिषेक शीतल परिषेक, लेपाः
लेप लेप, जीवनीयानि गुवनीय जीवनीय, सर्पीणि घृत
घृत, पित्तनुत् तथा पित्तनाशक तथा पित्तनाशक, पाना-
जम् च अपि पान अने अन्ननु पशु सेवन करवु
अधे पान और भोजनका भी सेवन करे ॥ १७६ ॥

176. In diseases of the head due to
pitta, ghee, milk, cold affusions, appli-
cations, nasal medications, ghee medi-
cated with life-promoter drugs, and
food and drink curative of pitta, are
beneficial.

चन्दनोशीरयष्ट्याह्वलाव्याघ्रनक्षोत्पलैः ।

क्षीरपिष्टैः प्रदेहः स्याच्चतुर्था परिवेषनम् ॥१७७॥

त्वक्पत्रशर्कराकल्कः सुपिष्टस्तण्डुलाम्बुना ।
कार्योऽवपीडः सर्पिश्च नस्यं तस्यानु पैत्तिके ॥१७८॥

क्षीरपिष्टे दूधनी साथे पीसेल दूधमें पिसे हुए,
चन्दन- रताजदी लाल चन्दन, उशीर- पीरशुतो
वाणो खल, यष्ट्याह्व- जेठीभध मुलहठी, बला- भला
बला, व्याघ्रबल- व्याघ्रनभ व्याघ्रनल, उत्पलै. तथा
नीलकम्बुने तथा नीलोफरका, प्रदेहः लेप करवो प्रदेह
करे, सूत वा अथवा ओओना उवाथथी या इनके
काथसे, परिवेषनम् स्यात् परिषेक करवो परिषेक करे,
पैत्तिके पित्तथी थयेला शिरोरोगमा पित्तजन्य शिरो-
रोगमें, तण्डुलाम्बुना ओओना धोओनी साथे चावलके
वोवनसे, सुपिष्ट सारी रीते पीसेल वारीक पीसे हुए,
त्वक्-पत्र- तन, तमादपत्र दालचीनी, तेजपात, शर्करा-
कल्क तथा साउन्ना उदुने और चीनीके कल्कसे,
अवपीडः अवपीड अवपीड, कार्यः देवो देना चाहिए,
तस्य अनु अने ते पछी और उसके बाद सर्पि. च
धीनु घृतका, नस्यम् नस्य देवु नस्य देवे ॥१७७-१७८॥

177 178. Sandal, cuscus grass,
liquorice, heart-leaved sida, shell
and blue water lily, reduced to
paste with milk, may be used as appli-
cation, and these, made into decoction
may be used as affusion Nasal drops
prepared by pasting well cinnamon
bark, cinnamon leaves and sugar, and
mixed with rice-water, should be
administered followed by nasal medi-
cation with ghee in disorders of the
head due to pitta

यष्ट्याह्वचन्दनानन्ताक्षीरसिद्धं घृतं हितम् ।
नावनं शर्कराद्राश्रामधूकैर्वाऽपि पित्तजे ॥१७९॥

पित्तजे पित्तथी थयेला शिरोरोगमा पित्तजन्य
शिरोरोगमें, यष्ट्याह्व- जेठीभध मुलहठी, चन्दन- रताजदी

१७८ नस्यानु-तस्यानु ()

१७७ हिनम्-शुम् (ह)

लाल चन्दन, अनन्ता-क्षीरसिद्धम् शारिषा अने धनी साथे पकावेला धीनुं कपूरी और दूधसे सिद्ध किये, शर्करा द्राक्षा अथवा सांडर, द्राक्ष या चीनी, मुनके, मधुकै. वा तथा महुजानी साथे पकावेला और महुवेके कन्कसे सिद्ध किये, घृतम् धीनु घीका, नावनम् नस्य नस्य, हितम् हितकरी छे दिनकर है ॥ १७९ ॥

179. In diseases of the head due to pitta, ghee prepared with liquorice, sandal and indian sarsaparilla in milk, or with sugar, grapes and liquorice, is beneficial as nasal medication

कफजशिरोरोगस्य चिकित्सा—

कफजे स्वेदितं धूमनस्यप्रधमनादिभिः ।

शुद्धं प्रलेपपानान्नैः कफघ्नैः समुपाचरेत् ॥१८०॥

पुराणसर्पिणः पानैस्तीक्ष्णैर्वस्तिभिरेव च ।

कफजे उक्षी यथेला शिरोरोगमा कफजन्य शिरो- रोगमें, स्वेदितम् स्वेदन आपेला स्वेदन दिये हुए, धूम-नस्य- अने धूम, नस्य धूम, नस्य प्रधमनादिभि अने प्रधमन नजरेगी और प्रधमन नस्य आदिसे, शुद्धम् शुद्ध करेला रोगीने शुद्ध किये हुए गेमीका कफघ्नै उक्ष्ने डलुनारा कफघ्न, प्रलेप-पान- प्रलेप, पान- प्रलेप, पान, नस्य तथा अनन्तसे और अक्षसे, समुपाचरेत् उपचार करे, पुराणसर्पिण उक्ष्ण शिरोरोगवाला रोगीने नूना भीना कफज शिरोरोगवाले रोगीकी पुराने घीके, पानैः पानथी पानसे, तीक्ष्णै तथा तीक्ष्ण तथा तीक्ष्ण, वस्तिभि एव च वस्तिभोथी पक्षु चिकित्सा करवी ओषधी वस्तिभोसे भी चिकित्सा करनी चाहिए ॥ १८०३ ॥

180. 304 In affections of the head due to kapha, the patient, after being subjected to sudation and being purified by the administration of smoke, nasal medications and insufflation, should then be treated well, with application and food and drink, curative of kapha,

कफानिलोत्थिते दाहः शेषयो रक्तमोक्षणम् ॥१८१॥

एरण्डनलक्ष्मौमगुग्गुलुचन्दनैः ।

धूमवर्ति पिबेद्वन्धैरकुष्ठतगरैस्तथा ॥१८२॥

कफ अनिल- उक्ष तथा वायुथी कफ तथा वातसे, उत्थिते उत्पन्न यथेला शिरोरोगमा उत्पन्न शिरोरोगमें, दाह दाह दाह, शेषयो अने पित्तज तथा सन्निपा- तज शिरोरोगमा और पित्तज तथा सन्निपातज शिरो रोगमें, रक्तमोक्षणम् रक्तावसेथन करवा रक्तावमेचन करे, एरण्ड- और डो एरड, नलक्ष-क्षौम- जटामांसी, क्षौम जटामांसी, क्षौम, गुग्गुलु- गुग्गुलु गुग्गुल, अगुरु- अगुरु अगुरु, चन्दनै रत्नाजली लाल चन्दन, अकुष्ठ- तगरै अने उक्ष तथा तगर सिन्धायनी और कूड तथा तगरको छोड़कर अन्य, गन्धैः गंध द्रव्योथी बनावेली गन्धद्रव्योसे सिद्ध, धूमवर्तिष् पीडी धूमवर्ति, पिबेत् पीवी पीवे ॥ १८१-१८२ ॥

181-182. He should also be treated with potions of old ghee and with enemata prepared with acute drugs In affections due to kapha and vata, cauterization, and blood-letting in the remaining conditions, should be done Cigar prepared of castor plant, uardus angelica gum guggul eagle wood sandal and the fragrant group of drugs, excepting costus and indian valerian, should be smoked

सन्निपातजस्य शिरोरोगस्य चिकित्सा—

सन्निपातभवे कार्या सन्निपातहिता क्रिया ।

सन्निपातमने सन्निपातमा शयेला शिरोरोगमा सन्निपातजन्य शिरोरोगमें, सन्निपातहिता सन्निपातने हितकारी सन्निपातमें दिनकर, क्रिया चिकित्सा चिकित्सा, कार्या करवी ओषधी करनी चाहिए ॥ १८०३ ॥

१८१ कफानिलोत्थिते-कफानिलोत्थित (८)

दाह नेरगे-दाहजागर (८)

१८२ अकुष्ठ-अकुष्ठ (८)

१८२३ सन्निपातहिता-सन्निपातहिता (८)

1823 In condition due to tridiscordance, the general treatment beneficial in tridiscordance should be done

कृमिज्विरोरोगस्य चिकित्सा—

क्रिमिजे चैव कर्तव्यं तीक्ष्णं मूर्धविरेचनम् ॥१८३॥

त्वग्दन्तीव्याघ्रकरजविडम्बनवालिङ्काः ।

अपामार्गफलं बीजं नक्तमालशिरीषयोः ।

क्षवकोऽश्मन्तको बिल्वं हरिद्रा हिङ्गु यूथिका ॥१८४॥

फणिज्झकश्च तैलतैलनविमूत्रे चतुर्गुणे ।

सिद्धं व्याघ्रावन चूर्णं चेषां प्रथमं हितम् ॥१८५॥

फलं शिशुकरज्जाभ्यां सव्योषं चावपीडकः ।

कषायः स्वरसः क्षारश्चूर्णं कल्कोऽवपीडकः ॥१८६॥

शुक्ततिक्तकटुक्षौद्रकषायैः कवलग्रहः ।

इति शिरोरोगचिकित्सा ।

क्रिमिजे च एव अने क्रिमिस्थी थयेला शिरो-
रोगभा और क्रिमिजन्य शिरोरोगमें, तीक्ष्णम् तीक्ष्ण
तीक्ष्ण, मूर्धविरेचनम् शिरोविरेचन शिरोविरेचन, कर्त-
व्यम् आपवु भेदये देवे, त्वग्दन्ती- त्व, दन्ती
दालचीनी, दन्ती, व्याघ्रकरज- व्याघ्रनख नखी, विडम्ब
वाडिग वायविडंग नवमालिकाः भोगरे मुग्रा,
अपामार्ग- अघेडाना चिचिटेके, फलम् भी बीज, नक्तमाल
गरभागे। अमलतास, शिरीषयोः अने सरसडाना और
शिरीषके, बीजम् भी बीज, क्षवकः नाडली-शुली
नाडलीनी, अश्मन्तकः अश्म तड अश्मन्तक, बिल्वम्
भीलुं बेल, हरिद्रा हरीदर हल्दी, हिङ्गु हिङ्ग हीग,
यूथिका .भूर्धनां डूल जुही, फणिज्झकः च तथा भरवानां
भी तथा मवेके बीज, तैः तैलेधी उनसे. चतुर्गुणे
आरगला चीयुने, जमिमुत्रे गाडरना भूतभा भेदके मूत्रमें,
सिद्धम् तैलम् पडावेला तेलथी सिद्ध किये तैलका, नावनम्
नख नख, स्वात आपवु देवे, एषाम् च अने तज
वगेरेना और दालचीनी-आदिके, चूर्णम् यूथी-तु चूर्णका,

पधमनम् प्रथमं प्रथमं, हितम् हितकारी छे हितकर
है. त्वग्दन्ती- त्वग्दन्ती, विडम्बनाभ्याम् सरसवानां
अने सरसना सहजन और करजके, फलम् च भीअने।
बीजका, अवपीडकः अवपीडक देवे। अवपीडक देवे,
कषाय कषाय कषाय, स्वरस. क्षारः स्वरस, क्षार स्वरस,
क्षार, चूर्णम् कल्क यूथी तथा डडने। चूर्ण तथा कल्क
डनका, अवपीडक अवपीडक अवपीडक, शुक्त- अने
शुक्त शुक्त तिक्त- तिक्त तिक्त, कटु- डटु कटु, क्षौद्र-
भध मधु, कषायैः तथा कषाय रसवानां दन्तीथी तथा
कषाय रसवाले द्रव्योंसे, कवलग्रह. कवलग्रह आपवे।
अपे पणु हिनकर छे कवलग्रह देना यह भी हितकर है
॥ १८३ १८६३ ॥ इति अ. यह, शिरोरोगचिकित्सा
शिरोरोगचिकित्सा छे शिरोरोगचिकित्सा है।

183-186 In condition due to worms, drastic errhines should be administered Prepare a medicated oil with the paste of cinnamon bark, red physic nut, shell, embelia, double jasmine, rough chaff, indian beech, indian siris, sneeze wort, common mountain ebony, bael, turmeric, asafoetida, jasmine and sweet marjoran, and four times the quantity of sheep's urine This medicated oil is a good nasal medication The fruits of drumstick and indian beech mixed with the three spices make good nasal drops. Decoction or expressed juice, alkali pulvis, paste, nasal drops, mouth-wash with vinegar or with bitter, pungent and astringent articles and with honey are beneficial Thus has been described the treatment of the diseases of the head

१८८. त्वग्दन्तीव्याघ्रकरज-त्वच व्याघ्रनख जन्ती (छ)

१८५. चतुर्गुणे-द्विरशकः (न)

१८६३ शुक्ततिक्तकटुक्षौद्रकषायैः कवलग्रह -शुक्ततिक्तकटुक्षौद्र-
वर्षणं कवलग्रहः। (न)

मुखरोगस्य चिकित्सा—

धूमः प्रथमं शुद्धिरथदुर्दानलङ्घनम् ॥१८७॥

मोक्षं च मुखरोगेषु यथास्वं बोधमुच्चितम् ।

पिप्पल्यगुरुदार्वीत्वग्गवक्षाररसाञ्जलम् ॥१८८॥
पाठां तेजोवतीं पथ्यां समभागं विचूर्णयेत् ।
सुखरोगेषु सर्वेषु सक्षौद्रं तद्विधारयेत् ॥१८९॥
सीधुमाधवभाध्वीकैः श्रेष्ठोऽयं कवलग्रहः ।

धूम धूम धूमपान, प्रधूमनम् प्रधूमन प्रधूमन,
अधः शुद्धि विरेचन विरेचन, छर्दन लक्ष्मणम् वभन,
लधन वमन, लघन, यथास्वम् अने ते ते दोषने
अनुसार और उन उन दोषोंके अनुसार, दोषनुन
दोषने हर हरनार दोषनाटक, योज्यम् च लोभन
आहार, सुखरोगेषु सुखरोगभा सुखरोगने, हितम्
दितकर छे हितकर है, पिप्पली- पीपर पिप्पली, अगुरु-
दार्वीत्वक्- अगर, दाडुण्णदरनी छाल अगर दारुहल्दीकी
छाल, यवक्षार- जवभाः यवक्षार, रसाञ्जलम्
रसवती रसोत, पाठाम् पाठा पाढी, तेजोवती
तेजोवती तेजोवती, पथ्याम् अने हरडेनु और हरदश,
समभागम् सम भागे समभाग विचूर्णयेत् यूष् ऊरु
चूर्ण करे, सक्षौद्रम् तत् मधुसूक्ष्म ते मधुयुक्त उस
चूर्णको, सर्वेषु सुखरोगेषु सर्व सुखरोगभा सब
सुखरोगोंमें, विधारयेत् सुखभा धारण ऊरु सुखमे
वारण करना चाहिए, सीधु-माधव- सीधु, माधव सीधु,
माधव, भाध्वीकैः अने भाध्वीके साथ और भाध्वीके
इनके साथ, अगम् आ यूष्ने। इस चूर्णका, कवलग्रह
उपलब्ध कवलग्रह, श्रेष्ठः श्रेष्ठ छे श्रेष्ठ है ॥१८७-१८९॥

187-189½. Smoke, insufflation, pur-
gation emesis, starvation and dietetic
regimen—these administered according
to the morbid humor, are beneficial in
affections of the mouth Take the
powders of long pepper, eagle wood
bark of indian berberry, barley-alkali,
dry extract of indian berberry, patha,
indian toothache tree and chebulic

१८८ पिप्पल्यगुरुदार्वीत्वग्गवक्षाररसाञ्जलम् - पिप्पली न गर अर

हा लोह रसाञ्जलम् क

१८९ सुखरोगेषु - रेषु सक्षौद्रं तद्विधारयेत्-सक्षौद्र पाचयेदेन

सुखरोगेषु बुद्धिमान् (क)

myrobalan in equal quantity, this mixed
with honey, should be kept in the
mouth in all varieties of oral disorders.
This, again, prepared with sidhu
wine, madhu wine or with madhuk
wine makes an excellent mouth-wash

तेजोह्वापथ्यामेलं खयदां कटुकां घनम् ॥१९०॥
पाठां ज्योतिष्मतीं लोधं दार्वीं कृष्टं च चूर्णयेत् ।
दन्तानां वर्धनं रक्तस्रावकण्डूरुजापहम् ॥१९१॥
पञ्चकोलकनालीसपत्रैलामेचन्वन् ।

पलाशमुष्ककक्षारयन्क्षाराश्च चूर्णिताः ॥१९२॥
गुडे पुमाणे द्विगुणे नखिने गुटिका कृताः ।
कर्कन्धुमात्राः सप्ताहं स्निग्धा मुष्ककमन्त्रि ॥१९३॥
कण्ठरोगेषु सर्वेषु शार्गाः स्युरसुतोपमा ।

तेजोह्वा तेजोवती तेजवती, वभपात्र ८-३ ह-व.
पलाश समभाग ज्योतिष्मती, रीतामणी इलायची, लजा-
वती, कटुका ३३ कटुली, वनर रोध लोण पाठार
पाठा पाढी, ज्योतिष्मती छालडागणी गान्धुनी,
लोधम् दोनर लोण, दार्वीम् दाडुण्णदर दारुहल्दी,
कृष्टम् च अने कृष्टु जोर कृष्ट डाका, चूर्णम् - यूष्
ऊरु चूर्ण करे, दन्तानाम् दात पर दातों पर, वर्धनम्
आ यूष्ने धसवाथी ते इस चूर्णको मलनेन वर,
रक्तस्राव कण्डू- रक्तस्राव, अजवाण रक्तस्राव, खुजली,
रुजापहम् अने वेदने मटाउ छे और वेदनाको नष्ट
करता है, पञ्चकोलक- पथ्याञ्जल पचकोलक तालीसपत्र-
तालीसपत्र तालीसपत्र, पला- ज्योतिष्मती इलायची, मरिच-
डाणी मरी मरिच लवचः लव दालचीनी, पलाश-
भाभने डाक, मुष्क-क्षार- मोषाने। श- मोषाक्ष
क्षार, यवक्षारा च अने जवभाः और यवक्षार, चूर्णिता
ज्योतिष्मती यूष् ऊरी इ आ चूर्ण करके, कथिते अग्निवी
पीगाणी अग्निमें पीवाते हुए द्विगुणे अमल्य दुगुणे
पुराणे जूना पुराने, गुडे गोणभा गुडमें, कर्कन्धुमात्रा
यूष्पे १०३ जववे-के वषावर गुटिका कृता.
गोणीओ वाणी गालिया वनाकर, मुष्कक-मन्त्रि

० ज्योतिष्मती रसाञ्जल (द)

१०३ गुटिका - गुटिका (म ल)

भोजाना क्षारभा मोखाक्षारमें, सप्ताहम् सात दिवस
सुधी एक सप्ताह तक, स्थिता राखता रखी हुई गोलियां,
अमृतोपमा. अमृत जेवी थाय छे अमृत जैसी होती है,
सर्वेषु सर्व सब, कण्ठरोगेषु कंठरोगभा कण्ठरोगमें,
धार्या स्युः औ धारण करवा योग्य छे इनको धारण
करनी चाहिए ॥ १९०-१९३३ ॥

190-193½. Reduce to powder indian
toothache tree, chebulic myrobalan,
cardamom, madder, kurroa, nut grass,
patha, staff tree, lodh, indian berberry
and costus, cleansing the teeth with this
powder is curative of bleeding from the
gums, itching and aches. Reduce to
powder the five spices, leaves of hima-
layan silver fir, cardamom, black pepper
cinnamon bark, alkalis obtained from
palas, weaver's bean tree and barley,
boil them with the double quantity
of old gur and make pills of
1/2 tola each in weight, place these
for seven days under the heap of
weaver's bean-ash These, if kept in
mouth, in all kinds of throat affections,
act beneficially.

कालकचूर्णम्—

गृहधूमो यवक्षारः पाठा व्योषं रसाञ्जनम् ॥१९४॥

तेजोह्वा त्रिफला लोध चित्रकश्चेति चूर्णितम् ।

सक्षौद्रं धारयेदेतद्रोगविनाशनम् ॥१९५॥

कालकं नाम तच्चूर्णं दन्ताख्यगलरोगनुत् ।

इति कालकचूर्णम् ।

१९४. गृहधूमो यवक्षार पाठा व्योष रसाञ्जनम्—आगारधूम
त्रिफला व्योषपाठासचित्रका (व)

१९५ तेजोह्वा त्रिफला लोध चित्रकश्चेति चूर्णितम्—तेजोह्वा त्रिफ-
ला लोध चित्रक चेति चूर्णितम् (द.)

१९५३ कालक नाम तच्चूर्णं दन्ताख्यगलरोगनुत्—कीककं नाम
चूर्णं तु माक्षिकेण समायुतम् (घ.)

.. कालकम्—काणकम् (ः)

गृहधूम गृहधूम घरका धुवा, यवक्षार. जवभार
यवक्षार, पाठा पाठा पादी, व्योषम् त्रिफला त्रिफला, रसा-
ञ्जनम् रसाञ्जली रसोत, तेजोह्वा तेजोह्वा तेजबल,
त्रिफला त्रिफला त्रिफला, लोधश्च लोधश्च लोध, चित्रक.
च अने चित्रक और चित्रक, चूर्णितम् औऔना थूल्
करी इनका चूर्णकर, गलरोगविनाशनम् गलाना रोगोने
नाश कराना कठरोगके नाशक, एतत् औ थूल्ने
इस चूर्णका सक्षौद्रम् मध आथे भोजनी मधुमे मिलाकर,
धारयेत् भुभभा धारण करवु मुखमें धारण करे,
कालकम् नाम कालक नामका, तत्
चूर्णम् ते थूल् वह चूर्ण, दन्ताख्यगल- रोग, भुभ तथा
गलाना दांत, मुह तथा गलेके, रोगजुत रोगने दूर
करना छे रोगोका नाशक है ॥ १९४-१९५३ ॥ इति आ
यह कालकचूर्णम् कालकचूर्णम् छे कालकचूर्ण है ।

194-195½. Reduce to powder kit
chen soo', barley-alkali, patha, the three
spices, dry extract of indian berberry,
indian toothache tree, the three myroba-
lans, lodh and white flowered leadwort.
This should be kept in the mouth
mixed with honey to cure throat
affections, this pulvis known as Kalaka
is curative of affections of the tooth,
mouth and throat Thus has been
described the pulvis Kalaka.

पीतकचूर्णम्—

मनःशिला यवक्षारो हरितालं ससैन्धवम् ॥१९६॥

दार्वीत्वक् चेति तच्चूर्णं माक्षिकेण समायुतम् ।

मूर्च्छितं घृतमण्डेन कण्ठरोगेषु धारयेत् ॥१९७॥

मुखरोगेषु च श्रेष्ठं पीतकं नाम कीर्णितम् ।

इति पीतकचूर्णम् ।

मनःशिला मनःशिला मैनसिल, यवक्षार. जवभार
यवक्षार, ससैन्धवम् सिंधालू सैन्धानमक, हरितालम्
हरिताल हरिताल, दार्वीत्वक् च इति अने दारुहल्दीकी छाल, तत् औऔना उनके,
चूर्णम् थूल्ने चूर्णको, माक्षिकेण मधभा मधुमें,

समायुतम् भेणवीने मिलाकर, घृतमण्डेन धीना मधुवी
वीके मण्डसे, मूर्च्छितम् मिश्रित करी मिश्रित करके, कण्ठ-
रोगेषु कटुरोगोभा कंठरोगोमें धारयेत् धारयु करु
धारण करे, पीतकः नाम पीतक नामथी पीतक नामसे,
कीर्तितम् अमिष्ट मधुवी प्रसिद्ध यह चूर्ण, मुखरोगेषु
मुष्मरोग मधु मुखरोगोंके लिए श्रेष्ठम् श्रेष्ठ छे
श्रेष्ठ है ॥ १९६ १९७३ ॥ इति आ यद, पीतकचूर्णम्
पीतकचूर्ण छे पीतकचूर्ण है ।

196-197½ Powder of red arsenic,
barley alkali, yellow arsenic, rock salt
and bark of indian berberry, mixed with
honey and the top part of ghee, should
be kept in the mouth in throat affec-
tions This is an excellent remedy for
oral affections and is popularly known
as Pitaka or yellow powder Thus has
been described the yellow powder

सृष्टीकादिचूर्णम्—

सृष्टीका कटुका व्योषं दार्वीत्वक् त्रिफला घनम् १९८
मूर्च्छितं घृतमण्डेन कण्ठरोगेषु धारयेत् ।

सृष्टीका श्लक्ष्ण मुनका कटुका व्योषम् कटु, निडु
कटुजी, त्रिकटु, दार्वीत्वक् दारुहण्डनी छाल दारुहल्लीकी
छाल, त्रिफला त्रिफला त्रिफला, घनम् अने मोथना
थूथुने और मोथाके चूर्णको, घृतमण्डेन धीना मधु
साथे वीके मण्डसे मूर्च्छितम् भेणवी मिलाकर, कण्ठ-
रोगेषु कटुरोगोभा कंठरोगोमें, धारयेत् मुष्मरोग धारयु
करु मुखमें धारण करे ॥ १९८३ ॥

198-198½ The pulvis of grape,
kurroa, dry ginger, bark of indian
berberry, the three myrobalans and
nut grass, mixed with the supernatant
part of ghee, should be kept in the
mouth in throat affections

पाठा रसाजनं मूर्धा तेजोहनि च चूर्णितम् १९९॥

१९८३. अस्मादनन्तरम्—

१. सृष्टीकादि चूर्णम् शत (ज) पुष्टके पठयते ।

क्षौद्रयुक्तं विद्यातव्यं गलरोगे भिषग्विजितम् ।

पाठा पाठा पाठी, रसाजनम् रसाजनी रसोत,
मूर्धा मूर्धा मूर्धा, तेजोहनि हनिच अने तेजोवतीना और
तेजवल हनिच, चूर्णितम् थूथुने चूर्ण करके क्षौद्रयुक्तम्
मधुनी साधे भेणवी मधुके साथ मिलाकर, 'पातव्यम्
मुष्मरोग मधु मुखमें धारण करे, गलरोगे या
गलाना रोगोभा यह कंठरोगों, भिषग्विजितम् भिषग्विजित
मौ ध है ॥ १९९३ ॥

99 199½. Patha, dry extract of
indian berberry, trilobed virgin's
bower and indian toothache tree, mixed
with honey, should be kept in the
mouth as a remedy for throat affec-
tions

योगास्त्वैते त्रयः प्रोक्ता वातपित्तकफापहाः ॥२००॥

वातपित्तकफापहा. वात, पित्त तथा कफके नाशक एते आ ये,
त्रय त्रय तीन, योगा योगो योग, प्रोक्ता. कहेंवाभा
आव्या छे कहे गये हैं ॥ २०० ॥

200 Thus, the three recipes cura-
tive of morbid vata pitta and kapha
have been described

कटुकादिचूर्णम्—

कटुकातिविद्यापाठादार्वीपुल्लकलिहका ।

गोमूत्रकथिताः पेयाः कण्ठरोगविनाशनाः ॥२०१॥

गोमूत्रकथिता गोमूत्रमा कथय करी गोमूत्रने
कथय करके कटुका- कटु कटुजी, पतिविद्या- अतिविद्या
कटुजी अतीव, पाठा दार्वी- पाठा, दारुहण्डनी पाठी, दारु-
हल्ली, सुप्त- मोथ मोथ, कलिहकाः अने कलिहका
और इन्द्रजी, गोमूत्रकथिता गोमूत्रने गोमूत्रमा कथय
करी इनका गोमूत्रमें कावय, पेया पाव पीवे, कण्ठ-
रोग ते कटुरोग वे कंठरोग, विनाशना. भयानक
छे नाशक है ॥ २०१ ॥

201 Kurroa, indian atees, patha
indian berberry nut grass and kurchi
seeds decocted in cow's urine should

१९९३ गहराग भिषग्विजितम्—गलरोग भिषग्विजितम् (८.)

be used as potion, they are curative of throat affections.

स्वरसः कथितो दान्या घनीभूतो रसक्रिया ।
सक्षौद्रा मुखरोगासृग्दोषनाडीव्रणापहा ॥२०२॥

दान्याः दारुदण्डना दारुहल्दीके स्वरस स्वरसने स्वरसको, कथित विद्याली उवालकर, घनीभूतः धाटे अनावता गाढा बनाने पर, रसक्रिया ते रसक्रिया कुड़ेवाय छे वह रसक्रिया कहाता है, सक्षौद्रा मध साथे भेजवेदी ते मधुके साथ मिलायी हुई वह, मुख-रोग- मुखरोग मुखरोग, असृग्दोष- अतद्दोष रक्तगेष, नाडीव्रण- अने नाडीव्रणने और नाडीव्रणको, अपहा हरे करे छे नष्ट करती है ॥ २०२ ॥

२०२ The expressed juice of indian berberry, boiled and thickened in its consistency is called soft extract. This extract taken with honey is curative of oral affections, blood-disorders and sinuses.

तालुशोषचिकित्सा—

तालुशोषे त्वतृणस्य सर्पिरौत्तरभक्तिकम् ।
नावनं मधुराः क्षिग्धाः शीताश्चैव रसा हिताः २०३

तालुशोषे तु तालुशोषभा तालुशोषमें, अतृणस्य तृषा वगैरना अनुष्यने प्यामसे रहित मनुष्यको, औत्तर-भक्तिकम् लोभन पछी भोजनके बाद, सर्पि. धृतपान घी, नावनम् नस्य नस्य, मधुरा. अने मधुर और मधुर, क्षिग्धाः स्निग्ध क्षिग्ध, शीताः तथा शीतल तथा शीतल, रसा च एव भांसरस मांसरस, हिताः हितकर छे हितकर हैं ॥ २०३ ॥

203. In dryness of palate, if the person is affected with meagre thirst a post-prandial potion of ghee, nasal medications and a diet of sweet, unc

tuous and cooling meat-juices are beneficial.

मुखपाकचिकित्सा—

मुखपाके सिराकर्म शिरःकायविरेचनम् ।
मूत्रतैलघृतक्षौद्रक्षीरैश्च कवलग्रहाः ॥२०४॥

मुखपाके मुखपाकभा मुखपाकमें, सिराकर्म सिरावेध सिरावेध, शिर कायविरेचनम् शिरोविरेचन, क्षीर-विरेचन शिरोविरेचन, कायविरेचन, मूत्र-तैल- गोमूत्र, तैल गोमूत्र, तैल घृत-क्षौद्र- घी, मध घी, मधु, क्षीर-च तथा दूधना तथा दूधके, कवलग्रहा कुवलग्रह हितकर छे कवलग्रह हितकर है ॥ २०४ ॥

204 In inflammation of the mouth, venesection errhination, purgation and mouth-washes, with cow's urine, oil, ghee, honey and milk should be administered.

सक्षौद्रात्रिफलापाठामृद्धीकाजातिपल्लवाः ।
कषायतिक्तकाः शीताः काथाश्च मुखधावनाः २०५

सक्षौद्रा. मध साथे मधुयुक्त, त्रिफला- त्रिफला, पाठा-मृद्धीका- पाठा, द्राक्ष पादी, मुनक्का, जाति-पल्लवा. तथा अर्धना पान ऐओना कुनाथे तथा चमेलीके पत्ते इनके काय, कषायतिक्तकाः तथा भीम कुपाय, तिक्त तथा दुसरे कषाय, तिक्त, शीता च अने शीतल और शीतल, काथा कुनाथे कषाय, मुख-धावना मुखशोधन करनेवाले छे मुखशोधन करनेवाले है ॥ २०५ ॥

205 The decoction of the three myrobalans, Patha, grapes, and jasmine leaves mixed with honey and also other astringent, bitter and cooling decoctions, may be used as mouth-wash.

मुखरोगे त्रिगुणदिगुट्टिका—

तुलां खडिरसारस्य त्रिगुणामरिमैत्रसः ।
प्रक्षालय जर्जरीकृत्य त्वतृणैः समन्तः प्रचेत् ॥२०६॥

२०६. त्रिगुणाम्-त्रिगुणाम् (घ क ड. त)

२०३ त्वतृणस्य-सतृणस्य (द घ)

" " -सतृणस्य (क)

द्रोणशेषं जवायं तं पूत्वा भूयः पचेच्छनैः ।
 ततस्तस्मिन् घनीभूते चूर्णीकृत्याक्षभागिकम् ॥२०७॥
 चन्दनं पद्मकोशीरं मञ्जिष्ठा घातकी घनम् ।
 प्रपौण्डरीकं यष्ट्याह्वत्वगेलापद्मकेशरम् ॥२०८॥
 लाक्षां रसाञ्जनं मांसीत्रिकलालोध्रवालकम् ।
 रजन्यौ फलिनीमैलां सप्तकां कट्फलं वचाम् ॥२०९॥
 यवासागुरुपुच्छङ्गैरिकाञ्जनमावपेत् ।
 लवङ्गनखकक्कोलजातिकोशान् पलोन्मितान् ॥२१०॥
 कर्पूरकुडवं चापि क्षिपेच्छीतेऽवतारिते ।
 ततस्तु गुटिकाः कार्या शुष्काश्चास्येन धारयेत् ॥२११॥

खदिरसारस्य धेरश्च २ खैरका मार, तुलाम् ४००
 तोला ४०० तोले, अरिमेदस ६२भे। आवण
 रेवां, द्विगुणाम् भभण्ण ८०० तोले ले कर, प्रक्षाल्य
 धोई भोकर, जर्जरीकृत्य भांडीने कुचलकर, अम्भस.
 ७७ जलके, चतुर्वर्णे ४०६६ तोलामां ४०९६ तोलेमें,
 पचेत् पडाववा पकावे, द्रोणशेष १०२४ तोला भांडी
 रहे त्पारे १०२४ तोले शेष रहेने पर, पूवा गाणी धर्
 छानकर, भूयः शनैः इरीभी धीमे धीमे फिर घीने घीरे,
 पचेत् पडाववा पकावे, ततः पछी पश्चात्, घनीभूते
 न्पारे ते धाटे थाय त्पारे जब वह घना बन जाये तब,
 तस्मिन् तेषां इसमें, अक्षभागिकम् अेक अेक तोला एक
 एक तोला, चन्दनम् चन्दन चन्दन, पद्मक- पद्मक पद्माख,
 उशीरम् वीरक्षुरो वाणो खद्य, मञ्जिष्ठा मञ्जि मंजीठ,
 घातकी- भावडी घातके फूल, वनस मोथ मोथा,
 प्रपौण्डरीकम् प्रपौंडरीक प्रपौण्डरीक, यष्ट्याह्व- जेडीमध
 मुलहठी, त्वक् एला- तण, अेलची दालचीनी, इलायची,
 पद्म- उभण कमल, केशरस्य लाव नाभकेसर रक्त
 नागकेशर, लाक्षा ६७ लाख, रसाञ्जनम् रसव ती
 र्मौत, मांसी त्रिकला- जटाभांसी, त्रिदण्डा जटामांसी,
 त्रिकला, लोध्र- लोध्र लोध्र, वालकम् सुगंधी वाणो
 सुगन्ध वाला, रजन्यौ ६७६२, धातु ६७६२ हत्वी

दारुहत्वी फलिनी ४७६२ फलिनी, एलाय
 अेलची इलायची, मसदान् रीसा २५७ लजावन्ती,
 कट्फलम् ६५६७ कायफल, वचाम् ६७ वच,
 यवासा- जवासा जवासा, अगुरु- अगुरु अगुरु, पुच्छ-
 र्ता ७७ लाल चन्दन, गैरिक- गेरु गेरु, मञ्जुनम् मने
 रसव ती अेलची और रसौत इनका, चूर्णीकृत्य थूल्
 डरी चूर्ण करके, आवपेत् नाभणु जोवे, अवतारिते तेने
 छितारीने उसे उतारकर, शीते शीतण थपा पछी तेमां
 ठंडा होने पर उसमें, पलोन्मितान् ४-४ तोला ४-४
 तोले, लवङ्ग-नख- लाव ग, नख लाँग, नख, कक्कोल
 थालु ७७७ कवावचीनी, जानिकोशान् भावन्ती जावित्री,
 कर्पूरकुडवम् च अपि तथा कपूर १६ तोला और
 कर्पूर १६ तोले, क्षिपेत् नाभवां मिलाये, ततः तु तेथी
 इससे, गुटिकाः कार्या गोणीये डरवी गोलियां
 बनावे, शुष्का च अने सूखाई गया पछी और सूख
 जाने पर, आस्येन भुभमां मुहमें, धारयेत् धारण
 डरवी धारण करे ॥ २०६-२११ ॥

206-211. Triturate 400 tolas of
 the pith of catechu wood, 800 tolas
 of white babool and decoct in 4096
 tolas of water till it be reduced to 1024
 tolas. Then, filter and heat it again
 slowly, when it gets thickened, add
 to it the paste of one tola each of
 sandal, himalayan cherry, cuscus
 grass, indian madder, fulsee flower,
 nut grass, tubers of white lotus, liquo
 rice, cinnamon bark, cardamom, frag-
 rant poun, lac, dry extrat of indian
 berberry, nardus, the three myrobalans,
 lodh fragrant sticky mallow turmeric,
 indian berberry perfumed cherry
 cardamom, indian madder, box myrtle,
 sweet flag, camel's thorn, eagle wood,
 red sandal, red ochre and antimony,
 stir it and take it down. When cooled,
 add to it 4 tolas each of cloves, shall,

२०७ पूत्वा-पुत्वा (न त)

, अक्षभागिकम्-अक्षभागिकान (न)

२११ क्षिपेत्-पुन (न)

, गुटिका-गुटिकाः (५ न)

, शुष्काश्चास्येन धारयेत्-शुष्काधारये विभागेत् (न)

cubeb pepper, spanish jasmine and 16 tolas of camphor, make pills out of it which, when dried, should be used for keeping in the mouth.

तैलं चानैव कल्केन कषायेण च स्वाधयेत् ।
दन्तानां चलनभ्रंशसौषिर्विकिमिरोगनुत् ॥२१२॥
मुखपाकारुयदौर्गन्ध्यजाड्यादीचकनाशनम् ।
स्त्राधोपलेपपैच्छिद्यवैस्वर्यगलशोषनुत् ॥२१३॥
दन्तारुयगलरोगेषु सर्वेष्वेतत् परायणम् ।
खदिरादिगुटीकेयं तैलं च खदिरादिकम् ॥२१४॥

इति खदिरादिगुटिका तैलं च ।

जनेन आ इक्षी कल्केन च ३६३ कल्क, कषायेण च
जने ३५५५५ और कषायसे, तैलम् तैल तैल, स्वाधयेत्
सिद्ध ३२५ सिद्ध करे, दन्तानाम् ते तैल च तनुं वह
तैल दातोका, चलन-भ्रंश- ३६५, ५६५ ७५ डिलना, गिरना,
सौषिर्व- सुषिरता खोखला हो जाना, किमिरोगनुत् जने
दुर्भोग्य ऐओनो नाश करे छे और कीड़े लगजाना
इन्का नाश करता है मुखपाक- मुखपाक मुखपाक,
आरुयदौर्गन्ध्य- मुखपाक दुर्गन्धता मुंहमें दुर्गन्ध. जाड्य
मुखपाक ७५५ मुखपाक जगता, अरोचक जने अरोचकने
और अरुचिका नाशनम् नाश करे छे नाश करता है,
स्त्राध- स्त्राध तान, उपलेप- मलादमता यलावृत
होना, पैच्छिद्य- १५५५५५५ पिच्छिलता, वैस्वर्य-
स्वरनी विकृतता स्वरमेद, गलशोष- जने ३६-
शोषने और कण्ठ जोषकी, ज्वर भटाडना २ छे नष्ट करता
है, इत्यम् आ यह, खदिरादिगुटीका अदिरादिगुटीका
खदिरादिगुटिका, एतत् जने २५ और यह, खदिरादि-
कम् अदिरादि खदिरादि, तैलम् च तैल तैल, सर्वेषु
सर्व सब, दन्त-गाल- दंत मुख, दांत, मुंह, गलरोगेषु
जने गजाना रोगेआ और कठके रोगोंमें, परायणम्
अथ औषध २ अथ औषध है, इति खदिरादि- आ
अदिरादि ये खदिरादि. गुटिका तैलम् च गुटिका जने
तैल छे गुटिका और तैल है ॥ २१२-२१४ ॥

२११ पैच्छिद्य-नैर्मल्य (घ)

२११ गलशोष-गलरोगनुत् (घ)

212-214. Oil may also be prepared with the aforesaid paste and decoction. This compound Catechu pill and the compound Catechu Oil are curative of (1) odontoseisis, (2) odontoptosis, (3) caries dentis (odontoporus), (4) parasitic infection. They cure inflammatory condition of the mouth, fetor oris, heaviness and anorexia as well as ptyalism, furred condition, stickiness of mouth, alteration of the voice and dryness of the throat. These are excellent remedies in all kinds of diseases of the teeth, mouth and throat. Thus have been described the compound Catechu Pill and the compound Catechu Oil

अरोचकाना चिकित्सा—

अरुचौ कवलग्राहा धूमाः समुखधावनाः ।
मनोज्ञमन्नगानं च हर्षणाश्वासनानि च ॥२१५॥

अरुचौ अरुचिमा अरुचिमें, कवलग्राहा ३५५५५
कवलग्रह, समुखधावनाः मुखपाक शोधन करना ३५५५५
जोरे मुखको जोषन करनेवाले कषायादि, धूमाः धूमपान
धूमपान, मनोज्ञम् मनोज्ञता मनके अनुकूल, मन्नपानम्
मन्नपान अन्नपान, हर्षण प्रसन्नता उत्पन्न करनी
प्रसन्नता उत्पन्न करना, आश्वासनानि च जने आश्वासन
हितकर छे एव आश्वासन हितकर है ॥ २१५ ॥

215. In anorexia, mouth-washes, inhalations, cleansing of mouth, pleasant eats and drinks, cheering and comforting measures should be given

कुष्ठसौवर्चलाजाजीशर्करामणिकं विडम् ।
घात्र्येलापत्रकोशीरपिप्पलपुत्पलचन्दनम् ॥२१६॥
लोभं तेजोवती पथ्या ज्युषणं खयवाग्रजम् ।
नार्द्रवाणिमनिर्वाणजाजीशर्करायुतम् ॥२१७॥

સ્તૈલમાશિકાસ્ત્વેતે ચત્વારઃ કવલગ્રહાઃ ।
ચતુરોડરોચકાન્ હન્યુર્વાતાદ્યેકજલ્લર્વજાન્ ॥૨૧૮॥

કુઠ- કઠ, કૂઠ, સૌવર્ચલ- સ ચળ સૌચર નમક, અજાજી
અરુ જીરા, શર્કરા-મરિચમ્ સાકર, ઝાળા મરી ચીની.
મરિચ, બિલ્વ અને બિહ લવણુ ઓર બિહ નમક, ધાત્રી-
પુલા- આમળા, એલચી આવલા, ફલાયચી, પચ્ચક-ઠગીર
પદ્મક, વીરણુને વાળે પચ્ચાચ, ચમ, વિપ્પલી- પીપર
વિપ્પલી, ઝરપલ નીલકમળ નીલોફર, ચન્દનમ્ અને
ચ દન ઓર ચન્દન લોધમ્ લોધર લોધ, તેજોવતી તેજોવતી
તેજવલ, પથ્થા હરે હરહ, સચવામ્રજમ અરુઆર ચવક્ષાર.
મ્યુષળમ્ ત્રિકટુ ત્રિકટુ, અજાજી- અરુ જીરા, શર્કરા-
ચુન અને સાકરચુલ્લ ઓર ચીનીચુલ્લ, આર્દ્ર- તાલ
તાલે, દાહિમતિર્યાક દાહમને રસ અનારકા રમ, પુતે
આ ચે, સૈલમાશિકા તેલ અને મધસહિત તેલ
ઓર મધુચુલ્લ, ચત્વાર ચાર ચાર, કવલગ્રહાઃ કવલગ્રહો
કવલગ્રહ, વાતાદિ-એકજ- વાતર પિત્તજ, કફજ વાતજન્ય,
પિત્તજન્ય, કફજન્ય, સર્વજાન અને સન્નિપાતજ ઓર
સન્નિપાતજન્ય, ચતુર ચાર ચારો, અરોચકાન્ અરોચકને
અરોચકો, હન્યુ હણે છે નષ્ટ કરતે હું
॥૨૧૬-૨૧૮॥

216-218 (1) Costus, sanchal salt, cumin-seeds, sugar, black pepper and bird salt, (2) emblic myrobalan, cardamom, himalayan cherry, cuscus grass, long pepper, blue water lily and sandal, (3) lodh, indian tooth-ache tree chebulic myrobalan, the three spices, and barley-alkali, (4) the juice of green pomegranate cumin seeds and sugar—these are four kinds of mouth-washes to be taken mixed with oil and honey These four recipes cure respectively anorexia due to single discordances of vata etc., as well as that due to tridiscordance

કારવીમરિચાજાજીદ્રાક્ષાત્રુશ્રામ્લદાહિમમ્ ।
સૌવર્ચલ ગુહઃ ક્ષૌદ્ર સર્વારોચકનાશનમ્ ॥૨૧૯॥

કારવી- બેડી અબમેદ અજમોદ, મરિચ- કાળા
મરી મરિચ, અજાજી- અરુ જીરા, દ્રાક્ષા- દાક્ષ મુનક્કા,
ત્રુશ્રામ્લ- ત્રુશ્રામ્લ, દાહિમમ્ દાહમ અનાર,
સૌવર્ચલમ્ સ ચળ સૌચરનમક, ગુહ ગોળ ગુદ, ક્ષૌદ્રમ્
અને મધ ધીર મધુ, સર્વારોચક સર્વ અરોચકને
અરોચકકા, નાશનમ્ નાશ કરે છે નાશ કરતે હું ॥૨૧૯॥

219 Celery, black pepper, cumin, grapes, kokam butter fruit, pomegranate, sanchal salt, gur and honey, are curative of anorexia of every kind

વક્તિ સમીરણે, પિત્તે વિરેકં, વમનં કફે ।
કુર્યાદ્ધ્યાનુકૂલાનિ હર્ષણં ચ મનોમ્નજે ॥૨૨૦॥

इत्यरोचकचिकित्सा ।

સમીરણે વાયુથી થયેલા અરોચકમાં વાતજન્ય
અરોચકમે, વક્તિમ્ બક્તિ વક્તિ પિત્તે પિત્તથી થયેલા
અરોચકમાં પિત્તજન્ય અરોચકમે, વિરેકમ્ વિરેચન
વિરેચન, કફે કફથી થયેલા અરોચકમાં કફજન્ય અરો-
ચકમે, વમનમ્ વમન વમન, મનોમ્નજે ચ અને મનના
વિધાતમી થયેલા અરોચકમાં ઓર મનોવિધાતજન્ય
અરોચકમે, કુર્યાદ્ધ્યાનુકૂલાનિ હૃદયને હિતકર અને મનને
અનુકૂલ હૃદયકે લિપે હિતકર ઓર મનકે લિપે અનુકૂલ, હર્ષ-
ણમ્ ચ અને હર્ષદાયક ચિકિત્સા ઓર હર્ષદાયક
ચિકિત્સા, કુર્યાદ્ કરવી જોઈએ કરે ॥૨૨૦॥ હિત
આ ચહ, અરોચકચિકિત્સા અરોચકચિકિત્સા છે
અરોચકચિકિત્સા છે ।

220. When anorexia is due to vata, enema is indicated, when due to pitta purgation, and when due to kapha emesis, when due to mental shock whatever measures are cordial and cheering are indicated Thus has been described the treatment for anorexia

કર્ણરોગચિકિત્સા—

કર્ણશૂલે તુ વાતઘ્ની હિતા પીનસવત્ ક્રિયા ।
પ્રદેહાઃ પૂરણં નસ્ય પાકસ્રાવે વ્રણક્રિયા ॥૨૨૧॥
મોજ્યાનિ ચ યથાદોષં કુર્યાત્ સ્નેહાંશ્ચ પૂરણાન્ ।

કર્ણશૂલે તુ કર્ણશૂલમાં કર્ણશૂલમાં, પીનસવત્ પીનસની પેઠે પીનસ જેવી, વાતઘ્ની વાતનાશક વાતનાશક, ક્રિયા હિતા ચિકિત્સા હિતકર છે ચિકિત્સા હિતકર છે, પ્રદેહા પ્રદેહ પ્રદેહ, પૂરણમ્ તેલ વગેરે નાખવાં એ તેલ આદિ કાનમાં ઢાલના, નસ્યમ્ અને નસ્ય હિતકર છે અને નસ્ય હિતકર છે, પાકસ્રાવે કાનમાં પાક અને સ્રાવ થતાં કાનમાં પાક તથા સ્રાવ હોને પર, વ્રણક્રિયા વ્રણ પ્રમાણે ચિકિત્સા વ્રણચિકિત્સા, યથાદોષમ્ ચ અને દોષાનુસાર એવં દોષોંકે અનુસાર, મોજ્યાનિ મોજન કરવાં ભોંધે-આહાર કરનાં વાહિયે, સ્નેહાન્ અને સ્નેહોં ચીર સ્નેહના, પૂરણાન્ ચ કુર્યાત્ કાનમાં નાખવાં ભોંધે પૂરણ કરનાં વાહિયે ॥ ૨૨૧ ૧/૨ ॥

221-221 1/2 In ear-ache, the vata-curative treatment, as in the case of coryza is beneficial as also applications, ear-drops and nasal medication When there are suppuration and discharge, procedures as in the case of a wound, and diet suitable to the particular morbid humor, and ear-drops of oil should be applied

દિગ્વાદિતૈલમ્—

હિઙ્ગુતુમ્બરુશુળ્લીમિસ્તૈલં તુ સાર્ષપ પચેત્ ॥૨૨૨॥
પતત્તિ પૂરણં શ્રેષ્ઠં કર્ણશૂલનિવારણમ્ ।

હિઙ્ગુ-તુમ્બરુ હિંગ, તેજવળ હીંગ, તેજવળ, શુળ્લીમિઃ તુ અને સૂઠ એએથી ઓર સોંઠે, સાર્ષપમ્ સરસવતુ સરસોંકા, તૈલમ્ તેલ તેલ, પચેત્ પકાવતુ પકાવે, પૂરણમ્ કાનમાં નાખવાનું પૂરણાયં, પતત્તિ હિ આ તેલ યહ તેલ, શ્રેષ્ઠમ્ કર્ણશૂલ-નિવારણમ્ કર્ણશૂલનું નિવારણ કરવામાં શ્રેષ્ઠ છે કર્ણશૂલના નિવારણ કરવાંકે લિપ્ત શ્રેષ્ઠ ॥ ૨૨૨ ૧/૨ ॥

222-222 1/2 Make a medicated oil, by preparing rapeseed oil with the paste of asafetida, indian tooth-ache tree and dry ginger This, administered as ear-drops, is an excellent remedy for ear ache

દેવદાર્વાદિતૈલમ્—

દેવદારુવચ્ચાશુળ્લીશત્તાહ્વાકુષ્ઠસૈન્ધવૈઃ ॥૨૨૩॥
તૈલં સિદ્ધં વસ્તમૂત્રે કર્ણશૂલનિવારણમ્ ।

દેવદારુ- દેવદારુ દેવદારુ, વચ્ચા- વચ્ચ વચ, શુળ્લી- સૂઠ સોંઠ, શત્તાહ્વા- મુળા મોળા, કુષ્ઠ- કુઠ કૂઠ, સૈન્ધવૈઃ અને સિંધાવૃક્ષ સાથે ઓર સૈંધાનમકસે, વસ્તમૂત્રે બકરાના મૂત્રમાં ચકરેકે મૂત્રમાં સિદ્ધમ્ તૈલમ્ સિદ્ધ કરેલું તેલ સિદ્ધ તેલ, કર્ણશૂલ- કર્ણશૂલને કર્ણશૂલના, નિવારણમ્ મટાડનાર છે નિવારક છે ॥ ૨૨૩ ૧/૨ ॥

223-223 1/2 Medicated oil, made by preparing til oil with the paste of deodar, sweet flag, dry ginger, dill seeds, costus and rock salt, in goat's urine, is curative of ear-ache

વરાટકાન્ સમાહૃત્ય દહેન્નમૃજ્જાજને નવે ॥૨૨૪॥
તક્ષસ્મ શ્વોતચેત્તન ગન્ધતૈલં વિપાચયેત્ ।
રસાજનસ્ય શુળ્લીશ્ચ કલ્પકામ્યાં કર્ણશૂલનુત્ ૨૨૫

વરાટકાન્ કાડીઓ કોહિયોંકો, સમાહૃત્ય લાવીને લાકર, નવે નવાં નવે, મૃજ્જાજને માટીનાં વાસણમાં મિટ્ટીકે વરતનમાં, દહેત્ બાળવી જલાવે, તક્ષસ્મ તે બરમને સસ મસકો, શ્વોતચેત્ બળમાં ઘોળી ગાળી ઘેવી જલમાં ઘોળકર છાન લે, તેન તે ક્ષારબળ સસ ક્ષારજલ, રસાજનસ્ય રસાતી રસોંત, શુળ્લીશ્ચ ચ અને ચટના ઓર સોંઠકે, કલ્પકામ્યામ્ કલ્પકથી કલ્પકસે, ગન્ધ-તૈલમ્ ગંધતેલ ગન્ધતૈલ, વિપાચયેત્ પકાવતુ સિદ્ધ કરે, કર્ણશૂલનુત્ તે તેલ કર્ણશૂલને નાશ કરનાર છે વહ તેલ કર્ણશૂલનાશક છે ॥ ૨૨૪-૨૨૫ ॥

૨૨૫ શ્વોતચેત્-જાનચેત્ (ક, વ ત વ ક)

224-225 Take cowries and burn them in a new earthen pot and decant the ash produced, prepare a fragrant oil in this fluid and with the paste of the dry extract of indian berberry and dry ginger, this oil is curative of ear-ache

क्षारतैलम्—

शुष्कमूलकशुण्ठानां क्षारो हिङ्गु महौषधम् ।
अतपुष्पा वचा कुष्ठं दारु शिम्बु रसाञ्जनम् ॥२२६॥
सौवर्चलयवक्षारस्त्रिजिह्वसन्धवम् ।
भूर्जप्रन्थिर्विडं मुस्तं मधुशुक् चतुर्गुणम् ॥२२७॥
मातुलुङ्गरसश्चैव कदल्या रस एव च ।
सर्वैरेतैर्यथोद्दिष्टैः क्षारतैलं विपाचयेत् ॥२२८॥

शुष्कमूलकशुण्ठानाम् सूक्ष्म भूषणानां सूक्ष्मी मूलीका, क्षारः क्षार क्षार, हिङ्गु हिङ्गु हींग, महौषधम् सूक्ष्म मोठ, अतपुष्पा भुवा सोया, वचा वच वच, कुष्ठम् दारु कुष्ठ, देवदार कूठ, देवदारु, शिम्बु सरगवानां पीन महजनके बीज, रसाञ्जनम् रसवती रसौत, सौवर्चल-संथल सौचल, यवक्षार- जवभाज यवक्षार, त्रिजिह्वा-साञ्जिह्वा त्रिजिह्वा, सन्धिद सन्धवम् उद्भिद लवण, सिंघाण्ड उद्भिद, सैन्धवनमक, भूर्जप्रन्थि लोण-पत्रनी गाल भूर्जप्रन्थि, विडम् पिण्ड लवण विडनमक, मुस्तम् मोथ मोथा, चतुर्गुणम् आरगक्ष मीगुना, मधुशुक्कम् मधुशुक्ता मधुशुक्क, मातुलुङ्गरस च एव पीनोर्तनी रस विजौरेका रस, कदल्या रस च एव कुष्ठनी रस केलेका खरस, यथोद्दिष्टैः उपर कुष्ठनीमां आवेक्षा उपर्युक्त, एवै सर्वे आ सर्व द्रव्येथी इन सब द्रव्योसे, क्षारतैलम् क्षारतैल क्षारतैल, विपाचयेत् पकावपु पकावे ॥ २२६ २२८ ॥

226-228 Take alkali of dry radish asafetida, and ginger, dill seeds, sweet

२२६ शुष्कमूलकशुण्ठानां - शुष्कमूलकशुण्ठीनां (१)

२२७ - वालमूलकशुण्ठानां (घ)

२२८ सर्वैरेतैर्यथोद्दिष्टैः क्षारतैलं विपाचयेत् - तैलनेमिर्विपचय,

कर्णशूलहर परम् (प फ.)

flag, costus, deodar, drumstick, dry extract of indian berberry, sanchal salt, barley alkali, salsoda alkali, efflorescent salt, rock salt, the tubers of birch, bid salt, nut grass and four times the quantity of honey-vinegar. the juices of pomelo and of plantain—with all these above-mentioned articles prepare the alkali-oil.

वाधिर्य कर्णनादश्च पूषसावश्च दारुणः ।

क्रिमयः कर्णशूलं च पूरणादस्य नश्यति ॥२२९॥

अस्य आ तैल इस तैलके पूरणाद धानभा नाभवाथी कानमें पूरणसे, वाधिर्यम् अर्धेगपक्ष वहिरा-पन, कर्णनाद. च कुष्ठनीमां कर्णनाद, दारुण लय कर मयकर, पूषसाव च पुरुने साव पूषका साव, क्रिमयः क्रिमिसे। क्रिमि, कर्णशूलम् च अने कुष्ठनीमां और कर्ण-शूल, नश्यति नाश पावे छे नष्ट होते हैं ॥ २२९ ॥

229 Deafness, buzzing in the ear, excessive discharge of pus, parasites and ear-ache are cured by ear-drops with this oil.

मुखकर्णाक्षिरोगेषु यथोक्त पीनसे विधिम् ।

कुर्वाङ्गिषक् स्वमीक्षयादौ दोषकालवलावलम् २३० इति कर्णरोगचिकित्सा ।

मुख-कर्ण- भुज, धान मुख, धान, अक्षिरोगेषु अने आभना रोगोभा और आखरे रोगोंमें, भिषक आदी वंछे पड़ेला वंछ पहिने, दोष-काल दोष तथा धावना दोष तथा कालके, वलावलम् अल अने अलल रल और अवलके, स्वमीक्षय लेष्टिने देखकर, पीनसे पीनसभा पीनसमें, यथोक्तम् विधिम् कुष्ठनीमां विधिसे। छे कर्णरोग-चिकित्सा कुष्ठनीमां विधिसे छे कर्णरोगचिकित्सा र।

२२९ वाधिर्य. नश्यति ॥—पूरण रस तैल न क्रिमय

कर्णगमिना । क्षिप्र प्रणात नश्यति दृष्टान्तेन

मात्रेण । क्षारतैलनिः शेष मुददन्त्यामपावदन । (२३)

२३० कुर्वाङ्गिषक् स्वमीक्षयादौ—पूरण रस तैल (२३)

230 The physician, after due consideration of the relative strength of morbid humors and season, should administer the same treatment in diseases of the mouth, ear and eye as indicated in coryza Thus has been described the treatment of the diseases of the ear.

नेत्ररोगे विडालकाः —

उत्पन्नमात्रे तरुणे नेत्ररोगे विडालकः ।

कार्यो दाहोपदेहाश्रुशोफरागनिवारणः ॥२३१॥

उत्पन्नमात्रे देवण उत्पन्न न थयेदा उत्पन्न होनेके साथ ही, तरुणे नवीन नये, नेत्ररोगे नेत्ररोगभाँखके रोगोंमें, दाह- दाह दाह, उपदेह- भवलिप्तता उपदेह, अश्रु- आँसु आँसु बहना, शोफ- सोओ शोथ, राग- अने रताश और लाली, निवारणः भटाउनार कर करनेवाला, विडालक भिडावक लेप विडालक लेप, कार्य करवे। ओधये करना चाहिए ॥ २३१ ॥

231. Treatment in eye-diseases, in their initial stages when they are still mild, consists of external eye applications curative of burning, mucus discharge, lachrymation, swelling and redness.

नागरं सैन्धवं सर्पिर्मण्डेन च रसक्रिया ।

निष्ठुष्टं वातिके तद्वन्मधुसैन्धवगैरिकम् ॥२३२॥

वातिके वातिके नेत्ररोगभाँ वातजन्य आँखके रोगमें, नागरम् सूँठ सोंठ, सैन्धवम् च अने सिंधालूशुने भेजवी और सैधानमकको मिलाकर, सर्पिर्मण्डेन घीना भंड साथे पीसीने घीके मण्डके साथ पीसकरके, रसक्रिया रसक्रिया करवी रसक्रिया करे, तद्वत् ते न प्रभाणे इसी प्रकार, निष्ठुष्टम् पीसेल पीसे हुए, मधु- मधु मधु, सैन्धव

सिंधालूशु सैन्धानमक, गैरिकम् अने सोनागेरुनी पशु रसक्रिया थाय छे और स्वर्णगैरिककी भी रसक्रिया होती है ॥ २३२ ॥

232. In eye-affections due to vata, an external application of a soft extract may be prepared by making the paste of dry ginger and rock salt, with the supernatant part of ghee It may also be prepared of honey, rock salt and red ochre.

नथा शावरकं लोध्रं घृतभृष्टं विडालकः ।

तद्वत् कार्यो हरीतक्या घृतभृष्टो रुजापहः ॥२३३॥

तथा ते प्रभाणे इसी प्रकार, घृतभृष्टम् घीमा भूँ घीमें भूने हुए, शावरकम् लोध्रम् शावरक लोध्रने शावरक लाघ्रका विडालक भिडावक लेप विडालक लेप, कार्य करवे। ओधये करना चाहिए, तद्वत् ते न प्रभाणे इसी तरह, घृत-भृष्ट घीमा भूँ घीमें भूनी, हरी- तक्या हरडेने पशु भिडावक लेप हरक की विडालक लेप रुजापह वेदनानाशक छे दर्दको हटानेवाला है ॥ २३३ ॥

233 An external eye-application may be prepared of the Savaraka variety of lodh, fried in ghee, or with chebulic myrobalan fried in ghee; they are both curative of pain

पैत्तिके चन्दनानन्तामञ्जिष्ठाभिर्विडालकः ।

कार्यः पद्मकयण्ड्याह्ममांसीकालीयकैस्तथा ॥२३४॥

पैत्तिके पित्तजन्य नेत्ररोगभाँ पैत्तिक अक्षरोगमें, चन्दन- चंदन चंदन, अनन्ता- ओ दूब, मञ्जिष्ठाभिः अने मण्डूथी और मजीठ इनसे, तथा तथा तथा, पद्मक- पद्मक पद्मास, यष्ट्याह्म- जेठीमधु मुलहठी, मांसी नटाभांसी जटामासी, कालीयकैः अने पीणा

ચંદનથી ઓર પીલે ચન્દનસે, બિડાલક બિડાલક
બિડાલક, કાર્ય. કરવે બેઠીએ કરે ॥ ૨૩૪ ॥

234. In eye-diseases due to pitta, external eye-application may be prepared with sandal, indian sarsaparilla, and indian madder, or with himalayan cherry, liquorice, nardus and yellow sandal

ગૈરિકં સૈન્ધવં મુસ્તં રોચના ચ રસક્રિયા ।
કફે કાર્યા તથા ક્ષૌદ્રં પ્રિયક્ષુઃ સમનઃશિલા ॥૨૩૫॥

કફે કર્ણી થયેલા નેત્રરોગમાં કફજ નેત્રરોગમાં, ગૈરિકમ્ સોનાગેરુ સ્વર્ણગૈરિક, સૈન્ધવન સિંધાલૂણુ સૈધાનમક, મુસ્તમ્ બાગરમેથ મોથા, રોચના ચ અને ગોરોચનની ઓર ગોરોચનકી, રસક્રિયા રસક્રિયા રસક્રિયા, કાર્યા કરવી કરની ચાહિયે, તથા તેમજ એવં, ક્ષૌદ્રમ્ મધ મધુ, સમન શિલા મન શિલ મૈનમિલ, પ્રિયક્ષુ અને ઘઉંલાનો બિડાલક લેપ કરવે ઓર પ્રિયક્ષુ નસે બિડાલક લેપ કરે ॥ ૨૩૫ ॥

235 Red ochre, rock salt, nut-grass and cow's bile may be made into soft extract and used in eye-diseases due to kapha, or an external application may also be prepared of honey, perfumed cherry and red arsenic

સન્નિપાતે તુ સર્વેઃ સ્યાદ્દહિરક્ષ્ણોઃ પ્રલેપનમ્ ।
પદ્માણ્ડસ્પૃશતા કાર્યં સંપક્કે ત્વજ્જનં જ્યહાત્ ૨૩૬

સન્નિપાતે તુ સન્નિપાતથી થયેલા નેત્રરોગમાં સન્નિ-
પાતજન્ય નેત્રરોગમાં, સર્વે સર્વ ઓષધોથી સર્વ ઓષ-
ધોસે, મક્ષ્ણો બહિ આખની બહાર આંખોંકે વાહર,
૨૩૫ ગૈરિક સૈન્ધવ મુસ્તં રોચના -રોચનમુસ્તજન્ય-

ગૈરિક ૫ (૪)

૨૩૬ સન્નિપાતે... પ્રલેપનમ્-સન્નિપાતે ત તત્તત્તર્વે બહિરક્ષ્ણો
પ્રલેપયેત (૫)

૨૩૫ પદ્માણ્ડસ્પૃશતા..... જ્યહાત્-પ્રલેપનમ્ સ્પૃશતા કાર્ય
મમ્યહ નેત્રાજન્ય જ્યહાત્ (ત દ. ૫ ક)

પદ્માણિ પાપણુને પલકોંકો, જસ્પૃશતા સ્પર્શ કર્યા
બાગર સ્પર્શ ન કરતા હુઆ, પ્રલેપનમ્ લેપ લેપ કાર્યમ્
કરવે બેઠીએ કરે, જ્યહાત્ અને ત્રણ દિવસે ઓર
ત્રીન દિનમાં, સંપક્કે તુ નેત્રરોગ પાડી જતા નેત્રરોગને
જક જાને પર, મક્ષ્ણમ્ અંજન કરવું બેઠીએ અંજન
કરે ॥ ૨૩૬ ॥

236 When the disease is due to tridiscordance, an external application for the eye may be made of all these articles combined and applied, without touching the eye-lashes, when after three days the condition is mature collyrium may be applied

નેત્રરોગે આશ્રયોતનમ્

આશ્રયોતનં મારુતજે કાથો વિલ્વાદિભિર્હિતઃ ।
કોષ્ણઃ સૈરણ્ડતર્કારીવૃદ્ધતીમધુશિશુભિઃ ॥૨૩૭॥

મારુતજે વાતથી થયેલા નેત્રરોગમાં વાતજન્ય
આશ્રોગમાં, સ-પ્રણ્ડ-એરંડ પ્રણ્ડ તર્કારી તર્કારી
અચ્ચત્તી, વૃદ્ધતી- મોટી ભોરીગણી વધી કટેરી, મધુ-
શિશુભિ અને મીઠા સરગવા સાથે મીઠા સહિજન, વિલ્વા-
દિભિઃ ખીલી વગેરેથી સિદ્ધ કરવે ઓર વિલ્વાદિ પદ્મમૂલસે
સિદ્ધ કિયા, કોષ્ણઃ કાથ નવશેકા કાથ સુહાગાહુઆ ગરમ
કાથ, આશ્રયોતનમ્ નેત્રસિંચન માટે આશ્રયોતનકે લિયે,
હિતઃ હિતકર છે હિતકર હૈ ॥ ૨૩૭ ॥

237. In diseases due to vata, eye-douche with luke-warm decoction of the drugs of the bael group is beneficial, or decoction of castor plant, wind killer, yellow berried nightshade and sweet drumstick, is beneficial.

પૃથ્વીના રાગિ-શિષ્ટાન્નાદિમધુશિશુભિઃ ।
કાથ. તર્કારી ગીત. પૂરણ ચક્રવર્તિનુત ૨૩૮

૨૩૭ દિન-શુન (૮)

૨૩૮ પૃથ્વીકા-મૃદીકા (૫ દ. ૫ ક)

पृथ्वीका- मोटी ओलथी बड़ी इलायची, दारि-
दा २५७६२ दारुहल्दी मञ्जिष्ठा- मञ्जु मजीठ, लाक्षा-
लाभ काष्ठ, द्विमधुक- ओ गेठीमध मुल्हठी, जलमुलहठी,
उत्पलै अने नीलकण्ठने। और नीलीफर इनका,
सर्कारः साउरसहित चीनी मिला, काथः उवाथ काथ,
इमित शीतल अता जीतल होने पर, पूरण्ण आभमा
नाभवे। आखमें डालना, रक्तपित्तनुत् ओ नेत्रगत रक्त
अने पित्तना प्रक्षेपने दूर करे छे यह नेत्रगत रक्त
और पित्तके प्रकोपको हटाता है ॥ २३८ ॥

238 Eye drops with the cooled decoction of great cardamom, indian berberry, indian madder, lac, liquorice and aquatic liquorice and blue water-lily, mixed with sugar, is curative of the condition due to morbid blood and pitta

नागरत्रिफलासुस्तनिम्बवासारस. कफे .
कोष्णमाश्रयोतनं मिश्रैरौषधैः सान्निपातके ॥२३९॥

कफे उद्धृती अथेवा नेत्ररोगमा कफजन्य नेत्र-
रोगमें, नागर- सूठ सोंठ, त्रिफला त्रिफला त्रिफला सुस्त-
मोथ मोथ निम्ब- लीमडो नीम, वासा- अने आरुझीना
और वासाका, रस उवाथनु काथका, कोष्णम् नवशेकु
सुहाता हुआ, आश्रयोतनम् नेत्रसिन्धु आश्रयोतन करे
सान्निपातिके अने सान्निपातथी अथेवा नेत्ररोगमा
और सान्निपातजन्य नेत्ररोगमें, मिश्रः विष विष दोषने
अनुसरी भेदवेलां पृथक् पृथक् दोषके अनुसार मिलावे,
हुए, औषधै. औषधैथी नेत्रसिन्धु उरपु द्रव्योसे
आश्रयोतन करमा चाहिए ॥ २३९ ॥

239. In diseases due to kapha eye-douche may be given with the decoction of dry ginger, the three myrobalans, nut-grass, neem and vasaka. In a condition of tridiscordance, an eye douche with the luke-warm decooc

tion of all these drugs should be given

नेत्ररोगे अजनानि—

बृहत्पेरण्डमूलत्वक् शिग्रो पुष्पं ससैन्धवम् ।
अजाक्षीरेण पिष्टं स्याद्वर्तिर्वाताक्षिरोगनुत् ॥२४०॥

बृहती मोटी ओरिगण्ठी बड़ी कटेरी, एरण्डमूलत्वक्
और डाना भूगन्दी छाल एरण्डमूलकी छाल, ससैन्धवम्
सिंधावृक्ष सैन्धानमक, शिग्रोः अने सरगवाना और
सहजनके, पुष्पम् फूलने फूल इनको, अजाक्षीरेण अजरीना
दूध साथे बकरीके दूधके साथ, पिष्टम् पीसकर,
वाताक्षिरोगनुत् वातजन्य नेत्ररोगने मटाउना वातजन्य
अक्षिरोगको नाश करनेवाली, वर्ति. वाट वर्ति, स्यात्
बनाये ॥ २४० ॥

240 Reduce to paste, yellow-berried nightshade, castor root-bark, flower of drumstick and rock-salt with goat's milk, and roll it into a bougie, this is curative of disorders of the eye due to vata.

सुमनःकोरकाः शङ्खलिफला मधुकं बला ।
पित्तरक्तापहा वर्तिः पिष्टा दिव्येन वारिणा ॥२४१॥

सुमनकोरका अर्धनी उणीओ चमेलीकी कली,
शङ्खः शङ्खचूर्ण, त्रिफला त्रिफला त्रिफला,
मधुकम् गेठीमध मुल्हठी, बला अने अद्वाने और
बला इनको, दिव्येन वर्षाणा वर्षाके, वारिणा अथमा
जलसे, पिष्टा पीसकर बनायी हुई, वर्ति. वर्ति
वर्ति, पित्तरक्तापहा पित्त अने रक्तक्षेपने करे छे
पित्त और रक्तदोषको हरती है ॥ २४१ ॥

241. A bougie, prepared with the paste of jasmine buds, conch, the three myrobalans, liquorice and heart-leaved sida with rain water, is curative

२४० शिग्रो पुष्प-शिग्रोमूलं (ब. फ.)

२४१. कोरका-क्षारक (य)

,, , -क्षारक. (द. व.)

of eye-disease due to morbid pitta and blood.

सैन्धवं त्रिफला व्योषं शङ्खनाभिः समुद्रजः ।

फेनः शैलेयकं सर्जो वर्तिः श्लेष्माक्षिरोगनुत् ॥२४२॥

सैन्धवम् सिंधावृक्ष सैधानमक, त्रिफला त्रिफला त्रिफला, व्योषम् त्रिफला त्रिफला, शङ्खनाभिः शङ्खनाभिः शङ्खनाभिः, समुद्रज फेन समुद्रज फेन, शैलेयकम् शैलेयकम् शैलेयकम्, सर्ज. अने राणनी और सर्जरस इनसे बनायी गई, वर्तिः वर्ति वर्ति, श्लेष्माक्षिरोगनुत् ३३-७८५ नेत्ररोगने भटाडे से कफजन्य अक्षिरोगको नष्ट करती है ॥ २४२ ॥

242 A bougie prepared of rock salt, the three myrobalans, the three spices conch, cuttle fish bone, lichen and common sal, is curative of eye-diseases due to morbid kapha.

अमृताह्लादिवर्तिः —

अमृताह्ला विसं बिल्वं पटोलं छागलं शकुत् ।

प्रपौण्डरीकं यष्ट्याहं दार्वी कालानुसारिवा ॥२४३॥

एषामष्टपलान् भागान् सुधौताजर्जरीकृतान् ।

तोये पक्त्वा रसे पूते भूयः पक्वे रसे घने ॥२४४॥

कर्ष च श्वेतमरिचाज्जातीपुष्पाज्जवात् पलम् ।

चूर्णं क्षिप्त्वा कृता वर्ति सर्वघ्नी दृक्प्रसादनी २४५

अमृताह्ला गणो गिलोय, विसम् विस विस, बिल्वम् भीली बेल, पटोकम् पटोल परवल, छागलम् अकुव भडरीनी बीडी बकरीकी मँगनिया, प्रपौण्डरीकम् प्रपौण्डरीक पुण्डरीककाष्ठ, यष्ट्याहम् जेहीमध मुलहठी, दार्वी दारुहठी, कालानुसारिवा अने

२४३ अमृताह्ला विस विल्व-अमृता मधुक निम्मा (ड क)

प्रपौण्डरीकं यष्ट्याहं-वासाप्रपौण्डरीक च (फ)

कालानुसारिवा-चाष्टपलांशिकाम् (झ. ड)

२४४. तोये-जले (ग. ड)

, भूयः पक्वे-पुनः पक्त्वा (ग. ड)

२४५ सर्वघ्नी-शोषणी (ड. ड)

कालानुसारिवा और कालानुसारिवा, एषाम् अमृता प्रत्येकना इनमेसे प्रत्येकके, सुधौतान् सारी पेठे धोयेवा अच्छी तरह धोये हुए, जर्जरीकृतान् अने अधकथरा करेवा और अधकुटे किये हुए, अष्टपलान् भागान् ३२ तोलाना भागोने ३२ तोलेके भागोको, तोये पाणीमा जलमें, पक्त्वा पकावी पकाकर, पूते रसे रस गाणी लई रसको छानकर, भूय इरीथी फिर, रसे पक्वे अ रसने पकावी इस रसको पकाकर, घने घट अता घन होने पर, श्वेतमरिचात् कर्षम् तेमा ओड तोये धोया मरी एक तोला सफेद मरिच, नवम् जातीपुष्पात् पलम् च अने चार तोला ताज्ज मधना डूना और चार तोले नये चमेलीके फूलोके, चूर्णम् चूर्णने चूर्णको, क्षिप्त्वा नाभी मिलाकर, कृता बनावेली बनायी, वर्तिः वर्ति वर्ति, सर्वघ्नी सर्व दोषोको नाश करनेवाली, दृक्-प्रसादनी तथा नेत्रने निर्माण करनेवाली थाय से तथा दृष्टिको साफ करनेवाली होती है ॥ २४३-२४५ ॥

243-245 Take 32 tolas of each of guduch lotus rhizome, bael, snake gourd, goat's dung, tubers of white lotus, liquorice, indian berberry, and dark blue creeper, wash them and triturate and boil in water, and after filtering, boil it again into a soft consistency. Add to this soft extract one tola of the pulvis of white pepper and 4 tolas of fresh jasmine flower, and roll into a bougie, this is curative of every kind of eye-affection and brightens the vision

शङ्खादिवर्तिः —

शङ्खप्रवालवैदूर्यलोहताम्रप्लवास्त्रिभिः ।

स्रोतोऽजश्वेतमरिचैर्वर्तिः सर्वाक्षिरोगनुत् ॥२४६॥

शङ्ख- शङ्ख शंख, प्रवाल- प्रवाल मृगा, वैदूर्य- वैदूर्य वैदूर्य, लोह- लोह लोह ताम्र- ताम्र ताम्र

२४६. जीहताम्र-जीहिताम्र (घ)

હવાસ્થિમિઃ અને પ્લવના હાડકાં હવકી હડી, સોતોજ-
સોતોજન સોતોજન, શ્વેતમરિચૈ. તથા ઘેળાં મરી
એએને ભેળાં વાટી બનાવેલી તથા સફેદ મિરચ इनको
एकत्र पीसकर बनायी, वर्ति वर्ति वर्ति, सर्वाक्षिरोगनुव
आभनः सर्व रोगने भटाडनार आय छे आखके सब
रोगोंको हरनेवाली होती है ॥ २४६ ॥

246 A bougie, prepared with conch, coral, cat's eye beryl, iron, copper, bones of pelican, black antimony and drumstick-seeds, is curative of every kind of eye-disease.

चूर्णाञ्जनम्—

शाणार्धं मरेचाद् द्वौ च पिप्पल्यर्णवफेनयो ।
शाणार्धं सैन्धवाच्छाणा नव सौवीरकाञ्चनात् २४७
पिष्टं सुसूक्ष्मं चित्रायां चूर्णाञ्जनसिद्धं शुभम् ।
कण्डूकाचकफार्तानां मलानां च विशोधनम् ॥ २४८ ॥

મરિચાત્ મરી કાલી મિરચ, શાણાર્ધમ્ અરધે
શાણુ દો આનીમર, પિપ્પલી- પીપર પિપ્પલી, અર્ણવ-
ફેનયો અને સમુદ્રીણુ ઔર સમુદ્રફેન, દ્વૌ એ શાણુ
આધા તોલા, સૈન્ધવાદ્ [સ ધાણુ સૈધાનમક શાણા-
ર્ધમ્ અરધે શાણુ દો આનીમર, સૌવીરકાજનાત્ કાળો
સુરમે સૌવીરાજન, નવ શાણા નવ શાણુ એ સર્વને
૧ તોલા દો આનીમર इन सबको, चित्रायाम् [ચેત્રા
નક્ષત્રમાં ચિત્રા નક્ષત્રમે, सुसूक्ष्मम् સારી પેઠે બારીક
अत्यन्त बारीक पिष्टम् પીસીને તૈયાર કરેલુ પીમકર
તૈયાર કિયા હુઆ, इदम् आ गह, चूर्णाञ्जनम् ચૂણા-
જન ચૂર્ણાજન, कण्डू- ખળવાળ કંઢુ, काच- મોતિયા
काच, कफार्तानाम् અને કફધી પીડાયેલ રોગીઓ
आटे और कफज अक्षिरोगवालोंके लिए, शुभम् शुभ
छे कल्याणकारक है, मलानाम् અને મળોણુ ઔર
मलका, विशोधनम् च शोधन करनेार छे विशोधक
है ॥ २४७ २४८ ॥

247-248. Take 1/8 tola of black pepper, 1/2 tola of long pepper, 1/2 tola of cuttle fish bone, 1/8 tola

of rock salt and 1½ tolas of antimony sulphide, and make a fine powder of these, when the moon is in the constellation of Chitra This collyrium is wholesome for those affected with itching, cataract and kapha eye-diseases and is also a cleanser of the discharging condition of the eye

बस्तमूत्रे ज्वहं स्थाप्यमेलाचूर्णं सुभावितम् ।
चूर्णाञ्जनं हि तैमिर्यक्रिमिपिल्लमलापहम् ॥ २४९ ॥

एलाचूर्णम् नान्दी औषधीनां यूष्मिने छोटी इलाय-
चीके चूर्णको, बस्तमूत्रे षडराना मूत्रमां बकरेके मूत्रमें,
ज्वहम् त्रालु दिवस सुधी तीन दिन, स्थाप्यम् राभी
भूषु रखे, सुभावितम् आभ सारी पेठे आवना
दीधेलु इस प्रकार अच्छी तरहसे भावित, चूर्णाञ्-
नम् ते यूष्मींजन वह चूर्णाञ्जन, तैमिर्य- तिमिररोग
तिमिर, क्रिमि- क्रिमि कृमि, पिल्ल- पित्तरोग पिल्ल, मला-
पहम् हि अने नेत्रमलने नाश करनेार आय छे और
नेत्रमलको नाश करनेवाला होता है ॥ २४९ ॥

249 Saturate the pulvis of small cardomom in goat's urine for three days, the collyrium made of this well impregnated pulvis is curative of diseases of dark vision parasites, Pilla and discharge.

सौवीरकाञ्चनादिवर्तिः—

सौवीरकाञ्जनं तुत्थं ताप्यो घातुर्मनःशिला ।
अक्षुष्या मधुकं लोहा मणयः पौष्पमञ्जनम् ॥ २५० ॥
सैन्धवं शौकरी दंष्ट्रा कतकं नाञ्जनं शुभम् ।
निमिरादिषु चूर्णं वा वर्तिर्वैयमनुत्तमा ॥ २५१ ॥

સૌવીરમ્ અજનમ્ કાળો સુરમે સૌવીરાજન,
तुरथम् तुत्थ, ताप्यः घातुः सुष्म आक्षि

२४९ एला-चिड (द ध फ)

हि तैमिर्य-इद सम्मक् (क)

२५० कतकं-कनकं (घ)

स्वर्णमाक्षिक, मन शिला मन शिल मैनसिल, चक्षुष्या
चक्षुष्या वनकुली, मधुकम् गेहीमध मुलहठी, लोहा-
लोहचूर्ण, मणयः मणिशो मणि, पौष्पक
मञ्जनम् पुष्पाञ्जन पुष्पाञ्जन, सैन्धवम् सिन्धालू
सैन्धानमक, झौकरी सुनरनी सूअरकी, दद्या दढ दाढ,
कतकम् च अने उतक ओओओ और निर्मली इनका,
मञ्जनम् अञ्जन अञ्जन, शुभम् श्रेष्ठ ओ श्रेष्ठ है, चूर्ण-
वा आ औषध यूथुना ३५भा यह औषध चूर्णके
रूपमें, इयम् वर्ति वा अथवा आ वर्तिना ३५भा
अथवा इस वर्तिके रूपमें, तिमिरादिषु तिमिरादि-
रोगम् तिमिरादि रोगमें, अनुत्तमा अति उत्तम ओ अति
उत्तम है ॥ २५०-२५१ ॥

250-251 Antimony sulphide copper
sulphate, iron pyrites, red arsenic, wild
horse gram, liquorice, iron powder, pre-
cious stones, white zinc, rock-salt, hog's
tusk and clearing nut, make a good co-
llyrium. In dimness of vision and other
eye-diseases, used as pulvis or bougie,
this acts as an unsurpassed remedy.

नेत्ररोगे सुखावती वर्ति: —

कतकस्य फलं शङ्ख सैन्धवं ज्यूषणं सिता ।
फेनो रसाञ्जनं क्षौद्रं विडङ्गानि मनःशिला ॥२५२॥
कुक्कुटाण्डकपालानि वर्तिरेषा व्यपोहति ।
तिमिरं पटलं काचं मलं चाशु सुखावती ॥२५३॥
इति सुखावती वर्तिः ।

कतकस्य उतकं निर्मलीका, कलम् ३५ फल, शङ्खः
शङ्खचूर्ण, सैन्धवम् सिन्धालू सैन्धव, ज्यूष-
णम् त्रिडु त्रिडु, सिता साकर चीनी, फेनः समुद्र
शीलु समुद्रफेन, रसाञ्जनम् रसाञ्जन रसोत, क्षौद्रम्
मधु मधु, विडङ्गानि वावडिग वायविडग, मन शिला
मन.शिल मैनसिल, कुक्कुटाण्ड कुक्कुटाणां छानां मुर्गेके
अण्डेके, कपालानि कायला छिलके, एषा आ इनकी
मह, सुखावती सुखावती नामनी सुखावतीनामक,

वर्ति वर्ति वर्ति, तिमिरम् तिमिर तिमिर, पटलम्
पटल पटल, काचम् काच काच, मलम् च अने
मलने और मलको, आशु तत्त जीघ्र, व्यपोहति नाश
करे ओ कर करती है ॥ २५२-२५३ ॥ इति आ यह,
सुखावती वर्तिः सुखावती वर्ति ओ सुखावती वर्ति है ।

252 253 Take clearing nut, conch,
rocksalt, the three spices, sugar, cuttle
fish bone, dry extract of indian berberry,
honey, embelia and red arsenic and
the shell of hen's egg, and prepare a
bougie out of this, known as the Plea-
sant bougie which quickly cures
diseases of vision, palate and Kacha
and discharge. Thus has been desc-
ribed the Pleasant bougie

नेत्ररोगे दृष्टिप्रदा वर्ति —

त्रिफलाकुक्कुटाण्डत्वक्कासीसमयसो रज. ।
नीलोत्पलं विडङ्गानि फेनं च सरितां पतेः ॥२५४॥
आजेन पयसा पिष्ट्वा भावये ताम्रभाजने ।
सप्तरात्रं स्थितं भूयः पिष्ट्वा क्षीरेण वर्तयेत् ॥२५५॥
एषा दृष्टिप्रदा वर्तिरन्धस्याभिन्नचक्षुषः ।

इति दृष्टिप्रदा वर्तिः ।

त्रिफला- त्रिफला त्रिफला, कुक्कुटाण्डत्वक्- कुक्कुटाणां
छानां कायलां मुर्गेके अण्डेका छिलका, कासीसम्
कासीस कारीस, अयस रज दोहयूथु लोहचूर्ण,
नीलोत्पलम् नीलोत्पल नीलोफर, विडङ्गानि वावडिग
वायविडग, सरितां पते फेनम् च अने समुद्रशीलुने
और समुद्रफेनको, आजेन अङ्गरीना पकरीके, पयसा
दूधभा दूधमें, पिष्ट्वा पीसीने पीसकरके, ताम्रभाजने
ताम्रभाजना ताम्रके पात्रमें, भावयेत् लीपी देव देव
करे, सप्तरात्रं स्थितम् सात रात भूमी तेने गभीने
सात राततक रखकर, भूयः दूरीथी फिर, क्षीरेण
दूधनी साथे दूधसे, पिष्ट्वा पीसीने पीसकर, वर्तयेत्
वर्ति सुखावती वर्ति बनाये, एषा आ यह, वर्तिः
वर्ति वर्ति, अभिन्न चक्षुषः नेत्री आभिर्दृष्टी नदी

गर्भ और आख न फूटे हुए, अन्धस्य आध्याने
अंधको, दृष्टिप्रदा दृष्टि देनेवाली छे दृष्टि देनेवाली है
॥ २५४-२५५ ॥ इति आ यह, दृष्टिप्रदा वर्ति दृष्टि-
प्रदा वर्ति छे दृष्टिप्रदा वर्ति है।

254-255½ Make a paste of the three
myrobalans, the shell of hen's egg,
iron sulphide, iron dust, blue water
lily, embelia and cuttle fish bone with
goat's milk and saturate it in the same
milk, placing in a copper vessel for 7
nights, then, again rub it and roll into
bougie with milk, this bougie bestows
sight on those who have gone blind but
whose eyes have not undergone organic
change or damage Thus has been
described the Sight-bestowing bougie.

नेत्ररोगे अन्यान्यजनानि—

वदने कृष्णसर्पवसा निहितं नासमञ्जनम् ॥२५६॥
ततस्तस्मात् समुद्धृत्य सुशुष्कं चूर्णयेद्बधः ।
सुमनःकोरकैः शुष्कैरर्धांशैः सैन्धवेन च ॥२५७॥
एतन्नैत्राञ्जनं कार्यं तिमिरघ्नमनुत्तमम् ।

कृष्णसर्पस्य भरेला डाण्डा सर्पना मृत कृष्ण सर्पके,
वदने मुण्णमा मुहमे मञ्जनम् अञ्जन (डाण्डा सुरभे।)
अञ्जन, मामम् ओड भास एक माहनक, निहितम्
राभवे। रम् देवे, तत पछी पीछे, बुध विद्वान वैद्ये
विद्वान वैद्य, तस्मात् तेभाथी उसमेते, समुद्धृत्य डाढी
दधने निकालकर, सुशुष्कम् सारी पेठे सूखायेद अच्छी
तरह शुष्क होने पर, अर्धांश तेने अर्धा प्रमाणमा
उम्को भाषी मात्रामें, शुष्कैः सूडेदी सूखी हुई, सुमन-
कोरकै. चमेदीनी डीओ चमेलीकी कलिया, सैन्धवेन
च अने सिधादूषु साथे और सैन्धानमकसे मिनाकर,
चूर्णयेत् यूथुं इतु चूर्ण करे, एतत् आ यूथुं इत
चूर्णका, तिमिरघ्न तिमिरनाशक तिमिरनाशक, अनु-

सम् सर्व श्रेष्ठ उत्तम, नेत्राञ्जनम् नेत्राञ्जन नेत्राञ्जन,
कार्यम् अनापु वनावे ॥ २५६-२५७ ॥

256-257½ The wise physician should
place antimony sulphide in the mouth
of a dead black cobra for a month
and taking it out, triturate it adding
half that quantity of dried jasmine-buds
and rock-salt. This made into colly-
rium is the best remedy for dimness
of vision

पिप्पल्यः किंशुकरसो वसा सर्पस्य सैन्धवम् २५८
जीर्णं घृतं च सर्वाक्षिरोगघ्नी स्याद्रसक्रिया ।

पिप्पल्य पीपर पिप्पली, किंशुकरसः डेसुडोने।
रस टेंसुके फुलोंका रस, सर्पस्य सर्पनी सांपकी, वसा वसा
चर्बी, सैन्धवम् सिधादूषु सैन्धानमक, जीर्णम् अने
जून। और पुराने, घृतम् च घीनी घृतकी, रसक्रिया
रसक्रिया रसक्रिया सर्व- सर्व सब, अक्षिरोगघ्नी नेत्र-
रोगने। नाश डरना। थाय छे अक्षिरोगकी नाशक, साय
थाय छे होती है ॥२५८ ॥

258-259½. Take long pepper, palas-
flower juice, snake's fat, rock salt and
old ghee and prepare a soft extract
out of this It is curative of all kinds
of eye-disorders

कृष्णसर्पवसा क्षौद्रं रसो धात्र्या रसक्रिया ॥२५९॥
शरता खर्वाक्षिरोगेषु काचार्बुदमलेषु च ।

कृष्णसर्पवसा डाण्डा सर्पनी वसा काले सर्पकी
वसा, क्षौद्रम् मध मधु, धात्र्या अने आमणाना
और धावलेके, रसः रसनी रसकी, रसक्रिया रसक्रिया
रसक्रिया, सर्व- सर्व सब, अक्षिरोगेषु नेत्ररोगे।मां अक्षि
रोगेमें, काच- डाय काच, अर्बुद- अर्बुद अर्बुद, मलेषु
च अने नेत्रमलमां और नेत्रमलमे, शरता प्रशस्त छे
प्रशस्त है ॥२५९ ॥

२५६ सुशुष्कं-सुषुप्त (ग)

२५७ कोरकैः-कोरकै (स ह)

२५८ पिप्पल्य किंशुकरसो वसा सर्पस्य सैन्धवम्-स्वरम्

किंशुकस्यार्धवसा कृष्णस्य सैन्धवम् (फ)

of drugs, or life promoter group of drugs, or with Anu oil, is curative of alopecia and greyness of hair

क्षीरात् सहचराङ्गराजाच्च सौरसाद्रसात् ॥२६४॥
प्रस्थैस्तु कुडवस्तेलाद्यष्ट्याह्वपलकल्किनः ।
सिद्ध शिलासमे भाण्डे मेषशृङ्गादिषु स्थितः ॥२६५॥
नस्यं स्याद्विषजा स्वयम्योजितं पलितापहम् ।

क्षीरात् गायनु दूध गायका दूध, सहचराद्र आस-
भानी दूधना डांटाशेणियाने २२ नीलपुष्पवाले
कटसरैयाका रस, भृंगराजात् भांगराजे २२ भृंगराजा
स्वरस, सौरसात् च अने तुणसीने और तुलसीका,
रसात् २२ रस, प्रस्थं तु प्रत्येकना ६४-६४ तोलाथी
पर्येकके ६४-६४ तोलेमे, यष्ट्याह्व अने जेठीमधना
और मुलहठीके, पल- ४ तोला ४ तोल, कल्कत
उडथी कल्कसे, तैलात् कुडव १६ तोला तेदने १६
तोले तैलको, सिद्धः सिद्ध उरपु सिद्ध करे, शिलासमे
पथरना पथरके, भाण्डे वासुभा वरतनमें, मेषशृ-
ङ्गादिषु अथवा घेटीना शींगल वगेरेमा या मेढके
खींग आदिमें, स्थित राभपु रक्खे, मिषजा वैद्य वैद्य,
सम्यक् अरभी रीते अच्छी प्रकार, नस्यम् तेने नस्य
तरीके उसका नस्यरूपमे, योजितम् प्रयोगे तो प्रयोग
करे तो, पलितापहम् ते पणियाने नाश उरनार
पलितरोगनाशक, स्यात् यास्य छे होता है ॥२६४-२६५॥

264-265½ Take 64 tolas of milk, juice of crested purple nail dye, trailing eclipta and holy basil, 16 tolas of oil and 4 tolas of the paste of liquorice and prepare a medicated oil out of it. When it is prepared, keep it in a receptacle made of stone or sheep's horn. Nasal medication with this, well administered by the physician, is curative of grey hair.

मिषजा क्षीरपिष्टौ वा दुग्धिकाकरवीरकौ ॥२६६॥
उत्पाद्य पलिने देयौ नाबुभौ पलितापहौ ।

मिषजा अथवा वैद्य अथवा वैद्य, क्षीरपिष्टौ
दूधमा पीसीने दूधमें पिसी हुई, दुग्धिका- नागला-
दधी दुग्धिका, करवीरकौ वा अने उरवीरके लेप और
कनेरका लेप, पलिते पणियामा पालित्यमें, उत्पाद्य
पण उणेठी वालोको उखाड़ कर उस स्थानमें, देयौ
लगानवे लगावे, तौ ते ये, उभौ अने दोनों, पलि-
तापहौ पणियाने नाश उरनार छे पालित्यको दूर
वानेवाटे है ॥ २६६॥

266-266½. The physician may apply asthma weed or indian oleander, pasted with milk, over the scalp after pulling out the grey hair Both these drugs are curative of grey hair

मार्कवस्वरसात् क्षीराद् द्विप्रस्थं मधुकात् पलम् २६७
तैः पचेत् कुडवं तैलात्तन्नस्यं पलितापहम् ।

मार्कव- भांगराजे आगरेका, स्वरसात् स्वरस
स्वरस, क्षीरात् अने दूध और दूध, द्विप्रस्थम् १२८
तोला १२८ तोले, मधुकात् जेठीमध मुलहठी, पलम्
४ तोला ४ तोले, तैः अथवा इन्से, तैलात् तेद
तैल, कुडवम् १६ तोला १६ तोले, पचेत् पछावपु

२६७ मार्कवस्वरसात्-मार्कवरमात् (ग)

,, मार्कवस्वरसात् क्षीराद् द्विप्रस्थं मधुकात् पलम् क्षीरात्
मार्कवरमात् द्विप्रस्थं मधुकात्पले (फ.)

२६४ क्षीरात्-क्षारान् (व)

,, क्षीरात्-क्षारान् (फ)

,, मृगराजाच्च-मृगरजस (ग)

,, सौरसात्-सुरसात् (ड)

,, क्षीरात् सहचराङ्गराजाच्च सौरसाद्रसात्-कक्षाकालरसा-
लोहनागरजसो रसात् (न)

२६५ शिलासमे-शैलासने (व)

,, मेषशृङ्गादिषु-मेषशृङ्गेऽथवा (ग)

,, मेषशृङ्गादिषु स्थितं-मेषशृङ्गे च सस्थित (फ)

२६६ मिषजा-नस्यं स्यात् (फ.)

आदित्यवल्लया भूरुभुभीनां सूर्यमुखी, कृष्णनैरे-
यकस्य च अने आसभानी धूलच धाराशेणियानां
और आसभानी कटसरैयाली, मूलानि भूण जह, सुरसस्य
च तुलसीनां तुलसीकी, पत्राणि पान पत्तिया, कृष्ण-
शणस्य च शण्डधूरानां झझनिभा वनननके, पत्रव
पत्र पत्ते, मर्कट. आंगरे भागरा, काकमाची व
पीलुडी काकमाची, मधुकम् नेडीमध मुठहठी, देवदारु
च अने देवदार और देवदार, पृथक् ओ दरेक पृथक्
पृथक्, दशपलांशानि ४० तोला ४० तोले, पिप्पल्यः
पीपर पिप्पली, त्रिफला त्रिफला त्रिफला, अज्जनम्
रसाज्जन रसोत, प्रपौण्डरीकम् प्रपौण्डरीक गुण्डरीकलण्ठ,
मज्जिष्ठा मज्जि मजीठ, लोध्रम् लोध्र लोध्र, कृष्णागुरु
डाणे अगरे काला अगुरु, उत्पलम् नीलकम्भी नीलोफर,
आम्रास्थि आभानी गोडली आमकी गुठली, कृष्णः कर्दम
डाणे कर्दम काला कर्दम, मृणालम् मृणाल मृणाल,
रक्तचन्दनम् रक्तचन्दन रक्तचन्दन, नीली गणी नीली,
मल्लिकास्थिनि शिलाभा मिलाकेकी गुठली, कासी-
सम् डीराडसी कासीस, अदगान्तिका मे दी मेंहदी, सोम-
राजी आणथी वाकुची, अलन असन असन, शम्भू
कृष्ण लोड काला लोहा, कृष्णौ डाणे काला, पिण्डीत
मीठण मैनफल, चित्रकौ डाणे चित्रक काला चित्रक,
पुष्कर- पुष्करभूण पुष्करमूल, अर्जुन- अर्जुन कौडा,
काउमर्याणि काउमर्य गमारीज फल, आम्र- आण पान,
जम्बूफलानि च अने अंभुनां धूण और जामुनके फल,
पृथक् ओ दरेक पृथक् पृथक्, पञ्चपलांशानि २० तोला २०
तोले, तै तेरेरे इतरो दिष्ट पीसीने ते कलथी पीमकर
इस ककने, लोहपात्रे धोदन खात्रभा मोहके वरनम्,
धात्रीरस- आनणाना अस्थी आवलेके रम्ने, नवगुणम्
आरगण चौगुने, वंसीतकस्य अहोरात्र महेदेका तैलम्
तेल तैल, आढकम् २५६ तोला २५६ तोले, पंचव
पञ्चपु पकावे, चावत् अथवा जया भुवी अथवा
जव तक रस रस रस, शुष्क जवेत् अथवा अथवा
भुभी सूत्र जाये तब तक, आदित्यपाकम् वा आदित्य-
पाक आदित्यपाक, कुर्यात् अथवा करे, तत ते पञ्च
उत्सवं वाद, पूतम् आणने छानकर, मशुदन शुद्ध

थमेव तेलने। शुद्ध किये तैलका, पाने पान पान, नख क्रियायाम् च अने नखक्रिया और नखकर्ममें, तथा एव तेमन् और क्षिरोभ्यङ्गे च माथामा मास्तीस उरवाभा सिरके अभ्यङ्गमें, उपयोजयेत् उपयोग करने, महानीलम् मङ्गनील महानील, इति नाम्नी नामसे, ख्यातम् प्रसिद्ध विख्यात, इतत् आ तैल यह तैल, चक्षुष्यम् अक्षुष्य चक्षुष्य, आयुष्यम् आयुष्यवर्धक आयु बढ़ानेवाला, क्षिरसः अने भस्तकना और सिरके, सर्वरोगनुत् सर्व रोग भग्ननाश छे सब रोगोंका नाशक है, अनुत्तमम् अने सर्व श्रेष्ठ और अत्यन्त उत्तम, पलितम् पण्डितनाश नाश करनेवाला छे पलितनाशक है ॥ २६८-२७५ ॥ इति आ यह, महानील-तैलम् मङ्गनील तैल छे महानील तैल है।

268-275½. Take 40 tolas of roots of heliotrope and purple nail-dye the leaves of holy basil, blue flowered flax hemp, trailing eclipta, black night shade, liquorice, deodar 20 tolas each of long pepper, the three myrobalans, dry extract of indian berberry, lotus rhizomes, madder, lodh black eagle wood, blue water lily, mango stone, slush of black earth, lotus stalk, red sandal indigo, marking nut, iron sulphide, henna, babchi, spinous kino, steel, black emetic nut, blue flowered lead wort, flowers of Pushkara Arjun white teak, fruits of mango and jambool. With the paste of these articles and 4 times the quantity of the juice of emblic myrobalan, prepare 256 tolas of beleric myrobalan-oil with either fire heat or with solar heat till all the watery portion is evaporated from the iron vessel, then filter and purify it, this may be used as potion, and nasal medication or as inunction of

the head This is beneficial to the eyes, life-giving and curative of all head-affections, this oil known as the Great Black oil is unsurpassed as a cure for grey hair Thus has been described The Great Black oil

खालिष्यपलितगोः अन्ये कतिपययोगा —

प्रपौण्डरीकमधुकपिप्पलीचन्दनोत्पलैः ॥२७६॥

कार्षिकैस्तैलकुडवो द्विगुणामलक्षिरसः ।

सिद्धः स प्रतिमर्शः स्वात् सर्वमूर्धगदापहः ॥२७७॥

(पलितघ्नो विशेषेण कृष्णात्रेणेन भाषितः।)

प्रपौण्डरीक- प्रपौण्डरीक पुण्डरीककाष्ठ, मधुक- नेलीमधु मूलहरी, पिप्पली- पीपः पिप्पली, चन्दन- चन्दन चन्दन, उत्पलैः अने नीलकमल और नीलीकर, कार्षिकैः औमाना प्रत्येकना छे ५ छे ५ तोला उडकी इनमेंसे प्रत्येकके एक एक तोले करके, द्विगुण- अमला दुगुने, आमलकीरस आमाना २५ छे ५ अंश- केके रससे युक्त, तैलकुडवः १६ तैला तैल १६ तोला तैल, सिद्ध सिद्ध करी सिद्ध करे, प्रतिमर्श आधी प्रतिमर्श नख इससे प्रतिमर्श गख, स्वात् देवु लेवे, सः ते यह, सर्वमूर्ध- सामान्य रीते सर्व भस्तकना सामान्यत सब सिरके गदापह रोगने नाश करनेवाला छे रोगोंको दूर करनेवाला है, कृष्णात्रेणेन कृष्णात्रेणे कृष्णात्रेयने, विशेषेण विशेषे करी विशेषतः, पलितघ्नः तेने पण्डितनाश नाश करनेवाला पलितनाशक, भाषितः उडकी छे कहा है ॥ २७६-२७७ ॥

276-277½. Prepare 16 tolas of oil with one tola each of the paste of tubers of white lotus, liquorice, long pepper, sandal and blue water lily in double its quantity of the juice of emblic myrobalan. This when used with a wick as nasal medication cures

all kinds of head affections. (Krishna Atreya is of opinion that it is specially curative of greyness).

ક્ષીરં પ્રિયાલયષ્ટ્યાહ્ને જીવકાદ્યો ગણસ્તિલાઃ ॥૨૭૮॥
કૃષ્ણા વક્ત્રે પ્રલેપઃ સ્યાદ્દરિલોમનિવારણઃ ।

ક્ષીરમ્ દૂધ દૂધ, પ્રિયાલ- પ્રિયાલ ચિરૌંજી, યષ્ટ્યાહ્ને
નેહીમધ મુલહટી, જીવકાદ્ય શુભકાદિ જીવકાદિ, ગણ.
ગણુ ગણ, સિલા. તલ તિલ, કૃષ્ણા અને પીપરને।
ઔર પિપ્પલીકા, વક્ત્રે મુખપર કરવામાં આવેલો મુખ
પર ક્રિયા હુઆ, પ્રલેપ લેપ પ્રલેપ, હરિલોમ- પીળ-
ચટા વાળને ભૂરે વાળોંકો, નિવારણઃ દૂર કરનાર હટાને-
વાલા. સ્યાત થાય છે હોતા હૈ ॥ ૨૭૮૧ ॥

278-278½ The application, made of milk, buehanan's mano, liquorice, the jivaka group drugs, til and long pepper, applied over the scalp is curative of tawny hair.

તિલાઃ સામલકાશ્ચૈવ કિઞ્જલ્કો મધુકં મધુ ॥૨૭૯॥
વૃંદ્યેદ્રઞ્ચૈતત્ કેશાન્મૂર્ચપ્રલેપનાત્ ।

સામલકાઃ આમળા આવલે, તિલા તલ તિલ,
કિઞ્જલ્કઃ કિઞ્જલ્ક પચ્કેસર, મધુકજ્જ નેહીમધ મુલહટી,
મધુ ચ પુષ્પ અને મધુ ઔર મધુ, પુતત્ એનો. હનકા,
મૂર્ધપ્રલેપનાત્ મસ્તક પર લેપ કરવાથી તે સિરપર લેપ
કરનેસે વહ, કેશાન્ વાળોંકો, વૃંદ્યેદ્ર વધારે છે
વડાતા હૈ, રઞ્જેત્ ચ અને કાળા કરે છે ઔર કાલે
કરતા હૈ ॥ ૨૭૯૧ ॥

279 279½ Til, emblic myrobalan, lotus-anthers, liquorice and honey, if applied over the scalp, promote the growth and color of the hair

પન્નેત્સૈન્ધવશુક્તામ્લૈરયશ્વર્ણ સતપ્તુલમ્ ॥૨૮૦॥
તેનાલિસં શિર ગુદ્ધમસ્તિગ્ધમુપિતં નિશિ .
તત્ પ્રાતસ્ત્રિફલાઘૌતં સ્યાત્ કૃષ્ણમૃદુમૂર્ચજમ્ ૨૮૧

સૈન્ધવ. સિંધાલુ સૈન્ધાનમ્, શુક્ત- શુક્ત શુક્ત,
અમ્લ અને અમ્લ દ્રવ્યો સાથે ઔર અમ્લ દ્રવ્યોંકે
સાથ, સતપ્તુલમ્ પ્રાખ્યામદિત ચાવલસહિત, અશ્વર્ણમ્
લોહાનુ ચૂર્ણ લોહચૂર્ણકો, પન્નેત્ પદાર્થ પન્નેત્,
તેન તેની ઝમને, આલિસમ્ લેપ કરેલું લેપ ગિયા હુઆ,
ગુદ્ધમ્ શુદ્ધ શુદ્ધ, અસ્તિગ્ધમ્ અને સ્નેહ ગિનાનુ
સ્તિગ્ધતારહિત, શિરઃ મસ્તક સિર, નિશિ ઝપિતમ્
સતપ્તર તેમ રહેવા દેવુ રાત્રિમર વૈના હી રક્તે પ્રાત
સવારમાં પ્રાત કાલમેં, ત્રિફલા- ત્રિફળાથી ત્રિફલામેં,
ઘૌતમ્ ઘોઈ નાખેલુ ઘોયા હુઆ, તત્ તે વહ, કૃષ્ણ-
મૃદુ- કાળા અને કામળ કાલે ઔર મુલાયમ, મૂર્ચજમ્
વાળવાળુ વાળોંવાલા, સ્યાત થાય છે હોતા
હૈ ॥૨૮૦॥

280-281. Boil iron powder with rock salt honey, vinegar and rice, apply it over the scalp, after cleansing the head and making it free from greasiness, and go to sleep with it In the morning, the head should be washed with the decoction of the three myro balans This promotes the growth of black and soft hair

અયશ્વર્ણોઽમ્લપિષ્ટ્ર રાગ. સત્રિફલો વર. ।

સત્રિફલઃ ત્રિફળા ત્રિફલાકે સાથ, અમ્લપિષ્ટ્ર ચ
અને અમ્લદ્રવ્ય સાથે પીએવ ઔર અમ્લદ્રવ્યોંકે પીસા
હુઆ, અયશ્વર્ણ લોહચૂર્ણ લોહચૂર્ણ, વર. ઉત્તમ યેષ્ટ,
રાગ કેશરાગ (કલપ) અને છે કેશરાગ હોતા હૈ ।

281½ Iron powder rubbed with acid articles and the three myrobalans, makes an excellent hair-dye.

૨૮૧. અયશ્વર્ણો-અયશ્વર્ણો (૬)

૨૭૮ પ્રિયાલયષ્ટ્યાહ્ને-પિંગાલયષ્ટ્યાહ્ને (૫)

૨૮૧ વક્ત્રે પ્રલેપ-શીર્ષપ્રલેપ (૫)

વક્ત્રે પ્રલેપઃ સ્યાદ્દરિલોમનિવારણ -શીર્ષપ્રલેપઃ સ્યાદ્દરિ-
લોમવલીહિત (૫)

૨૭૯૧ પ્રલેપનાત્-પ્રલેપનમ્ (૭)

કુર્યાન્નેષુ રોગેષુ ક્રિયાં સ્વાં સ્વાચ્ચિકિત્સિતાત્ ।
શેષેષ્વાદૌ ચ નિર્દિષ્ટા સિદ્ધૌ ચાન્યા પ્રવક્ષ્યતે ॥૨૮૨॥
इति खालित्यादिचिकित्सा ।

શેષેષુ બાકીના બચે હુણ રોગેષુ રોગોભા રોગોમેં, સ્વાત્ પોતપોતાના અને અને, ચિકિત્સિતાત્ ચિકિત્સાધ્યાયમાથી ચિકિત્સાધ્યાયમે, સ્વાત્ પોતપોતાની અપની અપની, ક્રિયામ્ ચિકિત્સા ચિકિત્સા, કુર્યાત્ કરવી ભેદથી કરની चाहिए, શેષેષુ બાકીનાઓની ચિકિત્સા અવગિષ્ટ રોગોની ચિકિત્સા, આદૌ ચ શરુ-આતમા પ્રથમ, નિર્દિષ્ટા દર્શાવી છે કહી છે, સિદ્ધૌ ચ અને સિદ્ધિસ્થાનમા ઓર સિદ્ધિસ્થાનમે, અન્યા બીજી દમરી, પ્રવક્ષ્યતે કહેવામા આવશે કહી જાયગી ॥૨૮૨॥
इति आ यह, खालित्यादिचिकित्सा आलित्यादि चिकित्सा છે खालित्यादिचिकित्सा છે ।

282. In the remaining diseases, treatment suited to the condition, should be given. These measures have already been briefly indicated at the very beginning of this chapter. The tested remedies will be described in the Section on "Success in Treatment". Thus has been described the treatment of alopecia etc.

સ્વરમેદચિકિત્સા -

सर्पिण्युपरिभक्तानि स्वरमेदेऽनिलात्मके ।
तैलैश्चतुष्प्रयोगैश्च बलाराज्जामृताह्वयै ॥२८३॥

અનિલાત્મકે વાતજન્ય વાતજન્ય. સ્વરમેદે સ્વર-ભેદમા સ્વરમેદમેં, ઉપરિભક્તાનિ ઓજનઉપર મોજનકે પચાવ, સર્પિણિ ધી ધી, ચતુષ્પ્રયોગે. અને ચાર પ્રકારે પ્રયોજતા ઓર ચાર પ્રકાર (પાન, અભ્યંગ, ગમ્ભૂષ ઓર અનુવાસન) વસ્તિશે પ્રયુક્ત ક્રિયે જાતે, વલા-બલા વલા, રાસ્ના-રાસ્ના રાસ્ના, અમૃતાહ્વયે: અને ગળીના ઓર અમૃતાકે, તૈલે: ચ તેથોથી ચિકિત્સા કરવી ભેદથી તૈલોસે ચિકિત્સા કરની चाहिए ॥ ૨૮૩ ॥

૨૮૩. તૈલેશ્ચતુષ્પ્રયોગેશ્ચ-ચતુષ્પ્રયોગદૈર્ઘ્ય (ક)

283 In laryngeal diseases due to vata, post-prandial potion of ghee and administration of oil, prepared with heart leaved sida, indian groundsel and guduch, given in the four modes of potion, inunction, gargle and unctuous enema, are beneficial

बहिर्दक्षिणदिक्षु पञ्चमूलशृतान् रसान् ।
मायूरं क्षीरसर्पिर्वा पिबेत् ज्यूषणमेव वा ॥२८४॥

પંચમૂલશૃતાન્ પાંચ મૂળમા ઉકાળેલ પંચમૂલમે પકાવે હુણ, બર્હિ- મોર મોર, તિત્તિરિ- તેતર તીતર, દક્ષાણામ્ અને કુકડાનાં એવં મુર્ગેકે, રસાન્ માંસરસ, માયૂરમ્ ક્ષીરસર્પિ: વા અથવા માયૂર ક્ષીર, અથવા માયૂરધૂત અથવા માયૂરક્ષીર અથવા માયૂરઘૃત, જ્યૂષણમ્ એવ વા કે જ્યૂષણધૂત યા જ્યૂષણઘૃત, પિબેત્ પીવુ પીવે ॥૨૮૪॥

284. The patient should take the meat-juices of peacock, partridge and cock, prepared with penta-radices, or the peacock milk, the peacock ghee or 'the three spices ghee'

पैत्तिके तु विरेकः स्यात् पयश्च मधुरैः शृतम् ।
सर्पिर्गुडा घृतं तिक्तं जीवनीयं वृषस्य वा ॥२८५॥

પૈત્તિકે તુ પિત્તજન્ય સ્વરભેદમા પૈત્તિક સ્વરમેદમેં, વિરેક વિરેચન વિરેચન, સ્યાત્ કરાવવુ કરાવે, મધુરે. અને મધુર દ્રવ્યોથી ઓર મધુર દ્રવ્યોસે, શૃતમ્ સાધિત શૃત, પય ચ દૂધ દૂધ, સર્પિર્ગુડા: સર્પિર્ગુડ સર્પિર્ગુડ, તિક્તમ્ ઘૃતમ્ તિક્ત ધૃત તિક્તઘૃત, જીવનીયમ્ જીવનીય-ધૃત જીવનીયઘૃત, વૃષસ્ય વા કે વાસાધૃત થોળવુ ભેદથી યા વાસાધૃત દેવે ॥ ૨૮૫ ॥

285 In the disease due to pitta, purgation should be given, and milk

૨૮૫ પંચમૂલશૃતાન્ પંચમૂલીશૃતાન્ (૧)

૨૮૫ શૃત તિક્ત જીવનીય વૃષસ્ય વા જીવનીય વાસા એક શૃત

-----નશ્ચ (ક- ધ- છ- ઙ.)

prepared with the drugs of the sweet group, medicated ghee foluses, life promoter ghee, as also vasaka ghee, should be given

कफजे स्वरभेदे तु तीक्ष्णं मूर्धविरेचनम् ।
विरेचो वमनं च यो यवान्नकटुसेवनम् ॥२८६॥

कफजे स्वरभेदे तु उष्ण-स्वरभेदे तु कफजन्य रोगभेदे, तीक्ष्णं तीक्ष्णं तीक्ष्ण, मूर्धविरेचनम् शिगे-विरेचनं शिरोविरेचन, विरेकः विरेचनं विरेचन, वमनम् वमन, धूम. धूमपानं धूमपान, यवान्न यवान्न जोका भोजन, कटु तथा कटु द्रव्योंका सेवनम् सेवनं कटु सेवन करे ॥ २८६ ॥

286 In laryngeal disorders due to kapha, acute errhine, enema purgation, emesis, inhalation, barley-diet and pungent articles should be given

चव्यभार्ग्यश्याव्योषक्षारजाक्षिकचित्रकान् ।
लिह्याह्वा पिप्पलीपथ्ये तीक्ष्णं मद्य पित्रेच स्व. ॥२८७॥

स ते रोगीये वह रोगी, चव्य-श्याव्य चव्य, भार्गी-क्षार-श्याव्य भार्गी, प्रभवा-हरडे हरड, श्योष-त्रिकटु त्रिकटु, क्षार-ज्योषार यवक्षार, माक्षिक मधु मधु, चित्रकान् चित्रक और चित्रक, लिह्यात् आटवा चाटे, पिप्पली-श्याव्य पीपर अथवा पिप्पली, पथ्ये वा अने दरने युक्त मधुमां आटवु और हरड गधमे चाटे, तीक्ष्णम् अने तीक्ष्ण और तीक्ष्ण, मद्यम् च मद्य मद्य पित्रेच पीवु पीवे ॥ २८७ ॥

87 The patient should take a linctus of chaba pepper, beetle, killer chebulic myrobalan. the three spices, barley alkali, honey and white flowered leadwort, or milk, long pepper and chebulic myrobalan and strong wines

२८५ चव्यभार्ग्यश्याव्य-उन्ना भार्ग्यभवा (न)

रक्तजे स्वरभेदे तु सधृता जाङ्गला रसा ।
द्राक्षाविदारीक्षुरसा सधृतशौद्रशर्करा ॥२८८॥
यच्चोक्तं क्षयकासघ्नं तच्च सर्वं चिकित्सितम् ।
पित्तजस्वरभेदघ्नं सिरावेधञ्च रक्तजे ॥२८९॥

रक्तजे रक्तजन्य रक्तजन्य, स्वरभेदे तु स्वरभेदभा स्वरभेदमें, सधृताः धृतयुक्ता धृतयुक्त, जाङ्गला जंगल प्राणी-जंगल जीवोंके रसा भासरस मासरस सधृत-तथा धी तथा धृत, शौद्र-मधु मधु शर्करा. अने साकरसहित और चीनीय युक्त, द्राक्षा-द्राक्ष मुनके, विदारी-विदारीकटु विदारीकटु, उक्षु-अने शेर-डीना और इखके, रसा रसा पीवा रसको पीवे, क्षयकासघ्न क्षय अने कास दहनार क्षय और कामना नाशक, पित्तजस्वरभेदघ्न च तथा पित्तजन्य स्वरभेद भटाडनार तथा पित्तजस्वरभेदका नाशक, यच्च च ये चिकित्सामे जो, उक्त-उक्त छे उक्त छे, तच्च ते वह, सर्वम् सर्व सब, सिरावेध च अने शिगवेध पाणु शिगवेध भी, रक्तजे रक्तजन्य स्वरभेदभा रक्तजन्य स्वरभेदमें, चिकित्सितम् चिकित्सा छे चिकित्सा छे ॥ २८८-२८९ ॥

288-289 In laryngeal disorders due to morbid blood meat-juices of jungala animals, mixed with ghee or the juices of grapes, white yam and sugar-cane mixed with honey, ghee and sugar should be taken The line of treatment described as curative of consumption and cough is also curative of laryngeal disorders due to morbid pitta, and blood-letting should be resorted to in laryngeal disorders due to morbid blood

सन्निपाते हिता-सर्वा-क्रिया न तु सिगव्यध. ।
इत्युक्तं स्वरभेदस्य समामेन चिकित्सितम् ॥२९०॥
इति स्वरभेदचिकित्सा ।

२८८ सधृता-सधृता (ध)

સન્નિપાતે સાન્નિપાતિક સ્વરભેદમાં સન્નિપાતજન્ય સ્વરભેદમે, સ્વાઃ ઉપર્યુક્ત સર્વં યથોક્ત સર્વ, ક્રિયાઃ ક્રિયાઓ નિકૃત્સા, હિતા હિતકર છે હિતકર હૈ, સિરા-વ્યથ તુ પશુ શિરાવેધ કિન્તુ શિરાવેધ, ન હિતકર નથી હિતકર નહીં હૈ, હિતિ આ પમાણે. આ પ્રકાર, સ્વરભેદસ્ય સ્વરભેદની સ્વરભેદકી ચિકિત્સિતસ્ય ચિકિત્સા ચિકિત્સા, સમાસેન સક્ષેપમાં સક્ષેપમે, ઉક્તમ્ કહી છે કહીં હૈ ॥૨૯૦॥ હિતિ આ યદ્, સ્વરભેદચિકિત્સા સ્વરભેદચિકિત્સા છે સ્વરભેદચિકિત્સા હૈ।

290. In laryngeal disorders due to tridiscordance, all the remedies described are beneficial except blood letting. This is, in brief, the treatment of laryngeal disorders. Thus has been described the treatment of laryngeal disorders.

દોષાણા સ્થાનસામીપ્યાદ્ધરણમુચિતસ્ય—

भवन्ति चात्र—

वातपित्तकफा नृणां बस्तिहृन्मूर्धसंश्रयाः ।

तस्मात्तत्स्थानसामीप्याद्धर्तव्या वमनादिभिः २९१

અત્ર ચ આ વિષયમાં. આ વિષયમે, મવન્તિ સ્થેઽક્રા છે કે સ્લોક હૈ કિ, નૃણામ્ મનુષ્યેના મનુષ્યોકે, વાત-વાત વાત, પિત્ત-પિત્ત પિત્ત, કફાઃ અને કફ, બસ્તિ-બસ્તિ વસ્તિ, હૃદ્-હૃદય હૃદય, મૂર્ધ-અને મસ્તકમાં જોર શિરમે, સંશ્રયા આશ્રિત છે આશ્રિત હૈ, તસ્માદ્ તેથી આ સ્થિતિ, તત્ સ્થાન-તે તે સ્થાનની ઉપર ઉપર સ્થાનકી, સામીપ્યાદ્ સમીપતા અનુસાર સમીપતાકે અનુસાર, વમનાદિભિ તેઓનું વમન વજેરેથી વમન વમન આદિસે, હર્તવ્યાઃ નિર્હરણ કરવું બેઠકો નિર્હરણ કરના ચાહિય ॥ ૨૯૧ ॥

Here are the verses again—

291. The vata pitta and kapha in men are located in the pelvic region, stomach region and head region respectively. Hence, emesis, etc., must be

prescribed as is suitable to the regions near to the affected part

विरुद्धगुणा अपि दोषाः परस्पर नो म्रन्ति—

अध्यात्मलोको वाताद्यैर्લોકો वातरवीन्दुभिः ।
पीड्यते धार्यते चैन विकृताविकृतैस्तथा ॥२९२॥

વિકૃત-જેવી રીતે વિકૃત. આ પ્રકાર વિકૃત, અવિકૃતે અને અવિકૃત જોર અવિકૃત, વાત વાયુ વાયુ રવિ-સૂર્ય સૂર્ય, હિન્દુશ્ચિ અને ચંદ્રમાથી જોર ચંદ્રમાસે, લોક જગત જગત, પીડ્યતે ધાર્યતે ચ એવ પીડાય છે અને ધારણ કરાય છે પીડિત હોતા હૈ જોર ધારણ ક્રિયા જાતા હૈ, તથા તેવી રીતે ઉસી પ્રકાર વાતાદ્યે વિકૃત અને અવિકૃત વાતાદિશ્ચી વિકૃત જોર અવિકૃત વાતાદિસે, અધ્યાત્મલોક, ચેતન દેહ પીડાય છે અને ધારણ કરાય છે ચેતનલોક પીડિત હોતા હૈ જોર ધારણ ક્રિયા જાતા હૈ ॥ ૨૯૨ ॥

292 The sentient world i. e., life is either maintained or afflicted by the vata and other humors even as the world is by the wind, sun and moon respectively, both in their normal, as well as their morbid states

विरुद्धैरपि न त्वेते गुणैर्म्रन्ति परस्परम् ।

दोषाः सहजसात्म्यत्वाद्विषं घोरमहीनिव ॥२९३॥

ઘોરમ્ ધિપમ્ જેવી રીતે બધાંકર વિષ સ્વાભાવિક સાત્મ્યને લઈ જિસ તરહ મયકર વિષ સ્વાભાવિક સાત્મ્ય હોનેસે, અહીન્ હવ સર્પોને હશ્વતુ નથી સર્પોનો નષ્ટ નહીં કરતા, એતે તેવી રીતે આ ઉપર તરહ ચે, રોષાઃ દોષો દોષ, સહજ સ્વાભાવિક સ્વાભાવિક, સાત્મ્યત્વાત્ સાત્મ્યને લઈ સાત્મ્ય હોનેસે, વિરુદ્ધે વિરુદ્ધ વિરુદ્ધ, ગુણે મપિ ગુણોથી પણ ગુણોસે મી, પરસ્પરમ્ પરસ્પરને એક દૂસરેકો, ન મ્રન્તિ હણતા નથી નષ્ટ નહીં કરતે ॥ ૨૯૩ ॥

293. These humors never destroy one another though possessed of antagonistic qualities, because of their mutual natural homologation even as

virulent poison does not destroy the snakes

अध्यायोक्तार्थसंग्रहः—

तत्र श्लोकः—

त्रिमर्मजानां रोगाणां निदानाकृतिमेषजम् ।
विस्तरेण पृथग्दिष्टं त्रिमर्मीये चिकित्सिते ॥२९४॥

तत्र ते विषयभा उस विषयमें, श्लोकः उपरु ६१२ने।
श्लोक ६१२ उपसंहारका श्लोक है कि, त्रिमर्मीये आ
त्रिमर्मीय इम त्रिमर्मीय, चिकित्सिते चिकित्साध्यायभा
चिकित्साध्यायमें, त्रिमर्मजानां त्रिमर्मीय भा ६१२
यत्ता तीन मर्मांमें उत्पन्न, रोगाणाम् रोगोना रोगोंके
निदान- निदान निदान, आकृति- २९३५ स्वस्व, मेषजम्
अने औषध और औषध, विस्तरेण विस्तारपूर्वक
विस्तारसे पृथक् अने जुदा जुदा और अलग अलग,
दिष्टम् दर्शावयभा आभा ६१२ वताये है ॥ २९४ ॥

Here is the recapitulatory verse—

294. The etiology, signs and symptoms and the therapeutics of the diseases of the three vital regions have been described individually and elaborately in this chapter on 'The Therapeutics of the affections of three vital regions.'

इत्यश्विवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते चिकित्सास्थाने त्रिमर्मीय-
चिकित्सितं नाम षड्विंशोऽध्यायः ॥२९५॥

इति आ प्रभाषे इस प्रकार, अश्विवेशकृते अश्विवेश
रथेवा अश्विवेश वनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने
परकथी प्रतिसंस्कार पायेवा आ शास्त्रभा और चरकके
द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त अणत, दृढबल-
संपूरिते अने दृढबले पूरा करेवा और दृढबलसे पूरित
होये गये, चिकित्सास्थाने चिकित्सास्थान विषे चिकित्सा-
स्थानमें, त्रिमर्मीयचिकित्सितम् 'त्रिमर्मीयचिकित्सित'
'त्रिमर्मीयचिकित्सित', नाम नामने। नामका, षड्विंश-
अध्याय संपूर्ण हुआ ॥ २९५ ॥

26 Thus, in the section on Therapeutics in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the twenty-sixth chapter entitled 'The Therapeutics of the affections of the three vital regions, as reconstructed by Dridhabala, is completed

सप्तविंशोऽध्यायः ।

सत्तावीसमे। अध्याय अध्याय सत्ताईसवाँ

Chapter XXVII

ऊरुस्तम्भचिकित्सितोपक्रमः—

अथात ऊरुस्तम्भचिकित्सितं व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह समाह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ जब हुवे अर्द्धांशी अव आगे, ऊरुस्तम्भचिकि-
त्सितम् 'ऊरुस्तम्भचिकित्सित' नामना अध्यायनु
ऊरुस्तम्भचिकित्सित' नामके अध्यायका, व्याख्यास्याम
व्याख्यान करुं व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये आत्रेयने,
इति ह आ विषयभा नीये प्रभाषे २ इस विषयमें
निम्न प्रकारसे ही, आह सा ३६६६ ६ कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the chapter on 'The Therapeutics of Spastic paraplegia.'

2. Thus declared the worshipful Atreya

ऊरुस्तम्भमय निदान मंगतिः—

त्रिया परमया ब्राह्मया परया च तत्र त्रिया ।
अशीन चन्द्रसूर्याभ्यां सुमेरुमिव पर्वतम् ॥३॥

३ त्रिया परमया ब्राह्मया-ब्राह्मिया चोत्तमया (५.)

४ अशीन चन्द्रसूर्याभ्यां सुमेरुमिव पर्वतम्-अशीनपूर्व चन्द्राद्या-
दिभ्यो नेत्रेणायत्तम् (५.)

५ सुमेरुमिव पर्वतः-सुमेरुमिव चादहम् (५)

६ पर्वतम्-वाचस्प (५)

धीधृतिस्मृतिविज्ञानज्ञानकीर्तिक्षमालयम् ।
अग्निवेशो गुरुं काले संशयं परिपृष्टवान् ॥४॥

चन्द्रसूर्याभ्याम् अंशे अने सूर्यशी चन्द्र और सूर्यसे सुमेरुम् सुमेरु सुमेरु, पर्वतम् इव पर्वतनी पेठे पर्वतकी भाति परमया परम् परम, ब्राह्मणा श्रिया आह्वी कान्ति ब्राह्मो कान्ति, परया अने श्रेष्ठ और श्रेष्ठ, तप श्रिया च तपनी कान्ति तपके तेजसे, जहीनम् युक्त युक्त, धी- अने धृति एवं बुद्धि, धृति- धैर्य धृति, स्मृति- स्मृति स्मृति, विज्ञान- विज्ञान विज्ञान, ज्ञान- ज्ञान ज्ञान, कीर्ति- कीर्ति कीर्ति, क्षमा- अने क्षमानां और क्षमाके, आलयम् निवासस्थान निवासस्थान, गुरुम् गुरु आत्रेयने गुरु आत्रेयसे अग्निवेश अग्निवेशे अग्निवेशने, संशयम् संशय संशयको, काले समयसर उचित कालमें, परिपृष्टवान् पूछये पूछा ॥३-४॥

3-4. Standing before the teacher Atreya who, like Mount Meru with its twin luminaries of the Sun and the Moon, was unbereft of the highest Brahmic excellence and the supreme excellence born of austerity, and was the very abode of intelligence resolution memory, science, knowledge, renown and patience, Agnivesa, choosing the right moment, inquired as follows

भगवन् पञ्च कर्माणि समस्तानि पृथक् तथा ।
निर्दिष्टान्यामयानां हि सर्वेषामेव भेषजम् ॥५॥
दोषजोऽस्त्यामयः कश्चिद्यस्य तानि भिषग्वर ! ।
न स्युः शक्तानि शमने साध्यस्य क्रियया सतः ॥६॥

भगवन् हे भगवान् ! हे भगवान् ! समस्तानि समस्त समस्त, तथा अने और, पृथक् पृथक् पृथक् पृथक्, पञ्च कर्माणि पञ्चकर्मांको, सर्वेषाम् एव सर्वेष सब, आमयानां रोगानु व्याधियोंका, भेषजम् हि औषध औषध, निर्दिष्टानि उद्देश्य छे कही

है, भिषग्वर हे वैद्यश्रेष्ठ ! हे भिषक्श्रेष्ठ ! कश्चित् अवे। कौं क्या कोई ऐसा, दोषज दोषजन्य दोषज, आमय रोग रोग, अस्ति छे ? है ? क्रियया के चिकित्साशी जा चिकित्सासे, साध्यस्य सतः साध्य होय साध्य हो, यस्तु शमने परतु केना शमनमा परन्तु जिसकी जान्तिमें, तानि ते पञ्चकर्मां उन पञ्चकर्म, शक्तानि शक्तिमान शक्तिमान, न स्यु न थाय ? न हो ? ॥ ५-६ ॥

5-6 O, Worshipful one ! the quinary purificatory procedures, individually or altogether are laid down as the medicament in the treatment of all diseases. O, best of physicians ! is there any morbid condition in which these purificatory measures are not capable of bringing about cure when applied, although the condition is curable by by proper treatment.

अस्त्यूरुस्तम्भ इत्युक्ते गुरुणा तस्य कारणम् ।
सलिङ्गभेषजं भूयः पृष्टस्तेनाब्रवीद्गुरुः ॥७॥

ऊरुस्तम्भ अस्ति उरुस्तम्भ छे ऊरुस्तम्भ है, इति अवे। ऐसा, गुरुणा गुरुश्री गुरुके, उक्ते उक्तु त्परे कहने पर, तेन तेषे उसने, सलिङ्गभेषजम् तेनां लक्षण औषध उनके लक्षण और औषध, कारणम् अने कारण और कारण, भूयः इरीने फिर, पृष्ट पूछता पूछने पर, गुरुः गुरुश्री गुरुने, अब्रवीत् उक्तु कहा ॥७॥

7 On the teacher replying that there is one such morbid condition viz spastic paraplegia, the pupil again inquired concerning its etiology signs and symptoms and treatment The teacher described the disease as follows.

स्निग्धोष्णलघुशीतानि जीर्णाजीर्णं समश्ननः ।
द्रवशुक्लदधिशीरघाम्यान्पौदकानिपैः ॥८॥

पूर्णे पूरा एवेव पूर्णं भवेत्तु गच्छतीति श्रुतिः ।
गह्वरे, महाप्रसन्नं भवति, भवेत्तु गच्छतीति श्रुतिः ।
वेदी रीते जिवत्तु, एवम् पाप्मीति श्रुतिः ।
नक्षत्राणि, जिवत्तु, भवेत्तु गच्छतीति श्रुतिः ।

क्षोभरहित और क्षोभरहित, निष्ठति रहे थे रहता है, तद्वत् तेवी रीति उसी प्रकार ऊरुगतः उरुभा गयेथे। ऊरुमें पहुंचा हुआ, कफः ३५ पणु निश्चय, स्थिर अने क्षोभरहित रहे थे कफ भी स्थिति, स्थिर और क्षोभरहित रहता है ॥ १२ ॥

12 As water lies motionless in a large deep and still lake, so does the kapha, which has settled in the thighs, lie firm, unagitated and motionless

गौरवायाससङ्कोचदाहकम्पसुप्तिकम्पनैः ।

मेदस्फुरणतोदैश्च युक्तो देहं निहन्त्यसून् ॥१३॥

गौरव- भारेपणु भारीपन, आयास- परिश्रम यकान, सङ्कोच भू डोय सङ्कोच दाह- दाह, कम्प- पीडा, सुप्ति- स्पर्शज्ञान स्पर्शका अज्ञान, कम्पनैः ३५ पणु कम्पन, मेद- मेद, स्फुरण स्फुरण, तोदै च अने सोय कोडाया नेवी वेदनाभी और सुई चुभने जैसी पीडासे युक्त युक्त ते ३५ युक्त वह कफ, देहमे देहने शरीरको, असून् अने प्राणोने और प्राणोंको, निहन्ति छे छे नष्ट करता है ॥ १३ ॥

13 Then the symptoms of heaviness, fatigue, contraction burning, pain, anesthesia, tremor breaking pain, throbbing and pricking pain develop and take away the patient's life.

ऊरु श्लेष्मा समेदस्को वातपित्तेऽभिभूय तु ।

स्तम्भयेत्तस्यैर्यस्यैत्याभ्यासूरुस्तम्भस्ततस्तु सः ॥१४॥

समेदस्क मेदयुक्त मेदके साथ, श्लेष्मा तु ३५ कफ, वातपित्ते वायु अने पित्तने वायु और पित्तको, अभिभूय पराभव प्रभावी अभिभूत करके, स्थैर्य- स्थिरता स्थिरता, श्लेष्माभ्याम् अने शीतलता बडे और शीतलतासे, ऊरु

उरुश्लेष्मा ऊरुओंको, स्तम्भयेत् स्तम्भन करे छे स्तम्भ करता है, ततः तु तेथी इस कारणसे, स ते वह, ऊरुस्तम्भः उरुस्तम्भ कहेंवाय छे ऊरुस्तम्भ कहाना है ॥ १४ ॥

14 The kapha, combined with the fat, over-powers vata and pitta and produces spasticity of the thighs by its qualities of firmness and coldness; hence the disease is called Urusthambha or spastic condition of the thigh i. e. spastic paraplegia

ऊरुस्तम्भस्य पूर्वरूपाणि—

प्राग्रूपं ध्याननिद्रातिस्तैमित्यारोचकज्वराः ।

लोमहर्षश्छर्दिश्च जङ्घोर्वोः सदनं तथा ॥१५॥

ध्यान- ध्यान एक टक देखना, निद्रा- निद्रा निद्रा, अति- अति अति स्तैमित्य- स्थिति, स्तिमितता, अरोचक- अरुचि अरुचि, ज्वराः ज्वर ज्वर, लोमहर्षः च ३५ उरु श्लेष्मा रोमहर्ष, छर्दि च उलटी वमन, तथा तथा तथा, जङ्घा-जङ्घा अने उरुश्लेष्मा जङ्घा और ऊरुओंकी, सदनम् शिथिलता और शिथिलता ये, प्राग्रूपम् उरुस्तम्भना पूर्वरूप छे ऊरुस्तम्भके पूर्वरूप हैं ॥ १५ ॥

15 Its premonitory symptoms are—self absorption, somnolence, excessive immobility, anorexia, fever, horripilation vomiting and asthenia of the muscles of the thigh and the calf.

प्राग्रूपं ध्याननिद्राति—प्राग्रूप तस्य निद्राति (थ)

स्तैमित्यारोचकज्वरा ध्यान स्थितिनिद्राति ज्वरा (थ)

ध्याननिद्रातिस्तैमित्यारोचकज्वरा—तस्य निद्रातिध्यान

स्थितिनिद्राति ज्वरा (फ)

लोमहर्षश्छर्दिश्च—लोमहर्षोऽरुचिश्छर्दिः (थ)

जङ्घोर्वोः सदनं तथा—जङ्घोस्तदनं तथा (थ)

३ ध्यान-ध्यान (थ)

युक्तो—युक्तवा (थ)

४ वातपित्तेऽभिभूय तु—लोमो दाहमिभूय तु (अ द)

५ ततस्तु स—ततः स्मृतः (क)

६ — लोमः (प त)

ऊरुस्तम्भे स्नेहप्रयोगजा दोषाः—

वातशक्तिभिरज्ञानात्तस्य स्यात् स्नेहनात् पुनः ।
पादयोः सदनं सुप्तिः कृच्छ्रादुद्धरणं तथा ॥१६॥

अज्ञानात् अज्ञानने लभने अज्ञानके कारण, वात-
शक्तिभिः वातनी शङ्कावाणा वैद्यो वायुकी शकावाले
वैद्य, तस्य ज्ञे तेनु यदि उसका, स्नेहनात् स्नेहन करे
स्नेहन करे, पुनः तो तो, पादयो सदनम् पगोनी
शिथिलता पैरोमें शिथिलता, सुप्तिः स्पर्शज्ञान
स्पर्शका ज्ञान न होना, तथा तथा तथा, कृच्छ्रात् मुश्के-
लीथी कठिनाईसे, उद्धरणम् पग उपाडवा ओ दोषो पैरको
उठाना ये दोष, स्यात् उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होते हैं ॥१६॥

16. The physician mistaking this
to be a condition of the morbidity of
vata, may treat it with the unctuous
therapy. As a result, the symptoms of
the disease will be aggravated and the
patient develops asthenia and anes-
thesia of the lower extremities, he
lifts the feet with difficulty.

ऊरुस्तम्भस्य लक्षणानि—

जङ्घोरुग्लानिरत्यर्थं शश्वच्चादाहवेदना ।
पदं च व्यथते न्यस्तं शीतस्पर्शं न वेत्ति च ॥१७॥

अत्यर्थम् अतिशय अत्यत, जङ्घा-ऊरु- जङ्घा अने
छिद्रुओनी तथा और ऊरुमें, ग्लानि निर्जलता ग्लानि,
शश्वत् च तथा हरद्वंश तथा निरंतर, आदाह-
वेदना थोडा थोडा दाह अने वेदना थाय छे कुछ
कुछ दाह और वेदना होती है, पदम् च पग पैरके,
न्यस्तम् भूकती रखने पर, व्यथते पीडा थाय छे पीडा
होती है, शीतस्पर्शम् च अने रोजी शीतल वस्तुना
स्पर्शने और रोजी शीतल वस्तुके स्पर्शको, न वेत्ति
असुते नहीं नहीं जानता ॥ १७ ॥

१६ स्नेहनात्-स्ने-नात् (फ)

१७ दाहवेदना-दाहवेदने (घ)

१७ न्यस्तो-वेप (क)

17 There is marked exhaustion of
the muscles of the calf and the thigh,
continuous burning and pain, the
patient feels pain on putting his feet
on the ground and he does not feel
the sensation of cold contacts

संस्थाने पीडने गत्यां चालने नाप्यनीश्वर ।
अन्यनेयौ हि नभश्चावूरु पादौ च मन्यते ॥१८॥

संस्थाने जेवा रहेवाभा गडे होनेमें, पीडने दया-
वनाभा दवानेमें, गत्याम् यावनाभा चलनेमें, चालने च
अने हलावनाभा और ढिलानेमें, अपि पलु मी, जनी
श्वर ते शक्तिमान होते नहीं वह असमर्थ होता है,
उरु पादौ च अने छिद्रु तथा पगने ऊरु और पैरोंको,
संनमौ आगेवा दूटे हुए, अन्यनेयौ च हि जाने भीन
काँधी थलावाता और दूसरे कोईमें चलाये जाते,
मन्यते माने छे मानता है ॥१८॥

18 He has no control over the
functions of standing, pressing, moving
or walking, he feels as if his feet
and thighs are broken and are being
propelled by someone else

ऊरुस्तम्भस्य साध्यासाध्यलक्षणम्—

यदा दाहार्तितोदातो वेपनः पुरुषो भवेत् ।
ऊरुस्तम्भस्तदा हन्यात् साधयेदन्वया नवम् ॥१९॥

यदा ज्यारे ज्वर, पुरुष पुरुष पुरुष, दाह- दाह
दाह, अर्ति पीडा रोग, तोद-ज्वर सोयरी वी धावा
जेवी पीडाधी युक्त तोदसे पाठित वेपन तथा छे प
युक्त-तथा कापनेवाला, भवेत् थाय छे होता है, यदा
ज्यारे तब, ऊरुस्तम्भ छिद्रुस्तम्भ ऊरुस्तम्भ, हन्यात् तेने
हले छे उसको मारता है, अन्यथा अथी विपरीत स्थितिमा
अन्यथा, नवम् नवा छिद्रुस्तम्भ अनी नये उत्पन्न ऊरुस्तम्भ,
साधयेत् चिकित्सा छेवी चिकित्सा करे ॥ १९ ॥

19 If the patient is further afflic-
ted with burning, pricking pain, and

१९ दाहवेदना-दाहवेदने (घ)

tremors, the condition of spastic paraplegia will lead to the patient's death. The condition, where the above symptoms are not developed and is of recent origin, is curable.

ऊरुस्तम्भस्य चकित्सासूत्रम्—

तस्य न स्नेहनं कार्यं न वस्तिर्न विरेचनम् ।
न चैव वमनं यस्माच्चित्रियोथत कारणम् ॥२०॥

यस्मात् न ऊरुस्थे जिम कारणसे, तस्य तेने इसको, स्नेहनम् न स्नेहन नही, वस्तिः न वस्ति नहि, विरेचनम् न विरेचन नहि, विरेचन नही, वमनम् च वमने वमन पणु और वमन भी, न एव कार्यम् नहि आपणु भेद्ये नही देना चाहिए, तत् कारणम् ते ऊरुस्थे उस कारणको, निबोधत ध्यानपूर्वक साधने ध्यानपूर्वक सुनो ॥ २० ॥

20 The oleation treatment should not be given to such a patient nor enema, nor purgation, nor even emesis. Hear the reasons why I forbid these measures.

वृद्धये श्लेष्मणो नित्यं स्नेहनं वस्तिर्न च ।
तत्स्थस्योद्धरणे चैव न समर्थं विरेचनम् ॥२१॥

स्नेहनम्, स्नेहन स्नेहन वस्तिकर्म च अने वस्ति उर्ध्व और वस्तिकर्म, नित्यम् ६ मेश नित्य, श्लेष्मणः उर्ध्वी कफकी वृद्धये वृद्धि पाटे थाय छे वृद्धिके लिए होते है, विरेचनम् च अने विरेचन और विरेचन तत्स्थस्य त्वां रहेला उर्ध्वी उर्ध्वी रहे हुए कफको, उद्धरणे च ऊर्ध्व उर्ध्वी निकालनेमें, न एव समर्थम् समर्थ नही समर्थ नहीं होता ॥ २१ ॥

21. Oleation and unctuous enemata always lead to increase of kapha while purgation is not able to eliminate the kapha which is localised in the affected region.

२० विरेचनम्—विशोधनम् (स.)

२१. विरेचनम्—विशोधनम् (स)

कफं कफस्थानगतं पित्तं च नमनात् सुखम् ।
हर्तुमाशयस्थौ च संस्नानात्तुमावपि ॥२२॥

कफस्थानगतम् उर्ध्वी स्थानमां रहेला कफके स्थानमे स्थित, कफम् उर्ध्व कफ, पित्तम् च अने पित्तने और पित्त, वमनात् वमनद्वारा वमनद्वारा, जामाशयस्थौ अने जामाशयमां रहेला और जामाशयमे स्थित, तौ च ते वे, उर्ध्व अपि अने अने पणु दोनों भी, नमनात् विरेचनम् विरेचनसे, हर्तुम् सुखम् उर्ध्व उर्ध्वी रहेला छे सुखपूर्वक बाहर निकाले जा सकते है ॥ २२ ॥

22 Emesis can remove with ease, only kapha or pitta that has become lodged in the habitat of the kapha. Purgation can remove both the above humors, only if they are lodged in the stomach,

पक्वाशयस्थाः सर्वेऽपि वस्तिभिर्मूलनिर्जयात् ।
एकया न त्वामसेदोभ्यां स्तब्ध्या जङ्घोरुभ्यस्स्थिताः २३

पक्वाशयस्थाः पक्वाशयमां रहेला पक्वाशयमे स्थित, सर्वे अपि सर्वे दोषो समी दोषोंको, वस्तिभिः वस्तिभिः उर्ध्व वस्तिभिः द्वारा, मूलनिर्जयात् मूलनु छेदन उर्ध्वी उर्ध्वी नष्ट करनेसे उर्ध्व उर्ध्वी उर्ध्वी उर्ध्वी बाहर निकालना, एकया शक्य थाय छे एकय होता है, जामाशयमेदोभ्याम् पणु जामा अने मेदोभिः किन्तु जामा और मेदोसे, स्तब्ध्या. स्तब्ध भयेला स्थिर हुए, जङ्घा-ऊरु-स्थिता तु अने जङ्घा तथा उर्ध्वी रहेला तो एव जङ्घा और ऊरुमें स्थित तो न उर्ध्व उर्ध्वी शक्य शक्य नहीं बाहर निकालना नक्य नहीं होता ॥२३॥

23 While enemata may radically eliminate even all the three humors if they are lying in the colon. But the morbidity which has settled and become fixed in the thighs, by a

२२ कफ कफस्थानगत—ऊरुस्थानगत क्लेशा (क)

२३ सर्वेऽपि—सर्वे च (स)

combination of the chyme and fat cannot be eliminated by any of these methods

वातस्थाने हि तच्छैत्याद् द्वयोः स्तम्भाश्च तद्रताः ।
न शक्याः सुखमुद्धर्तुं जलं निम्नादिव स्थलात् २४

वातस्थाने हि वायुना स्थानम् वायुके स्थानम्, तत्- शैत्यात् तेनी शीतलतायी उसकी शीतलता होनेसे, द्वयोः तथा आम अने मेदे डरेला तथा आम और मेदद्वारा, स्तम्भाश्च शैत्यात् रुके हुए होनेसे, तद्रता जंघा अने डीरुमा भयेला दोष जंघा और ऊरुमें गये हुए दोष, निम्नात् नीच्यालुवाणा नीची, स्थलात् स्थलमी जगहसे, जलम् इव जेम पाणी सहेलाध्मी डीच्यालुमा लावी शक्या नथी तेम जैसे जल सुगमतासे ऊपरकी ओर नहीं लाया जा सकना वैसे, सुखम् सहेलाध्मी सरलतासे, उद्धर्तुम् गहरा डालना बाहर निकालनेमें, न शक्याः शक्य थता नथी सगल नहीं होते ॥ २४ ॥

24 Owing to the quality of coldness of the seat of vata, the chyme and the fat, which have gone there and become fixed, cannot be easily eliminated, just as it is difficult to lift up water from a deep pit

तस्य संशमनं नित्यं क्षपणं शोषणं तथा ।
युक्त्यपेक्षी मिषक् कुर्यादधिकत्वात्कफामयोः ॥२५॥

कफामयो डर अने आमनी कफ और आमकी, अधिकत्वात् अधिकताने लध अधिकता होनेसे, युक्त्यपेक्षी युक्ति अलुनार युक्तिको जाननेवाला, मिषक् वैद्य वैद्य तत् तेओनु उतका, नित्यम् नित्य नित्य, संशमनम् संशमन संशमन, क्षपणम् क्षपण क्षपण, तथा अने और शोषणम् शोषण शोषण, कुर्यात् करे ॥ २५ ॥

२४ द्वयोः-नमोः (घ)

२५ युक्त्यपेक्षी मिषक् कुर्यादधिकत्वात्कफामयोः-आधिक्य-

- दामकफमोर्दुष्प्रपेक्षः सदा मिषक्-(घ)

25. The physician guided by reason should continually carry out the sedation, elimination and dehydration of the excessive accumulations of kapha and chyme

सदा रूक्षोपचाराय यवश्यामाककोद्रवान् ।
शाकैरलवणैर्दध्नाज्जलतैलौपसाधितैः ॥२६॥

सुनिषण्णकनिम्बार्कवेप्रारग्वधपल्लवैः ।

वायसीवास्तुकैरन्यैस्तिकैश्च कुलकादिभिः ॥२७॥

सदा सदा सदा रूक्षोपचाराय रूक्ष उपचारवाला रोगीको, अलवणैः लवण रक्षित नमकरहित, जल तैल-उपसाधितै जल अने तैलथी साधेला जल और तैलसे पकाये हुए, सुनिषण्णक- जलकपासिया चौपतिया, निम्ब- लीमडो नीम, अर्क- आडो आक, वेप्र- वेप्र वेत, आरग्वध- अने अर- भाणाना और अमलतासकी, पल्लव- पल्लव पतिया, वायसी- पीलुडी मकोय, वास्तुकै थील बयुआ, अन्यै च अने भीन और अन्य, कुलकादिभिः डारेला वगेरे करैले आदि, तिकैः डडला तिक, शाकैः शाक साधे शाकोसे, यव- जव जौ, श्यामाक- साभो सांवा, कोद्रवान् अने डेदरा और कोदो, दध्ना दध्ना ओधो देवे ॥ २६-२७ ॥

26-27. For carrying out the dehydration procedure, the patient should be continually given the diet of barley, sanwa millet and common millet along with vegetables prepared with water and oil but without adding salt, or with sprouts of marsilia plant, neem, mudar, country willow, purging cassia, black nightshade and white goose foot, or bitter group of drugs such as carella fruit etc

२६ दध्नाज्जलतैलो-दध्नाः जलतैलो (घ)

२७ दध्ना-दध्ना (घ)

ऊरुस्तम्भहराः कतिपययोगा —

क्षारारिष्टप्रयोगाश्च हरीतक्यास्तथैव च ।

मधूदकस्य पिप्पल्या ऊरुस्तम्भविनाशनाः ॥२८॥

क्षार- क्षार क्षार, क्षारिष्ठ- अने अरिष्टना और अरिष्टके, प्रयोगा. च प्रयोग प्रयोग, तथा एव ते न प्रमाणे वैसे ही, हरीतक्या हरडे हरड, मधूदकस्य मधुना शरभत सहदेके शरवत, पिप्पल्या. च अने पीपरना प्रयोग और पिप्पलीके प्रयोग, ऊरुस्तम्भ- उरुस्त अने ऊरुस्तम्भके, विनाशना. नाश करनेवाला छे नाशक हैं ॥ २८ ॥

28. Or he may be given courses of alkali or medicated wines or chebulic myrobalans or a course of honey and water or of long pepper. All these preparations are curative of spastic paraplegia.

समझां शास्मलीं विस्वं मधुना सह ना पिबेत् ।

तथा श्रीवेष्टकोदीच्यदेवदारुनतान्यपि ॥२९॥

चन्दनं घातकीं कुष्ठं तालीसं नलदं तथा ।

समझाद्य रीसाभण्णी लाजवन्ती, शास्मलीम् शास्मलीने। शुंठ सेमलकी गोंद, विस्वम् अने पीलीने और बेल, तथा श्रीवेष्टक गंधविरोध गंधविरोजा, उदीच्य- सुगंधी वाला सुगन्धी वाला, देवदारु- देवदार देवदारु, नतानि अपि तगर तगर, चन्दनम् चन्दन चन्दन, घातकीम् घातकीनां दूध वायके फूल, कुष्ठम् उठ कूठ, तालीसम् तालीसपत्र तालीसपत्र, तथा नलदम् अने जटामासी और जटामासी, मधुना सह मधु साथे मधुके साथ, ना पिबेत् भाष्यसे पीना पुरुष पीवे ॥२९॥

29-29½. The patient may also take sensitive plant, gum of silk cotton and bael with honey, or pine resin, fragrant sticky mallow, deodar, indian valerian,

sandal, fulsee flower, costus, himalayan silver fir and nardus with honey

मुस्तं हरीतकीं लोभ्रं पञ्चकं तिक्तरोहिणीम् ॥३०॥

देवदारु हरिद्रे द्वे चर्वां कटुकरोहिणीम् ।

पिप्पलीं पिप्पलीमूलं सरलं देवदारु च ॥३१॥

चव्यं चित्रकमूलानि देवदारु हरीतकीम् ।

मल्लतकं समूलां च पिप्पलीं पञ्च तान् पिबेत् ३२ सक्षौद्रानर्धश्लोकोक्तान् कल्कानूरुग्रहापहान् ।

मुस्तम् मेथ मोथा, हरीतकीम् हरडे हरड, लोभ्रम् लोभ्र, पञ्चकम् पञ्चक पञ्चाक्ष, तिक्तरोहिणीम् अने उडु और कटुकी, देवदारु देवदार देवदार, द्वे हरिद्रे द्वे हरिद्रे दोनों हल्दी, चर्वां चर्वा चर्वा, कटुक- रोहिणीम् अने उडु और कटुकी, पिप्पलीम् पीपर पिप्पली, पिप्पलीमूलम् पीपरिभूण पिप्पलीमूल, सरलम् सरल सरल, देवदारु च अने देवदार और देवदार, चव्यम् चव्य चव्य, चित्रकमूलानि चित्रकभूण चित्रकमूल, देवदारु देवदार देवदार, हरीतकीम् अने हरडे और हरड, मल्लतकम् मिलावा मिलावा, समूलां पिप्प- लीम् च पीपरिभूण अने पीपर पिप्पलीमूल और पिप्पली, तान् ये इन, अर्धश्लोकोक्तान् अर्धा अर्धा श्लोकी उहेवा आधे आधे श्लोकमें कहे हुए, ऊरुग्रहा- पहान् उरुस्त अ हर करनेवाला ऊरुस्तम्भनाशक, पञ्च- कल्कान् पांच उहेवाने पांच कल्कोको, सक्षौद्रान् मधु सहित मधुके साथ, पिबेत् पीना पीवे ॥ ३०-३२ ॥

30-32½ (1) Nut-grass, chebulic myrobalan, lodh, himalayan cherry, kurroa, (2) Deodar, turmeric, indian berberry, sweet flag and kurroa, (3) Roots of long pepper. long pepper, pine and deodar, (4) Chaba pepper, roots of white flowered leadwort, deodar and chebulic myrobalan, (5) Marking nut, long pepper and roots of long pepper—the paste of the drugs described in each of these hemistichs

३२. सक्षौद्रानर्धश्लोकोक्तान्-सक्षौद्रानर्धश्लोकोक्तान् (क. फ. ग.)

may be given mixed with honey for the cure of spastic paraplegia.

शार्ङ्गद्विगोणः —

शार्ङ्गद्विगोणं मदसं दन्तीं वत्सकस्य फलं वचाम् ॥३३॥
मूर्वाभारवधं पाठां करञ्जं कुलकं तथा ।
पिवेन्मधुधुनं तुल्यं चूर्णं वा वारिणाऽऽप्लुतम् ॥३४॥
सक्षौद्रं दधिगण्डैर्वाऽप्युहस्तम्भविनाशनम् ।

शार्ङ्गद्विगोणं यथोक्तीं दन्ती, मदसं भीष्मकं मदनफल, दन्तीम् ६ तीक्ष्ण दन्ती, वत्सकस्य फलम् ४ १/२ इन्द्रजौ, वचा १ १/२ वच, मूर्वा २ मूर्वा, भारवधम् १/२ भारवध, पाठाम् १/२ पाठी, करञ्जम् १/२ करञ्ज, तथा कुलकम् तथा ३/४ रेती तथा करैज, तुल्यम् चूर्णम् ओषधीनां समप्रमाणं यथुनि इन्का समभागं चूर्णं कर्कशं, मधुधुतम् मधु साथे मधुके साथ, वारिणा जालुतम् वा अथवा पाण्डुभां घोणानि अथवा जलसे घोलकर, सक्षौद्रम् अथवा मधुसहित अथवा मधुधुत, दधिगण्डैः अपि क्षीना ३ ३ साथे दधिगण्डके साथ, पिवेत् पीवु पीवे, उहस्तम्भविनाशनम् अथवा योगे भिदुस्तम्भो नाश करे से यह योग उहस्तम्भको नष्ट कर देता है ॥ ३३-३४ ॥

33-34 1/2 Equal parts of the powders of jequirity, emetic nut, red physic nut, seeds of kurchi, sweet flag trilobed virgin's bower, purging cassia, Patha, indian beech and carella fruit should be given to drink mixed with honey or dissolved in water or with whey and honey, as a cure for spastic paraplegia

मूर्वाद्विगोण —

मूर्वाभारवधं पाठां करञ्जं कुलकं कटुरोहिणीम् ॥३५॥

३३ वत्सकस्य फलं वचाम्—वत्सक स्वादुकण्टक (क)

३४ वचाम्—वचाम् (क)

३४ ३/४ दधिगण्डैः—दधिगण्ड (क)

पूर्ववद्गुग्गुलुं मूत्रे रात्रिस्थितमथापि वा ।

मूर्वा २ मूर्वा, भारवधं १/२ भारवध, पाठां १/२ पाठी, करञ्जम् १/२ करञ्ज, कुलकम् १/२ कुलक, कटुरोहिणीम् १/२ कटुरोहिणी, अने ३/४ अने और कटुरोहिणी इन्को, पूर्ववत् अथवा १/२ पीवु पीवे, अथवा अथवा वा अथवा १/२, मूत्रे रात्रिस्थितम् गोमूत्रभां रातभर रात्रेण गोमूत्रमे रातभर रक्खा हुआ, गुग्गुलुम् वा गुग्गुलु पीवे गुग्गुलु पीवे ॥३५॥

35-35 1/2. Trilobed virgin's bower, atees, costus, white flowered leadwort and kurroa should be given as potieon as before Similarly the patient may drink the gum guggul immersed in cow's urine during night.

स्वर्णक्षीरद्विगोणः —

स्वर्णक्षीरीमतिविषां सुस्तं तेजोवतीं वचाम् ॥३६॥
सुराहं चिचकं कुष्ठं पाठां कटुरोहिणीम् ।
लेहयेन्मधुना चूर्णं सक्षौद्रं वा जलाप्लुतम् ॥३७॥

स्वर्णक्षीरीम् स्वर्णक्षीरी स्वर्णक्षीरी, अतिविषां अतिविष अतीस, सुस्तम् नागमे १/२ गोवा, तेजोवतीम् तेजोवती तेजवल, वचाम् १/२ वच, सुराहम् देवदारु, चिचकम् चिचक चिचक, कुष्ठम् १/२ कुष्ठ, पाठां १/२ पाठी, कटुरोहिणीम् अने ३/४ अने और कटुरोहिणी, चूर्णम् यथु इन्का चूर्ण, मधुना मधु साथे मधुके साथ, लेहयेत् याटवु चाटे, जलाप्लुतम् अथवा पाण्डुभां घोणानि या पानीमें घोलकर, सक्षौद्रम् वा मधुसहित पीवु मधुसहित पीवे ॥ ३६-३७ ॥

36-37 The powders of yellow milk plant, atees, nut grass indian toothache tree, sweet flag, deodar, white flowered leadwort, cuscus, Patha and kurroa mixed with honey should be given as

३६ पूर्ववद्गुग्गुलु मूत्रे—पूर्ववत् मूत्रे (क ग द घ)

३७ चिचकं—कटुरोहिणी (क)

३७ जलाप्लुतम् जलाप्लुतम् (ग घ द ध)

a linctus or it should be given dissolved in water along with honey

अन्यौ योगौ—

फली व्याघ्रनखं हेम पिबेद्वा मधुसंयुतम् ।
त्रिफलां पिप्पलीं मुस्तं चण्यं कटुकरोहिणीम् ३८
लिङ्गाद्वा मधुना चूर्णमूरुस्तम्भार्दितो नरः ।

ऊरुस्तम्भ-अर्दित ७२२त ७४थी पीडायेला ऊरुस्तम्भसे पीडित, नरः मनुष्ये मनुष्य फलीम् पान्नी छाल वरगदकी छाल, व्याघ्रनखन् वाघनख वाघनख, हेम तथा नागकेसर तथा नागकेसर, मधुसंयुतम् मधुसहित मधु मिलाकर, पिबेत् वा पीवा पीवे, त्रिफलाम् अथवा त्रिफला या त्रिफला, पिप्पलीम् पीपर पिप्पली, मुस्तम् मोथ मोथा, चण्यम् चण्य चण्य, कटुकरोहिणीम् अने कटुनुं और कटुकीके, चूर्णम् वा चूर्ण चूर्णको, मधुना मधु साथे मधुके साथ, लिङ्गात् वा आटपुं चाटे ॥३८६॥

38-38½. Or the patient may drink the paste of banyan bark, shell and fragrant poon mixed with honey. The patient suffering from spastic paraplegia may take a linctus of the powders of the three myrobalsans, long pepper, nut grass, chaba-pepper and kurroa, mixed with honey

ऊरुस्तम्भे आवस्थिकी चिकित्सा—

अपतर्पणजश्चेत् स्याद्दोषः संतर्पयेद्धि तम् ॥३९॥
युक्त्या जाङ्गलजैर्मांसैः पुराणैश्चैव शालिभिः ।

दोषः ७२४ यदि विकार, अपतर्पणजः अप-
तर्पण्यथी उत्पन्न भयेला अपतर्पणसे उत्पन्न हुआ, स्यात्
चेत् होय तो हो तो, तम् हि तेन उसका, जाङ्गलजैः
अंजल प्राणीओना जाङ्गल जीवोंके, मांसै मांसथी
मांसोंसे, पुराणैः अने नूनी और पुराने, शालिभि
च एवं शालिथी शालिचावलसे, युक्त्या युक्तिपूर्वक

३८६. लिङ्गाद्वा मधुना चूर्णमूरुस्तम्भार्दितो नर —माक्षिकेण

लिङ्गेचूर्णमूरुस्तम्भविनाशनम् (फ)

युक्तिपूर्वक, संतर्पयेत् संतर्पण्युं करवुं संतर्पण
करे ॥ ३९६ ॥

39-39½. If there are morbid symptoms of excessive depletion, he should be skilfully given impletive treatment consisting of the meats of jangala animals and old sali rice

रूक्षणाद्वातकोपश्चेन्निद्रानाशार्तिपूर्वकः ॥४०॥
स्नेहस्वेदक्रमस्तत्र कार्यो वाताश्रयापहः ।

रूक्षणात् ७२५ विधिथी यदि रूक्षणविधिसे,
निद्रानाश- निद्रानाश निद्रानाश. अर्ति-पूर्वक. तेभ्य
पीडासहित एवं पीडासहित, वातकोप. चेत् वात-
प्रकोप थाय तो वातप्रकोप होवे तो, तत्र त्या वहा,
वाताश्रयापह वातश्रयने नाश करना वातरोगहर,
स्नेह-स्वेद- स्नेहन अने स्वेदनने स्नेहन और स्वेदनका,
क्रम उपचार उषचार, कार्य. करवे करे ॥ ४०६ ॥

40-40½ If due to excess of dry treatment, there is provocation of vata preceded by insomnia and pain, the patient should be treated with those procedures of oleation and sudation which are curative of vata.

ऊरुस्तम्भे तैलयोगा —

पीलुपर्णी पयस्या च रास्ना गोक्षुरको वचा ॥४१॥
सरलागुरुपाठाश्च तैलमेभिर्विपाचयेत् ।
सक्षौद्रं प्रसृतं तस्मादञ्जलिं वाऽपि ना पिबेत् ॥४२॥

पीलुपर्णी पीलुपर्णी पीलुपर्णी, पयस्या च पयस्या
पयस्या, रास्ना रास्ना रास्ना, गोक्षुरकः गोक्षुर, गोखरु,
वचा वच वच, सरला- सरला सरल, अगुरु- अगुरु
अगुरु, पाठा च अने पाठा और पाठी, एभिः
ओओथी इनसे, तैलम् तैल तैल, विपाचयेत् पकावे
पकावे, तस्मात् तैलाथी उसमेंसे, ना मनुष्ये पुरुष,
सक्षौद्रम् मधुसहित मधुयुक्त, प्रसृतम् ८ तोला

४२ सरलागुरुपाठाश्च-सरलो दार कुष्ठं च (फ)

८ तोले, अजलिङ्ग वा अपि ३ १६ तोला या १६ तोले,
पिबेत् पीवी पीवे ॥ ८१-४२ ॥

41-42 The medicated oil prepared with trilobed virgin's bower, milky yam, indian groundsel, small caltrops, sweet flag, long leaved pine, eaglewood and Patha and mixed with 8 tolas of honey, should be given to the patient as potion in the dosage of 16 tolas.

कुष्ठाय तैलम्—

कुष्ठश्रीवेष्टकोदीच्यसरलं दारु केशरम् ।
अजगन्धाऽश्वगन्धा च तैलं तैः सार्वपं पचेत् ॥४३॥
सक्षौद्रं मात्रया तच्चाप्यूरुस्तम्भादितः पिबेत् ।
(रौक्ष्यान्मुक्त ऊरुस्तम्भात्ततश्च स विमुच्यते ॥४४॥)

कुष्ठ- ४४ कूठ, श्रीवेष्टक- गंधविरोध गंधविरोध,
उदीच्य- सुगन्धी वाणे। सुगन्धवाला, सरलम् सरल सरल,
दारु देवदार देवदारु, केशरम् नागकेशर नागकेशर,
अजगन्धा अजगन्धा अजगन्धा, अश्वगन्धा च अने
अश्वगन्धा और अश्वगन्धा, तैः ओओधी इनसे, सार्वपम्
सरसपनु सरसोका, तैलम् तेल तेल, पचेत् पचावपु
पकावे तत् च अपि ते उत्तको, ऊरुस्तम्भ-अदित ७२-
स्तम्भथी पीजायेत मनुष्ये ऊरुस्तम्भसे पीजित मनुष्य,
सक्षौद्रम् मधुसहित मधुके साथ, मात्रया भापसर योग्य
मात्रासे, पिबेत् पीवु पीवे स तेथी ते इससे वह,
रौक्ष्यात् रक्षताथी रुक्षतासे, मुक्त मुक्त भाय छे मुक्त
होता है, ततः च अने त्थार पछी और तदनन्तर,
ऊरुस्तम्भात् च ७२स्तम्भथी पछु ऊरुस्तम्भसे भी,
विमुच्यते मुक्त भाय छे मुक्त होता है ॥४३-४४॥

43-44 The medicated oil made from rape seed oil prepared with the paste of costus, pine resin, fragrant sticky mallow, long leaved pine, deodar, fragrant poon, wild carrot and winter cherry, should be given mixed with

४४. रौक्ष्यान्मुक्त ऊरुस्तम्भात्ततश्च न विमुच्यते-अपतपणतो
रौक्ष्यादूरुस्तम्भी विमुच्यते (द)

honey in proper dosage, to the patient suffering from spastic paraplegia. Thus when the dryness is removed, the patient gets cured of spastic paraplegia

सैन्धवाद्यं तैलम्—

द्वे पले सैन्धवात् पञ्च शुण्ठ्या ग्रन्थिकचित्रकात् ।
द्वे द्वे भल्लातकास्थीनि विंशतिर्द्वं तथाऽऽढके ॥४५॥
आरनालात् पचेत् प्रथमं तैलस्यैतैरपत्यदम् ।
गृध्रस्यूरुग्रहाशोर्निर्ज्वलात्तविकारनुत् ॥४६॥

सैन्धवात् सिंधुलू सैन्धानमक, द्वे पले ७५
८ तोले, शुण्ठ्या पञ्च ४६ पीथ ५६ मोठ २० तोले,
ग्रन्थिक-चित्रकात् पीपरीम् ॥ अने चित्रके पिप्पलीमूल
और चित्रक, द्वे द्वे ७५से ५६ ८-८ तोले, विंशति-
वीस बीस, भल्लातकास्थीनि बिलामा भिल्लातके बीज,
तथा अने और, आरनालात् आरनाल कानी, द्वे
आढके ७५ आढके ५१२ तोले, एवंः ओओधी इनसे,
तैलस्य तेल तेल, प्रथमम् ओष्ठ प्रथम ६४ तोले, पचेत्
पचावपु पकावे, अपत्यदम् ते तेल संतानदायक वह
तैल सतानदायक, गृध्रसी गृध्रसी गृध्रसी, ऊरुग्रह- ७२-
स्तम्भ ऊरुस्तम्भ, अश्व- अश्व अश्व, धर्मि- पीजा पीजा,
सर्ववातविकारनुत् अने सर्व वातविकार ६२
४२ना ७ और मव वातविकारक नाम करता है
॥ ४५-४६ ॥

45-46. The medicated oil prepared with 8 tolas of rock salt 20 tolas of dry ginger 8 tolas of roots of lo g pepper, 8 tolas of white flowered leadwort, 20 marking-nut stones, added to 64 tolas of til oil and 512 tolas of sour gruel, is procreant and is curative of sciatica, spastic paraplegia, painful piles and all the diseases due to vata-provocation

४६. अत्यदम्-तृणैरदम् (६)

अष्टकट्वरं तैलम्—

पलाभ्यां पिप्पलीमूलनागरादष्टकट्वरः ।

तैलप्रस्थः समो दध्ना गृध्रस्यूग्रहापहः ॥४७॥

इत्यष्टकट्वरतैलम् ।

पिप्पलीमूल- पीपरीभूण पिप्पलीमूल, नागरात्
अने सूठ और सोंठ, पलाभ्याम् ये पल ८-८ तोले,
अष्टकट्वर ७१२ आठ प्रस्थ छाल ५१२ तोले, दध्ना
सम. अने दही जेठलुं न अर्थात् दही ओक प्रस्थ
वहीं ६४ तोले, तैलप्रस्थ तेल ओक प्रस्थ तैल ६४
तोले. गृध्रसी ओओथी सिद्ध करेले तेल गृध्रसी इनसे
सिद्ध किया हुआ तैल गृध्रसी, ऊरुग्रह- अने गुरु-
स्तम्भने। और ऊरुस्तम्भका, अपह नाश करने।
याव ये नाशक होता है ॥ ४७ ॥ इति आ. यह, अष्ट-
कट्वरतैलम् अष्टकट्वरतैल ये अष्टकट्वर तैल है ।

47. The medicated oil, prepared with 8 tolas of each of roots of long pepper and dry ginger added to 64 tolas of til oil and 512 tolas of butter milk, is curative of sciatica and spastic paraplegia. Thus has been described the oil called the medicated 'Eightfold Butter-milk Oil'.

ऊरुस्तम्भे बाह्यचिकित्सा—

इत्याभ्यन्तरमुद्दिष्टमूरुस्तम्भस्य मेषजम् ।

श्लेष्मणः क्षयणं त्वन्यद्वाह्यं शृणु चिकित्सितम् ॥४८॥

इति आ. यह, ऊरुस्तम्भस्य गुरुस्तम्भनुं
ऊरुस्तम्भका, आभ्यन्तरम् अ. ६२नुं आभ्यन्तर, मेषजम्
औषध औषध, उद्दिष्टम् उद्दिष्ट ये कहा है, श्लेष्मण
उद्दिष्टे। कफको, क्षयणम् क्षय करने। क्षीण करमेवाली,
अन्यत् बाह्यम् भीष्म अक्षरनी अन्य बाह्य, चिकित्सि-
तम् तु चिकित्सा चिकित्सा शृणु साधने। सुनो ॥४८॥

48 Thus, the medicaments for internal administration for the patient afflicted with spastic paraplegia, have been described; now listen to a desc-

ription of the external treatment which helps to diminish kapha.

वल्मीकमृत्तिकावृत्साधनम्—

वल्मीकमृत्तिका मूलं करजस्य फलं त्वचम् ।

इष्टकानां ततश्चूर्णैः कुर्यादुत्सादनं भृशम् ॥४९॥

वल्मीक- मृत्तिका राक्षानी भाटीनुं यूर्ध्व वल्मीकी
मिट्टीका चूर्ण, करजस्य तथा करजनी और करजके, मूलम्
भूण मूल, फलम् फल, त्वचम् अने छालनुं यूर्ध्व
और छालका चूर्ण, इष्टकानाम् तेमन् छट्ठु यूर्ध्व
ओओने ओकत्र करज एवं ईटका चूर्ण इनको एकत्र करे,
ततः त्वारफ्ठी तदनन्तर, चूर्णैः ते यूर्ध्वथी उन चूर्णसे,
भृशम् सारी घेठे खूब, उत्सादनम् उत्सादन उत्सादन,
कुर्यात् करजु करे ॥४९॥

49. The physician should prescribe frequent massage with the earth of the ant-hills, the powdered root, fruit and bark of indian beech and powdered brick

अन्वे योगः—

मूलैर्वाङ्गश्लेष्मण्वावा मूलैरर्कस्य वा भिषक् ।

पिचुमर्दस्य वा मूलैरथवा देवदारुणः ॥५०॥

शौद्रसर्पपवल्मीकमृत्तिकासंयुतैर्भिषक् ।

वाढमुत्सादनं कुर्यादूरुस्तम्भे प्रलेपनम् ॥५१॥

दन्तीद्रवन्तीसुरसासर्पपैश्चापि बुद्धिमान् ।

शौद्र- भध मधु, सर्पप- सरसप सरसों, वल्मीक-
मृत्तिका अने राक्षानी भाटीथी और वल्मीकी मिट्टीसे,
संयुतैः युक्त युक्त, अश्लेष्मण्वावाः अश्लेष्मणा अश्लेष्मणी,
मूलै वा अपि भूणथी जड़से, अर्कस्य अथवा आकानी
अथवा आककी, मूलै वा भूणथी जड़से, पिचुमर्दस्य वा
अथवा दीमानी भूणथी अथवा नीमकी जड़से, अथवा

४९ वल्मीकमृत्तिका मूल-पिष्टा सर्पपमूल च (छ)

अस्य श्लेष्मण्वावा द्वितीयपादस्याग्रे-

पिष्टासर्पप मूत्रेऽभ्युषित स्यात् प्रलेपनम् ।

इत्यधिक पाठः (घ) पुस्तके ।

५० करजस्य फल त्वचम्-करजात् सफलत्वचम् (फ)

अथवा अथवा, देवदारुण देवदारुणा देवदारुणी, मूलैः
भूजशी जड़मे, बुद्धिमान् बुद्धिमान् बुद्धिमान, मिषक
वेधे वेध, ऊरुस्तम्भे शिरुस्तम्भे ऊरुस्तम्भमे, गाढः
गाढ गाढ, कृत्सादनम् कृत्सादनम् कृत्सादन, कुर्यात् कुरु
करे, दन्ती दन्ती दन्ती, द्रवन्ती-द्रवन्ती द्रवती, सुरमा-
तुलसी तुलसी मर्षपै च मर्षि अने सरसवल्ली और
सरसोणे, प्रलेपनम् द्वेपन करवुं प्रलेपन करे ॥५०-५१३॥

50-51½. Or with the roots of winter
cherry, mudar, neem or of deodar,
any one of these should be mixed
with honey, rape-seed and the earth of
ant-hills, and prescribed for strong
massage in the treatment of spastic
paraplegia. The paste prepared by
pounding together red physic nut,
physic nut, holy basil and rape-seed,
should be given as application to the
patient afflicted with spastic paraplegia
by the wise physician

तर्कारीशिप्रसुरसाविश्ववत्सकनिम्बजैः ॥५२॥
पत्रमूलफलैरतोय शृतमुष्णं च सेचनम् ।

तर्कारी- तर्कारी जयंती, शिप्रु- श्रृगवे महजन,
सुरसा- तुलसी तुलसी, विश्व- सूट सोंठ, वत्सक- कुटज
कुटज, निम्बजैः अने लीमडाना और नीमके, पत्र- पान पत्र,
मूल- भूज जड़, फले अने भूजशी और फलोंसे, शृतम्
उकाणेषु पकाया हुआ, उष्णम् तोयम् च शिरु पाणी
गरम जलसे, सेचनम् स्त्रीयु सेचन करे ॥ ५२३ ॥

52-52½ The warm decoction made
of the leaves, roots and fruits of
common seabane, drumstick, holy basil,
dry ginger, kurchi and neem should
be given for affusion of the affected
part

२ तर्कारीशिप्रसुरसाविश्ववत्सकनिम्बजैः-विश्ववत्सकनिम्बजैः-
शिप्रुमूलफलैः (क)

पिष्टं तु सर्पणं सूत्रेऽध्युपितं स्यात् प्रलेपनम् ॥५३॥

सूत्रे गोभूजभा गोभूजमे अध्युपितम् रातभः रात्री
रातभर रख कर, पिष्टम् पीमेला पीसे हुए, मर्षपम् च
सरसवतु सरसोका, प्रलेपनः द्वेपन प्रलेप, स्यात् कुरु
करे ॥५३॥

53. The paste, made of rape-
seeds pounded with cow's urine and
kept overnight, should be used as
application.

वत्सकादिप्रलेपः —

वत्सकः सुरसं कुष्ठं गन्धास्तुस्त्रुशिशुको ।
हिंसार्कमूलवल्मीकमृत्तिकाः सकुटेरकाः ॥५४॥
दक्षिसैन्धवसंयुक्तं कार्यमेतैः प्रलेपनम् ।
(ऊरुस्तम्भविनाशाय भिषजा जानता क्रमम् ॥५५॥)

क्रमम् उपचारक्रमको, जानता
अधुना जाननेवाला, भिषजा वेधे वेध, ऊरुस्तम्भ-
शिरुस्तम्भना ऊरुस्तम्भको विनाशाय नाश भाटे नष्ट
करनेके लिए, वत्सक. कुटज कुटजकी छाल, सुरसा-
तुलसी तुलसी, कुष्ठम् कुष्ठ कूठ, गन्धा गन्धद्रव्य,
गन्धद्रव्य, तुम्बुरु तेजद्रुण तेजद्रुण, शिशुकं स-गवा
महजन, सकुटेरका कुटेरक कुटेरक हिंसा- हिंसा हिंसा,
वल्मीक- आड्डाना भूज आड्डकी जड़, वल्मीकमृत्तिका
अने गड्डाना भाटी और बगीची मिट्टी, एत अथाने
इनको, दक्षि- दक्षी दक्षी, सैन्धव- तमा सिंधव
साथे तथा सैन्धानमकके साथ मयुक्तम् मेलवीने मिलाकर,
प्रलेपनम् द्वेपन प्रलेपन, कार्यम् करवुं करे ॥ ५४-५५॥

१३ पिष्ट-पिष्ट (१)

पिष्टं तु नैपन पष्टम पष्टम् (२)

१४ वत्सकः सुरसं कुष्ठं गन्धास्तुस्त्रुशिशुको-गन्धा गन्धा
शिप्रु कुष्ठ तुम्बुरु गन्धा (१)

१५ गन्धा सुम्पिन्तु कुष्ठ द्रव्य
गन्धा (२)

हिंसार्कमूल-हिंसार्कमूल (३)

54-55 The physician, conversant with the line of treatment, may give an application to the affected part, with the paste of kurchi, holy basil, costus, fragrant group drugs, indian toothache, drumstick, indian nightshade, mudar-roots, the earth of ant-hills and shrubby basil pounded along with curds and rock salt for the cure of spastic paraplegia.

श्वोनाकादिपरिषेकः प्रलेप वा—

श्वोनाकं खदिरं बिम्बं बृहत्यौ सरलासनौ ।
शोभाजनकतर्कारीश्वदंष्ट्रासुरसार्जकान् ॥५६॥
अग्निमन्थकरञ्जौ च जलेनोत्काथ्य सेचयेत् ।
प्रलेपो मूत्रपिष्टैर्वाऽप्युरुस्तम्भनिवारणः ॥५७॥

श्वोनाकम् श्वोनाक श्वोनाक, खदिरम् खेर सैर, बिम्बम् भीली बेल, बृहत्यौ बने भोरींगष्ट्री बनी और छोटी कटेरी, सरल- सरल सरल, असनौ असन असन, शोभाजनक- सरगवे। सहजन, तर्कारी- तर्कारी जीवन्ती, श्वदंष्ट्रा- गोभृगु गोखरु, सुरसा- तुलसी तुलसी अर्जकान् रान तुलसी दवमा, अग्निमन्थ- अरुणी अरणी, करञ्जौ च अने करञ्ज और करञ्ज इनका, जलेन पाष्ट्री साथे जलमें, उत्काथ्य ठोकाणी काथ करके, सेचयेत् तेनु सिन्धुन करु उलसे परिषेक करे, मूत्र- पिष्टैः वा अपि अथवा गोभृगुभी पीसेवा अथवा गोभृगुमे पीसा हुआ, प्रलेप. ओओओ। द्वेप इनका प्रलेप, उरुस्तम्भ- ठोस्तम्भले उरुस्तम्भको, निवारण. भूटाउ- नार छे कर करनेवाला है ॥ ५६-५७ ॥

56-57 The decoction made in water of indian calosanthus catechu, bael, indian nightshade and yellow-berried nightshade, long leaved pine, spinous kino, drumstick, common sesbane,

५६ सरलासनौ—सरलासने (फ.)

“ “ —सङ्गमने (क. व.)

small caltrops, holy basil, shrubby basil, wind killer and indian beech, should be prescribed for the purpose of affusing the affected part; or the above-mentioned drugs should be used as application, pounded with cow's urine, as a cure for spastic paraplegia.

कफक्षयार्थं शक्येषु व्यायामेष्वनुयोजयेत् ।
स्थलान्याक्रामयेत् कथं शर्कराः सिकतास्तथा ॥५८॥

कफक्षयार्थम् कफना क्षय भाटे रेणुने कफको क्षीण करनेके लिए रोगीको, शक्येषु यर्ध शके ओवा शक्य, व्यायामेषु व्यायामभा व्यायाममें, अनुयोजयेत् यैव। प्रवृत्त करावे, कथम् प्रातःकालम् प्रात कालमें, शर्कराः डाँडरा कांकड़, तथा तथा तथा, सिकता रेतीवाणा रेतीके, स्थलानि स्थानेभा स्थानोंमें, आक्रामयेत् यथावदे। चलावे ॥५८॥

58. To reduce kapha, exercise, when possible, should be prescribed; or the patient may be made to walk on uneven ground covered with gravel and sand

प्रतारयेत् प्रतिस्रोतो नदीं शीतजलां शिवाम् ।
सरश्च विमलं जीतं स्थिरतोयं पुनः पुनः ॥५९॥
तथा विशुष्केऽस्य कफे शान्तिमूरुग्रहो व्रजेत् ।

शीतजलाम् अथवा शीतल जलवाणी वा शीतल जलवाली, शिवाम् नदीम् हि सङ्ग जलजतु नगरनी नदीभा मयरहित नदीमें, प्रतिस्रोत. सामे प्रवाहे प्रवाहकी विरुद्ध दिशामें, प्रतारयेत् रेणुने तराववे। रोगीको तैरावे, विमलम् निर्मल साफ, शीतम् शीतल, स्थिरतोयम् स्थिर जलवाणी और स्थिर जल-वाले, सरः च सरोवरभा तालावमें, पुनः पुनः दूरी दूरीने तराववे। बार बार तैरावे, तथा अस्य आ प्रभावे ओने।

५ . शक्येषु व्यायामेष्वनुयोजयेत्—व्यायामेष्वेन शक्येषु चोत्स-
जेत् (क. व.)

“ “ —शक्येषु—तदेषु (क.)

इस प्रकार इनसे कफे विग्रुप्ते ३६ सुडाई जता कफके
सूख जाने पर, ऊरुग्रह विरुस्तंभ ऊरुस्तम्, शान्तिम्
शान्ति शान्त, व्रजेत् पात्रे छे हो जाता है ॥ ५९ ॥

59-59½ The patient may swim frequ-
ently against the current of a river
flowing with cold and wholesome water,
or in a pond having clear, cold and
still waters Thus when the kapha is
dried up, spastic paraplegia is cured.

ऊरुस्तम्भचिकित्सासूत्रम्—

श्लेष्मणः क्षपणं यत् स्यान्न च मारुतमावहेत् ॥६०॥
तत सर्व सर्वदा कार्यमूरुस्तम्भस्य मेघजम् ।
शरीरं बलयश्चि च कार्यैषा रक्षता क्रिया ॥६१॥

यत् ने जो, श्लेष्मणः ३६ने कफको, क्षपणम् क्षीय
३६नार कम करनेवाला, स्यात् होय होवे, मारुतम् च
अने वायुने और वायुको, न आवहेत् अपावे, नहि
न बढावे, तत् तेषु वह, सर्वम् सर्वं सब, ऊरुस्तम्भस्य
विरुस्तम्भनु ऊरुस्तम्भका, मेघजम् औषध औषध,
सर्वदा ६ भेश निरन्तर, कार्यम् ३६वुं भेष्ये करना
चाहिए, शरीरम् शरीर शरीर, बलम् बल बल, अग्निम्
च तथा अग्निनी तथा अग्नी, रक्षता रक्षा ३६ता
रक्षा करते हुए, एषा क्रिया आ चिकित्सा यह चिकित्सा,
कार्य ३६वी भेष्ये करनी चाहिए ॥ ६०-६१ ॥

60-61. All the remedies which
are reductive of kapha and non-provo-
cative of vata should be prescribed at
all times as a remedy for spastic
paraplegia, and the line of treatment
should be such as to protect the body
vitality and the gastric fire

६० श्लेष्मणः क्षपणं यत् स्यान्न च मारुतमावहेत् ॥६०॥
कफपक्ष न न मारुतका तन् ॥६०॥

६१ तत सर्व सर्वदा कार्यमूरुस्तम्भस्य मेघजम् ।
शरीरं बलयश्चि च कार्यैषा रक्षता क्रिया ॥६१॥

६१ मारुतमावहेत्—मारुतकोपनम् (६० न. ५.)

अध्यायोक्त्यासंप्रद. —

तत्र श्लोक —

हेतुः प्राग्रूपलिङ्गानि कर्मायोग्यत्वकारणम् ।
द्वित्रिघं मेघजं चोक्तमूरुस्तम्भचिकित्सिते ॥६२॥

तत्र श्लोकः ते विषयमा उपसहारका श्लोक हे वि, ऊरुस्तम्भ चिकित्सिते
विरुस्तम्भचिकित्सा अध्यायमा ऊरुस्तम्भचिकित्सित
अध्यायमे, हेतु हेतु हेतु, प्राग्रूप- पूर्व उप पूर्व उप, लिङ्गानि
लक्षण, कर्म- प य ३६नी पनकमेही, अयोग्यत्व-
चिकित्सानी अयोग्यतानु चिकित्साके योग्य न होनेका,
कारणम् ३६रु कारण, द्वित्रिघं मेघजम् च अने मे
(आभ्य तत् तथा आभ्य) ३६रु औषध और दो प्रकारका
औषध, उक्तम् ३६तु छे उक्त ३॥ ६२ ॥

Here is a recapitulatory verse—

62 In this chapter on the thera-
peutics of spastic paraplegia, the etio-
logy, premonitory symptoms, the signs
and symptoms, the cause for the contra-
indication of the quinary purificatory
processes and the two effective lines
of treatment are described

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिष्ठापकृतं प्राप्ते दृढय
लसंपूरिते चिकित्सास्थाने ऊरुस्तम्भचिकि-
त्सितं नाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥२७॥

इति आ प्रभाषे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-
वेशे श्लेष्मणः क्षपणं यत् स्यान्न च मारुतमावहेत् ॥६०॥
अने अरुथी प्रतिस्पर्धा पायेला आ शास्त्रमा
और चरकके द्वारा स्मृत इस प्राप्ते, अग्निवेश अग्नि
अग्नि, इत्यलसंपूरिते अने दृढय पुन ३६रु
और दृढयमे पुरित छिये गये, चिकित्सास्थाने चिकित्सा
स्थान विषये चिकित्सास्थानमे, ऊरुस्तम्भ-चिकित्सितम्
'विरुस्तम्भचिकित्सित' 'ऊरुस्तम्भचिकित्सित'
नाम नामने नामका, सप्तविंश अनादीअने ॥२७॥

६२ प्राग्रूपलिङ्गानि—सर्वाङ्गप्रमाण (६०.)

॥ कर्मायोग्यत्वकारणम्—अयोग्यत्वकारणम् ॥ (६० न. ५.)

ઈસર્વો, અધ્યાય. અધ્યાય સ પૂર્ણ થયો. અધ્યાય સમાપ્ત
હુઆ ॥ ૨૭ ॥

27. Thus in the Section on Therapeutics in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the twenty-seventh chapter entitled 'The Therapeutics of Spastic Paraplegia' not being available, the same as restored by Dridhabala, is completed.

અષ્ટાવિંશોઽધ્યાયઃ ।

અષ્ટાવીસમેઽધ્યાય અધ્યાય અઠ્ઠાઈસર્વો
Chapter XXVIII

વાતવ્યાધિચિકિત્સિતોપક્રમઃ —

અથાનો વાતવ્યાધિચિકિત્સિતં વ્યાખ્યાસ્યામઃ ॥૧॥
इति ह स्माह भगवानात्रेय. ॥ २ ॥

અથઃ અતઃ હવે અહીંથી અવ આમે, વાતવ્યાધિ
ચિકિત્સિતકુ 'વાતવ્યાધિચિકિત્સિત' નામના અધ્યા-
યનુ 'વાતવ્યાધિચિકિત્સિત' નામકે અધ્યાયકા, વ્યાખ્યા-
સ્યામઃ વ્યાખ્યાન કરશુ વ્યાખ્યાન કરેમે ॥૧॥

મગવાનુ ભગવાન મગવાન, આત્રેયઃ આત્રેયે
આત્રેયને, ઇતિ હ આ વિષયમાં નીચે પ્રમાણે જુદા
વિષયમેં નિમ્ન પ્રકારસે હી, જાહ સ કહેલુ છે કહા હૈ ॥૨॥

1. We shall now expound the chapter entitled "The Therapeutics of Vata Diseases".

2 Thus declared the worshipful Atreya.

વાયોઃ સ્વભાવઃ —

વાયુરાયુર્બલં વાયુર્વાયુર્વાના શરીરિણામ્ ।
વાયુર્વિશ્વમિદં સર્વં પ્રભુર્વાયુશ્ચ કીર્તિત. ॥ ૩ ॥

૩ વાતા શરીરિણામ્—વાતશરીરિણામ્ (ધ.)

વાયુઃ વાયુ વાયુ આયુષ્ય છે વાયુ આયુષ્ય હૈ,
વાયુ વલ્લભ વાયુ બલ છે વાયુ વલ હૈ, વાયુ વાયુ વાયુ,
કરીરિણામ્ શરીરીઓનો પ્રાણિયોકા, વાતા વાતા છે
વાતા હૈ, વાયુઃ વાયુ વાયુ, હૃદમ્ આ યદ, સર્વમ્
વિશ્વમ્ સર્વં વિશ્વ છે સર્વ વિશ્વ હૈ, વાયુ ચ અને
વાયુને સૌર વાયુ, પ્રભુ પલુ પ્રભુ, કીર્તિત કહેવામાં
આવ્યો છે કહા ગયા હૈ ॥૩॥

૩. Vayu is life and vitality, Vayu is the supporter of all embodied beings, Vayu is verily the whole universe, and Vayu is the Lord of all Thus is Vayu extolled.

અવ્યાહતગતિર્વ્યસ્ય સ્થાનસ્થઃ પ્રકૃતૌ સ્થિતઃ ।
વાયુઃ સ્યાત્સોઽધિકં જીવેદ્વીતરોગઃ સમાઃ શતમ્ ૪

યસ્ય વાયુ બેનો વાયુ જિસકા વાયુ, અવ્યાહત-
ગતિઃ અવ્યાહત ગતિવાળો હોય અવ્યાહતગતિવાળા હો,
સ્થાનસ્થ પોતાના સ્થાનમાં સ્થિત હોય અપને સ્થાનમેં
સ્થિત હો પ્રકૃતૌ અને પ્રકૃતિમાં સૌર સામ્યાવસ્થામેં,
સ્થિત રહ્યો સ્થિત, સ્માત્ હોય હો, સ. તે વહ,
અધિકમ્ લાભો વળન લમ્બે સમય તક, વીતરોગઃ
નીરોગી બહી નીરોગી હોકર, શતમ્ સમાઃ સો વર્ષ
સેં વર્ષતક જીવેત બહે છે જીતા હૈ ॥ ૪ ॥

4 The man, in whose body the vata is unimpeded in its course and lies in its normal habitat and is in its normal condition, lives longer than even a hundred years fully free from disease.

વાયોઃ પચ્ચ મેદાઃ તેષા સ્થાનાનિ કર્મ ચ —

પ્રાણોદાનસ્વમાનાસ્વવ્યાનાપાનૈઃ સ પચ્ચધા ।
દેહં તન્નયસે સમ્યક્ સ્થાનેષ્વવ્યાહતચ્ચરન્ ॥ ૫ ॥

સ. તે વાયુ વાયુ, પ્રાણ ઉદાન-પ્રાણ, ઉદાન પ્રાણ,
ઉદાન, સમાનાસ્વ-સમાન સમાન, વ્યાન-વ્યાન વ્યાન,
અપાનૈઃ અને અપાન સૌર અપાન, પચ્ચધા એ પાંચ
ભેદોથી જન પાંચ મેદસે, સ્થાનેષુ પોતાના સ્થાનોમાં

८. ११ - ११ (२)

9. The Vyana-vata, which is swift-moving, pervades the entire body of man; its functions are motion, extension, contraction, winking of the eyes and similar other movements

वृषणौ वस्तिमेढ्रं च नाभ्यूरु वक्ष्णौ गुदम् ।
अपानस्थानमन्त्रस्थः शुक्रमूत्रशक्नुति च ॥१०॥
सृजत्यार्तवगर्भौ च युक्ताः स्थानस्थिताश्च ते ।
स्वकर्म कुर्वते देहो धार्यते तैरनामयः ॥११॥

વૃષણૌ વૃષણ, વસ્તિ- મેદૂમ્ અસ્તિ, ઉપસ્થ વસ્તિ, મેદૂ, નાભિ-ઊરુ નાભિ, સાથળ નાભિ, સક્તિય વંક્ષણૌ વંક્ષણ વક્ષણ, ગુદમ્ ચ અને ગુદા ઓર ગુદા, અપાન-સ્થાનમ્ અપાનનાં સ્થાન છે અપાનવાયુકે સ્થાન હૈં, અન્ત્રસ્થઃ તેમજ આંતરડાં પણ અપાનનાં સ્થાન છે એવં આંતે મી અપાનકે સ્થાન હૈ, શુક્ર મૂત્ર- તે શુક્ર, મૂત્ર વહ શુક્ર, મૂત્ર, શક્નુતિ ચ મળ મલ, આર્તવગર્ભૌ ચ આર્તવ અને ગર્ભને આર્તવ ઓર ગર્ભકો, સૃજતિ બહાર કાઢે છે બાહર નિકાલતા હૈ, યુક્તા પ્રકૃતિસ્થ પ્રકૃતિસ્થ, સ્થાનસ્થિતાઃ ચ અને પોતાનાં સ્થાનમાં રહેલા ઓર અપને સ્થાનમેં સ્થિત, તે તેઓ વે, સ્વકર્મ પોતપોતાનાં કામ અપને અપને કર્મ, કુર્વતે કરે છે કરતે હૈં, તૈઃ અને તેઓથી ઓર उनसे, देह देह देह, अनामयः નીરોગ નીરોગ રહતા હુઆ, धार्यते ધારણ કરવામાં આવે છે ધારણ ક્રિયા જાતા હૈ ॥૧૦-૧૧॥

10-11. The seats of the Apana-vata are the two testes, the bladder, the phallus, the umbilicus, thighs, groins, rectum and the lower part of the intestines. Its function is the elimination of the semen, urine, menstrual blood and fetus. If these five kinds of vata are normal and situated in their normal habitats, they perform their

functions properly and sustain the body in good health.

विगुणवाताना कार्यम्—

विमार्गस्था ह्ययुक्ता वा रोगं स्वस्थानकर्मजैः ।
शरीरं पीडयन्त्येते प्राणानाशु हरन्ति च ॥१२॥

વિમાર્ગસ્થા વિમાર્ગસ્થ વિમાર્ગમેં સ્થિત અયુક્તાઃ વા અને વિકૃત ઓર વિકૃત, एते औँ. वे, स्वस्थान-पोतानां સ્થાન અપને અપને સ્થાન કર્મજૈ રોગે અને કર્મથી થતા રોગે વડે ઓર અપને કર્મજન્ય રોગોસે, शरीरम् शरीरमे शरीरको, पीडयन्ति हि पीडे छे पीडा पहुचाते हैं, आशु અને શીઘ્ર ઓર શીઘ્ર, प्राणान् प्राणोंको, हरन्ति च हरी दे छे हर लेते है ॥૧૨॥

12. When these five kinds of vata move in the wrong directions and become deranged, they afflict the body with disease characteristic of the habitat and the functions of each of them and may also quickly take away the man's life.

सङ्ख्यामप्यतिवृत्तानां तज्जानां हि प्रधानतः ।
अशीतिर्नखमेदाद्या रोगा सूत्रे निदर्शिताः ॥१३॥

તજ્જાનામ્ તેઓથી થતા તજ્જન્ય, સંખ્યામ્ અપિ અતિવૃત્તાનામ્ અસંખ્ય રોગોમાંથી સંખ્યાસે અગિનિત રોગોમેંસે, प्रधानतः मुख्यतया प्रधानतया, नखमेदाद्या नखमेदादि नखमेदआदि, अशीति औँशी अस्सी रोगाः हि रोगे रोग, सूत्रे सूत्रस्थानम् सूत्रस्थानमे, निदर्शिताः બતાવ્યા છે નિર્દિષ્ટ ક્રિયે ગયે હૈ ॥ ૧૩ ॥

13. Though the diseases caused by these deranged vatas are innumerable, yet the eighty principal disorders headed by the splitting of nails etc, have been enumerated in the Section on General Principles.

15-18½ By a diet that is dry, cold, scanty and light, by sexual excess, excessive waking and wrongful treatment by the excessive loss of waste-matter or blood, by excessive starvation, swimming, wayfaring, exercise and other excessive activity, by the loss of body elements by excessive emaciation, due to worry, grief and disease, by the use of uncomfortable beds and seats, by anger, dry-sleep, fear, suppression of the natural urges, climate-disorder,

trauma and abstention from food, by injury to vital parts by riding on or falling off an elephant, camel horse or other swift-running animal or conveyance by—these factors the vata getting aggravated fills up the vacuities in the body-passages and produces various kinds of disorders which affect the whole body or which get localized in a single region

वातरोगाणां पूर्वरूपम्—

अव्यक्तं लक्षणं तेषां पूर्वरूपमिति स्मृतम् ॥१९॥
आत्मरूपं तु तद्व्यक्तवर्णयो लघुता पुनः ।

तेषाम् ते रोगोना उन रोगोंका अव्यक्तम् लक्षणम् अव्यक्त लक्षण, पूर्वरूपम् इति पूर्व-
३५ पूर्वरूप, स्मृतम् उद्यु छे कहा गया है, व्यक्तम् व्यक्त थता व्यक्त होने पर, तत तु तो ते वह, आत्मरूपम् तेओनुं पोतानुं लक्षण उहेनाथ छे उसका अपना लक्षण कहा जाता है, लघुता लक्षण ओओपाथुं लक्षणका कम होना, पुनः अथाय ओ रोग मटयानुं लक्षण छे यह रोगके सिट जानेका लक्षण माना गया है ॥१९॥

19 19½. The first indistinct manifestations of a disease are said to be the premonitory symptoms, the symptoms are the actual or distinct manifestations of a disease, while its cure is characterized by the diminution of the symptoms

कुपितस्य वायो रूपाणि—

सङ्कोचः पर्वणां स्तम्भो मेदोऽस्थ्यां पर्वणामपि ॥२०॥
लोमहर्षः प्रलापश्च पाणिपृष्ठशिरोग्रहः ।

२० अस्थाम्-अस्थि (ड)

२१ पाणिपृष्ठ-पाणिपाठ (ग ड)

, , -पा पृष्ठ (त)

, , पाणिपृष्ठशिरोग्रह -पादपृष्ठकटिग्रह (५)

, , शिरोग्रह-कटिग्रह (ब.)

वाङ्मयाङ्गुल्यकुब्जत्वं शोषोऽज्ञानामनिद्रता ॥२१॥

गर्भशुक्ररजोनाशः स्पन्दनं गात्रसुप्तता ।

शिरोनासाक्षिजत्रूणां ग्रीवायाश्चापि हुण्डनम् ॥२२॥

मेदोऽनोदार्तिराक्षेपो मोहश्चायास एव च ।

एवंविधानि रूपाणि करोति कुपितोऽनिलः ॥२३॥

हेतुस्थानविशेषाच्च भवेद्रोगविशेषकम् ।

सङ्कोच म डेथायु सकोच, पर्वणाम् पर्वेनुं पर्वोका, स्तम्भः नडडाथ नडु स्तम्भ, अस्थनाङ्ग डडडा अस्थियों, पर्वणाम् अपि अने पर्वेने और पर्वोमे, मेदः लेद मेद-वत् पीडा, लोमहर्षः डंवाडा ओभा थवा रोमहर्ष, प्रलापः प्रलाप प्रलाप, पाणि-पृष्ठ- डथ, नरडे हाथ, पीठ, शिरोग्रह च अने माथु नडडाथ नडु और शिरका जकड़ा जाना, वाङ्मय- डगडापथुं खजना. पाङ्गुल्य- पाङ्गुल्य- पाङ्गुल्य पंगुता, कुब्जत्वम् कुण्डापथुं कुण्डापन, अज्ञानाम् अज्ञाना अज्ञाना, शोषः शोष सूखना. अनिद्रता ओध न आवली अनिद्रा गर्भ-शुक्र- गर्भ, शुक्र गर्भ, शुक्र, रजोनाश अने आर्तदने नाश और रजका नाश, स्पन्दनम् डरडपु स्फुरण, गात्रसुप्तता अज्ञाना स्पर्श-ज्ञाननुं न रहेपु गात्रोंमें स्पर्शज्ञानका अभाव, शिर-नासा-माथु, नाक शिर, नाक, अक्षि आओ आँख, जत्रूणाम् डसडी जत्रु, ग्रीवाया. च अपि अने डेड पथु और ग्रीवाका भी, हुण्डनम् अर पेसी नवा अन्दर दब जाना, मेद लोदार्ति लेद, तेड, पीडा मेद, तोद, पीडा, आक्षेप ओथ आक्षेप, मोह च मोह मोह, आयास एव च अने श्रम और थकान, एवंविधानि ओवी आता इस प्रकारके, रूपाणि डपे लक्षण, कुपितः अनिल डेपेओ वायु कुपित वायु, करोति डरे छे करता है, हेतु-स्थान- निदान अने स्थानना हेतु और स्थानके, विशेषात् च लेदथी मेदसे, रोगविशेषकम् ओध ओध रोगे डरनार भिन्न भिन्न रोगोंको करनेवाला, अवेथ अने छे होता है ॥ २०-२३॥

20-23½. Contraction, stiffness of joints, aching pain in bones and joints, horripilation, garrulousness, spasticity

२२ हुण्डनम्-कम्पनम् (ड)

२३ आयास-आयाम (ड)

२५३ पौनर्वसु-सप्तमि (५ अ)

... तोरनेन सुदरिहं + मंरु पुं नरु + ।

આમાશયે પ્રકુપિતસ્ય વાતસ્ય લક્ષણમ્ —

હૃન્નાભિપાશ્વોદરસ્કત્કૃણોદ્ગારવિસ્રુચિકાઃ ॥૨૭॥
કાસઃ કણ્ઠાસ્યશોષશ્ચ શ્વાસશ્ચામાશયસ્થિતે :

આમાશયસ્થિતે આમાશયસ્થિત વાયુ દૂષિત થતાં આમાશયસ્થિત વાયુકે દૂષિત होने पर हृत्- नाभि- उदर, नाभि हृदय, नाभि, पार्श्व- उदर- पृष्ठा અને પેટમાં પાર્શ્વ और उदरमें, स्क- पीडा पीडा, तृषा- उद्गार- तरस, ओडकार तृषा, उद्गार, विस्त्रुचिका: विस्त्रुचिका विस्त्रु- चिका, कासः डास कास, कण्ठास्यशोष- च गणुं तथा મોં સહાવાં કંઠશોષ તથા મુઠ્ઠશોષ, શ્વાસઃ ચ અને શ્વાસ થાય છે ઓર શ્વાસ હોતે હૈ ॥૨૭॥

27 27½. If the vata located in the stomach is provoked, there occur pain in the regions of the pericardia, umbilicus, sides and the stomach, thirst, eructations and acute gastro-intestinal irritation, cough, parching of the throat and mouth, and dyspnea.

પ્રકાશયે પ્રકુપિતસ્ય વાતસ્ય લક્ષણમ્—

પ્રકાશયસ્થોઽન્ત્રકૂજં શૂલાટોપૌ કરોતિ ચ ॥૨૮॥
કૃચ્છ્રમૂત્રપુરીષત્વમાત્મહ ત્રિકવેદનામ્ ।
શ્રોત્રાદિષ્વિન્દ્રિયવધં કુર્યાદુષ્ટસમીરણઃ ॥૨૯॥

પ્રકાશયસ્થઃ પ્રકાશયમાં રહેલ પ્રકાશયમે સ્થિત, કૃચ્છ્રસમીરણ કૃષ્ટ વાયુ કૃષ્ટ વાયુ, અન્ત્રકૂજમ્ અન્ત્રકૂજન અન્ત્રકૂજન, શૂલાટોપૌ ચ શૂલ, આટોપ શૂલ, આટોપ, કૃચ્છ્રમૂત્રપુરીષત્વમ્ મૂત્ર તથા મળનુ કૃષ્ટી આવવુ મૂત્ર તથા પુરીષકા કૃષ્ટે બાના, બાનાહમ્ આનાહ આનાહ, ત્રિકવેદનામ્ તથા ત્રિકની વેદના તથા ત્રિકની વેદના, કરોતિ ચ એ રોગો કરે છે इन रोगोंको करता है, શ્રોત્રાદિષુ અને કાન વગેરેમાં કૃષ્ટ વાયુ ઓર શ્રોત્રા- ટિમે કૃષ્ટ વાયુ, इन्द्रियवधम् इन्द्रियोन्ने वध इन्द्रियोंका वध, કુર્યાત્ કરે છે करता है ॥ ૨૮-૨૯ ॥

28 29 If the vata located in the colon is provoked, there occur gurgling, colic, meteorism, difficulty in micturition and defecation, constipation and pain in the pelvic region. The vata provoked in the sense-organs, such as the ears etc, impairs or destroys the sensory functions.

ત્વચિ પ્રકુપિતસ્ય વાતસ્ય લક્ષણમ્—

ત્વગ્રુક્ષા સ્ફુટિતા સુષ્ણ કૃશા કૃષ્ણા ચ તુચ્ચતે ।
આતન્ન્યતે સ્વરાગા ચ પર્વરુક્ ત્વક્સ્થિતેઽનિલે ॥૩૦॥

ત્વક્સ્થિતે આમડીમાં રહેલ ત્વગ્રુક્ષિત, અનિલે વાયુ દૂષિત થતાં વાયુકે દૂષિત होने पर, त्वक् रुक्षा आमडी रक्ष त्वचा रुक्ष, स्फुटिता झटेली फटी हुई, सुष्ण स्पर्शज्ञान विनाली सुष्ण, कृशा पातली कृश, कृष्णा डाणी काली, तुच्यते तथा सोय बोझाया नेवी पीडावाળી થાય છે તથા તોડયુક્ત હોતી હૈ, આતન્ન્યતે વળી તે બે થાય છે फिर वह तन जाती है, स्वरागा च रताशवाणी થાય છે लालीयुक्त होती है, पर्वरुक् च तथा पर्वोंमें पीडा થાય છે तथा पर्वोंमें दर्द होता है ॥ ૩૦ ॥

30. If the vata pervading the skin gets provoked, the skin gets dry, fissured, numb shrivelled and black, and feels pricking sensation. It becomes stretched and reddened and there occurs pain in the joints.

અસુગ્ધિ પ્રકુપિતસ્ય વાતસ્ય લક્ષણમ્—

રુજસ્તીવ્રા સસંતાપા વૈવર્ણ્ય કૃશતાઽરુચિઃ ।
ગાત્રે ચારૂંષિ મુક્તસ્ય સ્તમ્ભશ્ચાસુગ્ધગતેઽનિલે ॥૩૧॥

અસુગ્ધગતે રક્તગત રક્તગત, અનિલે વાયુ દૂષિત થતાં વાયુકે દૂષિત होने पर, तीव्रा तीव्र तीव्र, ससंतापा सतापयुक्ता सन्तापयुक्त, रुज पीडा पीडा, वैवर्ण्यम् विवर्णता विवर्णता, कृशता दुर्भणता कृशता, अरुचिः

અસ્થિ અરુચિ ગાત્ર અરુચિ ચ ગાત્રે ઉપર ફેડડીઓ
ગરીર પર ફુલિયાં, મુકસ્ય અને ખાધેલા અલની
ઝીર તાપે ટુપ અજલી, સ્વપ્નઃ ચ બહુડાટ થાય છે
ચકાવટ હતી ? ॥ ૩૧ ॥

૩૧ If the vata located in the blood
gets provoked, there occur acute pain
burning, discoloration, emaciation,
anorexia, rashes on the body, and
spasticity of limbs after meals

માંસમેદસો, પ્રકુપિતસ્ય વાતસ્ય લક્ષણમ્—

ગુર્વજ્જં તુષ્ટતેઽત્યર્થ દણ્ડમુષ્ટિહતં તથા ।

સરુક્ અમિતમત્યર્થ માંસમેદોગતેઽનિલે ॥૩૨॥

માંસમેદોગતે માંસ અને મેદોગત માંસ ઝીર
મેદોગત અનિલે વાયુ દુષિત થતાં વાયુકે દુષિત હોને પર,
અજ્ઞમ ગુરુ અગેમાં ગુરુતા થાય છે અંગ ભારી હોતે
હે, અત્યર્થમ અતિશય અત્યંત, તુષ્ટતે વ્યથા થાય છે
તોડ હોતા હે, દણ્ડમુષ્ટિહતમ્ અને જેમ ઘાડડી કે
મુઠ્ઠી મારવાથી અધિક પીડા તથા શ્રમ થાય છે
તેમ જેસે દણ્ડ વા મુઠ્ઠિયા મારનેસે અધિક પીડા તથા
થમ હોતે હે વેસે, અત્યર્થમ્ અતિશય અત્યંત, સરુક્
પીડા વેદના અમિતમ્ તથા થાક બહુાય છે તથા
ચકાવટ માલુમ પડતી હે ॥ ૩૨ ॥

૩૨. If the vata located in the flesh
and fat gets provoked, there occur
heaviness of the body severe aches as
if the body had been beaten with a
cudgel or fist cuffs, pain and extreme
exhaustion

મજ્જાસ્થોઃ પ્રકુપિતસ્ય વાતસ્ય લક્ષણમ્ —

મેદોઽસ્થિપર્વણાં સન્ધિશૂલં માંસવલક્ષયઃ ।

અસ્થમ સંતતા રુક્ ચ મજ્જાસ્થિકુપિતેઽનિલે ॥૩૩॥

મજ્જાસ્થિકુપિતે અનિલે મજ્જા અને અસ્થિગત
વાયુ દુષિત થતાં મજ્જા ઝીર અમિતમે સ્થિત વાયુકે

૩૩ મજ્જા-સ્થા (જ)

૩૩ મજ્જાસ્થિકુપિતે-સ્થિતિવત્ (જ ક)

દુષિત હોને પર, અસ્થિપર્વણામ દાડડાં અને પર્વોને
અસ્થિ ઝીર પર્વોને, મેદ મેઃ મેઃ, સન્ધિશૂલમ્ સ્થિ-
ઓમાં થય સન્ધિઓને શૂલ, માંસવલ- માંસ અને
બલને માંસ ઝીર વલક્ષ, ક્ષય લય ક્ષય, અસ્થમ
ઊધને નાશ નિદ્રાનાશ, સંતતા અને સંતતા ઝીર
સંતતા, રુક્ ચ પીડા થાય છે નેચા હોતી ? ॥ ૩૩ ॥

૩૩ If the vata located in the bone
and bone-marrow gets provoked, there
occur breaking pain in the fat, bones
and joints, arthralgia, loss of flesh and
strength, loss of sleep, and constant
pain

શુકસ્ય પ્રકુપિતસ્ય વાતસ્ય લક્ષણમ્—

ક્ષિપ્ર મુઞ્ચતિ વધ્નાતિ શુક્રં ગર્ભમથાપિ વા ।

વિકૃતિં જનયેદ્યાપિ શુક્રસ્થઃ કુપિતોઽનિલ ॥૩૪॥

શુકસ્ય શુક્રસ્ય શુક્રગત, કુપિત દુષિત દુષિત
અનિલ. વાયુ વાયુ, શુક્રમ્ શુક્રનું શુક્ર અથ અપિ
ગર્ભમ્ તથા ગર્ભનું તથા ગર્ભમ્, ક્ષિપ્રમ્ મુઞ્ચતિ
શીઘ્ર પતન કરે છે શીઘ્ર છાત્ર વગેરે, વધ્નાતિ વા
કે તેઓની અટકાયત કરે છે વા કનકો રોડ રતા દ,
વિકૃતિમ્ અપિ ચ અને વિકૃતિ પાયુ ઝીર ગિર્મી ની,
જનયેદ્ પેદા કરે છે સ્વપ્ન વગેરે ॥ ૩૪ ॥

૩૪. If the vata located in the
secretory system is provoked, there
occur either the premature expul-
sion or undue retention of the semen
or of the fetus or causes deformity to
the fetal body

સ્નાયુગતસ્ય પ્રકુપિતસ્ય વાતસ્ય લક્ષણમ્—

વાહ્યામ્યન્તરમાયામં મહિં મુજ્જત્યમેદ ચ ।

સર્વાંગિકાદ્રરોગાંચ કુર્યાન્ સ્નાયુગતોઽનિલ ॥૩૫॥

સ્નાયુગત સ્નાયુગત વાયુ-૩, અસ્થિ-૩, અસ્થિ-૩
દુષિત વાયુ, વાહ્યામ્યન્તરમાયામં મહિં મુજ્જત્યમેદ ચ ।
વાહ્ય રક્ત બાહ્યન્તર, બાહ્યામ્યન્તરમાયામં મહિં મુજ્જત્યમેદ ચ ।
અસ્થિ અસ્થિ ની, મુજ્જત્યમેદ ચ ॥ ૩૫ ॥

કુષ્ઠાપન, સર્વાંગ-અકાન્ઠ- અને સર્વાંગ તથા ઔકાંગ
ઔર સર્વાંગ તથા અકાન્ઠ, રોગાન્ ચ રોગો રોગોંકો, કુર્યાન્
કરે છે કરતા હૈ ॥ ૩૫ ॥

35. If the vata located in the sinews is provoked, there occur the opisthotonous and emprosthotonous conditions, pain in the extremities, hunch-back and general or local disorders.

સિરાગતસ્ય પ્રકુપિતસ્ય વાતસ્ય લક્ષણમ્—

શરીરં મન્દરુક્ષોફં શુબ્યનિ સ્પન્દન્તે તથા ।
સુષ્પાસ્તન્વ્યો મ્હત્યો વા સિરા વાતે સિરાગતે ॥૩૬॥

સિરાગતે સિરાગત સિરાગત, વાતે વાયુ દુષિત થતાં
વાયુકે દુષિત હોને પર, શરીરશ્ચ શરીર દેહ, મન્દરુક્-
ષોફમ્ થોડી પીડા તથા થોડા સોજવાળું થાય છે
મદ વેદના ઔર થોડી સૂજનવાળા હોતા હૈ, શુબ્યનિ
શુકાય છે સૂજ જાતા હૈ, તથા સ્પન્દન્તે તથા કંપ્યે છે
ઔર કાંપતા હૈ, સિરાઃ સુષ્પા. અને સિરાઓ સ્પન્દન-
રહિત ઔર સિરાયે સ્પન્દનરહિત, તન્વ્ય પાતળી પતલી,
મ્હત્ય. વા કે થોડી થાય છે વા વડી હો જાતી હૈ ॥૩૬॥

36 If the vata located in the vessels is provoked, there occur mild pain and edema all over the body atrophy, throbbing, loss of pulsation and contraction or dilatation of the vessels.

સન્ધિગતસ્ય પ્રકુપિતસ્ય વાતસ્ય લક્ષણમ્—

વાતપૂર્ણદતિસ્પર્શઃ શોથઃ સન્ધિગતેઽનિલે ।
પ્રસારણાકુચ્ચનયોઃ પ્રવૃત્તિઃ સવેદના ॥૩૭॥
(ઇત્યુક્તં સ્થાનમેદેન વાયોર્લક્ષણમેવ ચ ।)

સન્ધિગતે સન્ધિગત સન્ધિગત, જનિલે વાયુ દુષિત
થતાં વાયુકે દુષિત હોને પર, વાતપૂર્ણ- વાયુપૂર્ણ
વાયુપૂર્ણ, દતિસ્પર્શ મહત્ત્વા સ્પર્શ જેના સ્પર્શવાળો
જગત્કે સમાન સ્પર્શયુક્ત, જોથ શોથે શોથ, સવેદના
તથા વેદનાયુક્ત એવ વેદનાયુક્ત, પ્રસારણ- પ્રસારણ
પ્રસારણ, આકુચ્ચનયો અને આકુચ્ચનયો ઔર આકુચ્ચનયો,
પ્રવૃત્તિઃ ચ પ્રવૃત્તિ ધાવ છે પ્રવૃત્તિ હોતી હૈ ॥ ૩૭ ॥
ઇતિ આમ્ ઇતિ પ્રવાર, સ્થાનમેદેન સ્થાનના બેદે
પ્રમાણે સ્થાનમેદને, વાયો વાયુના વાયુકે, લક્ષણમ્
લક્ષણ લક્ષણ, ઇત્યમ્ એવ ચ કહ્યા છે કહે ગયે હૈ ।

37. If the vata located in the joints is provoked, there occur the swelling of the joints which feed on palpation as if they were bags inflated with air and the movements of extension and flexion are accompanied with pain (Thus have been described the signs and symptoms of morbid vata, classified according to the various parts of the body)

અર્થિતસ્ય લક્ષણમ્—

પ્રતિવૃદ્ધઃ શરીરાર્ધમેકં વાયુઃ પ્રપચ્ચતે ।
અથ તદોપશોષાસ્તન્વાહં પાદં ચ જાનુ ચ ॥૩૮॥
તસિન્ સઙ્કોચયત્તર્ધે મુલં જિહ્વાં કરોનિ ચ ।
વક્રીકરોતિ નાસામૂલલાટાક્ષિહનૂસ્તથા ॥૩૯॥

પ્રતિવૃદ્ધઃ વાયુ અતિશય વધેલો વાયુ અત્યન્ન
પદા હુથા વાયુ, અથ તદોપશોષાસ્તન્વાહં પાદં ચ જાનુ ચ ॥૩૮॥
શરીરના ઔકાન્ઠ ભાગમાં હેઠલે એક અર્ધ ભાગનો,
પ્રપચ્ચતે પ્રપચ્ચત છે આકાત કરતા હૈ તથા ત્યારે તથ,
તસિન્ અર્ધે તે અર્ધભાગમાં તસ અર્ધભાગમાં, અસ-
તન્વાહં હોડી, હાથ રક્ત, વાનુ, પાદમ્ ચ પાદ પૈ જાનુ
ચ અને હાથ અને ઔર છુટકે, અપશોષ્ય શોષી અર્ધ
સુષ્પાકર, વક્રીકરોતિ એ કહે છે સંકુચિત કરતા હૈ,
સુષ્પાકર એ અને થોડાં ઔર મુલકો, જિહ્વાં વાનુ
દેહી, કરોતિ કરે છે કર દેતા હૈ, તથા તથા તથા,

૩૬ શરીર મન્દરુક્ષોફ-મન્દરુક્ષોફ ગાત્ર (ફ.)

,, તથા-અપિ વા (વ.)

૩૭ પ્રવૃત્તિઃ-અપ્રવૃત્તિ (વ.)

,, , -નિવૃત્તિઃ (વ.)

यदा वात त्वयारे वायु खव वायु, मन्वे वन्ने
 मन्वाओमा दं नो नन्वाओम खखिरव आश्रय धरीने
 धाश्रय करके, खन्त नानि एतनीडीमा अन्तनाडिदोने,
 प्रपणते भास धाय छे पहुच जासा है, वदा त्वारे हब,
 एतवरावातनंजितम् एतन्वाभ नामना अन्वादास
 नन्वास्तम्भम् मन्वास्तम्भे नन्वास्तम्भे,
 कुयवि धरे छे जगता है ॥ ४३ ॥

43 If that vata, getting localised in the side of the neck, spreads into the internal channels, it will cause spasticity of the neck. It is called Antarayama (emprosthotonous condition)

अन्तरायम्यते ग्रीवा मन्या च स्तम्भ्यते भृशम् ।
दन्तानां दशनं लाला पृष्ठायामः शिरोग्रहः ॥४४॥
जृम्भा वदनसङ्गश्चाप्यन्तरायामलक्षणम् ।
(इत्युक्तस्त्वन्तरायामो)

ग्रीवा अन्तः गरदन अ. दरनी आ. लु गरदन भीत-
रकी ओर, आगम्यते भे. थाय छे खींच जाती है,
मन्या च अने मन्या और मन्या, भृशम् अ. लु अ
अत्यन्त, स्तम्भ्यते स्तम्भ्य थाय छे स्तम्भ हो जाती है,
दन्तानाम् दांत दांत, दशनम् डटडटावे छे किटकिटाता है,
लाला लाण अरे छे लालाजाव होता है, पृष्ठायामः पीठ
अ. हार उपसी आवे छे पीठ पीछे उभर आती है,
शिरोग्रह माथु अ. डडाथ छे सिर जकड़ा जाता है जृम्भा
अ. गासा आवे छे जम्भाई आती है, वदनसङ्गः अने भुज
अ. ध थर् अथ छे और मुख नहीं खुलता, एतत् अ. ये,
अन्तरायाम- लक्षणम् अ. तरायामना लक्षण छे अन्तरा-
यामके लक्षण हैं, इति आ. यह अन्तरायाम अन्तरा-
याम अन्तरायाम, उक्तः उक्तो छे कहा गया है ॥४४॥

44-44½. The upper and lower part of the neck becomes flexed and very stiff, the teeth become clenched, there is salivation, contraction of the back-muscles and spasm of the muscles of the head, pendiculation and lock jaw;

४४. अन्तरायम्यते—अन्तरायम्यते (ड)

४४ दन्तानां दशन . शिरोग्रह.—दन्ताना सहनं लाला
पृष्ठाक्षेपशिरोग्रह (ध)

„ दशनम्—दर्शनम् (फ)

„ पृष्ठायामः—पृष्ठाक्षेपः (क घ ङ त थ व)

„ शिरोग्रहः—शिरोरुजा (फ)

४४½ वदन—वचन (ड)

these are the symptoms of 'Antarayama' (emprosthotonous condition).

बहिरायामस्य लक्षणम्—

बहिरायाम उच्यते ॥४५॥)
पृष्ठमन्याश्रिता बाह्याः शोषयित्वा सिरा बली ।
वायुः कुर्याद्धनुस्तम्भं बहिरायामसंश्लक्षकम् ॥४६॥

बहिरायामः हवे अ. हिरायाम अब बहिरायाम,
उच्यते उ. हेवाभा आवे छे कहा जाता है, बली वायुः
अ. लवान वायु बलवान वायु, पृष्ठमन्याश्रिताः पीठ अने
मन्याभा रहेली पीठ और मन्यामें आश्रित, बाह्याः
सिरा. आ. शिराओने बाहरकी ओरकी सिराओंको,
शोषयित्वा शोषीने सुखाकर, बहिरायाम- संश्लक्षकम्
अ. हिरायाम नामने बहिरायाम नामके, धनुस्तम्भम्
धनुस्तम्भ धनुस्तम्भको, कुर्यात् करे छे करता है
॥ ४५-४६ ॥

45-46 'Bahirayama' i. e. opisthotonous condition, will now be described. The strongly provoked vata, getting localised in the back and the sides of the neck and constricting the external vessels, causes bow-like rigidity of the body which condition is called Bahirayama or opisthotonous condition

चापवन्नाम्यमानस्य पृष्ठतो नीयते शिरः ।
उर उल्लिख्यते मन्या स्तब्धा ग्रीवाऽवमृच्यते ॥४७॥
दन्तानां दशनं जृम्भा लालास्रावश्च वाग्रहः ।
जातवेगो निहन्त्येष वैकल्यं वा प्रयच्छति ॥४८॥

चापवत् धनुषन्ती चेठे चापकी भांति, नाम्यमानस्य
नभावाता दरदीनु देहको नमाकर शिरः माथु सिर,
पृष्ठतः अ. र. तर. पीठकी ओर, नीयते झुकी अथ छे

४६ वायुः कुर्याद्धनुस्तम्भं—श्रितः कुर्याद्धनुस्तम्भ (ख. ड.)

, वायु—तत (घ)

४७ नीयते—हियते (फ)

, अवमृच्यते—च मृच्यते (ड)

ધુક જાતા હૈ, ઠર ઊભી છાત્રી, કશ્ચિપ્યતે ઊંચે આવે છે ઊંચી ઊઠતી હૈ, મન્યા મન્યા મન્યા સ્તબ્ધ થાય છે સ્તબ્ધ હો જાતી હૈ, ગ્રીવા ગરનમ્ ગર્દનને, અવમૃતે અવમર્દન થાય છે મર્દનવત્ પીકા હોતી હૈ, દન્તાનામ્ દંતો દાંતોનો, વક્ત્રમ્ કંઠાવે છે કિન્ન કિટાતા હૈ, જૃમ્ભા બગાસા આવે છે જમ્ભાઈ હોતી હૈ, લાલાસાવઃ લાળ ઝડે છે લાલાસાવ હોતા હૈ, વાગ્મહ ચ અને વાણી રોકાઈ બધ છે ઓર વાણીની રોકાવટ હોતી હૈ, જાતવેગ વેગ આવતા બ વેગને ઉત્પન્ન હોને પર, ષ્પ નિહન્તિ આ રોગ મારી નાખે છે યહ રોગ માર ડાલતા હૈ, વૈકલ્પ્ય વા અથવા તે વિઘ્નતા વા તો વિકલતા, પ્રચ્છતિ પેશ કરે છે પેશ કરતા હૈ ॥ ૪૭-૪૮ ॥

47-48. The body being bent like a bow, his head gets retracted almost touching his back and his chest is thrown forward, the sides of the neck become rigid and there is squeezing pain in the neck and clenching of teeth, salivation and aphasia. This attack either kills the patient or causes deformity.

હનુમહસ્ય લક્ષણમ્—

હનુમૂલે સ્થિતો વન્ધાત્ સંસયત્યનિલો હનૂ ।
વિવૃતાસ્યત્વમથવા કુર્યાત્ સ્તબ્ધમવેદનમ્ ॥૪૯॥
હનુમ્હં ચ સંસ્તમ્ય હનું(નૂ)સંવૃતવક્ત્રતામ્ ।

હનુમૂલે હનુના મૂળમાં હનુમૂળે, સ્થિત રહેલો સ્થિત, મનિકઃ વાયુ વાયુ, હનૂ હનુને હનુનો, વન્ધાત્ બધમાંથી વન્ધાયે, સંસયતિ સરકાવે છે સ્થાનમ્બઢ કર દેતા હૈ, વિવૃતાસ્યત્વમ્ અને મો પહોળું કરે છે એમ પહેલી બાતના હનુમ્હને કરે છે ઓર મુક્ત સુલા કર દેતા હૈ હવે તરહ પહેલે પ્રકારકે હનુમ્હનો કરતા હૈ, અથવા હનુમ્ અથવા હનુને અથવા હનુનો, સંસ્તમ્ય સ્તબ્ધ કરી ન્તમ્બિત કરકે, સંવૃતવક્ત્રતામ્ મોઢું બધ કરે છે

૪૯. સ્તબ્ધમવેદનમ્—સંવૃતમાનના (ક ન ધ)

૫૦ હનુ-નનુ (ક)

સીમ મુંદ વર્તે ન દેતા હૈ તરહ, સ્તબ્ધ મ્બધ સ્તબ્ધ, અવેદન અને વેદના વિનાના નો વેદન વિનાકે, હનુમ્હન ચ બીજા પ્રકારના હનુમ્હને દુગ્ધે પ્રકારકે હનુમ્હનો, કુર્મી કરે છે કરતા હૈ ॥ ૪૯ ॥

49-49½ The vata, when it gets localised at the root of the jaws causes dislocation of the jaws and produces the condition of a gaping mouth or a painless, stiff condition where the mouth cannot be closed. By causing spasticity of the jaw, it produces a condition of lock-jaw, when the mouth becomes fixed and cannot be opened.

આક્ષેપકસ્ય લક્ષણમ્—

મુહુશ્ચિપ્તિ કુદ્ધો માખાન્નાસ્યેવકોડનિક ॥૫૦॥
પાણિયદં ચ સંસોપ્ય શિરાઃ ક્ષણમ્કણ્ડમ્ ।

કુદ્ધ કુપિત કુપિત, મનિકઃ વાયુ વાયુ પાણિ-
પાણ્ય હાથ પથ હથ પ, મરનાત્કણ્ડમ્ અને
સ્નાયુ તથ કંઠાત્કણ્ડમ્ બીજા સ્નાયુ તથ કંઠ-
રાજ્યકે વાય, સિરા ચ સિરાઓને સિરાઓને, સંસોપ્ય
શેષીને સુચાક, મુહુ માખાનિ માખાને નાના
અજ્ઞોનો વારવાર, માશ્ચિપિતિ એ એ ટે આશ્ચિત્ત કરકે હૈ,
આક્ષેપક તે આક્ષેપક કહેવાય છે હવે આક્ષેપક કરકે
હૈ ॥ ૫૦ ॥

50-50½ That condition is called Akshepaka or spasmodic contraction, where the provoked vata, constricting the muscles of the hands and feet together with vessels, sinews and tendons causes frequent spasmodic contractions.

સ્તબ્ધસ્ય લક્ષણમ્—

પાણિયદં ચ પૃષ્ઠાઓની સ્તબ્ધ નિ માન ॥૫૧॥
દ્વંડવત્કાન્ધગમ્બઢમ્ દ્વંડવત્કાન્ધગમ્બઢમ્ નોડનુપકમઃ ।

૫૧ સ્તબ્ધ નિ માન—સ્તબ્ધોડનિત (ક)

मारुतः व्याप्य जव वायु पणि-पाद- हाथ
पण हाथपैर, शिरः-पृष्ठ- भायु, पीठ शिर, पृष्ठ, श्रोणीः
आने श्रोणीने और श्रोणीको, स्तम्भवृत्ति आच्छाद करी दे
छे रतन्मिन्न करता है, दण्डवत् व्याप्य हाथ नेवा तव
दण्डकी तरह, स्तम्भगात्रस्य आच्छाद गात्रपाणान् तै रोग्य
स्तम्भ मात्रफाले उस रोगको, दण्डक हाथ नेवा
दण्डक जाने, स ते वद, अनुपपन्न आयाध्य छे
असाध्य है ॥ ५१ ॥

51-51½. That is called staff-like rigidity or tonic contraction of the muscles, where the vata causes tonic rigidity of muscles of the hands, feet, head, back and hips, so that the body becomes as rigid as a staff. This condition is irremediable.

अर्द्धितादीना समानं लक्षणम्—

स्वस्थः स्वाद्वर्द्धितादीनां सुदुर्वेगे गतेऽनन्ते ॥ ५२ ॥
पीड्यसे पीडनैस्त्वैस्तैर्भिषगैतान् विचर्जयेत् ।

अर्द्धितादीनां अर्द्धित आदिना अर्द्धित अर्द्धिते,
सुदुर्वेगे वारवार आवता तेनो वारवार आते वेगोंके,
गते जाता रहेता चले जाने पर, स्वस्थ स्वाद्वर्द्धिता
स्वस्थ थाय छे दरवी स्वस्थ हो जाता है, अमले आने
शांत न थाता वेगके को रहने पर, वे. तैः ते ते उच
उत, पीडये पीडयौ पीडाओंसे, पीडयते पीडाय छे
पीडित रहता है, निषण् वैद्ये वैद्य, एतान् तेजोना
उन्हें, विचर्जयेत् त्याग करे। छेद दे ॥ ५२ ॥

52-52½ When the force of the paroxysm is gone in the above condition, the patient returns to normal. If the paroxysm does not leave, the patient gets afflicted with pain and other characteristics peculiar to the

५२ सुदुर्वेगे गतेऽनन्ते—पूर्ववेगे गतेऽनन्ते (ग)

५२ ॥ —पूर्ववेगगतेऽनन्ते (क व.)

५२ ॥ —सुदुर्वेगागमे गते (क व त घ फ.)

lesions Physicians should regard this condition as incurable.

एकाङ्गरोगस्य सर्वाङ्गरोगस्य च लक्षणम्—

हस्तैकं मारुतः पक्षं दक्षिणं वागमेव वा ॥ ५३ ॥
कुर्याच्चैष्टानिवृत्तिं हि हस्तं कर्करज्ज्ममेव च ।
गृहीत्वाऽर्धं शरीरस्य शिराः स्नायुर्धिशोष्य च ॥ ५४ ॥
पादं संकोचयत्येकं हस्तं वा तोदशूलकृत् ।
एकाङ्गरोगं तं विद्यात् सर्वाङ्गं सर्वदेहजम् ॥ ५५ ॥

मारुतः वायु वायु, दक्षिणस्य शरीरस्य अर्धस्य
शरीरके दक्षिण वायु एव वा है हाथ या बाय,
पक्षस्य कोष्ठ पक्षस्य। एक पक्षस्य, हस्तस्य वक्ष करीने
आकाशत कोष्ठ, चेष्टानिवृत्तिर हि हस्तं कर्करज्ज्ममेव च
छे हस्तस्य चेष्टाको नन्दकर देता है, हस्तस्य हस्तस्य
तथा भीडा, घातस्तम्भस्य एव च मर्मे वक्षस्य स्तम्भस्य
और वाणीस्तम्भ, कुर्यात् हि हरे छे कर देता है,
शरीरस्य अर्धं ते शरीरस्य। फिर वह शरीरके, मर्मे
अर्धं आकाशत घाते भागको, गृहीत्वा अर्धस्य करी
पकड़ कर, शिराः स्नायु शिरा तथा स्नायुओंको शिरा
और स्नायुओंको, धिक्कोच्य च शोष्य च सुखाकर, एकम्
हस्तम् अर्ध हाथ एक हाथ पादम् वा है कोष्ठ पक्षस्य
या एक पैरको. संकोचयति संकोच करे छे संकुचित
कर देता है, तोदशूलकृत् तेभ्यो तोद आये शूल करे
छे एव तोद और शूलको करता है, तम् तेने चणको,
एकाङ्गरोगस्य अर्धस्य शिरा एकाङ्ग रोग. सर्वदेहजम् आने
आकाशत देता है आकाशत वायुने और सर्वदेहको आकाशत
करनेवाले वायुको, सर्वाङ्गस्य सर्वाङ्ग शिरा सर्वाङ्ग रोग,
विद्यात् आकाशत जाने ॥ ५३-५५ ॥

53 55. That condition is called hemiplegia or paralysis of one side of

५३ कुर्याच्चैष्टानिवृत्तिं हि—चेष्टानिवृत्ति कुरुते (क)

५३ ॥ कर्करज्ज्ममेव च—कर्करज्ज्ममेव च (घ)

५३ ॥ गृहीत्वाऽर्धं शरीरस्य—गृहीत्वाऽर्धं शरीरस्य (ङ)

५५ शूलकृत्—शूलकृत् (ट)

५५ ॥ एकाङ्गरोगं..सर्वदेहजम्—एकाङ्गरोगं तं विद्यात्पचनात् कुर्याको
मिपक् । सर्वाङ्गरोग तत्त्व सर्वदेहजुगोऽनिते ॥ (ध.)

the body, where the morbid vata seizing the vessels, controlling the function of the side of the body and constricting the sinews afflicts the right or the left half of the body producing loss of movement, pain and loss of speech. That condition is to be known as the lesion of one limb 'Monoplegia' where a single foot or a single hand gets contracted and afflicted with aching and pricking pain. And that condition is called the lesion of the whole body where the entire body is affected.

गृध्रस्याः लक्षणम्—

स्फिकपूर्वा कटिपृष्ठोरुजानुजङ्घापदं क्रमात् ।
गृध्रसी स्तम्भरुकोद्गैर्गृह्णाति स्पन्दते सुहुः ॥५६॥
वाताघातकफातन्द्रागौरवारोचकान्विता ।

गृध्रसी गृध्रसी गृध्रसी, वाताघात वायुघात वायुसे स्तम्भ-रुक् स्तम्भन, वेदना स्तम्भन, वेदना, तोड़ने अने तोड़ने वडे और तोड़ने, स्फिकपूर्वा भ्रमर स्थिक् पहले स्फिक, कटि पृष्ठ- ऊँ पीठ कटि, पृष्ठ, ऊरु-जानु-साथण, ठी अथु ऊरु, जानु जङ्घा-पदम् पि डी अने पगल जङ्घा गौर पैरको, क्रमात् क्रमशः क्रमशः, गृह्णाति पकडी छे छे पकड़ती है, वातकफात् अने वातकृथी और वात-कफसे, तन्द्रा-गौरव- तन्द्रा, गुरुता तन्द्रा, गुरुता, अरोचक-अने अरुचिही और अरुचिसे, अन्विता युक्त साथ छे युक्त होती है ॥ ५६३ ॥

56 63 That condition is said to be Sciatica, where first the hip and then waist, back, thigh, knee and calf are gradually affected with stiffness, pain and pricking sensations and associated with frequent twitching due to

vata. If this condition is due to vata and kapha combined, there will be additional symptoms of torpor, heaviness and anorexia.

खल्ली लक्षणम्—

खल्ली तु पादजङ्घोरुकरमूलावमोदनी ॥५७॥

पाद-जङ्घा- पग, पि डी पैर, जङ्घा, ऊरु तथा साथ-अने तथा ऊरुका, करमूल- अने हाथना भूणने और हाथके मूलको अवमोदनी तु भरडी नाभनारने तो मगेड़ देनेवालीको तो, खल्ली भद्वी उहे छे खल्ली कहते हैं ॥५७॥

57 That condition is known as Khalli where there is kneading (neuralgic) pain referable to feet, calf, thigh and shoulder.

पित्तादिसमर्गज्ञानम्—

स्थानानामनुरूपैश्च लिङ्गैः शेषान् विनिर्दिशेत् ।
सर्वेष्वेतेषु संसर्गं पित्ताद्यैरुपलक्षयेत् ॥५८॥

शेषान् आडीना वातरोगोने शेष वातरोगोंका, स्थानानाम स्थानने स्थानके, अनुरूपैः अनुरूप अनुरूप, लिङ्गै च लक्षणैः उडे लक्षणोंसे, विनिर्दिशेत् निर्देश करके निर्देश करना चाहिए, एतेषु आ इन, सर्वेषु अध्यामां सर्वमें, पित्ताद्य पित्तआदिने पित्तादिसे, उपलक्षयेत् उपलक्षयेत् लक्षणोंसे जानना चाहिए ॥ ५८ ॥

58 The rest of the disorders should be diagnosed according to the symptoms characteristic of the seat of affection. In all these disorders, one should diagnose the condition of the association of pitta and other morbid elements.

वायोर्यत्तुल्ययात् कोणे मार्गस्यावरणेन च (आ) ।
वातपित्तकफा देहे सर्वस्रोतोऽनुसारिणः ॥५९॥

વાયુરેષ હિ સૂક્ષ્મત્વાદ્ દ્વયોસ્તન્નાપ્યુદીરણ. ।
કુપિતમ્તૌ સમુદ્ય તન્ન તન્ન ક્ષિપન્ ગદાન્ ॥૬૦॥
કરોત્યાવૃત્તમાર્ગત્વાદ્સાર્દોશ્ચોષશેત્ ।

વાતુક્ષયાત્ ધાતુના ક્ષયથી વાતુક્ષયસે, માર્ગલ અને માર્ગીના ઓર માર્ગોકે, આવરણેન ચ આવરણથી આવરણસે વાયો કોષ વાયુને પ્રકોપ થાય છે વાયુકા પ્રકોપ હોતા હે, દેહે દેહમાં દેહમેં, વાત- પિત્ત- વાત- પિત્ત વાત- પિત્ત, કફા અને કફ ઓર કફ, સર્વસોત- બધા સોતોને સર્વ સોતકા, અનુસારિણ. અનુસરનાર છે અનુગમન કરતે હે, તન્ન અપિ તેઓમાં પણુ ઉનમેં મી, વાયુઃ એવ હિ વાયુ જ વાયુ હી, સૂક્ષ્મત્વાત્ સૂક્ષ્મ હોવાથી સૂક્ષ્મ હોનેકે કારણ, દ્વયોઃ બેઉનું દોનોંકો, હદીરણઃ ઉદીરણ કરે છે પ્રેરિત કરતા હે, કુપિત પ્રકુ- પિત થયેલો તે પ્રકુપિત હુઆ વહ, તૌ તે બન્નેને ઉન દોનોંકો, સમુદ્ય પ્રકુપિત કરીને પ્રકુપિત કરકે તન્ન તન્ન અહીં તહીં ઇધર ઉધર, ક્ષિપન્ ફેકતો ફેક કર, આવૃત્તમાર્ગત્વાત્ માર્ગ બંધ હોવાથી માર્ગ વન્દ હોનેસે, ગદાન્ રોમે રોનોંકો, કરોતિ કરે છે કરતા હે, રસા- દીન્ ચ અને રસાદિ ધાતુઓને પણુ ઓર રસાદિ ધાતુ- ઓંકો મી, ઉપશોષયેત્ સકાદે છે સૂચા ડાલતા હે ॥૫૯-૬૦૩॥

59 60½ The provocation of vata is due to diminution of body-elements or due to obstruction to its normal circulation caused by occlusion in the body-channels. The vata pitta and kapha circulate through all the body-channels and spaces. The vata, on account of its quality of subtleness, is really the impeller of the other two humors. When the vata is provoked, it agitates the other two humors and throwing them about here and there, causes occlusion of the body-channels, thereby producing disorders. It also

leads to the diminution of the body nutrient fluid and other body-elements.

કફપિતૈરાવૃતસ્ય વાયોર્લક્ષણાનિ—

લિક્કં પિત્તાવૃત્તે દાહસ્તૃષ્ણા શૂલં ભ્રમસ્તમઃ ॥૬૧॥
કટુમ્લલવળોષ્ણૈશ્ચ વિદાહઃ શીતકામિતા ।

પિત્તાવૃત્તે પિત્તથી આવૃત વાયુમાં પિત્તસે આવૃત વાયુમે, દાહઃ દાહ દાહ, તૃષ્ણા તરસ તૃષા, શૂલશ્ચ શૂળ શૂલ, ભ્રમ- તમઃ ભ્રમ, અધારા આવર્ણા ભ્રમ, અધેરા આના, કટુ-અમ્લ- કટુ, અમ્લ કટુ, અમ્લ, લવણ- ડષ્ણૈઃ લવણ તથા ગરમ દ્રવ્યોથી લવણ તથા તૃષ્ણ દ્રવ્યોસે, વિદાહ ચ વિદાહ થવો વિદાહ હોના, શીત- કામિતા અને શીતલ દ્રવ્યોની ઇચ્છા થવી ઓર શીતલ દ્રવ્યોંકી ઇચ્છા, લિક્કન્ ઓ લિક્કણો થાય છે ચે લક્ષણ હોતે હે ॥ ૬૧ ૩ ॥

61-61½. When the vata is occluded by pitta, the following symptoms are observed—burning thirst, colic, giddiness, darkness of vision, heart burn on eating pungent, acid, salt and hot things and craving for cold things.

શૈત્યગૌરવશૂલાનિ કટ્વાદ્યુપશયોઽશ્ચિકમ્ ॥૬૨॥
લક્ષ્ણાયાસરુક્ષોષ્ણકામિતા ચ કફાવૃત્તે ।

કફાવૃત્તે વાયુ ક્ષયથી આવૃત થતાં વાયુકે કફસે આવૃત હોને પર, શૈત્ય- ગૌરવ- શીતલતા, યુરુતા શૈત્ય, ગૌરવ. શૂલાનિ શૂલ શૂલ, કટુ-આદિ કટુ આદિ કટુ આદિકા, અશ્ચિકમ્ બહુ અતિ, ઉપશય માફક આવર્ણા ખનુકૂલ આના, લક્ષ્ણ- લક્ષણ લક્ષ્ણ, આયાસ- આયાસ આયાસ, રુક્ષ-ડષ્ણ- રુક્ષ અને ઉષ્ણ દ્રવ્યોની રુક્ષ ઓર તૃષ્ણ દ્રવ્યોંકી કામિતા ચ ઇચ્છા થાય છે કામના હોતી હે ॥ ૬૨ ૩ ॥

62 62½ If the vata is occluded by kapha, there will be cold, heaviness,

૬૧ તમ.—ક્રમ (ખ)

૬૨૩ શીતકામિતા—શીતકામના (ખ)

૬૨૩. કામિતા—કામતા (ખ)

૬૦. દ્વયોસ્તન્નાપ્યુદીરણ—વાયોસ્તન્નાપ્યુદીરણ (દ. ખ. ક)

colic, pronounced homolagation to pungent and similar other articles, craving for fasting, exertion and dry and hot things

रक्तादिधातुभिरावृतस्य वायोर्लक्षणानि—

रक्तावृते सदाहार्तिस्त्वक्कांसान्तरजो भृशम् ॥६३॥
भवेत् सरागः श्वयथुर्जायन्ते मण्डलानि च ।

रक्तावृते वायु रक्तशी आवृत यत् वायुके रक्तसे आवृत होने पर, सदाहार्ति. दाह अने पीडायुक्त दाह और पीडाके साथ, त्वक्-कांस- आभरी तथा मांसना त्वचा तथा मांसके, अन्तरज. वयला भागमा मध्य प्रदेशमें, सरागः गायुक्त लालिमायुक्त, श्वयथुः सोओ सृजन, भृशम् भवेत् अत्यंत थाय छे अत्यन्त होती है, मण्डलानि च अने मंडले और मण्डल, जायन्ते उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होते हैं ॥ ६३३ ॥

63 63½. If it is occluded in the blood, there will be severe burning pain in the area between the skin and the flesh, and there will be edema with reddish tinge and rashes

कठिनाश्च विवर्णाश्च पिडकाः श्वयथुस्तथा ॥६४॥
हर्षः पिपीलिकानां च संचार इव मांसगे ।

मांसगे वायु मांसशी आवृत यत् वायुके मांसगे आवृत होने पर, कठिना च उच्छु कठिन, विवर्णा च तथा विवर्ण और विवर्ण, पिडकाः [पिडका] पिडकाएं, तथा श्वयथुः सोओ सृजन, हर्ष तथा रोमरूप थाय छे तथा रोमहर्ष होते हैं, पिपीलिकानाम् च अने डीडीओ और चिउंटियोंके, संचारः इव आबती होय ओवु जलुय छे चलनेका सा अनुभव होता है ॥ ६४३ ॥

64-64½. When the vata is occluded in the flesh there will appear hard pigmented pimples and swellings, horripilation and formication.

चलः स्निग्धो मृदुः शीतः शोफोऽङ्गेष्वरुचिस्तथा ६५
आढ्यवान् इति ज्ञेयः स कृच्छ्रो मेदसाऽऽवृतः ।

मेदसा आवृत वायु मेदशी आवृत यत् वायुके मेदसे आवृत होने पर अङ्गेषु अङ्गोमा अङ्गोंमें, चलः चल अस्थिर, स्निग्ध. स्निग्ध स्निग्ध, मृदु शीतः कामल अने शीतल मृदु और शीतल, शोफः सोओ शोथ, अरुचि तथा अरुचि थाय छे तथा अरुचि होती है, आढ्यवातः इति आ रोगने आढ्यवात इस रोगको आढ्यवात, ज्ञेयः ज्ञेयवे ज्ञेयवे जानना चाहिए, सः ते वह, कृच्छ्र कृच्छ्राध्य छे कष्टसाध्य है ॥ ६५३ ॥

65-65½. When the vata is occluded in the adipose tissue, there will be produced local swellings that are movable, smooth, soft and cold, as well as anorexia This condition is known as a rheumatic condition and is difficult of cure

स्पर्शमस्थनाऽऽवृते तूष्णं पीडनं चाभिनन्दति ॥६६॥
संभज्यते सीदति च सूचीभिरिव तुद्यते ।

अस्थना वायु अस्थिशी वायुके अस्थिसे, आवृते तु आवृत यत् रोगी आवृत होने पर रोगी, उष्णम् उष्ण, स्पर्शम् स्पर्शनी स्पर्शको, पीडनम् च तथा दबावानी और दबानेको, अभिनन्दति धृच्छा करे छे चाहता है, संभज्यते लेना अग तूटे छे उसके अङ्ग टूटते हैं, सीदति ते सीदति छे वह कष्ट अनुभव करता है, सूचीभिः इव अने सोओ बोझा जेवी और सुईयोंके चुमनेकी सी, तुद्यते च पीडा लोगवे छे व्यथा भोगता है ॥ ६६३ ॥

66-66½. When the pitta is occluded in the osseous tissue, the patient likes warmth and pressure, and he becomes exhausted, experiences splitting pain and feels as though his body is being pricked with needles .

मज्जावृते विनामः स्याज्जृम्भणं परिवेष्टनम् ॥६७॥
शूलं तु पीड्यमाने च पाणिभ्यां लभते सुखम् ।

मज्जावृते वायु मज्जामयी आवृत यता वायुके मज्जासे आवृत होने पर, विनामः विनाम (देहनु नभी जवु) विनाम (देहका नम जाना), जृम्भणम् भगसा आववा जम्भाई, परिवेष्टनम् परिवेष्टन परिवेष्टन, शूलम् तु अने शूल और शूल, स्यात् थाय छे हांते है, पाणिभ्याम् तथा हाथयी तथा हाथोंसे, पीड्यमाने च दवावाता रोगी दवाने पर रोगी, सुखम् सुख सुख, लभते पाभे छे सुख पाता है ॥ ६७॥

67-67½. When the vata is occluded in the marrow, there will be flexure of the body pendiculation, girdle pain and colicky pain, on being pressed with the hand the patient gets relief

शुक्रावेगोऽतिवेगो वा निष्फलत्वं च शुक्रगे ॥६८॥

शुक्रगे वायु शुक्रयी आवृत यता वायुके शुक्रसे आवृत होने पर, शुक्रावेग शुक्रयी वेग यतो नयी शुक्रका वेग नहीं होता, अतिवेग वा अथवा अधिक वेग थाय छे अथवा अतिवेग होता है, निष्फलत्वं च अने शुक्र भ्रष्टोत्पत्ति भाटे निष्फल थाय छे और शुक्र प्रजोत्पत्तिके लिए निष्फल होता है ॥ ६८ ॥

68. If the vata is occluded in the seminal passages there results either no discharge of semen or hurried discharge of it or a sterile condition of the semen.

मज्जावृतस्य वायोर्लक्षणानि—

भुक्ते कुक्षौ च रुग्जीर्णे शाम्यत्यज्जावृतेऽनिले ।

६७ विनामः स्याज्जृम्भण परिवेष्टनम्—विनामंति जृम्भणे परिवेष्टते (ग)

—विनामंति जृम्भते परिवेष्टयते (फ)

६८ शुक्रावेगो.....शुक्रगे—शुक्रातिवेगोऽप्यथा निष्फलत्वं च शुक्रगे (ग)

अनिले मज्जावृते वायु मज्जामी आवृत यता वायुके मज्जासे आवृत होने पर, भुक्ते भावा भाद भोजन करनेके पीछे, कुक्षौ रुग् जीर्ण पीडा थाय छे कुक्षिमें पीडा होती है, जीर्णे च अने रुग् भाद और भोजनका पाचन होनेके बाद, शाम्यति शान्ति थाय छे शान्ति होती है ॥ ६८॥

68½ If the vata is occluded by food there will be pain in the stomach on ingestion of food and disappearance of pain at the end of digestion.

मूत्रावृतस्य वातस्य लक्षणम्—

मूत्राप्रवृत्तिराध्मानं वस्तौ मूत्रावृतेऽनिले ॥६९॥

अनिले वायु वायुन, मूत्रावृते मूत्रयी आवृत यता मूत्रसे आवृत होने पर, मूत्राप्रवृत्ति मूत्रयी अटकायत मूत्रकी अवृत्ति, वस्तौ अने अस्तिमा और वस्तिमें, आध्मानम् आध्मान जाय छे आध्मान होता है ॥ ६९॥

69 If the vata is occluded by urine, there occurs retention of urine and distension of bladder

पुगीषावृतस्य वातस्य लक्षणम्—

वर्चसोऽतिविबन्धोऽधः स्वे स्थाने परिक्रन्तति ।

व्रजत्याशु जरां स्नेहो भुक्ते चान्दस्यते नरः ॥७०॥

चिरात् पीडितप्रज्ञेन दुःखं शुष्कं शकृत् सृजेत् ।

श्रोणीविक्षणपृष्ठेषु रुग्विलोभश्च पावनः ॥७१॥

अस्वस्थं हृदयं चैव वर्चसा त्वावृतेऽनिले ।

अनिले तु वायु वायुके, वर्चसा आवृते मज्जामी आवृत यता मलसे आवृत होने पर, वर्चसः अध मज्जामी नीचेनी भाग मल नीचेकी ओर, अतिविबन्धः अतिशय विबन्ध थाय छे विन्कुल प्रवृत्त नहीं होता, स्वे स्थाने तेना स्थानमा उसके स्थानमे, परिक्रन्तति परिक्रतिका थाय छे परिक्रतिका होती है, स्नेहः स्नेह स्नेह, आशु

७० वर्चसोऽतिविबन्धोऽधः—वर्चोवृते विबन्धोऽधः (ख ग फ)

७१ स्वे स्थाने—स्थाने च (ग)

७२ वर्चसा त्वावृतेऽनिले—स च वर्चोवृतेऽनिलः (ग)

શીઘ્ર શીઘ્ર, જરાઃ વ્રજતિ પથી બાય છે પચ જાતા
 હૈ, મુકે ચ બમ્બા બાદ બોજન કરને પર, નર પુરુષને
 પુરુષકો, આગદ્યસે આદ્યે એ છે જાનાહ હોત
 બજેન આપ બડે બજારે, પીત્તિત્વ દબાણ થવાની બીજી
 દોને પર, નકુલ મુળ મલ, કિનાર લાંબે અમને કેમે,
 દુઃખમ્ મુશ્કેલીએ કષ્ટપૂર્વક, શુષ્કમ્ સૂકો શુષ્ક,
 સૂજેત્ આવે છે આતા હૈ, શ્રોણી- શ્રોણી શ્રોણી, વક્ષણ
 વક્ષણ વક્ષણ, પૃષ્ઠેષુ અને પીઠમાં ઓર પીઠમે, નક
 પીડા થાય છે પીડા હોતે હૈ, મારુત વાયુ વાયુ,
 બિલોમ ચ વિલોમ યાય છે વિલોમ હોતા હૈ, હૃદયમ્
 ચ એવ અને હૃદય ઓર હૃદય અસ્વસ્થમ્ અસ્વસ્થ થાય
 છે અસ્વસ્થ હોતા હૈ ॥ ૭૦-૭૧ ॥

70-71. If the vata is occluded by the fecal matter, there occurs absolute retention of feces in its own habitat i. e. in the lower part of the colon, and there will be griping pain, in that region, and whatever unctuous matter is ingested, is immediately digested, and on ingestion of food, the person suffers from increased distension of the abdomen, and owing to the pressure of the food ingested, the patient passes dry feces with difficulty and after long delay. He is afflicted with pain in the hips, groins and back, and the vata moves in a reverse direction (i. e. there is mis-peristalsis), there is also disturbance of the cardiac action

વાતરોગાણા સાધ્યાસાધનવિચાર —

સન્ધિચ્યુતિર્નિર્હનુસ્તમ્બ કુચ્ચન કુચ્ચતાર્દિતઃ ॥૭૨॥

૭૨ સન્ધિચ્યુતિ - ગાત્રજે (૧)

સન્ધિચ્યુતિ અર્દિત - ગાત્રોગે હનુસ્તમ્બ કુચ્ચન

સન્ધિચ્યુતિ (૫ ૧)

સન્ધિચ્યુતિ પક્ષાઘાત પાદુચ્ચ કુચ્ચવા-

રતા (૬)

પક્ષાઘાતોઽક્કસંશોષઃ પદ્મત્વં કુચ્ચવાતતા ।
 સ્તમ્બનં ચાત્વવાતસ્ય રોગા મજ્જાસ્થિગાશ્ચ ચે ॥૭૩॥
 एते स्थानस्य गाम्भीर्याद्यत्वात् सिध्यन्ति वा न वा ।
 नवान् बलवत्स्त्वेताव् साधयेन्निरुपद्रवान् ॥७४॥

સન્ધિચ્યુતિઃ સન્ધિચ્યુતિ સન્ધિચ્યુતિ, હનુસ્તમ્બ
 હનુસ્તમ્બ હનુસ્તમ્બ, કુચ્ચનમ્ કુચ્ચન આકુચન, કુચ્ચતા
 કુચ્ચતા કુચ્ચતા, અર્દિત અર્દિત અર્દિત, પક્ષાઘાતઃ
 પક્ષાઘાત પક્ષાઘાત, અક્કસંશોષ અક્કસંશોષ અક્કસંશોષ,
 પદ્મત્વમ્ પદ્મત્વમ્ પદ્મત્વમ્, કુચ્ચવાતતા કુચ્ચવાત કુચ્ચવાત,
 સ્તમ્બનમ્ ચ સ્તમ્બન સ્તમ્બન, આત્વવાતઃ ચ આત્વ-
 વાત આત્વવાત, ચે ચ અને ને ઓર જો, મજ્જાસ્થિગા-
 મજ્જા તથા અસ્થિમાં રહેલા મજ્જા તથા અસ્થિમે સ્થિત,
 રોગા રોગો છે રોગ હૈ, એતે એ વે, સ્થાનસ્ય સ્થાનની
 સ્થાનની, ગામ્ભીર્યાદિ યા ભીરતાને લીધે ગંભીરતાકે કારણ,
 ચત્વાદ પ્રયત્ન કરવાથી પ્રયત્નસે, સિદ્ધ્યન્તિ વા મટે છે
 સિદ્ધ હોતે હૈ, ન વા કે નથી પણ મટતા વા નહીં
 મી સિદ્ધ હોતે, બલવત્તુ બલવાન પુરુષને થયેલા
 બલવાન મનુષ્યમે, નિરુપદ્રવાન્ ઉપદ્રવ વિનાના ઉપદ્રવ-
 રહિત, નવાન્ અને નવા ઓર નવે, એતાન્ એ રોગોને
 इन रोगोंको, साधयेत् मृदाया चिकित्सा करे ॥७२॥

72-74 Dislocation, lock-jaw, contrac-
 ture, hunch-back, facial paralysis, hemiplegia, atrophy of a part, parap-
 legia, arthritis, stiffness, rheumatic conditions and disorders due to
 occlusion of vata in the marrow; these on account of their deep seated
 nature, may or may not be cured even after careful treatment
 The physician should endeavour to cure such of these conditions as
 occur in strong persons and as are of recent origin and un-associated
 with any complications.

૭૩ પક્ષાઘાતો ... કુચ્ચવાતતા - સન્ધિચ્યુતિ પક્ષાઘાતઃ પાદુચ્ચ
 કુચ્ચવાતતા (૫. ૧. ૫)

वातरोगेषु स्नेहविधि. —

क्रियामतः परं सिद्धां वातरोगापहं शृणु ।
केवलं निरुपस्तम्भमादौ स्नेहैरुपाचरेत् ॥७५॥

वायुं सर्पिर्वसातैलमज्जपानैर्नरं ततः ।
स्नेहकान्तं समाश्वास्य पयोभिः स्नेहयेत् पुनः ॥७६॥
यूषैर्ग्राम्याम्बुजानूपरसैर्वा स्नेहसंयुतैः ।
पायसैः कुशरैः साम्ललवणैरनुवासनैः ॥७७॥
नावनैस्तर्पणैश्चाग्नेः

अतः परम् आ. पछी इसके बाद, वातरोगापहम् वातरोग हरनार वातरोगनाशक, सिद्धाम् सिद्ध सिद्ध, क्रियाम् क्रिया क्रियाको, शृणु सांभलो सुनो, आदौ प्रथम पहले, केवलम् केवल केवल, निरुपस्तम्भम् उपस्तम्भ विना आवरणरहित, वायुम् वायुनी वायुकी, स्नेहैः स्नेहथी चिकित्सा करनी चाहिए, सर्पि - वसा- धी, वसा घी, वसा, तैल- मज्ज- तैल अने मज्जना तैल और मज्जाके, पानैः पानथी पानसे, उपाचरेत् वायुने उपचार करवे वायुकी चिकित्सा करे, ततः पछी बादमें, स्नेहकान्तम् स्नेह- पानथी थाके स्नेहपानसे उक्ताये हुए, नरम् मनुष्यने मनुष्यको, समाश्वास्य आश्वासन आपीने सम्यक् आश्वासन दे कर, पयोभि दूधथी दूधसे, स्नेहसंयुतै स्नेहयुक्त स्नेहयुक्त, यूषैः यूषो यूष, ग्राम्य-अम्बुज- ग्राम्य, जलचर आनूपरसै तथा आनूप प्राणीओना मांसरसोथी और आनूप प्राणियोंके मांसरससे, पायसै दूधपाक पायस, कुशरैः कुशरा कुशरा, साम्ललवणै वा अथवा अन्य तथा लवणयुक्त या अम्ल तथा लवणयुक्त, अनुवासनै स्नेहयुक्तथी स्नेहवस्तिया, नावनैः नश्य नश्य, तर्पणैः च तर्पण तर्पण, अग्ने अने ओज्जनी और भोजनसे, पुनः इरी फिर, स्नेहयेत् स्नेहन आपवु स्नेहन देवे ॥७५-७७॥

75-77½. Now listen to the exposition of the line of treatment of the diseases

७५. पर सिद्धा-निदत्तमा (क व घ)

७५. निरुपस्तम्भमादौ-निरुपस्तम्भमादौ (घ)

७८. अग्ने-आग्नेः (घ)

due to the provocation of vata. If there is a simple provocation of vata without any kind of occlusion it should be treated at first with oral administration of unctuous preparations such as ghee fat oil and marrow. The person, when overstrained by the oleation therapy, should be comforted by rest for a while and should again be oleated with milk or thin gruels and meat-juices of domestic, wet-land and aquatic animals mixed with unctuous articles or with milk-pudding or kedgeree mixed with acid and salt articles and then given unctuous enemata, nasal medications and demulcent food.

वातरोगेषु स्वेदविधि —

सुस्निग्धं स्नेहयेत्ततः ।

स्वभ्यक्तं स्नेहसंयुक्तैर्नाडीप्रस्तरसङ्करैः ॥७८॥

तथाऽन्यैर्विधिभिः स्वेदैर्यथायोगसुपाचरेत् ।

सुस्निग्धम् सारी पेठ स्नेहन आपेद रोगीने अच्छी प्रकार स्नेहन करके, स्वेदयेत् स्वेदन आपवु स्वेदन देवे, ततः पछी पीछे, स्वभ्यक्तम् सारी पेठ अभ्यग कराने अच्छी तरह अभ्यग कराके, स्नेहसंयुक्तै स्नेहयुक्त नाडी-प्रस्तर- नाडी, प्रस्तर नाडी, प्रस्तर, सङ्करैः सङ्कर कर, तथा अन्यै तथा भीन तथा अन्य, विधिभिः विविध विविध, स्वेदैः स्वेदथी स्वेदोसे यथायोगम् यथा- योग उसकी यथायोग्य, उपाचरेत् चिकित्सा करवे ॥ ७८॥

78-78½ When he is well oleated, he should be subjected to sudation therapy and should be given sudation treatment as required, after he has been well inuncted with the kettle-sudation and mixed steam kettle

sudation and such other varieties of sudation processes in which unctuous articles have been mixed

स्नेहाक्तं स्निग्धमङ्गं तु वक्रं स्तब्धगथापि वा ॥७९॥
शनैर्नामयितुं शक्यं यथेष्टं शुष्कदारुवत् ।

स्नेहाक्तम् स्नेह योऽप्युल स्नेहन, स्निग्धम् अने स्वेदित और स्वेदन किये, अङ्गम् तु अ ग अङ्गको, वक्रम् वाङ्गं टेढ़ा, अथ अपि के या, स्तब्धम् वा अक्कड होय छता पल्लु स्तब्ध होने पर मी, शुष्कदारुवत् जेम स्नेह योऽप्युल स्वेदन करवाया आयेछु सूक्ष्मं लाड्डु वगे छे तेम् स्नेह चुपकर स्वेदन किये सूखे काठकी भांति, यथेष्टम् मन मुज्ज यथेष्ट, शनै धीमे धीमे धीरे धीरे, नामयितुम् बाणी नमामा, शक्यम् शक्य छे शक्य है ॥ ७९३ ॥

79-79½. With the aid of oleation and sudation procedures, even a distorted and the stiffened limb can be slowly brought back to normality, just as it is possible to bend according to one's desire, even a dried piece of wood by such measures

हर्षतोदरुगायामशोथस्तम्भप्रहादयः ॥८०॥
स्निग्धस्याशु प्रशाम्यन्ति मार्दवं चोपजायते ।

स्निग्धस्य स्वेदन आयेछ पुशुपना स्वेदन विषे पुरुषके, हर्ष-तोद-हर्ष, तोद हर्ष, तोद, रुक्-पीडा रुजा, गायाम-अ गीतुं भेन्थापु (ताशु) खिचावट, शोथ-स्तम्भ-शोथ, स्तम्भ शोथ, स्तम्भ, प्रह आदय अने वायुथी अलाई जपुं वगेरे और वायुसे पकवा जाना आदि, आशु औकृष्टम् शीघ्र, प्रशाम्यन्ति शांत अर्ध जय छे शान्त होते है मार्दवम् च अने मृदुता और मृदुता, उपजायते आवे छे उत्पन्न होती है ॥ ८०३ ॥

80 80½. Horripilation, pricking pain aches, extensive swelling, stiffness and

spasticity and similar other conditions can be quickly cured and the softness of the part restored by means of sudation.

स्नेहश्च वातून्संशुष्कान् पुष्पात्याशु प्रयोजितः ॥८१॥
बलमग्निबलं पुष्टिं प्राणांश्चाप्यभिवर्धयेत् ।

आशु औकृष्टम् शीघ्र, प्रयोजितः प्रयोजित प्रयोग किया हुआ, स्नेहः च स्नेहन स्नेहन संशुष्कान् शुष्क शुष्क, वातून् वातुमीने वातुमीको, पुष्पाति येधे छे पुष्ट करता है, बलम् अने अल और बल, अग्निबलम् अग्निबल अग्निबल, पुष्टिम् पुष्टि पुष्टि, प्राणाश्च त्व अपि तथा प्राणोनी त्वया प्राणोनी, अभिवर्धयेत् आभिवर्द्धि करे छे अभिवर्द्धि करता है ॥ ८१३ ॥

81 81½ And the oleation therapy, when applied quickly, replenishes the diminished body elements and increases the vitality, strength of the gastric fire, robustness and the life-span

असक्तसं शुक्लः स्नेहः स्वेदैश्चाप्युपपादयेत् ॥८२॥
तथा स्नेहमृदौ कोष्ठे न तिष्ठन्त्यलिलाग्रयाः ।

तद्य पुन ते रोगीने उस रोगीनी, असक्त वाग्वार बारवार, स्नेह स्नेहन स्नेहनसे, स्वेदै च अदि अने स्वेदन और स्वेदनसे, उपपादयेत् करवाया चिकित्सा करे, तथा तेम् करवायी ऐसा करनेसे, स्नेहमृदौ स्नेहमृदौ मृदु अक्षेला स्नेहसे मृदु हुए, कोष्ठे अक्षेला कोष्ठमें, अलिलामयाः वातना रोगे वायुके रोग, न तिष्ठन्ति रहेता वथी ठहर नहीं सकते ॥ ८२३ ॥

82-82½. The oleation and sudation procedures should be repeatedly administered in order that the disorders of vata may not stay in the viscera softened by oleation procedure

७९. स्नेहाक्त-स्नेहाद्रं (च फ.)

७९½. शनैर्नामयितु-यथेष्टमानामयितु (क.)

८२. असक्त-असक्त (द.)

वातरोगेषु सशोधनम्—

यद्यनेन स्रवोपत्वात् कर्मणा न प्रशाम्यति ॥८३॥

मृदुभिः स्नेहसंयुक्तरौषधैस्तं विशोधयेत् ।

यदि जे यदि, स्रवोपत्वात् दोषयुक्त होवाथी दोष-
युक्त होनेके कारण, अनेन आ इस, कर्मणा क्रिया ८३
कर्मसे, न प्रशाम्यति वायु शांत न थाय तो वायु शान्त
न हो तो, मृदुभिः कोमल मृदु, स्नेहसंयुक्त तथा
स्नेहयुक्त तथा स्नेहयुक्त, औषध औषधोत्थी औषधोत्थे,
तम् ते रोगीन् उस रोगीका, विशोधयेत् शोधन
करवु विमोघन करे ॥ ८३३ ॥

83 83½. If, due to excessive morbi-
dity, the humors do not subside with
the above procedure, the patient
should then be cleansed by means
of mild drugs mixed with unctuous
articles.

घृतं तिलकसिद्धं वा सातलासिद्धमेव वा ॥८४॥

पयसैरण्डतैलं वा पिबेदोषहरं श्लिषम् ।

दोषहरम् होधने करनेर दोषको हनेवाला, श्लिषम्
तथा शुभकारक तथा शुभकारक, तिलकसिद्धम् एव वा
तिलकथी पकावेद्य तिलकसे सिद्ध, सातलासिद्धम्
एव वा अथवा तो सातलाथी पकावेद्य या सातलासे
सिद्ध, घृतम् थी वी, पयसा अथवा दूध साथे या दूधके
साथ, एरण्डतैलम् वा और डियु तेल एरण्ड तैलको, पिबेत्
पीवुं पीवे ॥ ८४३ ॥

84 84½. For this purpose the pati-
ent may take the medicated ghee
prepared with Tilwaka or round milk-
hedge or he may take castor oil with
milk, these are beneficial and expel
the morbid humors

स्निग्धाः ललवः गोष्णाद्यैराहारैर्हि मलश्चितः ॥८५॥

स्रोतो बद्धाऽनिलं रुन्ध्यात्स्मात्तमनुलोमयेत् ।

८५३ मृदाऽनिलं रुन्ध्यात्—बध्नाति तं रुद्धा (घ)

स्निग्ध- स्निग्ध स्निग्ध, अम्ल-लवण- अम्ल, लवण
अम्ल, लवण, उष्णाद्यैः उष्ण आदि उष्णादि, आहारैः हि
आहारोत्थी आहारोत्थे, चितः मल उपचित भोज्यो
मल संचित मल, स्रोतः स्रोते। स्रोतोको, बद्धा मल
उरीने रोककर, अलिकल वायुने वायुको, रुन्ध्यात्
अटकावे छे रोकता है, तस्मात् तद्ग तेभी तेनु अतः
उसका, अनुलोमयेत् अनुलोमन करवुं जोधने
अनुलोमन करे ॥ ८५३ ॥

85-85½ By excessive use of un-
ctuous acid, saltish and hot articles
of diet, the excretory matter gets
accumulated and occluding the ali-
mentary passage, obstructs the vata,
hence the normal peristaltic move-
ment of vata should be stimulated
to expel it.

वातरोगेषु सामान्यचिकित्सा—

दुर्बलो योऽग्निरेक्यः स्यात्तं निरुहैरुपाचरेत् ॥८६॥

पाचनैर्दीपनीयैर्वा भोजनैस्तद्युतैर्नरम् ।

य दुर्बल जे दुर्बल होवाथी जो दुर्बल होनेसे,
अग्निरेक्य अग्निरेक्य विरेचनके लिए अयोग्य, स्यात्
होय हो तम् मरम् ते अनुप्यन्ती उस समुप्यकी, पाचने.
पाचन पाचन, दीपनीयै वा अने दीपन और दीपन,
निरुहैः निरुह अस्तिओथी निरुह वस्तियोंसे, तद्युतैः
अथवा पाचन तथा दीपन द्रव्योथी युक्त या पाचन तथा
दीपन द्रव्योंसे युक्त, भोजनैः वा भोजनोत्थी भोजनोंसे,
उपाचरेत् (चिकित्सा) करवी चिकित्सा करे ॥ ८६३ ॥

86-86½ The patient, who is debili-
tated and as a consequence, in whom
purgation is contra-indicated, should
be given evacuative enema followed
by a diet consisting of, or mixed with,
the drugs of the digestive and diges-
tive-stimulant groups

८६३. भोजनैस्तद्युतै—भोज्योत्थितयुत (ङ.)

संशुद्धस्योत्थिते चाग्नौ स्नेहस्वेदौ पुनर्हितौ ॥८७॥

संशुद्धस्य अरःअर शुद्ध थयेदाने शुद्ध हुए पुरुषकी, अग्नौ च अग्नि अग्निदे, उत्थिते पुन प्रदीप्त यत्। इरीवार पवीत होने पर पुन., स्नेहस्वेदौ स्नेहन अने स्वेदन स्नेहन और स्वेदन हितौ हितकारक छे हितकर है ॥ ८७ ॥

87 Sudation and oleation procedures, repeated again, are beneficial for those whose gastric fire has been stimulated as a result of the purificatory procedure.

स्वादुम्ललवणस्निग्धैराहारैः सततं पुनः ।

नावनैर्धूमपानैश्च सर्वानेवोपपादयेत् ॥८८॥

इति सामान्यतः प्रोक्तं वातरोगचिकित्सितम् ।

सर्वान् एव अथवा ये वातरोगीयौनी समी ही वातरोगियोंकी, पुन इरीशी फिरसे, सततम् निरन्तर निरन्तर स्वादु-म्ल-स्निग्ध, अम्ल स्वादु, अम्ल, लवण-लवण, स्निग्ध अने स्निग्ध और स्निग्ध, आहारै आहारै आहारोंसे नावनैः नस्य नावनोंसे, धूमपानै च तथा धूमपानधी तथा धूमपानसे, उप-पादयेत् (चिकित्सा करनी चिकित्सा करे, इति आ-यह, वातरोग चिकित्सितम् वातरोगीनी चिकित्सा वातरोगोंकी चिकित्सा, सामान्यतः सर्वसमानपद्धाधी सर्वसमानतया, प्रोक्तम् कही छे कही गई है ॥ ८८ ॥

88 88½ All diseases due to vata-provocation are always to be continually treated with sweet, acid, saltish and unctuous articles of diet, nasal errhines and inhalations. Thus has, the treatment of diseases due to vata provocation, been expounded in general

८८ धूमपानैः-कर्म पानै (५)

कोष्ठस्थे वाते चिकित्सा—

विशेषतस्तु कोष्ठस्थे वाते क्षार विव्रेषरः ॥८९॥
पाचनैर्दीपनैर्युक्तैर्मलैर्वा पाचयेन्मलान् ।

विशेषतः तु छे तो वातरोगीनी विशेषे करीने चिकित्सा कही जायगी, कोष्ठस्थे कोष्ठस्थ, वाते वायुमा वायुमें, क्षार मनुष्ये मनुष्य, क्षारम् पिवेत् क्षार पीवे क्षार पीवे, पाचनैः अथवा पाचन अथवा पाचन, दीपनै युक्तै. अने दीपन द्रव्येथी युक्त और दीपन द्रव्योंसे युक्त, मलै. वा अम्ल पदार्थेथी अम्ल पदार्थोंसे, मलान् मलाने मलोंका, पाचयेत् पकावना पाचन करे ॥ ८९ ॥

89 89½. Now will be described the treatment of particular disorders In the condition of morbid vata lodged in the alimentary tract, the patient should drink alkali mixed with drugs of the digestive and digestive stimulant groups and of the acid group, for helping the digestion of the undigested matter.

गुदपक्वाण्यस्थे वाते चिकित्सा—

गुदपक्वाण्यस्थे तु कर्मोदावर्तनुद्धितम् ॥९०॥

गुद- गुदा गुदा पक्वाण्यस्थे तु अने पक्वाण्यस्थे वायुमा और पक्वाण्यस्थित वायुमें, उदावर्तनुद्धित उदावर्त उदानी उदावर्तनाशक, कर्म चिकित्सा कर्म, हितम् हितकारी छे हितकर है ॥ ९० ॥

90 In condition of morbid vata lodged in the rectum or the colon, the treatment curative of misperistalsis should be given

८९ क्षार-क्षार (५)

८९ पाचनैर्दीपनैर्युक्तैर्मलैर्वा-पाचनीय रसैर्युक्तैर्मलैर्वा (५)

८९ मलैर्वा-मलैर्वा (५)

आमाशयस्थे वाते चिकित्सा—

आमाशयस्थे शुद्धस्य यथादोषहरीः क्रियाः ।

आमाशयस्थे आमाशयस्थ वातमा आमाशयस्थित वायुमें, शुद्धस्य पुरुषने संशोधन आपी पुरुषको सशोधन देकर, यथादोषहरी. दोषने अनुसार ने ते दोषने हरनारी दोषके अनुसार उस उस दोषको हरनेवाली, क्रिया चिकित्सा करवा चिकित्सा करने चाहिए ॥९०३॥

90½ If it is lodged in the stomach, the treatment curative of the particular aspect of morbidity should be given after the purificatory process.

सर्वाङ्गकुपिते वाते चिकित्सा—

सर्वाङ्गकुपितेऽभ्यङ्गा वस्तयः सानुवासनाः ॥९१॥

सर्वाङ्गकुपिते वायु सर्वाङ्गमा कुपित भत्त वायुके सर्वाङ्गमें कुपित होने पर, अभ्यङ्ग अभ्यङ्ग अभ्यङ्ग, सानुवासनाः वस्तय अने अनुवासनवस्तिओ देवी और अनुवासनवस्तिओ देवे ॥ ९१ ॥

91 When the vata is provoked in the entire body,unction evacuative enemata and unctuous enemata should be given

त्वगाश्रिते वाते चिकित्सा—

स्वेदाभ्यङ्गावगाहाश्च हृद्यं चान्नं त्वगाश्रिते ।

त्वगाश्रिते त्वगाश्रित वायुमा त्वगाश्रित वायुमें, स्वेद-अभ्यङ्ग-स्वेद, अभ्यङ्ग स्वेद, अभ्यङ्ग, अवगाहाः च अने अवगाहन और अवगाहन हृद्यम् तैमज हृद्य एव हृद्यके लिए हितकर, अन्नम् च अन्नो आपवा अन्न देवे ॥ ९१½ ॥

91½. And when the skin is affected, sudation, unction and bath as also cordial food should be given.

रक्तस्थे वाते चिकित्सा—

शीताः प्रदेहा रक्तस्थे विरेको रक्तमोक्षणम् ॥९२॥

रक्तस्थे रक्तस्थ वायुमा रक्तगत वायुमें, शीताः शीत प्रदेहाः देये। प्रदेह, विरेक विरेचन, रक्तमोक्षणम् अने रक्तमोक्षण करवा और रक्तमोक्षण करे ॥ ९२ ॥

92 When the blood is affected, cold applications, purgation and venesection are good.

मांसमेदस्थे वाते चिकित्सा—

विरेको मांसमेदस्थे निरुहाः शमनानि च ।

मांसमेदस्थे मांस अने मेदस्थ वायुमा मांस और मेदमें स्थित वायुमें, विरेकः विरेचन विरेचन, निरुहाः निरुह वस्तिओ निरुह वस्तिओ, शमनानि अने शमन औषधो देवा और शमन औषधियाँ देवे ॥९२½॥

92½. And if the flesh is affected, purgation, evacuative enemata and sedation therapy should be administered.

अस्थिमज्जगते वाते चिकित्सा—

बाह्याभ्यन्तरत स्नेहैरस्थिमज्जगतं जयेत् ॥९३॥

अस्थिमज्जगतम् अस्थि अने मज्जगत वायुने अस्थि और मज्जगत वायुको, बाह्याभ्यन्तरत. आन्तर अने आभ्यन्तर बाह्य और आभ्यन्तर, स्नेहै स्नेहना प्रयोगो स्नेहोके प्रयोगोंसे, जयेत् अतवे शान्त करे ॥९३॥

93 If the osseous tissue or bone-marrow is affected it should be treated with internal and external oleation therapy.

शुक्रस्थे वाते चिकित्सा—

हृषोऽन्नपानं शुक्रस्थे बलशुक्रकरं हितम् ।

विषज्जमार्गं दद्याद्वा शुक्रं वधाविरेचनम् ॥९४॥

९२½ निरुहाः—निरुहः (ग)

९४ हृषोऽन्नपानं—गृहोऽन्न च (क)

९०½ यथादोषहरी—सर्वदोषहरी (ब)

९२. स्वेदाभ्यङ्गावगाहाश्च—स्वेदाभ्यङ्गमिषावति (ख, ड)

शुक्रस्थे शुक्रस्थ वायुर्भा शुक्रस्थित वायुर्मे, हृष
हृष, बलशुक्रकरम् तथा भल अने शुक्रं तया
बल और शुक्रवर्धक, अन्नपानम् अन्नपान अन्नपान,
हितम् हितकर छे हितकारक है, शुक्रम अने शुक्रने
और शुक्रके, विबद्धमार्गम् रोकायेला भागवाणु मार्गको
रुका हुआ, दृष्टा वा जेधने जान कर, विरेचनम्
विरेचन विरेचन, दद्यात् देव देवे ॥९४॥

94. If the semen is affected, virilific
eats and drinks or drugs promotive
of strength and semen are beneficial
If the passage of semen is found to
be occluded, purgation should be
administered.

विरिक्तप्रतिभुक्तस्य पूर्वोक्तां कारयेत् क्रियाम् ।

विरिक्त (विरेचन तथा आदि विरेचनके बाद, प्रति-
भुक्तस्य भोजन करावेलेने भोजन कराकर, पूर्वोक्तम्
पदेला दहेली पूर्वोक्त, क्रियाय चिकित्सा क्रियाको,
कारयेत करवी करे ॥ ९४ ॥

94½. Only after purgation and
ingestion of diet, the aforesaid
line of treatment should be carried
out

गर्भे शुष्के तु वातेन बालानां चापि शुष्यताम् ॥९५॥
सिताकाशमर्यमधुकैर्हितमुत्थापने पयः ।

वातेन वायुयी वायुसे, गर्भे तु गर्भ गर्भके शुष्के
सूक्ष्म भती सूखने पर, बालानाम् च अपि अने आण्डो
पक्षु और बालकोंके भी, शुष्यताम् सूक्ष्म भती सूखने
पर, उत्थापने पुष्टिने भाटे पुष्टिके लिए, सिता-काशमर्य-
साकर, शीवलु चीनी, गम्भारीफल, मधुकै अने जेही-
मधयी और सुलहरीसे, पय पडावेले दूध सिद्ध किया
वृष, हितम् हितकर छे हितकर है ॥ ९५ ॥

95-95½ If the fetus or a child is
emaciated by vata provocation milk

prepared with sugar, white teak and
liquorice is beneficial in rehabilitation

हृदि प्रकुपिते वाते चिकित्सा—

हृदि प्रकुपिते सिद्धमंशुमत्या पयो हितम् ॥९६॥

हृदि वायु उदयभा वायुके हृदयमें, प्रकुपिते प्रकुपित
थता प्रकुपित होने पर, मंशुमत्या शादयथी गालपर्णीस,
सिद्ध पडावेले सिद्ध किया हुआ, पयः दूध दूध हितम्
हितकर छे हितकर है ॥ ९६ ॥

96. If the provoked vata is located
in the cardiac region, the milk pre-
pared of ticktrefoil is beneficial.

मत्स्यान्नाभिप्रदेशस्थे सिद्धान् विल्वशलादुभिः ।

नाभिप्रदेशस्थे वायु नाभिप्रदेशमें कुपित होने पर विल्वशलादुभि
काया भीलाथी रुचे विल्वसे, सिद्धान् पडावेले सिद्ध,
मत्स्यान् भाछला मछलिया, दद्यात् देना खिलावे ॥९६½॥

96½. And if it is located in the
umbilicus, fish prepared with unripe
bael fruits should be given.

वायुना गात्रे वेष्ट्यमाने चिकित्सा, वायुना गात्रे सकुचते
चिकित्सा च—

वायुना वेष्ट्यमाने तु गात्रे स्यादुपनाहनम् ॥९७॥
तैलं संकुचितेऽभ्यङ्गो माषसैन्धवसाधितम् ।

वायुना वायुयी वायुसे, गात्रे गात्रोभा गरीकें,
वेष्ट्यमाने तु गोटां थता एठ जाने पर, उपनाह-
नम् उपनाह उपनाह, स्यात् करवे करे, संकुचिते अने
गात्र सकुचित थता और शरीरके कुचित होने पर,
माष सैन्धव- अण्ड अने सिंधुधुयी उड्ड और सन्वरे,
साधितम् पडावेले सिद्ध, तैल तेलने तैलका, अभ्यङ्गः
अभ्यङ्ग करवे अभ्यङ्ग करे ॥ ९७ ॥

97-97½. If there are cramps in any
part of the body, poultice should be

९७½ संकुचितेऽभ्यङ्गो मकुचतेऽभ्यङ्गो (१)

applied, and if any part of the body is contracted, inunction with the medicated oil prepared with black-gram and rock salt should be prescribed

बाहुशीर्षगते वाते चिकित्सा, नामेरधो वाते प्रकुपिते च चिकित्सा—

बाहुशीर्षगते नस्यं पानं चोत्तरभक्तिकम् ॥९८॥
वस्तिकर्म त्वधो नामेः शस्यते चाधपीडकः ।

बाहुशीर्षगते आहुगत अने शिरोधत वायु कुपित यत्ता बाहु और शिरमें स्थित वायुके कुपित होने पर, चोत्तरभक्तिकम् अर्थात् आध खानेके बाद मद्यम् नस्य, पानम् च अने स्नेहपान उश्चिपु और स्नेहपान करावे, नामे. अथ तु तथा नाभिनी नीचे रहेवा वायु कुपित यत्ता तथा नाभिके नीचे वायुके कुपित होने पर, वस्तिकर्म अर्थात् वस्तिकर्म, अव-पीडक च अने अवपीडक और अवपीडक, शस्यते प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥ ९८३ ॥

98-98½. If there is vata provocation in the arm or head nasal errhine should be given and a post-prandial potion of oily preparations, and if the morbid vata is localised below the umbilical region, enemata and preprandial potion of ghee are recommended.

अर्दितस्य चिकित्सा—

अर्दिते नावनं मूर्ध्नि तैलं तर्पणमेव च ॥९९॥
नाडीस्वेदोपनाहाश्चाप्यानुपपिशितैर्हिताः ।

अर्दिते अर्दितमा अर्दितये, नावनम् अर्थात् नावन, मूर्ध्नि मूर्ध्निमा शिरमें, तैलम् तैल तल, तर्पणम् एव च अने तर्पण और तर्पण, आनुप- तैलम् आनुप पशुओंकी एव आनुप पशुओंके, पिशितै. मांसोथी मांसोमे, नाडीस्वेद- नाडीस्वेद नाडीस्वेद, उपनाहा व

अपि तथा उपनाहा तथा उपनाह, हिता हितकारक छे हितकर हैं ॥ ९९३ ॥

99 99½. In facial paralysis, in unction and anointing the head with medicated oil, impletive diet, kettle sudation and poultices prepared of the flesh of aquatic animals are beneficial.

पक्षाघातस्य चिकित्सा—

स्नेहसं स्नेहसंयुक्त पक्षाघाते विरेचनम् ॥१००॥

पक्षाघाते पक्षाघातमा पक्षाघातमे स्नेहसंयुक्तम् स्नेहसहित स्नेहयुक्त, स्नेहनम् स्नेहन स्नेहन, विरेचनम् अने विरेचन देव ओषधी और विरेचन देना चाहिए ॥ १०० ॥

100 In hemiplegia, sudation with unctuous preparations and purgation are beneficial

गृध्रसी चिकित्सा—

अन्तरा कण्डरागुल्फं सिरा वस्त्यग्निकर्म च ।
गृध्रसीषु प्रयुजीत

गृध्रसीषु गृध्रसीमा गृध्रसीमे, कण्डरा- कण्डरा, गुल्फम् तथा गुल्फना तथा गुल्फके, अन्तरा अर्थात् आगमा मध्य प्रदेशमें, सिरा सिराने। वेध सिराका वेध, वस्त्य अर्थात् वस्ति, अग्निकर्म च अने अग्निकर्म (दाह) और अग्निकर्म (दाह) की, प्रयुजीत अर्थात् प्रयोजनमें ओषधी योजना करनी चाहिए ॥ १०० ॥

100-100½. In sciatica venesection of the vein situated between kamliara (tend-calcaneus, and gulpha (Malleolus) enemata and canterization should be resorted to.

१००½ कण्डरागुल्फ-कण्डरागुल्फो (द भ फ)

सिरा वस्त्यग्निकर्म च-सिरावेधोऽग्निकर्म च (ग)

९९½ आनुपपिशितैर्हिता-आनुपपिशितैर्हिता (फ)

खण्डित-चिकित्सा—

खण्डितां कृष्णोष्णाम्बु ॥१०१॥
पायसैः कृष्णैर्मिश्रितैः कृष्णं तैलकुत्ताभिस्तैः ।

खण्डितम् तु अने भस्मिन् और सखी, के-
तेल पैर, घृत- अने बीजों और फलके, मसिने युक्त
युक्त, कृष्णैः पायस पायस, कृष्णैः कृष्ण कृष्ण,
माले अने माले वडे और माले, कृष्णोष्णाम्बु
गरम उपनाह, कृष्ण प्रशस्ते के
प्रशस्ते है ॥ १०१॥

101-101½. In khalli, hot poultices
prepared with milk pudding or ked-
gerce or flesh mixed with oil and
ghee are beneficial

हनुमन्त्र चिकित्सा—

व्यासात्मके हनुं विनामन्त्राद्युपायानां प्रकीर्त्य ॥१०२॥
प्रदेशिनीभ्यां चोष्णाम्बु चिबुकोन्नामनं हितम् ।
सख्यं सन् समयेत्स्थानं स्तब्धं स्थितं विनामन्त्रे ॥१०३॥

व्यासात्मके भुक्ता भुक्ता हनुमन्त्रे खुले
मुँगाके हनुमन्त्रे, विनामन्त्रे स्वेद आपेक्ष स्वेद ही हनु,
हनुमन्त्रे हनुमन्त्रे, कृष्णाम्बु ये कृष्णाम्बु वडे
ये भगुठों, प्रकीर्त्य हनुमन्त्रे दनाकर, प्रदेशिनीभ्याम् च
अने ये तैल की आगुणीये वडे दो तैल की कृष्णाम्बु,
उष्णम् उपर उष्णाम्बु उपर उष्णाम्बु, चिबुक- हनुमन्त्रे
चिबुकको, उष्णाम्बु उष्णाम्बु करवी ऊँचा करना, हितम्
हितम् के हितम् है, कृष्ण स्थानस्थित हनुमन्त्रे
विनामन्त्रे हनुमन्त्रे सन् स्थानम् पोताना स्थानम्
अपने स्थानम्, समयेत् स्थानम् विनामन्त्रे, कृष्णम् अने

स्तब्ध हनुमन्त्रे और स्तब्ध हनुमन्त्रे, विनामन्त्रे स्वेद
आपीये स्वेद देकर, विनामन्त्रे वभावनी कृष्णाम्बु
चाहिए ॥१०२-१०३॥

102 103. In a case of fixed grazing
mouth the right way of correcting
the condition is as follows —The
jaw should be subjected to sudation
procedure first, and then it should be
pressed downwards by the thumbs
(inserting in the mouth and pressing
on the molar teeth) and pushed up-
wards by the fingers (which are placed
externally below the chin). In a con-
dition of sub-luxation, it should be
made to go to its proper position, and
in a condition of fixity it should be
subjected to sudation procedure and
flexed

प्रत्येक स्थानदूष्यादिक्रियाविशेष्यताचरेत् ।

प्रत्येक स्थानदूष्यादिक्रियाविशेष्यताचरेत् ।
प्रत्येक स्थानदूष्यादिक्रियाविशेष्यताचरेत् ।
प्रत्येक स्थानदूष्यादिक्रियाविशेष्यताचरेत् ।
प्रत्येक स्थानदूष्यादिक्रियाविशेष्यताचरेत् ।
प्रत्येक स्थानदूष्यादिक्रियाविशेष्यताचरेत् ।

103½. Each case should be given
special treatment according to the
particular seat of affection, the parti-
cular body-element affected, and such
other factors.

वातरोनिणा यत्प्रशस्तम्—

कृपिस्तैलपुष्पसामज्जसैकाभ्यजनपस्तयः ॥१०४॥
स्निग्धाः स्वेदा निवातं च स्थानं प्रावरणानि च ।
रसाः पयांसि भोज्याणि स्वादुम्लदणानि च ॥१०५॥
वृंशानं यत् तत् सर्वं प्रशस्तं वातरोनिणाम् ।

१०४. कृपिस्तैलपुष्पसामज्जसैकाभ्यजनपस्तयः (५)

१०५. स्नेहस्थान-पानाम्बुजन (५ ५ ५)

१०१. कृष्णैर्मिश्रितैः—कृष्णैश्चैव (ग ड न व)

१०२. व्यासात्मके—व्यादिवात्से (द ष)

व्यासात्मके हनु विनामन्त्रे—विनामन्त्रे हनु विनामन्त्रे (फ)

१०३. प्रदेशिनीभ्यां विनामन्त्रे ॥—प्रदेशिनीभ्यां सन्स्थितं
चिबुकोन्नामनं हितम् । अर्थात् स्थानस्थित स्थान स्थित
स्थित च नामधेय ॥ (घ)

॥ चोष्णाम्बु—चोष्णम् (ङ)

॥ स्तब्ध स्थित विनामन्त्रे—स्तब्ध स्थित च नामधेय (फ)

पत्रोत्काय- पातझपत्रोना इनाथ वातघ्नपत्रोके काय,
पयः दूध दूध, तैल- अने तेलथी बरेखी और
तैलसे भरी हुई, द्रोण्यः डालीये। कोठियाँ, अवगाहने

अवगाहन भाटे अवगाहनके लिए, स्यु प्रशस्त छे प्रशस्त हैं ॥ १०९ ॥

109. For immersion-bath the vessel should be filled with the decoction of the leaves curative of vata or with medicated milk or oil

स्वभ्यक्तानां प्रशस्यन्ते सेकाश्चातिलरोगिणाम् ।

स्वभ्यक्तानाम् सारी पेडे अभ्यंग करवेले अच्छी तरह अभ्यंग किये हुए, अतिलरोगिणाम् वातरोगीओ भाटे वातरोगियोंके लिए, सेका परिषेका परिषेक, प्रशस्यन्ते प्रशस्त छे प्रशस्त हैं ॥ १०९ ॥

109½. Affusions are recommended after a good ununction to the patient suffering from vata disorder.

आनूपौदकमांसानि दशमूलं शतावरीम् ॥११०॥

कुलस्थान् बदरान्प्राणांस्तिलात्राक्षां यवान् बलाम् ।
जम्बादध्यारनालाम्लैः सह कुम्भ्यां विपाचयेत् १११

पसा- पसा वसा, दधि आरनाल-मल्लै भाटां छडी तथा डाल खट्टी दही तथा काजीके, सह साथे साथ, आनूप- आनूप आनूप, औदक- तथा जलथर प्राणीओना तथा बलवर जीवोंके, मांसानि मांसोने मांसोको, दशमूलम् दशमूल दशमूल, शतावरीम् शतावरी शतावर, कुलस्थान् कुलथी कुलथी, बदरान् बेर बेर, प्राणान् आण्ड उदद, तिलान् तिल तिल, राक्षाम् राक्षस राक्षस, यवान् जव जौ, बलाम् अने बलाने और बलाको, कुम्भ्याम् छडीमां हंडीमें, विपाचयेत् पकावे ॥ ११०-१११ ॥

110-111 Cook in a pot the fleshes of wetland and aquatic creatures, deca-radices, climbing asparagus, horsegram, jujube, black gram, til, indian groundsel, barley and sida along with fat, curds, sour conjee and acid articles.

नाडीरवेदं प्रयुजीत पिष्टेऽप्युपनाहनम् ।

तैलं सिद्धं घृतं तैलमभ्यङ्गं पानमेव च ॥११२॥

नाडीस्वेदा तेओने। नाडीस्वेदमां उमरा नाडीस्वेदमें, प्रयुजीत प्रयोग करवे। प्रयोग करे, पिष्टे च अपि पानी पीसीने ओओधी और पीसकर उमरे, उपनाहम् उपनाह करवे। उपनाह करे, तै च पाने तेओधी और उमरे, सिद्धम् सिद्ध करे। सिद्ध किये, घृतम् घी घी, तैलम् तथा तेलना तथा तैलका, अभ्यङ्गम्- अभ्यंग अभ्यङ्ग पानम् च एव तेओ पान करवा एवं पान करे ॥ ११२ ॥

112. Administer this in the form of kettle sudation The paste made of these may also be used as poultice And medicated ghee and oil prepared with this may be used as ununction and potion

मुस्त किण्व तिला कुष्ठं सुराक्ष लवण नमम् ।
दधिक्षीरचतुःस्नेहैः निद्धं स्यादुपनाहनम् ॥११३॥

दधि- छडी दही, क्षीर- दूध दूध, चतुःस्नेहैः अने चार स्नेहोधी और चार स्नेहोसे, सिद्धम् सिद्ध करे। सिद्ध किये हुए, मुस्तम् भेथ मोथ, किण्वम् किण्व किण्व तिलाः तिल तिल, कुष्ठम् छे कूठ, सुराक्षम् देवदार देवदार, लवणम् सिंघालूण सैवव, नमम् तथा नमने। और नगरका उपनाहन नम्रात् उपनाह करवे। उपनाह करे ॥ ११३ ॥

113 The preparations made of nutgrass, yeast, til costus, deodar, rock-salt and indian valerian, along with curds, milk and the tetrad of unctuous articles should be used as poultice

उत्कारिकाटैरावारक्षीरमातिलौदनम् ।

परण्डवीजगोवृक्षवृक्षालसिरादिभिः ११४॥

११२. पिष्टेऽप्युपनाहनम्-पिष्टेऽप्युपनाहनम् (१)

११३ किण्व-कुष्ठ (ग)

११४ उत्कारिका-उत्कारिका (ग)

સહ્યેઃ સ્વસ્થં મનઃકાલિપ્ય વહતં ષિષ્ક ।
પ્રપ્તપર્વદીવાદ્યપ્તૌ કલ્પં વિમોક્ષયેત્ ॥૧૧૫॥

ષિષ્ક વૈદ્યે વેદ્ય, સ્વસ્થમ્ પીડાયુક્ત વેદનાયુક્ત,
મનઃ અંગેનૌ લક્ષ્મી, રાત્રૌ રાત્રે રાત્રિમે, સ્વસ્થે
સ્નેહયુક્ત સ્નેહયુક્ત, ઇક્ષારિકા- ઉત્કારિકા ઉત્કારિકા,
વેસવાર- વેસવાર વેસવાર, દૂધ- દૂધ દૂધ, માષ- અડધ
ઉદ્ધ, તિલ- તિલ તિલ ઓદ્યૈ ભાત માત, પ્રપ્તપર્વ-
એરંડનાં બીજ પ્રપ્તપર્વ, ગોખૂન- થઉં ગેહૂં, ચવ-
બવ જૌ, કોલ- બૌર બૌર, સ્થિરાદિભિ- તથા સ્થિરા-
દિથી તથા સ્થિરાદિભિ, વહતમ્ બડો ગાઢા, કાલિપ્ય
વેદ કહીને લેપ કરશે, પ્રપ્તપર્વે એરંડના પાંદડાં
વડે પ્રપ્તપર્વે પત્તોસે, વધીવાદ્ય દાંડીને બાંધવું ઉત્કાર
વાપ દેવે, કલ્પમ્ અને યુવારમાં સૌર સુવહર્મે, વિમો-
ક્ષયેત્ ઓડી નાખવું સ્વલ્પ દેવે ॥ ૧૧૪-૧૧૫ ॥

114 115 The physician should give
on the painful part, a thick application
prepared of pancakes, vesavara prepa-
ratio, milk, black gram, til, cooked
rice, castor seeds, wheat, barley, jujube
and ticktrefoil group of drugs, mixed
with unctuous articles. This application
should be made at night and bandaged
with castor leaves, and the bandage
should be removed the next morning.

ક્ષીરામ્બુના તત. ચિકં પુનઃશ્ચૈવોપનંહિતમ્ ।
મુષ્ણેદાત્રો દિવાચક્ષં ચર્મશિષ્ક સ્વલોમસિ ॥૧૧૬॥

તત પછી પીછે, ક્ષીરામ્બુના દૂધ તથા પાણી વડે
દૂધ સૌર જલસે, સિક્કમ્ પરિષેક કરીને પરિષેક કરશે,
પુનઃ ચ દૂધ કરીને ફિરસે, ઉપનાહિતમ્ ઉપનાહ લગાડી

૧૧૫. વહત-વહત (ગ)

, વધીવાદ્યપ્તૌ કલ્પં વિમોક્ષયેત-પ્રપ્તપર્વ રાત્રૌ કલ્પે
વિમોક્ષયેત (ચ.)

, વધીવાદ્ય-વધીવાદ્ય (ટ.)

, કલ્પં-કલ્પે (ઢ)

૧૧૬. ક્ષીરામ્બુના-ક્ષીરામ્બુના (ફ)

સવ્યાહ લગાકર, સ્વલોમસિ રવાટીનાળાં લોમયુક્ત,
ચર્મશિષ્ક ચામડાથી ચર્મસે, દિવા દિવસમાં દિનકર,
વહતમ્ બાંધી રાત્રી તેવે બાંધકર રસે, રાત્રી રાત્રે
રાત્રિમે, મુષ્ણેત્ ઓડવું સ્વલ્પ દે ॥ ૧૧૬ ॥

116. Then the part should be
affused with milk and water and again
poulticed. The bandage which is
applied during the day must be of
hide containing hair, and it should
be removed at night.

ફલાનાં તૈલયોનીનામમ્લપિષ્ઠાન્ સુશીતલાન્ ।
દ્રવેદાનુષનાદાંશ્ચ ગન્ધૈર્જાતહરૈરપિ ॥૧૧૭॥
વાનસ્પૈઃ કુશરૈશ્ચૈવ ધારયેત્ સ્નેહલંકૃતૈઃ ।

તૈલયોનીનામ્ તૈલવાળા તૈલવાલે, ફલાનામ્ ફળોને
ફળોનો, મમ્લપિષ્ઠાન્ અમ્લ દ્રવ્યોથી પીસીને અમ્લ
દ્રવ્યોથી બીસકર, સુશીતલાન્ શીતલ સુશીતલ દ્રવેદાન્
દ્રવેદા કરવા લેપ લગાવે, સ્નેહલંકૃતૈઃ અને સ્નેહયુક્ત
બૌર સ્નેહયુક્ત, વાનસ્પૈઃ નાલડર વાતહર, ગન્ધૈઃ ગંધ
દ્રવ્યો નન્ધ દ્રવ્યો વાનસ્પૈઃ દૂધપાક પાચમ્, કુશરૈઃ ચ
દ્રવ્ય અને કુશરાથી તેમ કુશરાઓસે ઉપનાહાન્ ઉપનાહો
ઉપનાહ, ધારયેત્ બાંધવા વાચે ॥ ૧૧૭ ॥

117-117½ Applications can be made
of oleiferous seeds well pasted with
acid articles and made very cold. And
poultices can be made of the fragrant
group of drugs curative of vata, milk
padding or kedgerce mixed with
unctuous articles.

વાનસ્પૈઃ કુશરૈઃ --

સ્વસ્થમ્ સ્વસ્થમ્ સ્વસ્થમ્ પ્રપ્તપર્વે ॥૧૧૮॥
વિવિધાન્ વિવિધવ્યાધિપ્રકારાણામુપમાન્ ।

સ્વસ્થ દેવે સ્વસ્થ, સ્વસ્થ- સ્વસ્થ શરીરવાળા સ્વસ્થ-
સ્વસ્થવાલે, સ્વસ્થ- તથા કેવળ તથા કેવલ, કલિલાત્તવામ્
વાયુથી ખીડિત રોગીઓની વાયુથી પીડિત રોગીઓને,

૧૧૮. પ્રપ્તપર્વે-પ્રપ્તપર્વે (ચ ઢ)

विधि- नाना प्रकारका नाना प्रकारके, स्वाधि- व्याधि- औन्नी व्याधियोंकी, प्रशमाय शान्ति माटे शान्तिके लिए, विविधान् शुद्ध शुद्ध नाना प्रकारके, खटुतोषणाम् अभृतभ्रमान् अमृतसमान, स्नेहान् स्नेहोने स्नेहोंको, प्रचक्षते इष्टीये छीये कहते हैं ॥ ११८३ ॥

118-118½. We shall describe the various unctuous preparations which are comparable to ambrosia and are curative of various disorders in those who are afflicted with dryness and pure vata-provocation.

द्रोणेऽम्भसः पञ्चैकाग्रान् दशमूलान् चतुष्पलान् ११९
चक्षुःकोलकुलत्थानां भागैः प्रस्थोन्मिश्रितैः सह ।
पादशेषे रसे निष्टैर्जीवनीयैः ससर्करैः ॥ १२० ॥
तथा सर्जूरकाश्मर्यद्राक्षावदरफलधुमिः ।
सक्षीरैः सर्पिषः प्रस्थः सिद्धः केवलवातघ्नः ॥ १२१ ॥
निरत्ययः प्रयोक्तव्यः पाप्माभ्यञ्जनवस्तिषु ।

अव- ७५ जौ, कोल- ७१२ बेर, कुलत्थानाम् ७५
कुलथा दरेकुना और कुलथी प्रत्येके, प्रस्थोन्मिश्रितैः
प्रस्थप्रमाण ६४ तोले, भागै लहू भागसहित भाग-
सहित, दशमूलात् दशमूलका दशमूलके, चतुष्पलाम्
सर्वना साथे भणी थार पल सबके मिलित १६ तोले,
भागान् भागोने भागोंको, अम्भस द्रोणे ओके द्रोण
७७भा १०२४ तोले जलमें, पचेत् पकाववा पकावे,
पादशेषे यतुर्भांश शेष रहेला चतुर्थांश शेष रहे हुए,
रसे उपायमां कायमें, ससर्करै माउरसहित सर्करा-
सहित, जीवनीयै औन्नीय द्रव्यो जीवनीय द्रव्य, तथा
सर्जूर- भजूर खजूर, काश्मर्य- गलारीनां इज गम्भारीके
फल, द्राक्षा- द्राक्ष द्राक्ष, वदर- ७१२ बेर, फलधुमि-
तथा ७७भा तथा अजीरके, पिष्टैः इष्टैः कल्कोरे,
सक्षीरै दूध साथे दूधके साथ, सिद्ध सिद्ध करेला सिद्ध
किये हुए सर्पिषः धीना वीका, प्रस्थः प्रस्थ प्रस्थ,
केवलवातघ्नः केवल वातनाशक केवल वातनाशक,
निरत्यय अने हानिरहित छे और हानिरहित है,
सः तेने उसका, पान- पान पान, अभ्यञ्जन- अभ्यञ्ज
अभ्यञ्ज, वस्तिषु अने वस्तिमां और वस्तिमें,

प्रयोक्तव्यः प्रयोग करने के लिये प्रयोग करना
चाहिए ॥ ११९-१२० ॥

119-121½ Sixteen tolas of deco-radices should be decocted in 1024 tolas of water adding 64 tolas of barley, jujube and horse gram When it is reduced to one fourth quantity, prepare a medicated ghee in this decoction by taking 64 tolas of ghee and adding milk, the paste of the life-promoter group of drugs, sugar, date, white teak, grape, jujube and fig. This ghee is curative of disorders due purely to vata This preparation is harmless and should be used as potion, inunction and enemata.

चित्रकं वागरं रास्त्रां पौष्करं पिप्पलीं शक्तीम् १२२
विष्टा विपाचयेत् सर्पिर्वातरोगहरं परम् ।

चित्रकम् चित्रकमूल चित्रकमूल, वागरम् २५६
मीठ, रास्त्राम् रास्त्रा रास्त्रा, पौष्करम् पुष्करमूल
पुष्करमूल, पिप्पलीम् पीपरी पिप्पली, शक्तीम् तथा
कपूरकायली तथा कचूरको, विष्टा पीसीने पीसकर,
सर्पि धी वी, विपाचयेत् पकाववा पकावे, परम् ते अंश
वह श्रेष्ठ, वातरोगहरम् वातरोगहर छे वातरोग-
हर है ॥ १२२ ॥

122-122½ Medicated ghee, prepared with the paste of white flowered leadwort, dry ginger, indian berberry, erris root long p-pper and zedoaria, is an excellent cure for vata-disorders.

वलाविल्वशृते क्षीरे घृतमण्डं विपाचयेत् ॥ १२३ ॥
तस्य शुक्तिः प्रकुञ्चो वा नस्यं सूर्यगतेऽमिले ।

वला-अला वला, विल्व- अने भीक्ष्मीनी छालयी और
विचकी छालस, शृते पकावेला पकावे हुए, क्षीरे दूधमा
दूधमें, घृतमण्डम् क्षीना मडने घृतमण्डा, विपाचयेत्

पडाववे। पकाना चाहिए, तब तेना इसके, शुक्ति २ तोला
२ तोले, प्रकुञ्ज वाः अथवा ४ तोलानु अथवा ४
तोलेका, मूर्धनते शिरोगत शिरोमत, अनिले वायुभा
वायुमें, नस्य नस्य आपु नस्य देना चाहिए ॥१२३३॥

123-123½. The supernatant part of
ghee should be prepared with the
milk boiled with sida and bael. Two
or four tolas of this should be used
as nasal medication (sternutatory)
in condition of morbid vata affecting
the head

ग्राम्यानुपौदकानां तु मित्वाऽस्थीनि पचेज्जले १२४
तं स्नेहं दशमूलस्य कषायेण पुनः पचेत् ।
जीवकर्षभकास्फोटाविदारीकणिकच्छुभिः ॥१२५॥
वातघ्नैर्जीवनीयैश्च कल्कैर्द्विक्षीरभागिकम् ।

ग्राम्य- ग्राम्य ग्राम्य, आनुप- आनुप आनुप
पौदकानाम् अने जलचरोना और जलचरोकी, अस्थीनि
हड्डियाँ, मित्वा डेडीने फोड़कर जले पाछीमा
जलमें, पचेत् पडाववा पकावे, पुनः तम् स्नेहम् पछी ते
स्नेहने फिर उस स्नेहको, दशमूलस्य दशमूलना दश-
मूलके, कषायेण कषाययी काथसे, जीवक शुक्ल जीवक,
ऋषभक- ऋषभक ऋषभक, कास्फोटा सारिवा सारिवा,
विदारी- विदारीक ६ विदारीकद, कणिकच्छुभि डोया
कौचवीच, वातघ्न वायुनाशक वातघ्न, जीवनीयै- च अने
जीवनीयगणना और जीवनीयगणके, कल्कै- कुट्टकी
कल्कोसे, द्विक्षीरभागिकम् ये भाग दूध नाभीने दो
भाग दूध डालकर, पचेत् पडाववा पकावे ॥१२४-१२५॥

124-125½. The bones of domestic
wet-land and aquatic creatures should
be broken to bits and cooked in
water. The unctuous fluid obtained
should again be cooked in the decoc-
tion of the deca-radices, adding the

paste of Jivaka, Rishabhaka indian sar-
saparilla, white yam and cowage and
of vata-curative drugs or the life-
promoter group of drugs and double the
quantity of milk.

तत्सिद्धं नाचनाभ्यङ्गात्तथा पानानुवासनात् ॥१२६॥
सिरापर्वस्थिकोष्ठस्थं प्रणुदत्याशु मारुतम् ।

सिद्धम् सिद्ध यनेषुं सिद्ध हुआ, तब ते वह,
माचन- नस्य माचन जम्बूकात् अभ्यङ्ग जम्बूज, तथा
पान- पान पान, अनुवासनात् अने अनुवासनयी और
अनुवासनसे, सिरा- सिरा सिरा, पर्व- पर्व पर्व, अस्थि-
अस्थि अस्थि, कोष्ठस्थम् अने कोष्ठस्थित और कोष्ठ-
स्थित, मारुतम् वायुने वायुको, आशु शीघ्र शीघ्र,
प्रणुदति दूर करे छे हटाता है ॥१२६॥

126-126½ By the use of this prep-
aration as nasal medication, inunction,
potion and unctuous enema, the morbid
vata affecting the vessels, joints, bones
and other cavities, gets quickly
cured.

ये स्युः प्रक्षीणमज्जानः क्षीणशुक्रौजसश्च ये ॥१२७॥
बलपुष्टिकरं तेषामेतत् स्यादमृतोपमम् ।

ये जे जो, प्रक्षीण मज्जान क्षीण मज्जावाला होय
क्षीण मज्जावाले हों, ये च अने जेओना और जिनके,
क्षीणशुक्रौजस- स्यु शुक्र अने ओज क्षीण यथेष्ट होय
शुक्र और ओज क्षीण हुए हों, तेषाम् तेषोने भाटे उनके
लिए एतत् आ यह, बलपुष्टिकरम् बलपुष्टिकारक
बलपुष्टिकारक, अमृतोपमम् अने अमृतप्रमान और
अमृत समान, स्यात् छे है ॥१२७॥

127-127½. For those suffering from
loss of marrow as well as those who
suffer from loss of semen and vital
essence, this imparts strength and
robustness and acts like ambrosia.

१२४. ग्राम्यानुपौदकानां तु पञ्चानुपौदकानां तु (क छ फ)

१२५. वातघ्नैर्जीवनीयैश्च-वातघ्नैर्जीवनीयैश्च (ग)

तद्वत्सिद्धा वसा नक्रमस्यकूर्मचुलूकजा ॥१२८॥
प्रत्यग्रा विविनाऽनेन नस्यपानेषु शस्यते ।

तद्वत् तेनी पेडे इसी प्रकार, सिद्धा सिद्ध करेदी
सिद्ध की हुई, नक्र- नक मक्र, मस्य- माछड़ी मछनी,
कूर्म- कायभा कछुआ, चुलूकजा अने खुलूकनी और
चुलूककी, प्रत्यग्रा ताश ताजी, वसा वसा वसा, अनेन
आ इसी, विविना विधिनी विधिसे, नस्य- नस्य नस्य
पानेषु अने पानभा और पानमें, शस्यते प्रशस्त छे
प्रशस्त है ॥ १२८१ ॥

128-128½ The fresh fat of the alligator, fish, tortoise or the porpoise prepared similarly (as described above) is recommended as nasal medication and potion.

प्रस्थः स्यात् त्रिफलायास्तु कुलस्थकुडवद्वयम् ॥१२९॥

कृष्णगन्धात्वगाढकयोः पृथक् पञ्चपलं भवेत् ।
रात्राचित्रकयोर्द्वे द्वे दशधूलं पलोन्मितम् ॥१३०॥
जलद्रोणे पचेत् पादशेषे प्रस्थोन्मितं पृथक् ।
सुरारनालदध्यम्लसौवीरकतुषोदकम् ॥१३१॥
कोलदाडिमवृक्षाम्लरसं तैलं वसां घृतम् ।
मज्जानं च पथश्चैव जीवनीयपलानि षट् ॥१३२॥
कल्कं दत्त्वा महास्नेहं सम्यगेन विपाचयेत् ।

त्रिफलायाः तु त्रिफला त्रिफला, प्रस्थः ओं प्रस्थ
एक प्रस्थ, कुलस्थ- कुलथी कुलथी, कुडवद्वयम् ओ कुडव
दो कुडव, स्यात् होय होवे, कृष्णगन्धात्वक्- सुरगवानी
छाछ शोभाजनकी छाल, आढकयो अने तुवेर और
भरहर, पृथक् दरेक प्रत्येक, पञ्चपलम् पांच पल पांच
पल, भवेत् देवा लेवे, रात्रा- रात्रा रात्रा, चित्रकयो
अने चित्रकनी और चित्रकके, द्वे द्वे ओ ओ पल दो
दो पल, पलोन्मितम् अने पलप्रमाण और पल-

प्रमाण, दशमूलम् दशमूलने दशमूलको, जलद्रोणे
ओंद्रोणे पाणीभा एक द्रोण पानीमें, पचेत् पकावे,
पादशेषे अतुर्थाश भाड़ी रखे चौथाई शेष रहने
पर, सुरा- सुरा सुरा, पारनाल डांछ आरनाल,
दध्यम्ल- आदु दही खट्टी दही, सौवीरक- सौवीरक
सौवीरक तुषोदकम् तुषोदक तुषोदक, कोल कोल वेर,
दाडिम- दाडिम दाडिम, वृक्षाम्ल- अने वृक्षाम्ल और
वृक्षाम्लका, रसम् रस रस, तैल तैल तैल, वसाम्
वसा वसा, घृतम् घी घृत, मज्जानम् मज्जान मज्जान,
पथ च पथ अने पथ और पथ पृथक् दरेक प्रत्येक,
प्रस्थोन्मितम् ओं प्रस्थ ६४ तोल पट्जीवनीयपलानि
अने छ पल जीवनीय द्रव्येना और २४ तोले जीवनीय
औषधियोंका, कल्कम् दत्त्वा कल्क नाभी कल्क डालकर
पुनश्च आ इस, महास्नेहम् महास्नेहने महास्नेहका,
सम्यक् भराभर सम्यक्, विपाचयेत् पकाने
पाक करे ॥ १२९-१३२१ ॥

129-132½ Take 64 tolas of the three myrobalans, 32 tolas of horse gram, 20 tolas each of the bark of drumstick and pigeon pea, 8 tolas each of indian groundsel and white flowered leadwort and four tolas of each of the deca-radices and decoct them in 1024 tolas of water till reduced to one fourth its quantity Then add 64 tolas each of sura wine, sour conjee, sour curds, sauveera wine, tushodaka wine the decoction of small jujube, pomegranate, kokam butter, oil fat, ghee, marrow, milk and 24 tolas of the paste of the life promoter group of drugs, and prepare the great unctuous preparation in due manner

सिरामज्जास्थिगे वाते सर्वाङ्गेकाङ्गरोगिषु ॥१३३॥
त्रेपनाक्षेपशूलेषु तमभ्यङ्गे प्रयोजयेत् ।

१२८१ नस्यपानेषु-नस्ये पाने च (फ)

१३२ रस नैल-रसास्तैल (फ)

१३३. कल्क दत्त्वा-कल्कीकृत्य (फ)

॥ सम्यगेन विपाचयेत्-सम्यगेन विपाचयेत् (क. फ)

સિરા-મજ્જા- સિરા, મજ્જા સિરા, મજ્જા, સ્થિતિ
અને અસ્થિમત્ત ઔર અસ્થિગત્ત, વાહે વાયુમા વાયુમે,
સર્વાંગ્ણ- સર્વાંગ અને એકાંગ સર્વાંગ ઔર
એકાંગ, રોગિણુ રોગોમા રોગમે, વેપન-આશ્લેષ- ૩૫,
આશ્લેષ કમ્પ, અલેગ, શૂલેષુ અને શૂલમા ઔર શૂલમે,
અમ્યગ્ને અમ્યગ કન્વા માટે અમ્યગાર્થ, સમ્ તે સ્નેહને
ઉચ્ચ સ્નેહના પ્રયોજયેત્ત યોજ્યે ઉપયોગ કરે ॥ ૧૩૩૩ ॥

133-133½ This should be used as
inunction in morbid vata affecting the
vessels marrow and bones, as well as in
conditions of tremors contractions and
colic, and vata disorder affecting the
entire body or only a part of the body

નિર્ગુણ્ડ્યા મૂલપત્રાભ્યાં ગૃહીત્વા સ્વરસં તતઃ ॥૧૩૩૪॥
તેન સિદ્ધં સમં તૈલં નાડીકુષ્ઠાનિલાર્તિષુ ।
હિંસં પામાપચીનાં ચ પાનામ્યજ્જનપૂરણમ્ ॥૧૩૩૫॥

નિર્ગુણ્ડ્યાઃ નગોડનાં નિર્ગુણ્ડીકે, મૂલપત્રાભ્યાં મૂળ
અને પાનમાથી મૂલ ઔર પત્રોકે સ્વરસમ્ સ્વરસ
સ્વરસકો, ગૃહીત્વા કાઢીને લેકર, તતઃ પછી તેનાથી
ફિર હસે, સિદ્ધમ્ પકાવેલ સિદ્ધ કિયા હુઆ, સમમ્ તેના
જેટલુ સમમાગ, તૈલમ્ તેલ તૈલ, નાડીકુષ્ઠ- નાડીવણુ,
કુષ્ઠ નાડીવણ કુષ્ઠ, અનિલાર્તિષુ અને વાતની પીડા-
ઓમા ઔર વાતપીડામે, પામા-અપચીનામ્ ચ તથા પામા
અને અપચીમાં એવં પામા તથા અપચીમે, પાન-અમ્યજ્જન-
પાન, અમ્યગ પાન, અમ્યગ, પૂરણમ્ અને પૂરણુને માટે
ઔર પૂરણમે, હિંસમ્ હિંસકર્તા છે હિંસકારી કે ॥૧૩૩૪-૧૩૩૫॥

134-135 The expressed juice of
the root and leaves of the chaste tree
should be cooked with an equal quan-
tity of oil. This oil used as potion,
inunction and earfill, is beneficial in
sinuses or fistula-in-ano dermatosis and

other vata disorders as well as in
scabies and scrofula.

કાર્પાસાસ્થિકુલ્લથાનાં રસે સિદ્ધં ચ વાતનુત્ ।

કાર્પાસાસ્થિ- કપાસિયા વિનોલે, કુલ્લથાનામ્ તથા
કળથીના ઔર કલથીકે, રસે કપાસમા રસે, સિદ્ધમ્
ચ પકાવેલ તેલ સિદ્ધ કિયા હુઆ તૈલ, વાતનુત્ વાતમ્
છે વાતનાશક હૈ ॥ ૧૩૫૩ ॥

135½. The oil prepared with the
decoction of cotton seeds and horsegram
is also curative of vata.

મૂલકસ્વરસે ક્ષીરસમે સ્થાપ્યં ત્ર્યહં દધિ ॥૧૩૬॥
તસ્યારલસ્ય ત્રિભિઃ પ્રશ્નૈરતૈલવસ્થં ત્રિપાચયેત્ ।
અપ્ત્યાહ્નશર્કરાસાન્નાલવણાર્દ્રકનાગરૈઃ ॥૧૩૭॥
સુપિષ્ટૈઃ પલિકૈઃ પાનાસદમ્યજ્જાસ્ય વાતનુત્ ।

ક્ષીરસમે દૂધના સમાન ભાગવાળા દૂધકે સમાનમાગ,
મૂલકસ્વરસે મૂળાના સ્વરસમા મૂલીકે સ્વરસમે, દધિ
દહી દહીકો, ત્ર્યહસ્ ત્રણ દિવસ ત્રીન દિનતક, સ્થાપ્યમ્
રાખવુ રાખવે, તસ્ય તે ઉપ, અપ્ત્યાહ્ન અપ્ત્યાહ્નના અપ્ત્યાહ્ન,
ત્રિભિઃ ત્રણ પ્રશ્નૈઃ ૧૯૨ તોલેમે, સુપિષ્ટૈ તથા
સારી રીતે કલક કરેલા ઔર અછછી તરફે કલક વનાયે
હુએ, પલિકૈઃ એક એક પલ પ્રમાણુનાં એક એક પલ
પ્રમાણકે, અપ્ત્યાહ્ન- જેઠીમધ મુલહઠી, શર્કરા રાસના-
સાકર, રાસના શર્કરા, રાસના, લવણ- સિંધાલુ સંધાનમક,
આર્દ્રક- આદુ આર્દ્રક, નાગરૈઃ અને સૂત્રી ઔર સૌંઠ્ય,
તૈલવસ્થમ્ એક પ્રશ્ન તેલને એક પ્રશ્ન તલકા, ત્રિપાચયેત્
પકાવવુ પકાવે, તસ્ય તે વહ, પાનાસદ પાન કરવાથી
પાન, અમ્યજ્જાસ્ય ચ અને અમ્યગ કન્વાથી ઔર
અમ્યગસે, વાતનુત્ વાતમ્ છે વાતનાશક હૈ ॥૧૩૬-૧૩૭૩॥

136-137½. Curds should be kept
for three days in a mixture of equal
measures of the expressed juice of
radish and milk. Prepare a medicated
oil by taking 64 tolas of oil and treble
the quantity of this sour preparation

૧૩૪ નિર્ગુણ્ડ્યા. નન - મૂલપત્રા નિર્ગુણ્ડી પીડયિત્વા
રસેન લે (ફ. ન)

૧૩૫ નાડીકુષ્ઠાનિલાર્તિષુ - નાડીકુષ્ઠાનિલાર્તિષુ (ફ)

गतः द्वे अय, सर्व-सुधना एव, वातविकाराद्यान्
वातविकाराद्येभ्यो विपद्योऽपि यद्वा वातविकारोऽने प्रयुज्य
जेनेरादे, नन्यानि धीश्व दृष्टरे, तैलानि तेदे तैलोद्यो,
मृणु साधुणे सुनो, चतुष्प्रयोगानि ते तेद्योने चार

प्रक्षारे प्रयोगे शक्यं ये तैल चार प्रकारसे प्रयुक्त हो सकते हैं, आयुष्य-बल- आयुष्य, अल, आयुष्य, बल, वर्ण करानि च अने लक्ष्मी करनेर छे और वर्ण कर है, रज-शुक्र-प्रदोषघ्नानि रजोदोष अने शुक्रदोषने नाश करनेर छे आर्तव और शुक्रके दोषोंको हरनेवाले है, अपत्यजननानि च सतान् उत्पन्न करनेर छे अपत्यजनक है, निरत्ययानि पुत्रसन् करनेर नथी हानि करनेवाले नही है, सिद्धानि अक्षीर छे अक्षीर हैं, सर्वदोषहराणि च अने सर्व दोष हरनेर छे और सब दोष हरनेवाले है ॥ १४२-१४३ ॥

142-143. Listen now to the description of other preparations of oils that are beneficial in all disorders of vata that can be used in all the four therapeutic modes, that are promotive of longevity, strength and complexion, that are curative of menstrual and seminal disorders which are inductive of procreation, and which are free from harmful effects and are generally curative of all kinds of morbidity.

सहाचरतुलायाश्च रसे तैलाढकं पचेत् ॥१४३॥
मूलकल्कादशपलं पयो दत्त्वा चतुर्गुणम् ।
सिद्धेऽस्मिञ्छर्कराचूर्णादिष्टादशपलं भिषक् ॥१४४॥
विनीय दारुणेष्वेतद्वातव्याधिषु योजयेत् ।

सहाचरतुलाया च सहाचरना ओं तुला सहाचरके ४०० तोले, रसे क्वाथमा काथमें, तैलाढकम् ओं आढक तैल २५६ तोले तैल, पचेत् पञ्चावु पकावे, मूलकल्कात् सहाचरना भूषणे ३६६ सहाचरके मूलका कल्क, दश-पलम् दश पल ४० तोले, चतुर्गुणम् अने चारगुण और चौगुना, पयः दूध दूध, दत्त्वा नाभीने डालकर, सिद्धे अस्मिन् सिद्ध करेला ओं सिद्ध होने पर इसमें, शर्कराचूर्णात् साकरनु चूर्ण चीनीका चूर्ण, अष्टादश-

पलम् आठार पल ७२ तोले, विनीय भेजनीने मिलाकर, भिषक् वैद्य वैद्य, दारुणेषु लक्ष्मी करने दारुण, वातव्याधिषु वात व्याधिओमा वातव्याधियोंमें, एतत् अने इसका, प्रयोजयेत् येज्यु प्रयोग करे ॥१४४-१४५॥

144-145. Prepare a medicated oil in 400 tolas of the decoction of crested purple nail dye, by using 256 tolas of oil and adding 40 tolas of the paste of radish and four times the quantity of milk. The physician should use this oil mixed with 72 tolas of powdered sugar, in severe types of vata disorder

श्वदंष्ट्रास्वरसप्रस्थौ द्वौ समौ पयसा सह ॥१४६॥
षट्पलं शृङ्गवेरस्य गुडपाष्टपलं तथा ।
तैलप्रस्थं विषकं तैर्दद्यात् सर्वानिलार्तिषु ॥१४७॥
जीर्णे तैले च दुग्धेन पेयाकल्पः प्रशस्यते ।

पयसा सह दूधनी साथे दूधके साथ, समौ द्वौ सम भूषणमा सम भागमें, श्वदंष्ट्रा गोभ्रुने गोखरुका, स्वरसप्रस्थौ स्वरस ओ प्रस्थ स्वरस १२८ तोले, शृङ्ग-वेरस्य सू६ शृङ्गवेर, षट्पलम् छ पल २४ तोले, गुडस्य तथा गुड तथा गुड, अष्टपलम् आ६ पल ३२ तोले, तैः तैओमी इनछे, विषकम् पकावेसु पकाया हुआ, तैलप्रस्थः ओं प्रस्थ तैलने ६४ तोले तैल, सर्व-अनिलार्तिषु सर्व वातव्याधिओमा सब वातरोगमें, दद्यात् देव देवे, तैले जीर्णे च अने तैल पथी जता और तैल जीर्ण होने पर, दुग्धेन दूधनी साथे दूधके साथ, पेयाकल्प पेयाने उपयोग पेयाप्रयोग, प्रशस्यते प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥ १४६-१४७ ॥

146-147. Prepare a medicated oil by taking 64 tolas of oil along with 128 tolas of the expressed juice of small caltrops, equal quantity of milk,

१४६ श्वदंष्ट्रा. ... पयसा सह-श्वदंष्ट्रा कषायस्य द्वौ प्रस्थौ

पयसा समौ (फ)

१४७. षट्पल-कट्फल (ब)

१४५ पयो दत्त्वा-पत्तवा क्षीरे (र.)

, चतुर्गुणम्-चतुर्गुणे (ब)

24 tolas of dry ginger and 32 tolas of gur This should be administered in all kinds of disorders of vata. After the dose of oil has been digested the regimen of thin gruel along with milk is recommended.

વલાશતં ગુડુચાશ્ચ પાદં રાસ્નાષ્ટમાગિકમ્ ॥૧૪૮॥
જલાદકશતે પક્વા દશભાગસ્થિતે રસે ।
દધિમસ્તિવધુનિર્યામશુકૈસ્તૈલાદકં સમૈઃ ॥૧૪૯॥
પચેત્ સાજપયોઽર્ધાશૈઃ કલ્કૈરેભિઃ પલોન્મિતૈઃ ।
શટીસરલદાર્વેલામશ્વિષ્ઠાગુરુચન્દનૈઃ ॥૧૫૦॥
પદ્મકાતિવિષાસુસ્તસૂર્પર્ણીહરેણુભિઃ ।
ચઘ્ન્યાદસુરસવ્યાઘ્રનલ્લર્ષભકજીવકૈઃ ॥૧૫૧॥
પલાશરસકસ્તૂરીનલિકાજાતિકોષકૈઃ ।
સ્પૃક્ષાકુદ્ધુમશૈલેયજાતીકટુફલામ્બુભિઃ ॥૧૫૨॥
ત્વચાકુન્દુરુકર્પૂરતુરુષ્કશ્રીનિવાસકૈઃ ।
લવણનલ્લક્રકોલકુષ્ઠમાંસીપ્રિયદ્રુભિઃ ॥૧૫૩॥
સ્થૌણેયતગરધ્યામવચ્ચામદનપલ્લવૈઃ ।
સનાગકેશરૈઃ સિદ્ધે ક્ષિપેચાત્રાવતારિતે ॥૧૫૪॥
પત્રકલ્ક તતઃ પૂતં વિવિન્ના તત્ પ્રયોજયેત્ ।

વલાશતમ્ બલા એ પલ વલા ૪૦૦ તોલે, ગુડુચા પાદમ ગળેા ચતુર્થાશ ગુડુચી ૧૦૦ તોલે, રાસ્ના- રાસ્ના રાસ્ના, અષ્ટમાગિકમ્ ચ આઠમે ભાગ ૫૦ તોલે, જલાદકશતે એએને સેા આઠક જલમાં ફનકો ૨૫૬૦૦ તોલે જલમેં, પક્વા પેકાવીને પકાકર, રસે જ્યારે ક્વાથ જવ ક્વાથ, દશભાગસ્થિતે દશમા ભાગનેા રહે ત્યારે તેમા ૨૫૬૦ તોલે રહ જાય તર ઉસમેં, સમે

સમ પ્રમાણુમાં સમ પ્રમાણમેં, દધિમસ્તુ દહી નુ મસ્તુ દહીકા મસ્તુ, હષ્ઠુનિર્યામ- શેરડીનેા રસ હષ્ઠાચ, શુકૈ- અને શુક્તની સાથે જીર શુક મિલાદર, તૈલાદકમ્ એક આઠક તેલને ૨૫૬ તોલે તેલ સાજપય-અર્ધાને અરધા ભાગના બકરીના દૂધ સાથે જાધે માગદા વકરીકા દૂધ, પલોન્મિતૈ અને પલ પલ જેટલા ઝીર પ્રાયેક ૪ તોલે સનાગકેશરૈ નાગકેસર સાથે નાગકેસરકે માત્ર, જાટી- કપૂરકાચલી વન્નર, સરલદારુ સરલ, દેવદારુ સરલ, દેવદારુ, પલા નાની એલથી જોડી ફલાયતી, મશ્વિષ્ઠા- ગળુક મશીઠ, જગુરુ-ચન્દન અગર, ચન્દન અગર, નમ્દા, પદ્મક- પદ્મક પદ્મલ, અતિવિષા- અતિવિષની કળી અતીસ, સુસ્ત-સૂર્પર્ણી- નાગ-મેાથ, મુદ્ગપર્ણી મુસ્તા, સૂર્પર્ણી, હરેણુભિઃ હરેણુ હરેણુકા, ચટ્યાહ- જેઠીમંદ મુલહઠી, સુરમ- તુલસી સુરમ, વ્યાઘ્રનલ- વ્યાઘ્રનળ વ્યાઘ્રનજ, ત્રયમક- ત્રયમક ત્રયમક, જીવકૈઃ જીવક ૭૧ક જીવક, પલાશ-રસ- પલાશ-સ પલાશરસ, કસ્તૂરી કસ્તૂરી કસ્તૂરી, નલિકા- નલિકા નલિકા, જાતિકોષકૈ અવ ત્રી જાવિત્રી, સ્પૃક્ષા- સ્પૃક્ષા સ્પૃક્ષા, કુદ્ધુમ- કેસર કુંકુમ, શૈલેય- શૈલેય શૈલેય, જાતી-કટુફલ- બયધળ. લતા કસ્તૂરી નાયફલ, લતાકસ્તૂરી, જમ્બુસિ વાળેા મેત્રગલા, રવચા- તળ દાલચીની, કુન્દુરુ- કુન્દુરુ કુન્દુરુ, કર્પૂર-તુરુષ્ક- કપૂર, તુરુષ્ક કપૂર, તુરુષ્ક, શ્રીનિવાસકં શ્રીનિવાસ શ્રીનિવામ, લવણ-નલ- લવણ નળ લૌંગ નલી. કદોલ કુષ્ઠ- કુષ્ઠમેાથ, કુષ્ઠ શીતલચીની, કૂઠ, માસી- બદામાસી વટામી, પ્રિયદ્રુભિ પ્રિયગુ પ્રિયગુ સ્થૌણેય- સ્થૌણેયક સ્થૌણેયક, તગર-ધ્યામ તગર, ધ્યામ તગર, ઘ્યામક, વચ્ચા વચ્ચા વચ્ચા, મદનપલ્લવે મીઠળનાં પદ્મવ મેનફલને પન્ના, અભિ કલ્કે આ દ્રવ્યેના કુદ્ધ સાથે કમળા મન્દ હાલકર, પચેન્ પકાવવુ પકાને વિદે ચ સિદ્ધ કુદ્ધ સિદ્ધ હોને પર, જત્ર સવતારિતે તેને દેતારીને ફનક ઉતારકરકે, પત્રકલ્કમ્ પત્રકલ્ક પત્રકલ્ક, ક્ષિપેત્ નાખવેા ઢાલે, તતઃ તે પછી ફિર પુનઃ તત્ ગા ૧૧ે તેનેા છાનલેકર ઉસકો, વિવિન્ના વિદિપૂરકં 'મિદે', પ્રયોજયેત્ પ્રયોગ કરવેા પ્રયુક્ત કરે ॥ ૧૪૮-૧૪૯ ॥

148, 154½ Take 400 tolas of guda, one fourth part of guduch and one

૧૫૧ અતિવિષા-અતિવિલા (ઘ)

૧૫૨ સ્પૃક્ષા-પૃક્ષા (દ)

૧૫૩. ત્વચાકુન્દુરુ-ત્વચાકુન્દુરુ (ચ ઇ)

.. .. -ત્વચાચન્દનૈલા (ત. દ ધ)

.. .. -ત્વચાચન્દન (ય)

૧૫૪. સનાગકેશરૈ-સનાગકેશરૈ (મ)

eighth quantity of indian groundsel and cook in 25600 tolas of water till it is reduced to one tenth of the quantity. Prepare 256 tolas of oil with this decoction adding equal quantities of whey, sugar-cane juice and vinegar along with half the quantity of goat's milk and the paste of four tolas of the leaves of each of the following drugs.—zedoary, long leaved pine deodar small cardamom, indian madder, eagle wood, sandal, himalayan cherry, atees, nut-grass, wild bran, pea, liquorice, holy basil, shell, Rishabhaka Jivaka, palas juice, musk, hairy onosma, buds of spanish jasmine melilot, saffron, lichen, nutmeg, musk mallow fragrant sticky mallow cinnamon, resin of indian olebanum, camphor, liquid storax, yellow resin, cloves shell, cubeb pepper, costus, nardus, perfumed cherry glory tree, indian valerian ginger grass, sweet flag, sprouts of emetic nut and fragrant poon. This should then be strained and the paste of fragrant drugs be added to it and administered duly.

श्वत्सं कासं ज्वरं हिक्कां छर्दिं गुल्मान् क्षतं क्षयम् ॥
प्लीहशोषाक्षपस्मारमलहर्मीं च प्रणाशयेत् ।
बलातैलमिदं श्रेष्ठं वातवायुविनिवृत्तशमम् ॥१५६॥
(अग्निवेशाय गुरुणा कृष्णात्रेयेण भाषितम् ।)

इति बलातैलम् ।

श्वत्सं कासम् ते तैलं श्वास, कासं वह तैलं श्वास, कास, ज्वरम् ज्वर, हिक्काम् छेडी हिक्का, छर्दिं छर्दि, गुल्मान् गुल्म, क्षतम् क्षय, क्षय, क्षय, प्लीह-शोषौ प्लीहा, शोष प्लीहा, शोष, क्षय क्षत, क्षय, प्लीह-शोषौ प्लीहा, शोष प्लीहा, शोष,

१५५. छिक्का-मूच्छा (क त. द. घ ष)

अपस्मारम् अपस्मार अपस्मार, बलहर्मीम् च अग्नि-
अलक्ष्मीने। और अलक्ष्मी इवका, प्रणाशयेत् नाश करे
छे नाश करता है, वातवायु-विनिवृत्तशमम् वातवायु-
विनाशनम् नाश करनेवाला नष्टक, श्रेष्ठम् श्रेष्ठ श्रेष्ठ, इवम्
आ यह, बलातैलम् अलक्ष्मीने बलातैल, गुरुणा गुरु गुरु,
कृष्णात्रेयेण कृष्णात्रेये कृष्णात्रेये, अग्निवेशाय अग्नि-
वेशने अग्निवेशको, भाषितम् छेडी भाषित्यु छे कहा है
१५५-१५६ ॥ इति आ यह, बलातैलम् अलक्ष्मीने छे
बलातैल है ।

155-156½. This excellent Sida oil is curative of vata disorders in general and particularly of dyspnea, cough, fever, hyecup, vomiting, gulma, pectoral lesions, cachexia, splenic disorders, consumption, epilepsy and lack-lustre appearance (This has been taught to Agnivesa by his guru Krishna Atreya). Thus has been described the Sida oil

वातरोगे अमृताय तैलम्—

अमृतायास्तुलाः पञ्च द्रोणेऽष्टस्रयां नयेत् ॥१५७॥
पादशेषे समक्षीरं तैलम् दद्यात्कं पचेत् ।
बलातामलीमदीररात्रिचुष्टमन्त्रैः ॥१५८॥
बलातामलीमदीरशतपुष्पविजीवकैः ।
काकोलीक्षीरकाकोलीध्रावणसिद्धिबलानखैः ॥१५९॥
महाध्रावणिजीवन्तीविदासीकपिकच्छुभिः ।
शतावरीमहामेदाकंकटाखडाहरेणुभिः ॥१६०॥

१५७ अमृतायास्तुला पञ्च-तुला पञ्च गुडुङ्गास्तु

(क घ छ त फ)

१५८ पला-चला (छ फ)

१५९ बलातामलीजीवकै -जनपुष्पाबलामेदामहामेदवि-
जीवकै (घ ष)

१६०. महाध्रावणि-सहाध्रावणी (व.)

महामेदा-तामली (घ. त.)

वचागोक्षुरकैरण्डराखाकालासहाचरैः ।
 वीराशलकिमुस्तवस्पर्शमज्जालकैः ॥१६१॥
 सहैलकुङ्कुमस्युकात्रिदशाद्वैश्च कार्षिकैः ।
 मज्जिष्ठायास्त्रिकर्षेण मधुकाष्टपलेन च ॥१६२॥
 कल्कैस्तत् क्षीणवीर्याश्रवणसमूहचेतसः ।
 उन्मादारत्नस्यारराताश्च प्रकृतिं नयेत् ॥१६३॥
 वातव्याधिहरं श्रेष्ठं तैलाग्र्यममृताह्वयम् ।
 (कृष्णात्रेयेण गुरुणा भाषितं वैद्ययुजितम् ॥१६४॥)
 इत्यमृताद्यं तैलम् ।

अमृताया. गण्डो. गिजोय, अत्र तुला पांच तुलाने २००० तोलेको, अपाम् पाण्डी जल, अष्टसु द्रोणेषु आठ द्रोणुमा ८१९२ तोलेमें, पचेत् पञ्चवर्षी पकावे, बाद-रोवे यथुर्थांश भाडी रहे त्यारे चतुर्थांश रोप रहने पर, समक्षीरम् समान प्रमाणाभा हुन साथे समभागमे दूध डालकर, तैलस्य तैल तैल, द्रव्याढकम् ये आठक ५१२ तोले, कार्षिके अने तेमां ओकओक उर्ध्व उभमें एकएक तोला, एला- नानी ओदयी छोटी इलायची, मासी-नत- जटा-भासी, तण्डुल जटागासी, तगर, उशीर- डाण्डो. जण्डो. सस, सारिवा- सारिवा सारिवा, कुष्ठ-चन्दन उठ, य-दन कूठ, चन्दन, बला जला बला, तानलकी- तानलकी भुह आवला, मेदा- मेदा मेदा, क्षतपुष्पा- शतपुष्पा सोया, अग्नि अग्नि अग्नि, जीवकै ७५३ जीवक, काकोली- डाकोली काकोली, क्षीरकाकोली- क्षीरकाकोली क्षीर-काकोली, श्रावणी- श्रावणी श्रावणी, अतिवला-अति-जला अतिवला, नखः नखः नख, महाश्रावणी- महा-श्रावणी महाश्रावणी, जीवन्ती- ७५३-ती जीवन्ती, विदारी- विदारी ६ विदारी, कापिकच्छुमि ३०५ कौचवीज, गतावरी शतावरी गतावर, महामेदा- महामेदा महा-मेदा, कर्कटारया- डाकोली १०० काकडासींगी, हरेणुभि- हरेणु हरेणुका, वचा-गोक्षुरक- १०८, गोभ्रु वचा, गोलरु, पुरण्ड रास्ना और ३, रास्ना एरण्ड, रास्ना, काला- डाकोली काला, सहाचरैः सहाचर सहाचर, वीरा- वीरा वीरा अलुके- १६३३ शलकी, मुन-त्वक्-

मेथ, तज मोषा, दालचीनी, पत्र- तेजपत्र तेजपत्र, कवमक अषमक अषमक, बालकै सुगंधी नागो गन्धवाला, सहा- एला- सहा नानी ओदयी सहा, छोटी इलायची, कुङ्कुम-एटका- केसर, स्पृका केसर, स्पृका, त्रिदशाद्वैः च अने देनारने और देवदारुका, कल्कैः उठक नाभवे कल्क डालकर, मज्जिष्ठाया. मज्जि मजीठ, त्रिकर्षेण त्रिषु उर्ध्व तीन तोले, मधुकाष्टपलेन च अने जेठीमध आठ पल नाभी और सुलहठी ३२ तोले डालकर, पचेत् पञ्चवर्ष सिद्ध करे तत् ते तैल यह तैल, क्षीण-वीर्य- क्षीणवीर्य वीर्यक्षीण, क्षमियक- क्षीण अग्नि अने क्षीण गणवाणाने क्षीणमि, क्षीणवल, संमूहचेतसः तथा मूढ चित्तवाणाने तथा मूढ चित्तवालेको, उन्माद- अने उन्माद और उन्माद, अरति- जेयेनी वेचैनी, अपस्मोर. तथा अपस्मारी तथा अपस्मारके, अर्तान् च पीडायेलाओने रोगियोंको, प्रकृतिम् नयेत् स्वस्थ करे छे प्रकृतिमें ले आता है, गुरुणा गुरु गुरु. कृष्णात्रेयेण कृष्णात्रेये कृष्णात्रेयसे, भाषितम् उठेयु कदा हुआ, वैद्ययुजितम् वैद्यीये पूजेयु वेचोसे पूजित, अमृताह्वयम् आ अमृताद्य नामनु तैल यह अमृताद्य नामक तैल, तैलाग्र्यम् तैलाभा उत्तम तैलोंमें उत्तम, श्रेष्ठ वातव्याधिहरम् अने श्रेष्ठ वातव्याधि हरना छे और श्रेष्ठ वातव्याधिहर है ॥ १५७-१६४ ॥ इति आ यह, अमृताद्यम् तैलम् अमृताद्य तैल छे अमृताद्य तैल है ।

157-164. Decoct 2000 tolas of guduch in 8192 tolas of water till reduced to one fourth its quantity Prepare a medicated oil in this solution by adding 512 tolas of til oil and equal quantity of milk along with the the paste of one tola each of carda-mom, nardus indian valerian cuscus, indian sarsaparilla costus, sandal, sida, ground phyllanthus, Meda, dill seed, Rrini Jivaka Kakoli, Kshira-kakoli small east india, globe thistle, evening mallow, shell, east indian globe thistle, cork swallow wort white yam.

१६१. वीराशलकि.....बालकै.-वीरासर्पैर्कर्ममकत्रिदशा अ कार्षिकै (द व)

१६२. सहैका-महैका (स. क. ६.)

१६४. अमृताह्वयम्-अमृतोपगम् (ध)

cowage, climbing asparagus, Mahameda, galls, pea, sweet flag, indian caltrops, castor, indian groundsel, dark blue creeper, crested purple nail dye, climbing asparagus indian olebanum, nut-gras, cinnamon. cassia cinnamon, Rishabhaka, fragrant sticky mallow, wild black gram, large cardamom. saffron, melilol, deodar three tolas of indian madder and 32 tolas of liquorice This medicated oil restores the health of those affected with loss of semen, gastric power and vitality and of those who are deluded of mind, and also of those who suffer from insanity and epilepsy This foremost of medicated oils, which is curative of vata-disorders, is known by the name of Amrita or Guduch oil. (This oil described by the preceptor Krishna Atreya is held in high regard by the physicians) Thus has been described the compound Guduch oil

वातरोगे रास्नातैलम्—

रास्नासहस्रनिर्यूहे तैलद्रोणं विपाचयेत् ।

गन्धैर्हैमवतैः पिष्टैरेलाद्यैश्चानिलार्तिनुत् ॥१६५॥

कल्पोऽयमश्वगन्धायां प्रसारण्यां बलाद्वये ।

काथकल्कपयोभिर्वा बलादीनां पथेत् पृथक् ॥१६६॥

इति रास्नातैलम् ।

रास्नासहस्र- ओङ्क द्वादश पक्ष रास्नाना रास्नाके चार हजार तोले. निर्यूहे काथना काथमे, तैलद्रोणम्

ओङ्क द्रोण तैल तैल १०२४ तोले, हैमवतै हिमालयमा उत्पन्न थयेल हिमालयसँ होनेवाले, गन्धै सुगन्धी द्रव्यैश्चो गन्ध द्रव्योसे, एलाद्यै तथा नान्नी ओलशी पगेरेना तथा एलादिके, पिष्टैः च उदक साथे कल्कसे, विपाचयेत् पञ्चानु पकावे, अनिलार्तिनुत् ओ वात- व्याधि भटाङ्गार छे यह वातपीडनाशक है, अयम् कल्प आ उदय प्रमाणे इस कल्पके अनुसार, अश्व- गन्धायाश्च अश्वगन्धा तैल अश्वगन्धा तैल, प्रसारण्याश्च प्रसारणी तैल प्रसारणी तैल, बलाद्वये अने अने भलाना तैल तैयार करवाना आवे छे और दोनों बलाओंके तैल तैयार किये जाते हैं बलादीनाम् अथवा भला पगेरेना वा बलादिके काथ कल्क पयोभि वा उनाथ, उदक अने दूध साथे काथ, कल्क और दूधसे, पृथक् पृथक् पृथक् पृथक्, पचेत् तैल पञ्चानु तैल पकावे, इति रास्ना- तैलम् आ रास्ना तैल छे यह रास्नातैल है ॥ १६५-१६६ ॥

165 166. Prepare a medicated oil taking 1024 tolas of oil and cooking it in 4000 tolas of the decoction of indian groundsel along with the paste of the fragrant group of drugs grown in the Himalayas, as well as the cardamom group of drugs. This oil is curative of vata. Similarly may be prepared the medicated oil of winter cherry, chinese moon creeper and the two varieties of sida or the medicated oil of sida and other drugs may be prepared using these drugs individually in the form of decoction, paste or milk. Thus has been described the Indian Groundsel oil.

वातरोगे मूलकायं तैलम्—

मूलकस्वरस क्षीरं तैलं दध्यम्लकाजिकम् ।

तुल्यं विपाचयेत् कर्कशैर्वलाचित्रा हसैन्धवैः ॥१६७॥

१६७. तुल्य...सैन्धवै-तैल विपाचयेत् कर्कशै, बलाशिमुकसैन्धवै (ब.)

,, बलाचित्रकसैन्धवै-बलाशिमुकसैन्धवै (क.)

,, बला-वचा (ग.)

१६५ विपाचयेत्-विपाचितम् (ब.)

१६६ कल्प-कल्क (त.)

, कल्पोऽयमश्वगन्धायां प्रसारण्यां बलाद्वये-एष कल्पस्तु बलयोः प्रसारण्याश्च अश्वगन्धयो (ग. ड.)

,, -एष कल्पोऽश्वगन्धाया बलातिवर्धनोस्तथा (घ.)

,, -एष कल्पोऽश्वगन्धायाः प्रसारण्या बलाद्वयो (फ.)

,, पचेत् पृथक्-पृथक् पचेत् (ब.)

पिप्पल्यतिविषागन्धाचविकागुरुशिप्रुकै ।
 भल्लातकवचाकुष्ठश्वदंष्ट्राविश्वमेषजैः ॥१६८॥
 पुष्कराद्वशटीविल्वशताह्वानतदारुभिः ।
 तन्निष्ठ पीतमत्स्युग्रान् हन्ति वातात्मकान् गदान् ॥
 इति मूलकाद्यं तैलम् ।

तुल्यम् सप्त प्रमाणानां पञ्चभाग, मूलकस्वरसस्य
 भूणानां स्वरस मूलीका स्वरस, क्षीरम् ६४ दूध, तैलम्
 तैल तैल, दध्यम्ल आठु ६४ ली खट्वा दही, काञ्जिकम्
 अने ३७ ओओने और काजी इनके, बला-चित्रक-
 भला, चित्रक बला, चित्रक संन्वत्रै संन्धय मैन्धव
 पिप्पली- पीपर पिप्पली, अतिविषा- अतिविषा अतिविषा,
 रास्ना- रास्ना रास्ना, चविका- चविका चविका, अगुरु
 अगुरु अगुरु शिप्रुकैः अगुगवानां भूणानी छाल सहजनकी
 जड़की छाल, भल्लातक- भिलाभो भिलावा, वचा-कुष्ठ- ५२
 ३६ वचा, कूठ, श्वदंष्ट्रा- गोअरु गोखरु, विश्वमेषजै सूँठ
 सोंठ, पुष्कराह पुष्करभूण पोदकरमूल, शटी- ३५
 धायली कचूर, बिल्व- भीली बिल्वकी जड़, शताह्वा
 शताह्वा सोया, नत-दारुभि तगर अने देवदारना तगर
 और देवदारुके, कवकैः ३६३ साथे कलकके साथ, विषा
 चयेत पञ्चावर्णा पकावे, सिद्धम् तत्र सिद्ध करे तै तै
 सिद्ध किया हुआ वह तैल, पीतम् पीतम् आवता
 पीनेपर, मत्स्युग्रान् अति अगु ३२ अति उग्र, वातात्मकान्
 गदान् वातरोओने वातरोगोंको, हन्ति हन्ति ७ नष्ट करता
 है ॥ १६७-१६९ ॥ इति आ गह, मूलकाद्यम् मूलकाद्य
 मूलकाद्य, तैलम् तैल ७ तैल है ।

167-169. Prepare a medicated oil by taking 64 tolas of oil and cooking it in equal quantities of radish-juice, milk sour curds and sour conjee adding the paste of sida, white flowered leadwort, rock salt, long pepper, atees, indian groundsel, chaba pepper, eaglewood, drumstick marking nut, sweet flag costus, indian caltrop

dry ginger, orris root zedoary, hael, dill seed, indian valerian and deodar. This medicated oil, when taken as potion, cures even very severe types of vata-disorders Thus has been described the Compound Radish oil.

वातरोगे वृषमूलादितैलम् —

वृषमूलगुद्गुच्योऽष्ट द्विशतस्य शतस्य च ।
 चित्रकात् वाश्वगन्धाच्च काये तैलाढकं पचेत् १७०
 सक्षीरं वायुना भग्ने दद्याज्जर्जरिते तथा ।
 प्राक्तेलावापसिद्धं च भवेदेतदुणोत्तरम् ॥१७१॥

इति वृषमूलादितैलम् ।

द्विशतस्य भसे। भसे। पञ्च ८००-८०० ताले,
 वृषमूल- अरदूसानां भूण वामामूल गुद्गुच्यो च अने
 भूणो और गिलोय, वाश्वगन्धात् वाश्वगन्धा अश्वगन्धा,
 चित्रकात् च अने चित्रक और चित्रक तस्य च से। से।
 पञ्च ४००-४०० ताले, काये सक्षीरम् ओओना ३५५
 दूधसहित इनके कायमें दूधके साथ, तैलाढकम् ओ३
 आ६३ तैल तैल २५६ ताले, पचेत् पञ्चावर्णा पकावे,
 वायुना भग्ने वायुधी भग्ने वायुमें भग्न, तथा जर्जरिते
 अने जर्जरित यथेयाने तथा जर्जरित अगुगवानां,
 दद्यात् ते देवु दमे देना चाटिए, प्राक्तेल- प्रोक्ता
 तैलना पूर्वोक्त तैलके, लायापसिद्धम् ६०५ साथे
 सिद्ध करवाना आवे तो प्रयोगके प्रयोगमें सिद्ध किया
 जाय तो, पुनश्च च आ गह, गुणोत्तरम् गुणुमा १६
 वाणु अधिक गुणवान, भवेत् थाप ७ होता
 है ॥ १७०-१७१ ॥ इति आ गह, वृषमूलादितैलम्
 वृषमूलादि तैल ७ वृषमूलादि तैल है ।

170-171. Prepare a medicated oil by taking 256 tolas of til oil and cooking it in 800 tolas of the decoction of vasaka-roots and guduch, and 400 tolas of the decoction of white flowers

१७०. वृषमूल-गुद्गुच्यो (५)

॥ चित्रकात् वाश्वगन्धाच्च-वाश्वगन्धा अश्वगन्धा (५)

leadwort, winter cherry and milk. This medicated oil should be prescribed in fractured or carious conditions of bone due to vata. If this oil is prepared with the previously described medicated oils, the potency of its action becomes doubly intensified (dynamisation). Thus has been described the Compound Vasaka-roots oil.

વાતરોગે મૂલકતૈલમ્—

રાસ્નાશિરીષયષ્ઠ્યાદ્ગુણ્ઠીસહચરામૃતાઃ ॥૧૭૨॥

સ્યોનાકદારુશમ્પાકદ્વયગન્ધાત્રિકણ્ટકાઃ ।

एषां दशपलान् भागान् कषायमुपकल्पयेत् ॥१७३॥

રાસ્ના શિરીષ-રાસ્ના, શિરીષ રાસ્ના, શિરીષ, યષ્ઠ્યાદ્ગુ-
ળ્ઠીમધ મુલદ્ઢી, ગુણ્ઠી- મૂંઠ સોઠ, સહચરા- સહચર
સહચર, અમૃતા ગળેા ગિલોચ, સ્યોનાક- સ્યોનાક
શ્યોનાક, દારુ-શમ્પાક- દેવદાર, શમ્પાક દેવદાર,
અમલતાસ, દ્વયગન્ધા- અશ્વગન્ધા અશ્વગન્ધા, ત્રિકણ્ટકાઃ
અને ગોખરુ ઓર ગોઝરુ, ઇષામ્ ઓ દરેકનેા ફનકે
પ્રત્યેકકે, દશપલાન્ દશ દશ પલ ૪૦-૪૦ તોલે,
ભાગાન્ ભાગ લઈ ભાગ લેકર, કષાયમ્ ક્ષાય કાય,
ઉપકલ્પયેત્ બનાવવેા તૈયાર કરે ॥ ૧૭૨-૧૭૩ ॥

172-173 Prepare a decoction by taking 40 tolas of each of indian groundsel, siris, liquorice, dry ginger, crested purple nail dye, guduch, indian colosanthos, deodar, purging cassia, winter cherry and indian caltrops.

ततस्तेन कषायेण सर्वगन्धैश्च कार्षिकैः ।

दध्यारनालमाषाम्बुमूलकेक्षुरसै शुभै ॥१७४॥

૧૭૩ સ્યોનાકદારુશમ્પાક-શ્યોનાક દારુક માસી (ક.)

શમ્પાક-મન્માસી (વ.)

૧૭૪. માષામ્બુ-માષામ્બુ (ક.)

पृथक् प्रस्थोन्मितैः सार्धं तैलप्रस्थं विपाचयेत् ।

प्लीहमूत्रग्रहश्वसकालमारुतरोगनुत् ॥१७५॥

एतन्मूलकतैलाख्यं वर्णायुर्वलवर्धनम् ।

इति मूलकतैलम् ।

તત્ તેન તે પછી તે તદનન્તર રસ, કષાયેણ
ક્ષાયથી કાયસે, કાર્ષિકે અને ઓક ઓક ક્ષર્ણાર ઓર
એક એક તોલા પ્રમાણ, સર્વગન્ધે ચ સર્વ ગન્ધો સાથે સર્વ
ગન્ધોકે કલ્કસે, પ્રસ્થોન્મિતે પ્રસ્થ જેટલા ૬૪ તોલે
જિતને. પૃથક્ જુદા જુદા પૃથક્ પૃથક્, શુભે. શુભ
શુભ, વધિ- દહી દહી, જારનાલ- જારનાલ આરનાલ,
માષ-અમ્બુ- અમ્બુનેા ક્ષાય ઉદ્ધવા કાય, મૂલક-કેશુરસેઃ
મૂળાનેા રસ અને શેરડીનેા રસ એએની મૂલી ઓર
કેસકા રસ ફનકે, સાર્ધમ્ સાથે સાથ, તૈલપ્રસ્થમ્ ઓક
પ્રસ્થ તેલ ૬૪ તોલે તૈલ, વિપાચયેત્ પકાવવુ પકાવે,
મૂલકતૈલ- મૂલકતૈલ મૂલકતૈલ. આખ્યમ્ નામનું નામક,
પ્રત્ત્ આ તેલ યદ તૈલ, પ્લીહ મૂત્રગ્રહ- પ્લીહા, મૂત્રગ્રહ
પ્લીહા, મૂત્રગ્રહ, શ્વાસ-કાસ- શ્વાસ, કાસ શ્વાસ, કાસ,
મારુતરોગનુત્ અને વાતરોગનેા દર કરનાર છે ઓર
વાતરોગકા માત્રક છે, વર્ણ-આયુ-વલ- તથા વર્ણ, આયુષ્ય
તેમજ બધને વર્ણ, આયુ એવ વલકો, વર્ધનમ્ વધારનાર
છે વધાનેવાલા છે ॥ ૧૭૪-૧૭૫ ॥ ઇતિ આ યદ,
મૂલકતૈલમ્ મૂલકતૈલ છે મૂલકતૈલ છે ।

174-175. Prepare a medicated oil by taking 64 tolas of til oil and cooking it in the above-said decoction along with 64 tolas each of curds, sour conjee, decoction of black gram, juices of good quality of radish and sugar cane, adding one tola of the

૧૭૫ પ્રસ્થોન્મિતે સાર્ધ-પ્રસ્થોન્મિતં સિદ્ધમ્ (ક.)

પ્લીહમૂત્રગ્રહ-પ્લીહાશ્વગ્રહ (ગ ઘ ત દ ન ષ)

૧૭૬ "દ્યુમૂલકતૈલાચ્ચ" - રાસ્નાતૈલમિ । રુગાત

(ક દ ત ધ ફ)

તૈલાચ્ચ-તૈલાચ્ચ (ગ ઢ ધ, ફ)

વર્ણાયુર્વલવર્ધનમ્-પુર્વવર્ણનિર્દિષ્ટમ્ (દ)

ઇતિ મૂલકતૈલમ્-ઇતિ રાસ્નાતૈલમ્ (ધ-શ)

" -ઇતિ રાસ્નાતૈલમ્ (ન)

paste of each of the fragrant group of drugs. This oil known as the Medicated Radish oil is curative of splenic disorders, retention of urine, dyspnea, cough and other vata disorders. It is also promotive of complexion, life and vitality. Thus has been described the Medicated Radish oil.

वातरोगे अन्ये तैलयोगा —

यवकोलकुलत्थानां मत्स्यानां शिग्रुविल्वयोः ।
रसेन मूलकानां च तैलं दक्षिपयोन्वितम् ॥१७६॥
स्नापयित्वा भिषग्दद्यात् सर्ववातामयापहम् ।

यव कोल- जव, जौ, वेर, कुलत्थानाम् कुलथी, कुलथी, मत्स्यानाम् मत्स्य, शिग्रुविल्वयोः श्रृंगवे, श्रीक्षी शिग्रु विल्व मूलकानाम् च अने मूलाना और मूलकके, रसेन अर्थात् साथे कायके साथ, दक्षि-पय- छीं अने दूध दही और दूधके अन्वितम् सहित साथ, तैलम् तैल तैल, स्नापयित्वा शिद्ध करीने सिद्ध करके, भिषक् वैद्य वैद्य, सर्ववातामय- सर्व वातरोगके सब वातरोगके अपहरण हर करनेपर ते तैल नाशक उस तैलको, दद्यात् आपनु देवे ॥ १७६॥

176 176½. Preparing a medicated oil by taking til oil and cooking it in the decoction of barley, jujube, horsegram, fish, drumstick, bael, radish, curds and milk, the physician should administer it to the patient This is curative of all vata disorders

लघुनखरसे सिद्ध तैलमेभिः वातघ्नम् ॥१७७॥

लघुन- लसणुना लहसुनके, खरसे खरसमें, एभि उपर्युक्त द्रव्यो साथे उपर्युक्त द्रव्योंके साथ, सिद्धम् शिद्ध करेहु सिद्ध किया, तैलम् च तैल पशु तैल भी, वातघ्नम् वातहर छे वातनाशक है ॥१७७॥

177. The medicated oil prepared in the expressed juice of garlic and

the articles mentioned above, is curative of vata-disorders.

तैलान्येतान्यृतुस्नातामङ्गनां पाययेत् च ।
पीत्वाऽन्यतममेवां हि वन्ध्याऽपि जनयेत् सुतम् ॥१७८॥

एतानि आ ये, तैलानि तैलो तैल, ऋतुस्नाताम् ऋतुस्नान की हुई, ऋतुनाम् श्रीने श्रीने, पाययेत् च पायां छे छे पिलावे, हि इषाम् इषा इ छे श्रीमान् क्योंकि इनमेंछे, अन्यतमम् छे छे पशु श्री छे किरी एक तैलको, पीत्वा पीने पीकर, वन्ध्या अपि वन्ध्या पशु वन्ध्या भी, सुतम् दीकराने पुत्रको, जनयेत् जनये आये छे जन्म दनी है ॥ १७८ ॥

✓178 This oil may be given as potion to a woman who has just taken the purificatory bath on the cessation of menses By taking any of these medicated oils as potion, even a sterile woman will become fertile and give birth to a son

यच्च शीतज्वर तैलमगुर्वाद्यमुदाहृतम् ।
अनेकशतशस्तच्च सिद्धं स्याद्वातरोगघ्नम् ॥१७९॥

शीतज्वरे शीतज्वरमें शीतज्वरमें, यच्च च छे जो, अगुर्वाद्यम् अगुर्वाद्य अगुर्वाद्य, तैलम् तैल तैल, उदा- हृतम् उद्यु छे कहा है, तच्च च ते वह, अनेकशतश- अनेक सौ बार अनेक सौ बार, सिद्धम् सिद्ध करनाथी सिद्ध करनेसे, वातरोगघ्नम् वातरोग मटाउनार वातरोग- नाशक, स्यात् अने छे होता है ॥१७९॥

179. The compound eaglewood oil which has been described in the treatment of algid fever, if cooked over and over again many hundred times, acquires dynamisation and becomes curative of vata disorders

७८ तैलान्येता पाययेत् न-ऋतुस्नाता मना नारी
तैलान्येता पाययेत् (५.)

वक्ष्यन्ते यानि तैलानि वातशोणितकेऽपि च ।
तानि चानिलशान्त्यर्थं सिद्धिकामः प्रयोजयेत् १८०

वातशोणितके च अपि वशी वातरक्तनी चिकित्साभा-
पुन वातरक्तकी चिकित्सा में, यानि जे जो, तैलानि तेथे।
तैल, वक्ष्यन्ते छेवामा आनशे कहे जायेंगे, तानि च
तेथेने पण उनका भी, सिद्धिकाम सिद्धि धन्यकार
वैद्य सिद्धिकी कामना करनेवाला वैद्य, अनिलशान्त्यर्थम्
वायुनी शान्ति आटे वायुकी शान्तिके लिए, प्रयोजयेत्
प्रयोजनवा जेधे प्रयोग करे ॥ १८० ॥

180 And the medicated oils which
will be described (in the next chapter)
in the therapeutics of rheumatic con-
ditions, may be prescribed for the
alleviation of vata-disorders by the
physician desirous of success in treat-
ment

नास्ति तैलात् परं किञ्चिदौषधं मारुतापहम् ।
व्यवायुष्णगुरुस्नेहात् संस्काराद्वलवत्तरम् ॥ १८१ ॥

तैलात् तेथे तै उहे, परम् अधिक अधिक, मारुता-
पहम् वातनाशक नातनाशक, किञ्चित् औषधु केध पण
अन्य कोई भी, औषधम् औषध औषध, न अस्ति नथी
नहीं है, व्यवायि- कारणु के ते व्यवायी (स पूरु देहमा
व्यापी जेध पयनारु) क्योंकि यह व्यवायी (सपूर्ण देहमें
व्याप्त होकर पचनेवाला), उष्ण-गुरु- उष्ण, गुरु उष्ण, गुरु,
स्नेहात् अने स्नेह छे और स्नेह है, संस्कारात् तथा
संस्कारथी तथा संस्कारसे, वलवत्तरम् वातने नाश
करवामा अधिक जगवान जने छे वातको नष्ट करनेमें
अधिक बलवान हो जाता है ॥ १८१ ॥

181 There exists no medication
superior to oil as a remedy for vata.
Owing to its qualities of diffusiveness,
heat, heaviness and unctuousness and
by virtue of becoming more powerful
on being medicated with the vata-
curative group of drugs,

वातरोगे तैलप्रगसा —

गणैर्वानिहरंस्तस्माच्छतशोऽथ सहस्रशः ।
सिद्धं क्षिप्रतरं हन्ति सूक्ष्ममार्गस्थितान् गदान् १८२

वातहरैः वातहर नातहर, गणै गणैथी गणैसे,
तस्मात् तेना करता इससे अपेक्षासे शतश सोवार
सोवार, सहस्रश छे हज्जारवार वधारे या सहस्रवार
अधिक, सिद्धम् सिद्ध करैल तैल सिद्ध किया हुआ तैल,
सूक्ष्ममार्ग- सूक्ष्ममार्गमा सूक्ष्ममार्गमें, स्थितान् रहेला
स्थित, गदान् गेजोने पण रोगोंको भी, क्षिप्रतरम् जल्दी
जल्दीथी अधिक क्षीप्रतारे, हन्ति हल्ले छे नष्ट करता
है ॥ १८२ ॥

182 and being also capable of
still further intensification of potency
by dynamisation, by being cooked
over and over again for hundreds or
thousands of times, it very quickly
cures the diseases which have pervaded
into even the minutest part of the
body

क्रिया साधारणी सर्वा संसृष्टे चापि शस्यते ।
वाते पित्तादिभिः स्रोतःस्वावृतेषु विशेषतः ॥ १८३ ॥

संसृष्टे वाते च अपि स सर्गयुक्त वायुमा पण
संसृष्ट वातमें भी, विशेषत अने आस करीने और
विशेष करके, पित्तादिभिः पित्तादिभिः पित्तादिसे, आवृ-
तेषु स्रोतःसु च स्रोते रुधार्थ जता स्रोतोंके आवृत
होने पर, सर्वा सधनी सारी, साधारणी साधारण
साधारण, क्रिया चिकित्सा क्रियाएं, शस्यते प्रशस्त छे
प्रशस्त है ॥ १८३ ॥

183. This general line of treatment
is also recommended in conditions of
association with morbidity of other
humors, but specially when the body-
channels have been occluded by pitta
and kapha, in vata-disorders

१८३ वात पित्तादिभिः - वातपित्तादिभिः (य)

दोषान्तरादिसृष्टे वाते चिकित्सा—

पित्तावृते विशेषेण शीतामुष्णां तथा क्रियाम् ।
व्यन्यासात् कारयेत् सर्पिर्जीवनीयं च शस्यते १८४
धन्वमांसं यवाः शालिर्यापनाः क्षीरवस्तयः ।
विरेकः क्षीरपानं च पञ्चमूलीबलाशुभम् ॥१८५॥

पित्तावृते वायु पित्तणी आवृत भता वायुके पित्तसे आवृत होने पर, शीताम् शीतल शीत. तथा उष्णाम् तथा उष्ण तथा उष्ण, क्रियाम् चिकित्सा चिकित्साको, विशेषेण आम उरीने विशेष करके, व्यन्यासात् वारा-
द्वरती पर्यायक्रमसे, कारयेत् उरवी करे, जीवनीयम् च अने श्वनीय और जीवनीय, सर्पि धृत घृत, धन्व-
मांसम् अंगदमांस जांगलमांस, यवा. शालि जौ, शाण जौ, शालि, यापना यापन-अस्तिथे। यापन वस्तिथा, क्षीरवस्तयः क्षीर-अस्तिथे। क्षीरवस्तिथौ, विरेक विरेचन विरेचन, पञ्चमूलीबला- अने पञ्च-
मूल्यी तथा अक्षथी और पञ्चमूली तथा बलासे, श्रुतम् साधित सिद्ध किया, क्षीरपानम् च दूध पान क्षीरपान, शस्यते प्रशस्त छे प्रशस्त हैं ॥१८४-१८५॥

184-185. In condition of occlusion of pitta, the physician should administer cold and hot lines of treatment in alternation, the medicated life-promoter ghee is recommended; he should be given the flesh diet of jangala creatures, barley and sal; rice, he should be given yapava enemata, milk enemata, purgation, potion of milk and decoction of penta-radices and sida

मधुयष्टिवलातलघृतक्षीरैश्च सेचनम् ।
पञ्चमूलकषायेण कुर्याद्वा शीतवारिणा ॥१८६॥

१८४ च शस्यते—तु पाययेत् (=)

१८५ पञ्चमूली—पञ्चमूल (क)

“ पञ्चमूलीबलाशुभम्—पञ्चमूलीबलाशुभम् (ज)

१८६ घृतक्षीरैश्च—घृतक्षीरैश्च (द.)

“ पञ्चमूल—पञ्चमूली (ग घ. ङ.)

मधुयष्टि- जेहीमधु मूलदही, बलातल- अने अक्षथी तेल और बलातल, घृत-क्षीरै च घी तथा दूध घी तथा दूधसे, पञ्चमूलकषायेण पञ्चमूलना कषाथथी पञ्चमूलके कायसे, शीतवारिणा वा छे शीतल जलथी या शीतल जलसे, सेचनम् पश्चिमेचन परिपेचन कुर्यात् उच्यते करे ॥ १८६ ॥

186. He should be given affusion with the medicated oil or ghee or milk prepared with liquorice and sida or with the decoction of penta-radices or with cold water.

कफावृते यवाक्षानि जाङ्गला मृगपक्षिणः ।
स्वेदास्तीक्ष्णा निरुहाश्च वमनं सविरेचनम् ॥१८७॥
जीर्णं सर्पिस्तथा तैलं निल नर्पजं हिनम् ।

कफावृते वायु उक्षथी आवृत भता वायुके कफसे आवृत होने पर, यवाक्षानि जंगली-पक्ष जीके अथ जाङ्गलाः अंगद जांगल, मृगपक्षिण. पशुपक्षियोंके मांस, तीक्ष्णा तीक्ष्ण तीक्ष्ण, स्वेदाः स्वेद स्वेद, निरुहा च निरुध्वाभ्युत्थे। निरुध्वा वस्तिथा, सविरेचनम् विरेचन विरेचन, वमनम् वमन वमन, जीर्णं सर्पिः जूनु घी पुराना घृत, तथा निल-नर्पजम् तथा तैलम् अने सरसचर्तु एव निलम् और सरसोका, तैलम् तैल तैल, हिनम् हिनम् छे हिनम् छे ॥ १८७ ॥

187-187½. In condition of occlusion by kapha, he should be given as diet, articles made of barley and the flesh of jangala beasts and birds. He should be given a strong dose of sudation, evacuative enema and emesis also. Cold purgation Cold ghee t.l oil and rape seed oil are beneficial

१८७ जीर्णं सर्पिस्तथा तैलं—जीर्णं सर्पिस्तथा तैलं (द.)

—घृत—घृत (ग घ. ङ.)

“ हिनम्—हिनम् (द. घ. ङ.)

સંસૃષ્ટે કફપિત્તાભ્યાં પિત્તમાદૌ વિનિર્જયેત્ ॥૧૮૮॥

કફપિત્તાભ્યાં વાયુને કફ અને પિત્તને વાયુને કફ
ઔર પિત્તને, સંસૃષ્ટે એ સર્ગ થયો હોય તે સસૃષ્ટ હોને
પર, પિત્તમ્ પિત્તને પિત્તકો, આદૌ પ્રથમ પહેલે,
વિનિર્જયેત્ બીજી દેવુ બેઈએ જીતે ॥ ૧૮૮ ॥

188 "In the condition of occlusion
by both kapha and pitta, pitta must
first be subdued

આમાશયગતં મત્વા કફ વમનઆચરેત્ ॥૧૮૯॥
પક્વાશયે વિરેકં તુ પિત્તે સર્વવ્રગે તથા ।

કફમ્ કફને કફકો, આમાશયગતમ્ આમાશયમાં
ગયેલો આમાશયગત, મત્વા બીજીને માનકર, વમનમ્
વમન કરવું બેઈએ વમન કરના ચાહિય. પક્વાશયે કફ
પક્વાશયમાં જતા કફને પક્વાશયમેં જાને પર, તથા
પિત્તે તથા પિત્ત તથા પિત્તકે, સર્વવ્રગે સર્વસ્થાનમાં
જતા સર્વ સ્થાનમેં જાને પર, વિરેકમ્ તુ વિરેચન
વિરેચન, આચરેત્ આપવું દેવે ॥ ૧૮૯ ॥

189-189½. On finding that kapha
is located in the stomach, emesis
should be given and if it be located
in the colon, purgation should be
given, and if pitta has pervaded the
entire system, purgation should be
given.

સ્વેદૈર્વિષ્યન્દિતઃ શ્લેષ્મા યદા પક્વાશયે સ્થિતઃ ૧૯૦
પિત્તં વા દર્શયેલ્લિઙ્ગં વસ્તિભિસ્તૌ વિનિર્જયેત્ ।

સ્વેદૈ સ્વેદનથી સ્વેદનસે, વિષ્યન્દિત. દ્રવ બનાવેલ
પિચલા હુબા, શ્લેષ્મા કફ, યદા બધારે જન,
પક્વાશયે પક્વાશયમાં પક્વાશયમેં, સ્થિતઃ રહેલો હોય
રહા હો, પિત્તમ્ વા અથવા પિત્ત યા પિત્ત, લિઙ્ગમ્
પેતાનું લક્ષણુ અને લક્ષણકો, દર્શયેત્ બતાવતું હોય

તે દિશાને તો, તો તે બન્નેને એક દોનોકો, વસ્તિભિ.
અસ્તિભિથી વસ્તિસે, વિનિર્જયેત્ બહાર કાઢી નાખવા
બાહર નિકાલ દે ॥ ૧૯૦ ॥

190-190½ If morbid kapha is liqu-
efied by sudation and flows down
and accumulates in the colon or the
symptoms of pitta become manifest,
both of these morbid elements should
be eliminated by means of enemata

શ્લેષ્મણાનુગતં વાતમુષ્ણૈર્ગોમૂત્રસંયુતૈ ॥૧૯૧॥

નિરૂહૈ પિત્તસંસૃષ્ટં નિર્જયેત્ ક્ષીરસંયુતૈઃ ।

મધુરૌષધસિદ્ધૈઃ તૈલૈસ્તપનુવાસયેત્ ॥૧૯૨॥

શ્લેષ્મણા કફને, અનુગતમ્ અનુબધવાળા
અનુવન્ધવાલે વાતમ્ વાયુને વાયુકો ઉષ્ણૈ ઉષ્ણુ ઉષ્ણ,
ગોમૂત્રસંયુતૈઃ ગોમૂત્રયુક્ત ગોમૂત્રયુક્ત, પિત્તસંસૃષ્ટમ્ અને
પિત્તના સંસર્ગવાળા વાયુને ઔર પિત્તસંસૃષ્ટ વાયુકો,
ક્ષીરસંયુતૈઃ દૂધયુક્ત ક્ષીરયુક્ત, નિરૂહૈ નિરૂહોથી નિરૂ
હોસે, નિર્જયેત્ બહાર કાઢવો બેઈએ નિકાલના ચાહિય,
તમ્ તથા તેને ઔર એસ રોમીકો મધુરૌષધ- મધુર
ઔષધથી મધુર ઔષધોસે, સિદ્ધૈઃ ચ સિદ્ધ કરેલા
સિદ્ધ, તૈલૈઃ તૈલથી તૈલોમે, અનુવાસયેત્ અનુવાસન
કરાવવું બેઈએ અનુવાસન દેવે ॥ ૧૯૧-૧૯૨ ॥

191-192. If vata is associated with
kapha it should be eliminated by
warm evacuative enema mixed with
cow's urine. If vata is associated with
pitta, it should be eliminated by
evacuative enema mixed with milk
Then the patient should be given
unctuous enema, prepared with the
sweet group of drugs

શિરોગતે તુ સ્નિગ્ધે ધૂપતૃણાદિ કારયેત્ ।

૧૮૯ મત્વા-દૃષ્ટા (૫)

૧૮૯½ સર્વવ્રગે-સર્વાનુગે (૫)

૧૯૦ પક્વાશયે સ્થિત-પક્વાશયાયુક્તઃ (૬)

૧૯૨½ અસ્માદનન્તરમ્-

રમાવ્રતે લક્ષ્મણ સ્વ ત્પાવ્રતોદિ ચ શરયતે

અત્યવિત્ત પાઠ (ક ક) પુસ્તકકો ।

સકળે કફના સ સર્ગથી યુક્ત વાયુ કફકે સમર્ગસે યુક્ત વાયુકે, શિરોગતે તુ મસ્તકમાં જતા મસ્તકમેં જાને પર, ધૂમ નસ્ય- ધૂમ, નસ્ય ધૂમ, નસ્ય, બારિ વગેરે આદિ, કારણે કરાવવા બેઠીએ કરવાયે ॥૧૯૨૩॥

192½. In condition of vata located in the head and associated with kapha, inhalation and nasal medication should be given.

હતે પિત્તે કફે યઃ સ્યાદુરઃસ્રોતોઽનુગોઽચિલઃ ૧૯૩
સશેષઃ સ્યાત્ ક્રિયા તત્ર કાર્યા કેવલવાતિકી ।

પિત્તે કફે પિત્ત અને કફ પિત્ત બાર કફકે, હતે દૂર થતાં દૂર હો જાને પર, ઉરઃસ્રોતોઽનુગઃ હિર- સ્રોતમાં અનુગત ઉરસ્રોતમેં અનુગત, ય અચિલઃ જે વાયુ જો વાયુ, સશેષ. સ્યાત્ બાકી રહી ગયો હોય શેષ રહા હો, તત્ર તેમાં ઉપમેં, કેવલવાતિકી કેવળ વાયુની કેવલ વાયુકી, ક્રિયા ચિકિત્સા ચિકિત્સા, કાર્યા સ્યાત્ કરવી બેઠીએ કરે ॥ ૧૯૩૩ ॥

193-193½. If after the elimination of pitta and kapha, there remains a residual morbidity of vata in the channels of the chest-region (respiratory channels), the treatment indicated in pure vata conditions should be given.

શોણિતેનાવૃત્તે કુર્યાદ્વાતશોણિતર્કી ક્રિયામ્ ॥૧૯૪॥

શોણિતેન વાયુ રક્તથી વાયુકે રક્તસે, આવૃત્તે આવૃત્ત થતાં આવૃત્ત હોને પર, વાતશોણિતર્કી વાત- રક્તની વાતરક્તકી, ક્રિયા ચિકિત્સા ચિકિત્સા, કુર્યાત્ કરવી બેઠીએ કરે ॥ ૧૯૪ ॥

194. If vata is occluded in the blood, the line of treatment should be the same as indicated in rheumatic conditions.

૧૯૩૩ સશેષ સ્યાત્-સર્વપત્ત (ખ.)

૧૯૪ સશેષ-સર્વેષાં (ખ.)

૧૯૪ શોણિતેનાવૃત્તે કુર્યાદ્-વાતશોણિતર્કી (ખ.)

પ્રમેહવાતમેદોઘ્નીમામવાતે પ્રયોજયેત્ ।

આમવાતે આમવાતમાં આમવાતમે, પ્રમેહ-વાત- પ્રમેહ, વાત પ્રમેહ, વાયુ, મેદોઘ્નીમ્ અને મેદને નાશ કરનાર ચિકિત્સા ઓર મેદનાશક ચિકિત્સા, પ્રયોજયેત્ કરવી બેઠીએ કરે ॥૧૯૪૩॥

194½ In condition of occlusion in the chyme, treatment curative of urinary disorders, morbid vata and fat, should be given

સ્વેદાભ્યન્નરસક્ષીરસ્નેહા માંસાવૃત્તે હિતાઃ ॥૧૯૫॥

માંસાવૃત્તે વાયુ માંસથી આવૃત્ત થતાં વાયુકે માંસસે આવૃત્ત હોને પર, સ્વેદ-અભ્યન્ન-સ્વેદન, અભ્યન્ન સ્વેદન, અભ્યન્ન, રસ-ક્ષીર- માંસરસ, દૂધ માંસરસ, દૂધ, સ્નેહા. અને સ્નેહ ઓર સ્નેહ, હિતાઃ હિતકર છે હિતકર હૈ ॥ ૧૯૫ ॥

195 If vata is occluded in the flesh sudation,unction, meat-juices, milk and unctuous medications are recommended

મહાસ્નેહોઽસ્થિમજ્જસ્યે પૂર્વવદ્રેતસાઽઽવૃત્તે ।

અસ્થિમજ્જસ્યે વાયુ હાડકાં તથા મજ્જાથી આવૃત્ત થતાં વાયુકે અસ્થિ ઓર મજ્જાસે આવૃત્ત હોને પર, મહા-સ્નેહઃ મહાસ્નેહ (ઘી, તેલ, વસા અને મજ્જા)નો પ્રયોગ કરવો મહાસ્નેહ (ઘી, તેલ, વસા ઓર મજ્જા)ના પ્રયોગ કરે રેતસા અને વાયુ વીર્યથી ઓર વાયુકે શુક્તસે, આવૃત્તે આવૃત્ત થતાં આવૃત્ત હોને પર, પૂર્વવદ્રેતસા ઓગાઉની પેઠે ચિકિત્સા કરવી પૂર્વોક્ત ચિકિત્સા કરે ॥૧૯૫૩॥

195½ If vata is occluded in the osseous tissue or the marrow, the preparation of the tetrad of unctuous articles should be given. If occluded

૧૯૪૩ આમવાતે-આમવાતે (ખ. બ. ખ.)

૧૯૪૫ હિતાઃ-મના (ખ.)

in the semen, the treatment is as has already been described.

अन्नावृते तदुल्लेखः पाचनं दीपनं लघु ॥१९६॥

अन्नावृते वायु अग्न्या आवृत यत् वायुके अग्नौ आवृत होने पर, तदुल्लेखः तेभां वमन उसमें वमन, पाचनम् पाचन पाचन, दीपनम् तथा दीपन और दीपन, लघु तेभ्यः द्रव्यैः प्रयोग योजनीयं भेदोऽपि और लघु द्रव्यैः प्रयोग करे ॥ १९६ ॥

196 If vata is occluded by food, emesis, digestives digestive-stimulants and light diet are recommended

मूत्रलानि तु मूत्रेण स्वेदाः स्रोतश्चस्तयः ।

शकृता तैलमैरण्डं क्षिग्धोदावर्तचत्क्रिया ॥१९७॥

मूत्रेण तु वायु मूत्राग्नी आवृत यत् वायुके मूत्रसे आवृत होने पर, मूत्रलानि मूत्रविरेचक द्रव्ये मूत्रल औषधियां स्रोतश्चस्तय उत्तरभस्तिभ्यो उत्तरभस्ति, स्वेदाः तथा स्वेदन योजनीयं भेदोऽपि तथा स्वेदनका प्रयोग कर, शकृता अने भोजनी आवृत यत् और मलसे आवृत होने पर, ऐरण्डम् तैलम् और उद्या तैलने प्रयोग करे। ऐरण्डतैलका प्रयोग करे, उदावर्त-चत्क्रिया अने उदावर्त नेवी और उदावर्तकी भांति, क्षिग्धोदावर्त चत्क्रिया यिद्विधा योजनीय चिकित्सा करे ॥ १९७ ॥

197 If occluded by urine, diuretics, sudation and urethral douches are recommended If vata is occluded

by fecal matter, castor oil and unctuous therapy as indicated in misperistalsis are the remedies

स्वस्थानस्थो बली दोषः प्राक् तं स्वैरौषधैर्जयेत् ।
वमनैर्वा विरेकैर्वा बस्तिभिः शमनेन वा ॥१९८॥

स्वस्थानस्थः ज्ञे योऽताना स्थानमां रहेद्यो यदि अपने स्थानमें स्थित, दोष बली दोष भोजन होय तो दोष बलवान हो तो, तत्र प्राक् तेने प्रथम उसको प्रथम स्वैः औषधैः योऽताना औषधोपयोगी अपनी औषधियोंसे, वमनैः वा अने वमन और वमन, विरेकैः वा विरेचन विरेचन, बस्तिभिः अस्ति बस्ति, शमनेन वा के शमनभी या शमनके द्वारा, जयेत् अतएव भेदोऽपि शान्त करना चाहिए ॥ १९८ ॥

198 A morbid humor, while in its natural habitat develops great strength; hence it should be first subdued by suitable medications such as emesis, purgation, enemata or sudation.

(इत्युक्तप्रावृते वाते पित्तादिभिर्यथायथम् ।)

इति आ अभ्यासे इस प्रकार, वाते वायु वायुके, पित्तादिभिः पित्त वज्रेद्यो पित्तादिसे, आवृते आवृत यत् तेनी आवृत होने पर उसकी, यथायथम् यथा-योज्य विद्विधा यथायोग्य चिकित्सा, शकृता उद्या के कही गई है ॥ १९८ ॥

198½. Thus has been described systematically the treatment of conditions of occlusion of vata by pitta etc.

पञ्चानां मादतानामन्योन्यावरणे लिङ्गानि तेषां चिकित्सा च—
मादतानां हि पञ्चानामन्योन्यावरणे शृणु ॥१९९॥
लिङ्गं व्यासस्त्रमास्त्राभ्यामुच्यमानं स्यादन्तश्च ।

अनन्तं हे निष्पाप । हे निष्पाप । पञ्चानां हि पाथ्येय पांच, मादतानां वायुभ्यो वायुओंके, अन्योन्यावरणे अने भोजन आवृत यत् परस्परका

१९६ तदुल्लेख न वमन (अ, न, व)

१९७ मूत्रलानि तु मूत्रेण—मूत्राग्ने मूत्रलानि (फ)

,, मूत्रेण—मूत्रस्ये (घ, ङ)

,, शकृता—सधीरम् (य)

,, शकृता तैलमैरण्ड परण्डतल वर्चस्ये (ख, ङ, फ)

,, शकृता...क्षिग्धोदावर्तचत्क्रिया—यिद्विधा योजनीय चिकित्सा

मेदिनः (ग, त)

,, क्षिग्धोदावर्तचत्क्रिया—वक्षिः स्वेदां मेदिनः (ग, फ)

१९८, प्राक् त—प्राक् (अ, न)

१९९, पञ्चानां—पञ्चमेति (ग, त)

आवरण करने पर मया माराथी मैं, व्यास-समासाभ्याम् विस्तारपूर्वकं अने संक्षेपम् विस्तार और संक्षेप, उच्यमानम् लिङ्गम् उद्देवातु लक्षणम् लक्षण कहता हूँ, शृणु सभिलो वह सुनो १९९३ ॥

199-199½ O sinless one! listen now to the symptoms described by me, in extenso as well as in brief, of the conditions of occlusion brought about by mutual obstruction between the five types of vata

प्राणो वृणोत्युदानादीन् प्राणं वृण्वन्ति तेऽपि च २००

प्राण. प्राण प्राण, उदानादीम् उदान पगेरेने उदानादिको, वृणोति आवृत करे छे आवृत करता है, ते च अपि अने तेथे वृणी और वे सी, प्राणम् प्राणने प्राणको, वृण्वन्ति आवृत करे छे आवृत करते हैं ॥२००॥

200. The Prana vata occludes the Udana and other types of vata while they too may occlude the Prana

उदानाद्यास्तथाऽन्योन्यं सर्वे एव यथाक्रमम् ।
विंशतिर्वरणान्येतान्युखणानां परस्परम् ॥२०१॥
मारुतानां हि पञ्चानां तानि सम्यक् प्रतर्कयेत् ।

तथा ते ५ प्रमाणे वैसे ही, सर्वे एव सर्वेय सब, उदानाद्या उदानादिक उदानादि, यथाक्रमम् क्रमानुसार क्रमानुसार, अन्योन्यम् ओक भीजने आवरे छे एक दूसरेको आवृत करते हैं, उखणानाम् वृद्धि पाभेला बढे हुए, परस्परम् अने परस्पर भणेला और परस्पर मिले हुए, पञ्चानाम् पाँच पाँच, मारुतानाम् वायुना वायुओंक, एतानि विंशतिः आ वीस ये बीस, वरणान हि आवरण थाय छे आवरण होते हैं, तानि तेथेने इनको सम्यक् सारी रीति अच्छी प्रकार, प्रतर्कयेत् समझना ओर्थसे जाने ॥ २०१३ ॥

201-201½ Udana and all other types of vata may occlude one another

२०० वृणोत्युदानादीन्-वृणोत्युदानादीन् (क.)

२०१ विंशतिर्वरणानि-विंशत्यावरणानि (ख. ग.)

in the same manner There would occur twenty conditions of occlusion caused by mutual obstruction of these five types of provoked vata. The physician should be able to diagnose these conditions properly.

सर्वेन्द्रियाणां शून्यत्वं ज्ञात्वा स्मृतिबलक्षयम् २०२
व्याने प्राणावृते लिङ्गं कर्म तत्रोर्ध्वजत्रुकम् ।

व्याने व्यान व्यानके, प्राणावृते प्राणथी आवृत थता प्राणसे आवृत होने पर, सर्वेन्द्रियाणाम् सर्वेन्द्रियाणी सब इन्द्रियोंमें, शून्यत्वम् शून्यता शून्यता, स्मृतिबल- तदा स्मृति अने भवने तथा स्मृति और बलका, क्षयम् क्षय क्षय, लिङ्गम् ओ लक्षणम् इन लक्षणोंको, ज्ञात्वा ज्ञानीने जानकर, तत्र तेथे वहाँ ऊर्ध्वजत्रुकम् उर्ध्वजत्रुक (धूमपान, नस्यआदि) ऊर्ध्वजत्रुक (धूमपान, नस्यआदि), कर्म (चिकित्सा करनी ओर्थसे कर्म करना चाहिए ॥२०२३॥

202-202½. On observing the loss of function of all the sense-organs, and loss of memory and strength, it should be diagnosed as the condition of the occlusion of Vyana by Prana. The treatment is as indicated in diseases occurring in the parts above the supra-clavicular region of the body

स्वेदोऽत्यर्थं लोमहर्षस्त्वग्दोषः सुप्तगात्रता ॥२०३॥
प्राणे व्यानावृते तत्र स्नेहयुक्तं विरेचनम् ।

प्राणे प्राण प्राणके, व्यानावृते व्यानथी आवृत थता व्यानसे आवृत होने पर, अत्यर्थम् अतिशय अत्यन्त, स्वेदः पसीना पसीना, लोमहर्ष इत्यादि लोम थता लोमहर्ष, स्त्वग्दोष आभरीना दोष त्वग्दोष, सुप्तगात्रता अने अजीर्णा जाली थवी ओ लक्षण थाय छे और गात्रोंकी सुप्तता ये लक्षण होते हैं, तत्र तेथे उचित, स्नेहयुक्तम् स्नेहयुक्त स्नेहयुक्त, विरेचनम् विरेचन हेतु ओर्थसे विरेचन हेतु चाहिए ॥२०३३॥

203-203½ On observing excessive perspiration, horripilation dermic morbidity and numbness of limbs, it should be diagnosed as the condition of Prana occluded by Vyana. The treatment in this is purgation combined with unctuous articles.

પ્રાણાવૃત્તે સમાને વ્યુર્જઙ્ગદ્ગદમૂકતાઃ ॥૨૦૪॥

ચતુષ્પ્રયોગાઃ શસ્યન્તે સ્નેહાસ્તત્ર સયાપનાઃ ।

સમાને સમાન વાયુ સમાન વાયુકે, પ્રાણાવૃત્તે પ્રાણુથી આવૃત થતાં પ્રાણસે આવૃત્ત હોને પર, જઙ્ગ-ગદ્ગદ બહુતા, ગદ્ગદતા જઙ્ગતા, ગદ્ગદતા, મૂકતા અને મૂળાપણું ઓર મૂકતા, સ્યુ એ લક્ષણો થાય છે એ લક્ષણ હોતે હૈ, તત્ર તેમાં વહાં, સયાપના. યાપન ખસ્તિઓ યાપન-ખસ્તિયાં, ચતુષ્પ્રયોગા સ્નેહાઃ અને ચાર પ્રકારે પ્રથા-બતા સ્નેહો ઓર ચાર પ્રકારકે સ્નેહોકા પ્રયોગ, શસ્યતે પ્રશસ્ત છે પ્રશસ્ત હૈ ॥૨૦૪૩॥

204-204½. In condition of occlusion of Samana by Prana, there will be scanty or slurring speech, or muteness. All the four modes of unctuous therapy along with Yapana enema are recommended as treatment

સમાનેનાવૃત્તેડપાને ગ્રહણીપાર્શ્વહૃદ્ગદા. ॥૨૦૫॥

શૂલં ચામાશયે તત્ર દીપનં સર્પિરિષ્યતે ।

અપાને અપાન વાયુ અપાન વાયુકે, સમાનેન સમાન વાયુથી સમાન વાયુસે, આવૃત્તે આવૃત્ત થતાં આવૃત્ત હોને પર, ગ્રહણી-પાર્શ્વ-અહણીરોગ, પાશ્ચાશ્લ ગ્રહણી, પાર્શ્વપીડા, હૃદ્ગદાઃ હૃદ્રોગ હૃદ્રોગ, આમાશયે તથા આમાશયમાં તથા આમાશયમેં, શૂલમ્ ચ શૂલ એ લક્ષણો થાય છે શૂલ એ લક્ષણ હોતે હૈ તત્ર તેમાં વહા, દીપનમ્ દીપન દીપન, સર્પિ. ધી ધી, રિષ્યતે ઇષ્ટ છે રિષ્ટ હૈ ॥ ૨૦૫૩ ॥

૨૦૫ સમાનેનાવૃત્તેહૃદ્ગદા -સમાનેનાવૃત્તે પ્રાણે ગ્રહણી પાર્શ્વવેદના (ખ.)

,, ગ્રહણીપાર્શ્વહૃદ્ગદા -ગ્રહણીપાર્શ્વવેદના (સં. ૬ - ત)

205-205½. In condition of the occlusion of Apana by Samana, there will occur assimilation disorders and diseases of the organs situated in hypochondriac region, gastric disorders and colicky pain of the stomach. Here the treatment indicated is the ghee medicated with digestive-stimulants.

શિરોગ્રહઃ પ્રતિશ્યાયો નિઃશ્વાસોચ્છાસસંગ્રહઃ ૨૦૬

હૃદ્રોગો મુલશોષશ્ચાપ્યુદાને પ્રાણસંવૃત્તે ।

તત્રોર્ધ્વભાગિકં કર્મ કાર્યમાશ્વાસનં તથા ॥૨૦૭॥

ઉદાને ઉદાનવાયુ ઉદાનવાયુકે, પ્રાણસંવૃત્તે પ્રાણુથી આવૃત્ત થતાં પ્રાણસે આવૃત્ત હોને પર, શિરોગ્રહઃ શિરોગ્રહ શિરોગ્રહ, પ્રતિશ્યાય સર્પિરિષ્ય પ્રતિશ્યાય, નિઃશ્વાસ-નિશ્વાસ નિઃશ્વાસ, ઉચ્છાસ- તથા ઉચ્છાસને તથા ઉચ્છાસકા, સંગ્રહ. નિરોધ અવરોધ, હૃદ્રોગ. હૃદ્રોગ હૃદ્રોગ, મુલશોષ. ચ અપિ અને મુખશોષ એ લક્ષણો થાય છે ઓર મુલશોષ એ લક્ષણ હોતે હૈ, તત્ર તેમાં વહા, ઔર્ધ્વભાગિકમ્ ઔર્ધ્વભાગની ઔર્ધ્વભાગોંકી, કર્મ ચિકિત્સા ચિકિત્સા, તથા આશ્વાસનમ્ અને આશ્વાસન આપનાનું તથા આશ્વાસન, કાર્યમ્ કરવું બેઈએ કરના ચાહિય ॥ ૨૦૬-૨૦૭ ॥

206-207. In conditions of occlusion of Udana by Prana, there will occur spasticity of the head, coryza, impediment to inspiration and expiration, cardiac disorders and dryness of the mouth. Here, the treatment is as indicated in diseases of the parts above the supra-clavicular region and also comforting measures.

કર્મોજોબલવર્ણાનાં નાશો મૃત્યુરથાપિ વા ।

ઉદાનેનાવૃત્તે પ્રાણે તં શનૈઃ શીતવારિણા ॥૨૦૮॥

સિન્ધેદાશ્વાસયેઘ્નં સુલં ચૈવોપપાદયેત્ ।

૨૦૮ કર્મોજોબલવર્ણાનાં-કર્મોનાં બલવર્ણાનાં (ધ)

प्राणे प्राणवायु प्राणके, उदानेन उदानथी उदानसे, आवृते आवृत यत् आवृत होने पर, कर्म- ओज- उर्मि, ओज कर्म, ओज, बल- वर्णानाम् अक्ष शब्दे वर्णानां बल और वर्णका, नाशः नाश नाश, अथवा अथवा अथवा, मृत्युः अपि मृत्यु पशु थाय छे मृत्यु भी होता है, तस्मै ते रोगीने उस रोगीको, शनैः धीमे धीमे धीरे धीरे, शीतवारिणा शीतल जलसे, सिञ्चेत् सिञ्चन करवु मिचन करे, एनम् येने उसको, आश्वासयेत् च आश्वासन आपवुं आश्वासन देवे, सुखम् अने सुख थाय तेम और सुख मिले ऐसा, उपपादयेत् च एव करवुं कार्य करना चाहिए ॥२०८३॥

208-208½. In condition of occlusion of Prana by Udana, there will occur loss of function, vital essence, strength and of complexion, or even death. This condition should be treated by gradual affusion with cold water and comforting measures in such a way that the patient may be restored to health

ऊर्ध्वगेनावृतेऽपाने छर्दिश्वासादयो गदाः ॥२०९॥
स्युर्वाते तत्र वस्त्यादि भोज्यं चैवानुलोमनम् ।

अपाने वाते अपान वायु अपान वायुके, ऊर्ध्वगेन उदानथी उदानसे, आवृते आवृत यत् आवृत होने पर, छर्दिश्वास- उलटी अने श्वास छर्दि और श्वास, आदर्य वगेरे आदि, गदाः स्यु. रोगी थाय छे रोग होते हैं, तत्र तेमां वहा, वस्त्यादि अस्ति वगेरे उर्मि वस्ति आदि कर्म, अनुलोमनम् अने अनुलोमन करनार और अनुलोमक, भोज्यम् च एव भोजन भोजन लेवे भोजन देना चाहिए ॥२०९३॥

209-209½ In condition of the occlusion of Apana by Udana, there will occur vomiting, dyspnea and

similar other disorders The treatment therein is enema and similar measures, and diet inducing regular peristalsis

मोहोऽव्योऽक्षिस्तीसार ऊर्ध्वगेऽपानसंवृते ॥२१०॥
वाते स्याद्वमनं तत्र दीपनं ग्राहि चाशनम् ।

ऊर्ध्वगे वाते उदान वायु उदान वायु, अपानसंवृते अपानथी आवृत यत् अपानसे आवृत होने पर, मोह मोह, अव्योः अक्षि मन्दाक्षि मन्दाक्षि, अतीसारः अने अतिसार थाय छे और अतिसार होते हैं, तत्र तेमां इसमें, वमनम् वमन वमन, दीपनम् दीपन दीपन, ग्राहि अने ग्राही और ग्राही, चाशनम् च भोजन भोजन, स्यात् भक्ष्य छे देना चाहिए ॥२१०३॥

210-210½ In condition of the occlusion of Udana by Apana, there occur stupefaction, dullness of the gastric fire and diarrhea. The treatment, there is emesis and diet that is digestive stimulant and astringent.

वम्याध्मानमुदावर्तगुल्मार्तिपरिकर्तिका ॥२११॥
लिङ्गं व्यानावृतेऽपाने सं स्निग्धैरनुलोमयेत् ।

अपाने अपानवायु अपानवायुके, व्यानावृते व्यानथी आवृत यत् व्यानसे आवृत होने पर, वमि-आध्मानम् उलटी, आध्मान वमन, आध्मान, उदावर्त- उदावर्त, गुल्मार्ति- गुल्मरोग गुल्मरोग, परिकर्तिका. अने वाढ और परिकर्तिका लिङ्गम् अने लक्षण थाय छे ये लक्षण होते हैं, तस्मै तेनु इसका, स्निग्धैः स्निग्ध द्रव्यैः स्निग्ध औषधोंसे, अनुलोमयेत् अनुलोमन करवुं अनुलोमन करे ॥२११३॥

211-211½ In condition of occlusion of Apana by Vyana, there occur

२१० मोहोऽव्योऽक्षिस्तीसार-मोहोऽक्षिस्तीसारोऽक्षि- (क)

” ” -मोहोऽक्षिस्तीसारोऽक्षि- (क)

२११ वम्याध्मान-उदावर्त- (क छ. ब)

” गुल्मार्ति-गुल्मार्ति (घ)

२०९. ऊर्ध्वगेनावृतेऽपाने-उदानेनावृतेऽपाने (क)

” ” -लङ्घनेनावृतेऽपाने (क)

२०९½. भोज्यं चैवानुलोमन-सर्वं चैवानुलोमनम् (घ)

the symptoms of vomiting, distension of abdomen, misperistalsis, Gulma, colic and griping pain. This condition should be treated by regulating peristalsis by means of unctuous medications.

अपानेनावृते व्याने भवेद्विण्मूत्ररतसाश्च ॥२१२॥
अतिप्रवृत्तिस्तत्रापि सर्वं संग्रहणं मतम् ।

व्याने व्यान व्यानके, अपानेन अपान वायुशी अपान वायुसे, आवृते आवृत यत् आवृत होने पर, विण्मूत्र- मूत्र, मूत्र पुरीष, मूत्र, रेतसाश्च अने वीर्यनी और शुक्राणि, अतिप्रवृत्ति अतिप्रवृत्ति अतिप्रवृत्ति, भवेत् थाय छे होनी है, तत्र अपि तेमां पञ्च उसमें भी, सर्वम् सर्व सब, संग्रहणम् संग्रहणी उपचार संग्रही उपचार, मतम् मान्य छे हितकारी है ॥२१२॥

212-212½ In condition of occlusion of Vyana by Apana, there occur excessive discharge of feces, urine and semen. There the treatment indicated is astringent therapy

मूर्च्छा तन्द्रा प्रलापोऽङ्गसादोऽश्रयोजोबलक्षयः २१३
समानेनावृते व्याने व्यायामो लघुभोजनम् ।

व्याने व्यान व्यानके, समानेन समान वायुशी समानसे, आवृते आवृत यत् आवृत होने पर, मूर्च्छा तन्द्रा मूर्च्छा, तन्द्रा मूर्च्छा, तन्द्रा प्रलाप अङ्गसाद प्रलाप, अङ्गसादः शरीरनी शिथिलता अङ्गसाद, अग्नि-अग्निक्षय अग्निक्षय, ओज - बलक्षय ओजक्षय अने अलक्षय थाय छे ओजक्षय और बलक्षय होते है, व्यायामः तेमां व्यायाम इसमें व्यायाम, लघुभोजनम् अने हलु भोजन छे और लघु भोजन हितकर है ॥ २१३॥

213 213½. In condition of occlusion of Vyana by Samana, there occur fainting, torpor, garrulity, asthenia of

the limbs, loss of gastric fire, vital essence and of strength. There, the treatment is exercise and light diet.

स्तब्धताऽल्पाग्निताऽस्वेदश्चेष्टाहानिर्निमीलनम् २१४
उदानेनावृते व्याने तत्र पथ्यं मितं लघु ।

व्याने व्यान व्यानके, उदानेन उदान वायुशी उदानम्, आवृते आवृत यत् आवृत होने पर, स्तब्धता रतब्धता स्तब्धता, अल्पाग्निता अग्निनाश अल्पाग्निता, अस्वेद पथ्येवाने अभाव स्वेदका न आना, चेष्टाहानि चेष्टानाश चेष्टाहानि, निमीलनम् अने आभोनु अध यत् थाय छे और आँखोंका बन्द होना होते है, तत्र तमा इसमें, मितम् लघु मापसर हलु परिमित और लघु भोजन, पथ्यम् पथ्य छे पथ्य है ॥ २१४॥

214-214½ In condition of occlusion of Vyana by Udana, there occur rigidity dullness of gastric fire, anhidrosis, loss of movement and absence of winking. There, the treatment is wholesome, measured and light diet

पञ्चान्योन्यावृतानेषं वातान् बुध्येत लक्षणैः ॥२१५॥
एषां स्वकर्मणां हानिर्वृद्धिर्वाऽऽवरणे मता ।

एवम् आ प्रमाणे इस प्रकार, अन्योन्यावृतान् परस्पर आवृत यथेष्टा परस्पर आवृत, पञ्चवातान् पांचे वायुओंने पांचों वायुको, लक्षणै लक्षण बुड़े लक्षणोंने, बुध्येत ओजभावा जाने, आवरणे आवृत यत् आवरण होने पर, एषां ओजोंना इनके, स्वकर्मणाम् पोतानां कर्मनी अपने कर्मोंकी, हानिः वृद्धिः वा हानि के वृद्धि हानि या वृद्धि, मता मानेय छे मानी है ॥ २१५॥

215-215½ By their symptoms one should diagnose the condition of mutual occlusion of these five types of vata and it has been laid down that

there will occur either the increase or decrease of its actions as the particular type of vata is affected.

यथास्थूलं समुद्दिष्टमेतदावरणेऽष्टकम् ॥२१६॥
सलिङ्गमेषजं सम्यग्बुधानां बुद्धिवृद्धये ।

बुधानाम् अष्टकम् अनुष्येन्ती बुद्धिमानोंकी, बुद्धि-
वृद्धये बुद्धिनी वृद्धि आटे बुद्धिको बढ़ानेके लिए,
यथास्थूलम् स्थूल रीति स्थूल सीतिसे, एतत् आ ये,
आवरणे अष्टकम् आठ आवरणों काट आवरण, सलिङ्ग-
मेषजम् तेओना दक्षिण अवे औषधसहित उनके
लक्षण और औषधसहित, सम्यक् सासी रीति सम्यक्
प्रकारसे समुद्दिष्टम् दर्शाया छे कहे हैं ॥ २१६ ॥

216-216½. Thus have been described
in general this octad of the conditions
of mutual occlusion along with their
symptoms and treatment, in order to
aid the understanding of intelligent
physicians.

स्थानान्यवेक्ष्य वातानां वृद्धिं हानिं च कर्मणाम् २१७
द्वादशावरणान्गन्यान्वभिलक्ष्य विषगजितम् ।
कुर्यादभ्यञ्जनस्नेहपानवस्त्यादि सर्वशः ॥२१८॥
क्रममुष्णमनुष्णं वा व्यत्यासादवचारयेत् ।

वातानाम् वायुओना वायुओंके, स्थानानि स्थान
स्थानोंको, कर्मणाम् तथा उर्भोनी तथा कर्मोंकी, वृद्धिम्
हानिम् च वृद्धि अने हानि वृद्धि और हानिको, अवेक्ष्य
ओर्ध्वने देखकर, अन्यानि अने पीप और अन्य, द्वादश
आठ बारह, आवरणानि आवरणोंको, आचरणे आवरणोंको,

अभिलक्ष्य दक्षिणां राभीने ध्यानमें रखकरके, सम्यक्जन-
अभ्यञ्जन अभ्यञ्जन, स्नेहपान स्नेहपान वस्त्यादि
तथा अरित वगेरे तथा वस्तिआदि, मिश्रजितम् उपचार
मेषज, सर्वशः संपूर्ण रूपमें कुर्यात्
करवा करे, व्यत्यासात् अथवा वाराधनी या पर्याय
क्रमसे, उष्णम् अनुष्णम् उष्ण अथवा शीत उष्ण और
शीत, क्रमम् वा उपचार उपचारको, अवचारयेत्
प्रयोगमें करना चाहिए ॥ २१७-२१८ ॥

217-218½. On investigating the
habitat of each type of vata, as well
as the signs of increase or decrease
of its functions, the physician should
diagnose the remaining twelve condi-
tions of mutual occlusions and should
treat them by means of inunction,
unctuous potion, enemata and all other
procedures, or he may be given cold
and hot measures in alternation.

उदानं योजयेदूर्ध्वपानं चानुलोमयेत् ॥२१९॥
समानं शमयेच्चैव त्रिधा व्याप्तं तु योजयेत् ।
प्राणो रक्ष्यत्पुत्र्योऽपि स्थाने ह्यस्य स्थितिर्ध्रुवा २२०
स्वं स्थानं शमयेदूर्ध्वं वृत्तानेतान् विमार्गमाह ।

उदानम् उदानने उदानको, ऊर्ध्वम् उपर तर्ध
ऊपरकी ओर, योजयेत् योजवे ले जाय, समानम् च
अपानम् अपानका, अनुलोमयेत् अनुलोमन करे, समानम् च
समानका, शमयेत् च
स शमन करे, व्याप्तम् अने व्याप्तने
और व्याप्तको, त्रिधा त्रिधा प्रकारसे योज-
येत् च एव योजवे प्रवृत्त करे, चतुर्भ्यः अपि यत्
आ आयेथी परन्तु इन चारोंमेंसे, प्राण प्राण
प्राणकी, रक्ष्य. विशेष उरीने रक्ष्य करव ओर्ध्वको रक्षा
विशेष रूपमें करनी चाहिए, हि ऊर्ध्वके क्योंकि स्थाने
ते पोताना स्थानमा रहेता अ उनके स्थानमें रहने
पर ही, अस्य स्थिति उपननी स्थिति जीवनकी स्थिति,
ध्रुवा निश्चित छे निश्चित है, एवम् आ प्रभावे इन

२२० अस्य-रस्य (प.)

१. आवरणेऽष्टकम्—आवरणाष्टकम् (छ ड व.)

२. अष्टकम्—पृथक् (ख ड व.)

३. बुधानां बुद्धिवृद्धये—शृणु त्व बुद्धिवृद्धये (ख ड व.)

४. सम्यग्बुधानां—भूयो बुधना (फ.)

२१८. पानवस्त्यादि—नस्यपानादि (य ड व फ.)

५. सर्वशः—सर्वतः (य.)

६. अवचारयेत्—उपयोजयेत् (य.)

प्रकार, वृताम् आप्त आवृत, निमानेनान् अने विभाग-
गामी और विमार्गगामी, एतान् ठेकीने इन वायुकोको,
स्वम् स्थानम् पीताने स्थाने अपने स्थानमें, नक्षयेत
एव नवा कोछे के जाना चाहिए ॥२१९-२२०॥

219-220. The Udana should be re-
gulated upwards and the Apana down-
wards The Samana should be sedated
and the Vyana should be treated by
all the three methods Even more
carefully than the other four types of
vata, the Prana should be maintained,
because life depends on the proper
maintenance of it in its habitat Thus
the physician should regulate and
establish in their normal habitats, the
various types of vata that have been
occluded and misdirected

मूर्च्छा दाहो भ्रमः शूलं विदाह शीतकामिवा २२१
छर्दनं च विदग्धस्य प्राणे पित्तसमावृते ।

प्राणे प्राण्य प्राणके, पित्तसमावृते पित्तधी आप्त
थता पित्तसे आवृत होने पर, मूर्च्छा भ्रमः शूलं विदाह
विदाह शीतकामिवा शीत वस्तुनी भ्रमः
शीतकामिवा, विदग्धस्य अने विदग्ध जोराङ्गी और
विदग्ध भोजनका, छर्दनं च छेकी थाय छे वमन होता
है ॥ २२१॥

221-221. In condition of occlusion
of Prana by pitta, there occur fainting,
burning, giddiness, colic misdigestion,
craving for cold things and vomiting
of misdigested food.

छीवनं क्षवथूद्धारनिःश्वासोच्छ्वाससंग्रहः ॥२२२॥
प्राणे कफावृते रूपाण्यरुचिरछर्दिरेव च ।

प्राणे प्राण्य प्राणके, कफावृते छेकी आप्त थता
कफसे आवृत होने पर, छीवनम् थूँड आवपु छीवन,

क्षवथु- छीँड क्षवथु, उद्धार- ओडका उद्धार, निःश्वास-
निश्वास निःश्वास, उच्छ्वास- अने उच्छ्वासने और
उच्छ्वासकी, संग्रहः रोक रुकवट, अरुचिः अरुचि
अरुचि, छर्दिः एव च अने छेकी ओ और वमन वे,
रूपाणि लक्षणो थाय छे लक्षण होते हैं ॥२२२॥

222-222. In condition of occlusion
of Prana by kapha there occur
symptoms such as salivation, sternuta-
tion eructation, impediment to the
inspiration and expiration, anorexia
and vomiting

मूर्च्छाद्यानि च रूपाणि दाहो नाभ्युरसः कुमः २२३
ओजोभ्रंशश्च सादश्चाप्युदाने पित्तसंवृते ।

उदाने उदान उदानके, पित्तसंवृते पित्तधी आप्त
थता पित्तसे आवृत होने पर, मूर्च्छाद्यानि च मूर्च्छा
मूर्च्छा, नाभि उरम् नाभि अने उरमा नाभि
और छातीमें, दाह दाह दाह, कुमः थूँड थकान,
ओजोभ्रंशः च ओजोभ्रंश हाथ ओजका भ्रंश, साद च
अपि अने शिथिलता और शिथिलता वे, रूपाणि
लक्षणो थाय छे लक्षण होते हैं ॥२२३॥

223 223. In condition of occlusion
of Udana by pitta there occur
symptoms such as fainting and similar
conditions, burning in the umbilical
region and chest exhaustion, loss of
vital essence and asthenia

आवृते श्लेष्मणोदाने वैवर्ण्यं वाक्स्वरग्रहः ॥२२४॥
दौर्बल्यं गुरुगान्तवश्चरुचिश्चोपजायते ।

उदाने उदान उदानके, श्लेष्मणा उच्छेदी श्लेष्मासे,
आवृते आप्त थता आवृत होने पर, वैवर्ण्यम्
निवर्णता विवर्णता, वाक्- स्वर वाणी स्वर वाणी और

२२३ कुम - भ्रम (य)

२२३. ओजोभ्रंश-ऊर्ध्वभ्रंश (य द.)

सादश्चाप्युदाने-सादश्चाप्युदाने (व फ)

स्वरकी, ग्रह उदात्तं नृणां रुकावट, दौर्बल्यम् दुर्बलता
दुर्बलता, गुरुगात्रत्वम् अ गोलु भारेपक्षु गात्रोकी गुरुता
अरुचिः च अने अरुचि और अरुचि, उपजायते
उत्पन्न थाय छे होती है ॥ २२४३ ॥

224-224½. In condition of occlusion
of Udana by kapha, there occur
discoloration, the spasm of speech and
voice, debility, heaviness of the body
and anorexia.

अतिस्वेदस्तृषा दाहो मूर्च्छा चारुचिरेव च ॥२२५॥
पित्तावृते समाने स्यादुपघातस्तथोष्मणः ।

समाने समान समानके, पित्तावृते पित्तभी आवृत
यत्ता पित्तसे आवृत होने पर, अतिस्वेद अतिशय
परसेवे अतिस्वेद, तृषा दाह. तृषा, दाह प्यास, दाह,
मूर्च्छा च मूर्च्छा मूर्च्छा, अरुचि च एव अरुचि अरुचि,
तथा तथा तथा, उष्मणः उष्मामां उष्मामे, उपघात
धटाडा ओ लक्षण कमी ये लक्षण, स्यात् उत्पन्न थाय
छे उत्पन्न होते है ॥२२५३॥

225-225½. In condition of occlusion
of the Samana by pitta, there
occur hyperidrosis, thirst, burning,
fainting, anorexia and loss of body-
heat.

अस्वेदो वह्निमान्य च लोमहर्षस्तथैव च ॥२२६॥
कफावृते समाने स्याद्गात्राणां चानिशीतता ।

समाने समान समानके, कफावृते कफभी आवृत
यत्ता कफसे आवृत होने पर, अस्वेदः परसेवाने
अभाव स्वेद न आना, वह्निमान्यम् च अग्निमान्य
अग्निमान्य, तथा एव लोमहर्ष च इवात्ता उवा
यत्ता रोमहर्ष, गात्राणाम् अने गात्रोनी और
गात्रोकी, अतिशीतता च अति शीतलता ओ लक्षण
अतिशीतता ये लक्षण, स्यात् उत्पन्न थाय छे
उत्पन्न होते है ॥ २२६३ ॥

226-226½. In condition of occlusion
of the Samana by kapha, there
occur anidrosis, dullness of the gastric
fire, horripilation and excessive coldness
of the limbs.

व्याने पित्तावृते तु स्याद्दाहः सर्वाङ्गः कृमः ॥२२७॥
गात्रविक्षेपसङ्गश्च सप्ततापः सवेदनः ।

व्याने व्यान व्यानके, पित्तावृते तु पित्तभी आवृत
यत्ता पित्तसे आवृत होने पर, सर्वाङ्गः सर्वा अग्ने
सर्वाङ्गमे, दाहः दाह दाह, कृमः थाड यकावट, सप्ततापः
सप्तताप सताप. सवेदनः अने वेदनासहित और
वेदनाके साथ, गात्रविक्षेपः गात्रोनी येष्टातु गात्रोकी
चेष्टामे, सङ्ग च अथ थपु ओ लक्षण रुकावट ये
लक्षण, स्यात् उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होते है ॥२२७३॥

227-227½. In condition of occlusion
of Vyana by pitta, there occur
burning all over the body, exhaustion,
loss of the movement of limbs accom-
panied with temperature and pain

गुरुता सर्वगात्राणां सर्वसन्ध्यस्थिजा रुजः ॥२२८॥
व्याने कफावृते लिङ्गं गतिसङ्गस्तथाऽधिकः ।

व्याने व्यान व्यानके, कफावृते कफभी आवृत यत्ता
कफसे आवृत होने पर सर्वगात्राणाम् सर्वा अग्ने
सर्व गात्रोकी, गुरुता भारेपक्षु गुरुता, सर्वसन्ध्य- सर्वा
सांधि सब सन्धि, अस्थिजा. अने हाडकांभी और
अस्थिमे, रुजः पीडा पीडा, तथा तथा तथा, अधिकः
अधिक प्रमाद्युमा विशेषत, गतिसङ्ग गतिनी रुकावट
गतिकी रुकावट, लिङ्गम् ओ लक्षण उत्पन्न थाय छे
ये लक्षण उत्पन्न होते है ॥ २२८३ ॥

228-228½. In condition of occlusion
of Vyana by kapha, there occur
symptoms such as heaviness of the
limbs, pain in all the bones and joints,
and excessive loss of movement.

હારિદ્રમૂત્રવર્ચસ્ત્વં તાપશ્ચ ગુદમેદૂયોઃ ॥૨૨૯॥
લિઙ્ગં પિત્તાવૃત્તેઽપાને રજસશ્ચાતિવર્તનમ્ ।

અપાને અપાન અપાનકે, પિત્તાવૃત્તે પિત્તથી
આવૃત્ત થતાં પિત્તથી આવૃત્ત હોને પર, હારિદ્ર- હળદર
જેવાં પીળાં હલ્દીકે વર્ણકે, મૂત્રવર્ચસ્ત્વમ્ મૂત્ર અને
મળ મૂત્ર ઓર પુરીષ, ગુદમેદૂયો ગુદા અને શિશ્નમાં ગુદા
ઓર મેદૂમેં, તાપ ચ તાપ તાપ, રજસ ચ તથા
આત્વની ઓર આત્વકી, અતિવર્તનમ્ અતિ પ્રવૃત્ત
અતિપ્રવૃત્તિ લિઙ્ગમ્ એ લક્ષણ ઉત્પન્ન થાય છે એ લક્ષણ
ઉત્પન્ન હોતે હૈં ॥ ૨૨૯ ૧/૨ ॥

229-229½ In condition of occlusion
of Apana by pitta, there occur symp-
toms such as, yellow coloration of
urine and feces sensation of heat in
the rectum and phallus and excessive
flow of the menses.

મિત્તામશ્લેષ્મસંસૃષ્ટગુરુવર્ચઃપ્રવર્તનમ્ ॥૨૩૦॥
શ્લેષ્મણા સંવૃત્તેઽપાને કફમેહસ્ય ચાગમઃ ।

અપાને અપાન અપાનકે, શ્લેષ્મણા કફથી કફસે,
સંવૃત્તે આવૃત્ત થતાં આવૃત્ત હોને પર, મિત્તામ- પાતળા-
આમ પતલા આમ, શ્લેષ્મસંસૃષ્ટ- કફના સ્પર્શવાળા
કફસે મિલા, ગુરુ- તથા ભારે ઓર भारी, વર્ચ-પ્રવર્તનમ્
મળની પ્રવૃત્તિ મલકી પ્રવૃત્તિ, કફમેહસ્ય અને કફ-
મેહની ઓર કફમેહકી, આગમ ચ પ્રાપ્તિ એ લક્ષણ
ઉત્પન્ન થાય છે પ્રાપ્તિ એ લક્ષણ ઉત્પન્ન હોતે હૈં ॥ ૨૩૦ ૧/૨ ॥

230 230½. In condition of occlusion
of Apana by kapha, there occur stools
that are loose heavy and mixed with
undigested matter and mucus and
discharge of urine mixed with mucus.

લક્ષણાનાં તુ મિશ્રત્વં પિત્તસ્ય ચ કફસ્ય ચ ॥ ૨૩૧॥
ઉપલક્ષ્ય મિશ્રમિશ્રાન્ મિશ્રમાવરણં વદેત્ ।

પિત્તસ્ય ચ પિત્તનાં પિત્ત, કફસ્ય ચ કફને કફનાં
ઓર કફનો, લક્ષણાનાં તુ લક્ષણોનાં લક્ષણોનો,
મિશ્રત્વમ્ મિશ્રપણુને મિલે, ઉપલક્ષ્ય ભેદને દેખકા,
વિદ્વાન્ વિદ્વાન વિદ્વાન, મિશ્રમ્ વૈધે વૈધ, આવરણમ્
આવરણુને આવરણનો, મિશ્રમ્ [મિશ્ર મિશ્ર, વદેત્ કહેવું
કહે ॥ ૨૩૧ ૧/૨ ॥

231-231½. On observing the com-
bined symptoms of pitta and kapha,
the learned physician should diagnose
it as a condition of combined occlu-
sion

યદ્યપ્યવાયોર્નિર્દિષ્ટં સ્થાનં તત્રેતરૌ સ્થિતૌ ॥૨૩૨॥
દોષૌ बहुविधान् व्याधीन् दर्शयेत्तां यथानिजान् ।

યદ્યપ્ય એ જિસ, વાયોઃ વાયુનુ વાયુકા, યત્ એ જો,
સ્થાનમ્ સ્થાન સ્થાન, નિર્દિષ્ટમ્ ખતાવેલુ છે નિર્દિષ્ટ હૈ,
તત્ર સ્થિતૌ દ્વિતરૌ દોષૌ તેમાં એ બીજા દોષો આવી
રહે તેા તેઓ. ઉસમેં યદિ મિજ દો દોષ સ્થિત હોં તો વે,
યથાનિજાન્ પોતપોતાની અપની અપની, बहुविधान्
બહુ પ્રકારની બહુત પકારકી, व्याधीन् व्याधिઓ
વ્યાધિયો, दर्शयेत्તાં ઉત્પન્ન કરે છે ઉત્પન્ન કરતે
હૈ ॥ ૨૩૨ ૧/૨ ॥

232 232½ If the two other humors
get located in the places described as
the habitats of vata, they manifest
various symptoms of disorders cha-
racteristic of each of them.

આવૃત્તં શ્લેષ્મપિત્તામ્યાં પ્રાણં ચોદાનમેવ ચ ॥૨૩૩॥
ગરીયસ્ત્વેન પદ્યન્તિ મિષજઃ શાસ્ત્રચક્ષુષઃ ।
વિશેષાઙ્ગીકૃતં પ્રાણે ઉદાને સંશ્રિતં બલમ્ ॥૨૩૪॥
સ્થાસ્યોઃ પીડનાદ્દાનિરાયુષશ્ચ બલસ્ય ચ ।

શાસ્ત્રચક્ષુષઃ શાસ્ત્રથી નેત્રવાળા શાસ્ત્રરૂપ નેત્રવાળે,
મિષજઃ વૈધી વૈધ, શ્લેષ્મપિત્તામ્યાં કફ અને પિત્તથી

કફ ઓર પિત્તસે, આવૃત્તઃ આવૃત્તઃ આવૃત્તઃ, પ્રાણઃ ચ પ્રાણુ પ્રાણ, ઉદાનમ્ ચ એવ ઓને ઉદાનને ઓર ઉદાન વાયુકો, ગરીયસ્ત્વેન અધિક હાનિ કરનાર અધિક હાનિકારક, પશ્યન્તિ જુએ છે સમજાતે હૈ, વિશેષાત્ કરણુ કે ખાસ કરીને ક્યોંકિ વિશેષકર, જીવિતમ્ જીવન પ્રાણીકા જીવન, પ્રાણે પ્રાણુને પ્રાણપર, બલમ્ અને બલ ઓર બલ, ઉદાને ઉદાનને ઉદાન પર, અશ્રિતમ્ અશ્રિત છે અવલબિત હૈ, તયો પીડનાત્ લેઓની વિકૃતિને લઈ ઉન દોનોંકી વિકૃતિસે, આયુષઃ ચ આયુષઃ આયુ, બલસ્ય ચ અને બલની ઓર બલકી, હાનિ. સ્યાત્ હાનિ થાય છે હાનિ હોતી હૈ ॥૨૩૩ ૨૩૪૩॥

233-234½. Medical authorities regard, as most serious, the condition of occlusion of Prana or Udana by kapha and pitta combined, because life is particularly dependent on Prana, and vitality on Udana; and occlusion of them, will result in loss of life and vitality.

सर्वेऽप्येतेऽपरिज्ञाताः परिसंवत्सरास्तथा ॥२३५॥
उपेक्षणादसाध्याः स्युरथवा दुरुपक्रमाः ।

एते सर्वे आ अधायनी ये सभी, अपि पशु भी, अपरिज्ञाताः अजर न रहेवाथी न जाननेसे, परिसंवत्सराः એક વર્ષ કરતાં વધારે જૂના થવાથી એક વર્ષસે અધિક પુરાને હો જાનેસે, તથા અને ઓર, ઉપેક્ષણાત્ ઉપેક્ષા કરવાથી ઉપેક્ષાસે, અસાધ્યાઃ અસાધ્ય અસાધ્ય, અથવા અથવા યા, દુરુપક્રમાઃ કષ્ટસાધ્ય કષ્ટસાધ્ય, મૃતુ બને છે હો જાતે હૈ ॥ ૨૩૫૩ ॥

235-235½. If all these conditions are either undiagnosed or neglected for longer than a year, they become either incurable or formidable.

हृद्रोगो विद्रधिः प्लीहा गुल्मोऽतीक्षार एव च ॥२३६॥
भवत्युपद्रवास्तेषामावृतावागुपेक्षणात् ।

૨૩૫૩ દુરુપક્રમા-દુરુપક્રમાત્ (૫.)

આવૃતાનામ્ આવૃત્ત થયેલા આવૃત્ત હુએ, તેષામ્ તેઓની ઉનકી, ઉપેક્ષણાત્ ઉપેક્ષા કરવાથી ઉપેક્ષાસે, હૃદ્રોગઃ હૃદ્રોગ હૃદ્રોગ, વિદ્રધિ વિદ્રધિ વિદ્રધિ, પ્લીહા ગુલ્મઃ પ્લીહા, ગુલ્મ પ્લીહા, ગુલ્મ, સતીસાર એવ ચ અને અતિસાર ઓર અતિસાર, ઉપદ્રવાઃ ઓ ઉપદ્રવાઃ ઓ ઉપદ્રવ, ભવન્તિ થાય છે હોતે હૈ ॥૨૩૬૩॥

236-236½. As a result of the neglect of these conditions of occlusions, there occur complications such as cardiac disorders, abscesses, splenic disorders, gūlma and diarrhea.

तस्मादावरणं वैद्यः पवनस्योपलक्षयेत् ॥२३७॥
पञ्चात्मकस्य वातेन पित्तेन श्लेष्मणाऽपि वा ।

तस्मात् તેથી ઇસ લિએ, વૈદ્યઃ વૈદ્યે વૈદ્યકો, પન્ચાત્મક , પાંચ સ્વરૂપવાળા પાંચ પ્રકારકે, પવનસ્ય વાયુતુ વાયુકા, વાતેન વાતથી વક્તસે, પિત્તેન પિત્તથી પિત્તસે, શ્લેષ્મણા અપિ વા કે કૃધી યા કફમે, આવરણમ્ આવરણ, ઉપલક્ષયેત્ બાણુજુ બેધએ જાનના ચાહિએ ॥ ૨૩૭૩ ॥

237-237½. Therefore, the physician should diagnose the condition of occlusion of the five types of vata, by vata, pitta or kapha.

मिषग्जितमतः सम्यगुपलक्ष्य समाचरेत् ॥२३८॥
अनमिष्यन्दिभिः क्षिग्धैः स्रोतसां शुद्धिकारकैः ।

અતઃ એથી ઇસલિએ, સમ્યક્ સારી રીતે સમ્યક્ પ્રકારસે, ઉપલક્ષ્ય પરીક્ષા કરીને જાનકર, અનમિષ્યન્દિભિઃ અભિષ્યદી ન હોય એવા અનમિષ્યન્દી, ક્ષિગ્ધૈઃ સ્ત્રોતસામ્ અને સ્ત્રોતોની ઓર સ્ત્રોતોંકે, શુદ્ધિકારકૈઃ શુદ્ધિ કરનાર દ્રવ્યોથી શુદ્ધિકારક દ્રવ્યોંકે,

૨૩૭૩ વાતેન-વાતસ્ય (ક છ ય ફ)

૨૩૮ મિષગ્જિતમત - મિષગ્જિતમત (ઢ)

.. -મિષગ્જિતમતઃ (ધ ઢ)

.. શુદ્ધિકારક-શુદ્ધિકારક (પ ઙ)

भिषग्जितम् चिकित्सा चिकित्सा, समाचरेत् ऊरवी
करे ॥ २३८३ ॥

238-238½. After having well thought out the proper medications, he should treat the patient by measures which are non-liquefacient, unctuous and depurative of body-channels.

कफपित्ताविरुद्धं यद्यच्च वातानुलोमनम् ॥२३९॥
सर्वस्थानावृतेऽप्याशु तत् कार्यं मारुते हितम् ।

मारुते वायु वायु, सर्वस्थानावृते सर्व स्थानमा
आवृत होता। सब स्थानमें आवृत होने पर, अपि
पक्षु भी, यत् ने जो, कफ-पित्त- उक्ष तथा पित्तभी
कफ तथा पित्तसे, अविरुद्धम् विरुद्ध न होय अविरोधी
हो, यत् ने जो, वातानुलोमनम् वायुनु अनुलोमन
ऊरवार होय वायुका अनुलोमन करनेवाला हो, हितम् च
अने ने हितकर होय और जो हितकर हो, तत् ते
चिकित्सा वह चिकित्सा, आशु जल्दी जल्दी, कार्यम्
ऊरवी जेधये करनी चाहिए ॥ २३९३ ॥

239-239½. In condition of occlusion of vata in all its habitats, taking prompt measures which are regulative of vata and at the same time not antagonistic to kapha and pitta, is beneficial.

यापना वस्तयः प्रायो मधुराः सानुवासनाः ॥२४०॥
प्रसमीक्ष्य बलाधिक्यं मृदु वा संसर्गं हितम् ।

प्रायः धातु मधुर प्रायः, मधुरा मधुर मधुर, सानु-
वासनाः अनुवासन अस्तित्वोसहित अनुवासन वस्ति-
तहित, यापना वस्तयः यापन अस्तित्वो यापन वस्तिर्था,
बलाधिक्यम् वा अथवा अल्पनी अधिकता या बला-
धिक्यको, प्रसमीक्ष्य जेधने देख कर, मृदु संसर्गम् मृदु
विरेचन हल्का विरेचन, हितम् हितकर छे हितकर है
॥२४०३॥

240-240½. The Yapana enemata as well as the unctuous enemata are

१९३. हितम्-शुभम् (४)

generally beneficial, and if the vitality of the patient be found to be great, mild laxatives are beneficial.

रसायनानां सर्वेषामुपयोगः प्रशस्यते ॥२४१॥
शैलस्य जलुनोऽत्यर्थं पयसा गुग्गुलोस्तथा ।

सर्वेषाम् सर्व सव, रसायनानाम् रसायनोमा
रसायनोमै, शैलस्य जलुन. शिलाजितने। शिलाजीतका,
तथा तथा तथा, पयसा दूधनी साथे दूधके साथ,
गुग्गुलोः गुग्गुलने। गुग्गुलका, उपयोगम् उपयोग उपयोग,
अत्यर्थम् अत्यंत अत्यन्त, प्रशस्यते प्रशस्त छे प्रशस्त
है ॥ २४१३ ॥

241 241½ The use of all kinds of vitalisers is highly recommended. A course of mineral pitch and so too a course of gum guggul with milk are specially beneficial.

लेहं वा भार्गवप्रोक्तमभ्यसेत् क्षीरभुङ्करः ॥२४२॥
अभयामलकीयोक्तमेकादशसिताशतम् ।

क्षीरभुक् दूध उपर ग्हीने दूधका आहार करनेवाला,
नरः मनुष्ये मनुष्य, भार्गवप्रोक्तम् लेहम् अथवा भुनिजे
छेहेला अवलेहनु च्यवनप्राश अवलेहका, अभयामलकीय-
उक्तम् अथवा आ स्थानना पहेला रसायनाध्यायना
'अभयामलकीय' नामना पहेला पादमा छेहेल अथवा
इस स्थानके प्रथम रसायनाध्यायके 'अभयामलकीय' नामके
पहले पादमे कहे हुए, एकादशसिताशतम् वा अग्नि-
यारसे। पल साठरवाणा प्रयोगनु ग्याहसौ पल चीनीवाले
प्रयोगका, अभ्यसेत् सेवन ऊरवुं सेवन करे ॥ २४२३ ॥

242-242½. Or the patient living on milk diet, may take a course of the 'Chyavanaprasa' linctus or the vitalizer known as the course of chebulic and

२४२. नरः-मनुष्य (४)

२४२३. अभयामलकीयोक्तम्-अभयामलकीयोगम् (४)

,, सिताशतम्-सिताशतः (५)

,, ,, -मिठाशतः (५)

emblic myrobalans prepared with 4400 tolas of sugar.

અપાનેનાવૃત્તે સર્વં દીપનં ગ્રાહિ સ્થેજનમ્ ॥૨૪૩॥
વાતાનુલોમનં યચ્ચ પકાશયત્રિશોધનમ્ ।

અપાનેન ગ્રાહ્ય બગેરે અપાનથી પ્રાણાદિ અપાનને આવૃત્તે આવૃત્ત થતાં આવૃત્ત હોને પર, દીપનમ્ ગ્રાહિ દીપન, ગ્રાહી દીપન, ગ્રાહી, વાતાનુલોમનમ્ વાતનું અનુલોમન કરનાર વાતકા અનુલોમન કરાવેવાલા, પકાશયત્રિશોધનમ્ ચ અને પકાશયત્રું શોધન કરનાર ઔર પકાશય-શોધન, યત્ સ્થેજનમ્ જે ઔષધ હોય જો ઔષધ હો, સર્વમ્ તે સર્વ ઉપ સવકા, પ્રયોજયેત્ દેષુ ભેદ્યે પ્રયોજ કરે ॥૨૪૩૩॥

243-243½. In condition of occlusion by Apana, all measures that are gastric stimulant, astringent, regulative of peristalsis and depurative of the colon, constitute the treatment.

इति संक्षेपतः प्रोक्तमावृतानां चिकित्सितम् ॥२४३॥
प्राणादीनां भिषक् कुर्याद्वितर्क्य स्वयमेव तत् ।

इति आ प्रमाणे इति प्रकार, आवृतानाम् આવૃત્ત, પ્રાણાદીનામ્ પ્રાણાદિકની પ્રાણાદિકી, ચિકિત્સિ-તમ્ ચિકિત્સા ચિકિત્સા, સંક્ષેપતઃ સંક્ષેપતઃ સંક્ષેપમે, પ્રોક્તમ્ કહી છે કહી છે, ભિષક્ વૈદ્યે વૈદ્ય, સ્વયમ્ એવ પોતે જ સ્વય, વિતર્ક્ય સમજી સમજીને સોચ સમજાવ, તત્ તે ચિકિત્સા ઉપ ચિકિત્સા, કુર્યાત્ કરવી ભેદ્યે કરે ॥ ૨૪૪૩ ॥

244-244½. Thus has been described in brief the line of treatment in conditions of occlusion of Prana and other types of vata; the physician should use his own discretion and give the proper treatment

૨૪૩. અપાનેનાવૃત્તે-અપાને સ્વાકૃતે (ક.)

पित्तावृत्ते तु पित्तघ्नैर्मरुतस्याविरोधिभिः ।

कफावृत्ते कफघ्नैस्तु मारुतस्यानुलोमनैः ॥२४५॥

પિત્તાવૃત્તે તુ વાત પિત્તની આવૃત્ત થતાં વાતકે પિત્તને આવૃત્ત હોને પર, પિત્તઘ્નઃ પિત્તનાશક પિત્તનાશક, મારુતસ્ય અને વાતથી ઔર વાયુકે, અવિરોધિભિઃ વિરોધી ન હોય એવા દ્રવ્યથી અવિરોધી દ્રવ્યોસે, કફા-વૃત્તે તુ તથા વાત કફથી આવૃત્ત થતાં તથા વાતકે કફને આવૃત્ત હોને પર, કફઘ્ન કફઘ્ન, મારુતસ્ય અને વાયુનુ ઔર વાયુકે, અનુલોમનૈ અનુલોમન કરનાર દ્રવ્યથી ચિકિત્સા કરવી અનુલોમન કરાવેવાલે દ્રવ્યોસે ચિકિત્સા કરે ॥ ૨૪૫ ॥

245. He should use in a condition of occlusion of vata by pitta, medications curative of pitta and not antagonistic to vata, and in condition of its occlusion by kapha, medications curative of kapha and regulative of vata.

लोके वायवर्कसोमानां दुर्विज्ञेया यथा गतिः ।
तथा शरीरे वातस्य पित्तस्य च कफस्य च ॥२४६॥
क्षयं वृद्धिं समत्वं च तथैवावरणं भिषक् ।
विज्ञाय पवनादीनां न प्रमुह्यति कर्मसु ॥२४७॥

લોકે વાયવર્કસોમાનાં દુર્વિજ્ઞેયા યથા ગતિઃ ।
તથા શરીરે વાતસ્ય પિત્તસ્ય ચ કફસ્ય ચ ॥૨૪૬॥
ક્ષયં વૃદ્ધિં સમત્વં ચ તથૈવાવરણં ભિષક્ ।
વિજ્ઞાય પવનાદીનાં ન પ્રમુહ્યતિ કર્મસુ ॥૨૪૭॥
યથા જે પ્રમાણે જિવ પ્રકાર, લોકે લોકમાં લોકમે, વાયુ- વાયુ વાયુ, અર્ક- સૂર્ય સૂર્ય, સોમાનામ્ અને ચ દ્રવી ઔર ચન્દ્રકી, ગતિ. ગતિ ગતિ, દુર્વિજ્ઞેયા બહુવી મુશ્કેલ છે દુર્વિજ્ઞેય છે, તથા તે પ્રમાણે उसी प्रकार, શરીરે શરીરમાં શરીરમે, વાતસ્ય વાત વાત, પિત્તસ્ય ચ પિત્ત પિત્ત, કફસ્ય ચ ગતિ અને કફની ગતિ બહુવી મુશ્કેલ છે ઔર કફની ગતિ, દુર્વિજ્ઞેય છે, પવનાદીનામ્ વાયુ બગેરેનાં વાતાદિકકે, ક્ષયઃ ક્ષય ક્ષય, વૃદ્ધિઃ વૃદ્ધિ, સમત્વમ્ સમતા સમતા, તથા એવા અવરણમ્ ચ અને આવરણને ઔર આવરણને, વિજ્ઞાય

૨૪૫ મારુતસ્યાનુલોમનૈ-મારુતસ્યાવિરોધિભિ (ક મ ડ ણ

૨૪૭ પ્રમુહ્યતિ-વિમુહ્યતિ (છ)

,, પ્રમુહ્યતિ કર્મસુ-પ્રમુહ્યતિ કર્મવિદ્ય (ફ)

अणी लई जानकर, बिषक् वैद्य वैद्य, कर्तुं चिकित्सायां चिकित्सामें, न प्रसुहति भूआते नथी भूठ नहीं करता ॥ २४६-२४७ ॥

246-247. Just as in the universe the courses of the wind, the sun and the moon are difficult to comprehend, even so are the forces of the vata, pitta and kapha in the body. The physician who knows the condition of decrease, increase, normality and occlusion of vata and other humors, is not deluded with regard to treatment.

अध्यायोक्तविषया —

तत्र श्लोकौ—

पञ्चात्मनः स्थानवशाच्छरीरे

स्थानानि कर्माणि च देहधातोः ।

प्रकोपहेतु कुपितश्च रोगान्

स्थानेषु चान्येषु वृत्तोऽवृत्तश्च ॥२४८॥

प्राणेश्वरः प्राणभृतां करोति

क्रिया च तेषामखिला निरुक्ता ।

तां देशसात्म्यवर्तुबलान्यवेक्ष्य

प्रयोजयेच्छास्त्रमतानुसारी ॥२४९॥

तत्र श्लोकौ ते विषयमा उपलब्ध्वा ज्ञे श्लोकां छे के उस विषयमें उल्लेखार्थके दो श्लोक हैं कि, स्थानवशात् स्थान अनुसार स्थानके अनुसार, पञ्चात्मनः पाँच स्वरूपवाला पाँच स्वरूपवाले, देहधातोः देहधारक वायुना देहधारक वायुके, शरीरे शरीरमा शरीरमें, स्थानानि स्थान म्यात, कर्माणि च कर्म कर्म, प्रकोप-हेतुः अने प्रकोपनां कारण उल्लेख उल्लेख और प्रकोपके कारण कहे हैं, कुपित च कुपित यथेष्ट वायु कुपित हुआ वायु, वृत्त आवृत्त च आवृत्त के अनावृत्त अनीने आवृत्त और अनावृत्त बनकर, स्थानेषु पालना स्थानोंमा अपने स्थानोंमें, अन्येषु च अने अन्य स्थानोंमा और

अन्य स्थानोंमें, प्राणभृताम् अणीओना मनुष्योंके, रोगान् रोगों रोग, करोति करे छे उत्पन्न करता है, तेषाम् अखिला तेषांनी स पूरुं उनकी सपूर्ण, क्रिया च चिकित्सा चिकित्सा, निरुक्ता उल्लेख छे कही है, शास्त्रमतानुसारी शास्त्राना मतने अनुसरनार शास्त्र-मतको अनुसरनेवाला, प्राणेश्वर वैद्य वैद्य, देश-सात्म्य-देश, सात्म्य देश, सात्म्य, ऋतुबलानि ऋतु अने अक्ष-ऋतु और बलको, अवक्षेप्य जेष्ठने देखकर, ताम् ते चिकित्सा उस चिकित्साको, प्रयोजयेत् प्रयोजनी प्रयुक्त करे ॥ २४८-२४९ ॥

Here are the two recapitulatory verses—

248-249. The Vata being the subject of this chapter, the habitats and functions of the five-fold body-sustaining element Vata, have been dealt with here. The causes of provocation, the diseases which this life-controlling principle of vata gives rise to in persons, when provoked, both in its own habitat and in other places, both in conditions of occlusion and in non-occlusion, and the treatment of all those diseases have been fully expounded here. The physician, guided by the directions of the science, should administer the treatment, giving full consideration to factors of place, homologation, season and strength

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते दृढ-
बलसंपूरिते चिकित्सास्थाने वातव्याधि-
चिकित्सितं नामाष्टाविंशोऽध्यायः ॥२८॥

इति आ प्रमाणे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-
वेशे रथेला अग्निवेशके बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे
अने चरकथी प्रतिसंस्कार पायेला आ शास्त्रमा
और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त

२४८ वृत्तोऽवृत्तश्च—वृत्ताऽवृत्तश्च (ज)

२४९. सात्म्यवर्तुबलान्यवेक्ष्य—सात्म्यवर्तुमवेक्षमाण. (ग.)

अथ, दृढबलसंपूरिते अग्ने दृढश्रुते पूरा उरेदा
और दृढबलसे पूरित किये गये, चिकित्सास्थाने चिकित्सा-
स्थान विषे चिकित्सास्थानमें, वातव्याधिविचिकित्सितम्
'वातव्याधिविचिकित्सित' 'वातव्याधिविचिकित्सित',
नाम नामने। नामका, अष्टाविंशः अध्यायसमे
अष्टाविंशः, अध्यायः अध्याय संपूर्ण थये। अध्याय
समाप्त हुआ ॥ २८ ॥

28. Thus, in the Section on Thera-
peutics, in the treatise compiled by
Agnivesa and revised by Caraka, the
twenty-eighth chapter entitled 'The
Therapeutics of Vata Diseases' not
being available, the same as restored by
Dridhabala, is completed.

एकोनविंशोऽध्यायः।

आगशुनीसमे अध्याय अध्याय उन्तीसवाँ

Chapter XXIX

वातरक्तचिकित्सितोपक्रमः —

अथातो वातशोणितचिकित्सितं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

अथः अतः हवे आली थी अब आगे, वातशोणित-
चिकित्सितम् 'वातशोणितचिकित्सित' नामका अध्या-
यम् 'वातशोणितचिकित्सित' नामके अध्यायका, व्याख्या-
स्यामः व्याख्यान् करुं व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये
आत्रेयने, इति ह आ विषयमा नीये प्रभाशे न इस
विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स्माह उल्लेख है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the
chapter entitled "The Therapeutics of
Rheumatic conditions".

2. Thus declared the worshipful
Atreya.

वातरक्तस्य निदानं संपातिथ—

हुताग्निहोत्रमासीत्पृथिव्ये पुनर्वसुम् ।

पृष्टवान् गुरुमेकाग्रमग्निवेशोऽग्निवर्चसम् ॥ ३ ॥

अग्निमारुततुल्यस्य संसर्गस्यानिलासृजोः ।

हेतुलक्षणभैषज्यान्वयास्मै गुरुरब्रवीत् ॥ ४ ॥

हुताग्निहोत्रम् अग्निहोत्रम् होम करी अग्निहोत्रमें
होम करके, ऋषिमध्ये ऋषिओंना मध्यमा ऋषियोंके
मध्यमें, आसीत्पृथिव्ये बैठे हुए, अग्निवर्चसम् अग्नि
नेना तेजस्वी अग्निने सवान तेजस्वी, एकाग्रम् एकाग्र
जौर एकाग्र, गुरुम् गुरु गुरु, पुनर्वसुम् पुनर्वसुने पुन-
र्वसुको, अग्निवेश अग्निवेशे अग्निवेशने, अनिलासृजोः
वायु अने रक्ताना वायु और रक्तके, अग्निमारुत- अग्नि
तथा वायुना अग्नि और वायुके, तुल्यस्य नेना तुल्य,
संसर्गस्य संसर्गना अर्थात् वातरक्तना संसर्गके अर्थात्
वातरक्तके, हेतु- निदान हेतु, लक्षण- लक्षण लक्षण,
भैषज्यानि अने चिकित्सा और चिकित्साको, पृष्टवान्
पृष्ठया पूछा, जय पछी तदनन्तर, गुरु गुरुने गुरुने,
अस्मै तेने उगे, अब्रवीत् कथु रहा ॥ ३-४ ॥

3-4. Agnivesa addressed the master
Punarvasu, who was seated in an atten-
tive mood amidst the sages, glowing
like fire, after completing his daily
sacrificial rites, and requested him to
explain the etiology, signs and sym-
ptoms and the therapeutics of the
condition of pathological association of
vata with the blood, a combination
like that of the fire and the wind. The
master answering him spoke thus —

लवणास्लक्ष्णान्निग्धोष्णाजीर्णसृजनेः ।

क्लिन्नशुष्काश्चुजानूपमासनिष्प्राकपूलेः ॥ ५ ॥

कुलत्थयापनिष्प्रागशाकादिपललेक्षुभिः ।

दध्यारजालसौवीरशुकतक्रसुराखैः ॥ ६ ॥

३. अग्निवर्चसम्-अग्निवर्चसम् (५)

विरुद्धाध्यशनक्रोधदिवास्वप्नप्रजागरैः ।

प्रायशः सुकुमाराणां मिष्टान्नसुखभोजिनाम् ॥ ७ ॥

अचङ्क्रमणशीलानां कुप्यन्ते वातशोणितम् ।

लवण-कमल-दधणु, अम्ल लवण, अम्ल, कटु-क्षार-
कटु, क्षार कटु, क्षार, क्षिप्त-रिक्त-क्षिप्त, उष्ण-
उष्ण उष्ण, अजीर्ण-भोजनैः तथा अजीर्ण पर भोजन
तथा अजीर्ण पर भोजन, क्षिप्त-शुष्क-क्षिप्त, शुष्क क्षिप्त,
शुष्क, अम्ल-जल-जलचर, आनूषांश-अने आनूष
प्राण्णोन्नां भोजन और आनूष जीवोन्ने मास, पिण्याक-
भोजन पिण्याक, मूलकैः भूजा मूली, कुलस्थ-कुलथी
कुलथी, मास-मास उदद, निष्पाव-वात निष्पाव,
माकादि-मास उदरे माकादि, पल्ल-मास मास,
इक्षुविः शेरडी ईख, दधि-आरनाल-दही, आरनाल
दही, आरनाल, सौवीर शुक्त-सौवीर, शुक्त सौवीर, शुक्त,
तक्र-सुरा-छाश, सुरा छाश, सुरा, मासकै-अम्ल-मासक,
विरुद्ध-विरुद्ध भोजन विरुद्ध भोजन, अध्यशन-अध्य-
शन अध्यशन, क्रोध-क्रोध क्रोध, दिवास्वप्न-दिवसे
सुषु दिवास्वप्न, प्रजागरै-अने उद्योगसे ओओथी
और रात्रिजागरणसे, प्रायशः धणु-उदरे प्रायः,
सुकुमाराणाम् सुकुमार सुकुमार, मिष्टान्न-मिष्टान्न
आनूषा मिष्टान्न भोजन करनेवाले, सुखभोजिनाम् सुख
भोजनवाले सुखका उपभोग करनेवाले, अचङ्क्रमणशीला-
नाम् अने इरवान्नी टेव विनाना दोकेभा और घूमनेकी
अदत न होनेवाले पुरुषोंमें, वातशोणितम् वातरक्तने
वातरक्त, कुप्यन्ते केषु आय छे कुपित होता है ॥७-७१॥

5-7½. By habitual use of salt, acid, pungent, alkaline, unctuous and hot articles of diet, by predigestion meals, by excessive indulgence in stale or dry flesh of aquatic and wetland animals, or in the use of til paste or radish, or by taking horsegram, black gram,

nishpava and other greens, oil-cakes and sugar-cane, and by the use of curds, sour congee, sauvira wine, vinegar, butter-milk, sura wine and medicated wines, by antagonistic diet, by eating on a loaded stomach, by anger, by day-sleep and waking at night—by all these factors, the vata and the blood become provoked, specially in the body of delicate persons and of those who are accustomed to sumptuous and luxurious diet and who are given to sedentary habits.

अभिघातादशुब्धा च प्रदुष्टे शोणिते नृणाम् ॥ ८ ॥

कषायकटुतिक्तमल्परुक्षाहारभोजनात् ।

हयोष्ट्यानयानाम्बुकीडाप्लवकलङ्घनैः ॥ ९ ॥

उष्णे चात्यध्ववैषम्याद्यवाद्यादेगनिग्रहात् ।

वायुविवृद्धो वृद्धेन रक्तेनावारितः पथि ॥ १० ॥

कृत्स्नं संदूषयेद्रक्तं तज्ज्ञेयं वातशोणितम् ।

खुडं वातबलात्साख्यमाढ्यवातं च नामभिः ॥ ११ ॥

अभिघातात् अलिघातथी अभिघातसे, अशुब्धा च
अने अशुद्धिथी और अशुद्धिसे, नृणाम् मनुष्योंमें मनु-
ष्योंका, शोणिते रक्त रक्त, प्रदुष्टे अगुडता दूषित होने
पर, कषाय-कषाय कसैले, कटु-तिक्त-कटु, तिक्त चरपर,
तिक्त, अल्प-रुक्ष-अल्प अने रक्ष अल्प और रक्ष,
आहारात् आहारथी आहारसे, अभोजनात् उपवासथी
भोजन न करनेसे, हयोष्ट्यान-घोडा, गीट वगेरेथी

१ तिक्ताहार-तिक्ताम्ल (घ)

२ रुक्षाहारात्-मक्ष्याहारात् (ब)

३ हयोष्ट्यानयानाम्बु-हयोष्ट्यानयानाम्बु (भ.)

४ लङ्घनैः-लङ्घनान् (क ख, घ)

१० चात्यध्ववैषम्यात्-चात्यध्वगमनात् (ङ द. घ.)

११ कृत्स्न-वृद्ध (घ)

२ आढ्यवातं-अढ्यरोगं (घ ब.)

७. मिष्टान्नभोजिनाम्-मिष्टान्नरसभोजिनाम् (क घ)

८. मिष्टान्नभोजिनाम्-मिष्टान्नरसभोजिनाम् (ङ त द. फ.)

९. मिष्टान्नभोजिनाम्-मिष्टान्नरसभोजिनाम् (घ फ.)

१०. कुप्यन्ते-जायते (फ.)

ज्वरार्थी घोड़ा ऊँट आदिसे गमनसे, यान-
वाहने। उपर २१।११ उरवाथी वाहनसे मुसाफरी
करनेसे, अम्बुकीडा- जलकीडा उरवाथी जल-
कीडासे, प्लवन- कूदवाथी कूदनेसे, लङ्घन- लघन उरवाथी
लघन करनेसे, उष्णो च उष्ण कालमा उष्ण कालमें,
अति- बहुत, अत्यवैक्यम् मुसाफरी उरवाथी
उत्पन्न थयेली वायुनी (विषमताथी मुसाफरी करनेसे
उत्पन्न हुई वातकी विषमतासे, वेगनिग्रहात् तथा वेग
रोधी राभवाथी और वेगोंको रोकनेसे, विवृद्धः बड़े-
बड़ा हुआ, वायुः वायु वायु, वृद्धेन बड़े-
हुए, रक्तेन रक्तथी रक्ते, पथि मार्गमा मार्गमें, आवा-
रितः रोड़ाता रोका जाकर, कृत्स्नम् अधा सपूर्ण, रक्तम्
रक्ताने रक्तको, संदूषयेत् दूषित करे छे दूषित करता
है, तन् तेने उसे, वातशोणितम् वातशोणित
वातशोणित, खुदम् खुद खुद, वातबलासाध्यम्
वातबलास वातबलास, आढ्यवातम् च अने
आढ्यवात छे और आढ्यवात इन, नामभिः
नामोथी नामोंसे, ज्ञेयम् ज्ञेयपु जानना चाहिए
॥ ८-११ ॥

8-11 When the blood gets vitiated
consequent upon trauma or the omi-
ssion of seasonal purification, and the
vata gets provoked by astringent,
pungent, bitter, scanty and dry articles
of diet or by abstinence from food, or
by constant riding on horses or camels
or in vehicles drawn by them or by
aquatic games, swimming and jumping,
by excessive wayfaring in summer,
by sexual indulgence and in suppre-
ssion of the natural urges, the vata
gets increased Getting obstructed in
its course by the increased state of
the blood it vitiates the whole of
the blood. This condition is known
by various names namely, Vata-sonita,
Khuda, Vata-balasa and Adhya-vata.

वातरक्तस्थ स्थानम्—

तस्य स्थानं कर्तुं पादावङ्गुल्यः सर्वसन्धयः ।
कृत्वाऽऽदौ हस्तपादे तु मूलं देहे विधावति ॥१२॥

कर्तुं पादौ छे हाथ, छे पग दोनों हाथ, दोनों पैर,
अङ्गुल्यः आङ्गुलीयौ अङ्गुलिया, सर्वसन्धय तथा अधा
सांधा और सारी सन्धियां, तस्य तेना उस वातरक्तके,
स्थानम् स्थान छे स्थान है, आदौ ते पहले वह
पदे, हस्तपादे तु हाथ अर्धे पगमा हाथ और पैरमें,
मूलम् पीतानु मूल अपनी जड़, कृत्वा स्थिर करीने
स्थिर करके, देहे शरीरमा देहमें, विधावति फैलाय छे
फैलता है ॥ १२ ॥

12. The sites of its manifestation
are hands, feet, fingers, toes and all
the joints. It establishes its base first
in the hands and feet, and then
spreads in the entire body.

सौक्ष्म्यान् सर्वसरत्वाच्च पवनस्यासृजस्तथा ।
तद् द्रवत्वात् सरत्वाच्च देहं गच्छत् सिरामनैः ॥१३॥
पर्वस्वभिहतं क्षुब्धं वक्रत्वादवतिष्ठते ।
स्थितं पित्तादितं सृष्टं तास्ताः सृजति वेदनाः ॥१४॥
करोति दुःखं लेप्तेव तस्मात् प्रायेण सन्धिषु ।
भवन्ति वेदनास्तास्ता अत्यर्थं दुःसहा नृणाम् ॥१५॥

पवनस्य वायुना वायु, सौक्ष्म्यात् सूक्ष्मपक्षाथी
सूक्ष्म, सर्वसरत्वाच्च च अने सर्व तरङ्ग सरना-
पक्षाथी एवं सर्वत्र गतिशील होनेसे, तथा तथा तथा,
असृजः रक्तना रक्त, द्रवत्वात् द्रवपक्षाथी द्रव,
सरत्वाच्च च तथा सरपक्षाथी नीर सर होनेसे, तस्य
देहम् ते आभा देहमा वह सारे शरीरमें, विरागनः

१२ सर्व-पर्व (ग.)

॥ हस्तपादे तु-हस्तपादेषु (ग)

॥ देहे-देह (छ.)

१३ पवनस्यासृजस्तथा-देह गच्छत् सिरामनैः (ड. क)

॥ गच्छत्-गच्छेत् (छ)

॥ सिरामनैः-निरामनैः (क)

१४. दुष्पम्-कुम् (क.)

शिरामार्गेथी शिरामार्गो, गच्छत् प्रसरत् फैलना हुआ, पर्वसु पर्वोर्मा पर्वोर्मे, वक्रत्वात् वाङ्मापण्यं होनाथी वक्र होनेके कारण, अभिहतम् त्यां रोडाधं रुकडर, क्षुब्धम् क्षुब्धं थर्धं क्षुब्ध होकर, ज्वलतिष्ठते रहे छे ठहरता है, स्थितम् आने त्यां रहींने स्थिर हुआ वह, पित्तादि- पित्तादिथी पित्तादिसे, संसृष्टम् संयुक्तं थर्धं मिलकर, तां तां ते ते उन उन, वेदना वेदनाओ। वेदनाओंको, सृजन्ति पैदा करे छे उत्पन्न करता है, तस्मात् तेथी अत एव, प्रायेण धक्षु करीने प्रायः, तेषु एव ते न उन्हीं, सन्धिषु साध्माओर्मा सन्धियोंमें, दुःखम् दुःखं दुःख, करोति करे छे करता है, नृणाम् आने मनुष्योंने तेथी और मनुष्योंको उसमें, अत्यर्थम् अत्यंत अत्यन्त, दुःखहा न सहेश्च ओवी दुःख, तां तां ते ते भिन्न भिन्न, वेदनाः वेदनाओ। वेदनाए, भवन्ति आय छे होती है ॥ १३-१५ ॥

13-15. By reason of the subtle and all-pervasive character of vata, and of the liquid and flowing nature of the blood, the toxic element, spreading by means of the circulatory channels into the whole body, gets obstructed in the joints; and being agitated, it gets localized in the joints due to the tortuous nature of its course in the joints. Once localised, it becomes associated with pitta or vata and causes pains characteristic of each humor. Hence it generally causes pain in those joints only. The various kinds of pains thus caused are indeed exquisitely agonizing to their victims.

वातरक्तस्य पूर्वलक्षणम्—

स्वेदोऽत्यर्थं न वा काष्ण्यं स्पर्शान्नत्व क्षतेऽतिरूक् ।
सन्निधैथिद्यमालस्यं सदत्तं पिडकोद्गमः ॥१६॥

जानुजङ्घोरुकट्यंसहस्तपादाङ्गसन्धिषु ।

निस्तोदः स्फुरणं मेदो गुरुत्वं सुप्तिरेव च ॥१७॥

कण्डूः सन्धिषु रुग्भूत्वा भूत्वा नश्यति चासकृत् ।

वैवर्ण्यं मण्डलोत्पत्तिर्वीचासृक्पूर्वलक्षणम् ॥१८॥

अत्यर्थम् थर्धु अत्यन्त, स्वेदः पश्सेवे। थवे। पसीना आना, न वा छे न श्च। या सर्वथा न आना, काष्ण्यम् डाणश कालापन, स्पर्शान्नत्वम् स्पर्शज्ञानने। नाश स्पर्शज्ञान न होना, क्षते अतिरूक् धान् अर्त्ता थर्धु पीडा घाव होने पर अत्यन्त पीडा, सन्निधैथिद्यम् साध्माओर्मा शिथिलता सन्धियोंकी शिथिलता, आलस्यम् आलस्य, सदत्तम् आंगसाद देहमें शिथिलता, पिडकोद्गमः डेडलीओ। उपडी आवपी फुत्तियोंका निकलना, जानुजङ्घा- ठी थण् पिंडी जानु जङ्घा, ऊरु कटि- साथण, डेड ऊरु, कटि अंस-हस्त- भभा, हाथ अस, हाथ, पाद- पग पाद, अङ्गसन्धिषु तथा शरीरना साध्माओर्मा और शरीरकी सन्धियोंमें, निस्तोदः तोद निस्तोद, स्फुरणम् स्फुरण, मेदः लेदन मेद, गुरुत्वं भारेपण्यं गुरुता, सुप्ति एव च आने सुप्ति और सुप्ति, कण्डू. अरण् खुजली, असकृत् च बारबार, सन्धिषु साध्माओर्मा सन्धियोंमें, रुक् पीडा पीडा, भूत्वा भूत्वा थर्ध थर्धने हो हो कर, नश्यति शांत थाथ छे शान्त हो जाती है, वैवर्ण्यम् निवर्ण्यता विवर्णता, मण्डलोत्पत्तिः मण्डल (चक्ररत्न) थर्वा ओ और मण्डलोंका प्रकट होना यह, वातासृक्- वातरक्तना वातरक्तके, पूर्व- लक्षणम् पूर्व १५ छे पूर्वरूप है ॥ १६-१८ ॥

16-18 Excess or absence of perspiration, swartheness, anesthesia, undue severity of pain on injury, looseness of the joints, lethargy, asthenia, appearance of pimples, pricking pain, splitting pain, enlargement and numbness of the knee, calf, thighs, waist, shoulder, hands, feet and other body parts; pruritus, frequent appearance and disappearance of pain in the joints, discoloration and appearance of round eruptions on the body—

these are the premonitory symptoms of (Vata-sonita) rheumatic condition.

वातरक्तस्य मेदाः, तेषां लक्षणानि च—

उत्तानमथ गम्भीरं द्विविधं तत् प्रचक्षते ।
त्वङ्मांसश्रयमुत्तानं गम्भीरं त्वन्तराश्रयम् ॥१९॥

तत् ते वातरक्तने उस वातरक्तको, उत्तानम् उत्तान उत्तान, अथ अने और, गम्भीरम् गम्भीर गम्भीर, द्विविधम् अने अने प्रकारनु इन दो प्रकारोंका, प्रचक्षते छे छे कहते है, त्वङ्मांस- चामडी तथा मांसमा त्वचा और मांसमें, आश्रयम् रहेल आश्रितको, उत्तानम् उत्तान (भाह्य) उत्तान (बाह्य), अन्तराश्रयम् तु अने अन्तरा धातुओंमा रहेलने और अन्तरको धातुओंमें आश्रितको, गम्भीरम् गम्भीर छे छे गम्भीर कहते हैं ॥ १९ ॥

19. This condition is said to be of two kinds—superficial and deep. The superficial is the one affecting the skin and muscles, and the deep condition is the one affecting the deeper tissues of the body.

कण्डूदाहरुगायामतोदस्फुरणकुञ्चनैः ।
अन्विता श्यावरक्ता त्वग्बाह्ये ताम्रा तथेत्येते ॥२०॥

बाह्ये भाह्य वातरक्तमा नाह्य वातरक्तमें, त्वक् चामडी त्वचा, कण्डू-दाह- अरुण, अणतरा खुजली, दाह, रुक्- पीडा पीडा, आयाम-तोद- जे आणु, तोद आयाम, तोद, स्फुरण- इरुकाटे स्पन्दन, कुञ्चनैः तमा स क्वाथी और सकोचसे, अन्विता युक्त युक्त, श्यावरक्ता श्याम राती श्याम रक्त, तथा ताम्रा अने ताम्राना रंगवाणी तथा ताम्रवर्ण, इष्यते थाय छे होती है ॥ २० ॥

20. Pruritus, burning, pain, extension, aching or throbbing pain and contraction accompanied with the dusky red or coppery coloration of the

skin are considered the symptoms in the superficial type of rheumatic condition.

गम्भीरे श्वयथुः स्तब्धः कठिनोऽन्तर्भृशार्तिमान् ।
श्यावस्ताम्रोऽथवा दाहतोदस्फुरणपाकवान् ॥२१॥

गम्भीरे गम्भीर वातरक्तमा गम्भीर वातरक्तमें, श्वयथुः शोथ, स्तब्धः स्तब्ध स्तब्ध, कठिनः कठिन, अन्तः अन्तर्भी मीतरसे, भृशार्तिमान् अत्यंत पीडावाणी अत्यन्त पीदायुक्त, श्यावः काला श्याम, अथवा अथवा या, ताम्रः लाल ताम्रवर्ण, दाह-तोद- दाह, तोद दाह, तोद, स्फुरण- स्फुरण स्फुरण, पाकवान् तथा पाकवाणी होय छे और पाकवाला होता है ॥ २१ ॥

21. In the deeper type, there occur swelling, rigidity, hardness, agonizing pain inside the joints, dusky-red or coppery coloration, burning, pricking and throbbing pain, and tendency to suppuration.

रुग्निदाहान्वितोऽभीक्ष्णं वायु सन्ध्यस्थिमज्जसु ।
छिन्दन्निव चरत्यन्तर्वक्त्रोऽकुर्वन् वेगवान् ॥२२॥

करोति खजं पङ्क वा शरीरे सर्वतश्चरन् ।
रुग्निर्लिङ्गैश्च विज्ञेयं वातासृगुभयाश्रयम् ॥२३॥

अभीक्ष्णम् सतत सतत, रुक्- दिदाह पीडा अने विदाहपीडा. पीडा और विदाहसे, अन्वित युक्त युक्त, वेगवान् वायुः वेगवान् वायु वेगवान् वायु, सन्धि-अस्थि- सन्धि, अस्थि, मज्जसु अने मज्जमा और मज्जामें, छिन्दन् इव छापवा जेवी पीडा करते छेदनवत् वेदना, वक्त्रोऽकुर्वन् च अने तेषामे वाक्त्र अन्विते तथा वक्त्रा उत्पन्न करता हुआ, अन्तः चरति अन्तर्भी छे भीतर विचरता है, शरीरे शरीरमा शरीरमें, सर्वतः सर्वत्र सब जगह चरन् गति करते ते फिरता हुआ वह, खजम् रोगीने अन् रोगीछे खज, पङ्क वा अथवा पङ्क वा पङ्क, करोति जनावे छे करता है, सर्वैः लिङ्गैश्च अथवा लक्षणोंकी युक्त सब लक्षणोंसे युक्त, वातासृगुभयाश्रयम् वातरक्तको,

શિરામાર્ગેથી સિરામાર્ગે, ગચ્છત્ પ્રચ્છતાં ફેલના હુઆ, પર્વસુ પર્વેભાં પર્વમે, વક્રસ્વાત્ વાકાપણુ હોવાથી વક્ર હોનેકે કારણ, અભિદત્ત ત્યાં રોકાઈ રુકર, કુચ્ચમ્ કુચ્ચ યદ્દે કુચ્ચ હોકર, જનતિષ્ઠો રહે છે ઠહરતા હૈ, સ્થિતમ્ અને ત્યાં રહીને સ્થિર હુઆ વહ, પિત્તાદિ- પિત્તાદિથી પિત્તાદિસે, સંસૃજ્ય ચયુકત યદ્દે મિલકર, તા તા તે તે ઉત્ત ડા, વેદનાઃ વેદનાઓ વેદનાઓ, સ્વજતિ પેદા કરે છે ઉત્પન્ન કરતા હૈ, તસ્માત્ તેથી અત એવ, પ્રાયેણ ધણુ કરીને પ્રાયઃ, તેષુ એવ તે જુ ઠઠ્ઠી, સન્ધિષુ સાધાઓમાં સન્ધિયોમેં, દુઃખમ્ દુઃખ દુઃખ, કરોતિ કરે છે કરતા હૈ, તૃણમ્ અને મનુષ્યોને તેથી ઔર મનુષ્યોંકો ઉસસે, અત્યર્થમ્ અત્યર્થ અત્યન્ત, દુઃસહા ન સહેવાય એવી દુઃસહ, તા તાઃ તે તે મિત્ર મિત્ર, વેદનાઃ વેદનાઓ વેદનાં, ભવન્તિ પ્રાય છે નોતી હૈ ॥ ૧૩-૧૫ ॥

13-15. By reason of the subtle and all-pervasive character of vata, and of the liquid and flowing nature of the blood, the toxic element, spreading by means of the circulatory channels into the whole body, gets obstructed in the joints; and being agitated, it gets localized in the joints due to the tortuous nature of its course in the joints. Once localised, it becomes associated with pitta or vata and causes pains characteristic of each humor. Hence it generally causes pain in those joints only. The various kinds of pains thus caused are indeed exquisitely agonizing to their victims.

વાતરક્તસ્ય પૂર્વલક્ષણમ્—

સ્વેદોઽત્યર્થ ન વા કાષ્ણ્ય સ્પર્શજ્ઞત્વ ક્ષતેઽતિરુક્ ।
સન્ધિશૈથિલ્યમાલસ્ય સદનં પિઙ્કકોદ્ગમઃ ॥૧૬॥

જાનુજઙ્ગોરુકટ્યંસહસ્તપાદાક્ષસન્ધિષુ ।

નિસ્તોદઃ સ્ફુરણં મેદો ગુરુત્વ સુતિરેવ ચ ॥૧૭॥

કણ્ઠઃ સંધિષુ સ્ખ્યૂત્વા ભૂત્વા નશ્યતિ ચાસકૃત્ ।

વૈવર્ણ્યં મण्डलोत्पत्तिर्वीतासृक्पूर्वलक्षणम् ॥૧૮॥

અત્યર્થમ્ બહુ અત્યન્ત, સ્વેદઃ પરસેવે થવે પસીના આતા, ન વા કે ન શધે। યા સર્વથા ન બાતા, કાષ્ણ્યમ્ કાળાશ કાલામન, સ્પર્શજ્ઞત્વમ્ સ્પર્શજ્ઞાનને નાશ સ્પર્શજ્ઞાન ન હોના, ક્ષતે અતિરુક્ ધાન થતાં બહુ પીડા ઘાવ દોને પર અત્યન્ત પીડા, સન્ધિશૈથિલ્યમ્ સાધાઓની શિથિલતા સન્ધિયોંકી શિથિલતા, આલસ્ય આલસ્ય, સદનમ્ અગસાદ દેહમેં શિથિલતા, પિઙ્કકોદ્ગમઃ ફેડલીઓ ઉપડી આવવી ફુન્તિયોંકા નિકલના જાનુજઙ્ગા- ઠીંચણુ પિંડી જાનુ જઙ્ગા, કુરુ કટિ- સાથળ, કેડ કુરુ, કટિ ઔલ-હસ્ત- ખભા, હાથ અસ, હાથ, પાદ- પગ પાદ, અક્ષસન્ધિષુ તથા શરીરના સાધાઓમાં ઔર શરીરકી સન્ધિયોંમેં, નિસ્તોદઃ તોદ નિસ્તોદ, સ્ફુરણમ્ ફરકાટ સ્ફુરણ, મેદઃ ભેદન મેદ, ગુરુત્વમ્ ભારેપણુ ગુરુતા, સુતિ એવ ચ અને સુતિ ઔર સુતિ, કણ્ઠઃ ખરજી જુજલી, અસકૃત્ ચ વારંવાર વારવાર, સન્ધિષુ સાધાઓમાં સન્ધિયોંમેં, રુક્ પીડા પીડા, ભૂત્વા ભૂત્વા યદ્દે યદ્દેને હો હો કર, નશ્યતિ શાંત થાય છે શાન્ત હો જાતી હૈ, વૈવર્ણ્યમ્ નિવર્ણતા વિવર્ણતા, મણ્ડલોત્પત્તિઃ મડલો (ચકરડા) થવાં એ ઔર મણ્ડલોંકા પ્રકટ હોના યહ, વાતાસૃક્- વાતરક્તના વાતરક્તકે, પૂર્વ-લક્ષણમ્ પૂર્વરૂપ છે પૂર્વરૂપ હૈ ॥૧૬-૧૮॥

16-18 Excess or absence of perspiration, swarthisness, anesthesia, undue severity of pain on injury, looseness of the joints, lethargy, asthenia, appearance of pimples, pricking pain, splitting pain, enlargement and numbness of the knee, calf, thighs, waist, shoulder, hands, feet and other body parts; pruritus, frequent appearance and disappearance of pain in the joints, discoloration and appearance of round eruptions on the body—

these are the premonitory symptoms of (Vata-sonita) rheumatic condition.

वातरक्तस्य मेदाः, तेषां लक्षणानि च—

उत्तानमथ गम्भीरं द्विविधं नत् प्रचक्षते ।

त्वङ्मांसश्रयमुत्तानं गम्भीरं त्वन्तराश्रयम् ॥१९॥

तत् त्रै वातरक्तने उस वातरक्तको, उत्तानम् उत्तान, अथ अने और, गम्भीरम् गंभीर गम्भीर, द्विविधम् अथ द्वे प्रकारेण इन दो प्रकारोंका, प्रचक्षते छे छे कहते है, त्वङ्मांस-आमडी तथा मांसमा त्वचा और मांसमें, आश्रयम् रहेल आश्रितको, उत्तानम् उत्तान (आह) उत्तान (बाह्य), अन्तराश्रयम् तु अने अंदरनी धातुओंमा रहेलने और अंदरके धातुओंमें आश्रितको, गम्भीरम् गंभीर छे छे गम्भीर कहते हैं ॥ १९ ॥

19. This condition is said to be of two kinds—superficial and deep. The superficial is the one affecting the skin and muscles, and the deep condition is the one affecting the deeper tissues of the body.

कण्डूदाहरुगायामतोदस्फुरणकुञ्चनैः ।

अन्विता श्यावरक्ता त्वग्वाह्ये ताम्रा तथेप्यते ॥२०॥

बाह्ये आह्ये वातरक्तमां नाह्य वातरक्तमें, त्वक् आमडी त्वचा, कण्डू-दाह-अरुण, अणितरा खुजली, दाह, रुक्-पीडा पीडा, आयाम-तोद-अथवा, तोद आयाम, तोद, स्फुरण-इरुकाट स्पन्दन, कुञ्चनैः ताम्रा स कृष्णा और सकोचसे, अन्विता युक्त युक्त, श्यावरक्ता श्याम रक्ती श्याम रक्त, तथा ताम्रा अने ताम्राना रंगवाणी तथा ताम्रवर्ण, इप्यते थाय छे होती है ॥ २० ॥

20. Pruritus, burning, pain, extension, aching or throbbing pain and contraction accompanied with the dusky red or coppery coloration of the

skin are considered the symptoms in the superficial type of rheumatic condition.

गम्भीरे श्वयथुः स्तब्ध कठिनोऽन्तर्भृशार्तिमान् ।

श्यावस्ताम्रोऽथवा दाहतोदस्फुरणपाकवान् ॥२१॥

गम्भीरे गंभीर वातरक्तमां गम्भीर वातरक्तमें, श्वयथुः सोने शोथ, स्तब्ध स्तब्ध स्तब्ध, कठिन कठिन, अन्तः अंदरनी आन्तर्भृशार्तिमान् अत्यंत पीडावाणो अत्यन्त पीदायुक्त, श्यावः कृष्णो श्याम, अथवा अथवा या, ताम्र दाह ताम्रवर्ण, दाह-तोद-दाह, तोद दाह, तोद, स्फुरण-स्फुरण स्फुरण, पाकवान् तथा पाकवाणो होय छे और पाकवाला होता है ॥ २१ ॥

21. In the deeper type, there occur swelling, rigidity, hardness, agonizing pain inside the joints, dusky-red or coppery coloration, burning, pricking and throbbing pain and tendency to suppuration.

रुग्निदाहान्वितोऽभीक्ष्णं वायु सन्ध्यस्थिमज्जसु ।

छिन्दन्निव चरत्यन्तर्वक्त्रिकुर्वन् वेगवान् ॥२२॥

करोति खञ्जं पङ्क्तुं वा शरीरे सर्वतश्चरन् ।

एतैर्लिङ्गैश्च विज्ञेयं वातासृगुभयाश्रयम् ॥२३॥

अभीक्ष्णम् सतत सतत, रुक्-विदाह पीडा अने निदाहयो पीडा और विदाहसे, अन्वितः युक्त युक्त, वेगवान् वायुः वेगवान् वायु वेगवान् वायु, सन्धि-अस्थि-सांधि, दाह्यो सन्धि, अस्थि, मज्जसु अने मज्जामां और मज्जामें, छिन्दन् इव कापवा जेवी पीडा करते छेदनवत् वेदना, वक्त्रिकुर्वन् च अने तेओने पांछ अनावते तथा वक्त्रता उत्पन्न करता हुआ, अन्तः चरति अंदर छे भीतर विचरता है, शरीरे शरीरमां शरीरमें, सर्वतः सर्वत्र सब जगह चरन् गति करते ते फिरता हुआ वह, खञ्जम् रोगीने अरु रोगीछे खञ्ज, पङ्क्तुं वा अथवा पङ्क्तुं वा पङ्क्तु, करोति अनावे छे करता है, एतैः लिङ्गैः अथवा लक्षणैः अथवा लक्षणोंसे युक्त, वातासृक् वातरक्तने वातरक्तको,

उभयाश्रयम् उभयाश्रित उभयाश्रित, विज्ञेयम् आणुपु
जानना चाहिए ॥ २२-२३ ॥

22-23. The morbid vata, while causing pain and morbid changes in the joints constantly rushes about in the joints, bone and marrow as if cutting away the tissues, and tends to deformity of the joints. While pervading the whole body, it produces lameness or paraplegia. If all these symptoms are observed together, then the condition should be known as a combined one, both of the superficial as well as of the deep types.

वाताधिकस्य वातरक्तस्य लिङ्गानि—

तत्र वातेऽधिके वा स्याद्रक्ते पित्ते कफेऽपि वा ।
संसृष्टेषु समस्तेषु यच्च तच्छृणु लक्षणम् ॥ २४ ॥

तत्र त्वां वहां, वाते वा वात वात, रक्ते रक्त रक्त,
पित्ते पित पित, कफे अपि वा अथवा कफ अथवा कफके,
अधिके अधिक होता अधिक होने पर, संसृष्टेषु अने तेओ-
भाना ये के त्रणुने। संसर्ग अर्थात् और उनमेंसे दो या
तीनका संसर्ग होने पर, समस्तेषु च तथा चारे कीडन भणता
एव चारोंके एकत्र मिलने पर, यद् लक्षणम् वातरक्तता
ने लक्षणम्। वातरक्तके जो लक्षण, स्वात् आय छे होते है,
तद् ते उनको, शृणु सांभलो सुनो ॥ २४ ॥

24. Listen now to the symptoms of the conditions of predominant provocation of each of vata, blood, pitta and kapha as well as of discordances and combined discordance of all four.

विशेषतः सिरायामशूलस्फुरणतोदनम् ।
शोथस्य काष्ण्यं रौक्ष्यञ्च श्यावतावृद्धिहानयः ॥ २५ ॥

२४. यच्च तच्छृणु—यच्च तच्छृणु (फ)

२५. लक्षणम्—लक्षणं (ग)

२५. शूलस्फुरणतोदनम्—तोदनम् स्फुरणसेदनम् (घ.)

२५. वृद्धिहानयः—वृद्धिहानयः (ङ.)

धमन्यङ्गुलिसन्धीनां सङ्कोचोऽङ्गग्रहोऽतिरुक् ।
कुञ्चनस्तम्भने शीतप्रद्वेषश्चानिलेऽधिके ॥ २६ ॥

अनिले अधिके वातरक्तता वात अधिक होता वात
रक्तमें वायुके अधिक होने पर, विशेषतः विशेषे करीने
विशेष करके, सिरा-आयाम- शिराओनुं भे'या' शिराओंमें
आयाम, शूल स्फुरण-शूल, इरडाट शूल स्फुरण तोदनम् तोद
तोद, शोथस्य सोभनी शोथका, काष्ण्यम् डाणाश काला
पन, रौक्ष्यम् रक्षता रक्षता, श्यावता- तथा श्यावता
तथा श्यावताकी, वृद्धि- वृद्धि वृद्धि, हानय- च तथा हानय
और हास, धमनी- धमनी धमनी, अङ्गुलि- अने
अङ्गुलीओना और अङ्गुलियोंकी, सन्धीनाम् सांधाओने
संधियोंका, सङ्कोचः सङ्कोच संकोच, अङ्गग्रहः अङ्ग
अङ्गग्रह अर्थात् अङ्गग्रह, अतिरुक् अति पीडा अति पीडा,
कुञ्चनस्तम्भने देहना सङ्कोच अने अङ्गग्रह अङ्गु देहके
आकुंचन तथा स्तम्भन, शीतप्रद्वेष- च तथा शीत
शीतने। द्वेष आय छे और शीतसे द्वेष होते हैं ॥ २५-२६ ॥

25-26 Excessive distension of the veins, colic, throbbing, pricking pain, swartheness and dryness, dark-red coloration, increase and decrease of the swelling, contraction of the vessels fingers and the joints, spasticity of the limbs, acute pain, contraction and stiffness and dislike for cold things—these are the symptoms in condition of increased vata.

पित्ताधिकस्य वातरक्तस्य लिङ्गानि—

अथथुर्भृशरुक् तोदस्ताम्रश्चिमिचिमायते ।
स्निग्धरुक्षैः शमं नैति कण्डूक्लेदांश्चितोऽसृजि ॥ २७ ॥

असृजि वातरक्तता रक्त अधिक होता वातरक्तमें
रक्तके अधिक होनेपर, अथथुः सोभो शोक, भृशरुक्तोदः
अङ्गु पीडा अने तोदणी युक्त अत्यन्त पीडा तथा
तोदसे युक्त, ताम्रः तथा ताम्रा नेवा रंगने। आय छे

२६. अनिलेऽधिके—अनिलोचरे (घ. घ. फ.)

२७. अथथुर्भृशरुक्—रक्त शोभोऽतिरुक् (घ.)

२७. कण्डूक्लेदांश्चितोऽसृजि—रक्तात् संक्षेपकण्डूगाम् (घ. घ.)

और ताम्र वर्णका होता है, कण्डूक्लेद भरण तथा कुशेत्थी खूजली और क्लेदसे, अग्निः युक्त युक्त, चिमिचिमायते तेभां यमयमाट थाय छे उसमें चिमचिमाट होती है, स्निग्धरुक्षे. तेभ्य ते स्निग्ध अने रुक्ष द्रव्येथी एव वह स्निग्ध और रुक्ष द्रव्योंसे, ज्ञानम् न एति शीत अतो नथी शान्त नहीं होता ॥२७॥

27. Swelling, excessive pain, pricking pain, coppery coloration, tingling sensation, non-yielding to either unctuous or dry treatment and accompaniment of pruritus and softening, are the symptoms in a condition of vitiation of blood.

विदाहो वेदना मूर्च्छा स्वेदस्तृष्णा मदो भ्रमः ।
रागः पाकश्च भेदश्च शोषश्चोक्तानि पैत्तिके ॥२८॥

पैत्तिके पैत्तिक वातरक्तभा पैत्तिक वातरक्तमे, विदाह. विदाह विदाह, वेदना मूर्च्छा वेदना, मूर्च्छा वेदना, मूर्च्छा, स्वेद तृष्णा पःसेवे, तरस स्वेद, तृष्णा, मद भ्रमः भेद, भ्रम मद, भ्रम, राग राग लालिमा, पाक च पाक पाक, भेदः च भेद भेद, शोष च अने शोष और शोष, उक्तानि ये लक्षणो कथं छे ये लक्षण कहे हैं ॥ २८ ॥

28. Morbid change in the joints, pain, fainting, perspiration, thirst, intoxication, giddiness, redness, suppuration, breaking open and atrophy are the symptoms of the condition of increased pitta.

कफाधिकस्य वातरक्तस्य लक्षणानि—

स्तैमित्यं गौरवं स्नेहः सुप्तिर्मन्दा च रुक् कफे ।
हेतुलक्षणसंसर्गाद्विद्याद् द्वन्द्वत्रिदोषजम् ॥२९॥

कफे वातरक्तभा कफ अधिक होता वातरक्तमे कफके अधिक होने पर, स्तैमित्यम् शिथिलता स्निग्धता, गौरवम् भारेपथु भारीपन, स्नेह सुप्ति स्निग्धता स्पर्श-

मानने। नाश क्षिप्रता, सुप्ति, मन्दा रुक् च अने भेद पीडा ये लक्षण थाय छे और मन्द वेदना ये लक्षण होते हैं, हेतुलक्षणसंसर्गात् ये दोषोना हेतु तथा लक्षणोना संसर्गात् अने त्रयो दोषोना हेतु तथा लक्षणोना संसर्गात् दो दोषोंके हेतु तथा लक्षणके संसर्गसे और तीन दोषोंके हेतु तथा लक्षणके संसर्गसे, द्वन्द्वत्रिदोषजम् वातरक्तने अनु कमे द्वन्द्व अने त्रिदोषज वातरक्तमे कफ द्वन्द्व और त्रिदोषज, विद्यात् अणुवु जेधं छे जानना चाहिए ॥२९॥

29. Fixity, heaviness, unctuousness, numbness and mild pain are the symptoms in condition of increased kapha. Bidiscordance and tridiscordance of humors are to be recognised by the combinations of the etiological factors or of the symptoms in each case.

वातरक्तस्य साध्यासाध्यलक्षणम्—

एकदोषानुगं साध्यं नवं याप्यं द्विदोषजम् ।
त्रिदोषजमसाध्यं स्याद्यस्य च स्युरुपद्रवाः ॥३०॥

एकदोषानुगम् जेधं दोषथी उत्पन्न थयेलु एकदोषज, नवम् तथा नवुं वातरक्त और नया वातरक्त, साध्यम् साध्य छे साध्य है, द्विदोषजम् जे दोषथी उत्पन्न थयेलु वातरक्त द्विदोषज वातरक्त, याप्यम् याप्य छे याप्य है, त्रिदोषजम् अने त्रयो दोषथी उत्पन्न थयेलु वातरक्त और त्रिदोषजन्य वातरक्त, यस्य च तथा जेभां तथा जियमें, उपद्रवा उपद्रवो उपद्रव, स्युः होय हों, असाध्यम् ते वातरक्त असाध्य छे वह वातरक्त असाध्य है ॥ ३० ॥

30 That condition is curable which is of recent origin resulting from the provocation of a single humor. The condition resulting from bi-discordance is only palliable, and the condition born of tridiscordance as well as the one attended with complications, are incurable

३० स्याद्यस्य-तु यस्य क)

२८. शोषश्चोक्तानि-शोफश्चोक्तानि (ड फ)

२९. मन्दा च रुक् कफे-मन्दा रुक् कफे (ख)

अस्वप्नारोचकश्वासमांसकोथशिरोग्रहाः ।
 मूर्च्छायामदरुक्त्वणाज्वरमोहप्रवेपकाः ॥३१॥
 हिकापाङ्गुल्यवीसर्पपाकतोदभ्रमकुमाः ।
 अङ्गुलीवक्रता स्फोटा दाहमर्मग्रहावर्तुदाः ॥३२॥
 एतैरुपद्रवैर्वर्ज्यं मोहेनैकेन वाऽपि यत् ।
 संप्रसावि विवर्णं च स्तब्धमर्बुदकृच्च यत् ॥३३॥
 वर्जयेच्चैव संकोचकरमिन्द्रियतापनम् ।

अस्वप्न. ७१ ध. न आवली अनिद्रा, अरोचक- अरुचि
 अरुचि, श्वास- श्वास श्वास, मांसकोथ- मांसनु सडपुं
 मांसका सडना, शिरोग्रहा माथानुं जडडपुं शिरोग्रह,
 मूर्च्छायामद- मूर्च्छा मर्द मूर्च्छा, मद, रुक्-तृष्णा- पीडा,
 तरश्च रुजा, प्यास, ज्वर-मोह- ज्वर, मोह ज्वर, मोह,
 प्रवेपका- ३५ कम्पन, हिका- हेडडी हिका, पाङ्गुल्य-
 पाङ्गुलापणुं पङ्गुता, वीसर्प-पाक- विसर्प, पाड विसर्प,
 पाक, तोद-भ्रम- तोद, भ्रम तोद, भ्रम, कुमा. थाड कुम,
 अङ्गुलीवक्रता आङ्गुलीयोनु वाङ्गुलापणु अङ्गुलियोंकी
 वक्रता, स्फोटा- शेडडा फोडे, दाह-मर्मग्रह- दाह, मर्मोनुं
 जडडपुं दाह, मर्मग्रह, अर्बुदाः अर्बुद अर्बुद, एतैः उपद्रवै-
 ओ उपद्रवोथी इन उपद्रवोसे, युक्तम् युक्त युक्त, एकेन
 डे ओडका या अकेले, मोहेन अपि वा मोहोथी पणु
 युक्त मोहसे भी युक्त, यत् जे वातरक्त होय जो वातरक्त
 हो, वर्ज्यम् तेने असाध्य अणुपु उसे असाध्य जानना
 चाहिए, यत् च वणी जे वातरक्त और जो वातरक्त,
 संप्रसावि साववाणु साववाला, विवर्णम् विवर्णुं विवर्ण,
 स्तब्धम् स्तब्ध स्तब्ध, अर्बुदकृच्च च अने अर्बुद करनाडुं
 होय और अर्बुदको पैदा करनेवाला हो, संकोचकरम्
 संकोच करतु होय संकोचकारक हो, इन्द्रियतापनम्
 तथा इन्द्रियोने तपावनाडुं होय तेने पणु और
 इन्द्रियोंको सतप्त करनेवाला हो उसे भी, वर्जयेच्च च
 एव असाध्य जे अणुपु असाध्य ही जाने ॥३१-३३॥

31-33½ The condition, associated with insomnia, anorexia, dyspnea, putrefaction of the flesh, spasticity of the head, fainting, intoxication, pain,

thirst, fever, stupefaction, tremors, hiccup, lameness, acute spreading affection, suppuration, pricking pain, giddiness, exhaustion, deformity of fingers, moles burning affection of the vital parts and tumefaction (Arbuda) should not to be taken up for treatment as also the condition attended with stupefaction alone. Also the condition associated with discharge, discoloration stiffness tumefaction, contraction and heating of the senses, should not be taken up for treatment.

अकृत्स्नोपद्रवं याप्यं साध्यं स्यान्निरुपद्रवम् ॥३४॥

अकृत्स्नोपद्रवम् जेमां अधा उपद्रवो न भया होय
 ते जो संपूर्ण उपद्रवोसे युक्त न हो वह, याप्यम् याप्य
 ओ याप्य है, निरुपद्रवम् अने उपद्रव विनाडुं और
 उपद्रवरहित, साध्यम् साध्य साध्य, स्यात् ओ है ॥३४॥

34 That condition which is attended with only some of the aforesaid complications, is palliable; and the one which is free from any complication is curable.

वातरक्ते रक्तमोक्षणविधिः —

रक्तमार्गं निहन्त्याशु शाखासन्धिषु मारुतः ।
 निविश्यान्वोन्यमाचार्य वेदनाभिर्हरेदसूत्र ॥३५॥

मारुत वायु वायु, शाखासन्धिषु हाथपगना साधा-
 ओमां शाखासन्धियोंमें, निविश्य प्रवेश करीने प्रविष्ट
 होकर, रक्तमार्गम् रक्तमार्गने रक्तके मार्गको, आशु
 ओडम शीघ्र, निहन्ति अंध करी दे ओ रोक देता है,
 अन्योन्यम् तेथी वात तथा रक्त ओड भीअने अतः वात
 तथा रक्त एक दूसरेको, आचार्य रेडडीने रोककर, वेदनाभिः

३१. मूर्च्छायामद-मूर्च्छा च (ध)

३३. वर्जयेच्चैव-वर्जयेच्च (व. व.)

३५. निहन्त्याशु-विहत्याशु (ध.)

,, आचार्य-आवाध्य (ध)

वेदनाभी वेदनाओंसे, असूत्र् आण्डोने प्राणोंको, हरेत्
हरे छे हरता है ॥ ३५ ॥

35 The provoked vata, located in the joints of the extremities, block the channels of the blood. Then the blood and the vata obstruct each other's course and may even cause death, by the severity of the pain occasioned

तत्र मुञ्चेदसूक् शृङ्गजलौकःसूच्यलावुभिः ।
प्रच्छनेर्वा सिराभिर्वा यथादोष यथाबलम् ॥ ३६ ॥

तत्र तेभा इतमे, यथादोषम् दोषानुसार दोषके अनुसार, यथाबलम् अने बलानुसार बाँव बलके अनुसार, शृङ्ग-शी गडी सीग, जलौक - जणो जलौका, सूची अलावुभिः सोय तथा तुण्डीथी सूई और अलावुसे, प्रच्छनेः वा अथवा छेका भारीने अथवा पछना, सिराभिः वा छे शिरावेधद्वारा या सिरावेधद्वारा, असूक् मुञ्चेत् रक्त छोटी नाभपुं रक्त मोक्षण करे ॥ ३६ ॥

36. In such a condition, depletion of blood must be resorted to by means of the horn or the leech or needle or by cupping with a gourd or by venesection in keeping the degree of the morbidity and the strength of the patient.

रुग्दाहशूलतोदार्तादसूक् स्राव्यं जलौकसा ।
शृङ्गेस्तुम्बैर्हरेत् सुप्तिकण्डूचिमिचिमायनात् ॥ ३७ ॥

रुक्-दाह- पीडा, दाह पीडा, दाह, शूल- शूल गूल, तोद-आर्ता अने तोदथी पीडाथेला रोगीना शरीरथी और तोदसे पीडित रोगीके शरीरसे, असूक् छोटी खून, जलौकसा जणो वडे जलौकासे, स्राव्यम् अथवापुं निकलवाना चाहिएं, सुप्ति-कण्डू-स्पर्शशान्ती रहितपणुं, अरन् सुप्ति, कण्डू, चिमिचिमायनात् अने अभयभाट-

युक्त रोगीनु और चिमिचिमाहयुक्त रोगीके शरीरसे, शृङ्गैः तुम्बै शी गडीथी अने तुण्डीथी शृग और अलावुस, हरेत् छोटी छोटी रक्त निकाले ॥ ३७ ॥

37. Blood-letting by means of leech must be done where there is pain, burning, piercing and pricking pain. The horn and the gourd should be applied where there is numbness, pruritus and tingling sensation

देशादेशं व्रजन् स्राव्यं सिराभिः प्रच्छनेन वा ।
अङ्गलानौ न तु स्राव्यं रुक्षे वातोचरे च यत् ॥ ३८ ॥

देशात् लोक प्रदेशभाथी एक प्रदेशमेंसे, देशम् भीम प्रदेशमां दूसरे प्रदेशमें व्रजन् जाता छोटीने जाते हुए रक्तका, सिराभिः शिरा बीधीने सिरावेध द्वारा, प्रच्छनेन वा छे छेका भारीने या पाछकर, स्राव्यम् अथवापुं स्रावण करे अङ्गलानौ अंगशोधनाणा और अंग-शोधवाले, रुक्षे वातोचरे च रुक्ष तथा वातप्रधान रोगीमां रुक्ष और वायुप्रधान रोगीमें, यत् न छोटी छोटी जो रक्त हो, न स्राव्यम् तेनु स्रावण न करे इसका स्रावण न करे ॥ ३८ ॥

38 Where the pain is moving from place to place, venesection or cupping should be done In a condition of asthenia of limb, depletion of blood should not be done. Also in a condition where dryness is the dominant factor in vata-provocation, depletion should not be done

गम्भीरं श्वयथुं स्तम्भं कम्पं स्रायुनिरामयान् ।
ग्लानिं चापि स्वसङ्कोचा कुर्याद्वायुरसूक्श्यात् ३९

३८. अङ्गलानौ न तु स्राव्यं रुक्षे वातोचरे च यत्-अङ्गे ग्लाने
न तु स्राव्यं रुक्ष वातोचर च यत् (फ)
,, रुक्षे वातोचरे च यत्-रुक्ष वातोचर च यत् (घ.)

३७ रुग्दाहशूलतोदार्तादसूक्-रुग्दाहतोदरागार्तादसूक् (घ घ)
,, शृङ्गेस्तुम्बैर्हरेत् सुप्तिकण्डूचिमिचिमायनात्-शृङ्गेस्तुम्बैश्च
मतिमान् कण्डूचिमिचिमाहृतम् (फ)

असृक्क्षयात् ऊरुषुके रक्तने। क्षय अर्था। क्योंकि रक्तक्षयसे, वायु वायु वायु, गम्भीरम् गम्भीर गम्भीर, श्वयथुम् श्वेते सृजन, स्तम्भम् कम्पम् स्तम्भ, कम्प स्तम्भ, कम्प, स्नायु-सिरा- स्नायु तथा शिराश्वेना स्नायु और सिराओंके, व्यामयान् रोग रोग, लक्ष्मकोचाम् अने क्ष डोयसहित और संकोचसहित, ग्लानिम् च अपि ग्लानिने ग्लानिने, कुर्यात् करे छे करता है ॥ ३९ ॥

39. For, as a result of the loss of blood, the vata causes deep-seated edema, rigidity, tremors, disorders of the sinews and the vessels, asthenia and contractures.

खाज्यादीन् वातरोगांश्च मृत्युं चात्यवसेचनात् ।
कुर्यात्तस्मात् प्रमाणेन स्निग्धाद्रक्तं विनिर्हरेत् ॥४०॥

अत्यवसेवनात् अतिशय खोलीनुं निर्दर्य करवाथी अति रक्तमोक्षणसे, खाज्यादीन् वायु अर्था। धत्यादि वायु खजतादि वातरोगान् च वातरोगे वातरोगोंको, मृत्युम् च अने मृत्यु और मृत्युकोभी कुर्यात् करे छे करता है, तस्मात् तेथी इस लिए, स्निग्धात् स्निग्ध रोगीनुं स्निग्ध रोगीका, रक्तम् रक्त रक्त, प्रमाणेन प्रमाणम् उचित प्रमाणमें, विनिर्हरेत् श्वयथु निकाले ॥ ४० ॥

40. Lameness and such other disorders of vata or even death may result. Therefore, depletion in proper measure should be done, only in persons who are rich in the unctuous element

वातरके सामान्यचिकित्सा—

विरेच्यः स्नेहयित्वाऽऽदौ स्नेहयुक्तैर्विरेचनैः ।
रुक्षैर्वा मृदुभिः शस्तमलकद्वस्तिकर्म च ॥४१॥

आदौ प्रथम प्रथम, स्नेहयित्वा स्नेहन आधीने स्नेहन कराके, स्नेहयुक्तैः स्नेहयुक्त स्नेहयुक्त, रुक्ष वा के रुक्ष अथवा रुक्ष, मृदुभिः मृदु मृदु, विरेचनैः विरेचने। वडे विरेचनोंसे, विरेच्यः विरेचन करवावुं विरेचन देवे, अलकत तथा वारे वारे और वारवार, वस्तिकर्म च अस्तिकर्म पणु वस्तिकर्म भी, शस्तम् प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥ ४१ ॥

41. The patient should first be oleated and then purged by means of unctuous purgative medications or by dry but mild purgative medications, and then, frequent enemata should be administered.

सेकाभ्यङ्गप्रदेहान्नस्नेहाः प्रायोऽविदाहिनः ।
वातरके प्रशस्यन्ते

वातरके वातरक्तम् वातरक्तमें, प्राय धणु करीने प्रायः, अविदाहिन अविदाही अविदाही, सेक-अभ्यङ्ग-परिषेक, अभ्यङ्ग स्नेहन, अभ्यङ्ग, प्रदेह-अन्न-प्रदेह, अन्न प्रलेप, अन्न, स्नेहाः तथा स्नेह और स्नेह, प्रशस्यन्ते प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥ ४१ ॥

41³. Affusion, inunction, applications, diet and unctuous substances that are non-irritant are recommended in rheumatic conditions.

वातरके विशेषचिकित्सा—

विशेषं तु निबोध मे ॥४२॥

विशेषम् तु विशेष चिकित्साने विशेष चिकित्साको, मे निबोध भारी पासेथी तने साधने। मुझसे तुम सुनो ॥ ४२ ॥

42 Listen hereafter to an elaborate description of the treatment therein.

वाह्यमालेपनाभ्यङ्गपरिषेकोपनाह्नैः ।
विरेकास्थापनस्नेहपानैर्गम्भीरमाचरेत् ॥४३॥

४३. परिषेकोपनाह्नैः—परिषेकावगाहनैः (४)

४०. खाज्यादीन्—खजादीन् (ब)

„ चात्यवसेचनात्—चातीवसेचितम् (फ)

„ अवसेचनात्—अपसेचनात् (ड.)

आलेपन- द्रव्य आलेपन, अभ्यङ्ग- अभ्यङ्ग अभ्यङ्ग, परिषेक- परिषेक परिषेक, उपनाहनैः अने उपनाहोथी और उपनाहोसे, बाह्यम् उत्ताननी बाह्य वातरक्तकी, विरेक- तथा विरेचन एवं विरेचन, आस्थापन- आस्थापन आस्थापन, स्नेहपानै तथा स्नेहपानथी और स्नेहपानोसे, गम्भीरम् गम्भीरनी गम्भीर वातरक्तकी, आचरेत् चिकित्सा करवी चिकित्सा करे ॥ ४३ ॥

43. The superficial type should be treated with unguents, inunction, affusions and poultices, while the deep type should be treated with purgation, corrective enema and unctuous potions

सर्पिस्तैलवसामजापानाभ्यञ्जनवस्तिभिः ।

सुखोष्णैरुपनाहैश्च वातोत्तरमुपाचरेत् ॥४४॥

सर्पिः-तैल- घी, तैल घी, तैल, वसा-मजा- वसा तथा मज्जना वसा और मजाके, पान- पान पान, अभ्यञ्जन- अभ्यङ्ग अभ्यङ्ग, वस्तिभिः अने भरितकर्मथी और वस्तिकर्मसे, सुखोष्णैः अने नवशेडा और सुखोष्ण, उपनाहैः च उपनाहो वडे उपनाहोसे वातोत्तरम् वात- प्रधान वातरक्तनी वातप्रधान वातरक्तकी, उपाचरेत् चिकित्सा करवी चिकित्सा करे ॥ ४४ ॥

44 The condition resulting from predominant provocation of vata should be treated with potions, inunctions and enemata of ghee, oil, fat, and marrow and with genially warm poultices.

विरेचनैर्घृतक्षीरपानैः सेकैः सबस्तिभिः ।

शीतैर्निर्वापणैश्चापि रक्तपित्तोत्तरं जयेत् ॥४५॥

विरेचनै विरेचन विरेचन, घृतक्षीरपानै घी तथा क्षीरना पान घृत और क्षीरके पान, सबस्तिभिः भरित- कर्मसहित वस्तिकर्मके साथ, सेकै परिषेका परिषेक,

शीतैः तेभ्यः शीतल एव शीतल, निर्वापणै दाहने शीत करनारा उपाये। वडे दाहनाशक उपायोसे, रक्तपित्तोत्तरम् रक्त तथा पित्तप्रधान वातरक्तने रक्त एव पित्तकी प्रधानतावाले वातरक्तको, जयेत् शान्त करे ॥ ४५ ॥

45. The condition resulting from predominant provocation of blood and pitta should be subdued by purgation, potions of ghee and milk, affusions, enemata and cool and refrigerant applications.

वमनं मृदु नात्यर्थं स्नेहसेकौ विलङ्घनम् ।

कोष्णा लेपाश्च शस्यन्ते वातरक्ते कफोत्तरे ॥४६॥

कफोत्तरे कफप्रधान कफप्रधान, वातरक्ते वात- रक्तमा वातरक्तमें, मृदु मृदु मृदु, वमनम् वमन वमन, नात्यर्थम् थोडा अल्प, स्नेहसेकौ स्नेह, परिषेक स्नेह, विलङ्घनम् लघन लङ्घन कोष्णा तथा नवशेडा तथा सुखोष्ण, लेपा च द्रव्य लेप, शस्यन्ते प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥ ४६ ॥

46. In rheumatic condition resulting from predominant provocation of kapha, mild emesis, a not excessive measure of oleation, affusion and fasting, and genially warm applications are recommended.

कफवातोत्तरे शीतै प्रलिप्ते वातशोणिते ।

दाहशोथरुजाकण्डूविवृद्धिः स्तम्भनाद्भवेत् ॥४७॥

कफवात-उत्तरे कफवातप्रधान कफवातप्रधान, वात- शोणिते वातरक्तमा वातरक्तमें, शीतै प्रलिप्ते शीतल द्रव्योने। द्रव्य करती शीतल लेप करनेपर, स्तम्भनाद् रत बनथी स्तम्भनसे, दाह-शोथ- दाह, से।जे दाह, शोथ, रुजा- कण्डू- पीडा अने भरजने। रुजा और खुजलीकी, विवृद्धिः वधारे वृद्धि, भवेत् थाय छे होती है ॥४७॥

४४. मज्जा-मज्जा (म.)

४५ शीतैर्निर्वापणैः-शान्तिनिर्वापणैः (म.)

४६. स्नेहसेकौ विलङ्घनम्-स्नेहसेकाविलङ्घनम् (व.)

४७. दाहशोथरुजा-निदाहशोथवक् (म. व.)

47. In a bidiscordant condition resulting from the predominant provocation of kapha-cum vata cold applications, by their astringent action, cause increase of burning edema, pain and pruritus

रक्तपित्तोत्तरे चोष्णैर्दाहः क्लेशोऽवदारणम् ।
भवेत्तस्माद्विषग्दोषबलं बुद्ध्याऽऽचरेत्क्रियाम् ॥४८॥

रक्तपित्तोत्तरे रक्तपित्तप्रधान वातरक्तमा रक्तपित्त-
प्रधान वातरक्तमें, उष्णै दाह उष्ण द्रव्येनो दीप
करवाथी दाह उष्ण लेपोंसे दाह, क्लेश उद्देह क्लेश,
अवदारणम् च अने अवदारण और फटना, भवेत्
थाय छे होते है, तस्मात् भाटे इस लिए, भिषक् वैद्य
वैद्य, दोषबलम् दोषनु गद्य दोषबलको, बुद्ध्या अणुने
जानकर, क्रियाम् चिकित्सा चिकित्सा साचरेत्
आचरेवी करे ॥ ४८ ॥

48. In a bidiscordant condition resulting from the predominant provocation of blood-cum-pitta, hot applications cause burning, softening and bursting. Hence, the physician should first determine the relative strength of the morbid humors, and then begin the treatment.

वातरक्ते अहितानि—

दिवास्वप्नं ससंतापं व्यायामं मैथुनं तथा ।
कटूष्णं शुर्वभिष्यन्दि लवणाम्लं च वर्जयेत् ॥४९॥

ससंतापम् सन्ताप संताप, दिवास्वप्नम् दिवसे सुपु
दिनमें सोना, व्यायामम् व्यायाम व्यायाम तथा मैथुनम्
मैथुन मैथुन, कटू-उष्णम् कटु, उष्ण कटु, उष्ण, गुरु

४८ रक्तपित्तोत्तरे—पित्तरक्तोत्तरे (ग)

॥ चोष्णैर्दाह क्लेशोऽवदारणम्—दाहः क्लेशोऽवदारण भवेत् (ग)

॥ रक्तपित्तोत्तरे चोष्णै—वातरक्तोत्तरे दाहः (ह)

॥ भवेत्तस्मात्—उष्णैर्दाह (ग. ह)

गुरु गुरु, अभिष्यन्दि अभिष्यन्दी अभिष्यन्दी, लवण
अम्लम् च द्रव्ये तथा अम्ल द्रव्येनो लवण और
अम्ल द्रव्योंका, वर्जयेत् त्याग करवे त्याग करे ॥ ४९ ॥

49. Day sleep, excessive heat, exercise, sex-act as well as articles of diet that are pungent, hot, heavy, viscid, salt and acid should be avoided.

वातरक्ते हितमनपानम्—

पुराणा यवगोधूमनीवारा शालिषष्टिकाः ।
भोजनार्थं रसार्थं वा विष्किरप्रतुदा हिताः ॥५०॥

भोजनार्थम् भोजन भाटे भोजनके लिए, पुराणाः पुराने
पुराने, यवगोधूम-यव, धुँ जी, गेहूँ, नीवाराः नीवी
नीवार, शालिषष्टिकाः शालियोभा तथा साठीयोभा
शालि और साठीचावल, रसार्थम् तेमन् भांसरस भाटे
एव भांसरसके लिए, विष्किर-विष्किर विष्किर, प्रतुदाः
तथा प्रतुद पक्षीयोना भांस और प्रतुद वर्गके भांस,
हिताः हितकर छे हितकर है ॥ ५० ॥

50 Barley, wheat and wild rice that are old or salī and shashtika rice are wholesome diet, and as meat juices the flesh of gallinaceous and pecker birds is wholesome.

आढक्यश्चणका मुद्गा मसूराः समकुष्ठकाः ।
यूषार्थं बहुसर्पिष्का प्रशस्ता वातशोणिते ॥५१॥

वातशोणिते वातरक्तमा वातरक्तमें, यूषार्थम् यूष
भाटे यूषके लिए, बहुसर्पिष्का बहु धी नाभेद बहुत
धीसे गुरु, आढक्यः तुवेर अगहर, चणकाः चणु अना,
मुद्गा भृगु मूग, समकुष्ठका भृगु मोठ, मसूराः अने
भसूर और मसूर, प्रशस्ता प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥ ५१ ॥

51. Red gram, bengal gram, green gram, lentils and kidney beans are recommended for use, mixed with plenty of ghee in the preparation of soups in rheumatic conditions.

५१. यूषार्थं—यूषार्थं (ग.)

सुनिषण्णकवेत्राग्रकाकमाचीशतावरी ।
वास्तुकोपोदिकागाकं शाकं सौवर्चलं तथा ॥५२॥
घृतमांसरसैर्भृष्टं शाकसात्म्याय दापयेत् ।
व्यञ्जनार्थं,

घृतमांसरसैः धी अने मांसरसमां घृत और
मांसरसमें, भृष्टम् भूजेशा भूने हुए, सुनिषण्णक- सुनि-
षण्णक, वेत्राग्र- नेतरने। अग्रभाग वेंतका
अग्रभाग, काकमाची- पीछुडी काकमाची, शतावरी
शतावरी शतावर, वास्तुक- अथवा बथुआ, उपोदिका-
तथा पोर्ध ओओनुं और उपोदिका इनके, शाकम् शाक
शाक, तथा तथा तथा, सौवर्चलम् सूरजमुष्मीनु
सुवर्चलाका, शाकम् शाक साग, शाकसात्म्याय शाकना
सात्म्यायाने जिसको साग सात्म्य हों उसे, व्यञ्जनार्थम्
भोजनना साधन तरीके भोजनके साधनरूपमें, दापयेत्
आपना देवे ॥५२॥

52 52½. Marsilia plant, sprouts of
country willow, black nightshade, clim-
bing asparagus, white goose foot,
indian spinach and heliotrope should
be fried in ghee and meat juice, and
given as sauces to patients who are
habituated to vegetable diet.

तथा गव्यं माहिषाजं पयो हितम् ॥५३॥

तथा तथा तथा, गव्यम् गायनृ गायका, माहिष-
आजम् भैंसनु अने अकरीनुं भैंसका और बरसीका, पयः
दूध दूध, हितम् हितकर छे हितकारक है ॥ ५३ ॥

53. Similarly the milks of the cow,
the buffalo and the goat are wholesome.

इति संक्षेपतः प्रोक्तं वातरक्तचिकित्सितम् ।
एतदेव पुनः सर्वं व्यासतः संप्रवक्ष्यते ॥५४॥

इति अथ इस प्रकार, वातरक्त वातरक्तनी वात-
रक्तनी, चिकित्सितम् चिकित्सा चिकित्सा, संक्षेपतः
संक्षेपमां संक्षेपसे, प्रोक्तम् उक्ती छे उक्ती है, एतत्

सर्वम् एव ये सर्वम् वह सब ही, पुनः ५४ श्री
फिरसे, व्यासतः विस्तारपूर्वक विस्तारसे, संप्रवक्ष्यते
उद्देश्यमां आवश्ये कहा जायगा ॥ ५४ ॥

54. Thus has been described in a
nut-shell the therapeutics of rheumatic
conditions. All this will now be desc-
ribed in greater detail.

वातरक्ते घृतयोगाः —

श्रावणीक्षीरकाकोलीजीवकर्कशकैः समैः ।

सिद्धं खमधुकैः सर्पिः सक्षीरं वातरक्तनुत् ॥५५॥

समैः समे आगे दीयेगा सम भागमें लिया हुआ,
खमधुकैः नेहीमधु मुलहठी, श्रावणी- गोरजमुंड़ी श्रावणी,
क्षीरकाकोली क्षीरकाकोली क्षीरकाकोली, जीवक- ७२५
जीवक, कर्कशकैः तथा कर्कशक ओओमी तथा कर्कशक
इन्से, सिद्धम् पदार्थ सिद्ध किया, सक्षीरम् दूधसहित
दूधके साथ सर्पि धी धी वातरक्तनुत् वातरक्तकर छे
वातरक्तनाचक है ॥ ५५ ॥

55. The medicated ghee prepared
from equal quantities of east indian
globe thistle, Kshirakakoli, Jeevaka,
Rishabhaka and liquorice with milk and
ghee, is curative of rheumatic condition.

बलामतिबलां मेदासात्मगुमां शतावरीम् ।

काकोलीं क्षीरकाकोलीं रास्नामृद्धिं च पेययेत् ॥५६॥

घृतं चतुर्गुणक्षीरं तैः सिद्धं वातरक्तनुत् ।

हृत्पाण्डुरोगवीर्यशामलाज्वरनाशनम् ॥५७॥

बलाम् अथ बला, अतिबलाम् अतिबला अतिबला,
मेदाम् मेद मेदा, आत्मगुमाम् ओया औवजीज,
शतावरीम् शतावरी शतावर, काकोलीम् काकोली
काकोली, क्षीरकाकोलीम् क्षीरकाकोली क्षीरकाकोली,

५५. जीवकर्कशकैः समैः । सिद्धं खमधुकैः सर्पिः सक्षीरं वातरक्त
नुत्- रास्नामृद्धिं च पेययेत् । घृतं चतुर्गुणे क्षीरे
तैः सिद्धं वातरक्तनुत् (५)

५६. काकोली- श्रावणी (५)

, रास्नामृद्धि- काकोली (५ व)

રાસ્ત્રાન્ રારના રારના, ઋદ્ધિમ્ ચ અને ઋદ્ધિ સરખે
ભાગે લઈ જૌર ઋદ્ધિ સમાન ભાગમે લે કર, પેષયેત્
એએને। કલક કરવે। इनका कल्क करे, चतुर्गुणक्षीरम्
यावत्। दूधभां चारगुने क्षीरसे, तै सिद्धम् ते दूधे।
કલકથી પકાવેલ એન દ્રવ્યોંકે કલકસે પકાયા દુધા,
घृतम् धी घी, वातरक्तनुत् वातरक्त मटाउ छे वातरक्त-
નાશક છે, हृत्-पांडुरोग- तथा हृत्पदरोग, पांडुरोग तथा
હૃદયરોગ, પાંડુરોગ, વીસર્પ- विसर्प विसर्प, कामला-
કમળે। कामला, ज्वर- અને ज्वरने। ज्वर ज्वरका,
नाशनम् नाश करे छे नाशक है ॥ ५६-५७ ॥

56 57. Make a paste of heart leaved
sida, evening mallow, Meda, cowage,
climbing asparagus, Kakoli, Kshiraka-
koli, indian groundsel and Riddhi,
prepare a medicated ghee by taking
ghee and four times its quantity of
milk This is curative of rheumatic
condition, cardiac disorders, anemia,
acute spreading affections, jaundice and
fever.

વાતરક્તે પારુષકં ઘૃતમ્—

त्रायन्तिकातामलकीद्विकाकोलीशतावरी ।

कशेरुकाकषायेण कल्कैरेभिः पचेद्घृतम् ॥ ५८ ॥

दत्त्वा परुषकाद्राक्षाकाशमर्येश्वरसान् समान् ।

पृथग्विदार्याः स्वरसं तथा क्षीरं चतुर्गुणम् ॥ ५९ ॥

ત્રાયન્તિકા- ત્રાયમાણુ ત્રાયમાણ, તામલકી- ભોંય
આંબલી મુઈઆવલા, દ્વિકાકોલી- કાકોલી, ક્ષીર-
કાકોલી કાકોલી, ક્ષીરકાકોલી, શતાવરી- શતાવરી

૫૮ ત્રાયન્તિકાતામલકીદ્વિકાકોલી શતાવરી-તામલકયા દ્વિકા-
કોલીયા વિપ્પલીત્રાયમાણવો (સ હ)

ત્રાયન્તિકા...પચેદ્ઘૃતમ્ ॥—ત્રાયન્તિકા તામલકી

દ્વિકાકોલી ચ વિપ્પલી । દત્ત્વા પરુષકદ્રાક્ષા કાશમર્યેશ્વરસા

સમમ્ ॥ (ક)

૫૯ સ્વરસ-ચ રસા (ઢ)

,, પૃથગ્વિદાર્યા. સ્વરસ-પૃથગ્વિદાર્યા (ખ)

गतावर कशेरुका- कशेरुके, कषा-
येण कल्कैरेभिः कल्कैः અને એએને।
કલકથી જૌર इनके कल्कसे परुषक- क्षाक्ष। फालसा,
द्राक्षा- द्राक्ष द्राक्षा, काशमर्य- शीतल गम्भारी इक्षुरसान्
અને શેરડીના રસ આર इक्षुके रस विदार्या तथा
વિદારીને। एवं विदारिका, स्वरसम् च पृथक् त्वग्ग
पृथक् એએને। दरेकने इनमेसे प्रत्येकको, समान् धी
સમાન ભાગ ઘીકે સમાન ભાગમે, तथा चतुर्गुणम् तथा
ધીથી ચોગણુ तथा घीते चारगुना, क्षीर- दत्त्वा दूध
મેળવી દૂધ મિલાકર घृतम् धी घी, पचेत् पकावु
પકાવે ॥ ५८-५९ ॥

58-59. Prepare a medicated ghee
by taking ghee along with equal
quantities of the juice of sweet falsah,
grape, white teak, sugarcane and white
yam and four times the quantity of
milk, adding the decoction and paste of
zalil, featherfoil, two varieties of kakoli,
climbing asparagus and rushnut

एतत् प्रायोगिकं सर्पिः पारुषकमिति स्मृतम् ।

वातरक्ते क्षते क्षीणे वीसर्पे पैत्तिके ज्वरे ॥ ६० ॥

इति पारुषकं घृतम् ।

एतत् आ यह, प्रायोगिकक प्रायोगिक प्रायोगिक,
सर्पि. धी घी पारुषकम् ' पारुषक ' पारुषक , इति
स्मृतम् એ નામથી કહેવાય છે इस नामसे कहा जाता
है, वातरक्ते आ धी वातरक्त यह घी वातरक्त, क्षते
क्षीणे क्षतक्षीण क्षतक्षीण, वीसर्पे विसर्प विसर्प, पैत्तिक
ज्वरे અને पैत्तिक ज्वरने। दितकर छे अर पैत्तिक ज्वरमे
हितकर है ॥ ६० ॥ इति आ यह, पारुषक घृतम्
पारुषक घृत छे पारुषकघृत है ।

60. This is called the Compound
Sweet-falash Ghee, a full course of
which is recommended in rheumatic
condition, pectoral lesions, cachexia,
acute spreading affection and fever of

the pitta type. Thus has been described the Compound Sweet-falsah Ghee

जीवनीयं घृतम्—

द्वे पञ्चमूले चर्वाभूमेरुण्डं स्वपुनर्नवम् ।
मुद्गपर्णी महामेदां माषपर्णी शतावरीम् ॥६१॥
शङ्खपुष्पीमवाकपुष्पीं रास्नामतिवलां वलाम् ।
पृथग्द्विपलिकं कृत्वा जलद्रोणे विपाचयेत् ॥६२॥
पादगेषे समान् क्षीरधात्रीशुष्कागलान् रस्नान् ।
घृताढकेन संयोज्य शनैर्मृद्वग्निना पचेत् ॥६३॥
कल्कानावाप्य मेदे द्वे फासमर्यफलमुत्पलम् ।
त्वक्क्षीरीं पिप्पलीं द्राक्षां पद्मबीजं पुनर्नवाम् ॥६४॥
नागरं क्षीरकाकोलीं पद्मकं बृहतीद्वयम् ।
वीरं शृङ्गाटकं मय्यसुरुमाणं निकोचकम् ॥६५॥
खर्जूरक्षोटवानासपुञ्जानाभिपुकांस्तथा ।
एतैर्घृताढके सिद्धे क्षौद्रं शीते प्रदापयेत् ॥६६॥
सम्यक् सिद्धं च विज्ञाय सुगुप्तं संनिधापयेत् ।
कृतरक्षाविधिं चोक्षे प्राशयेदक्षसमितम् ॥६७॥

द्वे पञ्चमूले ये पञ्चभूत दोनो पदमूल, चर्वाभूम
सदेह साटेडी खेन पुनर्नवा, स्वपुनर्नवम् लाह साटेडी
सहित लाल पुनर्नवा, एरण्डम् और डो एरण्ड, मुद्गपर्णीम्
मुद्गपर्णी मूगपर्णी महामेदाम् महामेदा महामेदा,
माषपर्णीम् माषपर्णी माषपर्णी, शतावरीम् शतावरी
शतावरी, शङ्खपुष्पीम् शङ्खावली शङ्खपुष्पी, अवाक-
पुष्पीम् ओ धावली विवारी, रास्नाम् रास्ना रास्ना, अति-
बला अतिबला अतिबला, वलाम् वला वला, पृथक्
द्वेद प्रत्येक, द्विपलिकम् ये ये पल ८-८ तोला
कृत्वा धर्त कर, जलद्रोणे ओड द्रोण पाणीमां १०२४

- ६२ शङ्खपुष्पीमवाकपुष्पी—शङ्ख पुष्पी शङ्खा च (य फ)
, पृथग्द्विपलिकं कृत्वा—पृथग्द्विपलिकान् गग न् (फ)
.. पृथग्द्विपलिक—पृथग्द्विपलिकान् (फ)
६४ कल्कानावाप्य—कल्क दत्ता च (य)
६५. पद्मकं—ममता (ट)
, पद्मक बृहतीद्वयम्—ममता श्रान्णोद्वय (य)
६६ खर्जूरक्षोट—खर्जूरक्षोट (ड)
६७. चोक्षे—चोक्ष (य)

तोले जलमें, विपाचयेत् पडावला पकावे, पादगेषे
अतुर्धाश रवे चौथाई रोप रहने पर, घृताढकेन ओड
आढक धीनी साथे घी के २५६ तोलेके साथ, समान्
समान भागे समभाग, क्षीर-धात्री- दूध, आमृणानो रस
दूध, आवला इक्षु शेरीने। रस इक्षु, छागलान् अने
अडरानो और बकरेके, रसान् भासरस सांसका
रस, मयोज्य भेगवी सिलाक, द्वे मेदे मेदा, महामेदा
मेदा, महामेदा, काश्मर्यफलम् शीवण्णा दूध गम्भारीके
फल, उत्पलम् नीलकमल नीलकमल, त्वक्क्षीरीम् वास-
डपूर वशलोचन, पिप्पलीम् भीपर पिप्पली, द्राक्षाम् द्राक्ष
द्राक्षा, पद्मबीजम् डभण्डाडडी पद्मबीज, पुनर्नवाम्
साटेडी पुनर्नवा, नागरम् सूठ सोंठ, क्षीरकाकोलीम्
क्षी/डाडोली क्षीरकाकोली पद्मकम् पद्मकाड पद्माख,
बृहतीद्वयम् ओली अने ओडी ओरी गण्डी दोनो कटेरी,
वीरम् वृद्धि-वीर, शृङ्गाटकम् शी गोड गृगाटक,
मय्यम् लव्य मय्य, उरुमाणम् उरुमाण उरुमाण,
निकोचकम् निकोचक निकोचक, खर्जूर- अण्णूर खजूर,
क्षोट- अण्णूर अक्षोट, वाताम- अ-म वाताम,
मुञ्जात- मुञ्जात मुञ्जातक, अभिपुकान् तथा अने पिस्ता
और अभिपुक, कल्कान् ओओओ। डेड इनका कल्क,
आवाप्य न भी डालकर, मृद्वग्निना शनैः मृद्व अग्नि
वड धीमेथी मृदु आवसे धीरे धीरे, पचेत् पडावतु
पकावे, एते आ द्रव्येना डेडथी इन द्रव्योंके कल्कसे,
सिद्धे घृताढके सिद्ध भयेथु ओड आढक धी सिद्ध हुए
२५६ तोले चीके, शीते शीतल अतां तेमां शीतल
होने पर उसमें, क्षौद्रम् मध सहद, प्रदापयेत् नाभवु
डाके, सम्यक् अराअर सम्यक्, सिद्धम् च सिद्ध भयेथु
सिद्ध हुआ, विज्ञाय अण्णीने जानकर, चोक्षे योअभा
धामा स्वच्छ घटमें, कृतरक्षाविधिम् रक्षाविधान
डरीने रक्षाविवि करके, सुगुप्तम् सुरक्षित रीते सुरक्षित,
संनिधापयेत् भूडपु रख देवे, अक्षसमितम् तेमाथी
अक्ष नेटथु उसमेंसे एक तोला मात्रामें, प्राशयेत् भावु
सेवन करे ॥ ६१ ६७ ॥

61-67 Decoct 8 tolas of each of the drugs of deca-radices, white hog's weed, castor oil plant, red hog's weed, wild green gram,

Mahameda, wild black gram, climbing asparagus, small leaved convolvulus indian borage, indian groundsel, evening mallow and heartleaved sida in 1024 tolas of water, till it is reduced to 1/4th of its quantity, prepare a medicated ghee with this decoction mixed with 256 tolas of each of milk and the juices of emblic myrobalan and sugar cane, meat-juice of goat's flesh and ghee adding 256 tolas of the paste of the two Medas, fruit of white teak blue water lily, bamboo manna, long pepper, grapes, lotus seed hogwood, dry ginger, Kshirakakoli, himalayan cherry, yellow berried and indian night shades, climbing asparagus water chest nut, showy dillenia, Urumana, Lakoocha, edible date, walnut, almond salep and Abhishuka. When this ghee is cooled down mix it with honey. Knowing it to be well prepared, preserve it in a clean vessel in a protected place after performing the protective ceremonial. This ghee should be administered in the dosage of one tola.

पाण्डुरोगं ज्वरं हिकां स्वरमेदं भगन्दरम् ।
पार्श्वशूलं क्षय कास ह्रीहानं वातशोणितम् ॥६८॥
क्षतशोषमपस्मारमश्मरीं शर्करां तथा ।
सर्वाङ्गकाङ्क्षरोगांश्च मूत्रसङ्गं च नाशयेत् ॥६९॥
बलवर्णकर धन्यं वलीपलितनाशनम् ।
जीवनीयसिद्धं सर्पिवृष्यं वन्ध्यासुतप्रदम् ॥७०॥

इदम् आ। यह, जीवनीयम् शुवनीय जीवनीय,
सर्पिः धृत घृत, पाण्डुरोगम् पांडुरोग पण्डुरोग, ज्वरम्

ज्वर ज्वर, हिकाम् डेडी हिका, स्वरमेदम् स्वरमेद
स्वरमेद, भगन्दरम् भगन्दर भगन्दर, पार्श्वशूलम्
पार्श्वशूल पार्श्वशूल, क्षयम् कान्क्ष क्षय, क स क्षय, कास,
ह्रीहानम् डीहा ह्रीहा, वातशोणितम् वातरक्त वातरक्त,
क्षतशोषम् क्षतशोष क्षतशोष, अपस्मारम् अपस्मार
अपस्मार, अश्मरीम् अश्मरी अश्मरी, तथा शर्कराम् शर्करा
शर्करा, सर्वाङ्ग- सर्वाङ्ग सर्वाङ्ग, एकाङ्ग- तेभ्य औङ्ग एवं
एकाङ्ग, रोगान् च रोगे। रोग, मूत्रसङ्गम् च अने भूत-
स गने। और मूत्रसङ्गको, नाशयेत् नाश करे छे नष्ट
करता है, बलवर्णकरम् वणी ते भल तथा वष्युं डरनार
पुनः वह बल तथा वर्ण करनेवाला, धन्यम् अभ्युत्थ
अपनार धन्य, वलीपलित वणिया-पणियाने। वली तथा
पलितका, नाशनम् नाश डरनार नाशक, वृष्यम् वृष्य
वृष्य, वन्ध्यासुतप्रदम् अने वाङ्गुलीने दीकरो। डेनार छे
और वन्ध्याको पुत्र देनेवाला है ॥ ६८-७० ॥

68-70. This is curative of anemia, fever, hiccup impairment of voice, fistula in ano, pleurodynia, wasting, cough splenic disorders, rheumatic condition, pectoral lesions consumption, epilepsy, stone and gravel affection of one limb or of all the limbs and retention of urine. This vitalising compound ghee is an excellent promoter of strength and complexion, destroyer of wrinkles and grey hair, and acts as a virilific and endows fertility on a sterile woman.

वातरक्ते घृतयोग. क्षीरयोग च —

द्राक्षामधु(धू)कतोयाभ्यां सिद्धं वा ससितोपलम् ।
पिबेद्धनं तथा क्षीरं गुडूचीखरसे शृतम् ॥७१॥

द्राक्षा- द्राक्ष द्राक्षा, मधुक- तथा डेडीमधना और
मुहठीके, तोयाभ्याम् डीथथी काथसे, सिद्धम् घृतम्
वा पडावेल धी सिद्ध किया हुआ घी, ससितोपलम्
साकर साथे चीनीके साथ, तथा अथवा अथवा,
गुडूचीखरसे गणोना स्वरसथी गिलोवके स्वरससे, शृतम्

क्षीरम् उडालेणु इध पकाया हुआ दूध, पिचेइ पीनु पीवे ॥ ७१ ॥

71. Or the patient may take with sugar-candy the medicated ghee prepared of cow's ghee with the decoction of grapes and liquorice, or the medicated milk prepared with the expressed juice of guduch

चतु स्नेह —

जीवकर्षभकौ मेदामृष्यप्रोक्तां शतावरीम् ।
मधुकं मधुपर्णी च काकोलीद्वयमेव च ॥७२॥
सुद्रमाषाख्यपर्णिन्यौ दशमूलं पुनर्नवम् ।
बलासृताविदारीश्च साश्वगन्धारपमेदका ॥७३॥
एषां कषायकल्काभ्यां सर्पिस्तैलं च साधयेत् ।
लाभतश्च वसामज्ज धान्वप्रातुदवैष्णिकम् ॥७४॥
चतुर्गुणेन पयसा तन् सिद्धं वातशोणितम् ।
सर्वदेहाश्रितं हन्ति व्याधीन् घोरांश्च नातजान् ७५

जीवक- ७५३ जीवक, ऋषभकौ ७५७३ ऋषभक
मेदाम् मेदा मेश, ऋष्यप्रोक्तम् अतिथना अतिबला,
शतावरीम् शतावरी गतावर, मधुकम् जेठीमधुमुलहठी,
मधुपर्णीम् च मधुपर्णी मधुपर्णी, काकोलीद्वयम् एव
च डाडेली, क्षीरडाडेली काकोली, क्षीरकाकोली, सुद्र
माषाख्य-पर्णिन्यौ मुद्रपर्णी, माषपर्णी सुद्रपर्णी माषपर्णी,
दशमूलम् दशमूल दशमूल, पुनर्नवम् आटेडी पुनर्नवा,
स-अश्वगन्धा- आसेई अश्वगन्धा, अश्वमेदका पाप.शु-
मेद पाषाणमेद, बला- अला वला अमृता- गणे अमृता,
विदारी च अने विदारीडे और विदारी, एषाम्
ओओनी इनके, कषायकल्काभ्याम् डराथ तथा डडे
वडे काथ और कल्कसे, सर्पि धी धी, तैलम् च तैल
तैल, लाभतः च तथा मणी शके ते और जो मिल
सके उन, धान्व प्रातुद- अगल देगना, प्रतुः जांगल
देशके, प्रतुद, वैष्णिकम् अने विष्णु प्राणीओनी और

७४ एषां कषायकल्काभ्यां सर्पिस्तैलं च साधयेत्—कुर्वति कषाय-
वल्क च ताभ्या तैल घृत पचेत् (अ ५)
,, सर्पिस्तैलं च साधयेत्—ताभ्या तैल घृत पचेत् (ब)

विष्णिक पाणियोंकी, वना मज्ज असा तथा मज्जने वसा
तथा मज्जातो, चतुर्गुणेन येगला चरगुने, पयसा दूधथी
दूधदे, साधयेत् सिद्ध डरेवा सिद्ध करे, सिद्धम् तद
सिद्ध डरेल आ स्नेह सिद्ध किया हुआ यह स्नेह,
सर्व देह-आश्रितम् आषा मेदमा देदा सपूर्ण देहमें
आश्रित, वातशोणितम् व त-डने वातक्तो, वातजान्
तथा वातथा उताम थयेवा एवं वातने उत्पन्न, घोरां
घोरा घेर, व्याधीन् च व्याधिओने व्याधियोंको, हन्ति
हने छे नष्ट करता है ॥ ७२ ७५ ॥

72 75 Prepare a medicated ghee-
cum-oil, by taking cow's ghee and til
oil along with four times the quantity
of milk, adding the fat and marrow
of whatever may be available of jan-
gala, gallinaceous and pecker group of
creatures along with the decoction and
paste of Jeevaka, R'shabhaka, Meda,
evening mallow, climbing asparagus,
liquorice, thorny staff tree, two Kakolis,
wild green gram, wild black gram,
deca-radices, hog's weed, heart leaved
sida guduch, white yam winter cherry
and indian rock foil This is curative of
rheumatic condition and severe diseases
due to vata provocation affecting the
whole body

यारके स्थिराद्य घृत तैल या—

स्थिरा श्वदृष्टा वृद्धी चरित्रा सशताग्रौ ।
काश्यपर्याप्तान्गुता च वृथीरो द्वे चले तथा ॥७६॥
एषां काथे चतु क्षीर पृथक् तलं पृथक् घृतम् ।
मेदाराताचणीयष्टिजीवन्तीजीवकर्षभम् ॥७७॥
पक्त्वा मात्रा ततः क्षीरत्रिगुणाऽध्वर्धशर्करा ।
खजेन मयिना पेश यारके पित्रोपजे ॥७८॥

७३. वृथीरो-वृथीर (८)

७७ चतु क्षीर-चतु क्षीरे व

७८ क्षीरत्रिगुणा-क्षीरद्विगुणा (८)

, जीवन्तीजीवकर्षभम् -जीवकर्षभौ वरा (द)

स्थिरा शालवल्गु शालपर्णी, श्वदष्टा गोभृशु गोखरू, बृहती ठिली लोरी गण्डी बड़ी कटेरी, सशतावरी शतावरी शतावर, सारिवा उपलसरी सारिवा, काश्म-र्याणि शीवल्गु गम्भारी, जात्यगुसा च धौत्र्य कौचबीज, वृश्चीर शङ्खे साटोडी श्वेत पुनर्नवा, तथा तथा तथा, द्वे बले गला तथा अतिगला बला और अतिबला, एषाम् काये ओशोना उवाथमा इनके कायमें, चतु-क्षीरम् त्रारगण्णुं दूध चारगुना दूध, मेदा- मेदा मेदा, शतावरी- शतावरी शतावर, यष्टि-जीवन्ती- जेठीभूध, होडी मुचुहठी, जीवन्ती, जीवक- ७५३ जीवक, ऋषभै अने ऋषभकुने ३६३ नाभीने और ऋषभक इनका कल्क डालकर, तैलम् घृतम् तैल अने घी तैल और घृत, पृथक् पृथक् जुष्टं जुष्टं पृथक् पृथक्, पक्त्वा पकावी पकाकर, तत आत्रा पछी तेनी मात्रा उसकी मात्रा, क्षीरत्रिगुणा त्रिगुणं दूध तिगुना दूध, गन्धर्ध-शर्करा अने देही साकर नाभी और डेहगुनी चीनी डालकर, खजेन रवेयाली खजसे, सथिता मथीने मथ-करके, त्रिदोषजे त्रिदोषजन्य त्रिदोषजन्य, वातरक्ते वात-रक्तमा वातरक्तमें, पेया पीवी पीवे ॥ ७६-७८ ॥

76-78 Prepare separately a medi- cated ghee or oil by taking cow's ghee or til oil and four times the quantity of milk along with the decoction of ticktrefoil, small caltrops, yellow berried nightshade, indian sarsaparilla, climb- ing asparagus, white teak, cowage, white flowered hog's weed, heart leaved sida and evening mallow along with the paste of Meda, climbing asparagus, liquorice cork swallow wart, Jeevaka and Rishabhaka When it is well prepared, it should be taken in a proper dose mixed with three times its quantity of milk and one and half times of sugar and well churned with the churning stick. This

is curative of rheumatic conditions of the tridiscordance type

वातरक्ते कतिपययोगा —

तैलं पयः शर्करां च पायथेष्टा सुमूर्च्छितम् ।
सर्पिस्तैलसिताक्षौद्रैर्मिश्रं वाऽपि विवेत् पयः ॥७९॥

तैलम् पय तैल, दूध तैल, दूध, शर्कराम् च अने साकरने और चीनीको, सुमूर्च्छितम् भेगां डरीने मिला कर, पायथेष्ट पाया विलावे, सर्पि - तैल- घी, तैल घी, तैल, सिताक्षौद्रै साकर अने भूध शर्करा और गहद, मिश्रम् भेगावेले मिलाकर, पय अपि दूध पक्षु दूध सी, विवेत् वा पीवु पीवे ॥७९॥

79 The patient may also drink til oil well mixed with milk and sugar, or milk mixed with ghee, til oil, sugar and honey.

अंशुमत्या शृतः प्रस्थः पयसो द्विसितोपलः ।
पाने प्रशस्यते तद्वत् पिप्पलीनागरैः शृतः ॥८०॥

अंशुमत्या शालवल्गुना उवाथयी शारपर्णीके कायसे, शृत पकावेले पकाया हुआ, द्विसितोपल तथा भे पक्ष साकर नाभेले ८ तोले चीनीके साथ, पयस. दूध दूध, प्रस्थः ओक प्रस्थ ६४ तोले, तद्वत् ते भुज्ज उसी प्रकार पिप्पलीनागरै पीपर अने सूक्ष्मी पिप्पली और सोठसे, शृत पकावेले दूध पकाया हुआ दूध, पाने पीवामा पीना, प्रशस्यते श्रेष्ठे प्रशस्त है ॥८०॥

80 The medicated milk prepared of the decoction of ticktrefoil with 64 tolas of milk and 8 tolas of sugar- candy or similarly the medicated milk prepared with long pepper and dry ginger is recommended as potion for the rheumatic patient

७९. तैल पयः शर्करा च—पयस्तैलसिताक्षौद्रा वा (न)

८०. द्विसितोपल—ससितोपल (क)

१. पयस—पयसा (फ)

बलाशतावरीरास्त्रादशमूलैः सपीलुभिः ।
श्यामैरण्डस्त्रिराभिश्च वातार्तिघ्नं शृतं पयः ॥८१॥

सपीलुभि पीलु पीलु, बला- बला, शतावरी- शतावरी शतावर, राज्ञा- राज्ञा राज्ञा, दशमूलै दशमूल दशमूल, श्यामा-एरण्ड- श्यामा, ओर ३। श्यामा, एरण्ड, स्त्रिराभि च अने शालपर्णी और शालपर्णी, शृतम् पय. उकाणैल दूध पकाया हुआ दूध, वातार्तिघ्नम् वातनी पीडा मटाडनार ३ वातपीडा नाशक है ॥ ८१ ॥

81. The medicated milk, prepared with heart-leaved sida, climbing asparagus, indian groundsel, deca-radices, indian tooth brush tree, black turpeth, castor plant and ticktrefoil, is curative of pain due to vata provocation.

वातरके सशोधनम्—

धारोष्ण सूत्रयुक्तं वा क्षीरं दोषानुलोमनम् ।
पिवेद्वा सत्रिवृच्चूर्णं पित्तरक्तावृतानिलः ॥८२॥

पित्तरक्त अथवा पित्त तथा रक्तथी अथवा पित्त और रक्तसे, आवृतानिल आवृत वायुवाला रोगी, दोषानुलोमनम् दोषानु अनुलोमन करना दोषका अनुलोमन करनेवाला, सूत्रयुक्तम् गोमूत्र-युक्त गामूत्रयुक्त, धारोष्णम् धारोष्ण धारोष्ण, क्षीरम् वा दूध दूध, सत्रिवृद-चूर्णम् वा अथवा नसोतरना यूर्णसहित अथवा त्रिवृताचूर्णयुक्त, पिवेद् दूध पीवुं दूध पीवे ॥८२॥

82. The udder-warm milk mixed with cow's urine being regulator of morbid humors, may be given as potion or the udder-warm milk prepared with the pulvis of turpeth may be given in rheumatic condition characterised by occlusion of vata by the pitta and blood.

क्षीरेणैरण्डतैः वा प्रयोगेण पिवेन्नरः ।
बहुदोषो विरेकार्थं जीर्णं क्षीरीदनाशनः ॥८३॥

बहुदोषः अथवा बहु दोषवाला अथवा बहुत दोषवाला, नर विरेकार्थम् पुरुषे विरेचनसे भाटे पुरुष विरेचनके लिए, प्रयोगेण हररेण्ड प्रतिदिन, एरण्डतैलम् वा ओरंडियु तेल एरण्डतैल, क्षीरेण वा दूध साथे दूधके साथ, पिवेद् पीवु पीवे, जीर्णं पयसा भाटे जीर्ण होने पर, क्षीरीदनाशन. दूधभातनु भोजन करवु दूध भात खावे ॥ ८३ ॥

83 The patient with severe morbidity may take a course of milk mixed with castor oil for purgation and on digestion of the dose of milk, he may take the diet of rice and milk.

कषायमभयानां वा घृतभृष्टं पिवेन्नरः ।
क्षीरानुपानं त्रिवृताचूर्णं द्राक्षारसेन वा ॥८४॥

नर. अथवा पुरुषे अथवा मनुष्य, घृतभृष्टम् घृत-भृष्ट घृतसे छोकर, अभयानाम् हरडेना हरडका, कषायम् वा अथवा पीवे काथ पीवे, क्षीरानुपानम् अथवा दूधना अनुपानथी अथवा दूधके अनुपानसे, त्रिवृताचूर्णम् नसोतरनु यूर्ण त्रिवृत्चूर्ण, द्राक्षारसेन वा द्राक्षना रस साथे द्राक्षारसके साथ, पिवेद् पीवुं पीवे ॥८४॥

84 Or the patient may drink the decoction of chebulic myrobalan seasoned with ghee; or the juice of grapes mixed with pulvis of turpeth. It may be followed by a potion of milk.

काशमयं त्रिवृतां द्राक्षां त्रिफलां सपरुषकाम् ।
शृतं पिवेद्विरेकाय लवणक्षौद्रसंयुतम् ॥८५॥

काशमयम् श्लेष्मणु गम्भारी, त्रिवृतम् नसोतर त्रिवृत्, द्राक्षाम् द्राक्ष द्राक्षा, सपरुषकाम् क्षुद्रा फालसा, त्रिफलाम् अने त्रिफला और त्रिफला, शृतम् ओओना अथवा हनके कायको, लवण-क्षौद्र- संयुत तथा मध

८४ कषायमभयानां वा—रुपावभृतानां वा (व. फ.)

८५ त्रिवृता सपरुषकाम्—शुद्धे द्राक्षारसेन वा (च.)

„ शृत—शृता (घ.)

„ सद्युतम्—सद्युताम् (व.)

नमक और शहद, मृदुनम भेगनी पिलाकर, विरेकान् विरेचन भाटे विरेचनके लिए, पिबेत् पीवे पीवे ॥८५॥

85 For the purpose of purgation, the patient may drink the decoction of white teak, turpeth, grapes, the three myrobalans and sweet falsah mixed with honey and salt

त्रिफलायाः कषायं वा पिबेत् क्षौद्रेण संयुतम् ।
धात्रीहरिद्रामुस्तानां कषायं वा कफाधिके ॥८६॥

कफाधिक अथवा क्षुब्धनी अधिकतावाला वातरक्तना रेणुके अथवा कफकी अधिकतावाला वातरक्तका रोगी, त्रिफलायाः विधाने त्रिफलाका, कषायम् वा अथ कथ, धात्री- अथवा आम्रणां अथवा आवला, हरिद्रा- ६०६२ हत्दी, मुस्तानां तथा भेगनी और मोथका, कषायम् वा अथ काथ, क्षौद्रेण पृथ्वी साथे शहदके साथ, पिबेत् पीवे पीवे ॥ ८६ ॥

86 In a condition of the predominance of kapha provocation, the patient may drink the decoction of the three myrobalans mixed with honey, or the decoction of emblic myrobalan, turmeric and nut grass mixed with honey

योगैश्च कलत्रविहितैरसकृत् विरेचयेत् ।
मृदुभिः स्नेहसंयुक्तार्त्वा वातं मलावृतम् ॥८७॥

वातम् वायुने वायुको, मलावृतम् मलावृत मलावृत, ज्ञात्वा ज्ञानीने जानकर, कलत्रविहितैः उपस्थानम् ॥ ८७ ॥
उद्देश कल्पस्थानोक्त, स्नेहसंयुक्तैः स्नेहयुक्त स्नेहयुक्त, मृदुभिः योगैः च मृदु योगैश्च मृदु योगैः, तस्य तेने उसको, असकृत् बारबार बारबार, विरेचयेत् विरेचन ३१५५ विरेचन देवे ॥ ८७ ॥

87. The physician finding the vata to be occluded by the fecal matter,

८६ कफाधिक-३ ॥ ८६ ॥

८७ ज्ञात्वा वात मलावृतम्-मला वायु मलावृतम् (अ.)

should frequently give mild purgative preparations described in the Section on Pharmaceutics, mixed with unctuous substances

वातके वस्ति —

निर्हरेद्वा मलं तस्य खलुनैः क्षीरवस्तिभिः ।
न हि वस्तिस्त्वमं किञ्चिद्वातरक्तचिकित्सितम् ॥८८॥

तस्य अथवा ते रेणुके अथवा उम रोगीके, मलम् मलने मलको खलुनैः क्षीरवस्तिभिः वा क्षीरनी अस्ति अथवा क्षीरवस्तिभिः, निर्हरेत् हरेने निकाले, हि कारण के क्योंकि, वस्तिस्त्वमं अस्ति जेनी वस्तिके समान, वातरक्त- वात-उतनी वातरक्तको, चिकित्सितम् चिकित्सा चिकित्सा, किञ्चित् भीष्म के अन्य कोई, न नहीं है ॥ ८८ ॥

88. Or the fecal matter should be eliminated by means of milk enema mixed with ghee, there is no remedy comparable to the enema, for the cure of rheumatic conditions

वस्तिविक्षणपार्श्वोत्पत्तिस्थजठरान्तिषु ।
उदावर्ते च वास्यन्ते निरुद्धाः सानुवायनाः ॥८९॥

वस्ति- अस्ति वस्ति, वक्ष्ण- पक्ष्ण वक्ष्ण, पार्श्व- पक्ष्ण पार्श्व, उत्पत्ति- साथणना पक्ष्ण उत्पत्ति, अस्थि- ६०६१ अस्थि, जठर-जठर तथ ६०६२ वेदनामा एव उदरको पीडामें, उदावर्ते च अने उदावर्तेमा और उदावर्तेमे, सानुवायना अनुवायनसहित अनुवायनके साथ, निरुद्धा निरुद्ध अस्ति अथ निर्हरे वस्तिना, वास्यन्ते प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥ ८९ ॥

89. Evacuative and unctuous enemata are recommended in condition of pain in the hypogastric region, groin, sides, thighs, joints, bones and stomach and also in indigestion.

दद्यात्तैलानि चेमानि वस्तिकर्मणि बुद्धिमान् ।
नस्याभ्यञ्जनसेकेषु दाहशूलोपशान्तये ॥९०॥

बुद्धिमान् आर्द्रमान वैद्ये बुद्धिमान वैद्य दाह-शूल-
दाह तथा शूलानी दाह और शूलकी, उपशान्तये शान्ति
करना भाटे शान्तिके लिए, वस्तिकर्मणि अस्तिकर्म वस्तिकर्म,
नस्य- नस्य नस्य, अभ्यञ्जन अभ्यञ्जन अभ्यञ्जन, सेकेषु च
अने परिषेचनभा और परिषेकमे, इमानि आ इन,
तैलानि तैले तैलोंको, दद्यात् आपवा देवे ॥ ९० ॥

90 The wise physician may pres-
cribe the following oils in the admini-
stration of enema, inunction and affu-
sion, for the alleviation of burning
and colic

वातरक्ते मधुयष्ट्यादितैलम्—

मधुयष्ट्यास्तुलायास्तु कषाये पादशेषिते ।
तैलाढकं समक्षीरं पचेत् कलकैः पलोन्मितैः ॥९१॥
शतपुष्पावरीमूर्वापयस्यागुहचन्दनैः ।
स्थिराहंसपदीमांसीद्विमेदामधुरणिभि ॥९२॥
काकोलीक्षीरकाकोलीतामलक्यृद्धिपञ्चकैः ।
जीवकर्षभजीवन्तीत्वक्पत्रनखबालकैः ॥९३॥
प्रपौण्डरीकमज्जिष्ठासारिवैन्द्रीवितुन्नकैः ।
चतुष्प्रयोगात्तद्धन्ति तैलं सारुतशोणितम् ॥९४॥
सोपद्रवं साङ्गशूलं सर्वगात्रानुगं तथा ।
वातासृक्पित्तदाहार्तिज्वरघ्नं बलवर्णकृत् ॥९५॥
इति मधुपर्ण्यादितैलम् ।

९०. सेकेषु-सेके च (थ.)

९१. उपशान्तये-अतिनाशने (ब.)

९२. मधुयष्ट्यास्तुलायास्तु-मधुपर्ण्याः पलशतं (द. फ.)

९३. —मधुयष्ट्याः पलशतं (फ.)

९४. मधुयष्ट्या-मधुपर्ण्या (घ.)

९५. प्रपौण्डरीकमज्जिष्ठा-प्रपौण्डरीकमधुक (फ.)

९६. तद्धन्ति-परिशुद्धम् (ग.)

९७. इति मधुपर्ण्यादितैलम्-इति मधुयष्ट्यादितैलम् (ग. ग.)

मधुयष्ट्या जेडीमधना मुहठीके, तुलायाः तु
४०० तोला ४०० तोले, कषाये कषायने काथके,
पादशेषिते चतुर्थांश भाडी रहेता चतुर्थांश शेष रहने
पर, समक्षीरम् तैलुं ७ दूध समान दूध, तैलाढकम्
२५६ तोले, शतपुष्पा-
वरी सुवा, शतावरी सोया, शतावर, मूर्वा- मोरवेश
मूर्वा, पयस्या- पयस्या पयस्या, अगुरु- अगुरु अगुरु,
चन्दनैः रत्नाञ्जलि लाल चन्दन, स्थिरा- शाखवल् स्थिरा,
हंसपदी- हंसपदी हंसपदी, मांसी- जटामांसी मांसी,
द्विमेदा- मेदा मक्षामेदा मेदा, महामेदा, मधुरणिभि
गणे मधुपर्णी, काकोली- काकोली काकोली, क्षीरकाकोली-
क्षीरकाकोली क्षीरकाकोली, तामलकी- तामलकी
मुईआवला, कृद्धि- कृद्धि कृद्धि, पञ्चकैः पञ्चकैः
पञ्चाख, जीवक- जीवक जीवक, कर्षभ- कर्षभ कर्षभ,
जीवन्ती- होडी जीवन्ती, त्वक् त्वक् दालचीनी, पत्र-
तमाक्षपत्र तेजपात, नख नख नखी, बालकै वाणे
गन्धवाला, प्रपौण्डरीक- पुण्डरीककाष्ठ पुण्डरीककाष्ठ,
मज्जिष्ठा मज्जिष्ठा मज्जिष्ठा, सारिवा- उपद्रवसरी सारिवा,
ऐन्द्री ऐन्द्री ऐन्द्री, वितुन्नकै धातु धनिया,
पलोन्मितै- ऐन्द्रीना चार चार तोला इनके चार चार
तोले कलकैः कलकैः कलकसे, पचेत् पकावतु पकावे
तव ते वह, तैलम् तैल तैल, चतुष्प्रयोगात् (नस्य,
अभ्यञ्जन, परिषेचन तथा अस्तिकर्म) ऐ चार रीने
प्रयोग करवाथी (नस्य, अभ्यञ्जन, परिषेचन और वस्तिकर्म
इन चार प्रकारके प्रयोगसे), सोपद्रवम् उपद्रवयुक्त
उपद्रवयुक्त, साङ्गशूलम् अगशूलयुक्त अगशूलयुक्त,
सर्वगात्रानुगम् अने आभा शरीरभा रहेल और
सपूर्ण शरीरमें व्याप्त, सारुतशोणितम् वातरक्तने वात-
रक्तको, हन्ति हन्ति छे नष्ट करता है, तथा तथा और,
वात-असृक्-पित्त वातरोग, रक्तरोग, पित्तरोग, वात
रोग, रक्तरोग, पित्तरोग, दाह-अर्ति- दाहनी पीडा दाहनी
पीडा, उपरमम् तथा उपरमम् तथा उपरमम् तथा
बल- वर्णकृत् अने अल तेमम् वर्ण करनार छे और
बल एवं वर्ण करनेवाला है ॥ ९१-९५ ॥ इति आ यह,
मधुपर्ण्यादितैलम् मधुपर्ण्यादितैलम् छे मधुपर्ण्यादितैलम् है ।

91 95. Decoct 400 tolas of
liquorice in water till it is reduced to

one fourth of its quantity, prepare a medicated oil in it with 256 tolas of oil and an equal quantity of milk adding the paste of four tolas of each of dill seeds, climbing asparagus, trilobed virgin's bower, milky yam, eagle wood, sandal wood ticktrefoil, maiden hair, nardus, the two Medas, guduch, Kakoli, Kshira-kakoli, featherfoil, Riddhi, himalayan cherry, Jeevaka, Rishabhaka, cork swallow wort, cinnamon bark, cinnamon leaves, shell, fragrant sticky mallow, lotus rhizome, madder, indian sarsaparilla, Aindri and coriander. This oil administered in the four modes cures rheumatic condition which is associated with complications or with pain in the body or which has pervaded the whole body This is also curative of pain due to rheumatic condition, pitta-provocation, burning and fever, and acts as a promoter of strength and complexion Thus has been described the Compound Liquorice Oil.

वातरक्ते सुकुमारक तैलम्—

मधुकस्य शत द्राक्षा खर्जूरानि परूषकम् ।
मधूकौदनपाक्यौ च प्रस्थं मुञ्जातकस्य च ॥९६॥
काश्मर्याढकमित्येतच्चतुर्द्रोणे पचेदपाम् ।
शेषेऽष्टभागे पूते च तस्मिन्तैलाढकं पचेत् ॥९७॥
तथाऽऽमलककाश्मर्यविदारीक्षुरसैः समैः ।
चतुर्द्रोणेन पयसा कल्कं दत्त्वा पलोन्मितम् ॥९८॥
कदम्बामलकाक्षोटपद्मबीजकशेरुकम् ।
शृङ्गाढकं शृङ्गवेरं लवणं पिप्पलीं सिताम् ॥९९॥

जीवनीयैश्च संसिद्धं क्षौद्रप्रस्थेन संसृजेत् ।
नस्याभ्यञ्जनपानेषु बह्वौ चापि नियोजयेत् ॥१००॥
वातव्याधिषु सर्वेषु अन्यास्तम्भे हनुप्रहे ।
सर्वाङ्गैकाङ्गवाते च क्षतक्षीणे क्षतज्वरे ॥१०१॥
सुकुमारकमित्येतद्वातास्राप्रयनाशनम् ।
स्वरवर्णकरं तैलमारोग्यबलपुष्टिदम् ॥१०२॥
इति सुकुमारकतैलम् ।

मधुकस्य ळेठीमधु मुलहठी, वातम् से। ५५ ४००
तोले, द्राक्षा द्राक्ष द्राक्ष, खर्जूरानि भणूर खजू, परूषकम् इलसा फालसा, मधूक- मधुका मधुवेके फूल, ओदनपाक्यौ ओदनपाकी ओदनपाकी, मुञ्जातकस्य च अने मुञ्जातक और मुञ्जातक, प्रस्थम् ओष्ठ प्रस्थ १६४ तोले, काश्मर्य-आढकम् शीवलु ओष्ठ आढक गम्भारीफल २५६ तोले, इति एतत् ओष्ठाने इनको, अपाम् चतुर्द्रोणे चार द्रोण पाण्डीमा ४०९६ तोले जलमें, पचेत् ५३५५ पकावे, तथा तथा तथा, अष्टभागे आढके भाग अष्टमाश, शेषे पूते च पाकी रक्ते गाणी ६४ शेष होने पर छानकर, तस्मिन् तैलम् उसमें, तैलाढकम् ओष्ठ आढक तैल २५६ तोले तैल, समैः समानभागे समानभाग, आमलक- आमला आवला, काश्मर्य- शीवलु गम्भारी-फल, विदारी- विदारीकद विदारीकद, इक्षुरसैः अने शेरडी ओष्ठाने रस और इक्षु इनका रस, चतुर्द्रोणेन चारद्रोण ४०९६ तोले, पयसा दूध दूध, कदम्ब- कदम्ब कदम्ब, आमलक आमला आवला, अक्षोट- अक्षोट अखरोट, पद्मबीज- कृमण डाडडी कमलगट्टा, कशेरुकम् कशेरु कशेरु, शृङ्गाढकम् शीगोडा सिंघाडा, शृङ्गवेरम् सूठ सोंठ, लवणम् सैधव सैधानमक, पिप्पलीम् पीपर पिप्पली, सिताम् सांकर शर्करा, जीवनीयैः च अने ७५५५ गणनी- ६५ औषधियों और जीवनीय गणकी दस औषधियों, पलोन्मितम् ढरेकने। ओष्ठ ५५ प्रत्येकके ४ तोले, कल्कम् ३६३ कल्क, दत्त्वा नाभी डालकर, पचेत् ५३५५ पकावे, संसिद्धम् सिद्ध ढरेला ते तैलम् सिद्ध

१०० संसिद्ध-तत्र सिद्ध (छ)

१०१ सर्वाङ्गैकाङ्गवाते च क्षतक्षीणे क्षतज्वरे-सर्वाङ्गैकाङ्गजे वाते सेक्षमेतत् प्रशस्यते (क.)

१०२ स्वरवर्णकर-स्वर्णवर्णकर (ड. त. द.)

१०६ त्रिपल्लिक चैव-त्रिपल्लिकाश्चैव (घ)
 , केशरन्-केशरान् (घ)
 १०७ तत् सिद्ध-सर्वमं (घ)
 १०९ खञ्जपङ्कताम्-विषमञ्जरन् (घ ङ द फ व)
 , प्रसवनम्-पुसवनम् (ध. द घ)

એરંડાનુ મૂલ ઇરળ્ડમૂલ, જીવનીયાનિ ચ જીવનીય ગણુનાં દ્રવ્યેા જીવનીય ગણકે ઔષધ, લાભત નેટલાં મળે તેટલાં જિતને મિલ સકે હતને, પલાનામ્ કાતકે ભાગેઃ પ્રત્યેક સો પલ પ્રત્યેક ૪૦૦ તોલે, બલાપચ્ચ-કાતમ્ બલા પાંચસો પલ બલા ૨૦૦૦ તોલે, તથા તથા ધૌર, કોલબિલ્વ-બૌર, બીલાં વેર, વેલગિરી, ચવાન્ બવ જૌ, માષાન્ અડદ ઉદ્દ, કુલ્થાન્ ચ કળથી કુલથી, આઠકોન્મિતાન્ પ્રત્યેક ઔક આઠક પ્રત્યેક ૨૫૬ તોલે, સુશુષ્કાણામ્ સારી પેઠે સૂકાથેલાં અચ્છી પ્રકાર સૂએ, કાશ્મર્યાણામ્ શીવણુનાં ફળ ગમ્મારીકે ફલ, દ્રોણમ્ ચ ઔક દ્રોણ ૧૦૨૪ તોલે, ધૌતમ્ ધૌઈ ધોકર, જર્જરમ્ અષ્ઠકચરાં કરી અથ કુટાકર, દ્રોણશતે ઔકસો દ્રોણ ૧૦૨૪૦૦ તોલે, અમ્મસિ પાણીમાં જલમેં, સાધયેત્ પકાવવાં પકાવે, ચતુર્દ્રોણમ્ ચ ચાર દ્રોણ ૪૦૯૬ તોલે, શેષયેત્ બાકી રાખવું શેષ રવસે, તેન તેમાં ઉસમેં, પચ્છગુણમ્ પાંચગણું પાંચગુના, પચ દૂધ દૂધ, દત્તવા નાખી ફાલકર, ચન્દન-હશીર-ચન્દન, વાળેા ચન્દન, હશીર, કેશરમ્ નાગકેસર નાગકેસર, પન્ન-પલા-તમાલપત્ર, ઔલથી તેજપત્ર, ઇલાયચી, અગુરુ-અગર અગુરુ, કુષ્ઠાનિ કઠ કૂઠ, તગરમ્ તગર તગર, મધુશ્ઠિકામ્ અને જેઠીમધ સૌર મુલદ્ધી, ત્રિપલિકન્ ચ એવ પ્રત્યેક ત્રણ પલ પ્રત્યેક ૧૨ તોલે, મજ્જિષ્ઠા-મજ્જી મજીઠ, અષ્ટપલમ્ આઠ પલ ૩૨ તોલે, પિટ્ઠા એઓના કલકસે, તૈલદ્રોણમ્ ઔક દ્રોણ તૈલ ૧૦૨૪ તોલે તૈલ, પચેત્ પકાવવું પકાવે, સિદ્ધમ્ તત્ સિદ્ધ થયેલ તે તૈલ સિદ્ધ હુઆ વહ તૈલ, સાર્વયૌગિકમ્ નસ્ય અભ્યગ આદિ સર્વ યોગોમાં વાપરવામાં આવે છે નસ્ય અભ્યગ આદિ સર્વયોગોમેં વરતા જાતા હૈ, અમૃતાહ્વયમ્ 'અમૃતાઘ' નામનું 'અમૃતાઘ' નામકા, એતત્ આ યહ, તૈલાઘ્યમ્ શ્રેષ્ઠ તૈલ શ્રેષ્ઠ તૈલ, વાતરકે વાતરક્તવાળા વાતરક્તવાળે, ક્ષતક્ષીણે ક્ષતક્ષીણ ક્ષતક્ષીણ, મારાતે બારથી પીડિત મારાતે થકે, ક્ષીણરેતસિ ક્ષીણવીર્ય ક્ષીણશુક્ર, વેપન-કંપતા કાપતે હુએ, આક્ષેપ-સંધિભ્ર શયાળા સંધિભ્રશવાળે, મગ્નાનામ્ ભાંગેલાં અંગવાળા મગ્નમગ્નોવાળે, સર્વાન્ન-સર્વ અંગમાં સર્વ અન્નોમેં, એકાન્ન-અને ઔક અંગમાં ઓર એક અન્નમેં, રોગિણામ્ રોગવાળા મનુષ્યો માટે

હિતકર છે રોગી મનુષ્યોકે લિએ હિતકર હૈ, ચોનિદોષમ્ વળી આ તૈલ ચોનિદોષ ઓર યહ તૈલ ચોનિદોષ, અપસ્મારમ્ અપસ્માર અપસ્માર, ઉન્માદમ્ ઉન્માદ ઉન્માદ, સ્વજ્વ તામ્ અને લાંગડાપણું, પાંગળાપણું ઓર સ્વજ્વતા તથા પદ્મતાકો, હન્યાત્ નષ્ટ કરે છે નષ્ટ કરતા હૈ, પ્રસવનમ્ ચ તેમજ પ્રસૂતિ કરાવે છે એવં પ્રસૂતિકારક હૈ ॥ ૧૦૩-૧૦૯ ॥ હિતિ આ યહ, અમૃતાઘમ્ અમૃતાઘ અમૃતાઘ, તૈલમ્ તૈલ છે તૈલ હૈ ।

103-109 Decoct 400 tolas of each of guduch, liquorice, minor, pentaradices, hog's weed, indian groundsel, root of castor plant and the available drugs of the life-promoter group, 2000 tolas of heart leaved sida and 256 tolas of jujube, bael, barley, black gram, horse gram, and 1024 tolas of well dried fruits of white teak, with 102400 tolas of water till it is reduced to 4096 tolas The drugs used to prepare the decoction should be crushed and washed. Prepare a medicated oil with the aforesaid decoction with 1024 tolas of oil and five times its quantity of milk, with the paste of 12 tolas of each of the paste of sandal wood, cuscus grass, fragrant poon, cinnamon bark, cardamom, eagle wood, costus, indian valerian, liquorice and 32 tolas of madder. Thus prepared, this medicated oil can be used in all modes as a remedy for rheumatic condition, due to pectoral lesion, exhaustion due to excessive load-carrying, deficiency of semen, tremors, convulsions, fractures affection of a single limb or all the limbs, gynecic disorders, epilepsy, insanity and,

lameness of hands or legs. This excellent oil known as the Compound Guduch Oil is also ecbohic in action. Thus has been described the Compound Guduch Oil.

वातरक्ते महापद्मं तैलम्—

पद्मवेतसयष्ट्याह्वफेनिलापद्मकोत्पलैः ।

पृथक्पञ्चपलैर्दर्भबलाचन्दनकिंशुकैः ॥११०॥

जले शृतैः पचेत्तैलप्रस्थं सौवीरसंमितम् ।

लोध्रकालीयकोशीरजीवकर्षभकेशरैः ॥१११॥

मदयन्तीलतापत्रपद्मकेशरपद्मकैः ।

प्रपौण्डरीककाशमर्यमांसीमेदाप्रियङ्गुभिः ॥११२॥

कुङ्कुमस्य पलार्धेन मज्जिष्ठायाः पलेन च ।

महापद्ममिदं तैलं वातासृग्ज्वरनाशनम् ॥११३॥

इति महापद्मं तैलम् ।

पद्म- पद्म पद्म, वेतस- वेतस वेतस, यष्ट्याह्व-
नेलीभध मुलहठी, फेनिला- पोर्छ उपोदिका, पद्मक- पद्म-
डाध पद्माख, उष्पलै. नीलकमल नीलकमल, दर्भ- दर्भ
दर्भ बला-चन्दन- भला, चन्दन बला, श्वेत चन्दन,
किंशुकै डेसूडा टेंसूके फूल, पृथक् दरेक प्रत्येक, पञ्चपलै.
पांथ पल २० तोले, जले शृत पाण्डीमा ठिकाणी
इनको जलमें पकाकर, लोध्र- लोध्र लोध्र, कालीयक-
डादीयक कालीयक, उशीर- वाणै। खस, जीवक- ७ पड
जीवक, ऋषभ- ऋषभक ऋषभक, केशरैः नागकेसर
नागकेसर, मदयन्ती- मेदी मेंहदी, लता-पत्र- धडि ला,
तमाधपत्र लता, पत्र, पद्मकेशर- पद्मकेसर कमलकेसर,
पद्मकै पद्मडाध पद्माख, प्रपौण्डरीक- पुंडरीकडाध पुण्डरीक-
काष्ठ, काशमर्य- शीरषु गम्भारीके फल, मांसी-मेदा
जटामांसी, मेदा जटामांसी, मेदा, प्रियङ्गुभि. धडि ला
प्रियङ्गु, कुङ्कुमस्य डेसर केसर, पलार्धेन अर्धी पल
प्रत्येक दो तोले, मज्जिष्ठायाः अने भुज्ज सौर मजीठ,
पलेन च ओड पल नाभी ४ तोले डालकर, सौवीर-
संमितम् तैल नेटली (६४ तोला) इतरा वगरना
जवनी डाल, तैलके समान (६४ तोले) निस्तुष जौवी

काजी, तैलप्रस्थम् अने ओड प्रस्थ तैल और तैल ६४ तोले,
पचेत् पडावपु पकावे, इदम् आ यह, महापद्मम्
महापद्म महापद्म, तैलम् तैल तैल, वातासृक्- वातरक्त
वातरक्त, ज्वरनाशनम् अने ज्वरने। नाश करने।र छे
और ज्वरका नाशक है ॥ ११०-११३ ॥ इति आ यह,
महापद्मतैलम् महापद्म तैल छे महापद्म तैल है ।

110 113 Decoct 20 tolas each of
lotus, country-willow, liquorice, soap
nut, himalayan cherry, blue water
lily sacrificial grass, heart leaved
sida, sandal wood and palas, with
water; prepare a medicated oil with this
decoction and 64 tolas of sauveeraka
wine with the paste of two tolas of
each of lodh, yellow sandal cuscus
grass, Jivaka, Rishabhaka, fragrant
poon, henna, madder, cinnamon leaf,
lotus filaments, himalayan cherry, lotus
rhizomes, white teak, nardus, Meda,
perfumed cherry and saffron
and four tolas of madder. This
major lotus oil is curative of rheu-
matic conditions and fever Thus has
been described the Major Lotus Oil

वातरक्ते खुड्वाकपद्मं तैलम्—

पद्मकोगीर्यष्ट्याह्वरजनीकाथसाधितम् ।

स्यात् पिष्टै सर्जमज्जिष्ठावीराकाकोलिचन्दनैः ॥११४॥

खुड्वाकपद्मकसिद्धं तैलं वातासृग्ज्वरनाशनम् ।

इति खुड्वाकपद्मं तैलम् ।

सर्ज- राज राल, मज्जिष्ठा-वीरा- भुज्ज, क्षीरडाडी
मजीठ, क्षीरकाकोली, काकोलि डाडीली काकोली, चन्दन.
तथा चन्दन और चन्दनके, पिष्टे डेसूथी कल्कमे,
पद्मक- पद्मडाध पद्माख, उशीर- वाणै। खस, यष्ट्याह्व-
नेलीभध मुलहठी, रजनीकाथ- अने दण्डरना इतराथी
और हल्दीके काथसे, साधितम् पडावेस पडाया हुआ,

इदम् आ। यह, खुड्वाकपद्मकम् पुशुङ्गपद्मकं खुड्वाकपद्मक, तैलम् तैल तैल, वाताहदाहनुत् वातरक्त अने दाह भटाहना वातरक्त और दाहका नाशक, स्यात् छे है, ॥११४३॥ इति आ। यह, खुड्वाकपद्मकम् पुशुङ्गपद्मकं खुड्वाकपद्मक, तैलम् तैल छे तैल है ।

114-114½ Prepare a medicated oil with the decoction of himalayan cherry, cuscus grass, liquorice and turmeric adding the paste of sal, madder, climbing asparagus, Kakoli and sandal wood. This minor lotus oil is curative of rheumatic conditions and burning. Thus has been described the Minor Himalayan Cherry Oil

વાતરક્તે મધુકતૈલમ્—

शतेन यष्टिमधुकात् साध्यं दशगुणं पयः ॥११५॥
तस्मिन् तैले चतुर्दोणे मधुकस्य पलेन तु ।
सिद्धं मधुकाशमर्यरसैर्वा वातरक्तनुत् ॥११६॥

यष्टिमधुकात् जेડીમધના મુલહઠીકે, શતેન સો પદ ૧૩૬ ૪૦૦ તોલેસે, દશગુણમ્ પયઃ દશગુણ દૂધ દશગુણ દૂધ, સાધ્યમ્ પકાવવુ પકાવે, તસ્મિન્ તેમાં ઉસમેં, મધુકસ્ય જેડીમધના મુલહઠીકે, પલેન તુ એક પદ ૩૬૩થી ૪ તોલે કલકસે, ચતુર્દોણે ચાર દ્રોણ ૪૦૯૬ તોલે, તૈલે તૈલ પકાવવુ તૈલ પકાવે, વાતરક્તનુત્ આ તૈલ વાતરક્તને નાશ કરે છે એ યહ તૈલ વાતરક્તકા નાશ કરતા હૈ, મધુક- અથવા જેડીમધ અથવા મુલહઠી, કાશમર્ય-રસૈ. વા અને શીવણના ક્ષત્રાથી ઓર ગમ્ભારીકે કાથસે, સિદ્ધ સિદ્ધ કરેલ તૈલ વાતરક્તને નાશ કરે છે સિદ્ધ ક્રિયા તૈલ વાતરક્તકા નાશ કરતા હૈ ॥ ૧૧૫-૧૧૬ ॥

115-116. Prepare a medicated milk taking 4000 tolas of milk and 400 tolas of liquorice. Prepare a medicated oil with this milk taking 4096 tolas of oil and adding four tolas of

૧૧૬. તસ્મિન્ તૈલે ચતુર્દોણે-તસ્મિન્ તૈલે ચતુર્દોણ (૫)

the paste of liquorice; or the oil prepared with the juice of liquorice and white teak, may be taken; these are curative of rheumatic conditions.

મધુપર્ણા: પલં પિષ્ટા તૈલપ્રસ્યં ચતુર્ગુણે ।
શ્રીરે સાધ્યં શતં કૃત્વા તદેવં-મધુકાચ્છતે ॥૧૧૭॥
સિદ્ધં દેયં ત્રિદોષે સ્યાદ્વાતાસે શ્વાસકાસનુત્ ।
હૃત્પાણ્ડુરોગવીસર્પકામલાદાહનાશનમ્ ॥૧૧૮॥

इति शतपाकं मधुकतैलम् ।

મધુપર્ણા ગળે। ગિલોય, પલમ્ એક પદ ૪ તોલે, પિષ્ટા ૩૬૩ કરી તેથી કલકકર ઉસમેં, તૈલ-પ્રસ્યમ્ એક પ્રસ્ય તૈલ તૈલ ૬૪ તોલે, ચતુર્ગુણે શ્રીરે ચારગણા દૂધમાં ચારગુણે દૂધમેં, સાધ્યમ્ પકાવવુ પકાવે, પવસ્ આ પ્રમાણે હસ તરહ, શતમ્ સો વાર સો વાર, કૃત્વા કરી કર, મધુકાત્ શતે સો પદ જેડીમધથી સો પલ મુલહઠીસે, સિદ્ધમ્ સિદ્ધ કરેલું સિદ્ધ ક્રિયે, તત્ તે તૈલ ઉસ તૈલકો, ત્રિદોષે ત્રિદોષ જન્ય ત્રિદોષજન્ય, વાતાસે વાતરક્તમાં વાતરક્તમેં, દેયમ્ દેવુ દેના ચાહિય શ્વાસકાસનુત્ તે શ્વાસ તથા કાસને દૂર કરનાર વહ શ્વાસ ઓર કાસકો દૂર કરનેવાલા હૈ, હૃત્પાણ્ડુ- અને હૃદયરોગ, પાંડુરોગ ઓર હૃદયરોગ, પાણ્ડુરોગ, વીસર્પ- વિસર્પ વિસર્પ, કામલા- કમળો કામલા, દાહનાશનમ્ તથા દાહને નાશ કરનાર ઓર દાહકા નાશક, સ્યાત્ છે હૈ ॥ ૧૧૭-૧૧૮ ॥ ઇતિ આ યહ, શતપાકમ્ શતપાક શતપાક, મધુકતૈલમ્ મધુકતૈલ છે મધુકતૈલ હૈ ।

117-118. Prepare a medicated oil taking 64 tolas of til oil in four times its quantity of milk with the paste of 4 tolas of guduch, repeat this procedure hundred times Thus this oil, prepared with 400 tolas of liquorice is curative

૧૧૭ મધુપર્ણા:-મધુપર્ણા: (૪).

,, શત કરવા તદેવ-શતકૃત્વસ્તદેવં (૫)

૧૧૮. ત્રિદોષે સ્યાદ્વાતાસે શ્વાસકાસનુત્-ત્રિદોષમાદવાતાસ-શ્વાસકાસનુત્ (૫. ૬. ૭.)

of tridiscordant type of rheumatic conditions, dyspnea, cough, cardiac disorders, anemia, acute spreading affections, jaundice and burning. Thus has been described the Hundred times prepared Liquorice Oil.

वातरक्ते बलातैलम्—

बलाकषायकल्काभ्यां तैलं क्षीरसमं पचेत् ।
सहस्रं शतवारं वा वातासृग्वातरोगनुत् ॥११९॥
रसायनमिदं श्रेष्ठमिन्द्रियाणां प्रसादनम् ।
जीवनं वृंहणं स्वयं शुक्रासृग्दोषनाशनम् ॥१२०॥
इति सहस्रपाकं शतपाकं वा बलातैलम् ।

बला- भलाना बलाके, कषायकल्काभ्याम् कषाय
अने कल्की काय और कल्कसे, क्षीरसमम् समान भाग-
वाणा दूधयी युक्त समभाग दूधसे युक्त, तैलम् तेल तैलको,
सहस्रम् ६५२५२ हजारदफे, शतवारम् वा ३ से ५२
वा सौवार, पचेत् पकावु पकावे, वातासृक् ते तेल
वातरक्त वह तल वातरक्त, वातरोगनुत् अने वातरोगनु
नाशक छे और वातरोगनाशक है, इदम् आ यह, श्रेष्ठम्
श्रेष्ठ श्रेष्ठ, रसायनम् रसायन छे रसायन है, इन्द्रिया-
णाम् इन्द्रियोने इन्द्रियोंको, प्रसादनम् दोषरहित करना
छे दोषरहित करनेवाला है, जीवनम् जीवन आपनार छे
जीवनदाता है, वृंहणम् पुष्टि करना छे पुष्टिकारक है,
स्वयम् स्वर भाटे हितकर छे स्वरके लिए हितकर है, शुक्र-
वसृक् तथा शुक्र अने रक्तना तथा शुक्र और रक्तके,
दोषनाशनम् दोषने नाश करना छे दोषोंका नाशक
है ॥ ११९-१२० ॥ इति आ यह, सहस्रपाकम् सहस्र-
पाक सहस्रपाक, शतपाकम् वा अथवा शतपाक अथवा
शतपाक, बलातैलम् भलातेल छे बलातैल है ।

119-120. The medicated oil prepared of the decoction and paste of heart-leaved sida and oil, with an equal quantity of milk, by repeating

११९ पचेत्-तथा (घ)

॥ सहस्रं शतवारं वा-सहस्रशतपाक वा (घ)

the procedure from a 100 to a 1000 times, is curative of rheumatic conditions and vata disorders; it is an excellent vitaliser, promoter of the clarity of the sense-perceptions, life-promoter, roborant, promotive of voice and curative of the morbidity of semen and blood. Thus has been described the Hundred or Thousand times prepared Sida Oil.

वातरक्ते पिण्डतैलम्

गुडूचीरसदुग्धाभ्यां तैलं द्राक्षारसेन वा ।
सिद्धं मधुककाश्मर्यरसैर्वा वातरक्तनुत् ॥१२१॥

गुडूचीरस- गुणोना स्वरस गिलोयके रस, दुग्धा-
भ्याम् अने दूधयी और दूधसे, द्राक्षारसेन वा ३
द्राक्षना स्वरसयी अथवा द्राक्षाका स्वरससे, मधुक- अथवा
गेरीमध या मुलहठी, काश्मर्य- अने शीवधुना और
गम्भारीके, रसै- वा कषाययी कायसे, सिद्धम् पकावे
सिद्ध किया हुआ, तैलम् तेल तैल, वातरक्तनुत्
वातरक्तनाशक छे वातरक्तनाशक है ॥ १२१ ॥

121. The medicated oil prepared from til oil, with the juice of guduch and milk or with the juice of grapes, or with the juice of liquorice and of white teak, is curative of rheumatic conditions.

आरनालाढके तैलं पादसर्जरसं शृतम् ।
प्रभूते स्रजितं तोये ज्वरदाहार्तिनुत् परम् ॥१२२॥

आरनालाढके श्रेष्ठ आढक डाल्मा आरनाल २५६
तोलेमें, पादसर्जरसम् अर्धश २५५ नाभी चौथाई
सर्जरस मिलाकर, शृतम् पकावी पकाकर, प्रभूते भूत
बहुत, तोये पाणीमा जलमें, स्रजितम् मथेलु मथित,

१२१ वातरक्तनुत्-वातरोगनुत् (घ)

१२२. शृतम्-घृतम् (ङ)

॥ स्रजितं-मथित (घ. ङ)

તૈલમ્ આ તેલ યદ્દ તૈલ, પરમ્ અત્યંત અત્યન્ત, જ્વર-દાહ- જ્વર, દાહ જ્વર દાહ, અતિનુત્ તથા પીડાને નાશ કરનાર થાય છે ઓર પીડાકા નાશક હોતા હૈ ॥૧૨૨॥

122. The medicated oil prepared of til oil with 256 tolas of sour conjee, and one fourth the quantity of sal resin and well churned with water, is an excellent cure for pain due to fever and burning

સમધૂચ્છિદ્રમાજિષ્ઠં સસર્જરસસારિવમ્ ।
પિષ્ઠતૈલં તદ્ભ્યજ્ઞાદ્વાતરક્તરુજાપહમ્ ॥૧૨૩॥

इति पिण्डतैलम् ।

સ-મધૂચ્છિદ્ર-માજિષ્ઠમ્ મીણુ અને મજ્જના કલ્કથી મોમ ઓર-મજ્જિષ્ઠાકે કલ્કસે, સ-સર્જરસ-સારિવમ્ તથા રાળ અને ઉપલસરીના કલ્કથી પકાવી વઘ્નથી ગરમને ગરમ ગાળી લીધેલું તેલ એવં રાલ ઓર સારિવાકે કલ્કસે પકાકર વઘ્નસે ગરમ ગરમ હી છાના હુઆ તેલ, પિષ્ઠતૈલમ્ પિડતૈલ કહેવાય છે પિષ્ઠતૈલ કહા જાતા હૈ, તત્ તે વહ, અભ્યજ્ઞાત્ અભ્યંગ કરવાથી અભ્યજ્ઞ કરનેસે, વાતરક્ત- વાતરક્તની વાતરક્તકી, રુજા- પીડાને પીડાકો, અપહમ્ નષ્ટ કરે છે નષ્ટ કરતા હૈ ॥૧૨૩॥
इति आ यद्, पिण्डतैलम् पिडतैलं છે પિષ્ઠતૈલ હૈ ।

123. The medicated oil named 'pinda oil' prepared from til oil with bee's wax, madder, sal-resin and indian sarsaparilla used as inunction, is curative of the pain due to rheumatic conditions. Thus has been described Pinda oil or the 'Lumped Oil'

वातरक्ते शूलविचिकित्सा—

दशमूलशृतं क्षीरं सद्यः शूलनिवारणम् ।
परिवेकोऽनिलमाये तद्वत् कोष्णेन सर्पिषा ॥१२४॥

૧૨૩. માજિષ્ઠ-મજ્જિષ્ઠ (.)

દશમૂલ-શૃતઃ દશમૂળથી ઉકાળેલ દશમૂલસે પકાયા હુઆ, ક્ષીરમ્ દધ્ન દૂધ, સદ્યઃ શીઘ્ર શીઘ્ર, શૂલ- નિવારણમ્ શૂળને નાશ કરે છે શૂલનાશક હૈ, તદ્વત્ તે પ્રમાણે उसी प्रकार, अनिलमाये वातप्रधान वात- रक्तर्भा वातप्रधान वातरक्तमें कोष्णेन नवशेका सुखोष्ण, सर्पिषा धीथी घृतसे, परिवेकः परिवेक કરવેા પરિવેક કરે ॥ ૧૨૪ ॥

124 The medicated milk prepared of deca-radices is a quick cure for pain, similarly an affusion with warm ghee is curative of rheumatic condition due to vata-provocation.

स्नेहैर्मधुरसिद्धैर्वा चतुर्भिः परिवेचयेत् ।
स्तम्भाक्षेपकशूलार्ते कोष्णैर्दाहे तु शीतलैः ॥१२५॥

સ્તમ્ભ- સ્તમ્ભ સ્તમ્ભ, આક્ષેપક આક્ષેપક આક્ષેપક, શૂલાર્તમ્ અને શૂલના દરદી ઉપર ઓર શૂલપીડિતકો, મધુરસિદ્ધે મધુર દ્રવ્યોથી પકાવેલ મધુર ઔષધોસે સિદ્ધ કિયે હુએ, કોષ્ણેઃ નવશેકા સુખોષ્ણ, ચતુર્ભિ ચારે ચાર, સ્નેહૈ વા સ્નેહોથી સ્નેહોસે, પરિવેચયેત્ પરિવેક કરવેા પરિવેક કરે દાહે તુ અને દાહમાં ઓર દાહમેં, શીતલૈઃ શીતલ ચાર સ્નેહોથી પરિવેક કરવેા ઠંડે ચાર સ્નેહોસે પરિવેક કરે ॥ ૧૨૫ ॥

125 Warm affusion with the tetrad of unctuous substances prepared with the drugs of the sweet group should be done to the patient afflicted with stiffness, convulsion and pain, while in the case of the patient suffering from burning, cold affusion should be done

तद्वत्त्व्याजिकच्छानैः क्षीरैस्तैलविमिश्रितैः ।
काथैर्वा जीवनीयानां पञ्चमूलस्य वा मिश्रक ॥१२६॥

૧૨૬ કાથૈર્વા જીવનીયાનાં-નિઃકાથૈર્જીવનીયાનાં (૫, ૬.)

तदन तेन प्रभाणे इसी प्रकार, मिषक् वैद्य वैद्य, तैल-मिश्रित- तैलयुक्त तैलमिश्रित, गवय-आविक- भाय, घेटी गाय, भेड़, छागैः अने भकरीना और बकरीके, क्षीरै द्वितीय दूधसे, जीवनीयानाम् तथा अरुनीय द्रव्यानां तथा जीवनीय औषधियोंके, पञ्चमूलस्य वा के पंचमूलना या पचमूलके, काये. क्वाथथी परिषेक कर्त्तव्ये काथसे परिषेक करे ॥ १२६ ॥

126. Oil mixed with the milk of the cow, sheep and goat or with the decoction of the drugs of the life promoter group or of penta-radices may be similarly used by the physician.

द्राक्षेक्षुरसमद्यानि दधिमस्तत्वम्लकाञ्जिकम् ।
सेकार्थं तण्डुलक्षौद्रशर्कराम्बु च क्षस्यते ॥१२७॥

द्राक्षा-इक्षु- द्राक्ष अने शेरडीने। द्राक्ष और ईखका, रस- रस रस, मद्यानि मधो मद्य, दधिमस्तु- दही-तु पाणी दहीका पानी, मल्लकाञ्जिकम् आटी कांछ खट्टी काजी, तण्डुल- योभानु पाणी तण्डुलोदक क्षौद्र- मधु शरणत शहदका शरबत, शर्करा-अम्बु च अने साकरनु मरभत ये और चीनीका शरबत ये, सेकार्थं परिषेकने भाटे परिषेकके लिए, क्षस्यते प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥१२७॥

127 For the purpose of affusion, the juices of grapes and sugar cane, wines, supernatant part of curds, sour conjee rice water, honey-water and sugar water are recommended

वातरक्त दाहचिकित्सा—

कुमुदोत्पलपद्माद्यैर्मणिहारैः सचन्दनैः ।
शीतनोयानुगैर्दाहे प्रोक्षणं स्पर्शनं हिनम् ॥१२८॥

शीतनोयानुगै शीतल नूनसिन्धित शीतल जल- सिन्धित, कुमुद- कुमुद कुमुद, उत्पल- नीलकमल नील कमल, पद्म-आद्ये अने पद्म वजरे वडे और पद्म आदिसे, सचन्दनैः तथा चन्दनसहित तथा चन्दनसहित, मणि-

हारै. मणिना हारथी मणियोंके हारोंसे, प्रोक्षणम् प्रोक्षण प्रोक्षण, स्पर्शनम् अने स्पर्श और स्पर्श, दाहे दाहमा दाहमें, हितम् हितकारक छे हितकारी हैं ॥१२८॥

128. Sprinkling and application with night lotus, blue water lily, sacred lotus etc, diamond neckless and sandal immersed in cold water, are beneficial in condition of burning.

चन्द्रपादाम्बुसंसिक्तै क्षौमपद्मदलच्छदे ।
शयने पुलिनस्पर्शशीतलमारुतवीजिते ॥१२९॥
चन्दनार्द्रस्तनकराः प्रिया नार्यः प्रियंवदाः ।
स्पर्शशीताः सुखस्पर्शाघ्नन्ति दाहं रुजं क्लमम् १३०

चन्दनार्द्र चन्दनयथित चन्दनचर्चित, स्तन- करा स्तन तथा दाथवाणी स्तन और हाथोंवाली, स्पर्शशीताः स्पर्शमा शीतल स्पर्शमें शीतल, सुखस्पर्शाः अने सुखकारी स्पर्शवाणी और सुखकारी स्पर्शवाली, नार्य श्रीयो स्त्रियां, चन्द्रपादाम्बु- चन्द्रनां किरणोना पाणीथी चंद्रके किरणके पानीसे, संसिक्तै सी येस संसिक्त, क्षौम- अणसीनां वस्त्र अतसीवस्त्र, पद्मदल- अने कमलनां पानथी और कमलके पत्तोंसे, छदे आच्छादित आच्छादित, पुलिन- अने जेना उपर नदीतटना और जिनके ऊपर नदीके किनारेके, स्पर्श- शीत- स्पर्शथी शीतल यथेये। स्पर्शसे शीतल बना हुआ, मारुत- पवन पवन, वीजिते वाते। होय योवा वह रहा हो ऐसे, शयने शयनमां सूता मनुष्यना शयनमें सोते हुए मनुष्यके, दाहम् दाहने दाह, रुजम् रोग रोग, क्लमम् तथा थकने और क्लमको, घ्नन्ति हण्ते छे नष्ट करती हैं ॥ १२९-१३० ॥

129-130 The company of agreeable and beloved women, pleasant spoken, with their breasts and arms anointed with sandal paste, cool and delightful to the touch, remove the burning, pain and exhaustion in the patient who is

१२९ शीतमारुतवीजिते-शीतमारुतवीजिते (प)

made to lie on a couch, sprinkled with dew water and spread over with fine linen and the petals of lotuses, and fanned by cool breezes blowing from river-banks.

સરાને સરુજે વાહે રક્તં વિસ્નાવ્ય લેપયેત્ ।
મધુકાશ્વત્થત્વચ્ચાંતીવીરોદુમ્બરશાદ્વલૈઃ ॥૧૩૧॥

जलजैर्यवचूर्णैर्वा सयष्ट्याहपयोधृतै ।
सर्पिषा जीवनीयैर्वा पिष्टैर्लेपोऽर्तिदाहनुत् ॥१३२॥

સરાને રતાશ લાલી, સરુજે વાહે અને પીડા-વાળા દાહમાં ઓર પીઠાયુક્ત દાહમે, રક્તમ્ રક્તનું રક્ત, વિસ્નાવ્ય આવણું કરીને વિસ્નાવણ કરકે, મધુક-જેઠીમધ મુલહઠી, અશ્વત્થત્વ- પીપળાની છાલ પીપલકી છાલ, માસી-વીરા- જટામાંસી, વીરા માસી, વીરા, હદુમ્બર- ઉમરડો ગૂલર, શાદ્વલૈઃ અને ધ્રોળડ એઓનો ઓર દૂર્વા ફનકા, લેપયેત્ લેપ કરવો લેપ કરે, જલજૈઃ હમળીયા કમલોલે, સયષ્ટ્યાહ- અથવા જેઠીમધ યા મુલહઠી, પયોધૃતૈ. દૂધ અને ધીપુક્ત દૂધ ઓર ધૃતયુક્ત યવચૂર્ણે વા જવના ટોટથી જોકે ચૂર્ણસે, સર્પિષા ધીથી ધીસે, પિષ્ટૈઃ જીવનીયૈ વા અથવા જીવનીય દ્રવ્યના કલકોળી યા પીસી હુડે જીવનીય ઓષ-ધોસે, લેપઃ લેપ લેપ, અર્તિદાહનુત્ પીડા અને દાહને દૂર કરે છે પીડા ઓર દાહના નાશક છે ॥ ૧૩૧-૧૩૨ ॥

131-132- In rheumatic conditions with redness, pain and burning, the blood should be depleted and the part should be treated with an application of liquorice, bark of holy fig, nardus, climbing asparagus, gular fig. scutch grass, aquatic drugs or barley powder mixed with liquorice, milk and ghee, or the ghee prepared with life promoter group of drugs can be used This cures the pain and burning.

૧૩૧. સરાને સરુજે વાહે-મદાહે સરુજે વાને (વ.)

,, વીરોદુમ્બરશાદ્વલૈ-વીરાતુવુરુશાદ્વલૈ (ધ.)

तिलाः प्रियालो मधुक विसं मूलं च वेतलात् ।
आजेन पयसा पिष्टः प्रलेपो दाहरागनुत् ॥१३३॥

તિલા' તલ તિલ, પ્રિયાલઃ આગેળી ચિરૌંજી, મધુકમ્ જેઠીમધ મુલહઠી, વિસમ્ હમળડડ વિસ, વેતલામ્ અને વેતરના ઓર વેતસકી, મૂલમ્ મૂળને જલકો, આજેન બહરીના વકરીકે, પયસા પિષ્ટ. દૂધમાં વાટી કરવો. દૂધમાં પીમકર ક્રિયા હુળા, પ્રલેપ. લેપ લેપ, દાહરાગનુત્ દાહ અને રતાશનો નાશ કરે છે દાહ ઓર લાલીકા નાશક છે ॥૧૩૩॥

133 The application, made of til, buehanan's mango, liquorice, lotus rhizomes and root of country willow pounded with goat's milk, is curative of redness and burning.

प्रपौण्डरीकमक्षिष्ठादार्वीमधुकचन्दनैः ।
सितोपलैरकासक्तुमसूरोशीरपद्मकैः ॥१३४॥
लेपो रुग्दाहवीर्यरागशोफनिवारण ।
पित्तरक्तोत्तरे त्वेते

પ્રપૌણ્ડરીક- પુડરીકકાળ પ્રપૌણ્ડરીક, મક્ષિષ્ઠા- મજીઠ મજીઠ, દાર્વી મધુક- દારુડળદર, જેઠીમધ દારુહલ્દી, મુલ-હઠી, ચન્દનૈઃ રતાબલી ચન્દન, સિતોપલા સાકર શર્કરા, પુરકા-સક્તુ- એરકા, સાથનો એરકા, સક્તુ, સસૂર-હશીર-મસૂર, વાળો મસૂર, સ્વમ, પદ્મકૈ અને પદ્મકનો ઓર પદ્માસકા, લેપ લેપ લેપ, રુક્દાહ- પીડા, દાહ પીડા, દાહ વીર્ય-વિસર્પ વિસર્પ, રાગ-જોફ- રતાશ અને સોળે લાલી ઓર શોધકા, નિવારણ દૂર કરનાર છે નાશક છે, પુતે તુ આ લેપે! એ લેપો, પિત્તરક્તોત્તરે પિત્ત તથા રક્તની પ્રવાનતાવાળા વાતરક્ત માટે છે પિત્ત ઓર રક્તની પ્રવાનતાવાળે વાતરક્તકે લિપે છે ॥૧૩૪૩॥

૧૩૩ તિલા' પ્રિય લો મધુક વિસ-પલ'પ્રિયાલમધુકવિસ (ધ)

,, વિસ મૂલ ચ-વિજીમૂલં ચ (ધ.)

,, આજેન-મધુ (વ)

૧૩૪ મસૂરોશીરપદ્મકૈ-મુસ્તકોશીરપદ્મકૈ (ધ)

૧૩૪૩ રાગશોફનિવારણ-રુક્દાહવિનિવારણઃ (ધ.)

134-134½ The application made of lotus rhizomes, madder, indian berry, liquorice, sandal wood, sugar candy, elephant grass, powder of roasted paddy, lentils, cuscus grass and himalayan cherry, is curative of pain, burning, acute spreading affection, redness and swelling. These applications are used in rheumatic conditions associated with predominant morbidity of pitta and blood.

वाताजिकवातकचिकित्सा—

लेपान् वातोत्तरे शृणु ॥१३५॥
वातघ्नैः साधितः क्षिग्धः सक्षीरमुद्रपायसः ।
तिलसर्वपिण्डैर्वाऽप्युपनाहो रुजापहः ॥१३६॥

वातोत्तरे अने वातनी प्रधानतावाला वातरक्तने भाटे और वातप्रधान वातरक्तके लिए, लेपान् लेपो। लेपोको, शृणु साधितो सुनो, वातघ्नैः वातघ्न द्रव्योंकी वातघ्न औषधोंसे, साधित. अनावेश साधित, क्षिग्ध स्नेहयुक्त क्षिग्ध, सक्षीर- दूधसहित दूधमहित, मुद्र- पायस भगने। दूधपाक मूँगकी खीर, तिलसर्वप- के तल अने सरसप अथवा तिल और सरसोंके, पिण्डैः वा पिण्डी करवाभा आवेथो। पिण्डे किया हुआ, उपनाहः अपि उपनाह उपनाह, रुजापह पीड़ानाशक छे पीड़ा- नाशक है ॥ १३५-१३६ ॥

135-136. Now listen to the description of the applications for rheumatic condition associated with predominant vata-provocation The poultice prepared with the drugs curative of vata-provocation, unctuous substances or the milk pudding prepared of green gram and milk, or with lumped til or rape-seed, is curative of pain.

१३५ सक्षीरमुद्र-कशरो मुद्र (स ५)

” ” -मक्षारमुद्र (स ५)

औदकप्रलहानूपवेशवाराः सुसंस्कृताः ।

जीवनीयौषधैः स्नेहयुक्ताः स्युरुपनाहने ॥१३७॥

स्तम्भतोदरुगायामशोथाङ्गप्रहनाशनाः ।

जीवनीयौषधैः सिद्धा सपयस्का वसाऽपि वा १३८

जीवनीय- जीवनीय जीवनीय, औषधैः औषधोंकी औषधोंसे, सुसंस्कृताः सारी पेठे संस्कृत करेला अच्छी प्रकार संस्कृत, स्नेहयुक्ताः स्नेहयुक्त स्नेहयुक्त, औदक- जलचर, प्रलह-आनूप- प्रलह अने आनूप प्राणुओंकी प्रलह और आनूप प्राणियोंके, वेशवाराः वेशवारो वेशवारका, उपनाहने उपनाह उपनाह उपनाह कर्मने, स्यु वापयना प्रयोग करे, स्तम्भ-तोद- तेओ स्तम्भ, तोद वे स्तम्भ, तोद, रुक्-आयाम पीडा, जे याओ पीडा, आयाम, शोथ- सोओ शोथ, सङ्गप्रह- अने अङ्ग- अङ्गे। और अङ्गप्रहका, नाशनाः नाश करे छे नाशक है, जीवनीयौषधैः जीवनीयगुणोंकी औषधोंकी जीवनीय औषधोंसे, सिद्धा सिद्ध करेला सिद्ध की हुई, सपयस्का दूधयुक्त दूधके साथ, वसा अपि वसा पालु ओ ज गुणवाली छ वसा भी पूर्वोक्त गुणवाली है ॥१३७ १३८॥

137-138. Poultices should be made of the Vesavara preparation with the flesh of aquatic, tearer and wet-land groups of animals prepared with the drugs of life-promoter group and unctuous articles This is curative of stiffness, pricking pain, aches extensions, edema and spasticity of limbs. Even fat prepared with the drugs of the life-promoter group and milk, has similar action

वृत्त सहचरान्मूलं जीवन्ती लागलं पयः ।

लेपः पिष्टास्तिलास्तद्वद्भृष्टा पयसि निर्वृता ॥१३९॥

सहचरान् डोटाओ(ज्यानु सहचरका, मूलन् भूग मूल, जीवन्ती तथा दोडी ओओने। और जीवन्ती इनका, वृत्तम् धी वी, लागलम् तथा अङ्गीना एव

१३८. सिद्धा-स्नेहः (स)

” सपयस्का वसाऽपि वा-सपयस्को रमोऽपि वा (स)

बकरीके, पय दूधमा वाटीने देप डरवे। दूधमें पीसकर लेप करे, तद्वत् ते ७ प्रमाणे इसी प्रकार, भृष्टा शेडी भूनकर, पयसि दूधमा दूधमें, निर्वृताः पलाण्डा निर्वपित, पिष्टा तिलाः तलने वाटी तिलोको पीसकर, लेप देप डरवे। लेप करे ॥ १३९ ॥

139. The unguent prepared of the root of crested-purple nail dye and cork swallow wort, pounded with goat's milk and fried til, and cooled in milk, has similar effect.

क्षीरपिष्टमुमालेपमेरण्डस्य फलानि च ।
कुर्याच्छूलनिवृत्त्यर्थं शताह्वामनिलेऽधिके ॥ १४० ॥

अधिके अनिले वाताधिक वातरक्तमा वाताधिक वातरक्तमें, शूलनिवृत्त्यर्थम् शूल भटाडवा भाटे शूलकी निवृत्तिके लिए, क्षीरपिष्टम् दूधमा वाटीने क्षीरसे पीसकर, उमालेपम् अणसीने। देप बलसीका लेप, एरण्डस्य अथवा ओरडाना या एरण्डके, फलानि भीज फलों, शताह्वाम् च डे सुवाने। देप अथवा सोयाका लेप, कुर्यात् डरवे। करे ॥ १४० ॥

140. In predominance of vata-provocation, to alleviate the colicky pain, the physician should prescribe the unguent prepared of linseed or castor seeds, or of dill seeds pounded with milk

समूलाग्रच्छदैरण्डकाथे द्विप्रास्थिकं पृथक् ।
घृतं तैलं वसा मज्जा चानूपमृगपक्षिणाम् ॥ १४१ ॥
कल्कार्थं जीवनीयानि गव्य क्षीरमथाजकम् ।
हरिद्रोत्पलकुष्ठैलाशताह्वान्छदान् ॥ १४२ ॥
विल्वमात्रान् पृथक् पुष्पं काकुभं चापि साधयेत् ।
मधूच्छिष्टपलान्यष्टौ दद्याच्छीतेऽवतारिते ॥ १४३ ॥

१४१ द्विप्रास्थिक—द्विप्रास्थिकं (ड)

१४२ कल्कार्थं—कल्कार्थं (घ.)

,, अश्वहनच्छदान्—वृणच्छदान् (घ फ.)

१४३ दद्याच्छीते—दत्त्वाऽशीते (घ)

,, शीतेऽवतारिते—चान्नावतारिते (घ, फ.)

शूलेनैषोऽर्दिताङ्गानां लेपः सन्धिगतलेऽनिले ।
वातरक्ते च्युते भग्ने खञ्जे कुब्जे च शल्यते ॥ १४४ ॥

समूला- भूलसहित मूलसहित, अमच्छद-एरण्ड-काथे ओरडाना नवा पानना डवाथमा एरण्डके नूतन पत्तोंके कायमे, घृतम् तैलम् धी, तैल घृत, तैल, आनूपमृग- तथा आनूप पशु तथा आनूप पशु, पक्षिणाम् अने पक्षीओनी और पक्षियोंकी, वसा वसा वसा, मज्जा च तथा मज्जा और मज्जा, पृथक् दरेक पृथक् पृथक्, द्विप्रास्थिकम् ये भरथ १२८ तोले, कल्कार्थं डेडने भाटे कल्कके लिए, जीवनीयानि अणनीय द्रव्ये जीवनीय औषधिया, गव्यम् गाय गाय, अथ अने और, आजकम् भडरीनु बकरीका, क्षीरम् दूध दूध, हरिद्रा हरीदर हल्दी, उत्पल कुष्ठ- नीलकमल, कूठ, पला- शताह्वान् ओलथी, सुवा डलायची, सोया, अश्वहन- डरेणुनां कनेरके, छदान् पान पत्ते, काकुभम् अने अणुनना और अर्जुनके, पुष्पम् च अपि दूध पुष्प, पृथक् दरेक प्रत्येक, विल्वमात्रान् चार चार तोला नाभी चार चार तोले डेकर, साधयेत् पडावतु सिद्ध करे, अवतारिते उतारी उतारकर शीते डडु थथे ठडा होने पर, अष्टौ आठ आठ, मधूच्छिष्टपलानि पल भीष्ट पल मोम, दद्यात् नाभपु डाले, सन्धिगतले अनिले सन्धिगत वातमा सन्धि- गत वातमें, शूलेन शूलथी शूलसे, अर्दिताङ्गानाम् पीडित अंगे। पर पीडित अंगोंके ऊपर, वातरक्ते वातरक्त भाटे वातरक्तके लिए, च्युते भग्ने डडडु भडी जता तेमज्जा भागी जता अधिके खिसकने पर और तूटने पर, खञ्जे तथा भंज तथा खज, कुब्जे च अने कुब्ज भाटे और कुब्जके लिए, एषः आ यह, लेप देप लेप, शल्यते प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥ १४१ १४४ ॥

141-144. An unguent should be prepared from 128 tolas from each of ghee, oil, fat and marrow of aquatic animals and birds, in the decoction of castor roots, sprouts and leaves, with the paste of the drugs of the life promoter group and the milks of the cow and

१४४. च्युते-सुते (ख घ.)

the goat, adding 4 tolas of each of turmeric, blue water lily, costus, cardamom, dill seeds, leaves of indian oleander and flowers of arjun. When this is prepared and is in a warm condition, mix it with 32 tolas of bee's wax. This unguent when cold should be applied in a condition of the affections of joints, pain in organs due to vata-provocation, in rheumatic condition, in dislocation and fracture of the joints, in lameness and deformity.

कफाधिकवातरक्तचिकित्सा—

शोफगौरवकण्डूद्यैर्युक्ते त्वस्मिन् कफोत्तरे ।
मूत्रक्षारसुरापक्वं घृतमभ्यञ्जने हितम् ॥१४५॥

शोफ गौरव सेण, गुरुता शोय, गुरुता, कण्डूद्यैः
अने अरुण आदिथी और खुजली आदिसे, युक्ते युक्त
युक्त, कफोत्तरे तु अने उद्भ्रमण और कफोत्तर, अस्मिन्
आ वातरक्तमा इस वातरक्तमें, मूत्र-क्षार- मूत्र, क्षार मूत्र,
क्षार, सुरापकम् अने सुराथी पकावेद और सुरापक,
घृतम् धी धी, अभ्यञ्जने अभ्यञ्ज करवा भाटे अभ्यगमें,
हितम् हितकर्ता छे हितकर है ॥१४५॥

145 In rheumatic condition associated with predominant kapha-provocation, when there is swelling, heaviness and itching etc, the medicated ghee prepared from cow's ghee, cow's urine, alkali and sura wine, used as inunction, is beneficial.

पक्वकं त्वक् स्मधुकं सारिवा चेति तैर्घृतम् ।
सिद्धं समधुशुक्तं स्यात् सेकाभ्यङ्गे कफोत्तरे ॥१४६॥

कफोत्तरे उद्भ्रमण वातरक्तमा कफाधान वात-
रक्तमें, समधुकम् नेठीमधनी साथे मुलहठीके साथ,
पक्वकम् पक्वकाष्ठ पक्वाख, त्वक् सारिवा च इति तज्ज

अने उपलसरी दालचीनी और सारिवा, तैः सिद्धम्
तेओथी पकावेद इनसे सिद्ध किये, समधुशुक्तम् मधु
तथा शुक्तयुक्त मधु और शुक्तयुक्त, घृतम् धीने
धीका, सेकाभ्यङ्गे सेक अने अभ्यञ्ज सेक और अभ्यं-
गमें, स्यात् करवा प्रयोग करे ॥१४६॥

146. The medicated ghee, prepared from ghee, with the paste of himalayan cherry, cinnamon bark, liquorice, indian sarsaparilla and mixed with honey-vinegar, is beneficial as inunction and affusion in rheumatic conditions associated with predominant kapha-provocation

क्षारस्तैलं गवां मूत्रं जलं च कटुकैः शृतम् ।
परिषेके प्रशंसन्ति वातरक्ते कफोत्तरे ॥१४७॥

कफोत्तरे उद्भ्रमण कफप्रधान, वातरक्ते वात-
रक्तमा वातरक्तमें, कटुकैः शृतम् उद्भ्रमण पकावेद
कटु द्रव्योंसे पकाया, क्षार क्षार क्षार, तैलम् तैल तैल,
गवाम् मूत्रम् गायतुं मूत्र गोमूत्र, जलम् च अने
जल और जल, परिषेके परिषेक करवा भाटे परिषेक
करनेके लिए, प्रशंसन्ति प्रशस्त छे प्रशस्त हैं ॥१४७॥

147 In rheumatic conditions associated with predominant kapha-provocation, alkalis, oils, cow's urine, and water prepared with pungent drugs are recommended as affusion.

लेपः सर्वपनिम्बार्कहिंसाक्षीरतिलैर्हितः ।
श्रेष्ठः सिद्धः कपित्थत्वग्घृतक्षीरैः ससक्तुभिः ॥१४८॥

१४७. क्षारस्तैल-क्षीर तैल (क्ष. द. द. च)

„ जल-घृत (घ)

„ प्रशंसन्ति-प्रशस्यन्ते (द)

„ कफोत्तरे-कफाधिके (द)

१४८ क्षीरतिलैर्हित-क्षारतिलैर्हित (व.)

„ श्रेष्ठ सिद्ध कपित्थत्वग्घृतक्षीरैः ससक्तुभिः-श्रेष्ठ मक्तु-
घृतक्षौद्रकपित्थत्वग्निरेव च (घ)

„ -श्रेष्ठः सक्तुघृतक्षीरकपित्थत्वग्निरेव च (घ)

સર્પપ-લિમ્બ- સરસપ, લીમડો સર્સો, નીમ, અર્ક-
આકડો આક, હિંચાધીર હિંચાનુ કીર હિંચાધીર, તિલેઃ
અને તલનો ઔર તિલ, લેપ હિત. લેપ હિતકર્તા છે
इनका लेप हितकर है, सप्तकुन्नि साधवासहित सक्तु-
सहित, कपित्थत्वक् डेहनी छ.ल कैयकी छाक, घृतशीरेः
धी न्पने दूधधी ची और दूधसे तिल सिद्ध करे
लेप सिद्ध किया हुआ लेप, श्रेष्ठ श्रेष्ठ छे श्रेष्ठ है
॥१४८॥

148. The unguent prepared from rape-
seed, neem, mudar, indian nightshade,
alkali and til is beneficial; and the
unguent prepared of the bark of
wood apple, ghee and milk, along
with the powder of roasted paddy, is
most beneficial.

વાતકફાધિકવાતરક્તચિહ્નિસા—

गृहधूमो वचा कुष्ठं शताह्वा रजनीद्वयम् ।
प्रलेपः शूलनुद्धानरक्ते वातकफोत्तरे ॥१४९॥

વાતકફોત્તરે વાતકફપ્રધાન વાતકફપ્રધાન,
વાતરક્તે વાતરક્તમાં વાતરક્તમે, ગૃહધૂમ ધરનો ધૂમડો
ગૃહધૂમ, વચા કુષ્ઠ વજ, કઠ વચ, કૂઠ, શતાહ્વા સુવા
સોયા, રજનીદ્વય ૬૭૬૨, ૬૮૬૭૬૨ હલ્દી, દારુહલ્દી,
પ્રલેપ ઓઝોનો લેપ इनका प्रलेप, शूलनुद्धान
नाश करे छे शूलका नाशक है ॥१४९॥

149. The unguent, prepared from
kitchen soot, sweet flag, costus, dill
seeds, turmeric and indian berberry,
is curative of rheumatic conditions
associated with predominant provoca-
tion of vata cum-kapha

૧૪૦ ગૃહધૂમો વચા કુષ્ઠ શતાહ્વા રજનીદ્વય-દે-હરિદ્રે વચા
ગૌરધૂમકુષ્ઠશતાહ્વિકા (અ ફ જ)
,, પ્રલેપ શૂલનુદ્ધાનરક્તે વાતકફોત્તરે-લેપઃ શૂલનુદ્ધાન
વાતરક્તે કફોત્તરે (અ)

तगरं त्वक् शताह्वैला कुष्ठं मुस्तं हरेणुका ।
दारु व्याघ्रनखं चाम्लपिष्टं वातकफान्ननुत् ॥१५०॥

અમ્લપિષ્ટ અમ્લ દ્રવ્યથી પીસેલા અમ્લ દ્રવ્યોસે
પીસે હુણ, તગર તગર તગર, ત્વક્ તજ દાલચીની,
શતાહ્વા યલા સુના, ચીલચી સોયા, ઇલાયચી, કુષ્ઠ કઠ
કૂઠ, મુસ્ત નાગરમોથ મોથા, હરેણુકા રેણુકાની
હરેણુકા, દારુ-વ્યાઘ્રનખ દેવદાર અને નખલાનો લેપ
देवदार और व्याघ्रनखका लेप, वातकफान्ननुत् वातकफ-
प्रधान वातरक्तने नाश करे छे वातकफप्रधान वात-
रक्तका नाशक है ॥ १५० ॥

150. The unguent, prepared from
indian valerian, cinnamon bark, dill
seeds, small cardamom, costus, nut
grass, fragrant piper, deodar and shell
rubbed with acid articles, is curative
of rheumatic conditions associated
with predominant provocation of vata-
cum-kapha.

मधुशिग्रोर्हितं तद्वह्नीजं धान्याम्लसंयुतम् ।
सुहृत् लिप्तमल्लैश्च सिञ्चेद्वातकफोत्तरम् ॥१५१॥

ધાન્યામ્લ- કાળીયા ધાન્યામ્લસે, અયુતમ્ પીસેલા
પીસે હુણ, મધુશિગ્રો મીઠા સરગવાના મધુશિગ્રો,
બીજમ્ બીજનો બીજકા તદ્વાત તે જ પ્રમાણે લેપ
કરવો. इसी प्रकार लेप करना, हितम् हितकर छे हितकर
है, सुहृत् योडीवार सुधी योडी वर तह, लिप्तम् લેપ
રાખ્યા બાદ લેપકે લગા રહેનેકે પશ્ચાત્, વાતકફોત્તરમ્
વાતકફપ્રધાન વાતરક્તમાં વાતકફપ્રધાન વાતરક્તમે,
અમ્લે. च अम्ल द्रव्यैथी अम्ल द्रव्योसे, सिञ्चेत्
परिषेचन કરવું બોધીએ પરિષેચન કરના ચાહિયે ॥१५१॥

151 The unguent, prepared from
the seeds of sweet drumstick pounded
with sour conjee, acts similarly. After

૧૫૦ વાતકફાન્નનુત્-વાતકફાર્તિનુત્ (ક)
૧૫૧. લિપ્તમલ્લૈશ્ચ સિજ્ઞેદ્વાતકફોત્તરમ્-લિપ્તમલ્પ ચ સિદ્ધ વાત-
કફોત્તરે (ક)
,, કફોત્તરમ્-કફોત્તરે (ખ.)

applying this unguent and keeping it there for a period of a muhurta (48 minutes), the part should be affused with acid lotions in rheumatic condition associated with predominant provocation of vata-cum-kapha

त्रिफलाव्योषपत्रैलात्वक्षीरीचित्रकं वचाम् ।
विडङ्गं पिप्पलीमूलं रोमशं वृषकत्वचम् ॥१५२॥
ऋद्धिं तामलकीं चव्यं समभागानि पेषयेत् ।
कल्यं लिप्तमयस्पात्रे मध्याह्ने भक्षयेत्ततः ॥१५३॥
वर्जयेद्दधिशुक्तानि क्षारं वैरोधिकानि च ।
वाताच्चे सर्वदोषेऽपि हितं शूलार्दिते परम् ॥१५४॥

समभागानि अग्ने वागे समभागम्, त्रिफला त्रिफला, व्योष-पत्र- त्रिकटु, तमाक्षपत्र त्रिकटु, तेजपत्र, एला- रौक्ष्मी छोटी इलायची, रवक्षीरी- वास ३५२ वशलोचन, चित्रकम् चित्रक चित्रक, वचाम् वच, विडङ्गम् वायविडङ्ग वायविडङ्ग, पिप्पलीमूलम् पीपरीमूल पिप्पलीमूल, रोमशम् डीराक्षी काशीस, वृषकत्वचम् अरूसांनी छाल अड्डेकी छाल, ऋद्धिम् ऋद्धि, तामलकीम् तामलकी सुईआवला, चव्यम् अने चवक और चवको, पेषयेत् बलमा पीसवा जलमे पीसे, तत कल्यम् पथी सवारमा पश्चात् प्रात कालमे, अयस्पात्रे दोढाना पात्रमा लोहपात्रमे, लिप्तम् ते उड्डने लीपी छ उस कल्कको लीपकर मध्याह्ने मध्याह्ने मध्याह्ने, भक्षयेत् भावे खावे, दधिशुक्तानि दही, सुरडा दही, सिरका, क्षारम् क्षार क्षार, वैरोधिकानि च अने निरोधी आहारोने और विरोधी भोजन, वर्जयेत् त्याग कर्ने छोड़ देवे, सर्वदोषे अपि सर्व दोषोधी पण्य युक्त सब दोषोले भी युक्त, वाताच्चे

१५२ रोमश-लोमश (ट. त)

१५३ तामलकी-तामलेका (ध फ)

१५४ कल्य-कल्क (ख झ ङ त)

१५५ कल्य लिप्तमयस्पात्रे-कल्य लिप्तवापसी पत्री (ध)

१५६ -वर्जयेत्त्याग-वर्जयेत्त्यागभी पात्री (ध फ)

१५४ वैरोधिकानिच-वैरोचकानि च (ख)

वातरक्तमा वातरक्तमे, शूलार्दिते अने शूलपीडितने भाटे और गूलपीडितके लिए, परम् हितम् आ ३६३ परम् हितकर्ता छे यह कल्क परम् हितकारी है ॥१५२-१५४॥

152-154 The paste should be prepared of equal parts of the three myrobalans, the three spices, cinnamon leaf, cardamom, bamboo manna, white flowered leadwort, sweet flag, embelia, root of long pepper, iron sulphide, bark of Vasaka. Riddhi, featherfoil and chaba pepper. A vessel should be lined with this paste in the morning, and in the noon the patient should eat his meals in that vessel. The patient should avoid curds, vinegars, alkali and other antagonistic articles. This soon cures severe rheumatic condition born of tridiscordance as well as colic.

बुद्धा स्थानविशेषांश्च दोषाणां च बलावलम् ।
चिकित्सितमिदं कुर्याद्दूहापोहविकल्पवित् ॥१५५॥

कहापोह- तर्कवितर्कभी तर्कवितर्कमे, विकल्पवित् विकल्पने बलान्तर वैद्य विकल्पको जाननेवाला वैद्य, स्थानविशेषान् आश्रयस्थानना विशेषे स्थानविशेष, दोषाणां च अने दोषोना और दोषोके, बलावलम् च बलावलने बल तथा अवलको, बुद्धा बलुने जानकर, इदम् आ इस, चिकित्सितम् चिकित्सा चिकित्साको, कुर्यात् करवी करे ॥ १५५ ॥

155 The expert physician, versed in the science of pharmaceutics, should carry out this treatment with due regard to the particular seat of affection and the relative strength of the morbid conditions.

वातरक्ते आवस्थिकी चिकित्सा—

कुपिते मार्गसंशोधनयेदसौ वा कफस्य वा ।

अतलुध्वाऽनिले लादौ शस्तं स्नेहनचूडणम् ॥१५६॥

१५६. अतिगुध्वाऽनिले-अतिगुध्वाऽनिले (ध)

મેદસ વા મેદની મેદકી, કફલ વા અથવા કફની યા કફકી, અતિવૃદ્ધિ આત્યત વૃદ્ધિથી અત્યન્ત વૃદ્ધિસે, માર્ગસંધવાત્ માર્ગ રોકાઈ જતાં માર્ગ રુદ્ધ હોનેસે, ક્રુપિતે અનિલે કેપેલા વાયુમાં ક્રુપિત વાયુમેં, આદૌ પહેલાં પ્રારમ્ભમેં સ્નેહન-વૃદ્ધનમ્ સ્નેહન અને બુંદણુ ક્રિયા સ્નેહન ઓર વૃદ્ધન ક્રિયા, ન શસ્ત્રમ્ પ્રશસ્ત નથી પ્રશસ્ત નહીં હૈ ॥ ૧૫૬ ॥

156. When the vata is provoked as a result of the blockage in the body-channels caused by the excessive increase of fat and kapha, the oleation and roborant therapy in the early stage itself, is contra-indicated.

વ્યાયામશોધનારિષ્ટમૂત્રપાનૈર્વિરેચનૈ ।
તક્રાભયાપ્રયોગૈશ્ચ ક્ષપયેત્ કફમેદસી ॥૧૫૭॥

કફમેદસી કફ અને મેદને કફ ઓર મેદકો, વ્યાયામ- વ્યાયામ વ્યાયામ, શોધન- શોધન શોધન, અરિષ્ટ- અરિષ્ટપાન અરિષ્ટપાન, મૂત્રપાનૈ. ગોમૂત્રપાન ગોમૂત્રપાન વિરેચનૈ. વિરેચન વિરેચન, તક્ર-અભયા- તથા છાશ અને હરડેના તથા તક્ર ઓર હરડકે, પ્રયોગૈઃ ચ પ્રયોગથી પ્રયોગસે, ક્ષપયેત્ ક્ષીણુ કરવા ક્ષીણ કરે ॥ ૧૫૭ ॥

157 The kapha and the fat should be reduced by means of exercise, purificatory procedures, potions of medicated wines and cow's urine purgation and the courses of buttermilk and chebulic myrobalan.

બોધિવૃક્ષકષાયં તુ પ્રપિવેન્મધુના સહ ।
વાતરક્ત જયત્યાશુ ત્રિદોષમપિ દારુણમ્ ॥૧૫૮॥
પુરાણયવગોધૂમસીધ્વરિષ્ટસુરાસવૈઃ ।
શિલાજતુપ્રયોગૈશ્ચ ગુગુલોર્માક્ષિકસ્ય ચ ॥૧૫૯॥

બોધિવૃક્ષ- પીપળાનો પીપલેકે, કષાયસ્તુ તુ કષાય કષાયકો, મધુના સહ મધુના સાથે શહદકે સાથ, પ્રપિવેન્ પીવે. પીવે, ત્રિદોષમ્ આ કષાયથી રોગી ત્રિદોષજન્ય હસ કષાયસે રોગી ત્રિદોષજન્ય, દારુણમ્ દારુણ દારુણ, વાતરક્તમ્ વાતરક્તને વાતરક્તકો, અપિ પણ મી, આશુ જયતિ શીઘ્ર જીતે છે શીઘ્ર જીતતા હૈ, પુરાણ- બૂના પુરાણ, યવ-ગોધૂમ- બવ, બઉ જૌ, ગેહૂં, સીધુ-અરિષ્ટ- સીધુ, અરિષ્ટ સીધુ, અરિષ્ટ, સુરા આસવૈઃ સુરા તથા આસવથી સુરા ઓર આસવસે, શિલાજતુ- તેમજ શિલાજીતના એવ શિલાજીતકે, પ્રયોગૈ. પ્રયોગથી પ્રયોગસે, ગુગુલો. તથા ગૂગળ તથા ગૂગલકે, માક્ષિકસ્ય અને મધુના પ્રયોગથી, કફ અને મેદને લીધે વાયુને માર્ગ રોકાવાથી ઉત્પન્ન થયેલ વાતરક્તને જીતવે બેઠાં ઓર શહદકે, પ્રયોગસે, કફ ઓર મેદ દ્વારા વાયુના માર્ગ રુદ્ધ જાને પર ઉત્પન્ન હુણ વાતરક્તકો જીતના चाहिए ॥ ૧૫૮-૧૫૯ ॥

158-159. The decoction of the holy fig tree taken as a potion mixed with honey, subdues rheumatic condition quickly even if caused by severe tridiscordance. The condition may also be cured by a course of old barley, wheat, sidhu wine, medicated wine or sura wine, or by a course of mineral pitch and gum gugul or honey.

ગમ્મીરે રક્તમાક્રાન્તં સ્થાચ્છેત્તદ્વાતવજ્જયેત્ ।
પશ્ચાદ્વાતે ક્રિયાં કુર્યાદ્વાતરક્તપ્રસાદનીમ્ ॥૧૬૦॥

ગમ્મીરે બે ગભીર વાતરક્તમાં યદિ ગમ્મીર વાતરક્તમેં, રક્તમ્ રક્ત રક્ત, આક્રાન્તમ્ વાયુથી આક્રાન્ત વાયુમે આક્રાન્ત સ્થાચ્છેત્ત તથા હોય તે હોવે તો, તદ્ તેને ઉસકો, વાતવજ્જ વાયુની પેઠે વાયુવજ્જ, જયેત્ જીતવું જીતે, પશ્ચાત્ પછી પીઠે, વાતે વાતમાં વાયુમે, વાતરક્ત- વાતરક્તને વાતરક્તકો, પ્રસાદનીમ્ શોધન

૧૫૮ પ્રપિવેન્-પિવેન્ ત (ડ)

૧૫૯. સીધ્વરિષ્ટસુરાસવૈ —મધ્વરિષ્ટામૃતસુથા (ઢ)

,, ,, —મધ્વરિષ્ટસુરાસવૈ (ફ)

૧૬૦. વાતવજ્જયેત્—તદ્વિવર્જયેત્ (ડ. ફ.)

, પશ્ચાદ્વાતક્રિયા કુર્યાદ્વાતરક્તપ્રસાદનીમ્—પશ્ચાદ્વાતક્રિયા કુર્યાદ્વાતરક્તપ્રસાદની (ફ)

उरुनादी शोधन करनेवाली, क्रियाएँ कुर्यात् चिकित्सा
उरुवी चिकित्सा करनी चाहिए ॥ १६० ॥

160. When the rheumatic condition has affected the deep tissues, the physician should treat the condition as if it were a vata disorder. After the vata is subdued, the line of treatment curative of rheumatic conditions should be given.

रक्तपित्तातिवृद्ध्या तु पाकमाशु नियच्छति ।
मिश्रं स्रवति वा रक्तं विदग्धं पूयमेव वा ॥१६१॥
तयोः क्रिया विधातव्या मेदशोषनरोपणैः ।
कुर्यादुपद्रवाणां च क्रियां स्वां स्वाच्चिकित्सितात् ॥१६२॥

रक्तपित्त- रक्त और पित्त रक्त और पित्तकी, अति-
वृद्ध्या तु अत्यंत वर्धता अतिवृद्धिसे, पाकमाशु
नियच्छति वातरक्त शीघ्र पाकी अथ छे वातरक्त
जल्दी पक जाता है, मिश्रम् अने दूटी वर्ता और
फूटने पर, विदग्धम् वा विदग्ध विदग्ध, रक्तम् रक्त
रक्त, पूयम् एव वा अथवा पदु अथवा पूय, स्रवति
स्रवे छे बहता है, तयोः तेओनी उनकी, क्रिया
चिकित्सा चिकित्सा, मेद-शोषन- भेदन, शोषन भेदन
शोधन, रोपणैः अने रोपणुथी और रोपणसे विधातव्या
उरुवी भेधओ करनी चाहिए, उपद्रवाणाम् अने
उपद्रवोनी और उपद्रवोंकी, स्वाम् क्रियाम् च पोत-
पोतानी अपनी अपनी चिकित्सा, स्वात् ओओनी
पोतानी उनकी अपनी, चिकित्सितात् चिकित्सानी
अनुसार चिकित्साके अनुसार, कुर्यात् उरुवी भेधओ
करनी चाहिए ॥ १६१-१६२ ॥

161-162. Owing to the excessive increase of the blood and the pitta, the condition soon terminates in

suppuration, the part breaks open and discharges putrid blood or pus. Here, the treatment should be given of incision, purification and healing and the physician should treat the complications in the manner indicated in each of them.

अध्यायोक्तार्थसमूहः —

तत्र श्लोकाः —

हेतुः स्थानानि मूलं च यस्मात् प्रायेण सन्निधु ।
कुप्यति प्राक् च यद्रूपं द्विविधस्य च लक्षणम् ॥१६३॥
पृथग्भिन्नस्य लिङ्गं च दोषाधिक्यमुपद्रवाः ।
साध्यं याप्यमसाध्यं च क्रिया साव्यस्य चाखिला ॥

वातरक्तस्य निर्दिष्टा समासव्यासतस्तथा ।
मार्चिणाऽग्निवेशाय तथैवावस्थिकी क्रिया ॥१६५॥

तत्र श्लोका ते विषयमा उपसंहारना श्लोका छे छे
उप विषयमें उपसंहारके श्लोक है कि, वातरक्तस्य वात-
रक्तानी वातरक्तके, हेतुः निदान हेतु, स्थानानि स्थान
स्थान, मूलम् च मूल मूल, यस्मात् जे कारणसे ते जिस
कारणसे वह प्रायेण सन्निधु धर्तु करीने साध्याओमा प्रायः
सन्निधौ, कुप्यति कुपित थाय छे कुपित होता है, यत्
वातरक्तानी जे वातरक्तके जो, प्राक्- रूपम् पूर्वरूप छे
पूर्वरूप है, द्विविधस्य जे प्रकारना वातरक्तानी दोनों
प्रकारके वातरक्तके, लक्षणम् च लक्षण लक्षण, मिश्रस्य
वातादि भेधो मिश्र वातरक्तोना वातादि भेदसे
मिश्र वातरक्तोंके, पृथक् दोषाधिक्यमुपद्रवाः
अधिकता मिश्र मिश्र दोषोंकी अधिकता, लिङ्गम् दोषोनी
अधिकतानुं लक्षण दोषोंकी अधिकताका लक्षण, उपद्रवाः
च उपद्रव उपद्रव, साध्यम् वातरक्तानी साध्यता
वातरक्तकी साध्यता, याप्यम् याप्यता याप्यता, असाध्यम्
च असाध्यता असाध्यता, तथा साध्यस्य साध्य वातरक्तानी
साध्य वातरक्तकी, समास- संक्षेपमा संक्षेपमें, व्यासतः
तथा विस्तारथी तथा विस्तारसे, अखिला स पूर्य संपूर्ण,
क्रिया च चिकित्सा चिकित्सा, तथा एव अने और,
जानगिथकी आवस्थिकी आवस्थिकी, क्रिया चिकित्सा

१६३. प्रायेण-प्रायः (क.)

१६०. रक्तपित्तातिवृद्ध्या तु-रक्तपित्तातिवृद्ध्यात् (ग.)

१६१. क्रिया विधातव्या-चिकित्सा प्रणवत् (ङ व.)

मेदशोषनरोपणैः-मेदशोषनरोपणैः (घ.)

मेदशोषनरोपणैः-मेदशोषनरोपणैः (घ.)

એ સધળાને। ચિકિત્સા इन सबका, महर्षिणा महर्षि
आत्रेये महर्षि आत्रेयने, अग्निवेशाय अग्निवेशने
अग्निवेशको, निर्दिष्टा उपदेश किये। छे उपदेश किया
हे ॥ १६३-१६५ ॥

Here are the recapitulatory verses—
163-165. The causes of affection, sites and why it gets provoked mostly in the joints, the premonitory symptoms, characteristics of the two types signs and symptoms of each type, excessive morbidity, complications, curability, palliability and incurability, and the entire treatment of curative types of the rheumatic condition are described in general and in detail as also the treatment of different stages of the disease by the great sage to Agnivesa.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते चिकित्सास्थाने वातशोणित-
चिकित्सितं नामैकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥२९॥

इति आ प्रभाषे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-
वेशे रथेલા અગ્નિવેશકે બનાયે, ચરકપ્રતિસંસ્કૃતે તન્ત્રે
અને ચરકથી પ્રતિસંસ્કાર પામેલા આ શાસ્ત્રમાં
ઔર ચરકકે દ્વારા સંસ્કૃત इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त
अपाप्त, दृढबलसंपूरिते અને દૃઢબલે પૂરા કરેલા
ઔર-દૃઢબલસે પૂરિત કિયે ગયે, ચિકિત્સાસ્થાને ચિકિત્સા-
સ્થાન [વધે ચિકિત્સાસ્થાનમે, વાતશોણિતચિકિત્સિતમ્
'વાતશોણિતચિકિત્સિત' 'વાતશોણિતચિકિત્સિત',
નામ, નામનો નામકા, एकोनत्रिंशः ઔગણ્ડીસમે
उन्तीसवाँ, अध्यायः अध्याय સંપૂર્ણ થયો અધ્યાય
समाप्त हुआ ॥ २९ ॥

29. Thus, in the Section on Therapeutics, in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the twenty-ninth chapter entitled 'The Therapeutics of Rheumatic conditions'

not being available, the same as restored by Dridhabala, is completed.

त्रिंशोऽध्यायः ।

ત્રીસમે। અધ્યાય અધ્યાય તીસમો Chapter XXX

योनिव्यापच्चिकित्सितोपक्रमः—

अथातो योनिव्यापच्चिकित्सितं व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

અથઃ અતઃ હવે અહીંથી અથ આગે, યોનિવ્યાપ-
ચ્ચિકિત્સિતમ્ 'યોનિવ્યાપચ્ચિકિત્સિત' નામના
અધ્યાયનુ 'યોનિવ્યાપચ્ચિકિત્સિત' નામકે અધ્યાયકા,
व्याख्यास्यामः व्याख्यान કરશું વ્યાખ્યાન કરેંગે ॥૧॥

મગવાન ભગવાન મગવાન, આત્રેયઃ આત્રેયે
આત્રેયને, इति ह आ विषयमा नीये प्रभाषे, अ इस
विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स कहें छे कहा है ॥२॥

1. We shall now expound the chapter entitled "The Therapeutics of Gynecic disorders".

2. Thus declared the worshipful Atreya.

योनिव्यापद्विषयेऽग्निवेशस्य प्रश्नाः—

दिव्यतीर्थौषधिमतश्चित्रधातुशिलावतः ।

पुण्ये हिमवतः पार्श्वे सुरसिद्धर्षिसेविते ॥ ३॥

विहरन्तं तपोयोगात्तत्त्वज्ञानार्थदर्शिनम् ।

पुनर्धनुं जितात्मानमग्निवेशोऽनुपृष्टवान् ॥ ૪ ॥

દિવ્ય- દિવ્ય દિવ્ય, तीर्थ- तीर्थ तीर्थ, औषधिमतः
અને औષધિઓવાળા ઔર औषधियोंवाले, चित्रधातु
જુદી જુદી ધાતુઓ નાના પ્રકારકી ધાતુઓ, शिलावत

૪ पुनर्वसुम्-कृष्णात्रेयम् (इ. त. म. य.)

,, अनुपृष्टवान्-अपि पृष्टवान् (इ.)

अने शिलाओवाला और शिलाओवाले, हिमवत
हिमालयना हिमालयके, सुर- देवा देवों, सिद्धि- सिद्धों
अने ऋषिओथी सिद्धों और ऋषियोंसे, सेविते सेवाता
सेवित, पुण्ये पवित्र पवित्र, पार्श्वे पार्श्वप्रदेशमा
पार्श्वमें, विहरन्तम् विहार करता विहार करते हुए,
तपोयोगात् तपोयोगथी तपोयोगसे, तत्त्वज्ञान- तत्त्व-
ज्ञानना तत्त्वज्ञानके, अर्थदर्शिनम् अर्थने समझनारा
अर्थोंको समझनेवाले, जिह्वास्मानम् अने जितेन्द्रिय और
जितेन्द्रिय, पुनर्वसुम् पुनर्वसुने पुनर्वसुसे, अग्निवेशः
अग्निवेशे अग्निवेशने, अनुपृष्टवान् पूछ्युं पूछा ॥ ३-४ ॥

3-4. Agnivesa inquired of Punar-
vasu, the self-controlled and the per-
ceiver of the supreme truth through
austerity and meditation, while he was
once sojourning on the slopes of the
sacred Himalayas which abound in
sacred waters, medicinal herbs and
various kinds of mineral substances
and which are the resort of the
gods, siddhas and sages, and said as
follows:—

भगवन् ! यदपत्यानां मूलं नार्यः परं नृणाम् ।
तद्विधातो गदैश्चासां क्रियते योनिमाश्रितैः ॥ ५ ॥
तस्मात्तेषां समुत्पत्तिमुत्पन्नानां च लक्षणम् ।
सौषधं श्रोतुमिच्छामि प्रजानुग्रहकाम्यया ॥ ६ ॥

भगवन् हे भगवान् ! हे भगवान् ! नृणाम्
भनुष्योंनां मनुष्योंकी, यत् अपत्यानाम् जे सतानेनु
जो सतानोंका, परम् श्रेष्ठ उत्तम, मूलम् भूण मूल, नार्यः
और्यो छे स्त्रियां है, तत्-विधातः ते सतानेने
विनाश उन सतानोंका विनाश, आसाम् ओ न् और्योनी
इन्हीं स्त्रियोंकी, योनिम् योनिने योनिका, आश्रितैः
आश्रय करी रहेवा आश्रय करके होनेवाले, गदैः
रोगोथी रोगोंसे, क्रियते कराय छे किया जाता है,
तस्मात् तेथी इसलिए, प्रजा- प्रजा उपर प्रजा पर,
अनुग्रह- अनुग्रह करवानी अनुग्रह करनेकी, काम्यया

पृच्छथी-इच्छासे, तेषाम् तेओनी उनकी, समुत्पत्तिम्
उत्पत्ति उत्पत्ति, उत्पन्नानाम् च अने उत्पन्न थयेवा
रोगोंना और उत्पन्न हुए रोगोंके, लक्षणम् लक्षण
लक्षण, सौषधम् अने औषध और औषध, श्रोतुम्
संलग्ना सुनना, इच्छामि थाहुं छुं चाहता हू ॥ ५-६ ॥

5 6. "O, worshipful one! women
are the only source of human progeny.
The disorders occurring in their genital
organs cause impediment or injury
to progeny Therefore, the etio-
logical factors of the gynecic diseases
and the symptoms of the diseases
occurring as also their treatment,
do I wish to hear expounded in the
interest of the welfare of the world "

योनिव्यापद्देवा. —

इति शिष्येण पृष्टस्तु प्रोवाचर्षिवरोऽत्रिजः ।
विंशतिर्व्यापदो योनेर्निर्दिष्टा रोगसंग्रहे ॥ ७ ॥

इति आ प्रभाषे इस प्रकार, शिष्येण शिष्यथी
शिष्यसे, पृष्टः पूछाथेवा पूछे जाने पर, ऋषिवरः ऋषि-
श्रेष्ठ ऋषिश्रेष्ठ, अत्रिजः आनेथे आत्रेयने, प्रोवाच कह्युं
कहा, रोगसंग्रहे रोगसंग्रह अध्यायमा रोगसंग्रह
अध्यायमें, योने- योनिना योनिने, विंशति बीस बीस,
व्यापद रोग रोग, निर्दिष्टाः उद्देश्य छे कहे गये हैं ॥ ७ ॥

7 Being thus questioned by the
disciple, the foremost of sages, the son
of Atri spoke and said, "Twenty are
the gynecic disorders enumerated in
the chapter on Nomenclature of diseases
(Chapter XIX Sutra).

योनिव्यापद सामान्यहेतु —

मिथ्याचारेण ताः स्त्रीणां प्रदुष्टेनार्तवेन च ।
जायन्ते बीजदोषाश्च देवाश्च शृणु ताः पृथक् ॥ ८ ॥

તા તે વ્યાપદો વે વ્યાપદે, સ્ત્રીણામ્ સ્ત્રીઓના સ્ત્રિયોકે, મિથ્યાચારેણ મિથ્યા આચારથી મિથ્યા આચારસે, પ્રદુષ્ટેન ચ કાર્તવેન દુષ્ટ આર્તવથી દુષ્ટ આર્તવસે, વીજદોષાત્ ધીજદોષથી વીજદોષસે, દૈવાત્ ચ તથા દૈવવશાત્ તથા માન્યદોષસે, જાયન્તે ઉત્પન્ન થાય છે ઉત્પન્ન होती है, તા તેઓને જનકો, પૃથક્ જુદી જુદી અલગ અલગ, શૃણુ સંભળો સુનો ॥૮॥

8. These diseases in women are born of wrongful behaviour, menstrual vitiation, germinal morbidity and destiny. Now listen as I describe them individually

વાતજયોનિવ્યાપત્તેર્નિદાનં લક્ષણં ચ—

વાતલાહારચેષ્ટાયા વાતલાયાઃ સમીરણઃ ।

વિવૃદ્ધો યોનિમાશ્રિત્ય યોનેસ્તોદં સવેદનમ્ ॥૯॥

સ્તમ્ભં પિપીલિકાસૃષ્ટિમિત્ર કર્કશતાં તથા ।

કરોતિ સુષ્પિમાયાસં વાતજાંશ્ચાપરાન્ ગદાન્ ॥૧૦॥

સા સ્યાત્ સશબ્દરુક્ષેન તનુરુક્ષાર્તવાઽનિલાત્ ।

વાતલ- વાયુવર્ધક વાયુકારક, આહાર- ભોજન મોજન, ચેષ્ટાયાઃ અને ચેષ્ટા કરનારી ઓર ચેષ્ટા કર- નેવાલી, વાતલાયાઃ વાતપ્રકૃતિવાળી સ્ત્રીને વાતપ્રકૃતિ- વાલી સ્ત્રીના, વિવૃદ્ધ વૃદ્ધિ પામેલો વધા હુઆ, સમીરણઃ વાયુ વાયુ, યોનિમ્ યોનિને યોનિકા, આશ્રિત્ય આશ્રિત્ય કરીને આશ્રય કરકે, યોને યોનિમાં યોનિમાં, સવેદનમ્ વેદનાસહિત વેદનાસહિત, તોદમ્ તોદ શૂલ, સ્તમ્ભમ્ સ્તમ્ભ સ્તબ્ધતા, પિપીલિકાસૃષ્ટિમ્ ઇવ ડીડીઓ થાલતી હોય તેવો સળવળાટ ચીંટયોકે રંગનેકી સી પ્રતીતિ હોના, તથા કર્કશતામ્ કર્કશતા કર્કશતા, સુષ્પિમ્ સ્પર્શજ્ઞાનનો નાશ સ્પર્શજ્ઞાનકા ન હોના, આયાસમ્ થાક મકાવટ, અપરાન્ ચ અને ધીમ્ પશુ ઓર અન્ય મી, વાતજાન્ વાતજ વાતજ, ગદાન્ રોગો રોગ, કરોતિ કરે છે કરતા હૈ, અનિલાત્ વાયુથી વાયુકે વાળ, સા તે યોનિ વહ યોનિ, સશબ્દરુક્ષ શબ્દ અને દરદ સાથે શબ્દ ઓર પીકાકે સાથ, કેન- ફીણવાળી જ્ઞાનદાર, તનુ- પાતળા

પતલા, રુક્ષાર્તવા અને રક્ષ આર્તવવાળી ઓર રુક્ષ આર્તવવાલી, સ્યાત્ હોય છે होती है ॥૯-૧૦॥

9-10. In the woman of vata habitus, the vata gets greatly increased by vata-inducing diet and behaviour, then gets localised in the gynecic organs and produces local pain and pricking sensation, rigidity, formication, roughness numbness, exhaustion and various other disorders resulting from vata. The menstrual discharge will be attended with sound and pain. It will be frothy, thin and un-unctuous due to vata

પિત્તજયોનિવ્યાપત્તેર્નિદાનં લક્ષણં ચ—

વ્યાપત્કટુમ્લલવણક્ષારાદ્યૈઃ પિત્તજા ભવેત્ ॥૧૧॥

દાહપાકજ્વરોષ્ણાર્તા નીલપીતાસિતાર્તવા ।

ભૃશોષ્ણકુળપસ્રાવા યોનિઃ સ્યાત્પિત્તદૂષિતા ॥૧૨॥

કટુ- કટુ કટુ અમ્લ- અમ્લ અમ્લ, લવણ- લવણ લવણ, ક્ષારાદ્યૈ અને ક્ષાર વગેરેથી ઓર ક્ષાર આદિસે, પિત્તજા પિત્તજ પિત્તજ, વ્યાપત્ વ્યાપત્ વ્યાપત્, ભવેત્ થાય છે होती है, પિત્તદૂષિતા પિત્ત વડે દૂષિત થયેલી પિત્તસે દૂષિત હુઈ, યોનિ યોનિ યોનિ, દાહ- દાહ દાહ, પાક- પાક પાક, જ્વર જ્વર જ્વર, ઊષ્ણાર્તા અને ઊષ્ણથી પીડિત ઓર ઊષ્ણસે પીડિત, નીલ- નીલા નીલે, પીત- પીળા પીલે, અસિત- કે કાળા યા કાલે, કાર્તવા આર્તવયુક્ત આર્તવસે યુક્ત, મૃશ- અને અત્યન્ત ઓર અત્યન્ત, ઝળ- ગરમ ગરમ, કુળપસ્રાવા- અને શખના જેવી ગંધથી યુક્ત સ્ત્રાવવાળી ઓર શવગન્ધી સ્રાવસે યુક્ત, સ્યાત્ હોય છે होती है ॥ ૧૧-૧૨ ॥

11-12. Owing to the use of pungent, acid, salt alkaline and similar articles, gynecic disorders of the pitta type will occur. The patient will be

afflicted with burning, suppuration, fever and heat and the menstrual blood will be of bluish, yellowish or black color, and there appears profuse, warm and offensive discharge from the vagina, in condition of vitiation due to pitta.

કફજયોનિવ્યાપત્તેર્નિદાનં લક્ષણં ચ—

કફોઽભિષ્યન્દિભિર્વૃદ્ધો યોનિં ચેદ્વષયેત્ સ્ત્રિયાઃ ।
સ કુર્યાત્ પિચ્છિલાં શીતાં કણ્ડુગ્રસ્તાઅવવેદનામ્ ૧૩
પાણ્ડુવર્ણાં તથા પાણ્ડુપિચ્છિલાર્તવવાહિનીમ્ ।

અભિષ્યન્દિભિઃ અભિષ્ય દી દ્રવ્યેથી અભિષ્યન્દી ન્યોસે, વૃદ્ધઃ વધેલાં બદા હુઆ, કફઃ કફ, સ્ત્રિયાઃ સ્ત્રીની સ્ત્રીકી, યોનિમ્ યોનિને યોનિકો, દૂષયેત્ ચેત્ દૂષિત કરે તે। દૂષિત કરે તે, સ. તે વહ, શીતામ્ યોનિને શીતળ યોનિકો શીતલ, પિચ્છિલામ્ પિચ્છિલ, કણ્ડુગ્રસ્ત- ખરબચુકત છુજલીસે યુક્ત, અવવેદનામ્ થોડી વેદનાવાળી થોડી વેદનાવાલી, પાણ્ડુવર્ણામ્ પાણ્ડુવર્ણની પાણ્ડુવર્ણકી, તથા તથા ઓર, પાણ્ડુ-પાણ્ડુ પાણ્ડુ, પિચ્છિલ- અને પિચ્છિલ ઓર પિચ્છિલ, આર્તવ આર્તવ આર્તવ, વાહિનીમ્ વહેવાવાળી વહાનેવાલી, કુર્યાત્ કરે છે કરતા હૈ ॥ ૧૩૩ ॥

13-13½. If the kapha increased by liquefacient factors vitiates the gynecic organs of the woman, it will cause the vagina to be slimy, cold, itching, mildly painful and pallid, and cause menstrual flow of a whitish and slimy character.

ત્રિદોષજયોનિવ્યાપત્તેર્નિદાનં લક્ષણં ચ—

સમશ્નન્ત્યા રસાન્ સર્વાન્દૂષયિત્વા ત્રયો મલાઃ ॥૧૪॥
યોનિગર્ભાશયસ્થાઃ સ્વૈર્યોનિં યુજ્જન્તિ લક્ષણૈઃ ।
સા ભવેદાહશૂલાર્તા શ્વેતપિચ્છિલવાહિની ॥૧૫॥

૧૩. કણ્ડુગ્રસ્તાઅવવેદનામ્—કણ્ડુગ્રસ્તાઅવવેદનામ્ (૫)

સર્વાન્ સધળા સવ, રસાન્ રસોનું રસોંકા, સમશ્ન-ન્ત્યાઃ સમશન કરનારી સ્ત્રીનાં સમશન કરનેવાલી સ્ત્રીકી, યોનિ- યોનિ યોનિ, ગર્ભાશયસ્થાઃ અને ગર્ભાશયમાં રહેલાં ઓર ગર્ભાશયમાં અવસ્થિત. ત્રય મલાઃ ત્રણે દોષો ત્રીનો દોષ, યોનિમ્ યોનિને યોનિકો, દૂષયિત્વા દૂષિત કરીને દૂષિત કરકે, સ્વૈ લક્ષણે યોનાનાં લક્ષ-ણેથી અપને લક્ષણોસે, યુજ્જન્તિ યુક્ત કરે છે યુક્ત કરતે હૈ, સા તે વહ, દાહ- દાહ દાહ, શૂલાર્તા અને શૂળપીડિત ઓર શૂલસે પીડિત. શ્વેત- તથા શ્વેત તથા શ્વેત, પિચ્છિલ- અને પિચ્છિલ ઓર પિચ્છિલ, વાહિની ભવેત્ આવવાળી હોય છે આવવાલી હોતી હૈ ॥ ૧૪-૧૫ ॥

14-15. In a woman taking promiscuous diet of all tastes and kinds, all the three humors seated in the uterus and vagina become provoked and produce locally their characteristic symptoms. The person becomes afflicted locally with burning and aching pains and there will be white and slimy vaginal discharge

રક્તયોનિવ્યાપત્તેર્લક્ષણમ્—

રક્તપિત્તકરૈર્નાર્યા રક્તં પિત્તેન દૂષિતમ્ ।
અતિપ્રવર્તતે યોન્યાં લબ્ધે ગર્ભેઽપિ સાસૃજા ॥૧૬॥

રક્તપિત્તકરૈઃ રક્તપિત્તકર દ્રવ્યેથી રક્તપિત્તકર દ્રવ્યોસે, પિત્તેન વધેલાં પિત્તથી વધે હુવ પિત્તસે, દૂષિતમ્ દુષ્ટ થયેલ દુષ્ટ હુઆ, નાર્યાઃ સ્ત્રીનું સ્ત્રીકા, રક્તમ્ રક્ત, યોન્યામ્ યોનિમાં યોનિમાં, ગર્ભે લબ્ધે અપિ ગર્ભ પ્રાપ્ત થયા છતાં ગર્ભ પ્રાપ્ત હોને પર સ્ત્રી, અતિપ્રવર્તતે અતિ પ્રવૃત્ત થાય છે અતિ પ્રવૃત્ત હોતા હૈ, સા તે યોનિવ્યાપત્તિ વહ યોનિવ્યાપત્તિ, સાસૃજા રક્તજન્ય (રક્તયોનિ) કહેવાય છે રક્તજન્ય (રક્તયોનિ) કહાતી હૈ ॥ ૧૬ ॥

16. If the blood is vitiated by pitta in a woman by factors causative of hemothermia, there will be excessive

૧૬. ગર્ભેઽપિ સાસૃજા—વીનેઽપિ તાઽપ્રજા (૫ શ. ડ. ટ. ય. ધ. ફ)

flow of blood from the uterus (Menorrhagia). Even after conception the discharge of blood from the uterus continues.

અરજસ્કાયા યોનિવ્યાપત્તેર્લક્ષણમ્—

યોનિગર્ભાશયस्थं चेत् पित्तं संदूषयेदसृक् ।
साऽरजस्का मता कार्श्यवैवर्ण्यजननी भृशम् ॥ १७ ॥

યોનિ- યોનિ યોનિ, ગર્ભાશયस्थम् અને ગર્ભાશયમાં રહેલું ઔર ગર્ભાશયमें अवस्थित, पित्तम् પિત્ત પિત્ત, असृक् રક્તને રક્તકો, संदूषयेत् ચેત્ દૂષિત કરે તે। દૂષિત કરે તો, भृशम् અત્યંત અત્યંત, कार्श्य- કૃશતા। કૃશતા, वैवर्ण्य- અને વિવર્ણતાને ઔર વિવર્ણતાકો, जननी ઉત્પન્ન કરનારી उत्पन्न करनेवाली, सा ते योनि- व्यापत्ति वह योनिव्यापत्ति, अरजस्का अरजस्का। અરજસ્કા, मता કહેવાય છે કહાતી છે ॥ ૧૭ ॥

17 If the pitta seated in the vagina and uterus vitiates the blood, there will be absence of menstruation. This condition is known as Arajaska (Amenorrhea). This condition causes extreme emaciation and discoloration of the body.

અચરણાયા યોનિવ્યાપત્તેર્લક્ષણમ્—

योन्यामधावनात् कण्डूं जाताः कुर्वन्ति जन्तवः ।
सा स्यादचरणा कण्डूा तथाऽतिनरकाङ्क्षिणी ॥ १८ ॥

અધાવનાત્ ન યોનાથી ન ધોનેકે કારણ, योन्याम् યોનિમાં યોનિमें, जाताः ઉત્પન્ન થયેલા उत्पन्न हुए, जन्तवः જન્તુઓ। જન્તુ, कण्डूम् ખુજલી। ખુજલી, कुर्वन्ति કરે છે કરતે છે, सा ते योनिव्यापत्ति वह योनिव्यापत्ति, अचरणा अचरणा। અચરણા, स्यात् કહેવાય છે, कही जाती है, तथा कण्डूा ते अरज्यो उस खुजलीसे, अतिनरकाङ्क्षिणी श्री पुरुषना अयोगने अधिक चाहनाही थाय છે श्री पुरुषके संयोगको अधिक चाहनेवाली होती है ॥ ૧૮ ॥

18 Owing to lack of cleansing of the vagina, mycotic growth occurs there and causes itching. The condition is called Acharana (Colpitis mycotic). This causes itching, and the person is affected with excessive desire for the male.

અતિચરણાયા યોનિવ્યાપત્તેર્લક્ષણમ્—

पवनोऽतिव्यवायेन शोफसुतिरुजः स्त्रियाः ।
करोति कुपितो योनौ सा चातिचरणा मता ॥ १९ ॥

અતિવ્યવાયેન અત્યંત મૈથુનથી અતિમૈથુનસે, कुपितः ક્રોધેથી। कुपित हुआ, पवन वायु वायु, स्त्रिया स्त्रीની સ્ત્રીકી, योनौ योनिમાં યોનિमें, शोफ- સોજો સૂજન, सुति सज्ञानाश सज्ञानाश, रुजः અને પીડા ઔર પીड़ा, करोति કરે છે કરતા છે, सा च ते योनिव्यापत्ति वह योनिव्यापत्ति, अतिचरणा अतिचरणा। અતિચરણા मता કહેવાય છે કહાતી છે ॥ ૧૯ ॥

19 The vata in women being provoked by excessive sexual congress produces in the vagina, edema, numbness and pain. This condition is called Aticharana (chronic Vaginitis).

પ્રાકૃચરણાયા યોનિવ્યાપત્તેર્લક્ષણમ્—

मैथुनादतिवालायाः पृष्ठकट्यूरुवंक्षणम् ।
रुजन् दूषयते योनिं वायुः प्राक्चरणा हि सा ॥ २० ॥

અતિવાલાયાઃ અત્યંત બાળાના અતિ બાલાકે, मैथुनात् मैथुनથી मैथુनसे, वायु कपेथे वायु कुपित वायु, पृष्ठ पीठ पीठ, कटि- કમર કમર, ऊरु-સાથળ ઝરુ, वङ्गणम् અને વંક્ષણમાં ઔર वङ्गणको, रुजन् પીડા કરીને પીડિત કરતા હુઆ, योनिम् योनिने योनिको, दूषयते दूषित કરે છે दूषित करता है, सा ते योनिव्यापत्ति वह योनिव्यापत्ति, प्राक्चरणा प्राक्चरणा। કહેવાય છે પ્રાકૃચરણા કહાતી છે ॥ ૨૦ ॥

20 Owing to sexual congress in a girl of tender age, the vata getting provoked, vitiates the vagina and produces pain in the back, waist, thigh and groin. This condition is called Prakcharana (Deflorative Vaginitis).

उपप्लुताया योनिव्यापत्तेर्लक्षणम्—

गर्भिण्याः श्लेष्मलाभ्यासाच्छर्दिनिःश्वासनिग्रहात् ।
वायुः क्रुद्धः कफं योनिमुपनीय प्रदूषयेत् ॥२१॥
पाण्डुं सतोदमास्त्रावं श्वेतं स्रवति वा कफम् ।
कफवातामयव्याप्ता सा स्याद्योनिरुपप्लुता ॥२२॥

गर्भिण्याः गर्भिणी स्त्रीना गर्भवतीके, श्लेष्मल-
कृच्छरके द्रव्येना कफकारक द्रव्योंके, अभ्यासात्
अभ्यासथी अभ्याससे, छर्दि- उदरी कै, निःश्वास-
अने निःश्वासना और निःश्वासके, निग्रहात् रोकवाथी
रोकनेसे, क्रुद्धः डेपेदे। क्रुपित हुआ, वायुः वायु वायु,
कफम् उदने कफको, योनिम् योनिमा योनिमें, उपनीय
उपनीने ले जाकर, प्रदूषयेत् दूषित करे छे दूषित
करता है, कफ- उद कफ, वात- अने वायुना और
वायुके, आमय- रोगोथी रोगोंसे, व्याप्ता व्याप्त
योनिः योनि योनि, सतोदम् तोदसहित तोदके साथ,
पाण्डुम् पीडु पाण्डु, श्वेतम् सईद श्वेत, आस्त्रावम्
आस्त्राव आस्त्राव, कफम् वा अथवा उदने अथवा
कफको, स्रवति स्रवे छे स्रवती है, सा ते योनि-
व्यापत्ति वह योनिव्यापत्ति, उपप्लुता उपप्लुता उदवाय
छे उपप्लुता कहाती है ॥ २१-२२ ॥

21-22. In a gravida, by the habitual use of kapha-promoting articles or by suppression of the urge for vomiting and breathing, the vata gets provoked and carrying the kapha to the vagina, vitiates it giving rise to painful yellowish discharge or whitish

flow of mucus. The vaginal condition, thus being pervaded by kapha and vata, is known as Upapluta (Leucorrhoea).

परिप्लुताया योनिव्यापत्तेर्लक्षणम्—

पित्तलाया नृसंवासे क्षवथूद्धारधारणात् ।
पित्तसंमूर्च्छितो वायुर्योनिं दूषयति स्त्रियाः ॥२३॥

नृसंवासे पुरुषसमागमने समये पुरुषसमागमके
समय, पित्तलायाः पित्तप्रकृतिवाणी पित्तप्रकृतिवाली,
स्त्रियाः स्त्रीने। स्त्रीका, क्षवथु- छीउ छोक, उद्धार-
अने ओउडार और उद्धारके, विधारणात् रोकवाथी
रोकनेसे, पित्तसंमूर्च्छित पित्तमिश्रित पित्तमिश्रित, वायुः
वायु वायु, योनिम् योनिने योनिको, दूषयति दूषित
करे छे दूषित करता है ॥ २३ ॥

23. If a woman of pitta habitus suppresses the urge for sternutation or eructation during sexual congress, the vata combined with the pitta, vitiates her vagina.

शूना स्पर्शक्षमा सार्तिर्नीलपीतमसृक् स्रवेत् ।
श्रोणिबंधणपृष्ठार्तिज्वरार्तायाः परिप्लुता ॥२४॥

श्रोणि- श्रोणि श्रोणि, बंधण- बंधण वक्षण,
पृष्ठार्ति- अने पृष्ठार्ति पीडा और पृष्ठमें पीडा, ज्वरार्तायाः
तथा ज्वरथी पीडित ते स्त्रीनी तथा ज्वरसे पीडित उस
स्त्रीकी, शूना सूजनयुक्त सूजनयुक्त, स्पर्शक्षमा स्पर्श न
सहनारी स्पर्शको न सहनेवाली, सार्ति- अने पीडायुक्त
योनि और पीडायुक्त योनि, नीलपीतम् नीला पीला
नीले पीले, असृक् रक्तने रक्तको, स्रवेत् स्रवे छे स्रवती
है परिप्लुता ते योनिव्यापत्ति परिप्लुता उदवाय छे
वह योनिव्यापत्ति परिप्लुता कहाती है ॥ २४ ॥

24. The vagina gets edematous, tender to the touch and painful, and there is a bluish or yellowish or sanguinous discharge. The woman becomes afflicted with pain in the

भिषजां नामतः कर्णिनी मता ॥ (ध.)

यदा जेभा जिसमें, रौक्ष्याद् रक्षताशी द्रोपेद्यो रुक्षतासे कुपेत हुआ, वायु वायु वायु, नार्या स्त्रीना स्त्रीके, दुष्टगोणितजन् दुष्ट शोणितजन्य दुष्टगोणितजन्व, गर्भम् गर्भने गर्भको, जातम् जातम् बार बार जन्या पछी बार बार जन्मके बाद, विनाशयेत् नष्ट करे छे नष्ट करता है, सा ते योनिव्यापत्ति वह योनिव्यापत्ति, पुत्रघ्नी नाम पुत्रघ्नी पुत्रघ्नी, मता छेवाय छे कहाती है ॥ २८३ ॥

28-28½. The condition where the vata, by its quality of dryness, destroys each and every conception produced from the vitiated germ, is known by the name of Putraghni (abortive tendency)

अन्तर्मुख्या योनिव्यापत्तेर्लक्षणम्—

व्यवायमतिवृत्ताया भजन्त्यास्त्वन्नपीडितः ॥२९॥
वायुमिथ्यास्थिताया योनिस्तोतसि संस्थितः ।
वक्रयत्याननं योन्याः साऽस्थिमांसानिलान्निभिः ३०
भृशार्तिमैथुनाशक्ता योनिरन्तर्मुखी मता ।

अतिवृत्ताया पेट भरने लोअन करी भर पेट भोजन करके, मिथ्यास्थितायाः शरीरने विषम राभी देहको अनुचित स्थितिमें रखके, व्यवायम् मैथुन मैथुन, भजन्त्या सेवन करनाही स्त्रीने। सेवन करनेवाली स्त्रीका, अन्नपीडितः लोअनथी द्रोपेद्यो भोजनसे दवा हुआ, वायु वायु वायु, योनिस्तोतसि योनिमार्गमें, संस्थितः स्थित यर्धने स्थित होकर, योन्याः योनिना योनिके, आननम् भुजने मुखमें, वक्रयति वांछु करी दे छे टेढ़ा कर देता है, सा योनिः ये योनि यह योनि, अस्थि- हड्डी, मांस- अने मांसमा और मांसमे, अनिलान्निभि वायुनी पीड़ाधी वायुकी पीड़ाने, भृशार्ति- अत्यन्त पीड़ावाणी यर्ध अत्यन्त पीड़ायुक्त होकर, मैथुनाशक्ता मैथुनमा अशक्त थाय छे मैथुनमें अशक्त होती है, अन्तर्मुखी ते योनिव्यापत्ति अन्तर्मुखी वह योनिव्यापत्ति अन्तर्मुखी, मता छेवाय छे कहाती है ॥ २९-३० ॥

29-30½ The vata, located in the uterine passage of a woman who has sexual congress just after a surfeit meal and who has assumed injurious postures during sexual congress, gets provoked and distorts the mouth of the uterus. The woman gets greatly afflicted with pain in the bone and flesh, and due to excessive pain, becomes incapable of sexual congress. This condition is called 'Antarmukhi' (inversion of uterus)

सूचीमुख्या योनिव्यापत्तेर्लक्षणम्—

गर्भस्थायाः स्त्रिया रौक्ष्याद्वायुर्योनिं प्रदूषयन् ॥३१॥
मातृदोषादणुद्वारां कुर्यात् सूचीमुखी तु सा ।

मातृदोषाद् माताना दोषधी मातृदोषसे, वायुः द्रोपेद्यो वायु कुपेत हुआ वायु, रौक्ष्याद् योनिनी रक्षताशी अग्नी रुक्षतासे, गर्भस्थाया गर्भस्थित गर्भस्थित, स्त्रिया स्त्रीनी स्त्रीकी, योनिस् योनिने योनिको, प्रदूषयन् दूषित करीने दूषितकरके, णुद्वारां सूक्ष्म छिद्रवाणी सूक्ष्म छिद्रयुक्त, कुर्यात् करी दे छे कर देता है, सा तु ते योनिव्यापत्ति वह योनिव्यापत्ति, सूची मुखी सूचीमुखी छेवाय छे सूचीमुखी कहाती है ॥ ३१ ॥

31 During the fetal life of a woman, if owing to the faulty behaviour of the mother, the morbid vata by its dryness vitiates the gynecic organs of the embryo, there may occur stenosis of the gynecic passages. This condition is called 'Suchimukhi' (Colpostenosis)

शुष्माया योनिव्यापत्तेर्लक्षणम्—

व्यवायकाले रुधन्त्या वेगान् प्रकुपितोऽनिलः ३२
कुर्याद्विण्मूत्रसक्तार्ति शीघ्रं योनिमुखस्य च ।

व्यवायकाले मैथुन समये मैथुनके समय, वेगान् वेगेने वेगोको, रुन्धन्त्याः रोकनारी स्त्रीने रोकनेवाली स्त्रीका, प्रकुपितः डोपेटो कुपित हुआ, अनिलः वायु वायु, विषमूत्रसङ्गः आग पेशाभन्ती अटकायत दस्त और पेशाबकी रुकावट, आर्तिम् पीडा पीडा, योनिमुखस्य च तथा योनिभुजने तथा योनिमुखके, शोषम् शोष शोषको, कुर्यात् करे छे, ते योनिव्यापत्ति शुष्का छडेवाय छे उत्पन्न करता है, वह योनिव्यापत्ति शुष्का कहाती है ॥३२३॥

32-32½ The vata, provoked by suppression of the natural urges during the time of sexual congress, causes pain, retention of feces and urine, and dryness of the uterus. This condition is called Colpoxerosis.

वामिन्या योनिव्यापत्तेर्लक्षणम्—

षडहात् सप्तरात्राद्वा शुक्रं गर्भाशयं गतम् ॥३३॥
सरुजं नीरुजं वाऽपि या स्रवेत् सा तु वामिनी ।

या जेभा जिसमें, गर्भाशयगतम् गर्भाशयभा स्थित थयेला गर्भाशयमें स्थित हुआ शुक्रम शुक्रं शुक्र, षडहात् छ द्दिवस पछी छ दिनके बाद, सप्तरात्रात् वा अथवा तो सात रात्रि पछी अथवा सात रात्रिके बाद, सरुजम् पीडासहित पीडासहित, नीरुजम् वा अपि अथवा तो पीडासहित अथवा तो बिना पीडाके, स्रवेत् स्रवे छे स्रता है, सा तु ते योनिव्यापत्ति वह योनिव्यापत्ति, वामिनी वामिनी छडेवाय छे वामिनी कहाती है ॥ ३३३ ॥

33-33½. The condition, where the semen which has been deposited six or seven days previously in the genital passages is thrown out accompanied with or without pain, is called Vamini (Profluvium Seminis).

षण्ड्या योनिव्यापत्तेर्लक्षणम्—

बीजदोषात् गर्भस्थमारुतोपहताशया ॥३४॥
नृद्वेषिणी चैव षण्डी स्यादनुपक्रमा ।

बीजदोषात् जेभा जीजदोषथी जिसमें बीज-दोषसे, गर्भस्थमारुत- गर्भाभा रहेला वायुथी गर्भस्थित वायुसे, उपहताशया नष्ट गर्भाशयवाणी विहृत गर्भाशय-वाली, नृद्वेषिणी पुरुषने द्वेष करनारी पुरुषका द्वेष करनेवाली, अस्तनी चैव अने स्तन वगरनी स्त्री और स्तनरहित स्त्री, स्यात् उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होती है, षण्डी ते योनिव्यापत्ति षण्डी वह योनिव्यापत्ति षण्डी, स्यात् छडेवाय छे कहाती है ॥ ३४३ ॥

34 34½ In a condition, where the development of gynecic organs is disordered by the vata located in the uterus, the germinal morbidity produces a woman who has an aversion for man and who has no breasts. This is called gynandroid condition and is incurable.

महायोन्या योनिव्यापत्तेर्लक्षणम्—

विषमं दुःखशय्यायां मैथुनात् कुपितोऽनिलः ॥३५॥
गर्भाशयस्य योन्याश्च मुखं विष्टम्भयेत् स्त्रियाः ।

दुःखशय्यायाम् दुःखशय्यायां शय्याभा दुःखकारक शय्यामें, विषमम् विषम विषम, मैथुनात् मैथुनथी मैथुनसे, कुपितः डोपेटो कुपित हुआ, अनिलः वायु वायु, स्त्रियाः स्त्रीना स्त्रीके, गर्भाशयस्य गर्भाशय गर्भाशय, योन्या च अने योनिना और योनिके, मुखम् मुखने मुखको, विष्टम्भयेत् विस्तृत करी दे छे विस्तृत कर देता है ॥३५३॥

35-35½. The vata, being provoked by injurious postures in sexual congress or by uncomfortable beds, will dilate the orifice of the vagina and of the uterus of the woman

अमञ्जूनमुखी सार्ती रुक्षफेनास्रवाहिनी ॥३६॥
मांसोत्सन्ना महायोनिः पर्ववक्ष्यणशूलिनी ।

३५ विषम-विषमात् (ड)

३६ सार्ती रुक्षफेनास्रवाहिनी-सार्ति रुक्षफेनान्ववाहिनी

(त थ व फ)

असंवृतमुखी ने पुश्ता भुजवाणी जो खुले मुँहवाली, सार्तिः पीडायुक्त पीडायुक्त रुक्षः रक्ष रुक्ष, फेन श्लेष्मणा झागदार, अस्त्र आर्तवने आर्तवको, वाहिनी पडेनारी वहनेवाली, पर्व-पर्व पर्वो, वद्धण-अने वक्ष्युर्मा और वक्षणमें, शूलिनी शूल उपभ्रमनारी शूल करनेवाली, मांसोत्पन्ना तथा उन्मा उन्मरेणा भसिवाणी होय अ तथा उभये हुए मांसवाली होती है, महायोनि ते योनिव्यापत्ति महयोनि उद्देवाय अ वह योनिव्यापत्ति महायोनि कहानी है ॥ ३६३ ॥

36-36½. It will cause the condition of dilatation of the external orifice, pain, and dry, frothy and sanguinous discharge. There appears a protuberance of flesh and causes pain in the joints and the groin. This is the condition of 'Mahayoni' (Prolapse of the Uterus).

व्यापन्नयोनेरुपद्रवाः - -

इत्येतैर्लक्षणैः प्रोक्ता विंशतियोजिजा गदाः ॥३७॥
न शुक्रं धारयत्येभिर्दोषैर्योनिरुपद्रुता ।

तस्माद्गर्भं न गृह्णाति स्त्री गच्छत्याश्रयान् बहून् ३८
गुल्मार्शःप्रदरादींश्च वाताद्यैश्चातिपीडनम् ।

इति आ प्रमाणे इस प्रकार, एतैः आइन, लक्षणैः लक्षणैः ६१२ लक्षणोंसे, योजिजाः योनिमां यता योनिमें होनेवाले, विंशति वीस बीस, गदाः ३७० रोग, प्रोक्ताः कथा अ कहे है, एभि दोषैः अ दोषोष्ठी इन दोषोंसे, उपद्रुता पीडाती आक्रान्त, योनि योनि योनि, शुक्रम् शुक्रने शुक्रको, न धारयति धारण करती नहीं धारण नहीं कर सकती, तस्मात् तैथी इस लिए, स्त्री स्त्री स्त्री, गर्भम् गर्भने गर्भको, न गृह्णाति ग्रहण करती नहीं प्रण कर सकती, गुल्म-अने गुल्म और गुल्म, अर्शः-हरस अर्श, प्रदरादीन् प्रदर नगेरे प्रदर आदि, बहून् धन्य बहुतसे, आश्रयान् ३७० रोगोंको, गच्छति पास थाय अ प्राप्त होती है, वाताद्यै च अने वातादि दोषोष्ठी और वातादि दोषोंसे, अतिपीडनम् अत्यन्त पीडित थाय अ अत्यन्त पीडित होती है ॥ ३७-३८३ ॥

37-38½. Thus have been described the signs and symptoms of the twenty disorders affecting the gynecic organs. The gynecic organs, which are affected by these morbid conditions, do not retain the semen. The woman therefore does not attain conception and becomes liable to many diseases like Gulma, piles, leucorrhea and similar other conditions and gets greatly afflicted with the discordance of vata and other humors

योनिव्यापत्तु दोषाधिक्यनिरूपणम्—

आसां षोडश यास्त्वन्त्या आद्ये द्वे पित्तदोषजे ३९
परिप्लुता वामिनी च वातपित्तात्मिके मले ।
कर्णिन्युपप्लुते वातकफाच्छेषास्तु वातजाः ॥४०॥
देहं वातादयस्तासां खलिङ्गः पीडयन्ति हि ।

या ने जो, अन्त्या अन्त्या आखिरती, षोडश सोण अ सोलह है, आसाम् असांनी इनमेंसे, आद्ये द्वे पित्तदोषे अ प्रथम दो, पित्तदोषजे पित्तदोषज अ पित्तदोषज हैं, परिप्लुता परिप्लुता परिप्लुता, वामिनी च अने वामिनीने और वामिनी, वातपित्तात्मिके वात-पित्तात्मक वातपित्तात्मक, मले मले अ मानी गई हैं, कर्णिनी कर्णिनी कर्णिनी, उपप्लुते अने उपप्लुता और उपप्लुता, वातकफाश्च वातकफाश्च अ वातकफ-जन्य है, शेषा तु अने आशीनी और शेष, वातजाः वातजन्य अ वातजन्य है, वातादय वातादि दोषो वातादि दोष, तासाम् असांना उनके, देहम् देहने देहको, खलिङ्गः पेटपेटाना लक्षणोष्ठी अपने अपने लक्षणोंसे, पीडयन्ति हि पीडित करे अ पीडित करते हैं ॥३९-४०३॥

39-40½. Out of the last sixteen disorders, the first two are due to vitiation of pitta, acute vaginitis and profluvium semenis are considered to be due to vata-cum-pitta Leucorrhea and endocervicitis are due to vata-cum-kapha. The remaining are due

to vata. The vata and the other morbid humors afflict the body with their characteristic symptoms.

योनिरोगाणां चिकित्सासूत्रम्—

स्नेहनस्वेदवस्त्यादि वातजास्वनिलापहम् ॥४१॥
कारयेद्रक्तपित्तघ्नं शीतं पित्तकृतासु च ।
श्लेष्मजासु च रूक्षोष्णं कर्म कुर्याद्विचक्षणः ॥४२॥
सन्निपाते विमिश्रं तु संसृष्टासु च कारयेत् ।

विचक्षण विद्वान् वैद्ये विद्वान् वैद्य वातजासु वातज योनिरोगोभां वातजन्य योनिरोगोमे, स्वनिलापहम् वातनाशक वातनाशक, स्नेहन- स्वेदन स्नेहन, स्वेद- स्वेदन स्वेदन, वस्ति आदि अस्ति अग्रे चिकित्सा वस्ति आदि चिकित्सा, पित्तकृतासु च तथा पित्तज योनिरोगोभां तथा पित्तज योनिरोगोमे, रक्तपित्तघ्नम् रक्त- पित्तनाशक रक्तपित्तनाशक, शीतम् शीत चिकित्सा शीत चिकित्सा, कारयेत् करवी करे, श्लेष्मजासु अने ४३ योनिरोगोभां और कफजन्य योनिरोगोमे, रूक्षोष्णम् उश्नेष्णु रूक्षोष्ण, कर्म चिकित्सा चिकित्सा, कुर्यात् करवी करे, सन्निपाते तेभ्यः सन्निपातजन्य एवं सन्निपातजन्य, संसृष्टासु च तथा ये दोषोऽपि उत्पन्न यथेष्टा ये निरोगोभां तथा दो दोषसे उत्पन्न हुए योनिरोगोमे, विमिश्रम् मिश्र चिकित्सा मिश्र चिकित्सा, कारयेत् करवी करे ॥ ४१-४२ ॥

41-42½ In gynecic disorders born of vata, oleation, sudation, enemata etc, curative of vata should be administered, and the condition born of pitta should be treated with medications that are cooling and curative of hemothermia In condition born of morbid kapha, dry and hot measures should be administered by the learned physician In conditions of bi and tri discordances of humors, medications

suitably combined should be administered.

स्निग्धस्निग्धां तथा योनिं दुःस्थितां स्थापयेत्पुनः ४३
पाणिना नामयेज्जिह्वां संवृतां वर्धयेत् पुनः ।
प्रवेशयेन्निःसृतां च विवृतां परिवर्तयेत् ॥४४॥
योनिः स्थानापवृत्ता हि शल्यभूता मता स्त्रियाः ।

दु स्थिताम् दु स्थित दुःस्थित, योनिम् योनिने योनिको, स्निग्धस्निग्धाम् स्नेहन तथा स्वेदन करी-स्निग्ध तथा स्निग्ध करके, पुनः करी-स्निग्ध करके, तथा स्थापयेत् भूत अवस्थाभां स्थापित करवी प्रकृत अवस्थामें स्थापित करे, जिह्वां बाँधी योनिने टेढ़ी योनिको, पाणिना हाथी हाथसे, नामयेत् नमाववी नमावे, संवृताम् पुनः अने अंध भुजवाणीने और सकुचित मुखवालीको, वर्धयेत् पढोणा भुजवाणी करवी चौड़े मुखवाली करे, निःसृताम् च अने गडार नीकणेलीने और बाहर निकली हुई को, प्रवेशयेत् अंदर दाखल करवी भीतर दाखल करे, विवृताम् मोटा भुजवाणीने बड़े मुखवालीको, परिवर्तयेत् अ कुचित भुजवाणी करवी सकुचित मुखवाली करे, हि ठेक्के क्योंकि, स्थानापवृत्ता स्थानथी ढी गयेली स्थानसे हटी हुई, योनि योनि योनि, स्त्रियाः स्त्रीने माटे स्त्रीके लिए, शल्यभूता शल्यरूप, मता मानेदी छे मानी गई है ॥ ४३-४४ ॥

43-44½. In conditions of displacement of uterus, the part should be given oleation and sudation procedures and then should be replaced in its proper position. If it be curled or distorted, it should be changed in its position by manipulation of the hand. If it is stenosed, it should be dilated. If it has slipped out of its normal position, it should be re-established in its position. If the orifice is unduly dilated, it should be constricted. If the uterus is prolapsed and completely

exposed, it should be considered and treated as a foreign body in the woman.

सर्वा व्यापन्नयोनिं तु कर्मभिर्वमनादिभिः ॥४५॥
मृदुभिः पञ्चभिर्नारीं स्निग्धस्निग्धामुपाचरेत् ।

व्यापन्नयोनिम् योनिरोगोवाणी योनिरोगयुक्त, सर्वाम् रुधणी सव, नारीम् स्त्रीओने स्त्रियोको, स्निग्ध-स्निग्धाम् स्नेहन स्वेदन करावी स्नेहन स्वेदन कराके, मृदुभिः मृदु मृदु, वमनादिभिः वमनादि वमनादि, पञ्चभिः कर्मभिः पञ्चकर्मद्वारा पञ्चकर्मद्वारा, उपाचरेत् चिकित्सा करावी चिकित्सा करनी चाहिए ॥ ४५३ ॥

45-45½ In all varieties of gynecic disorders, the patient should be treated with the pentad of purificatory procedures, emesis etc, in a mild degree after she has been first subjected to oleation and sudation therapies

सर्वतः सुविशुद्धायाः शेषं कर्म विधीयते ॥४६॥

सर्वतः संपूर्णपक्षे सपूर्णतया, सुविशुद्धायाः विशुद्ध भवेत् स्त्रीओने विशुद्ध हुई स्त्रीओ, शेषम् शेष शेष, कर्म कर्म कर्म, विधीयते करावाया आवे छे करावाया जाता है ॥ ४६ ॥

46. When thoroughly cleansed by purification, the rest of the treatment is to be given to her

वातिकयोनिरोगाणां चिकित्सा—

वातव्याधिहरं कर्म वातार्तानां सदा हितम् ।

औदकानूपजैर्मांसैः क्षीरैः सतिलतण्डुलैः ॥४७॥

सवातघ्नौषधैर्नाडीकुम्भीस्वेदैरुपाचरेत् ।

अक्तां लवणतैलेन साश्मप्रस्तरसङ्करैः ॥४८॥

स्निग्धां कोष्णाम्बुसिक्ताङ्गीं वातघ्नैर्भोजयेद्द्रव्यैः ।

वातार्तानाम् वायुधी पीजाती स्त्रीओने वायुसे पीकित स्त्रियोको, वातव्याधिहरम् वातव्याधिहर वात-व्याधिनाशक, कर्म कर्म कर्म, सदा सदा सदा, हितम्

४८. अक्ताम्-युक्ताम् (ख)

हितकर छे हितकर है, लवणतैलेन सैध्वयुक्त तैल, सैन्धानमकसे मिश्रित तैल, अक्ताम् दगावीने रोगी स्त्रीओने लगाकर रोगी स्त्रीओ, सतिलतण्डुलै तैल, तण्डुल तिल, तण्डुल, सवातघ्नौषधैः अने वातघ्न औषधोधी और वातघ्न औषधोसे, औदक- जलचर, आनूपजैः अने आनूप पशुओना और आनूप पशु नौके, मांसैः मांस मांस, क्षीरैः अने दूधधी और दूधसे, साश्म-प्रस्तरसङ्करै अने अश्मस्वेद, प्रस्तरस्वेद, सङ्करस्वेद और अश्मस्वेद प्रस्तरस्वेद, सकरस्वेद, नाडी- नाडीस्वेद नाडीस्वेद, कुम्भीस्वेदैः कुम्भीस्वेदधी या कुम्भीस्वेदमे, उपाचरेत् उपचार करावे उपचार करे, स्निग्धाम् स्वेद आनूपाम् स्वेदन करानेके बाद, कोष्णाम्बु- सुषोण्यु- जलसे, सिक्ताङ्गीं अने स्त्रीओ अङ्गीको सींचकर वातघ्नः वातघ्न वातघ्न, रसै- मांसरसोधी मांसरसोसे, भोजयेत् भोजन करावे भोजन कराना चाहिए ॥ ४७ ४८३ ॥

47-48½. To those that are afflicted with morbid vata, the vata curative medications are always beneficial They should be given the diet of the flesh of aquatic and wet-land creatures along with milk, til and rice They should be subjected to kettle and pitcher bed sudation-procedures medicated with vata-curative drugs And after anointing them with oil mixed with rock salt, they should be given stone-bed sudation and hot-bed sudation, mixed fomentation, then bathed in genially warm water and then given the diet of meat-juices medicated with vata curative drugs.

वातिके योनिरोगे बलावृत्तम्—

बलाद्रोणद्वयकार्थे घृततैलाढकं पचेत् ॥४९॥

स्त्रिराययस्याजीवन्तीवीरर्षभकजीवकैः ।

श्रावणीपिप्पलीमुद्गपीलुमाषाख्यपर्णिभिः ॥५०॥

४९ घृततैलाढकं पचेत्-घृततैलाढकद्वयम् (क घ फ)

शर्कराक्षीरकाकोलीकाकनासाभिरेव च ।
पिष्टैश्चतुर्गुणक्षीरे सिद्धं पेयं यथाबलम् ॥५१॥
वातपित्तकृतान् रोगान् हत्वा गर्भं दधाति तत् ।

स्थिरा- शालपल्ली शालपर्णी, पयस्या- क्षीरविदारी
क्षीरविदारी, जीवन्ती- देडी जीवन्ती, वीरा- शतावरी
शतावरी, ऋषभक- ऋषभक ऋषभक, जीवकै. ७५३
जीवक, श्रावणी- गोराभमुडी मुंडी, पिप्पली- पीपर
पिप्पली, मुद्ग- मुद्गपल्ली मुद्गपर्णी, पीलु- पीलुपल्ली
पीलुपर्णी, माषाख्यपर्णिमि माषपल्ली माषपर्णी, शर्करा-
शर्करा शर्करा, क्षीरकाकोली- क्षीरकाकोली क्षीरकाकोली,
काकनासाभिः च एव अने डाकनासा और काकनासा,
पिष्टै- ओओना उडुथी इनके कल्कोसे, बलाद्रोणद्वय-
काथे भक्षाना ये द्रोण उवाथमा बलाके दो द्रोण काथमें
घृततैलाढकम् १ आढक धी तेल १ आढक धी तेल,
चतुर्गुणक्षीरे आरगण्ठा दूधमा चौगुने दूधमें, पचेत्
पडावतु पकावे, सिद्धम् सिद्ध थयेला तेने सिद्ध हुए
उनको, यथाबलम् भग अनुसार बलानुसार, पेयम् पीवु
ओधये पीना चाहिए तत् ते वह वातपित्तकृतान्
वातपित्तजन्य वातपित्तजन्य, रोगान् रोगोने रोगोंको,
हत्वा हल्लिने नष्ट करके, गर्भम् गर्भने गर्भको, दधाति
आरण्ड करावे छे धारण करवाता है ॥ ४९-५१३ ॥

49-51½. Take 256 tolas made up of
equal parts of ghee and oil, and cook
in 2048 tolas of the decoction of heart-
leaved sida, and four times the quan-
tity of milk, with the paste of ticktre-
foil, milky yam, cork swallow wort,
climbing asparagus, Rishabhaka, Jivaka,
east indian globe thistle, long pepper,
green gram, tooth-brush tree, wild black
gram, sugar, Kshirakakoli and small
stinking swallow wort. This should
be given as potion in accordance
with the patient's strength This cures
the disorders caused by vata and pitta
and induces conception.

वातिके योनिरोगे काश्मर्यादिघृतम्—

काश्मर्यात्रिफलाद्राक्षाकासमर्दपरूषकैः ॥५२॥
पुनर्नवाद्विरजनीकाकनासासहाचरैः ।
शतावर्या गुडूच्याश्च प्रस्थमक्षसमैर्घृतात् ॥५३॥
साधितं योनिवातघ्नं गर्भदं परमं पिबेत् ।

काश्मर्य शीवधुना ६७ गम्भारीके फल, त्रिफला-
त्रिफला त्रिफला, द्राक्षा- द्राक्ष द्राक्ष, कासमर्द- डासुंदरे
कसौदी, परूषकै. डासुं फालसा, पुनर्नवा- साटोडी
गदहपुरना, द्विरजनी- ६७६२, दाडुडुण्डर हल्दी, दारु-
हल्दी, काकनासा- डाकनासा काकनासा, सहाचरै- डाटा-
शेणियो सहचर, शतावर्याः शतावरी शतावरी, गुडूच्याः
च अने गणोना और गिलोयके, अक्षसमैः ३५३५
उडुथी कर्षप्रमाण कल्कोसे, साधितम् सिद्ध उरेल सिद्ध
किया हुआ, घृतात् प्रस्थम् ओड प्रस्थ धी एक प्रस्थ
घृत, योनिवातघ्नम् योनिवातनाशक योनिवातनाशक, परमम्
गर्भदम् अने श्रेष्ठ गर्भप्रद होवाथी और श्रेष्ठ गर्भप्रद
होनेसे, पिबेत् पीवुं पीना चाहिए ॥५२-५३३॥

52-53½. Prepare a medicated ghee
taking 64 tolas of ghee and adding
the paste of one tola each of white
teak, the three myrobalans, grapes,
negro coffee, sweet falsah, hog's weed,
turmeric and indian berberry, small
stinking swallow wort, crested purple
nail dye, climbing asparagus, and
guduch. If taken as potion, this is a
remedy for all gynecic disorders born
of vata, and induces conception.

वातिके योनिरोगे पिप्पल्यादिप्रयोगः—

पिप्पलीकुञ्जिकाजाजीवृषकं सैन्धवं वचाम् ॥५४॥
यवक्षाराजमोदे च शर्करां चित्रकं तथा ।

५१ घृतात्-पचेत् (क.)

५३. साधितं योनिवातघ्नं गर्भदं परमं पिबेत्-सिद्धं पिबेदातयोनि
दोषघ्नं गर्भदं परम् (घ.)

५४. कुञ्जिका-किशुका (च.)

पिष्टा सर्पिषि भृष्टानि पाययेत् प्रसन्नया ॥५५॥
योनिपार्श्वार्तिहृद्रोगगुल्माशोविनिवृत्तये ।

पिप्पली- पीपर पिप्पली, कुञ्जिका- उद्यौ ७ ७२
काला जीरा, अजाजी- ७२ जीरा, वृषकम् अरुंदसी
अडसा, सैन्धवम् सैन्धव सैन्धानमक, वचाम् वज्र वच,
यवक्षार- ७५५५२ यवक्षार, अजमोदे अजमे अजवायन,
शर्कराम् साकर शर्करा, तथा तथा तथा, चित्रकम्
चित्रकने चित्रकको, पिष्टा पीसीने पीसकर, सर्पिषि
धीमा घृतमें, भृष्टानि शेडीने भूनकर, योनि- योनिशूल
योनिशूल, पार्श्वार्ति- पार्श्वशूल पार्श्वशूर, हृद्रोग- हृद्रोग
हृद्रोग, गुल्म- गुल्म गुल्म, अर्श - अर्शे हरसनी और
बवासीरकी, विनिवृत्तये निवृत्ति भाटे निवृत्तिके लिए,
प्रसन्नया प्रसन्नानी साथे प्रसन्नाके साथ पाययेत् पावा
पिलावे ॥ ५४-५५३ ॥

54-55½. Rubbing into paste long pepper, black cumin, vasaka, rock salt, sweet flag, barley-alkali, celery seeds, sugar and white flowered leadwort, and mixing it with Prasanna wine, season with ghee, and administer it as potion to the patient. This is curative of pain in the gynecic organs and side of the chest, in cardiac disorders, gulma and piles.

वातिके योनिरोगे प्रयोगा. —

वृषकं मातुलुङ्गस्य मूलानि मदयन्तिकाम् ॥५६॥
पिवेत् सलवणैर्मघैः पिप्पलीकुञ्जिके तथा ।

वृषकम् अरुंदसी अडसा, मातुलुङ्गस्य भीमेरानी
बिजोरेकी, मूलानि भूण जबें, मदयन्तिकाम् भेदी
महेंदी, तथा पिप्पली- पीपर पिप्पली, कुञ्जिके उद्यौ ७

५५. सर्पिषि भृष्टानि पाययेत् प्रसन्नया—प्रसन्नयाऽऽलोक्य घृत-

भृष्टानि दापयेत् (त य द ष)

” ” —प्रसन्नयाऽऽलोक्य घृतभृष्टानि पाययेत्

(फ)

५७. पिप्पलीकुञ्जिके—पिप्पली कुञ्जिके (फ.)

७२ काला जीरा, सलवणै औओने सैन्धव इनको
सैन्धानमक, मघैः अर्शे भवनी साथे और मघके साथ,
पिवेत् पीवा पीवे ॥ ५६३ ॥

56-56½. Or, give a potion prepared of vasaka, pomelo roots, henna, long pepper and black cumin seeds mixed with wine and a little of salt.

रास्नाश्वदंष्ट्रावृषकैः पिवेच्छूले शृतं पयः ॥५७॥
गुडूचीत्रिफलादन्तीकाथैश्च परिषेचयेत् ।

शूले शूलभा शूलमें, रास्ना- रास्ना रास्ना, श्वदंष्ट्रा-
गे ७२ गोखरू, वृषकैः अर्शे अरुंदसीभी और अडसासे,
शृतम् पडावेले पकाया हुआ, पय दूध दूध, पिवेत्
पीवुं पिये, गुडूची- गुणो गिलोय, त्रिफला- त्रिफला
त्रिफला, दन्तीकाथै. च अर्शे दंतीना डाढाथी और
दन्तीके काथोंसे, परिषेचयेत् परिषेक करवे परिषेक
करना चाहिए ॥ ५७३ ॥

57-57½ In pain in the gynecic organs, the patient, should drink milk boiled with indian groundsel, small caltrops and vasaka and the part should be affused with the decoction of guduch, the three myrobalans and red physic nut.

सैन्धवं तगरं कुष्ठं बृहती देवदारु च ॥५८॥
समांशैः साधितं कर्कैस्तैलं धार्य रुजापहम् ।

सैन्धवम् सैन्धव सैन्धानमक, तगरम् तगर तगर,
कुष्ठम् उठ कूठ, बृहती ओली बोरी गण्डी बड़ी कटेरी,
देवदारु च अर्शे देवदार और देवदारु, समांशैः औओना
समभाग इनके समभाग, कर्कैः उड्डोभी कल्कासे,
साधितम् सिद्ध करेले सिद्ध किया हुआ, रुजापहम्
पीडानाशक पीडानाशक, तैलम् तैल तैल, धार्यम्
धारण करेले धारण करना चाहिए ॥ ५८३ ॥

58-58½. The oil prepared with the paste of equal parts of rock salt, indian valerian, costus, yellow-berried night-

shade and deodar should be kept in the vagina. It is curative of the pain.

गुडूचीमालतीरास्नाबलामधुकचित्रकैः ॥५९॥

निदिग्धिकादेवदारुयूथિકामिश्र कार्षिकैः ।

तैलप्रस्थं गवां मूत्रे क्षीरे च द्विगुणे पचेत् ॥६०॥

કાર્ષિકૈઃ કર્ષપ્રમાણુ કર્ષપ્રમાણ, ગુડૂચી- ગજી, ગિલોય, માલતી- માલતી, માલતી, રાસ્ના રાસ્ના રાસ્ના, બલા- બલા, મધુક- બેઠીમધ મુઝહી, ચિત્રકૈઃ ચિત્રક ચિત્રક, નિદિગ્ધિકા- બેઠી ભોરીંગણી છોટી કટેરી, દેવદારુ- દેવદારુ દેવદારુ, યૂથિકામિઃ અને બુધી ઓર જૂહીસે, તૈલપ્રસ્થઃ એક પ્રસ્થ તેલ એક પ્રસ્થ તૈલ, ગવાં મૂત્રે ગૌમૂત્ર ગૌમૂત્ર, દ્વિગુણે ચ ક્ષીરે અને બમણા દૂધમાં ઓર દુગુણે દૂધમાં, પચેત્ પકાવવુ પકાવે ॥૫૯-૬૦॥

59-60. Prepare a medicated oil by taking 64 tolas of til oil and double the quantity of each of cow's urine and milk, with the paste of one tola each of guduch, arabian jasmine, indian groundsel, heart-leaved sida, liquorice, white flowered leadwort, indian night-shade, deodar and yellow jasmine.

वातिके योनिरोगे कतिपययोगाः —

वातातर्षायाः पिचुं दद्याद्योनौ च प्रणयेत्ततः ।

वातातर्ષાનાં ચ યોનીનાં સેકાભ્યઙ્ગપિચુક્રિયા ॥૬૧॥

(उष्णाः स्निग्धाः प्रकर्तव्यास्तैलानि स्नेहनानि च ।)

વાતાતર્ષાયા. વાયુપીડિત સ્ત્રીની વાયુપીડિત સ્ત્રીકી, યોની યોનિમાં યોનિમાં, પિચુમ્ પિચુ પિચુ, દદ્યાવ ધારણ કરાવવું ધારણ કરાવે, તતઃ ચ અને પછી ઓર પીછે પ્રણયેત્ ઉત્તરણસ્તિ દેવી ઉત્તરણસ્તિ દેવે, વાતાતર્ષાનામ્ વાયુપીડિત વાયુપીડિત, યોનીનામ્ યોનિઓનાં યોનિઓનો, ઉષ્ણાઃ સ્નિગ્ધા ઉષ્ણ અને સ્નિગ્ધ ઉષ્ણ

૬૧. તતઃ—મદા (ક. ડ.).

૧૧. વાતાતર્ષાનાં—વાતાતર્ષાનાં (બ.)

ઓર સ્નિગ્ધ, સેક- પરિષેક પરિષેક, અભ્યઙ્ગ- અભ્યઙ્ગ અભ્યઙ્ગ, પિચુક્રિયા અને પિચુક્રિયા ઓર પિચુક્રિયા, પ્રકર્તવ્યા કરવાં ભેંધીએ કરવી चाहिए, સ્નેહનાં તૈલો નિ ચ અને સ્નેહન માટે તેલોનો પણ ઉપયોગ કરવો ઓર સ્નેહનકે લિપે તૈલકા પ્રયોગ કરના चाहिए ॥ ૬૧૩ ॥

61-61½ The physician should insert a tampon soaked in this oil into the vagina afflicted with morbid vata. It should be followed by a vaginal douche. The affusions, inunctions and tampons for the vata-afflicted gynecic organs ought to be done (with warm and unctuous articles For oleation, oils should be made use of)

हिंसाकल्कं तु वातातर्षा कोष्णप्रभ्यज्य धारयेत् ।

पञ्चवल्कस्य पिच्छार्ષा श्यामादीनां कफातुरा ॥६२॥

વાતાતર્ષા વાયુથી પીડાતી સ્ત્રીએ વાયુથી પીડાવાલી સ્ત્રી, અભ્યજ્ય તેલ ચોપડીને તૈલ લગાકર, કોષ્ણમ્ ચુખેણુ સુખોષ્ણ, હિંસાકલ્કમ્ ભોરીંગણીના કલ્કને કટેરીકે કલ્કનો, ધારયેત્ ધારણ કરવો ધારણ કરે, પિચાર્ષા પિચાર્ષ રોગવાળો સ્ત્રીએ પિચાર્ષ રોગવાળો સ્ત્રી, પંચવલ્કસ્ય પંચવલ્કસ્યના કલ્કને પંચવલ્કસ્યના કલ્કનો, કફાતુરા અને કફાતુરા ચોનિરોગવાળો સ્ત્રીએ ઓર કફાતુરા રોગયુક્ત સ્ત્રી, શ્યામાદિનામ્ શ્યામાદિના કલ્કને ધારણ કરવો શ્યામાદિકે કલ્કનો ધારણ કરે ॥૬૨॥

62. The patient with the vata-afflicted vagina should keep in her vagina the paste of yellow-berried night-shade after anointing the part with luke-warm oil, the patient afflicted with pitta should apply the paste of the pentad of barks, and the one afflicted with kapha should use the paste of the black turpeth group of drugs.

૬૨ કોષ્ણમ્—કોષ્ણમ્ (બ.)

पैतिकयोनिरोगाणां चिकित्सा—

पित्तलानां तु योनीनां सेकाभ्यङ्गपित्तुक्रिया ।
शीताः पित्तहराः कार्याः स्नेहनार्थं घृतानि च ॥६३॥
(पित्तघ्नौषधसिद्धानि कार्याणि भिषजा तथा ।)

पित्तलानाम् पैतिक पित्तप्रधान, योनीनाम् येनि-
ओनी योनिगोकी, सेक- परिषेक परिषेक, अभ्यङ्ग-
अभ्यङ्ग अभ्यङ्ग, पित्तुक्रियाः अने पित्तुक्रियाओ और
पित्तुक्रियाएँ, शीताः शीतल शीतल, पित्तहरा अने
पित्तहर और पित्तहर, कार्याः करने के लिये करनी
चाहिए, तथा तथा तथा, भिषजा वैद्य वैद्य, स्नेहनार्थम्
स्नेहन भाटे स्नेहनके लिए, घृतानि घी घृतोका, पित्तघ्न-
पित्तघ्न पित्तघ्न, औषध- औषधोधी औषधोसे, सिद्धानि
सिद्ध सिद्ध, कार्याणि करने के लिये करे ॥ ६३३ ॥

63 63½ Affusions, inunctions and
tampons, for the pitta-afflicted gynecic
organs, should be done with cool and
pitta-curative articles, and ghee should
be used for oleation. (All the remedies,
prepared with drugs curative of pitta,
should be used by the physician)

पैतिके योनिरोगे शतावरीघृतम्—

शतावरीमूलतुलाश्चतस्रः संप्रपीडयेत् ॥६४॥
रसेन क्षीरतुल्येन पचेत्तेन घृताढकम् ।
जीवनीयैः शतावर्या मृद्वीकाभिः परूषकैः ॥६५॥
पिष्टैः प्रियालैश्चाक्षंशर्द्विष्टमधुकैर्भिषक् ।
सिद्धे शीते च मधुन पिप्पल्याश्च पलायकम् ॥६६॥
सितादशपलोन्मिश्राल्लिह्यात् पाणितलं ततः ।

शतावरीमूल- शतावरीनां भूज शतावरीके मूल,
चतस्र तुलाः आर तुलाने चार तुलाको, संप्रपीडयेत्
सारी येठे दबावने रस काढवे अच्छी प्रकार दबाकर
रस निकाले, क्षीरतुल्येन अने दूधना समान भागवाला
और दूधके समान भागवाले, तेन रसेन ते रसवडे
उपर रसवे, भिषक् वैद्य वैद्य, अक्षंशः ऊर्ध्वप्रमाण कर्ष-

प्रमाण, पिष्ट- पीसेवा पीसी हुई, जीवनीयैः ७५५५५
औषधो जीवनीय औषध, शतावर्या शतावरी शतावर,
मृद्वीकाभिः ५५५५५ मुनके, परूषकैः ५५५५५ फालसे, प्रियालै
आरेणी चितौजी, द्विष्टमधुकैः तथा ये अक्षरना
नेमीमधुनी तथा दोनों मुनहठीसे, घृताढकम् १ आढक
धी १ आढक धी, पचेत् पकावे पकावे, सिद्धे सिद्ध
सिद्ध, शीते च अने ठंडु तथा पछी और शीतल होनेके
बाद, मधुन मधु गहद, पिप्पल्याः च अने पीपर
और पिप्पली, पलायकम् आठ पल आठ पल, सिता-
तेमन् साक्षर एवं शर्करा, दशपल- दश पल दस पल,
उन्मिश्रात् तत मेलनी तेमांथी मिलाकर उसमेंसे,
पाणितलम् ऊर्ध्वप्रमाण कर्षप्रमाण, लिह्यात् खाटु चाटे
॥६४ ६६३॥

64 66½. Take the expressed juice
of 1600 tolas of roots of climbing
asparagus In this juice adding the
same quantity of milk, the physician
should prepare 256 tolas of ghee with
the paste of one tola each of drugs
of the life-promoter group, climbing
asparagus, grapes, sweet falsah, bucha-
nan's mango, and the two varieties of
liquorice. When prepared and cooled
down, 32 tolas of honey and long
pepper and 40 tolas of sugar should
be added. A dose of one tola of this
preparation should be taken as a linctus

योन्यसृक्शुकदोषघ्नं वृष्यं पुंसवनं च तत् ॥६७॥
क्षतं क्षय रक्तपित्तं कासं श्वासं हलीमकम् ।
कामलां वातरक्तं च वीसर्पं हृच्छिरोग्रहम् ॥६८॥
उन्मादारत्यपस्मारान् वातपित्तात्मकाञ्जयेत् ।
इति बृहच्छतावरीघृतम् ।

तत् ते धी यह धी, योनि- शूनि योनि, असृक्-
आर्तव आर्तव, शुक अने शुक्ना और शुक्के, दोषघ्नम्
दोषघने नाश करनेवाला, वृष्यम्

६६. पिष्ट- प्रियालैश्चाक्षंशैः—प्रियालैश्चाक्षंशैः पिष्ट-

(का. उ. त. फ.)

६९. उन्मादादत्यपस्मारान्—उन्मादादत्यपस्मारान् (फ.)

११. वसन्तुणी-नाथवर्ण (अ. पं.)

impregnated with milk of mudar, should be inserted for a short while and afterwards the part should be douched with genially warm water.

योनिरोगे पप्पल्यादिवर्तिः—

पिप्पल्या मरिचैर्मषैः शताह्वाकुष्ठसैन्धवैः ॥७२॥
वर्तिस्तुल्या प्रदेशिन्या धार्या योनिविशोधनी ।

पिप्पल्या पीपर पिप्पली, मरिचै मर्च काली मिर्च, माषैः अउड उदद, शताह्वा- सुत्रा सोया कुष्ठ- डड कूठ, सैन्धवै- अने सैन्धवथी अनावेटी और सैन्धवसे की हुई, प्रदेशिन्या तुल्या तर्जनी आंगुली नेवडी तर्जनी अङ्गुलिके समान, योनिविशोधनी योनिविशोधन योनि-विशोधन, वर्तिः वाट वर्तिको, धार्या धारण करणी करना करे ॥ ७२॥

72-72½. A bougie of the size of the index finger, prepared out of long pepper, black pepper, black gram, dill seeds, costus and rocksalt, should be used for the radical purification of the gynecic organs.

योनिरोगे उदुम्बरादितैलम्—

उदुम्बरशलाह्नां द्रोणमन्द्रोणसंयुतम् ॥७३॥

सपञ्चवल्ककुलकमालतीनिम्बपल्लवम् ।

निशां स्थाप्य जले तस्मिन् तैलप्रस्थं विपाचयेत् ॥७४॥

लाक्षाधवपलाशत्वङ्निर्यासैः शालमलेन च ।

पिष्टैः सिद्धस्य तैलस्य पितुं योनौ निधापयेत् ॥७५॥

सशर्करैः कषायैश्च शीतैः कुर्वीत सेचनम् ।

सपञ्चवल्क- पञ्चवल्क पचवल्कल, कुलक- परवण परवल, मालती- भावती मालती, निम्ब- तथा लीमडाना तथा नीमके, पल्लवम् पान पत्त, उदुम्बर- अङ्गुली गुरुरके, शलाह्नाम् डार्या ३१ कच्चे फल, द्रोणम् ओड द्रोण एक द्रोणको, मन्द्रोणसंयुतम् ओड द्रोण पाण्डुर्मा एक द्रोण जलमें, सिद्धाम् रात्रे रात्रिभर, स्थाप्य स्थापन

करीने स्थापनकरके तस्मिन् जले ते जलमें उस जलमें, पिष्टैः पीसेवा पीसे हुए, लाक्षा- लाख लाक्षा, धव- धावडे धव, पलाश- अने आभराना और ढाकके, त्वक्- निर्यासैः छाल तथा शुद्धरी छाल और गोंदसे, शालमलेन च तेमज शीमजानी छाल अने शुद्धरी एवं शेमलकी छाल और गोंदसे, तैलप्रस्थम् ओड प्रस्थ तैल एक प्रस्थ तैल, विपाचयेत् पकावतु पकावे, सिद्धस्य सिद्ध अथवा सिद्ध हुए, तैलस्य तैलम् तैलके, पितुम् पितुने पितुको, योनौ योनिर्मा योनिमें, निधापयेत् राभतु रक्खे, सशर्करैः अने साकरयुक्त और शर्करा- युक्त, शीतैः ठंडा ठंडे, कषायैः कषायोधी कषायोंसे, सेचनम् सेचन सेचन, कुर्वीत करणी करना चाहिए ॥ ७३ ७५॥

73-75½ Put 1024 tolas of tender fruits of gular fig, the pentad of barks and leaves of carella fruit, spanish jasmine and neem in 1024 tolas of water Keep it overnight and in that water prepare 64 tolas of oil with the paste of lac, the bark and gum of crane tree and palas, and the bark and gum of silk cotton, a tampon soaked in this oil should be inserted in the vagina, and then the vagina should be douched with decoctions of cooling drugs mixed with sugar

पिच्छिला विवृता कालदुष्टा योनिश्च दारुणा ॥७६॥
सप्ताहाच्छुष्यति क्षिप्रमपत्यं चापि विन्दति ।

पिच्छिला तेथी पिच्छिल इससे पिच्छिल, विवृता विवृत विवृता, कालदुष्टा काळा डारणी दुष्ट अथवा विरदुष्ट, दारुणाम् च अने दारुण और दारुण, योनिः योनि योनि, सप्ताहात् सात दिवसमा सात दिनमें, शुष्यति शुद्ध अथवा शुद्ध हो जाती है, क्षिप्रम् च अने जल्दी और शीघ्र, अपत्यम् अपि सतान पत्त सन्तानको भी, विन्दति प्राप्त करे छे प्राप्त करती है ॥ ७६॥

७७ सप्ताहाच्छुष्यति-सप्ताहात् सिध्यति (ब)

76-76½ By means of this, slimy, dilated, chronically diseased and severe conditions of the gynaecic organs get purified within a week. This quickly induces conception in the woman.

योनिरोगे उदुम्बरदुग्धप्रयोगः—

उदुम्बरस्य दुग्धेन षट्कृत्वो भावितात्तिलात् ॥७७॥
तैलं काथेन तस्यैव सिद्धं धार्यं च पूर्ववत् ।

उदुम्बरस्य ७७७७७ गूलरके, दुग्धेन दूधथी दूधसे, षट्कृत्वः ७७७७७ छ दफे, भावितात् ७७७७७ डरेखा भावित किये हुए, तिलात् तैलमाथी तिलसे, तैलम् ७७७७७ तैल निराला हुआ तैल, तस्य एव तेना ७७७७७ उसीके, काथेन ७७७७७ कायसे, सिद्धम् सिद्ध ७७७७७ सिद्ध करके, पूर्ववत् ७७७७७ भाइके पूर्ववत्, धार्यम् धारण ७७७७७ धारण करना चाहिए ॥ ७७३ ॥

77-77½. The oil pressed out of til, impregnated six times with the milk of gular fig tree and also medicated with the same decoction, should be applied in the aforesaid manner.

योनिरोगे वातक्यादितैलम्—

घातक्यामलकीपत्रस्रोतो जमधुकोत्पलैः ॥७८॥
जम्बवाम्रमध्यकासीसलोध्रकट्फलतिन्दुकैः ।
सौराष्ट्रिकादाडिमत्वग्दुम्बरशलादुभिः ॥७९॥
अक्षमात्रैरजामूत्रे क्षीरे च द्विगुणे पचेत् ।
तैलप्रस्थं पितुं दद्याद्योनौ च प्रणयेत्ततः ॥८०॥
कटीपृष्ठत्रिकाभ्यङ्गं स्नेहवस्तिन च दापयेत् ।

अक्षमात्रै ७७७७७ कर्षप्रमाण, घातकी- ७७७७७ धावडी, आमलकीपत्र- ७७७७७ आमणीनी पान आव- ७७७७७ लाके पत्ते, स्रोतो ज- ७७७७७ स्रोताजन स्रोताजन, जमधु- ७७७७७ नेठीमध मुलहठी, उत्पले ७७७७७ नीलकमल नीलकमल, जम्बु- ७७७७७ मधु जामुन, आम्रमध्य- ७७७७७ अने आमणीनी गोदली और आमकी गुठली, कासीस- ७७७७७ डीराडसी कासीस, लोध्र- ७७७७७ दोधर लोध्र, कट्फल- ७७७७७ डायडण कट्फल, तिन्दुकै ७७७७७ टीभरनी तैदु, सौराष्ट्रिका- ७७७७७ डिटडडी फिटकरी, दाडिम-

त्वक्- ७७७७७ डाल दाडिमकी छाल, उ ७७७७७ अने ७७७७७ और गूलरके, शलादुभि ७७७७७ डाला ७७७७७ द्वारा ७७७७७ फलोंसे, द्विगुणे ७७७७७ दूने, अजामूत्रे ७७७७७ अडरीना ७७७७७ बकरीके मूत्रमें, क्षीरे च ७७७७७ अने दूधमां और दूधमें, तैलप्रस्थम् ७७७७७ अडे प्रस्थ तैल एक प्रस्थ तैल, पचेत् ७७७७७ पकावे, पितुं ७७७७७ तेना पीताने उसके पितुको, योनौ ७७७७७ योनिमां योनिमें दद्यात् ७७७७७ धारण ७७७७७ धारण करवावे, ततः ७७७७७ त्थार ७७७७७ उसके बाद, प्रणयेत् ७७७७७ उत्तर- ७७७७७ अस्ति आपनी उत्तरवस्ति देवे, कटी- ७७७७७ डमर कमर, पृष्ठ- ७७७७७ पीठ पीठ, त्रिक- ७७७७७ अने त्रिकमां और त्रिकमें, अभ्यङ्गम् ७७७७७ अभ्यग अभ्यग, स्नेहवस्तिम् च ७७७७७ स्नेहवस्ति और स्नेहवस्ति, दापयेत् ७७७७७ आपनी देवे ॥ ७८ ८०३ ॥

78 80½ Prepare a medicated oil by taking 64 tolas of til oil, double the quantity of goat's urine and milk, with the paste of one tola each of fulsee flower, leaves of emblic myrobalan, lotus growing in flowing water, liquorice, blue water lily, jambool, mango stone, green vitriol, lodh, box myrtle, false mangosteen, yellow ochre, and of pomegranate and tender gular figs, the physician should soak the tampon in this oil and insert it in the vagina and afterwards give a douche and ununction to the waist, back and sacral region and also unctuous enema पिच्छिला स्राविणी योनिर्विप्लुतोपप्लुता तथा ॥८१॥ उत्ताना चोन्नता शूना सिध्येत् सस्फोटशूलिनी ।

पिच्छिला आना ७७७७७ पिच्छिल इसके प्रयोगसे पिच्छिल, स्राविणी आविणी स्राविणी, विप्लुता ७७७७७ विप्लुत, तथा उपप्लुता ७७७७७ उपप्लुत, उत्ताना ७७७७७ उत्तान, उन्नता ७७७७७ उन्नत, सस्फोटशूलिनी ७७७७७ डाला तेमण शूलवाणी फोडों एव शूलयुक्त शूना अने सूजेली योनि और सूजी हुई योनि, सिध्येत् ७७७७७ नीरोग थाय छे नीरोग होती है ॥ ८१३ ॥

८१. पिच्छिला स्राविणी-पिच्छिलस्राविणी (५)

81-81½ By this means, the condition of slimy and profuse discharge, acute vaginitis, leucorrhea and prolapsed, elevated and edematous conditions of the vagina, and also the condition accompanied with erosions and piercing pain, get cured

योनिरोगे करीरादिप्रयोगः —

करीरघवनिम्बार्कवेणुकोशाम्रजाम्बवैः ॥८२॥
जिङ्गिनीवृषमूलानां काथैर्माद्रीकसीधुभिः ।
सशुकैर्धावनं सिथ्र्योन्यास्त्रावविनाशनम् ॥८३॥
कुर्यात् सतक्रगोमूत्रशुकैर्वा त्रिफलारसैः ।

मिश्रैः भेणवेणु मिलाये हुए, सशुकैः शुक्तोसहित शुक्तोमहित, माद्रीक- भृङ्गीकाना मृद्वीकके, सीधुभिः सीधुथी सीधुसे, करीर- डरीर करीर, घव- धव घव, निम्ब- लीमडो नीम, अर्क- आडो आरु, वेणु- वास वास, कोशाम्र- अंभाडा कोशाम्र, जाम्बवैः जंभुडो जामुन, जिङ्गिनी जिगणी जिङ्गिनी, वृष- अने अरू- सीना और अड्डेके, मूलानाम् भूणना मूलोंके, काथै- क्वाथनु काथके, तक्र- आशसहित छाछके साथ, गोमूत्र- गोमूत्र गोमूत्र, शुकैः अने शुक्तथी और शुक्तसे, त्रिफलारसै वा अथवा त्रिङ्गाना क्वाथथी अथवा त्रिफलाके काथसे, धावनम् योनिनु प्रक्षालन योनिका प्रक्षालन, कुर्यात् करे करे, योनि-आस्त्राव-विनाशनम् ते योनिना आस्त्रावनु विनाशक छे वह योनिके आस्त्रावका विनाशक है ॥ ८२-८३ ॥

82 83½. Vaginal douche with the decoctions of common caper, crane tree, neem, mudar, bamboo, ceylon oak, jambool tree, indian ash tree, root of vasaka honey wine, sidhu wine and vinegar, all mixed together, or with decoction of the three myrobalans mixed with butter-milk, cow's urine and vinegar, is curative of morbid vaginal discharge.

योनिरोगे लोहचूर्णप्रयोगः —

पिप्पहययोरज पथ्याप्रयोगा मधुना हिताः ॥८४॥
श्लेष्मलायां कटुप्रायाः समूत्रा वस्तयो हिताः ।
पित्ते समधुरक्षीरा वाते तैलाम्लसंयुताः ॥८५॥
सन्निपातसमुत्थायाः कर्म साधारणं हितम् ।

श्लेष्मलायाम् कटुञ्च योनिरोगमां कफज योनिरोगमें, मधुना मधु साथे शहदके साथ, पिप्पली- पीपर पिप्पली, ययोरज - दोहयूणु लोहचूर्ण, पथ्या- तथा हरडेना तथा हरडके, प्रयोगाः प्रयोगे प्रयोग, हिताः हितकारक छे हितकारक हैं, समूत्राः अने गोमूत्रसहित और गोमूत्र-सहित कटुप्राया कटुप्रधान कटुप्रधान, वस्तयः वस्तयः वस्तियाँ, हिता हितकारक छे हितकारक है, पित्ते पित्तञ्च योनिरोगमां पित्तज योनिरोगमें, समधुरक्षीरा. मधुर द्रव्य अने क्षीरथी युक्त मधुर द्रव्य और दूधसे युक्त, वाते तेमञ्च वातञ्च योनिरोगमां एव वातज योनिरोगमें, तैल- तैल तैल, अम्लमयुता तथा अम्लद्रव्यथी संयुक्ता वस्तियाँ हितकारक छे तथा अम्लद्रव्यसे संयुक्त वस्तियाँ हितकारक है, सन्निपात- समुत्थायाः अने सन्निपातञ्च योनिरोगमां और सन्निपातज योनिरोगमें, साधारणञ्च कर्म साधारण कर्म, हितम् हितकर छे हितकर है ॥८४-८५ ॥

84 85½ The courses of long pepper, iron dust and chebulic myrobalan are recommended in the vaginal afflictions due to kapha, enemata with cow's urine mixed mainly with the pungent group of articles are beneficial. In condition of pitta, enemata mixed with milk and the sweet group of drugs, and in conditions of vata, enemata mixed with oil and acid articles, are beneficial, in the conditions born of tridiscordance, the treatment pertaining to all the three factors is recommended.

असृग्दरचिकित्सा—

रक्तयोन्यामसृग्दरैरनुबन्धं समीक्ष्य च ॥८६॥
ततः कुर्याद्यथादोषं रक्तस्थापनमौषधम् ।
८५½. हितम्-हितम् (व)

रक्तयोन्याम् रक्तयोनिर्भा रक्तयोनिर्मे, असुगवणै-
रक्ताना वल्लुं उपरथी रक्तके वर्णसे, अनुबन्धम् दौषना
अनुबन्धने दोषानुबन्धको, समीक्ष्य अणुने जानकर,
ततः पछी पश्चात्, यथादोषम् दौषानुसार दोषानुसार,
रक्तस्थापनम् रक्तस्थापन रक्तस्थापन, औषधम् औषध
औषध, कुर्यात् उरपुं करे ॥ ८६३ ॥

86-86½. In condition of sanguinous discharge from the vagina, the physi-
cian, after finding out the predominant morbid humor and the probable after-
effect from the coloration of blood, should administer hemostatic medica-
tions indicated in the particular mor-
bid humor.

तिलचूर्णं दधि घृतं फाणितं शौकरी वसा ॥८७॥
क्षौद्रेण संयुतं पेयं वातासृग्दरनाशनम् ।

क्षौद्रेण संयुतम् भध साथे शहदके साथ, तिलचूर्णम्
तलनुं थूथुं तिलचूर्ण, दधि दही दही, घृतम् घी घी,
फाणितम् गोणनी राण फाणित, शौकरी वसा अने
सुवरनी थरणी और सुअरकी वसा, पेयम् पीना पीनी
चाहिए, वातासृग्दर- औ वातज रक्तप्रदरने। यह वातज
रक्तप्रदरका, नाशनम् नाश करे छे नाशक है ॥८७३॥

87-87½. Til powder, curds, liquid
gur and hog's fat should be taken as
potion mixed with honey, for the cure
of sanguinous discharge due to vata.

वराहस्य रसो मेघः सकौलत्थोऽनिलाधिके ॥८८॥
शर्कराक्षौद्रयष्ट्याहनागरैर्वा युतं दधि ।

अनिलाधिके वाताधिक रक्तप्रदरभा वाताधिक
रक्तप्रदरमें, सकौलत्थः कुण्ठीना उवाथ साथे कुलथीके
काथके साथ, मेघः मेदवर्धक मेदवर्धक, वराहस्य रसः
वराहने। भासरस वराहका मातरस, शर्करा- अथवा
साकर अथवा शर्करा, क्षौद्र- भध शहद, यष्ट्याह-

८८३. क्षौद्र-भध (ब फ.)

नेठीमध मुलहठी, नागरैः वा युतम् अने सूठ साथे
और सोंठके साथ, दधि दही पीपुं दही पीना
चाहिए ॥ ८८३ ॥

88-88½. In excessive vata, the meat-
juice of the hog which is full of fat,
mixed with horse-gram; or curds
taken mixed with sugar, honey, liquo-
rice and dry ginger, acts beneficially.

पयरोत्पलशालूकविल्वकालीयकाम्बुदम् ॥८९॥
सपयःशर्कराक्षौद्रं पैत्तिकेऽसृग्दरे पिबेत् ।

पैत्तिके पित्तज पित्तज, असृग्दरे रक्तप्रदरभा रक्त-
प्रदरमें, पयसा- क्षीरविदारी क्षीरविदारी, उत्पल- नील
उभण नील कमल, शालूक- उभणक कमलकन्द, विल्व-
उभणनाल मृगाल, कालीयक- पीपुं थन्दन पीत चन्दन,
अम्बुदम् तथा मोथने और मोथको, सपयः- दूध दूध,
शर्करा- साकर शर्करा क्षौद्रम् अने भध साथे और
शहदके साथ, पिबेत् पीपु पीना चाहिए ॥८९३॥

89-89½. Milky yam, blue lily lotus
bulbs, rhizomes, yellow-sandal and nut
grass should be taken as potion mixed
with milk, sugar and honey, in sangui-
nous discharge due to pitta.

असृग्दरे पुष्यानुगं चूर्णम्—

पाठा जम्बवाग्रयोर्मध्यं शिलोद्भेदं रसाञ्जनम् ॥९०॥
अम्बुष्टा शास्मलीश्लेवं समङ्गां वत्सकत्वचम् ।
बाह्लीकातिविषे विस्वं सुस्तं लोभं सगैरिकम् ॥९१॥
कटुङ्गं मरिचं शुण्ठीं मृद्वीकां रक्तचन्दनम् ।

८९ अम्बुदम्-अम्बुजम् (फ.)

८९३ पैत्तिके-एकजं (ब ध व फ.)

९१ अम्बुष्टा शास्मलीश्लेप-अम्बुष्टकी मोवरस (क ल न.)

९१ " " -अम्बुष्टा शास्मलीश्लेप (घ ङ)

९१ " " -वत्सकत्वचम्-पत्रकेसरम् (झ.)

९२ मरिच-मधुक (ब)

९२ " मृद्वीका-आर्द्रक (व)

९२ " " -माचिका (फ)

कट्फलं वत्सकानन्ताघातकीमधुकार्जुनम् ॥२२॥
पुष्येणोद्धृत्य तुल्यानि सूक्ष्मचूर्णानि कारयेत् ।
तानि क्षौद्रेण संयोज्य पिवेत्तण्डुलवारिणा ॥२३॥
अर्शःसु चातिसारेषु रक्तं यच्चोपवेश्यते ।
दोषागन्तुकृता ये च बालानां तांश्च नाशयेत् ॥२४॥
योनिदोषं रजोदोषं श्वेतं नीलं सपीतकम् ।
स्त्रीणां श्यावारुणं यच्च प्रसह्य विनिवर्तयेत् ॥२५॥
चूर्णं पुष्यानुगं नाम हितमात्रेयपूजितम् ।
इति पुष्यानुगचूर्णम् ।

पाठा- डाणी पाठ पादी, जम्बु- अंशु जामुन, आन्त्रयो-
मध्यम् अने आभाणी गोददी और आमकी गुठली,
झिलोद्देदम् पाषाणुलेद पाषाणमेद, रसाजनम् रसवन्ती
रसौत, अम्बुष्ठा अम्बुष्ठा अम्बुष्ठा, वाल्मलीश्लेषम्
श्लिभणाने। गुं२२ सेमलका गोंद, समझाम् म०७८ मजीठ,
वत्सकत्वचम् कडाछाल कुदेकी छाल, बाह्लीक- डेसर
केसर, अतिविषे अतिविषनी डणी अतिविषा, चिल्वम्
भीलु बेलगिरी, मुस्तम् मोथ मोथा, लोधम् लोधर
लोध्र, सगैरिकम् सोनागेरु खर्गैरिक, कटुङ्गम्
अरुंडुसो अरुल, मरिचम् मरी काली मिर्च, शुण्ठीम्
सूठ सोंठ, मृद्वीकाम् दाक्ष दाक्षा, रक्तचन्दनम् रत०७णी
कालचन्दन, कट्फलम् डाय०७ कायफल, वत्सक- कडा-
छाल कुटज, अनन्ता- अनंतभूण सारिवा, घातकी-
धावडीनां धूध धायके फूल, प्रधुक- जेठीमध मुलहठी,
अर्जुनम् अने अर्जुनने और अर्जुनको, पुष्येण पुष्य-
नक्षत्रमां पुष्य नक्षत्रमें, उद्धृत्य लावीने लाकर,
तुल्यानि समभागे समभागमें, सूक्ष्मचूर्णानि सूक्ष्मचूर्ण
सूक्ष्मचूर्ण, कारयेत् डेरु करे, तानि तेने उसको,
अर्शःसु डेरसमां बवासीरमे, चातिसारेषु च अति-
सारमां अतिसारमें, यत् च अने जेमां और जिसमें,
रक्तम् खोली रक्त, उपवेश्यते आडा साथे भय छे
दस्तोंमें जाता है, तेषु तेमां उनमें, क्षौद्रेण
मध साथे शहदके साथ, संयोज्य भेजनी
मिलाकर, तण्डुलवारिणा योआना पाणी साथे
चावलके पानीके साथ, पिवेत् पीवुं पीना चाहिए,
मात्रेयपूजितम् आ, मात्रेये वभाणेलु यह मात्रेय-

प्रशंसित, हितम् हितकारक, पुष्यानुगम् नाम
'पुष्यानुग' नामनु 'पुष्यानुग' नामका, चूर्णम् चूर्ण
चूर्ण, बालानाम् आ०७८ना बालकोंके, दोषागन्तुकृताः
दोषजन्य अने आगन्तुजन्य दोषजन्य और आगन्तु-
जन्य, ये च जे रोगे छे जो रोग हैं, तान् च तेओने
उनको, नाशयेत् नष्ट करे छे नष्ट करता है, स्त्रीणाम्
स्त्रीओना स्त्रियोंके, योनिदोषम् योनिदोषने योनिदोषोंको,
यत् च अने जे और जो, श्यावारुणम् श्याव अरुण
श्याव अरुण, सपीतकम् पीलो पीला, नीलम् नीलो
नीला, श्वेतम् अने सडेद और सफेद, रजोदोषम् रजो-
दोष छे तेने रजोदोष है उसे, प्रसह्य भ०७पूर्वक
बलपूर्वक, विनिवर्तयेत् निवृत्त करे छे निवृत्त करता
है ॥ ९०-९५ ॥ इति आ। यह, पुष्यानुगचूर्णम् पुष्या-
नुग चूर्ण छे पुष्यानुग चूर्ण है।

90-95½ Patha, the seed-pulp of
jambool and mango, rock-foil, extract
of indian berberry, false pareira brava,
gum of the silk cotton tree, sensitive
plant, the bark of kurchi, saffron,
atees, bael nut grass, lodh, red ochre,
the tree of heaven, black pepper, dry
ginger, grapes, red sandal, box myrtle,
kurchi, indian sarsaparilla, liquorice,
fulsee flower and arjuna—these
should be culled when the moon is in
the Pushya constellation. All these
taken in equal parts, should be finely
trituated That should then be taken
mixed with honey as potion along
with rice water. This cures the condi-
tion of passing blood during defeca-
tion in piles and diarrhea. This also
cures similar morbid conditions due to
exogenous causes, occurring in children.
This powder effectively cures gynecic
and menstrual morbidities attended
with whitish, bluish, yellowish and dark-

redish discharges. This powder known as the 'Pushyanuga pulvis' is very efficacious and valued highly by Atreya. Thus has been described the Pulvis Pushyanuga.

असृग्दरे कतिपययोगाः —

रसाञ्जनं च लाक्षां च छागेन पयसा पिबेत् ।

रसाञ्जनम् च रसवती रसौत, लाक्षाम् च अने लाभने और लाक्षाको, छागेन अङ्गरीना बकरीके, पयसा दूध साथे दूधके साथ, पिबेत् पीपु पीवे ॥९६३॥

96½ The roots of prickly amaranth may be taken as potion mixed with honey and rice water, or indian berberry and lac mixed with goat's milk.

पत्रकल्कौ घृते भृष्टौ राजादनकपित्थयोः ॥९७॥

पित्तानिलहरौ, पैत्ते सर्वथैवास्त्रपित्तजित् ।

मधुकं त्रिफलां लोध्रं सुस्तं सौराष्ट्रिकां मधु ॥९८॥

मद्येर्निम्बगुडच्यौ वा कफजेऽसृग्दरे पिबेत् ।

घृते धीमा घृतमें, भृष्टौ शेडला भूने हुए, राजादन-रायलु खीरनी, कपित्थयो अने डोहना और कैथके, पत्रकल्कौ पाँडसना उल्लेख पत्तोंके कल्क, पित्तानिलहरौ पित्तवातनाशक छे पित्तवातनाशक हैं, पैत्ते पित्तज रक्तप्रदरमा पित्तज रक्तप्रदरमें, सर्वथा एव प्रयोग करवाथी ओथी सर्व प्रकारे प्रयोग करनेसे ये सब प्रकारसे, अस्त्रपित्तजित् रक्तपित्तने श्रुते छे रक्तपित्तको जीतते हैं, कफजे उद्ध्व कफज, असृग्दरे रक्तप्रदरमा रक्तप्रदरमें, मधुकम् नेडीमधु मुलहठी, त्रिफलाम् त्रिफला, लोध्रम् लोध्र, सुस्तम् शोथ सोथा, सौराष्ट्रिकाम् दूधकी फिटकरी, मधु अने मधने और शहदको निम्बगुडच्यौ वा अथवा लीमडा तथा गौने अथवा नीम तथा गिलोयको, मद्ये मद्यो साथे मद्योंके साथ, पिबेत् पीवा पीवे ॥ ९७ ९८३ ॥

97-98½. The pastes of the leaves of the indian ape-flower and bael fried

in ghee are curative of gynecic disorders due to pitta-cum vata. If the condition be caused only by morbid pitta, all the measures indicated in hemothermia may be taken instead. Liquorice, the three myrobalans, lodh, nutgrass yellow ochre and honey mixed with wine, or neem and guduch with wine should be taken as potion in colporrhagia due to kapha

विरेचनं महातिक्तं पित्तिकेऽसृग्दरे पिबेत् ॥९९॥
हितं गर्भपरिस्त्रावे यच्चोक्तं तच्च कारयेत् ।

पैत्तिके पित्तज पित्तज, असृग्दरे रक्तप्रदरमा रक्त प्रदरमें, महातिक्तम् महातिक्त महातिक्त, विरेचनम् विरेचन धी विरेचन धीको, पिबेत् पीपु पीवे, यत् च अने ने और जो, गर्भपरिस्त्रावे गर्भपरिस्त्रावमा गर्भपरिस्त्रावमें, हितम् हित हित, उक्तम् उक्तु छे कहा है, तत् च ते पशु उसे भी, कारयेत् करवु करे ॥९९३॥

99-99½. In colporrhagia of the pitta type, purgation and the Great Bitter Ghee are to be taken and whatever measures are indicated in threatened abortion should be done

विविधयोनिरोगाणां चिकित्सा —

काशमर्यकुटजकायसिद्धमुत्तरवस्तिना ॥१००॥

रक्तयोन्यरजस्कानां पुत्रहयाश्च हितं घृतम् ।

काशमर्य-सीवणुनां इण गम्भारीके फल, कुटज-अने उडाछालना और कुडेकी छालके, काय-कायथी कायथे, सिद्धम् सिद्ध करेला सिद्ध किया हुआ, घृतम् धी घी, रक्तयोनि-रक्तयोनि रक्तयोनि, अरजस्कानाम् अरजस्काना अरजस्का, पुत्रहयाश्च पुत्रहया च अने पुत्रही ओथोनिन्यापतिओमा और पुत्रही इन योनिन्यापतियोंमें, उत्तरवस्तिना उत्तरवस्ति ६।२। देवु उत्तरवस्तिद्वारा देना, हितम् हितकर छे हितकर है ॥१००३॥

100-100½. The decoction of white teak and kurchi, administered as a vaginal douche, is beneficial in sanguinous discharge, amenorrhea and abortive tendency.

मृगाजाविवराहासृग्दध्यम्लफलसर्पिषा ॥१०१॥
अरजस्का पिबेत् सिद्धं जीवनीयैः पयोऽपि वा ।

अरजस्का 'अरजस्का' नामकी योनिव्यापत्तिवाली स्त्री, मृग-भृगु मृग, अजा-भकरी बकरी, अवि-घेंटी भेड़, वराह-अने सूवरतुं और सूअरका, असृक्-दोही रक्त, दधि-दही, अम्लफल-आटा इण खट्टे फल, सर्पिषा अने घीभी और घीसे, जीवनीयैः अपि वा अथवा ज्वनीय द्रव्योथी अथवा जीवनीय द्रव्योसे, सिद्धम् सिद्ध करेखु सिद्ध किया हुआ, पयः दूध दूध, पिबेत् पीखु पिये ॥ १०१ ॥

101-101½. In condition of amenorrhea, the blood of the deer, goat, sheep or the hog should be drunk mixed with curds, juice of acid fruits and ghee, or a potion of milk prepared with the life promoter group of drugs may be taken.

कर्णिन्यचरणाशुष्कयोनिप्राक्चरणसु च ॥१०२॥
कफवाते च दातव्यं तैलमुत्तरवस्तिना ।

कर्णिनी-उर्णिनी कर्णिनी, अचरणा-अचरणा, शुष्कयोनि-शुष्कयोनि शुष्कयोनि, प्राक्चरणसु च अने प्राक्चरणसु यो योनिव्यापत्तिओमा और प्राक्चरण इन योनिव्यापत्तियोंमें, कफवाते च तेमन् उक्ष्वातमा एव कफवातमें, उत्तरवस्तिना उत्तरवस्तिना उत्तरवस्तिसे, तैलम् तैल तैल, दातव्यम् देव देना चाहिए ॥ १०२ ॥

102-102½. In condition of endocervicitis, colpomycotica, colpoxerosis

and deflorative vaginitis and in other gynecic disorders due to kapha-cum-vata, oil prepared with the life promoter group of drugs should be administered as vaginal douche

गोपित्ते मत्स्यपित्ते वा क्षौमं त्रिःसप्तभावितम् ॥१०३॥
मधुना किण्वचूर्णं वा दद्यादचरणापहम् ।
स्रोतसां शोधनं कण्डूक्लेदशोफहरं च तत् ॥१०४॥

गोपित्ते गायना पित्तमा गायके पित्तमें, मत्स्यपित्ते वा अथवा माछनीना पित्तमा अथवा मछलीके पित्तमें, त्रिः सप्त- २१ बार २१ दफे, भावितम् भावित करेख भावित किया हुआ, क्षौमम् अणसीनुं पश्च अलसीका बज्र, मधुना वा अथवा मधु साथे और शहदके साथ, किण्वचूर्णम् किण्वचूर्ण किण्वचूर्ण, दद्यात् देव देवे, तत् ते वह अचरणापहम् 'अचरणा' नामकी योनिव्यापत्तिना नाश करे छे 'अचरणा' नामकी योनिव्यापत्तिका नाश करता है, स्रोतसाम् स्रोतानी स्रोतोंकी, शोधनम् शुद्धि करे छे शुद्धि करता है, कण्डू-खुजली, क्लेद-क्लेद क्लेद, शोफहरम् च अने सोखे करना छे और जोथनाशक है ॥ १०३-१०४ ॥

103 104. A piece of silk cloth impregnated twenty-one times in cow's bile or fish-bile, or the powder of yeast mixed with honey, should be kept in the vagina, it is curative of colpo-mycotica. It purifies the gynecic passages and cures pruritus, softening and edema.

वातघ्नैः शतपाकैश्च तैलैः प्रागतिचारिणी ।
आस्थाप्या चानुवास्या च स्वेद्या चानिलसूदनैः १०५
ब्रह्मद्रव्यैस्तथाऽऽहारैरुपनाहैश्च युंक्तिः ।

प्रागतिचारिणी 'प्राक्चरण' नामकी योनिव्यापत्तिमा 'प्राक्चरण' नामकी योनिव्यापत्तिमें, वातघ्नैः वातनाशक वातनाशक, शतपाकैः शतपाक गतपाक,

तैले. तेथे ६।२। तैलेंके द्वारा, आल्याप्या च आस्थापन
आस्थापन, अनुवास्या च तथा अनुवासन हेतु ओंछे
तथा अनुवासन देना चाहिए, युक्तितः अने युक्तिपूर्वक
और युक्तिपूर्वक, अनिलसूदनै वातनाशक वातनाशक,
स्नेहद्रव्यै स्नेहद्रव्यैथी स्नेहद्रव्योसे, तथा आहारै
आहारैथी आहारोसे, उपनाहै च तेभ्य उपनाहोथी
एवं उपनाहोसे, स्वेद्या च स्वेदन पक्षु डरवु ओंछे
स्वेदन भी करना चाहिए ॥ १०५३ ॥

105-105½. In conditions of deflor-
ative vaginitis and acute vaginitis, cor-
rective and unctuous enemata with the
vata-curing oil that has been cooked
a hundred times, should be given,
and the patient should be skilfully
given poultice-sudation and diet which
consists of unctuous articles curative
of vata.

शताह्वयवगोधूमकिण्वकुष्ठप्रियङ्गुभिः ॥१०६॥
बलाखुपर्णिकाश्याद्धैः संयावो धारणः स्मृतः ।

शताह्व- सुवा सोया, यव- जव जौ, गोधूम-
भुडि गोहूँ, किण्व- डिएव किण्व, कुष्ठ- डठ कूठ, प्रियङ्गुभिः
भुडि वा प्रियंगु, बला- भला बला, आखुपर्णिका- उं६२३नी
मूषकपर्णी, श्याद्धैः अने गंधमेरुअने और गन्धविरोजेका,
संयावः संयाव संयाव, धारणः धारण धारण, स्मृतः
डको छे कहा है ॥ १०६३ ॥

106 106½. Then, the Utkarika pan-
cake made of dill seed, barley, wheat,
yeast, costus and perfumed cherry
should be inserted in the vagina.

वामिन्युपप्लुतानां च स्नेहस्वेदादिकः क्रमः ॥१०७॥
कार्यस्ततः स्नेहपिचुस्ततः संतर्पणं भवेत् ।

वामिनी- वामिनी वामिनी, उपप्लुतानाम् च अने
उपप्लुतामा और उपप्लुतामे, स्नेहस्वेदादिकः स्नेहन,
स्वेदन आदि स्नेहन, स्वेदन आदि, क्रम क्रम, कार्यः
डरवै ओंछे करना चाहिए, तत. ते पछी उसके
बाद, स्नेहपिचुः स्नेहपिचु पोतुं धारणु डरवु स्नेहका
पिचु धारण करे, तत. ते पछी तत्पश्चात्, संतर्पणम्
संतर्पण संतर्पण, भवेत् डरवु ओंछे करना
चाहिए ॥ १०७३ ॥

107-107½. In condition of proflu-
vium seminis and leucorrhea, oleation
and sudation procedures are indicated
after which an unctuous tampon should
be kept in the vagina; and then imple-
tive measures should be done

शलकीजिङ्गिनीजम्बूधवत्वक्पञ्चवल्कलैः ॥१०८॥
कषायैः साधितः स्नेहपिचुः स्याद्विप्लुतापहः ।

शलकी- शालेडी शलकी, जिङ्गिनी- गण्डी जिङ्गण,
जम्बू- भुडो जामुन, धवत्वक्- अने धवनी छाल और
धवकी छाल, पञ्चवल्कलैः तथा पंचवल्कलोना तथा
पंचवल्कलोके, कषायैः डपायेथी कषायोसे, साधित. सिद्ध
डरेथ सिद्ध किया हुआ, स्नेहपिचुः स्नेहपिचु स्नेहपिचु,
विप्लुतापहः विप्लुतानाशक विप्लुतानाशक, स्याद् थाय छे
होता है ॥ १०८३ ॥

108-108½. The tampon soaked in
the unctuous medications prepared
with decoction of the bark of indian
oilbanum, indian ash tree, jambool,
crane tree, cinnamon and the pentad
of barks, is curative of acute vaginitis

कर्णिन्यां वर्तिका कुष्ठपिप्पल्यर्काग्रसैन्धवैः ॥१०९॥
वस्तमूत्रकृता धार्या सर्वं च श्लेष्मनुद्धितम् ।

कर्णिन्याम् डलिनीमा कर्णिनीमे, कुष्ठ डठ कूठ,
पिप्पली- पीपर पिप्पली, अर्काग्र- आड्डाना डू पण
आककी फुगियो, सैन्धवैः सिंधादूथु सैन्धव, वस्तमूत्र-
कृता तथा अडदीना भूनी अनावेथी तथा बकरीके

१०८३ कषाह - स्नेहै. (त द)

१०७३ कार्यस्ततः - पूर्व कार्य. (क)

,, - क्रम कार्य. (व द)

,, स्नेहपिचुस्तत संतर्पण - तत. स्नेहपिचुभिस्तर्पण

(क. व. उ.)

मूत्रमे वनाई द्रुई, वर्तिका वर्ति वर्ति, धार्या धारण
करवी धारण करनी चाहिए, सर्वम् च अने सधणुं
और सभी, श्लेष्मनुद् उद्नाशक उर्भ कफनाशक चिकित्सा,
हितम् हितकर छे हितकर है ॥ १०९३ ॥

109-109½ In endocervicitis, a medi-
cated bougie prepared of costus, long
pepper, sprouts of mudar and rock
salt rubbed in goat's urine and inser-
ted in the vagina, is beneficial All
measures curative of kapha are indi-
cated in this condition.

त्रैवृतं स्नेहन स्वेदो ग्राम्यान्पौदका रसाः ॥११०॥
दशमूलपयोवस्तिश्चोदावर्तानिलार्तिषु ।
त्रैवृतेनानुवास्या च वस्तिश्चोत्तरसंज्ञितः ॥१११॥
एतदेव महायोन्यां स्रस्तायां च विधीयते ।

उदावर्त- उदावर्त उदावर्त, अनिलार्तिषु अने
वातज योनिव्यापत्तिभिरा और वातज योनिव्यापत्ति-
योमें, त्रैवृतम् धी, तेल तथा वसाधुं घी, तैल तथा
वसाका, स्नेहनम् स्नेहन स्नेहन, स्वेदः स्वेदन स्वेदन,
ग्राम्य- तथा ग्राम्य तथा ग्राम्य, आनूप- आनूप आनूप,
पौदकाः अने जलचरोका और जलचरोके, रसा. मांस-
रसे। मांसरस, दशमूल- तेमज दशमूलसाधित एवं
दशमूलपक, पयोवस्ति दूधनी भरित दूधकी वस्ति, देयः
देवा देनी चाहिए, त्रैवृतेन धी तेल तथा वसाधुं घी,
तैल तथा वसासे, अनुवास्या अनुवासन अनुवासन, उत्तर-
संज्ञितः वस्तिश्च अने उत्तरवस्ति पणु आपवी और
उत्तरवस्ति भी देवे, महायोन्याम् महायोनिर्मा महा-
योनिमें, स्रस्तायाम् च अने स्रस्तामा पणु और
स्रस्तामें भी, एतद् एव आ. ज. यही, विधीयते करवाया
आवे छे किया जाता है ॥ ११०-१११ ॥

110-111½. In dysmenorrhea and
pain due to vata, oleation with unctu-
ous articles prepared, with turpeth,
sudation procedure, diet of meat-juices
of domestic, wet-land and aquatic
creatures, and milk enema prepared

with deca-radices, are indicated. In
conditions of prolapse and subluxation
of uterus, enema and vaginal douche
with the turpeth-oil is recommended.

वसा ऋक्षवराहाणां घृतं च मधुरैः शृतम् ॥११२॥
पूरयित्वा महायोनिं बध्नीयात् क्षौमलक्तकैः ।

महायोनिम् महायोनिने महायोनिको, ऋक्ष- री'छ
भालू, वराहाणाम् अने वराहनी और सूअरकी, वसा
वसा वसा, मधुरैः च अने मधुर औषधोधी और
मधुर औषधोंसे, शृतम् सिद्ध करेद सिद्ध किया हुआ,
घृतम् घी घी, पूरयित्वा भरिने भरकर, क्षौमलक्तकैः
अणसीना वस्त्रना पाटाधी अलसीवस्त्रके टुकड़ोंसे,
बध्नीयात् बांधी देवी लेईये बाध देना चाहिए ॥ ११२ ॥

112-112½. The prolapsed uterus
must be filled with the fat of the
bear and the hog, and the ghee pre-
pared with the sweet group of drugs,
and should be bandaged with a piece
of silk cloth.

प्रस्रस्ता सर्पिषाऽभ्यज्य क्षीरस्निग्धां प्रवेश्य च ११३
बध्नीयाद्देशवारस्य पिण्डेनामूत्रकालतः ।

प्रस्रस्ताम् प्रस्रस्त योनिने प्रस्रस्त योनिको, सर्पिषा
अभ्यज्य धी लगावी घी लगाकर, क्षीरस्निग्धाम् दूधधी
स्वेदन करी दूधसे स्वेदनकरके, प्रवेश्य च अ. ६२ प्रवेश
करावी भीतर प्रवेशकरके, देशवारस्य देशवारने। देश-
वारका, पिण्डेन पिण्डेन पिण्ड रखकर, नामूत्रकालत.
मूत्रकाल सुधी मूत्रकाल तक, बध्नीयात् वस्त्रधी बांधवी
वस्त्रसे बाध देवे ॥ ११३ ॥

113-113½. The sub-luxated uterus
should be ununcted with ghee and
given sudation with milk Then it

११२ वसा ऋक्षवराहाणा-कुलीरशूकरवसा (५)

, , -वसा ऋक्षवराहाणा (५)

, -वराहकुक्कुटवसा (६ ५ ५)

११३ पूरयित्वा-संप्रवेश्य (५ ५ ५, ५)

, लक्तकै-नक्तकै (५.)

should be replaced in its position and bandaged with the padding of a lump of Vesavara preparation and retained till the urge for micturition is felt

योनिरोगेषु आदौ वातशमन कार्यम्—

यच्च वातविकाराणां कर्मोक्तं तच्च कारयेत् ॥११४॥
सर्वव्यापत्सु मतिमान्महायोन्यां विशेषतः ।
नहि वातादृते योनिनारीणां संप्रदुष्यति ॥११५॥
शमयित्वा तमन्यस्य कुर्याद्दोषस्य शेषजम् ।

वातविकाराणाम् वातरोगोभां वातरोगोमें, यत् च कर्म ते कर्म जो चिकित्सा, वक्तम् उद्देश्य छे कही है तत् च तेने पक्षु उसे भी, मतिमान् बुद्धिमान् वैद्ये बुद्धिमान् वैद्यको, सर्वव्यापत्सु सधना योनिरोगोभां सब योनिरोगोमें विशेषतः अने भास करीने और विशेष करके, महायोन्याम् महायोनिभां महायोनिमें, कारयेत् उरपु नेत्रो करनी चाहिए हि उभके क्योंकि, वातादृते पायु विना वायुके बिना, नारीणाम् स्त्रीओनी स्त्रियोंकी, योनि योनि योनि, न संप्रदुष्यति दुष्ट थती नथी दुष्ट नहीं होती, तम् भाटे तेने इस लिए उसे, शमयित्वा शांत करीने शान्त करके, अन्यस्य भीष्म अन्य, दोषस्य दोषनु दोषकी, शेषजम् औषध औषध, कुर्यात् उरपु करनी चाहिए ॥ ११४-११५॥

114-115½ In all gynecic disorders and particularly in prolapsed uterus, all the measures indicated in disorders of vata, should be administered. Women are never affected with gynecic disorders except as a result of morbid vata. The vata should therefore be first sedated and the treatment of other humors be undertaken thereafter

पाण्डुरप्रदरचिकित्सा—

रोहीतकान्मूलकल्कं पाण्डुरेऽसृग्दरे पिवेत् ॥११६॥

११६. रोहीतकान्मूलकल्क पाण्डुरेऽसृग्दरे पिवेत्—मूलकल्कं तु रोहीतक पाण्डुरे प्रदरे पिवेत् (घ. ड.)

जलेनामलकीबीजं कल्कं वा ससितामधुम् ।

पाण्डुरे असृग्दरे श्वेत प्रदरभां श्वेत प्रदरमें, रोहीतकात् रोहीतकान्मूलकल्कं, मूलकल्कम् भूषणा उद्देश्य मूलके कल्कमें, आमलकीबीजम् अथवा आमलकीभां भीष्मना अथवा आमलकीके बीजके, कल्कम् वा उद्देश्य कल्कमें, ससितामधुम् साकर अने मधु भेगवी शर्करा और शहद मिलाकर, जलेन पाण्डु साथे जलके साथ, पिवेत् पीना पिये ॥ ११६॥

116-116½. In condition of whitish discharge due to gynecic morbidity, the paste of white cedar should be taken as potion with water, or the paste of the seeds of emblic myrobalans mixed with sugar and honey, may be taken as potion with water.

मधुनाऽऽमलकाच्चूर्णं रसं वा लेहयेच्च ताम् ॥११७॥
न्यग्रोधत्वक्कषायेण लोघ्रकल्कं तथा पिवेत् ।

ताम् ते रोगिणीने उस रोगिणीको, मधुना मधु साथे शहदके साथ, आमलकात् आमलकानुं आवळेका, चूर्णम् चूर्णं चूर्ण, रसम् वा अथवा रस अथवा रस, लेहयेत् च थटाउवे चटावे, तथा अथवा अथवा, न्यग्रोधत्वक् वडनी छालना वरगदकी छालके, कषायेण कषाथथी काथसे, लोघ्रकल्कम् दोधरने उद्देश्य लोघ्रका कल्क, पिवेत् पिवडावे पिलावे ॥ ११७॥

117-117½. Or, the patient may be given, as linctus, the powder or the juice of emblic myrobalans mixed with honey, or, the patient may take as potion, the decoction of the bark of the banyan tree mixed with the paste of lodh.

११६½ आमलकीबीज कल्कं—आमलकाद् बीजकल्क (घ.)

११७ लेहयेच्च ताम्—लेहयेच्च सिने (घ. घ.)

११७½ न्यग्रोध, पिवेत्—न्यग्रोधस्य कषायेण लोघ्रकल्केन वा पिवेत् (ड.)

आम्रावे क्षौमपट्टं वा भावितं तेन धारयेत् ॥११८॥
प्लक्षत्वक्चूर्णपिण्डं वा धारयेन्मधुना कृतम् ।

आम्रावे बहुत आम्रभा बहुत आम्रमें, तेन तेथी उससे, भावितम् भावित करेला भावित किये हुए, क्षौमपट्टम् वा क्षौमवस्त्रने क्षौमवस्त्रको, धारयेत् धारण करे धारण करे, मधुना अथवा मधुभी अथवा शहदसे, कृतम् करेला किये हुए, प्लक्षत्वक्- पीपरनी छालना पाकरकी छालके, चूर्णपिण्डम् चूर्णना पिण्डने चूर्णके पिण्डको, धारयेत् धारण करे धारण करे ॥ ११८॥

118-118½. In case of excessive discharge, the silk cloth soaked in the aforesaid decoction may be kept in the vagina. Or the powder of yellow barked fig, made into a lump with honey, may be kept in the vagina.

योन्या स्नेहाक्तया लोधप्रियङ्गुमधुकस्य वा ॥११९॥
धार्या मधुयुता वर्तिः कषायाणां च सर्वशः ।

स्नेहाक्तया अथवा स्नेह लगावीने अथवा स्नेह लगाकर, योन्या योनिभा योनिमें, मधुयुता मधुभी बनावेली शहदसे बनाई हुई, लोध-लोधर लोध, प्रियङ्गु-धडिला प्रियङ्गु, मधुकस्य अने जेठीमधुनी और मुन्हठीकी, कषायाणाम् च अथवा कषायवृक्षोनी एव कषाय वृक्षोकी, वर्ति वा वर्ति वर्ति, सर्वशः सर्व प्रकारसे, धार्या धारण करेवी धारण करनी चाहिए ॥११९॥

119-119½ After lubricating it with unctuous substance, the lump of lodh, perfumed cherry and liquorice may be inserted; or, the medicated bougie made of all the drugs of the astringent group mixed with honey may also be inserted in the vagina

योनिरोगेष्ववस्थिवी चिकित्सा—

आवच्छेदार्थमभ्यक्तां धूपयेद्वा घृताप्लुतैः ॥१२०॥
सरलागुग्गुलुयवैः सतैलकटुमत्स्यकैः ।

आवच्छेदार्थम् आवने रोडवा भाटे आवको रोन्नेके लिए, अभ्यक्ताम् येनिने स्नेह लगावीने योनिमें स्नेह लगाकर, सतैल- तेलसहित तैलसहित, कटुमत्स्यकैः शङ्खरी भाछडीयो शफरी मछलियां, घृताप्लुतैः अथवा धी भेणवेला या घृतमिश्रित, सरला- सरल सरल, गुग्गुलु-गुग्गुलु गूगल, यवै अने जवना चूर्णोथी और जवके चूर्णसे, धूपयेत् धूपन करवुं धूपन करना चाहिए ॥ १२०॥

120-120½. Or for checking the discharge, the vagina should be lubricated with oil and fumigated with deodar, gum guggul and barley soaked in ghee or with dry fish soaked in oil.

कासीसं त्रिफला कांक्षी समन्नाऽऽम्रास्थि घानकी ॥
पैच्छिल्ये क्षौद्रसंयुक्तश्चूर्णो वैशद्यकारकः ।

पैच्छिल्ये पैच्छिल्यभा पिच्छिलतामे, कासीसम् डीराडसी कासीस, त्रिफला त्रिफला त्रिफला कांक्षी इटडी फिटकरी, समन्ना मन्ना मजीठ, आम्रास्थि आम्राणी गोदडी आमकी गुठली, घातकी अने धाव-डीना इन्ध और धायड़े फूल, चूर्णः चूर्णो चूर्ण इनका चूर्ण, क्षौद्रसंयुक्त मधु साथे शहदके साथ, वैशद्यकारक विशदता करनेवाले छे विशदताकारक है ॥ १२१॥

121-121½ The powder of green vitriol, the three myrobalans, alum, sensitive plant, mango stone and fulsee flower mixed with honey and applied, is curative of the slimy condition of the vagina

योनिरोगेषु पलाशादिकल्कः—

पलाशसर्जजम्बूवक्समन्नामोचघातकीः ॥१२२॥
सपिच्छिलापरिक्लिन्नास्तम्भनः कल्क इष्यते ।

पलाश- पालशे टाक, सर्ज राल राल, जम्बूवक् अने जम्बूनी छाल और जामुनकी छाल समन्ना रीसामणी राजवती, मोच- मोचरस मोचरस, घातकीः

१२१. समन्नाऽऽम्रास्थि—आम्रवस्त्रम् (४)

तथा धावडीनां दूध तथा घायके फूल, कल्क औओओने।
उ६३ इनका कल्क, सपिच्छला पिच्छिल पिच्छिल, परि-
क्षिप्ता तेभ्यः परिक्षिप्त योनिमां एवं परिक्षिप्त योनिमें,
स्तम्भनः स्तम्भन भाटे स्तम्भनके लिए, इष्यते ४४ छे
इष्ट है ॥ १२२३ ॥

122-122½ In the slimy and softened condition of the vagina, the paste made of the bark of palas, sal and jambool, indian madder, plantain and fulsee flowers, which is astringent in action, is indicated.

स्तब्धयोन्याश्चिकित्सा—

स्तब्धानां कर्कशानां च कार्यं मर्दवकारकम् ॥१२३॥
धारयेद्वेशवारं वा पायसं कृशरां तथा ।

स्तब्धानाम् स्तब्ध स्तब्ध, कर्कशानाम् च ओने
उ६३ योनिओओमां और कर्कश योनियोंमें, मर्दवकारकम्
भृङ्गुर्भृ मृदुर्कर्म, कार्यम् उ२३ ओ६३ करना चाहिए,
वेशवारम् अथवा वेशवार अथवा वेशवार, पायसम्
पायस पायस, तथा कृशरां उ६ कृशरां या कृशराको,
धारयेत् धारण उ२३ धारण करनी चाहिए ॥ १२३३ ॥

123-123½. In conditions where the vagina has stiffened and has become rough, the keeping in the vagina of Vesavara pudding or milk-pudding or kedgerree, is inducive of softness in the vagina.

योनिदौर्गन्ध्यचिकित्सा—

दुर्गन्धानां कषायः स्यात्तौवरः कल्क एव वा ॥ १२४॥
चूर्णं वा सर्वगन्धानां पूतिगन्धापकर्षणम् ।

तौवर तुवरकेना तुवरकका, कषाय उपाय कषाय,
कल्कः एव वा अथवा उ६३ अथवा कल्क, सर्वगन्धानां
वा अथवा सर्व गन्धऔषधियों। अथवा सर्व
गन्धऔषधियोंका, चूर्णम् यूलुं चूर्ण, दुर्गन्धानाम् दुर्गन्धि
योनिओओनी दुर्गन्धी योनियोंकी, पूतिगन्ध- भराभ गन्धने।

१२४. तौवर-तैल वा (घ ञ फ)

पूतिगन्धको, अपकर्षणम् नाश उ२३ छे नष्ट करता
है ॥ १२४३ ॥

124-124½ In a condition of foul smell in the vagina or vaginal stink, the decoction or the paste of white mangrove-seeds, or the powder of all the aromatic drugs, acts as a deodorant.

एवं योनिषु शुद्धासु गर्भं विन्दन्ति योषितः ॥१२५॥
अदुष्टे प्राकृते बीजे जीवोपक्रमणे सति ।

एवम् ओ प्रभाणे इस प्रकार, योनिषु योनिओ
योनियोंके, शुद्धासु शुद्ध यत्ता शुद्ध होने पर, प्राकृते
स्वाभाविक गुणोंकी युक्त प्राकृत, अदुष्टे बीजे ओने
अदुष्ट ओओमां और अदुष्ट बीजमें, जीवोपक्रमणे सति
अनु संक्रमण यत्ता जीवका संक्रमण होने पर, योषितः
ओओ स्त्रिया, गर्भम् गर्भ गर्भ, विन्दन्ति धारण उ२३
छे धारण करती है ॥ १२५३ ॥

125-125½ A woman, whose gynecic organs have been purified by these measures, will be able to conceive if the seed be unimpaired and possessed of its natural qualities and if all the conditions for fertilization, such as entry of the soul, be present.

पञ्चकर्मविशुद्धस्य पुरुषस्यापि चेन्द्रियम् ॥१२६॥
परीक्ष्य वर्णैर्दोषाणां दुष्टं तद्गैरुपाचरेत् ।

पञ्चकर्म- पञ्चकर्मओ पञ्चकर्मसे, विशुद्धस्य शुद्ध
उ२३ शुद्ध किये हुए, पुरुषस्य च अपि पुरुषना पुरुषके,
इन्द्रियम् शुक्ली शुक्ली, दोषाणाम् दोषोंना दोषोंके,
वर्णैर् वर्णोंद्वारा, परीक्ष्य परीक्षा उ२३
परीक्षा करके, दुष्टम् दोषवाणुं होय तो तेने दुष्ट होने
पर उसका, तद्गैः ते दोषने नाश करनेवाले औषधोंकी
उन दोषके नाशक औषधोंसे, उपाचरेत् उपचार उ२३
ओओ उपचार करना चाहिए ॥ १२६३ ॥

126-126½ The semen of a man that has been purified by the pentad

१२६. जीवोपक्रमणे-गर्भावक्रमणे (द.)

of purificatory measures should be tested by its color, and whatever humoral impairment is seen therein should be rectified by suitable curative measures.

भवन्ति चात्र—

सलिङ्गा व्यापदो योनेः सनिदानचिकित्सिताः १२७
उक्ता विस्तरतः सम्यङ्मुनिना तत्त्वदर्शिना ।

अत्र च आ विषयमां इस विषयमें, भवन्ति श्लोका
छे ३ श्लोक हैं कि, तत्त्वदर्शिना तत्त्वदर्शी, तत्त्वदर्शी,
मुनिना मुनिश्रेष्ठे मुनिने, सलिङ्गाः लक्षण लक्षण, सनिदान-
निदान निदान, चिकित्सिताः चिकित्सिता और चिकित्सासहित
और चिकित्सासहित, योनेः योनिना योनिके, व्यापदः
रोगो रोगों, विस्तरतः विस्तारशी विस्तारपूर्वक, सम्यक्
सारी रीति सम्यक् प्रकारसे, उक्ताः उक्ता छे कह दिये
हैं ॥१२७॥

Here are verses again—

127-127½ The gynecic disorders, have been described along with their signs and symptoms, etiology and treatment in extenso, by the great sage endowed with spiritual insight."

शुक्रदोषादिविषये आत्रेयं प्रत्यग्निवेशस्य प्रश्नाः —

पुनरेवाग्निवेशस्तु पप्रच्छ भिषजां वरम् ॥१२८॥
आत्रेयमुपसङ्गम्य शुक्रदोषास्त्वयाऽनघ ! ।
रोगाध्याये समुद्दिष्टा ह्यष्टौ पुंसांशेषतः ॥१२८॥
तेषां हेतुं भिषक्श्रेष्ठ ! दुष्टादुष्टस्य चाकृतिम् ।
चिकित्सितं च कात्स्न्येन क्लैव्यं यच्च चतुर्विधम् १२९॥
उपद्रवेषु योनीनां प्रदरो यश्च कीर्तितः ।
तेषां निदानं लिङ्गं च चिकित्सां चैव तत्त्वतः ॥१३१॥
समासव्यासमेदेन प्रब्रूहि भिषजांवर ! ।

१२७½ मुनिना तत्त्वदर्शिना—मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः (य)

१२९½ मेदेन—योगेन (ब)

१३१ प्रब्रूहि—ब्रूहि नो (न ध)

१३१½ —तव ब्रूहि (फ.)

अग्निवेश अग्निवेशे अग्निवेशने, भिषजाम् वरम्
वैद्यश्रेष्ठ वैद्यश्रेष्ठ, आत्रेयम् आत्रेयनी आत्रेयके,
उपसङ्गम्य पासो नष्टने पास जा कर, पुनः एव
द्वितीय फिर, पप्रच्छ पूछयुं पूछा, अनघ हे निष्पाप
हे निष्पाप, भिषक्श्रेष्ठ हे वैद्यश्रेष्ठ हे वैद्यश्रेष्ठ, भिष-
जां वर हे वैद्यवर हे वैद्यवर, त्वया आपे आपने,
रोगाध्याये अष्टोदरीय अध्यायमां अष्टोदरीय अध्यायमें,
पुंसां पुंशोना पुंशोंके, अष्टौ आठ आठ, शुक्रदोषाः
शुक्रदोष शुक्रदोष, समुद्दिष्टा उद्दिष्टा छे वतलाये है,
अशेषतः संपूर्णतया संपूर्णतया, तेषाम् तेषां उनके,
हेतुम् हेतु कारण, दुष्टादुष्टस्य दुष्ट अने अदुष्ट वीर्यनां
दुष्ट और अदुष्ट वीर्यके, आकृतिम् लक्षण लक्षण,
कात्स्न्येन च अने संपूर्ण और संपूर्ण, चिकित्सितम्
चिकित्सा चिकित्सा, यत् च जो जो, चतुर्विधम् चार
प्रकारनी चार प्रकारकी, क्लैव्यम् नपुंसकता नपुंसकता,
योनीनाम् तथा योनिरोगोना तथा योनिरोगोंके, उपद्र-
वेषु उपद्रवोंमां उपद्रवोंमें, यः च जो जो, प्रदरः प्रदर
प्रदर, प्रकीर्तितः उद्धृत छे कहा गया है, तेषाम् तेषां
उनके, निदानम् निदान निदान, लिङ्गं लक्षण लक्षण,
चिकित्साम् च अने चिकित्साने और चिकित्साको,
समास-संक्षेप संक्षेप, व्यासमेदेन अने विस्तारना
बोद्धी और विस्तारमेदसे, तत्त्वतः यथार्थ रीति यथार्थ
रीतिसे, प्रब्रूहि उद्धृत कहिये ॥ १२८-१३१॥

128-131½. Agnivesa, again approach-
ing Atreya the foremost of physi-
cians, said, "Describe, O, sinless one,
and the best of physicians! the seminal
disorders affecting men which have
been enumerated as eight in the
chapter on Nomenclature of diseases
(chapter XIX Sutra), now, describe O,
best of physicians! these disorders with
their causes, the characteristics of heal-
thy and morbid conditions, and their
treatment in full detail. Describe also
impotency which is of four types as
well as the etiology, symptoms and

the lines of treatment of the complications of gynecic disorders in which colporrhea has been mentioned as one. Describe them in brief and in extenso too, O, best among physicians !”

तस्मै शुश्रूषमाणाय प्रोवाच मुनिपुङ्गवः ॥१३२॥

मुनिपुङ्गवः मुनिवरं मुनिवरने, शुश्रूषमाणाय सांभ-
वानी भवति। सुननेकी इच्छावाले, तस्मै तेने
उसको, प्रोवाच आ। उपदेश क्यो यह उपदेश
किया ॥१३२॥

132. To the disciple who inquired
thus, the best among sages replied
and said,

दुष्टस्य शुक्रस्याबीजत्वम्—

बीजं यस्माद्व्यायाये तु हर्षयोनिस्तमुत्थितम् ।
शुक्रं पौरुषमित्युक्तं तस्माद्वक्ष्यामि तच्छृणु ॥१३३॥

व्यायाये मैथुनमा। मैथुनमे, हर्षयोनि- हर्षने ऊरुणे
हर्षके कारण, समुत्थितम् उत्पन्न थये। उत्पन्न हुआ,
पौरुषम् शुक्रम् पुरुषनु वीर्यं पुरुषका शुक्र, यस्मात्
ने ऊरुणुमी जिस कारणसे, बीजम् इति भीज बीज,
उक्तम् उक्तेवाय छे कहाता है, तस्मात् ते वह, वक्ष्यामि
उहं छु कहता हूं, तव ते उसे, शृणु सांभणी।
सुनो ॥ १३३ ॥

133 Seminal secretion in man is
born of the excitement due to the
contact with female genital organ
during sexual congress and acts as the
fertilising agent Listen as I now
describe its morbid conditions.

यथा बीजमकालाम्बुकुमिकीटाग्निदूषितम् ।
न विरोहति संदुष्टं तथा शुक्रं शरीरिणाम् ॥१३४॥

यथा ने प्रकारे जिस प्रकार, अकालाम्बु- अभाण
वर्षा अकाल वर्षा, कुमि- कुमि कुमि, कीट- कीट कीट,

अग्नि- अग्ने अग्निथी और अग्निसे, दूषितम् दूषित थये।
दूषित हुआ, बीजम् भीज बीज, न विरोहति अ कुरने
उत्पन्न करतु नथी अकुरको उत्पन्न नहीं करता, तथा
तेवी रीते उसी प्रकार, शरीरिणाम् पुरुषेणुं पुरुषका,
संदुष्टम् दूष्ट दूषित, शुक्रम् वीर्यं गर्भने उत्पन्न करतुं
नथी वीर्य गर्भको उत्पन्न नहीं करता ॥ १३४ ॥

134 As the seed, which is impai-
red by untimely watering or unsea-
sonal rains or by parasites, insects
and fire, does not grow, similar is
the case with the vitiated semen in
man.

शुक्रदुष्टेर्निदान संप्राप्तिश्च—

अतिव्यायाद्व्यायामादसात्म्यानां च सेवनात् ।
अकाले वाऽप्ययोनौ वा मैथुनं न च गच्छतः १३५
रूक्षतित्तकषायातिलवणाम्लोष्णसेवनात् ।
नारीणामरसज्ञानां गमनाज्जरया तथा ॥१३६॥
चिन्ताशोकाद्विस्मम्भाच्छस्त्रक्षारान्निविभ्रमात् ।
भयात्क्रोधादभीचाराद्याधिभिः कर्शितस्य च ॥१३७॥
वेगाघातात् क्षताच्चापि घातूनां सप्रदूषणात् ।
दोषाः पृथक् समस्ता वा प्राप्य रेतोवहाः सिराः १३८
शुक्रं संदूषयन्त्याशु

अतिव्यायात् अतिमैथुनथी अतिमैथुनसे, व्या-
यामात् व्यायामथी व्यायामसे, असात्म्यानां च अने
असात्म्यना और असात्म्यके, सेवनात् सेवनथी सेवनसे,
अकाले वा अपि अकाले अकालमें, योनौ वा अयोनौ
अयोनिमा अथवा अयोनिमें, मैथुनम् मैथुन करवाथी
मैथुन करनेसे, न च गच्छत भिन्नकुल मैथुन न करवाथी
बिलकुल मैथुन न करनेसे, रूक्ष- रूक्ष रूक्ष, तित्त तित्त
तित्त, कषाय- उपाय कषाय, अति- अत्यंत अत्यन्त,

१३५ अरसज्ञाना-अरसज्ञत्वात् (क घ ष फ)

, गमनात्-संज्ञात् (घ ष ङ)

१३७ शस्त्रक्षारान्निविभ्रमात्-शस्त्रक्षारान्निभिस्तथा (फ)

, अभीचारात्-अतीचारात् (ङ ष)

, -अभीघातात् (न.)

लवण- लवण, कम्ल- अम्ल अम्ल, उष्ण- तथा गरम तथा गरम, सेवनात् पदार्थोना रोचनीयं द्रव्योके सेवनसे, असज्जानाम् असिद्ध असिद्ध, नारीणाम् स्त्रीणां साथे स्त्रियोंके साथ, गमनात् गमन करनेवाली गमन करनेसे, तथा जरया वृद्ध अवस्थाया वृद्धावस्थासे, चिन्ता- चिन्ताया चिन्तासे, शोकात् शोक्या शोकसे, अविश्रम्भात् अविश्वासया अविश्वाससे, शस्त्र- शस्त्र शस्त्र, क्षार- क्षार क्षार, अग्नि- अग्नि अग्नि, और अधिकर्मके, विभ्रमात् अनुचित प्रयोग्या अनुचित प्रयोगसे, भयात् भयया भयसे, क्रोधात् क्रोधया क्रोधसे, असीचारात् अभिचार्या अभिचारसे, व्याधिभि रोगोने एषी रोगोंके कारण, कर्जितस्य च उत्पन्न भयेही कृशताया उत्पन्न हुई कृशतासे, वेगाघातात् वेगोने रोकवायी वेगोंको रोकनेसे, क्षत्वात् क्षतया क्षतसे, धातूनाम् अने धातुओंना और धातुओंके, संप्रदूषणात् च अपि दूषित भवायी दूषित होनेसे, पृथक् पृथक् पृथक् पृथक्, समस्ताः वा अथवा अथवा सभी, दोषाः दोष दोष, रेतोवहाः शुक्वाही शुक्वाही, धमनी नाडीयोर्मा नाडियोंमें, प्राप्य जर्जने जाकर, शुक्लं शुक्लं शुक्लको, आशु जलही शीघ्र, संप्रदूषयन्ति दूषित करे छे दूषित करते हैं ॥ १३५-१३८ ॥

135-138½. By excessive sexual indulgence, bodily exertion and habitual use of unwholesome diet, and by untimely sexual congress, or by sexual abuse or absolute sexual abstinence or by the habitual use of dry, bitter astringent, very saltish, acid, or hot articles, or sexual congress with an unresponsive woman or owing to old age, worry, grief, or lack of mutual confidence or to injury by weapon, caustics, or fire or owing to fear, anger, black magic, emaciation due to diseases, suppression of the natural urges or owing to injury or vitiation of body elements, the humors get provoked

either singly or collectively, and reaching the seminal vessels soon, they vitiate the semen excessively.

शुक्रदोषभेदाः —

तद्वक्ष्यामि विभागशः ।

फेनिलं तनु रूक्षं च विवर्णं पूति पिच्छिलम् ॥१३९॥

अन्यधातूपसंसृष्टमवसादि तथाऽष्टमम् ।

तत् तेने उसे, विभागशः विभाग अनुसार विभागके अनुसार, वक्ष्यामि कडीश कहंगा, फेनिलम् झीलुवाणु झागदार, तनु पातणु पतला, रूक्षम् रूक्ष रूक्ष, विवर्णम् विवर्णं विवर्ण, पूति पूति पूति, पिच्छिलम् पिच्छिल पिच्छिल, अन्यधातूपसंसृष्टम् अन्य धातुयी दूषित अन्यधातुसे दूषित, तथा तथा तथा, अष्टमम् आठमु आठवाँ, अवसादि अवसादी, आम दूषित वीर्य आठ प्रकारका है ॥ १३९ ॥

139-139½ Now I shall describe each of the conditions according to its classification. Frothiness, thinness, dryness, discoloration, putrid smell, sliminess, admixture with other body elements and sinking when put in water, are the eight conditions of seminal morbidity.

वातदूषितशुक्रस्य लक्षणम्—

फेनिलं तनु रूक्षं च कृच्छ्रेणाल्पं च मारुतात् ॥१४०॥
भवत्युपहतं शुक्रं न नद् गर्भाय कल्पते ।

मारुतात् वायुयी वायुसे, उपहतम् दूषित भवेयुः दूषित हुआ, शुक्रम् शुक्रं शुक्र, फेनिलम् झीलुवाणु झागदार, तनु पातणु पतला, रूक्षम् च रूक्ष रूक्ष, कृच्छ्रेण भुस्केलीयी कठिनाईसे, अल्पम् च अने थोडा प्रमाणमा और थोड़ी मात्रामें, भवति प्रवृत्त भाव छे प्रवृत्त होता है, तत् ते वह गर्भाय गर्भा माटे गर्भके

१३९. विभागशः—विशेषतः (य)

लिए, न कल्पते समर्थं यत् नथी असमर्थ होता है
॥१४०३॥

140-140½ Owing to morbid vata, the semen becomes frothy, thin, ununctuous and scanty, and discharges with difficulty, suffers vitiation and precludes conception.

पित्तदूषितशुक्रस्य लक्षणम्—

सनीलमथवा पीतमभ्युष्णं पूतिगन्धि च ॥१४१॥
दहल्लिङ्गं विनिर्याति शुक्र पित्तेन दूषितम् ।

पित्तेन पित्तथी पित्तसे, दूषितम् दूषित, शुक्रम् शुक्र शुक्र, सनीलम् उर्ध्व नीलुं कुछ नीला, अथवा अथवा अथवा, पीतम् पीत पीला, अभ्युष्णम् अत्यन्त गरम अत्यन्त गरम, पूतिगन्धि च अने भराभ अन्धवाण और पूतिगन्धवाला, लिङ्गम् अने शिशुर्मा और शिशुर्मे, दहत् च दाह करतु जलन करता हुआ, विनिर्याति अहार नीकले छे बाहर निकलता है ॥१४१३॥

141-141½. The semen, vitiated by pitta, is of bluish or yellowish tinge is very hot, putrid in smell, and causes burning in the phallus while it is being discharged

श्लेष्मदूषितशुक्रस्य लक्षणम्—

श्लेष्मणा बद्धमार्गं तु भवत्यत्यर्थपिच्छिलम् ॥१४२॥

श्लेष्मणा तु अने उर्ध्व और कफसे, बद्धमार्गम् रोड़ायेला मार्गवाण वीर्य रुके हुए मार्गवाला वीर्य, अत्यर्थ-अत्यन्त अत्यन्त, पिच्छिलम् पिच्छिल पिच्छिल, भवति भाव छे होता है ॥१४२॥

142. When the seminal passage is obstructed by kapha, the semen becomes excessively viscid.

रुधिरान्वितशुक्रस्य लक्षणम्—

स्त्रीणामत्यर्थगमनादभिघातात् क्षतादपि ।

शुक्रं प्रवर्तते जन्तोः प्रायेण रुधिरान्वयम् ॥१४३॥

स्त्रीणाम् स्त्रीणी साथे स्त्रियोंके साथ, अत्यर्थ-अत्यन्त अत्यन्त, गमनात् समागम करवाथी समागम करनेसे, अभिघातात् अभिघातथी अभिघातसे, क्षतात् अपि अने क्षतथी पथ और क्षतसे भी, जन्तो मनुष्यनुं मनुष्यका, शुक्रम् शुक्र शुक्र, प्रायेण थालु करीने बहुधा, रुधिरान्वयम् रक्तमिश्रित रक्तमिश्रित, प्रवर्तते प्रवर्त छे प्रवृत्त होता है ॥ १४३ ॥

143 Owing to excessive sexual indulgence or to injury or ulcerations, the semen is discharged mixed generally with blood

अवसादित. शुक्रस्य लक्षणम्—

वेगसंधारणाच्छुक्रं वायुना विहतं पथि ।

कृच्छ्रेण याति ग्रथितमवसादि तथाऽऽष्टमम् १४४
इति दोषाः समाख्याताः शुक्रस्याष्टौ सलक्षणाः ।

तथा तथा तथा, वेगसंधारणात् वेगने रोड़ायेथी वेगको रोकनेसे, वायुना वायुथी वायुसे, पथि मार्गर्मा मार्गर्मे, विहतम् रोड़ायेथु अवरुद्ध हुआ, शुक्रम् शुक्र वीर्य, ग्रथितम् गृहाथ ग्रथ ग्रथित होकर, कृच्छ्रेण मुश्केलीथी मुश्केलीसे, याति अहार आवे छे बाहर निकलता है, अष्टमम् अवसादि आ वीर्य अवसादी नामना आठमा अठारनुं छे यह वीर्य अवसादी नामके आठवें प्रकारका है, इति आ ये, शुक्रस्य शुक्रना शुक्रके, अष्टौ आठ आठ, दोषाः दोषो दोष, सलक्षणा लक्षणोसहित लक्षणसमेत, समाख्याताः उक्ता छे कहे गये हैं ॥१४४३॥

144-144½. Owing to the suppression of natural urges, the semen being obstructed by vata in its course becomes clotted and is discharged with difficulty; it sinks when put in water. This is the eighth kind of

morbidity. Thus have been described the eight kinds of seminal disorders with their characteristic signs

शुद्धस्य शुक्रस्य लक्षणम्—

स्निग्धं घनं पिच्छिलं च मधुरं चाविदाहि च ॥१४५॥
रेतः शुद्धं विजानीयाच्छृतं स्फटिकसन्निभम् ।

स्निग्धम् रिनग्ध स्निग्ध, घनम् घन घन, पिच्छिलम् पिच्छिल पिच्छिल मधुरम् मधुर मधुर, अविदाहि च अने अविदाही और अविदाही, श्वेतम् सफेद सफेद, स्फटिक सन्निभम् च अने स्फटिक समान और स्फटिकके समान, रेतः शुद्धं शुद्धको, शुद्धम् शुद्ध शुद्ध, विजानीयात् जानु जेष्ठे जानना चाहिए ॥१४५॥

145-145½. That should be known as pure or normal semen, which is viscid, dense, slimy, sweet, non-irritant and whitish, and transparent like a crystal in appearance.

शुक्रदोषाणां चिकित्सा—

वाजीकरणयोगैस्त्वरूपयोगसुखैर्हितैः ॥१४६॥

रक्तपित्तहरैर्योगैर्योनिव्यापदिकैस्तथा ।

दुष्टं यदा भवेच्छुक्रं तदा तत् समुपाचरेत् ॥१४७॥

यदा व्यारे जव, शुक्रम् शुक्र शुक्र, दुष्टम् दुष्ट दुष्ट, भवेत् थाय होवे तदा व्यारे तव, तत् तेनी उसकी, तैः तेते उन उन, षण्योग-सुखे उपयोगद्वारा आरोग्य आपनारा उपयोगद्वारा आरोग्य देनेवाले, हितै अने हितकर और हितकर, वाजीकरणयोगै-वाञ्छितेषु योगैश्च वाजीकरण योगोंसे, रक्तपित्तहरै रक्तपित्तहर योगोंसे, तथा तथा तथा, योनिव्यापदिकै योनिव्यापत्तिने नाश करनेवाले योगैश्च योनिव्यापदिकै नाशक योगोंसे, समुपाचरेत् चिकित्सा करनेवाली जेष्ठे चिकित्सा करनी चाहिए ॥ १४६-१४७ ॥

146-147. When the semen gets vitiated it should be treated with the virilific recipes which are pleasant to take and beneficial combined with the remedies indicated in hemothermia and gynecic complications

घृतं च जीवनीयं यच्चवनप्राश एव च ।

गिरिजस्य प्रयोगश्च रेतोदोषानयोहति ॥१४८॥

अथ जीवनीयम् घृतम् जेष्ठे जीवनीय घृत जेष्ठे जो जीवनीय घृत है वह, चवनप्राश च एव चवनप्राश चवनप्राश, गिरिजस्य अने शिलाजीतका और शिलाजीतका, प्रयोग च प्रयोग प्रयोग, रेतोदोषान् शुद्धीकरण शुद्धीकरणको, अयोहति दूर करे जेष्ठे दूर करते हैं ॥ १४८ ॥

148 The life-promoter ghee and the linctus named Chyavana-prasa and the course of mineral pitch, remove the seminal morbidity.

वातान्विते हिताः शुक्रैः निरुहाः सानुवासनाः ।

वातान्विते वायुयुक्त वातयुक्त, शुक्रैः शुक्र शुक्रमें, सानुवासनाः अनुवासनसहित अनुवासनके साथ, निरुहाः निरुद्ध अस्तित्व निरुद्ध वस्तुओं, हिता हितकर जेष्ठे हितकर हैं ॥१४८॥

148½. When the semen is vitiated by vata, evacuative and unctuous enemata are beneficial.

अभयामलकीयं च पैत्ते शस्तं रसायनम् ॥१४९॥

पैत्ते पित्त शुद्ध शुद्ध पित्तसे दूषित शुक्रमें, अभयामलकीयम् अभयामलकीय अभयामलकीय, रसायनम् रसायन रसायन, शस्तम् प्रशस्त जेष्ठे प्रशस्त है ॥१४९॥

१४५. चाविदाहि च—वारिवाहि च (फ)

१४५½. श्वेत-शुद्ध (ब)

१४७ शुक्र-रेत (ब ह)

१४९. अभयामलकीय—आयामलकीय (द. ब. क)

, रसायनम्—विरेचनम् (ब)

149. And if it is vitiated by pitta, the compound vitalizing elixir of chebulic and emblic myrobalans is recommended.

માગધ્યમૃતલોહાનાં ત્રિફલાયા રસાયનમ્ ।
કફોત્થિતં શુક્રદોષં હન્યાન્નહ્લાતકસ્ય ચ ॥૧૫૦॥

માગધી- પીપરનું રસાયન વિપ્પલીકા રસાયન, અમૃત- આમલકીનું રસાયન આમલકીકા રસાયન, લોહાનામ્ લોહનું રસાયન લોહકા રસાયન, ત્રિફલાયાઃ ત્રિફળાનું રસાયન ત્રિફલાકા રસાયન, અહ્લાતકસ્ય ચ અને બિલા- માનું ઔર બિલાંવેકા, રસાયનમ્ રસાયન રસાયન, કફો- થિતમ્ કફજન્ય, શુક્રદોષમ્ શુક્રદોષને શુક્ર- દોષકો, હન્યાન્ હણે છે નષ્ટ કરતે હૈ ॥ ૧૫૦ ॥

150 If the vitiation of semen is by kapha, then the course of vitalizing elixir of long pepper, guduch, iron or the three myrobalans, or that of the marking nut (Chapter I Chikitsa), removes the morbidity.

યદન્યધાતુસંસૃષ્ટં શુક્રં તદ્વીક્ષ્ય યુક્તિઃ ।
યથાદોષં પ્રયુક્તીત દોષધાતુભિષગ્જિતમ્ ॥૧૫૧॥

યદ શુક્રમ્ જે શુક્ર જો શુક્ર, અન્યધાતુ- બીજા ધાતુથી અન્ય ધાતુસે, સંસૃષ્ટમ્ સંસૃષ્ટ હોય તે। સંસૃષ્ટ હોને પર, તદ્ વીક્ષ્ય તેને બેઠીને उसको देखकर, યુક્તિઃ યુક્તિથી યુક્તિસે, યથાદોષમ્ દોષ અનુસાર દોષાનુસાર, દોષધાતુ- દોષ અને ધાતુ બન્નેના દોષ ઔર ધાતુ દોનોંકી, ભિષગ્જિતમ્ ઔષધને। ઔષધકા, પ્રયુક્તીત પ્રયોગ કરવે। પ્રયોગ કરના ચાહિય ॥ ૧૫૧ ॥

151. If the semen be combined with any other body-element, the proper corrective for the morbid element should be combined and given after examining systematically the nature of the morbidity.

૧૫૧. તદ્વીક્ષ્ય યુક્તિઃ—વીક્ષ્ય ભિષક્ ક્રિયાં (૬.)

સર્પિઃ પયો રસા શાલિર્યવગોધૂમવષ્ટિકાઃ ।
પ્રશસ્તાઃ શુક્રદોષેષુ વસ્તિકર્મ વિશેષતઃ ॥૧૫૨॥
इत्यष्टशुक्रदोषाणां मुनिनोक्तं चिकित्सितम् ।

શુક્રદોષેષુ શુક્રદોષોભા શુક્રદોષોમે, સર્પિઃ ધી વૃત, પયઃ દૂધ દૂધ, રસાઃ માંસરસ માંસરસ, શાલિઃ શાળી શાલિ, યવ- બવ જૌ, ગોધૂમ- ઘઉં ગેહૂ, વષ્ટિકા- માઠી ચોખા સાઠી ચાવલ, વિશેષતઃ અને ખાસ કરીને ઔર ખાસ કરકે, વસ્તિકર્મ વસ્તિકર્મ વસ્તિકર્મ, પ્રશસ્તાઃ પ્રશસ્ત છે પ્રશસ્ત હૈ, હિતિ આ પ્રમાણે રસ પ્રકાર, મુનિના મુનિએ મુનિને, અષ્ટ આઠ આઠ, શુક્ર- દોષાણામ્ શુક્રદોષોની શુક્રદોષોંકી, ચિકિત્સિતમ્ ચિકિત્સા ચિકિત્સા, ઉક્તમ્ કહી છે કહી હૈ ॥ ૧૫૨ ॥

152-152½. Ghee, milk, meat-juices, sal rice, barley, wheat and shashtika rice are beneficial in vitiated condition of the semen, and enemata are specially indicated Thus have been described, by the sage, the treatment of the eight kinds of seminal morbidity.

કૈવલ્યસ્ય નિદાન સામાન્યલક્ષણ ચ—

રેતોદોષોન્નવં કૈવલ્યં યસ્માન્નુચ્યૈવ સિધ્યતિ ॥૧૫૩॥
ततो वक्ष्यामि ते सम्यगग्निवेश ! यथातथम् ।

અગ્નિવેશ ! હે અગ્નિવેશ ! હે અગ્નિવેશ !, યસ્માન્ નેથી જિસ કારણસે, રેતોદોષોન્નવન્ શુક્રદોષજન્ય શુક્રદોષ- જન્ય, કૈવલ્યમ્ નપુ સકતા નપુ સકતા, શુદ્ધયા એવ શુદ્ધિથી જ શુદ્ધિસે હી, સિધ્યતિ દૂર થાય છે દૂર હોતી હૈ, તત- તેથી રસ રિય, તે તને તુમકો, યથાતથમ્ યથાયોગ્ય યથાયોગ્ય, સમ્યક્ આરી રીતે અચ્છી તરહસે, વક્ષ્યામિ કહીશ કહુંગા ॥ ૧૫૩ ॥

153 153½ If impotency is caused by seminal morbidity, it gets cured by the purification of the semen. Henceforth, O, Agnivesa ! I shall fully describe systematically the subject of impotency.

વીજધ્વજોપઘાતાભ્યાં जरया शुक्रसंक्षयात् ॥१५४॥
क्लैब्यं संपद्यते तस्य शृणु सामान्यलक्षणम् ।

વીજ- શુક્ર શુક્ર, ધ્વજ- અને શિશ્નના ઔર શિશ્નકે,
ઉપઘાતાભ્યામ્ દોષોથી દોષોસે, जरया પ્રદાવસ્થાથી વૃદ્ધા-
વસ્થાસે, शुक्र- અને વીર્યની ઔર વીર્યકી. સંક્ષયાત્
ક્ષીણતાથી ક્ષીણતાસે, ક્લેબ્યમ્ નપુંસકતા નપુન્નકતા, સંપ-
દ્યતે પ્રાપ્ત થાય છે પ્રાપ્ત થોતી હૈ, तस्य તેનું ઉસકા,
સામાન્ય- સામાન્ય સામાન્ય, लक्षणम् લક્ષણ લક્ષણ,
शृणु સાંભળો સુનો ॥૧૫૪૩॥

154 154½ Impotency results from seminal morbidity, the disorders of the phallus, old age and loss of semen. Now listen to an account of its general symptoms.

सङ्कल्पप्रवणो नित्यं प्रियां वश्यामपि स्त्रियम् ॥१५५॥
न याति लिङ्गशैथिल्यात् कदाचिद्याति वा यदि ।
श्वासार्तः स्विन्नगात्रश्च मोघसङ्कल्पचेष्टितः ॥१५६॥
म्लानશિશ્નश्च निर्वीजः स्यादेतत् क्लैब्यलक्षणम् ।
सामान्यलक्षणं ह्येतद्विस्तरेण प्रवक्ष्यते ॥१५७॥

નિત્યમ્ રૈબ સદા, સંકલ્પ- સ કલ્પમાં સકલ્પમે,
પ્રવણઃ તત્પર તત્પર, लिङ्गशैथिल्यात् લિંગની શિથિલતાને
લીધે લિંગકી શિથિલતાકે કારણ, प्रियाम् પ્રિય પ્રિય,
वश्याम् અને વશ્ય ઔર વશ્ય, स्त्रियम् સ્ત્રિ સ્ત્રી વિષે
પણુ જીમેં મી, न याति ગમન કરતે નથી ગમન
નહીં કરતા, यदि वा अथवा तो अथवा तो, कदाचित्
કદાચ કદાચિત્, याति गमन કરે છે ગમન કરતા હૈ,
श्वासार्तः તો શ્વાસ ચઢે છે તો શ્વાસપીડિત હોતા હૈ, स्विन्न-
गात्रः च शरीरमां पसीना छूटे છે શરીરમેં પસીના
છૂટતા હૈ, मोघसङ्कल्पचेष्टितः તેના ચેષ્ટા અને સ કલ્પ
બ્યર્થ બ્યર્થ છે રસ્કે સંકલ્પ ઔર ચેષ્ટા વિફલ હોતે હૈ,
म्लानशिश्नः शिशु शिथिल થઈ બ્યર્થ છે શિશ્ન થિથિલ
હો જાતા હૈ, निर्वीज च અને निर्वीर्य और निर्वीर्य
સ્યાત્ હોય છે હોતા હૈ, एतत् આ यह, क्लैब्यलक्षणम्
નપુંસકતાનુ લક્ષણ છે નપુન્નકતાકા લક્ષણ હૈ, एतत्

આ! यह, सामान्य- સામાન્ય સામાન્ય, लक्षणम् લક્ષણ
લક્ષણ, विस्तरेण विस्तारથી विस्तारसे, प्रवक्ष्यते કહેવામાં
આવે છે કહા જાતા હૈ ॥ ૧૫૫-૧૫૭ ॥

155-157. The following are the characteristics of impotency:—though continually pre-occupied mentally with the sexual thoughts yet the person does not approach the willing partner, or approaches her very rarely if ever, owing to impaired erective power, he is afflicted with hard breathing, perspiration of the entire body, lack of erection and lack of sperm, and his desire and efforts at mating get frustrated These are the general symptoms of impotency. They will now be described in detail.

વીજોપઘાતજક્લેબ્યલક્ષણમ્—

शीतरूक्षाल्पसंक्लिष्टविरुद्धाजीर्णभोजनात् ।
शोकचिन्ताभयत्रासात् स्त्रीणां चात्यर्थसेवनात् ॥
अभिचारादविस्मम्भाद्रसादीनां च संक्षयात् ।
वातादीनां च वैषम्याच्चथैवालशनाच्छूमात् ॥१५९॥
नारीणामरसज्ञत्वात् पञ्चकर्मापचारतः ।
वीजोपघाताद्भवति पाण्डुरवर्णं सुदुर्बलः ॥१६०॥
अल्पप्राणोऽल्पहर्षश्च प्रमदाद्यु भवेन्नरः ।
हृत्पाण्डुरोगतमककामलाश्रमपीडितः ॥१६१॥
छर्द्यतीसारशूलार्तः कासज्वरनिपीडितः ।
वीजोपघातजं क्लैब्यं

શીત- શીતળ શીતલ, રૂક્ષ- રૂક્ષ રૂક્ષ, અલ્પ- થોડું
યોદા, સંક્લિષ્ટ- મલિન મલિન, વિરુદ્ધ- વિરુદ્ધ વિરુદ્ધ,

૧૫૮ શીતરૂક્ષાલ્પસંક્લિષ્ટવિરુદ્ધાજીર્ણભોજનાત્-વિરુદ્ધા-

ત્વરપમેંક્રિષ્ટવિપાનાત્તમોજનાત્ (૫.)

,, વિરુદ્ધાજીર્ણમોજનાત્-વિરુદ્ધાસાત્મ્યમેજનાત્ (૬.)

,, શીતરૂક્ષ-પૂતિરૂક્ષ (૭.)

अजीर्ण-भोजनात् अने अशुभं भोजनधी और अजीर्णमें भोजन करनेसे, शोक- शोक शोक चिन्ता- चिन्ता चिन्ता, भय- भय भय, त्रासात् अने त्रासधी और त्राससे, स्त्रीणाम् च स्त्रीभोगं और स्त्रियोंके, अत्यर्थ- अत्यन्त अत्यन्त, सेवनात् सेवन करनेसे, अभिचारात् अभिचारधी अभिचारसे, अविस्मृतात् अविश्वासधी अविश्वाससे, रसादीनाम् च रस वगेरेने। रस आदिके, सक्षयात् अशु क्षय धीवाधी बहुत क्षय होनेसे, वातादीनाम् च वायुआदिनी वातादिकी, वैषम्यात् विषमताधी विषमतासे, तथा एव अनश्ननात् अनशनधी अनशनसे, श्रमात् परिश्रमधी परिश्रमसे, नारीणाम् स्त्रीभोगं स्त्रियोंमें, असज्जत्वात् रसज्जता नहीं होवाधी रसज्जता न होनेसे, पञ्चकर्म- पञ्चकर्मना पञ्चकर्मके, अपचारतः अपचारधी अपचारसे, बीजोपघातात् अने शुक्लक्षयधी और शुक्लक्षयसे, नरः मनुष्य मनुष्य पाण्डुवर्ण पाण्डुवर्णना पाण्डुवर्णका, सुदुर्बल अने अतिदुर्बल और अतिदुर्बल, भवति भवति होता है, प्रमदासु अने स्त्रीभोगं और स्त्रियोंमें, अल्पप्राण अल्पप्राणवाणे अल्पबलयुक्त, अल्पहर्षः च तथा अल्प हर्षवाणे तथा अल्प हर्षवाला, भवेत् होय होता है, हृत्- तथा हृत्-रोग तथा हृद्रोग, पाण्डुरोग- पाण्डुरोग पाण्डुरोग, तमक- तमक श्वास तमक श्वास, कामला- कामला कामला, श्रमपीडित अने श्रमधी पीडित और श्रमसे पीडित, छर्दि- तेभज उलटी एव कै, अतिसार- अतिसार अतिसार, शूलार्तः अने शूल- पीडित और शूलपीडित, कास- तथा उधरस तथा खासी, ज्वर- अने तापधी और ज्वरसे, निपीडित पीडित रहे छो पीडित रहता है, बीजोपघातजम् आ शुक्ला उप- धातधी भयेधी यह शुक्लक्षयजन्य, क्लेशम् नपुंसकता छो नपुंसकता है ॥ १५८-१६१ ॥

158-161. As a result of cold, dry, scanty, vitiated and antagonistic diet or pre-digestion meals, owing to grief, anxiety, fear and terror, or due to excessive indulgence in women, loss of nutrient fluid and other body elements, owing to discordance of vata

and other humors, or owing to fasting, fatigue, lack of response in the sexual partner or wrongful effects of the quinary procedures of purification, there occurs vitiation of semen and the person becomes pale of color, very weak, low spirited and of feeble erective power. He gets afflicted with cardiac disorders, anemia, asthma, jaundice, prostration, vomiting, diarrhea and colicky pain, cough and fever. This is the impotency caused by seminal morbidity.

ध्वजभङ्गकृतक्लेशलक्षणम्—

ध्वजभङ्गकृतं शृणु ॥१६२॥

अत्यम्ललवणक्षारविरुद्धासात्म्यभोजनात् ।
अत्यम्बुपानाद्विषमात् पिष्टान्नगुरुभोजनात् ॥१६३॥
दधिकीरानूपमांससेवनाद्याधिकर्षणात् ।
कन्यानां चैव गमनादयोनिगमनादपि ॥१६४॥
दीर्घरोगां चिरोत्सृष्टां तथैव च रजस्वलाम् ।
दुर्गन्धां दुष्टयोनिं च तथैव च परिश्रुताम् ॥१६५॥
ईदृशीं प्रमदां मोहाद्यो गच्छेत् कामहर्षितः ।
चतुष्पदाभिगमनाच्छेकसञ्चाभिघाततः ॥१६६॥
अधावनाद्वा मेढ्रस्य शस्त्रदन्तनखक्षतात् ।
काष्ठप्रहारनिष्पेषाच्छूकानां चातिसेवनात् ॥१६७॥
रेतसश्च प्रतीघाताद्भुजभङ्गः प्रवर्तते ।

ध्वजभङ्गकृतम् ध्वजभङ्गकृतम् नपुंसकताने ध्वजभङ्गजन्य नपुंसकताको, शृणु श्रावणे। सुनो, अति- अत्यन्त अत्यन्त, अम्ल-अम्ल अम्ल, लवण- लवण लवण, क्षार- क्षार क्षार, विरुद्ध- विरुद्ध विरुद्ध, असात्म्य- भोजनात् अने असात्म्य भोजनधी और असात्म्य भोजनसे,

१६३ अमात्म्य—अजीर्ण (ड)

१६५ दीर्घरोगा-दीर्घरोम्णी (घ फ)

परिश्रुताम्-परिश्रुताम् (घ.)

१६६ ईदृशी प्रमदा मोहाद्यो गच्छेत् कामहर्षितः—नरस्य प्रमदां मोहादतिहर्षात् प्रगच्छतः (फ.)

અત્યમ્બુપાનાત્ ઘણું પાણી પીવાથી વહુત જલ પીનેસે, વિષમાત્ વિષમ વિષમ, વિષ્ટાન્ન-પિષ્ટાન્ન વિષ્ટાન્ન, ગુરુ-મોજનાત્ અને ભારે ભોજનથી ઔર ગુરુ મોજનસે, દધિ-દહીં દહીં, ક્ષીર-દૂધ દૂધ, આનૂપમાંસ તથા આનૂપ માંસના તથા આનૂપમાંસકે, સેવનાત્ સેવનથી સેવનસે, વ્યાધિકર્ષણાત્ વ્યાધિથી કૃશ થવાથી વ્યાધિસે કૃશ હોનેસે, કન્યાનામ્ ચ કન્યામાં કન્યાઓસે, ગમનાત્ ગમન કરવાથી ગમન કરનેસે, અયોનિગમનાત્ અપિ અને અયોનિગમન કરવાથી પણ ધ્વજભંગ થાય છે ઔર અયોનિગમનસે મી ધ્વજમંગ હોતા હૈ, દીર્ઘરોગાન્ન વળી દીર્ઘરોગિણી પુનઃ દીર્ઘરોગિણી, ચિરોત્સૃષ્ટાન્ન બહુ કાળથી તબીયેલી ચિરત્યક્તા, તથા એવ ચ રજસ્વલામ્ રજસ્વલા રજસ્વલા, દુર્ગન્ધામ્ દુર્ગન્ધવાળી દુર્ગન્ધવાલી, દુષ્ટયોનિમ્ ચ દુષ્ટ યોનિવાળી દુષ્ટ યોનિવાલી, તથા એવ પરિસ્ત્રુતામ્ ચ અને પરિસ્ત્રુત યોનિવાળી ઔર પરિ-સ્ત્રુત યોનિવાલી, ફેટશીમ્ એવી એસી, પ્રમદામ્ પ્રમદાને વિષે પ્રમદાસે, કામહર્ષિતઃ કામહર્ષિત કામહર્ષિત, યઃ જે જો, મોહાત્ મોહથી મોહસે, ગચ્છેત્ ગમન કરે છે તેને ધ્વજભંગ થાય છે ગમન કરતા હૈ સસકા ધ્વજ-મંગ હોતા હૈ, ચતુષ્પદાભિગમનાત્ તેમજ પશુગમનથી એવં પશુગમનસે, શેફસઃ ચ અને લિંગમાં ઔર લિંગમે, અભિ-ષાતતઃ ચોટ લાગવાથી ચોટ લગનેસે, મેદૂસ્ય વા અથવા લિંગને અથવા લિંગકો, અધાવનાત્ ન ધોવાથી ન ધોનેસે, શસ્ત્ર-શસ્ત્ર શસ્ત્ર, દન્ત-દાંત દાંત, નક્ષ-અથવા નખથી અથવા નક્ષસે, ક્ષતાત્ ક્ષત થવાથી ઘાવ હોનેસે, કાષ્ટ-પ્રહાર-લાકડાના પ્રહારથી લકડીકે પ્રહારસે, નિષ્પેષાત્ પીસાવાથી પીસે જાનેસે, શૂકાનામ્ ચ શૂકાના શૂકોંકે, અતિસેવનાત્ અત્યન્ત સેવનથી અત્યન્ત સેવનસે, રેતસ-ચ અને વીર્યના ઔર વીર્યકે, પ્રતીષાતાત્ પ્રતિષ્ઠાતથા પ્રતિષ્ઠાતસે, ધ્વજમંગઃ ધ્વજભંગ ધ્વજમંગ, પ્રવર્તેતે થાય છે હોતા હૈ ॥ ૧૬૨-૧૬૭૬ ॥

162 167½ Now listen to the description of the diseases of the phallus, leading to impotency. As a result of excessive intake of acid salt, alkaline, antagonistic and unwholesome diet, or drinking excessive quantities of water

or eating irregular meals, or by taking heavy pastry, excessive use of curds, milk and the flesh of wetland animals, or owing to ematiation due to diseases, cohabitation with virgins, sexual enjoyment in parts other than the vagina, cohabitation by one in a moment of excitement and passion with a woman who suffers from chronic disease or who has practised abstinence for long or who is in her menses, or whose vagina is diseased or is offensive in smell or is discharging profusely, owing to mating with a quadruped or trauma to the phallus, or want of proper cleansing of the penis, or owing to lesions caused by instruments, teeth, nail or stick or compression, or by excessive use of suka worms for elongation of the phallus, and by suppression of seminal discharge, the phallus is afflicted with disorders.

(भवन्ति यानि रूपाणि तस्य वक्ष्याम्यतः परम् ।)
अथयथुर्वेदना मेदू रागश्चैवोपलक्ष्यते ॥१६८॥

તસ્ય તેનાં સસકે, યાનિ જે જો, રૂપાણિ રૂપે। રૂપ, મવન્તિ થાય છે તેઓને હોતે હૈં સનકો, અતઃ પરમ હવે અમ, વક્ષ્યામિ કહીશ કહુંગા મેદૂ લિંગમાં લિંગમે, અથયુ સેાએ સૂજન, વેદના વેદના વેદના, રાગ. ચ એવ અને લાલી ઔર લાલી, ઠપલક્ષ્યતે બહુાય છે દિશાઈ દેતી હૈ ॥ ૧૬૮ ॥

168 (I shall hereafter describe the signs and symptoms that occur in such condition). There are observed swelling, pain and redness in the phallus.

સ્ફોટાશ્ચ તીવ્રા જાયન્તે લિઙ્ગપાકો ભવત્યપિ ।

તીવ્રાઃ ચ તીવ્ર તીવ્ર, સ્ફોટાઃ ફેલાવા ફોડે, જાયન્તે ઉત્પન્ન થાય છે ઉત્પન્ન હોતે હૈ, લિઙ્ગપાક. અપિ અને લિંગમાં પાક પણુ ઓર લિંગમાં પાક મી, ભવતિ થાય છે હોતા હૈ ॥ ૧૬૮૩ ॥

168½. There occur acute sores and also the suppuration of the phallus.

માંસવૃદ્ધિર્ભવેચાસ્ય વ્રણાઃ ક્ષિપ્રં ભવન્ત્યપિ ॥૧૬૯॥
પુલાકોદકસઙ્કાશઃ સ્નાવ ઇયાવારુણપ્રભઃ ।
વલયીકુરુતે ચાપિ કઠિનશ્ચ પરિગ્રહઃ ॥૧૭૦॥

અસ્ય એના ઇસકે, માંસવૃદ્ધિ માંસની વૃદ્ધિ માંસ-
કી વૃદ્ધિ, મપેવ થાય છે હોતી હૈ, વ્રણાઃ અપિ અને
વ્રણો પણુ ઓર વ્રગ મી, ક્ષિપ્રમ્ જલદી શીઘ્ર, ભવન્તિ
થાય છે હોતે હૈ, પુલાકોદક- પુલાકના જળ પુલાકકે
જલકે, સઙ્કાશ. જેવો સદશ, ઇયાવ- સ્નાવ ઇયાવ, અરુણ-
પ્રભ અને અરુણ રંગનો. ઓર અરુણ રંગકા, સ્નાવઃ
સ્નાવ થાય છે સ્નાવ હોતા હૈ, પરિગ્રહઃ અને વૃદ્ધિ પામેલો
પ્રદેશ ઓર વઢા હુઆ પ્રદેશ, વલયીકુરુતે શિશ્નમાં વલય
ઉત્પન્ન કરે છે શિશ્નમાં વલય કર દેતા હૈ, કઠિનઃ ચ અપિ
તથા કઠિન થાય છે તથા કઠિન હોતા હૈ ॥ ૧૬૯-૧૭૦ ॥

169-170 There may occur fleshy growth or quick ulceration of the part
There will be discharge of dusky red coloration or of the color of rice water;
there will be circular hard constriction formed just above the glans penis

જ્વરસ્વપ્ના ભ્રમો મૂર્છા હર્દિશ્ચાસ્યોપજાયતે ।
રક્તં કૃષ્ણં સ્ત્રવેષ્ઠાપિ નીલમાવિલલોહિતમ્ ॥૧૭૧॥

અસ્ય એને ઇસે, જ્વર જ્વર જ્વર, સ્વપ્ના તરસ
પ્વાસ, ભ્રમ ભ્રમ ભ્રમ, મૂર્છા મૂર્છા મૂર્છા, હર્દિ. ચ
અને ઉલટી કૈ, ઉપજાયતે ઉત્પન્ન થાય છે ઉત્પન્ન હોતી હૈ,
અપિ ચ અને ઓર, કૃષ્ણમ્ કાળું કાળા, નીલમ્ નીલું
નીલા, આવિલ- હોળું ઓર ગંદલા, લોહિતમ ચ અપિ

અને લાલ ઓર લાલ, રક્ત ઘોળી લૂન, સ્ત્રવેન્ નીકળે
છે વહતા હૈ ॥ ૧૭૧ ॥

171. The patient will suffer from fever, thirst, giddiness, fainting and vomiting There may be red, dark, blue, turbid or sanguinous discharge.

અગ્નિનેવ ચ દગ્ધસ્ય તીવ્રો દાહઃ સ્વેદનઃ ।
વસ્તૌ વૃષણયોર્વાડપિ સીવન્યાં વહ્નુણેષુ ચ ॥૧૭૨॥
કદાચિત્પિચ્છિલો વાડપિ પાણ્ડુઃ સ્નાવશ્ચ જાયતે ।
શ્વયથુર્જાયતે મન્દઃ સ્તિમિતોડલ્પપરિસ્ત્રવઃ ॥૧૭૩॥
ચિરાશ્ચ પાકં વ્રજતિ શીઘ્રં વાડથ પ્રમુચ્યતે ।
જાયન્તે ક્રિમયશ્ચાપિ ક્રિયતે પૂતિગન્ધિ ચ ॥૧૭૪॥
વિશીર્યતે મણિશ્ચાસ્ય મેઢૂં મુષ્કાવથાપિ ચ ।

વસ્તૌ અસ્તિમાં વસ્તિમે, વૃષણયો વૃષણોમાં વૃષ-
ણોમાં, સીવન્યામ્ સીવનીમાં સીવનીમાં, વહ્નુણેષુ ચ અગ્નિ
વા અને વક્ષણોમાં ઓર વક્ષણોમાં, અગ્નિના અગ્નિથી
અગ્નિસે, દગ્ધસ્ય હવ દાહોલાન જેવો જલનેકે સદશ,
સ્વેદનઃ વેદનાસહિત વેદનાકે સાથ, તીવ્ર તીવ્ર તીવ્ર,
દાહઃ દાહ ગાય છે દાહ હોતા હૈ, કદાચિત્
વા અપિ અને કદાચિત્ વાળત ઓર કસી કસી, પિચ્છિલઃ
પિચ્છિલ પિચ્છિલ. પાણ્ડુ. સ્નાવઃ ચ તથા પાણ્ડુ
સ્નાવ તથા પાણ્ડુ સ્નાવ, જાયતે ઉત્પન્ન થાય છે
ઉત્પન્ન હોતા હૈ, મન્દઃ વળી મન્દ ફિર મન્દ, સ્તિમિતઃ
સ્તિમિત સ્તિમિત, અલ્પપરિસ્ત્રવ. અને અલ્પ સ્નાવયુક્ત
ઓર અલ્પ સ્નાવયુક્ત, શ્વયથુઃ સોભો સૂજન, જાયતે ઉત્પન્ન
થાય છે ઉત્પન્ન હોતા હૈ ચિરાશ્ ચ અને લાંબો કાળે
ઓર દેરસે, પાકમ્ વ્રજતિ પાકે છે પકતા હૈ, અથવા
અથવા અથવા, શીઘ્રમ્ ઓકદમ્ શીઘ્ર, પ્રમુચ્યતે છૂટી
ભાય છે છૂટ જાતા હૈ, ક્રિમય. ચ અપિ તેમજ કૃમિઓ
કૃમિ, જાયન્તે ઉત્પન્ન થાય છે ઉત્પન્ન હોતે હૈ, ક્રિયતે
લિંગ કલેદયુક્ત લિંગ કલેદયુક્ત, પૂતિગન્ધિ ચ અને
સડેલી ગંધવાળું થાય છે ઓર દુર્ગન્ધયુક્ત હોતા હૈ,
અસ્ય લિંગનો લિઙ્ગકી, મણિઃ માંસુ મણિ, મેઢૂં લિંગ
લિંગ, અથ અપિ તથા તથા, મુષ્કો ચ વૃષણો પણુ

170 વલયીકુરુતે.... પરિગ્રહ - વલય કુરુતે ચાપિ કઠિનં ચ

પરિગ્રહમ્ (વ. જ. પ.)

૧૭૧. શ્વયથુર્જાયતે મન્દઃ - શ્વયથુશ્ચ મનેન્મન્દઃ (વ. જ.)

વૃષણ મી, વિશીર્યતે ખરી પડે છે ગિર જાતે
હે ॥ ૧૭૨-૧૭૪૩ ॥

172-174. There will be acute burning pain as if burnt by fire, and pain in bladder, testes, perineum and groin. Sometimes there is slimy, yellowish white discharge; the part may be swollen; there may be dull pain, induration and scanty discharge. It may take time to suppurate or may abate quickly or it may be infected with parasites; and it becomes softened and putrid in smell. The glans penis drops off, or even the whole phallus and scrotum may slough out.

ધ્વજમજ્જકૃત ક્લેબ્યમિત્યેતત્ સમુદાહતમ્ ॥૧૭૫॥
પતં પચ્ચવિધં કેચિદ્ધ્વજમજ્જં પ્રચક્ષતે ।

હતિ પતત્ આ પદ, ધ્વજમજ્જકૃતમ્ ધ્વજમજ્જ
જન્ય ધ્વજમજ્જન્ય, ક્લેબ્યમ્ નપુસકતા નપુસકતા,
સમુદાહતમ્ કહેવાય છે કહાતી હૈ, પતત્ આને હૈસે,
કેચિત્ કેટલા કઈ એક, પચ્ચવિધમ્ પાંચ પ્રકારનો પાંચ
પ્રકારનો, ધ્વજમજ્જમ્ ધ્વજમજ્જ ધ્વજમજ્જ, પ્રચક્ષતે કહે
છે કહતે હૈ ॥ ૧૭૫૩ ॥

175-175. Thus has been described the impotency resulting from the disorders of the phallus. Some describe these disorders of the phallus as being of five kinds.

જરાસંભવકૃતલક્ષણમ્—

ક્લેબ્યં જરાસંભવ ક્ષિ પ્રવક્ષ્યામ્યથ તચ્છૃણુ ॥૧૭૬॥
જઘન્યમધ્યપ્રવર વયસ્ત્રિવિધમુચ્યતે ।
અતિપ્રવયસાં શુક્રં પ્રાયશઃ ક્ષીયતે નૃણામ્ ॥૧૭૭॥

(૧૭૫૩ પત પાં (ક))

,, પ્રચક્ષતે-વચ્ચવિધ (ક))

અથ હવે અવ, જરાસંભવમ્ જરાસંભવ જરાસંભવ,
ક્લેબ્યમ્ નપુસકતા નપુસકતા, પ્રવક્ષ્યામિ કહું છું
કહતા હૂં, તથા તે હૈસે, શૃણુ સંભળો સુનો, વયઃ વય
વય, જઘન્ય- જઘન્ય જઘન્ય, મધ્ય- મધ્ય મધ્ય,
પ્રવરમ્ અને પ્રવર ઓર પ્રવર, ત્રિવિધમ્ એ ત્રણ
પ્રકારનું હૈન ત્રણ પ્રકારની, યચ્યતે કહેવાય છે કહાતી
હૈ, અતિપ્રવયસામ્ અતિવૃદ્ધ અતિવૃદ્ધ, નૃણામ્ મનુષ્યોનાં
મનુષ્યોનાં, શુક્રમ્ શુક્ર શુક્ર, પ્રાયશઃ પ્રાય. પ્રાયઃ,
ક્ષીયતે ક્ષીણ થાય છે ક્ષીણ હોતા હૈ ॥ ૧૭૬-૧૭૭ ॥

176-177. Listen now as I describe the geratic impotency. Age is classified into three divisions. childhood, adulthood and senescence. The semen in senile persons gets generally low or diminished.

રસાદીનાં સંક્ષયાચ્ચ તથૈવાવૃણ્યસેવનાત્ ।
વલવીર્યેન્દ્રિયાણાં ચ ક્રમેણૈવ પરિક્ષયાત્ ॥૧૭૮॥
પરિક્ષયાદાયુષશ્ચાપ્યનાદારાચ્છમાત્ ક્રમાત્ ।
જરાસંભવજ ક્લેબ્યમિત્યેતૈર્હેતુચ્છિર્નૃણામ્ ॥૧૭૯॥
જાયતે તેન સોડત્યર્થ શ્રીણચાતુ સુદુર્બલ ।
ત્રિવર્ણો દુર્બલો દીનઃ ક્ષિપ્રં વ્યાધિમથાશ્રુતે ॥૧૮૦॥
પતજ્જરાસંભવં હિ

રસાદીનામ્ રસાદિ ધાતુઓનો રસાદિ ધાતુઓના,
સંક્ષયાર ક્ષય ક્ષય, તથા એવ અવૃણ્યસેવનાત્ અવૃણ્ય
પદાર્થોનું સેવન અવૃણ્ય પદાર્થોના સેવન, વલઃ બલ
વલ વીર્ય- વીર્ય વીર્ય હૈન્દ્રિયાણામ્ અને હૈન્દ્રિયાણોના
ઓર હૈન્દ્રિયાણોના, ક્રમેણ એવ ક્રમણ, પરિક્ષયાત
ક્ષય ક્ષય, તાયુષ ચ અપિ તાયુષનો તાયુષ, પરિ-
ક્ષયાત ક્ષય ક્ષય, બનાદારાત્ આતરપદ ધોરાક ન લેવો
આવશ્યક આહાર ન લેના, શ્રમાત્ શ્રમ શ્રમ, ક્રમાત્
અને ક્રમ ઓર ક્રમ, હતિ પુષ્પિ. હેતુચ્છિ આ હેતુઓની

૧૭૮ રસાદીના સંક્ષયાચ્ચ-ધાતુના સંક્ષય દ્વારે (ક)

૧૮૦ તેન સોડત્યર્થ-તેન પુરુષ (ધ)

,, દુર્બલઃ-વિહ્વલ (ધ)

,, ક્ષિપ્ર વ્યાધિમથાશ્રુતે-આસાદિવ્યાધિમુચ્યતે (ધ)

इत हेतुर्भवेत् नृणाम् मनुष्ये ने मनुष्योक्तं जगत्पञ्चमं
वृद्धावस्थाजन्यं, कृम्यम् नपुंसकता
नपुंसकता, जायते विपन्नं थायं ये उत्पन्नं होनी है,
नेन तेऽपि उमसे, स ते वद अर्थश्च अत्यन्तं अत्यन्त
क्षीणवान् क्षीणधातुवाणो क्षीणधातुवाला, सुदुर्बलः
अति दुर्भण अत्यन्त दुर्बल विवर्णं विवर्णं विवर्णं,
दुर्बल दुर्भण दुर्बल, दीन तथा दीन यर्धने तथा दीन
होकर, क्षिप्रं शीघ्रं शीघ्र, व्याधिश्च रोगने रोगको,
अभुने पात्रे ये पात्रा है, एतत् आ यद्, जरासम्भवम्
हि जराजन्यं नपुंसकता ये जराजन्य नपुंसकता है
॥ १७८-१८० ॥

178-180½ Owing to diminution of
the nutrient fluid and other body
elements and the constant use of things
which are detrimental to male-hood
by gradual diminution of strength,
vitality the power of the sense
organs and of the life-span, and owing
to inanition fatigue and exhaustion
there occurs geratic impotency in man.
Affected by this, he becomes extremely
wasted in all the body elements very
weak, poor in complexion physically
and mentally depressed, and soon
falls a victim to diseases These are the
characteristics of gerative impotency

धातुक्षयजैव्यलक्षणम्—

चतुर्थं क्षयजं शृणु ।

अतीव चिन्तनाच्च शोकात्क्रोधान्द्वयात्तथा ॥१८१॥

ईर्ष्योत्क्रण्टामदोद्वेगान् सदा विनति यो नरः ।

कृशो वा सेवते रूक्षमन्नपानं तथौषधम् ॥१८२॥

१८१ अतीव चिन्तनाच्च-अतिप्रचिन्तनाच्च (च ,

, तथा-अणि 'घ')

१८२. ईर्ष्योत्क्रण्टामदोद्वेगान् सदा विनति-ईर्ष्यो कण्ठ मन्. शोभात्
समाविनति (च फ.)

दुर्बलप्रकृतिश्चैव निराहारो भवेद्यदि ।

असात्म्यभोजनाच्चापि हृदये यो व्यवस्थितः ॥१८३॥

रसः प्रधानधातुर्हि क्षीयेनाशु ततो नृणाम् ।

रक्तादयश्च क्षीयन्ते धातवस्तस्य देहिनः ॥१८४॥

शुक्रावसानास्तेभ्योऽपि शुक्रं धाम परं मतम् ।

चतुर्थं ये तु चौथी, क्षयजम् क्षयजन्यं नपुंसक-
पण्यं क्षयजन्य नपुंसकताको शृणु सांभणो सुनो, अतीव
अति, चिन्तनाच्च चिन्तनाच्च चिन्तनाच्च, शोकाच्च
शोकाच्च शोकाच्च, क्रोधान् क्रोधान् क्रोधान्, तथा मयात्
अथवा भयसे, य. नरः अने ने माणुस और यदि
मनुष्य, सदा उमेशा सदा, ईर्ष्या- ईर्ष्या ईर्ष्या, उत्क्रण्टा-
उत्क्रण्टा, उद्वेगान् उद्वेगान्, तथा उद्वेगान्
और उद्वेगका, विनति सेवन करे ये सेवन करता है,
कृशं वा अथवा कृशं यर्ध अथवा कृश होकर, रूक्षम्
ये ते रूक्ष यदि वह रूक्ष, अन्नपानम् अन्नपानं अन्नपान,
तथा तथा तथा, औषधम् औषधम् औषधोक्ता, सेवते
सेवन करे ये सेवन करता है दुर्बलप्रकृति च एव
अथवा दुर्भण प्रकृतिवाणो यर्ध अथवा दुर्बल प्रकृतिवाला
होकर, यदि ये यदि निराहार भवेत् ते नेर्धता
आहारने त्याग करे ये वह आवश्यक आहारका त्याग
करता है, असात्म्यभोजनाच्च च अपि अथवा असात्म्य
ये जन करे ये अथवा असात्म्य भोजन करता है,
नृणाम् तो तेथी मनुष्यना तो उससे मनुष्यके, हृदये
हृदये हृदये, य. ने जो, प्रधानधातु प्रधानधातु
प्रधान धातु रस रस रस, व्यवस्थित रहेथे ये
अवस्थित है, आशु क्षीयेत हि ते तत क्षीयु थाय ये,
वह शीघ्र क्षीण होता है, तत. तेथी इससे, तस्य देहिनः
ते मनुष्यन्ती उस मनुष्यकी, रक्तादयः रक्तयथी माडी
रक्तसे लेकर, शुक्रावसानाः शुक्र पर्यन्त शुक्र पर्यन्तके,
धातव धातुधे धातु, आशु शीघ्र शीघ्र, क्षीयन्ते
क्षीयु थाय ये क्षीण होते हैं, तेभ्यः अपि तेभ्योऽपि
यथु उनमें भी शुक्रम् शुक्रने शुक्र परम् धाम परम्
तेषु परम तेज, मतम् मानेय ये माना है ॥१८१-१८४॥

18-184½ Hear now about the
fourth kind of impotency born of

१८३ असात्म्यभोजनाच्च-असात्म्यभोजनाच्च (च.)

१८४. तेभ्योऽपि-तेभ्यो हि (च.)

(८६. संश्लेषण - स क्षयम् (क)

मातापित्रोर्वीजदोषादशुभैश्चाकृतात्मनः ।

गर्भस्थस्य यदा दोषा प्राप्य रेतोवहाः सिराः ॥१८९॥

शोषयन्त्याशु तन्नाशाद्रेतश्चाप्युपहन्यते ।

तत्र संपूर्णसर्वाङ्गः स भवत्यपुमान् पुमान् ॥१९०॥

एते त्वसाध्या व्याख्याताः सन्निपातसमुच्छ्रयात् ।

मातापित्रो आतापिताना मातापिताके, बीजदोषात् शुक्रशोषितना दोषधी बीजके दोषसे, गर्भस्थस्य च अने गर्भस्थित और गर्भस्थित, अकृतात्मनः पापात्माना पापात्माके, अशुभे पूर्वकृत पापकर्मोधी पूर्वकृत पापोंसे, यदा ज्यारे जब, दोषा दोषो दोष, रेतोवहाः शुक्रवाहिनी शुक्रवाहिनी, सिराः धमनीओभा धमनियोंमें, प्राप्य पहुँचीने पहुँचकर, शोषयन्ति तेओने सूखी नाओ छे उनको सुखा देते है, तन्नाशात् त्यारे तेओना नाशयी तब उनके नाशसे, रेतः अपि शुक्र पक्ष शुक्र भी, नाशु शीघ्र शीघ्र, उपहन्यते नष्ट थाय छे नष्ट होता है, तत्र त्यारे तब, संपूर्णसर्वाङ्गः सर्वाङ्ग संपूर्ण छत्ता सर्वाङ्ग संपूर्ण होने पर भी, स पुमान् ते पुरुष वह पुरुष, अपुमान् नपुंसक नपुंसक, भवति थाय छे होता है, सन्निपात-सन्निपातना सन्निपातके, समुच्छ्रयात् डोपने दीधे कोपके कारण, एते तु उत्पन्न थयेना आ नपुंसकोने उत्पन्न हुए ये नपुंसकों, असाध्या असाध्य असाध्य, व्याख्याता उल्ला छे कहे है ॥१८९-१९०॥

189-190½ As a result of germospermic morbidity inherited from the parents or of the sins of past life, the morbid humors entering the seminal vessels during the embryonic life, cause the atrophy of the genital organs. Owing to this atrophy, the function of semen-formation is lost. In such condition the person, though having full physical development, becomes an emasculated man (androgynoid condition). Of the varieties of impotency described above, those caused by tridiscordance of humors are regarded incurable.

क्लेशचिकित्सा—

चिकित्सितस्तत्तूष्णं समासव्यासतः शृणु ॥१९१॥

शुक्रदोषेषु निर्दिष्टं भेषजं यन्मयाऽनय ।

क्लेशोपशान्तये कुर्यात् क्षीणक्षतहितं च यत् ॥१९२॥

अन. ऊर्ध्वम् छे पछी इसके बाद, समासव्यासतः सक्षेपभा अने विस्तारधी सक्षेपमें और विस्तारसे, चिकित्सितम् चिकित्सा चिकित्सा, शृणु सांभगो सुनो, अनय छे निष्पाप है अनय। शुक्रदोषेषु शुक्रदोषोंमें, यत् भेषजम् ने औषध जो औषध, मया मे मैंने, निर्दिष्टम् अतः यत् छे बतलायी है, क्षीणक्षत-हितम् च तथा क्षीण अने क्षतने भाटे दितकर तथा क्षीणक्षतके लिए दितकर, यत् ने औषध छे ते जो औषध है वह, क्लेश-नपुंसकतानी नपुंसकताकी, उपशान्तये शान्ति भाटे शान्तिके लिए, कुर्यात् करवु ओछे करनी चाहिए ॥१९१-१९२॥

191-192. Henceforth will be described the treatment of impotency in brief and in extenso. Now listen, O, sinless one! the medications indicated by me in the morbid condition of semen, cachexia and pectoral lesions are regarded beneficial in impotency

वस्तयः क्षीरसर्पीषि वृष्ययोगाश्च ये मताः ।

रसायनप्रयोगाश्च सर्वानेतान् प्रयोजयेत् ॥१९३॥

समीक्ष्य देहदोषान्निबल भेषजं तालवित् ।

व्यवायहेतुजे क्लेशे तथा घातुविपर्ययात् ॥१९४॥

भेषजकालविद् औषध अने डागने अलुनार वैद्य औषध और कालको जाननेवाला वैद्य, देह-देह देह, दोष-दोष दोष, अग्निबलम् तथा अग्निबलने तथा अग्निबलको समीक्ष्य अराअर अग्निने भरी भौति जानकर, वस्तयः अस्तिओ वस्तियाँ क्षीरसर्पीषि दूध, धी दूध,

१९३ ये मता - शास्त्रवेत्त (थ)

१९४ व्यवायहेतुजे-व्यवयहेतुजे (व)

„ तथा घातुविपर्ययात्-कुर्याद् हेतुविपर्ययात् (घ.)

„ -भेषजं घातुवर्धनम् (घ.)

षी, ये वृष्ययोगा च अने जे वृष्ययोगे और जो वृष्य-
योग, रसायनप्रयोगाः च तथा रसायनप्रयोगे तथा
रसायनप्रयोग, मताः मानेला छे माने हुए है, तथा
तथा तथा, व्यवहारहेतुजे मैथुनशी भयेसी मैथुनसे उत्पन्न,
धातुविपर्ययात् तथा धातुशोना वैषम्यशी भयेसी तथा
धातुशोके वैषम्यसे उत्पन्न हुई, क्लेशे नपुसकताभा
नपुसकतामें, एतान् सर्वान् आ सधर्गानि इन सबका,
प्रयोजयेत् भयोगे करवे प्रयोग करे ॥ १९३-१९४ ॥

193 194. The physician, versed in
the knowledge of the proper time of
each therapeutic measure, should make
use of enemata, milk and ghee and what
ever are considered virilific medica-
tions and vitalizers, having diagnosed
the strength of the body, the morbid
humors and the gastric fire in the
impotency caused by sexual indulgence
as well as in that caused by the vitiation
of body-elements

दैवव्यपाश्रय चैव भेषजं चाभिचारजे ।
समासेनैतदुद्दिष्टं भेषजं क्लेशशान्तये ॥ १९५ ॥

अभिचारजे अभिचारजन्य नपुसकताभा अभिचार-
जन्य क्लीबतामें, दैवव्यपाश्रय दैवव्यपाश्रय दैव-
व्यपाश्रय, च एव तथा दैवव्यपाश्रय तथा दोषव्यपाश्रय,
भेषजम् चिकित्सा करवी चिकित्सा करे, एतन् ओ यह,
क्लेशशान्तये नपुसकतानी शान्ति भाटे नपुसकताकी
शान्तिके लिए, समासेन सक्षेपभा सक्षेपमें, भेषजम्
चिकित्सा चिकित्सा, उद्दिष्टा भूतावी छे बतलाई
है ॥ १९५ ॥

195. Where the impotency is caused
by black magic, resort must be had
to divine medication (through prayer
and worship). Thus has been described
in brief the treatment of impotency.

१९५. चैव भेषजं चाभिचारजे-तत्र भेषज संयोजयेत् (ब.)

विस्तरेण प्रवक्ष्यामि क्लेशानां भेषजं पुनः ।
सुस्विन्नस्निग्धगात्रस्य स्नेहयुक्तं विरेचनम् ॥ १९६ ॥
अन्नाशनं ततः कुर्यादथवाऽऽस्थापनं पुनः ।
प्रदद्यान्मतिमान् वैद्यस्ततस्तमनुवासयेत् ॥ १९७ ॥
पलाशैरण्डमुस्ताद्यैः पश्चादास्थापयेत्ततः ।

पुन इरीने फिरने, क्लेशानाम् नपुसकताओंकी
नपुसकताओंकी, भेषजम् चिकित्सा चिकित्सा, विस्तरेण
विस्तारपूर्वक विस्तारसे, प्रवक्ष्यामि उल्लिख कहूँ,।
सुस्विन्न स्निग्ध- गात्रस्य शरीरनु सारी रीते स्नेहन
तथा स्नेहन करी शरीरका मलीमांति स्नेहन तथा स्नेहन
करके, स्नेहयुक्तम् स्नेहयुक्त स्नेहयुक्त, विरेचनम् विरेचन
आपु विरेचन देवे, ततः ते पछी उसके बाद अन्नाशनम्
अन्नभोजन अन्नभोजन, कुर्यात् करे करे, अथवा
पुन अथवा तो अथवा तो, आस्थापनम् आस्थापन
आस्थापन, प्रदद्यात् आपु देवे, ततः त्पार पछी उसके
बाद, मतिमान् बुद्धिमान् बुद्धिमान्, वैद्य वैद्य वैद्य,
तस्मै तेने उसे, अनुवासयेत् अनुवासन आपु अनुवासन
देवे, ततः पश्चात् ते पछी उसके बाद, पलाश पलाश
ढाक, एरण्ड- ओरु एरण्ड, मुस्ताद्यै अने मुस्तादिथी
और मुस्तारिसे, आस्थापयेत् आस्थापन देव आस्थापन
देवे ॥ १९६-१९७ ॥

196-197. I shall describe again, at
length, the treatment of various kinds
of impotency. The patient should
be given unctuous purgative after
oleation and sudation procedures.
He must then be given food or
corrective enema, after which the
wise physician should give him an
unctuous enema. He should again be
given a corrective enema of palas,
castor and nut grass.

वाजीकरणयोगाश्च पूर्व ये न्यमुदाहृताः ॥ १९८ ॥
मित्रजा ते प्रयोऽयाः स्युः क्लेशे वीजोपधानजे ।

पूर्वम् पड़ेला पहले, ये जे जो, वाजीकरणयोगाः
वाजीकरणयोगे वाजीकरणयोग, समुदाहृताः उड़ेला छे

કહે ગયે હૈ, તે તેઓને उन्हें, મિત્રજા વૈદ્ય વૈયકો, વીજોપધાતજે બીજોપધાતજ વીજોપધાતજન્ય, ક્લેબ્યે નપુ-સકતામાં નપુંસકતામેં, પ્રયોજ્યા: સ્યુ: પ્રયોજ્યા બેઈએ પ્રયુક્ત કરે ॥ ૧૯૮૬ ॥

198-198½. Virilific medications, that have been already described should be given to him by the physician in the condition of impotency due to seminal morbidity

ધ્વજમહકૃતં ક્લેબ્યં જ્ઞાત્વા તસ્યાચરેત્ ક્રિયામ્ ૧૯૯ પ્રદેહાન્ પરિષેકાંશ્ચ કુર્યાદ્વા રક્તમોક્ષણમ્ । સ્નેહપાનં ચ કુર્વીત સ્નેહં ચ વિરેચનમ્ ॥૨૦૦॥ અનુવાસં તતઃ કુર્યાદિથવાઽઽસ્થાપન પુનઃ । વ્રણવચ્ચ ક્રિયાઃ સર્વાસ્તત્ર કુર્યાદ્વિચક્ષણઃ ॥૨૦૧॥

ધ્વજમહકૃતમ્ ૧૯૯ બીજમંગન્ય, ક્લેબ્યમ્ નપુંસકતાને નપુંસકતામેં, જ્ઞાત્વા બીજીને જાનકર, તસ્ય તેની ઉસની, ક્રિયામ્ ચિકિત્સા ચિકિત્સા, બાચરેત્ કરવી બેઈએ કરની चाहिए, પ્રદેહાન્ પ્રદેહો પ્રદેહ, પરિષેકાન્ પરિષેક પરિષેક, રક્તમોક્ષણમ્ વા અથવા રક્તમોક્ષણ અથવા રક્તમોક્ષણ, કુર્યાત્ કરવું બેઈએ કરના चाहिए, સ્નેહપાનમ્ ચ તથા સ્નેહપાન તથા સ્નેહપાન, સસ્નેહન્ વિરેચનમ્ ચ અને સ્નેહસહિત વિરેચન ઓર સ્નેહયુક્ત વિરેચન, કુર્વીત કરવું બેઈએ કરના चाहिए, તતઃ ત્યાર બાદ ઉસકે વાદ, અનુવાસનમ્ અનુવાસન અનુવાસન, અથવા પુન અથવા અથવા, આસ્થાપનમ્ આસ્થાપન આસ્થાપન, કુર્યાત્ કરવું કરે, વિચક્ષણઃ વિચક્ષણ વૈદ્યે વિચક્ષણ વૈયકો, તત્ર તેમાં ઉસમેં, સર્વાઃ બધી સર્વ, વ્રણવચ્ચ વ્રણ બેવી વ્રણકીસી, ક્રિયા. ચિકિત્સા ચિકિત્સા, કુર્યાત્ કરવી બેઈએ કરની चाहिए ॥ ૧૯૯ ૨૦૧ ॥

199 201. If impotency is due to the loss of erectile power or phallic disorders, it should be treated in the following manner. The prescribed

૨૦૧. અનુવાસ-અન્વાસન (ધ ૫)

applications, affusions or depletion of blood should be done, unctuous potion and unctuous purgation should be given followed by an unctuous or corrective enema. Thereafter, the intelligent physician should carry out the line of treatment indicated in wounds.

જરાસંભવજે ક્લેબ્યે ક્ષયજે ચેવ કારયેત્ । સ્નેહસ્વેદોપપન્નસ્ય સ્નેહ શોધનં હિતમ્ ॥૨૦૨॥

જરાસંભવજે જરાજન્ય જરાજન્ય, ક્ષયજે ચેવ તથા ક્ષયજન્ય તથા ક્ષયજન્ય, ક્લેબ્યે નપુંસકતામાં નપુંસકતામેં, સ્નેહ-સ્વદ-સ્નેહન, સ્વેદન સ્નેહન, સ્વેદન, ઉપપન્નસ્ય કરાવીને કરાકે. સસ્નેહમ્ સ્નેહયુક્ત સ્નેહયુક્ત, હિતમ્ શોધનમ્ હિતકારક શોધન હિતકારક શોધન, કારયેત્ કરાવવું કરાવે ॥ ૨૦૨ ॥

202 In geratic impotency and impotency due to wasting the patient should be purified by means of unctuous measures after he has undergone oleation and sudation procedures

ક્ષીરસર્પિર્વૃષ્યયોગા વસ્તયશ્ચૈવ યાપનાઃ । રસાયનપ્રયોગાશ્ચ તયોર્મેષજમુચ્યતે ॥૨૦૩॥ વિસ્તરેણેતદ્દિષ્ટ ક્લેબ્યાનાં મેષજં મયા ।

ક્ષીરસર્પિઃ ક્ષીરધૃત ક્ષીરધૃત, વૃષ્યયોગાઃ વૃષ્યયોગો વૃષ્યયોગ, યાપનાઃ ચેવ અને યાપન ઓર યાપન, વસ્તય અસ્તિએ બસ્તિયો, રસાયનપ્રયોગાઃ ચ તથા રસાયનપ્રયોગોને તથા રસાયનપ્રયોગોનો, તયો તે એ નપુંસકતાનું એન દોનો નપુંસકતાઓંકી, મેષજમ્ ઔષધ ઔષધ, ઉચ્યતે કહેવામાં આવે છે કહી હૈ, એવમ્ આ યદ, મયા મે મૈને, વિસ્તરેણ વિસ્તારથી વિસ્તારસે, ક્લેબ્યાનામ્ નપુંસકતાઓંની નપુંસકતાઓંકી, મેષજમ્ ચિકિત્સા ચિકિત્સા, ઉદિષ્ટમ્ બતાવી છે બતાવે હૈ ॥ ૨૦૩ ॥

203-203½ His further treatment consists of the administration of milk, ghee, virilific medications, Yapana enemata and the use of vitalizing elixirs. Thus has been elaborately described by me the treatment of impotency

પ્રદરસ્ય નિદાન સપ્રાપ્તિશ્ચ—

યઃ પૂર્વમુક્તઃ પ્રદરઃ શૃણુ હેત્વાદિભિસ્તુ તમ્ ॥૨૦૪॥

પૂર્વમ્ પહેલાં પહેલે, ય જે જો, પ્રદરઃ પ્રદરરોગ પ્રદરરોગ, ઉક્ત કહ્યો જે કહા છે, તમ્ તેને ઉપે, હેત્વાદિભિઃ હેતુઆદિથી હેતુઆદિષે, શૃણુ સાંભળો સુનો ॥ ૨૦૪ ॥

204. Now listen to the description of the etiology etc, of colporrhoea which has been previously mentioned.

યાસ્યર્થં સેવતે નારી લવણામ્લગુરુણિ ચ ।
કઠ્ઠન્યથ વિદાહીનિ સ્નિગ્ધાનિ પિશિતાનિ ચ ॥૨૦૫॥
પ્રામ્યૌદકાનિ મેદ્યાનિ કૃશરાં પાયસં દધિ ।
શુક્રમસ્તુસુરાદીનિ ભજન્ત્યાઃ કુપિતોઽનિલઃ ૨૦૬
રક્તં પ્રમાણમુત્ક્રમ્ય ગર્ભાશયગતાઃ સિરાઃ ।
રજોવહાઃ સમાશ્રિત્ય રક્તમાદાય તદ્રજઃ ॥૨૦૭॥
યસ્માદ્વિવર્ધયત્યાશુ રસભાવાદ્વિમાનતા ।
તસ્માદસૃગ્દરં પ્રાદુરેતત્તન્નવિશારદાઃ ॥૨૦૮॥
રજઃ પ્રદીર્યતે યસ્માત્ પ્રદરસ્તેન સ સ્મૃતઃ ।
સામાન્યતઃ સમુદિષ્ટં કારણં લિખમેવ ચ ॥૨૦૯॥

યા નારી જે સ્ત્રી જો સ્ત્રી, લવણ- લવણ, અમ્લ- અમ્લ અમ્લ, ગુરુણિ ચ અને શુક્ર ઓર શુક્ર, કઠ્ઠનિ કઠુ કઠુ, અથ વિદાહીનિ વિદાહી વિદાહી, સ્નિગ્ધાનિ તથા સ્નિગ્ધ તથા સ્નિગ્ધ, પિશિતાનિ

૨૦૬ અમિ-ગુરુ (મ જ)

૨૦૭ રક્ત. નદ્રજ ॥ રક્ત પ્રમાણાદિક પૂર્વ ચ કુપિતોઽનિલ ।
૨૦૮ ચન્ન દ... વિશા { રજોવહા સમાશ્રિત્ય વર્ધયત્યાશુ તદ્રજઃ ॥
રક્ષા ॥ તસ્માદસૃગ્દરં પ્રાદુરેતત્તન્નવિશારદા ।
(મ જ)

૨૦૯ રસભાવાદિમાનતા-રસભાવાદિ સમાશ્રિત્ય (મ જ.)

મસિનુ માસોંકો, અત્યર્થ અતિ સેવન કરે છે અતિ સેવન કરતી છે, પ્રામ્ય- વળી જે સ્ત્રી પ્રામ્ય પુનઃ જો સ્ત્રી પ્રામ્ય, ઔદકાનિ તેમજ બળચરોનાં એવ જલચરોંકે, મેદ્યાનિ મેદ્ય માંસ મેદ્ય માંસ, કૃશરામ્ કૃશરા કૃશરા, પાયસન્ પાયસ પાયસ, દધિ દહીં દહીં. શુક્ર શુક્ર શુક્ર, મસ્તુ- મસ્તુ મસ્તુ, સુરાદીનિ અને મુરા વગેરેનું ઓર સુરા આદિયોંકા, ભજન્ત્યા સેવન કરે છે તેને સેવન કરતી છે ઉપકા, કુપિતઃ કુપેક્ષા કુપિત દુખા, અનિલઃ વાતુ વાયુ, રક્ત રક્તને રક્તકો, પ્રમાણમ્ પ્રમાણથી પ્રમાણસે ઉત્ક્રમ્ય વધારી વધાવ, ગર્ભાશયગતાઃ ગર્ભાશયમાં રહેલી ગર્ભાશયસ્થિત, રજોવહાઃ રજોવહા રજોવહ, સિરા સિરાઓને સિરાઓંકો, સમાશ્રિત્ય આશ્રય કરી આશ્રય કરકે, રક્તમ્ રક્તને રક્તકો, આદાય લઈને લેકર, તદ્રજ તે આર્તવને ઉપ આર્તવકો, આશુ બદલી શીઘ્ર, વિવર્ધયતિ વધારી દે છે વધા દેતા છે, યસ્માત્ જેથી જિનસે, રસભાવાત્ રસ-ભાવ (દ્રવપણા)ને લીધે રસભાવકે કારણ, વિમાનતા રક્તના પ્રમાણમાં વધારે રક્તકે પ્રમાણમે વૃદ્ધિ, ભવતિ થાય છે હોતી છે, તસ્માત્ તેથી હવે એવમ્ એને હવે, તન્નવિશારદાઃ શાસ્ત્રવિશારદો શાસ્ત્રવિશારદ, અસૃગ્દરઃ અસૃગ્દર અસૃગ્દર, પ્રાદુ. કહે છે કહતે છે, યસ્માત્ જેથી જિન કારણસે, રજઃ આર્તવ આર્તવ, પ્રદીર્યતે વિસ્તારવાળું થાય છે વિસ્તારવાળા હોતા છે, તેન તેથી હવે લિખ, સઃ તેને ઉપે, પ્રદર પ્રદર પ્રદર, સ્મૃત કહેલ છે કહા છે, સામાન્યતઃ પ્રદરનાં આ સામાન્ય પ્રદરકે જે સામાન્ય, કારણમ્ કારણ કારણ, લિખમ્ લખ તથા લક્ષણ તથા લક્ષણ, સમુદિષ્ટમ્ કહા છે કહ વિષે છે ॥ ૨૦૫-૨૦૯ ॥

205-209. In a woman who is habituated to excess of salt acid, heavy, pungent irritant and unctuous articles and to the flesh of domestic, aquatic and fatty creatures, or to kedgerees, milk pudding cards, vinegar, whey, sura wine, and such other articles, the vata, getting provoked, increases the quantity of blood in the body and gets

lodged in the vessels that go to the uterus conveying the menstrual fluid, it leads the blood to that region. As it increases the menstrual fluid in quantity by its fluidity, it is called the blood-flow by the gynecologist. As the menstrual blood breaks its way from this sur-charge, it is called Pra-
cāra or colporrhea (rhea—to flow). Thus has been described, in general, the etiology and the signs and symptoms.

चतुर्विधं व्यासतस्तु वाताद्यैः सन्निपाततः ।

व्यासत तु अने विस्तारशी तो और विस्तारसे तो, वाताद्यै अर्थात् वातादिदोषशी अर्थात् वातादिसे, सन्निपाततः तथा सन्निपातशी तथा सन्निपातसे, चतुर्विधम् अर्थात् चार प्रकारका है ॥२०९॥

209. There are four kinds of colporrhea caused by each of the three humors individually as well as the one caused by the tridiscordance of humors.

वातप्रदरस्य निदानलक्षणे —

अतः परं प्रवक्ष्यामि हेत्वाकृतिभिर्गजितम् ॥२१०॥

रूक्षादिभिर्मरुतस्तु रक्तमादाय पूर्ववत् ।

कुपितः प्रदरं कुर्यात्क्षिप्तं तस्य मे शृणु ॥२११॥

अतः परम् अने पछी इसके बाद, हेतु- आ अद-
राना कारण इन प्रदरोंके कारण, जाकृति- लक्षण, निबगितम् अने विस्तारशी और चिकित्सा, प्रवक्ष्यामि
कहीश कहूंगा, रूक्षादिभिः रूक्षादिशी रूक्षादिसे कुपितः
कोपित हुआ, मारुतः वायु वायु पूर्ववत् आगम
कहूंगा मुझमें पूर्व कथनके अनुसार, रक्तम् रक्तने रक्तको,
मादाय अर्थात् करीने अर्पण करके, प्रदरम् अर्थात् प्रद-
रको, कुर्यात् करे अने करता है, तस्य तेनं इसका लक्ष
णम् लक्षण, मे मारी पासेधी मुझे, शृणु

संज्ञो सुनो ॥२१०-२११॥

210-211. Hereafter, I shall describe their causes and symptoms and treatment. The vata, provoked by dry articles etc., bringing blood as described already, causes colporrhea. Now listen to its signs and symptoms, as I describe them.

फेनिल तनु रूक्षं च श्यावं चारुणमेव च ।
किंशुकोदकसङ्काशं सरुजं वाऽथ नीरुजम् ॥२१२॥
कटिवङ्क्षणहृत्पार्श्वपृष्ठश्रोणिषु मारुतः ।
कुरुते वेदनां तीव्रामेतद्वातात्मकं विदुः ॥२१३॥

फेनिलम् शीथलां ज्ञागदार, तनु पातुं पतला,
रूक्षम् च रूक्ष श्यावं श्यावं श्यावं, चारुणम्
अनुशु अरुण, किंशुकोदक- केसुर्ना पाणी ठाकके फूलोंके
जलके, सङ्काशम् नेपु सहश, सरुजम् तथा दरद
तथा दरदके साथ, अथवा अथवा अथवा, नीरुजम् दरद-
रहित रज नीकने अने दरदरहित रज निकलता है,
मारुत. अने वायु और वायु, कटि- उभर कमर, वक्ष-
वक्षु वक्षु, हृत्- हृत् हृत्, पार्श्व- पार्श्व पार्श्व,
पृष्ठ- पृष्ठ पृष्ठ, श्रोणिषु अने श्रोणिषु और श्रोणिमें,
तीव्रम् तीव्र तीव्र, वेदनाम् वेदना वेदनाको, कुरुते
करे अने करता है, एतत् अने इसको, वातात्मकम्
वातात्मक वातात्मक, विदुः अने अने कहते हैं ॥२१२-२१३॥

212 213 The discharge is frothy, thin, unctuous, dusky-red and of the color of the juice of palas flower; and it may be painless or painful. The vata causes acute pain in the waist, groin, cardiac region, sides, back and hips. This is known as colporrhea due to vata.

पित्तप्रदरस्य निदानलक्षणे —

अम्लोष्णलक्षणक्षारैः पित्तं प्रकुपितं यदा ।
पूर्ववत् प्रदरं कुर्यात् पेटिकं लिङ्गतः शृणु ॥२१४॥

અમ્લ- અમ્લ અમ્લ, ડબ્બ- ઉષ્ણ ઉષ્ણ, લવણ- લવણ લવણ, ક્ષાર- અને ક્ષારથી ઔર ક્ષારસે, પિત્તમ્ પિત્ત પિત્ત, યદા ન્યારે જવ, પ્રકુપિતમ્ પ્રકોપ પામે છે ત્યારે પ્રકુપિત હોતા હૈ તવ, પૂર્વવત્ પહેલાં કહ્યા મુજબ પૂર્વકથનકે અનુસાર, પ્રદરમ્ પ્રદરને પ્રદરકો, કુર્ષત્ કુરે છે કરતા હૈ, પૈત્તિકમ્ ઔ પૈત્તિક પ્રદરને હસ પૈત્તિક પ્રદરકો, લિંબત લક્ષણથી લક્ષણસે, શૃણુ સાંભળો સુનો ॥ ૨૧૪ ॥

214. The pitta, provoked by acid, hot, salt and alkaline articles, causes colporrhea, as already described, of the pitta type. Now listen to its signs and symptoms.

સનીલમથવા પીતમત્યુષ્ણમસિતં તથા ।
નિતાન્તરકં સ્રવતિ મુહુર્મુહુરથાર્તિમત્ ॥૨૧૫॥
દાહરાગતૃષામોહજ્વરભ્રમસમાયુતમ્ ।
અસુગ્દરં પૈત્તિકં સ્યાત્

સનીલમ્ કંઈક નીલું કુલ નીલા, અથવા અથવા અથવા, પીતમ્ પીળું પીળા, અત્યુષ્ણમ્ અત્યંત ગરમ અતિ ઇષ્ણ, અસિતમ્ કાળુ કાલા, નિતાન્ત- તથા અત્યંત તથા અત્યંત, રક્તમ્ લાલ રજ લાલ રજ, આર્તિમત્ પીડા સાથે પીડાકે સાથ, અથ અને ઔર, મુહુ મુહુઃ વારંવાર વારવાર, સ્રવતિ આવે છે સ્રવતા હૈ, દાહ- દાહ દાહ, રાગ- લાલી લાલી, તૃષા- તરસ તૃષા, મોહ- મોહ મોહ, જ્વર- જ્વર જ્વર, ભ્રમ- અને ભ્રમથી ઔર ભ્રમસે, સમાયુતમ્ યુક્ત યુક્ત, અસુગ્દરમ્ આ પ્રદર યહ પ્રદર, પૈત્તિકમ્ સ્વાત્ પૈત્તિક કહેવાય છે પૈત્તિક કહાતા હૈ ॥ ૨૧૫૩ ॥

215-215³. There will be frequent and painful discharge which is bluish or yellowish, very warm, dark or deep red and is accompanied with local burning and redness, thirst, stupefaction,

fever and giddiness. This is colporrhea of the pitta type.

કફપ્રદરસ્ય નિદાનલક્ષણે—

શ્લેષ્મિકં તુ પ્રવક્ષ્યતે ॥૨૧૬॥
ગુર્વાદિભિર્હેતુભિઃ પૂર્વવત્ કુપિતઃ કફઃ ।
પ્રદરં કુરુતે તસ્ય લક્ષણં તત્ત્વતઃ શૃણુ ॥૨૧૭॥

શ્લેષ્મિકમ્ તુ હવે કહેજ પ્રદર અવ કફજ પ્રદર, પ્રવક્ષ્યતે કહેવામાં આવે છે કહા જાતા હૈ, ગુર્વાદિભિઃ ગુરુ આદિ ગુરુ આદિ, હેતુભિઃ હેતુઓ વડે હેતુઓસે, કુપિતઃ કોપેલો કુપિત, કફઃ કફ કફ, પૂર્વવત્ પહેલાં કહ્યા મુજબ પૂર્વકથનકે અનુસાર, પ્રદરમ્ પ્રદર પ્રદરકો, કુરુતે કુરે છે કરતા હૈ, તસ્ય તેનું ઉસકા, લક્ષણમ્ લક્ષણ લક્ષણ, તત્ત્વત. તત્ત્વથી તત્ત્વસે, શૃણુ સાંભળો સુનો ॥ ૨૧૬-૨૧૭ ॥

216-217 Now will be described colporrhea of the kapha type The kapha, provoked by etiological factors such as heavy articles of diet etc, causes colporrhea of the kapha type. Now listen to its main characteristics.

પિચ્છિલં પાણ્ડુવર્ણં ચ ગુરુ સ્નિગ્ધં ચ શીતલમ્ ।
સ્રવત્યસૃક્ શ્લેષ્મલં ચ ઘનં મન્દરુજાકરમ્ ॥૨૧૮॥
હર્ષરોચકહૃલાસશ્વાસકાસસમન્વિતમ્ ।

પિચ્છિલમ્ પિચ્છિલ પિચ્છિલ, પાણ્ડુવર્ણમ્ ચ પાણ્ડુરંગનું પાણ્ડુરંગકા, ગુરુ ગુરુ ગુરુ, સ્નિગ્ધમ્ રિનઘ્ન સ્નિગ્ધ, શીતલમ્ ચ શીતલ શીતલ, શ્લેષ્મલમ્ કફયુક્ત કફયુક્ત, ઘનમ્ ગાઢું ગાઢા, મન્દરુજાકરમ્ ચ અને મંદ પીડા કરનારું ઔર મન્દ પીડાકારક, અસૃક્ રક્ત રક્ત, સ્રવતિ વહે છે સ્રવતા હૈ, હર્ષ- અને તે હર્ષ ઔર હર્ષ, જરોચક અરુચિ અરુચિ, હૃલાસ- હૃલાસ હૃલાસ, શ્વાસ- શ્વાસ શ્વાસ, કાસ અને ઉધરસથી ઔર સાસીસે, સમન્વિતમ્ યુક્ત હોય છે યુક્ત હોતા હૈ ॥ ૨૧૮૩ ॥

૨૧૬ દાહરાગતૃષામોહ- નિદાહરાગતૃષામોહ ધ)
, સ્વાત-તવ (ધ.)

૨૧૮ શીતલમ્-ચદ્ વતમ્ (ધ)
, ઘન-તથા (ધ જા ડ. ધ. વ.)

218-218½ The discharge is slimy, yellowish, white in color, heavy, unctuous, cold, muco-sanguinous, dense and accompanied with mild pain. It is attended with vomiting, anorexia, nausea, dyspnea and cough.

સાન્નિપાતિકપ્રદરસ્ય નિદાનલક્ષણે—

(વક્ષ્યતે ક્ષીરદોષાણાં સામાન્યમિદં કારણમ્ ૨૧૯
યત્તદેવ ત્રિદોષસ્ય કારણં પ્રદરસ્ય તુ ।)
ત્રિલિઙ્ગસંયુતં વિદ્યાન્નૈકાવસ્થમસુગ્દરમ્ ॥૨૨૦॥

હહ આ અધ્યાયમાં इस अध्यायमें, ક્ષીરદોષાણામ્ ક્ષીરદોષોના ક્ષીરદોષોંકા, ચત્ જો, સામાન્યમ્ સામાન્ય સામાન્ય, કારણમ્ કારણ, વક્ષ્યતે કહેવાશે કહા જાયગા, તત્ એવ તે જ વહી, ત્રિદોષસ્ય ત્રિદોષના ત્રિદોષકે, પ્રદરસ્ય પ્રદરનું પ્રદરકા, કારણમ્ કારણ છે કારણ છે, નૈકાવસ્થમ્ જુદી જુદી અવસ્થાઓવાળું મિત્ર મિત્ર અવસ્થાઓવાળે, અસુગ્દરમ્ આ પ્રદરને इस प्रदरको, ત્રિલિઙ્ગસંયુતમ્ ત્રણ દોષોના લક્ષણોયુક્ત ત્રણો દોષોંકે લક્ષણોંસે યુક્ત, વિદ્યાન્નૈકાવસ્થમ્ જાનના ચાહિય ॥ ૨૧૯-૨૨૦ ॥

219-220 What will be described as the general causes of the morbidity of the mother's milk are also to be considered the causative factors of colporrhea of the tridiscordance type. In colporrhea of the tridiscordance type, where all the above symptoms are combined, the disease will be characterised by various conditions.

નારી ત્વતિપરિક્લિષ્ટા યદા પ્રક્ષીણશોણિતા ।
સર્વહેતુસમાચારાદતિવૃદ્ધસ્તદાનિલઃ ॥૨૨૧॥
રક્તમાર્ગેણ સ્તજતિ પ્રત્યનીકવલં કફમ્ ।
દુર્ગન્ધં પિચ્છિલં પીતં વિદગ્ધં પિત્તતેજસા ॥૨૨૨॥

૨૨૧. પ્રત્યનીકવલ-પ્રત્યનીકકર (ક)

“ -પ્રત્યનીકગુણ (ક ફ)

વસાં મેદશ્ચ યાવદ્ધિ સમુપાદાય વેગવાન્ ।
સ્તજત્યપત્યમાર્ગેણ સર્પિર્મજ્જવસોપમમ્ ॥૨૨૩॥
શશ્વત્ સ્તવત્યથાસ્રાવં તૃષ્ણાદાહજ્વરાન્વિતામ્ ।
ક્ષીણરક્તં દુર્બલં સ તામસાધ્યાં વિવર્જયેન્ ॥૨૨૪॥

અતિ- અત્યંત અત્યંત, પરિક્લિષ્ટા કષ્ટયુક્ત કષ્ટયુક્ત, પ્રક્ષીણશોણિતા અને ક્ષીણ રક્તવાળી ઓર ક્ષીણ રક્ત-યુક્ત, નારી તુ ઓઁ જી, યદા જ્યારે જબ, સર્વહેતુ સધળા હેતુઓનું સર્વ હેતુઓંકા, સમાચારાત્ સેવન કરે છે ત્યારે સેવન કરતી હૈ તત્, અતિવૃદ્ધઃ બહુજ વધેલો અત્યંત વડા હુઆ, અનિલઃ વાયુ વાયુ, પ્રત્યનીકવલમ્ હીન બળયુક્ત, પિત્તતેજસા પિત્તના તેજથી પિત્તકે તેજસે, વિદગ્ધમ્ વિદગ્ધ વિદગ્ધ, પીતમ્ પીળા પીલે, દુર્ગન્ધમ્ દુર્ગન્ધી દુર્ગન્ધી, પિચ્છિલમ્ અને પિચ્છિલ ઓર પિચ્છિલ, કફમ્ કફને કફકો, રક્ત માર્ગેણ રક્તમાર્ગે રક્તમાર્ગસે, સ્તજતિ બહાર કાઢે છે બાહર નિકાલતા હૈ, યાવદ્ધિ અને જ્યારે ઓર જબ, વેગવાન્ વેગવાન વાયુ વેગવાન વાયુ, વસામ્ વસા વસા, મેદ ચ અને મેદને ઓર મેદકો, સમુપાદાય લઈને લેકર, અપત્યમાર્ગેણ યોનિમાર્ગથી યોનિમાર્ગસે, સ્તજતિ બહાર કાઢે છે બાહર નિકાલતા હૈ, અથ ત્યારે તત્, શશ્વત્ નિરતર નિરંતર, સર્પિઃ- ધી ધી, મજ્જ- મજ્જા મજ્જા, વસોપમમ્ અને વસા જેવા ઓર વસાકે સમાન, આસ્રાવમ્ આસ્રાવને આસ્રાવકો, સ્તવતિ યોનિદ્વારા બહાર કાઢે છે યોનિદ્વારા બાહર નિકાલતા હૈ, તૃષ્ણા- તરસ પ્યાસ, દાહ- દાહ દાહ, જ્વરાન્વિતામ્ તથા જ્વરથી યુક્ત તથા જ્વરસે યુક્ત, ક્ષીણરક્તમ્ ક્ષીણરક્તવાળી ક્ષીણરક્ત, દુર્બલમ્ અને દુર્બળ ઓર દુર્બલ, તામ્ તે ઓને ઉસ જીકો, અસાધ્યામ્ અસાધ્ય માની અસાધ્ય માનકર, સ. તે વૈભે વહ વૈથ, વિવર્જયેન્ છોડી દેવી છોડ દે ॥ ૨૨૧-૨૨૪ ॥

221-224. If a woman, very much exhausted or greatly wasted in blood, indulges in things which are causative factors of this disease, the vata getting excessively increased and passing

૨૨૧ સ્તવત્યથાસ્રાવ સ્તવન્તીમાસ્રાવ (ક)

“ તામસાધ્યાં વિવર્જયેન્-તામસેભ્યાં વિનિર્દિશેન્ (ક)

through the blood-channels, causes the opposing kapha to be burnt by the heat of pitta and converts it into a slimy offensive and yellowish fluid, and mixing with fat and the adipose tissue, it flows out forcibly through the vagina and this discharge is of the color of ghee or marrow or fat. This is a continual discharge accompanied with thirst, burning and fever. The woman wasted of blood and rendered weak as a result should be considered incurable.

શુદ્ધાર્તવલક્ષણમ્—

માસાન્નિષ્પિચ્છદાહાર્તિ પञ्चરાત્રાનુવન્ધિ ચ ।
નૈવાતિવહુ નાત્યલ્પમાર્તવં શુદ્ધમાદિશેત્ ॥૨૨૫॥

માસાત્ માસે માસે પ્રતિમાસ, નિષ્પિચ્છદાહાર્તિ પિચ્છા દાહ ઓ પીડારહિત પિચ્છા, દાહ ઓર પીડા રહિત, પञ्ચરાત્ર- પાંચ રાત્રિ પર્યંત પञ્ચરાત્રિ તક, અનુવન્ધિ ચાલુ રહેતા જારો રહેનેવાલે, ન એવ ન તે। ન તો, અતિ વહુ બહુ વધારે અતિ અધિક, નાત્યલ્પમ્ ચ અને ન તે। બહુ થોડા ઓર ન તો વહુત થોડે, આર્તવમ્ આર્તવને આર્તવકો, શુદ્ધમ્ શુદ્ધ શુદ્ધ, આદિશેત્ બાણુજાનના ચાદિષે ॥ ૨૨૫ ॥

225. That should be regarded healthy or normal menses which occurs every month which is not slimy, which is not attended with burning or pain, which lasts for five days and which is neither excessive nor very scanty.

ગુજાફલસર્વર્ણ ચ પદ્માલક્ષકસન્નિભમ્ ।
ઇન્દ્રગોપકસદ્ગાશમાર્તવં શુદ્ધમાદિશેત્ ॥૨૨૬॥

ગુજાફલ- ચણેાડીના ગુજાફલકે, સર્વર્ણમ્ જેના રંગના સદશ વર્ણવાલે, પદ્મ- કમળ કમલ, અલક્ષક- તથા

અળતાના ઓર અલતેકે, સન્નિભમ્ જેના સદશ, ઇન્દ્ર-ગોપક અને ઇન્દ્રગોપના ઓર વીરવહુટીકે, સદ્ગાશમ્ જેના સદશ, આર્તવમ્ આર્તવને આર્તવકો, શુદ્ધમ્ શુદ્ધ શુદ્ધ, આદિશેત્ કહેવું કહના ચાદિષે ॥ ૨૨૬ ॥

226 That should be regarded as the healthy or normal menstrual blood which is of the color of the jequirity-seed or of the lotus or of lac or which resembles the trombidium, the scarlet insect

પ્રદરચિકિત્સા—

યોનીનાં વાતલાઘાનાં યદુક્તમિહ મેષજમ્ ।
ચતુર્ણાં પ્રદરાણાં ચ તત્ સર્વં કારયેદ્ધિષક્ ॥૨૨૭॥

હહ આ અધ્યાયમાં ફસ અધ્યાયમે, વાતલાઘાનામ્ વાતલ આદિ વાતલ આદિ, યોનીનામ્ યોનીઓના યોનિયોંકા, યત્ મેષજમ્ જે ઓષધ જો ઓષધ, ઉક્તમ્ કહેવું જે કહા ગયા છે, તત્ સર્વમ્ તે બધું તેન સવકા, ધિષક્ વૈદ્યે વૈદ્યકો, ચતુર્ણામ્ પ્રદરાણામ્ ચ ચારે પ્રદરોમાં પણ ચારોં પ્રદરોંમે મી, કારયેત્ કરવું બેઈએ પ્રયોગ કરના ચાદિષે ॥ ૨૨૭ ॥

227 The physician should use all medications indicated in gynecic disorders caused by vata and other humors, in these four kinds of colporrhea.

રક્તાતિસારિણાં યદ્વ તથા શોણિતપિત્તિનામ્ ।
રક્તાર્શસાં ચ યત્ પ્રોક્તં મેષજં તદ્વ કારયેત્ ॥૨૨૮॥

યત્ જે જો, રક્તાતિસારિણામ્ રક્તાતિસારીઓના રક્તાતિસારિયોંકી, તથા તથા તથા, શોણિતપિત્તિનામ્ રક્તપિત્તવાળાં રક્તપિત્તવાળોંકી, યત્ ચ અને જે ઓર જો રક્તાર્શસામ્ રક્તાર્શવાળાં રક્તાર્શવાળોંકી, મેષ-જમ્ ઓષધ ઓષધ, પ્રોક્તમ્ કહેવું જે કહી છે, તત્ ચ તેને પણ ઉસે મી, કારયેત્ કરવું બેઈએ કરની ચાદિષે ॥ ૨૨૮ ॥

૨૨૭ યોનીના વાતલાઘાના-વાતાઘાના ચ યોનીનામ્ (બ.)

૨૨૬, પદ્માલક્ષક ચદાલક્ષક (ત. ધ. ક.)

228. He should also use the remedies indicated in diarrhea with bloody stools, in hemothermia and bleeding piles.

क्षीरदोषाणां निदानं संप्राप्तिश्च—

धात्रीस्तनस्तन्यसंपदुक्ता विस्तरतः पुरा ।

स्तन्यसंजननं चैव स्तन्यस्य च विशोधनम् ॥२२९॥

धात्री- धाव धात्री, स्तन- स्तन स्तनों, स्तन्य- अने धावधुनी और स्तन्यकी, संपदु अम्पत्ति सम्पत्ति, पुरा पहले, विस्तरतः विस्तारथी विस्तारसे, उक्ता उड़ी छे कह दी है, स्तन्यसंजननम् च एव स्तन्यजनन स्तन्यजनन, स्तन्यस्य स्तन्यनु और स्तन्यका, विशोधनम् च विशोधन पक्षु तेज प्रभाणु उछु छे विशोधन भी वसी प्रकार कह दिये है ॥ २२९ ॥

229 The qualities of the wellformed breasts and the breastmilk of the wet nurse have been already described by me in detail So too have been described the galactogogues and the galacto-depurants;

वातादिदुष्टे लिङ्गं च क्षीणस्य च चिकित्सितम् ।
तत्सर्वमुक्तं ये त्वष्टौ क्षीरदोषाः प्रकीर्तिताः ॥२३०॥
वातादिष्वेव तान् विद्याच्छास्त्रचक्षुर्भिषक्कमः ।
त्रिविधास्तु यतः शिष्यास्ततो वक्ष्यामि विस्तरम् ॥

वातादिदुष्टे वातादिथी दूषित दूधना वातादिस दूषित दूधके, लिङ्गम् दक्षु लक्षण, क्षीणस्य च अने क्षीण दूधनी और क्षीण दूधकी चिकित्सितम् चिकित्सा चिकित्सा, तत् सर्वम् ते अधुं यह सब, उक्तम् उछु छे कह दिया है, ये तु अने ने और जो, अष्टौ आठ आठ, क्षीरदोषाः क्षीरदोषो क्षीरदोष, प्रकीर्तिता. उछेछा छे कहे हैं, तान् तेओने उनको, शास्त्रचक्षु. शास्त्रज्ञ शास्त्रज्ञ, भिषक्कमः श्रेष्ठ वैद्ये श्रेष्ठ वैद्य, वातादिषु एव वातादिओमां न वातादिदोषोमें ही, विद्यात् अधुना जाने, यतः नेभी यतः, शिष्याः तु शिष्य शिष्य, त्रिविधा

२३१. भिषक्कमः—भिषग्वरः (प.)

त्रय प्रधारना छे तीन प्रधारके है, ततः तेभी ततः, विस्तरम् विस्तारथी विस्तारसे वक्ष्यामि उछीश कहूंगा ॥ २३०-२३१ ॥

230-231. So also the signs of vitiation of the breast-milk by vata and other humors along with its treatment. All this, along with the eight kinds of morbidity of milk, have been described. The able physician endowed with scientific vision should classify these into the categories of vata and other humors. As there are three classes of pupils in view of their grades of intelligence, I describe the subject in detail to be used even to the lowest of them.

अजीर्णसात्म्यविषमविरुद्धात्यर्थभोजनात् ।
लवणाम्लकटुक्षारप्रक्लिन्नानां च सेवनात् ॥२३२॥
अनःशरीरसतापादस्वप्नान्निशि चिन्तनात् ।
प्रातवेगप्रतीघातादप्रातोदीरणेन च ॥२३३॥
परमान्नं गुडकृतं कृशरां दधि मन्दकम् ।
अभिस्यन्दीनि मांसानि ग्राम्यान्पौदकानि च ॥२३४॥
भुक्त्वा भुक्त्वा दिवास्वप्नाम्यस्यातिनिषेवणात् ।
अनायासादभीघातात् क्रोधाच्चातङ्ककर्शनैः ॥२३५॥
दोषाः क्षीरवहाः प्राप्य सिराः स्तन्यं प्रदूष्य च ।
कुर्युरष्टविधं भूयो दोषतस्तन्निबोध मे ॥२३६॥

अजीर्ण- अजीर्ण अजीर्ण, असात्म्य- असात्म्य असात्म्य, विरुद्ध- विरुद्ध विरुद्ध, अत्यर्थ- अने अत्यन्त और अत्यन्त, भोजनात् भोजनथी भोजनसे, लवण- लवण लवण, अम्ल- अम्ल अम्ल, कटु- कटु कटु, क्षार- क्षार क्षार, प्रक्लिन्नानाम् च अने उछेछाछा द्रव्योना और क्लेदयुक्त द्रव्योके, सेवनात् सेवनथी सेवनसे, मनः-

२३२ मन्दकम्—मन्दकम् । क. म. ;

२३५ अनायामदभीघ तात् क्रोधाच्चातङ्ककर्शनै -अभिचारादना-यासव् व्यापिभिः कर्शनेन च (ध. म. क.)

२३६ क्षीरवहाः—क्षीराशया. (क.)

मन मन, शरीर-अने शरीरना और शरीरके, संतापान्
संतापथी संतापसे, निद्रा रात्रिमा रात्रिमें, अस्वप्नात्
न शिथिलाथी न सोनेसे, चिन्तनात् चिन्ताथी चिन्तासे,
प्राप्तवेग- प्राप्त यथेष्टा वेगोने प्राप्त वेगोको, प्रतीघातात्
रोधवाथी रोधनेसे, अप्राप्त- अने अप्राप्त वेगोने और
अप्राप्त वेगोको, हृदीरणेन च प्रेरित उरवाथी प्रेरित
करनेसे, परमावृद्ध दूधपाके दूधपाक, गुडकृतम् गोणनी
जनावटो गुडकी बनी हुई चीजें, कृशराम् कृशरा कृशरा,
मन्दकम् दधि मन्दकम् दही मन्दजात दधि,
अमिष्यन्दीनि अभिष्यन्दी अमिष्यन्दी, ग्राम्य- तथा
ग्राम्य तथा ग्राम्य, आनूय- आनूय आनूय, औदकानि
च अने जलपानेना और जलचरोके, मांसानि मांस
मांस, भुक्त्वा भुक्त्वा भाष्ट भाष्टने खा खाकर, दिवा
स्वप्नात् दिवसमा शिथिलाथी दिनमें सोनेसे, मद्यस्य
तेभ्यो भोजना एव मद्यके, अतिनिषेवणात् अतिसेवनथी
अतिसेवनसे, अनायासात् परिश्रम न उरवाथी परिश्रम
न करनेसे, अभीघातात् अभिघातथी चोट लगनेसे,
क्रोधात् क्रोधथी क्रोधसे, आतङ्क- अने रोगथी और रोगसे,
कर्षणैः च कृश यवाथी कृश होनेसे, दोषाः प्रोपेक्षा
दोषो कुपित दोष, क्षीरवहाः क्षीरवाहिनी क्षीरवहा,
सिराः सिराओमा सिराओमें, प्राप्य पक्ष्वाथीने पहुचकर,
स्तन्यम् धावन्ने स्तन्यको, प्रदूष्य च दूषित उरी
दूषित करके, अष्टविधम् आष्ट प्रकारन् अष्ट प्रकारका,
कुर्यु उरे छे करते हैं, भूयः क्षीरने फिरसे, तत् तेने
उसे, दोषतः दोष प्रभाणो दोषानुसार, मे भारी पासेथी
मुझसे, निबोध सांभलो सुनो ॥ २३२-२३६ ॥

232-236. By taking predigestion meals, unwholesome, irregular, antago-
nistic and excessive diet, by constant use of salt, acid, pungent, alkaline and softened articles, by mental and bodily affliction, sleeplessness at night, brooding suppression of the manifested urges and artificially exciting such urges, and by indulgence in daysleep after frequent eating of milk-pudding, products of gur,

kedgerec immaturec urds, liquefacient, flesh of domestic, wet-land and aquatic creatures, by excessive use of wine, lack of exertion, trauma, anger and emaciation due to diseases the humors, getting provoked reach the galactic channels, vitiate the milk and cause eight kinds of galactic morbidity Now listen, as I describe them again, according to each category of morbidity.

वातजादिभेदेन क्षीरदोषस्य लिङ्गानि —

वैरस्यं फेनसङ्घातो रौक्ष्यं चेत्यनिलात्मके ।
पित्ताद्वैवर्ण्यदौर्गन्धे स्नेहपेच्छिल्यगौरवम् ॥२३७॥
कफाद्भवति

अतिलारमके वातदूषित क्षीरमा वातदूषित क्षीरमें,
वैरस्यम् विरसता विरसता, फेनसङ्घातः क्षीणने जमाव
फेनका सघान, रौक्ष्यम् च दृढि अने रूक्षता पाय छे
और रूक्षता होती है, पित्तात् पित्तथी दूषित क्षीरमा
पित्तदूषित क्षीरमें, वैवर्ण्य- विवर्णता विवर्णता, दौर्गन्धे
अने दुर्गन्ध आय छे और दुर्गन्ध होती है, कफात्
तथा उद्धूषित क्षीरमा तथा कफदूषित क्षीरमें, स्नेह-
स्निग्धता स्निग्धता, पेच्छिल्य- थिक्काश पिच्छिलता,
गौरवम् तथा भारेपण्य आय छे और गुरुता, भवति
आय छे होती है ॥ २३७ ॥

237 In condition of vitiation of va'a the milk will be distasteful, frothy and unctuous In vitiation by pitta, there will be discoloration and bad smell In vitiation by kapha, unctuousness, sliminess and heaviness will be observed.

रूक्षाद्यैरनिल सैः प्रकोपणैः ।

कुद्धः क्षीराशयं प्राप्य रसं स्तन्यस्य दूषयेत् ॥२३८॥

रूक्षाद्यै रूक्षादि रूक्षादि, सैः पीताना अपने,
प्रकोपणै प्रकोपणोथी प्रकोपणोसे, कुद्ध दूषित कुपित,

२३८. स्तन्यस्य दूषयेत्-स्तन्यं प्रदूषयेत् (ध.)

अनिलः वायु वायु, क्षीराशयम् क्षीराशयम् क्षीराशयम्, प्राप्य न्यर्धने पहुचकर, स्तन्यस्य धावणुना स्तन्यके, रसम् रसने रसको, दूषयेत् दूषित करे छे दूषित करती है ॥ २३८ ॥

238. The vata gets provoked by dry articles of diet and other similar vata-provoking factors. Thus, getting provoked and reaching the mammary glands, it vitiates their secretions.

वातादिदुष्टं क्षीरं पिबतो बालस्य यानि लिङ्गानि भवन्ति—

विरसं वातसंसृष्टं कृशीभवति तत् पिबन् ।
न चास्य स्वदत्ते क्षीरं कृच्छ्रेण च विवर्धते ॥२३९॥

विरसम् विरस विरस, वातसंसृष्टम् अने वातसंसृष्ट और वातसंसृष्ट, तत् ते दूध उस दूधको, पिबन् पीना ॥ आण्ड पीनेवाला बालक, कृशीभवति पातणो थर्ध अथ छे कुश हो जाता है, अथ च तेने उसको, क्षीरम् दूध दूध, न स्वदत्ते आपतुं नथी अच्छा नहीं लगता, कृच्छ्रेण तथा मुश्केलीथी तथा कठिनाईसे, विवर्धते च ते आण्डनी वृद्धि आय छे उस बालककी वृद्धि होती है ॥ २३९ ॥

239. The child, who sucks this distasteful milk vitiated by vata, becomes emaciated. It does not relish the milk and its growth becomes difficult

तथैव वायुः कुपितः स्तन्यमन्तर्विलोडयन् ।
करोति फेनसङ्घातं तच्च कृच्छ्रात् प्रवर्तते ॥२४०॥

तथा एव तेन प्रभाण्डे इसी प्रकार, कुपितः कुपित कुपित, वायु वायु वायु, अन्त स्तन्यम् क्षीराशयम् स्तन्यने क्षीराशयम् स्तन्यको, विलोडयन् विलोडित करके, फेनसङ्घातम् शीथुना समूहने फेनसंघातको, करोति अनावे छे उत्पन्न करता है, तच्च तु तेथी ते स्तन्यनी तत् उस स्तन्यकी, कृच्छ्रात् उष्ट-

पूर्वक कठिनाईसे, प्रवर्तते प्रवृत्ति आय छे प्रवृत्ति होती है ॥ २४० ॥

240. Similarly the provoked vata churns up the milk internally in the glands and makes it forthy Consequently, it flows out with great difficulty.

तेन क्षामस्वरः बालो बद्धविष्णुमूत्रमारुतः ।
वातिकं शीर्षरोगं वा पीनसं वाऽधिगच्छति ॥२४१॥

तेन ते पीवाथी उसके पीनेसे, बालः आण्ड बालक, क्षामस्वरः क्षीथु स्वरवाणो क्षीण स्वरवाला, बद्ध-विट्-मूत्र-मारुत अने अडा-भूत तथा वायुनी अटकायत-वाणो आय छे मल-मूत्र और वायुकी रुकावटवाला होता है, वातिकम् वणी तेने वातजन्य वातजन्य, शीर्षरोगम् वा शीर्षरोग शीर्षरोग, पीनसम् वा छे पीनस या पीनसरोग, अधिगच्छति आय छे होता है ॥ २४१ ॥

241. The child which drinks this milk becomes weak of voice and suffers from stasis of feces, of urine and flatus. It develops headache or coryza of the vata type

पूर्ववत् कुपितः स्तन्ये स्नेहं शोषयतेऽनिलः ।
रूक्षं तत् पिबतो रौक्ष्याद्वलहासः प्रजायते ॥२४२॥

पूर्ववत् पहलेवाणी प्रभाण्डे न पूर्ववत्, कुपितः कुपित कुपित, अनिलः वायु वायु, स्तन्ये स्तन्यम् स्तन्यने, स्नेहम् स्नेहने स्नेहका, शोषयते शोषी छे छे शोषण करता है, तत् ते उस, रूक्षम् रूक्ष धावणु रूक्ष दूधको, पिबतः पीता आण्डने पीनेवाले बालकको, रौक्ष्यात् धावणुनी रूक्षताने दीधे स्तन्यकी रूक्षतासे, बलहास अणने छे बलहास, प्रजायते आय छे होता है ॥ २४२ ॥

242. The vata which is provoked as before, dehydrates the unctuous element in the milk. The child, taking this unctuous milk, is reduced in

strength, by the lack of unctuous quality in the milk

पित्तमुष्णादिभिः क्रुद्धं स्तन्याशयमभिप्लुतम् ।
करोति स्तन्यवैवर्ण्यनील पीतासितादिकम् ॥२४३॥

उष्णादिभिः उष्ण्वादिभिः उष्णादिसे क्रुद्धम् कुपित
यथेषु कुपित हुआ, पित्तम् पित्त पित्त, स्तन्याशयम्
स्तन्याशयम् स्तन्याशयम्, अभिप्लुतम् अर्धने पहुँचकर,
नील- नील नीले, पीत- पीत पीत, असितादिकम् के
कृष्ण वजरे या कृष्ण आदि, स्तन्यवैवर्ण्यम् धावणुनी
विवर्णता स्तन्यकी विवर्णता, करोति करे छे करता
है ॥ २४३ ॥

243 The pitta, getting provoked by hot articles and other similar factors, reaching the mammary glands, causes discoloration of the milk into bluish, yellowish, dark and other shades

विवर्णगात्रः स्विन्न स्वात्तृष्णालुभिन्नविट् शिशुः ।
नित्यमुष्णशरीरश्च नाभिनन्दति तं स्तनम् ॥२४४॥

शिशुः आण्ड वच्चा, विवर्णगात्र विवर्ण अंजो-
वाणे। विवर्ण शरीरवाला, स्विन्नः पसीनावाणे। पसीनायुक्त,
तृष्णालुः तृष्णावाणे। तृष्णावाला, मिन्नविट् मिन्नविट्
अतिसारका रोगी, नित्यम् तथा सतत और सदा, उष्ण-
शरीर. च उष्ण शरीरवाणे। उष्ण शरीरवाला, स्वात्
थाय छे होता है, तम् स्तनम् अने ते स्तनने और
उस स्तनको, न अभिनन्दति भ्रष्टते। नहीं, नहीं
चाहता ॥ २४४ ॥

244 The child who takes this milk gets changed in body color and is afflicted with perspiration, thirst and loose stools, its body is always felt to be warm, and it shows dislike for the breast feed

पूर्ववत् कुपिते पित्ते दौर्गन्ध्यं क्षीरमृच्छति ।
पाण्डुमयस्तत्पिबतः कामला च भवेच्छिशोः २४५

पूर्ववत् पहलेवाणी जेम् पूर्ववत्, पित्ते कुपिते पित्त
कुपित थावाणी पित्तके कुपित होनेसे, क्षीरम् दूध दूध,
दौर्गन्ध्यम् दुर्गन्धयुक्त दुर्गन्धयुक्त, मृच्छति थाय छे
होता है, तम् ते इसको, पिबत. पीता पीनेवाले, शिशोः
आण्डने बच्चेको पाण्डुमयः पाण्डुरोग पांडुरोग,
कामला च के कमला या कमला, भवेच्छिशोः थाय छे होता
है ॥ २४५ ॥

245. The pitta, provoked as before, gives a bad smell to the milk, and the child drinking that milk is afflicted with anemia and jaundice.

क्रुद्धो गुर्वादिभिः श्लेष्मा क्षीराशयगतः स्त्रियाः ।
स्नेहान्वितत्वात्तत्क्षीरमतिस्निग्धं करोति तु ॥२४६॥

स्त्रियाः स्त्रीना स्त्रीके, क्षीराशयगतः क्षीराशयम्
रहेल क्षीराशयमें पहुँचकर, गुर्वादिभिः गुरु वजरे कारण्ण्वाणी
गुरु आदिसे, क्रुद्धः केपेले। कुपित, श्लेष्मा के कफ,
स्नेहान्वितत्वात् येताली स्निग्धताने लीधे स्नेहयुक्त
होनेसे, तत्क्षीरम् तु ते दूधने उस क्षीरको, अतिस्निग्धम्
अतिस्निग्ध अतिस्निग्ध, करोति करे छे करता है ॥२४६॥

246. The kapha, provoked by heavy articles and other similar factors, reaches the woman's mammary glands and by its unctuous quality, it renders the milk hyper-unctuous.

छर्दनः कुन्थनस्तेन लालालुर्जायते शिशुः ।
नित्योपदिग्धैः स्रोतोभिर्निद्राक्लमसमन्वितः ॥२४७॥
श्वासकासपरीतस्तु प्रसेकतमकान्वितः ।

तेन तेनाणी उससे, शिशु आण्ड वच्चा, छर्दनः
उलटी कर्मा करे छे वमनशील, कुन्थन करे। कुन्थन
करनेवाला, लालालुः लालने। लाव करे। लाला युक्त,
नित्योपदिग्धैः हरेशेण उपलिप्त रहेला नित्य कफसे
उपलिप्त, स्रोतोभिः स्रोताणी युक्त स्रोतोवाला, निद्रा- निद्रा
निद्रा, क्लमसमन्वित तेमन् थाकवाणे। एव क्लमसे युक्त,

२७. निद्राक्लमसमन्वितः-निद्राक्लमसमन्वित (म. घ. क. व.)

શ્વાસ-શ્વાસ શ્વાસ, કાન અને કાસથી ઔર કાસસે, પરીતઃ પીડિત પીડિત, પ્રસેક-કફના સ્નાન કફકા છાવ, તમક-અન્વિતઃ તુ અને તમકવાળો ઔર તમકવાળા, જાયતે થાય છે હોતા હૈ ॥ ૨૪૭૬ ॥

247. The child sucking this milk, suffers from vomiting, tussive sounds, dribbling of saliva, increase of mucus in body-channels sleepiness, exhaustion, dyspnea, cough, ptyalism and asthma.

અભિભૂય કફઃ સ્તન્યં પિચ્છિલં કુરુતે યદા ॥૨૪૮॥
લાલાલુઃ શૂનવક્ત્રાક્ષિર્જડઃ સ્યાત્તત્ પિવજ્જિહ્વુઃ ।

યદા કફઃ જ્યારે કફ જબ કફ, સ્તન્યમ્ સ્તન્યને સ્તન્યકો, અભિભૂય દૂષિત કરીને દૂષિત કરકે, પિચ્છિલમ્ ચીકણું પિચ્છિલ, કુરુતે બનાવે છે ત્યારે બનાતા હૈ તવ, તદ્ તેને उसको, પિવન્ પીનાર પીનેવાળા, શિશુ બાળક, લાલાલુઃ લાળવાળો લાલાયુક્ત, શૂન-વક્ત્રાક્ષિઃ મુખ તથા આંખના સોજવાળો સૂજે હુએ મુઠ્ઠા ઔર આંસવાળા, જડઃ અને જડ ઔર જડ, સ્વાત્ અને છે હોતા હૈ ॥૨૪૮૬॥

248. When the Kapha vitiates the milk and makes it slimy, the child sucking this milk, suffers from slobber, its face and eyes become swollen and the child becomes dull

કફઃ ક્ષીરાશયગતો ગુરુત્વાત્ ક્ષીરગૌરવમ્ ॥૨૪૯॥
કરોતિ ગુરુ તત્ પીત્વા બાલો હૃદ્રોગમૃચ્છતિ ।
અન્યાંશ્ચ વિવિધાત્રોગાન્કુર્યાત્ક્ષીરસમાશ્રિતાન્ ૨૫૦

ક્ષીરાશયગતઃ ક્ષીરાશયગત ક્ષીરાશયમે પહુંચા હુઆ કફ કફ કફ, ગુરુત્વાત્ ગુરુતાને લીધે ભારી હોનેસે, ક્ષીરગૌરવમ્ દૂધને ગુરુતાવાળું દૂધકો ભારી, કરોતિ કરે છે કરતા હૈ, તત્ ગુરુ તે ભારે દૂધ उस

૨૫૦ કરોતિ ગુરુ તત્ પીત્વા બાલો હૃદ્રોગમૃચ્છતિ—કુર્યાત્સ્નેહાન્વિત પીત તત્ ભાગાત્કફરોગવાન્ (ત. વ.)
,, કરોતિગુરુ તત્—મતિસ્નેહાન્વિત (ખ. ફ. વ.)

ગુરુ દૂધકો, પીત્વા પીવાથી પીકર, બાલઃ બાળકને વચ્ચા, હૃદ્રોગમ્ હૃદ્રોગ હૃદ્રોગકો, મૃચ્છતિ થાય છે પ્રાપ્ત હોતા હૈ, ક્ષીરસમાશ્રિતાન્ વળી તે કફ દૂધજન્ય ઔર વહ કફ ક્ષીરજન્ય, અન્યાન્ બીજા અન્ય, વિવિધાન્ વિવિધ નાના પ્રકારકે, રોગાન્ ચ રોગો રોગોકો, કુર્યાન્ કરે છે કરતા હૈ ॥૨૪૯-૨૫૦॥

249-250 The kapha getting located in the mammary glands, causes heaviness of milk, owing to its quality of heaviness the child drinking that milk is afflicted with the diseases of the stomach and various other disorders born of morbid milk.

ક્ષીરે વાતાદિભિર્દુષ્ટે સંભવન્તિ તદાત્મકાઃ ।

ક્ષીરે દૂધ દૂધ, વાતાદિભિઃ વાતાદિથી વાતાદિસે, દુષ્ટે દૂષિત થતા દુષ્ટ હોને પર તદાત્મકાઃ તેનાથી થતા રોગો તજ્જન્ય રોગ, સંભવન્તિ થાય છે હોતે હૈ ॥૨૫૦૬॥

250½. If the breast-milk is vitiated by vata or other humors, diseases corresponding in characteristics to the humor will afflict the child.

ક્ષીરદોષે ધાત્વ્યાઃ સશોધનમ્—

તત્રાદૌ સ્તન્યશુદ્ધયર્થં ધાત્રીં સ્નેહોપપાદિતામ્ ૨૫૧
સંસ્થેય વિધિવદ્વૈદ્યો વમનેનોપપાદયેત્ ।

તત્ર તેમાં ઉસમે, આદૌ પ્રથમ પ્રથમ, વૈદ્યઃ વૈદ્યે વૈદ્ય, સ્તન્ય-ધાત્વજુની સ્તન્યકો, શુદ્ધયર્થમ્ શુદ્ધિને માટે શુદ્ધિકે લિએ, સ્નેહ-ઉપપાદિતામ્ સ્નેહન કરાવેલી સ્નેહન કરાઈ હુઈ, ધાત્રીમ્ ધાત્રીને ધાત્રીકો, વિધિવત્ વિધિ મુજબ વિધિપૂર્વક, સંસ્થેય સ્વેદન કરાવીને સ્વેદન કરાકે, વમનેન વમન વમન, ઉપપાદયેત્ કરાવતુ કરાવે ॥૨૫૧૬॥

251-251½. For the purification of the breast milk, the physician should, at first, systematically treat the mother

with oleation and sudation procedures and then give her emesis

वमनार्थं वचादियोगः —

वचाप्रियङ्गुयष्ट्याह्वफलवत्सकसर्वपैः ॥२५२॥

कहकैर्निम्बपटोलानां काथैः सलवणैर्वमेत् ।

वचा- ५७ वच, प्रियङ्गु- ४७ व। प्रियङ्गु, यष्ट्याह्व-
नेडीमध मुलहठी, फल- भीठण मैनफल, वत्सक- ३३।
कुषा, सर्वपैः सरसवना सरसोके, कहकैः ३६३ कल्क,
सलवणैः अने धवधुयुक्त और लवण मिलाकर, निम्ब-
लीमध नीम, पटोलानाम् अने परवणना और परवलके,
काथैः ३५।थथी काथसे, वमेत् वमन कराववु वमन
करावे ॥ २५२३ ॥

252-252½ Sweet flag, perfumed
cherry, liquorice, emetic nut, kurchi
and rape seed may be given in the
form of paste; or the bark of neem and
wild snake gourd, mixed with salt, may
be given as decoction

विरेचनार्थं योगः —

सम्यग्वाग्नां यथान्यायं कृतसंसर्जनां ततः ॥२५३॥
दोषकालबलापेक्षी स्नेहयित्वा विरेचयेत् ।

सम्यक्-वाग्नाम् भराभर वमन थया अच्छी प्रकार
वमन होनेके, ततः भा६ पीछे, यथान्यायम् यथाविधि
शास्त्रानुसार, कृतसंसर्जनाम् संसर्जनक्रम ३२।७।
पश्ची संसर्जनक्रम करानेके पीछे दोष- दोष दोष, काल-
३।६ काल, बल- अने भवनी और बलका, अपेक्षी
अपेक्षा ३२।२। विचार करके, स्नेहयित्वा स्नेहन
करावीने स्नेहन कराके, विरेचयेत् विरेचन आपवुं
विरेचन करावे ॥ २५३३ ॥

253-253½ The patient that has been
systematically subjected to emesis and
rehabilitation procedure, should be
given purgation preceded by olea-
tion, in keeping with the patient's

२५३ ततः-पुन. (फ)

degree of morbidity and strength,
and the season.

त्रिवृतामभयां वाऽपि त्रिफलारससंयुताम् ॥२५४॥

पाययेन्मधुसंयुक्तामभयां वाऽपि केवलाम् ।

(पाययेन्मूत्रसंयुक्तां विरेकार्थं च शास्त्रवित् २५५)

त्रिफलारससंयुताम् त्रिफलानां इनाथ त्रिफला-
काथसे युक्त, मधुसंयुक्ताम् तथा मधुसहित तया मधुसंयुक्त,
त्रिवृताम् त्रिवृत त्रिवृत, अभयाम् वा अपि ३ ६२३
अथवा अभयाको, पाययेत् पावी पिलावे, शास्त्रवित्
अथवा शास्त्रने ज्ञानुनार वैद्ये अथवा शास्त्रज्ञ वैद्य,
विरेकार्थम् विरेचन भाटे विरेचनके लिए, मूत्रसंयुक्ताम्
गोमूत्र साथे गोमूत्रयुक्त, केवलाम् ऐकली केवल,
अभयाम् वा अपि ६२३ अभयाको, पाययेत् पावी
पिलावे ॥ २५४-२५५ ॥

254-255. He should be given the pul-
vis of turpeth, and chebulic myrobalan
mixed with the decoction of the three
myrobalans and honey, or he should
be given the pulvis of chebulic myro-
balan only mixed with cow's urine, by
the physician with a view to purge
the patient

सम्यग्विरिक्तां मतिमान् कृतसंसर्जनां पुनः ।

ततो दोषावशेषघ्नैरन्नपानैरुपाचरेत् ॥२५६॥

सम्यक्- भराभर ठीक प्रकारसे, विरिक्ताम् विरिक्त
थयेथी विरेचन हो जानेपर, पुन. कृतसंसर्जनाम् संसर्जन-
क्रम ३२।७। संसर्जनक्रम करानेके, ततः भा६ बाद,
मतिमान् बुद्धिमान वैद्ये बुद्धिमान वैद्य, दोषावशेषघ्नै
भाडी रहेवा दोषने ३२।२। शेषदोषनाशक, अन्नपानैः
अन्नपानेथी अन्नपानसे, उपाचरेत् चिकित्सा ३२वी
उपचार करे ॥ २५६ ॥

२५५ पाययेन्मधुसंयुक्तामभयां वाऽपि केवलाम्-७ पायेत सप्तो-

मूत्राभयां स्वपि शास्त्रवित् (घ)

२५६ सम्यग्विरिक्ता मतिमान्-यथ सम्यग्विरिक्ता च (त)

, दोषावशेषघ्नै-दोषविशेषघ्नै (घ. फ.)

256. After she has been purged well and given the rehabilitation procedure, the wise physician should treat the residual morbidity in her, by a regular course of suitable food and drink

क्षीरदोषे हितमजपानम्—

शालयः षष्टिका वा स्युः श्यामाका भोजने हिता ।
प्रियङ्गवः कोरदूषा यवा वेणुयवास्तथा ॥२५७॥
वंशवेत्रकलायाश्च शाकार्ये स्नेहसंस्कृताः ।

शालय शालि, षष्टिकाः वा षष्टिक साठी चावल, श्यामाका. सामे सावा, प्रियङ्गव. प्रियगु, कोरदूषा. डेहरा कोदों, यवा तथा ज्वर तथा जौ, तथा वेणुयवा अने वेणुयव और वेणुयव, भोजने लोभने भाटे भोजनमें, हिता. हितकर्ता हितकर, स्यु छे हैं, स्नेहसंस्कृताः स्नेहशी सस्का? आपेला स्नेह-संस्कृत, वंश- वांस वंश, वेत्र वेत्र वेत्र, कलायाः च अने पटाया और मटर, शाकार्ये शाक तरीके हितकर छे शाकके लिए हितकर है ॥ २५७१ ॥

257 257½. Jali or shastika rice, sanwa, millet or italian millet, common millet, barley or bamboo barley are beneficial as diet. The tender shoots of bamboo, cane sprouts and chickling vetch should be used as vegetable-curry prepared in unctuous substances

मुद्गान् मसूरान् यूषार्थे कुलत्थांश्च प्रकल्पयेत् २५८

मुद्गान् भग मूग, मसूरान् मसूर मसूर, कुलत्थान् च तथा कुली और कुलीको यूषार्थे यूषने भाटे यूषके लिए, प्रकल्पयेत् आपरना प्रयोग करे ॥ २५८ ॥

258 Green gram lentils and horsegram may be used for preparing soup.

२५७½ शाकार्ये रोहिण्यंस्कृता -मानेहा यूषसंस्कृताः

(ह त. घ. व)

निम्बवेत्राप्रकुलकवार्ताकामलकैः शृतान् ।

सन्ध्योषसैन्धवान् यूषान् दापयेत्स्तन्यशोधनान् २५९

स्तन्यशोधनान् स्तन्यशुद्धि शोधन करनेपर स्तन्यशुद्धक, निम्ब- लीमडो नीम, वेत्राप्र- वेत्राप्र वेत्राप्र, कुलक- डेहरा करैला वार्ताक रींगुला वैगन कामलकै अने आमलाशी और आवलेसे, शृतान् उकाणेल पकाये हुए, सन्ध्योष- त्रिकटु त्रिकटु, सैन्धवान् तथा सिंघालीयुथी युक्त तथा सैन्धवसे युक्त, यूषान् यूष यूषको दापयेत् आपना देवे ॥ २५९ ॥

259. The patient should be given a potion of the soups of the sprouts of neem and cane, karella fruit brinjal and emblic myrobalans mixed with the pulvis of the three spices and rock salt, they are galacto-depurants.

शशान् कपिञ्जलानेणान् संस्कृतांश्च प्रदापयेत् ।

संस्कृतान् त्रिकटु पगेरेथी संस्कृत डरेल त्रिकटु आदिसे संस्कृत किये हुए, शशान् असल शग, कपिञ्जलान् कपिञ्जल कपिञ्जल, एणान् च तथा औलुना भांस और एणके मात्तोंको, प्रदापयेत् आपना देवे २५९½

259½ The flesh of hare grey partridge and Indian antelope, should be given well cooked as food,

स्तन्यशुद्धिकराः दृतिप्रयोगाः—

शार्ङ्गेष्टासप्तपर्णत्वग्भ्रगन्धाशृतं जलम् ॥२६०॥
पाययेताथवा स्तन्यशुद्धये रोहिणीशृतम् ।

स्तन्यशुद्धये स्तन्यशुद्धिने भाटे स्तन्यशुद्धि शुद्धिके लिए, शार्ङ्गेष्टा- पीपुडी मज्जीय, सप्तपर्णत्वक्- सातपर्णी छाल सतिवनकी छाल, भ्रगन्धा- अने आसोदथी और असगन्धसे, शृतम् उकाणेल पकाया हुआ, जलम् पाणी पीना आपनु जल पिलावे, अथवा अथवा या,

२५९½ प्रदापयेत्-प्रकल्पयेत् (ख ह. त)

२६० भ्रगन्धा-वस्तगन्धा (छ)

२७०½ रोहिणीशृतम्-वटुरोहिणीम् (ह)

रोहिणीशृङ्ग रोहिणी उडालेडु पाणी रोहसे पकाया
हुआ जल पाययेत् देव देवे ॥ २६०३ ॥

260 260½. The water prepared with black-night shade, dita bark, cinnamom bark and winter cherry may be used for drinking, or the decoction of kurroa may be given as potion for the purification of breast milk

अमृतासप्तपर्णत्वक्काथं चैव सनागरम् ॥ २६१ ॥
किराततिक्तकाथं श्लोकपादेरितान् पिबेत् ।
त्रीनेतान्स्तन्यशुद्ध्यर्थम्

अमृता- गणैः मिलेय, सप्तपर्णत्वक्- अने सप्त-
पल्लवी छालने। सतिवनकी छालका, कायच कवाय काथ,
सनागरम् सूठने। कवाय सोंठका काथ, किराततिक्तक-
अने उरिणाताने। और चिरायताका, काथम् उरुथ
काय, एतान् आ इन, श्लोकपाद- श्लोकना ओड ओड
पादमा श्लोकके एक एक पादमें, ईरितान् उडेल। कहे
हुए, त्रीन् त्रय योगे। तीन योगोंको, स्तन्य-शुद्ध्यर्थम्
स्तन्यशुद्धिने भाटे स्तन्यकी शुद्धिने लिए, पिबेत् धावे
पीवा धात्री पीवे ॥ २६१ ॥

261-261½ The decoction of the bark of guduch and dita bark, the decoc-
tion of ginger or the decoction of chiretta should be taken as potion and
all three, each described in a quarter
of the verse, may be taken for the
purification of breast milk

इति सामान्यमेवजम् ॥ २६२ ॥
कीर्तितं स्तन्यदोषाणां पृथगन्यं निबोधत ।

इति आम् इस प्रकार, स्तन्यदोषाणाम् स्तन्य-
रोगोनी स्तन्यरोगोंकी सामान्य- सामान्य सामान्य,
मेवजम् चिकित्सा यौद्ध, कीर्तितम् उडेली छे रही है,
पृथक् अन्यम् छे विशेष चिकित्सा उडेली छे अव
विशेष चिकित्सा कहता हू, निबोधत साधने। सुनो २६२ ॥
२६२ निबोधत-निबोध मे (घ)

262-262½. Thus has been described
the treatment of the morbidity of the
breast milk in general. Now listen to
the treatment of various conditions
described separately.

पाययेद्विरसक्षीरां द्राक्षा-मधुकसारिवाः ॥ २६३ ॥
श्लक्ष्णपिष्टां पयसां च समालोड्य सुखाम्बुना ।

विरसक्षीराम् निरस्य बयेला दूधवाणी श्रीने विरस
क्षीरवाली स्त्रीको, द्राक्षा- द्राक्ष द्राक्ष, मधुक- जेठीमध
मुलहठी, सारिवा- सारिवा कपूरी, श्लक्ष्ण- पिष्टाम् अने
भारीक वाटेडु और वारीक पीसे हुए, पयसाम् बोय-
डाणु बिलाईकन्दको सुखाम्बुना नवशेडा पाणीमा थोड़े
गरम पानीमें, समालोड्य च धोणीने आलोडित करके,
पाययेत् पापु पिआवे ॥ २६३ ॥

263 263½. In condition of vitiated
taste of the breast milk, grapes,
liquorice, sarsaparilla and the fine
powder of milky yam, mixed with
genially warm water, should be given

पञ्चकोलादिलेपः —

पञ्चकोलकुलत्थैश्च पिष्टैरालेपयेत् स्तनौ ॥ २६४ ॥
शुष्को प्रक्षाल्य निर्दुह्यात्तथा स्तन्यं विशुध्यति ।

पिष्टैः पञ्चकोल-कुलत्थं च पगडेला अने उण्डाने
भारीक वाटी ओणोने। पञ्चकोल और कुलथीका गरीक
पीसकर इनका, स्तनौ स्तन उपर स्तनोंपर, आलेपयेत् लेप
उरवे। लेप करे, शुष्को लेप सुखाथे स्तनने लेप शुष्क
होनेपर स्तनको, प्रक्षाल्य पाणीथी धोईने पानीसे
धोकर, निर्दुह्यात् दूध गहार डाढी देवु दूध बाहर
निकाल दे, तथा आवी रीते इस प्रकार, स्तन्यम्
स्तन्य दूध, विशुध्यति शुद्ध थाय छे शुद्ध हो जाता
है ॥ २६४ ॥

264-264½. The paste of the pentad
of spices and horsegram should be
applied to the breast and when it is

dried, the breast should be washed and the accumulated milk drawn out. Thus, the breast milk gets purified.

फेनसङ्घाते पाठादियोगः —

फेनसङ्घातवत्क्षीरं यस्यास्तां पाययेत् स्त्रियम् २६५
पाठानागरशार्ङ्गेशामूर्वाः पिष्ट्वा सुखाम्बुना ।

अञ्जनं नागरं दारु विट्त्वमूलं प्रियङ्गवः ॥२६६॥
स्तनयोः पूर्ववत् कार्यं लेपनं क्षीरशोधनम् ।

यस्याः नेतु जिसका, क्षीरम् दूध, फेनसङ्घात-
वत् शीथुना समूहवाणु होय फेनसंघातवाला हो,
ताम् ते उस, स्त्रियम् स्त्रीने स्त्रीको, पाठा- पाठा पाकी
नागर- सूँठ सोंठ, शार्ङ्गेशा- पीलुडी काकमाची, मूर्वा.
अने मूर्वाने। और मूर्वाको, पिष्ट्वा उट्ठ उरी पीसकर,
सुखाम्बुना नवशेका पाणी साथे सुखोष्ण जलसे,
पाययेत् पावे। पिलावे, अञ्जनम् रसाञ्जन रसाजन,
नागरम् सूँठ सोंठ, दारु देवदार देवदार, विट्त्वमूलम्
भीलीनुं भूण बेलका मूल, प्रियङ्गवः तथा धडेली
तथा प्रियंगुका, पूर्ववत् पहेलानी नेम पूर्ववत्, स्तनयोः
स्तन उपर स्तनोंके ऊपर, लेपनम् लेप लेप, क्षीर-
शोधनम् स्तन्यशोधन भाटे क्षीरशोधनके लिए, कार्यम्
करवे। करे ॥ २६५-२६६ ॥

265 266½ The woman whose milk is frothy should be given a potion of Patha, ginger, black nightshade and trilobed virgin's bower, pounded in genially warm water and, as in the previous case, the breast should be painted with the paste of the extract of indian berberry, ginger, deodar, roots of bael, and perfumed cherry, this purifies the milk.

२६५. पाययेत् स्त्रियम्-पाययेत् च (ड.)

२६६ पाठानागर-धान्यनागर (ब फ ड)

॥ नागर-तगरं (ड. ब.)

किराततिकादिकाथः—

किराततिककं शुण्ठीं सामृतां काथयेद्भिषक् ॥२६७॥
तं काथं पाययेद्धान्त्रीं स्तन्यदोषनिवर्हणम् ।
स्तनौ चालेपयेत् पिष्टैर्यवगोधूमसर्वपैः ॥२६८॥

भिषक् वैद्य वैद्य, किराततिककम् उरियातुं चिरायता,
शुण्ठीम् सूँठ सोंठ, सामृताम् अने गणो। और
गिलोयका, काथयेत् उवाथ करवे। काथ करे, स्तन्यदोष-
स्तन्यदोष स्तन्यदोष, निवर्हणम् हरवाने भाटे हटानेके
लिए, तम् काथम् ते उवाथ यह काथ, धान्त्रीम् धानने
धान्त्रीको, पाययेत् पावे। पिलावे, पिष्टैः यव-गोधूम-
सर्वपै अने यव धुँ तथा सरसवना उट्ठवी और पीसे
हुए जो गेहू तथा सरसोंसे, स्तनौ च स्तन उपर स्तनों
पर, चालेपयेत् आलेपन करवुं लेप करे ॥२६७-२६८॥

267-268 Chiretta, dry ginger and guduch should be decocted and be given by the physician as potion to the mother or wet nurse for curing the galactic morbidity; and the breasts should be painted with the paste of barley, wheat and rapeseed.

रुक्षक्षीरचिकित्सा—

षड्विरेकाश्रितियोक्तैरौषधैः स्तनशोधनैः ।

रुक्षक्षीरा पिबेत् क्षीरं तैर्वा सिद्धं घृतं पिबेत् २६९

रुक्षक्षीरा रुक्ष क्षीरवाणी स्त्रीके रुक्ष क्षीरवाली स्त्री,
षड्विरेकाश्रितिय- षड्विरेचनशताश्रितिय अध्यायभा
षड्विरेचनशताश्रितिय अध्यायमें, उक्तैः उहेला कही हुई,
स्तन्यशोधनं स्तन्यनी शुद्धि करनारी स्तन्यशोधक,
औषधै औषधोधी औषधियोंसे, क्षीरम् पकावेद दूध
पकाया हुआ दूध, पिबेत् पीवु पीवे, तं सिद्धम् घृतम्
वा ते औषधिओधी पकावेदु धी अथवा इन
औषधियोंसे पकाया हुआ घी, पिबेत् पीवु पीवे ॥२६९॥

269. The woman whose breast milk is un-unctuous should drink the

२६९. रुक्षक्षीरा-गुरुक्षीरा (ब फ)

॥ , गुरुक्षीरे (ब)

milk or ghee, medicated with drugs mentioned as galacto-depurants in the chapter on purgative drugs of six kinds.

पूर्ववज्जीवकाद्यं च पञ्चमूलं प्रलेपनम् ।

स्तनयोः संविधातव्यं सुखोष्णं स्तन्यशोधनम् २७०

पूर्ववत् पहेधानी जेम पूर्ववत्, जीवकाद्यम् ७५. डादिभ्यु जीवकादिगण, पञ्चमूलम् च अने भृङ्गपत्र-भूषणे तथा बृहत्पत्रमूलका, सुखोष्णम् सहेवाय ओवे। सुखोष्ण, प्रलेपनम् देप देप, स्तन्यशोधनम् धावधुना शोधन भाटे स्तन्यशोधनके लिए, स्तनयोः स्तने। पर स्तनो पर, संविधातव्यम् करवे। करना चाहिए ॥ २७० ॥

270. As already described the drugs of the pentaradices of the Jivaka group should be made into paste and painted on the breast in a genially warm temperature, for the purification of the breast milk

वैवर्ण्यं यष्टीमधुकादियोगः—

यष्टीमधुकमृद्धीकापयस्यासिन्धुवारिकाः ।

शीताम्बुना पिबेत्करकं क्षीरवैवर्ण्यनाशनम् ॥२७१॥

यष्टीमधुक- जेठीमधु मुलहठी, मृद्धीका- द्राक्ष द्राक्षा, पयस्या- क्षीरविहारी पयस्या, सिन्धुवारिकाः अने नजो-उना और निर्गुण्डी इनके, क्षीरवैवर्ण्य- दूधनी विवर्णताने। दूधकी विवर्णताको, नाशवन् नाश करनार नष्ट करनेवाले, करकम् ४६४ कल्कको, शीताम्बुना ४५ पाण्नी साथे शीतल जलसे, पिबेत् पीवे। पीवे ॥ २७१ ॥

271. Liquorice, grapes, milky yam and chaste tree, pounded and taken as potion with cold water, destroys the discoloration of breast milk.

२७० स्तनयोः संविधातव्यं सुखोष्णं स्तन्यशोधनम् } — { करकं पिष्ट्वा जलेनैव लेपनं
मिश्रजा स्रियाः (४०)

द्राक्षामधुककल्केन स्तनौ चास्याः प्रलेपयेत् ।
प्रक्षाल्य वारिणा चव निर्दुह्यात्तौ पुनः पुनः ॥२७२॥

अस्याः ओना इसके, स्तनौ च स्तन उपर स्तनो पर, द्राक्षा- द्राक्ष द्राक्ष, मधुक- अने जेठीमधुना और मुलहठीके, कल्केन ४६४थी कल्कसे, प्रलेपयेत् देप करवे। देप करे, सौ च देप सुझाया पछी तेओने उनको, वारिणा पाण्नीथी जलसे, प्रक्षाल्य एव धोईने धोकर, पुनः पुनः बारबार, निर्दुह्यात् धावधु डाटी नाभपुं दूध निकाले ॥ २७२ ॥

272 The woman's breast should be painted with the paste of grapes and liquorice and when dried, the breasts should be washed with water and the milk drawn away repeatedly.

दौर्गन्धे विषाणिवादियोगः—

विषाणिकाजशृङ्गयौ च त्रिफलां रजनीं वचाम् ।
पिबेच्छीताम्बुना पिष्ट्वा क्षीरदौर्गन्ध्यनाशिनीम् ॥

क्षीरदौर्गन्ध्य- दूधनी दुर्गन्धने। क्षीरकी दुर्गन्धको, नाशिनीम् नाश करनारी नष्ट करनेवाली, विषाणिका-भरुशीजी विषाणिका, अजशृङ्गयौ अजशृङ्गी, त्रिफलाम् त्रिफला त्रिफला, रजनीम् ६७६२ हल्दी, वचाम् च अने वज और वचा, पिष्ट्वा ओओने पीटीने इनको पीसकर, शीताम्बुना ४५ पाण्नी साथे शीतल जलसे, पिबेत् पीवी पीवे ॥ २७३ ॥

273. Stinking swallow wort and Ajasringi, the three myrobalans, turmeric and sweet flag, reduced to paste and taken as potion with cold water, destroys the foul odor of the breast-milk.

दौर्गन्धे चिकित्सा—

लिङ्गाद्वाऽप्यभयाचूर्णं सव्योषं माक्षिकप्लुतम् ।
क्षीरदौर्गन्ध्यनाशार्थं घात्री पथ्याशिनी तथा २७४

२७२. चास्या—वास्याः (घ.)

२७३. वचाम्—कृतम् (घ.)

તથા પથ્યાદિની અથવા પથ્ય ઝોબન કરનાર
અથવા પથ્ય મેજન કરનારોને ધાત્રી ધાત્રી, શીર-
દોર્ગન્ધ્ય- દૂધની દુર્ગન્ધને ક્ષીરક્ષી દુર્ગન્ધને નાશાર્થે
નાશ કરવાને માટે નાશકે લિપ્ત સ્વયોવમ્ ત્રિકટુસંહિત
ત્રિકટુકે સાથ, માદ્રિકપ્લુત્તમ્ સ્વય મેળવીને સધુમે
મિલાકર જમવાચૂર્ણમ્ અપિ હરડેનું ચૂર્ણ હરડકા ચૂર્ણ,
લિપ્તાન વા ચાટવું જાહે ॥ ૨૭૪ ॥

274 If the mother takes the linctus
made of the powder of chebulic myro-
balans and the three spices, mixed
with honey and observes the regimen
of diet, the bad odor of the milk gets
rectified.

સારિવોશીરમ્જિષ્ઠાશ્લેષ્માતકકુચન્દનૈઃ ।

પન્નાસ્તુચન્દનોશીરૈઃ સ્તનો વાસ્યાઃ પ્રલેપયેત્ ૨૭૫

વાસ્યાઃ તેના હસડે, સ્તનો ચ સ્તન ઉપર સ્તનો પર,
સારિવા- ઉપાપરી સારિવા, ડશીર- વાળો, સસ,
મજિષ્ઠા- મજીઠ મજીઠ શ્લેષ્માતક- શુદ્ધ શ્લેષ્માતક
કુચન્દનૈઃ તથા રત્નાબી ઓએને તથા લાલચન્દન
ઇનકા, પન્ના- અથવા તમાલપત્ર અથવા તેજપત્ર,
સસ્તુ- વાળો મન્દવાના ચન્દન- અહન ચન્દન, ડશીરૈઃ
અને કાળો વાળો ઓએને, ઓર સસ ઇનકા, પ્રલેપયેત્
લેપ કરવે લેપ કરે ॥ ૨૭૫ ॥

275. Sarsaparilla, cuscus grass,
madder, Assyrian plum and red sandal,
or cinnamom bark, fragrant sticy
mallow, sandal and cuscus grass,
should be rubbed into paste and painted
on the breasts

સ્તિગ્ધક્ષીરા કારુપુરુષપાઠા પિષ્ઠા સુસ્વામ્બુના ।
પીત્તા હસે-વચા ક્ષિપ્ર ક્ષીરશુદ્ધિવામુચાત્ ૨૭૬

૨૭૫ શ્લેષ્માતકકુચન્દનૈઃ-શ્લેષ્માતૈર્વા ચન્દનૈઃ (ધ ડ)

,, કુચન્દનૈઃ-ચન્દનૈઃ (ડ)

,, પન્નાસ્તુ-મવાન્તુ (ધ ફ.)

૨૭૬ સ્તિગ્ધક્ષીરા-ગુરુક્ષીરા (ધ ફ)

સ્તિગ્ધક્ષીરા અતિશય રિનગ્ન ધાવણુવાળી સ્ત્રીએ
અતિ સ્તિગ્ધ ક્ષીરવાળી સ્ત્રી, કારુ- દેવદાર દેવદાર, સુસ્ત-
નાગરમેથ મોથા, પાઠા અને પાઠા ઓએને ઓર
પાઠી ઇનકો. સમૈન્ધવા થોડું શિંધાલૂણુ નાખી થોડા
રોન્ધાનમક ડાલકર, સુસ્વામ્બુના પિષ્ઠા નવશેકા પાણીથી
પાટીને કોસે જલસે પીવકર, પીતવા પીવાની પીનેસે,
ક્ષિપ્ર શીઘ્ર શીઘ્ર, ક્ષીરશુદ્ધિ રતન્યશુદ્ધિને રતન્ય-
શુદ્ધિ, અવાપ્તુચાત્ર માલ કરે છે પ્રાપ્ત કરતી
હે ॥ ૨૭૬ ॥

276 In condition of viscid or heavy
breast milk deodar, nut grass and
Patha should be pounded and taken
as potion in genially warm water
mixed with rock salt This will quickly
purify the breast-milk

પાયયેત્ પિચ્છિલક્ષીરાં શાક્ષ્ણામધ્યાં વચામ્ ।

સુસ્તનાગરપાઠાશ્ચ પીતાઃ સ્તન્યવિશોધનાઃ ॥ ૨૭૭ ॥

પિચ્છિલક્ષીરામ્ ચીકણા ધાવણુવાળી સ્ત્રીને પિચ્છિલ
ક્ષીરવાળી સ્ત્રીકો, શાક્ષ્ણામ્ પીલુડી મકોય, અમયામ્
હરડે હરડ, વચામ્ અને નળ ધાવણુની શુદ્ધિ માટે
ઓર વચા સ્તન્યકી શુદ્ધિને લિપ્ત, પાયયેત્ પાણી પિલાવે,
સુસ્ત- મુસ્ત મુસ્ત નાગર- સૂઠ સોઠ, પાઠા- ચ અને
પાઠા ઓએ પાણુ ઓર પાઠી યે મી, પીતાર પીવાની પીને
પર, સ્તન્ય- રતન્યની રતન્યકી, વિશોધના શુદ્ધિ કરે
છે શુદ્ધિ કરતે હે ॥ ૨૭૭ ॥

277 The woman with slimy milk
should be given as potion, black night
shade, chebulic myrobalaus, sweet flag,
nut grass, ginger and Patha reduced
to paste with water, for clarification
of the milk

તકારિષ્ટં પિવેદાપિ યદુક્તં ગુદજાપહમ્ ।

ત્રિદારીવિલ્વમધુકૈઃ સ્તનો વાસ્યાઃ પ્રલેપયેત્ ૨૭૮

૨૭૮ તકારિષ્ટ પિવેદાપિ યદુક્તં ગુદજાપહમ્-તકારિષ્ટ પિ
વિવેદવાલા યન્નિદ્રજિતન (ધ ફ ડ ત)

,, યદુક્ત ગુદજાપહમ્-તથાન્વાન્ ગુદજાપહાન્ (ફ.)

ગુદગાષ્ઠમ્ હરસને મટાડનાર વવાસીરના નાગક,
યસ્ જે જો, તકારિષ્ઠ- તકારિષ્ઠ તકારિષ્ઠ, તકાર
કહેવાઈ ગયો છે કહા જા ચૂકા છે, પિવેત્ ચ અપિ તે
પણ પીવેા. ઉસકો મી પીવે, જામ્. અને એના ઓર
इसके. स्तनौ च स्तन उपर स्तनों पर, विदारी ओ।य।के।णुं
विलाईकन्द चित्त्व- पी।डी वे।, मधुकै- अ। नेडी-
अधने। और मुलहठीका, प्रलेपयेत् लेप करे ॥ २७८ ॥

278. Or, she may drink curds-wine which has been described as curative of piles. White yam, bael and liquorice should be made into paste and applied on the breasts

ગારવે ચિકેત્સા—

त्रायमाणामृतानिम्बपटोलत्रिफलाशृतम् ।
गुरुक्षीरा पिबेदाशु स्तन्यदोषविशुद्धये ॥२७९॥

ગુરુક્ષીરા બારે દૂધવાળી સ્ત્રીએ ગુરુ ક્ષીરવાલી
છી, કાશુ તરત શીઘ્ર, સ્તન્યદોષ- દૂધના દોષની સ્તન્ય-
દોષકી, વિશુદ્ધયે શુદ્ધિ કરવા માટે વિશુદ્ધિકે લિપ્,
त्रायमाणा- त्रायमाण असवर्ग, अमृता- गणै। मिलेय,
निम्ब- ली।मडे। नीम, पटोल- प।य।ण परवल, त्रिफला-
अने त्रि।ण।ना और त्रिफलाका, शृतम् કરाश काथ,
पिबेत् पीवे। पिये ॥ २७९ ॥

279 The decoction of zail, guduch, neem, wild snake gourd and the three myrobalans, taken as potion by the woman whose breast milk is heavy quickly purifies the galactic morbidity.

पिबेद्वा पिप्पलीमूलचव्यचित्रकनागरम् ।
बलानागरशार्ङ्गधामूर्वाभिलेपयेत् स्तनौ ॥२८०॥

પિપ્પલીમૂલ- અથવા તેણે પીપરીમૂળના ગ હોડા
અથવા વહ પિપ્પલીમૂલ, ચવ્ય- અંચ ચવ્ય, ચિત્રક-
ચિત્રક ચિત્રક, નાગરમ્ અને સૂડને। કલક જોર સોંઠકા
કલક, પિવેત્ વા જલની સાથે પીવેા જલસે પીવે વલા-

અને બલા જોર વલા, નાગર- સૂંઠ સોંઠ, શાર્દૂળા-
પીલુડી મકોગ, મૂર્વાસિ તથા મૂર્વાસિ તથા મૂર્વાસિ,
लेपयेत् लेप करे ॥ २८० ॥

280 Similarly, the decoction of the roots of long pepper chaba pepper, white-flowered leadwort and ginger may be taken as potion. Heart leaved sida, ginger black nightshade and trilobed virgin's bower should be reduced to paste and applied to the breasts

प्राश्नपर्णीपयस्याभ्यां स्तनौ वास्याः प्रलेपयेत् ।

જામ્ તથા એના તથા इसके, स्तनौ च स्तन
उपर स्तनों पर, पृश्निपर्णी- पृश्निपर्णी पृश्निपर्णी, पयस्या-
भ्याम् અને ओ।य।के।ण।ने। और विलाईकन्दका भी,
प्रलेपयेत् लेप करे ॥ २८० १ ॥

280½ Similarly, the paste of painted leaved uraria and milky yam may be applied

अद्यावेते क्षीरदोषा हेतुलक्षणमेवजैः ॥२८१॥
निर्दिष्टाः क्षीरदोषोत्थास्तथोक्ता केचिदागवाः ।

एते कष्टौ जा आठे ये आठ, क्षीरदोषाः स्तन्य-
दोषे। क्षीरदोष, हेतु- निदान हेतु, लक्षण- लक्षण लक्षण,
मेवजै. तथा चिडित्सासहित तथा औपधिसहित, निर्दिष्टाः
કહ્યા છે વતા દિયે છે, તથા અને જોર ક્ષીરદોષોત્થાઃ
ક્ષીરદોષથી અનાર. ક્ષીરદોષસે ઉત્પન્ન હોનેવાલે, કેચિત્
કેટલાક કર્ક, આગવા એજો રોગો મી, ઇક્તાઃ કહ્યા છે
કહ દિયે છે ॥ २८१ १ ॥

281 281½. These are the eight kinds of galactic disorders described with their etiology, signs and symptoms and treatment Some disorders

૨૮૧ ચાસ્થાઃ-વાસ્થા (વ)

૨૮૧½. કેચિદાગવાઃ-યે તથાસગવાઃ (ક)

resulting from these galactic morbidity, have also been described.

•બાલરોગાણાં ચિકિત્સા—

દોષદૂષ્યમલાશ્ચૈવ મહતાં વ્યાધયશ્ચ ચે ॥૨૮૨॥
ત યવ સર્વે બાલાનાં માત્રા સ્વરૂપતરા મતા ।

ચે જે જો, મહત્તામ્ મોટામાં વડોમેં, દોષ- દોષ
દોષ, દૂષ્ય- દૂષ્ય દૂષ્ય, મલાઃ ચ યવ વ્યાધય. ચ મલ
અને વ્યાધિઓ થાય છે મલ ઓર રોગ હોતે હૈં, તે યવ
તે જ વે હી, સર્વે બધાંજ બાળકોને પણ થાય છે સારે
બાલકોંકો સી હોતે હૈ, બાલકાનામ્ પરંતુ બાળકોમાં
કિન્તુ બાલકોંમેં, માત્રા તુ તેઓની માત્રા इनकी मात्रा,
સ્વરૂપતરા અપેક્ષાએ અલ્પ અપેક્ષાસે અલ્પ, મતા હોય
છે હોતી હૈ ॥ ૨૮૨૨ ॥

282-282½ The humoral morbidity, the susceptible body-elements, the waste matter and the diseases that effect the adults affect also the children, but only in a smaller degree.

નિવૃત્તિર્વમનાદીનાં મૃદુત્વં પરતન્ત્રતામ્ ॥૨૮૩॥
વાક્ચેષ્ટયોરસામર્થ્યં વીક્ષ્ય બાલેષુ શાસ્ત્રચિત્ ।
મેષજં સ્વરૂપમાત્રં તુ યથાવ્યાધિ પ્રયોજયેત્ ॥૨૮૪॥

બાલેષુ બાળકોમાં બાલકોંમેં, મૃદુત્વમ્ મૃદુતા
મૃદુતા, પરતન્ત્રતામ્ પરતન્ત્રતા પરતન્ત્રતા, વાક્ચેષ્ટયો-
વાણી તથા ચેષ્ટાનું વાણી ઓર ચેષ્ટાકી, અસામર્થ્યમ્
અસામર્થ્ય અસમર્થતાકા, વીક્ષ્ય બેઈને રુચાલ કરકે,
વમનાદીનામ્ નિવૃત્તિ. તેઓને વમનાદિ ન કરવવા

અન્હે વમનાદિ ન કરાવે, શાસ્ત્રચિત્ શાસ્ત્ર વૈદે શાસ્ત્ર
વૈદ્ય, યથાવ્યાધિ વ્યાધિ મુજબ રોગાનુસાર, સ્વરૂપમાત્રમ્
તુ થોડી માત્રામાં અલ્પ માત્રાસે, મેષજન્ પ્રયોજયેત્ ઔષ-
ધનેા પ્રયોગ કરવો ઔષધપ્રયોગ કરે ॥ ૨૮૩-૨૮૪ ॥

283-284½. The specialist in pediatrics should not administer emesis and other purificatory procedures in view of the tenderness, dependency and inability to fully express themselves in speech and gestures of children. He should give only small doses of medicine appropriate to the disease.

મધુરાણિ કષાયાણિ ક્ષીરવન્તિ મૃદૂનિ ચ ।
પ્રયોજયેન્નિષગ્વાલે મતિમાનપ્રમાદતઃ ॥૨૮૫॥

મતિમાન્ બુદ્ધિમાન બુદ્ધિમાન, મિષક્ વૈદે વૈદ્ય,
બાલે બાળકોને બાલકોંમેં, મધુરાણિ મધુર મધુર, કષા-
યાણિ કષાય કસૈલી, ક્ષીરવન્તિ દૂધયુક્ત દૂધયુક્ત, મૃદૂનિ
ચ અને મૃદુ ઔષધો ઓર મૃદુ ઔષધકા, અપ્રમાદતઃ
પ્રમાદ વિના સાવધાનીસે, પ્રયોજયેત્ આપવા બેઈએ
પ્રયોગ કરે ॥ ૨૮૫ ॥

285 The wise physician should administer with great care mixed with milk and sweet decoctions which are mild in action

અત્યર્થસ્તિગ્ધરુક્ષોણમમ્લં કટુવિપાકિ ચ ।
ગુરુ ચૌષધપાનાન્નમેતદ્વાલેષુ ગર્હિતમ્ ॥૨૮૬॥

અત્યર્થ- ધણું અત્યંત, સ્તિગ્ધ- સ્તિગ્ધ સ્તિગ્ધ,
રુક્ષ- રૂક્ષ રૂક્ષ, ઊણ- ઉણુ ઊણ, અમ્લમ્ અમ્લ
અમ્લ, કટુવિપાકિ ચ કટુ વિપાકવાળું કટુ વિપાકવાળી,
ગુરુ ચ ગુરુ મારી, ઔષધ-પાન-અન્નમ્ યતત્ ઔષધ
તથા અન્નપાન એ ઔષધિગાં તથા અન્નપાન ચે, બાલેષુ
બાળકોને માટે બાલકોંકે લિય, ગર્હિતમ્ થોડા નથી
નિશ્ચિત હૈ ॥ ૨૮૬ ॥

286 Medication and food and drink, that are excessively unctuous,

૨૮૨. દોષદૂષ્યમલાશ્ચૈવ મહતા વ્યાધયશ્ચ ચે-દોષા દૂષ્યા મલા-
શ્ચૈવ મહાન્તો વ્યાધયશ્ચ ચે (ક.)

૨૮૩. ત યવ સર્વે બાલાનાં માત્રા સ્વરૂપતરા મતા-ત યવ
દેયા બાલાનાં વિના ઘાતમ્હૈવુચે- (ખ)

,, -ત યવ દેયા બાલાના વિના ઘાતમ્હાન્
કુચે (ખ. ક)

૨૮૩. નિવૃત્તિર્વમનાદીનાં-નિવૃત્તિ ચ વમનાદીનામ્ (ચ.)

૨૮૪. સ્વરૂપમાત્ર-ચાલ્પમાત્ર (ખ.)

ununctuous acid and pungent in post digestive effect, and heavy in quality are contra-indicated in children.

समासात् सर्वरोगाणामेतद्वालेषु मेषजम् ।
निर्दिष्टं शास्त्रविद्वद्यः प्रविविच्य प्रयोजयेत् ॥२८७॥

बालेषु आण्डेना बालकोंके, सर्वरोगाणां मेषा रोगोनुं सब रोगोंकी, समासात् संक्षेपभा संक्षेपमें, एतत् आ यह, मेषजम् औषध औषध, निर्दिष्टम् उक्तुं छे तेना कही है उसका, शास्त्रवित् शास्त्रज्ञ शास्त्रज्ञ, वैद्यः वैद्ये वैद्य, प्रविविच्य विवेचना करीने विवेचना करके, प्रयोजयेत् प्रयोग करवे। प्रयोग करे ॥ २८७ ॥

287 This, in brief, is the direction regarding the treatment of all the diseases occurring in children, and the physician should treat the diseases having first classified them according to their humoral category.

चरकप्रतिसंस्कृतस्याग्निवेशतन्त्रस्य दृढबलकृता संपूर्तिः —

भवन्ति चात्र—

इति सर्वविकाराणामुक्तमेतच्चिकित्सितम् ।
स्थानमेतद्धि तन्त्रस्य रहस्यं परमुत्तमम् ॥२८८॥

अत्र च आ विषयभा इस विषयमें, भवन्ति श्लो३ छे ३ श्लोक हैं कि, इति आ प्रमाणे इस प्रकार, सर्व-विकाराणाम् सधना रोगोनी सब विकारोंकी, एतत् आ यह, चिकित्सितम् चिकित्सा चिकित्सा, उक्तम् उक्ती छे कही है, तन्त्रस्य आ शास्त्रेण इस तन्त्रका, एतत् आ

२८७ एतच्छ्लोकादनन्तरम्—

इति स्तन्यदोषबालरोगयोश्चिकित्सा ।

सलिङ्गा व्यापदो बाले सनिदानचिकित्सिता ।

उक्ता विस्तरशः सम्बन्धमुनिना नन्वदर्शिता ॥

इत्यधिक पाठ (क ड) पुस्तकयो ।

॥ प्रविविच्य—प्रविमर्श (घ. क.)

२८८ परमुत्तमम्—परमुच्यते (घ. घ.)

॥ —मारमुत्तमम् (ड.)

यह, स्थानम् स्थान स्थान, परम् उत्तमम् परम् उत्तम परम् उत्तम, रहस्यम् रहस्य छे रहस्य है ॥ २८८ ॥

Here are verses again —

288 Thus has been expounded the therapeutics of all diseases, and this section on treatment contains the most essential part of this treatise

अस्मिन् सप्तदशाध्यायाः कल्पाः सिद्धय एव च ।
नासाद्यन्तेऽग्निवेशस्य तन्त्रे चरकसंस्कृते ॥२८९॥
तानेतान् कापिलबलिः शेषान् दृढबलोऽकरोत् ।
तन्त्रस्यास्य महार्थस्य पूरणार्थं यथातथम् ॥२९०॥

चरकसंस्कृते अत्र छे प्रतिसंस्कृत उक्तेना चरकके द्वारा प्रतिसंस्कृत, अग्निवेशस्य अग्निवेशना अग्निवेशके, अस्मिन् तन्त्रे आ तन्त्रभा इस तन्त्रमें सप्तदश अध्याय सत्रह, अध्यायाः अध्याय अध्याय, कल्पा उक्तपरमान कल्प-स्थान, सिद्धय च एव आने सिद्धिस्थान और सिद्धि-स्थान, न नासाद्यन्ते प्राप्त यत् नष्टी प्राप्त नहीं होते, महार्थस्य तेथी महान अर्थवाणा महान अर्थमें युक्त, अस्य आ इस, तन्त्रस्य तन्त्रे तन्त्रकी, यथातथम् भराभर रीते यथायोग्य, पूरणार्थम् संपूर्ण करने भाटे पूर्तिके लिए, शेषान् तान् एतान् आणीना ते आगे। शेष उन आगोंकी, कापिलबलिः कपिलबलना पुत्र कपिलबलके पुत्र, दृढबल दृढबले दृढबलने, अकरोत् रचया छे बनाया है ॥ २८९-२९० ॥

289 290 The seventeen chapters and the sections on pharmaceutics and successive treatment in the treatise composed by Agnivesa and revised by Caraka have not been found These Dhradhbala, the son of Kapilabali reconstructed, thus bringing faithfully to completion, the great aim of this treatise

२९०. कापिलबलि—कापिलबल (घ. घ.)

उक्तानुक्तानां रोगाणां चिकित्सातिदेशः —

रोगा येऽप्यत्र नोद्दिष्टा बहुवचनानामरूपतः ।

तेषामप्येतदेव स्याद्दोषादीन् वीक्ष्य भेषजम् २९१

નામરૂપતઃ નામ અને લક્ષણે નામ ઓર રૂપસે, બહુ-
ત્વાત્ બહુ હોવાને કારણે વહુત હોનેકે કારણ, જે અપિ
જો, રોગા રોગો રોગ, અત્ર ન ઉદ્દિષ્ટાઃ કહ્યા નથી
નહી વતલાયે છે, તેષામ્ અપિ તેઓની પણે उनकी भी,
દોષાદીન્ દોષાદિ દોષાદિકો, વીક્ષ્ય જોઈને देखकर,
एतत् एव आन यही, भेषजम् ચિકિત્સા ઔષધ,
स्यात् भाय છે होती है ॥ २९१ ॥

291. Those diseases that have not been described here as they have various names and forms, should be treated as indicated herein, from the point of view of humoral classification.

दोषदूष्यनिदानानां विपरीतं हितं ध्रुवम् ।

उक्तानुक्तान् गदान् सर्वान् सम्यग्युक्तं नियच्छति ॥

દોષ-દોષ દોષ, દૂષ્ય-દૂષ્ય દૂષ્ય, નિદાનાનામ્ અને
નિદાનથી ઓર નિદાનસે, વિપરીતમ્ વિપરીત ઔષધ
વિપરીત ઔષધ, હિતમ્ હિતકર્તા છે હિતકારી છે, સમ્યક્
યુક્તમ્ બરાબર યોગ્યથેલ ઔષધ સમ્યક્ પ્રયુક્ત ઔષધ,
उक्त- કહેવાયેલા ઉક્ત, अनुक्तान् અને નહિ કહેવાયેલા
और अनुक्त, सर्वान् બધા સર્વ, गदान् રોગોને रोगोंको,
ध्रुवम् नियच्छति अवश्य भटाडी है છે अवश्य जीतती
है ॥ २९२ ॥

292. Whatever is the opposite of the morbid humor, affected body-element and etiological factor, is definitely beneficial Treatment, if done properly according to this principle, all the diseases described herein and also those not described too, can be cured.

भेषजसम्यग्योगत्वात्—

देशकालप्रमाणानां साम्यासात्म्यस्य चैव हि ।

सम्यग्योगोऽन्यथा ह्येषાં पथ્યમप્યન્યથા भवेत् २९३

૨૯૩ અન્યથા કોઈ-અન્યથાઽન્યથા (ક)

દેશ- ચિકિત્સામાં દેશ ચિકિત્સામાં દેશ, કાલ- કાલ
કાલ, પ્રમાણાનામ્ પ્રમાણ પ્રમાણ, સામ્ય- સામ્ય
સામ્ય, અસામ્યસ્ય ચ એવ અને અસામ્યનો ઓર
असात्म्यका, सम्यग्योगः सम्यग्योग થવો જોઈએ
सम्यग्योग होना चाहिए, हि कारण કે क्योंकि, एषाम्
अन्यथा औचित्यो निपरीत योग यत् इतका विपरीत
योगके होने पर, पथ्यम् अवि पथ्य પણ पथ्य भी,
अन्यथा अपथ्य अपथ्य, भवेत् भाय છે हो जाता
है ॥ २९३ ॥

293 The remedy should be prescribed with full consideration to climate and season and dosage and the homologation or non-homologation. Else the most wholesome medication may turn out to be harmful.

शरीरापेक्षसम्यग्योगोदाहरणम्—

आस्यादामाशयस्थानं हि रोगान् नस्तः शिरोगतान् ।
गुदात् पक्वाशयस्थांश्च हन्त्याशु दत्तमौषधम् ॥ २९४ ॥

આસ્યાત્ મુખદ્વારા આપેલું ઔષધ મુંઢસે લી હુઈ
ઔષધ, આમાશયસ્થાન્ આમાશયના રોગોને આમાશયકે
रोगोंको, नस्तः नासिकाद्वारा आपेयुं औषध नासिकासे
લી હુઈ ઔષધ, शिरोगतान् માથાના રોગોને શિરકે
रोगोंको, गुदात् અને गुદાદ્વારા ઓર ગુદાસે, दत्तम्
औषधम् આપેલું ઔષધ લી હુઈ ઔષધ, पक्वाशयस्थान्
પકવાશયના પક્વાશયકે, रोगान् च रोगોने रोगोंको,
आशु तुरत शीघ्र, हन्ति हि नाश કરે છે हरती
है ॥ २९४ ॥

294. In disease of the stomach, the medicine administered by the mouth, in diseases of the head, nasal medications, and in diseases affecting the colon the medication given by the rectum act most readily

૨૯૪ ગુદાત્ પક્વાશયસ્થાન્ હન્ત્યાશુ દત્તમૌષધમ્ -

અધસ્નાદ્ગુદનો દત્ત હન્ત્યાશુદ્ગુદમૌષધમ્ (ક)

દત્તમૌષધમ્-દ્વયમૌષધમ્ (ક)

शरीरावयवोत्थेषु विसर्पपिडकादिषु ।

यथादेशं प्रदेहादि शमनं स्याद्विशेषतः ॥२९५॥

शरीर- शरीरना शरीरके, अवयव- अवयवोंमें, उत्थेषु यथा होनेवाले, विसर्प- विसर्प विसर्प, पिडका- पिडका पिडका, आदिषु वगेरे रोगोंमें आदि रोगोंमें, यथादेशम् ते ते प्रदेश उपर करेगा उन उन प्रदेश पर किये हुए, प्रदेहादि क्षेत्रादि प्रदेशादि, विशेषतः विशेषे करीने विशेषतः, शमनम् शमन करना शमन करनेवाले, स्यात् थाय छे होते है ॥ २९५ ॥

295. In local diseases arising in the various regions of the body and in acute spreading affection and pimples and similar lesions, local applications suitable to the part affected, will prove specially efficacious.

चिकित्सायां कालविचारः —

दिनातुरौषधव्याधिजीर्णलिङ्गत्ववैक्षणम् ।

कालं विद्यादिनावेक्षः पूर्वा वमनं यथा ॥२९६॥

दिन- दिवस दिन सातुर- रोगी रोगी, औषध- औषध औषध, व्याधि रोग व्याधि, जीर्णलिङ्ग- लक्षण- लक्षण जीर्णलक्षण, ऋतु- अने ऋतु ऐश्वर्या और ऋतु इनके, अवैक्षणम् अवैक्षणमें देखनेको, कालम् काल, विद्यात् आधुना जाने, यथा पूर्वादि वमनम् नेमके प्रातःकालम् वमन करावपुं ओई ओई जैसेकि पूर्वादिमें वमन कराना चाहिए यह, दिनावेक्षः दिनावेक्षण छे दिनको देखना है ॥ २९६ ॥

296 The term 'Time' is used in medicine with reference to the day,

the patient, medication, signs of completion of digestion and season. As regards time with reference to day, morning is the suitable time for giving emesis.

रोग्यवेक्षो यथा प्रातर्निरन्नो बलवान् पिवेत् ।
मेषजं लघुपथ्यान्नैर्युक्तमद्यात्तु दुर्बलः ॥२९७॥

यथा वणी नेमके और जैसेकि, बलवान् बलवान् पुरुषे बलवान् पुरुष, प्रातः निरन्नः प्रातःकालम् भूया पेते प्रातः खाली पेट, मेषजम् औषध औषध, पिवेत् भावु खावे, दुर्बलः तु तथा दुर्बल पुरुषे तो तथा दुर्बल पुरुष तो, लघु-पथ्य-अन्नैः लघु अने पथ्य अन्ननी लघु और पथ्य अन्नसे, युक्तम् साथे मिली हुई, अद्यात् औषध भावु औषध खावे, रोग्यवेक्षः आ रोगीनु अवैक्षण छे यह रोगीको देखना है ॥ २९७ ॥

297. With reference to the patient, the strong patient may take the medicine in the morning on an empty stomach and the weak one should take the medicine mixed with light and wholesome food

मेषजग्रहणकाला —

मैषज्यकालो भुक्तादौ मध्ये पश्चान्सुहृमुहुः ।
सामुद्रं भक्तसंयुक्तं ग्रासग्रासान्तरे दश ॥२९८॥

भुक्तादौ भूया पहला (प्राग्भक्त तथा अभक्त) भोजनके पूर्व (प्राग्भक्त तथा अभक्त), मध्ये भोजनना मध्यम् (मध्यभक्त) भोजनके मध्यमें (मध्यभक्त), पश्चात् भोजन कर्त्ता बाद (अधोभक्त-प्रातःकालना भोजन पछी तथा सायंकालना भोजन पछी) भोजनके पश्चात् (अधोभक्त-प्रातः भोजनके पश्चात् तथा सायंभोजनके पश्चात्), सुहु सुहु बार बार बारवार, सामुद्रम् भोजननी पहला तथा पछी भोजनके आदि तथा अन्तमें, भक्तसंयुक्तम्

२९५. यथादेश-यथादेश (द घ)

, , -यथावस्थ (ब क)

, , -यथादेश (घ व)

, , शमन-शमन (ब.)

२९६ अवैक्षणम्-अपेक्षणम् (घ)

, , दिनावेक्ष -दिनापेक्षः (घ)

, , -विनापेक्ष (ब.)

२९७ रोग्यवेक्षो-रोग्यपेक्षो (ब छ ज. ब.)

२९८. ग्रासग्रासान्तरे-ग्रासे ग्रासान्तरे (घ)

, , दश-निशि (छ)

लोब्धननी साथे (समस्त-अन्नमिश्रित) भोजनमें मिलाकर (समस्त-अन्नमिश्रित), प्रास- केशीभा केशी- आभा (समस्त) प्रत्येक प्रासमें (समस्त), प्रासान्तरे केशीभा केशीआनी वचभा एक प्रास तथा दूसरे प्रासके मध्यमे, दश आ दश ये दस, सैषज्यकालः औषधना काल छे औषधके काल है ॥ २९८ ॥

298. As regards the time of medication, it is before the first meal or in the midst of meals or after meals, or at repeated times, or in the beginning of each meal or mixed with light food or mixed with regular meals, or in between two morsels of food.

अपाने विगुणे पूर्वे, लगाने मध्यभोजनम् ।
व्याने तु प्रातरशितमुदाने भोजनोत्तरम् ॥ २९९ ॥
वायौ प्राणे प्रदुष्टे तु ग्रासग्रासान्तरिष्यते ।
श्वासकासपिपासासु त्ववचार्यं मुहुर्मुहुः ॥ ३०० ॥
सामुद्र हिक्किने देयं लघुनाऽन्नेन संयुतम् ।
संभोज्यं त्वौषधं भोज्यैर्विचित्रैररुचौ हितम् ॥ ३०१ ॥

अपाने अपानवायु अपानवायुके, विगुणे पूर्वम् विगुणु थये होय तो लोब्धननी पहिला औषध देवुं विगुण होनेपर भोजनसे प्रथम औषध देना, समाने समान विगुणु होय तो समानके विगुण होनेपर, मध्य-भोजनम् लोब्धननी वचभा औषध देवुं भोजनके मध्यमें औषध देना, व्याने तु व्यान विगुणु होय तो व्यान वायुके विगुण होनेपर, प्रात अशितम् सवारभा आधा भाद औषध देवुं सवेरे भोजनके अन्तमें औषध देना, उदाने उदान विगुणु होय तो उदानके विगुण होनेपर, भोजनोत्तरम् लोब्धन भाद औषध देवुं भोजनके

बादमें औषध देना, प्राणे वायौ तथा प्राणवायु तथा प्राणवायुके, प्रदुष्टे तु क्षुब्ध थये होय तो प्रदुष्ट होनेपर, प्रास- आसभा प्रासमें, ग्रामान्त- के आस आसनी वचभा औषध देवुं एक प्रास तथा दूसरे प्रासके मध्यमें औषध देना, इष्यते षट् छे इष्ट है, श्वास- कास- श्वास कास, पिपासासु रु अने पिपासाभा तो और पिपासामें तो, मुहुः मुहुः बारेवारे बारबार, अवचार्यम् औषध देवुं औषध देनी चाहिए, हिक्किने होडीना रेगीने हिकावालेको, लघुना लघु लघु, अन्नेन लोब्धननी अन्नके, संयुतम् युक्त साथ, सामुद्रम् लोब्धननी आगण अने पाछण भोजनके पहले और बाद, देयम् औषध देवुं औषध देनी चाहिए, अरुचौ तेभज अरुचिभा एव अरुचिमें, विचित्रैः विचित्र विचित्र, भोज्यैः भोजनभा भोज्योंके साथ, औषधम् तु संभोज्यम् औषध भेजनीने आवु औषध मिलाकर खाना, हितम् हितकारी छे हितकारी है ॥ २९९-३०१ ॥

299-301 These are the ten different times when medicine may be taken. In discordance of the Upana vata, medicine should be taken before meal, and in the discordance of the Samana vata it should be taken in the middle of the meal and in the discordance of the Vyana-vata, medicine should be taken after the morning meal and in the discordance of the Udana-vata after the meals, while in the discordance of the Prana-vata, it should be taken in between the morsels. In dyspnea, cough and thirst, medicine should be given frequently at short intervals, and in hiccup it should be given both before and at the end of the meal mixed with light articles of diet, and in anorexia, it should be given mixed with food abounding in variety.

२०० मध्यभोजनम्—मध्यमेषजम् (ग)

व्याने तु प्रातरशितमुदाने—व्यानेन्ने प्रातराशस्य तूदाने (घ. घ. ङ.)

प्रातरशितमुदाने—प्रातराश तदुदाने (फ)

३०० ग्रामग्रामान्तरिष्यते—ग्रामे ग्रामान्तरिष्यते (ह.)

ज्वरे पेया-कषाय-क्षीर-सर्पिर्विरेचनानां कालाः —

ज्वरे पेयाः कषायाश्च क्षीरं सर्पिर्विरेचनम् ।
षडहे षडहे देयं कालं वीक्ष्यालयस्य च ॥३०२॥

नामयस्य च रोगना रोगके, कालम् ऊणने कालको, वीक्ष्य जेधने देखकर, ज्वरे ज्वरमा ज्वरमें, पेयाः पेया पेया, कषायाः कषाय कषाय, क्षीरम् दूध दूध, सर्पिः धी धी, विरेचनम् च अने विरेचन और विरेचन, षडहे षडहे छ छ दिवसे छः छ दिनके बाद, देयम् देना देने चाहिए ॥ ३०२ ॥

302. In the case of fever gruels, decoctions, milk, ghee and purgatives should be given after the lapse of six days, after observing the time of the disease.

मेषजग्रहणयोग्य कालः —

क्षुद्वेगमोक्षौ लघुता विशुद्धिर्जीर्णलक्षणम् ।
तदा मेषजमादेयं स्याद्वि दोषवदन्यथा ॥३०३॥

क्षुत्- भूय लागवी भूख लगना, वेगमोक्षौ वेगोनी भुक्ति वेगोका त्याग, लघुता शरीरनुं हलकापक्ष लघुता, विशुद्धिः हृद्य अने ओडकारनी शुद्धि ओ हृदय और डकारकी शुद्धि ये, जीर्णलक्षणम् आहारनी शुद्धतानां लक्षण छे आहारके जीर्ण होनेके लक्षण है, तदा तब, मेषजम् औषध औषध, मादेयम् स्यात् आपुं जेधने खानी चाहिए, अन्यथा नहि तो ते अन्यथा वह, दोषवत् हि स्यात् दोषकारक थाय छे दोषकारक होती है ॥ ३०३ ॥

303. The signs of completion of digestion are the appearance of hunger, normal discharge of excretions, lightness of the body and clarity of the eructations. Medicine should be given at this stage. Otherwise it will be harmful.

३०३ क्षुद्वेगमोक्षौ-उद्वेगमोक्षौ (घ)

.. स्याद्वि दोषवदन्यथा-स्वादोषवदतोऽन्मथा (फ.)

ऋत्वाद्यपेक्षः कालविचारः —

चयादयश्च दोषाणां वर्ज्यं सेव्यं च यत्र यत् ।
ऋताववेक्ष्यं यत् कर्म पूर्वं सर्वमुदाहृतम् ॥३०४॥

दोषाणां दोषोना दोषोंके, चयादय यय वजेरे (यय, डोप अने शमन) चय आदि, यत्र जे ऋतुमा जिस ऋतुमें, यत् जे जो, वर्ज्यं च त्याग डरवा योय छे त्याग करने योग्य है, यत् अने जे और जो, सेव्यम् च सेवन डरवा योय छे सेवन करने योग्य है, सर्वम् ते सधनां वे सब, ऋतौ अववेक्ष्य ऋत्वापेक्ष ऋत्वापेक्ष, कर्म कर्म कर्म, पूर्वम् पहले पूर्व, उदाहृतम् उदाहरण गया छे कह दिये है ॥ ३०४ ॥

304. The accumulation of humoral morbidity, what are contra-indicated and what are indicated in a given season, what measures are recommended in each season, have all been already described.

(उपक्रमाणां करणं प्रतिषेधे च कारणम् ।
व्याख्यातमवलानां सविकल्पानामवेक्षणे ॥३०५॥

उपक्रमाणां लघन वजेरे उपक्रमोनी क्रिया लघन आदि उपक्रमोंकी क्रिया, प्रतिषेधे अने ते उपक्रमो नहि डरवाभा डारलु उन उपक्रमोंके नहीं करनेमें कारण, सविकल्पानाम तेमज दोषना अनेक लेखना एवं दोषके अनेक मेदवाले, अवलानाम दुर्भेदीनी दुर्बलोंकी, अववेक्षणे परीक्षाभा परीक्षामें, कारणम् डारलु कारण, व्याख्यातम् उदाहरण आया छे उहे गये हैं ॥ ३०५ ॥

305. The application of treatment, the reasons for the avoidance of treatment and manner of investigation of minutia of morbid changes in weak persons, has already been described.

मुहुर्मुहुश्च रोगाणामवस्थाधत्तुरस्य च ।
अवेक्षमाणस्तु भिषक् चिकित्सायां न मुह्यति ॥३०६॥

रोगाणाम् रोगोनी रोगोंकी, धत्तुरस्य च अने रोगोनी और रोगीकी, अवस्थाम् अवस्थाने अवस्थाको,

મુહુઃ મુહુઃ ચ વારં વારં વારં, અવેક્ષમાણઃ તુ ભેતે।
દેશનેનાલા, મિષક વૈદ વૈદ, ચિકિત્સાયામ ચિકિત્સામ્।
ચિકિત્સામ્, ન મુહ્યતિ મુંઝતે। નથી ભૂલ નહીં કરતા
॥ ૩૦૬ ॥

306. The physician who keeps on observing repeatedly, the development of diseases and the condition of the patient, will not err in treatment.

इत्येवं षड्विधं कालमनवेक्ष्य भिषग्जितम् ।

प्रयुक्तमहिताय स्यात् स्वस्याकालवर्षवत् ॥ ૩૦૭ ॥

સસ્ય અકાલવર્ષવત્ ભેમ અકાલમા અથેલી વૃષ્ટિ
અનાજના ખેતર માટે હાનિકારક થાય છે જૈસે અકાલમે
હુઈ વૃષ્ટિ અનાજકે ચેતકે લિદ્દ હાનિકારક હોતી હૈ, હિતિ
પ્રવચ્ તેમ આ વૈસે હસ, ષડ્વિધમ્ છ પ્રકારના છ.
પ્રકારકે, કાલમ્ કાલને કાલકો, અનવેક્ષ્ય ભેયા વિના
વિના દેશે, પ્રયુક્તમ્ પ્રયોજેલું દી હુઈ, મિષગ્જિતમ્
અહિતાય ઔષધ રોગીને હાનિકારક થાય છે ઔષધ
રોગીકો હાનિકારક, સ્વાદ્ થાય છે હોતી હૈ ॥ ૩૦૭ ॥

307. The medication administered without carefully investigating the six points regarding the time of medication, just described, will be harmful to the patient, like unseasonal rains to crops

व्याधीनामृत्वहोरात्रवयसां भोजनस्य च ।

विशेषो भिद्यते यस्तु कालावेक्ष. स उच्यते ॥ ૩૦૮ ॥

વ્યાધીનામ્ રોગો વ્યાધિ, ઋતુ- ઋતુ ઋતુ, અહોરાત્ર-
દિવસરાત્રિ અહોરાત્ર, વયસામ્ ઉમર વય, ભોજનસ્ય
ચ અને ભોજનની ઔર ભોજનકી, ચઃ તુ જે જો,
વિશેષઃ વિશેષતાઓમાં વિશેષ અવસ્થાઓમે, મિદ્યતે
વિભાગ કરવામાં આવે છે ભેદ ક્રિયા જાતા હૈ, સઃ તે

૩૦૮૩. ऋत्वहोरात्रवयसां-ऋत्वहोरात्रनियमान् (फ.)

„ વયસામ્-નિયમાદ (વ.)

„ કાલાવેક્ષઃ-કાલાપેક્ષઃ (બ જ.)

વહ, કાલાવેક્ષઃ કાલાવેક્ષ (કાલતુ અવેક્ષણ) કાલાવેક્ષ,
ઉચ્યતે કહેવાય છે કહા જાતા હૈ ॥ ૩૦૮ ॥

308. A few more considerations with reference to time, as with reference to diseases, season, period of day and night, age of the patient and before or after or during meals time will now be described.

कस्मिन् काले कस्य दोषस्य प्रकोपः —

वसन्ते श्लेष्मजा रोगाः शरत्काले तु पित्तजाः ।
वर्षासु वातिक. च प्रायः प्रादुर्भवन्ति हि ॥ ૩૦૯ ॥

વસન્તે વસન્ત ઋતુમાં વસન્ત ઋતુમે, શ્લેષ્મજાઃ
કફજન્ય, શરત્કાલે તુ શરદ્ઋતુમાં શરદ્ઋતુમે,
પિત્તજા પિત્તજન્ય પિત્તજન્ય, વર્ષાસુ અને વર્ષાઋતુમાં
ઔર વર્ષાઋતુમે, વાતિકાઃ ચ એવ વાતજન્ય વાતજન્ય,
રોગા. રોગો. રોગો, પ્રાયઃ થણું કરીને પ્રાયઃ, પ્રાદુ-
ર્ભવન્તિ હિ ઉત્પન્ન થાય છે ઉત્પન્ન હોતે હૈ ॥ ૩૦૯ ॥

309. In the spring, there generally occur diseases of kapha and in the autumn those of pitta, in the rainy season, those of vata.

निशान्ते दिवसान्ते च वर्षान्ते वातजा गदाः ।
प्रातः क्षपादौ कफजास्तयोर्मध्ये तु पित्तजाः ३૧૦

નિશાન્તે રાત્રિના અન્તમાં નિશાકે અન્તમે, દિવસાન્તે
દિવસના અન્તમાં દિવસકે અન્તમે, વર્ષાન્તે ચ અને
વર્ષાના અન્તમાં ઔર વર્ષાકે અન્તમે, વાતજાઃ વાતજન્ય
રોગો વાતજન્ય રોગ, પ્રાતઃ સવારમાં સુબહમે, ક્ષપાદૌ
અને રાત્રિના પ્રારભમાં ઔર રાત્રિકે પ્રારમ્ભમે, કફજાઃ
કફજન્ય રોગો કફજન્ય રોગ, તયોઃ મધ્યે તુ તથા
મધ્યાહ્નમાં અને મધ્યરાત્રિમાં તથા મધ્યાહ્નમે ઔર મધ્ય-
રાત્રિમે, પિત્તજા પિત્તજન્ય પિત્તજન્ય, ગદા રોગો
થાય છે રોગ હોતે હૈ ॥ ૩૧૦ ॥

૩૧૦. वर्षान्ते-वर्षन्ते (व.)

„ નિશાન્તે-નિશાદૌ (વ.)

310. At the end of the night, day and the rainy season, there generally occur diseases of vata. In the mornings, and the beginning of night diseases of kapha such as sneezing etc, and in the middle of the day and the night diseases born of pitta occur

कस्मिन् वयसि कस्य दोषस्य प्रकोपः—

वयोन्तमध्यप्रथमे वातपित्तकफामयाः ।

बलवन्तो भवन्त्येव स्वभावाद्दृग्गो नृणाम् ॥३११॥

नृणाम् भुञ्जीन्ती मनुष्योक्ती, वयसः वयना वयके, स्वभावात् स्वभावधीन स्वभावसे, वयः- वयना वयके, अन्त- अत अन्त, मध्य- मध्य मध्य, प्रथमे अने प्रथम भागमा कृमशः और प्रथम भागमें क्रमशः, वात- वात वात, पित्त- पित्त पित्त, कफ-आमया तथा कफना रोगो तथा कफके रोग, बलवन्त भुञ्जीन्ती बलवान्, भवन्ति एव तथा न करे छे हुआ ही करते हैं ॥ ३११ ॥

311 With regard to age, in old, middle and early age, there generally occur disorders of vata pitta and kapha respectively, or they become severe aided by the natural effects of the age of the person.

आहारपाकापेक्षो दोषप्रकोपः—

जीर्णान्ते वातजा रोगा जीर्यमाणे तु पित्तजाः ।

श्लेष्मजा भुक्तमात्रे तु लभन्ते प्रायशो बलम् ॥३१२॥

जीर्णान्ते भोजन पथी नत्ता भोजनके पच जाने पर, वातजा. वातजन्य वातजन्य, जीर्यमाणे तु भोजन पथी भोजन पच रहे होने पर, पित्तजा. पित्तजन्य पित्तजन्य, भुक्तमात्रे तु अने नभ्या आह तरेतन् भोजन कर चुकने पर, श्लेष्मजाः कृमशः कफजन्य, रोगा रोगो रोग, प्रायशः धृष्टुं करीने प्रायः, बलम् लभन्ते भुञ्जीन्ती छे बलको प्राप्त करते हैं ॥ ३१२ ॥

312 At the end of digestion the diseases of vata; during the stage of digestion the diseases of pitta; and

just after meals diseases born of kapha, generally become aggravated.

चिकित्सायां मात्राविचारः—

नारुपं हस्त्यौषधं व्याधिं यथाऽऽपोऽवपा महानलम् ।
दोषवद्वातिमात्रं स्यात्सस्यस्यात्युदकं यथा ॥३१३॥

संप्रचार्य बलं तस्मादामयस्यौषधस्य च ।

नैवातिबहु नात्यल्पं भैषज्यमवचारयेत् ॥३१४॥

यथा नैम जैसे, अल्पा थोड़ा थोड़ा, आपः पाणी जल, महानलम् महान अग्निने ओढ़नी शक्ति नथी महान अग्निको नष्ट नहीं करता, अल्पम् तेम थोड़ा वैसे अल्प, औषधम् औषध औषध, व्याधिम् रोगने व्याधिको, न हन्ति मटाडी शक्ति नथी नष्ट नहीं करती, यथा अने नैम और जैसे अत्युदकम् अतिशय नद बहुत अधिक जल, सस्य अनाजने हानिकारक छे अनाजको हानिकारक है, अतिमात्राम् च तेम अति- मात्रामा औषध वैसे अतिमात्रामें औषध, दोषवत् रोगीने हानिकारक रोगीको हानिकारक, स्यात् अने छे होती है, तस्मात् तेथी अत, आमयस्य रोगनु रोगके, औषधस्य च तेमन् औषधनु एवं औषधके, बलम् भुञ्जीन्ती बलका, संप्रचार्य निश्चय करीने निश्चय करके, न एव अतिबहु नहि अहु वधारे न बहुत अधिक, न अति अल्पम् तथा नहि अहु ओछु तथा न बहुत कम, भैषज्यम् औषध औषधका, अवचारयेत् आपनु भैषज्य प्रयोग करे ॥ ३१३-३१४ ॥

313-314 An under-dose of medication cannot cure the disease just as a small quantity of water cannot quench a great fire; and medicine given in over-dose will prove harmful just as excessive watering harms the crops. So, after carefully considering the severity of the disease and the strength of the medication, the physician should administer it, neither in too large a dose nor in too small a dose

ચિકિત્સાયા દેશસાત્મ્યવિચાર —

ઔચિત્યાદ્યસ્ય યત્ સાત્મ્યં દેશસ્ય પુરુષસ્ય ચ ।
અપથ્યમપિ નૈકાન્તાત્તર્યજંભતે સુખમ્ ॥૩૧૫॥

ઔચિત્યાદ્ય અભ્યાસને લીધે અભ્યાસકે કારણ, યસ્ય જે જિસ, દેશસ્ય દેશ દેશ, પુરુષસ્ય ચ કે જે પુરુષનુ યા જિસ પુરુષકા, યત્ સાત્મ્યન જે સાત્મ્ય છે જો સાત્મ્ય હૈ, તત્ તે વહ, અપથ્યમ્ અપિ અપથ્ય હોવા છતાં પણ અપથ્ય હોને પર મી એકાન્તાત્ તેને સર્વથા ઉસકા સર્વથા, ત્યજન્ ત્યાગ કરવાથી ત્યાગ કરનેસે, સુખમ્ મનુષ્ય આરોગ્યને મનુષ્ય આરોગ્યકો, ન લભતે પ્રાપ્ત કરતે નથી પ્રાપ્ત નહીં કરના ॥ ૩૧૫ ॥

315. A patient feels uncomfortable by the sudden withdrawal from even an unwholesome habit which has become homologatory to him by habitual use or as the result of climatic conditions.

બાહ્લીકાઃ પહ્લવાશ્ચીનાઃ શૂલીકા યવના શકાઃ ।
માંસગોધૂમમાધ્વીકશસ્ત્રવૈશ્વાનરોચિતાઃ ॥૩૧૬॥
મત્સ્યસાત્મ્યાસ્તથા પ્રાચ્યાઃ ક્ષીરસાત્મ્યાશ્ચ

સૈન્ધવાઃ ।

અશ્મકાવન્તિકાનાં તુ તૈલામ્લં સાત્મ્યમુચ્યતે ૩૧૭
કન્દમૂલફલં સાત્મ્યં વિદ્યાન્મલયવાસિનામ્ ।
સાત્મ્યં દક્ષિણતઃ પેયા મન્યશ્ચોત્તરપશ્ચિમે ॥૩૧૮॥
મધ્યદેશે ભવેત્ સાત્મ્યં યવગોધૂમગોરસાઃ ।
તેષાં તત્સાત્મ્યયુક્તાનિ ભૈષજાન્યવચારયેત્ ॥૩૧૯॥
સાત્મ્યં શ્વાશુ બલં ઘત્તે નાતિદોષં ચ વહ્નપિ ।

૩૧૫ ઔચિત્યાદ્ય—અપિ સ્વાત્ (વ)

૩૧૬ પહ્લવા—શાલમલા (વ)

૩૧૭ મત્સ્યસાત્મ્યાસ્તથા પ્રાચ્યાઃ ક્ષીરસાત્મ્યાશ્ચ સૈન્ધવાઃ —
ક્ષારસાત્મ્યાસ્તથા પ્રાચ્યા મત્સ્યસાત્મ્યાશ્ચ સૈન્ધવા

(હ ધ. ફ.)

૩૧૭ અશ્મકાવન્તિકાના તુ—અશ્મકાવન્તિકાના તુ (ધ ફ)

તૈલામ્લ—તૈલામ્લ (સ હ વ.)

૩૧૮ કન્દમૂલફલ—શાકમૂલફલ (ધ, ૪)

મન્ય—મન્ય (ધ)

૩૨૦. ચ વહ્નપિ—ચ વિન્દતિ (વ.)

બાહ્લીકાઃ બાહ્લીક બાહ્લીક, પહ્લવાઃ પહ્લવા, પહ્લવ, ચીના ચીન ચીન, શૂલીકાઃ શૂલીક શૂલીક, યવનાઃ યવન યવન, શકાઃ અને શક દોકાઃ શક લોગ, માંસ- માંસ માંસ, ગોધૂમ- ધઉ ગેહૂં, માધ્વીક- માધ્વીક માધ્વીક, શસ્ત્ર- શસ્ત્ર શસ્ત્ર, વૈશ્વાનર- અને અગ્નિના ઔર અગ્નિકે, ડચિતા- અભ્યાસી છે અભ્યાસી હૈં, પ્રાચ્યાઃ પૂર્વના દોકાને પૂર્વકે લોગોંકો, મત્સ્ય- માછલી મછલી, સાત્મ્યાઃ સાત્મ્ય છે સાત્મ્ય હૈ, તથા અને ઔર, સૈન્ધવાઃ સિન્ધના દોકાને સિન્ધકે લોગોંકો, ક્ષીરસાત્મ્યાઃ ચ દૂધ સાત્મ્ય છે દૂધ સાત્મ્ય હૈ, અશ્મક- અશ્મક અશ્મક, અવન્તિકાનામ્ તુ તથા અવન્તિકાના દોકાને તથા અવન્તિકાકે લોગોંકો, તૈલામ્લમ્ તૈલ અને અમ્લ તૈલ ઔર સ્વટાઈ, સાત્મ્યમ્ સાત્મ્ય સાત્મ્ય, ઉચ્યતે કહેવાય છે કહી જાતી હૈં, મલયવાસિનામ્ મલયવાસીઓને મલયાચલવાસિયોંકો, કન્દ-મૂલ- ફલમ્ કન્દ મૂલ અને ફળો કન્દ મૂલ ઔર ફલ, સાત્મ્યમ્ સાત્મ્ય છે સાત્મ્ય હૈ, દક્ષિણત દક્ષિણના દોકાને દક્ષિણકે લોગોંકો પેયા પેયા સાત્મ્ય છે પેયા સાત્મ્ય હૈ, ઉત્તરપશ્ચિમે ઉત્તર તથા પશ્ચિમમાં ઉત્તર તથા પશ્ચિમમ્, મન્ય મન્યને મન્યકો, સાત્મ્યમ્ સાત્મ્ય સાત્મ્ય, વિદ્યાત્ બાણપું જાને, મધ્યદેશે અને મધ્યદેશમાં ઔર મધ્યદેશમ્, યવ- યવ જો, ગોધૂમ- ધઉ ગેહૂં ગોરસા. તથા ગોરસ તથા દૂધ, સાત્મ્યમ્ સાત્મ્ય સાત્મ્ય, ભવેત્ છે હૈ, તેષામ્ તે તે દોકાને उन उन લોગોંકો, તત્ તે તે उन उन, સાત્મ્યયુક્તાનિ સાત્મ્ય યુક્ત સાત્મ્યયુક્ત, ભૈષજાનિ ઔષધ ઔષધ, અવચારયેત્ આપવા બેઈએ દેની ચાહિયે હિ કારણ કે ક્યોંકિ, સાત્મ્યમ્ સાત્મ્ય સાત્મ્ય, શ્વાશુ બલદી શીઘ્ર, બલમ્ બળ બલ, ઘત્તે આપે છે દેતા હૈ, વહ્ન અપિ ચ અને સાત્મ્ય પદાર્થ વધુ માત્રામાં દેવાય તોય ઔર સાત્મ્ય પદાર્થ અધિક હોને પર મી, અતિદોષમ્ ન બહુ દોષકારક નથી થતો વહુ દોષકર નહીં હોતા ॥ ૩૧૬-૩૧૯ ॥

316-319½ The Bahlikas, the Pallas, the Chinese, the Sulikas the Greeks and the Sakas are habituated to flesh, wheat, Madhweeka wine, bearing arms and to fire The easterners

are habituated to fish and the people of Sind are used to milk. The people of Asmaka and Avantika are habituated to the use of oil and acid articles; while the people of Malaya are habituated to roots, bulbs and fruits. To the people of the South, thin gruel is homologous, to the people of the north-west, demulcent drink is homologous. In the central country, people have homologation to barley wheat and cow's milk and its products. To these peoples, medications combined with these articles of homologation must be given for the thing which is homologous promotes strength immediately, and even if given in excess, does not produce any marked harmful effects.

દેશાદિપરીક્ષાઘ્યતિરેકેણ કેવલં યોગૈરેવ ચિકિત્સાં કુર્વતો દોષઃ—
યોગૈરેવ ચિકિત્સન્ હિ દેશાઘક્ષોઽપરાધ્યતિ ॥૩૨૦॥
વયોબલશરીરાદિમેદા હિ વહવો મતાઃ ।

દેશાદિ-અર્થઃ દેશાદિના જ્ઞાન વિનાનેા દેશાદિકો ન જ્ઞાનકર, યોગૈ. એવ કેમના યોગોનાડે કેવલ યોગોસે હી ચિકિત્સન્ હિ ચિકિત્સા કરતેા વૈદ્ય ચિકિત્સા કરનેવાલા વેદ્ય, અપરાધ્યતિ નિષ્ફળ અને છે દ્રષ્ટ સિદ્ધિ નહી કરતા, હિ ઠારણુકે કયોંકિ, વયઃ વય વય, બલ- બલ વલ, શરીરાદિ- શરીર આદિના શરીર આદિકે, મેદા- મેદા મેદ, વહવઃ બહુા વહુત, મતાઃ માન્યા છે માને ગયે હે ॥૩૨૦૬॥

320 320½. Though treating with the right prescriptions yet if the

physician be ignorant of the knowledge of place etc., he cannot achieve success in treatment. There exist many differences in the nature of men as regards age, vitality, constitution etc.

દોષાણાં કદાચિદ્વિરુદ્ધાભિમતાઽપિ ક્રિયા કાર્યા ભવતિ—

તથાઽન્તઃસન્ધિમાર્ગાણાં દોષાણાં ગૂઢચારિણામ્ ૩૨૧
ભવેત્ કદાચિત્ કાર્યાઽપિ વિરુદ્ધાભિમતા ક્રિયા ।

તથા તથા તથા, અન્ત-સન્ધિ-માર્ગાણામ્ ક્રોધ અને સન્ધિના માર્ગોના કોષ્ટ ઓર સન્ધિકે માર્ગોંકે, ગૂઢ-ચારિણામ્ ગૂઢચારી ગૂઢચારી, દોષાણામ્ દોષોની દોષોંકી, વિરુદ્ધાભિમતા વિરુદ્ધ માનેલી વિરુદ્ધ સમજી જાનેવાલી, ક્રિયા અપિ ક્રિયા પણ ક્રિયા મી, કદાચિત્ ક્રોધ ક્રોધ વખતે કીસી સમય, કાર્યા ભવેત્ કરવી પડે છે કરની પડતી હે ॥ ૩૨૧૬ ॥

321 321½ In conditions where the morbidity has affected the deeper tissues and affected the internal spaces of the body and the joints, the physician may have to adopt the procedure which is generally considered contrary to the usual mode of treatment.

પિત્તમન્તર્ગતં ગૂઢં સ્વેદસેકોપનાહનૈઃ ॥૩૨૨॥
નીયતે બહિરુષ્ણૈર્હિ તથોષ્ણં શમયન્તિ તે ।

અન્તર્ગતમ્ ક્રોધગત અન્તર્ગત, ગૂઢમ્ ગૂઢચારી ગૂઢ, પિત્તમ્ પિત્તને પિત્ત, ઉષ્ણૈઃ ગરમ ગરમ, સ્વેદ-સ્વેદન સ્વેદન, સેક પરિષેચન પરિષેચન, અપનાહનૈઃ અને ઉપનાહોથી ઓર ઉપનાહોંસે, બહિઃ બહાર બાહર, નીયતે ક્રોધનામાં આવે છે નિકાલા જાતા હે, તથા હિ આ પ્રમાણે ઇસી પ્રકાર, તે તે ઉષ્ણ ક્રિયાઓ વે ઉષ્ણ ક્રિયાએ, ઉષ્ણમ્ ઉષ્ણ પિત્તને ઉષ્ણ પિત્તકો, શમયન્તિ શાન્ત કરે છે શમન કરતી હે ॥ ૩૨૨૬ ॥

૩૨૧૬ કાર્યાઽપિ-કુત્રાપિ (દ)

૩૨૨. પિત્તમન્તર્ગતમ્ ગૂઢમ્-અન્તર્ગત પિત્તમાતુમ્ (ખ. ક)

૩૨૨૬. તે-તમ્ (ખ.)

૩૨૦૬ અપરાધનન્નરમ્—

તેષાં ડરસાત્મ્યયુક્તાશ્ચ વયોવસ્થાયુતાસ્તથા ।

આયુર્બલશરીરાદિમેદા હિ વહવો મતા ॥

દૈન્યધિકઃ પાઠઃ (દ.) પુસ્તકે ।

322-322½. The pitta which is penetrated inside and is lying deep is eliminated by sudation, hot affusion and hot poultices. Thus heat is subdued by heat.

વાઘૈશ્ચ શીતૈઃ સેકાઘૈરુષ્માન્તર્યાતિ પીઢિતઃ ૩૨૨
સોન્તર્ગૂઢં કફં હન્તિ શીતં શીતૈસ્તથા જયેત્ ।

વાઘૈ. બહારના વાત્, શીતૈઃ શીતલ શીત, સેકાઘૈઃ પરિષેક આદિ પરિષેકાદિસે, પીઢિતઃ પીડાયેલી પીઢિતકી હુઈ, રુષ્મા ગરમી રુષ્મા, અન્તઃ યાતિ અંદર બમ છે મીતર જાતી છે, સઃ અન્તર્ગૂઢજ્ઞ તે અંદર રહેલા ગૂઢ-ચારી મીતર છિપે, કફમ્ કફને કફનો, હન્તિ હણે છે નહ કરતી છે, તથા તેવી રીતે સ્વ તરહ, શીતૈઃ શીત ઉપચારથી શીત ઉપચારસે, શીતમ્ શીતને શીતનો, જયેત્ જીતવું જીતે ॥ ૩૨૨ ॥

323-323½. By the external application of cold things such as affusion etc, the external heat, being pressed, passes internally, and this heat going internally destroys internal kapha. Thus cold too is subdued by cold.

શ્લક્ષ્ણપિષ્ઠો ઘનો લેપશ્ચન્દનસ્યાપિ દાહકત્ ॥૩૨૩॥
ત્વગ્ગતસ્યોષ્મણો રોધાચ્છીતકૃચ્ચાન્યથાઽગુરોઃ ।

શ્લક્ષ્ણ-પિષ્ઠ સારી પેટે વાટેલો વારીક પીસા હુઆ, ઘનઃ લેપઃ બડો લેપ ઘના લેપ, ત્વગ્ગતસ્ય ત્વચાગત ત્વચાગત, રોધાચ્છીતકૃચ્ચાન્યથાઽગુરોઃ અને અગરનો ઓર અગુરકા, અન્યથા ઓછો વાટેલો પાતળો લેપ મોટા મોટા પીસા હુઆ પતલા લેપ, શીતકૃચ્ચ હંડક કરે એ શીતજનક હોતા છે ॥૩૨૩॥

324-324½. (External application of cold articles causes contraction of peripheral vessels and so more blood is collected

૩૨૪½ શીતકૃચ્ચ-દાહકત્ (વ)

in the central organs.) Thus, the thick application of very finely ground sandal acts as calorific though sandal is of the cold potency, by obstructing the evaporation of heat from the skin; while the thin application of coarsely ground eagle-wood acts as refrigerant though it is of the hot potency

છર્દિઘ્ની મક્ષિકાવિષ્ઠા મક્ષિકૈવ તુ વામયેત્ ॥૩૨૫॥
દ્રવ્યેષુ સ્વિન્નજગ્ધેષુ ચૈવ તેષ્વેવ વિક્રિયા ।

મક્ષિકા માખી મક્ષી વામયેત્ એવ ઉદરમાં બધું ઉલટી કરાવે બધું છે ઉદરમાં જાકર વમન કરાતી હી છે, મક્ષિકાવિષ્ઠા તુ પરંતુ માખીની વિષા પરંતુ મક્ષીકી વિષા, છર્દિઘ્ની ઉદરમાં બધું ઉલટી મટાડે છે ઉદરમાં જાકર વમન દૂર કરતી છે, તેષુ એવ તેનાં તે બધું, દ્રવ્યેષુ દ્રવ્યોમાં દ્રવ્યોમાં, સ્વિન્નજગ્ધેષુ ચ એવ આશીને ખાવાથી ઉબાલ કરકે જાનેપર, વિક્રિયા આવી વિક્રિયા થાય છે એવી વિક્રિયા હોતી છે ॥ ૩૨૫ ॥

325 325½. Excretion of the fly is antiemetic, while the whole fly is emetic. In all articles subjected to either physical heat or to the digestive heat there may occur similar contrary actions

દોષૌષધાદીનિ પરીક્ષ્યૈવ ચિકિત્સા વિધેયા—

તસ્માદોષૌષધાદીનિ પરીક્ષ્ય દશ તત્ત્વતઃ ॥૩૨૬॥
કુર્યાન્નિકિત્સિતં પ્રાજ્ઞો ન યોગૈરેવ કેવલમ્ ।

તસ્માત્ તેથી હસ લિપ, પ્રાજ્ઞઃ વૈદો વૈદ, દોષ-દોષ દોષ, ઔષધ-ઔષધ ઔષધ, આદીનિ આદિ આદિ, દશ દશ બાવોની દસ માવોની, તત્ત્વતઃ તત્ત્વપૂર્વક તત્ત્વસે, પરીક્ષ્ય પરીક્ષા કરીને પરીક્ષા કરકે, ચિકિત્સિતમ્ ચિકિત્સા ચિકિત્સા, કુર્યાન્ન કરવી કરે, કેવલમ્ કેવળ

૩૨૬½ સ્વિન્નજગ્ધેષુ-સ્વિન્નજગ્ધેષુ (ક)

૩૨૬½. કેવલમ્-કેવલૈઃ (ઘ)

केवल, योगै. एव थे।गोथी न योगोंसे ही, न न करवी न करे ॥ ३२६३ ॥

326-326½. Therefore the wise physician should do the treatment after carefully examining the morbidity and the remedies from the ten points of view described previously. He should not depend entirely on the literal formula of drugs.

निवृत्तेऽपि व्याधौ दोषशेषापनुत्तर्यमनपाधिप्रयोगस्य सेवनं विवेक—

निवृत्तोऽपि पुनर्व्याधिः स्वप्नेनायाति हेतुना ३२७ क्षीणे मार्गीकृते देहे शेषः सूक्ष्म इवानलः ।

निवृत्तः अपि भरी गये। पक्ष निवृत्त हुआ भी, व्याधि. व्याधि रोग, शेष. जे थे।डे। पक्ष शेष रहो हो।य तो यदि थोड़ा भी शेष रहा हो तो, क्षीणे क्षीण, मार्गीकृते अने मार्गीकृत करे। और मार्गरूप किये हुए, देहे देहमा देहमें, सूक्ष्म अथे। सूक्ष्म बची हुई सूक्ष्म, अनल इव अग्निनी पेठे अग्निकी भांति, स्वप्नेन थे।। पक्ष थोड़े भी, हेतुना कारखुथी हेतुसे पुन इरीधी फिर, आयाति आवे छे आ जाता है ॥ ३२७३ ॥

327-327½. After the subsidence of the disease, recurrence may be brought about by even a slight cause. As the condition of the body is weak and the path for the spread of the disease is already made, the slightest residue of morbidity may flare up like fire.

तस्मात्तमनुबध्नीयात् प्रयोगेणानपायिना ॥३२८॥
सिद्ध्यर्थं प्राक्प्रयुक्तस्य सिद्धस्याप्यौषधस्य तु ।

३२७३. देहे-दोषे (द फ)

३२८३. सिद्ध्यर्थ-दाढ्यार्थ (क. घ. त)

तस्मात् तेथी अतः एव, प्राक्प्रयुक्तस्य पक्षे। प्रयोगेण प्रथम प्रयुक्त की हुई, सिद्धस्य अपि सिद्ध पक्ष सिद्ध, औषधस्य तु औषधनी औषधकी, सिद्ध्यर्थम् ।सिद्धिने भाटे दढताके लिए, अनपायिना अहानिकर हानि न करनेवाले प्रयोगेण प्रयोगथी प्रयोगोंसे, तन् ते रोगनी रोगकी, अनुबध्नीयात् चिकित्सा थे।। ड।। सुधी डर्था करवी कुछ काल तक चिकित्सा करते रहना चाहिए ॥ ३२८३ ॥

328-328½. Thereafter, the body should be rendered immune by a mild or safe course of the effective remedies which have been used and found efficacious in the disease.

काठिन्यादूनभावाद्वा दोषोऽन्तः कुपितो महान् ३२९ पथ्यैर्मृद्वल्पतां नीतो मृदुदोषकरो भवेत् ।

काठिन्यात् दोषना अथ३५ संहतपक्षाथी दोषके चयरूप सहत होनेसे, ऊनभावात् वा डे दोषनी अथ५. ३५ न्यूनताथी अथवा दोषकी अचयरूप न्यूनता होनेसे, अन्त अन्तर अन्दर, कुपितः कुपित अथे। कुपित, महान् महान महान, दोष. दोष दोष, पथ्यैः न्यारे पथ्य वडे जब पथ्योंसे, मृद्वल्पताम् मृदु अने अल्प मृदु और अल्प, नीतः डरी देवाभा आवे छे कर दिया जाता है, मृदुदोषकरः त्यारे ते मृदु दोषने उत्पन्न करनेवाले तब वह मृदु दोषको उत्पन्न करनेवाला, भवेत् था।य छे होता है ॥ ३२९३ ॥

329-329½. The humors, greatly provoked internally by excessive accumulation or deficiency, can be rendered mild by recourse to wholesome regimen; and consequently they manifest only mild morbid effects.

पथ्यमप्यश्नतस्तस्माद्यो व्याधिरुपजायते ॥३३०॥
ज्ञातैवं वृद्धिमभ्यासमथवा तस्य कारयेत् ।

३३०३. तस्य-अन्मस्य (द)

तस्मात् तेथी इस लिए, पथ्यम् पथ्यन् पथ्यको, अश्रतः अपि भोजन करता छत। पथु सेवन करते हुए भी, यं ने जो, व्याधिः व्याधि व्याधि, उपजायते श्रुद् के अल्पये अनुवर्तन करे छे मृदु या अल्परूपसे अनुवर्तन करती है, एवम् तेने छे प्रभाणु उसे इस प्रकार, ज्ञात्वा अणुने जानकर, तस्य पथ्यन्ती मात्रामा पथ्यकी मात्रामें, वृद्धिम् वधारे वृद्धि, अथवा अथवा ते। अथवा, अभ्यासम् तेने अभ्यास उसका अभ्यास, करवेत् करवावे कराना चाहिए ॥ ३३०३ ॥

330-330½. Finding that inspite of taking the wholesome regimen, the disease occurs, the physician should increase either the quantity of or the length of the course of the wholesome regimen.

द्वेष्यमपि पथ्यं कल्पनाविधिभिः प्रियत्वं गमयेत्—

सातत्यात्स्वादभावाद्वा पथ्यं द्वेष्यत्वमागतम् ३३१ कल्पनाविधिभिस्तैस्तैः प्रियत्वं गमयेत् पुनः ।

सातत्यात् सतत सेवन करवाथी निरन्तर अभ्यासके कारण, स्वादभावात् वा अथवा स्वादु न होवाथी अथवा स्वादु न होनेके कारण, द्वेष्यत्वम् आगतम् नहि गमता द्वेषके विषयभूत, पथ्यम् पथ्य आहारने पथ्य आहारको, तैः तैः कल्पनाविधिभिः अनाववाणी ते ते विधिओथी भिन्न भिन्न कल्पनाविधियोंद्वारा, पुन करीथी फिरसे, प्रियत्वम् प्रिय रुचिकर, गमयेत् अनाववा बनाना चाहिए ॥ ३३१½ ॥

331-331½. Owing to constant use or to unpalatableness, the wholesome regimen becomes repulsive; it should be rendered palatable by various modes of preparation.

मनोऽर्थानामानुकूल्यस्य कलम्—

मनसोऽर्थानुकूल्याद्धि तुष्टिरूर्जा रुचिर्वलम् ३३२ सुखोपभोगता च स्याद्वाधेश्चातो बलक्षयः ।

हि ऊपर छे के कर्कोकि, मनसः मनना मनके, अर्थानुकूल्यात् विषयन् अनुकूलपथुं होवाथी विषयके

अनुकूल होनेसे, तुष्टिः संतोष तुष्टि, ऊर्जा उत्साह ऊर्जा, रुचिः रुचि रुचि, बलम् अथ बल, सुखोपभोगता च स्यात् अने विषयन् सुखेथी उपभोगयोग्यपथुं थाय छे और विषयकी सुखसे उपभोगयोग्यता होती है, अतः च आथी इससे, व्याधेः रोगना व्याधिके, बलक्षय अथने क्षय थाय छे बलका नाश होता है ॥ ३३२½ ॥

332-332½. By its being agreeable to the mind and the senses, it produces a sense of satisfaction, it increases good spirits, relish vitality, sense of happiness and enjoyment Hence the strength of the disease gets diminished.

लौल्यादोषक्षयाद्वाधेर्वैधर्म्याच्चापि या रुचिः ३३३ तासु पथ्योपचारः स्याद्योगेनाद्यं विकल्पयेत् ।

लौल्यात् लौल्याथी लोढपतासे, दोषक्षयात् दोषनी क्षीणताथी दोषके क्षयसे, व्याधेः व्याधिथी व्याधिसे, वैधर्म्यात् च अपि तथा विधर्मताथी तथा विधर्मतासे, या ने जो, रुचिः रुचि पेदा थाय छे रुचि उत्पन्न होती है, तासु तेभां उनमें, पथ्योपचारः स्यात् पथ्यथी उपचार करवे पथ्य ही देना चाहिए, योगेन अने औषधयोग वडे और औषधयोगसे, आद्यम् विकल्पयेत् भोजनने संस्कृत करीने देवुं भोजनको संस्कृत करके देना चाहिए ॥ ३३३½ ॥

333-333½. The medications which are wholesome should be of the taste which the patient has acquired by constant indulgence, which are developed owing to deficiency of the corresponding body element, or which are developed as a reaction to disease. And the diet also should be cooked by suitable methods of preparation.

३३३ लौल्यादोषक्षयाद्वाधेर्वैधर्म्याच्चापि या रुचि —

लौल्यादोषक्षय द व्याधेर्वैधर्म्याच्चापि ना रुचि. (अ.)

अध्यायोक्तविषयाः—

तत्र श्लोकाः—

विंशतिर्व्यापदो योनेर्निदानं लिङ्गमेव च ॥३३४॥
चिकित्सा चापि निर्दिष्टा शिष्याणां हितकाम्यया ।

तत्र ते विषयभा उक्त विषयमें, श्लोका उपसंहारना श्लोका छे छे उपसंहारके श्लोक हैं कि, शिष्याणाम् शिष्योंकी, हितकाम्यया हितनी धृष्ट्याथी हितकामनासे, योनेः योनिनी योनिके, विंशतिः बीस बीस, व्यापदः व्यापत्ति रोग, निदानम् तेओना निदान उनके निदान, लिङ्गम् च एव लक्षण लक्षण, चिकित्सा च अपि अने चिकित्सा और चिकित्सा, निर्दिष्टा उक्ता छे कहे हैं ॥ ३३४॥

Here are the recapitulatory verses

334-334½. The twenty gynecic disorders, the etiology, signs and symptoms and their therapeutics have been explained, for the benefit of the disciples

शुक्रदोषास्तथा चाष्टौ निदानाकृतिमेषजैः ॥३३५॥
क्लृप्यान्युक्तानि चत्वारि चत्वारः प्रदरास्तथा ।
तेषां निदानं लिङ्गं च मेषज्यं चैव कीर्तितम् ॥३३६॥

तथा तथा तथा, निदान- निदान निदान, आकृति-
लक्षण, मेषजैः अने चिकित्सासहित और
चिकित्सासहित, अष्टौ आठ आठ, शुक्रदोषाः शुक्रना
दोषा उक्ता छे शुक्रके दोष कहे हैं, चत्वारि चार चार,
क्लृप्यानि क्लृप्य क्लृप्य, उक्तानि उक्ता छे कहे हैं, तथा
तेभ्य एवं, चत्वारः चार चार, प्रदराः प्रदर उक्ता छे
प्रदर कहे हैं, तेषाम् तेओना उनके, निदानम् निदान
निदान, लिङ्गम् च लक्षण लक्षण, मेषज्यम् च एव अने
चिकित्सा और औषध, कीर्तितम् उक्ता छे कहे हैं
॥ ३३५-३३६ ॥

335-336. So too the causes symptoms and treatment of the eight kinds of seminal morbidity, the four kinds

of impotency and the four kinds of colporrhea, their etiology, characteristics and treatment have all been described.

क्षीरदोषास्तथा चाष्टौ हेतुलिङ्गभिषग्नितैः ।
रेतसो रजसश्चैव कीर्तितं शुद्धिलक्षणम् ॥३३७॥

तथा तथा तथा हेतु- निदान निदान, लिङ्ग- लक्षण
लक्षण, भिषग्नितैः अने चिकित्सासहित और औषधके
साथ, अष्टौ आठ आठ, क्षीरदोषाः च क्षीरदोषा क्षीर-
दोष, रेतसः वीर्य वीर्य, रजस च एव अने आर्तवनी
तथा आर्तवकी, शुद्धिलक्षणम् शुद्धिना लक्षण शुद्धिके
लक्षण, कीर्तितम् उक्ता छे कहे दिये हैं ॥ ३३७ ॥

337. Also the eight kinds of galatic morbidity with their causes, characteristics and remedies, and the signs of the purity of semen and the menses, have also been described.

उक्तानुक्तचिकित्सा च सम्यग्योगस्तथैव च ।
देशादिगुणशंसा च कालः षड्विध एव च ॥३३८॥
देशे देशे च यत् सात्म्यं यथा वैद्योऽपराध्यति ।
चिकित्सा चापि निर्दिष्टा दोषाणां गूढचारिणाम् ॥

उक्त- उक्ता कहे हुए, अनुक्त- अने न उक्ता
रोगोनी और न कहे हुए रोगोंकी, चिकित्सा च
चिकित्सा चिकित्सा, तथा एव सम्यग्योग च सम्य-
ग्योग सम्यग्योग, देशादिगुणशंसा च देशादि गुणोनी
प्रशंसा देशादि गुणोंकी प्रशंसा, षड्विधः काल. च एव

३३७ अस्य श्लोकस्य पूर्वार्धानन्तरम्—

तेषां चिकित्सा निर्दिष्टा ममानव्याप्तो मया ।

इत्यधिक, पाठ (द पुस्तके ।

३३८. देशादिगुणशंसा च—देशादिगुणयोगाश्च (घ)

—देशादिगुणयोग्यश्च (फ)

३३९ एतच्छ्लोकान्तरम्—

योनिव्यापदिकेऽध्याये पुनर्वस्तुनिर्दिष्टम् । (द.)

इत्यधिक पाठ (द.) पुस्तके ।

341 Thus ends the Section on Therapeutics which forms the sixth section in the Treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka.

चिकित्सास्थानं समाप्तम् ।

श्रीः चरकसंहिता कल्पस्थानम्

श्री
चरकसंहिता
कल्पस्थानम्

श्री
चरकसंहिता
कल्पस्थानम्

The
Carakasamhita
KALPASTHANA
(The Section on
pharmaceutics)

प्रथमोऽध्यायः ।

पहेले। अध्याय अध्याय प्रथम
Chapter I

मदनकल्पोपक्रमः—

अथातो मदनकल्पं व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ अतः हवे अर्होथी अब आगे, मदनकल्पम् 'मदनकल्प' नामना अध्यायनु 'मदनकल्प' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्यान करुं व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये आत्रेयने, इति ह आ विषयमा नीये प्रभाषे न इस विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स्म ऊहेलु छे कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the chapter entitled "The Pharmaceutics of the Emetic nut .

2. Thus declared the worshipful Atreya.

कल्पस्थानस्य विषयः—

अथ खलु वमनविरेचनार्थं वमनविरेचनद्रव्याणां सुखोपभोगतमैः सहान्यैर्द्रव्यैर्विविधैः कल्पनार्थ-मेदार्थं विभागार्थं चेत्यर्थः, तद्योगानां च क्रियाविधेः सुखोपायस्य सम्यगुपकल्पनार्थं कल्पस्थानमुपदेक्ष्यामोऽग्निवेशः । ॥ ३ ॥

अग्निवेश ! हे अग्निवेश ! हे अग्निवेश ! अथखलु हवे अब वमन- वमन वमन. विरेचनार्थम् तथा विरेचन भाटे तथा विरेचनके लिए, वमन- वमन वमन, विरेचन- तथा विरेचननां तथा विरेचनके, द्रव्याणाम् द्रव्याणां द्रव्योंकी, सुखोपभोगतमैः अत्यंत आरोग्य भाटे उपभोग करवाना अतिशय आरोग्यके लिए उपभोगयोग्य, अन्यैः भीन अन्य, विविधैः विविध नाना प्रकारके, द्रव्यैः सह द्रव्याणां साथे द्रव्योंके साथ, कल्पनार्थम् कल्पना करवा भाटे कल्पनाके लिए, मेदार्थम् विभागार्थम् च इति अर्थ अर्थात् वमन तथा विरेचननां द्रव्याणां भिन्न भिन्न प्रयोग भाटे तथा ते द्रव्याणां विभाग भाटे अर्थात् वमन तथा विरेचनके द्रव्योंके भिन्न भिन्न प्रयोगके लिए तथा उन द्रव्योंके विभागके लिए,

३ वमनविरेचनार्थं-वमनविरेचनार्थं मदनकल्पादिविवृतादीना (त ३.)

॥ सुखोपभोगतमैः-सुखोपभोगतमै (४)

तद्योगानाम् च अने वमन तथा विरेचननां द्रव्येना प्रयोगेनां और वमन तथा विरेचनके प्रयोगोंकी, सुस्रोपायस्य आरोग्यना उपायभूत आरोग्यके उपायभूत, क्रियाविधेः स्वरसादिश्च क्रियान् विधिने स्वरसादिरूप क्रियाकी विधिकी, सम्यक् परापर मली प्रकार, उप-कल्पनार्थम् उद्देश्य भाटे कहनेके लिए, कल्पस्थानम् उद्देश्यस्थानने। कल्पस्थानका, उपदेक्ष्यामः उपदेश करुं उपदेश करेंगे ॥ ३ ॥

3 It is indeed O, Agnivesa! for the following reasons that we expound the Section on Pharmaceutics namely, to describe the combinations with various drugs that render the preparation most pleasant to take for the purpose of emesis and purgation; to describe the classifications and dosage of these emetic and purgative drugs, as also to describe the easy and proper pharmaceutical procedures of these preparations.

शरीरमलविरेचनभेदाः —

तत्र दोषहरणमूर्ध्वभागं वमनसंज्ञकम्, अधो-भागं विरेचनसंज्ञकम्; उभयं वा शरीरमलविरे-चनाद्विरेचनसंज्ञां लभते ॥ ४ ॥

तत्र तेभां इनमें, ऊर्ध्वभागम् उपरना भागथी (मुष्ण भास्कर) ऊपरके भागसे (मुखद्वारा), दोषहरणम् दोषनुं निर्हरणु करुना दोषोंका निर्हरण करनेवाला, वमनसंज्ञकम् वमन उद्देश्य है वमन कहाता है, अधो-भागम् नीचेना भागथी (गुदाभास्कर) नीचेके भागसे (गुदाद्वारा), विरेचनसंज्ञकम् विरेचन उद्देश्य है विरेचन कहाता है, शरीरमल-अथवा शरीरना मलनु अधवा शरीरके मलका, विरेचनात् वा विरेचन करवाभी विरेचन करनेसे, उभयम् अने दोनोंकी, विरेचनसंज्ञाम् विरेचनसंज्ञा विरेचनसंज्ञा, लभते भेजवे छे होती है ॥ ४ ॥

4. Of these the act or action of expelling the impurities through the upper channel is known as Emesis, while that of expelling the impurities through the lower channel is known as Purgation. Both being processes of cleansing the bodily impurities, they are known by the common term purgation

वमन विरेचनं च द्रव्यं कथं वामयति विरेचयति च—

तत्रोष्ण-तीक्ष्ण-सूक्ष्म-व्यवायि-विकाशीन्यौषधा-नि स्ववीर्येण हृदयमुपेत्य घमनीरनुसृत्य स्थूलाणु-स्रोतोभ्यः केवलं शरीरगतं दोषसंघातमाग्नेयत्वाद् विष्यन्दयन्ति, तैक्ष्ण्याद् विच्छिन्दन्ति,

तत्र तेभां इनमें, उष्ण तीक्ष्ण- उष्ण तीक्ष्ण, सूक्ष्म- सूक्ष्म सूक्ष्म, व्यवायि- व्यवायी व्यवायी, विकाशीनि विकाशी गुणवाणी विकाशी गुण-वाली, औषधानि औषधा औषधियां, स्ववीर्येण पेटाना वीर्यनी अपनी शक्तिसे, हृदयम् हृदयम् हृदयमें, उपेत्य पहुँचकर, घमनीः घमनीकाद्वारा घमनियोंमें, अनुसृत्य प्रसरी व्याप्त होकर, स्थूल- अणु- स्थूल तथा सूक्ष्म स्थूल तथा अणु, स्रोतोभ्यः स्रोतोभां स्रोतोंसे, केवलम् आभा सपूर्ण, शरीरगतम् शरीरमां रहे शरीरमें व्याप्त, दोषसंघातम् दोषना समूहने दोष-समूहको, आग्नेयत्वाद् आग्नेय होवाभी आग्नेय होनेसे, विष्यन्दयन्ति पीगणावे छे द्रव बना देती हैं, तैक्ष्ण्याद् अने तीक्ष्ण होवाभी और तीक्ष्णतासे, विच्छिन्दन्ति छे छे टुकड़े टुकड़े कर देती हैं ॥ ५ ॥

5-(1). The drugs that are hot, acute, subtle, diffusive and anti-spasmodic, reaching the heart by virtue of their potency, and circulating through the large and small blood vessels, pervade the entire body. They liquefy the

५ तीक्ष्णसूक्ष्म-तीक्ष्णसूक्ष्म (द.)

, घमनीरनुसृत्य स्थूलाणु-घमनीरनुसृत्य सम्मग्न्युच्यते स्थूलाणु

(इ. त.)

accumulated morbid matter therein by virtue of their fiery quality and break it up by their acuteness.

स विच्छिन्नः परिप्लवन् स्नेहभाविते काये स्नेहा-
कभाजनस्थमिव क्षौद्रमसज्जन्नणुप्रवणभावादा-
माशयमागम्योदानप्रणुन्नोऽग्निवाय्वात्मकत्वादूर्ध्व-
भागप्रभावादौषधस्योर्ध्वमुत्क्षिप्यते, सलिलपृथि-
व्यात्मकत्वादधोभागप्रभावाच्चौषधस्याधः प्रवर्तते,
उभयतश्चोभयगुणत्वात् । इति लक्षणोद्देशः ॥ ५ ॥

विच्छिन्न. छेदायेक दुकड़े बना, स ते दोषसमूह यह
दोषसमूह, स्नेहभाविते स्नेहभावित स्नेहसे स्निग्ध काये
शरीरमां शरीरमें, परिप्लवन् आभतेम क्षरतां इधर उधर
जाता हुआ, स्नेहाक्त- स्नेहभावित स्नेह चुपड़े
भाजनस्थम् पात्रमां पात्रमें, क्षौद्रम् मधुनी मधुके,
इव जेम समान, असज्जन न थोड़ता न चिपकता
हुआ, अणुप्रवणभावात् अणुभागमां संचार करवाने
लीधे अणुभागोंमें संचरण करनेसे, आमाशयम् आमा-
शयमां आमाशयमें, आगम्य आनी पहुंचकर, उदान-
प्रणुन्न. उदान वायुधी प्रेरणा पायी उदान वायुसे
प्रेरित होकर, औषधस्य औषधनां औषधियोंके, अग्नि-
वायु- आत्मकत्वात् प्रधानतः अग्नि, वायुरश्मय
होवाधी प्रधानतः अग्निवायुस्वरूप होनेसे, ऊर्ध्वभाग- तथा
उपरना भागधी दोषनु निर्हरण करवाना तथा ऊपरकी
ओरसे दोषका निर्हरण करनेके, प्रभावात् प्रभावधी
प्रभावसे, ऊर्ध्वम् उपर ऊपरकी ओर उत्क्षिप्यते ईंकाय
छे फेंका जाता है, औषधस्य औषधनां औषधियोंके,
सलिल-पृथिवी-आत्मकत्वात् प्रधानतः जलपृथ्वीस्व-
रूपहोवाधी प्रधानतः जलपृथ्वीस्वरूप होनेसे, अधोभाग-
तथा नीचेना भागधी दोषनु निर्हरण करवाना नीचेकी
ओरसे दोषका निर्हरण करनेके, प्रभावात् च प्रभावधी
प्रभावसे, अध. नीचे नीचेकी ओर, प्रवर्तते अय छे
प्रवृत्त होता है, उभयगुणत्वात् अने औषधनां छे
गुणु होवाधी और औषधियोंके दोनों गुण होनेसे,
उभयतः च अने भागधी अय छे दोनों मार्गोंसे

प्रवृत्त होता है, इति अ। यह, लक्षणोद्देश. वमन तथा
दिरेचन क्रियोना स्वरूपनुं वर्णन छे वमन तथा विरेचन.
द्रव्योंके स्वरूपका वर्णन है ॥ ५ ॥

5 This morbid matter being thus broken up and floating in the body, that has undergone oleation procedure, remains detached in the body like honey kept in a pot smeared with ghee, and being drawn by its atomic affinity it flows towards the gastro-intestinal tract and getting propelled upwards by the Udana vata, the morbid matter gets thrown upwards as a result of the fiery and the airy quality as well as by the upward flowing tendency of the drugs. Owing to the watery and earthy qualities and the downward flowing tendency of drugs, it purges downwards. Where both the qualities are combined, it purges both-ways. Thus have been described the characteristics of the purgative drugs. अपरिसंख्येययोगनामवि विरेचनद्रव्याणां पट्ठुः सत्त्वान्तर्भाव कृत्वोपदेश —

तत्र फल-जीमूतकेक्षरा-धामार्गव-कुटज-कृतवे-
चनानां, श्यामा-त्रिचतुरङ्गल-तिल्वक-महावृक्ष-
सप्तला-शङ्खिनी-दन्ती-द्रवन्तीनां च, नानाविधदेश-
कालसंभवात्वाद-रस-वीर्य-विपाक-प्रभावग्रहणाद्
देह-दोष-प्रकृति-वयो-बलाग्नि भक्ति-लात्स्य-रोगा-
वस्थादीनां नानाप्रभाववत्त्वाच्च, विचित्रगन्धवर्ण-
रस-स्पर्शानामुपयोगसुखार्थप्रसंख्येयसंयोगानां -

६. धामार्गवकुटजकृतवेचनानां-धामार्गवकृतवेचनानां (ख)

,, प्रभावग्रहणाद्-प्रभावग्रहणानां (घ)

,, रोगावस्थादीनां नानाप्रभाववत्त्वाच्च रोगावस्थादीनानात्मक-
त्वाच्च (च)

,, उपयोगसुखार्थम्-उपयोगसुखार्थम् (घ. ६.)

५ परिप्लवन्-परिप्लव. (घ ५.)

,, क्षौद्रमसज्जन्नणुप्रवण-उदकमसज्जन्नणुप्रवण (घ)

मपि च सतां द्रव्याणां विकल्पमार्गोपदर्शनार्थं
षट् विरेचनयोगशतानि व्याख्यास्यामः ॥ ६ ॥

तत्र तेभ्यः इनमें फल- भी ६७ मैनफल, जीमूतक
कुडवेक्ष जीमूतक, इक्ष्वाकु- ३३वीं तूणडी तितीलौकी,
धामार्गव- धामार्गव (पीणी धीसेडी) धामार्गव, कुटज-
३३ कुड़ा, कृतवेधनानाम् अने ३३वां तुरिया और
कदवी तोरई, श्यामा- तथा ३३वां नसेतर तथा श्यामा,
त्रिवृत्- ६६ नसेतर त्रिवृत्, चतुरङ्गल- गरभाणे चतुरं-
गुल, तिल्वक- ६६ तिल्वक, महावृक्ष- शेअ थूहर,
सप्तला- सातदे शेअ सप्तला, शङ्खिनी- आभूटाभल्ली
शङ्खिनी, दन्ती- नेपाणे दन्ती, द्रवन्तीनाम् अने रतन-
भेत ऐऐना और जंगली एरण्डी इनके, नानाविध-
जुहा जुहा प्रकारना नाना प्रकारके, देश-काल- देश
तथा ३३वां देश तथा कालमें, संभव- उत्पत्ति उत्पत्ति,
आस्वाद- जुहा जुहा स्वाद नाना प्रकारके आस्वाद,
रस-वीर्य- रस, वीर्य रस, वीर्य, विपाक- विपाक विपाक,
प्रभाव- अने प्रभाव और प्रभाव, ग्रहणात् भवाथी
होनेके कारण, देह-दोष- देह, दोष देह, दोष, प्रकृति-
प्रकृति प्रकृति, वय-बल- वय-बल वय-बल, अग्नि- अग्नि
अग्नि, भक्ति- रुचि रुचि, सारम्य- सात्म्य सात्म्य, रोग-
रोग रोग, अवस्था- अवस्था अवस्था, आदीनाम्
आदिना आदिके, नानाप्रभाववत्त्वात् च जुहा जुहा
प्रभाव होवाथी नाना प्रभाव होनेके कारण, विचित्रगन्ध-
तथा विचित्र गन्ध तथा विविध प्रकारके गन्ध, वर्ण-रस-
वर्ण-रस वर्ण-रस, स्पर्शानाम् अने स्पर्शना और
स्पर्शके, उपयोग- उपयोगनु उपयोगका, सुखार्थम् सुख
होवाना हेतुथी सुख लेनेके कारण, द्रव्याणाम् द्रव्येना
द्रव्योंके, असंख्येय- अगणित असंख्येय, संयोगनाम् च
अपि संयोग संयोग, सताम् होवा ३३वां पक्ष होने
पर सी, विकल्पमार्ग ३३वां मार्ग कल्पनाका मार्ग,
उपदर्शनार्थम् भूताववा साटे बतानेके लिए, षट् विरेचन-
योगशतानि ३३ विरेचन योगानु ३३ विरेचन
योगोंका, व्याख्यास्यामः व्याख्यान करुं व्याख्यान
करेंगे ॥ ६ ॥

6 Taking into consideration that
drugs differ with respect to land, season,
source, flavor, taste, potency, post-
digestive effect and specification, and
also that men differ with respect to
their body, morbid tendency, consti-
tution, age, vitality, gastric fire, pro-
clivities, homologation and stage of
disease, we shall here describe six
hundred purgative preparations that
are pleasant in their variety of smell,
color, taste and touch; of drugs such
as emetic nut, bristly luffa, bottle
gourd, sponge gourd, kurchi, bitter
luffa, black turpeth, turpeth, purging
cassia, tilwaka, thorny milk-hedge plant,
soappod, clenolipis, red physic nut,
and physic nut, although the extent of
the possible preparations from these
drugs is innumerable.

विरेचनद्रव्याणि कथं क्रियासमर्थतमानि भवन्ति—

तानि तु द्रव्याणि देश-काल-गुण-भाजन-संपत्ती
र्यवलाघानात् क्रियासमर्थतमानि भवन्ति ॥ ७ ॥

तानि ते वे, द्रव्याणि तु द्रव्ये द्रव्य, देश-काल- देश,
काल देश, काल, गुण- गुण गुण, भाजन- अने पात्रकी
और पात्रकी, सपत् संपत्ति वडे संपत्तिके कारण, वीर्य-
बल- आधानात् अधिक वीर्यवान् भवाथी शक्तिकी
अधिकतासे, क्रिया- कार्य करवाभा कार्य करनेमें, समर्थ-
तमानि अति अधिक साभर्थवान् अत्यधिक शक्तिशाली,
भवन्ति अने ३ होते है ॥ ७ ॥

7 These drugs become most effec-
tive in action by the richness of the
factors of favourable place, season,
quality of storage-vessels and the
process of dynamization

६. द्रव्याणां विकल्पमार्गोपदर्शनार्थं—द्रव्याणि विकल्पमार्गदर्शनार्थं

(६.)

७. भाजनसंपत्तीर्यवलाघानात्—भाजनसम्पत्तीर्यवलाघानात् (७)

દેશભેદ: —

ત્રિવિધ: સ્વલુદેશ:-જાફલ:, આનૂપ:, સાધારણ-
શ્વેતિ । તત્ર જાફલ: પર્યાકાશભૂયિષ્ઠ:, તરુભિરપિ
ચ કદર-સ્વદિરાસનાશ્વકર્ણ-ધવ-તિનિશ-શાલુકી-
સાલ-સોમવલ્ક વદરી-તિન્દુકાશ્વત્થ વટામલકી-
વનગહન:, અનેકશમી-કકુભ-શિશપાપ્રાય:, સ્થિરશુ-
ષ્કપવનવલવિધૂયમાનપ્રનૃત્યત્તરુણવિટપ:, પ્રતત-
મૃગતૃણિકોપગૂઢતનુહરપરુષસિકતાશર્કરાબહુલ:,
લાવતિત્તિરિચકોરાનુચરિતભૂમિભાગ, વાતપિત્ત-
વહુલ:, સ્થિરકઠિનમનુષ્યપ્રાયો જ્ઞેય:

દેશ. દેશ દેશ, ત્રિવિધ: સ્વલુ ત્રણ પ્રકારનો છે
ત્રીન પ્રકારનો છે, જાફલ, બંગલ જાગલ, આનૂપ.
આનૂપ આનૂપ, સાધારણ: અને સાધારણુ ઓર સાધારણ,
તત્ર તેમાં હનમેં, પર્યાકાશભૂયિષ્ઠ આરે બાળુ પુષ્કળ
પુષ્કળ આકાશવાળા ચારો ઓર વિસ્તૃત આકાશવાલે,
તરુભિ: અપિ ચ અનેક વૃક્ષોવાળા અનેક વૃક્ષવાલે,
કદર- સફેદ ઊર સફેદ સૈર, સ્વદિર- ઊર સૈરકથ્યા,
અસન- અસન લાજ, અશ્વકર્ણ- શાલ સાલુ, ધવ-
ધાવડો ઘો, તિનિશ- તણુષ્ઠ તિનિસ, શાલુકી- શાલુકુ
કુંદર, સાલ- રાળનાં ઝાડ સાલ, સોમવલ્ક- ગોરડ સફેદ
સૈર, વદરી- બોરડી બેરી, તિન્દુક- ટીંબરવો તેંદુ,
અશ્વત્થ- પીપળો પીપલ, વટ- વડ વડ, આમલકી-
આમળાનાં ઝાડ એઓનાં આવલેકે વૃક્ષ હનકે, વનગહન:
ધાટા વનવાળો ભરે જંગલોવાલે, અનેક- અનેક અનેક,
શમી- ખીજડી શમી, કકુભ- અર્જુન કૌહા, શિશપાપ્રાય:
અને સીસમના ઝાડથી ભરપૂર ઓર સીસમ વૃક્ષોસે ભરે
સ્થિર- સ્થિર સ્થિર, શુષ્ક- તેમજ સૂકા એવ શુષ્ક,
પવનવલ- પવનના અપાટાઓથી વાયુકે ઝોકોસે, વિધૂય-
માન- હાલતાં કપાયે હુએ, પ્રનૃત્યત્ અને નાચતા હોય
એમ દેખાતા ઓર નાચતે સે દિસાઈ દેતે, તરુણવિટપ-
નાનાં ઝાડવાળા છોટે વૃક્ષવાલે, પ્રતત- અવિચ્છિન્ન
નિરતર, મૃગતૃણિકા- ઝાડવાનાં બળના મૃગતૃણાકો,
અપગૂઢ- દેખાવવાળા ઉત્પન્ન કરનેવાલે, તનુ-સર- ઝીણી

કઠોર પત્તી કઠોર, પરુષ- તથા ખરસડ તથા કર્કશ,
સિકતા- રેતી વાલુ, શર્કરા- અને કાંકરી ઓર કરરી,
વહુલ: જેમાં વધારે હોય એવા જિસમેં બહુત હોં એસે,
લાવ-તિત્તિરિ- લાવરા, તેતર બટેર, તીતર, ચકોર- અને
ચકોર પક્ષી ઓર ચકોર, અનુચરિત- જેમાં ફરતાં હોય
એવા જિસમેં વિચરતે હોં એસે, ભૂમિભાગ: ભૂમિપ્રદેશ-
વાળા એસે ભૂમિપ્રદેશવાલે, વાતપિત્તવહુલ: વાતપિત્તની
અધિકતાવાળા વાતપિત્તકી અધિકતાવાલે, સ્થિર- તથા
સ્થિર તથા સ્થિર કઠિન- અને કઠણુ શરીરથી યુક્ત
ઓર કઠોર શરીરસે યુક્ત, મનુષ્યપ્રાય. મનુષ્યની અધિ-
કતાવાળા દેશને મનુષ્યકી અધિકતાવાલે દેશકો, જાફલ:
બગલ જાગલ, જ્ઞેય: બાળુવો જાનનાં ચાહિય;

8-(1). 'Place' or 'clime' is of three
kinds—Jangala(arid) land wetland
and ordinary land. Of them the jangala
land is that which is abounding in
open space. It contains dense forests
of gum arabic tree, catechu tree, Spiro-
nous kino tree, sal, crane tree, oojein
tree, Indian olinabeum, Indian sal, small
jube, false mangosteen, holy fig,
banyan and emblic myrobalan. There
grow the Sami, Arjun and rose wood
trees in large numbers There, the
young branches dance swayed by the
force of continuous dry winds, it
abounds in thin, rough and hard sand
and gravel hidden often by the sight
of mirages It is inhabited by quails,
partridges and Chakora birds. There,
the vata and pitta humors are in
predominance, and people are well-
knit and hardy.

અથાનૂપો હિન્તાલતમાલનારિકેલકદલીવન-
ગહન:, સરિત્સમુદ્રપર્યન્તપ્રાય:, શિશિરપવનવહુલ:,
વહુલવાનીરોપશોભિતતીરામિ: સરિન્દ્રિરુપગત-

૮ ત્રિવિધ —તત્ર ત્રિવિધ (ઘ)

૧૧ મનુષ્યપ્રાયો જ્ઞેય —મનુષ્યપ્રાયો જાફલો જ્ઞેય (ઙ)

भूमिभागः, क्षितिधरनिकुञ्जोपशोभितः, मन्दपवनानुवीजितक्षितिरुहगहनः, अनेकवनराजीपुष्पितवनगहनभूमिभागः, स्निग्धतरुप्रतानोपगूढः, हलचक्रवाक-बलाका-नन्दीमुख-पुण्डरीक-कादम्ब-मद्गु-भृङ्गराज-शतपत्र मत्तकोकिलानुनादिततरुविटपः, सुकुमारपुरुषः, पवनकफप्रायो ज्ञेयः ;

अथ हिन्ताल- ताड हिन्ताल, तमाल- तमाक्ष तमाल, नारिकेल- नाणियेरी नारियल, कदली- अने डेणनी और केलेके, वनगहनः घाटी वनवाली घने जंगलसे भरपूर सरित्समुद्र- नदी डे समुद्र नदी वा समुद्र. पर्यन्तप्रायः जेना प्रांत भागमां होय जेवा जिसके प्रान्त भागमें हो ऐसे, क्षिरपवन- ठंडा पवननी ठंडी हवाकी, बहुलः पुष्पितावाणी पुष्कलतावाले, वञ्जुल- वाणुज वञ्जुल, वानीर- अने जलनेतरभी और वानीरसे, उपशोभित- शोभता शोभित, तीरामिः किनारावाणी किनारोंवाले, सरिद्धि- नदीजैथी नदियोंसे, उपगत- व्याप्त व्याप्त, भूमिभाग भूमिप्रदेशवाणी भूमिप्रदेशवाले, क्षितिधर- पर्वतनी पर्वतकी, निकुञ्ज- कुञ्जेशी कुजोंसे, उपशोभित- शोभता शोभित, मन्दपवन- मंद मंद वायुथी धीमी धीमी वायुसे, अनुवीजित- साक्षता कम्पित, क्षितिरुहगहनः आडनी वनवाणी वृक्षोंके वनवाले, अनेक- अनेक अनेक, वनराजी- वननी पंक्ति वनकी पंक्ति, पुष्पित- तेभज पुष्पित एव पुष्पित, वनगहन- जलैथी दुर्गम वनोंसे दुर्गम, भूमिभागः भूमिप्रदेशवाणी भूमिप्रदेशवाले, स्निग्धतरु स्निग्ध आडनी लताओना स्निग्ध वृक्षोंकी लताओंके, प्रतान- बाँझा तपुओथी कुटिल तरुओंसे, उपगूढ- ढंकायेवे भरै, हंस- हंस हंस, चक्रवाक- चक्रवाक चक्रवाक, बलाका- जलका बलाका, नन्दीमुख- नन्दीमुख नन्दीमुख, पुण्डरीक- पुण्डरीक पुण्डरीक, कादम्ब- कदम्ब कदम्ब, मद्गु- जलका जलका, भृङ्गराज- भृङ्गराज भृङ्गराज, शतपत्र- शतपत्र शतपत्र, मत्तकोकिल-

अने मत डेयलथी और मत्तकोयलसे, अनुनादित- गाजती प्रतिध्वनित, तरुविटपः वृक्षोंकी शाखाओवाणी वृक्षोंकी शाखाओंवाले सुकुमार- डेभज नाजुह, पुरुष अनुषो वाणी अनुषोंवाले पवनकफप्राय. अने वाति तथा डेभजान देशों और वात तथा कफप्रधान देशको अनूप. आनूप आनूप, ज्ञेय अनुषो जानना चाँहिए;

8 2) The wetland is that which contains dense forests and marshes, date plants Tamala coconuts and plantain trees, which is generally bounded by rivers or the sea, where cold winds blow greatly, which is in the neighbourhood of rivers whose banks are rendered beautiful by reeds and rush, which is abounding in hills covered with creeping shrubs, where clusters of trees wave to gentle breezes, which contains many forests of blooming rows of trees, which is covered with densely grown trees and creepers; Where the branches of trees are echoing to the cries of birds like the swan, the Chakravaka, the crane, the Nandimukha, the Pundareeka, the Kadamba, the Madgu, the Bhringaraja, the Satapatra and the inebriate cuckoo, and where the people are delicate in looks and of vata and kapha constitutions generally

अनयोरेव द्वयोर्दशयार्वीरुद्धनस्पतिवानस्पत्यशकुनिमृगगणयुतः स्थिरसुकुमारबलवर्णसंहननोपपन्नसाधारणगुणयुक्तपुरुषः साधारणो ज्ञेयः ॥८॥

जनयोः आ। इन, द्वयो एव जने दोनों, देशयोः देशनी देशोंकी वीरुह- लता लता, वनस्पति- पुष्प विना थयेवां शोनाणी पुष्पके विना हुए फलवाले वृक्ष,

८ स्थिरसुकुमारबलवर्ण-स्थिरसुकुमारवर्ण (ख)

८ क्षितिधर- क्षितिधर (क न)

, मद्गुभृङ्गराजशतपत्रमत्तकोकिल-मद्गुभृङ्गराजशतपत्र
पुष्कोकिल (घ त थ)

, मद्गुभृङ्गराजशतपत्रमत्तकोकिलानुनादित-मद्गुकोयष्टीभृङ्गराजपुष्कोकिलानुनादित (घ)

वानस्पत्य- पुष्पोष्ठी यथेष्टा इतोवाणा पुष्पसे हुए फलवाले वृक्ष, ककुनि-मृग- पक्षी अने भृगोना पक्षी और पशुओंके, गणशुत. गल्लोवाणा समूहोंसे भरे, स्थिर- स्थिरता स्थिरता, सुकुमार- कामलता कोमलता, बलवर्ण-बल, वलु वल, वर्ण, संहनन-उपपन्न- अने शरीर- रना आधामा आवेला और शरीरके गठनमें आये हुए, साधारणगुण- अने देशना साधारण (समान) गुणोंकी दोनो देशके साधारण (समान) गुणोंसे युक्त- युक्त युक्त, पुष्पः भृगोवाणा देशने मनुष्योंवाले देशको, साधारणः साधारण साधारण, ज्ञेय अलुवे जानना चाहिए ॥८॥

8. That place should be known as ordinary country which contains the trees, herbs and shrubs, birds and beasts of both the aforesaid types of land, which is inhabited by people endowed with firmness, delicacy, strength, color, well-knit frames and average qualities.

कथंभूते देशे जातानि द्रव्याण्युपादेयानि—

तत्र देशे साधारणे जाङ्गले वा यथाकालं शिशिरातपपवनसलिलसेविते समे शुचौ प्रदक्षिणोदके इमशान-चैत्य-देवयजनागार-सभा-श्वभ्रा-राम-वल्मीकोपरविरहिते कुशरोहिवास्तीर्णे क्षिग्ध-कृष्णमधुरमृत्तिके सुवर्णवर्णमधुरमृत्तिके वा मृदा-वफालकृष्टेऽनुपहतेऽन्यैर्वलवत्तरैर्द्रुमैरौषधानि जा-तानि प्रशस्यन्ते ॥९॥

तत्र तेओभा इनमें, साधारणे साधारण साधारण, जाङ्गले वा के अंगल या जाङ्गल, देशे देशमा देशमें, यथाकालम् यथासमय यथासमय शिशिर- टाढ शीत, जातप- तडाका धूप, पवन- पवन वायु, सलिल- अने वरसादभी और वर्षासे, सेविते सेवायेला सेवित, समे शुचौ सपाट पवित्र समतल पवित्र, प्रदक्षिणोदकेऽभृष्टी आलु अलाशयवाणा दाहिनी और जलाशयवाले, इमशान- इमशान इमशान, चैत्य- चैत्य चैत्य देव-यजन-अगार-

देवालय यज्ञशाला देवालय, यज्ञशाला, सभा- सभा- स्थान सभा, श्वभ्रा भाडा गर्त, आराम- जगतीया वगीचा, वल्मीक राइडा वल्मीक, ऊपर- तथा भारी अभीनगी और ऊपर भूमिसे, विरहिते रहित रहित, कुश-रोहिष- कुश अने रोहिष धासथी कुश और रोहिष घाससे, आस्तीर्णे आच्छ दित भरे, स्निग्ध- रिग्ध क्षिग्ध, कृष्ण- डाण्टी काली, मधुर तथा मधुर तथा मधुर, मृत्तिके माटी- वाणा मिट्टीवाले, सुवर्णवर्ण- अथवा सोना जेवा वलुवाणा सुवर्ण जैसे वर्णवाले, मधुर तथा मधुर मधुर, मृत्तिके वा माटीवाणा मिट्टीवाले, मृदौ मृदु कोमल, अफालकृष्टे हुण्ठी नहि जेजायेला विना हल चले, अन्ये अने भील और अन्य, बलवत्तरै अधिक भृगु अधिक बलवान द्रुमैः वृक्ष वृक्षोंसे, अनुपहते उपहात नहि पायेला स्थानमा उपधानको नहीं गत हुए स्थानमें, जातानि उत्पन्न यथेष्ट उत्पन्न, औषधानि औषधौ औषधिया, प्रशस्यन्ते श्रेष्ठ छे प्रशस्त है ॥ ९ ॥

9. Of them the herbs that grow in the ordinary or jangala land, which are subject to normal seasonal cold, sun, wind and rain, which have grown on level and clean ground with water on its right side, where the burial ground, sacred tombs, places of sacrifice to gods, place of assembly, pits, pleasure gardens, and ant-hills and saline soils are not in the neighbourhood, where the sacred and the ginger grasses grow, whose earth is black and sweet or golden and sweet; which has not been ploughed up or in any way damaged or devastated by strong trees growing over it the drugs growing in such land are commended as good.

औषधद्रव्यादरणविधि —

तत्र यानि कालजातान्युपागतसंपूर्णप्रमाण-रसवीर्य-गन्धानि कालातपाग्निसलिलपवनजम्तु-

१० कालजातान्युपागत-कालजात न्यागत (१)

१ प्रदक्षिणोदके-प्रदक्षिणे (ख)

२ सुवर्णवर्णमधुरमृत्तिके-सुवर्णवर्णमृत्तिके (ब.)

મિરનુપહતગન્ધ-વર્ણ-રસ-સ્પર્શ-પ્રભાવાણિ પ્રત્ય-
ગ્રાણ્યુદીચ્યાં દિશિ સ્થિતાનિ; તેષાં શાસ્ત્રાપલા-
શમચિરપ્રરૂઢં વર્ષાવસન્તયોગ્રાહ્યં, ગ્રીષ્મે મૂલાનિ
શિશિરે વા શીર્ણપ્રરૂઢવર્ણાનાં, શરદિ ત્વક્કન્દ-
ક્ષીરાણિ, હેમન્તે સારાણિ, યથર્તુ પુષ્પફલમિતિ;
મજ્જલાચારઃ કલ્યાણવૃત્તઃ શુચિઃ શુક્લવાસાઃ
સંપૂજ્ય દેવતા અશ્વિનૌ ગોત્રાહ્વણાંશ્ચ કૃતોપવાસ
પ્રાઢ્મુલ્લ ઉદ્ યો વા ગૃહ્ણીયાત્ ॥૧૦॥

મજ્જલાચારઃ મગળ આચારવાળા મંગલ આચાર-
વાળા, કલ્યાણવૃત્ત તથા સદાચરણવાળા મનુષ્યે તથા
સદાચરણવાળા મનુષ્ય, શુચિઃ પવિત્ર અર્થ પવિત્ર હોકર,
શુક્લવાસા સફેદ વસ્ત્ર પહેરી શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કરકે,
કૃતોપવાસ. ઉપવાસ કરી ઉપવાસ કર, દેવતા દેવતા
દેવતા, અશ્વિનૌ અશ્વિનીકુમાર અશ્વિનીકુમાર, ગો-વાહ-
જાન્ ચ ગાય અને બાહ્યજાન્ ગાય ઓર બ્રાહ્મણોંકા,
સંપૂજ્ય પૂજા કરી પૂજન કરકે, પ્રાઢ્મુલ્લ પૂર્વ તરફ
મુખ રાખી પૂર્વાભિમુલ્લ, ઉદ્મુલ્લ કે ઉત્તર તરફ
મુખ રાખી અથવા ઉત્તરાભિમુલ્લ રહકર, ગૃહ્ણીયાત્
ઔષધો ગ્રહણ કરવા ઔષધ પ્રહણ કરે, તત્ર તેઓનાં
ઉનમેં, ઉદીચ્યામ્ ઉત્તર ઉત્તર, દિશિ દિશામાં દિશામેં,
સ્થિતાનિ રહેલી રહી હુઈ, યાનિ જે ઔષધિઓ જો
ઔષધિયાં, કાલજ્ઞાતાનિ યથાકાળે ઉગેલ હોય
સમય પર ઉત્પન્ન હુઈ હોં, ઉપાગત-સંપૂર્ણ-પ્રમાણ-સંપૂર્ણ
પ્રમાણમાં આવેલાં સંપૂર્ણ પ્રમાણમેં આયે હુઈ, રસ-વીર્ય
રસ, વીર્ય રસ, વીર્ય, ગન્ધાનિ અને ગંધથી પરિપૂર્ણ
ઔર ગન્ધસે પરિપૂર્ણ, કાલ-જ્ઞાતપ- સમય તાપ સમય
ધૂપ, અગ્નિ- અગ્નિ આગ, સલિલ પાણી જલ, પવન-
પવન વાયુ, જન્તુભિ કે જંતુઓથી ઔર
જન્તુઓસે, અનુપહત- નષ્ટ નહિ થયેલા નષ્ટ નહીં હુઈ,
ગન્ધ-વર્ણ- મંધ, વર્ણ ગન્ધ, વર્ણ, રસ-સ્પર્શ- રસ,
સ્પર્શ રસ, સ્પર્શ, પ્રભાવાણિ અને પ્રભાવવાળી ઔર
પ્રભાવવાળી, પ્રત્યગ્રાણિ તથા તાણ હોય તથા નવીન હોં,
તેષામ્ તેઓનાં ઉનકે, અચિરપ્રરૂઢમ્ નવાં ફૂટેલાં
નવીન ઉત્પન્ન, શાસ્ત્રાપલાજમ્ શાખા તથા પાન શાખા

તથા પત્તોંકો, વર્ષા- વર્ષા વર્ષા, વસન્તવો અને વસન્તમાં
એવ વસન્તમેં, ગ્રાહ્ય દેવા પ્રહણ કરના चाहिए, શીર્ણ-
ખરી પડેલાં પુરાને પત્તોંકે ગિર જાનેપર, પ્રરૂઢ- નવાં
આવેલાં નવે આયે હુઈ, વર્ણનામ્ પાડેલાંવાળી તે
ઔષધિઓનાં પત્તોંવાલી ઉન ગ્રીષ્મધિઓંકે, મૂલાનિ મૂળ
મૂલકો, ગ્રીષ્મે ગ્રીષ્મમાં ગ્રીષ્મમેં, શિશિરે તથા શશિરમાં
દેવા તથા શિશિરમેં લેના चाहिए, ત્વક્કન્દક્ષીરાણિ
ઝાલ, કંદ અને દૂધ છાલ, કન્દ ઔર દૂધકો, શરદિ
શરદઋતુમાં દેવા શરદમેં લેના चाहिए, સારાણિ સારે
સારોંકો હેમન્તે હેમન્તમાં દેવા હેમન્તમેં લેના चाहिए
પુષ્પફલમ્ અને ફૂલ તથા ફળને પુષ્પ ઔર ફળોંકો,
યથર્તુ ઋતુ પ્રમાણે ઋતુકે અનુસાર, ગૃહ્ણીયાત્ દેવા
પ્રહણ કરના चाहिए ॥ ૧૦ ॥

10. Of them, such drugs should be
culled as were put forth in their proper
season and have attained their fullness
of growth, taste, potency and smell,
whose smell color, taste, touch and
specific action have not been impaired
by season, sunheat, fire water, wind
or insects and which are fully mature
and growing on the northern side Of
them again the branches and leaves
which have recently grown should be
gathered between the rainy season and
the spring The roots should be ga-
thered in the summer or in the winter,
from trees whose ripened leaves have
been shed; the bark, bulb and milk
of plants in the autumn and the pith
at the end of autumn, (Hemantha) and
the flowers and fruit in their proper
season. After performing auspicious
rites, living a pure life, having perfor-
med the purificatory bath, wearing
white raiment, having worshipped the-
gods, the Aswin twins, the cows and

૧૦ પ્રત્યગ્રાણ્યુદીચ્યાં દિશિસ્થિતાનિ તેષામ્-પ્રત્યગ્રાણિ તેષામ્ (ય.)

૧, દેવતા અશ્વિનૌ-દેવતાગ્નિમશ્વિનૌ (ક ધ.)

brahmanas, having observed a fast and facing the east or the north, one should cull these drugs

औषधद्रव्याणि कथं स्थाप्यानि—

गृहीत्वा चानुरूपगुणवद्भाजनस्थान्यागारेषु प्रागुद्वारेषु निवातप्रवातैकदेशेषु नित्यपुष्पोपहारवलिकर्मवत्सु, अग्नि-सलिलोपस्वेद-धूम-रजो मूषक-चतुष्पदामनभिगमनीयानि स्ववच्छन्नानि शिष्येष्वसज्य स्थापयेत् ॥११॥

गृहीत्वा च औषधियोने षष्ठे तेओने औषधियोको लाकर उनको, प्राक्-उदक्- पूर्व के उत्तर भाग में पूर्व या उत्तरकी ओर, द्वारेषु आरक्षणीवाणी द्वारवाले, निवात-प्रवात-एकदेशेषु वायुभी रहित परंतु ओष्ठ भागभा सारी रीते वाता वायुवाणी वायुसे रहित परन्तु एक भागमें अच्छी तरह बहते हुए वायुवाले, नित्य-पुष्प-उपहार- न्यां रोज पुष्प उपहार प्रतिदिन पुष्पोपहार, बलिकर्मवत्सु तथा बलिकर्म भता होय ओवा तथा बलिकर्मसे सम्पन्न, आगारेषु धरमा घरमें, अनुरूप-गुणवत्- योग्य गुणोवाणी योग्य गुणोंवाले, भाजनस्थानि पात्रभा राप्पी पात्रमें रखकर, स्ववच्छन्नानि अश्वत्थभाडीने भली प्रकार ढाँककर, अग्नि-सलिल- अग्नि, जल, उपस्वेद- पृथ्वीनी गरमी भुवाष्प, धूम-रज - धूमाडे, धूण धूम, धूल, मूषक- उँदर चूहे, चतुष्पदाम् अने योपगा प्राणी और पशुओं, अनभिगमनीयानि न पहुँची शके ओवी रीते न पहुँच सके इस तरह, शिष्येषु शीकांभा छिकोंमें, आसज्य लटकावीने लटकाकर, स्थापयेत् राभवां रखे ॥ ११ ॥

11. Having thus been culled and placed in suitable vessels, they should be stored in houses with doors opening to the east or the north, in a room which is windless except for one window, in

a house where every day flower-offering and sacrifice are observed and which is proof against fire, water, moisture, smoke, dust mice and quadrupeds. The vessel should be well-covered and kept securely tied in swings.

वमन- विरेचन- द्रव्याणां भावनार्थमालोडनार्थं च द्रव्याणि—

तानि च यथादोषं प्रयुजीत सुरा-सौवीरक-तुषोदक-मैरेय-मेदक-धान्याम्ल-फलाम्ल दध्यम्लादि - मिवाते, मृद्वीकामलक-मधु-मधुक-परूषक-फाणित-क्षीरादिभिः पित्ते, श्लेष्मणि तु मधु मूत्र-कषाया-दिभिर्भावितान्यालोडितानि च; इत्युद्देशः ।

तानि च तेओने। इनका. वाते वायुभा वातमें, सुरा-सौवीरक- सुरा, सौवीरक सुरा, सौवीरक, तुषोदक- तुषोदक तुषोदक, मैरेय- मैरेय मैरेय, मेदक- मेदक मेदक, धान्याम्ल- डाँठ धान्याम्ल, फलाम्ल- भुरडा फलाम्ल, दध्यम्ल- दध्यम्ल दध्यम्ल, आदिभिः वजेरे वडे आदिके साथ, पित्ते पित्तभा पित्तमें, मृद्वीका- दाक्ष दाक्षा, कामलक- आमणी आवला मधु-मधुक- मध, जेठीमध मधु, सुलहठी, परूषक- शलसा फालसा, फाणित- गेणनी राभ राव, क्षीरादिभि अने दूधवडे दूध आदिके साथ, श्लेष्मणि अने उक्षभा और कफमें, मधु मूत्र मध, मूत्र मधु मूत्र, कषाय- अने उषाय और कषाय, आदिभि आदि वडे आदिसे, भावितानि भावना आपी भावना देकर, आलोडितानि अने ओओभा घोणी और इनमें घोलकर, यथादोषम् यथादोष दोषानुसार, प्रयुजीत उपयोग करवे। प्रयोग करे, इति उद्देशः आ संक्षेपभा उद्यु छे यह संक्षेपमें कहा है;

12-(1) These should be administered according to the morbid humor. They should be given with Sura, Sauveeraka, Tushodaka, Maireya and Medaka wines.

११ चानुरूपगुणवद्भाजनस्थान्यागारेषु—चानुरूपगुणवद्भाजने-
संस्थाप्यागारेषु (ब घ)

॥ मूषक-मूषिक (प.)

॥ शिष्येष्वसज्य—शिष्यो च स्वासज्य (ब)

१२ धान्याम्लफलाम्लदध्यम्लादिमिवाते—धान्याम्लफलाम्लदध्यम्लादि-
मिवाते (ब.)

॥ मृद्वीकामलकमधुमधुकपरूषकफाणितक्षीरादिभिः—मृद्वीका-
मधुमधुकफाणितक्षीरादिभिः (ब.)

મિરનુપહતમન્ધ-વર્ણ-રસ-સ્પર્શ-પ્રભાવાણિ પ્રત્ય-
ગ્રાણ્યુદીચ્યાં દિશિ સ્થિતાનિ; તેષાં શાલાપલા-
શમચિરપ્રરૂઢં વર્ષાવસન્તયોગ્રાહ્યં, ગ્રીષ્મે મૂલાનિ
શિશિરે વા શીર્ણપ્રરૂઢપર્ણાનાં, શરદિ ત્વક્કન્દ-
ક્ષીરાણિ, હેમન્તે સારાણિ, યથર્તુ પુષ્પફલમિતિ;
મજ્જલાચારઃ કલ્યાણવૃત્તઃ શુચિઃ શુક્લવાસાઃ
સંપૂજ્ય દેવતા અશ્વિનૌ ગોત્રાહ્વણાંશ્ચ કૃતોપવાસ
પ્રાહ્મુખ ઉદ સ્ત્રો વા ગૃહ્ણીયાત્ ॥૧૦॥

મજ્જલાચારઃ મગળ આચારવાળા મંગલ આચાર-
વાળા, કલ્યાણવૃત્તઃ તથા સદાચરણવાળા મનુષ્યે તથા
સદાચરણવાળા મનુષ્ય, શુચિઃ પવિત્ર થઈ પવિત્ર હોકર,
શુક્લવાસાઃ સફેદ વસ્ત્ર પહેરી શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કરકે,
કૃતોપવાસ. ઉપવાસ કરી ઉપવાસ કર, દેવતા દેવતા
દેવતા, અશ્વિનૌ અશ્વિનીકુમાર અશ્વિનીકુમાર, ગો-ત્રાહ્વ-
ણાન્ ચ ગાય અને બ્રાહ્મણની ગાય ઓર બ્રાહ્મણોંકા,
સંપૂજ્ય પૂજા કરી પૂજન કરકે, પ્રાહ્મુખ પૂર્વ તરફ
મુખ રાખી પૂર્વાભિમુખ, ઇદમ્મુખ. કે ઉત્તર તરફ
મુખ રાખી અથવા ઉત્તરાભિમુખ રહકર, ગૃહ્ણીયાત્
ઔષધો ગ્રહણ કરવા ઔષધ પ્રહણ કરે, તન્ન તેઓનાં
ઉનમેં, ડહીન્યામ્ ઉત્તર ઉત્તર, દિશિ દિશામાં દિશામેં,
સ્થિતાનિ રહેલી રહી હુઈ, યાનિ જે ઔષધો જો
ઔષધિયાં, કાલજાતાનિ યથાકાળે ઉગેલ હોય
સમય પર ઉત્પન્ન હુઈ હોં, ઉપાગત-સંપૂર્ણ-પ્રમાણ-સંપૂર્ણ
પ્રમાણમાં આવેલાં સંપૂર્ણ પ્રમાણમેં આયે હુઈ, રસ-વીર્ય
રસ, વીર્ય રસ, વીર્ય, ગન્ધાનિ અને ગંધથી પરિપૂર્ણ
ઔર ગન્ધસે પરિપૂર્ણ, કાલ-જાતપ- સમય તાપ સમય
ધૂપ, અગ્નિ- અગ્નિ આગ, સલિલ પાણી જલ, પવન-
પવન વાયુ, જન્તુભિ કે જંતુઓથી ઔર
જન્તુઓસે, અનુપહત નષ્ટ નહિ થયેલા નષ્ટ નહીં હુઈ,
ગન્ધ-વર્ણ- બંધ, વર્ણ ગન્ધ, વર્ણ, રસ-સ્પર્શ- રસ,
સ્પર્શ રસ, સ્પર્શ, પ્રભાવાણિ અને પ્રભાવવાળી ઔર
પ્રભાવવાળી, પ્રત્યગ્રાણિ તથા તાજી હોય તથા નવીન હોં,
તેષામ્ તેઓનાં ઉનકે, અચિરપ્રરૂઢમ્ નવાં ફૂટેલાં
નવીન ઉત્પન્ન, શાલાપલાશમ્ શાખા તથા પાન શાખા

તથા પત્તોંકો, વર્ષા- વર્ષા વર્ષા, વસન્તયો. અને વસન્તમાં
એવ વસન્તમેં, ગ્રાહ્ય દેવા પ્રહણ કરના चाहिए, શીર્ણ-
ખરી પડેલાં પુરાને પત્તોંકે ગિર જાનેપર, પ્રરૂઢ- નવાં
આવેલાં નવે આયે હુઈ, પર્ણાનામ્ પાડેલાંવાળી તે
ઓષધોનાં પત્તોંવાલી ઉન ઔષધિયોંકે, મૂલાનિ મૂળ
મૂલકો, ગ્રીષ્મે ગ્રીષ્મમાં ગ્રીષ્મમેં, શિશિરે તથા શશિરમાં
દેવા તથા શિશિરમેં લેના चाहिए, ત્વક્કન્દક્ષીરાણિ
ઝાલ, કદ અને દૂધ છાલ, કન્દ ઔર દૂધકો, શરદિ
શરદ્ઋતુમાં દેવા શરદમેં લેના चाहिए, સારાણિ સારો
સારોંકો હેમન્તે હેમન્તમાં દેવા હેમન્તમેં લેના चाहिए
પુષ્પફલમ્ અને ફૂલ તથા ફળને પુષ્પ ઔર ફળોંકો,
યથર્તુ ઋતુ પ્રમાણે ઋતુકે અનુસાર, ગૃહ્ણીયાત્ દેવા
પ્રહણ કરના चाहिए ॥ ૧૦ ॥

10. Of them, such drugs should be
culled as were put forth in their proper
season and have attained their fullness
of growth, taste, potency and smell,
whose smell color, taste, touch and
specific action have not been impaired
by season, sunheat, fire, water, wind
or insects and which are fully mature
and growing on the northern side Of
them again the branches and leaves
which have recently grown should be
gathered between the rainy season and
the spring The roots should be ga-
thered in the summer or in the winter,
from trees whose ripened leaves have
been shed; the bark, bulb and milk
of plants in the autumn and the pith
at the end of autumn, (Hemantha) and
the flowers and fruit in their proper
season. After performing auspicious
rites, living a pure life, having perfor-
med the purificatory bath, wearing
white raiment, having worshipped the-
gods, the Aswin twins, the cows and

૧૦. પ્રત્યગ્રાણ્યુદીચ્યાં દિશિસ્થિતાનિ તેષામ્-પ્રત્યગ્રાણિ તેષામ્ (પ.)

૧, દેવતા અશ્વિનૌ-દેવતાઅશ્વિનઅશ્વિનૌ (ક ષ)

brahmanas, having observed a fast and facing the east or the north, one should cull these drugs

औषधद्रव्याणि कथं स्याप्यानि—

गृहीत्वा चानुरूपगुणवद्भाजनस्थान्यागारेषु प्रागुदग्वारेषु निवातप्रवातैकदेशेषु नित्यपुष्पोपहारबलिकर्मवत्सु, अग्नि-सलिलोपस्वेद-धूम-रजो-मूषक-चतुष्पदामनभिगमनीयानि स्ववच्छन्नानि शिष्येष्वसज्य स्थापयेत् ॥११॥

गृहीत्वा च औषधियोने षष्ठि तेओने औषधियोंको लाकर उनको, प्राक्-उदक्- पूर्व के उत्तर भाग, पूर्व या उत्तरकी ओर, द्वारेषु भारक्षुवाणा द्वारवाले, निवात-प्रवात-एकदेशेषु वायुभी रहित परंतु ओक भागभा सारी रीते वाता वायुवाणा वायुसे रहित परन्तु एक भागमें अच्छी तरह बहते हुए वायुवाले, नित्य-पुष्प-उपहार- ज्यो रोज पुष्प उपहार प्रतिदिन पुष्पोपहार, बलिकर्मवत्सु तथा बलिकर्म अर्थात् होय ओवा तथा बलिकर्मसे सम्पन्न, आगारेषु धरमा घरमें, अनुरूप-गुणवत्- योग्य गुणोवाणा योग्य गुणोंवाले, भाजनस्थानि पात्रमा राभी पात्रमें रखकर, स्ववच्छन्नानि अशुभरक्षाकीने मली प्रकार ढांककर, अग्नि-सलिल- अग्नि, जल अग्नि, जल, उपस्वेद- पृथ्वीनी गरमी भूवाष्प, धूम-रज - धूमाडे, धूण धूम, धूल, मूषक- छिंदे चूहे, चतुष्पदाम् अने योपमा प्राणी और पशुओं, अनभिगमनीयानि न पहुँची शके ओवी रीते न पहुँच सके इस तरह, शिष्येषु शिष्योंमें, आसज्य षट्कावीने लटकाकर, स्थापयेत् राभवा रखे ॥ ११ ॥

11. Having thus been culled and placed in suitable vessels, they should be stored in houses with doors opening to the east or the north, in a room which is windless except for one window, in

११. चानुरूपगुणवद्भाजनस्थान्यागारेषु—चानुरूपगुणवद्भाजने-
सस्याध्यागारेषु (ब ध)
,, मूषक-मूषिक (ज.)
,, शिष्येष्वसज्य—शिष्यो च स्यासज्य (ब.)

a house where every day flower-offering and sacrifice are observed and which is proof against fire, water, moisture, smoke, dust mice and quadrupeds. The vessel should be well-covered and kept securely tied in swings.

वमन- विरेचन- द्रव्याणां भावनार्थमालोडनार्थं च द्रव्याणि—

तानि च यथादोषं प्रयुजीत सुरा-सौवीरक-तुषो-दक-मैरेय-मेदक-धान्याम्ल-फलाम्ल दध्यम्लादि - मिवाति, मृद्वीकामलक-मधु-मधुक-परूषक-फाणित-क्षीरादिभिः पित्ते, श्लेष्मणि तु मधु-मूत्र-कषाया-दिभिर्भावितान्यालोडितानि च; इत्युद्देशः ।

तानि च तेओने। इनका, वाते वायुमा वातमें, सुरा-सौवीरक- सुरा, सौवीरक सुरा, सौवीरक, तुषोदक- तुषोदक तुषोदक, मैरेय- मैरेय मैरेय, मेदक- मेदक मेदक, धान्याम्ल- उाध धान्याम्ल, फलाम्ल- सुरेका फलाम्ल, दध्यम्ल- दध्यम्ल दध्यम्ल, आदिभिः वजरे वडे आदिके साथ, पित्ते पित्तमा पित्तमें, मृद्वीका- मृद्वीका द्राक्षा, आमलक- आमला आवला मधु-मधुक- मध, जेठीमध मधु, मुलहठी, परूषक- शलसा फालसा, फाणित- गोणनी राभ राव, क्षीरादिभिः अने दूधवडे दूध आदिके साथ, श्लेष्मणि अने उक्षमा और कफमें, मधु-मूत्र- मध, मूत्र मधु मूत्र, कषाय- अने उषाय और कषाय, आदिभिः आदि वडे आदिसे, भावितानि भावना आपी भावना देकर, आलोडितानि अने ओओमा घोणी और इनमें घोलकर, यथादोषम् यथादोष दोषानुसार, प्रयुजीत उपयोग करवे। प्रयोग करे, इति उद्देशः आ संक्षेपमा कथु छे यह संक्षेपमें कहा है;

12-(1) These should be administered according to the morbid humor. They should be given with Sura, Sauveeraka, Tushodaka, Maireya and Medaka wines.

- १२ धान्याम्लफलाम्लदध्यम्लादिमिवाति—धान्याम्लदध्यम्लादि-
मिवाति (ब.)
,, मृद्वीकामलकमधुमधुकपरूषकफाणितक्षीरादिभिः—मृद्वीका-
मधुमधुकफाणितक्षीरादिभिः (ब.)

sour-gruel, sour fruit-juice, sour curds etc in condition of vata, in condition of pitta with grape, emblic myrobalans, honey, liquorice, sweet falsah, liquid gur milk etc; and in condition of kapha, they should be impregnated and mixed with honey, cow's urine and decoctions curative of kapha etc Thus, has the subject been described, in brief

तं विस्तरेण द्रव्य-देह-दोष-सात्म्यादीनि प्रवि-
भज्य व्याख्यास्यामः ॥१२॥

द्रव्य-देह-द्रव्य, देह द्रव्य, देह, दोष दोष सात्म्यादीनि अने सात्म्यादीना और सात्म्यआदिके, प्रविभज्य विभाग करीने ते द्वारा विभाग कर उसके द्वारा, तम् ते विषयम् उस विषयका, विस्तरेण विस्तारथी विस्तारसे, व्याख्यास्यामः व्याख्यान करथु व्याख्यान करेंगे ॥ १२ ॥

12. The same, shall we now describe, in extenso under the divisions of drugs, constitution, morbidity, homology etc

वमनद्रव्याणां मदनफलस्य श्रेष्ठत्वम्—

वमनद्रव्याणां मदनफलानि श्रेष्ठतमान्याचक्षते,
अनपायित्वात् । तानि वसन्तग्रीष्मयोरन्तरे पुष्या-
श्वयुग्म्यां मृगशिरसा वा गृहीयान्मैत्रे मुहूर्ते ।

वमनद्रव्याणाम् वमन द्रव्योंमें, मदनफलानि भीक्षणने मैनफलको, अनपायित्वात् क्षानिकारक न होवाथी अपकार नहीं करनेसे, श्रेष्ठतमानि सौथी श्रेष्ठ सबसे श्रेष्ठ, आचक्षते उहे छे कहते हैं,

१२ देह दोष-सात्म्यादीनि प्रविभज्य—देह दोष-सात्म्यादीन्
वसन्तादीन् प्रविभज्य (घ ञ फ.)

१३ वसन्तग्रीष्मयोरन्तरे पुष्याश्वयुग्म्यां मृगशिरसा वा—वसन्त-
ग्रीष्मयोरन्तरा पुष्येऽश्वयुजि मृगशिरसि वा (घ ञ फ.)

१४ मुहूर्ते—मुहूर्ते-काले च—(घ.)

तानि तेभीने इनको, वसन्तग्रीष्मयो वसन्त अने ग्रीष्मना वसन्त और ग्रीष्मके, अन्तरे मध्यमा सन्धि-
कालमें, पुष्याश्वयुग्म्याम् पुष्य, अश्विनी पुष्य, अश्विनी, मृगशिरसा वा अथवा मृगशीर्ष नक्षत्र अथवा मृगशीर्ष नक्षत्रमें, मैत्रेमुहूर्ते मैत्रमुहूर्तम् मैत्रमुहूर्तमें, गृहीयाव
देवा ग्रहण करना चाहिए ।

13-(1). The emetic nut is regarded as the best of emetic drugs as its administration is attended with no risks It should be culled between the spring and the summer under the constellation of Pushya, Asvini twins, or the Mrigasiras during the auspicious hour of the Maitreya Muhurta.

मजनफलानां ग्रहणस्थापनविधि —

यानि पक्कान्यकाणान्यहरितानि पाण्डून् यक्रि-
मीण्यपूतीन्यजन्तुजग्धान्यहस्वानि; तानि प्रमृज्य,
कुशपुटे बद्ध्वा, गोमयेनालिप्य, यवतु(वु)षमाषशा-
लिकुलस्थमुद्रपलानामन्यतमे निदध्यादष्टरात्रम् ।

यानि ये जो, पक्कानि पाकु पके हुए, अकाणानि छिद्र विनानां छिद्ररहित, अहरितानि हरीला नलुंथी रहित हरे वर्णसे रहित, पाण्डूनि पीला पाण्डुवर्ण, अक्रिमीणि जन्तुविनानां कृमिरहित, अपूतीनि दुर्गन्ध विनानां दुर्गन्धरहित, अजन्तुजग्धानि जन्तुओंसे न खाये हुए, अहस्वानि अने भेदा आधेला जन्तुओंसे न खाये हुए, अहस्वानि अने भेदा

१३. यानि पक्कान्यकाणान्यहरितानि यानि पक्कानि, हरितानि

(स्र. ष)

- , अपूतीनि—अकृशानि अपूतीनि (२)
- , अहस्वानि—अकृशानि अहस्वानि (छ)
- , प्रमृज्य कुशपुटे बद्ध्वा—प्रगृह्य कुशमूलबद्ध्वा (घ फ)
- , गोमयेनालिप्य—गोमयेनानुलिप्य (ङ)
- , यवतुषमाषशालिकुलस्थमुद्रपलानाम्—यवतुषमाषशालित्रीदि-
कुकुलस्थमुद्रपलानाम् (ट.)
- , शालिकुलस्थ—शालित्रीदिकुलस्थ (घ.)
- , मुद्रपलानाम्—मुद्रपर्णानाम् (ड)
- , —मुद्रपर्णानाम् (घ क.)

होय और बड़े हों, तानि ते भी ढगने उन मैनफलोंको, प्रमृज्य साध करी साफ करके, कुशपुटे कुशना पुटभां कुशके पुटमें, बद्ध्वा बांधी बाधकर, गोमयेन गायना छासुथी गोबरका, आलिप्य लीपी लेप करके, यव-तु(बु)ष- नवनां इतरां जौतुष, माष- अउद उदद, कालि- शालियोभा शालिचावल, कुलत्थ-मुद्ग- कुण्ठी के भग ओओभांना कुलत्थ वा मूग इनमें, पलानाम् अन्यतमे कोर्ध ओडना ढगलाभां किसी एकके ढेरमें, अष्टरात्रम् आठ द्विष आठ रात तक, निदध्यान् राभवां रख देवे।

13(2) Such of the fruits as are ripe, as are not perforated, as are not green but are yellowish, as are neither touched by worms, nor rotten nor bitten by insects nor small in size should be gathered, cleaved and bundled up in sacred grass, smeared with cow-dung and kept for eight nights in a heap of barley husk, black-gram, rice, horse-gram or green-gram.

अत ऊर्ध्वं मृदूभूतानि मध्विष्टगन्धान्युद्धृत्य शोषयेत् । सुशुष्काणां फलपिप्पलीरुद्धरेत् । तासां घृतदधिमधुपललविमृदितानां पुनः शुष्काणां नवं कलशं सुप्रमृष्टवालुकमरजस्कमाकण्ठ पूरयित्वा स्ववच्छन्नं खनुगुप्तं शिष्येष्वसज्य सम्यक् स्थापयेत् ॥१३॥

१३. मृदूभूतानि-मृदुभूतानि तानि १)

.. फलपिप्पलीरुद्धरेत्-फलानां पिप्पलीरुद्धरेत् (न फ)

.. शिष्येष्वसज्य-शिष्ये असज्य (१)

.. -शिष्ये स्वासज्य (द.)

.. -शिष्येष्वसज्य (घ फ)

.. सम्यक् स्थापयेत्-स्थापयेत् (ग.)

अत ऊर्ध्वम् त्पारणाः इसके पीछे मृदूभूतानि नरम मृदु, मध्विष्टगन्धानि अने मधना नेवी प्रिय वासनावाणी थये मधुर इष्ट गन्धयुक्त होने पर, उद्धृत्य उठाढीने निकालकर, शोषयेत् सूखवां सूखा ले, सुशुष्काणाम् अगअर सूखायेवां भी ढगभांथी भली प्रकार सूखे मैनफलोंमेंसे, फलपिप्पलीः पीज वीजोंको, उद्धरेत् उठाढी देवां निकाल ले, तासाम् तेओने इनको, घृत-दधि- धी, दही घी, दही, मधु- मध मधु, पलल- तथा तलना उददभा तथा तिलकल्लके साथ, विमृदितानाम् वाटी पीसकर, पुन इरीथी पुन, शुष्काणाम् सूखवी सूखाकर, सुप्रमृष्ट-वालुकम् रेतनीने वअथी सारी रीते लूथी नाथी वालुकाको अच्छी प्रकार पोंछ डालकर, अरजस्कम् धूण अगअरना धूलरहित, नवम् नवा नये, कलशम् धडाने घडेको, आकण्ठम् गण्ठा सुधी गलेतक, पूरयित्वा भरि दध भरकर, स्ववच्छन्नम् लेने अगअर ढांडी अच्छी प्रकार ढाककर, खनुगुप्तम् सुरक्षित रीते सुरक्षित रूपमें, शिष्येषु शिष्यां छीकों पर, आसज्य अउदवी लटकाकर, सम्यक् स आणपूर्वक भली प्रकार, स्थापयेत् भूकवे रख देवे ॥ १३ ॥

13. Afterwards, when they have become soft sweet and pleasant-smelling, they should be taken out and dried. When they are well dried, their seeds should be taken out. They should be crushed with ghee, curds, honey and til-paste and dried again. Then they should be filled to the neck in a new pot which is clean and free from sand or dust, well closed with a lid, well protected and placed securely in a swing.

वमनौषधपानविधि --

अथच्छर्दनीयमातुरं द्रव्यं ज्यह वा स्नेह-स्वेदोपपन्नं श्वच्छर्दयितव्यमिति ग्राम्यान्पौदक-मांसरस-क्षीर-दधि-माष-तिल-शाकादिभिः समु-

१४ श्वच्छर्दयितव्यमिति-च चच्छर्दयेदिति (ख.)

उत्तम नागोंके लिए, सुधा इव जेम सुधा हितकर छे जिस प्रकार सुधा हितकर है, इदम् तेम आ उस प्रकार यह, भैषज्यम् औषध औषध, ते तारे भाटे तेरे लिए, अस्तु हितकर थाओ। हितकर हो, इति एवम् जेम इस प्रकार, अभिमन्त्र्य अभिमन्त्र्य करी अभिमन्त्रण करके, आसुरम् वमनने योग्य रोगीने वमनके योग्य रोगीको, विशेषेण तथा विशेषे करी तथा खासकर, श्लेष्मज्वर- कुक्षज्वर कफज्वर, गुल्म- शुद्ध गुल्म, प्रतिश्याय- अने प्रतिश्यायना और प्रतिश्यायके आर्तम् दृष्टीने रोगीको, उदङ्मुखम् उत्तराभिमुख उत्तराभिमुख, प्राङ्मुखम् वा के पूर्वाभिमुख भेसाडी या पूर्वाभिमुख बिठाकर, आपित्तागमनात् पित्त आवे त्या सुधी जब तक पित्त बहार आवे तब तक, पुनः पुनः वारे वारे बार बार, पाययेत् पावु पिलावे, तेज येनाथी इससे, साधु सारी रीति भली प्रकार, वमति वमन थाय छे वमन होता है;

14 (1) The patient to whom emesis is to be administered should be subjected to the oleation and sudation procedures for two or three days His kapha should then be roused up the day previous to the administration of emesis, by a diet of the meat juice of domestic wet-land and aquatic creatures, milk, curds, black gram, til, vegetables etc. In the morning, when the food taken in the previous night has been fully digested and the kapha has been well precipitated after he has performed sacrifice, poured libation of ghee into the fire done auspicious and purificatory rites and has taken a potion of barley soup mixed slightly with unctuous articles along with a dose of ghee and without taking any solid diet, he should be given the emetic potion in the following manner. Take a fistful of

the emetic nut seeds and crushing them as much as is necessary for the purpose, soak them in the decoction of liquorice, variegated mountain ebony, white mountain ebony, Cadamba, hijjal tree, scarlet fruit gourd, flax hemp, mudar, or rough chaff tree. It should be kept overnight, it should then be rubbed and strained, mixed with honey and rock salt, warmed to a genial degree and filled in a measure pot with the following holy verse chanted over it. Om, may Brahma, Daksha Aswins, Rudra, Indra, the earth, the moon, the sun, the gods of the wind, the fire the sages, the host of drugs and all living creatures protect thee. Even as the vitalizers are to the sages, and ambrosia to the gods, as nectar is to the best of the Nagas, so may this medicine be unto thee Having thus sanctified the potion, the patient with his face turned to the east or the north must be made to drink again and again and vomit until the bile is seen to come out especially in persons afflicted with fever of the kapha type, gulma or coryza This is the proper method of the procedure of Emesis

वमनायोगे कर्तव्यम्—

हीनवेगं तु पिप्पल्यामलक-सर्षप वचाककल-
अणोष्णोदकैः पुनः पुनः प्रवर्तयेदापित्तदर्शनात् ।
इत्येष सर्वशुद्धनयोगविधिः ॥१४॥

हीनवेगम् तु जे वमनने वेग हीन लागे ते।
वमनके हीनवेग होनेपर, आपित्तदर्शनात् पित्त आवे त्या

મુધી જયતક પિત્તકા દર્શન હો તબ તક, પિપ્પલી પીપર
પિપ્પલી, આમલક-આમળાં આવળા, સર્વપ-સરસવ
સરસો, વચાકલ્ક- અને વજના કલ્ક ઝીર વચાકા
ક્લ્ક, લવણ- સૈંધવ સૈંધાનમક, ડહણ- અને ગરમ
ઝીર ગરમ, ઠંદકૈ: પાણીથી પાનીસે, પુનઃ પુનઃ વારવાર
વારવાર, વર્તયેત્ વમનને પ્રવૃત્ત કરવું વમનનો પવૃત્ત
કરે, એવઃ આ યદ્, સર્વ સધળી સવ, હૃદયનયોગ- વમન-
યોગની વમનયોગકી, ત્રિધિઃ વિધિ છે વિધિ હૈ ॥ ૧૪ ॥

14 If the urge be weak in the patient, it should be augmented by repeated administration of the paste of long pepper emblic myrobalan, rape-seed and sweet flag as also rock salt and hot water, until the appearance of bile in the vomit This is the method of administration of all kinds of emetic preparations.

સર્વેષુ વમનયોગેષ્વનુક્તમપિ મધુસૈન્ધવં દેયમ્—

સર્વેષુ તુ મધુસૈન્ધવં કફવિલયનચ્છેદાર્થં વમ-
નેષુ વિદધ્યાત્ । ન ચોષ્ણવિરોધો મધુનરહૃદયનયો-
ગયુક્તસ્ય, અવિપક્વપ્રત્યાગમનાદોષનિર્હરણાચ્છ ॥ ૧૫ ॥

સર્વેષુ બધાં સવ, વમનેષુ તુ વમનેભાં વમનોમેં,
કફ- કફને કફનો, વિલયન- પિગળાવવા દ્રવ બનાવે,
છેદ્યર્થમ્ તથા છેદવા માટે તથા છેદન કરનેકે લિએ,
મધુ- સૈન્ધવમ્ મધ અને સિંધાલુશુ મધુ ઝીર સૈન્ધવ,
વિદધ્યાત્ વાપરવાં દેનાં ચાહિએ, હૃદયનયોગ માટે વમન-
યોગમાં વમનયોગોમેં, યુક્તસ્ય આવતા મિલાયે જાતે, મધુન-
મધનેા મધુકે, અવિપક્વ- અણુપયેલુ જ વિના પરિપાક
હુએ, પ્રત્યાગમનાત્ પાણુ આવવાથી વાપિસ આજાનેસે,
દોષનિર્હરણાત્ ચ અને દોષનુ હરણુ કરવાથી
ઝીર દોષોનો નિકાલનેકે કારણ, ડહણવિરોધ- ચ ન
ઉષ્ણતાથી વિરોધ નથી ડહણાસે વિરોધ નહીં હોતા
॥ ૧૫ ॥

15 In all emetic preparations, honey and rock-salt must be added

in order to liquefy and segregate the kapha in the body The honey used in emetic preparations does not become incompatible with heat, as it is thrown out undigested and as it helps the elimination of the morbid matter

મદનફલાનામદૌ માત્રાયોગઃ —

ફલપિપ્પલીનાં દ્વૌ દ્વૌ ભાગૌ કોવિદારાદિકષા-
યેણ ત્રિ.સપ્તઘટ્વઃ સ્નાવયેત્, તેન રસેન તૃતીયં ભાગં
પિષ્ટ્વા માત્રાં હરીતકીભિર્બિંભીતકૈરામલકૈર્વા તુલ્યાં
વર્તયેત્, તાસામેકાં દ્વે વા પૂર્વોક્તાનાં કષાયાણામ-
ન્યતમસ્યાજ્જલિમાત્રેણ વિમૃદ્ય બલચ્છેષ્મપ્રસેકપ્ર-
ન્થિજ્વરોદરારુચિષુ પાયયેદિતિ સમાનં પૂર્વેણ ॥ ૧૬ ॥

ફલપિપ્પલીનામ્ મીઠાનાં ખીજના મૈનફલકે મીજકે,
દ્વૌ દ્વૌ એ એ દો દો, ભાગૌ ભાગને ભાગોનો, કોવિદારાદિ-
કષાયેણ કાંચનાર વજેરેમાંથી કોઈ એકના કપાયથી
કોવિદાર આદિમેંસે કિસી એકકે કપાયસે, ત્રિ:સપ્તઘટ્વઃ
એકવીસવાર ફકીસવાર, સ્નાવયેત્ ગાળી દેવા છાન લેવે,
તેન તે ગાળેલાં ડન છાને હુએ, રસેન રસથી રસે,
તૃતીયમ્ ત્રીજા વચે હુએ તીસરે, આગમ્ ભાગને ભાગનો,
પિષ્ટ્વા પીસીને પીસકર, હરીતકીભિઃ હરડે હરડ,
બિંભીતકૈઃ બહેડાં બહેડા, આમલકૈ વા કે આમળાં યા
આવલેકે, તુલ્યામ્ જેવડી સમાન, માત્રામ્ વર્તયેત્
એળી બનાવવી ગોલિયા બનાયે, તાસામ્ તેમાંથી
ઇનમેંસે, એકામ્ એક એક, દ્વે વા કે એ ગોળીને યા
દો ગોલિયોનો, પૂર્વોક્તાનામ્ અગાઉ કહેલ પૂર્વોક્ત
કોવિદારાદિ, કષાયાણામ્ કપાયેમાંના કપાયોમેંસે,
અન્યતમસ્ય કોઈ એક કપાયના કિસી એક કપાયકે,
જ્જલિમાત્રેણ ચાર પદમાં ચાર પલમેં, વિમૃદ્ય એળી
મર્દનકર, બલવત્ બલવાન બલવાન, શ્લેષ્મપ્રસેક- કફ-
પ્રસેક કફસાવ પ્રન્થિ ગાંઠ પ્રન્થિ, જ્વર- જ્વર જ્વર,
ડર ઉદરોગ ડર, અરુચિષુ અને અરુચિમાં ઝીર
અરુચિમેં, પાયયેત્ હિતિ પિચડાવવી પિલાયે, પૂર્વેણ

૧૬ દ્વૌ દ્વૌ ભાગૌ-દ્વૌ ભાગૌ (ધ)

,, સ્નાવયેત્-સ્નાવયેત્ (ઢ ઘ)

स्नेहन, स्वेदन आदि पूर्व योगना स्नेहन, स्वेदन आदि पूर्वयोगके, समानम् समान करवुं भेधये समान करना चाहिए ॥ १६ ॥

16. Take two out of three parts of emetic nut seeds and six times the quantity of the decoction of the variegated mountain ebony and other drugs, and soak it and strain twenty-one times. Then take the remaining one part of the emetic nut seeds and reducing it to paste with the above decoction, make boluses of it of the size of the chebulic, beleric or emblic myrobalan. One or two of these pills rubbed well with 16 tolas of the decoction of any of the drugs of the variegated mountain ebony group, should be administered as potion in severe conditions of excessive discharge of mucus from the mouth, tumors, fever, abdominal disease and anorexia. The rest of the procedure is as described before.

मदनफलानां पञ्च पयोमुखा योगा —

फलपिप्पलीक्षीरं, तेन वा क्षीरयवागूमधोभागे रक्तपित्ते हृदाहे च; तज्जस्य वा दध्न उत्तरकं कफ-च्छर्दितमकप्रसेकेषु; तस्य वा पयसः शीतस्य सन्तानिकाञ्जलि पित्ते प्रकुपिते उरःकण्ठहृदये च तनुकफोपदिग्धे, इति समानं पूर्वेण ॥१७॥

अधोभागे नीयेना भागना अधोगामी, रक्तपित्ते रक्तपित्तभा रक्तपित्तमें, हृदाहे च अने हृदयना दाहभा और हृदयदाहमें, फलपिप्पली भी ढगना भीजथी क्षीरपाकविधि वडे साधित मैनफलसे क्षीरपाक-विधिद्वारा साधित, क्षीरम् दूध दूध, तेन वा क्षीर यवागूम अथवा ओ दूधथी साधित यवागू देवी अथवा

इस दूधसे साधित यवागू देवे, कफ-च्छर्दि- उद्धन्य उद्ध-टीभा कफजन्य वमनमें, तमक- तमक श्वासभा तमक श्वासमें, प्रसेकेषु तथा उद्धमसेकभा तथा कफप्रसेकमें, तज्जस्य ते दूधना जभावेदा इस दूधकी जमाई, दध्न दहीनी दहीकी, उत्तरकम् मक्षार्ध देवी मलाई देवे, पित्ते पित्त पित्तके, प्रकुपिते प्रकोप भामता प्रकुपित होने पर, उरःकण्ठहृदये अने छती, उठ तथा हृदय और उर, कण्ठ और हृदयके, तनुकफ- पातण। उद्धभी पतले कफसे, उपदिग्धे वेपाध जता लिप्त होने पर, तस्य ते दूध इस दूधके, शीतस्य शीतण थता शीतल होजाने पर, पयस ते दूधनी उस दूधकी, सन्तानिका मक्षार्धनी मलाईकी, अञ्जलिम् इति १६ तोला मात्रा आपवी १६ तोले मात्राको देवे, पूर्वेण स्नेहन, स्वेदन आदि पूर्व योगके, समानम् समान करवुं भेधये समान करना चाहिए ॥ १७ ॥

17. The milk prepared with the emetic nut seeds or the milk gruel prepared with that milk is beneficial in hemothermia affecting the lower region of the body, and heart-burn. The supernatant part of the curds made from that milk is beneficial in vomiting due to kapha, asthma and ptyalism. The top part of the milk prepared with emetic nut and cooled, is beneficial in the provocation of pitta wherein the chest, throat and the stomach are coated with a thin layer of mucus. The rest of the procedure is as described before.

फलपिप्पलीशृतक्षीरान्नवनीतमुत्पन्नं फलादि-कदककषायसिद्धं कफाभिभूनाग्निं विशुष्यदेहं च मात्रया पायशेदिति समानं पूर्वेण ॥१८॥

१७ तज्जस्य-तृपितस्य (४)

,, तमकप्रसेकेषु-तमकप्रसेकेषु पूर्ण शराव (५)

१८ फलपिप्पलीशृतक्षीरान्नवनी-म्-फलपिप्पलीक्षीरान्नवनीतम् (५)

, विशुष्यदेहं च-विशुष्यदेहं विशुष्यमाणं च (५)

कफाभिभूत-उद्धृती पराभव पाभेदा कफसे आकाण्ड, अग्निम् अग्निवाणाने अग्निवालेको, विशुष्यत्- तथा सूक्ष्मा और शुष्क, देहम् शरीरवाणाने शरीरवालेको, फल पिप्पली- भींढणनां भीज्ज्थी मैनफलके बीजसे, शृत- क्षीरात् साधेय दूधभांथी साधित दूधसे, उत्पन्नम् उत्पन्न उरेय उत्पन्न किया हुआ, नवनीतम् भाणलुने मक्खन, फलादि- भींढण वगेरेना मैनफल आदिके, कल्क-कषाय- उद्धृ अने उपायथी कल्क तथा कषायसे, सिद्धम् सिद्ध उरी सिद्ध करके, मात्रया पाययेत् इति मात्रा- सर पापुं मात्रामें पिछाये, पूर्वेण स्नेहन, स्वेदन आदि पूर्वयोगना स्नेहन, स्वेदन आदि पूर्वयोगके, समानम् समान उरपुं जेधंथी समान करना चाहिए ॥ १८ ॥

18 The fresh butter formed from milk prepared with emetic nut seeds, should be prepared with the decoction and paste of the drugs of the emetic nut group, and be given as potion in conditions of the gastric fire being over-powered by kapha, and in dehydrated condition of the body. The rest of the procedure is as described before.

मदनफलानामेको द्वेययोगः—

फलपिप्पलीनां फलादिकषाये त्रिःसप्तकृत्वः सुपरिभावितेन पुष्परजःप्रकाशेन चूर्णेन सरसि संजातं बृहत्सरोरुहं सायाह्नेऽवचूर्णयेत्, तद्रात्रि- व्युषितं प्रभाते पुनरवचूर्णितमुद्धृत्य हरिद्राकृसर- क्षीरयवागूनामन्यतम सैन्धवगुडफाणितयुक्तमा- कण्ठं पीतवन्तमाघ्रापयेत् सुकुमारमुत्क्लिष्टपित्तक- फमौषधद्वेषिणमिति समानं पूर्वेण ॥१९॥

फलादि- भींढण वगेरेना मैनफलदिके, कषायेण उपायथी कषायसे, त्रिःसप्तकृत्व ओडवीसवार इक्कीसवार, सुपरिभावितेन सायाह्ने पेडे भावना आपेदा अच्छी प्रकार भावना दिये हुए, फलपिप्पलीनाम् भींढणनां भीज्ज्ना मैनफलके बीजके, पुष्परजःप्रकाशेन परागनेवा भारीक पुष्पघूलिके समान, चूर्णेन यूर्लुने चूर्णको, सायाह्ने साय- डाणे सायकाल, सरसि सरोवरभां तालावमें, संजातम्

उत्पन्न यथेक्षा उत्पन्न हुए, बृहत्सरोरुहम् भेदा उभण पर बड़े कमल पर, अवचूर्णयेत् छांटी देपुं छिड़क देवे, प्रभाते सवारे प्रात काल, पुनः वणी फिर, रात्रिद्व्यु- पित्तम् आभी रात उभल पर पडी रहेवा रातभर कमल पर पड़े रहे, अवचूर्णितम् छांटेय छिड़के हुए, तत् ते यूर्लुने उस चूर्णको, उद्धृत्य उतारी लध उतारकर, हरिद्रा- हण्डर हल्दी, कृसर- कृसर कृसर, क्षीरयवागूनाम् दूध अने यवागू ओओभांथी दूध और यवागू इनमेंसे अन्यतमम् उद्धृ ओडने किसी एकको, सैन्धव- गुड- सिंधालूथु, जेण सैन्धव, गुड, फाणित-युक्तम् अने क्षाणित साथे भेणवी और फाणिनसे मिलाकर, आकण्ठम् जेणुं गण्ठा सुधी जिसने गले तक, पीतवन्तम् पीधुं होय ओवा पिया हो ऐसे, सुकुमारम् सुक्ष्मण नाजुक प्रकृतिवाले, उत्क्लिष्ट- तेभण वृद्धि पाभेदा एव बड़े हुए, पित्तकफम् पित्त तथा उद्धृवाण पित्त तथा कफवाले, औषधद्वेषिणम् अने औषधने द्वेष उरनार दरदीने और औषधसे द्वेष करनेवाले रोगीको, आघ्रापयेत् इति संधाउपुं सुधावे, पूर्वेण स्नेहन, स्वेदन आदि पूर्व योगना स्नेहन, स्वेदन आदि पूर्वयोगके, समानम् समान उरपुं जेधंथी समान करना चाहिए ॥ १९ ॥

19. The emetic nut should be im- pregnated twenty-one times in the decoction of the drugs of the emetic nut group and then reduced to a fine powder resembling the pollen of flowers. This powder should be sprinkled on a large lotus growing in a lake in the evening; next morning this powder, should be gathered and given as snuff to a delicate person who is afflicted with the provocation of pitta and kapha and who is averse to taking medicines orally, after he has been glutted to the neck on a diet of either turmeric- kedgeree or milk-gruel mixed with rock-salt, gur and treacle. The rest of the procedure is as described before.

मदनफलानामेक फाणितयोगः —

फलपिप्पलीनां भ्रूतकविधिपरिष्कृतं स्वरसं पक्त्वा फाणितीभूतमातन्तुलीभावालेहयेत्;

फलपिप्पलीनाम् भ्रूतकानां भ्रूतकानां मदनफलके बीजसे, भ्रूतकविधि- भ्रूतकानां विधिभी भ्रूतकानां भाति, परिष्कृतम् परिष्कृतं करेत् परिष्कृतं किये हुए, स्वरसम् स्वरसने स्वरसको, पक्त्वा पकावीने पकाकर, मातन्तुलीभावात् तार नीकणे त्यां सुधी तार बन जाने पर, फाणितीभूतम् क्षणित जेवो भ्रूतकानां रावकी भाति बनाकर, लेहयेत् यथाउच्यते चटावे ।

20-(1). Prepare the expressed juice of the emetic nut seeds in the manner described with regard to the marking nut; cook it till it is reduced to the consistency of treacle when it can form threads, and prepare a linctus out of it.

आतपशुष्कं वा चूर्णीकृतं जीमूतकादिकषायेण पित्ते कफस्थानगते पाययेदिति समानं पूर्वेण ॥२०॥

पित्ते अथवा पित्त अथवा पित्तके, कफस्थानगते कफस्थानमां जतां कफस्थान पर पहुंच जाने पर, आतपशुष्कम् वा भ्रूतकानां भ्रूतकाने तडकाभां सूकवी मदनफलके बीजको घूपमें सुखाकर, चूर्णीकृतम् शूष्कं भ्रूतकानां चूर्ण करके, जीमूतकादि भ्रूतकाने वगेरेना जीमूतादिके कषायेण कषाथनी साथे कषायके साथ, पाययेत् इति पावु पिलावे, पूर्वेण स्नेहन, स्वेदन आदि पूर्व योगना स्नेहन, स्वेदन आदि पूर्वयोगके, समानम् समान करवुं जेवो समान करना चाहिए ।

20. The emetic nut seeds dried in the sun and triturated, should be given as potion mixed with the decoction of bristly luffa and other drugs

of that group, in condition of morbid pitta lodged in the habitat of kapha. The rest of the procedure is as described before.

मदनफलानां षड्वर्तियोगः —

फलपिप्पलीचूर्णानि पूर्ववत् फलादीनां षण्णा-मन्यतमकषायक्षुतानि वर्तिक्रियाः फलादिकषा-योपसर्जनाः पेया इति समानं पूर्वेण ॥२१॥

फलपिप्पली- भ्रूतकानां भ्रूतकानां मदनफलके बीजके, चूर्णानि शूष्काने चूर्णको, पूर्ववत् भ्रूतकानां भाति, फलादीनाम् भ्रूतकाने वगेरे च द्रव्योंनां मदनफल आदि छ. द्रव्योंके, षण्णासु च कषाथमाथी छ कषाथमेंसे, अन्यतम- केछ ओछ किसी एक, कषायक्षुतानि कषाथमा परिष्कृत करी कषायसे परिष्कृत कर, वर्तिक्रियाः वर्तिक्रिया भ्रूतकानां वर्तिया बना लं, फलादि- भ्रूतकाने वगेरेना मदनफलादिके, कषाय- केछ ओछ कषाथनी किसी एक कषायके, उपसर्जनाः साथे साथ मिलाकर, पेयाः इति ते वर्तिक्रिया पीवी उन वर्तियोंको पीवे, पूर्वेण स्नेहन, स्वेदन आदि पूर्वयोगना स्नेहन, स्वेदन आदि पूर्वयोगके, समानम् समान करवुं जेवो समान करना चाहिए ॥ २१ ॥

21. The powder of the emetic nut seeds prepared as already described with the decoction of any one of the six drugs of the emetic nut group, should be rolled into pills. They should be taken as potion mixed with the decoction of the drugs of the emetic nut group. The rest of the procedure is as described before.

मदनफलानां विंशतिर्लेहयोगाः —

फलपिप्पलीनामारग्वध-वृक्षक-स्वादुकण्टक-पाठा-पाटला-शार्ङ्ग-सूर्या-सप्तपर्ण-नक्तमाल-

२१. फलादीना-कोविदारदीना (न. ५.)

, फलादिकषाय-कोविदारदिकषाय (क त ५)

२२. फलपिप्पलीनाम्-फलपिप्पलीषु (५)

, पाटकां-पाटलि (५.)

२० भ्रूतकविधिपरिष्कृतं-भ्रूतकविधिपरिष्कृत (घ य ५)

, स्वरस-रसम् (य)

, भावालेहयेत्-भावालेह दापयेत् (य)

, आतपशुष्कं वा चूर्णीकृतं-शूष्कं वा चूर्णीकृतम् (य.)

, जीमूतकादिकषायेण-जीमूतादिकषायेण (य)

23. The Utkarika pan-cake can be made in the pharmaceutical method of making the pau-cake, with the emetic nut seeds and the decoction of any one of the following drugs namely—cardamom, fragrant piper, dill seed, coriander, indian valerian, costus,

cinnamon bark, angelica, sweet marjoran, eagle-wood, guggul, cherry tree, pine resin rush-nut, nardus, lichen, glory tree, long leaved pine staff plant and kurroa. Similarly, sweetmeat may be prepared according to the pharmaceutical method of making it. These should be administered to suit the degree of morbidity disease and proclivities of the patient The rest of the procedure is as described before

षोडश शङ्कुलोपयोगः —

फलपिप्पलीस्वरसकषायपरिभावितानि तिल-
शालितण्डुलपिष्टानि तत्कषायोपसर्जनानि शङ्कु-
लीकल्पेन वा शङ्कुल्यः, पूषकल्पेन वा पूषाः, इति
समानं पूर्वेण ॥२४॥

फलपिप्पली- भीठणनां भीठना मैनफलके बीज,
स्वरस- स्वरस स्वरस, कषाय- अने कषायथी और
कषायसे, परिभावितानि लावना दध भायित, तिल-
शालितण्डुल तल अने शालियोभाना तिल और
शालिचावलके, पिष्टानि दोटने आटेको, तत्कषाय-
उपसर्जनानि ते ४ कषायथी युक्त करी उसी कषायसे
मिलाकर, शङ्कुलीकल्पेन शङ्कुलीनी विधिथी शङ्कुलीकी
विधिसे, शङ्कुल्य तैयार करेदी शङ्कुलीको सिद्ध की हुई
शङ्कुलियोंका, पूषकल्पेन अथवा पूषानी विधिथी अथवा
पूषका विधिसे, पूषा. वा इति तैयार करेदी पूषाकोने।
प्रयोग करेदी सिद्ध किये हुए पूषाका प्रयोग करना
चाहिए, पूर्वेण स्नेहन, स्वे-न आदि पूषयोगना
स्नेहन, स्वेदन आदि पूर्वयोगके, समानम् समान
करवु जेधये समान करने चाहिए ॥ २४ ॥

24 The paste of til and sal rice
impregnated with the expressed juice
and decoction of the seeds of emetic
nut and mixed with the same decoction

२४ वा शङ्कुल्य, पूषकल्पेन वा पूषा, इति समान पूर्वेण -
वा पूषा इति समान-पूर्वेण ।ख।

may be made into coils or pan-
cakes according to the pharmaceutical
method of preparing them. The rest of
the procedure is as described before.

एतेनैव च कल्पेन सुमुख-सुरस-कुठेरक काण्डीर-
कालमालक- पर्णसिक-क्षवक फणिज्झक- गृजन -
कासमर्द-भृङ्गराजानां पोटेभुवालिका कालङ्कतक-
दण्डैरकाणां चान्यतमस्य कषायेण कारयेत् ॥२५॥

एतेन एव अ. ४ इसी, कल्पेन विधिथी विधिसे,
सुमुख सुमुख सुमुख, सुरस- सुरस सुरस, कुठेरक-
कुठेरक कुठेरक, काण्डीर- डाण्डीर काण्डीर, कालमालक-
कालमालक कालमालक, पर्णसिक- पर्णसिक पर्णसिक,
क्षवक- नाडली ५९९ नाडलिकनी, फणिज्झक- भरवे।
मर्वा गृजन- गाजर गृजन, कासमर्द- डासुदरे।
कसौदी, भृङ्गराजानाम् भांगरा भांगरा, पोटा- नाडी
नल, इक्षुवालिका- लाभरे। तालमखाना, कालङ्कतक-
कालङ्कतक कालङ्कतक, दण्डैरकाणाम् च अने दंडैरका
जेधये। अथी और दण्डैरका इनमेंसे, चान्यतमस्य डाध
जेधना किसी एकके, कषायेण कषायथी शङ्कुलीकोने
अथवा पूषाकोने कषायसे शङ्कुलियोंको अथवा पूषाको,
कारयेत् तैयार करेदी सिद्ध करे ॥ २५ ॥

25. In the same manner, they may
be prepared using the decoction of
any of the following drugs:- shrubby
basil, holy basil, black basil, Kandira,
Kalamalaka, Parnasaka, sneeze-wort,
sweet marjoran, turnip, negro coffee,
trailing eclipta, great reed, Ikshuvalika,

२५. काण्डीर-गण्डीर (क. ख. ग)

, कालमालक ...कारयेत्-कालमालकशालपर्णक्षवकफणिज्झक-
गृजनकासमर्दभृङ्गराजानां पोटेभुवालिकाकालङ्कतकाण्डैर-
काणा चान्यतमस्य कषायेण कार्याः (द.)

, फणिज्झक-फणिज्झकशृङ्गवेर (ट)

, गृजन....कारयेत्-शृङ्गवेरगृजनभूतृणककासमर्दभृङ्गराजा-
नामिक्षुवालिकेक्षुकाण्डेक्षुणा चान्यतमस्य कषायेण
कारयेत् (च)

round podded cassia and elephant grass.

મદનફલાના દશ ષાડવાદિયોગાઃ —

તથા બદરણાડવ-રાગ-લેહ મોદકોત્કારિજા-તર્પણ પાનક-માંસરસ-યૂષ-મધાનાં મદનફલાન્ય-ન્યતમેનોપસૃજ્ય યથાદોષરોગમક્તિ દદ્યાત્; તૈઃ સાધુ વમતીતિ ॥૨૬॥

તથા તે ૪ અમાણે उसी प्रकार, मदनफलानि भी ६७ मैनफलका, बदरणाडव- औरने। पाउव वेरसे बना पाउव, राग-लेह- राग, लेह राग, लेह, मोदक- मोदक मोदक, उत्कारिका- उत्कारिका उत्कारिका, तर्पण- तर्पण तर्पण, पानक पानक पानक, मांसरस- मांसरस मांसरस, यूष- यूष यूष, मधानाम् અને મધ એએમથી और मध इनमेंसे, अन्यतमेन ६८ એકની સાથે किसी एकके साथ, उपसृज्य मेળવીને मिलाकर, यथा-दोष-रोग मक्ति दोष, रोग, અને रुचिने अनुसार दोष, रोग, और रुचिके अनुसार, दद्यात् आपवुं प्रयोग करना चाहिए, तै. तेनाથી इनसे, साधु रेणी सारी रीते भली प्रकार, वमति वमन करे છે વમન કરતા હૈ ॥ ૨૬ ॥

26 In the same manner, preparation of jujube, Shadava Raga, linctus, sweet-meat, Utkarika pancake, demulcent drink, syrup meat-juice, gruel and wine should be made by mixing the emetic nut with any of the above preparations and administered to suit the morbidity, disease and proclivities of the patient. By the help of these preparations, the patient is made to vomit well.

મદનફલપર્યાયાઃ—

મદનઃ કરહાટશ્ચ રાઠઃ પિણ્ડીતકઃ ફલમ્ ।
શ્વસનશ્ચેતિ પર્યાયૈરુચ્યતે તસ્ય કલ્પના ॥૨૭॥

મદનઃ મદન મદન, કરહાટઃ ચ કરહાટ કરહાટ, રાઠ રાઠ રાઠ, પિણ્ડીતકઃ પિણ્ડીતક પિણ્ડીતક, ફલમ્ ફલ ફલ, શ્વસન ચ શ્વસન શ્વસન और श्वसन, इति पर्यायै એ પર્યાયોથી इन पर्यायोंसे, उच्यते એને કહેવામાં આવે છે जिसे कहा जाता है, तस्य तेनी उसकी, कल्पना आ। कल्पना છે यह कल्पना है ॥ २७ ॥

27 In the various preparations of the emetic nut, it is referred to by its synonyms such as Madana, Kara-hata, Ratha, Pindeetaka, Phala and Uwasana.

અધ્યાયોક્તાર્થસપ્રહઃ —

તત્ર શ્લોકાઃ—

નવ યોગાઃ કષાયેષુ, માત્રાસ્વપ્તૌ, પર્યોષ્ટે ।
પચ્ચ, ફાણિતચૂર્ણે દ્વૌ પ્રેયે, વર્તિક્રિયાસુ ષટ્ ॥૨૮॥
વિંશતિર્વિંશતિર્લેહમોદકોત્કારિકાસુ ચ ।
શષ્કુલીપૂપયોશ્ચાંકા યોગાઃ ષોડશ ષોડશ ॥૨૯॥
દશાન્યે ષાડવાદ્યેષુ ત્રયસ્ત્રિંશદિદં શતમ્ ।
યોગાનાં વિધિવદિદં ફલકલ્પે મહર્ષિના ॥૩૦॥

તત્ર તે વિષયમાં उस विषयमें, श्लोका उपसंहार- रना श्लोका છે કે उपसंहारके श्लोक है कि, कषायेषु कषायेषु कषायोंमें, नव नव योग नौ योग, मात्रासु मात्राओंमा मात्रामें, अष्टौ आठ आठ, पर्योषुते ६७ અને ધીમાં મેળવી દૂધ और घीमें मिलाकर, पच पाच, फाणितचूर्णे ફાણિત અને ચૂર્ણમાં फाणित और चूर्णमें, द्वौ એ दो. प्रेये सूक्ष्णમાં એક સૂવનેમેં एक, वर्तिक्रियासु वर्तिक्रियाમાં वर्तिक्रियामें, षट् छ छ, लेह-मोदक- लेह मोदक लेह, मोदक, उत्कारिकासु च तथा।

૨૬ મધાના-મધાનિ (હ ષ ફ)

,, મદનફલાન્યન્યતમેનોપસૃજ્ય-મદનફલપાણિતેનોપસૃજ્ય (ષ ફ.)

,, અન્યતમેન-ધાત્રિતાનિ (હ)

૨૮ માત્રાસ્વપ્તૌ-વર્તિક્રિયા (જા હ. ત દ ષ ફ)

, પર્યોષ્ટે-પનોમુષ (ત.)

પચ્ચ ફાણિતચૂર્ણે દ્વૌ પ્રેયે-પચ્ચન ફાણિત ચૂર્ણે પ્રેયે (ષ.)

૩૦ વિદ્-વિદ્ (ત.)

उत्कारिकाभां तथा उत्कारिकामें, विंशतिः बीस बीस, विंशति. बीस बीस, कण्डुली- शङ्कुली जङ्कुली, पूषयो. च तथा पूषाभां तथा पूषामें, षोडश सोण सोलह षोडश सोण सोलह षाडवाद्येषु अन्ये पात्र्य वज्रेयां और षाडव आदिमें. अन्ये भीम दूसरे, दश दश दस, योगा योगो योग, उक्ता उक्ता छे कहे है, महर्षिणा महर्षिणे महर्षिने, फलकल्पे भीमना उदपभां मदन-फलके कल्पमें, हृदम् आ. ये, योगानाम् त्रयस्त्रिंशत् क्षतम् ओडमे। ते त्रीस योगो एकसो तैतीस योग. विधि-वत् विधिपूर्वकं विधिपूर्वक, दिष्टम् अताभ्या छे कहे है ॥ २८-३० ॥

Here are the recapitulatory verses—
28-30. Nine preparations in the form of decoction, eight of bolus, five of milk and ghee, one of treacle and one of powder, one of snuff, and six of pills, twenty each of linctus, sweet meat and Utkarika pancake, sixteen each of coils and Pupa pancake, ten others of Shadava preparation etc., in all, one hundred and thirty-three preparations of the emetic nut have been systematically expounded in this chapter.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते कल्पस्थाने मदनकल्पो नाम
प्रथमोऽध्यायः ॥१॥

इति आ. प्रभाण्डे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे रथेला अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने यरङ्गुली प्रतिसंस्कार पायेला आ. शास्त्रभां और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त अप्राप्त, दृढबल-संपूरिते अने दृढबले पूरा करेला और दृढबलसे पूरित किये गये, कल्पस्थाने उदपस्थान विषे कल्पस्थानमें, मदनकल्पः 'मदनकल्प' 'मदनकल्प', नाम नामने। नामका, प्रथम पड़ेला प्रथम, अध्याय अध्याय संपूर्ण थये। अध्याय समाप्त हुआ ॥ १ ॥

1. Thus, in the Section on the Pharmaceutics in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the first chapter entitled 'The Pharmaceutics of the Emetic nut' not being available, the same as restored by Dridhabala, is completed.

द्वितीयोऽध्यायः ।

भीमे अध्याय अध्याय दूसरा

Chapter II

जीमूतकल्पोपक्रमः—

अथातो जीमूतककल्पं व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ अतः हवे अर्होथी अब आगे, जीमूतककल्पम् 'जीमूतककल्प' नामना अध्यायनु 'जीमूतककल्प' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्यान करुं व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये आत्रेयने, इति ह आ. विषयभां नीचे प्रभाण्डे न इस विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स्म उहेलु छे कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the chapter entitled "The Pharmaceutics of (Jeemootaka) Bristly luffa".

2 Thus declared the worshipful Atreya

जीमूतकपर्यायाः —

कल्पं जीमूतकस्येमं फलपुष्पाश्रयं गृणु ।

गरागरी च वेणी च तथा स्यादेवताडक. ॥ ३ ॥

जीमूतकस्य जीमूतकना जीमूतकके, फलपुष्प- ११ अने पुष्पने। फल और पुष्पका, आश्रयम् वमन भाटे उपयोग अतावनारा वमनके लिए उपयोग बतानेवाले,

३. गरागरी-खरागरी (४)

इमम् आ। इस, कल्पम् कल्पने कल्पको, शृणु सांख्ये।
सुनो, गरागरी च गरगरी गरगरी, वेणी च वेणी।
वेणी, तथा अने और, देवताडकः देवताडक देवताडक,
स्यात् ओ अभूतकना पर्यायो छे ये जीमूतकके पर्याय
हैं ॥ ३ ॥

3. Listen to the exposition of the
pharmaceutics of bristly luffa making
use of its fruit and blossom. Garagari,
Venī and Devatadaka are its synonyms.

जीमूतकगुणा —

जीमूतकं त्रिदोषघ्नं यथास्त्रौषधकल्पितम् ।
प्रयोक्तव्यं ज्वरश्वासहिकाघेष्वामयेषु च ॥ ४ ॥

यथास्व-वातहर आदि द्रव्योंकी युक्त वातहर आदि
द्रव्योंसे युक्त, औषधकल्पितम् तथा वातादिहर द्रव्योंकी
साथे कल्पना करवाया जावेले तथा वातादिहर द्रव्योंके
साथ कल्पित किया गया, जीमूतकम् अभूतक जीमूतक,
त्रिदोषघ्नम् त्रिषु दोषने। नाश करे छे तीन दोषोंको नष्ट
करता हैं, ज्वर- तेने। ज्वर उमका ज्वर, श्वास- श्वास
श्वास, हिका- छेडडी हिचकी, आघेषु वगेरे आदि
आमयेषु च रोगोंमें, प्रयोक्तव्यम् प्रयोग
करवे। ओर्ध्मे प्रयोग करना चाहिए ॥ ४ ॥

4. Bristly luffa is curative of each
of the three morbid humors when
combined with appropriate adjuvants.
It should be administered in fever,
dyspnea, hiccup and similar other
disorders.

जीमूतकाना षट् क्षीयोगा —

यथोक्तगुणयुक्तानां देशजानां यथाविधि ।
पयः पुष्पेऽस्य, निर्वृत्ते फले पेया पयस्कृता ॥ ५ ॥

४. हिकाघेष्वामयेषु च—हिकाकोठामयेषु च (ड त. द)

५ देशजाना-जीमूताना (य)

॥ पुष्पेऽस्य, निर्वृत्ते—पुष्पेषु निर्वृत्तं (ड ध. फ)

॥ पयस्कृता—शृता पय (ख.)

लोमशे क्षीरसंतानं, दध्युत्तरमलोमशे ।
शृते पयसि दध्युत्तरं जातं हरितपाण्डुके ॥ ६ ॥
जीर्णानां च सुशुष्काणां न्यस्तानां भाजने शुचौ ।
चूर्णस्य पयसा शुक्तिं वातपित्तादितः पिबेत् ॥ ७ ॥

यथोक्तगुणयुक्तानाम् भदनकल्पम्। उहेला गुणोत्थी
युक्त मदनकल्पमें कहे हुए गुणसे युक्त, देशजानाम्
भदनकल्पम्। उहेला प्रशस्त देशमें उत्पन्न थये।
मदनकल्पमें कहे हुए प्रशस्त देशमें उत्पन्न, यथाविधि
अने भदनकल्पम्। उहेली विधिभी अहलु करेला
और मदनकल्पमें कही हुई विधिसे ग्रहण किये हुए, अथ
आ अभूतकना इस जीमूतकके, पुष्पे दूधनी साधित
पुष्पसे साधित, पय. दूध दूध, निर्वृत्ते उत्पन्न भता
उत्पन्न होते, फले दूधनी फलसे, पयस्कृता साधित
दूधनी दूधकी, पेया पेया पेया लोमशे दूधनी पर
इवाटी आवाता फल पर रोंए आने पर, क्षीरसंतानम्
तेओथी साधित दूधनी भलाई उनसे सिद्ध दूधकी
मलाई, अलोमशे इवाटी भरी गया पछी दूधनी
रोंए रदित फलसे, दध्युत्तरम् साधित दूधनी तर
दहीकी मलाई, हरितपाण्डुके अने दूध लीलाश पडा
पांडु थाय तयारे और फलके हरे पीले होने पर, शृते
ओओथी साधित इनसे साधित, पयसि दूधनी दूधकी,
जातम् दध्युत्तरम् आहु दूधनी ओओने। प्रयोग करवे।
ओर्ध्मे खट्टी दही इनका प्रयोग करना चाहिए, वातपित्त-वणी
वातपित्तया पुनः वातपित्तके, अर्दित पीडायेला रोगीओ
पीडित रोगीको, शुचौ स्वच्छ स्वच्छ, भाजने पात्रम्
पात्रमें, न्यस्तानाम् राओला रखे, जीर्णानाम् पांडेला
परिपक, सुशुष्काणाम् तथा सारी चेठे सुखायेला दूधनी
तथा अच्छी प्रकार शुष्क हुए फलोंके, चूर्णस्य थूथुनी
चूर्णकी, शुक्तिम् ये तोला मात्रा दो तोलेकी मात्रा,
पयसा दूध साथे दूधके साथ, पिबेत् पीवी ओर्ध्मे
पीनी चाहिए ॥ ५-७ ॥

5-7 Select the bristly luffa growing in
the most favourable land and endowed

६. जात-जाने (य)

॥ जातं हरितपाण्डुके-जाते हरितपाण्डुरो (य)

७. शुक्तिं वातपित्तादितः पिबेत्-युक्त वातपित्तादितः पिबेत् (य.)

with the best quality as already described. Milk should be prepared from its flowers Milk-gruel from its fresh fruits, the cream of milk from its hairy fruits, the cream of curds from its fruits whose hair have fallen, sour curds from the milk prepared with greenish yellow fruits, the powder of old and well dried fruits kept in a clear vessel should be taken with milk, in the dose of two tolas by a person afflicted with vata and pitta.

एकः सुरामण्डयोगः —

आसुत्य च सुरामण्डे मृदित्वा प्रसृतं पिबेत् ।
कफजेऽरोचके कासे पाण्डुरोगे स्रवक्ष्मणि ॥ ८ ॥

कफजे उक्षन्त्य कफजन्य, अरोचके अरोचकम् ।
अरोचकमें, कासे कासम् । कासमें, स्रवक्ष्मणि यक्ष्माम् ।
यक्ष्मा रोगमें, पाण्डुरोगे अने पाण्डुरोगम् । और पाण्डु-
रोगमें, सुरामण्डे सुरामण्डम् । श्रुतकना पाकेदा इति ।
सुरामण्डमें जीमूतकके पक हुए फलको, आसुत्य रात-
वासी राभी रातभर भिगोकर, मृदित्वा च शैली
मलकर, प्रसृतम् अने गाणीने और छानकरके, पिबेत्
पीपु पीवे ॥ ८ ॥

8. The fruits should be crushed and macerated with the supernatant part of sura wine (and the juice strained) It should be taken as potion in kapha-disorders, anorexia, cough, anemia and consumption

जीमूतकानां एकोनविंशति कपाययोगः—

द्वे चापोथ्याथवा त्रीणि गुडूच्या मधुकस्य वा ।
कोविदारादिकानां वा निम्बस्य कुटजस्य वा ॥ ९ ॥
कषायेष्वासुत पूत्वा तेनैव विधिना पिबेत् ।

१ चापोथ्य चापोथ्य (८)

२ गुडूच्या मधुकस्य वा-गुडूच्यामलकस्य वा (८ फ)

३ मधुकस्य-आमलकस्य (८)

द्वे श्रुतकनां जीमूतकके दो, अथवा त्रीणि के
त्रयु इति या तीन फलको कूटकर, गुडूच्या गणोना
गिलोयके, मधुकस्य वा शैलीमधना मुलुठीके, कोविदार-
आदिकानाम् वा इत्यन्तर वगेरेगाथी केई ओकना
काचनार आदिमेंसे किसी एकके, निम्बस्य लीमडाना
नीमके कुटजस्य वा के उडना या कुटजके, कषायेषु
इत्याथम् । कषायमें आसुतम् रातवासी राभी भिगोकर,
पूत्वा गाणी छानकर, तेन एव तेन उसी, विधिना
विधिनी विधिसे, पिबेत् पीपु पीवे ॥ ९ ॥

9-9½. Two or three fruits of bristly luffa should be crushed and put into the decoction of either guduch, liquorice, variegated mountain ebony and other drugs of its group, neem or kurchi and well macerated. It should then be strained and taken as potion in the manner already described in the case of the emetic nut

अथवाऽऽरग्वधादीनां सप्तानां पूर्ववत् पिबेत् ॥ १० ॥
एकैकस्य कषायेण पित्तश्लेष्मज्वरार्दितः ।

अथवा अथवा अथवा, पित्तश्लेष्म पित्त अने उक्षना
पित्त और कफके, ज्वर ज्वरशी ज्वरसे, अर्दितः पीडायेक्षा
शैलीओ पीडित रोगी, आरग्वध- श्रुतकना इति
अरेभाणा जीमूतकका फल अमलतास, आदीनाम् वगेरे
आदि, सप्तानाम् सात द्रव्योंमेंसे, एकैकस्य केई ओकना किसी एकके, कषायेण इत्याथम् ।
कायमें, पूर्ववत् पूर्वोक्त विधिनी पूर्वोक्त विधिसे, पिबेत्
पीपु पीवे ॥ १० ॥

10 Or, it may be taken with any one of the decoctions of the heptad of purging cassia and other drugs of its group, in the manner described in the previous chapter by a person afflicted with fever of the pitta and kapha type.

११. एकैकस्य-एकैकश (८, ८ फ)

जीमूतकानां अष्टौ मात्रायोगाः —

मात्राः स्युः फलवच्चाष्टौ कोलमात्रास्तु ता मताः ११

फलवत् च अने भद्रनक्षणी पेठे मदकफके समान, अष्टौ औभूतकना इणीना आठ जीमूतकके फलके आठ, मात्राः मात्रायोग मात्रायोग, स्युः करवा ओष्ठये बनाने चाहिए, ताः तु तेओनी मात्रा इनकी मात्रा, कोलमात्रा. डालना जेवनी कोलके समान, मताः अष्टुवी होनी चाहिए ॥ ११ ॥

11. The preparation of pills are the same as in the case of the emetic nut i e eight in number; only the size of the pill is to be that of the jujube.

जीमूतकानां चत्वार स्वरस्योगाः —

जीवकर्षभकेशूणां शतावर्या रसेन वा ।

पित्तश्लेष्मज्वरे दद्याद्वातपित्तज्वरेऽथवा ॥१२॥

पित्तश्लेष्मज्वरे पित्तकक्ष्मज्वरम् । पित्तश्लेष्मज्वरमे, अथवा अथवा वा, वातपित्तज्वरे वातपित्तज्वरम् । औभूतकनु इणी वातपित्तज्वरमें जीमूतकका फल, जीवक- औवक जीवक, ऋषभक- ऋषभक ऋषभक, इक्षूणाम् शेरडी इक्षु, शतावर्याः वा अथवा शतावरीना अथवा शतावरके, रसेन रस साथे रसके साथ, दद्यात् देवु देना चाहिए ॥ १२ ॥

12. In fever due to pitta cum kapha or vata cum pitta it should be administered in the juices of Jivaka, Rishabhaka, sugar cane or climbing asparagus

११ मात्रा स्युः—वर्षच (क त द ध फ)

११ मात्रा स्युः फलवच्चाष्टौ—वर्षच फलवत्तयोऽष्टौ (घ)

११ एतच्छ्लोकानन्तरम्—

ज्वरे पित्तभवे वातदुष्टे श्लेष्मणि चानुगे ।

जीमूतकस्य वा कल्क चूर्णं वा शिशिराम्बुना ॥

इत्यधिक पाठ (घ ङ त, फ.) पुस्तकेषु ।

जीमूतकानां एको घृतयोगः —

तथा जीमूतकक्षीरात् समुत्पन्नं पचेद्भूतम् ।

फलादीनां कषायेण श्रेष्ठं तद्वमनं मतम् ॥१३॥

तथा तथा इसी प्रकार, जीमूतकक्षीरात् औभूतकथी साधित दूधभाथी जीमूतकसे सिद्ध दूधसे, समुत्पन्नम् उत्पन्न थयेवा उत्पन्न हुए, घृतम् धीने घृतको, फलादीनाम् भद्रनक्षणी वगेरेभाथी मैनफलादिमेंसे, कषायेण डाल ओठना कनाथथी किसी एकके साथसे, पचेत् पका- वपु सिद्ध करे, तत् तेने यह, श्रेष्ठम् उत्तम उत्तम, वमनम् वमन वमन, मतम् मानेवा छे माना गया है ॥१३॥

13. Similarly, the ghee obtained from the milk prepared with bristly luffa and cooked with the decoction of the emetic nut and other drugs of its group is regarded as an excellent emetic

अध्यायोक्तार्थसंग्रहः —

तत्र श्लोकौ—

षट् क्षीरे मदिरामण्डे एको द्वादश चापरे ।

सप्त चारुग्वधादीनां कषायेऽष्टौ च वर्तिषु ॥१४॥

जीवकादिषु चत्वारो घृत चैकं प्रकीर्तितम् ।

कल्पे जीमूतकानां च योगास्त्रिंशन्नवाधिकाः ॥१५॥

तत्र ते विषयभा उम विषयमें, श्लोकौ उपसङ्गारना ओ श्लोका छे छे उपसहारके दो श्लोक है कि, क्षीरे दूधभा दूधमें, षट् छ छ, मदिरामण्डे सुराभंडभा मदिरामण्डमें, एक ओठ एक, अपरे च अन्य अन्य, द्वादश बारह, चारुग्वध- गरभाणी अमलतास, आदीनाम् वगेरेना आदिके, कषाये च कनाथभा काथमें, सप्त सात सात, वर्तिषु च वर्तिओभा वर्तियोंमें, अष्टौ आठ आठ, जीवकादिषु औवक वगेरेभा जीवकादिमें, चत्वार चार चार, घृतम् च अने धीभा और घृतमें, एकम् ओठ थोग एक योग, प्रकीर्तितम् डली पताप्या छे रहे हैं, जीमूतकानाम् कल्पे च आ प्रमाणे औभूतक-

१४ मदिरामण्डे—मदिरायोगे (घ ध फ)

१५ च—ये (घ.)

१५ ,—ते (घ.)

३६५भा। इस तरह जीमूतक कल्पमें, नवाधिका :त्रिंशत्
योग्युत्पादीम् अनचालीस, योगाः योगे थाय छे
योग होते है ॥ १४-१५ ॥

Here are the two recapitulatory
verses—

14 '5. Six preparations in milk,
one in the supernatant part of wine
twelve other preparations, seven in the
decoction of the purging cassia and
other drugs of its group, eight of
pills, four preparations in the juice of
Jeevaka and other drugs of its group
and one preparation of ghee—these
are the thirty-nine preparations des-
cribed in the pharmaceutics of bristly
luffa.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते कल्पस्थाने जीमूतककल्पो
नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥२॥

इति आ भूमाणि इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-
वेशे रचेला अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे
अने चरकथी प्रतिसंस्कृत पायेला आ शास्त्रभा
और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त
अप्राप्त, दृढबलसंपूरिते अने दृढबले पूरा करेला और
दृढबलसे पूरित किये गये, कल्पस्थाने ३६५स्थान विषे
कल्पस्थानमें, जीमूतककल्पः 'जीमूतककल्प',
नाम नामने। नामका, द्वितीयः भीने दूसरा, अध्यायः
अध्याय संपूर्ण थये अध्याय समाप्त हुआ ॥ २ ॥

2. Thus, in the Section on Pharma-
ceutics in the treatise compiled by
Agnivesa and revised by Caraka, the
second chapter entitled 'The Pharma-
ceutics of Bristly luffa' not being
available, the same as restored by
Dridhabala, is completed.

तृतीयोऽध्यायः ।

त्रीने अध्याय अध्याय तीसरा

Chapter III

इक्ष्वाकुकल्पोपक्रमः—

अथात इक्ष्वाकुकल्पं व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ अतः हुवे अहीथी अव आगे, इक्ष्वाकुकल्पम्
'इक्ष्वाकुकल्प' नामना अध्यायतु 'इक्ष्वाकुकल्प' नामके
अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्यान करेथु व्याख्यान
करेगे ॥१॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये
आत्रेयने, इति ह आ विषयभा नीचे प्रमाणे न इस
विषयमें निम्न प्रकारसे ही आह स्माह उद्धेतुं कहा है ॥२॥

1. We shall now expound the
chapter entitled "The Pharmaceutics of
the Bottle gourd."

2. Thus declared the worshipful
Atreya

सिद्धं वक्ष्याम्येक्ष्वाकुकल्पं येषां प्रशस्यते ।

अथ हुवे अव, येषाम् नेथीने भाटे जिनके लिए,
प्रशस्यते इक्ष्वाकुने। प्रयोग प्रशस्त छे इक्ष्वाकुका प्रयोग
प्रशस्त है, तेषाम् तेथीने भाटे उनके लिए, सिद्धम्
आ सिद्ध इस सिद्ध, इक्ष्वाकुकल्पम् इक्ष्वाकुकल्प
इक्ष्वाकुकल्प, वक्ष्यामि उद्दीश कहूंगा ।

2. I shall now describe the tes-
ted preparations of the bottle-gourd
and the type of the patient for
whom it is recommended

इक्ष्वाकोः पर्यायाः—

लम्बाऽथ कडुकालावूस्तुम्बी पिण्डफला तथा ॥३॥

इक्ष्वाकुः फलिनी चैव प्रोच्यते तस्य कल्पना ।

3 प्रशस्यते-न अस्यते (० थ)

, लम्बाऽथ कडुकालावूस्तुम्बी पिण्डफला तथा-कम्पा पिण्ड-

फला तुम्बी कडुकाकाडुकी च सा (० थ)

, पिण्डफला-पिण्डफला (० थ)

७३. च पीतसे-सपीनसे (६)

दूधमा तीन गुने दूधमें, साधितम् साधेला सिद्ध किये हुए, फल छेदाकुना इणना इक्ष्वाकुके फलके, स्वरस-स्वरसना स्वरसके, भागम् च औष्ठ भागने एक भागको, दद्यात् देवे देना चाहिए ॥ ७३ ॥

7-7½ The expressed juice of its fruits, prepared in thrice its quantity of milk, is to be administered in accumulation of phlegm in the chest, in alteration of voice and in coryza

जीर्णे मध्योद्धृते क्षीरं प्रक्षिपेत्तद्यदा दधि ॥ ८ ॥
जातं स्यात् सकफे कासे श्वासैः कर्म्यां च तत् पिबेत् ।

मध्योद्धृते मध्य भागने डाढी लध बीचमे खोलला करके, जीर्णे पाडी गयेला छेदाकुमा पके इक्ष्वाकुमें, क्षीरम् दूध दूध, प्रक्षिपेत् नाभपु भर देवे, तत् ते दूध वह दूध, यदा ज्यारे जब, दधि अभीने ढीं जमकर दहीरूप, जातम् स्यात् थर्ध भाग तयारे बन जाय तब, तत् ते उसे, सकफे कासे कक्षसहित डासमा कफयुक्त कास, श्वासे श्वाभमां श्वास, कर्म्याम् च अने छेदाकुमा और वमनमें, पिबेत् पीवुं पीना चाहिए ॥ ८३ ॥

8-8½ The curds prepared from the milk in which the pulp of its old fruits have been cast, should be given as potion in cough, dyspnea and vomiting associated with kapha provocation

अजाक्षीरेण बीजानि भावयेत् पाययेत् च ॥ ९ ॥
विषगुल्मोदरग्रन्थिगण्डेषु श्लिपदेषु च ।

बीजानि छेदाकुना भीजने इक्ष्वाकुके बीजोंको, अजाक्षीरेण अजरीना दूधनी बकरीके दूधसे, भावयेत्

८ जीर्णे मध्योद्धृते जीर्ण-जीर्ण - ध्याद्धा - जरे - फ)
,, जीर्णे मध्योद्धृते क्षीरं प्रक्षिपेत्तद्यदा दधि-दधन-धये ले
जीर्णे स्थित क्षीर सदा दधि (ड. १)

८३ सकफे-कफजे (ड)

९. भावयेत् पाययेत् च-भावितानि प्रयोजनं (५ फ)

भावना देवी भावना देनी चाहिए, विषः अने विष और विष, गुल्म- गुल्म गुल्म उदर- उदरोग उदररोग, ग्रन्थि गाँठ ग्रन्थि, गण्डेषु च गण्डग ३ जगेरे गलगण्ड आदि, श्लिपदेषु च तथा श्लिपदमा और श्लिपदमें, पाययेत् च पित्तभावना पिलाना चाहिए ॥ ९३ ॥

9-9½ The seeds of bottle-gourd impregnated with goat's milk should be taken as potion in toxicosis, gulma, abdominal diseases, tumors of glandular enlargement and in elephantiasis.

इक्ष्वाको मस्तों एको योग, तत्रे एको गोगश्च—

मस्तुना वा फलान्मध्यं पाण्डुकुष्ठविषादितः ॥ १० ॥
तेन तक्रं विषकं वा सक्षौद्रलवणं पिबेत् ।

पाण्डु- पांडु पाण्डु, कुष्ठ- कुष्ठ कुष्ठ, विषादित अने विषधी पीयायेला रोगीओ और विषसे पीवित रोगी, फलात् छेदाकुना इणने। इक्ष्वाकुके फलके, मध्यम् मध्य भाग गुदेको, मस्तुना वा मस्तु साथे पीवे। मस्तुके साथ पीवे, तेन वा अथवा तेनाथी अथवा गुदेके साथ, विषकम् पडावेला प्रकारे तक्र तक्र तक्रको, सक्षौद्र लवणम् मध अने लवण नाभीने मधु और नमकके साथ, पिबेत् पीवी पीवे ॥ १०३ ॥

10-10½. The pulp of the bottle gourd fruit mixed with whey should be taken as potion in anemia, dermatosis and toxicosis or a potion of butter-milk prepared with its pulp may be taken mixed with honey and rock-salt

इक्ष्वाकोः एको प्रेययोगः —

तुम्ब्याः फलरसैः शुष्कैः सपुष्पैरवचूर्णितम् ॥ ११ ॥
छर्दयेन्माल्यमात्राय गन्धसंपत्सुखोचितः ।

गन्ध-संपत्-गंधनी स पत्तिना सुगन्ध नूवनेके, सुख-उचित सुखने। अभ्यासी रोगी सुखका अभ्यासी रोगी, तुम्ब्याः डावी तूणडीना बडवी तुम्बीके, शुष्कैः सुखाध गयेला शुष्क, सपुष्प पुष्पे। पुष्पों, फलरसैः तेभज

तेना इलना रसथी और इसके फलोंके रससे, अवचूर्णितम् छिड़की हुई, नाल्यम् पुष्पमाला पुष्पमाला, आघ्राय सुधीने सूघनेसे, छर्दयेत् उलटी करे छे वमन करता है ॥ ११३ ॥

11-11½ The person habituated to pleasant smells should be made to vomit by smelling a flower which has been sprinkled over with the fruit-juice, and the powder of the dried flowers of the bottle gourd.

इक्ष्वाकोः एकः पलयोगः, एकस्तैलयोगः, एको घृतयोगश्च—
भक्षयेत् फलमध्यं वा गुडेन पललेन च ॥१२॥
इक्ष्वाकुफलतैलं वा सिद्धं वा पूर्ववद्धृतम् ।

फलमध्यम् वा उडवी तूअडीना मध्यभाग कड़वी तुम्बीके गुदेको, गुडेन गोण गुड़, पललेन च अने तलपटनी साथे और तिलकल्के साथ, भक्षयेत् भावे खावे, इक्ष्वाकु उडवी तूअडीना कड़वी तुम्बीके, फल-तैलम् वा इणतु तेल फलका तैल, पूर्ववत् के अगा-उनी पेठे या पूर्वकी भाति, सिद्धम् [सिद्ध करे] सिद्ध, घृतम् वा घी पीवु घृत पीवे ॥ १२ ॥

12-12½. The pulp of the bottle gourd should be eaten with gur and til paste, or, the bottle gourd oil and ghee prepared as in the case of bristly luffa, may also be taken as an emetic.

इक्ष्वाकुबीजाना षड् वर्धमानयोगाः —

पञ्चाशद्वृद्धानि फलादीनां यथोत्तरम् ॥१३॥
पिबेद्विमृद्य बीजानि कषायेष्वशतं पृथक् ।

पञ्चाशत् पचासथी शः करी पचाससे लेकर, दशवृद्धानि दश दश वर्धमाना दश दश बढ़ाते हुए, आशतश्च सौ सुधी सौ तक, बीजानि इक्ष्वाकुना पीवने इक्ष्वाकुके बीजको, यथोत्तरम् उत्तरोत्तर कमशः, फला-

दीनात् भदनङ्गना वगेरेमाथी मदनफलादिमेंसे, पृथक् छेक छेकना मणी एक एकके मिलकर कषायेषु ७ कषायमा छ कषायमें, विमृद्य योणीने मलकर, पिबेत् पीवा पीने चाहिए ॥ १३ ॥

13-13½ The seeds of the bottle gourd beginning with fifty in number and increased each time by ten till one hundred is reached should be crushed and put into the decoctions of the emetic nut or any other drug of its group, taking each in its successive order.

इक्ष्वाको. कषायेषु नव योगाः —

यष्ट्याह्वकोविदाराद्यैर्मुष्टिमन्तर्नखं पिबेत् ॥१४॥

मन्तर्नखम् नभ अहर राभी नाखनोंको अहर रखकर, मुष्टिम् छेक मुठ्ठीथी भरेवा इक्ष्वाकुना पीव एक मुठ्ठीभर इक्ष्वाकुके बीजको, यष्ट्याह्व-येठीमध मुलहठी, कोविदार- उअथनार काचनार, आः वगेरेना कषायमा आदिके काथमें, पिबेत् पीवा पीने चाहिए ॥ १४ ॥

14. A fistful of its seeds mixed with the decoction of liquorice and the variegated mountain ebony or other drugs of its group may be taken as emetic dose

इक्ष्वाको अष्टौ वर्तियोगाः —

कषायैः कोविदाराद्यैर्मन्त्राक्ष फलवत् स्मृता ।

कोविदार- कोविदार (उअथनार) काचनार, आद्ये वगेरे आदि, कषायै आठ द्रव्योंना कषायथी आठ द्रव्योंके काथसे, मात्राः च इक्ष्वाकुना मात्रायोगे (वर्तियोगे) इक्ष्वाकुके मात्रायोग (वर्तियोग), फलवत् भदनङ्गना मात्रायोग येवा मदनफलके मात्रायोगके समान, स्मृताः उल्ला छे कहे है ॥ १४ ॥

14½ The size of the pills in the case of the decoctions of the variegated

१२ फलादीनाम्-फलिनीनाम् (फ.)

१३ पिबेद्विमृद्य बीजानि-पिबेद्विमृज्य बीजानि (प.)

१४ कषायेष्वाह्व-कषायेष्वाह्वतं (प.)

१४½ मात्राव-वर्तन (प.)

mountain ebony and other drugs of its group is the same as that of the emetic nut.

इक्ष्वाको पञ्च लेहयोगाः—

वित्त्वमूलकषायेण तुम्बीबीजाञ्जलिं पचेत् ॥१५॥
पूतस्यास्य त्रयो भागाश्चतुर्थः फाणितस्य तु ।
सघृतो बीजभागश्च पिष्टानर्धाशिकांस्तथा ॥१६॥
महाजालिनिजीमूतकृतवेधनवत्सकान् ।
तं लेहं साधयेद्व्या घट्टयन्मृदुनाऽग्निना ॥१७॥
यावत् स्यात्तन्तुमत्तोये पतितं तु न शीर्यते ।
तं लिहन्मात्रया लेहं प्रमथ्यां च पिबेदनु ॥१८॥
कल्प एषोऽग्निमन्थादौ चतुष्के पृथगुच्यते ।

वित्त्वमूल- भीलीना भूणना वित्त्वमूलके, कषायेण
अथथी कषायसे, तुम्बीबीज- डडवी तूणडीना भीज
कडवी तुम्बीके बीज, अञ्जलिम् १६ तोला १६ तोले,
पचेत् पडाववा पकाने चाहिए, पूतस्य भागाने
छानकर, अस्य तेना इसके, त्रय भागाः त्रय भाग
तीन भाग, फाणितस्य तु क्षणितने रावका चतुर्थ-
थोथो भाग चौथा भाग, सघृत- ओड भाग धी घृतका
एक भाग, बीज-भागः च ओड भाग डडुतुम्बीना भीज
इक्ष्वाकुबीज एक भाग, महाजालिनि- डाडडी खीरा,
जीमूत- ७भूत जीमूत, कृतवेधन- डडवा तूरियां
कडवी तरोई, वत्सकान् अने वत्सक और वत्सक,
अर्धाशिकान् पिष्टान् ओभांना अत्येकना अरधा अरधा
भागना डडड और वत्सक इनमेंसे प्रत्येकके आवे
आवे भागके कल्क, तम् लेहम् ओओने प्रसिद्ध
अवलेह इनका प्रसिद्ध अवलेह, यावत् न्यां सुधी
जबतक, तन्तुमत्त स्यात् तातणुनाणी भाय तारवाला बने,

तोये अने पाणीमा और पानीमें, पतितम् तु नाभता
डालने पर, न शीर्यते वीजरार्ध न अथ त्या सुधी
शीर्ण न हो तब तब, द्रव्या डडडीथी कडकीसे, घट्टयन्
हलावता हिलाते हुए, मृदुना मृदुमृदु, अग्निना अग्निशी
अग्निसे, साधयेत् तैयार करवे सिद्ध करे, तम् लेहम् ते
थाटणुने इस अवलेहको, मात्रया भापसर मात्रामें,
लिहन् याटी चाटकर, अनु अने डपर पीछे, प्रमथ्याम्
च प्रमथ्या (दीपन अने पाचन अथ) प्रमथ्याको, पिबेत्
पीवी पीवे, अग्निमन्थ- अग्निमथ अग्निमंथ, आदौ
वगेरे आदि, चतुष्के चार द्रव्योथी सिद्ध यता चार
द्रव्योंसे सिद्ध किया जाता, एषः आ यह, कल्प-
उदपने कल्प, पृथक् पृथक् पृथक् पृथक्, उच्यते
उच्यतामा आवे छे कहा जाता है ॥ १५-१८॥

15 18. 16 tolas of the bottle gourd seeds should be cooked in the decoction of the roots of bael and strained. Take three parts of this decoction, one part of treacle, one part of ghee, half part of each of the pastes of the seeds of sponge gourd bristly luffa, bitter luffa and kurchi. This should be prepared into a linctus on a gentle fire stirring the stuff with a ladle till it has obtained the consistency of forming into threads which do not snap when put into water. This linctus should be taken in proper dose followed by a potion of the digestive stimulant decoction. This same preparation in the case of the tetrad of windkiller etc., is described separately.

इक्ष्वाको एको मन्थयोगः—

शकुभिर्वा पिबेन्मन्थं तुम्बीखरसभावितैः ॥१९॥
कफजेऽथ ज्वरे कासे कण्ठरोगेष्वरोचके ।

१९. कासे-भासे (द)

१५ पचेत्-पिबेत् (ख)

१६ पूतस्यास्य-घृतस्यापि (द)

१७ भागाश्चतुर्थः फाणितस्य तु-भागास्तद्वत्सकदुग्धम् अ
(घ फ)

पिष्टानर्धाशिकांस्तथा-पिष्टानर्धाशिकांस्तथा (घ)

१८ लेह-काले (घ, फ)

१८. लिहन् मात्रया-लिहन्मात्रया (क, छ, ज, ड.)

कफजे कृष्ण-कफजन्य, ज्वरे ज्वरभा ज्वरमें, अथ कासे कास कासमें, कण्ठरोगेषु कण्ठरोग, अरोचकेषु अने अरुचिभा और अरोचकमें, तुम्बी- कटु तुम्बीना कटुतुम्बीके, स्वरस- स्वरसनी स्वरससे, आवित्त आवना दीधित भावित, शक्तुमि वा सक्तुओधी सक्तुओसे, मन्थर मन्थ मन्थानी मन्थ वनाकर, पिवेत् पीवे पीवे ॥ १९३ ॥

19-19½. The demulcent drink with the expressed juice of the bottle gourd and roasted paddy powder should be taken as potion in fever cough, throat diseases and anorexia due to kapha

इक्ष्वाको एको मासरसयोगः —

गुल्मे मेहे प्रसेके च कल्कं मांसरसैः पिबेत् ।
नरः साधु वमत्येवं न च दौर्बल्यमश्नुते ॥ २० ॥

गुल्मे गुल्म, मेहे प्रमेह प्रमेह, प्रसेके च अने कृष्णसेकभा और कफप्रसेकमें, कल्कम् इक्ष्वाकुना पीजना कल्कने इक्ष्वाकुके बीजके कल्कको, मांसरस मांसरस साथे मांसरसोंके साथ, पिवेत् पीवे पीवे, एवम् ओ प्रमाणे कर्वाथी इस प्रकार, नर पुरुषने मनुष्यको, साधु वमति सारी रीते वमन थाय छे मली प्रकार वमन होता है, दौर्बल्यम् च अने दुर्बलता और दुर्बलताका, न अश्नुते आवती नथी अनुभव नहीं होता ॥ २० ॥

20. A potion of the paste of the bottle gourd seeds mixed with meat juices should be taken in gulma, urinary anomalies and ptyalism. As a result of this, the person vomits well without getting exhausted.

अध्यायोक्तार्थसमग्रः —

तत्र श्लोका —

पयस्यष्टौ सुरामण्ड-मस्तु-तक्रेषु च त्रयः ।

२०. मेहे-शोके (घ. फ.)

,, कल्कं-कल्प (ह)

त्रेयं सपललं तैलं वर्धमानाः फलेषु षट् ॥ २१ ॥
घृतक्षेकं कषायेषु नवान्ये मधुकादिषु ।
अष्टौ वर्तिक्रिया लेहाः पञ्च मन्थो रसस्तथा ॥ २२ ॥
योगा इक्ष्वाकुकल्पे ते चत्वारिंशच्च पञ्च च ।
उक्ता महर्षिणा सम्यक् प्रजानां हितकाम्यया ॥ २३ ॥

तत्र ते विषयभा उस विषयमें, श्लोका उपसंहार- रना श्लोका छे उ उपसंहारके श्लोक हैं कि, पयसि दूधभा दूधमें, अष्टौ आठ आठ, सुरामण्ड- सुरामंड सुरामंड, मस्तु- मस्तु मस्तु, तक्रेषु च अने तक्रेभा और तकमें, त्रय त्रय तीन, सपललम् तिक्तलेभा ओछ पललमे एक त्रेयम् सूधनाभा ओछ सूधनेमे एक, तैलम् तेलभा ओछ तैलमें एक, फलेषु इक्ष्वाभा फलोंमें वर्ध- माना वर्धता वर्धता बढ़ाते हुए, षट् छ छः, घृतम् घीभा घीमें, एकम् ओछ एक, मधुकादिषु जेठीमधु वगे- रेना मधुकादिके, कषायेषु कषायेभा कषायोंमें, अन्ये भीम् अन्य, नव नव नौ, वर्तिक्रियाः वर्तिक्रियाभा वर्तिक्रियामें, अष्टौ आठ आठ लेहा- लेहाभा अवलेहोंमें, पच पाच पाच, मन्थः मन्थभा ओछ मन्थमें एक, तथा तथा और, रसः मांसरसभा ओछ मांसरसमें एक, ते आ ये, चत्वारिंशच्च च पञ्च च पिरतादीस पैंतालीस, योगाः योगो योग, महर्षिणा महर्षिणे महर्षिने प्रजानाम् प्रजाना जनताकी, हितकाम्यया हितनी कामनाथी हितकामनासे, इक्ष्वाकुकल्पे इक्ष्वाकुकेल्पाभा इक्ष्वाकुकल्पमें, सम्यक् सारी रीते मली प्रकार, उक्ताः उक्ता छे कहे हैं ॥ २१-२३ ॥

Here are the recapitulatory verses—

21 23 Eight milk preparations, three preparations consisting of one in supernatant part of wine, one in whey and one in buttermilk, one of snuff, one preparation with til paste, one of oil and six preparations of successively

२० वर्धमाना फलेषु षट्-वर्धमानासवेषु षट् (ख ग)

२२ मन्थो रसस्तथा-मन्थे रसे तथा (घ फ)

२३ इक्ष्वाकुकल्पे ते-इक्ष्वाकुकल्पेऽस्मिन् (च घ)

, योगा.....पञ्च च-पञ्चचत्वारिंशदुक्ता योगास्मिन् महर्षिणा (ङ ञ द)

increasing dose of seeds with emetic nut etc., one of ghee, nine with decoctions of liquorice etc., eight of pills five of linctuses, one of demulcent drink and one of meat-juice—thus these forty-five preparations of the bottle gourd have been fully described by the great sage, desirous of the welfare of humanity.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते कल्पस्थाने इक्ष्वाकुकल्पो
नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

इति आ. प्रमाणे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-
वेशे रच्येला अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे
अने चरकथी प्रतिसंस्कार पायेला आ. शास्त्रभा.
और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त
अप्राप्त, दृढबलसंपूरिते अने दृढबले पूरा करेला
और दृढबलसे पूरित किये गये, कल्पस्थाने उपस्थान
विषे कल्पस्थानमें, इक्ष्वाकुकल्पः 'इक्ष्वाकु' 'इक्ष्वाकु-
कल्प', नाम नामने। नामका, तृतीय त्रीने तीसरा,
अध्याय अध्याय संपूर्ण थये। अध्याय समाप्त
हुआ ॥ ३ ॥

3 Thus, in the Section on Pharma-
ceutics, in the treatise compiled by
Agnivesa and revised by Caraka the
third chapter entitled 'The Pharma-
ceutics of the Bottle-gourd' not being
available, the same as restored by
Dridhabala, is completed

चतुर्थोऽध्यायः ।

चौथो अध्याय अध्याय चौथा
Chapter IV

धामार्गवकलोपक्रमः—

अथातो धामार्गवकल्पं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥
इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

अथ अतः हवे आदी की अब आगे, धामार्गव-
कल्पम् 'धामार्गवकल्प' नामना अध्यायतु 'धामार्गव-
कल्प' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्यान करुं
व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये
आत्रेयने, इति ह आ. विषयमा नीचे प्रमाणे व इस
विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह सः उद्धेतुं छे कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the
chapter entitled 'The Pharmaceutics of
the Sponge gourd'

2 Thus declared the worshipful
Atreya

धामार्गवपर्यायाः—

कर्कोटकी कोठफला महाजालिनिरेव च ।
धामार्गवस्य पर्याया राजकोशातकी तथा ॥ ३ ॥

कर्कोटकी कर्कोटकी, कोठफला कोठफला
कोठफला, महाजालिनिः च एव महाजालिनी महाजालिनी,
तथा अने और, राजकोशातकी राजकोशातकी ये
राजकोशातकी ये, धामार्गवस्य धामार्गवना धामार्गवके,
पर्याया पर्याये छे पर्याय हैं ॥ ३ ॥

3. Karkothaki, Kothaphala, Mahajalini
and Rajakosataki are the synonyms
of (Dhamargava) the sponge gourd

धामार्गवगुणाः—

गरे गुल्मोदरे वासे वाते श्लेष्माशयस्थिते ।
कफे च कण्ठवक्त्रस्थे कफसंचयजेषु च ॥ ४ ॥
रोगेष्वेषु प्रयोज्यं स्यात् स्थिराश्च गुरुवक्त्र ये ।

३ कोठफला—कटुफला (घ. ष. ङ.)

४ रोगेष्वेषु—रोगेष्वेतत् (घ. ङ.)

गरे गरदोष गरदोष, गुल्म-ददरे शुल्म, विदररोग गुल्म, उदररोग, कासे कास, श्लेष्माशयस्थिते उक्ष-शयभां रहेद्ये। कफस्थानमें स्थित, वाते वात वात, कण्ठवक्त्रस्थे उक्ष अने भुजभां रहेद्ये। गले और मुखमें स्थित, कफे उक्ष कफ, कफसंचयजेषु च अने उक्षना संचयशी यता रोग औषधीभां और कफसंचयजन्य रोग इनमें, ये स्थिरा. च तेभ्यो ये रोग स्थिर एव जो रोग स्थिर, गुरुवः च तथा गुरु छे तथा गुरु है, एषु ते जन, रोगेषु रोगोभां रोगोमे, प्रयोज्यस्य स्यात् धामार्गव योभव्य। धायक छे धामार्गवदा प्रयोग करना चाहिए ॥ ४३ ॥

4-4½. This should be administered in toxicosis, galma, abdominal disease, and cough, in conditions of vata lodged in the habitat of kapha, in condition of provoked kapha in the throat and the mouth and in diseases resulting from accumulation of kapha, and in conditions which cause rigidity and heaviness in the body.

फलं पुष्पं प्रवालं च विधिना तस्य संहरेत् ॥ ५ ॥

तस्य तेना इसके, फलम् इत्थ फल, पुष्पम् इत्थ पुष्प, प्रवालम् च अने पत्राकुरोने। और पत्राकुरोको, विधिना विधिपूर्वक विधिपूर्वक, संहरेत् सग्रह करवे। ओषधे समग्र करना चाहिए ॥ ५ ॥

5. By the systematic administration of its fruit, flowers and tender leaves, these disorders should be treated and cured.

धामार्गवस्य पल्लवाना नव योगाः —

प्रवालस्वरसं शुष्कं कृत्वा च गुलिकाः पृथक् ।
कोविदारादिभिः पेयाः कषायैर्मधुकस्य च ॥ ६ ॥

प्रवाल- धामार्गवना पत्राकुरोना धामार्गवके पत्रा-कुरोके, स्वरसम् स्वरसने स्वरसको, शुष्कम् कृत्वा सूखावी सुखाकर, गुलिकाः च गोलीओ बनावी गोलियां बनाकर, पृथक् पृथक् पृथक् पृथक्, कोवि-

दारादिभिः उचितान् वगेरेना काचनारआदि, कषायैः उक्षानी साथे कषायके साथ, मधुकस्य च अने ओष-भधना उवाथ साथे और मुलहठीके कषायके साथ, पेयाः पीवी ओषधे पीनी चाहिए ॥ ६ ॥

6 The expressed juice of the leaves should be dried and made into pills These pills should be taken with the decoction of each of the drugs of variegated mountain ebony group, as well as with that of liquorice.

धामार्गवस्य चत्वारः क्षीरयोगाः, एक सुरायोगश्च—

पुष्पादिषु पयोयोगाश्चत्वारः पञ्चमी सुरा ।
पूर्ववत्

पूर्ववत् आगाडिनी पेठे पूर्वकी भांति, पुष्पादिषु इत्थ वगेरेभां पुष्पादिमें, चत्वारः आर चार, पयोयोगाः दूधना योग थाय छे दूधके योग होते है, पञ्चमी अने पाँचवां और पाँचवां, सुरा सुराभां योग थाय छे सुराका योग होता है ॥ ६३ ॥

6½. Four milk preparations of the flowers etc., and a fifth a wine-preparation can be prepared as described with reference to previous drugs.

धामार्गवस्य नव कषाययोगाः—

जीर्णशुष्काणामतः कल्पः प्रवक्ष्यते ॥ ७ ॥
सधुकस्य कषायेण बीजकण्ठोद्धृतं फलम् ।
सगुडं व्युषितं रात्रिं कोविदारादिभिस्तथा ॥ ८ ॥
दद्याद्दुल्भमोदरार्तेभ्यो ये चाप्यन्ये कफामयाः ।

अतः आधींथी इसके आगे, जीर्णशुष्काणाम् अर्धु अने सूखाई गयेवा इत्थने। पके और सूखे फलोंका, कल्पः उक्त कल्प, प्रवक्ष्यते उल्लेखभां आवशे कहा जायगा, बीजकण्ठः ओषधीओ। आगे बीजवाले भागको,

६३ पयोयोगाश्चत्वार—पयोयोगाश्च चत्वार (च)

७ पयोयोग—यथायोगा (य.)

८ रात्रि—रात्रौ (च.)

६. कृत्वा च—कृत्वा (क व. फ.)

बद्धतम् नेमाथी डाढी नाभवाभा आये। छे छेना
बीचमेंसे निकाले हुए, फलक ३६ने फलको, सगुडन
गेणसहित गुड मिलाकर, रात्रि १ व्युषितम् रात
वासी राभी रातभर रखकर, मधुकस्य नेठीमधना
मुलहठीके, कषायेण क्वाधनी साथे कषायके साथ, तथा
अने और, कोविदार- डाथना १० गेरेने क्वाथ साथे
कोविदार आदिके कषायके साथ, गुल्म- शुल्म गुल्म,
उदर- अने उदरना और उदरके, आर्तभ्य रेणुअने
रोगियोंको, ये च अने ने और जो, अन्ये अपि भीन
पक्ष अन्य भी, कफामया. क्कना रेणो छे तेओभा
कफरोग हैं उनमें, दद्यात् देव देवे ॥ ७८३ ॥

7-8½ The preparations of crushed and dried sponge gourd will henceforth be described. The fruit from which the seeds have been removed, kept overnight in the decoction of liquorice mixed with gur or with the decoction of the variegated mountain ebony or other drugs of its group, should be administered to patients afflicted with gulma, abdominal disease and other disorders due to kapha.

धामार्गवस्य एकोऽङ्गयोगः —

दद्यादन्नेन संयुक्तं छर्दिहृद्रोगशान्तये ॥ ९ ॥

छर्दि- उलटी वमन, हृद्रोग- अने हृद्रोगनी और
हृदयरोगकी, शान्तये शान्ति भाटे शान्तिके लिए, अन्नेन
धामार्गवनु ३७ अक्षथी अक्षके, संयुक्तम् युक्त साथ,
दद्यात् देव नेधुं देवे ॥ ९ ॥

9. It should be given mixed with food for the alleviation of vomiting and cardiac disorders.

धामार्गवस्य एकोऽङ्गयोगः —

चूर्णैर्वाऽप्युत्पलादीनि भावितानि प्रभूतशः ।
रसक्षीरयवागवादितृप्तो घ्रात्वा वमेत् सुखम् ॥ १० ॥

रस- भांसरस मासरस, क्षीर- दूध दूध, यवागू- अने
यवागू और यवागू, आदि-तृप्तः गेरेथी तृप्त थयेवे
रेणो आदिसे तृप्त होकर रोगी, चूर्णै. धामार्गवना
यूथुंथी धामार्गवके चूर्णोंसे, प्रभूतशः भूथ बहुतवार,
भावितानि भावना दीधेल भावित किये, उत्पलादीनि वा
अपि नीलकम्भण गेरेने नीलोफर आदिको, घ्रात्वा
सूधीने सूघकर, सुखम् सुखपूर्वक सुखपूर्वक, वमेत्
वमन करे छे वमन करता है ॥ १० ॥

10. A person fed sumptuously on meat-juice, milk, gruel etc., and made to smell the blue lily or other flower heavily sprinkled over with the powder of the dried juice of the sponge gourd, vomits with ease

धामार्गवस्य द्वादश शकृद्रसयोगः —

चूर्णीकृतस्य वर्ति वा कृत्वा बदरसंमिताम् ।
विनीयाञ्जलिमात्रे तु पिवेद्दोऽश्वशकृद्रसे ॥ ११ ॥

चूर्णीकृतस्य वा धामार्गवनु यूथुं करी चूर्ण किये
हुए धामार्गवकी, बदरसंमिताम् और नेवडी बेर बराबर,
वर्तिम् गेणो गोली, कृत्वा अनावी बनाकर, अञ्जलि-
मात्रे सेण तोला चोलह तोले, गो गायना छालुना
गायके गावर, अश्व-शकृद्र- के घोडानी लादना या घोडेकी
लीदके, रसे तु रसभा रसमें विनीय घोणीने घोलकर,
पिवेत् पीवी पीवे ॥ ११ ॥

11. Preparing a pill of the size of the jujube with the powder, one should take it in 16 tolas of the juice of cow dung or horse-dung.

९ दद्यादन्नेन संयुक्तम्-दद्यादन्नेन वा युक्तं (क.)

१० संयुक्तम्-वा युक्तम् (क घ ग घ)

१०. प्रभूतशः-सहस्रशः (क)

११- गोद्वयशकृद्रसे गोद्वयशकृद्रसे (क क)

पृषतर्ष्यकुरङ्गाद्वज्रोप्राश्वतराविके ।

श्वदंष्ट्रखरखड्गानां चैव पेया शकृद्रसे ॥१२॥

पृषत- पृषत पृषत, ऋष्य- ऋष्य ऋष्य कुरङ्गाद्व-
कुंरु ग कुरंग, गज- हाथी हाथी, उष्ट्र- गिट ऊंट अश्व-
तर- भ्रमर खच्चर, आविके घेटी भेड़, श्वदंष्ट्र-
श्वदंष्ट्र श्वदंष्ट्र, खर- गर्दभ गवा, खड्गानाम् च अने
गेडाना और गेंडेकी, शकृद्रसे भणना रसना विष्टाके
रसमें, एवम् ओ न भभाष्टे इसी प्रकार, पेया ओ गेली
पीवी इस गेली पीवे ॥ १२ ॥

12. Or the pill should be taken in
the juice of the dung of the spotted
deer, musk-deer, black deer, elephant,
camel, mule, sheep, mouse deer, ass
and rhinoceros.

धामार्गवस्य दश लेहयोगाः—

जीवकर्षभकौ वीरामात्मगुतां शतावरीम् ।

काकोलीं श्रावणीं मेदां महामेदां मधूलिकाम् ॥१३॥

एकैकशोऽभिसचूर्ण्य सह धामार्गवेण ते ।

शर्करामधुसंयुक्ता लेहा हृदाहकासिनाम् ॥१४॥

सुखोदकानुपानाः स्युः पित्तोष्णसहिते कफे ।

जीवक. ७५३ जीवक, ऋषभकौ ४५५३ ऋषभक,
वीराम् शतावरी शतावर, आत्मगुताम् डीया केवाँच,
शतावरीम् शतावरी शतावर, काकोलीम् डाकोली
काकोली, श्रावणीम् मोटी गोरभमुडी वही मुही, मेदाम्
मेदा मेदा, महामेदाम् महामेदा महामेदा, मधूलिकाम्
अने मधूलिका और मधूलिका, एकैकशः ओमाथी
दरेकनु इनमेंसे एक एकको, धामार्गवेण धामार्गव
धामार्गवके, सह सहित साथ, अभिसचूर्ण्य थूँई करीने
चूर्ण करके, शर्करा-मधु- साकर अने मधु शर्करा और
मधु, संयुक्ताः साथे मिलाकर ते लेहा तैयार करेखा
ते अवलेहो तैयार किये हुए वे अवलेह, हृदाह-

हृदयना दाहवाणा हृदाहवाले, कासिनाम् तथा डास-
वाणा रेगुओने चटाउना तथा काशरोगियोंको चटावे,
पित्तोष्ण- पित्तनी गरमीथी पित्तकी गरमीसे, सहिते युक्त
युक्त, कफे कफमाँ कफमें, सुखोदक- सहन थाय तेवा
गरम जलना थोड़े गरम जलके, अनुपाना अनुपानथी
अनुपानसे, स्यु देना देना चाहिए ॥ १३-१४॥

13 & 14. Jivaka, Rishabhaka, Veera,
cowage climbing asparagus, Kakoli,
east indian globe thistle, Meda, Maha
meda and Madhulika—each of these
reduced to powder along with sponge
gourd and taken as a linctus mixed
with sugar and honey is beneficial for
those afflicted with heart-burn and
cough It should be followed by a
potion of genially warm water in
conditions of kapha associated with
pyrexia due to pitta

धामार्गवस्य एकः कल्कयोगः—

धान्यतुम्बुरुयूषेण कल्कः सर्वविषापहः ॥१५॥

धान्य- धान्या धनिया, तुम्बुरु- अने तेजवल्लके
और तेजवल्लके, यूषेण यूप साथे यूपके साथ, कल्क-
धामार्गवने। ३६३ धामार्गवका कल्क, सर्वविष- सर्व
विषने। सब विषको, अपहः नाश करनेपर छे नष्ट
करता है ॥ १५ ॥

15 The paste of the sponge-gourd
taken with the gruel of coriander and
indian toothache is curative of all
kinds of toxicosis

धामार्गवस्य अन्ये एकादश कषाययोगाः—

जात्याः सौमनसायिन्या रजन्याश्चोरकस्य च ।

वृश्चीरस्य महाशुद्रसहाहैमवतस्य च ॥ १६ ॥

१२. पृषतर्ष्य—शकृद्रसे ॥—पृषतर्ष्यकुरङ्गाश्वतरगोर्णराममे ।

हरिणजश्वदष्टाविमत्रे च शकृद्रसे ॥

(क ख घ ङ)

॥ पृषतर्ष्य...तराविके ।—पृषतर्ष्यकुरङ्गाश्वजोष्टाश्वतरस्य च

(क. ड.)

१ सर्वविषापह—तस्य विषापहः (क ख छ, ड)

१६ वृश्चीरस्य—वृश्चीरस्य (म)

—महागुहाशुद्रमहावृश्चीरणां पृक् पृक् (न. फ.)

विम्ब्याः पुनर्नवाया वा कासमर्दस्य वा पृथक् ।
एकं धामार्गवं द्वे वा कषाये परिमृद्य तु ॥ १७ ॥
पुनं मनोविकारेषु पिवेद्वसनमुत्तमम् ।

जात्या अर्धं जाई सौमनसायिन्या थमेदी चमेली
रजन्याः ६७६२ हल्दी, चोरकस्य च थोरक चोरक, वृश्ची-
रस्य धोणी साटोडी लफेद गदहपुरना, महाक्षुद्रसहा
महासहा, क्षुद्रसहा महानहा, क्षुद्रसहा, हैमवतस्य च
हैमवती हैमवती, विम्ब्या धीक्षोडी कन्दूरी, पुनर्नवायाः
वा साटोडी गदहपुरना, कासमर्दस्य वा अने डासूफराना
ओर कसौदीके, पृथक् ७७५ ७७६ पृथक् पृथक्, कषाये
उवाधर्मा कषायमें, धामार्गवञ्च धामार्गवना धामार्गवके,
एकम् ओ३ ए४, द्वे वा ३ थे ३७ या ३ फलोंको, परिमृद्य
थोणीमें मलकर, पूतक्ष गाणी लर्ध छान काके उत्तमञ्च
ओ उत्तम इस श्रेष्ठ, वमनम् तु वमन वमनको, मनो-
विकारेषु मनना विडागेमा मानसिक रोगोंमें, पिवे
पीपुं पीना चाहिए ॥ १६-१७३ ॥

16-17½. Put one or two of the
sponge-gourd fruits into the decoction
of either nut-meg, spanish jasmine,
turmeric, angelica, white hog-weed,
wild black gram, white sweet flag,
scarlet fruited gourd, hog-weed or
negro coffee. Then rub well and strain.
This is an excellent emetic preparation
in psychic disorders.

धामार्गवस्य एको घृतयोग —

तच्छृतक्षीरजं सर्पिः साधितं वा फलादिभिः ॥ १८ ॥

तच्छृण- ध मागवना क्षुन्नी साथे उकायेला
धामार्गवके फलके साथ पकाये, क्षीरजम् दूधमाथी
उत्पन्न थथेपुं दूधसे उत्पन्न, फलादिभि अने भीदण
वमेरेना उवाथोली ओर नेनकलाजि कायोले, साधितम्
साधित सिद्ध, सर्पि. वा धी पीपु घृतको पीवे ॥ १८ ॥

18 A medicated ghee can be made
from the ghee obtained from the milk
in which the sponge gourd has been
boiled, by preparing it with the
emetic nut and other drugs of its
group.

अव्यायोक्तार्थसंग्रहः —

तत्र श्लोकौ—

पल्लवे नव चत्वारः क्षीर एकः सुरासवे ।
कषाये विंशतिः कल्के दश द्वौ च शक्रद्रसे ॥ १९ ॥
अन्न एकस्तथा घ्रेये दश लेहास्तथा घृतम् ।
कल्के धामार्गवस्योक्ताः षष्टिर्योगा सहर्षिणा ॥ २० ॥

तत्र ते विषयमा उपसंहारना थे श्लोक छे ३
उस विषयमें उपसंहारके दो श्लोक है कि, पल्लवे
पल्लवोमा पत्राकुरोंमें, नव नव नी, क्षीरे दूधमा दूधमें,
चत्वारः चार चार, सुरासवे सुरासवमा सुरासवमें,
एकः ओ३ एक, कषाने उवाधर्मा कषायमें, विंशतिः
वीस बीस, कल्के उल्कमा ओ३ कल्कमें एक, शक्रद्रसे
पुरीपरश्चमा पुरीपरसमें, दश द्वौ च चार बारह, अन्ने
अन्नमा अन्नमें, एकः ओ३ एक, घ्रेये सूधवामा ओ३
सूधनेमें एक, दश लेहा आटणोमा दश अवलेहमें दश,
घृतम् तथा धीमा ओ३ तथा घृतमें एक, षष्टि योगा
आ प्रमाणे २४ थोणे इस प्रकार ग्राठ योग. सहर्षिणा
महर्षिओ महर्षिने, धामार्गवस्य कल्के धामार्गव१८५मा
धामार्गवकल्पमें, उक्ता. उक्ता छे कहे है ॥ १९-२० ॥

Here are the two recapitulatory
verses —

19-20. Nine preparations from the
sprouts, four milk preparations, one
of wine, twenty decoctions and one
preparation of paste. twelve preparations
in dung-juice one in food and one as
snuff, ten preparations of linctus and

१९ कषाये विंशति कल्के-कषाये नव होऽन्ये घ्रेये (२)

२०. अन्न.....घृतम्-दश लेहास्तथा शक्र दश चैव घ्रे

तथा (२)

१७ विम्ब्यापृथक्-पुनर्नवाया कासमर्दविम्बी हैमवतस्य च

(ध फ.)

one of ghee—thus, these sixty preparations have been described by the sage, in the pharmaceutics of the sponge-gourd.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते कल्पस्थाने धामार्गवकल्पो
नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

इति आ प्रमाणे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे
रथेला अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने
चरककी प्रतिसंस्कार पायेला आ शास्त्रमाँ और
चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त अप्राप्त,
दृढबलसंपूरिते अने दृढबले पूरा करेला और दृढबलसे
पूरित किये गये, कल्पस्थाने उपस्थानमाँ कल्पस्थानमें,
धामार्गवकल्प. 'धामार्गवकल्प' 'धामार्गवकल्प', नाम
नामने। नामका, चतुर्थः चोथे। चौथा, अध्यायः अध्याय
संपूर्ण थये। अध्याय समाप्त हुआ ॥ ४ ॥

4. Thus in the Section on Pharmaceutics, in the treatise compiled by Agni-
vesa and revised by Caraka, the fourth
chapter entitled 'The Pharmaceutics
of the Sponge gourd' not being
available, the same as restored by
Dridhabala, is completed

पञ्चमोऽध्यायः ।

पांचमो अध्याय अध्याय पांचवाँ

Chapter V

वत्सककल्पोपक्रमः —

अथातो वत्सककल्पं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

अथ अतः हुवे अली थी अब आगे, वत्सककल्पम्
'वत्सककल्प' नामना अध्यायनु 'वत्सककल्प' नामके
अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्या करेथुं व्याख्यान
करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये आत्रेयने,
इति ह आ विषयमाँ नीचे प्रमाणे न इस विषयमें
निम्न प्रकारसे ही आह स्म उहेलुं छे कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the
chapter entitled 'The Pharmaceutics of
Kurchi'.

2 Thus declared the Worshipful
Atreya

वत्सकस्य पर्यायाः —

अथ वत्सकनामानि भेदं स्त्रीपुंसयोस्तथा ।
कल्पं चास्य प्रवक्ष्यामि विस्तरेण यथातथम् ॥ ३ ॥

अथ हुवे अब, वत्सक- वत्सकनाँ वत्सकके, नामानि
नाम नाम, तथा स्त्रीपुंसयो भादा अने नरमाँ मादा
और नरमें, भेदम् भेद भेद, अस्य तथा येना तथा
इसका, कल्पम् च उप येने कल्प इनको, यथा-
तथम् और स्वयंमाँ ठीक प्रकारसे, विस्तरेण विस्तार-
पूर्वक विस्तारसे, प्रवक्ष्यामि उलीश कहूंगा ॥ ३ ॥

3 I shall declare the various names
of kurchi, the difference between the
female and the male of the species, and
expound the pharmaceutics of kurchi
in a systematic and elaborate manner.

वत्सकः कुटजः शक्रो वृक्षको गिरिमल्लिका ।
बीजानीन्द्रयवास्तस्य तथोच्यन्ते कलिङ्गकाः ॥ ४ ॥

कुटजः कुटज कुटज, शक्रः शक्र शक्र,
वृक्षकः वृक्षक वृक्षक, गिरिमल्लिका तथा
गिरिमल्लिका ये तथा गिरिमल्लिका ये, वत्सकः वत्सकना
पर्याय छे वत्सकके पर्याय है, तस्य अने तेना और
उसके, बीजानि बीजने बीजको, इन्द्रयवा. इन्द्रयव
इन्द्रयव, तथा तथा तथा, कलिङ्गका. कलिङ्गक कलिङ्गक,
उच्यन्ते उहेवामाँ आवे छे कहा जाता है ॥ ४ ॥

4. It is known by the names of
Vatsaka, Kutaja, Sakra, Vrikshaka
and Girimallika Its seeds are known
as Indrayava and Kalingaka.

३ प्रवक्ष्यामि-निबोधेम (ध. फ)

वत्सकस्य मेदो —

बृहत्फलः श्वेतपुष्पः स्निग्धपत्रः पुमान् भवेत् ।
श्यामा चारुणपुष्पा स्त्री फलवृन्तैस्तथाऽणुभिः ॥५॥

बृहत्फल. जे वत्सकने मोटा फल जिम वत्सकके वड़े फल, श्वेत-पुष्प श्वेत फूल श्वेत फूल, स्निग्धपत्र. अने स्निग्ध पान होय और चिकने पत्तों हों, पुमान् ते वह नर, भवेत् उड़ेवाय छे कहाता है, श्यामा अने जे वत्सक श्याम वर्णुंथी और जो वत्सक श्याम वर्णमे अरुण-पुष्पा च लाल फूलोंमे. तथा तथा तथा, अणुभि. नाना छोटे, फलवृन्तै इगे. तेमज ही टि-याथी युक्त होय ते फूलों एवं वृन्तोंसे युक्त हो वह, स्त्री मादा उड़ेवाय छे मादा कहाती है ॥ ५ ॥

5. The male variety of the species is known by its big fruit, white flowers and thick leaves. The female variety is known by its dark and red flowers and by the small size of its fruit and stalk.

वत्सकस्य गुणाः —

रक्तपित्तकफघ्नस्तु सुकुमारेष्वनत्ययः ।
हृद्रोगज्वरवातासृग्वीसर्पादिषु शस्यते ॥ ६ ॥

रक्तपित्त- वत्सक रक्तपित्त वत्सक रक्तपित्त, कफघ्नः तथा उड़ने नाश करे छे तथा कफको नष्ट करता है, सुकुमारेषु तु कोमल भनुष्योने कोमल प्रकृतिवालोंको, अनत्यय. नुकसान करने नथी हानि नहीं करता, हृद्रोग- अने हृद्रोग और हृद्रोग. ज्वर ज्वर ज्वर वातासृक्. वातरक्त वातरक्त, वीसर्पादिषु अने विसर्प वगेरेमा और विसर्प आदिमे, शस्यते वधुलाय छे प्रशस्त है ॥ ६ ॥

6. This (either variety) is curative of hemothermia and is free from any risk if administered even to delicate people. It is recommended in cardiac

troubles, fever, rheumatic conditions and acute spreading affections.

वत्सकस्य नव कपाययोगाः —

काले फलानि संगृह्य तयोः शुष्काणि निक्षिपेत् ।
तेषामन्तर्नखं मुष्टिं जर्जरीकृत्य भावयेत् ॥ ७ ॥
मधुकस्य कषायेण कोविदारादिभिस्तथा ।
निशि स्थितं विमृद्यैतल्लवणक्षौद्रसंयुतम् ॥ ८ ॥
पिवेत्तद्वमनं श्रेष्ठं पित्तश्लेष्मनिवर्हणम् ।

तयोः ते धन्नेना इन दोनोंके, शुष्काणि सूखा शुष्क, फलानि फलोंका, काले तेओनी मोम-ममा अपनी मोसममें, संगृह्य संग्रह करी संग्रह करके, निक्षिपेत् राखी भूकना रख देवे, तेषाम् तेषामाथी इनमेंसे अन्तर्नखम् नख अंदर रहे तेवी नखोंको अन्दर करके मुष्टिम् मुठी जेटलां एक मुट्ठीभर लेकर, जर्जरीकृत्य अधकृशरा भाड़ी अधकृटेकर, मधुकस्य जेहीमधना मुलहठीके, कषायेण कषायथी कषायमे, तथा तथा, कोविदार- उअयनार काचनार, आदिभि. वगेरेना कषायथी आदिके कषायसे, भावयेत् भावना देवी भावना देवे, निशि रात आधी रात भर स्थितम् रहेवा धर्मे भिंगोकर, विमृद्य ओणी मलकर, लवण-लवण नमक, क्षौद्र- अने मध और मधु, संयुतम् मेणवी मिलाकर, एतत् अने इसको, पिवेत् पीवु पीवे, तत् ते वह, वमनम् वमन वमन, श्रेष्ठम् श्रेष्ठ छे श्रेष्ठ है, पित्त-श्लेष्म- अने पित्त तथा उड़ने और पित्त तथा कफका निवर्हणम् नाश करनेवा छे नाश करनेवाला है ॥ ७-८ ॥

7 8 The fruits of kurchi should be culled in their proper season and should be dried and stored. A fistful of them should be crushed and soaked

७ निक्षिपेत्-सक्षिपेत् (१ ज ट ष फ.)

भावयेत्-तापयेत् (ड)

११ -त पचेत् (ष)

११ -तेपयेत् (ष फ)

११ -तेमयेत् (ष फ)

८३ पिवेद्वातम्-पिबे नद वमन (रा ट)

५ श्वेतपुष्प-सितैः पुष्प (ष फ)

११ फलवृन्तै-फलपुष्पै (ह ष फ)

in the decoction of liquorice and the mountain ebony group of drugs, for a night. This should then be rubbed with rock-salt and honey and taken as a potion. This is a good emetic dose curative of pitta and kapha.

वत्सकस्य पञ्च चूर्णयोगाः, त्रय. सलिलयोगा, एक कृशरायोगश्च—

अष्टाहं पयसाऽऽर्केण तेषां चूर्णानि भावयेत् ॥९॥
जीवकस्य कषायेण ततः पाणितलं पिबेत् ।
फलजीमूतकैश्चाकुजीवन्तीनां पृथक् तथा ॥१०॥
सर्वपाणां मधूकानां लवणस्याथवाऽम्बुना ।
कृशरेणाथवा युक्तं विदध्याद्वसनं भिषक् ॥११॥

तेषाम् ४८४४४४४४ इन्द्रजौके, चूर्णानि यूथुने चूर्णको अष्टाहम् आठ दिनस सुधी आठ दिन तक, आर्केण आठडाना आकके, पयसा दूधभी दूधसे, भावयेत् भावना देवी भावना देवे, ततः ते पथी उमके बाद, पाणितलम् ओक कर्ष नेटु एक कर्ष मात्राको, जीवकस्य ७४४४४ जीवकके, कषायेण कषाय साथे कषायके साथ, पिबेत् पीवु पीवे, फल- भी ४४४ मैतफल, जीमूतक- ७४४४ जीमूतक, इक्ष्वाकु- ४४४४ तूथुनी तिक्तलौकी, जीवन्तीनाम् अने दोडीना और जीवन्तीके, पृथक् ७४४ ७४४ पृथक् पृथक्, तथा ते ४ प्रमाणे इसी प्रकार, सर्वपाणाम् सरसों, मधूकानाम् महुडा महुवे, अथवा अने और, लवणस्य लवणना नमकके अम्बुना पाणीथी पानीसे, अथवा अथवा अथवा, कृशरेण कृशराभी कृशराके, युक्तम् साथे साथ मिलाकर, भिषक् वैद्य वैद्य, वसनम् वसन वसन, विदध्यात् उरावपु कराये ॥ ९-११ ॥

9-11 The powder of the fruits should be impregnated for eight days in the milky exudation of mudar, and a dose of one tola of this powder should be taken as potion with the

decoction of Jivaka. In a similar manner, the decoction of the emetic nat, bristly luffa, bottle gourd, cork swallow wort, rape seed or mahwa may be used or even water mixed with rocksalt. The powder of its seeds may be given mixed with kedgerie, for the purpose of emesis.

अध्यायोक्तार्थसंग्रहः—

तत्र श्लोकः—

कषायैर्नव चूर्णैश्च पञ्चोक्ताः सलिलैस्त्रयः ।
एकश्च कृशरायां रुदायोगास्तेऽष्टादश स्मृताः ॥१२॥

तत्र ते विषयभा उम विषयमें, श्लोकः उपसंहा-
रमे। श्लोक छे के उपसंहारका श्लोक है कि, कषायै-
कषायोभा कषायमें, नव नव नौ, चूर्णै च यूथुभा
चूर्णोंमें, पञ्च पांच पाच, सलिलै अने जलभा और जलमें,
त्रय. त्रय योग तीन योग, उक्ता उक्ता छे कहे हैं.
कृशरायाम् तथा कृशराभा तथा कृशरामें, एकः च ओक
योग एक योग स्वाय आय छे होता है, ते योग ते
योग ये योग, अष्टादश अठार अठारह, स्मृताः उक्ता
छे कहे हैं ॥ १२ ॥

Here is the recapitulatory verse—

12 Nine preparations of decoctions, five of powders, three in water and one in kedgerie—thus in all, eighteen preparations have been described of kurchi.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते कल्पस्थाने वत्सककल्पो
नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

१० जीवकस्य—जीमूतक (घ. फ.)

११. विदध्यात्—पराधाट (ह. द.)

*२ एकस्य.. स्मृता—कृशरेऽष्टादश प्रोक्ता योगा वक्ष्ये तु
वत्सकम् (घ. द.)

" " कृशराऽष्टादशयोगा वत्सकस्य
निदर्शिताः (घ. फ.)

इति आ प्रभाषे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे
रथेवा अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने
थरुथी प्रतिसंस्कार पायेवा आ शास्त्रमा और
चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके अपासे अप्राप्त
अपास, दृढबलसंपूरिते अने दृढभवे पूरा करेवा और
दृढबलसे पूरित किये गये, कल्पस्थाने उपस्थान विधे
कल्पस्थानमें, वरसककल्प 'वत्सककल्प' 'वत्सककल्प',
नाम नाभने। नामका, पञ्चम. पाँचवा अध्यायः
अध्याय संपूर्ण द्यो। अध्याय संपूर्ण हुआ ॥ ५ ॥

5. Thus in the Section on Pharma-
ceutics in the treatise compiled by Agni-
vesa and revised by Caraka, the fifth
chapter entitled 'The Pharmaceutics
of Kurchi' not being available, the
same as restored by Dridhabala, is
completed.

षष्ठोऽध्यायः ।

છછો અધ્યાય અધ્યાય છઠ્ઠા Chapter VI

कृतवेधनकल्पापक्रम —

अथात कृतवेधनकल्पं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥
इति ए स्माह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

अथ अतः हवे अलीथी अब आगे, कृतवेधन
कल्पम् कृतवेधनकल्प नामना अध्यायतु 'कृतवेधन
कल्प' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्यान
करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये आत्रेयने
इति ह आ निषयमा नीये प्रभाषे न इस विषयमें
निम्न प्रकारसे ही, आह स्व करेले छे कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the
chapter entitled 'The Pharmaceutics of
Bitter luffa.'

2. Thus declared the worshipful
Atreya.

कृतवेधनन्य पर्यायाः गुणाः च—

कृतवेधननामानि कल्पं चास्य निबोधत ।
क्ष्वेदः कोशातकी चोक्तं मृदङ्गफलमेव च ॥ ३ ॥
अत्यर्थकटुतीक्ष्णोष्णं गाढेष्विष्टं गदेषु च ।
कुष्ठपाण्डुमयप्लीहशोफगुल्मगरादिषु ॥ ४ ॥

कृतवेधन- कृतवेधनना कृतवेधनके, नामानि पर्याय
पर्याय, अस्व अने येने। और इसके, कल्पम् च उप
कल्पको, निबोधत साधने। सुनो, क्ष्वेदः क्ष्वेद क्ष्वेद,
कोशातकी च कोशातकी कोशातकी, मृदङ्गफलम् च एव
अने मृदङ्गफल और मृदङ्गफल, उक्तं ये कृतवेधनना
पर्यायो कहे। छे ये कृतवेधनके पर्याय कहे है, अत्यर्थ-
रे अतिशय यह अति, कटु- कटु कटु, तीक्ष्ण- तीक्ष्ण
तीक्ष्ण, उष्णम् अने उष्ण छे और उष्ण है, गाढेषु
तथा गली तथा गभीर, कुष्ठ- कुष्ठ कुष्ठ, पाण्डुमय-
पाण्डुमय पाण्डु, प्लीह- प्लीहा प्लीहा, शोफ- शोफ शोफ,
गुल्म- गुल्म गुल्म गरादिषु अने गदेषु वगेरे और
गरदेष आदि, गदेषु च रोगोभा रोगोंमें, दृष्टं छे
दित्तकारी है ॥ ३-४ ॥

3-4. Learn the names and the
pharmaceutics of bitter luffa. It is also
called Kshweda Kosataki and Mridan-
gaphala It is extremely pungent,
acute and hot and is recommended in
deep rooted conditions of dermatosis,
anemia, splenic disorders, edema,
gulma and toxicosis.

चत्वारः क्षीरयोगा, एकः सुरायोगश्च—

क्षीरादि कुसुमादीनां सुरा चैतेषु पूर्ववत् ।

कुसुमादीनाम् ફૂલ વગેરેના ફૂલ આદિકે, ક્ષીરાદિ
દૂધ વગેરે સાથે ચાર યોગ થાય છે ક્ષીરાદિકે સાથ

૩ કૃતવેધનનામાનિ વસ્તુ નાસ્ય નિબોધત-અવ નાનિ
ન યામિ વસ્તુ ચ કૃતવેધને ય)

, ક્ષ્વેદ.-ક્ષ્વેદ; (૨.)

, ચોક્તન-જાલી (૨ ધ. ૫)

૪. અત્યર્થકટુતીક્ષ્ણોષ્ણ-અત્યર્થકટુતીક્ષ્ણોષ્ણ (ન ધ. ૪)

૪૩. ક્ષીરાદિ કુસુમાદીના-ક્ષીરાદિ કુસુમાદીને (ધ)

चार योग होते हैं, सुरा च तथा कृतवेधनना इणने। सुरानी साथे ओड थोग थाय छे और कृतवेधनके फलका सुराके साथ एक योग होता है, एतेषु औशोभा इन्में, पूर्ववत् अगाडि औभूतकड्यभा उल्ल प्रभाणु समन्वयुं जीमूतक कल्पमें पड़िले जो कहा है उसके अनुसार समझना चाहिए ॥ ४३ ॥

4½ Preparations of milk etc, as also of wine may be made of the flowers etc. of bitter luffa, as in the case of the drugs previously described

कृतवेधनस्य द्वाविंशति कषाययोगाः—

सुशुष्काणां तु जीर्णानामेकं द्वे वा यथाबलम् ॥ ५ ॥

कषायैर्मधुकादीनां नवभिः फलवत् पिबेत् ।

काथयित्वा फलं तस्य पूत्वा लेहं निधापयेत् ॥ ६ ॥

कृतवेधनकल्कांशं फलाद्यर्धांशसंयुतम् ।

पृथक् चारुवधादीनां त्रयोदशधिरासुतम् ॥ ७ ॥

सुशुष्काणाम् सारी पेठे सूखयेला भली प्रकार सूखे हुए, जीर्णानाम् तु अने परिपक्व थयेला और पके हुए, एकम् ओड एक, द्वे वा डे थे इण या दो फलोंको, यथाबलम् अथ अनुसार बलके अनुसार, मधुकादीनाम् नेहीमधु वगेरेना मुलहठी आदि, नवभिः नव नौ, कषायैः क्वाथेनी साथे कषायोंके साथ, फलवत् भीठणनी नेम मैनफलकी तरह, पिबेत् पीवा पीवे, तस्य तेना इसके, फलम् इलने फलका, काथयित्वा उकाणी काय करके, पूत्वा गाणी लघ छानकर, लेहम् अने थाटणु नेवे पाड लेह, निधापयेत् अनावी राभवे अने उपर्युक्त डोर्ध ओड क्वाथनी साथे पीवे बनाये और उपर्युक्त किसी एक कायके साथ पीवे, कृतवेधन- कृतवेधनना इलना कृतवेधनके फलके, कल्कां

काङ्क उल्लना ओड भागने कल्कके एक भागको, फलादि- भीठण वगेरेना मैनफल आदिके, अर्धोन्न- अर्धी भागे। आवे भागोंके, संयुतम् साथे भेणवी तेने। साथ मिलाकर उसका, चारुवध- गरभाणा अमलतास, आदीनाम् च वगेरे आदि, त्रयोदशभि तेर द्रव्येना क्वाथेथी तेरह द्रव्योंके काथोंसे, पृथक् लुहे लुहे पृथक् पृथक्, आसुतम् आसव डरवे। आसव करे ॥ ५-७ ॥

5-7. One or two of the dried and crushed fruits of bitter luffa according to the strength of the patient, should be taken in any of the nine kinds of decoctions of liquorice and other drugs of its group as in the case of the emetic nut. Decocting the fruits of bitter luffa and straining the decoction, a linctus may be made by mixing in it one part of the paste of bitter luffa seeds and half part of the emetic nut and other drugs. Thirteen decoctions can be made by macerating the bitter luffa in each of the decoctions of the purging cassia and other drugs of its group.

कृतवेधनस्य दश पिच्छायोगाः—

शाल्मलीमूलचूर्णानां पिच्छाभिर्दशभिस्तथा ।

तथा ते प्रभाणु उसी प्रकार, शाल्मलीमूल- शैभणानां भूणनां शाल्मलीके मूलके, चूर्णानाम् यूणोनी चूर्णोंके, दशभिः दश दस, पिच्छाभिः पिच्छाओथी दश थोग थाय छे छवावसे दस योग होते है ॥ ७३ ॥

7½ Ten emulsions can be made by mixing bitter luffa with the powders of the roots of each of the

५. जीर्णानाम्-बीजानाम् (ड थ. द थ ड)

६. फल-रस (ग)

७. फल तस्य पूत्वा लेह-रस त च कृत्वा लेह (घ)

८. " " -रस तस्य पत्त्वा लेह (घ. फ.)

९. कल्काशम्-कल्पाक्षम् (त)

१०. फलाद्यर्धांशसंयुतम्-फलार्धांशसंयुतम् (घ. फ.)

७३ शाल्मलीमूलचूर्णानां पिच्छाभिः-शाल्मलीचूर्णपूर्वाणां पक्षाभि (ग.)

११. चूर्णानां-वृन्तानां (ड. थ. घ. फ.)

ten milk-exuding trees of the silk cotton tree group

कृतवेधनस्य षड्वर्तियोगा. एको घृतयोगश्च—

वर्तिक्रियाः षट् फलवत्, फलादीनां घृतं तथा ॥८॥

फलवत् भीठणी भाङ्ग मैतफलके समान, षट् ७ छः, वर्तिक्रियाः वर्तिक्रियाये। आयु छे वर्तिक्रियाएं होती हैं, तथा तथा तथा, घृतम् कृतवेधनना इण साथे साधेला दुधयी थयेला धीने कृतवेधनके फलसे साधित दुधसे उत्पन्न हुए चीने, फलादीनाम् भीठण वगेरेना क्वाथयी भीठणी येडे साधयु मैतफल आदिके काथसे मैतफलवत् सिद्ध करे ॥ ८ ॥

8 Six preparations of pills can be made as in the case of the emetic nut. A ghee-preparation can be made of its fruits etc., in the same manner.

कृतवेधनस्य अष्टौ लेहयोगाः—

कोशातकानि पञ्चाशत् कोविदाररसे पचेत् ।
तं कषायं फलादीनां कल्कैर्लेहं पुनः पचेत् ॥९॥
ध्वेडस्य तत्र भागः स्याच्छेषाण्यर्धाशिकानि तु ।
कषायैः कोविदाराद्यैरेवं तत् कल्पयेत् पृथक् ॥१०॥

पञ्चाशत् पचास पचास, कोशातकानि कोशातकीने कोशातकीको, कोविदाररसे कायनारना क्वाथयी काचनारके काथमें, पचेत् पकाववी पकाना चाहिए, फलादीनाम् भीठण वगेरेना मदनफलादिके, कल्कै. उदक नाभी कल्क द्वारा, तम् ते इस, कषायम् क्वाथये कषायका, पुनः करीयो फिर, लेहम् देह लेह, पचेत् पकाववी बनाये, तत्र तेभा इसमें, ध्वेडस्य उडवा तूरियाने कववी तोरईका, भाग ओड भाग एक भाग, स्याव नाभवे देवे, शेषाणि तु भाडीनां द्रव्ये शेष द्रव्योंका, अर्धाशिकानि अरधा अरधा भागभां होवा लेहये

आधा आधा भाग होना चाहिए, एवम् तत् ये प्रमाणे तेनी इस प्रकार उसकी, कोविदाराद्यै कायनार वगेरेना काचनारआदिके, कषायै क्वाथये। कषायके साथ, पृथक् लुदी लुदी पृथक् पृथक्, कल्पयेत् उदपना उरवी लेहये कल्पना करनी चाहिए ॥ ९-१० ॥

9-10. Fifty fruits of bitter luffa should be cooked in the expressed juice of the variegated mountain ebony. That decoction should be cooked into a linctus with the paste of the emetic nut group of drugs in the ratio of one part of the paste of bitter luffa and half part of the other drugs. It may also be prepared separately with the decoctions of each of the drugs of the variegated mountain ebony group.

सप्त मासरसयोगा —

कषायेषु फलादीनामानूपं पिशितं पृथक् ।
कोशातकया समं पक्त्वा रसं सलवणं पिबेत् ॥११॥

फलादीनाम् भीठण वगेरेना मैतफलादिके, पृथक् लुदी लुदी पृथक् पृथक्, कषायेषु क्वाथये। कषायोंमें, कोशातकया कोशातकी कोशातकीके, समम् नेटलुन समान प्रमाणमें, आनूपम् आनूप प्राणियोंका, पिशितम् भास मास, पक्त्वा पकाववीने पकाकर, रसम् मासरस नासरसमें, सलवणम् लवण साथे नमक मिलाकर, पिबेत् पीवे पीना चाहिए ॥११॥

11. The flesh of wetland creatures along with equal part of bitter luffa, should be cooked in the decoction of each of the drugs of the emetic nut group and the juice of this flesh-preparation should be taken mixed with rocksalt.

११ कोशातकया समं—कोशातकीके (४)

८ वर्तिक्रिया षट् फलवत्—वर्तन फलवत् षट् स्यु (८ प. फ.)

१० कोविदाराद्यैरेव तत् कल्पयेत् पृथक्—कोविदाराद्यैरेव तत् कल्पयेत् पृथक् (४ प. फ.)

११ एव तत् कषायेषु पृथक्—एवं पञ्चा पचेत्पृथक् (४ प. फ.)

फलादिपिप्पलीतुल्यं नद्वत् क्ष्वेडरसं पिबेत् ।

तद्वत् ते न प्रमाणे उसी प्रकार, क्ष्वेडरसम् उडवां तूरियां रसमां कव्वी तोरईके रसमें, फलादिपिप्पली-भीठणनां भीज वजेरे छ द्रव्य सैनफल आदि छः द्रव्य तुल्यम् अने औंओना समान प्रमाणमां मांसने लक्ष मांसरस सिद्ध करी और इनके समान प्रमाणमें मांस लेकर मांसरसको सिद्ध करके, पिबेत् रेणुओ पीवे। रोगी पीवे ॥ ११३ ॥

11½ The juice of bitter luffa cooked with the flesh of wet-land creatures equal in quantity to that of the emetic nut and other drugs and of long pepper, may be taken as potion.

कृतवेधनस्य एक इक्षुरसयोगः —

क्ष्वेडं कासी पिबेत् सिद्धं मिश्रमिक्षुरसेन च ॥१२॥

कासी उासरैणुओ कासरोगी, इक्षुरसेन शेरडीना रसमां ईखके रसमें, मिश्रम् मिश्रित करीने मिलाकर, सिद्धम् च ते रसथी सिद्ध करेला उस रससे सिद्ध की हुई, क्ष्वेडम् उडवां तूरियां कव्वी तोरई. पिबेत् पीवां पिबे ॥ १२ ॥

12. A man afflicted with cough should take as potion, bitter luffa mixed and prepared with the juice of sugarcane.

अध्यायोक्त्यविषयाः —

तत्र श्लोको—

क्षीरे द्वौ द्वौ सुरा चैका काथा द्वाविंशतिस्तथा ।
दश पिच्छा घृतं चैकं षट् च वर्तिक्रियाः शुभाः १३
लेहेऽष्टौ सप्त मांसे च योग इक्षुरसेऽपरः ।
कृतवेधनकल्पेऽस्मिन् षष्टिर्योगाः प्रकीर्तिताः ॥१४॥

१ ३. क्ष्वेडरसम्-मांसरसम् (छ त. फ)

१२. क्ष्वेड कासी क्ष्वेडं काथी (स)

१३. कासी-काथे (स. क.)

१४. काथा द्वाविंशतिस्तथा-काथाऽद्वाविंशतिस्तथा (न)

तत्र ते विषयमां उस विषयमें, श्लोकौ उपपन्न आरना मे श्लोक छे छे उपसंहारके दो श्लोक है कि, क्षीरे द्वौ द्वौ सुरा चैका काथा द्वाविंशतिस्तथा, एका ओक एक, तथा काथाः उपाथमा काथमें, द्वाविंशति. आवीस काईस, पिच्छा पिच्छामां पिच्छामें, दश दश, घृतम् च घीमां घृतमें, एकम् ओक एक, शुभाः शुभ मंगलकामी, वर्तिक्रियाः वर्तिक्रियामां वर्तिक्रियामें, षट् च छ छ लेहे लेहेमां लेहमें, अष्टौ आठ आठ, मांसे मांसमां मांसमें, सप्त सात सात, इक्षुरसे च अने शेरडीना रसमां और इक्षुरसमें. अपरः पीले दूसरा, योगः ओक योग एक योग, अस्मिन् ओम् आ. इस तरह इस, कृतवेधनकल्पे कृतवेधनकल्पमां कृतवेधन कल्पमें, षष्टि साठ आठ योगा योगे योग, प्रकीर्तिताः उडेवांमां आठवां छे कहे हैं ॥ १३-१४ ॥

Here are the two recapitulatory verses—

13-14. Four preparations in milk, one in wine, twenty-two preparations of decoctions, ten emulsion-preparations, one of ghee and six excellent preparations of pills eight of linctus, seven of meat juice and one preparation in sugar-cane juice—thus in all, sixty preparations of bitter luffa are described herein.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्त

दृढबलसंपूरिते कल्पस्थाने कृतवेधनकल्पो

नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

इति आ प्रमाणे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-वेशे रथेला अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने अरुथी प्रतिसंस्कृत पायेला आ शास्त्रमां और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रमें, अप्राप्ते अप्राप्त अप्राप्त, दृढबलसंपूरिते अने दृढबले पूरा करेला और दृढबलसे पूरित किये गये, कल्पस्थाने उडपरमानमां कल्पस्थानमें, कृतवेधनकल्पः 'कृतवेधनकल्प' 'कृतवेधनकल्प', नाम नामने। नामका, षष्ठः छठे छठा, अध्याय. अध्याय संपूर्ण भूया अध्याय समाप्त हुआ ॥ ६ ॥

6. Thus, in the Section on Pharmaceutics in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the sixth chapter entitled 'The Pharmaceutics of the Bitter luffa' not being available, the same as restored by Dridhabala, is completed

સપ્તમોઽધ્યાયઃ ।

સાતમો અધ્યાય અધ્યાય સાતવો Chapter VII

શ્યામાત્રિવૃત્કલ્પોપક્રમઃ —

અતઃ શ્યામાત્રિવૃત્કલ્પં વ્યાખ્યાસ્યામઃ ॥ ૧ ॥
इति ह समाह भगवानात्रेय. ॥ २ ॥

અથ અતઃ. હવે અહીંથી અવ આગે, શ્યામા-ત્રિવૃત્કલ્પમ્ 'શ્યામાત્રિવૃત્કલ્પ' નામના અધ્યાયનું 'શ્યામાત્રિવૃત્કલ્પ' નામકો અધ્યાયકા, વ્યાખ્યાસ્યામઃ વ્યાખ્યાન કરશું વ્યાખ્યાન કરીએ ॥ ૧ ॥

મગવાન્ ભગવાન્ મગવાન્, આત્રેય આત્રેયે આત્રેયને, इति ह આ વિષયમાં નીચે પ્રમાણે જ હવે વિષયને નિમ્ન પ્રકારે હી, આહ સ્મ કહેલું છે કહા હૈ ॥ ૨ ॥

1 We shall now expound the chapter entitled 'The Pharmaceutics of Black Turpeth and Turpeth'

2. Thus declared the worshipful Atreya.

વિરેચને ત્રિવૃન્મૂલસ્ય શ્રેષ્ઠત્વમ્—

વિરેચને ત્રિવૃન્મૂલં શ્રેષ્ઠમાદુર્મનીપિણઃ ।

तस्याः संज्ञा गुणाः कर्म भेदः कल्पश्च वक्ष्यते ॥ ३ ॥

મનીપિણ. બુદ્ધિમાન વંદી બુદ્ધિમાન વૈય વિરેચને વિરેચનમાં વિરેચનને, ત્રિવૃન્મૂલમ્ નસોતરના મૂળને ત્રિવૃત્કો જહકો શ્રેષ્ઠ શ્રેષ્ઠ, આહ કહે છે હવે

૧ મનીપિણ—નર્સ્ય (પ. ૧)

હૈ, તસ્યા. તેનાં હવે, મજા નામ નામ, ગુણાઃ ગુણ ગુણ, કર્મ કર્મ કર્મ, ભેદ ભેદ ભેદ, કલ્પઃ ચ અને કલ્પ ધૌર કલ્પ, વક્ષ્યતે કહેવામાં આવશે કહે જાયે ॥ ૩ ॥

3. Wise men are of opinion that the root of the turpeth is the best drug for the purpose of purgation. Its synonyms, qualities, actions, varieties and pharmaceutical preparations are here described.

ત્રિવૃતાયાઃ પર્યાયાઃ —

ત્રિભણ્ડી ત્રિવૃતા ચૈવ શ્યામા કૂટરણા તથા ।
सर्वानुभूतिः सुवहा शब्दैः पर्यायवाचकैः ॥ ४ ॥

ત્રિભણ્ડી ત્રિભ ડી ત્રિભણ્ડી, શ્યામા શ્યામા શ્યામા, કૂટરણા કૂટરણા કૂટરણા, તથા સર્વાનુભૂતિ તથા સર્વાનુભૂતિ તથા સર્વાનુભૂતિ, સુવહા અને સુવહા ધૌર સુવહા, इति એ હવે, પર્યાય-વાચકે પર્યાયવાચકે પર્યાયવાચક, શબ્દૈઃ શબ્દોથી શબ્દોથી, ત્રિવૃતા ચ એવ ત્રિવૃતાને જ કહેવામાં આવે છે ત્રિવૃતા હી કહી જાતી હૈ ॥ ૪ ॥

4. Tribhandi, Trivrita, Syama, Kutaran, Sarvanubhuti and Suvaha are its synonyms

ત્રિવૃતાયાઃ ગુણાઃ —

कषाया मधुरा रुक्षा विपाके कटुका च सा ।
कफपित्तप्रशमनी रौक्ष्याच्चानिलकोपनी ॥ ५ ॥

સેદાનીમૌષધૈર્યુક્તા વાતપિત્તશ્લેષહૈઃ ।
कल्पवेशेष्यमासाद्य सर्वरोगहरा भवेत् ॥ ६ ॥

સા તે ત્રિવૃતા, કષાયા કષાયા કષાયા, મધુરા મધુર મધુર, રુક્ષા રુક્ષ રુક્ષ, વિપાકે તથા વિપાકમાં ધૌર વિપાકને, કટુકા ચ કટુ કટુ કટુ કટુકા અને કટુ તથા

૪. ચૈવ શ્યામા કૂટરણા તથા સર્વાનુભૂતિ સુવહા-શ્યામા સુવહા કૂટરણા તથા ત્રિવૃત્ત મધાનુભૂતિ (૫)

૧ શ્યામા કૂટરણા-મરતી કોટરા (૧)

૨ સુવહા-સરહા (૫. ૫.)

૩. કલ્પવેશેષ્યમાસાદ-કલ્પ વેશેષ્યમાસાદ (૫. ૬. ૫. ૬)

પિત્તનું જોર કફ તથા પિત્તકી, પ્રદાસની શમન કરનાર છે સામક છે, રોક્ષ્યાત્ તેમજ રક્ષતાને લઈ એવં રુક્ષ હોનેસે, અલિલ- કોપની ચ વાયુને પ્રક્રોધ કરનાર છે વાતકી પ્રકોપક છે, સા તે વહ, હૃદાનીમ્ હવે અવ, વાત-પિત્ત-કફ- વાત પિત્ત અને કફને વાત, પિત્ત જોર કફકી. અપહૈ નાશ કરનારા નાશક, ઔષધે ઔષધ- ધેથી જોષધિયોસે, યુક્તા યુક્ત અર્ધ મિલકર, કલ્પવૈશેવ્યમ્ જુદી જુદી બનાવટોને મિશ્ર મિશ્ર કલ્પોનો, આસાદ્ય પ્રાપ્ત કરીને પ્રાપ્ત કરકે, સર્વરોગહરા સર્વ રોગ કરનાર સર્વરોગનાશક, અવેદ્ થાય છે હોતી છે ॥ ૫-૬ ॥

5-6 In taste, it is astringent, sweet and dry. It is pungent in its post digestive effect and is curative of kapha and pitta; and owing to its quality of dryness, it is provocative of vata. This drug, when combined with drugs curative of vata, pitta and kapha, acquires a special property by virtue of such pharmaceutical preparation, and is able to cure all kinds of diseases.

ત્રિવૃતાયાઃ મેદાઃ —

મૂલં તુ દ્વિવિધં તસ્યાઃ શ્યામં ત્વારુણમેવ ચ ।
તયોર્મુખ્યતરં વિદ્ધિ મૂલં ચદરુણમ્ ॥ ૭ ॥

તસ્યા વળી તેનું જોર રસકી, મૂલમ્ તુ મૂળ જડ, દ્વિવિધમ્ એ પ્રકારનું છે દો પ્રકારકી છે, શ્યામમ્ ચ શ્યામ શ્યામ, અરુણમ્ ચ એવ અને અરુણ રંગનું જોર અરુણ, તયો. તેમાં જનમે, ચત્ મૂલમ્ જે મૂળ જો જડ, અરુણમ્ અરુણ દેખાવનું છે લાલ કાન્તિ- વાલી છે, મુખ્યતરન્ તેને રાધિક મુખ્ય ઉસકો અધિક મુખ્ય, વિદ્ધિ બાણે સમજો ॥ ૭ ॥

7 Its roots are of two kinds—black and red, and the more valuable of them two is the root with the red color

યેષામરુણા યેષા ચ શ્યામા હિતા—

સુકુમારે શિશૌ વૃદ્ધે મૃદુકોષ્ઠે ચ તચ્છુભમ્ ।

તત્ તે અરુણ મૂળવાળું નસોતર વહ અરુણ મૂળવાલી નિયોત, સુકુમારે ક્રોધાળ નાજુક, શિશૌ બાળ- કુ શિશુકા, વૃદ્ધે વૃદ્ધનું વૃદ્ધકા, મૃદુકોષ્ઠે ચ અને મૃદુ કોષ્ઠવાળાનું જોર કોમલકોષ્ઠવાલેકા, શુભમ્ શુભ કરનાર છે શુભ કરનેવાલી છે ॥ ૮ ॥

૮ It is very good for children and for delicate, aged and soft-bowelled persons

મોહ્યેશશુહારિત્વાચ્છ્યામા ક્ષિપ્ત્વીત મૂર્ચ્ચયેત્ ॥ ૮ ॥

તૈક્ષ્ણ્યાત્ કર્ષતિ હૃત્કણ્ઠમાશુ દોષં હરત્યપિ ।

શસ્વતે વહુદોષાણાં કૂરકોષ્ઠાશ્ચ ચે નરાઃ ॥ ૯ ॥

શ્યામા ક્રોધા મૂળવાળું નસોતર શ્યામ મૂળકી નિયોત, આશુહારિત્વાત્ આશુકારી હોવાથી શીઘ્રકારી હોનેસે, મોહ્યેશ મોહ કરે છે મોહ સ્તપ્ત કર દેતી છે, ક્ષિપ્ત્વીત ધાતુઓને ક્ષીણ કરે છે ધાતુક્ષય કર દેતી છે, મૂર્ચ્ચયેત્ ચ અને મૂર્ચ્ચા ઉત્પન્ન કરે છે ઓર મૂર્ચ્ચિત કર દેતી છે, તૈક્ષ્ણ્યાત્ તેમજ તીક્ષ્ણતાને લીધે એવં તીક્ષ્ણતાકે કારણ, હૃત્કણ્ઠમ્ તે હૃદયને તથા કંઠને વહ હૃદય તથા કંઠકો, કર્ષતિ ખેચે છે સ્ત્રીચતી છે, દોષમ્ અપિ અને દોષને પણ જોર દોષકો મી, આશુ બલદી શીઘ્ર, હરતિ હરી છે છે નિકાલતી છે, વહુ- દોષાણામ્ તેથી બહુદોષવાળા પુરુષો માટે અતઃ વહુદોષવાલે પુરુષોકે લિખ, ચે નરાઃ અને જે પુરુષો ઓર જો પુરુષ, કૂરકોષ્ઠાઃ ચ કૂર કોષ્ઠવાળા છે તેઓને માટે કૂર કોષ્ઠવાલે છે સ્ત્રીકે લિખ, શસ્વતે તે પ્રશસ્ત છે વહ પ્રશસ્ત છે ॥ ૮-૯ ॥

8-9 The black variety by its quick action causes stupor and loss of body elements and fainting. By its acute quality it causes distress in the throat and the stomach and

૮ તચ્છુભમ્—નદ્વિતમ (દ. મ.)

૯ ક્ષિપ્ત્વીત મૂર્ચ્ચયેત્—કણ્ઠ ક્ષિપ્ત્વીતમ્ (ક ક, હ, સ દ. મ.)

૭. તયોર્મુખ્યતરમ્—તયોઃ મેઘતરન્ (મ. ક.)

eliminates the morbid matter quickly
It is therefore recommended for persons with excessive morbidity and for those with hard-bowelled condition

श्यामानिवृतयोः उद्ध गविधि —

गुणवत्यां तयोर्भूमौ जानं मूलं समुद्धरेत् ।
उपोष्य प्रयतः शुक्ले शुक्लवासाः समाहितः ॥१०॥
गम्भीरानुगतं श्लक्ष्णमतिर्यग्विस्तृतं च यत् ।
तद्विपाट्योद्धरेद्गर्भं त्वच्चं शुष्कां निधापयेत् ॥११॥

उपोष्य उपवास करीने उपवास रखकर प्रयत्न स्नानशी पवित्र थूँ स्नानसे पवित्र होकर, शुक्लवासाः धोना पस्त्र पहेंरी श्वेत वस्त्र धारण करके शुक्ले शुद्ध पक्षमा शुद्ध पक्षमे, गुणवत्याम् शुद्धवा- गुणवाली, भूमौ भूमिमा भूमिमें, जातम् उत्पन्न थयेसु उत्पन्न तयो- ते भूनेतु इन दोनोंही, मूलम् मूल जड़ने, समुद्धरेत् उभेऽपुं उखाड़े, यत् जो भूण जो जड़, गम्भीरानुगतम् उडु गयेसु होय दूर तक भूमिमें घुसी हो, श्लक्ष्णम् लीसुं होय चिकनी, मतिर्यक् विस्तृत च भूने आडुंअपणु न गयुं होय और सीधी गई हुई हो, त्वच्चं त्वेने उसे, विपाट्य धाडीने चीरकर, गर्भम् अर्धने। भाग बीचके भागको, उद्धरेत् डाढी नाथवे। निकाल डाले, शुष्कां त्वच्चम् अने छालने सूखावी और छालको सुखाकर, निधापयेत् राभी भूडवी रख ले ॥ १० ११ ॥

1011 The roots of the herb growing in a good soil or country should be culled by one with collected mind during the bright fortnight, after one has fasted and purified oneself and put on white garments The root that has penetrated deep, which is smooth and has not spread sideways should be gathered It should be split and the pith inside should be removed and the dried bark preserved

स्निग्धस्निग्धो विरेच्यस्तु पेयान्नोपितः सुखम् ।

स्निग्ध- स्निग्ध स्नेहन -ने स्नेहन पाभ्या पछी स्नेहन और स्वेदन करानेके तान, पेयान्न- उपितः तु आगये दिवसे केवल पेया पीने रहेला अनुष्यने पूर्व दिन केवल पेयाके ही आहार पर रहे हुए मनुष्यको, सुखम् सुखपूर्वक सुखपूर्वक, विरेच्य विरेचन थाय छे विरेचन होता है ॥ १११ ॥

111 The person that is to be administered the purgation should be given general oleation and sudation procedures and kept on a liquid diet the previous day, so that he purges with ease.

अम्लदिग्निर्व कल्कयोगाः —

अक्षय्याञ्च तयोः पिण्डं द्वितीयारलेन ना पिबेत् १२

तयोः आ भूने अतना नसे।तना इन दोनोंही, अक्षय्याञ्च ओड तोला नेटली एक तोलेकी, पिण्डम् मात्राने मात्राको अम्लेन अम्ल डांसा साथे अम्ल कांजीमें, द्वितीय भेणवीने बोलकर ना अनुष्ये मनुष्य, पिबेत् पीवी पीवे ॥ १२ ॥

12. A person may take one tola of the lump of either of the two varieties of turpeth mixed with sour conjee.

गोऽव्यजानहिषीमूत्रसौवीरकतुषोदकैः ।

प्रसन्नया त्रिफलया शृतया च पृथक् पिबेत् ॥१३॥

गो- गाय अथवा गाय अथवा, अवी- घे टी मेड़, अजा- अकरी वकरी, अहिपी के के शना या मैसके, मूत्र- मूत्र साथे मूत्ररे, सौवीरक- अथवा सौवीरक अथवा सौवीरक, तुषोदकै तुषोदक तुषोदक, प्रसन्नया प्रसन्ना प्रमन्ना, शृतया त्रिफलया च के त्रिफलाना डवाय साथे या त्रिफलाके वायडे, पृथक् लुटी लुटी पृथक् पृथक्, पिबेत् पीवी पीवे ॥ १३ ॥

११. अतिर्यक् च तिर्यक् (ख)

११. तद्विपाट्योद्धरेद्गर्भं-तद्विपोष्योद्धरेद्गर्भं (घ.)

१११. पेयान्नोपितः-पेयान्नोचितः (घ)

१११. -पेयान्नोचितः (घ)

13. Or it may be taken mixed with the urine of the cow, or sheep, or goat, or buffalo, or with Sauweeraka or Tushodaka or Prasanna wine or with the decoction of the three myrobalans

श्यामात्रिवृतयोः सैन्धवादिभिर्द्वादश चूर्णयोगाः —

एकैकं सैन्धवादीनां द्वादशानां खनागरम् ।

त्रिवृद्द्विगुणसंयुक्तं चूर्णमुष्णाम्बुना पिबेत् ॥१४॥

सैन्धवादीनाम् सैध्व वगेरे सैन्धवादि द्वादशानाम् भार द्रवणोभाथी वारह त्वणोमेंसे, एकैकम् सनागरम् ओष्ठ ओष्ठु मूत्रसहितं यूष्ण एक एकका सौट सहित चूर्ण, त्रिवृत्-द्विगुण- जमण्ठा नसे।तरना यूष्ण दुगुने निसोतके चूर्णके, संयुक्तम् साथे साथ, उष्णाम्बुना जना पाण्ठीथी गरम पानीसे, पिबेत् पीपु पीवे ॥ १४ ॥

14. Two parts turpeth mixed with one part of sanchal salt or any of the twelve salts of its group and dry ginger, may be taken in hot water.

श्यामात्रिवृतयोः गोमूत्रेण सहाष्टादश योगाः —

पिप्पली पिप्पलीमूलं मरिचं गजपिप्पली ।

सरलः किलिमं हिङ्गु भार्गी तेजोवती तथा ॥१५॥

मुस्तं हैमवती पथ्या चित्रका रजनी वचा ।

स्वर्णशीर्यजमोदा च शृङ्गवेर च तै पृथक् ॥१६॥

एकैकार्धांशसंयुक्तं पिबेद्गोमूत्रसंयुतम् ।

पिप्पली पीपर पिप्पली, पिप्पलीमूलम् पीपरी भूण पिप्पलीमूल, मरिचम् भरी मरिच, गजपिप्पली गजपीपर गजपिप्पली, सरलः सरल सरल, किलिमम् देवदार देवदारु, हिङ्गु- हिङ्गु हीग, भार्गी भारगी भारंगी तथा तेजोवती तेजोवती तेजोवती, मुस्तम् मेथ मुस्ता, हैमवती हैमवती हैमवती, पथ्या हरेडे हरव,

त्रिवृत्क चित्रक चित्रक, रजनी हण्डर हन्दी, वचा वचा वच, स्वर्णशीरी डनडपुष्पी स्वर्णशीरी, अजमोदा च अजमोदा अजमोदा, शृङ्गवेरम् च अले आदु और अदरक, तै तेओभाथी उनमेंसे, पृथक् हूटा हूटा पृथक् पृथक्, एकैकार्धांश- डार्ध ओठना अरधा भाग साथे किसी एकके आधे भागके साथ, संयुक्तम् नसे।तरनु यूष्ण मेणवी निसोतका चूर्ण मिलाकर, गोमूत्र-संयुतम् गोमूत्रमां घोणी गोमूत्रमें घोलकरके, पिबेत् पीपु पीवे ॥ १५-१६ ॥

15-16½ One part of turpeth mixed with half part of either long pepper, roots of long pepper black pepper, elephant pepper, long leaved pine, deodar, asafetida, beetle killer, indian tooth ache nut grass, sweet flag, chebulic myrobalan, white flowered leadwort, turmeric sweet flag yellow milk plant, celery or green ginger, may be taken as potion along with cow's urine.

मधुकैतको योगः —

मधुकार्धांशसंयुक्तं शर्कराम्बुयुतं पिबेत् ॥१७॥

मधुक- जेठीमधना यूष्णा मुलहठीके चूर्णके, कार्धांश- अरधा भागनी साथे आधे भागके साथ, संयुक्तम् नसे।तरनु यूष्ण मेणवी निसोतका चूर्ण मिलाकर, शर्करा-अम्बु-युतम् साकरना पाण्ठीथी युक्त शर्कराके शरबतके साथ, पिबेत् पीपु पीवे ॥ १७ ॥

17 A potion of it may be taken by mixing one part of it with half a part of liquorice and sugar-water.

जीवकादिभिश्चतुर्दश योगाः —

जीवकर्पभकौ मेदां श्रावणीं कर्कटाह्वयाम् ।

मुद्गमाषाख्यपण्यौ च महतीं श्रावणीं तथा ॥१८॥

१८. कर्कटाह्वयाम्-कर्कटाह्वयम् (ब)

१४. त्रिवृद्द्विगुणसंयुक्तम्-त्रिवृत्त्रिगुणसंयुक्तम् (झ ङ थ ध ण)

१५. चूर्णमुष्णाम्बुना-शर्कराम्बुयुतम् (द क)

१६. गजपिप्पली-हस्तिपिप्पली (ग.)

काकोली क्षीरकाकोलीमिन्द्रां छिन्नरुहां तथा ।
क्षीरशुक्लां पयस्यां च यष्ट्याहं विधिना पिबेत् ॥१९॥
वातपित्तहितान्येतान्यन्यानि तु कफानिले ।

जीवक- ७५३ जीवक ऋषभकौ ४५७३ ऋषभक,
मेदाम् मेदा मेदा, श्रावणीश्च श्रावणी श्रावणी फर्कटा
हयाम् डाडाश्रीं गी काकडासिंगी, मुद्र-आष-आख्य-
पण्यौ च मुद्रगपणीं अने आषपणीं मुद्रपणीं, माषपणीं,
तथा महतीश्च श्रावणीश्च महाश्रावणी महाश्रावणी,
काकोलीम् डाकोली काकोली, क्षीरकाकोलीम् क्षीर-
डाकोली क्षीरकाकोली, इन्द्राश्च ऐभरे तालमखाना,
छिन्नरुहाम् तथा तथा गणै तथा गिलोय, क्षीरशुक्लाश्च
क्षीरविदारी क्षीरविदारी, पयस्याश्च अर्जुपुष्पी पयस्या,
यष्ट्याहम् च अने जेठीमध ऐभाना प्रत्येकनी साथे
तेना जेटवा नसोतरना यूथुने और मुलहठी इनमेंसे
प्रत्येकके साथ उसके दरावर त्रिवृतके चूर्णको, विधिना
विधिपूर्वक विधिपूर्वक, पिबेत् पीवु पीवे, एतानि आ-
मया योगे ये सत्र योग, वातपित्त- वात तथा पित्तमा-
वात तथा पित्तमे हितानि हितकर छे हितकारी है,
अन्यानि तु अने भीम और अन्य योग कफानिले
कफ तथा वातमा कफ तथा वायुमें, हितानि हितकर छे
हितकारी है ॥ १८-१९३ ॥

18 19½ In the same manner, a
potion may be prepared with Jivaka,
Rishabhaka, Meda, east indian globe-
thistle, Kakoli, Kshira-kakoli, long
leaved barleria, guduch, milky yam,
white yam or liquorice. These potions
are beneficial in conditions of vata
and pitta. Others that are described
below are good in kapha and vata.

क्षीरादिभि सप्त योगा —

क्षीरमासेशुकाश्मर्यद्राक्षापीलुरखैः पृथक् ॥२०॥
सर्पिषा वा तयोश्चूर्णमभयार्धाशिकं पिबेत् ।

१९. इन्द्रा-क्षुद्रा (ब. द. प. फ.)

.. -चित्रा (ब. फ.)

अभय- ६२३ने। हरड़का अर्धाशिकम् अरधो भाग
नाभीने अधा भाग मिनाकर, तयो अने प्रकारना
नसोतरनु दोनों प्रकारकी त्रिवृतके चूर्णम् यूथु चूर्णको,
क्षीर- दूध दूध, मांस- मांसरस मांसरस, इक्षु- शेरडीने।
रस ईखका रस, काश्मर्य- शीवणुने। रस गंभारीका रस,
द्राक्षा- द्राक्षने। रस द्राक्षाका रस, पीलु- तथा पीलुने।
तथा पीलुका, रसै रस रस, सर्पिषा वा अने धी और
धी, पृथक् ऐभाना प्रत्येकनी साथे जुहुं जुहु इनमेंसे
प्रत्येकके साथ अलग अलग, पिबेत् पीवु पीवे ॥ २०३ ॥

20 20½. One part of turpeth and
half part of chebulic myrobalans may
be taken in milk, meat-juice or the
juice of sugar-cane, or white teak, or
grapes or tooth-brush tree, or with
ghee.

अष्टौ लेहयोगाः —

लिह्याद्वा मधुसर्पिभ्यां संयुक्तं ससितोपलम् ॥२१॥

ससितोपलम् साकरसहित नसोतरना यूथुने चीनीके
साथ नसोतके चूर्णको, मधुसर्पिभ्याम् मधु अने धीमा
मधु और घृतमे, संयुक्तम् वा मेणवी मिनाकर लिह्यात्
आटवु चाटना चाहिए ॥ २१ ॥

21. It may be taken as linctus
mixed with honey, ghee and sugar
candy.

अजगन्धा तुगाक्षीरी विशरी शर्करा त्रिवृत् ।
चूर्णितं क्षौद्रसर्पिभ्यां लीढुः स्वाधु विरिच्यते ॥२२॥
सन्निपातज्वरस्तम्भदाहतृष्णादितो नरः ।

सन्निपातज्वर सन्निपातज्वर सन्निपातज्वर,
स्तम्भ रतम्भ स्तम्भ, दाह- दाह दाह, तृष्णा अने
तृषाथी और तृषासे, संहित पीता पीडित, नर. पुत्रुपने
मनुष्यको, अजगन्धा अजगन्धा । अजगन्धा, तुगाक्षीरी
वासकपूर वजलोचन, निदारी विदारीकंद विदारी,
शर्करा साकर शर्करा, त्रिवृत् अने नसोतर ऐभाना
यूथुने और त्रिवृत् इनके चूर्णको, क्षौद्र- मधु मधु,

सर्पिर्भ्याम् तथा धीर्मा तथा घृतके साथ, लीङ्गा याट
वाथी चाटनेसे, साधु साहुं भली प्रकार, विरिच्यते
विरेचन थाय छे विरेचन होता है ॥ २२३ ॥

22 22½. A patient afflicted with fever of the tridiscordance-type, rigidity, burning and thirst gets well-purged by taking the linctus prepared from the powder of wild carrot, bamboo malva, white yam, sugar and turpeth mixed with honey and ghee

इयामात्रिवृत्कषायेण कल्केन च सशर्करम् ॥२३॥
साधयेद्विधिवत्लेहं लिङ्गात् पाणितलं ततः ।

इयामात्रिवृत् ३११॥ नसोतरना इयामात्रिवृत्के,
कषायेण ३५५॥ कषायदे, कल्केन च अने ३६५॥
और कल्के सशर्करम् साहुं नाभीने शर्करा डालकर,
लेहम् याटलु लेह, विधिवत् विधिपुर.सर विधिपूर्वक,
साधयेत् तैयार ३२५ तैयार करे, तत. तेभाथी इसमेंसे
पाणितलम् अछे तोले। एक तोला, लिङ्गात् याटलु
चाटे ॥ २३३ ॥

23-23½ A linctus should be prepared in the prescribed manner with the decoction, and paste of the black turpeth mixed with sugar and taken in a dose of one tola.

सक्षौद्रां शर्करां पक्त्वा कुर्यान्मृद्भाजने नवे ॥२४॥
क्षिपेच्छीते त्रिवृच्चूर्णं त्वक्पत्रमरिचै सह ।
मात्रया लेहयेदेतदीश्वराणां विरेचनम् ॥२५॥

सक्षौद्राश्च भवसहित मधुके साथ, शर्कराम्
साहुंने। शर्कराको, पक्त्वा पाछे ३रीने पकाकर, नवे
नवा नये, मृद्भाजने साटीना वासलुभा मिट्टीके वर्तनमें,
कुर्यात् राभवे। रख देवे, शीते ३३। थाय तयारे ठण्डा
होने पर, त्वक्पत्र-तेजपत्र तेजपत्र, मरिचै अने अरी

२३३ साधयेत्-साधितम् (ग. ड.)

२५ क्षिपेच्छीते-इच्छाच्छीते (घ. फ.)

,, मात्रया लेहयेदेतत्-लिङ्गात् मात्रया लेहम् (घ. फ.)

और मरिचके सह सहित साथ, त्रिवृच्चूर्णम् नसोतरनुं
यूष्णं त्रिवृतका चूर्ण, क्षिपेत् नाभीपु डाल देवे, ईश्वराणाम्
ऐश्वर्यशाणी भाषुसोने ऐश्वर्यशालियोंको, एतत्
या इस, विरेचनम् विरेचन विरेचन, मात्रया मात्रा-
सर मात्रापूर्वक, लेहयेत् याटलु चटावे ॥ २४-२५ ॥

24 25. Sugar should be boiled with honey in a new earthen pot, when cooked powdered turpeth should be cast into it along with cinnamon bark and leaf, and pepper. This, taken in due dose, acts as a wholesome purgative in persons of the aristocratic class.

कुडवांशान् रसानिक्षुद्राक्षापीलुपरुषकात् ।
सितोपलापलं क्षौद्रात् कुडवार्धं च साधयेत् ॥२६॥
तं लेहं योजयेच्छीतं त्रिवृच्चूर्णेन शास्त्रवित् ।
एतदुत्सन्नपित्तानामीश्वराणां विरेचनम् ॥२७॥

इक्षु शेरी गन्ना, द्राक्षा- द्राक्ष द्राक्षा, पीलु- पीलु
पीलु, परुषकात् ३६५ फालसा, कुडवांशान् प्रत्येक
१६ तोला प्रत्येक १६ तोले, सितोपलापलम् साहुं ४
तोला चीनी ४ तोले, क्षौद्रात् अने अध और मधु,
कुडवार्धम् च ८ तोला ८ तोले, साधयेत् ऐश्वर्यशाणी
याटलु तैयार ३२५ इनका अवलेह पकावे, शास्त्रवित्
शास्त्र भाषुनार वैद्य शास्त्र जाननेवाला वैद्य, शीतम्
३३। अथेला ठंडे होनेपर तम् ते इस, लेहम् याटलुने
लेहको, त्रिवृच्चूर्णेन नसोतरना यूष्णं साथे त्रिवृतके चूर्णके
साथ, योजयेत् भेजवु मिलावे, एतत् आ यह, उत्सन्न-
पित्तानाम् नधी गथेला पित्तना। पित्तोत्त्रण, ईश्वराणाम्
ऐश्वर्यशाणी भाषुसोने भाटे ऐश्वर्यशालियोंके लिए,
विरेचनम् विरेचन छे विरेचन है ॥ २६-२७ ॥

26-27. Prepare a linctus with 16 tolas of each of the juices of sugar

२६ कुडवांशान् रसानिक्षु-मान् कौडविकानिक्षु (घ. फ.)

,, सितोपलापलम् सितोपलापलम् पलम् (ख.)

२७. योजयेच्छीतं त्रिवृच्चूर्णेन-योजयेच्छीतं त्रिवृच्चूर्णेन (घ.)

,, एतदुत्सन्नपित्तानाम्-एतदुत्सन्नपित्तानाम् (घ.)

cane grape, tooth brush tree, and sweet falsah, four tolas of sugar candy and 8 tolas of honey. This linctus when cooled should be mixed with powdered turpeth by the physician versed in pharmaceutics. This is a good purgative for constitutions with pronounced pitta and for aristocratic persons

शर्करामोदकान् वर्तीगुलिकासांसपूपकान् ।
अनेन विधिना कुर्यात् पैत्तिकानां विरेचनम् ॥२८॥

अनेन ये ७ इस, विधिना विधिनी विधिसे, शर्करा-
मोदकान् सांडरना मोदक शर्करामोदक वर्तीः वर्ति वर्ति,
गुलिका- गोणीयो गुटिका, सांसपूपकान् अने भांसना
पूडा और सांसपूप, कुर्यात् डरवा बनावे, पैत्तिकानां
पित्तप्रधान अनुष्ये भाटे पित्तप्रकृतिवाले मनुष्योंके
लिए, विरेचनम् आ विरेचन छे यह विरेचन है ॥२८॥

28 In the same manner sugary sweet-meats, rolls, pills, meats and pancakes should be prepared to be used as purgatives for persons of pitta-habitus.

पिप्पलीं नागरं क्षारं श्यामां त्रिवृतया सह ।
लेहयेन्मधुना सार्धं श्लेष्मलानां विरेचनम् ॥२९॥

पिप्पलीम् पीपर पिप्पली, नागरम् सूठ सोठ,
क्षारम् जवभार यवक्षार, श्यामाम् अने डरणा
नसोतरने और काली निसोतको, त्रिवृतया सह अरुण
नसोतरनी साथे ओठत्र डरी अरुण निसोतके साथ
एकत्रकर, मधुना सार्धम् मधुनी साथे मधुके साथ,
लेहयेत् यटाडवा चटावे, एतत् आ यह, श्लेष्मलानां
उद्भ्रमधान अनुष्येनु कफ प्रकृतिवालोंके लिए, विरेचनम्
विरेचन छे विरेचन है ॥ २९ ॥

29 For purging persons of kapha-habitus the linctus should be prepared

२९ श्लेष्मलानां-श्लेष्मिकाणां (क)

of long pepper, dry ginger, alkali, black turpeth and turpeth mixed with honey.

मातुलुङ्गामयाघात्रीश्रीपर्णीकोलदाडिमात् ।
सुभृष्टान् स्वरसांस्तैले साधयेत्तत्र चावपेत् ॥३०॥
सहकारात् कपित्थाच्च मध्यमलं च यत् फलम् ।
पूर्ववद्बहलीभूते त्रिवृच्चूर्णं समावपेत् ॥३१॥
त्वक्कफकेशरैलानां चूर्णं मधु च मात्रया ।
लेहोऽयं कफपूर्णानासीश्वराणां विरेचनम् ॥३२॥

मातुलुङ्ग- पीलेडु विजौरा, अमया- डरडे हरड,
घात्री- आमणा आवला, श्रीपर्णी- श्रीपर्णी गम्भारी,
कोल- गोर वेर, दाडिमात् तथा दाडम ओओना तथा
अना इनके, स्वरमान् स्वरसेने स्वरसोको, तैले तैलमा
तैलमें, सुभृष्टान् सारी पेठे भू ७ मली प्रकार भूनकर,
साधयेत् तैयार डरवा पकावे, तत्र च अने तैओमा
और उनमें, सहकारात् आंभा आम, कपित्थाच्च च
तथा डोडना और खट्टे कैयका, मध्यम् मध्यभाग गुदा
मिलाकर, यत् च तथा ये डोड और जो कोई, अम्लम्
भाटु खट्टा, फलम् इण डोड फल हो, आवपेत् ते
पक्षु नाभपुं उसको भी डाले, पूर्ववद् अगाडिनी पेठे
पूर्वकी मांति, बहलीभूते ते घट आय तयारे जब गाढ़ा हो
तब, त्रिवृत्-चूर्णम् तैमा नसोतरनु थूल् नाभपुं इसमें
त्रिवृतका चूर्ण डाले, त्वक् त्व दालचीनी, पत्र- तमाद
पत्र तेजपत्र केदार- नागेश्वर नागकेशर, एलानाञ्च अने
ओलथीनु और इलायची इनका, चूर्णम् थूल् चूर्ण,
मधु च तथा मधु और मधु, समावपेत् नाभपुं
मिलाये, मात्रया मात्रासर दीधेलु मात्रामें, मयम् आ
सह, लेह- याटलु लेह, कफपूर्णानां डड अर्था कफसे
भरे, ईश्वराणाञ्च ईश्वरशाणी भाखुसेनु ऐश्वर्यशालियोंके
लिए, विरेचनम् विरेचन छे विरेचन है ॥३०-३२॥

30-32. The expressed juice of the fruits of pomello, chebulic myrobalan,

३० सुभृष्टान्-सुभृष्टान् (क क)

३१ सुभृष्टान् स्वरसांस्तैले साधयेत्तत्र चावपेत् स्वरसां मर्दिता-
स्तैले साधयेत्तत्र चावपेत् (क.)

३२ मनापेत्-च साधयेत् (क.)

emblic myrobalan, white teak, jujube and pomegranate should be seasoned and cooked with oil. In it the pulp of the sour mango and bael, or any other fruit should be cast. When it has become thickened as described before, the powder of the turpeth along with the powder of the cinnamon bark and leaf, fragrant poon, and cardamom and honey in due proportion should be put into this. This linctus is indicated as purgative for aristocratic persons who are full of morbid kapha.

पानकादिषु यञ्ज योगा —

पानकानि रसान् यूषान्मोदकान् रागषाडवान् ।
अनेन विधिना कुर्याद्विरेकार्थं कफाधिके ॥३३॥

कफाधिके कृष्णी अधिकतावाण, पुरुषना कफ-
प्रबल पुरुषके विरेकार्थम् विरेचन माटे विरेचनके लिए
अनेन आ इस, विधिना विधिना विधिसे, पानकानि
पानके पानक रसान् रस रस, यूषान् यूष यूष, मोद-
कान् मोदक मोदक, रागषाडवान् राग अने पाडव राग
और पाडव, कुर्यात् कुर्यात् जोधये बनाने चाहिए ॥३३॥

33. In the same manner, syrups, meat-juices, gruels, sweet-meats and Ragas and Shadavas should be prepared for administering purgation in conditions of predominance of kapha.

इयमात्रिवृतयोः प्रथमस्तर्पणयोगः —

भृङ्गैलाभ्यां क्षमा नीली तैलिवृत्तैश्च शर्करा ।
चूर्णं फलरसक्षौद्रशक्तुभिस्तर्पणं पिवेत् ॥३४॥
वातपित्तकफोत्थेषु रोगेष्वल्पानलेषु च ।
नरेषु सुकुमारेषु निरपायं विरेचनम् ॥३५॥

भृङ्ग- एक भाग तैल एक भाग दालचीनी, एला-
भ्याम् एक भाग नीली ऐल्यी एक भाग इलायची,

३३. विरेकार्थम्-विरेकार्थं (ख)

क्षमा नीली ये अनेनी अगअर नीली अर्थात् ये
क्षमा नीली इनके बराबर नीली अर्थात् दो भाग नीली,
तैल ये तैलनी अगअर इन तीनोंके बराबर, त्रिवृत्त
अर्थात् चार भाग नसोत अर्थात् चार भाग नसोत
अर्थात् चार भाग नसोत, तैल च अने ये चारनी अगअर
इन चारोंके बराबर, शर्करा साठ अर्थात् आठ भाग
क्षौद्र शर्करा अर्थात् आठ भाग चीनी, चूर्णम् ऐल्यीना
यूषुर्नु इनके चूर्णका, फल-रस दालम वगेरेना रस
अनारआदिके रस, क्षौद्र- भृङ्ग मधु, शक्तुभि अने सक्तु
साथे और सक्तुके साथ, तर्पणम् तर्पण अनावी
तर्पण बनाकर, पिवेत् पीपु पीना चाहिए, वात-पित्त कफ-
वात, पित्त तथा कृष्णी वात, पित्त तथा कफसे, उत्थेषु
उत्थेषु उत्थेषु उत्पन्न हुए, रोगेषु रोगेषु रोगोंमें,
अल्पानलेषु अने भृङ्ग अग्निवाणा और मन्दाग्निवाले,
सुकुमारेषु तेभ्यः कृष्ण एव कोमल, नरेषु च पुरुषे
माटे पुरुषोंके लिए, निरपायम् आ सुकसान वगस्तुं
यह हानिरहित, विरेचनम् विरेचन से विरेचन
है ॥ ३४-३५ ॥

34-35 A demulcent drink prepared from the powder of equal parts of cinnamon and cardamom, and indigo equal in measure to both of them combined, and turpeth equal in measure to all the three combined and sugar equal in measure to all four combined and mixed with fruit juice honey and roasted paddy powder, may be taken. This acts as a safe purgative in disorders born of vata, pitta or kapha, in dullness of the gastric fire, and in persons of delicate constitution.

पञ्च मोदकयोगा —

शर्करात्रिफलाश्यामात्रिवृत्तिपिप्पलिमाक्षिकैः ।
मोदकः क्षन्निपातोर्ध्वरक्तपित्तज्वरापहः ॥३६॥

३६. पिप्पलिमाक्षिकै. गगनिकामधु (ख म द त व)

॥ क्षन्निपातोर्ध्व-क्षन्निपातो द्वि (म.)

शर्करा- साकर शर्करा, त्रिफला- त्रिफला त्रिफला
इयामा- डाणुं नसोतर इयामा, त्रिवृत्- अरुण नसोतर
अरुण नसोत, पिप्पली- पीपर पिप्पली, माक्षिके अने
भधधी अनावेदा और मधुसे साधित, मोदक मोदक
लड्डुओं सन्निपात- सन्निपात सन्निपात, ऊर्ध्व- रक्तपित्त-
ज्वर- उर्ध्वग रक्तपित्त अने ज्वरने ऊर्ध्वग रक्तपित्त
और ज्वरके, अपहः दूर करने के नाशक है ॥ ३६ ॥

36. The sweetmeat prepared of sugar, the three myrobalans, black turpeth, long pepper and honey is curative of tridiscordance hemothermia affecting the upper region of the body and fever.

त्रिवृच्छाणा मतास्तिस्रस्तिस्रश्च त्रिफलात्वचः ।
विडङ्गपिप्पलीक्षारशाणास्तिस्रश्च चूर्णिता ॥३७॥
लिङ्गात् सर्पिर्मधुभ्यां च मोदकं वा गुडेन तु ।
भक्षयेन्निष्परीहारमेतच्छोधनमुत्तमम् ॥३८॥
गुल्मं ग्रीहोदरं श्वासं हलीमकमरोचकम् ।
कफवातकृतांश्चान्यान् व्याधीनेतद्व्यपोहति ॥३९॥

त्रिवृत् शाणा तिस्र मताः अरुण भूयन्ती नसोतर
त्रय शाण अरुण मूलकी नसोत तीन शाण, त्रिफला-
त्वचः च तिस्र. हरडा, भडेडा तथा आमर्णा-नी छाल
त्रय शाण त्रिफलाकी छाल तीन शाण, विडङ्ग पिप्पली-
क्षार- अने पावडिग, पीपर तथा जवभार विडङ्ग, पिप्पली
तथा यवक्षार, चूर्णिता. ओओनु थूथुं डरी इनका चूर्ण
कर, सर्पिर्मधुभ्याम् च धी अने भध साथे घृत और
मधुके साथ, लिङ्गात् आटपु चाटे, गुडेन वा अथवा
गोणथी अथवा गुडके साथ, मोदकम् तु मोदक अना-
वीने लड्डु बनाकर, भक्षयेत् भावा खावे, निष्परी
हारम् परहेण ज्वरनु किसी वस्तुके परिहाररहित,
एतत् आ यह उत्तमम् उत्तम उत्तम, शोधनम् शोधन

छे विरेचन है, गुल्मम् गुल्म गुल्म, ग्रीहोदरम्
ग्रीहोदर ग्रीहोदर श्वासम् श्वास श्वास, हलीमकम्
हलीमक हलीमक, अरोचकम् अरुचि अरोचक, कफ-
वात- अने ऊर्ध्व तथा वातथी और कफ तथा वातसे, कृतान्
उत्पन्न उत्पन्न, अन्यान् भीन् अन्य, व्याधीन् च
रोगोने रोगोंको, एतत् आ यह, व्यपोहति दूर करे छे
नष्ट कर देता है ॥ ३७-३९ ॥

37-39. Three quarters of a tola of turpeth and 3/4 tola of embelia, long pepper and alkali combined, and reduced to powder should be taken as linctus along with gur. This is regarded as the best mode of purgation and needs no after-treatment of regimen. It is curative of gulma, splenic disorders, abdominal diseases, dyspnea, Halimaka-jaundice, anorexia and other disorders born of kapha and vata

विडङ्गपिप्पलीमूलत्रिफलाधान्यचित्रकान् ।
मरिचेन्द्रयवाजाजीपिप्पलीहस्तिपिप्पली ॥४०॥
लवणान्यजमोदां च चूर्णित कार्ष्णिकं पृथक् ।
तिलतैलत्रिवृच्चूर्णभागौ चाष्टपलोन्मिता ॥४१॥
धात्रीफलरसप्रस्थांस्त्रीन् गुडार्धतुलां तथा ।
पक्त्वा मृद्वक्षिणा खादेद्वदरोदुग्धरोपधान् ॥४२॥
गुडान् कृत्वा न चात्र स्याद्विहाराहारयन्त्रणा ।

विडङ्ग- पावडिग वायविडग, पिप्पलीमूल पीपरीमूल
पिप्पलीमूल, त्रिफला- त्रिफला त्रिफला, धान्य- धाणु
धनिया, चित्रकान् चित्रक चित्रक, मरिच- मरी मरिच,
इन्द्रयव इन्द्रजव, अजाजी अरुं जीरा, पिप्पली-
पीपर पिप्पली, हस्तिपिप्पलीः गजपीपर गजपिप्पली,
लवणानि लवण पाचों नमक, अजमोदाम् च अने
अजमोदा ओमोना और अजमोदा इनमेंसे, पृथक् दरेडनु
प्रत्येकका, कार्ष्णिकम् ओड तोला एक एक तोला, चूर्णितम्
थूथुं चूर्ण, अष्टपल-उन्मिता ३२ तोला ३२ तोले,

४२३. न चात्र-न चास्व (ख. ड)

३७ त्रिवृच्छाणा मतास्तिस्र - त्रिवृच्चूर्णमतास्तिस्र (ड)

शाणाः-समा. य.)

३८ मेतच्छोधनमुत्तमम्-मेतच्छेष्ट विरेचनम् (ध. फ)

३९. श्वान-कास (द. घ)

તિલતૈલ- તલના તેલને ભાગ તિલતૈલકા માગ,
ત્રિવૃષ્ણ-ભાગો તથા નસોતરના ચૂર્ણને ભાગ તથા
ત્રિવૃતકે ચૂર્ણકા માગ, અષ્ટપલ-અન્નિમત્તૌ ૩૨ તેલા
૩૨ તોલે, ત્રીન્ ધાત્રીફલરસ-પ્રસ્થાન્ આમળાને ૨૫
ત્રણ પ્રસ્થ આવલેકે રસકે ત્રીન પ્રસ્થ, તથા અને શૌર,
ગુડ-અર્ધ તુલાન્ ગોળ ૫૦ પલ એ સોને ગુડ ૫૦
પલ इन सबको, मृदु- મંદ મૃદુ, અગ્નિના અગ્નિએ અગ્નિષે,
પક્ત્વા પકાવીને પકાકર, બદર- બેર વેર, ચંદુમ્બર- કે
છેબરનાં ફળ યા ગૂલરકે ફલકે, ઉપમાન્ બેવડા બરાબર,
ગુડાન્ લાડુ લડુ, કૃત્વા કરીને વનાકર, સાદેત ખાવા
સાચે, અત્ર ચ આમાં ફસમેં, વિહાર- નિહાર વિહાર,
આહાર- તથા આહારમાં તથા આહારમેં, ચન્ત્રણા ન
સાત્ પરહેજ રાખવાની જરૂર નથી પરહેજકી
આવશ્યકતા નહીં છે ॥ ૪૦-૪૨ ॥

40-42½. One tola each of the pow-
ders of embelia, roots of long pepper,
the three myrobalans, coriander white
flowered leadwort, black pepper,
kurchi seeds, cumin, long pepper, ele-
phant pepper, the salts and celery
mixed with thirty-two tolas of til oil
and the powder of turpeth, 192 tolas
of the juice of the fruits of emblic
myrobalans and 200 tolas of gur—these
should be cooked on a gentle fire and
taken, made into boluses of the size
of a jujube or fig. There is no restric-
tion of regimen with regard to these
in the matter of diet or exertion.

મન્દાગ્નિત્વં જ્વરં મૂર્છાં મૂત્રકૃચ્છ્રમરોચકમ્ ॥૪૩॥
અસ્વપ્નં ગાત્રશૂલં ચ કાસં શ્વાસં ભ્રમં ક્ષયમ્ ।
કુષ્ઠાશં કામલામેહગુલ્મોદરમગન્દરાન્ ॥૪૪॥
પ્રવૃણીવાણ્ડુરોગાંશ્ચ હન્યુઃ પુંસવનાશ્ચ તે ।
કલ્યાણકા इति ख्याताः सर्वेष्वनुषु यौगिकाः ॥૪૫॥
इति कल्याणकगुडः ।

૪૪ મગન્દરાન્-મગન્દરમ્ (ધ.)

તે તે લાડુ વે લડુ, મન્દાગ્નિત્વમ્ મંદ અગ્નિ
મન્દાગ્નિ, જ્વરમ્ જ્વર જ્વર, મૂર્છામ્ મૂર્છા મૂર્છા,
મૂત્રકૃચ્છ્રમ્ મૂત્રકૃચ્છ્ર મૂત્રકૃચ્છ્ર, અરોચકમ્ અરુચિ
અરોચક, અસ્વપ્નમ્ અનિદ્રા નીંદકા ન આના, ગાત્રશૂલમ્
ગાત્રશૂલ શરીરમેં શૂલ, કાસમ્ કાસ કાસ શ્વાસમ્
શ્વાસ શ્વાસ, ભ્રમમ્ ભ્રમ ભ્રમ, ક્ષયમ્ ક્ષય ક્ષય, કુષ્ઠ-
કુષ્ઠ કુષ્ઠ, અર્શઃ- અર્શ અર્શ, કામલા- કમળો કામલા,
મેહ- મેહ પ્રમેહ, ગુલ્મ- ગુલ્મ ગુલ્મ, ઉદર- ઉદરોગ
ઉદરોગ, મગન્દરાન્ ભગદર મગન્દર, પ્રવૃણી- પ્રવૃણી-
રોગ પ્રવૃણી, વાણ્ડુરોગાન્ ચ અને વાણ્ડુરોગનો ઓર
વાણ્ડુરોગકા, હન્યુ નાશ કરે છે નાશ કરતે છે. પુંસ-
વનાઃ ચ અને પુસવન છે ઓર પુસવન કરનેવાળે છે,
કલ્યાણકાઃ તેઓ 'કલ્યાણક' વે 'કલ્યાણક', इति
ख्याताः એ નામથી પ્રસિદ્ધ છે इस नामसे प्रसिद्ध हैं,
सर्वेषु અને સર્વ ઓર સર્વ, ऋतुषु ऋतुઓમાં ऋतुओंमें,
यौगिका તેઓનો પ્રયોગ કરી શકાય છે वे यौगिक हैं
॥ ૪૩ ૪૫ ॥ इति आ ये, कल्याणकगुडः कल्याणकगुड
कल्याणकगुड है ।

43-45. These boluses are curative
of the dullness of the gastric fire,
fever, fainting, dysuria, anorexia, inso-
mnia, body aches, cough, dyspnea,
giddiness, emaciation, dermatosis, piles,
jaundice urinary disorders, gulma
abdominal diseases, fistula-in-ano, assi-
milation disorders and anemia They
help in establishing the male sex in
the embryo They are known as
Auspicious boluses and can be admini-
stered in all seasons. Thus has been
described the 'Auspicious bolus'.

व्योषत्वक्पत्रमुस्तैलाविडङ्गामलकाभयाः ।
सप्तभागा भिषग्दद्याद् द्विगुणं च सुकूलकम् ॥४६॥

૪૬ મલકામલા - મલકાન્ સમાન્ (ધ. ક.)

, સુકૂલકમ્-મકૂલકમ્ (ધ. જ.)

त्रिवृतोऽष्टगुणं भागं शर्करायाश्च षड्गुणम् ।
 चूर्णितं गुडिकाः कृत्वा क्षौद्रेण पलसंमिताः ॥४७॥
 भक्षयेत् कल्यमुत्थाय गीतं चानु पिबेज्जलम् ।
 मूत्रकृच्छ्रे ज्वरे वस्यां कासे श्वासे भ्रमे क्षये ॥४८॥
 तापे पाण्ड्यामथेऽल्पेऽग्नौ शस्ता निर्यन्त्रणाग्निः ।
 योगः सर्वविषाणां च मत्तः श्रेष्ठो विरेचने ॥४९॥
 मूत्रजानां च रोगाणां विधिज्ञेनावचारितः ।

मिश्रक वैद्य, वैद्य, व्योष- स ४, भरी, पीपरत्रिकटु,
 खक्- त ७ दालचीनी, पत्र- ते ७ पत्र तेजपात, सुस्त- भोथ
 मुस्ता, एला- नान्दी औद्ययी इलायची, विडङ्ग- पानडिग
 बायविडङ्ग, आमलक- आमर्णा आवला, अमया- अने
 ६२३ और हरद, समभागा- ओओने शुभान भागभा
 इनको समान भागमें, सुकूलकम् ६-तीने दन्तीको,
 द्विगुणम् अमर्णा भागभा दुगुने भागमें, त्रिवृतः नसे-
 तरने निसीतको, अष्टगुणम् आठगुणा भागभा आठगुने
 भागमें, शर्कराया- अने साकरने और शर्कराको, षड्गुणम्
 भागम् च छगुणा भागभा छःगुने भागमें, दद्यात्
 देवा लेवे, चूर्णितम् ओ सर्वान् यूष्णं डरी इन सबके
 चूर्णमें, क्षौद्रेण भध नाभी शहद मिलाकर, पलसंमिता-
 ओक ओक पलनी एक एक पलकी, गुडिकाः गोणीओ
 गोलियां, कृत्वा डरी वनाकर, कल्यम् सवारे प्रातःकालमें,
 उत्थाय ७७ उठकर, भक्षयेत् ओक गोणी भावी
 एक गोली खावे अनु च अने ७५२ और पीछेसे,
 शीतम् ४३ शीतल, जलम् पाणी जल, पिबेत् पीवु
 पीवे, मूत्रकृच्छ्रे मूत्रकृच्छ्रे मूत्रकृच्छ्रे, ज्वरे ७५२ ज्वर,
 वस्याम् ७७ वमन, कासे ७७ कास, श्वासे श्वास
 श्वास, भ्रमे भ्रम भ्रम, क्षये क्षय क्षय, तापे ताप ताप,
 अल्पे अग्नौ तथा म दाग्निभा तथा मन्दाग्निमें, निर्यन्त्रण-
 पण्डे ७ वगर परहेजके बिना, आग्निन भावाम् खानेमें,
 शस्ताः आ गोणी प्रशस्त छे प्रशस्त हैं, विधिज्ञेन
 विधि अलुनार वैद्य विधि जाननेवाले वैद्य द्वारा,
 अवचारितः आपेक्षे प्रयुक्त, योग आ योग वह योग,
 सर्वविषाणाम् सर्व विषोभा सब प्रकारके विषोंमें,
 मूत्रजानाम् अने मूत्रजन्य और मूत्रजन्य, रोगाणाम् च

४९. भेष्ठो विरेचने-भेष्ठं विरेचनम् (च. फ.)

रोगोभा रोगोंमें, विरेचने निरेचन भाटे विरेचनके लिए,]
 श्रेष्ठ श्रेष्ठ श्रेष्ठ, मत्तः भान्ये छे माना है ॥४६-४९॥

46-49]. The physician should take equal parts of the three spices, cinna-
 mon bark and leaf nut grass, carda-
 mom, emblic myrobalans, chebulic
 myrobalans, two parts of physic nut,
 eight parts of turpeth and six parts
 of sugar. These, reduced to powder
 and mixed with honey, should be made
 into boluses of four tolas each and
 taken early in the morning after rising
 from the bed, followed by potion of
 cold water. It is recommended in dy-
 suria, fever, vomiting cough, dyspnea,
 giddiness emaciation, excessive heat,
 anemia and weakness of gastric fire,
 without any regimen of diet. This
 preparation in the hands of an expert
 is regarded a most effective one in
 the elimination of all kinds of poisons
 and in the curing of all urinary
 diseases.

पथ्याधात्र्युर्वूकाणां प्रसृतौ द्वौ त्रिवृत्पलम् ॥५०॥
 दश तान्मोदकान् कुर्यादीश्वराणां विरेचनम् ।

पथ्या- ६२३ हरद, धात्री- आमर्णा आवला, उरु-
 वूकाणाम् अने और ७७७ना और एरण्डके बीज, द्वौ
 प्रसृतौ १६ तोला १६ तोले, त्रिवृत नसेतर त्रिवृत, पलम्
 ४ तोला ओओना, भधनी ४ तोला इनके, मधुमे, तान् दश
 ७७७ शुलुवाणा ६७ उत्तम गुणवाले दस, मोदकान्
 भे. ६७ लहू, कुर्यात् अनाववा वनाये, ईश्वराणाम् आ

५० पथ्या-द्राक्षा (क. छ)

.. पथ्याधात्र्युर्वूकाणां प्रसृतौ द्वौ त्रिवृत्पलम्-त्रिवृत्पल

.. द्विप्रसृतं पथ्याधान्योर्वूकाणां (क. ग. छ ठ. फ.)

.. , -त्रिवृत्पल द्विप्रसृत पथ्या त्वगुर्वूकाणां (द.)

औश्वर्गशाली पुरुषो भाटे यह ऐश्वर्यशाली पुरुषोंके लिए,
विरेचनम् विरेचनं छे विरेचनं है ॥ ५०३ ॥

50-50½. 16 tolas of chebulic myrobalans, emblic myrobalans and castor plant and four tolas of turpeth should be prepared into ten sweet boluses to be used for the purgation of aristocratic persons.

त्रिवृद्धैमवती श्यामा नीलिनी हस्तिपिप्पली ॥ ५१ ॥
समूला पिप्पली सुस्तमजमोदा दुगलभा ।
कार्षिकं नागरपलं गुडस्य पलविंशतिम् ॥ ५२ ॥
चूर्णितं मोदकान् कुर्यादुदुम्बरफलोपमान् ।

त्रिवृत् नसेातर त्रिवृत् हैमवती हैमवती हैमवती,
श्यामा डाणु नसेातर श्यामा, नीलिनी नीलिनी
नीलिनी, हस्तिपिप्पली गजपीपर गजपिप्पली, समूला
पीपरीभूण पिप्पलीमूल, पिप्पली पीपर पिप्पली, सुस्तम्
मोथ सुस्ता, अजमोदा अजमोदा अजमोदा, दुगलभा
अने धमासे। और धमासा कार्षिकम् ओ दरेक ओक
तोले। ये प्रत्येक एक एक तोला, नागरपलम् सूठ ४
तोला सोंठ ४ तोले, गुडस्य अने गोण और गुड, पल-
विंशतिम् १८० तोला १८० तोले, चूर्णितम् ओ सर्वानु
युक्तुं करी इन सबके चूर्णसे, उदुम्बर- फल- उल्लराना
क्षण गूररके फलके, उपमान् जेवना समान, मोदकान्
मोदक लड्डु, कुर्यात् करवा बनाये ॥ ५१ ५२ ॥

51-52½ Take one tola each of turpeth, white sweet flag, black turpeth, indigo, elephant pepper, long pepper, roots of long pepper, nut grass, celery, cretan prickly clover, four tolas of dry ginger and eighty tolas of gur and reducing them to powder, make sweet boluses of the size of a fig.

हिङ्गुसौवर्चलव्योषयवानीविडजीरकैः ॥ ५३ ॥
वचाजगन्धात्रिफलाचव्यचित्रकधान्यकैः ।

मोदकान् वेष्टयेच्चूर्णैस्तान् सतुम्बुरुदाडिमैः ॥ ५४ ॥
त्रिकवङ्गणहृदस्त्रिकोष्ठार्शःप्लीहशूलिनाम् ।
हिकाकासारुचिश्वासकफोदावर्तिनां शुभाः ॥ ५५ ॥

हिङ्गु- हिङ्गु हींग, सौवर्चल- सौवर्चल, व्योष-
सूठ, भरी, पीपर त्रिकटु, यवानी- अजमोदा अजमोदा,
विड- पिप्पली विड नमक, जीरकः ७२ जीरा, वचा-
वचा, अजगन्धा- अजगन्धा अजगन्धा, त्रिफला-
त्रिफला त्रिफला, चव्य- चव्य चव्य, चित्रक चित्रक चित्रक,
धान्यकैः धान्या धनिया, सतुम्बुरु- नेपासी धान्या
तुम्बुरु दाडिम अने दाडिमा पीपना और अनार-
दाना, चूर्णैः चूर्णैः इनके चूर्णसे, तान् ते इन, मोदकान्
मोदक लड्डुको, वेष्टयेत् लपेटेगा लपेट देवे, त्रिक-
ते मोदके त्रिक ये लड्डुओं त्रिक, वङ्गण- वङ्गण वङ्गण,
हृद- हृद हृदय, वस्त्रि- वस्त्रि वस्त्रि, कोष्ठ- कोष्ठ कोष्ठ,
अर्श अर्श अर्श, प्लीह- अने प्लीहाना और प्लीहामें,
शूलिनाम् शूलिनाओंने भाटे शूलवालोंके लिए, हिका-
डेङ्गी हिका, कास- कास कास, अरुचि- अरुचि अरुचि,
श्वास- श्वास श्वास, कफ अने उदुम्बर- और कफजन्य,
उदावर्तिनाम् उदावर्तिना रोगवालाओंने भाटे उदावर्त-
रोगियोंके लिए, शुभा शुभ छे मंगलकारी है ॥ ५३-५५ ॥

53-55. Sweet boluses may also be made of the powder of asafetida, sauchal salt, the three spices, bishop's weed, bid salt, cumin seeds, sweet flag wild carrot the three myrobalans, chaba pepper, white flowered leadwort and coriander, and dressed with powdered indian tooth-ache and pomegrate These are beneficial to patients afflicted with pain in the sacral, inguinal, epigastric, hypogastric and abdominal regions painful piles and splenic disorders, and also to patients suffering from hiccup, cough anorexia, dyspnea, morbid kapha and misperi-stalsis.

ષટ્સુ ઋતુષુ ષડ્ યોગા —

ત્રિવૃતાં કૌટજં વીજં પિપ્પલીં વિશ્વમેષજમ્ ।
ક્ષૌદ્રદ્રાક્ષારસોપેતં વર્ષાસ્વેતદ્વિરેચનમ્ ॥૫૬॥

ત્રિવૃતાન્ નસોતર નિસોત, કૌટજમ્ વીજમ્ ધન્-
નવ દન્દજો, પિપ્પલીમ્ પીપર પિપ્પલી, ક્ષૌદ્ર- મધ
મધુ, દ્રાક્ષારસ- અને દ્રાક્ષના રસથી ઓર દ્રાક્ષારસે,
ઉપેતન્ યુક્ત યુક્ત, વિશ્વમેષજમ્ સૂંઠુ યૂર્ષુ સોંઠકા
ચૂર્ણ, એતલ્ એ વે, વર્ષાસુ વર્ષાઋતુર્મા વર્ષાઋતુર્મે
વિરેચનમ્ વિરેચન છે વિરેચન હૈ ॥ ૫૬ ॥

56. Turpeth, seeds of kurchi,
long pepper and dry ginger mixed
with honey and grape-juice is a
purgative preparation suitable for use
in the rainy season.

ત્રિવૃદ્દુરલભામુસ્તશર્કરોદીચ્યચન્દનમ્ ।

દ્રાક્ષામ્બુના સયજ્યાહ્નસાતલં જલદાત્યયે ॥૫૭॥

સયજ્યાહ્ન જેઠીમધ મુલહઠી સાતલજ્ ચિકાખા-
ધતુ યૂર્ષુ ચિકેકાઈ, ત્રિવૃદ્- નસોતર નિસોત, દુરલભા-
ધમાસો ધમાસા, મુસ્ત- મોથ મુસ્તા, શર્કરા- સાકર
શર્કરા, ઉદીચ્ય- સુગંધી વાળો ગન્ધવાલા, ચન્દનમ્ અને
લાલ ચદન એમીતુ યૂર્ષુ ઓર લાલ ચન્દન इनका चूर्ण,
દ્રાક્ષામ્બુના દ્રાક્ષના પાણી સાથે દ્રાક્ષાકે રસકે સાથ,
જલદાત્યયે શરદ ઋતુર્મા વિરેચન છે શરદમે વિરેચન
હૈ ॥ ૫૭ ॥

57. Turpeth, cretan-prickly clover,
nut grass sugar, fragrant sticky
mallow, sandal, liquorice and soap-pod
mixed with grape-water, make a
purgative preparation suitable for use
at the end of the rainy season.

ત્રિવૃતાં ચિત્રકં પાઠામજાર્જીં સરલં વચામ્ ।
સ્વર્ણક્ષીરીં ચ હેમન્તે પિપ્પા તૂળામ્બુના પિવેત્ ॥૫૮॥

હેમન્તે હેમતર્મા હેમન્તમે, ત્રિવૃતામ્ નસોતર
ત્રિવૃત, ચિત્રકમ્ ચિત્રક ચિત્રક, પાઠામ્ પાઠા પાઠી,
અજાર્જીમ્ ઓરુ અજાર્જી, સરલમ્ સરલ સરલ, વચામ્
વચ વચ, સ્વર્ણક્ષીરીમ્ ચ અને સ્વર્ણક્ષીરીને ઓર
સ્વર્ણક્ષીરી इनको, પિપ્પા પીપીને પીસકર, ટૂળામ્બુના તુ
ગરમ પાણી સાથે ગરમ પાણીસે, પિવેત્ પીવા પીના
ચાહિય ॥ ૫૮ ॥

58. Turpeth, white flowered lead-
wort, Patha, cumin, long leaved pine,
sweet flag and yellow milk plant
reduced to paste should be taken as
potion in warm water in the winter.

શર્કરા ત્રિવૃતા તુલ્યા ગ્રીષ્મકાલે વિરેચનમ્ ।

તુલ્યા સમાન પરિમાણુર્મા સમાન પરિમાણમે,
શર્કરા સાકર શર્કરા, ત્રિવૃતા અને નસોતર ઓર ત્રિવૃત,
ગ્રીષ્મકાલે ગ્રીષ્મકાલર્મા ગ્રીષ્મકાલમે, વિરેચનમ્ વિરેચન
છે વિરેચન હૈ ॥ ૫૮૧ ॥

58½. Equal parts of sugar and
turpeth make a suitable purgative
preparation for use in the summer.

ત્રિવૃત્ત્રાયા તહપુષાઃ સાતલાં કટુરોહિણીમ્ ॥૫૯॥
સ્વર્ણક્ષીરીં ચ સંચૂર્ણ્ય ગોમૂત્રે ભાવયેત્ ડ્યહમ્ ।
અથ સર્વતુકો યોગઃ સ્નિગ્ધાનાં મલદોષહત્ ॥૬૦॥

ત્રિવૃત્- નસોતર ત્રિવૃત, ત્રાયન્તિ- ત્રાયમાણુ
અસર્વગ, હપુષાઃ હાઉબેર હાઉબેર, સાતલામ્ ચર્મકપા
સાતલા, કટુરોહિણીમ્ કટુરોહિણી કટુકી, સ્વર્ણક્ષીરીમ્
ચ અને સ્વર્ણક્ષીરીનુ ઓર સ્વર્ણક્ષીરી, સંચૂર્ણ્ય યૂર્ષુ
કરીને इनका चूर्ण करके, ડ્યહમ્ ત્રણ દિવસ સુધી
ત્રીન દિન તક, ગોમૂત્રે ગોમૂત્રની ગોમૂત્રમે, ભાવયેત્
ભાવના દેવી ભિગોદર રહે, અથઃ આ યહ, સર્વતુકઃ

૫૯ ત્રિવૃત્ત્રાયન્તિહપુષા માનલા કટુરોહિણીમ્—હપુષા મહર્ણ

શ્યામા દ્રવન્તી કટુરોહિણીમ્ (ધ. ક.)

૬૦ મલદોષહત્-મલદોષનુત (ધ)

૫૬. ક્ષૌદ્રદ્રાક્ષારસોપેતમ્ સન્દ્રોક્ષારસક્ષૌદ્રમ્ (ધ. ક.)

૫૮ સ્વર્ણક્ષીરી-સ્વર્ણકુમ્ભી (ક ત)

सर्व ऋतुमा उपयोगी सब ऋतुओंमें उपयोगी, योग. योग योग, स्निग्धानाम् स्निग्ध मनुष्योना स्निग्ध पुरुषोंके, मलदोषहृत् भणना हृषने हरे छे मलदोषका नाश करनेवाला है ॥ ५९-६० ॥

59-60 Turpeth, zalil, juniper, soap-pod, kurroa, and yellow milk plant should be reduced to powder and impregnated for three days in cow's urine. This is a preparation suitable for purgative use in all seasons for eliminating the morbid matter in persons with unctuous condition of the body.

श्यामात्रिवृतयोः द्वौ चूर्णयोगौ—

त्रिवृच्छयामा दुरालम्भा वत्सकं हस्तिपिप्पली ।
नीलिनी त्रिफला मुस्तं कटुका च सुचूर्णितम् ॥६१॥
सर्पिर्मांसरसोष्णाम्बुयुक्तं पाणितलं ततः ।
पिबेत् सुखतमं ह्येतद्रूक्षाणामपि शस्यते ॥६२॥

त्रिवृत् नसोतर निसोत, श्यामा डाणु नसोतर श्यामा, दुरालम्भा धमासो धमासा, वत्सकम् धन्धव इन्द्रजौ, हस्तिपिप्पली गजपीपर गजपिप्पली, नीलिनी नीलिनी, त्रिफला त्रिफला त्रिफला, मुस्तम् भोय मुस्त, कटुका च अने कटु और कटुकी, सुचूर्णितम् ओओतुं सारी रीते थूथुं करीने इनका अच्छी प्रकार चूर्ण करके, तत तेभांथी उसमेंसे, पाणितलम् ओक तोला एक तोला, सर्पि धी धी, मांसरस- भांसरस के मांसरस या, उष्णाम्बु- गरम पाणु गरम पानीके, युक्तम् साथे साथ, पिबेत् पीपु पीवे, एतत् आ विरेचन यह विरेचन, सुखतमम् सौखी सुभकारक छे अत्यन्त सुखदायक है, रूक्षाणाम् अने रूक्ष मनुष्योने भाटे और रूक्ष पुरुषोंके लिए, अपि पणु भी, शस्यते हि नकडी भ्रशस्त छे निश्चयसे प्रशस्त है ॥ ६१-६२ ॥

61-62. Turpeth, black turpeth, cretan-prickly clover, kurchi, elephant

pepper indigo, the three myrobalans, nut grass and kurroa reduced to fine powder and mixed with ghee, meat-juice and hot water, should be taken in the dose of one tola. This is regarded as most beneficial and is recommended even in a dehydrated condition of the body

ज्यूषणं त्रिफला हिङ्गु कार्षिकं त्रिवृतापलम् ।
सौवर्चलार्धकर्वं च पलार्ध चाम्लवेतसात् ॥६३॥
तच्चूर्णं शर्करातुल्यं मद्येनाम्लेन वा पिबेत् ।
गुल्मपार्श्वार्तिनुत्सिद्ध जीर्णे चाद्याद्रसौदनम् ॥६४॥

ज्यूषणम् सूँड, भरी, पीपर त्रिकटु त्रिफला त्रिफला त्रिफला, हिङ्गु अने हिङ्ग हींग, कार्षिकम् दरेक ओक तोला प्रत्येक एक एक तोला, त्रिवृतापलम् नसोतर थार तोला निसोत चार तोले, सौवर्चल- संध्यण संचक, अर्धकर्वम् च अरधो तोला आधा तोला, अम्लवेतसात् अने अम्लवेतस और अम्लवेतस, पलार्धम् च २ तोला २ तोले, शर्करातुल्यम् ओ अधां जेटली साकर नाभीने इन सबके बराबर शर्करा मिलाकर, तत् ते इस, चूर्णम् थूथुं चूर्णको, मद्येन मद्य मद्य, अम्लेन वा अथवा अम्ल द्रव्य साथे या अम्ल द्रव्यके साथ, पिबेत् पीपु पीवे, गुल्म ते गुल्म वह गुल्म, पार्श्व- आर्ति- अने पडभांने दुभावे और पार्श्वशूलके, गुत् भटाङ्गार तरीके नाश करनेके लिए, सिद्धम् सिद्ध थयेलु छे सिद्ध है, जीर्णे च ओ पच्यी भय त्पारे इसके पचने पर, रसौदनम् भांसरसनी साथे भात मांसरसके साथ भात, अद्यात् भावे खाये ॥ ६३-६४ ॥

63 64. One tola each of the three spices, the three myrobalans and asafetida, four tolas of turpeth, half a tola of sanchal salt and two tolas of Amlavetasa reduced to powder and mixed with equal part of sugar should be taken as a potion along with wine or sour gruel. This is a tested remedy for

gulma and pain in the sides, and when the dose has been digested, cooked rice mixed with meat-juice should be taken

श्यामात्रिवृतयोर्द्वितीयस्तर्पणयोगः—

त्रिवृतां त्रिफलां दन्तीं सप्तलां व्योषसैन्धवम् ।
कृत्वा चूर्णं तु सप्ताहं भाव्यमामलकीरसे ॥६५॥
तद्योज्यं तर्पणे यूषे पिशिते रागयुक्तिषु ।

त्रिवृताम् नसोतर त्रिवृत, त्रिफलां त्रिफला त्रिफला, दन्तीम् ६०० दन्ती, सप्तलान् सातला सातला, व्योष- सूँ, भरी, पीपर त्रिकटु सैन्धवम् अने सिंधालुसुतुं और सैधव, चूर्णम् यूषं इनका चूर्ण, कृत्वा डरीने करके, आमलकी-रसे तु आभणानी रसमा आवलेके रसमें, सप्ताहम् तेने सात दिवस सुधी उसको सात दिन तक, भाव्यम् भावना देवी भावना देवे, तत् तेने। इसका, तर्पणे तर्पणम् तर्पणमें, यूषे यूष यूषमें, पिशिते भासरस मासरसमें, रागयुक्तिषु अने रागनी योजनाओमा और रागकी बनावटमें, योज्यम् प्रयोग करवे। प्रयोग करना चाहिए ॥ ६५३ ॥

65 65½. Reducing to powder turpeth, the three myrobalans, red physic nut, soap-pod, the three spices and rock salt and impregnating it in the juice of the emblic myrobalans for seven days, it should be administered mixed with a demulcent drink, soup-meat and Raga preparations.

श्यामात्रिवृतयो घृतयोगौ—

तुल्याम्लं त्रिवृताकल्कसिद्धं गुल्महरं घृतम् ॥६६॥

त्रिवृताकल्क- नसोतरना उडुकी त्रिवृतकल्कसे, सिद्धम् सिद्ध करेहु सिद्ध किया, तुल्याम्लम् अने समान प्रमाणमा अभ्यक्ष्यवाणु और समान मात्रामे

अम्लद्रव्य मिला, घृतम् घी घृत, गुल्महरम् गुल्मनाशक छे गुल्मनाशक है ॥ ६६ ॥

66 The ghee prepared with equal parts of emblic myrobalans and turpeth is curative of gulma.

श्यामात्रिवृतयोर्मूलं पचेदामलकैः सह ।

जले तेन कषायेण पक्त्वा सर्पिः पिवेन्नरः ॥६७॥

श्यामा- डाला नसोतरना श्यामा, त्रिवृतयो- अने अरुणु नसोतरना और त्रिवृत इनकी, मूलम् भूणने जड़को, आमलकै- सह आभणानी साथे आवलोंके साथ, जले जलमें, पचेत् पकाववा पकावे, तेन ते इस, कषायेण कषाथनी साथे कषायके साथ, सर्पिः घी घृत, पक्त्वा पकावीने पका करके, नरः मनुष्ये मनुष्य, पिवेत् पीवु पीवे ॥ ६७ ॥

67 The roots of black turpeth and turpeth should be decocted in water with emblic myrobalans. The patient may take the ghee prepared with this decoction.

श्यामात्रिवृतयोः क्षीरयोगौ—

श्यामात्रिवृत्कषायेण सिद्धं सर्पिः पिवेत्तथा ।

साधितं वा पयस्ताभ्यां सुखं तेन विरिच्यते ॥६८॥

तथा ते प्रमाणे इस प्रकार, श्यामा-त्रिवृत- डाला नसोतर अने अरुणु नसोतरना श्यामा और त्रिवृतके, कषायेण कषाथनी कषायसे, सिद्धम् सिद्ध करेहु सिद्ध, सर्पिः घी पीवु घृतको पीवे, ताभ्याम् अथवा ते भन्नेथी अथवा श्यामा त्रिवृतके साथ, साधितम् साधितुं सिद्ध करके, पय- वा दूध दूध, पिवेत् पीवु पीवे, तेन तेथी उससे, सुखम् सुखपूर्वक सुखपूर्वक, विरिच्यते विरेचन थाय छे विरेचन होता है ॥ ६८ ॥

६५ जले तेन कषायेण-निर्यूहेण तयोर्द्वयस्य (ब.)

, पिवेन्नर-पिवेत्तथा (घ.)

६६ श्यामात्रिवृत्कषायेण सिद्धं सर्पिः-निर्यूहेण तयोर्द्वयस्य सिद्ध-सर्पिः (ख ड.)

, सर्पिः-क्षीरं (व.)

६५ त्रिवृतां त्रिफलां दन्तीं सप्तलां व्योषसैन्धवम्-त्रिवृतात्रिफ-लादन्तीसातलाव्योषसैन्धवै- (ग.)

68. The ghee prepared with the decoction of black turpeth and turpeth should be taken similarly, as potion. Also the milk prepared with these two (black turpeth and turpeth) acts as a pleasant purgative.

શ્યામાત્રિવૃતયોઃ સઘયોગૌ—

ત્રિવૃન્મુઘ્નીસ્તુ સનઘાનઘૌ દ્રોણેઽમ્મસઃ પચેત્ ।

પાદશેષં કષાયં તં પૂતં ગુડતુલાયુતમ્ ॥૬૯॥

સ્નિગ્ધે સ્થાપ્યં ઘટે ક્ષૌદ્રપિપ્પલીફલચિત્રકૈઃ ।

પ્રલિપ્તે મધુના માસં જાતં તન્માત્રયા પિબેત્ ॥૭૦॥

ગ્રહણીપાણ્ડુરોગઘ્નં ગુલ્મશ્વયથુનાશનમ્ ।

સનઘાન નખ અંદર રહે તેવી નખૂન ન દિશતે રહે એસી, અઘૌ આઠ આઠ, ત્રિવૃન્મુઘ્ની તુ નસોતરની મુઘ્ની નિસોતકી મુઘ્ની, અમ્મસ દ્રોણે એક દ્રોણ પાણીમાં એક દ્રોણ પાણીમાં, પચેત પકાવવી પકાવે, પાદશેષમ્ ચતુર્થાશ આઠી રહે ત્યારે ચતુર્થાશ શેષ રહે તથા, તમ્ તે ઉસ, કષાયમ્ ક્ષાત્રને કાથકો, પૂતમ્ ગાળી લઈ છાનકર, ગુડતુલાયુતમ્ તેમાં ૪૦૦ તોલા ગોળ મેળવી ઉસમેં ૪૦૦ તોલે ગુડ મિલાકર ક્ષૌદ્ર-તથા મધ તથા મધુ, પિપ્પલી- પીપર પિપ્પલી, ફલ-મીઠાળ મદનફલ, ચિત્રકૈઃ તથા ચિત્રક નાખી ઓર ચિત્રક ઢાલ કરકે, મધુના મધ મધુસે, પ્રલિપ્તે ચોપડેલા લિપ્ત કિયે, સ્નિગ્ધે અને ઘી ચોપડેલા ઓર ઘી ચુપડે હુણ, ઘટે ઘડામાં ઘંઘમેં, માસમ્ એક મહિના સુધી એક માસ તક, સ્થાપ્યમ્ રાખવો રાખ દેવે, જાતમ્ આસવ૩૫ થયેલા આસવરૂપ બને, તત્ તેને ઉસકો, માત્રયા પિબેત્ માત્રાસર પીવે માત્રાસે-પીવે, ગ્રહણી- તે ગ્રહણીરોગ વહ ગ્રહણીરોગ, પાણ્ડુરોગમ્ તથા પાણ્ડુરોગનો નાશ કરનાર છે તથા પાણ્ડુરોગકા નાશક છે, ગુલ્મ- અને શુલ્મ ઓર

ગુલ્મ, શ્વયથુ- તેમજ સોબને એવ શોથકો, નાશનમ્ નષ્ટ કરે છે નષ્ટ કરતા છે ॥ ૬૯-૭૦૩ ॥

69 70½. Eight fistfuls of turpeth should be decocted in 1024 tolas of water till it is reduced to one fourth of its quantity. That decoction should be strained and mixed with 400 tolas of gur. This should be mixed with honey, long pepper, emetic nut and white flowered leadwort and kept in a pot soaked in ghee and well-lined with honey. At the end of a month, this should be taken out and used as potion in due dose. This is curative of assimilation-disorders, anemia, gulma and edema.

સુરાં વા ત્રિવૃતાયોગકિણ્વાં તત્કાથસંયુતામ્ ॥૭૧॥

ત્રિવૃતા-યોગ- નસોતરના યોગ૩૫ ત્રિવૃતકે યોગરૂપ, કિણ્વામ્ વા સુરાખીજનાખી સુરાબીજવાલા, તત્કાથ- અને નસોતરના કાથથી ઓર ત્રિવૃતકે કાથસે સંયુતામ્ યુક્ત યુક્ત, સુરામ્ વા સુરા પીવી સુરા પીવે ॥ ૭૧ ॥

71 Or, the wine prepared by mixing yeast with turpeth and its decoction may also be taken.

શ્યામાત્રિવૃતયો કાઙ્ગિકયોગૌ—

યવૈઃ શ્યામાત્રિવૃત્કાથસ્થિજૈઃ કુલ્માષમમ્મસા ।

આસુતં ષડ્ઘં પલ્લે જાતં સૌવીરકં પિબેત્ ॥૭૨॥

શ્યામા- કાળા નસોતર શ્યામા ત્રિવૃત્ અને અરુણ નસોતરના ઓર ત્રિવૃતકે, કાથસ્થિજૈઃ કાથથી બાફેલા કાથસે ઉઘાલે હુણ, યવૈઃ જવના જોકે, કુલ્મા- ષત્ કુલ્માષનો કુલ્માષકો, અમ્મસા પાણી સાથે એક

૬૯ ત્રિવૃન્મુઘ્નીસ્તુ....પચેત્-જલે દ્રોણે પચેદઘૌ ત્રિવૃન્મુઘ્નીસ્તુ સનઘાન (ત.)

.. .. - જલે દ્રોણે ત્રિવૃન્મુઘ્નીનઘૌ તુ-સનઘાન પચેત્ (ખ ફ.)

૭૦. મધુના-વિપિના (ક. વ. ઘ. ખ ફ.)

૭૧ ત્રિવૃતા....સંયુતામ્-ત્રિવૃતાકિણ્વા પિબેત્તત્કાથસંયુતામ્

.. .. (ખ-ફ.)

૭૨. સ્થિજૈઃ-સ્થિજૈઃ (ત.)

, પલ્લે-પલ્લે (ક ઘ. ખ ફ.)

अध धात्रा रात्री पानीके साथ एक घडेमें रखकर मुख बन्द करके, पछे धान्यना दगलाभां धान्यराशिमें, षडहम् ७ दिवस रात्री छः दिनतक रखकर, आसुतम् आसवनी क्रियाथी आसवकी क्रियासे, जातम् अनेक बने हुए, सौवीरकम् सौवीरक सौवीरकको, पिवेत् पीतु पीवे ॥ ७२ ॥

72. The cooked parts obtained by boiling barley in the decoction of black turpeth should be soaked in water and made to ferment for six days in a vessel buried in a heap of grain. The resulting Sauveeraka wine should be taken as potion

भृष्टान् वा सतुषाञ्जुष्टान् यवांस्तचूर्णसंयुतान् ।
आसुतानम्भसा तद्वत् पिवेज्जातं तुषोदकम् ॥७३॥

शुष्टान् अथवा साधु उरेला अथवा शुद्ध, यवान् वा नवने जौलो, सतुषान् शैतरासहित तुषसहित, भृष्टान् शेडी भूनकर, तद्वत्-चूर्ण नसे।तरना यूर्णथी त्रिवृतके चूर्णसे, संयुतान् युक्त करी मिलाकर, तद्वत् ते न प्रमाणे इसी प्रकार, सम्भसा नगनी साथे जलमें घोलकर, आसुतान् आसवनी क्रियाथी आसवकी क्रियासे, जातम् अनेक बने हुए तुषोदकम् तुषोदकने तुषोदकको, पिवेत् पीतु पीवे ॥ ७३ ॥

73. Clean unhusked and roasted barley boiled in the decoction of turpeth and mixed with half-boiled barley-powder should be soaked and made to ferment for six days in water, in a vessel buried under a heap of grain, and the resulting Tushodaka wine should be used in the same manner as Sauveeraka wine

पाडवादिभिर्दश योगाः —

तथा मदनकल्पोक्तान् पाडवादीन् पृथग्दश ।
त्रिवृच्चूर्णेन संयोज्य विरेकार्थं प्रयोजयेत् ॥७४॥

तथा ते न प्रमाणे उसी प्रकार, मदनकल्प- मदन कल्पभां मदनकल्पमे, उक्तान् उहेल कहे हुए, पृथक् शुद्ध शुद्ध पृथक् पृथक्, दश दश दस, पाडवादीन् पाडव नगेरेने पाडवादिको, त्रिवृत्- चूर्णेन नसे।तरना यूर्णथी साथे त्रिवृतचूर्णके साथ, संयोज्य भेगनीने मिलाकर विरेकार्थम् विरेचनने भाटे विरेचनके लिए, प्रयोजयेत् योजन प्रयोग करे ॥ ७४ ॥

74. Ten different preparations of Shadava etc., described in the pharmaceuticals of the emetic nut, should be mixed with the powder of turpeth and administered for purgation.

विरेचनयोगाना वान्तिनिरासार्थमुपाया. —

भवतश्चात्र —

त्वक्केशरात्रानकदाडिमैला-

सितोपलामाक्षिकमातुलुङ्गैः ।

मधैस्तथाऽम्लैश्च मनोनुकूल-

युक्तानि देयानि विरेचनानि ॥७५॥

अत्र च आ विषयभां इस विषयमें, भवतः ये श्लोक छे छे दो श्लोक है कि, त्वक्- त्व दालचीनी, केशर- नागकेशर नागकेशर, आत्रातक- अत्रातक अत्राडे, दाडिम- दाडिम अनार, एला- नानी शैलथी इलायची, सितोपला- साकर-चीनी, माक्षिक- मध मधु, मातुलुङ्गै- अने नीलेरी और विजौरे, तथा मध मधो मध, मनो- नुकूलैः तेमन मनने गभतां एवं मनके प्रिय, अम्लै च अम्ल द्रव्ये अम्लोंसे, युक्तानि साथे मिलाकर, विरेचनानि विरेचने। विरेचन देयानि देवां लेधये देवे ॥ ७५ ॥

Here are two verses again—

75. Purgative preparations should be given combined with cinnamon

bark, fragrant poon, indian hog plum, pomegranate, cardamom, sugar candy, honey, pomello and pleasant wines and drinks.

शीताम्बुना पीतवतश्च तस्य

सिञ्चेन्मुखं छर्दिविघातहेतोः ।

हृद्यांश्च मृतपुष्पफलप्रवाला-

नम्लं च दद्यादुपजिघ्रणार्थम् ॥७६॥

पीतवतः च विरेचन पीधेय विरेचन पीने पर, तस्य ते रोगीना उच्च रोगीके, मुखम् मुष्ण पर मुखको, छर्दि- विघात- छिदी न थाय वमन न हो, हेतो. ओ भाटे इस लिए, शीताम्बुना शीतल जलसे, सिञ्चेत् छर्दिविघात करे, हृद्यांश्च च अने हृदयने हितकर और हृदयके लिए हितकर, मृत- भाटी मिट्टी, पुष्प फूल फल- फल फल, प्रवालान् पत्राङ्कुरे पत्राङ्कुरों, अम्लम् च अने अम्ल द्रव्य और खट्टी वस्तु पोंको, उपजिघ्रणार्थम् सुधवा भाटे सूंकेके लिए, दद्यात् आपना देवे ॥७६॥

76 After the person has taken the purgative dose, his face should be sprinkled over with cold water, and he should be given to smell cordial earth, flowers, fruits, leaf-buds and acid articles in order to prevent the tendency for vomiting.

अध्यायोक्तविषयाः —

तत्र श्लोकाः—

एकोऽम्लादिभिरष्टौ च दश द्वौ सैन्धवादिभिः ।
सूत्रेऽष्टादश यष्ट्यां द्वौ जीवकादौ चतुर्दश ॥७७॥
क्षीरादौ सप्त लेहेऽष्टौ चत्वारः सितयाऽपि च ।
पानकादिषु पञ्चैव षडृतौ पञ्च मोदकाः ॥७८॥
चत्वारश्च घृते क्षीरे द्वौ चूर्णे तर्पणे तथा ।
द्वौ मद्ये काञ्जिके द्वौ च दद्यान्वे खाडवादिषु ॥७९॥

७७ मृतपुष्पफलप्रवालानम्भ च—मृतपुष्पफलप्रवालानन्यांश्च (य)

,, प्रवालानम्ल न—प्रवालानन्यांश्च (क घ फ.)

७८, यष्ट्यां—दद्यात् (ग.)

७९ पाण्डवादिषु—खाडवादिषु (ख.)

श्यामायास्त्रिवृतायाश्च कल्पेऽस्मिन् समुदाहृतम् ।
शतं दशोत्तरं सिद्धं योगानां परमर्षिणा ॥८०॥

तत्र ते विषयान् उच्यते विषयम्, श्लोकाः उपस ६२५
श्लोकाः ७७ ७८ उपसहारके श्लोक हैं कि, अम्लादिभिः
अम्ल वगेरेभा अम्लादिमें, एक अष्टौ च नव नव,
सैन्धवादिभिः सैन्धव वगेरेभा सैन्धवादिमें, दश द्वौ च
१०२ बारह, सूत्रे भूतभा सूत्रों, अष्टादश अष्टार अठारह,
यष्ट्याम् द्वौ जीवकादौ भे मुलवृद्धीमें दो, जीवकादौ
१०४ वगेरेभा जीवकादिमें, चतुर्दश चतुर्दश, क्षीरादौ
१०६ वगेरेभा क्षीरादिमें, सप्त सप्त सात, लेहे अष्टौ
आठलेहोंमें आठ, सितया च अपि साठरभा
चीनीमें, चत्वार. चार चार, पानकादिषु पानक वगेरेभा
पानकादिमें, पञ्च पञ्च पांच पांच, षडृतौ षडृतुओंमें
षडृतुओंमें, पञ्च पञ्च पांच पांच, मोदका मोदकमें, पञ्च
पांच पांच, घृते क्षीरे च घृते अने दूधमें चौर
दूधमें, चत्वार. चार चार, चूर्णे तथा तर्पणे चूर्ण तथा
तर्पणमें, द्वौ भे दो, यष्ट्या द्वौ यष्ट्या
दो यष्ट्यामें दो, काञ्जिके काञ्जिके काञ्जिके द्वौ भे दो,
खाडवादिषु पाण्डव वगेरेभा खाडवादिमें, अन्ये अन्य
अन्य, दश च दश दश, श्यामाया आ प्रयाले श्यामा
इस प्रकार श्यामा, त्रिवृताया. च अने त्रिवृतना और
त्रिवृतके, अस्मिन् आ इस, कल्पे कल्पमें, कल्पमें,
परमर्षिणा परमर्षिणे महर्षिने, सिद्धम् योगानाम् दशो-
त्तरम् शतम् सिद्धं योगो सिद्ध एकसौदश
योग, समुदाहृतम् उद्धी गताया छे कहे है ॥ ७७-८० ॥

Here are the recapitulatory verses—

77-80. Nine preparations with acid articles etc., twelve with rock salt etc., eighteen with urine, two mixed with liquorice, fourteen with Jivaka and other drugs, seven with milk etc., twelve preparations of linctus mixed with sugar candy, five preparations of syrups for the six seasons, five preparations of sweet boluses, four preparations with ghee, two in milk and similar number in the form of powdered and

demonstrated preparations, two preparations in wine, two in sour conjea and ten other preparations in Shadava etc., thus, in all, one hundred and ten tested preparations of turpeth and black turpeth have been expounded by the great sage, in this chapter on the pharmaceutics of black turpeth

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते कल्पस्थाने श्यामात्रिवृत्कल्पो
नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

इति आ प्रभाषे इम प्रकार अग्निवेशकृते अग्नि-
वेशे रवेला अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे
अने चरकथी प्रतिसंस्कृत पायेला आ शास्त्रभा-
नौर चरकसे द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके अप्राप्ते अप्राप्त
अप्राप्त, दृढबलसंपूरिते अने दृढबले पूरा करेला
और दृढबलसे पूरित हिने गये, कल्पस्थाने कल्पस्थान
विषे कल्पस्थानमें, श्यामात्रिवृत्कल्प 'श्यामात्रिवृत्कल्प'
'श्यामात्रिवृत्कल्प', नाम नाशने नामका, सप्तम सातवें
सातवें, अध्याय अध्याय संपूर्ण अथे। अध्याय समाप्त
हुआ ॥ ७ ॥

7. Thus, in the Section on Pharma-
ceutics, in the treatise compiled by
Agnivesa and revised by Caraka, the
seventh chapter entitled 'The Pharma-
ceutics of the Black Turpeth and
Turpeth' not being available, the same
as restored by Dridhabala, is completed.

अष्टमोऽध्यायः ।

आठमो अध्याय अष्टवाद आठवें

Chapter VIII

चतुरङ्गुलकल्पोपक्रमः—

अथातश्चतुरङ्गुलकल्पं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

इति ह स्याद् भगवन्नाम्नेयः ॥ २ ॥

जय मत हवे अग्निवेशी अब जागे, चतुरङ्गुल-
कल्पम् 'चतुरंगुलकल्प' नामका अध्यायम् 'चतुरंगुल-
कल्प' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्यान करेयुं
व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आग्नेयः आग्नेये
आग्नेयने, इति ह आ विषयम् नीचे प्रभाषे न इस
विषयमें निम्न प्रकारसे ही, स्याद् स्यात् उद्देश्ये उद्देश्ये है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the
chapter entitled 'The Pharmaceutics of
the Purging Cassia'.

2. Thus declared the worshipful
Atreya.

आरग्वधस्य पर्यायाः—

आरग्वधो राजवृक्षः शम्पाकश्चतुरङ्गुलः ।

प्रग्रहः कृतमालश्च कर्णिकारोऽवघातकः ॥ ३ ॥

राजवृक्ष राजवृक्ष राजवृक्ष, शम्पाक शम्पाक
शम्पाक, चतुरङ्गुलः चतुरंगुल चतुरंगुल, प्रग्रहः प्रग्रह
प्रग्रह, कृतमालः कृतमाल कृतमाल, कर्णिकारः कर्णिकार
कर्णिकार, अवघातक. च अने अवघातक और अवघातक,
आरग्वध. ये आरग्वधना पर्याया ये ये आरग्वधके पर्याय
है ॥ ३ ॥

3 Aragwadha, Rajavriksha,
Sampaka, Chaturangula, Pragraha,
Kritamala, Karnikara and Avaghataka
are its synonyms

आरग्वधस्य गुणाः—

ज्वरहृद्गोवातासृग्गुदावर्तादिरोगिषु ।

राजवृक्षोऽधिकं पथ्यो मृदुर्मधुरशीतल ॥ ४ ॥

राजवृक्ष. गरभाणे। समलतास, मृदुः मृदु मृदु,
मधुरशीतलः मधुर तथा शीतल ये मधुर तथा शीतल
है, ज्वर. अने ज्वर और ज्वर, हृद्गो- हृद्गो हृद्गो-
रोग, वातासृक्- वातरक्त वातरक्त, गुदावर्तादि- अने
गुदावर्त वगेरेना और गुदावर्त आदिके, रोगिषु रोगियों
भाटे रोगियोंके लिए, अधिकम् विशेष अधिक, पथ्यः
पथ्य ये पथ्य है ॥ ४ ॥

4 It is mild, sweet and cooling and is exceedingly wholesome to persons suffering from fever, cardiac disorders and misperistalsis etc.

बाले वृद्धे क्षते क्षीणे सुकुमारे च मानवे ।
योज्यो मृदुनपायित्वाद्विशेषाच्चतुरङ्गुलः ॥ ५ ॥

चतुरङ्गुलः गरभाणां अमलतास, मृदु-अनपायित्वात्
भृशु तथा तुक्ष्मात् न करे श्वेत् । होवाशी मृदु एवं
अहानिकर होनेसे, विशेषात् भास करीने विशेषकर,
बाले आण्ड बालक, वृद्धे वृद्ध वृद्ध, क्षते क्षतयुक्त
क्षतरोगी, क्षीणे क्षीण क्षीण, सुकुमारे च अने काम
और कोमल, मानवे भृशुभा मनुष्यमें, योज्य. विरेचन
भाटे तेना प्रयोग करवे । ओषधि विरेचनके लिए
उसका प्रयोग करना चाहिए ५ ॥

5. The purging cassia is specially suitable for administration to children, the aged, those suffering from pectoral lesions and cachexia and persons who are of delicate constitution, as it is mild and harmless in action

आरग्वधस्य उपयोगविधिः—

फलकाले फलं तस्य ग्राह्यं परिणतं च यत् ।
तेषां गुणवतां भारं सिकतासु निधापयेत् ॥ ६ ॥
सप्तरात्रात् समुद्धृत्य शोषयेदातपे भिषक् ।
ततो मज्जानमुद्धृत्य शुचौ भाण्डे निधापयेत् ॥ ७ ॥

फलकाले क्षणश्रद्धा करवाने समये फलसंग्रहकालमें,
तब तेना इसके, यत् फलम् च ने क्षण जो फल,
परिणतम् पाकेका होय पके हुए हों, ग्राह्यम् ते देना

५. योज्यो—देय. (घ)

६. फलकाले—रेचनार्थे (घ)

७. फलं तस्य ग्राह्यं परिणतं च यत्—परिणत फल तस्याहरे-
द्वयः (क घ ङ फ)

८. भारं—जातं (घ)

९. भाण्डे—पात्रे (घ)

१०. भाण्डे—पात्रे (ग)

उनको ग्रहण करे, भिषक् वैद्य वैद्य, गुणवताम् गुणवाला
गुणवाले, तेषाम् ते क्षीणान् उन फलोंके, भारम् अमलतास
भारको, सिकतासु रेतनीमें रेतमें, निधापयेत् राशी भूषवे
दवा देना चाहिए, सप्तरात्रात् सात दिवस पछी सात
दिनके पीछे, समुद्धृत्य लेने उठाकर उठाई उसको निकाल-
कर, आतपे तडाभा धूपमें, शोषयेत् सूखवे, सुखा
लेवे, तब ते पछी उसके पीछे, मज्जानम् तेनी मज्जा
उसकी मज्जाको उद्धृत्य उठाई लाने निकालकर, शुचौ
स्वच्छ स्वच्छ, भाण्डे पात्रां पात्रमें, निधापयेत्
राशी भूषवी रख देवे ॥ ६-७ ॥

67. During the proper season of fruition, its ripe fruits should be gathered and those that are heavy and rich in pulp should be preserved in sand Taking them out after seven nights, the physician should dry them in the sun Then, the pulp should be taken out and preserved in a clean pot

आरग्वधस्य द्राक्षारसेन एको योग —

द्राक्षारसयुतं दद्यादाहोदावर्तपीडिते ।

चतुर्वर्षमुखे बाले यावद्द्वादशवार्षिके ॥ ८ ॥

दाह- दाह दाह, उदावर्त- अने उदावर्तशी और
उदावर्तसे, पीडिते पीडिते पीडित, चतुर्वर्षमुखे चार
वर्षी भांडी चार वर्षसे लेकर, यावत् द्वादशवार्षिके
आर वर्ष सुधीना बारह वर्ष तकके, बाले आण्डने
गरभाणाने गोण बालकको अमलतासकी मज्जा, द्राक्षा-
रसयुतम् द्राक्षना रस साथे द्राक्षाके रसके साथ, दद्यात्
आपवे देवे ॥ ८ ॥

8. In persons affected with burning and misperistalsis, in children from four years upto twelve years of age, the pulp of the purging cassia should

८. द्राक्षारसयुत दद्यात्—द्राक्षारसयुतो देयो (घ)

, चतुर्वर्षमुखे बाले—चतुर्वर्षे सुख बाले (ग)

be given mixed with grape juice.

सुरामण्डेन, सीधुना, दधिमण्डेन, आमलकरसेन, सौवीरकेण च
एकैको योगः—

चतुरङ्गुलमज्झस्तु प्रसृतं वाऽथवाऽञ्जलिम् ।
सुरामण्डेन संयुक्तमथवा कोलसीधुना ॥९॥
दधिमण्डेन वा युक्तं रसेनामलकस्य वा ।
कृत्वा शीतकषायं तं पिबेत् सौवीरकेण वा ॥१०॥

चतुरङ्गुल मज्झः तु गरभाणाना गोणना अमल-
तासकी मज्जाके, प्रसृतम् वा आठ तोला आठ तोले, अथवा
अञ्जलिम् अथवा सोण तोलासे अथवा सोलह तोलेका,
शीत- कषायम् शीत कषाय शीत कषाय, कृत्वा उरी
बनाकर, तस्य तेने उसे, सुरामण्डेन सुराम उनी सुरामण्डके,
संयुक्तम् साथे साथ, अथवा अथवा या, कोलसीधुना
गोरेना सीधु साथे बेरकी सीधुके साथ, दधिमण्डेन वा
अथवा दहीना मउ साथे या दधिमण्डके साथ, आमल-
कस्य वा अथवा आमलाना या आंवलेके, रसेन रस
साथे रसके साथ सौवीरकेण वा अथवा सौवीरकेनी
या सौवीरकेके, युक्तम् साथे साथ, पिबेत् पीवे
पीवे ॥ ९-१० ॥

9-10. Making a cold infusion of
the purging cassia weighing 8 tolas
or 16 tolas, it may be given mixed
with the supernatant part of Sura
wine, or Sidhu wine prepared from
the jujube, with whey or with the
juice of the amblic myrobalans, or
it may be given mixed with Sauvee-
raka wine.

त्रिवृत्कषायेण विल्वकषायेण च एकैको योगः—

त्रिवृतो वा कषायेण मज्झः कल्कं तथा पिबेत् ।
तथा विल्वकषायेण लवणक्षौद्रसंयुतम् ॥११॥

१०. युक्त-मय्यक् (क घ)

,, त-वा (घ)

११. त्रिवृतो वा कषायेण मज्झः कल्कं तथा पिबेत्—त्रिवृन्मज्झो-
स्तगा कल्कं तत्कषायेण वा पिबेत् (घ फ)

,, मज्झः कल्कम्—मज्झकल्कम् (घ घ.)

तथा तथा तथा, मज्झः गरभाणाना गोणना
अमलतासकी मज्जाके, कल्कम् उरुकेने कल्कको, त्रिवृतः
त्रिवृतना त्रिवृतके, कषायेण कषाय साथे कषायके साथ,
तथा लवण- अथवा लवण अथवा नमक, क्षौद्र- अने
मध और मधु, संयुक्तम् सहित मिलाकर, विल्वकषायेण
वा गोणाना कषाय साथे विल्वकषायके साथ, पिबेत्
पीवे ॥ ११ ॥

11 The paste of the pulp should
be similarly taken as potion mixed
with the decoction of turpeth or with
the decoction of bael, adding rock-salt
and honey.

एको लेहयोगः—

कषायेणाथवा तस्य त्रिवृच्चूर्णं गुडान्वितम् ।
साधयित्वा शनैर्लेहं लेहयेन्मात्रया नरम् ॥१२॥

अथवा अथवा अथवा, गुडान्वितम् गोणसहित
गुडमिश्रित, त्रिवृच्चूर्णम् त्रिवृत, चूर्णं त्रिवृतके चूर्णको,
तस्य गरभाणाना गोणना अमलतासकी मज्जाके, कषा-
येण कषायमा कषायमे, साधयित्वा सिद्ध उरी सिद्ध
करके, लेहम् ते लेह वह लेह, नरम् विरेच्य मनुष्यने
विरेच्य मनुष्यको, मात्रया मात्रा अनुसार मात्रामे,
शनैः धीमे धीमे धीरे धीरे, लेहयेत् चटावे
चटावे ॥ १२ ॥

12 Preparing a linctus by cooking
on a low fire the powder of turpeth
and gur in the decoction of the pur-
ging cassia till it is reduced to the
proper consistency, that linctus should
be administered to a person in a proper
dose.

द्वौ घृतयोगौ—

चतुरङ्गुलसिद्धाह्वा क्षीराद्यदुदियादृतम् ।

मज्झः कल्केन घाणीणां रसे तत्ताधितं पिबेत् १३

चतुरङ्गुल- अथवा गरभाणायी अथवा अमलतासके,
सिद्धाह्वा सिद्ध उरेवा सिद्ध किये, क्षीराद्य वा दूधमायी

दधसे, यत् ते जो, घृतस्य धी धी, उद्विग्नस्य चीडुये निकले, तत् तेने उसको, धात्रीणाञ्च आमृगानि धाव-लेके, रसे रसभा रसमें, मज्जः गरभाणाना गोणना भमलतासकी मज्जाके, कल्केन उद्विथी कल्कसे, साधितम् साधीने सिद्ध करके पिवेत् पीवु पान करे ॥१३॥

13. A medicated ghee may be made by taking the ghee obtained from the milk prepared with the purging cassia and the paste of the purging cassia-pulp and the expressed juice of emblic myrobalans, it may be taken as a purgative potion.

तदेव दशमूलस्य कुलत्थानां यवस्य च ।
कषाये स्वाधितं सर्पिः कर्कैः श्यामादिभिः पिवेत् १४

दशमूलस्य दशमूल दशमूलके, कुलत्थानाञ्च कुलथीके, यवस्य च अने यवना और जौके, कषाये उवाथभा कषायमें, श्यामादिभिः श्यामा वगेरेना श्यामा आदिके कर्कैः उद्विथी साथे कल्कसे, साधितम् सिद्ध करके सिद्ध, तत् एव ते न उसी, सर्पिः धी घृतको, पिवेत् पीवु पीवे ॥ १४ ॥

14. Medicated ghee made by taking the purging cassia ghee and preparing it with the decoction of the deca radices horse-gram or barley and the paste of black turpeth etc, may be taken as a purgative potion.

आरग्वधस्य एकोऽरिष्टयोगः—

दन्तीकाथेऽञ्जलिं मज्जः शम्पाकस्य गुडस्य च ।
दत्त्वा मासार्धमासस्यमरिष्टं पाययेत् च ॥१५॥

दन्तीकाथे दन्तीना उवाथभा दन्तीके काथमें, शम्पा-कस्य गरभाणाना भमलतासकी, मज्जः गोणना मज्जाके, गुडस्य च अने गोणना और गुडके, अञ्जलिञ्च १५-१५

१५ दत्त्वा—कृत्वा त.)

॥ अरिष्ट पाययेत् च—आसुत तत् प्रयोजयेत् (द)

॥ पाययेत् च—पाययेद्विषक् (घ. घ)

ते। १५-१५ तोले, कल्का नाञ्च कल्क, मज्जा-जर्धमासस्य द्वाद मास सुधी तेने रहेवा रहे। डेढ नाथ तक रख देने. अरिष्टम् अरिष्ट थाय त्पारे ते अरिष्ट बनने पर इसे, पाययेत् च पावे। पिलावे ॥ १५ ॥

15. Adding 16 tolas of the pulp of the purging cassia and of gar into the decoction of the red physic nut, it should be allowed to ferment for a month and a half The medicated wine thus prepared, may be used as potion.

आरग्वधस्य अनुक्तविरेचनयोगोपदेशः—

यस्य यत् पानमज्जं च हृद्यं स्वाद्वथ वा कटु ।
लवणं वा भवेत्तेन युक्तं दद्याद्विरेचनम् ॥१६॥

यस्य नेने जिसको. यत् ते जो, पानम् पान पान, अज्जम् च अने अज्ज और अज्ज, हृद्यम् हृद्य होय पसद हो, स्वाद्व पछी ते मधुर चाहे वह मधुर, अथवा अथवा अथवा, कटु वा उद्व कटु, लवणम् वा उ लवण या नमकीन, भवेत् होय हो, तेन तेनी उसके, युक्तम् साथे साथ मिलाकर, विरेचनम् विरेचन विरेचन, दद्यात् देव देवे ॥ १६ ॥

16 The purgative dose should be given to a man mixed with whatever food and drink is agreeable in taste to him, i e. either sweet, pungent or salt.

अभ्युद्योक्तविषया—

तत्र श्लोकौ—

द्राक्षारसे सुरासीध्वोर्दधि चामलकीरसे ।
सौवीरके कषाये च त्रिवृतो विश्वकस्य च ॥१७॥

१६ पानमज्ज—पानमज्जं (घ)

१७ दधि—'धि (ङ)

॥ सौवीरके कषाये च त्रिवृतो विश्वकस्य च—सौवीरके कषा-
धाम्ना विश्वसंपाकयोस्तथा (ङ घ फ)

॥ ॥ ॥ —सौवीरकेऽथ त्रिवृत कषाये विश्वकस्य च
(ग. फ.)

लेहेऽरिष्टे घृते द्वे च योषा द्वादश कीर्तिताः ।
चतुरङ्गुलकल्पेऽस्मिन् सुकुमाराः सुखोदयाः ॥१८॥

तत्र ते विषयमा उस विषयमें, श्लोकौ उपसंहारना
ये श्लोक छे के उपसंहारके दो श्लोक है कि, अस्मिन् आ
इस, चतुरङ्गुलकल्पे चतुरङ्गुलकल्पम् । इस चतुरङ्गुल-
कल्पमें, द्वाक्षारले द्वाक्षारम् । द्वाक्षारयमें, सुरासीध्वोः
सुरामा, सीधुमा सुरामें, सीधुमैं, दक्षि दक्षीमा दक्षीमें,
आमलकीरसे च आमलाना रसमा आवलेके रसमें,
सौवीरके सौवीररक्षमा सौवीररक्षमें, त्रिवृतः त्रिवृतना
क्षायमा त्रिवृतके क्षायमें, तिल्वकम् च तेभ्यः तिल्वना
एव तिल्वके, कषाये क्षायमा कषायमें लेहे लेहमा
लेहमें, अरिष्टे अने अरिष्टमा श्लोक श्लोक और अरिष्टमें
एक एक, घृते तथा घीमा और घीमें, द्वे च ये दो,
द्वादश योषा आर इस तरह बारह, सुकुमाराः सुकु कोमल,
सुखोदयाः अने आरोग्यदायक और आरोग्यदायक, योगा-
योगो योग, कीर्तिताः उल्लेखमा आल्या छे कहे है
॥ १७-१८ ॥

Here are the recapitulatory verses—

17-18 One preparation each in
grape juice, Sura wine, Sidha wine,
in curds, the juice of emblic myroba-
lans, Sauveeraka wine, the decoction
of turpeth or that of bael; one in
the form of linctus, one in that of
medicated wine and two in the form
of ghee—thus, in all, twelve prepara-
tions suitable for delicate persons and
attended with happy results are desc-
ribed in this chapter on the Pharma-
ceutics of the Purging Cassia.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते कल्पस्थाने चतुरङ्गुलकल्पो
नामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

इति आ प्रभाषे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे
रथेया अग्निवेशमें बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने
१८. सुखोदयाः प्रकीर्तिताः (६)

चरकणी प्रतिसंस्कार पायेला आ शास्त्रमा और
नरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त अप्राप्त,
दृढबलसंपूरिते अने दृढबले पूरा करेला और दृढबलसे
पूरित किये गये, कल्पस्थाने उपस्थानमा कल्पस्थानमें,
चतुरङ्गुलकल्प 'चतुरङ्गुलकल्प' 'चतुरङ्गुलकल्प', नाम
नामना नामका, अष्टमः आठमो आठवाँ, अध्यायः
अध्याय संपूर्ण थये अध्याय समाप्त हुआ ॥ ८ ॥

8 Thus, in the Section on Pharma-
ceutics in the treatise compiled by Agni-
vesa and revised by Caraka, the eighth
chapter entitled 'The Pharmaceutics
of the Purging Cassia' not being
available, the same as restored by
Dridhabala is completed.

नवमोऽध्यायः ।

नवमो अध्याय अध्याय नौवाँ

Chapter IX

तिल्वककल्पोपक्रमः—

अथातस्तिल्वककल्पं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

अथ अतः हवे अक्षींथी अब आगे, तिल्वककल्पम्
'तिल्वककल्प' नामना अध्यायानु 'तिल्वककल्प' नामके
अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्यान करशु व्याख्यान
करेगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये आत्रेयने,
इति ह आ विषयमा नीचे प्रभाषे न इस विषयमें
निम्न प्रकारसे ही, आह स्माह उल्लेख छे कहा है ॥ २ ॥

1 We shall now expound the
chapter entitled 'The Pharmaceutics of
Tilwaka'.

2. Thus declared the Worshipful
Atreya.

तिल्वकस्य पर्यायाः —

तिल्वकस्तु मतो लोधो बृहत्पत्रस्तिरीटकः ।

तिल्वक तु तिल्वकना तिल्वकडे, लोध लेध, लोध, बृहत्पत्र भृहत्पत्र बृहत्पत्र, तिरीटकः अने तिरीटु और तिरीटक, मत. ये पर्याया उहेवाभा आया छे ये पर्याय कहे गये हैं ॥ २३ ॥

24. Tilwaka is known by its synonyms such as Lodh, Brihatpatra and Tiritaka.

तिल्वकस्य उपयोगविधि. —

तस्य मूलत्वचं शुष्कामन्तर्वल्कलवर्जिताम् ॥ ३ ॥

चूर्णयेत्तु त्रिधा कृत्वा द्वौ भागौ श्रोतयेत्ततः ।
लोधस्यैव कषायेण तृतीयं तेन भावयेत् ॥ ४ ॥

अन्तर्वल्कल- अंदरतुं वल्कल अन्दरकी छालको, वर्जिताम् डाढो नाभी छेड़कर, शुष्काम् सूखावेदी सूखी हुई, तस्य तेना इसके, मूलत्वचम् तु भूषणी छालतुं मूलकी छालका, चूर्णयेत्तु यूर्णुं करतु चूर्ण करे, तत. पछी पीछे, त्रिधा त्रयु भाग तीन भाग, कृत्वा करीने बनाकर, द्वौ ये दो, भागौ भागने भागका, लोधस्य एव लेधरना लोधके, कषायेण कषायधी कषायसे, श्रोतयेत् गाणी देवा छान लेवे, तेन ते गाणेलो कषायधी उस छाने हुए कायसे, तृतीयम् त्रीण भागने तीसरे भागको, भावयेत् भावना देवी भावना के ॥ ३-४ ॥

3-4 Its dried root-bark with its inner layer removed should be triturated. Dividing that into three parts two parts should be washed and strained twenty-one times. Then the third part should be taken and impregnated with the strained solution.

४. श्रोतयेत्ततः—काययेत्ततः (क.)

भागं तं दशमूलस्य पुनः काथेन भावयेत् ।

शुष्कं चूर्ण पुनः कृत्वा तत ऊर्ध्वं प्रयोजयेत् ॥ ५ ॥

तम् ते इस, भागका भागने भागको, पुनः करीने फिर, दशमूलस्य दशभूषणा दशमूलके, काथेन कषायधी कायसे, भावयेत् भावना देवी भावना देवे, पुन करीने फिरसे, शुष्कम् सूखावी सूखाकर चूर्णम् यूर्णुं चूर्ण, कृत्वा करी करके, तत. ऊर्ध्वम् ते पछी तदनन्तर, प्रयोजयेत् प्रयोग करवे प्रयोग करना चाहिए ॥ ५ ॥

5 That should again be impregnated with the decoction of decaradices It should then be dried and powdered and made use of.

तिल्वकस्य दध्यादिभिः पञ्च योगाः —

दधितकसुरामण्डसूत्रैर्बदरसीधुना ।

रसेनामलकानां वा ततः पाणितलं पिबेत् ॥ ६ ॥

ततः ते पछी पीछे, पाणितलम् ते यूर्णुनी अक लेधानी मात्रा उस चूर्णकी एक तोला मात्राको, दधि-छडीं दधि, तक्र- तक्र तक्र, सुरामण्ड- सुराम ३ सुरामण्ड, सूत्रैः जेभूत्र गोभूत्र, बदरसीधुना ओरना सीधु वेरकी सीधु, आमलकानाम् के आमलकाना या आवलेके, रसेन वा रस साथे रससे, पिबेत् पीवी पीवे ॥ ६ ॥

6 It should be taken as potion in the dose of one tola mixed with curds, butter milk, supernatant part of sura wine, cow's urine, Sidhu wine prepared from jujube or with the expressed juice of the emblic myrobalans

१. पुनः काथेन भावयेत्—कषाये भावित पुन, (घ. फ.)

२. तत ऊर्ध्वं प्रयोजयेत्—स्निग्धस्त्रिंशे प्रदापयेत्—(ग. फ.)

३. दधितकसुरामण्ड—दधिमण्डसुरामण्ड (घ. ग.)

एकः सौवीरकयोगः —

मेघशृङ्गभयाकृष्णाचित्रकैः सलिले शृते ।
मरुजान् सुनुयात्तच्च जातं सौवीरकं यदा ॥ ७ ॥
भवेदञ्जलिना तस्य लोधककं पिबेत् सदा ।

मेघशृङ्गी- भरुआश्री ७॥ मेदासिंगी, अमया- ६२३
हरद, कृष्णा- पीपर पिप्पली, चित्रकैः अने चित्रकना और
चित्रकके, शृते सलिले क्वाथना पाणीभा काथके पानीमें,
मरुजान् शेकेवा ज्वने। भूने हुए जौको, सुनुयात्
आसव करे। आसुत करे, तब च ते वह, यदा
ज्यारे जब, सौवीरकम् सौवीरक सौवीरक, जातम्
भवेत् अर्ध आय त्पारे हो जाय तब, तस्य तेना
उसके, अञ्जलिना १६ तोलानी साथे १६ तोलेके साथ,
लोधककम् दोधरने। ३६३ लोधककको, सदा ६ भेश
सदा, पिबेत् पीवे। पीवे ॥ ७३ ॥

7-7½ The paste of lodh should be taken as potion in a dose of 16 tolas of the Sauveeraka wine prepared by fermenting fried barley in the decoction of the tree of the woods chebulic myrobalans, long pepper and blue-flowered leadwort.

तिल्वकस्य सुरायोगः —

सुरां लोधकषायेण जातां पक्षस्थितां पिबेत् ॥ ८ ॥

लोधकषायेण दोधरना क्वाथयी लोधके कषायसे,
जाताम् थथेल बनी, पक्षस्थिताम् अने ओक पञ्चवाडीउ
राभी भूकेली और एक पक्ष रखी हुई, सुराम् सुरा सुरा,
पिबेत् पीवी पीवे ॥ ८ ॥

8. The Sura wine, prepared from the decoction of lodh by keeping it for a fortnight, should be taken as potion

*. मरुजान्-मरुजान् (अ)

.. -मरुजा (अ)

७३. यदा-तदा (क. घ. ङ. ड.)

तिल्वकस्य अरिष्टयोगः—

दन्तीचित्रकयोर्द्रोणे सलिलञ्चाढकं पृथक् ।
समुत्काथ्य गुडस्यैकां तुलां लोधस्य चाञ्जलिम् ॥ ९ ॥
आवपेत्तत् परं पक्षान्मद्यपानां विरेचनम् ।

दन्ती- दन्ती दन्ती, चित्रकयो. अने चित्रक और
चित्रकके, पृथक् गुड गुड पृथक् पृथक्, आवकम् २५६
ते। २५६ तोले लेकर, सलिलस्य पाणी जलके, द्रोणे
१०२४ तोलानी १०२४ तोलेमें, समुत्काथ्य उकाणीने
पकाकर, गुडस्य गोण गुड, एकाम् तुलाम् ४०० तो। ४००
तोला, लोधस्य अने दोधर और लोध, अञ्जलिम्
च १६ तो। १६ तोले, आवपेत् नाभी राभी भूकेवा
मिलाकर रख देवे, पक्षात् ओक पञ्चवाडिया पन्द्रह दिनके,
परम् पछी पीछे, तब ते वह, मद्यपानाम् मद्य पीनेवाले
मद्य पीनेवालेके लिए, विरेचनम् विरेचन अने छे विरेचन
बन जाता है ॥ ९३ ॥

9-9½. 256 tolas of each of red physic nut and white-flowered leadwort should be decocted separately in 1024 tolas of water, and 400 tolas of gur and 16 tolas of lodh should be added to it That wine, prepared by keeping for a fortnight is an excellent purgative potion for persons addicted to wine.

कम्पिल्लकेन एको योगः —

कम्पिल्लककषायेण दशकृत्वः सुभाविताम् ॥ १० ॥
मात्रां कम्पिल्लकस्यैव कषायेण पुनः पिबेत् ।

कम्पिल्लक- कपीलाना रोरीके, कषायेण क्वाथयी
कषायसे, दशकृत्वः दशवार दसवार, सुभाविताम् आवना
दीधेल भावना देकर, मात्राम् मात्रा मात्राको, कम्पिल्ल-
कस्य कपीलाना रोरीके ही, कषायेण क्वाथयी साथे
कषायसे, पुनः द्वीने फिर, पिबेत् पीवी पीवे ॥ १०३ ॥

10-10½. A dose of powdered Tilwaka after being impregnated ten times in

९३ मद्यपानां-मद्यपानात् (अ. घ.)

१०३. कम्पिल्लककषायेण तिल्वकस्य अयोग (ट. न. द. ङ. घ.)

the decoction of Kamala, should be taken mixed again with the decoction of Kamala.

त्रयो लेहयोगाः —

चतुरङ्गलकल्पेन लेहोऽन्यः कार्य एव च ॥११॥

चतुरङ्गल- गरभाणानां अमलतासह, कल्पेन ३६५ भां ३६६ विधि प्रमाणे कल्पमे कही हुई विधिके अनुसार, अन्यः भीमे दूध, लेह. देह लेह, कार्यः च एव ३२०. ३६६ ये बनाना चाहिए ॥ ११ ॥

11. A linctus should be made of it in the same pharmaceutical method as in the case of the purging cassia.

त्रिफलायाः कषायेण ससर्पिर्मधुफाणितः ।

लोध्रचूर्णयुतः सिद्धो लेहः श्रेष्ठो विरेचने ॥१२॥

त्रिफलायाः त्रिफलानां त्रिफलाके, कषायेण कषायथी कषायमें, ससर्पिर्मधु धी, मधु घृत, मधु, फाणित क्षाणित रास, लोध्रचूर्णयुतः अने दोधरनु चूर्ण मेथवी और लोध्रका चूर्ण मिलाकर, सिद्धः सिद्ध करेदे। सिद्ध किया, लेहः देह लेह विरेचने विरेचनभां विरेचनमें, श्रेष्ठः श्रेष्ठ छे श्रेष्ठ है ॥ १२ ॥

12. The linctus prepared by mixing powdered Tilwaka with the decoction of the three myrobalans, ghee, honey and treacle, is regarded the best for purgation.

तिल्वकस्य कषायेण कल्केन च सशर्करः ।

सघृतः साधितो लेहः स च श्रेष्ठो विरेचने ॥१३॥

तिल्वकस्य तिल्वकनां तिल्वकके, कषायेण कषायसे, कल्केन च अने ३६६ साथे और कल्कसे, सशर्करः साधर शर्करा, सघृत. अने धी नाभी और धीके साथ, साधितः तैयार करेदे। सिद्ध किया, स च ते वह, लेह. देह लेह, विरेचने विरेचनभां विरेचनमें, श्रेष्ठः श्रेष्ठ छे श्रेष्ठ है ॥ १३ ॥

13. The linctus, prepared by mixing the paste of Tilwaka with its own decoction and adding sugar and ghee, is the foremost medicine for purgation.

तिल्वकस्य चत्वारो घृतयोगाः —

अष्टाष्टौ त्रिवृतादीनां सुपीस्तु सनखान् पृथक् ।
द्रोणेऽपि साधयेत् पादशेषे प्रस्थं घृतात् पचेत् १४
पिष्टैस्तैरेव विल्वशैः समूत्रलवणैरथ ।
ततो मात्रां पिबेत् काले श्रेष्ठमेतद्विरेचनम् ॥१५॥

त्रिवृतादीनाम् त्रिवृत वगेरे नव विरेचन-द्रव्योंकी त्रिवृतादीनां विरेचन-द्रव्योंमेंसे, अष्ट अष्टौ आठ आठ आठ आठ, पृथक् भुदी भुदी पृथक् पृथक्, सनखान् सुधीन् तु अंतर्नभमुष्टि लक्ष अन्तर्नभमुष्टि लेकर, अषाक् पाण्डूना जलके, द्रोणे ओ३ द्रोणभां एक द्रोणमें, साधयेत् पकानवी पकाये, पादशेषे चतुर्थांश आधी रहे तयारे चतुर्थांश रह जाये तब, समूत्रलवणे गोमूत्र अने लवण-सहित गोमूत्र और लवणके साथ, विल्वशैः ४ तोला ४ तोले, पिष्टैः तै. एव ते विरेचन द्रव्योंकी ३६६ की उन विरेचन द्रव्योंके ही कल्कसे, घृतात् धी घृत, प्रस्थम् ६४ तोला ६४ तोले, पचेत् पकानवुं पकाये, जथ ततः पथी पीछे, काले योग्य समये उचित समय पर, मात्रात् तेनी मात्रा इसकी मात्राको, पिबेत् पीवी पीवे, एतत् आ यह, श्रेष्ठम् श्रेष्ठ श्रेष्ठ, विरेचनम् विरेचन छे विरेचन है ॥ १४-१५ ॥

14 15. Sixteen fistfuls of Tilwaka should be cooked along with eight fistfuls of each of turpeth etc., separately in 1024 tolas of water, till reduced to one fourth of the quantity That should be cooked in 64 tolas of ghee with the paste of 4 tolas of each of those very drugs; it should be taken

१४. अष्टाष्टौ त्रिवृतादीनां सुपीस्तु सनखान् पृथक्-अष्टौ तु त्रिवृतादीनां सुधीरतर्नभाः पृथक् (ग. १.)

१५. समूत्रलवणैरेव-समूत्रलवणैर्मिश्रितं (क. १.)

at the right time and in due dose mixed with cow's urine and rock salt

लोध्रकलेन सूत्राकलजणेन पचेद्धृतम् ।

चतुरङ्गुलकल्पेन सर्पिणी हे च साधयेत् ॥१६॥

लोध्रकलेन तैलवर्णा ३६३० लोडके कल्पे, सूत्र-
भूत सूत्र, अमल- ३६७ अमल, लवणं च अने अमलश्री
और लवणोंद्वारा, घृत १ धी घृत, पचेत् ५३.५ पु पकाये,
चतुरङ्गुल- ३२ भा. १० ना अमलनासके, कल्पेन ३६५० भा. ३६
कल्पके अनुसार द्वे सर्पिणी च १० भा. १० धी अन्य दो
घृत, साधयेत् (अ. ३२ व. १६) सिद्ध करे ॥ १६ ॥

16. This is an excellent purgative preparation. Prepare a medicated ghee of cow's ghee in cow's urine sour conji and rock salt, adding the paste of Tilwaka Two other preparations of ghee may be made in the same method as described in the pharmaceutics of the purging cassia.

अध्यायोक्तार्थसंग्रह —

तत्र श्लोकौ—

पञ्च दध्यादिभिस्त्वेका सुरा सौवीरकेण च ।

एकोऽरिष्टस्तथा योग एकः कम्पिल्लकेन च ॥१७॥

तत्र ते विषयभा उक्त विषयमें, श्लोकौ उपर्युक्तानां
मे श्लोक १७ ३ उपसंहारके दो श्लोक हैं कि, दध्यादिभि
६३ वगेरेथी दधि आदिसे, पञ्च पांच पाच, सुरा
सुराथी सुरासे, एका १ ओक एक, सौवीरकेण च
सौवीरकेण सौवीरकेण, एकः ओक एक, तथा तथा तथा,
अरिष्ट अरिष्टथी ओक अरिष्टमे एक कम्पिल्लकेन च अने
उपीलापी और रोतीसे, एक ओक एक, योगः योग
थाय ३ योग होता है ॥ १७ ॥

Here are the two recapitulatory verses—

17. Five preparations with curds etc., one of Sura wine one of Sauveeraka wine one of medicated wine and similarly one preparation with Kamala.

लेहास्त्रयो घृतेनापि चत्वारः संपकीर्तिताः ।

योगास्ते लोध्रमूलानां कल्पे षोडश दर्शिताः ॥१८॥

लेहाः लेहा, लेहसे, त्रय त्रय तीन, घृतेन अपि अने
घीधी और घृतसे, चत्वारः चार योग चार योग, संपकी-
र्तिताः ३६. ३६ कहे हैं. लोध्रमूलानाम् आ लोध्रना
गूणना इस तिल्वकपूलके, कल्पे ३६५ भा. कल्पमें, ते
षोडश ते श्लोक वे सोलह, योगा योग योग, दर्शिताः
१८ भा. १८ ॥

18. Three preparations of linctuses and four of ghee have been described. Thus, in all, sixteen preparations have been expounded in this chapter on the pharmaceutics of Tilwaka.

अत्रिदेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्यन्ते
दृढबलसंपूरिते कल्पस्थाने तिल्वककल्पो नाम
नवमोऽध्यायः ॥१९॥

इति आ प्रभाषे इस प्रकार, अत्रिदेशकृते अत्रिदेशे
२२६३ अत्रिदेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने
२२६३ प्रतिसंस्कार पामेला आ शास्त्रार्थ और चरकके
द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अत्रिदेशे अप्राप्त अपाप्त, दृढबल-
संपूरिते अने दृढबलसे पूरा करेला और दृढबलसे पूरित
किये गये कल्पस्थाने ३६५ स्थान विषे कल्पस्थानमें,
तिल्वककल्पः 'तिल्वककल्प' 'तिल्वककल्प', नाम
नामने नामका, नवमः नवमो नौवों, अध्याय अध्याय
संपूर्ण थयो अध्याय समाप्त हुआ ॥ १९ ॥

9. Thus, in the Section on Pharmaceutics in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the ninth chapter entitled 'The Pharmaceutics of the Tilwaka' not being available, the same as restored by Dridhabala is completed

१८. संपकीर्तिताः—संप्रदर्शिता (स. ३)

દશમોઽધ્યાયઃ ।

દશમેઽધ્યાય અધ્યાય દસર્વો

Chapter X

સુધાકલ્પોપક્રમઃ—

અથાતઃ સુધાકલ્પં વ્યાख्याસ્યામઃ ॥૧॥

इति ह समाह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

અથ અતઃ હવે અહીંથી અવ આગે, સુધાકલ્પમ્ ‘સુધાકલ્પ’ નામના અધ્યાયનું ‘સુધાકલ્પ’ નામકે અધ્યાયકા, વ્યાख्याસ્યામઃ વ્યાખ્યાન કરશું વ્યાખ્યાન કરેને ॥ ૧ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये आत्रेयने, इति ह आ विषयम् नीये प्रभाषे न इस विषयमे निम्न प्रकारसे ही, आह स्म उद्देशं छे कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the chapter entitled “The Pharmaceutics of the Thorny Milk-hedge plant.”.

2. Thus declared the worshipful Atreya.

સુધાગુણઃ, સુધાપ્રયોગાનર્હા નરાશ્ચ—

विवेचनानां सर्वेषां सुधा तीक्ष्णतमा मता ।

सङ्घातं हि भिनत्त्याशु दोषाणां कष्टविभ्रमा ॥ ३ ॥

तस्माच्चैषा मृदौ कोष्ठे प्रयोक्तव्या कदाचन ।

न दोषनिचये चाक्षे सति मार्गपरिक्रमे ॥ ४ ॥

સર્વેષામ્ સર્વ સર્વ, વિવેચનાનામ્ વિવેચનોનામાં વિવેચનોને, સુધા થોડને સુધા, તીક્ષ્ણતમા અત્યંત તીક્ષ્ણ અત્યંત તીક્ષ્ણ, મતા માનેલ છે માની છે, હિ કારણ કે ક્યોંકિ, દોષાણામ્ તે દોષોના વહ દોષોંકે, સંઘાતમ્ સમૂહને સંઘાતકો, આશુ જલદી શીઘ્ર, ભિનત્તિ તોડી નાંખે છે તોડતી છે, કષ્ટવિભ્રમા ચ અને સમ્યક્ પ્રયોગ ન થાય તેા અત્યંત કષ્ટ ઉત્પન્ન કરે છે ઓર સમ્યક્ પ્રયોગ ન હોનેપર અત્યંત કષ્ટ ઉત્પન્ન કરતી છે, તસ્માચ

૧. સુધાકલ્પ—મહાવૃક્ષકલ્પ (ત)

૪. માર્ગપરિક્રમે—વાન્યપરિક્રમે (ક. પ. ક.)

તેથી ફસલિય, ઇષા એનેા ફસકા, મૃદૌ કોષ્ઠે મૃદુ કોષ્ઠમાં મૃદુ કોષ્ઠમે, કદાચન કદી પણ કમી મી, ન પ્રયોક્તવ્યા પ્રયોગ કરવો નહિ પ્રયોગ નહીં કરના ચાહિય, દોષનિચયે દોષનેા સંચય દોષકા સચય, અક્ષે એ અલ્પ હોય તેા યદિ અલ્પ હો તે, માર્ગપરિક્રમે સતિ ચ અને એ ખીજ કાર્ષ ચિકિત્સાથી કામ ચાલતુ હોય તેા પણ પ્રયોગ કરવો નહિ ઓર યદિ અન્ય કિસી ચિકિત્સાસે કાર્ય ચલતા હો તેો મી પ્રયોગ નહીં કરના ચાહિય ॥ ૩-૪ ॥

3-4 The thorny milk-hedge plant is regarded the most acute of all the purgative drugs. It quickly breaks up the accumulation of impurities and if wrongly used might lead to conditions difficult to cure. Therefore this should in no case be administered to a soft bowelled person nor in a condition of scanty accumulation of impurities nor in a condition where other measure can as well serve the purpose

સુધાપ્રયોગાર્હા નરાઃ—

पाण्डुरोगोदरे गुल्मे कुष्ठे दूषीविषादिते ।

श्वयथौ मधुमेहे च दोषविभ्रान्तचेतसि ॥ ५ ॥

रोगैरेवंविधैर्ग्रस्तं ज्ञात्वा सप्राणमातुरम् ।

प्रयोजयेन्महावृक्षं सम्यक् स ह्यवचारितः ॥ ६ ॥

सद्यो हरति दोषाणां महान्नमपि संचयम् ।

પાણ્ડુરોગ- પાંડુરોગ પાણ્ડુરોગ, ઇદરે ઉદરરોગ, ગુલ્મે ગુલ્મ ગુલ્મ, કુષ્ઠે કુષ્ઠ કુષ્ઠ, દૂષીવિષાદિતે દૂષીવિષયી થયેલી પીડા દૂષીવિષસે ઉત્પન્ન પીડા, શ્વયથૌ સોજો શોથ, મધુમેહે મધુમેહ મધુમેહ, દોષ અને દોષોને કારણે ઓર દોષોંકે કારણ, વિભ્રાન્તચેતસિ ચ થયેલો ચિત્તવિભ્રમ ઉત્પન્ન ચિત્તવિભ્રમ, એવવિધે આવી બીજાના ફસ પ્રકારકે રોગેઃ રોગોથી રોગોંસે, પ્રસ્તમ ધેરાયેલા પીડિત, આતુરમ્ રોગીને રોગીકો, સપ્રાણમ્ સખળ બલવાન, જ્ઞાત્વા બુદ્ધી જાનકર, મહાવૃક્ષમ્

૭. હરતિ—બુદ્ધિ (ક.)

थोरने। सुधावृक्षका, प्रयोजयेत् अथे। उरवे। प्रयोग करे, हि उरधुं के क्योंकि, सम्यक् सारी रीते मली प्रकार, अवचारितः अथे। उरवाभा आवेदे। प्रयोग किया हुआ, सः ते वह, दोषाणाम् दोषानां दोषोंके, महान्तम् महान बड़े भारी, संचयम् संचयने संचयका, सद्यः अलदी तुरन्त, हरति हरी दे छे नाश कर देता है ॥ ५-६३ ॥

5-6३. In patients affected with anemia, abdominal diseases, gulma, dermatosis, chronic poisoning, edema, diabetes, morbid psychic conditions and such other diseases, the thorny milk hedge plant should be administered if the patient is strong enough to withstand the drug. When properly administered, it quickly eliminates the impurities even if excessively accumulated.

सुधाभेदौ—

द्विविधः स मतोऽल्पैश्च बहुभिश्चैव कण्टकैः ॥ ७ ॥
सुतीक्ष्णैः कण्टकैरल्पैः प्रवरो बहुकण्टकः ।

सः थोरनुं वृक्ष सुधावृक्ष, द्विविधः ये प्रधारनुं दो, प्रकारका, मतः भान्युं छे माना गया है, अल्पैः च अल्प नाना एक छोटे, बहुभिः च एव तथा धन्या तथा बहुत, कण्टकैः उटावाणुं कांटोंवाला, सुतीक्ष्णैः अने भीणु अत्यत तीक्ष्ण और दूसरा अत्यत तीक्ष्ण, अल्पैः तथा थोडा उटावाणु तथा थोड़े कांटोंवाला, बहुकण्टकः अनेभा धन्या उटावाणु इनमें बहुत कांटोंवाला, प्रवरः श्रेष्ठ छे श्रेष्ठ है ॥ ७३ ॥

7. It is known to be of two kinds. One with small and numerous thorns, the other with very sharp and a small number of thorns. The one with numerous thorns is the superior variety.

७ अल्पैश्च-यैश्च (ख. ड.)

सुधायाः पर्यायाः—

स नाम्ना स्नुग्गुडा नन्दा सुधा निस्त्रिशपत्रकः ॥ ८ ॥

सुधा सः सुधा नामनु ते वृक्ष सुधा नामका वह वृक्ष, स्नुक् स्नुक् स्नुक्, गुडा गुडा गुडा, नन्दा नन्दा नन्दा, निस्त्रिशपत्रकः अने निस्त्रिशपत्रक और निस्त्रिशपत्रक, नाम्ना ये पर्यायोथी उठेवाय छे इन पर्यायोंसे कहा जाता है ॥ ८ ॥

8. It is known by the synonyms of Snuk, Guda, Nanda, Sudha, Nistri-msapatraka.

सुधायाः उपयोगविधिः—

तौ विपाट्याहरेत् क्षीरं शस्त्रेण मतिमान् भिषक् ।
द्विवर्षं वा त्रिवर्षं वा शिशिरान्ते विशेषतः ॥ ९ ॥

मतिमान् बुद्धिमान् बुद्धिमान्, भिषक् वेद्य वैद्य, विशेषतः आस उरीने खासकर, शिशिरान्ते शिशिर-ऋतुने अ ते शिशिर ऋतुके अन्तमें, द्विवर्षम् वा ये वर्षनां दो बरसके, त्रिवर्षम् वा छे त्रय वर्षनां या तीन बरसके, तौ शस्त्रेण ते वृक्षोने शस्त्रभी उन वृक्षोंको शस्त्रसे, विपाट्य थीरीने चीरकर, क्षीरम् दध दूध, आहरेत् देवुं लेवे ॥ ९ ॥

9. The intelligent physician should incise the plants of two or three years of age with a sharp instrument and obtain the milk, specially at the end of winter.

सौवीरकादिभिः सप्त योगाः—

विल्वादीनां वृहत्या वा कण्टकार्यास्तथैकशः ।
कषायेण सप्तांशं तं कृत्वाऽङ्गारेषु शोषयेत् ॥ १० ॥

विल्वादीनाम् भीली वगेरे भृष्टपत्रमूल विल्व आदि वृहत्पत्रमूल. वृहत्या भीली बोरोगणी वगी बटेरी,

८ स्नुग्गुडा नन्दा—तु गदा नन्दी (ड.)

९ तौ—२ (क घ ङ)

तौ विपाट्याहरेत् क्षीरं शस्त्रेण मतिमान् भिषक्—तं पाटयित्वा शस्त्रेण क्षीरमुद्राहयेद्भिषक् (ब.)

१०. कषायेण सप्तांशं तं—कषाय त ममाशेन (ख ड)

तथा कण्टकारी वा तथा भेरी बेरीगुली तथा कटेरी, एकत्र ओंभीमांथी डार्ध ओंठनी इनमेंसे किसी एकके, कषायेण उवायनी साथे कषायके साथ, तम् थोरना दूधने स्नुहीके दूधसे, समंशम् समान भागे समान भागमें, कृत्वा भेजनी मिलाकर ज्वारेहु अगारा पर अंगारोंपर, घोषयेद् सूझनी नाथु सुखा लेवे ॥ १० ॥

10. The milk of the thorny-hedge plant mixed with equal quantity of any of the decoctions of the bael group of drugs or of indian nightshade or yellow-berried night-shade should be reduced to a thick consistency on coal fire

ततः कोलसमां मात्रां पिवेत् सौवीरकेण वा ।
तुषोदकेन कोलानां रसेनामलकस्य वा ॥११॥
सुरया दधिमण्डेन मातुलुङ्गरसेन वा ।

ततः तेमांथी उसमेंसे, कोलसमाम् थोर समान बेरके समान, मात्राद् मात्रा मात्रा, सौवीरकेण वा सौवीरके सौवीरके, तुषोदकेन तुषोदके तुषोदके, कोलानाम् थोरना रस बेरके रस, आमलकस्य आमलकना आवलेके, रसेन वा रस रसके साथ, सुरया सुरा सुरा, दधिमण्डेन दधिमण्डेन दधिमण्डेन, मातुलुङ्गरसेन वा ३ थोलेना रस साथे या बिजौरेके रसके साथ, पिवेत् पीवी पीवे ॥११॥

11-11½. Then it should be made into pills of the size of a jujube, it should be taken as potion mixed with Sauvee raka wine, Tushodaka wine the juice of the emblic myrobalans, Sura wine, whey, or the juice of the pomello.

सुधायाः सर्पिषा मासरसेन चैकैको योगः —

सातलां काञ्चनक्षीरीं श्यामादीनि कटुत्रिकम् ॥१२॥

११ ततः कोलसमा मात्रा—कोलप्रमाणा गुटिका (ग.)

११ ततः कोलसमा मात्रा पिवेत् सौवीरकेण वा—कोलप्रमाणा गुटिका पिवेत् सौवीरकेण ताम् (ध.)

१२. कटुत्रिकम्—कटुत्रिकम् (घ. च. फ.)

यथोपपत्तिं सप्ताहं सुधाक्षीरेण भावयेत् ।
कोलमात्रां घृतेनातः पिवेत् मांसरसेन वा ॥१३॥

सातलाम् सातला सातला, काञ्चनक्षीरीम् रसक्षीरी स्वर्णक्षीरी, श्यामादीन् डाणुं नसोतर वजरे श्यामा आदि, कटुत्रिकम् अने त्रिकटु ओंभीमांथी और त्रिकटु इनमेंसे, यथोपपत्तिं ७ डार्ध भजे तेने जो प्राप्त हो उसे, सप्ताहम् सात दिवस सुधी सात दिन तक, सुधाक्षीरेण थोरना दूधनी सुधाक्षीरसे, भावयेत् भावना देवी भावना देवे, अतः ओंभीमांथी इसमेंसे, कोलमात्राम् थोर ७८ली मात्रा बेरके समान मात्रा, घृतेन धी साथे बींके साथ, मांसरसेन वा अथवा मांसरस साथे या मांसरसके साथ, पिवेत् पीवी पीवे ॥ १२-१३ ॥

12-13 As many as are available of these, viz., soap-pod, yellow milk plant, black turpeth and the other drugs of its group and the three spices should be impregnated for a week with the milk of the thorny milk-hedge plant. A pill made of the size of a jujube should be taken as potion with ghee or meat-juice

सुधाया एकः पानकयोगः —

ज्यूषणं त्रिफलां दन्तीं चित्रकं त्रिवृतां तथा ।
स्तुक्क्षीरभाजितं सम्यग्विदध्याद्गुडपानकम् ॥१४॥

ज्यूषणम् ज्यूषण त्रिकटु, त्रिफलाम् त्रिफला त्रिफला, दन्तीम् दन्तीभूण दन्तीमूळ, चित्रकम् चित्रक चित्रक, तथा अने एव, त्रिवृताम् नसोतरनी त्रिवृतको, स्तुक्क्षीर-थोरना दूधनी स्नुहीके दूधसे, सावितम् भावना दध भावना देकर, गुडपानकम् गोणना शरणात साथे गुडके शरवतके साथ, सम्यक् विदध्यात् तेने खारी रीते प्रयोग करे उरवे उरवे अच्छी तरह प्रयोग करे ॥१४॥

14. The three spices, the three myrobalans, red physic nut, white flowered leadwort and turpeth impregnated

१४. गुडपानकम्—गुडपानके (घ.)

In the milk of the thorny milk-hedge plant should be administered with the syrup of gur.

एक प्रेययोगः—

त्रिवृत्तारवधं दन्तीं शङ्खिनीं सप्तलां सत्रम् ।
गोमूत्रे रजनीं कृत्वा शोषयेदातपे ततः ॥१॥
सप्ताहं भावयित्वा स्नुक्क्षीरेणापरं पुनः ।
सप्ताहं भावयेच्छुष्कं ततस्तेनापि भावितम् ॥१६॥
गन्धमाह्वयं तदाघ्राय प्रावृत्य पटमेव च ।
सुखमाशु विरिचयन्ते मृदुकोष्ठा नराधिपाः ॥१७॥

त्रिवृत्ता नसेतर नितोर, आरग्वधम् गरभाणे
अमलतास, दन्तीम् दन्तीमूला दन्तीमूला, शङ्खिनीम्
आम्रफलागुली शङ्खिनी, सप्तलाम् अने सप्तला
ओओना यूलुने और सप्तला इनके चूर्णको, समम् सम
प्रभाषुमा लई समान भागमें लेकर, गोमूत्रे गोमूत्रमा
गोमूत्रमे, रजनीम् आभी रात एक रात, कृत्वा राभी
भिगोकर, ततः पछी पीछे, आतपे तड्डाभा धूपमें,
शोषयेत् सुखावपु सुखा ले, एवम् आ प्रभाषु इस
प्रकार, सप्ताहम् सात दिवस सुधी सात दिन तक,
भावयित्वा भावनाओ आपी भावना देकर, पुनः अणी
फिर, अपरम् भीम दूसरे, सप्ताहम् सात दिवस सुधी
सात दिन तक, स्नुक्क्षीरेण शेरना दूधनी स्नुहीक्षीरसे,
भावयेत् भावना आपनी भावना देवे, शुष्कम् सुखावीने
सुखाकर, ततः ते पछी तदनन्तर, तेन अपि ते यूलुंभी
इस चूर्णसे, भावितम् अवयूलुंन द्वारा भावना आपेद
अवचूर्णनद्वारा भावित, तत् गन्धमाल्यम् उत्तम सुगंधी
पुष्पमालासे उत्तम सुगन्धी पुष्पमालाको, आघ्राय
सुधवाथी सूधनेसे, पटम् अने अवयूलुंनद्वारा भावना
आपेद वस्त्रने और अवचूर्णनद्वारा भावित वस्त्रको,
प्रावृत्य च एव ओढवाथी पल्लु ओढनेसे भी, मृदुकोष्ठा
मृदु कोष्ठावाला मृदु कोष्ठवाले, नराधिपाः राजा वजरे

१०. समम्—समाय (घ)

गोमूत्रे रजनीं कृत्वा—निशि स्निग्ध गवां मूत्रे (ढ त ष फ)

गोमूत्रे रजनीं कृत्वा शोषयेदातपे ततः—निशि स्निग्ध गवा
मूत्रे शोषयेदातपे सिक्क (ग)

१०. तदाघ्राय—समाघ्राय (घ क)

देकेने राजा आदि लोगोंको, सुखम् सुखपूर्वक सुखपूर्वक,
आशु जल्दी जल्दी, विरिचयन्ते विरेचन थाय छे
विरेचन हो जाता है ॥ १५ १६ ॥

15 17 Turpeth, purging cassia, red
physic nut clenolipis and soap-pod taken
in equal parts and soaked in cow's
urine for a night should then be
dried in the sun This process should
be repeated for seven days. Again
impregnated for a week in the milk
of the thorny milk hedge plant
they should be dried and powdered
This powder, when sprinkled profusely
on a sweet smelling flower garland or on
the upper cloth and given for smelling
or for wearing to a soft-bowelled person
of royal descent, he will be moved
to happy and quick purgative effect.

सुधायाः एक लहयोगः—

इयामात्रिवृत्कषायेण स्नुक्क्षीरघृतफाणितैः ।
लेहं पक्त्वा विरेकार्थं लेहयेन्मात्रया नरम् ॥१८॥

इयामा- डाणुं नसेतर इयामा, त्रिवृत्- तथा अरुण
नसेतरना तथा अरुण त्रिवृत्के, कषायेण कषायेण
कषायसे, स्नुक्क्षीर- अने शेरना दूध स्नुहीका दूध, घृत-
धी घी, फाणितैः तथा राज ओओनी तथा राव इनसे,
लेहम् लेह लेह, पक्त्वा पकावीने पकाकर, विरेकार्थम्
[विरेचन आटे विरेचनके लिए, नरम् मनुष्यने मनुष्यको,
मात्रया मात्रासे मात्रासे, लेहयेत् यटाडे चटावे ॥१८॥

18 A linctus should be prepared
with the decoction of black turpeth
and turpeth, milk of the thorny hedge
plant, ghee and treacle and adminis-
tered in due dose, for the purpose of
purgation.

१८. पक्त्वा—पका (घ)

यूषादिभिन्नयो योगाः—

पाययेत्तु सुधाक्षीरं यूषैर्मांसरसैर्घृतैः ।

सुधाक्षीरम् थेरनुं दूध स्नुहीके दूधको, यूषैः यूप
यूष, मांसरसैः मांसरस मांसरस, घृतैः अने धीनी
साथे और घीके साथ, पाययेत् पिवरावपु पिलावे ॥१८३॥

18½. The milk of the thorny milk
hedge plant may be administered as
potion along with soups, meat juices
and medicated ghees

शुष्कमत्स्येन मासेन च एको योगः—

भाविताञ्जुष्कमत्स्यान् वा मांसं वा भक्षयेन्नरः १९

भावितान् थेरना दूधनी लावना आपेला सेहुंडके
दूधसे भावित की हुई, शुष्कमत्स्यान् वा सूखेला
माछा सुखी हुई मछलियोंको, मांसम् वा अथवा थेरना
दूधनी लावना आपेला मांसने अथवा सेहुंडके दूधसे
भावित मांसको, नरः मनुष्ये मनुष्य, भक्षयेत् खावे ॥ १९ ॥

19. Dried fish and meat impre-
gnated with that milk may also be
eaten for purposes of purgation.

एकः सुरायोगः, द्वौ घृतयोगौ च—

क्षीरेणामलकैः सर्पिश्चतुरङ्गुलवत् पचेत् ।

सुरां वा कारयेत् क्षीरे घृतं वा पूर्ववत् पचेत् ॥२०॥

चतुरङ्गुलवत् गरमाणांनी पेठे अमलतासके समान,
क्षीरेण थेरना दूधनी स्नुहीके दूधसे, आमलकैः आम-
णांना क्वाथनी आवलेके काथसे, सर्पिः धी घृत, पचेत्
पडावपुं पकावे, पूर्ववत् अगाडिनी पेठे पूर्वकी भांति,
क्षीरे थेरना दूधनी स्नुहीके दूधसे, सुराम् सुरा सुरा,
कारयेत् अनावनी बनाये, घृतम् वा अथवा घृत अथवा
घीको, पचेत् पडावपुं सिद्ध करे ॥ २० ॥

20. A ghee can be obtained from
the prepared milk of thorny milk

१९. भावेतान्जुष्कमत्स्यान् वा मांसं वा भक्षयेन्नरः—भावित
शुष्कमत्स्यं वा मांसं वा भक्षयेन्नरः (ड.)

१९. घृत-कोट (द.)

hedge mixed with emblic myrobalans
as in the case of the purging cassia.
Sura wine can be prepared from the
milk of the thorny hedge plant; or
even a ghee, as described before, can
be prepared from it.

अध्यायोक्तार्थसंग्रहः—

तत्र श्लोकौ—

सौवीरकादिभिः सप्त सर्पिषा च रसेन च ।

पानकं त्रेयलेहौ च योगा यूषादिभिस्तयः ॥२१॥

द्वौ शुष्कमत्स्यमांसाभ्यां सुरैका द्वे च सर्पिषी ।

महावृक्षस्य योगास्ते विंशतिः समुदाहृताः ॥२२॥

तत्र श्लोकौ ते विषयमा उपसंहारना ये श्लोक
छे छे उस विषयमें उपसंहारके दो श्लोक हैं कि, सौवीरक-
आदिभिः सौवीरक वगेरेथी सौवीरक आदिसे, सप्त सात
सात सर्पिषा धीथी ओक घीसे एक रसेन मांसरसथी
ओक मांसरससे एक, पानकम् पानकथी पानकसे एक,
त्रेयलेहौ च त्रेयथी ओक लेहथी ओक त्रेयसे एक लेहसे
एक, यूषादिभिः अने यूप वगेरेथी और यूषादिसे, त्रयः
योगा त्रयु योगे तीन योग, शुष्कमत्स्यः शुष्कमत्स्य
सुखी मछली, मांसाभ्याम् अने मांसथी और मांससे,
द्वौ ये दो सुरा एका सुराथी ओक सुरासे एक, सर्पिषी
च तथा धीथी तथा घीसे, द्वे ये दो, महावृक्षस्य आ
प्रमाणे थेरना इस तरह महावृक्षके, ते विंशति ते
वीस वे बीस, योगाः योगे योग, समुदाहृताः उक्ता
छे कहे है ॥ २१-२२ ॥

Here are the recapitulatory verses—

21-22 Seven preparations with
sauveeraka wine etc, one with ghee,
one with meat-juice, one preparation
of syrup, one of snuff and one of
linctus, three preparations administered
with soups etc, two preparations con-
sisting of dry fish and meat, one of
Sura wine and two of ghee—thus, in

२१. महावृक्षस्य—यूषादिभिर्य (ख ड)

all twenty preparations of the thorny milk hedge plant have been described.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते कल्पस्थाने सुधाकल्पो
नाम दशमोऽध्यायः ॥१०॥

इति आ प्रभाषे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-
वेशे रथेला अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे
अने चरकथी प्रतिसंस्कार पायेला आ शास्त्रमा
और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त
अप्राप्त, दृढबलसंपूरिते अने दृढबले पूरा करेला और
दृढबलसे पूरित किये गये, कल्पस्थाने कल्पस्थान-विधे
कल्पस्थानमें, सुधाकल्प. 'सुधाकल्प' सुधाकल्प,
नाम नामने। नामका, दशमः दशमे। दसवाँ, अध्यायः
अध्याय संपूर्ण थये। अध्याय समाप्त हुआ ॥ १० ॥

10. Thus, in the Section on Pharma-
ceutics in the treatise compiled by
Agnivesa and revised by Caraka, the
tenth chapter entitled 'The Pharma-
ceutics of the Thorny Milk-hedge
plant' not being available, the same as
restored by Dridhabala, is completed.

एकादशोऽध्यायः ।

अगितारभो अध्याय अध्याय ग्यारहवाँ

Chapter XI

सप्तलाशङ्खिनीकल्पोपक्रमः —

अर्थातः सप्तलाशङ्खिनीकल्पं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥
इति ह स्माह भगवात्रेयः ॥ २ ॥

अथ अतः इसे अली थी अब आगे, सप्तलाशङ्खिनी-
कल्पम् 'सप्तलाशङ्खिनीकल्प' नामना अध्यायनु
'सप्तलाशङ्खिनीकल्प' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः
व्याख्या करूँ व्याख्या करूँगे ॥ ३ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेयः
आत्रेयने, इति ह आ विषयमा नीये प्रभाषे ॥ इस
विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स्माह उहेधुं उ कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the
chapter entitled "The Pharmaceutics of
the Soap pod and Clenolipis."

2. Thus declared the worshipful
Atreya:

सप्तलाशङ्खिन्योः पर्यायाः —

सप्तला चर्मसाह्वा च बहुफेनरसा च सा ।
शङ्खिनी तिकला चैव यवतिकाऽक्षि(क्ष)पीडकः ॥ ३ ॥

चर्मसाह्वा च चर्मसाह्वा चर्मसाह्वा, बहुफेनरसा च
अने बहुफेनरसा और बहुफेनरसा, सा सप्तला-ते
सप्तलाना-पर्याये। वे सप्तलाके पर्याय हैं, तिकला
अने तिकला और तिकला, यवतिका यवतिका
यवतिका, अक्षिपीडकः च एव अने अक्षिपीडक अ
और अक्षिपीडक ये, शङ्खिनी शङ्खिनीना पर्याये। वे
शङ्खिनीके पर्याय हैं ॥ ३ ॥

3. Soap pod is also known by its
synonyms of Saptala, Charmasahva
and Bahuphenarasa while Clenolipis is
known by the names of Sankhina,
Tiktala, Yavatikta and Akshipeedaka.

सप्तलाशङ्खिन्योः गुणाः —

ते गुल्मगरहृद्रोगकुष्ठशोफोदरादिषु ।
विकासितीक्ष्णरूक्षत्वाद्योज्ये श्लेष्माधिकेषु तु ॥ ४ ॥

ते ते अन्ने उन दोनोंका, विकासि- विकासि
विकासि, तीक्ष्ण- तीक्ष्ण तीक्ष्ण, रूक्षत्वात् अने रूक्ष
होवाथी और रूक्ष होनेके कारण, गुल्म- गुल्म गुल्म,
गर- गरहृद्रोग गरहृद्रोग, हृद्रोग- हृद्रोग हृद्रोग, कुष्ठ
कुष्ठ कुष्ठ, शोफ शोफ शोफ, उदरादिषु अने उदरे।
उदरेमा और उदरादि रोगोंमें, श्लेष्माधिकेषु तु ते श्लेष्मानी
अधिकतावाणा होय तेओमा जो कफकी अधिकतावाके

३ शङ्खिनी तिकला चैव—शङ्खिनी तिकला नेमा (च फ.)

४ शङ्खिनी तिकला च (च फ.)

हों उनमें, योज्ये येज्या लायक छे प्रयोग करना चाहिए ॥ ४ ॥

4. These should be administered in gulma, chronic poisoning, cardiac-disorder, dermatosis, edema, abdominal disease etc., and in conditions of pre-dominance of kapha, as they are anti-spasmodic, acute and dry in quality.

सप्तलाशङ्खिन्योः ग्राह्यमङ्गम्—

नातिशुष्कं फलं ग्राह्यं शङ्खिन्या निस्तुपीकृतम् ।
सप्तलायाश्च मूलानि गृहीत्वा भाजने क्षिपेत् ॥ ५ ॥

नातिशुष्कम् भटु सड़ाई नहि गयेलुं न बहुत सूखा हुआ, निस्तुपीकृतम् अने इतरां उतारेलु और तुषरहित, शङ्खिन्याः शंभिनीनुं शखिनीका, फलम् इण फल, ग्राह्यम् अहणु करवा लायक छे ग्रहण करना चाहिए, सप्तलाया. यीझाभाधनी चीकेकाईके, मूलानि च भूण मूलको, गृहीत्वा धर्धने लेकर, भाजने वास-लुभा पात्रमें, क्षिपेत् राभवा रख देवे ॥ ५ ॥

5. The fruits of the clenolipis should be gathered before they are very dry, and excorticated. The roots of soap-pod should be gathered and both these should be preserved in a pot.

सप्तलाशङ्खिन्योः षोडश क्लकयोगाः —

अक्षमात्रं तयोः पिण्डं प्रसन्नलवणायुतम् ।
हृद्रोगे कफवातोत्थे गुल्मे चैव प्रयोजयेत् ॥ ६ ॥
प्रियालपीलुकर्कन्धुकोलात्रातकदाडिमैः ।
द्राक्षापनसखर्जूरबदराम्लपरुषकैः ॥ ७ ॥
मैरेये दधिमण्डेऽम्ले सौवीरकतुषोदके ।
सीधौ साप्येष कल्पः स्यात् सुखं शीघ्रविरेचनः ॥ ८ ॥

प्रसन्ना- प्रसन्ना प्रसन्ना, लवण- अने लवणु और लवणसे, आयुतम् सङ्कित मिलाकर, तयो ते अन्नेने। इन दोनोंकी, अक्षमात्रम् औंके तोला जेटेले। एक तोला मात्राके पिण्डम् पिंड पिण्डको, कफवातोत्थे कफवात-जन्म कफवातजन्म, हृद्रोगे हृद्रोगभा हृद्रोग, गुल्मे एव च अने गुल्मभा और गुल्ममें, प्रियाल- प्रियाली चिरोजी, पीलु- पीलु पीलु, कर्कन्धु- यथुगौर झड़वेर, कोल- गौर वेर, आत्रातक- अभाडा अंबाडा, दाडिमै. दाडिम अनार, द्राक्षा- द्राक्ष मुनका, पनस- इलुस कटहल, खर्जूर- भजूर खजूर, बदराम्ल- भाटा गौर बदराम्ल, परुषकैः अने इलसा साथे और फालसाके साथ, प्रयोजयेत् प्रयेज्ये जेधंके प्रयोग करना चाहिए, मैरेये मैरेयभा मैरेयमें, अम्ले भाटा खट्टे, दधिमण्डे दधिमडभा दधिमडमें, सौवीरक- सौवीरकभा सौवीरकमें, तुषोदके तुषोदकभा तुषोदकमें, सीधौ च अने सीधुभा और सीधुमें, अपि पलु भी, एव आ यही, कल्पः कल्प छे कल्प है, सुखम् तेही सुखपूर्वक इससे सुख-पूर्वक, शीघ्र- अने जल्दी और शीघ्र, विरेचनः विरेचन विरेचन, स्यात् थाय छे होता है ॥ ६-८ ॥

6-8. A measure of one tola of the paste of these drugs mixed with Pra sauna wine and rock-salt should be administered in cardiac disorder caused by kapha and vata, and also in gulma. This paste administered with the decoctions of Buchanan's mango, tooth brush tree, wild jujube, small jujube, indian hog-plum, pomegranate, grape, jack fruit, date, sour jujube sweet falsah or with Maireya wine, sour whey, Sauveeraka wine, Tushodaka wine, or Sidhu wine, acts as a quick and easeful purgative.

सप्तलाशङ्खिन्योः षट् तैलयोगाः —

तैलं विदारिगन्धाद्यैः पयसि कथिते पचेत् ।
सप्तलाशङ्खिनीककैः त्रिवृच्छयाभार्जभाजिकैः ॥ ९ ॥

६ प्रसन्ना-मदिरा (द.)

७ कफवातोत्थे-यात्रकफले (ब)

८ हृद्रोगे कफवातोत्थे-हृद्रोगकफवातार्ते (ब क)

९ प्रियाल-प्रियाल (ब.)

१० कोलात्रातक-कोषात्रातक (द.)

दधिमण्डेन सन्नीय सिद्धं तच्च पाययेत् च ।

विदारिगन्धाद्यैः विदारीगन्धा वजरे साथे विदारी-
गन्धादिके साथ, कथिते उक्ताग्रेष्वा उवाले हुए, पयसि
दूधभा दूधमें, त्रिवृच्छयामा त्रिवृत तथा श्यामाना ओक
भागने। ३६३ त्रिवृत और श्यामाके एक भागका कल्क,
अर्धभागिके अने तेथी अरधा भागने। और इनसे आधे
भागका, सप्तला- थीकाभाध चीकेकाई, शङ्खिनी- अने
आभङ्गाभङ्गीने। और शङ्खिनीके, कल्के ३६३ नाभी
तेभा कल्क डालकर उसमें, तैल तैल तैल, पचेत्
पकावु सिद्ध करे, सिद्धम् सिद्ध थयेवा सिद्ध हुए, तच्च
ते तैलने उस तैलको, दधिमण्डेन छुनीना मंड साथे
दहीके मंडमें, सन्नीय भेजनी मिलाकर, पाययेत् च पापु
भेजने पिलाये ॥ ९३ ॥

9-9½. The oil cooked in the milk
prepared with the drugs of the tick-
trefoil group, with the paste of soap
pod and clenolipis and half its quantity
of the paste of turpeth and black
turpeth, should be administered as
potion along with whey

शङ्खिनीचूर्णभागौ द्वौ तिलचूर्णस्य चापरः ॥१०॥
हरीतकीकषायेण तैलं तत्पीडितं पिबेत् ।
अतसीसर्वपैरण्डकरञ्जेष्वेव संविधिः ॥११॥

द्वौ शङ्खिनी-चूर्ण- भागौ आभङ्गाभङ्गीना भे भाग
शङ्खिनीके चूर्णके दो भाग, तिलचूर्णस्य च अने तैलना
चूर्णने। और तिलचूर्णका, अपरः भीने ओक भाग
दूसरा एक भाग, तत्पीडितम् तेथीने पीसी डाढे
इनको पीसकर निकाले हुए, तैलम् तैल तैलको, हरीतकी-
करुने। हरिके, कषायेण कषाय साथे कषायके साथ,
पिबेत् पीव पीवे, अतसी- अणसी अलसी, सर्वप-
सरसव सरसों, एरण्ड- ओरु एरण्ड, करञ्जेषु अने
करुणभा पपु और करजमें सी, एष आ न प्रकाशनी
यही, संविधिः निधि छे विधि वरतनी चाहिए ॥ १०-११ ॥

९३ मतीय-सन्धाय (ख. ८ त म.)

१०. तिलचूर्णस्य-नीलीचूर्णस्य (८ ५)

10-11. Taking the powder of clenolipis two parts and one part of the powder of til, oil should be expressed out of that. This should be taken with the decoction of chebulic myrobalaus. The same is the process in the case of linseed, rapeseed, castor and indian beech.

सप्तलाशङ्खिन्योः अटौ घृयोगाः—

शङ्खिनीसप्तलासिद्धात् क्षीराद्यदुदियाद्वृतम् ।
कल्कभागो तयोरेव त्रिवृच्छयामार्धसंयुते ॥१२॥
क्षीरेणालोड्य संपकं पिबेत्तच्च विरेचनम् ।

शङ्खिनी आभङ्गाभङ्गी शङ्खिनी, सप्तला- अने
थीकाभाधथी और चीकेकाईसे, सिद्धात् सिद्ध करेवा
सिद्ध किये, क्षीरात् दूधभाथी दूधसे, यच्च जे जो, घृतम्
घी घी, उदियात् नीकगे उने, तच्च च तेने उसे,
त्रिवृत् श्यामा- त्रिवृत तथा श्यामाना त्रिवृत एवं श्यामाके,
अर्धसंयुते अर्धा भागना ३६३थी आधे भागके कल्कसे,
तयो एव अने शङ्खिनी तथा सप्तला और शङ्खिनी
तथा सप्तलाके, कल्कभागो ओक भागना ३६३थी एक
भागके कल्कसे, संपकम् पकावी पकाकर, क्षीरेण दूधभा
दूधमें, आलोड्य घोणी मिलाकर, पिबेत् पीव पीवे,
तच्च च ते वह, विरेचनम् विरेचन लावे छे विरेचन
लाता है ॥ १२ ॥

12-12½. A medicated ghee should be prepared by taking the ghee obtained from the milk prepared with clenolipis and soap-pod in four parts the quantity of milk and the paste of the same two drugs as well as the same quantity of the paste of turpeth and black turpeth. This should be taken as a purgative potion.

१२. कल्कभागो-कल्कभाग (व.)

, संयुते-संयुतम् (व)

१३. संपक-विपचेत् (व)

१७ तद्वत् स्यानाम्-कार्ये स्याताम् (घ)

17. In the same pharmaceutical process as red physic nut and physic nut, these can be prepared in Sauveeraka and Tushodaka wines. Similarly they can be prepared in the decoction of wild carrot and shell for the purpose of purgation

अध्यायोक्तविषया —

तत्र श्लोकौ —

कषाया दश षट् चैव षट् तैलेऽष्टौ च सर्पिणि ।
पञ्च मद्ये त्रयो लेहा योगः कम्पिल्लके तथा ॥१८॥
सप्तलाशङ्खिनीभ्यां ते त्रिंशदुक्ता नवाधिका ।
योगाः सिद्धाः समस्ताभ्यामेकशोऽपि च ते हिताः ॥

तत्र ते विषयमा उक्त विषयमें, श्लोकौ उपसंहारना के श्लोक छे छे उपसंहारके दो श्लोक हैं कि, कषायाः कषायोमा कषायमें, दश षट् च एव सोलह सोलह, तैले तैलमा तैलमें, षट् छ छः, सर्पिणि धीमा धीमें, अष्टौ आठ आठ, मद्ये मद्यमा मद्यमें, पञ्च पांच पांच, लेहाः लेहमा लेहमें, त्रयो त्रय त्रय, तथा कम्पिल्लके कपीलामा एक योग रोरीमें एक, ते ते वे, नवाधिका त्रिंशत् त्रिंशत् त्रिंशत् उनचालीस, योगा योग योग, उक्ता उक्तामा उक्ता छे कहे गये हैं, सप्तला-शङ्खिनीभ्यां चिकेकाई, शङ्खिनीभ्याम् अने अजकूटाभ्याम् और शङ्खिनी, समस्ताभ्याम् अनेथी दोनोंसे, एकश एकश अथवा एक एकसे, अपि च पञ्च मी, सिद्धाः तैयार थयेला तैयार हुए, ते हिता ते योगो हितकर छे वे योग हितकारी हैं ॥ १८-१९ ॥

Here are the two recapitulatory verses—

18-19. Sixteen preparations of decoctions, six preparations in oil, eight in ghee, five in wine, three preparations of linctuses and one preparation with kamala—thus, in all, thirty-nine tested preparations are there of soap-pod

१८ मद्ये त्रयो-पञ्चासौ (५)

and clenolipis used in combination. They (soap-pod and clenolipis) are beneficial, used either together or even singly.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते कल्पस्थाने सप्तलाशङ्खिनी-
कल्पो नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

इति आ प्रमाणे इस प्रकार, अग्निवेश-कृते अग्निवेशे रयेला अग्निवेशसे बनाये, चरक-प्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने चरकथी प्रतिसंस्कार पायेला आ शास्त्रमा और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त अप्राप्त, दृढबलसंपूरिते अने दृढबले पूरा करेला और दृढबलसे पूरित किये गये, कल्पस्थाने कल्पस्थानमा कल्पस्थानमें, सप्तलाशङ्खिनीकल्पः 'सप्तला-शङ्खिनीकल्प' 'सप्तलाशङ्खिनीकल्प' नाम नामने। नामका, एकादशः अगियारमा ग्यारहवाँ, अध्यायः अध्याय संपूर्ण अथे अध्याय समाप्त हुआ ॥ ११ ॥

11. Thus, in the Section on Pharmaceuticals in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the eleventh chapter entitled 'The Pharmaceuticals of the Soap-pod and Clenolipis' not being available, the same as restored by Dridhabala, is completed

द्वादशोऽध्यायः ।

आरभो-अध्याय अध्याय बारहवाँ

Chapter XII

दन्तीद्रवन्तीकल्पोपक्रमः—

अथातो दन्तीद्रवन्तीकल्पं व्याख्यास्यामः ॥१॥
इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ अत एवे अही धी अत्र जाने, दन्तीद्रवन्ती-कल्पम् 'दन्तीद्रवन्तीकल्प' नामना अध्यायम् 'दन्ती-

દ્રવન્તીકલ્પ' નામકે અધ્યાયકા, શ્યાઘ્યાસ્યામઃ યાજ્ઞાન
કરશુઃ શ્યાઘ્યાન કરેગે ॥ ૧ ॥

મગવાન ભગવાન મગવાન, આત્રેયઃ આત્રેયે
આયત્રેને, इति ह आ विषयमा नीये प्रमाणे न
इस विषयमें निम्न प्रकारसे ही, माह स उहेलु' छे
कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the
chapter entitled 'The Pharmaceutics of
the Red Physic nut and the Physic nut'.

2. Thus declared the worshipful
Atreya

દન્તીદ્રવન્ત્યોઃ પર્યાયા —

દન્ત્યુદુમ્બરપર્ણી શ્યાનિકુમ્ભોઽથ મુકૂલકઃ ।
દ્રવન્તી નામતશ્ચિત્રા ન્યગ્રોધી મૂષિકાહ્વયા ॥ ૩ ॥
(તથા મૂષિકપર્ણી ચાપ્યુપચિત્રા ચ શમ્બરી ।
પ્રત્યક્ષ્રેણી સુતશ્રેણી દન્તી ર(ચ)ણ્ડા ચ કીર્તિતા ॥)

ઉદુમ્બરપર્ણી ઉદુમ્બરપર્ણી, નિકુમ્ભ-
નિકુંભ નિકુંમ, અથ અને ઔર, મુકૂલકઃ મુકૂલક એ
મુકૂલક યે, દ તી દંતીના પર્યાયો દન્તીકે પર્યાય,
શ્યાત્ છે હૈ, ચિત્રા ચિત્રા ચિત્રા, ન્યગ્રોધી ન્યગ્રોધી
ન્યગ્રોધી, મૂષિકાહ્વયા મૂષિકાહ્વયા મૂષિકાહ્વયા, તથા
મૂષિકપર્ણી ચ અપિ મૂષિકપર્ણી મૂષિકપર્ણી, ઉપચિત્રા
ઉપચિત્રા ઉપચિત્રા, શમ્બરી ચ શમ્બરી શમ્બરી, પ્રત્યક્ષ-
શ્રેણી પ્રત્યક્ષશ્રેણી પ્રત્યક્ષશ્રેણી, સુતશ્રેણી સુતશ્રેણી
સુતશ્રેણી, દન્તી દન્તી દન્તી, રણ્ડા ચ અને રંડા ઔર
રણ્ડા, નામતઃ એ પર્યાયોથી इन पर्यायोंसे, દ્રવન્તી
દ્રવન્તીને દ્રવન્તી, કીર્તિતા કહેવામાં આવે છે કહી
જાતી હૈ ॥ ૩ ॥

3. Danti (red physic nut) is also
known by its synonyms Udumbara-
parni, Nikumbha and Mukoolaka.
Dravanti (physic nut) is known also as
Chitra, Nyagrodhi and Mushikahvaya.
It is also known as Mushikaparni.
Upachitra and Sambari, Pratyaksreni,
Sutasreni, Danti and Randa(or Chanda).

દન્તીદ્રવન્ત્યોઃ પ્રાશ્યમજ્ઞઃ, પ્રયોગવિધિશ્ચ—

તયોર્મૂલોસ્થિરાણિ બહુલાણિ ચ ।
હસ્તિદન્તપ્રકારાણિ શ્યાવતામ્રાણિ બુદ્ધિમાન્ ॥ ૪ ॥
પિપ્પલીમધુલિસાણિ સ્વેદયેન્મૃત્કુશાન્તરે ।
શોષયેદાતપેઽગ્ન્યર્કૌ હતો હોષાં વિકાશિતામ્ ॥ ૫ ॥

તયો. તે બન્નેનાં उन दोनोंकी, સ્થિરાણિ કઠણુ
સારવાલી, બહુલાણિ બહુ ઓળનાં મોટી છાલવાલી,
હસ્તિદન્ત- હાથીના દાંત હાથી દાંતકે, પ્રકારાણિ જેવાં
સમાન, શ્યાવતામ્રાણિ ચ ઈંટાડી તથા તાંબા જેવા
વર્ણવાળાં શ્યાવ તથા તામ્રવર્ણ, મૂલાણિ મૂળોનું જડોંકો,
સંગૃહ્ય ગ્રહણ કરી ગ્રહણ કર. બુદ્ધિમાન્ બુદ્ધિમાન વૈદ્ય
બુદ્ધિમાન વૈદ્ય, પિપ્પલી- ઈંટાડી પર પીપર उनपर पीपर,
મધુ- અને મધનો ઔર મધુકા લિસાણિ લેપ કરી લેપ
કર, મૃત્કુશાન્તરે તેઓને દર્દથી વીંટી માટીથી
લીપી દઈ उनको कुशाओंसे लपेटकर मिट्टीका लेप करके,
સ્વેદયેત્ (સ્વેદ કરવાં સ્વેદ કરે, આતપે અને તડકામાં
ઔર ધૂપમાં, શોષયેત્ સુકવવાં સુકાવે, हि कारण्युके
કયોંકિ, અગ્ન્યર્કૌ અગ્નિ અને સૂર્ય અગ્નિ ઔર સૂર્ય,
પ્રશ્યાત્ તેઓની इनके, વિકાશિતામ્ વિકાશિતાને
વિકાશી ગુણકો, हतः नाश करे छे नष्ट करते है ॥ ૪ ५ ॥

4-5 The wise physician should
gather the roots of the red physic
nut and the physic nut that are
strong and thick and resemble in
shape the elephant's tusk and are dark
and coppery in color respectively.
They should be smeared with long
pepper and honey, covered with earth
and sacrificial grass and subjected
to sudation procedure. They should
then be dried in the sun. Their toxic
effects of causing paralysis is destroyed
by the fire and the sun

દન્તીદ્રવન્ત્યોર્ગુણાઃ —

તીક્ષ્ણોષ્ણાન્યાશુકારીણિ વિકાશીણિ ગુરુણિ ચ ।
વિલાયયન્તિ દોષૌ દ્વૌ મારુતં કોપયન્તિ ચ ॥ ૬ ॥

૪. હસ્તિ-દન્તિ (દ)

૫. શોષયેદાતપેઽગ્ન્યર્કૌ — શોષયેદાતપેઽગ્નિ (શ, ક.)

तीक्ष्ण- दंती तथा द्रवन्तीनां भूण तीक्ष्ण दन्ती तथा द्रवन्तीकी जवें तीक्ष्ण, उष्णानि उष्ण, आशुकारीणि आशुकारी शीघ्रकारी, विकाशीनि विकाशी, गुरुणि च अने गुरु छे और गुरु है, द्वौ तेभ्यो पित्त तथा कफ ये ये पित्त तथा कफ इन दो, दोषो दोषोने दोषोको, विलाययन्ति ओगाणी नष्ट करे छे द्रवीभूतकर नष्ट करती है, मारुतम् च अने वायुने और वायुको, कोषयन्ति क्षुपित करे छे कुपित करती है ॥ ६ ॥

6. They are acute, hot quick in action, antispasmodic and heavy. They cause the liquefaction of the two humors kapha and pitta, and provoke vata.

दन्तीद्रवन्त्योः सप्त कल्कयोगा, मांसरसैश्च यो गन्ध—

दधितकसुरामण्डैः पिण्डमक्षसमं तयोः ।
प्रियालकोलवदरपीलुशीघुभिरेव च ॥ ७ ॥
पिवेद्गुल्मोदरी दोषैरभिखिन्नश्च यो नरः ।
गोमृगाजरसैः पाण्डुः कृमिकोष्ठी भगन्दरी ॥ ८ ॥

गुल्मोदरी गुल्मरोगी, उदररोगी, यः च तथा ये रोगी पर तथा जो रोगी, दोषै. दोषोको दोषोसे, अभिखिन्न आक्षिप्त कर्तुं होय आक्रान्त हो, नर ते गन्धये वह समुच्च, तयोः दन्ती तथा द्रवन्तीने। दन्ती तथा द्रवन्तीके, मक्षसमम् ओष्ठ तोला नेटवो। एक तोला प्रमाण मात्राके, पिण्डम् उदर- पिंड कल्कपिण्डको, दधि- दही, तक- तड़क, सुरामण्डै सुरामंड सुरामण्ड, प्रियाल- अने आरेणी और चिरौजी, कोक- मोटा और बड़े बेर, वदर- और बेर, पीलु- तथा पीलुना तथा पीलु शीघुभिः च एव सीधु ओओभांभी कौष्ठ ओष्ठ सीधु साथे इनमेंसे किसी एकके सीधुके साथ, पिवेत् पीवे पीवे, कृमिकोष्ठी अने कौष्ठभां कृमिवाणा और कष्टमें क्रिमिवाला, पाण्डुः पांडुरोगी, भगन्दरी तथा लज्जहरना रोगी तथा भगन्दरका रोगी, गो- गाय गो, मृग- भृग मृग, जज- जने

भकराना और बकरेके, रसैः मांसरस साथे ते उदरपिंड पीवे। मांसरसके साथ उस कल्कपिण्डको पीवे ॥ ७-८ ॥

7-8. The patient with gulma and abdominal disease who is overpowered by morbid humors should take one tola in measure of these drugs with curds, butter milk, the supernatant part of Sura wine, buchanan's mango, jujube, small jujube, tooth brush tree or Sidhu wine. The persons afflicted with anemia, intestinal worms and fistula-in-ano should take it with the meat-juice of the cow, or of the deer or of the goat.

दन्तीद्रवन्त्योः त्रयः स्नेहयोगाः—

तयोः कल्के कषाये च दशमूलरसायुते ।
कक्ष्यालजीविसर्पेषु दाहे च विपचेद्धृतम् ॥ ९ ॥
तैलं मेहे च गुल्मे च सोदावर्ते कफानिले ।
चतुःस्नेहं शकृच्छुकवातसङ्गानिलार्तिषु ॥ १० ॥

दशमूल- दशमूलना दशमूलके, रसायुते उपायथी उक्त कायके साथ, तयोः ते अन्तेना इन दोनोंके, कल्के उदर कल्क, कषाये च अने उपायभां और कषायसे, घृतम् घी घृतको, विपचेत् पकावतु पकावे, कक्ष्या- कक्ष्या, लज्जी- अलज्जी अलजी, विसर्पेषु विसर्प विसर्प, दाहे च तथा दाहभां ते बीने। प्रयोग प्रशस्त छे और दाहमें उस बीका प्रयोग प्रशस्त है, मेहे च प्रमेह प्रमेह, गुल्मे गुल्म गुल्म, सोदावर्ते उदावर्त उदावर्त, कफानिले च अने उदरान्य तथा वातान्य भीम रोगोभां और कफजन्य तथा वातजन्य दूसरे रोगोंमें, तैलम् तेन प्रमाणे सिद्ध करेवा तैलने। प्रयोग प्रशस्त छे उसी प्रकार सिद्ध किये तैलका प्रयोग प्रशस्त है, शकृ- तेभ्य मूलबंध मलयन्ध, शुक- शुकरोध शुकरोध, वातसङ्ग- अपानरोध अपानरोध, अमिलार्तिषु तथा वात- व्याधिओभां तथा वातव्याधिओंमें, चतुःस्नेहम् तेन

८. दोषैरभिखिन्न-दोषैरभिखिन्न (व. त. २. १)

,, कृमिकोष्ठी-कृमिपुष्ठी (व.)

९ रसायुते-रसेयुते (क.)

,, कक्ष्यालजीविसर्पेषु-विषर्पाजिजीविसर्पेषु (व. क.)

११ मूलानि-मूलम् (क घ, छ । ...)

decocted in the juice of the emblic myrobalan. Three parts of that decoction and two parts of treacle should be cooked in hot ghee or oil and the paste of equal parts of red physic nut, physic nut and the drugs of the black turpeth group should be added to it. The linctus, thus prepared and taken, causes easeful purgation.

રસે ચ દશમૂલસ્ય નથા વૈષ્ણીકે રસે ।
હરીતકીરસે ચૈવ લેહાનેવં પચેત્ પૃથક્ ॥૧૫॥

एवम् औषधं प्रमाणे इसी प्रकार, दशमूलस्य दश-
मूलना दशमूलके, रसे च क्वाथमां रसमें, वैष्णवीके
अडेडाना बहेडेके, रसे क्वाथमां रसमें, तथा हरीतकी-
रसे च एव तथा हरडेना क्वाथमां तथा हरडके रसमें,
पृथक् लुहा लुहा पृथक् पृथक्, लेहान् लेहो अवलेह,
पचेत् पञ्चाववा वनावे ॥ १५ ॥

15. Linctuses may be prepared in this manner in the juice of each of the decaradices or of beleric myrobalans or of emblic myrobalans.

दन्तीद्रवन्त्यो एकधूर्णयोगः—

तयोर्विल्वसमं चूर्णं तद्रसेनैव भाविनम् ।
असृष्टे विशि वातोत्थे गुल्मे चाम्लयुतं शुभम् ॥१६॥

तयोः दन्ती અને દ્રવન્તીના દન્તી ઓર દ્રવન્તીકે,
અમ્લયુતમ્ અમ્લ દ્રવ્યથી યુક્ત અમ્લ દ્રવ્યસે યુક્ત,
વિલ્વસમમ ૪ તોલા ૪ તોલે, ચૂર્ણમ્ ચૂર્ણને ચૂર્ણકો,
તદ્રસેન એવ તેઓનાજ રસની ઇન્હીકે રસકી, ભાવિતન્
ભાવના આપી તેને ભાવના દેકર ઉસકા, અસૃષ્ટે
વિશિ મલકી રકાવટમે, વાતોત્થે અને
વાતજન્ય ઓર વાતજન્ય, ગુલ્મે ચ શુભમા પ્રયોજ

કરવામાં આવે એ ગુલ્મમે પ્રયોગ ક્રિયા જાય વહ,
શુભમ્ શુભ છે કલ્યાણકારી છે ॥ ૧૬ ॥

16. The powder of the roots of red physic nut impregnated in that juice and taken in a dose of four tolas and mixed with acid article, is beneficial in retention of feces and in gulma due to vata

दन्तीद्रवन्त्योः इक्षुणैको योग —

पाटयित्वेषुકાણ્ડં વા કલ્કેનાલિપ્ય ચાન્તરા ।
સ્વેદયિત્વા તતઃ ક્ષાદેત્ સુખં તેન વિરિચ્યતે ॥૧૭॥

इक्षुकाण्डम् वा अथवा शेरडीना सांझने या
गन्धके काण्डको, पाटयित्वा यीरी चीरकर, अन्तरा च
अथवा बीचमें, कल्केन दत्ती तथा द्रवन्तीना कुट्टयी
दन्ती तथा द्रवन्तीके कल्कसे, आलिप्य दीपी लेप
करके, स्वेदयित्वा अने स्विन्न करी स्विन्न कर ततः
पछी पीछे, खादेत् भावे खाये, तेन तेय्य इससे,
सुखम् सुखपूर्वकं सुखपूर्वक, विरिच्यते विरेचन थाय छे
तिरेचन होता है ॥ १७ ॥

17. A sugar-cane stalk should be split and the inside smeared with the paste of the red physic nut and the physic nut. It should be subjected to sudation procedure and then chewed. It causes easy purgation.

दन्तीद्रवन्त्योः मुद्गादिभिन्नयो रसयागा —

मूलं दन्तीद्रवन्त्योश्च सह मुद्गेर्विपाचयेत् ।
लाववर्तीरकाद्यैश्च ते रसाः स्युर्विरेचने ॥१८॥

દન્તી-દન્તી દન્તી દ્રવન્ત્યો અને દ્રવન્તીના ઓર
દ્રવન્તીકે, મૂલમ્ ચ મૂળ મૂલકો, મુદ્ગ મુગની સ થે મુકે
સાથ લાવ-લાવ લાવ, વર્તીરક-વર્તીરક વર્તીરક, આદ્યે ચ

૧૭ તત-નર-૫.

૧૮. લાવવર્તીરકાદ્યૈશ્ચ-લાવવર્તીરકાદ્યૈશ્ચ ન ન. ૮,

—લાવવર્તીરકાદ્યૈશ્ચ (૮)

—લાવવર્તીરકાદ્યૈશ્ચ (૮)

સ્યુર્વિરેચને-સ્યુર્વિરેચને (૮ ૮)

૧૫. લેહાનેવ પચેત્ પૃથક્-લેહાનેવ પચેદ્વિવક્ (૫ ૫)

૧૬. શુભમ્-શુભ (૫.)

वगेरेना मांसरस आदिके मांसरसके, सह साथे साथ, विपाचयेत् पकायथा पकाये, ते रसा ते रसेना वे मांसरस, विरेचने विरेचन भाटे विरेचनके लिए, स्युः उपयोग उरवाभा आवे छे प्रयुक्त किये जाते है ॥१८॥

18 The roots of the red physic nut and the physic nut should be cooked along with green gram or with the meat juices of the quail, partridge or other birds of their group. These preparations can be used for purgation.

दन्तीद्रवन्त्योः त्रयो यवाग्न्यादियोगः —

तयोर्वाऽपि कषायेण यवागूं जाङ्गलं रसम् ।
माषयूषं च संस्कृत्य दद्यात्सैश्च विरिच्यते ॥१९॥

तयोः वा अपि अथवा दन्ती अने द्रवन्तीना या दन्ती और द्रवन्तीके, कषायेण उपायथी कषायसे, यवागूम यवागूं यवागूं जाङ्गलम् अ गल जागल, रसम् मांसरस मांसरस, माषयूषम् च अने आड्डना यूपने और माष-यूषको, संस्कृत्य संस्कृत्य उरी संस्कृत बनाकर दद्यात् देवा देवे, है च तेथी इनसे, विरिच्यते विरेचन थाय छे विरेचन होता है ॥ १९ ॥

19 Gruel or jangala meat-juice, or the soup of black gram prepared with the decoction of these two drugs and seasoned, should be given to a patient. This will cause him to purge.

दन्तीद्रवन्त्यो एक उत्कारिकायोग. एको मोदकयोगश्च—
तत्कषायात् त्रयो भागा द्वौ सितायास्तथैव च ।
एको गोधूमचूर्णाना कार्या चोत्कारिका शुभा २०
मोदको वाऽस्य कल्पेन कार्यस्तच्च विरेचनम् ।

तत्कषायात् ते अने औषधिभेदा उपायना उन दोनों औषधियोंके कषायके, त्रयः त्रय तीन, भागा भाग भाग, तथा एव तथा तथा, सितायाः साड्डना

चीनीके, द्वौ च ये भाग दो भाग, गोधूम-अने धड़ना और गेहूँके, चूर्णानाम् दोहना पाटेका, एक ओठ भाग एक भाग, शुभा औषधी शुभा इनसे मंगलकारी, उत्कारिका उत्कारिका उत्कारिका, कार्या अनावनी बनाये, कल्पेन अथवा आ अ उपायथी अथवा इसी विधिसे अस्य आ विरेचन रोगी भाटे इस विरेचन रोगीके लिए, मोदकः वा मोदक लड्डू कार्यः अनावनी बनाये, तत् च ते वह विरेचनम् विरेचन छे विरेचन है ॥२०॥

20-20½ A good Utkarika pancake may be prepared with three parts of the decoction of these two drugs, two parts of sugar-candy and one part of wheat flour. In the same manner sweet boluses may also be made which act as a purgative

दन्तीद्रवन्त्यो एको मद्ययोग एको भक्ष्ययोगश्च—

तयोश्चापि कषायेण मद्यान्यस्त्रोपकल्पयेत् ॥२१॥
दन्तीकाथेन चालोड्य दन्तीतैलेन साधितान् ।
गुडलावणिकान् भक्ष्यान् विविधान् भक्षयेन्नरः ॥२२॥

तयो ते अनेना इन दोनोंके, कषायेण च अपि उपायथी कषायसे, अस्य आ विरेचन रोगी भाटे इस विरेचन रोगीके लिए, मद्यानि २ घ मद्य, उपकल्पयेत् अनावनी बनावे, दन्तीकाथेन च दन्तीना उपायभा दन्तीके काथमें, आलोड्य दोहनी घोलकर, दन्ती तैलेन दन्तीना तैलभा दन्तीके तैलमें, साधितान् सिद्ध उरेवा सिद्ध किये, गुडलावणिकान् गोण अने लवणुवाणा गुड और नमकसे बनाये, विविधान् विविध प्रकारना विविध प्रकारके, भक्ष्यान् भक्ष्याने भक्ष्योंको, नर भक्ष्य भक्ष्य, भक्षयेत् भावा आवे ॥ २१-२२ ॥

21-22 With their decoction wines may also be prepared. Various kinds of sweet and savoury articles of diet made by mixing them with the decoction

१९ माषयूषं च—माषयूषाश्च (घ भ फ)

२० कार्या चोत्कारिका कार्यैपोत्कारिका (घ.)

२१ मद्यान्यस्त्रोपकल्पयेत्—मद्यमस्य (क घ ङ)

२२ दन्तीकाथेन चालोड्य—दन्तीकषायैर्बुलितान् (ग. ब. घ. फ.)

of red physic nut and preparing in its oil, may be eaten

दन्तीद्रवन्त्योः एकोऽपरशूर्णयोगः —

दन्तीं द्रवन्तीं मरिचं यवानीमुपकुञ्चिकाम् ।
नागरं हेमकुण्ठां च चित्रकं चेति चूर्णितम् ॥२३॥
सप्ताहं भावयेन्मूत्रे गवां पाणितलं ततः ।
पिवेद्धनेन जीर्णं तु विरिक्तश्चापि तर्पणम् ॥२४॥
सर्वरोगहरं मुख्यं च चूर्णितेषु यौगिकम् ।
चूर्णं तदनपायित्वा हलवृद्धेषु पूजितम् ॥२५॥
दुर्भकाजीर्णपार्श्वार्तिगुल्मप्लीहोदरेषु च ।
गण्डमालासु वाते च पाण्डुरोगे च शस्यते ॥२६॥

दन्तीम् दन्ती दन्ती, द्रवन्तीम् द्रवन्ती द्रवन्ती,
मरिचम् मरी मरिच यवानीम् यवानी यवानी, उप-
कुञ्चिकाम् उपकुञ्च उपकुञ्च काला जीरा, नागरम् सूठ सोंठ,
हेमकुण्ठाम् च हीरवी (काश्मीर) हीरवी (काश्मीर),
चित्रकम् च चित्रक और चित्रक, इति ऐओनु इनका,
चूर्णितम् चूर्ण करके, गवां गायना गायके,
मूत्रे मूत्रनी मूत्रकी, सप्ताहम् सात दिवस सुधी सात
दिन तक, भावयेत् भावना देवी भावना देवे, ततः
पथी पीछे, पाणितलम् थोड़ा तोड़ा थोड़ा एक तोला
मात्रामें, घृतेन धी साथे चीके साथ, पिवेत् पीपु पीवे
जीर्णं तु औषध पथी नय औषध जीर्ण होने पर,
विरिक्तं च अने रेच लागी नय ऐट्टे और विरेचन
होने पर, तर्पणम् च अपि तर्पण पथु पीपु तर्पण भी
पीवे, तद् चूर्णम् ते चूर्ण वह चूर्ण, सर्वरोगहरम् सर्व
रोग हरनारुं सर्व रोगोंको नष्ट करनेवाला, मुख्यम्
मुख्य छे मुख्य है सर्वेषु सर्व सब ऋतुषु ऋतुओंमें,
यौगिकम् यौगिक शक्य छे प्रयुक्त किया जा
सकता है, अनपायित्वा नुकसानकाय न होवाथी
हानिकारक न होनेसे बालवृद्धेषु बालक अने वृद्ध
लोकोंमें भी, पूजितम् मान्य छे प्रशस्त है, दुर्भक्त- अने दुष्ट लोभनधी

थयेवा और दूषित मोजनसे उत्पन्न, अजीर्ण- अजीर्ण
अजीर्ण, पार्श्वार्ति- पार्श्वार्ति पार्श्वार्ति, गुल्म- गुल्म
गुल्म, प्लीहा- प्लीहा प्लीहा, उदरेषु च उदररोग उदर-
रोग, गण्डमालासु गण्डमाला गण्डमाला, वाते च वात-
विधार वातरोग, पाण्डुरोगे च पाण्डुरोग पाण्डुरोग और
पाण्डुरोगमें, शस्यते प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥ २३-२६ ॥

23-26. Take red physic nut, physic nut, black pepper, bishop's weed, black cumin, dry ginger, yellow milk plant and white flowered leadwort and triturate them well. This powder should be impregnated with cow's urine for a week. A person must take one tola of this powder as potion with ghee. When the dose has been digested and the person well purged, demulcent drink should be given This powder is the foremost panacea for all kinds of disorders and is a good preparation to suit all seasons, and as it is attended with no harmful effects it is recommended for the young as well as the aged It is recommended in inappetence, indigestion, pain in the sides, gulma, splenic disorders, abdominal diseases, scrofula, morbid vata and anemia.

दन्तीद्रवन्त्यो एको मोदकयोगः —

एतलं चित्रकदन्त्योश्च हरीतक्याश्च विंशतिः ।
त्रिवृत्तिप्लविकर्षो द्वौ गुडश्चाष्टपलेन तत् ॥२७॥
त्रिनीय मोदकान् कुर्याद्विशैकं भक्षयेत्ततः ।
उष्णाम्बु च पिवेच्चानु दशमे दशमेऽह्नि च ॥२८॥
एते निष्परिहाराः स्युः स्वप्नरोगनिवर्हणाः ।
ग्रहणीपाण्डुरोगार्शः कण्डूकोठानिलापहाः ॥२९॥

२७. त्रिवृत्तिप्लविकर्षो द्वौ-द्विपलीत्रिपलीकाद ॥८॥

२८. पिवेच्चानु-पिवेच्छेदान् (५ फ)

२९. कोठानिलापहा-कुष्ठानिलापहा द ८ द)

२४ जीर्ण-चूर्ण (५ फ)

२५ यौगिक-शोम-त)

२६. गण्डमालासु वाते गण्डमालासु वाते न (५ य य फ)

चित्रकदन्त्यो. च चित्रक अने दन्ती चित्रक और दन्ती, पलम् चार चार तोला चार चार तोला, हरीतक्याः च ६२३ हरद, विंशतिः वीस (सम्प्राभा) वीस (सखामे), त्रिवृत्पिप्पली- अने त्रिवृत् तथा भीपर और त्रिवृत् तथा पिप्पली, द्रौ कर्षौ भुम्भे तोला दो दो तोले, तत्र तेओने उनको, गुडस्य गेणना गुडके, अष्टपलेन ३२ तोलानी साथे ३२ तोलेके साथ, विनीय भेणवीने मिलाकर, दश दश दस, मोदकान् मोदक लड्डू, कूर्यात् ३२वा बनाये, तत ५७ पीछे, दशमे दशमे दसवें, दशमे दशमे दसवें, अह्नि च द्विसे दिन एकम् ओक ओक मोदक एक एक लड्डू, नक्षयेत् भावे खाये अनु च अने उपर और उपरसे, उष्णाम्बु गरम पाणी गरम पानी, पिबेत् च पीवु पीवे, एते आये मोदक निष्परिहाराः परहेणनी अपेक्षा राभता नथी परहेजकी अपेक्षा नहीं रखने, सर्वरोग- सर्व रोगने। सब रोगोंको, निबर्हणा नाश करे छे नष्ट करते है, ग्रहणी- अने अक्षणी ग्रहणी पाण्डुरोग- पाण्डुरोग पाण्डुरोग, अर्शः- अर्श अर्श, कण्डू- भुम्भाण कण्डू, कोठ- डोठ कोठ, अनिल- अने वायुने और वायुको, अपहा स्यु ६२ छे करते है ॥ २७-२९ ॥

27-29 Take four tolas each of white flowered leadwort and red physic nut, twenty chebulic myrobalans, two tolas of turpeth and long pepper and thirty-two tolas of gur and prepare ten sweet boluses with these Take one of these sweetboluses followed by a potion of hot water once every ten days. They do not demand any special after-regimen and are universal remedies though particularly for assimilation disorders, anemia, piles, pruritus, wheals and morbid vata.

दन्तीद्रवन्त्यो- एक कषाययोग —

दन्तीद्विपलनिर्युहो द्राक्षार्धप्रस्थसाधितः ।

विरेचन पित्तकासे पाण्डुरोगे च शस्यते ॥३०॥

द्राक्ष- द्राक्षना मुनक्केके, अर्धप्रस्थ- ३२ तोलाथी ३२ तोलेसे, साधित- तैयार करेला सिद्ध किया, दन्तीद्विपल- ८ तोला दन्तीने। ८ तोले दन्तीका निर्युहः अर्थात् काथ, पित्तकासे पित्तकासमा पित्तजन्य कासमें, पाण्डुरोगे च अने पाण्डुरोगमा और पाण्डुरोगमें, विरेचनम् विरेचन भाटे विरेचनके लिए, शस्यते प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥ ३० ॥

30. The extract of eight tolas of the red physic nut prepared with 32 tolas of grapes is a purgative preparation recommended in cough due to pitta and in anemia

दन्तीद्रवन्त्यो एकः कल्कयोगः —

दन्तीकल्कं समगुडं शीतवारियुतं पिबेत् ।
विरेचनं मुख्यतम कामलाहरमुत्तमम् ॥३१॥

समगुडम् सम प्रमाथुमा गेण साथे सम प्रमाणमें गुडके साथ, दन्तीकल्कम् दन्तीने। ४६३ भेणवी दन्तीका कल्क मिलाकर, शीतवारियुतम् ठंडा पाणी साथे ठंडे पानीके साथ, पिबेत् पीवे पीवे, मुख्यतमम् आ सौधी मुख्य यह सबसे मुख्य, उत्तमम् अने उत्तम और उत्तम, कामलाहरम् ४भगे। भटाडनाडु कामलानाशक, विरेचनम् विरेचन छे विरेचन है ॥ ३१ ॥

31. The paste of red physic nut and equal parts of the gur should be

३० विरेचन-शोधन (घ ड त)

३१ विरेचन मुख्यतम-एतद्विरेचन मुख्य (घ)

३२ एतच्छ्लोकान्तरम्—

शुण्ठी-रिचपिप्पली कार्षिका स्यु पृथक् पृथक् ।

द्विगुणे शर्करैले च शङ्खनी स्याच्चतुर्गुणा ॥

नीलिनीमष्टगुणिता द्विरष्टगुणिता तथा ।

दन्ती द्रवन्ती त्वक्शाणमेक चात्र प्रदापयेत् ॥

तस्मादर्धपल चूर्णालिष्टान्गाध्वीकसयुतम् ।

शीतोदकानुपानं तु निरपायं विरेचनम् ॥

३०. प्रस्थसाधित-प्रस्थमयुत (क ग घ ङ)

इत्यधिकः पाठः (घ, त) पुस्तकयोः ।

taken as potion mixed with cold water. This is a foremost purgative potion and a most effective cure for jaundice

दन्तीद्रवन्त्योः पञ्चासत्रयोगाः —

श्यामादन्तीरसे गौडः पिप्पलीफलचित्रकैः ।
लिप्तेऽरिष्टोऽनिलश्लेष्मप्लोहपाण्डुरापहः ॥३२॥

पिप्पली- पीपर पिप्पली, फल- भीठण मैनफल, चित्रकैः अने चित्रकुथी और चित्रकसे, लिप्ते लीपेला धडानी अंदर लिप्त घड़ेके अन्दर, श्यामा- श्यामा श्यामा, दन्ती- अने दन्तीना और दन्तीके, रसे क्वाथभा काथमें, गौड. गोणधी डरेथे। गुडसे बनाया, अरिष्टः अरिष्ट अरिष्ट, अनिल- वात वायु, श्लेष्म- उश् कफ, प्लोह- प्लीहा प्लोहा, पाण्डु- पांडुरोग पाण्डुरोग, उदर- अने उदररोगने। और उदररोगको, अपहः नाश डरे छे नष्ट करता है ॥ ३२ ॥

32. A medicated wine prepared of gur and the juice of black turpeth and red physic nut and physic nut, in a pot lined with long pepper, emetic nut and white flowered leadwort, is curative of morbid vata and kapha, splenic disorders, anemia and abdominal diseases.

तथा दन्तीद्रवन्त्योश्च कषाये साजगन्धयोः ।
गौडः कार्योऽजशृङ्गया वा स वै सुखविरेचनः ३३

तथा ते न प्रभावे तथा, साजगन्धयोः आक्षणीसहित डुकुके साथ, दन्तीद्रवन्त्योः च दन्ती अने दन्तीना दन्ती और दन्तीके, अजशृङ्गया वा अथवा अजशृङ्गीनी साथे दन्ती तथा दन्तीना अथवा अजशृङ्गीके साथ दन्ती तथा दन्तीके, कषाये क्वाथभा काथमें, गौड

गोणधी गुडसे, कार्य- अरिष्ट डरेथे। ओष्ठे अरिष्ट करना चाहिए, सः वै ते वह, सुखविरेचन सुखपूर्वक विरेचन डरेना छे सुखपूर्वक विरेचन करनेवाला है ॥ ३३ ॥

33. A medicated wine of gur may likewise be prepared with the decoction of red physic nut and physic nut and wild carrot, or with the two former drugs and Ajasringi. It acts as an easy purgative

तच्चूर्णकाथमाषाम्बुकिण्वतोयसमुद्भवा ।
मदिरा कफगुल्माल्पवह्निपार्श्वकटिग्रहे ॥३४॥

तच्चूर्ण- तेओलुं थूथुं उनका चूर्ण, काथ क्वाथ काथ, माषाम्बु- अडने। क्वाथ उदका काथ, किण्व- सुराणीज किण्व, तोय- अने पाणीभी और जलसे, समुद्भवा उत्पन्न थयेली बनी हुई, मदिरा मदिरा मदिराका, कफगुल्म- उश्न-य गुल्म कफगुल्म, अल्पवह्नि- मदाग्नि मदामि, पार्श्व- पार्श्वग्रह पार्श्वग्रह, कटिग्रहे अने कटिग्रहमां प्रयोगणी और कटिग्रहमें उपयोग करना चाहिए ॥ ३४ ॥

34. The medicated wine prepared from the powder of the decoction of the red physic nut and physic nut mixed with black-gram water and the solution of yeast, is curative of morbid kapha gulma weakness of the gastric fire and rigidity of the sides and waist.

एकैकः सौवीरकतुपोदकसुराकम्पिहकयोगः —

अजगन्धकषायेण सौवीरकतुपोदके ।
सुराकम्पिहके योगौ लोधवच्च तयोः स्मृतौ ॥३५॥

अजगन्ध- आक्षणीना डुकुके, कषायेण क्वाथभा काथके साथ, सौवीरक- सौवीरक सौवीरक, तुपोदके अने तुपोदके तैयार डरेवां ओष्ठे और तुपोदक तैयार करने चाहिए, सुराकम्पिहके सुरा अने पानीभा सुरा और रोसीमें, तयोः दन्ती तथा दन्तीना दन्ती और दन्तीके, योगौ च छे योग दो योग, लोधवच्च

३२ प्लीह-क्रिमि (ड)

३३ तथा दन्तीद्रवन्त्योश्च कषाये साजगन्धयोः-दन्तीद्रव-
न्त्योश्चारिष्ट कषायेणाजगन्धयो (ड)

,, तथा-तथा (ड)

,, स वै-रसं. (ड. इ. ड)

दोधरनी पेठे लोवके समान, स्मृतौ उद्धृता छे कहे है ॥ ३५ ॥

35 Preparations of medicated Sauveeraka and Tushodaka wines may be made of these two drugs with the decoction of wild carrot. Preparations of medicated Sura wine and Kamala may be made of these drugs in the same manner as lodh

अध्यायोक्तार्थसंग्रहः—

तत्र श्लोकाः—

(दध्यादिषु त्रयः पञ्च प्रियालाद्यैस्त्रयो रसे ।
स्नेहेषु वै त्रयो लेह्याः षट् चूर्णे त्वेक एव च ॥३६॥
इक्ष्वावेकस्तथा मुद्गमांसानां च रसास्त्रयः ।
यवाग्वारौ त्रयश्चैव उक्त उत्कारिकाविधौ ॥३७॥
एकश्च मोदके मद्ये चैकस्तत्काथतैलके ।
चूर्णमेकं पुनश्चैको मोदकः पञ्च चासवे ॥३८॥
एकः सौवीरकेऽथैको योगः स्यात्तु तुषोदके ।
एका सुरैकः कम्पिले तथा पञ्च घृते स्मृताः ॥३९॥
दन्तीद्रवन्तीकल्पेऽस्मिन् प्रोक्ताः षोडशकास्त्रयः ।
नानाविधानां योगानां भक्तिदोषामयान्प्रति ॥४०॥

तत्र श्लोका ते विषयभा उपसंहारना श्लोके छे उक्त विषयमें उपसंहारके श्लोक हैं कि, दध्यादिषु इक्ष्वी वजेरेभा दधि आदिमें, त्रयः त्रयु तीन, प्रियालाद्यै-प्रियाल वजेरेयो प्रियाल आदिमें, पञ्च पांथ पाच, रसे त्रयः भांसरसभा त्रयु मांसरसमें तीन, स्नेहेषु वै स्नेहोभा स्नेहमें, त्रयः त्रयु तीन, लेह्या लेह लेहमें षट् छ छः, चूर्णे तु चूर्णभा चूर्णमें, एकः एव च ओक एक, इक्ष्वी शेरीभा इक्षुमें, एकः ओक एक, तथा तथा तत्रा, मुद्गमांसानाम् च भगू अने भांसोना मूग और मांसोंसे, रसाः त्रयः-त्रयु रस तीन रस, यवाग्वारौ यवागू वजेरेभा यवागू आदिसे, त्रयः च एव त्रयु न

३६. लेह्या.—लेहा (प. छ.)

३७. त्रयश्चैव—त्रयैक (प. छ.)

तीन ही, उत्कारिकाविधौ तेभ्य उत्कारिकाविधिभा ओक योग एव उत्कारिकाविधिमें एक योग, उक्त उद्धृता छे कहा है, मोदके मोदकभा मोदकमें, एक च ओक एक, मद्ये मद्यभा मद्यमें, एक. च ओक एक, तत्काथ-तैलके दन्तीना काथ तथा तैलभा ओक दन्तीके काथ और तैलमें एक, चूर्णश्च चूर्ण चूर्णमें, एकश्च ओक एक, पुनः च इरीरे फिर, मोदक मोदकभा लड्डूमें, एकः ओक एक, आसवे च आसवभा आसवमें, पञ्च पांथ पाच, सौवीरके सौवीरकभा सौवीरकमें एक ओक एक, जय तुषोदके तु अने तुषोदकभा और तुषोदकमें, एकः योग-ओक योग एक योग, स्यात् तथा छे होता है, सुरा एका सुराभा ओक सुरामें एक, कम्पिले कपीलाभा रोरीमें, एक ओक एक, तथा तथा तथा, घृते घीभा घीमें, पञ्च पांथ योग पाच योग, स्मृताः उद्धृता छे कहे हैं, अस्मिन् आ इम, दन्ती-द्रवन्ती- दन्ती अने द्रवन्तीना दन्ती और द्रवन्तीके, कल्पे कल्पभा कल्पमें, भक्तिदोषामयान् रुचि, दोष अने रोग रुचि दोष एवं रोगोंके, प्रति अनुसार अनुसार, नानाविधानाम् विविध प्रकारना नाना प्रकारके, योगानाम् योगोना योगोंके, त्रयः षोडशकाः सोण सोणना त्रयु समूह (४८ योग) सोलह सोलहके तीन समूह (४८ योग), प्रोक्ता उद्धृता अतएवभा आख्या छे कहे हैं ॥ ३६-४० ॥

Here are the recapitulatory verses—

36-40 Three preparations in curds etc five in b Buchanan's mango etc., three in meat juices, three in unctuous substances, six preparations of linctus, one preparation of powder, one likewise in sugarcane, three preparations in the juice of green gram and meat, three preparations in gruel etc, one preparation of Utkarika cake one of sweet bolus, one in wine, one preparation in decoction and oil one preparation of powder and one again of sweet bolus and five of medicated wines; one preparation of Sauveeraka

wine and one of Tushodaka wine. one preparation of Sura wine, one preparation of Kamala and five preparations of ghee. Thus in all, forty-eight preparations of various kinds to suit the various tastes of persons and the conditions of morbidity and stages of diseases, have been described in this chapter on the pharmaceutics of the red physic nut and physic nut.

पञ्चदशद्रव्याण्यश्रित्य वमने विरेचने च यावन्तो योगा उक्तास्तन्निर्देशः—

त्रिशतं पञ्चपञ्चाशद्योगानां वमने स्मृतम् ।
द्वे शते नवकाः पञ्च योगानां तु विरेचने ॥४१॥
ऊर्ध्वानुलोमभागानामित्युक्तानि शतानि षट् ।
प्राधान्यतः समाश्रित्य द्रव्याणि दश पञ्च च ॥४२॥

वमने वमननी अ ६२ वमनमें, योगानाम् त्रिश-
तम् पञ्चपञ्चाशत् नवकुसे। पथावन योगे। तीनसौ
पचपन योग, स्मृतम् उल्ला.छे कहे हैं, विरेचने तु अने
विरेचनभां और विरेचनमें, योगानाम् द्वे शते पञ्चनवका-
भसे। पिस्तादीस योगे। उल्ला. छे दो सौ पैतालीस योग
कहे हैं, इति आवी रीते इसी तरह, प्राधान्यतः
मुप्यत्वे उरीने मुख्यतः, दश पञ्च ५६२ पन्द्रह, च
द्रव्याणि द्रव्येने। द्रव्योका, समाश्रित्य आश्रय उरीने
आश्रय लेकर, ऊर्ध्व-अनुलोम-भागानाम् वमन तथा
विरेचनना वमन तथा विरेचनके, षट्शतानि छसे। योग
छः सौ योग, उक्तानि उल्ला. छे कहे हैं ॥ ४१-४२ ॥

41-42. Three hundred and fifty-five preparations for the purpose of emesis have been described and two hundred forty-five preparations for the purpose of purgation—thus making, in all six hundred preparations for purifying the upper and the lower regions of the body. These preparations are derived from fifteen basic drugs

योगसंज्ञा कथं भवति—

भवन्ति चात्र—

यद्धि येन प्रधानेन द्रव्यं समुपसृज्यते ।
तत्संज्ञकः स योगो वै भवतीति विनिश्चयः ॥४३॥

अत्र च आ विषयभां इस विषयमें, भवन्ति श्लोके।
३३ श्लोक है कि, यत् हि ने जो, द्रव्यम् द्रव्य द्रव्य,
येन ने जिस, प्रधानेन प्रधान द्रव्यनी साथे प्रधान
द्रव्यके साथ, समुपसृज्यते भूने छे मिलता है,
तत्संज्ञक तेना नामने। उनके नामसे, सः योग, ते
योग वह योग, भवति थाय छे होता है, इति ये यह,
विनिश्चयः सिद्धांत छे सिद्धान्त है ॥ ४३ ॥

Here are verses again—

43. It has been laid down that a compound preparation is named after the basic drug which forms its principal active ingredient.

गुणभूतानां सुरादीनां फलादिप्रधानद्रव्यानुवर्तित्वम्—

फलादीनां प्रधानानां गुणभूताः सुरादयः ।
ते हि ताम्यनुवर्तन्ते मनुजेन्द्रमिवेतरे ॥४४॥

सुरादय सुरा वगेरे द्रव्य सुराआदि द्रव्य, फला-
दीनाम् भी.दण वगेरे भैतफल आदि, प्रधानानाम् प्रधान
द्रव्येनां प्रधान द्रव्योके, गुणभूता गौल्ल द्रव्ये। छे गुण-
भूत द्रव्य हैं, हि उराल्ल ३ क्योंकि, हतरे भी.अ श्लोके।
इनरे लोग, मनुजेन्द्र इव नेम राजने अनुसरे छे
जैसे राजाकी अनुसरते हैं, ते तेम तेओ वैसे ये, तानि
ते प्रधानद्रव्येने उन प्रधानद्रव्योको, अनुवर्तन्ते अनुसरे
छे अनुसरते हैं ॥ ४४ ॥

44 In the prescription of a compound where the emetic nut etc., form the basic or principal drug, wines etc. occupy the secondary role as constituents, vehicles or excipients. They

४३ योगो वै—योगो (१ पं.)

य योगो वै भवतीति विनिश्चयः—स योगो भवतीति
विनिश्चितम् (२ पं.)

विनिश्चयः—विनिश्चितम् (३ पं.)

follow the main drug in the prescription, even as the attendants follow the king.

તેણા વિરુદ્ધવીર્યત્વેऽપ્યવાધકત્વમ્—

વિરુદ્ધવીર્યમપ્યેષાં પ્રધાનાનામવાધકમ્ ।

અધિકં તુલ્યવીર્યે હિ ક્રિયાસામર્થ્યમિષ્યતે ॥૪૫॥

एषाम् ओ शुलुभूत द्रव्योऽनुं इन गुणभूत द्रव्योका, विरुद्धवीर्यम् वीरुद्धवीर्यं विरुद्धवीर्यं, अपि पक्षु भी, प्रधानानाम् प्रधान द्रव्योऽनुं प्रधान द्रव्योका, अवाधकम् आधकं अनुतुं नथी बाधक नहीं होता, तुल्यवीर्ये हि अने ओ प्रधान तथा शुलुभूत द्रव्योऽनुं वीर्यं समान होय तो यदि प्रधान तथा गुणभूत द्रव्यका वीर्य समान हो तो, क्रियासामर्थ्यम् तेओऽने। स योग क्रियाभा अधिक समर्थ थाय छे उनका संयोग क्रियामें अधिक समर्थ होता है, इष्यते अने ते इष्ट छे और वह इष्ट है ॥ ४५ ॥

45. Even the antagonism of their potency does not vitally impair the main effects of the principal drugs, while admixture of drugs of similar potency intensifies its action

વિરુદ્ધવીર્યાણાં પ્રયોગે હેતુઃ—

इष्टवर्णरसरस्पर्शगन्धार्थं प्रति चामयम् ।

अतो विरुद्धवीर्याणां प्रयोग इति निश्चितम् ॥४६॥

अतः आथी इसलिए, इष्ट- इष्ट इष्ट, वर्ण- वस्त्र वर्ण, रस- रस रस, स्पर्श- स्पर्श स्पर्श, गन्धार्थम् अने गन्ध भाटे और गन्धके लिए, चामयम् प्रति च अने रोगनी चिकित्सा भाटे और रोगकी चिकित्साके लिए, विरुद्ध- वीर्याणाम् विरुद्ध वीर्याणां द्रव्योऽने। विरुद्ध वीर्यवाले द्रव्योका, प्रयोगः प्रयोग आवश्यक छे प्रयोग आवश्यक है, इति निश्चितम् ओ निश्चय छे यह निश्चय है ॥ ४६ ॥

૪૫. અધિકં તુલ્યવીર્યે હિ—સમાનવીર્યસ્ત્વચિકમ્ (૪)

,, અધિકં તુલ્યવીર્યે હિ ક્રિયાસામર્થ્યમિષ્યતે—સમાનવીર્યે ત્વચિકં ક્રિયા સામાન્યમિષ્યતે । (૫.)

46. As laid down, the use of articles that are of antagonistic potency to the disease is allowed for the purpose of imparting to the medication, pleasant color, taste, touch and odor suitable to the conditions of a disease.

દ્રવ્યાણાં બલાધાનાર્થે સ્વરસભાવના કાર્યા—

भूयश्चैषां बलाधानं कार्यं स्वरसभावनाः ।

सुभावितं ह्यल्पमपि द्रव्यं स्याद्बहुकर्मकम् ॥४७॥

स्वरसैस्तुल्यવીર્યૈર્વા તસ્માદ્ દ્રવ્યાણિ ભાવયેત્ ।

स्वरसभावना स्वरसनी भावनाथी स्वरसकी भावनासे, एषाम् आ द्रव्योऽभा इन द्रव्योऽमें, भूय बलाधानम् च अधिक अदानी उत्पत्ति अधिक बलही उत्पत्ति, कार्यम् કરવી બેઠીએ કરની चाहिए, હિ કારણ કે ક્યોંકિ, સુભાવિતમ્ સારી રીતે ભાવના આપેલુ અછી પ્રકાર ભાવના દિમા હુઆ, અલ્પમ્ થોડુ થોડા, અપિ પક્ષુ મી, દ્રવ્યમ્ દ્રવ્ય દ્રવ્ય બહુકર્મકમ્ બહુ કર્મ કરનાર બહુત કાર્ય કરનેવાલા, સ્યાત્ થાય છે હોતા હૈ, તસ્માદ્ તેથી હમ લિએ, દ્રવ્યાણિ દ્રવ્યોને દ્રવ્યોંકો તુલ્યવીર્યે અથવા તુલ્યવીર્ય અથવા તુલ્યવીર્ય. સ્વરસ. વા સ્વરસોથી કે ક્વાથોથી સ્વરસોંસે યા કાર્યોંસે, ભાવયેત્ ભાવના આપવી બેઠીએ ભાવના દેની चाहिए ॥ ૪૭ ॥

47-47½. The dynamization of drugs may be done by impregnation with their expressed juice. A drug even though small in measure becomes great in its action, if well impregnated. Therefore, drugs should be impregnated either with their own expressed juice or the expressed juice of the drugs of similar potency

તુલ્યાતુલ્યવીર્યસંયોગાદિકાર્યા—

अल्पस्यापि सहार्थत्वं प्रभूतस्यावयकर्मताम् ॥४८॥

સંયોગમિશ્રેષ્ઠકાલસંસ્કારયુક્તિમિઃ ।

सयोग-सयोग संयोग, विश्लेष-विश्लेष वियोग, काल-काल काल, संस्कार-अने संस्कारनी और संस्कारकी, युक्तिभिः युक्तिथी युक्तिसे, अल्पस्य अपि अल्प द्रव्योऽनु पालु अल्प द्रव्यका भी, महार्थत्वम् महान् कार्यं करनारपणुं महान् कार्यको सिद्ध करना, प्रभूतस्य अपि अने पुष्कल द्रव्यं पालु और प्रभूत द्रव्यका भी, अल्पकर्मताम् अल्प कार्यं करनारपणुं अल्प कार्य करना, कुर्यात् करी शक्य है किया जा सकता है ॥ ४८३ ॥

48-48½. By skilfully carrying out synthetic and analytic procedures on drugs, by time factors and by pharmaceutical processes even a small dose of a drug may be made to produce powerful action and a big dose of medication may be made to produce a very mild result.

अत्रोक्तबीजेनान्ययोगानामपि कल्पना कार्या—

प्रदेशमात्रमेतावद् द्रष्टव्यमिह षट्सप्ततम् ॥४९॥
स्वबुद्धयैवं सहस्राणि कोटीर्वाऽपि प्रकल्पयेत् ।
बहुद्रव्यविकल्पत्वाद्योगसंख्या न विद्यते ॥५०॥

इह अहो यहा, एतावत् आठवा इतने, षट्सप्ततम् ६०० योगो ने बताया है तेओने ६०० योग बताये हैं उन्हें, प्रदेशमात्रम् योगोने ओक भाग योगोंका एक भाग, द्रष्टव्यम् समझना चाहिए, एवम् आ-प्रमाणे इस प्रकार, सहस्राणि हजारों, कोटीः वा अपि अथवा करोड़ो योगोनी पालु या करोड़ों योगोंकी भी, स्वबुद्ध्या पालानी बुद्धिथी अपनी बुद्धिसे, प्रकल्पयेत् कल्पना करी देवी कल्पना कर लेनी चाहिए, बहुद्रव्यविकल्पत्वात् द्रव्यो अने तेओना निकट्यो (बेहो) अहु होवाणी द्रव्यों और उनके विकल्प अनेक होनेसे योग-संख्या योगोनी स-अ-योगोंकी गिनती न विद्यते यर्ध शक्य नहीं हो सकती ॥ ४९ ५० ॥

49-50. Here, six hundred preparations have been described which are

only a fraction of the possible number of such preparations. According to one's own intelligence, thousands and millions of them may be made. As the combinations of drugs are very numerous, there can be no limitation to the extent of their combinations.

तीक्ष्णस्य विरेचनस्य लक्षणम्—

तीक्ष्णमध्यमृदूनां तु तेषां शृणुत लक्षणम् ।
सुखं क्षिप्रं महावेगप्रसक्तं यत् प्रवर्तते ॥५१॥
नातिग्लानिकरं पायौ हृदये न च रुक्करम् ।
अन्तराशयमक्षिप्वन् कृत्स्नं दोषं निरम्यति ॥५२॥
विरेचनं निरूहो वा तत्तीक्ष्णमिति निर्दिशेत् ।

तेषां ते उन, तीक्ष्ण-तीक्ष्ण तीक्ष्ण, मध्य-मध्य मध्य, मृदूनाम् अने मृदु विरेचनोना और मृदु विरेचनोंके, लक्षणम् तु लक्षण लक्षणोंके शृणुतसंभोजो सुनो, यत् ने जो, विरेचनम् विरेचन विरेचन, निरूहः वा अथवा निरूह या निरूह सुखम् सुखपूर्वकं सुख-पूर्वक, क्षिप्रम् जल्दीथी जल्दी, महावेगम् महावेगभी अतिवेगपूर्वक, असक्तम् अने रोड़ाया वगैरे और विना रुकावटके, प्रवर्तते प्रवर्तते प्रवृत्त होता है, पायौ गुदामा गुदामें, नातिग्लानिकरम् न अहु ग्लानि न करे अति-पीड़ा उत्पन्न न करे, हृदये हृदयमा हृदयमें रुक्करम् च न पीडा न करे दर्द न करे, अन्तराशयम् अन्तराशयने अन्तराशयको, अक्षिप्वन् छान् कर्पा विना क्षति पहुंचावे विना, कृत्स्नम् सध-सम्पूर्ण, दोषम् दोषने दोषको, निरम्यति अहार डाढी नाणे छे बाहर निकाल देता है, यत् तेने उसको तीक्ष्णम् इति तीक्ष्ण नीक्ष्ण, निर्दिशेत् आधुवे जानना चाहिए ॥ ५१-५२ ॥

51-52½. Now learn the characteristics of the strong, moderate and mild types of action of these drugs That which acts easily, quickly, with great force and unhindered, which does not

५१-५२½. अब जानना चाहिए—तीक्ष्णमक्षिप्वन् (५१-५२)

—तीक्ष्णमक्षिप्वन् (५१-५२)

induce exhaustion and which causes no pain in the rectum or the stomach, which without causing griping in the intestines eliminates the entire morbid matter, be it a purgative or an evacua- tive enema, is to be regarded as of the strong type.

કય મેષજ તીક્ષ્ણત્વં મધ્યત્વ મન્દત્વ ચ યાતિ—

જલાગ્નિકીટૈરસ્પૃષ્ટં દેશકાલગુણાન્વિતમ્ ॥૫૩॥

ઈષન્માત્રાધિકૈર્યુક્ત તુલ્યવીર્યેઃ સુભાવિતમ્ ।

છેદસ્વેદોપપન્નસ્ય તીક્ષ્ણત્વં યાતિ મેષજમ્ ॥૫૪॥

જલાગ્નિકીટૈઃ જલ, અગ્નિ અને જ તુઓએ જલ, અગ્નિ ઓર કીટોસે, અસ્પૃષ્ટમ્ સ્પર્શ ન કર્યા હોય તેવું અદૂષિત દેશ- દેશ દશ, કાલ- અને કાલના ઓર કાલકે, ગુણ ગુણથી ગુણોસે, અન્વિતમ્ યુક્ત યુક્ત, ઈષત્ થોડીક થોડીસી, માત્રાધિકૈ યુક્ત અધિક માત્રાવાળું માત્રામેં અધિક હોનેવાલી, તુલ્યવીર્યેઃ તુલ્ય વીર્યવાળાં દ્રવ્યોની સમાન વીર્યવાલી ઔષધિયોસે, સુભાવિતમ્ સારી પેટે ભાવના દીધેલ મલી પ્રકાર માવિત, મેષજમ્ ઔષધ ઔષધ, સ્નેહ- સ્નેહન સ્નેહન, સ્વેદ- અને સ્વેદન ઓર સ્વેદન, ઉપપન્નસ્ય પામેલ પુરુષને માટે દિયે હુવ મનુષ્યમેં, તીક્ષ્ણત્વમ્ તીક્ષ્ણ તીક્ષ્ણ, યાતિ બને છે બન જાતી છે ॥ ૫૩-૫૪ ॥

53-54. The drug that has not been impaired by water, fire or insects, which is imbued with the beneficial qualities of soil and season, that has to be used in a slightly bigger dose, and which is well impregnated with the juice of a drug of similar potency acquires strong power of action on a person who has undergone the preliminary oleation and sudation procedures.

૫૪. ઈષન્માત્રાધિકૈર્યુક્ત-ઈષન્માત્રાધિકં યુક્ત (મ)

કિંચિદેભિર્ગુણૈર્હીનં પૂર્વોક્તૈર્માત્રયા તથા ।

સ્નિગ્ધસ્વિન્નસ્ય વા સમ્યક્ક્રાવ્યં ભવતિ મેષજમ્ ૫૫

પૂર્વોક્તૈઃ અગાઉ કહેલા ઉપર્યુક્ત, અભિઃ ગુણેઃ એ ગુણોથી અને ગુણોસે, તથા તથા એવ, માત્રયા માત્રાથી માત્રાસે, કિંચિદ્ કંઈક કુછ, હીનમ્ હીન કમ, મેષજમ્ ઔષધ ઔષધ, સમ્યક્ સારી રીતે મલી પ્રકાર, સ્નિગ્ધસ્વિન્નસ્ય વા સ્નેહન તથા સ્વેદન પામેલા પુરુષને માટે સ્નેહન- સ્વેદન દિયે પુરુષમેં પ્રયુક્ત કરને પર, મધ્યમ્ મધ્ય મધ્ય, ભવતિ બને છે હો જાતી છે ॥ ૫૫ ॥

55. The drug that is slightly inferior as regards the qualities described above and administered in a smaller dose to a person who has undergone the oleation and sudation procedures, has a moderate action.

મન્દવીર્યં વિરુદ્ધસ્ય હીનમાત્રં તુ મેષજમ્ ।

અતુલ્યવીર્યેઃ સંયુક્તં મૃદુ સ્યાન્મન્દવેગવત્ ॥૫૬॥

મન્દવીર્યમ્ મન્દ વીર્યવાળું મન્દવીર્ય હીનમાત્રમ્ હીન માત્રાવાળું માત્રામેં હીન, અતુલ્યવીર્યે અસમાન વીર્યવાળાં દ્રવ્યથી અસમાન વીર્યવાલી ઔષધિયોસે, સંયુ- ક્તમ્ યુક્ત યુક્ત, મન્દવેગવત્ અને મન્દ વેગવાળું ઓર મન્દ વેગવાલી, મેષજમ્ તુ ઔષધ ઔષધ, વિરુદ્ધસ્ય વિરુદ્ધ પુરુષને માટે રુદ્ધ પુરુષમેં, મૃદુ મૃદુ મૃદુ, ભવતિ બને છે હોતી છે ॥ ૫૬ ॥

56 The drug that is of low potency and is combined with the drugs of antagonistic potency and administered in a very small dose to a person who is dehydrated, has a mild and slow action

તીક્ષ્ણાદિનિ મેષજાતિ ક્ષુ વોડયાતિ—

અકૃત્જ્વલોષહરણાદશુચી તે વલીયસામ્ ।

મધ્યાવરવલાનાં તુ પ્રયોજ્યે સિદ્ધિમિચ્છતા ॥૫૭॥

૫૭ અશુચી તે વલીયસામ્—અશુદ્ધ વલીયસામ્ (ક. ના)

.. સિદ્ધિમિચ્છતા-સિદ્ધિમિચ્છતા (જ.)

તે મધ્ય અને મૃદુ ઔષધ મધ્યમ ઔર મૃદુ ઔષધ, અક્ત્તન- દોષ-હરણાદ્ બધા દોષને દૂર ન કરવાથી સમ્પૂર્ણ દોષનો બાહિર ન નિકાલનેસે, બલીયસામ્ બળવાન પુરુષો માટે વલવાન પુરુષોમે, અશુદ્ધી મ શોધન બનતા નથી અશોધન હોતી હૈ, સિદ્ધિમ્ [સિદ્ધિ સિદ્ધિકો, ઇચ્છતા ઇચ્છનાર વૈદ્યે ચાહનેવાલા વૈદ્ય, મધ્ય- તેઓને મધ્ય અનેકા મધ્યમ અવર- અને હીન ઔર હીન, બલાનામ્ તુ બળવાળા પુરુષો માટે વલવાળોમે, પ્રયોજ્યે પ્રયોગ કરવો બેઈએ પ્રયોગ કરે ॥ ૫૭ ॥

57. That which does not eliminate the entirety of the morbid matter in a strong person is to be known as an insufficient or unsatisfactory purgative. This may be administered to persons of moderate and low strength to bring about successful purgation.

તીક્ષ્ણો મધ્યો મૃદુર્વ્યાધિઃ સર્વમધ્યાર્પલક્ષણઃ ।
તીક્ષ્ણાદીનિ બલાવેક્ષી મેષજાન્યેષુ યોજયેત્ ॥૫૮॥

સર્વ- સર્વ લક્ષણવાળો સંપૂર્ણ લક્ષણોવાલા, મધ્ય- મધ્યમ લક્ષણવાળો મધ્યમ લક્ષણોવાલા, અલ્પલક્ષણ- અને અલ્પ લક્ષણવાળો ઔર અલ્પ લક્ષણોવાલા, વ્યાધિ- રોગ રોગ, તીક્ષ્ણ અનુક્રમે તીક્ષ્ણ ક્રમશઃ તીક્ષ્ણ, મધ્યઃ મધ્ય મધ્ય, મૃદુ અને મૃદુ છે ઔર મૃદુ હોતા હૈ, બલા- વેક્ષી માટે બલને ધ્યાનમાં રાખતા વૈદ્યે કસ લિયે બલકો દેસનેવાલા વૈદ્ય, ઇષુ તેઓ પર તીક્ષ્ણ આદિ રોગોમે, તીક્ષ્ણાદીનિ તીક્ષ્ણ વગેરે તીક્ષ્ણ આદિ, મેષજાનિ ઔષધો ઔષધિયોંકા, યોજયેત્ યોજવા પ્રયોગ કરે ॥૫૮॥

58. Disease is acute, moderate or mild and has all the symptoms or moderate number of symptoms or very few symptoms respectively. Different types of medications should be administered to suit those different conditions as

well as to suit the strength of the patient.

આપિત્તદર્શનાદ્વમનાર્થ મેષજ પ્રયોજ્યમ્—

દેયં ત્વનિર્હતે પૂર્વે પીતે પશ્ચાત્ પુનઃ પુનઃ ।
મેષજં વમનાર્થીયં પ્રાય આપિત્તદર્શનાત્ ॥૫૯॥

પૂર્વમ્ પ્રથમ પ્રથમ, પીતે પશ્ચાત્ તુ વમનદ્રવ્ય પીધા પછી વમન પીનેપર, અનિર્હતે દોષ બહાર ન નીકળે તે દોષ બાહર ન ફિર આવે તો, પ્રાય પ્રાયશઃ પ્રાયઃ, આપિત્તદર્શનાત્ જ્યાં સુધી વમનમાં પિત્ત દેખાય ત્યાં સુધી જવનક વમનમે પિત્તકા દર્શન હોવે તત્કાલ, વમનાર્થીયમ્ વમન માટેનું વમન લાનેવાલી, મેષજમ્ ઔષધ ઔષધ, પુનઃ પુનઃ ફરી ફરીને બારબાર દેયમ્ આપવું બેઈએ દેવે ॥ ૫૯ ॥

59 When an emetic potion has not eliminated the morbid matter, it must be administered again and again, till the bile makes its appearance in the vomitted mater.

દોષાદિબલમવેક્ષ્ય મેષજ પ્રયોજ્યમ્—

બલત્રૈવિધ્યમાલક્ષ્ય દોષાણામાતુરસ્ય ચ ।
પુનઃ પ્રદદ્યાન્નૈવજ્યં સર્વશો વા વિવર્જયેત્ ॥૬૦॥

દોષાણામ્ દોષોનું દોષ, આતુરસ્ય ચ અને રોગીનું ઔર રોગીકા, બલત્રૈવિધ્યમ્ ત્રણ પ્રકારનું બળ ત્રણ પ્રકારકા બલ, આલક્ષ્ય બેઈને દેસકર, પુનઃ ફરીથી પુનઃ, મેષજ્યમ્ ઔષધ મેષજ, પ્રદદ્યાત્ દેવું દેના ચાહિયે, સર્વશઃ વા અથવા બિલકુલ અથવા સર્વશઃ, વિવર્જયેત્ ન દેવું ન દેવે ॥ ૬૦ ॥

60. Keeping in view the three grades of the strength of the morbidity as well as of the strength of the patient, the medication may be repeated or avoided altogether.

૫૮ બલાવેક્ષી મેષજાન્યેષુ યોજયેત્-મિલકુ તેષુ બલાવેક્ષી
પ્રયોજયેત્ (ક.)

૫૯. વમનાર્થીય-વમનાર્થીય (ક)
૬૦. બલત્રૈવિધ્યમાલક્ષ્ય-બલ ત્રિવિધમાલક્ષ્ય (ક.)

अन्यद्वेषज कदा प्रयोज्यम्—

निर्हते वाऽपि जीर्णे वा दोषनिर्हरणे बुधः ।
शेषजेऽन्यत्प्रयुजीत प्रार्थयन्सिद्धिमुत्तमाम् ॥६१॥

दोषनिर्हरणे दोष अहार डाढनार दोष निकालनेवाले, शेषजे औषध औषधके, निर्हते वा नीङ्गी अथ निकल जाने पर, जीर्णे वा अपि अथवा पथी अथ तयारे या जीर्ण हो जाने पर, उत्तमाम् उत्तम उत्तम, सिद्धिम् सिद्धि सफलता, प्रार्थयन् धन्यनार चाहनेवाला, बुधः बुद्धि मनुष्ये बुद्धिमान, अन्यत् इरीथार औषध पुनः औषधका, प्रयुजीत प्रयोऽपु प्रयोग करे ॥ ६१ ॥

61. If the emetic medication gets itself eliminated or gets digested, then the wise physician desiring to eliminate the morbidity successfully should administer another dose.

वमने पाकप्रतीक्षा किमर्थं न कार्या—

अपक्वं वमनं दोषं पच्यमानं विरेचनम् ।
निर्हरेद्वमनस्यातः पाकं न प्रतिपालयेत् ॥६२॥

वमनम् वमन औषध वमन औषध, अपक्वम् पच्यमानं विना पाचन हुए, विरेचनम् विरेचन औषध विरेचन औषध पच्यमानम् पच्युं होय तयारे पचकर, दोषम् दोषने दोषको, निर्हरेत् अहार डाढे छे वहार निकाशती है, अतः भाटे इसलिए, वमनस्य वमन इत्यन्ती वमन औषधके, पाकम् पच्यमान्ती जीर्ण होनेके समयकी, न प्रतिपालयेत् राह न लेवी अर्धे प्रतीक्षा न करे ॥ ६२ ॥

62 The emetic dose acts before getting digested, and the purgative dose acts while getting digested. Therefore, in the case of an emetic dose, one should not wait in expectation of delayed action after its digestion.

६२. दोषम्—दोषात् (छ. च)

कदा पुनः सशोधनौषधं देयम्—

पीते प्रस्रंसने दोषान्न निर्हृत्य जरां गते ।
वमिते चोषधे धीरः पाययेदौषधं पुनः ॥६३॥

प्रस्रंसने निरेचन विरेचन, औषधे औषध औषध, पीते पीधा पथी पीने पर, दोषान्न न निर्हृत्य दोषाने अहार डाढया वगर दोषोको न निकालकर, जराम् गते पथी अथ पच जाय, वमिते च अथवा उद्धरीमा नीङ्गी अथ ने। या वमनद्वारा बाहर आजाय तो, धीर धीर वैद्य धीर वैद्य, पुनः इरीथी पुनः, औषधम् औषध औषध, पाययेत् पापु पिनाये ॥ ६३ ॥

63 In the case of a purgative potion, if the medication gets itself digested without eliminating the morbidity or the medication is vomited out, the intelligent physician should administer the medication again.

दीप्ताग्निं बहुदोषं तु दृढस्नेहगुणं नरम् ।
दुःशुद्धं तदहर्भुक्तं श्वोभूते पाययेत् पुनः ॥६४॥

दीप्ताग्निम् प्रदीप्त अग्निवाणा प्रदीप्त अग्निवाले, बहुदोषम् अहु दोषवाणा बहुत दोषोवाले, दृढ-स्नेहगुणम् शरीरमा स्नेहगुणनी दृढतावाणा शरीरमे स्नेहगुणकी दृढतावाले, दुःशुद्धम् अने अरापर सशोधन नहि पाभेला और सम्यक् शोधनको प्राप्त नहीं हुए, नरम् तु पुरुषने पुरुषको, तदहर्भुक्तम् ते त्विष्य भोजन करवा दृढने उस दिन भोजन कराकर, पुनः इरीथी पुनः, श्वोभूते भीजे द्विसे अगले दिन, पाययेत् विरेचन पापु विरेचन औषध देवे ॥ ६४ ॥

64 If the person with strong gastric fire, excessive morbidity and strong unctuous element has not been fully cleansed, he must be given his food that day and administered the

६३. प्रस्रंसने—प्रस्कन्दने (ध.)

, औषधम्—आतुरम् (च)

६४ दुःशुद्धम्—दुःशोधम् (छ.)

purificatory potion again on the next day.

यो दुर्बलो बहुदोषश्च दोषपाकेन स्वयमेव विरिच्यते तत्र-
कर्तव्यम्—

दुर्बलो बहुदोषश्च दोषपाकेन यो नरः ।
विरिच्यते शनैर्भोज्यैर्भूयस्तमनुसारयेत् ॥६५॥

दुर्बलः दुर्बल, बहुदोषः च अने बहु दोष-
वाला और बहुत दोषवाले, यः नरः ये पुरुषने जिस
पुरुषको, दोषपाकेन दोष पाडी जवाथा दोषके परिपाकसे,
विरिच्यते निरेचन थाय छे स्वयं विरेचन हो जाता
है, तम् तेने उसे, शनैः धीरे धीरे धीरे धीरे, भूयः
झरीझी फिर भोज्यैः भोजने वडे भोजनों द्वारा,
अनुसारयेत् सारथु उरावपुं अनुलोमन करावे ॥ ६५ ॥

65. The weak person with excessive morbidity, who purges naturally owing to maturity of the morbidity, must be gradually helped in the movement of his bowels by means of appropriate articles of diet.

दोषशेषशमनोपायः—

वमनैश्च विरेकैश्च विशुद्धस्याप्रमाणतः ।
भोजनान्तरपानाभ्यां दोषशेषं शमं नयेत् ॥६६॥

वमनैः च वमन वमन, विरेकैश्च अने विरेचनथी
और विरेचनसे, अप्रमाणतः विशुद्धस्य नि.शेष शुद्ध
नहि थयेथा पुरुषना पूर्णरूपमें शोधन न होनेपर,
दोषशेषम् आडीना दोषने शेष दोषको, भोजन-अन्तर-
पानाभ्याम् यवागू वजेरे भोजनथी अने उपायपानथी
भोजन और अन्तर पानसे, शमम् शा-त शान्त, नयेत्
उरवे। करना चाहिए ॥ ६६ ॥

66. If a person that has undergone the purificatory procedures of emesis

and purgation is not fully cleansed, then the residual morbidity in him may be sedated by means of digestive stimulant foods and drinks.

केषां मृद्वौषधं प्रयोज्यम्—

दुर्बलं शोधितं पूर्वमल्पदोषं च मानवम् ।
अपरिज्ञातकोष्ठं च पाययेत्तौषधं मृदु ॥६७॥

दुर्बलम् दुर्बल, पूर्वम् अगाउ पूर्व, शोधितम्
संशोधन पायेथा शुद्ध हो चुके, अल्पदोषम् च अने
अल्प दोषवाला और अल्प दोषवाले, अपरिज्ञातकोष्ठम्
च अने जेना डाहानी भणर न होय जेवा और
जिसका कोष्ठ ज्ञात नही हो ऐसे, मानवम् मनुष्यने
मनुष्यको, मृदु मृदु मृदु, औषधम् औषध औषध,
पाययेत् पावु पिलानी चाहिए ॥ ६७ ॥

67. A mild medicine should be prescribed as potion in the case of a weak man or one whose morbidity is slight and of one whose bowel-condition is not known.

श्रेयो मृद्वसकृत्पीतमल्पबाधं निरत्ययम् ।
न चातितीक्ष्णं यत् क्षिप्रं जनयेत्प्राणसंशयम् ॥६८॥

मृदु श्रेयः ये अवस्थाभा मृदु औषध श्रेष्ठ छे
इस अवस्थामें मृदु औषध हितकारी है. असकृत्पीतम्
उरथु के बार-बार पीधुं होय ते। थलु ते बारबार
पीने पर भी वह, अल्पबाधम् थोडुं तुकेसान उरे छे
थोडी बाधा करती है, निरत्ययम् अने भरथुने। अथ
उरतुं नथी विनाशका भय नहीं करती, यत् जे जो,
क्षिप्रम् तरतल क्षीघ्र ही, प्राणसंशयम् प्राणना भोजमने
प्राणोंके भयको, जनयेत् पेदा उरे उत्पन्न करे, अति-
तीक्ष्णम् च न ते अतितीक्ष्ण औषध सारुं नथी वह
अति तीक्ष्ण औषध अच्छी नहीं है ॥ ६८ ॥

68. It is better to take a potion of a mild medication repeatedly as it is attended with only slight discomfort

६५ शनैः—रसै (ख. ड त. घ.)

,, ,, —मरैः (फ)

६६. विशुद्धस्याप्रमाणतः—विशुद्धस्य प्रमाणतः (घ. फ.)

६७. अल्पदोषम् अपरिज्ञेयम् (घ)

and no risk, than to take a very strong medication which is attended with immediate danger to life.

दुर्बलोऽपि महादोषो विरेच्यो बहुशोऽल्पशः ।
मृदुमिर्भेषजैर्दोषा हन्युर्ह्येनमनिर्हताः ॥६९॥

दुर्बलः अपि दुर्भाष होवा छता पक्ष दुर्बल होनेपर
भी, महादोषः महादोषवाणा रोगीने महान दोषवाले
रोगीको, मृदुमिः मृदु मृदु, भेषजैः औषधीभि औषधियोंसे,
अल्पशः थोड़ा थोड़ा थोड़ा थोड़ा, बहुशः अल्पवार बहुत-
वार, विरेच्यः विरेचन करावपुं ओषधी विरेचन देना
चाहिए, हि कारखुके क्योंकि, अनिर्हताः दोषाः अक्षर
काढवाभा नहि आवेछा दोषो न निकाले हुए दोष,
एवम् एने इसको, हन्युः भारी नाणे छे मार डालते
हैं ॥ ६९ ॥

69. Even a weak person if afflicted with excessive morbidity should be purged by gradual steps by means of repeated administration of small doses of mild medications, for the morbidity if not eliminated, may kill the patient.

यस्य विरेचनमूर्ध्वं याति तस्य चिकित्सा—

यस्योर्ध्वं कफसंसृष्टं पीतं यात्यानुलोमिकम् ।
वमितं कवलैः शुद्धं लङ्घितं पाययेत्तु तम् ॥७०॥

यस्य नेतु जिस पुरुषमें, पीतम् पीयेतुं पी डई,
आनुलोमिकम् अनुलोमिक औषध अनुलोमिक औषध,
कफसंसृष्टम् उर्ध्वं साथे भणीने कफसे मिलकर, ऊर्ध्वम्
ऊपर तरफ ऊपरकी ओर, याति गमन करे छे जाती हो,
तम् तु वमितम् तेने वमन करवा धरुसे वमन कराके,
कवलैः कागणा करावी कवलद्वारा, शुद्धम् शुद्ध उर्ध्वं
शुद्ध कर, लङ्घितम् लङ्घन करावी लंघन कराके, पाययेत्
करा औषध पावु फिर औषध पिलाये ॥ ७० ॥

70. The person in whom the purgative potion gets mixed with the

kapha in the stomach and shows a tendency to go upward, should first be given emesis, mouth-purifying gargles and lightening therapy, and then, the purgative potion.

दोषप्रवृत्तौ कर्तव्यम्—

विवर्धेऽल्पे चिरादोषे स्रवत्युष्णं पिबेज्जलम् ।
तेनाध्मानं तृषा च्छर्दिर्विवन्धश्चैव शाम्यति ॥७१॥

दोषे ओ दोष यदि दोष, विवर्धे विवर्ध होय
विवर्ध हो, अल्पे थोड़ा होय अल्प हो, चिरात् अने
छांमे वधते और देरसे, स्रवति स्रवते। होय तो
बढ़ता हो तो, उष्णम् उर्ध्वं गरम, जलम् पाणी जल,
पिबेत् पीवुं पीवे, तेन तेथी इससे, आध्मानम् आध्मान
आध्मान, तृषा तृषा प्यास, छर्दिः उलटी वमन, विवन्धः
च एव अने कुम्बिधात और विवन्ध, शाम्यति शान्त
थाय छे शान्त होते हैं ॥ ७१ ॥

71. In condition of constipation and tardy and scanty elimination of morbid matter hot water should be drunk. It relieves distention of abdomen, thirst, vomiting and constipation

भेषजं दोषरुद्धं चेन्नोर्ध्वं नाधः प्रवर्तते ।
सोद्गारं साङ्गशूलं च स्वेदं तत्रावचारयेत् ॥७२॥

दोषरुद्धम् भेषजम् दोषधी रुधयेतु औषध दोषके
कारण रुकी हुई औषध, सोद्गारम् औद्गार उद्गार,
साङ्गशूलम् तथा अंगमां शूलने उत्पन्न करी और
अङ्गोर्ध्वं शूलको पैदा कर, ऊर्ध्वम् न ओ उर्ध्वे यदि ऊपर,
अधः उ नीचे या नीचे, न प्रवर्तते चेत् न अथ तो न
जाये तो, तत्र तेभां वहा, स्वेदम् स्वेदन स्वेदन,
अवचारयेत् आपवुं देना चाहिए ॥ ७२ ॥

72. If the medication is obstructed by the morbid matter, it causes neither

७१. विवर्धेऽल्पे—विवर्धेऽल्पम् (व क)

, तृषा—सृष्ट (क व त)

७२. साङ्गशूलं—सशूल (क व, क.)

emesis nor purgation but gives rise to eructation and body-ache. In such cases, sudation procedure should be done.

दोषातिप्रवृत्तौ कर्तव्यम्—

सुविरिक्ते तु सोद्गारमाश्वेवौषधमुल्लिखेत् ।
अतिप्रवर्तनं जीर्णे सुशीतैः स्तम्भयेद्भिषक् ॥७३॥

सुविरिक्ते तु सारी रीते विरेचन तथा पथी पथु भली प्रकार विरेचन होनेपर भी, सोद्गारम् औषधना औद्गार आवता होय तो। यदि औषधके उद्गार आते हों तो, भिषक् वैद्य वैद्य, आशु एव शीघ्र शीघ्र, औषधम् उल्लिखेत् औषधनी छिल्टी करावी नाभवी औषधका वमन करा देवे, अतिप्रवर्तनम् ओ वेगनी अति प्रवृत्ति होय तो। यदि वेगकी अति प्रवृत्ति हो तो, जीर्णे औषध पथी गया पथी औषध जीर्ण होनेपर, सुशीतैः अति शीतल चिकित्साथी अति शीतल उपचारोंसे, स्तम्भयेत् तेनुं स्तम्भन करवुं उसको रोक देवे ॥ ७३ ॥

73. If a person has been well-purged and still continues to eructate, the residue of the medicine in him should be immediately eliminated by emesis. If the medicine has been digested and causes excessive purgation, it should be stopped by refrigerent remedies.

विरेचनस्याविक्रमत्वे हेतुः, तच्चिकित्सा च—

कदाचिच्छेष्मणा रुद्धं तिष्ठत्युरसि मेषजम् ।
जीर्णे स्तेष्मणि सायाह्ने रात्रौ वा तत्प्रवर्तते ॥७४॥

कदाचित् उपारेष्ठ कमी, स्तेष्मणा रुद्धी कफसे, रुद्ध रोकयेधुं रुद्ध होकर, मेषजम् औषध औषध, उरसि अलीभांज छातीमें ही, तिष्ठति रही अथ छे रुक जातो है, तत् ते वह, स्तेष्मणि रुद्ध रुकके, जीर्णे शीघ्र अती जीर्ण होने पर, सायाह्ने सायंकाल,

रात्रौ वा ३ रात्रिमें या रात्रिमें, प्रवर्तते प्रवृत्त अथ छे प्रवृत्त होती है ॥ ७४ ॥

74 Sometimes, the medicine administered remains in the stomach, obstructed by the kapha. It acts towards the evening or the night, when the kapha has decreased

रुक्षानाहारयोजीर्णे विष्टभ्योर्ध्वं गतेऽपि वा ।
वायुना मेषजे त्वन्यत् सस्नेहलवणं पिबेत् ॥७५॥

रुक्ष- रुक्ष रुक्ष, अनाहारयोः अने आहार नभरना भुञ्ज्येनु और विना भोजन किये पुरुषमें, मेषजे औषध औषध, जीर्णे विरेचन न लावे अने पथी अथ विरेचन न लावे और पच जाय, वायुना अथवा वायुथी या वायुके कारण, विष्टभ्य विष्टभ्य पाभी रुक कर, ऊर्ध्वम् गते अपि वा ऊर्ध्वं भागभां रही अथ तो ऊपरकी ओर आजाय तो, सस्नेहलवणम् स्नेह अने लवणसहित जेह और नमकके साथ, अन्यत् तु भीषुं विरेचन अन्य विरेचन, पिबेत् पीवुं पीना चाहिए ॥ ७५ ॥

75 In case where the medicine has been digested and delayed in the intestines or has been carried upward by the vata owing to lack of unctuous quality in the body or owing to fasting, another dose should be taken mixed with unctuous article and rock salt.

जीर्यस्यौषधे यदि तृणमोहमूर्च्छा स्युस्तदा कर्तव्यम्—

तृणमोहभ्रममूर्च्छायाः स्युश्चेज्जीर्यते मेषजे ।
पित्तघ्नं स्वादु शीतं च मेषजं तत्र शस्यते ॥७६॥

मेषजे विरेचन औषध विरेचन औषधके, जीर्यति पथयुं होय तयारे पचते हुए, तृट् ओ तृषा प्याय, मोह- मोह मोह, भ्रम- भ्रम भ्रम, मूर्च्छाया अने भूच्छा और मूर्च्छा, स्वादु स्वादु भाग हों तो, तत्र तेभां

७३ सुविरिक्ते तु—सुविरिक्तम् (प. व. क.)

७४ अतिप्रवर्तनं जीर्णे—अतिप्रवृत्तं जीर्णे इ (प. व.)

७५ रुक्षानाहारयोजीर्णे—विष्टभ्यामाहवोजीर्णे (प. व.)

७६ पिबेत्—पिबेत् (प. व.)

७७ रुष्टोर्ध्वं गते मेषजे—रुष्टोर्ध्वं गते मेषजे (प. व.)

इसमें, पित्तघ्नम् पित्तनाशकं पित्तनाशक, स्वादु शीतम् च मधुरं अने शीत मधुर और शीतल, भेषजम् औषध औषध, वास्यते प्रशस्तं छे प्रशस्त हैं ॥ ७६ ॥

76. In a condition where during the digestion of the medicine there occur thirst, stupor, giddiness and fainting, a remedy that is curative of pitta, sweet and refrigerant is recommended.

કફાવૃત્તે મેષજે યદા લાઘાદયઃ સ્યુક્તદા ચિકિત્સા —

लालाहृल्लासविष्टम्भलोमहर्षाः कफावृते ।

મેષજં તત્ર તીક્ષ્ણોષ્ણં કટ્વાદિ કફનુદ્ધિતમ્ ॥૭૭॥

કફાવૃત્તે વિરેચન ઔષધ કફથી ઠકાઈ જતાં વિરેચન ઔષધ કફસે આવૃત્ત હોનેપર, લાલા- બે હાળ લાલાસાવ, હૃલ્લાસ ઉછાળો જી મિચલાના, વિષ્ટમ્ભ- કબજિયાત, લોમહર્ષાઃ અને રોમહર્ષ-ભાય તે। और लोमहर्ष हों तो, तत्र तेभ। इसमें, तीक्ष्ण- तीक्ष्ण, उष्णम् उष्ण उष्ण, कट्वादि अने कटु बजरे, और कटु आदि, कफनुत् कफनाशक, भेषजम् औषध औषध, हितम् हितकर छे हितकारी है ॥ ७७ ॥

77. In a condition where ptyalism, nausea, intestinal stasis and horripilation manifest as consequence of the medication becoming covered up by kapha, acute, hot, pungent and other such remedies, curative of kapha, are beneficial.

सुस्निग्धे क्रूरकोष्ठे च कर्तव्यम्—

सुस्निग्धं क्रूरकोष्ठं च लक्षयेद्वિरेचितम् ।

તેનાસ્ય સ્નેહજઃ સ્નેહમા સક્કશ્ચૈવોપશામ્યતિ ॥૭૮॥

સુસ્નિગ્ધમ્ સારી થેડે સ્નિગ્ધ સમ્યક્ પ્રકારસે સ્નિગ્ધ, ક્રૂરકોષ્ઠમ્ ચ અને ક્રૂર કોષ્ઠવાળા પુરુષને और क्रूर कोष्ठवाले पुरुषको, अविरचितम् अल्प विरेचनं यथु હોય તે। जोका विरेचन होने पर, लक्षयेत् लक्षण कराना है ॥ ७८ ॥

૭૭. લોમહર્ષાઃ—શીતહર્ષા. (ગ. ધ.)

,, કફનુદ્ધિતમ્—કફાવૃત્તિતમ્ (ક. ધ.)

એઈ એ લંઘન કરાના चाहिए, तेन तेभी इससे, अस्य अने। उसका, स्नेहज स्नेहजन्य स्नेहजन्य, स्नेहमा उक्ष कफ, सक्कः च एव अने दोषनी रुकावट और दोषोंकी रुकावट, उपशाम्यति शान्त शाय छे शान्त होते है ॥ ७८ ॥

78 If the hard-bowelled person who has been given the full oleation procedure does not purge, he should be given the lightening therapy, as a result of this, his kapha, roused by the oleation procedure and accumulated in the body, will get sedated

येषामविरिच्यैव भेषज जीर्णति तेषा चिकित्सा —

रूक्ष-बह्वनिल-क्रूरकोष्ठ व्यायामशालिनाम् ।

દીપ્તાગ્નીનાં ચ ભૈષજ્યમવિરિચ્યૈવ જીર્યતિ ॥૭૯॥

રૂક્ષ ૩૬ રૂક્ષ, બહ્વનિલ- બહુ વાયુવાળા બહુ વાતવાળે, ક્રૂરકોષ્ઠ- ૨ કોષ્ઠવાળા ક્રૂરકોષ્ઠવાળે, વ્યાયામ- શાલિનામ્ વ્યાયામ કરનાર વ્યાયામ કરનેવાળે, દીપ્તા- ગ્નીનામ્ ચ અને પ્રદીપ્ત અગ્નિવાળા પુરુષને और प्रवृद्ध जठराग्निवाले पुरुषोंमें, भेषज्यम् विरेचन औषध विरेचन औषध, अविरिच्य एव रेच लगाया विना च विरेचन न करके ही, जीर्यति पथी भय छे पच जाती है ॥ ७९ ॥

79. In those that are lacking in unctuous quality, that are afflicted with excessive vata that are hard-bowelled, that are given to exercise or possess strong gastric fire, the 'purgative medicine' administered gets digested without causing purgation.

तेभ्यो वस्तिन पुरा दत्त्वा पश्चादद्याद्विरेचनम् ।

वस्तिप्रवर्तितं दोषं हरेच्छीघ्रं विरेचनम् ॥૮૦॥

૭૯. શાલિનામ્ શાલિનામ્ (ક. ધ.)

,, શીલિનામ્ (ધ. ત.)

૮૦. વસ્તિપ્રવર્તિતમ્—વસ્તિપ્રવાલિનમ્ (ધ.)

,, વસ્તિપ્રવર્તિતં દોષં હરેच्छીઘ્રં વિરેચનમ્—વસ્તિપ્રવર્તિતા-

,, દોષાદુરેમમગ્નિમિરેચનમ્—(ધ.)

તેમજ તેઓને इनके लिए, पुरा प्रथम प्रथम, बस्तिम् अस्ति वस्ति, दत्त्वा आपीने देकर, पश्चात् पथी पीछेसे, विरेचनम् विरेचन विरेचन, दद्यात् आपुं ओर्ध्वे देवे, बस्तिप्रवर्तितम् अस्तिओ प्रवृत्त उरेन बस्तिद्वारा प्रवर्तित, दोषका दोषने दोषको, निरेचनम् विरेचन विरेचन, शीघ्रम् ततश्च शीघ्र, हरेत् हरी दे छे नष्ट कर देता है ॥ ८० ॥

80. Such persons should first be given enema and then the purgative medicine. Then, the morbidity that has been set in motion by the enema will get easily eliminated by the purgative dose.

तेषां सशोधन विनैः कर्मवातातपाग्निभिर्दोषाः क्षय यान्ति
तेषां कर्तव्यम्—

रुक्षाशनाः कर्मनित्या ये नरा दीप्तपावकाः ।
तेषां दोषाः क्षयं यान्ति कर्मवातातपाग्निभिः ॥ ८१ ॥

ये જે જો, નરા: પુરુષો પુરુષ, રુક્ષાશના: રૂક્ષ ભોજન કરનાર રૂક્ષ મોજન કરતે હૈ, કર્મનિત્યા: નિત્ય શ્રમનું કામ કરનાર નિત્ય શ્રમકા કાર્ય કરતે હૈ, દીપ્તપાવકા અને પ્રદીપ્ત અગ્નિવાળા હોય છે જોર જિનકી અગ્નિ પ્રદીપ્ત હૈ, તેવાજુ તેઓ ના इनके, दोषा दोषो दोष, कर्म- कर्म कर्म, वात- वायु वायु, आतप- तपस् धूप, अग्निभि અને અગ્નિથી જોર અગ્નિસે, क्षयम् क्षय नष्ट, यान्ति पाप्मे छे हो जाते है ॥ ८१ ॥

81. In persons given to un-unctuous food and drink and constant work, and who are possessed of strong gastric fire, the morbidity gets reduced by the influence of work, air, sun and the gastric fire

विरुद्धाध्यक्षनाजीर्णदोषानपि सहन्ति ते ।
स्नेहास्ते मारुताद्रक्ष्या नाव्याधौ तान् विशोधयेत् ॥

તે તેઓ વે, વિરુદ્ધ- વિરુદ્ધ ભોજન વિરુદ્ધ મોજન, અધ્યક્ષન- ભોજન ઉપર ભોજન અધ્યક્ષન, અજીર્ણ- અને અજીર્ણથી થતા જોર અજીર્ણસે उत्पन्न होते हुए, दोषान् दोषो दोषोंको, अपि પણ भी, सहन्ति सहन करी दे छे सहन कर लेते है, ते स्नेहा: तेओनु स्नेहन કરવું ओર્ધ્વે उनका स्नेहन करना चाहिए, मारुतात् तथा वायुથી तथा वायुसे, रक्ष्या: रक्ष्य करवું ओર્ધ્વે वचाना चाहिए, अव्याधौ અને व्याधि બગર જોર વિના રોગકે, तान् तेओनु उनका, न विशोधयेत् शोधन न કરવું ओર્ધ્વે शोधन नहीं करना चाहिए ॥ ८२ ॥

82. They are able to tolerate the effects of even antagonistic diet or pre digestion meals or indigestion. They should be given oleation procedure and protected from the provocation of vata. They should never be subjected to the purificatory procedures except in unavoidable circumstances of disease

કેષા સ્નિગ્ધ કેષાં વ રૂક્ષં વિરેચનં ચય જ્યન્—
નાતિસ્નિગ્ધ શરીરાય દદ્યાત્ સ્નેહવિરેચનમ્ ।
સ્નેહોત્ક્રિષ્ટ શરીરાય રૂક્ષં દદ્યાદિરેચનમ્ ॥ ૮૩ ॥

અતિસ્નિગ્ધ અતિશય સ્નિગ્ધ અતિસ્નિગ્ધ, શરીરાય શરીરવાળાને શરીરવાલે રોગીકો, સ્નેહવિરેચનમ્ સ્નેહ- વિરેચન સ્નેહન વિરેચન, ન દદ્યાત્ આપવું ન ઓર્ધ્વે નહીં દેના चाहिए, સ્નેહોત્ક્રિષ્ટ સ્નેહથી ઉત્ક્રિષ્ટ સ્નેહસે ઉત્ક્રિષ્ટ, શરીરમ્ શરીરવાળાને શરીરવાલેકો, રૂક્ષમ્ રૂક્ષ રૂક્ષ, વિરેચનમ્ વિરેચન વિરેચન, દદ્યાત્ આપવું ઓર્ધ્વે દેના चाहिए ॥ ૮૩ ॥

૮૨ જીર્ણદોષાનપિ સહન્તિ તે —જીર્ણ દોષાનપિ ત્રમન્તિ તે
(છ હ)

,, સ્નેહાસ્તે મારુતાદ્રક્ષ્યા —સ્નેહાસ્તે મારુતાદ્રક્ષ્યા (ય)
,, વિશોધયેત્—વિરેચયેત્ (ય.)

૮૧ તेषાં दोषा क्षय यान्ति कर्मवातातपाग्निभिः—वायु-
कर्माग्निभिरेषां यान्ति दोषाः—क्षय मदः (य)
, कर्मवातातपाग्निभिः—यामेणा वातपानिके. (इ)

83 An unctuous purgative medicine should not be administered to one who has excessive unctuous quality in the body. To one possessed of excessive unctuous quality, a non-unctuous purgative dose should be given.

વિધિપૂર્વકં સંશોધન પ્રયોજ્યમ્ —

एवं ज्ञात्वा विधिं धीरो देशकालप्रमाणवित् ।
विरेचनं विरेचयेभ्यः प्रयच्छन्नापराध्यति ॥८४॥

દેશ- દેશ દેશ, કાલ- કાલ કાલ, પ્રમાણ-વિત્ અને પ્રમાણને બાજુનાર ઔર પ્રમાણનો જાનનેવાલા, ધીર ધીર વૈદ્ય ધીર વૈદ્ય એવમ્ આ પ્રમાણે, હસ પ્રકાર વિધિમ્ વિધિ વિધિ જ્ઞાત્વા બાજુને જાનકર, વિરેચન-વિરેચન લાયક મનુષ્યને વિરેચનકે યોગ્ય પુરુષોનો, વિરેચનમ્ વિરેચન વિરેચન, પ્રયચ્છન્ આપતા દેતા હુઆ, ન અપરાધ્યતિ બૂઝ કરતો નથી કિસી પ્રકારકી મૂલ નથી કરતા ॥ ૮૪ ॥

84 The wise physician who, being expert in proper procedure thus described, and versed in the knowledge of clime, season and dosage, administers purgation to patients in whom it is indicated, will not be liable to error

विभ्रंशो विषवद्यस्य समुद्योगो यथाऽमृतम् ।
कालेष्ववश्यं पेयं च तस्माद्यत्नात् प्रयोजयेत् ॥८५॥

યસ્ય જેનો, જિસ સંશોધનકા, વિભ્રજ્ઞઃ બૂદ્ધિવાળો પ્રયોગ વિભજ, વિષવદ્ વિષ બરાબર છે વિષકે સમાન છે, સમ્યક્ અને યોગ્ય ઔર જિવકા સમ્યક્, યોગ, પ્રયોગ યોગ, અમૃતમ્ અમૃત અમૃતકે, યથા તુલ્ય છે સમાન છે, કાલેષુ સમયે કાલમેં, અવશ્યમ્ જે અવશ્ય જો અવશ્ય, પેયમ્ ન પીવાતું છે પીના પડતા છે, તસ્માદ્ તેનો વેલે તે માટે સમકા વૈદ્ય હસ લિધ, યત્નાત્ યતનપૂર્વકં યતનપૂર્વક. પ્રયોજયેત્ પ્રયોગ કરવો ભેદકી પ્રયોગ કરે ॥ ૮૫ ॥

85 The purificatory dose, if improperly administered, is like poison and if properly administered, is like nectar. It should necessarily be taken at the prescribed times. Hence it should be administered with skill and care

अत्रोक्तमात्राविचार. —

द्रव्यप्रमाणं तु यदुक्तमस्मि-
न्मध्येषु सत् कोष्ठपयोबलेषु ।

तन्मूलमालम्ब્ય भवेद्वિકल्प्यं

तेषां विकल्पोऽभ्यधिकोनभाव ॥८६॥

જસિન્ આમાં હસમેં, યદ્ જે જો, દ્રવ્યપ્રમાણમ્ દ્રવ્યપ્રમાણ દ્રવ્યપ્રમાણ, તુ યુક્તમ્ કલ્પ્ય છે કહા છે, તદ્ તે વદ્, નધ્યેષુ મધ્ય મધ્ય, કોષ્ઠવયોબલેષુ કોષ્ઠ, વય અને બલવાળા માટે છે કોષ્ઠ, વય ઔર બલવાળોકે લિધ છે, તત્ મૂલમ્ તેનો મૂળ તરીકે હસકા મૂલરૂપસે, માલમ્બ્ય આશ્રય કરીને સ્વીકાર કરકે, વિકલ્પ્યમ્ મવેદ્ કલ્પનાનો ભેદ કરવો કલ્પનાકા મેદ કરના ચાહિધ, દેશમ્ આને અનુસરી તેઓની હસકે અનુસાર ઝનઠી ઔષધિયોમેં, અભ્યધિક-ઝનભાવ અધિકતા કે ન્યૂનતાનો અધિક યા કમ પ્રમાણકી, વિકલ્પ્ય નિકલ્પ કરવો કલ્પનાકા મેદ કરના ચાહિધ ॥ ૮૬ ॥

86. The dosage of drugs given in this section is with reference to moderate-bowelled persons and of average age and strength. This should be regarded as the standard for pharmaceutical purposes and larger or smaller doses have to be prepared keeping that standard in view

मानपरिभाषा—

षड् द्रव्यस्तु मरिचिः स्यात् षण्मरीच्यस्तु सर्वपः ।
अष्टौ ते सर्वपा रक्ताक्षपुलकापि तद्वृक्षम् ॥८७॥

૮૬ તન્મૂલમાલમ્બ્ય મવેદ્વિકલ્પ્ય—તન્મૂલમાલમ્બ્ય મવેદ્વિકલ્પ્ય (ખ)
, મવેદ્વિકલ્પ્ય—મવેદ્વિકલ્પ્ય (પ)

धान्यमाषो भवेदेको धान्यमाषद्वयं यवः ।
अण्डिका ते तु चत्वारस्ताश्चतस्रस्तु माषकः ॥८८॥
हेमश्च धान्यकश्चोक्तो भवेच्छाणस्तु ते त्रयः ।
शाणौ द्वौ द्रक्ष्णं विद्यात् कोलं बदरमेव च ॥८९॥
विद्याद् द्वौ द्रक्ष्णौ कर्षं सुवर्णं चाक्षमेव च ।
विडालपदकं चैव पिचुं पाणितल तथा ॥९०॥
तिन्दुकं च विजानीयात् कवलप्रहमेव च ।
द्वे सुवर्णे पलार्धे गच्छुकिरष्टमिका तथा ॥९१॥
द्वे पलार्धे पलं मुष्टिः प्रकुञ्चोऽथ चतुर्थिका ।
विल्वं षोडशिका आम्रं द्वे पले प्रसृतं विदुः ॥९२॥
अष्टमानं तु विज्ञेयं कुडवौ द्वौ तु मानिका ।
पल चतुर्गुणं विद्यादञ्जलिं कुडवं तथा ॥९३॥
चत्वारः कुडवाः प्रस्थश्चतुःप्रस्थप्रथाठकम् ।
पात्रं तदेव विज्ञेयं कंसः प्रस्थाष्टक तथा ॥९४॥
कंसश्चतुर्गुणो द्रोणश्चार्मण नल्वणं च तत् ।
स एव कलशः ख्यातो घटमुन्मानमेव च ॥९५॥
द्रोणस्तु द्विगुणः शूर्पो विज्ञेयः कुम्भ एव च ।
गोणीं शूर्पद्वयं विद्यात् खारीं भारं तथैव च ॥९६॥
द्वात्रिंशतं विजानीयाद्वाहं शूर्पाणि बुद्धिमान् ।
तुलां शतपलं विद्यात् परिमाणविशारदः ॥९७॥
शुष्कद्रव्येष्विदं पानमेवमादि प्रकीर्तितम् ।

षट् ध्वंश्य. तु ७ ध्वंशीनी छ ध्वंशीसे,
मरीचि. ओ३ मरीचि एक मरीचि, ख्यात् थाय छ
होती है, षण्मरीच्यः तु ७ मरीचिने। छ मरीचिसे,
सर्षप. ओ३ रक्त सर्षप थाय छे एक लाल सरसों
होता है, ते अष्टौ ते आठ वे आठ, रक्ताः सर्षपाः द्वादश
सर्षपने। लाल सरसोंसे तण्डुल ओ३ तण्डुल थाय छे
एक तण्डुल होता है, एद्द्वयश्च अपि छे तण्डुलने।
दो तण्डुलोंसे, एकः ओ३ एक, धान्यमाष धान्यमाष

धान्यमाष, भवेत् थाय छे होता है, धान्यमाष-
द्वयम् छे धान्यमाषने। दो धान्यमाषोंसे, यव. ओ३
यव थाय छे एक यव होता है, चत्वारः ते तु
चार यवनी चार यवसे, अण्डिका ओ३ अण्डिका
थाय छे एक अण्डिका होती है, चतस्रः ताः तु चार
अण्डिकाने। चार अण्डिकासे, माषकः ओ३ माषक थाय
छे एक माषक होता है, हेमः च अने हेम इसे हेम,
धान्यकः च अने धान्यक और धान्यक, उक्त उक्त
छे कहते हैं, ते त्रयः तु त्रय माषने। तीन माषसे,
शाण भवेत् ओ३ शाण थाय छे एक शाण होता है,
द्वौ शाणौ छे शाणु दो शाणसे, द्रक्ष्णम् ओ३ द्रक्ष्ण
थाय छे एक द्रक्ष्ण होता है, कोलम् अने कोल इसे
कोल, बदरम् च एव अने बदर और बदर, विद्यात्
अण्डिका कहते हैं, द्वौ द्रक्ष्णौ छे द्रक्ष्णने। दो द्रक्ष्णसे,
कर्षम् ओ३ कर्ष थाय छे एक कर्ष होता है, सुवर्णम् च
अने सुवर्ण इसे सुवर्ण अक्षम् च एव अक्ष अक्ष,
विडालपदकम् च एव विडालपदक विडालपदक, पिचुम्
पिचु, तथा पाणितलम् पाणितल पाणितल, विद्यात्
अण्डिका कहते हैं, तिन्दुकम् च तेभ्यः अने तिन्दुक
एव इसे तिन्दुक, कवलप्रहम् च तथा कवलप्रह तथा
कवलप्रह भी, विजानीयात् अण्डिका कहते हैं, द्वे सुवर्णे
छे सुवर्णने। दो सुवर्णसे पलार्धम् अर्ध पल आधा
पल, मुष्टिः शुक्ति शुक्ति, तथा अष्टमिका तथा अष्ट-
मिका तथा अष्टमिका, ख्यात् थाय छे होते हैं, द्वे पलार्धे
छे पलार्धने। दो पलार्धसे, पलम् मुष्टि ओ३ पल, मुष्टि
एक पल, मुष्टि, प्रकुञ्च प्रकुञ्च प्रकुच, अथ चतुर्थिका
चतुर्थिका चतुर्थिका, विल्वम् अष्ट विल्व, षोडशिका
षोडशिका षोडशिका, आम्रम् च अने आम्र थाय छे
और आम्र होते हैं, द्वे पले छे पलने। दो पलसे, प्रसृतम्
ओ३ प्रसृत एक प्रसृत, विदुः अण्डु जानना चाहिए,
अष्टमानम् तु अने अने अष्टमान पल और इसे
अष्टमान भी, विज्ञेयम् अण्डु जानना चाहिए, चतु-
र्गुणम् चार चार, पलम् पलनी पलसे, अञ्जलिम् ओ३
अञ्जलि एक अञ्जलि, तथा अने एव, कुडवम् कुडव
कुडव, विद्यात् थाय छे जानना चाहिए, द्वौ कुडवौ तु
छे कुडवने। दो कुडवसे, मानिका ओ३ मानिका थाय छे एक
मानिका होती है, चत्वारः चार चार, कुडवाः कुडवने।

८८. माषक—माषका (ज)

९०. चैव—तच्च (छ)

९१. तिन्दुक च विजानीयात् कवलप्रहमेव च—स एव तिन्दुको
हेम स एव कवलप्रह (ग घ)

९२. षोडशिका—षोडशिक (क ख)

९५. नल्वण—कल्वनम् (ङ)

९६. द्रोणस्तु—घटस्तु (क. घ. छ)

कृद्वसे, प्रस्थः ओंशः प्रस्थः थायः ओंशः एक प्रस्थ होता है, अथ चतुःप्रस्थम् चार प्रस्थने। चार प्रस्थसे, आठकम् ओंशः आठक थायः ओंशः एक आठक होता है, तत् एव तेने न इसीको, पात्रम् पात्र पात्र, विज्ञेयम् अथुपु ओंशः कहते हैं, तथा प्रस्थाष्टकम् आठ प्रस्थने। आठ प्रस्थसे, कसः ओंशः कंस थायः ओंशः एक कंस होता है चतुर्गुण चार चार, कसः कसने। कससे, द्रोणः च ओंशः द्रोण थायः ओंशः एक द्रोण होता है, तत् तेने इहे अर्मणम् अर्मण अर्मण, नल्वणम् च तथा नल्वणम् ओंशः ओंशः तथा नल्वण कहते हैं, स एव तेने वही, कलशः 'कुलश' ओंशः नामयी 'कलश' यह नामसे, ख्यात प्रसिद्ध ओंशः प्रसिद्ध है, घटम् अने तेने न घट और उसीको घट, उन्मानम् च एव तथा उन्मान ओंशः ओंशः तथा उन्मान कहते हैं, द्विगुण ओंशः दो, द्रोणः तु द्रोणने। द्रोणसे, शूर्पः ओंशः शूर्प एक शूर्प, कुम्भः च एव अने ओंशः कुम्भ और एक कुम्भ, विज्ञेयः अथुपु कहते हैं, शूर्पद्वयम् ओंशः शूर्पनी दो शूर्पसे, गोणीम् ओंशः गोणी एक गोणी, खारीम् ओंशः खारी खारी, तथा एव अने और, भारम् च ओंशः भार एक भार, विद्यात् अथुपु कहते हैं, बुद्धिमान् बुद्धिमान् अथुपुसे बुद्धिमानको द्वात्रिंशतम् अनेस वत्तीस। शूर्पाणि शूर्पने। शूर्पसे, वाहनम् वाह एक वाह, विजानीयात् अथुपु जानना चाहिए, परिमाण- परिमाणम् परिमाणको, विज्ञारद- निपुण्ण मनुष्य जाननेवाला मनुष्य, शतपलम् ओंशः पलनी एकसो पलसे, तुलाम् तुला एक तुला, विद्यात् अथुपु जाने, शुष्कद्रव्येषु शुष्क द्रव्योंमें, एवम् आदि आ अथुपु इस तरह, हृदयम् आ हृदय मानम् आय परिमाण, प्रकीर्तितम् ओंशः आ ओंशः ओंशः कहा गया है ॥ ८७-९७ ॥

87-97½ Six particles (Dhvasas) make a Marichī and six Marichīs make a Rape-seed (Sarshapa). Eight such red Rape-seeds make a Rice grain (Tandula), two rice grains make a Black gram grain (Dhanya Masha), two Black grams make a Barley (Yava) Four of them make

an Andika, four of these again make a Mashaka It is also known as Hema and Dhanyaka Three of such Mashakas make a Sana. Two Sanas make a Drankshana which is known also as a Kola or Badara (jujube) or half a tola. Two Drankshanas make one Karsha or Suvarna or Aksha or Bidalapadaka, Pichu or Panitāla or Tinduka or Kavalagraha. Two Suvarnas make half a Pala or Sukti or Ashtamika. Two half Palas make one Pala or Mushti (fistful) or Prakuncha or Chaturthika or Bilwa or Shodasika or Amra, two Palas make a Prasrita which is also known as Ashtamana Four Palas are known as an Anjali or Kudava. Four Kudavas make a Prastha and four Prasthas make an Adhaka which is also known as Patra Eight Prasthas make a Kansa Four Kausas make a Drona or Charmana or Nalvana. It is also known as Kalasa, Ghata or Unmana. Two Dronas make a Surpa or Kumbha Two Surpas make a Goni known as Khari or Bhara Thirty-two Surpas should be known as making a Vaha and a hundred Palas make one Tula. This is the table of measures that an expert pharmacist should be versed in. These and such other measures described are with reference to dried articles of medicine

द्रव्याणां मय उद्धृतानां दानाणां च द्विगुणं मानं प्राप्यम्—
द्विगुणं तद् द्रव्येष्विष्टं तथा लघोद्धृतेषु च ॥९८॥

यदिमानं तुला प्रोक्ता पलं वा तत् प्रयोजयेत् ।
अनुके परिमाणे तु तुल्यं मानं प्रकीर्तितम् ॥९९॥

द्रवेषु द्रव पदार्थोभा द्रव, तथा अने एवं, सघोद्धृतेषु च तरतना उभेडेला द्रव्योभा तुरन्त उखाडे हुए द्रव्योभे, तत् द्विगुणं ते भाप भभक्षु इससे दुगुना प्रमाण, इष्टम् देवु भेधेले लेना चाहिए, यत् हि ने जो, मानम् परिभाषु परिमाण, पलम् पक्ष पल, तुला वा अथवा तुला अथवा तुला, प्रोक्ता तत् कथुं होय ते न कही हो वही, प्रयोजयेत् प्रयोभवु लेना चाहिए, परिमाणे अने न्या परिभाषु और जहांपर परिमाण, अनुके तु कथुं न होय त्या न कहा हो वहापर, तुल्यम् तुल्य समान, मानम् मान परिमाण, प्रकीर्तितम् भक्षु भेधेले जानना चाहिए ॥ ९८-९९ ॥

98-99. Double the measure is meant when mentioned with reference to fluids and freshly culled herbs. But where the measure is described in terms of a Tula or a Pala, the measure should be literally understood. Where the relative measures of things are not specified, an equal measure is implied.

स्नेहपाकपरिभाषा—

द्रवकार्येऽपि चानुके सर्वत्र सलिलं स्मृतम् ।
यतश्च पादनिर्देशश्चतुर्भागस्ततश्च सः ॥१००॥

द्रवकार्ये अपि न्या द्रवना कार्यभा द्रवके कार्यभे, अनुके द्रवद्रव्य कथुं न होय त्या जहां द्रवद्रव्य कहा न हो वहां, सर्वत्र सर्व स्थाने सर्वत्र, सलिलम् पाणी जल, स्मृतम् भभक्षु समझना चाहिए, यतः च अने न्या और जहांपर, पादनिर्देशः पादने निर्देश कथुं होय पादका निर्देश किया हो, तत् च त्या वहापर, सः तेने

उसका, चतुर्भाग चतुर्थांश समझवे। चतुर्थ भाग जानना चाहिए ॥ १०० ॥

100 In making fluid preparations, where the liquid is not specified, water is implied in all such preparations. Where a quarter is mentioned, it should be known as one fourth part with reference to the main drug

जलस्नेहौषधानां तु प्रमाणं यत्र नेरितम् ।
तत्र स्यादौषधात् स्नेहः स्नेहात्तोयं चतुर्गुणम् ॥१०१॥

यत्र तु न्या जहा, जल-स्नेह- नल, स्नेह जल, स्नेह, औषधानाम् अने औषधु और औषधियोका, प्रमाणम् प्रभाषु परिमाण, न ईरितम् कथुं न होय नही कहा हो, तत्र त्या वहां, औषधात् औषधश्च औषधसे, स्नेह आरगष्टु स्नेह चौगुना स्नेह, स्नेहात् अने स्नेहश्च और स्नेहसे, चतुर्गुणम् आरगष्टु चौगुना, तोयम् पाणी जल, स्यात् देवु भेधेले लेना चाहिए ॥ १०१ ॥

101. In the making of unctuous preparations, where the measures of water, unctuous article and drug are not specified, the unctuous article is implied to be four times the drug and water four times the unctuous article.

स्नेहपाकस्त्रिधा ज्ञेयो मृदुर्मध्यः खरस्तथा ।
तुल्ये कल्केन निर्यासे मेघजानां मृदुः स्मृतः ॥१०२॥
संयाव इव निर्यासे मध्यो दूर्वी विमुञ्चति ।
शीर्यमाणे तु निर्यासे वर्तमाने खरस्तथा ॥१०३॥

स्नेहपाक स्नेहपाक स्नेहपाक, त्रिधा त्रय प्रकारने। तीन प्रकारका, ज्ञेयः भक्षुवे। जानना चाहिए, मृदुः मृदु मृदु, मध्य. मध्य मध्य, तथा खर. अने भर और खर, मेघजानाम् औषधाने। औषधियोका, निर्यासे नेभा

९९ यदि मानं तुला प्रोक्ता पल वा तत् प्रयोजयेत्-यत्र मानं तुला कार्य तत्रैव सप्रयोजयेत् (ड. ५)

१०० द्रवकार्येऽपि-द्रवकार्ये तु (ज.)

१०१ द्रवकार्येऽपि चानुके-द्रवकार्ये तु चानुके (ड.)

१०१ नेरितम्-नोदितम् (ज.)

१०३ संयाव-सम्पाक (ज. द. ३.)

१०३ वर्तमाने-वर्तमाने (ज. ५)

निर्यास जिसमें निर्यास, कल्केन उड़्डना कल्कके, तुल्ये
जेवे। भाय समान हो जाये, मृदु तेने मृदुपाक उसको
मृदुपाक, स्मृत अणुवे। जानना चाहिए, निर्यासे जेभा
निर्यास जिसमें निर्यास, संयावे इव संयाव जेवे।
संयावके समान हो जाये, दर्दीम् तथा उड्डीने और कबळीके
साथ, विमुञ्चति छोड़ी दे जेवे। भाय न चिपटे ऐसा हो
जाये, मध्य तेने मध्यपाक अणुवे। उसे मध्यपाक जानना
चाहिए, तथा जेने और, निर्यासे जेभा निर्यास, जिसमें
निर्यास, वर्तमाने आंगणीभी दाट उरता अणुलियोंसे वर्ति
वनाने पर, शीर्यनाणे छोटे पडी अय जेवे। भाय टुकडे
टुकडे हो जाये, खर जेने भरपाक अणुवे। उसको
खरपाक जानना चाहिए ॥ १०२-१०३ ॥

102- 03. Ulctuous preparations are,
it should be known, of three kinds.
soft, medium and hard When the
solution of the drugs acquires the
consistency of the paste added to it, it
is known as a 'soft preparation' When
the solution acquires the consistency
of a jelly and can be poured out
easily with the ladle, it is considered
'medium preparation'. When the
solution becomes so thickened that it
snaps, and can be rolled between the
fingers, it is called 'hard preparation'.

खरोऽभ्यङ्गे स्मृतः पाको, मृदुर्नस्त.क्रियासु च ।
मध्यपाकं तु पानार्थं वस्तौ च विनियोजयेत् ॥१०४॥

अभ्यङ्गे अभ्यङ्गभा अभ्यङ्गमें, खर पाक भरपाक
खरपाक, नस्त क्रियासु तथा नस्तकर्मभा तथा नस्त
कर्ममें, मृदुः च मृदुपाक मृदुपाक, स्मृतः उलो छे कहा
है, पानार्थं तेमन् पीना भाटे एवं पिजानेके लिए,
वस्तौ च तथा भरितभा और वस्तिमें, मध्यपाकम् तु
मध्यपाकने मध्यपाकका, विनियोजयेत् ये।जेवे। प्रयोग
करे ॥ १०४ ॥

104. It should be known that the
hard preparation should be used for
inunction, the soft one for nasal medi-
cation and the medium preparation
should be used as potion and in the
preparation of enemata.

मानस्य द्वैविध्यम्—

मानं च द्विविधं प्राहुः कालिङ्गं मागधं तथा ।
कालिङ्गान्मागधं श्रेष्ठमेवं मानविदो विदुः ॥१०५॥

मानम् च परिभाष्य मान, कालिङ्गम् कालिङ्ग
कालिङ्ग, तथा जेने और, मागधम् मागध मागध,
द्विविधम् जे जे प्रकारतुं इन दो प्रकारका, प्राहुः उल्लुं
छे कहा है कालिङ्गात् पल्लु कालिङ्ग करता किन्तु कालिङ्ग
मानसे, मागधम् मागध मागध, श्रेष्ठम् श्रेष्ठ छे श्रेष्ठ
है, एवम् जेम् इस प्रकार मानविदः परिभाष्य
अणुनाग मानको जाननेवाले, विदुः माने छे मानते
है ॥ १०५ ॥

105 The standard of measurement
is said to be of two kinds viz , Kalinga
and Magadha Mensural experts regard
the Magadha standard to be superior
to the Kalinga

कल्पस्थानोक्तार्थसंग्रह. —

तत्र श्लोकौ—

कल्पार्थः शोधने संज्ञा पृथग्चेतुः प्रवर्तने ।
देशादीनां फलादीनां गुणा योगशतानि षट् ॥१०६॥
विकल्पहेतुर्नामानि तीक्ष्णमभ्यासलक्षणम् ।
विधिश्चावस्थिको मानं स्नेहपाकश्च दर्शितः ॥१०७॥

तत्र श्लोकौ ते विषयभा उपसंहारना जे श्लोक
छे छे उन विषयमें उपसंहारके दो श्लोक है कि,

१० मानम् पानम् (ख)

१०६ हेतु प्रवर्तने-धातुप्रवर्तनम् (ग)

पृथग्चेतु प्रवर्तने-पृथग्चेतु प्रवर्तनम् (ग ५)

, योगशतानि-योगा शतानि घ ।

, दर्शित -दर्शितम् (फ.)

कल्पार्थः उपपन्नः विषयः कल्पका विषयः, बोधने शोधनेऽनी शोधनोक्ती, संज्ञा स संज्ञा, प्रवर्तने तेऽनी प्रवृत्तिर्भा। इनके प्रवर्तनमें, पृथक् हेतुः शुद्ध शुद्ध हेतु पृथक् कारण, देहादीनाम् हेतु वगेरेना शुद्ध देश आदिके गुण, फलादीनाम् भीष्म वगेरेना सैनफलादिके, गुणा शुद्ध गुण, षट् योगशतानि ७२० योगो ८० सौ योग, विकल्प हेतुः विकल्पने हेतु विकल्पका कारण, नामानि नाम नाम, तीक्ष्ण-तीक्ष्ण तीक्ष्ण, मध्य-मध्य मध्य, अल्प-अल्प शोधनना और अल्प शोधनके, लक्षणम् लक्षण लक्षण, आवश्यक आवश्यक अवस्थाके अनुसार, विधिः विधि विधि, मानम् परिमाणम् मान, स्नेहपाक च अल्प स्नेहपाक और स्नेहपाक, दर्शितः अतः ७०६-१०७ ॥

Here are the two recapitulatory verses—

106-107 The purpose of Pharmaceutics, the definition of the purificatory procedures, different aims in the use of each procedure; the qualities of clime etc., the qualities of emetic nut etc. and six hundred preparations, the purpose and the names of preparations and the characteristics of the strong, moderate and the mild types of preparations, the procedure with reference to the stage of disease, the

table of measures and the method of preparation of unctuous articles—all this has been described herein.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्त
दृढबलसंपूरिते कल्पस्थाने दन्तीद्रवन्तीकल्पो
नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

इति आ। प्रमाणे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-
वेशे रच्येत्। अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे
अने चरकथी प्रतिसंस्कार पायेत्। आ शास्त्रभा।
और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त
अप्राप्त, दृढबलसंपूरिते अने दृढबलसे पूरा करेत्।
और दृढबलसे पूरित किये गये, कल्पस्थाने उपपन्नान्
विधे कल्पस्थानमें, दन्तीद्रवन्तीकल्पः 'दन्तीद्रवन्तीकल्पः'
'दन्तीद्रवन्तीकल्पः', नाम नामने। नामका, द्वादशः आरभ्य
वारह्वी, अध्यायः अध्याय स पूर्यते अथ अध्याय समाप्त
हुआ ॥ १२ ॥

12. Thus, in the Section on Pharmaceutics, in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the twelfth chapter entitled 'The Pharmaceutics of the Red Physic Nut and the Physic Nut' not being available, the same as restored by Dridhabala, is completed

कल्पस्थानं समाप्तम् ।

श्रीः चरकसंहिता सिद्धिस्थानम्

श्री
चरकसंहिता
सिद्धिस्थान

श्री
चरकसंहिता
सिद्धिस्थान

The
Carakasamhita
SIDDHISTHANA
(The Section on
Success in Treatment)

प्रथमोऽध्यायः ।

पहले अध्याय अध्याय पहला
Chapter I

कल्पनासिद्धयुपक्रमः—

अथातः कल्पनासिद्धिं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

अथ अतः हमे अह्मींथी अब आगे, कल्पना-
सिद्धिम् 'कल्पनासिद्धि' नामना अध्यायतु 'कल्पना-
सिद्धि' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्यान करुं
व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये
आत्रेयने, इति ह आ विषयमा नीचे प्रमाणे- इस
विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स कहेंगे' के कहा है- ॥ २ ॥

1. We shall now expound the
chapter entitled 'The Successful
Application of various therapeutic
measures'

2. Thus declared the worshipful
Atreya.

पञ्चकर्मकल्पनाविषयेऽप्रवेशस्य कतिपये प्रश्ना —

का कल्पना पञ्चसु कर्मसूक्ता,
क्रमश्च कः, किं च कृताकृतेषु ।
लिङ्गं तथैवातिकृतेषु, संख्या
का, किंशुणः, केषु च कश्च वस्तिः ॥ ३ ॥
किं वर्जनीयं प्रतिकर्मकाले,
कृते कियान् वा परिहारकालः ।
प्रणीयमानश्च न याति केन,
केनैति शीघ्रं, सुचिराच्च वस्तिः ॥ ४ ॥
साध्या गदाः सैः शमनेश्च केचित्
कस्मात् प्रयुक्तैर्न शमं व्रजन्ति ।
प्रचोदितः शिष्यवरेण सम्य-
गित्यग्निवेशेन भिषग्वरिष्ठः ॥ ५ ॥

३. संख्या-संज्ञा (घ.)

४. परिहारकालः-परिहारकालः (क)

याति केन-याति वस्ति (क घ फ.)

वस्ति-केन (घ)

५. साध्या गदाः.....भिषग्वरिष्ठः—

साध्या गदाश्च शमनेश्च केचित्

कस्माद्गदा न प्रशमं व्रजन्ति ।

इत्यग्निवेशो भिषगां वरिष्ठः

पप्रच्छ तस्मै स च सर्वमाह ॥ (घ. फ.)

પુનર્વસુસ્તમ્પ્રવિદાહ તસ્મૈ

સર્વપ્રજાનાં હિતકામ્યયેદમ્ ॥

પચ્ચસુ કર્મસુ પંચકર્મભા પચ્ચકર્મોમે, કા કર્મના શી કર્મના કર્મના કયા, કક્કા કહી છે ? કહી છે ? કમઃ ચ એને કમ કમ, કઃ શે છે કયા છે ? કૃતાકૃતેષુ એનાં કૃત-અકૃત કૃત-અકૃત, તથા એવ એને ઓર, અતિકૃતેષુ અતિકૃતનાં અતિકૃતકે, લિક્કમ્ ચ લક્ષણે લક્ષણ, કિમ્ શા છે ? કયા છે ? સંખ્યા કા સખ્યા શી છે ? સંખ્યા કયા છે ? કેષુ ચ કયા રોગીઓમાં કિનમે, કિંશુણઃ કયા શુભવાળી કિન ગુણોવાળી, કઃ ચ વક્તિઃ એને કઈ બસ્તિ પ્રયોજ્ય છે ? ઓર કૌનસી વસ્તિ દેની ચાહિય ? પ્રતિકર્મકાલે દરેક કર્મને સમયે પ્રત્યેક કર્મકે કાલમે, કિમ્ વર્જનીયમ્ શુ તજવા યોગ્ય છે કયા ત્યાજ્ય છે ? કૃતે પંચકર્મ કયા પછી પચ્ચકર્મ કરનેકે બાદ, પરિહારકાલઃ પરહેજને કાલ પરહેજકા સમય, કિયાન્ વા કેટલો છે ? કિતના છે ? પ્રણીયમાનઃ પ્રયોજ્યતી વી જાતી, વક્તિઃ ચ બસ્તિ વસ્તિ, કેન ન યાતિ કયા કારણથી અંદર જતી નથી ? કિમ્ કારણસે અંદર નહીં જાતો ? કેન શીઘ્રમ્ કયે કારણે જલદી કિમ્ કારણસે શીઘ્ર, પુતિ પાછી આવે છે ? વાપસ આ જાતી છે ? સુચિરાત્ ચ એને કયે કારણે લાંબે કાળે પાછી આવે છે ? ઓર કિમ્ કારણસે દેરમે વાપસ આતી છે ? કેચિત્ કેટલાક કહે, સાધ્યાઃ સાધ્ય સાધ્ય, ગદ્દા ચ રોગે રોગ, પ્રયુક્તઃ પ્રયોજ્યતા પ્રયુક્ત કિયે ગયે, સ્વૈઃ જમનૈઃ પોતપોતાનાં શમનોદ્વારા અપને અપને શમનોસે, કસ્યાત્ શા કારણે કિમ્ કારણસે, શમમ્ ન વ્રજમિત્ શાન્ત મતા નથી ? શાન્ત નહીં હોતે ? હિતિ આ પ્રમાણે હસ પ્રકાર, ક્ષિપ્યવરેણ શ્રેષ્ઠ શિષ્ય શ્રેષ્ઠ શિષ્ય, અગ્નિવેશેન અગ્નિવેશથી અગ્નિવેશદ્વારા, સમ્યક્ સારી રીતે મલી પ્રકાર, પ્રચોદિતઃ પ્રેરાયેલા પૂછે જાને પર, અપગ્નિવરિષ્ઠ વૈદીમાં શ્રેષ્ઠ વૈદ્યોમે શ્રેષ્ઠ, તન્નરવિત્ શાસ્ત્ર તત્ત્વવિત્, પુનર્વસુઃ પુનર્વસુએ પુનર્વસુને, સર્વ પ્રજાનામ્ સર્વ પ્રજાના સર્વ પ્રજાઓની હિતકામ્યયા હિતની કામનાઓ હિતકામનાસે, તસ્મૈ તેને ઉસકો, હવમ્ આ યદ, જાહ કહ્યુ કહા ॥ ૩-૫૩ ॥

3-5૩. What is the method laid down in the five purificatory proce-

dures? What is the order in which they are to be performed? What are the signs of successful and unsuccessful administration of the purificatory procedures, as also of over-administration? What is the number of enemata to be given? What is the therapeutic value of enema? What kind of enema should be given in which condition? What is to be avoided during the period of treatment; what is the period of interval to be observed between the administration of various purificatory procedures? What are the causes preventing the successful operation of an enema? What makes for the immediate return of the enema fluid? What again causes its delayed return? Why is it that some diseases, although curable, are not allayed in spite of being treated by appropriate measures? Thus questioned fully by the foremost of his pupils—Agnivesa, Punarvasu, the foremost of physicians and highly learned in the Science, moved by the desire of promoting the welfare of the whole of humanity, answered and said to him thus

સ્નેહકર્મણઃ કાલાવધિ. —

ઝ્યહાવરં સપ્તદિનં પરં તુ

ચિગ્ધો નરઃ સ્વેદયિતવ્ય ઉક્તઃ ॥ ૬ ॥

નાતઃ પરં સ્નેહનમાદિશન્તિ

સાત્મ્યીભવેત્ સપ્તદિનાત્ પરં તુ ।

ઝ્યહાવરમ્ ઓછામાં ઓછા ત્રણ દિવસ કમસે કમ ત્રીન દિન, સપ્તદિનમ્ પરમ્ અને વધુમાં વધુ સાત

૬ ઉક્તઃ—૬: (૫)

દિવસ સુધી અધિકસે અધિક સાત દિન, સ્નિગ્ધઃ સ્નેહન કરાવેલ સ્નેહન કરાવે, નરઃ તુ પુરુષને પુરુષકો, સ્વેદ-યિતવ્યઃ ઠક્કઃ સ્વેદનયોગ્ય કહ્યો છે સ્વેદનયોગ્ય કહા છે, જતઃ પરમ્ એથા વધારે વખત રસસે અધિક સમય, સ્નેહમ્ સ્નેહન કરવાતું સ્નેહન, ન આદિશન્તિ શાસ્ત્રકારો કહેતા નથી દેનેકે લિખે નહીં કરતે, સપ્તદિનાત્ પરમ્ તુ કારણકે સાત દિવસ પછી તેા ક્યોંકિ સાત દિનકે પીછે તો, સાત્મ્યીમવેત્ તે સ્નેહન સાત્મ્ય મધ્ય અથ છે વહ સ્નેહન સાત્મ્ય હો જાતા હૈ ॥ ૬૨ ॥

6-6½. It is prescribed that the person should be subjected to sudation therapy after he has undergone oleation therapy for a minimum period of three days or a maximum period of seven days. Oleation therapy for longer than this period is not recommended, as the patient then gets habituated to it.

સ્નેહસ્વેદયોર્ગુણા. —

એહોઽનિલં હન્તિ મૃદૂકરોતિ

દેહં મલાનાં વિનિહન્તિ સક્કમ્ ॥ ૭ ॥

સ્નિગ્ધસ્ય સૂક્ષ્મેષ્વચનેષુ લીનં

સ્વેદસ્તુ દોષં નયતિ દ્રવત્વમ્ ।

એહઃ સ્નેહન સ્નેહન, અનિલમ્ વાયુનેા વાયુકા, હન્તિ નાશ કરે છે નાશ કરતા હૈ, દેહમ્ દેહને શરીરકો, મૃદૂકરોતિ મૃદુ બનાવે છે કોમલ કરતા હૈ, મલાનાત્ અને મળના બૌર મલોંકી, સક્કમ્ વિખન્ધને રુકાવટકો, વિનિહન્તિ હણે છે તોડતા હૈ, સ્નિગ્ધસ્ય સ્નિગ્ધ મનુષ્યના સ્નિગ્ધ પુરુષકે, સૂક્ષ્મેષુ સૂક્ષ્મ સૂક્ષ્મ, જવનેષુ સ્ત્રોતોર્મા માર્ગોર્મે, લીનમ્ દોષમ્ બરાધ રહેલ દોષને લીન દોષકો, સ્વેદઃ તુ સ્વેદન સ્વેદન, દ્રવત્વમ્ પીગળાવી દ્રવ, નયતિ નાષે છે વના દેતા હૈ ॥ ૭૨ ॥

7-7½. Oleation cures the morbidity of vata makes the body soft and disintegrates the accumulation of morbid matter, while sudation liquefies

the morbid matter which is stuck up in the minute channels of the body of the person who has undergone oleation therapy

વમનવિરેચને ચ દોષોત્ક્રેશનવિધિ —

પ્રામ્યૌદકાનૂપરસૈઃ સમાસૈ-

રુત્ક્રેશનીયઃ પયસા ચ વમ્યઃ ॥ ૮ ॥

રસૈસ્તથા જાઙ્ગલજૈઃ સયૂષૈઃ

સ્નિગ્ધૈઃ કફાવૃદ્ધિકરૈર્વિરેચ્યઃ ।

વમ્યઃ વમનયોગ્ય પુરુષને વમનયોગ્ય પુરુષકો, સમાસૈઃ માંસસહિત માંસોસે યુક્ત, પ્રામ્ય-ઔદક- પ્રામ્ય-ઔદક પ્રામ્ય-ઔદક, આનૂપ- અને આનૂપ બૌર આનૂપ, રસૈઃ માંસરસોથી માંસરસોસે, પયસા ચ તથા દૂધથી બૌર દૂધસે, રુત્ક્રેશનીય. ઉત્ક્રેશન કરવેા બેઈ એ વમનોન્મુલ્ક કરના ચાહિય, તથા તે જ પ્રમાણે હસી પ્રકાર, વિરેચ્યઃ વિરેચનયોગ્ય પુરુષને જિસે વિરેચન દેના હો રસે, સયૂષૈઃ યૂષસહિત યૂષોસે, સ્નિગ્ધૈઃ સ્નિગ્ધ સ્નિગ્ધ, કફા-વૃદ્ધિકરૈઃ અને કફની વૃદ્ધિ ન કરનાર કફકો ન વધાનેવાલે, જાઙ્ગલજૈઃ બાંગલ જાંગલ, રસૈઃ માંસરસોથી ભોજન કરાવવું બેઈ એ માંસરસોસે ભોજન કરાના ચાહિય ॥ ૮૨ ॥

8-8½. The person who is to be subjected to emesis should have his kapha in the stomach roused up by a diet of milk mixed with meat-juice and the flesh of domestic, aquatic and wet-land animals. The person who is to be administered purgation should be given the meat-juice of jangala animals, soups mixed with unctuous articles and articles non-promotive of kapha.

વમનવિરેચનયો. પ્રતિલોભનમને હેતુ —

સ્ત્રોત્ક્રેશનવિરેચનયો. પ્રતિલોભનમને હેતુ —

વિરેચ્યતે સન્દ્રકફસ્તુ વમ્યક્ ॥ ૯ ॥

૮ સમાસૈઃ.—સમાપ્તે (ખ)

૯ સ્નિગ્ધૈઃ સ્નિગ્ધ (ગ.)

૧૦ સયૂષૈઃ—સયૂષ (ખ. ક)

અથ: કફેઽરૂપે વમનં વિરેચયે-

દ્વિરેચનં વૃદ્ધકફે તથોર્ધ્વમ્ ।

શ્લેષ્મોત્તર: હિ કેમકે કફની અધિકતાવાળો પુરુષ
ક્યોંકિ કફકી પ્રવલતાવાળા, અદુઃસ્વપ્ન મુશ્કેલી વગર
સુષ્ણ્ણ, હૃદયતિ વમન કરે છે વમન કરતા હૈ, મન્દકફ
તુ અને મ.દ કફવાળાને ઓર થોડે કફવાળેકો, સમ્યક્
સારી રીતે મઝી પ્રકાર, વિરિચયતે વિરેચન થાય છે
વિરેચન હોતા હૈ, કફે અરૂપે કફ અરૂપ હોય તો
કફકે થોડા હોનેપર, વમનમ્ વમન ઓષધ વમન
ઓષધ, અથ. નીચે જઈ વિરેચન કરાવે છે નીચે
જાકર વિરેચન કરાતી હૈ, વૃદ્ધકફે અને કફ અધિક હોય
તો કફકે અધિક હોનેપર, વિરેચનમ્ વિરેચન ઓષધ
વિરેચન ઓષધ, ઊર્ધ્વમ્ ઉપર જઈ ઊપરકો જાકર,
વિરેચયેત્ વમન કરાવે છે વમન કરાતી હૈ ॥ ૯૩ ॥

9-9½ The person in whom the
kapha is in excess vomits easily and
the person in whom it is low purges
well. If the kapha is meagre the
emetic drug acts as a purgative while
in a condition of excess of kapha, the
purgative drug acts as an emetic

વમનવિરેચનયો કર્તવ્ય ક્રમ: —

સ્નિગ્ધાય દેયં વમનં યથોક્તં

વાન્તસ્ય પેયાદિરનુક્રમશ્ચ ॥૧૦॥

સ્નિગ્ધસ્ય સુસ્થિગ્ધતનોર્યથાવ-

દ્વિરેચનં યોગ્યતમં પ્રયોજ્યમ્ ।

૯૩ વિરેચયેત્-ગચ્છેત્ (ક. ક.)

,, , -હિ યાતિ (જ.)

,, , -વિગચ્છેત્ (સ. ધ.)

૧૦. સ્નિગ્ધાય દેય વમન યથોક્ત વાન્તસ્ય પેયાદિરનુક્રમશ્ચ ।

સ્નિગ્ધ-સ્નિગ્ધસ્ય ચ સ્વિગ્ધવતશ્ચ કાર્ય વિરેચન યોગ્યતમ
તતશ્ચ પેયા ॥ (ધ.)

૧૦½ સ્નિગ્ધસ્ય સુસ્થિગ્ધ-તનોર્યથાવદ્વિરેચન યોગ્યતમ પ્રયોજ્યમ્-

સ્નિગ્ધસ્ય ચ સ્વિગ્ધવતશ્ચ કાર્ય વિરેચન યોગ્યતમ તતશ્ચ (ક.)

,, પ્રયોજ્યમ્-વિદિષ્યાત્ (ધ. ક.)

સ્નિગ્ધાય સ્નેહન કરાવેલા મનુષ્યને સ્નિગ્ધ કિયે
હુએ પુરુષકો, યથોક્તમ્ કહ્યા પ્રમાણેનું યથોક્ત વિધિએ,
વમનમ્ વમન વમન, દેયમ્ દેવું દેનાં .ચાહિએ, વાન્તસ્ય
અને વમન કરાવેલા મનુષ્યને ઓર વમન કરાવે હુએ
મનુષ્યકો, પેયાદિ પેયા વગેરેના પેયા વિલેપી આદિ,
અનુક્રમ: ચ અનુક્રમ કરાવેલા બેઠીએ ક્રમપાલન કરાના
ચાહિએ, સ્નિગ્ધસ્ય સ્નેહન કરેલા સ્નિગ્ધ, સુસ્થિગ્ધતનો:
અને સારી પેઠે સ્નેહન કરેલા શરીરવાળા મનુષ્યને
ઓર મઝી પ્રકાર સ્વેદન કિયે શરીરવાળે મનુષ્યકો,
યોગ્યતમશ્ચ અત્યંત યોગ્ય અત્યન્ત યોગ્ય, વિરેચનમ્
વિરેચન વિરેચન, યથાવત્ વિધિપૂર્વક યથાવિધિ,
પ્રયોજ્યમ્ દેવું દેનાં ચાહિએ ॥ ૧૦૩ ॥

10-10½ Emetics should be admini-
stered, in the manner laid down to one
that has taken the oleation therapy, and
when the emesis has been complete, the
patient should be given the systematic
dietetic regimen by means of gruels
etc The person who has undergone
the oleation and sudation procedures
should be administered the best suited
purgative, as laid down

સશોધનાનન્તરં કર્તવ્યોઽજસંસર્જનક્રમઃ —

પેયાં વિલેપીમકૃતં કૃતં ચ

યૂષં રસં ત્રિદ્વિરથૈકશ્ચ ॥૧૧॥

ક્રમેણ સેવેત વિશુદ્ધકાયઃ

પ્રધાનમધ્યાવરશુદ્ધિશુદ્ધ:

પ્રધાન- પ્રધાન પ્રધાન, મધ્ય અવર- મધ્ય અને
અવર મધ્ય ઓર અવર, શુદ્ધિ- શુદ્ધિ શુદ્ધિસે, શુદ્ધ:
શુદ્ધ કરાવેલા શુદ્ધ કિયા હુઆ, વિશુદ્ધકાયઃ વિશુદ્ધ
શરીરવાળા રોગીએ શુદ્ધ શરીરવાળા રોગી, ક્રમેણ
અનુક્રમે ક્રમશઃ. ત્રિઃ દ્વિઃ ત્રણવાર, બેવાર ત્રીન, દો,
અથ એકશઃ અને ઓકવાર ઓર એકવાર, પેયાન્
પેયા પેયા, વિલેપીમ્ વિલેપી વિલેપી, અકૃતમ્ કૃતમ્

૧૧૩ સેવેત-સેવેતે (અ.)

,, શુદ્ધિશુદ્ધ-શુદ્ધિશુદ્ધિ (ધ.)

असंस्कृतं च संस्कृतं असंस्कृतं वा संस्कृतं, यूषम् भूष-
कम्, रसम् च तथा मांसरसम् तथा मांसरसका, सेवेन
सेवनं करणं भेषजं सेवनं करे ॥ ११३ ॥

11-11½. The person who has been
thus purged should take thin and
thick gruel, unseasoned and seasoned
soup and meat-juice, in the order
mentioned. He should take each of
these at the three meal times or at
two meals, or at one meal time accor-
ding as the purificatory dose was
maximum, moderate or minimum

यथाऽणुरग्निस्तृणगोमयाद्यैः

संधुक्ष्यमाणो भवति क्रमेण ॥१२॥

महान् स्थिरः सर्वपचस्तथैव

शुद्धस्य पेयादिभिरन्तरग्निः ।

यथा जेम जिस प्रकार, अणुः अणु भेडो सूक्ष्म,
अग्निः अग्नि अग्नि, तृणगोमयाद्यैः धास्य अने छास्य वगे-
रेथी तृण और गोमय आदिसे, संधुक्ष्यमाणः प्रदीप्त करोती
प्रज्वलित होती हुई, क्रमेण क्रमे क्रमे क्रमशः, महान् स्थिर
महान्, स्थिर महान्, स्थिर, सर्वपचः अने सर्व पचावनार
और सबको पचानेवाली, भवति आद्य छे हो जाती है, यथा
युष्म तेवी न रीते उसी प्रकार, शुद्धस्य स शोधनथी शुद्ध
थयेद शोधनी संशोधनसे शुद्ध हुए रोगीकी, अन्तरग्नि
अन्तरग्नि अन्तरग्नि भी, पेयादिभिः पेया वगेरेथी महान्,
स्थिर अने सर्वपाचक आद्य छे पेया आदिसे महान्,
स्थिर और सर्वपाचक होती है ॥ १२ ॥

12-12½. Just as a spark of fire fed
gradually by straw and cow-dung cakes
etc., grows into a big and constant flame,
similarly, the internal gastric fire in
the person who has undergone the
purificatory procedure, grows strong

and constant and capable of digesting
all foods, fed gradually by gruels etc.

हीनमध्यप्रवरयोर्वमनविरेचनयोर्लक्षणानि—

जघन्यमध्यप्रवरे तु वेगा-

अत्वार इष्टा वमने षडष्टौ ॥१३॥

दशैव ते द्वित्रिगुणा विरेके

प्रस्थस्तथा द्वित्रिचतुर्गुणश्च ।

जघन्य-मध्य- हीन, मध्य जघन्य, मध्य, प्रवरे अने
उत्तम और प्रवर, वमने तु वमनमा वमनमें, अत्वारः
अनुक्रमे २५२ क्रमशः चार, षट् अष्टौ छ अने आठ छः
और आठ, वेगा इष्टा. वेगो अष्टौ छे वेग इष्ट हैं, विरेके
ते अने हीन, मध्य तथा उत्तम विरेचनमा ते वेगो
हीन, मध्य तथा उत्तम विरेचनमें वे वेग, दश एव दश दस,
द्वित्रिगुणा वीस अने त्रीस बीस और तीस इष्ट हैं,
तथा तथा हीन, मध्य अने उत्तम मानपरिमाणमा
तथा हीन, मध्य और उत्तम मानपरिमाणमें, द्वित्रिचतुर्गुणः
च नि.स्तुत दोषनु प्रमाण छे, त्रिच अने चार दो
तीन और चार, प्रस्थः प्रस्थ होय छे प्रस्थ होता
है ॥ १३ ॥

13 13½. Four six and eight times
of vomiting are considered good as
minimum, moderate and maximum
action respectively, and similarly are
regarded in purgation, ten, twenty
and thirty times. The quantity of
fecal matter should be 128, 192 or
256 tolas.

वमनविरेचनयोः समहीनातियोगलक्षणानि—

पित्तान्तमिष्टं वमनं विरेका-

दर्धं कफान्तं च विरेकमाहुः ॥१४॥

द्वित्रान् सविट्कानपनीय वेगा-

न्मेयं विरेके वमने तु पीतम् ।

पित्तान्तम् पित्त आवे त्या सुधीनु पित्तके आने
तक, विरेकात् अने विरेचनथी और विरेचनसे, दर्धम्
अर्धम् आधा, वमनम् वमन वमन, कफान्तम् च तथा

કદ આવે ત્યાં સુધીનું તથા કફ અને તક, વિરેકમ્ વિરેચન વિરેચન, ક્ષુદ્રમ્ આહુ: ધૃષ્ટ કલું છે ક્ષુદ્ર કદા છે, સવિટ્કાન્ મળયુક્ત મલમિશ્રિત, દ્વિત્રાન્ એ ત્રેણે દો ત્રીણ, વેગાન્ વેગોને વેગોનો, અપનીય તણે છોડકર, વિરેકે વિરેચનને તોળવું એઈએ વિરેચનનો તોલનાં ચાહિય, પીત્તમ્ તુ અને પીધેલ ઔષધને તણે બોર પી હું ઔષધનો છોડકર, વસને વમનને વમનનો મેવન્ તોળવું એઈએ તોલનાં ચાહિય ॥ ૧૪૩ ॥

14-14½ The quantity of vomited matter should be half of this, and that vomit should be considered successful which is accompanied with bile in the last phase and likewise the purgation which is accompanied with mucus or kapha in the last phase In case of fecal matter, the quantity passed should be measured without taking into account the quantity passed in the first two or three motions, and in the measurement of the quantity of vomitus the quantity of the drug in the vomitus should not be counted.

ક્રમાત્ કફ: પિત્તમથાનિલશ્ચ

યસ્યૈતિ સમ્યગ્વમિત: સ્વ દૃષ્ટ: ॥૧૫॥

દૃત્પાર્શ્વમૂર્ધેન્દ્રિયમાર્ગશુદ્ધૌ

તથા લઘુત્વેઽપિ ચ લક્ષ્યમાણે ।

વસ્ય જેને જિસસે, ક્રમાત્ કફ: એક પછી એક કદ કમસે કફ, પિત્તમ્ પિત્ત પિત્ત, અથ અનિલ ચ અને વાયુ બોર વાયુ, ઇતિ આવે છે આતી છે, તથા ક્ષુદ્ર-પાર્શ્વ- તથા ક્ષુદ્ર, પડખાં હૃદય, પાર્શ્વ, મૂર્ધ-દ્વિન્દ્રિય-મસ્તક અને ધન્દ્રિયના સિર બોર દ્વિન્દ્રિયને, માર્ગ-શુદ્ધૌ માર્ગની શુદ્ધિ થતાં માર્ગને શુદ્ધ હોજાનેપર, લઘુત્વે તેમજ શરીરની લઘુતા એવ શરીરમેં હલકાપન, લક્ષ્યમાણે જણાતાં પ્રતીત હોનેપર, સ સમ્યક્ તેને સમ્યક્ સે મળી પ્રકારસે, વમિત: વમન થયું છે વમન હુઆ છે, ક્ષુદ્ર: એમ બધુવું એવા જાનતાં ચાહિય ॥ ૧૫૩ ॥

5-15½. He is considered to have undergone emesis successfully who expels the mucus, bile and air in succession and who feels that his stomach, sides of the body, sense-organs and body-channels have been cleansed and that his body has become light.

દુશ્કર્ષિતે સ્ફોટકકોઠકણ્ઠ-

દૃત્વાવિશુદ્ધિર્ગુરુગાત્રતા ચ ॥૧૬॥

તૃપ્તમોહમૂર્છાનિલકોપન્દ્રિ-

વલાદિહાનિર્વમનેઽતિ ચ સ્વાત્ ।

દુશ્કર્ષિતે વમન થોગ્ય રીતે ન થયું હોય તો વમનને ઠીક પ્રકારસે ન હોને પર, સ્ફોટક- કોઠ-કણ્ઠ- કોઠ, અબવાળ કોઠ, કણ્ઠ દૃત્-સ્વ-દૃષ્ટ તથા ધન્દ્રિયોની હૃદય તથા દ્વિન્દ્રિયની, અવિશુદ્ધિ: વિશુદ્ધિનો અભાવ મલિનતા, ગુરુગાત્રતા ચ અને અગોનુ ભારેપણું થાય છે બોર શરીરમેં ભારીપન હોતા છે, અતિવમને તેમજ વમનના અતિથોગ્ય એવ વમનને અધિક હો જાનેસે, તૃપ્ત-મોહ- તૃપ્ત. મોહ પ્યાસ, મોહ, મૂર્છા મૂર્છા મૂર્છા, અનિલકોપ- વાયુનો કોપ વાયુના કોપ નિદ્રા-વલાદિ-હાનિ ચ અને નિદ્રા તથા બલ વગેરેની હાનિ બોર નીદ એવ બલ આદિકી હાનિ, સ્વાત્ થાય છે હોતી છે ॥ ૧૬૩ ॥

16 16½ If the emesis goes wrong, then there occur eruptions, wheals and itching on the body, imperfect cleansing of the stomach and body-channels and heaviness of the limbs. Thirst stupor, fainting provocation of vata, loss of sleep and loss of strength etc., occur in case of over-action of emesis

૧૬ દૃત્વાવિશુદ્ધિ -વતોઽવિશુદ્ધિ (૫)

૧૬૩ વલાદિહાનિ -વલાનિહાનિ (૫ ૧ વ.)

, વમનેઽતિ ચ સ્વાત્-વમિતેઽતિ વિદ્યાત (૫)

સ્રોતોવિશુદ્ધીન્દ્રિયસપ્રસાદૌ

લઘુત્વમૂર્જોઽગ્નિરનામયત્વમ્ ॥૧૭॥

પ્રાપ્તિશ્ચ વિદ્પિત્તકફાનિલાનાં

સમ્યગ્વિરિક્તસ્ય ભવેત્ ક્રમેણ ।

સમ્યક્ યોગ્ય રીતે સમ્યક્, વિરિક્તસ્ય વિરેચન થયેલા અનુબંધને વિરિક્ત પુરુષકે, સ્રોતોવિશુદ્ધિ સ્રોતોની શુદ્ધિ સ્રોતોની શુદ્ધિ, ઇન્દ્રિયસંપ્રસાદૌ ઇન્દ્રિયોની પ્રસન્નતા ઇન્દ્રિયોની પ્રસન્નતા, લઘુત્વમ્ શરીરમાં હલકાપણુ શરીરમાં હલકાપણ, ઝર્જઃ અગ્નિઃ ઉત્સાહ, અગ્નિની દીપ્તિ ઉત્સાહ, અગ્નિની દીપ્તિ, અનામયત્વમ્ નીરોગતા નીરોગતા, ક્રમેણ અને ક્રમેક્રમે ધીર ક્રમશઃ, વિદ્- મળ મલ, પિત્ત-કફ-પિત્ત, કફ પિત્ત, કફ, અનિલાનામ્ તથા વાયુની તથા વાયુની, પ્રાપ્તિઃ સવેત્ પ્રાપ્તિ થાય છે પ્રાપ્તિ થાય છે ॥ ૧૭૩ ॥

17-17½ Purification of the alimentary tract, clarity of the senses, lightness of the body, stimulation of the gastric fire, a sense of well-being and passing of feces, bile, mucus and wind in succession in his motions are the signs of successful purgation.

શ્વાચ્છેષ્મપિત્તાનિલસંપ્રકોપઃ

સાદસ્તથાઽગ્નેર્ગુરુતા પ્રતિશ્યા ॥૧૮॥

તન્દ્રા તથા ચ્છર્દિરરોચકશ્ચ

વાતાનુલોમ્યં ન ચ દુર્વિરિક્તે ।

દુર્વિરિક્તે વિરેચનના અયોગમાં વિરેચન મળી પ્રકાર ન હોને પર, શ્લેષ્મ-પિત્ત- કફ, પિત્ત કફ, પિત્ત, અનિલ- અને વાયુનેાં ઓર વાયુના, સંપ્રકોપઃ પ્રકોપ પ્રકોપ, તથા અગ્નેઃ સાદ અગ્નિની મદતા અગ્નિમાય, ગુરુતા ભારીપણુ ભારીપણ, પ્રતિશ્યા સળેખમ પ્રતિશ્યાય, તન્દ્રા તન્દ્રા, તથા ચ્છર્દિઃ ઉલટી વમન, અરોચકઃ ચ અરુચિ અરુચિ, ન વાતાનુલોમ્યમ્ અને વાયુના અનુ-

૧૮ સાદસ્તથાઽગ્નેર્ગુરુતા પ્રતિશ્યા-સ્વેદોઽલ્પવહ્નિર્ગુરુતાત્રતા

સ્માત્ (ચ ફ.)

„ ગુરુતા પ્રતિશ્યા-ગુરુતાત્રતા ચ (ક.)

દોષપણુનેાં અભાવ ઓર વાયુના અનુલોમન ન હોવા, સ્માત્ થાય છે હોતા હૈ ॥ ૧૮૩ ॥

18 18½ In a condition where purgation has acted amiss, there will be great provocation of kapha, pitta and vata, exhaustion, dullness of the gastric fire heaviness of body, coryza, torpor, vomiting, anorexia and the absence of regular peristaltic movement of the vata

કફાસ્રપિત્તક્ષયજાનિલોત્થાઃ

સુપ્ત્યક્ષમર્દક્લમવેપનાદ્યાઃ ॥૧૯॥

નિદ્રાબલાભાવતમઃપ્રવેશાઃ

સોન્માદહિક્કાશ્ચ વિરેચિત્તેઽતિ ।

અતિવિરેચિતે વિરેચનના અતિયોગમાં વિરેચનકે અધિક હોને પર, કફ-અસ્ર- કફ, રક્ત કફ, રક્ત, પિત્ત-ક્ષયજ- અને પિત્તના ક્ષયથી થયેલા ઓર પિત્તકે ક્ષયે ઉત્પન્ન, અનિલ- વાયુથી વાયુને, અથવા અ-મેલા પૈદા હુએ, સુપ્તિ-અક્ષમર્દ- સ્પર્શજ્ઞાન, અંગમર્દ સુપ્તિ, અંગોના દુઝના, ક્લમ-વેપન- ગ્ધાનિ અને કંપ ક્લમ ઓર વેપન, આદ્યા પહેલાં થાય છે પહેલે હોતે હૈ, સ-અન્માદ- તેમજ ઉન્માદ એવ ઉન્માદ, હિક્કાઃ ચ હેડકી હિકા, નિદ્રા- નિદ્રા નિદ્રા, બલાભાવ- તથા બળનેાં અભાવ તથા બલના અભાવ, તમઃપ્રવેશા- અને અંધારા આવવા પછી થાય છે ઓર આંખોકે આગે અધેરા આના પીછે હોતે હૈ ॥ ૧૯૩ ॥

19-19½ In a condition of excessive action of purgation, there will occur numbness, body-ache, exhaustion, tremors and other symptoms born of vata which becomes provoked owing to loss of mucus, blood and bile in the motions, as also torpor, loss of vitality, faintness, mental disturbance and hiccup.

નિરુહાનુવાસનવિધાનમ્—

સંસૃષ્ટમક્તં નવમેઽહ્નિ સર્પિ-

સ્તં પાત્રયેતાપ્યનુવાસયેદ્વા ॥૨૦॥

સંસૃષ્ટમક્તમ્ સંસર્જન કમ કયા પછી આઠમે દિવસે ભોજન લીધા બાદ સંસર્જનક્રમ કર ચૂકેનેપર આઠવે દિન સ્વામાવિક ભોજન કરેનેપર, તમ્ તેને ઉસકો, નવમે અહ્નિ નવમે દિવસે નૌવે દિન, સર્પિઃ ધી ધી, પાત્રયેત અપિ પાત્રું પિલાયે, અનુવાસયેત્વા અથવા અનુવાસન કરવું અથવા અનુવાસનવસ્તિ દેવે ॥ ૨૦ ॥

20. Then after the rehabilitation of the patient by means of diet, he should be given on the ninth day, a potion of ghee or unctuous enema.

તૈલાક્તગાત્રાય તતો નિરુહં

દધાત્ જ્યહાન્નાતિબુભુક્ષિતાય ।

પ્રત્યાગતે ધન્વરસેન મોજ્યઃ

સમીક્ષ્ય વા દોષબલં યથાર્હમ્ ॥૨૧॥

તતઃ તે પછી પીછે, જ્યહાત્ તથા દિવસ પછી ત્રીણ દિનકે પશ્ચાત્, તૈલાક્તગાત્રાય શરીરે તેલ ચોપડેલ શરીરપર તૈલ માલિશ કરવાકે નાતિબુભુક્ષિતાય અને બહુ બૂખ્યા નહિ એવા પુરુષને જબ બહુત મૂલા ન હો તબ, નિરુહમ્ નિરુહવસ્તિ નિરુહવસ્તિ, દધાત્ આપવી દેવે, પ્રત્યાગતે બસ્તિ પાછી વળ્યા પછી વસ્તિ વાપમ આજાનેપર, ધન્વરસેન બાંગલ માંસરસથી જાંગલ માંસરસસે, મોજ્ય. તે પુરુષને બમાડવો અથવા દેવે, દોષબલમ્ વા અથવા દોષ અને આગ્નબલ યા દોષ ઔર અગ્નિબલકો, સમીક્ષ્ય બેઈને દેક્ષકર, યથાર્હમ્ જે યોગ્ય લાગે તે ભોજન દેવું યથામોગ્ય અથવા દેવે ॥ ૨૧ ॥

21. Three days after that the patient who had his body well anointed with oil and is not very hungry should be given evacuative enema; when the enema fluid has returned he should

be given the meat-juice of jangala animals or any other suitable diet according to his humoral constitution and the strength of the gastric fire

નરસ્તતો નિશ્યનુવાસનાર્હો

નાત્યાશિતઃ સ્યાદનુવાસનીયઃ ।

તતઃ તે પછી પીછે, અનુવાસનાર્હઃ નરઃ અનુવાસનને ક્રીડ્ય પુરુષને અનુવાસનકે યોગ્ય પુરુષકો નાત્યાશિતઃ બહુ બમાડ્યા વગર અધિક ભોજન ન ક્રિયા હો તબ, નિશ્ચિ રાત્રે રાત્રિમે, અનુવાસનીયઃ સ્યાત્ અનુવાસન દેવું અનુવાસન દેના ચાહિય ॥ ૨૧ ॥

21½. Then, the person who is to be administered the unctuous enema should be given the enema at night, care being taken to see that he has not eaten a heavy meal

શીત વસન્તે ચ દિવાઽનુવાસ્યો

રાત્રૌ શરદ્રીષ્મઘનાગમેષુ ॥૨૨॥

તાનેવ દોષાન્ પરિરક્ષતા ચે

સ્નેહસ્ય પાને પરિકીર્તિતાઃ પ્રાક્ ।

પ્રાક્ અગાઉ પહેલે, સ્નેહસ્ય સ્નેહના સ્નેહકે, પાને પાનમાં પાનમેં, ચે પરિકીર્તિતાઃ જે દોષ કહ્યા છે જો દોષ કહે છે. તાન્ એવ તે જ રતન, દોષાન્ દોષોથી દોષોસે, પરિરક્ષતા રક્ષણ કરતા કરતા રક્ષણ કરતે હુય, શીતે વસન્તે ચ શીતકાલમાં અને વસન્તમાં શીતઋતુ ઔર વસન્તમેં, દિવા દિવસે દિનમેં, શરદ્ર-પ્રીષ્મ- અને શરદ્ર, પ્રીષ્મ ઔર શરદ્ર, પ્રીષ્મ, ઘનાગમેષુ તમા વર્ષામાં તમા વર્ષામેં. રાત્રૌ રાત્રે રાત્રિકો, અનુવાસઃ અનુવાસન આપવું અનુવાસન દેના ચાહિય ॥ ૨૨ ॥

22-22½ In the winter and the spring, the unctuous enema should be

૨૨½ નરસ્તતો નિશ્યનુવાસનાર્હો નાત્યાશિત સ્યાદનુવાસનીય -

પ્રત્યાગતે મામરસેન મોજ્ય મામં ન મુકે ડરમકોડુ-

વાસ (વ. પ.)

૨૨૬. પાને પરિકીર્તિતાઃ-પાને પરિકીર્તિતા (ઉ)

given by day and in the autumn, summer and the rains, it should be given at night, with due care to prevent the wrongful effects of the oleation therapy, which have been already described. (Sutra. Chap. XIII.)

प्रत्यागते चाप्यनुवासनीये

दिवा प्रदेयं व्युषिताय भोज्यम् ॥२३॥

सायं च भोज्यं परतो द्यहे वा

ज्यहेऽनुवास्योऽहनि पञ्चमे वा ।

ज्यहे ज्यहे वाऽप्यथ पञ्चमे वा

दद्यान्निरुहादनुवासनं च ॥२४॥

अनुवासनीये अनुवासन अनुवासनके, प्रत्यागते च अपि पाछु पछी आवे त्यारे वापस आ जानेपर भी, व्युषिताय रात आभी जवा ६४ रातभर ठहरकर, दिवा दिवसे दिनमे, भोज्यम् प्रदेयम् भोजन करावबु भोजन देना चाहिए, सायम् च अने सांजे और सायंकाल, भोज्यम् भोजन करावबु भोजन देना चाहिए, परत. अने पछी इसके पीछे, द्यहे ज्यहे वा भीजे दिवसे, त्रीजे दिवसे दूसरे दिन, तीसरे दिन, पञ्चमे वा अथवा पांचवे अथवा पाचवे, अहनि दिवसे दिन, अनुवास्य. अनुवासन देवुं अनुवासन देना योग्य है, निरुहात् निरुहवस्तिके पश्चात्, ज्यहे ज्यहे वा अपि त्रीजे त्रीजे दिवसे तीसरे तीसरे दिन, पञ्चमे वा अपि अथवा पांचवे दिवसे अथवा पांचवे दिन, अनुवासनम् अनुवासन अनुवासन, दद्यात् देवुं देना चाहिए ॥ २३-२४ ॥

23-24 After the unctuous fluid has returned, the person who has taken the unctuous enema and has spent

the night quietly should be given food during the day and also in the evening. Thereafter, he is to be given unctuous enema on the second, third or fifth day After giving the evacua-tive enema on every third or fifth day he should be given the unctuous enema

एकं तथा त्रीन् कफजे विकारे

पित्तात्मके पञ्च तु सप्त वाऽपि ।

वाते नवैकादश वा पुनर्वा

वस्तीनयुग्मान् कुशलो विदध्यात् ॥२५॥

कुशल कुशल वैद्ये कुशल वैद्य, कफजे ३३०० कफजन्य, विकारे रोगभा रोगमें, एकः ओ३ एक, तथा त्रीन् ३ त्रीन् या तीन, पित्तात्मके तु पित्तजन्य रोगभा पित्तजन्य रोगमें, पञ्च तु सप्त वा अपि पांच ३ सात पाच वा सात, वाते पुनः अने वातजन्य रोगभा पछी वातजन्यरोगमें, नव वा नव नौ. एकादश वा ३ अगियार या ग्यारह, अयुग्मान् ओ३ अयुग्म, वस्तीन् अस्ति वस्तिया, विदध्यात् आपदी ओ३ देवे ॥२५॥

25. In disorders of kapha, one enema or three enemata should be given; in disorders of pitta, five or seven; while in disorders of vata, nine or even eleven should be given In this way the expert physician should give enemata in odd numbers.

नरो विरिक्तस्तु निरुहदानं

विवर्जयेत् सप्तदिनाभ्यवश्यम् ।

शुद्धो निरुहेण विरेचनं च

तद्वयस्य शून्यं विकसेच्छरीरम् ॥२६॥

विरिक्तः विरेचन लीधा पछी विरेचनके पश्चात्,

नर तु अनुष्य मनुष्य, सप्त दिनानि सात दिवस शुद्धी

२३. व्युषिताय-सुषुप्तस्य (५)

२३. सायं च भोज्यं निरुहादनुवासनं च ॥—

प्रत्यागते चाप्युषितस्य काले भोज्यं दिवा सायंकाल परतु ।

ज्यहे ज्यहे वाऽप्यथ पञ्चमे वा दद्यान्निरुहादनुवासनं तु ॥ (फ.)

२४. ज्यहे वा-ज्यहे वा (क ह म)

२४. ज्यहे ज्यहे वाऽप्यथ-ज्यहे ज्यहे वाऽप्यथ (प-३)

२६. शुद्धो निरुहेण विरेचनं च-शुद्धो विरेकेण निरुहदानं (स. ६)

२६. विकसेत्-विकसेत् (६)

[illegible]

निरुहेण निरुद्धी निरुद्धवस्तिने, देहे देह देहमें, विशुद्धमार्गे शुद्ध आर्गोवागे। यत् मार्गोके शुद्ध होने पर, संस्नेहनम् स्नेहन स्नेहन, वर्णबलप्रदम् च वर्ण और बलकारक होता है, विशेषेण भास करीने विशेषतः, समीरणार्ते वायुथी पीडित मनुष्यने भाटे वातसे पीडित मनुष्यमें, तैल-दानात् तैलदानथी तैलदानसे बढ़कर, परम् श्रेष्ठ श्रेष्ठ, किञ्चित् भीष्णु केहि अन्य कोई, द्रव्यम् द्रव्य द्रव्य, न अस्ति नष्टी नहीं है ॥ २९ ॥

29. When the body-channels have been cleansed by the evacuative enema oleation imparts color and strength to the body. There is no remedy more beneficial than the administration of oil, particularly in afflictions of vata

स्नेहेन रौक्ष्यं लघुतां गुरुत्वा-

दौष्ण्याच्च शैत्यं पवनस्य हत्वा ।

तैलं ददात्याशु मनःप्रसादं

वीर्यं बलं वर्णमथाग्निपुष्टिम् ॥३०॥

तैलम् तैल तैल, स्नेहेन स्नेहथी स्निग्धताके कारण, पवनस्य वायुनी वायुकी, रौक्ष्यम् रूक्षताके रूक्षताको, गुरुत्वात् गुरु होवाथी भारी होनेसे, लघुताम् लघुताके लघुताको, दौष्ण्याच्च अने दुष्ण होवाथी और उष्ण होनेसे, शैत्यं च शीतलताने शीतताको, हत्वा आशु मटाडी जलदीथी नष्ट करके शीघ्र, मनःप्रसादम् मनकी प्रसन्नता मनकी प्रसन्नता, वीर्यम् बलम् वीर्य, अण वीर्य, बल, वर्णम् वर्ण वर्ण, अथ अग्निपुष्टिम् अने अग्निपुष्टि और अग्निकी पुष्टिको, ददाति आये छे देता है ॥ ३० ॥

30. Oil by its unctuous quality counteracts the dryness, by its heaviness counteracts the lightness and by its heat the quality of

१० स्नेहेन-स्नेहादि (क क)

११ वीर्य-स्नेह (ग)

१२ मथाग्निपुष्टिम्-मथाग्नि पुष्टि (ग.)

coldness due to vata and thus quickly imparts clarity of mind, virility, strength, color and the increase of the gastric fire.

मूले निषिको हि यथा द्रुमः स्या-

नीलच्छदः कोमलपल्लवाग्र्यः ।

काले महान् पुष्पफलप्रदश्च

तथा नरः स्यादनुवासनेन ॥३१॥

मूले निषिक्तः हि भूणभां जल सी यवाथी मूलको सींचनेसे, द्रुमः वृक्ष वृक्ष, यथा जेम जिस प्रकार, नील-च्छदः लीलाछम पल्लवाणु हरामरा, कोमलपल्लव-तथा कामण पत्रथी तथा कोमल पत्तोंसे, अग्र्यः स्यात् सुशोभित थाय छे सुशोभित होता है, काले अने वयत जता और समय पर, महान् महान तथा महान वृक्ष बनकर, पुष्पफलप्रद च फूल अने फल आपनारु अने छे पुष्प-फल देने लगता है, तथा तेवी रीते उसी प्रकार, नर भाषुस पणु मनुष्य भी, अनुवासनेन अनुवासनथी अनुवासनसे, स्यात् अथ वगेरेथी संपन्न थाय छे बलादिसे संपन्न होता है ॥ ३१ ॥

31 Just as a tree fed with water at its roots, puts forth green leaves and delicate sprouts, and in due time, grows into a big tree full of blossom and fruit, similarly does a man grow strong by means of the unctuous enema.

स्तब्धाश्च ये सङ्कुचिताश्च येऽपि

ये फङ्गवो येऽपि च भग्नरङ्गाः ।

येषां च शाखासु नरन्ति वाताः

शस्तो विशेषेण हि तेषु वस्तिः ॥३२॥

३१ एतच्छ्लोकानन्तरम्—

अपत्यमन्तातलिपुष्टिगारी काले बह स्त्री बहुकीर्तिभाष ॥

इत्यधिक पाठः (ख प. द.) पुस्तकेषु ।

११ मूले निषिक्तो-मूले निषिक्ते (ग.)

१२ कोमलपल्लवाग्र्यः-कोमलपल्लवाग्र (ग.)

३२ नरन्ति वाताः-नरन्ति वाता (ग.)

એ ચ જેઓ જો, સ્તબ્ધા સ્તબ્ધ હોય છે સ્તબ્ધ હોતે હૈં, એ ચ જેઓ જો, સંકુચિતા ચ અપિ સંકુચિત હોય છે સંકુચિત હોતે હૈં એ પદ્મવ જેઓ પાંખળા હોય છે જો પદ્મ હોતે હૈં એ ચ જેઓ જિનકે, અગ્નિ-રુણા અપિ ભાગેલા કાયાળાળા તથા સંધિમુખ્ત હોય છે અગ દૂટ ગયે હૈં-ઔર સન્ધિયોં અલગ હો ગઈ હૈં, એવામ્ ચ અને જેઓની ઔર જિનકી, શાસ્ત્રાસુ શાખાઓમાં શાસ્ત્રાઓમાં, વાતા પદ્મપિત વાયુ પ્રકુચિત વાયુ, ચરન્તિ સંચાર કરે છે ગતિ કરતી હૈં, તેણે વસ્તિ: તેઓમાં ખરિતે ઉનમેં વસ્તિ, વિશેષેણ ખાસ કરીને વિશેષકર, વસ્તિ હિ પ્રશસ્ત છે પ્રશસ્ત હૈં ॥ ૩૨ ॥

32. Enema is specially indicated in persons whose limbs have become stiff or contracted, who are suffering from lameness in both legs, who have suffered from fractures and dislocation and who suffer from rheumatic lesions affecting the extremities.

આધ્માપને વિગ્રથિતે પુરીષે

શૂલે ચ મક્કાનમિનન્દને ચ ।

एवंप्रकाराश्च भवन्ति कुक्षौ

ये चामयास्तेषु च वस्तिरिष्टः ॥ ૩૩ ॥

આધ્માપને આધ્માનમાં આધ્માનમેં, પુરીષે મળ મલકે, વિગ્રથિતે ગંદાઈ જવામાં ગાંઠદાર હોનેમેં, શૂલે ચ શૂલમાં શૂલમેં, મક્કાનમિનન્દને ભેજન પર અરુચિમાં મોજન પર અરુચિમેં, કુક્ષો ચ અને પેટમાં ઔર ઉદરમેં, એવંપ્રકારા ચ એવા પ્રકારનાં હસી પ્રત્યારકે, એ ચ જે ખીખ જો અન્ય, આમયા: રોગો રોગ. મવન્તિ થાય છે હોતે હૈં, તેણે ચ તેઓમાં ઉનમેં, વસ્તિ ખરિતે વસ્તિ, રૂઢ: અભીષ્ટ છે અભીષ્ટ હૈં ॥ ૩૩ ॥

33. Enema is also indicated in distension of abdomen, scybalous stools, colic, inappetence and similar other

૩૩. આધ્માપને-આધ્માપિતે (૫)

disorders affecting the gastro-intestinal tract.

याश्च स्त्रियो वातकृतोपसर्गा

गर्भं न गृह्णन्ति नृभिः समेताः ।

क्षीणेन्द्रिया ये च नराः कृशाश्च

वस्तिः प्रशस्तः परमं च तेषु ॥ ૩૪ ॥

વાત-કૃત-ઉપસર્ગા વાયુથી ઉત્પન્ન થયેલા ઉપ-દ્રવવાળી વાતજન્ય ઉપદ્રવોસે યુક્ત, યા: ચ જે જિન, સ્ત્રિય: સ્ત્રીઓ સ્ત્રિયોંકો, નૃભિ: સમેતા પુરુષથી સંયોગ પામ્યા છતાં પુરુષસે સંયોગ હોને પર મી, ગર્ભમ્ ગર્ભ ગર્ભ, ન ગૃહ્ણન્તિ ધારણ કરતી નથી નહીં રહતા, એ ચ જે જિન, નરા પુરુષો મનુષ્યોંકી, ક્ષીણેન્દ્રિયા ક્ષીણ ઈન્દ્રિયવાળા હોય છે ઈન્દ્રિયા ક્ષીણ હો ગઈ હૈં, કૃશા: ચ અને જેઓ કૃશ હોય છે ઔર જો કૃશ હોતે હૈં, તેણે ચ તેઓને માટે इनके लिए, વસ્તિ: ખરિતે વસ્તિ: પરમમ્ પરમ અતિશય, પ્રશસ્ત: પ્રશસ્ત છે પ્રશસ્ત હૈં ॥ ૩૪ ॥

34. The enema is considered the sovereign remedy in cases of women who have been afflicted with complications due to vata who are not able to conceive despite mating with men, and in the case of persons whose semen is weak and who are emaciated

उष्णाभिभूतेषु वदन्ति शीता-

च्छीताभिभूतेषु तथा सुखोष्णान् ।

तत्प्रत्यनीकौषधसंग्रयुक्तान्

सर्वत्र वस्तीन् प्रविभज्य युञ्ज्यात् ॥ ૩૫ ॥

ઉષ્ણ-અભિભૂતેષુ ઉષ્ણતાથી પરાભવ પામેલા મનુ-ષ્યોમાં ઉષ્ણતાસે પીડિત મનુષ્યોંમે, શીતાન્ શીત શીત,

૩૪ વાતકૃતોપસર્ગા ગર્ભ-વાતકૃતોપસર્ગાગર્ભ (૫)

, વસ્તિ પ્રશસ્ત પરમ ચ તેણે તેના ચ વસ્તિ પરમ પ્રશ્નિ (૫ ૫ ૬ ૫)

૩૫ યુજ્યાત-દયાત (૫)

,, પ્રવિભજ્ય યુજ્યાત-વિભજ્યાયા. (૫)

તથા અને ઘૌર, ગ્રીવાધિભૂતેષુ શીતથી પરાભવ પામેલા મનુષ્યોમાં શીતસે પીડિત મનુષ્યોંકે લિપ્ત, સુસ્થોગ્નાન્ નવશેડી બસ્તિઓ આપવાનું સુસ્થોગ્ન બસ્તિયાં, વદન્તિ કહે છે કહી છે, તત્ પ્રવિભજ્ય તેથી વિભાગ કરીને ફસલિપ્ત વિભાગ કરકે, સર્વશ્ચ સર્વ રોગોમાં સર્વ રોગોંમે પ્રત્યનીક-વિપરીત વિરુદ્ધ, ઔષધ-ઔષધ ઔષધિયોંમે, સપ્રયુક્તાન્ યુક્ત યુક્ત, વસ્તીન્ બસ્તિ બસ્તિયા, યુક્તગત્ શેખવી બેધી દેની ચાહિપ્ત ॥ ૩૫ ॥

35. The wise are of opinion that a cold enema should be given to patients afflicted with excessive heat and in a genially warm enema where the patient is afflicted with cold In this manner, the nature of the enema should generally be determined in all conditions and mixed with drugs possessing the qualities contrary to the characteristics of the disease-condition.

ન બૃહ્ણીયાન્ વિદધીત વસ્તીન્
વિશાધનીયેષુ ગદેષુ વૈચઃ ।
કુષ્ઠપ્રમેહાદિપુ મેદુરેષુ
નરેષુ ચે ચાપિ વિશોધનીયાઃ ॥૩૬॥

કુષ્ઠપ્રમેહાદિપુ કુષ્ઠ, પ્રમેહ વગેરે કુષ્ઠ, પ્રમેહ આદિ, વિશોધનીયેષુ શેાધનયોગ્ય સશોધનયોગ્ય, ગદેષુ રોગોમાં રોગોંમે, મેદુરેષુ મેદવાળા મેદવહુલ, નરેષુ પુરુષોમાં પુરુષોંમે, ચે ચ અપિ અને જેઓ તથા જો, વિશોધનીયાઃ શેાધનયોગ્ય છે તેઓમાં શોધનયોગ્ય હૈં તનમેં, વૈચઃ વૈચે વૈચ, બૃહ્ણીયાન્ બૃહ્ણ બૃહ્ણ, વસ્તીન્ બસ્તિ બસ્તિ, ન વિદધીત આપવી ન બેધીં ન દેવે ॥ ૩૬ ॥

36 The roborant enema should not be administered in disease-conditions indicating depletion therapy, such as dermatosis, urinary disorders etc., as also to men with excessive adiposity

who need to be given the purificatory and the depletory treatment.

ક્ષીણક્ષતાનાં ન વિશોધનીયા-
ન્ શોષિણાં નો મૃશદુર્બલાનામ્ ।
ન મૂર્ચ્છિતાનાં ન વિશોધિતાનાં
યેષાં ચ દોષેષુ નિવદ્ધમાયુઃ ॥૩૭॥

ક્ષીણક્ષતાનામ્ ક્ષીણ તથા ક્ષતયુક્ત રોગીઓને ક્ષીણ તથા ક્ષત રોગિયોંકો, વિશોધનીયાન્ વિશોધનીય-બસ્તિઓ નહિ આપવી વિશોધનબસ્તિયાં ન દેવે, શોષિણામ્ શોષરોગીઓને નહિ શોષરોગિયોંકો ન, મૃશદુર્બલાનામ્ બહુ દુર્બલ પુરુષોને નહિ અત્યન્ત દુર્બલ પુરુષોંકો ન, મૂર્ચ્છિતાનામ્ મૂર્ચ્છારોગીઓને નહિ મૂર્ચ્છારોગિયોંકો ન, વિશોધિતાનામ્ સશોધન થયેલાં નહિ જિનકા શોધન હો ચુકા હો તનકો ન, ન ચેષામ્ અને જેઓનું ઘૌર જિનકી, આયુઃ ચ આયુષ્ આયુ, દોષેષુ દોષોમાં દોષોંકે સાથ, નિવદ્ધમ્ બધાયેલું હોય તેઓને પણ નહિ આપવી જુકી હો તનકો મી ન દેવે ॥ ૩૭ ॥

37. And the evacuative enema should not be given to persons who are cachectic due to pectoral lesions, who are dehydrated, who are extremely debilitated, who are unconscious, and who are already purged as also in conditions where the excretory matter is the only hold for life

શાલાગતાઃ કોષ્ઠગતાશ્ચ રોગા
મર્મોર્ધ્વસર્વાવયવાઙ્ગજાશ્ચ ।
યે સન્તિ તેષાં ન હિ કશ્ચિદન્યો
વાયોઃ પરં જન્મનિ હેતુરસ્તિ ॥૩૮॥
વિષ્મૂત્રપિત્તાદિમલાશયાનાં
વિક્ષેપસંઘાતકરઃ સ યસ્માત્ ।

૩૮ મર્મોર્ધ્વસર્વાવયવાઙ્ગજાશ્ચ-મર્મોર્ધ્વસર્વાવયવ ગતાશ્ચ (ક.)
૩૯ મલાશયાના વિક્ષેપસંઘાત કર-મલ ચયાના વિક્ષેપસંહારકર. (ખ.)
., સંઘાતકર.-સંહારકર (ગ.)

तस्यातिवृद्धस्य शमाय नान्य-

द्वस्ति विना मेषजमस्ति किञ्चित् ॥३९॥

तस्माच्चिकित्सार्थमिति ब्रुवन्ति

सर्वां चिकित्सामपि वस्तिमेके ।

शाखागता' शाखागत शाखाओंमें पहुँचे, कोष्ठगता च कोष्ठगत कोष्ठमें गये हुए, मर्म-ऊर्ध्व- तथा मर्म-स्थल, उपरना भागो तथा मर्मस्थान, ऊर्ध्व भाग, सर्वावयव- सर्व शरीर संपूर्ण शरीर, अङ्गजाः च अने अङ्गमां उपर्युक्त यन्त्र और अङ्गोंमें होनेवाले, ये रोगाः ये रोगो जो रोग, सन्ति ये है, तेषाम् तेषाम्ना उनकी, जन्मन्ति जन्ममां उत्पत्तिमें, वायो. परम् वायु सिवाय भीलुं प्रधान वायुके सिवा अन्य प्रधान, कश्चित् हेतु कोष्ठ कारण न हि अस्ति नथी नहीं है, यस्मात् नेधी यत्, सः ते वायु वर वायु, विट्-मूत्र- मण, मूत्र मूत्र, मूत्र, पित्तादि- अने पित्त वगैरे और पित्त आदि, सलाशयानाम् अने मण तेमण आशयेना और मल एव आशयको, विक्षेपसंघातकर सथेग तथा विथेगने डरनार छे मिलानेवाला और पृथक् करनेवाला है, अतिवृद्धस्य तेथी अतिशय वृद्धि पायेला ततः अत्यन्त बड़े हुए, तस्य ते वायुना उस वायुको, शमाय शमन भाटे शान्त करनेके लिए, वस्तिम् अस्ति वस्तिसे, विना अन्यत् विना भीलु विना अन्य, किञ्चित् कोष्ठ कोष्ठ, मेषजम् औषध चिकित्सा, न अस्ति नथी नहीं है, तस्मात् तेथी इसलिए, एके डेटलाड आयायी कई आचार्य वस्तिम् अस्तिने वस्तिको चिकित्सार्थम् अर्धी चिकित्सा आधी चिकित्सा, सर्वाम् अने डेटलाड आयायी स पूर्यु और कई आचार्य सम्पूर्ण चिकित्साम् चिकित्सा चिकित्सा, अपि पक्षु मी, ब्रुवन्ति डेटे छे कहते हैं ॥ ३८-३९॥

body. Since the vata is the motive force behind the function of elimination or retention of feces, urine bile and other excreta in their respective emunctories, there is no remedy other than the enema in the alleviation of vata that is excessively provoked. It is therefore that some physicians are of the opinion that enema constitutes half of the treatment, while others hold it to be not half but the whole of treatment

वस्ते समहीनातियोगलक्षणानि—

नाभिप्रदेशं कटिपार्श्वकुक्षिं

गत्वा शकृदोषचय विलोच्य ॥४०॥

संस्नेह्य कायं सपुरीषदोषः

सम्यक् सुखेनैति च यः स वस्तिः ।

यः ने अस्ति जो वस्ति, नाभिप्रदेशम् नाभि-प्रदेश नाभिप्रदेश, कटिपार्श्व- डेट, पडभां कटि, पार्श्व, कुक्षिम् अने डेटर्मा और कुक्षिमें, गत्वा अर्धने जाकर, शकृदोषचयम् मण तथा दोषना सगयने मल और दोषसंघातका, विलोच्य अक्षेपी मन्यन करके, कायम् शरीरं शरीरको. संस्नेह्य स्नेहन डनी स्निग्ध करके, सपुरीषदोष. मल अने दोषसहित मल और दोषके साथ, सुखेन सुभपूर्वक सुखपूर्वक, एति अक्षर आवेछे बाहर आती है, सः ते वह, सम्यक् वस्तिः सारी रीते आपेक्षी अस्तिना लक्षण छे अच्छी प्रकार दी हुई वस्तिचा लक्षण है ॥ ४०॥

४० नाभिप्रदेशं कटिपार्श्वकुक्षिं गत्वा शकृदोषचय विलोच्य-

नाभिप्रदेशं च कटिं च तथा कुक्षिं समात्रोच्य पृथक्

पृष्ठम् (अ ८ ५ ५)

विलोच्य-निगम्य (५)

, -निगम्य (५)

४ संस्नेह्य कायं सपुरीषदोषं सम्यक् सुखेनैति च यः स वस्ति-

संस्नेह्य कायं शिथिलाय कृत्वा योगान् पुरीषं प्रयत्न विमथ्य

(अ ८ ५ ५.)

38 39. There is no cause greater than vata in the manifestation of diseases affecting the peripheral regions or the alimentary tract or vital organs or the upper part of the body or the whole body or part of the

३९. अस्ति विना-द्रोविना (५)

4040½. Enema is that which reaching upto the umbilical iliac, lumbar and hypochondriac regions and churning up the fecal and morbid matter and spreading the unctuous effect in the whole body, draws out the fecal and morbid matter with ease

प्रसृष्टविण्मूत्रसमीरणत्वं

रुच्यग्निवृद्ध्याशयलाघवानि ॥४१॥

रोगोपशान्तिः प्रकृतिस्थिता च

बलं च तत् स्यात् सुनिरुद्धलिङ्गम् ।

प्रसृष्ट-विट् मूत्र-समीरणत्वम् भण, मूत्र तथा वायुनं सारी रीते नीक्षणं मल, मूत्र और वायुका मली प्रकार आना, रुचि- रुचि भोजनमें रुचि, अग्निवृद्धि- अग्निनी वृद्धि अग्निकी वृद्धि, आशयलाघवानि डोहानी लघुता आशयमें हल्कापन, रोगोपशान्ति रोगनी शान्ति रोगकी शान्ति, प्रकृतिस्थिता च दोषोन्मो सम- भाव दोषोंका समभाव, बलम् च अने लक्षणी उत्पत्ति और बलकी उत्पत्ति, तत् अने ये, सुनिरुद्ध- सारी रीते आपेदी निश्च अस्तित्ना अच्छी प्रकार दी हुई निरुद्ध वस्तिके, लिङ्गम् लक्षण लक्षण, स्यात् अने है ॥ ४१ ॥

41-41½. Elimination of feces, urine and air, increase of the appetite and the gastric fire, lightness of the emun-ctories and alleviation of ailments and return to health and vitality are the signs of the successful administration of the evacuative enema

४१. एतच्छ्लोकानन्तरम्—

स्वसक्तवेगं सपुत्रीषदोषं प्रत्यागतो वस्तिरिति प्रशस्त ।
इत्यधिकः पाठः (ड.) पुस्तके ।

स्याद्रुक्छिरोहृद्गुदवस्तिलिङ्गे

शोकः प्रतिश्यायविकर्तिके च ॥४२॥

हृत्छासिका मारुतमूत्रसङ्गः

श्वासो न सम्यक् च निरुद्धिते स्युः ।

शिरः- हृत्- भस्त्रक, हृत् शिर, हृदय, गुद-वस्ति- गुद, अस्तिप्रदेश, गुदा, वस्तिप्रदेश, लिङ्गे अने शिश्रमा और लिङ्गमें, रुक् स्यात् पीडा थाय दर्द हो, शोकः तथा शोभे तथा शोक, प्रतिश्याय- सणेभम प्रतिश्याय, विकर्तिके च अने वाढ थाय और कर्तनके समान पीडा हो, हृत्छासिका वणी भोण पुनः जी मचलाना, मारुतमूत्रसङ्ग- वातरोध, मूत्ररोध वातरोध, मूत्ररोध, श्वासः च अने श्वास और श्वास, स्युः थाय हों, सम्यक् निरुद्धिते च अने सारी रीते नहि आपेदी निश्च अस्तित्ना लक्षण अने ये अच्छी प्रकार न दी हुई निरुद्धवस्तिके लक्षण हैं ॥ ४२ ॥

42-42½. If the evacuative enema has not acted satisfactorily, there will be pain in the head, stomach, rectum, bladder and phallus, edema, coryza, griping pain, nausea, retention of flatus and urine, and dyspnea

लिङ्गं यदेवातिविरेचितस्य

भवेत्तदेवातिनिरुद्धितस्य ॥४३॥

यत् एव अने जो, अति- अतिशय अति, विरेचितस्य निरेयन पाभेदना विरिक्तके, लिङ्गम् लक्षण अने लक्षण है, तत् एव ते अने वे ही अति- अतिशय अति, निरुद्धितस्य निश्च पाभेदना निरुद्धितके, भवेत् थाय अने होते हैं ॥ ४३ ॥

१. स्याद्रुक्छिरोहृद्गुदवस्तिलिङ्गे शोकः प्रतिश्यायविकर्तिके च—
स्यात् हृच्छिरोरुग्गुदकुक्षिलिङ्गे पूर्तिः प्रतिश्यायविकर्तिके च
(य. क.)

२. हृद्गुदवस्तिलिङ्गे—हृद्गुदकुक्षिलिङ्गे (झ ड द. प.)

४. विकर्तिके च—विकर्तिकाश्च (क)

४२. हृत्छासिकामारुतमूत्रसङ्गः—हृत्छासिकामारुतमूत्रसङ्गा (प)

॥ निरुद्धिते स्युः—निरुद्धितस्य (घ.)

॥ स्युः—स्यात् (घ. प.)

43 The signs of the over-action of the evacuative enema are the same as those produced by the overaction of purgation.

પ્રત્યેત્યસકં સશકૃષ્ઠ તૈલં

રક્તાદિબુદ્ધીન્દ્રિયસંપ્રસાદઃ ।

સ્વપ્નાનુવૃત્તિર્લઘુતા વલ ચ

સૃષ્ટાશ્ચ વેગાઃ સ્વનુવાસિતે રુચુઃ ॥૪૪॥

તૈલમ્ તેલ તૈલ, અસક્તમ્ રેડાયા વગર પૃથક્ રૂપમેં, સશકૃષ્ઠ ચ મળસહિત મલકે સાથ, પ્રત્યેતિ પાછું આવે છે વાપસ આતા હૈ, રક્તાદિ-બુદ્ધિ- રક્ત વગેરે ધાતુઓ, બુદ્ધિ રક્ત આદિ ધાતુઓંકી એવં બુદ્ધિ, ઇન્દ્રિય- અને ઇન્દ્રિયોંકી, સપ્રસાદ નિર્મળ થાય છે પ્રસન્નતા હોતી હૈ, સ્વપ્નાનુવૃત્તિ. નિદ્રા સારી રીતે આવે છે નીંદ મલી પ્રકાર આવી હૈ, લઘુતા શરીરની લઘુતા થાય છે શરીરમેં હલકાપન હોતા હૈ, વલચ્ ચ બળ આવે છે વલકી ઉત્પત્તિ હોતી હૈ, વેગાઃ ચ અને વેગોં. ઔર મલમૂત્રાદિ મલી પ્રકાર, સૃષ્ટા શ્રુત પ્રવૃત્ત, રુચુઃ ગાય છે હોતે હૈ, સ્વનુવાસિતે ઔ સારી રીતે આપેલી અનુવાસનઅસ્તિનાં લક્ષણુ છે યે અચ્છી પ્રકાર દી હુઈ અનુવાસનવસ્તિકે લક્ષણ હૈ ॥ ૪૪ ॥

44 The signs of the successful unctuous enema are the return of oil with the fecal matter without being stuck up anywhere, the clarity of blood and other body elements and intellect and the sense organs, inclination to sleep, lightness of body, increase of vitality and regulation of the excretory urges

અધઃશરીરોદરવાહુપૃષ્ઠ-

પાર્શ્વેષુ રુચૂક્ષ્વરં ચ ગાત્રમ્ ।

પ્રહૃષ્ઠ વિષ્ણુસમીરણાના-

મસમ્યગેતાન્યનુવાસિતસ્ય ॥૪૫॥

૪૪. રક્તાદિબુદ્ધીન્દ્રિયસંપ્રસાદઃ-વક્ત્રાદિબુદ્ધીન્દ્રિયસંપ્રસાદ (ખ.)

૪૫. ગાત્રમ્-વર્ષ (ગ ન.)

૪૫. નામ્યનુવાસિતસ્ય-નામ્યનુવાસિતે રુચુઃ (ધે ધ. ખ.)

અધઃશરીર- શરીરમેં નીચેલો ભાગ શરીરકે નીચેકે ભાગમેં, ઉદર-વાહુ- ઉદર, બાહુ ઉદર વાહુ, પૃષ્ઠ-પાર્શ્વેષુ પીઃ તથા પડખાંમાં પીઠ તથા પાર્શ્વમેં, રુચુઃ પીડા દર્દ, ગાત્રમ્ ચ શરીરમાં શરીરમેં, રુચૂક્ષ્વરમ્ રૂક્ષ અને કઠોરપણુ રૂક્ષતા ઔર કઠોરતા, વિટ્-મૂત્ર- તથા મળ મૂત્ર મલ-મૂત્ર, સમીરણાનાદ તેમજ વાયુનો એવ વાયુકો, પ્રહઃ ચ રોધ અવરોધ દુતાનિ ઔ યે, અસમ્યક્ અનુ-વાસિતસ્ય સારી રીતે નહિ આપેલી અનુવાસન અસ્તિનાં લક્ષણુ છે અચ્છી પ્રકાર ન દી હુઈ અનુવાસન વસ્તિકે લક્ષણ હૈ ॥ ૪૫ ॥

45 The signs of the imperfect action of the unctuous enema are pain in the lower part of the body, abdomen, arms, back and sides of the body, dryness and roughness of the limbs and the retention of feces, urine and flatus.

હૃલાસમોહક્લમસાદમૂર્છા

વિકર્તિકા ચાત્યનુવાસિતસ્ય ।

હૃલાસ- મોળ જી મચલાના, મોહ- મોહ મોહ, ક્લમ- સાદ- થાક, શિથિલતા ક્લમ, સાદ, મૂર્છા મૂર્છા મૂર્છા, વિકર્તિકા ચ અને વાઠ ઔર વિકર્તિકા, અત્યનુવાસિ-તસ્ય ઔ અતિયોગથી આપેલી અનુવાસન અસ્તિનાં લક્ષણુ છે યે અતિયોગથી દી હુઈ અનુવાસનવસ્તિકે લક્ષણ હૈ ॥ ૪૫૨ ॥

45½. And the signs of the excessive action of the unctuous enema are nausea, stupor, fatigue, exhaustion, fainting and gripping pain

ઉચિતજેદપ્રત્યાગમનકાલઃ —

યસ્યેહ ચામાનનુવર્તતે ગ્રીન્

જેહો નર સ્યાત્ સ વિશુદ્ધદેહઃ ॥૪૬॥

૪૬. અનુવાસિતસ્ય-અનુવાસિતે (કં)

૪૬. સ્નેહો નર-સ્નેહામર (જ)

આશ્વાગતેऽન્યસ્તુ પુનર્વિધેયઃ

સ્નેહો ન સંસ્નેહયતિ જ્ઞાતિષ્ઠન્ ।

इह यस्य आडी ने पुरुषमां यहा जिस पुरुषमे, त्रीन् यामान् तेषु प्रहः सुधी तीन प्रहर तक, स्नेहः अनुवासनस्नेह अनुवासनस्नेह, अनुवर्तते अनुवर्तन करे छे रुक जाता है, न नरः ते पुरुष वह पुरुष विशुद्ध-देह. शुद्ध देहवाणो शुद्धदेह, स्यात् अने छे होता है, आशु आगते ने स्नेह तत पाओ आवे तो स्नेहके शीघ्र वापस आनेपर, अन्यः तु भीजे स्नेह दूसरा स्नेह, पुन विधेयः इरीभी आपवे जेधओ फिर देना चाहिए, हि ऊरधु छे कयोके, जतिष्ठन् शरीरमां नहि रहेयो शरीरमें न रहा, स्नेह. स्नेह स्नेह, न सस्नेहयति स्नेहन करे। नरी निम्न नहीं करता ॥ ४६३ ॥

46-46½. That person's body is well purified in whom the unctuous fluid returns after three yamas; if it returns much earlier, then another enema should be given. If the unctuous enema is not retained, it cannot produce the desired unctuous effect in the body

કર્મવસ્તિ-કાલવસ્તિ-યોગવસ્તિનાં વિવર્ણમ્—

• • ત્રિશન્મતાઃ કર્મ નુ વસ્તયો હિ

કાલસ્તતોઽર્ધેન તતશ્ચ યોગઃ ॥૪૭॥

સાન્વાસના દ્વાદશ વૈ નિરુહાઃ

પ્રાક્ સ્નેહ એકઃ પરતશ્ચ પચ્ચ ।

કાલે ત્રયોઽન્તે પુરતસ્તથૈકઃ

સ્નેહા નિરુહાન્તરિતાશ્ચ પટ્ સ્યુ. ॥૪૮॥

૪૭. ત્રિશન્મતા, કર્મ નુ-ત્રિશન્મતા કર્મસુ (ધ.)

„ કર્મ નુ-કર્મસુ (ધ.)

૪૮. કાલે ત્રયોઽન્તેપુરતસ્તથૈકઃ સ્નેહા નિરુહાન્તરિતાશ્ચ પટ્ સ્યુઃ-કાલે ત્રયોઽન્તે પુરતસ્તથૈકઃ સ્નેહા નિરુહાન્તરિતાશ્ચ-પટ્ (ધ.)

„ કાલે ત્રયોઽન્તે-પ્રાક્સનોદ્યો (ધ.)

યોગે નિરુહાશ્ચ એવ દેયાઃ

સ્નેહાશ્ચ પચ્ચૈવ પરાદિમધ્યાઃ ।

કર્મવસ્તય નુ કર્મવસ્તિઓ કર્મવસ્તિયાં, ત્રિશન્મતા હિ ત્રીસ માનેશ્વ છે તીસ કહી છે, તતઃ તેની ઉત્તરી, અર્ધેન કાલ. અરધી કાલવસ્તિઓ છે આધી કાલવસ્તિઓ છે, તત અને તેનાથી પૌર અને, અર્ધેન ચ અરધી આધી યોગઃ યોગવસ્તિઓ છે યોગ-વસ્તિયા હૈં, સાન્વાસના બાર અનુયામન બસ્તિસહિત મારહ અનુવાસન વસ્તિસહિત, દ્વાદશ બાર વારહ, નિરુહા નિરુહવસ્તિઓ નિરુહવસ્તિયા, પ્રાક્ તથા શર્યાતમા તથા પ્રારમ્ભમે, એકઃ સ્નેહ એક સ્નેહ-વસ્તિ એક સ્નેહવસ્તિ, પરત. પચ્ચ ચ અને અતમા પાંચ સ્નેહવસ્તિઓ દેવી આ પ્રમાણે કર્મવસ્તિઓ ૩૦ ॥૪૫ છે બૌર અન્તમે પાંચ સ્નેહવસ્તિયાં દેવે, હસ તરહ કર્મવસ્તિયાં ૩૦ હોતી છે. અન્તે ત્રયઃ સ્નેહા અતમા ત્રણ સ્નેહવસ્તિઓ અન્તમે ત્રીસ સ્નેહવસ્તિયાં, તથા પુરત તથા શર્યાતમા તથા પ્રારમ્ભમે, એકઃ એક સ્નેહવસ્તિ એક સ્નેહવસ્તિ નિરુહ-અન્તરિતાઃ અને વચમા છ નિરુહ-વસ્તિવાળી બૌર વીચમે છ નિરુહવસ્તિઓવાલી, પટ્ છ અનુવાસન વસ્તિઓ છઃ અનુવાસન વસ્તિયા, સ્યુ છે એઓ મળી છે મેલકર, કાલે કાલવસ્તિઓ ૧૬ થાય છે કાલ-વસ્તિયા ૧૬ હોતી હૈં, નિરુહા નિરુહવસ્તિઓ નિરુહવસ્તિયા, ત્રયઃ એવ ત્રણ જ ત્રીસ હી, દેયા દેવી દેવી યાહિય, પર આદિ-મધ્યા અને અન્તમા, શર્યાતમા તથા વચમા બૌર અન્તમે, પ્રારમ્ભમે તથા મધ્યમે. પચ્ચ એવ પાંચ બૌર પાંચ હી, સ્નેહા ચ સ્નેહવસ્તિઓ દેવી સ્નેહવસ્તિયા દેવી યાહિય, યોગે આ પ્રમાણે યોગવસ્તિઓ ૮ થાય છે હસ તરહ યોગવસ્તિયા ૮ હોતી હૈં ॥૪૭ ૪૮૩॥

47 48½ In the Karina type of procedure, it is laid down that thirty enemata should be given, in the Kala type of procedure, half this number should be given, and in the Yoga type procedure the half of the last. In the

૪૭. યોગે નિરુહાશ્ચ એવ-યોગો નિરુહાશ્ચ એવ (ધ.)

„ ચ પચ્ચૈવ-તથા પટ્ (ધ.)

first procedure, twelve each of the unctuous and evacuative enemata should be given in the middle; one unctuous enema in the beginning and five at the end should be given. In Kala type of procedure, there will be one unctuous enema in the beginning, six each of unctuous and evacuative enemata in the middle, and three unctuous enemata in the end. In Yoga type of procedures, only three evacuative enemata are to be given and five of unctuous enemata. These latter may be given at any time, that is, either in the beginning the middle or the end.

त्रीन् पञ्च वाऽऽहुश्चतुरोऽथ षड्वा

वातादिकानामनुवासनीयान् ॥४९॥

स्नेहान् प्रदायाशु भिषग्विदध्यात्

स्रोतोविशुद्ध्यर्थमतो निरुहान् ।

वातादिकानाम् वातादिभिः वात, पित्त और कफमें, त्रीन् पञ्च वा त्रयु पांच तीन पांच, अथ चतुरः षट् वा चार के छ चार अथवा छः, अनुवासनीयान् अनुवासन अनुवासन, स्नेहान् स्नेह स्नेह, प्रदाय अत आपीने पछी देकर पश्चात्, भिषक् वैद्य वैद्य, स्रोतो-विशुद्ध्यर्थम् स्रोतो-शुद्धि भाटे स्रोतोंके शोधनके लिए, निरुहान् निरुह अस्तिथि निरुह बस्तिथि, आशु तत्तत् शीघ्र, विदध्यात् आपणी ओछी ओ देवे, आहु ओम् आचार्यो उहे ओ ऐसा आचार्य कहते हैं ॥ ४९३ ॥

49-49½. They say that after giving three, four, five or six unctuous enemata according to the degree of morbid humors i. e. vata etc., the physician

should give evacuative enemata for the purification of the body-channels:

शिरोविरेचनस्य विधिः—

विशुद्धदेहस्य ततः क्रमेण

स्निग्धं तलस्वेदिनमुत्तमाङ्गम् ॥५०॥

विरेचयेत् त्रिविधैकशो वा

बलं समीक्ष्य त्रिविधं मलानाम् ।

ततः ते पछी इस प्रकार, विशुद्धदेहस्य विशुद्ध थपेक्षा देहवाणाना शरीरके शुद्ध होजानेपर, उत्तमाङ्गम् भरतकने गिरको, क्रमेण क्रमसर क्रमपूर्वक, स्निग्धम् स्नेह लगाडी स्निग्ध करके, तलस्वेदितम् हथेलीने भरभ करी तेथी स्वेदन करी हाथकी तलीको गरम कर उससे स्वेदन करके, मलानाम् भणोनु मलोंके, त्रिविधम् बलम् त्रयु प्रभारनु अण तीन प्रकारके बलोंको, समीक्ष्य ओछ देखकर, त्रिः द्वि अथ त्रयुवार, द्वेवार तीन, दो अथ एकवार वा के ओछवार या एकवार, विरेचयेत् शिरो विरेचन देवु शिरोविरेचन देवे ॥ ५०३ ॥

50 50½. After the body has been purified, the person's head should be methodically anointed and sweated with the palm of the hand. The physician on ascertaining the degree of intensity of the morbid humors, should give errhine treatment, once, twice or thrice as required

समहीनातियोगलक्षणानि—

उर शिरोलाघवमिन्द्रियाच्छयं

स्रोतोविशुद्धिश्च भवेद्विशुद्धे ॥५१॥

गलोपलेपः शिरसो गुरुत्वं

विष्ठीवनं चाप्यथ दुर्विरिक्तं ।

४९. वातादिकानामनुवासनीयान्-वातादिभिरेभ्यस्त्वनुवासनीयान् (ख. घ.)

५० प्रदायाशु-प्रदेहीस्तु (घ)

५०½ विशुद्धदेहस्य-विशुद्धकायस्य (घ घ घ)

५१ इन्द्रियाच्छय इन्द्रियाणा (घ घ घ)

५२ गलोपलेपः-मलोपलेपः (ग.)

११. शिरोक्षिशङ्खश्रवणार्तिबोधा-

“सत्यर्थशुद्धे तिसिरं च पश्येत् ॥५२॥

विशुद्धे शिरोविरेचनधी सम्यक् शुद्ध थयेत्। मनुष्यमा सम्यक् शिरोविरेचन होने पर, उरःशिरो-लाघवम् छाती अने भाथानुं हलकापण छाती और शिरमें हलकापन, इन्द्रियाच्छरस् इन्द्रियेनी निर्मलता इन्द्रियोंकी निर्मलता, स्रोतोविशुद्धि च तथा स्रोतेनी शुद्धि और स्रोतोंकी शुद्धि, भवेत् थाय छे होती है दुर्बिरिके शिरोविरेचन जरापर न थयु होय तो शिरो विरेचनके अयोगसे, गलोपलेप गणामां उक्ते वेपाध्मय छे गलेमें कफजा लेपला होना, विरसः माथुं शिरमें, गुरुत्वम् भारे थाय छे भारीपन, अथ निष्ठीयनम् च अपि अने थूठ भूथ आवे छे और थूकका बहुत आना होता है, सत्यर्थशुद्धे माथानु अतिशोगथी शोथन भूतां शिरोविरेचनके अतियोगसे, शिरः-क्षति- माथु, आंख, शिर, आंख, शङ्ख-श्रवण श्रवण अने डानमां शस्त्रप्रदेश और कानमें, आर्तिबोद्धौ पीडा तथा तोद थाय छे पीडा तथा तोद होते है, तिसिरम् च अने अंधारा और अन्धेरा, पश्येत् आवे छे दीखता है ॥ ५१-५२ ॥

51-52. In case of successful errhine therapy, there will be lightness of the chest and head, clarity of the senses and purification of the body channels. If the errhine therapy has acted amiss, there will be mucus-secretions in the throat, heaviness of the head and ptyalism. In over-action of the errhine therapy, there will be aching pain in the head, eyes, temple and ear, and faintness. In case of over-action, the remedy consists in the administration of demulcent drinks and soft and fluid medications.

तेषु चिकित्सा—

स्यात्तर्पणं तत्र मृदु द्रव्यं च
स्निग्धस्य तीक्ष्णं तु पुनर्न योगे ।

इत्यातुरस्वस्थसुखः प्रयोगो

बलायुषोवृद्धिदामयम् ॥५३॥

तत्र मृदु तैमां मृदु इति अतिगोममें मृदु, द्रवम् अने द्रव और द्रव, तर्पणम् फाह तर्पण देवु तर्पण देना चाहिए, न योगे पुनः अने अयोगमां करीने और अयोगमें फिर, स्निग्धस्य तु स्नेहन करीने स्नेहन देकर, तीक्ष्णम् तीक्ष्ण शिरोविरेचन तीक्ष्ण शिरोविरेचन, स्यात् देवु देना चाहिए, इति मा वह, आतुर-शोभी रोगी, स्वस्थसुखः अने स्वरथने सुभकर और स्वस्थ दोनोंके लिए सुखदायक, बलायुषो. अक्ष अने आयुष्यनी बल और आयुको, वृद्धिदाम वृद्धि करनेवाला, दामयम् तथा रोगीने हलुनार तथा रोगोंका नाश करनेवाला, प्रयोगः पञ्चकर्मना प्रयोग कहो छे पञ्चकर्मका प्रयोग कह दिया है ॥ ५३ ॥

53. In case of under-action, the subject should be given a stronger dose of errhines after preparation with fresh oleation. Thus we have described the courses of the purificatory therapy, which are conducive to the establishment of the health and happiness of the patient, and also which promote the vitality and length of life, and are curative of all disease conditions.

वस्त्यादिषु परिहारकाल —

कालस्तु वस्त्यादिषु याति यावां-

स्तावान् भवेद् द्विः परिहारकालः ।

वस्त्यादिषु तु अस्ति वजरेमां वस्ति आदिमें, तावान् काल. जेठेला डाल जितना काल, याति अम छे लगता है, तावान् द्वि. तेनाथी अमथे। उससे दुगुना. परिहारकालः परहेलने। डाल परहेलका काल, भवेत् होय छे होता है ॥ ५३ ॥

५३ सुख प्रयोगो-विषे प्रयोगे (५३)

५३ प्रयोगो-प्रयोगे (५३)

53½. The period of post-purificatory regimen is double that of the time occupied by the purificatory therapy

वस्त्यादिषु परिहरणीयानि—

अत्यागमनस्थाननचांसि आनं

स्वप्नं दिवा मैथुनयोगरोधान् ॥५४॥

शीतोपचारात्तपोकरोषां-

स्त्यजेत्कालाहितभोजनं च ।

शसिमासन- अति भेसी रहेषु अधिक बैठना, स्थान-
वचांसि अति उल्लु रहेषु, अति भेदाषु अधिक खड़ा
रहना, बहुत बोलना, जाना सवारी सवारी करना
दिवा दिनसे दिनमें, स्वप्नं निद्रा सोना, मैथुनयोग
रोधान् मैथुन करने देगोना निरोध मैथुन तथा वेगोंको
रोकना, शीतोपचार- शीत उपचार छीनल क्रिया,
मातृप शोक- तडके, शोक धूप, शोक, रोधान् रोष
क्रोधका सेवन, कालाहितभोजनम् च अजादे कोरन
तथा अहित कोरन ओओने अजालमें भोजन तथा
अहित भोजन इनको, त्यजेत् तजवा लेई ओ छोड़
देवे ॥ ५४ ॥

54-54½ The post purificatory regi-
men is thus— One should avoid ex-
cessive sitting, standing or talking, riding
or driving sleeping by day sexual
intercourse, the suppression of natural
urges, indulgence in cold things sun-
heat, worry, anger and untimely and
unwholesome food..

प्रणीयमानो वस्तिर्वैनं यानि सुखं च वहिर्वायाति ते हेतवः —

बद्धे प्रणीते विषमं च नेत्रे

मार्गे तथाऽर्शं कफविड्वद्धे ॥५५॥

न याति वस्तिर्न सुखं निरेति

दोषावृत्तोऽप्यदि वाऽल्पवीर्यः ।

नेत्रे बद्धे अस्तिर्न नेत्रे पूरार्थं जवाथी वस्तिनेत्रके
बद्ध हो जानेसे, विषमं च विषमपक्षे विषमरूपमें,
प्रणीते प्रवेश करवाथी प्रविष्ट करनेसे, तथा मार्गे
तथा मार्गे तथा मार्गे, कर्शं कफ- अर्श- ३३ अर्श, कफ,
विट्-विद्वद्धे ३ अजली शोकायेव होवाथी. या मलसे
अवरुद्ध होनेपर, वस्ति. अस्ति वस्ति, न याति, अर्श
जती वथी अन्तर नहीं जाती, सुखं तेमज सुखेथी
एवं सुखसे, न निरेति अजाद आती नथी बाहर नहीं
जाती, दोषावृत्त अस्ति दोषथी दोषार्थं अर्थ वस्ति दोषोंसे
विर जानेपर, अल्पः अल्प होना मात्रामें थोड़ी होनेपर,
अदि वा अल्पवीर्य अथवा अल्प वीर्यवाणी होय तो
पक्ष सुखेथी अजाद आती नथी अथवा मन्दवीर्य
होनेपर भी बुरासे बहार नहीं आती ॥ ५५ ॥

55-55½ In cases where the enema
tube is clogged or held obliquely, or
where the rectal passage is blocked
by piles mucus or hard stools, or
where the enema solution, owing to
insufficiency of its quantity or strength,
is powerless to break through the
obstruction of morbid matter, the
enema does not succeed in reaching its
destination or even if it does, it does
not return in time or with ease.

वस्तेः शीघ्रनिर्गमने हेतवः —

प्राप्ते तु चर्चोऽनिलमूत्रवेगे

वातेऽतिवृद्धेऽल्पबले गुदे वा ॥५६॥

अत्युष्णतीक्ष्णश्च सूक्ष्मो च कोष्ठे

प्रणीतमात्रः पुनरेति वस्तिः ।

चर्च-अनिल- अण, वायु मल, वायु, मूत्र वेगे अने
मूत्रने वेग और मूत्रवे वेगके, प्राप्ते तु प्राप्त यत् उपस्थित
हो जानेसे, वाते वायु वायुदे, अतिवृद्धे अति वधेथी
होता, अत्यन्त बड़ जानेसे, गुदे अल्पबले - वा अश्वला
गुदा अल्प अजवाणी होता अथवा-गुदाके निर्वल होनेसे,

५५ विषम-विषमे ३ ५)

५५ विद्वद्धे-विद्वद्धे ३ ५)

५६ वातेऽतिवृद्धे-वाते विद्वद्धे (५)

५६ -वाते विर(व)द्धे (६)

कोष्ठे च अने ठोठो और कोष्ठके, मृदौ भृदु होता कोमल होनेके, अक्षुण्णसीक्ष्णः तेभ्यो अस्ति अति उष्ण के सीक्ष्ण होता एव वस्तिके अत्यन्त गरम या तीक्ष्ण होनेसे, वस्तिः अस्ति वस्ति, प्रणीतमात्रः आपत्ता वेतन्येते ही. पुन एति पाछी आवे छे वापस आ जाती है ॥ ५६३ ॥

56-56½. In conditions where there is sudden urge for voiding feces, flatus, or urine, or where there is excessive increase of vata, or where the enema fluid is excessively hot and pungent, or the person is of the soft-bowelled type, the enema returns immediately after being injected.

येषु घ्राण्येष्वपि कर्म न सिद्धिमेति ते रोगाः—

मेदःकफाभ्यामनिलो निरुद्धः

शूलाङ्गसुतिश्चयथून् करोति ॥५७॥

अहं तु युञ्जन्नुधस्तु तस्मै

संवर्धयत्येव हि तान् विकारान् ।

मेदःकफाभ्याम् मेद अने कृथी मेद और कफसे, निरुद्धः रुंधायेछो रुकी हुई, अनिल. वायु वायु, शूल-अङ्गसुति-शूल, स्पर्शज्ञान शूल, स्पर्शज्ञान, चयथून् अने सोने और शोध, करोति करे छे उत्पन्न करती है, अहं तु ते रोगवाणा भनुष्यने उन रोगवाले मनुष्यमें, युञ्जन् रुनेक आपनाए स्नेहका प्रयोग करके, उधस्तु तु भूर्ध वैध मूर्ख वैद्य, तान् विकारान् हि ते विकारोने न उन विकारोंको ही, संवर्धयति एव अवश्य बढ़ावे छे अवश्य बढ़ा देता है ॥ ५७½ ॥

57-57½ The vata being obstructed by accumulations of fat or of mucus, gives rise to colic, numbness of the limbs and edema. The ignorant physician giving an unctuous enema in

such conditions, will only further aggravate those very conditions

रोगास्तथाऽन्येऽप्यवितर्क्यमाणाः

परस्परेणावगृहीतमार्गाः ॥५८॥

संदूषिता धातुभिरेव चान्यैः

स्वैर्भेषजैर्नोपशमं व्रजन्ति ।

तथा तथा इस प्रकारके, परस्परेण छेक भीअथी एक दूसरेसे, अवगृहीतमार्गा. रोकायेछो मार्गवाला रुके हुए मार्गवाले, अन्यैः धातुभिः च एव तथा अन्य धातुअथी और अन्य धातुओंसे, संदूषिताः दूषित यथाथी दूषित होनेसे, अवितर्क्यमाणाः अथी न शकता न पहचाननेके कारण, अन्ये रोगाः भीअ रोगो अन्य रोग, अपि पक्षु भी, स्वैर्भेषजैः पोताना औषधियों अपनी औषधियोंसे, उपशमम् शान्त शान्त, न व्रजन्ति यत्ता नथी नहीं होते ॥ ५८½ ॥

58-58½. Similarly, other disorders which overlap each other in their courses and get mixed up with the morbidity of other body-elements and consequently prove difficult for diagnosis, fail to yield to the specific remedies.

सर्वे च रोगप्रशमाय कर्म

हीनातिमात्रं विपरीतकालम् ॥५९॥

मिथ्योपचाराच्च न तं विकारं

शान्तिं नयेत् पथ्यमपि प्रयुक्तम् ।

रोगप्रशमाय रोगना शमन भाटेनु रोगकी शांतिके लिए, सर्वम् च सर्व सब, पथ्यम् अपि कर्म पथ्य कर्म पक्षु पथ्य कर्म भी, हीनातिमात्रम् हीन मात्राथी, अति मात्राथी हीन मात्रासे, अति मात्रासे, विपरीतकालम् विपरीत कालथी विपरीत समयसे, मिथ्योपचाराच्च च अने मिथ्या उपचारथी और मिथ्या उपचारसे, प्रयुक्तम् प्रयोग करवाभा आवता प्रयुक्त किये जाने पर, तम् विकारम्

ते विहारने उस रोगको, क्षान्तिम् शान्त शान्त, न मवेत् ३२७ नभी नहीं करता ॥ ५९३ ॥

59-59½ All therapeutic measures designed to alleviate disease, however wholesome and however skilfully given, fail to bring about the alleviation of disease, if they are used either in insufficient or excessive measure or at the wrong time or in the wrong manner.

अध्यायोक्तार्थसंग्रहः —

तत्र श्लोकः—

प्रश्नानिमान् द्वादश पञ्चकर्म-

प्युद्दिश्य सिद्धाविह कल्पनायाम् ॥६०॥

प्रजाहितार्थं भगवान् महार्थान्

सम्यग्जगादर्विवरोऽत्रिपुत्रः ।

तत्र ते विषयमा उस विषयमें, श्लोक उपसंहारने। श्लोक छे ३ उपसहारका श्लोक है कि, ऋषिवरः ऋषिओमा श्रेष्ठ ऋषिवर, भगवान् भगवान् भगवान्, अत्रिपुत्रः आत्रेये अत्रिपुत्रने, पञ्चकर्मणि पञ्चकर्मने पञ्चकर्मको, उद्दिश्य उद्देशी लक्ष्य करके, महार्थान् महा अर्थवाणी महान अर्थवाले, इमान् आ इन, द्वादश बारह, प्रश्नान् प्रश्नोना प्रश्नोके, प्रजाहितार्थम् प्रजाना हित भाटे प्रजाके हितके लिए, इह कल्पनायाम् सिद्धौ आ उद्पत्नासिद्धि अध्यायमा इस कल्पनासिद्धि अध्यायमें, सम्यक् सारी रीते सम्यक् प्रकारसे, जगाद उत्तर आया छे उत्तर दिये हैं ॥ ६०३ ॥

Here is the recapitulatory verse—

60-60½ The worshipful son of Atri, the foremost of sages, in this chapter on the successful application of various therapeutic measures, declared fully for the good of the people, the answers to twelve questions of great

significance concerning the five purificatory procedures.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते दृढबलसंपूरिते सिद्धिस्थाने कल्पनासिद्धिर्नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

इति आ प्रमाणे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे रथेवा अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने चरकथी प्रतिसंस्कार पायेवा आ शास्त्रमा और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त अप्राप्त, दृढबलसंपूरिते अने दृढबले पूरा करेवा और दृढबलसे पूरित किये गये, सिद्धिस्थाने सिद्धिस्थान १५५ सिद्धिस्थानमें, कल्पनासिद्धिः 'उद्पत्नासिद्धि' 'कल्पनासिद्धि' नाम नामने। नामका, प्रथमः पहिले प्रथम, अध्यायः अध्याय संपूर्ण अथे अध्याय समाप्त हुआ ॥ १ ॥

1. Thus, in the Section on Success in Treatment in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the first chapter entitled 'The Successful application of the Various Therapeutic Measures' not being available, the same as restored by Dridhabala, is completed.

द्वितीयोऽध्यायः ।

पीले अध्याय अध्याय दूसरा

Chapter II

पञ्चकर्मोपसिद्धयपक्रमः—

अथातः पञ्चकर्म्यां सिद्धिं व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ अतः हवे अडीथी अब आगे, पञ्चकर्म्याम् सिद्धिम् 'पञ्चकर्म्यासिद्धि' नामना अध्यापनु 'पञ्चकर्म्या-

६०. सिद्धाविहकल्पनायान्-शिष्याय समाहिताय (य)

६०. महार्थान्-महार्थमा (य)

१ पञ्चकर्म्यां सिद्धिं-पञ्चकर्म्यासिद्धि (य.)

सिद्धि नामके अस्यायका, व्याख्यास्वात्म व्याख्यान् करके
व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये आत्रेये,
इति ह आ विषयमा नीये भूमाणे न इस विषयमें
निम्न प्रकारसे ही आह स्व उहेलु छे कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the
chapter entitled "The Success in Treat-
ment through the Fivefold Purificatory
Therapy "

2. Thus declared the worshipful
Atreya.

येषां यस्मात् पञ्चकर्माण्यशिवेश न कारयेत् ।
येषां च कारयेत्तानि तत् सर्वं संप्रवक्ष्यते ॥ ३ ॥

अग्निवेश हे अग्निवेश । हे अग्निवेश ! येनाम्ने
जिन्हें, यस्मात् ने उपाये जिस कारणसे, पञ्चकर्माणि
पञ्चकर्मा पंचकर्म, न कारयेत् न कराववां नेछे
नही कराना चाहिए, येषां च अने नेछेने और जिनको,
तानि ते वे, कारयेत् कराववां नेछेने कराने चाहिए,
तत् ते वह, सर्वम् सर्वं सब, संप्रवक्ष्यते उहेवाभां
आवशे कहा जायगा ॥ ३ ॥

3. In whom, O, Agnivesa! and for
what reason the quinary purificatory
therapy is contra-indicated and in
whom it is indicated—all this, will now
be described

सामान्यतः पञ्चकर्मानर्हा —

चण्डः साहसिको भीरुः कृतघ्नो व्यग्र एव च ।
सद्राजभिषजां द्वेष्टा तद्विष्टः शोकपीडितः ॥ ४ ॥
यादृच्छिको मुमूर्षुश्च विहीनः करणैश्च यः ।
वेरी वैद्यविदग्धश्च श्रद्धाहीनः सुशङ्कितः ॥ ५ ॥

४. येषां... न कारयेत्-पञ्चकर्माणि येषां तु न कुर्याच्च हेतुना (थ)

, येषां...संप्रवक्ष्यते ॥-पञ्चकर्माणि येषां तु न कुर्याच्च हेतुना ।

येषां तानि च कर्माणि न तन्व संप्रवक्ष्यते ॥ (द.)

४. सद्राजभिषजां द्वेष्टा सदैव नृपद्वेष्टा (क व ड व)

५. वैद्यविदग्धश्च-वैद्याभिमानि च (ड. ड. फ)

भिषजामविधेयश्च नोपक्रम्या भिषग्विदा ।
एतानुपचरन् वैद्यो बहून् दोषानवाप्नुयात् ॥ ६ ॥
एभ्योऽन्ये समुपक्रम्या नराः सर्वैरुपक्रमैः ।
अवस्थां प्रविभज्यैषां वर्ज्यं कार्यं च वक्ष्यते ॥ ७ ॥

चण्ड उग्र चण्ड, साहसिकः साहसिक साहसिक,
भीरु भीडलु डरपोक, कृतघ्नः कृतघ्न कृतघ्न, व्यग्रः च
एव व्यग्र व्यग्र सव-राज-भिषजाम् सत्पुरुष, राज् अने
वैद्यने। सज्जन, राजा और वैद्योंसे, द्वेष्टा द्वेष करनेवाला
रखनेवाला, तद्विष्टः तैछेना द्वेषनु पात्र उसका
द्वेषका पात्र, शोकपीडितः शोकपीडित शोकसे दुःखी,
यादृच्छिक नास्तिक नास्तिक, मुमूर्षुः च मुमूर्षु मरणो-
न्मुख, य. करणैः विहीन. च ने साधनहीन होय ते
जो साधनोंसे हीन हो वह, वेरी वैद्यने। वेरी वैद्यका
अपकार करनेवाला, वैद्यविदग्धः च वैद्यमान्नी अपनेको
वैद्य माननेवाला, श्रद्धाहीन श्रद्धाहीन श्रद्धाहीन,
सुशङ्कित भूत शंकाशील बहुत सतबवाला, भिषजाम्
अने वैद्यने और वैद्यका, अविधेय च वश न रहेनारने।
वशमें न रहनेवालेकी, भिषग्विदा विद्वान् वैद्ये विद्वान्
वैद्यने, न उपक्रम्याः उपचार करने। नहि नेछे
चिकित्सा नहीं करनी चाहिए, एतान् ऐछेने। इनकी,
सपचरन् उपचार करने। चिकित्सा करता हुआ, वैद्य
वैद्यने वैद्य, बहून् भूत बहुत, दोषान् दोषों। दोषोंका,
अवाप्नुयात् प्राप्त थाय छे भागी होता है, एभ्यः
ऐ इनसे, अन्ये सिवायना भीन अतिरिक्त, नराः
पुरुषोन्नी मनुष्योंकी, सर्वे उपक्रमैः सर्व उपचारोभी
सपूर्ण उपचारोंसे, समुपक्रम्याः चिकित्सा करवी चिकि-
त्सा करनी चाहिए, एषाम् ऐछेनी इनकी, अवस्थाम्
अवस्थाना अवस्थाके अनुसार, प्रविभज्य विभाग करीने
विभाग करके, वर्ज्यम् शुं तनवा योग्य छे कौनसा उपक्रम
त्याज्य है, कार्यम् च अने शुं करवा योग्य छे और
कौनसा करना योग्य है, वक्ष्यते ते उहेवाभां आवशे
वह कहा जायगा ॥ ४-७ ॥

4-7 The man that is fierce, rash,
cowardly, ungrateful or fickle, who is

६. नोपक्रम्या-नोपक्रम्यो (च. व.)

७. एतानुपचरन्-एतानुपचरन् (अ.)

८. वर्ज्य-कार्या (त क)

a hater of good persons, kings and physicians or he who is hated by them or he who is afflicted with grief, or is a fatalist or one doomed to death, one who is devoid of the means for treatment or an enemy, impostor or one devoid of faith, a confirmed sceptic, or who does not carry out the directions of the physician—such a man should not be taken up, by a wise physician, for treatment. The physician who treats such cases invites many difficulties upon himself. Persons other than such should be treated well with all modes of treatment. Classifying the various morbid conditions, we shall now describe the indications and the contra-indications of the five purificatory procedures with reference to them.

अचन्द्रनीमा —

अवस्थास्तावत्-क्षतक्षीणातिस्थूलातिकृशयालवृद्धदुर्बलश्रान्तपिपासिनधुधितकर्मभाराच्चक्षुष्योपवासमैथुनाध्ययनव्यायामचिन्ताप्रसक्तक्षामगर्भिणीसुकुमारसंवृतकोष्ठदुश्चर्दनोर्ध्वरक्तपित्तप्रसक्तच्छर्दिरूर्ध्वधातास्थापितानुवासितहृद्रोगोदावर्तमूत्राघातप्लीहगुल्मोदराष्टीलास्वरोपघाततिमिरशिरशक्लकर्णाक्षिशूलार्ताः ॥ ८ ॥

क्षत-क्षीण- क्षतयुक्त, क्षीण- उर-क्षत रोगी, क्षीण, क्षतिस्थूल- अतिस्थूल अतिस्थूल, क्षातकृश- अतिकृश अतिकृश, बाल- बाल बालक, वृद्ध- वृद्ध वृद्ध, दुर्बल-

दुर्बल दुर्बल, श्रान्त- थकेल वके हुए, पिपासित- तरस्या प्याससे पीसित क्षुधित- भूखा भूखे, कर्म-भार- प्रामथी, भारभी काम करनेसे, श्रान्त उठानेसे, अथवहत- तथा लांछा भागशी थाड़ी गथेला और दीर्घ मार्गसे श्रान्त, उपवास- उपवास उपवास, मैथुन मैथुन मैथुन, अध्ययन- अध्ययन पढ़ना, व्यायाम- व्यायाम व्यायाम, चिन्ता- तथा चिन्ताभी औरचिन्तामें, प्रसक्त- भग्न लगे, क्षाम- शुद्ध देहवाला क्षीण, गर्भिणी- गर्भिणी गर्भिणी, सुकुमार सुकुमार कोमल, संवृतकोष्ठ- संकुचित कोष्ठवाला संवृतकोष्ठ, दुश्चर्दन- भुश्चेत्तीथी उलटी करनेपर कठिनाईसे चान करनेवाले ऊर्ध्वरक्तपित्त- ऊर्ध्व रक्तपित्तवाला ऊर्ध्व रक्तपित्तवाले, प्रसक्तच्छर्दिः- सतत उलटी करनेपर निरन्तर वमन करनेवाले, ऊर्ध्वधात- ऊर्ध्वधातभी पीडित ऊर्ध्वधातरोगी, आस्थापित- आस्थापन पायेला आस्थापनवस्ति जिन्हें धी हो वे, अनुवासित- अनुवासन पायेला अनुवासनवस्ति जिन्हें धी हो वे, हृद्रोग हृद्रोग हृदयरोग, उदावर्त- उदावर्त उदावर्त, मूत्राघात- मूत्राघात मूत्राघात, प्लीहा- प्लीहा प्लीहा, गुल्म- गुल्म गुल्म उदर- उदररोग उदररोग, अष्टीला- अष्टीला अष्टीला, स्वरोपघात- स्वरोपघात स्वरभंग, तिमिर- तिमिर तिमिर, शिर-शक्ल-कर्ण-अक्षि- शूल-आर्ताः शिर-शूल, शोणथल कुण्ठथल अने नेत्र- शूलभी पीडित मनुष्ये शिरोरोग, शक्लरोग, कर्णरोग और अक्षिरोगसे पीडित मनुष्य, तावत् तो तो, अवस्थाः- अवस्था योध्य नथी वमनके योग्य नहीं है ॥ ८ ॥

8 The following are the conditions where emesis is contra indicated— persons afflicted with pectoral lesions, those who are cachectic, very obese or extremely emaciated, who are infants, senile, debilitated, fatigued, thirsty or hungry, those who are exhausted by labour, load-lifting and way-faring, or those given to fasting, sexual excess, study, exercise and thinking, or those that are emaciated, pregnant women and delicate persons, or those whose alimentary

८. अवस्थाः—अचन्द्रनीमाः (क)
 १. अवस्थास्तवत्—अचन्द्रनीमास्तवत् (रा ट ग. क)
 २. —अवस्थास्तवत् (ग)
 ३. —सर्ववर्गास्तवत् अवस्थास्तवत् (ग.)
 ४. कर्णाक्षिशूलार्ताः—कर्णाक्षिशूलार्ताः (ग. ट. ग. क.)

tract is contracted, who do not react to emetics easily or who suffer from hemothermia of the upper region, or from incessant vomiting or from disorders of the upward flow of morbid vata, or who take often evacuative or unctuous enemata, who are suffering from cardiac disorders, misperistalsis, lesions of the urinary tract, splenic disorder, Gulma, abdominal diseases, prostratic enlargement, impairment of voice, and faintness, or are afflicted with pain in the head, temples, ears and eyes

अच्छर्दनीयानां वमनाद्या व्यापदो भवन्ति—

तत्र क्षतस्य भूयः क्षणानाद्रक्तातिप्रवृत्तिः स्यात्, क्षीणातिस्थूलकृशबालवृद्धदुर्बलानामौषधबलासहत्वात् प्राणोपरोधः, श्रान्तपिपासितक्षुधितानां च तद्वत्, कर्मभाराध्वहतोपवासमैथुनाध्ययनव्यायामचिन्ताप्रसक्तक्षामाणां रौक्ष्याद्वातरक्तच्छेदक्षतभयं स्यात्, गर्भिण्या गर्भव्यापदामगर्भभ्रंशाच्च दारुणा रोगप्राप्तिः, सुकुमारस्य हृदयापकर्षणादूर्ध्वमधो वा रुधिरातिप्रवृत्तिः, संवृतकोष्ठदुश्छर्दनयोरतिमात्रप्रवाहणाद्दोषाः स-मुत्क्रिष्टा अन्तःकोष्ठे जनयन्त्यन्तर्विसर्पं स्तम्भं जाड्यं वैचित्त्यं मरणं वा, ऊर्ध्वगरक्तपित्तिन उदानमुत्क्षिप्य प्राणान् हरेद्रक्तं चातिप्रवर्तयेत्,

१. अध्ययन-अध्ययन (ड. द.)

२. गर्भव्यापदा-गर्भव्यापदाम (ड.)

३. आमगर्भभ्रंशाच्च-आमगर्भप्रपतनाच्च (भ.)

४. हृदयापकर्षणात्-हृदयविकर्षणात् (घ.)

५. हृदयापकर्षणादूर्ध्वमधो-हृदयविकर्षणादूर्ध्वमधो (घ.)

६. अन्तःकोष्ठे जनयन्त्यन्तर्विसर्पं स्तम्भ-अन्तःकोष्ठे विमर्ष-

न्तो जनयन्ति स्तम्भ (फ.)

७. अन्तःकोष्ठे जनयन्त्यन्तर्विसर्पं स्तम्भ जाड्य वैचित्त्यं मरणं वा-

अन्तःकोष्ठे विसर्पन्तः स्तम्भ जाड्य वैचित्त्यं मरणं वा

जनयन्ति (घ.)

८. रक्तपित्तिन उदानमुत्क्षिप्य-रक्तपित्तिन उदानमुत्क्षिप्य (घ.)

प्रसक्तच्छर्देस्तद्वत्, ऊर्ध्ववाताख्यापितानुवासितानामूर्ध्वं वातातिप्रवृत्तिः, हृद्रोगिणो हृदयोपरोधः, उदावर्तिनो घोरतर उदावर्तः स्याच्छीघ्रतरहस्ता, सूत्राघातादिभिरार्तानां तीव्रतरशूलप्रादुर्भावः, तिमिरार्तानां तिमिरातिवृद्धिः, शिरःशूलादिषु शूलातिवृद्धिः; तस्मादेते न वम्याः ।

तत्र तेभां इनमें, क्षतस्य क्षतयुक्त मनुष्यने उरः-क्षत रोगीको भूय क्षीणी अधिक, क्षणनात् जलमथवाभी क्षत हो जानेसे, रक्तातिप्रवृत्तिः वधारे पडु दोड़ी नीकणे छे रक्त अधिक आने लगता है, क्षीण-क्षीण, अतिस्थूल-अतिस्थूल अतिस्थूल, कृश-आतृश अतिकृश, बाल-आल बालक, वृद्ध-वृद्ध वृद्ध, दुर्बलानाम् अने दुर्बल मनुष्ये और दुर्बल मनुष्यों, औषधबल-औषधनुं जल औषधबलका, असहत्वात् सहन न करी सकवाभी सहन न करनेसे, प्राणोपरोध-भरषु पामे छे मरणको प्राप्त होते है, श्रान्त-थाडेस बने, पिपासित तरस्या प्यासी, क्षुधितानाम् च अने भूष्यानु और भूखमें भी, तद्वत् ते ज प्रभाषे थाय छे इसी प्रकार होता है, कर्मभार-कर्म करवाथो, आर उठाववाभी कार्य करनेसे, भार उठानेसे, अध्वहत धाये भाग थावनाथो नजण भये दीर्घ मार्ग पर चलनेसे क्लान्त, उपवास-उपवास उपवास, मैथुन-मैथुन मैथुन, अध्ययन-अध्ययन पढाई, व्यायाम व्यायाम व्यायाम लगे रहनेवाले, चिन्ता-तथा चिन्ता तथा चिन्तामें, प्रसक्त-भजन क्षामाणाम् अने शुष्क देहवाणा मनुष्येने एव क्षीण मनुष्योंको, रौक्ष्यात् रक्षिताने दीधे रक्षतासे, वातरक्तच्छेद-वातकोष, रक्तनी प्रवृत्ति वातकोष, रक्तसाध, क्षत-अने क्षतने और उरःक्षतका, भयम् भय भय, स्यात् रहे छे रहता है, गर्भिण्या गर्भिणीने गर्भिणीको, गर्भव्यापत् गर्भनी व्यापत् गर्भका विकार, आमगर्भभ्रंशाच्च च तथा कथो गर्भ पडी जवाथो तथा आमगर्भके गिरनेसे, दारुणा भय कर भयानक, रोगप्राप्तिः रोगानी प्राप्ति थाय छे रोगोंकी प्राप्ति होती है, सुकुमारस्य सुकुमार मनुष्यने सुकुमार मनुष्यको, हृदय-हृदयभां हृदय पर, अपकर्षणात् आघात थावाभी आघात लगनेसे, ऊर्ध्वम् अधः वा उपरना अधवा नीचेना भागभी

९. तिमिरार्तानां-तिमिरागो (घ. ड.)

ऊपर या नीचेके मार्गसे, रुधिरातिप्रवृत्ति दोहलीनी
 अनि प्रवृत्ति थाय छे रक्तकी अत्यन्त प्रवृत्ति होती है,
 संवृतकोष्ठ- स वृत्तकेष्ठ अने सवृतकोष्ठ गौर, दुश्चर्द्धनयो.
 मुश्केलीथी वमन करनारने कठिनाईसे जिये वमन जाना दो
 उनको, जलियात्र- अतिशय अति, प्रवाहणात् करंजवाभी
 पवाहणसे, अन्त कोष्ठे अ करना डोहली अन्दरके कोष्ठमें,
 समुत्क्रिष्टा उत्क्रिष्टा अर्ध उत्क्रिष्टा हुए, दोषा. दोष
 दोष, अन्तर्विषयम् अ ६२ विषय अन्तर्विषय, स्तम्भम्
 स्तम्भ स्तम्भ, जाड्यम् अ ३३ अड्या, वैचित्र्यम् अ न-
 रक्षितता ज्ञानरहितता, वरणम् वा के भरलु अन्वा
 मृत्युको, जनयन्ति उत्पन्न करे छे उत्पन्न करते है,
 ऊर्ध्वम्- ऊर्ध्वभागी ऊर्ध्वगामी, रक्तपित्तनः रक्तपित्त-
 वाणाना रक्तपित्तके, उदानम् उदानने उदान वायुको
 उत्क्षिप्य उपर तरङ्ग धकेलीने ऊपरकी ओर
 फेंकर प्राणान् प्राणाने पाणोंको, हरेष हरे छे
 नाश करता है रक्तम् च अने दोहलीनी गौर रक्तकी,
 अतिप्रवर्तयेत् अतिप्रवृत्ति करे छे बहुत प्रवृत्ति करता है,
 प्रसक्तच्छर्दे निरतर वमन करनारने पलु निरतर वमन
 वालोंमें सी, तद्वत् ते अ प्रमाणे थाय छे इसी प्रकार
 होता है, ऊर्ध्ववात- ऊर्ध्ववातवाणा ऊर्ध्ववातरोगी,
 आस्थापित- आस्थापन पाभेदा जिनको आस्थापनवस्ति
 वी हो, अनुवासितानाम् अने अनुवासन पाभेदा
 अनुष्येने और जिनको अनुवापनवस्ति वी हो उनको
 ऊर्ध्वम् ऊर्ध्व ऊपरकी ओर, वातातिप्रवृत्ति. वायुनी
 प्रवृत्ति अतिशय थाय छे वायुकी अति प्रवृत्ति दो जाती
 है, हृदोगिणः हृदोगिनी हृदयरोगीकी, हृदयोपरोध
 हृदयनी गति रोडाई अथ छे हृदयकी गति रुक जाती
 है. उदावर्तिन उदावर्तना रोगीने उदावर्तरोगीको,
 रुदावर्ते उदावर्त उदावर्त, घोरतरः अति अथ कर अर्ध
 अति मयंकर होकर, शीघ्रतर- हन्ता अेकदम शीघ्रताथी
 भारनार अतिशीघ्रमारक, म्यात् शाय छे होता है
 मूत्राघात- मूत्राघात मूत्राघात, आदिभि वगेरेथी
 आदिसे, ज्वरानाम् पीडाता मनुष्यने पीडित मनुष्योंमें,
 तीव्रतर- अेकदम तीव्र अत्यन्त तीव्र, शूल- शूलनी
 शूलकी, प्रादुर्भाव. उत्पत्ति थाय छे उत्पत्ति होती है. तिमिर-
 अ धारा आवपाना रोगथी तिमिरसे, ज्वरानाम् पीडा-
 मूत्राघात पीडित मनुष्योंका, तिमिर- तिमिर तिमिररोग,

अतिवृद्धि निशेष प्रमाणुमा आवे छे अति बढ़ जाता
 है, शिरःशूल- शिरःशूल शिरःशूल, आदिषु वगेरे
 वाणाम् आदिवालोंमें, शूल- ते ते शूलनी उस
 उस शूल, अतिवृद्धि. अतिवृद्धि थाय छे बहुत बढ़
 जाता है, तस्मात् भाटे इसलिये, एते अेथे इनको,
 न वम्याः वमनशील्य नथी वमन नहीं देना चाहिए।

9-(1). In condition of pulmonary
 lesions owing to further strain due to
 vomiting, there will be profuse hemo-
 rrhage. In persons who are cachectic,
 very obese, emaciated, young, old, or
 weak there will be danger to life
 owing to their inability to tolerate the
 action of medication, and similarly will
 be affected those who are fatigued,
 thirsty and hungry. In persons broken
 down by constant labour, load-lifting
 and way faring, and those weakened
 by constant fasting, sexual indulgence,
 study, exercise and thinking, owing to
 their un-unctuous condition there will
 be vata-provocation, hemorrhage or
 ulceration, in cases of gravida, there
 may be complications of pregnancy,
 abortion of the immature fetus and
 the incidence of severe diseases. In
 the case of delicate persons, consequent
 upon the strain on the stomach, there
 may be excessive hemorrhage through
 the upper or lower channels. In the
 case of persons whose alimentary tract
 is contracted or who do not easily
 react to emetics, the flux of morbid
 matter roused but not eliminated,
 accumulates in the alimentary tract
 and causes internally acute spreading
 affections, stasis, dullness, fainting or

even death. In patients with hemothermia affecting the upper region, it may provoke the Udana vata and take away the life or cause profuse bleeding. In the case of persons afflicted with incessant vomiting, similar are the effects. In condition of upward movement of vata and in persons who have taken corrective or unctuous enema, there will be augmentation of the upward movement of vata. In persons suffering from cardiac disorders there will be impairment of the cardiac function. In cases of misperistalsis, there will be aggravation of the condition which may quickly cause death. Persons afflicted with the lesions in the urinary tract and similar other conditions, there will be manifestation of more acute pain. In persons suffering from fainting there will be great aggravation. In cases of aches in the head etc., there will be great intensification of pain. Therefore, emesis is contra-indicated in such persons.

तत्रापवादः —

सर्वेष्वपि तु खल्वेतेषु विषगरविरुद्धाजीर्णाभ्यवहारप्रकृतेश्वप्रतिषिद्धं जीवन्तरकारित्वादेवामिति ॥ ९ ॥

एतेषु आ इन, सर्वेषु अपि तु खलु सर्व रोगोभा पक्षु सब रोगोंमे भी, विष- ये रोगो निष जो रोग विष, गर- स योगजन्य ओर गर, विरुद्ध- विरुद्ध भोजन विरुद्ध भोजन अजीर्ण- अजीर्ण पर और अजीर्ण पर, अस्य- वहार भोजन भोजन आप्रकृतेशु अने आभयी उत्पन्न भया होय और आमस उत्पन्न हुए हों, एषाम् ऐसीना इनके, जीवन्तरकारित्वात् अत्यंत शीघ्रकारी-

पक्षुने दीधे अति शीघ्रकारी होनेके कारण, अप्रतिषिद्धम् इति ऐसीना वमन निषिद्ध नहीं इनमें वमन निषिद्ध नहीं है ॥ ९ ॥

9 Even in all these conditions, emesis is not prohibited if the person is afflicted with acute or chronic poisoning antagonistic diet, indigestion, predigestion meal and chyme morbidity as these conditions are very quick in their toxic effect on the body.

वार्ता —

शेषास्तु वम्याः, विशेषतस्तु पीनसकुष्ठनव-
ज्वरराजयक्ष्मकासश्वासगलग्रहगलगण्डश्लीपद-
मेहमन्दाग्निविरुद्धाजीर्णाग्निविरुच्चिकालसकविषगर-
पीनदृष्टिग्धविद्धाद्यःशोणितपित्तप्रसेक (दुर्नाम)-
दृष्टान्मारोचकाविषाकापचयपरुषारोन्मादातिसार-
शोफपाण्डुरोगसुक्ष्मपाककुष्ठस्तन्यादयः श्लेष्मव्या-
घयो विशेषेण महारोगाभ्यायोक्ताश्च, एतेषु हि
वमनं प्रबलतममित्युक्तं केदारसेतुमेधे शाक्याद्य-
शेषदोषविनाशवत् ॥ १० ॥

शेषाः तु आडीना भाषुसे। शेष अनुष्य, वम्याः
वमनयोग्य छे वमनके योग्य हैं, विशेष- तु आस
करीने खास कर, पीनस- पीनस पीनस, कुष्ठ- कुष्ठ
कुष्ठ, नवज्वर- नवे। नजर नव ज्वर, राजयक्ष्म-
राजयक्ष्मा राजयक्ष्मा, कास- कास कास, श्वास- श्वास
श्वास, गलग्रह- गलग्रह गलग्रह, गलगण्ड- गलगण्ड
गलगण्ड, श्लीपद- श्लीपद श्लीपद, मेह- मेह प्रमेह प्रमेह,
मन्दाग्नि- मन्दाग्नि मन्दाग्नि, विरुद्ध- विरुद्ध भोजन
विरुद्ध भोजन, अजीर्ण- अने अजीर्ण पर और अजीर्ण पर,

१० दृष्ट-मर्ददृष्ट (य)

विद्धाद्य-विद्धाद्य (य)

पित्तप्रसेक-पित्तकफप्रसेक (क)

पित्तप्रसेक (दुर्नाम)-पित्तकफप्रसेक (य)

शोफ-शोफ (न. म)

एतेषु-नेषु (न)

અન્ન- ભોજન મોજન, વિસૂચિકા- વિસૂચિકા વિમૂચિકા,
અલસક- અલસક અલસક, વિષ- વિષધાન વિષધાન,
ગરપીત ગરપાન ગરપાન, દુષ્ટ- સર્પ વગેરેથી દંશ
સર્પાદિસે કાટા જાના, સિંધવિલ્લ- ઓર ચોપડેલ અસ્થિ
બાંધાવુ વિષસે લિપ્ત શસ્ત્રસે આહત હોના, લઘુશોનિત-
વિત્ત- નીચેના ભાગમાં રક્તપિત્ત અધોગામી રક્તપિત્ત,
પ્રસેક- ક્ષુભ્રસેક ક્ષુભ્રસેક, (દુર્નિવ અર્થે અર્થ), દહ્યાન-
મેળા જી મિચલાન, અરોચક- અરુચિ અરુચિ, અવિપાક-
અપચો અવિપાક, અપચી- અપચી અપચી, અપસ્માર-
અપરમાર અપસ્માર, અન્નમાદ ઉન્નમાદ અન્નમાદ, અતિસાર-
અતિસાર અતિમાર કોફ- શોફ શોફ, પાણ્ડુરોગ-
પાણ્ડુરોગ પાણ્ડુરોગ, સુખપાક- મુખપાક સુખપાક,
દુષ્ટસ્તન્ય- દુષ્ટ ધાવણ દૂષિત સ્તન્ય, આદ્ય વગેરે
આદિ, વિશેષેણ અને ખાસ કરીને ઔર વિશેષત
મહારોગાધ્યાયોક્તા ચ મહારોગાધ્યાયમાં કહેલા
મહારોગાધ્યાયમે કહે દુષ્ટ, શ્લેષ્મવ્યાધય કહે રોગો કફરોગો,
એતેષુ શ્રેયોભાં રતમે અમનમ રતમે વમન પધાનતમ
હિ સૌંદર્ય મુખ્ય છે સર્વસે મુખ્ય છે, હિતિ એમ એસ,
તત્કાલ કહ્યું છે કહા છે, કદારસેતુભેદે કેમકે જે
એતરને પાળે તેડવાથી ક્યોંકિ જૈસે ચેતકી ગેંઠે
તેજનેસે, શાલ્યાદિ- શાળ વગેરે શાલિ આદિકે, અશોષ-
દોષ- સૂક્ષ્મ ન બનામે દોષ ન સૂચનેકા દોષ, વિનાશ-
વશ નાશ પામે છે તેવી રીતે વમનથી ઉપર કહેલા
રોગો નાશ પામે છે નષ્ટ હો જાતે છે વૈસે વમનસે ઉક્ત
રોગો નષ્ટ હો જાતે છે ॥૧૦॥

10 Emesis is indicated in all other conditions and specially in persons suffering from coryza dermatosis, recent fever, consumption, cough dyspnea spasm of the throat, deradenoncus elephantiasis, urinary disorders weakness of gastric fire, antagonistic diet indigestion, acute intestinal irritation, intestinal torpor, acute poisoning chronic poisoning, poisonous bites or licks or stings hemothermia affecting the lower region, ptyalism (piles), nausea,

anorexia, indigestion scrofula epilepsy, insanity, diarrhea, edema, anemia, stomatitis, galactic disorders and disorders of kapha specially mentioned in the chapter on nomenclature of disorders (Sutra Chap. XX), in all these conditions, emesis is considered the foremost of treatment and it acts like the breaking of the bund of the paddy field so that the paddy and other crops are saved from the harm of getting over-watered.

અવિરેચ્યાઃ —

અવિરેચ્યાસ્તુ સુખમક્ષતગુદમુક્તનાલાધોભાગ-
રક્તપિત્તવિલક્ષિતદુર્બલેન્દ્રિયાલ્પાગ્નિનિરુદ્ધકામા-
દિવ્યગ્રાજીર્ણનવજ્વરિમદાત્યયિતાધ્માતશલ્યાદિ-
તાભિહતાતિસ્તિગ્ધરુક્ષદારુણકોષ્ઠાઃ ક્ષતાદયશ્ચ
ગર્ભિણ્યન્તાઃ ॥૧૧॥

સુખમ- સુખમાં ઉછરેલ સુખસે પલે હુણ ક્ષતગુદ-
ક્ષતયુક્ત ગુદવાળા ગુદામે ક્ષતવાલે મુક્તનાલ- મળની
નાળ પર ડાખુ વગરના ચુર્ણ ગુદવલિયો વાલે, અધો-
આગરક્તવિત્ત- નીચેના ભાગના રક્તપિત્તવાળા
અધોગામી રક્તપિત્તસે પીડિત, વિલક્ષિત- લઘન પામેલ
લઘન કિયે હુણ, દુર્બલેન્દ્રિય- દુર્બલ ઇન્દ્રિયોવાળા
નિર્બલ ઇન્દ્રિયોવાલે, અલ્પાગ્નિ- નાં અગ્નિવાળા મંદાગ્નિવાલે,
નિરુદ્ધ- નિરુદ્ધપામેલ નિરુદ્ધ કામાદિવ્યગ્ર- કામવગેરેથી
વ્યગ્ર કામાદિમે ફમે હુણ, અજીર્ણ અજીર્ણવાળા અજીર્ણ-
રોગી, નવજ્વરિ- નવા તાવવાળા નવજ્વરરોગી, આધ્માત-
આધ્માનવાળા આધ્માનરોગી, શલ્યાદિત શલ્ય-
પીડિત શલ્યસે પીડિત, અભિહત- પ્રહાર પામેલ અભિ-
હતજો પ્રાપ્ત હુણ, અતિસ્તિગ્ધ- અતિસ્તિગ્ધ અતિસ્તિગ્ધ,
રુક્ષ- રુક્ષ રુક્ષ, દારુણકોષ્ઠાઃ મૂર રોગાવાળાને કૂર
બોધવા, ક્ષતાદય તથા અન્ય પુરુષોમાં જલુલેશ
ક્ષતથી મીડી ક્ષતસે લેકર, ગર્ભિણ્યન્તાઃ તુ પુનઃ
ગર્ભિણી સ્ત્રીના નવજ્વરે ગર્ભિણી પોન્તક મનુષ્યોનો,

૧૧ વમન જીર્ણનવજ્વરિ-અગ્રાજીર્ણનવજ્વર (૫)

अविरेच्याः विरेचनने योग्य नथी विरेचन नहीं देना चाहिए ॥ ११ ॥

11. The conditions in which purgation is contra-indicated are delicate constitutions or ulceration of rectum, or prolapse of rectum or hemothermia affecting the lower region or excessive fasting or weakness of the sense, dullness of gastric fire, or persons who have taken evacuating enema or are agitated by passions or those afflicted with indigestion, recent fever, alcoholism, distension of abdomen, foreign body, injury, over-unctuousness, over-dehydrated-ness, hard bowelled condition and group of conditions beginning with pectoral lesions and ending with gravida described in the previous paragraph.

तेषां विरेचनाया व्यापरो भवन्ति—

तत्र सुभगस्य सुकुमारोक्तो दोषः स्यात्, क्षत-
गुदस्य क्षते गुदे प्राणोपरोधकरीं रुजां जनयेत्,
मुक्तनालमतिप्रवृत्त्या हन्यात्, अधोभागरक्तपि-
त्तिनं तद्वत्, विलङ्घितदुर्बलेन्द्रियाल्पाग्निनिरूढा
औषधवेगं न सहेरन्, कामादिव्यग्रमनसो न प्रव-
र्तते कृच्छ्रेण वा प्रवर्तमानमयोगदोषान् कुर्यात्,
अजीर्णिन आमदोषः स्यात्, नवज्वरिणोऽविपकान्
दोषान् न निर्हरेद् वातमेव च कोपयेत्, मदात्य-
यितस्य मद्यक्षीणे देहे वायुः प्राणोपरोधं कुर्यात्,

१२. क्षते गुदे-क्षते गुदे वायु (घ)

,, गुदे प्राणोपरोधकरीं-गुदे वायुः प्राणोपरोधकरीं क ख
घ क)

,, प्राणोपरोधकरीं रुजां जनयेत्-प्राणोपरोधकरा रुजा
जनयेत् (ङ.)

,, तद्वत्-तद्वदेव (घ)

,, अयोगदोषान्-अयोगदोषान् (ख)

,, देहे वायुः-देहे वायुः (ङ.)

आध्मागस्याधमतो वा पुरीषकोष्ठे निचितो वायु-
र्विस्पर्पन् लहसाऽऽनाहं तीव्रतरं मरणं वा जन-
येत्, शल्यादिताभिहतयो क्षते वायुराश्रितो
जीवितं हिंस्यात्, अतिस्निग्धस्यातियोगभयं भवेत्,
रूक्षस्य वायुरङ्गप्रग्रहं कुर्यात्, दारुणकोष्ठस्य विरे-
चनोद्धता दोषा हृच्छूलपर्षमेदानाहाङ्गमर्दच्छर्दि-
मूर्च्छाक्लृमाजनयिन्वा पाणान् हन्त्युः, क्षतादीनां
वर्भिष्यन्नानां छर्दोक्तो दोषः स्यात्; तस्मादेने
न विरेच्याः ॥ १२ ॥

तत्र तेभ्यः इनर्मे, सुभगस्य सुभगां उच्येते
सुभग मनुष्यको विरेचन देनेसे, सुकुमारोक्त सुभगने
भाटे उहेवे। सुकुमार मनुष्यमे कथित दोष दोष दोष,
स्यात् थाय छे होता है, क्षतगुदस्य क्षतयुक्त गुदा-
वाणाने क्षतगुदरोगीकी, क्षते नथी क्षत, गुदे गुदाभां
गुदाभां, प्राणोपरोधकरीम् विरेचन आणुहारके विरेचन
मरणजनक, रुजाय व्याधि पीडाको, जनयेत् उत्पन्न करे
छे उत्पन्न करता है, मुक्तनालम् मुक्तनाल रोगीने मुक्तनाल
रोगीके, अतिप्रवृत्त्या मलनी अतिशय प्रवृत्तिथी मलकी
अतिप्रवृत्ति होनेसे, हन्यात् भारी नाथे छे मृत्युको
उत्पन्न करता है, तद्वत् ते न भ्रमांछे इसी प्रकार, अधो-
भागरक्तपित्तवम् नीथेना आगना रक्तपित्तवाणाने
भारी नाथे छे अधोगामी रक्तपित्तोगीको मार डालता
है विलङ्घित- लङ्घन पाभेद बहु लङ्घन किने,
दुर्बलेन्द्रिय- दुर्बल इन्द्रियोवाणा दुर्बल इन्द्रियोवाले,
अल्पाग्नि- भेद अग्निवाणा अल्पाग्नि, निरूढा अने
निरूढ पाभेद मनुष्यो निरूढ दिये मनुष्यों, औषधवेगम्
औषधना वेगने औषधके वेगको, न सहेरन् सहन
करे शकता नथी सहन नहीं कर सकते, कामादिव्यग्र-
मनस काम वगेरेथी व्यग्रमनवाणाने कामादिसे
व्याकुल मनुष्योंमें, न प्रवर्तते विरेचननी प्रवृत्ति
थती नथी विरेचन प्रवृत्त नहीं होता, कृच्छ्रेण
वा अथवा मुश्केडीये या कठिनाईसे, प्रवर्तमानम्
प्रवृत्ति थती प्रवृत्त होनेपर अयोगदोषान् अयोगजन्य
दोषो अयोगके दोषोंको, कुर्यात् उत्पन्न करे छे
उत्पन्न करता है, अजीर्णिन अजीर्णवाणाने अजीर्ण-

१३. आधमतो वा पुरीषकोष्ठे-आध्मागस्याधमतो वा पुरीषकोष्ठे (घ.)

,, आधमतो-आध्मागस्याधमतो (ङ.)

रोगीको, आमदोष आग्नेय आमदोष स्थाव थाय छे होता है नवज्वरिण. नवा ताववाणाना नव ज्वररोगीमें, अविपकान् अपक्व अपक्व, दोषान् दोषाने दोषोंगे, न निर्दोष विरेचन अहार डाढतुं नथी विरेचन बाहर नही निहालता, वानस्प च एव अने वायुने न और वायुको ही कोपयेत् डापावे छे कृपित करता है, सदात्ययितस्य सदात्ययवाणा रोगीना सदात्ययवाले रोगीके, मध्यशीणे मध्यशी क्षीण मध्यसे क्षीण, देहे देहमा शरीरमें, वायुः डापेथे वायु कृपित वायु प्राणोपरोक्ष मृत्यु मृत्युको, कुर्यात् करे छे करना है साधारण आभमान-वाणा आभमानवाले रोगीके, आभमानः न आभन आभन थतुं आवतु होय और अनुभयना या होते हुए आभमानवाले मनुष्यके, पुरीषकोष्ठे मलाशयमा मलाशयमें, निचिन लेणे थयेथे सचित, वायु वायु, विसर्पन् प्रसरते प्रसरते फैलता हुना, सहसा ओचिते सहसा तीव्रतर अति तीव्र तीव्रतर, आनाहम् आनाह आनाहको मरणम् वा अथवा मृत्यु या मरणको, जनयेत् उत्पन्न करे छे उत्पन्न करता है, जल्यार्दित-श्लेष्मीपित श्लेष्मे पीदित अभिहतयोः अने प्रहार पाभेक्षना और चोट लगे हुए पुरुषोंके, क्षये क्षतमा क्षतमें, आश्रित आश्रित स्थित, वायुः वायु वायु, जीवितम् शानने प्राणोंका, हिंसाय नाश करे न नाश कर देना है, अतिस्निग्धस्य अति स्निग्ध अनुभयने अतिस्निग्ध मनुष्यमें, अतियोगस्य अतियोगने अथ अतियोगके मयको, अवेत् उत्पन्न करे छे उत्पन्न करता है, वायु वायु वायु, रुक्षस्य रुक्ष अनुभयना रुक्ष मनुष्यके, अङ्गप्रग्रहम् कुर्यात् अङ्ग नङ्ग छे अङ्गोंका जकड़ता है, दारुणकोष्ठस्य अने दारुण डाढवाणाना और दारुण कोष्ठवाले मनुष्यमें, विरेचनोद्धताः विरेचनथी वधे विरेचनसे कृपित हुए, दोषा दोषा दोष, हृच्छूल हृच्छूल हृदयशूल, पर्वमेद-पर्वमेद-पर्वमेद, आनाह आनाह आनाह, अङ्गमर्द-अङ्गमर्द अङ्गोंका दूटना, छि-उलटी वमन, मूर्च्छा-मूर्च्छा मूर्च्छा, कृमान् अने थडो और कृमको, जनयित्वा उत्पन्न करीने उत्पन्न करे, प्राणान् प्राणाने प्राणोंका, हन्यु हन्यु छे नाश करत है, क्षतादीनाम् क्षतयुक्तयो शर यध क्षतसे लेकर, गर्भिण्यन्तानाम् गर्भिणी सुधीनां मनुष्येभ्यो गर्भिणी-

पर्यन्त रोगियोंमें, छर्दोक्त वमनप्रकरणमा उद्धेव वमनमें कड़े हुए, दोषा दोषा दोषों. स्थाव थाय छे होते है, तस्मात् तेथी इसलिए, एते आ मनुष्याने इन मनुष्योंको, न विरेचया विरेचन आपवु न लेईये विरेचन देना नहीं चाहिए ॥ १२ ॥

12 A person living in luxury will suffer from the same disorders as delicate people In persons of ulcerated rectum there will be very distressing pain in the lesions of the rectum which may cause danger to life. and in case of prolapse of rectum, it may cause death owing to over action of the bowels In case of hemiothermia affecting the lower region, similar results will be produced. The persons who have undergone lightening therapy, those whose senses have become debilitated or whose digestive fire is dull or those who have taken evacua-tive enema, will not be able to tolerate the action of medication In case of persons whose minds are agitated by sexual passion and similar other senti-ments, either there will be no effect of purgation or there will be some effect of purgation with great difficulty. In these cases there will be harmful effects of the imperfect action of purgation In cases of indigestion there will be disorders of chyme In cases of persons with recent fever, purgation will not be able to eliminate the toxic matter which is yet immature but will rather provoke the vata In case of emaciation due to alcoholism in one addicted to alcohol, the provoked vata

may endanger life In a condition of meteorism, the vata, getting accumulated in the colon and increasing the distension begins to spread and causes tympanitis of a severe and sudden type or may cause even death The vata lodged in the wounds or ulcers caused by a foreign body or by trauma, may destroy the life In persons who have taken excess of oleation therapy, there is the likelihood of over action of the purgative medication. In case of a dehydrated or un-unctuous person, it will cause spasticity of the limbs In the case of a hard-bowelled condition, the morbid matter, being roused up but not fully eliminated, causes cardiac pain, joint-pain constipation body-ache, vomiting, fainting and prostration and may even cause death In persons suffering from the group of disorders beginning with pectoral lesions and ending with the conditions of gravida, there will be the same evil effects as described in emesis Therefore purgation is contra-indicated in these cases. विरेचनार्हा.—

शेषास्तु विरेच्याः; विशेषतस्तु कुष्ठज्वरमे-
होर्ध्वरक्तपित्तभगन्दरोदराशोब्रध्नीहगुल्मार्बुदग-
लगण्डग्रन्थिविसूचिकालसकमूत्राघातक्रिमिकोष्ठ-
विसर्पपाण्डुरोगशिरःपार्श्वशूलोदावर्तनेत्रास्यदाह-
हृद्रोगव्यक्नीलिकानेत्रनासिकास्यस्रवणहलीमक-

श्वासकासकामलापच्यस्मारोन्मादवातरक्तयोनि-
रेतोदोषनैमिर्यारोचकाविपाकच्छर्दिश्वयथूदरवि-
स्फोटकादयः पित्तव्याधयो विशेषेण महारोगा-
ध्यायोक्ताश्च; एतेषु हि विरेचनं प्रधानतममि-
त्युक्तमशुपशमेऽग्निगृहवत् ॥१३॥

शेषाः तु आधीना पुरुषाने शेषोको विरेच्याः
विरेचन आपवु लेईये विरेचन देना चाहिए, विशेष-
तः तु आस करीने विशेषकर, कुष्ठ- कुष्ठ कुष्ठ, ज्वर-
ज्वर ज्वर, मेह- प्रमेह प्रमेह, ऊर्ध्वरक्तपित्त- उपरना
आगनु रक्तपित्त ऊर्ध्वरक्तपित्त, भगन्दर- भगन्दर भगन्दर,
हृदर- उदररोग उदररोग, अर्शः- अर्श अर्श, ब्रध्न-
ब्रध्न ब्रध्न, स्त्रीह- प्लीहा प्लीहा, गुल्म- गुल्म गुल्म,
अर्बुद- अर्बुद अर्बुद, गलगण्ड- गलगण्ड गलगण्ड, ग्रन्थि-
गण्ड ग्रन्थि, विसूचिका- विसूचिका विसूचिका, कलसक-
अलसक अलसक, मूत्राघात- मूत्राघात मूत्राघात,
क्रिमिकोष्ठ क्रिमिकोष्ठ क्रिमिकोष्ठ, विसर्प- विसर्प विसर्प,
पाण्डुरोग- पाण्डुरोग पाण्डुरोग, शिरःपार्श्वशूल- शिरःशूल,
पार्श्वशूल, शिरःशूल पार्श्वशूल, उदावर्त- उदावर्त
उदावर्त, नेत्रास्यदाह- नेत्रदाह, मुण्दाह- नेत्रदाह,
मुखदाह हृद्रोग- हृद्रोग हृदयरोग, व्यङ्ग व्यङ्ग व्यङ्ग,
नीलिका- नीलिका नीलिका, नेत्र- नेत्रस्राव आखोंका
स्राव, नासिका- नासिकास्राव नासिकास्राव, आस्यस्रवण-
मुण्दाह मुखस्राव, हलीमक- हलीमक हलीमक, श्वास-
श्वास श्वास, कास- कास कास, कामला- कामला,
अपची- अपची अपची अपस्मार- अपस्मार अपस्मार,
उन्माद- उन्माद उन्माद, वातरक्त- वातरक्त वातरक्त,
योनिरेतोदोष योनिदोष, वीर्यदोष योनिदोष, शुक्रदोष,
नैमिर्य- तिमिररोग तिमिर, अरोचक अरुचि अरोचक,
अविपाक- अपथ्ये अविपाक, छर्दि- छर्दि छर्दि, श्वयथु-
उदर- शोफ, उदर शोफ, उदर, विस्फोटक- विस्फोटक
विस्फोटक, आदय वजेरे रोगे आदि रोगों विशेषेण
तथा आस करीने और विशेषकर, महारोगाध्यायोक्ता-
महारोगाध्यायमा उहेला महारोगाध्यायमें कहे, पित्त-
व्याधयः पित्तव्याधये विरेचनथी नाश पाये
छे पित्तरोगों विरेचनसे नष्ट होते है, एतेषु

२३ उदर-अपची (त)

, नेत्रनासिकास्यस्रवण-नेत्रनासिकास्यस्रवणगुदमेदूपाक (ः क)

, - नेत्रनासिकास्यस्रवणरो"गु"मेदूपाक (म)

, नासिकास्यस्रवणहलीमक नासिकास्यस्रवणरोगगुदमेदूपाक -
हलीमक (घ)

२३ महारोगाध्याय-रोगाध्याय (ज)

, अशुपशमे-अशुपशमे (घ)

हि औओभा इन्में, विरेचनम् विरेचन विरेचन, प्रधानतमम् सौथी मुष्ण छे सबसे मुख्य है, इति औ. ऐसा, उक्त्य कहु छे कहा है, अग्नि-उपलमे अग्निगृहव-नेम अग्नि शांत यता अग्निधर पक्ष शांत २-अय छे, तेम आ रोगोभा विरेचन देवाथी पित्त भूण नीकगी न्दारे लीधे पित्तरेगो पक्ष शा. थर्ध अय छे अग्निके शान्त होनेछ अग्निगृह भी ठण्डा हो जाता है वैसे, इन रोगोंमें विरेचन देनेसे पित्तके मूलके निकल जानेसे पित्तरोगों शान्त हो जाते हैं।

13 In all others purgation is indicated, and especially in those suffering from dermatosis fever, urinary disorders, hemothermia affecting the upper part, fistula in-ano abdominal diseases, piles, inguinal swelling, splenic disorders, gulma, malignant tumours, tera-demoncus, tumors acute intestinal irritation, intestinal torpor, lesions in the urinary tract, intestinal worms, acute spreading affections, anemia headache and pleurodynia, misperistalsis, burning in the eyes and mouth, cardiac disorders, fleshy mole and bluish black moles excessive discharge from the eyes, nose and mouth, Halimaka jaundice, dyspnea, cough, scrofula, epilepsy, insanity, rheumatic conditions, gynecic and seminal disorders, faintness, anorexia, indigestion, vomiting, edema, leucorrhea, eruptions and similar conditions and specially in disorders of pitta enumerated in the chapter on the nomenclature of diseases (Sutra. Chap. XX). In these cases purgation is the foremost treatment, just as the quenching of the fire is the first thing to do when a house is on fire.

अनास्थाप्या --

अनास्थाप्यास्तु-अजीर्ण्यतिस्निग्धपीतस्नेहोत्कि-ष्टदोषाद्याग्निमानकान्तातिदुर्बलक्षुत्तृष्णाश्रमाती-तिक्कशभुक्तभक्तपीतोदकवमितविरिक्तकृतनस्तःक-र्मकुद्धभीतमसमूर्च्छितप्रसक्तच्छर्दिनिष्ठोविकाश्वा-सकापहिकावद्धच्छिद्रोदकोदराधमानालसकविसू-चिकामप्रजातामातिसारमधुमेहकुष्ठार्ताः ॥१४॥

अजीर्ण- अजीर्णवाणा अजीर्णरोगी, अति-स्निग्ध- अति स्निग्ध अति स्निग्ध, पीतस्नेह- स्नेह पीधेय जिसने स्नेहपान किया हो, उत्किष्टदोष- उत्किष्ट दोष वाणा जिसके दोष बाहर निकलनेके लिए प्रवृत्त हो रहे हों, अल्पाग्नि- मृदाश्लिवाणा सन्दाग्नि, यानकान्त- सवारीयो गच्छेय सवारीसे थके हुए, अतिदुर्बल- अति दुर्बल अति निर्बल, क्षुत्तृष्णाश्रम- भूष्ण, तरस अने श्रमथी भूख, प्यास तथा थकानसे, आर्त- पीडित पीडित, अतिकृश- अतिकृश अतिकृश, भुक्तभक्त- पुरतभाज्य भोराक आधेय जिसने अभी भोजन किया हो, पीतोदक- पुरतभाज्य जल पीधेय जिसने अभी पानी पिया हो, वमित- वमन पायेय जिसने वमन लिया हो, विरिक्त- विरेचन पायेय जिसने विरेचन लिया हो, कृतनस्तःकर्म- नस्त कर्म करेय जिसने नस्त कर्म किया हो, कुद्ध- गुस्से थयेय कोवी, भीत पीधेय डरपोक, मत्त- मत्त मत्त, मूर्च्छित- मूर्च्छित मूर्च्छित, प्रसक्तच्छर्दि- सतत छिटी निरन्तर वमन, निष्ठोविका- सतत थूक निरन्तर थूक, श्वास- श्वास श्वास, कास- कास कास, हिका- छेडी हिका, बद्धछिद्रोदकोदर- बद्धोदर, छिद्रोदर, ज्वलोदर बद्धोदर, छिद्रोदर, उदकोदर, आधमान- आधमान आधमान, अलसक- अलसक अलसक, विसूचिका- विसूचिका विसूचिका, आमप्रजात- आमप्रजात आमप्रजात, आमातिसार- आमातिसार आमातिसार, मधुमेह- मधुमेह मधुमेह, कुष्ठ- अने कुष्ठ औओभा और कुष्ठ इनसे, आर्ता तु पीडित मनुष्ये तो पीडित मनुष्योंको तो, अनास्थाप्या. आस्थापनने योग्य नहीं आस्थापन नहीं करना चाहिए ॥ १४ ॥

14. The conditions where corrective enema is contra-indicated are—the condition of indigestion, overunctuous

conditions of the body or over-dose of oleation, a highly roused condition of the humors, weakness of the gastric fire, exhaustion due to riding, excessive weakness, affliction due to hunger thirst and fatigue, excessive emaciation, also just after a meal or a drink of water, immediately after emesis purgation, errhination, in condition of anger, fright, intoxication fainting, incessant vomiting, ptyalism, dyspnea, cough, hiccup, the condition of intestinal obstruction or perforation, ascites, meteorism, intestinal torpor, acute intestinal irritation, miscarriage, enteric, diarrhea, diabetes and dermatosis

तेषामास्थापनाया व्यापनो भवन्ति ता —

तत्राजीर्ण्यतिस्निग्धपीनस्नेहानां दूष्योदरं मूच्छां श्वयथुर्वा स्यात्, उत्क्रिष्टदोषमन्दाशयोररोचकस्तीव्रः, यान्छान्तस्य क्षोभव्यापनो वस्तिराशु देहं शोषयेत्, अतिदुर्बलधुत्तृष्णाश्रमातर्नां पूर्वोक्तो दोषः स्यात्, अतिकृशस्य कार्यं पुनर्जनयेत्, भुक्तभक्तपीतोदकयोस्तिकृशयोर्ध्वमधो वा वायुर्वस्तिमुत्क्षिप्य क्षिप्रं घोरान् विकाराजनयेत्, वमितविरिक्तयोस्तु रुद्धं शरीरं निरुद्धः क्षतं क्षार इव दहेत्, कृतनस्तःकर्मणो विभ्रंशं भृशसंरुद्धस्रोतसः कुर्यात्, कुष्ठमीतयोर्वस्तिरुर्ध्वमुपप्लवेत्, मत्तमूर्च्छितयोर्भृशं विचलितायां संज्ञायां चित्तोपघाताद् व्यापत्

१५. मन्द-मत् (उ)

, शोषयेत्-जोषयेत् (घ.)

, अतिदुर्बलधुत्तृष्णा-अतिदुर्बलतृष्णा (घ.)

, ऊर्ध्वमधो वा वायुर्वस्तिमुत्क्षिप्य क्षिप्रं घोरान्-ऊर्ध्वमधो वा क्षिप्रं वस्तिघोरान् (घ)

, रुद्ध-रिक्त (घ)

, दहेत्-निर्देहेत् (घ)

२१. कुष्ठसंरुद्धस्रोतसः-कुष्ठ-विद्वंस्रोतसः (घ.)

स्यात्, असक्तच्छर्दिनिष्ठोचिकाश्वासकासहिकार्ता-
तामूर्च्छीभूतो वायुरूर्ध्वं वस्ति नयेत्, वद्वच्छिद्रो-
दकोदगाधमानातर्नां भृशतरनाध्माप्य वस्तिः
प्राणान् हिंस्यात्, अलसकविन्मूत्रिकामप्रजाता-
मानेसारिणामाकृतो दोषः स्यात्, मधुमेहकुष्ठि-
नोर्ध्वेः पुनर्वृद्धिः, गलादेते नास्थाप्याः ॥१५॥

तत्र तेभा इनमें, अजीर्ण- अजीर्णवात्, अतिस्निग्ध- अतिस्निग्ध पीतस्नेहानाम्
ले रनेह पीधेहाने और स्नेह पीनेवालोको आस्थापन
देनेसे दूष्योदरम् दूष्योदर, दूष्योदर, मूच्छा- मूर्च्छा
मूर्च्छा, श्वयथु वा है सोने थाय है अथवा श्वयथु
होता है, उत्क्रिष्टदोष- उत्क्रिष्ट दोषवाणा उत्क्रिष्टदोष-
वाले, मन्दाशयो. तथा म दान्तिवाणाने और मन्दाग्नि
वालेको तीव्र तीव्र तीव्र, अरोचक. अरुचि अरोचक,
स्यात् थाय छे होता है, यान्छान्तस्य सगारीथी
थाकेहाने सवारी करनेसे थके अनुष्यको, क्षोभव्यापन
क्षोभशी विकृत थयेली क्षोभसे दूषित हुई, वस्तिः वस्ति
वास्त, देह- देहनु शरीरको, आशु जलही क्षीघ्र, शोष-
येत् शोषणु करे छे शुष्क कर देती है, अतिदुर्बल-
अतिदुर्बल अतिदुर्बल क्षुत्-तृष्णा- अने भूख, तरस
और भूख, प्यास, अ- तेमज्ज श्रमवा एव यकानसे.
मानानाम् पीडित अनुष्योके पीडित अनुष्योको पूर्वोक्त-
पडेला कडेला पहले उक्त, दोष दोष दोष, स्यात् थाय
छे होता है, अतिकृशस्य अतिकृशने आस्थापन
अतिकृशको आस्थापन, पुनः कार्यम् करीने कृशता और
भी कृशता, जनयेत् उत्पन्न करे छे उत्पन्न करता है,
भुक्तभक्त- तरतमान् पोरक पाधेल अभी भोजन खाने-
वाले, पीतोदकयो. अने तरतमान् ज जल पाधेल
अनुष्यने। एव अभी पानी पीनेवालेका, वायुः वायु
वायु, उत्क्रिष्ट उत्क्रिष्ट अर्धने उत्क्रिष्ट होकर, वस्तिम्
वस्तिने वस्तिको, ऊर्ध्वम् उपर ऊपर, अधः वा है
नीचे या नीचे, उत्क्षिप्य धर्ध अर्धने ले जाकर,
क्षिप्रम् जलही क्षीघ्र, घोरान् भय कर भयानक विकारान्
विकाराने रोगोंको, जनयेत् उत्पन्न करे छे उत्पन्न कर
देता है, निरुद्ध निरुद्धवस्ति निरुद्धवस्ति, वमित-विरिक्तयो

१५. आशुश्रमातर्नां-आशुश्रमातर्नाम् (उ)

, गलाप्या-गलाप्या (घ.)

वमन अने विरेचन पामेद मनुष्यना वमन या विरेचन दिये हुए मनुष्यके रुक्षम् ३क्ष रुक्ष, शरीरम् शरीरने गरीरको, तु तो तो, क्षार क्षार धार क्षतम् जमने क्षतको, इव जेम आगे छे जैसे जलाता है, दहेव तेम आगे छे वैसे जलाता है, कृतनस्तकर्मणः जेतु नश्य उर्म उरवामा आयु होय जेया नश्य कर्म किये हुए, भृशवरुद्धस्रोतसः भूय रु धायेद सोते। पाणि मनुष्यना अत्यंत रुद्ध स्रोतोवाले मनुष्यके, विभ्रष्टम् धन्त्रियोना अशने इन्द्रियोके विभ्रंशको, कुर्याद करे छे उत्पन्न करता है, क्रुद्धभीतयो युरसे थयेद अने भीषिलने क्रुद्ध और डरे हुएको दी हुई, वस्तिः अस्ति वस्ति, ऊर्ध्वम् उपरना भार्गमा ऊर्ध्व भागमें, उपप्लवेद पहेली अय छे पहुंच जाती है, मत्तमूर्च्छितयोः मत्त अने मूर्च्छित मनुष्यनी मत्त और मूर्च्छित मनुष्यों, सज्जयाम् सज्ञा संज्ञके, भृशम् भूय अत्यधिक, विचलितायाम् विचलित यता विचलित होनेके कारण, चित्तोपघातात् चित्तनी हानिने लक्ष चित्तोपघातसे, व्यापद् व्यापत् रोग, स्थाव थाव छे हो जाता है, प्रसक्तच्छर्दि - सतत डेवटी निरन्तर वमन निष्ठीविका- अने सतत थूँडाणा और निरन्तर थूँकवाले, श्वास-कास- तथा श्वास, कास और श्वास, कास, हिक्कातानाम् तेमज् हेडकीथी पीडायेद मनुष्योने। एवं हिचकीसे पीडित मनुष्योंका, ऊर्ध्वभूत, ऊर्ध्व अनेद ऊर्ध्वगमी हुआ वायु, वायु, वस्तिम् ऊर्ध्वम् अस्तिने उपर तरफ वस्तिको ऊपरकी ओर, जयेव लक्ष अय छे ले जाता है, रुद्ध-च्छिद्रकोदराध्मानार्तानाम् अक्षोदर, छिद्रोदर, अक्षोदर अने आध्मानथी पीडायेद अने वक्षोदर, छिद्रोदर, उदकोदर, और आध्मानके रोगियोंमें, वस्तिः अस्ति वस्ति, भृशतरम् अत्यंत अधिक अत्यन्त अधिक आध्माप्य आध्मान डरी आध्मान उत्पन्न करके हिस्साव आणोने नाश करे छे मृत्यु उत्पन्न कर देती है, अलसक- अलसक अलसक, विसूचिका- विसूचिक, विसूचिका, आमप्रजात- आमगर्भनी उत्पत्ति आमगर्भकी उत्पत्ति, आमातिसारिणाम् तथा आमातिसारवाणाने और आमातिसाररोगियोंको, आमकृतः आमजन्य आम-जन्य, दोषः दोष थाव छे दोष हो जाता है, मधुमेह- कुष्ठिनोः मधुमेह अने कुष्ठवाणाने मधुमेह और कुष्ठ

रोगियोंके, व्याधे. रोगनी रोग, पुनः वणी और भी, वृद्धि. वृद्धि बढ़, स्थाव थाव छे जाते हैं, तस्मात् भाटे इसलिए, एते जेथे इनको, न आध्माप्याः आस्थापन योग्य नथी आस्थापन नहीं देना चाहिए ॥ १५ ॥

15 Now, in condition of indigestion or over-unctuous condition or of over-dose of oleation, there may occur abdominal diseases of the tridiscordance type, fainting or edema. In provoked condition of the humors in the stomach and in weakness of the gastric fire, there will be severe anorexia. In a condition of exhaustion due to riding, the enema, causing agitation of the system brings about emaciation of the body. In conditions of great debility, hunger, thirst and fatigue, the same disorders occur as described before. In a condition of extreme emaciation the condition will be further aggravated. In the case of enema taken immediately after food or a potion of water, the vata, getting provoked throws out the enema-fluid upwards or downwards and produces serious disorders. In the case of the enema given following upon emesis or purgation, the evacuative enema would burn the dehydrated body as if cauterized with caustic. In the case of persons who have taken errhine therapy, it will cause impairment of the senses and obstruction of the channels. In a condition of anger or fright, the enema will mount very high. In a condition of intoxication or fainting due to derangement of consciousness, there will be

complications of injury to the mind. In persons who are suffering from incessant vomiting, ptyalism, dyspnea, cough and hiccup, the vata, turned into an upward course, will carry the enema fluid upwards. In persons afflicted with obstruction or perforation of intestines, ascites, or meteorism, the enemata, still increasing the distension, may kill the patient. In conditions of intestinal torpor, acute intestinal irritation, abortion and diarrhea, there will occur disorders of chyme. And in cases of diabetes and dermatosis, there will be further aggravation of the disease. Hence, in these conditions, corrective enema should not be given.

આસ્થાપનાર્હા. —

શેષાસ્થાપ્યાઃ, વિશેષતસ્તુ સર્વાઙ્ગિકાક્ષુ
ક્ષિરોગવાતવર્ચોમૂત્રશુક્રસન્નવલવર્ણભાંસરેતઃક્ષય-
દાષાધ્માનાક્ષુતિક્રિમિકોષ્ઠોદાવર્તશુદ્ધાતિસારપર્વ-
મેદાભિનાપહ્રીહગુલ્મશૂલહ્રોગમગન્દરોન્માદજ્વ-
રબ્રધશિર કર્ણશૂલહ્રદયપાર્શ્વપૃષ્ઠકટીગ્રહવેપનાક્ષે-
પકગૌરવાતિલાઘવરજઃક્ષયાર્તવિષમાગ્નિસ્ફિગ્જા-
નુજઙ્ગોરુગુલ્ફપાર્શ્વિપ્રપદયોનિવાહજ્જુલિસ્તનન્તદ-
ન્તનલપર્વાસ્થિશૂલશોષસ્તમ્ભાન્નકૂજપરિકર્તિ -
કાર્પાલ્પસશબ્દોગ્નગન્ધોત્થાનાદયો વાતવ્યાધયો
વિશેષેણ મહારોગાધ્યાયોક્તાશ્ચ, एतेष्वस्थापनं
प्रधानतममित्युक्तं वनस्पतिमूलच्छेदवत् ॥૧૬॥

૧૬ શુદ્ધાતિસારપર્વમેદાભિનાપ - સ્તવ્ધાક્ષુતિમારમર્ચાભિનાપ (ધ)

, અભિનાપહ્રીહગુલ્મશૂલહ્રોગ પ્લીહગુલ્મહ્રોગ (ધ)

,, ક્ષયાર્તવિ । ગ્નિ-ક્ષયા । નેત્રવિષમાગ્નિ (ધ ક)

, વાહજ્જુલિસ્તનન્તદન્તનલપર્વાસ્થિશૂલશોષ-વાહજ્જુલિસ્તનન્ત-

દન્તપાર્શ્વાસ્થિશૂલશોષ (ધ ક)

,, શોષ શોષ (ધ)

,, વનસ્પતિમૂલછેદનવત્-વ-સ્પતિમૂલછેદવત્ (ધ)

શેષાઃ તુ આકીના પુરુષો શેષ પુરુષો, આસ્થાપ્યા-
આસ્થાપનયોગ્ય છે આસ્થાપનકે યોગ્ય છે, વિશેષતઃ
તુ આસ કરીને લાસકર, સર્વાઙ્ગ-સર્વાઙ્ગ રોગ સર્વાઙ્ગ
રોગ, પુકાક્ષ- ઔકાંગરોગ એકાંગરોગ, કુક્ષિરોગ- કુક્ષિરોગ
કુક્ષિરોગ, વાત- વાતરોધ વાયુરોધ, વર્ચઃ- મળરોધ
મળરોધ, મૂત્ર- મૂત્રરોધ મૂત્રરોધ, શુક્રસન્ન- અને વીર્ય-
રોધ ઔર શુક્રરોધ, બલ- બલક્ષય, બલદોષ વલક્ષય,
બલદોષ, વર્ણ- વર્ણક્ષય, વર્ણદોષ વર્ણક્ષય, વર્ણદોષ,
માંસ- માંસક્ષય, માંસદોષ માંસક્ષય, માંસદોષ, રેત-ક્ષય-
દોષ વીર્યક્ષય, વીર્યદોષ વીર્યક્ષય, વીર્યદોષ, આધ્માન-
આધ્માન આધ્માન, અક્ષુતિ- સ્પર્શજ્ઞાન સ્પર્શજ્ઞાન,
ક્રિમિકોષ્ઠ- કૃમિકોષ્ઠ ક્રિમિકોષ્ઠ, ઉદાવર્ત- ઉદાવર્ત ઉદાવર્ત,
શુદ્ધાતિસાર- શુદ્ધાતિસાર શુદ્ધાતિસાર, પર્વમેદ- પર્વમેદ
પર્વમેદ, અભિનાપ- અભિનાપ સન્તાપ, હ્રીહ- પ્લીહ
હ્રીહ, ગુલ્મ- ગુલ્મ ગુલ્મ, શૂલ- શૂલ શૂલ, હ્રોગ-
હ્રોગ હ્રોગરોગ, મગન્દર- મગન્દર મગન્દર, ઉન્માદ-
ઉન્માદ ઉન્માદ, જ્વર- જ્વર જ્વર, બ્રધ- બ્રધ બ્રધ,
શિર-કર્ણશૂલ- શિરઃશૂલ, કર્ણશૂલ શિર શૂલ, કર્ણશૂલ,
હ્રદય- હ્રદયગ્રહ હ્રદયગ્રહ, પાર્શ્વ- પાર્શ્વગ્રહ પાર્શ્વગ્રહ,
પૃષ્ઠ- પૃષ્ઠગ્રહ પૃષ્ઠગ્રહ, કટીગ્રહ- કટીગ્રહ કટીગ્રહ, વેપન-
કમ્પ કમ્પ, આક્ષેપક- આક્ષેપક આક્ષેપક, ગૌરવ-
ગૌરવ ગૌરવ, અતિલાઘવ- અતિલાઘવ અતિલાઘવ,
રજ-ક્ષય- અને રજઃક્ષયથી ઔર રજ ક્ષયસે,
આર્ત- પીડા પામેલ પીડિત, વિષમાગ્નિ- વિષમાગ્નિ
વિષમાગ્નિ, સ્ફિગ્- સ્ફિગ્ સ્ફિગ્, જાનુ- ગોઠણ જાનુ,
જઙ્ગા- પિડી જઘા, ઝરુ- સાથળી ઝરુ, ગુલ્ફ- ધૂટી
ગુલ્ફ, પાર્શ્વિ- પાની પાર્શ્વિ, પ્રપદ- ક્ષણ પ્રપદ, યોનિ-
યોનિ યોનિ, વાહુ આહુ વાહુ, અક્ષુતિ- અભિના
અગુલિ, સ્તનન્ત- ડીટડી ચૂચુક, દન્ત- દાંત દાંત, નલ-
નખ નલ, પર્વ- પર્વ પર્વ, અસ્થિશૂલ- અને હાડકામાં
શૂલ ઔર અસ્થિમે શૂલ, શોષ- શોષ શોષ, સ્તમ્ભ- જડતા
સ્તમ્ભ, અન્નકૂજ- અન્નકૂજ આતોમે ગુદગુહાદટ,
પરિકર્તિકા- વાટ પરિકર્તિકા, અરપાલ્પ- થોડા થોડા થોડા
થોડા, સશબ્દ શબ્દ સાથે શબ્દકે સાથ, અગ્નગન્ધોત્થાન-
ઉગ્રધવાળા મળને । ત્યામ સપ્રમંથયુક્ત મલકા ત્યામ,
આદ્ય- વજેરે રોગો આદિ રોગ, વિશેષેણ અને આસ
કરીને ઔર વિશેષકર, મહારોગાધ્યાયોક્તાઃ મહારોગા-

ध्यायमां कहेला सहासोगाध्यायमें कथित, वातव्याधयः
च वातरोगो वातरोग, एतेषु औओमां इनमें, आस्था-
पनम् आस्थापन आस्थापन प्रधानम् इति औओ
मुप्यं छे सबसे मुख्य है, इति औओ ऐसा, उक्तम् कहें
छे कहा है, वनस्पति-मूलच्छेदकर नेम वृक्षनुं भूण कपी
नाभवाथी आधु वृक्ष सूक्ष्म अथ छे, तेम वातनु
भूष छेदार्थ नवाथी शरीरना सुधणा रोगो नाश
पाये छे जैसे वृक्षके मूलको काट डालनेसे सारा ही वृक्ष
सुख जाता है, उसी प्रकार वातके मूलच्छेदसे शरीरके
सब रोग नष्ट होते हैं ॥ १६ ॥

16. Corrective enema is indicated in all other conditions and especially in general and local diseases in gastric disorders, retention of flatus, feces, urine and semen, and in loss or morbidity of vitality, color, flesh and semen; in meteorism numbness of the limbs, helminthiasis disorders of misperistalsis, simple diarrhea, joint-pain, sense of extreme heat, splenic disorders Gulma, colic, cardiac disorders, fistula-in-ano, insanity, fever, inguinal swelling, headache, earache, cardiac spasm, rigidity of side of the chest, back and waist, tremor, convulsions heaviness, extreme lightness, amenorrhea, irregular condition of gastric fire, aches atrophy or rigidity of buttocks, knees, calf, thigh, ankles, heels, feet, gynecic organs, arms, fingers, nipples of the breast, teeth, nails, bones and joints, intestinal gurgling, griping pain and frequent passage of foul smelling and scanty stools along with flatus, and especially in the disorders of vata enumerated in the chapter on nomenclature of diseases In these conditions

corrective enema is considered the foremost of medications and it acts like the cutting at the root of a tree.

अनुवासनार्ह —

य एवानास्थाप्यास्त एवाननुवास्याः स्युः; विशेषतस्त्वभुक्तभक्तनवज्वरपाण्डुरोगकामलाप्रमेहा - र्शःप्रतिश्यावारोचकमन्दाग्निदुर्बलप्लीहकफोदरोरु- स्तम्भवर्चोमेदविषगरपीतपित्तकफाभिष्यन्दगुरु- कोष्ठश्लीपदगलगण्डापचिकिमिकोष्ठिनः ॥१७॥

ये एव औओ जो, अनास्थाप्या. आस्थापनने योग्य नहीं आस्थापनके अयोग्य हैं, ते एव तेओ वे, अननुवास्याः स्युः अनुवासनने पक्ष योग्य नहीं अनुवासनके भी अयोग्य है, विशेषतः तु भास करीने विशेषकर, अभुक्तभक्त- नेत्रे ओरक आधे न होय ते जिसने भोजन न किया हो वह, नवज्वर अने नवा ताप और नवज्वर, पाण्डुरोग- पाण्डुरोग पाण्डुरोग, कामला उभयो कामला, प्रमेह- प्रमेह प्रमेह, र्श - अर्श अर्श, प्रतिश्यात्य सुणेभम प्रतिश्याय, अरोचक- अरुचि अरोचक, मन्दाग्नि- मन्दाग्नि मन्दाग्नि, दुर्बल- दुर्बल दुर्बल, प्लीह- प्लीहा प्लीहा, कफोदर- कफोदर कफोदर, उरुस्तम्भ- उरुस्तम्भ उरु- स्तम्भ, वर्चोमेद- वर्चोमेद अतिसार, विषगरपीत- विष पीधेल, गर पीधेल विषपीत, गरपीत, पित्त- पित्त- बिष्यंद पित्तमिष्यन्द, कफाभिष्यन्द- कफाभिष्यंद कफा- मिष्यंद, गुरुकोष्ठ- गुरुकोष्ठ गुरुकोष्ठ, श्लीपद- श्लीपद श्लीपद, गलगण्ड- गलगण्ड गलगण्ड, अपचि- अपचि अपचि, किमिकोष्ठिनः तथा पेटमां किमिवाणा अनुवासनने योग्य नहीं और किमिकोष्ठवाले अनुवासनके योग्य नहीं हैं ॥ १७ ॥

17. Unctuous enema is contra- indicated in all those conditions in which corrective enema is contra- indicated and especially in persons who have not taken any food, in recent

fevers, anemia, jaundice, urinary disorders, piles coryza, anorexia, weakness of gastric fire, debility splenic disorders, abdominal diseases of the kapha type, spastic paraplegia, looseness of stools, ingestion of natural or chemical poisons discharge of mucus or bile hard-bowelled condition, elephantiasis, deradenoncus, scrofula and intestinal worms

તેષામનુવાસનાયા વ્યાપદો ભવન્તિ તા. —

તપ્રાભુક્તમક્તસ્યાનાનૃતમાર્ગત્વાદૂર્ધ્વમતિવર્તેતે સ્નેહઃ, નવજ્વરપાણ્ડુરોગકામલાપ્રમેહિણાં દોષાનુ-
ત્ક્રિશ્યોદરં જનયેત્, અર્શસસ્યાર્શસ્યભિષ્યન્ધ્યા-
ધ્માનં કુર્યાત્, અરોચકાર્તસ્યાન્નગૃહ્ણિ પુનર્હન્યાત્,
મન્દાગ્નિદુર્બલયોર્મન્દતરમગ્નિ કુર્યાત્, પ્રતિશ્યાય-
પ્લીહાદિમતાં મૃશમુત્ક્રિષ્ટદોષાણાં મૂય એવ દોષં
વર્ધયેત્; તસ્માદેતે નાનુવાસ્યાઃ ॥૧૮॥

તપ્ર તેમાં इनमें, અભુક્તમક્તસ્ય જેણે ખેરાક
ખાધો ન હોય મોજન નકર્યે હુએ, અનાનૃતમાર્ગત્વાદ
માર્ગ ખુલ્લો હોવાથી માર્ગકે ખુલો હોનેસે, સ્નેહઃ સ્નેહ
સ્નેહ, ડર્ધ્વમ્ ઉપર તરફ ઉપરની ओर, અતિવર્તેતે આડ્યો
અડ્ય છે અનુસરણ કરતા હૈ, નવજ્વર- નવો તાવ નવ
જ્વર, પાણ્ડુરોગ- પાંડુરોગ પાણ્ડુરોગ, કામલા- કમળો
કામલા, પ્રમેહિણામ્ અને પ્રમેહના રોગીઓના જૌર પ્રમેહકે
રોગીઓમાં, દોષાન્ દોષોને દોષોંકો, અત્ક્રિશ્ય ઉત્ક્રિશ્ય
કરી કુપિત કરકે, ઉદરમ્ ઉદરરોગને ઉદરરોગકો,
જનયેત્ ઉત્પન્ન કરે છે ઉત્પન્ન કરતા હૈ, અર્શસસ્ય અર્શ-
રોગીના અર્શરોગીકે, અર્શસિ અર્શોને અર્શોંકો,
અભિષ્યન્ધ્યા અભિષ્યન્ધિત કરી અભિષ્યન્ધિત કરકે,
આધ્માનમ્ આધ્માન આધ્માન, કુર્યાત્ કરે છે ઉત્પન્ન
કરતા હૈ, અરોચકાર્તસ્ય અરુચિથી પીડાતા મનુષ્યની
અરોચકસે પીડિત મનુષ્યકી, પુન વળી ફિર. અન્નગૃહ્ણિ
અનાજની ધરખાનેજ અન્નકી ઇચ્છાકો, હન્યાત્ નાશ
કરે છે નષ્ટ કરતા હૈ, મન્દાગ્નિદુર્બલયોઃ મન્દાગ્નિવાળા
અને દુર્બળના મન્દાગ્નિ ઓર દુર્બલકે, અગ્નિમ્ અગ્નિને

અગ્નિકો, મન્દતરમ્ વધારે મંદ જૌર સી મન્દ, કુર્યાત્
કરે છે કરતા હૈ, મૃશમ્ અત્યંત અતિ, અત્ક્રિષ્ટ-
દોષાણામ્ ઉત્ક્રિષ્ટ દોષવાળા ઉત્ક્રિષ્ટ દોષવાળે, પ્રતિશ્યાય
સર્જીઅમ્ પ્રતિશ્યાય, પ્લીહાદિમતામ્ અને પ્લીહા વગેરે-
નાળાં મનુષ્યોમાં ઓર પ્લીહા આદિકે રોગીઓમાં દોષન્ દોષ
દોષકો, મૂય. એવ વળી અધિક ઓર સી અધિક,
વર્ધયેત્ વધારે છે વધા દેતા હૈ, તસ્માત્ એતે માટે
એથી. ઇસલિયે इनको, ન અનુવાસ્યા અનુવાસનને
યોગ્ય નથી અનુવાસન નહી દેના ચાહિયે
॥ ૧૮ ॥

18 Now, in persons who have not taken any food, unctuous solution spreads far upwards owing to there being no obstruction in the alimentary tract. In conditions of recent fever, anemia, jaundice and urinary anomalies, it will provoke the humors and cause abdominal diseases. In piles it will make the piles slimy and cause distension of abdomen; in anorexia, it will further impair the desire for food; in weakness of gastric fire, it will make it still weaker, in coryza, splenic disorders and similar other conditions and in a condition of provoked humors it will further aggravate the condition. Therefore, in these conditions one should not give unctuous enemata.

અનુવાસનાર્થ. —

य एवास्थाय्यास्त एवानुवास्याः; विशेषतस्तु
रक्षतीक्ष्णाशय केवलज्ञातरोगार्ताश्च, एतेषु ह्यनु-
वासनं प्रधानतममित्युक्तं सूत्रे द्रुमप्रसेकवत् ॥१९॥

૧૯. શ્ત્યુક્ત સૂત્રે દ્રુમપ્રસેકવત્—અગ્નિપિમૂલચ્છેરાવડ (ધ. ૬. ૨)

૧૯. ” ” — ગૂલે દ્રુમગા પ્રસેકવત્ચેતિ (ધ.)

वे एव नेकी जो, आस्थाप्याः आस्थापनने योग्य छे आस्थापनके योग्य है, ते एव तेओ। न वे ही, अनुवास्याः अनुवासनने योग्य छे अनुवासनके योग्य है, विशेषतः तु भास करीने विशेषकर, रुक्षतीक्ष्णामयः रुक्ष अने तीक्ष्ण अग्निवाणा रुक्ष और तीक्ष्ण अग्निवाले, केवल- तथा केवल तथा शुद्ध, वातरोगार्ताः च वातरोगार्थी पीडित वायुरोगसे पीडित, एतेषु हि ओओभां इनमें, अनुवासनम् अनुवासन अनुवासन, प्रधानतमम् सौथी मुख्य छे सबसे मुख्य है, इति ओम ऐमा, उक्तम् उक्तुं छे कहा है, मूले द्रुमप्रसेकवत् नेम वृक्षना भूषभां पाणी रेखाय्नी तेनां पान स्निग्ध आय छे, तेम रुक्ष शरीरवाणा पुरुषना पक्वाशयश्च भूषभां अनुवासन देवाय्नी तेनु सधणु शरीर स्निग्ध आय छे जैसे वृक्षके मूलमें जल सींचनेसे उस वृक्षके पत्ते स्निग्ध हो जाते है उसी प्रकार रुक्ष शरीरवाले पुरुषके पक्वाशयरूप मूलमें अनुवासनके पहुंचानेसे सारा शरीर स्निग्ध होता है।

19. The unctuous enema is indicated in those very conditions where corrective enema is indicated and specially in persons who are low in unctuous quality and are afflicted with an acute gastric fire and disorders purely of morbid vata. In these conditions, the unctuous enema is considered the foremost of medications and is like water to a tree poured at its very roots.

अशिरोविरेचनार्हाः —

अशिरोविरेचनार्हास्तु अजीर्णिभुक्तभक्तपीतस्नेहमद्यतोयपातुकामाः स्नातशिराः स्नातुकामाः क्षुत्तृष्णाश्रमार्तमत्तमूर्च्छितशस्त्रदण्डहतव्यवायव्यायामपानक्लान्तनवज्वरशोकाभितप्तविरिक्तानुवासिन-गर्भिणीनवप्रतिश्यायार्ताः, अनृतौ दुर्दिने चेति ॥२०॥

अजीर्णि अशुर्वाणा अजीर्णवाले, भुक्तभक्त- पुरतमां भोराड भायेव अमी भोजन खाये हुए, पीतस्नेह-

पुरतमां स्नेह पीयेव अमी स्नेह पीये हुए, मद्य-तोय-भक्ष अने नल मद्य तथा जल, पातुकामाः पीवानी धृच्छावाणा पीनेकी इच्छावाले, स्नातशिराः स्नातुं भायेव जिसने शिरसे स्नान किया हो, स्नातुकाम नहावानी धृच्छावाणा स्नानकी इच्छावाला, क्षुत्-भूष भूख, तृष्णा तरस प्यास, श्रमार्त- अने श्रमार्थी पीडित और श्रमसे पीडित, मत्त-भत मत्त, मूर्च्छित- भूर्च्छित मूर्च्छित, शस्त्रदण्ड-हत- शस्त्र तथा दंड लागेव शस्त्र और दंडसे आहत, व्यवाय- मैथुन मैथुन, व्यायाम- व्यायाम व्यायाम पान- अने भक्षणभी और भक्षणसे, क्लान्त- थाकेव थके, नवज्वर- नवी ताव नवज्वर, शोक- अने शोकाय्नी एवं शोकसे, अभितप्त- सतप्त पीडित विरिक्त- विरेचन पायेव विरेचन लिए, अनुवासित- अनुवासन पायेव अनुवासन लिये, गर्भिणी- गर्भिणी गर्भिणी, नवप्रति- श्याय- तथा नवा अजीर्णार्थी तथा नूतन प्रतिश्यायसे, आर्ता पीडित अनुष्ये पीडित अनुष्यको, तु नो तो, अशिरोविरेचनार्हाः शिरोविरेचनने योग्य नथी शिरो- विरेचन नहीं देना चाहिये, अनृतौ अतु अगरे ऋतुके बिना, दुर्दिने च इति अने वादणिधे दिवसे पशु शिरोविरेचन आपवु नहि नेछिओ और दुर्दिनमें भी शिरोविरेचन नहीं देना चाहिए ॥ २० ॥

20. The conditions where the errhine therapy is contra-indicated are indigestion, persons who have just taken their meals or an unctuous potion, those that are thirsty, those that have bathed their head, those just going to take their bath, those that are afflicted with hunger, thirst or fatigue or are intoxicated, fainted, or injured with a weapon or a stick, or are exhausted by sex-act, exertion or drink, those who have recently suffered fever or are afflicted with grief, those who have just been purged, or are given an unctuous enema, the gravida, and those that are just afflicted with coryza; nor should

the errhine therapy be given in the wrong season or on a cloudy day.

તેવા શિરોવિરેચનાયા વ્યાપદો ભવન્તિ તા: —

તત્રાજીર્ણિભુક્તમકયોર્દોષ ऊर्ध्ववहानि स्रोतां-
स्यावृत्य कासश्वासच्छर्दिर्गतिशयायाजनयेत्, पीत-
स्नेहमद्यतोयपातुकामानાં કૃત્તે ચ પિવતાં મુલના-
સાસ્ત્રાવાધ્યુપદેહતિમિરશિરોરોગાજનયેત્, જ્ઞાત-
શિરસઃ કૃત્તે ચ જ્ઞાનાચ્છિરસઃ પ્રતિશ્યાયં, ક્ષુધાર્ત-
સ્ય વાતપ્રકોપં, તૃણાર્તસ્ય પુનસ્તૃણાભિવૃદ્ધિ મુલ-
શોષં ચ, શ્રમાર્તમત્તમૂર્ચ્છિતાનામાસ્થાપનોક્તં દોષં
જનયેત્, શસ્ત્રદ્વન્દ્વહતયોસ્તીવ્રતરાં રુજં જનયેત્,
વ્યવાયવ્યાયામપાતકાન્તાનાં શિરઃસ્કન્ધનેત્રોરઃ-
પીડનં, નવજ્વરશોકામિતસયોરુષ્મા નેત્રનાડીરનુ-
સૃત્ય તિમિરં જ્વરવૃદ્ધિં ચ કુર્યાત્, વિરિક્તસ્ય
વાયુરિન્દ્રિયોપઘાતં કુર્યાત્, અનુવાસિતસ્ય ક્ષ્મઃ
શિરોગુસ્ત્વકષ્ટક્રિમિદોષાજનયેત્, ગર્ભિણ્યા ગર્ભ-
સ્તમ્ભયેત્ સ કાળઃ કુણિઃ પક્ષહતઃ પીઠસર્પીં વા
જાયતે, નવપ્રતિશ્યાયાર્તસ્ય સ્રોતાંસિ વ્યાપાદયેત્,
અનૃત્તૌ કુર્દિને ચ શીતદોષાન્ પૂતિનસ્ય શિરોરોગં
ચ જનયેત્; તસ્માદેતે ન શિરોવિરેચનાર્હાઃ ॥૨૧॥

તત્ર તેમાં ઇનમેં, અજીર્ણિભુક્તમકયો. અશુભવાળા
અને ખેરાક ખાધેલ મનુષ્યનેા અજીર્ણરોગી કૌર મોજન
કિયે હુએ મનુષ્યકા, દોષ દોષ દોષ, ઊર્ધ્વવહાનિ ઉર્ધ્વ-
ગામી ઊર્ધ્વવહ, સ્રોતાસિ સ્રોતાને સ્રોતોંકો, આવૃત્ય
પૂરી દર્ધ રોકકર, કાસ- કાસ કાસ, શ્વાસ શ્વાસ

૨. કાસશ્વાસચ્છર્દિ-ઉર્ધ્વચ્છર્દિ (ગ)
.. સ્નાનાચ્છિરસ-સ્નાતસ્વ (ધ)
.. આસ્થાપનોક્ત દોષ-આસ્થાપનોક્તો દોષ (ધ.)
.. ગર્ભિણ્યા-અન્તર્વત્સ્યા (સ. ત)
.. કળ કુણિ-કાળ. કુણી (ગ.)
.. નાયમે-ન્યાત (ધ)
.. અનૃત્તૌ કુર્દિને ચ શીતદોષાન્-અનૃત્તકુર્દિને શીતદોષાન્ (ધ)
.. શીતદોષાન્ પૂતિનસ્ય-શીતં પૂતિનાસિકા (ધ.)
.. શિરોરોગ ચ જનયેત્-શિરોરોગસ્ય સ્યાત (ધ.)

શ્વાસ, છર્દિ, ઉલ્લટી વમન, પ્રતિશ્યાયાન્ તથા સ્નેહમકયે
ઔર પ્રતિશ્યાયકો, જનયેત્ ઉત્પન્ન કરે છે ઉત્પન્ન કર
દેતા હૈ, પીતસ્નેહ સ્નેહપાન કર્યું હોય જિન્હોમે
સ્નેહપાન કિયા હો, મદ્યતોયપાતુકામાનામ મદ્ય અને બલ
પીવાની બેને ઇત્થા હોય મદ્ય ઔર જલ પીનેકી જિન્હે
ઇચ્છા હો, કૃત્તે ચ પિવતામ્ અને શિરોવિરેચન કરાવ્યા
પછી બેબેબે બલ વગેરે પી લીધા હોય તેઓમાં
ઔર શિરોવિરેચન કરાને પર જિન્હોને જલ પી લિયા હો
उनमें मुखनासास्त्राव- भुभस्त्राव, नासास्त्राव मुञ्चस्त्राव,
नासास्त्राव, अद्युपदेह- आभ यीपडाधी दीपावी नेत्रोंका
मललिप्त होना, तिमिर- तिमिररोग तिमिर, किरोरोगान्
अने शिरोरोगने और शिरोरोगको, जनयेत् उत्पन्न करे
छे उत्पन्न करता है स्नातश्चिरसः माथे नहानारने
शिरोविरैचनधी शिरसे स्नान किये हुए मनुष्यमें शिरो-
विरैचनसे, कृते च स्नातस्त्र અને शिरोविरैचन કરાવ્યા
પછી માથે નહાનારમાં ઔર શિરોવિરેચનકે પીછે શિરઃ-
સ્નાન કરનેવાલેમેં, પ્રતિશ્યાયક સ્નેહમક પ્રતિશ્યાય,
ક્ષુધાર્તસ્ય ભૂખથી પીડાયેલામાં મૂલસે પીડિતમેં, વાત
પ્રકોપમ્ વાતપ્રકોપ વાતપ્રકોપ, તૃણાર્તસ્ય પુનઃ તરસથી
પીડાયેલામાં પ્યાસમે પીડિતમેં, તૃણાભિવૃદ્ધિમ્ તરસની
વૃદ્ધિ પ્યાસકી વૃદ્ધિ, મુલશોષમ્ ચ અને ભુખનેા શોષ
ઔર મુલકા શોષ, શ્રમાર્ત- તેમજ થાકેલ એવં શ્રમસે
પીડિત, મત્ત- મત્ત મત્ત, મૂર્ચ્છિતાનામ્ તથા મૂર્ચ્છિત
મનુષ્યોમાં ઔર મૂર્ચ્છિત મનુષ્યોમેં, આસ્થાપનોક્તમ્
આસ્થાપનમાં કહેલ આસ્થાપનમેં કહે હુએ, દોષમ્
દોષને દોષકો, જનયેત્ ઉત્પન્ન કરે છે ઉત્પન્ન કરતા હૈ,
શસ્ત્ર- શસ્ત્ર થાકસે, દ્વન્દ્વ અને દંડથી ઔર દંડસે,
હતયોઃ આઘાત પામેલાઓમાં આહત હુવેમેં, તીવ્રતરામ્
અતિશય તીવ્ર અતિ તીવ્ર, રુજમ્ પીડા પીડા, જનયેત્
ઉત્પન્ન કરે છે ઉત્પન્ન કરતા હૈ, વ્યવાય- મૈથુન
મૈથુન, વ્યાયામ- વ્યાયામ વ્યાયામ, પાન- અને
મદ્યપાનથી ઔર મદ્યપાનસે, ક્ષાન્તાનામ્ થાકેલામાં થકે
હુએ મનુષ્યોમેં, શિર સ્કન્ધ- મસ્તક, સ્કન્ધ શિર, સ્કન્ધ,
નેત્રોરઃ નેત્ર અને છાતીમાં નેત્ર ઔર છાતીમેં, પીડનમ્ પીડા
પીડા, નવજ્વરશોક- નવા તાવ અને શોકથી નવજ્વર ઔર
શોકસે, અમિતસયો સતમ થયેલામાં પીડિત મનુષ્યોમેં,
કુષ્મા ગરમી કુષ્મા, નેત્રનાડીઃ નેત્રનાડીઓનું નેત્રનાડીકા,

अनुसृत्य अनुसरण करके, तिमिरम्
अंधारां तिमिर, ज्वरवृद्धिम् च अने तापनी वृद्धि और
ज्वरवृद्धि, कुर्यात् करे छे करता है. वायु वायु वायु,
विरिक्तस्य विरेचन पाभेला मनुष्योनी विरेचन लिये हुए
मनुष्योंकी, इन्द्रियोपघातम् इन्द्रियोने नाश इन्द्रियोंका
नाश, कुर्यात् करे छे कर देती है, अनुवासितस्य अनुवासन
पाभेला अने अनुवासित मनुष्यमें, कफ कफ कफ,
शिरोगुरुत्व- माथानु भारेपणु शिरमें भारीपन,
कण्डू- भोजन कण्डू, क्रिमिदोषान् च अने
क्रिमिदोषों और क्रिमिरोगको, जनयेत् उत्पन्न करे छे
उत्पन्न करता है, गर्भिण्या गर्भिणीना गर्भिणीके,
गर्भम् गर्भने गर्भको, स्तम्भवेत् नष्ट करी नाशे छे
जड़वद कर देता है, सः अने ते गर्भ और वह गर्भ,
काण. डाण्डो काणा, कुणि. वांछा हाथने कुबड़ा, पक्ष-
हत. पक्षाघातवाणे पक्षाघातवाला, पीठसर्पी वा अथवा
लगडा अथवा लंगड़ा, जायते थाय छे होता है, नव
प्रतिश्यायार्तस्य नवा सणैभमथी पीडायेदाना नवप्रति
श्यायवाले मनुष्योंमें, स्रोतांसि स्रोतेने स्रोतोंको, व्यापा-
दयेत् विकारयुक्त करे छे दूषित करता है, अनृतौ ऋतु
पगर अकालमें, दुर्दिने च अने वादणये द्विसे और
दुर्दिनमें, शीतदोषान् शिरोविरेचन शीतदोष शिरोविरेचन
शीतजन्य रोग, पूतिनस्य पूतिनस्य पूतिनस्य, शिरो-
रोगश्च अने शिरोरोगने और शिरोरोगको, जनयेत्
उत्पन्न करे छे उत्पन्न करता है, तस्मात् तेथी इस
लिए, एते ऐथी ये, शिरोविरेचनार्हा न शिरोविरे-
चनने येथी नथी शिरोविरेचनके अयोग्य है ॥२१॥

it will cause excessive discharge
from the mouth and the nose increase
of secretion from the eye (cataract)
and diseases of the head In persons
who have taken a head bath or in those
who take a head bath after the errhi-
nation, it will cause coryza In persons
afflicted with hunger it will provoke
the vata; and in those afflicted with
thirst it will intensify the thirst and
cause parching of the mouth. In
persons who are afflicted with fatigue,
intoxication and fainting, it will cause
the same ill effects as mentioned with
reference to corrective enema; in
persons injured with a weapon or a
stick, it will make the pain more acute;
in persons exhausted by overwork, sex-
act or drink, there will be affliction of
the head, shoulder-region, eye and
chest. In persons who have rece-
ntly suffered from fever or who are
afflicted with grief, the heat, spreading
in the vessels in the eyes, will cause
cataract and rise of body-temperature,
in persons just purged, the vata, getting
provoked, will injure the sense organs
In persons who have just taken the
unctuous enema, it will cause heaviness
of the head, pruritus and helmen-
thiasis In pregnant women, it will stiffen
the fetus and the fetus may become
one-eyed, or afflicted with deforma-
tion of the hand, hemiplegia, or parap-
legia, in persons afflicted recently
with coryza, it will cause complications
in the body-channels. If administered
in the wrong season or on a cloudy

21 Of these conditions in a person
with indigestion or in one who has
taken his meals, the errhine treatment
will occlude the channels going to the
upper part of the body and will
cause cough, dyspnea, vomiting and
coryza If it is administered to persons
who have taken the unctuous potion
or persons who are thirsty for wine
or water, and if these persons drink it
immediately after the errhine-treatment,

day, it will produce disorders of cold, stink-nose or diseases of the head; therefore the errhine treatment is not indicated in these conditions.

शिरोविरेचनार्हाः—

शेषास्त्वर्हाः, विशेषतस्तु शिरोदन्तमन्या-
स्तम्भगलहनुग्रहपीनसगलशुण्डिकाशालूकशुक-
तिमिरवर्त्मरोगव्यङ्गोपजिह्विकार्धावमेदकग्रीवास्क-
न्धांसास्यनासिकाकर्णाक्षिमूर्धकपालशिरोरोगादि-
तापतन्त्रकापतानकगलगण्डदन्तशूलहर्षचाला -
क्षिराज्यवर्दुदस्वरभेदवाग्ग्रहगद्गदकथनादय ऊर्ध्व-
जत्रुगताश्च वातादिविकाराः परिपकाश्च; एतेषु
शिरोविरेचनं प्रधानतममित्युक्तं, तद्व्यञ्जमाङ्गम-
नुग्रविश्य मुञ्जादीषिकामिवास्त्रकां केवलं विकारकरं
दोषमपकर्षति ॥२२॥

शेषाः तु आधीना मनुष्ये शिरोविरेचनने शेष
मनुष्य शिरोविरेचनके, अर्हा येऽप्यु छे योग्य हैं, विशे-
षतः तु भास्य करीने विशेषकर, शिरः- शिरःस्तम्भ
शिरःस्तम्भ, दन्त- दन्तस्तम्भ दन्तस्तम्भ, मन्यास्तम्भ-
मन्यास्तम्भ, गलहनुग्रह- गलग्रह, हनुग्रह
गलग्रह, हनुग्रह, पीनस- पीनस, गलशुण्डिका-
गलशुण्डिका, शालूक- शालूक गलशालूक,
शुक- शुक (ऐक प्रकारने नेत्ररोग) शुक (नेत्ररोग-
विशेष) तिमिर- तिमिर तिमिर, वर्त्मरोग- वर्त्मरोग
वर्त्मरोग, व्यङ्ग- व्यङ्ग व्यङ्ग, उपजिह्विका- उपजिह्विका
उपजिह्विका, अर्धावमेदक- अर्धावमेदक, ग्रीवा- ग्रीवा
ग्रीवा, स्कन्ध- स्कन्ध स्कन्ध, अंस- अंस
अंस, आस्य- आस्य मुख, नासिका- नासिका नासिका
कर्ण- कर्ण कान, अक्षि- आक्षि आक्षि, मूर्ध- मूर्ध
मूर्धकके, कपाल- कपाल (अस्थि) कपाल (अस्थि),

शिरोरोग- तथा मस्तकना रोग तथा शिरके रोग, अर्धित-
अर्धित अर्धित, व्यपतन्त्रक- व्यपतानक अपतानक,
गलगण्ड- गलगण्ड गलगण्ड, दन्तशूल- दन्तशूल दन्तशूल,
हर्ष- हर्ष दन्तहर्ष, चाल- चाल दंतका
हिलना, अक्षिराजि- अक्षिराजि अक्षिराजि, अर्बुद- अर्बुद
अर्बुद, स्वरभेद- स्वरभेद स्वरभेद, वाग्ग्रह- वाग्ग्रह
वाग्ग्रह गद्गद- कथनादय गद्गद, कथन वगेरे गद्गद,
ऊर्ध्वभागका वक्ष आदि, परिपकाः च आने परिपका और पके
हुए, ऊर्ध्वजत्रुगता ऊर्ध्वजत्रुगत ऊर्ध्वजत्रुगत, वातादि-
विकाराः च वात वगेरेना विकारे वातादिके विकार, एतेषु
ऐशोभा इनमें, शिरोविरेचनम् शिरोविरेचन शिरो-
विरेचन, प्रधानतमम् सौथी मुख्य छे सबसे श्रेष्ठ है,
इति ऐश ऐसा, उक्तम् उक्तु छे कहा है हि उक्तम् उक्तु
क्योंकि, मुञ्जाव जेम मनुष्य मुख्यभाथी जैसे मनुष्य
मुजमेंसे, आसक्तान् येऽप्यु लगे हुए, ईषिकाम् इव
सणी जे ये छे सरकण्डेको अलग कर लेता है, तव
तेम ते वैसे वह, उत्तमाङ्गम् मस्तकना शिरमें, अनु-
ग्रविश्य प्रवेश करीने प्रविष्ट होकर, केवलम् संपूर्ण
संपूर्ण, विकारकरम् दोषम् विकार करनार होवने विकार-
कारक दोषको, अपकर्षति जे थी छे छींच लेना है ॥२२॥

22 The errhine is indicated in all other conditions and specially in stiff-
ness of the head, teeth or sides of the neck, spasm of the throat and jaw, or coryza Galasundika, Saluka, Sukra, Timira, diseases of the eyelid. moles, glossitis hemicrania, diseases of neck, shoulder region shoulders, mouth, nose, ear, eye, cranium, fore-
head, facial paralysis, convulsions, contractions, deradenoncus, tooth ache, setting of teeth on edge, looseness of teeth, injection of eyes, malignant tumor, alteration of voice loss of speech, spasmodic speech etc., and diseases affecting the upper part of the supra-clavicular region of the body,

२२. चालाक्षिराजि-चालाक्षिराजि (ग)

२२. अक्षिराज्यवर्दुद-अक्षिराज्यवर्दुद (ग)

२२. रात्रि-रात्रि (ग)

२२. गद्गदकथनादय-गद्गदकथनादय (ग)

२२. मुञ्जादीषिकामिवास्त्रकां केवलं विकारकरं दोषम्-अपेक्षित-
मिरास्यं अपेक्षितम् (ग)

as a result of the morbid vata and other humors which get fully developed. In these conditions, errhine treatment is considered the foremost of medications. Entering every interspace of the head, this withdraws the whole of the morbid matter, just as a wick acts in an oil lamp.

कस्मिन्नृतौ कदा नावनं विधेयम् ?—

प्रावृट्शरद्वसन्तेनरेष्वात्ययिकेषु रोगेषु नावनं कुर्यात् कृत्रिमगुणोपधानात्; ग्रीष्मे पूर्वाह्णे, शीते मध्याह्णे, वर्षास्वदुर्दिने चेति ॥ २३ ॥

आत्ययिकेषु भारक मारक, रोगेषु रोगोभा रोगोंमें, प्रावृट्- प्रावृट् प्रावृट्, शरद्व- शरद्व शरद्व वसन्त-इतरेषु अने वसन्त सिवायनी भीष्म ऋतुमा पशु और वसन्तसे भिन्न दूसरी ऋतुओंमें भी, कृत्रिमगुण- कृत्रिम गुणो। कृत्रिम गुणोंकी, उपधानात् उत्पन्न करी रचना करके, नावनम् कुर्यात् शिरोविरेचन देवु नस्यकर्म करे, ग्रीष्मे पूर्वाह्णे ग्रीष्ममा अथार पड़ेला ग्रीष्मऋतुमें पूर्वाह्णमें, शीते मध्याह्णे शीतमा मध्याह्णे शीतऋतुमें मध्याह्णमें, वर्षास्व अने वर्षाभा और वर्षामें, अदुर्दिने च वाह्णा वगैरना दिवसे नस्य देवु दुर्दिन न होनेपर नस्य देवे ॥ २३ ॥

23. If errhine treatment is to be given in urgent conditions, in seasons other than the first rains, autumn or spring then it should be given by making artificial conditions of these seasons. It should be given in the morning in summer in the noon in the winter and in the rainy season when there are no clouds in the sky

अध्यायोक्तविषयाः —

तत्र श्लोकाः—

इति पञ्चविधं कर्म विस्तरेण निदर्शितम् ।

येभ्यो यन्न हितं यस्मात् कर्म येभ्यश्च यद्विहितम् ॥ २४ ॥

तत्र ते विषयभा उस विषयमें, श्लोकाः ६५३- ६५४ श्लोका छे के उपसंहारके श्लोक हैं कि, इति आ प्रभाषे इस प्रकार, पञ्चविधम् पांथ प्रकारनु पाव प्रकारका, कर्म कर्म कर्म, विस्तरेण विस्तारथी विस्तारसे, निदर्शितम् कथुं छे कह दिया है, यत् कर्म अने जे कर्म और जो कर्म, येभ्यः जेओने भाटे जिनको, यस्मात् जे ऊरले जिस कारणसे, न हितम् हितकर नहीं अहित है, यत् च तथा जे और जो, येभ्यः हितम् जेओने भाटे हितकर छे जिनके लिए हितकर है, विस्तरेण ते विस्तारपूर्वक अताप्युं छे वह विस्तारपूर्वक कह दिया है ॥ २४ ॥

Here are the recapitulatory verses—

24 Thus has the fivefold mode of purificatory therapy been propounded regarding what is contra-indicated, in whom and wherefore and similarly what is indicated and in whom.

उक्तेषु विधिनिषेधेषु वैद्येन स्वयमप्युहो विधेयः —

न चैकान्तेन निर्दिष्टेऽप्यर्थेऽभिनिविशेद्बुधः ।
स्वयमप्यत्र वैद्येन तर्क्यं बुद्धिमता भवेत् ॥ २५ ॥

निर्दिष्टे अतावेला तंत्रमें कहे गये, अपि अर्थे अर्थभा पशु अर्थमें भी, बुध च अस्मा वैद्ये बुद्धिमान वैद्य, एकान्तेन ऐकान्तपशु एकान्तरूपसे, न अभिनिविशेत् वगैरी रडेवु न ओईये निश्चय कर न बैठे, बुद्धिमता बुद्धिमान बुद्धिमान, वैद्येन वैद्ये वैद्य, अत्र अहां महा, स्वयम् अपि पोते पशु स्वय भी, तर्क्यम् भवेत् तर्क करवे ओईये विचार करके निश्चय करे ॥ २५ ॥

२४. यन्न हितम्—यत्तहितम् (स्व)

पतच्छ्लोकानन्तरम्—

भवन्ति चात्र

इत्यधिक पाठ (घ) पुस्तके ।

२५. न चैकान्तेन—न चैकदेव (घ.)

निर्दिष्टेऽप्यर्थेऽभिनिविशेद्बुधः—निर्दिष्टमेकान्तेन समाभवेत्

(क. त. घ. फ.)

वैद्येन—भिषजा (घ. फ.)

25. But the intelligent physician should not determine this according to the letter of these directions exclusively, but must use his own discretion and reasoning in arriving at decisions.

ઉત્પદ્યેત હિ સાઽવસ્થા દેશકાલબલં પ્રતિ ।
યસ્યાં કાર્યમકાર્યં સ્યાત્ કર્મ કાર્યં ચ વર્જિતમ્ ૨૬

દેશ- ડારણુ કે દેશ દેશ, કાલ- ડાલ કાલ, બલમ્ તથા બલ તથા બલકે, પ્રતિ અનુસાર અનુસાર, સા હિ એવી એસી, અવસ્થા અવસ્થા અવસ્થા, ઉત્પદ્યેત ઉત્પદ્ય થાય છે કે સપજા હોતી હૈ કિ, યસ્યામ્ બેમા જિનમેં, કાર્યમ્ ડરવા લાયકે ડાયર્ કર્તવ્ય કર્મ મી અકાર્યમ્ સ્યાત્ અકાર્ય બને છે ન કરને યોગ્ય હોતા હૈ, વર્જિતમ્ અને તબવા લાયકે ડોર ન કરને યોગ્ય, કર્મ ચ ડર્મ પશુ કાર્ય મી, કાર્યમ્ ડરવુ પડે છે કરને યોગ્ય બન જાતા હૈ ॥ ૨૬ ॥

26. There may arise situations in view of the nature of the place time and the vitality of a particular patient, when, what is contra indicated in a patient, may be necessary for him and what is indicated may have to be avoided.

હર્દિર્હૃદ્રોગગુરુમાનાં વમનં સ્વે ચિકિત્સિતે ।
અવસ્થાં પ્રાપ્ય નિર્દિષ્ટં કુષ્ઠિનાં વસ્તિકર્મ ચ ॥૨૭॥
સ્વે પોતપોતાના અપને અપને, ચિકિત્સિતે ચિકિત્સાધ્યાયમા ચિકિત્સાધ્યાયમે. હર્દિ - હૃદય વમન, હૃદ્રોગ- હૃદયરોગ, ગુરુમાનામ્ અને ગુરુમરોગની ડોર ગુલ્મ ઇનકી, અવસ્થામ્ અમુકે અવસ્થા અવસ્થાકે

પ્રાપ્ય અનુસરીને અનુસાર, વમનમ્ તે રોગવાળાઓને માટે વમન આપવાનું ડન રોગવાળોંકે લિએ વમન કરાનેકો, નિર્દિષ્ટમ્ ડલું છે કહા હૈ, કુષ્ઠિનામ્ અને કુષ્ઠરોગીઓને માટે ડોર કુષ્ઠરોગીઓંકે લિએ, વસ્તિકર્મ ચ વસ્તિકર્મ ડલું છે વસ્તિકર્મ કહા હૈ ॥૨૭॥

27. Emesis in vomiting, cardiac disease and gulma, and enemata in dermatosis, though contra-indicated, are generally recommended at particular stages of the disease, in the chapters dealing with therapeutics.

તસ્માત્ સત્યપિ નિર્દેશે કુર્યાદુહ્ય સ્વયં ધિવા ।
વિના તર્કેણ યા સિદ્ધિર્યદચ્છાસિદ્ધિરેવ સ્વા ॥૨૮॥

તસ્માત્ તેથી ઇસ લિએ, નિર્દેશે શાસ્ત્રમા નિર્દેશ શાસ્ત્રમેં નિર્દેશ, સતિ અપિ હોય તેા પશુ હોનેવર મી, સ્વયમ્ પોતે અપની, વિયા ડહા યુદ્ધિથી તર્ક ડરીને બુદ્ધિયે તર્ક કર, કુર્યાત્ ડાયર્ ડરવુ કર્મ કરના ચાહિએ, તર્કેણ તર્ક તર્કે, વિના વગરની વિના, યા સિદ્ધિઃ બે સિદ્ધિ મળે છે જો સફલતા મિલતી હૈ, સા તે વહ, યદચ્છાસિદ્ધિ એવ યદચ્છાસિદ્ધિ બે છે યદચ્છાસિદ્ધિ હી હૈ ॥ ૨૮ ॥

28. Hence, despite the directions laid down, therapeutic measures should be decided upon by the physician, with the use of his own discretion. The success achieved without the exercise of reason is indeed success resulting from chance.

ઇત્યગ્નિવેશકૃતે તન્ત્રે ચરકપ્રાતેસંસ્કૃતેઽપ્રાતે
હૃદબલસંપૂરિતે સિદ્ધિસ્થાને પञ્ચકર્મીય-
સિદ્ધિર્નામ દ્વિતીયોઽધ્યાયઃ ॥ ૨ ॥

ઇતિ આ પ્રમાણે ઇસ પ્રકાર, અગ્નિવેશ-કૃતે અગ્નિવેશે રચેલા અગ્નિવેશસે બનાયે, ચરક-પ્રાતેસંસ્કૃતે તન્ત્રે અને ચરકથી પ્રતિસંસ્કાર પામેલા આ શાસ્ત્રમા ડોર ચરકકે દ્વારા સંસ્કૃતે ઇસ શાસ્ત્રકે,

૨૬ ઉત્પદ્યેત-ઉત્પદ્યને (૧)

૨૭ દેશ-દેષ (૧૧)

૨૮ સ્યાત્ કર્મ કાર્યં ચ વર્જિતમ્-સ્યાદકાર્યં કાર્યમેવ ચ

(૧૬)

૨૯ વર્જિતમ્-ગર્જિતમ્ (૧૫)

૨૦ કુષ્ઠિનામ્-કુષ્ઠાસં (૫)

अमात्रे अत्रास अत्रास, दृढबलसंपूर्णते अने दृढबले पूरा करेले और सबकुछसे पुरित किये गये, सिद्धिस्थाने सिद्धिस्थान विधि सिद्धिस्थानमें, पञ्चकर्मसिद्धि 'पञ्च-कुम्भसिद्धि' 'पञ्चकर्मसिद्धि', नाम नामने। नामका, द्वितीय जीने दूसरा, अध्यायः अध्याय संपूर्ण भयो अध्याय समाप्त हुआ ॥ २ ॥

2. Thus, in the Section on Success in Treatment, the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the second chapter entitled 'The Success in Treatment through the Fivefold Purification Therapy' not being available the same as restored by Dridhabala, is completed.

तृतीयोऽध्यायः ।

त्रीने अध्याय अध्याय तीसरा

Chapter III

वस्तिसूत्रीयसिद्धयुपक्रमः—

अथातो वस्तिसूत्रीयां सिद्धिं व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ अतः हवे अली थी अब आगे, वस्तिसूत्रीयाम् सिद्धिम् 'वस्तिसूत्रीयसिद्धि' नामना अध्यायानु 'वस्तिसूत्रीयसिद्धि' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्यान करेगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये आत्रेयने, इति ह स्मा विषयमा नीये प्रमाणे न इस विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स्मा उहेलु छे कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the chapter entitled "Success in Treatment through the Principles of the Enema Procedure."

१. वस्तिसूत्रीया वस्तिसूत्रीय (ड १)

१. , -वस्तिकर्मीया (क.)

2. Thus declared the worshipful Atreya

वस्तिविषयेऽग्निवेशस्य कतिपयप्रश्ना —

कृतक्षणं शैलवरस्य रम्ये

स्थितं घनेशायतनस्य पार्श्वे ।

महर्षिसङ्घैर्वृतमग्निवेशः

पुनर्वसुं प्राञ्जलिरन्वपृच्छत् ॥ ३ ॥

शैलवरस्य पर्वतश्रेष्ठ पर्वतश्रेष्ठ, घनेशायतनस्य हिमालयना हिमालयके, रम्ये पार्श्वे रमणीय पडभ ना आगमा रमणीय पार्श्व प्रदेशमें, कृतक्षणम् आराम देता शान्तिपूर्वक आरामसे, स्थितम् बैठे बैठे हुए, महर्षि-सङ्घः महर्षीयाना समूहशी महर्षिसमूहसे, वृतम् घेरेलयेल घिरे हुए, पुनर्वसुम् भगवान् पुनर्वसुने भगवान् आत्रेयको, अग्निवेशः अग्निवेशे अग्निवेशने, प्राञ्जलिः हाथ जोडी हाथ जोड़कर, अन्वपृच्छत् पूछ्युं पूछा ॥ ३ ॥

3 Agnivesa with folded hands, made the following inquiry of Punarvasu, as he was sitting at leisure surrounded by a host of great sages amidst the pleasant Himalaya as in the neighbourhood of the abode of Kubera, the god of wealth.

वस्तिर्वरेभ्यः किमपेक्ष्य दत्तः

स्यात् सिद्धिमान् किमप्यस्य नेत्रम् ।

कीदृक्प्रमाणाकृति किङ्कुपं च

केभ्यश्च कियोनिगुणश्च वस्तिः ॥ ४ ॥

निरुहकल्पः प्रणिधानमात्रा

स्नहस्य का वा शयने विधिः कः ।

३ शैलवरस्य शैलवनस्य (द)

३ घनेशायतनस्य घनेशायतनस्य (द.)

४ किङ्कुपं च—किङ्कुपश्च (क घ)

४ केभ्यश्च—केवा च (ख घ झ फ)

५ निरुहकल्पः—निरुहकर्म (फ)

५ शयने—शयने (घ द द)

५ विधिः कः विधिः (ग.)

के वस्तयः केषु हिता इतीदं

श्रुत्वोत्तरं प्राह वचो महर्षिः ॥५॥

किम् अपेक्ष्य शी शी आभतने विचार करीने किन नियमोंका विचार करके, नरेभ्यः पुरुषोने मनुष्योंमें, द्रव्यः वस्तिः आपेक्षी अस्ति दी हुई वस्ति, सिद्धिमान् अक्षुण्ण कृतकार्य, स्यात् भाव्य छे? होती है?, अस्त्र नेत्रम् औनी नणी इसका नेत्र, किम्पयम् शानी अनावेक्षी होय छे? किन द्रव्योंसे बनता है?, कीदृक् केवी आतना क्या हैं इसके, प्रमाणाकृति प्रमाणा अने आकृतिवाणी प्रमाण और आकृति, किङ्कुणश्च अने उया गुणुवाणी होय छे? और गुण?, वस्तिः अस्तिपुटक वस्तिपुटक, केभ्यः देने भाटे किनके लिए, किं योनिगुणः च शानु अनावेक्षुं अने उया गुणुवाणुं होयुं ओर्ध्व छे? किसका और किस गुणवाला होना चाहिए?, निरुहकल्पः निरुहनी कल्पना शी छे? निरुहकी कल्पना क्या है? प्रणिधानमात्रा तेना प्रयोगनी मात्रा शी छे?, इस वस्तिके देनेकी मात्रा क्या है?, का वा स्नेहस्य अनुवासनमा स्नेहनी मात्रा शी छे? अनुवासनमें स्नेहकी क्या मात्रा है?, दायने अस्ति वभते सूयानी लेटनेकी, कं विधिः शी विधि छे? क्या विधि है?, के वस्तयः ऊर्ध्व ऊर्ध्व अस्तिओ छे कौनसी वस्तियां हैं?, केषु हिता देने भाटे हितकर छे? किनके लिए हितकारी है?, इति इदम् आ इनको, श्रुत्वा महर्षिः साधनी महर्षिओ सुनकर महर्षिने, उत्तरम् वचः उत्तर उत्तर, प्राह आध्या दिया ॥ ४-५ ॥

4-5. What are the factors, observing which, an enema administered to a patient is attended with success? Of what material is the tube made? What is its length and shape, what is its quality and what are the sources of the enema-receptacle and what should be the qualities of those receptacles? What is the pharmaceutical formula of the evacuative enema? What is the mode of administration? What is the measure of the enema solution?

५. केषु हिता-केषु मता (क. घ. ङ. त)

What is the proportion of the unctuous substance? What is the method to be observed in the bed? What are the varieties of enema and in whom are they indicated? Hearing these questions, the great sage spoke in answer thus.

दोषादीन्यपेक्ष्य दत्तो वरितः सम्यक् सिद्धिमेति -

समीक्ष्य दोषौषधदेशकाल-

सात्म्याग्निसत्त्वादिवयोबलानि ।

वस्तिः प्रयुक्तो नियतं गुणाय

स्यात् सर्वकर्माणि च सिद्धिमन्ति ॥६॥

दोष-औषध- देश, औषध दोष, औषध, देश-काल- देश, काल, देश, काल, सात्म्य- सात्म्य सात्म्य, अग्नि- अग्नि अग्नि, सत्त्वादि, सत्त्व गेरे सत्त्व आदि, वयः- बलानि वय अने अलने वय और बलको, समीक्ष्य विचार करीने देखकर, प्रयुक्तः प्रयोगेक्षी दी हुई, वस्तिः अस्ति वस्ति, नियतं नकडी निश्चित, गुणाय स्यात् गुणकारी अने छे गुणकारक होती है, सर्वकर्माणि च अने सर्व कर्म और सब कार्यमें, सिद्धिमन्ति सिद्धिवाणी थाय छे सफलता मिलती है ॥६॥

6. If the enema is administered after a full investigation of the morbid humors, the medications, climate and season homologation of the patient, his digestive power, psychic condition, age and vitality etc., it will give definite results in bringing about the success of the enema and achieving all its objects.

वस्तिनेत्रविधानोपयोगीनि द्रव्याणि—

सुवर्णरूप्यत्रपुताम्रीति-

कांस्यास्थिशस्त्रद्रुमवेणुदन्तैः ।

४ समीक्ष्य-अपेक्ष्य (घ)

, अग्निसत्त्वादि-अग्निसत्त्वौक (ज)

, कांस्यास्थिशस्त्र-कांस्यायनास्थि (घ फ.)

, " -कांस्यास्थिलोह (फ)

, शस्त्रद्रुम-लोहद्रुम (क घ ङ त)

नलैर्विषाणैर्मणिभिश्च तैस्तै-

नेत्राणि कार्याणि सु(त्रि)कर्णिकानि ॥७॥

सुवर्णरूप्य- सोनुं, ३५ सुवर्ण, चांदी, त्रपु-ताम्र-
कवर्ध, तांशुं बग, ताम्र, रीति-कांस- पित्तल, डांसु पित्तल,
कांसा, अस्थि-कांस- डांडा, दोड अस्थि, शस्त्र, द्रुम-वेणु-
वृक्ष, वांस वृक्ष, वांस, दन्तै हाथीदांत हाथीदांत,
नलैः नल नल विषाणैः शी गडा सींग, तै तैः च अने
ते ते और उन उन, मणिभि. मणिओधी मणि
आदिसे, सु(त्रि)कर्णिकानि सारी (३५) डखिडिओवाणी
उत्तम (तीन) कर्णिकावाले नेत्राणि नणीओ नेत्र, कार्याणि
बनावणी बनाने चाहिए ॥ ७ ॥

7 The enema tube should be made
of gold, silver, tin, copper, brass,
bronze, bone, wood, bamboo, ivory,
reed, horn or crystal and fitted with
well-made ears.

वस्तिनेत्रप्रमाणं वस्तिनेत्राकृतिश्च—

षट्द्वादशाष्टाङ्गुलसंमितानि

षट्विंशतिद्वादशवर्षजानाम् ।

स्युर्मुद्रकर्कन्धुसतीनवाहि-

च्छिद्राणि वत्याऽपिहितानि चैव ॥८॥

यथावयोऽङ्गुष्ठकनिष्ठिकाभ्यां

मूलाग्रयोः स्युः परिणाहवन्ति ।

ऋजूनि गोपुच्छलमाकृतीनि

ऋक्ष्णानि च स्युर्गुडिकासुखानि ॥९॥

स्यात् कर्णिकैकाऽग्रचतुर्थभागे

मूलाश्रिते वस्तिनिबन्धने द्वे ।

षट्-विंशति- छन्वीस छन्वीस, द्वादश- अने और
और बारह वर्षजानाम् वर्षनां अनुष्ये। भाटे वर्षकी
वयवालोंके लिए, षट्-द्वादश- अनुक्रमे छ और क्रमशः
छ, बारह अष्ट- अने आठ और आठ, अङ्गुल-
आंगुलना अङ्गुल, संमितानि मापनी नणीओ। नेधओ
परिमित नेत्र क्रमशः होने चाहिए, सुद्र-कर्कन्धु सतीन-
वाहिच्छिद्राणि अने ओओनां छिद्र पक्ष अनुक्रमे भग,
यक्षुओर अने मटर पेसी अथ ओवां होवां नेधओ
और इनके छिद्र भी क्रमशः भूंग, झड़वेर और मटरके
प्रवेश योग्यहोना चाहिए, वत्या तथा वाटथी तथा
वतीसे, अपिहितानि च एव अध डरेला बन्द, स्युः
होवां नेधओ रहने चाहिए मूलाग्रयोः अस्तिनेत्र भूख
अने अथ आगमां वस्तिनेत्र मूलमें और अग्र भागमें,
यथावयः वय प्रमाणे उम्रके अनुसार, अङ्गुष्ठ-
अनुक्रमे अंगूठा क्रमशः अंगूठे, कनिष्ठिकाभ्याम् अने
ट्यली आंगुली नेटली और कनिष्ठिकाके बराबर,
परिणाहवन्ति परिधवाणां बोलार्इवाले, स्युः होवां नेधओ
होने चाहिए, ऋजूनि वणी सीधा और ये सीधे, गोपुच्छ-
सम- गाधना पूछा नेवी गायके पूछके समान,
आकृतीनि आकृतिनां आकृतिवाले, ऋक्ष्णानि श्वक्षु
चिकने, गुडिकासुखानि अने गोणी नेवां ओण भुण-
वाणां और गुलिकाके सदृश गोल मुखवाले, स्युः होवां
नेधओ होने चाहिए, एका ओक इन कर्णिकाओंमें एक,
कर्णिका- डखिडि कर्णिका, अग्रचतुर्थभागे आंगुलना
थे। आगमां आगेके चतुर्थ भागमें, खान् होवी
नेधओ होनी चाहिए, वस्तिनिबन्धने अने अस्ति आधवाणी
और वस्ति बांधनेके लिए द्वे मूलाश्रिते ये डखिडि मूलमां
होवी नेधओ शेष दो मूलमें होनी चाहिए ॥८-९॥

8-9½ The length of the enema
tube should be six, twelve or eight
finger-breadths, according as the age
of the patient is six, twenty or
twelve years respectively. The hole or
calibre of the tube should be such
that it allows the passage of a green
gram, jujube or math grain respectively,
and stopped with a stylet, and the

७. नलैर्विषाणैर्मणिभिश्च तैस्तैनेत्राणि कार्याणि सु(त्रि)कर्णिकानि—

नेत्राणि नृगैर्मणिभिर्नलैश्च त्रिर्कर्णिकानि प्रवदन्ति तज्ज्ञा.

(न. ध. फ.)

८. चैव-चापि (घ)

९. स्युर्गुडिकासुखानि-स्युर्गुलिकासुखानि (घ)

circumference of the tube at the base and apex should be respectively of the thumb and the little finger of the patient. It should be straight and tapering like the cow's tail, smooth and globular at the mouth. There should be one ear attached to it at the first quarter from the mouth and there should be two ears more at the base for linking it with the receptacle.

वस्तिपुत्रनिर्माणविधि.—

जारद्वयो माहिषहारिणौ वा

स्याच्छौકरो वस्तिरजस्य वाऽपि ॥१०॥

दृढस्तनुर्नष्टસિરો વિગન્ધઃ

કષાયરક્તઃ સુમૃદુઃ સુશુદ્ધઃ ।

નૃણાં વયો વીક્ષ્ય યથાનુરૂપં

નેત્રેષુ યોજ્યસ્તુ સુવદ્ધસૂત્રઃ ॥૧૧॥

जारद्वयः अस्तिपुटक १६ अण ६ वस्तिपुटक बुढे बैल, माहिष- पाडे। मैसे, हारिणौ वा हरिण हरिण, शौकरः सूवर सूअर, अजस्य वा अदि अथवा अकरानी अस्ति (मूत्राशय)थी अनावेषु अथवा बकरेकी वस्ति (मूत्राशय)से बचाया हुआ, स्थाव होवु ओर्ध्मे होना चाहिए, दृढ ते दृढ वह मजबूत, तनुः पातली पतली, नष्टसिरः सिरा पथरनी सिरारहित, विगन्ध. गन्धरहित गन्धरहित, कषायरक्तः कषायद्रव्यकी आवनाथी द्वाले कषायद्रव्यकी भावनासे लाल बनी, सुमृदुः सारी पेठे केमल कोमल, सुशुद्धः अने सारी पेठे शुद्ध होनी ओर्ध्मे और मली प्रकार शुद्ध होनी चाहिए, सुवद्वसूत्र. सारी रीते सूत्रथी ओधी मली प्रकार धागेसे बाधकर, नृणाम् वयः पुरुषोऽनुं वय मनुष्योंकी वयको, वीक्ष्य ओर्ध्मे देखकर, यथानुरूपम् तेने अनुसरी इसके अनुसार, वस्ति अस्तिपुटकने वस्तिपुटकको, नेत्रेषु नेत्रनी साथे नेत्रके साथ, योज्य. देराथी ओधी ओर्ध्मे सूत्रसे बाधना चाहिए ॥ १०-११ ॥

૧૧. સુશુદ્ધઃ-સુવદ્ધઃ (ખ. ફ.)

10-11 The enema receptacle should be made of the bladder of an old ox, buffalo, deer, hog or goat. It should be firm, thin, with all its veins removed, free from smell, tanned and colored red with astringents and very soft and very clean. On ascertaining the age of the patient, the bladder should be connected with the appropriate kind of enema-tube, and well secured by means of strings.

वस्त्यलामेऽनुकल्पविधिः —

वस्तेरलामे प्लवजो गलो वा

स्यादङ्गपादः सुघनः पटो वा ।

વસ્તેઃ અસ્તિ વસ્તિ, અલારમે ન મળે તે ન મિલને પર, પ્લવજ. પ્લવ પક્ષીના પ્લવ પક્ષીકે, ગલઃ ગળાથી ગળેસે, અઙ્ગપાદ વા અથવા ચામાચીડિયાના ચામડાથી અથવા ચિમગાદફકે ચર્મસે, સુઘન. અથવા સારી પેઠે ઘટ્ટ અથવા સૂવ ઘટ્ટ, પટઃ વા વસ્ત્રથી વસ્ત્રસે. સ્થાવ અસ્તિપુટક અનાવી લેવુ ઓર્ધ્મે વસ્તિપુટક બના લેના ચાહિય ॥ ૧૧૩ ॥

11½. If the bladder is not available, the throat of a pelican or the skin of a bat or a very thick cloth may be used instead.

वस्तिप्रयोगविधिः —

આસ્થાપનાર્હે પુરુષં વિધિઃ

સમીક્ષ્ય પુણ્યેઽહનિ શુક્લપદ્મે ॥૧૨॥

૧૧૩ અલારમે-અભાવે (હ ઇ ફ.)

, વસ્તેરલારમે પ્લવજો ગલો વા-વસ્તેરભાવે પ્લવજાગલો વા (ક.)

૧૨ વસ્તેરલારમે પ્લવજો ગલો વા સ્થાવઙ્ગપાદઃ સુઘન પટો વા।-

નેત્રસ્ય ચાલમત યવ નાડી દિનાસ્થિજા વજમવા નહો વા

(ક ત.)

, પ્લવજો ગલો વા-પ્લવજાગલોવા (ધ.)

प्रशस्तनक्षत्रमुहूर्तयोगे

जीर्णाशमेकाग्रमुपक्रमेत ।

विधिज्ञः विधिं ज्ञात्वा ॥२॥ वैद्ये विधिको जाननेवाला चिकित्सक, पुरुषम् पुरुषने पुरुषको, आस्थापनार्हम् आस्थापनने योग्य आस्थापनके योग्य, समीक्ष्य ज्ञात्वा देखकर, जीर्णाशम् जेने अन्न पथी गधु छे अन्न अन्न जीर्ण होनेपर, एकाग्रम् अने ओकाग्र मनवाणा पुरुषमे एकाग्र मनसे स्थित मनुष्यको, शुक्लपक्षे शुक्लपक्षमा शुक्लपक्षमें, पुण्ये महति पवित्र दिनेसे पुण्य दिनमें, प्रशस्त-प्रशस्त प्रशस्त, नक्षत्र-नक्षत्र नक्षत्र, मुहूर्त-मुहूर्त मुहूर्त, योगे अने योगमा और योग मिळनेपर, उपक्रमेत ॥३॥ ३२५॥ वस्ति देवे ॥ १२३ ॥

2-12. The expert physician, knowing a patient to be fit for the administration of corrective enema should start treatment after the patient has fully digested his food and is composed in mind, on an auspicious day in the bright fortnight, under a propitious constellation and in a good Muhurta and Yoga.

बलां गुडूचीं त्रिफलां सराक्षां
द्वे पञ्चमूले च पलोन्मितानि ॥१३॥
अष्टौ फलान्यर्घतुलां च मांसा-
च्छागात् पचेदप्सु चतुर्थशेषम् ।
पूतं यवानीफलविल्वकुष्ठ-
वचाशताह्वाघनपिप्पलीनाम् ॥१४॥
कल्कैर्गुडक्षौद्रघृतैः सतैले-
र्युतं सुखोष्णैस्तु पिचुप्रमाणैः ।
गुडात् पलं द्विप्रसृतां तु मात्रां
स्नेहस्य युक्त्या मधु सैन्धवं च ॥१५॥

- १२३ जीर्णाशमेकाग्रमुपक्रमेत-जीर्णाशमेकाग्रमुपाचरेत्तम् (ब फ.)
१५ स्नेहस्य-स्नेहाच्च (क ग.)
१५ सैन्धव च-सैन्धवे च (घ ङ च.)
१५ स्नेहस्य युक्त्या मधुसैन्धवं च-स्नेह सुनिर्मध्य ततोऽनुकल्पम् (त द.)

प्रक्षिप्य वस्तौ मथितं स्वजेन

सुवद्धमुच्छ्रास्य च निर्वलीकम् ।

अङ्गुष्ठमध्यैश्च सुखं पिधाय

नेत्राग्रक्ष्णस्थानपनीय वर्तिम् ॥१६॥

तैलाक्तगात्रं कृतमूत्रविद्वक्

मातिक्षुब्धार्तं क्षयचे मनुष्यम् ।

समेऽथवेपन्नतशीर्षके वा

नात्युच्छिद्ये स्वास्तरणोपपन्ने ॥१७॥

स्वयेन पार्श्वेन च सुखं शयानं

कृत्वर्जुदेहं स्वभुजोपधानम् ।

सङ्कोच्य सव्येतरदक्ष्य सक्थि

क्षामं प्रसार्य प्रणयेत्ततस्तम् ॥१८॥

स्निग्धे गुदे नेत्रचतुर्थभागं

स्निग्धं शनैर्कृत्वा पृष्ठवंशम् ।

अकम्पनावेपनलाघवादीन्

पाप्योर्गुणांश्चापि विदर्शयंस्तम् ॥१९॥

प्रपीड्य चैकग्रहणेन दत्तं

नेत्रं शनैरेव ततोऽपकर्षेत् ।

पलोन्मितानि अष्टौ अष्टौ पल जेटला प्रत्येक चार चार तोले प्रमाणमें, बलाम् जेटला बला, गुडूचीम् गुणो गिल्लेय, सराक्षाम् सारना राक्षा, त्रिफलाम् त्रिफला, द्वे अष्टौ दोनो, पञ्चमूले च पञ्चमूल पञ्चमूल, अष्टौ आठ आठ, फलानि भीटल मैमफल, अगाव मांसात् च अने जडराजु मांस और बकरेका मांस, अर्घुतुलाम् अर्धली तुला २०० तोले लेकर, अप्सु तेने पाणीमां जलमें, चतुर्थशेषम् चतुर्थांश आडी रहे त्या सुधी चतुर्थांश शेष रहे तब तक, पचेत् पकावी पकावे, पूतम् पक्की गाणीने इसको छान कर, यवानी-यवानी

- ६ सुवद्धमुच्छ्रास्य च निर्वलीकम्-वर्तित तत मध्यकरे निधाय (त. द. घ.)
१० समेऽथवेपन्नत-समेऽथ किञ्चित्त (घ.)
११ समेऽथवेपन्नतशीर्षके-समेऽथवेपन्नतशीर्षके वा (घ फ.)
१८ सङ्कोच्य-निकुञ्ज्य (घ ङ त घ फ.)
१९ क्षाम-मध्य (घ फ.)
१९ शनैर्कृत्वा पृष्ठवंशम्-शनैर्मृदुर्जुपृष्ठवंशम् (घ.)
१९ विदर्शयंस्तम्-विदर्शयंस्तम् (घ घ.)

यवानी, फल- भी ८०० मैसफल विल्व- भिदी बेल, कुष्ठ
 ३६ कूठ, वचा- १०४ वन, जताहा- सुपा सोया, घन-
 पिप्पलीनाम् भोथ अने धीपरना इरेडना नागरमोथा
 और पिप्पली प्रत्येकके विचुप्रमाणे ओंछ ओंछ तोला एक
 एक तोले, कल्के. ३६३ के कल्कको, सुखोष्णे. तु नमशेडां
 सुहाते गरम, सत्तैले तेल तैल गुड- ओण गुड, क्षौद्र-
 मधु, घृते अने धी साथे और घृनके साथ,
 युतम् भेणववा मिला देवे, गुडाव पलम् गोणनी ओंछ
 पलनी मात्रा गुडकी चार तोलेकी, स्नेहस्य तथा धी
 अने तेल गणी तथा घी और तैल मिलाकर, द्विप्रस-
 ताम् ये प्रसृतनी १६ बोलेकी, मात्राञ्च तु मात्रा लेवी
 मात्रा लेवे, युक्त्या च तेमा युक्त्यनुसार उन्मये युक्ति
 पूर्वक, मधु मधु मधु, सैन्धवम् तथा सिं धालूषु भेणवी
 तथा सैधव मिलाकर, खजेन अरेणुथी नयानीसे, रुधिरम्
 मथीने मथकर, सुबद्धम् सारी रीते भाधिली अने
 सुबद्ध और, निर्वलीकम् सण न रहे ओवी रीते झुरियां
 न रहे ऐसी तरह, उच्छ्वस्व द्वावीने वायु डाढी
 नाभी दबाकर वायु निकाल कर, बसौ ते अस्तित्मा
 बस्तिमें, प्रक्षिप्य नाभीने डालकरके नेत्राग्रसंख्याम्
 नेत्रना आगवा आगमां रहेली नेत्रके अग्रभागमें लगी,
 वर्तिम् वाटने बत्तीको, अपनीय इर उरी निकालकर,
 अङ्गुष्ठमध्येन अगूढाना वथला आगभी अगूठेके
 मध्यसे, सुखम् नेत्रनु भोडु नेत्रके मुखको, विधाय
 भध उरी बन्द करते हुए, तैलाक्तगात्रम्
 शरीरे तेल ओले रोगीके शरीरमे तैल मालिश करके,
 कृतमूत्रविद्वक् भूत्र अने भूत्याग करावेला मल-
 मूत्र त्याग करवाकर, नातिक्षुधार्तम् भूडु भूष्ये न
 होय ओवा भूष्यने भूखसे बहुत पीड़ित न होने पर,
 समे समथण समान, अथवा अथवा या त्ते, ईष्य
 जराड थोडा, नवशीर्षके भार्या तन्त्र थोडा नीया
 सिरकी ओर कुछ नीचे, नास्तुच्छित्ते वा भूडु होया न
 होय तेना न बहुत ऊंचे, स्वास्थ्य- तथा सारां भिछानां
 तथा अच्छे मिछौने, उपपन्ने भिछनेला बिछाये हुए
 घावने शयनमा विस्तर पर, ऋजुदेहम् सीधु शरीर
 शरीरको सीधा, कृत्वा रभावी रखते हुए, स्वभुजोपधा-
 नम् पोताना लाभनुं न औशीकु उगवी उसकी भुजाका
 सिंहाना बत्ताकर, बम्बेन ओमे रोगीको बास, पार्श्वेन

पडमे पार्श्वे, सुखम् सुणे सुगसे, मायानम्
 सुपाडीने लिटवाकर, अस्त्र ओना इसके, सव्येतरस्य
 जमला दाहिनी, सक्पि पगने टांगको सङ्कोच्य
 स डेयावीने सिकोडकर, वामम् अने दायाले और
 बांणी टांगको पार्श्वे लाओ उरी फेलाकर, ततः
 ते पछी बादमें, तम् प्रणयेत् अस्ति देवी बस्ति देनी
 चाहिए स्निग्धे गुदे त्पारे स्नेह थोपडेय गुदाभां धी
 या तैलसे गुदाको, स्निग्धम् स्निग्ध उरी स्निग्ध करके,
 नेत्रचतुर्थभागम् नेत्रने थोथो आग नेत्रके चतुर्थ भागको,
 अकंपन- नहि उ पपुं नहीं कापना अवेपन- नहि उलपुं
 नहीं हिलना, लाववादीन् उलकापणु वगेरे हल्कपन
 आदि, पाण्यो उथना हाथके, गुणान् च अपि शुष्माने
 गुणोंको, विदर्शनम् देयाउता वैद्ये दिखाते हुए वैद्य,
 तम् रुक- ग्रहणेन अस्तित्मे ओंछ न पडउथी बस्तिको एक
 ही पकडसे, अनुपृष्ठवशम् मेरुडउ अनुसार पृष्ठवंशके
 साथ साथ, शनैः ऋजु धीमा धीमा सीधे पेसाउवे
 धीरे धीरे सीधा प्राविष्ट करे, प्रपीडय द्वावीने अस्त-
 ५१ दवाकर बस्तिप्रवः दत्तम् च आपी देवा दे देना
 चाहिए, ततः नेत्रम् अने पछी नेत्रने और पीछे नेत्रको,
 शनैः एव धीरेधीरे धीरेधीरे, अकर्वेत् पाधु भे अपुं
 बाहर निकाले ॥ १३-१९३ ॥

13-19½. Take four tolas each of heart-leaved sida, guduch, the three myrobalans, indian groundsel and decaradices, eight fruits of emetic nut and twenty tolas of goat's flesh. Decoct them in water till reduced to 1/4 the quantity, then filter and add to it the paste prepared of one tola each of celery seeds, emetic nut, bael, costus, sweet flag, dill seeds, nut grass and long pepper, and mix 4 tolas of gur and 16 tolas of ghee and oil, slightly warmed and a proportionate quantity of honey and rocksalt. Emulsify this with a pestle and put it in the enema-receptacle. The enema apparatus should

be well fixed, all the air should be expelled and the curves and wrinkles should be smoothed out. Having removed the stylet from the mouth of the tube, one should cover it with the middle of the thumb. The patient should first be well prepared with inunction of the body. He should have passed feces and urine, and should not be very hungry, he should be placed on a flat bed or bed with a slightly lowered head. The bed should not be very high, it should be well spread and prepared. The patient should lie comfortably on his left side. He should keep his body straight and pillowing himself on his interlocked hands, he should flex his right leg over his body and fully extend his left leg. Lubricating his anus, the physician should introduce one fourth of the enema tube which has been smeared with oil, slowly and rightly following the curve of the spinal column. He should not shake, nor tremble and should bring to bear all the dexterity of his hand in performing his act. He should, with a single act of compression on the receptacle, inject the contents, and then he should gradually withdraw the nozzle of the tube from the anus.

અસમ્યક્ પ્રણીતે વસ્ત્રો વ્યાપદઃ —

તિર્યક્ પ્રણીતે તુ ન યાતિ ધારા

ગુદે વ્રણ સ્વાચ્છલિતે તુ નેત્રે ॥૨૦॥

વક્તઃ શનર્નાશયમેતિ વસ્તિઃ

કણ્ઠં પ્રધાવત્યતિપીડિતશ્ચ ।

શીતસ્ત્વતિસ્તમ્ભકરો વિદાહં

મૂર્ચ્છાં ચ કુર્યાદતિમાત્રમુષ્ણઃ ॥૨૧॥

સ્નિગ્ધોઽતિજાઙ્યં પવનં તુ રુક્ષ-

સ્તન્વલ્પમાત્રાલવણસ્ત્વયોગમ્ ।

કરોતિમાત્રાભ્યધિકોઽતિયોગં

ક્ષામં તુ સાન્દ્રઃ સુચિરેણ ચૈતિ ॥૨૨॥

દાહાતિસ્તારૌ લવણોઽતિ કુર્યા-

ત્તસ્માત્ સુયુક્તં સમમેવ દદ્યાત્ ।

તિર્યક્ પ્રણીતે તુ એ બસ્તિની નળીને ટેડી રાખી હોય તો નેત્રકો તિર્યક્ પ્રવિષ્ટ કરનેસે, ધારા ધારા કાચકી ધારા, ન યાતિ અંદર જતી નથી અન્દર નહીં જાતી, નેત્રે તુ ચલિતે એ નેત્ર ચલિત થાય તો નેત્રકે હિલનેસે, ગુદે ગુદામાં ગુદામાં, વ્રણઃ સ્વાચ્છ પ્રણય છે વ્રણ હો જાતા હૈ, ક્ષામં ધીમેધી દબાવીને ધીરે, વક્ત-વસ્તિ દીધેલી બસ્તિ દેનેસે વસ્તિ, જાત્રયમ્ પકાશયમાં પકાશયમાં, ન ઇતિ પહોંચતી નથી નહીં પહોંચતી, અતિપીડિતઃ અને બહુ દબાવેલી બસ્તિ બૌર વહુત જોરસે દવાને પર, કણ્ઠમ્ કંઠ સુધી કણ્ઠ તક, પ્રધાવતિ દોડી બાય છે આ જાતી હૈ, અતિશીતઃ અતિ-શીતબ બસ્તિ અતિ શીત વસ્તિ, સ્તમ્ભકરઃ રત બ કરનાર છે અત્યત જલતા ઉત્પન્ન કરતી હૈ, અતિમાત્રમ્ અને અતિ બૌર અત્યત, ઇષ્ણુ બસ્તિ ઇષ્ણુ વસ્તિ, વિદાહમ્ વિદાહ વિદાહ, મૂર્ચ્છામ્ ચ અને મૂર્ચ્છાને બૌર મૂર્ચ્છા, કુર્યાત્ કરે છે કરતી હૈ, અતિસ્નિગ્ધઃ અતિસ્નિગ્ધ બસ્તિ અતિ સ્નિગ્ધ વસ્તિ, જાઙ્યમ્ જડતા કરે છે જલતા કરતી હૈ, રુક્ષઃ તુ અને રુક્ષ બસ્તિ રુક્ષ વસ્તિ, પવનમ્ વાયુ કરે છે વાયુ કરતી હૈ, તન્વ-અને પાતળી કૌર પતલી, અલ્પ-માત્રા થોડી માત્રાવાળી માત્રામાં અલ્પ, અલ્પ-અને લવણુરહિત બસ્તિ બૌર નમકરહિત વસ્તિ, અયોગમ્ અયોગ કરે છે અયોગ ઉત્પન્ન કરતી હૈ, માત્રાભ્યધિકઃ વધારે માત્રામાં હોય તો માત્રામાં અધિક હો તો, અતિયોગમ્ અતિયોગ કરે છે અતિયોગ કરતી હૈ, સાન્દ્રઃ તુ અને ઘાટી હોય તો ઘટ્ટ હો તો, ક્ષામમ્ ધુરુપને ક્ષીણ ક્ષીણ, કરોતિ કરે છે કરતી હૈ,

૨. ક્ષામ તુ-ક્ષામન્તુ (ઘ)

૨૩. સુયુક્ત-પ્રયુક્ત (ટ)

સુષિરેણ ચ અને લાંબે વખતે જોર વહુત દેરમેં, પુતિ અંદર બાધ છે પ્રતિષ્ઠા દોતી હૈ અતિલવણ બે લવણુ અધિક હોય તે। यदि लवण अधिक होतो, दाह-दाह, अतिसारौ અને अतिसार और अतिसार, कुर्यात् करे છે કરતી હૈ, तस्मान् भाटे इस लिए, सुयुक्तम् सारी રીતે યુક્તિપૂર્વક મલી પ્રકાર યુક્તિપૂર્વક, समम् एव અને સરખી રીતે જોર સમાન રુપમેં, दद्यात् ખરિત આપવી બેઈ એ વસ્તિ દેની યાહિય ॥ ૨૦-૨૨૩ ॥

20-22½. If the enema tube is inserted obliquely, the fluid will not flow, and if the nozzle is jerked about, wounds are likely to be caused in the rectum. If it is given slowly, it may not reach to its destination, and if given with great force, it may run up very high in the alimentary canal even upto the throat. If the enema solution is too cold, it will cause stiffness, if it is very hot, it will cause local irritation and fainting. If it is unctuous it will lead to dullness, and if it is very dry, it will provoke vata, and if it is very thin or in small dose or not mixed with salt, it will be abortive in action. If it is excessive in dose, it will produce the effects of over-action and weakness, if it is very viscid, it will take a long time to return. If salt is added in excess, it will cause burning and diarrhea. Therefore, the enema should be properly prepared and given in the right manner

बस्तौ द्रव्यनिक्षेपक्रमः —

पूर्व हि दद्यान्मधु सैन्धवं तु
એહં વિનિર્મથ્ય તતોડનુ કલ્કમ્ ॥૨૩॥

૨૩. દદ્યાન્મધુસૈન્ધવ તુ—યોગ્ય મધુસૈન્ધવાશ્વામ (ધ ય)

,, વિનિર્મથ્ય—જુનિર્મથ્ય (ય)

વિમથ્ય સંયોજ્ય પુનર્દ્રવૈસ્તં

बस्तौ निदध्यान्मथितं खजेन ।

पूर्वम् हि अथम प्रथम, मधु मध मधु, सैन्धवम् तु અને સિંધાલૂણુ જોર સૈન્ધવ, स्नेहम् स्नेहम् स्नेहम्, दद्यात् नाभवां डाले, विनिर्मथ्य मथीने મથકર તત્ અનુ પછી उनके बाद कल्कम् डल्क नाभवे। कल्क डाले, विमथ्य તેને મથી મથકર, पुनः द्रवैः ફરીને દ્રવોની સાથે ફિર દ્રવોસે, संयोज्य भेषजी संयोजित કરકે, खजेन मथितम् ઝેરણીથી મથી મંથનદંડસે મથકર, तम् तेने ખરિતપુટકમાં उसको बस्तिपुटकमें, निदध्यात् नाभवं डाले ॥ ૨૩૩ ॥

23-23½. The pharmacist should first take unctuous substance, honey and rocksalt and emulsify it and then add the paste and continue to rub. Then he should add the fluid decoction and fully mixing them up with a pestle, place it in the enema-receptacle

सव्य शयानस्य बस्तिदाने हेतुः —

वामाश्रये हि ग्रहणीगुदे च

तत्पार्श्वसंस्थस्य सुखोपलब्धिः ॥२४॥

लीयन्त एवं वलयश्च तस्मात्

सव्यं शयानोऽर्हति बस्तिदानम् ।

ग्रहणीगुदे च ગ્રહણી અને ગુદા ગ્રહણી જોર ગુદા, वामाश्रये हि ડાબા બાગમાં આશ્રય કરી રહેલા છે તેથી वामपार्श्वमें हैं इसलिए, तत्-पार्श्वसंस्थस्य તે પડબે સ્તેલામાં वामपार्श्वमें लेटनेवालेमें, सुखोपलब्धिः ખરિત સુખપૂર્વક વ્યાપ્ત હોતી હૈ, एवम् च અને એ પ્રમાણે इस तरह, वलयः કરચલીઓ। बलियां, लीयन्ते येसी બાધ છે હટ જાતી હૈ, तस्मात् तेथी इस लिए, सव्यम् ડાબે પડબે वामपार्श्वमें, शयानः સ્તેલા મનુષ્ય લેટા હુઆ मनुष्य, बस्तिदानम्

૨૩૩ મથિતં खजेन—મિથગપ્રમત્તઃ (ધ ય)

૨૪ વામાશ્રયે हि ग्रहणीगुदे च—वाषाणयोऽभिग्रहणी गुद च

(ધ ય)

,, सुखोपलब्धिः—गुदोपलब्धिः (ધ ય)

अस्ति देवाने वस्ति देनेके, अहंति योग्य छे योग्य होता है ॥ २४३ ॥

24-24½. As the organ of assimilation and the rectum are situated on the left side of the body, the enema will be taken well by the person who is lying on his left side; and as the folds and valves of the rectum get straightened out it is said, that the enema should be administered to the patient while he is lying on his left side.

वस्तिदानसमये अवस्थिकं कर्म—

विद्ध्वातवेगो यदि आर्धदत्ते

निष्कृष्य मुक्ते प्रणयेदशेषम् ॥२५॥

उत्तानदेहम् कृतोपधानः

स्याद्वीर्यसामोति तथाऽस्य देहम् ।

यदि च अने ने मदि, अर्धदत्ते अस्ति अर्धवी आपी होय त्या वस्ति आधी देनेपर, विद्ध्वातवेग भण अथवा मद्ध्वातने। वेग थाय तो मल अथवा मद्ध्वातकी प्रवृत्ति हो जाय तो निष्कृष्य अस्तिनेत्र पाधुं जेथी लघने वस्तिनेत्रको निकाल ले, मुक्ते वेग छेऽथा पछी वेग मुक्त होनेपर, अशेषम् संपूर्ण अस्ति संपूर्ण वस्ति, प्रणयेत् देवी देवे, उत्तानदेह अने शरीर अतुं डरी भाषा नीचे फिर शरीरको चित करके, कृतोपधान. च आत् ओशीकुं राधुं सिरके नीचे सिरहाना रखकर लेट जाय, तथा अस्य छे प्रभाण्डे डरवाथी ऐसा करनेसे, देहम् अना देहने शरीरमें, वीर्यम् अस्तिने। सार वस्तिका सार, आप्नोति प्राप्त थाय छे पहुंच जाता है ॥ २५३ ॥

25-25½. If in the middle of the enema administration the patient gets

२५ प्रणयेदशेषम्—प्रणयेत् शेषम् (घ.)

, , —प्रणयेत् शेषम् (घ.)

२५३. देहम्—देहः (ज.)

an urge to pass feces or flatus, the enema tube should be drawn out and when the urge has passed away, the remaining solution, should be injected; he should lie supine on the bed with his body in a raised position by means of a pillow in such a way that the effect of the enema pervades the whole body.

प्रथमद्वितीयतृतीयवस्तीनां फलम्—

एकौऽपकर्षत्यनिलं स्वमार्गात्

पित्तं द्वितीयस्तु कफं तृतीयः ॥२६॥

एकः पहेली अस्ति पहली वस्ति, अनिलम् वायुने वायुको, द्वितीयः भीष्म अस्ति दूसरी वस्ति, पित्तम् पित्तने पित्तको, तृतीयः तु अने त्रीष्म अस्ति और तीसरी वस्ति, कफम् डङ्गेने कफको, स्वमार्गात् चोताना मार्गभाथी अपने मार्गसे, अपकर्षति जेथी धावे छे खींच लाती है ॥२६॥

26. The first enema expels the vata from its natural course, the second will expel the pitta, and the third will expel the kapha.

प्रत्यागते वस्तौ पश्चात्कर्म—

प्रत्यागते कोष्णजलावसिकः

शाल्यक्षमघातनुना रसेन ।

जीर्णे तु सायं लघु चाल्पमात्रं

भुक्तोऽनुवास्यः परिवृंहणार्थम् ॥२७॥

प्रत्यागते अस्ति पाछी वली आवे ओट्टे वस्तिके वापस आनेपर, कोष्णजल- नवशेका पाण्डीयो सुखोष्ण जलसे, अवसिक- नाडी सानकर, तनुना पातणा पतले, रसेन भांसरस साथे मांसरसके साथ, शाल्यक्षम् शालना भात शालिचावलका भात, अघात् आवा खावे, जीर्णे तु ते पथी जता उसके जीर्ण होनेपर, सायम् साने शामको, लघु लघु लघु, अल्पमात्रम् अने थोड़ी मात्रामा और अल्प मात्रामें, भुक्त च भोजन डरावी भोजन करके, परिवृंहणार्थम् भृङ्गने भाटे वृंहणके लिए,

२७ भुक्तोऽनुवास्यः—भुक्तेऽनुवास्यः (घ.)

अनुवासः तेन अनुवासनं कर्तुं अनुवासनवस्ति देनी
चाहि ॥ २७ ॥

27. When the solution has returned, the person should be affused with genially warm water, and should be given a diet of sali rice along with thin meat-juice, when this is digested, the physician should give him light diet in a small quantity in the evening and then should give him an unctuous enema for the sake of strengthening him

निरुहानन्तरमनुवासनं देयम्—

निरुहपादांशसमेन तैले-

नाम्लानिलघ्नौषधसाधितेन ।

दत्त्वा स्फिकौ पाणितलेन हन्यात्

स्नेहस्य शीघ्रागमरक्षणार्थम् ॥२८॥

ईषच्च पादाङ्गुलियुग्ममाञ्छे-

उत्तानदेहस्य तलौ प्रमृज्यात् ।

स्नेहेन पाण्यङ्गुलिपिण्डिकाश्च

ये चास्य गान्नावयवा रुगार्ताः ॥२९॥

तांश्चावमृद्नीत सुखं ततश्च

निद्रामुपासीत कृतोपधानः ।

अर्थ- अथ २००० अम्ल, अनिलघ्न- अने वात-
नाशक और वातहर, औषधसाधितेन औषधथी साधित
औषधिसाधित, निरुहपादांश- निरुहना अतुर्थी श निरु-
हके चतुर्थांश, समेन नोटका जितने, तैलेन तैलथी
तैलसे, दत्त्वा अनुवासन ६४ अनुवासन देकर, स्नेहस्य
अने स्नेहने स्नेह, शीघ्रागमरक्षणार्थम् तुरत अक्षर
आववा न देवा भाटे जल्दी वापस न आ जाय इस

लिए, स्फिके अने स्फिके दोनों नितंबोंसे, पाणितलेन
हथेलीथी हथेलियोंसे, हन्यात् ४५३२५० हथकना चाहिए,
उत्तानदेहस्य अने अतः शरीरवाला और चित
लिटकर, पादाङ्गुलियुग्मम् अने पगनी आंगणीओने
उसकी दोनों पैरोंकी अंगुलियोंको, ईषच्च ७२१ थोड़ा थोड़ा,
आञ्छेत् अथवा खींचे, स्नेहेन स्नेहथी और स्नेहसे,
तलौ तेना पगना तंगाने उसके पैरके तलोंमें, प्रमृज्यात्
धसवा मर्दन करे, पाणि- अथवा एडी, अङ्गुलि- आंग-
णीओ अंगुलि, पिण्डिका. च अने पिडीओ और
पिण्डलियाँ, ये च अने ये भीम और जो जो, अस्य
अने इसके, रुगार्ता पीडायुक्त पीड़ित, गान्नावयवाः
शरीरना अवयवो होय शरीरके अवयव हों, तान् च
तेओने उबको, अवमृद्नीत स्नेहथी मसुणवा स्नेहसे
मर्दन करे, ततः त्वा ५४१ और पीछे, कृतोपधानः
पुरुषे ओशीकु राभी पुरुष तकिया लगाकर, सुखम् च
सुथेथी आरामसे, निद्राम् निद्रानु निद्राजा, उपासीत
सेवन कर्तुं सेवन करे ॥ २८-२९॥

28-29. After giving him the unctuous enema, which is 1/4 the quantity of the evacuative enema and which is prepared with oil acid articles and drugs curative of vata, the physician should press the buttocks together with the palms of the hands in order to prevent the early return of the oil While the patient is lying supine in the bed, his joints of the feet and the toes should be pulled and cracked gently and the soles of his feet should be slightly rubbed with unctuous substances, and the heels, toes and the calves and all other parts which are afflicted with pain should also be massaged. The patient may then lie at ease and sleep with his head resting on a pillow.

२९. ईषच्च पादाङ्गुलियुग्ममाञ्छेत्-ईषच्चपादाङ्गुलियुग्मं च कर्षेत्

(इ. त. घ.)

, तलौ-तनौ (ख.)

१०. अवमृद्नीत सुखं-अवमृज्यात् मसुखं (ङ.)

, अवमृद्नीत-अवमृज्यात् (घ.)

निरुहे कषायस्नेहयोर्मात्रा—

भागाः कषायस्य तु पञ्च, पित्ते
स्नेहस्य षष्ठः प्रकृतौ स्थिते च ॥३०॥
वाते विवृद्धे तु चतुर्थभागो,
मात्रा निरुहेषु कफेऽष्टभागः ।

कषायस्य तु निरुहमा कषायना निरुहमें कषायके,
पञ्च भागाः पांथ भागो होय छे पांच भाग होते है,
पित्ते पित्तनी वृद्धिमा पित्तकी वृद्धिमें, प्रकृतौ स्थिते च
अने स्वस्थ पुरुषमा और स्वस्थ पुरुषमें, स्नेहस्य
स्नेहना स्नेहका, षष्ठः छठो भाग होय छे छठवा भाग होता
है. वाते वायु वायु, विवृद्धे तु वधेयो होय तो बढा
हुआ हो तो, चतुर्थभागः स्नेहना चौथो भाग होय छे
स्नेहका चौथा भाग होता है, कफे अने उद्ध वधेयो
होय तो और कफ बढा हो तो, अष्टभाग. स्नेहना
आठवा भाग होय छे स्नेहका आठवा भाग होता
है ॥ ३०३ ॥

30-30½ In an evacuative enema
consisting of 96 tolas of solution,
there should be 40 tolas of decoction.
The unctuous portion should consist
of one sixth of the whole solution if
the enema is given in a condition of
morbid pitta or of normal health. It
should be 1/4 in conditions of morbid
vata and 1/8 in conditions of morbid
kapha

वयोमेदेन निरुहमात्रा —

निरुहमात्रा प्रसृतार्धमात्रा
वर्षे लतोऽर्धप्रसृताभिवृद्धिः ॥३१॥
आद्यादशात् स्यात् प्रसृताभिवृद्धि-
रष्टादशाद् द्वादशतः परं स्युः ।
आसप्ततेस्तद्विहितं प्रमाण-
मतः परं षोडशवर्द्धिधेयम् ॥३२॥

निरुहमात्रा प्रसृतप्रमाणा

बाले च बृद्धे च मृदुविशेषः ।

निरुहमात्रा निरुहनी मात्रा निरुहनी मात्रा, बाचे
वर्षे पहेले वर्षे प्रथम वर्षमें, प्रसृतार्धम् अर्ध प्रसृत
छे ४ तोले है, ततः ते पछी उसके बाद, आद्यादशात्
आरमा वर्ष सुधी बारहवें वर्ष पर्यंत, अर्धप्रसृत अर्ध
अर्ध प्रसृतनी ४-४ तोलेछी, अभिवृद्धिः वृद्धि वृद्धि,
स्यात् उरवी नोर्धो करनी चाहिए, द्वादशात् परम्
आरमा वर्ष पछी बारहवें वर्षके बाद, अष्टादशात्
अठारमा वर्ष सुधी अठारह वर्ष पर्यंत, प्रसृताभिवृद्धिः
छेक छेक प्रसृतनी वृद्धि उरवी ८-८ तोले बढावा जाये,
तत् प्रमाणम् ते प्रमाणे वह प्रमाण, आसप्तते सितेर
वर्ष सुधीनु सत्तर वर्ष पर्यंतका, विहितम् उल्लं छे कहा है,
अतः परम् छे पछी इनके बाद षोडशवत् सोण
वर्षना भाषुसनी पेठे सोलह वर्षकी वयनाले मनुष्यके
समान, विधेयम् प्रमाण उरवुं प्रमाण करे, प्रसृतप्रमाणा
आ प्रमाणे प्रसृतना प्रमाणवाणी इस तरह प्रसृतके
प्रमाणवाली, निरुहमात्राः निरुहमात्रा थाय छे निरुह-
मात्रा होती है, बाले बृद्धे च आणक अने वृद्धमां वाळक
और वृद्धमें, मृदुः विशेष मृदु निरुहवस्ति विशेषे
उरी आपनी नोर्धो मृदु निरुहवस्ति विशेषत देनी
चाहिए ॥ ३१-३२३ ॥

31-32½ The dose of the evacuative
enema should be of 4 tolas for a
patient aged one year and the dose
should be increased by four tolas for
every year till the twelfth year After
the twelfth year, the increase for
each succeeding year should be 8
tolas till the eighteenth year, until the
maximum dose of 96 tolas is reached
This is the dose prescribed up to the
age of 70. After that, the dose should
be that prescribed for a patient of 16
years (80 tolas) Thus has been desc-
ribed the dosage in term of Prasrita
which is equal to eight tolas In children

and in the aged, the enema should be prepared with mild medicines.

वस्तिदानसमये प्रशस्तं शयनम्—

नात्युच्छिन्नं नाप्यतिनीचपादं

सपादपीठं शयनं प्रशस्तम् ॥३३॥

प्रधानमृदास्तरणोपपन्नं

प्राक्शीर्षकं शुक्लपटोत्तरीयम् ।

न अत्युच्छिन्नं न अत्युत्तरीयं न बहुत ऊँची, न अपि अतिनीचपादं न अति नीचा पायावाणी न बहुत नीचे पैरोनली, सपादपीठम् पण राखवाना पीठसहित पादपीठसहित, प्रधान भोटा बड़े, मृदु-मास्तरण-अने डोमण भिजाना और कोमल बिछौनेसे, उपपन्नम् युक्त युक्त, प्राक्शीर्षकम् पूर्व तरफ ओशीका-वाणी पूर्वकी ओर सिरहानेवाली, शुक्लपट-उत्तरीयम् अने ओढवाना सफेद वस्त्रवाणी और ओढ़नेके सफेद वस्त्रवाली, शयनम् शयना गद्या, प्रशस्तम् प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥ ३३३ ॥

33-33½. The bed which is neither too high nor too low, which has a foot-rest and which is spread with a soft quilt, is good. The patient should lie with his head towards the east and cover himself with a white sheet.

वस्तिदानानन्तरं देयं भोजनम्—

भोज्यं पुनर्व्याधिष्वेक्ष्य तद्वत्

प्रकल्पयेद्यूपयोरसाद्यैः ॥३४॥

सर्वेषु विद्याद्विधिमेतमाद्यं

वक्ष्यामि वस्तीनत उत्तरीयान् ।

तद्वत् पुनः ते प्रभाषे इसके अनुसार, व्याधिम् व्याधि व्याधिको, कवेक्ष्य ओढ़ने देखकर, यूप-यूप यूप, पयः दूध दूध, रसाद्यैः अने भांसरस वगेरेथी और रसादिसे, भोज्यम् भोजननी भोजनकी, प्रकल्पयेत् जोड़वणी डरवी ओढ़थे कल्पना करे, सर्वेषु एतम् सर्व निरुहोभा आ सब निरुहमें इस, विधिम् माद्य विधिने

भुज्य विधिको प्रधान, विद्यात् अक्षुपी जाने, कवेः अक्षुपी इसके आगे, उत्तरीयान् ओढ़े भी ७ नव दूसरी, वस्तीन् अस्तिथी वस्तिथीको, वक्ष्यामि उद्दिष्ट कहूंगा ॥ ३४३ ॥

34-34½. His diet should be determined with due regard to his disease and should consist of soups, milk and meat-juices, to suit conditions of kapha, pitta and vata respectively. This is the principle to be observed in the administration of evacuative enema. Hereafter, I shall describe the enema preparations.

कतिपये निरुहयोगाः—

द्विपञ्चमूलस्य रसोऽम्लयुक्तः

सच्छागमांसस्य सपूर्वपेष्यः ॥३५॥

त्रिस्नेहयुक्तः प्रवरो निरुहः

सर्वानिलव्याधिहरः प्रदिष्टः ।

अम्लयुक्त अम्लद्रव्यसहित अम्लयुक्त, सपूर्वपेष्यः अगाडि उद्दिष्ट उद्दिष्ट साथे पूर्वोक्त वलादिकल्कसहित, त्रिस्नेहयुक्तः तथा त्रय स्नेहथी युक्त तीन स्नेहोंसे युक्त, सच्छागमांसस्य अकराना भांससहित छागमांससहित, द्विपञ्चमूलस्य दशभूजना दशमूलका, रसः क्वाथने काथ, सर्व-सर्व सब, अनिलव्याधि-वात-व्याधि वात-व्याधि-योको, हरः हरनार हरनेवाला, प्रवरः श्रेष्ठ उत्तम, निरुहः निरुह निरुह, प्रदिष्ट अताथे छे बताया है ॥ ३५३ ॥

35-35½. The decoction of the two varieties of penta-radices mixed with sour congee and juice of the goat's flesh along with the paste of drugs of the heart-leaved sida group and the triad of unctuous substances, is an excellent preparation for the evacuative

३५ एतच्छ्लोकानन्तरम्—

सम्पक् प्रणीताः खलु वस्तयो ये वातामयव्याधौ वक्ष्यन्ते

इत्यधिकः पाठ (घ. ड. त. द.) पुस्तकेषु ।

enema It is regarded as curative of all diseases due to vata.

स्थिरादिवर्गस्य बलापटोल-

त्रायन्तिकैरण्डयवैर्युतस्य ॥३६॥

प्रस्थो रसाच्छागरसार्धयुक्तः

साध्यः पुनः प्रस्थसमस्तु यावत् ।

प्रियङ्गुकृष्णाघनककयुक्तः

सतैलसर्पिर्मधुसैन्धवश्च ॥३७॥

स्यादीपनो मांसबलप्रदश्च

चक्षुर्बलं चापि ददाति बस्ति ।

बला- भला बला, पटोल- परवण परवल, त्रायन्तिका- त्रायभाषु असवर्ग, एरण्ड-यवैः ऐरं डभूण तथा ७७भी एरंडमूल तथा यव, युतस्य युक्त सहित, स्थिरादि- शाख- पक्षुर् वगेरे णालपर्ण्यादि, वर्गस्य पथ्यभूषणार्गना पचमूलवर्गके, प्रस्थः ऐड प्रस्थ उवाथभा ६४ तोले कायमें, पुन छागरसार्धयुक्त. अउरानो मांसरस अर्धे प्रस्थ भेणवी छागमासरस ३२ तोले मिलाकर, यावत् तु अयारे ते जवतक, प्रस्थसमः प्रस्थ नेटवो २६ ६४ तोले रहे, साध्य- त्या सुधी सिद्ध उरवे। तव तक पकावे, प्रियङ्गु- वणो तेभा धडि ला फिर उसमें प्रियङ्गु, कृष्णा- पीपर पिप्पली, घन- अने नागरमोथला और नागरमोथाके, ककयुक्तः उद्वेद्युक्त कल्कसहित, सतैल- तेल तैल, सर्पि- वी वी, मधु- मध शहद, सैन्धवः च अने सि धालूण नाभी और सैधव डालकर बनायी हुई, बस्तिः अस्ति बस्ति, दीपनः दीपन छे दीपन है, मांसबलप्रद. च मांस अने अणने आपनारी छे मास और बलको देनेवाली है, चक्षुर्बलं च अपि तथा आभने अण और दृष्टिको बल, अपि पक्षु सी, ददाति आपे छे देती है ॥३६-३७॥

36-37½ Take 64 tolas of the decoction of the drugs of the ticktrefoil group along with heart-leaved sida, wild snake gourd, zalil, castor and

barley and mix with half the quantity of the meat-juice of the goat and reduce it by cooking it to 64 tolas. Add to it the paste of perfumed cherry, long pepper, nut grass, oil, ghee, honey and rocksalt and prepare the enema. This enema is stimulative of the gastric fire, promotive of flesh and strength, and of the strength of the eye-sight.

एरण्डमूलं त्रिपलं पलाशा

ह्रस्वानि मूलानि च यानि पञ्च ॥३८॥

रास्नाश्वगन्धातिबलागुडूची-

पुनर्नवारग्वधदेवदारु ।

भागाः पलांशा मदनाष्टयुक्ता

जलद्विकंसे कथितेऽष्टशेषे ॥३९॥

पेण्याः शताब्दा ह्युषा प्रियङ्गुः

सपिप्पलीकं मधुकं बला च ।

रसाञ्जनं वत्सकबीजमुस्तं

भागाक्षमात्रं लवणांशयुक्तम् ॥४०॥

समाक्षिकस्तैलयुतः समूत्रो

वह्निर्नृणां दीपनलेखनीयः ।

जङ्घोरुपादत्रिकपृष्ठशूलं

कफावृत्तिं वारुतनिग्रहं च ॥४१॥

विण्मूत्रवातग्रहणं सशूल-

माध्मान्तमामश्मरिशर्करे च ।

आजाहमर्शोग्रहणीप्रदोषा-

नेरण्डयस्तिः शमयेत् प्रयुक्तः ॥४२॥

एरण्डमूलम् ऐरं डभूण एरण्डमूल, त्रिपलम् त्रिपु- पल १२ तोले, पलाशा भाभरे वाक यानि च अने

३८. पलाशा पलानि (घ ङ)

३९. मदनाष्टयुक्ता-मदनाष्टक च (क घ,

४०. पेण्या, -पण्या (फ)

,, बला च-बला च (घ अ इ त, ष फ)

,, भागाक्षमात्र-अक्षप्रमाण (क घ. ष.)

४१. त्रिकपृष्ठशूलम्-त्रिकवस्तिशूलम् (फ)

,, एतच्छूलकानन्तरम्-

यैवेन मन्त्रेण कुण्डलेन चैव पुनर्वसुः कृष्या नराणां ।

४२. नेरण्डयस्तिः पाण्ड. (इ उ द.) पुनर्वसु ।

३७ पुन-पर. (ङ)

,, प्रस्थसमस्तु-प्रस्थसम स (१.)

,, -प्रस्थसम (२)

३७३ बस्ति-मध. (क. घ ङ इ त. ष ष. फ)

ने और जो, पञ्च हस्वानि मूलानि लघु पञ्चमूला ये ते लघु पञ्चमूल हैं वे, रास्ना रास्ना रास्ना, अश्वगन्धा आसे (असगन्ध, अतिबला- डासडी कंघी, गुडूची- अणो शिलोष, पुनर्नवा- लास साटोडी गदहपुरना, आरग्वध- गरभाणो, अमलतास, देवदारु देवदार देवदारु, पलांशा. भागा. ओओना ४-४ तोलाना भागो इनके ४-४ तोलेके भाग, मदनाष्टयुक्ताः आठ भीठण आठ मैलफल, जलद्विकंसे ओओना ये आठके अक्षमा इनका ५१२ तोले जलमें, कथिते उपाथ करी काय करके, अष्टशेषे आठमे भाग भाडी रहे तयारे आठवां भाग शेष रहने पर, अताहा सुवा सोया, हपुषा डाओयेर हाऊवेर, प्रियंकु धडंवा प्रियणु, सपिप्पलीकम् पीपर पिप्पली, सपुकरा नेडीमध मुलहठी, बला च अला बला, रसाजनम् रसवन्ती रसौत, वत्सकबीज- चन्द्रजौ, मुस्तम् अने भुस्त ओओना और मुस्त इनके, भागाक्षसात्रम् ओके ओके तोलाना भागो एक एक तोलेके भाग, कवणांशयुक्तम् सि धालूजुने ओके भाग सैधानमकका एक भाग, समाक्षिक मध सहद, तैलयुतः तेल तैल, समूत्रः तथा गोमूत्र ओओथी तैयार करवाभा आवेदी और गोमूत्र इनसे तयार की हुई, वस्ति. अस्ति वस्ति, नृणाम् भनुष्येने मनुष्योको, दीपनलेखनीयः दीपन अने लेखनीय ये दीपन और लेखन होती है, प्रयुक्तः प्रयोग करेदी प्रयुक्त की हुई, एरण्डवस्तिः ओर उअस्ति एरण्ड-वस्ति, जङ्घा पिंड़ी जंघा, ऊरु साथण ऊरु, पाद-पग पाद, त्रिक- त्रिक त्रिक, पृष्ठशूलम् तथा पीठना शूलनु तथा पृष्ठके शूल, कफावृत्तिम् कफना आवरणनु कफके आवरण, मारुतनिग्रहम् च वायुना निरोधनु वायुके निरोध. सशूलम् अने शूल और शूल, विट्- भण- अह मलप्रह, मूत्र- भूत्रअह मूत्रप्रह, वातग्रहणम् अने वातअहनु और वायुकी रुकावट, आध्मानताम् आध्मानता अफारा, अश्वमरी- अश्वमरी अश्वमरी, सर्करे च शर्करा सर्करा, आनाहम् आनाह आनाह, अर्श- अर्श अर्श, ग्रहणी- तथा अहणी तथा ग्रहणी, प्रक्षोषान् दोषानुं दोषोको, समवेद शमन करे ये शमन करती है ॥ ३८-४२ ॥

38-42. Take 12 tolas of the roots of castor and four tolas of each of palas,

the small variety of penta-radices, indian groundsel, winter cherry, common mallow, guduch, hog's weed, purging cassia and deodar along with eight fruits of emetic nut, this should be boiled in 512 tolas of water and reduced to 1/8 the quantity adding the paste of one tola each of dill seeds juniper, perfumed cherry long pepper, liquorice, heart-leaved sida, extract of indian berberry, kurchi seeds and nut grass along with rock salt, honey, oil and cow's urine, and should be administered as enema. It is stimulative of gastric fire and revulsive. It is curative of aches in the leg, thighs, feet, sacrum and back and of the obstruction of vata by kapha and stasis of vata. This enema of castor root etc., when duly administered, alleviates the stasis of feces, urine and flatus attended with colic, tympanitis, calculus, sand in the urine, constipation, piles and assimilation disorders.

चतुष्पले तैलघृतस्य भृष्टा

च्छागाच्छतार्धो दधिदाडिमाम्लः ।

रसः सपेय्यो बलमांसवर्ण-

रेतोग्निदध्नाभ्यशिरोर्तिशस्तः ॥४३॥

तैलघृतस्य तेल अने घीना तैल और घी मिलाकर, चतुष्पले तयार पलमा १६ तोलेमें, भृष्टा अणुनेवा सस्कृत, दधि- दाडिम- अने दही तथा दाडिमभी और दही तथा अनारसे, अम्लः आटा करेला सट्टे किये हुए, छागा अकराना वकरेके, अतार्धः रस. पचास पल मांसरसमा २०० तोले मासरसमें, सपेय्य. अला वगेरेने ६६ नाभी तयार करवाभा आवेदी निरुह-

४३. शिरोर्तिशस्तः-शिरोरुजाप्त (क घ ङ द ष)

ખરિત વળા આદિકા કરક ડાલકર તય્યાર કી હુરે નિરુહ-
વસ્તિ, ચલ-બલ વત, ઘાંત મીઠા માચ, ઘર્ણ-વર્ણ વર્ણ,
રેતઃ-વીર્ય વીર્ય, અગ્નિદ અને અગ્નિને વધારનારી છે
और अग्निको बढ़ानेवाली है, आन्ध्र-तन्त्रा अधापना
तथा अन्धापन, शिर - अर्ति. च तेभ्यः शिरोरोगमा एवं
शिरोवेदनामें दास्तः प्रशस्त છે પ્રજસ્ત છે ॥ ૪૩ ॥

43 200 tolas of the meat-juice of
the goat seasoned with 16 tolas of the
mixture of oil and ghee soured with
curds and pomegranate and mixed
with the paste of heart-leaved sida
and other drugs of its group and
given as enema, is promotive of vitality,
flesh, color, semen and gastric fire,
and is recommended in blindness and
pain in the head

जलद्विकसेऽष्टपलं पलाशात्

पक्त्वा रसोऽर्धाढिकमात्रशेषः ।

कल्कैर्वन्ध्यामागधिकापलाभ्यां

युक्तः शताह्वादिपलेन चापि ॥४४॥

ससैन्धवः शौद्रयुतः सतैलो

देयो निरुहो बलवर्णकारी ।

आनाहपार्श्वामययोनिदोषान्

गुल्मानुदावर्तजं च हन्यात् ॥४५॥

જલદ્વિકસે એ આઠક જલમાં ૫૧૨ તોલે જલસે,
પલાશાળ ખાખરો ઢાક, અષ્ટપલમ આઠ પલ ૩૨ તોલે,
પક્તવા પકાવી પકાકર અર્ધાઢિકમાત્ર-માત્ર અર્ધો આઠક
૨૨ ૧૨૮ તોલે, શેષ બાકી રાખી તેને શેષ રાખકર
સસૈન્ધવ, વચા-વજ વચ, માગધિકા અને પીપર और
पिप्पली, પલાશ્યાન્ પ્રત્યેકના એક એક પલ પ્રત્યેકકે
૪-૪ તોલે, શતાહ્વાદિપલેન ચ અપિ તથા સુવાના એ પલ
સોયેકે ૮-૮ તોલે, કલ્કૈઃ યુક્તઃ એએના કલ્કથી યુક્ત
ઠરી इनको कल्क मिलाकर, ससैन्धव. तेभां सिंधालू
सैन्धव औरयुत भक्ष गृह, सतैल અને તેલ નાખી

और तैल डालकर, निरुहः देयः निरुहवस्ति देवी
निरुहवस्ति देवे, बलवर्णकारी ते बल અને વર્ણને
વધારે છે वह बल तथा वर्णको बढ़ाती है, आनाह- तेभ्य
आनाह एवं आनाह, पार्श्वामय- पार्श्वस्थ पार्श्वस्थल,
योनिदोषान् योनिदोष योनिदोष, गुल्मान् च शुल्म गुल्म,
उदावर्तजम् અને ઉદાવર્તની પીડાનો और उदावर्तकी
पीडाको, हन्यात् नाश કરે છે નષ્ટ કરતી છે ॥ ૪૪-૪૫ ॥

44-45 Take 32 tolas of Palas and
decoct in 512 tolas of water till
reduced to 28 tolas and mix with
the paste of four tolas each of sweet
flag and long pepper and eight
tolas of dill seeds, adding rock salt
honey and oil. This should be given
as an evacuative enema It is promotive
of vitality and color, and cures consti-
pation, pain in the sides, gynecic
diseases, gulma and misperistalsis.

यष्ट्याह्वयस्याष्टपलेन सिद्धं

पयः शताह्वाफलपिप्पलीभिः ।

युक्तं ससर्पिर्मधु वातरक्त-

वैस्वर्यवीसर्पहितो निरुहः ॥४६॥

યષ્ટ્યાહ્વયસ્ય ઝેરીમધના મુલદીકે, અષ્ટપલેન આઠ
પલથી ૩૨ તોલેસે, સિદ્ધ સિદ્ધ કરેલું સિદ્ધ કિયે હુણ,
પયઃ દૂધમાં દૂધમાં, શતાહ્વા- સુવા સોયા, ફલ- મીઠા
મૈનફલ, પિપ્પલીભિઃ તથા પીપરનો કલ્ક તથા પિપ્પ-
લીકા કલ્ક, સસર્પિર્મધુ અને ઘી તેમજ મધ और
घृत एव गृह, युक्तम् નાખી ડાલકર લી હુરે, નિરુહઃ
નિરુહવસ્તિ નિરુહવસ્તિ, વાતરક્ત- વાતરક્ત વાતરક્ત,
वैस्वर्य- स्वरमेद स्वरमेद, वीसर्प- અને વીસર્પમાં और
वीसर्पमें, हित हितकर છે હિતકર છે ॥ ૪૬ ॥

46. The evacuative enema of milk
prepared with 32 tolas of liquorice,
dill seeds emetic nut and long pepper

૪૪. વચામાગધિકા-દલામાગધિકા (ક ૪, ૫ ૨)

૪૫. મતૈલઃ સતૈલે (૫)

૪૬. યષ્ટ્યાહ્વયસ્યાષ્ટપલેન-યષ્ટ્યાહ્મુકાષ્ટપલેન (૫)

and mixed with ghee and honey is beneficial in rheumatic condition, change of voice and acute spreading affections.

यष्ट्याहलोध्राभयचन्दनैश्च ।

शृतं पयोऽर्घ्यं कमलोत्पलैश्च ।

सशर्करं क्षौद्रयुतं सुशीतं

पित्तामयान् हन्ति सजीवनीयम् ॥४७॥

यष्ट्याह- जेठीभध मुलहठी, लोध- दोधर लोध, अभय- वीरजुने। वाणी। सस, चन्दनैः चन्दन चन्दन, कमलोत्पलैः च कमल अने नीलकमल ओओधी कमल और नीलोफर उनसे, शृतम् सिद्ध करेवा पकाये हुए, अर्घ्यम् पयः गायना दूधमा गौके दूधमें, सशर्करम् साकर शर्करा, क्षौद्रयुतम् भध शहद, सजीवनीयम् तथा उपनीयजलुने। उदक नाभी तथा जीवनीयगणका कलक बालकर, सुशीतम् सारी रीते ठंडा तथा पछी आपवाभा आवेदी भरित अच्छी तरह ठण्डा होनेके बाद ही हुई वस्ति, पित्तामयान् पित्तना रोगोने पित्तके रोगोंको, हन्ति हथु छे नष्ट करती है ॥ ४७ ॥

47. The milk boiled with liquorice, lodh, chebulic myrobalan, sandal, lotus and blue lotus and mixed with sugar and honey, and then cooled and mixed with the paste of the life-promoter group of drugs, makes an excellent enema for the cure of all disorders due to pitta.

द्विकार्षिकाश्चन्दनपद्मकधि-

यष्ट्याह्वरास्त्रावृषसारिवाश्च ।

सलोध्रमज्जिष्ठमथाप्यनन्ता-

बलास्थिरादितृणपञ्चमूलम् ॥४८॥

४७ सशर्करं क्षौद्रयुतं-सशर्कराक्षौद्रयुतं (घ.)

४८ सलोध्रमज्जिष्ठमथाप्यनन्ताबलास्थिरादितृणपञ्चमूलम्- सलोध्रमज्जिष्ठमथाप्यनन्ताबलास्थिरादितृणपञ्चमूलम् (घ.)

, वारिवादि-वैल रिवगध (घ.)

तोये समुत्काथ्य रसेन तेन

शृतं पयोऽर्घाढकमम्बुहीनम् ।

जीवन्तिमेदधिंशतावरीभि-

र्वीरादिकाकोलिकशेरुकाभिः ॥४९॥

सितोपलाजीवकपद्मरेणु-

प्रपौण्डरीकैः कमलोत्पलैश्च ।

लोध्रात्मगुतामधुकैर्विदारी-

मुजातकैः केशरचन्दनैश्च ॥५०॥

पिष्टैर्घृतक्षौद्रयुतैर्निरुहं

ससैन्धव शीतलमेव दद्यात् ।

प्रत्यागते घन्वरसेन शालीन्

क्षीरेण वाऽद्यात् परिषिक्तगात्रः ॥५१॥

दाहातिसारप्रदरास्त्रपित्त-

हृत्पाण्डुरोगान् विषमज्वरं च ।

सगुल्मसूत्रग्रहकामलादीन्

सर्वामयान् पित्तकृत्तानिहन्ति ॥५२॥

द्विकार्षिका ये ये कर्षं दो दो तोले, चन्दन- चन्दन चन्दन, पद्मक- पद्मक पद्माक्ष, कधि- कधि कधि, यष्ट्याह- जेठीभध मुलहठी, रास्त्रा- रास्त्रा रास्त्रा, वृष- अरूसी वासा, सारिवा च सारिवा सारिवा, सलोध्र- मज्जिष्ठम् दोधर, मज्जिष्ठ लोध, रजीठ, अथ अपि अने जणी और, अनन्ता- अनन्ता अनन्तमूल, बला- बला बला, स्थिरादि- शालिपर्णी वगेरे शालिपर्णादि पञ्चमूल, तृणपञ्चमूलम् अने तृणपञ्चमूल ओओने और तृणपञ्चमूल इनको लेकर, तोये पाणीमा जलमें, समुत्काथ्य डाढो करी कायकर सेन रसेन ते उवाथथी उस कायसे, अर्घाढकम् अर्घा आढक १२८ तोले, पयः दूध दूधको, शृतम् पाडीने पककर, अम्बुहीनम् अम्बरहित भाय त्पारे तेमा जलरहित हो तब, घृतक्षौद्रयुतैः घी तथा भध भेणवीने घी और शहद मिलाकर, जीवन्ति- डोडी डोडी, मेदा- मेदा मेदा, कधि- कधि कधि, शतावरीभिः शतावरी शतावर, वीराः शतावरी शतावर, द्विकाकोलि डाढोली, क्षीरडाढोली काकोली, क्षीरकाकोली, कशेरुकाभिः कशेरुका कशेरु, सितोपला- साकर चीनी, जीवक- उपक जीवक, पद्मरेणु- कमलपराग कमलपराग,

४९ तोये समुत्काथ्य-समुत्काथ्य तोयेन (घ.)

प्रपौण्डरीकैः प्रपौण्डरीक पुण्डरीक काष्ठ, कसलोत्पलैः च
 कभल, उत्पल कमल, जटपल, लोध-दोधर लोध, आत्म-
 गुप्ता- कौआ केवाँच, मधुकैः जेहीमध मुल्हठी, विदारी-
 कोयकोणु विलार्ककन्द, मुष्मातकै लाहोरी साधम लाहोरी
 सालम, केसरचन्दमै वैतै नागकेशर तथा चन्दनने
 ४६४ नागकेशर तथा चन्दनका कल्क, ससैन्धवम् अने
 (सधावूषु नाभी और सैन्धव डालकर, जीतलम् एव
 शीतल ७ जीतल ही, निरुहम् निरुहवस्ति निरुहवस्ति,
 दद्यात् देवी देनी चाहिए, प्रत्यागते अरित पाछी वणी
 आवे तयारे वस्तिके दापस आ जानेपर, परिपिकगात्रः
 नवशेका पाण्डीभी नाभी स्नान करके कालीन शौणना
 योभा शालिवावलका भात धन्वरसेन अंगल भास-
 रस साथे जांगल मांसरसके साथ, क्षीरेण वा अथवा
 दूध साथे अथवा दूधके साथ, अद्यात् भावा खाये,
 दाह- आ अस्ति दाह यह वस्ति दाह, अतिसार-
 अतिसार अतिसार, प्रवण-प्रद प्रदर, अक्षपित्त-रक्तपित्त
 रक्तपित्त, हृत्-पाण्डुरोगान् हृद्रोग, पाण्डुरोग हृद्रोग
 पाण्डुरोग, विषमज्वरं च विषमज्वर विषमज्वर,
 सगुल्म गुल्म गुल्म, सूत्रग्रह-भूतग्रह मूत्रग्रह, कामला-
 कीन् अने कभला वगेरे और कामला आदि, पित्तकृतान्
 पित्तजन्य पित्तजन्य, सर्व-सर्व स, आद्यवान् रोगाने
 रोगोंको, निहन्ति हरे अ नष्ट करती है ॥४८-५२॥

4852 Take two tolas each of
 sandal, sacred lotus, Ridhi, liquorice,
 indian groundsel, Vasaka, black indian
 sarsaparilla, lodhi, indian madder, white
 sarsaparilla, heart-leaved sida, and the
 penta radices of the ticktrefoil group
 as well as the penta-radices of the
 grass group and decoct in water; 128
 tolas of milk should be mixed with
 this decoction and boiled till all the
 water is evaporated, then add the paste
 of Jivanti, Meda, Ridhi climbing aspa-
 ragus, Veera, the two varieties of
 Kakoli, luffa, sugar-candy Jivaka, lotus-
 filament, white lotus lotus, blue water-
 lily, lodh, cowage, liquorice, white yam,

salep, fragrant poon and sandal, along
 with ghee, honey and rock salt. This
 enema should be given cold. After
 the enema fluid has returned, the
 patient should take an affusion-bath
 and then eat a meal of cooked rice
 mixed with the meat-juice of jangala
 creatures or with milk. This is cura-
 tive of burning, diarrhea, leucorrhea,
 hemothermia cardiac disorder anemia,
 irregular fever, Galma suppression
 of urine, jaundice and all diseases due
 to pitta.

द्राक्षादिकाश्चर्ममधूकसेव्यैः

ससारिवाचन्दनशीतपाक्यैः ।

पयः शृतं श्रावणिमुद्रपर्णी-

तुगात्मगुतामधुयष्टिकलैः ॥५३॥

गोधूमचूर्णैश्च तथाऽक्षमात्रैः

सक्षौद्रसर्पिर्मधुयष्टितैः ।

पथ्याविदारीशुरसैर्गुडेन

वस्ति युतं पित्तहरं विदध्यात् ॥५४॥

हन्नाभिपाश्वोत्तमदेहदाहे

दाहेऽन्तरस्थे च सकृच्छूयूत्रे ।

क्षीणे क्षते रेतसि चापि नष्टे

पैत्तेऽतिसारे च नृणां प्रशस्तः ॥५५॥

ससारिवा- सारिवा ऋषी, चन्दन- चन्दन चन्दन,
 शीतपाक्यैः शीतपाकी शीतपाकी, द्राक्षादि- द्राक्ष वगेरे
 द्राक्षादि, काश्मर्य- शीतल गंमारीका फल, मधूक- मधुका
 महुवा, सेव्यैः सुगन्धी वाणो सुगन्धवाला, शृतम् औषधी
 पडावेला इनसे पकाये हुए, पयः दूधमा दूधमै, अक्षमात्रैः
 औक्ष औक्ष तोला एक एक तोले, श्रावणि औटी गोरम-
 मुंडी वहीमुडी, सुद्रपर्णी- जगली भग मुंगनी, तुगा-
 वासकपूर वगलाचन, आत्मगुप्ता- कौआ केवाँच, मधुयष्टि-
 अने जेहीमधना और मुल्हठीके, कलैः ४६४ने कलको,

५४ पथ्या-तथा (घ ङ फ)

हन्नाभिपाश्वोत्तमदेहदाहे (घ)

सकृच्छूयूत्रे-नमूयकृष्टे (घ)

चापि नष्टे-नष्टे (घ)

तथा तथा तथा, गोधूमचूर्णैः च श्लेष्मिणोः ॥ ५३ ॥
 श्लेष्मिणोः एक तोले गेहूंके आटेको डालकर, सक्षौद्र-
 मधु, सर्पिः धी वृत्, मधुयष्टि- जेठीमधु मुलहठी,
 वैकैः तैल, पथ्या- ६२३ हरद, विदारी- बोयडोणुं
 बिलाईकन्द, इक्षुरसैः शेरडीना रस गन्धका रस, गुडेन
 युतम् तथा गोण्ठी युक्त और गुड़ मिलाकर, पित्तहरम्
 पित्तहर पित्तनाशक, वस्तिम् अस्ति वस्ति, विदध्याम्
 अनावली बनावे, हृत्- हृदय हृदय, नाभि- नाभि नाभि,
 पार्श्व- पार्श्व पार्श्व, उत्तमदेह- अने भस्त्रिका और शिरके,
 दाहे दाहमां दाहमें, सकृच्छ्रमूत्रे भूत्रकृच्छ्रमां मूत्रकृच्छ्रमें,
 अन्तरस्थे अन्तरना शरीरके अन्तरके, दाहे च दाहमां
 दाहमें, क्षीणे क्षते क्षीणमां, क्षतमां क्षीणमें, क्षतमें,
 नष्टे रेतसि च अपि वीर्य नाश पाम्यु होय तेमां
 शुक्रक्षय हो जानेमें, पैसे अने पित्तना और पित्तजन्य,
 अतिसारे च अतिसारमां अतिसारमें, नृणां अनुष्येने
 मनुष्योंको, प्रशस्त आ अस्ति अशस्त छे यह वस्ति
 प्रशस्त है ॥ ५३-५५ ॥

53-55 Take the milk prepared with the decoction of one tola each of the grape group of drugs, white teak, mahwa, fragrant sticky mallow, indian sarsaparilla, sandal and jequirity and mixed with the paste of east indian globe thistle, wild bean liquorice and wheat flour, and with honey ghee, liquorice and oil, and the juice of chebulic myrobálan, white yam, sugarcane and gur; this administered as enema, is regarded as curative of pitta. This is recommended to patients suffering from burning in the epigastric umbilical and hypochondriac regions and head, or in burning in the internal organs, in dysuria and in conditions of cachexia, pectoral lesions, loss of semen and diarrhea of the pitta type.

कोषातकारग्वधदेवदारु-

शार्ङ्गेष्टमूर्जाकुटजार्कषाठाः ।

पक्त्वा कुलत्थान् बृहतीं च तोये

रसस्य तस्य प्रसृता दश स्युः ॥ ५६ ॥

तान् सर्पपैलामदनैः सकुष्ठै-

रक्षप्रमाणैः प्रसृतैश्च युक्तान् ।

फलाह्वतैलस्य समाक्षिकस्य

क्षारस्य तैलस्य च सार्षपस्य ॥ ५७ ॥

दद्यान्निरुहं कफरोगिणे शो

मन्दाग्रये चाप्यशनद्विषे च ।

कोषातक- कोषातडी कोषातकी, आरग्वध- गरमाणै।
 अमलतास, देवदारु- देवदार देवदार, शार्ङ्गेष्ट- थल्लुडी
 रची, मूर्जा- मूर्जा मूर्जा, कुटज- कुटो कुटो, अर्क- अर्क
 भाक, पाठा पाठा पाठी कुलत्थान् कुलथी कुलथी,
 बृहतीम् च अने डिल्ली भोरीगण्ठी और बडी कटेरी इनका,
 तोये पाण्ठीमां पानीमें, पक्त्वा पकावीने काश करके,
 तस्य रसस्य ते उपाधने उस काथको, दश प्रसृताः दश
 प्रसृत ८० तोला, स्युः २०० रक्खे, तान् तेने इसको,
 अक्षप्रमाणै अक्ष अक्ष जेटलां एक एक तोले, सकुष्ठैः
 ३६ कूठ, सर्पप- सरसव सरसों, एला- अलथी इलायची,
 मदने अने भीठणना उदुधी और मैनफलके कल्कसे,
 समाक्षिकस्य मधु मधु, फलाह्वतैलस्य भीठणनु तैल
 मैनफलका तैल, क्षारस्य अवभार यवक्षार, सार्षपस्य
 अने सरसवनु और सरसोंका, तैलस्य च तैल अश्लीना
 तैल इनके, प्रसृतै च ८-८ तोलाथी ८-८ तोलेसे,
 युक्तान् कृत्वा युक्त करी मिलाकर, ज. अशुडार वैद्य
 जाननेवाला वैद्य, कफरोगिणे उदरेगिने कफरोगी,
 मन्दाग्रये च अपि मन्दाग्रिवाले मन्दाग्रिवाले, अशन-
 द्विषे च अने बोयनद्वेधीने और भोजनमें द्वेष
 रखनेवालेको, निरुहम् निरुहअस्ति निरुहवस्ति, दद्यात्
 देवी देवे ॥ ५६-५७ ॥

५६ देवदारुशार्ङ्गेष्टमूर्जा-देवदारुशार्ङ्गेष्टमूर्जा (क. घ. ड.)

शार्ङ्गेष्ट-श्वद्वृत् त)

शार्ङ्गेष्टमूर्जा दूर्वाचन्द्रा (द)

, शार्ङ्गेष्टमूर्जा-मूर्वाश्वद्वृत् घ,

५७. फलाह्वतैलस्य समाक्षिकस्य-क्षौद्रस्य तैलस्य फलाह्वस्य (घ क,

56 57½. Take 80 tolas of decoction prepared by boiling in water mountain ebony, purging cassia, deodar, black nightshade, trilobed virgin's bower, kurchi, mudar, Patha, horse-gram and indian nightshade. Add to these the paste of one tola each of rape-seed, cardamom, emetic nut and costus, and 8 tolas of each of the oil known as the emetic nut oil, honey, barley-alkali and rape-seed oil. This should be administered by the wise physician as evacuative enema to patients afflicted with disorders of kapha, weakness of the gastric fire and disgust for food.

पटोलपथ्यामरदारुभिर्वा

सपिप्पलीकैः कथितैर्जलेऽग्नौ ॥५८॥

द्विपञ्चमूले त्रिफलां सविल्वं

फलानि गोमूत्रयुतः कषायः ।

कलिङ्गपाठाफलमुस्तकल्कः

ससैन्धवः क्षारयुतः सतैलः ॥५९॥

निरुहमुख्यः कफजान् विकारान्

सपाण्डुरोगालसकामदोषान् ।

हन्वात्तथा मारुतमूत्रसङ्गं

वस्तेरतथाऽऽटोपमथापि घोरम् ॥६०॥

अग्नौ अथवा अग्नि उपर अथवा अग्निपर जले
जलभा जलमें, सपिप्पलीकै पीपर पिप्पली, पटोल-
परवण परवल, पथ्या- हरडे हरड़, अमरदारुभिः वा
अने देवदार और देवदारु, कथितैः ओओने। इत्याथ
उरी तेनाथी अस्ति देवी इनका काय करके इनसे वस्ति
देवे, द्विपञ्चमूले दशभूण दोनों पञ्चमूल, सविल्वाम्
भीली विल्व, त्रिफलान् त्रिफला त्रिफला, फलानि तथा
भीटने। तथा मैनफलका, गोमूत्रयुत. गोमूत्रभा

५८. करिगैर्जलेऽग्नौ कथितैर्जलेऽग्नौ (क. छ. फ.)

६०. मथापि घोरम् अथवा घोरम् (घ.)

गोमूत्रमें, कषाय डाढे करने। कषाय, ससैन्धवः सिंधावूषु
सैन्धव, क्षारयुत जलभा जवक्षार, सतैलः तथा तैल
तथा तैल, कलिङ्ग- अने छंदव और इन्द्रजा, पाठा- पाठा
पाठी, फल- भीटण मैनफल, मुस्त- तेमन मोथ एवं
मोथा, कल्क ओओने। इत्याथ नाथी निरुहअस्ति तैयार
करनी इनका कल्क डालकर निरुहवस्ति तय्यार करे,
निरुहमुख्यः ॥५९॥ मुप्य निरुहअस्ति यह श्रेष्ठ निरुह-
वस्ति, सपाण्डुरोग- पाण्डुरोग पाण्डुरोग, अलसक- अलसक
अलसक, कामदोषान् आमदोष आमरोग, कफजान्
कफजन्य, विकारान् रोगो रोग, मारुतमूत्रसङ्गम्
वातरोग, मूत्ररोग वातरोग, मूत्ररोग, तथा वस्तेः तथा
अस्तिना तथा मूत्राशयके घोरम् आटोपम् अथ कर
आटोपने मयंकर आघातको, अथ अथि पथु मी,
हन्वात् हथे छे नष्ट करता है ॥५८-६०॥

58-60 Or administer as enema the decoction prepared in water of wild snake gourd chesbulic myrobalan, deodar and long pepper, or the decoction of the two varieties of pentaradices, the three myrobalans, bael and emetic nuts and cow's urine. Add to this the paste of kurchi, Patha, emetic nut and nut grass, rock-salt and oil along with barley alkali. The evacuative enema with this solution is foremost in curing diseases of the kapha type of anemia, intestinal stasis and chyme disorders. It also cures stasis of flatus and urine and severe distension of the bladder.

रास्त्राभृतेरण्डविड-दार्दी-

सप्तच्छदोर्गार दुराहनिन्वैः ।

शस्पाकभूनिस्वग्दे जपाठा-

निजासुर्गीदश ॥६१॥

॥६१॥

शस्पाक-गन्यान (ख)

॥६१॥ -स्य ॥६१॥

ત્રાયન્તિકાશિષ્ણુફલત્રિકૈશ્વ

કાથઃ સપિષ્ઠીતકતોયમૂત્રઃ ।

યષ્ટ્યાહ્લકૃષ્ણાફલિનીશતાહ્વા-

રસાજ્ઞનશ્વેતવચાવિડહ્નૈઃ ॥૬૨॥

કલિજ્જપાઠામ્બુદસૈન્ધવૈશ્વ

કલ્કૈઃ સસર્પિર્મધુતૈલમિશ્રઃ ।

અયં નિરુહઃ ક્રિમિકુપ્પમેહ-

વ્રધોદરાજીર્ણકફાતુરેભ્યઃ ॥૬૩॥

રુક્ષોષધૈરપ્યપતર્પિતેભ્ય

પ્રતેષુ રોગેષ્વપિ સત્સુ દત્તઃ ।

નિહત્ય લાતં જ્વલનં પ્રદીપ્ય

વિચ્છિન્ન રોગાંશ્ચ વલં કરોતિ ॥૬૪॥

રાસા- રાસના રાસા અમૃતા- ગળેાગિલોય, પુરણ-
એરડેા પુરણ, લિડજ- વાવડિંગ વાયવિઙ્ગ, દાર્દી-
દાર્દી, સપ્તચ્છદ- સાતપણુ સતિવન, ઠશીર-
વીરણેના વાળેા સસ, સુરાહ્લ- દેવદાર દેવદાર, નિન્બૈ-
લીમડેા નીમબે છાલ, શમ્પાક- ગરમાળેા અમલતાલ,
મૂનિન્બ- કુરિયાતુ ચિરાયતા, પટોક- પુરવળ પરવલ,
પાઠા- પાઠા પાઠી, તિક્કા- કડુ કટુજી, આશુપર્ણી-
ઊંદરકની મૂષાકર્ણી, દશમૂલ- દશમૂળ દશમૂલ, મુસ્ત-
મુસ્ત મુસ્ત, ત્રાયન્તિકા- ત્રાયમાણુ ત્રાયમાણ, ત્રિફળ-
સરગવેા સહજન, ફલત્રિકૈ ચ અને ત્રિફળા ઓર
ત્રિફળા, કાથ એએના ક્વાથમાં અને ત્રિકા ઓર
સપિષ્ઠીતક-તોય-મૂત્રઃ મીઠાનેા ક્વાથ તથા એમૂત્ર
નાખવા મૈનફલકા કાથ તથા ગોમૂત્ર ઢાલે, યષ્ટ્યાહ્લ-
તેમજ જેડીમધ એવ મુલહઠી, કૃષ્ણા- પીપર પિપ્પલી,
ફલિની- ઘઉંલા પ્રિયજ્ઞ, જાતાહ્વા સુવા સોયા, રસા-
જ્ઞન- રસવંતી રસોત, શ્વેતવચા- સફેદ વજ શ્વેત વચ,
વિડહ્નૈ વાવડિંગ વાયવિઙ્ગ, કલિજ્જ ધન્ડળવ્વ હન્ડજો,
પાઠા- પાઠા પાઠી, અમ્બુદ- મેાથ મોથા, સૈન્ધવૈ ચ અને
સિંધાલૂણુ એએનેા ઓર સૈન્ધવ અનેકા, કલ્કૈ કલ્ક પણુ
નાખવેા કલ્ક મી ઢાલે, સર્પિ તથા ધી ઘૃત, મધુ-
તૈલમિશ્રઃ મધ અને તેલ મેળવી નિરૂહસ્તિ તૈયાર
કરી મધુ ઓર તેલસે મિશ્રિત નિરૂહસ્તિ તૈયાર કરે,
અયમ્ આ યહ, નિરુહઃ નિરૂહસ્તિ નિરૂહસ્તિ, ક્રિમિ-

ક્રિમિ ક્રિમિ, કુપ્પ- કુપ્પ કુપ્પ, મેહ- પ્રમેહ પ્રમેહ, વ્રધ-
બ્રધન વ્રધન જ્વર- ઉંદર ઉંદર, અજીર્ણ- અજીર્ણ, અજીર્ણ,
કફ આતુરેભ્યઃ અને કફના રોગીએને આપવી એઈએ
ઓર કફરોગીઓને દેવી ચાલિયે, રુક્ષોષધે અને રુક્ષ
ઓષધોથી ઓર રુક્ષ ઓષધોને સેવનહે, અપતર્પિતેભ્યઃ અપિ
અપતર્પણુ પામેલાઓને અપતર્પિત હુએંકો, પ્રતેષુ આ
અધા એ, રોગેષુ રોગો રોગ, સત્સુ અપિ અધા હોય
તેા પણ હુએ હોં તો મી, દત્ત આપવામાં આવેલી
નિરૂહસ્તિ વી હુઈ નિરૂહસ્તિ વાતમ્ વાયુને વાયુકા,
નિહત્ય હણી નાશ કરકે, જ્વલનમ્ પ્રદીપ્ય અગ્નિને
પ્રદીપ્ત કરી અગ્નિને દીપ્ત કરકે, રોગાન્ ચ અને રોગોને
ઓર રોગોને, વિચ્છિન્ન ઇતી લઈ જીતકર, વલમ્ બળ
વલ, કરોતિ આપે છે દેતી હૈ ॥ ૬૧-૬૪ ॥

61-64. The evacuative enema should be prepared from the decoction of indian groundsel, guduch, castor, embelia, indian berberry, dita bark, cuseus grass, deodar, neem, purging cassia, chiretta, wild snakegourd, Patha, kurroa, kidney-leaved ipomea, deca-radices, nut grass, zalil, drumstick, the three myrobalans and mixed with the decoction of emetic nut and cow's urine along with the paste of liquorice, long pepper, bottle gourd, dill seeds, extract of indian berberry, white sweet flag, embelia, kurchi seeds, Patha and nut grass, adding rock salt, ghee, honey, and oil This enema is administered in helminthiasis, dermatosis, urinary disorders, inguinal swelling, abdominal disease, indigestion and in diseases due to kapha. In patients suffering from the above diseases, even if they are in a condition of depletion as a result of un-unctuous medications, this enema removes the morbidity of vata,

promotes the gastric fire, subdues the diseases and increases the patient's vitality.

પુનર્નવૈરણ્ડકૃપાશ્મમેદ-

વૃશ્ચીરભૂતીકચ્છાપલાશઃ ।

દ્વિપશ્ચમૂલં ચ પલાંશિકાનિ

ધ્રુણાન ધૌતાનિ ફલાનિ ચાષ્ઠૌ ॥૬૫॥

વિલયં યવાન્ કોલકુલત્થધાન્ય-

ફલાનિ ચૈવ પ્રસૂતોન્મિતાનિ ।

પયોજલદ્યાદકાયચ્છૃતં તત્

ક્ષીરાવશેષં સિતધણ્ણપૂતમ્ ॥૬૬॥

વચાશતાદ્વામરદારુકુષ્ઠ-

યષ્ટ્યાદ્દસિદ્ધાર્થકપિપ્પલીનામ્ ।

કલ્કૈર્ધધાન્યા મદનૈશ્ચ યુક્તં

નાત્યુણ્ણગીતં ગુડસૈન્ધવાક્તમ્ ॥૬૭॥

ક્ષૌદ્રસ્ય તૈલસ્ય ચ સર્પિષશ્ચ

તથૈવ યુક્તં પ્રસૂતૈશ્ચિમિશ્ચ ।

દદ્યાન્નિરુદ્ધ વિધિના વિધિઃ

સ સર્વસંસર્ગકૃતામયઃ ॥૬૮॥

પલાંશિકાનિ એક એક પદ્મ એક એક પલ, પુનર્નવા-
સાટેડી ગદહપુરના, ઇરણ્ડ- એરંડો ઇરણ્ડમૂલ, વૃષ-
અરડૂસી અરૂસા, અશ્મમેદ પાપાણુભેદ પાપાણમેદ,
વૃશ્ચીર- ધોળી સાટેડી એત પુનર્નવા, ભૂતીક અજમા
અજવાયન, બલા- બલા બલા, પલાશા- ખાખરો હાક
દ્વિપશ્ચમૂલમ્ ચ અને દશમૂળ ઓર દોનો પદ્મમૂલ,
ધૌતાનિ ધોળને ધોલર, ધ્રુણનિ ખાડીને ઓર કૂટકર,

સાદો ફલાનિ આઠ મીઠળ આઠ મૈનફલ, પ્રસૂતોન્મિતાનિ
એક એક પ્રસૂત ૮-૮ તોલે, વિલ્લમ્ ખીલી વિલ્વફલ,
યવાન્ ૪૫ જો, કોલ એરંડેર, કુલત્થ- ૩૭થી કુલથી,
ધાન્ય- ધાણા ધનિયા, ફલાનિ ચ દુધ અને મીઠળ
એએને ઓર મૈનફલ ફલ્કા, પય - દૂધ દૂધ, જલ- ૪૫
તલે, આદકવદ્ એ આદકમાં ૫૧૨ તોલેમે, શ્વેતમ્
પદ્માવી કાચ કરે, ક્ષીરાવશેષમ્ દૂધ ખાડી રહે ત્યારે
દૂધમાત્ર શેષ રહ જાય તવ, સિતધણ્ણપૂતમ્ શ્વેત વસ્ત્રથી
ગાળી શ્વેતવસ્ત્રે લાનકર, વચા ૧૦૪ વચ, શતાદ્વા- સુવા
સોયા, અશ્મદારુ- દેવદારુ દેવદારુ, કુષ્ઠ- ૩૮ કૂઠ, યષ્ટ્યાદ્દ-
જોડીમધ મુલદ્રી, સિદ્ધાર્થક- સરસવ સરસો, પિપ્પલીનામ્
પીપર પિપ્પલી, યવાન્યા અજમા અજવાયન. મદનૈઃ ચ
અને મીઠળના ઓર મૈનફલકે, કલ્કૈ- ૩૬૩થી કલ્કસે,
યુક્તમ્ યુક્ત કરવે મિલાવે, ગુડસૈન્ધવાક્તમ્ પછી એળ
તથા સિંધાલુકુ પાણુ નાખવાં પીછે ગુડસૈન્ધવ મિલાવે,
તથા દુધ અને ઓર ક્ષૌદ્રસ્ય મધ મધુ, તૈલસ્ય તેલ
તૈલ, ચ સર્પિષઃ તથા ધી તથા ધી, ત્રિભિઃ પ્રસૂતઃ ચ
ત્રણ પ્રસૂતથી ૨૪ તોલેસે, યુક્તમ્ યુક્ત કરી મિલાવે,
તત્ તે વદ, નાત્યુણ્ણગીતમ્ બહુ ગરમ પાણુ નહિ અને
બહુ ઠંડી પાણુ નહિ એવી ન વહુત ગરમ ન વહુત
શીતલ, નિરુદ્ધ નિરુદ્ધસ્તિ નિરુદ્ધસ્તિ, વિધિઃ
વિધિને બાળુનાગ વૈદે વિધિને જામનેકલા વૈદ્ય, વિધિના
વિધિપૂર્વક વિધિપૂર્વક, દદ્યાત્ આપવી દેવે સઃ સર્વ-
તે બધા યદ નિરુદ્ધસ્તિ સવ, સંસર્ગકૃત- સંસર્ગથી
મથેલા સંસર્ગજન્ય, આમયઃ રોગોને નાશ કરે છે
રોગોનો નષ્ટ કરની છે ॥ ૬૫-૬૮ ॥

65-68 Take four tolas each of hog's
weed, castor, vasaka, indian rock
foil, white hog weed, bishop's weed,
heart-leaved sida, Palas, the two
varieties of penta-radices. eight fruits
of the emetic nut well crushed and
washed, and eight tolas each of
the bael, barley and the fruits of
jajube, horse-gram and coriander, and
512 tolas of milk and water; then add
ghee. It should be boiled till only the

૬૫ વૃશ્ચીરભૂતીકચ્છાપલાશા - વૃશ્ચીરભૂતીકચ્છાપલાશા (૫)

દ્વિપશ્ચમૂલ ચ-દ્વિપશ્ચમૂલકાનિ (૫)

પલાનિ-પલાનિ (૫)

૬૬ પયોજલદ્યાદકાયચ્છૃતમ્-પયોજલદ્યાદકાયોઃ શ્વેતમ્

(સ ગ ધ દ)

વચાશતાદ્વામરદારુકુષ્ઠ-વચાશતાદ્વામરદારુકુષ્ઠ (૫)

૬૭ કુષ્ઠ વિલ્લ (૫ પ.)

૬૮ પ્રસૂતૈશ્ચિમિશ્ચ-પ્રસૂતૈશ્ચિમિશ્ચ (૫ પ. ૫)

સર્વસંસર્ગકૃતામયઃ (૫)

milk remains, and strained through a white cloth It should be mixed with the paste of sweet flag, dill seeds, deodar, costus, liquorice, rape, long pepper, bishop's weed and emetic nut and with gur, rock salt and 24 tolas of honey, oil and ghee mixed together This, in a lukewarm condition, should be administered as evacuative enema in due manner by the expert. It is curative of all diseases born of continued discordances of the humors.

दोषापेक्षिणी निरुहकल्पना—

स्निग्धोष्ण एकः पक्वने समांखो

द्वौ स्वादुशीतौ पयसा च पित्ते ।

त्रयः समूत्राः कटुकोष्णतीक्ष्णाः

कफे निरुहा न परं विधेयाः ॥६९॥

पक्वने वायुर्मा वायुर्मे, समांसः मांसरससहित मांसरससहित, स्निग्धोष्ण. स्निग्ध तथा उष्ण स्निग्ध तथा उष्ण, एक. श्रेष्ठ निरुहवस्ति एक निरुहवस्ति, पित्ते पित्तर्मा पित्तर्मे, पयसा दूधनी साधे दूधमिश्रित, स्वादुशीतौ मधुर तथा शीतल मधुर तथा गीतल, द्वौ ये निरुहवस्तिभ्यो दो निरुहवस्तिभ्यो. कफे अने कृष्ण और कफर्मे, समूत्रा. गोभूतसहित गोमूत्रमिली, कटुक-कटु कटु, उष्ण-उष्ण, तीक्ष्णा तथा तीक्ष्ण तथा तीक्ष्ण, त्रयः निरुहाः त्रयः निरुहवस्तिभ्यो आपवी भेधये तीन निरुहवस्तिभ्यो देनी चाहिए, परम् भेधये अधिक निरुहवस्तिभ्यो इन्से अधिक निरुहवस्तिभ्यो, न विधेयाः आपवी नहि भेधये नही देनी चाहिए ॥ ६९ ॥

69. One evacuative enema which is unctuous and warm and mixed with meat-juice is to be given in conditions of vata. Two evacuative enemata which are sweet and cold and mixed

with milk are to be given in conditions of pitta and three evacuative enemata that are pungent, hot, and acute and mixed with cow's urine are to be given in conditions of kapha Not more than these specified evacuative enemata are to be given.

विरुहे प्रतिभोजनम्—

रस्नेन चाते प्रतिभोजनं न्यात्

क्षीरेण पित्ते तु कफे च यूषैः ।

तथाऽनुवास्त्रेषु च विद्वत्तैलं

स्वाजीवनीयं फलसाधितं च ॥७०॥

वाते वातर्मा वायुर्मे, रस्नेन मांसरसनी साधे मांसरसके साथ, पित्ते तु पित्तर्मा पित्तर्मे, क्षीरेण दूधनी साधे दूधके साथ, कफे च अने कृष्ण और कफर्मे, यूषैः यूषानी साधे यूषके साथ, प्रतिभोजनम् निरुहवस्ति आपवी पछीनु भोजन निरुहवस्तिदानके पश्चात् भोजन, स्वात् करु करे, तथा ते च प्रभाषे इसी प्रकार, अनुवास्त्रेषु च अनुवास्त्रेभ्यो पुरुषोर्मा अनुवास्त्रके योग्य पुरुषोर्मे, विद्वत्तैलं वात वगेरेर्मा अनुकृते गीलीनु तेल विद्वत्तैल, जीवनीयम् श्वनीय गन्धनु तेल जीवनीयगण्डे साधित तेल, फलसाधितम् च अने भीठणनु तेल और सैनफलसे सिद्ध तेल, स्वात् प्रयोग्य प्रयुक्त करना चाहिए ॥ ७० ॥

70 In conditions of vata, the next meal should be taken mixed with meat-juice, in pitta, it should be taken mixed with milk, and in kapha it should be taken mixed with soups Similarly, in conditions demanding unctuous enemata the bael oil the oil, prepared with life-promoter group of drugs and

७०. यूषै - यू क ।

॥ इति प्रतिभोजनान्तरम्—

नम्र श्लोकः ।

इत्यधिक पाठः (क द) पुस्तकयोः ।

oil prepared with the emetic nut are to be given respectively, in conditions of vata, pitta and kapha.

અધ્યાયોક્તવિવચાઃ —

इतीदमुक्तं निखिलं यथाय-

वृत्तिप्रदानस्य विधानमवश्यम् ।

योऽधीत्य विद्वानिह वृत्तिकर्म

करोति लोके लभते स सिद्धिम् ॥ ७१ ॥

इति આ પ્રમાણે આ રસ પ્રકાર સહ, વસ્તિપ્રદાનસ્ય અસ્તિ દેવાની વસ્તિ દેનેછી, અપ્યદ્ શ્રેષ્ઠ શ્રેષ્ઠ, નિખિલમ્ સ પૂર્ણ સંપૂર્ણ, વિધાનમ્ વિધિ વિધિ, યથા-વત્ સત્ય સ્વરૂપમાં સમ્યક્ રૂપે ચક્ત્ કહી છે કહી છે, યઃ વિદ્વાન્ એ વિદ્વાન્ જો વિદ્વાન્, અધીત્ય તે બાણીને રસકો પઢકર, રહ લોકે આ લોકમાં રસ લોકમાં, વસ્તિકર્મ અસ્તિકર્મ વસ્તિકર્મ, કરોતિ કરે છે કરતા છે, સઃ તે વહ, સિદ્ધિમ્ સિદ્ધિ સફલતાકો, લભતે મેળવે છે પ્રાપ્ત કરતા છે ॥ ૭૧ ॥

71. Thus, the best method of administering the enema-treatment has been fully and properly expounded here. The wise man who learning this, administers the enema-treatment, achieves complete success in his treatment

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते सिद्धिस्थाने वृत्तिसूत्रीय-
सिद्धिर्नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

इति આ પ્રમાણે રસ પ્રકાર, અગ્નિવેશકૃતે અગ્નિ-વેશે રચેલા અગ્નિવેશકૃતે વનાયે, ચરકપ્રતિસંસ્કૃતે તન્ત્રે અને ચરકથી પ્રતિસંસ્કૃત પ્રાપ્તિ આ શાસ્ત્રમાં ચૌર ચરકને દ્વારા પ્રાપ્ત રસ શાસ્ત્રને, અપ્રાપ્ત અપ્રાપ્ત, દૃઢબલસંપૂર્ણ અને દૃઢબલે પૂરા કરેલા ઓર દૃઢબલ સંપૂર્ણ કિયે ગયે, સિદ્ધિસ્થાને સિદ્ધિસ્થાન વિષે સિદ્ધિસ્થાનમાં, વૃત્તિસૂત્રીયસિદ્ધિ 'અસ્તિ સૂત્રીયસિદ્ધિ' 'વસ્તિકર્મસિદ્ધિ', નામ નામનો નામનો,

તૃતીય. ત્રીજો તોતરા, અધ્યાયઃ અધ્યાય સંપૂર્ણ થયે અધ્યાય સમાપ્ત હુઆ ॥ ૩ ॥

3. Thus, in the Section on Success in Treatment, in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the third chapter entitled 'Success in Treatment through the Principles of the Enema Procedure' not being available, the same as restored by Dridhabala, is completed.

चतुर्थोऽध्यायः ।

ચોથો અધ્યાય અધ્યાય ચૌથા

Chapter IV

स्नेहवस्तिव्यापत्तिरुपक्रमः —

अथातः स्नेहव्यापत्तिरिति व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

અથ અતઃ હવે અહીંથી અત્ર આગે, સ્નેહવ્યાપ-ત્તિરિતિ 'સ્નેહવ્યાપત્તિરિતિ' નામના અધ્યાયનું સ્નેહ-વ્યાપત્તિરિતિ નામકે અધ્યાયકા, વ્યાખ્યાન કરશું વ્યાખ્યાન કરીએ ॥ ૧ ॥

મગવાન્ ભગવાન્ મગવાન્, આત્રેયઃ આત્રેયે આત્રેયને, રિતિ હ આ વિષયમાં ત્રીજે પ્રમાણે જ રસ વિષયમાં નિમ્ન પ્રકારસે હી, આહ સ્નેહ કરેલું છે કહા છે ॥ ૨ ॥

1. We shall now expound the chapter entitled "Success in Treatment of the Complications arising from the Unctuous Enema"

2. Thus declared the worshipful Atreya

૧. સ્નેહવ્યાપત્તિરિતિ-સ્નેહવ્યાપત્તિરિતિ સિદ્ધિ (૫ ૫. ૬.)

स्नेहवस्तीन्निबोधेमान् वातपित्तकफापहान् ।
मिथ्याप्रणिहितानां च व्यापदः सचिकित्सिताः ॥३॥

इमान् आ. इन, वात-पित्त-वात, पित्त वात, पित्त, कफ-अपहान् तथा कफ-नाश करनेवाले तथा कफकी नाशक, स्नेहवस्तीन् स्नेहवस्तिओने स्नेहवस्तिओको, मिथ्या-अने मिथ्या और मिथ्या, प्रणिहितानाम् प्रणिहितोने स्नेहवस्तिओथी यत्ता प्रयुक्त की गई स्नेह-वस्तिओसे होनेवाले, व्यापदः रोगोने रोगोंको, स-चिकित्सिताः चिकित्सासहित चिकित्साके साथ, निबोध साधने। सुनो ॥ ३ ॥

3. Listen now to the exposition of the unctuous enemata which are curative of vata, pitta and kapha, and of the complications arising from wrongful administration of these and the treatment of such complications

कतिपयेऽनुवासनस्नेहयोगाः —

दशमूलं बलां रास्नामश्वगन्धां पुनर्नवाम् ।
गुडूच्येरण्डभूतीकभार्गीवृषकरोहिषम् ॥ ४ ॥
शतावरीं सहचरं काकनासां पलांशिकम् ।
यवमाषातसीकोलकुलत्थान् प्रसृतोन्मितान् ॥ ५ ॥
चतुर्दोणेऽम्भश्च पक्त्वा द्रोणशेषेण तेन च ।
तैलाढकं समक्षीरं जीवनीयैः पलोन्मितैः ॥ ६ ॥
अनुवासनमेतद्धि सर्ववातविकारनुत् ।
आनूपानां वसा तद्वज्जीवनीयोपसाधिता ॥ ७ ॥

पलांशिकम् ओ३ ओ३ प६ ४-४ तोले, दशमूलम् दशमूल, दशमूल, बलाम् बला बला, रास्नाम् रास्ना रास्ना, अश्वगन्धाम् आशोः अश्वगन्ध, पुनर्नवाम् आटोडी गदहपुरना, गुडूची- गूणो गिलोय, एरण्ड-ओरडो, एरण्डमूल, भूतीक- अ०भो अजवायन, भार्गी-भारंगी, भारंगी, वृषक- अ०रुसी अहसा, रोहिषम् रोहिष रोहिषवास, शतावरीम् शतावरी शतावर,

सहचरम् आसभानी दूधने। डाटाशेजियो नील पुष्पवाली कटसरैया, काकनासाम् तथा डोवाटोडी तथा शींगरोटी, प्रसृत-उन्मितान् अने ओ३ ओ३ प्रसृत ८-८ तोले, यव- ७७ जौ, माष- अ०३६ उबद, अतसी- अ०सी अलसी, कोल- ओ२ अने वेर, कुलत्थान् तथा कुलथी ओ०ओने तथा कुलथी इनको, अम्भसः चतुर्दोणे चार द्रोण पाणीमा ४०९६ तोले पानीमें, पक्त्वा पकावी पकाकर, द्रोणशेषेण ओ३ द्रोण आधी रहे तयारे १०२४ तोले रहने पर, तेन च तेनी साथे इनके साथ, पलोन्मितैः ओ३ ओ३ प६ ४-४ तोले, जीवनीयैः जीवनीय गणके द्रव्योंका कलक मिलाकर, समक्षीरम् ओ३ आ०३ दूध २५६ तोले दूध, तैलाढकम् तथा ओ३ आ०३ तैल सिद्ध करवु तथा २५६ तोले तैल सिद्ध करे, एतत् आ यह, अनुवासनम् अनुवासन अनुवासन, सर्ववात- सर्व प्रकारना वातना सब प्रकारके वातके, विकारनुत् विकारोने दूर करनेवाले छे रोगोंको शान्त करनेवाला है, जीवनीय- जीवनीय गणथी जीवनीय गणसे उपसाधिता साधित सिद्ध की हुई, आनूपानाम् आनूप जीवनी आनूप प्राणियोंकी, वसा वसा वसा भी, तद्वत् ते० प्रमाणे सर्व वातविकारोने दूर करनेवाले छे इसी प्रकार सब वातविकारोंको दूर करनेवाली है ॥ ४-७ ॥

4-7. Take four tolas each of decaradices, heart-leaved sida, indian groundsel, winter cherry, hog's weed, guduch, castor bishop's weed, beetle killer, vasaka, ginger grass, climbing asparagus, crested purple nail dye, small stinking swallow wort and eight tolas each of barley, black gram, linseed jujube, and horsegram, and decoct in 4096 tolas of water till reduced to 1024 tolas; this should be mixed and cooked with 256 tolas of oil and an equal quantity of milk along with the paste of 4 tolas of each

३ निबोधेमान्—प्रवक्ष्यामि (न ग द फ)

५ पलांशिकम्—पलोन्मितै (प)

६ तेनान् ॥ समक्षीरं—सर्वैस्तैलाढकं पेयैः (घ)

—पक्त्वा पकावी पकाकर (घ)

of life-promoter group of drugs. This preparation of oil, used as unctuous enema, cures all disorders of vata. Similarly the fat of wet-land creatures prepared with the paste of life-promoter group of drugs may be used.

शताह्वयवविल्वाम्लैः सिद्धं तैलं समीरणे ।
सैन्धवेनाम्रितसेन तप्तं ज्वानिलनुद्धतम् ॥ ८ ॥

शताह्वा- सुवा सोया, यव- ज्व जौ, विल्व-
पीपुं बेल, अम्लै- अने अम्ल द्रव्येथी और अम्ल
द्रव्योसे, सिद्धम् सिद्ध करेवा सिद्ध किये हुए, तैलम्
तेलने। तैलका, समीरणे वायुदोषका प्रयोग करवे-
नेथी वायुदोषमें प्रयोग करना चाहिए, अम्रितसेन
अम्रिता गरम करेवा अम्रिते तप्त. सैन्धवेन सिद्धा-
लुण्ठी सेन्धानमकमे, तप्तम् तथावेधु गरम किया हुआ,
घृतम् च घी पशु घी भी, ज्वानिलनुद्ध अनुवासनद्वारा
वायुरोगने दूर करनेपर छे अनुवासनद्वारा वायुरोगका
नाशक है ॥ ८ ॥

8. The oil, prepared with dill seeds, barley, bael and sour articles, is beneficial in vata, and the ghee heated by the warmth of roasted rocksalt is also curative of vata

जीवन्ती मदनं मेदां श्रावणीं मधुकं बलाम् ।
शताह्वर्षभकौ कृष्णां काकनासां शतावरीम् ॥ ९ ॥
खगुप्तां क्षीरकाकोलीं कर्कटाख्यां शटीं वचाम् ।
पिष्टा तैलं घृतं क्षीरे साधयेत्तच्चतुर्गुणे ॥ १० ॥
बृंहणं वातपित्तघ्नं बलशुक्राग्निवर्धनम् ।
मूत्ररेतोरजोदोषान् हरेत्तदनुवासनम् ॥ ११ ॥

८ तसेन-वर्णेन (रा ध)

९ शुक्राग्नि-वर्णाग्नि (ग)

, मूत्ररेतोरजोदोषान्-पुन्य रेतोरजोदोषान् (घ ध. फ)

, अनुवासनम्-अनुवागनात् (क)

जीवन्तीम् दैडी जीवन्ती, मदनम् भीष्म मैनफल,
मेदाम् मेदा मेदा, श्रावणीम् श्रावणी श्रावणी, मधुकम्
गेडीमधु मुलहठी, बलाम् बला बला, शताह्वा- सुवा
सोया, ऋषभकौ ऋषभक ऋषभक, कृष्णाम् पीपर
पिप्पली, काकनासाम् डौवादेडी शींगरोटी, शतावरीम्
शतावरी शतावरी, खगुप्ताम् डौवथ केवांच, क्षीर-
काकोलीम् क्षीरकाकोली क्षीरकाकोली, कर्कटाख्याम्
डाकडाशी गी काकडासिंगी, शटीम् शटी शटी, वचाम्
अने वच जेजीने। और वचा इनका, पिष्टा ३६३
नाभी कल्क डालकर, तैलम् घृतम् तैल तथा घी
तैल तथा घी, तच्चतुर्गुणे तेनाथी चार गुण। इनसे
चार गुने, क्षीरे दूधमा दूधमें, साधयेत् सिद्ध करवा
सिद्ध करे, तच्च ते यह, अनुवासनम् अनुवासन
अनुवासन, बृंहणम् बृंहण बृंहण, वातपित्तघ्नम् वात, तथा
पित्तने। नाश करनेपर वात तथा पित्तका नाशक, बल- बल
बल, शुक्र- शुक्र शुक्र, अग्निवर्धनम् अने ज्वरशि
वर्धनना छे और अग्निको बढ़ानेवाला है, मूत्र- तथा
मूत्र मूत्र, रेतः- वीर्य शुक्र, रजोदोषान् तेन
रजना दोषोने एव रजोदोषको, हरेत् नष्ट करे छे
नष्ट करता है ॥ ९-११ ॥

911 The dyad of oil-cum-ghee may be prepared by cooking it with four times the quantity of milk along with the paste of cork swallow wort, emetic nut, Meda, east indian globe thistle, liquorice, heart-leaved sida, dill seeds, Rishabhaka, long pepper, stinking swallow wort, climbing asparagus, Sugupta Kshirakakoli, cucumber, zedoary and sweet flag. This is roborant, curative of vata-cum-pitta, and is curative of urinary, seminal and menstrual disorders

लाभनम्-दन्ताद्यैश्च पिष्टैः क्षीरचतुर्गुणम् ।

तैलपादं घृतं सिद्धं पित्तघ्नमनुवासनम् ॥ १२ ॥

१२ तैलपाद-तैलपात्र (ध)

તૈલપાદમ ચોથા ભાગના તેલ સાથે ચતુર્થાંશ તૈલસહિત, ક્ષીરચતુર્ગુણમ્ ચારગણા દૂધમાં ચારગુણે દૂધમાં, કામતઃ જોડલાં મળી શકે તેટલાં જિતને પ્રાપ્ત હોં વતને, પિષ્ટેઃ ચન્દનાદયઃ ચ ચન્દનાદિકના ક્ષકથી ચન્દનાદિકે કલ્કસે, સિદ્ધમ્ સિદ્ધ કરેલ સિદ્ધ કિયે હુણ, ઘૃતમ્ ધીનું ઘૃતકા, અનુવાસનમ્ અનુવાસન અનુવાસન. પિત્તઘ્નમ્ પિત્તનાશક છે પિત્ત-નાશક છે ॥ ૧૨ ॥

12. The dyad of ghee and oil, containing til oil of one fourth quantity should be prepared in four times the quantity of milk with the paste of the drugs of the sandal group in whatever quantity available. This preparation, given as an unctuous enema, is curative of pitta.

સૈન્ધવં મદનં કુણ્ઠં શતાહ્વાં નિચુલ વચામ્ ।
હીવેરં મધુકં માર્ગીં દેવદારુ સકટ્ફલમ્ ॥૧૩॥
નાગરં પુષ્કરં મેદાં ચવિકાં ચિત્રકં શટીમ્ ।
વિહ્વાતિવિષે શ્યામાં હરેણુ નીલિનીં સ્થિરામ્ ૧૪
વિશ્વાજમોદે કૃષ્ણાં ચ દન્તીં રાસ્નાં ચ પેષયેત્ ।
સાધ્યમેરણ્ડજં તૈલં તૈલં વા કફરોગનુષ્ ॥૧૫॥
પ્રાણોદાવર્તગુલ્માર્શઃ પ્લીહમેહાલ્પમારુતાન્ ।
આનાહમશ્મરીં ચૈવ હન્યાત્તદનુવાસનાત્ ॥૧૬॥

સૈન્ધવમ્ સિન્ધાલુષુ સૈન્ધવ, મદનમ્ મીઠળ મૈત-
ફલ, કુણ્ઠમ્ કંઠ કૂઠ, શતાહ્વામ્ સુત્રા સોયા, નિચુલમ્
અમુદ્ધળ સમુદ્ધળ, વચામ્ વજ્ર વચા, હીવેરમ્
મુખધી વાળો સુગન્ધવાલા, મધુકમ્ જોડીમધુ મુલ-
હી, માર્ગીમ્ ભારંગી મારંગી, સકટ્ફલમ્ કાયકળ
કાવળ, દેવદારુ દેવદાર દેવદાર, નાગરમ્ સૂંઠ સોંઠ,
પુષ્કરમ્ પોખરમૂળ પોહકરમૂળ, મેદામ્ મેદા મેદા,
ચવિકામ્ ચવક ચવ્ય, ચિત્રકમ્ ચિત્રક ચિત્રક, શટીમ્

શટી શટી, વિહ્વા- વાવડિંગ વાયવિંગ, અતિવિષે
અતિવિપની કંગી અતીસ, શ્યામામ્ કાળુ નસોતર
શ્યામા, હરેણુમ્ રેણુકાનીય રેણુકા, નીલિનીમ્ નીલિની
નીલિની, સ્થિરામ્ શાલયણુ સરીવન, વિશ્વ- બીલી
વેલ, અજમોદે બોડી અબ્જોદ અજમોદ, કૃષ્ણામ્ ચ
પીપર વિપ્પલી, દન્તીમ્ દન્તીમૂળ દન્તી, રાસ્નામ્ ચ
અને રાસ્ના એએએ બોર વાયસુરફે રાસ્ના, પેષયેત્
કલ્ક કરવો કલ્ક કરે, એરણ્ડજમ્ તૈલમ્ તે કલ્કથી
એરણ્ડુ તેલ ઉપ કલ્કસે એરણ્ડુ તૈલ તૈલમ્ વા
કે તલનું તેલ અથવા તિલતૈલ, સાધ્યમ્ સિદ્ધ કરવું સિદ્ધ
કરે, તથા તે વહ, કફરોગનુષ્ કફરોગ દૂર કરનાર છે
કફરોગનાશક છે, અનુવાસનામ્ અને અનુવાસનદ્વારા બોર
અનુવાસદ્વારા, વ્રજ- બ્રજ વ્રજ, ઉદાવર્ત- ઉદાવર્ત
ઉદાવર્ત, ગુલ્મ ગુલ્મ ગુલ્મ, અર્શઃ અર્શ અર્શ, પ્લીહ-
પ્લીહા પ્લીહા, મેહ- પ્રમેહ પ્રમેહ, આલ્પમારુતાન્
આલ્પમારુત આલ્પમારુત, આનાહમ્ આનાહ આનાહ,
અશ્મરીમ્ ચ એવ તથા અશ્મરીનો તથા અશ્મરીનો,
હન્યાત્ નાશ કરે છે નષ્ટ કરતા છે ॥૧૩-૧૬॥

13-16. Make into paste rock salt, emetic nut, costus, dill seeds hijjal tree, sweet flag fragrant sticky mallow liquorice, beetle killer, deodar box myrtle, ginger, orris root, Meda long pepper, white flowered leadwort, zedoary, embelia, indian atees, black turpeth, pea, indigo, ticktrefoil, bael, celery, long pepper, red physic nut and indian groundsel. Either castor oil or til oil prepared with this paste, is curative of disorders of kapha Given as unctuous enema, it cures inguinal swelling, misperistalsis gulma, piles, splenic disorders, rheumatic conditions, constipation and calculus

મદનૈર્વાસ્મલસંયુક્તૈર્વિશ્વાદ્યેન ગણેન વા ।
તૈલં કફહરૈર્વાપિ કફઘ્નં કલ્પયેદ્ધિવક્ ॥૧૭॥

मिश्रक वैद्य वैद्य, अम्लसंयुक्तं अभ्यक्ष्य द्रव्येभ्यो
युक्तं अम्ल द्रव्यैः युक्तं, मदनैः वा भीष्मना उद्धृष्टी
मैत्रफलके कल्कसे, विस्वासेन के अम्लवादि वा विल्वदि,
मणेन वा गज्जुना उद्धृष्टी गणके कल्कसे, कफहरै वा
अपि अथवा उद्धृष्ट औषधेभ्यो उद्धृष्टी अपवा कफनाशक
औषधियोंके कल्कसे, कफघ्नम् उद्धृष्ट कफहर, तैलम् तैल
तैल, कल्पयेत् तैयार उरु ओष्ठैः सिद्ध करे ॥ १७ ॥

7 The physician should prepare
an oil curative of kapha by cooking it
with the paste of emetic nut and sour
article or with the paste of the bael
group of drugs or with the paste
of the drugs curative of kapha

विडङ्गैरण्डरजनीपटोलत्रिफलामृताः ।
जातीप्रवालनिर्गुण्डीदशमूलाखुपर्णिकाः ॥१८॥
निम्बपाठासहचरशम्पाककरवीरकाः ।
एषां काथेन विपचेत्तैलमेभिश्च कल्कितैः ॥१९॥
फलविल्वत्रिवृत्कृष्णाराखाभूनिम्बदारुभिः ।
सप्तपर्णवचोशीरदार्वीकुष्ठकलिङ्गैः ॥२०॥
लतागौरीशताह्वाशिशटीचोरकपौष्करैः ।
तत् कुष्ठानि किमीन् मेहानर्शासि ग्रहणीगदम् ॥२१॥
क्लीवतां विषमाश्रित्वं मलं दोषत्रयं तथा ।
प्रयुक्तं प्रणुदत्याशु पानाभ्यङ्गानुवासनैः ॥२२॥

विडङ्ग- वायडिङ्ग वायविङ्ग, एरण्ड- औरडभूण
एरण्ड, रजनी- उण्डर हल्दी, पटोल परवण परवल,
त्रिफला- त्रिङ्गल त्रिफला, अमृताः गणैः गिलोय,
जातीप्रवाल- यमेदीना पत्राङ्कुर चमेलीके पत्राङ्कुर,
निर्गुण्डी- नगोड संभाल, दशमूल- दशमूल दशमूल,
आखुपर्णिकाः उद्धृष्टनी मूषाकणी, निम्ब- दीमडी
नीमकी छाल, पाठा- पाठा पादी, सहचर- आसभानी

दूधने। डांटाशेणियो नील पुष्पवाली कटसरैया, शम्पाक-
अरभाणैः अमलतास, करवीरकाः अने उरेणु और
कनेर, एषाम् औषधेभ्यो इनके, काथेन उपायथी काथमें,
एभि अने छा औषधिभ्यो अर्थात् और इन
औषधियोंके अर्थात्, फल- भीष्म मैत्रफल, विल्व-
भीष्मी बेर, त्रिवृत्- नसीतर निसोत, कृष्णा- पीपर
पिप्पली, रास्ना- रास्ना वायसुरई, भूनिम्ब- उग्यातुं
चिरायता, दारुणि देवदार देवदार सप्तवर्ण- सातवर्ण
सतिवन, वचा- वच वच, उशीर- वीरलुनी वाणो
खस, दार्वी- दारुण्डर दारुहल्दी, कुष्ठ- उठ कूठ,
कलिङ्गकै- उद्धृष्ट इन्द्रजौ, लता- मञ्जीठ, गौरी-
उण्डर हल्दी, शताह्वा- सुभा योगा, शिशि- शिशो चित्रक,
शटी- उधूर उपायथी शठी, चोरक- थोरक चोरक,
पौष्करै- च पोष्करभूण औषधेभ्यो पोष्करमूल इनके,
कल्कितैः उद्धृष्टी कल्कसे, तैलम् तैल तैल, पचेत्
पकावु सिद्ध करे, पान- पान पान, अभ्यङ्ग- अभ्यङ्ग
अभ्यङ्ग, अनुवासनैः अने अनुवासनम् और अनुवासनमें,
प्रयुक्तम् प्रयोगेन अथवा प्रयोग करनेसे, तत् ते वह,
कुष्ठानि उठ कुष्ठ, किमीन् किमि कमिरोग, मेहान्
प्रमेह प्रमेह, अर्शासि अर्श अर्श, ग्रहणीगदम्
ग्रहणीरोग ग्रहणीरोग क्लीवताम् नपुसकता क्लीवता,
विषमाश्रित्वम् विषमाश्रि विषमाश्रि, मलम् मल मल,
तथा दोषत्रयम् तथा त्रयो दोषेभ्यो तथा तीनों दोषोंको,
आशु जल्दी शीघ्र, प्रणुदति दूर उरे छे नष्ट करता
है ॥ १८-२२ ॥

18 22. An oil may be prepared in
the decoction of embelia, castor tur-
meric, wild snake gourd, the three
myrobalans guduch, sprouts of spanish
jasmine, chaste tree, deca-radices,
ipomea, neem, Patha crested
purple nail dye, purging cassia and
indian oleander along with the paste
of emetic nut, bael, turpeth, long
pepper, indian groundsel, chiretta,
deodar, dita bark, sweet flag, cuscus
grass, indian berberry, costus, kurchi

१८ रजनी-भूतीक (ग)

१९ करवीरका.-करवीरकम् (घ)

२० लतागौरी-लतायष्टि (क. ल. ड. त. द. घ. ङ.)

, चोरक-सौराष्ट्री (च. फ.)

२२ क्लीवता-क्लीवत्व (घ.)

seeds, indian madder, turmeric, dill seeds, white flowered leadwort, zedoary, angelica and orris root. This, administered as potion, inunction and unctuous enema, is a speedy cure for dermatosis, helminthiasis, urinary disorders, piles, assimilation disorders, impotency irregular condition of the gastric fire, excess of morbid matter, as well as the morbidity of the three humors.

व्याधिव्यायामकर्माध्वक्षीणावलनिरोजसाम् ।
क्षीणशुक्रस्य अतीव स्नेहवस्तिर्वलप्रदः ॥२३॥
पादजङ्घोरुपृष्ठांश्चकटीनां स्थिरतां पराम् ।
जनयेदप्रजानां च प्रजां स्त्रीणां तथा नृणाम् ॥२४॥

व्याधि- रोग, व्यायाम- व्यायाम व्यायाम, कर्माध्वक्षीण- काम अने मुसाफरीकी क्षीण कर्म तथा मुसाफरीके कारण क्षीण, अवल- निर्भल निर्बल, निरोज- साम् ओजसरहित ओजरहित, क्षीणशुक्रस्य च तथा क्षीणवीर्य पुरुषोने तथा क्षीणवीर्य पुरुषोको स्नेहवस्ति स्नेहवस्ति स्नेहवस्ति अतीव बलप्रदः अतिशय अल देनारी छे अतिबलप्रद है, पाद- पग पैर, जङ्घा- जंघा जङ्घा, ऊरु- उरु ऊरु, पृष्ठ- पीठ पीठ, अक्ष- अक्ष अक्ष, कटीनाम् तथा कटमा तथा कटीमें, पराम् परम अतिशय, स्थिरताम् स्थिरता आपे छे स्थिरता देती है, अप्रजानाम् अने प्रजसरहित और नि सन्तान, स्त्रीणाम् स्त्रीओने स्त्री, तथा तथा तथा, नृणाम् पुरुषोने पुरुषोकी, प्रजाम् च प्रज सन्तानको, जनयेत् उत्पन्न करती है ॥ २३ २४ ॥

23-24 This unctuous enema is an excellent promoter of strength in those whose strength and vitality have sunk low, as a result of disease over exertion, over-work, exercise and load carrying, and in those of diminished

semen. It imparts great firmness to the feet, legs, thighs, back, shoulders and waist, and imparts fertility to sterile women and men

स्नेहवस्तेः षड्वापदः —

वातपित्तकफात्यन्नापुरीषैरावृतस्य च ।

अभुक्ते च प्रणीतस्य स्नेहवस्तेः षड्वापदः ॥२५॥

वात- वात वायु, पित्त- पित्त पित्त, कफ- कफ कफ, अत्यन्ना- अति अन्न अतिशय अन्न, पुरीषैः अने भोजनी और मलसे, आवृतस्य च स्नेहवस्ति ढंकाईवर्त स्नेहवस्ति अवरुद्ध होने पर, अभुक्ते तेभ्यः अभ्या वगर्नाने एवं बिना भोजन किये, प्रणीतस्य च देवादी देनेसे, स्नेहवस्ते स्नेहवस्तिनी स्नेहवस्तिकी, षट् ७ छः, आपद व्यापारितयो आय छे व्यापत्तिया होती हैं ॥ २५ ॥

25. There are six conditions of complication likely to arise in the administration of the unctuous enemata; the unctuous fluid may be obstructed by vata, pitta or kapha or by excess of food or fecal matter, and sixthly when given to a person on an empty stomach.

षड्व्यापदां हेतुः —

शीतोऽल्पो वाऽधिके वाते पित्तेऽत्युष्ण. कफे मृदुः ।

अतिभुक्ते गुरुर्वर्चःसंचयेऽल्पबलस्तथा ॥२६॥

दत्तस्तैरावृतः स्नेहो न यात्यभिभवादपि ।

अभुक्तेऽनावृतत्वाच्च यात्यूर्ध्वं

वाते अधिके वायुनी अधिकतामा वायुकी अधिकतामें, शीतः अल्प. वा शीत अथवा अल्प शीत अथवा अल्प, पित्ते पित्तनी अधिकतामा पित्तकी अधिकतामें, अतिउष्णः अति उष्ण अति उष्ण, कफे कफनी अधिकतामा कफकी अधिकतामें, मृदुः मृदु मृदु, अतिभुक्ते अति भोजनमा अति भोजनमें, गुरुः भारे भारी, तथा तथा तथा, वर्चःसंचये भलना संचयमा मलके

२६ छे. न यात्यभि-नयात्यभि (घ.)

„ न यात्यभिभवादपि-न यात्यभिभवादपि (घ. क. त.)

संचयमें, अल्पबल थोड़ा अल्पबली अल्प बलवाली, दत्तः स्नेहप्रति आपवाथी स्नेहवस्ति देनेसे, तैः आवृत ते वायु वजरेथी आवरलु पाभवाने क्षीधे उन वायु आदिसे आवृत होनेके कारण, अभिभवात् अपि तत्रा उत्कट दोषोष्ठी पराभव पाभवाने क्षीधे पक्षु तथा उत्पन्न दोषोष्ठी पराभूत होनेके कारण भी, स्नेहः स्नेहप्रतिने। स्नेह स्नेहवस्तिका स्नेह, न याति पाछे आवर्ते। नथी वापस नहीं आता, अभुक्ते तेभ्य आला पेटमा स्नेहप्रति आपवाथी एव साली पेटमें स्नेहवस्ति देनेसे, अनावृतत्वात् च मार्ग अन्नभी आप्त नहि होवाने क्षीधे मार्ग अन्नसे आवृत नहीं होनेके कारण, ऊर्ध्वम् याति स्नेह उपर चाले। अथ छे स्नेह ऊपरकी ओर चला जाता है ॥२६-२६३॥

26-26³. If the enema fluid is given in a cold condition or in meagre quantity, in a condition of excess of vata, if it is given in a hot condition in pitta, or a mild enema is given in kapha, or if the enema prepared with heavy articles is given after a heavy meal, or a weak i. e. forceless enema is given in accumulation of feces, the enema fluid thus given will not be able to reach its destination as its course is obstructed by these conditions; while in a patient with an empty stomach, it reaches upwards owing to the absence of any such obstruction

वातावृतस्नेहस्य लक्षणम्—

तस्य लक्षणम् ॥२७॥

अङ्गमर्दज्वराध्मानशीतस्तम्भोरुपीडनैः ।

पार्श्वरुग्वेष्टनैर्विद्यात् स्नेहं वातावृतं भिषक् ॥२८॥

तस्य वातावृत स्नेहना वातावृत स्नेहके, लक्षणम् आ लक्षण छे ये लक्षण हैं, भिषक् वैद्य वैद्य अङ्गमर्द-

२८ अङ्गमर्दज्वराध्मानशीतस्तम्भोरुपीडनैः—स्तम्भोद्वेगना-

ध्मानज्वरललाङ्गमर्दनैः (क. घ. त. व. न. क.)

अ. ग. म. र्द अर्गोका दूटना, ज्वर- ज्वर ज्वर, आध्मान- आध्मान आध्मान, शीत- शीत शीत, स्तम्भ स्तम्भ स्तम्भ, ऊर्ध्वपीडनैः उर्ध्वपीडन ऊर्ध्वका दर्द, पार्श्वरुक्- प- भांभा पीडा पार्श्वमें दर्द, वेष्टनैः अने उद्वेष्टनपी और पार्श्वमें पेंठन होनेसे, स्नेहम् स्नेहने स्नेहको, वातावृतम् वायुथी आप्त वायुसे आवृत, विद्यात् अक्षुधे जाने ॥ २७-२८ ॥

27-28. These are then the symptoms produced—body-aches fever, distension of abdomen, chill stiffness, pain in the thighs and pain and cramps in the sides The physician should know from these symptoms that the unctuous fluid is occluded by vata.

वातावृतस्नेहस्य चिकित्सा—

स्निग्धाम्ललवणोष्णैस्तं राज्ञापीनद्रुतैलिकैः ।

सौवीरकसुराकोलकुलत्थयवसाधितैः ॥२९॥

निरुहैर्निर्हरेत् सम्यक् समूत्रैः पाञ्चमूलिकैः ।

ताभ्यामेव च तैलाभ्यां सायं भुक्तेऽनुवासयेत् ॥३०॥

स्निग्ध- स्निग्ध सिग्ध, सम्ल- अम्ल अम्ल, लवण- लवण लवण, ऋणैः अने उष्ण गुणवाली और उष्ण गुणवाले, सौवीरक- तेभ्य सौवीरक एवं सौवीरक, सुरा- सुरा सुरा, कोल- कोल वेर, कुलत्थ- कुलथी कुलथी, यव- अने जवथी और जौ इनसे, साधितैः साधित सिद्ध किये हुए, राज्ञा- राज्ञा वायसुरई, पीनद्रु- तथा द्रुणद्रुना तथा दारुहल्लीके, तैलिकै- तैलथी मिश्रित तैलसे मिश्रित, समूत्रैः अने गोमूत्रमिश्रित और गोमूत्रमिश्रित, पाञ्चमूलिकैः पञ्चमूलथी पनावेद्य पञ्चमूलसे सिद्ध किये, निरुहैः निरुहोथी निरुहोसे, तम् तेन उसे, सम्यक् अराअर भली प्रकार, निर्हरेत् निर्हरे- रक्षु उरवु नेध अने निकाल देवे, सायं अने सांने सायंकाल, भुक्ते अभ्या पछी भोजन करचूकने पर, ताभ्याम् एव ते न अने इन दोनों, तैलाभ्याम् च तैलथी तैलोसे, अनुवासयेत् अनुवासन उरवु नेध अने अनुवासन देवे ॥ २९-३० ॥

२९. तैलिकैः—तैलिकैः (क. ज. त. व.)

29-30. The physician should eliminate it well by evacuative enema of unctuous, acid, salt and hot substances mixed with the oil of indian groundsel and indian berberry, prepared with sauveeraka and sura wines, jujube, horsegram and barley, cow's urine and the decoction of penta-radices After the evening meals, the physician should administer unctuous enema of the above said oils.

पित्तावृतस्नेहस्य लक्षण चिकित्सा च—

दाहरागतृषामोहतमकज्वरदूषणैः ।

विद्यात् पितावृतं स्वादुतिकैस्तं वस्तिभिर्हरेत् ॥३१॥

दाह- दाह, राग- दादाश रक्तिमा, तृषा- तृषा प्यास, मोह- मोह मोह, तमक- तमकश्वास, ज्वर- अने नजर ओ और ज्वर इन, दूषणैः विकारोथी विकारोथे, पितावृतस्नेहने पित्तथी आवृत स्नेहको पित्तसे आवृत, विद्यात् अशुवे जाने, स्वादुतिकैः अधुर तथा उडवी स्वादु तथा तिक्त, वस्तिभिः अस्तिओथी वस्तियोंसे, तम् तेने इसे, हरेत् हरी देवे ओधओ बाहर निकाले ॥ ३१ ॥

31. The physician should know the enema to be occluded by pitta, if there occur burning, redness, thirst, stupor, faintness and fever. These conditions should be cured with the enema prepared with sweet and bitter groups of drugs.

कफावृतस्नेहस्य लक्षणम्—

तन्द्राशीतज्वरालस्यप्रसेकारुचिगौरवैः ।

संमूर्च्छाग्लानिभिर्विद्याच्छेष्मणा ज्वेहमावृतम् ॥३२॥

तन्द्रा- तन्द्रा तन्द्रा, शीतज्वर- शीतज्वर शीत- ज्वर, आलस्य- आलस्य आलस्य, प्रसेक- उडु थुंउपुं कफका थुकना, अरुचि- अरुचि अरुचि, गौरवैः आरे- पणुं मारीपम, संमूर्च्छा- मूर्च्छा मूर्च्छा, ग्लानिभिः

अने ग्लानि ओओथी और ग्लानि इनसे, स्नेहस्नेहने स्नेहको, श्लेष्मणा उडवी कफसे, आवृतम् आवृत आवृत, विद्यात् अशुवे जाने ॥३२॥

32 The physician should know it to be occluded by kapha if there occur torpor, algid fever, lethargy, ptyalism, anorexia, heaviness, fainting and depression

कफावृतस्नेहस्य चिकित्सा—

कषायकटुतीक्ष्णोष्णैः सुरामूत्रोपसाधितैः ।

फलतैलयुतैः साम्लैर्वस्तिभिस्तं विनिर्हरेत् ॥३३॥

कषाय- कषाय कषाय, कटु- कटु कटु, तीक्ष्ण- तीक्ष्ण तीक्ष्ण, उष्णै तथा उष्णै शुष्णवाणी तथा उष्ण गुणवाली, सुरा- सुरा सुरा, मूत्र- तथा गोमूत्रथी तथा गोमूत्रसे, उपसाधितैः सिद्ध करेदी सिद्ध की हुई, फलतैल भीटणना तैलथी मैनफलके तैलसे, युतै युक्त युक्त साम्लैः तथा अम्ल द्रव्येवाणी तथा अम्ल द्रव्यवाली, वस्तिभिः अस्तिओथी वस्तियोंसे, तम् तेने इसे, विनिर्हरेत् अहार उडवे बाहर निकाले ॥ ३३ ॥

33. This should be treated with enema prepared with astringent, pungent, acute and hot substances, and with sura wine and cow's urine, and mixed with the emetic nut oil and sour articles.

अत्यशनवृतस्नेहस्य लक्षणम्—

छर्दिमूर्च्छाचिक्लानिशूलनिद्राङ्गमर्दनैः ।

आमलिङ्गैः सदाहैस्तं विद्यादत्यशनावृतम् ॥३४॥

छर्दि- उडटी वमन, मूर्च्छा मूर्च्छा मूर्च्छा, अरुचि- अरुचि अरुचि, ग्लानि- ग्लानि ग्लानि, शूल- शूल शूल, निद्रा- निद्रा निद्रा, अङ्गमर्दन- अङ्गमर्दन अङ्गमर्दन, आमलिङ्गैः

34 कषायकटुतीक्ष्णोष्णैः कषायतिक्तदुग्धैः १)

35 छर्दिमूर्च्छाचिक्लानिशूलनिद्राङ्गमर्दनैः छर्दिमूर्च्छाचिक्लानि- २) अरुचिग्लानिनिद्राङ्गमर्दनैः ३)

मूर्च्छा- मूर्च्छा ४)

36 शूलनिद्राङ्गमर्दनैः अरुचिग्लानिनिद्राङ्गमर्दनैः ५)

हृदना, सदाहै दाह, आमलिङ्गैः तथा आमना
लक्ष्ण्येऽपि तथा आमके लक्षण इन्से, तत्र स्नेहने
स्नेहको, अत्यशनावृतम् अति भोजनशी आहत अति
भोजनसे आवृत, विद्यात् अशुभे जानना चाहिए ॥३४॥

34 The physician should know it
to be occluded by excess of intake of
food, if there occur vomiting, fainting,
anorexia, depression, colic, somnolence,
body-aches, symptoms of chyme
disorders and burning.

अत्यशनावृतस्नेहस्य चिकित्सा—

कटूनां लवणानां च काथैश्चूर्णैश्च पाचनम् ।
विरेको मृदुरन्नामविहिता च क्रिया हिता ॥३५॥

कटूनाम् उटु कटु, लवणानाम् च अने लवण
द्रव्योंके, काथैः काथयी काथोमे,
चूर्णै च तथा चूर्णीये तथा चूर्णीये, पाचनम् पाचन
पाचन, मृदुः मृदु मृदु विरेक विरेचन विरेचन, आम-
विहिता अने आमचिकित्सायां उहेल और आम-
चिकित्सायें कही हुई, क्रिया च क्रिया क्रिया अत्र अत्र
यहांपर, हिता हितकर छे हितकारी है ॥३५॥

35. The treatment in such condi-
tions is to stimulate digestion by means
of decoctions and powders of pungent
and salt drugs, and mild purgation,
and the line of treatment indicated in
chyme-disorders is also beneficial.

विडावृतस्नेहस्य लक्षण चिकित्सा च—

विषमूत्रानिलसर्गातिगुरुत्वाध्मानहृद्ग्रहैः ।
स्नेहं विडावृतं ज्ञात्वा स्नेहस्वेदः सवर्तिभिः ॥३६॥
श्यामाविषादिसिद्धैश्च निरुहैः खानुवासनैः ।
निर्हरेद्विधिना सम्यग्गुदावर्तहरेण च ॥३७॥

विट्- भणरोध मलोध. मूत्र- मत्ररोध मूत्ररोध,
अनिलसर्ग- वायुरोध वायुरोध, अति- शूल शूल, गुरुत्व-

३७ सम्यग्गुदावर्तहरेण च-सर्वगोदावर्तहरेण च (फ)

आरेपणुं भारीपन, आध्मान- आध्मान आध्मान, हृद्-
ग्रहैः तथा हृद्ग्रहशी तथा हृद्ग्रहसे, स्नेहम् स्नेहने
स्नेहको, विडावृतम् भणयी आवृत मलसे आवृत,
ज्ञात्वा अशुभे जानकर, सवर्तिभिः- वर्तिप्रयोगे
वर्तिप्रयोगों, स्नेहस्वेदः स्नेहन, स्वेदन स्नेहन, स्वेदन,
श्यामा- डाणु नसोतर श्यामा, विषादि-अने विषा-
दियी और विषादिये, सिद्धैः सिद्ध करेल सिद्ध, निरुहैः
च निरुहशी निरुहोसे, उदावर्तहरेण अने उदावर्तहरे
नाश करेनाश और उदावर्तनाशक, विधिना च
विधियी विधिसे, सम्यक् सारी रीते मली प्रकार,
निर्हरेत् तेने अहार डाढे उसे बाहर निकाले ॥३६-३७॥

36-37 Knowing that the unctuous
fluid is occluded by fecal matter by
observing retention of feces, urine
and flatus, pain, heaviness and disten-
sion of abdomen and cardiac spasm,
the physician should treat the patient
with oleation and sudation procedures,
suppositories and evacuative enema
prepared with black turpeth, bael
and other drugs of that group, with
unctuous enema and with the line
of treatment indicated in misperistalsis.

ऊर्ध्व गच्छतः स्नेहस्य लक्षणम्—

अभुक्ते शून्यपायौ वा वेगात् स्नेहोऽतिपीडितः ।
घ्रावत्यूर्ध्वं ततः कण्ठादूर्ध्वं खेभ्य एत्यपि ॥३८॥

अभुक्ते भोजन नहि करेनाश भोजन नहीं करने-
वालोंमें, शून्यपायौ वा अथवा शून्य शुदावाणाम्
अथवा खाली गुदावालोंमें, अतिपीडितः अति
पीडित अथवा बलपूर्वक दबानेसे, स्नेहः वेगात् स्नेह वेगशी
स्नेह वेगसे, ऊर्ध्वम् उपर तरफ ऊपरकी ओर, भावति
भाव छे जाता है, ततः पछी तदनन्तर, कण्ठात् ऊर्ध्वम्
पछी कण्ठमें पहुंचकर, ऊर्ध्वं खेभ्यः उपरना ऊपरके,
खेभ्यः अपि, अतिपीडितः अतिपीडित, अति अति
बाहर आता है ॥३८॥

38 In an enema given to a person on an empty stomach or emptied bowels, if the unctuous fluid is given with great force, it goes up very high and from there may reach the throat and may come out from the upper orifices of the body.

कण्ठादूर्ध्वच्छिद्रेभ्य आगच्छतस्तस्य चिकित्सा—

मूत्रश्यामात्रिवृत्तिसिद्धो यवकोलकुलस्थवान् ।

तत्सिद्धतैल इष्टोऽत्र निरुहः सानुवासनः ॥३९॥

मूत्र-गोमूत्र गोमूत्र, श्यामा-ऊणुं नसोत्तर श्यामा, त्रिवृत्त-सिद्धः अने अरुणु नसोत्तरथी सिद्ध उरेल और अरुण त्रिवृत्तसे सिद्ध, यव-जौ, कोल-भार वेर, कुलस्थवान् अने ऊणुथीवाणी और कुलथीसे युक्त, तत्सिद्धतैल. तेमज गोमूत्र, श्यामा अने त्रिवृत्तथी सिद्ध उरेल तैलवाणी एव गोमूत्र, श्यामा और त्रिवृत्तसे सिद्ध, किये तैलकी, निरुहः निरुहवस्ति निरुहवस्ति, सानुवासनः अने अनुवासनवस्ति और अनुवासनवस्ति, अत्र अही यहाँ, इष्ट. छुट छे इष्ट है ॥ ३९ ॥

39. In these conditions, the evacuative and unctuous enemata of oil prepared with cow's urine, black turpeth, barley, jujube and horse-gram should be given.

कण्ठादागच्छतस्तस्य चिकित्सा—

कण्ठादागच्छतः स्तम्भकण्ठग्रहविरेचनैः ।

छर्दिघ्नीभिः क्रियाभिश्च तस्य कार्यं निवर्तनम् ॥४०॥

कण्ठात् गण्ठाभाथी कण्ठसे, आगच्छतः नीकण्ठा निकलते हुए, तस्य ते स्नेहने उस स्नेहको, स्तम्भ-स्तम्भ स्तम्भ, कण्ठग्रह-ऊँअह कण्ठग्रह, विरेचनैः विरेचन विरेचन, छर्दिघ्नीभिः तथा उलटी भटाउनार तथा वमननागक, क्रियाभिः च चिकित्साओथी चिकित्साओं द्वारा, निवर्तनम् कार्यम् पाछे वाणवे ओछी ओ पीछे लौटाना चाहिए ॥ ४० ॥

40. And in conditions where it is coming out of the throat, it should be

remedied by astringent medications, pressure on the throat and by purgatives and anti-emetic remedies.

रौक्ष्यादनागतः स्नेह उपेक्ष्यः —

यस्य नोपद्रवं कुर्यात् स्नेहवस्तिरनिःसृतः ।

सर्वोऽल्पो वाऽऽवृतो रौक्ष्यादुपेक्ष्यः स विजानता ॥

सर्वः अल्पः वा संपूर्ण उ अल्प सम्पूर्ण रूपमें या थोड़े परिमाणमें, आवृतः आवृत आवृत, स्नेहवस्ति स्नेहवस्ति स्नेहवस्ति, अनिःसृतः अहार न आवर्त वाहर न आवे, यस्य नेमा जिसमें, रौक्ष्यात् रक्षताने लक्ष् रक्षताके कारण, उपद्रवम् उपद्रव उपद्रव, न कुर्यात् न करे न करे, सः तेनी उसकी, विजानता विद्वान वैद्य विद्वान वैद्यको, उपेक्ष्यः उपेक्षा उरवी उपेक्षा करनी चाहिए ॥ ४१ ॥

41 In conditions where though the unctuous fluid has not returned or returned only partially owing to obstruction but has not caused any complication owing to the unctuous condition of the body, the patient should be let alone by the experienced physician

अनुवासनार्थं युक्तस्नेहत्वादिविधिष्ट भोजनं देयम्—

युक्तस्नेहं द्रवोष्णं च लघुपथ्योपसेवनम् ।

भुक्तवान् मात्रया भोज्यमनुवास्यरुह्यात् ज्यहात् ॥ ४२ ॥

युक्तस्नेहम् नेने अनुवासन स्नेहने। सम्यग्योग यथे छे तेने अनुवासनका सम्यग्योग होनेपर, द्रवोष्णम् द्रव. उष्ण द्रव, उष्ण, लघु-लघु लघु, पथ्य-अने पथ्य और पथ्य, उपसेवनम् च भोजन आपु ओछी ओ भोजन देना चाहिए, भोज्यम् भोजन भोजन, मात्रया प्रमाणांशु मात्रानुसार, भुक्तवान् भुक्तवाने खाये हुणको, ज्यहात् त्रयु तीन, ज्यहात् त्रयु (द्वयसे तीन दिनके अन्तरसे) अनुवाय अनुवासन देव अनुवासन देना चाहिए ॥ ४२ ॥

४१ युक्तस्नेहं-भुक्तस्नेहम् (उ. क.)

,, भोज्यम्-भोज्यम् (उ.)

42 The person, who has taken the unctuous enema, should be given warm water to drink, and light or wholesome diet, the patient after taking the diet in right proportion should take unctuous enema every third day.

अनुवासितायोष्ण जल देयम्—

धान्यनागरसिद्धं हि तोयं दद्याद्विचक्षणः ।
व्युषिताय निशां कल्यमुष्णं वा केवलं जलम् ॥४३॥

विचक्षण विचक्षणं वैद्ये बुद्धिमान वैद्य, निशां आभी रात रात्रि, व्युषिताय पश्चात् उरेत् अनुष्यने विनाये हुए को, कल्यम् प्रभातर्भा प्रातःकाल, धान्य-नागर- धातु आने सूधी धनिया और सोंठसे, सिद्धम् सिद्ध उरेत् सिद्ध, तोयम् जल जल, केवलम् अथवा केवल या केवल, उष्णम् उष्ण गरम, जलम् वा जल जलको, दद्यात् हि देव देवे ॥ ४३ ॥

43. In the next morning, the wise physician should administer the patient who has well-spent the night, the potion of water prepared with coriander and ginger or simple warm water.

उष्णजलस्य गुणा. —

स्नेहाजीर्णं जरयति श्लेष्माणं तद्भिनत्ति च ।
मारुतस्यानुलोम्यं च कुर्यादुष्णोदकं नृणाम् ॥४४॥
वमने च विरेके च निरुहे सानुवासने ।
तस्मादुष्णोदकं देयं वातश्लेष्मोपशान्तये ॥४५॥

तद् उष्णोदकम् ते उष्ण जल वह गरम जल, नृणाम् अनुष्यन्ता मनुष्योंके, स्नेहाजीर्णम् स्नेहना अशुभने स्नेहके अजीर्णको, जरयति पकावी नाणे छे पचाता है, श्लेष्माणम् उरने कफको, भिनत्ति तोड़ी नाणे छे तोड़ता है, मारुतस्य अने वायु और वायुका, अनुलोम्यम् च अनुलोमन अनुलोमन, कुर्यात् उरे छे करता है, तस्मात् तेथी इस लिए, वमने च वमन

वमन विरेके च विरेचन विरेचन, सानुवासने अनुवासन अनुवासन, निरुहे च अने निरुहर्भा और निरुहर्मे, वात-श्लेष्म- वात तथा उरनी वात तथा कफकी, उप-शान्तये शान्ति आटे शान्तिके लिए, उष्णोदकम् उष्ण जल गरम पानी, देयम् देव देवे देना चाहिए ॥४४-४५॥

4 45. This warm water digests the unctuous substance which has remained undigested, breaks down the mucus and regulates the peristaltic movement of vata in the patient. Therefore, after emesis or purgation or administration of evacuative or unctuous enemata warm water should be given for the alleviation of vata and kapha.

प्रतिदिनमनुवासा —

रुक्षनित्यस्तु दीप्ताग्निव्यायामी मारुतामयी ।
वङ्गणश्रोण्युदावृत्तवाताश्चार्हा दिने दिने ॥४६॥

रुक्षनित्य रुक्ष पदार्थो नु नित्य सेवन करनेवाला नित्य रुक्षसेवन करनेवाला, दीप्ताग्नि मदीम अग्निमाना दीप्ताग्नि, व्यायामी व्यायाम करनेवाला व्यायाम करनेवाला, मारु-तामयी तु वातरोगी वातरोगी, वङ्गण श्रोणि-उदावृत्त-वाता च तथा वङ्गणर्भा वायुवाणे, श्रोणिर्भा वायु वाणे अने उदावृत्तरोगी वङ्गणमें वायुवाला, श्रोणि-प्रदेशमें वायुवाला और उदावृत्तरोगी, दिने दिने अथवा हररोज ये प्रतिदिन, अर्हा अनुवासनपरितने योग्य छे अनुवासनवस्तिके योग्य हैं ॥ ४६ ॥

46 The persons who are habituated to dry things, whose digestive fire is very active, who are habituated to physical exertion who are suffering from vata disorders, who are afflicted with disorders of vata in the groin or pelvic region or disorders of

४६ व्यायामी मारुतामयी—मृग व्यायामपीडित (मृ द मृग)
,, मारुतामयी—मारुतामयी (ड.)

misperistalsis, should be given unctuous enema everyday

પ્રતિદિનાનુવાસને હેતુઃ —

एषां चाशु जरां स्नेहो यात्यम्बु. सिकतास्त्रिव ।

अतोऽन्येषां त्र्यहात् प्राय. स्नेहं पचति पावकः ॥४७॥

અમ્બુ જેમ પાણી જેમ પ્રકાર પાની, સિકતાસુ દ્રવ રેતીમાં લીન થાય છે રેતમે લીન હોતા હૈ, દવામ્ તેમ એએને આપેલો. તેમ પ્રકાર તેને દિવા દુધા, સ્નેહઃ ચ સ્નેહ સ્નેહ, આશુ બદલી શીઘ્ર, જરામ્ યાતિ પચી બધું લીન થાય છે પચકર લીન હોતા હૈ, અતઃ અન્યેષામ્ તે સિવાયના બીજાએને. તેને અતિરિક્ત દૂસરોંકી, પાવકઃ અગ્નિ અગ્નિ, પ્રાય સ્નેહમ્ બહુબધુ સ્નેહને પ્રાયઃ સ્નેહકો, ત્ર્યહાત્ ત્રણ દિવસે ત્રીન દિનમે, પચતિ પચાવે છે પચાતા હૈ ॥૪૭॥

47. In such persons, the unctuous substance is immediately digested, just as water falling over sand is quickly absorbed, and in persons other than these, the gastric fire generally takes three days to digest the unctuous substance.

અનુવાસને આમસ્નેહનિષેધઃ —

न त्वामं प्रणयेत् स्नेहं स ह्यभिष्यन्दयेद्गुदम् ।

सावशेषं च कुर्वीत वायुः शेषे हि तिष्ठति ॥४८॥

જામમ્ કાચો કઘા, સ્નેહમ્ તુ સ્નેહ સ્નેહ, ન પ્રણયેત્ દેવો ન બેઈએ નહીં દેના ચાહિય, હિ સઃ કારણ કે તે ક્યોંકિ યહ, ગુદમ્ ગુદને ગુદાકો, અભિ-ષ્યન્દયેત્ અભિષ્યદિત કરે છે અભિષ્યદિત કરતા હૈ, સાવશેષમ્ ચ કુર્વીત સ્નેહ આપવામાં બસ્તિને. થોડો અંશ બાકી રાખવો બેઈએ સ્નેહ દેનેમેં બસ્તિકા કુછ અંશ શેષ રક્ષના ચાહિય, હિ કારણ કે ક્યોંકિ, વાયુ જે વાયુ જો વાયુ, શેષે તિષ્ઠતિ બસ્તિના અવકાશમાં રહે છે તે, બસ્તિ સંપૂર્ણ આપવાથી પકવાશયમાં જતો રહે છે બસ્તિકે અવકાશમેં રહતા હૈ વહ, બસ્તિકો સંપૂર્ણ દેનેસે વકાશયમેં વકા જાતા હૈ ॥ ૪૮ ॥

48. The unctuous substance should never be given unboiled as it would cause increase of mucus secretion in the rectum, and some portion should be allowed to remain in the enema vessel because, along with the last parts, air would enter into the rectum

ગુદકણ્ઠાભ્યાં યુગપસ્નેહદાનનિષેધઃ —

न चैव गुदकण्ठाभ्यां दद्यात् स्नेहमनन्तरम् ।

उभयस्मात् समं गच्छन् वातमग्निं च दूषयेत् ॥४९॥

ગુદકણ્ઠાભ્યાન્ ગુદા અને કણ્ઠા ગુદા ઓર મુઠસે, અનન્તરમ્ એક કાળે એક હી સમય પર, સ્નેહમ્ સ્નેહ સ્નેહ, ન દદ્યાત્ ન આપવો બેઈએ નહીં દેના ચાહિય, ઉભયસ્માત્ કારણ કે બન્ને માર્ગોથી ક્યોંકિ દોનો માર્ગોસે, સમમ્ એક સાથે એક સાથ, ગચ્છન્ જતો સ્નેહ જાતા હુઆ સ્નેહ, વાતમ્ વાયુને વાયુકો, અગ્નિમ્ ચ અને બહારાગ્નિને ઓર અગ્નિકો, દૂષયેત્ દૂષિત કરે છે દૂષિત કરતા હૈ ॥ ૪૯ ॥

49 Oleation should never be done simultaneously by the mouth as well as by the rectum. The oleation taken by both the channels meeting together will vitiate vata and the gastric fire

અનુવાસનનિરુદ્ધયોરેકાન્તત સેવનનિષેધઃ —

स्नेहवर्हित निरुद्धं वा नैकमेवातिशीलयेत् ।

उत्क्लेशाग्निवधौ स्नेહान्नિરુદ્ધાत् પથનાદ્વયમ્ ॥૫૦॥

तस्मान्नિરુદ્ધ. संस्नेह्यો निरुદ्धश्चानुवासित. ।

સ્નેહશોધનયુક્તયૈવં વસ્તિકર્મ ત્રિદોષનુત્ ॥૫૧॥

સ્નેહવસ્તિમ્ સ્નેહબસ્તિ સ્નેહવસ્તિ, નિરુદ્ધમ્ વા અથવા નિરુદ્ધને. યા નિરુદ્ધવસ્તિકા, એકમ્ એવ એક-લાનો બે અકેલેકા હી, અતિશીલયેત્ બહુ પ્રયોગ ન

૫૦. ઉભયસ્માત્ સમ ગચ્છન્-સજ્જન. સહુમયતો (ક. ષ. ફ.)

, વાતમગ્નિ ચ દૂષયેત્-વાતાગ્ની દૂષયેત્ સમમ્ (ખ. ફ.)

૫૧. સસ્નેહો-સ્નેહઃ સ્વાત્ (ક. ષ. ષ. ફ.)

करवे। ओष्ठो निरन्तर अभ्यास नहीं करना चाहिए, स्नेहात्
 ४२२ ३ ओष्ठो स्नेहो कयोऽपि अकेले स्नेहो, उत्क्रान्त-
 ४२३ उत्क्रान्त, अग्निवधौ अने अग्निनाश और अग्नि-
 नाश होते हैं, निरुद्धात् तथा ओष्ठो निरुद्धो अकेले
 निरुद्धसे, पचनात् वायुने। वायुसे, अयम् अयं आयं ओ
 भय होता है, तस्मात् तेथी इस लिए, निरुद्ध. निरुद्ध
 आप्या पथी निरुद्धके पीछे, सस्नेहः अनुवासन आप्यु
 स्नेहन देना चाहिए, अनुवासितः च अने अनुवासन
 आप्या पथी और अनुवासनके पीछे, निरुद्धः निरुद्ध
 आप्यो ओष्ठो निरुद्ध देना चाहिए, एवम् आ प्रभावे
 इस प्रकार, स्नेहोवन स्नेहन अने शोधननी स्नेहन
 और शोधनकी, युक्त्या शोधनाधी योजनासे, वस्तिकर्म-
 अस्तिर्कर्म वस्तिकर्म, त्रिदोषनुत् त्रिदोष मटाडे छे
 त्रिदोषका नाशक होता है ॥ ५०-५१ ॥

50-51. One should not develop
 excessively the habit of either the
 unctuous or the evacuative enema. By
 habituation to the unctuous enema
 there will be rousing of the kapha
 and pitta and impairment of the
 gastric fire, and by habituation to the
 evacuative enema there is the risk of
 the provocation of vata. Therefore the
 person who has taken evacuative enema
 should be given unctuous enema and
 the person who has been given unctu-
 ous enema should be given evacuative
 enema. By this procedure of alterna-
 ting the unctuous with the evacuative
 enema, the enema therapy becomes
 curative of the morbidity of all three
 humors

केषा मात्रावस्तिर्हित ?—

कर्मव्यायामभाराव्या(पा)नखीकर्पितेषु च ,
 दुर्बले वातभेदे च मात्रावस्तिः सदा मतः ॥५२॥

५२ या(पा)नखी-वनु. खी (५.)

५२ वातभेदे-वातरुणे (५)

कर्म- काम कर्म, व्यायाम- व्यायाम व्यायाम,
 भार- भार भार, जघ्न- मुसाइरी मुसाफरी, वाव-
 सवारी सवारी, स्त्री- अने श्रीगयनथो और श्री-
 सेवनसे, कर्णितेषु च क्षीण थयेला कृश हुए, दुर्बले
 दुर्भण दुर्बल, वातभेदे च तेभ्य वायुथी पीडित
 एवं वायुसे पीडित मनुष्योंमें, सदा हरयेण सदा, मात्रा-
 वस्ति. मात्रावस्तिने। प्रयोग मात्रावस्तिका प्रयोग,
 मतः ५२ छे इष्ट है ॥ ५२ ॥

52. The 'matra' enema is recom-
 mended for daily use in persons emacia-
 ted by over-work, over-exertion, load
 lifting, way-faring, riding or indul-
 gence in women, in debilitated persons
 as well as in those afflicted with vata
 disorders.

मात्रावस्तेर्गुणाः —

यथेष्टाहारचेष्टस्य सर्वकालं निरत्ययः ।

ह्रस्वावाः स्नेहमात्राया मात्रावस्तिः समो भवेत् ॥५३॥

बल्यं सुखोपचर्यं च सुखं सृष्टपुष्यकृत् ।

स्नेहमात्राविधानं हि वृंहणं वातरोगनुत् ॥५४॥

यथा दृष्ट-आहार-चेष्टस्य मात्रावस्तिर्मां मनुष्य
 यथेष्ट आहार तथा विहार करी शके छे मात्रावस्तिमें
 मनुष्य यथेष्ट आहार तथा विहार कर सकता है, सर्व-
 कालम् मात्रावस्ति सधर्मा समयेमां लक्ष शक्य छे
 मात्रावस्ति सब कालमें ली जा सकती है, निरत्ययः
 अने डानि अगरी छे और हानिरहित है, मात्रावस्तिः
 मात्रावस्ति मात्रावस्ति, ह्रस्वावा नानामां नानी
 सबसे छोटी, स्नेहमात्रायाः अनुवासननी मात्रा
 अनुवासनकी मात्राके, समः समान समान, भवेत् छे
 है, स्नेहमात्राविधानम् स्नेहनी मात्रानु विधान
 अर्थात् मात्रावस्ति स्नेहकी मात्राका विधान अर्थात् मात्रा-
 वस्ति, बल्यम् अक्षरार्थ बलकारक, सुखोपचर्यम्
 सुखेथी उपचार करी शक्य ओवी सुखसे चिकित्साके लिए
 योग्य, सुखं सुखेथी सुखपूर्वक, सृष्टपुष्यकृत् मण
 लावनार मल लानेवाली, वृंहणम् अक्षरार्थ वृंहण, वातरोग-

५४ वातरोगनुत्-सर्वदोषनिवृत्ति (फ.)

નુત્ત્વ ચ અને વાતરોગ મહાહાર છે જોર વાતરોગ-
નાશક છે ॥ ૫૩-૫૪ ॥

53-54. The Matra-enema does not demand any regimen of diet or behaviour. It can be administered at all times and in all seasons and is harmless. Its dose is equivalent to the minimum dose of oleation. This procedure of the unctuous Matra-enema is promotive of strength, demands no strict regimen of diet causes easy elimination of feces and urine, and is roborant and curative of vata disorders.

અધ્યાયોક્તાર્થસમ્રહ —

તત્ર શ્લોકૌ—

વાતાદીનાં શમાયોક્તાઃ પ્રવરાઃ સ્નેહવસ્તયઃ ।
તેષાં ચાક્ષ્ણપ્રયુક્તાનાં વ્યાપદ સચિકિત્સિતાઃ ॥૫૫॥
પ્રાગ્ભોજ્યં સ્નેહવસ્તેર્યદ્ ધ્રુવં ચેઽર્હાસ્ત્યહાચ્ચ ચે ।
સ્નેહવસ્તિવિધિશ્ચોક્તો માત્રાવસ્તિવિધિસ્તથા ॥૫૬॥

તત્ર તે વિષયમાં ઉપર વિષયમાં, શ્લોકૌ ઉપસહારના
એ શ્લોક છે કે ઉપસહારકે એ શ્લોક છે કે, વાતાદીનામ્
વાતાદિહ દોષની વાતાદિકી, શમાય શાન્તિ માટે શાન્તિકે
लिए, પ્રવરાઃ શ્રેષ્ઠ શ્રેષ્ઠ, સ્નેહવસ્તય સ્નેહબસ્તિઓ સ્નેહ-
વસ્તિયાં, અક્ષ- અને અજ્ઞાન મનુષ્યોથી જોર મૂઢદ્વારા,
પ્રયુક્તાનામ્ તેષામ્ તેઓને પ્રધોગ કરવામાં આવવાથી
પ્રયુક્ત કરને પર, વ્યાપદઃ યતી વ્યાપત્તિઓ જોનેવાલી
વ્યાપત્તિયાં, સચિકિત્સિતાઃ ચિકિત્સાસહિત ચિકિત્સા-
સહિત, ઝક્કા કહી બતાવવામાં આવી છે કહ દી છે,
સ્નેહવસ્તેઃ સ્નેહબસ્તિની સ્નેહવસ્તિકે, પ્રાક્ પહેલા
પૂર્વ, યત્ત્વ જે જો, સોજ્યમ્ ખાવુ ભેઈએ આહાર
કરના चाहिए, ચે ધ્રુવમ્ જેઓ હમેશાં સ્નેહને યોગ્ય
છે જો સ્નેહવસ્તિકે નિરન્તર ચોગ્ય છે, ચે ચ અને જેઓ
ઔર જિનકો, જ્યહાવ ત્રણ ત્રણ દિવસે ત્રીન દિનકે
અન્તરસે, અર્હા. સ્નેહબસ્તિને યોગ્ય છે સ્નેહવસ્તિ

દેની चाहिए, સ્નેહવસ્તિવિધિઃ ચ સ્નેહબસ્તિને
વિધિ સ્નેહવસ્તિવિધિ, તથા તથા ઔર, માત્રાવસ્તિ-
વિધિઃ માત્રાબસ્તિને વિધિ એ સર્વ માત્રાવસ્તિકી
વિધિ ચે સર્વ, ઝક્કા કહી બતાવવામાં આવી છે કહ
દિયે છે ॥ ૫૫-૫૬ ॥

Here are the two recapitulatory verses—

55 The foremost of unctuous enema beneficial in the alleviation of vata and other humors are described herein, as well as the complications arising from their use by ignorant persons, along with the treatment of those complications. What should be taken before taking the unctuous enema, who are those in whom administration of the enema is indicated everyday, or every third day, the method of administering the unctuous enema and also that of Matra enema, are all described in this chapter

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते सिद्धिस्थाने स्नेहव्याप-
तिसिद्धिर्नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

इति आ प्रमाणे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे
रथेवा अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे અને
ચરકથી પ્રતિસંસ્કાર પામેલા આ શાસ્ત્રમાં ઔર
ચરકકે દ્વારા સંસ્કૃત इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त अप्राप्त,
दृढबलसंपूरिते અને દૃઢબલે પૂરા કરેલા ઔર દૃઢબલે
પૂરિત કિયે ગયે, સિદ્ધિસ્થાને સિદ્ધિસ્થાનમાં સિદ્ધિસ્થાનમાં,
સ્નેહવ્યાપતિસિદ્ધિ ‘સ્નેહવ્યાપતિસિદ્ધિ’ ‘સ્નેહવ્યાપતિસિદ્ધિ’,
નામ નામને નામકા, ચતુર્થ યોથો ચૌથા, અધ્યાયઃ
અધ્યાય સ પૂર્ણ થયો અધ્યાય સમાપ્ત હુઆ ॥ ૪ ॥

4. Thus, in the Section on Success in Treatment, in the treatise compiled by Agniveśa and revised by Caraka, the

fourth chapter entitled 'The Success in Treatment of the Complications arising from the Unctuous Enema' not being available, the same as restored by Dridhabala, is completed.

पञ्चमोऽध्यायः ।

पांचमो अध्याय अध्याय पांचवाँ

Chapter V

नेत्रवस्तिव्यापत्तिद्वयप्रक्रमः—

अथातो नेत्रवस्तिव्यापत्तिद्वि व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह ब्रूवाह भगवानत्रेयः ॥ २ ॥

अथ अत एव अहो थी अब आगे, नेत्रवस्तिव्यापत्तिद्वि 'नेत्रवस्तिव्यापत्तिद्वि' नामना अध्यायम् 'नेत्रवस्तिव्यापत्तिद्वि' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्यान करूँगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेय आत्रेये आत्रेयने, इति ह आ विषयमा नीचे प्रमाणे न इष विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स उहेलु छे कहा है ॥२॥

I We shall now expound the chapter entitled 'The Success in Treatment of the Complications arising from the Defects in the Enema apparatus or in the Technique' of administration of the Enema'.

2 Thus declared the worshipful Atreya.

वर्ज्यानि वस्तिनेत्राणि, तेषा दोषाश्च—

अथ नेत्राणि वस्तींश्च शृणु वर्ज्यानि कर्मसु ।
नेत्रस्याज्ञप्रणीतस्य व्यापदः सचिकित्सिताः ॥ ३ ॥

अथ हुवे अब, कर्मसु चिकित्साभा वस्तिकार्यमें, वर्ज्यानि तज्जवा लायक त्याज्य, नेत्राणि नेत्रो नेत्र,

बस्तीन् तेभ्य अस्तिभ्यो एवं वस्तिभ्यां, अज्ञप्रणीतस्य तथा अज्ञान वैद्ये वापरेष एवं मूर्खसे प्रयुक्त, नेत्रस्य नेत्रथी यत्। नेत्रसे होनेवाले, सचिकित्सिता व्यापदः रोगो अने तेनी चिकित्सा रोगों और उनको चिकित्सा, शृणु सांभलो सुनो ॥ ३ ॥

3 Now listen to the description of the enema tube and the enema receptacle that are to be avoided in this procedure and to the exposition of the complications which arise from such apparatus as well as from the administration of enema by an inexperienced person, as also the treatment of these complications

हृस्वं दीर्घं तनु स्थूल जीर्ण शिथिलबन्धनम् ।
पार्श्वच्छिद्रं तथा वक्रमष्टौ नेत्राणि वर्जयेत् ॥ ४ ॥

अप्राप्त्यतिगतिक्षोभकर्षणक्षणनस्रवाः ।

गुदपीडा गतिर्जिह्वा तेषां दोषा यथाक्रमम् ॥ ५ ॥

हृस्वम् दृढं छोटा दीर्घम् लांथु दीर्घ, तनु पातणु पतला, स्थूलम् अडु स्थूल, जीर्णम् शृणु जीर्ण, शिथिल-बन्धनम् शिथिल अध्याणु ढीले बन्धवाला, पार्श्वच्छिद्रं पार्श्वभागा छिद्रवाणु पार्श्वमें छिद्रवाला तथा अने और, वक्रम् वाङ् ओ टेढ़ा ये, 'अष्टौ' आठ आठ प्रकारके, नेत्राणि नेत्रोने नेत्र, वर्जयेत् तज्जवा ओछी त्याज्य है, अप्राप्ति- न पहुँचयुं स्नेहका न पहुचना, अतिगति- अहु दूर जयुं बहुत दूर जाना, क्षोभ-क्षोभ क्षोभ कर्षण- कर्षण कर्षण, क्षणन- क्षणन क्षणन, स्रवा स्राव चूना, गुदपीडा- गुदपीडा गुदामें दर्द, जिह्वा गतिः अने कुटिल गति ओ और स्नेहकी टेढ़ी-गति, ये, तेषां तेषोना इनके, यथाक्रमम् क्रमानुसार क्रमसे, दोषा दोषो छे दोष होते है ॥ ४-५ ॥

4-5 The physician should avoid eight kinds of enema-tubes viz.,

१ नेत्रवस्तिव्यापत्तिद्वि-नेत्रव्यापदिकी सिद्धि (अ. ५.)

२ व्यापद-दोषाश्च (द.)

३ व्यापद सचिकित्सिता-दोषाश्च सचिकित्सिता- (अ. ५.)

१ जीर्ण-शीर्ण (अ.)

२ पार्श्वच्छिद्रं-पार्श्वच्छिद्र (त. ५.)

३ -पार्श्वजित (अ.)

those that are too short, too long, too thin too thick, worn out or loosely fixed, which have holes on the sides or are tortuous. Not reaching the destination, penetrating too far up, shaking in the rectum, injury to the rectum, fluid leaking out, pain in the rectum oblique flow of the fluid—these are respectively the harmful effects of the above described defective conditions of the enema tube.

वर्ष्या वस्तयः, तेषा दोषाश्च—

विषममांसलच्छिन्नस्थूलजालिकवातलाः ।

स्निग्धः क्लिन्नश्च ताम्रौ वस्तीन् कर्मसु वर्जयेत् ॥ ६ ॥

गतिवैषम्यविस्रवस्त्रावदौर्ग्रहानिस्त्रयाः ।

फेनिलक्ष्म्युत्थधार्यत्वं वस्तेः स्युर्वस्तिदोषतः ॥ ७ ॥

विषम- विषम विषम, मांसल- मांसल मांसल, छिन्न- कृपायेल छिन्न, स्थूल स्थूल स्थूल, जालिक- अनेक सूक्ष्म छिद्रवाणुं अनेक सूक्ष्म छिद्रवाली, वातला वातलुष्ट वातसे दुष्ट, स्निग्ध स्निग्ध स्निग्ध, क्लिन्नः च अने क्लेशयुक्त और क्लिन्न, तान् तान् ओ ओ आठ ये आठ प्रकारकी वस्तीन् भरितेही वस्तिनां, कर्मसु चिकित्साभां चिकित्सामें, वर्जयेत् तजवी ओई ओ त्याज्य है, वस्तिदोषतः भरितपुटकना दोषधी वस्तिपुटके दोषसे, वस्तेः भरितना वस्तिकी, गतिवैषम्य- गतिनी विषमता विषम गति, विस्रव- विस्रव विस्रव, स्त्राव- स्त्राव स्त्राव, दौर्ग्रह- भुशेदीथी पकड़ापु कठनाईसे पकड़ा जाना, निस्त्रयाः निस्त्रय द्रवका बाहर निकल जाना, फेनिल- शीलु युक्त थपु झागदार होना, क्षुति- क्षाथमाथी पडी जपु हाथसे गिरजाना, नधार्यवम् अने

धारण न करी शक्या और धारण न कर सकना, स्यु' ओ थाथ ओ ये होते हैं ॥ ६-७ ॥

67. The physician should avoid eight kinds of enema receptacles in this procedure viz, those that are irregular fleshy torn, thick, which have many perforations, which are bubbled inside, sticky and worn out Irregular flow, fleshy odor leakage of fluid, difficulty to grasp, absence of flow, frothiness of fluid slipping away from the hand and difficulty of holding are respectively the results of the above mentioned defective conditions of the receptacle

वस्तिप्रणेतु षा—

सवान्ता द्रुतोत्क्षिप्ततिर्यगुल्लुप्तकम्पिताः ।

अतिवाह्यमन्दतिवेगदोषाः प्रणेतृतः ॥ ८ ॥

प्रणेतृत भरित देनेवाला दोषधी वस्ति देनेवालेके दोषसे, सवान्ता वातसहित औषध देनुं वायुके साथ वस्तिका जाना, अतिद्रुत- भरितनेत्रने जलु उतावणधी जलु वस्तिनेत्रका अति शीघ्रतासे अन्दर डालना, उत्क्षिप्त- नेत्रने उपर चढ़ावी देनुं नेत्रको उपरकी ओर अधिक डालना, तिर्यक्- त्रासु नाभपु तिरछा डालना, उल्लुप्त- बारबार हवापु रुक रुक कर दबाना, कम्पिताः भरितनु कंपपु नेत्रका कंपना, अति- अशीवार नाभपु बारबार डालना, बाह्यग- नेत्रनु जलार रहेपु नेत्रका बाहर रहना, मन्द-अतिवेग- म हवेगथी अने अतिवेगथी भरित देवी मन्दवेगसे और अतिवेगसे वस्ति देना, दोषा. आ दोष थाथ ओ ये दोष होते हैं ॥ ८ ॥

8 The following are the defects resulting from the defective technique of the enema administrator. The air may be pushed into the rectum, enema may be given too hurriedly, the tube

८ तिगीगुरुत्तकम्पिता-तिर्यगुत्क्षिप्तकम्पिता (क ८ त.)

६. विषममांसल छिन्न-मांसलच्छिन्नविषम (क त)

, -मांसलस्निग्धविषम (ग)

, स्निग्ध क्लिन्न-छिद्रक्लिन्नौ च (ग ग)

, स्त्रावदौर्ग्रहानिस्त्रया-निस्त्रयद्रव्यहस्रवा (घ)

, दौर्ग्रहानिस्त्रया-दौर्ग्रहानिस्त्रयाः (ङ)

, दौर्ग्रह-दौर्ग्रह (त २)

may be pushed too high, or it may be introduced obliquely, he may do repeated compression or he may shake the tube while introducing or he may do frequent insertion of the tube or he may not be able to insert it in the rectum, or he may compress the receptacle either too slowly or too forcibly

अनुच्छास्य दत्ते नि शेषं वा दत्ते वस्तौ दोषा, चिकित्सा च—
अनुच्छास्य च बद्धे वा दत्ते निःशेष एव वा ।
प्रविश्य कुपितो वायुः शूलतोदकरो भवेत् ॥९॥
तत्राभ्यङ्गो गुदे स्वेदो वातघ्नान्यशनानि च ।

अनुच्छास्य च वायु डाढी नाभ्या वगैर वायुके बाहर निकाले बिना, बद्धे वा अस्ति नाभ्यामा आवृत्ता वस्तिके बांधने पर, निःशेषे एव वा अथवा शेष राभ्या वगैर अथवा संपूर्ण, दत्ते अस्ति हेता वस्ति देने पर, वायु वायु वायु, प्रविश्य भ्रवेश करीने शरीरमें प्रविष्ट होकर, कुपित कुपित अथ कुपित हो करके, शूलतोदकर शूल अने सोय लोडावा नेवी पीडा करनार शूल तथा तोदको उत्पन्न करनेवाला, भवेत् थाय छे होता है, तत्र तेमा उसमें, अभ्यङ्ग अभ्यङ्ग अभ्यङ्ग, गुदे स्वेद गुदाभा स्वेद गुदामें स्वेद, वातघ्नानि अने वातघ्न और वातनाशक, अशनानि च भोजन आपवा भोजन देना चाहिए ॥ ९३ ॥

9-9½. If the enema bag has been fixed without the air in it being pushed out, or if all the enema fluid has been pushed in without leaving any residue, the air entering the rectum and provoking the vata there, causes colicky and piercing pain. In such a condition inunction and sudation of the anus, and food and drink curative of vata are indicated.

• कुपितो—कुपित (क)

द्रुतप्रणीतादिवस्तिदोषाः, तेषा चिकित्सा च—

द्रुतं प्रणीते निष्कृष्टे सहस्रोत्क्षिप्त एव वा ॥१०॥
स्यात् कटीगुदजङ्घातिवस्तिस्तम्भोरुवेदनाः ।
भोजनं तत्र वातघ्नं स्नेहाः स्वेदाः सवस्तयः ॥११॥

द्रुतम् अस्तिनेत्र उतावणे जल्दी, प्रणीते नाभ्याथी प्रविष्ट करने पर, सहसा ओकेदम् एकदम, निष्कृष्टे अहार अथी देवाथी निकालने पर, उत्क्षिप्ते एव वा अथवा उपरनी तरङ्ग नाभ्याथी या ऊपरकी ओर अधिक डालनेपर कटी- डटी कटी, गुद-गुदा गुदा, जङ्घा- अने अधामा और जघामे, आर्ति- पीडा दर्द, वस्ति- भूना- शयमा वस्तिमें, स्तम्भ- गडता स्तम्भ, ऊरुवेदनाः अने साथणोमा वेदना और ऊरुमें वेदना, स्यात् थाय छे होती है, तत्र तेमा इसमें, वातघ्न पातघ्न वातनाशक, भोजनम् भोजन भोजन, स्नेहाः स्नेह स्नेह, सवस्तयः अस्तिथी वस्तिया, स्वेदा. अने स्वेद देना भोजन और स्वेद देना चाहिए ॥१०-११॥

10-11. If the enema tube has been introduced too hurriedly or if it is pushed very high, there will occur pain in the waist, rectum and legs, rigidity of the bladder and pain in the thighs. In such a condition, inunction, sudation procedures, enemata and diet that are curative of vata, are indicated.

वस्तेरुर्ध्वमगमने हेतुः, तच्चिकित्सा च—

तिर्यग्बल्यावृतद्वारे बद्धे वाऽपि न गच्छति ।
नेत्रे तदजु निष्कृष्य संशोध्य च प्रवेशयेत् ॥१२॥

नेत्रे नेत्र नेत्र, तिर्यक् नासु नाभ्याथी तिरछा प्रविष्ट करने पर वलि-आवृतद्वारे वलिथी ६१२

११ जङ्घातिवस्तिस्तम्भोरुवेदना जङ्घोरुवस्तिस्तम्भातिमेदनम्

(घ. फ.)

१२ स्तम्भोरुवेदना-स्तम्भोरुमेदनम् (ड. फ.)

१२. तिर्यग्बल्या-तिर्यग्बन्धा (ड. द.)

११ तदजु-तदूर्ध्व (स.)

११ प्रवेशयेत्-पुनर्नयेत् (घ. ड. फ.)

રોડાઈ બતાવલિયોંકે કારણ દ્વારકે વન્દ હોનેસે, બહે
વા અપિ અથવા નેત્ર જ સૂત્ર આદિથી બંધ થઈ
જવાથી અથવા નેત્ર હી સૂત્ર આદિસે વન્દ હો જાને
પર, ન ગચ્છતિ ઔષધ અંદર જતું નથી ઔષધ અન્દર
નહીં જાતી, તત્ ત્યારે તેને તબ નેત્રકો, નિષ્કૃષ્ણ પાણું
ખેચી ઘર્ષ નિકાલકર, સંજોષ્ય ચ સાફ કરી સાફ
કરકે, ઋજુ સીધું સીધા, પ્રવેશયેત્ દાખલ કરવું
પ્રવિષ્ટ કરના ચાહિયે ॥ ૧૨ ॥

12 If the enema tube is introduced obliquely or is obstructed by the anal folds or is blocked by substances in the enema fluid itself, the enema fluid will not flow. The enema tube then should be taken out, cleansed and properly re introduced

પીડ્યમાને વસ્તાવન્તરા મુક્તે દોષાઃ, તચ્ચિકિત્સા ચ—

પીડ્યમાનેન્તરા મુક્તે ગુદે પ્રતિહતોનિલઃ ।

ઊરઃશિરોર્તિમૂર્વોશ્ચ સદનં જનયેદ્વલી ॥૧૩॥

વસ્તિઃ સ્યાત્તત્ર વિલ્વાદિફલશ્યામાદિમૂત્રવાન્ ।

પીડ્યમાને દબાવતાં દબાવતાં દબાવે દબાવે, અન્તરા
વચ્ચમાં વીચમેં, મુક્તે છોડી દેવાથી છોડ દેનેસે, ગુદે
ગુદામાં ગુદામેં, પ્રતિહતઃ પ્રતિધાત પામેથી રુકા હુઆ,
બલી અનિલઃ બળવાન વાયુ બલવાન વાયુ, ઊરઃશિરોર્તિમૂ
છાતી અને મસ્તકમાં પીડા છાતી ઓર શિરમેં પીડા,
ઊર્વો ચ તથા સાયળોની ઓર ઊર્વમેં, સદનમ્ શિથિલતા
શિથિલતા, જનયેત્ ઉત્પન્ન કરે છે કર દેતા હૈ, તત્ર
તેમાં ઉચમેં, વિલ્વાદિ- બીલી વગેરે વિલ્વાદિ, ફલ-
મીઠળ મૈનફલ, શ્યામાદિ- કાળું નસોતર વગેરે
શ્યામા આદિસે, મૂત્રવાન્ અને ગોમૂત્રવાળી ઓર
ગોમૂત્રસે યુક્ત, વસ્તિઃ બસ્તિઃ બસ્તિ, સ્વાત્ દેવી બેઈ બે
દેની ચાહિયે ॥ ૧૩૩ ॥

13 3½ If there are interruptions in the act of compression resulting in repeated compression, the vata in the

rectum being thus struck repeatedly becomes highly provoked and causes pain in the chest, head and thighs, and also asthenia. In such a condition, is indicated the enema prepared from the bael group of drugs, emetic nut and the black turpeth group of drugs mixed with cow's urine.

નેત્રકમ્પનાભિહતે ગુદે દોષાઃ, તચ્ચિકિત્સા ચ—

સ્યાદાહો દવથુઃ શોફઃ કમ્પનાભિહતે ગુદે ॥૧૪॥

કષાયમધુરાઃ શીતાઃ સેકાસ્તત્ર સવસ્તયઃ ।

ગુદે ગુદા ગુદામેં, કમ્પનાભિહતે નેત્રના કમ્પથી
અભિધાત પામતાં નેત્રકે કમ્પસે ચોટ લગને પર, દાહ-
દાહ દાહ, દવથુઃ બળતરા દવથુ, શોફઃ અને શોફ
ઓર શોથ, સ્વાત્ થાય છે હોતા હૈ, તત્ર તેમાં ઊર્વમેં,
સવસ્તય. બસ્તિસહિત વસ્તિયોંકે સાથ, કષાય-કષાય
મધુરાઃ મધુર મધુર, શીતા અને શીતલ ઓર
શીતલ, સેકા પરિષેક હિતકર છે પરિષેક હિતકર હૈ ॥૧૪૩॥

14-14½ If the rectum is injured by the shaking of the tube, there will be burning, sense of heat and edema. In such conditions, astringent, sweet and cold affusions and enemata are indicated

અતિમાષપ્રણીતનેત્રદોષાઃ, તચ્ચિકિત્સા ચ—

અતિમાષપ્રણીતેન નેત્રેણ ક્ષણનાઘ્રલેઃ ॥૧૫॥

સ્યાત્ સાર્તિ દાહનિસ્તોદગુદવર્ચઃપ્રવર્તનમ્ ।

તત્રસર્પિ પિચુઃ ક્ષીરં પિચ્છાવસ્તિશ્ચ શસ્યતે ॥૧૬॥

અતિમાષ- અત્યંત અસ્યધિક, પ્રણીતેન નાખવાથી
પ્રવિષ્ટ કરનેસે, નેત્રેણ બસ્તિનેત્રથી નેત્રકે કારણ, બલેઃ
વલિઓમાં વલિયોંમેં, ક્ષણનાત્ થાસોટી બાજનાથી
વિસક લગનેસે, સાર્તિ પીડાસહિત દર્દ, દાહ- દાહ દાહ,
નિસ્તોદ- અને ફાટ ઓર તોલકે સાથ, ગુદ- ગુદાની તથા

13 ઊરઃશિરોર્તિમૂર્વોશ્ચ સદનં જનયેદ્વલી—ઊર શિરોરુજ તાર
મૂર્વોશ્ચ જનયેદ્વલી (દ, વ, ફ)

૧૫ પ્રણીતેન—પ્રવૃત્તેન (દ)

૧૬ સાર્તિ દાહ—હર્દિદાહ (વ, ફ)

गुदा और, वर्चः भणनी पुरीषकी, प्रवर्तनम् प्रवृत्ति प्रवृत्ति, स्यात् थाय्य छे होखी है, तत्र तेभा उस्तमें सर्पिः-पित्तुः वीतुं पौतुं वीका पित्तु, क्षीरम् दूध दूध, पिच्छा-वस्ति. च अने पिच्छाभस्ति और पिच्छावस्ति, शस्यते भ्रशस्त छे हितकर है ॥ १५-१६ ॥

15-16. If the anal valves are hurt by excessive penetration of the enema tube, there will be pain, burning rectalgia and the discharge of fecal matter. In such a condition the use of ghee, sweet milk and mucilagenous enema are recommended

मन्द प्रणीते बाह्ये वा स्नेहे दोषाः, तच्चिकित्सा च—

न भावयति मन्दस्तु बाह्यस्त्वाशु निवर्तते ।

स्नेहस्तत्र पुनः सम्यक् प्रणेयः सिद्धिभिच्छ्रुता ॥१७॥

मन्द. तु मन्द भस्ति मन्द वस्ति, न भावयति पक्वाशयम् पड़ोचती नथी पक्वाशयमें नहीं पहुचती, बाह्यः तु अने बाह्यग भस्ति और बाह्यग वस्ति, आशु भवती शीघ्र, निवर्तते पाछी वणै छे लौट आती है, सिद्धिम् सिद्धि सिद्धि, इच्छता छन्दनार वैद्य चाहनेवाला वैद्य, तत्र ते स्थितिभा उस स्थितिमें, स्नेह पुन इरीने स्नेह फिरसे स्नेह, सम्यक् सारी रीते अच्छी तरहसे, प्रणेयः आपवे ओछे देवे ॥ १७ ॥

17. The inadequately compressed enema does not reach the destination and returns too soon. In such conditions, unctuous enema should be properly administered again, by one desiring success in treatment

अतिप्रपीडितः, तच्चिकित्सा च—

अतिप्रपीडितः कोष्ठे तिष्ठत्यायाति वा गलम् ।

तत्र वस्तिविरेकश्च गलपीडादि कर्म च ॥१८॥

१८ न भावयति—न वा वहति (ह द. घ. फ)

१८ —न च धावति (फ)

अतिप्रपीडितः अहु द्वावेदी भस्ति अति प्रपीडित वस्ति, कोष्ठे डेहाम् अ कोष्ठमें, तिष्ठति रहे छे ठहर जायगी, गलम् वा अथवा गलाम् या गलेमें, आयाति आवे छे ऊपर पहुच जायगी, तत्र तेभा उस्तमें, वस्तिः भस्ति वस्ति, विरेक. च विरेचन विरेचन, गलपीडादि अने गलुं द्वावपु वगेरे और गलप्रपीडन आदि, कर्म च चिकित्सा छे चिकित्सा करनी चाहिए ॥ १८ ॥

18. If over-forcibly administered, the enema is retained in the stomach or goes up and reaches the throat. In such conditions enema, purgation and pressure on the neck etc., are the requisite measures of treatment.

अध्यायोक्तविषयाः—

तत्र श्लोकः—

नेत्रवस्तिप्रणेतृणां दोषानेतान् समेषजान् ।

वेत्ति यस्तेन मतिमान् वस्तिकर्माणि कारयेत् ॥१९॥

तत्र श्लोकः ते विषयभा उस विषयमें, श्लोक. उपसंहारने श्लोक छे उपसंहारका श्लोक है कि, यः ने भाष्यस जो मनुष्य, नेत्रवस्ति- नेत्र, भस्ति नेत्र, वस्ति, प्रणेतृणाम् अने भस्तिदाताना और प्रणेताना ओके, एतान् अने आ और इन, दोषान् दोषा दोषोंको, समेषजान् तेना औषधसहित उनके औषध-सहित, वेत्ति अण्णे छे जानता है, तेन तेनी पासे उससे, मतिमान् बुद्धिमान् भाष्यसे बुद्धिमान् मनुष्यको, वस्ति-कर्माणि भस्तिकर्म वस्तिकर्म, कारयेत् कराववा कराना चाहिए ॥ १९ ॥

Here is the recapitulatory verse—

19. The wise physician who has a knowledge of these complications with regard to the enema tube, receptacle as well as the ineptness of the enema administrator and the treatment of these complications, should be engaged to give the treatment.

१९. वेत्ति यस्तेन-विद्वान्स्त्वेन (ह द.)

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते सिद्धिस्थाने नेत्रवस्तिव्याप-
तिसिद्धिर्नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

इति आ प्रमाणे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-
वेशे रथेया अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे
अने अरुथी प्रतिसंस्कृत पायेया आ शास्त्रमा
और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त
अप्राप्त, दृढबलसंपूरिते अने दृढबले पूरा करेया
और दृढबलसे पूरित किये गये, सिद्धिस्थाने सिद्धिस्थानमा
सिद्धिस्थानमें, नेत्रवस्तिव्यापतिसिद्धिः नेत्रवस्तिव्या-
पतिसिद्धि' 'नेत्रवस्तिव्यापतिसिद्धि', नाम नामने नामका,
पञ्चम. पांचवें, अध्यायः अध्याय स पूर्यो अथो
अध्याय समाप्त हुआ ॥ ५ ॥

5. Thus, in the Section on Success
in Treatment, in the treatise compiled
by Agnivesa and revised by Caraka the
fifth chapter entitled 'The Success in
Treatment of the Complications arising
from the Defects in the Enema appa-
ratus or in the Technique of admini-
stration of the Enema' not being
available, the same as restored by
Dridhabala, is completed.

षष्ठोऽध्यायः ।

७४ो अध्याय अध्याय छट्ठा Chapter VI

वमनविरेचनव्यापतिसिद्धयुपक्रमः—

अथातो वमनविरेचनव्यापतिसिद्धिं व्याख्यास्यामः १
इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

अथ अतः हवे अही थी अब आगे, वमनविरेचन-
व्यापतिसिद्धिम् 'वमनविरेचनव्यापतिसिद्धि' नामना
अध्यायानु 'वमनविरेचनव्यापतिसिद्धि' नामके अध्यायका,
व्याख्यास्यामः व्याख्यान करेयुं व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये आत्रेयने,
इति ह आ त्रिषयमा नीये प्रमाणे ७ इस विषयमें
निम्न प्रकारसे ही, आह स कहेंगे छे कहा है ॥ २ ॥

1 We shall now expound the
chapter entitled 'The treatment of com-
plications arising from the procedures
of Emesis and Purgation'

2 Thus declared the worshipful
Atreya

अथ शोधनयोः सम्यग्विधिमुर्ध्वानुलोमयोः ।
असम्यक्कृतयोश्चैव दोषान् वक्ष्यामि सौषधान् ॥ ३ ॥

अथ हवे अब, ऊर्ध्वानुलोमयो. उर्ध्व तथा
अनुलोम ऊर्ध्व तथा अनुलोम, शोधनयो शोधननी
शोधनोकी, सम्यक् सा रीतनी सम्यक्, विधिम् विधि
विवि, असम्यक् कृतयोः च एव अने तेओने सारी
रीतनी विधिथी न करेयामा आवर्ता और वे सम्यक्
विधिसे न किये जाने पर, दोषान् तेओना दोषो उनके दोष,
सौषधान् औषधसहित औषधसमेत, वक्ष्यामि उद्दिश
कहूंगा ॥ ३ ॥

3. I shall describe the proper
method of purification through the
upper and lower channels of the body
and the complications arising from
improper procedure and their
treatment

साधारणेषु प्रावृट्शरद्वसन्तेषु संशोधनोपदेशः—

अत्युष्णवर्षशीता हि ग्रीष्मवर्षाहिमागमाः ।
तदन्तरे प्रावृडाद्यास्तेषां साधारणास्त्रयः ॥ ४ ॥

ग्रीष्म- ग्रीष्म ग्रीष्म, वर्षा- वर्षा वर्षा, हिम-आगमाः
अने हेमन्त ये ऋतुओ और हेमन्त ये ऋतुए, अति-
उष्ण अत्युष्णे अति गरमी क्रमश अति गरमी, वर्ष- अति
वरसाह अति वर्षा, शीता हि अने अतिठंडीवाणी होय
छे और अति शीतवाली होती है, तदन्तरे तेओनी वन्ते

४. तदन्तरे प्रावृडाद्यास्तेषां साधारणास्त्रय—अन्तरेषु प्रावृडाद्या
त्रेया साधारणास्त्रयः (४ क)

इतके बीचमें, प्रावृष्टाद्याः प्रावृष्ट वगैरे प्रावृष्ट आदि,
त्रयः त्रयः ऋतुयोः तीन ऋतुएं, तेषाम् अनुक्रमे गर्भी
परसाह तथा हंतीर्मा क्रमशः गर्मी, वर्षा तथा शीतमें,
साधारणाः साधारण्ये साधारण है ॥ ४ ॥

4. Summer, the rainy season and winter are hot, rainy and cold respectively. In between them, there are three seasons called the early-rains and two others which have mild seasonal characteristics.

प्रावृट् शुचिर्नभौ ज्ञेयो शरदूर्जसहो पुनः ।
तपस्यश्च मधुश्चैव वसन्तः शोधनं प्रति ॥ ५ ॥
एतानृतून् विकल्प्यैव दद्यात् संशोधनं मिषक् ।
स्वस्थवृत्तमभिप्रेत्य व्याधौ व्याधिवशेन तु ॥ ६ ॥

शोधनम् शोधनम् शोधनम्, प्रति आधत्तम्
दृष्टिसे, शुचिर्नभौ अधाः अने श्रावणने आषाढ और
श्रावणको, प्रावृट् प्रावृष्ट आशुषा प्रावृष्ट जाने, ऊर्जसहो
कार्तिक अने मागशरने कार्तिक और मार्गशीर्षको शरद्
शरद आशुषा शरद जाने, तपस्यः च तथा मागशु
फाल्गुन, मधु च एव अने चैत्रने और चैत्रको, वसन्तः
वसन्त वसन्त, ज्ञेयो आशुषा जाने, एवम् आ प्रभाषे
इस प्रकार, स्वस्थवृत्तम् स्वरश्चवृत्तने स्वस्थवृत्तको,
अभिप्रेत्य लक्ष्मी राभी लक्ष्य करके, एतान् आ इन,
ऋतून् ऋतुयोःने ऋतुओंको, विकल्प्य यथोक्त विभाग
प्रभाषे राभी यथोक्त विभागके अनुसार रखकर, मिषक्
वैद्य वैद्य, संशोधनम् संशोधन संशोधन, दद्यात् देव
देवे, व्याधौ तु व्याधिर्मा ते व्याधिर्मे तो, व्याधिवशेन
व्याधि अनुसार ऋतुयोःनी उत्पन्ना उरी संशोधन
देवे ॥ ५-६ ॥

४. एतानृतून् विकल्प्यैव दद्यात् एतानृतून् विचिन्त्यैव दद्यात्
(क ५ ५)
-एतानृतून् विकल्प्याह दद्यात्
(घ)
५. मिषक्-नृणाम् (च)

5 6 Pravṛṣṭ (the early rains) is comprised of Ashadha and Sravana and Sarad (autumn) is Kartika and Margasirsha and Vasanta (spring) is Phalguna and Chaitra. These are the seasons in which seasonal purification is to be done. The physician should classify seasons in this way and give seasonal purification in condition of normal health; but in cases of disease, he should administer purification whensoever found necessary in view of the disease-condition

वसनादीनामन्तरा स्नेहस्वेदप्रयोग, अन्ते च स्नेहप्रयोग —
कर्मणां वसनादीनामन्तरेष्वन्तरेषु च ।
स्नेहस्वेदौ प्रयुज्जीत स्नेहं चान्ते प्रयोजयेत् ॥ ७ ॥

वसनादीनाम् वसन्त वगैरे वसनादि. कर्मणाम्
उर्जोःनी कर्मोंके, अन्तरेषु अन्तरेषु वस्ये वस्ये बीच
बीचमें, स्नेह स्वेदौ स्नेहन तथा स्वेदनने। स्नेहन तथा
स्वेदनका, प्रयुज्जीत प्रयोग उरवे। प्रयोग करना चाहिए,
अन्ते च अने अने और अन्तर्मे, स्नेहम् सशमनीय
स्नेहनने। संशमनीय स्नेहनका, प्रयोजयेत् प्रयोग उरवे।
प्रयोग करना चाहिए ॥ ७ ॥

7. In the intervals between the procedures of emesis, purgation etc., the physician should give oleation and sudations procedure and in the end, he should give sedative oleation.

कान् नातिस्निग्धान् विरेचयेत्—

विसर्पपिडकाशोफकामलापाण्डुरोगिणः ।

अभिघातविषातार्त्तान् नातिस्निग्धान् विरेचयेत् ॥ ८ ॥

विसर्प- विसर्प विसर्प, पिडका- पिडका पिडका,
शोफ शोफ सूजन, कामला- कामला, पाण्डु-

अन्तरेष्वन्तरेषु च—अन्तरे चान्तरे पुनः (१ ८)

८ विसर्पपिडकाशोफकामलापाण्डुरोगिणः—कुष्ठरी-पिडकाकागला
पाण्डुरोगिणः (च. फ.)

तथा पांडुना तथा पाण्डुके, रोमिणः शोभीमाने रोमियोको, अस्निघात- तेभ्यः भ्रूहः एवं चोट, विष-वार्ताश्च तथा विषयी पीडित मनुष्येने और विषसे पीडित मनुष्योंको, अतिस्निग्धान् च अतिशय स्नेहन आपी अत्यन्त स्नेहन कराके, न विरेचयेत् विरेचन करायपुं नहि विरेचन नहीं देना चाहिए ॥ ८ ॥

8. The physician should not give an excessive dose of preparatory oleation before purgation, to those who are suffering from acute spreading affections, pimples, edema, jaundice, anemia, trauma and toxicosis.

केषां स्नेहविरेचन केषां च रुक्षं विरेचन देयम्—
नातिस्निग्धशरीराय दद्यात् स्नेहविरेचनम् ।
स्नेहोत्क्रिष्टशरीराय रुक्षं दद्याद्विरेचनम् ॥ ९ ॥

अतिस्निग्ध- अतिशय स्निग्ध अति स्निग्ध, शरीराय शरीरवाणाने शरीरवालेको, स्नेहविरेचनम् स्नेहविरेचन स्नेहविरेचन, न दद्यात् न देपु न देवे, स्नेहोत्क्रिष्ट शरीराय अने स्नेहयी उत्क्रिष्ट शरीरवाणाने और जिसका शरीर स्नेहसे उत्क्रिष्ट है उसे, रुक्षम् रुक्ष रुक्ष, विरेचनम् विरेचन विरेचन, दद्यात् आपु देवे ॥ ९ ॥

9. The persons who have excessive unctuous quality in the body should not be given unctuous purgatives. The persons, in whose body the unctuous element has become agitated, should be given non-unctuous purgatives.

कथं पीतमौषधं सम्यग्योगाय कल्पते—
स्नेहस्वेदोपपन्नेन जीर्णे सात्रावदौषधम् ।
एकाग्रमनसा पीतं सम्यग्योगाय कल्पते ॥ १० ॥

स्नेहस्वेद- स्नेहन तथा स्वेदनयी स्नेहनसे तथा स्वेदनसे, उपपन्नेन युक्त पुरुषे बुद्धि पुरुषने, जीर्णे पौराणिक पची गया पची आहारके पच जानेके बाद,

१. रुक्ष दद्याद्विरेचनम्—दद्याद्रुक्ष विरेचनम् (घ)

१०. सम्यग्योगाय—सम्यग् योगाय (घ.)

एकाग्रमनसा ओकाग्र मनयी एकाग्र मनसे, सात्रावत् सात्रासर मात्रानुसार, पीतम् पीयेतु पी हुई, औषधम् औषध औषध, सम्यग्योगाय पीताने। सम्यग्योग करवाभा अपना सम्ययोग करनेमें, कल्पते समर्थ थाय छे समर्थ होती है ॥ १० ॥

10. When a person has been well prepared with oleation and sudation procedures, and after his previous meal has been fully digested, if he ingests the right dose of medication with his mind concentrated on the treatment, it brings about the most desirable results.

स्निग्धात् पात्राद्यथा तोयमयत्नेन प्रणुद्यते ।
कफादयः प्रणुद्यन्ते स्निग्धादेहात्तथौषधैः ॥ ११ ॥

स्निग्धात् स्निग्ध चिकने, पात्रात् वासुधुमांथी वर्तनसे, यथा जेवी रीते जैसे, अयत्नेन प्रयत्न पगर आसानीसे, तोयम् जल जल, प्रणुद्यते भसेडी शक्य छे हटाया जाता है, तथा तेवी रीते वैसे, स्निग्धात् स्निग्ध स्निग्ध, देहात् देहमांथी देहसे, कफादयः कफ वगेरे दोष। कफादि दोष, औषधै औषधायी औषधोंसे, प्रणुद्यन्ते प्रयत्न पगर भसेडी शक्य छे आसानीसे हटाये जाते हैं ॥ ११ ॥

11 As in a vessel smeared with oil, water slips down without any effort, similarly kapha and other morbid humors slip out easily in a body which has undergone oleation therapy.

आर्द्रं काष्ठं यथा वह्निर्विष्यन्दयति सर्वतः ।
तथा स्निग्धस्य वै दोषान् स्वेदो विष्यन्दयेत् स्थिरान् ॥

यथा जेभू जैसे, वह्निः अग्नि आग, आर्द्रम् भीना गीनी, काष्ठम् धाड्डाने लकड़ीको, सर्वतः चारे आबुथी चारों ओरसे, विष्यन्दयति युवरावे छे विष्यन्दित करती

११ प्रणुद्यते—प्रसिध्यते (क)

१२ तथा स्निग्धस्य वै दोषान् स्वेदो विष्यन्दयेत् स्थिरान्—
तथा स्निग्धस्य औषधेन दोषान् हरति सर्वतः (घ)

है, तथा तेम उसी प्रकार, स्नेहः वै स्नेहनं स्वेदनं, स्निग्धस्य स्निग्धं भुज्यते। स्निग्धं पुरुषके, स्थिरान् स्थिरं स्थिरं, दोषान् दोषान् दोषोको, विष्यन्देव भक्षारं डाढे छे विष्यन्दित करता है ॥ १२ ॥

12. As fire makes the water in moist wood to trickle out from every pore, similarly sudation causes the fixed toxic matter to melt and flow out in a person who has been previously oiled.

क्लिष्टं वासो यथोत्क्रेश्य मलः संशोध्यतेऽम्भसा ।
स्नेहस्वेदैस्तथोत्क्रेश्य शोध्यते शोधनैर्मलः ॥१३॥

यथा नै प्रभाण्डे जिस प्रकार, क्लिष्टम् भेदा मैले, वासः वस्त्रमाथी वस्त्रसे, उत्क्रेश्य भेदने शिथिल करी मैलको ढीलाकर, अम्भसा पाणीधी जलसे, मलः ते भेदने वह मैल, संशोध्यते धोई नाभवाभा आवे छे हटाया जाता है, तथा ते प्रभाण्डे उसी प्रकार, स्नेह-स्वेदैः स्नेहनं तथा स्वेदनम् स्नेहनं तथा स्वेदनद्वारा, उत्क्रेश्य यथायथमानं करी प्रचलित करके, शोधनैः शोधनं औषधाथी शोधनोद्वारा, मलः भुज्यते मलः, शोध्यते शोधनं करवाभा आवे छे दूर किया जाता है ॥ १३ ॥

13 Just as dirt in a dirty cloth is separated and washed out by water, so, by oleation and sudation, the toxic matter in the body is segregated and washed out by purgation

१३ क्लिष्टं वासो यथोत्क्रेश्य मलः संशोध्यतेऽम्भसा-क्षारोत्क्रिष्टे यथा वस्त्रे मलः शुद्धयति वारिणा (ग)

क्लिष्टं वासो यथोत्क्रेश्य-क्षारोत्क्रिष्टे यथा वस्त्रे (घ, त, थ)

क्लिष्टं वासो...शोधनैर्मलः ॥-क्षारोत्क्रिष्टे यथा वस्त्रे मलः शुद्धयति वारिणा । स्नेहस्वेदैस्तथोत्क्रिष्टो दोषः शुद्धयति शोधनैः (व, फ.)

अजीर्णस्य संशोधनौषधस्य लिङ्गानि—

अजीर्णे वर्धते ग्लानिर्विवन्धश्चापि जायते ।
पीतं संशोधनं चैव विपरीतं प्रवर्तते ॥१४॥

अजीर्णे आधेयु पन्था पहेला आहारके बिना पचे ही, ग्लानिः पीधेला संशोधन औषधथी ग्लानि पिये हुए संशोधन औषधसे ग्लानि, वर्धते वधे छे बढ़ती है, विवन्धः च अपि अने कुम्भज्यात पण्य और कवजियत भी, जायते थाय छे होती है, पीतम् अने पीधेयु एव पी हुई, संशोधनम् च एव संशोधन औषध संशोधन औषध, विपरीतम् विपरीत भागे विपरीत मार्गसे, प्रवर्तते प्रवर्तते छे प्रवृत्त होती है ॥ १४ ॥

14. If the purificatory dose is taken when the previous meal is undigested, there will occur depression and constipation, and the medication acts in a wrong way

मात्रावतः संशोधनौषधस्य गुणः—

अल्पमात्रं महावेगं बहुदोषहरं सुखम् ।
लघुपाकं सुखास्वादं प्रीणनं व्याधिनाशनम् ॥१५॥
अविकारि च व्यापत्तौ नातिग्लानिकरं च यत् ।
गन्धवर्णरसोपेतं विद्यान्मात्रावदौषधम् ॥१६॥

यद् नै जो औषधम् औषध औषध, अल्पमात्रम् थोड़ी मात्राभा थोड़ी मात्रामें भी, महावेगम् महान वेगवाणुं महा वेगवान, बहुदोषहरम् बहु दोषोको बहुत दोष हरनेवाली, सुखम् सुखेथी धर्म शक्य ओषुं सुखपूर्वक खाई जा सके ऐसी, लघुपाकम् पचवाभा ढलकु जल्दी पचनेवाली, सुखास्वादम् सुख-कारक स्वादवाणु सुखकारक स्वादवाली, प्रीणनम् प्रसन्नता-कारक प्रसन्नताको उत्पन्न करनेवाली, व्याधिनाशनम् रोगनाशक रोगनाशक, व्यापत्तौ च अने व्यापत्तिभा पण्य और व्यापत्तिमें भी, अविकारि थोड़ी विकार करनार जोड़ा विकार करनेवाली, न अतिग्लानिकरम् न अति ग्लानि न करनेवाली,

१५ अविकारि च व्यापत्तौ-अविकाराविपन्नं च (ख.)

१६ च व्यापत्तौ-विपत्तौ च (ग.)

ગન્ધવર્ણરસ- અને જે ગન્ધ, વર્ણ તથા રસથી ગન્ધ, વર્ણ તથા રસને, ઉપેત્તમ્ ચ યુક્ત હોય યુક્ત હો, માત્રાવત્ તેને યોગ્ય માત્રાવાળું એવું ઉચિત માત્રાવાળી, વિદ્યાત્ બાલ્યુ જાને ॥ ૧૫-૧૬ ॥

15 16. That should be known as the proper medication which requires to be taken in small dose, which is quick in action and is curative of even an excessive degree of morbidity, which is easy to take, which is light in digestion, palatable, pleasing, curative of the particular disease not harmful even if complications arise, not very depressant and is possessed of the most agreeable smell, color and taste.

કથંભૂતમના ઔષધ વિવેચ—

વિધૂય માનસાન્ દોષાન્ કામાદીનશુભોદયાન્ ।
एकाग्रमनसा पीतं सम्यग्योगाय कल्पते ॥ ૧૭ ॥

જનુભોદયાન્ અશુભ કરનાર જનુભ ફલકો દેને-
વાળે, કામાદીર્ કામાદિક કામાદિ, માનસાન્ માનસિક
માનસ, દોષાન્ દોષોને દોષોનો, વિધૂય દૂર કરી હટા-
કર, એકાગ્રમનસા એકાગ્ર મનથી એકાગ્ર મનસે, પીતમ્
પીધેલું ઔષધ પી હુઈ ઔષધ, સમ્યગ્યોગાય પીતાને
સમ્યગ્યોગ કરવા માટે અપના સમ્યગ્યોગ કરનેકે લિયે,
કલ્પતે સમર્થ થાય છે સમર્થ હોતી હૈ ॥ ૧૭ ॥

17. If a person after cleansing his mind of its impurities like passion and other inauspicious sentiments and concentrating his mind on the treatment takes this dose, it brings about the most desirable results

શ્વો વમન પાતા વિરેચન પાતા ન કિં મુજીત?—

नरः श्वो पातं पाता भुञ्जीत कफवर्धनम् ।
सुजरं द्रवभूयिष्ठं, लघ्वङ्गीतं विरेचकम् ॥ ૧૮ ॥

૧૭ કામાદીનશુભોદયાન્—કામાક્રોધમદાદિકાન્ (ક વ, ર, ઘ, ઙ)

૧૮ કવચીત—કવચીત (ક વ ર ઘ ઙ) —

उत्क्रिष्टाल्पकफत्वेन क्षिप्रं दोषाः स्रवन्ति हि ।

શ્વ આવતી કાલે આવેવાલે દિનમે, વમનમ્ વમન
વમન, પાતા નર જે મનુષ્યને પીવું હોય પીનેવાલા
મનુષ્ય, કફવર્ધનમ્ તેણે કફ વધારનાર કફવર્ધક,
સુજરમ્ તરત પચી બધ એવું સીધ પચનેવાલા, દ્રવ-
ભૂયિષ્ઠમ્ અને મોટે ભાગે દ્રવચાળું ભોજન દ્રવપ્રાય
મોજન, મુજીત ખાવું જાવે, વિરેચનમ્ અને આવતી
કાલે વિરેચન જે મનુષ્યને પીવું હોય તેણે ઓર આવે
વાલે દિનમે વિરેચન પીનેવાલા મનુષ્ય, લઘુ લઘુ હલકા
અશીતલ્ અને ઉષ્ણ ભોજન ખાવું ઓર ઉષ્ણ મોજન
જાવે, ઉત્ક્રિષ્ટ-અલ્પ કફત્વેન કફ ઉત્ક્રિષ્ટ તથા અલ્પ
હોવાથી કફકે ઉત્ક્રિષ્ટ તથા અલ્પ હોને પર, દોષાઃ
દોષો દોષ, ક્ષિપ્રમ્ તરત જલ્દી સ્રવન્તિ હિ સર્વી
બધ છે નિકલ જાતે હૈ ॥ ૧૮ ૧ ॥

18-18½ The person, who is going to have emesis the next day, should take diet which is easily digestible, mostly liquid and promotive of mucus secretion, and the person who is going to take purgation, should eat light and warm articles of diet. Owing to increase of mucus in the former case and diminution of mucus in the latter the morbid humors quickly flow out

સમ્યક્ શુદ્ધસ્ય લિંગાનિ—

पीतौषधस्य तु भिषक् शुद्धिलिङ्गानि लक्षयेत् ॥ ૧૯ ॥
ऊर्ध्वं कफानुगे पित्ते विट्पित્तेऽनुकफे त्वघः ।
हृतदोषं वदेत् कार्श्यदौर्बल्ये चेत् सलाघवे ॥ ૨૦ ॥

મિષક્ તુ વૈદે વૈદ્ય, પીતૌષધસ્ય ઔષધ પીધેલ
મનુષ્યના ઔષધ પિયે હુઈ મનુષ્યકે શુદ્ધિલિંગાનિ
શુદ્ધિના લક્ષણ શુદ્ધિકે લક્ષણ, લક્ષમેત્ ભેવાં ધ્યાનસે
દેશે, પિત્તે કફાનુગે એ પિત્ત કફની પાછળ નીકળે યદિ
પિત્ત કફકે વાદ નિકલે, સલાઘવે અને લાઘવસહિત

* પિત્તે વિટ્પિત્તેઽનુકફે - પિત્ત વિ પિત્તાનુકફે (૫)

.. - કાર્શ્યદૌર્બલ્યે - કાર્શ્યદૌર્બલ્ય ચેત્ -

સલાઘવં (૫)

और लाघवसहित, काश्यदौर्बल्ये कृशता तथा दुर्बलता होय तो कृशता तथा दुर्बलता हों तो, ऊर्ध्वं आगने ऊर्ध्वभागको, कफे विट्पित्ते अनु तेभ्य उक्ष भण तथा पित्तनी पाछण नीकणे अने लाघवसहित कृशता तथा दुर्बलता होय तो। एवं कफ पित्तके बाद निकले और लाघवसहित कृशता तथा दुर्बलता हों तो, अधः नीथेना आगने अधोभागको, कृतदोषम् दोषरहित दोषरहित, वदेत् उक्षेवो कहे ॥ १९-२० ॥

19 20 In a person who has taken the purificatory dose, the physician should keep observing the development of the signs of complete purification In the case of emesis, when bile appears after the mucus in the vomitus and in the case of purgation, mucus appears after feces and bile, and there occur weakness, debility and lightness of the body, it should be considered the stage of complete elimination of morbid matter.

शुद्धिलक्षणदर्शनेऽपि सावशेषीषधे वमनोपदेशः—

वामयेत्तु ततः शेषमौषधं न त्वलाघवे ।
स्तेमित्येऽनिलसङ्गे च निरुद्धारेऽपि वामयेत् ॥२१॥
आलाघवात्तनुत्वाच्च कफस्यापत् परं भवेत् ।

ततः पछी बाद. शेषम् आधीनां शेष, औषधम् औषधनी औषध, तु वामयेत् उक्षटी करावी नाभवी वमनसे निकाल देवे, अलाघवे तु पछु ने लघुता न आवी होय तो। किन्तु लघुता न हो तो, न उक्षटी न कराववी वमन न करावे, स्तेमित्ये स्तिमितता स्तिमितता, अनिलसङ्गे च अने वायुरोधमा और वायुके अवरोधमें, निरुद्धारे तेभ्य ओऽकार न आवता होय तो। एवं उद्गारके न होने पर, अपि पछु भी लाघवात् शरीरनी लघुता थाय शरीरमें लघुता हो जाये, कफस्य तनुत्वात् च

अने उक्ष पातणो। पडे और कफ पतला हो जाये, ना त्या सुधी तब तक, वामयेत् वमन कराववुं वमन करावे, परम् ओ पछी वमन करावे तो। इसके पश्चात् वमन करानेसे, आपत् विकार तेभ्य उपद्रव विकार एवं उपद्रव, भवेत् भाय छे होते है ॥ २१३ ॥

21-21½ After this stage if any part of the dose is left in the body, it should be eliminated by emesis But if lightness has not developed in the body, it should not be done. In case there are stiffness and accumulation of vata, the patient should be made to vomit even if there occur no eructations. Emesis should be done till there occur lightness of the body and thinning of the mucus. If carried further, it will be attended with great disaster

यथोक्तवमनफलम्, सम्यग्वमितस्य च पश्चात्कर्म—

वमिते वर्धते वह्निः शमं दोषा व्रजन्ति हि ॥२२॥
वमितं लङ्घयेत् सम्यग्जीर्णलिङ्गान्यलक्षयन् ।
तानि दृष्ट्वा तु पेयादिक्रमं कुर्यान्न लङ्घनम् ॥२३॥

वमिते वमन यर्ध जाता सम्यक् वमन होने पर, वह्निः अठराभि अग्नि, वर्धते वधे छे बढ़ती है, दोषाः अने दोषो और दोष, शमम् शांत शान्त, व्रजन्ति हि भाय छे होते है, सम्यक् ने सरभी रीते सम्यक्, जीर्णलिङ्गानि शुद्धुं थयेव औषधनां लक्षण जीर्णके लक्षण, अलक्षयन् न देभाय त्यां सुधी न दीखे वहां तक, वमितम् वमन करेव अनुत्थने वमन कराये हुएको, लङ्घयेत् लघन कराववुं ओछे लघन करावे, तानि दृष्ट्वा तु पछु ने ते लक्षणो देभाय तो। उनके दीखने पर, पेयादिक्रमम् पेयादिक्रम पेयादि संघर्जनक्रम, कुर्यात् करवो करावे, लङ्घनम् न लघन कराववुं नहि लङ्घन न करावे ॥ २२-२३ ॥

२१३. आलाघवात्तनुत्वाच्च कफस्यापत् परं भवेत्—आलाघवा
दणुत्वाच्च कफस्यापिदर भवेत् (क)

॥ तनुत्वात्—अणुत्वात् (न क)

०३ जीर्णलिङ्गान्यलक्षयन्—जीर्णलिङ्गानि लक्षयेत् (क)

22-23. Emetics promotes the gastric fire and the humors get sedated. The person who has vomited should be starved as long as the signs of the full digestion of the medication are not seen; and on seeing these signs, the dietetic regimen of gruels should be carried out and the starvation should be stopped.

पेयादिकमाचरणे हेतुः—

संशोधनाभ्यां शुद्धस्य हृतदोषस्य देहिनः ।

यास्यग्निर्मन्दतां तस्मात् क्रमं पेयादिमाचरेत् ॥२४॥

संशोधनाभ्याम् संशोधनार्थं संशोधनसे, शुद्धस्य शुद्ध यथैव शुद्ध हुए, हृतदोषस्य तेभ्यः केना दोष हरी देवाभा आभ्यां छे तेना एव दोषोंके निकल जानेसे, देहिनः पुरुषने। पुरुषकी, अग्निः अग्नि अग्नि, मन्दताम् मंद मन्द, याति यथैव अथ छे हो जाती है, तस्मात् माटे अन्तः, पेयादिक पेयादि पेयादि, क्रमम् स सन्तर्जकम् ससर्जनक्रम, माचरेत् कराने। ओषधे कराने ॥ २४ ॥

24. The gastric fire in the body of the person who has been cleansed by the purificatory procedures and freed from all morbid matter, becomes weakened. Therefore, a course of dietetic regimen of thin gruels etc., should be carried out

तर्पणादिकम् कुत्र योज्यः—

कफपित्ते विशुद्धेऽहं मद्यपे वातपैत्तिके ।

तर्पणादिकम् कुर्यात् पेयाऽभिष्यन्दयेच्च तान् ॥२५॥

कफपित्ते छे अने पित्तनी कफ और पित्तकी, मद्यपम् अहं अल्प, विशुद्धे शुद्धि यथैव होय तो शुद्धि होने

पर, मद्यपे मद्यपान करनेपरने मद्य पीनेवालोंमें, वात-पैत्तिके अने वातपित्तना रोगीने और वातपैत्तिक रोगीमें, तर्पणादिकम् तर्पणादि छे तर्पणादि क्रम, कुर्यात् कराने। कराने, हि पेया कराने छे पेया क्योंकि पेया, तान् तेने। उन्को, अभिष्यन्दयेच्च छिदने करे छे अभिष्यन्दित कर देती है ॥ २५ ॥

25. The physician should prescribe the dietetic regimen of demulcent drinks etc., in conditions where kapha and pitta are partially cleansed and in case of alcoholics or persons with vata-cum-pitta habitus; the thin gruels will have a liquefacient effect on their body.

जीर्णौषधस्य लिङ्गानि—

अनुलोमोऽनिलः स्वास्थ्यं क्षुत्तृष्णोर्जो मनस्विता ।

लघुत्वमिन्द्रियोद्धारशुद्धिर्जीर्णौषधाकृतिः ॥२६॥

अनिलः वायु वायुका, अनुलोमः अनुलोम होवे। अनुलोम होना, स्वास्थ्यम् स्वस्थता स्वस्थता, क्षुत्तृष्णा- भूभ-तरस भूभ-प्यास लगना, ऊर्जः उत्साह उत्साह, मनस्विता मनस्विता मनस्विता, लघुत्वम् शरीरमां लघुता देहमें लघुता, इन्द्रिय- इन्द्रियो इन्द्रियो, उद्धार-शुद्धिः तथा औऽकारकी शुद्धि तथा उकारकी शुद्धि, जीर्णौषध- औषधी अथैव औषधनी ये जीर्णौषधके, आकृतिः लक्षण छे लक्षण हैं ॥ २६ ॥

26. Regular peristaltic movement of vata, a sense of well being, hunger, thirst, good spirits, self confidence, lightness, clarity of the senses and of the eructations are the signs that indicate that the dose of medication has been completely digested.

अजीर्णोषधस्य लिङ्गानि—

क्लमो दाहोऽङ्गसदनं भ्रमो मूर्च्छा क्षिरोरुजा ।
 अरतिर्वलहानिक्ष सावशेषौषधाकृतिः ॥२७॥

कमः भाः कम, दाह हाह दाह, अङ्गुलदनम्
अमेनी शिथिलता अगसाद, अम्रं अम्रं अम्रं, मूर्च्छा
मूर्च्छा मूर्च्छा, क्षिररुजा क्षिरपीडा सिरदर्द, अरतिः
अयेनी वेचैनी, बलहानिः च अने अलहानि और
बलहानि, सावशेष- ओ पथवामा भाडी रहेला ये
पचनेमें अवशिष्ट, औषध- औषधना औषधके, माकृतिः
वक्ष्यु छे लक्षण है ॥२७॥

27 Exhaustion, burning, asthenia, giddiness, fainting, headache, malaise and loss of vitality are the signs indicating that some part of medication is still left undigested.

कथंभूतमौषध व्यापद्यते?—

अकालेऽव्यातिमात्रं च पुराणं न च भाषितम् ।
असम्यक्संस्कृतं चैव व्यापद्येतौषधं द्रुतम् ॥२८॥

अकाले अयोग्य गाने दीधेलुं अयोग्य समयमें ली
हुई, अस्पातिमात्रम् च नान्दी के मोटी मात्रावाणु
अल्प या अति मात्रावाली, पुराणम् जूनुं पुरानी, न
भावितम् च भावना वगैरनु भावनारहित, असम्यक्
संस्कृतम् च एव अने योग्य रीते संस्कार न पाभेलु
और सम्यक् रूपसे संस्कृत न की हुई, औषधम् औषध
औषध, द्रुतम् जल्दी खीघ्र, व्यापयेत् व्यापति कुरे छे
व्यापत्तिकारक होती है ॥ २८ ॥

28 Medication taken at the wrong time or in underdose or over dose, or medication that is very old or which is

२१ राशोऽक्षयन्-राशोऽक्षयन् (क.)

राष्ट्रोद्भूतं न भ्रमो मूर्च्छा शिरःरुजा—राष्ट्रोद्भूतं न भ्रमो
मूर्च्छाऽरुचिस्तथा (४)

॥ मूर्च्छा शिरोरुजा-मूर्च्छावचिर या (५)

२८. हुनम्-भुवम् (न उ य)

not impregnated or not well prepared
will soon produce complications

वमनविरेचनयोर्दश व्यापदः —

आत्मानं परिकर्तिश्च सावो हृद्वात्रयोर्ग्रहः ।
जीवादानं स्वभिभ्रंशः स्वम्भः सोपद्रवः क्लमः ॥२९॥
अयोगादतियोगाश्च दशैता व्यापदो मताः ।
प्रेष्यभैषज्यवैद्यानां वैगुण्यादातुरस्य च ॥३०॥

आध्मानम् आध्मान आध्मान, परिकर्तिः परि-
 कर्तिष्ठा परिकर्तिका, स्त्रावः स्त्राव स्त्राव, हृद्-गात्रयो ग्रह-
 ६६३६, अंगत्रय हृद्ग्रह- अंगग्रह, जीवादानम् जीवादान
 जीवादान, सविभ्रंश विभ्रंश विभ्रंश, स्तम्भः स्तम्भ
 स्तम्भ, सोपद्रवः उपद्रव उपद्रव, क्लमः च अने क्लम
 और क्लम, एताः ऐ ये, दश दश दस, व्यापद व्यापत
 व्यापत, अयोगात् अयोग अयोग, अतियोगात् च
 अने अतियोगात् और अतियोगसे, प्रेष्य- तथा परि-
 चारक तथा परिचारक, भैषज्य औषध औषध, वैद्या-
 नाम् वैद्य वैद्य, आदुरस्य अने रोगिणी और रोगीकी,
 वैगुण्यात् च विगुण्यताने लब्ध विगुणताके कारण, मताः
 मानेदी छे होती है ॥ २९-३० ॥

29-30 Distension of abdomen, gripping pain, excessive discharge, cardiac spasm and spasm of the limbs, discharge of blood, improper action of the medication, rigidity, serious affections and exhaustion—these are considered to be the ten complications due to under-action or over-action of the drug or due to the defects of the attendant, the medication, the physician or the patient.

वमनविरेचनयोर्योगातियोगायोगानां लक्षणम्—

योगः सम्यक्प्रवृत्तिः स्यादतियोगोऽतिवर्तनम् ।
अयोगः प्रातिलोभ्येन न चारुपं वा प्रवर्तनम् ॥३१॥

सम्यक्-संशोधनन्ती सम्यक् संशोधनकी सम्यक्,
प्रवृत्तिः प्रवृत्ति प्रवृत्ति, योग योग कहेवाय छे योग
कहाता है, अतिवर्तनम् अति प्रवृत्ति अति प्रवृत्ति,

અતિયોગઃ અતિથોગ કહેવાય છે અતિયોગ કહાતા હૈ, પ્રાતિલોમ્યેન અને વિપરીતપણાથી પ્રવૃત્તિ જૌર પ્રતિલોમતાસે પ્રવૃત્તિ, ન ચ અલ્પમ્ વા બિલ્લકુલ્લ નહિ પ્રવૃત્તિ અથવા થોડા પ્રમાણમાં સર્વમા નહીં પ્રવૃત્તિ યા અલ્પ, પ્રવર્તનમ્ પ્રવૃત્તિ પ્રવૃત્તિ, અયોગ. અથોગ અયોગ, સ્યાત્ કહેવાય છે કહાતા હૈ ॥ ૩૧ ॥

31. Successful action is discharge in right proportion. If there is excessive discharge, it signifies over-action. And unsuccessful action is that where there is contrary action or there is no discharge or scanty discharge.

સ્તેષ્મોત્ક્રિષ્ટેન દુર્ગન્ધમદ્દ્યમતિ વા વહુ ।
વિરેચનમર્જીર્ણે ચ પીતમૂર્ધ્વે પ્રવર્તતે ॥૩૨॥

સ્તેષ્મોત્ક્રિષ્ટેન કહેના ઉત્ક્રેશવાળા મનુષ્યે કફકે ઉત્ક્રેશયુક્ત પુરુષને, પીતમ્ પીધેલુ પી હુઈ, અતિદુર્ગન્ધમ્ અતિ દુર્ગંધવાળું અતિ દુર્ગન્ધયુક્ત, અતિ મદ્દ્યમ્ અતિશય અલ્પ હૃદયકે લિપ્ત અત્યન્ત અપ્રિય, વહુ વા અધિક માત્રાવાળું અધિક માત્રાવાલી, મર્જીર્ણે ચ અથવા અશુભ્માં પીધેલુ અથવા અર્જીર્ણમે પી હુઈ, વિરેચનમ્ વિરેચન ઔષધ વિરેચન ઔષધ, ઊર્ધ્વમ્ ચ ઊર્ધ્વગામી કપરકે માર્ગસે, પ્રવર્તતે પ્રવૃત્ત થાય છે પ્રવૃત્ત હોતી હૈ ॥૩૨॥

32. Purgative medication in a condition, where the kapha is aroused, would act upwards, i. e. as an emetic if the medicine is bad in odor or unpalatable or is in a big dose and taken before the previous meal is digested
શુધાર્તમૃદુકોષ્ઠાભ્યાં સ્વરપોત્ક્રિષ્ટકફેન વા ।
તીક્ષ્ણં પીતં સ્થિતં શુબ્ધં વમનં સ્યાદ્વિરેચનમ્ ॥૩૩॥

૩૩ સ્વલ્પોત્ક્રિષ્ટકફેન વા-પીત સ્વસ્થકફેન વા (દ)

, તીક્ષ્ણ પીત સ્થિત શુબ્ધ વમન સ્યાદ્વિરેચનમ-તીક્ષ્ણ સ્થિત મધુમિત વમન સ્યાદ્વિરેચનમ (૩)

,, યનજ્ઞોકાનન્તરમ્ —

અયોગે તન્ન વચ્ચ સમાસેનાધિધીયને ।

સ્ત્યધિકઃ પાઠ (૬૬) પુસ્તકનો. ।

શુધાર્ત - બૂખથી પીડિત શુધાર્ત, મૃદુકોષ્ઠાભ્યામ્ મૃદુ કોષ્ઠાવાળા મૃદુ કોષ્ઠ, સ્વસ્થ - અથવા થોડાક અથવા વહુ થોડે, સ્વસ્થ-કફેન કહેના ઉત્ક્રેશવાળા મનુષ્યે કફકે ઉત્ક્રેશવાલે મનુષ્યને, પીતમ્ પીધેલુ પી હુઈ, તીક્ષ્ણમ્ તીક્ષ્ણ તીક્ષ્ણ, શુબ્ધમ્ અને અદર ક્ષોભ પામી રોકાઈ રહેલું જૌર અન્દર શુબ્ધ હોકર રહી હુઈ, વમનમ્ વમન ઔષધ વમન ઔષધ, વિરેચનમ્ વિરેચન ઔષધ વિરેચન ઔષધ, સ્યાત્ બની અય છે બન જાતી હૈ ॥ ૩૩ ॥

33. The emetic dose which is taken in a condition when a person is afflicted with hunger, or where the person is of the soft-bowelled type or where kapha in the stomach is poorly aroused or where medicine is strong or where the medicine taken becomes stagnant in the stomach and causes agitation, acts as a purgative.

પ્રાતિલોમ્યેન દોષાણાં હરણાત્તે હ્યકૃત્સજ્ઞઃ ।
અયોગસંજ્ઞે, કૃચ્છ્રેણ યાતિ દોષો નવાઽરપશઃ ॥૩૪॥

પ્રાતિલોમ્યેન હિ વિપરીત માર્ગથી પ્રાતિલોમતાસે, અકૃત્સજ્ઞઃ તથા અસ પૂર્ણપણે તથા અપૂર્ણતા, દોષાણામ્ દોષોનુ દોષોકે, હરણાત્ હરણ કરવાથી હરણ કરનેકે કારણ, તે અયોગસંજ્ઞે તેઓની અથોગ સજ્ઞા થાય છે યે અયોગ નામસે કહે જાતે હૈ. દોષઃ અયોગમાં દોષ અયોગમે દોષ, કૃચ્છ્રેણ કાં તેા મુશ્કેલીથી વહી કઠીનાઈસે, યાતિ નીકળે છે નિકલતા હૈ, યા ન વા કાં તેા નીકળતો નથી યા નહીં નિકલતા, અરપશઃ અથવા અથ્થ પ્રમાણમાં નીકળે છે અથવા ચોડા ચોડા નિકલતા હૈ ॥ ૩૪ ॥

34 These conditions where the actions of drugs are reversed and consequently elimination is partial, are known as conditions of unsuccessful

૩૪. યાતિ દોષો ન વાઽરપશઃ - ગદા (ન વા) ગત્તિ

ચારપશઃ (૪. ૫.)

action It means that the morbid matter is either eliminated with difficulty, or not at all, or only slightly

पीतेऽप्यौषधेऽशुद्धस्य कर्तव्यम्—

पीतौषधो न शुद्धश्चेज्जीर्णं तस्मिन् पुनः पिवेत् ।
औषधं न त्वजीर्णेऽन्यद्भयं स्यादतियोगतः ॥३५॥

पीतौषध औषध पीधुं होय छता औषधके पीनेसे, शुद्धः शुद्धि शुद्धि, न चेत् न थाय तो न हो तो, तस्मिन् ते औषध उसके, जीर्णं पथी नता जीर्ण होने पर, पुन इरीथी फिर, पिवेत् औषध पीधुं औषध पीवे, अजीर्णं तु पथु पथु न होय तेना पर किन्तु जीर्ण न हुआ हो तो, अन्यद् इरी दुवारा, औषधम् औषध औषध, न पीधुं न लेधये न पीवे, अतियोगतः डारथु के अतियोगने। क्योंकि अतियोगका, भयम् भय भय, स्यात् रहे छे रहता है ॥ ३५ ॥

35 If after taking the dose, the body is not cleansed and the dose is fully digested, he may take a second dose. If the second dose is taken before the first is fully digested, there may be over-action.

कोष्ठस्य गुरुतां ज्ञात्वा लघुत्वं बलमेव च ।
अयोगे मृदु वा दद्यादौषधं तीक्ष्णमेव वा ॥३६॥

कोष्ठस्य डाडानी कोष्ठकी, गुरुताम् शुभुता गुरुता, लघुत्वम् लघुता लघुता, बलम् च एव तथा भूण और बलको, ज्ञात्वा भूणी धर्धने जानकर अयोगे अथे-भभा अयोग होने पर, मृदु वा मृदु मृदु, तीक्ष्णम् एव वा अथवा तीक्ष्ण अथवा तीक्ष्ण, औषधम् औषध औषध, दद्यात् आपु देवे ॥ ३६ ॥

36. In case of imperfect action of the dose, the physician should give a strong or mild second dose, after ascertaining whether the person is of the hard bowelled or the soft-bowelled type and also his vitality.

दुर्बलने वमन क्रूरकोष्ठे विरेचनं च न देयम्—

वमनं न तु दुश्छर्दं दुष्कोष्ठं न विरेचनम् ।
पाययेतौषधं भूयो हन्यात् पीतं पुनर्हि तौ ॥३७॥

दुश्छर्दम् तु नेने उदरी न यती होय तेने जिमे वमन न होता हो उसे, वमनम् नभन वमन, औषधम् औषध औषध, भूयो इरी पुन, न पाययेत् पापु न लेधये न पिलावे, दुष्कोष्ठम् अने नेने। डाडो डारथु होय तेने और कठिन कोष्ठवालेको, विरेचनम् विरेचन औषध विरेचन औषध, न इरी पापु न लेधये पुन न पिलावे, हि पीतम् डारथु के पीवाभा आवेदा ते औषधो क्योंकि पी हुई वे औषध, तौ पुनः ते भनेने उन दोनोंको हन्यात् हणी नाछे छे मार डालती हैं ॥ ३७ ॥

37. The physician should not give a second dose of emesis to one who is a bad subject for emesis, or a second dose of purgation should not be given to a hard-bowelled person. If they are so given, they will surely kill the patient

अयोगजन्या व्यापदः—

अस्त्रिग्धास्त्रिग्धदेहस्य रुक्षस्यानवमौषधम् ।
दोषानुत्क्रिय निर्वर्तुमशक्तं जनयेद्दधान् ॥३८॥
विभ्रंशं श्वयथुं हिकां तमसो दर्शनं भृशम् ।
पिण्डिकोद्वेष्टनं कण्डूसूर्वाः सादं विवर्णताम् ॥३९॥

अनवम् भूनु पुरानी, औषधम् औषध औषध, अस्त्रिग्ध-अस्त्रिग्धदेहस्य स्वेदन अने स्वेदन न डरेद शरीरवाणा शरीरको विना स्त्रिग्ध स्त्रिग्ध किये हुए, रुक्षस्य रुक्ष पुरुषने रुक्ष पुरुषके, दोषान् दोषाने। दोषोको, उत्क्रिय उद्वेष्ट डरी उत्क्रिय करके, निर्वर्तुम् अडार डाडवा निकालनेमें, अशक्तम् असमर्थ थर्ध अशक्त होकर, विभ्रंशम् विभ्रंश विभ्रंश, श्वयथुम् से।से सूदन, हिकाम् डे।डी हिका, भृशम् भूभ अत्यन्त, तमसः

३८- दुश्छर्दं दुष्कोष्ठं न-दुश्छर्दं मृदुकोष्ठे न-)

दुष्कोष्ठं । विरेचनम्-क्रूरकोष्ठ विरेचनम् (फ.)

३९. मृशम्-भृशम् (प)

અંધકાર અંધકારકા, દર્શનમ્ દેખાવેા દર્શન, પિષ્ઠિકા-
પિંડીઓમાં પિષ્ઠલિયોંકા, રૂદ્ધેનમ્ ઝોડાં ચડવાં
રૂદ્ધેન, કણ્ઠમ્ ખજવાળાં જુજલી, કર્વોં ઊરુઓનીં દોનોં
ઝરુકી, સાદમ્ શિથિલતા શિથિલતા, વિવર્ણતામ્ અને
વિવર્ણતાં ઓર વિવર્ણતા, ગદામ્ એ રોગોને ઇન રોગોંકો,
જનયેત્ ઉત્પન્ન કરે છે ઉત્પન્ન કરતી છે ॥ ૩૮-૩૯ ॥

38 39 The purificatory dose given
to a person who is not prepared with
preliminary oleation and sudation
procedures, or to one who is dehyd-
rated, or if the drug has become too old,
it will only rouse the morbid matter
and will be incapable of eliminating
it; such a dose of medication causes
many diseases, wrongful action, edema,
hiccup, excessive faintness, cramps in
the calf muscles, pruritus, asthenia of
the thigh and discoloration

સ્નિગ્ધસ્વિન્નસ્ય ત્રાસ્યત્વં દીપ્તાગ્નેર્જીર્ણમૌષધમ્ ।
શીતૈર્વા સ્તબ્ધમામે વા દોષાનુત્કિંચ નાહરેત્ ॥૪૦॥
તાનેવ જનયેદ્રોગાનયોગઃ સર્વે એવ સ્વઃ ।
વિજ્ઞાય મતિમાંસ્તત્ર યથોક્તાં કારયેત્ ક્રિયામ્ ॥૪૧॥

સ્નિગ્ધ- સ્નેહન સ્નિગ્ધ, સ્વિન્નસ્ય અને સ્વેદન કરેલ
ઓર સ્વિન્ન, દીપ્તામેઃ ચ તથા પ્રદીપ્ત અગ્નિવાળા
મનુષ્યને તથા દીપ્તામિ પુરુષકો, અત્યત્વશ્ચ અતિ અલ્પ
માત્રામાં આપેલ અતિ અલ્પ માત્રામેં દો હુઈ, ઔષધમ્
ઔષધ ઔષધ, જીર્ણમ્ પચી જતાં પચ જાનેસે, શીતૈઃ
વા અથવા શીત દ્રવ્યોથી અથવા શીત દ્રવ્યોસે, સ્તબ્ધમ્
સ્તબ્ધ મતાં સ્તબ્ધ હો જાનેસે મામે વા અથવા દોષ
પાકમાં વગર ઔષધ પીવામાં આવતાં અથવા અપક્વ
દોષમેં ઔષધ પીનેસે, દોષાન્ તે દોષોનેા વહ દોષોંકા,
રૂત્કિંચ ઉત્કેશ કરે છે પરંતુ પછી રૂત્કેશ કરતી છે
પરંતુ ઇસકે બાદ, ન નાહરેત્ તેઓને બહાર કાઢી

શક્યું નથી અનેકો નિકાલ નહીં સકતી, તાન્ એવ
અને તે જ ઓર અન્હોં, વિશ્વંશરોગાન્ વિશ્વ શ વએરે
રોગોને વિશ્વ આદિ રોગોંકો, જનયેત્ ઉત્પન્ન કરે છે
ઉત્પન્ન કરતી છે, સર્વે સ તે મધેા યહ સર્વ, અયોગઃ
અયોગ અયોગ, એવ જ છે હી છે, વિજ્ઞાય એ બણીને
ઇએ જાનકર, મતિમાન્ બુદ્ધિમાન્ બેએ બુદ્ધિમાન વેચ,
તત્ર ત્યાં વહોં, યથોક્તાન્ કહ્યા પ્રમાણે યથોક્ત, ક્રિયામ્
ચિકિત્સા ચિકિત્સા, કારયેત્ કરવી કરે ॥ ૪૦-૪૧ ॥

40-41 The purificatory medicine
given in a very small dose to a person
who has been prepared with oleation
and sudation procedures, and whose
digestive fire is strong and who, as a
result, has digested away the medication
or whose action has been impeded by
ingestion of cold articles or by chyme,
only rouses up the morbid matter but
does not eliminate it. These conditions
too would give rise to the same diseases.
All these are conditions of imperfect
or unsuccessful action. Knowing these
as such, the wise physician should
carry out the line of treatment in the
manner laid down

તત્ર ચિકિત્સા--

તં તૈલલવણાભ્યંકં સ્વિન્નં પ્રસ્તરસક્કરૈઃ ।
પાયયેત પુનર્જીર્ણં સમૂત્રૈર્વા નિરૂહયેત્ ॥૪૨॥

જીર્ણ ઔષધ પચી ગયા પછી ઔષધ જીર્ણ હોને પર,
તૈલ-લવણ- તેલ તથા સિંધાલુણથી તૈલ તથા સૈન્ધવસે,
અભ્યંકમ્ અભ્યંગ કરી અભ્યંગ કર, પ્રસ્તર- પ્રસ્તર
સ્વેદથી પ્રસ્તર સ્વેદસે, સક્કરૈઃ અને સંકરસ્વેદથી ઓર સંકર-
સ્વેદસે, સ્વિન્નમ્ સ્વેદન કરી સ્વિન્ન કરકે, તમ્ તેને ડસકો,
પુન કરીને ફિર, પાયયેત ઔષધ પાવુ ઔષધ પિલાવે,
સમૂત્રૈઃ વા અથવા ગોમૂત્રસંહિત અથવા ગોમૂત્રયુક્ત,
નિરૂહયેત્ નિરૂહયસ્તિ દેવી નિરૂહવસ્તિ દેવે ॥ ૪૨ ॥

42. In such conditions the person should be anointed with oil and salt and sweated by means of bed sudation or mixed lump sudation method; and he should be given another purificatory dose after the first dose of medication is digested, or he may be given evacuative enema mixed with cow's urine.

निरुद्धं च रसैर्धान्वैर्भोजयित्वाऽनुवासयेत् ।
फलमागधिकादारुसिद्धतैलेन मात्रया ॥४३॥

निरुद्धं च निरुद्धं थर्ष गया पछी निरुद्धके बाद, धान्वैः रसै तेने ज गध भांसरसैथी जागल मांसरसैसे, भोजयित्वा जभाडीने भोजन कराके, फल- भी टण मैनफल, मागधिका- पीपर पिप्पली, दारु अने देवदारथी और देवदारु इनसे, सिद्ध- सिद्ध करेथ साधित, तैलेन तेथथी तैलसे, मात्रया मात्रा अनुसार मात्रामें, अनु- वासयेत् अनुवासन देव अनुवासन देवे ॥ ४३ ॥

43. After the evacuative enema he should be fed with meat-juice of jangala animals and then should be given unctuous enema of oil prepared with emetic nut, long pepper and deodar, in proper dose.

स्निग्धं वातहरैः स्नेहैः पुनस्तीक्ष्णेन शोधयेत् ।
न चातितीक्ष्णेन ततो ह्यतियोगस्तु जायते ॥४४॥

वातहरैः वातहर वातहर. स्नेहैः स्नेहैथी स्नेहैसे, स्निग्धं स्नेहन करेथ अनुप्यनु स्निग्ध करके, पुन. इरीथी पुनः. तीक्ष्णेन तीक्ष्ण औषधभी तीक्ष्ण औषधसे, शोधयेत् शोधन करवु शोधन देवे, अतितीक्ष्णेन च पक्ष अति तीक्ष्ण औषधभी अति तीक्ष्ण औषध, न नहि न देवे, हि डारथु के कयोकि, ततः तु तेभी इससे, अतियोगः अतियोग अतियोग, जायते भाय छे हो जाता है ॥ ४४ ॥

44. After oleating him with unctuous articles curative of vata, he

should be given again a strong purificatory dose. It should not be a very strong dose, as then, it will cause over-action.

अतियोगजन्या व्यापदः, तासा चिकित्सा च—

अतितीक्ष्णं क्षुधार्तस्य मृदुकोष्ठस्य मेषजम् ।
हृत्वाऽऽशु विट्पित्तकफान् धातून्विस्त्रावयेद् द्रवान् ॥

अतितीक्ष्णम् अतितीक्ष्ण अतितीक्ष्ण, मेषजम् औषध औषध, क्षुधार्तस्य भूभ्या क्षुधार्त, मृदुकोष्ठस्य तथा मृदु कोष्ठवाणानां तथा मृदु कोष्ठवालेके, विट्-पित्त- कफान् अण पित्त अने कफने पुरीष, पित्त और कफको, आशु जलदी शीघ्र, हृत्वा क्षरी लक्ष निकालकर, द्रवान् द्रव द्रव, धातून् धातुओंने। धातुओंको, विस्त्रावयेत् आव डरे छे सावित करती है ॥ ४५ ॥

45. The strong medications given to a person who is afflicted with hunger or who is soft-bowelled, would quickly eliminate not only the feces, bile and mucus, but also the fluid body elements along with stools.

बलस्वरक्षयं दाह कण्ठशोषं भ्रमं तृषाम् ।
कुर्याच्च मधुरैस्तत्र शेषमौषधमुल्लिखेत् ॥४६॥

बल-स्वर- वणी ते जल तथा स्वरने। पुनः बल बल और स्वरका, क्षयम् क्षय क्षय, दाहम् दाह दाह, कण्ठशोषम् कण्ठशोष, भ्रमम् भ्रम भ्रम, तृषाम् अने तृषा और तृषा, कुर्यात् च डरे छे करती है, तत्र तेभां इनमें, शेषम् बाकीना शेष, औषधम् औषधनु औषधको, मधुरैः मधुर द्रव्यैथी मधुर औषधोंसे, उल्लिखेत् उल्लिखन करवु निकाल देवे ॥ ४६ ॥

46. Thus, it would lead to the loss of vitality and voice burning, dryness of throat, giddiness and thirst. In this condition, the physician should

47-48. In case of over-action of emesis, the physician should give purgation, and in case of over-action of purgation the physician should give emesis. The overflow should be stopped by treating the patient with cold affusions and immersion bath and with cats and drinks and drugs of astringent and sweet groups and of cooling quality. The patient may be treated with the medications curative of hemorrhagia, diarrhea, burning and fever.

११ तत्-नञ् (घ)

50 The physician may give the thin gruel prepared of the sprouts of banyan or other milk-exuding trees mixed with honey, or milk or other articles of diet both prepared with medications that are intestinal astringents.

जाङ्गलैर्वा रसैर्भोज्यं पिच्छावस्तिश्च शस्यते ।
मधुरैरनुवास्यश्च सिद्धेन क्षीरसर्पिषा ॥५१॥

जाङ्गलैः रसैः वा अथवा जंगल प्राणीजाना
भासरसनी साथे या जंगल जीवोंके मांसरसोंके साथ,
भोज्यम् भोजन भोजन, पिच्छावस्ति च तथा पिच्छा-
वस्ति तथा पिच्छावस्ति, शस्यते प्रशस्त है प्रशस्त है
मधुरैः मधुर गन्धुना द्रव्यैर्वा मधुर औषधोंसे, सिद्धेन
[सिद्ध करेवा सिद्ध किये हुए, क्षीरसर्पिषा दूधभायी डाढ़े
धीयी क्षीरसर्पिसे, अनुवास्य. च अनुवासन पशु करवुं
लेईये अनुवासन भी देना चाहिए ॥ ५१ ॥

51. He may be given the food
mixed with the meat juice of jangala
animals. The mucilagenous enema
is also recommended in this condition,
or he may be given an unctuous
enema of ghee taken directly from milk
and prepared with drugs of the sweet
group

वमनस्यातियोगे तु शीताम्बुपरिषेचितः ।
पिबेत् कफहरैर्मन्थं सघृतक्षौद्रशर्करम् ॥५२॥

वमनस्य वमनना वमनके, अतियोगे तु अति-
योगभां वणी अतियोगमें, शीताम्बु- शीतल जलने।
शीतल जलसे, परिषेचितः परिषेक करी परिषेक करके,
कफहरैः कफहर द्रव्यैः साथे कफहर औषधियोंसे तय्यार
किये हुए, सघृतक्षौद्र-शर्करम् घी, मधु अने साकर-
सहित घृत, शहद और चीनी मिलाकर, मन्थम् मन्थ
मन्थको, पिबेत् पीवे। पीये ॥ ५२ ॥

52 In over-action of emesis, the
person should be affused with cold
water and then may be given a

पिच्छावस्तिश्च शस्यते - पिच्छावस्ति । दापयेत्

(क. ज. छ. ट. थ.)

५२ कफहरैः - कफहर क. घ. ड. न. इ. ष. य.

५२ कफहरैर्मन्थं सघृतक्षौद्रशर्करम् - कफहरैर्मन्थं पबेत्. श्रौद्र-
शर्करम् (य.)

demulcent drink prepared of fruit juice
mixed with ghee, honey and sugar.

सोद्वारायां भृशं वम्यां मूर्च्छायां धान्यमुस्तयोः ।
समधूकाजनं चूर्णं लेहयेन्मधुसंयुतम् ॥५३॥

भृशम् भूष् अति, सोद्वारायाम् ओड्डारसहित
उद्वारसहित, वम्याम् उद्वटीभां वमनमें, मूर्च्छायाम्
अने मूर्च्छाभां मूर्च्छा होने पर, धान्यमुस्तयोः धान्य
तथा नागरमेथनुं धनिया, मोथा, समधूकाजनम्
महुडा अने रसावनसहित महुआ तथा रसोत इनके,
चूर्णम् चूर्ण चूर्णको, मधुसंयुतम् मधुभा भेजनीने
सहदके साथ लेहयेत् आटवु चाटे ॥५३॥

53 In excessive vomiting with
eructations, the patient may lick the
powder of coriander, nut grass,
mahwa and extract of berberry mixed
with honey.

वमतोऽन्तःप्रविष्टायां जिह्वायां कवलप्रहाः ।
स्निग्धाम्ललवणैर्हृद्यैर्यूपक्षीररसैर्हिता ॥५४॥

वमतः उद्वटी करता करता वमन करते हुए,
जिह्वायाम् जे जेम् यदि जीभ, प्रविष्टायाम् अंदर पेसी
अथ तो सीतरकी ओर चली जाय तो, स्निग्ध- स्निग्ध
स्निग्ध, अम्ल- अम्ल अम्ल, लवणैः अने लवण पदार्थोंसे
तैयार करेवा तथा लवण पदार्थोंसे सिद्ध किये हुए, हृद्यैः
हृद्य हृद्य, यूष- यूष यूष, क्षीर- दूध क्षीर, रसैः
तथा भासरसयो तथा मांसरससे, कवलप्रहाः क्वाजना
धारण करवा कवल धारण करना, हिताः हितकर है
हितकारक हैं ॥ ५४ ॥

54 In a condition where the tongue
has been extremely drawn in during
vomiting, it is beneficial for the patient
to take mouth-rinses prepared of
palatable soup, milk or meat-juice
prepared with unctuous, acid and salt
articles

५३. मूर्च्छायां-मूर्च्छा (घ.)

फलान्यम्लानि खादेषु स्तरस्य चान्येऽग्रतो नराः ।
निःसृतां तु तिलद्राक्षाकल्कलिप्तां प्रवेशयेत् ॥५५॥

અન્યે નરાઃ ખીજા માણસોએ દૂસરે મનુષ્ય, તરુષ તેની ઉપકે, અગ્રતઃ આગળ સામને, અમ્લાનિ ખાટાં સદે, ફલાનિ ફળો, ફલોંકો, સ્તાદેયુ. ચ ખાવા સાચે, નિ.સૃતામ્ તુ એ જીભ બહાર નીકળી ગઈ હોય તો, તિલ-દ્રાક્ષા- તલ અને દ્રાક્ષના તિલ ઓર દ્રાક્ષકે, કલ્ક- કલ્કથી કલ્કકો, લિપ્તામ્ લીપી લગાવ, પ્રવેશયેત્ તેને પાછી પેસાડી દેવી, તેને મીતર પ્રવેશ કરે ॥ ૫૫ ॥

55 Or some one else should be made to taste, in his presence, acid fruits so that his mouth may water in sympathy. If his tongue is protruded out, then smearing it with the paste of til and grapes, one should push it into position.

वाग्ग्रहानिलरोगेषु घृतमांसोपस्त्राधिताम् ।
यवागूं तनुकां दद्यात् स्नेहस्वेदौ च बुद्धिमान् ॥५६॥

બુદ્ધિમાન્ બુદ્ધિમાન વૈદ્યે બુદ્ધિમાન્ વૈદ્ય, વાગ્ગ્રહ- જીભ ઝલાવાના વાળીકી રુકાવટ અનિલ- રોગેષુ અને વાયુના રોગોમાં ઓર વાતરોગોંમે, ઘૃત-માંસ- ઘી અને માંસથી ઘી ઓર માંસને ઢપસાધિતામ્ સાધિત સિદ્ધ કી હૈ, તનુકામ પાતળી પત્તી, યવાગૂં યવાગૂં યવાગૂં, સ્નેહ-સ્વેદો ચ તથા સ્નેહન અને સ્વેદન તથા સ્નેહન ઓર સ્વેદન, દદ્યાત્ દેવા દેવે ॥ ૫૬ ॥

56. The wise physician should give in spasmodic conditions of speech and in vafa-disorders, thin gruel prepared with ghee and flesh and also oleation and sudation therapy

૫૬ વાગ્ગ્રહાનિરોગેષુ - વાગ્ગ્રહાનિરોગેષુ (ક.)

,, યવાગૂં તનુકાં - યવાગૂં - તનુકાં દદ્યાત્ (ક.)

वमितश्च विरिक्तश्च मन्दाग्निश्च विलङ्घितः ।
अग्निप्राणविवृध्यर्थं क्रमं पेयादिकं भजेत् ॥५७॥

વમિતઃ ચ વમન પામેલ વમિત, વિરિક્તઃ ચ વિરેચન પામેલ વિરિક્ત, મન્દાગ્નિઃ મન્દ અગ્નિવાળા મન્દાગ્નિવાળા, વિલઙ્ઘિત. ચ અમે લઘન કરેલ મનુષ્યે ઓર લઘન કિયા હુઆ મનુષ્ય, અગ્નિ-પ્રાણ- અગ્નિ અને પ્રાણની અગ્નિ ઓર પ્રાણોંકી, વિવૃદ્ધ્યર્થમ્ વૃદ્ધિ માટે વૃદ્ધિકે લિય, પેયાદિકમ્ પેયાદિ પેયાદિ, ક્રમમ્ ક્રમને, સર્જન ક્રમકા, ભજેત્ આશ્રય કરવો સેવન કરે ॥ ૫૭ ॥

57. The patients who have undergone emesis or purgation or starvation, or whose gastric fire is poor, should take the dietetic regimen of thin gruel etc., for the improvement of their digestive fire and vitality.

आध्मानव्यापदो वर्णनं चिकित्सा च—

बहुदोषस्य रुक्षस्य हीनाग्नेरल्पमौषधम् ।
सोदावर्तस्य चोत्क्रिश्य दोषान्मार्गान्निरुध्य च ॥५८॥
भृशमाध्मापयेन्नाभिं पृष्ठपार्श्वशिरोरुजम् ।
श्वासविण्मूत्रवातानां सङ्गं कुर्याच्च दारुणम् ॥५९॥

બહુદોષસ્ય બહુ દોષવાળા, વહુત દોષવાલે, રુક્ષસ્ય રુક્ષ, રુક્ષ, હીનાગ્ને મન્દાગ્નિવાળા, મન્દાગ્નિવાલે, સોદા વર્તસ્ય અને ઉદાવર્તવાળા મનુષ્યને આપેલ ઓર ઉદાવર્તયુક્ત પુરુષને દી દુર્દ, અલ્પમ્ અલ્પ, અલ્પ, ઔષધમ્ ચ ઔષધ ઔષધ, દોષાન્ દોષોંકો, ઉત્ક્રિશ્ય ઉત્ક્રિશ્ય કરી ઉત્ક્રેશિત કરકે, માર્ગાન્ ચ તથા માર્ગોં માર્ગોંકો, નિરુદ્ધ્ય રુંધીને રોકકર, નાભિમ્ નાભિને નાભિકો, મૂત્રમ્ મૂત્ર અત્યન્ત, આધ્માપયેત્ પુલાવે છે આધ્માપિત કરતી હૈ, પૃષ્ઠ- પીઠ પીઠ, પાર્શ્વ- પડખાં પાર્શ્વ, શિર - રુજમ્ તથા મસ્તકમાં પીડા કરે છે તથા શિરોં વર્દ કરતી હૈ, શ્વાસ- અને શ્વાસ ઓર શ્વાસ, મૂત્ર મૂત્ર નિષ્ઠા, મૂત્ર વાતાનામ્ મૂત્ર તથા વાયુને મૂત્ર તથા વાયુકે, દારુણમ્ ભય કર દારુણ, સઙ્ગમ્ નિરોધ સઙ્ગકો, કુર્યાત્ ચ કરે છે કરતી હૈ ॥ ૫૮-૫૯ ॥

૫૮ મજેત્-માચરેત્ (ક.)

,, પેયાદિકં મજેત્-પેયાદિમાચરેત્ (ક.)

58 59. Medicine, given in too small a dose to a person who has excess of morbidity or who is dehydrated or whose gastric fire is weak or who suffers from misperistalsis, will rouse the morbid humor and obstruct the body-channels and cause great distension of abdomen, pain in the back, side of the chest and head, and serious obstruction to breath, feces, urine and flatus.

अभ्यङ्गस्वेदवर्त्यादि खनिरुहानुवासनम् ।
उदावर्तहरं सर्वं कर्माध्यात्मस्य शस्यते ॥६०॥

स-निरुह- निरुहसहित निरुह, अनुवासनम् अनु-
वासन अनुवासन, अभ्यङ्ग- अभ्यङ्ग अभ्यङ्ग, स्वेद-वर्ति-
आदि स्वेद, वर्ति वर्ति वर्ति-आदि, उदावर्तहरम्
उदावर्त मटाउना उदावर्तनाशक. सर्वम् सर्वं सब
कर्म चिकित्सा चिकित्सा, आध्यात्म आध्यात्मना
शरीर भाटे आध्यात्मके रोगीके लिए, शस्यते मशरत छे
प्रशस्त है ॥ ६० ॥

60. Inunction, sudation, suppository and similar treatment, evacuative and unctuous enemata and all treatment curative of disorders of misperistalsis are recommended in the case of distension of abdomen

परिकर्तिकाव्यापदो वर्णनं चिकित्सा च—

स्निग्धेन गुरुकोष्ठेन सामे बलवदौषधम् ।
क्षामेण मृदुकोष्ठेन भस्तेनारपवलेन वा ॥६१॥
पीतं गत्वा गुदं साममाशु दोषं निरस्य च ।
तीव्रशूलां सपिच्छासाम् करोति परिकर्तिकां ॥६२॥

स्निग्धेन स्निग्ध स्निग्ध, गुरुकोष्ठेन तथा भारे डेहा-
वाणा मनुष्ये तथा भारी कोष्ठवाले पुरुषसे, सामे आस-
युक्त दोषमा पीधेयु आमयुक्त दोषसे पी गई होने पर,
क्षामेण तथा शुष्क देहवाणा शुष्क, मृदुकोष्ठेन मृदु

डेहावाणा मनुष्यवाले, भस्तेन भारीके बड़े हुए,
अस्युक्त वा अक्षुप्त अक्षुप्त अक्षुप्त मनुष्ये अक्षुप्त
निर्बल मनुष्यसे, पीतम् पीधेयु पी गई, बलवत्- अक्षुप्त
वाले बलवान, औषधम् औषध औषध, गुदम् गुदमा
गुच्छे, गत्वा गुरु जाकर, सामम् आसयुक्त आमयुक्त,
दोषम् दोषसे दोषसे, आशु बलदी शीघ्र, निरस्य च
दूर करी निकालकर, तीव्रशूलां तीव्रशूलवाणी तीव्र-
शूलयुक्त, सपिच्छासाम् नेमम् पिच्छा अने दोहड़ीथी
युक्त एव पिच्छा और रक्तवासे युक्त, परिकर्तिकां
वाढ परिकर्तिका, करोति उत्पन्न करे छे करती
है ॥ ६१ ६२ ॥

61 62. Strong medication taken by a person who has taken the oleation therapy who is hard bowelled and who suffers from chyme morbidity or by a person who is emaciated, soft-bowelled, exhausted and is poor of vitality, reaches the rectum and eliminates morbid matter along with chyme, and causes acute colic and griping pain accompanied with slimy and bloody discharge

लघुनं पाचनं सामे रुक्षोष्ण लघुभोजनम् ।
वृंहणीयो विधिः शर्माः क्षामस्व मधुरस्तथा ॥६३॥

सामे आसयुक्त दोषमा आमयुक्त दोषसे, लघु-
नम् लघु लघुन, पाचनम् पाचन पाचन, रुक्षोष्णम्
रुक्ष, उष्ण रुक्ष, उष्ण, लघुभोजनम् तथा लघु भोजन
एवं लघु भोजन, क्षामस्व अने शुष्क देहवाणा भाटे और
निर्बल पुरुषके लिए, सर्वः सर्वं सब, वृंहणीयः वृंहणीय
पुष्टिकारक, तथा तथा एव मधुर मधुर मधुर, विधिः
विधि हितकर छे विधि हितकारी है ॥ ६३ ॥

63 In conditions associated with chyme-morbidity, starvation and diges-
tive medication are recommended; and the diet should be of dry, hot and

६३ पाचनं-दीप्तं ॥

light articles; and in condition of emaciation, all measures of roborant therapy and medications prepared with drugs of the sweet group are recommended.

आमे जीर्णेऽनुबन्धश्चेत् क्षाराम्लं लघु शस्यते ।

आमे जीर्णे आम पथी जर्ता आमके पचजाने पर, अनुबन्धः चेत् ओ पाठ आधु रहे तो। यदि परिकर्तिकाका अनुबन्ध रहे तो, क्षाराम्लम् क्षार तथा अम्लथी युक्त क्षार तथा अम्लसे युक्त, लघु अने दधु और लघु, भोजनम् भोजन भोजन, शस्यते प्रशस्त है प्रशस्त है ॥ ६३३ ॥

63½. If, even after the digestion of chyme, there is obstipation, medication with acid and alkali, and light diet are recommended.

पुष्पकासीसमिश्रं वा क्षारेण लवणेन वा ॥६४॥
सदाहिमरसं सर्पिः पिवेद्वातेऽधिके सति ।
दध्यम्लं भोजने पाने संयुक्तं दाहिमत्वचा ॥६५॥
देवदारुतिलानां वा कल्कमुष्णाम्बुना पिवेत् ।

वाते वा वायु वायुके, अधिके अधिक अधिक, सति होता होने पर, पुष्पकासीस- क्षीराक्षीथी पुष्पकासीससे, मिश्रम् मिश्रित मिश्रित, क्षारेण अथवा क्षार अथवा क्षार, लवणेन वा के लवण साथ या लवणके साथ, सदाहिमरसम् दाहिमना रसयुक्त दाहिमके रससे, सर्पिः धी घृत, पिवेत् पीपु पीना चाहिए, भोजने अन्न भोजन, पाने तथा पानम् तथा पानमें, दाहिमत्वचा- दाहिमनी छाद्यथी अनारके छिलकेके, संयुक्तम् युक्त साथ, अम्लम् आहुं खट्टा, दधि दही पीपु दही पीवे, देवदारु- अथवा देवदारु अथवा देवदारु, तिलानाम् अने तिलने और तिलोका, कल्कम् वा केक कल्क, उष्णाम्बुना गीना पाणी साथ गरम जलसे, पिवेत् पीवे पीवे ॥ ६४-६५ ॥

64-65½ If in this condition there is excess of vata, the patient may take ghee mixed with fulsee flowers and with pomegranate juice adding barley alkali or rock-salt. He should take as food, sour curds mixed with pomegranate bark and as his drink, he should take warm water mixed with the paste of deodar and til.

अश्वत्थोदुम्बरप्लक्षकदम्बैर्वा शृतं पयः ॥६६॥
कषायमधुर शीतं पिच्छावस्तिप्रथापि वा ।
यष्टीमधुकसिद्धं वा स्नेहवस्ति प्रदापयेत् ॥६७॥

अश्वत्थ- अथवा पीपु पीपल, उदुम्बर- डुम्बरे गूलर, प्लक्ष- पीपर पाकर, कदम्बैः अने उदुम्ब साथ और कदम्बसे, शृतम् उडालेसु सिद्ध किया हुआ, पयः वा दूध पीपु दूध पीवे, अथ अपि वा अथवा अथवा, कषायमधुरम् कषाय मधुर कषाय मधुर, शीतम् अने शीतल और शीतल, पिच्छावस्तिम् पिच्छावस्ति पिच्छावस्ति, यष्टीमधुक- अथवा यष्टीमधु अथवा मुलहठीसे, सिद्धम् सिद्ध करेसु सिद्ध, स्नेहवस्तिम् वा स्नेहवस्ति स्नेहवस्ति, प्रदापयेत् देवी देवे ॥ ६६-६७ ॥

66-67 Or he may take the milk prepared with holy fig, gular fig, yellow barked fig and cadamba or he may be given a mucilagenous enema prepared with astringent, sweet and cooling drugs, or he may be given an unctuous enema prepared with liquorice

परिस्त्राव्यापदा वर्णन चित्रित्वा च—

अल्प तु बहुदोषस्य दोषमुत्क्रिय सेषजम् ।
अल्पाल्पं स्नावयेत् कण्डूं शोफं कुष्ठानि गौरवम् ६८

६७. शीतं-वस्ति (क प ड ध फ)

६८. कण्डूं-अल्प (द)

६५. दध्यम्ल भोजने-दध्यन्न भोजनं (ध)

कुर्याच्चान्निवलोत्क्रेशस्तैमित्यादविषण्डता ।
परिस्त्रावः स, तं दोषं शमयेद्वामयेदपि ॥६९॥
अहितं वा पुनस्तीक्ष्णं पाययेत् विरेचनम् ।
शुद्धे चूर्णासवारिष्टान् संस्कृतांश्च प्रदापयेत् ॥७०॥

बहुदोषस्य तु बहु दोषवाणामे आपेक्ष बहुत दोष-
वालेको दी हुई, अल्पम् अल्प, शेषजम् तु
औषध औषध, दोषन् दोषने। दोषको, उत्क्रिय उत्क्रिय
करी उत्क्रिय करके, अल्पाल्पम् थोडा थोडा थोडा
थोडा, चावयेत् चाव करे छे निकालती है, कण्डूम्
अने भण्वाण और खुजली, शोफम् शोफ सूजन,
कुष्ठानि कुष्ठ कुष्ठ, गौरवम् भारेपणुं भारीपन, अग्निबल-
उत्क्रेश- अग्नि अने भण्नी हानि, उत्क्रेश अग्नि और
बलकी हानि, उत्क्रेश, स्तैमित्य- रितमितता स्तमितता,
अरुचि-अरुचि अरुचि, पाण्डुताः च तथा पाण्डुता तथा
पाण्डुता, कुर्यात् करे छे करती है, सः ते वह, परिस्त्रावः
परिस्त्राव छेनेवाय छे परिस्त्राव कहाता है, तम् ते इस,
दोषम् दोषन् दोषको, चावयेत् चाव करे छे पमन करवुं छे छे
शान्त करे, चावयेत् अपि छे पमन करवुं छे छे
या वमनसे निकाले, अहितम् वा अथवा स्नेहन करी
अथवा स्नेहन करके, पुन करीथी फिर, तीक्ष्णम्
तीक्ष्ण तीक्ष्ण, विरेचनम् विरेचन विरेचन, पाययेत्
पायुं छेने देवे, शुद्धे अने न्यारे शुद्धि थर्ध अथ
त्यारे और शुद्ध हो जाने पर, संस्कृतान् संस्कार करे
संस्कार किये हुए, चूर्ण- चूर्ण चूर्ण, आसव- आसव
आसव, अरिष्टान् च अने अरिष्टे और अरिष्टे,
प्रदापयेत् आपना देवे ॥ ६८-७० ॥

68-70. Medicine given in a small
dose to a person who has excessive
morbidty, rouses the humors causes
frequent and scanty elimination and
gives rise to pruritus, edema derma-
tosis, heaviness of the body, impair-

ment of the gastric fire, nausea, stiffness,
anorexia and anemia. There occurs fre-
quency of discharge. This complication
may either be treated with sedative
drugs or with emetics; or giving him
oleation again, he should be adminis-
tered a strong purgative and when he
is perfectly cleansed, he may be given
powders and medicated wines prepared
with suitable medications.

हृद्ग्रहव्यापदो वर्णन चिकित्सा च—

पीतौषधस्य वेगानां निग्रहान्माहतादयः ।
कुपिता हृदयं गत्वा घोरं कुर्वन्ति हृद्ग्रहम् ॥७१॥

वेगानाम् औषधना पानथी उत्पन्न यता वेगाने
गैषधके पानथे उत्पन्न वेगोंको, निग्रहान् रोकना
रोकनेसे, माहतादयः वायु वगेरे वायु आदि, कुपिताः
कुपित भर्धने कुपित हो कर, पीतौषधस्य औषधनु पान
करनारे भण्धना औषध पीये हुए मनुष्यके, हृदयम्
हृदयम् हृदयम्, गत्वा जकर, घोरम् अथ कर
ममानक, हृद्ग्रहम् हृद्ग्रह हृद्ग्रह रोगको, कुर्वन्ति
करे छे उत्पन्न करते है ॥ ७१ ॥

71 Owing to suppression of the urge
in one who has taken the purificatory
dose, the vata and other humors,
getting provoked and reaching the
heart, cause severe cardiac spasm

स हिक्काकालपार्श्वार्तिदैन्यलालाक्षिनिभ्रमैः ।
जिह्वां खादति निःसंज्ञो दम्भान् किटिकिटायन् ७२
न गच्छेद्विभ्रमं तत्र चासयेत्तान् तं मिषक् ।

स ते रोगी वह रोगी हिक्का- हेडडी हिक्का, काम-
विषय काम, पार्श्व-पार्श्व- पार्श्व-थल पार्श्व-शूक,

७२ स हिक्काकालपार्श्वार्ति हिक्कापार्श्वरुजा' स (२)

' -हिक्कापार्श्वरुजा' स (२)

कास-आस (३)

दम्भान् किटिकिटायन्-रन्तान् किटिकिटायते (३)

६९ अग्निबलौत्क्रेश-अग्निबलोत्क्रेश (घ य)

॥ पाण्डुताः-पाण्डुताम् (घ)

॥ परिस्त्रावः स, तं दोष-परिस्त्रावगत दोष (फ)

७०. प्रदापयेत्-प्रयोजयेत् (घ)

दैन्य- दीनता दैन्य, लाका- लाभी लालासाव, अक्षिवि-
क्रमैः अने आभना विभ्रमथी युक्त भनी और नेत्र-
विभ्रम इन लक्षणोंके साथ, निःसज्ज सञ्चारहित अर्ध
सञ्चारहित हो कर, दन्तान् दंत दांतोंको, कटिकिटा-
व्यन् उड्डावते। कटिकिटाता हुआ, जिह्वाम् ७७
जिह्वाको, खादति उरडे छे काटता है, तत्र ते आभतमा
इसमें, विषक् वैद्ये चिकित्सक, विभ्रमम् भ्रमभा भ्रममें,
न गच्छेत् पशु न हि न पदे, आशु पशु तरत न
परन्तु शीघ्र ही तन् तेने उसको, वामयेत् वमन
करावतुं वमन करावे ॥७२३॥

72-72½ The person becomes afflicted
with hiccup, cough and pain in the side
of the chest, he gets depressed; there is
dribbling from the mouth, agitation of
the eyes; he bites his tongue, falls
unconscious and gnashes his teeth. As
this condition is serious, the physician
should immediately make him vomit

मधुरैः पित्तमूर्च्छार्ति कटुभिः कफमूर्च्छितम् ॥७३॥
पाचनीयैस्ततश्चास्य दोषशेषं विपाचयेत् ।
कायाम्नि च बलं चास्य क्रमेणोत्थापयेत्ततः ॥७४॥

पित्तमूर्च्छार्तिम् पित्तनी मूर्च्छाथी पीडित रोगीने
पित्तमूर्च्छापीडित रोगीको, मधुरैः मधुर द्रव्योथी मधुर
द्रव्योंसे, कफमूर्च्छितम् अने उड्डनी मूर्च्छाथी पीडित
रोगीने और कफमूर्च्छापीडित रोगीको, कटुभिः उड्ड
द्रव्योथी वमन करावतुं कटु द्रव्योंसे वमन करावे,
ततः ते पछी इसके पश्चात्, अस्य च येना इसके,
दोषशेषम् आधी रहेला होपतुं शेष दोषका, पाचनीयैः
पाचनीय द्रव्योथी पाचनीय औषधोंसे विपाचयेत्
पाचन करावतुं पाचन करे, ततः अने ते पछी इसके
पश्चात्, अस्य येना इसके, कायाम्नि च कायाम्नि
कायाम्नि, बलम् च तथा भणतुं तथा बलको, क्रमेण
क्रमे क्रमे क्रमशः, उत्थापयेत् उत्थान करावतुं
वढ़ावे ॥ ७३-७४ ॥

७४. क्रमेणोत्थापयेत्ततः - क्रमेणाभिप्रवर्धयेत् (ड. त.)

७४. - क्रमेणाभिप्रवर्धयेत् (घ. फ.)

73 74. If the fainting is due to
excess of pitta, emesis should be
given prepared with drugs of the
sweet group, and if due to kapha,
drugs of the pungent group should be
used. Thereafter, the residual mor-
bidity should be digested away by
digestive medications. Then his body-
heat and vitality should be systemati-
cally rehabilitated

पवनेनातिवमतो हृदयं यस्य पीड्यते ।
तस्मै स्निग्धाम्ललवणं दद्यात् पित्तकफेऽन्यथा ॥७५॥

अतिवमत. अति वमन करनार अति वमन होने
पर, यस्य नेतुं जिसके, हृदयम् हृदय हृदयमें, पवनेन
पवनथी वायुसे पीड्यते पीडातु होय पीडा होवे, तस्मै
तेने उसको, स्निग्ध-स्निग्ध स्निग्ध, अम्ल-अम्ल अम्ल,
लवणम् अने लवण द्रव्य और लवण द्रव्य, दद्यात् देवा
देवे, पित्तकफे पित्त तथा उड्डभा पित्त तथा कफमें,
अन्यथा अथी विपरीत द्रव्यो देवा अथी विपरीत
द्रव्य देवे ॥७५॥

75 If the person, while vomiting
excessively, is afflicted in his heart
by vata, he should be given un-
ctuous, acid and salt articles; and in
condition due to pitta-cum-kapha, dry,
pungent and bitter articles should be
given

अतिस्राव्यापदो वर्णन चिकित्सा च —

पीतौषधस्य वेगानां निग्रहेण कफेन वा ।
रुद्धोऽति वा विशुद्धस्य गृह्णात्यङ्गाणि मारुतः ॥७६॥
स्तम्भवेपथुनिस्तोदसादोद्वेष्टनमन्यनैः ।
तत्र वातहरं सर्वं कोहस्वेदादि कारयेत् ॥७७॥

७५ पवनेनातिवमत - वमने ॥ पवमत (घ.)

७६. रुद्धोऽति वा विशुद्धस्य - रुद्धोऽतीव विद्वद्धस्य (घ. रु.)

७७. उद्वेष्टनमन्यनैः - उद्वेष्टार्तिमूर्च्छितं (छ. ड. त. घ. फ.)

७७. कारयेत् - शस्यते (घ. फ.)

पीतौषधस्य औषधं पानं कर्तुं नानुपयमे। औषधं पीये हुए मनुष्ये, वेगानाम् वेगे। वेगोको, निग्रहेण रोधवाथी कुपित रोकनेसे कुपित कफेन वा अथवा कुप्यी अथवा कफसे, रुद्धं रुधयेत्ये। रुद्ध, अनिविशुद्ध-स्य वा अथवा अशोधनना अतियोगवाणानो कुपित अथवा सगोधनके अतियोगवालेका कुपित, मारुतः वायु वायु, स्तम्भ-स्तम्भ स्तम्भ वेपथु कुम्भ कम्पन, निस्तोद-स्योय भेदावा जेवी पीडा निस्तोद, साद- शिथिलता शिथिलता, उद्वेजन- उद्वेजन उद्वेजन, मन्थनः अने मन्थन जेवी पीडा सहित और मन्थनवत् पीडासे, अङ्गानि अङ्गाने अङ्गोको, गृह्णाति आली छे छे पकड़ लेता है, तत्र तेभ्य उसमें, स्नेहस्वेदादि स्नेह अने स्वेद पजेरे स्नेह स्वेदादि, सर्वम् सर्वं सय, वातहरम् वातहर वातहर, कारयेत् कुम्भं कर्तुं जेधये क्रियाओंको करे ॥ ७६-७७ ॥

76-77 By suppression of the urges by a person who has taken the purificatory dose or owing to obstruction of vata by kapha, or owing to purification done in excess, the provoked vata seizes the limbs and causes stiffness, tremor, pricking pain, asthenia cramps and churning. In this condition, oleation, sudation and all similar other measures curative of vata should be carried out

जीवादानव्यापदो वर्जनं चिकित्सा च—

अतितीक्ष्णं मृदौ कोष्ठे लघुदोषस्य सेवजम् ।
दोषान् हत्वा विनिर्मथ्य जीवं हरति शोणितम् ७८

मृदौ मृदु मृदु, कोष्ठे आहामा कोष्ठ होने पर, लघु-दोषस्य थोडा दोषवाणाने आपेक्षु अल्प दोषवालेको ही हरे, अतितीक्ष्णम् अति तीक्ष्ण अति तीक्ष्ण, सेवजम् औषध औषध, दोषान् दोषाने दोषोंको, हत्वा हरी निकालकर, शोणितम् रक्ताने रक्तको, विनिर्मथ्य हिलाई कुदी विपुल्य करके, जीवम् अवरक्ताने जीवशोणितको, हरति अहार हाटे के निकालती है ॥ ७८ ॥

78 If a very strong medication is given to a soft-bowelled person who has only slight morbidity, after eliminating the morbid matter and churning the system excessively, it causes the discharge of the live-blood.

तेनानं मिश्रितं दद्याद्वायसाय शुनेऽपि वा ।
भुङ्क्ते तच्च ददेज्जीवं न भुङ्क्ते पित्तमादिशेत् ॥ ७९ ॥

तेन तेनाथी इस रक्तसे, मिश्रितम् मिश्रित मिश्रित किया हुआ, दद्याद् दद्याद् दद्याद्, वायसाय आगडाने कोए, शुने अपि वा अथवा तो कुतराने या कुचेको, दद्याद् देव देवे, तत् भुङ्क्ते चेत् जे ते भाध् भय तो वे उसे खाये तो, जीवम् वदेत् अवरक्त कहेपुं जीवशोणित कहे, न भुङ्क्ते अने जे न भाय तो न खाये तो, पित्तम् रक्तपित्त रक्तपित्त, आदिशेत् कहेपु कहे ॥ ७९ ॥

79 Mixed with food, the blood should be thrown to dogs or crows to eat If they eat it, it is live-blood. If it is not eaten declare it to be bile-blood

शुक्रं वा भावितं वस्त्रमायानं कोष्णवारिणा ।
प्रक्षालितं विवर्णं स्यात् पित्ते शुद्धं तु शोणिते ॥ ८० ॥

भावितम् वा अथवा तेभा अभोनेका उस रक्तसे गीला करके, शुक्रम् श्वेत सफेद, वस्त्रम् वस्त्रने वस्त्र, आवानम् सूझाया धर्ष सुखाया हुआ, कोष्णवारिणा थोडा गिना पाण्डूथी कोसे जलसे, प्रक्षालितम् धोता धोने पर, पित्ते जे रक्तपित्त होय तो रक्तपित्त हो तो, विवर्णम् ते विवर्ण वह विवर्ण, स्यात् यध् भय छे हो जाता है, शोणिते तु अने अवरक्त होय तो और जीवरक्त हो तो, शुद्धम् शुद्ध यध् भय छे शुद्ध हो जाता है ॥ ८० ॥

८०. स्वात् पित्ते शुद्धं तु शोणिते—अल्पे च शुद्धं तु शोणितम् (न. न.)

80 A white cloth soaked in that blood and dried, should be washed with warm water. If the cloth retains the coloration, it is bile blood. But if the cloth becomes clean and white then it is to be regarded as live blood.

तृष्णामूर्च्छामदार्तस्य कुर्यादामरणात् क्रियाम् ।
तस्य पित्तहरीं सर्वामतियोगे च या हिता ॥८१॥

तृष्णा-मूर्च्छा मद-आर्तस्य तृष्णा, मूर्च्छा अने मद्धी पीडित तृष्णा, मूर्च्छा और मदसे पीडित, तस्य ते रोगीनी उस रोगीकी, सर्वाम् सर्व सब, पित्त-हरीम् पित्तहर पित्तहर, क्रियाम् चिकित्सा क्रियायें, या अने ये क्रिया और जो क्रिया, अतियोगे अतियोगमा अतियोगमें, हिता हितकर छे ते सर्व क्रिया हितकर है वे सब, आमरणात् मरण पर्यंत मृत्यु पर्यन्त, कुर्यात् करवी लेई करनी चाहिए ॥ ८१ ॥

81. The physician should carry out treatment till the last moment of his life of the man who is afflicted with thirst, unconsciousness and intoxication. And his treatment should consist of measures curative of pitta or the treatment beneficial in the over-action of the purificatory procedures.

मृगगोमहिषाजानां सद्यस्कं जीवतामसृक् ।
पिवेज्जीवाभिसन्धानं जीवं तद्ध्याशु गच्छति ॥८२॥

जीवताम् अथवा जीवित, मृग- हरिण मृग, गो- गाय गाय, महिष- भैंस भैंस, अजानास अथवा अजरानु अथवा बकरेका, सद्यस्कम् तत्तनु दीधेधु ताजा, असृक् थोड़ी रक्त, जीवाभिसन्धानम् जे अवनने टकावनाहुं छे जो जीवनको सुरक्षित करनेवाला है, पिवेत् ते पीवु उसे पीवे, हि तत् करवु छे ते क्योंकि वह,

जीवन् अरुक्तमा जीवरक्तमें, आशु तत्तनु शीघ्र, गच्छति लगी अथ छे जा मिलता है ॥ ८२ ॥

82 He should be given to drink the fresh blood of a live deer, cow, buffalo or goat, so that his life becomes immediately supported by this life-giving procedure.

तदेव दर्भमृदितं रक्तं वस्तिं प्रदापयेत् ।

दर्भमृदितम् दर्भना थूथुसहित दर्भके चूर्णके साथ, तत् एव ते ज उसी. रक्तम् थोड़ीनी रक्तकी, वस्तिम् भरित वस्ति, प्रदापयेत् देवी देवे ॥ ८२ ॥

82½ Or he may be given that very blood churned with sacrificial grass in the form of an enema.

श्यामाकाशमर्यवद्वीदूर्वाशीरैः शृतं पयः ॥८३॥
घृतमण्डाजनयुतं शीतं वस्तिं प्रदापयेत् ।
पिच्छावस्तिं सुशीतं वा घृतमण्डानुवासनम् ॥८४॥

श्यामा- श्यामा श्यामा, काशमर्य- शीवलुना इण नमारीका फल, बदरी- और बेर, दूर्वा- ध्रुव, वशीरै. अने वाणा साथे और खससे, शृतम् उकाण्डा साधित, पय दूधनी दूधमें, घृतमण्डाजन- धीना भंड अने रसजननी घृतमण्ड और रसोंत, युतम् युक्त करीने मिलाकर, शीतम् शीतल शीतल, वस्तिम् भरित देवी वस्ति देवे, सुशीतम् अथवा सारी पेठे शीतल अथवा सुशीतल, पिच्छावस्तिम् पिच्छावस्ति देवी पिच्छावस्ति देवे, घृतमण्ड- अथवा धीना भंड अथवा घृतमण्डका, अनुवासनम् वा अनुवासन अनुवासन, प्रदापयेत् देव देवे ॥ ८३-८४ ॥

83-84 Or he may be given a cold enema of milk prepared with black turpeth, white teak jujube, sacred grass and black cuscus and mixed

८२ पिवेज्जीवाभिसन्धानं जीवं तद्ध्याशु गच्छति-पासनेनाशु मन्धानं जीवो जीवेन गच्छति (ग.)

८३ दूर्वाशीरैः शृतं पयः दूर्वाशीरैः शृतं जलम् (ग. ड. न.)
८४. सुशीत-सुशीत (ख.)

with supernatant part of ghee and extract of berberry, or he may be given a very cold mucilaginous enema, or an unctuous enema prepared of the supernatant part of ghee

विभ्रंशव्यापदो वर्णन चिह्नितम् च—

गुदं भ्रष्टं कषायैश्च स्तम्भयित्वा प्रवेशयेत् ।
साध गान्धर्वशब्दांश्च संज्ञानाशेऽस्य कारयेत् ८५

अष्टम् गुदम् शुद्धम् च धयो होय ते। गुदभ्रष्टं हुआ हो तो, कषायै. च शुधाय प्रयोग्यो रूपाय द्रव्योमे, स्तम्भयित्वा तेन स्तम्भन करी स्तम्भित करके, प्रवेशयेत् शुधने पेसाडी देवी गुदामे भीतर प्रवेश करे, अस्य अने अना और इसकी, संज्ञानाशे सजाना नाशमा संज्ञा नष्ट होने पर, नाम आश्वत्थम् आश्वामन, गान्धर्व. अने संगीतना और मगीतके, कण्ठान् च धाने शन्दोको, कारयेत् करवावा करावे ॥८५॥

85. If there occurs prolapse of rectum, it should be replaced after constricting it with astringent medication. In a condition of unconsciousness soothing songs and words should be uttered.

यदा विरेचनं पीतं विडन्तमवतिष्ठते ।
वमनं मेवजान्तं वा दोषानुत्क्रियं चावहेत् ॥८६॥
तदा कुर्वन्ति कण्ठादीन् दोषाः प्रकुपिता गदान् ।
स विभ्रंशो मतस्तत्र स्याद्यथाव्याधि मेवजम् ॥८७॥

यदा ज्वारे ज्व, पीतम् पीधिलु पी हुई, विरे. चनम् विरेचन औषध विरेचन औषध, विडन्तम् मात्र मण डाढीने न सिर्फ पुरीषको ही निकाल कर, अवति हने पहुँ रडे छे रह जावे, वमनम् वा नथवा वमन औषध अथवा वमन औषध, मेवजान्तम् मात्र पीधिला औषधने न डाढे छे पी हुई औषधको निकालके रुक

८५ गुः भ्रष्ट-गुदभ्रष्ट (ग. त.)

गाम गान्धर्वशब्दांश्च संज्ञानाशेऽस्य कारयेत्-गाम गान्धर्व-
वैश्वदेव तद्ज्ञानाशेषु कारयेत् (म.)

गय दोषान् अने दोषोको और दोषोको, उत्क्रियं उत्क्रिय करके, न चावहेत् तेने नकार डाढे नहि बाहर न निकाले, तदा त्वारे तब, प्रकुपिताः प्रकुपित थयेला प्रकुपित हुए, दोषाः दोष दोष, कण्ठादीन् कण्ठादीन् वगेरे कण्ठ आदि, गदान् रोगोको, कुर्वन्ति करे छे उत्पन्न करते हैं, स विभ्रंशः तेने विभ्रंश यह विभ्रंश. मत. मानेला छे माना गया है, तत्र तेमा इसमें, यथाव्याधि व्याधि अनुसार रोगके अनुसार, मेवजम् औषध औषध, स्यात् हेतु देनी चाहिए ॥ ८६-८७ ॥

86 87. If the purgative dose ceases to act immediately after elimination of the fecal matter or the emetic dose is immediately vomited out, it causes only the agitation of the morbid humor but does not eliminate it. Then the provoked humors cause pruritus and other diseases. This is called the condition of wrongful action of medication, and in this condition, treatment should be in accordance with the pathological features

स्तम्भव्यापदो वर्णन चिह्नितम् च—

पीतं स्निग्धेन स्नेहेन तदोपैर्नर्दिवाद्रुतम् ।
न वाहयति दोषास्तु स्वस्थानात् स्तम्भयेच्च्युतान् ८८

स्निग्धेन स्निग्ध अनुष्ये स्निग्ध पुरुषद्वारा, पीतम् पीधिल पी गई, स्नेहेन स्नेहसहित स्नेहयुक्त, तत् ते औषध वह औषध, नर्दिवात् नर्दिवात् अद्रुताने लक्ष्य अद्रुतासे, दोषः वृत्तं दोषोको दोषोको अने लक्ष्य दोषोको आवृत्त हो जानेके कारण, दोषान् तु दोषोको दोषोको, न वाहयति नकार डाढतु नथो बाहर नहीं निकालती स्वस्थानात् अने च्युताना स्थाना और अपने स्थानसे, च्युतान् असेला च्युत हुए, स्तम्भयेत् ते दोषोको स्तम्भन करे छे उन दोषोको स्तम्भित कर देती है ॥ ८८ ॥

88. If a man who has undergone oleation procedure takes an unctuous

poison, it gets covered up by the morbid matter which is in a softened condition and will be unable to expel the morbid matter from its habitat; it even obstructs those that have been dislodged from their habitats.

वातसङ्गगुदस्तम्भशूलैः क्षरति चाक्षयः ।
तीक्ष्णं वस्ति विरेकं वा सोऽर्हो लङ्घितपाचितः ॥८९॥

वातसङ्ग- जेने वातरोध जिसको वातरोध, गुदस्तम्भ-
गुदस्तम्भ गुदाका स्तम्भन, शूलैः अने शूल साथे और
शूलके साथ, अक्षयः थोड़ा थोड़ा थोड़ा थोड़ा, क्षरति
क्षरति थाय छे क्षरण होता है, स तेने उसे, लङ्घित-
पाचित लघन अने पाचन कराव्या पछी लङ्घन
और पाचनके बाद, तीक्ष्णम् तीक्ष्ण तीक्ष्ण, वस्तिम्
वस्ति वस्ति, विरेकम् वा छे विरेचन या विरेचन, अर्हः
आपुन थोड़ा छे देना योग्य है ॥ ८९ ॥

89. It causes scanty and frequent elimination accompanied with acute obstruction of vata, rigidity and pain in the rectum. Such a man requires treatment by strong enemata or purgation preceded by lightening and digestive measures.

उपद्रवाख्यव्यापदो वर्णनं चिकित्सा च—

रूक्षं विरेचनं पीतं रूक्षेणावपवलेन वा ।

मारुतं कोपयित्वाऽऽशु कुर्याद्वोरानुपद्रवान् ॥९०॥

स्तम्भशूलानि घोरानि सर्वगात्रेषु सुखतः ।

स्नेहस्वेदादिकस्तत्र कार्यो घातहरो विधिः ॥९१॥

रूक्षेण रूक्ष कक्ष, अवपवलेन वा छे अल्प भोजनाना
भुज्ये वा दुर्बल पुरुषद्वारा, पीतम् पीयेतुं पी हरे, रूक्षम्
रूक्ष रूक्ष, विरेचनम् विरेचन विरेचन औषध,

मारुतम् वायुने वायुने, आशु जल्दी शीघ्र, कोपयित्वा
कोपावी कुपित करके, वोरान् अथ कर घेर, उपद्रवान्
उपद्रवो उपद्रवोको, कुर्यात् करे छे करती है सुखतः
भेद पाभता ते अनुपयना मोहयुक्त उस मनुष्यके,
सर्वगात्रेषु सर्व अण्वयवेभा सारे शरीरमें, घोरानि
अथ कर भयंकर, स्तम्भशूलानि स्तम्भ अने शूल थाय
छे स्तम्भ और शूल होते है, तत्र तेभा उनमें, स्नेह
स्वेदादिकः स्नेह, स्वेद वजेरे स्नेह, स्वेदादि, घातहरो
घातहरो घातहरो, विधिः विधि विधि, कार्यः आचरणी
भेद करनी चाहिए ॥ ९०-९१ ॥

90-91 The un-unctuous purgative medication, taken by one already lacking in the unctuous quality, or by one who is debilitated, will provoke the vata quickly and give rise to severe complications. It causes rigidity and severe pain in all the limbs and fainting. In such a condition, oleation, sudation and similar other measures as well as the line of treatment curative of vata, are indicated

रूमाख्यव्यापदो वर्णनं चिकित्सा च—

स्निग्धस्य मृदुकोष्ठस्य मृदुत्किञ्चिदौषधं कफम् ।

पित्तं वानं च संरुध्य सतन्द्रागौरवं क्लृप्तम् ॥९२॥

दौर्बल्यं चाक्लृप्तादं च कुर्यादाशु तदुल्लिखेत् ।

लङ्घनं पाचनं चात्र स्निग्धं तीक्ष्णं च शोधनम् ॥९३॥

स्निग्धस्य स्निग्ध स्निग्ध, मृदुकोष्ठस्य अने मृदु
कोष्ठवाणा पुरुषने आपेक्ष और मृदुकोष्ठवाले पुरुषको की
गई, मृदु मृदु मृदु, औषधम् औषध औषध, कफम् कर
कफ, पित्तम् तथा पित्तम् तथा पित्तको, उल्लिखेत्
उल्लिखेत् करी उल्लिखित करके, वातम् च वायुने।

१०. मृदुकोष्ठस्य-मृदुकोष्ठस्य (क.)

—रिक्तकोष्ठस्य (क.)

११. चाक्लृप्तादं-चाक्लृप्तादं क त.)

चाक्लृप्तादं-चाक्लृप्तादं (क.)

चाक्लृप्तादं-चाक्लृप्तादं (क.)

८९. सोऽर्हो लङ्घितपाचित —वच लङ्घितपाचनम् (क. त.)

—वच लङ्घितपाचनम् (क.)

९१. सुखतः-सुखतः (क. त.)

વાયુકો, સંરુપ્ય નિરોધ કરી રોકકર, સતન્દ્રાગૌરવમ્ તન્દ્રા અને ભારેપણાસહિત તન્દ્રા, ગૌરવ, ક્રમમ્ થાક ક્રમ, દૌર્બલ્યમ્ ચ દુર્બળતા દુર્બલતા, અફસાદમ્ ચ અને અંબોની શિથિલતા ઓર અંગોક્ષી શિથિલતા, કુર્ચાવ કરે છે કરતી હૈ, તત્ત્વાશુ તેને તરત ઉઠે શીઘ્ર, સ્થિતિવેત્ બહાર કાઢવું એકાએક વમનદ્વારા નિકાલ દેવે, અત્ર એમાં इसमें, લક્ષ્ણમ્ લંબન લંબન, પાચનમ્ ચ પાચન પાચન, સ્તિગ્ધમ્ તથા સ્તિગ્ધ તથા સ્તિગ્ધ, તીક્ષ્ણમ્ ચ અને તીક્ષ્ણ એવ તીક્ષ્ણ, શોષનમ્ શોષન સશોષન, હિતમ્ હિતકારી છે હિતકારક હૈ ॥૯૨-૯૩॥

92-93. A mild medication administered to one that has undergone the oleation procedure and who is soft-bowelled rouses up the kapha and the pitta and obstructs the vata, and gives rise to torpor heaviness, exhaustion and asthenia. In this condition, the patient should be made to vomit out the medication as well as the morbid matter. Then he should be given lightening and digestive remedies. Afterwards he should be given unctuous and strong purificatory measures.

અભ્યાયોક્તવિષયસમ્રહઃ —

તત્ર શ્લોકૌ—

इत्येता व्यापदः प्रोक्ताः सरूपाः सचिकित्सिताः ।
वमनस्य विरेकस्य कृतस्याकुशलैर्नृणाम् ॥९४॥

તત્ર શ્લોકૌ તે વિષયમાં ઉપસંહારના એ શ્લોક છે કે એ વિષયમાં ઉપસંહારકે એ શ્લોક હૈ કિ, અકુશલૈઃ કુશળતારહિત વૈદ્યોએ અકુશલ વૈદ્યસે, નૃણામ્ કૃતસ્ય મનુષ્યોમાં પ્રયોજેલાં મનુષ્યોમાં પ્રયુક્ત કી ગરે, વમનસ્ય વમન વમન, વિરેકસ્ય તથા વિરેચન ઔષધોથી ઉત્પન્ન

થનારી તથા વિરેચન ઔષધોસે ઉત્પન્ન હોનેવાલી, इति एताः आ ये, सरूपाः लक्षण, सचिकित्सिताः અને ચિકિત્સાસહિત ઔર ચિકિત્સાસમેત, व्यापदः વ્યાપત્તિઓ વ્યાપત્તિયાં, प्रोक्ताः કહેવામાં આવી છે કહી હૈ ॥ ૯૪ ॥

Here are the two recapitulatory verses—

94. Thus have been described along with their signs and symptoms and treatment, the complications arising from the procedures of emesis and purgation done by unskilled physicians.

एता विज्ञाय मतिमानवस्थाश्चैव तत्त्वतः ।
दद्यात् संशोधनं सम्यगारोग्यार्थी नृणां सदा ॥९५॥

एताः आ व्यापत्तिओ इत व्यापत्तिओ, अवस्था- च एव અને अवસ્થાઓને ઔર અવસ્થાઓકો, तत्त्वतः સત્ય સ્વરૂપમાં તત્ત્વસે, विज्ञाय બુદ્ધીને જાનકર નૃણામ્ મનુષ્યોના મનુષ્યોકે સદા સદા સદા, आरोग्यार्थी આરોગ્યની ઇચ્છાવાળા આરોગ્યકો इच्छावाला, मतिमान् બુદ્ધિમાન વૈદ્યે બુદ્ધિમાન ચિકિત્સક, सम्यक् સાચી રીતે મલી પ્રકાર, संशोधनम् ય શોષન સશોષન, दद्यात् આપવું દેવે ॥ ૯૫ ॥

95. The wise physician, versed in the correct pathology and stages of these conditions, should administer properly the purificatory procedures with a view always to completely restore the health of the patient

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते सिद्धिस्थाने वमनविरेचन-
व्यापत्तिनिर्नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

૧૪ સરૂપા - સર્વા રિ (સ ર)

૧૧ વમનસ્ય વિરેચન કૃતસ્યાકુશલૈર્નૃણામ્ વિરેચનસ્યા-
કુશલૈર્દેવસ્ય વમનસ્ય ન ધ ૧)

૧૫ આ વિજ્ઞાય મતિમાન્-વી ૧૧૧ વિજ્ઞાય તામ્તરમાદ્ (વ.ધ ૧)

, દદ્યાન્-કુર્ચાવ (વ.ધ)

૧૧ આરોગ્યમાર્થી-આરોગ્યમાર્થ (ય ધ)

इति आ प्रभाण्डे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे
रथेया अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिलिखिते तन्त्रे अने
अरुंधती प्रतिलिखिते पाभेया आ शास्त्रार्थ और
चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त अप्राप्त,
दृढबलसंपूरिते अने दृढबले पूरा करेला और दृढबलसे
पूरित किये गये, सिद्धिस्थाने सिद्धिस्थान निषे सिद्धिस्थानमें,
वमनविरेचनव्यापत्तिरिद्धिः 'वमनविरेचनव्यापत्तिरिद्धिः'
'वमनविरेचनव्यापत्तिरिद्धिः', नाम नाभयो नामका, षष्ठः
छठे छठा, अध्यायः अध्याय संपूर्णः यथे अध्याय
समाप्त हुआ ॥ ६ ॥

6. Thus, in the Section on Success in
Treatment, in the treatise compiled by
Agnivesa and revised by Caraka, the
sixth chapter entitled 'The successful
treatment of Complications arising from
the procedures of Enema and Purga-
tion' not being available, the same as
restored by Drīdhabala, is completed.

सप्तमोऽध्यायः ।

सातमो अध्याय अध्याय सातवाँ

Chapter VII

वस्तिव्यापत्तिरिद्धियुक्तकर्मः —

अथातो वस्तिव्यापत्तिरिद्धिं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

अथ अतः हुये अष्टी थी अब आगे, वस्तिव्या-
पत्तिरिद्धिम् 'अस्तिव्यापत्तिरिद्धि' नामना अध्यायानु
'वस्तिव्यापत्तिरिद्धि' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः
आध्यायान् करुं व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये
आत्रेयने, इति ह आ विषयार्थ नीचे प्रभाण्डे अ इस
विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स उद्धेले छे कहा है ॥ २ ॥

१. वस्तिव्यापत्तिरिद्धिं वस्तिव्यापत्तिकी सिद्धि (ष क.)

1 We shall now expound the
chapter entitled 'The Success in Treat-
ment of the Complications arising
from the administration of the Enema'.

2 Thus declared the worshipful
Atreya

धीधैर्यौदार्यगाम्भीर्यक्षमादमतपोनिविष्टम् ।
पुनर्वसु शिष्यगणः पप्रच्छ विनयान्वितः ॥ ३ ॥
काः कति व्यापदो वस्तेः किमुत्थानलक्षणाः ।
का चिकित्सा इति प्रश्नाञ्छ्रुत्वा तानब्रवीद्गुरुः ॥ ४ ॥

विनय- विनय विनय, अन्वित युक्त सम्पन्न,
शिष्यगण शिष्यगण शिष्यगणने, धी- बुद्धि बुद्धि, धैर्य
धैर्य धैर्य, औदार्य- उदारता उदारता, गाम्भीर्य
गाम्भीर्य गाम्भीर्य, क्षमा- क्षमा क्षमा, दम- धृष्टि
दम दम तपोनिविष्टम् अने तपना लक्षण और तपके
निविष्टरूप, पुनर्वसु पुनर्वसु पुनर्वसुसे, पप्रच्छ पूछ्युं
प्रश्न किया, वस्ते अस्तिनी वस्तिनी, का कति कति कौन
कौन, कति अने कति और कितनी, व्यापद- व्यापत्तियों
छे ? व्यापत्तिया हैं ? किमुत्थानलक्षणाः तेषां
हेतु अने लक्षण शां छे ? उनके हेतु और लक्षण क्या
हैं ? का शी क्या, चिकित्सा चिकित्सा छे ? चिकित्सा
है ? इति आ इन प्रश्नान् अशोने प्रश्नोंको, श्रुत्वा
संलग्ना सुनकर, गुरुः गुरु गुरुने, तान् तेषां
इनके प्रति, अब्रवीद् उद्धेले कहा ॥ ३-४ ॥

3 4 The assembly of disciples
inquired with due humility the great
teacher Punarvasu, a veritable store-
house of intelligence, fortitude,
large-heartedness, profundity, patience,
restraint and austerity, saying —
"What are the complications arising
from the administration of enema ?
How many are they ? What are their
causes and their symptoms ? What
are the therapeutic measures ?" On

hearing these questions, the teacher answered and said to the disciples. —

वक्ष्यसम्यग्योगजन्यद्वादशव्यापदां निर्देष्टुम् —

नातियोगो कृताध्माने हिका हृत्प्रातिरुर्ध्वता ।
प्रवाहिका शिरोहार्तिः परिकर्तः परिस्रवः ॥ ५ ॥
द्वादश व्यापदो वस्तेरन्मययोगसंभवाः ।
आसामैकैकशो रूपं चिकित्सां च निबोधत ॥ ६ ॥

न नातियोगो अयोग, अतियोग अयोग, अतियोग, कृम- था ३ कृम, आध्माने आध्मान आध्मान, हिका हिकी हिका, हृत्प्रातिः हृत्प्राति हृत्प्राति, ऊर्ध्वता उर्ध्वगमन ऊर्ध्वगमन, प्रवाहिका प्रवाहिका प्रवाहिका, शिर-भक्त-भक्ति शिरोवेदना, अंग-भक्त शिरोवेदना, अंगपीडा, परिकर्तः परिकर्तिका परिकर्तिका, परिस्रवः परिस्रव परिस्रव, द्वादश व्यापदः आ आ १२ व्यापत्तिओ ये बारह व्यापत्तियां वस्तेः अस्तिना वस्तिने, अन्मययोग संभवा असम्भोग्योगथी उत्पन्न थाय छे असम्भोग्योगने उत्पन्न होती है, आसाम् औना इनके, एकैकशः पुनः पुनः पृथक् पृथक्, रूपम् ३५ लक्षण, चिकित्सां अने चिकित्सा और चिकित्साको, निबोधत साधनो सुनो ॥ ५-६ ॥

5-6. "Inadequate action, over-action, exhaustion, distension of abdomen, hiccup, cardiac disorder excessive upward mounting of the enema, diarrhea, headache, body-ache, griping pain and excessive discharge—these twelve, are the possible complications arising from the improper use of the enema. Hear now the symptoms and treatment of each of these separately

अयोगव्यापदो वर्णनं चिकित्सा च —

गुरुकोष्ठेऽनिलप्राये रूक्षे वातोत्पण्डेऽपि वा ।
शीतोऽल्पलवणस्नेहद्रवमात्रो घनोऽपि वा ॥ ७ ॥
वस्तिः संक्षोभ्य तं दोषं दुर्बलत्वादनिर्हरन् ।
करोति गुरुकोष्ठत्वं वातमूत्रशकृन्मूत्रम् ॥ ८ ॥
नाभिवस्तिनजं दाहं हृल्लेपं श्वयथुं गुदे ।
कण्डूगण्डानि वैवर्ण्यमर्शनि वह्निमार्दवम् ॥ ९ ॥

गुरुकोष्ठे भारे ठोड़ा ७॥ गुरुकोष्ठनाले, अनिलप्राये वातप्रकृतिप्राये वातप्राय, रूक्षे रूक्ष रूक्ष, वातोत्पण्डे अपि वा ३ वातोत्पण्डे अनुपपन्न या वातोत्पण्डे मनुष्यमें, शीतः शीतल शीतल, अल्प- अल्प अल्प, लवण लवण लवण, स्नेह-स्नेह स्नेह द्रव- तथा द्रवनी और द्रवकी, मात्रः मात्रावाली मात्रावाली घन अपि वा अथवा धाटी अथवा घन, वस्तिः अति वस्ति, तम् ते उस, दोषम् दोषने दोषने संक्षोभ्य क्षोभ्य प्रभाडी संक्षोभित करके, दुर्बलत्वात् दुर्बलत्वाने दुर्बल दुर्बल होनेके कारण, अनिर्हरन् अन्तर न डाढती बाहर न निकालती हुई, गुरुकोष्ठत्वम् ठोड़ा ७॥ भारे ७॥ कोष्ठका भारीपन, वात- वायु वायु मूत्र- मूत्र मूत्र, शकृन्- अने मणनी और पुरीषकी, मर्दन् रोष रुकावट, नाभि- नाभि नाभि, वस्ति- अने मूत्राशयसां और मूत्राशयमें, रुजम् पीडा दर्द, दाहम् दाह दाह, हृल्लेपम् हृल्लेप हृदयमें उपलेप, गुदे शुभ्रम् गुदामें, श्वयथुं सोले सृजन कण्डू- अथवा खजली, गण्डानि शुभ्रम् फोरे, वैवर्ण्यम् विवर्णता विवर्णता, अर्शनि अर्शनि अर्शनि, वह्नि- मार्दवम् अने अग्निमार्द और अग्निमार्दको, करोति करे छे करती है ॥ ७-९ ॥

7-9. The enema given to a hard-bowelled person or to a person with pre dominance of vata, or to a dehydrated person or to a person with provoked vata, the enema which is given cold or prepared with an insufficiency of salt, unctuous substance or drugs; the enema

५ कृताध्माने-कृताध्मानो ३)

॥ प्रातिरुर्ध्वता-पृथक् पृथक् ॥

॥ शिरोहार्तिः परितः परिस्र- शिरोहार्तिपरिकर्तपरिस्रव ॥ ५)

॥ परिकर्तः -परिकर्तिका ॥ ५)

• गुरुकोष्ठेऽनिलप्राये-गुरुकोष्ठे च निलप्राये ॥ ७)

॥ शीतोऽल्पलवणस्नेहद्रवमात्रो घनो-शीतोऽल्पलवणस्नेहद्रवमात्रो घनो ॥ ७)

which is very dense, the enema of this description will only stir up the morbid matter without eliminating it owing to its weak action. It will consequently produce heaviness of the alimentary tract and retention of flatus, urine and feces, pain in the umbilical and hypogastric regions burning, increased mucus secretion in the stomach, edema of the anorectal region pruritus, onchoma, discoloration, anorexia and dullness of the gastric fire

તત્રોષ્ણાયા પ્રમથ્યાયા પાનં સ્વેદાઃ પૃથગ્વિધાઃ ।
ફલવર્ત્યોઽથવા કાલં જ્ઞાત્વા શસ્ત્ર વિરેચનમ્ ॥૧૦॥

તત્ર તેમાં ફનમેં, ઉષ્ણાયાઃ ગરમ ગરમ, પ્રમથ્યાયા પ્રમથ્યાનું પ્રમથ્યાકા, પાનમ્ પાન પાન, પૃથગ્વિધાઃ બુદ્ધા બુદ્ધા પ્રકારના નાના પ્રકારકે, સ્વેદા સ્વેદ સ્વેદ, ફલવર્ત્ય. ફલવર્તિએ. ફલવર્તિયા, અથવા અથવા અથવા, કાકમ્ વિરેચનયોગ્ય અવસ્થાને વિરેચનયોગ્ય અવસ્થાકો, જ્ઞાત્વા બેધને દેશકર, વિરેચનમ્ વિરેચન વિરેચન, શસ્ત્ર પ્રશસ્ત છે પ્રશસ્ત છે ॥ ૧૦ ॥

10. In these conditions a warm potion of digestive decoctions, various methods of sudation, suppositories prepared of emetic nut or at the right time the administration of purgation are recommended

ચિત્તમૂલત્રિવૃદ્ધારુચવકોલકુલતથવાન્ ।
સુરાદિમૂત્રવાન્ વસ્તિઃ સપ્રાક્ષેપ્યસ્તમાનયેત્ ॥૧૧॥

ચિત્ત-મૂલ બીલીનાં મૂળ ચેલકા મૂલ, ત્રિવૃદ્ધ-ત્રિવૃદ્ધ, દારુ- દેવદાર દેવદાર, ચવ- જવ જૌ, કોલ એર ચેર, કુલતથવાન્ અને કળમીથી યુક્ત ઔર

કુલમીથી યુક્ત, સુરાદિ તથા સુરા વગેરે તથા સુરાદિ, મૂત્રવાન્ અને ગોમૂત્રથી યુક્ત ઔર ગોમૂત્ર મિલાકર, સપ્રાક્ષેપ્ય અગાઉ કહેલા કલ્કથી યુક્ત પૂર્વોક્ત કલ્કોને સાથ રાક્ષિ. અસ્તિ વસ્તિ, તમ્ તે અયોગકારક વિબદ્ધ અસ્તિને અયોગકારક વિબદ્ધ વસ્તિકો, આનયેત્ હરે છે નાહર લે આતી છે ॥ ૧૧ ॥

11. The enema prepared of bael root, turpeth, deodar bark, barley, jujube house-gram Sura and other wines and cow's urine mixed with the medicinal paste described earlier will draw out the morbid matter.

અતિયોગવ્યાપદો વર્ણનં ચિકિત્સા ચ—

સ્નિગ્ધસ્વિન્નેઽતિતીક્ષ્ણોષ્ણો મૃદુકોષ્ઠેઽતિયુજ્યતે ।
તસ્ય લિઙ્ગં ચિકિત્સા ચ શોધનામ્યાં સમા ભવેત્ ૧૨

સ્નિગ્ધ- સ્નેહ પામેલ સ્નિગ્ધ, સ્વિન્ને અને સ્વેદન પામેલ ઔર સ્વિન્ન, મૃદુકોષ્ઠે મૃદુકોષ્ઠવાળાને આપેલ મૃદુકોષ્ઠ પુરુષમેં, અતિતીક્ષ્ણ- અતિતીક્ષ્ણ અતિતીક્ષ્ણ, ઉષ્ણ- અને ઉષ્ણુઅસ્તિ ઔર ઉષ્ણ વસ્તિ, અતિયુજ્યતે અતિયોગ કરનાર અને છે અતિયોગ કરતી છે, તસ્ય તેનાં ઉપકે, લિઙ્ગમ્ લક્ષણ લક્ષણ, ચિકિત્સા ચ તથા ચિકિત્સા તથા ચિકિત્સા, શોધનામ્યાં અન્ને શોધનના અતિયોગનાં લિંગ તથા ચિકિત્સા દોનો શોધનકે અતિયોગકે લિંગ તથા ચિકિત્સાકે, સમા સમાન સમાન, ભવેત્ છે છે ॥ ૧૨ ॥

12. The enema which is given to a person who has previously been subjected to oleation and sudation and who is soft-bowelled, and the enema which is prepared with strong and hot medications will produce over-action. The symptoms and treatment of this condition will be similar to those given in over-action of purificatory procedures.

૧૧. સુરાદિમૂત્રવાન્-સુરામૂત્રાદિના (૪ ફ)

૧૧. સપ્રાક્ષેપ્યસ્તમાનયેત્-ષ પ્રાક્ષેપિતમાનયેત્- (ક. જ ૬.)

पृश्निपर्णी स्थिरां पञ्चं काश्मर्यं मधुकं बलाम् ।
पिप्प्रा द्राक्षां मधुकं च क्षीरे तण्डुलधावने ॥१३॥
द्राक्षायाः पक्वलोष्टं प्रसादे मधुकस्य च ।
विनीय सघृतं वस्ति दद्याद्वाहेऽतियोगजे ॥१४॥

पृश्निपर्णीम् पृश्निपर्णी पृश्निपर्णी, स्थिराम् शालवल्गु
शालपर्णी, पञ्चम् उभय कम्पल, काश्मर्यम् शीतवल्गुना
क्षण गम्भारीकल मधुकम् जेठीमधु मुलहठी, बलाम्
अला बला, द्राक्षाम् द्राक्ष मुनक्का. मधुकं अने महुडांने
ओर महुवा इनको, पिप्प्रा पीसी पीसकर क्षीरे इधमा
दधमें, तण्डुलधावने थोआना घोलमा तण्डुलोदकमें,
द्राक्षायाः तेभज द्राक्ष एव मुनक्कादे, पक्वलोष्टस्य तपावी
लाव करेव भाटीना देका पक्व पिष्टीके ठेके मधुकस्य
अने जेठीमधुना और मुलहठीक, प्रसादे च शीत
उपायनी विधिनी करेवा प्रसादमा जीत कपायकी
विधिसे किये हुए प्रसादमें, विनीय घोणी घोलकर
सघृतम् धीसहित चीके साथ, वस्तिम् भरित वस्ति, अति-
योगजे अतियोगथी उत्पन्न भवेव अतियोगजन्य,
दाहे दाहमा दाहमें, दद्यात् देवी देवे ॥ १३-१४ ॥

13-14- To relieve the burning sen-
sation induced by the over-action, the
physician should give an enema pre-
pared with the paste of painted-leaved
tick-trefoil, lotus, white teak, liquorice,
aida, grapes, or mahwa in milk or
rice water or the cold infusion of
grapes or of baked earth or of liquorice,
mixed with ghee

कृमाख्यस्यापदो वर्णन विकिरसा च -

आमशेषे निरुहेण मृदुना दोष ईरितः ।
मार्गं रुणद्धि वातस्य हनयति मूर्च्छयत्यपि ॥१५॥

१३ मधु. द्राक्षाम्. मधुकोदकम् (म. व. त. म. क.)

१४ दाहेऽतियोगजे - दाहमेव गिने म.

१५ आमशेषे - आमशेषे (म. व. त. म. क.)

१. मार्गं रुणद्धि वातस्य हनयति मूर्च्छयत्यपि - मूर्च्छयत्यपि
मार्गं रुणद्धि वातस्य हनयति (म. व. त.)

कुमं विदाहं हृच्छूलं मोहवेष्टनगौरवम् ।
कुर्यात् स्वेदैर्विरुक्षैस्तं पाचनैश्चाप्युपाचरेत् ॥१६॥

आमशेषे आम भाडी होता आम शेष होने पर,
मृदुना मृदु मृदु निरुहेण निरुहथी निरुहसे, ईरितः
प्रेरायेव प्रेरित, दोष. दोष दोष, वातस्य वायुना वायुके,
मार्गम् मार्गने मार्गको, रुणद्धि रुंधे छे रोकता है,
अग्निम् अग्निने। अग्निको, हनति नाश करे छे नष्ट करता
है, मूर्च्छयति अपि वायुने डोपावे छे वायुको कुपित
कर देता है, कुमम् वाड कुम विदाहम् विदाह विदाह,
हृच्छूलम् हृच्छूल हृदयशूल मोह- मोह मोह,
वेष्टन- वेष्टन वेष्टन, गौरवम् तथा गुरुता और गौरवको,
कुर्यात् करे छे करता है, तम् तेने। उसकी, विरुक्षैः
रुक्ष रुक्ष, स्वेदैः स्वेदने।थी स्वेदनोंसे, पाचनैः अने
पाचने।थी और पाचनोंसे, उपाचरेत् उपचार करे।
चिकित्सा करनी चाहिए ॥ १५-१६ ॥

15-16. If there is a residue of
chyme and then evacuating enema given
is mild the stirring up of the morbid
matter obstructs the course of vata,
impairs the gastric fire and also
provokes the vata and causes
exhaustion burning, cardiac pain,
stupefaction, cramps and heaviness.
The physician should treat this con-
dition with dry method of sudation
and digestive medication.

पिप्पलीकचूणोशीरदारमूर्वाभृत्तं जलम् ।
पिप्पेयं सौमर्जलोत्तमं वीपरीं हृदिशोधनम् ॥१७॥

पिप्पली- पीपर पिप्पली, कचूण- कचूण कचूण,
शीर- पीरभृते। वाणी। जल, दाह देवदार देवदार,
मूर्वा- अने मूर्वाथी और मूर्वासि. जलम् छेकाये। पक्का
हुना, कचूण पाथी जल, सौमर्जक- सौमर्जक सौमर्जक,
अग्निजम् भेजवीने मिजकर, पिप्पेय पीपु पीपे, वीपरीम्
ते अग्निदीपन वह अग्निदीपन, हृदिशोधनम् अने

१७. पिप्पली-पीपर (म. व. त.)

हृदयतुं शोधनं कर्तव्यं छे और हृदयको शुद्ध करनेवाला है ॥१७॥

17. The patient may drink the water medicated with long pepper ginger grass, cuscus deodar, and trilobed virgin's bower mixed with sanchal salt This is digestive stimulant and cleanses the stomach

वचानागरशठ्येला दधिमण्डेन मूर्च्छिताः ।

पेयाः प्रसन्नया वा स्युररिष्टेनासवेन वा ॥१८॥

वच- वच, नागर- सूठ सोंठ, छटी पटुच्युरे कचूर, एलाः अने जैल्यी और इलायचीको, दधिमण्डेन छड़ीना भस्म दधिमण्डे, मूर्च्छिता घोंगीने मिलाकर, प्रसन्नया वा प्रसन्ना प्रसन्नासे, जरिष्टेन जरिष्ट अरिष्टसे, आसवेन वा अथवा आसव साथे या आसवसे, पेयाः स्युः पीना पीना चाहिए ॥१८॥

18 Or the patient may drink whey mixed with sweet flag, dry ginger, long zedoary and small cardamom in conjunction with Prasanna wine or medicated or simple wines.

दारु त्रिकटुकं पथ्यां पलाशं चित्रकं शटीम् ।

पिष्टा कुष्ठं च सूत्रेण विवेकं क्षारांश्च दीपनान् ॥१९॥

वस्तिमस्य विद्व्याच्च समूत्रं दाशमूलिकम् ।

समूत्रमथवा व्यक्तलवणं माधुतैलिकम् ॥२०॥

दारु देवदार देवदार, त्रिकटुकं त्रिकटु त्रिकटु, पथ्याम् पथ्यां हरद, पलाशम् पलाश पलाश, चित्रकम् चित्रक चित्रक, शटीम् शटी पटुच्युरे कचूर, कुष्ठम् अने कठने और कूठको, पिष्टा पीसीने पीसकर, सूत्रेण गोमूत्र साथे गोमूत्रमें मिलाकर, विवेकं पीना पीने, दीपनान् अने अभिदीपन और दीपन, क्षारान् च क्षारे पक्षु पीना क्षारको भी पीने, अस्य अने इसे, दाशमूलिकम् दशमूलानी

दशमूलकी, वस्तिम् अस्ति वस्ति, समूत्रम् च गोमूत्र-सहित गोमूत्रयुक्त, अथवा अथवा अथवा, व्यक्तलवणम् देवाधि आवे ओटला भीड़ावाणी लवणाधिक, माधुतैलिकम् माधुतैलिक अस्ति माधुतैलिक वस्ति, समूत्रम् गोमूत्रसहित गोमूत्रयुक्त, विद्व्यात् देवी देवे ॥१९-२०॥

19 20 Or the patient may take as potion the pulp of deodar, the three spices, chebulic myrobalans, palas, white flowered leadwort and costus mixed with cow's urine, or he may take a potion of alkali which is digestive stimulant. Or he may be given enema prepared with deca-radices in cow's urine, or an enema prepared of honey and oil mixed with cow's urine and well salted.

आध्मानव्यापदो वर्णनं चिकित्सा च—

अल्पवीर्यो महादोषे रुक्षे क्रूराशये कृतः ।

वस्तिर्दोषावृतो रुद्धमार्गो रुन्ध्यात् समीरणम् ॥२१॥

स विमार्गोऽनिलः कुर्यादाध्मानं मर्मपीडनम् ।

विदाहं गुरुकोष्ठस्य मुष्कवह्णवैदनाम् ॥२२॥

रुणद्धि हृदयं शूलैरितश्चेतश्च धावति ।

महादोषे महादोषवाणः महादोषवाले, रुक्षे रुक्ष रुक्ष, क्रूराशये क्रूर क्रूरावाणी अनुष्यने क्रूर कोष्ठवाले पुरुषमें, कृत आपेक्ष वी हुई, अल्पवीर्यः अल्प वीर्यवाणी अल्पवीर्य, वस्ति अस्ति वस्ति, दोष- दोषी दोषसे, आवृत घेराई अर्ध आवृत होकर, रुद्धमार्गः मार्ग रोकाई अवाधी मार्गके रुक जानेसे, समीरणम् वायुने वायुको, रुन्ध्यात् निरोध करे छे रोकती है, विमार्गः विमार्गाभी विमार्गगत, सः ते वह, अनिलः वायु वायु, आध्मानम् आध्मान आध्मान, मर्मपीडनम् मर्मपीडा, विदाहम् विदाह विदाह, गुरुकोष्ठस्य गुरु क्रूरावाणीने गुरुकोष्ठका, मुष्क- अंड अंड, वह्णवैदनाम् वक्ष्यु

१८. शठ्येला-सर्वेला (क. श.)

१९. त्रिकटुकम्-त्रिकटुकम् (ग. प.)

२०. माधुतैलिकम्-माधुतैलिकम् (क. म.)

२१. वस्तिर्दोषावृतो रुद्धमार्गो रुन्ध्यात्-वस्तिर्दोषावृतो रुद्धमार्गो

रुन्ध्यात् (क. म.)

२२. गुरुकोष्ठस्य-गुरुकोष्ठस्य (क. म.)

તથા વક્ષણની ઓર વંક્ષણોમે, વેદનાય પીડ. રીલા કુર્ચાલ કરે છે કરતી હૈ, હૃદયમ્ હૃદયને હૃદયકા, શૂલે શૂલધી શૂલસે, રુણિ રીડી લે છે ઉપરોધ કરતી હૈ, ફન ચ અને આમ તેમ ઓર ઇધર ઉધર, ખાવનિ મેડે છે દોઢતી હૈ ॥ ૨૧-૨૨ ॥

21-22. The enema of a poor potency given in conditions of great morbidity, dehydration or to a low bowelled person, gets covered up by the accumulated morbid matter and becomes clogged in the channels, causing obstruction to the movement of the vata. This obstructed vata flowing in a wrong course, causes distension of abdomen, pressure on the vital organs, burning, heaviness of the alimentary tract, pain in the scrotum and groin, and impedes the action of the heart and causes pain running about here and there irregularly.

શ્યામાફલાદિભિઃ કુષ્ઠકૃષ્ણાલવણસર્પપૈ ॥૨૩॥
ધૂમમાષવચ્ચાકિષ્વક્ષારચૂર્ણગુદૈ કૃતામ્ ।
કરાકુષ્ઠનિભાં વર્તિ યવમગ્ન્યાં નિધાપયેન્ ॥૨૪॥
અમ્યક્તસ્વિન્નગાત્રસ્ય તૈલાકાં લેહિતે ગુદે ।
અથવા લવણાગારધૂમસિદ્ધાર્થકૈઃ કૃતામ્ ॥૨૫॥

અમ્યક્ત-અમ્યંગ કરેલ અમ્યગ કિયે હુણ, સ્વિન્ન- અને સ્વેદ કરાવેલ ઓર સ્વિન્ન, ગાત્રસ્ય અગવાળા મનુષ્યની શરીરવાલે પુરુષકી, સ્નેહિતે સ્નેહયુક્ત સ્નેહયુક્ત, ગુદે ગુદામાં ગુદામે શ્યામા-શ્યામા શ્યામા, ફલાદિભિ અને મીઠળ વગેરેથી ઓર મૈનફલ આદિસે કુષ્ઠ-કૃષ્ણ કૃષ્ણ, પીપર પિપ્પલી, લવણ-લવણુ લવણ, સર્પપૈ- અને સરસવથી ઓર સરસોસે ધૂન- અને ધૂસ ઓર ગૃહધૂમ, માષ- અડદ ઉડદ, વચ્ચા- વચ્ચ વચ્ચ કિષ્વ- સુરાખીજ

કિષ્વજીજ ક્ષાર- તથા ક્ષાર તથા ક્ષાર ચૂર્ણ- એએનાં ચૂર્ણુ અને ચૂર્ણ, ગુદૈ- અને ગોળથી ઓર ગુદસે, કૃતામ્- બનાવેલી બનાવી, કર- હાથના હાથકે, અકુષ્ઠ- અગૂઠા અગૂઠકે, નિનામ્ જેવી સમાન, યવમગ્ન્યામ્ વચ્ચમાં વચ્ચ જેવી મધ્યમે જોકે સદશ, તૈલાકામ્ તેલ ચોપડેલ તૈલ ચુપડી હુઈ અથવા અધવા અધવા, લવણ- લવણુ લવણ, જાગારધૂમ- ગૃહધૂમ ગૃહધૂમ, સિદ્ધાર્થકૈઃ અને સરસવથી ઓર સરસોસે, કૃતામ્ કરેલી કી હુઈ, વર્તિષ્ઠ વર્તિ વર્તિ, નિધાપયેન્ રાખવી રખવે ॥૨૩-૨૫॥

23-25. Take emetic nut, turpeth and the other drugs of that group, costus, long pepper, rock-salt rape seed, kitchen soot, flour of black-gram, sweet flag, yeast and barley alkali; mix this with gur and prepare a suppository of the size of a thumb and of the shape of a barley seed and smearing it with oil, insert it in the lubricated anus of the person who has been previously treated with inunction and sudation. Or a suppository prepared of rock salt, kitchen soot and rape seed may also be used.

વિલ્વાદિના નિરુહઃ સ્યાત્ પીલુસર્વપસૂત્રવાન્ ।
સરલામરદારુભ્યાં સિદ્ધં ચંચાનુવાસનમ્ ॥૨૬॥

વિલ્વાદિના ખીલી વગેરેની વેલ આદિકી, પીલુ- પીલુ પીલુ, સર્વપ- સરસવ સરસો, પસૂત્રવાન્ અને ગો- મૂત્રસહિત ઓર ગોમૂત્રયુક્ત, નિરુહ નિરુહવસ્તિ દેવી નિરુહવસ્તિ દેવે, સરલ- અને સરલ એવં સરલ, અમર- દારુભ્યામ્ તથા દેવદારથી ઓર દેવદારસે, સિદ્ધમ્ સિદ્ધ કરેલ સિદ્ધ, ચંચાનુવાસનમ્ ચ એવ અનુવાસન અનુવાસન, સ્નાયુ દેવે ॥ ૨૬ ॥

૨૬. યતચ્છે જાતન્તમ્

૨૪ નિધાપયેન્-પ્રવેશયેન્ (મ. ફ.)

૨૫. અમ્યક્ત-સ્વમ્યક્ત (હ.)

શ્યામાધમાનગ્નાપચ્ચિકિત્ત્યા ।

ઇત્યગ્નિક. પાઠ (ક.) પુસ્તકે ।

26. Or the patient may be given a evacuative enema prepared of bael and the other drugs of its group, tooth-brush tree, rape-seed and cow's urine; and he may then be administered an unctuous enema prepared with long leaved pine and deodar.

દિક્કાગ્ન્યાપદો વર્ણન ચિકિત્સા ચ—

મૃદુકોષ્ઠેઽબલે વસ્તિરતિતીક્ષ્ણોઽતિનિર્હરન્ ।

કુર્યાદ્દિક્કાં, હિતં તસ્મૈ દિક્કાગ્નં બૃંહણં ચ યત્ ॥૨૭॥

મૃદુકોષ્ઠે મૃદુ કાઠાવાળા મૃદુકોષ્ઠ, અબલે અને નિર્બળ મનુષ્યને આપેલ અને નિર્બલ મનુષ્યનો દી ગઈ, અતિતીક્ષ્ણ અતિતીક્ષ્ણ અત્યંત તીક્ષ્ણ, વસ્તિઃ અસ્તિ વસ્તિ, અતિનિર્હરન્ દોષને અતિથોગથી બહાર કાઢતાં દોષોનો અતિયોગસે નિકાલતી હુઈ, દિક્કામ્ હેઝકી દિક્કા, કુર્યાત્ ઉત્પન્ન કરે છે ઉત્પન્ન કરતી હૈ, તસ્મૈ તેને इसको, યત્ જે જો, દિક્કાગ્નમ્ હેઝકીનું નાશક દિક્કાનાશક, બૃંહણમ્ ચ તથા બૃંહણુ હોય તે તથા વૃંહણ હો વહ, હિતમ્ હિતકર છે હિતકર હૈ ॥ ૨૭ ॥

27. A very strong enema given to a weak and soft-bowelled person will eliminate over much and cause hiccup. In this condition, treatment which is curative of hiccup and roborant is advised.

વલાસ્થિરાદિકાશ્મર્યત્રિફલાગુડસૈન્ધવૈઃ ।

સપ્રસન્નારનાલામ્લૈસ્તૈલં પક્તવાઽનુવાસયેત્ ॥૨૮॥

વલા- બલા વલા સ્થિરાદિ- શાલપર્ણી વગેરે શાલપર્ણી આદિ, કાશ્મર્ય- શીવલુના કળ ગમ્મારકે ફલ, ત્રિફલા- ત્રિક્ષ્ણ ત્રિફલા, ગુડ- ગોળ ગુડ, સૈન્ધવૈઃ અને સિંધાલુણી ઓર સૈન્ધાનમકકા કલ્ક મિલાકર, સપ્રસન્ના- પ્રસન્ના પ્રસન્ના, આરનાકામ્લૈ અને ખાટી આરનાકથી ઓર જઢી આરનાલડે, તૈલમ્ તેલ તૈલ,

૨૭ દિક્કા હિતં-દિક્કાદિક (દ, વ)

૨૮ તસ્મૈ-તસ્ય (ધ છ, ડ)

પક્તવા પકાવીને પકાકર, અનુવાસયેત્ અનુવાસન કરવું અનુવાસન દેવે ॥ ૨૮ ॥

28. The patient may be given an unctuous enema of the oil prepared with the paste of sida, tick trefoil and other drugs of its group, white teak, the three myrobalans, gur and rock salt along with Prasanna wine and sour conjee.

કૃષ્ણાલવણયોરક્ષં વિવેકુષ્ણામ્બુના યુતમ્ ।

ધૂમલેહરસક્ષીરસ્વેદાશ્ચાન્નં ચ વાનનુત ॥૨૯॥

કૃષ્ણા- પીપર પિપ્પલી, લવણયો- તથા સિંધા- લુણના ચૂર્ણને તથા સૈન્ધાનમકકે ચૂર્ણનો, અક્ષત એક કર્પે એક તોલે, કૃષ્ણામ્બુના ગરમ પાણી ગરમ જલકે, યુતમ્ સાથે સાથ વિવેત્ પીપુ વીવે, ધૂમ- વાતહર ધૂમ વાતહર ધૂમ, લેહ- અવલેહ લેહ, રસ- માસરસ માસરસ, સ્ત્રીર- દૂધ દૂધ, સ્વેદાઃ ચ સ્વેદ સ્વેદ, વાનનુત અને વાતહર ઓર વાતનાશક અન્નમ્ ચ અન્ન દેવાં અન્ન દેના વાહિણ ॥ ૨૯ ॥

29. Or the patient may take the pulvis of long pepper and rock salt of the measure of one tola, with warm water. Inhalations, linctus, meat-juices, milk, sudation and foods that are curative of vata are also recommended.

હસ્પ્રાપ્તિમ્યાપદો વર્ણન ચિકિત્સા ચ—

અતિતીક્ષ્ણઃ સ્વાતો વા ન વા સમ્યક્ પ્રપીઢિતઃ ।

ઘટ્ટયેન્નુદ્યં વસ્તિસ્તન્ન કાશકુશોત્કટૈઃ ॥૩૦॥

સ્વાત્ સામ્લલવણસ્કન્ધકરીરવદરીફલૈઃ ।

શ્વૈર્વસ્તિર્હિતઃ સિન્ધં વાતપ્રૈશ્ણાનુવાસનમ્ ॥૩૧॥

અતિતીક્ષ્ણ- અતિતીક્ષ્ણ અતિતીક્ષ્ણ, સ્વાતઃ વા વાયુસંહિત વાયુસંહિત, સમ્યક્ અમવા સરખી રીતે અથવા સમ્યક્, ન ન જ, પ્રપીઢિતઃ વા દબાવેલ

૨૯. કૃષ્ણાલવણયોરક્ષં વિવેકુષ્ણામ્બુના યુતમ્—કૃષ્ણામ્બુનાઃ પિપ્પલા વિતો લવણસંયુત (ધ ધ.)

प्रपीडन करके दी गई, बस्ति भरित वस्ति, हृदयम् छेदने हृदयमें, घट्टयेत् आधात करे छे चोट करती है, तत्र तेभां इसमें, शूते क्वाथ करणभां आवेधां काथ किये गवे, काश- कालि जल, कुश- हर्ष दाम, इत्कटे छकड इत्कट, साम्ब- अम्लरुध्र अम्लरुध्र, लवणरुध्र- अने लवणरुध्र धनां द्रव्ये। और लवणरुध्रके द्रव्योंसे, करीर- करीर, बदरीफलै तथा भोरनी और बेरकी, बस्तिः भरित वस्ति, हित स्नात हितकर छे हितकर है, वातघ्नैः अने वातघ्न द्रव्योंसे और वातहर औषधोंसे, सिद्धम् सिद्ध करेत् तेदनु सिद्ध किये तैलका, अनुवासनम् च अनुवासन हितकर छे अनुवासन हितकर है ॥ ३०-३१ ॥

30 31. Enema, strongly medicated or containing air bubbles or improperly compressed, will afflict the heart. In this condition the evacuative enema prepared with the decoction of thatch grass, sacrificial grass, and Itkata grass, the drugs of the sour and salt groups, common caper and jujube are beneficial. This should be followed by an unctuous enema prepared with drugs curative of vata.

ऊर्ध्वताख्यव्यापदो वर्णन चिकित्सा च—

वातमूत्रपुरीषाणां दत्ते वेगान्निगृह्यतः ।

अति वा पीडितो बस्तिमुखेनायाति वेगवान् ॥३२॥

दत्ते भरित दीधा पथी वस्ति देनेके पश्चात्, वात वात वात, मूत्र- मूत्र मूत्र, पुरीषाणां तथा भणना तथा पुरीषके, वेगान् वेगोने वेगोंको, निगृह्यत रोकनेवालेकी, अति अथवा अति अथवा अति, पीडितः वा द्वावीने दीधे पीडन करके दी हुई, बस्ति भरित वस्ति, वेगवान् वेगवाणी यर्ध वेगवान होकर, मुखेन मुखी मुखसे, आयाति अहार आवे छे बाहर आती है ॥ ३२ ॥

32 If, after the enema has been given, the urge of the flatus, urine and feces is suppressed, or if the enema is given with great pressure, the forceful flow of the fluid may find its way out through the oral cavity.

मूर्च्छाविकारं तस्यादौ दृष्ट्वा शीताम्बुना मुखम् ।
सिञ्चेत् पार्श्वोदरं चाधः प्रमृज्याद्वीजयेच्च तम् ३३
केशेष्वालम्ब्य चाकाशे धुनुयात् त्रासयेच्च तम् ।
गोखराश्वगजैः सिंहैः राजप्रेष्यैस्तथोरगैः ॥३४॥
उल्काभिरेवमन्यैश्च भीतस्याधः प्रवर्तते ।

तस्य तेने उसको, मूर्च्छाविकारम् मूर्च्छाविकार यथेदे। मूर्च्छासे युक्त, दृष्ट्वा ओर्ध्वने देखकर, आदौ प्रथम प्रथम, मुखम् मुख उपर मुखपर, शीत- शीतल शीतल, अम्बुना जलको, सिञ्चेत् छटपुं सींचे पार्श्व- पार्श्व पार्श्व, उदरम् च अने उदरने और उदरको, अधः नीचेनी तरफ नीचेकी ओर, प्रमृज्यात् मसृजवा मले, तम् तेने उसका, वीजयेत् च पथे नाभवे पंखा करे, तम् तेने उसको, केशेषु केश वालोंसे, आलम्ब्य पकड़ने पकड़कर, आकाशे आली जग्याभां खाली जगहमें, धुनुयात् छलाववे अवधूनन करे, गो- गाय गाय, खर- गधेडा गधा, अश्व घोडा घोडा, गजैः हाथी हाथी, सिंहै सिंह सिंह, राजप्रेष्यैः सीपाधि वजेरे राजना सेवके सिपाही आदि राजाके सेवक, तथा उरगै साप साप उल्काभि. उल्काभि उल्काओं, एवम् अने येवा प्रकारना और ऐसे, अन्यै च भीष्म उपायेथी अन्य उपायोंसे, त्रासयेत् त्रास पगाडवे त्रास देना चाहिए, भीतस्य भीधेवा पुरुषनी भीत हुए पुरुषकी, अध भरित नीचेनी तरफ वस्ति नीचेकी ओर, प्रवर्तते प्रवृत्त थाय छे प्रवृत्त हो जाती है ॥ ३३-३४ ॥

३४ आलम्ब्य-आलम्ब्य (छ. त थ क.)

चाकाशे धुनुयात् त्रासयेच्च तम्--चाकेश धुनुयात् त्रासयेच्च तम् (च.)

३४ भीतस्याधः प्रवर्तते--वस्तिमस्य न्यसेदध. (ड.)

—भीषयित्वा नयेदध. (ड)

—वस्ति तस्यानयेदधः (च. फ.)

३२. अति वा पीडित —अतिपीडित (घ)

33-34½. On observing the unctuous condition in the patient, induced by this complication, his face should be immediately washed with cold water and the sides, abdomen and the nether parts laved with cold water and the patient should be continually fanned. In extreme cases, it may be necessary to hold the patient, by his hair, in mid air and shake him and also frighten him by means of infuriated bulls, asses, elephants and lions or the executioners of the king, serpents, fireworks and such other fearful things. When the patient is terrified in this manner, the aberrant flow of the enema will return to its normal downward course

वस्त्रपाणिग्रहैः कण्ठं रुन्ध्यान् त्रियते यथा ॥३५॥
प्राणोदाननिरोधाद्धि प्रसिद्धतरमार्गवान् ।
अपानः पवनो वस्तिं तमाश्वेवापकर्षति ॥३६॥

यथा नेत्री रीते जिससे, न त्रियते भरी न अथ तेभ मर न जाय इसी प्रकार, वस्त्र- वस्त्र, पाणि- ग्रहैः अने हाथी पकड़ी और हाथसे पकड़ कर, कण्ठम् मणुं गलेको, रुन्ध्यात् रुधु घोटें, हि डारखु डे क्योंकि, प्राण प्राण, उदान- अने उदान और उदानके, निरोधात् रोध्याथी रोधहे, अपान- अपान, पवनः वायु वायु, प्रसिद्धतर- पीताने। अति प्रसिद्ध अपने अतिप्रसिद्ध, मार्गवान् मार्ग लक्ष मार्ग- बाजा हो कर, तम् ते उस, वस्तिम् अस्तिने वस्तिको, जाडु जलदी जल्दी, एव ए ही, अपकर्षति नीचे नेत्री अथ छे नीचेकी ओर ले जाता है ॥ ३५-३६ ॥

35-36. Or in certain cases it may be necessary to apply pressure round the neck of the patient by a tight grip of the hand or a piece of cloth, taking

care of course, to see that the patient is not asphyxiated to death. In this way, in consequence of the blockage of the channels of the upward moving Prana and Udana, the Apana vata regaining the normal downward tendency, quickly pushes the enema fluid down

ततः क्रमुककल्काक्षं पाययेन्नाम्लसंयुतम् ।
औष्ण्यात्तैक्ष्ण्यात् सरत्वाच्च वस्तिं सोऽस्यानु-
लोमयेत् ॥ ३७ ॥

तत ते पछी इसके बाद, अम्ल- अम्ल द्रव्येथी अम्ल द्रव्यसे, संयुतम् युक्त युक्त, क्रमुक पक्ष्णी दे- धरने। पठाणी लोदका, कल्क- डेड कल्क, अक्षम् अक्ष एक तोला, पाययेत् पावे। पिलावे, स. ते वह, औष्ण्यात् उष्णता, तैक्ष्ण्यात् तीक्ष्णता, तीक्ष्णता, सरत्वाच्च अने सरताने लक्ष और सरत्वसे, वस्तिं नेनी इसकी, वस्तिम् अस्तिनु वस्तिका अनुलोम- येत् अनुलोमन दर्शे अनुलोमन करेगा ॥ ३७ ॥

37 At this stage, in order to help the peristaltic movement, the patient should be given to drink one tola of the paste of pathan lodh mixed with sour articles. These drugs, by virtue of their being hot, acute and diffusive will help to draw the enema fluid downwards

पक्काशयस्थिते स्विन्ने निरुहो दाशमूलिकः ।
यवकोलकुलत्थे च विधेयो मूत्रसाधितः ॥३८॥

पक्काशयस्थिते अस्ति पक्काशयमा रूहेली होय तो वस्ति पक्काशयमें रुकी हो तो, स्विन्ने स्वेदन करीने स्वेदन करके, दाशमूलिक दशमूलकी, यव- जौ, कोल- भोर बेर, कुलत्थे च अने कुलथी और कुलथीसे, मूत्रसाधितः गोमूत्रमा साधित गोमूत्रमें

साधित, निरुहः निरुहपरित निरुहवस्ति, विशेषः देवी
देवे ॥ ३८ ॥

38. If the enema fluid is lodged in the colon, the patient should be sweated and given an evacuative enema of barley, jujube and horse-gram prepared with cow's urine.

विरवादिपञ्चमूलेन सिद्धो वस्तिरुरःस्थिते ।

जर स्थिते परित उरःपदेशमा रूहेदी होय तो वस्ति उरःस्थित हो तो, विरवादि पञ्चमूलेन विरवादि पञ्चमूली विरवादि पञ्चमूलसे सिद्धः सिद्ध करेय साधित, वस्तिः परित धृष्ट छे वस्ति इष्ट है ॥ ३८३ ॥

38½ If the enema-fluid is lodged higher up in the thoracic region, the evacuative enema to be given should be prepared with the penta-radices of the bael group

शिरःस्थे नावनं धूमः प्रच्छाद्यं सर्वपैः शिरः ॥ ३९ ॥

शिरःस्थे मे भाशामा रूही होय तो शिरमें यदि स्थित हो तो, नावनं नस्य नस्य, धूमः धूमपान धूमपान, सर्वपैः अने सरसपथी और तरणोंके कल्कसे, शिरः भरतकनु शिरको, प्रच्छाद्यम् लेपन धृष्ट छे प्रलित करना चाहिए ॥ ३९ ॥

39 If the enema fluid is lodged still higher in the head, then nasal medications, inhalations and anointing of the head with the paste of rape-seed should be resorted to.

पवाहिकाव्यापदो वर्णन चिकित्सा च—

स्निग्धस्निग्धे महालोपे वस्तिर्मृद्वल्पसेवज ।
उत्क्रियारां इरेहोर्जं जनयेच्च प्रवाहिकाम् ॥ ४० ॥

ए वस्तिपायुशोकेन जङ्घोरुसदनेन वा ।
निरुहमाहते जन्तुरमीक्षणं संप्रवाहते ॥ ४१ ॥

महालोपे महालोपवाणी बहु दोषवाले, स्निग्ध-स्निग्ध स्निग्ध, स्निग्धे तथा स्निग्धे अनुष्मा और स्निग्ध मनुष्यमें मृदु-मृदु मृदु, अल्प-अने अल्प और अल्प, सेवज. ओषधवाणी औषधवाली, वस्ति परित वस्ति, उत्क्रियारा उत्क्रियारा करके, अल्पम् अल्प योके, दोषम् दोषने दोषको, इरेहोर्जं इरे छे निकालती है, प्रवाहिका-अने प्रवाहिकाने और प्रवाहिकाको, जनयेच्च उत्पन्न करे छे उत्पन्न करती है, निरुह-रोधयेय रुके हुए, मारुतः वायुवाणी वायुवाला, सः ते वह, जन्तुः मनुष्य मनुष्य, वस्ति-परित वस्ति, पायु-तथा गुदानी और गुदाके, शोकेन सोभनी साथे शोयके साथ, जङ्घा-अथवा पिंडी अथवा जंघा, ऊरु तथा साथणी और ऊरुकी, सदनेन वा शिथिलतानी साथे शिथिलताके साथ, समीक्षणं बारबार बारबार, संप्रवाहते करांजे छे प्रवाहण करता है ॥ ४०-४१ ॥

40 41. When a mild and insufficiently medicated enema is given to a patient who is suffering from heavy accumulation of morbid matter, the oleation and sudation procedures, followed by such an enema will stir up the morbid matter and eliminate it only partially, thus setting up a tendency to diarrhea. One afflicted with this complication, suffers from frequency of stools resulting from the swelling of the bladder and the rectum, or from asthenia of the shanks and the thighs.

४१ स वस्तिपायुशोकेन जङ्घोरुसदनेन वा—स वस्ति पायुशो गाय

जङ्घोरुसदना च ।

”

—अथयु वस्तिपायुशो

जङ्घोरुसदनेन तथा (ए फ)

स्वेदाभ्यङ्गानिरुहान् शोधनीयानुलोमिकान् ।
विदध्याल्लङ्घयित्वा तु वृत्तिं कुर्याद्विरिक्तवत् ॥४२॥

लङ्घयित्वा तेने लंघन करानी इसको लङ्घन कराके,
स्वेद-स्वेद स्वेद, अभ्यङ्गान् अभ्यङ्ग और अभ्यङ्ग कराके,
शोधनीय- शोधनीय शोधनीय, आनुलोमिकान् अने
आनुलोमिक और आनुलोमिक, निरुहान् च निरुह
विदध्यात् आपवा देवे, वृत्तिम् आहारविहार
आहारविहार, तु ते। तो, विरिक्तवत् विरेचन दीधेय
भनुष्य नेवे। विरेचन लिये हुए पुरुषकी मांति, कुर्यात्
राभवे। रसे ॥ ४२ ॥

42. The line of treatment in such a condition consists of sudation, inunction and evacuative enema medicated with purificatory drugs and drugs inducive of correct peristalsis. Then, after the patient has undergone the lightening procedure, he should be put on the dietetic regimen laid down for those who have undergone purgation.

शिरःशूलव्यापदो वर्णनं चिकित्सा च—

दुर्बले क्रूरकोष्ठे च तीव्रदोषे तनुर्मृदु ।
शीतोऽल्पश्चावृतो दोषैर्वस्तिस्तद्विहतोऽनिलः ॥४३॥
मार्गैर्गात्राणि सन्धावन्मूर्ध्नि मूर्ध्नि विहन्यते ।
ग्रीवां मन्ये च गृह्णाति शिरः कण्ठं भिनत्ति च ॥४४॥
बाधिर्यं कर्णनादं च पीनसं नेत्रविभ्रमम् ।
कुर्यात्

४२ एतच्छोकानन्तरम्—

इति श्रवाण्डिकाव्यापदचिकित्सा ।

इत्यधिक. पाठ (क. पुस्तके ।

४३. क्रूरकोष्ठे-दुष्कोष्ठे (ख. य.)

४४. मार्गैर्गात्राणि सन्धावन्-गात्राण्यनुसरन् मार्गैः (छ. त. य.)

॥ विहन्यते-विभावति छ. त. य. य.)

॥ गृह्णाति-पस्तम्भ (ग. य.)

दुर्बले दुर्भाण दुर्बल, क्रूरकोष्ठे क्रूर कोष्ठवाला क्रूर
कोष्ठवाले, तीव्रदोषे च अने तीव्र दोषयुक्त पुरुषने
आपेक्षी और तीव्र दोषयुक्त पुरुषकी दी हुई, तनुः
पातणी पतली, मृदु. मृदु मृदु, शीतः शीत शीत,
अल्पः च अने अल्प और अल्प, वस्तिः अस्ति वस्ति,
दोषे दोषेभी दोषोंसे, आवृत वेराध अथ छे आवृत
हो जाती है, तत् तेनाधी इससे, विहत विधात पाभेय
बाधित, अनिल वायु वायु, मार्गैः मार्गैः। मार्गैः। मार्गैः।
मार्गाणि अंगोमां अंगोंमें, सन्धावन् सन्धावन् दोडती हुई,
ऊर्ध्वम् उपर ऊपर मूर्ध्नि अस्तकमां शिरमें, विहन्यते
रोडाध अथ छे रुक जाती है, ग्रीवाम् डोड ग्रीवा, मन्ये
च अने मन्माळीने और मन्याओंको गृह्णाति आधी वे
छे जकड़ लेती है, शिरः शिरः। शिरः, कण्ठम् अने
डोने और गलेमें, भिनत्ति च भेदे छे भेदनवत् पीड़ा
करती है, बाधिर्यम् तथा अधिरता तथा बधिरता,
कर्णनादम् डानमा अवाज कर्णनाद, पीनसम् सजेभम
पीनस, नेत्रविभ्रमम् च अने नेत्रविभ्रम और नेत्रविभ्रम,
कुर्यात् करे छे करती है ॥ ४३-४४ ॥

43-44. When an enema which is too thin, mild, cold or insufficient in quantity is given to a person who is debilitated, hard-bowelled and suffering from severe morbidity it gets choked by the morbid accumulations. The enema fluid thus blocked, presses on the vata which gets provoked and courses wildly through the body-channels and is obstructed in the cranium. Thus checked, it renders the neck and its sides rigid and causes cutting pain in the throat and the head. As a result deafness, tinnitus, coryza, and agitation of the eyes are induced.

अभ्यञ्जन तैललवणेन यथाविधि ॥४५॥

४५ अभ्यञ्जन तैललवणेन यथाविधि- तु तैललवणेनोष्णे-

नाक्त यथाविधि (य.)

॥ तैललवणेन यथाविधि-तैललवणेनावगाहयेत् (य.)

युञ्ज्यात् प्रथमनैर्नस्यैर्धूमैरस्य विरेचयेत् ।
तीक्ष्णानुलोमिकेनाथ स्निग्धं भुक्तेऽनुवासयेत् ॥४६॥

तैलकवणेन तैल अने लवणशी तैलमें नमक मिलाकर, यथाविधि विधिपूर्वक यथाविधि, अभ्यञ्जनम् अभ्यञ्ज अभ्यंज, युञ्ज्यात् करने करे, अस्य औतु इसे, प्रथमनैः प्रथमन प्रथमन, नस्यै नस्यैः नस्यमे, धूमै अने धूमपानशी और धूमपानसे, विरेचयेत् शिरोविरेचन करने शिरोविरेचन देवे, अथ पछी पीछे, स्निग्धम् तेने स्नेहन करी इसको स्निग्ध करके, तीक्ष्ण- तीक्ष्ण तीक्ष्ण, आनुलोमिकेन अने आनुलोमिक तथा आनुलोमिक, भुक्ते भोजन करावी भोजन कराके, अनुवासयेत् अनुवासन देवे अनुवासन देवे ॥ ४५-४६ ॥

45-46 In such conditions, inunction with oil and rock salt in conformity with the rules laid down are advised. The patient should be further treated with insufflations or nasal medications and inhalations or errhines. Then, after he has been made to eat pungent and peristalsis-inducing articles of food, he should be oiled and administered an unctuous enema

अङ्गशूलव्यापदो वर्णनं चिकित्सा च—

स्नेहस्वेदैरनापाद्य गुरुस्तीक्ष्णोऽतिमात्रया ।

- ४६ धूमैरस्य विरेचयेत्—धूमैरस्यविरेचनं (घ ञ)
,, अग्न्य-अमु (ध)
,, तीक्ष्णानुलोमिकेनाथ स्निग्धं भुक्तेऽनुवासयेत्—विरेचनैर्निरु-
हैश्च वस्तिभिश्चानुलोमिकैः (घ ञ फ)
,, स्निग्ध—स्निग्ध (ह)
,, एतच्छ्लोकानन्तरम्—

इति शिरःशूलव्यापचिकित्सा

इत्यधिक पाठः (क) पुस्तके ।

- ४७ स्नेहस्वेदैरनापाद्य गुरुस्तीक्ष्णोऽतिमात्रया । यस्य वस्तिः प्रयुज्येत—वस्तिवर्जितवस्तिवस्य यस्य वस्तिर्विधीयते । अति-
तीक्ष्णो दुर्बलः (क ञ)
,, तीक्ष्णोऽतिमात्रया—तीक्ष्णातिमात्रकः (घ.)

यस्य वस्तिः प्रयुज्येत सोऽतिमात्रं प्रवर्तयेत् ॥४७॥
स्रुतेषु तस्य दोषेषु निरुद्धस्यातिमात्रशः ।
स्तब्धोदावृतकोष्ठस्य वायुः संप्रतिह्रन्यते ॥४८॥
विलोमनसमुद्भूतो रजत्यङ्गानि देहिनः ।
गात्रवेष्टननिस्तोदमेदस्फुरणजृम्भणैः ॥४९॥

स्नेह- स्नेहन स्नेहन, स्वेदैः अने स्वेदन और स्वेदन, अनापाद्य आप्या विना न कराके, यस्य अने जिसको, गुरु गुरु गुरु, तीक्ष्णः तीक्ष्ण तीक्ष्ण, अति- मात्रया अने मात्राशी अधिक और मात्रासे अधिक, वस्ति. वस्तिने वस्ति, प्रयुज्येत प्रयोग करना आवे दी जाय, स तेने वह, अतिमात्रम् अति प्रमाणात् अतिमात्रामें, प्रवर्तयेत् प्रवृत्त थाय छे अर्थात् वस्तिने अतियोग थाय छे प्रवृत्त होती है अर्थात् वस्ति का अतियोग होता है, तस्य तेना उसके, दोषेषु दोषों दोष, स्रुतेषु स्रुती अर्थात् वह जाने पर, अतिमात्रशः अति प्रमाणात् अतिमात्रामें, निरुद्धस्य निरुद्ध पाये निरुद्ध पाये हुए, स्तब्ध- स्तब्ध स्तब्ध, उदावृत- अने उदावर्तवाण और उदावर्तयुक्त, कोष्ठस्य कोष्ठवाणने कोष्ठवाले पुरुषकी, वायु वायु वायु, संप्रतिह्रन्यते प्रति- भात पाये छे प्रतिहत हो जाती है, विलोमन- विलोम- गतिशी विलोमगतिसे, समुद्भूतः कुपित वायु कुपित हुई वायु, देहिन देहधारीनां देहधारीके, अङ्गानि अङ्गाने अङ्गोंको, गात्रवेष्टन- गात्रवेष्टन गात्रवेष्टन, निस्तोद- सोय बोझना अर्थात् पीडा निस्तोद, मेद- श्लेष्म मेद, स्फुरण- अग्न करके स्फुरण, जृम्भणैः अने अमासाशी और जृम्भणसे, रुजति पीडा करे छे पीडित करती है ॥४७-४९॥

47-49 If a patient is given an excessive dose of a heavy and acute enema without his being first prepared with the oleation and sudation procedures, the enema so administered will

- ४७ सोऽतिमात्रम्—नातिमात्रम् (ह. ञ)
,, प्रवर्तयेत्—प्रवृत्तयेत् (घ. त)
४९. गात्रवेष्टननिस्तोदमेदस्फुरणजृम्भणैः—स्तोदकम्पसंस्तम्भ-
साधनैश्च जृम्भणैः (घ.)

cause excessive elimination. When the excretory matter has thus been eliminated in an excessive measure by the evacuative enema the patient's gastro intestinal tract becomes rigid and an upward peristalsis is set up, with the result that the course of vata is impeded. On account of this abnormal course of vata the patient is afflicted in his limbs with various kinds of pain such as girdle pain, cricking pain, breaking pain, throbbing pain and stretching pain.

त तेललवणाभ्यक्त सेचयेदुष्णवारिणा ।
एरण्डपत्रनिष्काथै प्रस्तरेऽथोपपादयेत् ॥५०॥

तेल- तेल तेल लवण- तथा द्रव्यस्थी तथा नमकसे, अभ्यक्त अथवा पासेल अभ्यंग प्राप्त किये हुए, तब तेने उसको, उष्णवारिणा भरभ पाणीया गरम जलसे, सेचयेत् पण्डित उक्त परिते करे, एरण्डपत्र- और डाला पानना एरण्डपत्रके, निष्काथै उपस्थी काथसे, प्रस्तरे- च अने प्रस्तरेस्वेद्यी और प्रस्तरेस्वेदसे, उपपादयेत् स्वेदन करानु स्वेदन करे ॥ ५० ॥

50 In such conditions, the patient should be anointed with salted oil and affused with hot water. He should then be sweated with decoctions of the leaves of the castor-plant and with hot-bed method of sudation.

यवान् कुलत्थान् कोलानि पञ्चमूले तथोभये ।
जलाढकद्वये पक्ष्मा पादशेषेण तेन च ॥५१॥
- कुर्यात् सविषतैलोष्णलवणेन निरुहणम् ।
तं निरुहं समाश्वस्तं द्रोण्यां समवगाहयेत् ॥५२॥

५२- तं निरुहं-निरुहेण (क. घ. उ.)

समवगाहयेत्-तमवगाहयेत् (म.)

ततो भुक्तवत्तस्य कारयेदनुवासनम् ।
यष्टीमधुनतैलेन बिल्वतैलेन वा भिषक् ॥५३॥

यवान् ७७ जी, कुलत्थान् ३७५ कुलथी, कोलानि ७२ बेर, तथा तथा तथा, उक्तसे अने दोनों, पञ्च-मूले ५ यमूले पञ्चमूलको, जल-आढकद्वये ७२ आढक ७७५ दो आढक जलमें, पक्का पडावी पकाकर, पादशेषेण चतुर्थांश आडी रहेता चतुर्थांश शेष रहने पर, एविल्व- भीली बेल, तैल-उष्ण उष्ण तैल उष्णतैल, कव-णेन अने द्रव्यस्थी और कवण मिलाकर, तेन च तेनाथी उससे, निरुहणम् निरुहेण निरुहण, कुर्यात् करु करे निरुहं निरुह पासेल निरुह दिये हुए, तब तेने उसे, समाश्वस्तम् आश्वस्तन आपी आश्वस्तन देकर, द्रोण्याम् पाणीनी डोहीमें. समवगाहयेत् नवरावणे अवगाहन करावे, तब ते पछी उसके बाद, भिषक् वैद्य वैद्य, भुक्तवत्. ७७५ भोजन किये हुए, तब तेने उसे, यष्टीमधुन- यष्टीमधुनी सिद्ध करेला मुल-ठीसे साधित, तैलेन तैलथी तैलसे बिल्वतैलेन वा तथा भीलीथी सिद्ध करेला तैलथी या बिल्वसे साधित तैलसे, अनुवासनम् अनुवासन अनुवासन, कारयेत् करानु करे ॥ ५१-५३ ॥

51-53 He should then be given an evacuative enema prepared with barley black gram and jujube and the two kinds of penta-radices in 512 tolas of water till the water is reduced to one fourth its original quantity and mixed with the paste of bael warm oil and salt. When he has been administered this evacuative enema and comforted, he should be given an immersion bath in a tub. After that he should be made by the physician to eat and immediately on completing his meal, he should be given an unctuous enema with oil medicated with liquorice or with the oil medicated with bael.

परिकर्तिकाव्यापदो वर्णन चिकित्सा च—

मृदुकोष्ठाल्पदोषस्य रुक्षस्तीक्ष्णोऽतिमात्रवान् ।

वस्तिर्दोषान्निरस्याशु जनयेत् परिकर्तिकाम् ॥५४॥

त्रिकवङ्गणवस्तीनां तोदं नामेरधो रुजम् ।

विवन्धोऽल्पाल्पमुत्थानं वस्तिर्निर्लेखनाद्भवेत् ॥५५॥

मृदुकोष्ठ मृदु कोष्ठावाला मृदु कोष्ठ, अल्पदोषस्य अने अल्प दोषवाला अने आपेक्ष और अल्प दोषवालेको दी हुई, रुक्ष. ३क्ष रुक्ष, तीक्ष्ण तीक्ष्ण, अतिमात्रवान् अने मात्राधी आधिक और अतिमात्रायुक्त, वस्तिः अस्ति वस्ति, दोषान् दोषाने दोषोंको, निरस्याशु जल्दी शीघ्र, निरन्तर अन्तर डाढी निकालकर, परिकर्तिकाम् पाद परिकर्तिका, त्रिक- त्रिक त्रिक, वङ्गण- वङ्गण वङ्गण वस्तीनाम् अने अस्तिप्रदेशनी और वस्तिर्ले. तोदम् तोद तोद, नामे तेमज्ज नामेलनी एवं नामिसे, अधः नीचे नीचे, रुजम् पीडा पीडा, जनयेत् उत्पन्न करे छे उत्पन्न करती है, वस्ति- अस्तिना वस्तिके, निर्लेखनात् निर्लेखनशी निर्लेखनसे, विवन्धः अविच्छिन्न कच्चिजयत्, अल्पाल्पम् अने थोडा थोडा और थोडा थोडा उत्थानम् भण आवतानुं पुरीषका आना, भवेत् भाव छे होते हैं ॥ ५४-५५ ॥

54-55. If an enema which is unctuous, acute and excessive in dose is given to a soft-bowelled person suffering from slight morbidity causing precipitous elimination of the morbid matter, it gives rise to an all round shooting pain in the abdomen. The patient in this condition is afflicted with pricking pains in the sacrum, groins and the bladder and pain in the

region below the navel, obstipation and frequent urge with scanty evacuation due to the very strong and irritating action of the enema fluid

स्वादुशीतोषधैस्तत्र पय इक्ष्वादिभिः शृतम् ।

यष्ट्याह्नतिलकल्काभ्यां वस्तिः स्यात् क्षीरभोजिनः

॥ ५६ ॥

तत्र तेभां इसमें, इक्ष्वादिभिः शेरडी वजेरे ईश आदि, स्वादु- मधुर मधुर, शीत- अने शीतल और शीतल, औषधैः औषधों साथे औषधोंसे, शृतम् उडाल- गेला साधित पयः दूधनी दूधकी यष्ट्याह्न- जेरीभध मुलहठी, तिल- अने तिलना और तिलके, कल्काभ्याम् उदक साथे कल्कसे युक्त, वस्ति अस्ति वस्ति, क्षीरभो- जिन. दूध आनारने दूधही खानेवालेको, स्यात् देवी देवे ॥५६॥

56. In this condition, treatment consists of the administration of an enema consisting of milk prepared with sweet and cooling drugs such as sugar cane etc, and which has been mixed with the paste of liquorice and til. The patient should be kept on milk diet.

ससर्जरसयष्ट्याह्नजिङ्गिनीकर्दमाञ्जनम् ।

विनीय दुग्धे वस्तिः स्यात् व्यक्ताम्लमृदुभोजिनः ॥

ससर्जरस- राण राण, यष्ट्याह्न- जेरीभध मुलहठी, जिङ्गिनी- भवेरी जिङ्गन, कर्दम- उदम कर्दम, अञ्जनम् अने रसाञ्जनने और रसाञ्जनको, दुग्धे दूधभां दूधमें, विनीय थोणा मिलाकर, व्यक्ताम्ल- अभ्युत्ता देभाध आवे औना अविक अम्ल, मृदुभोजिन तथा मृदु भोजन करनेवाले और मृदु भोजन किये हुएको, वस्तिः अस्ति वस्ति, स्यात् देवी देवे ॥ ५७ ॥

57 Or the patient may be given an enema of milk prepared with

५७ व्यक्त-सिद्ध (द)

व्यक्ताम्लमृदुभोजिनः-व्यक्ताम्लरसभोजिनः (घ.)

५४ निरस्याशु-निरस्याशु (ग)

५५ विवन्धोऽल्पाल्पम्-विवन्धोऽल्पाल्पम् (घ)

निवन्धोऽल्पाल्पम् (घ)

वस्तिः अस्तिना वस्तिके-वस्तिः अस्तिना वस्तिके (ग)

स्तिन (घ.)

वस्तिर्निर्लेखनात्-वस्तिर्निर्लेखनात् (घ)

calophany, liquorice, indian ash tree, Karadama and indian berberry, after the patient is put on an acid and soft diet.

परिस्रवव्यापदो वर्णनं चिकित्सा च—

पित्तरोगेऽम्ल उष्णो वा तीक्ष्णो वा लवणोऽथवा ।
वस्तिर्लिखति पायुं तु क्षिणोति विदहत्यपि ॥५८॥
स विदग्ध स्रवत्यस्रं पित्तं चानेकवर्णवत् ।
सार्यते बहुवेगेन मोहं गच्छति चासकृत् ॥५९॥

पित्तरोगे पित्तरोगभा पित्तोगमें, अम्लः अम्ल, उष्ण वा अथवा उष्ण या उष्ण, तीक्ष्णः वा अथवा तीक्ष्ण या तीक्ष्ण, अथवा लवणः अथवा लवण अथवा लवण, वस्तिः अस्ति वस्ति, पायुः तु शुष्क गुदाको, लिखति लेखन करे छे लेखन करती है, क्षिणोति क्षानि पक्षेयाडे छे क्षानि पहुचाती है, विदहति अपि अने विदह उद्यन्न करे छे और विदह उत्पन्न करती है, विदग्ध विदह पासे विदग्ध हुआ, सः ते पायु वह पायु, अनेकवर्णवत् अनेक वर्णवत् अनेक वर्णयुक्त, स्रवत्य स्रवति स्रव करे छे बहाता है, बहुवेगेन बहु वेगधी बहु वेगसे सार्यते स्रव थाय छे स्राव होता है, चासकृत् अने रोगी बारबार और रोगी बारबार, मोहम् च मोह मोहको, गच्छति पासे छे प्राप्त होता है ॥५८-५९॥

58-59. If an enema which is very acid or hot or acute or salt, is given to a person suffering from pitta disorders. the enema irritates injures and inflames the anal tract. The anus thus inflamed exudes blood and pitta of various colors, flows out with a great force at frequent intervals, and the man faints

आर्तशान्तिलिखन्तैस्तु क्षुण्णैराजं पय शृतम् ।
सर्पिषा योजितं शीतं वस्तिगस्मै प्रदापयेत् ॥६०॥

क्षुण्णैः अर्तशान्तिलिखन्तैस्तु क्षुण्णैराजं पय शृतम् ।
सर्पिषा योजितं शीतं वस्तिगस्मै प्रदापयेत् ॥६०॥
क्षुण्णैः अर्तशान्तिलिखन्तैस्तु क्षुण्णैराजं पय शृतम् ।
सर्पिषा योजितं शीतं वस्तिगस्मै प्रदापयेत् ॥६०॥

60. In such a condition, a cold enema of goat's milk in which have been boiled triturated bits of green stalks of silk cotton tree and to which has been added a quantity of ghee, should be given

वटादिपल्लवेष्वेव कल्पो यवतिलेषु च ।
सुवर्चलोपोदिकयोः कर्बुदारे च शल्यते ॥६१॥

एष आ यव, कल्पः उद्यन्ता कल्प वटादि- वटा-
दिक्षुना वरगद आदिके पल्लवेषु पल्लवेषु पक्षेयैः पक्षेयैः,
यवतिलेषु च यव अने तिलमा यव और तिलमें,
सुवर्चला- सुवर्चला सुवर्चला, उपोदिकयोः अने पोदिकमा
और पोदिकमें कर्बुदारे च तथा उद्यन्तारमा एवं कव-
नारमें, शल्यते प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥ ६१ ॥

61. This method of preparing the enema is also recommended in the case of banyan and other drugs of its group, or in the case of barley and til with heliotrope and indian spinach as also with white mountain ebony.

गुटे लेका प्रदेहाय जीवा. स्युर्मधुराश्च ये ।
रक्तपित्तातेगारघ्नी क्रिया चात्र प्रशस्यते ॥६२॥

६० वस्तिगस्मै प्रदापयेत्—वस्ति घोर प्रदोषयेत् (य)

६१ कल्पो यवतिलेषु च कल्प पक्षिणेषु च द)

६२ एतच्छ्लोकानन्तरम् —

इति परिस्रवव्यापदचिकित्सा

शायविकाः पाठ, (क) पुस्तके ।

५८ पित्तरोगे—पित्तरोगे (अ. ड. अ.)

५९ वस्तिर्लिखति पायुं तु—वस्तिर्गुद लिखति (घ. अ.)

—, क्षिणोति=क्षीणोति—(अ. ड.)

५९ विदग्ध—विदग्ध (अ.)

, सार्यते बहुवेगेन—बहुधा अनिवेगेन (क. घ. सं. च. फ.)

હે જે જો, શીતા શીતલ કીતલ, મધુરા. ચ
અને મધુર ગૌર મધુર, સેકા પરિષેચન પરિષેક,
પ્રદેહા ચ તથા પ્રલેપ એવ પ્રલેપ સ્યુ હોય છે તે
હોતે હૈ વે, ગુદે ગુદામાં પ્રશસ્ત છે ગુદામે પ્રગરત હૈ,
રક્તપિત્ત- અને રક્તપિત્ત ગૌર રક્તપિત્ત, બલિમારમ્ની
તથા રક્તાતિસારની નાશક એવ રક્તાતિસારમ્ની
નાશક, ક્રિયા ચ ચિદ્રિ-આ પશુ ચિકિત્સા મી, જન
અહીં યહાં, પ્રશસ્તે પ્રશસ્ત છે વસ્તુ હૈ ॥૬૨॥

62. In addition affusion of the
anus, applications prepared with cold
and sweet drugs and procedures
advised in hemothermia and diarrhea
are recommended

વસ્તેમંદુત્વં તીક્ષ્ણત્વં ચ વિધેયમ્—

તીક્ષ્ણત્વં મૂત્રપીલ્લજ્વિલ્લક્ષણાદિભ્યઃ ।

પ્રાસકાલં વિધાનવ્યં ક્ષીરાદ્યમર્દિત્તં તથા ॥૬૩॥

પ્રાસકાલમ્ સમય અનુસાર અવધાનુસાર, મૂત્ર
ગોમૂત્ર ગોમૂત્ર, પીલ્લ-પીલ્લ પીલ્લ, જ્વિલ્લ અને ચિત્રો ચિત્રા,
લવણ-લવણ લવણ, ક્ષાર ક્ષાર ક્ષાર, તર્પણે: અને સ્ન-સ્નથી
ગૌર સર્સોસે, તીક્ષ્ણત્વમ્ બલિતની તીક્ષ્ણતા: વસ્તિકી
તીક્ષ્ણતા, તથા તથા તથા, ક્ષીર-દૂધ દૂધ આદ્યે આદિ
આદિસે, મર્દવમ્ મૃદુતા મૃદુતા, લેખાતવ્યમ્ કરવી બેઈ ને
કરની ચાહિર ॥ ૬૩ ॥

63. An enema should be made
acute when so required in a given
condition by the addition of cow' urine,
tooth brush tree, white-flowered lead
wort, salts alkalis and rape seed, and
it should be made mild when so
required by the addition of milk etc.

વસ્તે: સર્વેશરીરમલહરત્વે દૃશ્યન્તદ્રયમ્—

આપાદતલમૂર્ધસ્થાન્ દોષાન્ વક્ષાન્તયે સ્થિતઃ ।

વીર્યેણ વસ્તિરાદત્તે સ્થિતોઽર્કો મૂરસાદિવ ॥૬૪॥

સ્થિતઃ આકાશમાં ગ્રહેણો આકાશમે સ્થિત, અર્ક.
સૂર્ય સૂર્ય, મૂરસાન્ ધરતીના રસને પૃથ્વીકે રસોંકો, હવ
જેવી રીતે હરે છે જિન પ્રકાર સ્થિત લેતા હૈ, વક્ષાન્તયે

તેવી રીતે પક્વાશયમાં ઉસ પ્રકાર પક્વાશયમે, સ્થિતઃ
રહેલી સ્થિત, વસ્તિ: બસ્તિ વસ્તિ, આપાદતલ- પમના
તળિયાંથી માંડી પૈરકે તલુવેસે લે કર, મૂર્ધસ્થાન્ માયા
સુધીના સિર તકકે, દોષાન્ દોષોને દોષોંકો. વીર્યેણ
વીર્યથી વીર્યે આદત્તે હરે છે સીવ લેતી હૈ ॥૬૪॥

64. The enema, when lying in the
colon, draws by its potency, the morbid
matter lodged in the entire body from
the foot to the head, just as the sun
situated in the sky sucks up the mois-
ture from the earth.

અદ્વત્ કુલુમ્બસંમિશ્રાત્તોયાદ્રાજં હરેત્ પટઃ ।

તદ્વદ્વવીકૃતાદેહાન્નિરુહો નિર્હરેન્નલ્લભ્ય ॥૬૫॥

અદ્વત્ જેવી રીતે જિન પ્રકાર, પટ વસ્ત્ર વસ્ત્ર,
કુલુમ્બ- કુલુ બાણી કુલુમ્બતે સંમિશ્રા- મિશ્રિત મિશ્રિત,
તોયાદ્ર પાણીમાંથી જલમેંસે, રાગાન્ રાગોને રાગો,
હરેત્ હરી લે છે હર લેતા હૈ, તદ્વત્ તેવી રીતે ઉમ
તરહ, નિરુહ નિરુહ નિરુહ, દ્વવીકૃતાદ પીગાનેશા
જેવા કરેલા દ્વવેકે સદશ કિયે હવ, દેહાદ્ર દેહમાંથી
દેહમેંસે, અલ્લભ્ય સળોને મલોંકા, નિર્હરેન્ન અહાર કાઢે
છે નિર્હરણ કર લેતા હૈ ॥ ૬૫ ॥

65. Again just as the cloth sucks
up the pigment from the water dyed
with the safflower, even so, the
evacuative enema sucks up and elimi-
nates the morbid matter from the body
which has been prepared by the liqui-
facient procedures of oleation and
sudation

અધ્યાયોક્તાર્થસમ્રહઃ—

તત્ર શ્લોકઃ—

इत्येता व्यापदः प्रोक्ता वस्ते वाकृतिमेवजाः ।

बुद्ध्वा कार्त्तव्यं तान् वस्तीन्नियुञ्जन्नापराध्यति ॥६६॥

તત્ર શ્લોકઃ તે વિષયમાં ઉપસ હારના શ્લોક છે કે
ઉસ વિષયમે ઉપસંહારકા શ્લોક હૈ કિ, હિતિ આ પ્રમાણે

इस प्रकार, बस्ते भरितनी वस्तिकी, एताः आ ये, व्यापदः व्यापत्तिर्वा व्यापत्तियां, साकृत्सिद्धिर्वा साकृत्सिद्धिर्वा, लक्षणं च, अने औषध सहित लक्षण और चिकित्साके साथ, प्रोक्ताः कृती भवन्तीति चे कहे दी हैं, तान् ते इन, वस्तीन् भरित्येने वस्तिर्भोको, कार्स्वैन संपूर्णपण्णे संपूर्ण-कर्म, बुद्धा भवन्तीति जानकर, नियुजन् प्रयोग करते। मनुष्य प्रयोग करता हुआ मनुष्य, न अपराधयति भूय करते। नभी भूल नहीं करता ॥६६॥

Here is the recapitulatory verse—

66. Thus have been described the complications arising from the administration of the enema, together with the clinical picture presented in each case and the appropriate remedial measures. The physician who administers the enema, after thoroughly acquainting himself with all this, is not liable to err

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते सिद्धिस्थाने वस्तिव्याप-
त्सिद्धिर्नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

इति आ. प्रमाणे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-
वेशे २२९५ अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे
अने अरुंधती प्रतिसंस्कार पायेલા आ. शास्त्रमा
और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अभ्यास
अप्राप्त, दृढबलसंपूरिते अने दृढभवे पूरा करेला
और दृढबलसे पूरित किये गये, सिद्धिस्थाने सिद्धिस्थानमा
सिद्धिस्थानमें, वस्तिव्यापत्सिद्धिः 'भरितव्यापत्सिद्धि'
'वस्तिव्यापत्सिद्धि' नाम नामने। नामका, सप्तम.
आतमे। सातवाँ, अध्याय अध्याय संपूर्ण थये।
अध्याय समाप्त हुआ ॥ ७ ॥

7. Thus, in the Section on Success in Treatment, in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the

seventh chapter entitled 'The Success in Treatment of the Complications arising from the administration of the Enema' not being available, the same as restored by Dridhabala, is completed.

अष्टमोऽध्यायः ।

આઠમો અધ્યાય અધ્યાય આઠમાં

Chapter VIII

પ્રાસુતયોગિકીસિદ્ધયુપક્રમઃ—

અથાતઃ પ્રાસુતયોગીયાં સિદ્ધિં વ્યાખ્યાસ્યામઃ ॥ ૧ ॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

અથ અત હવે અહીંથી અવ જાગે, પ્રાસુતયોગી-
યામ સિદ્ધિમ્ 'પ્રાસુતયોગીયસિદ્ધિ' નામના અધ્યાયનું
'પ્રાસુતયોગીયસિદ્ધિ' નામકે અધ્યાયકા, વ્યાખ્યાસ્યામઃ
વ્યાખ્યાન કરશું વ્યાખ્યાન કરેંગે ॥ ૧ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये आत्रेये,
इति ह आ. विषयमा नीये प्रमाणे च इस विषयमें
निम्न प्रकारसे ही, आह स्व. उद्धेले चे कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the chapter entitled 'The successful administration of the Enema consisting of a Prasrita (or 8 tolas) measure.'

2. Thus declared the worshipful Atreya.

अथेमान् सुकुमाराणां निरुहान् स्नेहान् मृदून् ।
कर्मणा विप्लुतानां च वक्ष्यामि प्रसृतै पृथक् ॥ ३ ॥

અથ હવે અવ, સુકુમારાણામ્ સુકોમળ સુકોમલપ્રકૃતિ,
કર્મણા અને કામથી ઓર કર્મોસે, વિપ્લુતાનામ્ ચ તૂટી

1. પ્રાસુતયોગીયા-પ્રાસુતયોગિકા (ક. જ. ૬)

-પ્રાસુતયોગીય (પ. જ. ૪)

2. -પ્રસુતયોગીય (૫)

૩. સ્નેહાનાન્-શોષનાન્ (જ. ૫)

૭. વસ્તિવ્યાપત્સિદ્ધિર્નામ-વસ્તિવ્યાપાદિકી સિદ્ધિર્નામ (જ.)

अथैकं मनुष्ये भाटे धके हुए मनुष्योंके लिए, इसान् आ। इन, स्नेहनाम् स्नेहनं करना स्नेहन करनेवाले, मृदून् अने मृदु और मृदु, निरुहान् निरुहे। निरुह, प्रसृतैः प्रसृत प्रमाणद्वारा प्रसृत प्रमाणद्वारा, पृथक् पृथक्, वक्ष्यामि उद्दिष्ट कहूंगा ॥ ३ ॥

3. We shall describe in separate prescriptions making use of the Prasrita measure, the mild varieties of evacuative and the unctuous enema suitable for delicate persons as well as for those who are suffering from the ill effects of mis-applied enema

वातघ्नो बलवर्णकश्च निरुहः —

क्षीराद् द्वौ प्रसृतौ कार्यौ मधुतैलघृतात् त्रयः ।
खजेन ग्रथितो वस्तिर्वातघ्नो बलवर्णकः ॥ ४ ॥

क्षीरात् द्वौ दूध, द्वौ प्रसृतौ मे प्रसृत १६ तोले, कार्यौ द्वेष्टु लेवे, मधुतैलघृतात् अने मधु, तैल तथा घी और मधु, तैल तथा घी, त्रयः त्रय प्रसृत द्वेष्टु २४ तोले लेवे, खजेन ओओने ओरखीथी इनको मन्थन-दण्डसे, मथितः मथीने मथकर, वस्ति निरुहभस्ति देवी निरुहवस्ति देनी चाहिए, वातघ्न ओ भस्ति वातनाशक यह वस्ति वातनाशक, बलवर्णकश्च अने भल तथा वस्ति करनार ओ और बल तथा वर्ण करनेवाली है ॥ ४ ॥

4. Take two Prasritas of cow's milk, three of honey, oil and ghee and emulsify the whole with mortar and pestle. This makes an enema which is curative of vata-disorders and is promotive of strength and complexion.

प्रथमो वातनुत्तिरुहः —

एकैकः प्रसृतस्तैलप्रसन्नाक्षौद्रसर्पिषाम् ।

बिल्वादिमूलकायाद् द्वौ कौलत्थाद् द्वौ च वातनुत्तः ५

तैल- तैल तैल, प्रसन्ना- प्रसन्ना प्रसन्ना, क्षौद्र- मधु मधु, सर्पिषाम् अने घी और घी, एकैकः ओके ओके एक

एक, प्रसृतः प्रसृत ८-८ तोले, बिल्वादिमूल- अने बिल्वादि दशमूलने। और बिल्वादि दशमूलका, काथाद् द्वौ क्वाथ मे प्रसृत काथ १६ तोले, कौलत्थाद् तथा क्वाथने। क्वाथ तथा कुलथीका काथ, द्वौ मे प्रसृत १६ तोले, सः ओओनी निरुहभस्ति इनकी निरुहवस्ति, वातनुत्त वातनुत्त ओ वातनाशक है ॥ ५ ॥

5 An enema, curative of vata is made by taking one Prasrita each of til oil, Prasanna wine, honey and ghee, two Prasritas of the decoction of the roots of the bael group of the penta-radices and two Prasritas of horse-gram.

द्वितीया वातनुत्तिरुहः —

पञ्चमूलरसाद् पञ्च द्वौ तैलाद् क्षौद्रसर्पिषोः ।
एकैक प्रसृतो वस्तिः स्नेहनीयोऽनिलापहः ॥ ६ ॥

पञ्चमूलरसाद् पञ्चमूलने। क्वाथ पञ्चमूलका काथ, पञ्च पञ्च प्रसृत ४० तोले, तैलाद् तैल तैल, द्वौ मे प्रसृत १६ तोले, क्षौद्र-सर्पिषोः मधु अने घी मधु और घी एकैकः ओके ओके एक एक, प्रसृत प्रसृत ८ तोले, वस्तिः ओओनी निरुहभस्ति इनकी निरुहवस्ति, स्नेहनीय स्नेहन करनार स्नेहनकारक, अनिलापह अने वायुनाशक ओ एवं वातनाशक है ॥ ६ ॥

6 Take five Prasritas of the juice of penta-radices, two of til oil and one each of honey and ghee This enema serves the purpose of oleation, and is alleviative of vata-disorders

शुक्रकृन्तिरुहः —

सैन्धवार्धाक्ष एकैकः क्षौद्रतैलपयोघृतात् ।

प्रसृतो हृषुषाकर्षो निरुहः शुक्रकृन्तः परम् ॥ ७ ॥

प्रसृतो हृषुषाकर्षो निरुह — प्रसृत १० हृषुषा क्षौद्रान्निरुह (३)

हृषुषा कर्षो-हृषुषाख्याच्च (ख ड क)

—हृषुषाकर्ष (घ.)

सैन्धवाधिक्ष. सि धालूखु अरधे। ऊर्ध्व सैन्धव आधा तोला, क्षौद्र-तैल- मधु, तैल मधु, 'तैल, पय' द्वय दध, घृतात् तथा घी तथा घी, एकैकः औं औं एक एक, प्रसृतः प्रसृत ८-८ तोले, हृद्यार्कष' हृद्युषा औं औं हृद्युषा एक तोला, निरुहः औं औं निरुहस्थित इनकी निरुहवस्ति परम् परम् अति, शुक्रकृत् वीर्यवर्धकं ये वीर्यवर्धक है ॥७॥

7 Take half a tola of rock salt, one Prasrita each of honey, til oil, milk and ghee and one tola of juniper. This makes an evacuative enema which is an excellent promoter of the seminal secretion.

पञ्चतिको निरुहः —

पटोलनिम्बभूनिम्बरास्नासप्तच्छदाम्भस ।
चत्वार प्रसृता एको घृतात् सर्वपक्वकलिकः ॥८॥
निरुहः पञ्चतिकोऽयं मेहामिष्यन्दकुष्ठनु ।

पटोल- परवण परवल, निम्ब- क्षीमडे नीमकी छाल, भूनिम्ब- उरियातु चिरावता रास्ना- रास्ना वायसुरई, सप्तच्छद- अने सातवणु औं औं और सतिवन इनका, अम्भसः क्वाथ काथ चत्वार प्रसृता आर प्रसृत ३२ तोले, घृतात् एकः अने घी औं औं प्रसृत और घी ८ तोले, सर्वपक्वकलिक. सरसवना कल्ल साथे मेणवी सरसोका कल्ल मिलाकर बनाया, पञ्चतिकः पञ्चतिक पञ्चतिक, अयम् आ यह, निरुह निरुह निरुह, मेह- प्रमेह मेह, अमिष्यन्द- अमिष्यन्द अमिष्यन्द, कुष्ठ- अने कुष्ठने और कुष्ठका, नुद नाश करनार ये नाशक है ॥८॥

8-8½. Take four Prasritas of the decoction of wild snake gourd, neem, chiretta, indian groundsel and dita bark, one Prasrita of ghee and mix the paste of rape-seed. This evacuative enema, containing the afore-mentioned five bitters, is curative of urinary

anomalies and dermatosis, and is anti-blennorrhagic

क्रिमिनाशनो निरुहः —

विडङ्गत्रिफलाशिग्रुफलमुस्ताखुपर्णिजात् ॥९॥
कषायात् प्रसृताः पञ्च तैलादेको विमथ्य तान् ।
विडङ्गपिप्पलीकलको निरुहः क्रिमिनाशनः ॥१०॥

विडङ्ग- वावडिग वायविडग, त्रिफला- त्रिफला त्रिफला शिग्रु सरसवना सहजन फल- भौडग सैनफल, मुस्ता- मेथ मोथा, आखुपर्णिजात् अने उरुडनीने। और मूषाकर्णी इनके, कषायात् क्वाथ काथके, पञ्च प्रसृताः पाँच प्रसृत ४० तोले, तैलात् तैल तैल, एक औं औं प्रसृत ८ तोले लेकर, तान् तैलादेको उन सबको, विमथ्य मथीने मथकर, विडङ्ग- वावडिग वायविडग, पिप्पली- अने पीपरना और पिप्पलीका, कल्लः कल्लसहित आपेक्ष कल्ल मिलाकर दी हुई, निरुहः निरुहस्थित निरुहवस्ति, क्रिमिनाशन क्रिमिनाशक ये क्रिमिनाशन है ॥ १० ॥

9 10 Take five Prasritas of embelia three myrobalans drumstick emetic nut, nut grass and kidney leaved ipomea and one of til oil and emulsify the whole together with the paste of embelia and long pepper This evacuative enema is curative of helminthiasis

वृषस्वकृन्निरुहः —

पयस्येशुस्थिरारास्नाविदारीक्षौद्रवर्षिषाम् ।
एकैकः प्रसृतो वास्तः कृष्णाकलको वृषस्वकृत् ॥११॥

पयसा- पयसा, इक्षु- शेरडी ईख, स्थिरा- शादवणु सरीवन, रास्ना- रास्ना वायसुरई, विदारी- क्षौद्र- भूध मधु, वर्षिषाम् घी घृत, एकैक. औं औं एक एक, प्रसृतः प्रसृत ८-८ तोले, कृष्णाकल्ल. तैला पीपरना कल्ल नाभी आपेक्षी इनमें

० आखुपर्णिजात्—आखुपर्णिजात् (ड.)

१० कषायात्—कषाया (ड.)

११ क्रिमिनाशन—क्रिमिनाशक (ड.)

પિપ્પલીકા કલ્ક મિલાકર લી ગઈ, વસ્તિ નિરૂપસ્તિ નિરૂહવસ્તિ, વૃષસ્પર્શ વીર્ગ વૃદ્ધિ કરનાર છે વૃષતા-કારક છે ॥૧૧॥

11. Take one Prasrita each of milky yam, sugar cane tick trefoil, indian groundsel where yam, honey and ghee and add the paste of long pepper. This makes an enema promotive of virility.

મેદનો નિરૂહ —

ચત્વારસ્તૈલગોમૂત્રદધિમण्डम्लकाञ्जिकान् ।

પ્રસૃતાઃ સર્વપૈઃ કલ્કૈર્વિટ્સજ્જાનાહમેદનઃ ॥૧૨॥

તૈલ. તેલ તેલ, ગોમૂત્ર- ગોમૂત્ર ગોમૂત્ર, દધિમण्ड- દહીંને. મ.ડ દધિમण्ड, અમ્લકાજિકાત્ અને ખાટી ડાઁજી ઓર અમ્લ કાંજી, ચત્વાર પ્રસૃતા ચાર પ્રસૃત થતીસ તોલે, સર્વપૈ તેનાં સરસવને. इनमें सरसोंका, कलकै- ૬૬૬ મેળવી આપેલી નિરૂપસ્તિ કલ્ક મિલાકર લી ગઈ નિરૂહવસ્તિ, વિટ્સજ્જ- મલસજ્જ, આનાહ- અને આનાહને ઓર આનાહકી, મેદન- તેડનાર છે નાશક છે ॥૧૨॥

12. Take four Prasritas of til oil cow's urine, whey and sour conjee and add the paste of rape-seed. This makes an enema which is curative of constipation and distension of the abdomen

મૂત્રકૃચ્છ્રહનિરૂહઃ —

શ્વદંપ્પાશ્મભિદેરણ્ડરસાસૈલાત્ સુરાસવાત્ ।

પ્રસૃતાઃ પञ्च यष्ट्याहकौन्तीमागधिकासिताः ॥૧૩॥

કલ્કઃ સ્યાન્મૂત્રકૃચ્છ્રે તુ સાનાહે વસ્તિરુત્તમઃ ।

પતે સ્વલઘના કોષ્ઠા નિરૂહાઃ પ્રસૃતૈર્નવ ॥૧૪॥

૧૨. કલ્કૈ - ગિદ્દે. (ક . હ ત ય વ ષ)

૧૪. કલ્કઃ સ્યાન્મૂત્રકૃચ્છ્રે તુ સાનાહે વસ્તિરુત્તમ —કલ્કો વસ્તિસ્તુ સાનાહે મૂત્રકૃચ્છ્રે વરો ગતઃ (વ હ, વ ષ)

૧૧ પ્રસૃતૈર્નવ-પ્રસૃતા ગવ (ક) --

શ્વદંપ્પા- ગોખરુ ગોલરુ અરુણસિત્ પાપાણુભેદ પાપાણમેદ, દરણ્ડ- અને ઓર ડાને. ઓર દરણ્ડ इनका, रसात् अश्व काथ, तैलात् तेल तैल, सुरासवात् तथा सुरासव तथा सुरासव, पञ्च प्रसृताः पांच प्रसृत ૪૦ તોલે. यष्ट्याह- તેનાં જેડીમધ इनमें मुलहठी, कौन्ती- रेणुकेपीण रेणुका मागधिका- पीपर पिपली, सिता. અને સાકરને. ઓર ચીની इनका, कलक ૬૬૬ મેળવી કલ્ક મિલાકર, वस्तिः अनारुह अरुह સૂત્રકૃચ્છ્રે તુ તથા मूत्रकृच्छ्रम् तथा मूत्रकृच्छ्रम्, उत्तम. उत्तम उत्तम, रसात् છે હે, प्रसृतैः प्रसृत प्रमाण अनुसार प्रसृत પ્રમાણકે અનુસાર एते तव आ नव ये नौ, निरुहाः निरुहा निरुहों मलसजा क्षवाशुसहित लवणके माय, कोष्ठा. અને નવશેડા આપવા બેઠકી ઓર કોસે ગરમ દેને ચાહિય ॥૧૩-૧૪॥

13-14 Take five Prasritas of the decoctions of small caltrops, indian rock foil, castor, til oil and sura wine, and add the paste of liquorice, fragrant piper, long pepper and sugar cand.,. This makes an excellent enema in conditions of dysuria and distension of the abdomen.

તીક્ષ્ણો વસ્તિર્મધુરપ્રત્યાસ્થાપન ચ—

મૃદુવસ્તિજડીભૂતે તીક્ષ્ણોઽન્યો વસ્તિરિધ્યતે ।

તીક્ષ્ણૈર્વિકર્ષિતે સ્વાદુ પ્રત્યાસ્થાપનમિષ્યતે ॥૧૫॥

મૃદુવસ્તિ- મૃદુ અસ્તિથી મૃદુવસ્તિસે, જડીભૂતે ૪૩ થયેલ મધુરને નિષ્ક્રિય હો જાને પર, અન્ય. બીજી અન્ય, તીક્ષ્ણઃ તીક્ષ્ણ તીક્ષ્ણ, વસ્તિ અસ્તિની વસ્તિકા, કૃષ્યસે આવશ્યકતા રહે છે પ્રયોગ કરના ચાહિય, તીક્ષ્ણે. તીક્ષ્ણ અસ્તિથી તીક્ષ્ણ વસ્તિસે, વિકર્ષિતે કૃશ થયેલાને કૃશ હો જાને પર, સ્વાદુ મધુર મધુર વ્યર્થે, પ્રત્યાસ્થા- પત્તમ્ પ્રત્યાસ્થાપનની પ્રત્યાસ્થાપન, કૃષ્યતે ૪૩૨ રહે છે. કરના ચાહિય ॥૧૫॥

૧૫ પ્રત્યાસ્થાપનમિષ્યતે-પ્રત્યાસ્થાપનમેવ વા (ક)

15 In conditions of stagnation induced by the administration of an over mild enema, the remedy consists in the administration of a second and severe enema, while on the other hand, if a patient has been excessively depleted by severe enemas, recourse must be had to corrective enema prepared with the sweet group of drugs.

शुद्धदाहदौ द्राक्षादियोगः —

वातोपसृष्टस्योष्णैः स्युर्गुददाहादयो यदि ।
द्राक्षाम्बुना त्रिवृत्कल्कं दद्याद्दोषानुलोमनम् ॥१६॥

वातोपसृष्टस्य वातदोषवाणा मनुष्यने वातसे पीडित मनुष्यको, उष्णैः उष्ण अस्तिओथी उष्ण वस्तिसे, यदि ओ यदि, गुद-दाह- शुद्धनो दाह गुदामें दाह, आदयः नगेरे आदे, स्युः आय तो हो जायें तो, दोषानुलोमनम् दोषानु अनुलोमन करनेवाला, त्रिवृत्कल्कं त्रिवृत्कल्क नसोतरेने उदके निसोतका कल्क, द्राक्षाम्बुना द्राक्षना उवाय साथे द्राक्षके कायके साथ मिलाकर, दद्याद् आपदे देना चाहिए ॥ १६ ॥

16 If a person, suffering from disordered vata, complains of burning in the anus etc., as a result of the administration of a hot enema, he should be given a potion consisting of the paste of turpeth diluted with the decoction of grapes; this will induce the normal peristalsis and passage of morbid matter

वस्तिशुद्धस्य यवागूविधानम् —

तद्धि पित्तशकृद्वातान् हत्वा दाहादिकाजयेत् ।
शुद्धाणि विवेन्नीतां यवागूं शर्करायुताम् ॥१७॥

१६ शुद्धदाहादयो यदि—स्युर्गुदा दाहादयो यदि (प. २)

१७ दाह-दोष (२)

हि ३१७७ के क्योंकि, तत् ते वह, पित्तशकृत् पित्त, भण पित्त, मल, वातान् तथा आयुने एव वायुको, हत्वा हरीने नष्ट कर दाहादिकान् दाह नगेरेने दाहादिको, जयेत् जिते छे शान्त करता है, शुद्ध च अणि शुद्धि तथा पछी शमीने शुद्ध होने पर रोगी, शर्करायुताम् साकरयुक्त शर्करामिश्रित, शीताम् यवागूम् ६ डी यवागू शीतल यवागूको, पिबेत् पीवी पीवे ॥ १७ ॥

17 This enema, by effecting elimination of the morbid pitta feces and flatus, will allay the burning etc.; when purified thus the patient should be given a drink of cold gruel mixed with sugar

क्षीणविट्कस्य चिकित्सा —

अथवाऽतिविरिक्तः स्यात् क्षीणविट्कः स भक्षयेत् ।
माषयूषेण कुल्माषान् पिबेन्मध्वथवा सुराम् ॥१८॥

अथवा अथवा अथवा, अतिविरिक्तः अतिशय विरेचनने दीप्ते अतिशय विरेचनके कारण, क्षीणविट्कः स्वाद्य ओ भण क्षीण थर्ध गयो होय तो यदि मल क्षीण हो गया हो तो, सः तेन्ने वह माषयूषेण अउदना थुप साथे माषके यूषके साथ, कुल्माषान् कुल्माषको, भक्षयेत् भाना खाये, मधु अने मधु और मधु, अथवा अथवा या, सुराम् सुरा सुराका, पिबेत् पीवी पान करे ॥ १८ ॥

18 If the patient is excessively purged and as a result suffers from an excessive loss of fecal matter, he should eat the Kulmasha preparation i.e. half-boiled barley or other grain with the thin gruel of black gram, or he should drink honey wine or Sura wine.

१८ पिबेन्मध्वथवा—पिबेन्मध्वथवा (प. २.)

१९ मधु-अणि (त. १७-क.)

मध्वथवा—मध्वथवा (प. २)

अतिसारस्य षट्त्रिंशद्भेदाः—

सामं चेत् कुणपं शूलैरुपविशेदरोचकी ।
स घनातिविषाकुष्ठनतदारुवचाः पिबेत् ॥१९॥

अरोचकी अरुचिवाणैः। मनुष्य अरुचिवाला मनु-
ष्यको, शूलैः। ओ शूलसहित दर्दके साथ, सामम् आम-
युक्त आममिश्रित, कुणपम् अने मुड्डाना जेवा गंध-
वाणा भोजने। और शक्की दुर्गन्धवाले मलका, उपविशेद
चेत् त्याग करे तो, स तेष्टे वह, घन
भोथ मोथा, अतिविषा- अतिविषनी उणी अतीस, कुष्ठ-
उठ कूठ, नत- तगर तगर, दारु- देवदार देवदारु, वचा-
अने वज्र ओओने। उपाथ और वच इतका काय
पिबेत् पीवे। पीये ॥१९॥

19. If the patient is seen passing
foul-smelling and undigested stools
accompanied with colicky pain and
anorexia, he should drink a
potion of nut-grass, atees, costus,
indian valerian, deodar and sweet flag.

शकृद्वातमसृक् पित्तं कफ वा योऽतिसार्यते ।
पक्कं, तत्र स्ववर्गीयैर्वस्ति श्रेष्ठं भिषग्जितम् ॥२०॥

शः जेने जिसको, पक्कम् पाकेला पक, शकृत् मूत्र
मल, वातम् वात वायु, असृक् रक्त रक्त, पित्तम् पित्त
पित्त, कफम् वा अथवा उड्ने। या कफका, अतिसार्यते
अतिसार थाय अतिसार हो जाय, तत्र तेने भाटे उसके
लिए, स्ववर्गीयैः पोतपोताना वर्गना औषधथी अपने

१० साम चेत् कुणप-आम य कुणप (घ)

साम चेत् कुणप शूलैरुपविशेदरोचकी-साम चेदतिसागेन

शूलारोचकपात्रम् (ख द त घ)

११ सामं चेत् कुणप शूलैरुपविशेदरोचकी-सामं चेदतिसागेन

शूलैरुपविशेदरोचकी (द)

-साम चेदतिसागेन। पूतिशूलैरुपविशेदरोचकी

(घ)

१२ शूलैरुपविशेदरोचकी-शूलैरुपविशेदरोचकी (घ)

१३ सघनातिविषाकुष्ठ-स तदा ह्युषाकुष्ठ (ख द त)

२० पक्कं-पक्कं (क घ, फ)

अपने वर्गकी औषधसे सिद्ध, बस्ति. अस्ति बस्ति, भेदम्
श्रेष्ठ उत्तम, भिषग्जितम् औषध ओ औषध है ॥२०॥

20 If the patient passes excessively,
digested stools, flatus, blood, pitta or
kapha, the enema prepared with
suitable medicaments is the best
remedial measure.

षण्णामेषां द्विंशत्सर्गात् त्रिंशद्भेदा भवन्ति तु ।
केवलैः सह षट्त्रिंशद्विधात् सोपद्रवानपि ॥२१॥

द्विंशत्सर्गात् ओ जेना स सर्गाथी दो दोके संवर्गसे,
एषाम् आ इन, षण्णाम् तु ओ अतिसारना छ अति-
सारके, त्रिंशत् त्रीस तीस, भेदा. भेद भेद, भवन्ति
थाय ओ हो जाते है, केवलैः सह भूजना ओ साथ
मूल छः के साथ मिलनेसे, सोपद्रवान् उपद्रवयुक्त उप-
द्रवयुक्त, षट्त्रिंशत् छत्रीस भेदे छत्तीस भेदोंको, अपि
पञ्च भी, विधात् आध्या जाने ॥२१॥

21. These six varieties of diarrhoea
are further subdivided into thirty
varieties, according to the various
combinations of two morbid humors
These thirty together with the main
six varieties make thirty-six varieties
of diarrhoea, along with their
complications.

अतिसारोपद्रवा —

शूलप्रवाहिकाध्मानपरिकर्त्यरुचिज्वरान् ।

तृणोष्णदाहमूर्च्छादीन् चैषां विद्यादुपद्रवान् ॥२२॥

शूल- शूल शूल, प्रवाहिका- प्रवाहिका प्रवाहिका,
आध्मान- आध्मान आध्मान, परिकर्ति- वाद परिक-
र्तिका, अरुचि- अरुचि अरुचि, ज्वरान् ज्वर उवर,
तृणा-उष्ण- तृणा, उष्ण तृणा, उष्णिमा, दाह- दाह
दाह, मूर्च्छादीन् च अने मूर्च्छा उगेरेने और मूर्च्छा

२१ भवन्ति तु-भवन्ति ते (घ)

२२ षट्त्रिंशत्-चेत् त्रिंशत् (द)

२२. तृणोष्णदाह-तृणोष्णदाह (घ)

आदिको, पृषात् ओष्ठीना इनके, उपद्रवान् उपद्रव
उपद्रव विद्यात् ओष्ठीना जाने ॥२२॥

22. The physician should know colic, dysentery, meteorism, griping pain, anorexia, fever, thirst, stupefaction, burning, fainting etc., to be the complications of these various types of diarrhea.

अतिसारोपद्रवाणां नाशना योगाः—

तत्रामेऽन्तरपानं स्यात् व्योषाम्ललवणैर्युतम् ।
पाचनं शक्यते वस्तिरामे हि प्रतिषिध्यते ॥२३॥

तत्र ते इस, आमे आमना अतिसारमा
आमातिसारमें, व्योष- त्रिकटु त्रिकटु, अम्ल- अम्ल द्रव्य
अम्ल द्रव्य, लवणैः अने लवणैः और लवणसे, युतम्
युक्त मिश्रित, अन्तरपानम् पाचन पाचन, स्यात् आपु
ओष्ठी देना चाहिए, हि आमे डारणु के आममा
क्योंकि आममें, पाचनम् पाचन पाचन, शक्यते प्रशस्त
छे प्रशस्त है, वस्तिः अस्तिने। वस्ति, प्रतिषिध्यते निषेध
करनामा आवे छे निषिद्ध है ॥ २३ ॥

23. When the patient passes undigested stools, a digestive potion prepared with the three spices, acids and salt is recommended, since, in this condition, administration of the enema is contra-indicated

वातघ्नैर्ग्राहिवर्गीयैर्वस्तिः शक्यते ।

शक्यते भणना अतिसारमा मलातिसारमें, वातघ्नैः
वातनाशक वातघ्न, ग्राहिवर्गीयैः तथा ग्राही वर्गना
द्रव्योष्ठी तथा ग्राही वर्गके द्रव्योंसे साधित, वस्तिः अस्ति
वस्ति, शक्यते प्रशस्त छे उत्तम है ॥२३॥

23½ When the patient passes digested stools, the physician should administer enema prepared from vata curative and astringent group of drugs.

स्वादुम्ललवणैः शस्तः स्नेहवस्तिः समीरणे ॥२४॥

समीरणे वायुना अतिसारमा वातातिसारमें, स्वादु-
स्वादु मधुर, अम्ल- अम्ल अम्ल, लवणैः अने लवण
द्रव्योष्ठी युक्त और लवण द्रव्योंसे युक्त, स्नेहवस्तिः
स्नेहवस्ति स्नेहवस्ति, अस्त प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥२४॥

24 If there is provocation of vata the patient should be given the unctuous enema prepared with sweet, sour and salt groups of drugs.

रक्ते रक्तेन, पिप्पे तु कषायस्वादुतिक्तकैः ।
सार्यमाणे कफे वस्तिः कषायकटुतिक्तकैः ॥२५॥

रक्ते सार्यमाणे रक्तना अतिसारमा रक्तातिसारमें,
रक्तेन रक्तानी रक्ते, पिप्पे तु पित्तमा पित्तमें, कषाय-
कषाय कषाय, स्वादु- मधुर स्वादु, तिक्तकैः अने तिक्त
द्रव्योष्ठी और तिक्त द्रव्योंसे, कफे अने कफना अति-
सारमा और कफातिसारमें, कषाय- कषाय कषाय, कटु-
कटु कटु, तिक्तकैः अने तिक्त द्रव्योष्ठी सिद्ध और
तिक्त द्रव्योंसे सिद्ध, वस्तिः अस्ति आपुनी ओष्ठी वस्ति
देनी चाहिए ॥२५॥

25. If there is blood in the stools, enema of blood should be given; and in the case of provocation of pitta the enema prepared of astringent, sweet and bitter groups of drugs, and if there is excessive mucus in the stools the enema prepared of astringent, pungent and bitter groups of drugs should be given.

शक्यता वायुना वाऽऽमे तेन वर्चस्थथानिले ।
संसृष्टेऽन्तरपानं स्याद् व्योषाम्ललवणैर्युतम् ॥२६॥

शक्यता अभिधान भण अभिधान मल, वायुना वा
अथवा वायु साधने अथवा वायुके साथ, आमे प्रधान

२४ स्वादुम्ललवणैः—स्वादुम्ललवण (ध.)

२५ वऽऽमे—चामे (व ह)

२३ तत्रामेऽन्तरपानं—तत्रामे वमनं कार्य (ह ह त. ध. क.)

आमने। प्रधान आमका, तेन अथवा अप्रधान आमनी
साथे अथवा अप्रधान आमके साथ, बर्चसि प्रधान मल
प्रधान मल, अथ बर्चसि अथवा वायुने। अथवा वायुका,
संसृष्टे ससर्गं यत्। संसर्ग होने पर, व्योष- त्रिकटु
त्रिकटु, अम्ल- अम्ल द्रव्य अम्ल द्रव्य, लवणैः युक्तम्
अने लवणयुक्ता और लवणसे युक्त, अन्तर पानम्
साथ पानम् आपवुं जेष्ठे पाचन देना चाहिए ॥२६॥

26 If the condition of henteric
diarrhea is associated with fecal matter
or flatus, or if the condition of fecu-
lent diarrhea or diarrhea due to vata-
morbidity is associated with undigested
stools the treatment consists of a
digestive potion of the three spices
and the drugs of the acid and salt
groups

पित्तेनामेऽसृजा वाऽपि तयोरामेन वा पुनः ।
संसृष्टयोर्भवेत् पानं सव्योषस्वादुतिक्तकम् ॥२७॥

पित्तेन अप्रधान पित्तनी साथे अप्रधान पित्तके
साथ, असृजा वा अपि अथवा रक्तनी साथे अथवा
रक्तके साथ, आमे प्रधान आमने। प्रधान आमका,
आमेन वा अथवा अप्रधान आमनी साथे अथवा
अप्रधान आमके साथ, तयोः पुनः प्रधान पित्तने। अथवा
रक्तने। प्रधान पित्तका अथवा रक्तका, संसृष्टयोः ससर्गं
यत्। संसर्ग होने पर, सव्योष- त्रिकटु त्रिकटु स्वादु-
अने मधुर और मधुर, तिक्तकम् तेमन् तिक्तद्रव्ययुक्ता
युक्त एव तिक्त द्रव्योंसे युक्त, पानम् पानम् पाचन,
भवेत् हितकर छे हितकर है ॥२७॥

27. If the condition of henteric
diarrhea is associated with bile or
blood or if the condition of bilious or
sanguinous diarrhea is associated with
undigested stools, the treatment con-
sists of a potion of the three spices

and the drugs of the sweet and the
bitter groups

तथाऽऽमे कफसंसृष्टे कषायव्योषतिक्तकम् ।
आमेन तु कफे व्योषकषायलवणैर्युतम् ॥२८॥

तथा तथा तथा, आमे प्रधान आमने। प्रधान
आमका, कफसंसृष्टे अप्रधान अक्षनी साथे ससर्गं
यत्। अप्रधान कफके साथ संसर्ग होने पर, कषाय-
उषायद्रव्य कषायद्रव्य, व्योष- त्रिकटु त्रिकटु, तिक्तकम्
अने तिक्त द्रव्ययुक्ता युक्त पानम् हितकर छे और तिक्त
द्रव्योंसे युक्त पाचन हितकर है। आमेन तु तथा
अप्रधान आमनी साथे तथा अप्रधान आमके साथ,
कफे प्रधान अक्षनी ससर्गं यत्। प्रधान कफका संसर्ग
होने पर, व्योष- त्रिकटु त्रिकटु, कषाय- उषाय कषाय,
लवणैः युक्तम् अने लवणयुक्ता युक्त पानम् हितकर छे
और नमकसे युक्त पाचन हितकर है ॥२८॥

28. If the condition of henteric
diarrhea is associated with mucus, the
treatment consists of a potion of the
three spices and the drugs of the
astringent and the bitter groups.

वातेन विक्षि पित्ते वा विट्पित्ताभ्यां तथाऽनिले ।
मधुराम्लकषायः स्यात् संसृष्टे बस्तिरुत्तमः ॥२९॥

वातेन अप्रधान वायुनी साथे अप्रधान वायुके
साथ विक्षि पित्ते वा प्रधान मलने। अथवा पित्तने।
ससर्गं यत्। प्रधान मल अथवा पित्तका संसर्ग होने पर,
तथा विट्पित्ताभ्याम् तथा अप्रधान मल अथवा पित्तनी
साथे तथा अप्रधान मल अथवा पित्तके साथ, अनिले
प्रधान वायुने। प्रधान वायुका संसृष्टे ससर्गं यत्।
संसर्ग होने पर, मधुर- मधुर मधुर, अम्ल- अम्ल अम्ल,
कषाय- तथा उषाय द्रव्योंसे साधित तथा कषाय
द्रव्योंसे साधित, बस्तिः अस्ति वस्ति, उत्तम उत्तम उत्तम,
स्यात् छे है ॥२९॥

29. If the conditions of feculent or bilious diarrhea is associated with flatus, or if the condition of diarrhea of vata is associated with fecal matter or bile, the best line of treatment is the administration of an enema prepared of the drugs of the sweet, acid and astringent groups.

શકૃષ્ણોણિતયોઃ પિત્તશકૃતો રક્તપિત્તયોઃ ।

વસ્તિરમ્યોન્યસંસર્ગે કષાયસ્વાદુતિક્તકઃ ॥૩૦॥

શકૃષ્ણ-ઓણિતયો. મળ અને રક્તના મળ ઓર રક્તકે, પિત્તશકૃતોઃ પિત્ત અને મળના પિત્ત ઓર મળકે, રક્તપિત્તયોઃ તથા રક્ત અને પિત્તના તથા રક્ત ઓર પિત્તકે, અમ્યોન્ય- એક બીજાના પરસ્પર, સંસર્ગે સ સ-ર્ગમાં સંસર્ગમે, કષાય કષાય કષાય, સ્વાદુ- સ્વાદુ સ્વાદુ, તિક્તક અને તિક્ત દ્રવ્યોથી સાધિત ઓર તિક્ત દ્રવ્યોસે સાધિત, વસ્તિઃ અસ્તિ ઉત્તમ છે વસ્તિ ઉત્તમ છે ॥૩૦॥

30 If fecal matter and blood, or bile and fecal matter, or blood and bile, or fecal matter and blood and bile are found mutually associated in the conditions of diarrhea, the treatment consists in the administration of an enema prepared of the drugs of the astringent, sweet and bitter groups

કફેન વિશિ પિત્તે વા કફે વિટ્પિત્તશોણિતૈઃ ।

વ્યોષતિક્તકષાયઃ સ્યાત્ સંસૃષ્ટે વસ્તિરુત્તમઃ ॥૩૧॥

કફેન અપ્રધાન કફની સાથે અપ્રધાન કફકે સાથ, વિશિ પિત્તે વા પ્રધાન મળ અથવા પિત્તને પ્રધાન મળ અથવા પિત્તકા, કફે અને પ્રધાન કફની સાથે ઓર પ્રધાન કફકે સાથ, વિટ્- પિત્ત. અપ્રધાન

મળ પિત્ત અપ્રધાન મળ, પિત્ત, શોણિતૈઃ અથવા રક્તને અથવા રક્તકા, સંસૃષ્ટે સ સર્ગ થતાં સંસર્ગ હોને પર, વ્યોષ- ત્રિકટુ ત્રિકટુ, તિક્ત- તિક્ત તિક્ત, કષાય તથા કષાય દ્રવ્યોથી સાધિત તથા કષાય દ્રવ્યોસે સાધિત વસ્તિ અસ્તિ વસ્તિ, ઉત્તમ સ્યાત્ ઉત્તમ છે ઉત્તમ છે ॥૩૧॥

31 If the condition of feculent diarrhea or bilious diarrhea is associated with mucus in stools or if the diarrhea due to kapha is associated with fecal matter, bile or blood in stools, the best line of treatment consists in the administration of an enema prepared of the three spices and the drugs of the bitter and the astringent groups

સ્યાદ્વસ્તિવ્યોષતિક્તકામ્લઃ સંસૃષ્ટે વાયુના કફે ।
મધુરવ્યોષતિક્તસ્તુ રક્તે કફવિમૂર્ચિષ્ઠે ॥૩૨॥

વાયુના અપ્રધાન વાયુની સાથે અપ્રધાન વાયુકે સાથ, કફે પ્રધાન કફને પ્રધાન કફકા, સંસૃષ્ટે સ સર્ગ થતાં સંસર્ગ હોને પર, વ્યોષ- ત્રિકટુ ત્રિકટુ, તિક્ત- અને તિક્ત તિક્ત, અમ્લ. તથા અમ્લ દ્રવ્યોથી સાધિત ઓર અમ્લ દ્રવ્યોસે સાધિત, રક્તે અને પ્રધાન રક્તની સાથે ઓર પ્રધાન રક્તકે સાથ, કફવિમૂર્ચિષ્ઠે અપ્રધાન કફને સંસર્ગ થતાં અપ્રધાન કફકા સંસર્ગ હોને પર, મધુર- સ્વાદુ દ્રવ્ય મધુર દ્રવ્ય, વ્યોષ- ત્રિકટુ ત્રિકટુ, તિક્તઃ તુ તથા તિક્ત દ્રવ્યોથી સાધિત અસ્તિ તથા તિક્ત દ્રવ્યોસે સાધિત વસ્તિ, સ્યાત્ આપવી ભેદ એ દેની चाहिए ॥ ૩૨ ॥

32. If the condition of diarrhea due to kapha is associated with flatus, the treatment consists in the administration of an enema prepared of the three spices and the drugs of the bitter

૩૨ વ્યોષતિક્તકામ્લ-વ્યોષવ્યક્તામ્લ (ક)

,, કાવિમૂર્ચિષ્ઠે-કફવિમિશ્રિતે (ક હ દ.)

૩૧ વ્યોષતિક્તકષાય-કટુતિક્તકષાય (ચ.)

and acid groups; while if the condition of sanguinous diarrhea is associated with mucus in stools, the treatment consists in the administration of an enema prepared of the three spices and the drugs of the sweet and bitter groups

मारुते कफसंसृष्टे व्योषाम्ललवणो भवेत् ।
वस्तिर्वातेन पित्ते तु कार्यः स्वादुः सख्यः ॥३३॥

मारुते प्रधान वायुने। प्रधान वायुका, कफसंसृष्टे अप्रधान कफनी साथे ससर्गं भवति। अप्रधान कफके साथ संसर्ग होने पर, व्योष- त्रिकटु त्रिकटु, अम्ल- अम्ल द्रव्य अम्ल द्रव्य, लवणः अने लवणधुनी साधित भवति और लवणसे साधित वस्ति, भवेत् आपनी देनी चाहिए वातेन अने अप्रधान वायुनी साथे और अप्रधान वायुके साथ, पित्ते तु प्रधान पित्तने। ससर्गं भवति। प्रधान पित्तका संसर्ग होने पर स्वादु- मधुर स्वादु, अम्ल- अम्ल अम्ल, तिक्तक- तथा तिक्त द्रव्यैः साधित तथा तिक्त द्रव्योंसे साधित, वस्ति भवति वस्ति, कार्यः आपनी भेष्टी देनी चाहिए ॥३३॥

33. If the diarrhea due to vata is associated with mucus in stools, the treatment consists in the administration of an enema prepared of the three spices and the drugs of the sweet and the salt groups, while if the condition of sanguinous diarrhea is associated with flatus in stools the treatment consists in the administration of an enema prepared of the drugs of the sweet, acid and bitter groups.

अतिसारोक्तकमस्यान्यत्राप्यतिदेश —

त्रिचतुःपञ्चसंलग्निवमेव विकल्पयेत् ।
युक्तिश्चैषातिसारोक्ता सर्वरोगेष्वपि स्मृता ॥३४॥

३३. पित्ते-रक्ते व द ह य ध फ)

३४. त्रिचतु पञ्चसंलग्नि-त्रिचतु पञ्चषड्योगान् (फ.)

एवम् एव आ न प्रमाणे इसी प्रकार, त्रि-चतुः- पञ्च- त्रय, आर तथा पांचना तीन, चार तथा पांचके, संलग्नि ससर्ग-ी संसर्गकी, विकल्पयेत् कल्पना करनी चाहिए, अतिसारोक्ता च अतिसारना विषयमा कहेदी अतिसारोमें कही हुई, एषा आ यह, युक्ति युक्ति युक्ति, सर्वरोगेषु सर्वे रोगोंमा सब रोगोंमें, अपि यत्तु मी, स्मृता स्मृता समझनी चाहिए ॥३४॥

34 In this manner, in combinations of three, four or five morbid factors, the corresponding combination of therapeutic measures should be determined. This methodology enunciated with reference to diarrhea is applicable *mutatis mutandis* in all disease-conditions.

आमादिषट्संलग्नचिकित्सा —

युगपत् षड्सं वण्णां संलग्निं पाचनं भवेत् ।
निरामाणां तु पञ्चानां वस्तिः पादसिको यतः ॥३५॥

षण्णां छन्ना छन्ना, संलग्निं ससर्गं मेल होने युगपत् छेक साथे एक साथ, षड्सं छये रसेऽनु छ-नों रसोंसे युक्त, पाचनम् पाचन पाचन, भवेत् आपनु भेष्टी देना चाहिए, निरामाणाम् पञ्च आमा शिवायना आमके बिना पञ्चानाम् तु पांचना ससर्गं पाचका संसर्ग होनेपर, पादसिक छ रसनी छ रसोंसे युक्त, वस्तिः भवति वस्ति, यतः आपनी भेष्टी देनी चाहिए ॥ ३५ ॥

35 When all the six morbid factors are found in combination a digestive potion consisting of all the six tastes should be used; when five of the six conditions except that of chyme are involved, the enema consisting of all the six tastes should be given

३५. षण्णाम्-सर्व (द)

,, भवेत्-पित्ते (ध.)

अतिसारहरं घृतम्—

उदुम्बरशलाहूनि जम्बवाप्रोदुम्बरत्वचः ।
शङ्खं सर्जरसं लाक्षां कर्दमं च पल्लंशिकाम् ॥३६॥
पिष्ट्वा तैः सर्पिषः प्रस्थं क्षीरद्विगुणितं पचेत् ।
अतीसारेषु सर्वेषु पेयमेतद्यथाबलम् ॥३७॥

पल्लंशिकम् ओ३ ओ३ पल एक एक पल, उदुम्बर-
शलाहूनि उमरुआनां शलाहु कच्चे गूलर, जम्बु- अंशु
जामुन, जाम्ब- अंशु आम, उदुम्बर- अने उमरुआनी
और गूलरकी, त्वच ७५ छाल, जङ्गम् श ५ शङ्ख,
सर्जरसम् सर्जरस राल, लाक्षाम् ७५ लाख, कर्दमम्
च अने कर्दम और कर्दम, पिष्ट्वा ओओने पीसी इनको
पीसकर, तैः तैओ १ साथे उनके साथ, क्षीरद्विगुणितम्
१२८ तोला दूधमा १२८ तोले दूधमें, सर्पिषः धी धी,
प्रस्थम् ६४ तोला ६४ तोले, पचेत् पकावतु सिद्ध
करे, सर्वेषु सर्व सब, अतीसारेषु अतिसारोमां अति-
सारोंमें, एतत् ओ हवे, यथाबलम् अथ अनुसार बलके
अनुसार, पेयम् पीपु पीना चाहिए ॥३६-३७॥

36-37. Take four tolas each of the
unripe fruits of gular fig, the barks
of jambul, mango and gular fig, conch,
sal resin, lac and Kardama and reducing
the whole to paste, prepare with it 64
tolas of ghee adding double the quantity
of milk. This medicated ghee may be
given in all kinds of diarrhea, accor-
ding to the vitality of the patient.

अतिसारहरा यवाग्व —

कच्छुराधातकीबिल्वसमङ्गारकशालिभिः ।
मसूराश्वत्थशुक्लैश्च यवागूः स्याज्जले शृतैः ॥३८॥

जले शृतैः पाणी साथे उकाणीने जलमें पकाकर,
कच्छुरा- डोवय केवाँच, धातकी- धावडी धायके फूल,
बिल्व- भीधी बेलगिरी, समङ्गा- रीसामण्डी लज्जावन्ती,
रकशालिभिः छाल ओओ लाल चावल, मसूर- मसूर
मसूर, श्वत्थशुक्लैः च अने पीपणानां पत्राकुर और पीपलके

पत्राकुर इनकी, यवागूः यवागू यवागू, स्याज् ३२वीं
बनाये ॥३८॥

38 A medicated gruel, prepared of
cowage, fulsee flowers, bael, sensitive
plant, red rice, lentils and sprouts of
holy fig with water may be given in
conditions of diarrhea.

बालोदुम्बरकटुङ्गसमङ्गाप्लक्षपल्लवैः ।

मसूरधातकीपुष्पबलामिश्च तथा भवेत् ॥३९॥

बालोदुम्बर- आयां उमरुआनां दूध कच्चे गूलर, कटुङ्ग-
अरधु अरधु, समङ्गा- रीसामण्डी लज्जावन्ती, प्लक्षपल्लव
पीपणानां पत्राकुरोधी पाकरके पत्ते, मसूर- मसूर मसूर,
धातकीपुष्प- धावडीनां दूध धायके फूल, बलामि- च अने
अथ ओओओ पीपु यवागू और बला इनसे भी यवागू,
तथा तै ५ प्रमाणे इसी प्रकार, भवेत् सिद्ध ३२वीं सिद्ध
करे ॥३९॥

39 Similarly a medicated gruel
prepared of tender gular fig, indian
calosanthos, sensitive plant and sprouts
of yellow-barked fig tree, lentils, fulsee
flowers and heart-leaved sida may also
be given.

स्थिरादीनां बलादीनामिक्ष्वादीनामथापि वा ।

काथेषु समसूराणां यवाग्वः स्युः पृथक् पृथक् ४०

समसूराणाम् मसूरसहित मसूरसहित, स्थिरादीनाम्
शालवण्डु वगेरे सरीवन आदि, बलादीनाम् अथ वगेरे
बलादि, अथ अपि इक्ष्वादीनाम् वा अथवा शेरडी
वगेरेना अथवा इक्षु आदिके, काथेषु काथोमां काथमें,
पृथक् पृथक् लुदी लुदी पृथक् पृथक्, यवाग्व यवागूओ
यवागूँ, स्युः अनापनी बनानी चाहिए ॥४०॥

३९. बालोदुम्बर-बटोदुम्बर (घ फ.)

४०. बलादीनाम्-बटादीनाम् (द, य घ फ.)

यवाग्वः स्युः-नवारिष्टा (ह)

40. Similarly, different medicated gruels may be prepared of lentils with the addition of the decoctions of any of the following groups of drugs viz., the tick trefoil group, the sida group and the sugar-cane group.

कच्छुरामूलजातवादिषण्डुलैरुपसाधिताः ।

दधितकारनालाम्लक्षीरेष्विधुरसेऽपि वा ॥४१॥

शीताः सशर्कराक्षौद्राः सर्वातीसारनाशनाः ।

ससर्पिमरिचाज्या भधुरा लवणाः शिवाः ॥४२॥

कच्छुरामूल- डोवमना मूण केवाचके मूल, काट्यादि-
अने शाण आदि और गालिआदिके, तण्डुलै- तण्डुलै।
चावलसे, दधि- दही, दही, तक्र- छाश तक, आरनाल-
अने आरनाल और काजी आदि, अम्ल- आटा द्रव्योभा
खट्टे द्रव्योभे, क्षीरेषु दधेभा दधमे, इधुरसे अपि वा
अथवा शेरडीना रसभा अथवा गजेके रसमे, उपसा-
धिताः साधित बनायी, सशर्करा- साकर चीनी,
क्षौद्राः तथा भवसहित तथा मधुमिश्रित, शीता-
शीतल यवागुभे। शीतल यवागुए, सर्व- सर्व सब प्रका-
रके अतीसार अतिसारने। अतिसारोको, नाशनाः नाश
करनार छे नष्ट करती है, ससर्पिः धी धी, मरिच
भरी मरिच, अजाज्य; अने उरासहित और जीरेसे
सस्कृत, मधुराः मधुर मधुर, लवणा- के लवणयुक्त या
नमकीन यवागुए, शिवाः उद्याणुकारक छे कल्याणकारी
हैं ॥४१-४२॥

41-42 Medicated gruels prepared of the roots of cowage, sali and other kinds of rice or with curd, buttermilk, sour conjee, acid, milk and sugar cane should be given cold, mixed with

sugar, honey, ghee and black pepper curing all kinds of diarrhea. These medicated gruels seasoned with ghee, black pepper, cumin seeds and sweet and salt articles are wholesome and curative of all kinds of diarrhea.

अतिसारचिकित्सासूत्रम् -

भवन्ति चात्र श्लोकाः—

स्निग्धाम्ललवणमधुरं पानं वस्तिश्च मारुते कोष्णः ।

मीनं तिक्तकषायं मधुरं पित्ते च रक्ते च ॥४३॥

त्रिकोष्णकषायकटु श्लेष्मणि संग्राहि वातनुच्छकृति

पाचनमामे पानं पिच्छासृग्बस्तवो रक्ते ॥४४॥

अतिसारं प्रत्युक्तं मिश्रं द्रव्यादियोगजेष्वपि च ।

तत्रोद्वेकविशेषादोषेषूपक्रमः कार्यः ॥४५॥

अत्र च आ विषयभा इस विषयमें, श्लोकाः भवन्ति
श्लोका छे ३ श्लोक हैं कि, मारुते वायुजन्य अति
सारभा वातजन्य अतिसारमें, स्निग्ध- स्निग्ध स्निग्ध,
अम्ल- अम्ल अम्ल लवण- लवण लवण, मधुरम् अने
मधुर और मधुर, पानम् पान पान, कोष्णः तथा
नवशेडी तथा बोड़ी गरम, वस्ति च अस्ति वस्ति
उत्तम है, पित्ते च पित्तजन्य अतिसारभा पित्तजन्य
अतिसारमें, रक्ते च अने रक्तजन्य अतिसारभा और
रक्तजन्य अतिसारमें, शीतम् शीत शीतल, तिक्त- तिक्त
तिक्त, कषायम् कषाय कषाय, मधुरम् अने मधुर पान
तेमज अस्ति उत्तम छे और मधुर पान एवं वस्ति
उत्तम है, श्लेष्मणि उद्भजन्य अतिसारभा कफजन्य
अतिसारमें, तिक्त- तिक्त तिक्त, उष्ण- उष्ण उष्ण,
कषाय- कषाय कषाय, कटु- अने कटु पान तेमज अस्ति
उत्तम छे और कटु पान एवं वस्ति उत्तम है, अकृति
मज्जन्य अतिसारभा मलजन्य अतिसारमें, संग्राहि
संग्राही संग्राही, वातनुत् अने वातदर पान तेमज

४१ कच्छुरामूलजातवादि-शर्करासुतशान्वादि (ध)

उपसाधिता वाऽपि साधिता (फ)

दधितकारनालाम्लक्षीरेष्विधुरसेऽपि वा-दधितकारनालाम्ललवणाः
मान्दुक्षारा प्रसाधिता (इ)

क्षीरेषु- क्षीरेषु (क ख घ ङ)

४२ ससर्पिमरिचाज्या-ससर्पिकेवणा बोझ्या (इ)

४४ रक्ते- रक्त (घ)

द्रव्यादियोगजेष्वपि च-द्रव्यामयोगजेष्वपि च (ख इ)

—द्रव्यामजेष्वपि च (घ फ)

उपक्रम कार्य-उपक्रमविशेष (घ)

અસ્તિ ઉત્તમ છે ઔર વાતહર પાન એવ વસ્તિ ઉત્તમ હૈ, આમે આમજન્ય અતિસારમાં આમજન્ય અતિસારમે, પાચનમ્ પાચન કરનારું પાચન કરનેવાલા, પાનમ્ પાન ઉત્તમ છે પાન ઉત્તમ હૈ, રક્તે અને રક્તજન્ય અતિસારમાં ઔર રક્તજન્ય અતિસારમે, પિચ્છા- પિચ્છા અસ્તિયો પિચ્છાવસ્તિયા, અસ્તુ વસ્તયઃ અને રક્તઅસ્તિયો ઔર રક્તવસ્તિયાં ઉત્તમ હૈ, અતિસારમ્ પ્રતિઠક્ત્ આ પ્રમાણે અતિસારના વિષયમાં કહેવામાં આવ્યું છે इस तरह अतिसारके विषयमे कहा गया है, द्वन्द्व-योगजेषु च अपि અને દ્વન્દ્વ યોગેના યોગજી ઉત્પન્ન થયેલા અતિસારમાં ઔર દ્વન્દ્વ આદિકે યોગસે ઉત્પન્ન हुए अतिसारमें, मिश्रम् मिश्र चिकित्सा કહી છે मिश्र चिकित्सा કહી है, तत्र तेम् इन् संसर्गमें, उद्रेक विशेषात् दोषोन्नी अधिकता अनुसार दोषोंकी प्रबलताके अनुसार, दोषेषु दोषोन्नी दोषोंमें, उपक्रमः उपस्था चिकित्सा, कार्यः કરવે બેઈ એ કરની चाहिए ॥ ૪૩-૪૫ ॥

Here are verses again—

43-45. In diarrhea due to vata, the potion as well as the enema should be prepared of unctuous acid, salt and sweet articles and should be taken lukewarm; in diarrhea due to pitta and blood morbidity, both potion and enema should be prepared of bitter, astringent and sweet articles and should be taken cold; in diarrhea due to kapha, drink and enema should be prepared of bitter, astringent and pungent articles and should be taken hot; in diarrheas due to fecal morbidity, the medication should be astringent and alleviative of vata, in diarrhea due to chyme morbidity, digestive potions should be drunk, in diarrhea characterised by blood in stools the mucilaginous enema, or blood enema should be given. In this manner, we

have indicated the various lines of treatment in diarrhea. In cases where the diarrhea is caused by the morbidity of more factors than one, the medication should consist of the appropriate combination of the various lines indicated. In these latter cases, the principle of treatment should be to treat the preponderant morbid factor first.

અધ્યાયોક્તા વિષયા:—

તન્ન શ્લોક:—

પ્રાસૃતિકા સંચાપ-

ત્રિક્યા નિરુહાસ્તયાઽતિસારહિતાઃ ।

રસકલ્પવૃત્તયવાગ્વ-

શ્લોકા ગુરુણા પ્રસૃતસિદ્ધૌ ॥૪૬॥

તન્ન તે વિષયમાં ઉસ વિષયમે, શ્લોકઃ ઉપસહ રને શ્લોક છે કે ઉપસંહારકા શ્લોક હૈ કિ, પ્રસૃતસિદ્ધૌ આ પ્રાસૃતયોગીય સિદ્ધિમાં इस प्रासृतयोगीय सिद्धिमें, संचापत्रिक्याः व्यापत्तियोन्नी चिकित्सासहित व्यापत्तियोन्नी चिकित्साके साथ, प्रासृतिकाः प्रासृतिष्ठ अस्तियोग प्रासृतिक वस्त्रियोग, अथ अतिसारहिता. अतिसारમાં હિતકર અતિ-સારહે દિતકર, નિરુહા નિરુહ નિરુહ, રસ-કલ્પ રસકલ્પ રસકલ્પ, વૃત્ત-વૃત્ત વી, વવાગ્વ-ચ અને યવાગૂંઝી ઔર यवागूँ, गुरुणा गुरुये गुरुने, उक्ता કહી બતાવ્યાં છે કહ લી હૈ ॥૪૬॥

Here is the recapitulatory verse—

46. In this chapter on success by the use of enema consisting of the Prasrita measure, the teacher has described the various enemas in which the Prasrita measure is used; the complications arising from the use of mild enema, as also their treatment, evacuative enemas which are beneficial

૪ રસકલ્પવૃત્તયવાગ્વ — રસકલ્પવૃત્તયવાગ્વ (૫)

,, પ્રસૃતસિદ્ધૌ-પ્રસૃતય સિદ્ધૌ (૫)

in conditions of diarrhea and finally, the determination of medications with reference to the six categories of taste, various medicated ghees and gruels.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते सिद्धिस्थाने प्रासृतयो-
गीयसिद्धिर्नामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

હતિ આ પ્રમાણે સ્વ પ્રકાર, અગ્નિવેશકૃતે અગ્નિવેશે રચેલા અગ્નિવેશસે બનાયે, ચરકપ્રતિસંસ્કૃતે તન્ત્રે અને ચરકથી પ્રતિસંસ્કાર પામેલા આ શાસ્ત્રમાં ઔર ચરકકે દ્વારા સંસ્કૃત સ્વ શાસ્ત્રકે, અપ્રાપ્તે અપ્રાપ્ત અપ્રાપ્ત, દૃઢબલસંપૂર્ણિતે અને દૃઢબલે પૂરા કરેલા ઔર દૃઢબલસે પૂર્ણિત કિયે ગયે, સિદ્ધિસ્થાને સિદ્ધિસ્થાનમાં સિદ્ધિમ્યાનમે, પ્રાસૃતયોગીયસિદ્ધિ 'પ્રાસૃતયોગીયસિદ્ધિ' 'પ્રાસૃત-યોગીયસિદ્ધિ', નામ નામને! નામકા, અષ્ટમ આઠમે! આઠવો, અધ્યાયઃ અધ્યાય સ પૂર્ણ થયે! અધ્યાય સમાપ્ત હુઆ ॥ ૮ ॥

8 Thus, in the Section on Success in Treatment, in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the eighth chapter entitled 'The successful treatment of administration of the Prasrita Enema' not being available, the same as restored by Dridhabala, is completed.

नवमोऽध्यायः ।

नवमो अध्याय अध्याय नौवाँ

Chapter IX

त्रिमर्षीयसिद्धयुपक्रम. —

अथानस्त्रिमर्षीयां सिद्धिं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

इति ह आह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

અથ અતઃ હવે અહીં થી અવ આમે, ત્રિમર્ષીયામ્ સિદ્ધિર્ ત્રિમર્ષીયસિદ્ધિ નામના અધ્યાયનું 'ત્રિમર્ષીય-સિદ્ધિ' નામકે અધ્યાયકા, વ્યાખ્યાન્યાસઃ વ્યાખ્યાન કરશુ વ્યાખ્યાન કરેંગે ॥ ૧ ॥

ભગવાન્ ભગવાન ભગવાન, આત્રેય. આત્રેયે આત્રેયને, હતિ હ આ વિષયમાં નીચે પ્રમાણે જ સ્વ વિષયમે નિમ્ન પ્રકારસે હી, આહ સ્વ કહેલું છે કહા હે ॥ ૨ ॥

1 We shall now expound the chapter entitled 'Success in Treatment of the Complications arising from the disorders affecting the Three Vital Regions in the body

2 Thus declared the worshipful Atreya

मर्मणा संख्या—

संक्षेपेण मर्मशतमस्मिञ्छरीरे स्कन्धशाखासमाश्रितमग्निवेश!। तेषामन्यतमपीडायां समधिका पीडा भवति, चेतनानिबन्धवैशेष्यात् ।

અગ્નિવેશ! હે અગ્નિવેશ! હે અગ્નિવેશ!, અમ્મિન્ આ સ્વ, શરીરે શરીરમાં શરીરમે સ્કન્ધશાખા- ૨૬૫ અને શાખાઓને સ્કન્ધ ઔર શાખાઓને, સમાશ્રિતમ્ આશ્રિતે રહેલા આશ્રિત, સંક્ષેપેણ મર્મશતમ્ ૧૦૭ મર્મ છે ૧૦૭ મર્મ હે, તેમાં તેમાંના સ્વમેમે, અન્યતમ- કોઈ એકમાં કિસી એકકે મી, પીડાયામ્ પીડા થતાં પીડિત હોને પર, ચેતના- ચેતનાધાતુના ચેતનાકે, નિબન્ધ-વૈશેષ્યાત્ વિશેષ સ્વ બધેને કોઈ વિશેષ સમ્બન્ધકે કારણ, સમધિકા અધિક અધિક, પીડા પીડા પીડા, ભવતિ થાય છે હોતી હે ।

3-(1). O, Agnivesa! A hundred and seven are the vital organs located in the trunk and limbs of the human body. When any one of them is afflicted, the resultant suffering is very

૩ શરીરે-શરીર (ધે.)

severe, on account of their intimate connection with the sentient principle in the body

तत्र त्रयाणां प्राधान्यम्—

तत्रशाखाश्रितेभ्यो मर्मभ्यः स्कन्धाश्रितानि गरीयांसि, शाखानां तदाश्रितत्वात्; स्कन्धाश्रितेभ्योऽपि हृद्वस्तिशिरांसि, तन्मूलत्वाच्चरीरस्य ॥३॥

तत्र तैर्भा इनमें, शाखाश्रितेभ्यः शाखाभा रહેला शाखाओंमें आश्रित, मर्मभ्यः मर्म करती मर्मोंसे, स्कन्धाश्रितानि रक्षधमा रहेला मर्म स्कन्धमें आश्रित मर्म, गरीयांसि मुख्य छे मुख्य है, शाखानाम् ऊपर छे शाखाओं क्योंकि शाखायें, तदाश्रितत्वात् ते रक्षधने आश्रये छे उन स्कन्धोंके आश्रित है, स्कन्ध- रक्षधमा स्कन्धमें, आश्रितेभ्यः रहेला मर्म करती आश्रित मर्मोंकी आपेक्षा, अपि पशु भी, हृद्व- वस्ति-हृद्व, अस्ति हृदय, वस्ति, शिरांसि अने मस्तक और शिर मुख्य है, शरीरस्य तन्मूलत्वात् ऊपर छे छे त्रये शरीरना भूज छे क्योंकि ये तीनों शरीरके मूल है ॥३॥

3. Among these vital regions, those situated in the trunk are more important than those situated in the extremities, since the extremities are dependent on the trunk. As regards the vital organs situated in the trunk again, those of the heart, the bladder and the head are the most important, since the existence of the body is dependent upon them.

प्रधानमर्मणा हृदयशिरावस्तीना वर्णनम्—

तत्र हृदये दश धमन्यः प्राणापानौ मनो बुद्धिश्चेतना महाभूतानि च नाभ्यामरा इव प्रतिष्ठितानि,

४ हृदये—हृदि (द इ व)

,, प्राणापानौ—प्राणोदानौ (क. ह व.)

, नाभ्यामरा—नाभ्यागार (क.)

तत्र तैर्भा इनमें, नाभ्याम् अरा इव जेम पैरानी नाभिमा आरा आश्रित होय छे तेम जिस प्रकार चककी नाभिमें आरे आश्रित होते है उस प्रकार, हृदये हृदयमा हृदयमें, दश धमन्यः दश धमनीओ दस धमनियां, प्राणापानौ प्राण, अपान प्राण, अपान, मन बुद्धि मन, बुद्धि मन, बुद्धि, चेतना चेतना चेतना, महाभूतानि च अने महाभूतों और महाभूत, प्रतिष्ठितानि आश्रित छे आश्रित है;

4-(1). Now, in the heart are set, as spokes in the nave of the wheel, the ten great arteries, the vital breaths Prana and Apana, the mind, the intellect, consciousness and the great proto-elements.

शिरसि इन्द्रियाणि इन्द्रियप्राणवहानि च स्रोतांसि सूर्यमिव गमस्तयः संश्रितानि,

गमस्तयः सूर्यना किरणों सूर्यकी किरणें, सूर्यम सूर्यमा सूर्यमें, इव जेम आश्रित छे तेम जिस प्रकार आश्रित हैं उस प्रकार, इन्द्रियाणि इन्द्रियो इन्द्रिया, इन्द्रिय- इन्द्रियवह इन्द्रियवह प्राणवहानि अने प्राणवह और प्राणवह, स्रोतांसि च स्रोतों स्रोतों, शिरसे भायाभा शिरमें, संश्रितानि आश्रित छे आश्रित हैं;

4-(2). In the head are set, as rays in the sun, the sense organs and the channels carrying the sensory and vital impulses.

वस्तिस्तु स्थूलगुदमुष्कसेवनीशुकमूत्रवाहिनीनां नाडी(ली)नां मध्ये मूत्रधारोऽम्बुवहानां सर्वस्रोतसामुदधिरिवापगानां प्रतिष्ठा, बहुमिथ तन्मूलैर्मर्मसंज्ञकैः स्रोतोमिर्गगनमिव दिनकरकरैर्व्याप्तमिदं शरीरम् ॥४॥

स्थूलगुद- स्थूलगुद, स्थूलगुद, मुष्क- अंड अंड, सेवनी- सेवनी सेवनी, शुक-मूत्र-वाहिनीनाम् शुक्लवह

४. मूत्रवाहिनीनाम्—मूत्रवाहानां (ग. क.)

अने भूतवाह शुक्रवाहिनी और मूत्रवाहिनी, नाडी(ली)नाम् नाडीओनी नाडिबोके, मध्ये वन्ध्ये बीचमें, मूत्रधारः भूत धारण करनेवाली, वस्तिः तु अस्ति तो वस्ति तो, आपगानाम् नदीओनी नदियोंका, बहुभि इव जेम महासागर आश्रय छे तेम जिस प्रकार महासागर आश्रय है उस प्रकार, अम्बुवहानाम् जलवह अम्बुवह, सर्वस्रोतसाम् सर्व स्रोतोंका, प्रतिष्ठा आश्रय (आधार) छे आश्रय (आधार) है, दिनकरकरैः सूर्यानां किरणोऽथी सूर्यकी किरणोंसे, गगनम् इव जेम आकाश व्याप्त थाय छे तेम जिस प्रकार आकाश व्याप्त होता है उसी प्रकार, तन्मूले अस्तिथी उत्पन्न थयेला वस्तिसे उत्पन्न, बहुभि च बहुता बहुतसे, मर्मसंज्ञकै मर्म उहेवाता मर्मसंज्ञक, स्रोतोभिः स्रोतोथी स्रोतोंसे, इदम् आ यह शरीरम् शरीर शरीर, व्याप्तम् व्याप्त छे व्याप्त है ॥ ४ ॥

4. As regards the bladder, located as it is in the perineum amidst the channels carrying the semen and the urine, it is the seat of urinary secretion and also the resort of all the channels conveying the aqueous element even as the ocean is the resort of all the rivers of the earth. With a network of channels known as vital ones emanating from these centres, the body is pervaded, even as the sky is pervaded with the rays of the sun

प्रधानमर्मणामुपघाते सामान्यलक्षणानि—

तेषां त्रयाणामन्यतमस्यापि मेदादाश्वेव शरीर-
मेद स्यात्, आश्रयताशादाश्रितस्यापि विनाशः,
तदुपघातात् घोरतरव्याधिप्रादुर्भावः, तन्मा-

५ मितस्यापि विनाशः—मितस्य नाश (घ)

॥ घोरतरव्याधि-घोरव्याधि (घ)

॥ तदुपघातात्—तदुपघातात् (घ क)

देतानि विशेषेण रक्ष्याणि बाह्याभिघातादि-
भ्यश्च ॥५॥

तेषाम् ते इन, त्रयाणाम् त्रयुर्भां तीनोंमेंसे, अन्य-
तमस्य केधं ओकेना किसी एकका, अपि पणु भी,
मेदाद नाशथी नाश होनेसे, आश्रु एव तरतज शीघ्र ही,
शरीरमेद स्यात् शरीरमें नाश थाय छे शरीरका नाश
हो जाता है, आश्रयताशादा आश्रयता नाशने केधं
आश्रयका नाश होनेसे, आश्रितस्य आश्रये रहेलाने
आश्रित, अपि पणु भी, विनाशः विनाश भाय छे
नष्ट हो जाता है, तदुपघातात् तु तेओभां विकार
थवाथी इनके विकृत होनेसे, घोरतरव्याधि- अतिशय
लयंकर रोगो भयानक रोगोंकी, प्रादुर्भावः उत्पन्न थाय
छे उत्पत्ति होती है, तस्मात् भाटे इस लिए एतानि
तेओनी इनकी, बाह्याभिघातात् बहारेना अभिघातथी
बाह्य चोट आदिसे, वातादिभ्य च अने वातादिथी
और वातादिसे, विशेषेण भास्य करीने विशेष रूपमें,
रक्ष्याणि रक्षा करवी ओधे रक्षा करनी चाहिए ॥५॥

5. If any one of these three vital resorts is destroyed, destruction soon overtakes the entire body since the destruction of the substratum means the destruction of the super structure as well. If any one of them is damaged, the most serious disorders take their rise in the body. Accordingly, these three vital regions should be protected with special care, both from external injury and internal morbidity of vata and the other humors.

प्रधानमर्मणामुपघाते विशेषलक्षणानि—

तत्र हृद्यभिहते कासश्वासबलक्षयकण्ठशोषकृ-
माकर्षणजिह्वाभिर्गममुखतालुशोषाणस्यारोन्मादप्र-
लापचित्तनाशादयः स्युः;

॥ बाह्याभिघातादिभ्यश्च—बाह्याभिघातात् बाह्याभिघात-
of to-
nature
of measures
ent of vata

६ हृद्यभिहते—हृद्येऽभिहते (घ.)

तत्र तेभां इनमें, हृदि हृदये हृदय पर, अभिहते अभिधात यत्तां चोट लगनेसे, कास-श्वास-डास, श्वास कास, श्वास, बलक्षय-अक्षय बलक्षय, कण्ठशोष-उद-शेष गलेका सूखना, क्लोमाकर्षण-उक्षोभर्तु मे थावु क्लोमका बहार आना, जिह्वानिर्गम-अक्ष नीकणी पञ्ची जीमका निकलना, मुखतालुशोष-मुणशोष, तालुशोष मुखशोष, तालुशोष, अपस्मार-अपस्मार अपस्मार, उन्माद-उन्माद उन्माद, प्रलाप-अपलाप प्रलाप, चित्तनाश-संज्ञानाश चित्तनाश, आदय वगेरे आदि, स्यु थाय छे होते हैं,

6-1 Among these, if the heart is injured, such disorders as the following ensue namely, cough, dyspnea, loss of strength, dryness of the throat, pain as though the Kloma is drawn down, protrusion of the tongue dryness of the mouth and the palate, epilepsy, insanity, delirium and loss of consciousness etc.

शिरस्यभिहते सन्यास्तम्भार्दितचक्षुर्विभ्रम-मोहोद्वेष्टनचेष्टानाशकासश्वासहनुग्रहमूकगद्गद-त्वाक्षिनिमीलनगण्डस्पन्दनजृम्भणलालास्रावस्वरहानिवदनजिह्वात्वादीनि;

शिरसि भाथाभां शिर पर, अभिहते अभिधात थाथायी आघात होनेसे, सन्यास्तम्भ-सन्यास्तम्भ मन्वास्तम्भ, अर्दित-अर्दित अर्दित, चक्षुर्विभ्रम-नेत्र-विभ्रम आंखकी विकृति, मोह-मोह मोह, उद्वेष्टन-उद्वेष्टन ऐंठन, चेष्टानाश-चेष्टानाश चेष्टानाश, कास-श्वास-डास, श्वास कास, श्वास, हनुग्रह-हनुग्रह हनुग्रह, मूकगद्गदत्व-मूकगद्गद, गद्गदता गूगापन, गद्गदवाणी, अक्षिनिमीलन-आंख की आंख नीकणी आंखका बन्द होना, गण्डस्पन्दन-गण्डोत्पन्न श्रृंखला गण्डस्थानमें स्पन्दन, जृम्भण-जृम्भण आवर्ण जम्भार्ह, लालास्राव-लाणनी स्राव अथवा लालास्राव, स्वरहानि-स्वरभेद स्वरकी हानि,

वदनजिह्वात्वा-अने मोह' वांछु थर्ध ज्यु और मुखकी वक्रता, आदीनि वगेरे थाय छे आदि होते हैं;

6-(2). If the head is injured, such disorders as the following ensue namely, rigidity of the sides of the neck, facial paralysis, agitation of the eyes, stupefaction, constricting pain in the head, loss of movement, cough dyspnea, trismus, dumbness, stuttering speech, closed condition of the eyelids, twitching of the cheeks, yawning fits, ptyalism, aphasia and facial asymetry.

वस्तौ तु वातमूत्रवर्चोनिग्रहवङ्क्षणमेहनव-स्तिशूलकुण्डलोदावर्तगुल्मानिलाष्ठीलोपस्तम्भ-नाभिकुक्षिगुदश्रोणिग्रहादयः; वाताद्युपसृष्टानां त्वेषां लिङ्गानि चिकित्सिते सक्रियाविधीन्युक्तानि ॥ ६ ॥

वस्तौ अस्तिभां आधात यत्ता वस्ति पर चोट लगनेसे, वात-मूत्र-वात, मूत्र वायु, मूत्र, वर्च-निग्रह अने भागेने रोक और मलका अवरोध, वङ्क्षण-वक्ष्यभां शूल वङ्क्षणमे शूल, मेहन-मूत्रेन्द्रियभां शूल मेहनमें शूल, वस्तिशूल-अस्तिभां शूल वस्तिमें शूल, कुण्डल-कुण्डल कुण्डल, उदावर्त उदावर्त उदावर्त, गुल्म-गुल्म गुल्म, अन्तिलाष्ठीला-वाताष्ठीला वाताष्ठीला उपस्तम्भ-अस्तिभां उपस्तम्भ वस्तिकी जड़ता, नाभिकुक्षि-नाभि, कुक्षि नाभि, कुक्षि, गुदश्रोणि-गुद अने श्रोणीनुं गुदा और श्रोणिका, ग्रह-अर्ध' ज्यु' जकड़ा जाना, आदयः वगेरे थाय छे आदि होते हैं, वातादि-वात, पित्त तथा कफसे, उपसृष्टानाम् उद्वेष्टन दूषित, एषाण्ये अर्ध' इन मर्माके लिङ्गानि वक्ष्य लक्षण, चिकित्सिते चिकित्सास्थानभां चिकित्सास्थानमें, सक्रियाविधीनि चिकित्साविधिसहित चिकित्साविधिके साथ, उक्तानि उक्ती देवाभां आख्यां छे कहे जा चुके हैं ॥ ६ ॥

6 If the bladder is injured, such disorders as the following ensue namely, retention of flatus, urine and feces, acute pain in the groins, phallus and the bladder, spiralling pain in the bladder, reverse misperistalsis, gulma, stone-hard swelling due to gulma, rigidity of the bladder and the spasticity of the umbelicus, stomach, rectum and hips. The signs and symptoms of these various conditions with reference to the predominant morbid humor concerned, together with the appropriate therapeutic measures have been described earlier in the Section on Therapeutics.

किंवेतानि विशेषतोऽनिलाद्रक्ष्याणि, अनिलो हि पित्तकफसमुदीरणे हेतुः प्राणमूलं च, स वस्ति-कर्मसाध्यतमः, तस्माच्च वस्तिरसमं किञ्चित् कर्म मर्मपरिपालनमस्ति ।

किंतु परंतु किंतु, एतानि आ भर्मेने इन मर्मोंकी, विशेषतः आस करीने विशेषकर, अनिलाद्र वायुकी वायुसे, रक्ष्याणि रक्षवां ओर्ध्वी रक्षा करनी चाहिए, हि ऊपरसे के क्योंकि, अनिल वायु वायु, पित्त-कफ-पित्त अने उर्ध्वी पित्त और कफको, समुदीरणे प्रकुपित करवाभा प्रकुपित करनेमें, हेतुः हेतु से कारण है, प्राणमूलम् तथा पाण्डु मूल से तथा प्राणोंका आधार है, सः ते वह, वस्तिकर्म-अस्तिर्कर्मद्वारा वस्ति-द्वारा, साध्यतम सौथी अधिक साध्य से सबसे अधिक साध्य है, तस्मात् भाटे इस लिए, किञ्चित् ऊर्ध्व द्वा-कोई, कर्म उर्ध्व कर्म, वस्तिरसमम् अस्तिर्कर्म जेवु वस्तिके समान, मर्मपरिपालनम् भर्मेनी रक्षाभा मर्मोंकी रक्षा करनेके लिए, न अस्ति नथी नहीं है;

7-(1). Now these vital centres require to be protected particularly from the morbid effects of vata, for it is

the vata morbidity that serves as the causative factor for the arousing of pitta and kapha morbidity, and it is vata that is likewise the root of life-processes. This vata is best treated by the enema procedure. Hence is it that among measures calculated to safeguard the health of the vital organs, there is none that can compare with the enema procedure.

तत्र षडास्थापनस्कन्धान् विमाने द्वौ चानु-
वासनस्कन्धाविह च विहितान् वस्तीन् बुद्ध्या
विचार्य महामर्मपरिपालनार्थं प्रयोजयेद्वातव्याधि-
चिकित्सां च ॥७॥

तत्र तेने भाटे इसके लिए, विमाने विमान-
स्थानभा विमानमें, विहितान् उर्ध्व कहे, षट् छ छ,
आस्थापन- आस्थापन आस्थापन, स्कन्धान् स्कंध
स्कन्ध, द्वौ च अने जे और दो, अनुवासन- अनुवासन
अनुवासन स्कन्धौ स्कंध स्कन्ध, इह अर्ध्वी यहा पर,
विहितान् उर्ध्व कही, वस्तीन् अस्तिर्कर्म वस्तियों,
वातव्याधि- अने वातरोगनी और वातव्याधिकी,
चिकित्सा चिकित्सा चिकित्साका, बुद्ध्या बुद्ध्या
बुद्धिसे, विचार्य विचार करी विचार करके, महामर्म-
महामर्मोंकी महामर्मोंकी, परिपालनार्थम् रक्षा भाटे
रक्षाके लिए, प्रयोजयेत् प्रयोजवां ओर्ध्वी प्रयोग
करे ॥ ७ ॥

7. Accordingly, the six categories of medication described for corrective enema and the two categories of unctuous enema described in the section on Specific Measure, as well as the various kinds of enema described in this section should be given mature consideration and made use of together with the therapeutic measures laid down in the treatment of vata

disorders for the purpose of preserving the great vital organs in health.

वातोपहतेषु मर्मसु चिकित्सा—

भूयश्च हृद्युपसृष्टे हिङ्गुचूर्णे लवणानामन्यतमचूर्णसंयुक्तं मातुलुङ्गस्य रसेनान्येन वाऽम्लेन हृद्येन वा पाययेत्, स्थिरादिपञ्चमूलीरसः सशर्करः पानार्थं, विट्वादिपञ्चमूलरससिद्धा च यवागूः, हृद्रोगविहितं च कर्म;

भूयः च इरीने वणि और भी, हृदि हृद्य पर हृदयके, उपसृष्टे वायुभी आक्रमण भर्ता वायुसे आक्रान्त होने पर, लवणानाम् लवणोभाना पांचों नमकोमेंसे, अन्यतम- डोई ओइना किसी एक नमकके, चूर्णसंयुक्तम् चूर्ण साथे युक्त इरी चूर्णके साथ, हिङ्गुचूर्णम् हिङ्गना चूर्णने हीङ्गके चूर्णको मिलाकर, मातुलुङ्गस्य भीमोराना बिजौरेके, रसेन रस साथे रसके साथ, अन्येन वा अथवा भीम अथवा अन्य, अम्लेन अथवा अम्ल हृद्येन वा डोई रस साथे अथवा हृदयके लिए जो हितकर हो उसके साथ, पाययेत् पापु पिलावे, सशर्करः साकर सहित शर्कराके साथ, स्थिरादि- स्थिरा वगेरे शाकपर्णी आदि, पञ्चमूली- डोई पञ्चमूलने। हस पञ्चमूलका, रसः क्वाथ काथ, विट्वादि- अने भीली वगेरे और विट्वादि, पञ्चमूलरस- पञ्चमूलना क्वाथभा पञ्चमूलके काथमें, सिद्धा च सिद्ध करे। सिद्ध की हुई, यवागू यवागू यवागू, पानार्थम् पीना भाटे देवा पीनेके लिए देवे, हृद्रोगविहितम् अने हृद्रोगभा डोई और हृदय-

रोगमें कही हुई, कर्म च चिकित्सा इन्हीं चिकित्सा करनी चाहिए;

8-(1) In particular, if the heart is affected by vata, the patient should be given to drink a potion consisting of powdered asafetida mixed with the powder of any of the salts in the juice of pomelo or in any other acid or cordial liquid, and the decoction of penta-radices of the tick-trefoil group as beverage mixed with sugar. He may also be given medicated gruel prepared with the juice of the penta-radices of the bael group And therapeutic measures prescribed for diseases of the heart may also be resorted to

मूर्ध्नि तु वातोपसृष्टेऽभ्यङ्गस्वेदनोपनाहस्नेह-पाननस्तःकर्मविपीडनधूमादीनि;

मूर्ध्नि तु भस्तक पर शिरके, वातोपसृष्टे वायुभी आक्रमण भर्ता वायुसे आक्रान्त होने पर, अभ्यङ्ग अभ्यंग, स्वेदन- स्वेदन स्वेदन, उपनाह- उपनाह उपनाह स्नेहपान- स्नेहपान स्नेहपान, नस्त- कर्म नस्तकर्म नस्तकर्म, विपीडन- विपीडन विपीडन, धूमादीनि अने धूम वगेरेने। प्रयोग करे। और धूम आदिका प्रयोग करे;

8-(2). If the head is affected with vata morbidity, the therapeutic measures indicated are inunction, sudation, poultices, unctuous potions, nasal medications, sternutatory unctuous applications and inhalations etc.

वस्तौ तु कम्भीस्नेह, वर्तयः, श्यामादिभिर्गो-मूत्रसिद्धो निरुहः, विट्वादिभिश्च सुरासिद्धः,

८. भूयश्च पाययेत्-भूयश्च हृद्युपसृष्टे वागेन हिङ्गुचूर्णलवणा-
नामन्यतमचूर्णसंयुक्ता पेया मातुलुङ्ग-
रसेनान्येन वा अम्लेन हृद्येन वा
पाययेत् (ब.)

हिङ्गुचूर्ण लवणानामन्यतमचूर्णसंयुक्तं मातुलुङ्गस्य-हिङ्गुचूर्ण-
लवणानामन्यतमचूर्णसंयुक्ता पेया मातुलुङ्गस्य (क.)

मातुलुङ्गस्य...पाययेत् मातुलुङ्गरसेनान्येन वा विट्वादि-
स्थिरादिपञ्चमूलरससिद्धा यवागू (ख.)

स्थिरादि पञ्चमूलीरसः.....यवागू-मातुलुङ्गरसेनान्येन वा
विट्वादिस्थिरादिपञ्चमूलरससिद्धा यवागू (ग.)

विट्वादिभिश्च सुरासिद्ध-विट्वादिस्वरससिद्ध (ख. ग.)

सुरासिद्धः-सुरासिद्धः (घ.)

शरकाशेषुदभर्गोक्षुरकमूलशृतक्षीरैश्च त्रपुसैर्वारु-
खराश्ववीजयवर्षभकवृद्धिकल्कितो निरुहः, पीत-
दारुसिद्धतैलेनानुवासन, तैस्त्वकं च सर्पिर्विरेकार्थं,
शतावरीगोक्षुरकवृहतीकण्टकारिकागुडूचीपुनर्नवा-
शीरमधुकविसारिवालोध्रश्रेयसीकुशकाशमूलक -
पायक्षीरचतुर्गुणं वलावृषर्षभकखराश्वोपकुञ्चिका-
वत्सकत्रपुसर्वारुबीजाशितिवारकमधुकवचाशतपु-
ष्पाशममेदकवर्षाभूमदनफलकल्कसिद्धं तैलमुत्तर-
वस्तिनिरुहो वा शुद्धस्निग्धस्विन्नस्य वस्तिशूल-
मूत्राधिकारहर इति ॥८॥

वस्तौ तु अस्ति पर वायुभी आकृष्ट-
भता वायुसे वस्तिके पीडित होने पर, कुम्भीस्वेद-
कुम्भीस्वेद कुम्भीस्वेद, वर्तयः वर्तये।
वर्तिया, इयामादिभिः श्यामा वजरेभी इयामादिसे,
गोमूत्रसिद्धः गोमूत्रमां सिद्ध करे। गोमूत्रमें सिद्ध किया,
निरुहः निरुहः निरुहः, बिल्वादिभिः च भीली वजरेभी
बिल्वादि पचमूलसे, सुरासिद्धः सुरामां सिद्ध करे। सुरामें
सिद्ध किया, खर-काश- शरमूल, काश शरमूल, काश,
इक्षु- शेरडी इक्षु, दर्भ- दर्भ दर्भ, गोक्षुरमूल- अने
गोभृशुनां मूल साधे आर गोक्षुर इनकी जड़ोंसे, शृतक्षीरै
छिड़के। दूधमां पकाये दूधमें, त्रपुस- त्रपुस खीरा,
एवार्क कांडी ककड़ी, खराश्ववीज भराश्वानां भील
अजवायनके बीज, यव- जव जो, ऋषभक-
ऋषभक ऋषभक, वृद्धि- अने वृद्धि औओना और
वृद्धि इनका, कल्कितः कल्कित भेगवी कल्क मिलाकर,
निरुहः निरुह देवे। निरुह देवे, पीतदारु- पथी देवदारु
पश्चात् देवदारुसे, सिद्धतैलेन सिद्ध करे। तैलमां सिद्ध
तैलका, अनुवासनम् अनुवासन देवे अनुवासन देवे,
विरेकार्थम् विरेचन माटे विरेचनके लिए, तैस्त्वकम्
सर्पिः च तैस्त्वकम् भी देवे तैस्त्वक घृत देवे,

शतावरी- शतावरी शतावरी गोक्षुरक- गोभृशु गोखर,
वृहती- वृहती वृहती कटेरी, कण्टकारिका- कण्टकारिका
छोटी कटेरी, गुडूची- गुणो गिलोय, पुनर्नवा- साटेडी
पुनर्नवा उशीर- काणो पाणो उशीर, मधुक- नेलीमध
मुलहठी, विसारिवा- ये सारिवा दोनों सारिवा, लोध्र-
लोध्र लोध्र, श्रेयसी- श्रेयसी श्रेयसी, कुशकाशमूल- कुश-
मूल, अने काशमूल कुशमूल और काशमूल,
कषाय- औओना कषायी इनके कायसे, क्षीरचतुर्गुणम्
तैलम् आरगल्ला दूधमां तैलसे चतुर्गुण दूधमें, बला-
भला बला, वृष- वृष वाला, ऋषभक- ऋषभक ऋषभक,
खराश्व- भराश्व अजवायन उपकुञ्चिका- काणी अरी
उपकुञ्चिका, वत्सक- वत्सक इन्द्रजी, त्रपुस- त्रपुस ककड़ी,
एवार्कवीज एवार्ककुनां भील खीराकेबीज शितिवारक-
शितिवारक शितिवारक, मधुक- नेलीमध मुलहठी, वचा-
वचा वचा, शतपुष्पा- शतपुष्पा लोया, अशममेदक- पाषाण-
मेद अशममेद, वर्षाभू- साटेडी पुनर्नवा, मदनफल- अने
मीठण और मदनफल, कल्क औओना कल्कभी इनके
कल्कस, सिद्धम् सिद्ध करे। सिद्ध किये, तैलम् तैलभी
तैलसे, उत्तरवस्तिः उत्तरवस्ति देवी उत्तरवस्ति देवे,
शुद्धस्निग्धस्विन्नस्य तैलम् शुद्ध भतां स्नेहन तथा
स्नेहन करी एवं शुद्ध होने पर स्नेहन तथा स्वेदन
करके, वस्तिशूल- अस्तिशूल वस्तिशूल, मूत्राधिकार- अने
मूत्राधिकारने और मूत्रदोषोंको, हरः हरनार हरनेवाली,
निरुहः वा निरुहवस्ति देवी निरुह देवे ॥ ८ ॥

8. If the bladder is affected with vata morbidity, the treatment consists of pitcher sudation, suppositories, evacuative enema prepared of black turpeth and other drugs of its group and cow's urine or of the drugs of the bael group with sura wine, or milk prepared with the roots of pen-reed grass, thatch grass, sugar cane, sacrificial grass and small caprops, or evacuative enema prepared with the paste of the seeds of common cucumber, celery, barley, Rishabhaka and Vriddhi;

८. शृतक्षीरस्य शृतक्षीर च (घ.)

, यवर्षभकवृद्धिकल्कितो-यवर्षभककल्कितो (घ)

, वृद्धिकल्कितो निरुहः-सक्षारवत्स्विन्नकवृद्धिकल्कितो वा निरुहः (त)

, निरुह-निरुहः स (द.)

८. कुशकाशमूलकपायक्षीर-कोमकाशमरीमूलकाश (व)

unctuous enema of oil prepared with indian berberry, purgations with Til vaka ghee and urethral douche with the medicated oil prepared with the decoction of climbing asparagus. The patient may also be given, after he has been subjected to purification, sudation and oleation procedures, an evacuative enema with the drugs which are curative of urinary disorders and pain.

मर्मणा परिपालनानि—

भवन्ति चात्र श्लोकाः—

हृदये मूर्ध्नि वस्तौ च नृणां प्राणाः प्रतिष्ठिताः ।
तस्मात्तेषां सदा यत्नं कुर्वीत परिपालने ॥९॥

अत्र आ विषयम्। इस विषयमें, श्लोका. भवन्ति श्लोका. छे छे श्लोक है कि, नृणां मनुष्योंना मनुष्योंके, प्राणा प्राण, हृदये हृदय, मूर्ध्नि मस्तक शिर, वस्तौ च अने अस्तिमां और वस्तिमें, प्रतिष्ठिता रहेला छे प्रतिष्ठित हैं, तस्मात् तेथी इस लिए, तेषाम् तेओना इनकी, परिपालने रक्षायु भाटे रक्षामें, सदा यत्नम् हमेशा यत्न सदा प्रयत्न, कुर्वीत करवे लेछी करना चाहिए ॥९॥

Here are verses again—

9 It is in the cardiac, cranial and pelvic regions that the life of men is established. Hence, constant effort for the protection of these should be made.

आवाधवर्जनं नित्यं स्वस्थवृत्तानुवर्तनम् ।
उत्पन्नार्तिविधातश्च मर्मणां परिपालनम् ॥१०॥

आवाधवर्जनम् मर्मणे नुक्षान पहुँचाउनारु करेलेने। त्याग मर्ममें पीडा उत्पन्न करनेवाले कारणोंका

१. हृदये—हृदि (घ.)

१०. यत्नं कुर्वीत परिपालने—यत्नात् कुर्वीत परिपालनम् (घ. ष.)

११. आवाधवर्जनं—आवातवर्जनं (घ. ष.)

त्याग, नित्यम् नित्य नित्य, स्वस्थवृत्त- स्वस्थवृत्तनु स्वस्थवृत्तका, अनुवर्तनम् पावन करवु पालन करना, उत्पन्नार्ति- अने उत्पन्न अयेला मर्मरोगने। और उत्पन्न हुए मर्मरोगका, विधातः च नाश करवे प्रनिकार करना, मर्मणां च मर्मोंनु यह मर्मोंका, परिपालनम् परिपालन छे परिपालन है ॥ १० ॥

10. Such protection of the vital organs consists in the avoidance of the causes of injury to them, constant adherence to the rules of the regimen of hygienic living and prompt treatment on the incidence of disease

अपतन्त्रकस्य निदानलक्षणचिकित्सितानि—

अत ऊर्ध्वं विकारा ये त्रिमर्मीये चिकित्सिते ।
न प्रोक्ता मर्मजास्तेषां कांश्चिद्वक्ष्यामि सौषधान् ११

अत ऊर्ध्वं इसके, ऊर्ध्वम् आगण आगे, ये ये जो, मर्मजा. मर्मजन्य मर्मजन्य, विकारा विकारो विकार, त्रिमर्मीये त्रिमर्मीय त्रिमर्मीय चिकित्सिते चिकित्सिते। चिकित्साध्यायमां चिकित्साध्यायमें, न प्रोक्ता. उहेवाभां आख्या नहीं कहे है, तेषाम् तेमांना उनमेंसे, कांश्चित् उहेलाउ कुछको, सौषधान् औषधसहित चिकित्साके साथ वक्ष्यामि उहीश कहूंगा ॥ ११ ॥

11. I shall hereafter describe some disorders, along with their treatment, affecting the vital organs, such as have not been described in the chapter on the Therapeutics of the disorders affecting the Three Vital Regions.

क्रुद्धः सैः कापजैर्वायु स्थानादूर्ध्वं प्रपद्यन् ।
पीडयन् हृदयं गत्वा शिरः शङ्खौ च पीडयन् ॥१२॥

अनुर्वक्ष्याम्येद्वात्राप्याक्षिपेन्मोहयेत्तथा ।

(नमयेद्वाक्षिपेद्वात्राप्याक्षिपेन्मोहयेत्तथा च ॥)

११. क्षिपेन्मोहयेत्तथा—क्षिपेन्मोहयेत्तथा (घ.)

कृच्छ्रेण चाप्युच्छसिति स्तब्धाक्षोऽथ निमीलकः ॥
कपोत इव कूजेन निःसंज्ञः सोऽपतन्त्रकः ।

स्वै पोताना अपने, कोपनैः प्रकापक हेतुओंकी प्रकोपक कारणोंसे, क्रुद्धः कोपेष्ट प्रकुपित, वायु वायु वायु, स्थानात् पोताना स्थानात् अपने स्थानसे, ऊर्ध्वम् उपर तरफ ऊपरको, प्रपद्यते भय छे जाती है, हृदयम् हृदयमां अर्ध हृदयमें जाकर, पीडयन् तेने पीडा करते। उसे पीडित करती हुई, शिरः भस्त्रकमां शिर, झल्लौ च अने शंभुमां और शङ्खमें, गत्वा अर्ध जाकर, पीडयन् तेने पक्षु पीडा करते। उसे भी पीडित करती हुई, धनुर्वत् धनुषन्ती भाङ्क धनुषके समान, गात्राणि अंगोने अङ्गोंको, नमस्वेत् नमावी दे छे मोड़ देती है, आक्षिपेत् अवयवोमां आयडी उत्पन्न करे छे अवयवोंमें आक्षेप उत्पन्न करती है, तथा मोहयेत् भूर्छा उत्पन्न करे छे मोह उत्पन्न करती है अङ्गानि अंगोने अङ्गोंको, नमस्वेत् च नमावी दे छे मोड़ देती है, आक्षिपेत् च आयडी लावे छे आक्षेप कर देती है, उच्छ्वासम् तथा उच्छ्वासने तथा उच्छ्वासको, निरुणद्धि च रोडे छे वन्द कर देती है, कृच्छ्रेण च अपि रोगी मुश्केलीथी कठिनाईसे, उच्छ्वसिति श्वास जलार डाढेछे श्वास बाहर निकालता है, स्तब्धाक्ष आंजो स्तब्ध थाय छे आंखें स्तब्ध हो जाती है, भय अने धौर, निमीलक. वीर्यार्ध भय छे वन्द हो जाती है, कपोतः उभूतरन्ती कवूतरकी, इव पेठे तरह, कूजेन च धुधवे छे शब्द करता है, निःसंज्ञः तेमज सज्ञा-रहित अर्ध भय छे एव बेहोश हो जाता है, स. ते रोग वह रोग, अपतन्त्रकः अपतन्त्रक डहेवाय छे अपतन्त्रक कहा जाता है ।

12-13. The vata, provoked by its specific causative factors, spreads upwards beyond its natural habitat, afflicts the heart and reaching the head, afflicts the temples. It bends the

body like a bow and causes convulsions of the limbs and fainting. The patient breathes with difficulty and his eyes are fixed in a wide stare or are closed. He coos like the pigeon and becomes unconscious. This condition is known as Apatantraka.

दृष्टिं संस्तम्भ्य संज्ञां च हत्वा कण्ठेन कूजति ॥१४॥
हृदि मुक्ते नरः स्वास्थ्यं याति मोहं वृत्ते पुनः ।
वायुना दारुणं प्रादुरेके तमपतानकम् ॥१५॥

दृष्टिम् जे रोगी मनुष्य दृष्टिने जिस रोगसे मनुष्य आंखको, संस्तम्भ्य- स्तब्ध करी स्तब्ध बनाकर, संज्ञाम् च अने संज्ञाना और संज्ञाके, हत्वा नाशने भास थर्ध नाशको प्राप्त हो कर, कण्ठेन- गणायी गलेसे, कूजति धूधवाट करे छे शब्द करता है, वायुना- वणी वायुथी पुनः वायुसे, हृदि हृदय हृदयके, मुक्ते नर. मुक्त यतां मनुष्य मुक्त हो जाने पर मनुष्य, स्वास्थ्यम् स्वस्थताने स्वस्थताको, पुनः वृत्ते अने वायुथी आक्रमण यतां इसी और वायुसे आवृत होने पर फिर, मोहम् भूर्छांने मूर्च्छाको, याति पाभे छे पाता है, तन् तेने इसे, एके डेटलाड कुल्लोग, दारुणम् भय कर भयानक, अपतानकम् अपतानक अपतानक, प्राहु डहे छे कहते है ॥१४-१५॥

14-15. The eyes are fixed; the consciousness is lost and the patient makes a moaning noise from the throat. When this vata is released from the heart, the man becomes normal again; but when again seized by the paroxysm he falls unconscious. This dreadful disorder is termed Apatanaka

१३. कृच्छ्रेण चाप्युच्छसिति स्तब्धाक्षोऽथ निमीलकः - उच्छ्वसिति

च कृच्छ्रेण स्तब्धाक्षोऽथ निमीलनः (ध)

१५ तमपतानकम्-तपतानकम् (ख ध)

श्वसनं कफवाताभ्यां रुद्धं तस्य विमोक्षयेत् ।
तीक्ष्णैः प्रथमनैः खंजां तासु सुक्कासु विन्दति ॥१६॥
मरिचं शिशुबीजानि विडङ्गं च फणिज्झकम् ।
एतानि सूक्ष्मचूर्णानि दद्याच्छीर्षविरेचनम् ॥१७॥
तुम्बुरूण्यभया हिङ्गु पौष्करं लवणत्रयम् ।
यवकाथाम्बुना पेयं हृद्ग्रहे चापतन्त्रके ॥१८॥

कफ रुद्ध कफ, वाताभ्याम् अने वातथी और वायुसे, रुद्धम् रुधायैवा रुके हुए, तस्य तेना इस पुरुषके, श्वसनम् श्वासने श्वासको, तीक्ष्णैः तीक्ष्ण तीक्ष्ण, प्रथमनैः प्रथमन नस्ये। वडे प्रथमन नस्येसे, विमोक्षयेत् मुक्त करवे। जोधकी मुक्त करे, तासु न्यारे येतनावड धमनीओ। चेतनावह धमनियोंके, सुक्कासु मुक्त थाय छे त्पारे मुक्त होने पर, खंजाम् ते पुरुष भानमा वह पुरुष खंजाको, विन्दति आवे छे प्राप्त करता है, मरिचम् मरी मरिच, शिशुबीजानि सरगवानां भीज शोभाजनबीज, विडङ्गम् वावडिंग वायविडंग, फणिज्झकम् अने भरवे। और मरवा, एतानि औतु इनका, सूक्ष्मचूर्णानि सूक्ष्म थूल्फुं करीने सूक्ष्म चूर्ण करके, शीर्षविरेचनम् शिरोविरेचन शिरोविरेचन, दद्यात् देव देवे, हृद्ग्रहे हृदयग्रह हृदयग्रह, अपतन्त्रके च अने अपतन्त्रकमा और अपतन्त्रकमे, तुम्बुरूणि नेपाणी धासु। तुम्बुरु, अभया हरडे हरड, हिङ्गु हिंग हींग, पौष्करम् पुष्कर-भूण पुष्करमूल, लवणत्रयम् तथा त्रय लवणना थूल्फुंने तथा तीनों नमक इनके चूर्णको यव-काथ-अम्बुना ज्वना क्वाथनी तथा पडग निधिथी पडावेवा पाणीनी साथे जोके काथ और षडग विधिसे शृत जलके साथ, पेयम् पीवु पीना चाहिए ॥ १६-१८ ॥

16 18 The breathing which has become obstructed by the kapha and

१६ श्वसन कफवाताभ्यां रुद्धं तस्य—चेतना कफवाताभ्यां रुद्धा-

स्तस्य (अ)

—श्वसन कफवाताभ्यां-

रुद्धस्तच (अ फ)

विमोक्षयेत्—विमोचयेत् (ड.)

१८ तुम्बुरूण्यभया हिङ्गु—हिङ्गु तुम्बुरु पथा च (क घ ध. फ.)

१८ हृद्ग्रहे चापतन्त्रके—हृत्पार्श्वपतन्त्रके (अ फ)

vata must be relieved by acute nasal insufflations. When the channels conducting consciousness are freed, the man recovers his wits To this end the patient should be given, in the form of errhines, long pepper, the seeds of drumstick, embelia and Sweet Marjoran, reduced to fine powder In conditions of heart-seizure and tetanic convulsions, the patient should be made to drink a potion of Indian tooth ache emblic myrobalan asafetida orris root and the three salts prepared with barleywater.

हिङ्गुवम्लवेतसं शुण्ठीं ससौवर्चलदाडिमम् ।
पिवेद्वातकफघ्नं च कर्म हृद्रोगनुद्धितम् ॥१९॥
शोधना वस्त्यस्तीक्ष्णा न हितास्तस्य कृत्स्नशः ।
सौवर्चलाभयाव्योषैः सिद्धं तस्मै घृतं हितम् ॥२०॥

हिङ्गु- हिंग हींग, अम्लवेतसम् अम्लवेतस अम्ल-वेतस, शुण्ठीम् सूठ सोंठ ससौवर्चल- सयण सौचल, दाडिमम् अने दाडिम औऔतु थूल्फुं और अनार इनके चूर्णको, पिवेत् पीवु पीवे, वातकफघ्नम् वात तथा कफका नाशक, हृद्रोगनुद्धितम् च तेमज हृद्रोग मटाडनार एव हृद्रोगनाशक, कर्म-चिकित्सा चिकित्सा, हितम् हितकर छे हितकारी है, कृत्स्नशः सर्वथा सम्पूर्ण रूपसे, शोधनाः शोधक शोधन-कारक, तीक्ष्णाः तीक्ष्ण तीक्ष्ण, वस्त्यः अस्तिओ वस्तियां, तस्य तेने इस रोगीको, हिता न हितकर नथी हितकारी नहीं, सौवर्चल- सयण सौचल, अभया- हरडे हरड, व्योषै अने त्रिकटुथी और त्रिकटुसे, सिद्धम् सिद्ध करेछे सिद्ध घृतम् बी बी, तस्मै हितम् तेने आटे उसके लिये हितकारी है ॥१९-२०॥

२० शोधना—शोधने (अ)

, न हितास्तस्य कृत्स्नशः—हितास्तस्य न कृत्स्नशः (अ. क.)

, सिद्धं तस्मै—सिद्धन्तु स्वाय (ड)

19-20 Or the patient may be made to drink a potion prepared of asafetida, Amlavetasa, dry ginger, sanchal salt and pomegranite juice. All procedures advised for the alleviation of vata and kapha morbidity are recommended in the alleviation of cardiac disorders. Thorough-going purificatory measures as well as enema of a strong action are contra-indicated. The patient may be given, with advantage, the medicated ghee prepared with sanchal salt, chebulic myrobalan and the three spices

तन्नाया निदानलक्षणचिकित्सितानि—

मधुरस्निग्धगुर्वन्नसेवनाच्चिन्तनाच्छ्रमात् ।

शोकाद्व्याध्यनुषङ्गाच्च वायुनोदीरितः कफः ॥२१॥

यदाऽसौ समवस्कन्ध हृदयं हृदयाश्रयान् ।

समावृणोति ज्ञानादींस्तदा तन्द्रोपजायते ॥२२॥

मधुर- मधुर मधुर, स्निग्ध- स्निग्ध स्निग्ध, गुरु- गुरु, तथा भारे अचला और गुरु अन्नके, सेवनात् सेवनथी सेवनसे, चिन्तनात् चिन्तनथी चिन्ता करनेसे, श्रमात् श्रमथी श्रमसे, शोकात् शोकाथी शोकसे, व्याधि- अने व्याधिना और रोगके, अनुषङ्गात् च धावा वधतना अनुषङ्गधी देरतक बने रहेनेसे, वायुना वायु पडे वायुसे, उदीरितः प्रेरितेय प्रेरित, असौ आ यह, कफ. उह कफ यदा ज्यारे जब, हृदयम् हृदय पर हृदयमें, समवस्कन्ध घेरे आली घेरा डालकर, हृदयाश्रयान् हृदयना आश्रित हृदयके आश्रित, ज्ञाना- दीन् ज्ञानादि आयेने ज्ञानआदिको, समावृणोति आवरी छे छे ढाक लेना है, तदा त्वारे तब, तन्द्रा तन्द्रा, उपजायते उत्पन्न आय छे उत्पन्न होती है ॥ २१ २२ ॥

२१. गुर्वन्न-दुर्गन्धि (द.)

२२. -गुर्वन्न (ध.)

२३. अनात्-अनात् (त ध फ.)

21-22. When the kapha is provoked by the vata as a result of indulgence in sweet, unctuous and heavy articles of diet, or as a result of mental strain, fatigue and grief, or as a sequela of disease—when such kapha reaches and covers up the cardiac region and the channels situated therein such as the knowledge-bearing channels etc., it gives rise to torpor.

हृदये व्याकुलीभावो वाक्चेष्टेन्द्रियगौरवम् ।

मनोबुद्धयप्रसादश्च तन्द्राया लक्षणं मतम् ॥२३॥

कफं तत्र कर्तव्यं शोधनं शमनानि च ।

व्यायामो रक्तमोक्षश्च भोज्यं च कटुतिक्तकम् ॥२४॥

हृदये- हृदयम् हृदयमें, व्याकुलीभावः व्याकुलीता व्याकुलता, वाक्-चेष्टा- वाणी, चेष्टा वाणी, चेष्टा, इन्द्रिय- तथा इन्द्रियोर्मा एवं इन्द्रियोर्मे, गौरवम् गुरुता भारीपन, मन बुद्धिः तथा मन अने बुद्धिनी मन और बुद्धिका, प्रसाद- च प्रशन्नताने आभा निर्मल न होना, तन्द्राया- ये तन्नाके, लक्षणम् लक्षण लक्षण, मतम् मान्या छे माने गये हैं, तत्र तेर्मा इनमें, कफं उह कफ कफनाशक, शोधनम् शोधन शोधन, शमनानि च शमन संशमन, व्यायामः व्यायाम व्यायाम, रक्तमोक्ष- च तथा रक्तमोक्ष और रक्त- मोक्षण, कर्तव्यम् करना जो छे करने चाहिए, कटु- तिक्तकम् च तेभ्य उह तथा तिक्त एवं कटु तथा तिक्त, भोज्यम् भोजन उह जो छे भोजन करना चाहिए ॥२३-२४॥

23-24. The characteristics of torpor are said to be depression of the heart, heaviness of speech, movement and the senses and clouding of the mind and the intellect. In such a condition measures curative of kapha, purificatory and sedative procedures, exercise, blood-letting and a diet of pungent and bitter articles are indicated.

ત્રયોદશમૂત્રદોષાણાં નામતો નિર્દેશઃ —

મૂત્રૌકસાદો જઠરં કૃચ્છ્રમુત્સક્કસંક્ષયૌ ।
મૂત્રાતીતોઽનિલાષ્ટીલા વાતવસ્ત્યુષ્ણમારુતૌ ॥૨૫॥
વાતકુણ્ડલિકા ગ્રન્થિર્વિઘ્વાતો વસ્તિકુણ્ડલમ્ ।
ત્રયોદશૈતે મૂત્રસ્ય દોષાસ્તાલ્લિખતઃ શ્રુણુ ॥૨૬॥

મૂત્રૌકસાદઃ મૂત્રૌકસાદ મૂત્રૌકસાદ જઠરમ્ મૂત્ર-
૪૬૨ મૂત્રજઠર, કૃચ્છ્રમ્ મૂત્રકૃચ્છ્ર મૂત્રકૃચ્છ્ર, ઉત્સક્ક-
મૂત્રોત્સંગ મૂત્રોત્સંગ, સંક્ષયૌ મૂત્રસંક્ષય મૂત્રસંક્ષય, મૂત્રા-
તીત- મૂત્રાતીત મૂત્રાતીત, અનિલાષ્ટીલા વાતાષ્ટીલા
વાતાષ્ટીલા, વાતવસ્તિ વાતવસ્તિ વાતવસ્તિ, યુષ્ણમારુતૌ
ઉષ્ણમારુત ઉષ્ણમારુત, વાતકુણ્ડલિકા વાતકુણ્ડલિકા
વાતકુણ્ડલિકા, ગ્રન્થિ- મૂત્રગ્રન્થિ મૂત્રગ્રન્થિ, વિઘ્વાત
વિઘ્વાત વિઘ્વાત, વસ્તિકુણ્ડલમ્ અને અસ્તિકુણ્ડલ
બૌર વસ્તિકુણ્ડલ, પુતે એ એ, ત્રયોદશ તેર તેરહ,
મૂત્રસ્ય મૂત્રના મૂત્રકે, દોષા. દોષો છે દોષ હૈ, તાન
તેઓને इनको, लिखतः લક્ષણોથી લક્ષણોસે, શ્રુણુ
સાંભળ સુનો ॥ ૨૫ ૨૬ ॥

25-26. The following thirteen are the urinary morbidities.—

1. Mutroukasada (Dense urine) 2. Mutra jathara (uro-cleioncus) 3. Kricchra (dysuria). 4. Mutra-utsanga (Residual urination). 5. Samkshaya (Suppression of urine). 6. Mutraateeta (Delayed Micturition) 7. Ashteela (Stone-hard tumor). 8. Vata Basti (Vata affection of the bladder). 9. Ushnamaruta (Vata-cum-Pitta condition) 10. Vata-Kundalika (Circumgyratory Vata in the bladder). 11. Raktagranthi (Blood-tumor). 12. Vid-Vighata (Fecal fistula). 13. Basti-Kundala (circular distension of the bladder)

Hear now the symptoms of each of them.

૨૫. મૂત્રૌકસાદો-મૂત્રૌકસાદો (૫.)

મૂત્રૌકસાદસ્ય નિદાનલક્ષણચિકિત્સિતાનિ—

પિત્તં કફો દ્વાવપિ વા વસ્તૌ સંહન્યતે યદા ।
મારુતેન તદા મૂત્રં રક્તં પીતં ઘનં સ્તજેત્ ॥૨૭॥
સદાહં શ્વેતસાન્દ્રં વા સર્વૈર્વા લક્ષણૈર્યુતમ્ ।
મૂત્રૌકસાદં તં વિદ્યાત્ પિત્તશ્લેષ્મહરૈર્જયેત્ ॥૨૮॥

યદા જ્યારે જવ, મારુતેન- વાયુથી વાયુકે કારણ,
વસ્તૌ- અસ્તિમાં વસ્તિમેં. પિત્તમ્ પિત્તનેા પિત્તકા, કફ-
કફનેા કફકા, દ્વૌ અપિ વા અથવા બનેનેા અથવા
દોનોંકા, સંહન્યતે- સંઘાત થાય છે સંઘાત હોતા હૈ,
તદા- ત્યારે તવ, રોગી રોગી રોગી, રક્તમ્ રક્તો કાલ,
પીતમ્ પીતો પીલા, ઘનમ્ ઘાટો ઘટ, સદાહમ્ દાહ-
સહિત દાહયુક્ત, શ્વેતસાન્દ્રમ્ વા શ્વેત, ઘટ શ્વેત, ઘટ,
સર્વૈઃ અથવા સર્વ અથવા સર્વ દોષોંકે, લક્ષણૈ લક્ષણો
લક્ષણોસે યુતમ્ વા યુક્ત યુક્ત, મૂત્રમ્ પેશાબ મૂત્રકો,
સ્તજેત્ કરે છે ત્યાગતા હૈ. મૂત્રૌકસાદમ્ તેને મૂત્રૌકસાદ
મૂત્રૌકસાદ, વિદ્યાત્ બુધ્ધિવેા જાને, પિત્તશ્લેષ્મહરૈ પિત્ત
તથા કફ હરનાર ઔષધોથી પિત્ત તથા કફકે નાશક
ઔષધોસે, જયેત્ તેને જીતવેા उसे શાન્ત કરે ॥૨૭-૨૮॥

27-28 When the pitta and the kapha are both combined in the bladder along with the vata, the patient passes urine that is reddish, yellowish and thick. Or he may pass urine accompanied with burning and of a white and dense quality or urine showing a combination of all the qualities. This is to be known as Mutroukasada or dense urine and it should be treated with measures curative of pitta and kapha.

મૂત્રજઠરસ્ય નિદાનલક્ષણચિકિત્સિતાનિ—

વિધારણાત્ પ્રતિહત વાતોદાવર્તિતં યદા ।
પૂરયત્યુદરં મૂત્રં તદા તદનિમિત્તરુક્ ॥૨૯॥

૨૭ દ્વાવપિ-દ્વાવ વાડપિ (૫)

,, રક્ત પીત-રક્તપીત (૫)

૨૮. મૂત્રૌકસાદં-મૂત્રૌકસાદં (૫)

अपक्विमूत्रविट्सङ्गैस्तन्मूत्रजठरं वदेत् ।

मूत्रवैरेचनीं तत्र चिकित्सां संप्रयोजयेत् ॥३०॥

यदा ज्वारे ज्व, विधारणात् वेग रोकवाथी मूत्रके रोकनेसे, प्रतिहतम् प्रतिधात पात्रेषु रुका हुआ, वात-अने वायुथी और वायुसे, उदावर्तितम् उदावर्तयुक्त थयेषु ऊपरकी और प्रेरित, मूत्रम् मूत्र मूत्र, उदरम् उदरने उदरको, पूरयति भरती दे छे भर देता है, तदा ज्वारे तव, तत् ते उदर वह उदर, अनिमित्तकम् कारकम् ज्वारम् पत्र वेदनावाणुं थाय छे कारण जाने बिना वेदनावाला होता है, तत् तेने इसे, अपक्वि-अपये। अपचन, मूत्र तथा मूत्र और मूत्र, विट्. मणने। एवं मलका, सङ्गैः शेष थवाथी अवरोध होनेसे मूत्रजठरम् मूत्रजठर मूत्रजठर, वदेत् उदेवे। उदे तत्र तेभा इसमें, मूत्रवैरेचनीम् मूत्रनु विरेचन करना मूत्रका विरेचन करनेवाली, चिकित्सां चिकित्सा चिकित्सा, संप्रयोजयेत् करवी ओछी करनी चाहिए ॥ २९-३० ॥

29-30. When in consequence of the suppression of the urge of micturition, the retarded urinal flow gets pushed upwards by the vata and fills up the abdominal cavity, there is an indefinite pain accompanied with indigestion and retention of urine and feces. This condition is called 'Mutrajathara' (uro-celioncus). In this condition diuretic measures should be resorted to

हिङ्गुद्विरुत्तरं चूर्णं त्रिमर्मीये प्रकीर्तितम् ।

हन्यान्मूत्रोदरानाहमाध्मानं गुदमेढ्रयोः ॥३१॥

त्रिमर्मीये त्रिमर्मीये अध्यायभा त्रिमर्मीय अध्यायमे, प्रकीर्तितम् उदेधुं अधित, हिङ्गुद्विरुत्तरम् हिङ्गु-द्विरुत्तर हिङ्गु द्विरुत्तर, चूर्णम् चूर्ण चूर्ण, मूत्रोदर मूत्र

३० अपक्वि-अय दि (द)

३१. हन्यान्मूत्रोदरानाहमाध्मानं-हन्यान्मूत्रादिमहात व्याधिं च (क.)

हन्यान्मूत्रोदरानाहमाध्मानं गुदमेढ्रयोः-हन्यान्मूत्रादि-महात व्याधिं च गुदमेढ्रयोः (ह त म. म फ)

जठर मूत्रजठर, आनाहम् आनाह आनाह, गुदमेढ्रयोः तथा गुद अने शिश्नो तथा गुदा और मेढ्रके, आध्मानम् अध्मान आध्मानका, हन्यात् मटाडे छे नाश कर देता है ॥ २९॥

31. The compound urinary powder described in the chapter on 'the three vital regions' will cure this uro-abdominal condition as well as constipation and distension of the rectum and the phallus

मूत्रकृच्छ्रस्य निदानलक्षणे—

मूत्रितस्य व्यवयात्तु रेतो वातोद्धतं च्युतम् ।

पूर्वं मूत्रस्य पश्चाद्वा सवेत् कृच्छ्रं तदुच्यते ॥३२॥

मूत्रितस्य मूत्रने वेग आया छत्ता मूत्रके वेगके उपस्थित होने पर, व्यवयात्तु तु मैथुन करवाथी मैथुन करनेसे, वातोद्धतम् वायुथी विक्षिप्त मध वायुसे विक्षिप्त होकर, च्युतम् पेटाना स्थानथी असेषु च्युत हुआ, रेतः वीर्य वीर्य, मूत्रम् मूत्रनी मूत्रके, पूर्वम् पहले पश्चाद्वा के पछी यापीछे, सवेत् सवे छे सवित होता है, तत् ते वह कृच्छ्रम् कृच्छ्र कृच्छ्र, उच्यते उदेवाय छे कहा जाता है ॥ ३२ ॥

32. When a man, while under the urge for micturition, performs the sexual act, the seminal fluid discharged and ejected by vata will either precede or follow the flow of urine. This condition is called 'Kricchra' or difficult micturition.

मूत्रोत्सङ्गस्य निदानलक्षणे—

खवैगुण्यानिलाक्षेपैः किञ्चिन्मूत्रं च तिष्ठति ।

मणिसन्धौ सवेत् पश्चात्तदववाऽथ चातिरुक् ॥३३॥

मूत्रोत्सङ्गं स विच्छिन्नमुच्छेषगुरुशोफसः ।

३ कृच्छ्रं तदुच्यते-तत्कृच्छ्रमुच्यते (फ.)

३३ विच्छिन्नमुच्छेषगुरुशोफसः-विच्छिन्नमुच्छेषगुरुशोफसः

(घ. म.)

સવૈગુણ્ય- શિશુ ઊદ્રની વિગુણતા મૂત્રેન્દ્રિયકે છિદ્રકી વિગુણતાસે, અનિલાક્ષેપૈ- અને વાયુના આક્ષેપને લઈ વાયુકે આક્ષેપકે કારણ, કિञ્ચિત્ થોડું કે કુછ, મૂત્રમ્ ચ મૂત્ર મૂત્ર, મણિસન્ધૌ મણિસન્ધિમાં મણિસન્ધિમે, સિદ્ધિ રોકાઈ રહે છે રુક જાતા હૈ, સ્વલ્પ- બાકી રહેલા મૂત્રથી મૂત્રકે કોષસે, ગુરુશોષસ બારે થઈ ગયેલ શિશુવાલા રોગીનું મારી શિશુવાલે રોગીકા, વિચ્છિન્નમ્ તૂટી ખારાથી આવતું તૂટકર બાતી ખારાવાલા, તત્ તે મૂત્ર વહ મૂત્ર, પશ્ચાત્ પાછળથી પીછેસે, અરુક્ વેદના વિના દર્દકે વિના, અથવા ચ અતિરુક્ અથવા અતિશય વેદના સહિત અથવા મહુત દર્દકે સાથ, સ્વેત્ સ્વે છે નિકલતા હૈ, સ. તે વહ, મૂત્રોત્સન્ગઃ મૂત્રોત્સન્ગ કહેવાય છે મૂત્રોત્સન્ગ કહા જાતા હૈ ॥ ૩૩૩ ॥

33. When in consequence of the abnormality of the urinary outlet and of the large and heavy size of the phallus the urinal flow ejected by vata is retained in part and accumulated in the region of the glans penis, subsequently this residual urine dribbles out accompanied either with severe or no pain. This condition of stammering urination is called 'Mutra-utsanga' or residual urination.

મૂત્રસંશયસ્ય નિદાનલક્ષણે—

વાતાકૃતિર્ભવેદ્રાતાન્મૂત્રે શુષ્યતિ સંશયઃ ॥૩૩૪॥

વાતાત્ વાયુને લઈ વાયુકે કારણ, મૂત્રે મૂત્ર મૂત્રકે, શુષ્યતિ સૂકાઈ જતાં સૂકા જાને પર, વાતાકૃતિઃ વાત-લક્ષણ યુક્ત વાયુકે લક્ષણોવાલા, સંશયઃ મૂત્રસંશય મૂત્ર-સંશય, મૂત્રસંશય, સ્વેત્ માય છે હોતા હૈ ॥૩૩૪॥

34. When the urinary secretion dries up owing to excessive vata, there is induced a condition called 'Samkshaya' or preasion of urine characterised by supsymptoms of vata morbidity.

મૂત્રાતીતસ્ય નિદાનલક્ષણે—

ચિરં ધારયતો મૂત્રં ત્વરયા ન પ્રવર્તતે ।

મેહમાનસ્ય મન્દં વા મૂત્રાતીત સ્વ ઉચ્યતે ॥૩૫॥

ચિરમ્ લાંબા વખત સુધી મહુત દેર તક, ધારયતઃ મૂત્ર ધારણ કરી રાખનારને ઉપસ્થિત મૂત્રવેગકો, રોક રાખેસે મૂત્રમ્ મૂત્ર મૂત્ર, ત્વરયા જલદી જલદીસે, ન પ્રવર્તતે ઉતરતું નથી પ્રવૃત્ત નહીં હોતા, મેહમાનસ્ય અથવા મૂત્રત્યાગ માટે પ્રયત્ન કરતાં અથવા મૂત્ર ત્યાગકે લિપ્ત પ્રયત્ન કરને પર, મન્દમ્ વા મૂત્ર ધીરે ધીરે ઉતરે છે મૂત્ર ધીરસે પ્રવૃત્ત હોતા હૈ, સઃ તે વહ, મૂત્રાતીત. મૂત્રાતીત મૂત્રાતીત કહેવાય છે કહા જાતા હૈ ॥૩૫॥

35 When a man habitually given to long withholding of the urge for urination performs the act of micturition, the flow does not start immediately or flows out very slowly, this condition is called 'Mutrateeta' or delayed micturition

મૂત્રાષ્ઠીલાયા નિદાનલક્ષણે—

આધ્માપયન્ વસ્તિગુદં રુદ્ધ્વા વાયુઅલોચ્છતામ્ ।

કુર્યાત્તીવર્તિમષ્ટીલાં મૂત્રવિષ્માર્ગરોધિનીમ્ ॥૩૬॥

વસ્તિગુદમ્ અસ્તિ તથા ગુદાને વસ્તિ ઓર ગુદામે, રુદ્ધ્વા રુકાઈને રુકકર, આધ્માપયન્ આધ્માન કરી આધ્માન કરકે, વાયુઃ વાયુ વાયુ, અલોચ્છતામ્ બાંધી ઉપસેલી કંચી કઠી હુઈ, તીવર્તિમ્ તીવ્ર વેદના યુક્ત અતિશય પીડા કરનેવાલી, મૂત્રવિટ મૂત્ર તથા મૂત્રના મૂત્ર ઓર મલકે, માર્ગ માર્ગને માર્ગકો, રોધિનીમ્ રુકનાર રોકનેવાલી, અષ્ટીલામ્ અષ્ટીલાને અષ્ટીલાકો, કુર્યાત્ ઉત્પન્ન કરે છે ઉત્પન્ન કરતી હૈ ॥ ૩૬ ॥

36 When the vata, being obstructed, distends the bladder and the rectum, it gives rise to the formation of the condition called an Astheela (stone-hard tumour) which is movable

elevated, acutely painful and obstructive of the urinary and rectal passages.

वातवस्तेर्निदानलक्षणे—

मूत्रं धारयतो वस्तौ वायुः कुद्धो विधारणात् ।
मूत्ररोधार्तिकण्डूभिर्वातवस्तिः स उच्यते ॥३७॥

मूत्रम् मूत्र मूत्रको, धारयतः धारणु करनारने
रोकते हुए मनुष्यको, विधारणात् मूत्रवेग रोधवाथो
मूत्रवेगके रोधनेसे, कुद्ध भेडाप पाभेदेः प्रकुपित हुआ,
वायुः वायु वायु, वस्तौ अस्तिर्भा वस्तिमे, मूत्ररोध
मूत्ररोध मूत्ररोध, अर्ति- पीडा पीडा, कण्डूभिः तथा
अणवाण उत्पन्न करे छे और कण्डूको उत्पन्न करता
है, स ते वह, वातवस्ति वातवस्ति वातवस्ति, उच्यते
कहेवाय छे कहाती है ॥ ३७ ॥

37 In a person who is habitually suppressing the urge for micturition the vata in the bladder becomes provoked owing to suppression of its action and causes retention of urine pain and itching sensation in the bladder This is called the vata disease of the bladder.

उष्णवातस्य निदानलक्षणे—

ऊष्मणा सोष्मकं मूत्रं शोषयन् रक्तपीतकम् ।
उष्णवातः सृजेत् कृच्छ्राद्वस्त्युपस्थार्तिदाहवान् ३८

वस्ति- अस्ति वस्ति, उपस्थ- तथा मूत्रेन्द्रियभा और
शिक्षमे, मूर्ति पीडा पीडा, दाहवान् तेमन् दाह करनार
वायु एवं जलन करनेवाली वायु, ऊष्मणा पित्तनी गरमीभी
पित्तकी गरमीसे, मूत्रम् मूत्रने मूत्रको, शोषयन् सुकवीने
सुखाकर, सोष्मकम् उष्णतायुक्त उष्णतायुक्त, रक्तपीतकम्
रातु तेमन् पीणु मूत्र लाल एवं पीला मूत्र, कृच्छ्रात्
भुशेकीभी कठिनाईसे, सृजेत् गितारे छे प्रवाहण करता
है, उष्णवातः ते उष्णवात कहेवाय छे वह उष्णवात
कहा जाता है ॥ ३८ ॥

३७. विधारणात्--विधारयेत् (ङ.)

मूत्र धारयतो वस्तौ--मूत्रधारयेद्वस्तौ (ध.)

३८. सोष्मक--सोष्मको (म.)

38. The vata, combining with the heat of pitta, heats up the urine, dries it up, turns it red and yellowish in color. This ushna-vata or vata-cum-pitta disease gives rise to difficult urination accompanied with pain and burning in the bladder and the phallus.

वातकुण्डलिकाया निदानलक्षणे—

गतिसङ्गादुदावृत्तः स मूत्रस्थानमार्गयोः ।
मूत्रस्य विगुणो वायुर्भग्नव्याविद्धकुण्डली ॥३९॥
मूत्रं विहन्ति संस्तम्भभङ्गगौरववेष्टनैः ।
तीव्ररुद्धमूत्रविट्सङ्गैर्वातकुण्डलिकेति सा ॥४०॥

मूत्रस्य मूत्रनी मूत्रकी, गतिसङ्गात् गतिना रोधभी
गतिमें रुकावट आनेसे, उदावृत्तः उदावृत्तवाणे। ऊपरकी
और गतिशील, सः विगुणः ते दोषवाणे। वह दोषवाली,
वायुः वायु वायु, मूत्रस्थानमार्गयोः मूत्रस्थानभा अने
मूत्रमार्गभा मूत्रस्थानमें और मूत्रमार्गमें, भग्न-
व्याविद्ध अतिधात पाभेद, वक्र प्रतिवृत्त, वक्र, कुण्डली
अने कुण्डलीकार थर्ध तथा कुण्डलाकार होकर, मूत्रम्
मूत्रने। मूत्रका, विहन्ति विधात करे छे विधात कर देता
है, संस्तम्भभङ्ग रक्त, अण गेवी वेदना स्तम्भ, मंगके
सदृश वेदना, गौरव-शुभ्रता मारीपन, वेष्टनैः उद्वेष्टन ऐठन,
तीव्ररुक् तीव्र पीडा अतिपीडा, मूत्र-विट्सङ्गै मूत्ररोध,
तथा मलरोध मूत्ररोध तथा मलरोध, अथै लक्षणे।भी
युक्त थर्ध इन लक्षणोंसे युक्त होकर, मूत्रम् मूत्रने। मूत्रका,
विहन्ति विधात करे छे विधात करता है, सा ते वह,
वातकुण्डलिका इति वातकुण्डलिका कहेवाय छे वात-
कुण्डलिका कही जाती है, ॥ ३९-४० ॥

39-40. Owing to clogging in the urinary passages, the vata is turned upwards and thus its motion, becoming broken and vitiated, it assumes either a crooked or circum-gyratory motion in the bladder as well as in the urinary

४०. मूत्र-मूत्र (स ड.)

channels, It then vitiates the urinary function, giving rise to rigidity, breaking pain, heaviness, girdle-pain severe colic and retention of urine and feces. This condition is termed 'vata-kundalika' or circum-gyratory vata-disorder of the bladder.

रक्तप्रण्येर्निदानलक्षणे—

रक्तं वातकफाद्दुष्टं वस्तिद्वारे सुदारुणम् ।
ग्रन्थि कुर्यात् स कृच्छ्रेण सृजेन्मूत्रं तदावृतम् ॥४१॥
अश्मरीसमशूलं त रक्तग्रन्थि प्रचक्षते ।

वातकफात् वात अने उक्षी वायु और कफसे, दुष्टं दूषित थयेलु दूषित हुआ, रक्तम् रक्त रक्त, वस्तिद्वारे वस्तिद्वारमा वस्तिद्वारमें, सुदारुणम् अथ उर मयंकर, ग्रन्थिम् गांठ ग्रन्थि, कुर्यात् उत्पन्न करे छे उत्पन्न करता है स ते रोगी, तदावृतम् तेनाथी रोडाध जवाने दीधे इस ग्रन्थिसे रुकनेके कारण, कृच्छ्रेण भुशेदीथी कठिनाईसे, मूत्रम् सृजेत् पेशाअ करे छे मूत्र त्यागता है, अश्मरीसम- पथरीना जेवा अश्मरीके सदृश, शूलम् शूलवाला शूलवाले, तम् ते ग्रन्थिने उष ग्रन्थिको, रक्तग्रन्थिम् रक्तग्रन्थि रक्तग्रन्थि प्रचक्षते छे कहते हैं ॥४१-३॥

41-41½. The blood vitiated by the vata and the kapha causes a serious kind of tumor in the neck of the bladder. Owing to the obstruction thus caused, the man passes urine with difficulty and pain, similar to that felt in the condition of stone in the urinary passage. This condition is known as the 'Rakta-granthi' or blood-tumor in the bladder.

विड्विघातस्य निदानलक्षणे—

रुक्षदुर्बलयोर्वर्तितोदावृतं शक्यदा ॥४२॥
मूत्रस्रोतः प्रपद्येत विट्संसृष्टे तदा नरः ।

४१½ रक्तग्रन्थि-मूत्रग्रन्थि (ब. घ. स. त.)

विड्विघं मूत्रयेत् कृच्छ्राद्विड्विघातं विनिर्दिशेत् ॥४३॥

रुक्ष- ३५ रुक्ष, दुर्बलयोः अने दुर्बल मनुष्योने। और दुर्बल मनुष्योका कृच्छ्र मल, वातेन वायुभी वायुसे, तदावृतम् उपर तरफ जध ऊर्ध्वगति होकर, यदा ज्वारे जब, मूत्रस्रोतः मूत्रना स्रोतमा मूत्रस्रोतमें, प्रपद्येत पहुँचे छे पहुँच जाताहै, तदा नरः त्वारे मनुष्य तव पुरुष, कृच्छ्रात् भुशेदीथी कठिनाईसे, विट्संसृष्टम् विड्विघात संसर्ग तथा अधवालो पेशाअ मलके संसर्ग और गन्धवाला मूत्र, मूत्रयेत् करे छे त्यागता है, तम् तेने इसे, विड्विघातम् विड्विघात विड्विघात विनिर्दिशेत् छेवे कहें ॥ ४२-४३ ॥

42-43. When the morbid vata enters the urinary passage the person then passes with difficulty urine that is mixed with fecal matter and which is foul-smelling. This condition is to be known as 'Vid-vighata' or fecal fistula.

वस्तिकुण्डलस्य निदानलक्षणे—

द्रुताश्वलङ्घनायासादभिघातात् प्रपीडनात् ।
स्वस्थानाद्वस्तिरुद्धवृत्त स्थूलस्तिष्ठति गर्भवत् ॥४४॥
शूलस्पन्दनदाहार्तो विन्दुं विन्दुं स्रवत्यपि ।
पीडितस्तु सृजेद्वारां संस्तम्भोद्वेष्टनार्तिमान् ॥४५॥
वस्तिकुण्डलमाहुस्तं घोरं शस्त्रविषोपमम् ।
पवनप्रबलं प्रायो दुर्निवारमबुद्धिभिः ॥४६॥

द्रुताश्वलङ्घन- जलदी भाग याववाथी शीघ्रतासे मार्ग चलनेसे, आयासात् परिश्रमथो परिश्रमसे, अभिघातात् अभिघात थाथी चोट लगनेसे, प्रपीडनात् अहु दबावाथी दब जानेसे, स्वस्थानात् पेशाना स्थानथी अपने स्थानसे, उद्धवृत्त- भुज डेरवी उपर आवी मुखको परावृत कर ऊपरकी ओर उठ करके, वस्ति वस्ति, गर्भवत् गर्भ जेवी गर्भके समान, स्थूलः मोटी मोटी, तिष्ठति थर्ध रहे छे हो जाती है शूलस्पन्दन-

४४ सृजेद्वारां-सृजेद्वारां व द ।

४५ पीडितस्तुसृजेद्वारां-पीडित-ससृजेद्वारा (फ)

शूल, स्पन्दन शूल, स्पन्दन, दाह आर्त- अने दाहार्थ
पीडायेन मनुष्येन और गहसे पीडित मनुष्यको, बिन्दुम्
टीपु बुंद बिन्दुम् टीपु बुंद स्रवति अपि पेशाण
गतरे छे मूत्र आता है, पीडित तु अस्तित्वे आवापथी
द्वानसे, संस्तम्भ स्तम्भ स्तम्भ, दद्वेष्टन- अने उद्वेष्टननी
और ऐंठनकी, अतिमान् पीडायी युक्त थर्ष दर्दमे युक्त
होकर, धाराय धार धाराके रूपमें, सृजेत् छोडे छे मूत्रको
स्यागता है, पवनप्रबलश्च प्रभण पवनवाणी वायुकी
प्रबलतावाली, अतुद्धिभि मृदु बुद्धिवाया वैद्योधी मन्द
बुद्धिवाले वैद्योंसे, प्रायः धृष्टुंभश्च प्रायः करके, दुर्निवारश्च
न अटके ओवी अचिकित्स्य, अस्त्रविषोपमम् शस्त्र तथा
विष ओवी शस्त्र और विषके समान, घोरम् अथ कुर
भयानक, तम् ते उस वस्तिको, वस्तिकुण्डलश्च अस्ति-
कुण्डलिका वस्तिकुण्डलिका, आहुः कहे छे कहते है ४४-४६

44-46. By excessive running, way-
faring, jumping exertion, trauma or
compression, the bladder is displaced
upwards, and becoming enlarged,
it appears like the gravid uterus. The
patient getting afflicted with colic, thro-
bbing and burning pain, passes urine
drop by drop. When the bladder
region is pressed, the urine comes out in
a jet. This condition is characterised by
rigidity and girdle pain and is termed
'basti-kundala' or circular distension
of the bladder. It is a dreadful condi-
tion comparable in seriousness to injury
by weapon or poisoning. It is generally
caused by predominant morbidity of
vata and cannot be cured by the
mediocre physician.

तस्मिन् पित्तान्विते दाह शूलं मूत्रविवर्णता

तस्मिन् ते उस वस्तिकुण्डलिकाके साथ, पित्तान्विते (पित्त-
युक्त) होय ते। पित्तका सम्बन्ध होने पर, दाह दाह दाह,

शूलम् यत्न शूल, मूत्रविवर्णता अने मूत्रनी विवर्णता
थाय छे और मूत्रकी विवर्णता होती है ॥ ४६३ ॥

46½ If the condition is accompanied
with pitta-morbidity, there will be
burning colic and varied coloration of
urine

श्लेष्मणा गौरवं शोफः क्षिग्धं मूत्रं घनं सितम् ४७

श्लेष्मणा अस्तिकुण्डलिका कथी युक्त होय ते। वस्ति-
कुण्डलिकाके साथ कफका सम्बन्ध होने पर, गौरवम् भारेपणं
भारीपन, शोफः सोओ शोथ, मूत्रम् तथा पेशाण और
मूत्र, क्षिग्धम् स्निग्ध क्षिग्ध, घनम् घट घट, सितम्
अने धोणी। थाय छे एव श्वेत होता है ॥ ४७ ॥

47 While if accompanied with
kapha-morbidity, there will be heavi-
ness, swelling and unctuous, dense and
pallid condition of the urine

श्लेष्मरुद्धविलो वस्तिः पित्तोदीर्णो न सिध्यति ।
अविभ्रान्तविलः साध्यो न तु यः कुण्डलीकृतः ॥ ४८ ॥

श्लेष्मरुद्धविल नेनु छिः कथी रुंधायुं होय
जिसका छिः कफसे अवरुद्ध हो पित्तोदीर्ण- अने नेभां
पित्तनी प्रभलता होय और जिसमें पित्तकी प्रबलता
हो, वस्तिः ते अस्तिकुण्डलिका वह वस्तिकुण्डलिका, न
सिध्यति साध्य नथी असाध्य है, अविभ्रान्तविलः नेनु
छिः रुंधायु न होय जिसमें द्वार बन्द न हुआ हो,
यः तु अने ने और जो, न कुण्डलीकृत कुण्डली न
वणी अर्ध होय ते कुण्डलाकार न बनी हो वह, साध्य-
साध्य छे साध्य है ॥ ४८ ॥

48 Where the orifice of the
bladder gets obstructed by kapha and
where there is provocation of pitta
too it does not yield to treatment
If the orifice of the bladder is not

४७ सितम्-चितम् (घ ,

, गोः चारुते (घ. क.)

४८ श्लेष्मरुद्धविल-श्लेष्मरुद्धविल (घ)

displaced, the condition is curable; but if it is twisted round and displaced, the condition is incurable

स्याद्वस्तौ कुण्डलीभूते हन्मोहः श्वास एव च ।

वस्तौ अस्ति वस्तिके, कुण्डलीभूते कुंडली वशी गर्भ होय तो। कुण्डलाकार होने पर, हन्मोह' हृदये। मोह हृदयमें मूर्च्छा, श्वास' च एव अने श्वास और श्वास, स्यात् थाय छे होते हैं ॥ ४८३ ॥

48½. When the bladder is twisted and displaced, there will occur cardiac distress, fainting and dyspnea.

मूत्राघातानां चिकित्सा—

दोषाधिक्यमवेक्ष्यैतान् मूत्रकृच्छ्रहरैर्जयेत् ॥४९॥
वस्तिमुत्तरवस्तिं च सर्वेषामेव दापयेत् ।

दोषाधिक्यम् दोषणी अधिकता इनमें दोषकी अधिकता, अवेक्ष्य भेधने देखकर, एतान् औषधानि इनकी, मूत्रकृच्छ्रहरैः मूत्रकृच्छ्र मटाउनार औषधाथी मूत्रकृच्छ्रनाशक योगोंसे, जयेत् चिकित्सा करवी भेधने चिकित्सा करनी चाहिए, सर्वेषाम् एव सधना मूत्र-दोषभा सभी मूत्रदोषमें, वस्तिम् अस्ति वस्ति, उत्तर-वस्तिम् च तथा उत्तरवस्तिने। तथा उत्तरवस्तिका, दापयेत् प्रयोग करवे। भेधने प्रयोग करना चाहिए ॥४९३॥

49-49½. Diagnosing the predominance of the morbid humor, these conditions should be treated by measures curative of dysuria. Enemata and urethral douches should be admi-

nistered in all morbid conditions of the bladder

उत्तरवस्तेविधिः—

पुष्पनेत्रं तु हैमं स्याच्छुष्णमौत्तरवस्तिकम् ॥५०॥
जात्यश्वहनवृन्तेन समं गोपुच्छसंस्थितम् ।
रौप्यं वा सर्वपच्छिद्रं द्विकर्णं द्वादशाङ्गुलम् ॥५१॥

औत्तरवस्तिकम् उत्तरवस्तिनु उत्तरवस्तिका, पुष्प-नेत्रम् तु पुष्पनेत्र पुष्पनेत्र, हैमम् सौनानुं स्वर्णका, रौप्यम् वा अथवा ३५।नुं अथवा चांदीका, शुष्णम् क्षुब्धं और शुष्ण, जाति- भेध चमेली, अश्वहन- ३ करेखुना हूनी या कनेरके फूलके, वृन्तेन ३।३।३। डठलके, समम् समान समान, गोपुच्छ- गायना पूछाना गायके पूछके आकारका, सर्वपच्छिद्रम् सरसव नेवडा छिद्रवाणु सरसों जितना छिद्रवाला, द्विकर्णम् भेडछिद्रवा-वाणु दो कर्णिकावाला, द्वादशाङ्गुलम् अने बार आंगणनु और लम्बाईमें बारह अङ्गुलका, स्यात् होवु भेधने होना चाहिए ॥ ५०-५१ ॥

50-51 The catheter should be of gold or silver and smooth, and the tip must be of the size of the stalk of a jasmine or oleander flower and tapering in shape like the cow's tail. It must have a hole of the size of a mustard seed. Its length must be twelve fingers breadth and it must be provided with two ears.

तेनाजवस्तियुक्तेन स्नेहस्थार्घ्यपलं नयेत् ।
यथावयोविशेषेण स्नेहमात्रां विकल्प्य वा ॥५२॥

४८३ हन्मोह—तृणमोह (ड व फ)

४९ दोषाधिक्यम्—दोषवेगम् (द)

४९३ दापयेत्—गोजयेत् (क ख. ग. ड.)

॥ अस्मादनन्तरम्—

उत्तरवस्तिविधिः

इत्यधिक पाठ (क) पुस्तके ।

५० पुष्पनेत्रं तु हैमं स्याच्छुष्णमौत्तरवस्तिकम्—पुष्पनेत्रं तु

हैमं स्याच्छुष्णमौत्तरवस्तिकम् (ड)

॥ जात्यश्वहनवृन्तेन समं गोपुच्छसंस्थितम्—गोपुच्छसंस्थितम् वृन्त-समं जात्यश्व-हनवृन्तयोः (ख)

॥ जात्यश्वहनवृन्तेन—जातीपुष्पस्य वृन्तेन (फ)

आजवस्ति- अङ्गुरांनी अस्तिर्मा वकरेकी वस्तिमें, युक्तेन आधी बांधकर, तेन ते वडे उससे खेदस्य अर्धपकम् ये तोला स्नेह स्नेहकी रो तोलेकी मात्रा, यथावय-विशेषेण अथवा वयना बोधने अनुसार अथवा वयमेदके अनुसार, दिकल्प्य उष्णीने कल्पना करके खेदमात्रा वा स्नेहनी मात्रा स्नेहकी मात्रा, नयेत् अंदर दाखल करवी देवे ॥५२॥

52. This should be attached to a goat's bladder and the unctuous medication given through it must be two tolas in measure, or the dose administered may be in keeping with the age and other conditions of the patient.

आतस्य भुक्तभक्तस्य रसेन पयसाऽपि वा ।
सृष्टविण्मूत्रवेगस्य पीठे जानुसमे मृदौ ॥५३॥
ऋजोः सुखोपविष्टस्य हृष्टे मेढ्रे घृताकया ।
शलाकयाऽन्विष्य गतिं यद्यप्रतिहता व्रजेत् ॥५४॥
ततः शोफःप्रमाणेन पुष्पनेत्रं प्रवेशयेत् ।
गुदवन्मूत्रमार्गेण प्रणयेदनु सेवनीम् ॥५५॥

आतस्य नहायेव ज्ञान करके रसेन भास्वरस साथे मांसरस, पयसा अपि वा अथवा दूध साथे या दूधके साथ, भुक्तभक्तस्य जेणे बोधन कर्तुं छे जिसने भोजन किया है, सृष्टविण्मूत्रवेगस्य तथा जेणे मूत्रभूतने त्याग कर्तुं छे तेणे और जिसने मलमूत्रका त्याग किया है उस, जानुसमे गोष्ठ्यु नेटला उथा घुटनोके बराबर ऊचे, मृदौ पीठे कामल पीठ पर कोमल आसन पर, ऋजो सीधा सीधा, सुखोपविष्टस्य सुपेथी भेठेल रेण्णिना सुखपूर्वक बैठे हुए रोगीके, हृष्टे हर्षयुक्त उत्तेजित, मेढ्रे शिशुर्मा शिशुके, घृताकया धी थोपडेव घृतसे सिद्ध की हुई, शलाकया शलाका वडे शलाकासे, गतिम् भूत्र-मार्गेने मूत्रमार्गको, अन्विष्य शोधीने देखकर, यदि नये यदि, अप्रतिहता अटकया वगर बिना रुकावटके,

व्रजेत् अंदर यादी जाय तो अन्दर चली जाय तो, ततः त्याग पछी तब पश्चात्, शोफः- शिशु नेटला शिशुके, प्रमाणेन प्रमात्रुर्मा प्रमाणमें, पुष्पनेत्रम् पुष्पनेत्रने पुष्पनेत्रको, प्रवेशयेत् प्रवेश करावदे प्रविष्ट करे, गुद-वत् अने गुदानी अस्तिनी पेठे और गुदाकी वस्तिकी माति, सेवनीम् सेवनीनी सेवनीके, अनु सीधायु साथ साथ सीधमें, मूत्रमार्गेण मूत्रमार्गर्मा मूत्रमार्गमें, प्रणयेत् धर्ध करवी ले जाय ॥ ५३ ५५ ॥

53-55. The patient should have bathed, taken his food mixed with meat-juice or milk, and should have voided his feces and urine. He should be seated on a knee-high and soft seat in a straight and comfortable position His phallus should be made erect and the probe, smeared with ghee, should be inserted into the urethra. If the probe can be passed without any obstruction, then the catheter should be introduced according to the size of the phallus (in the line of perineal raphe) and in the same manner as that described about the enema-nozzle for the anus

हिंस्यादतिगतं वस्तिमूने खेदो न गच्छति ।
सुखं प्रपीड्य निष्क्रम्यं निष्कर्षेन्नैत्रमेव च ॥५६॥
प्रत्यागते द्वितीयं च तृतीयं च प्रदापयेत् ।

अतिगतम् अतिशय अंदर गयेधुं नेत्र नेत्रके अधिक जाने पर, वस्तिम् अस्तिर्मा वस्तिमें, हिंस्यात् तुक्ष्मान करे छे चोट पहुंचती है, ऊने स्नेहः ओष्ठुं गयु होय तो स्नेह कम जानेसे स्नेह, न गच्छति पहुंचते। नथी नहीं पहुंचता, सुखम् छे डारये सुपेथी अतः सुखसे, निष्क्रम्यम् हाथने उपाय्या वगर बिना हाथको कम्पाते हुए, प्रपीड्य अस्तिपुटके दाखी वस्ति-

५३. सृष्टविण्मूत्रवेगस्य-विशेषवर्गेमूत्रस्य (ब फ)

५४. घृताकया-घृतान्विते (क ङ न)

५६ हिंस्यादतिगतं-हिंस्यादतिगतं (ब फ)

पुटकको दबाकर, नेत्रम् च एव औषध अंर भया
पछी नेत्रने औषधके अन्दर प्रविष्ट होनेके पश्चात् नेत्रको,
मिष्कर्वेत् पाछुं भेत्थी देवु निकाल लेवे, प्रत्यागते
अस्ति पाछी आवे त्थारे बस्तिके वापस आ जाने पर,
द्वितीयम् भीष्ण दूसरी, तृतीयम् च अने त्रीष्ण और
तीसरी बस्ति, प्रदायेत् आपवी देवे ॥५६३॥

56-56½. If it penetrates too far, it
hurts, and if insufficiently inserted, the
unctuous medication does not reach
its destination. Then, compressing the
douche bladder without shaking it and
without causing discomfort to the
patient, the douche-tube i. e. the
catheter, should be with-drawn. After
the fluid has returned a second and
third douche should be given.

अनागच्छन्नुपेक्ष्यस्तु रजनीव्युषितस्य च ॥५७॥
पिप्पलीलवणागारधूमापामार्गसर्वपैः ।
वार्ताकुरसनिर्गुण्डीशम्पाकैः ससहाचरैः ॥५८॥
मूत्राम्लपिष्टैः सगुडैर्वर्ति कृत्वा प्रवेशयेत् ।
अग्रे तु सर्वपाकारां पश्चार्धे माषसंमिताम् ॥५९॥
नेत्रदीर्घां घृताभ्यक्तां सुकुमारामभङ्गराम् ।
नेत्रवन्मूत्रनाड्यां तु पायौ चाङ्गुष्ठसंमिताम् ॥६०॥
खेहे प्रत्यागते ताभ्यानुवासनिको विधिः ।
परिहाराश्च सव्यापत् ससम्यग्दत्तलक्षणः ॥६१॥

अनागच्छन् तु पाछी आवे नहि तो तेनी यदि
वापस न आवे तो, उपेक्ष्य उपेक्षा करवी उपेक्षा
करनी चाहिए, रजनीव्युषितस्य पक्षु रात आभी
आभी भय तो रात भर उपेक्षा करने पर यदि वापस न

आवे तो, पिप्पली- पीपर पिप्पली, लवण- लवण
नमक, अगारधूम- गृहधूम गृहधूम, अपामार्ग- अघेडे
विरचिटा, सर्वपै. सरसप सरसों, ससहाचरै सहाचर
सहाचर, वार्ताकुरस- वार्ताकुने। रस वार्ताकुका रस,
निर्गुण्डी- निर्गुंड़ी समाल, शम्पाकैः अने गरभाणे
और अमलतास इनको, मूत्राम्लपिष्टैः गोमूत्र तथा
अम्ल द्रव्ये साथे पीसीने गोमूत्र तथा काजी आदि
अम्ल द्रव्यके साथ पीसकर, सगुडै भोजन नाभी गुड मिला-
कर, अग्रे तु आगला अर्ध भागमा अग्रिम अर्ध भागमे,
सर्वपाकाराम् सरसपना आडारनी सरसोंके आकारकी,
पश्चार्धे अने पाछवा अर्ध भागमा और पीछले
अर्ध भागमे माषसंमिताम् अ३६ नेत्रदी उड़द जितनी
मोटी, नेत्रदीर्घाम् पुष्पनेत्र नेटली दाणी पुष्पनेत्रके
समान लम्बी, सुकुमाराम् ठामण कोमल, अभङ्गराम्
भागी न भय तेवी नहीं टूटनेवाली, वर्तिम् वर्ति
वर्ति, कृत्वा अनावी बनाकर, घृताभ्यक्ताम् धी भोपडी
वीसे झिगध करके, मूत्रनाड्याम् मूत्रनाडीमां मूत्र
नाडीमें, नेत्रवत् पुष्पनेत्रनी पेडे दाण्ड उरवी पुष्प-
नेत्रकी मांति दाखल करे, पायौ च अने गुदामां और
गुदामे, अङ्गुष्ठसंमिताम् ठामना अ गूडा नेत्रदी हाथके
अंगूठेके प्रमाणकी प्रवेशदेत् दाण्ड उरवी दाखल करे,
ताभ्याम् ते अन्नेथी मेढू और गुदामे वर्ति देनेसे, स्नेहे
स्नेह स्नेह, प्रत्यागते पाछो वणी आवे त्थारे
वापस आने पर, आनुवासनिक अनुवासननी
अनुवासनकी, विधि विधि करवी भेधये विधि करनी
चाहिए, सव्यापत् उत्तरअस्तिनी व्यापत् उत्तरवस्तिकी
व्यापत्ति, स सम्यग्दत्त-लक्षण. उत्तरअस्तिना सम्यग्यो-
गनां दक्षिण उत्तरवस्तिके सम्यग्योगके लक्षण, परिहार च
अने परहेष्ण अनुवासनमां उहेवाध गयेदना समान
अधुना और परहेजको अनुवासनमे कहे गयेके समान
जानना चाहिए ॥ ५७-६१ ॥

57-61. If it does not return, it may
be ignored for a night. If it has not
returned after a night, prepare a suppo-
sitory with long pepper, rock salt,
kitchen-smoke, rough chaff, rapessed,
the juice of brinjal, chaste tree purging

५७ रजनीव्युषितस्य-रजनी व्युषितस्य (घ)

५८. शम्पाकै-शम्पाकै. (ख)

६१. परिहारश्च-परिहारस्य (ग)

पतञ्जलिकान्तरम्—

स्त्रीणां विशेषमाह

शरयधिक पाठ. (क) पुस्तके ।

cassia and crested purple nail dye rubbed into paste with cow's urine and acid article and mixed with gur. The suppository should be of the size of the mustard seed at the tip and of the blackgram seed at the base. It should be of the length of the catheter and soft and unbreakable. It should be lubricated with ghee and inserted in the manner of the catheter into the urethral passage, and another suppository of the size of a thumb should be inserted into the anus. After the unctuous fluid has returned from both the urethra and the anus, the after-treatment laid down in the case of the unctuous enema should be followed. The after-care complications and characteristics of a successful administration of the urethral douche are the same as those described regarding unctuous enema.

स्त्रीणामुत्तरवस्तिदाने विशेषः —

स्त्रीणामार्तवकाले तु प्रतिकर्म तदाचरेत् ।
गर्भासिना सुखं स्नेहं तदाऽऽदत्ते क्षपावृता ॥६२॥
गर्भं योनिस्तदा शीघ्रं जिते गृह्णाति मारुते ।

स्त्रीणाम् स्त्रीणां स्त्रियोका, तु ते। तो, तदा आ-
यह, प्रतिकर्म तु उपचार प्रतिकर्म, आर्तवकाले आर्त-
वना समयमा आर्तवकालमें, आचरेत् करने। ओषधि
करना चाहिए, हि करे। के क्योंकि, तदा त्वारे तब,
गर्भासिना गर्भाशय गर्भाशय, क्षपावृता धुली मधु
क्षेपाभी अवरोध न होनेसे, स्नेहम् स्नेहने स्नेहको, सुखम्
सुखेभी सुखपूर्वक आदत्ते अदत्ते करे छे प्रहण कर
देता है, तदा ते समये उस समय, मारुते पवन
वायुके, जिते अताई जता शान्त हो जानेसे, योनिः

योनि योनि, गर्भम् जीवम् गृह्णाति- जलदीपी गर्भ
धारण करे के गर्भको शीघ्र प्रहण कर लेती है ॥६२॥

62-62½ For women, this douche-therapy should be given during their menstrual period, as the mouth of the uterus is open at the time and readily receives the fluid injected. If the vata is thus subdued, the uterus becomes readily impregnable

वस्तिजेषु विकारेषु योनिविभ्रंशजेषु च ॥६३॥
योनिशूलेषु तीव्रेषु योनिव्यापत्स्वसृग्दरे ।
अप्रस्रवति मूत्रे च विन्दुं विन्दुं स्रवत्यपि ॥६४॥
विदध्यादुत्तरं वस्ति अथास्त्रीषधसंस्कृतम् ।

वस्तिजेषु वस्तिजो उत्पन्न यथेष्ट वस्तिजन्य, योनि-
विभ्रंशजेषु तथा ये निना विभ्रंशजो उत्पन्न यथेष्ट
तथा योनिभ्रंशजन्य, विकारेषु च विकारेमा रोगोंमें,
तीव्रेषु तीव्र तीव्र, योनिशूलेषु योनिशूलमा योनिशूलोंमें,
योनिव्यापत्सु योनिनी व्यापत्तिमा योनिनी व्यापत्ति-
योंमें, असृग्दरे रक्तप्रदरमा रक्तप्रदरमें, मूत्रे च मूत्र
मूत्रके, अप्रस्रवति मूत्रप्रस्रव न आवनामा न आनेमें,
विन्दुं विन्दुं अने वणी दीपुं दीपुं बूंद बूंदकर,
स्रवति अपि मूत्र आवनामा आनेमें, यथास्त- योत-
योताना अपनी अपनी, औषधसंस्कृतम् औषधधी संस्कार
करे। औषधियोंसे संस्कृत, उत्तरम् वस्तिम् उत्तरवस्ति
उत्तरवस्ति, विदध्यात् देनी ओषधि देनी चाहिए ॥६३-६४॥

63-64½. The douche prepared with appropriate medications should be administered in disorders of the bladder, prolapse of the uterus, severe uterine colic, other gynecic disorders, menorrhagia, stasis of urine and in conditions of incontinence where the urine dribbles drop by drop.

पुष्पनेत्रप्रमाणं तु प्रमदानां दशाङ्गुलम् ॥६५॥
मूत्रस्रोतःपरीणाहं मूत्रस्रोतोऽनुवाहि च ।

प्रमदानाम् स्त्रीभिरा उत्तरास्ति आपवा भाटे
स्त्रियोंमें उत्तरवस्ति देनेके लिए, पुष्पनेत्र- पुष्पनेत्रनी
पुष्पनेत्रकी, प्रमाणम् द्वाभ्यां लंबाई, दशाङ्गुलम् दश
अंगुल दस अंगुल, मूत्रस्रोतः-परीणाहम् तेनी परिधि
मूत्रस्रोतना जेवी उसकी परिधि मूत्रस्रोतके समान,
मूत्रस्रोतः अनुवाहि च अने छिद्र भगयेसी अथ ओपकुं
होपु ओधकी और छिद्र मूत्रके प्रवेगयोग्य होना
चाहिए ॥ ६५३ ॥

65-65½ The catheter in the case of
women should be ten fingers breadth
in length. Its circumference should be
of the size of the urethral canal and
the channel of the catheter should be
large enough to allow the free passage
of a green-gram seed

अपत्यमार्गे नारीणां विधेयं चतुरङ्गुलम् ॥६६॥
व्यङ्गुलं मूत्रमार्गे तु बालायास्त्वेकमङ्गुलम् ।

नारीणाम् स्त्रीभिरा स्त्रियोंके, अपत्यमार्गे योनि-
मार्गमा अपत्यमार्गमें, चतुरङ्गुलम् अस्तिनेत्र चार
अंगुल वस्तिनेत्र चार अंगुल, मूत्रमार्गे तु तथा मूत्र
मार्गमा तथा मूत्र मार्गमें, व्यङ्गुलम् ते अंगुल दो
अंगुल, बालाया तु तथा कन्याना मूत्रमार्गमा इकत
और बालाके मूत्रमार्गमें सिर्फ, एकम् ओक एक, अङ्गुलम्
अंगुल अंगुल, विधेयम् द्वाभ्यां करपु ओधकी प्रविष्ट
करना चाहिये ॥ ६६३ ॥

66-66½. It should be inserted into
the vagina upto a depth of four fingers-
breadth and upto two fingers-breadth
in the urethra in, the case of an adult
woman. While in the case of tender
girls, the catheter should be introduced

only upto one finger-breadth in the
urethra.

उत्तानायाः शयानायाः सम्यक् सङ्कोच्य सक्थिनी ॥
अथास्याः प्रणयेन्नेत्रमनुवंशगतं सुखम् ।
विलिख्यतुरिति स्नेहानहोरात्रेण योजयेत् ॥६८॥
वस्तौ, वस्तौ प्रणीते च वर्तिः पीनतरा भवेत् ।

उत्तानायाः स्त्रीने यती चित, शयानायाः सुषावी
लेटाकर, सक्थिनी सक्थिनीने टांगोंको, सम्यक् अरापर
मली प्रकार, सङ्कोच्य सङ्कोचावीने संकुचित करवाके,
अथ पछी पश्चात्, नेत्रम् पुष्पनेत्रने पुष्पनेत्रको, अस्याः
ओना इसके, अनुवंशगतम् पृष्ठवशनी सीधासुभा
पृष्ठवशके अनुसार सीधा, सुखम् सुखपूर्वक सुखपूर्वक,
प्रणयेत् द्वाभ्यां करपु प्रविष्ट करे, वस्तौ अस्तिभर्मा
वस्तिकर्ममें अहोरात्रेण ओक अहोरात्रमा एक अहोरात्रमें,
द्विः त्रिः ओवार त्रिपवार दो, तीन, चतुःइति के चार
वार या चार बार, स्नेहान् स्नेहनी स्नेहकी, योजयेत्
योचना करवी ओधकी बोजना करनी चाहिए, वस्तौ-
अस्ति वस्ति, प्रणीते च आपी दीधा पछी देनेके
पश्चात्, वर्तिः वर्ति वर्ति, पीनतरा-वधारे लड़ी अधिक
मोटी, भवेत् देवी ओधकी प्रविष्ट करनी चाहिए ॥६७-६८३॥

67-68½ This should be done when
the woman is lying in bed in a supine
position with the thighs well flexed.
The catheter should be introduced in
the line of the curve of the spinal
column and in such a way that no
discomfort is caused to the patient.
Two, three or four unctuous douches
should be injected in the course of a
day and night into the bladder. The
suppository to be used for getting the

६८ योजयेत्-दापयेत् (घ.)

६८½ वस्तौ वस्तौ प्रणीते च वर्तिः पीनतरा भवेत्-वस्ति वस्तौ

प्रणीते च वस्तिश्चानन्तरो भवेत् (ब, घ)

,, वर्ति पीनतरा भवेत्-वस्तिश्चानन्तरो भवेत् (ग, फ)

६५३. मूत्रस्रोतो-मूत्रस्रोतो (ख)

६६. अपत्यमार्गे-गर्भमार्गे तु (क, घ.)

injected fluid to return should be thicker than the catheter.

त्रिरात्रं कर्म कुर्वीत स्नेहमात्रा विवर्धयेत् ॥६९॥
अनेनैव विधानेन कर्म कुर्यात् पुनरुपहात् ।

स्नेहमात्रास्नेहनी मात्रा स्नेहकी मात्राको, विवर्धयेत् वधारतां रहेतां बढ़ाते हुए, कर्म उत्तरवस्ति-
कर्म उत्तरवस्तिकर्मको, त्रिरात्रम् त्रय रात तीन रात तक, कुर्वीत करवु करना चाहिए, पुनः उपहात् त्रय द्विस पछी वणी फिर तीन दिनके पश्चात्, अनेन आन इस, विधानेन विधिद्वी विधिसे, कर्म उत्तरवस्तिकर्म उत्तरवस्तिकर्म, कुर्यात् करवु करे ॥ ६९॥

69 69½. This treatment should be done for three nights with gradual increase of the dose of the unctuous medication. In the same manner, treatment should be repeated after an interval of three days.

शङ्खकस्य निदानलक्षणचिकित्सितानि —

अतः शिरोविकाराणां कश्चिद्भेदः प्रवक्ष्यते ॥७०॥

अतः हवे अलींथी अब इसके आगे, शिरः- शिरना शिरके, विकाराणाम् रोगोना रोगोंके, कश्चित् केटकाके कुछ, भेद भेद भेद, प्रवक्ष्यते कहेंवाभा आवशे कहे जायेंगे ॥७०॥

70. Hereafter we shall describe some varieties of the diseases affecting the head.

रक्तपित्तानिला दुष्टाः शङ्खदेशे विमूर्च्छिताः ।
तीव्ररुग्दाहराग हि शोकं कुर्वन्ति दारुणम् ॥७१॥
म शिरो विषवद्देगी निरुध्याशु गलं तथा ।

त्रिरात्राज्जीवितं हन्ति शङ्खको नाम नामतः ॥७२॥

दुष्टा दूषित भयेला दूषित हुए, रक्तपित्त रक्त, पित्त रक्त, पित्त, अनिलाः अने वायु और वायु, शङ्खदेशे शंभ-
देशभा शंखस्थलमें, विमूर्च्छिता. परपर मणीने मिश्रित होकर, तीव्ररुक् तीव्र पीडा तीव्र दर्द, दाहरागम् दाह अने रताशवाणा दाह और रक्तिमायुक्, दारुणम् अयंकर मयानक, शोकम् सोओ शोयको, कुर्वन्ति हि उत्पन्न करे छे उत्पन्न करते हैं, विषवद् देगी विषना जेवा वेगवालो विषके समान वेगवाला, सः शङ्खक. ते शंभक वह शङ्खक, नामत. नामने सोओ नामका शोय, शिरः भस्तक शिर, गलम् तथा गलाने तथा गलेको, नाशु पुरत दुरंत, निरुध्याशु रुधी रोककर, त्रिरात्रात् त्रय रातभा तीन दिनमें, जीवितम् अजितने प्राणोंका, हन्ति नाम अनश्य नाश करे छे अवश्य नाश कर देता है ॥ ७१-७२ ॥

71-72. When the vitiated blood, pitta and vata combine together and affect the temple region, they will cause an acute and fulminating condition attended with severe pain, burning, redness and swelling. Spreading rapidly like an acute poison, it causes obstruction in the head and throat, and kills the patient in three days. This disease is called by the name of Shankhaka or facial cellulitis.

परं श्रद्धाज्जीवति चेत् प्रत्याख्याय नरेत् क्रियाम् ।
शिरोविरेकसेकादि सर्व वीसर्गनुष्य यत् ॥७३॥

७३. त्रिरात्राज्जीवितं हन्ति शङ्खको नाम नामतः - शङ्खकोऽङ्गि-
निमः क्षिप्रं विनाशयति मानवम् (ब.)

७४. नाम नामतः - नामतः परम् (ब. ब.)

७५. एतच्छ्लोकानन्तरम् —

अर्धवमेदक

इत्यधिक पाठ. क.) पुस्तके ।

७६. परं श्रद्धाज्जीवति चेत् प्रत्याख्याय नरेत् क्रियाम् - जीवे)

अर्धवमेदक प्रत्याख्याय समाचरेत् (ब. ब.)

७७. - श्रद्धा जीवति चेत् प्रत्याख्याय नरेत् क्रियाम् (ब.)

७८. - जीवेत् अर्धवमेदक प्रत्याख्याय समाचरेत् (ब.)

७०. श्लोकानन्तरम् —

शिरोविकाराः

इत्यधिक पाठ (क.) पुस्तके ।

अथाहं नक्षु द्विसप्ती तीन दिनसे, परम् अधिक अधिक, जीवति चेत् श्रुते। रहे तो। पक्षु जीता रहे तो भी, प्रत्याख्याय असाध्य छे औम उछी असाध्य है ऐसा कह कर, क्रियाय चिकित्सा चिकित्सा, रुपाचरेत् उन्नी करे, शिरोविरेक शिरोविरेचन शिरोविरेचन, सेकादि परिषेक पगेरे परिषेचन आदि, वीसर्पनुत च तथा विसर्प अटाउनार और विसर्पनाशक यह च गे पक्षु उर्म होय जो भी कर्म हो, सर्वस्व ते सधुं भशस्त छे वह सब प्रशस्त है ॥७३॥

73. If the patient survives the three critical days the physician, after making it known that treatment may not yet be efficacious should administer errhines, affusions, such other medications, as are indicated in acute spreading affections.

अर्धावमेदस्य निदान उक्षणनिकित्त्वितानि—

रूक्षास्यध्यशनात् पूर्ववातावश्यायमैथुनैः ।
वेगसंधारणायासव्यायामै कुपितोऽनिलः ॥७४॥
केवलः सकफो वाऽर्धं गृहीत्वा शिरसस्ततः ।
मन्याभ्रशङ्कुकर्णाक्षिललाटार्धेऽतिवेदनाम् ॥७५॥
शस्मारणिनिभां कुर्यात्तीव्रां सोऽर्धावमेदकः ।
नयनं वाऽथवा श्रोत्रमतिवृद्धो विनाशयेत् ॥७६॥
रूक्ष- ३३ भोजन रूक्ष भोजन, अति- अतिभोजन

७४ रूक्षास्यध्यशनात् पूर्ववातावश्यायमैथुनैः—रूक्षाशनास्यध्य-
यनवाग्वातैश्चास्य मैथुनैः (अ)
—रूक्षाशनादध्यशनात् प्राग्वा-
तस्य च सेवनात् (ब)
कुपितोऽनिलः कुपितो नृणाम् (द फ)
७५ वाऽर्धं गृहीत्वा शिरसस्ततः—वापि गृहीत्वाऽर्धशिरोबली (घ)
—अपि गृहीत्वाऽर्धशिरोबली
(त थ फ)
७६ शस्मारणिनिभाम्—शस्मारणिनिभाम् (छ द)
—नयनं वाऽथवा—श्रोत्रमतिवृद्धं (ध)

अतिमोजन, अध्यशनात् अध्यशन अध्यशन, पूर्ववात-
पूर्ववात पूर्ववात, अवश्याय- आकुण ओस, मैथुनै
मैथुन मैथुन, वेगसंधारण- वेगने निरोध वेगको
रोकना, व्यायाम- परिश्रम परिश्रम, व्यायाम अने-
व्यायाम औओधी और व्यायाम इनमे, कुपित- कुपित
थयेछे। कुपित, अनिलः वायु वायु, केवलः औकेला
लकेला, सकफ- वा अधवा उर्ध सहित भर्ध या कफके
साथ मिलकर, शिरस माथाना शिरके, अर्धम् अर्ध
भागने आधे भागको, गृहीत्वा आली धर्ध पकड़ कर,
तत पछी पीछे, मन्याभ्र मन्या भ्रमर मन्या, भ्र-
शङ्कुकर्ण शङ्कु, डान शङ्कु, कान, अक्षि आंख आंख,
ललाटार्धे अर्ध भागाना आधे माथेमें, शस्मारणि-
शस्त्र तथा अर्धमन्शन शस्त्र और अरणिमन्शनके,
निभाम् नेवी समान, तीव्राम् तीव्र तीव्र, अतिवेदनाम्
अतिशय वेदना अत्यन्त वेदनाको, कुर्यात् उरे छे करता है,
सः ते वह, अर्धावमेदकः अर्धावमेदक उहेवाय छे
अर्धावमेदक कहाता है, अतिवृद्धः आ अतिशय वृद्धि
पाभी यह बहुत बढ़कर, नयनम् वा आंख आंख,
अथवा छे या, श्रोत्रम् डानने। कानका, विनाशयेत्
विनाश उरे छे नाश कर देता है ॥ ७४-७६ ॥

74-76 The vaia, getting provoked by addiction to dry articles or excess diet or eating on a loaded stomach, by easterly winds fog, excessive sexual indulgence, suppression of natural urges, strain or over exertion, either alone or in combination with kapha, seizes the one half of the head and causes acute neuralgic pain in the sides of the neck, eyebrow temple ear eye or forehead of one side. This pain is very agonizing like that caused by a churning rod or (red hot needle) This disease is called Ardhavabhedaka or hemicrania. If the condition becomes aggravated, it may even impair the functions of the eye and ear

चतुःस्नेहोत्तमा आत्रा शिरःकायविरेचनम् ।
नाडीस्वेदो घृतं जीर्णं वस्तिकर्मानुवासनम् ॥७७॥
उपनाहः शिरोवस्तिर्दहनं चात्र शस्यते ।
प्रतिश्याये शिरोरोगे यच्चोद्दिष्टं चिकित्सितम् ॥७८॥

चतुः स्नेह-उत्तमा आत्रे स्नेहेऽनी उत्तम चारो
स्नेहोकी उत्तम, आत्रा- मात्रा मात्रा, शिरः काय-
विरेचनः शिरोविरेचन, कायविरेचन शिरोविरेचन, काय
विरेचन, नाडीस्वेदः नाडीस्वेद नाडीस्वेद, जीर्णम् जीर्ण पुराना,
घृतम् घी घृत, वस्तिकर्म- अस्तिऽभं वस्तिकर्म, अनु-
वासनम् अनुवासन अनुवासन, उपनाहः उपनाह
उपनाह, शिरोवस्तिः शिरोअस्ति शिरोवस्ति, दहनम्
ज्ज्वा देवा दाह करना, प्रतिश्याये अने अणैऽभ और
प्रतिश्याय, शिरोरोगे- तथा शिरोरोगमा तथा शिरो-
रोगमें, यत् नो जो, चिकित्सितम् चिकित्सा चिकित्सा,
उद्दिष्टम् अतावी छे ते पणु कही है वह भी, अत्र
अष्टी यहां, शस्यते अशस्त छे उत्तम है ॥७७ ७८॥

77-78 The maximum doses of the
tetrad of unctuous preparations, the
purification of the head and body,
steam-kettle sudation, injection of old
ghee, unctuous and evacuative enemas,
poultices and unctuous head-packs and
cauterization are recommended in this
condition as also is whatever prescribed
in coryza and diseases of the head

सूर्यावर्तकस्य निदानलक्षणचिकित्सितानि—

सन्धारणादजीर्णार्धैर्मस्तिष्कं रक्तमारुतौ ।
कुष्ठौ दूषयतस्तच्च कुष्ठं ताभ्यां विमूर्च्छितम् ॥७९॥
सूर्योदयेऽशुसंतापाद्द्रवं विष्यन्दते शनैः ।
ततो दिने शिरःशूलं दिनवृद्ध्या विवर्धते ॥८०॥
दिनभये ततः स्त्याने मस्तिष्के संप्रशाम्यति ।
सूर्यावर्तः स तत्र स्यात्

सन्धारणात् वेगे। रोकवाथी वेगोंके रोकनेसे,
अजीर्णार्धैः अज्ज्वा वजेरेथी अजीर्ण आदिसे, कुष्ठौ-
दूषित थयेला दूषित, रक्तमारुतौ- रक्त तथा वायु रक्त
तथा वायु, मस्तिष्कम् अस्तिऽभने मस्तिष्कको, दूषयतः
दूषित करे छे दूषित करते है, कुष्ठम् तत् च अने
दूषित थयेलुं ते और दूषित हुआ वह, ताभ्याम् ते
अनेथी रक्त और वायुसे, विमूर्च्छितम् स सर्म पाभीने
मिलकर, सूर्योदये सूर्यना उदय वज्जते सूर्योदयके समय,
अशुसंतापात् अशुसुनी गरभीथी किरणोंकी गर्मीसे, शनैः
धीमे धीमे धीरे धीरे, द्रवम् द्रव अनी द्रव बनकर,
विष्यन्दते- वहे छे बहता है, ततः त्यारे तब, दिने
दिवसे दिनके समय, दिनवृद्ध्या दिवसना वधवानी
साथे दिनके बढ़नेके साथ, शिरःशूलम् भाभानु शूल
शिरकी पीड़ा भी, विवर्धते- वधतु आये छे बढ़ती
जाती है, दिनक्षये दिवस क्षीयु यतां दिनके छिपनेके
समय, तत त्यारे तब मस्तिष्के अस्तिऽभ मस्तिष्कके,
स्त्याने धट् थवा लागता घट् बननेसे, संप्रशाम्यति
शान्त थाय छे शान्त हो जाती है, तत्र त्यारे तब, सः
ते वह, सूर्यावर्त सूर्यावर्त सूर्यावर्त, स्यात् उहेवाय छे
कहा जाता है ॥ ७९-८०३ ॥

79-80³. The blood and the vata
getting vitiated by the suppression of
natural urges, indigestion and similar
factors, in turn vitiate the brain. The
brain, thus vitiated, combining with
the vitiated humors, causes the follo-
wing disorders. After sunrise, the
morbid matter gets liquified by
the sun-heat and begins to flow out
gradually, and as the day advances
the headache continues to increase; and
after the sun begins to go down the
liquid gets congealed in the head
and the pain ceases. This disease is
called Suryavarta, a variety of
neuralgia.

८० द्रव इति (घ ड)

८१ द्रवं विष्यन्दते शनैः—रक्त विष्यन्दयेच्छते (घ)

८०^३. तत्र स्यात्—एव स्यात् (घ)

सर्पिरौत्तरभक्तिकम् ॥८१॥

शिरःकायविरेकौ च मूर्धा त्रिस्नेहधारणम् ।

जाङ्गलैरुपनाहश्च घृतक्षीरैश्च सेचनम् ॥८२॥

बर्हितिष्ठिरिलावादिशृतक्षीरोत्थितं घृतम् ।

स्यान्नावनं जीवनीयक्षीराष्टगुणसाधितम् ॥८३॥

औत्तरभक्तिकम् अर्था उपर भोजनके ऊपर, सर्पिः धीनु पान घृतपान, शिरःकाय-विरेकौ च शिरे-विरेचन, कायविरेचन शिरोविरेचन, कायविरेचन, मूर्धा माथा पर शिर पर, त्रिस्नेह- गन्धु स्नेहनु तीन स्नेहोंका, धारणम् च धारण धारण करना, जाङ्गलैः जंगल भक्षिने। जंगल मासका, उपनाहः च उपनाह शिरमें उपनाह, घृतक्षीरैः घी अने दूधनु घी और दूधसे शिर पर, सेचनम् च परिषेचन परिषेक, बर्हि-भार मोर, तिष्ठिरि- तेतर तीतर, लावादि- अने लाव वजरेना भांसरस आथे लाव आदिके मांससे, शृतक्षीर-उत्थितम् दूधमांसी पकाये दूधसे, उत्थितम् उठेला निकाले, घृतम् घीने घीको, जीवनीय- अजीवनीय गन्धुना उद्धृती जीवनीय गणके कल्कसे, क्षीर-अष्टगुण आठगुणा दूधमां आठगुने दूधमें, साधितम् सिद्ध करीने सिद्ध करके, नावनम् नश्य नस्य, स्वात् करावतु देना चाहिए ॥ ८१-८३ ॥

81-83. The treatment of this condition is by post prandial potion of ghee, purification of the head and body, head packs with the triad of unctuous articles, poultices with the flesh of jangala animals affusions with ghee and milk and nasal medications with ghee extracted from the milk prepared with the flesh of peacock, partridge, quail or other game birds,

८२ त्रिस्नेहधारणम्-स्नेहधारणम् (झ)

८३ सेचनम्-नावनम् (घ.)

८३ घृतच्छीकानन्तरम्—

अनन्तवातः

इत्यधिक पाठः (क.) पुस्तके ।

prepared again in eight times its quantity of milk along with the paste of the drugs of the life-promoter group.

अनन्तवातस्य निदानलक्षणचिकित्सितानि—

(उपवासातिशोकातिरूक्षशीताल्पभोजनैः ।)

दुष्टा दोषास्त्रयो मन्थापश्चाद्वाटासु वेदनाम् ॥८४॥

तीव्रां कुर्वन्ति सा चाक्षिभ्रूशङ्खेण्वतिष्ठते ।

स्पन्दनं गण्डपार्श्वस्य नेत्ररोगं हनुग्रहम् ॥८५॥

सोऽनन्तवातस्तं हन्यात् सिरार्कावर्तनाशनैः ।

उपवास- उपवास उपवास, अतिशोक- अतिशोक अतिशोक, अतिरूक्ष- अतिरूक्ष अतिरूक्ष, शीत-अल्प शीत तेमल्प अल्प शीत एवं अल्प, भोजनैः भोजनभी भोजनोंसे, दुष्टा दूषित थयेला दूषित हुए, त्रयः दोषाः त्रयो दोषो तीन दोष, मन्था-पश्चात्- मन्था, पीड मन्था, पीठ, वाटासु तथा वाटा (गर्दन)मा और वाटामें, तीव्राम् तीव्र तीव्र वेदनाम् वेदना वेदना, कुर्वन्ति करे छे करते हैं, सा च अने ते वेदना और वह वेदना, चाक्षि-भ्रू आंख, भ्रूमर आख, भ्रू, शङ्खेषु तथा शंखमां और शखमें, अतिष्ठते आवी रहे छे स्थिर रहती है, गण्डपार्श्वस्य दुषित थयेला ते दोषो गण्डस्थानना पड-भेना भागनु गण्डके पार्श्वमें, स्पन्दनम् इरडनु स्पन्दन, नेत्ररोगम् नेत्ररोग नेत्ररोग, हनुग्रहम् तथा हनुग्रह करे छे और हनुग्रह करते हैं, सः ते वह, अनन्तवातः अनन्त वात छे अनन्त वात है, तम् तेने उसे, सिरा-सिराशोक्षण सिरामोक्षण, अर्कावर्त- अने सूर्यावर्तने और सूर्यावर्तको, नाशनै नष्ट करनार आषधियोंसे करनेवाली औषधियोंसे, हन्यात् भटाडवे दूर करे ॥८४ ८५॥

84-85. All the three humors, when provoked by fasting, excessive grief or by taking very dry, old and

८४. पश्चाद्वाटासु वेदनाम्-पश्चाद्वाटे दु वेदनाम् (ङ)

मन्थापश्चाद्वाटसु-मन्था पश्चाद्वाटसु (घ)

८५ सा चाक्षि-नासाक्षि (ङ क)

सा चाक्षिभ्रूशङ्खेषु-नासाक्षिभ्रूशङ्खेषु (घ फ)

सिरार्कावर्तनाशनै-सिरार्कावर्तनाशनै (झ.)

scanty articles of food, cause acute neuralgic pain in the sides and the nape of the neck, then the pain becomes localized in the eye, the eye brow and temple and causes throbbing of the cheeks and the sides of the face, disorders of the eyes and trismus. This condition is called Anantavata or tic douloureux (major trigeminal neuralgia). It can be cured by venisection and by the treatment indicated in Suryavarta

શિર કમ્પસ્ય નિદાનલક્ષણચિકિત્સિતાનિ —

વાતો રુક્ષાદિભિઃ ક્રુદ્ધઃ શિરઃકમ્પસુદીરયેત્ ॥૮૬॥

તન્નામૃતાબલારાક્ષામહાશ્વેતાશ્વગન્ધકૈઃ ।

સ્નેહસ્વેદાદિ વાતઘ્નં શસ્ત્રં નસ્યં ચ તર્પણમ્ ॥૮૭॥

રુક્ષાદિભિઃ રુક્ષ વજેરે હેતુઓથી રુક્ષ આદિ હેતુઓસે, ક્રુદ્ધઃ ક્રુપિત થયેલો ક્રુપિત હુઆ, વાત વાયુ વાયુ, શિરઃકમ્પમ્ માથામાં કમ્પ શિરમે કમ્પ, સુદીરયેત્ ઉત્પન્ન કરે છે ઉત્પન્ન કરતા હૈ, તન્ન તેમાં ઉપમે, અમૃતા ગળી ગિલોય, બલા-રાક્ષા-બલા, રાક્ષા બલા, રાક્ષા, મહાશ્વેતા મહાશ્વેતા મહાશ્વેતા, અશ્વગન્ધકૈઃ અને અશ્વગન્ધાથી જૌર અશ્વગન્ધાસે, વાતઘ્નમ્ વાતનાશક વાતનાશક, સ્નેહ અને સ્વેદન વજેરે સ્નેહ સ્વેદાદિ, નસ્યન નસ્ય નસ્ય, તર્પણમ્ ચ તથા તર્પણુ એવ તર્પણ, શસ્ત્રમ્ પ્રશસ્ત છે પ્રગત્ત હૈ ॥ ૮૬-૮૭ ॥

86-87. The vata, getting vitiated by dry diet and similar factors causes shaking of the head (shaking palsy) In this condition, oleation, sudation etc, and demulcent nasal medication prepared with guduch, sida, indian groundsel, white siris, and

winter cherry, which are curative of vata are recommended.

નસ્તઃકર્મગુણાઃ—

નસ્તઃકર્મ ચ કુર્વીત શિરોરોગેષુ શાસ્ત્રવિત્ ।

દ્વારંદિ શિરસો નાસા તેન તદ્ વ્યાપ્ય હન્તિ તાન્ ૮૮

શાસ્ત્રવિત્ શાસ્ત્ર બાણુનારાએ શાસ્ત્રવેદા, શિરો-રોગેષુ શિરોરોગમાં શિરોરોગોમે, નસ્તઃકર્મ નસ્યકર્મ નસ્યકર્મ, કુર્વીત કરવું બોધીએ કરે, દિ કારણુ કે ક્યોંકિ, નાસા નાક નાક, શિરસ. મસ્તકતુ શિરકા, દ્વારમ્ દ્વાર છે દ્વાર હૈ, તેન તદ્ તે માર્ગે તે નસ્ય ઉપકે જરિયે વહ નસ્ય વ્યાપ્ય શિરમાં વ્યાપીને શિરમે વ્યાપ્ત હોકર, તાન્ હન્તિ તેઓને હણે છે અને ગોળોંકો નષ્ટ કરતા હૈ ॥ ૮૮ ॥

88 The expert physician should administer the nasal therapy in the diseases of the head, as the nose is the gateway of the head, the medications given through the nose pervade everywhere in the head and allay head-diseases

નસ્યકર્મભેદાઃ—

નાવનં ચાવપીડમ્ ધમાપનં ધૂમ એવ ચ ।

પ્રતિમર્શમ્ વિજ્ઞેયં નસ્તઃકર્મ તુ પચ્ચધા ॥૮૯॥

નસ્ત કર્મ તુ નસ્ય કર્મ તેા નસ્ય કર્મ તો, નાવ-નમ્ નાવન નાવન, અવપીડઃ ચ અવપીડ અવપીડ, ધમાપનમ્ ધમાપન ધમાપન ધૂમઃ ચ એવ ધૂમ ધૂમ, પ્રતિમર્શમ્ ચ પ્રતિમર્શ ધૌર પ્રતિમર્શ, પચ્ચધા એમ પાંચ પ્રકારતું ડગ્ગ તરહ પાંચ પ્રકારકા, વિજ્ઞેયમ્ બાણુ બોધીએ જાનતા ચાહિય ॥ ૮૯ ॥

89 The nasal therapy, it should be known. comprises the five procedures

૮૮ શાસ્ત્રવિત્-સુક્ષ્મવિત્ (ક ૬)

,, પચ્ચધોકાનન્તરમ્-નસ્ત કર્મભેદા

દ્રવ્યધિક પાઠ. (ક) પુસ્તકે ।

૮૭ શસ્ત્ર નસ્ય ચ તર્પણમ્-શસ્ત્ર ચાત્રાવપીડનમ્ (ગ,દ.)

of inunction, nasal drops insufflation, inhalation and application

સ્નેહનં શોધનં ચૈવ દ્વિવિધં નાવનં સ્મૃતમ્ ।
શોધનઃ સ્તમ્ભનશ્ચ સ્યાદવપીડો દ્વિધા મતઃ ॥૯૦॥

નાવનમ્ નાવન નાવન, સ્નેહનમ્ સ્નેહ સ્નેહ, શોધનમ્ શ્વ એવ અને શોધન ઔર શોધન, દ્વિવિધમ્ ઔમ એ પ્રકારનુ ઇસ તરહ દો પ્રકારકા, સ્મૃતમ્ કહું છે કહા હૈ, અવપીડ. અને અવપીડ ઔર અવપીડ, શોધનઃ શોધન શોધન, સ્તમ્ભન-શ્વ અને સ્તમ્ભન ઔર સ્તમ્ભન, દ્વિધા મતઃ. સ્યાત્ ઔમ એ પ્રકારનો માનેલ છે ઇમ તરહ દો પ્રકારકા માના હૈ ॥ ૯૦ ॥

90. Nasal inunction is said to have two actions viz, oleation and purification The nasal drops are said to have two actions purificatory and astringent

चूर्णस्याध्मापनं तद्धि देहस्रोतोविशोधनम् ।
विज्ञेयस्त्रिविधो धूमः प्रागुक्तः शमनादिकः ॥९१॥
प्रतिमर्शो भवेत् स्नेहो निर्दोष उभयार्थकृत् ।
एवं तद्रेचनं कर्म तर्पणं शमनं त्रिधा ॥९२॥

ચૂર્ણસ્ય ઔ ચૂર્ણનું જો ચૂર્ણકા, આધ્માપનમ્ આધ્માપન છે આધ્માપન હૈ, તત્ત્વ હિ તે વદ, દેહસ્રોતઃ-દેહના સ્રોતનું દેહકે સ્રોતોકો, વિશોધનમ્ શોધન કરનાર છે વિશુદ્ધ કરનેવાલા હૈ, પ્રાગુક્તઃ અગાઉ કહે-વામાં આવેલો પૂર્વ કહા ગયા, ધૂમઃ ધૂમ ધૂમ, શમ-નાદિકઃ શમનાદિક શમનાદિક, ત્રિવિધ. ત્રણ પ્રકારનો ત્રીન પ્રકારકા, વિજ્ઞેયઃ અણુવેા જાનના ચાહિયે, ઔમયા-ર્થકૃત્ સ્નેહન તથા શોધન બન્ને કામ કરનાર સ્નેહન તથા શોધન દોનો કાર્ય કરનેવાલા, નિર્દોષઃ દોષરહિત શોષરહિત, સ્નેહઃ સ્નેહ સ્નેહ, પ્રતિમર્શઃ પ્રતિમર્શ

પ્રતિમર્શ, સવેત્ છે હૈ, એવમ્ આ અમાણે ઇસ પ્રકાર, તત્ત્વ કર્મ તે કર્મ યહ નસ્યકર્મ, રેચનમ્ રેચન રેચન, તર્પણમ્ તર્પણ તર્પણ, શમનમ્ અને શમન ઔર શમન, ત્રિધા ઔમ ત્રણ પ્રકારનું છે ઇસ તરહ ત્રીન પ્રકારકા હૈ ॥ ૯૧ ૯૨ ॥

91-92 And the insufflation of powder brings about the purification of the nasal passages Inhalation should be known to be of the threefold method such as sedative etc, as previously described Application is made of unctuous substance which is harmless in use and which serves both the purposes of oleation and purification Thus these procedures may be classified into three groups, viz purification, impletion and sedation

नस्यकर्मविषया रोगाः —

સ્તમ્ભસુષ્તિગુરુત્વાદ્યાઃ શ્લેષ્મિકા યે શિરોગદાઃ ।
શિરોવિરેચનં તેષુ નસ્તઃકર્મ પ્રશસ્યતે ॥૯૩॥

યે જે જો, સ્તમ્ભ-સુષ્તિ-સ્તમ્ભ, સ્પર્શજ્ઞાન સ્તમ્ભ, સુષ્તિ, ગુરુત્વ ભારેપણુ ગૌરવ આદ્યાઃ વગેરે આદિ, શ્લેષ્મિકાઃ કફજન્ય, શિરોગદા. શિરોરોગો છે શિરોરોગ હૈ, તેષુ તેમાં ઉનમે, શિરોવિરેચનમ્ શિરો-વિરેચન૩૫ શિરોવિરેચનરૂપ. નસ્તઃકર્મ નસ્યકર્મ નસ્ય કર્મ, પ્રશસ્યતે પ્રશસ્ત છે પ્રશસ્ત હૈ ॥ ૯૩ ॥

93. Nasal medications for the purpose of purification of the head are recommended in stiffness, numbness, heaviness and similar diseases of the head, arising from morbid kapha.

ये च वातात्मका रोगाः शिरःकम्पादितादयः ।
शिरसस्तर्पणं तेषु नस्त.कर्म प्रशस्यते ॥९४॥

૯૦ મતઃ—ચ મ (ખ.)

૯૧ તદ્દિ દેહસ્રોતો—નામ દેહકેષમ (ત)

„ દેહસ્રોતોવિશોધનમ્—દેહકેષમવિશોધનમ્ (ખ. ફ)

„ ત્રિધા—ત્રિધા (ક)

૯૩ શિરોવિરેચનં—શિરસો રેચન (ખ)

„ નસ્ત.કર્મ પ્રશસ્યતે—નસ્ત. કાર્ય પ્રશસ્યતે (ખ)

૯૪. પ્રશસ્યતે—પ્રચક્ષતે (ખ.)

वे च ने जो, शिरःकम्प- भाथाने। ३५ शिरका
कम्प, अर्दित- तथा आर्दित अर्दित, आदय. वगेरे
आदि, वातात्मकाः वातप्रधान वातप्रधान, रोगा-
रोगो छे शिरोरोग हैं. तेषु तेओभा। उनमें, शिरसस्त-
र्पणम् भरतकेना तर्पणरूप शिरका तर्पणरूप, नस्त
कर्म नस्तकर्म नस्तकर्म, प्रशस्त्यते प्रशस्त छे प्रशस्त
हे ॥९४॥

94 Demulcent nasal medication for
the purpose of soothing the head
is recommended in shaking palsy
facial palsy and other disorders born
of vata.

रक्तपित्तादिरोगेषु शमनं नस्त्यमिष्यते ।
श्मापनं धूमपानं च तथा योग्येषु शस्यते ॥९५॥
(दोषादिकं समीक्ष्यैव भिषक् सम्यक् च कारयेत्)

रक्तपित्तादि- रक्तपित्त वगेरे रक्तपित्तादि, रोगेषु
रोगोभा। रोगोंमें, शमनम् शमन शमन, नस्तम् नस्त
नस्त, इष्यते छे छे इष्ट है, तथा अने और, श्मापनम्
प्रधमन प्रधमन, धूमपानम् च तथा धूमपान तथा धूमपान,
योग्येषु ओओने योग्य रोगोओभा। इनके योग्य रोगियोंके
लिए, शस्यते प्रशस्त छे प्रशस्त है, भिषक् वैद्य वैद्य,
दोषादिकम् दोषादिको दोषादिको, समीक्ष्य परीक्षा
करीने देखकर, एव न हि, सम्यक् सारी रीते सम्यक्
प्रकारसे, कारयेत् नस्त करानेवु नस्तका प्रयोग
करे ॥ ९५ ॥

95. The sedative nasal medication
is recommended in hemothermia and
similar conditions. Insufflation and
smoking are recommended in required
conditions (On fully investigating
the morbidity etc, the physician
should carry out the treatment as
indicated)

९५ शस्यते-कारयेत् (च. फ.)

विरेचनं तर्पणं च नस्त्यम्—

फलादिभेषजं प्रोक्तं शिरसो यद्विरेचनम् ॥९६॥
तच्चूर्णं कल्पयेत्तेन पचेत् स्नेहं विरेचनम् ।
यदुक्तं मधुरस्कन्धे भेषजं तेन तर्पणम् ॥९७॥
साधयित्वा भिषक् स्नेहं नस्तः कुर्याद्विधानवित् ।

यत् ने जो, फलादिभेषजम् ३७ वगेरे ओषधो
फलादि औषध, शिरसः भरतकेना शिरके, विरेचनम्
विरेचन भाटे विरेचनके लिए, प्रोक्तम् कला छे कहे हैं,
तत् चूर्णम् तेओभा। तूथु उनका चूर्ण, कल्पयेत् पनावपु
पनाये, तेन तेनाथी उनसे, विरेचनम् शिरःविरेचन-
३५ शिरोविरेचनरूप, स्नेहम् स्नेह स्नेह, पचेत् पकावे।
पकावे, मधुरस्कन्धे अने मधुरस्कन्धे और मधुर-
स्कन्धमें, यत् भेषजम् ने ओषध जो औषध, उक्तम्
उक्ते छे कही है तेन स्नेहम् तेनाथी स्नेह उनसे स्नेह,
साधयित्वा सिद्ध करी? सिद्ध करके, विधानवित्
विधिने आणुनर विधिको जाननेवाला, भिषक्- वैद्य वैद्य,
तर्पणम् तर्पण तर्पणकारक, नस्त. कुर्यात् नस्तकर्म करे
नस्तकर्म करे ॥९६-९७॥

96-97½ The physician may prepare
errhine powder from the various
drugs described as errhine drugs
The unctuous purificatory errhine—
medication may be prepared from this
powder and the unctuous demulcent
nasal medications may be prepared
from the drugs of the sweet group
described previously With the medi-
cations thus prepared, the specialist
should carry out the nasal therapy.

भवपीडनस्य दानविधिः—

प्राक्सूर्ये मध्यसूर्ये वा प्राकृतावश्यकस्य च ॥९८॥
उत्तानस्य शयानस्य शयने स्वास्त्यते सुप्तम् ।

९८ अस्मादनन्तरम्—

नस्त कर्मविधिः

इत्यधिक पाठ. (क.) पुस्तके ।

९८. प्राकृतावश्यकस्य च-कुर्यात्तर्पणमेव च (इ त द)

प्रलम्बशिरसः किञ्चित् किञ्चित् पादोन्नतस्य च ९९
दद्यान्नासापुटे स्नेहं तर्पणं बुद्धिमान् भिषक् ।

प्राक् अभाउथी पहले कृतावश्यकस्य जेष्ठे भक्ष
त्यागआदि आवश्यक कर्म करी दीयेवां छे जीवा
आवश्यक कार्योंको करके, स्वास्थ्यने सारी रीते
भिछावेव अच्छे प्रकार बिछे, ज्ञाने च शय्यामा
विस्तर पर, सुखम् सुखपूर्वक सुखपूर्वक, उत्तानस्य यत्ता
चित् ज्ञानस्य सूतेव लेटे हुए, किञ्चित् ऊँछ कुछ,
प्रलम्बशिरसः माथुं लटकतुं राभेव शिरको लटकाये
हुए, किञ्चित् ऊँछ और कुछ, पादोन्नतस्य च पग
जोँथा राभेव अनुप्यने पैरोंको ऊँचा किये हुए मनुष्यके,
नासापुटे नस्रोक्षरामा नासारंध्रमें बुद्धिमान् बुद्धिमान
बुद्धिमान, भिषक् वैद्य वैद्य, प्राक्सूर्ये सूर्योदयना क्षणमा-
सूर्योदयके कालमें, मध्यसूर्ये वा अथवा मध्याह्ने
अथवा मध्याह्नमें, तर्पणम् तर्पणं तर्पण, स्नेहम् स्नेह
स्नेहको, दद्यात् देवे देवे ॥ ९८-९९३ ॥

98-99½ The intelligent physician
should administer the demulcent nasal
medications, either in the morning or
in the noon, to the patient who has
previously attended to the necessary
acts of ablution and has been made to
lie at his ease in the supine position
on a well-spread couch, with his head
hanging down slightly and the feet
slightly raised

अनवाक्शिरसो नस्यं न शिरः प्रतिपद्यते ॥१००॥
अत्यवाक्शिरसो नस्यं मस्तुलुङ्गेऽवतिष्ठति ।
अत एवंशयानस्य शुद्ध्यर्थं स्वेदयेच्छिरः ॥१०१॥
संस्वेद्य नासामुन्नम्य वामेनाङ्गुष्ठपर्वणा ।
हस्तेन दक्षिणेनाथ कुर्यादुभयतः समम् ॥१०२॥
प्रणाज्या पित्तुना वाऽपि नस्तःस्नेहं यथाविधि ।

अनवाक्- शिरसः शिरसे नीथुं राभ्या वजर
शिरको नीचे किये बिना, नस्यम् नस्य नस्य, शिरः
माथामा शिरमें, न प्रतिपद्यते- पहुँचतुं नहीं नहीं
पहुँचता, अत्यवाक्- शिरसः जेष्ठे शिरसे बहुत नीथुं
राभेव होय तेने शिरको अधिक नीचा रखनेवालेको,
नस्यम् नस्य नस्य, मस्तुलुङ्गे- मस्तिष्कमां मस्तिष्कमें,
अवतिष्ठति- अर्राध आय छे ठहर जावा है, अतः माटे
इस लिए, एवं शयानस्य उपर उठा। प्रभाषे सूतेव
यथोक्त प्रकारसे लेटे हुएके, शिरः मस्तकतुं शिरको,
शुद्ध्यर्थम् शुद्धि माटे शुद्धिके लिए, यथाविधि- विधि
अनुसार विधि अनुसार, स्वेदयेच्छ स्वेदन करतुं स्वेदन
करे, संस्वेद्य स्वेदन करीने स्वेदन करके, वामेन आभा
बाँये, अङ्गुष्ठपर्वणा- अंगूठाना आगला वेठाथी अङ्गुष्ठके
अप्रपर्वसे, नासाम् नाकेने नाकको, उन्नम्य अथ उँथुं
ऊँरी पछी ऊँचा करके पश्चात्, दक्षिणेन- जमथी
दाहिने, हस्तेन- हाथ वडे हाथसे, प्रणाज्या- प्रणुडीभी
नालीसे, पित्तुना वा ऊँ पूमआथी वा फायेसे, अपि पछी
भी, उभयतः जने नस्रोक्षरामा दोनों नथुनोंमें, समम्
ओँक समान एक समान ही, कुर्यात् स्नेह देवे स्नेह
देवे ॥ १००-१०२ ॥

100-102½. If the head is not lowered
at all, the nasal medication does not
reach the desired destination, if, on
the other hand it is lowered too much,
there is the danger of the medication
getting lodged in the brain, hence
the patient should be made to
assume the position described, and by
way of preparatory cleansing, his head
should be subjected to sudation.
Having carried out the sudation pro-
cedure, the physician should with the
thumb of his left hand, raise the tip
of the patient's nose and with the
right hand he should drop, either by
means of pipette or cotton swab, the
sternutatory oil in equal measure in

१०१ मस्तुलुङ्गेऽवतिष्ठति-मस्तुलुङ्गे च तिष्ठति (घ ङ)

, नासामुन्नम्य-नासामुन्नम्य (घ, ङ)

, प्रणाज्या-प्रणाज्या (घ.)

both the nostrils in the way prescribed

कृते च स्वेदयेद्भूय आकर्षेच्च पुनः पुनः ॥१०३॥
तं स्नेहं श्लेष्मणा साकं तथा स्नेहो न तिष्ठति ।
स्वेदेनोत्क्षेपितः श्लेष्मा नस्तः कर्मण्युपस्थितः ॥१०४॥
भूयः स्नेहस्य शैत्येन शिरसि स्थायते ततः ।
श्रोत्रमन्यागलाघेषु विकाराय स कल्पते ॥१०५॥

कृते च नस्य आपी नावन देकर, भूयः इरीने फिर, स्वेदयेत् स्वेदनं ४२पु स्वेदन करे, पुनः पुनः इरी इरीने बारवार, तस्य ते उस, स्नेहस्य स्नेहने स्नेहको, श्लेष्मणा ४३ कफके, साकम् सहित वाच, आकर्षेत् ७६२ ३६३ ७६० बाहिर निकाले, तथा ते प्रभाषे ४२वाची ऐसा करनेसे, स्नेहः न तिष्ठति स्नेह टकते। नथी स्नेह नहीं रहता, स्वेदन-स्वेदनथी स्वेदसे, उत्क्षेपित उत्क्षेपित ध्येयो उत्क्षेपित, श्लेष्मा ४३ श्लेष्मा, नस्तः कर्मणि नस्य ४३३ नस्य कर्ममें उपस्थित, न७३ आ७७० होय छे पास आता है, भूयः अने पाछे और फिर, स्नेहस्य स्नेहनी स्नेहकी, शैत्येन शीतलताने ७६ शीतलतासे, शिरसि भस्तः ४३ मस्तिकमें, स्थायते ७६ ७६० अथ छे घट्ट होजाता है, ततः तेथी ते फिर वह, श्रोत्र- ३६३ कान, मन्या- ७६० मन्या, गलाघेषु ७६० ७६० गले आदिमें, विकाराय विकारेने रोगोंको, कल्पते ४३ छे उत्पन्न करता है ॥१०३-१०५॥

103-105 On completing this the patient's head should be once again subjected to sudation and the oil that has been dropped should be repeatedly drained out together with the morbid mucus, till no portion of the medicated oil is left behind. The mucus roused by the sudation and collected during

the administration of the errhine treatment, becomes congealed in the head once again, as a result of the cooling effect of the unctuous article. It then gives rise to disorders of the ear, sides of the neck, throat etc.

ततो नस्तः कृते धूमं पिबेत् कफविनाशनम् ।
हिताश्वभुङ्गिवातोष्णसेवी स्यान्नियतेन्द्रियः ॥१०६॥
विधिरेषोऽवपीडस्य कार्यः

तत तेथी इस लिए, नस्तः कृते नस्य ४३ ४३० पछी नस्यकर्मके बाद, कफविनाशनम् ४३३ ४३३ कफनाशक, धूमं धूमनु धूम, पिबेत् पान ४२पु पीना चाहिए, हिताश्वभुङ्गि हितकर अश्व भापुं हितकर अश्वका भोजन करे, निवात-उष्ण पवनना जपाटा वगैरना अने उष्ण स्थाननु वायुरहित और गरम स्थानका, सेवी सेवन ४२पु सेवन करे, नियतेन्द्रियः स्यात् तथा धन्दि-येने नियममां राखवी और जितेन्द्रिय रहे, अवपीडस्य अवपीडने। अवपीडकी, एषः आ यह, विधिः विधि विधि, कार्यः ४२वी ७६३ करनी चाहिए ॥ १०६॥

106-106½. Hence the patient should, after the errhine treatment, resort to smoking that is curative of kapha, take wholesome diet, resort to windless and warm apartments and observe sense restraint. This is the method to be employed in the administration of nasal drops.

प्रश्मापनस्य प्रयोगविधिः, नस्यकर्मणो व्यापद, तच्चिकित्सा च—

प्रश्मापनस्य तु ।
तत् षडङ्गुल्या नाड्या धमेच्छूर्ण मुखेन तु ॥१०७॥
विरिकशिरसं तूष्णं पाययित्वाऽप्यु शोचयेत् ।

१०४ साकं तथा—साकं तथा (ध)

“ “ —साकं तथा (फ)

“ “ —साकं तथा (फ)

“ नस्तः कर्मण्युपस्थित —नस्तः कर्मण्युपस्थित (ध.)

१०५ स्थायते—स्थायते पुनः (ध.फ.)

१०६ कफविनाशन—कफविशोधन (ध.फ)

१०७ षडङ्गुल्या—षडङ्गुल्याऽववा (ध.)

“ षडङ्गुल्या नाड्या “ (फ)

१०८. तूष्ण—तूष्ण (त)

“ “ —तस्य (ध.)

लघु त्रिष्वविरुद्धं च निवातस्थमतन्द्रितः ॥१०८॥
 विरेकशुद्धो दोषस्य कोपनं यस्य सेवते ।
 स दोषो विचरंस्तत्र करोति स्वान् गदान् बहून् ॥१०९॥
 यथास्वं विहितां वेषु क्रियां कुर्याद्विचक्षणः ।
 अकालकृतजातानां रोगाणामनुरूपतः ॥११०॥

प्रथमापनस्य- प्रथमापनम्। प्रथमापनमें, नू ते। तो बहुतकुछ ७ अंगुली छ अंगुली, नाड्या- नगीचे नाडीसे, तत् चूर्णम् ते यूर्णम् इस चूर्णको, तु ते। तो, मुखेन मुण्ठी मुखद्वारा, धमेत् ६ उतु फूके विरिक्तवि- रसम् शिरोविरेचन थर्था गया पछी रोगीने शिरोविरे- चनके बाद रोगीको, उष्णम् गरम गरम कम्बु- पाणी जल, पाययित्वा पिपडापीने पिलाकर, अतन्द्रितः तन्द्रा रहित वैद्ये अप्रमत्त वैद्य, निवातस्थम् वायुना अघाटा पगड़ना स्थानमां राभी वायुहित ध्यानमें रखकर, लघु ६६३ लघु, त्रिषु तथा त्रयु दोषमां छी के छ पक्षु औने तीनों दोषोंमेंसे किसी भी एकको, अविरुद्धम् नहिं विचार- ना २० न बढ़ानेवाला, भोजयेत् भोजन करावपुं भोजन करावे, विरेकशुद्ध शिरोविरेचनथी शुद्ध थयेव शिरो- विरेचनसे शुद्ध हुआ, यस्य जे जिस, दोषस्य दोषना दोषका, कोपनम् ६५३ ६०५३ कोप करनेवाला द्रव्य, सेवते सेवन करे छे सेवन करता है, सः दोषः ते दोष वह दोष, तत्र त्यां वहा, विचरन् विचरते। विचरते। विचरता हुआ, स्वान् पेतना अपने, बहून् ७५५ बहुतसे, गदान् रोगीने रोगोंको, करोति उपन्न करे छे उत्पन्न करता है, विचक्षण विचक्षण वैद्ये चतुर वैद्य, तेषु- तेओमां उनमें, यथास्वम् ते ते दोषने अनुसार यथाभोप विहिताम् उहेव कही हुई, क्रियाम् चिकित्सा चिकित्सा, कुर्यात् करवी करे, अकालकृत अकाले करेव शिरोविरेचनथी अकालमें किये हुए शिरोविरेचनसे जातानाम् उपन्न थयेव उत्पन्न हुए, रोगाणाम् रोगीनी पक्षु रोगोंकी भी, अनुरूपतः ते ते रोगीमां उहेव चिकित्सा करवी उन उन रोगमें कही हुई चिकित्सा करे ॥१०७-११०॥

107-110 As regards insufflation the powder should be blown by the

१०८ विरेकशुद्ध-शुद्धरेचन (५)

mouth through a tube six fingers- breadth in length. After the patient has been errhinated, he should be given a potion of hot water and then a light meal which is not aggra- vative of any of the three humors and should be made to remain in a windless place by the vigilant physician. If a man that has been purged of the impurities, resorts again to things causative of humoral provocation, the particular humor provoked, moving about in that region gives rise to many diseases peculiar to its nature. In these conditions the wise physician should carry out treatment as indicated, and as regards complica- tions arising from untimely nasal therapy, the line of treatment is the same as that in corresponding diseases.

अजीर्णे भोजने भुक्ते तोये पीतेऽथ दुर्दिने ।
 प्रतिश्याये नवे स्नाते स्नेहपानेऽनुवासने ॥१११॥
 नावनं स्नेहनं रोगान् करोति श्लैष्मिकान् बहून् ।
 तत्र श्लेष्महरः सर्वस्तीक्ष्णोष्णादिविधिर्हितः ॥११२॥

अजीर्णे अजीर्णम्। अजीर्णमें, भोजने भुक्ते भोजन कर्या पछी भोजन करनेके बाद, अथ अने और, तोये पीते पाणी पीया पछी पानी पीनेके उपरान्त, दुर्दिने नाडीनीये दिवसे दुर्दिनमें, नवे नया नये, प्रतिश्याये सरीअममां जुकासमें, स्नाते नाडी पछी स्नान करनेके बाद स्नेहपाने स्नेहपानम्। स्नेहपानमें, अनुवासने अने अनुवासनम्। और अनुवासनमें, स्नेहनम् स्नेहन

१११ भोजने भुक्ते-भुक्तभक्ते च (१६५)

, स्नाते स्नेहपानेऽनुवासने-स्त्याने स्नेहपीतेऽनुवासिते (घ.फ.)

११२. नावनं-नराणां (द.)

સ્નેહન, નાવનમ્ નસ્ય નસ્ય, વહૂન્ ધણુા વહુત, શ્લેષ્મિકાન્ ક્ષેજન્થ કફજન્ય, રોગાન્ રોગો રોગોકો, કરોતિ કુરે છે કરતા છે, તત્ર તેભાં ઉનમેં તીક્ષ્ણોષ્ણાદિઃ તીક્ષ્ણ અને ઉષ્ણ વગેરે તીક્ષ્ણ ઔષ્ણાદિ, સર્વ સર્વ સ્વ, શ્લેષ્મહરઃ ક્ષેજકર કફહર, વિધિ. હિતઃ વિધિ હિતકારક છે વિધિ હિતકર છે ॥ ૧૧૧-૧૧૨ ॥

111-112. Unctuous nasal medication administered in indigestion or immediately after meals or after taking a draught of water or on a cloudy day or in condition of recent coryza or after a bath or after an unctuous potion or after an unctuous enema will give rise to various disorders of kapha. In such disorders, all measures curative of kapha, such as are acute hot, etc are beneficial

શ્વામે વિરેચિતે ગર્મે વ્યાયામાભિહતે તૃષિ ।
વાતો રુક્ષેણ નસ્યેન કુદ્ધઃ સ્વાજનયેદ્દદાન્ ॥૧૧૩॥
તત્ર વાતહરઃ સર્વો વિધિઃ સ્નેહનવૃંહણ ।
સ્વેદાદિઃ, સ્યાદ્દૃતં ક્ષીરં ગર્ભિણ્યાસ્તુ વિશેષનઃ ૧૧૪
જ્વરશોકાતિતપ્તાનાં તિમિરં મધપસ્ય તુ ।
રુક્ષૈઃ શીતાજનૈર્લેપૈઃ પુટપાકૈશ્ચ સાધયેત્ ॥૧૧૫॥

શ્વામે શુષ્ક દેહવાળા મનુષ્યમાં કૃશ મનુષ્યમેં, વિરેચિતે વિરેચન પામેલ મનુષ્યમાં વિરેચન લિયે હુએ મનુષ્યમેં, ગર્મે ગર્ભિણીમાં ગર્ભવતીમેં, વ્યાયામાભિહતે વ્યાયામથી અભિધાત પામેલ મનુષ્યમાં વ્યાયામસે અભિહત મનુષ્યમેં, તૃષિ તથા તરસ્યા મનુષ્યમાં ઓર ખાસવાલે મનુષ્યમેં, રુક્ષેણ રુક્ષ રુક્ષ, નસ્યેન નસ્યથી નસ્ય લેનેકે, કુદ્ધ વાતઃ ક્રોધેલ વાયુ કુપિત હુઆ વાયુ,

૧૧૩ ક્ષીર-ગોળે (ખ.)

૧૧૫ શીતાજનૈ-સેકાજનૈ (ક ઢ)

માધયેત-જોધયેત (ક ધ)

પુટપાકૈશ્ચ-તૈનજ્વરાદયસ્તત્ર પ્રશમ યાન્તિ તસ્ય તુ

શ્વાધિક પાઠ (ક) પુસ્તકે ।

જ્વાન્ પોતાના અપને, ગદાન્ રોગોને રોગોકો, જનયેત્ ઉત્પન્ન કરે છે ઉત્પન્ન કરતા છે, તત્ર તેભાં ઉનમેં, સ્નેહનવૃંહણઃ સ્નેહન, ઔષ્ણ, સ્નેહન, વૃંહણ, સ્વેદાદિઃ સ્વેદન વગેરે સ્વેદાદિ, સર્વઃ સર્વ સર્વ વાતહરઃ વાતહર, વિધિઃ વિધિ વિધિ, સ્યાત્ હિતકર છે હિતકર છે, ગર્ભિણ્યા તુ અને ગર્ભિણીને તેા ગર્ભણીકો તો, વિશેષતઃ ખાસ કરીને વિશેષ કરકે, ઘૃતમ્ ઘી ઘી, ક્ષીરમ્ અને દૂધ ઓર દૂધ હિતકર છે જ્વર-શોક-જ્વર અને શોકથી જ્વર ઓર શોકસે, અતિતપ્તાનામ્ અતિશય સતાપ પામેલ મનુષ્યોનેા અતિશય સંતપ્ત હુએ મનુષ્યોકે, મધપસ્ય તથા મધ પીનારનેા શિરો-વિરેચનથી ઉત્પન્ન થયેલો ઓર મધ પીનેવાલેકે શિરો-વિરેચનસે ઉત્પન્ન હુએ, તિમિરમ્ તિમિરરોગ તિમિરરોગકો, રુક્ષૈઃ રુક્ષ રુક્ષ, શીતાજનૈ. તથા શીતલ અજનોથી ઓર શીત અજનોસે, લેપૈઃ લેપોથી લેપોસે, પુટપાકૈઃ ચ અને પુટપાકોથી ઓર પુટપાકોસે, સાધયેત્ મટાડવે અચ્છા કરે ॥ ૧૧૩-૧૧૫ ॥

113-115 By the administration of dry nasal medication in conditions of emaciation or after purgation or in gravid condition or in fatigue due to exertion and in thirst, the vata, getting provoked, causes disorders peculiar to its nature. In such conditions, all measures curative of vata, such as oleation, or roborant and sudation therapies etc. should be given, and in the case of a gravida ghee and milk should be specially given. The unctuous nasal medication causes dimness of vision in the case of persons greatly afflicted with fever or grief and also in those addicted to wine. In such cases painting the eye with un-unctuous and cooling collyrium, applications and medications prepared by the Putapaka-method should be done.

प्रतिमर्शगुणाः —

स्नेहनं शोधनं चैव द्विविधं नावनं मतम् ।
प्रतिमर्शस्तु नस्यार्थं करोति न च दोषवान् ॥११६॥

स्नेहनम् स्नेहन स्नेहन, शोधनम् च एव अने शोधन और शोधन, द्विविधम् औम ये प्रकारानुं इस तरह दो प्रकारका, नावनम् नस्य नस्य, मतम् मानेक ये माना गया है, प्रतिमर्श. तु अने प्रतिमर्श और प्रतिमर्श, नस्यार्थम् अने प्रकारना नस्यनुं काम दोनों प्रकारके नस्यका कार्य, करोति करे ये करता है, दोषवान् च अने दोष करनेवाले और दोष करनेवाला, न नहीं है ॥ ११६ ॥

116 There are two purposes served by nasal medication viz, oleation and purification. Nasal application serves both purposes and is harmless.

प्रतिमर्शप्रयोगविधि —

नस्तः स्नेहाङ्गुलिं दद्यात् प्रातर्निशि च सर्वदा ।
न चोच्छिद्धेक्षुरोगाणां प्रतिमर्शः स दाढ्यकृत् ११७

सर्वदा हरिरेव प्रतिदिन, प्रातः निशि च सवारे अने सवारे प्रातःकाल और रात्रिमें, नस्तः नसिकारार्थं अथुनोंमें, स्नेहाङ्गुलिम् स्नेहभरी आंगुली स्नेहप्रति अंगुलि, दद्यात् देवी देवे, न च उच्छिद्धेक्षु पक्षु ते स्नेह छेयो यदावी ज्यो नहि किन्तु इक्षु ऊपर न सींचे, क्षुरोगाणाम् नीरेग अनुष्येने नीरेगियोंको, स प्रतिमर्शः ते प्रतिमर्श वह प्रतिमर्श, दाढ्यकृत् दहता करनेवाले छे दहताकारक है ॥ ११७ ॥

117. Morning and night, and in all seasons, one should use a finger dipped in unctuous substance for nasal inunction. The medication should not be sniffed in too deeply. This nasal appli-

११६. नावनं मत-नस्यमुच्यते (ख)

, , -नस्यमुच्यते (ब य व)

, , -नावनं स्मृतम् (फ)

, , प्रतिमर्शस्तु-प्रतिमर्शः (घ)

cation is to be used in health and it is promotive of firmness and strength.

अध्यायकविषयाः —

तत्र श्लोकौ—

त्रीणि यस्मात् प्रधानानि मर्माण्यभिहितेषु च ।
तेषु लिङ्गं चिकित्सां च रोगमेदाश्च सौषधाः ॥११८॥
विधिरुत्तरवस्तेश्च नस्तः कर्मविधिस्तथा ।
सव्यापद्मेवजं सिद्धौ मर्माख्यायां प्रकीर्तितम् ॥११९॥

तत्र श्लोकौ ते विषयमा उपसंहारना ये श्लोक छे छे उस विषयमें उपसंहारके दो श्लोक हैंकि, मर्माख्यायाम् सिद्धौ त्रिमर्मायसिद्धि नामना अध्यायमा त्रिमर्मायसिद्धि नामके अध्यायमें, यस्मात् ये कारणसे, त्रीणि तेषु तीन, मर्माणि मर्मा मर्मा, प्रधानानि मुख्य छे मुख्य हैं, तेषु तेषु अने उनको, अभिहितेषु च अभिधात भर्ता चोट लगने पर, लिङ्गम् लक्षण कक्षण, चिकित्सा चिकित्सा चिकित्सा, सौषधाः औषधो सहित औषधोंके साथ, रोगमेदाश्च रोगना भेदा रोगके भेद उत्तरवस्तेः उत्तरवस्तिनी उत्तरवस्तिनी, विधि च विधि विधि, तथा नस्तः कर्मविधिः नस्यकर्मनी विधि नस्यकर्मकी विधि, सव्यापद्मेवजं व्यापत्ति उनकी व्यापत्ति, मेवजम् अने तेना औषध और इनकी औषध, प्रकीर्तितम् उद्देशमा आया छे कही गई हैं ॥ ११८-११९ ॥

Here are the two recapitulatory verses—

118-119 Of the vital regions why three are pre-eminent; the signs and symptoms and treatment of injuries occurring in these regions; the different varieties of diseases affecting these organs and their remedies; the method of administration of the urethral and vaginal douche and similarly the

११९ सव्यापद्मेवजं सिद्धौ मर्माख्यायाम्-सव्यापद्मेवजसिद्धौ मर्माख्यायः प्रकीर्तितः (घ)

, , सव्यापद्मे-सव्यापद्मे (घ)

method of administering nasal medication, the complications and their treatment:—have all been described in the chapter entitled Success in treatment of the Three Vital Regions

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते सिद्धिस्थाने त्रिमर्मीय-
सिद्धिर्नाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

इति आ. प्रभाषे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे
रथेला अग्निवेशमे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अले
थरकथी प्रतिसंस्कार पाभेला आ शास्त्रमा और
चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त अप्राप्त,
दृढबलसंपूरिते अने दृढबले पूरा करेला और दृढबलसे
पूरित किये गये, सिद्धिस्थाने सिद्धिस्थान विषे सिद्धिस्थानमें,
त्रिमर्मीयसिद्धि 'त्रिमर्मीयसिद्धि' 'त्रिमर्मीयसिद्धि'
नाम नामने। नामका, नवम नवमे। नौवाँ,
अध्यायः अध्याय संपूर्ण थये। अध्याय समाप्त
हुआ ॥ ९ ॥

9 Thus, in the Section on Success in Treatment, in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka the ninth chapter entitled Success in Treatment of the Complications arising from the disorders affecting the Three Vital Regions in the body' not being available, the same as restored by Dridhabala, is completed.

दशमोऽध्यायः ।

दशमे। अध्याय अध्याय दसवाँ

Chapter X

वस्तिस्त्रिद्वयुपक्रमः—

अथातो वस्तिस्त्रिद्वि व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

इति ह स्वाह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

अथ अतः हवे अली थी अब आगे, वस्ति-
सिद्धि 'वस्तिस्त्रिद्वि' नामना अध्यायनु 'वस्ति
सिद्धि' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्यान
करुं व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेय आत्रेये
आत्रेयने, इति ह आ विषयमा नीचे प्रभाषे ॥ इस
विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स्व उहेलु छे कहा है ॥ २ ॥

1 We shall now expound the chapter entitled 'The Successful application of the Enema Procedure'.

2 Thus declared the worshipful Atreya

सिद्धानां वस्तीनां शस्तानां तेषु तेषु रोगेषु ।

शृण्वग्निवेश ! गदतः सिद्धिं सिद्धिप्रदां भिषजाम् ३

अग्निवेश ! हे अग्निवेश ! हे अग्निवेश !, तेषु तेषु ते
ते उन उन, रोगेषु रोग पर रोगोंमें, शस्तानाम् उहेल
कही हुई, सिद्धानाम् प्रत्यक्ष द्रव आपनारी प्रत्यक्ष
फल देनेवाली, वस्तीनाम् अस्तिथेनी वस्तिथेनी,
भिषजाम् वैद्योने वैद्योंको, सिद्धिप्रदाम् सफलतादायक
सफलता देनेवाली सिद्धिम् सिद्धि सिद्धिको, गदतः
उहेल छु कहता हूँ, शृणु सज्जनो सुनो ॥ ३ ॥

3. Listen to me, O Agnivesa, as I discourse on the successful application of the most efficacious types of enema, the use of which brings success to the physician, and on the particular diseases in which each particular type is recommended.

બલાદીન્પ્રવિભજ્ય દત્તોવસ્તિ. સર્વરોગાન્નિવર્તયતિ—

બલદોષકાલરોગપ્રકૃતીઃ પ્રવિભજ્ય યોજિતાઃ સમ્યક્
સ્વૈઃ સ્વૈરૌષધવર્ગૈઃ સ્વાન્ સ્વાન્ રોગાન્નિયચ્છન્તિ ॥૪॥

બલ-દોષ- બલ, દોષ, કાલ-રોગ-કાલ, રોગ
કાલ, રોગ, પ્રકૃતીઃ અને પ્રકૃતિના ઓર પ્રકૃતિકે,
પ્રવિભજ્ય વિભાગ કરી વિભાગકે અનુસાર, સ્વૈઃ સ્વૈઃ
પેતપેતાના અપને અપને, ઔષધવર્ગો ઔષધ વર્ગથી
ઔષધવર્ગોસે, સમ્યક્ સારી રીતે અચ્છી પ્રકાર,
યોજિતાઃ યોજીતી બસ્તિઓ વનાઈ હુઈ વસ્તિયા, સ્વાન્
સ્વાન્ પેતપેતાના અપને અપને, રોગાન્ રોગોને
રોગોનો, નિયચ્છન્તિ હરે છે શાન્ત કરતી હૈ ॥૪॥

4. When, having regard to the nature of strength, morbidity, time, disease, and constitution in each given case, the appropriate kind of enema, prepared with the proper medications indicated, is used in the right way, the enema succeeds in allaying the disorder for which it is meant

વસ્તેર્ગુણાઃ—

કર્માન્યદ્વસ્તિસમં ન વિચિતે શીઘ્રસુખવિશોધિત્વાત્ ।
આશ્વપતર્પણતર્પણયોગાચ્ચ નિરત્યયત્વાચ્ચ ॥ ૫ ॥

શીઘ્ર- જલ્દી જલ્દી, સુખવિશોધિત્વાત્ સુખપૂર્વક
શોધન કરનાર હોવાથી સુખપૂર્વક શોધન કરનેવાલી
હોનેસે, આશુ- જલ્દી શીઘ્ર, અપતર્પણ- અપતર્પણ અપ-
તર્પણ, તર્પણયોગાત્ ચ તથા તર્પણ કરનાર હોવાથી તથા
તર્પણ કરનેવાલી હોનેસે, નિરત્યયત્વાત્ ચ અને હાનિકારક
ન હોવાથી ઓર હાનિકારક ન હોનેસે, વસ્તિસમમ્
બસ્તિસમાન વસ્તિસમાન, અન્યત્ યીજ્યુ અન્ય, કર્મ
કાર્ધ કર્મ કર્મ, ન વિચિતે નથી નહીં હૈ ॥૫॥

5. There is no therapeutic procedure comparable to that of the enema in as much as it possesses rapid and useful properties of cleansing, in addition to its being a quick agent of

impletion and depletion and is unattended with danger.

વિરેચનાશ્વપેક્ષયા વસ્તેઃ શ્રેષ્ઠત્વપ્રતિપાદનમ્—

સત્યપિ દોષહરત્વે કટુતીક્ષ્ણોષ્ણાદિ મેષજાદાનાત્
દુઃખોદારોત્કેશાહ્યત્વકોષ્ઠરુજા વિરેકે સ્યુઃ ॥૬॥

વિરેકે વિરેચનમાં વિરેચનમેં, દોષહરત્વે દોષ-
હરતા દોષ હરનેકી શક્તિ, સતિ અપિ હોવા છતાં પણ
હોને પર મી, કટુ-તીક્ષ્ણ- કટુ, તીક્ષ્ણ કટુ, તીક્ષ્ણ,
ઔષ્ણાદિ- અને ઉષ્ણ વગેરે ઔષ્ણ આદિ, મેષજ- ઔષધો
ઔષધ, આદાનાત્ લેવાથી લેનેસે, દુઃખ- દુઃખ દુઃખ
રુજા- ઔષ્ણકાર રુજા, ઉત્કેશ- ઉત્કેશ ઉત્કેશ,
અહ્યત્વ- અહ્યતા અહ્યતા, કોષ્ઠરુજા. અને કોષ્ઠમાં
પીડા ઓર કોષ્ઠમેં પીડા, સ્યુઃ થાય છે હોતી હૈ ॥૬॥

6. Although purgation does eliminate morbid matter, the oral ingestion of drugs containing as they do pungent, acute and hot and such other properties, tends to produce such unpleasant side-effects as cause distress, eructations nausea, unpleasantness and pain in the gastrointestinal tract.

અવિરેચ્યૌ શિશુવૃદ્ધૌ તાવપ્રાપ્તપ્રહીનધાતુબલૌ ।
આસ્થાપનમેવ તયોઃ સર્વાર્થકૃદુત્તમં કર્મ ॥ ૭ ॥
બલવર્ણહર્ષમાર્દવગાત્રજોહાત્રુણાં દદાત્યાશુ ।

શિશુવૃદ્ધૌ બાળક અને વૃદ્ધ વાલક ઓર વૃદ્ધ,
અવિરેચ્યૌ વિરેચનને યોગ્ય નથી વિરેચનકે યોગ્ય નહીં
હૈ, તૌ અપ્રાપ્ત-પ્રહીન-ધાતુબલૌ- કારણ કે તેઓમાંના
બાળકને ધાતુ તથા બલ પૂરા પ્રાપ્ત થયાં હોતાં નથી
અને વૃદ્ધનાં ધાતુ તથા બલ ઓછાં થતાં બલ છે
કર્ણોકિં ઉનમેંસે વાલકકો ધાતુ તથા બલ પૂર્ણ પ્રાપ્ત નહીં
હોતે ઓર વૃદ્ધકો ધાતુ તથા બલની હાનિ હોતી જાતી હૈ, તયોઃ
તેઓને માટે ઉનકે લેણ, આસ્થાપનમ્ એવ આસ્થાપન જ
આસ્થાપન હી, સર્વાર્થકૃત્ સર્વ કામ સાધનાર સર્વાર્થ-
સાધક, ઉત્તમમ્ અને ઉત્તમ ઓર ઉત્તમ, કર્મ- કર્મ છે કર્મ
હૈ, નૃણામ્ બસ્તિ મનુષ્યોને વસ્તિ મનુષ્યોનો, વલ-વર્ણ -

मृदु, वलु, बल, वर्ण, हर्ष, हर्ष, मार्दव, मृदुता, गात्रस्नेहान् अने अंगेमां स्निग्धता और अंगोंमें स्निग्धता, आशु. ज्वरी शीघ्र, ददाति आपे छे बेती है ॥७१॥

7-7½. Moreover, since the very young and the very aged are both unsuitable subjects for purgation, on account of the former having not yet attained full body-growth and vitality and the latter having begun to lose both, the corrective enema-procedure is in both cases the most suitable procedure and the one that can achieve all the desired results. Thus, the enema invests persons quickly with strength, complexion, exhilaration, softness and unctuousness of the body

वस्तेमैदाः, तद्विषयाश्च—

अनुवासनं निरुहश्चोत्तरवस्तिश्च स त्रिविधः ॥८॥
शाखावातार्तानां संकुचितस्तब्धभग्नरुग्णानाम् ।
विद्वस्नाग्मानारुचिपरिकर्तिरुगादिषु च शस्तः ॥९॥

सः त्रिविधः ते त्रय प्रकारनी छे वह तीन प्रकारकी है. अनुवासनम् जेभके अनुवासन जैसेकि अनुवासन, निरुहः च निरुह निरुह, उत्तरवस्तिः च अने उत्तर-वस्ति और उत्तरवस्ति, शाखावात शाखावातधी शाखाके वायुसे, आर्तानां पीडित पीडित, संकुचित- तेभज स केअ एवं संकोच, स्तब्ध-भग्न रतुधता तथा अंग-अंगना स्तब्धता तथा अंगभंगवाले, रुग्णानाम् रोगी अने भाटे रोगियोंके लिए, विद्वस्ना- अने भग्नरुध और मलावरोध, आग्मान- आग्मान आग्मान, अरुचि अरुचि, परिकर्तिरुक्- अने वाढरेअ और परिकर्तिकारोग, आदिषु च वजेरेमां आदिमें, शस्त वस्ति प्रशस्त छे वस्ति प्रशस्त है ॥ ८-९ ॥

89 The enema is of three kinds viz, unctuous, evacuative and urethro-vaginal douching The enema is especially beneficial in persons afflicted with rheumatic affections of the extremities, contracture, softness, fracture and pain.

उष्णार्तानां शीताञ्जीतार्तानां तथा सुखोष्णांश्च ।
तद्योग्यौषधयुक्तान् वस्तीन् संतर्क्य विनियुज्यात् १०

उष्णार्तानाम् गरभीधी पीडिता मनुष्येने उष्णतासे पीडितोंको, शीतान् शीत शीतल तथा शीतार्तानाम् तथा ङ्डीधी पीडिता मनुष्येने तथा शीतपीडितोंको, सुखोष्णान् च नवशेडी सुखोष्ण, वस्तीन् अस्तिओ वस्तिर्योको, तद्योग्य तेओने योग्य उनके लिए योग्य औषधयुक्तान् औषधधी युक्त करी औषधोंसे युक्तकर, संतर्क्य विचार करी विचार करके, विनियुज्यात् प्रयोज्यी ओधओ प्रयोग करनी चाहिए ॥ १० ॥

10. Patients afflicted with heat, should be given cold enemas while those afflicted with cold should be given genially warm enemas. The enema should be given prepared with the appropriate medicaments judging each case on its own merits

बृंहणीयवस्त्यनर्हा. —

वस्तीन् बृंहणीयान् दद्याद् व्याधिषु विशोधनीयेषु ।
मेदस्विनो विशोभ्या येऽपि नराः कुष्ठमेहार्ताः ॥११॥

विशोधनीयेषु तथा शोधन करवा योग्य तथा शोधनयोग्य, व्याधिषु रोगोंमें, बृंहणीयान् बृंहण, वस्तीन् अस्तिओ वस्ति, न दद्यात् देवी ओधओ नहीं देनी चाहिए, मेदस्विनः मेदवाण मेदस्वी,

१० तद्योग्यौषधयुक्तान् वस्तीन् संतर्क्य—तद्योग्यौषधयुक्ता-वस्तीन्
संतर्क्य (क ख)

११ दद्याद् व्याधिषु विशोधनीयेषु—व्याधिषु युज्याद्विशोधनी-

येषु (घ)

कुष्ठमेहार्ताः तथा डोढ अने प्रमेदुथी पीडित कुष्ठ और मेहसे पीडित, अपि नरा. ने डोढ मनुष्यो जो कोई मनुष्य, विशोध्याः शोधन करवा शोध्य होय तेओने पक्षु अस्ति नहि देवी ओधओ शोधन योग्य हों उनको भी वस्ति नहीं देनी चाहिए ॥ ११ ॥

11. Roborant enema should not be given in cases requiring purificatory treatment (such as persons who are obese or afflicted with dermatosis, urinary anomalies, or in cases needing to be rid of putrid humors or in cases of skin and urinary diseases.

शोधनीयवस्त्यनर्हाः —

न क्षीणक्षतदुर्बलमूर्च्छितकृशशुष्कदेहानाम् ।
युञ्ज्याद्विशोधनीयान् दोषनिबद्धायुषो ये च ॥ १२ ॥

क्षीण-क्षत- क्षीण, क्षतयुक्त क्षीण, क्षतयुक्त, दुर्बल- दुर्बल, दुर्बल, मूर्च्छित- मूर्च्छित, मूर्च्छित, कृश- कृश अने शुष्क कृश और शुष्क, देहानाम् देह- वाणोओने देहवालोंको, ये च तथा ने तथा जो, दोष- निबद्धायुषः दोष पर टकेवा आयुवाणो होय तेओने दोषों पर अवलम्बित आयुवाले हों उनको, विशोधनीयान् शोधन अस्ति शोधनवस्ति, न युञ्ज्यात् आपवी न ओधओ नहीं देनी चाहिए ॥ १२ ॥

12 The use of the purificatory measures are contra-indicated in persons with cachexia, pectoral lesions, debility, fainting, emaciation and dehydration of the body, as well as in those whose life is sustained to some extent by the excretory matter in the body

कार्यविशेषापेक्षया वस्तीना सस्कारविशेषः —

वाजीकरणेऽसृक्पित्तयोश्च मधुघृतपयोयुक्ताः ।
शस्ताः सतैलमूत्रारनाललवणाश्च कफवाते ॥ १३ ॥

वाजीकरणे वा०७५२५ वाजीकरण, असृक् रक्तदोष रक्तदोष, पित्तयो. च अने पित्तमा और पित्तमें, मधु-घृत- मधु, घी मधु, घी, पय-युक्ताः तथा दूधभी युक्त तथा दूधसे युक्त, कफ-वाते अने कफ तथा वातमें, सतैल-मूत्र- तैल गोमूत्र तैल गोमूत्र, आरनाल आरनाल आरनाल लवणा च तथा लवणभी युक्त अस्तिओ तथा लवणसे युक्त वस्तियों, शस्ता प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥ १३ ॥

13 For the purpose of virilification and in disorders of blood and pitta, the enemas prepared with honey ghee and milk are recommended. In morbid conditions of kapha and vata, enemas prepared with til oil, cow's urine sour conjee and rock salt are beneficial

युञ्ज्याद् द्रव्याणि वस्तिष्वम्लं मूत्रं पयः सुरां काथान् ।
अविरोधाद्वातूनां रसयोनित्वाच्च जलमुष्णम् ॥ १४ ॥

वातूनाम् वातुओने वातुओंके, अविरोधात् विरोधी न होय ओवा विरोधी न हों ऐसे, अम्लम् अम्लद्रव्य अम्ल, मूत्रम् पय गोमूत्र-दूध गोमूत्र-दूध, सुराम् सुरा सुरा, काथान् अने काथ और काथ, द्रव्याणि ओ द्रव्योंको, रसयोनित्वात् च अने रसनीयानि होवाथी और रसकी योनि होनेसे, उष्णम् गरम गरम, जलम् पाणीने जलको, वस्तिषु अस्तिओमा वस्तियोंमें, युञ्ज्यात् येओवा ओधओ मिलाना चाहिए ॥ १४ ॥

14 In the preparation of the enema solution, such substances should be used from among acid articles, urines milks,

१२. शुष्कदेहानाम्-सम्बद्धदेहानाम् (क व)

११. युञ्ज्याद्विशोधनीयान्-इत्याद्विशोधनीयान् (घ)

१३ पित्तयोश्चमधुघृतपयोयुक्ताः-पित्तयोर्मधुघृतपय संयुक्ता नवे (२)

१४ लवणाश्चकफवाते-लवणाः कफवृत्ते वाते (च ५ क)

wines and decoctions as are not antagonistic to the body elements and water, being the source the nutrient fluid, should be warm

सुरदारुशताह्वैलाकुष्ठमधुकपिप्पलीमधुस्नेहाः ।
ऊर्ध्वानुलोमभागाः ससर्षपाः शर्करा लवणम् ॥१५॥
आवापा वस्तीनामतः प्रयोज्यानि तेषु यानि स्युः ।
युक्तानि सह कषायैस्तान्युत्तरतः प्रवक्ष्यामि ॥१६॥

ससर्षपा. सरसप सरसो, सुरदारु- देवदार देवदारु, शताह्व- सुग्रा सोया, एला-कुष्ठ नाग्री ओलभी-कठ इलायची कूठ, मधुक जेहीमध मुलहठी, पिप्पली- पीपर पिप्पली, मधु-स्नेहाः मधु-स्नेह मधुस्नेह ऊर्ध्व- अनुलोम-भागाः ऊर्ध्वभाग (वमन द्रव्य) ऊर्ध्वभाग, (वमन द्रव्य) अनुलोमभाग (विरेचन द्रव्य) अनुलोमभाग (विरेचन द्रव्य), शर्करा साकर अने शर्करा, लवणम् अने लवण अने और नमक ये वस्तीनाम् अस्तिओनां वस्तिओमें, आवापा नाभवानां द्रव्यो छे डालनेके द्रव्य हैं, मतः ओओमाथी इनमेंसे, यानि ओओने जो, कषायैः सह उपायो साथे कषायोसहित, युक्तानि मेज- वीने मिलाकर, तेषु प्रयोज्यानि स्युः ओ अस्तिओमा प्रयोज्या ओओने जिन वस्तिओमें प्रयोज्य है, तानि तेओने उनको, उत्तरत. हवे पछी पीछेसे, प्रवक्ष्यामि कहीश कहूंगा ॥ १५-१६ ॥

15-16 Deodar, dill seeds, small cardamom costus, liquorice, long pepper, honey and unctuous substance, drugs acting as purificatory of upper and lower channels rape-seed, sugar and salt are the ingredients to be added to the enema solution. As to which of these ingredients should be used in which kind of enema and with what

kind of decoction will be described hereafter

चिरजातकठिनबलेषु

व्याधिषु तीक्ष्णा विपर्यये मृदवः ।

सप्रतिवापकषाया

योज्यास्त्वनुवासननिरुहाः ॥१७॥

चिरजात- दाया नभतथी थयेद दीर्घ कालसे उरगज, कठिन- भटान महान, बलेषु अक्षवाणा बलबाले, व्याधिषु व्याधिओमा रोगोंमें, सप्रतिवाप आवाप आवाप, कषाया. अने उपायसहित और कषायसहित, तीक्ष्णाः तीक्ष्ण तीक्ष्ण, अनुवासन अनुवासन अनुवासन, निरुहाः तथा निरुह अस्तिओ निरुह वस्तिओ, योज्याः योज्या ओओने प्रयुक्त करनी चाहिए, विपर्यये तु तथा विपरीत अवस्थामा आवाप अने उपायसहित मृदु अनुवासन तथा निरुह अस्तिओ योज्या ओओने तथा विपरीत अवस्थामें आवाप और कषायसहित मृदु अनुवासन तथा निरुहवस्तिओ प्रयुक्त करनी चाहिए ॥१७॥

7 In disease-conditions which are chronic, obstinate and severe, strong, unctuous or evacuating enema prepared with suitable ingredients and decoction should be used, while in the opposite conditions, i. e. mild or recent condition of disease, mild enema should be used

वातरोगेषु शस्ताज्यो वस्तयः —

अर्धसूतैरतः सिद्धान् नानाव्याधिषु सर्वशः ।

वस्तीन् वीर्यसमैर्भागीर्यधारालोडनाञ्जृणु ॥१८॥

नानाव्याधिषु शुद्ध शुद्ध व्याधिओमा भिन्न भिन्न रोगोंमें, सर्वशः सर्वशः सब प्रकारके, सिद्धान् सिद्ध मथैली सिद्ध, वीर्यसमै भागीः कीर्तनीयना सामर्थ्यने

१६ आवापा-आवापो (क)

तामुत्तरत-तमुत्तरत (क. ह)

११ आवापा वस्तीनामतः प्रयोज्यानि तेषु यानि स्युः-आवापे वस्तीनामतः प्रयोज्यानि तेषु यानि स्युः (न. क)

१७ बलेषु-बलिषु (न)

१८ सर्वशः-सर्वशः (क. क. ह. ह.)

११ -वृत्ति (न)

११ वमार्हालोडनाञ्जृणु-वमार्हालोडनाञ्जृणु (न. ह. य. क.)

नाश न करे तेदां द्रव्येभ्यो युक्त समकीर्य द्रव्य भागोंसे युक्त, यथार्ह-आलोचनात् अने ते द्रव्येभ्यो मिश्रित करनेपर यथायोग्य द्रव द्रव्येभ्यो युक्त और उन द्रव्योंको मिश्रित करनेवाले द्रव द्रव्योंसे युक्त, वस्तीन् अस्तिशैले वस्तिर्बोको, अत आलींभी यदासे, पर्धश्लोकै अरधा अरधा श्लोकै आधे आधे श्लोकै, शृणु आलींभी सुनो ॥ १८ ॥

18. Listen to me as I now describe, a prescription in each hemistich a number of tried prescriptions of enemas suitable for administration in all varieties of disease-conditions. In these prescriptions, the relative proportion of the drugs to be mixed together should be such that the potency of any one drug is not neutralized by that of any other

विश्वोऽग्निमन्थः श्योनाकः काश्मर्यः पाटलिस्तथा ।
शालपर्णी पृश्निपर्णी बृहत्यौ वर्धमानकः ॥१९॥
यवाः कुलत्था कोलानि स्थिरा चेति त्रयोऽनिले ।
शस्यन्ते सचतुःस्नेहाः पिशितस्य रसान्विताः ॥२०॥

विश्वः भीक्षु बेल, अग्निमन्थः अरली अरणी श्योनाकः अरलु अरलु, काश्मर्यः शीवल्लु गंभारी, तथा पाटलिः अने पाटला तथा पाटला, शालपर्णी शालपर्णी, पृश्निपर्णी पृश्निपर्णी, बृहत्यौ अने मोरी मली दोनों कटेरी वर्धमानकः अने और उः एरण्ड, यवाः तथा जौ तथा जौ, कुलत्थाः कुलत्था, कोलानि मोर बेर, स्थिरा च अने साधवल्लु और शालपर्णी, त्रयः आरलु योम ये तीन योग, सचतु स्नेहा चार स्नेहोंके साथ, पिशितस्य रसान्विताः तथा मांसरस साथे तथा मांसरसके साथ, अनिले वातरोगमां वातरोगमें, शस्यन्ते प्रशस्त-छे प्रशस्त हैं ॥ १९-२० ॥

१९. शालपर्णी-शालपर्णी (क व)

२०. कोलानि कोलानि (ख त)

19 20. (1) Bael, wind killer, Indian calosanthos, fruits of white teak and trumpet flower, (2) Ticktrefoil, painted leaved uraria the two varieties of Indian nightshade and castor oil plant; (3) Barley horse-gram Indian jujube, ticktrefoil; these three sets of drugs comprising three distinct prescriptions should be prepared with the addition of the tetrad of unctuous articlee and meat-juices and administered in morbid conditions due to vata

पित्तोने शस्तायो वस्तयः —

नलवज्जुलवानीरशतपत्राणि शैवलम् ।
मञ्जिष्ठा सारिवाऽनन्ता पयस्या मधुयष्टिका ॥२१॥
चन्दनं पद्मकोशीरं तुङ्गं ते पैत्तिके त्रयः ।
सशर्कराक्षौद्रघृताः सक्षीरा वस्तयो हिताः ॥२२॥

नल वज्जुल नाद्री वाणु नल, वज्जुल वानीर-वानीर वानीर, शतपत्राणि शतपत्र शतपत्र, शैवलम् अने शेवाण और शेवाल, मञ्जिष्ठा मञ्जिष्ठ मंजीठ, सारिवा सारिवा सारिवा, अनन्ता अनन्ता कपूरी, पयस्या बोयडोणु बिलाईकन्द, मधुयष्टिका अने जेठीमध और मुलहठी, चन्दनम् तथा चन्दन तथा चन्दन, पद्मकः पद्मक पद्माख, पद्मीरम् डाणो वाणो खस, तुङ्गम् अने पुनाग पुनाग, ते ते ये, त्रयः वस्तयः त्रय अस्तिशैले तीन वस्तियां, सशर्करा सांकर चीनी, क्षौद्र-घृता मध अने घी साथे शहद और चीके साथ, सक्षीरा तथा दूध साथे तथा दूधके साथ, पैत्तिके (पतङ्गोषमां पित्तोगोंमें, हिता हितकर छे हितकर है ॥ २१-२२ ॥

21-22. (1) Great reed, country willow, cane, lotus and moss (2) Indian madder, the two varieties of Indian sarsaparilla, milky yam, and

२२ ते-च (घ)

तुङ्ग ते पैत्तिके त्रयः पैत्तिके तु गदे त्रयः (द)

liquorice, (3) Sandalwood, Himalayan cherry, cuscus grass, and fragrant poon, these three sets of drugs making the second triad of prescriptions, are to be given combined with sugar, honey, ghee and milk and are indicated as enema in disease-conditions due to pitta

कफरोगे शस्तास्त्रयो वस्तयः—

अर्कस्तथैव चालर्क एकाष्टीला पुनर्नवा ।
हरिद्रा त्रिफला मुस्तं पीतदारु कुटञ्जटम् ॥२३॥
पिप्पल्यश्चित्रकश्चेति त्रयस्ते श्लेष्मरोगिषु ।
सक्षारक्षौद्रगोमूत्रा नातिस्नेहान्विता हिताः ॥२४॥

अर्क आठडा लाल आक, अलर्क सडेह आठ सफेद आक, एकाष्टीला पाठा पादी, तथा एव अने और, पुनर्नवा च साठेडी पुनर्नवा, हरिद्रा छण्डर हल्दी, त्रिफला त्रिधा त्रिफला, मुस्तम नागरमेथ मोथ, पीतदारु देवदारु देवदारु, कुटञ्जटम् अने उपल सरी और कालीसर, पिप्पल्यः तथा पीपर तथा पिप्पली, चित्रकः च अने चित्रक और चित्रक, इति ते वे, न अति-स्नेह-अन्विताः अत्यन्त स्नेहयो युक्त नहि औवी अत्यन्त स्नेहसे युक्त नही ऐसी, त्रय त्रय अस्तिओ तीन वस्तिवां, सक्षारक्षौद्र क्षार, मध क्षार, शहद, गोमूत्राः अने गोमूत्र साथे और गोमूत्रके साथ, श्लेष्मरोगिषु क्षरेओओने कफ रोगियोंके लिए, हिता. हितकर छे हितकर हैं ॥ २३-२४ ॥

23-24 The two varieties of (1) mudar, Patha and hog's weed, (2) Turmeric, the three myrobalans, nut-grass Indian berberry and Indian valerian, (3) Long pepper and white flowered leadwort, these three sets of drugs, making the third triad of

prescriptions, should be used mixed with alkali, honey and cow's urine and a slight quantity of unctuous substance These enemas are recommended in disease-conditions due to kapha.

पकाशयशोधनाश्चत्वारो वस्तयः—

फलजीमूतकेक्ष्वाकुधामार्गवकवत्सकाः ।
श्यामा च त्रिफला चैव स्थिरा दन्ती द्रवन्त्यपि २५
प्रकीर्या चोदकीर्या च नीलिनी क्षीरिणी तथा ।
सप्तला शङ्खिनी लोधं फलं कम्पिलुकस्य च ॥२६॥
चत्वारो मूत्रसिद्धास्ते पकाशयविशोधनाः ।
(व्यस्तैरपि समस्तैश्च चतुर्योगा उदाहृताः ॥२७॥)

फल- भीठण मैनफल, जीमूतक- भूतक देवदारु, इक्ष्वाकु- धक्ष्वाकु कटुतुम्बी, धामार्गवक- धामार्गव धामार्गव, वत्सका अने धन्धव और इन्द्रजौ, श्यामा श्यामा त्रिवृत, त्रिफला च एव अने त्रिधा त्रिफला, स्थिरा- साधवण्य सरोवन, दन्ती- दन्ती दन्ती, द्रवन्ती अपि अने रतनभेत और जंगली एरण्डी, प्रकीर्या च करंज करज, उदकीर्या च उदकीर्या उदकीर्या, नीलिनी- नीलिनी नीली, तथा क्षीरिणी अने क्षीरिणी और क्षीरिणी, सप्तका- सप्तका सप्तला, शङ्खिनी- शङ्खिनी शङ्खिनी, लोधम् लोधर लोध कम्पिलुकस्य अने कम्पिलुकस्य और कमीलाका, फलम् च इल फल, मूत्र- सिद्धाः गोमूत्रभी सिद्ध करेले गोमूत्रसे सिद्ध, ते ते ये, चत्वारः चार येओ चार योग, पकाशय- पकाशयन पकाशयके, विशोधना. शोधन करनार छे शोधक हैं, व्यस्तैः छूटा छूटा सिद्ध सिद्ध, समस्तै. च अपि अने समस्त रूपमें भी, चतुर्योगाः ओ चार येओ ये चार योग, उदाहृता उदाहृता आओ छे कहे गये हैं ॥२५-२७॥

25-27. (1) Emetic nut, bristly luffa, bottle gourd, sponge gourd, bitter

१२. श्लेष्मरोगिषु-श्लेष्मरोगिणाम् (व. य.)

१३. - कफरोगिणाम् (प.)

२५ धामार्गवकवत्सका-धामार्गवकेडवत्सका (व न द य)

२६ त्रिफला-त्रिवृता (व फ.)

luffa and kurchi; (2) Black turpeth, the three myrobalans, ticktrefoil, red physic nut and physic nut. (3) Indian beech, prickly brazil wood, indigo plant, and asthma weed. (4) Soap pod, clenolipis, lodh, and the fruit of kamala. these four sets of drugs prepared with cow's urine are purificatory of the colon. (the drugs above mentioned may be used separately or in combination and they make a tetrad of prescriptions)

शुक्रमांसदाश्चत्वारो वस्तयः —

काकोली क्षीरकाकोली मुद्गपर्णी शतावरी ।

विदारी मधुयष्ट्याह्वा शृङ्गाटककशेरुके ॥२८॥

आत्मगुप्ताफलं माषाः सगोधूमा यवास्तथा ।

जलजानूपजं मांसमित्येते शुक्रमांसलाः ॥२९॥

काकोली डाकोली काकोली, क्षीरकाकोली क्षीर-
डाकोली क्षीरकाकोली, मुद्गपर्णी मगदी मग मुद्गपर्णी,
शतावरी अने शतावरी और शतावर, विदारी कोय-
डाणु विदारीकन्द, मधुयष्ट्याह्वा जेहीमध मुलहठी,
शृङ्गाटक- शीगोडा सिंघाडे, कशेरुके अने कशेरुक और
कशेरुक, आत्मगुप्ताफलम् कोयभीज कौचके बीज,
माषाः अउड उडद, सगोधूमाः भुडि गेहूँ, तथा यवाः
अने जव और जौ, जलजानूपजम् तथा जलज
अने आनूप और जलज और आनूप, मांसम्
मांस मांस, इति एते ये चार अस्तिओ ये चार
वस्तिया, शुक्रमांसलाः वीर्यवर्धक अने मांसवर्धक छे
शुक्रवर्धक और मांसवर्धक है ॥ २८-२९ ॥

28-29. (1) Kakoli, Ksheerakakoli, wild bean and climbing asparagus; (2)

white yam, liquorice Indian water chest-nut and luffa, (3) the fruit of the cowage. black gram, wheat and barley, (4) And the meat of the aquatic wet-land animals:—these four sets of drugs are promotive of the seminal secretion as well as of flesh.

साम्राहिकाश्चत्वारो वस्तयः —

जीवन्ती चाग्निमन्थश्च घातकीपुष्पवत्त्वको ।

प्रग्रहः खदिरः कुष्ठं शमी पिण्डीतको यवाः ॥३०॥

प्रियङ्गु रक्तमूली च तरुणी स्वर्णयूथिका ।

वटाद्याः किंशुकं लोध्रमिति साम्राहिका मताः ३१

जीवन्ती च अजन्ती जीवन्ती अग्निमन्थः अग्नि-
मन्थ अग्निमन्थ, घातकीपुष्प- घातकीना फूल भायके फूल,
वत्त्वको च अने चन्द्रज्व और इन्द्रजौ, प्रग्रहः प्रग्रह
प्रग्रह, खदिर भेद खदिर, कुष्ठम् कठ कूठ शमी भीजडी
शमी, पिण्डीतकः भीटण मैनफल, यवाः अने जव
और जौ, प्रियङ्गुः प्रियगु प्रियगु, रक्तमूली रक्तमूली
रक्तमूली तरुणी गुलाब गुलाब, स्वर्णयूथिका अने
स्वर्णयूथिका और स्वर्णयूथिका, वटाद्या वड वजेरे
वटादि क्षीरवृक्ष, किंशुकम् केसुडा किंशुक, लोध्रम् च
अने लोध्र और लोध्र, इति ये ये, साम्राहिकाः
साम्राहिक अस्तिओ साम्राहिक वस्तिया, मताः मानेव
छे कही हैं ॥ ३०-३१ ॥

30-31. (1) Cork swallow wort, wind killer, fulsee flower and kurchi; (2) Purging cassia, catechu, costus, shamee, emetic nut and barley, (3) perfumed cherry, Indian madder; double jasmine and yellow-jasmine; (4) The banyan and the other drugs of its group. Palas and the lodh these four sets of drugs are known to be astringent in their action

३१. तरुणी-तरुणी (घ)

२८ मुद्गपर्णी-पुष्पपर्णी (घ)

२९ विदारीमधुयष्ट्याह्वा-मधुक च विदारी च (घ.)

२९ जलजानूपज-जलजानूपज (ग ड म ध)

२९ शुक्रमांसलाः-शुक्रमांसदा. (घ. य)

२९ मांसमित्येते शुक्रमांसलाः-मांसमिति शुक्रविवर्धनाः (घ)

२९ शुक्रमांसलाः-शुक्रवर्धमा (ड)

परिष्ठावे द्वौ वस्तीः —

परिष्ठावे शृतं क्षीरं सवृश्चीरपुनर्नवम् ।

आखुपर्णिकया वाऽपि तण्डुलीयकयुक्तया ॥३२॥

परिष्ठावे परिष्ठावर्मा परिष्ठावर्मे, सवृश्चीर- घेणी साटेडी वृश्चीर, पुनर्नवम् अने द्वाद साटेडी साथे और पुनर्नवासे, शृतम् उडाणेला कथित, क्षीरम् दूधसे, तण्डुलीयक अथवा तांदुलीयक अथवा तण्डुलीयकसे, युक्तया युक्त युक्त, आखुपर्णिकया वा अपि अरुन्धती साथे उडाणेला दूधभी अस्ति देवी आखुपर्णिके साथ कथित दूधसे वस्ति देवे ॥३२॥

32. (1) Milk prepared with white hog's weed, and hog's weed. (2) Or with kidney leaved ipomea and prickly amaranth is indicated in hemorrhage conditions.

दाहे द्वौ वस्ती—

कालकृतककाण्डेषुदर्भपोटगलेक्षुभिः ।

दाहघ्नः सघृतक्षीरो द्वितीयश्चोत्पलादिभिः ॥३३॥

कालकृतक कासुंदरो कसौदी, काण्डेषु- उडाणेला काण्डेषु, दर्भ- दर्भ, पोटागल- पोटागल पोटागल, इक्षुभिः अने शेरडीथी साधित और इक्षुसे साधित, सघृतक्षीरः धी तथा दूधवाणी पहेली अस्ति धी और दूधवाली प्रथम वस्ति, उत्पलादिभिः अने उत्पल वगेरेथी साधित धी तथा दूधवाणी और उत्पल आदिसे साधित धी तथा दूधवाली, द्वितीय च भीष्म अस्ति दूसरी वस्ति, दाहघ्न दाहनाशक छे दाहनाशक है ॥३३॥

33. (1) Negro coffee, big sugar-cane, sacrificial grass, elephant grass

and sugar cane; (2) The blue water lily and other aquatic plants of its group; ghee or milk, prepared with either of these two sets of drugs, is curative of burning.

परिकर्ते द्वौ वस्ती—

कर्बुदाराढकीनीपविदुलैः क्षीरसाधितैः ।

वस्तिः प्रदेयो भिषजा शीतः समधुशर्करः ॥३४॥

परिकर्ते तथा वृन्तैः श्रीपर्णीकोविदारजैः ।

(देयो वस्तिः सुवैद्यैस्तु यथावद्विदितक्रियैः ॥३५॥)

परिकर्ते परिकर्तिङ्गमा परिकर्तिङ्गामे, भिषजा वैद्ये वैद्य, क्षीरसाधिते दूधमा साधित क्षीरसिद्ध, कर्बुदार- उडाणेला कचनार, आढकीनीप- तुवेर उडाणेला अरहर कदम्ब, विदुलैः अने समुद्रफल साथे और समुद्रफलसे, समधुशर्कर- मध अने साकर लेणवी सहद और चीनी मिलाकर, शीतः ठंडी शीत, वस्ति अस्ति वस्ति प्रदेयः देवी दे, तथा तथा तथा, यथावत् सत्यस्वरूपमा सत्यस्वरूपमे, विदितक्रियैः क्रियाने अत्युन्नत क्रियाके ज्ञाता, सुवैद्य तु सुवैद्योऽपि सुवैद्य, श्रीपर्णी- काश्मिरी गभारी, कोविदारजै अने उडाणेला और कचनारके, वृन्तैः डीटेथी अस्ति देवी लेडो छे डठलोसे वस्ति देवे ॥ ३४-३५ ॥

34 35 White mountain ebony, pigeon pea, kadamba and hijjal tree should be prepared in milk with honey and sugar, and given as a cold enema, by the physician, in griping or colicky pain. Similarly, an enema prepared with the stalks of white teak and variegated mountain ebony may be given as enema in the same condition by good physicians who have a correct knowledge of the therapeutic methods

१२. परिष्ठावे-परिष्ठावे (घ)

, परिष्ठावे शृत क्षीर-पय शृतं परिष्ठावे (घ च)

३३ कालकृतक कोलकृतक (ग त)

, दर्भपोटगलेक्षुभिः-दर्भपोटगलेक्षुनालिभिः (क घ त च फ)

, कालकृतककाण्डेषुदर्भपोटगलेक्षुभिः-कालकृतककाण्डेषुदर्भ-

कोलेक्षुशालिभिः (झ ट

પ્રવાહને દ્વૌ વસ્તી—

વસ્તિઃ શાસ્ત્રમલિવૃન્તાનાં ક્ષીરસિદ્ધો ઘૃતાન્વિતઃ ।
હિતઃ પ્રવાહને તદ્વદ્વેષ્ટૈઃ શાસ્ત્રમલિકસ્ય ચ ॥૩૬॥

શાસ્ત્રમલિ- શાસ્ત્રમલિનાં શાસ્ત્રમલિકે, વૃન્તાનામ્
કીટાથી ઢંઠલોસે, ક્ષીરસિદ્ધઃ સાધિત દૂધમાં સિદ્ધ
કરેલ સાધિત દૂધમાં સિદ્ધ કિયે, ઘૃતાન્વિત. ધીથી યુક્ત
ધીકે સાથ, વસ્તિઃ ખરિત વસ્તિ, પ્રવાહને. કરાજવાના
રોગમાં પ્રવાહિકામાં, હિત હિતકર છે હિતકારી છે,
જદ્વ તેજ પ્રમાણે તદનુસાર, શાસ્ત્રમલિકસ્ય ચ શાસ્ત્ર-
લિના શાસ્ત્રમલિકે, વેદૈઃ ગુદથી સાધિત દૂધમાં સિદ્ધ
કરેલ ધીથી યુક્ત ખરિત કરાજવાના રોગમાં હિતકર
છે ગોંદસે સાધિત દૂધસે સિદ્ધ કિયે ધીકે સાથ વસ્તિ
પ્રવાહિકામાં હિતકર છે ॥૩૬॥

36 The stalks of silk cotton tree
prepared in milk with ghee and
(2) the resin of the silk cotton tree
similarly prepared, make two prescrip-
tions beneficial in conditions of
diarrhea

અતિયોગે દ્વૌ વસ્તી—

અશ્વાવરોહિકાકાકનાસારાજકશેરુકૈઃ ।
સિદ્ધાઃ ક્ષીરેઽતિયોગે સ્યુઃ ક્ષૌદ્રાજનઘૃતૈર્યુતાઃ ૩૭
ન્યમ્નોધાયૈશ્વતુર્ભિશ્ચ તેનૈવ વિધિના પરઃ ।

અશ્વાવરોહિકા- અશ્વગંધા અશ્વગંધા, કાકનાસા-
કાકનાસા કાકનાસા, રાજકશેરુકૈ અને રાજકશેરુકી
ઔર રાજકશેરુકસે, ક્ષીરે દૂધમાં ક્ષીરમાં, સિદ્ધા સિદ્ધ
કરેલી સિદ્ધ કી ગઈ, ક્ષૌદ્રાજનઘૃતૈ મધ રસાજન
તથા ધીથી શહદ રસાજન તથા ઘૃતસે, યુતાઃ યુક્ત

૩૬ તદ્વદ્વેષ્ટૈઃ-તદ્વદ્ વૃન્તૌ ક ઢ ત ફ)

.. વસ્તિ-મુદિ (વ ઢ ધ ં ધ ણ)

.. શાસ્ત્રમલિકસ્ય-શાસ્ત્રમલિકા (જ. ફ)

.. એતન્છોકાનન્તરમ્—

વસ્તિ પ્રવાહને દેયો મિષજા કલ્પિતો ધિયા

સ્વયંધિક પાઠ (ક ખ, છ ઢ) પુસ્તકે ૩ ।

૩૭ રાજકશેરુકૈ-રાજકશેરુકા (૫)

પહેલી ખરિત યુક્ત પ્રથમ વસ્તિ, અતિયોગે- શોધનના
અતિયોગમાં શોધનકે અતિયોગમાં, સ્યુ દેવાય છે કી
જાતી છે, ન્યમ્નોધાયૈઃ વડ વગેરે વટાદિ, ચતુર્ભિ- ચ
ચારે વૃક્ષોથી ચાર વૃક્ષોસે, તેન એવ તેજ ઉસી, વિધિના
વિધિથી સિદ્ધ કરેલી વિધિસે સિદ્ધ કી ગઈ, પર. ખીજી
ખરિત પણ શોધનના અતિયોગમાં દેવાય છે દૂસરી
વસ્તિ મી શોધનકે અતિયોગમાં કી જાતી છે ॥૩૭૩॥

37-37½ Oleander, small stinking swa-
llow wort, and Rajakaseruka prepared
in milk and mixed with honey, extract
berberry and ghee; (2) the banyan
and the three other drugs of its group,
similarly prepared; these two prescrip-
tions of enema are used in conditions
of complications resulting from overac-
tion of the enema

જીવાદાને ત્રયો વસ્તયઃ—

વૃદ્ધતી ક્ષીરકાકોલી પૃશ્નિપર્ણી શતાવરી ॥૩૮॥
કાશ્મર્યવદરીદૂર્વાસ્તથોશીરપ્રિયઙ્ગવઃ ।
જીવાદાને શૃતૌ ક્ષીરે દ્વૌ ઘૃતાજનસંયુતૌ ॥૩૯॥
વસ્તી પ્રદેયૌ મિષજા શીતૌ સમધુશર્કરૌ ।

વૃદ્ધતી ઉભી બેરીંગણી વડી કટેરી, ક્ષીરકાકોલી
ક્ષીરકાકોલી ક્ષીરકાકોલી, પૃશ્નિપર્ણી પૃશ્નિપર્ણી પૃશ્નિ-
પર્ણી, શતાવરી અને શતાવરી ઔર શતાવર, તથા
તથા તથા, કાશ્મર્ય- ગભારી ગભારીકે ફલ, વદરી-
દૂર્વા બેર, દૂર્વા બેર, દૂર્વા, ડશીર- કાનો વાનો સહ,
પ્રિયઙ્ગવઃ અને પ્રિયંગુ ઔર પ્રિયઙ્ગુ, દ્વૌ એ બન્ને
દ્રવ્ય સમૂહોને इन दोनों द्रव्य समूहोंको, ક્ષીરે દૂધમાં
દૂધમાં, શૃતૌ ઉકાળી પકાકર, ઘૃતાજન- ધી તથા
રસાજન ઘૃત તથા રસાજનકે, સંયુતૈઃ મેળવી સાથ
મિલાકર, સમધુશર્કરૌ મધ અને સાકર સાથે શહદ
ઔર ચીનીકે સાથ, શીતૌ શીતળ શીતલ, વસ્તી

૩૮ કાશ્મર્ય-કાશ્મરી (ઢ)

.. જીવાદાને-જીવનીયૈ (ઢ)

.. જીવાદાને શૃતૌ ક્ષીરે-જીવનીયૈ શૃતૌ ક્ષીરે (જા.)

.. કાશ્મર્ય....શૃતૌ ક્ષીરે-કાશ્મરીવદરીદૂર્વાસ્તથોશીરપ્રિયઙ્ગુકા ।
જીવનીયૈઃ શૃતૌ ક્ષીરે (ઢ)

अस्तिः। वस्तिः, मिषजा वैदे वैद्य, जीवादाने ७५-
रक्तना सापभा जीवादानमें, प्रदेयौ देवी देवे ॥३८ ३९॥

38 39. (1) Indian nightshade, Ksheerakakoli, painted leaved uraria and climbing asparagus, (2) White teak, jujube, scutch grass cuscus grass and perfumed cherry:—these two sets of drugs prepared in milk and mixed with ghee, extract of berberry, honey and sugar should be given as cold enema, by the physician, in conditions of hemorrhage

गोऽव्यजामहिषीक्षीरैर्जीवनीययुतैस्तथा ॥४०॥
शशैणदक्षमार्जारमहिषाव्यजशोणितैः ।
सद्यस्कैर्मृदितैर्वस्तिर्जीवादाने प्रशस्यते ॥४१॥

जीवनीययुतैः ७५नीय गणुनी औषधियो। बेणवी
जीवनीयगणकी औषधियोंके साथ, तथा तथा तथा
शक-एण- ससदा औष खरगोश-एण, दक्ष-मार्जार
कृष्ण, भिलाडा मुर्गा, बिला, महिष के स मैस, अवी-जज
भे'डी अने अकरीना मेड और वकरी इनके, शोणितैः
देवी साथे खूनके साथ, मृदितैः भेणवी आपेटी
मिलाकर दी हुई, गो-अवी- गाय, भे'डी गाय, मेड,
जजा अकरी वकरी, महिषी अने बे सना और मैसके,
शौरैः दध साथे दूधके साथ, वस्तिः अस्ति वस्ति,
जीवादाने ७५दानभा जीवादानमें, प्रशस्यते प्रशस्त छे
प्रशस्त है ॥ ४०-४१ ॥

40 41. Another prescription recommended for use in this condition of hemorrhage consists of the freshly drawn blood of hare, deer, cock, cat, buffalo, sheep or goat, emulsified and mixed with the milk of cow, sheep, goat or buffalo and with the drugs of the life promoter group.

४१ मद्यस्कैर्मृदितै -सद्यस्कैरेवतैः (फ)

रक्तपित्ते द्वौ वस्ती प्रमेहे चैक —

मधुकमधुकद्राक्षादूर्वाकाशमर्यचन्दनैः ।
तेनैव विधिना वस्तिर्देयः सक्षौद्रशर्करः ॥४२॥
मज्जिष्ठासारिवानन्तापयस्यामधुकैस्तथा ।
शर्कराचन्दनद्राक्षामधुघात्रीफलोत्पलैः ।
रक्तपित्ते, प्रमेहे तु कषायः सोमवत्कजः ॥४३॥

मधुक- मधुडा महुआ, मधुक जेठीमध मुलहठी,
द्राक्षा द्राक्षा द्राक्षा, दूर्वा धो दूर्वा, काशमर्य- डाशमर्य
गम्भारीके फल, चन्दनैः अने अ'दनधी और चन्दनसे,
स-क्षौद्र- मध शहद, शर्कर. अने साक्षरसहित और
चीनीके साथ, वस्तिः पहेली अस्ति प्रथम वस्ति, तेन
एव तेन उसी, विधिना विधिनी विधानसे, रक्तपित्ते
रक्तपित्तभा रक्तपित्तमें, देयः देवी जे'ठी देनी
चाहिए, तथा तथा तथा, मज्जिष्ठा- मज्जिठ,
सारिवा- सारिवा सारिवा, अनन्ता- अनन्ता अनन्ता,
पयस्या- पयस्या पयस्या, तथा मधुकै जेठीमध यष्टिमधु,
शर्करा-चन्दन- साक्षर, अ'दन चीनी, चन्दन, द्राक्षा-
द्राक्षा द्राक्षा. मधु- मध शहद, घात्रीफल- आम'गल
आँवला, उत्पलैः च अने नीलकमणभी साधित भी
अस्ति रक्तपित्तभा देवी जे'ठी और नीलोफरसे
साधित दूसरी वस्ति रक्तपित्तमें देनी चाहिए, सोमवत्कजः
कषायः सोमवत्कजना कषायनी अस्ति सोमवत्कके कषा-
यकी वस्ति, प्रमेहे तु प्रमेहभा देवी जे'ठी प्रमेहमें
देनी चाहिए ॥ ४२-४३ ॥

42-43 Another enema prepared from mohwah, liquorice grape, scutch grass white teak and sandalwood and mixed with honey and sugar may be given in the same way Indian madder, the two varieties of Indian sarsaparilla, milky yam and liquorice (2) sugar, sandalwood, grape, honey, emblic myrobalan and blue lotus; these two

४३ एनक्छोकागन्तरम्—

वस्तिर्देयो विधिनेन मिषजा शुद्धिकल्पितः.

इत्यधिकः पाठः (ड.) पुरतके ।

46 48. The three triads of prescriptions in conditions of vata and the other two humors, another triad of tetrads for purification of the colon, virilifics, astringents a dyad of prescriptions in each of the conditions of blennorrhagic condition, burning, griping pain diarrhea and overaction of the enema; a triad of prescriptions in hemorrhage a dyad in hemothermia and one in urinary anomalies thus making a total of thirty seven prescriptions of most excellent enemas, prepared with a few and easily obtainable drugs and causing little or no discomfort are described herein

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते सिद्धिस्थाने वस्ति-
सिद्धिर्नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

इति आ. प्रभाषे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-
वेशे रथेला अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे
अने अरुंधती प्रतिसंस्कार पाभेला आ. शास्त्रमा
और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त
अप्राप्त, 'दृढबलसंपूरिते' अने दृढबले पूरा करेला
और दृढबलसे पूरित किये गये, सिद्धिस्थाने सिद्धिस्थानमा
सिद्धिस्थानमें, वस्ति-सिद्धिः 'वस्ति-सिद्धि' वस्ति-सिद्धि'.
नाम नामने। नामना, दशमः दशमो दसवाँ. अध्यायः
अध्याय संपूर्ण अथो अध्याय समाप्त हुआ ॥ १० ॥

10. Thus, in the Section on Success in Treatment, in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the tenth chapter entitled 'The Successful application of the enema procedure' not being available, the same as restored by Dridhabala, is completed

एकादशोऽध्यायः ।

अग्नियारभो अध्याय अध्याय ग्यारहवाँ

Chapter XI

फलमात्राविद्वद्युपक्रमः—

अथातः फलमात्रासिद्धिं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

इति ह स्वाह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

अथ अतः हवे अष्टीं श्री अव आगे, फलमात्रा-
सिद्धिम् 'फलमात्रासिद्धि' नामना अध्यायम् 'फलमात्रा-
सिद्धि' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्यान
करेथु व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये आत्रेयने,
इति ह आ. निषयमा नीये प्रभाषे अ इस विषयमें
निम्न प्रकारसे ही, आह स्व उद्देश्यं छे कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the chapter entitled 'The successful use of the emetic nut and the dose of the enema.'

2 Thus declared the worshipful Atreya.

आस्थापने कतमत्फलं श्रेष्ठमित्यत्र मुनीना मतानि—

भगवन्तमुदारसत्त्वधी-

श्रुतिविज्ञानसमृद्धमत्रिजम् ।

फलवस्तिधरत्वनिअये

सधियादा मुनयोऽभ्युपागमन् ॥ ३ ॥

भृगुकौशिककाप्यशौनकाः

सपुलस्त्यासितगौतमादयः ।

कतमत् प्रवरं फलादिषु

स्मृत्यास्मापनयोजनास्थिति ॥ ४ ॥

आस्थापन- आस्थापन आस्थापनकी, योजनासु
योजनाओंमा योजनाओंमें, फलादिषु भाँटण वजेरेमा
मैनफल आदिमें, कतमत् कथु ह. कौनसा फल, प्रवरम्
श्रेष्ठ श्रेष्ठ, स्मृतम् मानवासा आवेद छे माना गया है,
इति अथ इस तरह, फलवस्ति दृढवस्तिनी फलवस्तिनी,
वरत्वनिअये श्रेष्ठताना निषयमा श्रेष्ठताके निषयमें,

१. फलमात्रासिद्धि-फलमात्रा (१)

સવિવાદાઃ વિવાદયુક્તા વિવાદયુક્ત, મૃગુ- ભૃગુ મૃગુ, કૌશિક- કૌશિક કૌશિક, કાપ્ય કાપ્ય કાપ્ય, શૌનક- શૌનક શૌનક, સપુલ્સ્ત્ય- પુલ્સ્ત્ય પુલ્સ્ત્ય, અસિત- અસિત અસિત, ગૌતમાદયઃ ગૌતમ વગેરે ગૌતમ આદિ, મુનયઃ મુનિઓ મુનિ, ભગવન્તમ્ ભગવાન ભગવાન, ઉદારસર્વ- ઉદાર મન ઉદાર મન, ધી બુદ્ધિ બુદ્ધિ, શ્રુતિ- શ્રુતિ શ્રુતિ, વિજ્ઞાન અને વિજ્ઞાનથી જૌર વિજ્ઞાનસે, સમૃદ્ધમ્ સમૃદ્ધ સમૃદ્ધ, અત્રિજમ્ આત્રેય આત્રેયકે, અમ્યુપાગમન્ પાસે આબ્યા પાસ પહુંચે ॥ ૩-૪ ॥

3-4 Unto the worshipful son of Atri, richly endowed with wide mind, understanding, learning and knowledge, the sages came disputing among themselves concerning the determination of the excellence of the emetic nut in the preparation of the enema. Among these sages were Bhrigu, Kausika, Kapya, Saunaka, as well as Pulastya, Asita Gautama and others, and the subject of their discussion was—which among such fruits as the emetic nut etc, holds the first place in the preparation of corrective enema.

કફપિત્તહરં વરં ફલે-

અથ જીમૂતકમાહ શૌનકઃ ।

મૃદુવીર્યતયાઽભિનત્તિ તત્ત્વ-

કુદિત્યાહ નૃપોઽથ વામકઃ ॥ ૫ ॥

કટુતુમ્બમમન્યતોત્તમં

વમને દોષસમીરણં ચ તત્ ।

અથ શૌનક શૌનકે શૌનકને, આહ- કહ્યું કે કહા કિ, ફલેષુ ફળોમાં ફળોમેં, કફપિત્તહરમ્ કફ અને પિત્ત હરનાર કફ તથા પિત્તકો હરનેવાલા, જીમૂતકમ્ જીમૂતક, વરમ્ શ્રેષ્ઠ છે શ્રેષ્ઠ છે, અથ નૃપઃ રાજા

૫. તત્ત્વકુદિત્યાહ—તદિતિ ચોવાચ (દ)

૬. કટુતુમ્બમમન્યતોત્તમમ્—કટુતુમ્બીફલમુત્તમમ્ (ફ)

રાજા, વામકઃ વામકે વામકને, આહ કહ્યું કે કહાકિ તત્ તે વહ, મૃદુવીર્યતયા- મૃદુ વીર્યવાળું હોવાથી મૃદુ વીર્યવાળા હોનેસે, શક્ય મળીનું મલકા, અભિનત્તિ ઇતિ ભેદન કરતું નથી ભેદન નહીં કરતા, કટુતુમ્બમ્ તે કડવી તુબડીને વહ કટુતુમ્બીકો, સત્તમમ્ શ્રેષ્ઠ શ્રેષ્ઠ, અમન્યત માનતો હતો માનતા થા, તત્ ચ કારણ કે તે ક્યોંકિ વહ, વમને- વમનમાં વમનમેં, દોષસમીરણમ્ દોષોને પ્રેરી બહાર કાઢે છે દોષકો પ્રેરિત કરકે વાહર નિકાલતી છે ॥ ૫૩ ॥

5 Saunaka said that bristly luffa is the foremost among the fruits used in enema, as it is curative of pitta and Kapha conditions. King Vamaka intervened saying, due to its mild potency it is not able to laxate the stools. The bitter bottle gourd is the best as it is an excellent agent in emesis and in elimination of morbid matter

તદવૃષ્યમશૈત્યતીક્ષ્ણતા-

કટુરૌક્ષ્યાદિતિ ગૌતમોઽબ્રવીત્ ॥ ૬ ॥

કફપિત્તનિર્બર્હણં પરં

સ ચ ધામાર્ગવમિત્યમન્યત ।

ગૌતમઃ ગૌતમ ગૌતમને, અબ્રવીત્ કહ્યું કે કહા કિ, તત્ તે વહ, અશૈત્ય- ઉષ્ણતા ઉષ્ણતા, તીક્ષ્ણતા- તીક્ષ્ણતા તીક્ષ્ણતા કટુ- કટુતા કટુતા, રૌક્ષ્યાત્ અને રક્ષતાને લઈ જૌર રક્ષતાકે કારણ, અવૃષ્યમ્ ઇતિ અવૃષ્ય છે અવૃષ્ય છે, સ. ચ તે વહ ધામાર્ગવમ્ ધામાર્ગવને ધામાર્ગવકો, પરમ્ કફ-પિત્ત-નિર્બર્હણમ્ ઇતિ કફ તથા પિત્તને અત્યંત નાશ કરનાર કફ તથા પિત્તકા અત્યંત નાશક, અમન્યત માનતા હતા માનતા થા ॥ ૬૩ ॥

૬. તદવૃષ્ય—તદયોગ્ય (ધ ફ)

, અશૈત્ય અમૌદમ્ય ~)

૬૩ ધામાર્ગવમિત્યમન્યત—ધામાર્ગવમેવમન્યત (ધ. ફ.)

,, —ધામાર્ગવમેવ મન્યતે (ધ. ફ.)

66½. Gautama said 'No, on account of its anaphrodisiac, hot, acute, pungent and dry qualities, it is not suitable; but bitter rag gourd is considered an excellent remedy for the cure of kapha and pitta conditions.'

तदमन्यत वातलं पुन-

बडिशो ग्लानिकरं बलापहम् ॥ ७ ॥

कुटजं प्रशशंस चोत्तमं

न बलघ्नं कफपित्तहारि च ।

बडिश अडिश बडिश, पुनः तत् तेने उसे, वातलम् वातल, ग्लानिकरम् ग्लानि करनार ग्लानिकारक, बलापहम् अने अलनाशक और बलनाशक अमन्यत मानता हता मानता था, कुटजम् ते धृज्जपने वह इन्द्रजौको, उत्तमम् च उत्तम छे उत्तम है, प्रशशंस ओवी प्रशसा करता हता ऐसी प्रशसा करता था, न बलघ्नम् केमके ते अलनाशक नहीं क्योंकि वह बलनाशक नहीं है, कफपित्तहारि च अने उइ तथा पित्तने करनार छे और कफ तथा पित्तका नाशक है ॥ ७ ॥

7-7½. Badisa said 'It is not so as it is causative of vata discordance and a depressant, and results in loss of vitality, but the kurchi is praised as an excellent remedy, since it does not impair the vitality and also cures morbid kapha and pitta'

अतिविज्जलमौर्ध्वभाषिकं

पवनक्षोभि च काप्य आह तस् ॥ ८ ॥

कृतवेधनमाह वातलं

कफपित्तं प्रवलं हरेदिति ।

काप्य. पणु धाप्ये परतु काप्यने आह उहु के कहा कि, तत् ते वह अतिविज्जलम् अतिशय पिच्छिल छे अतिशय पिच्छिल है, और्ध्वभाषिकम् वमन लावनार छे वमन लानेवाला है पवनक्षोभि च अने वायुने।

८½ वातल-चोत्तम (घ)

श्लेष्म करनार छे और वातका क्षोभक है, कृतवेधनम् तेले कृतवेधनने उसने कृतवेधनको, आह श्रेष्ठ उहु श्रेष्ठ कहा, वातलम् उरधु के ते वातल छे क्योंकि वह वातल है, प्रवलम् परंतु प्रवल परन्तु प्रवल, कफपित्तम् उइ तथा पित्तने कफ तथा पित्तको, हरेत् इति हरे छे हरता है ॥ ८½ ॥

8-8½ Kāpya said 'No this drug is very viscid It is mainly on emetic and it disturbs the movement of vata, but the bitter luffa is the best, since it is promotive of vata and curative of even very severe discordance of kapha and pitta'

तदसाध्विति भद्रशौनक

कटुकं चातिबलघ्नमित्यपि ॥ ९ ॥

भद्रशौनक - भद्रशौनके उहु के भद्रशौनकने कहा कि, तत् असाधु ते ठीक नहीं वह ठीक नहीं है, कटुकम् उरधुके ते उहु क्योंकि वह कटुक, अतिबलघ्नम् च इति अपि अने अति अलनाशक छे और अति बलनाशक है ॥ ९ ॥

9. Bhadra Saunaka said 'No, this is not right. It is pungent and causes great impairment of vitality'.

इति तद्वचनानि हेतुभि.

सुविचित्राणि निशम्य बुद्धिमान्

प्रशशंस फलेषु निश्चयं

परमं चात्रिसुतोऽब्रवीदिदम् ॥ १० ॥

इति आ प्रमाणे इस प्रकार, हेतुभि. हेतुओंसहित हेतुसहित. सुविचित्राणि सारी येठे विचित्र बहु विचित्र, तद्वचनानि तेओनां वचने। उनके वचन, निश्चय सांभलीने सुनकर, बुद्धिमान् बुद्धिमान् बुद्धिमान्,

१. भद्रशौनक - तत्र शौनकः (ग)

२. कटुक चाति-कटुकभाषि (घ)

३. बुद्धिमान्-बुद्धिमान् (घ)

अत्रिसुतः आत्रेये आत्रेयने, फलेषु इणोनी भाषतर्भा
फलोंके विषयमें, परमम् श्रेष्ठ श्रेष्ठ, निश्चयम् निश्चय
निश्चय, प्रसन्नसंज्ञा उड़ी देखाये। कहा, जववीव च अने
भाष्या और बोले ॥१०॥

10. Having listened to these interesting observations, advanced with reasons, the wise son of Atri praised the speakers and then delivered, as follows, the final decision as to which of the fruits was the best for purposes of the enema.

सत्रात्रेयकृतो निश्चयः —

फलदोषगुणान् सरस्वती

प्रति सर्वैरपि सम्यगीरिता ।

न तु किञ्चिद्दोषनिर्गुणं

गुणभूयस्त्वमतो विचिन्त्यते ॥११॥

सर्वे अपि तत्र सर्वे अपि सवने, फल- इणोनी
फलोंके, दोषगुणान् दोष अने गुणुनी दोष और गुणोंके,
प्रति भाषतर्भा वारेमें, सरस्वती वाणी वाणी, सम्यक्
सरणी रीते योग्य रीतिसे, ईरिता उच्यारी छे कही है,
किञ्चिद् न परंतु जगतर्भा कीर्ध पक्ष परन्तु जगतमें
कुछ भी, नदोषनिर्गुणम् न दोषवाणुं च अने गुणवाणुं
च नथी दोषवाला ही और, गुणवाला ही नहीं है, जव-
आथी इस लिए, गुणभूयस्त्वम् पदार्थना गुणुनी अधि-
कताने। पदार्थके गुणोंकी अधिकताका, विचिन्त्यते विचार
उरवाभा आवे छे विचार किया जाता है ॥११॥

11. Concerning the baneful and beneficial properties of the various fruits, you have, all of you, given utterance rightly. There is no substance which is absolutely of both good and bad qualities. Hence our concern should be to select such substances as possess more of the required good qualities.

११. विचिन्त्यते-वि चिन्त्यते (ब.)

इह कुष्ठहिता गरागरी

हितमिक्ष्वाकु तु मेहिने मतम् ।

कुटजस्य फलं हृदामये

प्रवरं कोठफलं च पाण्डुषु ॥१२॥

उदरे कृतवेधनं हितं,

इह अलीं यहा, गरागरी कुष्ठवेद्या बदाल, कुष्ठ
हिता कुष्ठभा हितकर छे कुष्ठमें हितकर है, इक्ष्वाकु तु
कुष्ठनी तूण्डी तितलीकी, मेहिने प्रमेहरोग्गिने प्रमेह-
रोगीके लिए, हितम् हितकर हितकर, मतम् माने छे
माना है, कुटजस्य उड़ाना कुड़ाका, फलम् इह फल,
हृदामये हृद्रोगभा हृद्रोगमें, कोठफलम् च अने उड़-
इह और कोठफल, पाण्डुषु पांडुरोगभा पाण्डुरोगमें,
प्रवरम् श्रेष्ठ छे श्रेष्ठ है, उदरे तेमज उदररोगभा एव
उदररोगमें, कृतवेधनम् कृतवेधन कृतवेधन, हितम्
हितकर छे हितकर है ॥ १२ ॥

12-12½. Bristly luffa is best in dermatosis and bitter bottle gourd is considered beneficial in urinary anomalies. Kurchi seeds are beneficial in diseases of the stomach; the bitter rag gourd is good in anemia, and the bitter luffa is beneficial in abdominal disease

सदनं सर्वगदाविरोधि तु ।

मधुरं सकषायतिककं

तदरुक्षं सकटूष्णविज्वलम् ॥१३॥

कफपित्तहृदाशुकारि चा-

प्यनपायं पवनानुलोमि च ।

फलनाल विशेषतस्त्वतो

लभतेऽन्येषु फलेषु सत्स्वपि ॥१४॥

सदनम् तु भीष्म मैतफल सर्वगदाविरोधि
सर्व रोगानु विरोधी नथी सब रोगोंका विरोधी है,
तव ते वह, मधुरम् मधुर मधुर, सकषाय- उपाय छे
कषाय है तिक्तकम् तिक्ता छे तिक्त है, तदरुक्षम् तथा
इह नथी तथा रुक्ष नहीं हैं, सकटू- वृष्णी ते उट्ट पुनः
वह कटु, रुष्ण. विष्णु उष्ण, विज्वलम् विज्वल

१२ कोठफलं-कोशफलं (ब.)

१३ मधुरं-मधुक (ब.)

विजल, कफपित्तद्वयं कश्च तथा पित्तने हृन्नार कफ
तथा पित्तो हरनेवाला, आशुकारि जलदीधी अक्षर
करनार शीघ्रकारि, अनपायम् च अपि नुष्टमान नहि
करनार हानि नहीं करनेवाला, पवनानुलोमि च अने
वायुनु अनुलोमन करनार से और वायुका अनुलोमन
करनेवाला है, अतः अथी इस लिए, अन्वेषु जीव
अन्य, फलेषु- इणो फल, सत्सु अपि होवा छता पक्ष
होने पर भी, विशेषतः भीटण भास करीने मैनफल
विशेषतः, फलनाम 'इल' अथी नामने 'फल' ऐसे
नामको, कर्मते प्राप्त करे छे प्राप्त करता है ॥ १३-१४ ॥

13-14. And emetic nut is not
contra-indicated in any disease It is
sweet, slightly astringent, and bitter
in taste, it is non-dry pungent, hot
and viscid; and it quickly eliminates
kapha and pitta from the stomach It is
innocuous, it regulates the regular
peristaltic movement of vata By
reason of all these excellent qualities,
this gets the appellation of the fruit,
par excellence amid all the fruits

गुदगतोवस्ति सर्वशरीरस्थान्दोषान्कथमपहृतीत्यभिवेशप्रश्नः—

गुरुणेति वचस्युदाहृते

मुनिसङ्घेन च पूजिते ततः ।

प्रणिपत्य मुदा समन्वितः

सहितः शिष्यगणोऽनुपृष्टवान् ॥१५॥

गुरुणा गुरुमे गुरुके, इति वचसि अे प्रभाणे
पञ्चन इस प्रकारके वचन, उदाहृते कथु त्पारे कहने पर,
मुनिसङ्घेन च अने मुनिसभूडे और मुनिसंघने, पूजिते
तेने भान सह स्वीकार्य उसको सम्मानित किया,
ततः ते पछी इसके बाद, प्रणिपत्य प्रक्षाम करीने
प्रणाम करके, मुदा समन्वित आन द्युक्त हर्षयुक्त,
सहितः अेक साथे भणीने एक साथ, शिष्यगण. शिष्य-
भवे शिष्योंने, अनुपृष्टवान् प्रश्न पूछये पूछा ॥१५॥

15. When the Master had thus
delivered his pronouncement and had
been duly honoured by the assembled
sages, then the band of disciples,
greatly pleased, bowed before the
teacher and together put the following
question

सर्वकर्मगुणकृद्गुरुणोको

वस्तिरूर्ध्वमथ नैति नाभितः ।

नाभ्यधो गुदमतः स शरीरात्

सर्वतः कथमपहृति दोषान् ॥१६॥

अथ गुरुणा आपे आपने, वस्तिः अस्तिने वस्तिको,
सर्वकर्मगुणकृत् सर्व कर्मना शुभ साधनार सब कर्मके
गुणोको करनेवाली, उक्तः कही छे कहा है, नाभितः ते
नाभिथी वह नाभिसे, ऊर्ध्व उपर ऊपर, न एति नती
नथी नहीं जाती, नाभ्यधः परंतु नाभिनी नीचे परन्तु
नाभिसे नीचे, गुदम् गुदमा पाछी आवे छे गुरामे
फिर लौट आती है, अत आथी इस लिए, सः ते वह,
शरीरात् शरीरमाथी शरीरके, सर्वत सर्व स्थानेथी
सब स्थानोंमेंसे, दोषान् दोषाने दोषोंको, कथम् कवी
रीते कैसे, अपहृति दूर करे छे दूर करती है ॥१६॥

16. The enema has been declared
by the teacher to be possessed of the
qualities and actions curative of all
morbid conditions; but, seeing that it
does not reach up above the umbilical
region and comes out from there
through the anus, how then does it
manage to draw out the morbid matter
from all over the body?

तत्रात्रेयकृत समाधानम्—

तद्गुरुब्रवीद्विदं शरीरं

तन्त्रयतेऽनिलः सङ्गविघातात् ।

१६. गुदमत स—गुदगतम् (य)

१७. दोषान्—रोगान् (व. क.)

१८. सङ्गविघातात्—सर्वविघातात् (व. क.)

केवल एव दोषसहितो वा

स्वाशयगः प्रकोपमुपयाति ॥१७॥

तत् त्वारे तव, गुरु गुरुमे गुरुने, मन्त्रवीत् डहु
के कहा कि, सङ्गविधातात् स योग अने वियोगने धर्म
संयोग और वियोगसे, अनिल. वायु वायु, इदम्
क्षरीरम् आ शरीरने इस शरीरको, तन्मयते यथावे
छे चलाता है, केवल. ओकेला अकेला, एव अ ही,
दोषसहित वा अथवा दोष साथे अथवा दोषसहित,
स्वाशयगः पोताना आशयमा रही अपने स्थानमें
रहकर, प्रकोपम् प्रकोप प्रकोपको, उपयाति पाये छे
प्राप्त होता है ॥ १७ ॥

17. To this, the teacher replied ' it is vata that controls the entire body in as much as it is the one universal motivation preventing any stagnation or obstruction in the body, and it is always in its own habitat that this vata, whether by itself or in conjunction with the other two morbid humors gets first provoked.

त पवन सपित्तकफविट्

शुद्धिकरोऽनुलोमयति वस्तिः ।

सर्वशरीरगश्च गदसंघ-

स्तत्प्रशमात् प्रशान्तिमुपयाति ॥१८॥

शुद्धिकर शुद्धि करनेवाले शुद्धिकारक, वस्तिः अस्ति
वस्ति, सपित्त- पित्त पित्त, कफविट् कफ अने भण्ठी
युक्त कफ और मलसे युक्त, तम् ते उस, पवनम्
पवनम् वायुका, अनुलोमयति अनुलोमन करे छे अनु-
लोमन करती है, तत्प्रशमात् तेनी शांतिभी उसके
शमनसे, सर्वशरीरग. आभाय शरीरमा रहेछे सब
शरीरगत, गदसंघ. च रोगसमूह रोगसमूह, प्रशान्तिम्
शांत प्रशान्त, उपयाति पाये छे होता है ॥१८॥

18. Now, the enema by its purifica-
tory action, regulates the downward
movement of this morbid vata along
with pitta, kapha and the fecal matter.

And when the vata is thus quieted
it follows that the disease conditions,
whenever they may be in the body,
are also quieted

परानां वस्तिकर्मविधिः —

अथाधिगम्यार्थमखण्डितं धिया

गजोष्ट्रगोश्वान्यजकर्म रोगनुत् ।

अपृच्छदेनं स च वस्तिमन्त्रवी-

विधिं च तस्याह पुनः प्रचोदितः ॥१९॥

धिया बुद्धिभी बुद्धिसे, अखण्डितम् अखण्डित
सपूर्ण, अर्थम् अर्थ अर्थको, अधिगम्य अथ अप्रमा
पछी समझनेके पश्चात्, गज- शिष्मगच्छे हाथी शिष्म
गणने हाथी, उष्ट्र- उष्ट्र अंष्ट्र, गो- गाय गाय, अश्व-
घोडा घोडा, अवी- घेटा मेढ, अज अने भकरमा
और बकरेमें, रोगनुत् रोगने दूर करनेवाले रोगहर, कर्म
कर्म कर्म, एनम् अने इनसे, अपृच्छत् पूछ्युं पूछा,
स च अने तेछे और उन्होंने, वस्तिम् अस्ति वस्तिको,
अन्त्रवीत् रोगने दूर करनेवाले कर्म छे अन्त्र डहु रोग
दूर करनेवाला कर्म कहा, पुनः अने इरीथी और
फिरसे, प्रचोदितः पूछ्याथी पूछने पर, तस्य तेनी
उसकी, विधिम् विधि विधिको, आह डहु कहा ॥१९॥

19 Then the disciple (Agnivesa)
having grasped, by his keen intelli-
gence the full implications of the above
theory, went on to question about
the curatives of diseases affecting
elephants, camels, cattle, horses, sheep
and goats, and here again the Master
emphasized the supremacy of the
enema among therapeutic measures

१० अथाधिगम्यार्थमखण्डितं धिया—अथाधिगम्यार्थमखण्डितका-

भिषो (प फ)

११ —अथाधिगम्यार्थमखण्डितकाभिषो

(प फ)

१२ गजोष्ट्रगोश्वान्यजकर्म—गजोष्ट्रगोश्वान्यजवस्तिकर्म (प.)

१३ व्यजकर्म रोगनुत्—व्यजवस्तिकर्म (फ)

and being besought for further elucidation, he described the modus operandi in each case, as follows;

आजोरणौ सौम्य गजोष्ठयोः कृते

गवाश्वयोर्वस्तिमुशन्ति माहिषम् ।

अजाविकानां तु जरद्वोद्भवम्

वदन्ति वस्ति तदुपायचिन्तकाः ॥२०॥

सौम्य हे सौम्य ! हे सौम्य !, गजोष्ठयोः कृते हाथी અને ઉંટને માટે हाथी और ऊंटके लिए, आजोरणौ બકરી અથવા ઘેટાંની બસ્તિ વકરી યા મેઢકી વસ્તિ, ગવાશ્વયોઃ ગાય અને ઘોડાને માટે ગાયો और घोडोंके लिए, માહિષમ્ ભેસની મેંસકી, વસ્તિમ્ બસ્તિ, જરદ્વોદ્ભવમ્ જરદ્વોદ્ભવની વૂઢે વેલકી, વસ્તિમ્ બસ્તિ, તદુપાયચિન્તકા. તેના ઉપાયનું ચિંતન કરનાર उसके उपायके चिन्तक, वदन्ति કહે છે કહેતે હૈ, ॥२०॥

20. For giving the enema to the elephant and the camel, the receptacle should be made of the bladder of the goat or the sheep For giving enema to cows and horses the bladder of the buffalo should be used, and for giving the enema to sheep and goats the bladder of an old ox should be used. This is the opinion of the veterinary experts in the administration of the enema

अरत्तिमष्टादशषोडशाङ्गुलं

तथैव नेत्रं हि दशाङ्गुलं क्रमात् ।

૨૦. આજોરણૌ અજાવિકે (હ. ૧)

.. આજોરણૌ સૌમ્ય ગજોષ્ઠયા કૃતે-અજાવિકે સૌમ્ય ગજો-
ષ્ઠયોર્વા (હ.)

.. જરદ્વોદ્ભવમ્-જરદ્વોપમમ્ (હ.)

.. તદુપાયચિન્તકા-સ્વયં ઉત્તરેણ (ત.)

૨૧. અરત્તિમ્-સુવસ્તિમ્ (અ. ત. દ.)

.. હિ દશાંગુલ-સદશાંગુલ ૫.)

गजोष्ठगोश्वाश्वजवस्तिर्लघौ

चतुर्थभागोपनयं हितं वदेत् ॥२१॥

તથા એવ તેમજ એવં, ગજ- હાથી હાથી, ડટ્ટ-
ઉંટ ઉંટ, ગો- ગાય ગાય, અશ્વ- ઘોડા ઘોડા, બકરી
ઘેટાં મેઢ, અજ અને બકરીને और वकरीको, વસ્તિ-
સન્ધી નેત્રમ્ બસ્તિ આપવામાં નેત્ર વસ્તિ દેનેમેં નેત્ર,
ક્રમાત્ ક્રમાનુસાર ક્રમસે, અરત્તિમ્ અરત્તિ અરત્તિ,
અષ્ટાદશ અઠાર આંગળી અઠારહ અંગુલ, ષોડશાંગુલમ્
સોળ આંગળી સોલહ અંગુલ, દશાંગુલમ્ હિ તથા દશ
આંગળી લાંબું તથા દશ અંગુલ લમ્બા, ચતુર્થ-માગ-
ઉપનયમ્ અને દાખલ કરવામાં તેનેા ચેથેા ભાગ
और दाखिल करनेमें उसका चौथा भाग, હિતકર હિતકર
છે હિતકર હૈ, વદેત્ એમ કહેવું ऐसा कहे ॥ २१ ॥

21. The length of the forearm and eighteen, sixteen and ten fingers should be the respective lengths of the enema tube used for the elephant, camel, cow, horse, sheep or goat It is stated that it is advisable to insert one fourth of the tube in to the rectum

प्रस्थस्त्वजाव्योर्हि निरुहमात्रा

गवादिषु द्वित्रिगुणं यथाबलम् ।

નિરુહમુદ્ગસ્ય તથાઽઽદકદ્વયં

गजस्य वृद्धिस्त्वनुवासनेऽष्टमः ॥२२॥

૨૧. ચતુર્થમાગોપનય હિત વદેત્ ચતુર્થમાગે ચ મકર્ણિક વદેત્
(હ. ૨.)

.. " " " -ચતુર્થમાગે કુનકર્ણિક વદેત્
(અ. ૫.)

૨૨. પ્રસ્થસ્ત્વજાવ્યોર્હિ.. યથાબલમ્-અજાવિષુ પ્રસ્થમિત નિરુહ
સ્રાદિષુ દ્વિત્રિગુણં ગવાશ્વયો (અ.)

.. પ્રસ્થસ્ત્વજાવ્યોર્હિ નિરુહમાત્રા-અજાવિષુ પ્રસ્થમુશન્તિ-
તદિદ (અ.)

.. દ્વિત્રિગુણમ્-દ્વિત્રિગુણો (અ.)

.. નિરુહમુદ્ગસ્ય....અનુવાસનેઽષ્ટમ -નિરુહ ઉદ્ગસ્ય મતેદ દ્વા-
રકો ગજસ્ય તુ દિશંનુવાસનેઽષ્ટમઃ (અ.)

अजायोः हि भर्तुः अने बैटानी बकरी और मेड़की, निरुहमात्रा तु निरुहमात्रा निरुहको मात्रा प्रस्थः औंठ प्रस्थ छे ६४ तोले है गवादिषु- गाय वगेरेमां गाय आदिमें, यथावकम् भक्ष अनुसार बला-नुसार, द्वित्रिगुणम् भक्षणी ३ त्रिगुणी निरुहमात्रा छे दुगुनी वा त्रिगुनी निरुहमात्रा है, तथा तथा तथा, बभ्रुस्य औंठनी ऊटकी, निरुहम् निरुहमात्रा निरुह-मात्रा, जाडकद्वयम् मे आठके छे ५१२ तोले है, गजस्य तु ढाथीनी और हाथीकी, वृद्धि. औंथा भक्षणी निरुह-मात्रा छे दुगुनी निरुहमात्रा है, अनुवासने अनुवास-नमां अनुवासनमें, अष्टम. निरुहमात्राने आठमे भाग भक्षणी निरुहमात्राका आठवां हिस्सा जाने ॥२२॥

22 The dose of the evacuative enema for goats and sheep is 64 tolas, in the case of cows etc, it should be twice or thrice in quantity In the case of the camel it should be 512 tolas in quantity and double that in the case of the elephant. The dose of the unctuous enema should be one eighth of the evacuative enema

कलिङ्गकुष्ठे मधुकं च पिप्पली

वचा शताह्वा मदनं रसाञ्जनम् ।

हितानि सर्वेषु गुहः ससैन्धवो

द्विपञ्चमूलं च विकल्पना त्वियम् ॥२३॥

कलिङ्ग- धन्वज्ज्व इन्द्रजौ, कुष्ठे ३१ कूठ, मधुकम् नेहीमध मुलहठी, पिप्पली च पीपर पिप्पली, वचा ५० वच, शताह्वा सुषा सोया, मदनम् भीटण मैनफळ, रसाञ्जनम् रसवती रसोत, ससैन्धवः सिंधालू सैन्धव, गुहः गोण गुह, द्विपञ्चमूलम् च तथा दशमूल और दशमूल, सर्वेषु औं सर्व पशुओं भाटे ये सब पशुओंके लिए, हितानि भरितकर्मभां हितकर छे बस्ति-कर्ममें हितकर हैं, इवम् तु परंतु आ नीये भक्षणी परंतु यह निम्नोक्त, विकल्पना विशेष उक्तना छे विशेष कल्पना है ॥२३॥

२३. सिन्धव-स्वियव (न)

23 Kurchi seeds, costus, liquorice, long pepper, sweet flag, dill seeds, emetic nut, extract of berbery, gur, rock salt and decaradices. These articles are useful in the preparation of all kinds of veterinary enemas.

गजेऽधिकाऽश्वत्थवटाश्वकर्णकाः

सखादिरप्रग्रहशालतालजाः ।

सखादिर- भेर खैर, प्रग्रह- भरभाणै। अमलतास, शाल- शाल शाल, तालजाः तालजां ३० तालके फल, अश्वत्थ पीपणै। पीपल, वट- ५३ बरगद, अश्वकर्णकाः अने शाल औं और साखु ये, गजे ढाथी भाटे हाथीके लिए, अधिक भरितभा अधिक वपराय छे बस्तिमें अधिक प्रयुक्त किये जाते हैं ॥ २३३ ॥

23½. Holy fig, banyan, Asvakarna sal, catechu purging cassia, sal, and palmyra palm are specially useful in enema given to elephants

तथा च पण्यौ धवशिपुपाटली-

मधूकसाराः सनिकुम्भचित्रकाः ॥२४॥

पलाशभूतीकसुराहरोहिणी-

कषाय उक्तस्त्वधिको गवां हितः ।

तथा च ते ०० प्रभाणै इसी प्रकार, पण्यौ भुद्र पण्युं, माषपण्युं मुद्रपणीं, माषपणीं सनिकुम्भ- दन्ती, चित्रका चित्रक चित्रक, धव- धावडे। धाय, क्षिप्र- सरगवे। सहजन, पाटली पाटली पाडल, मधूक- साराः महुडाने। सार महुएका सार, पलाश- भाभरे। ढाक, भूतीक- अजवायन, सुराह- देवदार देवदार, रोहिणी- अने रोहण और रोहन, कषायः तु औं औंने। कषाय इनका कषाय, गवाम् गायोने भाटे

२३½ गजेऽधिका-गजेऽधिको ख घ.)

॥ अश्वकर्णिका-अश्वकर्णजा. (ख.)

॥ सखादिर-सखादिरा. (ख.)

२४ पण्यौ-उण्टे (ख. ड त २)

पाटली-पाटला (घ.)

गायोंके लिए, अधिक-अधिक-अधिक, हितः हितकर छे हितकर, उक्तः उक्तो छे कहा है ॥ २४३ ॥

24-24½. Ticktrefoil, painted leaved uraria, crane tree, drum stick, Patala, pith of mahuva, wild croton and and white flowered leadwort, Palas, ginger grass, deodar kurroa-the decoction of all this is said to be specially beneficial in the preparation of enema to be given to cows

पलाशदन्तीसुरदारुकचृण-

द्रवन्त्य उक्तास्तुरगस्य चाधिकाः ॥२५॥

पलाश- आभरे। टाक, दन्ती- दन्ती दन्ती, सुरदार- देवदार देवदार, कचृण- रेहिय धास रुता घास, द्रवन्त्य- अने द्रवन्ती और द्रवन्ती, तुरगस्य च ओओ। घोडाने भाटे ये घोड़ेके लिए, अधिकाः अधिक हितकर अधिक हितकर, उक्तः उक्तो छे कहे गये हैं ॥ २५ ॥

25. Palas, wild croton deodar, ginger-grass and physic nut are regarded specially useful for horses.

सरोष्ठयोः पीलुकरीरखादिरा-

शम्याकविस्वादिगणस्य च कृच्छदाः ।

सरोष्ठयो- अर्धश अने छोट भाटे गये और ऊँठके लिए, पीलु- पीलु पीलु, करीर करीर करीर, खादिरा- खेर खेर, शम्याक- अरभाओ। अमलतास, विस्वादि- अने विस्वादि मित्व आदि गणस्य- गणना गणके, कृच्छदाः च पान हितकर छे पत्ते अधिक हितकर कहे हैं ॥ २५½ ॥

25½. Indian toothbrush, common caper, catechu purging cassia and the leaves of the bael group of drugs are good for donkeys and camels.

अजाविकानां त्रिफलापरुषकं

कपित्थकर्मन्धु सविस्वकोलजम् ॥२६॥

अजाविकानाम् अडरा अने घेटी भाटे बकरो और भेड़के लिए, त्रिफला- त्रिफला त्रिफला, परुषकम् दास्य फालसा, सविस्व- भीखी बेल कोलजम् और बेल, कपित्थ- डोड कैथ, कर्मन्धु अने यखीभोर अधिक हितकर छे और मड़बेर अधिक हितकर है ॥ २६ ॥

26 Thethree myrobalans Palas, wood apple, wild jujube, bael and jujube are good for goats and sheep.

सदातुरा नरा —

अथाग्निवेशः सततातुरान् नरान्

हितं च प्रपच्छ गुरुस्तदाह च ।

सदाऽऽतुराः श्रोत्रियराजसेवका-

स्तथैव वेश्या सह पण्यजीविभिः ॥२७॥

अथ पछी तदनन्तर, अग्निवेशे अग्निवेशे अग्निवेशने, सततातुरान् नरान् क्या मनुष्यो सदा रोभी रखा करे छे ? कौन मनुष्य सदा रोगी रहा करते हैं ? हितम् च अने तेओ। भाटे हितकर शु छे ? और उनके लिए हितकर क्या है ? प्रपच्छ ओम पूछथुं ऐसा पूछा, गुरुः च श्रुओ गुरुने, तदा तेने। अत्युत्तर उसका प्रत्युत्तर, आह आधे। ३ दिग कि, श्रोत्रिय- श्रोत्रिय ब्राह्मण, श्रोत्रिय ब्राह्मण, राजसेवकाः राजना सेवका राजाके सेवक तथा एव तेभ्य और पण्यजीविभिः सह दुकानदारो दुकानदार, वेश्या. वेश्या और वेश्याएँ, सदा सदा, आतुराः रोभी छे रोगी है ॥ २७ ॥

27. Then, Agnivesa questioned as to who formed the ever-sick class and what was beneficial in their case; and the teacher replied as follows 'The ever-sick class comprises the priest, the king's officer, as also the merchant and the courtesan.

२७ सततातुरान् नरान्-सामान्तरान्तरा (व.)

—सततातुरामाप् (व.)

॥ हितं च-हितम् (व)

સેવા સદાસુરત્વે હેતુ ચિકિત્સા, ચ—

દ્વિજો હિ વેદાધ્યયનવ્રતાહ્નિક-

ક્રિયાદિભિર્દેહહિતં ન ચેષ્ટતે ।

નૃપોપસેવી નૃપચિત્તરક્ષણાત્

પરાનુરોધાદ્બહુચિન્તનાઙ્ગયાત્ ॥૨૮॥

નૃચિત્તવર્તિન્યુપચારતત્પરા

મૃજાભિ(ચિ)ભૂષાનિરતા પળાઙ્ગના ।

સદાસનાદત્યનુબન્ધવિક્રય-

ક્રયાદિલોભાદપિ પણ્યજીવિન ॥૨૯॥

સદૈવ તે ધ્યાગતવેગનિગ્રહં

સમાચરન્તે ન ચ કાલમોજનમ્ ।

અકાલનિર્હારવિહારસેવિનો

ભવન્તિ ચેઽન્યેઽપિ સદાઽસુરાશ્ચ તે ॥૩૦॥

હિ કારણ કે ક્યોંકિ, દ્વિજ શ્રોત્રિય બ્રાહ્મણ શ્રોત્રિય બ્રાહ્મણ, વેદાધ્યયન- વેદાધ્યયન વેદાધ્યયન, વ્રતાહ્નિક- વ્રત અને આહ્નિક વ્રત ઓર દૈનિક, ક્રિયાદિભિઃ ક્રિયા વગેરેમાં તત્પર રહેવાથી ક્રિયાઓમેં તત્પર રહેનેસે, નૃપોપસેવી- રાજાની સેવા કરનાર રાજાકા સેવક, નૃપચિત્ત- રાજાના મનની રાજાકે ચિત્તકી, રક્ષણાત્ રક્ષા કરવાને લીધે રક્ષા કરનેસે, પરાનુરોધાત્ ખીભ લોકના અનુરોધથી ઘસરોંકે અનુરોધસે, બહુચિન્તનાત્ બહુ ચિંતાથી વહુ ચિન્તનસે, અષાત્ અને ભયથી દેહનું હિત કરી શકતો નથી ઓર મયસે દેહકા હિત નહીં કર સકતા, નૃચિત્તવર્તિની- પુરુષના ચિત્તને અનુસાર વર્તનારી પરપુરુષકે ચિત્તકો અનુવર્તન કરનેવાલી, પળાઙ્ગના- વેશ્યા વેશ્યા, ઋપચાર પુરુષના ઉપચારમાં પુરુષકે ઉપચારમેં, તત્પરા- તત્પર હોવાથી તત્પર હોનેસે, મૃજા શરીરની સ્વચ્છતા શરીરકી સ્વચ્છતા, અભિ(ચિ)ભૂષા અને શણગારમાં શૃંગાર

આદિમેં, નિરતા- રચી પચી રહેલી હોવાથી લગી રહેનેસે, દેહહિતનું દેહનું હિત દેહકા હિત, ન ચેષ્ટતે કરી શકતી નથી નહીં કર સકતી પણ્યજીવિન. દુકાનદારો દુકાન-દાર, સદા સતત સદા, આસનાત્ બેઠાકુપણથી બેઠે રહેનેસે, અત્યનુબન્ધ- અને નિરતર ઓર નિરન્તર વિક્રમ-ક્રયાદિ- વેચાણુ તથા ખરીદી વગેરેના ફરોલત તથા खरीद आदिके, લોભાત્ અપિ લોભથી પણ દેહનું હિત કરી શકતા નથી લોભસે મી દેહકા હિત નહીં કર સકતે, હિ તે કેમકે તેઓ ક્યોંકિ વે, આગત-વેગમ્ હમેશાં આવેલા વેગને પ્રાપ્ત વેગોંકો, નિગ્રહમ્ નિગ્રહ નિગ્રહ, સમાચરન્તે કરે છે કરતે હૈ, કાલમોજનમ્ ચ ન અને સમયસર મોજન કરતા નથી ઓર કાલમોજન નહીં કરતે હે જે જો, મન્દે અપિ ખીભ પણ દૂસરે મી, અકાલનિર્હારવિહારસેવિન ભવન્તિ સમયસર મલત્યામ અને આહાર વિહાર કરતા નથી સમયાનુસાર મલતિસર્જન ઓર આહાર વિહાર નહીં કરતે, તે ચ તેઓ વે મી, સદા સદા સદા, આસનાત્ રોમી રહે છે રોગી હૈ ॥૨૮-૩૦॥

28-30. The priest, engaged as he is constantly, in the study and recitation of the scriptural texts, observance of the vows and the daily rites and ceremonies etc, fails to attend to his bodily good. And similarly, the king's officer fails in his duty towards his own body by his preoccupation with the gratification of the royal mind, and by the demands made on him by the other dependents of the king, the constant anxiety caused by the various responsibilities of his position as also the constant fear of incurring the displeasure of his masters. As regards the courtesan, being dependent on the whims and moods of men, she devotes herself to their service and is constantly engaged in acts of toilet and

૨૮ વેદાધ્યયન-શિષ્યાધ્યયન (અ. દ. ધ.)

„ ચેષ્ટતે-સેવતે (અ. ધ.)

„ ચિત્ત-ચિત્ત (દ.)

„ પરાનુરોધાત્-ગુરોર્નિરોધાત્ (અ. ધ.)

૩૦. સદૈવ તે-સદૈવ તે (અ.)

„ સમાચરન્તે-નમારમન્તે (અ. ધ.)

„ „ -સમાચરન્તે (અ.)

beautification, while those who live by trade are perforce victims to a sedentary mode of life, due to their immoderate passion for the business of selling and buying. All these are constantly given to suppressing the natural urges of their body and can hardly ever afford to have timely meals. These, as also, all those who are given to untimely diet and voidance of excretions and irregular mode of life, are to be included in the category of the perpetually ailing

समीरणं वेगविधारणोद्धतं

विवन्धसर्वाङ्गरुजाकरं भिषक् ।

समीक्ष्य तेषां फलवर्तिमादितः

सुकल्पितां स्नेहवर्ती प्रयोजयेत् ॥३१॥

वेग विधारण उद्धतम् वेग रोकवाधी प्रकुपित भवेत्। वेग रोकनेसे कुपित, समीरणम् वायुने वायुको, विवन्ध विषय विवन्ध, सर्वाङ्ग- तथा सर्व अंगमां और सर्वाङ्गमें, रुजाकरम् पीडा करता पीडा करता हुआ समीक्ष्य ओर्ध्वने देखकर, भिषक् वैद्य वैद्य, सुकल्पिताम् सारी रीति बनावेदी अच्छी तरहसे बनाई हुई, स्नेहवर्तीम् स्नेहयुक्त स्नेहयुक्त, फलवर्तिम् फलवर्ति फलवर्तिका, आदितः पहले, प्रयोजयेत् प्रयोग करे ॥ ३१ ॥

31. When the physician has diagnosed the case of obstipation, characterised by pains and aches all over the body as due to provocation of vata consequent upon suppression of natural urges, he should to begin with, administer a suppository well made with unctuous substance.

पुनर्नवैरण्डनिकुम्भचित्रकान् ।

सदेवदारुत्रिवृतानिदिग्धिकान्

महान्ति मूलानि च पञ्च यानि

विपाच्य मूत्रे दधिमस्तुसंयुते ॥३२॥

सतैलसर्पिलवणैश्च पञ्चभिः

विमूर्च्छितं वस्तिमथ प्रयोजयेत् ।

निरुहितं धन्वरसेन भोजितं

निकुम्भतैलेन ततोऽनुवासयेत् ॥३३॥

सदेवदारु- देवदारु देवदारु, त्रिवृत- त्रिवृत त्रिवृत, निदिग्धिकान् गेही भोरी गेही कटेरी, पुनर्नवा- साटेडी गदहपुरना, एरण्ड- ऐरंड एरण्ड, निकुम्भ- इली दन्ती, चित्रकान् चित्रक चित्रक, यानि जे जो, महान्ति पञ्च मूलानि च गृह्यन्ते तेजोने बृहत्पंचमूल उनको, दधि दहीना दहीके, मस्तु मस्तुथी मस्तुसे, संयुते युक्त युक्त, मूत्रे गोमूत्रमां गोमूत्रमें, विपाच्य पकावीने पकाकर, अथ पछी पश्चात्, सतैलसर्पिः- तैल घी, तैल घी, लवणैश्च पञ्चभिः अने पांचे लवणों और पांचो नसक, विमूर्च्छितम् लेणीने मिलाकर, वस्तिम् भरित वस्तिका, प्रयोजयेत् प्रयोग करे, निरुहितम् निरुद्ध था गया पछी निरुद्धके बाद, धन्वरसेन आंगूर भांसरसथी जांगल मासरससे, भोजितम् भोजन करावीने भोजन कराके, ततः पछी उसके बाद, निकुम्भ- इलीना दन्तीके, तैलेन तैलथी तैलसे, अनुवासयेत् अनुवासन करववु अनुवासन देवे ॥ ३२-३३ ॥

32-33 He should then prepare an enema by decocting hog's weed, castor, red physic nut, chiretta, deodar, turpeth, yellow berried night-shade and the major penta-radices in cow's urine to which has been added the super-natant fluid of curds. To this decoction should be added oil and ghee; and the salts of the five varieties should be mixed with it. This enema should then be administered to the patient. After the administration

of this evacuative enema, the patient should be given a diet of jangala meat-juices followed by an unctuous enema of oil prepared with the paste of red physic nut

बलां सरास्नां फलविल्वचित्रकान्
द्विपञ्चमूलं कृतमालकात् फलम् ।
यवान् कुलस्थांश्च पचेज्जलाढके
रसः स पेयैस्तु कलिङ्गकादिभिः ॥३४॥
सतैलसर्पिर्गुडसैन्धवो हितः
सदातुराणां बलवर्णवर्धनः ।
तथाऽनुवास्ये मधुकेन साधितं
फलेन बिल्वेन शताह्वयाऽपि वा ॥३५॥

सरास्नाम् रास्ना रास्ना, बलाम् बला बला, फल-
भीष्टम् मैनफल, बिल्व- भीली बेल, चित्रकान् चित्रक
चित्रक, द्विपञ्चमूलम् दशमूल दशमूल, कृतमालकात्
अरभाणानी अमलतासक्ती, फलम् शींग फली, यवान्
जौ, कुलस्थान् च अने कुण्भीने और कुलभी
इनको, जलाढके छेड़ आढके जलमा २५६ तोले जलमें,
पचेज्ज पछाववा पकाये, स रस. तु ते उवाभभी उस

- ३४ बला सरास्नां-बलाश्च रास्ना (द.)
,, बला सरास्ना फलविल्वचित्रकान्-बलाश्च रास्ना सह बिल्व-
चित्रकान् (द.)
,, कृतमालकात् फलम्-कृतमालकोत्पले (द. व. फ.)
,, ,, -कृतमालकोत्पले (द. व. फ.)
३५ सतैलसर्पिर्गुडसैन्धवो-सतैलसर्पिर्मधुसैन्धवो (व. फ.)
,, सदातुराणां बलवर्णवर्धनं-सदा तुराणां बलवर्धनं पर (ख.)
,, बलवर्णवर्धनं बलवर्धनं पर (न.)
,, तथाऽनुवास्ये मधुकेन साधितं-तथैव अस्तं मधुकेन
साधितं (स. व.)
,, ,, -तथाऽनुवास्यम् मधुकेन
साधितम् (व.)
,, तथाऽनुवास्ये-तथानुवास्यम् (व.)
,, ,, -तथैव अस्तम् (द. व.)
,, शताह्वयाऽपि-शताह्वयाऽव (व.)

काथसे, कलिङ्गकादिभिः पन्ध्रव जगेरेना इन्द्रजौ आदिके,
पेयैः छेड़ साथे कल्कके साथ, सतैलसर्पि. तेल बी
तैल बी, गुडसैन्धव गोण अने सिंघालू सुहित
तैयार करवाभा आवेली अस्ति गुड और सैन्धवके साथ
तैयार की हुई बस्ति सदा-जातुराणां सदाना रोगीभी
भाटे सदाके रोगियोंके लिए, हितः हितकर हितकर,
बलवर्णवर्धन. अने बल तथा बलुने वधारनार छे
और बल तथा वर्णका वर्धक है, तथा तेभू एवं, मधुकेन
जोभीमधु सुलहठी, फलेन भींठण मैनफल, बिल्वेन
भीली बेल, शताह्वयापि वा अथवा सुवाथी अथवा
सोयासे, साधितम् साधित तेल साधित तेल, अनुवासे
अनुवासनमा हितकर छे अनुवासनमें हितकर है ॥३४-३५॥

34 35. Decoct in 256 tolas of water
sida Indian groundsel, emetic nut, bael,
white flowered leadwort, the two
varieties of penta radices, the fruit of
purging cassia, barley and horsegram.
Add to this decoction the paste of the
drugs of the kurchi group This
solution mixed with oil, ghee and
rock salt is beneficial to the eversick
persons and is promotive of vitality and
complexion This should be followed
by an unctuous enema prepared with
liquorice, or bael fruit or dill seeds.

सजीवनीयस्तु रसोऽनुवासने
निरुहणे चालवणः शिशोर्हितः ।

न चान्यदाश्वक्कबलामिवर्धनं
निरुहवस्ते शिशुवृद्धयोः परम् ॥३६॥

सजीवनीयः तु अवन्यीयमधुना जीवनीयगणकी
मौषधियोंके, रस उवाभभी साधित तेल जायसे साधित
तेल, अनुवासने अनुवासनमा अनुवासनमें, बलवर्धनः च
अने अवन्यीयमधुने। अवधुरहित उवाभ और
जीवनीयगणका लवणरहित जाय, निरुहणे निरुहणमा
निरुहणमें, किन्तोः जाणकेने भाटे बालकके लिए, हितः

३६ चालवणः-चालवण (व.)

हितकर छे हितकर है, विशुद्धयोः आण्ड्रु अने पृष्ठ भाटे बालक और वृद्धके लिए, आशु बलदी शीघ्र, अङ्ग बल अभिवर्धनम् अम् अने अण् वधारका अण और बल बढ़ानेके लिए, निरुहवस्ते निरुहवस्तिथी निरुहवस्तिसे, परम् च श्रेष्ठ श्रेष्ठ, अन्यत् न भीष्णुं कर्त्तुं नथी दूसरा कुछ नहीं है ॥ ३६ ॥

36. In the case of children, the unctuous enema prepared with the decoction of the drugs of the life-promoter group and the evacuative enema prepared with the same decoctions, and without the addition of salt, should be used. There is no therapeutic measure more rapidly promotive of bodily strength, for infants and the aged, than evacuative enema.

अध्यायोक्तविषया. —

तत्र श्लोकः—

फलकर्म वस्तिवरता नेत्रं यद्वस्तयो गवादीनाम् ।
सततातुराश्च दिष्टा फलमात्रायां हितं चैषाम् ॥ ३७ ॥

तत्र ते आण्ड्रुभा उष विषयमें, श्लोकः उपसंहारने। श्लोक छे के उपसंहारका श्लोक है कि, फलमात्रायां फलमात्रासिद्धि अध्यायमां फलमात्रासिद्धि अध्यायमें, फलकर्म इत्यनु कर्म फलका कर्म वस्तिवरता अस्तिनी श्रेष्ठता वस्तिकी श्रेष्ठता, गवादीनाम् आम् वज्रे भाटे गाय आदियोंके लिए, यत् नेत्रम् च ने अस्तिनेत्र जो वस्तिनेत्र, वस्तय तथा अस्तिनी ते तथा वस्तियों वे, सततातुराः च अने सदाना रोगीनी और सदाके रोगियों, दिष्टाः अताव्या छे बतलाये गये हैं, एषाम् तेने भाटे इनके लिए,

हितम् च ने हितकर छे, ते पण् अताव्या छे ओ हितकर है वह भी बतलाया गया है ॥ ३७ ॥

Here is the recapitulatory verse—

37. The actions of the various fruits and the fruit, par excellence, in enema, the length of the tube of the enema apparatus used in the case of animals, those who constitute the eversick class and what is beneficial for them—have all been described in this chapter on 'The successful use of the emetic nut and the dose of the enema'

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते सिद्धिस्थाने फलमात्रा
सिद्धिर्नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

इति आ. प्रभाषे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे रथेला अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने अरुद्धी प्रतिसंस्कार पाभेला आ शास्त्रमां और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त अप्राप्त, दृढबलसंपूरिते अने दृढबले पूरा करेला और दृढबलसे पूरित किये गये, सिद्धिस्थाने सिद्धिस्थान विषे सिद्धिस्थानमें, फलमात्रासिद्धि. 'फलमात्रासिद्धि' 'फलमात्रासिद्धि', नाम नामने। नामका, एकादशः अग्नियारमे। ग्यारहवाँ, अध्यायः अध्याय स पूर्य भयो अध्याय समाप्त हुआ ॥ ११ ॥

11 Thus, in the Section on Success in Treatment, in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the eleventh chapter entitled 'The successful use of emetic nut and the dose of the enema' not being available the same as restored by Dridhabala, is completed

३७ वस्तिवरता नेत्रं यद्वस्तयो वरत्त्व निश्चयो (अ)

, वस्तिवरता नेत्रं यद्वस्तयो गवादीनाम्—वस्ति वरत्त्व

निश्चयो गवादीनाम् (अ)

, गवादीनाम्—गवादीनाम् (अ)

, दिष्टाः—दृष्टा (अ, अ)

દ્વાદશોઽધ્યાયઃ ।

આરભો અધ્યાય અધ્યાય વારહવાં

Chapter XII

ઉત્તરવસ્તિસિદ્ધિપદ્ધતિઃ—

અથાત ઉત્તરવસ્તિસિદ્ધિં વ્યાખ્યાસ્યામઃ ॥ ૧ ॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

અથ અતઃ હવે અહીંથી અવ આગે, ઉત્તરવસ્તિ-
સિદ્ધિમ્ ‘ઉત્તરવસ્તિસિદ્ધિ’ નામના અધ્યાપનું
‘ઉત્તરવસ્તિસિદ્ધિ’ નામકે અધ્યાયકા, વ્યાખ્યાસ્યામઃ.
અધ્યાપનાન કરશું વ્યાખ્યાન કરેંગે ॥ ૧ ॥

મગવાન્ ભગવાન્ મગવાન્, આત્રેયઃ આત્રેયે
આત્રેયને, इति ह आ विषयमा नीये प्रमाणे च इस
विषयमे निम्न प्रकारसे ही, आह स उहेलु छे कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the cha-
pter entitled “The Successful application
of the remaining best kinds of enema”

2. Thus declared the worshipful
Atreya

વમનાદિમિ શુદ્ધસ્વાતુરસ્ય પરિપાલનાપ્રકાર. —

अथ खल्वातुरं वैद्यः संशुद्धं वमनादिभिः ।

दुर्बलं कृशमल्पान्निं सुक्तसंधानबन्धनम् ॥ ३ ॥

निर्हृतानिलविण्मूत्रकफपित्तं कृशाशयम् ।

शून्यदेहं प्रतीकारास्तहिष्णुं परिपालयेत् ॥ ४ ॥

यथाऽण्डं तरुणं पूर्णं तैलपात्रं यथैव च ।

गोपाल इव दण्डी गाः सर्वस्मादपचारतः ॥ ५ ॥

અથ હવે અવ, યથા જેવી રીતે જૈસે, તરુણમ્
નવા નયે, અણ્ડમ્ ઇંડાનું અડેકા, યથા એવ ચ તેમજ
એવં, પૂર્ણમ્ છડેલો બરેલા પૂર્ણ મરે દુર, તૈલપાત્રમ્
તૈલપાત્રનું રક્ષણ કરવામાં આવે છે તૈલપાત્રકા રક્ષણ
ક્રિયા જાતા હૈ, દણ્ડી અને દડધારી ઓર દણ્ડધારી,
ગોપાલ. ગોવાલ ગોપાલ, ગાઃ હવ જેમ ગાયોનું રક્ષણ
કરે છે જૈસે ગાયોકા રક્ષણ કરતા હૈ વૈસે, વૈદ્યઃ સલુ

વંદે વૈદ્ય, વમનાદિમિઃ વમનાદિકથી વમનાદિસે, સંશુદ્ધમ્
શુદ્ધ અથેલ શુદ્ધ દુર, દુર્બલમ્ દુર્બળ દુર્બલ, કૃશમ્
કૃશ કૃશ, અલ્પાન્નિમ્ અલ્પ અન્નિવાળા અલ્પાન્નિ,
સુક્તસંધાનબન્ધનમ્ ઠીલા આંધાવાળા ઓર શિથિલ
વધિયોવાલ, નિર્હૃત- બહાર કાઢવામાં આવેલા બાહર
નિકાલે ગયે અનિલ- વાયુ વાયુ, વિટ્- મળ મલ, મૂત્ર-
મૂત્ર મૂત્ર, કફ-પિત્તમ્ કફ અને પિત્તવાળા કફ ઓર
પિત્તવાલે, કૃશાશયમ્ કૃશ આશયવાળા કૃશ આશય-
વાલે, શૂન્યદેહમ્ શૂન્ય શરીરવાળા શૂન્ય શરીરવાલે
પ્રતીકાર અને પ્રતિકારને ઓર પ્રતિકાર, અસહિષ્ણુમ્
સહન ન કરી શકનાર રોગીને સહન ન કર સકનેવાલે
રોગીકો, સર્વસ્માત્ સધળા સર્વ પ્રકારકે, અપચારતઃ
અપચારથી અપચારોસે, પરિપાલયેત્ રક્ષેત્ બેઈએ
વચાના વાહિયે ॥ ૩-૫ ॥

3-5 When after being duly puri-
fied by the procedures of emesis etc.,
the patient is in a debilitated condition,
emaciated, weakened in his digestive
power, has his joints loosened, is pur-
ged of the morbid accumulations of
flatus urine, mucus and bile the
stomach and the intestines have become
contracted, the body has become vacu-
ous and accordingly unable to bear
any further strain, he should be
protected by the physician from all
kinds of risk, just as a tender
egg is protected or a vessel brimful
of oil, or the kine by the cowherd
armed with his staff

તસ્યાન્નિસધુક્ષણાર્થં પેયાદિકમ —

अग्निसंधुक्षणार्थं तु पूर्वं पेयादिना भिषक् ।

रसोत्तरेणोपचरेत् क्रमेण क्रमकोविद ॥ ६ ॥

૬ પેયાદિના ભિષક-પેયાદિભિર્ભિષક્ (ધ)

,, રસોત્તરેણોપચરેત્-રસોત્તરેણૈવ ચરેત્ (ક)

,, ઉપચરેત્-એવ ચરેત્ (ઢ)

૩. કૃશમલ્પાન્નિ-આમમન્નાન્નિ (ખ)

૫. યથાઽણ્ડમ્-યથૈવ (લ, ઢ, ઢ)

,, યથૈવ ચ-તથૈવ ચ (ઢ, ખ.)

क्रमकोत्तिदं कथं भक्षुनारं क्रमज्ञानी, निषक् वैवे
वैद्यः अग्निसंधुक्षणार्थं अग्निं प्रदीप्तं कृत्वा भाटे अग्नि-
प्रदीप्तं करनेके लिए, पूर्वम् तु पहेलां तौ प्रथमं नो,
वेयादिना पेया वगेरेथी पेया आदिसे, रसोत्तरेण अने
निश्चय पछी भास्वरसप्रधान और निरुद्धके पश्चात्
मात्सरसप्रधान, क्रमेण कथंभी क्रमसे, उपचरेत् उपचार
करवे। अर्धे उपचार करना चाहिए ॥ ६ ॥

6. The physician who is conversant with the order and sequence of therapeutic procedures, should put the patient on a liquid diet beginning with thin gruel and leading upto meat-juices, for the purpose of re-stimulating his gastric fire

स्निग्धाम्लस्वादुहृद्यानि ततोऽम्ललवणौ रसौ ।
स्वादुतिकौ ततो भूयः कषायकटुकौ ततः ॥ ७ ॥
अन्योऽन्यप्रत्यनीकानां रसानां स्निग्धरूक्षयोः ।
व्यत्यासादुपयोगेन प्रकृतिं गमयेद्भिषक् ॥ ८ ॥

स्निग्ध- पहेलां (स्निग्ध स्निग्ध, अम्ल- अम्ल
अम्ल, स्वादु- तथा मधुर रस तथा मधुर रस, हृद्यानि
ने हृद्यने प्रिय होय ते आपना जो हृदयको प्रिय होवे
वे देने चाहिए, ततः पछी पीछे, अम्ललवणौ अम्ल अने
लवण रस अम्ल और लवण रस, ततः ते पछी उसके
बाद, स्वादुतिकौ मधुर अने तिक्त रस मधुर और
तिक्त रस, ततः भूयः अने ते पछी वणी तत्पश्चात्
कषाय- कषाय कषाय, कटुकौ अने कटु रस देवा
कटु रस देवे, अन्योन्य- अने भीमथी एक दूसरेसे,
प्रत्यनीकानाम् विरुद्ध विरुद्ध, रसानाम् रसोना उप-
योगेभ्यो रसोंके उपयोगसे, स्निग्ध- अने स्निग्ध और
स्निग्ध, रूक्षयोः तथा रूक्षना तथा रूक्षका, व्यत्यासात्
पथीय कथे पथीय क्रमसे, उपयोगेन उपयोगेभ्यो उप-
योगसे, निषक् वैवे वैद्य, प्रकृतिम् रोगीने स्वाभाविक
अवस्थाभां रोगीको स्वाभाविक अवस्थामें, गमयेत् लाववे
ले आये ॥ ७-८ ॥

7 8 To this end, he should prescribe the use first, of unctuous, acid, sweet

and pleasant articles, then of articles of acid and salt tastes, and later of sweet and bitter tastes, and last by of all articles of astringent and pungent tastes. In this manner by the use of two antagonistic tastes at a time, and by the alternate use of unctuous and dry articles, the physician should restore the patient to his normal health

प्रकृतिमापन्नस्य लक्षणानि—

सर्वक्षमो ह्यसंसर्गो रतियुक्तः स्थिरेन्द्रियः ।
बलवान् सत्त्वसंपन्नो विज्ञेयः प्रकृतिं गतः ॥ ९ ॥

सर्वक्षमः सधुणा रसोने सहन करनेवाले सब रसोंको
सहन करनेवाले, असंसर्गः वेगोना निरोधथी रहित
वेगरोधरहित, रतियुक्तः धार्मिक करनेवाला प्रीतियुक्त
कार्य करनेमें प्रीतियुक्त, स्थिरेन्द्रियः स्थिर इन्द्रियवाला
स्थिर इन्द्रियवाले, बलवान् अथवा बलवान्, सत्त्वसंपन्नः
हि अने अने अथवा अने पुरुषने और मनोबलसे युक्त
पुरुषको, प्रकृतिम् गतः स्वाभाविक स्थितिने पाभेवे।
स्वाभाविक स्थितिमें आया, विज्ञेयः अक्षुषे। जानना
चाहिए ॥ ९ ॥

9 When the patient is able to tolerate all the tastes, when there is no retention of excretory matter when the zest for life has returned, the sense-organs have regained their firmness, when strength has returned and the mind is fully composed, it should be known that he is restored to normality.

• सर्वक्षमः—कृतक्रम (५.)

, सर्वक्षमो ह्यसंसर्गो रतियुक्तः—बलवान् संज्ञवान् सर्वक्षमः (त. ५. ५.)

, ह्यसंसर्गो—निरासङ्गो (स. ५. ५.)

, सर्वक्षमो....प्रकृतिं गतः ॥—बलवान् वर्णवान् संवरतिष्ठान-
सङ्ग एव च। स्थिरेन्द्रिय सर्वमहो विज्ञेयः प्रकृतिगतः ॥ (५. ५.)

, सर्वक्षमो ह्यसंसर्गो—कृतक्रमो निरतद्धो (५.)

प्रकृतिमप्राप्तस्य वर्ज्यानि—

एतां प्रकृतिमप्राप्तः सर्ववर्ज्यानि वर्जयेत् ।
महादोषकराण्यष्टाविमानि तु विशेषतः ॥१०॥

उच्चैर्भाष्यं रथक्षोभमतिचङ्क्रमणासने ।

अजीर्णाहितभोज्ये च दिवास्वप्नं समैथुनम् ॥११॥

एताम् आ इह, प्रकृतिम् स्वाभाविक अवस्थाने स्वास्थ्यको, अप्राप्त नहि पायेला मनुष्ये न प्राप्त हुआ मनुष्य, सर्ववर्ज्यानि तजना लायक सर्व वस्तुओंने। सब त्याज्य वस्तुओंका, वर्जयेत् त्याग करवे। ओर्ध्वे त्याग करना चाहिए, उच्चैर्भाष्यम् जिंथे सादे भोलवु ऊंचा बोलना, रथक्षोभम् रथने। हड्डेले। रथसंक्षोभ, अतिचङ्क्रमण- अतिशय द्रव्यं बहुत घूमना, आसने अतिशय भेसी रडेवु बहुत बैठा रहना, अजीर्ण- अशुभ पर भोजन अजीर्ण पर भोजन, अहित- अहित अपच्य, भोज्ये च भोजन भोजन, समैथुनम् मैथुन मैथुन, दिवास्वप्नम् अने दिवसनी निद्रा तथा दिवा स्वप्न, इमानि आ इन, महादोषकराणि महादोष करनारी महादोष करनेवाले, अष्टौ तु आठ आभतेने। ते। आठ भावोंका तो, विशेषत आस करीने त्याग करवे। ओर्ध्वे विशेष करके त्याग करना चाहिए ॥१०-११॥

10-11 So long as the patient has not regained such full measure of health, he should scrupulously avoid all things and activities that are prohibited. He should be particularly careful to eschew the following eight factors which are highly causative of morbidity, loud speaking, jolting in conveyances, excessive moving about and excessive sedentation, indigestion and pre-digestion meals, day-sleep and and the sex act.

वर्ज्यसेवनजा व्याधयः—

तज्जा देहोर्ध्वसर्वाधोमध्यपीडामदोषजा ।

श्लेष्मजाः क्षयजाश्चैव व्याधयः स्युर्यथाक्रमम् ॥१२॥

तज्जाः तेओभाधी यता उनसे होनेवाले, देहोर्ध्व उर्ध्वदेहना रोगे। ऊर्ध्वदेहके रोग, सर्व- आभा शरीर- रना रोगे। सम्पूर्ण शरीरके रोग, अध- शरीरना नीचेना भागना रोगे। शरीरके नीचेके भागके रोग, मध्यपीडा- शरीरना मध्यभागना रोगे। शरीरके मध्य भागके रोग, आमदोषजा आमदोषधी उत्पन्न आमदोषजन्य, श्लेष्मजाः श्लेष्मी उत्पन्न कफजन्य, क्षयजा च एव अने क्षयधी उत्पन्न और क्षयजन्य, व्याधयः रोगे। रोग, यथाक्रमम् स्यु अनुक्रमे थाय छे क्रमशः होते है ॥ १२ ॥

12. Indulgence in these things gives rise, successively to pain affecting the upper part of the body, pain affecting the whole body, pain affecting the lower part of the body, pain affecting the middle part of the body, chyme disorders, disorders of morbid accumulations of kapha and disorders born of wasting.

तेषां विस्तरतो व्याख्यानप्रतिज्ञा—

तेषां विस्तरतो लिङ्गमेकैकस्य च मेषजम् ।

यथावत्संप्रवक्ष्यामि सिद्धान् वस्तींश्च यापनान् ॥१३॥

तेषाम् तेओभाधी उनमेंसे, एकैकस्य दरेकना प्रत्येकके, लिङ्गम् लक्षण लक्षण, मेषजम् च चिकित्सा चिकित्सा, सिद्धान् तथा सिद्ध तथा सिद्ध, यापनान् यापन यापन, वस्तींश्च वस्तिओने वस्तिओको, यथावत् संप्रवक्ष्यामि ३५थी सम्यक् रूपसे, विस्तरतः विस्तरथी विस्तरसे, संप्रवक्ष्यामि ३६थी कहूंगा ॥ १३ ॥

13 I shall now describe the symptoms of these various disorders, in extenso, and the appropriate remedy for each of them as also the tried recipes of the longevity-promoting yapana-enema

१३ च मेषजम्-समेवजम् (क)

उच्चैर्भाष्यातिभाष्या व्यापद —

नञ्चैर्भाष्यातिभाष्याभ्यां शिरस्तापशङ्खकर्ण-
निस्तोदश्रोत्रोपरोधमुल्लतालुकण्ठशोषतैमिर्यगिपा-
साज्वरतमकहनुग्रहमन्यास्तम्भनिष्ठीवनोरःपार्श्व-
शूलस्वरमेदहिकाश्वासादयः स्युः (१);

तत्र तेभां उनमें, उच्चैर्भाष्य- उच्चैः भाष्ये भाष्ये
ऊचा बोलनेसे, अतिभाष्याभ्याम् तथा बहु भाष्ये
तथा बहुत बोलनेसे, शिरस्ताप- शिरस्ताप शिरमें संताप,
शङ्खकर्ण- शङ्ख अने कानमां शङ्ख और कानोंमें,
निस्तोद- तोद तोद, श्रोत्रोपरोध- कानने। उपरोध
वधिरता, मुल्लतालु- भेदा, तालुवा मुख, तालु, कण्ठशोष-
तथा भगाने। शोष तथा गलेका शोष, तैमिर्य- तिमिर
तिमिर, गिपासाज्वर तरस, ज्वर प्यास, ज्वर तमक-
तमक तमक, हनुग्रह- हनुग्रह हनुग्रह, मन्यास्तम्भ-
मन्यास्तम्भ मन्यास्तम्भ, निष्ठीवन- निष्ठीवन निष्ठीवन
वर आती छाती, पार्श्वशूल तथा पार्श्वमां शूल तथा
पार्श्वोंमें शूल, स्वरमेद- स्वरमेद स्वरमेद, हिका- हिकी
हिका, श्वासादयः श्वास वगेरे श्वास आदि, स्युः याम
छे होते हैं;

14-(1). The following complications
result from talking too loudly or in
excess:—burning sensation in the head,
pricking pain in the temples and the
ears, auditory dysfunction, parching
of the mouth, pallate and the throat,
faintness, thirst, fever, asthmatic dys-
pnea, spastic condition of the jaws
and the sides of the neck ptyalism,
acute pain in the front and sides of
the chest, change of voice, hiccup,
dyspnea and other similar conditions

रथक्षोभजा व्यापद —

रथक्षोभात् संधिपर्वशैथिल्यहनुनासाकर्णशिरः-
शूलतोदकुक्षिक्षोभाटोपान्त्रकूजनआध्मानहृदयेन्द्रि-
योपरोधस्फिकृपार्श्ववक्षणवृषणकटीपृष्ठवेदनासं-
धिस्कन्धग्रीवादौर्वव्याक्काभिनापपादशोकप्रस्वाप-
हर्षणादयः (२);

रथक्षोभात् रथक्षोभात् रथक्षोभते, संधिपर्वकै-
थिल्य- संधि तथा पर्वोन्नी शिथिलता संधि तथा पर्वोन्नी
शिथिलता, हनु- हनु हनु, नासा- नास नासा, कर्ण-
कान कान, शिरःशूल- तथा माथामां शूल और शिरमें
शूल, तोद- तोद तोद, कुक्षिक्षोभ- कुक्षिक्षोभ कुक्षिक्षोभ,
आटोप- आटोप आटोप, अन्त्रकूजन आन्त्रकूजन आन्त्रकूजन,
आध्मान- आध्मान आध्मान, हृदय-
हृदय हृदय, इन्द्रिय- तथा इन्द्रियोन्ने तथा इन्द्रियोन्ने,
उपरोध उपरोध उपरोध, स्फिकृ- नितम्भ नितम्भ, पार्श्व-
पार्श्व पार्श्व, वक्षण- वक्षण वक्षण, वृषण- वृषण
वृषण, कटी- कटी कटी, पृष्ठवेदना- अने नासांमां वेदना
और पीठमें वेदना, संधि- संधि संधि एव संधि,
स्कन्ध- भ्रमा कन्धे, ग्रीवादौर्वव्या- तथा गर्दननी
निर्धूलता तथा ग्रीवाकी दुर्धूलता, अक्काभिनाप- अक्काभिनाप
अभिनाप अक्काभिनाप, पादशोक- अने पादमां
शोक और पैरोंमें सूजन, प्रस्वाप- स्पर्शज्ञानने। नाश
सुप्ति, हर्षणादयः तथा हर्ष वगेरे याय छे तथा पाद-
हर्ष आदि होते हैं ॥ २ ॥

14-(2). From jolting suffered while
travelling in conveyances, the following
disorders arise—flabbiness of the bigger
and smaller joints, acute pricking pain
in the jaw, nose, ear and the head,
disturbance in the abdomen, meteorism,

१-(२) कुक्षिक्षोभ-वक्षिक्षोभ (२)

आध्मानहृदयेन्द्रियोपरोध-आध्मानेन्द्रियोपरोध (३)

स्फिकृ-गनिपस्फिकृ (४)

स्कन्धग्रीवा-स्कन्धहनुग्रीवा (५)

स्कन्धग्रीवा-स्कन्धहनुग्रीवा (६)

—नकिरकृष्णहनुग्रीवा (७)

१४-(१) श्रोत्रोपरोध-आतोवरोध (क. व. क.)

शङ्खकर्णनिस्तोद-शङ्खनिस्तोद (घ.)

हनुग्रहमन्यास्तम्भ-हनुग्रहाग्रह (ङ.)

मन्यास्तम्भनिष्ठीवनोर-मन्याग्रहनिष्ठीवनोर (च.)

निष्ठीवनोरःपार्श्वशूल-निष्ठीवनोरःपार्श्वशूल (ज.)

intestinal gurgling, distension, disordered function of the heart and the sense-organs, and pain in the hip, sides groin scrotum, waist and back, asthenia of the joints shoulders and neck, burning in the limbs, edema, anaesthesia and hyperesthesia of the feet and other similar conditions.

अतिचङ्क्रमणजा व्यापद —

अतिचङ्क्रमणात् पादजङ्घोरुजानुवङ्क्षणश्रोणीपृष्ठ-
शूलसक्थिसादनित्तोदपिण्डकोद्वेष्टनाङ्गमर्दासा-
भितापसिराधमनीहर्षश्वासकासादयः (३);

अतिचङ्क्रमणात् अङ्गु र्देवाथी बहुत घूमनेसे,
पाद- पग पैर जङ्घा- पी डी जङ्घा, ऊरु- साथण ऊरु,
जानु- डी थलु जानु, वङ्क्षण- वक्षलु वङ्क्षण, श्रोणी-
श्रोणि श्रोणि, पृष्ठशूल तथा भरझाभा शूल तथा पीठमें
शूल, सक्थिसाद- तेमञ्च सक्थिसाद एव सक्थिसाद,
नित्तोद- सक्थितोद नित्तोद, पिण्डकोद्वेष्टन- पी डी-
ओभा उद्वेष्टन पिण्डलियोर्म उद्वेष्टन, अङ्गमर्द- अङ्गमर्द
अङ्गमर्द, अंसाभिताप- अ साभिताप असाभिताप, मिरा-
सिरा सिरा, धमनीहर्ष- तथा धमनीओभा उर्ष तथा
धमनीयोका हर्ष, श्वासकासादयः अने श्वास कास वजेरे
थाय छे और श्वास कासादि होते हैं (३);

14 (3) From excessive moving
about, the following disorders arise—
pain in the feet, calves, thighs knees,
groin, waist and back, flabbiness and
pain in the legs, cramps in the calves
body-aches, burning pain in the shoul-
ders, acceleration of the arteries and
the veins, dyspnea, cough and other
similar conditions

१४-(३) अतिचङ्क्रमण-जा व्यापदः (क)

सक्थिसाद-उर्ष साद (ग)

अत्यासना व्यापदः —

अत्यासनाद् रथक्षोभजाः स्फिकपार्श्ववङ्क्षणवृषण-
कटीपृष्ठवेदनादयः (४),

अत्यासनात् अङ्गु ऐसी रहेवाथी बहुत बैठनेसे,
रथक्षोभजाः रथक्षोभथी अता रथक्षोभजन्म, स्फिक-
स्फिक् पार्श्व पडभा पार्श्व, वङ्क्षण- वक्षलु
वक्षण, वृषण- वृषलु वृषण, कटी डेड कटि, पृष्ठ- तथा
भरझानी तथा पृष्ठकी, वेदनादयः वेदना वजेरे थाय छे
वेदना आदि होते हैं ॥ ४ ॥

14-(4) From luxus sedentation,
the disorders described as occurring
from excessive jolting arise, as for
example, pain in the hips, sides, groin,
scrotum, waist and back and the rest

अजीर्णाध्ययनजा व्यापदः —

अजीर्णाध्ययनान्भ्यां तु मुखशोषाध्मानशूल-
नित्तोदपिपासागात्रमादच्छर्द्यतीसारमूर्च्छाज्वर-
प्रवाहणामविषादयः (५),

अजीर्णाध्ययनान्भ्याम् तु अङ्गु तभा अध्ययनथी
अजीर्ण और अध्ययनसे, मुखशोष- मुखशोष मुखशोष,
आध्मान- आध्मान आध्मान, शूल- शूल शूल, नित्तोद-
नित्तोद नित्तोद, पिपासा- तरस प्यास, गात्रसाद-
अङ्गसाद अङ्गसाद, छर्दि- छिटी वमन, अतीसार-
अतिसार अतिसार, मूर्च्छा- मूर्च्छा मूर्च्छा, ज्वर- ज्वर
ज्वर, प्रवाहण- प्रवाहलु प्रवाहिका, आमविषादयः
अने आमविषादि रोगो थाय छे और आमविषादिरोग
होते हैं ॥ ५ ॥

15-(5). From indigestion and taking
of predigestion meals, the following
disorders arise.—dryness of the mouth,
distension of the abdomen, colicky or
pricking pain in the abdomen, thirst,
asthenia of the limbs, vomiting, diarrhea,

१५-(५) वेदनादयः-वेदनादयः स्युः (क)

fainting, fever, dysenteric condition, chyme-toxemia and similar conditions.

विषमाहिताशनजा व्यापदः —

विषमाहिताशनाभ्यासनान्नाभिलाषदौर्बल्यवैवर्ण्यकण्डूपाषाणागात्रावसादवातादिप्रकोपजाश्च ग्रहण्यशोविकारादयः (६);

विषमाहित- विषम तथा अहित विषम तथा अहित, अशनाभ्याम् भोजनशी भोजनसे अन्नलाभिकाश-अन्ननी भुञ्जति न यवी अन्नकी अनिच्छा, दौर्बल्य- दुर्बलता दुर्बलता, वैवर्ण्य- विवर्णता विवर्णता, कण्डू- भुञ्जति भुञ्जति पाषाणा पाषाणा पाषाणा, गात्रावसाद गात्रोन्ना- अवसाद गात्रोन्ना शिथिलता वातादि- अवे वात आदिना वातादिके, प्रकोपजाः च प्रकोपजा यन्त्रा प्रकोपजे होनेवाले, ग्रहणी- स्रग्धृणी स्रग्धृणी, अशोविकारादयः अशो वमेरे थाय छे अशो प्रमृति होते है (६);

14-(6). From eating irregular and unwholesome meals, the following disorders arise—inappetance, debility, discoloration, pruritus, asthenia of the limbs assimilation-disorders and piles due to the morbidity of vata and other humors skin eruption and similar conditions

दिवास्वप्नजा व्यापदः —

दिवास्वप्नादरोचकाविपाकाग्निनाशस्तैमित्यपाण्डुत्वकण्डूपाषाणादाहच्छर्द्यक्लमर्दहृत्स्तम्भजाड्यतन्द्रानिद्राप्रसङ्गग्रन्थिजन्मदौर्बल्यरक्तमूत्राक्षितातालुलेपाः (७);

दिवास्वप्नाद दिवसे छे अशनाशो दिवा स्वप्नसे अरोचक-अरुचि अरुचि, अविपाक- अविपाक अविपाक, अग्नि-नाश- अग्निनाश अग्निनाश, स्तैमित्य- स्तैमित्य स्तैमित्यता, पाण्डुत्व- पाण्डुता पाण्डुता, कण्डू-

भुञ्जति कण्डू, पाषाणा- पाषाणा पाषाणा, दाह- दाह दाह, छर्दि- छर्दि वमन, क्लमर्द- क्लमर्द अंगमर्द अंगमर्द, हृत्स्तम्भ- हृत्स्तम्भ हृत्स्तम्भ, जाड्य- जाड्य जाड्य, तन्द्रा- तन्द्रा तन्द्रा, निद्राप्रसङ्ग छिन्ना उरु- निद्राप्रसङ्ग, ग्रन्थिजन्म- ग्रन्थिजन्म अन्म प्रन्थिका उत्पन्न होना, दौर्बल्य- दुर्बलता दुर्बलता, रक्तमूत्राक्षिता मूत्र तथा आशो रक्ती मूत्र तथा आशोका रक्त होना, तालुलेपाः अने तालुवाने उपलेप और तालुमें उपलेप होता है ॥ ७ ॥

14-(7) From indulgence in day-sleep, the following disorders arise—anorexia, indigestion, loss of digestive power, stiffness, pallor, pruritus, eruption, burning, vomiting, body-ache, rigidity of the cardiac region, dullness torpor, somnolence formation of swellings, debility, red coloration of the urine and the eyes, and coating of the palate.

व्यवायजा व्यापदः —

व्यवायादाशुबलनाशोरुसादशिरोवस्तिगुदमेद्वक्षणोरुजानुजङ्घापादशूलहृदयस्पन्दननेत्रपीडाक्लेशैथिब्यशुकमार्गशोणितागमनकासश्वासशोणित-ष्ठीवनस्वरावसादकटीदौर्बल्यैकाङ्ग-सर्वाङ्ग-रोगमुष्कश्चयथुवातवर्चोमूत्रसङ्गशुकविसर्गजाड्यवेपथु-वाधिर्यविषादादयः स्युः, अवलुप्यत इव गुदः, ताड्यत इव मेढ्रम्, अवसीदतीत्य मनो, घेपते हृदयं, पीड्यन्ते सन्धय, तम- प्रवेश्यत इव च (८);

14-(8) आशुबलनाश-दृढबलनाश (ग)

, दन्नाशो-बलसादो (घ)

, दक्षणोरुजानुजङ्घा-दक्षणोरुस्तम्भवृणानुबद्धा (ङ)

, ष्ठीवनस्वरावसाद-ष्ठीवनदलस्वरावसाद (च)

, अवलुप्यत इव-उत्पाद्यत इव (क घ छ ङ.)

, अवलुप्यत इव गुद ताड्यत इव मेढ्रम्-उत्पाद्यत इव गुद ताड्यत इव मेढ्रम् (क)

, ताड्यत इव-ताड्यतीत्य (ङ)

, प्रवेश्यत प्रविशति (क.)

१४-(१). दौर्बल्यवैवर्ण्यकण्डू-दौर्बल्यकण्डू (ग)

१४-(७) तालुलेपा-तालुप्रलेपाः पिपासा च (क ख)

, , -तालुलेपा. पिपासा च (क. ख. ग. त.)

व्यवायात् मैथुनशी मैथुनसे, आशुबलनाश भवने।
 शीघ्रनाश बलका शीघ्रनाश, ऊरुसाद- साधनमा पीडा
 ऊरुसाद, शिर. माथु शिर, बस्ति- भस्ति वस्ति, गुद-
 गुदा गुदा, मेढू- उपस्थ उपस्थ, वङ्गण वंक्षु वंक्षण,
 ऊरु- साधन ऊरु, जानु- ठी यक्षु जानु, जङ्घा- पीडा
 बङ्गा, पादशूल- तथा पङ्गु शूल तथा पैरोंमें शूल,
 हृदयस्पन्दन- हृदयना धमकारा हृदयका स्पन्दन,
 नेत्रपीडा- आभनी पीडा आंखकी पीडा, अङ्गवैयर्थ्य-
 अंगे शिथिल थना अङ्गोंकी शिथिलता, शुक्रमार्ग- शुक्रना
 मार्गमाथी शुक्रके मार्गसे, शोणितगमन- रक्तानुं आवपु
 र्खनका आना, कास- कास कास, श्वास- श्वास श्वास,
 शोणितघीवन- थूंडमां दोड़ी पडपु थूकमें रक्तका आना,
 स्वरवसाद- स्वर भेसी नवे। स्वरकी शिथिलता, कटी-
 दौर्बल्य- डेडनी अशक्ति कटीदौर्बल्य, एकाङ्ग- ओङ्क अंगमा
 भनार एकांग, सर्वाङ्गरोग- डे आभा शरीरमां भनार
 रोग या सर्वाङ्ग रोग, सुष्कश्वथु- वृषणुने। से।ने
 वृषणोंमें शोथ, वात- अधोवायु अधोवायु, वर्चः- भल
 पुरीष, मूत्रसङ्ग- तथा मूत्रनी अटकायत तथा मूत्रकी
 रुकावट, शुक्रविसर्ग- थूकने। विसर्ग शुक्रका क्षरण,
 आक्यवेपथु- नडता, धूमरी जडता, कम्पन, बाधिर्य-
 भडेरपथुं वधिरता, विषादादय विषाद नगेरे विषाद
 आदि, स्यु. थाय छे छेते है, गुदः गुदमां गुदा,
 अवलुप्यत इव छेदन नेवी पीडा थाय छे मानो टुकड़े
 होजाती है, मेढू उपस्थमां उपस्थमें, ताड्यत इव ताडन
 नेवी पीडा थायछे चोट लगनेसी पीडा होती है, मन.
 मन मन, अवसीदति शिथिल पडपु होय तेम थाय छे
 शिथिलसा होता है, हृदयम् हृदय हृदय, वेपथे ड पे छे
 कापता है, सन्धयः सन्धियोंमां सन्धियोंमें, पीड्यन्ते
 पीडा पीडा, तम. च अने आधारों और अंगेरा,
 प्रवेश्यते इव आवर्ता होय ओपु थाय छे छा जाता
 है ॥ ८ ॥

14.(8). From indulgence in sex, the following disorders arise—rapid loss of the vitality, flabbiness of the thighs, pain in the head, bladder, rectum, phallus, groin, thigh, knee, calf and feet, palpitation of the heart,

pain in the eyes, debility of the body, discharge of blood through the seminal passages, cough, dyspnea, blood in expectoration, asthenia of the voice, weakness of the waist, 'affections of one or all the limbs of the body, swelling of the scrotum, retention of flatus, feces and urine and semen, dullness tremor deafness, mental depression and similar conditions; the patient feels as though his rectum is being cut, his phallus is becoming smaller his mind were sinking, his heart were trembling, his joints were being squeezed and as though he were about to faint

इत्येवमेभिरष्टभिरपचारैरेते प्रादुर्भवन्त्युप-
 द्रवाः ॥ १४ ॥

इति एवम् ओम ऐसे, अष्टभिः आठ आठ, अप-
 चारैः अपचारोंश्री अपचारोंसे, एते आ ये उपद्रवाः
 उपद्रवो उपद्रव, प्रादुर्भवन्ति पैदा थाय छे होते
 है ॥ १४ ॥

14. Thus have been described the various kinds of disorders arising from these eight violations of the rules of behaviour for the convalescent

उच्चैर्भाष्यातिमाष्यजाना व्यापदां विक्रित्सा—

तेषां सिद्धिः—तत्रोच्चैर्भाष्यातिमाष्यजानाप्रभ्यक्त-
 स्वेदोपनाहधूमनस्यापरिभक्तस्नेहपानरक्षणीरारि-
 र्चानहर सर्वो विधिर्मौन च (१);

तेषाम् ते रोगोंकी, सिद्धि सिद्धि, विक्रित्सा,
 तत्र तेषां उनमें, उच्चैर्भाष्य ओ उच्चैर्भाष्य
 वाली ऊचा बोलने, अतिमाष्यजानाम् तथा नहु
 ओष्यनाथी भयेला रोगोंमां तथा बहुत बोलनेसे उत्पन्न

१५-(१) तत्रोच्चैर्भाष्य-उच्चैर्भाष्य (क)

रोगोर्मे, अभ्यङ्ग- अभ्यङ्ग अभ्यङ्ग, स्वेद- स्वेदन स्वेद, उपनाह- उपनाह उपनाह, धूम धूमपान धूमपान, नस्य- नस्यकर्म, उपरिमक्त लेपन भाद मोजनके बाद, स्नेहपान स्नेहपान स्नेहपान, रसक्षीरादिः मांस रस दूध वगेरे मांसरस दूध आदि, वातहरः वातघ्न वातघ्न, सर्व- विधि सर्व- विधि तव विधि, मौनम् च तथा मौन चिकित्सा छे तथा मौन चिकित्सा है ॥१॥

15-(1). Now we shall describe the treatment in these disorders. In disorders due to loud or excessive talking, the following remedial measures are indicated—unction, sudation poultices, smoking nasal medications, post-prandial potions of unctuous articles, meat juice, milk and all measures curative of vata, and lastly the observance of silence

रथक्षोभातिचङ्क्रमणात्यासनजाना व्यापदा चिकित्सा—

रथक्षोभातिचङ्क्रमणात्यासनजानां स्नेहस्वेदादि वातहरं कर्म सर्वं निदानवर्जनं च (२);

रथक्षोभ- रथक्षोभथी रथक्षोभसे, अति चङ्क्रमण- अहु इरवाथी बहुत फिरनेसे, अत्यासनजानाम् तथा अहु भेसी रहेवाथी थयेला रोगोर्मा तथा अविक बैठा रहनेसे उत्पन्न हुए रोगोर्मे, स्नेह स्नेहन स्नेहन, स्वेदादि स्वेदन वगेरे स्वेदन आदि, वातहरम् वातघ्न वातघ्न, कर्म- कर्म, सर्वद तथा सर्व तथा सब, निदान तथा निदानने निदानका, वर्जनम् च त्याग चिकित्सा छे त्याग चिकित्सा है ॥२॥

15 (2). In disorders due to jolting in carriages or to excessive moving about, or to excessive sedentation the following remedial measures are indicated—oleation, sudation etc all measures curative of vata and avoidance of the causative factors.

अजीर्णाध्यशनजाना व्यापदा चिकित्सा—

अजीर्णाध्यशनजानां निरवशेषतश्छर्दनं रुक्षः, स्नेहो लघ्नीयपाचनीयदीपनीयौषधावधारणं च (३);

अजीर्ण- अजीर्ण अजीर्ण, अध्यशनजानाम् तथा अध्यशनथी थयेला रोगोर्मा तथा अध्यशनजन्य रोगोर्मे, निरवशेषत अपक्व अन्न न रहे त्या सुधी सब अजीर्ण अन्न, छर्दनम् वमन वमन, रुक्षः रुक्ष, स्वेद स्वेद स्वेद, लघ्नीय- लघ्नीय लघ्नीय, पाचनीय- पाचनीय पाचनीय, दीपनीय- तथा दीपनीय दीपनीय, औषध- औषधोने औषधोका, अवधारणम् च प्रयोग चिकित्सा छे प्रयोग चिकित्सा है ॥ ३ ॥

15-(3) In disorders due to indigestion or predigestion meals, the remedial measures indicated are complete emesis, dry sudation, lightening therapy and the use of digestive and digestive-stimulant medications

विषमाहिताशनजाना व्यापदा चिकित्सा—

विषमाहिताशनजानां यथास्वं दोषहराः क्रिया (४);

विषम- विषम विषम, अहित- तथा अहित तथा अहित, अशनजानाम् अशनथी थयेला रोगोर्मा अशन जन्य रोगोर्मे यथास्वम् ते ते दोषने अनुसरी उस उस दोषके अनुसार, दोषहराः दोषने हरनार दोषहर, क्रियाः चिकित्सा इरवी भेधथे चिकित्सा करनी चाहिए ॥ ४ ॥

15-(4) In morbid conditions due to irregular or unwholesome dietary, the line of treatment should be curative of the morbidity concerned.

दिवास्वप्नजाना व्यापदा चिकित्सा—

दिवास्वप्नजानां शूलपानलघ्नवमनजिरोविरेच- नव्यायामरुक्षाशनारिष्टदीपनीयौषधोपयोगः प्रघर्ष- णोन्मर्दनपरिपेचनादिश्च श्लेष्महर- सर्वो निधि (५);

१५-(३) स्नेहो-स्नेहपान (न २ ॥)

१५-(४) यथास्वो-यथास्वो (न २ ॥)

दिवास्वप्नजानाम् दिवसो सुषुप्ती भवेत्तु रोगोभां
दिवारवप्रजन्य रोगोभे, धूमपान-धूमपान धूमपान, लङ्घन-
उपवास उपवास, वमन-वमन वमन, शिरोजिरेचन-
शिरोविरेचन शिरोविरेचन, व्यायाम-व्यायाम व्यायाम,
रुक्ताशन रक्ष भोजन रुक्ता भोजन, सरिष्ट-अरिष्ट अरिष्ट,
दीपनीय-दीपनीय दीपनीय, औषधोपयोग-औषधोपयोग
उपयोग औषधोपयोग, प्रघर्षण प्रघर्षण प्रघर्षण,
उन्मर्दन उन्मर्दन उन्मर्दन, परिवेचनादिः च आने
परिवेचन वगेरे और परिवेचन आदि, श्लेष्महर कफहर
कफहर, सर्वः सधर्मी सब, निधि निधि चिकित्सा छे
विधि चिकित्सा है ॥ ५ ॥

15 (5) In disorders arising from day-sleep, the remedial means indicated are smoking, lightening therapy, emesis, errhines, exercise dry articles of food, medicated wines and the use of digestive-stimulant medications, friction massage shampoo affusions etc, and all measures curative of kapha.

व्यवायजानां व्यापदां चिकित्सा —

मैथुनजानां जीवनीयसिद्धयोः क्षीरसर्पिषोरुप-
योगः, तथा वातहराः स्वेदाभ्यङ्गोपनाहा वृष्याश्वा-
हाराः स्नेहाः स्नेहविधयो यापनावस्तयोऽनुवासनं
च; मूत्रवैकृतवस्तिशूलेषु चोत्तरवस्तिविदारीग-
न्धादिगणजीवनीयक्षीरसंसिद्धं तैलं स्यात् ॥ १५ ॥

मैथुनजानाम् मैथुनशी भवेत्तु रोगोभां मैथुनजन्य
रोगोभे, जीवनीय-जीवनीय गणुनां द्रव्योभी जीवनीय-
गणसे, सिद्धयोः पडावेद्य पकाये हुए, क्षीर- दूध दूध,
सर्पिषोः तथा घीने तथा घीका, उपयोग
उपयोग उपयोग, तथा वातहराः वातघ्न वातघ्न, स्वेद-

स्वेदन स्वेदन, अभ्यङ्ग- अभ्यङ्ग अभ्यङ्ग, उपनाहाः
उपनाहा उपनाहा एष उपनाह, वृष्या वृष्या वृष्या, आहाराः
च आहार आहार स्नेहाः स्नेह स्नेह, स्नेहविधय स्नेह-
विधि स्नेहविधि, यापनावस्तयः यापनवस्तिभी यापन-
वस्तिभी, अनुवासनम् च आने अनुवासनवस्ति
चिकित्सा छे और अनुवासनवस्ति चिकित्सा है, मूत्र-
वैकृत मूत्रना रोगो तथा मूत्रविकार वस्तिशूलेषु च
तथा वस्तिना शूलभा तथा वस्तिशूले शूलमे, उत्तरवस्तिः
उत्तरवस्ति उत्तरवस्ति, विदारीगन्धादिगण- विदारी-
गन्धादिगण विदारीगन्धादिगण, जीवनीय- तथा जीवनीय-
गणुनां द्रव्योभी तथा जीवनीयगणसे द्रव्योसे, क्षीर-
संसिद्धम् दूध पडे पडावेद्य क्षीरसे सिद्ध, तैलम् तैल
तैल, स्यात् चिकित्सा छे चिकित्सा है ॥ १५ ॥

15 In disorders arising from sexuality the remedial measures indicated are.—the use medicated milk or ghee prepared with the life-promoter group of drugs: sudations enemas (yapana-basti) and unctuous enemas. In conditions of the vitiation of the urine or pain in the bladder, oil prepared with milk and drugs of the tickirefoil group and the life-promoter group

मुक्तायो यापनवस्ति —

यापनावस्तयः सर्वकालं देयाः; तानुपदे-
क्ष्यामः—पुस्तोशीरवत्तारगन्धरात्रामजिष्ठाकटुरो-
हिणीश्रायमाणानुनर्त्तवाविभीनः गुडचीस्थिरादिप-
ञ्चमूलानि पलिकानि क्षण्डश कलुप्तान्यष्टौ च
अदनफलानि प्रक्षाल्य जलाढके परिकाथ्य
पादशेषो रसः क्षीरद्विप्रस्थसंयुक्तः पुनः शृतः

१५. मूत्रवैकृतवस्तिशूलेषु चोत्तरवस्ति —मूत्रवैकृते वस्तिशूले (य)

“ “ “ —मूत्रवैकृतवस्तिशूलेषु (क)

“ जीवनीयक्षीर—जीवनीयगणक्षीर (ङ.)

१६-(१ पुनः शृत—शृत. पुनः (ङ.)

क्षीरावशेष पादजाङ्गलरसस्तुल्यमधुघृतः शन-
कुसुमावधुकुटजफलरसाञ्जनप्रियङ्गुकल्कीकृतः
ससैन्धवः सुखोष्णो वस्तिः शुक्रमांसवलजननः
क्षतक्षीणकासगुल्मशूलविषमज्वरव्रध(वधस्य)कुण्ड-
लोदावर्तकुक्षिशूलमूत्रकृच्छ्रासृजोन्मिषप्रवाहि-
काक्षिरोरुजाजानूहजङ्घावस्तिप्रहाश्मर्युन्धादार्शः -
प्रमेहाध्मानवातरक्तपित्तश्लेष्मव्याधिहरः सद्यो
वलजननो रसायनश्चेति (१);

यापना यापना यापना, वरतय च भस्तिओ
वस्तिओ, सर्वकालम् सर्वं उद्य सव कालमें, देयाः
आपनी ओधओ देनी चाहिए, तान् तेओने। इनओ,
उपदेक्ष्यामः उपदेश करशु कहेंगे, सुस्त- नागर मेथ
मोया, वशीर वीरओने। वाओ। खस, बला- भवा बला,
भारवध- गरभाओ। अमलनास, रास्ना- गरना वाय-
सुरई, मज्जिहा- मओ मजीठ, कटुरोहिणी- उकु कटुकी,
त्रायमाणा- त्रायभाओ असवर्ग, पुनर्नवा- साटोडी गदह-
पुरना, विभीतक- भडेडा बहेडा, गुडूची- गओ। गिलोय,
स्थिरादि- स्थिरादि शालपर्ण्यादि, पञ्चमूलानि पंचमूल
पंचमूल, पलिकानि रेड ओड पल प्रत्येक चार तोले,
कण्डूना ओओना दुडडा इनके टुकड़ों, कलसानि उरी
करके, जष्टो ओने आठ और आठ, मदनफलानि च
भीठण मैनकल, प्रक्षाल्य धोई नाभीने धोकर, जला-
ठके ओड आठ पाणीमा २५६ तोले जलमें, परिक्राव्य
उपाध उरी पकाकर, पादशेषः अतुर्थांश भाडी रहे
तारे चौथाई शेष रहने पर, रस- रौ उनाथमा उन
कायमें, क्षीर- दूध दूध द्विप्रच्य- ओ प्रच्य १२८ तोले,
समुक्त- नाभी डालकर, पुन इरीथी फिरके, क्षीरा-

वशेषः दूध भाडी रहे त्यां भुभी दूध शेष रहने तक,
गृतः उडालवे। उवाले, तुल्य पक्षी तेमां तेरवां न
फिर उसमें चरने ही, मधु- मध शहद, घृत- तथा
धी नाभी तथा घी डालकर, सतकुसुमा- तेमन सुना
एव सोया, मधुक- नेठीमध सुलहठी, कुटजफल- धन-
नव इन्द्रजौ, रसाञ्जन- रसाञ्जन रसाञ्जन, प्रियङ्गु तथा
धडालने। तथा प्रियङ्गुका, कल्कीकृत- उड्ड उरी कल्क
कर, ससैन्धवः सैन्धवसहित सेन्धानमकरहित, पाद-
ओधयतुर्थांश एकचतुर्थांश, जाङ्गलरस भगव प्राप्ती-
ओना मांसरसवाणी जांगल मामरसवाली, सुखोष्णः
नवशेडी सुखोष्ण, वस्ति भस्ति देवी वस्ति देनी
चाहिए, शुक्र- आ भस्ति शुक्र यह वस्ति शुक्र मांस-
मांस तथा मांस, बल- तथा भलने तथा बलका,
जननः पैदा करनार छे जनक है, क्षत- क्षत क्षत,
क्षीण- क्षीण क्षीण, कास- कास कास गुल्म- गुल्म
गुल्म, शूल- शूल शूल, विषमज्वर- विषम ज्वर विषम
ज्वर, व्रध- व्रध व्रध, कुण्डल- वातकुंडलिका वात-
कुंडलिका, उदावर्त- उदावर्त उदावर्त, कुक्षिशूल- कुक्षिशूल
कुक्षिशूल, मूत्रकृच्छ्र- मूत्रकृच्छ्र मूत्रकृच्छ्र असुगजः रक्त-
भेद रक्तप्रदर, विमर्ष- विमर्ष विमर्ष, प्रवाहिका-
प्रवाहिका प्रवाहिका क्षिरोरुजा- माथानी पीडा शिर-
दर्द, जानु- डीथण जानु, ऊरु- साथण ऊरु जङ्घा-
पीडी जंघा, वस्ति- तथा भस्ति तथा वस्ति, ग्रह
जडडाध जपु जकड़ जाना, अश्मरी- अश्मरी अश्मरी,
उन्माद- उन्माद उन्माद, वर्श- वर्श वर्श, प्रमेह-
प्रमेह प्रमेह, आध्मान- आध्मान आध्मान, वातरक्त-
वातरक्त वातरक्त, पित्त- पित्त पित्त और पित्त, श्लेष्म-
तेमन उरना एव कफके, व्याधिहर राजो ओओने
भटाउनार रोम इनका नाकड, सद्य शीघ्र शीघ्र, वल-
जनन- भलडाउ वलकारक, रसायन च इति तथा
रसायन छे तथा रसायन है ॥ १ ॥

16-(1) Yapana enemata may be given at all times as we shall now describe. Take 4 tolas each of nut grass, heart leaved sida, purging cassia, Indian groundsel, Indian madder, kurroa, zalil, hog's weed, beleric myrobalan, guduch and the pentaradices of the

१६-(१) क्षीरावशेष पादजाङ्गलरसस्तुल्य मधुघृत क्षीरावशेष-
रसयो जाङ्गलरसमधुघृत (२)

- ॥ पादजाङ्गलरस - तुल्यो जाङ्गलरसः (३)
- ॥ तुल्यमधुघृत - मधुघृत (४)
- ॥ शुक्रमांसवलजनन - शुक्रमांसवलजननः (५)
- ॥ शुक्रमांसवलजनन - शुक्रमांसवलजननः (५)
- ॥ मांसवलजनन - मांसवलजननः (६)
- ॥ कासहर - कामदिकागुल्म (७)
- ॥ मूत्रकृच्छ्रासृजो-मूत्रकृच्छ्रासृजः (८)
- ॥ प्रवाहिका निवाहिका (९)

ticktrefoil group and having crushed them into little bits, decoct them together with eight emetic nuts which have been properly cleansed in 256 tolas of water, till the solution is reduced to one fourth the original quantity add to this solution 128 tolas of cow's milk, boil the whole gain till only the milk part remains. Add to this meat-juice of the jangala animals in measure one fourth the quantity of the milk; and honey and ghee in equal quantities. Add to this solution the paste of dill seed, liquorice, kurchi emetic nut, extract of Indian berberry and perfumed cherry. This solution, mixed with rock salt, should be given in congenially warm water as enema it is promotive of the seminal secretion, and flesh and curative of pectoral lesions cachexia, cough, Gulma, colicky pain, irregular fever inguinal swelling, Kundala vata, misperistalsis acute pain in the stomach, dysuria, menorrhagia acute spreading affections, dysenteric condition, pain in the head, in the knee the thigh, the calf and the bladder. urinary calculi, insanity, piles urinary anomalies, abdominal distension and disorders due to morbid vata, blood, pitta and kapha. This enema is also an immediate promoter of strength and vitality.

एरण्डमूलाद्यो यापनवस्ति.—

एरण्डमूलपलाशात् षट्पलं शालिपर्णीपृश्निपर्णी
बृहती कण्टकारिका गोक्षुरको राक्षःश्वगन्ध

गुडूची वर्षाभूरारण्यघो देवदार्विति पलिकानि
खण्डशः कलृप्तानि फलानि चाष्टौ प्रक्षाल्य जलाढके
क्षीरपादे पचेत् । पादशेषं कषायं पूतं शतकुसुमाकु-
ष्ठमुस्तपिप्पलीहपुषाविल्ववचावत्सकफलरसाञ्जन-
प्रियङ्गुयवानीप्रक्षेपकल्कितं मधुघृततैलसैन्धवयुक्तं
सुखोष्णं निरुहमेकं द्वौ त्रीन् वा दद्यात् ।

एरण्डमूल- ऐरं. १५० तौल. मूल. एरण्डमूल, पलाशात्
भा.भरानां मूल. ढाकली जड़, षट्पलम् ७ पल २४
तोले, शालिपर्णी शालवृक्ष सरीवन, पृश्नीपर्णी पीपल
पृश्नीपर्णी, बृहती उषी. भोरी गक्षी वनभाटा, कण्टका-
रिका भोरी भोरी गक्षी छोटी कटेरी, गोक्षुरक गो.भ. ३
गोखरु, राक्षना राक्षना वायसुरई, अश्वगन्धा आसे. ६
असगन्ध, गुडूची गणो. गिलोय, वर्षाभू. साटो. ३
पुनर्नवा, भारग्वध. भरभाणो. अमलतास, देवदारु इति
अने देवदार और देवदार, पलिकानि ६२६ औं. ५
प्रत्येक ४-४ तोले, खण्डशः औं. १५०. ३०३. इनके
टुकड़ों कलृप्तानि डरी करके, अष्टौ अने आठ और
आठ, फलानि च भी. ६०. मैनफल, प्रक्षाल्य धा. ६
ना.भी.ने धोकर, जलाढके- औं. ३०३. ७५६
तोले जलमें क्षीरपादे- तथा पा. आ. ६६. ६६६. ना.भी.
और ६४ तोले दूधमें पचेत् ५६. ५६. पकाये, पादशेषम्
अतुर्थांश भा.डी रहे तयारे चौथाई शेष रहने पर,
कषायम् पूतम् ते उपायने गा. ७५. उस कायको छानकर,
शतकुसुमा तेमां सुवा उसमें सोया, कुष्ठ- ३६ कूठ,
सुख- नागरमेथ मोथा, पिप्पली- पीपर पिप्पली,
हपुषा ६६. ६६. हाऊवेर, विल्व- भी. ६६. बेल, वचा- ५६
वच, वत्सकफल- ३६. कुड़ा, रसाञ्जन- रसा. ७५. रसौत,
प्रियङ्गु- ध. ६६. प्रियङ्गु, यवानी- अने अ. ७५. औं. १५०.
और अजवायन इनका, प्रक्षेप-कल्कितम् ३६६ ना.भी. कल्क
डालकर, मधु- मध. ७५. गहद, घृत- धी. धी, तैल- तै. ६६
तैल, सैन्धव- तथा सैन्धवथी तथा सैन्धानमकसे, युक्तम्
युक्त डरी मिलाकर, एकम् औं. ३६. एक, द्वौ- ७५. दो,
त्रीन् वा अथवा त्र. ७५. अथवा तीन, निरुहम् नि. ३६-
अस्ति निरुह वस्ति, दद्यात् देवी देवे ।

१६-(२). शतकुसुमा-शतकुसुमादि (६)

, , -शतकुसुमादिकल्कित (५)

, , यवानीप्रक्षेप-यवानीसंक्षेप (४)

16 (1) Take twentyfour tolas of castor and palas and four tolas each of tick trefoil, painted-leaved uraria, Indian nightshade, yellow-berried nightshade, small caltrop, Indian groundsel, winter cherry, guduch, hog's weed, purging cassia and deodar, triturate all these into small bits and decoct them together with eight well cleansed emetic nuts, in 250 tolas of water and one fourth that quantity of milk when the solution is reduced to one-fourth its original quantity, it should be taken down and filtered. Add to this the paste of dillseed, costus nut-grass long pepper, juniper, bael, sweet-flag, kurchi, emetic nut, extract of Indian berberry, perfumed cherry and barley, as also honey, ghee til oil and rock-salt with the solution thus obtained an evacuative enema in congenially warm condition should be given once, twice or thrice as the case requires.

सर्वेषां प्रशस्तो विशेषतो ललितसुकुमार-
स्त्रीविहारक्षीणक्षतस्थविरचिरार्शसामपत्यकामा-
नां च (२),

सर्वेषाम् आ अस्ति सधना भाटे सबके लिए,
विशेषतः अने विशेष कहीने और विशेष करके, ललित-
वधित ललित, सुकुमार- सुकुमार सुकुमार, स्त्रीविहार-
स्त्रीनी साथेना विहारथी स्त्रीविहारसे, क्षीण- क्षीण

क्षीण, क्षत- क्षतवाणा क्षत, स्थविर वृद्ध वृद्ध, चिरार्श-
साम् दाया वधतना अर्शना रेजी दीर्घ अर्शरोगी,
अपत्यकामानाम् च अने सताननी कामनावाणाओने
भाटे तथा अपत्यकी कामनावालोंके लिए, प्रशस्तः प्रशस्त
छे प्रशस्त है (२);

16 (2) This enema is beneficial in all conditions and especially for the aristocrats the emaciated and those suffering from pectoral lesions as a result of sex indulgence, the aged, and those suffering from chronic piles and those who are desirous of progeny.

सहचराद्यो यापनवस्ति: —

तद्वत् सहचरबलादर्भमूलसारिवासिद्धेन
पयसा (३);

तद्वत् ते ४ प्रमाणे इसी प्रकार, सहचर- आस-
भानी धूनेना कटाक्षणीये नीलपुष्पवाली कटसरैया,
बला- अथवा बला, दर्भमूल दर्भना भूण दर्भके मूल,
सारिवा- तथा सारिवाथी तथा कपूरीसे, सिद्धेन पकावेस
सिद्ध, पयसा दूधनी अस्ति आपवी दूधकी वस्ति
देवे (३);

16-(3) An enema may be similarly prepared with crested purple nail dye, heart-leaved sida, roots of sacrificial grass and Indian sarsaparilla and with milk.

वृहत्याद्यो यापनवस्ति: —

तथा बृहतीकण्टकारीशतावरीच्छिन्नरुहाभृ-
तेन पयसा मधुकमदनपिप्पलीकरिकतेन पूर्वव-
द्वस्ति: (४);

१६-(२) सर्वेषां म सर्वेषां (३)

,, चिरार्शसामपत्यकामानां च- चिरार्शोमूत्रकृच्छ्रोदावर्तग्र-
हणीदोषादमगीणा हितोऽपत्यकामानां च (क.)

,, -चिरार्शोमूत्रकृच्छ्रोदरगुल्मवर्मादावर्तग्रहणी-
दोषादमगीणा हितोऽपत्यकामानां च (ख.)

१६-(३) दर्भमूल-मूर्धामूल (४ त)

१६-(४) करिकतेन-करिकतेन (ख ४.)

,, -करिकतेन (स.)

,, -करिकतेन (ग. व. ४.)

તથા તથા તથા, મધુક- જેઠીમધ મુલહઠી, મદન-
પિપ્પલી મીઠાનાં ખીજનાં મૈનફલકે વીજકે, કલિકતેન-
કલકયુક્ત કલકસે યુક્ત, વૃહતી ઉભી ભોરી ગણી
વનમાટા, કણ્ટકારિકા- બેઠી ભોરી ગણી છોટી કટેરી,
શતાવરી- શતાવરી શતાવર, છિન્નરુદ્ધા- અને ગળેાથી
ઔર ગિલોયસે, શ્વેતેન પકાવેલ સિદ્ધ કિયે હુએ, પયસા
દૂધની દૂધકી, વસ્તિ અસ્તિ વસ્તિ, પૂર્વવર્ષ પૂર્વોક્ત
વિધિ પ્રમાણે દેવી પૂર્વોક્ત વિધિકે અનુસાર દેવે (૪);

16-(4). Likewise, an enema may be prepared in the foregoing manner from Indian nightshade, yellow-berried nightshade, climbing asparagus and guduch in milk, along with the paste of liquorice, emetic nut and long pepper પ્રથમો વલાયો ચાપનવસ્તિ: —

તથા વલાતિવલાવિદારીશાલવર્ણીપૃશ્નિવર્ણી-
વૃહતીકણ્ટકારિકાદર્ભમૂલપરુષકકાશ્મર્યવિલ્વફ-
લયવસિદ્ધેન પયસા મધુકમદનકલિકતેન મધુવૃત-
સૌવર્ચલયુક્તેન કાશજ્વરગુલ્મપ્લીહાર્દિતસ્ત્રીમચ-
ક્ષિપ્તાનાં સઘોવલજનનો રસાયનશ્ચ (૫);

તથા તથા તથા, મધુક- જેઠીમધ મુલહઠી, મદન-
અને મીઠાનાં મૈનફલકે, કલિકતેન- કલકયુક્ત, મધુ-
તથા મધ તથા શહદ, વૃત- ધી ધી, સૌવર્ચલ અને
સંચલયા યુક્ત ઔર સૌચલનમકસે યુક્ત, વલા- બલા
વલા, અતિવલા- ખપાટ કન્ધી, વિદારી- ભોયકાણુ
ચિલાઈકન્દ, શાલિવર્ણી- શાલવણુ સરીવન, પૃશ્નિવર્ણી-
ખીડવણુ પૃશ્નિવર્ણી, વૃહતી- ઉભી ભોરી ગણી વનમાટા,
કણ્ટકારિકા- બેઠી ભોરી ગણી છોટી કટેરી, દર્ભમૂલ
દાહનાં મૂલ દર્ભમૂલ, પરુષક- કાશ્મર્ય ફાલસા,
કાશ્મર્ય- શીવાણુ ચમ્માર વિલ્વફલ- ખીલાં વેલગિરી,
મવ- અને યવથી ઔર જોસે, સિદ્ધેન- પકાવેલ પકાવે
હુએ, પયસા દૂધની અસ્તિ દૂધકી વસ્તિ, કાસ- કાસ

૧૬-(૫) દર્ભમૂલપરુષકકાશ્મર્યવિલ્વફલયવસિદ્ધેન-દર્ભમૂલયવ-
કાશ્મર્યવિલ્વફલસિદ્ધેન (ક)

,, પરુષક-યવપરુષક (ખ)

,, પરુષકકાશ્મર્ય-યવકાશ્મર્ય (ગ ટ)

ચાસી, જ્વર- જ્વર જ્વર, ગુલ્મ- ગુલ્મ ગુલ્મ, પ્લીહાર્દિત-
પ્લીહા, અર્દિત પ્લીહા, અર્દિત, સ્ત્રીમચ- સ્ત્રી તથા
મધથી ત્રી તથા મવસે, ક્ષિપ્તાનામ્ ક્ષીણ મયેલાએને
માટે કર્શિતકે લિએ સઘ: સઘ શીઘ્ર, વલજનન બલ
દેનાર વલજનન, રસાયન. ચ અને રસાયન છે ઔર
રસાયન હૈ (૫);

16 (5) Likewise, an enema may be prepared from heart-leaved sida, evening mallow, white yam tick trefoil, painted leaved uraria, Indian nightshade, yellow-berried nightshade, roots of sacrificial grass sweet falsah, white teak bael, emetic nut and barley in milk, with the paste of liquorice and emetic nut and mixed with honey, ghee and sanchal salt. These enemas are indicated in the case of those who are suffering from cough, fever, Gulma, splenic disorder, facial paralysis and the effects of indulgence in sex and urine. They are immediate promoters of strength and vitalization.

દ્વિતીયો વલાયો ચાપનવસ્તિ —

વલાતિવલારાસનારગ્વધમદનવિલ્વગુડ્ડીપુતર્ન-
વૈરણ્ડાશ્વગન્ધાસહચરપલાશદેવદારુદ્વિપન્નમૂસા-
નિ પલિકાનિ યવકોલકુલત્થદ્વિપન્નત શુષ્કમૂલ-
કાનાં ચ જલદ્રોણસિદ્ધં નિરુહપ્રમાણાવશેષં કષાયં
પૂતં મધુકમદનશતપુષ્પાકુષ્ઠપિપ્પલીવચાવત્સક-
ફલરસાઅનપ્રિયકુથવાનીકલ્કીકૃતં ગુડ્ડતૈલ-
ક્ષૌદ્રક્ષીરમાંસરસામ્લકાઞ્જિકસૈન્ધવયુક્તં સુલો-
ષ્ણં વસ્તિ વધાચ્છુકમૂશ્રવર્ચસક્ષેડનિલજે ગુલ્મ-

૧૬-(૫) અશ્વગન્ધા-સુમના (૫)

,, શુષ્કમૂલકાનાં ચ જલદ્રોણસિદ્ધ-શુષ્કમૂલકાનિ ચ
,, પલિકાનિ (ખ ફ)

,, જલદ્રોણસિદ્ધ નિરુહપ્રમાણાવશેષ-જલદ્રોણે સિદ્ધ
,, નિરુહપ્રમાણશેષ (થ)

हृद्दोगाध्मानवध्मपार्श्वपृष्ठकटीग्रहसंज्ञानाशबलक्ष-
येषु च (६);

बला- भक्षा बला, अतिबला भ.पाट कंची, रास्ना-
रास्ना वायसुरहं, भारगवध गरभाणे। भमलतास, मदन-
भीटण मैतफल, बिल्व- भीजा बेल, गुडूची- गणे। गिल य
पूनर्नवा- साटोडी गदहपुरना, परण्ड- ओरडे। एरण्ड,
अश्वगन्धा- आसोद असगन्ध सहचर- आसभानी इक्षुने।
डांटाशेणीयो नीलपुष्पवाली कटमरैया, पलाश आभरे।
ढाक, देवदारु- देवदार देवदारु, द्विपञ्चमूलानि दशमूल
दशमूल, पलिकानि दरेड ओड ओड पल चार चार तोले,
यव कोल- यव, ओर, जौ, बैर, कुलत्थ- अने कुण्ठी
कुलथी, द्विप्रसूतम् ये ये प्रसूत १६-१८ तोले, शुष्क
मूलकानाम् च तेभ्यः सूडा भूणा ये प्रसूत एव सूखी
मूली १६ तोले, जलद्रोण ओड द्रोण पाण्डीमा १०२४
तोल जलमें, सिद्धम् पडाववा पकावे, निरुह- निरुह-
भरित निरुहवस्तिके प्रमाण- जेटे। प्रमाणमें, अवशेषम्
कषायम् क्वाथ भाडी रहे त्यारे कायके अवशिष्ट रहने
पर, पूतम् गाणी छछ छानकर, अशुक- तेमा जेडीमध
मुलहठी, मदन- भीटण मैतफल, छतपुष्पा- सुना सोया,
कुष्ठ- कठ कूठ, पिप्पली- पीपर पिप्पली, बज्रा- पण
वच, वत्सकफलम् धन्वज इन्द्रजौ, रसाज्जन- रसाज्जन
रसौत, प्रियङ्गु- धडिला प्रियङ्गु, चवानी- अने अजभावे।
और अजवायनका, कल्कीकृतम् कटके नाभी कल्क डाल-
कर, गुड- गोण गुड, घृत- घी घी, तैल तेल तैल,
क्षौद्र- मध शहद, क्षीर- दूध दूध, मांसरस- मांसरस
मांसरस, अम्लकाजिक भाटी डांछ खट्टी काजी, सैन्धव-
युक्तम् तथा सैन्धवथी युक्त तथा सैन्धवथे युक्त, सुखो-
णम् नवशेडी सुखोण, वस्तिम् भरित वस्ति, अनि-
कजे वातज वातज, शुक्र- शुक्र शुक्र, मूत्र- मूत्र मूत्र,
वर्चः- तथा आडनी तथा पुरीषकी, सङ्गे अटकायत
रुकावट, गुल्म- गुल्म गुल्म, हृद्दोग- हृद्दोग हृद्दोग,
आध्मान आध्मान आध्मान, वध्न प्रध्न वध्न पार्श्व
पार्श्व पार्श्व, पृष्ठ पीठ पृष्ठ, कटी- तेभ्यः कटु एव
कटीकी, मध- अक्षौध्र जपुं जकडाहट, संज्ञानाश- संज्ञा-
नाश संज्ञानाश, बलक्षयेषु च अने भक्षनी क्षीयता
ओओमा और बलक्षय इनमें, दद्यात् आपनी देवे (६),

16 6) Take four tolas each of heart-leaved sida, evening mallow, Indian groundsel, purging cassia emetic nut, bael, guduch, hog s weed, castor, winter cherry, crested purple nail dye, palas, deodar and the two kinds of pentaradices and 16 tolas of barley, Indian jujube, horsegram and dried garden radish This should be boiled in 1024 tolas of water and when the decoction is reduced to the quantity prescribed for an evacuative enema, it should be taken down and filtered Add to it the paste of liquorice, emetic nut, dill-seed costus long pepper, sweet flag, kurchi emetic nut, extract of Indian berberry, perfumed cherry and bishop's weed, as also gur, ghee, oil, honey, milk, meat juice, sour conjee and rock salt This solution should be given as a congenially warm enema in conditions of the retention of semen, urine and feces due to morbidity of vata, as also in conditions of gulma heart-disease, abdominal distension inguinal swellings, spasticity of the sides, back and waist, loss of consciousness and loss of strength

हृदुषाथो यापनवस्तिः —

हृदुषार्धकुडवो द्विगुणार्धशुण्ययवः क्षीरोदक-
सिद्धः क्षीरशेषो यधुघृततैललवणयुक्तः सर्वाङ्गवि-
सृतवातरक्तसकविण्मूत्रस्त्रीखेदितहितो जतहरो
बुद्धिमेवाशिवलजनलक्ष (७)

१७ (७) लवणयुक्त - लवणयुक्तो वस्ति (क व.)

હણુષા- હાઉળેર હાઝવેર, અર્ધકુહવ, અર્ધી કુહવ ૮ તોલે, દ્વિગુણ અને બમણાં ઓર દુગુને, અર્ધશુભ્રણયવઃ અર્ધ કચરેલાં જવને અધકુટે જોકો, ક્ષીરોદક- દૂધ તથા પાણીમાં દૂધ તથા જલમેં, સિદ્ધ પકાવી પકાકર, ક્ષીરોદક- દૂધ બાકી રહે ત્યારે તેમાં દૂધકે અવશિષ્ટ રહેને પર તથામેં, મધુ- મધ શહદ, ઘૃત- ઘી ઘી તૈલ- તૈલ તૈલ, લવણ- અને સૈધવ ઓર સૈધવ, યુક્ત. મેળવી આપેલી બસ્તિ મિલાકર લી હુઈ વસ્તિ, સર્વાંગ- આખા શરીરમાં સમ્પૂર્ણ શરીરમેં, વિસૃત- ફેલાયેલ વ્યાપ્ત, વાતરક્ત- વાતરક્તવાળા વાતરક્તવાલે, સક્તવિષ્મૂત્ર- ઝાડા તથા પેશાબની અટકાયતવાળા ઓર મલ મૂત્રકી રક્તાવટવાલે, સ્ત્રીચેદિત- અને સ્ત્રીસંભોગથી ક્ષીણ થયેલા પુરુષો માટે સ્ત્રીસંભોગસે ક્ષીણ દુષ્ટ પુરુષકે લિપ્, હિત- હિતકર્તા છે હિતકર છે, વાતહર. તેમજ તે વાતધિ એવં વહ વાતહર, બુદ્ધિ- અને બુદ્ધિ ઓર બુદ્ધિ, મેધા- મેધા મેધા, અગ્નિ- અગ્નિ અગ્નિ, બલજનનઃ જ તથા બલને પેદા કરનાર છે ઓર બલકી જનક છે (૭);

16-(7). Take 8 tolas of juniper and twice that quantity of half crushed barley, and boil the whole in milk and water till only the portion of milk remains. Add to this honey, ghee, til oil and salt. This enema is beneficial in cases of rheumatic conditions affecting all the body parts, retention of feces and urine and for persons afflicted with the effects of over-indulgence in sex. It is curative of morbid vata and promotive of intellect, memory, gastric power and vitality

લઘુપચ્ચમૂલીયો યાપનવસ્તિ —

હસ્તપચ્ચમૂલીકયાય. ક્ષીરોદકસિદ્ધઃ પિપ્પલી મધુકમ્પદનકલ્કીકૃતઃ સગુહઘૃતતૈલલવણ ક્ષીણ- ક્ષિયમ્પદનકર્શિતસ્ય વસ્તિઃ (૮);

૧૬ (૮). હસ્તપચ્ચમૂલીકયાય — હસ્તપચ્ચમૂલીકયાય (સ્વ.)

” કલ્કીકૃત — કસ્તિતઃ (૮)

ક્ષીરોદક- દૂધ તથા પાણીમાં દૂધ તથા જલમેં, સિદ્ધઃ સિદ્ધ કરેલા સિદ્ધ કિયે હુઈ, હસ્તપચ્ચમૂલી- લઘુ પંચ- મૂળના લઘુ પચ્ચમૂલકે, કયાય- કયાયમાં કયાયમેં, પિપ્પલી પીપર પિપ્પલી, મધુક- જોડીમધ મુલહી મદન- અને મીઠાને. ઓર મૈનફલકા, કલ્કીકૃત. કલ્ક નાખીને કલ્ક ઢાલકર, સગુહ- ગોળ ગુહ, ઘૃત- ઘી ઘી તૈલ તૈલ- તૈલ, લવણ- તથા સૈધવવાળી તથા સૈધવસે યુક્ત, વસ્તિઃ બસ્તિ બસ્તિ ક્ષીણ- ક્ષીણ ક્ષીણ, વિષમ- તથા વિષમ તથા વિષમ, જ્વર- જ્વરથી જ્વરસે, કર્શિતસ્ય ક્ષીણ થયેલાઓ માટે હિતકર છે કૃશ શરીરવાળોંકે લિપ્ હિતકર છે (૮),

16-(8). An enema may be prepared by decocting the minor pentaradices in milk and water and adding the paste of long pepper, liquorice and emetic nut and mixed with gur, ghee, til oil and salt. This enema is beneficial to those who are suffering from wasting and irregular fever

તૃતીયો વલાથો યાપનવસ્તિઃ —

વલાતિવલાપામાર્ગાત્મગુસ્તાદ્વપલાર્ધશુભ્રણયવા- અલિકયાય. સગુહઘૃતતૈલલવણયુક્તઃ પૂર્વવદ્વસ્તિઃ સ્થવિરુર્બલક્ષીણશુક્રકથિરાણાં પચ્ચતમઃ (૯);

વલા- બલા વલા, અતિવલા- અતિબલા અતિવલા, અપામાર્ગ- અધેડે તિરચિટા, આત્મગુસ્તા- કોવચ કેવાંચ, અદ્વપલ- આઠ પલ ૩૨ તોલે, અર્ધશુભ્રણ અર્ધકચરેલાં અધકુટે, અવાજલિ- એક કુહવ જવને. જો ૧૬ તોલે મિલાકર કયાયઃ કયાય કરી તેને કાય કરે તથામેં, સગુહ- ગોળ ગુહ, ઘૃતતૈલ- ઘી, તૈલ ઘી, તૈલ, લવણ- અને સૈધવથી ઓર સૈધવને, યુક્તઃ યુક્ત કરી મિલાકર, પૂર્વવત્ પૂર્વોક્ત ત્રિપ્તિ પ્રમાણે પૂર્વોક્ત વિધિકે અનુસાર, વસ્તિ બસ્તિ આપવી વસ્તિ દેવે, સ્થવિર- ટક વક્ક, ઊર્બલ- ઊર્બળ ઊર્બલ, ક્ષીણશુક્રકથિરાણામ્ અને શુક્ર તથા રક્તની ક્ષીણતાવાળાઓ માટે ઓર શુક્ર તથા રક્તની ક્ષીણતાવાળોંકે લિપ્, પચ્ચતમ. અત્યંત પંચ છે અત્યંત પચ્ચ છે (૯);

16 (9). An enema may be similarly prepared from the decoction of thirty-two tolas of heart-leaved sida, evening mallow, rough chaff and cowage and 16 tolas of half-crushed barley and mixed with gur, ghee, til oil and salt. This enema is most beneficial in the case of the aged, the debilitated and for those who have suffered loss of semen and blood

चतुर्थो बलायो यापन वस्तिः —

बलामधुकविदारीदर्भमूलमृद्वीकायवैः कषाय-
माजेन पयसा पक्त्वा मधुकमदनकल्कितं समधु
घृतसैन्धवं ज्वरार्तेभ्यो वस्ति दद्यात् (१०);

बला- भला बला, मधुक- नेठीमध मुलहठी,
विदारी इति मिलाईकन्द, दर्भमूल- दालना मूल दर्भमूल,
मृद्वीका- द्राक्ष द्राक्ष, यवै अने जवनी और जौदे,
कषायम् अथाने कायको, माजेन भुडरीना बकरीके,
पयसा दूधयी दूधसे, पक्त्वा पडावीने पकाकर, मधुक-
नेठीमध मुलहठी मदन- अने मोंढणने और सैनफलका,
कल्कितम् कदक नाभी कल्क डालकर, समधु मध शहद,
घृत- भी घी, सैन्धवम् तथा सैन्धव भेजवी तथा
सैधानमक मिलाकर, वस्तिम् भरित वस्ति, ज्वरार्तेभ्यः
ज्वरवाणाओने ज्वर पीडितोंको, दद्यात् आपवी
देवे, (१०);

16- 10) An enema may be prepared by boiling heart-leaved sida, liquorice, white yam, roots of sacrificial grass grapes and barley, in goat's milk To this decoction must be added the paste of liquorice and emetic nut as also honey, ghee and rock salt This

enema should be given to those who are afflicted with fever.

शालपर्व्याद्यो यापनवस्तिः —

शालिपर्णीपृश्निपर्णीगोक्षुरकमूलकाश्मर्यपरुषक-
खर्जूरफलमधुकपुष्पैरजाक्षीरजलप्रस्थाभ्यां सिद्धः
कषायः पिप्पलीमधुकोत्पलकल्कितः सघृतसैन्धवः
क्षीणेन्द्रियविषमज्वरकर्षितस्य वस्तिः शस्तः (११);

शालिपर्णी- शालपर्णी सरीवन, पृश्निपर्णी- पीठपर्णी
पृश्निपर्णी, गोक्षुरकमूल- गोक्षुरना मूल गोखरुके मूल,
काश्मर्य- शीवर्षु गम्भारीके फल, परुषक- शालसा
फालसा, खर्जूरफल- भनूरना इल खजूरफल, मधुक-
अने महुडाना और महुएके, पुष्पै- इलना फूलके,
अजा-क्षीर-जल-प्रस्थाभ्याम् ६४ तोला भुडरीना दूधयी
अने ६४ तोला पाखुीयो ६४ तोले बकरीके दूधसे और
६४ तोले जलसे, सिद्धः सिद्ध करेला सिद्ध किये हुए कषायः
अथाने कायमें, पिप्पली- पीपर पिप्पली, मधुक-उत्पल-
नेठीमध तथा उमणने मुलहठी तथा कमलका, कल्कितः
कदक नाभी कल्क डालकर, सघृत- भी घी, सैन्धव तथा
सैन्धव भेजवी तथा सैधानमक मिलाकर, वस्ति- आपेदी
भरित दी हुई वस्ति, क्षीणेन्द्रिय- क्षीणेन्द्रिय क्षीणेन्द्रिय,
विषमज्वर- तथा विषम ज्वरधी तथा विषम ज्वरसे,
कर्षितस्य कृश थयेला मनुष्यने भाटे कृश हुए मनुष्यके
लिए, शस्त- अशस्त छे प्रशस्त है (११);

16 (11) An enema may be prepared from the decoction of ticktrefoil, painted-leaved uraria, roots of small caltrops, white teak sweet falsah, dates, emetic nut, the flowers of mahwah in 128 tolas of goat's milk and water with the addition of the paste of long pepper, liquorice and blue water lily as well as ghee and rock salt This enema is recommended in the case of those who are suffering from weakened sense-faculties and wasted by irregular fever

१६ (१०). माजेन पयसा पक्त्वा मधुकमदनकल्कितं माजस
पसा पुन पुन पक्त्वा मधुकमदनकल्कितं (५)
,, मदन-अक्ष (त)

स्थिराद्यो यापनवस्तिः —

स्थिरादिपञ्चमूलीपञ्चपलेन शालिषष्टिकयव-
गोधूममाषपञ्चप्रसृतेन छागं पयः शृतं पादशेषं
कुक्कुटाण्डरससममधुघृतशर्करासैन्धवसौवर्चल -
युक्तो वस्तिर्वृण्यतमो बलवर्णजननश्च । इति
यापना वस्तयो द्वादश ॥ १६ ॥

स्थिरादि- स्थिरादि शालिषण्यादि, पञ्चमूली- पंचमूल
पंचमूल, पञ्चपलेन प्रत्येक ओं ओं ५५ प्रत्येक ४-४
तोले, शालि- अने शालि और शालिचावल, षष्टिक-
षष्टिक साठी चावल, यव- जौ, गोधूम- धुँ गोहूँ,
माष- तथा अउह तथा उहद, पञ्चप्रसृतेन प्रत्येक ओं
ओं प्रसृत प्रत्येक ८-८ तोले, छागम् पयः शृतम्
ओओथी भउरीना दूधने पडावी इनसे बकरीके दूधको
पकाकर, पादशेषम् यतुर्थाश शेष रहे त्पारे तेभा
चतुर्थाश शेष रहनेपर उसमें, कुक्कुटाण्डरससम- समान
भागो कुंडीनां धुँनां रश्च समान भागमें सुर्गीके
अडोंका रस, मधुघृत- मध, घी राहद, घी, शर्करा-
शउर चीनी, सैन्धव- सिंधादूध मँवानमक, सौवर्चल-
अने सयण और सौचलनमक, युक्त भेजवी
मिलाकर, वस्ति देवाना आवेदी भरित ही हुई वस्ति,
वृण्यतम सर्वाथी अधिक वीर्यवर्धक छे सबसे अधिक
वीर्यवर्धक है, बलवर्ण- तथा भल अने बलुने तथा बल
और वर्णका, जनन- च पेदा करना छे जनक है,
इति द्वादश आ आर ये बारह, यापनाः यापन यापन,
वस्तयः भरितओ छे वस्तयों है ॥ १६ ॥

16. Take twenty tolas of the penta-
radices of the ticktrefoil group
and 40 tolas of the sal rice, shashtik
rice barley, wheat and black gram
and boil the whole in goat's milk till
it is reduced to one-fourth its original
quantity, add to this the contents of
hen's eggs and equal quantities of

honey, ghee sugar, rock salt and
sauchala salt This enema acts as a
most effective aphrodisiac and is
promotive of strength and complexion.
Thus we have described the twelve
enemas promotive of longevity

शिख्यादषु पूर्वोक्तकल्पान्तिदेशः —

कल्पश्चैष शिखिगोनर्दहंससारसाण्डरसेषु
ल्लात् ॥ १७ ॥

शिखि भौर मयूर, गोनर्द- गोनर्द गोनर्द, हंस- हंस
हंस, सारसाण्ड तथा सारसनां धुँनां तथा सारसके
अडोंके, रसेषु रसमां पधु रसमें भी, एष- च आण
यही, कल्पः स्याद उहय आय छे कल्प होता
है ॥ १७ ॥

17 This enema may also be pre-
pared by substituting the hen's eggs
with the eggs of the pea-hen, adjutant,
swan and saras crane

तित्तिर्याद्यो यापनवस्तिः —

सत्तिरिः समयूरः सराजहस पञ्चमूली-
पयःसिद्ध शतपुष्पामधुकराक्याकुटजमदनफल-
पिप्पलीकल्को घृततैलगुडसैन्धवयुक्तो वस्तिर्वल-
वर्णशुक्रजननो रसायनश्च (१) ;

सत्तिरि तेतर तीतर, समयूरः भौर मयूर,
सराजहस. अने राजहसनां भांस और राजहसके मांस,
पञ्चमूली- तथा लधु पंचमूलथी तथा लधु पंचमूलसे,
पयःसिद्ध- पडावेद दूधमां पकाये हुए दूधमें, शतपुष्पा-
सुया सोया, मधुक- जेठीमध मुलहठी, रास्ना- रास्ना
वायसरई, कुटज उडा कुडा, मदनफल- भी ६० मदनफल,

१० कल्पश्चैष कल्पश्चैषा (६)

हंससारसाण्डरसेषु-शगाण्डरसेषु (७)

१८ (१) समयूर सराजहस-समारममयूरसराजहस (क ७ फ)

॥ सराजहस-सपाकहंस (७ फ)

॥ शतपुष्पा-शतकुसुमा (७ छ)

१६ गोधूममाष-कषाय (६)

॥ छाग पय - छागपय (७)

॥ बलवर्णजननश्च बलमांजननश्च (७ फ)

પિપ્પલી- અને પીપરનો. ઓર પિપ્પલીકા, કલ્ક- કલ્ક, ઘૃત ધી ધી, તૈલ- તેલ તેલ, ગુડ- ગોળ ગુડ, સૈન્ધવ- અને સિંધાલુણુ ઓર સૈન્ધવ, યુક્ત- નાખી કાલકર, વસ્તિ આપવામાં આવેલી ખસ્તિ દી હુઈ વસ્તિ, બલવર્ણ- બલ, વર્ણ, શુક્રજનન. તથા શુક્રને ઉત્પન્ન કરનાર તથા શુક્રજનક, રસાયન: વ અને રસાયન છે ઓર રસાયન છે (૧);

18-(1) Take the sap of the pentaradices and prepare it with the meat juice of partridge, peacock and royal swan. Add to it the paste of dill seed liquorice, Indian groundsel, kurchi emetic nut and long pepper as well as ghee, til oil, gur and rock salt. This enema is promotive of strength, complexion and seminal secretion. It is also a good vitalizer.

દ્વિપદ્મમૂલ્યાયો યાપનવસ્તિ: —

દ્વિપદ્મમૂલીકુકુટરસસિદ્ધં પય: પાદગેવં પિપ્પલીમધુકરાસ્નામદનકરકં શર્કરામધુઘૃતયુક્તં સ્ત્રીષ્વતિકામાનાં બલજનનો વસ્તિ: (૨);

પય- દૂધને દૂધકો, દ્વિપદ્મમૂલી દશમૂલ દશમૂલ, કુકુટ- કુકુટના કુકુટકે, રસસિદ્ધ મીસરસથી પકાવી માસરસે પકાકર, પાદશેષમ્ અતુર્થાશ શેષ રહે ત્યારે તેમાં ચતુર્થાશ શેષ રહેને પર ઉસમેં, શર્કરા- સાકર ચીની, મધુ- મધ શહદ, ઘૃત- અને ધીધા ઓર ધીધે. યુક્તમ્ યુક્ત યુક્ત, પિપ્પલી- પીપર પિપ્પલી, મધુક- જેઠીમધ મુલદઠી, રાસ્ના- રાસ્ના વાયસુરઈ, મદન- તમા મીઠળનો તથા મૈત્રફલકા, કલ્કમ્ કલ્ક નાખી આપેલ કલ્ક કાલકર દી હુઈ, વસ્તિ ખસ્તિ વસ્તિ, સ્ત્રીષુ જાતિ- કામાનામ્ સ્ત્રીઓમાં બહુ કામના રાખનારાઓને જિયોમેં અતિકામના રહનેવાલોંકો, બલજનન બલ દેનાર છે બલ દેનેવાલી છે (૨),

18 (2) Cook both kinds of pentaradices and the domestic fowl in milk

till it is boiled down to 1/4 its original quantity. Add to this the paste of long pepper, liquorice, Indian groundsel and emetic nut, as also sugar, honey and ghee. This enema is promotive of vitality in those who are excessively given to sex indulgence.

મયૂરાયો યાપનવસ્તિ: —

મયૂરમપિત્તપક્ષપાદાસ્થાન્નં સ્થિરાદિધિ: પલિકૈ: સજલે પયસિ પક્ત્વા ક્ષીરગેવં મદનપિપ્પલીવિદારીશતકુસુમામધુકકત્કીકૃતં મધુઘૃતસૈન્ધવયુક્તં વસ્તિ દદ્યાત્ સ્ત્રીષ્વતિપ્રસક્તક્ષીણેન્દ્રિયેભ્યો બલવર્ણકરમ્ (૩),

મપિત્તપક્ષપાદાસ્થાન્નમ્ પિત્ત, પીખ, પખ, તાચ અને આંતરડા કાઢી નાખીને પચ, પંચ પંજે, મુલ, ઓર આંતરડો છોડકર, મયૂરમ્ એક મોરનું માંસ એક મોરના માંસ, પલિકૈ. એક એક પલ ચાર ચાર તોલા, સ્થિરાદિધિ સ્થિરાદિ પંચમૂલથી શાલપર્ણાદિ પવ- મૂલસે સજલે પાણીવાળા જલમિલે, પયસિ દૂધમાં દૂધમેં, પક્ત્વા પકાવી પકાકર, ક્ષીરશેષમ્ બાકી રહેલા દૂધમાં અવશિષ્ટ રહે હુઈ દૂધમેં, મદન- મીઠળ મૈત્રફલ, પિપ્પલી પીપર પિપ્પલી, વિદારી- ડગિયો બિલાઈકન્દ, શતકુસુમા- સુના સોયા, મધુક- તથા જેઠીમધનો તથા મુલદઠીકા, કલ્કીકૃતમ્ કલ્ક નાખી કલ્ક કાલકર, મધુ- મધ શહદ, ઘૃત- ધી તથા ધી, સૈન્ધવ- તેમજ સૈન્ધવ એવ સૈન્ધવ, યુક્તમ્ મેળવી મિલાકર, વસ્તિ દદ્યાત્ ખસ્તિ આપવી વસ્તિ દે, સ્ત્રીષુ તે સ્ત્રી- સ્ત્રીઓમાં તદ્દ સ્ત્રીસમોગમેં, અતિપ્રસક્ત અત્યંત તત્પર અત્યંતરત, ક્ષીણેન્દ્રિયેભ્ય. અને ક્ષીણ ઇન્દ્રિયવાળાઓને આટે ઓર ક્ષીણ ઇન્દ્રિયવાલોંકે લિઈ, બલવર્ણકરમ્ બલ તથા વર્ણને કરનારી છે બલ તથા વર્ણકો કરનેવાલી છે (૩);

૧૮-૧૩ મયૂરમપિત્ત-મયૂરમધુપિત્ત (ક)

, મયૂરમપિત્તપક્ષ-મયૂરમપક્ષતુષ્કં (ક.)

, પાદાસ્થાન્ન-પાદાસ્થાન્ન કૃત્વા (ક)

, ક્ષીણેન્દ્રિયેભ્યો બલવર્ણકર-ક્ષીણેન્દ્રિયેભ્યો રિતો
બલવર્ણકરમ્ (ક ત)

, બલવર્ણકરમ્-રિતો બલવર્ણકર (ક)

૧૮-૧) મદનકરક-મદનમધુકરક (ક સ દ, ત)

18-(3) Cook peacock having removed the bile the wings, the legs, the beak and the intestines along with four tolas each of ticktrefoil and the other drugs of its group in milk and water. When the water has fully evaporated, take the decoction down and add to it the paste of emetic nut, long pepper white yam dill seed and liquorice as also honey, ghee and rock-salt. This enema should be given to those who are debilitated by over indulgence in sex. It is promotive of strength and complexion.

विष्किरादिषु पूर्वोक्तकल्पातिदेशः —

कल्पश्चैव विष्किरप्रतुदप्रसहाम्बुचरेषु स्यात्, मक्षीरो रोहितादिषु च मत्स्येषु (४);

विष्किर- विष्किर विष्किर, प्रतुद- प्रतुद प्रतुद, प्रसह- प्रसह प्रसह, मम्बुचरेषु अने जलचर माछीमीनां मांसोने और जलचरोके मांसका, पृथ च आञ्ज यही, कल्प- उदप कल्प स्यात् छे है, रोहितादिषु रोहितादि रोहितादि, मत्स्येषु च माछलाओमां पशु मछलियोंमें भी, मक्षीर- दूध सिवाय आञ्ज उदप छे दूधको छोड़कर यही कल्प है (४);

18-(4). This enema may be prepared also with the meat-juices of the birds of the gallinaceous, pecker and tearer and the aquatic groups. It may also be prepared with fish juices such as the Rohita fish. but in that case milk should be omitted.

गोघाघो यापनवस्ति —

गोघानकुलसार्जारमूषिकशलकमांसानां दशप- लान् भागान् सपञ्चमूलान् पयसि पक्त्वा तत्पय- पिप्पलीफलकरकसैन्धवसौधर्चलशर्करामधुघृततै-

लयुको वस्तिर्वद्व्यो रसायनः क्षीणशतस्य सन्धान- करो मथितोरस्क- रथगजहयभग्नवातबलासकमभु- त्युदावर्तवातसक्तमूत्रवर्चशुक्राणां हिततमश्च (५);

गोघा- घो गोह. नकुल- नैजियो नेवला, सार्जार- भिलाडे बिला, मूषिक- उदर भूहा, शलक अने शाहुडीनां और सेहके मांसानाम मांस मांस, सपञ्चमूलान् सप यमूळ और पञ्चमूल, दशपलान् भागान् दश दश पल प्रत्येक ४०-४० तोले, पयसि दूधमां दूधमें, पक्त्वा- पकावीने पकाकर, तत्पय ते दूधने इस दूधको, पिप्पली- फल- पीपर अने भीठणना पिप्पली और मैनफलके, करक- उदुथी कल्कमें, सैन्धव- तथा सिंवावू तथा सन्धानमक, सौधर्चल स यण सौचलनमक, शर्करा- साकर चीनी, मधु- मधु शहद, घृत- घी घी, तैल- तैमज तैल एवं तैलसे युक्त. युक्त करी युक्त कर, वस्ति आपेदी वस्ति दी गई वस्ति, वद्व्यः अद्व्य बलकारक, रसायन. रसायन रसायन, क्षीणशतस्य- अने क्षीणशतस्य और क्षीण- शतका, सन्धानकर सन्धान करनेवाले सन्धानकारक है, मथितोरस्क- पणी ते साहसधी मथार्थ गयेदी जाती पाणा साहससे मथी गई जातीवाले, रथ- अने रथ और रथ, गज- हाथी हाथी, हय- तैमज घोडाथी एवं घोड़ेसे, भग्न- भग्न मनुष्य माटे भग्न मनुष्यके लिए, वातबलासक- अने वातबलासक और वातबलासक, प्रभृति- वगेरे आदि, उदावर्त- उदावर्त उदावर्त, वात तमा वातने दीधे यथेथा तथा वातके कारण हुए, सक्त-मूत्र-वर्च-शुक्राणाम् मूत्रसंग, पुरीषसंग अने वीर्यसंगवाणा मनुष्ये माटे मूत्रसंग, पुरीषसंग और वीर्यसंगवाले मनुष्योंके लिए, हिततमः च अत्यत हित- कर्ता छे अत्यन्त हितकर है (५);

18-(5). Take forty tolas of the meats of iguana, mongoose, cat, mouse and pangolin and cook them together with the pentaradices in milk. Add to it the paste of long pepper, emetic nut as also rock salt, sanchal salt, sugar, honey, ghee and til oil. This enema is promotive of strength, vitalizing, promotive of healing in those who

are suffering from pectoral lesions, cachexia and is most beneficial in conditions of crushing injury to the chest, fractures sustained from vehicles, elephants and horses, vata disorders, kapha-disorders etc, as well as in conditions of misperistalsis and retention of urine, feces and semen due to vata

कूर्माद्यो यापनवस्तिः —

कूर्मादीनामन्यतमपिशितसिद्ध एयो गोवृषणा-
गहयनक्रहंसकुक्कुटाण्डरसमधुघृतशर्करासैन्धवेक्षु-
रकात्मगुप्ताफलकल्कसंसृष्टो वस्तिवृद्धासामपि
बलजननः (६);

कूर्मादीनाम् अथवा गजरेभांश्च कछुआ आदिसे,
अन्यतम- गमे ते ओङ्का किसी एकके, पिशित- भांस्त्री
भांससे, सिद्धम् पकावेष्ट पकाये हुए, पयः दूधभां
दूधमें, गोवृष- सांठ सांड, नाग- हाथी हाथी, वृष- तथा
बोझना वृषश्वाथी साधित रस तथा घोड़ेके वृषणसि
साधित रस, हंस- हंस हंस, कुक्कुट- अने कुङ्कुना और
कुक्कुटके, अण्डरस- ओङ्का रस, मधु- मधु
शहद, घृत- घी घी, शर्करा- साकर शर्करा, सैन्धव- सैन्धव
सैन्धव इक्षुरक- ओणरो तालमखाना, आत्मगुप्ता-
अने ओंथाना और कौचके, फल- ओंथाना बीजका,
कल्क- कल्क कल्क, संसृष्ट भेजवी मिलाकर, वस्ति-
देवाभां आवेष्टी अस्ति दी हुई वस्ति, वृद्धानाम् वृद्धोने
वृद्धोको, अपि पक्षु मी, बलजननः अथ आपनार छे
बल देनेवाली है (६),

18 (6) Prepare an enema by cooking
milk with the flesh of any one of the
animals of the tortoise group, adding
to it the meat-juice of the bull,
elephant and horse as well as the
contents of the eggs of the

crocodile, swan and domestic fowl as
also honey, ghee, sugar, rock salt, and
the paste of long-leaved barlaria,
cowage and the emetic nut This
enema is promotive of vigor even in
the very aged

कर्कटसाद्यो यापनवस्तिः —

कर्कटकरसश्चटकाण्डरसयुक्तः समधुघृतशर्करो
वस्तिः; इत्येते वस्तयः परमवृष्याः उच्चटकेक्षुरका-
त्मगुप्ताशृतक्षीरप्रतिभोजनानुपानात् स्त्रीशतगा-
मिनं नरं कुर्युः (७);

चटकाण्ड- चटकीनां ओङ्का चिटियाके अडोंके,
रस- रसभी रससे, युक्त युक्त युक्त, कर्कटक-
कर्कटका केकड़ेके, रस- भांसरसभां मांसरसमें, समधु-
मधु शहद, घृत- घी घी, शर्करा- अने साकर भेजवीने
और शर्करा मिलाकर, वस्ति अस्ति आपवी वस्ति देने,
इति एते आ ये, वस्तयः अस्तिओ वस्तियां, परमवृष्याः
परम वृष्य छे परम वृष्य है, नरम् तेओ भाषुसने
मनुष्यको, उच्चटका- उट्टीगल्लु उत्तजन, इक्षुरक- ओणरो
तालमखाना, आत्मगुप्ता- ओंथाना ओंथानी कौचकीजसे,
शृतक्षीर- पकावेष्टुं दूध पकाया हुआ दूध, प्रतिभोजन-
भोजन पक्षी भोजनके बाद, अनुपानात् पीवाथी पीनेसे,
स्त्रीशत- से। आओभां सौ स्त्रियोंमें, गामिनम् रमषु
उरनाओ गमन करनेवाला कुर्यु अनावे छे बनाती
है (७);

18-(7) An enema may be prepared
from the meat-juice of the crab with
the contents of sparrows eggs and
mixed with honey, ghee and sugar.
All these enemas are highly promotive
of sex vigor and when followed by
an after draught of milk boiled with
blaffaria long-leaved barlaria and
cowage will enable a man to approach
a hundred women

१८-६। एसकुक्कुट-शुक्कुट (६)

, सैन्धव-इक्षुरकात्मगुप्ता-सैन्धव-इक्षुरकात्मगुप्ता (६)

गोवृषाद्यो यापनवस्ति —

गोवृषवस्तनराहवृषणकर्कटचटकसिद्धं क्षीरमु-
चटकैश्चुरकात्मगुप्तामधुघृतसैन्धवयुक्तः किञ्चिल्लव-
णितो वस्ति (८),

गोवृष- आठ सांड, बस्त भंडरा बकरे, वराह-
वृषण- अने सूअरना वृषण और सूअरके वृषण, कर्कट-
कुकुर के कंकवा, चटक- अने चंडालाना मांसथी और
चटकके मांससे, सिद्धम् पडावेवा सिद्ध किये, क्षीरम्
दूधमा दूधमें उचटक- उटीगण चतंजन, इक्षुरक-
ओभगे तालमखाना आरमगुप्ता- अने डो आना उट्ट
नाभी और कौचवीजके कलकको डालकर, लघु- मधु गहद
घृत- घी अने घी, सैन्धवयुक्तः तथा सैन्धवथी युक्त तथा
सैन्धवसे युक्त, किञ्चित् अने थोडा और थोडा, लवणित
लवणवाणी लवण मिलाई हुई, वस्ति अस्ति देवी
वस्ति देवे (८),

18-(8). An enema may be prepared
from milk boiled with the testes of
the bull, sheep and boar and
the flesh of crab and sparrow with the
addition of blaffaris, longleaved
barlaria, cowage, honey, ghee and
rock salt and a little common salt

दशमूलाद्यो यापनवस्तिः —

दशमूलमयूरहंसकुक्कुटकाथात् पञ्चप्रसृतं तैल-
घृतवसामज्जचतुष्प्रसृतयुक्तं शतपुष्पामुस्तहपुष्पा-
कल्कीकृतं सलवणो वस्तिः पादगुल्फोरुजानुजङ्घा-
त्रिकवङ्गणवस्तिवृषणानिलरोगहरः (९);

तैल- तेल तेल, घृत- घी घी, वसा- वसा वसा,
मज्ज- अने मज्ज और मज्जा, चतुष्प्रसृत- सधणा
मणा आर प्रसृत सब मिलकर ३२ तोले, युक्तम्
ओसीथी युक्त इनसे युक्त, दशमूल- दशमूल दशमूल,
मयूर- मोर मोर, हंस- हंस हंस, कुक्कुट- अने कुट्ट-

अना मांसथी कुक्कुटके मांससे, काथात् पञ्च प्रसृतम्
पाथ प्रसृत ३११११ ४० तोले काथमें, शतपुष्पा-
मुष्पा सोया, मुस्त- नागरमोथ मोथ, हपुष्पा- रोमम्
हाउभेरने। एवं हाऊबेरका, कल्कीकृत उट्ट कलक,
सलवण. तथा लवण नाभी तथा लवण डालकर,
वस्ति आपेदी अस्ति दी हुई वस्ति, पाद- पग पैर,
गुल्फ धुटी गुल्फ, ऊरु आध्या ऊरु, जानु- डी यक्ष
जानु, जङ्घा- पी डी जङ्घा, त्रिक- त्रिक त्रिक, वङ्गण-
वक्ष्य वक्षण वस्ति अस्ति वस्ति वृषण तथा वृषणना
तथा वृषणके, अनिलरोगहरः वायुरे गोने हरे छे वायु-
रोगोंको हरती है (९);

18-9). An enema may be prepared
by taking forty tolas of the decoction
of decaradices and the meat juices of
peacock, swan and domestic fowl and
adding to it 32 tolas of til oil, ghee,
flesh-marrow and bone-marrow and
the paste of dillseed nut-grass and
juniper and mixed with salt This
enema is curative of vata disorders
affecting the feet, ankles, thighs,
knees, calves, pelvis groins, bladder
and the testes

मृगादिषु पूर्वोक्तकल्पातिदेशः —

मृगविष्किरानूपविलेशयानामेतेनैव कल्पेन
वस्तयो देयाः (१०),

मृग- मृग मृग, विष्किर- विष्किर विष्किर, आनूप
आनूप आनूप विलेशयानास् अने विदेशय
प्राणीओना मांसथी और विलेशय पाणियोंके मांससे,
एतेन एव आनूप इसी, कल्पेन उट्टथी कल्पसे वस्तय.
अस्ति वस्ति. देया आपेदी देवे (१०);

18-(10). Enemas may be prepared
in this manner with the meat-juices
of deer, birds of the gallinaceous
group, wetland creatures and burro-
wing animals as well

१८- मधुघृतसैन्धवयुक्त-मधुघृतयुक्त (क घ.)

१८-१९ तैल-मधुगैक घ.

११ कल्कीकृत- लवणो-कल्कीकृत सलवणं (घ.)

મધ્વાદ્યો યાપનવસ્તિ. —

મધુઘૃતદ્વિપ્રસૃતસ્તુત્યોષ્ણોદકઃ શતપુષ્પાર્ધપલઃ
સૈન્ધવાર્ધાક્ષયુક્તો વસ્તિર્વૃષ્યતમો મૂત્રકૃચ્છપિત્ત-
વાતહરઃ (૧૧);

મધુ મધ શહદ, ઘૃત- અને ધી મળી ધીર ધી
મિલાકર, દ્વિપ્રસૃત. એ પ્રસૃત ૧૬ તોલ, તુલ્ય તેટલુ બ
સમ ભાગમેં, ડળ્ણોદક ગરમ પાણી રળ્ણ જલ, શત-
પુષ્પા સુવા સોયા, અર્ધપલ અર્ધો પલ ૨ તોલે, સૈન્ધવ-
અને સિંધાલુષુ ઝીર સૈન્ધાનમક, અર્ધાક્ષયુક્ત.
અર્ધો તોલો ૩ તોલા મિલાકર, વસ્તિ. આપેલી
બસ્તિ થી હુઈ વસ્તિ, વૃષ્યતમ પરમ વૃષ્ય છે પરમ
વૃષ્ય છે, મૂત્રકૃચ્છ- તથા મૂત્રકૃચ્છ મૂત્રકૃચ્છ, પિત્ત-
પિત્ત પિત્ત, વાતહર અને વાતને હરે છે ઓર વાતકો
હરતી છે (૧૧);

18-(11) Take 16 tolas of honey
and ghee, and add an equal quantity
of hot water Prepare this with two
tolas of dill seed and half a tola of
rock salt This enema is highly pro-
motive of virility and is curative of
dysuria and disorders of pitta and
vata

સઘોઘૃતાદ્યા યાપનવસ્તિ: —

સઘોઘૃતતૈલવસામજ્જચતુષ્પ્રસ્થં હપુષ્પાર્ધપલં
સૈન્ધવાર્ધાક્ષયુક્તો વસ્તિર્વૃષ્યતમો મૂત્રકૃચ્છપિત્ત-
વ્યાધિહરો રસાયન. (૧૨),

સઘોઘૃત- તાણુ ધો તુરન્તકા ધી, તૈલ- તેલ તેલ,
વસા- વસા વસા ઓર, મજા- અને મળ્ણ ઓર મજા,
ચતુષ્પ્રસ્થ ૪૨ પ્રસ્થ ૨૫૬ તોલે, હપુષ્પાર્ધપલમ
હાલિબેર અરબો પલ હાલિબેર દો તોલે, સૈન્ધવ- તથા
સિંધાલુષુ તથા સૈન્ધાનમક, અર્ધાક્ષ- અર્ધો તોલો ૩
તોલા, યુક્ત- એએને મેળવી આપેલી इनको मिलाकर

દી ગઈ, વસ્તિ બસ્તિ વસ્તિ, વૃષ્યતમ: પરમ વૃષ્ય છે
પરમ વૃષ્ય છે, મૂત્રકૃચ્છ- મૂત્રકૃચ્છ મૂત્રકૃચ્છ, પિત્ત- તથા
પિત્તના તથા પિત્તકે, વ્યાધિહર. રોગને મટાડનાર છે
રોગોકા નાશક છે, રસાયન: તેમજ રસાયન છે એવ
રસાયન છે (૧૨),

18 (12) An enema may be prepared
from 256 tolas of fresh ghee, til-oil,
flesh marrow and bone marrow and two
tolas of juniper with the addition of
half a tola of rock-salt This enema is
highly promotive of virility and cura-
tive of dysuria and pitta-diseases and
is, besides, a good vitalizer.

મધુતૈલાદ્યો યાપનવસ્તિ —

મધુતૈલં ચતુષ્પ્રસૃતં શતપુષ્પાર્ધપલં સૈન્ધવા-
ર્ધાક્ષયુક્તો વસ્તિર્દીપનો બૃહ્ણો બલવર્ણકરો
નિરુપદ્રવો વૃષ્યતમો રસાયનઃ ક્રિમિકુષ્ઠોદાવર્ત-
શુભમાર્શોઽધ્મપ્લીહમેહહરઃ (૧૩),

ચતુષ્પ્રસૃતમ્ ૪૨ પ્રસૃત ૩૨ તોલે, મધુ- મધ
શહદ, તૈલમ્ તેલ તેલ, શતપુષ્પા- સુવા સોયા, અર્ધ
પલમ્ અર્ધોપલ ૨ તોલે, સૈન્ધવાર્ધાક્ષયુક્ત અને અર્ધો
તોલો સૈન્ધવ- ઝીર ૩ તોલા સૈન્ધવ મિલાકર દી
ગઈ, વસ્તિ બસ્તિ વસ્તિ, દીપન. દીપન દીપન, બૃહ્ણ
બૃહ્ણ બૃહ્ણ, બલવર્ણકર: બલ તથા બલને કરનાર
બલવર્ણકર, નિરુપદ્રવ ઉપદ્રવ ન કરનાર ઉપદ્રવહીન,
વૃષ્યતમ અને પરમ વૃષ્ય ઓર પરમ વૃષ્ય, રસાયન:
રસાયન છે રસાયન છે, ક્રિમિ- વળી તે ક્રિમિ પુન:
વહ ક્રિમિ, કુષ્ઠ- કુષ્ઠ કુષ્ઠ, ઉદાવર્ત- ઉદાવર્ત ઉદાવર્ત,
શુભ- શુભ શુભ, અર્શ- અર્શ અર્શ, ધ્મ- ધ્મ
ધ્મ, પ્લીહ પ્લીહ પ્લીહ, મેહહર: અને પ્રમેહ મટા-
ડનાર છે ઓર પ્રમેહકા નાશક છે (૧૩),

18-(13) An enema may be prepared
from 32 tolas of honey and oil and
two tolas of dill seed with the addition
of half a tola of rock-salt. This enema
is digestive stimulant, roborant, pro-

૮ (૧૧) શતપુષ્પાર્ધપલ.—હપુષ્પાર્ધપલ (૪)

.. અર્ધપલ—અર્ધપલ (૧)

૮-(૧૨) સઘોઘૃત-ઘૃત (જ)

motive of strength and complexion, harmless, highly promotive of virility, vitalizing and curative of helmanthiasis, dermatosis, misperistalsis, Gulma, piles, inguinal swellings, splenic disorders and urinary anomalies.

प्रथमो मधुघृताद्यो यापनवस्तिः —

तद्वन्मधुघृताभ्यां पयस्तुल्यो वस्तिः पूर्वकल्केन बलवर्णकरो वृष्यतमो निरुपद्रवो वस्तिमेढूपाकपरि कर्तिकासूत्रकृच्छ्रपित्तव्याधिहरो रसायनश्च (१४);

तद्वत् तै. भ्रमाणि ७ तदनुसार, पूर्वकल्केन पहेला डहेला उद्वेपाणी पूर्वोक्त कल्कसहित, मधुघृताभ्याम् भध धी शहर धी, पयस्तुल्य अने तेद्वेला ७ दूधवाणी और समभाग दूधकी, वस्ति अस्ति वस्ति, बलवर्णकर अथ तथा वृष्यते उरनार बलवर्णकारक, वृष्यतम अत्यंत वीर्यवर्धक अत्यन्त वीर्यवर्धक, निरुपद्रव अने उपद्रवरहित और उपद्रवहित है, वस्ति तथा अस्ति पाठ तथा वस्तिपाक, मेढूपाक उपरश्नो पाठ मेढूपाक, परिकर्तिका- परिउर्तिडा परिकर्तिका, सूत्रकृच्छ्र- भूत्रकृच्छ्र सूत्रकृच्छ्र, पित्तव्याधिहर. तेम ७ पित्तना रोगने मृदाउनार एव पित्तके रोगको हरनेवाली है, रसायन च तेम ७ रसायन छे एव रसायन है (१४)

18-(4) Similarly, an enema may be prepared from honey and ghee with an equal amount of milk and the addition of the paste described above. This enema is promotive of strength and complexion a great virilific, harmless curative of suppuration of the bladder and the phallus, griping pain, dysuria and pitta-disorders and is a vitalizer.

द्वितीयो मधुघृताद्यो यापनवस्तिः —

तद्वन्मधुघृताभ्यां मांसरस-तुल्यो सुस्ताक्षयुक्तः पूर्ववद्वस्तिर्वातबलासपादहर्षगुल्मत्रिकोरुजानु- निकुञ्जवस्तिवृषणमेढूत्रिकपृष्ठशूलहरः (१५),

तद्वत् तै. भ्रमाणि इसी प्रकार, मधुघृताभ्याम् भध धी शहर धी, मांसरस-तुल्य तेद्वेला ७ मांस रस समाव भागमें मांसरस, सुस्ताक्षयुक्तः अने ओड तोला नागरमेथवाणी और एक तोला मोथावाली, पूर्ववत् पूर्वोक्त विविधी आपेदी पूर्वोक्त विविसे दी गई, वस्तिः अस्ति वस्ति वातबलास- वातबलास, पादहर्ष- पादहर्ष पादहर्ष, गुल्म- गुल्म, त्रिक- त्रिक त्रिक, ऊरु- साथण ऊरु, जानु- अने डी यणुनो और जानुका, निकुञ्ज- स डाय सजेच, वस्ति. अस्ति वस्ति, वृषण- वृषण, मेढू- दिग मेढू त्रिक- त्रिक त्रिक, पृष्ठ अने पीना और पृष्ठके, शूलहरः शूलनो नाश करे छे शूलका नाश करली है (१५);

18 (15). Similarly, an enema may prepared from honey and ghee with an equal quantity of meat-juices and the addition of a tola of nut-grass. This enema is curative of vata, kapha, hyperasthesia of the feet, Gulma, pronounced contracture of the pelvis, thigh and knee regions, and pain in the bladder, testis, phallus, pelvis and back.

सुराद्यो यापनवस्तिः —

सुरासौवीरककुलथमांसरस-धुघृततैलसप्त- प्रचुलो सुराशताद्वाकलिकतः बलवर्णो वस्तिः सर्वान्तरोगहरः (१६),

सुरा अथ सुरा, सौवीरक- सौवीरक सौवीरक, कुलथ- कुलथी कुलथी, मांसरस- मांसरस मांसरस, मधु-

भक्ष शहद, घृत- धी घी, तैल- अने तेल और तैल, सप्तप्रसृत अथवा मणी खात प्रसृत सब मिलकर ५६ तोले, सुस्त- तेभा मोथ मोथा, सत्ताह्वा अने सुवानो और सोयाका, कलिकतः ३६३ कलक, ललवण तथा सिधालूखु न.भी तथा मेन्धानमक डालकर, बस्तिः आपेदी भरित दी हुई वस्ति, सर्ववातरोगहरः अथवा वातजन्य रोगो मटाउनार थाय ओ सब वात रोगकी नाशक होती है (१६);

18 (16) An enema may be prepared from 56 tolas of sura and sarvira wines, horse-gram, meat-juice, honey, ghee and til oil with the addition of the paste of nut grass, dill seed and salt. This enema is curative of all vata disorders.

द्विपञ्चमलाद्यो ग्रासनवस्तिः —

द्विपञ्चमूलत्रिकलाविल्वनदनफलकृदाद्यो गोमू-
त्रसिद्ध कुटजमदनफलमुक्तयाष्टाशुक्रितः सैन्धव-
यावशूकक्षौद्रतेलमुक्तो वरितः श्लेष्मन्वाधिरसका-
टोपवातशुक्रसङ्गपाण्डुरोगाजीर्णविस्त्रुचिकालक्षकेषु
देय इति ॥ १८ ॥

गोमूत्र- गोभूरथी गोमूत्रले, सिद्ध सिध्द करेले
सिद्ध किये हुए, द्विपञ्चमूल- दशमूल दशमूल, त्रिफला-
त्रिफला त्रिफला, बिल्व- भीष्मां बिल्व, मदनफल- अन्ने
भीष्मना और मैनफलके, कषायः उवाचभा कायमें
कुटज- ४-५ कुटज, मदनफल- भीष्म मैनफल, मुस्त-
नाभरभाय मोथा, पाठा तथा पाठा तथा पाठी,
कलिकतः औऔनी ६६ इनका जलक, तैन्धव- सि धालूए
सेधानमक, यावश्चुक- ७७ भा २ यवक्षार क्षौद्र अध शहद,
तैक् तथा तेक्षथी तथा तैण्से, युक्तः युक्त युक्त, वस्ति-
भस्ति वस्ति, श्लेष्मन्याधि- ८८ नी रोग कफरोग, वरित-
बाटोप- भस्तिर्नु वायुथी पूर्ण होवे वस्तिक्रा वायुसे पूर्ण
होना, वात- वातजन्य वातजन्य, शुक्र- शुक्रनी शुक्रकी,
सङ्ग- अटकायत रुकावट, पाण्डुरोग- पांडुरोग पांडुरोग,

अजीर्ण- अजीर्ण, विसूचिका विसूचिका, विसूचिका,
अलसकेषु अने अलसकेषु अने अलसकेषु, देयः इति
आपदी देवे ॥१०॥

18 Decoct the two pentaradices, the three myrobalans, bael and emetic nut in cow's urine and add the paste of kurchi, emetic nut nut grass and patha as also rock salt, barley-alkali, honey and til oil This enema is indicated in conditions of kapha-disorder, distension of the bladder, retention of flatus and semen, anemia, indigestion, acute alimentary irritation and intestinal torpor.

वृष्णतमस्नेहकथनप्रतिज्ञा —

अत ऊर्ध्वं वृष्यतमान् ज्ञेहान् वक्ष्यामः।—

सत हवे इसके, ऊर्ध्वम् आगण आगे, वृष्यत-
मान् अत्यन्त वीर्यवर्धक अत्यन्त वीर्यवर्धक, स्नेहान्
स्नेहे। स्नेहोंको, वक्ष्यामि उद्देश्य कहेंगे;

19-(1). We shall now describe the unctuous preparations used in enema, which are the best promotives of virility.

शतावर्याद्य स्नेहवस्तिः —

शतावरीगुंडूचीक्षुविदार्यामलकद्राक्षाखर्जूराणां
यम्त्रपीडितानां रसग्रथं पृथगेकैकं तद्वद्धृततैल-
गोमहिष्यजाक्षीराणां द्वौ द्वौ दद्यात्, जीवकर्षभक-
मेदामहामेदात्वक्क्षीरीशृङ्गाटकमधूलिकामधुकोच-
टापिप्पलीशुष्करबीजनीलोत्पलकदम्बपुष्पपुण्डरी-
ककेशरकल्काद् पृथततरशुभांखकुक्कुटवटकचकोर-
मन्त्राक्षवर्हिजीवजीवकुलिङ्गहंजाण्डसदसामज्जा-
देश्च प्ररुथं दत्त्वा साधयेत् ।

१२(१) वक्ष्याम - उपदेक्ष्याम' थ)

उच्चटा-उच्चटक (न)

जीवशीयककुलिङ्ग-जीवशीयककुलिङ्गपुष्कराक्ष (व.)

मन्त्रादेश प्रस्थम्-मन्त्राभिषेक इत्येव प्रस्थ (व.)

१८ शुक्रमदपाण्डु-शुक्रसपाण्डु (ध)

यन्त्र-यन्त्राणां यन्त्रम्, पीडितानाम् पीडने क्रोडेष्टे।
पीडन करके निकाला हुआ, शतावरी-शतावरी शतावर,
गुदुची-गुणो गिलोय, इक्षु-शेरडी ईख, विदारी-
इगियो विदारीकन्द, आमलक-आमला आवला, द्राक्षा-
द्राक्ष मुनक्का, सर्जुराणाम् अने अणूर और खजूर,
पृथक् दरेकने। प्रत्येकका, एकैकम् ओं ओं एक एक,
रसप्रस्थम् प्रस्थ रस ६४ तोला रख, तद्वत् ते ७
भुभुज इसी प्रकार, घृत-धो घी, तैल-तेल तैल, गो-
तेभज गाय गाय, महिषी-भेभ मेष, अजा-तथा
अजरीनुं तथा बकरीका, क्षीराणाम् दूध दूध, द्वौ द्वौ
प्रत्येक भे भे प्रस्थ प्रत्येक १२८ तोले, दद्यात् देवु
देवे, जीवक-तेभ। ७४३ उनमें जीवक, ऋषभक-
ऋषभक ऋषभक, मेदा-भेदा मेदा, महामेदा महाभेदा
महामेदा, रक्वक्षीरी-वासुधूपर वंशलोचन, शृङ्गाटक-
शृङ्गाडा सिंघावे, मधूलिका-मधूलिका मधूलिका, मधुक-
नेलीमध मुलहठी बच्चटा-उटी गधु उत्तजन, पिप्पली-
पीपर पिप्पली, पुष्करबीज-उमण्डाउडी कमलगट्टा,
नीलोत्पल-नीलउमण नीलोफर, कदम्बपुष्प-उदम्भना
दूध कदम्बके फूल, पुण्डरीक सईद उमण सफेद कमल,
केशर-लाल नागकेशर रक्त नागकेशर, कल्कान् ओओना
उदक इनका कल्क, पृषत-पृषत पृषत, तरक्षु-तथा तग्धुनुं
तथा तग्धुका, मास-भास मांस, कुकुट-कूडे। मुर्गा,
चटक-थडे। चटक, चकोर-थकोर चकोर, मत्ताक्ष-
हायल कोयल, बर्हि-भोर मोर, जीवजीव-७४ ७४३
जीवजीवक, कुलिङ्ग-कुलिङ्ग कुलिङ्ग, हंस-अने ६४
ओओना और हंस इनके, अण्डरस-उडाने। रस
अंडोंका रस, वसा ओओनी वसा इनकी वसा, मज्जादेः
अ अने मज्जा वजरे और मज्जा आदिका,
प्रस्थम् ओं प्रस्थ ६४ तोला, दद्यात् नाभीने
डालकर, साधयेत् पाके करवे। पाक करे।

Take 64 tolas of each of the mecha-
nically expressed juices of climbing
asparagus, guduch sugarcane, white
yam, emblic myrobalan, grapes and
dates and add to it 128 tolas each of
ghee, til oil and milk of cow, buffalo
and goat, as also the paste of Jivaka,

Rishabhaka, Meda, Mahameda, bamboo
manna, Indian water thest nut, Madhu-
lika, aquatic and terrestrial liquorice,
blaffaris, long pepper lotus seeds, blue
lotus, cadamba flower and the pollen
of the white lotus prepare these by
adding 64 tolas of the flesh of spotted
deer and hyena, and contents of the
egg, flesh-marrow, bone-marrow etc,
and of the domestic fowl, sparrow,
chakor, koel, pea-fowl, common mynah,
weaver bird, lily trotter, and swan.

ब्रह्मघोषशङ्खपटहमेरीनिनादैः सिद्धं सितच्छत्र-
कृतच्छायं गजस्कन्धमारोपयेद्गगनन्तं वृषध्वजम-
मिपूज्य, तं स्नेहं त्रिभागमाक्षिकं मङ्गलाग्नीःस्तुति-
देवतार्चनैर्वस्ति गमयेत् ।

भगवन्तम् भगवान् भगवान्, वृषध्वजम् शंकरनी
शकरकी, अमिपूज्य पुष्प करी पूजा करके, सिद्धम्
सिद्ध स्नेह पर सिद्ध स्नेह पर, सितच्छत्र-सईद छत्रथी
सफेद छत्रसे, कृतच्छायम् छाया करी छाया कर, ब्रह्म
घोष-वेदघोष वेदध्वनि, शङ्खपटह शंख डोल
डोल, मेरीनिनादै तथा मेरीना नादथी और मेरीके नादसे,
गजस्कन्धम् तेने हाथीनी पीठ उपर हाथीकी पीठ पर,
आरोपयेत् भूके। उसे रखवे, त्रिभाग-त्रीने भाग तृतीय
भाग, माक्षिकम् मध भेजवीने शहद मिलाकर, तम्
स्नेहम् ते स्नेहथी उस स्नेहसे, मङ्गलाग्नी - मंगलकर्म
आशीर्वचन मंगलकर्म आशीर्वचन स्तुति-स्तुति स्तुति,
देवतार्चनै तथा देवपूजन करीने देवपूजन करके,
वस्तिम् अस्ति वस्ति, गमयेत् देवी देवे;

19-(1) Then, having duly worship
ped the god Shiva the preparation
should be placed on the back of an
elephant and a white umbrella held
over it to the accompaniment of vedic
chants, blowing of the conches and
the beating of the hand-drum and

the kettle drum Add to this unctuous preparation 1/3 its quantity of honey and administer it as an enema to the accompaniment of the sounds of auspicious words, benedictions prayers, and divine worship

નૃણાં સ્ત્રીવિહારિણાં નદરેતસાં ક્ષતક્ષીણવિષમજ્વ-
રાતીનાં વ્યાપન્નયોનીનાં વન્ધ્યાનાં રક્તગુલ્મિનીનાં
મૃતાપત્યાનાનનાર્તવાનાં ચ સ્ત્રીણાં ક્ષીણમાંસરુધિ
રાણાં પથ્યતમં રસાયનમુત્તમં વલીપલિતનાશનં
વિદ્યાત્ (૧),

સ્ત્રીવિહારિણામ્ સ્ત્રીઓમાં વિહાર કરનાર સ્ત્રીઓને
વિહાર કાનેવાલે, નદરેતસાં ક્ષીણવીર્ય ક્ષીણવીર્ય,
ક્ષતક્ષીણ ક્ષતક્ષીણ, વિષમજ્વર- તથા વિષમ
જ્વરથી તથા વિષમ જ્વરસે આર્તવાત પીડિત પીડિત,
નૃણામ્ માણસોને મનુષ્યોનો, વ્યાપન્નયોનીનામ્ તથા
યોનિના રોગવાળી તથા યોનિરોગવાળી વન્ધ્યાનામ્
વન્ધ્યા વન્ધ્યા, રક્તગુલ્મિનીનામ્ રક્તગુલ્મવાળી રક્ત
ગુલ્મવાળી, મૃતાપત્યાનામ્ જેનાં છોકરાં મરી ગયાં
હોય એવી નદ પ્રજાવાળી, અનાર્તવાનામ્ જેને આર્તવ
ન આવતું હોય એવી આર્તવહીન, ક્ષીણ અને ક્ષીણ
થયેલાં ક્ષીણ, સાંસ- માંસ માંસ, રુધિરાણામ્ ચ તેમજ
દોહીવાળી એવ રક્તવાળી સ્ત્રીણામ્ સ્ત્રીઓને ત્રિયોનો,
પથ્યતમમ્ આ બસિત અતિ પથ્ય છે યદ્ વસ્તિ અતિ
પથ્ય છે, વલીપલિત- બળિયાં પળિયાનાં વલીપલિતથી,
નાશનમ્ નાશ કરનાર નાશક, ઉત્તમમ્ તથા ઉત્તમ
તથા ઉત્તમ, રસાયનમ્ રસાયન રસાયન, વિદ્યાત્ છે
હૈ (૧);

19-(1) This enema is most whole
some and a great vitalizer for persons
who are given to sex-indulgence have
suffered loss of seminal secretion, who
are afflicted with pectoral lesions,
cachexia and irregular fever, who are

suffering from gynecic disorder, who
are suffering from Gulma born of
vitiated blood, whose children do not
survive, and women who are suffering
from amenorrhea and also persons
who are suffering from loss of flesh and
blood This enema is also curative of
wrinkles and grey hair

વલાય- રનેહવસ્તિ: —

વલાગોશ્ચુરકરાશ્ચાશ્વગન્ધાશતાવરીરુહચરાણાં
શતં શતમાપોથ્ય જલદ્રોણશતે પ્રસાધ્યં, લક્ષિમ્
જલદ્રોણાવશેષે રસે વસ્ત્રપૂતે વિદાર્યામલકસ્વરસ-
યોર્વસ્તમ્હિષવરાહવૃષકુક્કટવર્હિંસકારણ્ડવસાર-
સાણ્ડરસાના ઘૃતતૈલયોષ્ઠૈકૈકં પ્રસ્થમઘૌ પ્રસ્થાન્
ક્ષીરન્ન દત્ત્વા ચન્દનમધુકમધૂલિકાત્વક્ષીરીત્રિ-
સમૃણાલનીલોત્પલપટોલાત્મગુપ્તાન્નપાકિતાલમશ્ત
કલ્પર્જૂરમૃદ્ધીકાતામલકીકણ્ઠકારીજીવકર્ષમકધુ-
દ્રુહામહાસહાશતાવરીમેદાપિપ્પલીહીવેરત્વક્ષ-
ત્રકલ્પકાંશ્ચ દત્ત્વા સાધયેત્ ।

વલા- બદા વલા, ગોશ્ચુરક ગોખરુ ગોશ્ચુ રાશ્ચા-
રસના રાસના, અશ્વગન્ધા આસોદ જયગન્ધ, શયાવરી
શતાવરી શતાવર, સહચરાણામ્ આસમાની ફૂલો
કાંટાશેળોઓ નીલ પુષ્પવાળી કટસરૈયા, શતમ જતમ
દરેક સો પદ પ્રત્યેક ૪૦૦ તોલે, આપોથ્ય કૂટી કૂટકર,
જલદ્રોણશતે સો દ્રોણ પાણીમાં ૧૦૨૪૦૦ તોલે જલમેં,
પ્રસાધ્યમ્ પદાવર્ણ પકાવે, જલદ્રોણ બ્યારે એક દ્રોણ
પાણી ૧૦૨૪ તોલે જલ, અવશેષે બાકી રહે ત્યારે
શેષ રહેને ૫૪ વસ્ત્રપૂતે કપડાથી ગાળી લઈ વસ્ત્રે

૧૯-૨૧ હમાણ્ડરમ-હસાના રમ (ત)

મારનાણ્ડરસાના-મારસાણ્ડાના (પ.)

મૃણાલનીલોત્પલ-મૃણાલોત્પલ (ક પ)

ગામગુપ્તાન્નપાકિ-આત્મગુપ્તાન્નપાકા (પ)

ગામગુપ્તક-ગામગુપ્ત (ત)

-તાલમજ્જા (પ)

મેદા-મેદામહામેદા ૫ ૪ ૫)

૧૯-(૧) રક્તગુલ્મિનીનાં-રક્તગુલ્મના (પ)

” ” -રક્તપિચિનામ્ (પ)

छानलेवे, तस्मिन् रसे ते रसम्। उस रसमें, क्षीरस्य
दूध इध, अष्टौ प्रस्थान् आठ प्रस्थ ५१२ तोले, दत्त्वा
नाभी डालकर, चन्दन- अने सुभद्र और चन्दन,
मधुक- नेलीमध मुलहठी मधूलिका- मधूलिका मधूलिका,
स्वक्षीरी- पाम्बुपूर वंशलोचन, विष- कुम्भजना ६३ना
तं तु विष, मृणाक- कुम्भजना मृणाक, नीलोत्पल-
नीलकुम्भ नीलोफर, पटोल- परवत परवल, आत्मगुप्ता-
डोवथ केवाँच, अक्षपाकि- ओदनपाडी ओदनपाकी,
ताकमस्तक- तालमस्तक, तालमस्तक, खजूर-
अजूर खजूर, मृद्वीका- द्रक्षा मुनका, तामरकी-
बोमआमली मुईयावला, कण्टकारी- भेरी भेरी गण्डी
कटेरी, जीवक- जीवक, ऋषभक- ऋषभक ऋषभक,
क्षुद्रसदा- मुद्रपर्णी मुद्रपर्णी, महासदा- माषपर्णी
माषपर्णी, शतावरी- शतावरी शतावर, मेदा- मेदा
मेदा, पिप्पली- पीपर पिप्पली, द्विवेर- सुगन्धवाला
सुगन्धवाला, स्वप्न- पत्र तज अने तमालपत्रने। दाल-
चीनी तथा तेजपत्रका कलकान् च कुट्ट कलक, दत्त्वा-
नाभी डालकर, विदारी- इगियो विदारीकन्द, जानलक
अने आमर्णा ओम्ना और आवले इमका, स्वरसयो
स्वरस स्वरस, वस्त- अकरो बकरे, महिष पाडे मेषा,
वराह- सूअर सूअर, वृष- तथा आपलाना वृषभने। रस
तथा सांडके वृषणका रस, कुक्कुट- कुक्कुट मुर्गा, बर्हि- भेर
मोर, हंस- हंस हंस, कारणव- कारव कारव, सारस-
अने सारसना और सारसके, जण्डरसानाम् धेने। रस
अंडोका रस, घृतैकयो च धी अने नैलने। घी और
तैल, एकैकम् प्रस्थम् ओड ओड प्रस्थ ६४-६४ तोले,
साधयेत् पकायेत् पकावे;

19 (2) Take four tolas each of
heart leaved sida, small caltrops. Indian
groundsel, winter-cherry, climbing
asparagus and crested purple nail dye,
and having crushed the whole, cook
it in 102400 tolas of water till it is
boiled down to 1024 tolas, and strain
the solution through a cloth; add to
it 64 tolas each of the expressed juice
of white-yam, and emblic myrobalan,

meat-juices of goat buffalo, boar and
bull and the contents of the eggs of
domestic fowl, pea-hen, swan and
sara cranes, as also 64 tolas each of
ghee and oil and 512 tolas of milk.
Prepare this by adding the paste of
sandal terrestrial and aquatic liquorice,
bamboo manna, lotus rhizome, lotus
stalk, blue lotus wild snake-gourd,
cowage Annapaki, the tufts of pal-
myra palm, dates, grapes, ground
phyllanthus yellow-berried night-
shade Jivaka, Rishabhaka, wild black-
gram, white siris, climbing asparagus,
Meda long pepper, fragrant sticky
mallow, cinnamon and cassia cinnamom

ब्रह्मघोषादिना विधिना सिद्धं वस्ति दद्यात्।

ब्रह्मघोषादिना वेदध्वनि आदि वेदध्वनि आदि,
विधिना विधिना विधिसे, सिद्धं सिद्ध सिद्ध, वस्ति
भरित वस्तिको दद्यात् आपनी देवे;

19 (2) The preparation thus made
may be administered as an enema
after performing ceremonial rites with
vedic chants etc described before.

तेन स्त्रीशतं गच्छेत्, न चात्रास्ते विहारहार
यन्त्रणा काचित्। एष वृष्यो बल्यो बृहण आयुष्यो
बलीपलितनुः अतस्त्रीणञ्जुशुकविवमन्वरातीनां
व्यापन्नयोनीनां च वध्यतम् (२);

तेन स्त्री शतसे, स्त्रीशतसे स्त्री स्त्री स्त्री सौ
स्त्रियोंके साथ, गच्छेत् सलोभ डरी शके छे गमन
कर समता है, अत्र च तेना प्रयोगमा इमके प्रयोगमें,
काचित् काचित् पण्ड कुछ भी, विहारहार- आहार-
विहारनी आहारविहारकी, यन्त्रणा परहेय यन्त्रणा,
न चास्ते नथा नहीं है, एष आ भरित यह वस्ति,

१९- २) सिद्ध तरिकह व)

,, विषमन्वरातीनां-विषमन्वरातीनां (५)

वृष्यः वृष्य वृष्य, बल्यः बल्यः बल्य, वृंहणं वृंहणं वृंहणं
 वृंहणं, कायुष्यः कायुष्यः कायुष्य, वलीपलितः वलीपलितः
 तथा पलितः वली तथा पलितः, नुत् नः शः कः नः
 नागकः दै, क्षतक्षीणः क्षतक्षीणः क्षतक्षीण नष्टशुक्रः नष्टवीर्यः
 नष्टवीर्यः, दिग्मज्जरातनाम् तथा दिग्मज्जरातनाम्
 पीडितः मनुष्ये ते विषज्जरासे पीडितः मनुष्योन्तो,
 व्यापन्नयोनीनाम् नेमश्च योनिरोगवाणो श्रीश्रीने
 एव योनिरोगवाली त्रियोन्तो पथ्यतमः च आयुतः पथ्य
 ३ अत्यन्तः पथ्य ३ ॥ २ ॥

193) This would enable a man to approach hundred women. Moreover, this enema does not need any regimen of diet or behaviour. It is virilific, strength-giving, roborant, promotive of longevity and curative of wrinkles and grey hair. It is most wholesome for those suffering from pectoral lesions, cachexia, loss of semen and irregular fever, as well as for women who are suffering from gynecic disorders.

सहचराय स्नेहवस्तिः —

सहचरपलशतसुदकद्रोणचतुष्टये पक्त्वा द्रोण-
 शेषे रसे सुपूते विदारीक्षुरसप्रस्थाम्यामष्टगुणक्षीरं
 घृततैलप्रस्थं बलामधुकमधूकचन्दनमधूलिकासा-
 रिवामेदायहामेदाकाकोलीक्षीरकाकोलीपयस्यागु -
 रमज्जिष्ठाव्याघ्रनखशटीसहचरसहस्रवीर्यावराङ्ग -
 लोधाणामक्षमात्रैर्द्विगुणशर्करैः करैः साधयेत् ।

सहचरः आसमान्नी इक्षुने। इटाशेलियो नीलपुष्प-
 वाली कटसरैया, पलशतम् से। पल ४०० तोले, सुदक-
 द्रोणचतुष्टये आर द्रोण पाण्डुमा ४०९६ तोल जलमे,
 पक्त्वा पकावीने पकाकर, द्रोणशेषे अंश द्रोण आडी
 रसे १०२४ तोल शेष रहने पर, सुपूते रसे इटाशने
 गाणी तेमा कायको छानकर इसमें, बका- भक्षा मला,
 मधुक- नेडीमधु मुलहठी, मधूक- महुडा महुवा, चन्दन-
 सुभ्र ३ चन्दन, मधूलिका- गधूलिका मधूलिका, सारिवा-
 सारिवा कपूरी, मेदा- मेदा मेदा, महामेदा- महामेदा

महामेदा, काकोली- डाकोली काकोली, क्षीरकाकोली-
 क्षीरकाकोली क्षीरकाकोली, पञ्चस्या- इगिथे। बिलाईकन्द,
 अगुरु- अगुरु अगुरु, मज्जिष्ठा- मज्जिष्ठा मज्जिष्ठा, व्याघ्रनख
 नखला नखी, शटी- उपूरकाचली शटी, सहचर आस-
 मान्नी इक्षुने। इटाशेलियो नीलपुष्पवाली कटसरैया,
 सहस्रवीर्या- श्री दुर्वा वराङ्ग- १०८ दालचीनी, लोधाणाम्
 यने दोधर और लोध, अक्षमात्रैः दरेक अंश अक्ष
 प्रत्येक एक तोला, करै अंशोने। उदक उनका कल्क,
 द्विगुण- तथा अंश तथा दो करै, शर्करैः साकर नाभी
 चीनी बाल करके, विदारी तेमा इगियाने रस विदारी-
 कन्दका रस, इक्षुरस तथा शेरडीने। रस और इक्षुरस,
 प्रस्थाम्याम् अंश अंश प्रस्थ ६४-६४ तोले, अष्टगुण-
 आठगुण आठगुना, क्षीरम् इक्षु दूध, घृत- भी घी,
 तैल तथा तैल तथा तैल, प्रस्थम् प्रस्थ ६४ तोले,
 साधयेत् पकावला पकावे (३),

19(3a) Take four hundred tolas of crested purple nail dye and cook it in 4096 tolas of water till it is reduced to 1024 tolas. Strain the solution well and add 64 tolas each of white yam and juice of the sugar cane and eight times the quantity of milk and 64 tolas of ghee and oil; prepare by adding the paste of one tola each of heart-leaved sida, liquorice, mohwah, sandal aquatic liquorice, Indian sarsaparila, Meda, Mahameda, Kakoli, shir-kakoli milky yam, eagal wood, Indian madder, shell, zedoary, purple crested nail dye Sahasravarya, cinnamon and lodh and two tolas of sugar

ब्रह्मघोषादिना विधिना सिद्धं वस्ति दद्यात् ।

सिद्धम् सिद्धं यथेष्टी सिद्धं दुर्ह, वस्तिम् ते अन्त
 उच वस्तिनी, ब्रह्मघोषादिना वेदोपादिद्वारा वेदोपा-

द्विद्वारा, विविधा पूर्वोक्त विधिभिः पूर्वोक्त विविधैः, दद्यात् आपवी नेवे ।

9 (3b). The ceremonial rites of vedic chanting etc, should be gone through and the enema thereafter administered

एष सर्वरोगहरो रसायनो ललितानां श्रेष्ठो-
ऽन्तःपुरचारिणीनां क्षतक्षयक्षानपित्तवेदनाश्वास-
कासहरस्त्रिभागमाश्लिको वलीपलितनुद्वर्णरूपबल-
मांसशुक्रवर्धनः (३),

एष. आ अस्ति यह वस्ति, सर्वरोगहर. सर्वरोग
हरनार सर्वरोगहर, रसायन तथा रसायन छे तथा रसायन
है, अन्तःपुरचारिणीनाम् अन्तःपुरमां रसेनार अन्तःपुरमें
विचरनेवाली, ललितानाम् स्त्रीयोने माटे स्त्रियोंके लिए,
श्रेष्ठ श्रेष्ठ छे श्रेष्ठ है, क्षतक्षय- अने क्षत, क्षय
उरक्षत, क्षय वातपित्त- वात तथा पित्तनी वात तथा
पित्तकी, वेदना- वेदना पीडा, श्वास- श्वास श्वास, कासहर.
अने कास भ्रष्टानार छे और कासकी नाशक है, त्रिभाग-
तृतीयांश तृतीयांश, माश्लिक अथ भोजनी देवाथी शहद
मिलाकर देनेसे वलीपलितनुत् ते वर्णया तेभ्यः पण्डित
हरनार वह वली एव पलितका नाशक, वर्ण-रूप- वर्ण,
३५ वर्ण रूप, बल-मांस- अल, मांस बल, मांस शुक्रवर्धन
अने शुक्र वधरनार छे और शुक्रवर्धक है (३),

19 (3c) This enema is a panacea for all disorders and is a vitalizer and is the best for delicate women living in harems. It is curative of pectoral lesions wasting and pain due to vata and pitta morbidity and dyspnea and cough mixed with one third quantity of honey and administered, it is curative of wrinkles and grey hair and promotive of complexion, vitality, flesh and semen

वीर्यवलाधानार्थं वस्तयः शतपाका. सहस्रपाका वा कार्याः —

इत्येते रसायनाः स्नेहवस्तयः सति विभवे
शतपाका. सहस्रपाका वा कार्या वीर्यवलाधानार्थ-
मिति ॥ १९ ॥

एते आ इन, रसायना रसायन३५ रसायनरूप,
स्नेहवस्तय स्नेहवस्तिर्योने स्नेहवस्तिर्योको, विभवे-
सति छे अनुप्य (अथ युक्त होय तो विभव होने
पर, वीर्यवलाधानार्थं वीर्य तथा अलना आधानने माटे
वीर्य तथा बलके आधानके लिए शतपाकाः सौ पाकवाणी
सौ पाकवाली, सहस्रपाका वा छे हजार पाकवाणी या
हजार पाकवाली, कार्याः करनी लेई करनी
चाहिए ॥ १९ ॥

19 Thus we have described the vitalizing unctuous preparations for enema. If a man is affluent enough he may have these preparations cooked hundred times or a thousand times over and over in order to dynamize the potency and action of these preparations.

पूर्वोक्तवस्तीना गुणाः —

भवन्ति चात्र—

इत्येते वस्तयः स्नेहाश्चोक्ता यापनसंज्ञिताः ।
स्वस्थानामातुराणां च वृद्धानां चाविरोधिनः ॥२०॥
अनिव्यवायगीलानां शुक्रमांसबलप्रदाः ।
सर्वरोगप्रशमनाः सर्वेष्वृतुषु यौगिकाः ॥२१॥
नारीणामप्रजातानां नराणां चाप्यपत्यदा ।
उभयार्थकरा दृष्टाः स्नेहवस्तिनिरुहयोः ॥ २२ ॥

अत्र च आ विषयमां इस विषयमें, भवन्ति श्लोको
छे छे श्लोक हैं कि, एते आ ये, यापनसंज्ञिताः यापन
नाम्नी यापन नामकी, वस्तयः अस्तिस्त्री वस्तियां,
स्नेहाः च तथा स्नेहो तथा स्नेह, उक्ता उक्तामां
आप्या छे कहे गये हैं, स्वस्थानाम् तेस्त्री स्त्रियों वे

स्वस्थ, आतुराणाम् रोगी, वृद्धानाम् च अने
वृद्धोभा और वृद्धोमें, अविरोधिनः अविरोधी छे
अविरोधी हैं अतिव्यवाय- अतिमैथुन अतिमैथुन,
शीकानाम् करनाराओने करनेवालोंको, शुक्र-मांस शुक्र,
मांस शुक्र, मांस, बलप्रदाः अने भक्ष आपनार छे
और बलदायक हैं, सर्वरोग- सर्व रोगने सब रोगोंके
प्रक्षमनाः भटाङ्गनार छे प्रशमक हैं, सर्वेषु सधर्षी सब,
ऋतुषु ऋतुभा ऋतुमे, यौगिकाः प्रयोज करी शक्य
ओवा छे यौगिक हैं, अपजातानाम् अने सत्तान
निनाना प्रजाहीन, नारीणाम् श्री स्त्री, नराणाम् च
तथा पुरुषोने पुरुषोंको, अपि पशु भी, अपत्यदा.
सत्ताने आपनार छे सन्तान देनेवाले हैं, जेहवस्ति-
वर्णी तेओ अनुवासनवस्ति फिर वे अनुवासनवस्ति,
निरुहयो तथा निरुहवस्ति तथा निरुहवस्ति उभ-
यार्थकरा. अनेन कार्य (रनेहन तथा शोधन) करना
दोनोंका कार्य करनेवाले, इष्टा भक्षुनामा आब्जा छे
जाने गये हैं ॥२०-२२॥

There are certain verses here—

20-22. Thus, we have described the
enemas and the unctuous preparations
which are designated longevity-promo-
ters. They are not contra-indicated either
in conditions of health or disease or in
senility. They are promotive of semen,
flesh and strength in persons given to
excessive sex indulgence. They are
curative of all diseases and suitable in all
seasons. They induce fertility in sterile
women and men. They are formed to
serve the purpose of both types of
enema namely unctuous and the
evacuative

तत्र वर्णानि—

व्यायामो मैथुनं मद्यं मधूनि शिशिराम्बु च ।
संभोजनं रथक्षोभो बस्तिप्लवेषु गर्हितम् ॥२३॥

एतेषु आ इन, बस्तिषु अस्तिओभां बस्तियोंमें,
व्यायामः व्यायाम व्यायाम, मैथुनम् मैथुन मैथुन,
मद्यम् मद्य मद्य, मधूनि मधु शहद, शिशिराम्बु
ठंडा पाणी ठंडा जल, रथक्षोभः रथक्षोभ रथक्षोभ,
संभोजनम् च अने संभोजन और समशन, गर्हितम्
निन्दित छे निन्दित हैं ॥२३॥

23 Exercise, sex-act, alcohol, honey,
cold water, promiscuous eating and
jolly conveyances should be eschewed
during the course of these enemas

अध्यायोक्तविषया —

तत्र श्लोकाः—

शिखिगोनर्दहंसाण्डैर्दक्षवद्वस्तयस्त्रयः ।
विंशतिर्विष्किरैस्त्रिंशत्प्रतुदैः प्रसहैर्नव ॥२४॥
विंशतिश्च तथा सप्तविंशतिश्चाम्बुचारिभिः ।
नव मत्स्यादिभिश्चैव शिखिकल्पेन वस्तय ॥२५॥
दश कर्कटकाद्यैश्च कूर्मकल्पेन वस्तयः ।
मृगैः सप्तदशैकोनविंशतिर्विष्किरैर्नव ॥२६॥
आनूपैर्दक्षशिखिवद्भूशयैश्च चतुर्दश ।
एकोनविंशदित्येते सह स्रष्टेः सयासतः ॥२७॥
प्रोक्ता विस्तरशो भिन्ना द्वे शते षोडशोचरे ।

तत्र ते आभतमा उभ विषयमें, श्लोका. उपर ६१२ना
श्लोका छे ३ उपसंहारके श्लोक हैं कि, शिखि- मोर मोर,
गोनर्द- मोनर्द गोनर्द, हंसाण्डैः अने ६ सना धुंधली
और इसके अंडोंमें, दक्षवत् दूधडीना धुंधली प्रभाणुनी कुकु-
टाण्डके सदृश, त्रय. त्रय तीन, वस्तय अस्तिओ वस्तियां,
विष्किरै. विष्किरथी विष्किरसे, विंशति. बीस बीस, प्रतुदै.
त्रिंशत् त्रिंशत् बीस प्रतुदोंसे तीस, प्रसहै. प्रसहोधी
प्रसहसे, नव विंशति. च ओगणुनीस उन्तीस, तथा मत्स्य
चारिभि. जलचरोधी जलचरोसे, सप्तविंशति. च सनावीस
सत्ताईस, शिखि- भूशरना मोरके, कल्पेन ४६५५ कल्पसे,

२ नवा सप्तविंशति-नववाटविंशति (१)

२६ दश-नव (५ ज '५ ५)

२७ चतुर्दश-चतुर्दश (५)

मत्स्यादिभिः भाज्या वज्रेथी मत्स्यादिसे, नव नव नव, बस्तयः च एव अस्तिथी। वस्तिर्या, कूर्मकल्पेन कुर्मः। कर्कटकाद्यैः च उर्कटका आदिथी। कर्कट आदिसे, दश दश दश बस्तयः अस्तिथी। वस्तिर्या, वृक्षैः भृजोथी मृगोसे, सप्तदश सप्त सप्तह, विष्किरैः विष्किरोथी विष्किरोसे, एकोनविंशति ओगल्लुस उज्जीस, आनूपैः आनूपथी आनूपोसे, नव नव नौ, दक्षक्षि-
वत् कुडुआ अने मयूरना उदयथी कुकुट तथा मयूरके
कल्पे, भूक्षयैः च विदेशयथी विलेशयोसे, चतुर्दश
थी चोदह, इति आ भ्रमाद्ये इस प्रकार, स्नेहैः त्र्यु-
स्नेहोनी तीन स्नेहके, सह साथे साथ, समासतः
द्वैक्षभुर्मा संक्षेपमे, एते आ ये, एकोनविंशत् ओगल्लु-
नी अस्तिथी। उनतीस वस्तिर्या, प्रोक्ताः उही छे कही
हैं, विस्तारक विस्तारथी विस्तारसे, भिन्नाः भाग पास्तां
पृथक् पृथक्, षोडशोत्तरे द्वे शते असे। सोण अस्तिथी
अथ छे दो सौ सोलह वस्तिर्या होती हैं ॥ २४-२७३॥

24-27½. Three preparations of enema with the eggs of pea-fowl, adjutant and swan prepared in the same way as that described in the case of the eggs of the hen; twenty preparations with gallinaceous birds; thirty with the pecker group of birds, twenty-nine with the tearer group of creatures, and twenty-seven with aquatic group of birds, nine with aquatic creatures like fish etc., in the manner described in the case of the pea fowl; ten preparations with amphibious group of creatures such as the crab etc., in the manner prescribed in the case of the tortoise; seventeen preparations with the deer-group of animals, nineteen preparations with gallinaceous birds; ten preparations with wet-land creatures and fourteen preparations of burrowing animals in the manner

described for the domestic fowl and the pea fowl. In brief, these taken together with the unctuous prepa-
rations, make twenty-nine groups of enemas. In extenso, when individually considered they make 216 kinds of enemas.

मधुसयुक्तानामेतेषां वस्तीनां गुणाः —

एते माक्षिकसंयुक्ताः कुर्वन्त्यतिवृषं नरम् ॥२८॥
नातियोगं न वाऽयोगं स्तम्भितास्ते च कुर्वते ।

माक्षिकसंयुक्ताः मधुमदित शहदयुक्त, एते आ ये वस्तिर्या, नरम् मनुष्यने मनुष्यको, अतिवृषम् अति-
वीर्यं पन अति वीर्यसंपन्न, कुर्वन्ति बनावे छे करती हैं, स्तम्भिताः अनेस्त भित डरवाथी और स्तम्भित करनेसे, ते च तेओ वे, अतियोगम् अतियोम अतियोग, न डरती नथी नहीं करती, अयोगम् वा तेमम अयो-
गने पक्षु एवं अयोगको मी, न च कुर्वते डरती नथी नहीं करती ॥२८३॥

28-28½. These enemas when com-
bined with honey make the man extremely virile When thus fortified with honey they will not lead to over action or under-action

यापनावस्त्यप्रवृत्तौ कर्तव्यम्—

मृदुत्वाच्च निवर्तन्ते यस्य त्वेते प्रयोजिताः ॥२९॥
समूत्रैर्वस्तिभिस्तीक्ष्णैरास्थाय्यः क्षिप्रमेव सः ।

यस्य तु नेने जिसमें, प्रयोजिताः दीधेदी दी दुई,
एते आ अस्तिथी ये वस्तिर्या, मृदुत्वाच्च मृदु होवाथी

२८ कुर्वन्त्यतिवृषं—कुर्वन्त्यतिक्रश (ध. क)

२९ ने च कुर्वते—नेन कुर्वते (क)

२९ मृदुत्वाच्च निवर्तन्ते यस्य त्वेते प्रयोजिता—मृदुत्वाच्च निवर्त-
न्त्यतिवृषं (स. क. त. फ.)

२९ निवर्तन्ते—निवर्तय (छ)

२९ तीक्ष्ण—स्वेकै (ड)

२९ —स्वेकै (त)

मृदु होनेसे, न निवर्तते पाथी न आवे वापस नहीं लौटती, सः तेने इस मनुष्यको, क्षिप्रम् एव तत्र न तुरन्त ही, तीक्ष्णैः तीक्ष्ण सीक्ष्ण, समूत्रैः गोमूत्रयुक्त गोमूत्रयुक्त, वस्तिभिः अस्तिभ्यो वस्तिभ्योसे, आस्थाप्य. आस्थापन करवाने से अस्तिभ्यो आस्थापन कराना चाहिए ॥२९३॥

29-29½. If, on account of mild action, these enemas, when administered to a man, do not return, then he should be forth with given corrective enema with strong medications mixed with urine

यापनावस्तेरतिसेवनदोषाः —

शोफाग्निनाशपाण्डुत्वशूलार्शःपरिकर्तिकाः ॥३०॥
र्युज्वरश्चातिसारश्च यापनात्यर्थसेवनात् ।

यापना- यापन अस्तिना यापन वस्तिभ्यो, अत्यर्थ-सेवनात् अतिशय सेवनथी अति सेवनसे, शोफ- शोफ सूजन, अग्निनाश- अग्निनाश अग्निनाश, पाण्डुत्व- पाण्डु रोग, शूल- शूल शूल, अर्शः- अर्श अर्श, परिकर्तिकाः परिकर्तिका परिकर्तिका, ज्वरः च ज्वर ज्वर, अतिसारः च अने अतिसार और अतिसार, र्युः आम छे होते हैं ॥३०॥

30-30½. The excessive use of these longevity-promoting enemas. causes edema, loss of gastric fire, anemia, colicky pain piles, griping pain, fever and diarrhea.

तत्र चिकित्सा—

अरिष्टक्षीरसीष्वाद्या तत्रेष्टा दीपनी क्रिया ॥३१॥
युक्त्या तस्मान्निवेवेत यापनाप्र प्रसङ्गतः ।

तत्र ते उपद्रवोभा उन उपद्रवोंमें, अरिष्ट- अरिष्ट अरिष्ट, क्षीर- क्षीर, सीष्वाद्या तथा सीधु आदिथी

सीधु आदिसे, दीपनी अभिप्रदीपन अभिप्रदीपन, क्रिया क्रिया चिकित्सा, इष्टा करनी चाहिए तस्मात् तेथी इस लिए, यापनान् यापन अस्तिभ्यो यापन वस्तिभ्योका, युक्त्या युक्तिपूर्वक युक्तिपूर्वक, निवेवेत सेवन करवुं अस्तिभ्यो सेवन करना चाहिए, प्रसङ्गतः न इति पक्षे धागद्धागट सेवन न करवुं परन्तु निरन्तर सेवन न करना चाहिए ॥३१॥

31-31½. In such complications, treatment consists in the administration of digestive-stimulants such as medicated and seedhu wines and milk Therefore one should have recourse to these enemas judiciously and not as a matter of habit.

इत्युच्चैर्भाष्यपूर्वाणां व्यापदः सचिकित्सिताः ॥३२॥
विस्तरेण पृथक् प्रोक्तास्तेभ्यो रक्षेत्रं सदा ।

इति उच्चैर्भाष्य- अथेथी अथेथी उच्च बोलना, पूर्वाणाम् आदिनी आदिकी, सचिकित्सिताः चिकित्सा-सहित चिकित्सासहित, व्यापदः व्यापत्तिभ्यो व्यापत्तिभ्यो, विस्तरेण विस्तारथी विस्तारसे, पृथक् भूदी भूदी पृथक् पृथक्, प्रोक्ताः उड़ी छे कहदी है, नरम् मनुष्यं मनुष्यको, तेभ्यः तेभ्यो उनसे, सदा सदा सदा, रक्षेत्रं रक्षेत्रं करवुं वचाना चाहिए ॥३२॥

32-32½. Thus, the complications resulting from loud speaking etc., together with their treatment, have been described again separately and in extenso. From these complications the patient should be protected at all times.

सिद्धिस्थाननिर्दिष्टः —

कर्मणां वमनादीनामसम्यकरणापदाम् ॥३३॥
यत्रोक्तं साधनं स्थाने सिद्धिस्थानं तदुच्यते ।

३३ अस्मान्तरम् —

उच्चैर्भाष्यादिभ्यो नृणां जायते हि सदा भवम् ।

इत्यधिकः पाठः (४.) पुरातने ।

વમનાદીનાઞ્ચ વમનાદિ વમનાદિ, કર્મણાઞ્ચ કૃર્મોને કર્મોકે, અસમ્યક્-કરણ. યથાવિધિ ન કરવાથી પેદા થયેલા યથાવિધિ ન કરનેકે કારણ ઉત્પન્ન હુએ, જાપદામ્ વિકારોની વિકારોની, યત્ર જે જિસ, સ્થાને સ્થાનમાં સ્થાનમે, સાધનમ્ ચિકિત્સા ચિકિત્સા, ઇક્ષ્ણુ કહી છે કહી છે, તત્ તે વહ, સિદ્ધિસ્થાનમ્ સિદ્ધિસ્થાન સિદ્ધિસ્થાન, ઇષ્યતે કહેવાય છે કહા જાતા છે ॥૩૩૩॥

33-33½. The section wherein the treatment of complications resulting from the misuse of the purificatory procedures such as emesis etc., are described, that section, is named the section of Success in Treatment

एतत्तन्त्रपठनफलम्—

इत्यध्यायशतं विंशत्प्रात्रेयमुनिवाङ्मयम् ॥૩૩॥

हितार्थं प्राणिनां प्रोक्तमग्निवेशेन धીमता ।

ધીમતા બુદ્ધિમાન બુદ્ધિમાન, અગ્નિવેશેન અગ્નિવેશે અગ્નિવેશે, પ્રાણિનાઞ્ચ પ્રાણીઓના પ્રાણિયોકે, હિતાર્થમ્ હિતને માટે હિતકે ક્રિએ, આત્રેયમુનિ- આત્રેય ઋષિની આત્રેય મુનિકી, વાઙ્મયમ્ વાણીરૂપ વાણીરૂપ, અધ્યાય-શતમ્ વિંશત્ ૧૨૦ અધ્યાય ૧૨૦ અધ્યાય, પ્રોક્તમ્ કહ્યા છે કહે છે ॥૩૪૩॥

34-34½. Thus, the treatise comprising a hundred and twenty chapters consisting on the main, of the utterances of sage Atreya, has been propounded by the intelligent Agnivesa for the good of all living beings

दीर्घमायुर्यशः स्वास्थ्यं त्रिवर्गं चापि पुष्कलम् ॥૩૫॥
सिद्धिं चानुत्तमां लोके प्राप्नोति विधिना पठन् ।

વિધિના વિધિસર વિધિપૂર્વક, પઠન્ આ તત્રને પાઠ કરતો મનુષ્ય હવ તન્ત્રનો પઢનેવાલા મનુષ્ય, લોકે આ લોકમાં હવ લોકમે, લીર્ધમ્ લાંબુ લીર્ધ, માયુ

આયુષ્ય આયુ, યશ. યશ વશ, સ્વાસ્થ્યમ્ સ્વસ્થતા સ્વાસ્થ્ય, પુષ્કલમ્ અને પુષ્કલ્ય ઓર પુષ્કલ, ત્રિવર્ગમ્ ધર્મ, અર્થ, તથા કામ ધર્મ, અર્થ તથા કામ, અનુત્ત-મામ્ અને અતિ ઉત્તમ ઓર અતિ ઉત્તમ, સિદ્ધિમ્ કાર્યસિદ્ધિને કાર્યસિદ્ધિનો, પ્રાપ્નોતિ પ્રાપ્તિ થાય છે પ્રાપ્ત કરતા છે ॥૩૫૩॥

35-35½ O e, who studies this treatise systematically will attain long life, fame, health and an abundant measure of the three desiderata of human life, including unsurpassed success in this world.

प्रतिसंस्कृतं. कर्म—

विस्तारयति लेशोक्तं संक्षिपत्यतिविस्तरम् ॥૩૬॥
संस्कर्ता कुरुते तन्त्रं पुराणं च पुनर्नवम् ।

સંસ્કર્તા પ્રતિસંસ્કર્તા પ્રતિવસ્કર્તા, લેશોક્તમ્ સંક્ષેપમાં કહેવાનો સંક્ષેપને કહે હુએ, વિસ્તારયતિ વિસ્તાર કરે છે વિસ્તાર કરતા છે, અતિવિસ્તરમ્ અતિ વિસ્તારમાં કહેવાનો અતિ વિસ્તારને કહે હુએ, સંક્ષિપતિ સંક્ષેપ કરે છે સંક્ષિપ્ત કરતા છે. પુરાણમ્ અને જૂના ઓર પુરાને, તન્ત્રમ્ ચ શાસ્ત્રને તન્ત્રનો, પુનઃ ફરીથી ફિર નવમ્ નવુ નવા, કુરુતે બનાવે છે કરતા છે ॥૩૬૩॥

36-36½ The redactor enlarges what is concise and abbreviates what is very prolix and, in this manner brings an ancient work uptodate

चरकदृढबलाभ्यां कृतेऽग्निवेशतन्त्रप्रतिसंस्कारः—

अतस्तन्त्रोत्तममिदं चरकेणानिवुद्धिना ॥૩૭॥
संस्कृतं तत्त्वसंपूर्णं त्रिभागेनोपलक्ष्यते ।
तच्छुद्धं भूतपतिं संप्रसाद्य समापयत् ॥૩૮॥
अखण्डार्थं दृढबलो जातः पञ्चनदे पुरे ।

૩૬૩ પુરાણ-ઉગર (ગ)

૩૮ તત્ત્વસંપૂર્ણ તત્ત્વસંપૂર્ણ (ઢ)

, તત્ત્વસંપૂર્ણ ત્રિભાગેનો-તત્ત્વસંપૂર્ણ ત્રિભાગેનો (ચ)

, ત્રિભાગેન-ત્રિભાગેન (ઢ)

૩૫. સ્વાસ્થ્ય ત્રિવર્ગ-પ્રજ્ઞામારોગ્યં (ક ત. ધ ક)

૩૫૩. પ્રાપ્નોતિ-કમતે (ધ)

अतः तेषां च इस लिए, अतिबुद्धिना अति बुद्धिमान अति बुद्धिमान, चरकेण चरक मुनिने चरक मुनिने, इदम् आ इस, तन्त्रोत्तमम् उत्तम शास्त्रम् उत्तम शास्त्रका, संस्कृतम् संस्कृतम् अथुं संस्करण किया, तत् ते वह, त्रिभागेन- त्रीणि भागाधी तीसरे भागसे, असं- पूर्णम् अपूर्णम् अपूर्ण, उपलक्ष्यते ज्ञेयम् आदे छे देखा जाता है, तत् तेने उसको, पञ्चनदे पञ्चनद पञ्चनद, पुरे पुरम् पुरम्, जातः जन्मेष्टा उत्पन्न हुए, दृढबला दृढबले दृढबलने, भूतपतिम् भूतपति भूतपति अक्षरम् श करने शकरको, संप्रसाद्य पुष्ट करीने प्रसन्न करके, असंख्यार्थम् अर्थ अर्पित न थाय ओवी रीने अर्थ खण्डित न हो इस तरहसे, समापयत् पुष्ट अथुं छे पूर्ण किया है ॥३७३८३॥

37-38½ Thus this best of all treatises which is replete with truth and wisdom and which has been redacted by the extremely crude scholar Charaka is now available only in three quarters of the original extent. Accordingly, in order to make the treatise complete Dridhabala, born in the town of Panchanada, restored the lost portion, having propitiated God Shiva, the Lord of creatures.

कृत्वा बहुभ्यस्तन्त्रेभ्यो विशेषोऽञ्जलिः शिलोच्चयम् ॥३९॥
सप्तदशौषधाध्यायसिद्धिकल्पैरपूरयत् ।

बहुभ्य भु बहु, तन्त्रेभ्य शास्त्रोभयो शास्त्रोने, विशेष भीष्म विषयोने पथु दूसरे विषयोका भी, उञ्ज- लि- उञ्जलिः उञ्जलिरूप, शिलोच्चयम् स अथ संप्रद, कृत्वा करीने करके, सप्तदश सप्तदश सप्तद, औषधाध्याय अष्टित्सारथानना अध्याय चिकित्सास्थानके अध्याय, सिद्धि- सिद्धिस्थान सिद्धिस्थान, कल्प अने कल्पस्थानधी और कल्पस्थानसे, अपूरयत् तत्रने पूर्य अथुं छे तन्त्रको पूर्ण किया है ॥ ३९३ ॥

39 39½. He added seventeen chapters in the section on Therapeutics as also the two sections of Pharmaceutics and Success in Treatment in entirety, by culling his data from various treatises on the science

इदमन्यूनशब्दार्थं तन्त्रदोषविवर्जितम् ॥४०॥
षट्त्रिंशता विचित्राभिर्भूषितं तन्त्रयुक्तिभिः ।

इदम् आ शास्त्र यह शास्त्र, अन्यूनशब्दार्थम् शब्द अने अर्थनी न्यूनता विचारु शब्द और अर्थनी न्यूनता रहित, तन्त्रदोष तन्त्रदोष तन्त्रदोषसे, विवर्जितम् वगैरनु- दित विचित्राभि अने विचित्र और विचित्र, षट्त्रिंशता छत्रीश छत्रीश, तन्त्रयुक्तिभिः तन्त्रयुक्तियोंओभी तन्त्र युक्तियोंसे, भूषितम् शोभीतुं छे विभूषित है ॥४०३॥

40 40½. Thus, this treatise is not deficient either in respect of diction or in respect of content, and is free from any blemishes besetting scientific treatise and is embellished with the thirty-six canons of exposition

षट्त्रिंशत्तन्त्रयुक्तिभिरुपणम्—

तत्राधिकरणं योगो हेत्वर्थोऽर्थः पदस्य च ॥४१॥
प्रदेशोद्देशनिर्देशवाक्यशेषाः प्रयोजनम् ।
उपदेशापदेशातिदेशार्थारत्तिनिर्णयः ॥४२॥
प्रसङ्गैकान्तनैकान्ता साङ्गर्गो विपर्ययः ।
पूर्वपक्षविधानानुमतव्याख्यानसंशयाः ॥४३॥
अतीतानागतावेक्षास्वर्लक्ष्यलक्ष्यश्रुत्याः ।
निदर्शनं निर्वचनं संनियोगो विकल्पनम् ॥४४॥
प्रत्युत्सारस्तथोत्सारः संभवस्तन्त्रयुक्तयः ।

तत्र अधिकरणम् अधिकरणम् अधिकरण, योग योग योग, हेत्वर्थ हेत्वर्थ हेत्वर्थ, पदस्य अर्थः च पदार्थ पदार्थ, प्रदेश- प्रदेश प्रदेश, उद्देश- उद्देश उद्देश,

४१. षट्त्रिंशता-षट्त्रिंशद । ४१

४२. उपदेश-उपेक्षा (उ)

४३. प्रत्युत्सार. प्रत्युत्सार (४३)

३९. विशेषोऽञ्जलिः शिलोच्चयम्-विशेषाञ्जलिः शिलोच्चय (३९)

निर्देश- निर्देश निर्देश, वाक्यशेषाः वाक्यशेष वाक्यशेष, प्रयोजनम् प्रयोजन प्रयोजन, उपदेश- उपदेश उपदेश, अपदेश- अपदेश अपदेश, अतिदेश- अतिदेश अतिदेश, अर्थापत्ति- अर्थापत्ति अर्थापत्ति, निर्णय- निर्णय निर्णय, प्रसङ्ग- प्रसङ्ग प्रसङ्ग, एकान्त- एकान्त एकान्त, नैकान्ताः अनेकान्त अनेकान्त, सापवर्ग अपवर्गसहित अपवर्गके साय, विपर्ययः विपर्यय विपर्यय, पूर्वपक्ष- पूर्वपक्ष पूर्वपक्ष, विधान विधान विधान, अनुमत- अनुमत अनुमत, व्याख्यान- व्याख्यान व्याख्यान, संशयाः संशय संशय, अतीत- अतीतावेक्षण अतीतावेक्षण, अनागतावेक्षा- अनागतावेक्षण अनागतावेक्षण, स्वसंज्ञा स्वसंज्ञा, ऊहा- ऊहा ऊहा, समुच्चया समुच्चय समुच्चय, निदर्शनम् निदर्शन निदर्शन, निर्वचनम् निर्वचन निर्वचन, संनियोगः संनियोग संनियोग, विकल्पनम् विकल्पन विकल्पन, प्रत्युत्सारः प्रत्युत्सार प्रत्युत्सार, तथा उद्धारः उद्धार उद्धार संभवः अने संभव और संभव, तन्त्रयुक्तयः आ तन्त्रयुक्तिभ्यो ये तन्त्रयुक्तिभ्यो हैं ॥४१ ४४३॥

41-44½ The canons of exposition are (1) Subject matter (2) Arrangement (3) Extension of argument (4) Import of words (5) Partial adumbration (6) Concise statement (7) Amplification (8) Supply of ellipsis (9) Purpose (10) Authoritative instruction (11) Adducement of reason (12) Indication (13) Implication (14) Decision (15) Re-statement (16) Categorical statement (17) Compromising statement (18) Exception (19) Exception to exception (20) Objection (21) Right interpretation (22) Concession (23) Explanation (24) Doubt (25) Retrospective reference (26) Prospective reference (27) Technical nomenclature (28) Deduction (29) Specification (30) Illustration (31) Definition (32) Injunction (32) Option (34) Rebuttal (35) Re-affirmation and (36) Possibility.

तन्त्रयुक्तिज्ञानफलम्—

तन्त्रे समासव्यासोक्ते भवन्त्येता हि कृत्स्नशः॥४५॥ एकदेशेन दृश्यन्ते समासाभिहिते तथा ।

समास- संक्षेपभी संक्षेपसे, व्यासोक्ते तथा विस्तारभी उद्देश तथा विस्तारसे कहे हुए, तन्त्रे शास्त्रमें, एताः आ तन्त्रयुक्तिभ्यो ये तन्त्रयुक्तिभ्यो, कृत्स्नशः संपूर्णतया, भवन्ति हि जेवाम् आवे छे देखी जाती है, तथा अने और समास- अति संक्षेपभी अति संक्षेपसे, अभिहिते उद्देश शास्त्रमें कहे हुए शास्त्रमें, एकदेशेन उद्देशभी एकदेशसे, दृश्यन्ते जेवाम् आवे छे देखी जाती हैं ॥ ४५३ ॥

45-45½. These canons of exposition are observed in their entirety in treatises which make use of both the aphoristic and the expository style of expression, while in the treatises which make use of the aphoristic style alone, they are observed only partially.

यथाऽम्बुजवनस्यार्कः प्रदीपो वेदमनो यथा ॥४६॥ प्रबोधनप्रकाशार्थास्तथा तन्त्रस्य युक्तयः।

यथा जेम् जिस प्रकार, अर्कः सूर्य सूर्य, अम्बुजवनस्य उभयवननो विकास करे छे कमलवनको विकसित करता है, यथा अने जेम् और जिस प्रकार, प्रदीपः दीपो दीपक, वेदमनः आधारभी आवृत करने प्रकाश करे छे अन्धकारसे आवृत गृहको प्रकाशित करता है, तथा तेम् उसी प्रकार, तन्त्रस्य तन्त्रनी तन्त्रनी, युक्तयः युक्तिभ्यो युक्तिभ्यो, प्रबोधन- प्रकाशार्था शास्त्रमें अर्थनो विकास (विस्तार) तथा प्रकाश करे छे शास्त्रके अर्थको विकसित तथा प्रकाशित करती हैं ॥ ४६३ ॥

४५ तन्त्रे समासव्यासोक्ते भवन्त्येता हि कृत्स्नशः—तन्त्रे व्यास-

समासव्यासो भवन्त्येता हि कृत्स्नशः (ख)

समासव्यासोक्ते-समासव्यासोक्ता (ब)

४५½ समासाभिहिते तथा-समासाभिहिता स्तुता (ब.)

, , -समासाभिहितास्तथा (क)

, , -समासाभिहितैकथा (फ)

46-46½. What the sun is to the lotuses in a pond and what the lamp is to the house, the canons of exposition are to the treatise in subserving the double purpose of awakening and illumination

एकस्मिन्नपि यस्येह शास्त्रे लब्धास्पदा मतिः ॥४७॥
स शास्त्रमन्यदप्याशु युक्तिज्ञत्वात् प्रबुध्यते ।

इह आ. इस. एकस्मिन् अपि ओं ५५ एक मी, कासे शास्त्रम्। शास्त्रमें, यस्य मतिः नेनी युक्ति जिसकी बुद्धि, लब्धास्पदा पविष्ट यथ होय प्रविष्ट हुई हो, स ते वह, युक्तिज्ञत्वात् युक्तिने अल्पनारे होवाधी युक्तिको जाननेसे, अन्यत् भीष्म अन्य, अपि ५५ मी, शास्त्रम् श. ने शास्त्रको, आशु प्रबुध्यते तुरत समञ्ज श. से अन्ती समझ सकता है ॥४७॥

47-47½. One who has acquired a good grasp of even one branch of of this science will be able to acquire an understanding of the other branches as well, on account of his being well grounded in general principles

अधीयानोऽपि शास्त्राणि तन्त्रयुक्त्या विना भिषक् ।
नाधिगच्छति शास्त्रार्थानर्थान् भाग्यक्षये यथा ४८

भाग्यक्षये भाग्य क्षीण भर्ता भाग्य क्षीण होने पर, यथा नेम जिस प्रकार, अर्थान् अनुपय धनने भेजवतो नभी मनुष्य धनको प्राप्त नहीं करता, तन्त्र-तेम तन्त्रनी उसी प्रकार तन्त्रकी, युक्त्या युक्ति युक्तियोंके, विना विना विना, शास्त्राणि शास्त्रोंके, अधीयान. अपि अभ्यास करनेपर पढ़नेवाला, भिषक् वैद्य वैद्य, शास्त्रार्थान् शास्त्रना अर्थने शास्त्रके अर्थको, न अधिगच्छति अल्पते नभी नहीं जानता ॥४८॥

48 A physician who is not conversant with the canons of exposition,

though he maybe a student of many treatises will fail to grasp the meaning of these treatises, just as a man fails to acquire wealth when fortune has deserted him.

दुर्गृहीतं क्षिणोत्येव शास्त्रं शास्त्रमिवाबुधम् ।
सुगृहीतं तदेव सं शास्त्रं शास्त्रं च रक्षति ॥४९॥

दुर्गृहीतम् भराभर नहि समझयेल अच्छी प्रकार न समझा हुआ, शास्त्रम् शास्त्र शास्त्र, शास्त्रम् भराभर नहि पड़ेला शास्त्रनी अच्छी प्रकार नहीं पकड़े हुए शास्त्रकी, इव पेठे भाति, अबुधम् अज्ञानीने अनजानको, क्षिणोति एव नष्ट करे से मार डालता है, सुगृहीतम् अने भराभर समझयेल औरअच्छी प्रकार समझा हुआ, तत् ते वह, शास्त्रम् शास्त्र शास्त्र, जम् ज्ञानीनी समझदारकी, शास्त्रम् च भराभर पड़ेला शास्त्रनी पेठे अच्छी प्रकार पकड़े हुए शास्त्रकी भाति, रक्षति रक्षा करे से रक्षा करता है ॥४९॥

46 A science, if badly handled, will destroy the inept user, like a weapon badly handled; on the other hand, the self-same science or weapon, rightly handled will become a source of succour

(तस्मादेताः प्रवक्ष्यन्ते विस्तरेणोत्तरे पुनः ।
तत्त्वज्ञानार्थमस्यैव तन्त्रस्य गुणदोषतः) ॥५०॥

तस्मात् तेभी इस लिए, गुणदोषतः गुणदोषनी समीक्षा करी गुणदोषकी समीक्षाकर, अन्य एव आव इष्टी, तन्त्रस्य शास्त्रना शास्त्रके, तत्त्वज्ञानार्थम् तत्त्वज्ञान भाटे तत्त्वको जाननेके लिए, एताः आ तन्त्रयुक्तिभी ये तन्त्रयुक्तिया, पुन करीथी फिरसे, उत्तरे उत्तरतन्त्रम् उत्तरतन्त्रमें, विस्तरेण विस्तारभी विस्तारसे, प्रवक्ष्यन्ते उहेवाभा आवशे कही लायेंगी ॥ ५० ॥

50. Accordingly these canon of exposition will be described in extenso again in the supplementary section, with a view to enabling the student

to know the real import of this very treatise from a critical standpoint

एतच्छास्त्रज्ञानफलम्—

इदमखिलमधीन्य सम्यगर्थान्

विमृशति योऽविमनाः प्रयोगनित्यः ।

स मनुजसुखजीवितप्रदाता

भवति धृतिस्मृतिबुद्धिधर्मवृद्धः ॥५१॥

अविमनाः तत्रार्थमां योऽक्कम् मतवाणो नि संशय प्रयोगनित्य अने नित्य चिकित्सा कर्म करनेवाला और नित्य चिकित्सा करनेवाला, य जो मनुष्य जो मनुष्य इदम् आ इस, अखिलम् स पूर्य शास्त्रने सम्पूर्ण शास्त्रको, अधीन्य लक्ष्मी पढ़कर, अर्थान् लेना अभिप्रायने उसके अभिप्रायको, सम्यक् अरुअर मन्त्री प्रकार, विमृशति समझे छे समझता है, सः ते वह, धृति- धृति धृति, स्मृति- स्मृति स्मृति, बुद्धि- बुद्धि बुद्धि, धर्म- तथा धर्मनी तथा धर्मकी, वृद्ध- वृद्धिने भेजनी वृद्धिने प्राप्त कर, मनुज- मनुष्योने मनुष्योंको, सुख- सुखमय सुखमय, जीवित- जीवन जीवन, प्रदाता- आपनारे देनेवाला, भवति थाय छे होता है ॥५१॥

51. He who, having studied this treatise in its entirety, gives due reflection to its contents with concentrated mind and constantly verifies his knowledge in practical work and has fully developed his powers of retention, recollection discretion, and righteousness becomes a bestower of happiness and life to men

(यस्य द्वादशसाहस्री हृदि तिष्ठति संहिता ।

सोऽर्थज्ञः स विचारश्चिकित्साकुशलश्च सः ॥५२॥

रोगांस्तेषां चिकित्सां च स किमर्थं न बुध्यते ।

५१ योऽविमना - यो विमल (४ क)

५२ प्रदाना-पानात् (४)

५३ द्वादशोक्तानन्तरम्—

कर्णशुद्धिरीमोहन तन्त्रविष्णुयोगिने ।

मन्त्रार्थचिकित्सा च सकिमर्थं न बुध्यते ॥

इत्यधिक पाठ. (४) पुरतने ।

यस्य ने पुरुषना जिस पुरुषके, हृदि हृदयमां हृदयमें, द्वादशसाहस्री आर हम्बर श्लोकवाणी बारह हजार श्लोकसे युक्त, संहिता आ संहिता यह संहिता, तिष्ठति रहे छे रहती है, स ते वह, अर्थज्ञ. अर्थज्ञ छे अर्थ जाननेवाला है, सः ते वह, विचारज्ञः विचारने आधुनार छे विचारको जाननेवाला है, सः अने ते और वह, चिकित्साकुशलः च चिकित्साकुशल छे चिकित्सामें कुशल है, सः ते वह, रोगान् रोगोंने रोगोंको, नेषाम् अने तेथोनी और उनकी, चिकित्सां च चिकित्सांने चिकित्साको, किमर्थम् आ अर्थम् किम् इस ग्रन्थसे क्यों न बुध्यते न आये? न जाने? ॥५२॥

52 He, in whose memory resides this compendium of twelve thousand verses is indeed the knower of its meaning and an adept in theory and in practice; wherefore, then, does he not know the diseases and their treatment?

चिकित्सा वह्निवेशस्य सुस्थातुरहितं प्रति ॥५३॥
यदिहास्ति तदन्यत्र यन्नेहास्ति न तत्कचित् ।

सुस्थ- स्वस्थ स्वस्थ, आतुर- अने रोगीना और रोगीके, हितम् हितने हितके, प्रति भाटे लिए, वह्निवेशस्य अग्निवेशे अग्निवेशने, चिकित्सा आ चिकित्सा शास्त्र उद्युं छे यह चिकित्सा शास्त्र कहा है, यस्य ने जो, इह आ तत्रमां इस तन्त्रमें, अस्ति छे है, तत् ते वह, अन्यत्र भीने स्थाने भणने अन्यत्र मिलेगा, न परंतु ने परन्तु जो, इह आ तत्रमां यहाँ, न अस्ति नभी नहीं है तत् ते वह कचित् भीने अर्थात् थोड़ा कहीं भी, न नथी नहीं ॥ ५३॥

53. Whatever is found herein of the science of therapeutics, compiled by Agnivesa for the wellbeing of the healthy as well as of the ailing, may be found in other treatises too but

५३ चिकित्सा वह्निवेशस्य-चिकित्सा वह्निवेश (५)

whatever is not contained herein can never be found elsewhere.

अग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिलिखिते ॥५४॥

सिद्धिस्थानेऽष्टमे प्राप्ते तस्मिन् दृढबलेन तु ।

सिद्धिस्थानं स्वसिद्धयर्थं समासेन समापितम् ॥५५॥

अग्निवेशकृते अग्निवेशे २२६। अग्निवेशसे बनाये, चरक- अने अरुंधती और चरकके द्वारा, प्रतिलिखिते प्रतिलिखित २४२ पाठेला प्रतिलिखित, तन्त्रे आ. शास्त्रभा. इस गानके, अष्टमे आ. ६५० वाठवे, सिद्धिस्थाने सिद्धि-स्थान सिद्धिस्थानके, प्राप्ते प्राप्त अर्था प्राप्त होने पर, तस्मिन् २६। उसमें, दृढबलेन तु दृढबले दृढबले स्वसिद्धयर्थं पोताना प्रयोजनकी सिद्धिने साटे अपने प्रयोजनकी सिद्धिके लिए, सिद्धिस्थानम् सिद्धिस्थान सिद्धिस्थान, समासेन संक्षेपमा संक्षेपमें, समापितम् पूरा ऊर्ध्व छे पूर्ण किया है ॥५४-५५॥

54-55 The eighth section entitled Success in Treatment, in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, being available, the same has been abridged and completed by Dridhabala for the sake of the fulfilment of his mission in life.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिलिखितेऽष्टमे

दृढबलसंपूरिते सिद्धिस्थाने उत्तरवस्ति

सिद्धिर्नाम द्वादशोऽध्यायः ॥१२॥

इति आ. प्रभाणे इम प्रकाश, अग्निवेशकृते अग्नि-वेशे २२६। अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिलिखिते तन्त्रे अने अरुंधती प्रतिलिखित २४२ पाठेला आ. शास्त्रभा. और चरकके द्वारा संस्कृत इत शास्त्रके, अष्टमे आ. ६५० अष्टम, दृढबलसंपूरिते अने दृढबले पूरा ऊर्ध्व। और दृढबले पूरित किये गये, सिद्धिस्थाने सिद्धिस्थान विषे सिद्धिस्थानमें, उत्तरवस्ति सिद्धि. उत्तरवस्ति सिद्धि 'उत्तरवस्ति सिद्धि', नाम नामने। नामका, द्वादश आरभे। वारहवाँ, अध्याय अध्याय संपूर्ण अर्था अध्याय समाप्त हुआ ॥ १२ ॥

12 Thus, in the Section on Success in Treatment, in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the twelfth chapter entitled 'Successful application of the remaining best kinds of enema, not being available, the same as restored by Dridhabala, is completed.

समाप्तमिदं चरकतन्त्रम् ।

PRINTED BY

Gunvantray Acharya

At Ayurveda Mudranalaya, JAMNAGAR
